Stručný etymologický slovník slovenčiny

ĽUBOR KRÁLIK



Recenzenti
PhDr. ILONA JANYŠKOVÁ, CSc.
prof. PhDr. PAVOL ŽIGO, CSc.

Stručný etymologický slovník slovenčiny

ĽUBOR KRÁLIK



VEDA, vydavateľstvo SAV
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Bratislava 2015

Prípravu slovníka čiastočne financovala Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (granty č. 2/5064/98, 2/1044/21, 2/3063/24). Vydanie diela finančne podporila Edičná rada SAV.

© PhDr. Ľubor Králik, CSc., 2015
© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015

CIP SAV
KRÁLIK, Ľubor. Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015. 704 s.

ISBN 978-80-224-1493-7

Venujem rodičom

OBSAH

ÚVOD

I. Z predhistórie slovníka

Etymológia – „historická jazykovedná disciplína skúmajúca pôvod, prvotný význam a príbuznosť slov"[1] – patrí k najstarším oblastiam historickej lingvistiky. O to viac môže prekvapovať, že slovenčina je azda posledným slovanským jazykom (a zrejme i jedným z posledných európskych jazykov), pre ktoré zatiaľ nebol vypracovaný samostatný etymologický slovník.[2]

Ako základná príručka tohto druhu sa na Slovensku tradične používa Etymologický slovník jazyka českého a slovenského (1957) od brnianskeho indoeuropeistu V. Machka (1894 – 1965). Druhé vydanie uvedeného diela vyšlo už pod názvom Etymologický slovník jazyka českého (1968).[3] Zmena názvu súvisela so skutočnosťou, že zo slovníka boli vynechané „články, které měly jakožto heslo výraz, který žije jedině na Slovensku a nemá v českých zemích obdoby nebo odvozeniny" (s. 7); slovenská slovná zásoba bola v 2. vydaní slovníka prezentovaná rovnako ako slovná zásoba ostatných slovanských jazykov, t. j. v rámci inoslovanských paralel uvádzaných pri výklade českých výrazov.

Naznačené prepracovanie svojho slovníka V. Machek zdôvodnil takto: „Děje se tak proto, že se snad v dohledné době objeví samostatný etymologický slovník jazyka slovenského, zpracovaný od Slováků samých" (tamže). Jeho vyjadrenie nepochybne súviselo s aktivitami slovenského jazykovedca Š. Ondruša (1924 – 2011), pôsobiaceho na Univerzite Komenského v Bratislave, ktorý sa vo svojej vedeckovýskumnej činnosti sústredil na etymologickú problematiku (už od konca 50. rokov 20. stor.) a začal pripravovať etymologický slovník slovenčiny; etymologizácii slovenskej slovnej zásoby venoval v nasledujúcich desaťročiach množstvo čiastkových vedeckých štúdií.

Pokiaľ ide o vydanie syntetizujúceho slovníkového diela, v prvej polovici 80. rokov 20. stor. Š. Ondruš konštatoval: „Pretože v širokých kultúrnych vrstvách (najmä spisovateľských, novinárskych a učiteľských) je o SES [rozpracovaný Slovenský etymologický slovník – Ľ. K.] veľký záujem, autor sa rozhodol pripraviť najprv na vydanie

[1] Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ). I. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava 2006, s. 913.

[2] Samostatný etymologický slovník nie je zatiaľ k dispozícii ani pre macedónčinu, ktorej slovná zásoba sa však podrobne spracúva v akademickom etymologickom slovníku bulharského jazyka (Bălgarski etimologičen rečnik. Sofija 1962 n.). Otázku tzv. slovanských spisovných mikrojazykov ponechávame na tomto mieste bokom.

[3] K bibliografickým údajom porov. i bod VIII. – Slovenskí záujemcovia o etymológiu využívajú aj ďalšie české etymologické príručky (napr. slovník J. Holuba a S. Lyera, ako aj novší etymologický slovník J. Rejzka), ktoré však nie vždy môžu plne uspokojiť ich potreby, najmä pokiaľ ide o spracovanie slovenských výrazov, aké v češtine nie sú známe.

jednozväzkový Príručný slovenský etymologický slovník popularizačného rázu bez sústavného uvádzania všetkých slovných responzií z iných slovanských a indoeurópskych jazykov, ako aj bez uvádzania veľkého množstva doterajšej literatúry a doterajších výkladov. Ten by mohol ísť do tlače o dva-tri roky. Vydanie SES s plnou materiálovou a literárnou dokumentáciou (asi v troch zväzkoch podľa vzoru diela M. Vasmera Russisches etymologisches Wörterbuch) pre potreby vedeckej slavistiky možno očakávať okolo r. 1990.“[4] Žiaľ, Ondrušov etymologický slovník, dlho očakávaný odbornou aj širšou verejnosťou, nebol vydaný ani vo vlastnej vedeckej, ani v skrátenej popularizačnej verzii.[5]

Problematika etymologického výskumu slovenského jazyka sa stala zvlášť aktuálnou v 90. rokoch 20. stor., keď do fázy praktickej realizácie vstúpili dva fundamentálne projekty slovenskej jazykovedy – Historický slovník slovenského jazyka (zv. 1 – 7; Bratislava 1991 – 2008) a Slovník slovenských nárečí (zv. 1, 2; Bratislava 1994, 2006 – predbežne sa plánujú 4 zväzky). Obidve diela, pripravované v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej JÚĽŠ SAV) v Bratislave, obsahujú množstvo nového lexikálneho materiálu, ktorý so sebou nutne prináša aj otázky o svojom pôvode či chronologickom zaradení – t. j. otázky etymologického charakteru *par excellence* –, na aké v slovníku V. Machka neraz nenachádzame adekvátne odpovede.[6] Na druhej strane práve vďaka príprave historického a nárečového slovníka slovenčina takpovediac výraznejšie „dozrela“ na etymologický výskum;[7] táto okolnosť nutne viedla aj k úvahám o aktuálnom stave etymologického výskumu na Slovensku, o jeho

[4] ONDRUŠ, Šimon: Slovenský etymologický slovník. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava 1984, s. 331 – 332.

[5] Ako určitú syntézu Ondrušovho diela možno označiť jeho knižnú publikáciu Odtajnené trezory slov (zv. 1 – 3; Martin 2000, 2002, 2004), predstavujúcu súbor autorových časopisecky publikovaných príspevkov populárno-náučného charakteru.

[6] Okrem faktu, že ide o bohatý lexikálny materiál, ktorý v čase prípravy Machkovho Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského (1957) nebol známy – a preto nemohol byť ani etymologicky interpretovaný –, možno pripomenúť aj fakt, že hoci Machkov slovník patrí medzi klasické diela slovanskej etymológie, vzhľadom na obdobie svojho vzniku nemôže zohľadňovať novšie výsledky dosiahnuté v tejto oblasti (práce v sfére rekonštrukcie praslovanského lexikálneho fondu v širšom indoeurópskom kontexte, etymologické slovníky ďalších slovanských jazykov, monografické štúdie atď.), resp. novšie poznatky, ku ktorým dospel etymologický výskum ďalších európskych jazykov dôležitých v slovakistickom kontexte (vzhľadom na jazykové kontakty ap.). Tieto výhrady sa, prirodzene, vzťahujú i na 2. vydanie Machkovho etymologického slovníka.

[7] V zmysle názoru ruského iranistu V. I. Abajeva: „... zostaveniu etymologického slovníka a etymologickému výskumu vo všeobecnosti musia predchádzať rozsiahle lexikografické a lexikologické práce. Je nevyhnutné dôkladne a podľa možnosti komplexne preskúmať analyzovanú lexiku z dialektologického hľadiska, pričom treba dôsledne zaznamenávať všetky formálne varianty a všetky odtienky významu aj používania. Práve nárečové formy často poskytujú kľúč k správnej etymológii. Lexikálne fakty musia ďalej byť podľa možnosti presne dokumentované a ‚registrované‘ (паспортизированы): kedy je dané slovo prvýkrát zaznamenané, v akých pamiatkach (žáner, pôvodné texty alebo preklady ap.), sféra používania, sociálne prostredie atď. Jazyk, pre ktorý ešte neboli vykonané tieto prípravné práce, ‚nedozrel‘ na zostavenie plnohodnotného etymologického slovníka“ (ABAJEV, Vasilij I.: O principach etimologičeskogo issledovanija. In: Voprosy metodiki sravniteľno-istoričeskogo izučenija indojevropejskich jazykov. Moskva 1956, s. 301).

možnostiach, resp. o jeho ďalších perspektívach. V uvedenej súvislosti sa o. i. konštatovalo, že „[s]o zreteľom na viaceré okolnosti sa ukazuje ako prepotrebné začať budovať moderné etymologické pracovisko aj v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV“[8].

Samostatné etymologické pracovisko v JÚĽŠ SAV (v súčasnosti začlenené do oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie) vzniklo v r. 1997 – 1998. Jeho činnosť sa realizuje v troch základných oblastiach: 1. budovanie nevyhnutných infraštruktúrnych predpokladov na etymologický výskum; 2. vlastný etymologický výskum slovenskej, resp. slovanskej lexiky; 3. zabezpečovanie etymologickej zložky pre potreby aktuálnych projektov slovenskej jazykovedy.[9] Jedným z výstupov etymologického pracoviska v JÚĽŠ SAV je aj Stručný etymologický slovník slovenčiny, ktorý predkladáme slovenskej vedeckej i širšej kultúrnej verejnosti.

II. Stručný etymologický slovník slovenčiny: voľba typu slovníka

Úvahy o zostavení etymologického slovníka slovenského jazyka na pôde JÚĽŠ SAV vyplynuli z potreby odstrániť existujúcu medzeru v slovakistickej odbornej literatúre, ktorú okrem jazykovedcov pociťuje aj širšia verejnosť.[10]

Z čisto vedeckého hľadiska by bolo akiste žiaduce vypracovať podrobný etymologický slovník slovenčiny, ktorý by obsiahol slovnú zásobu súčasného spisovného jazyka, starších období vývinu slovenčiny, slovenských nárečí, resp. aj onymický materiál (zemepisné názvy, mená osôb ap.); realizácia takéhoto diela, nepochybne

[8] MAJTÁN, Milan: Stav a perspektívy výskumu dejín slovenčiny. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 5 – 6, s. 260. – Etymologickej problematike slovenskej slovnej zásoby priebežne venovali pozornosť pracovníci JÚĽŠ SAV pôsobiaci v rôznych disciplínach jazykovednej slovakistiky (dejiny slovenského jazyka, dialektológia, onomastika, ale aj jazyková kultúra), napriek tomu však v organizačnej štruktúre ústavu – na rozdiel od zahraničných vedeckých inštitúcií analogického zamerania – dlho absentovalo samostatné pracovisko tohto druhu. Z citovanej formulácie M. Majtána („budovať moderné etymologické pracovisko *aj* v Jazykovednom ústave“ – zvýraznil Ľ. K.) môže azda vyplývať, že by malo ísť o akési duplicitné pracovisko, tvoriace mladší pendant k už existujúcej a fungujúcej organizačnej jednotke na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde sa etymologický výskum realizoval počas niekoľkých desaťročí (Š. Ondruš); žiaľ, odchod Š. Ondruša do dôchodku znamenal aj zánik takéhoto pracoviska na bratislavskej filozofickej fakulte, resp. ukončenie etymologického výskumu na tejto vysokej škole. Porov. i KRÁLIK, Ľubor: O činnosti etymologického pracoviska v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v období (nielen) medzi dvoma medzinárodnými zjazdmi slavistov. In: Jazykovedný časopis, 2008, roč. 59, č. 1 – 2, s. 45 – 46; VALENTOVÁ, Iveta – KRÁLIK, Ľubor: Vedecká činnosť a výstupy oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚĽŠ SAV. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 6, s. 379.

[9] Porov. už Králik, O činnosti..., s. 46 n.

[10] Etymologický slovník z produkcie JÚĽŠ SAV nebol zamýšľaný ako akési „konkurenčné“ dielo vo vzťahu k dlhodobo avizovanému etymologickému slovníku Š. Ondruša. Skúsenosti z iných krajín, majúcich neporovnateľne bohatšiu tradíciu etymologického výskumu ako Slovensko, ukazujú, že je celkom prirodzené, ak pre určitý jazyk existuje viac etymologických slovníkov od rôznych autorov, ktorí pri ich zostavovaní uplatňujú rôzne lexikografické koncepcie a – čo je najpodstatnejšie – neraz prinášajú pre ten-ktorý výraz odlišné výklady; takto nielenže prehlbujú pohľad na etymologickú problematiku príslušného slova (často nesmierne zložitú), ale zároveň vytvárajú možnosti pre ďalšiu odbornú diskusiu, ktorá je jedným z predpokladov nového poznania aj v tejto oblasti.

mnohozväzkového a vyžadujúceho účasť celého tímu vysoko kvalifikovaných špecialistov, by bola nepochybne možná len v dlhodobej perspektíve.[11]

V situácii, keď dlhodobý časový horizont prípravy takéhoto – takpovediac *striktne* vedeckého – etymologického slovníka bol v rozpore so stále aktuálnou potrebou príručky uvedeného typu, sa ako možné východisko ukázalo zostavenie stručného (jednozväzkového), populárno-vedeckého[12] etymologického slovníka (Stručný etymologický slovník slovenčiny, ďalej SESS). Uvedená voľba typu slovníka výrazným spôsobom ovplyvnila aj spôsob jeho spracovania; porov. nižšie.

V tejto súvislosti zároveň vyslovujeme nádej, že predkladaný populárno-vedecký etymologický slovník aspoň čiastočne vyplní už zmienenú medzeru v našej slovníkovej literatúre, pričom bude môcť poslúžiť aj ako určité východisko pre ďalší etymologický výskum na Slovensku,[13] perspektívne smerujúci k vypracovaniu podrobného etymologického slovníka slovenského jazyka (porov. vyššie).[14]

III. Spracúvaná slovná zásoba

Populárno-vedecký etymologický slovník nemôže obsiahnuť slovenskú slovnú zásobu v takom komplexnom rozsahu, ako by to mal urobiť podrobný, „striktne vedecký" etymologický slovník (porov. vyššie); vzhľadom na svoju cieľovú skupinu sa populárno-vedecká etymologická príručka primárne zameriava na slovnú zásobu súčasného slovenského spisovného jazyka, t. j. na varietu národného jazyka, ktorá by mala byť dostatočne známa používateľom z radov širšej verejnosti.

Základným materiálovým východiskom pre zostavenie SESS, zamýšľaného ako etymologické kompendium určené aj pre širokú kultúrnu verejnosť, sa stal Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ) ako slovníková príručka prinášajúca „odborný opis slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny" a patriaca „k tým základným dielam, ktoré by pri ruke mal mať nielen každý pracovník v oblasti kultúry a školstva, ale vlastne každý aktívny používateľ materinského jazyka"[15].

Z celkového materiálového korpusu obsiahnutého v KSSJ spracúvame v SESS ako samostatné heslá iba výrazy, ktoré možno z hľadiska súčasného spisovného jazyka považovať za nemotivované, resp. neodvodené (a ktoré samy často slúžia ako základ

[11] Projekt takéhoto zamerania, žiaľ, i naďalej presahuje personálne aj organizačno-technické možnosti slovenskej jazykovedy.

[12] K protikladu „striktne vedeckého" a populárno-vedeckého etymologického slovníka porov. i názor amerického romanistu Y. Malkiela, podľa ktorého je z hľadiska účelu či poslania najjednoduchšie rozdeliť etymologické slovníky na „cieľavedome vedecké a populárne, ale predsa vedecké diela" (MALKIEL, Yakov: Etymological Dictionaries. A Tentative Typology. Chicago – London 1976, s. 79).

[13] „Vydanie etymologického slovníka je len začiatkom skutočného etymologického výskumu lexiky daného jazyka" (TRUBAČOV, Oleg N.: Zadači etimologičeskich issledovanij v oblasti slavianskich jazykov. In: Aktuaľnyje problemy slavianovedenija. [Kratkije soobščenija Instituta slavianovedenija. 33 – 34.] Moskva 1961, s. 202).

[14] Porov. i konštatovanie Y. Malkiela (op. cit., s. 13) o „postupnom vypracúvaní začiatočného skicovitého variantu do plnokrvného, vybrúseného štandardného diela".

[15] Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava 2003, s. 9.

pre odvodzovanie iných výrazov); na rozdiel od KSSJ preto používateľ nenájde v SESS heslá typu *chlapský, múdrosť, dobre, doniesť* ap. – porov. i bod VII.2.4.

SESS obsahuje aj niektoré slová, ktoré KSSJ neuvádza, nachádzame ich však v iných lexikografických príručkách a z etymologických príčin ich bolo vhodné spracovať v SESS na úrovni heslových výrazov, napr. **apatéka, apatieka** hovor. zastaráv. ‚lekáreň'[16] (na toto heslo, kde sa uvádza grécko-latinské etymologické východisko slova, odkazujeme aj pri výklade výrazov *butik, putika*), **krušiť** zastar. ‚trápiť; lámať na menšie kusy, drviť'[17] (slovotvorné východisko pre výrazy *krušný, skrúšený*, uvedené v KSSJ), **páčiť**[1] dial., poet. ‚pozerať (sa)'[18] (s odvodeninami *páčiť sa, prepáčiť*), **šteť**, staršie ‚nástroj na česanie ľanu, konopí, hachľa; tvrdá srsť ošípaných'[19] (východisko pre informácie o výrazoch *štet, štetec, štetina, štetka*) ap. Ako plnohodnotné heslové výrazy sa v SESS spracúvajú aj niektoré slová, ktoré KSSJ hodnotí z hľadiska jazykovej kultúry ako nesprávne (takúto informáciu prináša aj SESS); pokiaľ sú zaujímavé z etymologického hľadiska, SESS vysvetľuje aj ich pôvod (napr. **čumieť**, správne *zízať, okáliť, civieť*; **kárať**, správne *karhať, napomínať; trestať*; **kartáč**[2], správne *kefa*; **kojiť**, správne *dojčiť, pridájať*; **krecht**, správne *hrobľa*; **venčiť**[2], v nesprávnom *venčiť psa* ‚vyvádzať psa', ap.).

Vzhľadom na obmedzený rozsah SESS nemôže vyčerpávajúco spracúvať slovnú zásobu starších období vývinu slovenského jazyka a slovenských nárečí. Takýto lexikálny materiál sa v SESS zohľadňuje len v prípadoch, keď je dôležitý pre etymologický výklad heslového výrazu zo spisovnej slovenčiny (porov. heslá **aspoň, batoh, cundra, írečitý** a i.); obyčajne sa neobjasňuje v samostatných heslách. Porov. i bod VII.1.6.

IV. Usporiadanie heslových výrazov a typy hesiel

Slová vysvetľované v SESS sú zoradené v abecednom poradí, pričom sa graficky zvýrazňujú osobitným typom písma (napr. **abeceda, biely, cit** ap.). Príslušné výrazy zároveň tvoria slovníkové heslá, ktoré možno rozdeliť do dvoch skupín: 1. vlastné, resp. „plnohodnotné" heslá, venované etymologickému výkladu príslušného heslového výrazu (napr. **čas, dať, elita** a i.); 2. tzv. odkazové heslá, kde sa za heslovým výrazom uvádza odkaz (s použitím znaku ↗) na slovníkové heslo, v ktorom sa objasňuje pôvod príslušného slova (napr. **decko** ↗*dieťa*, **nábytok** ↗*byť*, **pačesy** ↗ *česať* – etymologické informácie o slovách *decko, nábytok, pačesy* možno nájsť v heslách **dieťa, byť, česať** ap.).

Slová typu *decko, pačesy, nábytok* ap., ktorým v SESS nie sú venované samostatné „plnohodnotné" heslá a ktorých pôvod sa objasňuje pod inými heslovými výrazmi, sa v etymologických slovníkoch často uvádzajú v samostatných registroch či indexoch v koncovej časti slovníka. Pre používateľa to znamená, že ak hľadané slovo nenájde

[16] Príslušný výraz novšie uvádza SSSJ I, s. 148.

[17] Porov. SSSJ II (2011), s. 827.

[18] Porov. Slovník slovenských nárečí. II. Red. I. Ripka. Bratislava 2006, s. 691; Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ). III. Red. Š. Peciar. Bratislava 1963, s. 6; Synonymický slovník slovenčiny. 2., opravené vyd. Red. M. Pisárčiková. Bratislava 2000, s. 438, 515.

[19] Porov. napr. SSJ IV (1964), s. 454.

ako heslový výraz v heslovej časti slovníka, musí ho hľadať v koncovom registri, kde možno nájde odkaz na potrebné heslo; spolu teda môže hľadať príslušný výraz až trikrát. Nazdávame sa, že z tohto hľadiska je praktickejšie uvádzať slová typu *decko* ap. v podobe odkazových hesiel, ktoré skrátia používateľovi hľadanie. – Odkazové heslá sa využívajú aj pri formálnych variantoch heslového výrazu, napr. **buzogáň** ↗ *budzogáň*, **pêle-mêle** ↗ *pel-mel* ap.

V. Hniezdovanie

V prípade, že bezprostredne za sebou nasledujú heslové výrazy, ktoré majú blízku etymologickú problematiku (napr. **kandela** – **kandeláber** – **kandidát**, všetko v konečnom dôsledku od lat. *candēre* ‚byť biely, [do biela] rozpálený; svietiť, žiariť'; **stud** – **studený** – **studňa** ap.), v SESS sa využíva aj tzv. hniezdovanie – príslušné výrazy sa môžu uvádzať v tom istom odseku. Používateľ slovníka je takto zároveň upozornený na ďalšie výrazy, ktoré súvisia s hľadaným výrazom.

Hniezdovanie sa využíva aj pri spracovaní homoným, napr. v jednom odseku sa vysvetľujú výrazy **akcia**[1] i **akcia**[2], **hrad**[1] i **hrad**[2], **kozák**[1] i **kozák**[2] ap. (porov. bod VI.).

VI. K problematike lexikálnej homonymie

Pokiaľ ide o spracovanie lexikálnych homoným – výrazov majúcich v súčasnej spisovnej slovenčine rovnakú hláskovú podobu, avšak odlišný význam –, v SESS sa ako samostatné heslové výrazy uvádzajú:

1. tzv. etymologické homonymá (formálne zhodné výrazy rôzneho pôvodu), napr. **atlas**[1] ‚kniha máp' – **atlas**[2] text. ‚hladká lesklá tkanina', **box**[1] ‚pästiarstvo' – **box**[2] ‚oddelené miesto v uzavretom priestore' – **box**[3], v spojení *teľací b.* ‚jemná useň', **brnieť**[1] ‚zvučať, zunieť, znieť' – **brnieť**[2] expr. ‚černieť, tmavieť', **kmín**[1] hovor. ‚zlodej' – **kmín**[2] dial. ‚rasca', **mariáš**[1] ‚kartová hra' – **mariáš**[2] ‚(strieborná) minca rozličnej hodnoty', **obor**[1] ‚rozprávková bytosť' – **obor**[2] mat. ‚skupina čísel', **pop**[1] ‚pravoslávny kňaz' – **pop**[2] hovor. ‚populárna hudba', **trieda**[1] ‚skupina s istými spoločnými znakmi' – **trieda**[2] ‚široká ulica', **vlna**[1] ‚vodný útvar' – **vlna**[2] ‚srsť niektorých zvierat', **žať**[1] ‚*žnem* – ***žať**[2], *žmem* (v *žm-oliť*) – **-žať**[3] (v *za-žať*);

2. homonymá, ktoré majú rovnaké etymologické východisko, prešli však samostatným významovým, resp. i slovotvorným vývinom, napr. **dúha**[1] ‚farebný oblúk ako meteorologický úkaz' – **dúha**[2] ‚ohnutá doska ako časť steny suda', **granát**[1] ‚tmavočervený polodrahokam' – **granát**[2], v spojení *g-ové jablko* ‚plod granátovníka púnskeho (bot. Punica)' – **granát**[3] ‚druh munície plnenej výbušninou', **hradiť**[1] ‚zahrádzať' – **hradiť**[2] ‚platiť trovy', **páčiť**[1] dial., poet. ‚pozerať (sa)' – **páčiť**[2] ‚násilne otvárať' a i.;

3. homonymá, ktoré sa významovo odčlenili od iného (pôvodne viacvýznamového) výrazu, napr. **cifra**[1] ‚číslica' – **cifra**[2] hovor. ‚ozdoba', **hrada**[1] ‚kmeň, brvno' – **hrada**[2] ‚záhon, hriadka', **pojiť**[1] dial. ‚napájať' – **pojiť**[2] kniž. zastar. ‚spájať, zjednocovať', **prať**[1] expr. ‚biť, búchať, udierať' – **prať**[2] ‚čistiť s použitím vody', **zámok**[1] ‚mechanizmus na zamykanie kľúčom' – **zámok**[2] ‚šľachtické sídlo (za feudalizmu)' a i.

Spôsobom spracovania homoným sa SESS môže v niektorých prípadoch odlišovať od KSSJ. Ako homonymá (t. j. samostatné heslové výrazy) sa v SESS uvádzajú niektoré

slová, ktoré KSSJ spracúva v jednom hesle; porov. napr. heslá **futrovať**[1] hovor. ‚podšívať' – **futrovať**[2] hovor. ‚kŕmiť zvieratá', **lavírovať**[1] hovor. ‚kľučkovať' – **lavírovať**[2] mal. ‚rozmývať obrysové línie', **šál**[1] ‚prikrývka krku ap.' – **šál**[2] kuch. ‚časť hovädzieho stehna' v SESS a heslá (viacvýznamové) **futrovať**, **lavírovať**, **šál** v KSSJ. Obidva slovníky sa niekedy odlišujú aj poradím homoným: napr. pri dvojici výrazov **druh**[1] kniž. ‚spoločník, priateľ' – **druh**[2] ‚typ, sorta' (v KSSJ uvedené v opačnom poradí) SESS naznačuje chronologickú postupnosť ich vzniku; v prípadoch typu **keľ**[1] ‚veľký zub niektorých cicavcov' – **kel**[2] ‚bot. Brassica oleracea sabauda' SESS uvádza ako prvý člen dvojice homoným domáci výraz a ako druhý člen prevzatie cudzojazyčného pôvodu ap.

VII. Štruktúra heslovej state

Vlastné, resp. „plnohodnotné" heslá sa obyčajne skladajú z dvoch častí, ktorými sú: 1. záhlavie; 2. výkladová časť hesla. Tieto časti sú od seba oddelené znakom •.

VII.1. Záhlavie

V záhlaví sa uvádza:

1. Heslový výraz v grafickej podobe, v akej sa spracúva v KSSJ (vrátane možných grafických variantov).

2. Za heslovým výrazom môže nasledovať informácia o jeho výslovnosti, zohľadňujúca spracovanie výrazu v KSSJ, napr. **adagio** [-ádžo], **labourista** [lejbr-], **vandeľ** [-d-] ap.

3. V niektorých prípadoch sa v SESS ďalej uvádzajú informácie gramatického charakteru, ktoré môžu byť relevantné z hľadiska etymologického výkladu heslového výrazu; vyčerpávajúce informácie tohto druhu používateľ SESS nájde vo výkladových slovníkoch slovenského jazyka.

4. Ďalej nasledujú možné štylistické kvalifikátory heslového výrazu, zohľadňujúce jeho spracovanie v KSSJ, resp. v ďalších výkladových slovníkoch (SSSJ, SSJ).

5. V záhlaví sa môžu uvádzať aj údaje o význame heslového výrazu. Význam sa signalizuje tzv. jednoduchými úvodzovkami, napr. **abrahámoviny** ‚50. narodeniny', **absencia** ‚neprítomnosť' ap.

Výklad významu obyčajne chýba pri heslových výrazoch, ktoré patria do jadra slovnej zásoby slovenského jazyka, sú štylisticky bezpríznakové a často sa vyznačujú zložitejšou významovou štruktúrou (napr. **byť**, **dobrý**, **dom** ap.); ich adekvátnu sémantizáciu používateľ nájde vo výkladových slovníkoch. Stručný výklad významu heslového výrazu v súčasnom spisovnom jazyku sa uvádza v prípadoch, keď je pre vysvetlenie pôvodu takéhoto slova potrebné uviesť (v záhlaví hesla) aj význam či významy, ktoré príslušný výraz mal v starších obdobiach vývinu slovenského jazyka (resp. ktoré mal/má v slovenských nárečiach) a ktoré sa odlišujú od jeho významu v súčasnej spisovnej slovenčine (napr. **dedina** ‚vidiecka obec; jej obyvatelia', staršie i ‚majetok po dedovi'; **páchnuť** ‚vydávať nepríjemný pach', dial. i ‚vydávať príjemnú vôňu', ap.). (Údaje o význame výrazu v nárečiach sa na tomto mieste uvádzajú len v prípade, že slovo je v rovnakom význame doložené aj zo staršieho jazyka, pričom sa aj na príslušný nárečový význam vzťahuje informácia o jeho doloženosti z toho-ktorého storočia.

Ak ide o nárečové významy zaznamenané až v 20. stor., uvádzame ich – bez takéhoto časového údaja – zväčša v závere záhlavia; porov. i bod VII.1.7.)

Význam slova v súčasnom spisovnom jazyku[20] sa obyčajne uvádza pri heslových výrazoch, ktoré sú v SESS uvedené so štylistickými kvalifikátormi (podľa KSSJ), napr. **adorácia** náb., kniž. ‚prejavovanie úcty k Bohu', **bachant** hovor. expr. ‚veľká, objemná kniha', **cirhóza** lek. ‚zatvrdnutie orgánu', **kača** pejor. ‚hlúpa žena', **labanec** hist. ‚cisársky vojak v čase uhorských stavovských povstaní', **mindrák** subšt. ‚komplex (duševný)', **palota** zastar., expr. ‚parádna sieň, palác', **pastorok**[1] zastaráv. ‚nevlastné dieťa', **šalovať** stav. slang. ‚debniť', **žízeň** arch. ‚túžba, žiadostivosť', **žiža** det. ‚svetlo, svetielko, ohník' ap.

Relevantné údaje o odlišnom význame heslového výrazu v starších obdobiach vývinu slovenského jazyka, resp. v slovenských nárečiach sa, prirodzene, uvádzajú aj pri heslových výrazoch so štylistickými kvalifikátormi (porov. vyššie); napr. **partaj** hovor., často pejor. ‚politická strana', staršie i ‚stránka v právnom spore; skupina ľudí', ap.

Význam sa aspoň stručne naznačuje aj pri homonymách (porov. bod VI.). Naopak, informácie o význame heslového výrazu v záhlaví môžu chýbať, ak sa jeho významový vývin podrobnejšie objasňuje vo výkladovej časti hesla (napr. **cech, toaleta).**

6. Záhlavie hesla obsahuje aj informácie o forme a význame heslového výrazu v starších obdobiach vývinu slovenského jazyka a v slovenských nárečiach, ktoré – pokiaľ sa odlišujú od stavu v súčasnej spisovnej slovenčine – sú dôležité v kontexte etymologického výkladu slova. Vzhľadom na svoj obmedzený rozsah môže SESS prinášať údaje o stave v staršej slovenčine, resp. v slovenských nárečiach iba veľmi selektívne; používateľ SESS nájde podrobné informácie tohto druhu v dielach venovaných slovnej zásobe príslušných variet slovenského jazyka (Historický slovník slovenského jazyka, Slovník slovenských nárečí a i.).

7. Záverečnú časť záhlavia tvorí údaj, odkedy je príslušný výraz písomne doložený. Vo väčšine prípadov sa uvádza príslušné storočie (napr. **diabol,** od 14. stor.; **človek,** od 15. stor.; **škola,** od 16. stor.; **čokoláda,** od 17. stor.; **ekonómia,** od 18. stor.; **fajront,** od 19. stor.; **gól,** od 20. stor., ap.). Datovanie výrazov prvýkrát doložených v období 11. až 18. stor. vychádza z materiálu Historického slovníka slovenského jazyka. Ako slová známe od 18. stor. sa pre potreby SESS hodnotili aj výrazy, ktoré sa prvýkrát objavujú až v Slowári... A. Bernoláka († 1813), vydanom po autorovej smrti. Pri chronologickom zaraďovaní výrazov prvýkrát doložených v neskoršom období boli využité novšie slovníkové práce, lexikálne kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale aj dostupné digitalizované verzie literárnych diel slovenských autorov pôsobiacich v 19. a 20. stor.[21]

Ak zo starších období vývinu slovenčiny nie je písomne doložený samotný heslový výraz, ale len odvodenina utvorená na jeho základe, uvádza sa v chronologickom údaji hviezdička, napr. **bavlna,** od *16. stor. (substantívum *bavlna* je písomne doložené až

[20] Ako východisko pre príslušné údaje poslúžil predovšetkým KSSJ (údaje z neho však mohli byť pre potreby SESS zostručnené, napr. SESS nemusí prinášať všetky ekvivalenty heslového výrazu, ktoré nachádzame v KSSJ); v niektorých prípadoch SESS zohľadňuje aj sémantizácie uvedené v ďalších lexikografických prácach, najmä ak umožňujú lepšie pochopiť významový vývin vysvetľovaného výrazu od jeho etymologického východiska až po stav v súčasnom jazyku.

[21] Zlatý fond denníka SME, dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/ (využité počas r. 2015).

od 17. stor., avšak od neho odvodené adjektívum *bavlnený* už v r. 1541); **birmovať**, od *17. stor. (sloveso *birmovať* je doložené r. 1763, porov. však slovesné podstatné meno *birmovanie* s dokladom z r. 1655); **baklažán**, od *18. stor. (chronologický údaj zohľadňuje zdrobneninu *baklažánok*, zafixovanú už v r. 1772), ap.

Hviezdička v chronologickom údaji sa uvádza aj v prípade výrazov, ktoré sú v starších obdobiach vývinu slovenského jazyka doložené ako vlastné mená, napr. **kríž**, od *12. stor. (porov. staršie *krížan* ‚vyznávač kríža, kresťan', doložené už v r. 1135 [v Honte] ako osobné meno: *servus Krysan*); **kameň**, od *13. stor. (porov. dobové zápisy miestnych názvov *terra Petri Kamen vocata* v Above 1270, *montem Kamena hora* v Novohrade 1278); **humno**, od *14. stor. (na základe dokladu *Humenna* 1332, dnes Humenné); **brada**, od *15. stor. (porov. mená osôb *Martinus filius Bradach* 1437 či *Ladislaum Bradacz* 1461 ako doklady na substantívum *bradáč* ‚bradatý človek', odvodené od *brada*), ap.

Relevantný nárečový materiál zaznamenaný počas 20. stor. sa obyčajne uvádza bez takéhoto chronologického údaja po informácii o storočí, od ktorého je príslušný výraz písomne doložený – porov. napr. **batoh** ‚noša' (od 17. stor.), dial. i ‚bič; palička na odkrúcanie a natáčanie priadze'; **erdžať**, staršie *rdžať* (od 17. stor.), dial. i *eržať*, *hržať*, ap.

Chronologický údaj v záhlaví hesla sa nemusí uvádzať v prípade výrazov (najmä vedeckých termínov), pri ktorých je známy presný rok ich vzniku, resp. prvého známeho dokladu; príslušná informácia je súčasťou výkladovej časti hesla (napr. **aids**, v angličtine doložené od r. 1982; **alergia**, utvorené v r. 1906; podobne **ambivalentný, anilín, anión** a i.).

VII.2. Výkladová časť hesla

1. Táto časť hesla prináša vlastný etymologický výklad heslového výrazu, tvoriaci *raison d'être* etymologického slovníka.

2. Z hľadiska pôvodu možno slovnú zásobu rozdeliť na dve základné skupiny – na slová domáce a na slová prevzaté.

V rámci domácich výrazov je možné vyčleniť dve podskupiny. – 1. Výrazy, ktoré sa v slovenčine zachovali ešte z praslovančiny (napr. **byť, celý, dom, ešte, my, štyri** ap.). V takýchto heslách sa uvádza východiskový praslovanský výraz v podobe, ktorá zodpovedá neskorej praslovančine (t. j. po zohľadnení výsledkov starých konsonantických a vokalických alternácií, s jerovými a nosovými samohláskami atď.). Na rozdiel od vlastných vedeckých etymologických slovníkov sa v SESS neuvádzajú (z priestorových príčin) inoslovanské paralely príslušného slovenského výrazu, resp. reflexy jeho praslovanského východiska v ďalších slovanských jazykoch; výnimku tvoria prípady, keď je inoslovanský lexikálny materiál dôležitý z hľadiska etymologického výkladu slovenského výrazu, najmä ak umožňuje rekonštruovať starší stav, ktorý nie je doložený priamo v slovenčine (porov. **čajsi, ja**[1]**, nemehlo, šmátrať, veštec** a i.). Praslovanské výrazy majú neraz hlbšie indoeurópske súvislosti; v takých prípadoch SESS uvádza aj slová z iných indoeurópskych jazykov, ktoré sa v odbornej literatúre považujú za príbuzné s príslušnými praslovanskými výrazmi, resp. rekonštruované indoeurópske korene, od ktorých sa uvedené výrazy odvodzujú (najmä v nadväznosti na slovník

J. Pokorného[22]). – 2. Výrazy, ktoré vznikli v slovenčine počas jej vývinu ako samostatného slovanského jazyka (po 10. stor.), sú objasňované v kontexte dejín slovenského jazyka, resp. slovenskej dialektológie (napr. **hrúza, chmátať, kosíliť, prísny** ap.). Prevzaté výrazy (s rôznym stupňom zdomácnenosti) sú slová, ktoré slovenčina prevzala v rôznom období svojho vývinu z rôznych cudzích jazykov, napr. **bryndza, cintorín, galéria, hotel, chýr, jogurt, marketing, paluba, škola, váha** a i. V takýchto prípadoch SESS uvádza inojazyčný výraz, ktorý sa stal východiskom prevzatia, resp. podľa možnosti aj stručne naznačuje jeho etymologickú charakteristiku.

3. Úlohou etymológie je objasniť pôvod slova. Splniť túto úlohu znamená interpretovať (s použitím všeobecne akceptovaných metód etymologickej analýzy[23]) príslušný výraz z rôznych aspektov – je potrebné fundovane vysvetliť vznik jeho hláskovej podoby, objasniť slovotvornú štruktúru, rekonštruovať významový vývin ap. Žiaľ, takáto všestranná interpretácia nie je vždy možná, čo znamená, že mnoho slov nemá uspokojivý, presvedčivý a jednoznačne prijímaný etymologický výklad.

Táto skutočnosť nachádza odraz aj v SESS. Jeho používateľ sa v rôznych heslách môže stretnúť s informáciami typu „nejasné", „málo jasné" či „málo jasného pôvodu", „azda z...", „bez spoľahlivého výkladu" ap. – znamená to, že ide o slová, ktoré nemajú spoľahlivú etymologickú interpretáciu a pokusy o ich výklad bývajú sprevádzané rôznymi ťažkosťami (fonetické nejasnosti, problematický vývin významu atď.).[24] Kritické hodnotenie takýchto pokusov o výklad (resp. etymologických hypotéz či domnienok s rôznou mierou fundovanosti, a teda aj pravdepodobnosti), predpokladajúce prezentáciu adekvátnych argumentov za aj proti, je úlohou striktne vedeckých etymologických slovníkov; obmedzený rozsah SESS a jeho orientácia na širšiu kultúrnu verejnosť, ktorá zväčša nemusí mať potrebné poznatky z oblasti historickej jazykovedy, umožňujú takúto diskusiu len vo veľmi obmedzenej miere. Ako teda postupovať v prípade etymologicky problematických výrazov?

Z priestorových príčin sa v SESS zväčša neuvádzajú výklady (resp. pokusy o výklad), ktoré sa v odbornej literatúre[25] hodnotia ako zastarané, resp. prekonané ďalším vývinom etymologickej vedy. V SESS boli zohľadnené etymologické interpretácie, ktoré akceptuje použitá odborná literatúra; vzhľadom na jej nepochybnú polyfónnosť sa v relevantných prípadoch naznačuje aj viac výkladových možností,[26] pričom sa

---

[22] SESS ako etymologický slovník jedného zo slovanských jazykov, interpretujúci jeho slovnú zásobu primárne v slavistických súvislostiach, nemôže riešiť zložitú problematiku laryngalistickej interpretácie a rekonštrukcie indoeurópskych koreňov (patriacu do kompetencie indoeurópskej jazykovedy) ani analyzovať jej implikácie pre etymologizáciu praslovanskej lexiky.

[23] Bližšie informácie o nich možno nájsť v literatúre (odbornej i populárno-vedeckej) uvedenej v bode VIII.1.

[24] Platí to aj o prípadoch, keď je použitá formulácia typu „výraz A sa porovnáva/usúvzťažňuje s výrazom B" – pre uvedené výrazy sa predpokladá možná etymologická súvislosť, avšak presný charakter ich vzájomného vzťahu nemusí byť dostatočne jasný.

[25] Porov. bod VIII.2.

[26] SESS sa z tohto hľadiska odlišuje od populárno-vedeckých etymologických slovníkov, ktoré prinášajú len jeden etymologický výklad aj v prípadoch, keď ide o výraz, pre ktorý existuje niekoľko „rovnoprávnych" pokusov o etymologickú interpretáciu; k takejto praxi – v kontexte ruskej etymologickej lexikografie – porov. napr. Šelepova (2007, s. 78).

uvádzajú aj možné argumenty v ich prospech[27] – nazdávame sa, že takto môžeme používateľom SESS aspoň čiastočne sprostredkovať nepochybnú náročnosť, ale aj určitý pôvab etymologického bádania.

Vo výkladovej časti hesiel sme sa usilovali zohľadniť cieľovú skupinu slovníka – používateľov z radov širokej kultúrnej verejnosti – a prispôsobiť jej štýl výkladu, nemohli sme však celkom rezignovať z lingvistickej terminológie. So základnými odbornými termínmi (latinské názvy slovných druhov, gramatických pádov, čísel ap.) sa používatelia SESS zoznámili už na základnej, resp. strednej škole; v prípade potreby ľahko nájdu ich vysvetlenie v slovníkoch cudzích slov. Viaceré odborné termíny sa napokon vysvetľujú aj v SESS – či už ako samostatné heslá (napr. **adverbium, augmentatívum, iteratívum** a i.), alebo ako odvodeniny od príslušných heslových výrazov (napr. *kauzatívum* v hesle **kauza** ap.).

V SESS ako populárno-vedeckej etymologickej príručke sa takisto usilujeme „kompenzovať ‚suché' lingvistické fakty zo sféry historického hláskoslovia, morfonológie, slovotvorby a pod. ‚prístupnejšími', a preto akiste čitateľsky atraktívnejšími faktmi z oblasti sémantiky..., kultúrnej histórie či dobových reálií".[28]

4. Odvodeniny od heslového výrazu. – Po informácii o pôvode heslového výrazu nasledujú (v relevantných prípadoch) informácie o slovách, ktoré sú od tohto výrazu odvodené. Takéto slová sú graficky zvýraznené tučnou kurzívou (napr. ***navidomoči***, ***vidno*** a i. v hesle **vidieť** ap.), zároveň sa v SESS uvádzajú ako tzv. odkazové heslá (**navidomoči** ↗*vidieť*, **vidno** ↗*vidieť*). Samostatné odkazové heslá sa neuvádzajú v prípadoch, keď by sa vzhľadom na abecedné usporiadanie mali nachádzať v bezprostrednom susedstve príslušného heslového výrazu (napr. ***absorpcia*** v hesle **absorbovať**, ***bystrina*** v hesle **bystrý** ap.).

Analogicky sa spracúvajú aj výrazy, ktoré nie sú odvodeninami od heslového výrazu, sú však s ním zo slovotvorného hľadiska súvzťažné a z praktických príčin sa zdá vhodné objasniť ich v príslušnom hesle (napr. ***boháč*** v hesle **bohatý**, ***bojkotovať*** v hesle **bojkot** ap.).

Otázka prezentovania odvodených výrazov v populárno-vedeckom etymologickom slovníku nie je jednoduchá.

Vzhľadom na obmedzený rozsah takéhoto diela nepovažujeme za vhodné uvádzať v hesle všetky odvodeniny či deriváty od príslušného heslového výrazu, t. j. celé jeho slovotvorné hniezdo – súhlasíme s názorom, že to nie je primárnou úlohou etymologického slovníka,[29] najmä ak čitateľ s hlbším záujmom o túto problematiku môže nájsť potrebné informácie v odborných dielach príslušného zamerania.[30]

---

[27] Uvádzanie kritických protiargumentov historickolingvistického charakteru patrí podľa nášho názoru do striktne vedeckého etymologického slovníka.

[28] KRÁLIK, Ľubor: Populárno-vedecký etymologický slovník ako žáner etymologickej lexikografie (na príklade slovenčiny). In: XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Ed. P. Žeňuch. Bratislava 2008, s. 193.

[29] Porov. k tomu i MAYRHOFER, Manfred: Zur Gestaltung des etymologischen Wörterbuches einer „Großcorpus-Sprache". Wien 1980, s. 24: „Etymologický slovník bohato doloženého jazyka nemôže nahrádzať jeho deskriptívny slovník a náuku o slovotvorbe."

[30] Porov. napr. SOKOLOVÁ, Miloslava et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 3., upravené a doplnené vyd. Prešov 2012; VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Kompozitá v slovenčine. Prešov 2012.

Zároveň si možno položiť otázku, či je nutné uvádzať v stručnom etymologickom slovníku výrazy, ktoré aj jeho filologicky neškolení používatelia správne vnímajú ako odvodené od určitého výrazu; porov. napr. vzťahové prídavné mená s príponou *-ský* (*chlap: chlap-ský* ap.), názvy vlastností s príponou *-osť* (*múdry: múdr-osť* ap.), príslovky s príponami *-o*, *-e* (*biely: biel-o*, *dobrý: dobr-e* ap.), predponové slovesá (*niesť: do-niesť*, *od-niesť*, *pre-niesť* atď.), odvodeniny s predponou *ne-* (*ne-dobrý*, *ne-láska* ap.) či výrazy utvorené pomocou ďalších produktívnych slovotvorných postupov (zloženiny ap.) – nazdávame sa, že to nie je potrebné.

Odvodeniny od heslového výrazu uvádzame v SESS zväčša výberovo, pričom zohľadňujeme dve okolnosti: – 1. Upozorňujeme na odvodeniny, ktoré môžu ilustrovať rozmanitosť slovotvorných radov vzniknutých na základe príslušného výrazu, napr. **dať**, od toho ***dávať*** → ***dáv-ka***, ale napr. aj ***pridávať*** → ***prídav-ok;*** **písať**, od toho napr. ***na-písať***, ***vy-písať*** → ***nápis***, ***výpis*** ap., ***s-písať***, k tomu ***sú-pis*** aj ***spis***, od neho ***spisovať***, a i. – 2. Etymologický slovník musí venovať osobitnú pozornosť odvodeninám, ktoré môžu byť pre používateľa súčasnej spisovnej slovenčiny slovotvorne menej priezračné, z hľadiska svojho hláskového zloženia či pravopisnej podoby „problémové", ich lexikálny význam nemusí byť na pozadí významu fundujúceho slova dostatočne jasný ap.; možno ich azda označiť ako výrazy, ktoré sa v tom či onom zmysle vymykajú systémovým zákonitostiam súčasného spisovného jazyka a ktorých dnešná „nepravidelnosť" si vyžaduje vysvetľujúci komentár z aspektu historickej jazykovedy.[31] Tak napr. v hesle **brat** (reflex psl. **bratъ*) považujeme za potrebné uviesť odvodeninu ***bratr-anec***, utvorenú na základe variantného psl. **bratrъ*; stručný vysvetľujúci komentár si podľa nášho názoru akiste zaslúži aj tvar množného čísla ***bratia*** (reflex psl. **brat(r)ьja* ako starého kolektíva, t. j. ‚súbor bratov'), oslovenie ***bratku*** (od staršej zdrobneniny *brat-ok*) a zdrobnenina ***braček*** (etymologicky **bratček* ako zdrobnenina od dial. *brat-ec*).[32] V hesle **pán** sa upozorňuje o. i. na existenciu dvoch slovotvorne totožných, avšak hláskovo i významovo odlíšených odvodenín (***pán-sky*** vs. ***pan-ský***). V hesle **mýliť** uvádzame aj deriváty ***omyl*** a ***(ne)omylný***, utvorené na základe staršieho *o-mýliť sa* ‚pomýliť sa', ap.

5. Odkazy na ďalšie heslá. – Vo výkladovej časti hesla sa môžu v relevantných prípadoch uvádzať aj odkazy na iné heslá, obsahujúce ďalšie informácie etymologického charakteru. Napr. v hesle **beda** sa uvádza informácia, že tento výraz vznikol na základe výrazu *bieda*, pričom sa zároveň odkazuje na heslo **bieda**, kde možno nájsť etymologický výklad tohto slova; v hesle **behať** sa uvádza aj jeho odvodenina ***súbeh*** s odkazom na heslo **konkurz**, obsahujúce podrobnejšie informácie o významovom vývine prvotného synonymného výrazu, ap.

---

[31] Porov. i konštatovanie M. Mayrhofera (loco cit.), podľa ktorého „etymologický slovník jazyka s veľkým materiálovým korpusom (Großcorpus-Sprache)... poukáže len na vybrané odvodeniny – predovšetkým na také, ktoré prinášajú neočakávané informácie z oblasti slovotvorby, sémantiky alebo hláskového vývinu".

[32] V hesle sa neuvádzajú „bezproblémové" odvodeniny typu *bratský*, *bratstvo* či *(z)bratať sa;* porov. vyššie.

6. Odkazy na odbornú literatúru. – Z priestorových príčin sa v SESS neuvádzajú priame odkazy na odbornú literatúru[33] použitú pri koncipovaní konkrétnych hesiel a uvedenú v bode VIII.2.

* * * * *

Vznik predkladaného Stručného etymologického slovníka slovenčiny (SESS) by nebol možný bez podpory a pomoci mnohých ľudí aj inštitúcií, ktorým chceme na záver vysloviť svoje poďakovanie.

Na úvod nemôžeme s vďakou nespomenúť bývalého riaditeľa JÚĽŠ SAV I. Ripku, ktorý umožnil vznik samostatného etymologického pracoviska v Jazykovednom ústave a začiatok prác na SESS, ako aj jeho nástupcov S. Ondrejoviča a P. Žiga, ktorí prejavili vzácne porozumenie pre špecifickú situáciu etymologického výskumu v slovenských podmienkach a podporovali prípravu SESS aj napriek tomu, že naša práca na slovníku trvala – vzhľadom na rôzne okolnosti objektívneho (ďalšie pracovné úlohy) i subjektívneho charakteru – dlhšie, než sa pôvodne predpokladalo.

Naša úprimná vďaka patrí takisto všetkým kolegom z JÚĽŠ SAV a ďalších slovenských lingvistických pracovísk, ktorí si uvedomovali dôležitosť pripravovaného diela a priebežne sa zaujímali o postup prác na slovníku. Osobitnú zmienku si tu zaslúžia M. Dobríková, J. Genzor, J. Glesková (všetci Bratislava), J. Hladký (Trnava), J. Krško (Banská Bystrica), M. Ološtiak (Prešov), M. Pukanec (Nitra) a B. Ulašin (Bratislava), ktorí nám poskytli cennú pomoc pri získavaní potrebnej odbornej literatúry. – V analogických súvislostiach ďakujeme i početným zahraničným jazykovedcom, ku ktorým patria M. Angelova-Atanasova (Veliko Tărnovo), M. Antropaŭ (Minsk), Z. Babik (Krakov), Je. Ľ. Berezovič (Jekaterinburg – Moskva), M. Bjeletić (Belehrad), V. Blažek (Brno), V. Boček (Brno), Ch. Dejkova (Sofia), † E. Eichler (Lipsko), M. Furlan (Ľubľana), A. Gluhak (Záhreb), S. Habijanec (Záhreb – Bratislava), † E. Havlová (Brno), P. Ju. Hrycenko (Kyjev), M. Jakubowicz (Krakov), I. Janyšková (Brno), H. Karlíková (Brno), † J. Knobloch, R. Ködderitzsch (obidvaja Bonn), Ľ. V. Kurkina (Moskva), A. Loma (Belehrad), I. Lučyc-Fedarec (Minsk), S. M. Newerkla (Viedeň), B. Ostrowski (Krakov), V. Panajotov (Sofia), S. Petrović (Belehrad), J. Rejzek (Praha), Ľ. Selimski (Katovice), J. Siatkowski (Varšava), M. Snoj (Ľubľana), K. Szovák (Budapešť), A. K. Šapošnikov (Moskva), V. P. Šuľhač (Kyjev), S. M. Tolstaja, M. M. Valencova, Ž. Ž. Varbot (všetky Moskva), R. Večerka (Brno), J. Villnow Komárková (Brno – Viedeň), J. Vlajić-Popović (Belehrad), B. Vykypěl (Brno), J. Waniakowa (Krakov) a ďalší.

Za finančnú podporu prípravy slovníka (vo forme poskytnutých čiastkových grantov) ďakujeme vedeckej grantovej agentúre VEGA, ktorá takto zároveň potvrdila význam uvedeného projektu.

Naše osobitné poďakovanie patrí nadácii Volkswagen-Stiftung, ktorá nám v začiatočnej etape práce na SESS nielenže umožnila dlhší výskumný pobyt na Univerzite

[33] Špecifickú výnimku tvoria odkazy na relevantné pasáže zo Svätého písma (citované podľa: Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami. 2., opravené vyd. Banská Bystrica 2011).

v Göttingene († W. P. Schmid, J. Udolph), ale poskytla aj finančný príspevok na zakúpenie zahraničnej odbornej literatúry; vďaka nemu bolo možné výrazne pokročiť v budovaní špecializovanej etymologickej knižnice v JÚĽŠ SAV, tvoriacej základný predpoklad pre akúkoľvek prácu v oblasti etymológie – v kontexte prípravy SESS, ako aj vlastného etymologického výskumu. Za udelenie štipendia na neskorší výskumný pobyt na Univerzite v Bonne (H. Keipert, S. Zimmer), zameraný na etymologickú problematiku slovenskej lexiky, a za hodnotný knižný dar sme hlboko zaviazaní aj Nadácii Alexandra von Humboldta.

Za umožnenie štipendijného pobytu na Viedenskej univerzite (J. Reinhart), zameraného na štúdium odbornej literatúry pre potreby prípravy SESS, ďakujeme programu Akcia Rakúsko – Slovensko.

Text slovníka pomohli skvalitniť viacerí špecialisti z oblasti orientalistiky. J. Tiňo (Bratislava) revidoval prepis dokladov z hebrejčiny a ďalších semitských jazykov (okrem arabčiny); cenné konzultácie k arabskému jazykovému materiálu nám poskytol G. Pirický (Bratislava). M. Králik (Kuala Lumpur) vykonal kontrolu čínskych, I. Rumánek (Brno) japonských a D. Magdolen (Bratislava) egyptských dokladov citovaných v SESS. Všetkým úprimne ďakujeme za ich vzácne korektúry, spresnenia či pripomienky vecného charakteru.

Naše ďalšie poďakovanie patrí redaktorom vydavateľstva Veda, ktoré zaradilo slovník do svojho edičného plánu, ako aj obidvom vedeckým recenzentom, ktorí starostlivo prečítali predložený rukopis a svojimi cennými pripomienkami umožnili jeho skvalitnenie. Edičnej rade SAV ďakujeme za poskytnutie finančného príspevku na vydanie diela.

Celkom na záver (*last but not least*) vyslovujeme vďaku P. Weissovi (Ľubľana), tvorcovi písma 00 ZRCola, za láskavý súhlas s použitím uvedeného fontu pri sadzbe slovníkového textu, ako aj V. Benkovi, M. Petržalkovi a V. Radikovi za technickú pomoc pri príprave tlačových podkladov.

Bratislava december 2015

Ľubor Králik

VIII. Literatúra

VIII.1. Práce venované všeobecným otázkam etymológie *(výber)*

BRUCKER, Charles: L'étymologie. Paris 1988.
DURKIN, Philip: The Oxford Guide to Etymology. Oxford 2009.
Etymologie. (Wege der Forschung.) Hrsg. R. Schmitt. Darmstadt 1977.
GUIRAUD, Pierre: L'étymologie. Paris 1964.
LIBERMAN, Anatoly: Word Origins... and How We Know Them. Etymology for Everyone. Oxford 2005.
MALKIEL, Yakov: Etymology. Cambridge 1993.
OTKUPŠČIKOV, Jurij V.: K istokam slova. Rasskazy o nauke etimologii. 4-je izd., pererabotannoje. Sankt-Peterburg 2005.
PFISTER: Einführung in die romanische Etymologie. Darmstadt 1980.
PISANI, Vittorio: L'etimologia. Storia – questioni – metodo. Seconda edizione riveduta e accresciuta. Brescia 1967.
ROSS, Alan S. C.: Etymology. With Special Reference to English. London 1958.
SEEBOLD, Elmar: Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache. München 1981.
ŠELEPOVA, Ľudmila: Russkaja etimologija. Teorija i praktika. 2-je izd., ispravlennoje i dopolnennoje. Moskva 2007.
VEČERKA, Radoslav a kol.: K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Praha 2006.

VIII.2. Použitá odborná literatúra *(výber)*

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest 1967 – 1984. 4 zv.
ADAMS, Douglas Q.: A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Amsterdam – New York 2013. 2 zv.
ANIKIN, Alexandr Je.: Russkij etimologičeskij slovar. Moskva 2007 n.
Bălgarski etimologičen rečnik. Sofija 1962 n.
BEEKES, Robert: Etymological Dictionary of Greek. Leiden – Boston 2010. 2 zv.
BERNEKER, Erich: Slavisches etymologisches Wörterbuch [*a – morъ*]. Heidelberg 1908 – 1913.
BEZLAJ, France: Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana 1976 – 2007. 5 zv.
BORYŚ, Wiesław: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 2005.
BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1927 (reprint: Warszawa 1970).
CIORĂNESCU, Alexandru: Dicţionarul etimologic al limbii române. Bucureşti 2001.
COROMINES, Joan: Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. Tercera edición muy revisada y mejorada. 14.ª reimpresión. Madrid 2008.
CORTELAZZO, Manlio – ZOLLI, Paolo: Dizionario Etimologico della Lingua Italiana. Seconda edizione in volume unico. Bologna 1999.
ČERNYCH, Pavel Jakovlevič: Istoriko-etimologičeskij slovar sovremennogo russkogo jazyka. 8-je izd., stereotipnoje. Moskva 2007.
DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon. Leiden – Boston 2015.
DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston 2008.
Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR). Bucureşti 2012 n.
DUBOIS, Jean – MITTERAND, Henri – DAUZAT, Albert: Dictionnaire étymologique et historique du français. Paris 2011.
ERNOUT, Alfred – MEILLET, Antoine: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. Retirage de la 4ᵉ édition augmentée... Paris 2001.

Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Moskva 1963 n.
Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij lexičeskij fond. Moskva 1974 n.
Etimološki rečnik srpskog jezika. Beograd 2003 n.
Etymalahičny sloŭnik belaruskaj movy. Minsk 1978 n.
Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha (Brno) 1989 n.
Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Praha 1973 – 1980. 2 zv.
Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Budapest 1992 – 1997. 3 zv.
Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy. Kyjiv 1982 – 2012. 6 zv.
FRAENKEL, Ernst: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1962 – 1965. 2 zv.
FRIEDRICH, Johannes: Kurzgefaßtes hethitisches Wörterbuch. Kurzgefaßte kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. Heidelberg 1952 – 1966 (reprint: Heidelberg 1991).
FRISK, Hjalmar: Griechisches etymologisches Wörterbuch. 2., unveränderte Aufl. Heidelberg 1973 – 1979. 3 zv.
GENAUST, Helmut: Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. 3., vollständig überarbeitete und erweiterte Ausgabe. Hamburg 2005.
GLUHAK, Alemko: Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb 1993.
HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. 1. vyd. Praha 1967. – 2., rozšířené vyd. (připravil I. Lutterer). Praha 1978. – 3. vyd. Praha 1982. – 4. vyd. Praha 1992.
HUGO, Jan a kol.: Slovník nespisovné češtiny. Původ a historie slov. 3., rozšířené vyd. Praha 2009.
CHANTRAINE, Pierre: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris 1999.
KARULIS, Konstantīns: Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga 2001.
KLOEKHORST, Alwin: Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon. Leiden – Boston 2008.
KLUGE, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 25., durchgesehene und erweiterte Aufl. Berlin – Boston 2011.
KROONEN, Guus: Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden – Boston 2013.
LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina van: Historisches Argot und neuer Gefängnisslang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch. Berlin 1993.
LOKOTSCH, Karl: Etymologisches Wörterbuch der amerikanischen (indianischen) Wörter im Deutschen mit steter Berücksichtigung der englischen, spanischen und französischen Formen. Heidelberg 1926.
LOKOTSCH, Karl: Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Zweite, unveränderte Aufl. Heidelberg 1975.
MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. [1. vyd.] Praha 1957.
MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplněné vyd. Praha 1968. – 3. vyd. Praha 1971. – 4. vyd. Praha 1997. – 5. vyd. Praha 2010.
MARTIROSYAN, Hrach K.: Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon. Leiden – Boston 2010.
MATASOVIĆ, Ranko: Etymological Dictionary of Proto-Celtic. Leiden – Boston 2009.
MAYRHOFER, Manfred: Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. Heidelberg 1992 – 2001. 3 zv.
MAYRHOFER, Manfred: Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. Heidelberg 1956 – 1980. 4 zv.
MAŽIULIS, Vytautas: Prūsų kalbos etimologijos žodynas. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius 2013.
MIKLOSICH, Franz: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung,

Beleglage, bisherige und neue Deutungen. 2., durchgehend überarbeitete und aktualisierte Aufl. Frankfurt am Main etc. 2011.
PFEIFER, Wolfgang et al.: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 4. Aufl. der Taschenbuchausgabe. München 1999.
POKORNY, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. 3. Aufl. Tübingen – Basel 1994. 2 zv.
REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice 2001. – 2. vyd. Voznice 2012. – 3. vyd. (2. přepracované a rozšířené vyd.) Voznice 2015.
ROCCHI, Luciano: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. Trieste 1999 – 2010. 3 zv.
SADNIK, Linda – AITZETMÜLLER, Rudolf: Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg 1955.
SADNIK, Linda – AITZETMÜLLER, Rudolf: Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. Bd. 1. Wiesbaden 1963 – 1975.
SCHUSTER-ŠEWC, Heinz: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen 1978 – 1996. 5 zv.
SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb 1971 – 1974. 4 zv.
SŁAWSKI, Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952 n.
Słownik prasłowiański. Wrocław etc. 1974 n.
SMOCZYŃSKI, Wojciech: Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wilno 2007. 2 zv.
SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. 2., pregledana in dopolnjena izd. Ljubljana 2003.
The Oxford Dictionary of English Etymology. Ed. by C. T. Onions... Oxford 1996.
VAAN, Michiel de: Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Leiden – Boston 2008.
VASMER, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1953 – 1958. 3 zv. – Ruské vydanie: FASMER, Max: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Perevod s nemeckogo i dopolnenija člena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačova. Moskva 1964 – 1973. 4 zv.
VENDRYES, Joseph: Lexique étymologique de l'irlandais ancien. Dublin – Paris 1959 n.
VRIES, Jan de: Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, verbesserte Aufl. Leiden 1977.
WALDE, Alois – HOFMANN, J. B.: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 5., unveränderte Aufl. Heidelberg 1982. 2 zv.

IX. Použité skratky

abl. ablatív
adj. adjektívum, prídavné meno
admin. termín, výraz z administratívy; administratívny
a i. a iné; a iný
aiol. aiolský
akkad. akkadský
akuz. akuzatív, 4. pád
al. alebo
alb. albánsky
altaj. altajský
anat. termín z anatómie
angl. anglický
aor. aorist
ap. a podobne; a podobný
arab. arabský
argot. argotový výraz
arch. archaický
archeol. termín z archeológie
archit. termín, výraz z architektúry
astron. termín, výraz z astronómie
at. atický
atď. a tak ďalej
avest. avestský
aymar. aymarský
azerb. azerbajdžanský

ban. banícky termín
bás. básnický výraz
bask. baskický
bavor. bavorský
belg. belgický
benát. benátsky
bengál. bengálsky
bibl. biblický výraz; biblický
biol. termín z biológie; biologický
bl. blahoslavený
bot. termín z botaniky; botanický
brit. britský
brus. bieloruský
bulh. bulharský
býv. bývalý
byz. byzantský

cirk. cirkevný termín, výraz; cirkevný
cit. citoslovce
csl. cirkevnoslovanský
cukrár. výraz z cukrárstva; cukrársky

čagat. čagatajský
čast. častica
čes. český
čín. čínsky
čísl. číslovka
čuvaš. čuvašský

dán. dánsky
dat. datív, 3. pád
det. výraz z detskej reči; detský
dial. dialektový, nárečový
dipl. diplomatický termín, výraz; diplomatický
div. divadelný termín, výraz; divadelný
dluž. dolnolužický
dnem. dolnonemecký
dok. sloveso dokonavého vidu
dopr. termín, výraz z dopravy; dopravný
dór. dórsky
drávid. drávidský
du. duál, dvojné číslo

egypt. egyptský
ekon. termín, výraz z ekonómie; ekonomický
elektrotech. termín, výraz z elektrotechniky; elektrotechnický
est. termín, výraz z estetiky; estetický
etrus. etruský
expr. expresívny výraz

fam. familiárny výraz
farm. termín z farmakológie
film. termín, výraz z oblasti filmu
filoz. filozofický termín
fin. termín z finančníctva
fín. fínsky
fon. fonetický termín
fr. francúzsky
fraz. frazeologická jednotka, frazeologizmus
fyz. termín z fyziky; fyzikálny
fyziol. termín z fyziológie

gael.	gaelský
gal.	galský
garb.	garbiarsky termín
gemer.	gemerský
gen.	genitív, 2. pád
genet.	termín z genetiky
geod.	výraz, termín z geodézie
geogr.	zemepisný termín
geol.	geologický termín
geom.	geometrický termín
germ.	germánsky
gót.	gótsky
gr.	grécky
gram.	gramatický termín
gruz.	gruzínsky
hebr.	hebrejský
hind.	hindský
hist.	historizmus
hluž.	hornolužický
hnem.	hornonemecký
hol.	holandský
hom.	homérsky
hovor.	hovorový výraz
hromad.	hromadné podstatné meno
hrub.	hrubý výraz
hud.	termín, výraz z oblasti hudby
hut.	hutnícky termín
hypok.	hypokoristikum (domácky, dôverný výraz)
chem.	termín z chémie
chet.	chetitský
chorv.	chorvátsky
id.	*idem* (lat.), to isté
ide.	indoeurópsky
ilýr.	ilýrsky
ind.	indický
indoirán.	indoiránsky
inform.	termín, výraz z informatiky
inštr.	inštrumentál, 7. pád
ión.	iónsky
ír.	írsky
irán.	iránsky
iron.	ironický výraz
isl.	islandský
jap.	japonský
jnem.	južnonemecký
jsl.	južnoslovanský
juž.	južný
kart.	kartársky výraz
kartvel.	kartvelský
katalán.	katalánsky
kazaš.	kazašský
kečuán.	kečuánsky
ker.	termín, výraz z keramikárstva
kirgiz.	kirgizský
kniž.	knižný výraz
konj.	konjunktív
krajč.	krajčírsky termín, výraz
kresť.	kresťanský
krét.	krétsky
kuch.	kuchynský termín, výraz
kumán.	kumánsky
kurd.	kurdský
kypč.	kypčacký
lap.	laponský
lat.	latinský
lek.	lekársky termín, výraz
les.	lesnícky termín
lingv.	lingvistický termín
liter.	literárnovedný termín
liturg.	liturgický výraz
loco cit.	*loco citato* (lat.), na uvedenom mieste
log.	termín z logiky
lok.	lokál, 6. pád
lýd.	lýdsky
m.	mužský rod
maced.	macedónsky
maď.	maďarský
mal.	maliarsky termín
malaj.	malajský
malajálam.	malajálamský
maráth.	maráthsky
mat.	matematický termín
mech.	mechanický
meteor.	termín, výraz z meteorológie
metr.	termín z metriky
min.	minulý
miner.	termín z mineralógie
mn.	množné číslo
mongol.	mongolský
muž.	mužský
mytol.	výraz z mytológie
náb.	náboženský termín, výraz
napr.	napríklad
nedok.	sloveso nedokonavého vidu
neide.	neindoeurópsky

nem.	nemecký
neos.	neosobné sloveso
neskl.	nesklonný výraz
nespis.	nespisovný
neurč.	neurčitý
ngr.	novogrécky
niž. hovor.	výraz z nižšej hovorovej vrstvy
nom.	nominatív, 1. pád
nór.	nórsky
obch.	termín, výraz z oblasti obchodu
obyč.	obyčajne
odb.	odborný termín; odborne, odborný
op. cit.	*opere citato* (lat.), v citovanom diele
opt.	termín z optiky
os.	osoba
oset.	osetský
osk.	oskický
oznam. tech.	termín, výraz z oznamovacej techniky
pas.	pasívum, trpný rod
ped.	pedagogický termín
pejor.	pejoratívny, zhoršujúci výraz
peňaž.	termín z peňažníctva
perf.	perfektum
perz.	perzský
pikard.	pikardský
pís.	písaný
pl.	plurál, množné číslo
po Kr.	po Kristovi
poet.	výraz z umeleckého štýlu, poetizmus
pol.	polovica
poľ.	poľský
polit.	termín, výraz z oblasti politiky
politol.	termín, výraz z politológie
poľnohosp.	poľnohospodársky termín, výraz
poľov.	poľovnícky termín, výraz
polygr.	polygrafický termín
pomn.	pomnožné podstatné meno
port.	portugalský
potrav.	termín z potravinárstva
pôv.	pôvodne; pôvodný
práv.	právnický termín
pred Kr.	pred Kristom
predgr.	predgrécky
predlat.	predlatinský
predromán.	predrománsky
prel.	preložil(a)
pren.	prenesené použitie slova
préz.	prézent, prítomný čas
príč.	príčastie
prít.	prítomný
prov.	provensalský
psl.	praslovanský
psych.	termín zo psychológie
publ.	termín, výraz z publicistiky
r.	rok(y)
rak.	rakúsky
region.	regionálny výraz, regionalizmus
resp.	respektíve
rétorormán.	rétorománsky
rím.	rímsky
róm.	rómsky
román.	románsky
rus.	ruský
s.	stredný rod
sas.	saský
semit.	semitský
sev.	severný
sfr.	severofrancúzsky
sg.	singulár, jednotné číslo
sl.	slovanský
slang.	slangový výraz
slk.	slovenský
sln.	slovinský
spis.	spisovný
srb.	srbský
stal.	severotaliansky
stangl.	staroanglický
stav.	termín, výraz zo stavebníctva
stbavor.	starobavorský
stfr.	starofrancúzsky
sthnem.	starohornonemecký
stind.	staroindický
stír.	staroírsky
stisl.	staroislandský
stlat.	starolatinský
stor.	storočie
stperz.	staroperzský
stprov.	staroprovensalský
strangl.	stredoanglický
stred.	stredný
strfr.	stredofrancúzsky
strgr.	stredoveký grécky
strír.	stredoírsky
strdnem.	stredodolnonemecký
strhnem.	stredohornonemecký

strhol.	stredoholandský
strlat.	stredoveký latinský
stroj.	strojnícky termín
strperz.	stredoperzský
strslk.	stredoslovenský
strus.	staroruský
strwales.	stredowaleský
stsev.	staroseverský
stsl.	starosloviensky
stšvéd.	starošvédsky
stturk.	staroturkický
stwales.	starowaleský
subšt.	subštandardný výraz
sv.	svätý
sýr.	sýrsky
šach.	termín, výraz zo šachovej hry
škol.	termín, výraz zo školstva
špan.	španielsky
šport.	termín, výraz zo športu
štyl.	štylistický termín
švajč.	švajčiarsky
švéd.	švédsky
tal.	taliansky
tamil.	tamilský
tatár.	tatársky
tech.	termín, výraz z techniky
tel.	termín, výraz z telovýchovy
teol.	teologický termín
text.	termín z textilníctva
toch.	tocharský
tur.	turecký
turk.	turkický
typ.	typografický termín
tzv.	takzvaný
účt.	termín, výraz z účtovníctva
ugrofín.	ugrofínsky
ujgur.	ujgurský
ukr.	ukrajinský
umbr.	umbrijský
uzb.	uzbecký
včel.	termín, výraz z včelárstva
véd.	védsky
veter.	veterinársky termín
vin.	termín, výraz z vinárstva
voj.	termín, výraz z vojenskej oblasti
vok.	vokatív, 5. pád
vsl.	východoslovanský
vslk.	východoslovenský
vulg.	vulgarizmus, slovo z oblasti spoločenského tabu
vých.	východný
výtvar.	výtvarnícky termín
wales.	waleský
záhr.	termín, výraz zo záhradníctva
záp.	západný
zastar.	zastaraný výraz
zastaráv.	zastarávajúci výraz
zdrob.	zdrobnený výraz
zjemn.	zjemnený výraz, eufemizmus
zool.	termín zo zoológie
zried.	zriedkavý výraz
zsl.	západoslovanský
zslk.	západoslovenský
ž.	ženský rod
žart.	žartovný výraz
žel.	železničný termín
žen.	ženský
žid.	židovský
živ.	životné podstatné meno; životný tvar

X. Iné značky a symboly

Hviezdička (*) označuje formu, ktorá nie je písomne doložená, iba rekonštruovaná metódami historickej jazykovedy (napr. praslovanské výrazy, indoeurópske korene ap.).

Spojovník (-) signalizuje morfematickú hranicu.

Tildou (~) sa naznačuje súvislosť výrazov, významov ap.

Symbol > znamená: 1. vyvinulo sa na; 2. bolo prevzaté do (iného jazyka).

Symbol < znamená: 1. vyvinulo sa, vzniklo z; 2. bolo prevzaté z (iného jazyka).

V praslovanských rekonštrukciách:

ę, *ǫ*	nosové *e*, *o*
ě	jať (osobitná samohláska blízka hláske *e*, s ktorou napr. v slovenčine aj splynula)
ъ	redukovaná zadná vysoká samohláska
ь	redukovaná predná vysoká samohláska

V indoeuropeistických rekonštrukciách:

ă, *ĕ* ap.	krátke samohlásky
ā, *ē* ap.	dlhé samohlásky
ā̆, *ē̆* ap.	samohlásky, ktoré môžu byť krátke aj dlhé
i̯, *u̯*	neslabičné samohlásky
ə	stredná samohláska (tzv. *šva*)
bh, *dh* ap.	prídychové spoluhlásky
ĝ, *k̂*	mäkké spoluhlásky
l̥, *m̥*, *n̥*, *r̥*	slabičné spoluhlásky
$g^{u̯}$ ap.	zadopodnebné spoluhlásky vyslovované so zaokrúhlením pier

SLOVNÍKOVÁ ČASŤ

A, Á

a (od 15. stor.) • Psl. **a* (pôvodne asi tvar abl. sg. od ide. zámena **e-/*o-*); súvisí so stind. *ā́t*, avest. *āt̰* ‚potom; a, aj', lit. *õ* ‚i, a, tak' a i. Pozri aj ↗ *aj*, ↗ *ak*, ↗ *ale*, ↗ *alebo*, ↗ *ani*, ↗ *áno*, ↗ *asi*, ↗ *azda*, ↗ *až*.

a-, an- ‚ne-' (*amorálny*, *anorganický* ap.) • Z gr. *a-* (*ἀ-*), resp. (pred samohláskou) *an-* (*ἀν-*), ktorého východiskom je ide. **n̥* ako redukovaný variant ide. zápornej častice **ne* (↗ *ne-*).

à obch. ‚po' (od 20. stor.) • Z fr. *à*, v ktorom splynuli reflexy lat. predložiek *ad* ‚k, do', *ab* ‚od' i *apud* ‚pri'.

ab-, abs- ‚od' (*abnormálny*, ↗ *abstrahovať* ap.) • Z lat. *ab-*, resp. (pred spoluhláskami *p*, *t*, *c*) *abs-* ‚od-'.

abbé ‚(vo francúzskom prostredí) titul katolíckeho duchovného bez kňazského úradu' (od 19. stor.) • Z fr. *abbé*, čo je prevzatie z kresť. lat. *abbātem* – ide o pôvodný tvar akuz. sg. od cirk. lat. *abbās*, gen. *abbātis;* ďalej pozri ↗ *opát*.

abdikovať kniž. ‚odstúpiť z úradu' (od 20. stor.) • Z lat. *abdicāre*, od ↗ *ab-* a lat. *dicāre* ‚oznamovať, vyhlasovať', čo je asi intenzívum od lat. *dīcere* ‚hovoriť, vyhlasovať'.

abeceda (od 17. stor.) • Podľa začiatočných písmen lat. abecedy (*a*, *b*, *c*, *d;* porov. už neskoré lat. *abecedārium* ‚šlabikár'); k pomenovaniu porov. i *alfabeta* (↗ *analfabet*), ↗ *azbuka*.

abiturient ‚absolvent strednej školy po maturite' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *abitūrus* ‚ten, ktorý odíde, zamýšľa, má odísť' (t. j. po maturite zo školy), čo je príč. budúce od lat. *abīre*, *abitum* ‚odísť', zloženého z ↗ *ab-* a lat. *īre* ‚ísť'.

ablegát hist. ‚poslanec krajinského snemu v Uhorsku', staršie ‚vyslanec, splnomocnenec, posol' (od 18. stor.) • Z lat. *ablēgātus*, čo je príč. min. trpné od lat. *ablēgāre*, *ablēgātum* ‚odoslať, vypraviť', zloženého z ↗ *ab-* a lat. *lēgāre* ‚vypraviť s posolstvom, poslať, vyslať'. Porov. i ↗ *legát*.

abolícia práv. ‚zrušenie, odvolanie platnosti zákona; príkaz na nezačínanie/zrušenie trestného konania' (od 20. stor.) • Z lat. *abolitiō* ‚odstránenie, zrušenie', od lat. *abolēre*, *abolitum* ‚ničiť, kaziť, mariť; odstrániť, zrušiť'.

abonent ‚predplatiteľ' (od 19. stor.) • Z nem. *Abonnent*, od nem. *abonnieren* ‚predplatiť (si)', prevzatého z fr. *abonner* ‚id.' (> staršie slk. *abonovať*, od 19. stor.), čo je odvodenina od stfr. *bonne* (fr. *borne*) ‚hranica' – význam sa

posunul v smere ‚ohraničiť, vymedziť' > ‚určiť hodnotu, cenu (za ktorú sa niečo získava ap.)'. – **abonmán** ‚predplatné', staršie *abonnement* (od 20. stor.) • Z fr. *abonnement*, od fr. *abonner* ‚predplatiť'.

abrahámoviny ‚50. narodeniny' (od 20. stor.) • Od mena starozákonného patriarchu Abraháma (Gn 11, 27 – 25, 11), podľa otázky Židov Ježišovi: „Ešte nemáš päťdesiat rokov a videl si Abraháma?" (Jn 8, 57). „Vidieť Abraháma" („stretnúť sa s Abrahámom" atď.) znamenalo ‚odísť na druhý svet, zomrieť' (porov. i frazeologizmy *odišiel k Abrahámovi, už je v lone Abrahámovom* ‚zomrel'); 50 rokov sa u starých Židov považovalo za koniec aktívneho mužského veku (porov. Nm 4, 1 – 3; 8, 23 – 25).

abrazívny odb. ‚spôsobujúci rozrušenie (hornín) al. obrusovanie, zoškrabovanie (tvrdými predmetmi)' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *abrādere, abrāsum* ‚odškrabovať', zloženého z ↗ *ab-* a lat. *rādere* ‚škriabať, driapať'.

abreviácia ‚skratka v písme', staršie ‚skracovanie slova; krátenie zlomkov' (od 18. stor.) • Z lat. *abbreviātiō* ‚skrátenie, skracovanie', od lat. *abbreviāre, abbreviātum* ‚skracovať', utvoreného na základe ↗ *ad-* a lat. *brevis* ‚krátky'.

abs- ↗ *ab-*

absces lek. ‚hnisavé ložisko' (od 20. stor.) • Z lat. *abscessus*, doslova ‚odstupovanie, ústup, odchod' (odtiaľ i ‚miesto, kam ustupuje, kde sa ukladá hnis'), od lat. *abscēdere, abscessum* ‚odstupovať; uťahovať sa niekam', zloženého z *abs-* (↗ *ab-*) a lat. *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať'.

absencia ‚neprítomnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *absentia*, od lat. *absēns*, gen. *absentis* ‚neprítomný, vzdialený', čo je z hľadiska pôvodu príč. prít. od lat. *abesse* ‚byť preč, byť neprítomný, vzdialený', zloženého z ↗ *ab-* a lat. *esse* ‚byť'. – **absentovať** publ. ‚nebyť prítomný, chýbať', staršie *absentovať sa*, i ‚vzdialiť sa' (od 17. stor.) • Z lat. *absentāre* ‚byť neprítomný', od lat. *absēns* ‚neprítomný, vzdialený'.

absint ‚horký likér z paliny' (od 19. stor.) • Z fr. *absinthe*, pôvodne ‚palina', čo je prevzatie z lat. *absinthium*, ktoré je prevzaté z gr. *apsinthion* (*ἀψίνθιον*) ‚palina', pôvodom asi zo substrátových jazykov.

absolutizmus (od 19. stor.) • Z fr. *absolutisme*, doslova ‚systém úplnej, neobmedzenej moci', od fr. *absolu* ‚úplný', čo je prevzatie z lat. *absolūtus* (↗ *absolútny*). – **absolútny** ‚nepodmienený; úplný, dokonalý' (od 19. stor.) • Z lat. *absolūtus*, pôvodne ‚dokončený' – ide o príčastie

od lat. *absolvere, absolūtum* ‚ukončiť, dokončiť' (↗ *absolvovať*). – **absolutórium** ‚schválenie činnosti (za isté obdobie); vysvedčenie o skončení školy' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Absolutorium*, čo je prevzatie z lat. *absolūtōrium*, doslova ‚prostriedok na uvoľnenie, oslobodenie' (t. j. od ďalších záväzkov ap.), od lat. *absolvere* vo význame ‚uvoľniť, oslobodiť' (↗ *absolvovať*). – **absolvovať** ‚vychodiť školu, vyštudovať; vykonať', staršie ‚oslobodiť (od obvinenia); udeliť rozhrešenie' (od 16. stor.) • Z lat. *absolvere* ‚ukončiť, dokončiť; oslobodiť' (cirk. lat. aj ‚oslobodiť od hriechov, udeliť rozhrešenie'); pôvodne ‚odviazať, uvoľniť' – výraz je zložený z ↗ *ab-* a lat. *solvere* ‚odviazať, uvoľniť, zbaviť pút' (pozri aj ↗ *solventný*). Význam ‚ukončiť' vznikol asi z pôvodného ‚ukončiť rozväzovanie'.

absorbovať ‚pohltiť, vsať, vpiť' (od 19. stor.) • Z lat. *absorbēre, absorptum* ‚vstrebávať, pohlcovať', od ↗ *ab-* a lat. *sorbēre* ‚strebať, pohlcovať'. Z odvodenín: ***absorpcia*** (písané s *p* podľa lat. *absorptiō* ‚id.').

abstinovať ‚zachovávať zdržanlivosť (najmä v pití alkoholu)' (od *18. stor.) • Z lat. *abstinēre* ‚zdržiavať sa', od *abs-* (↗ *ab-*) a lat. *tenēre* ‚držať'. Z odvodenín: ***abstinent*** (podľa lat. *abstinēns*, gen. *abstinentis* ‚zdržiavajúci sa') a i.

abstrahovať ‚zovšeobecňovať; odvodzovať; nebrať do úvahy', staršie ‚oddeľovať' (od 17. stor.) • Z lat. *abstrahere, abstractum* ‚odťahovať, odvliekať, odlučovať', od *abs-* (↗ *ab-*) a lat. *trahere* ‚ťahať, vliecť' – súčasný význam vznikol na základe predstavy o odlučovaní, oddeľovaní príliš konkrétnych, menej podstatných vecí ap. Z odvodenín: ***abstrakcia*** (lat. *abstractiō*). – **abstrakt** ‚krátky výťah z obsahu článku al. knihy' (od 20. stor.) • Z angl. *abstract*, od angl. *abstract* ‚získaný abstrakciou', prevzatého z lat. *abstractus* (↗ *abstraktný*); význam ‚krátky výťah' vznikol posunom v smere ‚čo vzniká oddelením, vydelením podstatných faktov ap.'. – **abstraktný** ‚získaný abstrakciou; neskutočný, neživotný' (od 19. stor.) • Z lat. *abstractus*, čo je príč. min. trpné od lat. *abstrahere, abstractum* ‚odťahovať, odlučovať' – význam ‚neskutočný, neživotný' vznikol z pôvodného ‚odlúčený, oddelený od reality'.

absurdný ‚nezmyselný' (od 19. stor.) • Z lat. *absurdus*, pôvodne ‚zle znejúci, nepríjemný pre sluch', od ↗ *ab-* a lat. *surdus* ‚hluchý'. – **absurdum** kniž. ‚nezmysel' (od 17. stor.) • Z lat. *absurdum* ‚(to) nezmyselné', od lat. *absurdus*.

aby (od 15. stor.) • Z pôvodného spojenia ↗ *a* a ↗ *by;* vzniklo v spojeniach typu *prikázal a by dali* > *prikázal, aby dali* (*by* bolo pôvodne súčasťou tvaru podmieňovacieho spôsobu).

acet..., v chem. terminológii (*acetón, acetylén* a i.) • Podľa lat. *acētum* (↗ *ocot*).

acidofilný, v spojení ***a-é mlieko*** potrav. ‚skysnuté baktériami mliečneho kvasenia s vlastnosťami podľa zásad správnej výživy' (od 20. stor.) • Od *acidofilia* ‚vlastnosť živých organizmov vyžadujúcich na svoju existenciu kyslé prostredie', čo je zloženina na základe lat. *acidus* ‚kyslý' ↗ *-filia*.

acylpyrín ‚liek používaný pri prechladnutí ap.' (od 20. stor.) • Od názvu kyseliny acetylsalicylovej a gr. *pȳr* (πῦρ) ‚oheň' – pomenovanie súvisí s protihorúčkovým účinkom lieku.

ad- (↗ *adaptovať a i.*) • Z lat. *ad-* (od lat. *ad* ‚k, do'), resp. jeho reflexov v román. jazykoch.

ad acta [adakta] admin., v spojení ***dať, uložiť ad a.*** ‚do spisov' (od 20. stor.) • Z lat. *ad ācta*, doslova ‚k úradným zápisom'; od lat. *ad* ‚k' a *ācta* ‚úradné rokovanie; úradné zápisy, protokoly' (↗ *akty*).

adagio [-ádžo] hud. ‚pomaly, zvoľna' (od 20. stor.) • Z tal. *adagio*, pôvodne *ad agio* ‚v pohodlí, pohodlne', čo je spojenie tal. *ad* (z lat. *ad* ‚k, do') a *agio* ‚pohodlie' – výraz je prevzatý zo stfr. alebo stprov. reflexu ľud. lat. **adiacēs* ‚vedľa ležiaci' (z lat. *adiacēns*, čo je príčastie od lat. *adiacēre* ‚ležať vedľa', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *iacēre* ‚ležať'); význam slova sa vyvíjal v smere ‚vedľa ležiaci' > ‚ľahko, pohodlne dosiahnuteľný' > ‚pohodlný'.

Adam, podľa starozákonnej tradície prvý človek • V ustálených spojeniach: ***začať od A-a*** ‚od začiatku', t. j. od stvorenia prvého človeka (Gn 2, 7); ***A-ovo rebro*** expr. ‚žena', podľa stvorenia prvej ženy z Adamovho rebra (Gn 2, 21 – 22); ***byť ako A.*** ‚nahý', podľa prvotnej nahoty v raji (Gn 2, 25); ***A-ovo jablko*** ‚ohryzok (časť hrtana u mužov)', podľa legendy, že keď Adam zjedol v raji jablko zo zakázaného stromu poznania dobra a zla (Gn 3), zostal mu z neho v krku ohryzok.

adaptovať ‚prispôsobovať, upravovať' (od 20. stor.) • Z lat. *adaptāre* ‚vhodne prispôsobovať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *aptāre* ‚pripájať, pridávať, zavesovať', od lat. *aptus* ‚pripojený, pripevnený; vhodný, primeraný'.

adekvátny kniž. ‚zodpovedajúci, primeraný, zhodný' (od 20. stor.) • Z lat. *adaequātus*, doslova ‚vyrovnaný (s niečím)', čo je príčastie od lat.

adaequāre, adaequātum ‚vyrovnávať', od ↗ *ad-* a lat. *aequus* ‚rovný; rovnaký'.

adept ‚začiatočník (vo vede, umení ap.)' (od 19. stor.) • Z lat. *adeptus*, doslova ‚dosiahnuvší', čo je príčastie od lat. *adipīscī, adeptus sum* ‚dosahovať, dosiahnuť', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *apīscī* ‚dosiahnuť, nadobudnúť, získať'. Význam ‚začiatočník' vznikol asi v žartovných spojeniach typu ***mladý a.*** (t. j. ‚kto je mladý, a predsa už dosiahol, získal potrebné vedomosti' ap.).

ad hoc [-k] kniž. ‚len na daný cieľ' (od 19. stor.) • Z lat. *ad hoc*, doslova ‚na toto' (t. j. ‚na túto vec, na tento konkrétny účel ap.'), od lat. *ad* ‚k, do, na' a *hoc*, čo je tvar ukazovacieho zámena *hic* m., *haec* ž., *hoc* s. ‚tento, ten tu, ten náš; prítomný, terajší'.

adieu [aďiõ], **adié** ‚zbohom' (od 19. stor.) • Z fr. *adieu*, pôvodne v spojení *à dieu* ‚Bohu', ktorého východiskom je lat. *ad deum*, od lat. *ad* ‚k' a *deus* ‚boh' – pôvodný význam pozdravu bol ‚(zverujem ťa do ochrany) Bohu'; porov. i *zbohom* (↗ *boh*).

adjektívum lingv. ‚prídavné meno' (od 17. stor.) • Z lat. *(nōmen) adiectīvum* ‚meno, ktoré možno pridať', od lat. *adiectīvus* ‚ktorý možno pridať', odvodeného od lat. *adiectus*, čo je príč. min. trpné od lat. *adicere, adiectum* ‚pridať, pridávať' (doslova ‚prihodiť, prihadzovať'), zloženého z ↗ *ad-* a lat. *iacere* ‚hádzať, vrhať'. Termín vznikol ako preklad výrazu ↗ *epiteton* (gr. pôvodu).

adjunkt ‚v minulosti pomocný úradník' (od 18. stor.) • Z lat. *adiūnctus*, doslova ‚pridaný', čo je príčastie od lat. *adiungere, adiūnctum* ‚pripojiť, pridružiť, pridať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *iungere* ‚spájať, pripájať'.

adjustácia odb. ‚vystrojenie všetkým potrebným, usporiadanie', staršie ‚vykonanie' (od 18. stor.) • Zo strlat. *adiustatio*, od slovesa *adiustare*, utvoreného na základe ↗ *ad-* a lat. *iūstus* ‚spravodlivý; správny, náležitý', od lat. *iūs* ‚právo'.

administrácia ‚hospodársko-technická správa (najmä novín a časopisov)', staršie ‚vedenie, riadenie; správa' (od 18. stor.) • Z lat. *administrātiō*, od lat. *administrāre, administrātum* ‚prisluhovať, pomáhať; vykonávať; spravovať, riadiť' (> staršie slk. *administrovať* ‚spravovať ap.', od 17. stor.; k tomu doteraz ***administratívny*** a i.), od ↗ *ad-* a lat. *ministrāre* ‚prisluhovať' (↗ *miništrovať*).

admirál ‚veliteľ vojnového loďstva' (od 17. stor.) • Z fr. *amiral* (staršie i *admiral*), čo je asi prevzatie z arab. *amīr al-baḥr* ‚námorný veliteľ', od arab. *amīr* ‚veliteľ' (↗ *emir*) a *baḥr* ‚more'; novšie začiatočné *ad-* vzniklo asi zblížením s lat. *admīrārī* ‚diviť sa, obdivovať', zloženým z ↗ *ad-* a lat. *mīrārī* ‚diviť sa'.

adolescent odb. ‚človek v období od skončenia puberty do dospelosti' (od 20. stor.) • Z lat. *adolēscēns*, gen. *adolēscentis*, doslova ‚dospievajúci', čo je príčastie od lat. *adolēscere* ‚dorastať, dospievať', od ↗ *ad-* a koreňa súvisiaceho s lat. *alere* ‚živiť, chovať, vychovávať'.

adoptovať ‚prijať (dieťa) za vlastné' (od 19. stor.) • Z lat. *adoptāre* ‚vyberať si; prijímať (za syna)', od ↗ *ad-* a lat. *optāre* ‚vyberať si, voliť'. ***Adopcia*** je prevzaté z lat. *adoptiō* ‚prijatie do rodiny', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *optiō* ‚voľba', od rovnakého koreňa ako lat. *optāre*.

adorácia náb., kniž. ‚prejavovanie úcty k Bohu' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *adōrātiō*, od lat. *adōrāre, adōrātum* ‚prihovárať sa, oslovovať; prednášať prosbu, modlitbu', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *ōrāre* ‚hovoriť, prednášať obradnú formulu, modlitbu'. Porov. aj ↗ *orácia*.

adrenalín odb. ‚hormón drene nadobličiek' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe ↗ *ad-* a lat. *rēnālis* ‚súvisiaci s obličkami, obličkový', od lat. *rēn* ‚oblička'.

adresa • Vo význame ‚miesto určenia na zásielke' (od 19. stor.) prevzaté z fr. *adresse*, doslova ‚smer' (t. j. na doručenie zásielky ap.), od fr. *adresser* ‚nasmerovať; poslať', ktorého východiskom je neskoré lat. *addīrēctiāre* ‚uviesť do priameho smeru', od ↗ *ad-* a lat. *dīrēctus* ‚priamy' (↗ *direkt*[1]). Význam ‚písomný verejný prejav (ako vyjadrenie vďaky ap.)' (od 19. stor.) je podľa angl. *address* (prevzatie z fr.) – pôvodne išlo o prosbopis, ktorý angl. parlament „adresoval" kráľovi.

adut kart. ‚tromf' (od 19. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Adut* (spis. nem. *Atout*), čo je prevzatie z fr. *atout*, pôvodne *à tout* ‚za všetko' (asi podľa použitia vo vzťahu k hre umožňujúcej víťazovi získať všetko), od ↗ *à* a fr. *tout* ‚všetok; všetko', z lat. *tōtus* ‚id.'.

advent cirk. ‚liturgické obdobie so 4 nedeľami ako príprava na Vianoce' (od *16. stor.) • Z cirk. lat. *adventus* ‚prípravné obdobie na oslavu sviatku Kristovho narodenia (t. j. jeho prvého príchodu)', ktorého východiskom je lat. *adventus* ‚príchod', od lat. *advenīre, adventum* ‚prichádzať, prísť', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *venīre* ‚prichádzať'. – **adventizmus** náb. ‚protestantské hnutie (vzniknuté v USA) očakávajúce nový Kristov príchod' • Z angl. *adventism*, od angl.

Adventist ‚adventista' (odvodenina na základe lat. *adventus* ‚príchod') – pôvodne v spojení *Second Adventist* (od angl. *Second Advent* ‚druhý príchod [Krista]'), používanom vo vzťahu k stúpencom kazateľa W. Millera (1782 – 1849), hlásajúceho blízky koniec sveta a druhý Kristov príchod.

adverbium lingv. ‚príslovka' (od 18. stor.) • Z lat. *adverbium*, od ↗ *ad-* a lat. *verbum* ‚slovo; sloveso' – výraz vznikol prekladom gr. *epirrhēma* (ἐπίῤῥημα), zloženého z ↗ *epi-* a gr. *rhēma* (ῥῆμα) ‚slovo; sloveso'.

advokát ‚právny zástupca, obhajca' (od 18. stor.) • Z lat. *advocātus*, doslova ‚prizvaný, povolaný (t. j. na pomoc v právnom spore)', čo je príčastie od lat. *advocāre, advocātum* ‚privolať, prizvať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *vocāre* ‚volať'. Pozri aj ↗ *avokádo.*

aero- ‚vzdušný, vzduch' (*aerodynamický*, ↗ *aerosól* ap.), resp. ‚letecký' (*aeroklub*, *aerolínia* ap.) • Z gr. *āero-* (ἀερο-), od gr. *āēr* (ἀήρ), gen. *āeros* (ἀέρος) ‚vzduch'.

aerobik ‚cvičenie pri hudbe s dôrazom na dýchacie cviky' (od 20. stor.) • Z angl. *aerobics*, od angl. *aerobic* ‚využívajúci kyslík na účely metabolizmu ap.', odvodeného od angl. *aerobe*, čo je prevzatie z fr. *aérobie* ‚mikroorganizmus potrebujúci pre život kyslík' – výraz utvoril fr. mikrobiológ L. Pasteur (1822 – 1895) na základe ↗ *aero-* a gr. *bios* (βίος) ‚život'.

aerosól odb. ‚látka s vysokým stupňom rozptylu používaná na postrekovanie' (od 20. stor.) • Od ↗ *aero-* a lat. *solūtiō* ‚roztok', od lat. *solvere, solūtum* ‚uvoľňovať, rozpúšťať'; pozri aj ↗ *solventný.*

afázia lek. ‚chorobná strata reči' (od 20. stor.) • Ako lekársky termín (lek. lat. *aphasia*) utvorené na základe gr. *afasiā* (ἀφασία) ‚neschopnosť hovoriť', od gr. *afatos* (ἄφατος) ‚nevýslovný, ktorý nemožno vyjadriť slovami', od ↗ *a-* a gr. *fēmi* (φημί) ‚hovorím'.

afekt ‚prudké hnutie mysle, strata kontroly vôľou', staršie i ‚cit; priazeň, náklonnosť' (od 18. stor.) • Z lat. *affectus* ‚nálada, cit, pocit; vášeň, láska, žiadosť, náklonnosť', od lat. *afficere, affectum* ‚pôsobiť na niekoho; spôsobovať niekomu niečo (aj o duševných stavoch), zaobchádzať s niekým', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *facere* ‚robiť, konať'. – **afektovať** ‚hovoriť al. správať sa strojene' (od *18. stor.) • Z lat. *affectāre* ‚predstierať', čo je odvodenina od lat. *afficere, affectum* ‚pôsobiť na niekoho' – z významového hľadiska pravdepodobne ‚pôsobiť na niekoho' > ‚usilovať sa ovplyvniť ho, niečo dosiahnuť ap.' > ‚správať sa neprirodzene, strojene'.

aféra ‚vzrušujúca a pohoršujúca udalosť' (od 19. stor.) • Z fr. *affaire*, doslova ‚vec, záležitosť' – slovo vzniklo z pôvodného spojenia *à faire* (doslova asi ‚[niečo] na urobenie, vykonanie'), zloženého z ↗ *à* a *faire* ‚robiť, konať', z lat. *facere* ‚id.'.

afinita odb. ‚príbuznosť' (od 20. stor.) • Z lat. *affīnitās* ‚príbuzenstvo (vzniknuté sobášom)', od lat. *affīnis* ‚susedný; nachádzajúci sa v nepokrvnom príbuzenstve' (porov. i substantivizované lat. *affīnis* ‚svokor; zať'), utvoreného na základe ↗ *ad-* a lat. *fīnis* ‚hranica'. Porov. i ↗ *parafín.*

aforizmus ‚stručný a vtipný výrok' (od 19. stor.) • Prevzaté (prostredníctvom fr. *aphorisme*) z lat. *aphorismus*, gr. *aforismos* (ἀφορισμός) ‚vymedzenie, definícia' (z toho i ‚[krátka, výstižná] definícia' > ‚stručný [a vtipný] výrok'), od gr. *aforizō* (ἀφορίζω) ‚ohraničujem, vymedzujem', zloženého z ↗ *apo-* a gr. *horizō* (ὁρίζω) ‚stanovujem hranicu, ohraničujem'; ďalej pozri ↗ *horizont.*

afrodiziakum lek. ‚prostriedok na povzbudzovanie pohlavného pudu' (od 20. stor.) • Od gr. *afrodīsiakos* (ἀφροδισιακός) ‚súvisiaci s pohlavnou rozkošou', odvodeného od gr. *afrodīsia* mn. (ἀφροδίσια) ‚pohlavná rozkoš', od gr. *Afrodīsios* (Ἀφροδίσιος) ‚súvisiaci s Afroditou', podľa bohyne lásky a krásy Afrodity (gr. *Afrodītē*, Ἀφροδίτη).

agát ‚bot. Robinia' (od 19. stor.) • V konečnom dôsledku z gr. *akakiā* (ἀκακία), prevzatého asi z orientálnych jazykov.

agáva ‚cudzokrajná okrasná rastlina' (od 19. stor.) • Z bot. lat. *Agave* – rastlina bola pre svoj nádherný vzhľad pomenovaná podľa mytologickej postavy Agaué (gr. *Agauē*, Ἀγαύη; dcéra Kadma a Harmónie).

agenda ‚súhrn úradných prác', staršie i ‚kniha cirkevných obradov u evanjelikov' (od 18. stor.) • Z lat. *agenda* mn., doslova ‚veci na vykonanie', od lat. *agendum* ‚čo treba vykonať' – ide o tvar gerundíva od lat. *agere* ‚hnať, poháňať, viesť; konať, robiť'. – **agent** (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Agent*) z tal. *agente*, ktorého východiskom je lat. *agēns*, gen. *agentis*, príč. prít. činné od lat. *agere* ‚konať' – pôvodný význam bol ‚obchodný zástupca' (porov. aj ↗ *agentúra*), neskôr ‚informátor, donášač', odtiaľ i ‚diverzant'. – **agentúra** (od

19. stor.) • Podľa nem. *Agentur*, od nem. *Agent* – pôvodne ‚kancelária obchodného agenta'; významy ‚spravodajská kancelária' či ‚výzvedná služba' vznikli pod vplyvom ďalších významov slova *agent*. – **agilný** ‚činorodý, aktívny' (od 20. stor.) • Z lat. *agilis*, pôvodne ‚pohyblivý, rezký', od lat. *agere* ‚konať'. – **agitovať** (od 19. stor.) • Z lat. *agitāre* ‚pohybovať, podnecovať, povzbudzovať', čo je odvodenina od lat. *agere* ‚hnať, poháňať'. Dnešný význam ‚presviedčaním získavať' (porov. i *predvolebná, politická* ***agitácia*** ap.) vznikol v angl. *to agitate* (prevzatie z lat.).

aglomerácia odb. ‚zoskupenie, nahromadenie' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *agglomération* ap.) prevzaté zo strlat. *agglomeratio*, od lat. *agglomerāre*, *agglomerātum* ‚(pevne) pripojiť', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *glomerāre* ‚zvinovať do klbka; dovedna stláčať, hromadiť; spájať', od lat. *glomus*, gen. *glomeris* ‚klbko'. Porov. i ↗ *konglomerát*.

agnosticizmus ‚filozofický smer popierajúci možnosť poznania podstaty vecí a javov', náb. ‚názor, podľa ktorého nemožno poznať existenciu Boha' • Výraz (angl. *agnosticism*) utvoril r. 1869 angl. biológ Th. H. Huxley na základe gr. *agnōstos* (ἄγνωστος) ‚neznámy', od ↗ *a-* a gr. *gnōstos* (γνωστός) ‚známy', súvisiaceho s gr. *gignōskō* (γιγνώσκω) ‚poznávam' – východiskom pre takéto pomenovanie sa údajne stala zmienka apoštola Pavla o oltári s nápisom „Neznámemu bohu" v Aténach (Sk 17, 23).

agnusok, agnuštek ‚malý medailón s náboženským zobrazením' (od 18. stor.) • Zdrobneniny utvorené na základe lat. *agnus* ‚jahňa, baránok' – pôvodne išlo o ochranné medailóny s baránkom ako starým symbolom Krista (lat. *Agnus Deī* ‚Baránok Boží'; porov. Jn 1, 29), známe od stredoveku.

agónia ‚smrteľný zápas, skonávanie' (od *17. stor.) • Z cirk. lat. *agōnia*, čo je prevzatie z gr. *agōniā* (ἀγωνία) ‚preteky, zápasenie', od gr. *agōn* (ἀγών) ‚zhromaždenie; preteky, zápas', čo je odvodenina od gr. *agō* (ἄγω) ‚vediem, privádzam'. Porov. aj ↗ *antagonizmus*, ↗ *protagonista*.

agrárny ‚poľnohospodársky' (od 19. stor.) • Z lat. *agrārius* ‚poľný, pozemkový', od lat. *ager* ‚pole, roľa, pozemok'.

agregát ‚zoskupenie, stmelenie' (od 19. stor.) • Z lat. *aggregātum*, doslova ‚(to) pripojené, pridružené ap.', od lat. *aggregāre*, *aggregātum* ‚zhromažďovať, pripájať, pridružovať', pôvodne asi ‚pripájať k stádu' – slovo je utvorené na základe ↗ *ad-* a lat. *grex*, gen. *gregis* ‚stádo'.

agremán dipl. ‚súhlas cudzej vlády s ustanovením diplomatického zástupcu' (od 20. stor.) • Z fr. *agrément*, pôvodne ‚súhlas, schválenie', od fr. *agréer* ‚prijať' (aj o žiadosti ap.) – ide o odvodeninu od fr. *gré* (v spojeniach typu *à mon gré* ‚po mojej vôli', *au gré de* ‚podľa želania, chuti niekoho' ap.), ktorého východiskom je lat. *grātum* ‚niečo milé ap.', od lat. *grātus* ‚pôvabný; príjemný, vítaný, milý'.

agresia ‚útočné napadnutie, vpád' (od *19. stor.) • Z lat. *aggressiō* ‚výpad, útok', od lat. *aggredī*, *aggressus sum* ‚nepriateľsky napadnúť, zaútočiť na niekoho' (pôvodne ‚prikročiť, priblížiť sa k niekomu'), zloženého z ↗ *ad-* a lat. *gradī* ‚kráčať, ísť'. Z odvodenín: ***agresor*** (lat. *aggressor* ‚útočník') a i.

agro- ‚vzťahujúci sa na polia, pôdu, poľnohospodárstvo' (*agropodnikateľ* ap.) • Z gr. *agro-* (ἀγρο-), od gr. *agros* (ἀγρός) ‚pole'.

agronómia ‚veda o poľnohospodárstve' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *agronomos* (ἀγρονόμος) ‚úradník dozerajúci na pozemky', čo je zloženina na základe gr. *agros* (ἀγρός) ‚pole, pozemok' a *nemō* (νέμω) ‚rozdeľujem, prideľujem, spravujem'.

ah, áh cit. (od 17. stor.), **aha, ahá** cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

ahoj (od 20. stor.) • Z angl. *ahoy* – pôvodne výkrik na upútanie pozornosti, zložený z častíc *a* a *hoy*, ktorý sa v námorníckom prostredí zaužíval ako pozdrav (pri stretnutí lodí ap.). Niekedy sa mylne vysvetľuje ako údajné skrátenie lat. *ad honōrem Iēsū* ‚na slávu Ježišovu', čo je v rozpore s históriou slova.

ach, ách cit. (od 17. stor.) • Zvukomalebné.

achát ‚mnohofarebný polodrahokam chalcedón', staršie i *achátes* (od 17. stor.) • Z lat. *achātēs*, ktorého východiskom je gr. *achātēs* (ἀχάτης), neznámeho pôvodu, azda zo semit. jazykov.

Achilles, v spojeniach ***A-llova šľacha*** anat. ‚šľacha lýtkového svalu upínajúca sa na pätnú kosť' (od toho ***achilovka*** hovor. ‚id.'), ***A-llova päta*** ‚slabé miesto' • Podľa mýtického gr. hrdinu Achilla (lat. *Achillēs*, gr. *Achilleus*, Ἀχιλλεύς), telesne zraniteľného na jedinom mieste – na päte: aby sa stal nezraniteľným, matka ho ako dieťa ponorila do podzemnej rieky Styx, držiac ho za pätu (tohto miesta sa voda rieky nedotkla, preto zostalo zraniteľné).

aids ‚vírusové ochorenie prejavujúce sa zníženou obranyschopnosťou organizmu' • Podľa

angl. *AIDS* (doložené od r. 1982), čo je skratka angl. *Acquired Immune Deficiency Syndrome* ‚syndróm získanej imunitnej nedostatočnosti'.

aj (od 15. stor.) • Psl. **a i*, spojenie psl. **a* (↗ *a*) a **i* (↗ *i*) – pôvodný význam bol asi ‚a tiež, a aj'. Pozri aj ↗ *nech*.

ajatolláh [-olá-] ‚duchovný vodca šiitských moslimov' (od 20. stor.) • Z perz. *āyatollāh*, doslova ‚Božie znamenie', arab. pôvodu – k arab. *āya* ‚znak, znamenie; zázrak' a *allāh* ‚Boh'.

ak (od 15. stor.) • Pravdepodobne z pôvodného *ako*, ktorého východiskom je psl. **ako* (porov. stsl. *ako* (ꙗко) vo význame ‚keď, ak, keby' ap.), azda zloženina **a* (↗ *a*) a častice **-ko* (porov. i ↗ *síce*) – význam podmienky vznikol z časového významu (‚prídem, *keď* budem môcť' > ‚prídem, *ak* budem môcť' ap.).

akadémia • Z lat. *Acadēmīa*, čo je prevzatie z gr. *Akadēmeia* (Ἀκαδήμεια). Pôvodne išlo o názov chrámového okrsku neďaleko Atén (pomenovaný údajne podľa mytologického hrdinu Akadéma; gr. *Akadēmos*, Ἀκάδημος), ktorý sa preniesol i na blízku filozofickú školu, založenú okolo r. 385 pred Kr. Platónom – na základe toho vznikol v období humanizmu význam ‚(vysokoškolské) učilište' (v slk. od 17. stor.; k významu porov. ***akademický** titul, akademicky vzdelaný* ap.), neskôr aj ‚učená spoločnosť' (*Slovenská a. vied*) i ‚podujatie s kultúrnym programom (zorganizované pre takúto spoločnosť)' (*usporiadať slávnostnú a-u*).

akcelerovať odb. ‚zrýchľovať' (od 20. stor.) • Z lat. *accelerāre*, zloženého z ↗ *ad-* a lat. *celerāre* ‚urýchľovať', od lat. *celer* ‚rýchly'.

akcent lingv. ‚prízvuk, dôraz'; ‚odtienok, ráz' (od *17. stor.) • Z lat. *accentus* ‚znenie; prízvuk, dôraz; zosilnenie', od ↗ *ad-* a lat. *canere, cantum* ‚spievať, znieť'.

akceptovať ‚prijímať so súhlasom, uznávať' (od 17. stor.) • Z lat. *acceptāre*, čo je intenzívum od lat. *accipere, acceptum* ‚prijímať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *capere* ‚brať'.

akcia¹ ‚konanie s istým cieľom; práca, pôsobenie', staršie i ‚súdne konanie; žaloba' (od 17. stor.) • Z lat. *āctiō* ‚konanie, činnosť; súdne konanie, rokovanie, súdny proces, žaloba', od lat. *agere, āctum* ‚konať'. – **akcia²** ‚účastina' (od 19. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *akcia¹*; význam ‚účastina' vznikol v záp. jazykoch asi na základe predstavy o istom podiele na činnosti, pôsobení podnikateľskej spoločnosti.

aker ‚anglická plošná poľná miera (40,5 áru)' (od 20. stor.) • Z angl. *acre*, pôvodne ‚pole', odtiaľ ďalej ‚veľkosť poľa' > ‚plošná poľná miera'.

aklamácia ‚hromadne prejavený súhlas' (od 20. stor.) • Z lat. *acclāmātiō*, od lat. *acclāmāre, acclāmātum* ‚volať, kričať, vykrikovať; takto prejavovať (ne)súhlas', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *clāmāre* ‚kričať, hlasno volať'.

aklimatizovať ‚prispôsobovať prostrediu, udomácňovať' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným vplyvom nem. *akklimatisieren*) z fr. *acclimater*, utvoreného na základe ↗ *ad-* a fr. *climat* ‚podnebie, klíma' (prevzatie z lat.; ↗ *klíma*) – pôvodný význam bol ‚privyknúť na (zmenené) podnebie', odtiaľ všeobecne ‚prispôsobiť' ap.'.

akné lek. ‚kožné ochorenie s uhrami a zápalom mazových žliaz' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *acnē*, nejasného pôvodu – vysvetľovalo sa ako možná deformácia gr. *akmē* (ἀκμή) ‚hrot, ostrie' (odtiaľ ‚vystupujúce miesto na koži' ap.?); iná hypotéza tu predpokladá skrátenie gr. *aknēsis* (ἄκνησις) ‚nesvrbiaca vyrážka', od ↗ *a-* a gr. *knēsis* (κνῆσις) ‚svrbenie'.

ako ↗ *aký*

akomodovať kniž. ‚prispôsobovať, prispôsobiť' (od 17. stor.) • Z lat. *accommodāre*, zloženého z ↗ *ad-* a lat. *commodus* ‚primeraný, vhodný' (↗ *komótny*).

akord¹ hud. ‚súzvuk troch al. viacerých tónov' (od *18. stor.) • Z fr. *accord*, od fr. *accorder* ‚zladiť, zosúladiť', ktorého východiskom je neskoré lat. **accordāre*, utvorené (predponou ↗ *ad-*) analogicky podľa lat. *concordāre* ‚súhlasiť, zhodovať sa', od lat. *concors*, gen. *concordis* ‚súhlasný, súladný'; ďalej pozri ↗ *konkordát*. Prenos do sféry hudby mohol nastať aj pod vplyvom nesúvisiaceho lat. *corda* (pôvodne *chorda*) ‚struna', prevzatého z gr. *chordē* (χορδή) ‚črevo; (z neho zhotovená) struna'. Pozri aj ↗ *akordeón*. – **akord²** hovor. ‚úkolová práca' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Akkord-arbeit*, doslova ‚akordová práca (*Arbeit*)' – východiskom je nem. spojenie *im, auf Akkord arbeiten* ‚pracovať na úkol', od nem. *Akkord* ‚zmluva; úkolová práca', prevzatého z fr. *accord* ‚zhoda, dohoda', pôvodne ‚súlad, súzvuk'.

akordeón • Príslušný hudobný nástroj patentoval v r. 1829 vo Viedni rak. konštruktér C. Demian; názov (pôvodne *Akkordion*) bol utvorený podľa fr. *accord* (↗ *akord¹*), keďže basy nástroja sú usporiadané v akordoch. Pôvodné zakončenie *-ion* bolo údajne podľa *orchestrión* (↗ *orchester*), novšie *-eón* (už v nem. *Akkordeon*) je asi podľa fr. *orphéon* (hudobný nástroj

nazvaný podľa mýtického speváka Orfea; doložené od r. 1767).

akosť ↗ *aký*

akreditovať ‚poveriť (diplomatického zástupcu ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *accréditer*, čo je prevzatie zo špan. *acreditar* ‚uznať; poveriť', zloženého z ↗ *ad-* a špan. *crédito* ‚dôvera', z lat. *crēditum* (↗ *kredit*). Pozri aj ↗ *diskreditovať*.

akríbia ‚vedecká presnosť, dôkladnosť' (od 20. stor.) • Zo strlat. *acribia*, čo je prevzatie z gr. *akrībeia* (ἀκρίβεια) ‚presnosť', od gr. *akrībēs* (ἀκριβής) ‚presný, dôkladný'.

akrobat ‚kto robí mimoriadne obratné gymnastické ap. cvičenie' (od 20. stor.) • Z fr. *acrobate* (pôvodne označenie povrazolezca), čo je novoveké prevzatie z gr. *akrobatēs* (ἀκροβάτης), doslova ‚kto chodí po špičkách' – ide o zloženinu na základe gr. *akros* (ἄκρος) ‚ostrý, špicatý' a *bainō* (βαίνω) ‚kráčam'.

aksamietnica ‚bot. Tagetes' (od 20. stor.) • Od staršieho *aksamiet* ‚zamat' (od 16. stor.), ktorého východiskom je strlat. *exametum* (ďalej pozri ↗ *zamat*) – rastlina je pomenovaná podľa sfarbenia svojich kvetov.

akt ‚čin, úkon; dejstvo', staršie *aktus* ‚dej, výjav' (od 17. stor.) • Z lat. *āctus* ‚pohyb, postup, činnosť; prednes, predstavenie (divadelného kusu), divadelné dejstvo; čin', od lat. *agere, āctum* ‚konať'. Význam ‚umelecké stvárnenie nahej postavy' je asi podľa nem. *Akt* (prevzatie z lat.), kde vznikol posunom v smere ‚predstavenie ľudského tela modelom' > ‚zobrazenie nahej postavy'. – **aktér** kniž., publ. ‚účastník istej činnosti verejného al. skupinového zamerania' (od 20. stor.) • Z fr. *acteur*, čo je prevzatie z lat. *āctor*, doslova ‚kto koná, vykonávateľ', od lat. *agere* ‚konať'. – **aktívny** ‚činný; vykazujúci zisk' (od 19. stor.) • Z lat. *āctīvus* ‚činný, praktický', od lat. *agere, āctum* ‚konať' – lat. výraz vznikol prekladom gr. *prāktikos* (πρακτικός); ďalej pozri ↗ *prax*. – **aktívum**[1] lingv. ‚činný rod slovesa' (od 20. stor.) • Z lat. *(genus) āctīvum*, od lat. *āctīvus* ‚činný'. – **aktívum**[2] ekon. ‚majetok bez dlhov', *aktíva* mn. ‚prostriedky, ktorými podnik môže disponovať' (od *18. stor.) • Substantivizované neutrum od lat. *āctīvus* ‚činný' (↗ *aktívny*); východiskom pomenovania bola predstava o použiteľných, „pôsobiacich" prostriedkoch ap. – **aktuálny** ‚časový, naliehavý', staršie ‚terajší, úradujúci' (od 18. stor.) • Z lat. *āctuālis* ‚činný', od lat. *agere, āctum* ‚konať, pôsobiť' – význam sa vyvíjal v smere ‚činný' > ‚(v súčasnosti) pôsobiaci, úradujúci' > ‚pre súčasnosť dôležitý ap.'. – **akty** ‚úradné spisy', staršie *aktá* (od 18. stor.) • Z lat. *ācta* mn., doslova ‚čo je vykonané; konania' (odtiaľ i ‚zápisy o konaniach, protokoly, spisy ap.'), od lat. *āctum* ‚(to) vykonané', čo je príčastie od lat. *agere, āctum* ‚konať, vykonať'. Z odvodenín: *aktovka* ‚taška na spisy (*akty*), knihy ap.'. Pozri aj ↗ *ad acta*.

akumulovať ‚hromadiť' (od 20. stor.) • Z lat. *accumulāre*, od ↗ *ad-* a lat. *cumulāre* ‚hromadiť' (↗ *kumulovať*).

akupresúra lek. ‚liečebná metóda využívajúca tlak na akupunktúrne body' (od 20. stor.) • Utvorené podľa ↗ *akupunktúra* na základe lat. *premere, pressum* ‚tlačiť, stláčať'. Porov. i ↗ *manupresúra*. – **akupunktúra** lek. ‚metóda vpichovania ihiel do istých bodov ľudského tela' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *acupūnctūra*, utvoreného v novoveku na základe lat. *acus* ‚ihla' a *pūnctūra* ‚bodnutie', od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodnúť, pichnúť'.

akurát hovor. ‚práve, priam; vhodný, dobrý, priliehavý' (od 18. stor.) • Z nem. *akkurat* (ako prídavné meno i príslovka), čo je prevzatie z lat. *accūrātus* ‚starostlivo zhotovený, dôkladný' (> slk. *akurátny* hovor. ‚presný, správny, dôkladný', staršie i ‚starostlivý', od 18. stor.) – ide o príč. min. trpné od lat. *accūrāre, accūrātum* ‚starostlivo pripraviť', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *cūrāre* ‚starať sa (o niečo)', od lat. *cūra* ‚starosť, starostlivosť' (↗ *kúra*).

akustika ‚odbor fyziky zaoberajúci sa zvukom' • Názov (fr. *acoustique*) utvoril fr. fyzik J. Sauveur (1653 – 1716) na základe gr. *akūstikos* (ἀκουστικός) ‚súvisiaci s počúvaním', od gr. *akūō* (ἀκούω) ‚počúvam'.

akútny ‚prudký, silný (o zápale ap.); naliehavý, pálčivý' (od 20. stor.) • Z lat. *acūtus* ‚ostrý; prudký, prenikavý', od lat. *acuere, acūtum* ‚ostriť, brúsiť'. Súčasné významy typu ‚naliehavý, pálčivý' vznikli v lekárskom prostredí, kde výraz označoval prudké ochorenia (na rozdiel od chronických, majúcich pokojnejší priebeh).

akuzatív gram. ‚4. pád' (od 19. stor.) • Z lat. *(cāsus) accūsātīvus*, doslova ‚(pád) vyjadrujúci obvinenie' – *accūsātīvus* je odvodené od lat. *accūsāre, accūsātum* ‚obviňovať, žalovať', od ↗ *ad-* a lat. *causa* ‚príčina, podnet; vec, právna záležitosť, spor' (↗ *kauza*). Lat. názov gramatického pádu vznikol prekladom gr. *aitiātikē (ptōsis)* (αἰτιατικὴ πτῶσις), doslova ‚pád spôsobeného', od gr. *to aitiāton* (τὸ αἰτιατόν) ‚(to) spôsobené, účinok', od gr. *aitiātos* (αἰτιατός)

‚majúci príčinu, spôsobený', čo je odvodenina od gr. *aitiā* (*αἰτία*) ‚príčina, dôvod, vina'; u Rimanov sa však pociťovalo ako odvodenina od gr. *aitiaomai* (*αἰτιάομαι*) ‚obviňujem, obžalúvam', od gr. *aitiā* vo význame ‚vina'.

akvamarín mal. ‚modrozelená farba', miner. ‚drahokam takejto farby' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Aquamarin*, utvoreného na základe lat. *aqua marīna* ‚morská voda', od lat. *aqua* ‚voda' a *marīnus* ‚morský' (od lat. *mare* ‚more') – doslova ‚(kameň) majúci farbu morskej vody'. – **akvarel** mal. ‚maľba vodovými farbami' (od 19. stor.) • Z tal. *acquarello* (i *acquerello*), čo je odvodenina na základe tal. *acqua* ‚voda' (z lat. *aqua* ‚id.'), resp. lat. *aquārius* ‚vodný'. – **akvárium** ‚sklená nádržka na pestovanie vodných živočíchov' (od 20. stor.) • Z lat. *aquārium* ‚vodná nádrž', od lat. *aquārius* ‚vodný'; formu výrazu azda ovplyvnilo i lat. *herbārium* (↗ *herbár*), majúce rovnaké zakončenie. Pozri aj ↗ *terárium*.

aký (od 15. stor.) • Z pôvodného *jaký* (tak dial.; porov. i ***da-jaký***, ***nejaký***, ***nijaký*** ap.), ktorého východiskom je psl. **jakъ* – ide o odvodeninu od psl. zámena **jь* (zachované v tvaroch *j-eho*, *j-emu* ap., ďalej pozri ↗ *on*); k prípone **-akъ* porov. psl. **takъ* (↗ *taký*) a i. Z odvodenín: ***ako*** (pôvodne *jako*, porov. ↗ *jakživ*, ↗ *nevdojak*), ***akosť*** (domáci ekvivalent pre ↗ *kvalita*) a i. Pozri aj ↗ *lajdák*.

alabaster miner. ‚biela al. ružovkastá jemnozrnná odroda sadrovca' (od *17. stor.) • Z lat. *alabaster*, čo je prevzatie z gr. *alabastros* (*ἀλάβαστρος*), staršie *alabastos* (*ἀλάβαστος*) – pôvodne asi pomenovanie nádob, druhotne prenesené na materiál, z ktorého sa príslušné nádoby zhotovali; málo jasný výraz, azda substrátového pôvodu.

alarm hovor. ‚poplach' (od 19. stor.) • Z tal. *allarme*, ktorého východiskom je tal. *all'arme*, pôvodne bojový pokrik s významom ‚do zbrane', od tal. *arme* ‚zbraň', z lat. *arma* mn. ‚náčinie; zbrane'.

albatros ‚zool. Diomedea' (od 20. stor.) • Z angl. *albatross*, čo je obmena staršieho *algatross;* zmena *alg-* > *alb-* nastala asi pod vplyvom lat. *albus* ‚biely', keďže albatros má biele perie. Angl. *algatross* je prevzaté zo špan., port. *alcatraz*, čo je prevzatie z arab. *al-ġaṭṭās*, doslova ‚potápač; potápajúci sa vták', od arab. *ġaṭasa* ‚ponárať (sa), potápať (sa)'.

albín ‚človek s nedostatočnou pigmentáciou kože a vlasov' (od 20. stor.) • Zo špan. *albino*, čo je odvodenina od špan. *albo* ‚biely', z lat. *albus* ‚id.'. – **album** ‚zbierka fotografií, poštových známok ap. v podobe knihy' (od 19. stor.) • Z lat. *album*, pôvodne ‚biela farba; biela tabuľa (na úradné oznamy ap. v starom Ríme)', od lat. *albus* ‚biely'.

ale (od 15. stor.) • Zložené z ↗ *a* a častice **lě*, málo jasného pôvodu; porov. i ↗ *lebo*, ↗ *leda*, ↗ *len*, ↗ *lež*. – **alebo** (od 15. stor.) • Zložené z ↗ *a* a ↗ *lebo;* k významu porov. dial. *lebo* ‚alebo' (*jeden lebo druhý* ap.).

alegória ‚vyjadrenie myšlienky obrazom, inotaj' (od 19. stor.) • Z lat. *allēgoria*, čo je prevzatie z gr. *allēgoriā* (*ἀλληγορία*), od gr. *allēgoreō* (*ἀλληγορέω*) ‚hovorím obrazne' (doslova ‚hovorím inak'), utvoreného na základe gr. *allos* (*ἄλλος*) ‚iný' a *agoreuō* (*ἀγορεύω*) ‚hovorím', pôvodne ‚verejne hovorím (na zhromaždení)', od gr. *agorā* (*ἀγορά*) ‚zhromaždenie', od gr. *ageirō* (*ἀγείρω*) ‚zbieram, zhromažďujem'. Pozri aj ↗ *fantazmagória*, ↗ *inotaj*.

aleja ‚stromoradie', staršie *alej* (od 19. stor.) • Z fr. *allée*, pôvodne ‚chodenie, chôdza', z toho ‚miesto, kadiaľ sa chodí' > ‚priechod, chodník' > ‚cesta medzi stromami; stromoradie'; výraz je odvodený od fr. *aller* ‚ísť, kráčať', ktorého východiskom je lat. *ambulāre* ‚chodiť dookola, sem a tam'.

aleluja ‚radostný náboženský chválospev' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *alleluja* (pôvodne volanie vyjadrujúce chválu Bohu), čo je prevzatie z hebr. *haləlûjāh* ‚chváľte Jahveho'.

alergia ‚zvýšená citlivosť organizmu na niektoré látky' • Výraz (nem. *Allergie*, lek. lat. *allergia*) utvoril v r. 1906 rak. lekár C. von Pirquet na základe gr. *allos* (*ἄλλος*) ‚iný' a *ergon* (*ἔργον*) ‚práca, dielo, čin', analogicky podľa ↗ *energia* – doslovný význam je asi ‚pôsobenie cudzích látok (v organizme)'.

alfa ‚prvé písmeno gréckej abecedy (Α α)' (od 18. stor.) • Z gr. *alfa* (*ἄλφα*), čo je prevzatie zo semit. jazykov (porov. hebr. *'aleph*). ***A. a omega*** kniž. ‚začiatok aj koniec niečoho, všetko podstatné' (od 18. stor.) súvisí s poradím uvedených písmen v gr. abecede (pozri aj ↗ *omega*), porov. aj „Ja som Alfa i Omega, prvý a posledný, počiatok i koniec" (Zjv 22, 13).

algebra ‚odbor matematiky zaoberajúci sa vzťahmi medzi číslami a riešením rovníc vyjadrených všeobecnými číslami' (od 19. stor.) • Zo strlat. *algebra*, čo je prevzatie z arab. (*ʿilm*) *al-ǧabr*, doslova ‚náuka o obnovovaní' (súvisí s arab. *ǧabara* ‚napraviť, uviesť do normálneho stavu,

obnoviť'); podľa názvu príručky arab. matematika al-Chvárizmího (ďalej pozri ↗ *algoritmus*) – „obnovovanie" sa vzťahuje na premenu negatívnej hodnoty na pozitívnu (pri presunutí na druhú stranu rovnice).

algol inform. ‚starší programovací jazyk' • Vzniklo v USA na konci 50. rokov 20. stor. na základe angl. *Algorithmic Language*, doslova ‚algoritmický jazyk'. – **algoritmus** inform. ‚predpis poradia úkonov na riešenie zložitej úlohy (najmä pri výpočtových programoch)' (od 20. stor.) • Podľa strlat. *algorithmus*, čo je obmena staršieho *algorismus;* zakončenie *-ithmus* je asi podľa gr. *arithmos* (*ἀριθμός*) ‚číslo'. Slovo vzniklo na základe mena arab. matematika 9. stor. al-Chvárizmího (doslova ‚pochádzajúci z Chórezmu, oblasti v Strednej Ázii'), autora známej matematickej príručky, vďaka ktorej sa do Európy dostali tzv. arabské číslice; ďalej pozri ↗ *algebra.*

alchýmia ‚stredoveká nevedecká chémia' (od 18. stor.) • Zo strlat. *alchimia*, ktorého východiskom je arab. *al-kīmiyā'*, prevzaté asi z gr. *chymeiā* (*χυμεία*), *chēmeiā* (*χημεία*) ‚umenie spájania, resp. premeny kovov' (↗ *chémia*); začiatočné *al-* je arab. určitý člen.

aliancia ‚(politické) spojenectvo' (od 19. stor.) • Z fr. *alliance*, od fr. *(s') allier* ‚spájať (sa)', ktorého východiskom je lat. *alligāre* ‚priväzovať, pripútavať, spútavať', zložené z ↗ *ad-* a lat. *ligāre* ‚viazať, spájať'.

alibi ‚dôkaz o neprítomnosti obvineného na mieste trestného činu v danom čase' (od 19. stor.) • Podľa fr. *alibi*, čo je prevzatie z lat. *alibi* ‚inde, na inom mieste', súvisiaceho s lat. *alius* ‚iný'.

aligátor ‚severoamerický jašter podobný krokodílovi' (od 19. stor.) • Z angl. *alligator*, čo je prevzatie zo špan. *el lagarto (de Indias)* ‚kajman', doslova ‚(západo)indická jašterica', od špan. *lagarto* ‚jašterica', ktorého východiskom je lat. dial. **lacartus* ako variant lat. *lacerta, lacertus* ‚id.'; špan. *el* je určitý člen.

alikvotný ‚pripadajúci na určitú časť celku' (od 19. stor.) • Zo strlat. *aliquotus*, od lat. *aliquot* ‚niekoľko', zloženého z koreňa zachovaného v lat. *alius* ‚iný' (odtiaľ i význam neurčitosti) a *quot* ‚koľko'.

alimenty ‚výživné (na dieťa)' (od 20. stor.) • Z lat. *alimenta* mn. ‚prostriedky na výživu', od lat. *alimentum* ‚potrava, výživa', odvodeného od lat. *alere* ‚chovať, živiť'.

alkalický chem. ‚zásaditý' (od 18. stor.) • Zo strlat. *alcalicus* – výraz je odvodený od strlat. *alcali* ‚potaš', arab. pôvodu, od arab. *qalā* ‚variť, piecť, pražiť'; látka sa získavala vyváraním, lúhovaním rastlinného popola, porov. i ↗ *potaš.* Pozri aj ↗ *kálium.*

alkohol chem. ‚lieh; liehový nápoj' (od 19. stor.) • Pôvodom arab. výraz (arab. *al-kuḥl*), do európskych jazykov prenikol prostredníctvom špan. *alcohol.* Slovo (údajne z akkadčiny) pôvodne označovalo antimónový prášok na farbenie viečok ap., neskôr nadobudlo všeobecný význam ‚jemný prášok, niečo jemné'; dnešný význam vznikol na základe strlat. *alcohol vini* ‚vínna esencia' (‚esencia' < ‚niečo jemné, subtílne'), ktoré sa rozšírilo vďaka nem. prírodovedcovi Paracelsovi (1493 – 1551). Porov. i ↗ *vorkoholik.*

allegro hud. ‚živo, veselo, rýchlo' (od 20. stor.) • Z tal. *allegro* ‚veselý, radostný', ktorého východiskom je ľud. lat. **alecris* ako novšia forma lat. *alacer*, gen. *alacris* ‚rezký, bystrý, živý; radostný'.

almanach ‚ročenka' (od 19. stor.) • Zo strlat. *almanachus*, ktorého východiskom je špan. *almanaque*, prevzaté z arab. *al-manāḫ* ‚astronomický kalendár'.

almara ‚starodávna skriňa', staršie (aj *almária, armária*) i ‚truhlica' (od 17. stor.) • Zo strlat. *almarium, almaria*, ktorého východiskom je lat. *armārium* ‚skriňa', pôvodne asi ‚miesto na uloženie náradia', od lat. *arma* mn. ‚náčinie, náradie'.

almázia ‚dobrý, silný nápoj', staršie ‚sladké víno, malvázia' (od 18. stor.) • Azda obmena ↗ *malvázia;* novšie *alm-* nie je celkom jasné – podľa maď. *alma* ‚jablko', *almabor* ‚jablkové víno'? Menej pravdepodobné sa zdá hľadanie východiska v tur. *elmasiye* (dnes ‚druh želé pripravovaného z mrazenej ovocnej šťavy'; odtiaľ i srb., chorv. *almasija* ‚druh sladkého jedla zo želatíny a cukru'), arab. pôvodu, od arab. *almās* ‚diamant' – t. j. pomenovanie želé podľa jeho sfarbenia?

almužna ‚milodar' (od 16. stor.) • Zo sthnem. *alamuosan* (dnešné nem. *Almosen*), čo je prevzatie z ľud. lat. **alimosina*, zodpovedajúceho cirk. lat. *eleēmosyna* – ide o prevzatie z gr. *eleēmosynē* (*ἐλεημοσύνη*) ‚súcit; prejav súcitu, almužna', od gr. *eleēmōn* (*ἐλεήμων*) ‚súcitný', čo je odvodenina od gr. *eleos* (*ἔλεος*) ‚súcit, zľutovanie'; novšie *ali-* v **alimosina* je asi podľa nesúvisiaceho lat. *alimōnia, alimōnium* ‚strava, výživa', od lat. *alere* ‚chovať, kŕmiť, živiť' (porov. ↗ *alimenty*).

aloa ‚izbová rastlina', staršie aj *aloe* (od 17. stor.) • Z lat. *aloē*, čo je prevzatie z gr. *aloē* (*ἀλόη*) – slovo pochádza asi z jazykov starého Blízkeho východu.

alobal ‚alumíniová fólia' (od 20. stor.) • Asi podľa obchodnej značky, utvorenej na základe *Al* (chemická značka hliníka, ↗ *alumínium*) a *obal* (↗ *baliť*).

alpaka ‚zliatina medi, niklu a zinku' (od 20. stor.) • Z nem. *Alpaka, Alpacca* (názov údajne vznikol v 20. rokoch 19. stor. vo Viedni), nejasného pôvodu.

alpinista ‚horolezec na stredných vrchoch s ľadovcami' (od 20. stor.) • Z fr. *alpiniste*, od fr. *alpin* ‚alpský', čo je prevzatie z lat. *Alpīnus*, od lat. *Alpēs* mn. ‚Alpy' – výraz pôvodne označoval horolezcov podnikajúcich výpravy v Alpách. – **alpínum** zähr. ‚skalka na pestovanie vysokohorských rastlín' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Alpinum*, utvoreného na základe lat. *Alpīnus* ‚alpský'.

alt ‚nižší ženský al. chlapčenský hlas' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *alto*, ktorého východiskom je lat. *altus* ‚vysoký' – alt bol pôvodne (pred zavedením sopránu) vysokým muž. hlasom.

alternatíva ‚jedna vec z dvoch; možnosť (voľby medzi dvoma riešeniami)' (od 19. stor.) • Z fr. *alternative*, od fr. *alternatif* ‚striedavý' (> slk. ***alternatívny***), čo je odvodenina od fr. *alterner* ‚striedať sa', prevzatého z lat. *alternāre* ‚robiť jedno po druhom, striedať (sa)' (> slk. ***alternovať***). Lat. *alternāre* je odvodené od lat. *alternus* ‚jeden za druhým, striedavý', od lat. *alter* ‚jeden z dvoch'. Pozri aj ↗ *subalterný*. – **altruizmus** ‚nezištné zmýšľanie a konanie v prospech iných' • Výraz (fr. *altruisme*) zaviedol okolo r. 1830 fr. filozof A. Comte, resp. jeho profesor Andrieux, ako protiklad k fr. *égoïsme* (↗ *egoizmus*). Slovo je utvorené na základe fr. *autrui* ‚(niekto) iný; blížny' (z **alterui*, čo je novší tvar dat. sg. od lat. *alter* ‚jeden z dvoch; druhý, iný; blížny'; odtiaľ i dnešné fr. *autre* ‚id.'); podľa lat. *alter* je aj začiatočné *al-* vo fr. *altruisme*.

alumínium chem. ‚hliník' • Názov (lat. *aluminium*) bol zavedený okolo r. 1812 na základe predtým navrhnutého *aluminum* (takto doteraz v amer. angl.), utvoreného na základe lat. *alūmen*, gen. *alūminis* ‚kamenec, liadok (t. j. zdroj hliníka)'. Pozri aj ↗ *alobal*.

alúvium geol. ‚najmladšie obdobie štvrtohôr' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *alluviēs*, *alluviō* ‚záplava' (odtiaľ i ‚naplavenina, nános'), od ↗ *ad-* a koreňa zachovaného v lat. *ē-luere* ‚vymývať', ktoré súvisí s lat. *lavāre* ‚myť, omývať, máčať'.

alúzia ‚nepriamy odkaz na historický ap. kontext, narážka' (od 20. stor.) • Z lat. *allūsiō*, od lat. *allūdere, allūsum* ‚hrať sa, pohrávať sa s niečím, žartovať; žartom na niečo narážať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *lūdere* ‚hrať (sa), žartovať'.

alžbetínka (od 20. stor.) • Príslušníčka rehole nazvanej podľa sv. Alžbety Durínskej (aj Alžbeta Uhorská; 1207 – 1231), známej svojou charitatívnou činnosťou; koncové *-ín-ka* je podľa cirk. lat. *Elisabethīna* ‚id.', od lat. *Elisabeth* ‚Alžbeta'.

amalgám chem. ‚zliatina kovu s ortuťou', staršie *amalgáma* (od 17. stor.) • Zo strlat. *amalgama*, čo je asi prevzatie z arab. *al-muǧāmaʿa* ‚spojenie', od arab. *ǧamaʿa* ‚zhromažďovať, spájať'.

amatér ‚kto niečo pestuje zo záľuby' (od 19. stor.) • Z fr. *amateur*, čo je prevzatie z lat. *amātor* ‚milovník, priateľ', od lat. *amāre* ‚milovať'.

amazonka ‚bojovná žena', staršie aj *amazonkyňa* (od 18. stor.) • V gr. mytológii príslušníčka bojovného ženského národa Amazoniek (gr. *Amazones* mn., Ἀμαζόνες). V antike sa jeho názov odvodzoval od ↗ *a-* a gr. *mazos* (*μαζός*) ‚prsník, prsná bradavka', t. j. išlo by o ‚ženy nemajúce (jeden) prsník' (podľa legendy si Amazonky dávali vypaľovať pravý prsník, aby pravou rukou lepšie ovládali zbraň), čo je asi len ľudová etymológia; môže ísť o výraz irán. pôvodu (s pôvodným významom ‚bojovník').

ambasáda ‚veľvyslanectvo' (od 20. stor.) • Z fr. *ambassade*, čo je prevzatie z tal. *ambasciata;* východiskom tal. výrazu je strlat. *ambascia* ‚služba', utvorené na základe germ. **ambahtja-* ‚id.', resp. **ambahta-* ‚sluha, služobník', prevzatého z kelt. **amb-actos* (zloženina **ambi-* ‚okolo, dookola' a **ac-to-* < **aĝ-to-*, čo je príčastie na základe ide. **aĝ-* ‚hnať, uvádzať do pohybu, viesť') – t. j. sluha je pomenovaný asi ako ‚kto sa nachádza v okolí (svojho pána ap.)'. Z odvodenín: ***ambasádor*** ‚veľvyslanec' (fr. *ambassadeur;* koncové slk. *-or* namiesto očakávaného *-ér* podľa angl. *ambassador*?).

ambícia ‚túžba vyniknúť, ctižiadosť' (od 18. stor.) • Z lat. *ambitiō*, doslova ‚obchádzanie', od lat. *ambīre, ambitum* ‚obchádzať' (zloženina lat. *amb-, ambi-* ‚dookola' a *īre, itum* ‚ísť, chodiť') – význam sa posunul v smere ‚obchádzať' >

‚obchádzať voličov, chodiť s prosbou o získanie úradu‘ > ‚usilovať sa o úrad, mať ambície‘. Z odvodenín: ***ambiciózny*** (lat. *ambitiōsus*). – **ambit** stav. ‚otvorená stĺpová chodba‘ (od 18. stor.) • Z lat. *ambitus*, doslova ‚obchádzanie, chodenie dookola‘, od lat. *ambīre* ‚obchádzať‘; z toho ‚miesto, kde sa chodí dookola‘ > ‚ochodza otvorená do vnútorného dvora (pôvodne v cirkevných stavbách), otvorená stĺpová chodba‘.

ambivalentný kniž. ‚majúci dvojakú platnosť, zahŕňajúci súčasne aj protikladný význam‘ • Výraz (nem. *ambivalent* vo význame ‚dvojtvárny, rozštiepený‘, o citoch) utvoril v r. 1916 rak. psychológ S. Freud na základe nem. *Ambivalenz* ‚súčasný výskyt protichodných citov‘, utvoreného začiatkom 20. stor. obmenou nem. *Äquivalenz* ‚ekvivalencia‘ podľa lat. *ambō* m., s., *ambae* ž. ‚oba‘.

ambulancia ‚zdravotná inštitúcia pre pacientov schopných pohybu; sanitné auto‘, staršie ‚poľná nemocnica‘ (od 20. stor.) • Z fr. *ambulance*, od fr. *ambulant* ‚pojazdný‘, čo je prevzatie z lat. *ambulāns*, gen. *ambulantis* (> slk. ***ambulantný*** ‚chodiaci, pohyblivý, sťahovavý‘, od 19. stor.) – ide o príčastie od lat. *ambulāre* ‚chodiť (dookola), prechádzať sa‘. – **ambulatórium** ‚zdravotná inštitúcia pre pacientov schopných pohybu‘ (od 20. stor.) • Od lat. *ambulātōrius* ‚chodiaci, pohyblivý‘, od lat. *ambulāre*, *ambulātum* ‚chodiť (dookola)‘.

amen, záverečné slovo kresťanských modlitieb a liturgických formúl (od 15. stor.) • Z cirk. lat. *amen*, čo je prevzatie z gr. bibl. *amēn* (ἀμήν) – východiskom je hebr. *'āmēn* ‚nech je tak, skutočne‘, od slovesa *'āman* ‚podopierať; byť spoľahlivý, verný‘.

ametyst ‚priesvitný fialový polodrahokam‘ (od 18. stor.) • Z lat. *amethystus*, čo je prevzatie z gr. *amethystos* (ἀμέθυστος), doslova ‚neopitý, neopojený; neopájajúci‘ – výraz vznikol na základe ↗ *a-* a gr. *methyō* (μεθύω) ‚som opitý, opojený‘, od gr. *methy* (μέθυ) ‚víno‘. Polodrahokam je pomenovaný podľa farby silne rozriedeného červeného vína, ktoré už nemá opojné účinky.

amfiteáter ‚kruhovité divadlo so stupňovitým hľadiskom‘ (od 19. stor.) • Z lat. *amphitheātrum*, čo je prevzatie z gr. *amfitheātron* (ἀμφιθέατρον), od gr. *amfitheātros* (ἀμφιθέατρος) ‚majúci dookola hľadisko‘ – výraz je zložený z gr. *amfi* (ἀμφί) ‚okolo, dookola‘ a *theātron* (θέατρον) ‚divadlo‘; ďalej pozri ↗ *teáter*.

amfora ‚antická štíhla nádoba s dvoma uchami‘ (od 18. stor.) • Z lat. *amphora*, čo je prevzatie z gr. *amforeus* (ἀμφορεύς) – slovo vzniklo zjednodušením staršieho *amfiforeus* (ἀμφιφορεύς), utvoreného na základe gr. *amfi* (ἀμφί) ‚okolo, dookola; na obidvoch stranách‘ a *ferō* (φέρω) ‚nesiem‘; pôvodný význam bol ‚nádoba, ktorá sa dá niesť z obidvoch strán (t. j. má dve uchá)‘. Pozri aj ↗ *ampula*.

amnestia ‚udelenie milosti odsúdeným‘ (od 18. stor.) • Z lat. *amnēstia* ‚zabudnutie, odpustenie (viny)‘ – ide o prevzatie z gr. *amnēstiā* (ἀμνηστία), doslova ‚zabudnutie‘, od gr. *amnēstos* (ἄμνηστος) ‚zabudnutý‘, t. j. ‚ktorý sa už nepripomína‘, od ↗ *a-* a gr. *mimnēskō* (μιμνήσκω) ‚pripomínam‘.

amok ‚chorobná zúrivosť‘ (od 20. stor.) • Z malaj. *amok;* do záp. jazykov preniklo port. prostredníctvom (od 16. stor.)

amoniak [-n-] chem. ‚čpavok‘, staršie i *amoniakum* ‚živica amoniaková‘ (od 18. stor.) • Z lat. *ammōniacum*, čo je prevzatie z gr. *Ammōniakon* (Ἀμμωνιακόν) ‚druh kamennej soli‘, doslova ‚(soľ) z Ammónie‘ – soľ bola pomenovaná podľa oázy v Egypte, v antike nazývanej podľa tamojšieho chrámu egypt. boha Amona, ktorá bola jej náleziskom. V novoveku sa týmto výrazom začal označovať aj čpavok. Pozri aj ↗ *vitamín*.

amor ‚bôžik v podobe chlapca s lukom a šípmi ako symbol lásky‘ (od 18. stor.) • Podľa rím. boha lásky Amora (lat. *Amor*), čo je personifikovaná predstava lásky (lat. *amor*, od lat. *amāre* ‚milovať‘).

amorfný odb. ‚beztvarý‘ (od 20. stor.) • Z gr. *amorfos* (ἄμορφος) ‚nemajúci tvar‘, zloženého z ↗ *a-* a gr. *morfē* (μορφή) ‚tvar, podoba‘.

amortizovať peňaž. ‚umorovať‘, ekon. ‚odpísať (dlh, hodnotu ap.)‘, práv. ‚vyhlásiť listinu za neplatnú‘ (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným vplyvom nem. *amortisieren*) z fr. *amortir*, ktorého východiskom je ľud. lat. **admortīre*, **ammortīre* ‚usmrtiť, umoriť‘, od ↗ *ad-* a lat. *mortuus* ‚mŕtvy‘.

ampér elektrotech. ‚jednotka elektrického prúdu‘ • Podľa fr. fyzika a matematika A. M. Ampèra (Ampère; 1775 – 1836), zakladateľa náuky o elektromagnetizme.

amplión ‚rozhlas, reproduktor‘ • Podľa obchodnej značky (*Amplion;* od 20. rokov 20. stor.) londýnskeho výrobcu Alfred Graham & Co. – akiste od lat. *amplus* ‚rozsiahly, priestranný‘ (vo vzťahu k šíreniu zvuku ap.).

ampula ‚baňatá nádobka s úzkym hrdlom' (od 17. stor.) • Z lat. *ampulla*, čo je zdrobnenina od lat. *ampora*, predstavujúceho fonetický variant lat. *amphora* (↗ *amfora*) – význam sa posunul v smere ‚nádobka s dvoma uchami' > ‚malá nádobka'.

amputovať ‚chirurgicky odstrániť (končatinu)' (od 19. stor.) • Z lat. *amputāre* ‚odrezávať, odrezať', od lat. *amb(i)-* ‚dookola' a *putāre* ‚orezávať (stromy)'.

amulet ‚predmet, ktorému sa pripisuje ochranná moc' (od 18. stor.) • Z lat. *amulētum*, nejasného pôvodu – azda odvodenina od lat. *amylum*, *amulum* ‚škrob; múka' (odtiaľ ‚z nich zhotovená kaša ako magický ochranný prostriedok'?), prevzatého z gr. *amylon* (*ἄμυλον*), doslova asi ‚niečo nezomleté na mlynčeku', od ↗ *a-* a gr. *mylē* (*μύλη*) ‚mlyn; ručný mlynček'.

an- ↗ *a-*

ana- (↗ *anabáza* ap.) • Z gr. *ana-* (*ἀνα-*), od gr. *ana* (*ἀνά*) ‚navrchu, hore; nahor; na, až k, po'.

anabáza ‚dlhý a namáhavý ústup', pren. ‚namáhavá cesta plná prekážok' (od 20. stor.) • Z gr. *anabasis* (*ἀνάβασις*) ‚výstup', od gr. *anabainō* (*ἀναβαίνω*) ‚vystupujem nahor', zloženého z ↗ *ana-* a gr. *bainō* (*βαίνω*) ‚kráčam, stúpam'. Súčasný význam vznikol na základe názvu diela gr. historika Xenofonta (asi 430 – 355 pred Kr.), ktorý opísal náročný „výstup" gr. vojska od pobrežia do perz. vnútrozemia.

anabolikum farm., lek. ‚látka povzbudzujúca tvorenie bielkovinovej hmoty (svalstva)' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *anabolē* (*ἀναβολή*) ‚zväčšovanie objemu', od gr. *anaballō* (*ἀναβάλλω*) ‚hádžem (nahor); posúvam vpred a i.', zloženého z ↗ *ana-* a gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚hádžem'.

anachronizmus ‚kladenie udalosti, osoby ap. do obdobia, kam nepatria; prežitok' (od 19. stor.) • Z gr. *anachronismos* (*ἀναχρονισμός*), od gr. *anachronizomai* (*ἀναχρονίζομαι*) ‚konám niečo s oneskorením', utvoreného na základe ↗ *ana-* a gr. *chronos* (*χρόνος*) ‚čas, trvanie, meškanie'.

anakolút štyl. ‚vybočenie z väzby' (od 20. stor.) • Z lat. *anacolūthon*, čo je prevzatie z gr. *anakolūthon* (*ἀνακόλουθον*), od gr. *anakolūthos* (*ἀνακόλουθος*) ‚nesúvislý, nespojitý; (o gramatickej konštrukcii) zmenený', zloženého z *an-* (↗ *a-*) a gr. *akolūthos* (*ἀκόλουθος*) ‚idúci rovnakou cestou, sprevádzajúci, súvisiaci', utvoreného na základe gr. *a-* (*ἀ-*), pôvodne *ha-* (*ἁ-*) ‚spolu' (z ide. **sm̥-* ‚spolu, s-', ↗ *su-*) a variantu gr. *keleuthos* (*κέλευθος*) ‚cesta'.

anakonda ‚obrovský juhoamerický had (zool. Eunectes)' (od 20. stor.) • Z angl. *anaconda* (pôvodne označenie cejlónskeho pytóna, neskôr prenesené na juhoamerického hada) – ide asi o výraz tamil. pôvodu (*āṇaik'k'oṇḍa* ‚kto zabil slona').

analfabet ‚negramotný človek' (od 19. stor.) • Z lat. *analphabētus*, čo je prevzatie z gr. *analfabētos* (*ἀναλφάβητος*) ‚nepoznajúci abecedu', utvoreného na základe *an-* (↗ *a-*) a gr. *alfabētos* (*ἀλφάβητος*) ‚abeceda'. Gr. názov abecedy je utvorený z názvov jej prvých dvoch písmen – alfa (gr. *alfa*, *ἄλφα*) a beta (gr. *bēta*, *βῆτα*) –, ktoré boli prevzaté (spolu s hláskovým písmom) od Feničanov.

analgetikum farm. ‚látka zmierňujúca pocit bolesti' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *analgētos* (*ἀνάλγητος*), pôvodne ‚necítiaci bolesť, necitlivý', od *an-* (↗ *a-*) a gr. *algeō* (*ἀλγέω*) ‚cítim bolesť', od gr. *algos* (*ἄλγος*) ‚bolesť'.

análny anat. ‚konečníkový' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *ānālis*, od lat. *ānus* ‚prsteň; prstenec, kruhový ritný otvor'.

analógia ‚podobnosť, obdoba' (od 18. stor.) • Z lat. *analogia*, čo je prevzatie z gr. *analogiā* (*ἀναλογία*), od gr. *analogos* (*ἀνάλογος*) ‚primeraný, vhodný' – výraz vznikol na základe spojenia *ana logon* (*ἀνὰ λόγον*) ‚podľa (toho istého) pomeru, podobne, obdobne', od ↗ *ana-* a *logos* (*λόγος*) ‚slovo; počítanie; miera; pomer, vzťah'.

anály kniž. ‚letopisy' (od 19. stor.) • Z lat. *(librī) annālēs*, doslova ‚ročné knihy' (t. j. zachytávajúce udalosti podľa jednotlivých rokov), od lat. *annālis* ‚súvisiaci s rokom, ročný', od lat. *annus* ‚rok'.

analýza ‚rozbor' (od 19. stor.) • Z lat. *analysis*, čo je prevzatie z gr. *analysis* (*ἀνάλυσις*) ‚uvoľňovanie; riešenie (problému rozoberaním jeho okolností)', od gr. *analyō* (*ἀναλύω*) ‚uvoľňujem, odlučujem, rozdeľujem', zloženého z ↗ *ana-* a gr. *lyō* (*λύω*) ‚uvoľňujem'. Z odvodenín: ***analytický*** (gr. *analytikos*, *ἀναλυτικός*) a i.

anamnéza lek. ‚predchorobie' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *anamnēsis*, čo je prevzatie z gr. *anamnēsis* (*ἀνάμνησις*), doslova ‚pripomínanie, spomínanie', od slovesa *anamimnēskō* (*ἀναμιμνήσκω*) ‚pripomínam', zloženého z ↗ *ana-* a gr. *mimnēskō* (*μιμνήσκω*) ‚id.' – v lekárskom prostredí slovo prešlo významovým posunom ‚spomínanie' > ‚rozpamätávanie sa na obdobie pred prijatím do liečenia, resp. na obdobie pred

vypuknutím ochorenia‘ > ‚príslušné obdobie, predchorobie‘.

ananás ‚tropické ovocie‘ (od 18. stor.) • Z port. *ananás*, čo je tvar mn. č. od pôvodného *ananá*, prevzatého z tupi-guaraníjskych jazykov Juž. Ameriky.

anapest ‚metrická stopa‘ (od 20. stor.) • Z lat. *anapaestus*, čo je prevzatie z gr. *anapaistos* (ἀνάπαιστος), doslova ‚odrazený naspäť‘, od gr. *anapaiō* (ἀναπαίω) ‚odrážam naspäť‘, zloženého z ↗ *ana-* a gr. *paiō* (παίω) ‚bijem, udieram‘ – pri tejto stope (metrická schéma: ∪ ∪ –) ide akoby o obrátený, „naspäť odrazený“ daktyl (– ∪ ∪).

anarchia ‚bezvládie; neporiadok, zmätok‘ (od 18. stor.) • Zo strlat. *anarchia*, čo je prevzatie z gr. *anarchiā* (ἀναρχία), od gr. *anarchos* (ἄναρχος) ‚nemajúci vládcu, vodcu‘ – výraz je zložený z *an-* (↗ *a-*) a gr. *archos* (ἀρχός) ‚vládca‘, od gr. *archō* (ἄρχω) ‚vládnem‘.

anatómia ‚veda o stavbe a skladbe organizmov‘ (od *17. stor.) • Z lat. *anatomia*, čo je prevzatie z gr. *anatomē* (ἀνατομή), doslova ‚rozrezávanie‘, od gr. *anatemnō* (ἀνατέμνω) ‚rozrezávam‘, zloženého z ↗ *ana-* a gr. *temnō* (τέμνω) ‚režem‘.

anciáš hovor. expr. ‚čert, diabol‘ (od 20. stor.) • Expresívna obmena ***ancikrist*** ‚id.‘ (od 18. stor.), čo je novšia forma ↗ *antikrist* – zmena *t* > *c* odráža azda nárečovú výslovnosť (*anti-* > zdomácnené **anťi-* > *anci-*?), mohla však nastať aj pod vplyvom výrazov s ↗ *arci-* (porov. staršie *arcilotor, arcišelma* ap.).

andante hud. ‚mierne, voľne, pomaly‘ (od 20. stor.) • Z tal. *andante*, doslova ‚idúci, bežný; voľným tempom‘ – z hľadiska pôvodu ide o príčastie od tal. *andare* ‚ísť‘, ktorého východiskom je asi ľud. lat. **ambitāre*, od lat. *ambīre, ambitum* ‚chodiť dookola‘, zloženého z lat. *amb-, ambi-* ‚dookola‘ a *īre, itum* ‚ísť, chodiť‘.

andulka subšt. ‚papagájec‘ (od 20. stor.) • Podľa čes. *andulka*, ktoré vzniklo na základe lat. názvu *Melopsittacus undulatus* ‚papagájec vlnkovaný‘, od lat. *undula* ‚vlnka‘, čo je zdrobnenina od lat. *unda* ‚voda; vlna‘; začiatočné *a-* je asi podľa čes. *Anda, Andula*, čo sú domácke podoby žen. mena *Anna*.

anekdota ‚krátky príbeh s humoristickou pointou‘ (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Anekdote*, fr. *anecdote*) prevzaté z gr. *anekdota* mn. (ἀνέκδοτα), doslova ‚nevydané veci‘, od gr. *anekdotos* (ἀνέκδοτος) ‚nevydaný‘, zloženého z *an-* (↗ *a-*) a gr. *ekdotos* (ἔκδοτος) ‚vydaný‘, čo je príčastie od slovesa *ekdidōmi* (ἐκδίδωμι) ‚vydávam‘, zloženého z gr. *ek* (ἐκ-) ‚von, z, vy-‘ a *didōmi* (δίδωμι) ‚dávam‘. Súčasný význam nadväzuje na dielo byz. historika Prokopia († okolo 560), obsahujúce aj humorné rozprávania o dobovom byz. cisárskom dvore a známe pod názvom *Anekdota*, t. j. ‚nevydané príbehy ap.‘.

anektovať ‚násilne pripojiť, zabrať (cudzie územie)‘, staršie *adnektovať, annektovať* admin. ‚pripájať‘ (od 16. stor.) • Z lat. *annectere* ‚privävzovať, pripájať‘, od ↗ *ad-* a lat. *nectere* ‚pliesť, spletať‘. Z odvodenín: ***anexia*** (fr. *annexion*).

anémia lek. ‚málokrvnosť‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *anaemia*, čo je prevzatie z gr. *anaimiā* (ἀναιμία), od gr. *anaimos* (ἄναιμος) ‚bezkrvný‘, zloženého z *an-* (↗ *a-*) a gr. *haima* (αἷμα) ‚krv‘.

anestézia lek. ‚znecitlivenie‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *anaesthēsia*, čo je prevzatie z gr. *anaisthēsiā* (ἀναισθησία) ‚necitlivosť‘, odvodeného od gr. *anaisthētos* (ἀναίσθητος) ‚necitlivý‘, od *an-* (↗ *a-*) a gr. *aisthanomai* (αἰσθάνομαι) ‚vnímam, cítim‘.

anexia ↗ *anektovať*

angažovať ‚zamestnať (umelca) na základe zmluvy na pod(áv)anie umeleckého výkonu‘ (od 19. stor.) • Z fr. *engager*, pôvodne ‚dať do zálohy‘ (odtiaľ i ‚zmluvne sa zaviazať ap.‘) – výraz je odvodený od fr. *gages* mn. (↗ *gáža*) a *en-*, z lat. *in* ‚v‘. Význam výrazu sa ďalej vyvíjal v smere ‚zamestnať (niekoho)‘ > ‚robiť účastným‘ (*a. v tej veci priateľa* ap.), podľa toho aj ***angažovať sa*** ‚aktívne sa zúčastňovať (najmä o verejnej ap. činnosti)‘ (*politicky sa a.*). Z odvodenín: ***angažmán*** ‚zmluva na podanie umeleckého výkonu‘ (fr. *engagement*).

angín ‚sypkovina‘ (od 18. stor.) • Z rak. nem. dial. *Angin*, čo je prevzatie z tal. *anchina* – ide o obmenu pôvodného *nanchina*, podľa čín. mesta Nanking.

angína ‚zápal mandlí‘ (od 17. stor.) • Z lat. *angina*, čo je asi prevzatie z gr. *anchonē* (ἀγχόνη) ‚škrtenie‘, od gr. *anchō* (ἄγχω) ‚škrtím‘ – ochorenie je pomenované podľa sprievodného zúženia hrdla a ťažkostí s prehĺtaním; začiatočné *ang-* v lat. výraze je asi podľa lat. *angere* ‚sťahovať, zvierať, hrdúsiť‘.

anglikán ‚príslušník anglickej štátnej cirkvi‘ (od *18. stor.) • Z cirk. lat. *Anglicānus*, od lat. *Anglia* ‚Anglicko‘; *Anglicus* ‚anglický‘.

angora ‚vlna z angorských zajacov a kôz‘ (od 19. stor.) • Podľa staršieho názvu mesta *Ankara* v dnešnom Turecku, kde sa chovali dlhosrsté

kozy; názov sa neskôr zaužíval aj vo vzťahu k zajacom, resp. mačkám.

ani (od 15. stor.) • Zo spojenia *a ni* (azda už psl. **a ni*); pozri ↗ *a*, ↗ *ni-*.

anilín chem. ‚bezfarebná jedovatá kvapalina používaná na výrobu farbív a liekov' • Názov (nem. *Anilin*) utvoril v r. 1840 nem. chemik C. J. Fritzsche na základe port. *anil*, prevzatého z arab. *an-nīl* ‚indigo', čo je prevzatie z perz. *nīl* – východiskom výrazu je stind. *nīlī* ‚indigovník; tmavá farba, indigo', od stind. *nīlaḥ* ‚majúci tmavú farbu' (porov. i ↗ *lilavý*).

animovaný [an-], v spojení *a. film* ‚kreslený al. bábkový' (od 20. stor.) • Podľa fr. *dessin animé* ‚kreslený film' (doslova ‚oživená kresba'), od fr. *animer* ‚oživiť', čo je prevzatie z lat. *animāre* ‚oživovať, vdychovať život; obdarovávať duchom', od lat. *animus* ‚duch, duša'.

anión fyz. ‚záporne nabitý ión' • Názov (angl. *anion*) zaviedol v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday na základe gr. *anion* (*ἀνιόν*) ‚(to) stúpajúce nahor' (podľa pohybu príslušných častíc k hornej elektróde pri kľúčovom pokuse), čo je príčastie od gr. *anienai* (*ἀνιέναι*) ‚stúpať nahor', zloženého z ↗ *ana-* a gr. *ienai* (*ἰέναι*) ‚ísť'.

aníz [an-] ‚rastlina podobná rasci' (od 17. stor.) • Z lat. *anīsum* (aj *anēsum*), čo je prevzatie z gr. *annēson* (*ἄννησον*), *anēson* (*ἄνησον*), azda substrátového pôvodu.

anjel [aň-] kresť. ‚nadprirodzená bytosť, Boží služobník a posol' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *angelus*, čo je prevzatie z gr. *angelos* (*ἄγγελος*), pôvodne ‚posol' – ide o slovo nejasného, azda orientálneho pôvodu, porov. aj gr. *angaros* (*ἄγγαρος*) ‚perzský rýchly posol'. V gr. texte Biblie bolo použité ako ekvivalent hebr. *mal'āk* ‚(Boží) posol'. Pozri aj ↗ *archanjel*, ↗ *evanjelium*.

anketa ‚prieskum verejnej mienky' (od 20. stor.) • Z fr. *enquête* ‚vyšetrovanie; výskum, prieskum', ktorého východiskom je ľud. lat. **inquaesita*, od lat. *inquīrere*, *inquīsītum* ‚vyhľadávať, pátrať, vyšetrovať'; ďalej pozri ↗ *inkvizícia*.

áno (od 15. stor.) • Vysvetľuje sa ako spojenie častíc ↗ *a* a ↗ *no*, iný výklad však vychádza z pôvodného **a ono* (*ono* ako častica zámenného pôvodu, súvisiaca s ↗ *onen*).

anóda fyz. ‚kladná elektróda' • Názov (angl. *anode*) utvoril v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday na základe gr. *anodos* (*ἄνοδος*) ‚cesta nahor' (podľa pohybu relevantných častíc k hornej elektróde pri kľúčovom pokuse; ↗ *anión*), zloženého z ↗ *ana-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ‚cesta'.

anomália kniž. ‚nepravidelnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *anōmalia*, čo je prevzatie z gr. *anōmaliā* (*ἀνωμαλία*), od gr. *anōmalos* (*ἀνώμαλος*) ‚nepravidelný', pôvodne ‚nerovný' – výraz je zložený z *an-* (↗ *a-*) a gr. *homalos* (*ὁμαλός*) ‚hladký, rovný'.

anonym ‚nemenovaný, utajený pôvodca' (od 19. stor.) • Z lat. *anōnymus*, čo je prevzatie z gr. *anōnymos* (*ἀνώνυμος*) ‚nemajúci meno, bezmenný', zloženého z *an-* (↗ *a-*) a gr. *onoma* (*ὄνομα*), dial. *onyma* (*ὄνυμα*) ‚meno'.

anotácia ‚krátka charakteristika knihy, článku ap.' (od 20. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Annotation*, fr. *annotation*) – z lat. *annotātiō* ‚písomná poznámka', od lat. *annotāre*, *annotātum* ‚poznamenávať' (> staršie slk. *anotovať* ‚zaznamenávať', 18. stor.), zloženého z ↗ *ad-* a lat. *notāre* ‚označovať, zaznamenávať, poznamenávať', od lat. *nota* ‚značka' (↗ *nota*). Význam sa posunul v smere ‚(stručná) poznámka' > ‚krátka charakteristika'.

ansámbel ‚súbor, zbor (obyč. divadelný)', staršie *ensemble* (od 20. stor.) • Z fr. *ensemble*. Výraz vznikol na základe príslovky *ensemble* ‚spolu', z ľud. lat. **insemul*, čo je obmena lat. *īnsimul* ‚vedno, spolu, súčasne, zároveň' (od ↗ *in-*[2] a lat. *simul* ‚súčasne, spolu') podľa staršieho lat. *semul* ‚id.', ktoré zostalo zachované v ľud. lat.

antagonizmus ‚nezmieriteľné protirečenie' (od 20. stor.) • Prevzaté z moderných záp. jazykov (nem. *Antagonismus*, fr. *antagonisme* ap.) – výraz bol utvorený na základe gr. *antagōnizomai* (*ἀνταγωνίζομαι*) ‚bojujem proti (niekomu)', zloženého z ↗ *anti-* a gr. *agōnizomai* (*ἀγωνίζομαι*) ‚bojujem', od gr. *agōn* (*ἀγών*) ‚zápas'; ďalej pozri ↗ *agónia*.

antedatovať odb. ‚(o listine) uvádzať skorší dátum napísania' (od 20. stor.) • Doslova ‚preddatovať', od *datovať* ‚uviesť dátum' (↗ *dátum*) a lat. *ante* ‚pred; prv, skôr, predtým'; pod vplyvom ↗ *anti-* sa používa aj v chybnej podobe *antidatovať*.

anténa ‚konštrukcia na príjem al. vysielanie elektromagnetických vĺn' • Z tal. *antenna*, pôvodne ‚žrď, stožiar; rahno' (z lat. *antemna*, *antenna* ‚id.', nejasného pôvodu); v súčasnom význame tento výraz ako prvý použil tal. fyzik G. Marconi v r. 1895.

anti- ‚proti-' (*antifašizmus*, *antihmota* ap.) • Z gr. *anti-* (*ἀντι-*), od gr. *anti* (*ἀντί*) ‚naproti, navzájom; oproti, pred; proti'.

antibiotikum ‚látka organického pôvodu umŕtvujúca baktérie a vírusy' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *anti-* a gr. *biōtikos* (*βιωτικός*) ‚týkajúci sa života', od gr. *bios* (*βίος*) ‚život'.

anticipovať ‚časovo predbiehať, predvídať' (od 17. stor.) • Z lat. *anticipāre* ‚prv, skôr brať; prv, skôr vykonávať', utvoreného na základe lat. *ante* ‚pred' a *capere* ‚brať'.

antický ↗ *antika*

antidatovať ↗ *antedatovať*

antifóna ‚striedavý spev a chrámový verš najmä pri žalmoch v kresťanskej liturgii' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *antiphōna*, od gr. *antifōnos* (*ἀντίφωνος*) ‚znejúci ako odpoveď', zloženého z ↗ *anti-* a gr. *fōnē* (*φωνή*) ‚hlas'.

antika ‚grécky a rímsky starovek; jeho kultúra, umenie' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Antike* ž., utvoreného na základe nem. *antik* ‚staroveký', čo je prevzatie z fr. *antique* ‚staroveký, starodávny, antický' – výraz je prevzatý z lat. *antīquus* ‚starý, starobylý' (> slk. ***antický***), pôvodne ‚predný' (z toho ‚predchádzajúci' > ‚minulý, dávny, starobylý'), od lat. *ante* ‚pred; prv, skôr'. Pozri aj ↗ *antikvariát.*

antikoncepcia ‚zabránenie počatiu' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *anti-* a lat. *conceptiō* ‚počatie', od lat. *concipere*, *conceptum* ‚prijať (do seba); (o žene) počať'; ďalej pozri ↗ *koncipovať.*

antikoro ‚druh nehrdzavejúcej ocele' (od 20. stor.) • Skrátenie spojenia typu *antikorózna oceľ* ‚nehrdzavejúca', od ↗ *anti-* a *korózia* ‚hrdzavenie' (↗ *korodovať*).

antikrist ‚zlý, bezbožný človek, zloduch', pôvodne ‚protivník Krista, diabol' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *antichrīstus* – východiskom výrazu je gr. *antichristos* (*ἀντίχριστος*) ‚Kristov protivník, diabol', doslova ‚proti-Kristus', zložené z ↗ *anti-* a gr. *Christos* (*Χριστός*) ‚Kristus'; k etymológii pozri ↗ *kresťan*. Pozri aj ↗ *anciáš*.

antikvariát ‚obchod so staršími knihami ap.' (od 20. stor.) • Odvodenina (zrejme i pod vplyvom nem. *Antiquariat*) od staršieho *antikvár* ‚starožitník' (od 19. stor.), prevzatého z lat. *antīquārius* ‚milovník starožitností', od lat. *antīquus* ‚starý, starobylý'; ďalej pozri ↗ *antika.*

antilopa ‚africký a ázijský párnokopytník' (od 19. stor.) • Zo zool. lat. *Antilopa;* v súčasnom význame podľa angl. *antelope*. Východiskom angl. výrazu je strlat. *antalopus*, *anthalopus*, prevzaté z neskorého gr. *antholops* (*ἀνθόλοψ*) – výraz pochádza asi z afr. jazykov, v gr. sa však ľudovou etymológiou zblížil s gr. *anthos* (*ἄνθος*) ‚kvet' a *ōps* (*ὤψ*) ‚oko'.

antimón ‚biely lesklý kov', staršie aj *antimónium* (od 17. stor.) • Zo strlat. *antimonium*, nejasného pôvodu.

antinómia odb. ‚protiklad, rozpor, protirečenie' (od 20. stor.) • Z lat. *antinomia*, čo je prevzatie z gr. *antinomiā* (*ἀντινομία*) ‚id.' (pôvodne o rozporoch medzi zákonmi) – výraz bol utvorený na základe ↗ *anti-* a gr. *nomos* (*νόμος*) ‚zákon'.

antipatia ‚záporný citový postoj, odpor, nechuť' (od *18. stor.) • Z lat. *antipathīa*, čo je prevzatie z gr. *antipatheia* (*ἀντιπάθεια*) ‚(negatívna) reakcia na niečo', od gr. *antipathēs* (*ἀντιπαθής*) ‚vzájomne pociťovaný; citovo opačný', zloženého z ↗ *anti-* a gr. *pathos* (*πάθος*) ‚pocit a i.' (↗ *pátos*).

antiseptický ‚ničiaci choroboplodné zárodky' (od 20. stor.) • Od ↗ *anti-* a *septický* ‚(o organizme) zaplavený toxickými produktmi hnilisavého ložiska', z lat. *sēpticus*, čo je prevzatie z gr. *sēptikos* (*σηπτικός*) ‚spôsobujúci hnilobu', od gr. *sēpō* (*σήπω*) ‚rozkladám sa, hnijem, zahnívam'.

antológia ‚výber z literárnych prác' (od 19. stor.) • Z lat. *anthologia*, čo je prevzatie z gr. *anthologiā* (*ἀνθολογία*), doslova ‚zber kvetov', od gr. *anthos* (*ἄνθος*) ‚kvet' a *legō* (*λέγω*) ‚zbieram'; v byz. období bolo použité aj ako názov zbierky epigramov.

antonymum lingv. ‚slovo opačného významu' (od 20. stor.) • Utvorené v modernej jazykovede pomocou predpony ↗ *anti-* na základe staršieho ↗ *synonymum.*

antracit ‚vysoko výhrevné čierne uhlie' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Anthrazit*, fr. *anthracite*) prevzaté z lat. *anthracītis* ‚druh uhlia', utvoreného na základe gr. *anthrax* (*ἄνθραξ*), gen. *anthrakos* (*ἄνθρακος*) ‚drevené uhlie'.

antropológia ‚veda o vývine človeka, ľudských plemien a ich kultúry' (od 19. stor.) • Utvorené na základe gr. *anthrōpos* (*ἄνθρωπος*) ‚človek' a ↗ *-lógia.*

antuka ‚tehlová múčka používaná na úpravu povrchu ihrísk' • Z angl. *en-tout-cas*, čo je prevzatie z fr. *en tout cas*, doslova ‚v každom prípade'. Angl. výraz pôvodne označoval slnečník použiteľný aj ako dáždnik; dnešný význam je podľa názvu londýnskej spoločnosti *The En-Tout-Cas Company*, ktorá vyrábala značenie pre tenisové dvorce odolné voči vplyvom

počasia (ako ochranná známka zaregistrované v r. 1928).

anuita peňaž. ‚ročná splátka‘ (od 19. stor.) • Zo strlat. *annuitas*, od lat. *annus* ‚rok‘.

anulovať ‚vyhlásiť za neplatné, zrušiť‘ (od 20. stor.) • Z lat. *adnūllāre* (novšie *annūllāre*) ‚zničiť‘, od ↗ *ad-* a lat. *nūllus* ‚nijaký, žiadny‘.

aorta anat. ‚hlavná tepna vychádzajúca z ľavej srdcovej komory‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *aorta*, prevzatého z gr. *aortē* (*ἀορτή*), doslova asi ‚čo je spojené, pripojené‘, od gr. *syn-aeirō* (*συναείρω*) ‚spájam, spolu spínam‘ – táto tepna je akoby „pripojená" na srdce. Porov. ↗ *artéria*.

apanáž ‚ročný dôchodok členov panovníckych a šľachtických rodín, ktorým nepatrí rodinný majetok‘ (od 19. stor.) • Z fr. *apanage*, od slovesa *apaner* ‚zabezpečiť‘, ktorého východiskom je strlat. *appanare*, doslova ‚zaopatriť chlebom (t. j. živobytím)‘ – výraz vznikol na základe ↗ *ad-* a lat. *pānis* ‚chlieb‘.

aparát ‚prístroj‘, staršie ‚ozdoba‘ (od 17. stor.) • Z lat. *apparātus* ‚príprava; výstroj, prístroj‘, od lat. *apparāre* ‚robiť prípravy‘, zloženého z ↗ *ad-* a lat. *parāre* ‚pripravovať‘. Novší význam ‚administratívny orgán‘ (*štátny, stranícky a.*) vznikol na základe predstavy o štáte ako fungujúcom mechanizme ap. Z odvodenín: ***aparátnik*** pejor. ‚funkcionársky byrokrat‘ (pôvodne o funkcionárovi aparátu komunistickej strany a ďalších vládnych štruktúr po r. 1948).

apartheid polit. ‚rasová diskriminácia farebného obyvateľstva‘ (od 20. stor.) • Z afrikánčiny (úradný jazyk v Juhoafrickej republike, kde bola rasová diskriminácia zrušená až v 90. rokoch 20. stor.), doslova ‚oddelenosť‘ – slovo je odvodené (príponou *-heid*, zodpovedajúcou nem. *-heit*, angl. *-hood*) od *apart* ‚stranou, bokom, oddelene‘, z hol. *apart*, ktoré je prevzatím zo stfr. *a part* (dnešné fr. *à part*), od ↗ *à* a fr. *part* ‚časť, strana‘ (z lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť‘).

apartmán ‚(hotelová) bytová jednotka s príslušenstvom‘ (od 20. stor.) • Z fr. *appartement*, čo je prevzatie z tal. *appartamento* ‚(oddelený, samostatný) byt‘, odvodeného od tal. *appartare* ‚odlúčiť, oddeliť‘, od ↗ *ab-* a tal. *parte* ‚časť‘, z lat. *pars*, gen. *partis* ‚id.‘.

apatéka, apatieka hovor. zastaráv. ‚lekáreň‘ (od *16. stor.) • Z lat. *apothēca* ‚sklad‘, čo je prevzatie z gr. *apothēkē* (*ἀποθήκη*) ‚miesto na odkladanie, sklad, stodola ap.‘, ktoré súvisí s gr. *apotithēmi* (*ἀποτίθημι*) ‚odkladám‘, od ↗ *apo-* a gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem‘ – súčasný význam vznikol posunom typu ‚sklad (liečivých bylín ap.)‘ > ‚lekáreň‘. Pozri aj ↗ *butik*.

apatia ‚ľahostajnosť, nevšímavosť‘ (od 19. stor.) • Z lat. *apathīa*, čo je prevzatie z gr. *apatheia* (*ἀπάθεια*) ‚necitlivosť‘, od gr. *apathēs* (*ἀπαθής*) ‚necitlivý‘, zloženého z ↗ *a-* a gr. *pathos* (*πάθος*) ‚pocit a i.‘ (↗ *pátos*).

apatieka ↗ *apatéka*

apelovať kniž. ‚obracať sa s výzvou‘, práv. ‚odvolávať sa na vyššiu inštanciu‘ (od 16. stor.) • Z lat. *appellāre* ‚oslovovať; volať na pomoc; odvolávať sa‘, čo je intenzívum k lat. *appellere* ‚priháňať, hnať (k niečomu)‘ (odtiaľ asi aj ‚hnať sa, smerovať k niekomu‘ > ‚oslovovať ho‘ ap.), od ↗ *ad-* a lat. *pellere* ‚tĺcť, biť, udierať do niečoho; uvádzať do pohybu‘. Z odvodenín: ***apel*** kniž. ‚výzva; odvolanie‘; ***apelatívum*** lingv. ‚všeobecné podstatné meno‘, z lat. *(nōmen) appellatīvum*, od lat. *appellāre*, *appellātum* vo význame ‚oslovovať menom‘ > ‚pomenúvať‘.

aperitív [-t-] ‚alkoholický nápoj požívaný pred jedlom‘ (od 19. stor.) • Z fr. *apéritif*, pôvodne ‚otvárajúci uvoľňovanie nečistôt z tela‘ (z toho asi aj ‚napomáhajúci dobré trávenie i chuť do jedla‘), čo je prevzatie z neskorého lat. *aper(i)tīvus* ‚súvisiaci s otváraním, otvárajúci‘, od lat. *aperīre*, *apertum* ‚otvárať‘. Porov. aj ↗ *ouvertúra*.

apetít [-t-] hovor. ‚chuť do jedla‘ (od 17. stor.) • Z lat. *appetītus* ‚žiadostivosť‘ (porov. aj *appetītus cibī* ‚túžba po jedle [*cibus*]‘), od lat. *appetere*, *appetītum* ‚siahať po niečom; túžiť po niečom‘, zloženého z ↗ *ad-* a lat. *petere* ‚smerovať niekam, k niečomu, siahať po niečom‘.

aplauz ‚potlesk (v divadle ap.)‘ (od 19. stor.) • Z lat. *applausus*, od lat. *applaudere*, *applausum* ‚udierať, biť; tlieskať (na pochvalu)‘, zloženého z ↗ *ad-* a lat. *plaudere* ‚biť, tlieskať‘.

aplikovať ‚používať, uplatňovať; prispôsobovať‘, staršie ‚pripájať; vzťahovať; užívať lieky‘ (od 17. stor.) • Z lat. *applicāre* ‚pripájať, približovať; prikláňať, obracať niečo k niečomu‘, od ↗ *ad-* a lat. *plicāre* ‚skladať, zvinovať‘. Pozri aj ↗ *plekať*.

apo hovor. ‚otec‘, staršie i *apa* (od 18. stor.) • Z maď. *apa*, pôvodne asi slovo detskej reči.

apo- (↗ *apodiktický* ap.) • Z gr. *apo-* (*ἀπο-*), od gr. *apo* (*ἀπό*) ‚od, preč, späť‘.

apodiktický kniž. ‚celkom istý, nezvratný, nepochybný‘ (od 19. stor.) • Z lat. *apodīcticus* ‚presvedčivý‘, čo je prevzatie z gr. *apodeiktikos* (*ἀποδεικτικός*), odvodeného od gr. *apodeiknȳmi* (*ἀποδείκνυμι*) ‚dokazujem, osvedčujem‘, čo

je zloženina ↗ *apo-* a gr. *deiknȳmi* (δείκνυμι) ‚ukazujem'.

apogeum astron. ‚najvzdialenejší bod na dráhe telesa obiehajúceho Zem' (od 20. stor.) • Z lat. *apogeum*, čo je prevzatie z gr. *apogeion* (ἀπόγειον) ‚id.', od gr. *apogeios* (ἀπόγειος) ‚(vychádzajúci) od Zeme; nachádzajúci sa ďaleko od Zeme', utvoreného na základe ↗ *apo-* a gr. *gē* (γῆ) ‚Zem'.

apokalypsa cirk. ‚posledná kniha Nového zákona obsahujúca mystické proroctvá' (od *18. stor.) • Z cirk. lat. *apocalypsis*, čo je prevzatie z gr. *apokalypsis* (ἀποκάλυψις), doslova ‚odhalenie, zjavenie', od gr. *apokalyptō* (ἀποκαλύπτω) ‚odkrývam, odhaľujem, zjavujem', zloženého z ↗ *apo-* a gr. *kalyptō* (καλύπτω) ‚pokrývam, zakrývam, zahaľujem'. Slovo sa používalo ako označenie Zjavenia apoštola Jána, tvoriaceho poslednú knihu Nového zákona; vzhľadom na jej obsah nadobudlo aj význam ‚hrôzostrašná vidina, pohroma' (porov. ***apokalyptické vízie*** ap.).

apokryf náb. ‚nekanonizovaný biblický text' (od *17. stor.) • Podľa spojení typu ***apokryfné spisy*** (cirk. lat. *scrīptūrae apocryphae*), od lat. *apocryphus*, prevzatého z gr. *apokryfos* (ἀπόκρυφος) ‚skrytý', od gr. *apokryptō* (ἀποκρύπτω) ‚skrývam', zloženého z ↗ *apo-* a gr. *kryptō* (κρύπτω) ‚kryjem, zakrývam'. Význam sa vyvinul v smere ‚skrytý' > ‚majúci skrytého, t. j. neznámeho autora' > ‚nedostatočne autentický, nedôveryhodný; nekanonizovaný'.

apologetika ‚odbor teológie dokazujúci vierohodnosť právd zjavených Bohom' (od *19. stor.) • Z cirk. lat. *apologētica*, od cirk. lat. *apologēticus* ‚slúžiaci na obranu', čo je prevzatie z gr. *apologētikos* (ἀπολογητικός) ‚id.', odvodeného od gr. *apologētēs* (ἀπολογητής) ‚kto (sa) obraňuje, obhajuje' – výraz je odvodený od gr. *apologeomai* (ἀπολογέομαι) ‚obhajujem sa (slovne)', od gr. *apologos* (ἀπόλογος) ‚rozprávanie', utvoreného na základe ↗ *apo-* a gr. *legō* (λέγω) ‚hovorím'. – **apológia** ‚obrana, obhajoba istej myšlienky, učenia ap.' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *apologia*, čo je prevzatie z gr. *apologiā* (ἀπολογία), od gr. *apologeomai* ‚obhajujem (sa), bránim sa (slovne)'.

apostrof ‚znamienko (') označujúce vypustenie hlásky' (od 18. stor.) • Z lat. *apostrophus*, čo je prevzatie z gr. *apostrofos* (ἀπόστροφος), doslova ‚obrátený, otočený (o znaku)', od gr. *apostrefō* (ἀποστρέφω) ‚obraciam naspäť', zloženého z ↗ *apo-* a gr. *strefō* (στρέφω) ‚otáčam, krútim'. – **apostrofa** ‚oslovenie neprítomnej osoby al. veci' (od *17. stor.) • Z lat. *apostropha*, čo je prevzatie z gr. *apostrofē* (ἀποστροφή) ‚obrat', od gr. *apostrefō* ‚obraciam' – pôvodne išlo o termín rétoriky, označujúci „obrat" rečníka od všetkých ostatných k jednej osobe (a jej oslovenie).

apoštol bibl. ‚jeden z 12 Kristových učeníkov' (od 15. stor.), ‚šíriteľ kresťanskej viery', kniž. ‚hlásateľ, šíriteľ nejakej idey' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *apostolus*, čo je prevzatie z gr. *apostolos* (ἀπόστολος) ‚posol, vyslanec' (aj o Kristových učeníkoch vyslaných šíriť evanjelium), od slovesa *apostellō* (ἀποστέλλω) ‚odosielam, vysielam', zloženého z ↗ *apo-* a gr. *stellō* (στέλλω) ‚staviam (do radu); pripravujem; vypravujem, posielam'.

apoteóza ‚nadšená oslava' (od 19. stor.) • Z lat. *apotheōsis*, čo je prevzatie z gr. *apotheōsis* (ἀποθέωσις), doslova ‚zbožštenie', od gr. *apotheoō* (ἀποθεόω) ‚zbožšťujem', utvoreného na základe ↗ *apo-* a gr. *theos* (θεός) ‚boh'.

apretovať ‚robiť konečnú úpravu (papiera, kože, rukopisu ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *apprêter*, ktorého východiskom je asi strlat. **appraestare* ‚pripravovať, pripraviť', utvorené na základe ↗ *ad-* a lat. *praestō* ‚naporúdzi, poruke'.

apríl ‚štvrtý mesiac v roku', staršie aj *aprilis* (od 16. stor.) • Z lat. *Aprīlis*, nejasného pôvodu; azda súvisí so stind. *áparaḥ* ‚nasledujúci; neskorší', gót. *afar* ‚po' – išlo by pomenovanie apríla ako „neskoršieho", t. j. druhého mesiaca v novom roku, ktorý sa v Ríme pôvodne začínal 1. marca.

a priori kniž. ‚nezávisle od skúsenosti, vopred' (od 19. stor.) • Z lat. *ā priōrī*, doslova asi ‚od skoršieho času', od lat. *ā* ‚od' a *prior*, gen. *priōris* ‚prednejší, predný; (o čase) skorší'. Odvodenina: ***apriórny*** (*a. predpoklad* ap.).

aprobácia odb. ‚schválenie; spôsobilosť vyučovať istý predmet na istom type školy' (od *17. stor.) • Z lat. *approbātiō* ‚schválenie, súhlas', od lat. *approbāre*, *approbātum* ‚schvaľovať, súhlasiť; potvrdzovať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *probāre* ‚skúšať, skúmať; schvaľovať'; ďalej pozri ↗ *próba*.

apropo kniž. ‚mimochodom', pôv. pís. *à propos* (od 18. stor.) • Z fr. *à propos*, čo je spojenie ↗ *à* a fr. *propos* ‚rozhodnutie, úmysel, zámer; to, o čom sa hovorí', od fr. *proposer* ‚navrhnúť, ponúknuť', zloženého z ↗ *pro-*[3] a fr. *poser* ‚postaviť, položiť ap.' (ďalej pozri ↗ *póza*) – z významového hľadiska asi ‚v súvislosti s tým,

o čom sa hovorí; čo sa týka (niečoho)' > ,na okraj (niečoho), mimochodom'.

aproximácia odb. ,priblíženie' (od *19. stor.) • Z lat. *approximātiō*, od lat. *approximāre, approximātum* ,približovať', utvoreného na základe ↗ *ad-* a lat. *proximus* ,najbližší', čo je superlatív k lat. *prope* ,blízko'.

apsida odb. ,(polkruhový) priestor na oltár, pričlenený k chrámovej lodi' (od 19. stor.) • Z lat. *apsis*, gen. *apsīdis*, čo je prevzatie z gr. *hapsis* (ἁψίς), gen. *hapsīdos* (ἁψῖδος) ,slučka, oko (siete); oblúk, klenba', ktoré súvisí s gr. *haptō* (ἅπτω) ,pripevňujem'.

ár ,plošná miera (100 m^2)' (od 19. stor.) • Z fr. *are* (ako plošná miera zavedené v období Fr. revolúcie); utvorené na základe lat. *ārea* ,voľné miesto, priestranstvo'.

ara ,pestro sfarbený papagáj' (od 20. stor.) • Skrátenie pôvodného *arara*, z tupíjskych jazykov južnoamer. Indiánov.

arabeska ,plochý ornament z geometrických tvarov štylizovaných rastlín; krátka poviedka al. hudobná skladba' (od 19. stor.) • Z fr. *arabesque* ž., čo je prevzatie z tal. *arabesco* ,súvisiaci s Arabmi; v arabskom štýle', od tal. *Arabo* ,Arab' – pôvodne išlo o názov ornamentov inšpirovaných arab. tradíciou, neskôr sa rozšírilo aj do iných oblastí umenia.

aranžovať ,(odborne) upravovať; usporadúvať' (od 19. stor.) • Z fr. *arranger* ,usporiadať, upraviť, zariadiť', od ↗ *ad-* a fr. *ranger* ,zoradiť; usporiadať', od fr. *rang* ,rad' (↗ *rang*). Z odvodenín: ***aranžér*** (fr. *arrangeur*), ***aranžmán*** (fr. *arrangement*).

arašid ,plod podzemnice olejnej' (od 20. stor.) • Z fr. *arachide*, čo je prevzatie z lat. *arachidnē* ,druh hrachora', ktorého východiskom je gr. *arachidna* (ἀράχιδνα), súvisiace s gr. *arakos* (ἄρακος), *arachos* (ἄραχος) ,druh hrachora', asi substrátového pôvodu.

arbitrárny, arbitrérny kniž. ,ľubovoľný' (od 19. stor.) • Z lat. *arbitrārius*, resp. (v prípade formy s *-érny*) z fr. *arbitraire* (prevzatie z lat.), čo je odvodenina od lat. *arbiter* ,rozhodca, zmierovací sudca' (> slk. *arbiter*, od 16. stor.). Význam sa vyvíjal v smere ,súvisiaci so súdom, so súdom' > ,ktorý nie je určený prirodzeným spôsobom, ale závisí od (akéhokoľvek) rozhodnutia autorít' > ,ľubovoľný'. – **arbitráž** ,riešenie sporov splnomocnenými rozhodcami' (od 20. stor.) • Z fr. *arbitrage*, od fr. *arbitrer* ,rozhodnúť, rozsúdiť',od fr. *arbitre* ,rozhodca, arbiter', prevzatého z lat.

arci- ,vyšší stupeň hodnosti' (*arcibiskup, arcikniežа* ap.) • Podľa gr. *archi-* (ἀρχι-), ku gr. *archō* (ἄρχω) ,som prvý; vládnem'; forma *arci-* (s *-c-*) odráža strlat. výslovnosť.

areál ,vymedzená časť územia; oblasť výskytu' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Areal*) z lat. *āreālis* ,súvisiaci s plochou, priestorom', od lat. *ārea* ,voľné miesto, priestranstvo'.

aréna ,priestor, kde sa konajú zápasy, predstavenia ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *arēna* ,piesok; (pieskom vysypaný) priestor na zápasy'.

árenda zastaráv. ,(pre)nájom pozemku al. domu; nájomné' (od 17. stor.) • Zo strlat. *arrenda*, od strlat. *ar(r)endare* ,prenajímať', utvoreného na základe ↗ *ad-* a lat. *reddere* (strlat. *rendere*) ,dať naspäť, vrátiť; priniesť plody ap.'; ďalej pozri ↗ *renta*. Dlhé začiatočné *á-* je asi podľa maď. *árenda* (prevzatie zo strlat.).

árešt zastar. ,väzenie, žalár' (od 16. stor.) • Zo strlat. *ar(r)estum*, doslova ,zadržanie', od strlat. *ar(r)estare* ,zadržať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *restāre* ,zostať, ostávať'; ďalej pozri ↗ *rest*. Dlhé *á-* môže byť podľa maď. *áristom* ,id.' (prevzatie zo strlat.).

argot ,reč protispoločenskej skupiny s vyjadrovacími prostriedkami, ktoré majú utajiť komunikované skutočnosti' (od 20. stor.) • Z fr. *argot* (pôvodne označenie asociálnych skupín ap., druhotne o ich reči), nejasného pôvodu.

argument ,dôvod, dôkaz', staršie aj *argumentum* (od 17. stor.) • Z lat. *argūmentum* ,znázorňovací prostriedok; dôvod, dôkaz', od lat. *arguere* ,jasne podať, ukázať; dokazovať; usvedčovať niekoho z niečoho'.

archa bibl., v spojeniach ***Noemova a.*** (podľa starozákonného príbehu o Noemovi, resp. Noachovi, ktorý vďaka svojmu korábu prežil potopu; Gn 6 – 8), ***a. zmluvy*** ,posvätná schránka s dvoma kamennými tabuľami Desatora' (porov. Ex 25, 10 – 22), cirk. ,zatvárací krídlový oltár' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *archa*, strhnem. *arche* (dnešné nem. *Arche*), čo je prevzatie z lat. *arca* ,skriňa, skrinka; truhla', odvodzovaného od lat. *arcēre* ,zatvárať, ohradzovať; chrániť'. Pozri aj ↗ *rakva*.

archaický kniž. ,dávny, starobylý', lingv. ,zastaraný' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov: fr. *archaïque* ap.) z gr. *archāïkos* (ἀρχαϊκός) ,starodávny, staromódny', čo je odvodenina od gr. *archaios* (ἀρχαῖος) ,prvopočiatočný; starobylý', od gr. *archē* (ἀρχή) ,začiatok'.

archanjel náb. ‚anjel vyššieho stupňa hodnosti' (od 15. stor.) • Z cirk. lat. *archangelus*, čo je prevzatie z gr. bibl. *archangelos* (*ἀρχάγγελος*), zloženého z gr. *archi-* (ďalej pozri ↗ *arci-*) a *angelos* (↗ *anjel*).

archeológia ‚veda skúmajúca spôsob života a kultúru dávnych ľudských spoločností na základe vykopaných predmetov' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Archäologie*, nadväzujúceho na gr. *archaiologiā* (*ἀρχαιολογία*) ‚starodávna tradícia, staré legendy al. dejiny', od ↗ *-lógia* a gr. *archaios* (*ἀρχαῖος*) ‚prvopočiatočný; starobylý', od gr. *archē* (*ἀρχή*) ‚začiatok'.

architekt ‚odborník v navrhovaní stavieb ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *architectus*. Východiskom výrazu je gr. *architektōn* (*ἀρχιτέκτων*), doslova ‚hlavný staviteľ; správca stavby' (k forme porov. odvodené ***architekton-ický***), zložené z *archi-* (↗ *arci-*) a gr. *tektōn* (*τέκτων*) ‚tesár; remeselník; tvorca, autor'. Porov. i ↗ *tektonika*.

archív ‚zbierka písomností, dokumentov', staršie aj *archíva*, *archívum* (od 17. stor.) • Z lat. *archī(v)um*, čo je prevzatie z gr. *archēion* (*ἀρχήϊον*), *archeion* (*ἀρχεῖον*) ‚vládna budova; úrad; mn. verejné písomnosti', od gr. *archē* (*ἀρχή*) ‚začiatok, pôvod; vláda, moc'.

ária ‚hudobná skladba pre sólový spev s inštrumentálnym sprievodom' (od 18. stor.) • Z tal. *aria*, ktorého východiskom je lat. *āēr*, akuz. *āera*, prevzaté z gr. *āēr* (*ἀήρ*), gen. *āeros* (*ἀέρος*) ‚vzduch'. Významový vývin slova nie je jasný – azda 1. ‚vzduch' (pozri aj ↗ *malária*) > ‚čo sa šíri vzduchom; zvuk' > ‚melódia', resp. aj 2. ‚vzduch' > ‚nadýchnuť sa, nafúknuť sa, získať istý vzhľad' > ‚vzhľad; podoba (melódie)'.

árijec ‚v nacistickom chápaní príslušník indoeurópskej rasy' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Arier* ‚príslušník tzv. nordickej rasy', *arisch* ‚árijský' – podľa stind. *ā́ryaḥ* ‚príslušník jednej z troch najvyšších spoločenských vrstiev', irán. **arya-* (odtiaľ i názov krajiny *Irán;* porov. aj staršie označenie *árijské jazyky* ‚indické a iránske'), ktoré súvisí so stind. *aryáḥ* ‚pán (poskytujúci pohostinstvo)', *ā́ryaḥ* ‚pán domu'. Z odvodenín: ***arizovať***, podľa nem. *arisieren*, t. j. ‚prevádzať majetok «neárijských» židovských vlastníkov na «árijcov»'.

aristokracia ‚šľachta; privilegovaná časť spoločenskej vrstvy' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Aristokratie*) z gr. *aristokratiā* (*ἀριστοκρατία*), utvoreného na základe gr. *aristos* (*ἄριστος*) ‚najlepší' a *kratos* (*κράτος*) ‚sila, moc; vláda' – pôvodný význam bol ‚vláda najlepších, najušľachtilejších' (t. j. na rozdiel od monarchie aj demokracie).

aritmetika ‚odbor matematiky skúmajúci vlastnosti a vzťahy čísel' (od *17. stor.) • Z lat. *arithmētica*, čo je prevzatie z gr. *arithmētikē (technē)* (*ἀριθμητικὴ τέχνη*) ‚umenie počítania', od gr. *arithmētikos* (*ἀριθμητικός*) ‚súvisiaci s počítaním', odvodeného od gr. *arithmeō* (*ἀριθμέω*) ‚počítam', od gr. *arithmos* (*ἀριθμός*) ‚číslo'.

arizovať ↗ *árijec*

arkáda stav. ‚oblúk stojaci na stĺpoch al. na pilieroch' (od 20. stor.) • Z fr. *arcade*, čo je asi prevzatie z tal. *arcata*, od tal. *arco* ‚oblúk', z lat. *arcus* ‚id.'; pozri aj ↗ *hárok*. – **arkier** ‚krytý výklenok na budove' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *arkýř*, staršie i *arkéř*) zo strhnem. *ärkēr* (nem. *Erker*), čo je výraz prevzatý zo sfr. *arquiere* ‚strieľňa' – východiskom je neskoré lat. **arcuārium*, od lat. *arcus* ‚oblúk'. Porov. i ↗ *vikier*.

armáda voj. ‚operačné zoskupenie väčších jednotiek'; ‚ozbrojené sily štátu, vojsko' (od 18. stor.) • Z tal. *armata* ‚ozbrojená (t. j. skupina ap.)', čo je tvar žen. rodu od tal. *armato* ‚vyzbrojený, ozbrojený', ktorého východiskom je lat. *armātus*, príčastie od lat. *armāre*, *armātum* ‚vyzbrojovať', od lat. *arma* mn. ‚zbrane'; koncové *-áda* je podľa špan. *armada* ‚vojnové loďstvo' (porov. i staršie nem. *Armada* ‚veľká vojnová flotila'). – **armatúra** ‚výstroj', stav. ‚výstuž' (od 20. stor.) • Z lat. *armātūra*, pôvodne ‚vybavenie (zbraňami)', od lat. *armāre*, *armātum* ‚vyzbrojovať'. Pozri aj ↗ *háv*.

arnika [-n-] ‚liečivá rastlina' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Arnica*, nejasného pôvodu – azda na základe názvu *Achillea ptarmica*, podľa gr. *ptarmikē* (*πταρμική*) ‚id.', od gr. *ptarnȳmai* (*πτάρνυμαι*) ‚kýcham'; pomenovanie odráža dráždivé účinky rozdrvených listov rastliny.

arogantný ‚bezočivo povýšený, nadutý' (od 20. stor.) • Z lat. *arrogāns*, gen. *arrogantis* ‚namyslený, bezočivý; náročný', čo je príč. prít. činné od lat. *arrogāre* ‚privlastňovať si, robiť si na niečo nárok', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *rogāre* ‚pýtať sa na niečo, prosiť, žiadať' – význam sa posunul v smere ‚robiaci si nárok na niečo cudzie' > ‚opovážlivý, bezočivý' ap.

aróma ‚(silná) vôňa', staršie ‚korenina, prísada' (od 18. stor.) • Z lat. *arōma* ‚voňavá rastlina, korenie', čo je prevzatie z gr. *arōma* (*ἄρωμα*), gen. *arōmatos* (*ἀρώματος*) ‚id.'. Z odvodenín: ***aromatický*** (gr. *arōmatikos*, *ἀρωματικός*) a i.

artéria anat. ‚tepna' (od 18. stor.) • Z lat. *artēria* ‚id.', čo je prevzatie z gr. *artēriā* (*ἀρτηρία*), pôvodne asi **aertēriā*, od gr. *syn-aeirō* (*συναείρω*) ‚spájam, spolu spínam' – k významu porov. ↗ *aorta.*

artézsky, v spojení ***a-a studňa*** ‚so spodnou vodou prúdiacou samočinne pod tlakom' (od 19. stor.) • Z fr. *artésien* (porov. i fr. *puits artésien* ‚artézska studňa'), čo je odvodenina od názvu oblasti Artois v sev. Francúzsku.

artičoka ‚stredomorská zelenina (bot. Cinara)', staršie aj *artičok* (od 18. stor.) • Zo stal. *articiocco* (spis. tal. *carciofo*) ‚artičoka' – výraz vznikol asi obmenou pôvodného **arcarcioffo*, prevzatého zo staršieho špan. *alcarchofa* (dnes *alcachofa*), ktorého východiskom je špan. arab. *al-ḫaršūf(a)*, predstavujúce variant arab. *al-ḫuršūf* ‚id.'.

artikel hovor. ‚tovar' (od 17. stor.) • Z nem. *Artikel*, čo je prevzatie z lat. *articulus* ‚článok (prsta), kĺb, členok; časť, odsek' (> staršie slk. *artikul* ‚článok, odsek, bod textu al. výpovede' a i., od 15. stor.), čo je zdrobnenina od lat. *artus* ‚kĺb; úd'. Súčasný význam slova vznikol vývinom ‚článok (v dohode o dodaní tovaru)' > ‚príslušná tovarová položka ap., tovar'. – **artikulovať** ‚tvoriť hlásky', kniž. ‚dôrazne, zreteľne hovoriť' (od 19. stor.) • Z lat. *articulāre* ‚zreteľne vyslovovať', od lat. *articulus* vo význame ‚časť (reči)' – pôvodný význam bol asi ‚členiť reč na (zreteľné) časti', odtiaľ ‚zreteľne hovoriť'.

artista ‚cirkusový al. varietný umelec' (od *19. stor.) • Z fr. *artiste*, pôvodne ‚kto vykonáva nejaké remeslo', čo je prevzatie zo strlat. *artista* ‚id.' (> staršie slk. *artista* ‚kto vyrába chemické a iné úžitkové zmesi', 17. stor.), od lat. *ars*, gen. *artis* ‚obratnosť, zručnosť (remeselná, umelecká), umenie'.

arzén ‚chemický prvok' (od 20. stor.) • Z lat. *arsenum*, ktoré vzniklo v novoveku obmenou lat. *arsenicum* (> slk. *arzenik*, od 17. stor.), z gr. *arsenikon* (*ἀρσενικόν*), prevzatého asi semit. prostredníctvom (porov. sýr. *zarnīkā* ‚arzenik' ap.) zo strperz. **zarnīk* ‚zlatý, majúci farbu zlata' (pomenovanie súvisí so žltým sfarbením zlúčenín síry); gr. forma vznikla v dôsledku ľudovoetymologického zblíženia s gr. *arsenikos* (*ἀρσενικός*) ‚mužský', od gr. *arsēn* (*ἄρσην*) ‚muž; mužský'.

arzenál ‚sklad zbraní' (od 18. stor.) • Z tal. *arsenale* (používané najmä vo vzťahu k zbrojnici v Benátkach), čo je prevzatie z arab. *dār aṣ-ṣināʿa* ‚budova, kde sa niečo vyrába', od arab. *dār* ‚dom' a *ṣināʿa* ‚zručnosť, remeslo, výroba'.

asanovať ‚upravovať zdravotne nevyhovujúci priestor' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným vplyvom rak. nem. *assanieren*) z fr. *assainir* ‚ozdraviť', od ↗ *ad-* a fr. *sain* ‚zdravý', z lat. *sānus* ‚id.'.

asertívny psych. ‚prejavujúci pevné a otvorené stanovisko nenásilným, miernym spôsobom' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *asserere, assertum* ‚privlastňovať si, nárokovať si; tvrdiť, ubezpečovať', pôvodne ‚priraďovať, pripájať (k svojim veciam)', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *serere* ‚stavať do radu, pripájať'.

asfalt ‚čierna lesklá živicová látka používaná pri stavbe ciest ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *asphaltus*, čo je prevzatie z gr. *asfaltos* (*ἄσφαλτος*), ktoré sa obyčajne odvodzuje od ↗ *a-* a gr. *sfallō* (*σφάλλω*) ‚spôsobujem pád, prevrhám ap.' (podľa použitia tejto látky na upevňovanie múrov); uvažuje sa aj o substrátovom pôvode výrazu.

asi (od 16. stor.) • Psl. **asi*, zložené z psl. **a* (↗ *a*) a častice **si*, stotožňovanej so ↗ *-si* v prípadoch typu *kto-si, kde-si* ap.

asimilovať ‚prispôsobovať' (od 19. stor.) • Z lat. *assimilāre* ‚pripodobňovať', od ↗ *ad-* a lat. *similis* ‚podobný'.

asistovať ‚aktívne pomáhať pri istej činnosti' (od 17. stor.) • Z lat. *assistere* ‚pomáhať', pôvodne ‚postaviť sa k niekomu; stáť pri niekom', od ↗ *ad-* a lat. *sistere* ‚postaviť'. Z odvodenín: ***asistent*** (lat. *assistēns* ‚pomáhajúci') a i.

askéza ‚sústavné cvičenie sa v odriekaní a cnostiach s cieľom dosiahnuť vnútornú dokonalosť' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *ascēsis*, čo je prevzatie z gr. *askēsis* (*ἄσκησις*) ‚cvičenie', od gr. *askeō* (*ἀσκέω*) ‚cvičím (sa)' – dnešný význam vznikol posunom v smere ‚cvičenie v striedmosti, sebazaprení ap.'. *Askét(a)* je podľa gr. *askētēs* (*ἀσκητής*) ‚milovník cvičenia', cirk. lat. *ascēta* ‚kto sa cvičí v odriekaní ap.'.

asociovať odb. ‚združovať, spájať' (od *19. stor.) • Z lat. *associāre* ‚pripájať', od ↗ *ad-* a lat. *sociāre* ‚spájať, združovať', od lat. *socius* ‚spoločný; spoločník'.

asonancia poet. ‚zhoda samohlások v slovách na konci veršov' (od 20. stor.) • Ako termín poetiky vzniklo v Španielsku (doložené od 17. stor.) – špan. *asonancia* je odvodenina od špan. *asonar* ‚zosúlaďovať zvuky', ktorého východiskom je lat. *assonāre* ‚znieť pri niečom;

(o ozvene) ozývať sa', zložené z ↗ *ad-* a lat. *sonāre* ,znieť'.

asparágus ,izbová rastlina' (od *17. stor.) • Z lat. *asparagus*, čo je prevzatie z gr. *asparagos* (ἀσπάραγος), pôvodne ,↗ *špargľa*' – málo jasné, azda substrátového pôvodu.

aspekt ,zorný uhol, hľadisko, stránka', staršie aj ,poloha planét' (od 17. stor.) • Z lat. *aspectus* ,pohľad', od lat. *aspicere, aspectum* ,pozerať, hľadieť, dívať sa', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *specere* ,dívať sa, hľadieť'.

aspik ,rôsol' (od 19. stor.) • Z fr. *aspic*, čo je asi prevzatie zo stprov. *espig* ,klas; levanduľa' (rastlina je pomenovaná podľa klasovitých súkvetí), ktorého východiskom je lat. *spīca, spīcum* ,obilný klas'. Fr. slovo označovalo aj levanduľový olej či esenciu, druhotne sa prenieslo i na ďalšie rôsolovité látky podobnej konzistencie.

aspirín ,liek podobný acylpyrínu' • Názov (nem. *Aspirin*) zaviedol v r. 1899 nem. chemik K. Witthauer; začiatočné *a-* je podľa názvu kyseliny acetylsalicylovej a *-spir-* podľa názvu tavoľníka (bot. lat. *Spiraea*), z ktorého kvetov sa táto kyselina získavala.

aspoň (od 17. stor.) • Zloženina *as*, čo je redukovaná forma ↗ *asi* (porov. stčes. *as mým skutkóm věřte* ,verte aspoň mojim skutkom'), a dial. *poň* ,asi, aspoň' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **poně* (porov. stsl. *poně* (ПОНѢ) ,aspoň, čo len' a i.), nejasného pôvodu – azda spojenie ↗ *po* a častice **ně* s neurč. významom (↗ *nie-*).

astenik ,chudý, obyč. aj telesne slabý človek' (od 20. stor.) • Z lat. *asthenicus*, čo je prevzatie z gr. *asthenikos* (ἀσθενικός) ,slabučký', odvodeného od gr. *asthenēs* (ἀσθενής) ,slabý, chorý', zloženého z ↗ *a-* a gr. *sthenos* (σθένος) ,sila'. Pozri aj ↗ *neurasténia*.

astma ,záduch' (od 19. stor.) • Z lat. *asthma*, čo je prevzatie z gr. *asthma* (ἆσθμα), gen. *asthmatos* (ἄσθματος), nejasného pôvodu – azda súvisí so stind. *áni-ti* ,(on) dýcha'. Z odvodenín: ***astmatický*** (gr. *asthmatikos*, ἀσθματικός) a i.

astra ,záhradná rastlina' (od 19. stor.) • Z bot. lat. *Aster*, čo je prevzatie z gr. *astēr* (ἀστήρ) ,hviezda'. – **astrológia** ,učenie o vplyve postavenia hviezd na ľudský osud' (od 19. stor.) • Z lat. *astrologia*, čo je prevzatie z gr. *astrologiā* (ἀστρολογία), od gr. *astrologos* (ἀστρολόγος) ,znalec hviezd' (> lat. *astrologus* > slk. ***astrológ***, od 18. stor.), od gr. *astron* (ἄστρον) ,hviezda, súhvezdie', čo je novšia odvodenina od gr. *astēr* ,hviezda', a *legō* (λέγω) ,hovorím, rozprávam (o niečom)'. – **astronaut** ,kozmonaut' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (angl. *astronaut*, pôvodne v USA, atď.); utvorené na základe gr. *astron* ,hviezda' a *nautēs* (ναύτης) ,plavec'. – **astronómia** ,hvezdárstvo' (od 18. stor.) • Z lat. *astronomia*, čo je prevzatie z gr. *astronomiā* (ἀστρονομία), od gr. *astronomos* (ἀστρονόμος) ,pozorovateľ hviezd' (> lat. *astronomus* > slk. ***astronóm***, od 17. stor.), od gr. *astron* ,hviezda' a *nemō* (νέμω) ,rozdeľujem, prideľujem; spravujem, ovládam, dávam pozor ap.'.

ašpirovať kniž. ,robiť si nároky, uchádzať sa' (od *19. stor.) • Z lat. *aspīrāre* ,dýchať na niečo, dychtiť po niečom, domáhať sa niečoho', čo je zloženina ↗ *ad-* a lat. *spīrāre* ,dýchať'.

atakovať kniž. ,(za)útočiť' (od 18. stor.) • Z fr. *attaquer* ,id.', čo je prevzatie z tal. *attaccare* – východiskom slova je asi ľud. lat. **attacticāre*, odvodenina od lat. *attingere, attāctum* ,dotýkať sa, doknúť sa', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *tangere* ,týkať sa, dotýkať sa' (↗ *tangovať*). Fr. význam ,útočiť' vznikol na základe spojení typu tal. *attaccare battaglia* ,zúčastňovať sa na boji' (doslova ,dotýkať sa boja'). Z odvodenín: ***atak*** kniž. ,útok' (fr. *attaque*).

ataman ,kozácky náčelník' (od 19. stor.) • Z rus. *atamán* (*атаман*); málo jasného pôvodu, azda cudzojazyčné prevzatie – z turk. jazykov?

atašé ,pridelenec' (od 20. stor.) • Z fr. *attaché*, čo je príč. min. trpné od fr. *attacher* ,priviazať (k niekomu), prideliť (niekomu)', ktorého východiskom je stfr. *estachier* (pôvodne asi ,priviazať ku kolu'), od stfr. *estache* ,kôl, pilóta', prevzatého z germ. jazykov (franské **stakka-* ,kôl'). Pozri aj ↗ *detašovať*.

atavizmus ,vlastnosti, znaky zdedené po vzdialených predkoch' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *atavus* ,starý otec prastarého otca; vzdialený predok', odvodeného od lat. *avus* ,starý otec'.

ateizmus ,filozofický názor popierajúci jestvovanie Boha' (od 18. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Atheismus*, fr. *athéisme* ap.) – výraz vznikol v 16. stor. na základe gr. *atheos* (ἄθεος) ,bezbožný', od ↗ *a-* a gr. *theos* (θεός) ,boh'.

ateliér ,dielňa (výtvarných) umelcov' (od 19. stor.) • Z fr. *atelier* ,dielňa', ktorého východiskom je stfr. *astelier* ,miesto, kde remeselník spracúva drevo', pôvodne asi ,hromada dosiek' – výraz je odvodený od stfr. *astelle* ,doska' (dnešné fr. *attelle* ,chirurgická dlaha ap.'),

ktorého východiskom je neskoré lat. *astella*, odvodené od lat. *assula* ‚trieska'.

atentát ‚útok na život z politických pohnútok' (od 19. stor.) • Z fr. *attentat*, čo je prevzatie z lat. *attemptātum*, od slovesa *attemptāre* ‚pokúšať sa o niečo, pokúšať niekoho, dobiedzať, útočiť na niekoho', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *temptāre* ‚ohmatávať, siahať; napádať, útočiť'.

atestácia ‚preverenie odbornej spôsobilosti skúškami (u vedeckých pracovníkov, lekárov)' (od 20. stor.) • Z lat. *attestātiō* ‚svedectvo, osvedčenie, potvrdenie', od lat. *attestārī, attestātus sum* ‚dosvedčovať, dokazovať' (> slk. *atestovať*, od 18. stor.), zloženého z ↗ *ad-* a lat. *testārī* ‚vypovedať ako svedok, svedčiť, dosvedčovať'; ďalej pozri ↗ *testament.*

atlas[1] ‚kniha máp' (od 19. stor.) • Podľa názvu kartografického diela hol. geografa G. de Kremera (lat. *Mercator*) z r. 1595 – na prvej strane bol zobrazený mytologický titan Atlas (gr. *Atlās*, Ἄτλας; lat. *Atlās*), nesúci na pleciach nebeskú klenbu. – **atlas**[2] text. ‚hladká lesklá tkanina' (od *16. stor.) • Z arab. *aṭlas.*

atlét ‚športovec v niektorých disciplínach' (od 19. stor.) • Z lat. *āthlēta*, čo je prevzatie z gr. *āthlētēs* (ἀθλητής) ‚pretekár na verejných hrách', od gr. *āthleō* (ἀθλέω) ‚zápasím, pretekám', odvodeného od gr. *āthlos* (ἆθλος), *āthlon* (ἆθλον) ‚bojová odmena; súboj, zápas', nejasného pôvodu.

atmosféra ‚ovzdušie' (od 18. stor.) • Utvorené v novoveku (lat. *atmosphaera*) na základe gr. *atmos* (ἀτμός) ‚para' a *sfaira* (σφαῖρα) ‚guľa' (↗ *sféra*) – výraz pôvodne označoval vrstvu pary, podľa starších predstáv vylučovanú nebeskými telesami.

atóm ‚najmenšia časť chemického prvku schopná vstúpiť do chemickej reakcie' (od 18. stor.) • Z lat. *atomus*, čo je prevzatie z gr. *atomos* (ἄτομος) ‚nedeliteľný', od ↗ *a-* a gr. *temnō* (τέμνω) ‚režem; rozrezávam, delím'.

atrakcia ‚príťažlivé vystúpenie, predstavenie' (od 20. stor.) • Z lat. *attractiō*, doslova ‚priťahovanie' (odtiaľ i ‚čo priťahuje'), od lat. *attrahere, attractum* ‚ťahať; priťahovať, lákať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *trahere* ‚vliecť, ťahať'. Z odvodenín: ***atraktívny*** ‚príťažlivý' (fr. *attractif*) ap.

atrament ‚farebná tekutina na písanie' (od 17. stor.) • Z lat. *ātrāmentum* (pôvodne o čiernej tekutine), od lat. *āter* ‚tmavý, čierny'.

atrapa ‚napodobnenina (tovaru na reklamu ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *attrape* ‚žartovný predmet' (staršie i ‚pasca, osídlo; zrada, vierolomnosť'), od fr. *attraper* ‚chytiť, dostať, oklamať, dobehnúť', pôvodne ‚chytiť do pasce', od ↗ *ad-* a fr. *trappe* ‚pasca, klepec' (germ. pôvodu).

atribút kniž. ‚charakteristický znak, príznak', gram. ‚prívlastok' (od 17. stor.) • Z lat. *attribūtum*, doslova ‚(to) pridelené', od lat. *attribuere, attribūtum* ‚prideľovať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *tribuere* ‚deliť (na časti); rozdeľovať, prideľovať', od lat. *tribus* ‚jedna z (pôvodne troch) častí obyvateľstva starého Ríma'.

átrium ‚ústredná časť rímskeho domu', stav. ‚vnútorný nekrytý dvor' (od 20. stor.) • Z lat. *ātrium*, nejasného pôvodu – odvodzovalo sa aj od lat. *āter* ‚tmavý', údajne podľa stien začadených od dymu z domáceho ohniska. Význam ‚vnútorný nekrytý dvor' vznikol na základe podoby rím. átrií, kam svetlo vnikalo otvorom uprostred strechy.

atrofia lek. ‚zmenšenie al. oslabenie normálne vyvinutého orgánu' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *atrophia*, čo je prevzatie z gr. *atrofia* (ἀτροφία), odvodeného od gr. *atrofos* (ἄτροφος) ‚zle živený', zloženého z ↗ *a-* a gr. *trofē* (τροφή) ‚výživa, potrava', od gr. *trefō* (τρέφω) ‚nechávam hustnúť; robím hustým, tučným; živím, vyživujem' – dnešný význam slova nadväzuje na predstavu o zmenách súvisiacich s nedostatočnou výživou príslušného orgánu. Pozri aj ↗ *dystrofia*, ↗ *hypertrofia.*

atropín ‚prudký jed z ľuľka používaný v očnom lekárstve' (od 20. stor.) • Podľa bot. lat. *Atropa belladonna* ‚ľuľkovec zlomocný' – názov utvoril C. Linné asi na základe lat. *āter* ‚tmavý, temný, čierny' (podľa farby plodu) so zrejmou narážkou na gr. *Atropos* (Ἄτροπος; v gr. mytológii meno sudičky prestrihujúcej niť ľudského života, doslova asi ‚neoblomná').

audiencia ‚oficiálne prijatie a vypočutie u významnej osobnosti' (od 16. stor.) • Z lat. *audientia*, doslova ‚počúvanie', od lat. *audiēns*, gen. *audientis* ‚počúvajúci', čo je príčastie od lat. *audīre* ‚počúvať' – v slove nastal významový posun ‚počúvanie' > ‚oficiálne (prijatie a) vypočutie'. – **audio-** ‚sluch, sluchový, týkajúci sa počutia ap.' (*audiokazeta, audiovizuálny* ap.) • Podľa lat. *audīre* ‚počuť, počúvať', *audiō* ‚počúvam'. – **audit** ‚overenie správnosti účtovej uzávierky' (od 20. stor.) • Z lat. *audītus*, t. j. doslova ‚počúvanie, vypočutie', od lat. *audīre, audītum* ‚počúvať' – súčasný význam vznikol vývinom ‚vypočutie sťažností, žalôb na súde' > ‚preskúmanie veci s vypočutím svedkov ap.' > ‚preskúmanie, overenie ap.'. Z odvodenín:

auditor (lat. *audītor*, doslova ,kto počúva [t. j. správy o činnosti ap.]'). – **auditórium** ,posluch※áreň' (od 18. stor.) • Z lat. *audītōrium* ,id.', od lat. *audīre, audītum* ,počúvať'.

augmentatívum lingv. ,slovo so zveličeným významom (napr. *psisko*)' (od 20. stor.) • Od lat. *augmentāre, augmentātum* ,zväčšovať', čo je odvodenina od lat. *augmen, augmentum* ,zväčšenie, prírastok', od lat. *augēre* ,rozmnožovať, zväčšovať'. – **august** ,ôsmy mesiac v roku', staršie *augustus* (od 18. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Augustus:* mesiac bol pomenovaný na počesť rím. cisára Oktaviána (27 pred Kr. – 14 po Kr.), ktorý dostal titul *Augustus*, doslova ,vznešený' (súvisí s lat. *augēre* ,rozmnožovať, zveľaďovať; zvelebovať, oslavovať'). – **aukcia** ,dražba', staršie ,pôžička za zálohovaný majetok' (od 17. stor.) • Z lat. *auctiō (pretiī)*, doslova ,zväčšovanie, zvyšovanie (ceny)', od lat. *augēre, auctum* ,rozmnožovať, zväčšovať'.

aula ,slávnostná sieň', staršie ,panovnícky dvor' (od 17. stor.) • Z lat. *aula*, čo je prevzatie z gr. *aulē* (*αὐλή*) ,dvor, predsieň, obydlie'.

aura ,neviditeľná vrstva obklopujúca telo vnímaná senzibilmi', lek. ,predzvesť epileptického záchvatu' (od 20. stor.) • Z lat. *aura* ,vánok; vzduch, povetrie, nebo; záblesk, ligot', čo je prevzatie z gr. *aurā* (*αὖρα*) ,vánok; epileptická aura', ktoré súvisí s gr. *āēr* (*ἀήρ*) ,vzduch'.

aureola ,svätožiara, gloriola' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *aureola*, ktorého východiskom je lat. *(corōna) aureola*, doslova ,zlatý veniec, zlatá koruna', od lat. *aureolus* ,zlatý', odvodeného od lat. *aurum* ,zlato', *aureus* ,zlatý'.

aut šport. ,priestor za hraničnými čiarami ihriska; zahranie lopty von z ihriska' (od 20. stor.) • Z angl. *out*, doslova ,von, vonku; vonkajší'; súvisí s ↗ *vy-*.

autentický ,pôvodný, hodnoverný, pravý' (od 18. stor.) • Z lat. *authenticus*, čo je prevzatie z gr. *authentikos* (*αὐθεντικός*), doslova ,súvisiaci s pôvodcom', od gr. *authentēs* (*αὐθέντης*) ,pôvodca', pôvodne azda ,kto sám tvorí' – výraz je asi utvorený na základe gr. *autos* (*αὐτός*) ,sám' a *anyō* (*ἀνύω*) ,konám'.

auto ,automobil' • Skrátená forma ↗ *automobil;* vzniklo vo Francúzsku (doložené od 90. rokov 19. stor.).

auto-[1] ,sám, samo-, seba-; vlastný' (*autobiografia, autocenzúra* ap.) • Z gr. *auto-* (*αὐτο-*), od gr. *autos* (*αὐτός*) ,sám, vlastný, svoj'. – **auto-**[2] ,automobilový' (*autobazár, automechanik* ap.) • Od ↗ *auto*, resp. ↗ *automobil.*

autobus (od 20. stor.) • Zloženina ↗ *auto-*[2] a *bus*, čo je skrátenie staršieho *omnibus*, pôvodne označujúceho koč na prepravu viacerých cestujúcich – názov zaviedol v 2. polovici 20. rokov 19. stor. fr. priekopník mestskej dopravy S. Baudry (pôsobiaci v meste Nantes, neskôr v Paríži), ktorý sa údajne inšpiroval reklamným štítom klobučníka Omnèsa *„Omnès omnibus"* (Omnès pre všetkých), využívajúcim slovnú hračku v podobe súzvuku priezviska *Omnès* a lat. *omnis* ,všetok', *omnēs* ,všetci', *omnibus* dat. pl. ,všetkým, pre všetkých'. Pozri aj ↗ *trolejbus.*

autodróm ,skúšobná al. pretekárska trať pre motorové vozidlá' • Vzniklo v 20. stor. obmenou (s využitím ↗ *auto-*[2]) staršieho ↗ *hipodróm.*

autogram ,vlastnoručný podpis' (od 20. stor.) • Zrejme novšia obmena – podľa výrazov typu ↗ *diagram*, ↗ *telegram* ap. – pôvodného *autograf* ,pôvodný rukopis; dielo napísané vlastnou rukou; vlastnoručný podpis', ktorého východiskom je gr. *to autografon* (*τὸ αὐτόγραφον*) ,(to) napísané vlastnou rukou', od gr. *autografos* (*αὐτόγραφος*) ,napísaný vlastnou rukou', od ↗ *auto-*[1] a gr. *grafō* (*γράφω*) ,píšem'.

autochtónny ,týkajúci sa pôvodného obyvateľstva', odb. ,nachádzajúci sa na mieste svojho pôvodu' (od 19. stor.) • Ako vedecký termín prevzaté z gr. *autochthōn* (*αὐτόχθων*), doslova ,majúci svoju zem; žijúci na vlastnej zemi, domorodý', zloženého z ↗ *auto-*[1] a gr. *chthōn* (*χθών*) ,zem'.

autokar ,turistický autobus' (od 20. stor.) • Z fr. *autocar*, čo je prevzatie (s významovým posunom) z angl. *autocar* ,automobil', utvoreného na základe ↗ *auto-*[2] a angl. *car* ,id.', v konečnom dôsledku z lat. *carrus* ,(štvorkolesový dopravný) voz'; pozri aj ↗ *kára.*

automat ,prístroj samočinne vykonávajúci určené úkony' (od 19. stor.) • Z lat. *automaton, automatum*, čo je prevzatie z gr. *automaton* (*αὐτόματον*), od gr. *automatos* (*αὐτόματος*) ,(o osobách) konajúci z vlastnej vôle; (o veciach) samočinný', od ↗ *auto-*[1] a koreňa (*-ma-* < **-mn̥-*) zachovaného v gr. *men-os* (*μένος*) ,sila, vytrvalosť, myseľ, moc'.

automobil ,dvojstopové cestné motorové vozidlo' • Výraz vznikol okolo r. 1890 vo Francúzsku na základe spojenia *voiture automobile* ,samostatne sa pohybujúce vozidlo', od fr. *automobile* ,samostatne sa pohybujúci', utvoreného obmenou (pomocou ↗ *auto-*[1]) staršieho fr. *locomobile* ,schopný premiestňovania; parný stroj',

ktoré vzniklo na základe lat. *locus* ,miesto' a fr. *mobile* ,pohyblivý' (prevzatie z lat. *mōbilis;* ↗ *mobilný*).

autonómia ,samospráva, nezávislosť' (od 18. stor.) • Z lat. *autonomia*, prevzatého z gr. *autonomiā* (*αὐτονομία*) ,politická nezávislosť, samostatnosť', od gr. *autonomos* (*αὐτόνομος*) ,majúci vlastné zákony, nezávislý', zloženého z ↗ *auto-*[1] a gr. *nomos* (*νόμος*) ,zákon'.

autor ,pôvodca, tvorca' (od 16. stor.) • Z lat. *auctor* (strlat. i *aut(h)or*) ,kto rozmnožuje, zveľaďuje; tvorca, pôvodca', od lat. *augēre, auctum* ,rozmnožovať, zväčšovať, zveľaďovať'. Pozri aj ↗ *naoktrojovať*. – **autorita** ,uznávaná vážnosť', staršie *autoritát, autoritáš* (od 17. stor.) • Z lat. *auctōritās* ,vážnosť, moc, vplyv', od lat. *auctor*, gen. *auctōris* ,tvorca, pôvodca; predchodca, vzor, príklad, autorita'.

autostráda ,diaľnica' (od 20. stor.) • Z tal. *autostrada*, utvoreného na základe tal. *automobile* ,automobil' a *strada* ,cesta, ulica', ktorého východiskom je lat. *(via) strāta* ,dláždená cesta'; ďalej pozri ↗ *trieda*[2].

avantgarda ,skupina priekopníkov, predvoj', staršie ,predný oddiel vojska' (od 18. stor.) • Z fr. *avant-garde*, čo je zloženina fr. *avant* ,pred, vpredu' (prevzatie z lat. *abante*, zloženého z lat. *ab* ,od' a *ante* ,pred') a *garde* ,hliadka' (↗ *garda*) – pôvodne išlo o vojenský termín s významom ,predvoj', odtiaľ prenesene ,kto kliesni cestu určitému smeru, prúdu ap.'.

averzia ,odpor, nechuť' (od 20. stor.) • Z fr. *aversion*, čo je prevzatie z lat. *āversiō*, gen. *āversiōnis*, doslova ,odvracanie sa (od niečoho)', od lat. *āvertere, āversum* ,odvracať', zloženého z ↗ *ab-* a lat. *vertere* ,otáčať, obracať'.

aviváž ,namáčanie textílií v špeciálnom roztoku s cieľom zlepšiť ich vzhľad ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *avivage*, doslova ,oživenie, osviežeme' – od fr. *aviver* ,oživiť, osviežiť', utvoreného na základe ↗ *ad-* a fr. *vif* ,živý; (o farbách) jasný', z lat. *vīvus* ,živý'.

avízo ,oznámenie, správa' (od 20. stor.) • Z tal. *avviso* ,upovedomenie, oznámenie', čo je prevzatie zo stfr. *avis* (fr. *avis*) ,oznam, informácia', ktoré vzniklo spojením predložky *à* ,po, podľa' (↗ *à*) a stfr. *vis*, z lat. *vīsum* ,(to) videné'; ďalej pozri ↗ *vízum*.

avokádo ,kôstkovité tropické ovocie' (od 20. stor.) • Z indián. jazyka nahuatl (*ahuacatl*), do Európy preniklo prostredníctvom staršieho špan. *avocado* (dnešné špan. *aguacate*) – táto forma vznikla ľudovoetymologickým zblížením so starším špan. *avocado* (dnešné *abogado*), z lat. *advocātus* (↗ *advokát*).

axel hovor. ,druh skoku pri krasokorčuľovaní' • Podľa nór. krasokorčuliara Axela Paulsena, ktorý predviedol tento skok v r. 1882 vo Viedni.

axióma ,základná pravdivá veta platná bez dôkazov' (od 19. stor.) • Z lat. *axiōma*, gen. *axiōmatis*, čo je prevzatie z gr. *axiōma* (*ἀξίωμα*), gen. *axiōmatos* (*ἀξιώματος*), doslova ,dôstojnosť, úcta', od gr. *axios* (*ἄξιος*) ,hodný, dôstojný', *axioō* (*ἀξιόω*) ,považujem za dôstojné, vierohodné'. Z významu ,úcta' vznikol vo filozofii význam ,čo požíva všeobecnú úctu, čo je všeobecne uznávané, čo netreba dokazovať'. Z odvodenín: ***axiomatický***, podľa gr. *axiōmatikos* (*ἀξιωματικός*) ,dôstojný'.

azalka ,bot. Rhododendron arborescens' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *azalea*, prevzatého z bot. lat. *Azalea*, nejasného pôvodu. Odvodzuje sa od gr. *azaleos* (*ἀζαλέος*) ,suchý, vyprahnutý', od gr. *azō* (*ἄζω*) ,suším' (podľa suchých, piesočnatých pôd, kde tieto rastliny rastú); iný výklad hľadá východisko slova v arab. *as-salīḫa* ,škoricovník čínsky (bot. Cinnamomum cassia)'.

azbest ,vláknitý nehorľavý minerál používaný na izoláciu' (od 18. stor.) • Z lat. *asbestos*, čo je prevzatie z gr. *asbestos* (*ἄσβεστος*) ,(o ohni) nehasnúci' – k dnešnému významu porov. i gr. *lithos asbestos* (*λίθος ἄσβεστος*) ,kameň, ktorý nehorí' –, od ↗ *a-* a gr. *sbennȳmi* (*σβέννυμι*) ,zhasínam'.

azbuka ,slovanské písmo' (od 19. stor.) • Podľa názvu jeho dvoch prvých písmen: A – *azъ* (ďalej pozri ↗ *ja*[1]), Б [b] – *buky* ,písmeno' (súvisí s ↗ *buk*, germ. pôvodu; východiskový germ. výraz označoval asi bukové doštičky, na ktoré sa vyrývali runy).

azda (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľuje sa ako obmena pôvodného **aza* (opytovacia častica; porov. stpoľ. *aza nie słyszysz* ,vari/či nepočuješ?' a i.), zloženého z ↗ *a* a ↗ *za*, pričom sa predpokladá, že novšie koncové *-da* môže byť podľa častice *da* (↗ *da-*). Iný výklad uvažuje o redukcii pôvodného **asi-da* (> **asda* > *azda*?), zloženého z ↗ *asi* a častice *da*.

aziat pejor. ,divoch, barbar' (od *19. stor.) • Od staršieho *Aziat* ,obyvateľ Ázie, Ázijčan', *aziatický, aziatský* ,ázijský' (od 18. stor.), ktorého slovotvorným východiskom je lat. *Asiāticus*, prevzaté z gr. *Asiātikos* (Ἀσιατικός) ,ázijský', od gr. *Asiā* (Ἀσία) ,Ázia', *Asiātēs* (Ἀσιάτης) ,Ázijčan'. Význam typu ,barbar'

vznikol na základe predstáv o nižšej civilizačnej úrovni ázijských národov.

azimut geogr. ‚uhol, ktorý zviera zvislá rovina s rovinou poludníka' (od 20. stor.) • Z fr. *azimut*, čo je prevzatie zo špan. *acimut*, ktorého východiskom je arab. *as-samt*, mn. *as-sumūt* ‚cesta'.

azúr kniž. ‚blankyt' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prevzatím záp. jazykov: nem. *Azur*, fr. *azur* a i.) zo strlat. *azzurum* – východiskom výrazu je arab. *lāzuward* (ďalej pozri ↗ *lazúr*); začiatočné *l-* sa v román. jazykoch pociťovalo ako určitý člen (fr. *le* ap.) a bolo odsunuté.

azyl ‚(politické) útočisko' (od 19. stor.) • Z lat. *asȳlum* ‚útočisko', čo je prevzatie z gr. *asȳlon* (*ἄσυλον*) ‚id.', od gr. *asȳlos* (*ἄσυλος*) ‚ktorý nemožno skonfiškovať; neporušiteľný, bezpečný', zloženého z ↗ *a-* a gr. *sȳlon* (*σῦλον*) ‚právo skonfiškovať loď al. lodný náklad cudzieho obchodníka (s cieľom nahradiť ním spôsobené straty)'. V novovekých záp. jazykoch slovo nadobudlo význam ‚útulok', odtiaľ v jazyku medzinárodného práva ‚politické útočisko'.

až (od 16. stor.) • Azda už psl. **a že*, spojenie ↗ *a* a zosilňujúcej častice ↗ *že*.

ažúr[1], **ažúra, ažúrka** ‚mriežková výšivka' (od *19. stor.) • Z fr. *ajour*, utvoreného na základe ↗ *à* a fr. *jour* ‚deň; denné svetlo' (ďalej pozri ↗ *žúr*) – doslova ‚otvor na prepúšťanie svetla', neskôr prenesené na otvor v čipke či výšivke, odtiaľ ‚výšivka s otvormi' > ‚mriežková výšivka'. – **ažúr**[2] ‚načas', pôv. pís. *à jour* (od 20. stor.) • Podľa fr. *à jour* ‚k (určitému) dňu', od fr. *à* ‚k' (z lat. *ad*) a *jour* ‚deň'.

B

ba (od 16. stor.) • Psl. **ba;* porovnáva sa s avest. *bā*, arm. *ba* (zdôrazňujúce častice), gót. *iba(i)* ‚či, azda; aby ne-', lit. *bà* ‚áno, určite' a i. – všetko od ide. **bhē*, **bhō* (potvrdzujúca a zdôrazňujúca častica). Pozri aj ↗ *bo*.

baba[1] hovor. ‚(stará) žena' (od *13. stor.) • Psl. **baba*. Slovo detskej reči, utvorené zdvojením slabiky (*ba-*). Podobne ako pri iných slovách tohto typu (↗ *ded*, ↗ *mama*, ↗ *tata* ap.), pôvodne išlo asi o označenie príbuzenského vzťahu, z toho súčasný význam. Z odvodenín: ***zbabelý*** (od **zbabieť* ‚stať sa babou'). Pozri aj ↗ *bába*, ↗ *babušiť*, ↗ *ježibaba*. – **baba**[2] hovor., v rôznych významoch (‚prázdny koláč', ‚haruľa', ‚pandrava chrústa', ‚jaternica z hrubého čreva' a i.) • Môže ísť o výraz rovnakého pôvodu ako ↗ *baba*[1] (z detskej reči); iný výklad tu vychádza zo zvukomalebného koreňa **bab-*, označujúceho tupé duté zvuky, druhotne i duté, resp. okrúhle predmety. Pozri aj ↗ *bábovka*, ↗ *baburiatka*.

bába ‚detská hračka znázorňujúca obyč. malé dieťa' (od *17. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *baba*[1]. Z odvodenín: ***bábka***, ***bábika*** i ***bábä*** hovor. ‚novorodeniatko' (**babę*, gen. **babęte;* porov. zdrobnené ***bábät-ko***).

babona, bobona ‚povera', staršie ‚čary, magické praktiky al. predmety' (od 17. stor.) • Od slovesa *baboniť*, *boboniť* (dial. ‚čarovať, zaklínať'), z psl. **baboniti*, **boboniti* – ide o výrazy zvukomalebného pôvodu, označujúce i mrmlanie, šomranie ap., ktoré sa zrejme vzťahovali aj na magické praktiky (obradné zariekanie ap.).

bábovka ‚okrúhly koláč z treného cesta' (od 19. stor.) • Pôvodne ‚forma na pečenie *báby*', od *bába* vo význame ‚koláč' (rovnakého pôvodu ako ↗ *baba*[2]) – odtiaľ ‚forma na pečenie' > ‚v nej upečený koláč'.

babrať hovor. expr. ‚špiniť, znečisťovať; chytať; kaziť, fušovať' (od 18. stor.) • Psl. **babrati*, zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *paprať sa*. Pozri aj ↗ *chabrať*.

baburiatka hovor. ‚jahňady' (od 19. stor.) • Od koreňa *babur-*, čo je odvodenina od ↗ *baba*[2]; pôvodne išlo azda o ‚plody okrúhleho tvaru'.

babušiť expr. ‚priveľmi obliekať' (od 19. stor.) • Azda od staršieho *babucha* ‚zahalená žena', odvodeného od ↗ *baba*[1] – pôvodne asi ‚haliť tak, ako sa zahaľujú ženy'.

babylon hovor. expr. ‚zmätok, neporiadok; bludisko' (od *16. stor.) • Podľa mezopotámskeho mesta Babylon, ktorého obyvatelia sa podľa starozákonnej tradície rozhodli stavať vežu siahajúcu až do neba, za čo im Boh zmiatol jazyky (Gn 11, 1 – 9). Názov *Babylon* je prevzatý prostredníctvom cirk. lat. *Babylōn* z gr. *Babylōn* (*Βαβυλών*), akkad. pôvodu (doslova ‚brána bohov').

bacať det. ‚biť' (od 19. stor.) • Málo jasný výraz. Môže byť odvodené od zvukomalebného citoslovca ***bác***, napodobňujúceho zvuk pri údere, náraze ap.; iné výklady tu uvažujú o pôvodnom **bad-c-ať* (od ↗ *bádať* v staršom význame typu ‚bodať' > ‚udierať'), resp. **bat-s-ať* (intenzívum k psl. **batati*, od koreňa **bat-* ‚biť', porov. ↗ *batoh* a i.).

bacil ‚choroboplodná baktéria' • Názov (lat. *Bazillus*) utvoril v r. 1872 nem. prírodovedec F. J. Cohn na základe lat. *bacillum* ‚palička',

čo je zdrobnenina od lat. *baculum* ‚palica' (↗ *bakuľa*).

bača (od 16. stor.) • Výraz karpatskej pastierskej kultúry, nedostatočne jasného pôvodu. Východiskom je azda rum. *baci* (staršie i *baciu*), ktoré sa vysvetľovalo ako prevzatie z jsl. jazykov (porov. srb. *bȁča (бача)* ‚brat, švagor, mužské dieťa; priateľ' < psl. **batja*, ďalej pozri ↗ *baťko*); novší výklad hľadá pôvod rum. výrazu v jazyku starovekých Dákov a odvodzuje ho od ide. **bhag-* ‚rozdeľovať' (↗ *boh* a i.), čo predpokladá významový vývin typu ‚kto rozdeľuje' > ‚predstavený, pán, majster (remesla) ap.' > ‚výrobca syra, horský pastier, bača'. Z odvodenín: ***bačovať*** ‚byť bačom' (vo význame ‚zle gazdovať, šafáriť' môže ísť aj o obmenu pôvodného ↗ *bašovať*, s novším *č* podľa *bača*).

báči zastaráv. ‚ujo, ujko' (od 18. stor.) • Z maď. *bácsi*, odvodeného od maď. *bács*, čo je variant maď. *bátya* ‚ujo, starší muž', nejasného pôvodu – vysvetľuje sa ako slovo pochádzajúce z detskej reči, ale aj ako možné prevzatie sl. pôvodu (k východiskovému výrazu pozri ↗ *baťko*). Z odvodenín: ***báčik, báčino*** zastaráv.

bačkora expr. ‚stará, zodratá obuv', staršie aj *bačkor, bočkor* (od 17. stor.) • Z maď. *bocskor*, čo je asi prevzatie zo strhnem. *bot-schuoch* ‚druh hrubej obuvi' – výraz je zložený zo strhnem. **bot* (dnešné nem. *Botten* mn.) ‚čižma s krátkou sárou' (prevzatie z fr.) a *schuoch* (nem. *Schuh*) ‚topánka' (germ.).

bačovať ↗ *bača*, ↗ *bašovať*

badať (od 18. stor.) • Málo jasné; azda z pôvodného **ob-adati* (novšie pociťovaného ako *o-badati*), zloženého z ↗ *ob-* a slovesa **adati* (**ōd-*), príbuzného s gr. *ozō* (*ὄζω*) ‚vydávam vôňu', lat. *odor* ‚pach, zápach; čuch, tušenie', lit. *úosti, úodžiu* ‚oňuchávať' – v takom prípade sa význam posunul v smere ‚vnímať čuchom' > ‚vnímať, pozorovať (všeobecne)'.

bádať ‚odborne skúmať', staršie ‚bodať, pichať' (od 18. stor.) • Psl. **badati* (**bōd-*), iteratívum od psl. **bosti* (**bod-ti*) ‚bodnúť' (ďalej pozri ↗ *bodať*) – z významového hľadiska ‚bodať, pichať do niečoho' > ‚sústredene sa niečím zaoberať, skúmať niečo ap.'. Pozri aj ↗ *bacať*, ↗ *badkať*, ↗ *badúriť*.

badkať expr. ‚krivkať, cupkať' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o odvodeninu od ↗ *bádať*, ale aj o pôvodné **batkať*, od koreňa **bat-* ‚biť' (ďalej pozri ↗ *batoh*) – súčasný význam pohybu mohol vzniknúť vývinom typu (‚bodať, pichať' >) ‚biť' > ‚badkať', porov. aj *batoliť sa* (↗ *batoľa*), resp. *trepať sa niekam* ap.

badúriť expr. ‚podpichovať, podnecovať' (od 19. stor.) • Azda odvodenina od ↗ *bádať* vo význame ‚pichať'; podľa iného výkladu je zložené zo starej predpony **ba-* a psl. **duriti* (↗ *duriť*). Z odvodenín: ***badurkať***.

baf cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***baf(k)ať*** expr. Porov. i ↗ *páchnuť*.

baganča ‚ťažká vojenská al. pracovná obuv', staršie i *baganč, bakanč* ap. (od 18. stor.) • Z maď. *bakancs* (staršie *bokancs*), čo je odvodenina od maď. *boka* ‚členok', prevzatého z turk. jazykov (porov. čagat. *bakay* ‚holenná kosť ovce', kirgiz. *bakay* ‚kosť nad kopytom' a i.) – pôvodný význam bol asi ‚obuv siahajúca po členky'.

bagateľ hovor. ‚veľmi malá suma, cena, hodnota', staršie i *bagateľa* (od 18. stor.) • Z fr. *bagatelle*, čo je prevzatie z tal. *bagatella* ‚maličkosť, drobnosť', nejasného pôvodu.

bagáž hovor. pejor. ‚zberba, svoloč', staršie *bagážia* ‚družina, vojenský sprievod; batožina' (od 17. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom nem. *Bagage*) z fr. *bagage* ‚batožina', odvodeného od fr. *bagues* mn. ‚id.', čo je asi prevzatie zo stal. *baga* ‚balík', stprov. *baga* ‚vrece, mech'. Vo vojenskom prostredí slovo nadobudlo význam ‚časť vojska sprevádzajúca batožinu'; odtiaľ v nem. hanlivý význam ‚zberba' – vojaci, ktorí sa aktívne zúčastňovali na bojových akciách, sa na nebojujúci batožinový sprievod dívali s opovrhnutím.

bager ‚rýpadlo' (od 20. stor.) • Z nem. *Bagger* – výraz bol utvorený od slovesa *baggern* (> slk. ***bagrovať***), prevzatého z hol. *baggeren* ‚odstraňovať bahno', od hol. *bagger* ‚blato, bahno', ktoré možno súvisí s ↗ *bahno*.

bageta ‚biely chlieb v podobe dlhého tenkého valca' (od 20. stor.) • Z fr. *baguette*, doslova ‚palička' – ide o prevzatie z tal. *bacchetta* ‚palička, tyčka', v konečnom dôsledku od lat. *baculum* (↗ *bakuľa*).

bagrovať ↗ *bager*

bagún ‚druh krmnej ošípanej' (od *18. stor.) • Podľa názvu Bakonského lesa (maď. *Bakony*), pohoria na sever od Balatonu, známeho chovom príslušného plemena svíň; zmena *k* > *g* sa vysvetľuje vplyvom tamojších nem. nárečí.

bahniatka ‚jahňady' (od 18. stor.) • Pravdepodobne súvisí s ↗ *bahnica;* k pomenovaniu (podľa jemných bielych, „jahňacích" chĺpkov) porov. ↗ *jahňada*.

bahnica ‚plemenná ovca' (od 18. stor.) • Doslova ‚ovca, ktorá sa *bahní*', od ***bahniť sa***[1] ‚(o ovci) kotiť sa' (k nepríbuznému *bahniť sa*[2] pozri ↗ *bahno*). Sloveso vzniklo z dokonavého *obahniť sa* ‚okotiť sa', kde sa začiatočné *o-* pociťovalo ako predpona; východiskom *obahniť sa* je však psl. **ob-agniti (sę)*, doslova ‚objahniť sa', od psl. **agnę* (↗ *jahňa*). Pozri aj ↗ *bahniatka*.

bahno (od 15. stor.) • Psl. **bagno*, porovnávané s hol. *bagger* ‚blato, bahno' (↗ *bager*), od ide. **bhōgh-/*bhăgh-* ‚močiar, bahno'; podľa iného výkladu súvisí so stír. *búal* ‚voda', stsev. *bekkr*, nem. *Bach* ‚potok' a i., od ide. **bhog-* ‚tečúca voda, potok'. Z odvodenín: ***bahniť sa***[2] ‚(o zvieratách) váľať sa bahne', z toho (aj ***bahniť si***) ‚venovať sa niečomu s pôžitkom' (k nepríbuznému *bahniť sa*[1] pozri ↗ *bahnica*). Pozri aj ↗ *bahurina*.

bahor ‚drevená oblúkovitá časť kolesa' (od 17. stor.) • Psl. **bag(ъ)rъ* (**bhōgᵘ̯-*), asi od ide. **bhegᵘ̯-* ‚bežať, rýchlo sa pohybovať' (↗ *behať*) – k významu porov. i čes. dial. *běhoun* ‚bahor'.

bahurina expr. ‚bahnisko, močarina' (od 18. stor.) • Odvodenina od koreňa *bah-* (psl. **bag-*); ďalej pozri ↗ *bahno*.

bach cit. (od *19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***báchať*** expr. ‚udierať' (už psl. **bachati*). Pozri aj ↗ *bachor*.

bacha subšt., v spojení ***dávať b.*** ‚dávať pozor' (od 20. stor.) • Asi z jnem. *Obacht* ‚pozor, opatrnosť' (porov. i spojenie *auf etwas Obacht geben* ‚dávať pozor na niečo'), od nem. *ob* ‚nad' a *achten* ‚dávať pozor'.

bachant hovor. expr. ‚veľká, objemná kniha' (od 18. stor.) • Zrejme vzniklo na základe lat. *bacchāns*, gen. *bacchantis*, čo je príč. prít. od lat. *bacchārī* ‚sláviť Bakchovu slávnosť'. Bakchus bol antický boh plodnosti a vína (porov. aj ↗ *bakchanálie*), ktorého postava bola súčasťou stredovekých karnevalových sprievodov; na Slovensku sa používala fašiangová obchôdzková mužská maska v obrátenom kožuchu al. v odeve vypchatom slamou – odtiaľ asociácia objemnosti, veľkosti (porov. i dial. *bakus* ‚fašiangová špeciálne zhotovená maškara al. niekto prestrojený za tučnú maškaru': *tustí jag bakus* ‚veľmi tučný'; *bachus* zried. expr. ‚mocný chlap'), druhotne prenesené na veľkú knihu.

báchať ↗ *bach*

bachor ‚predná časť žalúdka prežúvavcov; brucho (zvieraťa)' (od 17. stor.) • Psl. **bachorъ*, málo jasného pôvodu. Môže byť odvodené od zvukomalebného koreňa **bach-* ‚puchnúť, byť opuchnutý, dutý'; podľa iného výkladu ide o odvodeninu od psl. **bachati* ‚udierať' (↗ *bach*) s významovým vývinom ‚udierať, biť' > ‚čo je nabité, natlačené, plné'.

báj (od 18. stor.) • Od slovesa zachovaného v dial. *bajať* ‚rozprávať bájky, nepravdy', ktorého východiskom je psl. **bajati*, súvisiace so stind. *bhānati* ‚hovorí, znie', arm. *ban* ‚slovo', gr. *fēmi* (*φημί*) ‚hovorím', lat. *fārī* ‚hovoriť' a i. – všetko od ide. **bhā-* ‚hovoriť'. Z odvodenín: ***bájny; bájka***, od toho ***báječný*** hovor. expr. ‚prekrásny; vynikajúci' (pôvodne ‚bájkový, rozprávkový; ako z bájky, rozprávky'), a i. Pozri aj ↗ *balalajka*, ↗ *báseň*.

bajonet ‚bodák' (od 19. stor.) • Z fr. *baïonnette*, podľa mesta Bayonne v juhozáp. Francúzsku, v 16. a 17. stor. známeho výrobou zbraní. Pozri aj ↗ *majonéza*.

bajt, byte [bajt] inform. ‚skupina 8 bitov v počítačovej pamäti fungujúca ako celok' • Z angl. *byte* (doložené od r. 1964), nejasného pôvodu – azda obmena pôvodného ↗ *bit*, od angl. *bite* ‚uhryznutie, odhryznutie, (oddelená) časť'.

bajzom hovor. ‚dovedna', staršie i *pajzom* (od 17. stor.) • Z nem. *beisammen* (dial. i [p-]), zloženého z nem. *bei* ‚pri' a *-sammen*, čo je stará odvodenina (porov. už sthnem. *saman-* ‚spolu') od ide. **sem-* ‚jeden; spolu' (↗ *sám*).

bakalár ‚nižšia akademická hodnosť' (od *16. stor.) • Zo strlat. *baccalarius* (aj ‚mladý šľachtic'), bez spoľahlivého výkladu – pôvodom asi z kelt. jazykov, porov. strwales. *bach* ‚malý'.

bakelit ‚látka zo syntetickej živice' • Utvorené okolo r. 1910 ako obchodná značka (angl. *bakelite*, fr. *bakélite* a i.) na základe mena amer. chemika belg. pôvodu L. Baekelanda, vynálezcu tejto umelej hmoty.

bakchanálie ‚starorímske slávnosti na počesť boha Bakcha' (od 19. stor.) • Z lat. *Bacchānālia* mn., od lat. *Bacchus* ‚Bakchus' (iné meno boha plodnosti a vína Dionýza). Pozri aj ↗ *bachant*.

baklažán ‚bot. Solanum melogena' (od *18. stor.) • Asi z rus. *baklažán* (*баклажан*), čo je prevzatie z tur. *patlıcan*; východiskom výrazu je perz. *bādingān, bādinğān, bādliğān*.

bakšiš subšt. ‚prepitné, obslužné; úplatok', staršie *bakčiš* (od 18. stor.) • Z perz. *baḫšīš* ‚dar', od perz. *baḫšīdan* ‚dať, darovať'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom tur. *bahşiş*.

baktéria ‚jednobunkový organizmus spôsobujúci choroby, kvasenie ap.' (od 20. stor.) • Prevzaté

(s možným prostredníctvom nem. *Bakterie* ž.) z lat. *bactērium* s. ‚palička, tyčinka' (ako označenie mikroorganizmov údajne od r. 1838), čo je prevzatie z gr. *baktērion* (*βακτήριον*) ‚id.', ktoré súvisí s gr. *baktēriā* (*βακτηρία*), *baktron* (*βάκτρον*) ‚palica'.

bakuľa ‚hrubá zakrivená palica' (od *18. stor.) • Z lat. *baculum* ‚palica'. Pozri aj ↗ *bacil*, ↗ *bageta*, ↗ *debakel*.

bal ‚niečo zvinuté (obyč. do valca)' (od *17. stor.) • Nie celkom jasné. Ide azda o výraz odvodený od ↗ *baliť* v pôvodnom význame ‚zavinovať' (k predpokladanému odvodzovaniu *baliť* > *bal* porov. *za-baliť* > *zá-bal* ap.), ktorá mohla splynúť s výrazom prevzatým z nem. *Balle(n)* ‚okrúhly balík; zväzok tovaru' (k významu porov. *bal vlny* ap.), súvisiaceho s nem. *Ball* ‚lopta, guľovitý predmet'. Z odvodenín: ***balík.***

bál hovor. ‚ples' (od 18. stor.) • Z fr. *bal*, čo je odvodenina od fr. *baller* ‚tancovať', z neskorého lat. *ballāre*, ktorého východiskom je azda gr. *ballizō* (*βαλλίζω*) ‚tancujem'. Pozri aj ↗ *balerína*. – **balada** ‚smutná lyrickoepická báseň al. hudobná skladba' (od 19. stor.) • Z fr. *ballade*, pôvodne ‚tanečná pieseň' (prevzatie zo stprov. *balada*, čo je odvodenina od stprov. *balar* ‚tancovať', z lat. *ballāre* ‚id.'). Súčasný význam vznikol v Anglicku, keďže angl. tanečné piesne často stvárňovali smutné príbehy.

baláchať expr. ‚rozširovať falošné správy; balamutiť' (od 19. stor.) • Psl. **balachati*, odvodenina od zvukomalebného koreňa **bal-* (porov. i ↗ *balušiť*). – **balalajka** ‚ruský drnkací hudobný nástroj' (od 20. stor.) • Z rus. *balalájka* (*балалайка*), ktoré vzniklo asi obmenou staršieho *balabájka* (*балабайка*) – ide azda o zloženinu zvukomalebného **bal-* a rus. *bájať* (*баять*) ‚hovoriť', z psl. **bajati;* ďalej pozri ↗ *báj*. – **balamutiť** expr. ‚zavádzať, klamať' (od 16. stor.) • Psl. **balamǫtiti*, čo je zloženina zvukomalebného **bal-* a psl. **mǫtiti* (↗ *mútiť*). Pozri aj ↗ *galamutiť*.

balansovať ‚udržiavať rovnováhu' (od 19. stor.) • Z fr. *balancer* ‚udržiavať v rovnováhe', od fr. *balance* ‚váha; rovnováha' – výraz vznikol (s nepravidelným hláskovým vývinom) na základe ľud. lat. **bilancia* ‚váha (s dvoma miskami)' (↗ *bilancia*).

balast ‚nepotrebná príťaž' (od 19. stor.) • Z nem. *Ballast*, čo je prevzatie z hol. *ballast* ‚vrecia s pieskom zabezpečujúce rovnováhu lode'. Východiskom hol. výrazu je asi švéd. *barlast*, *ballast*, doslova ‚čistá záťaž' (t. j. ‚záťaž, náklad bez obchodnej hodnoty'), zložené zo švéd. *bar* ‚holý, čistý' a *last* ‚náklad, záťaž' – odtiaľ význam ‚nepotrebná príťaž'.

baldachýn ‚ozdobná plochá strieška (na posteli, tróne ap.)' (od 19. stor.) • Z tal. *baldacchino*, doslova ‚pochádzajúci z Bagdadu' (pôvodne o látkach, druhotne aj o strieške z nich zhotovovanej), od staršieho tal. *Baldacco* ‚Bagdad' (dnešné tal. *Bag(h)dad*).

balerína ‚(sólová) baletka' (od 19. stor.) • Z tal. *ballerina* ‚tanečnica', od tal. *ballerino* ‚tanečník', čo je odvodenina od tal. *ballare* ‚tancovať', z lat. *ballāre;* ďalej pozri ↗ *bál*. Pozri aj ↗ *primabalerína*. – **balet** ‚umelecký mimický tanec' (od 19. stor.) • Z tal. *balletto*, čo je zdrobnenina od tal. *ballo* ‚tanec', od tal. *ballare* ‚tancovať'.

balistika ‚náuka o pohybe vymrštených telies, najmä striel' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *ballista* ‚vrhacie zariadenie' – výraz je prevzatý z gr. **ballistēs* ‚vrhač', od gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚hádžem, vrhám'.

baliť • Vzniklo oddelením začiatočného *o* (pociťovaného ako predpona ↗ *o-*) z ***obaliť*** (od 17. stor.), čo je hláskové zjednodušenie pôvodného *ob-valiť* ‚ovinúť', od ↗ *valiť* ‚otáčať' (porov. i staršie *ováľať* ‚ovinúť', 18. stor.) – pôvodne išlo o balenie zavinovaním do ochrannej vrstvy. *Baliť tovar* (t. j. ‚pripravovať zväzky tovaru') mohlo vzniknúť aj na základe ↗ *bal* < nem. *Balle(n)* ‚zväzok tovaru'. Z odvodenín: ***obal*** i ***obálka*** (od *obaliť*); ***prebaliť***, ***zabaliť*** ap., od toho ***prebal***, ***zábal***, a i.

balkón ‚ohradený výstupok z múra budovy' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *balcon*) z tal. *balcone*, utvoreného na základe germ. **balk-* ‚trám' (porov. nem. *Balken* ‚brvno' a i.) – pôvodným významom bolo asi ‚konštrukcia z brvien ap.'.

balón (od 18. stor.) • Z fr. *ballon*, pôvodne ‚lopta', čo je prevzatie zo stal. *ballone* (spis. tal. *pallone*), doslova ‚veľká lopta', od tal. *palla* ‚guľa, lopta', germ. pôvodu (porov. nem. *Ball* ‚id.' a i.). ***B-ový plášť*** (od toho ***baloniak*** hovor.) je plášť zhotovený z ľahkej tkaniny používanej na výrobu balónov.

balušiť expr. ‚blúzniť; plašiť, znepokojovať' (od 19. stor.) • Od zvukomalebného koreňa *bal-*, porov. i ↗ *baláchať*.

balvan, staršie i *bolvan* (od *11. stor.) • Starý výraz (asi už psl. **balъvanъ*, **bolъvanъ*), obyčajne považovaný za prevzatie z vých. jazykov – východisko sa hľadá v slove zodpovedajúcom

kirgiz. *palvan, balvan* ‚silák, hrdina' (prevzatie z perz. *pahlavān* ‚hrdina, bojovník'), pre ktoré sa predpokladá ďalší významový vývin v smere ‚hrdina' > ‚pamätný stĺp ap. na jeho počesť' > ‚veľký kameň'.

balzam ‚voňavá živica, hojivá masť' (od 17. stor.) • Z lat. *balsamum*, čo je prevzatie z gr. *balsamon* (*βάλσαμον*) ‚balzamový ker; z neho získavaný voňavý olej', semit. pôvodu (porov. hebr. *bōšem, bešem, bāšām* ‚balzamový ker' a i.). Pozri aj ↗ *pižmo*.

bambitka ‚stará ručná strelná zbraň s krátkou hlavňou' (od 18. stor.) • Obmena staršieho *banditka* (tak doložené v čes.), od ↗ *bandita* – išlo o krátku zbraň, ktorá sa dala ľahko skryť v odeve, a preto ju často používali zločinci.

bambus ‚tropická rastlina s drevnatými steblami' (od 19. stor.) • Z nem. *Bambus*, čo je prevzatie z hol. *bamboe* (staršie i *bambus, bamboesen* ap.) – východiskom hol. výrazu je port. *bambu* (mn. č. *bambus*), prevzaté z ind. jazykov; porov. maráth. *bāmbū* a i.

bán, báň[1] m. ‚rúbanisko' (od 17. stor.) • Etymologicky asi **bat-n-*, od psl. **batati* ‚biť, sekať' (ďalej pozri ↗ *batoh*) – pôvodne ‚vysekané, vyrúbané miesto'. – **báň**[2] ž. poet. ‚klenba oblohy' (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *báň* (porov. čes. *nebes báň* ‚klenba nebies'), čo je variant čes. *báně*, zodpovedajúceho slk. ↗ *baňa* – z významového hľadiska ‚niečo klenuté' > ‚klenba oblohy'.

baňa • Psl. **banja*. Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z ľud. lat. **bānea* mn. ‚kúpele', od lat. *balneum* (staršie *balineum*), prevzatého z gr. *balaneion* (*βαλανεῖον*) ‚kúpeľ', čo je odvodenina od gr. *balaneus* (*βαλανεύς*) ‚sluha v kúpeľoch' – podľa tvaru rím. kúpeľov slovo nadobudlo významy ‚kupola; vypuklá nádoba' (v slk. od 16. stor.) i ‚jama' (od *13. stor.). Iný výklad považuje psl. **banja* za domáci výraz a zbližuje ho s ↗ *bán, báň*[1] (od psl. **batati* ‚biť, sekať') – pôvodným významom malo byť ‚miesto, kde sa bije (t. j. vetvičkami pri kúpeli ap.)', resp. ‚miesto, kde sa seká ruda'. Z odvodenín: *baník* (pôvodne azda **ban-ník*). Pozri aj ↗ *báň*[2], ↗ *baňatý*, ↗ *banka*[1].

banálny ‚všedný' (od 19. stor.) • Z fr. *banal*, čo je odvodenina od fr. *ban* ‚územie nachádzajúce sa pod lénnou zvrchovanosťou jedného pána', pôvodom z germ. jazykov. Význam fr. *banal* sa vyvíjal v smere ‚patriaci k jednému územiu' > ‚spoločne používaný, spoločný' > ‚bežný, normálny' > ‚všedný'.

banán ‚tropické ovocie' (od 19. stor.) • Z afr. jazykov v oblasti Guiney alebo Konga; do Európy preniklo už v 16. stor. prostredníctvom špan., port. *banana* ‚banán (plod)'.

baňatý ‚vydutý, guľatý' (od 18. stor.) • Od ↗ *baňa* vo význame typu ‚vypuklá nádoba'.

banda pejor. ‚háveď, zberba', hovor. ‚ľudová kapela' (od 18. stor.) • Z fr. *bande* ‚skupina' (germ. pôvodu) – pôvodne asi ‚zástava', z toho ‚oddiel, skupina (pod jednou zástavou)'; k významovému posunu porov. ↗ *prápor*. Súčasný negatívny význam vznikol asi až v nem. *Bande* pod vplyvom nem. *Bandit*, prevzatého z tal. (↗ *bandita*).

bandáž ‚pevný ochranný obväz' (od 19. stor.) • Z fr. *bandage*, od fr. *bander* ‚obväzovať', čo je odvodenina od fr. *bande* ‚obväz, ovínadlo' (z germ. jazykov; východiskový výraz súvisí s nem. *binden* ‚viazať').

bandita ‚lupič, lúpežník', staršie i *bandit* (od 17. stor.) • Z tal. *bandito*, pôvodne asi ‚vyhnaný; vyhnanec', čo je príčastie od tal. *bandire* ‚poslať do vyhnanstva; vyhnať, vypudiť' (germ. pôvodu); druhotne sa zblížilo s etymologicky nesúvisiacim ↗ *banda*, t. j. *bandita* bolo pochopené ako ‚príslušník bandy'. Pozri aj ↗ *bambitka*.

baník ↗ *baňa*

bank ‚súhrn peňazí, ktoré do hry vložili hráči a o ktoré sa hrá' (od 19. stor.) • Z fr. *banque*, pôvodne ‚banka (peňažný ústav)', čo je prevzatie z tal. *banca* (↗ *banka*[2]); prenesene i ‚súhrn peňazí, o ktoré sa hrá'.

banka[1] ‚vydutá nádobka s úzkym hrdlom' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *baňa* (z ľud. lat. **bānea* mn. ‚kúpele'), význam ‚vydutá nádobka' vznikol na základe tvaru kupolovitých rím. kúpeľov. – **banka**[2] ‚finančná inštitúcia' (od 18. stor.) • Z tal. *banco* m., *banca* ž., pôvodne ‚lavica, stôl' (prevzatie zo sthnem. *bank* ‚lavica'). Slovo zaznamenalo významový vývin ‚lavica, pri ktorej ponúka svoje služby peňazomenec' > ‚finančná inštitúcia'; novší význam ‚súbor dát' (↗ *databanka* ap.) je podľa angl. *bank*. Pozri aj ↗ *bank*, ↗ *banket*.

banket ‚oficiálna slávnostná hostina' (od 17. stor.) • Z tal. *banchetto*, čo je zdrobnenina od tal. *banco* ‚lavica, stôl' (↗ *banka*[2]). Z významu ‚stôl' sa vyvinul aj význam ‚stolovanie, jedlo, hostina'; zdrobnenina *banchetto* bola využitá na označenie zvláštnej slávnostnej hostiny. – **bankrot** ‚finančný úpadok', staršie i ‚bankrotár' (od 18. stor.) • Z nem. *Bankrott*, čo je prevzatie

z tal. *banca rotta*, doslova ‚rozbitá lavica'; od tal. *banca* ‚lavica' (↗ *banka*[2]) a *rotto* m., *rotta* ž. ‚rozbitý', z lat. *ruptus*, čo je príčastie od lat. *rumpere*, *ruptum* ‚zlomiť, rozbiť'. Pomenovanie odráža dobovú prax známu z Talianska, kde sa pri platobnej neschopnosti obchodníka rozbíjala jeho lavica či stôl – na verejnú potupu i na znak toho, že nemôže ďalej vykonávať svoje zamestnanie.

banovať ‚ľutovať' (od 16. stor.) • Z maď. *bán*, čo je asi prevzatie z turk. jazykov. – **bantovať** hovor. ‚vyrušovať, znepokojovať' (od 16. stor.) • Z maď. *bánt* ‚ubližovať, trápiť', čo je kauzatívum od maď. *bán* ‚ľutovať' – pôvodným významom slova bolo ‚spôsobovať, aby niekto ľutoval', z toho ‚trápiť, ubližovať' > ‚vyrušovať, znepokojovať'.

bar[1] ‚pult na podávanie nápojov a jedál; zábavný podnik' (od 20. stor.) • Z angl. *bar*, čo je prevzatie zo stfr. *barre* (fr. *barre*) ‚brvno, tyč, závora' (z ľud. lat. **barra*). Výraz údajne najskôr označoval závoru oddeľujúcu výčapný pult od priestoru pre hostí; odtiaľ ‚pult stojaci na danom mieste' > ‚podnik (s takýmto pultom)'. Ďalším vývinom vznikli významy ‚nočný zábavný podnik', ale aj spojenia typu *denný b.* či *mliečny b.* Z odvodenín: ***barman*** (angl. *barman*, od angl. *man* ‚muž, človek'). Pozri aj ↗ *baráž*, ↗ *bariéra*, ↗ *embargo*. – **bar**[2] fyz. ‚staršia jednotka barometrického tlaku' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *baros* (*βάρος*) ‚váha, bremeno', súvisiaceho s gr. *barys* (*βαρύς*) ‚ťažký'.

bár, bárs ‚hoci (aj), aj keby' (od 16. stor.) • Z maď. *bár* – slovo vzniklo hláskovou redukciou pôvodného *bátor* ‚hoci', od maď. *bátor* ‚odvážny; istý' (prevzatie z turk. **bayatur* ‚hrdina', porov. i ↗ *bohatier*); význam sa posunul v smere ‚iste' > ‚isteže (avšak...)' > ‚aj keď, aj keby, hoci'. Koncové *-s* v *bárs* vzniklo asi skrátením pôvodného ↗ *-si*. Pozri aj ↗ *trebárs;* iného pôvodu je ↗ *nebárs.*

barak ‚drevená stavba na dočasné spoločné ubytovanie' (od 19. stor.) • Z fr. *baraque*, pôvodne ‚ochranný prístrešok zhotovený z dosiek' – málo jasné, azda substrátového pôvodu.

baran (od *13. stor.) • Psl. **baranъ*, nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z jazykov alpskej oblasti (porov. stal. dial. *ber*, *birr*, *bero*, *bar* a i.), resp. z vých. jazykov (irán. **varan*, súvisiace so stind. *úraṇaḥ* ‚baran, jahňa', gr. *arēn* (*ἀρήν*) ‚ovca, jahňa' a i.). Iný výklad tu predpokladá domácu odvodeninu od volania na zvieratá, porov. rus. dial. *bar'-bar'-bar'* (*барь-барь-барь*) ap. ako volanie na ovce. Z odvodenín: ***baranidlo*** tech. ‚stroj na zatĺkanie nosných stĺpov' (od *baran* ako označenia nástrojov na zatĺkanie, búranie ap.).

baráž šport. ‚vylučovací zápas o postup al. o udržanie sa vo vyššej súťaži', staršie i ‚uzatvárajúca delostrelecká paľba' (od 20. stor.) • Z fr. *barrage* ‚zahatanie, zahradenie' (porov. spojenia *tir de barrage* ‚uzatvárajúca paľba', *match de barrage* ‚vyraďovací zápas'), pôvodne ‚čo uzatvára cestu, bariéra', od fr. *barre* ‚tyč, žrď'; ďalej pozri ↗ *bar*[1].

barbar (od 17. stor.) • Z lat. *barbarus*, čo je prevzatie z gr. *barbaros* (*βάρβαρος*) ‚cudzí, negrécky'. Ide o výraz zvukomalebného pôvodu, utvorený zdvojením koreňa *bar-* označujúceho nezrozumiteľnú reč (porov. i hláskovo blízke ↗ *brblať* a i.); u Grékov išlo o pomenovanie cudzích národov (porov. ***barbarské*** *kmene*), ktoré nehovorili po grécky, ale iným (t. j. nezrozumiteľným) jazykom, resp. hovorili po grécky s chybami – odtiaľ význam ‚nekultivovaný, surový človek' (*barbarské ničenie prírody* ap.). Pozri aj ↗ *bravo*, ↗ *rebarbora.*

bard kniž. ‚básnik (ako predstaviteľ národa), pevec' (od 19. stor.) • Z fr. *barde*, čo je prevzatie z gal.-lat. *bardus*, asi kelt. pôvodu, porov. stír. *bard*, wales. *bardd* ‚básnik, spevák' a i.

barel ‚kovový sud (na naftu ap.); anglická dutá miera' (od 20. stor.) • Z angl. *barrel*, pôvodne ‚drevená nádoba', čo je prevzatie zo stfr. *baril* (fr. *baril*), asi kelt. pôvodu,

baret ‚čiapka podobná baretke, nosená ako symbol istej funkcie' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Barett*) zo strlat. *barretum*, ktoré sa vysvetľuje ako obmena staršieho *birretum*, odvodeného od neskorého lat. *birrus* ‚krátky plášť s kapucňou', asi kelt. pôvodu (porov. stír. *berr*, strwales. *byrr* ‚krátky' a i.). – **baretka** ‚plochá čiapka bez striešky' (od 20. stor.) • Z fr. *barrette*, čo je prevzatie z tal. dial. *barretta*, ktorého východiskom je stprov. *berret*, od lat. *birrus* ‚krátky plášť s kapucňou'.

barchet ‚hrubá bavlnená látka' (od *18. stor.) • Zo staršieho nem. *Barchet* (dnešné *Barchent*), prevzatého zo strlat. *barrachanus*, *barrachanum*, ktorého východiskom je arab. *barrakān* ‚hrubý odev nosený v severnej Afrike'.

bariéra ‚ohrada, zábradlie; priehrada, zátarasa' (od 19. stor.) • Z fr. *barrière*, čo je odvodenina od fr. *barre* ‚brvno, tyč, závora' (↗ *bar*[1]).

barikáda ‚narýchlo postavený obranný val pri pouličných bojoch' (od 20. stor.) • Z fr. *barricade*, pôvodne ‚zátarasa, prekážka zo sudov' – od fr. *barrique* ‚sud' (gal.-román. **barrica*), asi kelt. pôvodu.

barina (od *16. stor.) • Psl. **barina*, čo je odvodenina od psl. **bara* (porov. slk. *bara*, v miestnych názvoch, od *13. stor.), nejasného pôvodu – porovnáva sa so stind. *barburám* ‚voda', gr. *borboros* (βόρβορος) ‚bahno'; iný výklad tu uvažuje o prevzatí z jazykov starého Balkánu (porov. staroveký názov *Metu-baris* ako označenie medziriečia Sávy a Drávy, názov rieky *Kolu-bara*, prítoka Sávy, a i.).

bárium ‚striebristý kov' (od 20. stor.) • Podľa názvu minerálu barytu (síran bárnatý), v ktorom bol tento kov objavený na konci 18. stor. – ***baryt*** je odvodenina od gr. *barys* (βαρύς) ‚ťažký' (iným slk. názvom barytu je *ťaživec*).

bárka ‚veslový al. plachtový čln' (od 17. stor.) • Z román. jazykov (fr. *barque*, tal. *barca*); východiskom výrazu je neskoré lat. *barca*, obyčajne vysvetľované ako reflex pôvodného **bārica*, utvoreného na základe gr. *bāris* (βᾶρις) ‚egyptská loď', egypt. pôvodu (porov. koptské *barī* ‚čln').

barla ‚podpera chromých al. beznohých používaná pri chôdzi' (od *15. stor.) • Variant pôvodného ↗ *berla*.

barman ↗ *bar*[1]

barnavý hovor. ‚hnedý' (od 17. stor.) • Z maď. *barna*, čo je prevzatie z nem. dial. (v Sedmohradsku) *broŋ* ‚tmavožltý, hnedočervený', zodpovedajúceho spis. nem. *braun* ‚hnedý'. Iného pôvodu je ↗ *brnavý*.

barok ‚umelecký sloh v 17. – 18. stor.' (od 20. stor.)• Z fr. *baroque*, čo je prevzatie z port. *barroco* ‚perla nepravidelného tvaru'; od konca 18. stor. sa fr. *baroque* začalo používať ako označenie vyumelkovaného stavebného slohu s početnými ozdobami.

barometer ‚tlakomer na meranie tlaku vzduchu', staršie i *barometrum* (od 18. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *baros* (βάρος) ‚váha, bremeno' (↗ *bar*[2]) a *metron* (μέτρον) ‚miera' (↗ *metrum*).

barón ‚príslušník nižšej šľachty' (od 17. stor.) • Z fr. *baron*, čo je prevzatie z germ. jazykov (**baro* ‚slobodný muž').

bárs ↗ *bár*

barter ekon. ‚bezpeňažný výmenný obchod' (od 20. stor.) • Z angl. *barter*, doslova ‚výmena', od slovesa *to barter* ‚vymieňať (tovar za tovar)', čo je asi odvodenina od angl. *to barrat* ‚podviesť, oklamať', román. pôvodu.

baryt ↗ *bárium*

barytón ‚stredný mužský hlas' (od 19. stor.) • Z tal. *baritono*, čo je prevzatie z gr. *barytonos* (βαρύτονος) ‚majúci hlboký hlas', zloženého z gr. *barys* (βαρύς) ‚ťažký, hlboký' a *tonos* (τόνος) ‚zvuk'; ďalej pozri ↗ *tón*.

bas ‚hlboký mužský hlas; hlboký tón hudobného nástroja' (od 18. stor.) • Z tal. *basso* ‚hlboký (nízky) hlas', ktorého východiskom je román. *bassus* ‚nízky' (z neskorého lat. *bassus* ‚tučný, hrubý, nie vysoký'). – **basa** ‚kontrabas' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *basse* ž.) z tal. *basso* m. ‚hudobný nástroj s hlbokým tónovým rozsahom', od tal. *basso* ‚hlboký hlas, zvuk'. *Basa* hovor. expr. ‚väzenie' nadväzuje z hľadiska významu asi na staršie *husle* ‚mučiaci nástroj v podobe huslí, do ktorého sa zatvárali zovreté ruky a krk' (od 17. stor.) – po zrušení takéhoto trestu sa význam výrazu mohol zovšeobecniť (‚zavrieť za trest do huslí' > ‚zavrieť do väzenia'), k čomu azda prispeli aj rozmery kontrabasu a možná asociácia napätých strún s mrežami. Pozri aj ↗ *kontrabas*.

báseň (od 18. stor.) • Psl. **basnь*, od koreňa **ba-* ‚hovoriť' (ďalej pozri ↗ *báj*); k prípone *-*snь* porov. psl. **pěsnь* (↗ *pieseň*) ap. Z odvodenín: ***básniť***, ***básnik*** a i.

basketbal [-ked-] ‚športová hra s loptou vhadzovanou do vyvýšeného koša' (od 20. stor.) • Z angl. *basketball*, čo je zloženina angl. *basket* ‚kôš' (nejasného pôvodu) a *ball* ‚lopta' (germ.). Pozri aj ↗ *strítbal*.

básnik, básniť ↗ *báseň*

basta ‚dosť, koniec!' (od 19. stor.) • Z tal. *basta* ‚stačí, postačuje', od tal. *bastare* ‚stačiť', nejasného pôvodu. Odvodzovalo sa od lat. **basitāre* ‚byť základom niečoho', od lat. *basis* ‚základ' (↗ *báza*); iné výklady vychádzajú z gr. *bastazō* (βαστάζω) ‚dvíhať, niesť; dotýkať sa, chytať', resp. z lat. *bastum* ‚palica' – t. j. význam ‚stačiť (na niečo)' mohol vzniknúť z pôvodného ‚vládať zdvihnúť/odniesť', resp. ‚vládať podoprieť (palicou)'.

bastard obyč. pejor. ‚kríženec, miešanec' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Bastard*) zo strlat. *bastardus* ‚nezákonné dieťa, ľavoboček', ktorého východiskom je asi stfr. *bastard* ‚nemanželský syn šľachtica', nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z germ. **banstu-* (azda súvisiace s nem. *binden*,

angl. *to bind* ‚viazať' – pôvodne o zväzku so ženou nižšieho postavenia?), ale aj ako odvodenina od stfr. *bast* ‚sedlo na nosenie nákladu' (odtiaľ ‚zviera s takýmto nákladom; mul' > ‚kríženec'?) či ako prenesené použitie názvu starovekého národa Bastarnov.

baša ‚turecký paša' (od 16. stor.) • Z tur. *başa*, čo je hláskoslovný variant tur. *paşa* (↗ *paša²*). Pozri aj ↗ *bašovať*.

bašovať expr. ‚neobmedzene vládnuť, šafáriť' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Niekedy sa odvodzuje od mena rytiera Mateja Baša († 1549), ktorý podnikal z Muránskeho hradu lúpežné výpravy do oblasti Gemera, Malohontu a Spiša; môže však ísť aj o odvodeninu od ↗ *baša* ‚paša' (porov. *b-nie Turkov na Slovensku*). Variantné *bačovať* v rovnakom význame vzniklo asi druhotným zblížením s etymologicky nesúvisiacim ↗ *bača* – azda podľa predstavy o ťažko kontrolovateľnom bačovom hospodárení na odľahlom salaši?

bašta ‚vyčnievajúca časť hradieb, opevnenia v podobe veže' (od *13. stor.) • Z tal. *bastia*, od staršieho tal. *bastire* ‚stavať' (germ. pôvodu).

baštrngovať hovor. expr. ‚(nevhodne) chytať, nedať pokoj' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Vzhľadom na starší význam ‚brúsiť' (od 19. stor.) tu možno uvažovať o odvodenine od staršieho *baštrn* ‚želiezko na noži' s možným východiskom vo fr. *bastringue*, označujúcim rôzne nástroje (výraz neznámeho pôvodu); nie je však jasný vzťah k ↗ *štrngať*, resp. ↗ *strkať* – azda expresívna obmena *poštrngávať niečím*, resp. *postrkovať*?

báť sa, *bojím sa* (od *15. stor.) • Psl. **bojati sę*, **bojǫ sę;* súvisí so stind. *bháyate* ‚bojí sa', lit. *bijóti* ‚báť sa, mať strach', ↗ *boj* a i. – všetko od ide. **bhei(ə)-*, **bhī-* (↗ *biť*). Sloveso prešlo významovým vývinom ‚biť' > ‚byť zbitý, báť sa', porov. napr. gr. *plēssō* (*πλήσσω*) ‚bijem': pas. *ek-plēssomai* (*ἐκπλήσσομαι*) ‚som vyľakaný'. Z odvodenín: ***bojazlivý*** (↗ *bázeň*); ***nebojácny*** kniž. (odvodenina od *nebojaci [sa]*); ***boha-bojný*** je od **bojný* ‚bojaci sa' (porov. aj staršie *bojnosť* ‚strach, bázeň'); ***nebojsa*** expr. ‚smelý, odvážny človek' (podľa rozprávkovej postavy *Nebojsa*); ***obávať sa*** (azda od **o-báť sa o niečo* [so zhodou predpony a predložky typu *na-písať na niečo* ap.], resp. od **o-báť sa* ‚začať sa báť' [porov. *o-citnúť sa*, ↗ *cítiť*]?), od toho ***obava***, a i. Pozri aj ↗ *bes*.

batalión zastar. ‚vojenský oddiel, prápor' (od 17. stor.) • Z tal. *battaglione*, od tal. *battaglia* v staršom význame ‚bojový oddiel', ktorého východiskom je neskoré lat. *batt(u)ālia* mn. ‚cvičenia vojakov al. gladiátorov', od lat. *battuere* ‚biť (sa), bojovať'. Porov. i ↗ *patália*. – **batéria** (od 19. stor.) • Z fr. *batterie*, od fr. *battre* ‚biť', z lat. *battuere* (neskoré lat. *battere*) ‚biť (sa)'. Pôvodným významom bolo ‚bitie, boj' (porov. i *delostrelecká b.* ‚bojová jednotka'); východiskom pre vznik technických významov (*b. kotlov*, *fliaš; vaňová b.*, neskôr i *b.* ‚galvanický článok', k tomu odvodené ***baterka***, ap.) bolo vo fr. ‚kované (t. j. bité) náradie'. –

batist ‚jemná bavlnená al. ľanová látka' (od *18. stor.) • Z fr. *batiste* (staršie *batiche*) – asi odvodenina od fr. *battre* ‚biť; trepať (konope, ľan)', z lat. *batt(u)ere*. Novšia forma *batiste* vznikla zblížením s muž. menom *Baptiste*, z cirk. lat. *baptista* ‚krstiteľ' (aj ako atribút sv. Jána Krstiteľa), čo je prevzatie z gr. *baptistēs* (*βαπτιστής*) ‚krstiteľ', od gr. *baptizō* (*βαπτίζω*) ‚krstím', odvodeného od gr. *baptō* (*βάπτω*) ‚ponáram' – význam sa posunul v smere ‚ponárať (do vody na znak krstu)' > ‚krstiť'.

baťko hypok. ‚oslovenie al. pomenovanie staršieho (váženého) človeka' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od *báťa* ‚starší muž z príbuzenstva' (od *16. stor.), ktorého východiskom je psl. **batja* (s možným expresívnym fonetickým variantom **baťa*), hypokoristikum na základe psl. **brat(r)ъ* (↗ *brat*); pôvodne azda používané vo vzťahu k staršiemu bratovi. Pozri aj ↗ *bača*, ↗ *báči*.

batoh ‚noša' (od 17. stor.), dial. i ‚bič; palička na odkrúcanie a natáčanie priadze' • Psl. **batogъ*, asi odvodenina od psl. **batati* ‚biť' (pozri aj ↗ *bacať*, ↗ *badkať*, ↗ *bán*, ↗ *baňa*, ↗ *batoľa;* porovnávané s lat. *battuere* ‚biť'). V takom prípade sa význam vyvíjal v smere ‚biť' > ‚čo slúži na bitie' > ‚bič; palica' (porov. uvedené významy v slk. nárečiach); odtiaľ i ‚palica používaná na nesenie nákladu, bremena' (tak rus. dial. *batóg*, *батог*) > ‚náklad nesený na chrbte; noša'. Z odvodenín: ***batožina*** (doslova ‚súbor batohov'), ***batôžtek*** (**batôž-ček*) a i.

batoľa ‚dieťa medzi 1. a 3. rokom života' (od 20. stor.) • Od ***batoliť sa*** ‚chodiť neistým krokom' (od 18. stor.), čo je asi odvodenina od **batať sa* (k prípone *-ol-* porov. *drm-ať: drm-ol-iť* a i.), od psl. **batati* ‚biť' (↗ *batoh*). Význam sa posunul v smere ‚biť' > ‚ťažko, namáhavo, neisto sa pohybovať' – porov. aj *trepať sa niekam* a i.

batožina, batôžtek ↗ *batoh*

bauxit ‚hliníková ruda' (od 20. stor.) • Podľa obce Les Baux v juhových. Francúzsku, kde bola táto ruda objavená v r. 1821.

baviť (od 17. stor.) • Psl. **baviti*, čo je kauzatívum od psl. **byti* (↗ *byť*). Pôvodný význam bol 1. ‚spôsobovať, aby (niekde) niekto bol, niečo bolo' (porov. ***vybaviť** niekoho niečím* [od toho ***výbava***], k tomu i *vybaviť niečo* ‚zariadiť'), odtiaľ 2. ‚zdržiavať niekoho niekde (aj niečím zaujímavým, príjemným ap.)', porov. ***zabaviť***, ***zábava*** (k významu porov. aj staršie *zabaviť* ‚skonfiškovať [tovar ap.]', t. j. ‚zadržať'), a nakoniec 3. ‚poskytovať potešenie ap.' (*práca ho b-í*). Z ďalších odvodenín: ***odbaviť***, k staršiemu *odbyť* ‚poslať preč, odohnať a i.'; ***zbaviť***, k staršiemu *zbyť* ‚stratiť' (pôvodne asi ‚byť mimo niečoho' > ‚ponechať mimo niečoho', ďalej pozri ↗ *byť*) a i.

bavlna (od *16. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z tal. *bavella* ‚surový hodváb' (porov. i staršie slk. *bavelna;* forma *bavlna* mohla vzniknúť zblížením s ↗ *vlna*[2]), čo je odvodenina od tal. *bava* ‚rozstrapatená priadza', pôvodne asi **baba*, expresívny výraz z detskej reči. Nemožno tu vylúčiť ani zjednodušenie pôvodného **baumvlna*, vzniknutého čiastočným prekladom nem. *Baum-wolle* ‚bavlna', doslova ‚stromová (*Baum-*) vlna (*Wolle*)' – nem. výraz pôvodne označoval vlákna určitých kríkov dovážané Arabmi z Indie, prívlastok ‚stromový' tu bol použitý asi v nadväznosti na zmienku gr. historika Herodota (5. stor. pred Kr.), že v Indii rastie na stromoch ešte kvalitnejšia vlna ako tá, ktorá sa získava z oviec.

baza ‚bot. Sambucus' (od *12. stor.) • Dial. aj *beza, buoza* a i.; všetko z psl. **bъza* ž., čo je variant psl. **bъzъ* m. (> slk. dial. *bez* a i.) – ide o nedostatočne jasný výraz, ktorý sa obyčajne porovnáva s kurd. *būz, bawz* ‚brest' (to sa však novšie odvodzuje od ide. **u̯ei(ə)-*, ↗ *viť*), pričom sa predpokladá ďalšia súvislosť obidvoch výrazov s ide. názvom buka (**bhāgó-;* ↗ *buk*). Pozri aj ↗ *chabzda.*

báza kniž. ‚základňa, základ' (od 19. stor.) • Z lat. *basis* ‚id.', čo je prevzatie z gr. *basis* (*βάσις*), pôvodne asi ‚chôdza' (súvisí s gr. *bainō* (*βαίνω*) ‚kráčam'), s ďalším významovým vývinom ‚chôdza' > ‚miesto, kde sa chodí, kadiaľ možno chodiť' > ‚základ, základňa'. Z odvodenín: ***bazírovať*** hovor. ‚klásť dôraz, prikladať význam' (doslova ‚brať ako základ'; z nem. *basieren*, od nem. *Basis* < lat.). Pozri aj ↗ *basta,* ↗ *bejzbal,* ↗ *databáza.*

bazalka ‚bot. Ocimum' (od 18. stor.) • Nepravidelná obmena staršieho *bazalika* (od *17. stor.) < *bazilika* (od 17. stor.) – východiskovou formou slova je *bazilikon* (18. stor.), podľa gr. názvu tejto rastliny *basilikon* (*βασιλικόν*), doslova ‚(to) nádherné', od gr. *basilikos* (*βασιλικός*) ‚kráľovský; nádherný' (↗ *bazilika*).

bazár ‚trh v Oriente', pren. ‚obchod s menej kvalitným al. použitým tovarom' (od 19. stor.) • Z perz. *bāzār* ‚trh'.

bazén ‚umelá vodná nádrž na kúpanie' (od 19. stor.) • Z fr. *bassin*, ktorého východiskom je ľud. lat. *baccīnus*, odvodenina od ľud. lat. **bacca* ‚nádoba na vodu', azda kelt. pôvodu. Pozri aj ↗ *činely.*

bázeň (od 16. stor.) • Vzniklo kontrakciou (porov. **stojati* > *stáť* ap.) z **bojazeň* (porov. staršie slk. *bojazn-osť* ‚strach', 18. stor., ako aj odvodené ***bojaz-livý***), ktorého východiskom je psl. **bojaznь*, od psl. **bojati sę* (↗ *báť sa*); doslova ‚bátie sa', t. j. ‚strach'.

bazilián ‚člen mníšskej rehole sv. Bazila Veľkého' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *Basiliānus*, podľa zakladateľa tejto rehole – gr. *Basileios*, Βασίλειος (asi 329 – 379), lat. *Basilius.*

bazilika ‚kresťanský chrám obdĺžnikového tvaru s 2 al. 4 bočnými loďami' (od 19. stor.) • Z lat. *basilica* – v starom Ríme sa takto nazývali súdne alebo obchodné budovy stavané podľa gr. vzoru; slovo sa prenieslo aj na najstaršie kresťanské chrámy s podobnou architektúrou. Lat. *basilica* je prevzaté z gr. *basilikē (stoā)* (*βασιλικὴ στοά*) ‚kráľovská stoa (stĺpová sieň)', od gr. *basilikos* (*βασιλικός*) ‚kráľovský', čo je odvodenina od gr. *basileus* (*βασιλεύς*) ‚kráľ'. Pozri aj ↗ *bazalka.*

bazírovať ↗ *báza*

bažant (od 17. stor.) • Zo strhnem. *fasant* (dnešné nem. *Fasan*), čo je prevzatie z lat. *(avis) Phāsiāna*, ktoré vzniklo prekladom gr. *(ornis) Fāsiānos* (*ὄρνις Φασιανός*), doslova ‚(vták) od rieky Fásis', podľa rieky Fásis (gr. *Fāsis*, *Φᾶσις*) v Kolchide.

bažiť ‚veľmi túžiť', staršie *bažať* (od 18. stor.) • Psl. **bažiti*, **bažati* (**bhōg-*); porovnáva sa s gr. *fōgō* (*φώγω*) ‚pražím', sthnem. *bahhan*, nem. *backen* ‚piecť' a i. – všetko od ide. **bhō-g-* ‚zohrievať, piecť'; pôvodný význam bol asi ‚horieť túžbou po niečom'. Z odvodenín: ***bažný*** zried. ‚túžiaci' (porov. ***cti-bažný***, ***slávy-bažný***). Pozri aj ↗ *pachtiť (sa).*

bdieť (od 16. stor.) • Psl. **bъděti* (**bŭd-*); súvisí so stind. *búdhyate* ‚je pozorný, bdelý', *buddháḥ*

‚prebudený', gr. *pynthanomai* (*πυνθάνομαι*) ‚dozvedám sa', nem. *bieten* ‚ukazovať, ponúkať', lit. *budėti* ‚bdieť' a i. – všetko od ide. **bheudh-* ‚bdieť, budiť, pozorovať a i.'. Z odvodenín: ***bdelý*** (asi ‚ktorý bdel' > ‚ktorý dával pozor' > ‚ostražitý, bdejúci'). Pozri aj ↗ *bedliť*, ↗ *bodrý*, ↗ *budhizmus*, ↗ *budiť*, ↗ *nezbedný*.

bé cit. (od 17. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***békať***, od toho ***bečať*** (azda už psl. **bekati*, **bečati*).

beánia ‚slávnosť prijímania nových študentov' (od 20. stor.) • Od ***beán*** ‚(v stredoveku) študent nováčik', ktorého východiskom je strlat. *beanus*, vzniknuté asi latinizáciou fr. *bec-jaune*, *béjaune* ‚hlupák' (podľa fr. *avoir le bec jaune* ‚byť mladý, neskúsený', doslova ‚mať žltý [*jaune*] zobák [*bec*]'). V stredoveku sa *beanus* špekulatívne vysvetľovalo aj ako údajné skratkové slovo, ktoré malo vzniknúť na základe vety *Beanus est animal nesciens vitam studiosorum* ‚beán je zviera nepoznajúce život študentov'.

becquerel [beke-] ‚jednotka aktivity' • Podľa fr. fyzika A. H. Becquerela (1852 – 1908).

bečať ↗ *bé*

beda (od 16. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *bieda* (pôvodne asi v kontextoch typu *bieda ti, ak...* ‚bude ti bieda, budeš mať biedu, starosti ap.' > *beda ti, ak...*); zmena vetnočlenskej platnosti bola sprevádzaná aj formálnym odlíšením (využitie rozdielu v kvantite *-ie-/-e-*). Z odvodenín: ***bedákať*** ‚lamentovať' (t. j. ‚hovoriť *beda!*', k prípone porov. *bože-k-ať* a i.). – **bedač, bedár** ↗ *bieda*

bedeker [-d-] ‚knižný cestovný sprievodca' • Podľa nem. vydavateľa a kníhkupca K. Baedekera, ktorý v r. 1829 založil sériu turistických sprievodcov.

bedľa ‚bot. Lepiota' (od 20. stor.) • Zrejme podľa čes. *bedla*, zavedeného ako termín v 19. stor. (podľa poľ. *bedła*) – východiskom výrazu je psl. **bъdla* (**bŭd-*), usúvzťažňované s lit. *budė̃* ‚druh nejedlej huby'; ide azda o odvodeniny od ide. **b(e)u-*, **bh(e)ū-* ‚nafukovať (sa), puchnúť'.

bedliť (od *16. stor.) • Asi podľa čes. *bedliti*, utvoreného na základe čes. *bedlivý* ‚opatrný, pozorný a i.' (porov. čes. *bedlivý spánek* ‚pri ktorom sa všetko vníma'), od čes. *bdíti* ‚bdieť', z psl. **bъděti* (↗ *bdieť*).

bedminton ‚hra s raketami a košíkovou loptičkou' (od 20. stor.) • Z angl. *badminton* – podľa Badmintonu, vidieckeho sídla vojvodu z Beaufortu v grófstve Gloucestershire, kde sa táto hra (pochádzajúca z Indie) hrávala od konca 60. rokov 19. stor.

bedrá, staršie i *bedro* (od 18. stor.) • Z psl. **bedro* – ide o výraz nejasného pôvodu, porovnávaný s arm. *port* ‚pupok, brucho' a lat. *femur* ‚stehno'. Pozri aj ↗ *bedrovník*.

bedrovník ‚bot. Pimpinella', staršie i *bederník* (od 17. stor.) • Málo jasné. Usúvzťažňuje sa s ↗ *bedrá* (podľa použitia v magických praktikách súvisiacich s plodivou silou, za ktorej sídlo sa pokladali práve bedrá); iný výklad tu však uvažuje o odvodenine od predpokladaného psl. **bedrъ* ‚šťastný', ktoré by súviselo so stind. *bhadráḥ* ‚šťastný, radostný' (t. j. pôvodne ‚rastlina prinášajúca šťastie' – ide o liečivú rastlinu, ktorá sa v minulosti využívala aj ako omladzovací prostriedok).

beduín ‚kočovný pastier v Arábii a severnej Afrike' (od 19. stor.) • Z fr. ***bédouin***, čo je prevzatie z arab. dial. ***bedewīn*** – ide o tvar mn. č. od arab. *badawī* ‚obyvateľ púšte', súvisiaceho s arab. *badw* ‚púšť'.

begónia ‚okrasná rastlina' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Begonia* – podľa M. Bégona (1638 – 1710), fr. guvernéra mesta Santo Domingo (v dnešnej Dominikánskej republike) a podporovateľa botaniky.

behať (od *13. stor.) • Psl. **běgati*, čo je iteratívum od psl. **běgti* (zachované v poľ. *biec*, rus. dial. *beč (бечь)* ‚behať' a i.), ktoré súvisí s hind. *bhāg-*, lit. *bė́gti*, lot. *bêgt* ‚utekať' a i. – všetko od ide. **bhegᵘ̯-* ‚utekať'. Z odvodenín: ***behať sa*** ‚(o krave) mať čas párenia'; ***beh***, ***bežný*** (staršie i *b-é peniaze* ‚nachádzajúce sa v obehu', odtiaľ asi ‚každodenne používaný' > ‚všedný, obyčajný'); ***rovnobežný*** ap., ***lichobežník*** (↗ *lichý*); ***bežať*** (už psl. **běžati*), od toho ***bežec; vybehnúť***, ***obiehať***, ***prebehnúť'/prebiehať***, ***zbehnúť*** ap., od toho ***výbeh***, ***obeh***, ***priebeh***, ***zbeh***, podobne ***príbeh*** (asi podľa čes. *příběh* < stčes. *přě-běh*, *přie-běh* ‚prebehnutie, priebeh; čo prebehlo, uskutočnilo sa, stalo sa [niekomu], udalosť, [niečí] príbeh'), ***súbeh*** (k významu porov. ↗ *konkurz*); ***zbehlý*** kniž. ‚zručný, skúsený' (pôvodne azda ‚[o remeselníkovi] ktorý *z-behol*, prebehol, prevandroval veľa krajín ap.' > ‚skúsený'?), ***prebehlík*** (od staršieho ***prebehlý*** ‚ktorý prebehol'), ***pobehlica*** ‚nemravná, ľahká žena' (asi od **pobehlá žena* ‚ktorá *po-behla*, utiekla [od svojho zákonitého manžela]'); ***pobehaj*** pejor. ‚neseriózny človek' (t. j. ‚kto pobehuje sem a tam'?) a i. Pozri aj ↗ *bahor*.

bejzbal šport. ‚hra s odpaľovacími palicami a tvrdou loptou', pôv. pís. *baseball* (od 20. stor.) • Z angl. *baseball*, čo je zloženina angl. *base* ‚základňa; oporný bod; méta na bejzbalovom ihrisku' (z lat.; ↗ *báza*) a *ball* ‚lopta' (germ.).

békať ↗ *bé*

bekhend [-g-] šport. ‚úder rukou smerom od tela', pôv. pís. *backhand* (od 20. stor.) • Z angl. *backhand*, čo je zloženina angl. *back* ‚zadný' a *hand* ‚ruka'.

beľ, beláň ↗ *biely* – **belasý** (od 17. stor.) • Psl. **bělasъ*, odvodené od psl. **bělъ* (↗ *biely*) vo význame typu ‚žiariaci'; z toho ďalej ‚majúci žiarivú, svetlú farbu' > ‚svetlomodrý'. – **belavý** ↗ *biely*

belčov zastaráv. ‚drevená kolíska' (od 16. stor.) • Z maď. *bölcső*, čo je prevzatie z turk. jazykov (porov. kypč. *bešik*, tur. *beşik* a i. < **bešik*).

beletria ‚krásna literatúra' (od 19. stor.) • Utvorené na základe fr. *belles-lettres* mn. ‚id.', od fr. *beau*, *bel* ‚krásny' (z lat. *bellus* ‚id.') a *lettres* mn. ‚písomníctvo, literatúra', z lat. *litterae* mn. (ďalej pozri ↗ *litera*).

belieť sa, belko, beľmo, beloch ↗ *biely*

bendžo ‚brnkací hudobný nástroj', pôv. pís. *banjo* (od 20. stor.) • Z angl. *banjo*, čo je skrátenie staršieho *banjore* (pôvodne *bandore*), prevzatého zo špan. *bandurria*, port. *bandurra* – východiskom týchto výrazov je lat. *pandūra*, prevzaté z gr. *pandura* (*πανδοῦρα*) ‚hudobný nástroj s 3 strunami', pôvodom azda z jazykov starého Blízkeho východu. Pozri aj ↗ *mandolína*.

benediktín ‚príslušník katolíckej mužskej rehole' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *Benedictīnus*, podľa sv. Benedikta (lat. *Benedictus*) z Nursie, ktorý v r. 529 založil túto rehoľu na hore Monte Cassino.

benefičný ‚dobročinný' (od 20. stor.) • Odvodené od lat. *beneficium* ‚dobrodenie, láskavosť, ochota', čo je zloženina na základe lat. *bene* ‚dobre' a *facere* ‚robiť, konať'. – **benevolentný** kniž. ‚zhovievavý, blahosklonný' (od 19. stor.) • Z lat. *benevolēns*, gen. *benevolentis* ‚dobromyseľný, láskavý', doslova ‚ktorý želá dobro' – výraz je zložený z lat. *bene* ‚dobre' a *volēns* ‚želajúci', čo je príčastie od lat. *velle* ‚chcieť, želať (si)'.

bengál hovor. ‚prudko horiaca zmes; oslnivé farebné osvetlenie', z toho ‚výtržnosť, hurhaj; poplach' (od 20. stor.) • Zo spojenia *bengálsky oheň*, podľa angl. *Bengal fire* (staršie *Bengal light*, doslova ‚bengálske svetlo') – išlo o druh ohňostroja vytvárajúci živé modré svetlo a používaný na signalizáciu, nazvaný podľa ind. oblasti Bengálsko.

benígny lek. ‚neškodný, nezhubný' (od 20. stor.) • Z lat. *benignus*, pôvodne ‚dobrotivý, láskavý', čo je zloženina na základe lat. *bonus* ‚dobrý' a *gignere* ‚rodiť; byť pôvodcom, spôsobovať'; v lekárskom prostredí bolo využité ako protiklad k lat. *malignus* (↗ *malígny*).

benjamín hovor. ‚najmladší člen rodiny al. skupiny' (od 18. stor.) • Podľa biblického muž. mena *Benjamín* (‚syn pravice, resp. šťastia') – išlo o najmladšieho syna patriarchu Jákoba (porov. Gen 35, 18).

benzín • Názov (nem. *Benzin*) utvoril v r. 1833 nem. chemik E. Mitscherlich na označenie uhľovodíka získaného destiláciou kyseliny benzoovej (dnes známy ako ***benzol***, so zakončením podľa ↗ *alkohol*), neskôr sa takto začala nazývať zmes uhľovodíkov používaná ako pohonná hmota. Slovo vzniklo na základe názvu kyseliny benzoovej, získavanej z benzoovej živice, nem. *Benzoe-harz* (nem. *Harz* ‚živica'): *Benzoe* je latinizovaná forma špan. *benjuí* ako označenia živice dovážanej z Blízkeho východu, ktorá sa používala ako kadidlo. Špan. *benjuí* je prevzaté z katalán. *(lo) benjuí*, ktorého východiskom je arab. *lubān ğāwī* ‚jávske kadidlo' (podľa indonézskeho ostrova Jáva); začiatočné *lu-* v arab. názve bolo pri preberaní do katalánčiny pochopené ako katalán. určitý člen *lo* a odsunuté.

berla ‚ozdobná vysoká palica ako symbol moci' (od 18. stor.) • Zo sthnem. *fer(a)la*, čo je prevzatie z lat. *ferula* ‚prút, palica' (↗ *feruľa*). Pozri aj ↗ *barla*.

bermudy ‚nohavice z ľahkého pestrofarebného materiálu s dĺžkou po kolená' • Z angl. *Bermudas* mn., čo je skrátenie spojenia *Bermuda shorts* (od r. 1953), doslova ‚bermudské krátke nohavice' (↗ *šortky*), podľa súostrovia Bermudy (angl. *Bermuda*) v Atlantickom oceáne.

bernardín[1] ‚mních rehole sv. Bernarda' (od 20. stor.) • Podľa sv. Bernarda z Clairvaux († 1153), zakladateľa tejto rehole. – **bernardín**[2] ‚plemeno veľkých psov' (od 19. stor.) • Skrátenie spojenia *bernardínsky pes*, podľa nem. *Bernhardiner (Hund)* – podľa útulku vo Veľkom priesmyku sv. Bernarda (nem. *Grosser Sankt Bernhard*) vo Švajčiarsku, kde boli tieto psy od 17. stor. cvičené na záchranu stratených osôb.

berný ↗ *brať*

beryl miner. ‚farebný šesťuholníkový nerast, ktorého drahokamové odrody sa uplatňujú v klenotníctve' (od 17. stor.) • Z lat. *bēryllus*, čo je prevzatie z gr. *bēryllos* (βήρυλλος), ktorého východiskom je prákritské *veruliya* < *veḷuriya*, pôvodom drávid. výraz odvodený od názvu mesta Belúr v juž. Indii. Pozri aj ↗ *brilantný*.

bes (od *15. stor.) • Psl. **běsъ* (**běd-sъ*); súvisí s lat. *foedus* ‚mrzký, ohavný', lit. *baisùs* ‚strašný' a i. – všetko od ide. **bhoidh-* ‚strašný, ohavný', odvodzovaného od rovnakého koreňa ako ↗ *báť sa*. Z odvodenín: ***besný***, od toho ***besnota, besnieť***, a i.

beseda (od 17. stor.) • Psl. **besěda*. Pôvodne azda **bez-sěd-a* ako zloženina psl. **bez* v staršom význame ‚vonku' (↗ *bez*) a koreňa **sěd-* (↗ *sedieť*) – v takom prípade s pôvodným významom ‚sedenie vonku', odtiaľ ‚posedenie s rozhovorom' > ‚rozhovor, debata ap.' (*družná b., rozhlasová b.*) i ‚miesto na takéto posedenie, stretnutie ap.' (porov. *osvetová b.* i ***besiedka*** ‚záhradný domček').

besemerácia tech. ‚spracovanie surového železa na kujné al. na oceľ' • Podľa angl. metalurga H. Bessemera (1813 – 1898), vynálezcu príslušného technologického postupu

besiedka ↗ *beseda*

besnieť, besnota, besný ↗ *bes*

bestseller ‚mimoriadne úspešná kniha' (od 20. stor.) • Z angl. *bestseller*, utvoreného na základe angl. *best* ‚najlepší; veľmi dobrý' a *to sell* ‚predávať'.

bešamel kuch. ‚druh omáčky' (od 20. stor.) • Z fr. *béchamel(le)*, podľa L. de Béchamela (1630 – 1703), hlavného čašníka na dvore Ľudovíta XIV.

beštia ‚dravé zviera, šelma' (od 16. stor.) • Z lat. *bēstia* ‚zviera; šelma, divá zver'.

beťah hovor. expr. ‚čert, diabol' (v kliatbach typu ***ký b.! na kieho b-a!*** ap.), staršie ‚zlá bytosť spôsobujúca choroby' (od 18. stor.), dial. ‚padúcnica' • Z maď. *beteg* ‚chorý', neznámeho pôvodu.

beťár hovor. ‚figliar, huncút' (od 19. stor.) • Z maď. *betyár*, čo je prevzatie zo srb., chorv. *bèćār* ‚starý mládenec; veselý človek; žoldnier, cudzí nádenník' – východiskom slova je tur. *bekâr* ‚tulák, starý mládenec', perz. pôvodu.

betlehem ‚plastické zobrazenie Ježišovho narodenia, jasličky' (od 19. stor.) • Podľa Ježišovho rodného mesta *Betlehem* (z hebr. *Bêt-leḥem* ‚dom chleba'). Najstaršie doložené betlehemy pochádzajú zo 4. stor. (Taliansko), rozšírili sa až neskôr (od 13., resp. 16. stor.), v Rakúsku a Uhorsku zľudoveli v 18. stor.

betón ‚stavebná hmota vzniknutá zmiešaním štrku, cementu a vody' (od 20. stor.) • Z fr. *béton* (stfr. *betun*), čo je prevzatie z lat. *bitūmen* ‚smola, živica, asfalt'.

bez (od *12. stor.) • Psl. **bez*; porovnáva sa so stind. *bahíḥ* ‚vonku, mimo', lit. *bè*, lot. *bez*, stprus. *bhe* ‚bez' – všetko z ide. **b(h)e*, **b(h)eĝh-* ‚mimo, bez'. Pozri aj ↗ *beseda*. – **beznádej, beznádejný** ↗ *nádej* – **bezočivý** (od 17. stor.) • Od *bez* a ↗ *oko, oči* – z významového hľadiska asi ‚bez očí, nemajúci oči' > ‚nemajúci, neberúci ohľad na niečo, bezohľadný, bezočivý'. – **bezpartajný** ↗ *partaj* – **bezpečný** (od 15. stor.) • Podľa čes. *bezpečný*, utvoreného na základe spojenia *bez péče* ‚bez starosti', od čes. *péče* ‚starosť; starostlivosť, opatera', ktorého východiskom je psl. **pek-ja*, od psl. **pek-ti* (↗ *piecť*; asi s významovým vývinom ‚piecť' > ‚obklopovať teplom' > ‚poskytovať opateru, starať sa'). Z odvodenín: ***bezpečie, zabezpečiť*** ap. – **bezprecedentný** ↗ *precedens* – **bezprizorný** ‚bez domova, opustený' (od 20. stor.) • Z rus. *besprizórnyj* (*беспризорный*), od spojenia *bez prizóra* (*без призора*) ‚bez dohľadu'; súvisí so slk. *prizerať sa* (k významu ‚dohliadať' porov. slk. *dozerať*, odvodené od rovnakého koreňa, ↗ *zrieť*[2]). – **bezsenný** ↗ *sen* – **bezúhonný** ↗ *úhona* – **bezvadný** ↗ *vadiť* – **bezvládny** ↗ *vládať* – **bezzemok** ↗ *zem*

bežať, bežec, bežný ↗ *behať*

béžový ‚žltohnedý' (od 20. stor.) • Z fr. *beige*, nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako nepravidelná obmena výrazu prevzatého z tal. *bambagia* ‚bavlna' (v konečnom dôsledku asi perz. pôvodu, pozri aj ↗ *bombastický*); iné výklady tu vychádzajú z lat. *Baeticus* ‚pochádzajúci z rímskej provincie *Baetica* (v dnešnom Španielsku)', resp. z lat. *biiugus, bīgus* ‚dvojzáprahový; párny, dvojitý' (od ↗ *bi-* a lat. *iugum* ‚jarmo; záprah' – použité azda aj ako označenie béžového odtieňa, ktorý vznikol zmiešaním dvoch farieb?).

bi- ‚dvakrát, po dvoch, dvoj-, oboj-' (*bipolárny, bisexuálny* ap.) • Z lat. *bi-*, k lat. *bis* (stlat. *dvis*) ‚dvakrát, dva razy'; súvisí s lat. *duo* ‚dva'.

bianko ‚nevyplnený, prázdny' (od 20. stor.) • Z tal. *bianco*, pôvodne ‚biely' (odtiaľ ‚nepopísaný, nevyplnený, prázdny'), germ. pôvodu.

biatek ‚druh keltskej mince' (od 20. stor.) • Podľa nápisu *BIATEC* na minciach razených asi v kelt. sídlisku na území dnešnej Bratislavy

(1. stor. pred Kr.) – ide pravdepodobne o meno kelt. panovníka.

biatlon šport. ‚preteky v behu na lyžiach a v streľbe' • Novodobý názov športu (od 50. rokov 20. stor.), utvorený predponou ↗ *bi-* na základe staršieho *pentatlon* ‚päťboj', prevzatého z gr. *pentāthlon* (πένταθλον), čo je zloženina gr. *pente* (πέντε) ‚päť' a *āthlon* (ἆθλον) ‚bojová odmena; súboj, zápas'.

bibas hovor. pejor. ‚hlupák, mamľas, truľo' (od 19. stor.) • Z maď. *bibasz* ‚nešikovný, hlúpy; daromný', čo je prevzatie z róm. dial. (v Sedmohradsku) *bibaçt* ‚nešťastie, smola', zloženého z róm. *bi-* ‚ne-' a *baχt* ‚šťastie'.

Biblia ‚Sväté písmo' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *biblia* ž., čo je prevzatie z gr. *biblia* mn. (βιβλία), doslova ‚knihy', od gr. *biblion* (βιβλίον), ktoré vzniklo zo staršieho *byblion* (βυβλίον) ‚kniha', pôvodne ‚papyrusový list' – výraz je odvodený od gr. *byblos* (βύβλος) ‚papyrus'. Rastlina je pomenovaná podľa prístavu *Byblos* (dnešný Džubajl v Libanone), odkiaľ sa tento materiál na písanie vyvážal do gr. oblastí. – **bibliofília** ‚umelecky vybavená vzácna kniha al. tlač (vydaná v malom náklade)' (od 20. stor.) • Z fr. *bibliophilie*, od fr. *bibliophile* ‚milovník (vzácnych) kníh', utvoreného v novoveku na základe gr. *biblion* ‚kniha' a *filos* (φίλος) ‚priateľ'. – **bibliografia** ‚odborné zaznamenávanie vydaných prác' (od 19. stor.) • Z fr. *bibliographie* – slovo formálne zodpovedá gr. *bibliografiā* (βιβλιογραφία) ‚písanie, odpisovanie kníh', od gr. *bibliografos* (βιβλιογράφος) ‚kto píše knihy, pisár', čo je zloženina gr. *biblion* ‚kniha' a *grafō* (γράφω) ‚píšem'; v novoveku bolo použité vo význame ‚systematické spisovanie kníh, zostavovanie ich zoznamov ap.'. – **bibliotéka** kniž. ‚knižnica' (od 17. stor.) • Z lat. *bibliothēca*, čo je prevzatie z gr. *bibliothēkē* (βιβλιοθήκη), zloženého z gr. *biblion* ‚kniha' a *thēkē* (θήκη) ‚nádoba, skrinka', súvisiaceho s gr. *tithēmi* (τίθημι) ‚kladiem, ukladám'. Pozri aj ↗ *kartotéka*.

biceps anat. ‚dvojhlavý sval (na ramene)' (od 20. stor.) • Z lat. *biceps* ‚dvojhlavý', od ↗ *bi-* a lat. *caput* ‚hlava'.

bicykel (od 20. stor.) • Z fr. *bicycle*, čo je asi obmena (pomocou ↗ *bi-*) staršieho fr. *tricycle* ‚trojkolesový vozík', zloženého z ↗ *tri-* a fr. *cycle* ‚kruh, koleso' (prevzatie z lat.; ↗ *cyklus*). Z odvodenín: ***bicyklista***, skrátene ***cyklista*** (k tomu ***cyklistika*** ap.).

bič, bidlo ↗ *biť*

bieda (od *13. stor.) • Psl. **běda;* odvodenina od psl. **běditi* (**bhoidh-*) ‚nútiť', ktoré súvisí s gr. *peithō* (πείθω) ‚prehováram, presviedčam', alb. *besë* ‚dané slovo', lat. *fīdere* ‚dôverovať', gót. *baidjan*, sthnem. *beiten* ‚nútiť' a i. – všetko od ide. **bheidh-* ‚prehovárať (niekoho), nútiť'. K súvislosti významov ‚nútiť' a ‚bieda' porov. i ↗ *núdza*. Z odvodenín: ***bedár; bedač*** hromad. expr. (zrejme od dial. *bedák* ‚bedár', porov. aj *z-bedač-iť*); ***biediť***, k tomu ***ubiedený; dobiedzať*** ‚nedať pokoj, domŕzať' (**do-běd-j-ati;* k významu porov. dial. *bieda* ‚starosti, trápenie, súženie'). Pozri aj ↗ *beda*.

biedermeier [bídermajer] ‚meštiansky klasicistický stredoeurópsky sloh v 1. pol. 19. stor.' • Z nem. *Biedermeier*. Slovo vzniklo obmenou pseudonymu *Biedermaier*, ktorý vytvoril v r. 1853 nem. spisovateľ L. Eichrodt a pod ktorým boli uverejňované básne viacerých autorov; pseudonym sa časom stal symbolom meštiactva a koncom 19. stor. bol využitý ako umenovedný termín.

biediť ↗ *bieda*

biely (od *12. stor.) • Psl. **bělъ* (**bhēlo-*); porovnáva sa s arm. *bal* ‚hmla; biela škvrna', gr. *falos* (φαλός) ‚biely', stsev. *bál*, stangl. *bǣl* ‚oheň, vatra', lit. *bãlas*, lot. *bàls* ‚biely, bledý' – všetko od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (pozri aj ↗ *blahý*, ↗ *blana*, ↗ *blato*, ↗ *blázon*, ↗ *bledý*, ↗ *blen*, ↗ *blýskať*). Z odvodenín: ***belavý*** (pozri aj ↗ *belasý*); ***beláň, belko, beloch*** ap.; ***bielok*** (vaječný) i ***bielko*** (časť oka); ***bielizeň*** (doslova ‚čo je biele'); ***beľmo*** (už psl. **běl-ьmo*); ***beliet' sa, bieliť*** ‚robiť bielym' i ‚lúpať, zbavovať kožky, kôry ap.' (t. j. asi ‚prenikať k bielej vrstve pod povrchom', porov. ***beľ*** ‚biela vrstva dreva pod kôrou'); ***úbeľ*** poet. ‚belosť' (doslova asi ‚vybielenosť', od staršieho *u-bieliť* ‚vybieliť'); ***podbeľ*** ‚bot. Tussilago' (azda už psl. **podъ-běl-*, podľa bledastého sfarbenia listov na spodnej [↗ *pod*] strane), ***belorítka*** (↗ *riť*) a i.

bienále ‚prehliadka umeleckej tvorby konaná každý druhý rok' (od 20. stor.) • Z tal. *biennale* ‚dvojročný; konajúci sa každý druhý rok' (porov. i *La Biennale* ako názov medzinárodnej výstavy moderného umenia, organizovanej od r. 1895 každé dva roky v Benátkach), ktorého východiskom je lat. *biennālis* ‚dvojročný', zložené z ↗ *bi-* a lat. *annālis* ‚ročný', od lat. *annus* ‚rok'.

biflovať sa hovor. expr. ‚mechanicky sa učiť naspamäť' (od 20. stor.) • Z nem. *büffeln*, od nem. *Büffel* ‚byvol', prevzatého prostredníctvom

fr. *buffle* zo staršieho tal. *buffalo* (dnešné tal. *bufalo*), ktorého východiskom je neskoré lat. *būfalus* ako novší variant lat. *būbalus* (↗ *byvol*). Nem. slovo pôvodne znamenalo ‚pracovať ako byvol' (t. j. tvrdo, ťažko), súčasný význam vznikol v študentskom prostredí.

biftek ‚rýchle opečený rezeň z hovädzej sviečkovice', staršie i *bifštik, bifstek* (od 19. stor.) • Z angl. *beefsteak*, čo je zloženina z angl. *beef* ‚hovädzina' (prevzatie zo stfr. *boef* [dnešné fr. *bœuf*] ‚vôl; hovädzí dobytok', od lat. *bōs*, gen. *bovis* ‚býk') a *steak* ‚rýchle pečený mäsový rezeň' (prevzatie zo stsev. *steik*, súvisiaceho so stsev. *steikja* ‚piecť').

bigamia ‚dvojženstvo' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *bigamia*, od cirk. lat. *bigamus* ‚druhýkrát ženatý muž' (t. j. po smrti prvej manželky i s dvoma ženami naraz). Slovo *bigamus* vzniklo obmenou (zámena gr. *di-* na ↗ *bi-*) gr. *digamos* (*δίγαμος*) ‚dvakrát ženatý', od ↗ *di-* a gr. *gamos* (*γάμος*) ‚manželstvo'.

bigbít ‚štýl populárnej hudby', pôv. pís. *big beat* (od 20. stor.) • Z angl. *big beat*, doslova ‚veľký bít'; spojenie angl. *big* ‚veľký' a *beat* (↗ *bít*).

bigotný ‚prepiato pobožný' (od *19. stor.) • Z fr. *bigot*, vysvetľovaného ako prevzatie z germ. jazykov – východiskom boli azda spojenia typu strhnem. *bī got* (nem. *bei Gott*), doslova ‚pri Bohu', používané pri prísahách ap.

bikiny, bikinky ‚dvojdielne minimálne zahaľujúce ženské plavky' • Názov (fr. *bikini*) utvoril v r. 1946 fr. návrhár L. Réard podľa názvu tichomorského atola Bikini, na ktorom USA začali nedlho pred uvedením modelu na trh vykonávať jadrové skúšky. Porov. i ↗ *monokiny*.

biľag ‚negatívny príznak, znamenie', staršie ‚nástroj na vypaľovanie znakov' (od 18. stor.), dial. ‚značka, ciacha; škvrna, fľak' • Z maď. *bélyeg* ‚znamenie, pečať', čo je prevzatie z turk. jazykov (porov. čagat. *bèlgü*, kazaš. *belgä* ‚znamenie, znak' a i.). Dnešný význam ‚negatívny príznak' (*b. zradcu* a i.) odráža starý spôsob trestania, keď sa previnilcom vypaľoval na telo znak, aby ich bolo možné spoznať (porov. aj ***biľagovať*** ‚označovať', odtiaľ ‚verejne obviňovať').

bilancia ‚súhrnné hodnotenie výsledkov činnosti' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Bilanz* ž.) z tal. *bilancio* m. ‚súvaha, súhrn', od tal. *bilanciare* ‚vážiť' – ide o odvodeninu od tal. *bilancia* ‚váha', ktorého východiskom je ľud. lat. **bilancia* ‚váha s dvoma miskami', utvorené na základe ↗ *bi-* a lat. *lanx*, gen. *lancis* ‚miska'. Pozri aj ↗ *balansovať*.

bilaterálny ‚obojstranný, dvojstranný' (od 20. stor.) • Z fr. *bilatéral*, od ↗ *bi-* a fr. *latéral* ‚bočný, postranný', prevzatého z lat. *laterālis* ‚id.', od lat. *latus*, gen. *lateris* ‚bok, strana'.

bilbord publ. ‚veľkoplošná reklamná tabuľa', pôv. pís. *billboard* (od 20. stor.) • Z angl. *billboard* – výraz pôvodne označoval dosku, na ktorej sa zverejňujú rôzne oznamy, plagáty, inzeráty ap.; ide o zloženinu angl. *bill* ‚plagát, oznámenie ap.' (prevzatie zo strlat. *billa*, ktorého východiskom je lat. *bulla* ‚pečať; úradná listina [s pečaťou]'; ↗ *bula*) a *board* ‚doska' (germ.).

biletár hovor. ‚uvádzač v kine, divadle ap.' (od 20. stor.) • Odvodenina od staršieho *bilet* ‚lístok, vstupenka' (od 19. stor.), prevzatého z fr. *billet* m., ktoré vzniklo na základe stfr. *billette* ž., pôvodne *bullette*, čo je odvodenina od stfr. *bulle* ‚pečať', prevzatého zo strlat. *bulla* (↗ *bula*). Význam slova sa vyvíjal v smere ‚pečať; jej odtlačok' > ‚takto potvrdený list, úradný dokument' > ‚lístok oprávňujúci na vstup ap.'.

biliard ‚stolová spoločenská hra s guľami' (od 19. stor.) • Z fr. *billard* – slovo vzniklo skrátením spojenia *jeu de billard*, doslova ‚hra (*jeu*) so zahnutou palicou (*billard*)'. Fr. *billard* (odvodenina od fr. *bille* ‚kus dreva, klada, peň') najskôr označovalo tyč, ktorou sa uvádzali do pohybu guľky, neskôr začalo označovať samotnú hru, resp. i hrací stôl.

bilingvizmus ‚dvojjazyčnosť' (od 20. stor.) • Podľa fr. *bilinguisme*, od fr. *bilingue* ‚dvojjazyčný', čo je prevzatie z lat. *bilinguis* ‚dvojjazyčný, hovoriaci dvoma jazykmi', od ↗ *bi-* a lat. *lingua* ‚jazyk'.

bilión ‚milión miliónov' (od 18. stor.) • Z fr. *billion*, čo je skríženie ↗ *bi-* a fr. *million*, prevzatého z tal. *milione* (↗ *milión*) – pôvodný význam fr. *billion* bol ‚milión na druhú, milión miliónov' (takto doteraz v slk.), fr. slovo však v 18. stor. zmenilo význam na ‚tisíc miliónov, miliarda'.

bim, bim-bam cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

binárny odb. ‚dvojčlenný' (od 20. stor.) • Z lat. *bīnārius*, od lat. *bīnī* ‚po dvoch; dvojica, pár'. Pozri aj ↗ *bit*.

bingo ‚lotéria, kde vyhráva ten, kto má na súťažnom tikete čísla zhodné s vytiahnutými číslami' • Z angl. *bingo* (doložené od r. 1936), azda podľa angl. *bingo!* ako zvolania vyjadrujúceho náhle pochopenie či prekvapenie.

bio- ‚týkajúci sa života, živých organizmov ap.; biologický' (*biorytmus* ap.) • Z gr. *bio-* (*βιο-*), od gr. *bios* (*βίος*) ‚život'.

bipartitný ‚dvojstranný' (od 20. stor.) • Z lat. *bipartītus* ‚rozdelený na dve časti, dvojitý', od ↗ *bi-* a lat. *partīre, partītum* ‚deliť, rozdeľovať', od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel'.

bíreš ‚(v minulosti) želiar', staršie i *béreš, biereš* (od 17. stor.) • Z maď. *béres*, od maď. *bér* ‚plat; nájomné, nájom', pravdepodobne z turk. jazykov (porov. čuvaš. *paru* ‚daň' a i.).

birmovať ‚(v katolíckej cirkvi) udeľovať jednu zo sviatostí' (od *17. stor.) • Zo strhnem. *firmen*, čo je prevzatie z lat. *firmāre* ‚upevňovať, posilňovať', od lat. *firmus* ‚pevný' – išlo o „posilnenie", resp. potvrdenie krstného sľubu, ktorý za krsteného novorodenca zložili jeho krstní rodičia. Porov. i ↗ *konfirmovať*.

biskup ‚vedúci cirkevný hodnostár' (od 15. stor.) • Zo sthnem. *biscof* (dnešné nem. *Bischof*), čo je prevzatie z cirk. lat. *episcopus* – východiskom výrazu je gr. *episkopos* (*ἐπίσκοπος*) ‚dozorca, dohliadajúci (na diecézu)', od gr. *episkeptomai* (*ἐπισκέπτομαι*) ‚dozerám na niečo', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *skeptomai* (*σκέπτομαι*) ‚dívam sa'.

bistro ‚reštauračný podnik na rýchle občerstvenie' (od 20. stor.) • Z fr. *bistro(t)* (prvýkrát doložené r. 1884 vo význame ‚majiteľ výčapu'); neznámeho pôvodu. Azda súvisí s fr. dial. *bistraud* ‚sluha'; menej pravdepodobné sa zdá spájanie s fr. *bistingo* ‚výčap, krčma', *bustingue* ‚miesto, kde nocuje bohémska spoločnosť', *bastringue* ‚tancovačka' (etymologicky nejasné výrazy). Staršia domnienka o prevzatí z rus. *bystro* (*быстро*) ‚rýchlo' (takto vraj volali na obsluhu v kaviarňach rus. vojaci, ktorí v r. 1814 obsadili Paríž) nie je dostatočne podložená.

bisťu, mierne zahrešenie (od 17. stor.) • Asi zo spojenia **bo isťu* ‚lebo (veď) potvrdzujem, prisahám', od staršieho *istiť* ‚tvrdiť, potvrdzovať, svedčiť' (od 16. stor.; porov. i *s prísahou istím*, 18. stor.; ďalej pozri ↗ *bo*, ↗ *istý*). V **isťu* by bola zachovaná stará koncovka 1. os. sg. prít. času (z psl. *-ǫ; porov. ↗ *reku* ap.).

bit inform. (od 20. stor.) • Z angl. *bit*. Slovo vzniklo na základe angl. *binary digit* ‚dvojková číslica (0, 1)', od angl. *binary*, prevzatého z lat. *bīnārius* (↗ *binárny*), a *digit* ‚číslo, číslica', z lat. *digitus* ‚prst' (ďalej pozri ↗ *digitálny*) – bit je jednotka informácie, ktorá môže mať iba dve hodnoty (t. j. 0/1, áno/nie). Ako jednotka informačného obsahu sa *bit* vysvetľuje aj ako skratkový výraz za angl. ***basic indissoluble unit*** ‚základná nedeliteľná jednotka'. Pozri aj ↗ *bajt*.

biť (od 15. stor.) • Psl. **biti* (**bhī-*); súvisí s toch. B *pyāk-* ‚biť', gr. *fitros* (*φιτρός*) ‚klada', arm. *bir* ‚palica', stír. *benaid* ‚bije' a i. – všetko od ide. **bhei(ə)-*, **bhī-* ‚biť'. Z odvodenín: ***bič*** (psl. **bičь*), ***bidlo*** (psl. **bidlo* ‚čo slúži na bitie' > ‚tyč, žŕdka'), ***bitie, bitka***, ↗ ***boj; nabiť, odbiť, prebiť, vybiť*** ap., k tomu ***náboj, odboj(ný), priebojný, výboj(ný);*** podobne ***zbiť*** (staršie i ‚pobiť, zabiť, usmrtiť'), ***zbíjať*** (o pocestných ap.: pôvodne asi ‚násilne prepadávať [s bitím, zabíjaním a okrádaním]'), k tomu ***zboj, zbojník***, a i. Pozri aj ↗ *báť sa*, ↗ *obilie*.

bít ‚rytmický základ džezového prejavu, ktorého nositeľom je obyč. hráč na bicích nástrojoch; štýl populárnej hudby založený na tomto rytme', pôv. pís. *beat* (od 20. stor.) • Z angl. *beat*, od slovesa *to beat* ‚biť, udierať'. Pozri aj ↗ *bigbít*.

bitie, bitka ↗ *biť*

bitúnok ‚miesto, kde sa zabíja dobytok' (od 16. stor.) • Zo staršieho *bitung* (tak i dial.), čo je prevzatie zo strhnem. *biutunge* ‚koristenie', odvodeného od strhnem. *biuten* ‚získavať korisť', od strhnem. *biute* (nem. *Beute*) ‚korisť'. Pôvodným významom bolo asi ‚delenie koristi' (porov. stčes. *bitunk, bituňk* ‚id.'), odtiaľ ‚delenie ukoristeného dobytka' > ‚miesto, kde sa rozdeľuje, rozrezáva, zabíja dobytok'.

bivak ‚tábor pod holým nebom', staršie *bivuak* (od 20. stor.) • Z fr. *bivouac*, pôvodne ‚nočná hliadka, stráž', čo je prevzatie z dnem. *biwachte*, resp. z hol. *bijwacht* ‚pomocná hliadka' – keďže takéto hliadky nemávajú pevné stanovište, ale bývajú umiestnené provizórne, fr. *bivouac* nadobudlo význam ‚poľný tábor, tábor pod holým nebom'.

bizam ‚kožušina z ondatry', staršie ‚ondatra' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Bisam*) zo strlat. *bisamum* – pôvodne išlo o označenie voňavej substancie (ďalej pozri ↗ *pižmo*), ktoré sa prenieslo i na páchnuce zvieratá (porov. *ondatra pižmová*).

bizarný kniž. ‚čudný, podivný, zvláštny' (od 19. stor.) • Z fr. *bizarre*, čo je prevzatie z tal. *bizzarro*, pôvodne ‚hnevlivý, náladový' – azda odvodenina od tal. *bizza* ‚výbuch hnevu, prchkosť'.

biznis subšt. ‚obchod' (od 20. stor.) • Z angl. *business* ‚zamestnanie', od angl. *busy* ‚zaneprázdnený, zaujatý'.

bizón ‚prežúvavec podobný zubrovi' (od 17. stor.) • Z lat. *bisōn* (aj *visōn*), čo je azda

prevzatie zo západogerm. **wisund-* (odtiaľ aj dnešné nem. *Wisent*), nejasného pôvodu.

bižutéria ‚drobné ozdoby z kovu, skla ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *bijouterie*, čo je odvodenina od fr. *bijou* ‚klenot, šperk' – ide o prevzatie z bretón. *bisow* ‚prsteň', od bretón. *bis* ‚prst'.

bľabotať expr. ‚nezrozumiteľne hovoriť; tárať' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *blbotať*. Z odvodenín: ***bľabot***.

bľačať ↗ *bliakať*

blafák ↗ *bluf*

blahý kniž. ‚oblažujúci, šťastný' (od *17. stor.) • Psl. **bolgъ;* málo jasný výraz. Odvodzuje sa od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*), čo predpokladá významový posun ‚žiarivý' > ‚dobrý' (k významu porov. *skvieť sa: skvelý*, ↗ *brilantný*) > ‚blažený, šťastný'. Iný výklad porovnáva psl. **bolgъ* so stind. *Bṛ́has-pátiḥ* ‚pán modlitby', avest. *bərəχδa-* ‚vítaný, milý'; výraz môže patriť aj do rodiny ide. **bel-* ‚silný' (↗ *bolieť*). Z odvodenín: ***blaho*** (*verejné b.* ap.); ***blažiť***, od toho ***blažený***, a i.

bľakot, bľakotať ↗ *bliakať*

blamovať sa ‚utrpieť hanbu (z neúspechu)', staršie *blamovať (koho)* ‚zahanbiť, zosmiešniť' (od 19. stor.) • Z fr. *blâmer* ‚vyčítať (niekomu niečo), pokarhať (niekoho)', ktorého východiskom je neskoré lat. *blastēmāre* ako obmena lat. *blasphēmāre* ‚tupiť, hanobiť, vysmievať sa', čo je prevzatie z gr. *blasfēmeō* (βλασφημέω) ‚zle hovorím (o niekom), ohováram'; novšia podoba lat. slovesa (so *-st-*) vznikla azda pod vplyvom lat. *aestimāre* ‚odhadovať, oceňovať, hodnotiť'. Význam slk. výrazu ovplyvnilo nem. *blamieren* (prevzatie z fr.), kde nastal posun ‚karhať' > ‚zahanbovať, zosmiešňovať'; nem. pôvodu je aj ***blamáž*** ‚hanba (z neúspechu)' – východiskové nem. *Blamage* bolo utvorené (pomocou fr. koncovky) až v nemčine.

blana (od *16. stor.) • Psl. **bolna;* pravdepodobne od psl. **bolnъ* ‚biely' (príbuzné s lit. *bálnas* ‚biely [o koňoch, voloch]'), čo je odvodenina od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*) – pôvodným významom bolo asi ‚biela vrstva' (porov. i slk. *beľ* ‚biela vrstva dreva pod kôrou'), odtiaľ ‚(ochranná) vrstva, kôra, blana ap.'.

blanketa ‚formulár, tlačivo' (od 20. stor.) • Z nem. *Blankett*, čo je odvodenina od nem. *blank* ‚lesklý; čistý, belostný', utvorená asi podľa rovnoznačného fr. *carte blanche*, doslova ‚biely (t. j. nevyplnený) list'. – **blankyt** kniž. ‚azúr' (od 17. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie zo strlat. *blanketus*, ktoré pravdepodobne vzniklo na základe nem. *blank* ‚lesklý, jagavý, žiarivý'.

blato (od *13. stor.) • Psl. **bolto;* súvisí s ilýr. **boltom*, alb. *baltë* ‚blato', lit. *báltas*, lot. *balts* ‚biely' a i. – všetko od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*); pomenovanie sa vysvetľuje leskom vodnej hladiny a výskytom bielych rastlín na močarinách, resp. svetlou farbou suchého blata. Z odvodenín: ***blatník*** ‚ochranný plech nad kolesom vozidla' (chrániaci pred blatom).

blazeovaný kniž. ‚presýtený životom a znudený, vyžitý' (od 19. stor.) • Z fr. *blasé* ‚otupený, neschopný hlbších citov' – pôvodne ‚prepitý, zničený alkoholom', od fr. *blaser* ‚zničiť nadmerným požívaním alkoholu'.

blázon (od 16. stor.) • Psl. **blaznъ*, málo jasný výraz. Porovnáva sa s gr. *flegō* (φλέγω) ‚pálim', lat. *flagrāre* ‚horieť, blčať plameňom', lot. *blāzt* ‚ligotať sa' a i. – všetko od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*); význam sa mohol posunúť v smere ‚žiariť, svietiť (o bludnom svetle)' > ‚zlákať, zviesť z cesty, pobláznit ap.'. Z odvodenín: ***blaznieť*** i ***blázniť; blázinec*** (asi zjednodušenie staršieho *blázn-inec*) a i.

blažený, blažiť ↗ *blahý*

blbotať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; azda už psl. **bъlbotati*. – **blbý** subšt. ‚hlúpy, sprostý; mizerný' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu (porov. už stind. *balbalā* ‚koktať', lat. *balbus* ‚koktajúci, zajakajúci sa' ap.) – pôvodne asi označenie nezrozumiteľnej reči (porov. i hláskovo blízke ↗ *bľabotať*), z toho ‚kto hovorí nezrozumiteľne, nejasne, hlúpo ap.' > ‚hlúpy'.

blčať ↗ *blkotať*

bledý (od 17. stor.) • Psl. **blědъ;* súvisí so stangl. *blāt*, nem. *blass* ‚bledý', lit. *blaĩvas* ‚bledomodrý, jasný' a i. – v konečnom dôsledku všetko od ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*). Z odvodenín: ***bleduľa*** ‚bot. Leucojum' (podľa sfarbenia kvetov). Pozri aj ↗ *hnedý*.

blen ‚bot. Hyoscyamus' (od 17. stor.) • Psl. **belnъ;* súvisí s gal. *belenuntia*, stangl. *beolone*, sthnem. *bil(i)sa*, nem. *Bilsen-kraut* ‚blen' a i – všetko od ide. **bhel-* ‚blen', ktoré môže byť etymologicky totožné s ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely' (↗ *biely*).

blesk (od 17. stor.) • Psl. **bleskъ;* súvisí s psl. **bliskati* ‚lesknúť sa ap.', ďalej pozri ↗ *blýskať*.

blcha ‚zool. Pulex' (od *15. stor.) • Psl. **blъcha* (**blŭs-*); súvisí so stind. *plúšiḥ*, arm. *lu*, gr. *psyllā* (ψύλλα), alb. *plesht*, lat. *pūlex*, nem.

Floh, angl. *flea*, lit. *blusà* ‚blcha' a i. – všetko od ide. **blou-*, **plou-* ‚blcha', ktoré prešlo rôznymi formálnymi obmenami, azda tabuového pôvodu. ***Blší trh*** je podľa fr. *foire (marché) aux puces* (pôvodne pri mestských bránach Paríža), akiste s narážkou na možný výskyt bĺch v ponúkanom starom šatstve ap.

bľiakať (od *17. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***bľak-ot-ať***, od toho ***bľakot; bľač-ať, vybľakovať*** a i.

blikať ‚prerušovane, slabo svietiť' (od *18. stor.) • Z nem. *blicken* v staršom význame ‚(za)žiariť, (za)lesknúť sa' (neskôr prenesené na pohľad oka, odtiaľ dnešné nem. *blicken* ‚zamerať pohľad niekam').

blízky (od 16. stor.) • Psl. **bližьkъ*, čo je rozšírenie pôvodného **blizъ*, porovnávaného s gr. *flībō* (φλίβω) ‚tlačím', lat. *flīgere* ‚udierať', lot. *bliêzt* ‚biť' a i. – všetko od ide. **bhlīĝ-* ‚biť ap.' (pozri aj ↗ *blizna*). Významový vývin sa rekonštruuje ako ‚biť, tlačiť' > ‚pritlačený, blízky' (porov. napr. fr. *près*, tal. *presso* ‚blízko, pri', od lat. *pressus* ‚stlačený'). Z odvodenín: ***blizňa*** ‚dvojča' (už psl. **blizьnę*), ***blížiť (sa)*** (so *ž* asi podľa **bliže* ‚bližšie' [**bliz-je*], porov. aj od neho odvodené ***bliž-ší***), ***blížny*** ‚(v kresťanskej etike) človek vo vzťahu k iným ľuďom' a i. Pozri aj ↗ *ublížiť*.

blizna bot. ‚horná časť čnelky na kvete' (od 20. stor.) • Ako botanický termín prevzaté z čes. *blizna*, tam údajne z poľštiny (*blizna*) – východiskom poľ. výrazu je psl. **blizna*, od koreňa **bliz-*, z ide. **bhlīĝ-* ‚biť' (↗ *blízky*); pôvodný význam bol ‚rana spôsobená bitím, jazva', druhotne prenesené na tvarovo podobnú časť čnelky.

blizňa, blížiť (sa), blížny, bližší ↗ *blízky*

blkotať (od 19. stor.) • Odvodenina od pôvodného *blkať* (od *18. stor.; ku koreňu *blk-/blč-* porov. i ***vz-bĺk-nuť, z-bĺk-nuť, blč-ať***), ktorého východiskom je azda už psl. **bъlkati*, zvukomalebného pôvodu – podľa zvukov sprevádzajúcich horenie. Z odvodenín: ***blkot***.

blok (od 20. stor.) • Z nem. *Block*, pôvodne ‚hrubá doska, poleno, klát', prenesene ‚celok zložený z viacerých častí' (porov. *poznámkový b.*, *b. domov* i *vojenský b.*). – **blokáda** (od 20. stor.) • Z nem. *Blockade*, utvoreného (pomocou prípony *-ade*, z román. jazykov) od nem. *blockieren*, čo je prevzatie z fr. *bloquer* (↗ *blokovať*). – **blokovať** (od 20. stor.) • Z fr. *bloquer*, čo je odvodenina od fr. *blocus*, pôvodne ‚obkľúčenie' – výraz je prevzatý zo strhol. *bloc-huus* ‚obranná stavba z trámov', čo je zloženina výrazov zodpovedajúcich nem. *Block* a dnem. *hūs* (nem. *Haus*) ‚dom'. Fr. *bloquer* pôvodne znamenalo ‚obkľúčiť', z toho ‚zatarasiť, uzavrieť, znemožniť pohyb' (*b. cesty, prístup* ap.). *B. nákup* môže byť z pôvodného ‚zadržať, t. j. zarezervovať (o tovare)', ale aj od ↗ *blok* vo význame ‚pokladničný doklad'.

blond hovor. ‚plavý, plavovlasý' (od 19. stor.) • Z fr. *blond*, ktorého východiskom je ľud. lat. *blundus* ‚plavý', germ. pôvodu. Z odvodenín: ***blondín*** (fr. *blondin*).

blúdiť (od *17. stor.) • Psl. **blǫditi*, čo je iteratívum od psl. **blęsti*, **blędǫ* (porov. stčes. *blésti, bladu* ‚zmätene, nezrozumiteľne rozprávať, tárať' a i.); súvisí s gót. *blinds*, nem., angl. *blind* ‚slepý', lit. *blę̃sti* ‚kaliť sa', lot. *blènst* ‚zle vidieť; rozprávať nezmysly' a i. – všetko od ide. **bhlendh-* ‚byť kalný, kaliť; zle vidieť ap.'. Význam typu ‚zle vidieť' sa zrejme stal východiskom pre ‚strácať orientáciu v priestore; túlať sa' (odtiaľ i ‚zmätene rozprávať', porov. *hovoriť z cesty*). Novšie je použitie v sfére etiky, t. j. predstava o „zablúdení" zo správnej cesty ap. (staršie *bludné mravy*, od 18. stor.; porov. aj odvodené ***blud***, dial. ‚omyl', v náboženskom ponímaní ‚heréza'). Z ďalších odvodenín: ***bludička*** ‚svetelný úkaz nad močiarmi' (podľa predstáv o „blúdiacej" bytosti nesúcej svetlo ap.).

blues [blús] ‚americká černošská ľudová pieseň baladického obsahu a pomalého tempa' (od 20. stor.) • Z amer. angl. *blues* mn., od angl. *blue* ‚mrzutý, rozladený, skľúčený', pôvodne ‚modrý' (prevzatie zo stfr. *bleu* ‚modrý').

bluf hovor. ‚klamstvo, zavádzanie' (od 20. stor.) • Z angl. *bluff* [blaf], od slovesa *to bluff*, pôvodne ‚zaviazať oči niekomu' (výraz neznámeho pôvodu); význam ‚klamať' vznikol údajne v kartárskom prostredí (pôvodne o hráčovi usilujúcom sa vzbudiť u súpera dojem, že má lepšie karty ako v skutočnosti). Z odvodenín (odrážajúcich výslovnosť angl. *bluff*): ***blafák*** šport. slang. ‚manéver na oklamanie brankára v hokeji' (asi z **blafový manéver* ap.), ***oblafnúť*** hovor. expr. ‚oklamať, podviesť'.

bľuskať expr. ‚pozerať, mrkať, fľochať' (od 19. stor.) • Vysvetľuje sa ako druhotná obmena **bliskať* (ďalej pozri ↗ *blýskať*) – k významu porov. *blýskať očami* ap.

blúza ‚horná časť ženského oblečenia, resp. pracovného, športového obleku al. uniformy' (od 19. stor.) • Z fr. *blouse*, pôvodne označenie

širokého odevu noseného na vidieku, nejasného pôvodu (doložené od 18. stor.; časté odvodzovanie od lat. miestneho názvu *Pelusium*, označujúceho isté mesto v starom Egypte, nemá oporu v historických faktoch). Možno súvisí s fr. *blaude*, *biaude* ako označením odevu z hrubej látky (noseného najmä povozníkmi), ktoré je asi odvodené od fr. *bliaut*, *bliaud* – išlo o názov (etymologicky nejasný) dlhej vlnenej alebo hodvábnej tuniky, ktorú v stredoveku nosili muži aj ženy.

blúzniť ‚zmätene hovoriť (v horúčke, zo sna)', staršie i ‚kliať, nadávať' (od 17. stor.), dial. aj ‚rozprávať hlúposti' • Etymologicky **bľúzniť* (psl. **bljuzniti*); pravdepodobne súvisí s dial. *bľuť*, *bľuvať* ‚vracať obsah žalúdka', od psl. **bljьvati*, **bljujǫ* ‚vracať'. Toto sloveso sa porovnáva s gr. *flȳō* (φλύω) ‚kypím, prekypujem', lat. *fluere* ‚tiecť', lit. *bliáuti* ‚revať' a i., od ide. **bhleu-* ‚fúkať (silno, hlučne), vzdúvať; tiecť'; iný výklad tu však predpokladá len súvislosť s lit. *bliáuti* ‚revať; (o statku) bučať' (k významu porov. čes. dial. *u-bľvat* ‚ukričať niekoho') a považuje obidve slovesá za zvukomalebné. V prípade slovesa *blúzniť* možno predpokladať významový vývin ‚vracať' > ‚chrliť zo seba hlúposti, nadávky ap.'; porov. i dial. *grcať* ‚vracať; tárať'.

blýskať (od 17. stor.) • Pôvodne asi **blískať*, z psl. **bliskati* (**bliz-sk-*), od ide. **bhlĕiĝ-*, **bhlīĝ-* ‚ligotať sa, lesknúť sa' (porov. nem. *bleich* ‚bledý', *blitzen* ‚blýskať sa', lit. *blyškė́ti* ‚iskriť, ligotať sa' a i.), čo je azda rozšírenie ide. **bhel-* ‚žiariaci, biely'; ďalej pozri ↗ *biely*. Novšia forma s *-y-* vznikla asi pod vplyvom slovesa **lyskati*, súvisiaceho s **lъsknǫti (sę)*; ďalej pozri ↗ *liskavý*. Z odvodenín: ***blysknúť***, novšie ***blysnúť*** (s hláskoslovným zjednodušením). Pozri aj ↗ *blesk*, ↗ *bľuskať*. – **blyšťať sa** (od 17. stor.) • Pôvodne asi **blišťať sa;* k vzniku novšieho *-y-* pozri ↗ *blýskať*. Koreň slovesa **blišťať (sa)* umožňuje interpretáciu 1. **blisk-j-*, od psl. **bliskati* (↗ *blýskať*), ale aj 2. **blist-j-*, od psl. **blistati* (porov. napr. stsl. *blistati sę* (БЛИСТАТИ СѦ) ‚blýskať [sa], lesknúť sa') < **bliz-st-*, čo je paralelná odvodenina od ide. **bhlĕiĝ-*, **bhlīĝ-* ‚ligotať sa, lesknúť sa'.

bo poet. ‚pretože' (od 16. stor.) • Psl. **bo*, pôvodne asi zdôrazňovacia častica (súvisí s psl. **ba;* ↗ *ba*) s významovým vývinom typu ‚akiste' > ‚tak' > ‚a tak, preto'. Pozri aj ↗ *bisťu*, ↗ *lebo*.

bobok (od *15. stor.) • Azda už psl. **bobъkъ*, zdrobnenina od psl. **bobъ* (↗ *bôb*) vo význame ‚predmet podobný zrnu bôbu; niečo okrúhle ap.'. ***Bobkový list*** ‚sušený list vavrína používaný ako korenina' je odvodené od staršieho *bobok* ‚vavrín' (od 17. stor.).

bobona ↗ *babona*

bobor ‚zool. Castor' (od *13. stor.) • Psl. **bobrъ* (s variantmi **bebrъ*, **bъbrъ*); súvisí s avest. *bawra-*, lat. *fiber*, angl. *beaver*, nem. *Biber*, lit. *bẽbras* ‚bobor' a i., doslova asi ‚hnedý' (pomenovanie zvieraťa podľa farby) – východiskový výraz je zachovaný v stind. *babhrúḥ* ‚(červeno)hnedý', ktoré vzniklo čiastočným zdvojením ide. **bher-* ‚lesklý, svetlohnedý' (porov. lit. *bė́ras* ‚hnedý', asi aj nem. *Bär* ‚medveď' [‚hnedé zviera']; odtiaľ i nem. *braun* ‚hnedý' a i.). Pozri aj ↗ *brekyňa*, ↗ *bronieť*.

bobuľa (od *16. stor.) • Psl. **bobulja;* odvodenina od koreňa **bob-* (↗ *bôb*) vo význame ‚predmet podobný zrnu bôbu; niečo okrúhle ap.'. Pozri aj ↗ *brmbolec*, ↗ *bublať*.

boby ‚pretekárske sane s kormidlom' (od 20. stor.) • Z angl. *bob*, čo je skrátenie pôvodného *bobsleigh*, zloženého z angl. *to bob* ‚prudko sa pohybovať' (nejasného pôvodu) a *sleigh* ‚sane' (prevzatie z hol. *slee* ‚id.'). Slk. *boby* pomn. je podľa ↗ *sane*.

bocian ‚zool. Ciconia' (od *16. stor.) • Azda už psl. **botьjanъ*, nejasného pôvodu – môže ísť o zvukomalebné pomenovanie podľa charakteristického klopkania zobákom; porov. i nem. *Klapper-storch* ‚bocian', od nem. *klappern* ‚klopať, klepať'.

bočiť ↗ *bok*

bočka ‚(menší) sud' (od 16. stor.), dial. i *bečka*, *bačka* • Všetko z psl. **bъčьka*, odvodeného od psl. **bъči*, gen. **bъčьve* (porov. staršie čes. *bečva* ‚sud' a i.), čo je asi prevzatie germ. pôvodu – ako možné východisko sa uvádza staršie bavor. nem. **butša*, **butše* (dnešné nem. *die Butschen*, *Bütschen* ‚malá nádoba s uchom a vrchnákom)'.

bočný ↗ *bok*

bod ↗ *bodať*

bodaj, expr. i **bodajže** ‚kiež' (od 16. stor.) • Z pôvodného *Boh daj (, že)*, t. j. ‚nech Boh dá, aby' (↗ *boh*, ↗ *dať*). Porov. i ↗ *nebodaj*.

bodať (od 17. stor.) • Iteratívum k dial. *bosť* ‚bodať', z psl. **bosti* (**bod-ti*), ktoré súvisí s lat. *fodere* ‚bodať, kopať, ryť', gót. *badi*, nem. *Bett* ‚posteľ' (pôvodne ‚do zeme vyhĺbené ležovisko' ap.), lit. *badýti* ‚bodať', *bẽdrė* ‚jama' a i. – všetko od ide. **bhedh-* ‚bodať, kopať'. Z odvodenín: ***bod, bodka*** (doslova ‚bodnutie',

odtiaľ ‚čo vzniklo bodnutím, čo je takto vyznačené ap.'); ***bodliak*** ‚bot. Carduus' (k *bodľavý, bodlivý* ‚pichľavý'); ***bodnúť***, staršie aj *po-bodnúť* ‚id.', k tomu ***pobádať*** (s vývinom k ‚[bodaním, pichaním] podnecovať': *p. koňa do cvalu, p. niekoho do práce*), podobne ***nabádať*** (*na opatrnosť* ap.) a i. Pozri aj ↗ *bádať*.

bodrý (od 19. stor.) • Prevzatie z rus. *bódryj* (*бодрый*), ktorého východiskom je psl. **bъdrъ*, odvodené od psl. **bъděti* (↗ *bdieť*) – pôvodný význam bol azda ‚nachádzajúci sa v bdelom, vzbudenom stave', z toho ‚čulý, rezký, veselý'. Iného pôvodu je meno psa ***Bodrík***, odvodené od *Bodri*, z maď. *bodri* ‚kučeravý', od maď. *bodor* ‚kučera' – pôvodne asi označenie psa s kučeravou srsťou.

bodyček šport. ‚(v ľadovom hokeji) zastavenie súpera telom' (od 20. stor.) • Z angl. *bodycheck*, čo je zloženina angl. *body* ‚telo' (germ.) a slovesa *to check* ‚zastaviť, zadržať', pôvodne ‚dať kráľovi šach; držať v šachu' (prevzatie zo stfr. *eschequier*, odvodeného od stfr. *eschec* ‚šach', v konečnom dôsledku z perz.; ↗ *šach*²). Porov. i ↗ *forčeking*, ↗ *krosček*.

boh (od *12. stor.) • Psl. **bogъ¹*; súvisí so stind. *bhájati* ‚rozdeľuje', *bhágaḥ* ‚kto prideľuje, pán' (prívlastok bohov), toch. A *pāk*, B *pāke* ‚diel, časť', gr. *fagein* (*φαγεῖν*) ‚jesť, požierať' (pôvodne asi ‚mať podiel, účasť na niečom') a i. – všetko od ide. **bhag-* ‚rozdeľovať, určiť ako podiel' (porov. i ↗ *bača*). Pôvodným významom psl. **bogъ¹* bolo asi ‚kto udeľuje, prideľuje (materiálne statky ap.)', význam ‚boh' mohol vzniknúť i pod vplyvom irán. jazykov (porov. avest. *baya-*, stperz. *baga-* ‚boh, pán'). Z odvodenín: ***pobožný, zbožný*** (azda na základe spojení [*žijúci* ap.] *po Bohu* ‚podľa Boha', *s Bohom*?), podobne ***nábožný*** (od toho ***náboženstvo***); ***božiť sa*** ‚prisahať, dušovať sa' (t. j. ‚odvolávať sa na Boha ako svedka a takto potvrdzovať platnosť prísahy'), ***bože-k-ať*** expr. ‚nariekať, ponosovať sa' (od citoslovca ***bože*** vyjadrujúceho obavu, bolesť ap., k slovotvorbe porov. ↗ *bedákať* a i.); ***zbohom*** (zo spojenia *[buďte, zostávajte] s Bohom*, k významu porov. ↗ *adieu*); ***bohoslovie*** (domáci ekvivalent k *teológia*), ***bohabojný*** (↗ *báť sa*), ***chvalabohu*** (↗ *chvála*) a i. Pozri aj ↗ *bodaj*, ↗ *tobôž*. K psl. **bogъ²* ‚čo je rozdelené; podiel, bohatstvo, šťastie' pozri ↗ *bohatý*.

boháč ↗ *bohatý*

bohatier kniž. ‚hrdina' (od 19. stor.) • Z rus. *bogatýr'* (*богатырь*), čo je prevzatie z turk. jazykov (porov. kumán. *bayatur* ‚dobrý', kypč. *bahadur* ‚odvážny; hrdina' ap.); s ↗ *bohatý* etymologicky nesúvisí. Porov. i ↗ *bár*.

bohatý (od 15. stor.) • Psl. **bogatъ*, doslova ‚majúci podiel', čo je odvodenina od psl. **bogъ²* ‚podiel, bohatstvo, šťastie' (pozri aj ↗ *nebohý*, ↗ *úbohý*, ↗ *zbožie*), pôvodne ‚čo je výsledkom rozdeľovania, prideľovania' – od ide. **bhag-* ‚rozdeľovať, udeľovať'; ďalej pozri ↗ *boh*, k významu porov. i ↗ *šťastie*. Od rovnakého koreňa je odvodené aj ***boháč*** (psl. **bog-ačь*); ***zbohatlík*** je od staršieho *zbohatlý* ‚ktorý zbohatol'.

bohéma ‚spoločnosť voľne, nekonvenčne žijúcich ľudí (najmä umelcov)' (od 20. stor.) • Z fr. *la bohème*, čo je substantivizovaná forma fr. *bohème*, prevzatého zo strlat. *Bohemus* ‚český', ktoré vzniklo na základe lat. *Bo(io)haemum* ako názvu krajiny kelt. kmeňa Bójov (zloženina lat. *Bōī* ‚Bójovia' a germ. **haima-*, porov. nem. *Heim* ‚domov'), t. j. dnešných Čiech (odtiaľ fr. *Bohême*, angl. *Bohemia*, nem. *Böhmen* ‚Čechy'; porov. i slk. ***bohemistika*** ‚náuka o českom jazyku, literatúre a kultúre', ***bohemizmus*** lingv. ‚český jazykový prvok v inom jazyku' ap.). Fr. *bohème*, pôvodne znamenajúce ‚obyvateľ Čiech', sa v 15. stor. prenieslo na kočujúcich Rómov, o ktorých sa verilo, že prichádzajú z Čiech; odtiaľ i význam ‚človek vedúci neusporiadaný spôsob života' a neskoršie použitie vo vzťahu k umeleckým kruhom (> slk. ***bohém*** ‚človek [obyč. umelec] zámerne porušujúci spoločenské konvencie').

bohoslovie ↗ *boh*

bochník (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *bocheň* (od 18. stor.), ktoré vzniklo na základe pôvodného **boch(e)nec* (pociťovaného ako zdrobnenina s príponou *-ec*), gen. **bochenca*, prevzatého zo strhnem. *vochenze, vochenz* ‚druh koláča al. bieleho chleba' – nem. výraz je prevzatý zo strlat. *focatia*, doslova ‚čo je pečené na ohnisku', od lat. *focus* ‚ohnisko' (↗ *fókus*).

boj (od *12. stor.) • Psl. **bojь* (**boi-o-*), doslova ‚bitie (sa)', od ide. **bhei(ə)-*, **bhī-* (↗ *biť*). Z odvodenín: ***súboj*** (↗ *su-*); ***bojovať*** (od toho ***bojovný, bojovník*** ap.), ***bojisko*** a i.

bója ‚teleso na hladine označujúce isté (nebezpečné) miesto vo vode' (od 20. stor.) • Z nem. *Boje*, ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo strhol. *boye* (dnešné hol. *boei*).

bojar ‚vysoký šľachtic v cárskom Rusku' (od 19. stor.) • Z rus. *bojárin* (*боярин*), mn. *bojáre*

(*бояре*), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo stturk. dial. **boıār* ‚bohatý, vznešený muž, človek', zloženého z turk. **baı* ‚bohatý' a **är* ‚človek'.

bojazlivý ↗ *bázeň*

bojisko ↗ *boj*

bojkot ‚forma hospodárskeho al. politického boja prejavujúca sa najmä v odmietaní obchodných stykov, spolupráce ap.' (od 19. stor.) • Z angl. *boycott*, od slovesa *to boycott* (> slk. ***bojkotovať***), doslova ‚zaobchádzať (s niekým) ako s Boycottom' – podľa brit. statkára Ch. Boycotta, ktorého miestni roľníci v r. 1880 spoločensky aj pracovne izolovali a nakoniec prinútili odsťahovať sa z Írska.

bojler ‚prietokový ohrievač vody' (od 20. stor.) • Z angl. *boiler*, od slovesa *to boil* ‚vrieť', prevzatého zo stfr. *boillir* (fr. *bouillir*), ktorého východiskom je lat. *bullīre* ‚bublať; vrieť', od lat. *bulla* ‚bublina' (pozri aj ↗ *bula*).

bojovať, bojovník, bojovný ↗ *boj*

bok (od 16. stor.) • Psl. **bokъ;* porovnávané s gr. *baktron* (*βάκτρον*), lat. *baculum* ‚palica', stír. *bacc* ‚hák' a i. – pôvodne azda ‚čo je ohnuté, zakrivené' (porov. i *za-**bočiť*** ‚zahnúť'), z toho i význam ‚zakrivená kosť, rebro' > ‚časť tela, kde sú uložené rebrá'? Iný výklad zbližuje psl. **bokъ* s angl. *back* ‚chrbát'. Z odvodenín: ***bočiť, bočný; odbočiť***, od toho ***odbočka; pobočný*** (od *po boku*), k tomu ***pobočka; úbočie***, kniž. ***úboč*** (od *v boku [kopca]* ap.); ***ľavoboček*** (↗ *ľavý*) a i. – **bokombrada**, staršie *bakombrada* (od 19. stor.) • Čiastočný preklad za nem. *Backenbart*, zložené z nem. *Bart* ‚brada' a *Backe* ‚líce', ktoré sa u nás ľudovoetymologicky zblížilo s ↗ *bok* – bokombrada rastie na kraji, na „boku" líca.

bol (som) ↗ *byť*

boľačka, boľavý, bolehlav ↗ *bolieť*

bolengať expr. ‚kývať (sa)' (od 20. stor.) • Málo jasné. Akiste súvisí s dial. *bolongať sa* ‚kývať sa, kolísať sa; neisto kráčať, tackať sa'; nie je jasný vzťah k významovo blízkemu ↗ *holengať*.

boleráz ‚krušpán' (od 18. stor.) • Nejasné. Po formálnej stránke pripomína názov obce *Boleráz* (okr. Trnava), odvodzovaný od muž. mena *Bolerad* (t. j. *Boleráz* < **Bolerad-jь [dvorьcь]* ‚Boleradov [dvorec, majetok ap.]', údajne podľa veľmoža z veľkomoravského obdobia), ktoré sa vysvetľuje ako zloženina **bolje* ‚viac' (od ide. **bel-* ‚silný', ↗ *bolieť*) a **raditi* ‚dbať, starať sa' (porov. stsl. *raditi* (**РАДИТИ**) ‚id.', srb., chorv. *ráditi* ‚pracovať' a i., ↗ *rada*) – nie je však jasné, či je výklad miestneho názvu relevantný aj pre objasnenie názvu rastliny.

bolero ‚krátka ženská vesta' (od 20. stor.) • Zo spojení typu *bolerový kabátik* ap., podľa odevu tanečníka špan. tanca zvaného *bolero* – názov tanca sa odvodzuje od špan. *bola* ‚bublina, guľa' (z lat. *bulla* ‚bublina'; ↗ *bula*), v zmysle iného výkladu od špan. *vuelo* ‚let; rozmach' (od špan. *volar* ‚letieť', z lat. *volāre* ‚id'.).

bolieť (od 16. stor.) • Psl. **bolěti*. Porovnáva sa so stwales. *bal* ‚choroba', gót. *balwjan* ‚trápiť', sthnem. *balo*, angl. *bale* ‚pohroma, nešťastie'; východiskom je ide. **bhel-* ‚slabý, chorý ap.'. Podľa iného výkladu vzniklo oddelením predpony z **orz-bolěti* ‚stratiť silu' (porov. stsl. *razbolěti (sę)* (**РАЗБОЛѢТИ [СѦ]**) ‚ochorieť'), chápaného ako odvodenina od výrazu zachovaného v osobných menách typu *Bole-slav*, v hluž. *bóle*, rus. *bóľše* (*больше*) ‚viac' (pozri aj ↗ *boleráz*, ↗ *boľševik*) a i., od koreňa **bol-*, súvisiaceho so stind. *bálam* ‚sila, moc', gr. *belteros* (*βέλτερος*) ‚lepší' (pôvodne ‚silnejší'), lat. *dē-bilis* ‚slabý' (t. j. ‚bez sily'; ↗ *debil*) a i. – všetko od ide. **bel-* ‚silný'; pozri aj ↗ *blahý*. Z odvodenín: ***bolesť***, doslova ‚bolenie' (psl. **bolestь*); ***bôľ*** (psl. **bolь*), odtiaľ ***bôľny*** i ***boľavý*** (k tomu ***boľačka*** hovor. ap.); ***bolehlav*** ‚bot. Conium' (jedovatá bylina, spôsobujúca aj „bolenie hlavy") a i.

boľševik ‚stúpenec leninského krídla v ruskej sociálnej demokracii', obyč. pejor. ‚komunista' • Z rus. *boľševik* (*большевик*), doslova ‚stúpenec väčšiny', od rus. *bóľše* (*больше*) ‚viac', čo je odvodenina od ide. **bel-* ‚silný'; ďalej pozri ↗ *bolieť*. Názov vznikol v r. 1903, keď sa rus. sociálna demokracia rozštiepila na dve krídla – na menej početných umiernených menševikov (od rus. *méňše (меньше)* ‚menej') a revolučne orientovanú väčšinu, ktorá v r. 1917 uchopila moc v Rusku.

bomba ‚kovový obal naplnený výbušninou' (od 18. stor.) • Z tal. *bomba*, od lat. *bombus* ‚tupý zvuk, šum; hrmot', čo je prevzatie z gr. *bombos* (*βόμβος*) ‚id.', zvukomalebného pôvodu. Iného pôvodu je ↗ *bombastický*. – **bombardovať** (od 20. stor.) • Z fr. *bombarder*, od fr. *bombarde* ‚ťažké delo používané pri obliehaní', pôvodne ‚vrhacie zariadenie' – slovo bolo utvorené na základe lat. *bombus*.

bombastický ‚rečovo prepiaty, zveličený, frázovitý' (od 20. stor.) • Z angl. *bombastic*, čo je odvodenina od angl. *bombast* (staršie

bombace) ‚prepiata, frázovitá reč' – výraz bol prevzatý prostredníctvom stfr. *bombace* ‚bavlna; bavlnená vypchávka' zo strlat. *bombax* ‚bavlna', ktorého východiskom je lat. *bombyx* ‚hodvábnik; hodváb', prevzaté z gr. *bombyx* (*βόμβυξ*) ‚id.'; prameňom gr. slova je asi perz. *pambak* ‚bavlna' (pozri aj ↗ *béžový*). V angl. nastal významový posun ‚bavlnená vypchávka' > ‚reč vyplnená, vypchatá zbytočnými frázami' (porov. i *vata* vo význame ‚výplň textu, programu ap.'). S ↗ *bomba* etymologicky nesúvisí, hoci sa môže pociťovať aj v zmysle ‚(o prepiatej reči) majúci efekt bomby' ap.

bon hovor. ‚poukážka istej peňažnej hodnoty' (od 20. stor.) • Z fr. *bon,* čo je substantivizovaná forma fr. *bon* ‚dobrý', z lat. *bonus* ‚id.'. Slovo pôvodne označovalo platobný príkaz, ktorý platiteľ uznal ako „dobrý" (t. j. pravý, opodstatnený ap.), význam sa neskôr rozšíril v smere ‚(pokladničná) poukážka' a i. Pozri aj ↗ *bontón.* – **bonbón** [-mb-] ‚plnený (čokoládový) cukrík' (od 19. stor.) • Z fr. *bonbon* – ide o slovo z detskej reči, vzniknuté zdvojením fr. *bon* ‚dobrý'; pôvodný význam bol asi ‚dobrota'. – **bonifikácia** ‚skvalitnenie; zvýhodnenie, zľava' (od 18. stor.) • Zo strlat. *bonificatio,* od lat. *bonus* ‚dobrý' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **bonita** odb. ‚stupeň akosti, kvalita' (od 19. stor.) • Z lat. *bonitās* ‚dobrota; vysoká akosť', od lat. *bonus* ‚dobrý'. – **bonmot** [-mo i -mot] kniž. ‚(vtipný) slovný obrat' (od 19. stor.) • Z fr. *bon mot* ‚vtip, vtipná poznámka', doslova ‚dobré slovo', od fr. *bon* ‚dobrý' a *mot* ‚slovo' (z neskorého lat. *muttum;* ďalej pozri ↗ *motto*).

bonsaj ‚miniaturizovaná drevina pestovaná v byte al. záhrade' (od 20. stor.) • Z jap. *bonsai.*

bontón ‚dobré spoločenské správanie' (od 19. stor.) • Z fr. *bon ton* ‚dobré správanie, dobré spôsoby, vystupovanie', od fr. *bon* ‚dobrý' (↗ *bon*) a *ton* ‚tón; spôsob (vyznenia); spoločenské spôsoby' (prevzatie z lat.; ↗ *tón*).

bonzovať slang. ‚udávať, donášať' (od 20. stor.) • Doslova asi ‚chodiť k, donášať *bonzovi*' – *bonz* je prevzatie z fr. *bonze* ‚budhistický kňaz al. mních v krajinách južnej a juhovýchodnej Ázie' (z port. *bonzo,* čo je prevzatie z jap. dial. *bonsō,* spis. *bōzu* ‚budhistický mních'; odtiaľ i latinizované staršie slk. *bonzius,* 18. stor.), prenesene ‚človek vo vplyvnom postavení (najmä o človeku opájajúcom sa mocou)'.

boom [búm] publ. slang. ‚(nečakane) prudký rozmach' (od 20. stor.) • Z angl. *boom,* od zvukomalebného slovesa *to boom* ‚duniet'; rýchlo sa rozvíjať' – význam ‚prudký rozmach' vznikol na základe predstavy o hluku sprevádzajúcom rýchly, prudký štart ap.

bor, bôr ‚sosna (bot. Pinus); sosnový porast' (od *13. stor.) • Psl. **borъ;* súvisí so stsev. *bǫrr* ‚ihličnatý strom', stangl. *bearu* ‚les, porast', sthnem. *bara-wāri* ‚strážca lesa' a i. – všetko od ide. **bharu-* ‚(ihličnatý) strom, les', odvodzovaného od ide. **bhar-*, **bhor-* ‚výstupok, hrot ap.'. Z odvodenín: ***borovica*** ‚bot. Pinus' a i. Pozri aj ↗ *borievka.*

bór ‚chemický nekovový prvok' (od 20. stor.) • Názov (lat. *Borum*) vznikol skrátením strlat. *borax* ‚bórax' (bór bol objavený v r. 1808 ako radikál kyseliny bóraxovej) – ide o prevzatie z arab. *bauraq, bōraq,* ktorého východiskom je perz. *būrah.*

borba kniž. ‚boj, zápas' (od 19. stor.) • Z rus. *bor'bá* (*борьба*), od rus. *boróťsia* (*бороться*) ‚bojovať', z psl. **borti (sę)* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *brániť*[1].

bordel hrub. ‚nevestinec', hovor. expr. ‚neporiadok' (od 19. stor.) • Z fr. *bordel,* čo je odvodenina od stfr. *borde* ‚neveľký dom', prevzatého z franského **borda* mn., od **bord* ‚doska' (súvisí s angl. *board* ‚id.' ap.) – pôvodný význam bol zrejme ‚stavba, dom z dosiek'.

bordó, bordový ‚tmavo-, vínovočervený' (od 19. stor.) • Z fr. *bordeaux,* doslova ‚majúci farbu vína *bordeaux*' – ide o druh vína z oblasti mesta Bordeaux v juhozáp. Francúzsku.

borec publ. ‚športovec, pretekár', staršie ‚bojovník' (od 19. stor.) • Psl. **borьcь,* činiteľské meno od psl. **bor-ti* ‚bojovať' (ďalej pozri ↗ *brániť*[1]); avšak *-borec* v ***ľadoborec*** ap. je od ↗ *boriť,* majúceho v konečnom dôsledku rovnaký koreň.

borievka ‚bot. Juniperus' (od 17. stor.) • Asi novšia forma za pôvodné *borovka* (od 17. stor.; porov. aj odvodené ***borovička*** ‚liehový nápoj s arómou borievok'), z psl. **borovъka,* čo je odvodenina od psl. **borovъ* ‚borový', od psl. **borъ* (↗ *bor*) – pomenovanie sa vysvetľuje častým výskytom borievky v borovicových lesoch.

boriť (od 15. stor.) • Psl. **boriti* – od ide. **bher-* ‚opracúvať ostrým nástrojom, vyrývať, rezať, trieť, sekať ap.'; ďalej pozri ↗ *brániť*[1]. Z odvodenín: ***-borec*** v ***ľadoborec, torpédoborec*** ap. (pozri aj ↗ *borec*); ***rozboriť; preboriť sa*** (pôvodne asi ‚presekať, prerúbať sa niekam ap.'), ***zaboriť sa*** a i. Pozri aj ↗ *oboriť sa.*

borovica ↗ *bor*

borovička ↗ *borievka*

borsuk ‚jazvec' (od *17. stor.) • Z turk. jazykov (porov. tur. *porsuk*, staršie *borsuk* ap.) – pôvodne asi ‚sivý' (pomenovanie podľa farby); podľa iného výkladu odvodenina od koreňa s významom ‚páchnuť', t. j. doslova ‚zapáchajúce zviera'.

boršč ‚ruská kapustová polievka s mäsom a zeleninou' (od 20. stor.) • Z rus. *boršč* (*борщ*), pôvodne názov boľševníka (bot. Heracleum), druhotne (asi od 19. stor. pod ukr. vplyvom) aj vo vzťahu k polievke z neho zhotovovanej. Východiskom výrazu je psl. **bъrščь*, porovnávané so stind. *bhr̥ṣṭíḥ* ‚hrot, ostrie', nem. *Borste* ‚štetina', lot. *burkšis* ‚kozonoha (bot. Aegopodium)' a i. – všetko azda od ide. **bhar-* : **bhor-* : **bhr̥-* ‚niečo vyčnievajúce, hrot, špic ap.'; rastlina je pomenovaná podľa svojich ostrých listov.

bos publ. ‚vodca, šéf (organizácie, strany ap.)', staršie *boss* (od 20. stor.) • Z angl. *boss*, pôvodne ‚majster (zamestnávajúci robotníkov)', čo je prevzatie z hol. *baas* ‚majster, šéf'.

bosniak ‚väčšie pečivo tvaru malého bochníka' (od 20. stor.) • Akiste od *Bosna*, *Bosniak* (k pomenovaniu porov. i čes. *dalamán-ek* ‚podlhovastý dlhý chlieb' < fr. *(pain) d'Allemagne* ‚chlieb z Nemecka'); odvodzovanie od mena dobročinnej šľachtičnej Žofie Bošňákovej, resp. Bosniakovej (1609 – 1644), ktorá údajne rozdávala chudobným malé chlebíky, sa vzhľadom na neskorú doloženosť výrazu zdá menej pravdepodobné.

bosorka ‚čarodejnica' (od 17. stor.) • Z maď. *boszorka*. Slovo vzniklo na základe maď. *boszorkány* ‚čarodejnica', prevzatého z turk. jazykov (porov. uzb. dial. *basâryan* ‚id.', súvisiace so slovesom *basâryan-* ‚mať nočné mory', a i.). Východiskový turk. výraz je odvodený od koreňa **bas-* ‚tlačiť'; význam sa vyvíjal v smere ‚tlačiť' > ‚dusiť' > ‚čo dusí; nočná mora' > ‚zlý duch, čarodejnica'. ***Bosor-ák, bosor-ovať*** mohli byť dodatočne pritvorené k *bosorka* (pociťovanému ako odvodenina s príponou *-ka*); môže však ísť aj o výrazy utvorené od maď. *boszor* ‚bosorka', ktoré vzniklo na základe maď. *boszorka*.

bosý (od 15. stor.) • Psl. **bosъ;* súvisí s nem. *bar* ‚holý, nepokrytý', angl. *bare* ‚nahý, odhalený', lit. *bãsas* ‚bosý' a i. – východiskom je ide. **bhoso-* ‚holý, nahý'.

botanika ‚veda o rastlinách' (od 18. stor.) • Výraz (lat. *botanica*) bol utvorený v novoveku na základe gr. *botanikos* (*βοτανικός*) ‚súvisiaci s rastlinami', od gr. *botanē* (*βοτάνη*) ‚tráva, bylina, rastlina'.

botel ‚hotel na lodi' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Botel*, resp. angl. *botel* (staršie *boatel*) – slovo vzniklo skrížením nem. *Hotel*, angl. *hotel* (prevzatia z fr.; ↗ *hotel*) a nem. *Boot*, angl. *boat* ‚čln' (germ.).

bowle [bou-] ‚nápoj z vína a ovocia; sklená nádoba na takýto nápoj' (od 20. stor.) • Z nem. *Bowle*, čo je prevzatie z angl. *bowl* ‚misa'. Nem. *Bowle* pôvodne znamenalo ‚misa, nádoba na prípravu miešaných nápojov', odtiaľ ‚nápoj pripravený v takejto nádobe' > ‚nápoj z vína a ovocia'.

box[1] ‚pästiarstvo' (od 20. stor.) • Z angl. *box*, od slovesa *to box* (> slk. ***boxovať***), nejasného pôvodu. Z odvodenín: ***boxer*** (angl. *boxer*) a i. – **box**[2] ‚oddelené miesto v uzavretom priestore' (od 20. stor.) • Z angl. *box*, pôvodne ‚škatuľa, schránka', ktorého východiskom je lat. *pyxis* ‚id.', prevzaté z gr. *pyxis* (*πυξίς*) ‚nádobka (z buxusového dreva)', od gr. *pyxos* (*πύξος*) ‚buxus'; ďalej pozri ↗ *buxus*. – **box**[3], v spojení ***teľací b.*** ‚jemná useň' • Z angl. *box calf*, čo je spojenie angl. *calf* ‚teľa; teľacia koža' (germ.) a *box* – pomenovanie vytvorila okolo r. 1890 istá amer. firma na základe priezviska londýnskeho obuvníka J. Boxa, na reklame jej výrobkov bolo však zobrazené teľa v škatuli (slovná hračka využívajúca súzvuk s angl. *box* ‚škatuľa', ↗ *box²*).

bozkať (od *17. stor.) • Zdrobnenina od ***bozať*** (od 18. stor.; dnes vnímané ako hrubý výraz, iba v spojeniach typu *bozaj ma...* ap.), čo je slovo zvukomalebného pôvodu, napodobňujúce zvuk bozku – porov. poľ. *buzia*, *buziak* ‚bozk', ale aj stír. *bus*, *pus*, ír. *pusóc* ‚bozk', nem. *Buss* (↗ *pusa*), lit. *bučiúoti* ‚bozkať' a i. Z odvodenín: ***bozk***, ***božtek*** (**bozč-ek*).

bože, božekať, božiť sa ↗ *boh*

božtek ↗ *bozkať*

bôb ‚bot. Vicia' (od 16. stor.) • Psl. **bobъ;* súvisí s lat. *faba*, stprus. *babo* ‚bôb', azda aj s angl. *bean*, nem. *Bohne* ‚fazuľa, bôb' – všetko od ide. **bhabh-*, označujúceho asi plody strukovín. Pozri aj ↗ *bobok*, ↗ *bobuľa*.

bôľ, bôľny ↗ *bolieť*

bôr ↗ *bor*

braček ↗ *brat*

brada (od *15. stor.) • Psl. **borda;* súvisí s lat. *barba*, nem. *Bart*, angl. *beard*, lit. *barzdà* (‚brada' i ‚fúzy'), od ide. **bhardhā* ‚fúzy' – pôvodný význam bol ‚fúzy, ochlpenie ap.', odtiaľ

druhotne ‚dolná časť tváre, kde rastie brada'. Z odvodenín: ***bradavica, bradavka*** (od **bradavý* ‚pokrytý *bradou* = ochlpením', pôvodne azda o kožných ap. výrastkoch s chĺpkami), ***holobriadok*** pejor. ‚mladý, neskúsený muž' (t. j. majúci ešte holú, nezarastenú bradu) a i. Pozri aj ↗ *bokombrada.*

bradlá ‚telocvičné náradie z dvoch súbežných žrdí na stĺpikoch' (od 20. stor.) • V tomto význame zrejme podľa čes. *bradla* mn., zavedeného podľa stčes. *bradlo* ‚skalný útes; mn. hradba, hradobný múr' (bradlá pripomínajú dvojitú jednoduchú ohradu). Východiskom slova je psl. **bor-dlo*, od psl. **borti* (ďalej pozri ↗ *brániť*[1]) – pôvodný význam bol asi ‚čo slúži na obranu', odtiaľ ‚opevnenie, hradba a i.'. Domácim slk. reflexom psl. **bordlo* je *bradlo* zastar. ‚vysoká, vyčnievajúca skala' (od *15. stor.; porov. aj ↗ *bralo*), dial. i ‚stoh z neomláteného obilia al. zo slamy, krmovín; hrobľa zemiakov, repy ap.; hromada, kopa niečoho'. ***Zábradlie*** je asi od slovesa **za-bradliť* ‚zahradiť *bradlom* ap.'.

brak ‚nehodnotné veci, chybný tovar' (od 15. stor.) • Z nem. *Brack* (pôvodne v jazyku obchodníkov v oblasti sev. Nemecka), čo je hláskoslovný variant nem. *Wrack* (↗ *vrak*).

bralo (od *14. stor.) • Pôvodom strslk. forma výrazu *bradlo*, z psl. **bordlo;* k etymológii pozri ↗ *bradlá.* K psl. **dl, *tl* > strslk. *l* porov. i ↗ *kosíliť*, ↗ *omelo*, ↗ *trlo* ap.

brána[1] ‚poľnohospodárske náradie na kyprenie pôdy' (od 15. stor.) • Psl. **borna*[1] (**bhor-n-*); od ide. **bher-* ‚opracúvať ostrým nástrojom, rezať ap.' (↗ *brániť*[1]) – odtiaľ význam ‚rezať, rozrývať' > ‚kypriť pôdu; náradie na kyprenie pody'. Z odvodenín: ***brániť***[2] ‚kypriť pôdu (bránou)'. – **brána**[2] ‚vráta' (od 15. stor.) • Psl. **borna*[2]*;* takisto odvodené od ide. **bher-* ‚opracúvať ostrým nástrojom, rezať ap.', avšak vzájomný vzťah psl. **borna*[1] a **borna*[2] nie je celkom jasný. Mohol tu nastať významový posun (na základe tvarovej podobnosti) v smere **borna*[1] ‚ozubené náradie na kyprenie' > ‚pohyblivá mrežovitá časť vrát ap.' > **borna*[2] ‚vráta'; iný výklad odvodzuje psl. **borna*[2] od psl. **borniti* (↗ *brániť*[1]) s významom ‚bránenie, obrana' > ‚čo slúži na obranu' > ‚(chránený, opevnený ap.) vchod, vráta, brána'. Z odvodenín: ***bránka*** (od toho ***brankár***) i ***bránica*** (aj ‚sval oddeľujúci hrudnú a brušnú dutinu') a i.

brandy [-en-] ‚liehový nápoj podobný koňaku' (od 20. stor.) • Z angl. *brandy* – výraz vznikol skrátením staršieho *brandwine, brandewine,* ktorého východiskom je hol. *brande-wijn*, resp. nem. *Brannt-wein* ‚pálenka', doslova ‚pálené víno'.

brandža, branža hovor. ‚oblasť činnosti' (od 20. stor.) • Z fr. *branche* ‚vetva, odvetvie', ktorého východiskom je neskoré lat. *branca* ‚laba' (azda prevzatie z kelt. **vranca*, usúvzťažňovaného s ↗ *ruka*), používané aj vo vzťahu k vetvám stromov ap. Pejoratívny význam ‚háveď, banda, bagáž' (*nacistická b.*) mohol vzniknúť v dôsledku zblíženia s ↗ *brať;* porov. *zberba*, čes. *sebranka* ‚id.' ap.

branec ↗ *brať*

bránica ↗ *brána*[2]

brániť[1] ‚chrániť, hájiť' (od *12. stor.) • Psl. **borniti* – odvodenina od psl. **bornь* ‚bitka, boj, zápas' (porov. stsl. *branь* (**БРАНЬ**) ‚id.' a i.), ktoré je odvodené od slovesa **borti* ‚bojovať' (porov. stsl. *brati (sę)* (**БРАТИ [СѦ]**) ‚zápasiť, bojovať', rus. *boróťsia* (*бороться*) ‚bojovať' a i.), súvisiaceho s avest. *tiži-bāra-* ‚majúci ostrú čepeľ', arm. *brem* ‚hrabem, vyhrabávam', gr. *faros* (*φάρος*) ‚pluh', alb. *birë* ‚diera, otvor', lat. *ferīre* ‚biť, tĺcť', *forāre* ‚vŕtať', stsev. *berja* ‚biť, udierať', nem. *bohren* ‚vŕtať', lit. *bárti* ‚nadávať' a i. – všetko od ide. **bher-* ‚opracúvať ostrým nástrojom, vyrývať, rezať, trieť, sekať ap.'. Z odvodenín: ***obrániť***, od toho ***obranca, obrana;*** podobne ***zabrániť: zábrana; domo-brana*** ap. Pozri aj ↗ *borba*, ↗ *borec*, ↗ *boriť*, ↗ *bradlá*, ↗ *brav*, ↗ *brázda*, ↗ *britva*, ↗ *brko*, ↗ *zbraň*. – **brániť**[2] ‚kypriť pôdu' ↗ *brána*[1]

bránka, brankár ↗ *brána*[2]

branža ↗ *brandža*

brašnár ‚výrobca (predajca) kožených výrobkov' (od 20. stor.) • Pôvodne ‚výrobca (kožených) tašiek' – zrejme podľa čes. *brašnář*, od čes. *brašna* ‚kabela, taška ap.', čo je asi odvodenina od psl. **boršьno* (porov. napr. stsl. *brašьno* (**БРАШЬНО**) ‚jedlo, pokrm', rus. dial. *bórošno* (*борошно*) ‚ražná múka' a i.), porovnávaného s lat. *farīna* ‚múka', gót. *barizeins* ‚jačmenný' a i., od ide. **bhares-* ‚jačmeň'. Významový vývin výrazu možno rekonštruovať ako ‚jedlo (z jačmeňa) na cestu' > ‚schránka na jeho uloženie, kabela, taška'.

brat (od 15. stor.) • Psl. **brat(r)ъ* (k zachovaniu formy **bratrъ* porov. slk. dial. *bratr*, ako aj odvodené ***bratr-anec***, pôvodne ‚bratov syn', odtiaľ ‚strýkov/ujov syn'); súvisí so stind. *bhrā̊tā*, avest. *brātar-*, toch. A *pracar*, B *procer*, arm. *ełbayr* ‚brat', gr. *frātēr* (*φράτηρ*) ‚príslušník

rodového bratstva', lat. *frāter*, stír. *brāthir*, gót. *brōþar*, nem. *Bruder*, angl. *brother* ,brat', lit. *broterė̃lis* ,braček' a i. – všetko od ide. **bhrā́ter-* ,príslušník veľkorodiny, brat, pokrvný príbuzný'. Tvar ***bratia*** mn. je reflexom psl. **brat(r)ьja* ako starého kolektíva (,súbor bratov'); oslovenie ***bratku*** je od staršej zdrobneniny *brat-ok;* zdrobnené ***braček*** je z pôvodného **bratček*, od *brat-ec* (tak dial.). Pozri aj ↗ *baťko*.

brať, *beriem* (od 15. stor.) • Psl. **bьrati*, **berǫ;* súvisí so stind. *bhárati*, avest. *barəiti* ,nesie', arm. *berem*, gr. *ferō* (*φέρω*), alb. *bie*, lat. *ferō* ,nesiem', stír. *beirid* ,nesie', gót. *bairan*, angl. *to bear* ,niesť', nem. *ge-bären* ,porodiť' (t. j. asi ,vynosiť dieťa'), lit. *beř̃ti* ,rozsýpať (obilné semeno)' (pôvodne ,roznášať') a i. – všetko od ide. **bher-* ,niesť, prinášať'. V psl. **bьrati* nastal významový posun typu ,niesť' > ,vziať (a priniesť), brať'; k zachovaniu pôvodného významu ,niesť' porov. ↗ *bremeno*, ↗ *brezivý*. Z odvodenín: ***berný***, v spojení *brať, pokladať za b-ú mincu* kniž. ,veriť tomu' (doslova ,ktorý sa berie, t. j. prijíma, akceptuje'; s iným významom staršie *b. úrad* ,daňový = berúci, vyberajúci dane'); ***výbor***, ***zbor*** (azda už psl. **vy-borъ*, **sъ-borъ*, so striedaním koreňovej samohlásky; k psl. *-*borъ* ,branie', druhotne o jeho výsledku: ,čo je vybrané, *z-brané* [zozbierané]'; sem aj ***výborný*** ako ,vyberaný pre svoju vysokú kvalitu' ap.), podobne ***nábor*** (,naberanie'), ***odbor*** (,odoberanie; čo je odobraté, vybraté, oddelené ap.'), ***príbor*** (,čo sa priberá', t. j. ako nástroj, pomôcka pri jedení), ***súbor*** (↗ *su-*) a i.; novšie ***odber***, ***výber***, ***zber*** ap. (s *e* podľa tvarov prít. času: *beriem* atď.); ***paberky*** ,zvyšky (po žatve, oberačke ap.)' (k *po-brať*, ↗ *pa-*); ***branec*** ,muž odvádzaný na vojenskú službu' (od *braný*, porov. *brať chlapov na vojnu* ap.) a i. Pozri aj ↗ *brandža*, ↗ *brekyňa*, ↗ *chabrať*, ↗ *obor*², ↗ *úbor*.

bratia, bratku, bratranec ↗ *brat*

brav ,vyrezaný samec svine' (od 15. stor.) • Psl. **borvъ* – najčastejšie sa odvodzuje od ide. **bher-* ,opracúvať ostrým nástrojom, rezať ap.' (ďalej pozri ↗ *brániť*¹), pôvodne ,vyrezané, vykastrované zviera'. ***Bravčový*** je asi odvodené od staršieho *bravčí* ,id.', to od zdrobneného ***bravec*** (k tomu i ***bravček***).

bravo, bravó ,výborne, znamenite' (od 19. stor.) • Z tal. *bravo*, odvodzovaného (s nie celkom jasným hláskovým vývinom) od lat. *barbarus* (↗ *barbar*) s významovým posunom typu ,barbarský, divý' > ,bojovný' > ,udatný, smelý, odvážny' (azda aj ako volanie vyjadrujúce obdiv ap.); iný výklad vychádza z lat. *prāvus* ,krivý, nerovný; (o človeku) zlý, nestatočný ap.'. – **bravúra** ,ľahkomyseľná, riskantná odvaha; dokonalá zručnosť' (od 19. stor.) • Z tal. *bravura*, od tal. *bravo* ,chrabrý, smelý, odvážny; skúsený, obratný'.

brázda (od 15. stor.) • Psl. **borzda*, nie celkom jasný výraz. Odvodzuje sa od ide. **bher-* ,ostrý, rezať ap.' (ďalej pozri ↗ *brániť*¹), resp. od ide. **bhar-* ,niečo vyčnievajúce, hrot, špic ap.' (porov. lat. *fastīgium* [**bharst-*] ,vrchol', stír. *barr* ,hrot, vrchol', ↗ *boršč* a i.) – pôvodným významom by bolo ,rozrezaná zemina'. Iný výklad tu vychádza z ide. **bhreĝ-* ,lámať ap.' (porov. lat. *frangere* ,lámať, rozbíjať', nem. *brechen* ,lámať; preorávať pôdu' a i.), čo predpokladá významové východisko ,rozdrobená zemina'. Z odvodenín: ***brázdiť***.

brblať hovor. expr. (od 18. stor.), **brbotať, brbtať** expr. (od *16. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od hláskového komplexu *b-r-b-*.

brčkavý expr. ,kučeravý' (od 18. stor.) • Odvodenina od ***brčka*** ,kučera', ktoré pravdepodobne súvisí s ↗ *brko* vo význame typu ,(ostrý) výrastok'; z toho ďalej ,výrastky' > ,chlpy, vlasy ap.' (porov. sln. *bŕki* ,fúzy' a i.).

brdo ,súčasť tkáčskych krosien' (od *13. stor.) • Psl. **bьrdo;* súvisí s gót. *fōtu-baúrd* ,lavička pod nohy', stsev. *borð* ,doska, stôl', sthnem. *borto* ,okraj', nem. *Borte* ,ozdobná stužka (lemujúca okraj)', angl. *board* ,doska', lot. *bìrdi* ,tkáčsky stav' a i. – všetko od ide. **bhr̥dho-* ,doska'.

brečka ,riedke blato, kaša ap.' (od *16. stor.) • Už psl. výraz (**brečьka*, resp. **brěčьka*), azda odvodený od **brak-* ,slad', vysvetľovaného ako prevzatie z kelt. jazykov (porov. stír. *braich*, wales. *brag* ,slad') – v takom prípade pôvodne označenie sladkého piva, druhotne prenesené aj na tekutiny podradnejšej kvality ap.

brečtan ,bot. Hedera' (od 17. stor.), dial. aj *brešťan*, *breštan*, *brštan* • Starý, už psl. výraz, ktorého rekonštrukcia je však vzhľadom na pestrosť foriem problematická – tradične sa porovnáva s lat. *fraxinus* ,jaseň' (od ide. **bherəĝ-*, **bhrēĝ-* ,žiariť; biely'; ↗ *breza*), novší výklad tu predpokladá odvodeninu od ide. **bhereĝh-* ,vysoký' (↗ *breh*), podľa toho, že brečtan ako popínavá drevina sa tiahne aj do veľkej výšky. Pozri aj ↗ *bršlen*.

breh (od 15. stor.) • Psl. **bergъ;* príbuzné s chet. *parku-*, stind. *br̥hán*, avest. *bərəzant-*, arm.

barjr ‚vysoký‘, toch. A, B *pärk-* ‚dvíhať sa‘, stír. *brí* ‚kopec‘, gót. *baúrgs* ‚mesto, veža‘, nem. *Berg* ‚vrch‘ a i. – všetko od ide. **bhereĝh-* ‚vysoký‘. Význam slova sa posunul v smere ‚vyvýšené miesto‘ (porov. *ísť dolu/hore b-om* ‚dolu/hore kopcom, svahom ap.‘) > ‚(vyvýšená) zem pozdĺž vodnej plochy‘ (*b. rieky, jazera, mora*). Z odvodenín: ***nábrežie, pobrežie*** (zo spojení *na, po brehu*) a i. Pozri aj ↗ *brečtan.*

brechať (od 18. stor.) • Azda už psl. **brechati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: staršie *brech-ot-ať*, od toho ***brechot.***

brejk šport. ‚(v hokeji) rýchly protiútok‘, pôv. pís. *break* (od 20. stor.) • Z angl. *break*, od slovesa *to break* vo význame typu ‚prudko vyraziť‘ – pôvodne ‚lámať‘, z toho ‚prelomiť bariéry, explodovať‘ ap. Pozri aj ↗ *tajbrejk.*

brekyňa ‚bot. Sorbus terminalis‘ (od 17. stor.) • Odvodenina od *brek* (tak dial.), resp. **breka* (porov. rus. *berióka (берёка)* ‚id.‘ a i.), z psl. **berkъ*, **berka*, nejasného pôvodu. Odvodzovalo sa od ide. **bher-* ‚lesklý, svetlohnedý‘ (ďalej pozri ↗ *bobor*), podľa výraznej farby plodov; iný výklad tu predpokladá súvislosť s ↗ *brať* – podľa toho, že vtáky „berú“ tieto plody, využívané aj ako návnada pri ich love.

bremeno, staršie *bremä* (od 16. stor.) • Psl. **bermę*, gen. **bermene;* súvisí so stind. *bhárma* ‚starostlivosť, podpora‘, gr. *ferma* (*φέρμα*) ‚plod (matkinho lona)‘ – všetko z ide. **bher-men-*, od ide. **bher-* ‚niesť‘; ďalej pozri ↗ *brať.*

brest ‚bot. Ulmus‘ (od *12. stor.) • Psl. **berstъ* (**berz-t-*); príbuzné s gót. *bairhts* ‚svetlý, zrejmý‘, sthnem. *beraht* ‚lesklý‘, angl. *bright* ‚jasný‘ a i. – všetko od ide. **bherəĝ-* ‚žiariť; biely‘; pozri aj ↗ *breza.*

breviár ‚kniha textov liturgie hodín katolíckych duchovných‘ (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *breviārium*, ktorého východiskom je lat. *breviārium* ‚krátky výťah z väčších diel, stručný prehľad‘, od lat. *breviārius* ‚majúci skrátenú podobu‘, odvodeného od lat. *brevis* ‚krátky‘.

breza ‚bot. Betula‘ (od 13. stor.) • Psl. **berza;* súvisí so stind. *bhūrjáḥ* ‚druh brezy‘, lat. *fraxinus* ‚jaseň‘, sthnem. *birka*, nem. *Birke*, lit. *béržas* ‚breza‘ a i. – všetko od ide. **bherəĝ-*, **bhrēĝ-* ‚žiariť; biely‘. Porov. i ↗ *brečtan,* ↗ *brest.*

brezivý odb. ‚oplodnený (o samiciach poľnohospodárskych zvierat)‘, staršie *brezí* ‚teľný, kotný‘ (od 18. stor.) • Od psl. **berdj-*, ktoré sa porovnáva s lat. *forda* ‚teľná krava‘ – ide o odvodeniny od ide. **bher-* ‚niesť‘ (ďalej pozri ↗ *brať*); z významového hľadiska ‚(o samici) nesúca plod‘ > ‚brezivá‘. V slk. by sme očakávali znenie **bredzí*, **bredzivý;* formy so *-z-* môžu byť podľa dial. *brezavý* ‚(o statku) majúci na srsti biele fľaky‘ (súvisí s ↗ *breza*), resp. i pod vplyvom čes. *březí* ‚brezivý‘ (**berdjь*).

brhlík ‚zool. Sitta‘ (od *18. stor.) • Zdrobnenina od **brhol*, z psl. **bьrgъlъ*, čo je azda odvodenina od psl. **bergti* ‚strážiť, ochraňovať ap.‘ (porov. csl. *brěšti* (БРѢШТИ), rus. *beréč* (*беречь*) ‚id.‘ a i.), súvisiaceho s gót. *baírgan*, nem. *bergen* ‚schovávať; zachraňovať‘, lit. *bìrginti* ‚šetriť‘ a i. – všetko od ide. **bherĝh-* ‚chrániť, strážiť ap.‘. Pomenovanie súvisí s tým, že brhlík zahradzuje vstupný otvor na hniezde, aby chránil svoje mláďatá.

brhliť expr. ‚trieť, drhnúť, šúchať‘ (od 19. stor.) • Vysvetľuje sa ako možná obmena východiskového **brliť* (novšie *h* z expresívnych príčin, resp. podľa ↗ *drhnúť*?), z psl. **bьrliti*, zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *bŕľať sa.*

brička ‚ľahký vozík na dopravu osôb‘ (od 19. stor.) • Asi z poľ. *bryczka*, ktorého východiskom je nem. *Birutsche* ‚ľahký (dvojkolesový) voz‘, tal. pôvodu (spis. *barroccio*, dial. i *biroccio*). Tal. výraz vznikol na základe neskorého lat. *birotium* ‚dvojkolesový voz‘, od ↗ *bi-* a lat. *rota* ‚koleso‘.

bridký expr. ‚hnusný, odporný‘ (od 17. stor.) • Psl. **bridъkъ*, čo je rozšírenie psl. **bridъ* (porov. staršie čes. *břídý* ‚ostrý, odporný‘ ap.), odvodeného od slovesa **briti* ‚rezať‘; ďalej pozri ↗ *britva.* Význam psl. **bridъ* sa posunul v smere ‚rezať‘ > ‚režúci; ostrý; vzbudzujúci bolestivý, nepríjemný pocit‘ > ‚odporný, hnusný‘. Z odvodenín: ***bridiť sa*** ‚protiviť sa, hnusiť sa‘. Pozri aj ↗ *britký,* ↗ *bridlica.*

bridlica ‚vrstvovitá hornina (používaná ako krytina)‘ (od 19. stor.) • Nie celkom jasné – azda od psl. **bridla*, **bridlo*, odvodzovaných od psl. **briti* ‚rezať, štiepať ap.‘ (↗ *britva*); v takom prípade z významového hľadiska ‚niečo rozštiepené‘ > ‚vrstvovité‘ ap. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad skríženia výrazov ↗ *bridký* (vo význame ‚ostrý, drsný‘) a *škridlica* (↗ *škridla*).

bridž ‚kartová hra‘ (od 20. stor.) • Z angl. *bridge.* Hra (pochádzajúca z Blízkeho východu) je v angl. najskôr doložená pod názvom *biritch* (neznámeho pôvodu; jedna domnienka tu hľadá spojenie tur. *bir* ‚jeden‘ a *üç* ‚tri‘), ktorý sa ľudovoetymologicky zblížil s domácim angl. *bridge* ‚most‘ – azda preto, že hru hrajú dve

dvojice hráčov, ktorých členovia sedia oproti sebe, akoby spolu vytvárali most.

brieždiť sa (od 19. stor.) • Psl. **brěždžiti sę*, čo je odvodenina od psl. **brězgъ* ‚úsvit', predstavujúceho formálny variant k psl. **brěskъ* (porov. čes. *roz-břesk-nouti se* ‚rozbrieždiť sa' ap.), ktoré sa porovnáva so stind. *bhrā́jate* ‚svieti, žiari', lit. *brė̃kšti* ‚svitať'.

brífing publ. ‚tlačová porada' (od 20. stor.) • Z angl. *briefing*, od slovesa *to brief* ‚poskytovať informácie', pôvodne ‚poskytovať právnemu zástupcovi informácie o prípade ap.' – ide o odvodeninu od angl. *brief* ‚zhrnutie skutočností o prípade', prevzatého fr. prostredníctvom z lat. *breve* ‚(to) krátke; stručný prehľad, zhrnutie', od lat. *brevis* ‚krátky, stručný'.

brigáda ‚vojenské teleso vyššie ako pluk' (od 19. stor.) • Z fr. *brigade*, čo je prevzatie z tal. *brigata* ‚skupina ľudí; vojenská jednotka', odvodeného od staršieho tal. *brigare* ‚združovať sa'. – **brigadírka** [-d-] ‚plochá vojenská čiapka' (od 20. stor.) • Od staršieho *brigadír* ‚veliteľ brigády' (od 18. stor.), čo je prevzatie z nem. *Brigadier* – východiskom výrazu je fr. *brigadier*, odvodené od fr. *brigade*.

briketa ‚zlisovaný uhoľný prach ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *briquette*, doslova ‚tehlička' (podľa tehlovitej formy, do akej sa lisuje uhoľný prach), čo je zdrobnenina od fr. *brique* ‚tehla', prevzatého zo strhol. *bricke*, ktoré súvisí s nem. *brechen*, angl. *to break* ‚lámať'.

brilantný ‚vynikajúci, znamenitý' (od 19. stor.) • Z fr. *brillant*, čo je príčastie od fr. *briller* ‚žiariť, lesknúť sa; skvieť sa' (k významu porov. *skvieť sa: skvelý*), prevzatého z tal. *brillare* ‚id.'. Pre tal. sloveso sa predpokladá zvukomalebný pôvod, podľa iného výkladu však súvisí s lat. *bēryllus* (↗ *beryl*). – **briliant** ‚brúsený diamant' (od 18. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom nem. *Brillant* [-lj-] – z fr. *brillant*, čo je substantivizovaná forma fr. *brillant* ‚lesknúci sa'.

brinkať expr. ‚(slabo) rinčať' (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od hláskového komplexu *b-r-k;* porov. i ↗ *brnkať*.

brioška [-i-o-] ‚druh jemného pečiva' (od 20. stor.) • Z fr. *brioche*, pôvodne ‚koláč z mieseného cesta', čo je odvodenina od staršieho fr. *brier* ‚miesiť (cesto)', germ. pôvodu.

briskný kniž. ‚prudký, rázny' (od 20. stor.) • Z fr. *brusque*, čo je prevzatie z tal. *brusco*, pôvodne ‚trpkastý; nevrlý'. Východiskom výrazu je neskoré lat. *brūscus* ‚listnatec tŕnitý', ktoré vzniklo asi skrížením lat. *rūscus* ‚id.' (nejasného pôvodu) a lat. **brūcus* ‚vresovec', resp. germ. **brust* ‚kefa'. V tal. slove nastal významový posun ‚tŕnitý, pichľavý' > ‚trpký' (o chuti), resp. ‚drsný, prudký' (o správaní).

britký expr. ‚ostrý, strohý' (od 18. stor.) • Etymologicky asi totožné s ↗ *bridký*, písanie s *-t-* sa vysvetľuje možným zblížením s ↗ *britva*.

britva (od 15. stor.) • Psl. **britva*, názov nástroja od psl. **briti* ‚holiť sa' (porov. stsl. *briti sę* (БРИТИ СѦ) ‚id.' ap.), pôvodne ‚rezať' – výraz je odvodený od ide. *bher-* ‚opracúvať ostrým predmetom, vyrývať, rezať, štiepať ap.'; ďalej pozri ↗ *brániť*[1]. Pozri aj ↗ *bridký*, ↗ *bridlica*, ↗ *britký*, ↗ *brojiť*, ↗ *brud*.

brizolit ‚omietka s kremičitým pieskom a cementom' (od 20. stor.) • Podľa čes. *břízolit*, *břizolit*, od miestneho názvu *Horní Bříza* (nálezisko kaolínu); koncové *-lit* je podľa gr. *lithos* (λίθος) ‚kameň'.

bŕkať expr. ‚splašene behať, lietať', staršie ‚vydávať zvuk *bŕ*' (od 17. stor.) • Azda už psl. **bъrkati*, zvukomalebného pôvodu.

brko ‚veľké vtáčie pero (na krídlach)' (od 17. stor.) • Azda už psl. **bъrko*, čo je pravdepodobne odvodenina od ide. **bher-* ‚opracúvať ostrým predmetom; ostrý ap.' (ďalej pozri ↗ *brániť*[1]) – pôvodný význam bol asi ‚predmet s ostrým hrotom, ostrý výrastok ap.'. Pozri aj ↗ *brčkavý*.

bŕľať sa expr. ‚prehrabávať sa, kutrať sa' (od 19. stor.) • Azda už psl. **bъrl(j)ati sę*, od rovnakého koreňa ako psl. **bъrliti sę* (ďalej pozri ↗ *brhliť*); zvukomalebného pôvodu. – **brloh** (od 17. stor.) • Psl. **bъrlogъ*, pravdepodobne odvodenina od koreňa **bъrl-* (↗ *brhliť*).

brmbolec ‚ozdobná guľka (z textilu)' (od 19. stor.) • Zrejme expresívna obmena pôvodného *bombolec* ‚menší guľovitý al. podlhovastý predmet, hrčka, kúsok niečoho' (tak dial.), odvodeného od **bomboľ* (porov. i dial. *brmboľ* ‚strapec, kystka'), od koreňa *bomb-* (porov. dial. *bombuľa* ‚guľovitý predmet' i ‚ozdobná kystka, brmbolec'), čo je asi obmena – s druhotným *-m-* – koreňa *bob-*, zachovaného v ↗ *bobuľa*.

brnavý ‚hnedý, hnedastý' (od 17. stor.) • Odvodzuje sa od *brnieť* ‚černieť, tmavieť' (↗ *brnieť*[2]), nemožno tu vylúčiť ani vplyv významovo blízkeho ↗ *barnavý*.

brnčať ↗ *brnkať*

brnenie ‚kovové ochranné oblečenie, pancier', staršie ‚vystrojovanie pancierom' (od 18. stor.) • Od staršieho *brniť* ‚zakrývať pancierom'

(18. stor.; porov. ***o-brniť*** ‚vyzbrojiť brnením'), odvodeného od **brňa* (porov. stčes. *brně* ž. mn. ‚brnenie, pancier') – ide o prevzatie germ. pôvodu (porov. sthnem. *brunna*, *brunnī*, nem. *Brünne* ‚časť stredovekého rytierskeho výstroja chrániaca krk'), pričom východiskový výraz pochádza asi z kelt. jazykov (porov. ír. *bruinne*, *broinne* ‚hruď', t. j. pôvodne tu išlo o ‚ochrannú vrstvu na hrudi').

brnieť[1] ‚zvučať, zunieť, znieť' (od 18. stor.) • Psl. **brъněti*[1], zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *obrna*. – **brnieť**[2] expr. ‚černieť, tmavieť' (od 19. stor.) • Psl. **brъněti*[2], súvisiace s psl. **broněti (sę)*; ďalej pozri ↗ *bronieť*.

brnkať (od *17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od hláskového komplexu *b-r-k*; porov. aj ↗ *brinkať*, ↗ *bručať*. Od rovnakého koreňa je aj ***brnčať***.

brod (od *12. stor.) • Psl. **brodъ*; od psl. **bresti* (**bred-ti*; z toho slk. dial. *brésť* ‚brodiť sa'), súvisiaceho s alb. *bredh* ‚túlať sa, behať, blúdiť', lit. *brìsti*, lot. *brist* ‚brodiť sa' – všetko od ide. **bhred(h)-* ‚brodiť sa'. Sloveso ***brodiť (sa)*** môže byť odvodené od *brod*, ale môže byť aj reflexom psl. **broditi* ako iteratíva k psl. **bresti*. Pozri aj ↗ *zabŕdať*.

brojiť kniž. ‚stavať sa na odpor' (od 18. stor.) • Psl. **brojiti*, súvisiace s psl. **briti* ‚rezať' (ďalej pozri ↗ *britva*); z významového hľadiska asi ‚rezať' > ‚konať' (k významovému zovšeobecneniu porov. i stpoľ. *broić* ‚robiť' ap.) > ‚konať niečo zlé, klásť odpor ap.'. Z odvodenín: ***rozbroj*** kniž. ‚spor, nepokoj, roztržka' (od *roz-brojiť*, pôvodne azda ‚[rezaním] rozdeliť, rozdeľovať ap.'? porov. i staršie slk. *rozbrojiť sa* ‚rozpadnúť sa, zrútiť sa'). Pozri aj ↗ *zbroj*.

brojler ‚výkrmné kurča' (od 20. stor.) • Z angl. *broiler*, doslova ‚kurča na grilovanie' – slovo je odvodené od angl. *to broil* ‚piecť, grilovať', čo je asi prevzatie z fr. *brûler* ‚páliť, pražiť'. Navrhovaný domáci ekvivalent *pečenáč* sa nezaužíval.

brok ‚drobný guľatý náboj' (od 17. stor.) • Z nem. *Brocken* (staršie i *Brocke*), doslova ‚odlomený kúsok'; súvisí s nem. *brechen* ‚lámať'. Z odvodenín: ***brokovnica*** ‚puška na brokové náboje'.

brokát ‚ťažká hodvábna látka pretkávaná zlatými al. striebornými niťami' (od 18. stor.) • Z tal. *broccato*, čo je pôvodne príč. min. trpné od tal. *broccare* ‚prešiť, pretkať niťou' – výraz je odvodený od tal. *brocco* ‚kovový hrot ap.', ktorého východiskom je lat. *brocchus*, *broccus* ‚(o zuboch) vystupujúci, vyčnievajúci' (z toho v ľud. lat. ‚niečo ostré, tŕň, hrot ap.'). Pozri aj ↗ *brožovať*. – **broker** fin. slang. ‚dohodca' (od 20. stor.) • Z angl. *broker*, prevzatého fr. prostredníctvom z lat. **broccātor*, od lat. **broccāre* ‚naraziť sud', doslova asi ‚prepichnúť (niečím ostrým)', od ľud. lat. *broccus*. Výraz pôvodne označoval asi drobného predajcu vína, neskôr sa jeho význam mohol zovšeobecniť v smere ‚maloobchodník', odtiaľ ‚kto nakupuje s cieľom ďalej predávať' > ‚sprostredkovateľ obchodu, dohodca ap.'. – **brokolica** ‚druh zeleniny' (od 20. stor.) • Z tal. *broccolo*, čo je odvodenina od tal. *brocco* ‚kovový hrot; vetvička, výhonok'.

brokovnica ↗ *brok*

bróm ‚jedovatá kvapalina, halový chemický prvok' • Názov (fr. *brome*) utvoril v r. 1826 fr. chemik A.-J. Balard na základe gr. *brōmos* (βρῶμος) ‚zápach'; pomenovanie súvisí s vlastnosťami prvku.

bronchitída lek. ‚zápal priedušiek' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *bronchītis*, od lat. *bronchia* mn. ‚priedušky', čo je prevzatie z gr. *bronchia* mn. (βρόγχια), odvodeného od gr. *bronchos* (βρόγχος) ‚priedušnica; hrdlo'.

bronieť kniž. ‚černieť, tmavieť; červenieť, zapaľovať sa' (od 19. stor.) • Psl. **broněti (sę)*; odvodenina od farebného označenia **bronъ*, ktoré sa porovnáva so stind. *bradhnáḥ* ‚bledočervený, žltkastý, červenohnedý' (ide. **bhrodh-no-* ‚hnedastý'); iný výklad ho usúvzťažňuje so stind. *babhrúḥ* ‚(červeno)hnedý', gr. *frȳnē* (φρύνη) ‚ropucha' (t. j. ‚hnedé zviera'), nem. *braun* ‚hnedý', lit. *bė́ras* ‚hnedý' – všetko od ide. **bher-* ‚lesklý, svetlohnedý'; ďalej pozri ↗ *bobor*. Pozri aj ↗ *brnieť*[2].

brontosaurus zool. ‚vyhynutý rod veľjašterov' (od 20. stor.) • Zo zool. lat. *Brontosaurus* – názov bol utvorený na základe gr. *brontē* (βροντή) ‚hrom' (údajne s cieľom vyjadriť obrovskú veľkosť živočícha) a *sauros* (σαῦρος) ‚jašterica'.

bronz ‚zliatina medi s cínom, resp. s iným kovom' (od 19. stor.) • Z tal. *bronzo*, ktoré bolo prevzaté arab. prostredníctvom z perz. *piring*, *birinğ* ‚meď'.

broskyňa ‚bot. Persica' (od *18. stor.) • Pôvodne *breskyňa* (tak dial.), z psl. **berskynji*, čo je odvodenina od psl. **bersky*, gen. **berskъve*; odtiaľ i dial. *breskva* ‚id.'. Ide o staré prevzatie z lat. *persica* ‚broskyňa', t. j. ‚perzské ovocie' (od lat. *Persia* ‚Perzia'); novšie začiatočné *bro-* v *broskyňa* je asi podľa staršieho **brosky* ‚kapusta' (porov. i stčes. *broskev* ‚kapustovitá

rastlina'), ktoré bolo prevzaté z lat. *brassica* ,id.'.

brošňa ,ozdobná spona', staršie *broša* (od 19. stor.) • Z fr. *broche* (pôvodne ,ostrá kovová tyč'), ktorého východiskom je ľud. lat. **brocca*, od lat. *brocchus, broccus* ,(o zuboch) vystupujúci, vyčnievajúci'. Pozri aj ↗ *brokát*, ↗ *brožovať*.

brovning ,druh automatickej pištole' • Podľa J. M. Browninga (1855 – 1926), amer. konštruktéra strelných zbraní.

brožovať ,zošívať knihu', staršie *brošovať* (od *19. stor.) • Z fr. *brocher*, pôvodne ,prestykávať; zošívať (stehmi)', čo je odvodenina od fr. *broche* ,spona' (↗ *brošňa*). Z odvodenín: ***brožúra*** (fr. *brochure*).

bršlen ,bot. Euonymus' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; z hľadiska pôvodu asi totožné s ↗ *praslen* (od ↗ *priasť*) – k významu porov. nem. *Spindel-baum* ,bršlen' (od nem. *Spindel* ,vreteno'), údajne podľa toho, že tobolka so stonkou pripomína vreteno, resp. podľa zhotovovania vretien z bršlenového dreva. Podobu slova mohlo ovplyvniť aj ↗ *brečtan* (resp. podobné formy) – azda i preto, že obidve dreviny obsahujú jedovaté látky.

bručať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od hláskového komplexu *b-r-k/č-;* porov. i ↗ *brnkať*.

brud kniž. ,nečistota, špina, hnus' (od 18. stor.) • Psl. **brudъ*, nejasného pôvodu. Odvodzuje sa od ide. **bher-* ,rezať ap.' (ďalej pozri ↗ *britva*), pričom sa predpokladá významový vývin ,režúci, ostrý' > ,majúci ostrú, nepríjemnú chuť' > ,nepríjemný, nechutný, hnusný; hnus, špina'; iný výklad vychádza z ide. **bher-* ,kypieť, dvíhať sa (pri kvasení ap.)' (porov. lat. *fermentum* ,nápoj z jačmeňa, kvas' a i.) s významovým posunom ,čo vzniká kvasením, kysnutím ap.' > ,nečistota'.

brucho (od 15. stor.) • Psl. **brjucho* (**bhreus-*); súvisí so stír. *brú* ,brucho', nem. *Brust*, angl. *breast* ,hruď, prsia' a i. – všetko od ide. **bhreu-s-* ,vzdúvať (sa); klíčiť, vyrážať'. Z odvodenín: ***brušný, bruchovravec*** (↗ *vravieť*) a i.

brunet ,tmavovlasý človek' (od 20. stor.) • Z fr. *brunet*, od fr. *brun* ,hnedý', prevzatého z germ. jazykov (porov. sthnem. *brūn*, nem. *braun* ,hnedý' a i.).

brúsiť (od 17. stor.) • Psl. **brusiti;* súvisí s lit. *braukýti* ,vytierať, stierať', *braũkti* ,stierať, zhŕňať, trepať (ľan)' – všetko od ide. **bhreu-k/k̂-* ,dotýkať sa, hladiť ap.'. Z odvodenín: ***brús, brúska*** (zariadenia na brúsenie). Pozri aj ↗ *obrus*. – **brusnica** ,bot. Vaccinum' (od 18. stor.) • Psl. **brusьnica*, od psl. **brusьnъ* ,súvisiaci s brúsením' (> slk. ***brúsny***), od **brusiti*. Pomenovanie súvisí s tým, že zrelé plody sa ľahko zbierajú, pričom sa naraz zhŕňajú („zbrusujú") vo väčších množstvách zvláštnym náradím.

brušný ↗ *brucho*

brutálny ,surový, hrubý' (od 19. stor.) • Z lat. *brūtālis*, od lat. *brūtus* ,ťažký, nemotorný; tupý, hlúpy, nerozumný'. – **brutto** ,hrubý, celkový' (od 20. stor.) • Z tal. *brutto*, ktorého východiskom je lat. *brūtus* ,ťažký'. Súčasný význam vznikol v spojení *brutto peso* ,ťažká váha', odtiaľ aj ,váha vrátane dodatočnej hmotnosti (obal ap.)'.

brva (od 18. stor.) • Psl. **bry*, gen. **brъve;* súvisí so stind. *bhrū́ḥ*, avest. *brvat-*, toch. A *pärwāṃ*, B *pärwāne* du., gr. *ofrŷs* (ὀφρῦς), stír. *-brū*, nem. *Braue*, lit. *bruvìs* ,obočie' a i. – všetko od ide. **bhrū-* ,obočie'. Z odvodenín: ***obrva.***

brvno (od *13. stor.) • Psl. **brъvьno;* odvodenina od psl. **brъvь* ,klada' (porov. stčes. *břev* ,klada, lavica cez vodu' a i.), ktoré sa porovnáva s gal. *briua*, stsev. *brú*, nem. *Brücke* ,most' ap. – všetko od ide. **bhrū-*, **bhrēu-* ,brvno; most'. Pozri aj ↗ *rahno*.

bryndza ,mäkký výrobok z ovčieho syra' (od 16. stor.) • Z rum. *brânză* (na Slovensko preniklo počas tzv. valašskej kolonizácie v Karpatoch), doslova ,syr'; bez jednoznačného výkladu. Východisko výrazu sa niekedy hľadá v jazykoch starého Balkánu, preto sa rum. *brânză* odvodzuje od dáckeho **brandia* ,čo zväčšuje objem, čo dozrieva' (od ide. **bhrendh-* ,napúchať', porov. lit. *bręsti* ,dozrievať' a i.), resp. vysvetľuje sa ako prevzatie z alb. *brendësa* mn. ,vnútornosti', od alb. *brenda* ,vnútri' (podľa používania zvieracích vnútorností pri výrobe mliečnych produktov; pozri aj ↗ *kľag*). Iné výklady predpokladajú román. pôvod výrazu a vychádzajú z lat. *brandium, brandeum* ,ľanová plachta' (s ďalším vývinom ,obsah plachty' > ,v plachte dozrievajúci syr'), resp. z román. **prensa*, od lat. *premere, pressum* ,tlačiť' , t. j. bryndza ako ,vytláčaný syr'; porov. ↗ *žinčica*.

brýzgať expr. ,nadávať, špiniť' (od *16. stor.) • Psl. **bryzgati;* vysvetľuje sa ako variant psl. **bruzgati* (porov. čes. dial. *brúzgat sa* ,babrať sa v niečom' ap.), resp. ako znelý variant psl. **pryskati* (ďalej pozri ↗ *prýštiť*) – v obidvoch prípadoch ide o slová zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *nabrznúť*.

brzda (od *19. stor.) • Azda podľa čes. *brzda*, zavedeného v období národného obrodenia podľa jsl. jazykov (sln. *bŕzda* ap.) – východiskom príslušného výrazu je psl. **brъzda*, porovnávané so strír. *brot* ‚bodec', sthnem. *brort*, stsev. *broddr* ‚hrot, šíp', lit. *bruzdùklis* ‚drevený kolík; uzda'.

brzlík hovor. ‚týmus' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *brzlík*, čo je prevzatie z nem. *Briesel*, odvodeného od nem. *Bries* (pôvodne označenie prsnej žľazy u mladých teliat), ktoré azda súvisí s nem. *Brust* ‚hruď'.

bubák ‚strašidlo' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa citoslovca *bu-bu!*, znázorňujúceho strašenie.

bubeník, bubienok ↗ *bubon*

bublať (od *16. stor.) • Psl. **bǫbъlati*, nie celkom jasné. Odvodzuje sa od koreňa **bǫb-*, azda zvukomalebného pôvodu (ďalej pozri ↗ *bubon*); iný výklad považuje koreň **bǫb-* za variant (s nazalizáciou) koreňa **bob-*, zachovaného v ↗ *bobuľa*. Z odvodenín: ***bublina***.

bubon (od *13. stor.) • Dial. i *buben* (porov. aj odvodené ***buben-ík, bubien-ok***); z psl. **bǫbъnъ*, **bǫbьnъ*, od zvukomalebného koreňa **bǫb-* (ide. **baˣmb-*), porov. i gr. *bombos* (*βόμβος*) ‚tupý zvuk' (↗ *bomba*), stsev. *bumba* ‚bubon', ↗ *bublať* ap.

bucko hypok. ‚bucľaté dieťa; drobný tučný človek' (od 18. stor.) • Azda od zvukomalebného koreňa **buc-* s významovým vývinom ‚vydávať zvuk, fúkať' > ‚nafukovať, nadúvať' > ‚(kto má) nafúkané, plné líca ap.'; porov. i ***buc-ľ-atý*** expr. ‚majúci plné, okrúhle líca, formy' (staršie *buc--n-atý*).

bučať (od 17. stor.) • Psl. **bučati* – odvodenina od **bukati*, doslova ‚vydávať zvuk *bu*'; zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *býk*.

buď ‚alebo' (od 15. stor.) • Pôvodne tvar rozkazovacieho spôsobu od slovesa ↗ *byť* (*buď!* < **budi* < psl. **bǫd-i*; ďalej pozri ↗ *budem*); z významu želania (t. j. aby sa niečo stalo) sa vyvinul význam alternatívy.

búda, staršie i *bôdka* (od *15. stor.) • Zo strhnem. *buode*, *būde* (nem. *Bude*), ktoré súvisí s nem. *bauen* ‚stavať'. Z odvodenín: ***budovať*** (pôvodne ‚stavať búdy, prístrešky ap.'), od toho ***budova***.

budem (od 15. stor.) • Psl. **bǫdǫ* ‚budem, stanem sa', odvodzované od ide. **bheu-*, **bheu̯ə-* ‚rásť, vznikať' (↗ *byť*); koreň **bǫd-* sa interpretuje ako pôvodné **bhu̯-on-d-* (porov. i lat. formy s *-bundus* typu *mori-bundus* ‚ktorý má umrieť; umierajúci' ap.), resp. **bhū-n-d-*. K súvislosti obidvoch koreňov porov. prípady typu *do-byť*: ***na-do-bud-núť***, *po-byt*: ***po-bud-núť***; slk. ***pri--bud-núť***, ***u-bud-núť***: čes. *při-být*, *u-být* ap. Z odvodenín: ***budúci*** (psl. **bǫdǫtjь*). Pozri aj ↗ *buď*, ↗ *zabudnúť*.

budhizmus ‚indické náboženské učenie' (od 20. stor.) • Podľa jeho zakladateľa Buddhu (stind. *Buddháḥ*, vlastným menom Siddhártha Gautama, asi 560 – 480 pred Kr.), doslova ‚prebudený; ktorý je pri vedomý, dospel k istému stupňu vedomia, osvietený' (**budh-to-*, od ide. **bheudh-*; ku koreňu pozri ↗ *bdieť*).

budiť (od 17. stor.) • Psl. **buditi* (**bhoudh-*); kauzatívum k psl. **bъděti* (↗ *bdieť*), doslova ‚spôsobovať, aby niekto bdel, prestal spať ap.'. Z odvodenín: ***prebudiť***, k tomu ***prebúdzať*** (**-budjati*); ***vzbudiť***, ***vzbudzovať*** ap.

budova, budovať ↗ *búda*

budúci ↗ *budem*

budzogáň, buzogáň ‚ťažký kyjak' (od 16. stor.) • Z maď. *buzogány*, čo je prevzatie z turk. jazykov – východiskom je turk. **buzyan-*, aktívne príčastie od turk. **buz-* ‚rozbíjať, ničiť'.

bufet ‚zariadenie na rýchle občerstvenie' (od 20. stor.) • Z fr. *buffet* (najskôr doložené vo významoch ‚malá stolička; stôl'); etymologicky nejasný výraz.

bugina hovor. ‚skladací detský kočík' (od 20. stor.) • Odvodené od **bugy*, prevzatého z amer. angl. *buggy*, čo je skrátenie spojenia *baby buggy*, od angl. *baby* ‚dieťatko' (zdrobnenina od angl. *babe* ‚dieťatko'; slovo detskej reči) a *buggy* ‚ľahký voz (s koňom al. dvoma); detský kočík', neznámeho pôvodu.

buchar tech. ‚veľké strojové kladivo na tvarovanie kovov' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *buchar*, ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z nem. *Poch--hammer*, čo je zloženina nem. *pochen* ‚klepať, biť; rozbíjať, roztĺkať' (asi zvukomalebného pôvodu) a *Hammer* ‚kladivo' (germ.); forma *buchar* vznikla pravdepodobne zblížením s čes. *bouchati* (↗ *búchať*), *buchati* ‚búšiť'.

búchať (od 17. stor.) • Psl. **buchati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***buch-ot-ať***, od toho ***buchot; búšiť*** (už psl. **bušiti*); ***vybuchnúť***, od toho ***výbuch, výbušný; rozbuška*** (k staršiemu *roz-buchnúť* ‚buchnutím rozlomiť', **rozbušný*), a i. Pozri aj ↗ *buchar*, ↗ *buchnát*, ↗ *buchta*, ↗ *obuch*.

buchnát expr. ‚úder päsťou do chrbta', staršie i *buchnáta* (od 19. stor.) • Asi zo strlat. *pugnata* ‚úder', od lat. *pūgnus* ‚päsť; úder päsťou'

(pôvodne výraz z prostredia lat. škôl?); novšie *buchn-* je akiste podľa *buchnúť* (↗ *búchať*), k významu porov. rovnoznačné *búchanec*.

buchta ,plnený koláč z kysnutého cesta' (od *13. stor.) • Odvodenina od **buchtať* (porov. sln. *buhtáti se* ,opúchať, puchnúť' a i.) s významom typu ,(o ceste) kysnúť' – ide o staré intenzívum (azda už psl. **buchъtati*) od slovesa ↗ *búchať;* významový posun ,búchať ap.' > ,zväčšovať objem, (o ceste) kysnúť' súvisí so zvukmi (praskanie ap.), ktoré sprevádzajú takéto procesy. Význam ,malá tučná žena' vznikol na základe tvarovej podobnosti; *buchta* ,úder päsťou do chrbta, buchnát' je zrejme odvodené od intenzíva **buchtať* v prvotnom význame ,(silne) búchať, udierať'.

bujak ,býk' (od *14. stor.) • Psl. **bujakъ*, od psl. **bujь* (ďalej pozri ↗ *bujný*); z významového hľadiska pôvodne ,bujné, silné zviera' ap. – **bujarý** ,bujný' (od 19. stor.) • Azda už psl. **bujarъ*, odvodzované od psl. **bujь* (↗ *bujný*); menej pravdepodobný sa tu zdá predpoklad pôvodného **buje-jarý* ako zloženiny ↗ *bujný* a ↗ *jarý*. – **bujdošiť** hovor. expr. ,samopašne sa správať' (od 19. stor.) • Od staršieho *bujdoš* ,samopašný človek, tulák' (od 18. stor.), čo je nie celkom jasná odvodenina od koreňa *buj-* (↗ *bujný*). – **bujný** (od 17. stor.) • Psl. **bujьnъ*, odvodenina od psl. **bujь*, ktoré sa odvodzuje od ide. **bheu-*, **bheu̯ə-* ,rásť, vznikať' (↗ *byť*), čo predpokladá vývin v smere ,rásť' > ,nadobúdať silu' > ,silný, bujný'.

bujón ,čistý hovädzí vývar', staršie *bulion* (od 18. stor.) • Z fr. *bouillon* – od fr. *bouillir* ,vrieť', ktorého východiskom je lat. *bullīre* ,bublať; vrieť', odvodené od lat. *bulla* ,bublina' (pozri aj ↗ *bula*).

buk ,bot. Fagus' (od *13. stor.) • Psl. **bukъ*, čo je asi novší morfologický variant psl. **buky*, gen. **bukъve* ,buk' (porov. ↗ *azbuka*, ↗ *bukvica*), ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako prevzatie germ. pôvodu (porov. sthnem. *buohha*, nem. *Buche*, angl. *beech* ,buk' a i.) – východiskový germ. výraz azda súvisí s psl. **bъzъ* (↗ *baza*).

buket ,vôňa vína' (od 20. stor.) • Z fr. *bouquet (de vin)*, pôvodne ,zväzok voňavých rastlín pridávaných do vína (*vin*)' – odvodenina od fr. *bouquet* ,kytica; zväzok rastlín' (odtiaľ aj význam ,[určitá] vôňa vína, získaná po pridaní zväzku aromatických bylín'), germ. pôvodu. S ↗ *bukréta* etymologicky nesúvisí.

buklé ,koberec z hrubej priadze', pôv. pís. *bouclé* (od 20. stor.) • Podľa spojenia *buklé koberec*, ktoré však pôvodne označovalo koberec z *buklé* priadze, od *buklé* vo význame ,majúci hrubší (uzlíčkový, zrnitý ap.) povrch; (o priadzi) zdobený slučkami z nite'. Výraz je prevzatý z fr. *bouclé*, čo je príč. min. trpné od fr. *boucler* ,zaokrúhliť sa, získať okrúhlu formu', od fr. *boucle* ,predmet okrúhleho tvaru', ktorého východiskom je lat. *buccula*, doslova ,líčko', čo je zdrobnenina od lat. *bucca* ,(nafúknuté) líce'; význam sa posunul v smere ,líce' > ,okrúhly predmet'. Porov. i ↗ *puklica*[1].

bukréta zastaráv. ,kytica' (od 17. stor.) • Z maď. dial. *bukréta* (spis. *bokréta*), čo je odvodenina od maď. *bokor* ,ker, krík; viazanica', neznámeho pôvodu. S ↗ *buket* etymologicky nesúvisí.

buksa hovor. zastaráv. ,schránka; peňaženka' (od 17. stor.) • Z nem. *Buchse* (i *Büchse*), ktorého východiskom je lat. *pyxis*, *puxis*, prevzaté z gr. *pyxis* (*πυξίς*) ,schránka (z buxusového dreva)', od gr. *pyxos* (*πύξος*) ,buxus', čo je prevzatie neznámeho pôvodu; ďalej pozri ↗ *buxus*. Pozri aj ↗ *piksľa*.

bukvica ,plod buka' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *bukva* (od *16. stor.), ktorého východiskom je psl. **buky*, gen. **bukъve* ,buk'; ďalej pozri ↗ *buk*.

bula ,dôležitá listina panovníka al. cirkevného predstaviteľa vybavená pečaťou' (od 17. stor.) • Zo strlat. *bulla* ,listina s pečaťou', ktorého východiskom je lat. *bulla* ,pečať' (pôvodne asi ,vodná bublina', z toho ,okrúhly predmet' > ,vosková pečať'), príbuzné s psl. **bula*, **bulja* (↗ *buľva*). Porov. i ↗ *bilbord*, ↗ *biletár*, ↗ *bojler*, ↗ *bolero*, ↗ *bujón*, ↗ *bulletin*.

buldog ,plemeno psov' (od 20. stor.) • Z angl. *bulldog*, doslova ,býčí pes' (t. j. ,určený na štvanie býkov'), čo je zloženina angl. *bull* ,býk' a *dog* ,pes' (pozri aj ↗ *doga*). – **buldozér** ,stavebný stroj na rýpanie a premiestňovanie zeminy' (od 20. stor.) • Z angl. *bulldozer*, od slovesa *to bulldose*, *bulldoze* ,veľmi zbičovať, zbiť; vynútiť si niečo násilím', od angl. *bulldose* ,poriadna dávka (bičovania, bitky)', doslova ,býčia dávka' – výraz je zložený z angl. *bull* ,býk' (germ.) a *dose* ,dávka' (zodpovedá ↗ *dóza*[1]); k významu porov. *konská dávka*.

bulímia ,chorobne veľká chuť do jedenia s následným vracaním' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *būlīmia*, ktorého východiskom je gr. *būlīmiā* (*βουλιμία*) ,veľký hlad' – výraz je odvodený od gr. *būlīmos* (*βούλιμος*) ,vyhladovaný', doslova ,majúci býčí hlad', čo je zloženina gr. *būs* (*βοῦς*) ,býk' a *līmos* (*λιμός*) ,hlad'.

bulletin [bültén] ‚vestník' (od 20. stor.) • Z fr. *bulletin*, od stfr. *bullete* ‚odtlačok pečate; ním označená úradná správa ap.', odvodeného od stfr. *bulle* ‚pečať', čo je prevzatie zo strlat. *bulla;* ďalej pozri ↗ *bula.*

buľva ‚zdužnatená časť koreňa niektorých rastlín', staršie aj ‚očná guľa' (od 20. stor.) • Odvodenina od *buľa* (od 19. stor.), resp. od *búla* (od 18. stor.), ktorých východiskom je psl. **bula, *bulja* ‚niečo okrúhle', príbuzné s lat. *bulla* (↗ *bula*), nem. *Beule* ‚hrča' a i. – odvodzuje sa od ide. **b(e)u-, *bh(e)ū-* ‚nafúknuť, vzdúvať (sa)' (odtiaľ asi aj ‚niečo nafúknuté' > ‚okrúhle' ap.), azda zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *špúliť.*

bulvár ‚široká ulica vo veľkom meste (so stromoradím uprostred)' (od 19. stor.) • Z fr. *boulevard*, pôvodne ‚ochranný val, mestské hradby z brvien' (prevzatie z hol. *bolwerk* ‚bašta, hradba, opevnenie') – v Paríži slovo nadobudlo význam ‚široká ulica na mieste bývalých mestských hradieb', odtiaľ neskôr všeobecne ‚široká ulica vo veľkomeste'. ***B-na tlač*** (podľa nem. *Boulevard-presse*) sa pôvodne vzťahovalo na (senzáciechtivé) noviny, predávané hneď po vytlačení na veľkomestských bulvároch.

buly šport. ‚vhadzovanie' (od 20. stor.) • Z angl. *bully*, pôvodne ‚(pri futbale) bitka, šarvátka'; slovo nejasného pôvodu.

bum, bums cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

bumbaj pejor. ‚nadávka nedvižnému, tučnému človeku' (od 19. stor.) • Zrejme od slovesa zachovaného v dial. *bumbať* ‚piť', zvukomalebného pôvodu, asi z detskej reči – pôvodne azda o veľa pijúcich, dobre živených deťoch, vo vzťahu k dospelým ako pejoratívum (porov. i dial. *bumbajstvo* ‚jedáctvo a pijanstvo').

bumerang ‚drevená zbraň austrálskych domorodcov' (od 20. stor.) • Z domorodých jazykov Austrálie, do Európy preniklo v 19. stor. prostredníctvom angl. *boomerang.*

bunda ‚krátky športový kabát', zastaráv. ‚kožuch', expr. ‚hustá srsť (psa), vlna (ovce) ap.' (od 17. stor.) • Z maď. *bunda*, ktorého východiskom je asi staršie *bonta*, prevzaté zo strhnem. *bunt* ‚čierno-biely; čierno-biela kožušina' (dnešné nem. *bunt* ‚pestrý'). Nem. slovo sa vysvetľuje ako prevzatie z lat. *pūnctus* ‚bodanie, pichanie', od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodať, pichať' – pôvodne sa vzťahovalo na čierne výšivky na bielom podklade, odtiaľ význam ‚čierno-biely (prúžkovaný i škvrnitý; aj o kožušine)'. – **bundáš** hovor. ‚pes s hustou dlhou srsťou' (od 19. stor.) • Z maď. *bundás*, od maď. *bunda* ‚kožušina; chumáčovité chlpy'.

bungalov ‚(v trópoch) ľahký jednoposchodový dom; dom určený na letnú rekreáciu' (od 20. stor.) • Z angl. *bungalow* (pôvodne z indickej angl.), doslova ‚bengálsky (dom)' – z hind. *banglā* ‚bengálsky'.

buničina ‚celulóza' (od 20. stor.) • Podľa čes. *buničina*, od čes. *buňka* (↗ *bunka*) – vzniklo asi prekladom fr. *cellulose*, utvoreného na základe fr. *cellule* ‚bunka'; ďalej pozri ↗ *celulóza.* – **bunka** (od 20. stor.) • Z čes. *buňka* (pôvodne o komôrke v úli), čo je azda zdrobnenina od čes. *buně* ako reflexu psl. **bunja*, ktorého východiskom môže byť ide. **bheu-* ‚rásť, zväčšovať objem' (ďalej pozri ↗ *byť*) – k významu porov. i poľ. dial. *bunia, buńka* ‚tučná hlinená nádoba' ap.

bunker ‚(v boji) chránený pevný kryt' (od 20. stor.) • Z angl. *bunker*, pôvodne ‚sklad, pivnica' (porov. aj angl. *coal bunker* ‚uhoľný sklad'), odtiaľ význam ‚kryt'.

buntošiť expr. ‚búriť, poburovať' (od 20. stor.) • Odvodenina od staršieho *buntoš* ‚poburovateľ, burič' (od 19. stor.), uvoreného na základe staršieho *bunt* ‚sprisahanie, vzbura' (od *17. stor.) – východiskom výrazu je strhnem. *bunt* ‚spojenectvo, spojenci; sprisahanie, vzbura ap.' (nem. *Bund*), súvisiace s nem. *binden* ‚viazať; viazať sa, spájať sa, zlučovať sa'.

burácať, búrať, burcovať ↗ *búriť* – **burčiak** ‚mladé, kvasiace víno' (od 19. stor.) • Odvodzovalo sa od slovesa zachovaného v moravskom *burkať* ‚búriť (najmä zo sna)' (od ↗ *búriť*); názov môže byť motivovaný rýchlo prebiehajúcim („búrlivým") kvasením muštu.

burina (od 18. stor.) • Pravdepodobne obmena dial. *burian, buran* (nové zakončenie *-ina* podľa ↗ *bylina[1]*, ↗ *zelina* ap.?), ktoré je reflexom azda už psl. **burьjanъ* (označenie rôznych burín), nejasného pôvodu – vysvetľovalo sa ako odvodenina od psl. **buriti* (↗ *búriť*) s pôvodným významom typu ‚búrlivo, rýchlo sa rozrastajúca bylina ap.', ale aj ako možné prevzatie z turk. jazykov.

búriť (od 17. stor.) • Psl. **buriti;* porovnáva sa s nór. *bure* ‚bučať', lot. *baũruôt* ‚bučať (o býkoch)' a i. – pravdepodobne zvukomalebného pôvodu. V takom prípade išlo azda o pôvodné označenie zvuku vetra alebo hromu (porov. ↗ *búrka*), odtiaľ aj významy typu ‚prudko sa hýbať' (*more sa b-i*) > ‚prudko sa prejavovať; dávať najavo nespokojnosť' ap. Z odvodenín:

vzbúriť sa ap., od toho *vzbura; burcovať* expr. (k prípone porov. *lom-iť: lom-c-ovať* ap.); *búrať* (pôvodne iteratívum, z významového hľadiska ‚prudko sa pohybovať ap.' > ‚ničiť'), *burácať* (k prípone porov. ↗ *trmácať*); *búrlivý* a i. Pozri aj ↗ *burčiak*, ↗ *burina*, ↗ *haraburda*. – **búrka** (od 16. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *búra* (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **burja*, od psl. **buriti*. ***B. v pohári vody*** ‚zbytočný rozruch pre bezvýznamnú príčinu' je prekladom fr. *tempête dans un verre d'eau;* autorom výroku (použitého vo vzťahu k štátu San Marino) je fr. filozof Montesquieu (1689 – 1755).

búrsky, v spojení ***b-e oriešky*** ‚arašidy' (od 20. stor.) • Podľa Búrov, čo je staršie označenie európskych usadlíkov v krajinách na juhu Afriky – názov pochádza z hol. *boer* ‚roľník' (zodpovedá nem. *Bauer* ‚id.').

burza ‚trh s cennými papiermi al. niektorými druhmi tovaru' (od 19. stor.) • Zo strlat. *bursa*, pôvodne ‚mešec' – východiskom je gr. *byrsā* (*βύρσα*) ‚stiahnutá koža (najmä hovädzia)', neznámeho pôvodu. Súčasný význam nadväzuje na meno rodu *Van der Borse* (i *Van der Burse*, od 13. stor.; podľa troch mešcov v rodovom erbe), v ktorého dome v belg. Bruggách sa stretávali miestni kupci.

buržoázia ‚meštianstvo (v protiklade k vyšším vrstvám feudálnej spoločnosti); v marxistickom chápaní vykorisťovateľská vládnuca trieda' (od 20. stor.) • Z fr. *bourgeoisie*, čo je kolektívum k fr. *bourgeois* ‚mešťan; meštiak' (> slk. ***buržoa*** kniž.), odvodeného od fr. *bourg* ‚mestečko' – slovo vzniklo asi splynutím reflexu lat. *burgus* ako prevzatia z gr. *pyrgos* (*πύργος*) ‚veža (na hradbách); hradby; pevnosť' a slova prevzatého z germ. **burg-* ‚pevnosť ap.'. Slovo najskôr označovalo slobodného mestského občana; počas Fr. revolúcie nadobudlo význam ‚človek nevykonávajúci fyzickú prácu'. – **buržuj** pejor. ‚príslušník buržoázie' (od 20. stor.) • Z rus. *buržúj* (*буржуй*), čo je ľudová obmena pôvodného rus. *buržuá* (*буржуа*), prevzatého z fr. *bourgeois*.

busta ‚(v sochárstve) poprsie' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Büste* ž.) z tal. *busto* m., ktorého východiskom je asi lat. *bustum* ‚miesto spaľovania mŕtvych; mohyla, hrob' – odtiaľ azda aj ‚náhrobok so zobrazením mŕtveho' > ‚poprsie, busta'.

buš ‚tropický krovinatý porast (najmä v južnej Afrike a Austrálii)' (od 20. stor.) • Z angl. *bush*, čo je prevzatie z neskorého lat. *boscum*, *boscus* ‚drevo', nejasného pôvodu.

búšiť ↗ *búchať*

bután ↗ *propán-bután*

butik [-t-] ‚menší obchod s módnymi šatami a doplnkami', pôv. pís. *boutique* (od 20. stor.) • Z fr. *boutique*, čo je prevzatie (azda stprov. prostredníctvom) z gr. *apothēkē* (*ἀποθήκη*) ‚miesto na odkladanie ap.'; ďalej pozri ↗ *apatéka*. Pozri aj ↗ *putika*.

búťavý ‚práchnivý; dutý' (od 19. stor.) • Odvodenina od *bútly* (od 19. stor.), ktorého východiskom je psl. **butlъ*, odvodené od psl. **butěti* ‚nafukovať sa, vzdúvať sa' (porov. rus. dial. *butéť* (*бутеть*) ‚vsakovať vlhkosť, zväčšovať objem' a i.), azda zvukomalebného pôvodu (pôvodne o zvuku fúkania ap.). Súčasné významy vznikli vývinom ‚nafukovať sa, zväčšovať objem v dôsledku hnilobných procesov' > ‚hniť, práchnivieť', resp. ‚nafúknutý'> ‚dutý'.

bútoriť hovor. expr. ‚budiť zo spánku, burcovať' (od *19. stor.) • Slovotvorne azda *bút-or-iť* ako expresívna odvodenina od **bútať*, **bútiť* ‚biť, strkať', z psl. **butati*, **butiti* (porov. bulh. *bútam* (*бутам*) ‚strkám, tlačím, posúvam', rus. dial. *butíť* (*бутить*) ‚biť, mlátiť' a i.), ktoré sa porovnáva s lat. *cōn-fūtāre* ‚potláčať', stsev. *bauta* ‚biť, udierať' a i. – všetko od ide. **bhău-*, **bhū-* ‚biť, udierať ap.'; pre *bútoriť* možno predpokladať významový vývin ‚udierať, strkať do niekoho' > ‚budiť zo spánku'.

búvať det. ‚spať' (od 19. stor.) • Od citoslovca *buvi!* (porov. aj odvodené ***buvi-k-ať***), ktorým matky sprevádzali kolísanie dieťaťa.

buxus ‚krušpán' (od 20. stor.) • Z lat. *buxus*, čo je prevzatie z gr. *pyxos* (*πύξος*), ktoré je prevzatím neznámeho pôvodu. Pozri aj ↗ *box²*, ↗ *buksa*, ↗ *buzola*, ↗ *krušpán*, ↗ *puška*.

buzerovať hovor. hrub. ‚preháňať, sekírovať' (od 20. stor.) • Podľa rak. nem. (vo Viedni) *buserieren* ‚strkať, dotierať, obťažovať; byť aktívny ako homosexuál' (porov. i ***buzerant*** hrub. ‚homosexuál' < nem. *Buserant*), nie celkom jasného pôvodu. Východisko sa obyčajne hľadá v tal. *buggerare* (dial. *buzzerare*) ‚mať homosexuálne vzťahy', odvodzovanom od strlat. *Bulgarus* ‚Bulhar; príslušník heretického hnutia tzv. bogomilov (vzniklo v 10. stor. v Bulharsku)' – významový posun ‚(bulharský) heretik' > ‚homosexuál' súvisí s predstavou o nemravnosti heretikov. Iný výklad odvodzuje nem. *buserieren* od fr. *pousser d'arrière* ‚strkať zozadu' (pôvodne vraj v jazyku hráčov biliardu).

buzogáň ↗ *budzogáň*

buzola geod. ‚prístroj na orientáciu v teréne', staršie *busola* (od 20. stor.) • Z tal. *bussola* ‚nástroj na určovanie severu', ktorého východiskom je staršie tal. *bossolo* ‚námornícky kompas', doslova ‚drevená nádobka' – výraz je odvodený od tal. *bosso* ‚buxus; buxusová škatuľka', z lat. *buxus* (↗ *buxus*).

bužírka ‚izolačná hadička' (od 20. stor.) • Utvorené na základe nem. *bougieren* ‚vyšetriť', resp. rozšíriť pomocou rozťahujúcej sa sondy ap.', čo je odvodenina od nem. *Bougie*, prevzatého z fr. *bougie* ‚sonda, hadička (spočiatku z vosku) na vyšetrenie al. rozšírenie telesných trubíc (napr. močovej rúry)', pôvodne ‚vosková svieca' – podľa fr. *Bougie* ako staršieho názvu mesta Bedžája v dnešnom Alžírsku, odkiaľ sa v stredoveku vyvážal vosk.

by (od 17. stor.) • Z hľadiska pôvodu starý tvar 2. a 3. os. sg. aoristu (čas vyjadrujúci minulé deje ukončené v minulosti) slovesa ↗ *byť* (**byti*), t. j. ‚bol si', resp. ‚on bol'. Spojenie *by* s *l*-ovým príčastím (napr. *robil by*) pôvodne vyjadrovalo predminulý čas (‚bol si robil', resp. ‚on bol robil'), ktorého tvary sa neskôr prehodnotili na tvary podmieňovacieho spôsobu. Pozri aj ↗ *aby*, ↗ *keby*.

bydlisko (od 18. stor.) • Od ***bydlo*** arch. ‚bývanie, obydlie' (od 17. stor.), resp. od jeho odvodeniny *bydlieť*, *bydliť* ‚mať bývanie, bývať' (od 15. stor.). Východiskom je psl. **bydlo*, od psl. **byti* (↗ *byť*) – pôvodným významom bolo ‚bytie', odtiaľ ‚miesto bytia, bývania' > ‚bývanie, príbytok, bydlisko'.

býk (od 16. stor.) • Psl. **bykъ*; odvodenina od slovesa **bykati* (**būk-*) ‚bučať', ktoré súvisí s psl. **bukati*, **bučati* (↗ *bučať*), zvukomalebného pôvodu – pôvodne ‚bučiace zviera'.

byľ (od 17. stor.) • Psl. **bylь* (**bhū-l-*) – odvodenina od ide. **bheu-*, **bheu̯ə-* ‚rásť, vznikať' (↗ *byť*); pôvodne ‚výrastok, rastlina'. Z odvodenín: ***bylina***[1], ***byľka*** a i.

bylina[1] ↗ *byľ* – **bylina**[2] ‚literárny žáner' (od 19. stor.) • Z rus. *bylína* (*былина*). Ako literárnovedný termín zavedené rus. folkloristom I. P. Sacharovom (1807 – 1863) podľa strus. *bylina* (БЪІЛИНА) ‚čo naozaj bolo, čo sa naozaj udialo' – ide o odvodeninu od rus. *bylój* (*былой*) ‚zašlý, niekdajší', doslova ‚ten, ktorý bol', čo je staré príčastie od psl. **byti* (↗ *byť*).

byľka ↗ *byľ*

byro ‚vedúci výkonný orgán (najmä v minulosti)', staršie ‚kancelária' (od 19. stor.) • Z fr. *bureau*, pôvodne ‚hrubá látka' (od fr. *bure* ‚hrubá látka z ťažkej hnedej vlny', asi z ľud. lat. **būra*, nejasného pôvodu), odtiaľ ‚pracovný stôl (pokrytý takouto látkou)' > ‚(kancelársky) stôl; kancelária'. – **byrokracia** pejor. ‚úradnícky aparát; preceňovanie formálnych pravidiel v úradovaní' (od 19. stor.) • Podľa fr. *bureaucratie* – slovo utvoril v r. 1759 fr. ekonóm V. de Gournay na základe fr. *bureau* ‚kancelária' analogicky podľa fr. *aristocratie* ‚aristokracia', *démocratie* ‚demokracia'.

bystrý (od *12. stor.) • Psl. **bystrъ* (**bhūs-*); obyčajne sa usúvzťažňuje so stsev. *bysja* ‚prudko vytekať', fríz. *būsen* ‚byť prudký, násilný', švéd. *busa* ‚vyraziť vpred' a i. – všetko azda od ide. **b(e)u-*, **bh(e)ū-* ‚nafukovať (sa), vzdúvať (sa)', pravdepodobne zvukomalebného pôvodu. Psl. **bystrъ* pôvodne označovalo asi prudký, rýchly pohyb (porov. ***bystrina*** ‚prudký horský potok' ap.); vo vzťahu k duševnej činnosti nastal posun ‚rýchly' > ‚rýchlo reagujúci, vnímavý' (*b. úsudok*, *b-o chápať*, ***zbystriť*** *pozornosť* ap.); v spojeniach typu *b-á voda* slovo nadobudlo aj význam ‚čistý, jasný' (rýchlo tečúca voda zostáva čistá), porov. i *b. zrak* (pôvodne azda ‚jasný', odtiaľ ‚umožňujúci ostré videnie, ostrý'), od toho ***bystrozraký***.

byt ‚bývanie, príbytok', staršie i ‚bytie; bytosť' (od 17. stor.) • Psl. **bytъ*, odvodenina od **byti* (↗ *byť*) – pôvodne ‚bytie', z toho ‚bytie (niekde), prebývanie, zdržiavanie sa niekde' > ‚miesto bývania, príbytok'. Podobne je utvorené ***odbyt*** (*o. tovaru*, *ísť na o.*), od staršieho *od-byť* ‚poslať preč' (z toho ‚[vy]expedovať', dodať tovar ap.'); odtiaľ i ***neodbytný*** ‚ktorého sa nemožno zbaviť'. Z ďalších odvodenín: ***bytosť*** (s novšou príponou *-osť*), ***ubytovať*** a i. – **byť** (od 15. stor.) • Psl. **byti* (**bhū-*); súvisí so stind. *bhávati* ‚stáva sa, vzniká, je', gr. *fýomai* (*φύομαι*) ‚rastiem, vznikám', lat. *fuī* perf. ‚bol som', angl. *to be*, lit. *búti* ‚byť', ↗ *bujný*, ↗ *bunka*, ↗ *byľ* a i. – všetko od ide. **bheu-*, **bheu̯ə-*, pôvodne asi ‚rásť, vznikať'. Tvary prít. času – ***som*** (psl. **esmь*), ***si*** (**esi*), ***je*** (< staršie *jest* < **estь*, pozri aj ↗ *jestvovať*), ***sme*** (**esmъ*), ***ste*** (**este*), ***sú*** (**sǫtь*) – sú utvorené od ide. **es-* ‚byť' (porov. stind. *ás-mi* ‚som', lat. *es-se* ‚byť' ap., pozri aj ↗ *-si*); tvar min. času ***bol*** (namiesto pôvodného *byl* < **by-lъ*) vznikol pod vplyvom tvarov typu *padol* (**pad-lъ*), *niesol* (**nes-lъ*) ap. ***Bývať*** (psl. **byvati*) prešlo významovým vývinom ‚opakovane byť' (*ráno už b-a chladno* ap.) > ‚opakovane, často sa niekde zdržiavať'

> ‚mať tam bydlisko' (*b. na prízemí*); k tomu ***obývať** niečo.* ***Dobyť*** pôvodne znamenalo ‚byť do (určitého času)', odtiaľ ‚dočkať sa niečoho' (porov. stsl. *dobyti utra* (ДОБЫТИ ОУТРА) ‚dočkať sa rána', t. j. doslova ‚byť až do rána') > ‚dosiahnuť, získať, ovládnuť niečo' (*d. mesto* ap.), k tomu ***dobytok*** ako ‚čo je dobyté, získané' (staršie i ‚nadobudnutý majetok', postupne zúžené na označenie majetku v podobe zvierat, statku); podobne ***nábytok*** (‚čo je *na-byté* = nadobudnuté'), ***prebytok*** (pôvodne asi ‚čo *pre-býva*, pretrváva, zostáva [po niečom]'), ***príbytok*** (k **pri-byť* ‚byť pri', t. j. ‚zdržiavať sa pri niekom/niečom, bývať niekde'?), ***úbytok*** (k staršiemu **u-byť* ‚ubudnúť', *ubývať* ‚ubúdať'), staršie *zbytok* ‚zvyšok' (od *z-byť* ‚byť [von z, mimo niečoho] = zostávať, zostať; zvýšiť'), od toho ***zbytočný*** (pôvodne ‚zostávajúci [mimo niečoho, po niečom], zvyšujúci') a i. Pozri aj ↗ *baviť*, ↗ *buď*, ↗ *budem*, ↗ *bujný*, ↗ *bunka*, ↗ *by*, ↗ *bydlo*, ↗ *byľ*, ↗ *bylina²*, ↗ *súci*.

byte ↗ *bajt*

bytosť ↗ *byt*

bývať ↗ *byť*

byvol ‚zool. Bubalus' (od *15. stor.) • Už neskoré psl. **byvolъ* – prevzatie z lat. *būbalus*, ktorého východiskom je gr. *būbalos* (βούβαλος), pôvodne označenie afr. antilopy. Pozri aj ↗ *bifľovať sa*.

bzdocha ‚zool. Pentatoma' (od *16. stor.) • Odvodenina od slovesa zachovaného v dial. *bzdieť* ‚púšťať vetry, smradiť' < **pzdieť* – východiskom je psl. **pъzděti*, súvisiace s gr. *bdeō* (βδέω) ‚púšťam vetry', lat. *pēdere*, lit. *bezdėti* ‚púšťať vetry' a i.; všetko od ide. **pezd-* ‚potichu púšťať vetry'. Hmyz je pomenovaný podľa zápachu, ktorý zanecháva.

bzíkať (od 19. stor.) • Psl. **bъzikati*, odvodenina od psl. **bъzati*, zvukomalebného pôvodu – podľa zvuku letiaceho hmyzu, porov. citoslovce *bzz*. – **bzučať** (od 19. stor.) • Azda už psl. **bъzučati*, od psl. **bъzukati* (odtiaľ i staršie *bzukať*, od neho ***bzuk-ot-ať***, ***bzukot***), odvodeného od psl. **bъzati*.

C

cajg zastar. ‚pevná bavlnená látka' (od 17. stor.) • Z nem. *Zeug* ‚tkanina, látka'.

cajchovať subšt. ‚značkovať' (od 17. stor.) • Od staršieho *cajch* ‚znak, značka' (od 16. stor.), z nem. *Zeichen* ‚znak'. Pozri aj ↗ *ciacha*.

cakumpak, cakompak subšt. ‚spolu (so všetkým)' (od 20. stor.) • Podľa nem. *mit Sack und Pack* ‚so všetkým majetkom', doslova ‚s vrecom aj uzlíkom', od nem. *Sack* ‚vrece' (z lat. *saccus;* ďalej pozri ↗ *sáčik*) a *Pack* ‚zväzok, uzlík' (porov. i ↗ *pakovať*).

cálovať subšt. ‚platiť' (od 17. stor.) • Z nem. *zahlen*, od nem. *Zahl* ‚číslo, počet'.

camembert [kamambér] ‚jemný plesňový syr' (od 20. stor.) • Z fr. *camembert*, podľa názvu obce Camembert v Normandii, kde sa výroba tohto syra začala v r. 1791.

cap¹ ‚samec kozy' (od 17. stor.) • Prevzaté počas tzv. valašskej kolonizácie v Karpatoch (porov. rum. *ţap*, alb. *cjap* ‚id.') – nejasného pôvodu, pôvodne azda citoslovce na privolávanie zvieraťa? – **cap²**, **cáp** cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa zvukov sprevádzajúcich úder, pád ap. Z odvodenín: *cápať* expr., k tomu ***capnúť*** i ***capiť***, a i.

capriccio [kapriččo] ‚hudobná skladba rozmarného rázu' (od 20. stor.) • Z tal. *capriccio* (doslova ‚rozmar'); nejasného pôvodu. Usúvzťažňovalo sa so starším tal. *caporiccio* ‚želanie, vôľa', azda od ľud. lat. *capora*, čo je tvar mn. č. od ľud. lat. *capus* (klas. lat. *caput*) ‚hlava' – t. j. s vývinom ‚hlava' > ‚hlavatosť, tvrdohlavé želanie ap.'? Pozri aj ↗ *kapric*.

cár ‚titul panovníka u východných a južných Slovanov' (od 18. stor.) • Z rus. *car'* (*царь*), srb. *cȁr* (*цар*) ap., pôvodne **csar'* < **cьsarjь*, čo je variant k **cěsarjь;* ďalej pozri ↗ *cisár*.

cárach hovor. expr. ‚haraburdie', staršie ‚nízky hustý porast, krovie, chrastie' (od *16. stor.) • Nejasné.

cárok hovor. ‚priehrada pre dobytok a hydinu' (od 19. stor.), dial. i *cárka* • Nie celkom jasné – azda prevzatie z rum. *ţarc* ‚ohrada' (slovo nejasného pôvodu), podľa iného výkladu z nem. *Zarge* ‚rám, obruba; bočná stena (škatule ap.)'.

causerie [kózri] liter. ‚vtipná úvahová črta' (od 20. stor.) • Z fr. *causerie*, pôvodne ‚beseda, rozhovor', od fr. *causer* ‚zhovárať sa', odvodeného od fr. *cause* ‚právny prípad, spor' (odtiaľ i ‚dlhá diskusia'), čo je prevzatie z lat. *causa* (↗ *kauza*).

cecok ‚struk na vemene' (od 17. stor.) • Hláskoslovný variant k *cicok* (tak dial.), čo je zdrobnenina od *cic*, ktorého východiskom je azda už psl. **cicь* ‚prsník' (porov. i ↗ *cicať*), pôvodom z detskej reči.

cédečko ↗ *céderom*

céder ‚stredomorský ihličnatý strom', staršie aj *cedrus* (od 17. stor.) • Z lat. *cedrus*, čo je

prevzatie z gr. *kedros* (κέδρος), ktoré asi pôvodne označovalo borievku a neskôr sa prenieslo na céder – výraz je azda odvodený od ide. **ked-* ‚dymiť, čadiť' (↗ *čadiť*); pri spaľovaní borievky sa uvoľňujú aromatické látky. Pozri aj ↗ *citrón.*

céderom ‚kompaktný disk obsahujúci permanentne uložené počítačové údaje' • Podľa angl. *CD ROM* (od začiatku 80. rokov 20. stor.), čo je skratka za *Compact Disc Read-Only Memory* ‚pamäť určená len na čítanie, majúca formu kompaktného disku'; skrátene i ***cédečko*** hovor.

cediť (od *16. stor.) • Psl. **cěditi* (**koid-*); súvisí so stind. *čhinátti* ‚odsekáva, štiepa', gr. *schizō* (σχίζω) ‚štiepim, trhám', lat. *scindere* ‚štiepať', lit. *skáidyti* ‚oddeľovať, triediť', ↗ *cesta,* ↗ *čistý* a i. – všetko od ide. **skěi-d-* ‚rezať, oddeľovať'. Z odvodenín: ***precediť*** ap., k tomu ***preciedzať*** (*-*cědjati*), a i.

ceduľa hovor. ‚list papiera s oznámením' (od 16. stor.) • Zo strlat. *cedula,* ktorého východiskom je neskoré lat. *schedula* – ide o zdrobneninu od lat. *schida, scheda* ‚list papiera', čo je prevzatie z gr. *schida* (σχίδα), doslova ‚čo je odtrhnuté ap.', ktoré súvisí s gr. *schizō* (σχίζω) ‚štiepim, trhám'.

cech, staršie i *cecha* (od 16. stor.) • Z nem. *Zeche,* nejasného pôvodu. Pôvodný význam bol asi ‚poriadok, usporiadanie' (porov. *po cechu* ‚po poriadku', 18. stor.), z toho ‚spoločenstvo (riadiace sa istým poriadkom ap.), spoločnosť' > ‚stavovská organizácia remeselníkov' (*krajčírsky c.* ap.). Význam ‚výrobný a organizačný útvar podniku' (*výrobný plán c-u*) nadväzuje na ‚vlastníctvo určitého cechu remeselníkov'; ‚útrata, účet' (*zaplatiť c.*) vzniklo z pôvodného ‚finančný príspevok na jedlo a pitie pri podujatiach spoločenstva, cechu' (porov. i *cech* ‚členský podiel pri vstupe do cechu', 17. stor.).

ceknúť expr. ‚muknúť' (od 17. stor.) • Azda z pôvodného **cъknǫti,* od koreňa **cъk-,* zvukomalebného pôvodu (porov. i ↗ *cikať*); môže však ísť aj o expresívnu obmenu *seknúť* (↗ *sekať*) – k významu porov. *od-seknúť* ‚odvrknúť'.

cela ‚malá obytná miestnosť so skromným zariadením' (od 18. stor.) • Z lat. *cella* ‚komora'. Pozri aj ↗ *celuloid.*

celebrovať cirk. ‚slúžiť omšu', staršie i ‚vykonávať právny akt' (od 17. stor.) • Z lat. *celebrāre* ‚sláviť, oslavovať', od lat. *celeber* ‚často a hojne navštevovaný; slávny'. Porov. ↗ *koncelebrovať.*

celembať expr. ‚opálať' (od 19. stor.) • Málo jasné, azda súvisí s ↗ *kolembať.*

celibát ‚povinný slobodný stav rímskokatolíckych kňazov' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *caelibātus,* od lat. *caelebs* ‚neženatý'.

celina ↗ *celý*

celkom ↗ *celý*

celofán ‚priehľadná látka z celulózy' • Názov (fr. *cellophane*) utvoril okolo r. 1910 vynálezca celofánu švajč. chemik J.-E. Branderberger na základe fr. *cellulose* (↗ *celulóza*) a gr. *-fanēs* ‚viditeľný', ktoré je zachované napr. v gr. *tēle-fanēs* (τηλεφανής) ‚ďaleko viditeľný' a súvisí s gr. *fainō* (φαίνω) ‚svietim; pas. žiarim, som viditeľný'.

celok ↗ *celý*

celta hovor. ‚nepremokavá plachta, stanový dielec', staršie *celt* (od 18. stor.) • Z nem. *Zelt* ‚stan'.

celuloid ‚pružná, ľahko zápalná plastická látka' • Názov látky (angl. *celluloid;* patentované v r. 1871 v USA) bol utvorený na základe angl. *cellulose* (↗ *celulóza*) a ↗ *-oid.* – **celulóza** ‚stavebná látka rastlinných buniek; buničina' • Názov (fr. *cellulose*) utvoril v r. 1834 fr. chemik A. Payen na základe fr. *cellule* ‚bunka' (prevzatie z lat. *cellula,* čo je zdrobnenina od lat. *cella* ‚malá izbička, komôrka; bunka v úli', ↗ *cela*). Pozri aj ↗ *buničina,* ↗ *celofán.*

celý (od 15. stor.) • Psl. **cělъ* (**kai-lo-*); súvisí s gót. *hails,* nem. *heil,* angl. *whole* ‚neporušený, celý, zdravý', stprus. *kailūstiskan* akuz. sg. ‚zdravie' a i. – všetko od ide. **kai-lo-,* **kai-lu-* ‚zdravý, neporušený'. K významu ‚neporušený' porov. i ***celina*** (‚neporušená, t. j. nezoraná pôda' > ‚neobrábaná, úhorom ležiaca pôda'), ***sceliť sa, zaceliť sa*** (o rane), ↗ *skorocel.* Z ďalších odvodenín: ***celok,*** od toho ***celkom*** (t. j. ‚[berúc] ako celok'), ***vcelku,*** a i.

cement ‚stavebná hmota na prípravu betónu, malty', staršie i *cementum* ‚prostriedok na zvyšovanie rýdzosti zlata' (od 16. stor.) • Z lat. *caementum,* pôvodne ‚lámaný kameň, stavebný kameň'; od lat. *caedere* ‚tĺcť; lámať kamene'.

cena (od 15. stor.) • Psl. **cěna;* súvisí s avest. *kaēnā-* ‚trest', gr. *poinē* (ποινή) ‚odplata, pomsta, trest', lit. *káina* ‚hodnota, cena' – všetko z ide. *k^uoi-nā* ‚trest; pokuta; hodnota' (z toho ďalej ‚cena'), odvodeného od ide. *k^uei-* ‚dávať pozor na niečo; ctiť si; trestať, pokutovať ap.' (porov. stind. *čáyate* ‚mstí sa, trestá', gr. *tinō* (τίνω) ‚splácam, mstím sa, trestám', ↗ *čajsi* a i.). Porov. i ↗ *kajať sa.*

cencúľ (od 19. stor.) • Expresívneho pôvodu.

ceng cit. (od 18. stor.), **cing, cink** cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov.

hláskovo blízke ↗ *cveng*[1]. Z odvodenín: ***cengať*** (od toho ***ceng-ot-ať***, ***cengot***), ***cinkať*** a i.

cent ‚jednotka hmotnosti (100 kg)', staršie ‚56 až 60 kg' (od 16. stor.) • Zrejme skrátenie staršieho *centnár* (16. – 18. stor.), ktorého východiskom je lat. *(pondus) centēnārium* ‚váha 100 libier', od lat. *centēnārius* ‚majúci 100 jednotiek', od lat. *centum* ‚sto', *centēnī* ‚po sto'. Keďže jedna libra zodpovedala približne ½ kg, výraz pôvodne označoval hmotnosť 56 – 60 kg; dnešný význam ‚100 kg' vznikol po zavedení kilogramu ako váhovej jednotky. – **centi-** ‚stotina základnej jednotky' (*centiliter*, *centimeter* ap.) • Z lat. *centi-*, od lat. *centum* ‚sto'.

centrum ‚stred, ústredie, stredisko' (od 18. stor.) • Z lat. *centrum*, čo je prevzatie z gr. *kentron* (*κέντρον*) ‚stred', odvodeného od gr. *kenteō* (*κεντέω*) ‚bodám, pichám' – gr. *kentron* označovalo rôzne ostré predmety (osteň, žihadlo, bodec ap.), odtiaľ i význam ‚nožička kružidla, ktorá sa zabodáva do podkladu pri kreslení kružnice' > ‚stred (kruhu)'. Z odvodenín: ***centrifugálny*** odb. ‚odstredivý' (od lat. *fugere* ‚utekať; unikať'), ***centripetálny*** odb. ‚dostredivý' (od lat. *petere* ‚smerovať k niečomu'). Pozri aj ↗ *egocentrizmus*, ↗ *epicentrum*, ↗ *excentrický*, ↗ *koncentrovať* a i.

cenzor ‚posudzovateľ obsahu kníh ap.', staršie i ‚člen súdnej kontrolnej inštitúcie; úradník kontrolujúci zmenky ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *cēnsor* ‚(v starom Ríme) úradník vykonávajúci odhad majetku občanov (lat. *cēnsus*)', od lat. *cēnsēre* ‚počítať, odhadovať (majetok)'. V novšom období slovo prešlo posunom ‚kto hodnotí (majetok)' > ‚kto hodnotí, posudzuje, kontroluje obsah kníh'; podľa toho i ***cenzúra***. Pozri aj ↗ *činžiak*, ↗ *recenzovať*.

cep ‚drevené náradie na mlátenie obilia' (od 16. stor.) • Psl. **cěpъ* (**koip-*); porovnáva sa so stind. *śépaḥ* ‚chvost; penis', lat. *cippus* ‚kôl, stĺp', alb. *thep* ‚ostrý vrchol skaly', odvodzovanými od ide. **(s)k̑eip-o-*, **k̑oip-o-* ‚kôl, ostré drevo al. kameň', ktoré azda súvisí s gr. *skīpōn* (*σκίπων*) ‚palica' (t. j. ‚odseknutá vetva'), lat. *scīpiō* ‚palica, berla', sthnem. *skiverro* ‚odštiepený kus', nem. *Schiefer* ‚škridla' a i. – od ide. **skĕi-p-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať' (pozri aj ↗ *čipka*), čo je rozšírenie ide. **skĕi-* ‚id.' (porov. napr. stind. *čhyáti* ‚odrezáva', gr. *schazō* (*σχάζω*) ‚pretínam, narezávam, otváram' a i.; pozri aj ↗ *ceriť*, ↗ *cieva*, ↗ *činovať*, ↗ *štít* a i.) Pôvodný význam psl. **cěpъ* bol asi ‚odrezaný kus dreva'.

cer ‚druh teplomilného duba (bot. Quercus cerrus)' (od 17. stor.) • Z lat. *cerrus*, čo je azda prevzatie z hamitských jazykov sev. Afriky (porov. berberské *-kerruš* ‚dub').

ceremónia ‚slávnostný obrad' (od 17. stor.) • Z lat. *caerimōnia*, *caeremōnia* ‚posvätný úkon, obrad', nejasného pôvodu.

ceriť (od 19. stor.) • Psl. **cěriti* (**skoi-r-*); azda od ide. **skĕi-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať' (ďalej pozri ↗ *cep*) – z významového hľadiska ‚rozrezať' > ‚niečo rozrezané, otvorené' > ‚otvorené ústa; otvoriť ústa a ukázať zuby'; porov. i ↗ *škeriť*, ↗ *škľabiť*.

certifikovať práv. ‚potvrdzovať, osvedčovať' (od 17. stor.) • Zo strlat. *certificare*, doslova ‚robiť istým ap.', od lat. *certus* ‚istý; bezpečný, hodnoverný, spoľahlivý' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

ceruza, staršie *cerussa* (od 17. stor.) • Z lat. *cērus(s)a* ‚biele olovo', čo je azda prevzatie z gr. **kēroessa*, od gr. *kēros* (*κηρός*) ‚vosk'.

cesnak ‚bot. Alium' (od *16. stor.) • Z pôvodného *česnak* (tak dial.); forma *cesnak* vznikla asimiláciou *č-s-* > *c-s-*. *Česnak* je odvodenina od **česnъ* (porov. sln. *čēsen* a i.), od psl. **česati* (↗ *česať*) vo význame typu ‚štiepiť' (porov. *roz-česnúť*) – cesnak je pomenovaný podľa podoby svojho plodu, ktorý je akoby rozštiepený na jednotlivé strúčiky.

cesta (od *14. stor.) • Psl. **cěsta*. Môže ísť o pôvodné adjektívum, použité v spojení **cěsta dorga* ‚vyrúbaný priechod, chodník' (k **dorga* pozri ↗ *dráha*), od psl. **cěstъ* (**koid-t-*) ‚vysekaný, vyrúbaný ap.', odvodzovaného od ide. **skĕi-d-* ‚rezať, oddeľovať' (ďalej pozri ↗ *cediť*); uvažuje sa aj o odvodenine od slovesa **cěstiti* ‚čistiť' (porov. stsl. *o-cěstiti* (ОЦѢСТИТИ) ‚očistiť' ap.), majúceho rovnaký koreň – k významu porov. i *čistina* ‚vyrúbané miesto'. Iný výklad považuje psl. **cěsta* za reflex pôvodného **kaik̑-t-*, od ide. **kaik̑-*/**koik̑-* ‚škrabať, česať' (porov. lit. *káišti* ‚škrabať, drieť, hladiť') – išlo by teda o ‚vydratú, vyhladenú ap. cestu'; porov. slk. dial. *dra* ‚cesta prešliapaná v snehu' (od ↗ *drať*) ap. Z odvodenín: ***cestovať*** (od toho ***cestovateľ*** a i.), ***cestný***; podobne ***pocestný*** (o idúcom [peši] *po ceste*) i ***scestný*** ‚nesprávny, mylný' (od *zísť z cesty*, podľa staršieho pravopisu *sísť s cesty*), k tomu ***scestie*** kniž. (*dostať sa na s.*), a i.

cesto (od 14. stor.) • Pôvodom nárečová forma za pôvodné *testo* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je psl. **těsto*, pôvodne azda **těskto* < **toisk-to-*, od koreňa zachovaného v psl.

**tiskati* (↗ *tískať*), t. j. cesto ako ‚čo je tlačené, miesené ap.'.

cestovať, cestovateľ ↗ *cesta*

cez (od 16. stor.) • Vzniklo asi disimiláciou *č-z-* > *c-z-* zo staršieho *čez* (tak i dial.), čo je zjednodušená forma pôvodného **črez* (porov. sln. *črez, čéz*, rus. *čérez (через)* ‚cez' a i.). Východiskom je psl. **čerzъ*, pôvodne **čersъ* (zmena *s* > *z* nastala azda pod vplyvom predložiek **vъz, *jьz* – pozri ↗ *vz-*, ↗ *z*^{1}), porovnávané s gr. *epikarsios* (ἐπικάρσιος) ‚priečny, šikmý', lit. *skeȓsas* ‚priečny', stprus. *kirscha* ‚naprieč, cez' – všetko od ide. **(s)kert-s-* ‚priečne cez', od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pozri aj ↗ *skrz*.

ciageľ ‚cencúľ' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z nem. *Zagel* ‚chvost'; možno tu však uvažovať aj o odvodenine na základe nem. *Zacke* ‚hrot (skaly); zub (na hrebeni ap.)' – k významu porov. nem. *Eis-zacke* ‚cencúľ', doslova ‚ľadový zub ap.'.

ciacha ‚úradná značka potvrdzujúca správnosť mier, váh ap.', staršie i ‚znak' (od 16. stor.) • Hláskoslovný variant staršieho *cajch;* ďalej pozri ↗ *cajchovať*.

cíb ‚dutá byľ cibule, cesnaku' (od 19. stor.) • Málo jasné; vysvetľovalo sa ako obmena (za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu *st-* > *ts-* > *c-*) pôvodného **stib-* ‚dutý stvol ap.', azda súvisiaceho so ↗ *steblo*.

cibórium liturg. ‚nádoba na uschovávanie hostií (vo svätostánku)' (od 18. stor.) • Z lat. *cibōrium*, čo je prevzatie z gr. *kibōrion* (κιβώριον) ‚oplodie egyptského lekna; pohár podobného tvaru', asi egypt. pôvodu. Pozri aj ↗ *cimburie*.

cibriť ‚zdokonaľovať cvičením, pestovaním' (od 19. stor.) • Vzhľadom na dial. *cibriť sa* expr. ‚parádiť sa' tu možno azda uvažovať o pôvodnom **cifriť* (s nahradením cudzieho *f* domácim *b*, porov. ↗ *berla* a i.), od ↗ *cifra*^{2} ‚ozdoba' – z významového hľadiska ‚zdobiť' > ‚(zdobením) skrášľovať, zdokonaľovať' > ‚zdokonaľovať cvičením ap.'.

cibuľa ‚bot. Alium cepa' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *zibolle* (dnešné nem. *Zwiebel*), čo je prevzatie zo strlat. *cipolla, caepola* – tieto formy vznikli na základe lat. *cēpula*, čo je zdrobnenina od lat. *cēpa* ‚cibuľa'.

cica hypok. ‚mačka' (od 18. stor.) • Podľa vábiaceho citoslovca *cic!* (od 18. stor.).

cicať (od 18. stor.) • Azda už psl. **cicati* – pôvodne ‚sať prsník', odvodenina od psl. **cicь* (pozri aj ↗ *cecok*), **cica* ‚prsník' (> slk. dial. *cica* ‚id.'), z detskej reči. Iný výklad tu uvažuje o expresívnej obmene pôvodného **sisať* < **sysať* (k zmene *s* > *c* porov. ↗ *cieňa* ap.), ktorého východiskom je psl. **sysati* (**sūs-*) ako iteratívum k psl. **sъsati* (↗ *sať*). Z odvodenín: ***cicavec*** zool. (o „cicavom" živočíchovi, ktorého mláďatá cicajú materinské mlieko).

cícer ‚strukovina podobná hrachu' (od 17. stor.) • Z lat. *cicer*.

cícerok ‚tenký, slabý prúd tekutiny' (od *17. stor.) • Zdrobnenina od **cícer*, čo je asi expresívna odvodenina na základe citoslovca *ci*, znázorňujúceho zvuk prúdu tekutiny; porov. ↗ *cikať* – od toho zrejme i dial. *cíkorkom* ‚cícerkom'.

cieľ, staršie i *cíl* (od 16. stor.) • Zo strhnem. *zil* (nem. *Ziel*) – azda odvodenina od sthnem. *az* ‚k', súvisiaceho s lat. *ad* ‚k, do'.

cieňa, cieň ‚kôlňa, šopa' (od 18. stor.) • Z hľadiska pôvodu totožné so ↗ *sieň* (staršie i *sieňa* ‚kôlňa na vozy a náradie'). K zmene *s-* > *c-* porov. ↗ *cloniť*, ↗ *cvrček*, dial. *compeľ* ‚sopeľ' a i.; novšie *cieňa, cieň* však mohlo vzniknúť aj na základe slov typu *pred-sieň* (foneticky [precieň]), staršie *pod-sieň* [pocieň] ‚krytá prízemná chodba' ap.

cieva (od 17. stor.) • Psl. **cěva* (**koi-u̯ā*); súvisí s lit. *šeivà* ‚(tkáčska) cievka, trubica na fajke' – odvodzuje sa od ide. **skēi-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať' (ďalej pozri ↗ *cep*); pôvodne azda ‚odrezaný (okrúhly) kus dreva' (cievka na navíjanie priadze ap.), druhotne ‚rúrka (v organizme a i.)'.

cifra^1 ‚číslica' (od 17. stor.) • Zo strlat. *cifra*, pôvodne ‚nula', čo je prevzatie z arab. *ṣifr* ‚prázdny; nič; nula' (preklad stind. *śūnyáḥ* ‚prázdny', *śūnyam* ‚prázdnota; nič; nula') – významový posun ‚nula (ako číslica arabského systému)' > ‚arabská číslica (všeobecne)' sa vysvetľuje tým, že nula bola najdôležitejšou inováciou arab. číselnej sústavy. Z odvodenín: ***ciferník*** (na hodinách). Pozri aj ↗ *šifra*. – **cifra**^{2} hovor. ‚ozdoba' (od *16. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *cifra*^{1}. Význam môže byť podľa maď. *cifra* – posun ‚číslica (nula)' > ‚ozdoba' sa vysvetľuje využívaním malých krúžkov (t. j. symbolov nuly) pri tvorbe ornamentov; porov. aj odvodené ***cifrovať*** ‚zdobiť, parádiť; robiť ozdoby, figúry pri tanci'. Pozri aj ↗ *cibriť*.

cigája ‚druh ovce s jemnou vlnou' (od 20. stor.) • Z rum. *ţigaie*, nejasného pôvodu.

cigániť hovor. ‚klamať', staršie i ‚kradnúť' (od 18. stor.) • Doslova ‚správať sa, konať ako

Cigán' – výraz je odvodený od etnického názvu *Cigán* ,Róm' (od *14. stor.), jeho význam odráža vlastnosti zovšeobecňujúco pripisované príslušníkom tohto etnika (porov. i ***cigánsky*** ,klamársky, luhársky, zlodejský', od 17. stor.). Samotný názov *Cigán* sa obyčajne vysvetľuje ako prevzatie z ngr. *Tsinganos* (Τσιγγάνος), ktorého východiskom je strgr. *athinganos* (ἀθίγγανος), doslova asi ,nedotknutý; nedotknuteľný' (zloženina na základe ↗ *a-* a gr. *thinganō* (θιγγάνω) ,dotýkam sa') – takto sa v stredoveku označovali heretici, resp. príslušníci najnižších spoločenských vrstiev.

cigara (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Zigarre* ž.) zo špan. *cigarro* m. – východiskom slova je mayské *zicer* ,zvinutý tabakový list'. – **cigareta** (od 19. stor.) • Z fr. *cigarette*, čo je zdrobnenina od fr. *cigare* ,cigara', prevzatého zo špan. *cigarro*. – **cigaršpic** subšt. ,násadec (na cigarety)' (od 20. stor.) • Z nem. *Zigarrenspitze*, doslova ,ostrý náustok cigary' (zloženina s nem. *Spitze*, ↗ *špic*[1]); druhotne prenesené na násadec na cigarety.

cigória ,kávová náhradka vyrábaná obyč. z čakanky' (od 17. stor.) • Zo strlat. *cichorea, cicorea* ž. – z hľadiska pôvodu ide o tvar mn. č. od lat. *cichorium*, čo je prevzatie z gr. *kichorion* (κιχόριον) ,čakanka', neznámeho pôvodu.

cikáda ,hmyz južných krajín vydávajúci prenikavý zvuk' (od 20. stor.) • Z lat. *cicāda* ,cvrček', azda prevzatie z jazykov stredomorskej oblasti.

cikať det. ,močiť' (od 18. stor.) • Azda už psl. **cikati*, zvukomalebného pôvodu (porov. aj ↗ *ceknúť*) – od citoslovca typu *ci-ci*, znázorňujúceho tenký zvuk; prenesené aj na prúd tekutiny (pozri aj ↗ *cícerok*). Nemožno vylúčiť ani expresívnu obmenu pôvodného ↗ *síkať*.

cikcak, cik-cak hovor. ,kľukato, krivolako' (od 19. stor.) • Z nem. *zickzack*. Výraz vznikol zdvojením koreňa (s obmenou koreňovej samohlásky, porov. ↗ *mišmaš*, ↗ *virvar* ap.) zachovaného v nem. *Zacke* ,hrot (skaly); zub (hrebeňa, vidličky ap.); vrúbok, zúbok (čipky)' – z významového hľadiska ,vrúbkovaný, zúbkovaný' > ,nerovný, kľukatý'.

cilingať expr. ,(jemne) cengať' (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

cimbal ,bicí strunový hudobný nástroj' (od 17. stor.) • Z lat. *cymbalum*, čo je prevzatie z gr. *kymbalon* (κύμβαλον) ,kovový činel, cimbal', odvodeného od gr. *kymbē* (κύμβη) ,nádoba na pitie, misa'. Pozri aj ↗ *čembalo*.

cimburie ,zakončenie hradieb, veže v podobe zubov', staršie i *cimbura* (od 18. stor.) • Azda podľa čes. *cimbuří* (stčes. *cimbuřie, cimbořie*, zried. i *cimboř, ciboř*), ktorého východiskom je strhnem. *zibōrje* ,nádoba na uschovávanie hostií (vo svätostánku); oltárny ap. baldachýn; stĺpovitý prístrešok', prevzaté z lat. *cibōrium* (↗ *cibórium*). Začiatočné *cimb-* v čes. výraze môže byť podľa strhnem. *zimbern* (dnešné nem. *zimmern*) ,tesať; stavať drevené konštrukcie' (pozri aj ↗ *cimra*); význam slova mohlo ovplyvniť aj nem. *Zinne* ,cimburie'.

címer ,rodový znak, erb' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *címer*) z fr. *cimier* ,vrchol prilby', od fr. *cime* ,vrcholec'. Význam sa posunul v smere ,znak na vrchole prilby (vyjadrujúci príslušnosť k istému rodu)' > ,erb'.

cimpr-campr hovor. expr., v spojení ***(roztrhať, rozsekať, rozstrieľať) na c.*** ,na zdrapy, na franforce' (od 20. stor.) • Z nem. *zimper-zamper*, ktoré sa usúvzťažňuje s rak. nem. *Zimp(f)erl* ,drobný kúsok'.

cimra subšt. ,izba (v hromadných ubytovniach)', staršie (i *cimer*) ,izba (všeobecne)' (od 17. stor.) • Z nem. *Zimmer*, pôvodne ,stavebné drevo' (porov. i staršie slk. *cimra* ,drevená výstuž banských priestorov, výdreva', *cimrovať* ,vystužovať výdrevou'), neskôr i ,drevená stavba'; zúženie významu v smere ,izba v hromadných ubytovniach' nastalo asi vo vojenskom prostredí. Porov. i ↗ *cimburie*.

cín (od 16. stor.) • Zo strhnem. *zin* (nem. *Zinn*), nejasného pôvodu.

cing, cink, cinkať ↗ *ceng*

cintľavý expr. ,slabý, krehký, dengľavý', staršie i *cintavý* (od *18. stor.) • Nejasné; uvažovalo sa o prevzatí – za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu (**citt-* > *cint-*?) – z nemčiny; porov. nem. *zittern* ,triasť sa, chvieť sa', s ďalším významovým vývinom ,trasúci sa (od slabosti)' > ,slabý ap.'.

cintorín (od 17. stor.), dial. i *cimiter* (od 15. stor.), *cimeter, cmiter, cinter, cintor* a i. • V konečnom dôsledku prevzatie z ľud. lat. *cīmītērium*, čo je novšia forma za kresť. lat. *coemētērium*, prevzaté z gr. *koimētērion* (κοιμητήριον) ,spálňa; pohrebisko', od gr. *koimaō* (κοιμάω) ,ukladám na odpočinok, na spánok', ktoré súvisí s gr. *keimai* (κεῖμαι) ,ležím, odpočívam'.

cinzano [čindzáno i činzáno] ,druh sladkého vína' (od 20. stor.) • Z tal. *cinzano* – pôvodne išlo o obchodnú značku istého druhu vermútu

vyrábaného v Taliansku, podľa priezviska jeho výrobcov.

cíp (od 15. stor.) • Zo strhnem. *zipf* (dnešné nem. *Zipf-el*) ‚ostrý koniec, hrot, výbežok'.

cipka expr. ‚sliepka, kura' (od *19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa citoslovca *cip-cip!*, znázorňujúceho volanie na sliepky.

cirhóza lek. ‚zatvrdnutie orgánu' • Z lek. lat. *cirrhōsis* – pomenovanie utvoril v r. 1805 fr. lekár R. Th. H. Laennec na základe gr. *kirrhos* (κιῤῥός) ‚oranžovo-žltohnedý'; názov súvisí so sfarbením takto postihnutej pečene.

cirka hovor. ‚približne, asi, okolo' (od 20. stor.) • Z lat. *circā* ‚okolo' (ako príslovka i častica vyjadrujúca približnosť); súvisí s lat. *circus* ‚kruhová čiara, kruh' (↗ *cirkus*).

cirkev (od 16. stor.) • Starý výraz (porov. už stsl. *crъky* (ЦРЪКЪІ), gen. *crъkъve* (ЦРЪКЪВЄ) ‚zhromaždenie, obec, cirkev; chrám, kostol'), prevzatý germ. prostredníctvom z gr. *to kýri(a)kon (dōma)* (τὸ κυριακόν δῶμα) ‚Pánov dom, chrám', od gr. *kýriakos* (κυριακός) ‚patriaci pánovi', od gr. *kýrios* (κύριος) ‚vládca, pán'. Význam sa posunul v smere ‚(Pánov) chrám, kostol' > ‚okolo neho zhromaždené spoločenstvo veriacich' > ‚obec veriacich, cirkev'.

cirkulárka hovor. ‚strojová kotúčová píla' (od 20. stor.) • Podľa technického termínu *cirkulárna píla*, od ***cirkulárny*** odb. ‚kruhový', prevzatého z lat. *circulāris*, od lat. *circulus*, čo je zdrobnenina od lat. *circus* ‚kruh' (↗ *cirkus*). – **cirkulovať** ‚obiehať', staršie *cirkulovať sa* (od 17. stor.) • Vzhľadom na význam asi utvorené na základe ***cirkulácia*** (od 18. stor.), čo je prevzatie z lat. *circulātiō* ‚obeh, kruhový pohyb', pôvodne ‚nesenie do kruhu' – výraz vznikol zjednodušením lat. *circumlātiō*, od lat. *circumferre, circumlātum* ‚nosiť dookola', zloženého z lat. *circum* ‚okolo, do kruhu' (od lat. *circus* ‚kruh') a *ferre* ‚niesť'. – **cirkus** ‚kočujúci zábavný podnik s vystúpením artistov ap.' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Zirkus* ap.) prevzaté z lat. *circus*, pôvodne ‚kruhová línia, kruh' – novodobý význam vznikol v nadväznosti na lat. *Circus Maximus* ako názov štadióna v starom Ríme. Pozri aj ↗ *cirka*, ↗ *rešerš*.

cirok ‚bot. Sorgum' (od 20. stor.) • Z maď. *cirok*, čo je prevzatie z jsl. jazykov (sln. *sírek*, chorv. *sirak*) – východiskom je lat. *(grānum) Syricum*, doslova ‚sýrske zrno', od lat. *Syricus* ‚sýrsky'; rastlina pochádza z vých. Stredomoria, odkiaľ sa v stredoveku dostala do Európy.

cisár ‚titul monarchického panovníka' (od *13. stor.) • Pravdepodobne už psl. **cěsarjь* (súčasná forma s *-i-* je asi podľa čes. *císař*, pôvodná slk. forma bola *ciesar;* porov. staršie *ciesar* [16. stor.] i priezvisko *Ciesar, Ciesarik*), prevzaté – s možným prostredníctvom gót. *Kaisar* – z lat. *caesar:* išlo o panovnícky titul vzniknutý na základe rím. dedičného mena, ktorého nositeľom bol Gaius Iulius Caesar (100 – 44 pred Kr.); k posunu ‚meno (panovníka)' > ‚panovnícky titul' porov. i ↗ *kráľ*. ***C-sky rez*** je preklad podľa lat. *sectiō caesarea*, na základe výkladu rím. prírodovedca Plínia, ktorý odvodzoval meno *Caesar* od lat. *caedere, caesum* ‚biť, sekať; vyrývať, vyrezávať' (prvého nositeľa tohto mena údajne vyrezali z tela matky). Pozri aj ↗ *cár*.

cisterna ‚zatvorená nádrž na kvapaliny' (od 16. stor.) • Z lat. *cisterna*, čo je odvodenina od lat. *cista* ‚skrinka, schránka', prevzatého z gr. *kistē* (κίστη) ‚id.'. Pozri aj ↗ *kisňa*.

cit ↗ *cítiť*

citadela ‚pevnosť ovládajúca opevnené mesto' (od 18. stor.) • Z tal. *cittadella*, čo je odvodenina od staršieho tal. *cittade* (dnešné tal. *città*) ‚mesto' – východiskom slova je lat. *cīvitās*, gen. *cīvitātis* ‚občianske právo, občianstvo; spoločenstvo občanov, obec, mesto', od lat. *cīvis* ‚občan'.

citara ‚brnkací strunový hudobný nástroj' (od 16. stor.) • Z lat. *cithara*, ktorého východiskom je gr. *kitharā* (κιθάρα), prevzatie neznámeho pôvodu. Pozri aj ↗ *gitara*.

cítiť (od 17. stor.) • Vzhľadom na koreňové *-í-* zrejme prevzatie z čes. *cítiti*, ktorého východiskom je stčes. *cútiti* – sloveso vzniklo z pôvodného **ocútiti*, kde sa *o-* pociťovalo ako predpona, hoci tu ide o reflex psl. **ot-jutiti* (k predpone pozri ↗ *od*), od psl. **jutiti*, príbuzného s lit. *jaũsti* ‚cítiť, vnímať', *jautrùs* ‚citlivý'. Domáceho pôvodu je dial. *cútiť* ‚kriesiť' (t. j. ‚privádzať k vedomiu, vnímaniu ap.'), k významu porov. ***precitnúť z mdlôb***. Z ďalších odvodenín: ***citlivý; cit*** (k tomu ***cito-slovce***, ↗ *slovo*); ***pocítiť***, od toho ***pocit***, ap.; ***ocitnúť sa niekde*** (pôvodne azda ‚začať si uvedomovať, vnímať [nové] okolie'), ***útlocitný*** kniž. ‚jemnocitný' (↗ *útly*) a i.

citovať[1] hovor. ‚predvolávať na úrad' (od 16. stor.) • Z lat. *citāre* ‚vyvolávať, privolávať; predvolať (pred súd)', pôvodne ‚uvádzať do rýchleho pohybu, hýbať, rozhýbavať' – ide o intenzívum k lat. *ciēre* ‚uvádzať do pohybu'. – **citovať**[2] ‚doslovne uvádzať cudzí výrok' (od 17. stor.)

• Rovnakého pôvodu ako ↗ *citovať¹* – význam ‚uvádzať (v texte)' vznikol vývinom v smere ‚vyvolávať' > ‚volať menom, menovite uvádzať' > ‚uvádzať (v texte výrok cudzieho autora, *citát*)'. Pozri aj ↗ *recitovať*.

citrón (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Zitrone*) zo staršieho tal. *citrone*, odvodeného od lat. *citrum* ‚citrón', od lat. *citrus* ‚citrónovník' (> slk. ***citrus***, od 20. stor.), prevzatého – etrus. prostredníctvom? – z gr. *kedros* (*κέδρος*); ďalej pozri ↗ *céder*.

civieť expr. ‚tupo, bez záujmu sa dívať, zízať; chradnúť, pomaly hynúť' (od *19. stor.) • Etymologicky **cievieť*; stavové sloveso k nedoloženému **ciewiť*, ktorého východiskom je psl. **čěviti* ‚vyčerpávať', porovnávané s lit. *káivìnti* ‚vyčerpávať (pôdu)'. Význam vyčerpanosti ap. je dobre zachovaný vo ***vycivený*** ‚zbavený síl, sviežosti, vychudnutý' (staršie i *v-á zem*, *v-é polia* ‚zbavené hodnoty, využité' ap.), dnešný význam ‚zízať' (*c. do prázdna*) akiste súvisí s predstavou o apatickom pohľade vysileného, vyčerpaného človeka.

civilizácia ‚vyšší stupeň rozvoja spoločnosti' (od 19. stor.) • Z fr. *civilisation*, pôvodne ‚čo začleňuje jednotlivcov do spoločnosti; historický proces spoločenského a kultúrneho vývoja' (od 18. stor.), od fr. *civiliser* vo význame typu ‚robiť spoločenským', odvodeného od fr. *civil* ‚občiansky, súvisiaci s občanmi, so spoločnosťou ap.', čo je prevzatie z lat. *cīvīlis* ‚občiansky' (> slk. ***civilný***, od *16. stor.; vo význame ‚nevojenský' – porov. i ***civilista***, hovor. *prepustiť do **civilu*** ap. – od 18. stor.), od lat. *cīvis* ‚občan'.

cizelovať kniž. ‚cibriť, brúsiť (jazyk, štýl)' (od 19. stor.) • Z fr. *ciseler* ‚tepať; cibriť, brúsiť', odvodeného od staršieho fr. *cisel* (dnešné fr. *ciseau*) ‚dláto' – východiskom výrazu je ľud. lat. **cisellum* ako obmena pôvodného **caesellum*, od lat. *caedere*, *caesum* ‚biť, tĺcť'.

clip ↗ *klip*

clivý (od 18. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **cklivý* < **tsklivý*, od koreňa **tъsk-* (porov. čes. *teskný* ‚smutný, clivý', rus. *toská (тоска)* ‚smútok, clivota', *tóščij (тощий)* ‚chudý, vychudnutý' ap.); súvisí so stind. *tuččhyáḥ* ‚prázdny; márny, bezvýznamný', lat. *tesqua* mn. ‚pustatiny', lit. *tùščias* ‚prázdny, chudobný' ap. – všetko od ide. **teus-* ‚vyprázdňovať'. Pozri aj ↗ *cnieť sa*, ↗ *ošklivý*, ↗ *stesk*.

clo ‚poplatok za tovar prevážaný cez hranice' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *zol* (nem. *Zoll*), čo je prevzatie zo strlat. *toloneum* – východiskom výrazu je lat. *telōnēum*, prevzaté z gr. *telōneion* (*τελωνεῖον*) ‚colnica', čo je odvodenina od gr. *telōnēs* (*τελώνης*) ‚vyberač daní, cla', od gr. *telos* (*τέλος*) ‚poplatok' (porov. i ↗ *filatelia*). Z odvodenín: ***colný***, ***preclit'*** ap.

cloniť (od 19. stor.) • Etymologicky **sloniť* (k zmene *s-* > *c-* porov. ↗ *cieňa* a i.), ktorého východiskom je psl. **sloniti*, azda odvodené od ide. **k̑el-* ‚nakláňať, skláňať' (porov. stind. *śrāyati* ‚opiera o niečo', gr. *klīnō* (*κλίνω*) ‚skláňam, opieram', lat. *aus-cultāre* ‚pozorne počúvať, načúvať [t. j. nakláňať ucho]', *in-clīnāre* ‚nakláňať, skláňať', stsev. *halla* ‚skláňať, nakláňať', nem. *lehnen*, lit. *šlìeti* ‚opierať o niečo' a i.); pozri aj ↗ *kloniť*. Význam sa posunul v smere ‚nakláňať (sa) nad niečo' > ‚zatieňovať, zacláňať'. Z odvodenín: ***clona; zacloniť***, od toho ***záclona***, a i. Pozri aj ↗ *slon*.

cmar ‚odtučnená smotana po zmútení', staršie aj *cmer* (od 17. stor.), dial. i *cmiar* • Zo strhnem. *smer* (nem. *Schmer*) ‚tuk'.

cmukať expr. (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vyd(áv)ať zvuk *cmuk*' (pri bozkávaní ap.).

cmúľať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, porov. i hláskovo blízke ↗ *cumľať*.

cnieť sa (od 19. stor.) • Zrejme utvorené na základe staršej príslovky *cno* (*je mi cno* ‚clivo'), od *cný* ‚clivý' (od 18. stor.), vysvetľovaného ako zjednodušenie pôvodného **ckný* < **tskný*, od koreňa **tъsk-*; ďalej pozri ↗ *clivý*.

cnosť, čnosť (od *16. stor.) • Zjednodušenie staršieho *ctnosť*, resp. **čtnosť*, od staršieho *ctný*, *čtný* ‚ctený; počestný' (od *15. stor.), ktoré vznikli hláskovým zjednodušením pôvodného **cstný*, resp. **čstný*, odvodeného od ↗ *česť*, gen. *cti* (**čsti*).

cól ‚staršia dĺžková miera, palec' (od 18. stor.) • Z nem. *Zoll*, pôvodne azda ‚odrezok' (s nem. *Zoll* ‚clo' nesúvisí, ↗ *clo*). – **cólštok** hovor. ‚drevený skladací meter' (od 20. stor.) • Z nem. *Zollstock*, doslova ‚cólová palica', čo je zloženina nem. *Zoll* ‚palec, zól' a *Stock* ‚palica' (pozri aj ↗ *štočok*).

colný ↗ *clo*

combáľať expr. ‚kývať, knísať', staršie *combílať* (od 18. stor.) • Odvodené od staršieho *combať* ‚hojdať' (18. stor.), akiste expresívneho pôvodu.

corgoň hovor. expr. ‚odrastený, veľký chlapec, mládenec' (od 18. stor.) • Nejasné. Azda súvisí s dial. *cagan*, *cogaň* expr. ‚odrastený chlapec',

cohăň ‚veľmi vysoký, urastený človek' a i.; pôvod týchto výrazov však nie je známy – predpokladala sa aj ich súvislosť s dial. *cabaj, cabal* ‚odrastený chlapec, skoro mládenec', *caban* ‚veľký, mohutný, neobratný človek', čo sú takisto nejasné výrazy.

corpus delicti [k- -kti] ‚usvedčujúci predmet, dôkaz' (od 19. stor.) • Z lat. *corpus dēlictī*, od lat. *corpus* ‚telo, teleso; hlavná vec, jadro' (↗ *korpus*) a *dēlictum* (gen. sg. *-tī*) ‚priestupok, previnenie' (↗ *delikt*).

coulomb [kulómb] fyz. ‚jednotka elektrického náboja' • Podľa fr. fyzika Ch. A. de Coulomba (1736 – 1806), bádateľa v oblasti elektriny a magnetizmu.

country [kán-] hud. ‚populárna hudba v štýle amerického folklóru' (od 20. stor.) • Z angl. *country (music)*, pôvodne *country-and-western music*, t. j. ‚vidiecka a západná hudba' ako označenie hudby z príslušných oblastí USA. Angl. *country* ‚krajina; kraj; vidiek' je prevzatie zo stfr. *contree* (dnešné fr. *contrée*), ktorého východiskom je ľud. lat. **(regiō) contrāta* ‚(krajina) ležiaca naproti' (z hľadiska pozorovateľa), od lat. *contrā* ‚naproti, oproti'.

crčať (od 20. stor.), **crkať, cŕkať** (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

ctiť ↗ *česť*

cucať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, možno z detskej reči.

cúdiť ‚osievaním čistiť (obilie ap.)' (od 17. stor.) • Málo jasné – odvodzovalo sa od **ocúdiť* (pociťovaného ako **o-cúdiť*), pre ktoré sa rekonštruovalo východisko 1. **ot-juditi* (s koreňom zodpovedajúcim lit. *judėti* ‚pohybovať sa chvejúc', od ide. **i̯eu-dh-* ‚byť v prudkom pohybe'), resp. 2. **ot-suditi* (porov. stind. *śúndhati* ‚čistí', *śuddháḥ* ‚čistý'; od ide. **k̑eu-dh-* ‚svietiť, svetlý'?). Pozri aj ↗ *cudný*.

cudný ‚čistý (v pohlavnom živote); hanblivý' (od 19. stor.) • Azda etymologicky totožné s *čudný* (od ↗ *čudo*, s významovým vývinom v smere ‚čudný, neobyčajný' > ‚neobyčajne krásny, čistý' ap.), nie je však jasná zmena *č-* > *c-* (vplyv stčes. *cudný, cidný* ‚zázračný, obdivuhodný', resp. poľ. *cudny* ‚neobyčajne krásny'?). Menej pravdepodobné sa zdá hľadanie východiska v podobe protikladného *necudný* < *nestudný* ‚nemajúci ↗ *stud*' (s problematickou zmenou *-st-* > **-ts-* > *-c-*), resp. odvodzovanie od ↗ *cúdiť* (s prenosom do morálnej sféry).

cudzí (od 15. stor.) • Psl. **tjudjь* (**teud-j-*); súvisí s chet. *tuzzi-* ‚vojsko, oddiel', osk. *touto* ‚obec', stír. *túath* ‚ľud, kmeň', gót. *þiuda* ‚národ, ľud', sthnem. *diot* ‚ľud', *diutisc* ‚ľudový' (nem. *deutsch* ‚nemecký', pôvodne ‚patriaci k vlastnému kmeňu, ľudu'), lit. *tautà* ‚ľud' a i. – všetko od ide. **teutā* ‚ľud, krajina'. Problémom je psl. forma **tjudjь* (**teud-j-*) namiesto očakávaného **tjutjь* (**teut-j-*), preto sa tu niekedy uvažuje o prevzatí germ. výrazu (t. j. **tjudjь* ako ‚patriaci ku germánskemu etniku' > ‚patriaci k inému etniku, cudzí'); iný výklad vysvetľuje prítomnosť zneleho **d* vplyvom psl. **ljudьje* ‚ľudia' (↗ *ľud*). Z odvodenín: ***cudzina***, od toho ***cudzinec, cudzinka; cudzoložný, cudzoložstvo*** (obidvoje ↗ *lôžko*) a i.

cuketa záhr. ‚tekvica podobná uhorke (bot. Cucurbita pepo)' (od 20. stor.) • Z tal. *zucchetta*, čo je zdrobnenina od *zucca* ‚tekvica' – slovo vzniklo asi skrátením z **cozucca*, čo je obmena (s prešmyknutím) tal. dial. *cucuzza, cocuzza*, z neskorého lat. *cucutia*, ktoré vzniklo asi skrížením lat. *cucurbita* ‚tekvica' a *cutis* ‚id.'. – **cukina** záhr. ‚cuketa' (od 20. stor.) • Z tal. *zucchina*, čo je zdrobnenina od tal. *zucca*.

cukor, staršie i *cuker, cukr* (od 16. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom maď. *cukor*, strhnem. *zu(c)ker*, nem. *Zucker* – z tal. *zucchero* (staršie *zuccaro*), ktorého východiskom je arab. *sukkar*, pôvodom z ind. jazykov (porov. stind. *śárkarā* ‚[hrubý] piesok; štrk; cukor'). Pozri aj ↗ *sachar...*

cukrú cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

cumľať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. hláskovo blízke ↗ *cmúľať*.

cundra hrub. ‚pobehlica' (od *16. stor.) • Vzhľadom na dial. *cundra* ‚útržok, zdrap obnoseného šatstva al. látky, handra' tu azda možno predpokladať významový vývin ‚otrhaná žena' > ‚neporiadna, špinavá žena' (dial. c. *ucundraná;* porov. i dial. *cundrať* ‚špiniť') > ‚nemravná žena' (k významu porov. aj dial. *handra* ‚id.'); ďalej málo jasné.

cup, cup-cup cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***cup-k-ať***[1] expr. (*orechy c-jú na zem* ap.; iného pôvodu je ↗ *cupkať*[2]); ***cup-ot-ať*** expr., od toho ***cupot***, a i.

cupkať[1] ↗ *cup* – **cupkať**[2] ‚rozoberať nite na okrajoch tkaniny, strapkať' (od 20. stor.) • Z nem. *zupfen* (dial. i *zopfen*), čo je odvodenina od nem. *Zopf* ‚pramienok, pletenec vlasov' (> dial. *cop* ‚vrkoč') – pôvodný význam nem. slovesa bol asi ‚oddeľovať v pramienkoch ap.' (pri spracovaní ľanu a konopí).

cupot, cupotať ↗ *cup*

curgať, curigať hovor. ‚cúvať' (od 19. stor.) • Dial. i *curikať, curikovať;* utvorené na základe nem. *zurück* ‚naspäť' (> slk. dial. *curik* ako povel koňovi, aby išiel dozadu), ktorého východiskom je sthnem. *ze rucke*, pôvodne ‚na chrbtovú stranu' (súvisí s nem. *Rücken* ‚chrbát', porov. i ↗ *ruksak*).

cúvať ‚pohybovať sa naspäť, dozadu', staršie aj *cúfať (sa), cofať* (od 18. stor.) • Z bavor. nem. *tsǫufn*, resp. zo stredonem. *zōfen, zoffen* ‚stiahnuť späť' – východiskom týchto výrazov je strhnem. *zāfen, zāven* ‚ťahať'.

cvakať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

cválať (od *18. stor.) • Z bavor. nem. *zwalən*, ktoré zodpovedá spis. nem. *quälen* ‚biť, trápiť' – pôvodne sa používalo asi v spojení **cválať koňa* ‚nútiť (bitím ap.) do rýchleho behu', odtiaľ druhotne *cválať (na koni).*

cveng[1] cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. i hláskovo blízke ↗ *ceng* a i. Z odvodenín: staršie *cvengať*, od toho *cveng*[2] ‚cvenganie' (*c. pohárov*, expr. *mať dobrý c.* ‚dobrú povesť') i ***cveng-ot-ať***, od toho ***cvengot; cvendžať*** a i.

cverna hovor. ‚niť' (od 17. stor.) • Z nem. *Zwirn*, pôvodne ‚niť z dvoch vláken', od nem. *zwei* ‚dva'.

cvik[1] ‚cvičenie' (od 17. stor.) • Od ***cvičiť*** (od 16. stor.); nie celkom jasný výraz. Keďže slovo sa vzťahuje aj na výcvik zvierat, uvažovalo sa o prevzatí z nem. *zwicken* (↗ *cvikať*) vo význame typu ‚udierať bičom, krotiť ap.'; prevzaté *cvikať* sa však asi zblížilo s domácimi výrazmi typu *na-vykať (niekoho na niečo), z-vykať si* ap. (↗ *-vykať*). – **cvik**[2] hovor. ‚klin (v dreve, na šatách ap.)' (od 17. stor.) • Zo staršieho nem. *Zweck, Zwick* ‚klin'; pozri aj ↗ *cvok*[1].

cvikať hovor. ‚dierkovať, štikať' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *zwicken*. Pozri aj ↗ *cvik*[1]. – **cviker** ‚okuliare upevňované na koreni nosa' (od 19. stor.) • Z jnem., rak. nem. *Zwicker*, čo je skrátenie staršieho *Nasenzwicker*, doslova ‚čo zacvikáva nos' – výraz, zložený z nem. *Nase* ‚nos' a *zwicken* ‚zacviknúť' (↗ *cvikať*), vznikol asi prekladom rovnoznačného fr. *pince-nez*, od fr. *pincer* ‚zovrieť (do kliešti)' a *nez* ‚nos'.

cvikla ‚bot. Beta vulgaris crassa conditiva' (od 17. stor.) • V konečnom dôsledku zo strgr. *seuklon* (σεῦκλον), ktorého východiskom je klasické gr. *teutlon* (τεῦτλον), dial. *seútlon* (σεῦτλον), označujúce druh repy; v gr. ide asi o prevzatie neznámeho pôvodu.

cvok[1] ‚klinček so zaoblenou hlavičkou' (od 18. stor.) • Z bavor. nem. *tswǫkx* (zodpovedá spis. nem. *Zwecke*, staršie *Zweck;* pozri aj *cvik*[2]). – **cvok**[2] subšt. ‚blázon' (od 20. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *cvok*[1] – nem. *Zweck* znamenalo i ‚klinec uprostred terča' (t. j. miesto, ktoré treba pri streľbe zasiahnuť), odtiaľ aj význam ‚čo je trafené' > ‚(o človeku) trafený, strelený; pomätenec, blázon'.

cvrček (od *16. stor.) • Od ↗ *cvrkať*, podľa vydávaného zvuku (porov. *cvrčky cvrkajú*); prenesený význam ‚malé dieťa, malý človek' mohol azda vzniknúť i v dôsledku zblíženia s nepríbuzným nem. *Zwerg* ‚trpaslík'. Porov. aj ↗ *svrček.*

cvrkať, cvŕkať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu (porov. i ↗ *svrkať*); pozri aj ↗ *cvrček.* – **cvrlikať** (od 19. stor.) • Zvukomalebné, porov. ↗ *čvrlikať.*

cyklámen ‚izbová rastlina' (od 19. stor.) • Z lat. *cyclamen*, gen. *cyclaminis*, čo je prevzatie z gr. *kyklamīnos* (κυκλάμινος), od gr. *kyklos* (κύκλος) ‚kruh' (↗ *cyklus*) – kvet je pomenovaný podľa tvaru svojich cibuliek.

cyklista, cyklistika ↗ *bicykel*

cyklón ‚vzdušný vír v tropických oblastiach' • Ako meteorologický termín utvorené v polovici 19. stor. v Anglicku (angl. *cyclone*) na základe lat. *cyclus* (↗ *cyklus*) – cyklóny sa vyznačujú kruhovitým pohybom vzdušnej masy. – **cyklostyl** ‚prístroj na rozmnožovanie písomností' • Z angl. *cyclostyle* – názov bol utvorený na konci 19. stor. na základe lat. *cyclus* (↗ *cyklus*) a angl. *style*, prevzatého z lat. *stilus, stylus* ‚ostrý kôl; rydlo'; ďalej pozri ↗ *štýl*. – **cyklus** ‚pravidelný kolobeh času, pravidelne sa opakujúci súbor postupov ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *cyclus*, čo je prevzatie z gr. *kyklos* (κύκλος) ‚kruh, koleso'; súvisí s ↗ *kolo*. Pozri aj ↗ *bicykel*, ↗ *cyklámen*, ↗ *encyklika*, ↗ *recyklovať*.

cylinder ‚predmet valcovitého tvaru' (od 18. stor.) • Z lat. *cylindrus*, čo je prevzatie z gr. *kylindros* (κύλινδρος) ‚valec, zvitok', od gr. *kylindō* (κυλίνδω) ‚valím, krútim'.

cynik (od 18. stor.) • Z lat. *cynicus*, čo je prevzatie z gr. *kynikos* (κυνικός) ‚psí; patriaci ku kynickej škole', od gr. *kyōn* (κύων), gen. *kynos* (κυνός) ‚pes'. Pôvodne išlo o označenie príslušníkov filozofickej školy v starom Grécku (4. stor. pred Kr.), ktorí pohŕdali spoločenskými konvenciami; odtiaľ význam ‚neuhladený, hrubý ap. človek'. Porov i ↗ *kynológia*.

cyprus ‚ihličnatý strom (bot. Cupressus)', staršie i *cypres, cypris* (od 17. stor.) • Z lat. *cupressus*,

cypressus, ktoré súvisí (možné prevzatie?) s gr. *kyparissos* (*κυπάρισσος*), pôvodom asi z jazykov stredomorskej oblasti.

cyrilika ‚slovanské písmo založené na veľkých písmenách gréckej abecedy', staršie i *cyrilka, cyrilica* (od 19. stor.) • Zo spojenia ***cyrilské písmo***, podľa sv. Cyrila (vlastným menom Konštantín, zvaný Filozof; 827 – 869), ktorý pred začiatkom misie na Veľkej Morave (od r. 863) vytvoril samostatné sl. písmo, založené na malých písmenách gr. abecedy (↗ *hlaholika*); Cyrilovým menom sa však začalo označovať novšie písmo (cyrilika v dnešnom význame), ktoré sa nakoniec presadilo u časti Slovanov.

cysta lek. ‚chorobná dutina v tkanive organizmu' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *cystis*, čo je prevzatie z gr. *kystis* (*κύστις*) ‚mechúr'.

cytológia ‚odbor biológie skúmajúci organickú bunku' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe gr. *kytos* (*κύτος*) ‚dutina; nádoba' a ↗ *-lógia*. Pozri aj ↗ *erytrocyt*, ↗ *leukocyt*.

Č

čabiansky, v spojeniach ***č-a perla*** ‚sorta viniča a hrozna', ***č-a klobása*** • Podľa mesta Békešská Čaba v juhových. Maďarsku. Nespis. ***čabajka*** ‚čabianska klobása' je podľa maď. *csabai (kolbász)*, od maď. *csabai* ‚čabiansky'.

čača[1] ‚niečo pekné' (od 18. stor.), **čeče** ‚id.' (od 20. stor.) • Slovo detskej reči (azda už psl. **čača, *čeča*), s charakteristickým zdvojením slabiky (porov. i ↗ *baba*[1, 2] ap.). Z odvodenín: ***čačka*** expr. ‚(lacná) ozdôbka', od toho ***čačkať***. – **čača**[2] ‚tanec latinskoamerického pôvodu' (od 20. stor.) • Z amer. špan. *chachachá;* tanec je azda nazvaný podľa sprievodných výkrikov.

čačina ↗ *čečina*

čačka, čačkať ↗ *čača*[1]

čadiť ‚dymiť, kadiť' (od 18. stor.) • Psl. **čaditi* (**kēd-*), od ide. **ked-* ‚dymiť, čmudiť' – porov. gr. *kedros* (*κέδρος*) ‚borievka; céder' (↗ *céder*), lit. *kadagỹs* ‚borievka' (asi podľa uvoľňovania aromatických látok pri jej spaľovaní). Z odvodenín: ***čadič*** ‚sivočierna vyvretá hornina' (podľa „dymového" sfarbenia). Pozri aj ↗ *čmudiť*.

čachrovať pejor. ‚pokútne obchodovať' (od 18. stor.) • Z nem. *schachern*, čo je prevzatie z jazyka jidiš (*sachern* ‚obchodovať', od hebr. *sōḥēr* ‚kupec, obchodník'); v nem. sa slovo zblížilo s nem. *Schächer* ‚lupič' (domáceho pôvodu). Z odvodenín: ***čachre*** pejor.

čaj (od 19. stor.) • Z rus. *čaj* (*чай*), prevzatého (prostredníctvom altaj. a turk. jazykov) zo severného čín. *čcha* ‚čaj', *čcha-jie* ‚čajové listy'. K prevzatiu z južných čín. dialektov (angl. *tea*, fr. *thé*, nem. *Tee* ‚čaj' ap.) pozri ↗ *teín;* sem aj staršie slk. *herba-té* ‚čaj' (od 18. stor.), ktorého prvou časťou je lat. *herba* ‚rastlina'.

čajka ‚zool. Larus' (od *15. stor.) • Psl. **čajьka* (**kē-j-*), od zvukomalebného **kē-*, podľa kriku vtáka.

čajsi zastar. ‚takmer, skoro; asi' (od 18. stor.) • Rozšírenie (koncové *-si* azda podľa *asi*, resp. *ako-si*) pôvodného **čaj*, ktoré sa vysvetľuje ako skrátenie **čaju* ‚čakám, dúfam'; z významového hľadiska zrejme ‚(ako) čakám' > ‚(asi, približne) podľa môjho očakávania' > ‚takmer, skoro'. **Čaju* je tvar 1. os. sg. prít. času od nezachovaného slovesa **čajať* (porov. stsl. *čajati* (**ЧАЯТИ**) ‚čakať, očakávať; dúfať' ap.; ku koncovke *-u* v **čaju* porov. ↗ *reku* ap.), ktorého východiskom je psl. **čajati* (**kᵘēi-*), od ide. **kᵘei-* ‚dávať pozor na niečo a i.' (porov. stind. *cétati* ‚vníma, pozoruje', lit. *skaitýti* ‚čítať, počítať' a i.); pozri aj ↗ *cena*, ↗ *čakať*, ↗ *čas*, ↗ *čítať*.

čakan ‚krompáč' (od 15. stor.) • Pôvodom z turk. jazykov (porov. čagat. *čaqan* ‚bojová sekera' ap., od koreňa **čaq-* ‚biť, udierať'); v slk. môže ísť o starý výraz (azda už psl. **čakanъ*), ale aj o novšie prevzatie sprostredkované cez maď. *csákány*. Pozri aj ↗ *čugaňa*.

čakanka ‚bot. Cichorium' (od 17. stor.) • Od ↗ *čakať* – rastlina rastie na krajoch ciest, preto vznikla ľudová povesť, že na niekoho čaká; porov. i jej pomenovania typu nem. *Weg(e)-wart(e)*, od nem. *Weg* ‚cesta' a *warten* ‚čakať'. – **čakať** (od 15. stor.) • Psl. **čakati* (**kᵘēi-k-*), od ide. **kᵘei-* ‚dávať pozor na niečo ap.'; ďalej pozri ↗ *čajsi*. Slk. dial. *čekať* ‚čakať' je reflexom variantného psl. **čekati;* redukovaný variant tohto koreňa (**čьk-*) je zachovaný v ***dočkať***, ***počkať***, ***prečkať***, ***vyčkať*** (iného pôvodu je ↗ *čkať*[1] ‚štikútať').

čákov zastaráv. ‚čiapka podobná prilbe' (od *15. stor.) • Z maď. *csákó*, pôvodne asi v spojení *csákó süveg* ‚čiapka (*süveg*) so zrezaným okrajom', od maď. *csákó* vo význame ‚odstávajúci nabok', nejasného pôvodu – azda súvisí s maď. *csáklya* ‚hák'.

čalamáda ‚nakladaná miešaná zelenina' (od 20. stor.) • Z maď. *csalamádé;* nejasný výraz.

čalúniť ‚poťahovať nábytok' (od 18. stor.) • Doslova ‚pokrývať, poťahovať *čalúnom*', od staršieho *čalún* ‚ozdobná tkanina al. papier na pokrývanie stien, nábytku ap.' (od 17. stor.), prevzatého zo strhnem. *schalūne* ‚látka na pokrývky' – výraz je odvodený od názvu fr. mesta Châlons sur Marne.

čamrva expr. ‚drobizg' (od 20. stor.) • Psl. **ča-mъrva*, zložené z psl. **mъrva* (↗ *mrva*) a expresívnej predpony **ča-*; porov. i ↗ *čeperiť sa*, ↗ *čmárať* ap.

čankať expr. ‚utešovať, chlácholiť, láskať', staršie ‚peknými slovami navádzať na niečo' (od 18. stor.), dial. i *čangať*, *čenkať* (aj ‚prosíkať, drankať') • Zvukomalebného pôvodu.

čao, čau, mládežnícky pozdrav (od 20. stor.) • Z tal. *ciao*, ktorého východiskom je benát. tal. *schiao* (zodpovedá spis. tal. *schiavo*) ‚sluha', zo strlat. *sclavus* ‚otrok; sluha' (obyčajne vysvetľované ako ‚Slovan', podľa veľkého počtu sl. otrokov dovážaných od 10. stor. z Balkánu do nem. oblastí a Byzancie). Pôvodne išlo o dôverný pozdrav s významom typu ‚(som tvoj) sluha, služobník'; porov. ↗ *servus*.

čap[1] ‚drevená zátka do suda; pánt; časť osi, hriadeľa otáčajúca sa v ložisku', staršie i *čep* (od *16. stor.) • Psl. **čapъ*, **čepъ;* azda od ide. **(s)kēp-* ‚rezať, štiepať ostrým nástrojom' (↗ *kopať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚čo je odrezané', odtiaľ aj ‚odrezaný kus dreva použitý ako zátka' ap. Iný výklad uvažuje o zvukomalebnom charaktere slova (t. j. azda ‚narážať, udierať' > ‚údermi oddeľovať, štiepiť ap.' > ‚odštiepený kus dreva'?); porov. i ↗ *čap*[2]. Z odvodenín: ***čapík, čapovať*** ‚nalievať, točiť' (vzniklo asi na základe ***načapovať*** ‚naraziť čap, točku na stáčanie, nalievanie zo suda'), ***výčap*** (k staršiemu *vy-čapovať* ‚čapovaním spotrebovať') a i. – **čap**[2] cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *čiapať*.

čapatý expr. ‚ploský' (od 18. stor.) • Málo jasné; možno súvisí s ↗ *čiapať*, no významový vývin nie je jasný – azda ‚bitím, *čiapaním* opracovaný' > ‚sploštený' > ‚ploský'? Porov. i ↗ *čľapatý*.

čapcovať ↗ *čiapať*

čapica (od 17. stor.) • Odvodenina od **čapa* (inou odvodeninou je ***čiap-ka,*** od 16. stor.), vysvetľovaného ako prevzatie z nem. *(T)schappe*, ktorého východiskom je fr. *chape*, z neskorého lat. *cappa* ‚cestovný plášť; kutňa; čiapka, kapucňa' (pozri aj ↗ *kaplnka*, ↗ *kapota*, ↗ *kapucín*). Nemožno azda vylúčiť ani súvislosť s ↗ *čepiec* (dial. i *čapiec*), porov. dial. *čepica* ‚čapica'.

čapík ↗ *čap*[1]

čapiť, čapkať ↗ *čiapať*

čapovať ↗ *čap*[1]

čaptať ↗ *čiapať*

čarať, čarovať[2] hovor. ‚meniť' (od 17. stor.) • Odvodenina od ***čara*** hovor. ‚výmena, zámena' (od 17. stor.), dial. i *čera*, prevzatého z maď. *csere* – výraz je asi prevzatý z vsl. *čered* (*черед*) vo význame ‚poriadok, rad, striedanie', ktorého východiskom je psl. **čerdъ*, majúce rovnaký koreň ako psl. **čerda* (↗ *črieda*). S *čarovať*[1] (↗ *čariť*) etymologicky nesúvisí.

čarbať, staršie i *čiarbať* (od 17. stor.) • Odvodenina od **čarba*, **čiarba* (porov. staršie čes. *čarba* ‚mazanica, čarbanica'), utvoreného príponou *-ba* (porov. *kos-iť: kos-ba* ap.) od slovesa *čiarať* ‚robiť čiary' (dial. i ‚nepekne písať, čarbať'), od ↗ *čiara.*

čárda ‚krčma v maďarskej puste' (od 19. stor.) • Z maď. *csárda* (staršie i ‚pozorovacie stanovište; hliadka, rozhľadňa a i.'), čo je prevzatie z tur. *çardak* ‚galéria, prízemná krytá chodba', ktorého východiskom je perz. *čārtāq* ‚terasa na 4 nohách; štvoruholníková miestnosť', zložené z perz. *čār* ‚štyri' a arab. *ṭāq* ‚oblúk'. – **čardáš** ‚párový tanec skladajúci sa z pomalej a rýchlej časti' (od 19. stor.) • Z maď. *csárdás (tánc)*, doslova asi ‚čárdový, tancovaný v čárdach', čo je odvodenina od maď. *csárda.*

čariť, čarovať[1] ‚robiť magické úkony' (od 16. stor.) • Odvodenina od ***čary*** (od 15. stor.), čo je pôvodný tvar mn. č. od psl. **čarъ* (**kᵘēr-*) ‚čary, mágia', súvisiaceho so stind. *karóti*, *kr̥ṇóti*, avest. *kərᵊnaoⁱti* ‚robí', strwales. *peri* ‚robiť, spôsobovať', lit. *keraĩ* mn. ‚čary' – všetko od ide. **kᵘer-* ‚konať, robiť'. V psl. a lit. výraze nastal významový posun ‚konať, robiť' > ‚robiť magické úkony, čarovať'; porov. i *po-robiť niekomu* ‚počariť'. ***Čarodej*** (**čaro-dějь*, doslova ‚kto robí čary') je stará zloženina **čarъ* a **dějati* ‚robiť' (↗ *diať sa*); zaklínacia formula ***čary-mary, čáry-máry*** obsahuje koncový člen (*-mary, -máry*) rýmového pôvodu; ***rozčarovať*** ‚sklamať' je pravdepodobne podľa rus. *raz-očarováť* (*разочаровать*), doslova ‚zbaviť očarenia (niečím)'. Pozri aj ↗ *čert.* • **čarovať**[2] ‚meniť' ↗ *čarať*

čas (od 15. stor.) • Psl. **časъ*, bez jednoznačného výkladu. Obyčajne sa interpretuje ako **kᵘē(i)-so-*, od ide. **kᵘei-* ‚dávať pozor na niečo a i.' (ďalej pozri ↗ *čajsi*) – pôvodne by teda išlo o ‚sledovaný, očakávaný, vhodný moment, obdobie ap.' (porov. úslovie *vyčkaj č-u jak hus*

klasu), resp. o čas určovaný pozorovaním oblohy. Iné výklady vychádzajú z predstavy o čase ako pohybujúcom sa (porov. *č. ide, letí, plynie, uteká*) a odvodzujú psl. **časъ* od ide. **kēi-* ‚uvádzať do pohybu, byť v pohybe' (porov. gr. *kiō* (*κίω*) ‚kráčam, idem', lat. *ciēre* ‚uvádzať do pohybu, hýbať' a i.), resp. predpokladajú súvislosť s čes. dial. *česati* ‚rýchle ísť, bežať'. Z odvodenín: ***počasie*** (k významu porov. i ***nečas*** ‚zlé počasie', ***vyčasiť sa***), ***časopis*** (preklad podľa nem. *Zeit-schrift* ako zloženiny z nem. *Zeit* ‚čas, doba' a *Schrift* ‚písmo, spis', od nem. *schreiben* ‚písať'; dnešný význam vznikol pod vplyvom fr. *journal*, ↗ *žurnál*).

časť (od 16. stor.) • Psl. **čęstь* (**kǫd-tĭ-*); obyčajne sa vysvetľuje ako odvodenina od slovesa zachovaného v lit. *kándu* ‚hryziem' (pozri aj ↗ *kus*) – z významového hľadiska asi ‚čo je odhryznuté' > ‚(odhryznutá, oddelená) časť'. Z odvodenín: ***účasť*** (azda s predponou ↗ *u-*[2], t. j. ‚časť, podiel ap. [v niečom]'?) a i. Pozri aj ↗ *častovať*, ↗ *príčastie*, ↗ *šťastie*.

častovať ‚hostiť' (od *18. stor.), dial. i *čestovať* • Azda už psl. **čьstovati*, doslova ‚preukazovať česť (pohostením ap.)', od psl. **čьstь* (↗ *česť*). Samohláska *-a-* môže byť dial. reflexom pôvodného *-ь-, mohla však vzniknúť aj pod vplyvom nepríbuzného ↗ *časť* (predstava o rozdelení jedla na viac *častí*, t. j. aj pre hosťa?).

častý (od *13. stor.) • Psl. **čęstъ*, pôvodne asi príčastie od slovesa zachovaného v lit. *kim̃šti* ‚pchať' (azda od ide. **kem-* ‚tlačiť, stláčať', porov. ↗ *chomút*, ↗ *chumáč*, ↗ *skúpy* ap.). Pôvodným významom bolo asi ‚napchatý, natlačený', t. j. ‚zložený z čiastok nachádzajúcich sa tesne, husto blízko seba' ap. (porov. i miestny názov *Častá* – zrejme pomenovanie podľa hustého porastu); odtiaľ ‚hustý' > ‚častý' – porov. i *z-husta* ‚nahusto; často'. Pozri aj ↗ *hustý*.

čaša kniž. ‚pohár, kalich' (od 17. stor.) • Psl. **čaša;* pôvodne azda **kēs-ja*, od ide. **kes-* ‚škriabať' (↗ *česať*), t. j. ‚nádoba vyrezaná, vysekaná z dreva'. Iné výklady tu predpokladajú prevzatie z orientálnych jazykov (z irán. **čašaka-*, resp. – prostredníctvom turk. jazykov – z irán. výrazu zachovaného v perz. *kāse* ‚čaša'). Z odvodenín: ***čiaška; čašník*** (pôvodne o sluhovi roznášajúcom poháre s nápojmi).

čata ‚nižšia vojenská jednotka', staršie aj ‚ozbrojený výpad, bojová výprava' (od 17. stor.) • Z maď. *csata*, čo je prevzatie zo srb., chorv. *čēta*, ktorých východiskom je psl. **četa* – porovnávalo sa s lat. *caterva* ‚hromada, zástup, dav; (vojenský) oddiel' (málo jasného pôvodu); podľa iného výkladu súvisí so stind. *śātáyati* ‚odtína, rozsekáva', stír. *cath* ‚boj', nem. *Hader* ‚svár, spor' a i. (všetko od ide. **k̂at-* ‚bojovať').

-čať, *-čnem*, v slovesách ***načať***, ***počať***, ***začať*** (od 15. stor.) • Psl. **čęti* (**ken-ti*), **čьnǫ* (**kn̥-*); porovnáva sa so stind. *kanīnaḥ* ‚mladý', gr. *kainos* (*καινός*) ‚nový', lat. *re-cēns*, gen. *re-centis* ‚čerstvý, nový, svieži', stír. *cinid* ‚vzniká, rodí sa' a i. – všetko od ide. **ken-* ‚novo sa objavovať, vznikať, začínať'. Z odvodenín: ***začínať*** ap. (**-činati* < **kn̥-*); ***počiatok***, ***začiatok*** ap. Pozri aj ↗ *čnieť*, ↗ *koniec*, ↗ *náčelník*[2], ↗ *šteňa*, ↗ *zákon*.

čau ↗ *čao*

čeče ↗ *čača*[1]

čečina, čačina ‚chvojina' (od 17. stor.) • Azda nepravidelné obmeny pôvodného **četina*, ktorého východiskom je psl. **četina* ako variant psl. **ščetina* (> slk. *štetina;* ďalej pozri ↗ *šteť*); možno tu však zrejme uvažovať aj o pôvodnom **četč-ina*, od **četka* (psl. **četъka*) ako variantu psl. **ščetъka* (> slk. *štetka*).

čechrať expr. ‚šuchoriť' (od 18. stor.) • Azda už psl. **čechrati* ako expresívna obmena pôvodného **česrati* (porov. stčes. *česrati* ‚česať vlnu' ap.), odvodeného od psl. **česati* (↗ *česať*). Pozri aj ↗ *čuchrať*.

čeľaď (od 15. stor.) • Psl. **čeljadь;* pôvodne asi označenie súboru osôb podliehajúcich hlave rodiny (t. j. rodinní príslušníci aj sluhovia) – pravdepodobne súvisí s psl. **čelnъ* (↗ *člen*) a **kolěno* (↗ *koleno*); k prenosu na oblasť rodovej pospolitosti, potomstva ap. porov. *koleno* ‚pokolenie' (*rodina z desiateho k-a*). Pozri aj ↗ *človek*.

čelo[1] ‚časť hlavy' (od 16. stor.) • Psl. **čelo* (**kel-*); súvisí s gr. *kolōnē* (*κολώνη*) ‚pahorok, kopec', lat. *columen, culmen* ‚výčnelok, vrchol', *celsus* ‚vzpriamený, vysoký', stsev. *holmi, holmr* ‚ostrov' (t. j. ‚vyvýšenina nad hladinou'), angl. *hill* ‚pahorok', lit. *kélti* ‚dvíhať sa', *kálnas* ‚kopec, pahorok' a i. – všetko od ide. **kel-*, **kelə-* ‚týčiť sa, dvíhať sa (do výšky)'. Pozri aj ↗ *čeľusť*, ↗ *náčelník*[1], ↗ *účel*. – **čelo**[2] ‚violončelo' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Cello*, ktoré vzniklo skrátením nem. *Violoncello*, prevzatého z tal. (↗ *violončelo*).

čeľusť (od 17. stor.) • Psl. **čeljustь*. Môže ísť o zloženinu na základe koreňov zachovaných v psl. **čelo* (↗ *čelo*[1]) a **usta* (↗ *ústa*), t. j. čeľusť by bola pomenovaná ako ‚čelná, predná časť úst'; iný výklad tu vidí odvodeninu od ide.

kel-* ‚biť, ťať, sekať' (ďalej pozri ↗ *klať*) s pôvodným významom ‚čo je rozseknuté, rozštiepené', odtiaľ aj ‚ústna štrbina' > ‚čeľusť'. Z odvodenín: ***čeľustie* ‚otvor do pece, sporáka, kachieľ' (pôvodne asi ako označenie „čelnej", prednej strany, kde sa nachádza otvor).

čembalo ‚strunový brnkací hudobný nástroj s klaviatúrou' (od 20. stor.) • Z tal. *cembalo*, ktorého východiskom je lat. *cymbalum;* ďalej pozri ↗ *cimbal*. Pozri aj ↗ *klavičembalo*.

čemer hovor. ‚choroba spôsobená zrážaním krvi, ochvat' (od 17. stor.) • Psl. **čemerъ* (**kemer-*); súvisí s lit. *kẽmeras* ‚konopáč', sthnem. *hemera*, nem. dial. *hemern* ‚kýchavica' a i. – všetko od ide. **kemer-*. Výraz označoval jedovaté rastliny (porov. aj odvodené dial. *čemerica* ‚bot. Helleborus', z psl. **čemerica*), druhotne sa preniesol na choroby spôsobované ich jedom.

čepeľ (od *13. stor.) • Psl. **čepelь* – odvodenina od psl. **čepati*, **čepiti* vo význame typu ‚biť, udierať, lámať ap.' (asi zvukomalebného pôvodu, porov. i ↗ *čiapať*); pôvodne azda ‚čo slúži na osekávanie, odrezávanie, rezanie ap.'. Pozri aj ↗ *čeperiť sa*, ↗ *čepiec*, ↗ *špárať (sa)*.

čeperiť sa expr. ‚(o vtákoch) čuchrať si perie' (od 19. stor.) • Psl. **čeperiti (sę)*. Azda odvodenina od psl. **čepati*, **čepiti* ‚biť, udierať ap.' (pozri aj ↗ *čepeľ*); podľa iného výkladu je zložené z expresívnej predpony **če-* (porov. i ↗ *čamrva*, ↗ *čmárať*) a slovesa zachovaného v rus. *pýriť* (*пырить*) ‚ježiť sa' – novšie *-per-* azda podľa ↗ *pero*?

čepiec (od *13. stor.) • Psl. **čepьcь;* azda odvodenina od ide. **(s)kep-* ‚prikrývať' (porov. gr. *skepaō* (*σκεπάω*) ‚pokrývam', lit. *kepùrė* ‚čiapka', lot. *cępure* ‚čiapka; pokrývka' a i.). Iný výklad odvodzuje psl. **čepьcь* od slovesa zachovaného v slk. dial. *čepiť* ‚dávať na hlavu čepiec' – východiskom má byť už psl. **čepiti* ‚biť ap.' (porov. i ↗ *čepeľ*), s ďalším významovým vývinom v smere ‚pribíjať' > ‚pripevňovať, upevňovať' > ‚klásť (pokrývku hlavy)'. Pozri aj ↗ *čapica*.

čerebľa ‚zool. Phoxinus' (od 20. stor.) • Obmena *čerevľa* (tak dial.), z **črevľa*, od ↗ *črevo* (porov. aj slk. dial. *strevo* ‚črevo': staršie *strevlíček* ‚čerebľa', 18. stor.). Pôvodne išlo asi o názov lopatky (zool. Rhodeus), ktorý sa preniesol i na tvarovo podobnú čerebľu – pomenovanie sa vysvetľuje tým, že ryba kladie ikry cez akýsi výrastok pripomínajúci črevo.

čereň ‚rybárska sieť na dlhej žrdi' (od *14. stor.) • Psl. **čerenь* (**keren-*). Usúvzťažňovalo sa s ↗ *črienka*, t. j. išlo by o pomenovanie siete s rukoväťou, držadlami na žrdi; iný výklad vychádza z pôvodného významu ‚niečo spletené' a odvodzuje psl. **čerenь* od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*).

čerešňa ‚bot. Cerasus' (od *15. stor.) • Obmena pôvodného *črešňa* (tak dial.), z psl. **čeršьnja* – pôvodnou formou bolo psl. **čerša* (odtiaľ maced. *créša*, *цреша*); novšie **čeršьnja* vzniklo asi pod vplyvom psl. **višьnja* (↗ *višňa*). Psl. **čerša* bolo prevzaté prostredníctvom román. jazykov (ľud. lat. **ceresia*) z lat. *cerasus*, ktorého východiskom je gr. *kerasos* (*κερασός*), pôvodom asi z jazykov Malej Ázie – strom pochádza z čiernomorskej oblasti.

čerieslo ‚krájadlo na pluhu' (od 16. stor.) • Novšia forma pôvodného *črieslo* (tak dial.), z psl. **čerslo* (**kert-sl-*) ‚čo slúži na krájanie, rezanie', odvodeného od ide. **(s)ker-t-* ‚krájať, rezať' ako rozšírenia ide. **(s)ker-* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *krájať*. Pozri aj ↗ *trieslo*[1, 2].

čeriť (od 19. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako zjednodušenie staršieho *čečeriť* ‚strapatiť vlasy' (od 19. stor.), ktoré sa usúvzťažňovalo s psl. **čečera* (ďalej pozri ↗ *čučoriedka;* porov. i staršie *čečer-atý* ‚rozstrapatený'). Iný výklad považuje slk. *čeriť* za reflex psl. **čeriti*, od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – k významu porov. brus. dial. *čyrýc'* (*чырыць*) ‚ťahať niečo a zároveň tým škriabať'.

čerň, černica, černoch ↗ *čierny* – **černokňažník** (od *16. stor.), dial. i *č(i)ernokrižník* • Pôvodne azda **čiernoknižník*, doslova ‚kto má čiernu knihu' (t. j. obsahujúcu magické formulky ap.); doložené formy výrazu naznačujú vplyv slov ↗ *kňaz*, ↗ *kríž*. Významový príznak ‚čierny' (porov. i *čierna mágia* ap.) mohol vzniknúť aj pod vplyvom strlat. *nigromantia*, ktoré vzniklo (v dôsledku zblíženia s lat. *niger* ‚čierny') z kresť. lat. *necromantīa* ‚získavanie informácií o budúcnosti od duchov mŕtvych', čo je prevzatie z gr. *nekromanteiā* (*νεκρομαντεία*), utvoreného na základe gr. *nekros* (*νεκρός*) ‚mŕtvy' a *manteuō* (*μαντεύω*) ‚veštiť, predpovedať', od gr. *mantis* (*μάντις*) ‚prorok, veštec'.

čerpať (od 17. stor.) • Obmena staršieho *črpať* (ďalej pozri ↗ *črpák*), z psl. **čьrpati:* výraz sa porovnáva s lat. *carpere* ‚trhať, šklbať', stsev. *hrífa* ‚siahať po niečom, strhávať k sebe', lit. *kir̃pti* ‚rezať, strihať' – všetko od ide. **(s)kerp-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); význam sa zrejme posunul v smere

‚(krájaním, rezaním, trhaním ap.) oddeľovať‘ > ‚odčerpávať, čerpať‘. Pozri aj ↗ *-črieť*.

čerstvý (od 16. stor.) • Pôvodne *črstvý* (tak ešte dial.), z psl. **čьrstvъ;* azda od ide. **kert-* ‚točiť, krútiť‘ (ďalej pozri ↗ *nakriatnuť*) s pôvodným významom typu ‚pevne spletený ap.‘ – odtiaľ 1. ‚pevný‘ (porov. poľ. dial. *czerstwy* ‚o zdraví: pevný‘ ap.), 2. ‚pevný, tvrdý; stvrdnutý, zostarnutý‘ (slk. dial. *č. chlieb*), ale aj 3. ‚plný síl, svieži‘ (*č-é posily, č-á myseľ*); odtiaľ 3.1. ‚pred krátkym časom získaný, vyrobený ap.‘ (*č-é pečivo*) aj 3.2. ‚osviežujúci‘ (*č. vzduch, č-á voda*).

čert (od *15. stor.) • Psl. **čьrtъ*, bez jednoznačne prijímaného výkladu. Odvodzovalo sa od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať‘ (↗ *krájať*), avšak za predpokladu rôznych významových východísk – môže ísť o pôvodné adjektívum s významom typu ‚odseknutý‘ (porov. lat. *curtus* ‚skrátený, obrezaný‘) > ‚zmrzačený, skaličený ap.‘ (porov. motívy krivého čerta v ľudových rozprávkach ap.); iný výklad vychádza z predstavy čerta ako podzemnej bytosti a predpokladá tu výraz s pôvodným významom ‚kto reže, kope, ryje ap.‘ (porov. i miestne názvy typu *Čertolie* < **čьrto--ryja*, údajne ‚niečo čertom vyryté, vykopané‘). Zaujímavé sú aj úvahy o možnej súvislosti výrazov *čert* a ↗ *čariť*, resp. ↗ *čiara* (predstava magickej čiary ochraňujúcej pred zlými duchmi ap.?). Z odvodenín: ***čertiť sa*** hovor. expr. ‚zlostiť sa‘ a i.

červ (od 17. stor.) • Pôvodne *črv* (tak dial.; porov. i spis. ***črv-iak*** expr. ‚červík‘, ***črv-o-toč*** ‚červotoč‘), z psl. **čьrvь*. Výraz je asi mladším variantom psl. **čьrmь* ‚červ‘, súvisiaceho so stind. *kŕmiḥ*, perz. *kirm*, alb. *krimb*, stír. *cruim*, lit. *kirmìs* ‚červ ap.‘ – všetko od ide. **kʷr̥mi-* ‚červ, larva‘. Z odvodenín: ***červotoč*** ‚červ žijúci v dreve‘ (akiste k ↗ *točiť* vo význame typu ‚[krútením, točením] vŕtať, prevrtávať‘, porov. i ↗ *roztoč*). – **červený** (od 15. stor.) • Staré príčastie od nedoloženého slovesa **červiť*, ktorého východiskom je asi už psl. **čьrviti*, od psl. **čьrvь* (↗ *červ*). Pôvodný význam **čьrviti* bol ‚farbiť červom‘ – červené (purpurové) farbivo sa získavalo zo zvláštneho druhu hmyzu (***červce***, zool. Coccoidea, Coccinea). Pozri aj ↗ *šarvanec*.

česať, *češem* ‚uhládzať vlasy, srsť ap.‘, staršie i ‚trhať, šklbať, driapať, škriabať‘ (od 17. stor.), dial. i ‚zrážať, strhávať plody; biť, šľahať‘ • Psl. **česati, *češǫ;* súvisí s gr. *xainō* (ξαίνω) ‚češem vlnu‘, stsev. *haddr* ‚ženské vlasy, účes‘, lit. *kàsti* ‚ryť‘, lot. *kasît* ‚česať, zhrabovať, škriabať, driapať‘ – všetko od ide. **kes-* ‚škriabať, česať‘. Pôvodný význam ‚škriabať, driapať ap.‘ (> ‚česať, uhládzať‘) zostal zachovaný v slk. dial. *česať* ‚strhávať plody‘; na základe odvodenín typu ***roz-česnúť*** ‚prudkým úderom rozpoliť‘ (pôvodne asi ‚rozdrapiť, roztrhnúť‘) vznikol aj význam ‚udierať, biť, šľahať‘. Z odvodenín: ***učesať***, ***pričesať***, od toho ***účes***, ***pričesok; pačesy*** (k *po-česať*, ↗ *pa-*) a i. Porov. i ↗ *cesnak*, ↗ *čaša*, ↗ *čechrať*, ↗ *chalan*, ↗ *chlácholiť*, ↗ *chochol*, ↗ *kasať*, ↗ *kaša*, ↗ *kostrbatý*, ↗ *kôš*, ↗ *šešuľa*, ↗ *šúľok*.

česť, gen. *cti* (od 15. stor.) • Psl. **čьstь* (**kʷĭt-t-*), gen. **čьsti* (> slk. **čsti* > *cti*) – odvodenina od ide. **kʷei-t-* ako rozšírenia ide. **kʷei-* ‚dávať pozor na niečo; ctiť si a i.‘; ďalej pozri ↗ *čítať*. Z odvodenín: ***ctiť*** (psl. **čьstiti* > slk. **čstiť* > **cstiť* > *ctiť*); ***poctiť***, ***uctiť***, od toho ***pocta***, ***úcta***, a i. Pozri aj ↗ *cnosť*, ↗ *častovať*.

čevapčiči kuch. ‚opekané šúľky z mletého mäsa‘ (od 20. stor.) • Zo srb., chorv. *ćevàpčići*, čo je tvar mn. č. od *ćevápčić* – slovo je zdrobneninou od *ćèvāp* (staršie i *ćèbāp*), prevzatého z tur. *kebap*, ktorého východiskom je arab. *kabāb* ‚pečené al. vyprážané mäso‘. K morfologickej adaptácii výrazu (slk. *čevapčiči* s. neskl.) porov. aj ↗ *ražniči*.

či (od 16. stor.) • Psl. **či* (**kʷī*) – pôvodne tvar inštr. sg. od ide. zámenného koreňa **kʷo-*, **kʷe-* (ďalej pozri ↗ *kto*); porov. lat. *quī* ‚ako‘, stisl. *hvī* ‚ako, prečo‘ a i. Pozri aj ↗ *čiže*.

čí (od 16. stor.) • Psl. **čьjь* – odvodenina od zámenného základu **čь* < ide. **kʷi-*; ďalej pozri ↗ *čo*.

čiahať ‚siahať‘ (od *17. stor.) • Novší hláskový variant ↗ *siahať*, asi s nepravidelným vývinom *si-* > *ši-* > *či-*.

čiapať expr. ‚biť, udierať, cápať‘ (od 19. stor.) • Azda už psl. **čapati*, zvukomalebného pôvodu (porov. ↗ *čap²*), podľa zvuku sprevádzajúceho údery. Rovnakého pôvodu je ***čapiť*** ‚udrieť, tresnúť‘ (psl. **čapiti*), od neho ***čap-k-ať***, ako aj ***čap-c-ovať*** expr. ‚zauškovať, fackať‘ (k prípone porov. *búriť: bur-c-ovať, kopať:* dial. *kop-c-ať sa* ‚potkýnať sa pri chôdzi‘ ap.) i ***čap-t-ať*** expr. ‚nemotorne, ťarbavo chodiť‘ (asi podľa zvuku ťažkopádnych krokov). Pozri aj ↗ *čapatý*, ↗ *čepeľ*, ↗ *čepiec*.

čiapka ↗ *čapica*

čiara (od 15. stor.) • Psl. **čara* (**kēr-*) – pôvodne asi ‚vyrezaná línia, zárez‘; od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať‘ (↗ *krájať*). Z odvodenín: ***čiarka; slovesá*** ***čiarať***, ***čiarkať***, a i. Pozri aj ↗ *čarbať*, ↗ *čert*.

čiaška ↗ *čaša*

čibuk ‚krátka turecká fajka' (od 19. stor.) • Z tur. *çubuk*, dial. *çıbuk* ‚palica; násadka na fajku; fajka s dlhou násadkou'.

čičíkať expr. ‚(hojdaním) tíšiť, uspávať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚utišovať zvukom *či-či*'.

čičrať (sa) expr. ‚hrabať (sa)' (od 18. stor.) • Expresívneho pôvodu; k hláskovej stavbe porov. *piplať sa, paprať sa* ap.

čierny (od *12. stor.) • Psl. **čьrnъ*. Porovnáva sa so stind. *kṛṣṇáḥ* ‚čierny, tmavý', lit. *kéršas* ‚čierny s bielymi škvrnami', stprus. *kirsnan* ‚čierny' a i. – všetko od ide. **kers-*, **ker-* (označenie tmavých farebných odtieňov). Z odvodenín: ***čierňava*** i ***čerň; černica*** ‚bot. Rubus' (podľa sfarbenia plodov), ***černoch*** a i. Pozri aj ↗ *černokňažník*.

čierťaž arch. ‚hraničná čiara, hranica', staršie (i *črťaž, črtež*) ‚pôda získaná vyklčovaním lesa' (od *15. stor.), dial. ‚chotárna hranica' • Psl. **čьrt-ežь;* odvodenina od psl. **čьrt-iti* (> slk. dial. *črtiť* ‚rozrývať zem; značkovať [stromy zárezom] a i.'), od psl. **čьrta* (↗ *črta*). Pôvodným významom psl. **čьrt-ežь* bolo ‚*črtenie*, sekanie, klčovanie' (k prípone *-*ežь* v názvoch deja porov. *lúp-ež* ap.), z toho ‚čo je vysekané, vyklčované' > ‚takto získaná pôda' i ‚hraničná čiara'.

číhať (od 17. stor.) • Vzhľadom na *í* asi prevzatie z čes. *číhati* ‚striehnuť' (s prehláskou *u* > *i*, porov. stčes. *čúhati* ‚id.'); pôvodná slk. forma môže byť zachovaná v dial. *čuhať* ‚vykukovať'. Východiskom je azda už psl. **čugati*, ktoré sa odvodzovalo od psl. **čuti* (↗ *čuť*) – z významového hľadiska ‚dávať pozor, vnímať ap.' > ‚striehnuť, číhať na niekoho/niečo'. Iný výklad tu vychádza z vývinu typu ‚číhať, striehnuť, dávať pozor' < ‚vykúkať' < ‚vystupovať, trčať' (porov. i čes. *nos čihá z obličeje* ‚vyčnieva z tváre') a odvodzuje **čugati* od psl. **čuga* ‚vyvýšené miesto ap.' (porov. ukr. dial. *čuha (чуга)* ‚hora bez porastu'), ktoré považuje za variant psl. **čuka* (porov. bulh. *čuka (чука)* ‚skalisko, skalnatý vrchol hory' a i.), od ide. **keu-k-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kučera*.

čihi, čihí, pobádanie koní, aby išli doľava (od 18. stor.) • Nejasné – azda zvukomalebné, podľa príslušného volania?

čík ‚zool. Misgurnus' (od 17. stor.) • Z maď. *csík*, asi zvukomalebného pôvodu – podľa zvuku, aký táto ryba (žijúca v bahnitých vodách) vydáva pri vdychovaní vzduchu.

čili ‚druh ostrého korenia' (od 20. stor.) • Z jazyka mexických Indiánov nahuatl (*chilli*); do Európy sa dostalo špan. a angl. prostredníctvom.

čimčara, čimčarara cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

čin (od 17. stor.) • Psl. **činъ* (**kʷei-n-*), odvodenina od ide. **kʷei-* ‚navrstvovať; zhromažďovať, zbierať; usporadúvať; budovať, konať' (porov. stind. *cinóti* ‚zbiera, zhromažďuje', gr. *poieō* (*ποιέω*) ‚robím, konám' a i.). Význam psl. výrazu sa vyvíjal v smere ‚usporadúvať; usporiadanie' > ‚vykonanie (usporiadania), skutok, čin' (pozri aj ↗ *činiť*) i ‚výsledok, spôsob (usporiadania)' (porov. ***takým č-om*** ‚takým spôsobom, tak'); protikladom k *čin* vo význame ‚usporiadanie ap.' je ***nečin*** expr. ‚špina, neporiadok; haraburdie'. Z odvodenín: ***náčinie*** (pôvodne azda ‚[usporiadaný] súbor nástrojov'), ***príčina*** (staršie i ‚podmienka'; asi zo spojenia typu *pri [takom] čine* ‚pri spôsobe, za okolností ap.'). Pozri aj ↗ *činovať*, ↗ *činovník*, ↗ *čírovka*, ↗ *načim*.

čin čila ‚juhoamerický hlodavec so vzácnou kožušinou' (od 20. stor.) • Zo špan. *chinchilla*, málo jasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z aymarčiny (indián. jazyk v oblasti Peru), ale aj ako odvodenina od špan. *chinche* ‚ploštica', ktorého východiskom je lat. *cīmex*, gen. *cīmicis* ‚id.' (s nejasným významovým vývinom – prenos názvu vzhľadom na zápach?).

činely [-n-] ‚bicí hudobný nástroj z dvoch kovových kotúčov' (od 20. stor.) • Z tal. *cinelle* mn., čo je asi skrátenie tal. *bacinelle* mn., od tal. *bacinella* ‚miska' – výraz je odvodený od tal. *bacino* ‚okrúhla nádoba', ktorého východiskom je ľud. lat. *baccīnus;* ďalej pozri ↗ *bazén*.

činiť arch. ‚robiť, konať', kniž. ‚(pri počítaní) robiť, rovnať sa' (od 15. stor.) • Psl. **činiti*, odvodenina od psl. **činъ* (↗ *čin*). Z odvodenín: ***učiniť*** kniž. ‚urobiť', od toho ***účinok; počínať si, vyčíňať***, k tomu ***počin, výčin;*** podobne aj ***prečin*** (od staršieho *pre-činiť* ‚dopustiť sa priestupku'), ***priečin(ok), záčin*** (zrejme od slovies typu *pre-činiť, za-činiť* v zúženom technickom význame ‚pre-, zahradiť'), ***súčin*** (od **s-činiť* ‚spočítať násobením'?), ***zločin*** (↗ *zlý*) a i.

činka ‚športové náradie tvorené dvoma závažiami na držadle' (od 20. stor.) • Podľa čes. *činka* (v tomto význame zaviedol M. Tyrš, spoluzakladateľ telovýchovnej organizácie Sokol), od staršieho čes. *čin, činek*, mn. *činky* ‚latka, ktorá na krosnách rozdeľuje osnovu'; ďalej

pozri ↗ *činovať.* – **činovať** ‚druh domácky vyrobenej tkaniny z prírodných vláken', staršie i *činovatina* (od 17. stor.) • Asi odvodeniny od staršieho *činovatý* (‚tkaný z činovate', od 16. stor.), pôvodne azda ‚tkaný pomocou *činov*', od *činy* mn. ‚súčasť snovadiel, latka nastavovaná na ich vrchnú a spodnú časť' (porov. i dial. *čince, činky* mn. ‚súčasť krosien, tenké latky rozdeľujúce pred vrchným návojom nite osnovy'). Výraz sa vysvetľoval ako prevzatie zo strhnem. *schin, schine* ‚latka' (dnešné nem. *Schiene* ‚koľajnica; dlaha a i.', ↗ *šína;* k začiatočnému *š-* porov. i dial. *šinky* mn. ‚činky ako súčasť krosien'); iné výklady vychádzajú z domáceho pôvodu slova, ktoré malo vzniknúť významovým vývinom psl. **činъ* (↗ *čin*) v smere ‚čo je usporiadané' > ‚súčasť krosien', resp. môže byť reflexom homonymného psl. **činъ*, príbuzného s uvedeným nem. výrazom (v takom prípade obidvoje od ide. **skĕi-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať'; ďalej pozri ↗ *cep*).

činovník arch. ‚pracovník spolku, organizácie, funkcionár' (od 19. stor.) • Z rus. *činóvnik* (*чиновник*), čo je odvodenina od rus. *čin* (*чин*) ‚hodnosť, šarža, postavenie', ktorého východiskom je psl. **činъ* (↗ *čin*) – v slove nastal významový vývin ‚usporiadanie ap.' > ‚miesto, postavenie (v istej štruktúre)' > ‚funkcia, hodnosť'.

činžiak hovor. ‚nájomný dom' (od 20. stor.) • Zo spojenia *činžový dom*, od staršieho *činža* ‚nájomné' (i ‚daň z majetku odvádzaná vrchnosti', z toho ‚poplatok za prenájom pôdy, domu atď.', od 16. stor.), čo je prevzatie zo strhnem. *zins* (nem. *Zins*), ktorého východiskom je lat. *cēnsus* ‚odhad majetku rímskych občanov'; pozri aj ↗ *cenzor.*

čip[1] cit. (od *17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***čipčať***. – **čip**[2] elektrotech. ‚polovodičová doštička s prvkami vytvárajúca integrovaný obvod' (od 20. stor.) • Z angl. *chip*, pôvodne ‚drobný, tenký kúsok (dreva, kameňa ap.)', doslova ‚odrezok', od slovesa *to chip* ‚štiepať, sekať ap.'. Pozri aj ↗ *šifón.*

čipka (od *16. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z maď. *csipke* ‚id.', ktoré sa interpretuje dvojako – vzniklo buď 1. na základe maď. *csipked* ‚štípať; ďobať; pichať (o komároch) ap.' (názov môže súvisieť s „prepichnutými" otvormi na ozdobných čipkách), alebo 2. významovým odštiepením od maď. *csipke* ‚šípová ruža; jej červený plod' (prevzatie sl. pôvodu, porov. slk. *šípka* [↗ *šíp*]; v maď. s ďalším vývinom ‚tŕň' > ‚ostré zakončenie, špic' > ‚ozdoba s takýmito zakončeniami'). Podľa iného výkladu je slovo *čipka* domáce (**čipъka;* prevzaté aj do maď.) – išlo by o odvodeninu od psl. **čip-* (**keip-*; od ide. **skĕi-p-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať', ďalej pozri ↗ *cep*) s významovým vývinom ‚rezať' > ‚miesto rezu, kraj oddeleného predmetu ap.' > ‚ozdoba na kraji'; k významu porov. *rúbať: ob-ruba* ‚úprava okraja tkaniny obšitím ap., lem' a i.

čírovka ‚druh mäsitej huby (bot. Tricholoma)' (od 20. stor.) • Zrejme odvodenina od rovnakého koreňa ako rus. *čirej* (*чирей*) ‚vred', *načireť* (*начиреть*) ‚dozrieť (o vrede)', srb., chorv. *čīr* ‚vred' a i. Východiskom je už psl. **čirъ*, porovnávané s gr. *skīros* (*σκῖρος*) ‚stvrdnutá opuchlina al. nádor'; novšie výklady tu však vidia odvodeninu od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať;* pomenovanie podľa sprievodných pocitov pri tvorbe vredu), resp. od ide. **kᵘ̯ei-* ‚klásť, usporadúvať' (↗ *čin;* pôvodne asi ‚čo sa usporiadalo, urobilo ap.', porov. *urobil sa mu, zbiera sa mu vred* ap.). V prípade názvu huby možno uvažovať o posune ‚vred, opuchlina, výrastok ap.' > ‚(mäsitá) huba'.

číry (od 16. stor.) • Psl. **čirъ* (**keir-/*kīr-*). Azda súvisí s psl. **ščirъ* (**skeir-/*skīr-*), zachovaným napr. v poľ. *szczery* (stpoľ. *szczyry*) ‚úprimný', rus. dial. *ščíryj* (*щирый*) ‚úprimný, čistý' a i. – psl. **ščirъ* sa porovnáva s gót. *skeirs* ‚jasný, svetlý, zreteľný', nem. *schier* ‚čistý, číry', angl. *sheer* ‚číry, bez prímesí' a i., odvodzovanými od ide. **sk̑āi-*, **sk̑əi-*, **sk̑ī-* ‚matne sa lesknúť'. Pozri aj ↗ *šíry*[1].

číslo (od 15. stor.) • Psl. **čislo* (**čit-slo*) – odvodenina od psl. **čitati* (↗ *čítať*) vo význame ‚rozoznávať (jednotlivé položky); rátať', z toho ‚výsledok, počet, číselný údaj'. Z odvodenín: ***číslica, prvočíslo*** (o akomsi „prvotnom" čísle, ku ktorému nemožno dospieť súčinom prvočiniteľov) a i.

čistý (od *13. stor.) • Psl. **čistъ* (**kīd-t-*); súvisí s lot. *šķīsts*, stprus. *skijstan* akuz. ‚čistý', pôvodne asi ‚orezaný, oddelený, očistený' – ide o príčastie od slovesa zachovaného v lit. *skíesti* ‚oddeľovať', lot. *šķiêst* ‚trúsiť, rozprašovať'; všetko od ide. **skĕi-d-* ‚rezať, oddeľovať', ďalej pozri ↗ *cediť.* Z odvodenín: ***čistina*** (o vyrúbanom, *čistom* mieste v hore); ***čistiť***, od toho ***čistec*** ‚bot. Stachys' (doslova ‚čistiaci [rany]'), ***čistka*** hovor. (‚čistenie': *č. v podniku* ap.) a i.; ***očistiť***, od toho ***očista*** aj ***očistec***, a i. Pozri aj ↗ *očistom.*

čítať, *čítam* (od 16. stor.) • Psl. **čitati*, **čitajǫ* – imperfektívum od psl. **čisti*, **čьtǫ* (porov. čes. *čísti, čtu* ,čítať'), ktorého východiskom je ide. **kʷei-t-* ako rozšírenie ide. **kʷei-* ,dávať pozor na niečo a i.'; ďalej pozri ↗ *čajsi*. Význam sa posunul v smere ,dávať pozor' > ,pozorovať, vnímať, rozoznávať ap.' (porov. *č. niekomu myšlienky, č. z očí, na tvári* a i.); *č. niečo napísané* sa vysvetľuje posunom v smere ,rozoznávať znaky'; význam ,rátať' (dial. *č. dukáty, č. do sto* ap.; porov. ***počítať***, ***sčítať***, k tomu ***počet***, ***súčet*** i ***účet*** [od **u-čítať*] < **-čьtъ*) vznikol z pôvodného ,rozoznávať, rozlišovať jednotlivé položky ap.'. ***(Ne)príčetný*** pôvodne znamenalo asi ,ktorý (ne)možno *pri*(po)*čítať*' (o skutkoch: *n. čin;* druhotne o osobách: *konať v n-osti*). Pozri aj ↗ *číslo*, ↗ *česť*, ↗ *šetriť*.

číž, čížik ,zool. Carduelis' (od *13. stor.) • Psl. **čižь* (azda **čig-j-*), zdrobnene **čižikъ* – asi zvukomalebného pôvodu, podľa kriku vtáka.

čiže (od 18. stor.) • Spojenie ↗ *či* vo význame ,alebo' (*tak či onak* ,tak alebo onak' ap.) a zdôrazňujúcej častice ↗ *že* – porov. i čes. *čili, neboli* ,čiže', zložené z *či* (resp. *nebo* ,či, alebo') a častice *li*.

čížik ↗ *číž*

čižma (od *16. stor.) • Z maď. *csizma*, čo je prevzatie zo srb., chorv. *čizma* – východiskom výrazu je tur. *çizme* ,čižma (s vysokou sárou)'.

čkať[1] ,štikútať' (od 17. stor.) • Azda už psl. **čьkati*, zvukomalebného pôvodu. – **-čkať**[2], v slovesách ***dočkať***, ***počkať***, ***prečkať***, ***vyčkať*** ↗ *čakať*

článok (od 15. stor.) • Z hľadiska pôvodu zdrobnenina od ↗ *člen* (tam aj o významovom vývine), avšak novšie koreňové *á* nie je jasné – podľa češtiny (už stčes. *článek, článek*)?

čľap cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***čliap-ať*** expr. (od toho ***čľap-ot-ať***, ***čľapot***), ***čľap-k-ať***, ***čliap-k-ať*** a i. Pozri aj ↗ *čľapatý*, ↗ *čľup*.

čľapatý expr. ,ploský, sploštený' (od 20. stor.) • Azda expresívna obmena ↗ *čapatý* (t. j. ,bitím, udieraním sploštený'?); začiatočné *čľ-* môže byť podľa citoslovca ↗ *čľap*, napodobňujúceho zvuky sprevádzajúce náraz, úder ap.

čľapkať, čľapot, čľapotať ↗ *čľap*

člen (od 19. stor.) • Psl. **čelnъ* (**kel-n-*), pôvodne asi ,kĺb' (porov. odvodené ***členok***, od 17. stor.) – azda od ide. **(s)kel-* ,ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kloniť*); podľa iného výkladu od ide. **kʷel-*, **kʷelə-* ,otáčať (sa)' (↗ *kolo*). Súčasný význam vznikol vývinom ,kĺb' > ,časť tela, úd' > ,časť celku; príslušník niečoho ap.'; možný je tu aj vplyv lat. *articulus* ,článok (prsta), kĺb, členok; časť (reči), odsek', resp. lat. *membrum* ,úd (časť tela); časť (reči), odsek; účastník, člen niečoho'. Z ďalších odvodenín: ***členiť***, ***členitý*** a i. Pozri aj ↗ *čeľaď*, ↗ *článok*.

čliapať, čliapkať ↗ *čľap*

čln (od *13. stor.) • Psl. **čьlnъ* (**kĭl-n-*); súvisí so sthnem. *scalm* ,loď', lit. *kélmas* ,kmeň stromu', dial. *kelnas* ,rybársky čln' a i. – všetko od ide. **kel-* ,biť, ťať, sekať' (↗ *klať*); z významového hľadiska ,čo je sťaté, osekané ap.' > ,kmeň stromu' > ,z neho zhotovený jednoduchý čln', vzhľadom na tvarovú podobnosť prenesené aj na tkáčsky ***člnok***.

človek (od 15. stor.) • Skrátenie pôvodného **čelovek* (k ďalšiemu skracovaniu porov. slk. dial. *čoviek, čľek*), z psl. **čelověkъ*. Ide o starú zloženinu psl. **čel-* (zrejme rovnakého pôvodu ako psl. **čeljadь;* ↗ *čeľaď*) a **věkъ* (**voiko-*), ktoré môže súvisieť s lit. *vaĩkas* ,dieťa, chlapec, syn' (v takom prípade ,syn rodu, dieťa rodu' > ,človek'); iný výklad vysvetľuje **věkъ* ako činiteľské meno od ide. **u̯eik-* ,(životná) sila; prejavovať silu ap.' (↗ *vek*) a predpokladá tu vývin ,bojovník, pracovník čeľade, rodu' > ,človek'. ***Nadčlovek*** vzniklo prekladom nem. *Über-mensch*, ktoré použil nem. filozof F. W. Nietzsche (1844 – 1900); pozri aj ↗ *superman*. K ***ľudia*** mn. pozri ↗ *ľud*.

čľup, čľups cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. hláskovo blízke ↗ *čľap*.

čmárať expr. ,čarbať' (od 19. stor.) • Pôvodne asi **márať* (porov. poľ. dial. *marać*, rus. *marát'* (*марать*) ,špiniť, mazať' a i.), z psl. **marati* (**mōr-*), porovnávaného s gr. *moryssō* (*μορύσσω*) ,začierňujem, špiním', lit. *mùršinti* ,znečisťovať' a i. – všetko od ide. **mer-*, **mor-(u-)* ,čierniť, tmavá farba, škvrna od nečistoty'. Začiatočné *č-* (**čь-*) v *čmárať* sa vysvetľuje ako možný reflex expresívnej predpony **ča-*/**če-*/**čь-* (porov. i ↗ *čamrva*, ↗ *čeperiť sa*). Pozri aj ↗ *moriť*[2].

čmeliak ,zool. Bombus' (od 19. stor.) • Odvodenina od staršieho *čmeľ* (od *16. stor.), ktorého východiskom je psl. **čьm-elь* (**kĭm-*), od ide. zvukomalebného koreňa **kem-* (porov. napr. nem. *hummeln* ,bzučať', lit. *kìmti* ,strácať hlas, chripieť' a i., ako aj nem. *Hummel* ,čmeliak', lit. *kamãnė* ,čmeľ zemný' a i.). Pozri aj ↗ *komár*.

čmudiť ,(silno) dymiť' (od 19. stor.) • Obmena ↗ *smudiť;* zmena *sm-* > *čm-* a významový

posun ‚horieť' > ‚horieť s dymom, dymiť' nastali asi pod vplyvom ↗ *čadiť*.

čnelka bot. ‚horná časť piestika s bliznou' (od 20. stor.) • Podľa čes. *čnělka* (ako botanický termín zaviedol v 19. stor. čes. prírodovedec J. S. Presl), od čes. *čněti* ‚čnieť, vyčnievať'. – **čnieť** ‚vypínať sa, strmieť' (od 19. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako možný reflex psl. **čьněti* (**kĭn-*), od ide. **ken-* ‚novo sa objavovať' (ďalej pozri ↗ *-čať*); podľa iného výkladu ide o prevzatie z čes. *čněti*, považovaného za obmenu staršieho *čměti* < *třměti* < **trьměti*, od psl. **trьmъ* < ide. **(s)ter-m-* (ďalej pozri ↗ *strmý*, ↗ *trímať*) – k významu porov. *strmieť (sa)* kniž. ‚vypínať sa, čnieť'.

čnosť ↗ *cnosť*

čo (od 15. stor.), dial. i *co*, *so* • Z pôvodného **češo*, **čьso* (odtiaľ slk. **čso* ako východisko pre uvedené slk. formy), čo je tvar genitívu (‚čoho') psl. **čьto* ‚čo' – výraz je zložený z psl. **čь* (zachované v ↗ *nič* < **ni čь*, zrejme i v ***zač*** [*čo si zač?*] < **za čь*) a rozširujúcej častice **to* (od rovnakého koreňa ako ↗ *ten*). Nerozšírené psl. **čь* súvisí s chet. *kuit* ‚čo', stind. *čit* ‚dokonca, aj', avest. *-čiţ*, arm. *in-č*, gr. *ti* (τί), lat. *quid*, stír. *cid* ‚čo' a i. – všetko od ide. **kʷid* ‚čo', od ide. zámenného koreňa **kʷo-*, **kʷe-*. Pozri aj ↗ *či*, ↗ *nivočiť*.

čokoláda, staršie i *čukeláda*, *čukoláda* (od 17. stor.) • Z jazykov mexických Indiánov (nahuatl *chocolatl*, doslova ‚kakaový nápoj' – zloženina *choco* ‚kakao' a *latl* ‚voda'). Do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *chocolate*.

čpieť expr. ‚ostro páchnuť' (od 18. stor.) • Azda už psl. **čьp-ěti*, súvisiace s psl. **ščьp-ěti* (↗ *špieť*) a **ščip-ati* (↗ *štípať*); z významového hľadiska ‚štípať' > ‚ostro páchnuť', porov. i *štipľavý zápach*. Z odvodenín: ***čpavok*** chem. ‚amoniak' (podľa čes. *čpavek*, od čes. *čpavý* ‚ostro zapáchajúci').

čremcha ‚bot. Padus' (od *13. stor.) • Psl. **čermъcha* (**kermŭs-*); súvisí s gr. *kremyon* (κρέμυον), *krommyon* (κρόμμυον) ‚cibuľa', angl. *ramson*, lit. *kermušě* ‚cesnak medvedí' a i. – všetko od ide. **krem-*, **kerm-*, označujúceho rôzne druhy cibule a cesnaku; na čremchu azda prenesené pre jej výraznú vôňu.

črenový, v spojení *č. **zub*** ‚4. a 5. v poradí', staršie i *črenovný*, *črenný* (od 17. stor.) • Odvodenina od *čren* (porov. staršie slk. *čren* ‚čeľusť', 18. stor.), z psl. **černъ* ‚črenový zub; čeľusť', nejasného pôvodu. Porovnávalo sa so strwales. *cern* ‚čeľusť, líce' a lot. *ceruôk(s)lis* ‚očný zub'; iné výklady zbližujú **černъ* s psl. **skornъ* (↗ *škraňa;* názvy častí tela sa často prenášajú na susedné časti) či s psl. **korenь* (↗ *koreň;* k významu porov. rus. *korennój zub* (*коренной зуб*) ‚zub stolička'), resp. odvodzujú **černъ* od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), čo predpokladá významový vývin ‚krájať, rezať' > ‚ostrý; ostrá kosť' > ‚čeľusť; črenový zub'. Pozri aj ↗ *črienka*.

črep (od *15. stor.) • Psl. **čerpъ;* usúvzťažňuje sa so stind. *karparaḥ* ‚šálka, hrniec', sthnem. *scirbi*, nem. *Scherbe* ‚črep; hlinený hrniec', lot. *šķerpele* ‚trieska' a i. – všetko asi od ide. **(s)ker-p-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); išlo by o pomenovanie črepu ako predmetu s ostrými hranami, vhodného na rezanie.

črevo (od 17. stor.) • Psl. **červo* (**ker-u̯o-*), odvodenina od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pôvodne asi ‚čo sa krája, reže'; výraz akiste súvisel s rozrezávaním zvieracieho brucha s cieľom získať vnútornosti na prípravu potravy, odtiaľ i súčasný význam. Pozri aj ↗ *čerebľa*, ↗ *črievica*.

črieda ‚stádo' (od 17. stor.) • Psl. **čerda* (pôvodne azda označenie pasúceho sa stáda, na rozdiel od dobytka nachádzajúceho sa v stajniach, ↗ *stádo*); porovnáva sa so stind. *śárdha-* ‚črieda, kŕdeľ', gót. *hairda*, nem. *Herde*, angl. *herd* ‚črieda', lit. *kerdžius* ‚pastier' a i. – všetko od ide. **k̑erdho-*, **k̑erdhā* ‚rad; črieda'. Pozri aj ↗ *čarať*, ↗ *kŕdeľ*, ↗ *striedať*.

črienka ‚rukoväť noža ap.' (od 17. stor.) • Akiste súvisí s *čren* (↗ *črenový*), no vznik významu ‚rukoväť noža' nie je jasný – azda posunom ‚čeľuste' > ‚(kostené) rukoväti zvierajúce nôž z obidvoch strán'? Pozri aj ↗ *čereň*.

-črieť, v slovesách ***načrieť***, ***začrieť*** (od 18. stor.) • Psl. **čerti* (**čerp-ti*), ktoré má rovnaký koreň ako psl. **čьrpati* (↗ *čerpať*).

črievica (od 17. stor.) • Od staršieho *črieva* ‚id.' (od 17. stor.; porov. i dial. *črieva* ‚niekdajší druh čižiem'). Ide o substantivizovanú formu adjektíva **červьjь* m., **červьja* ž., **červьje* s. ‚súvisiaci s črevom, bruchom', od psl. **červo* (↗ *črevo*) – pôvodne išlo zrejme o označenie obuvi zhotovovanej z menej hodnotnej kože na bruchu zvieraťa.

črpák ‚drevená nádoba s uchom (na pitie žinčice)' (od *16. stor.) • Od staršieho *črpať* ‚čerpať' (porov. aj odvodené ***črp-k-ať*** expr. ‚po troche naberať al. vylievať niečo tekuté, riedke', ***črp-núť***

expr. ‚nabrať al. vyliať trochu tekutiny'), ktoré je z hľadiska pôvodu hláskoslovným variantom ↗ *čerpať* (**čьrpati*). Pôvodným významom slova *črpák* (**čьrpakъ*) bolo ‚čo slúži na čerpanie', odtiaľ ‚nádoba na (čerpanie a) pitie žinčice'.

črta (od 19. stor.) • Psl. **čьrta;* odvodenina od psl. **čersti* (**čert-ti*), **čьrtǫ* ‚sekať, robiť zárezy ap.' (porov. csl. *črěsti* (ЧРѢСТИ), *čьrtǫ* (ЧРЬТѪ) ‚rúbať'), to od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Význam ‚menší prozaický literárny útvar' je podľa nem. *Schizze* (↗ *skica*). Pozri aj ↗ *čierťaž*.

črviak, črvotoč ↗ *červ*

čučať expr. ‚byť učupený; čupieť, trčať' (od 18. stor.) • Azda už psl. **čučati* (**keu̯k-ē-*), od ide. **keu-k-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kučera*) – pôvodný význam bol asi ‚byť zohnutý, skrčený ap.'. Pozri aj ↗ *čušať*.

čučo hypok. ‚pes' (od *19. stor.) • Od volania typu *ču-* na domáce zvieratá (napr. dial. *čun--čun*, volanie na ošípanú) – k pomenovaniu porov. dial. *čubi-čubi* (privolávanie kureniec): dial. *čubo* hypok. ‚pes'.

čučoriedka ‚bot. Vaccinum myrtillus', staršie aj *čečeredka*, *čičer(i)edka*, *čičerôdka* ap. (od 17. stor.) • Málo jasné; vzniklo azda nepravidelnými obmenami *čečerietka* (tak dial.) – mohlo by tu ísť o zdrobneninu od **čečera* (k prípone porov. *izba: izb-ietka*) ako možného reflexu psl. **čečera* (**keker-*), porovnávaného s lit. *kẽkeras* ‚druh huby (bot. Botrytis)', lot. *cecers* ‚peň stromu vytrhnutého aj s koreňmi; kučery'. Pozri aj ↗ *čeriť*.

čudo (od 19. stor.) • Psl. **čudo*, gen. **čudes-e* (porov. ***čudes-á*** mn. aj odvodené ***čudes-ný***). Usúvzťažňuje sa s psl. **čuti* (↗ *čuť*) – išlo by teda o pôvodné označenie neobyčajného zmyslového vnemu, porov. ↗ *zázrak* ap. V zmysle iného výkladu súvisí s psl. **kuditi* vo východiskovom význame ‚kričať' (porov. stsl. *kuditi* (КОѴДИТИ) ‚haniť, znevažovať' – z ide. **keuəd-*, **kŭd-* ‚kričať [na niekoho]; nadávať niekomu, vysmievať ap.', porov. gr. *kydazō* (*κυδάζω*) ‚hanobím', nór. dial. *huta* ‚kričať', ↗ *šudiť* a i.), s predpokladaným ďalším vývinom ‚preklínať' > ‚škodiť čarovaním; robiť magické úkony ap.'. Z odvodenín: ***čudný*** (k spojeniu *č. patrón* pozri ↗ *patrón*), ***čudák***, ***čudovať sa*** a i. Pozri aj ↗ *cudný*.

čugaňa expr. ‚bakuľa' (od 19. stor.) • Azda expresívna obmena pôvodného **čukaňa*, odvodeného od **čuka*, ktoré mohlo vzniknúť na základe psl. **čukati* ‚udierať, biť ap.' (> slk. dial. *čukať* ‚o hodinách: tikať', *čuknúť* ‚udrieť, buchnúť'), zvukomalebného pôvodu (porov. i ↗ *čuchnúť*) – v takom prípade s významovým vývinom ‚udierať, biť' > ‚čo slúži na bitie; tyč, palica', porov. *biť: bidlo* ap. Menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie s ↗ *čakan*.

čuch (od 17. stor.) • Azda už psl. **čuchъ* ‚čuchanie ap.', od slovesa **čuchati* (> slk. *čuchať*, od 18. stor.), čo je odvodenina od psl. **čuti* (↗ *čuť*) so zúžením významu na ‚vnímať vôňu, zápach'.

čuchnúť expr. ‚ozvať sa, muknúť' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, akiste od citoslovca typu *čuk! čuch!* – porov. i hláskovo blízke slk. dial. *čukať*, *čuknúť;* ďalej pozri ↗ *čugaňa*.

čuchrať ‚natriasať, šuchoriť' (od 19. stor.), dial. i *čochrať* • Nie celkom jasné. Pôvodne azda **šuch-r-ať*, zvukomalebného pôvodu (porov. *šuch-or-iť*, ďalej pozri ↗ *šúchať*); nemožno vylúčiť ani expresívnu obmenu ↗ *čechrať*.

čujný ↗ *čuť*

čulý (od 18. stor.) • Pôvodne asi príčastie od slovesa ↗ *čuť*, čo predpokladá významový vývin typu ‚ktorý (po)čul, uvedomil si, pocítil ap.' > ‚ktorý vníma, reaguje; ktorý je živý, pohyblivý, čulý'. Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, že *čulý* vzniklo nepravidelnou obmenou (novšie *-u-* podľa ↗ *čuť*?) pôvodného *čilý* ‚odpočinutý' (psl. **čilъ*), od slovesa **čiti* ‚odpočívať' (ďalej pozri ↗ *-počinúť*); t. j. z významového hľadiska ‚odpočinutý' > ‚svieži, čulý ap.'. Z odvodenín: ***rozčúliť***.

čumieť, správne *zízať*, *okáliť*, *civieť* (od 20. stor.) • Podľa čes. *čuměti*, nejasného pôvodu – môže ísť o expresívny výraz, iný výklad tu však uvažuje o súvislosti s psl. **čuti* (↗ *čuť*) ako slovesom zmyslového vnímania.

čupieť ‚kvočať' (od 18. stor.) • Azda už psl. **čupěti*, odvodzované od zvukomalebnej častice typu *čup!*, označujúcej rýchly pohyb – v takom prípade bola pôvodnejšia asi forma ***čup-núť si*** dok. ‚kvoknúť si', ku ktorej bolo až dodatočne utvorené stavové sloveso *čup-ieť* nedok.

čuprina expr. ‚štica, kečka, hriva' (od 18. stor.) • Azda už psl. **čuprina*, od psl. **čupra* (porov. slk. dial. *čupra* ‚hlava [obyč. strapatá]', *čupry* ‚štica, hriva'), čo je odvodenina od psl. **čupъ* (porov. poľ. dial. *czup* ‚ženský vrkoč zvinutý vzadu na hlave; zväzok pier na hlave vtáka' a i.), ktoré je variantom psl. **čubъ*, **čuba* (porov. slk. dial. *čuba* ‚dlhšie vlasy nad čelom,

kečka' a i.). Psl. **čupъ* (**keup-*), **čubъ*, **čuba* (**keub-*) súvisí s nem. *Schopf* ,vlasy na hlave; chumáč vlasov, štica', jnem., rak. nem. *Schaub* ,otiepka slamy; slamený vecheť' – východiskom je azda ide. **(s)keup-*, **skeub(h)-* ,chumáč (vlasov), strapec ap.'. Pozri aj ↗ *kytica*, ↗ *šklbať*.

čúrať (od *16. stor.) • Azda už psl. **čurati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: *čur-k--ať* (tak dial.), od toho ***čur-č-ať*** i ***čur-k-ot-ať***.

čušať (od 18. stor.) • Azda obmena ↗ *čučať* – v takom prípade s významovým posunom ,byť niekde učupený' > ,byť nenápadný, byť ticho, mlčať'.

čuť ,počuť; uvedomovať si, cítiť', staršie i ,starať sa o niečo' (od 16. stor.) • Psl. **čuti* (**keu-*); súvisí so stind. *kavíḥ* ,múdry; veštec', gr. *koeō* (*κοέω*) ,všímam si, vnímam, počúvam', lat. *cavēre* ,chrániť sa, dávať pozor', sthnem. *scouwōn*, nem. *schauen* ,dívať sa', angl. *to show* ,ukazovať' a i. – všetko od ide. **(s)keu-* ,dávať pozor na niečo; vnímať zmyslami'. Z odvodenín: ***čujný*** (*č. pes* ,dobre počujúci', *ledva č. šepot* ,počuteľný', *č-é srdce* ,vnímavé, citlivé'); ***začuť; počuť*** (pôvodne asi dokonavé: *dalo sa p.* = ,dalo sa zachytiť zmyslami, začuť', odtiaľ i nedok. *bolo p.* ap.), k tomu ***počúvať***; podobne ***načúvať***, od toho ***náčuv*** ped. ,študijná účasť budúcich učiteľov na vyučovaní' (doslova ,načúvanie', o pasívnom sledovaní vyučovania), a i. Pozri aj ↗ *číhať*, ↗ *čudo*, ↗ *čuch*, ↗ *čulý*, ↗ *čumieť*, ↗ *čuvač*, ↗ *chovať*, ↗ *skrz*, ↗ *skúmať*, ↗ *totiž*.

čutora ,plochá fľaša; dlhá násadka na fajku' (od 18. stor.) • Z maď. *csutora*, čo je prevzatie z rum. *ciutură* ,poľná fľaša', dial. i ,násadka na fajku'. Východiskom rum. výrazu je ľud. lat. **cytola*, prevzaté z gr. *kotylē* (*κοτύλη*) ,miska, čaša'.

čuvač, v spojení ***slovenský č.*** ,strážny ovčiarsky pes' (od 20. stor.) • Od slovesa *čúvať* (porov. *na-čúvať*, *po-čúvať*, dial. *čúvať* ,slýchať') vo význame typu ,vnímať zmyslami' (porov. aj odvodené dial. *čuv* ,[o psovi] zmysel vnímať pach') > ,dávať pozor, strážiť' – východiskom je psl. **čuvati*, iteratívum od psl. **čuti* (↗ *čuť*).

čvachtať expr. ,čvŕkať, ločkať' (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

čvarga pejor. ,háveď, zberba' (od 18. stor.) • Pôvodne zrejme **čavarga* (porov. i dial. *čavarina* pejor. ,zberba'); vzniklo na základe maď. *csavargó* ,tulák' (odtiaľ i dial. *čavarga* ,tuláčka'), od slovesa *csavarog* ,túlať sa, potulovať sa', usúvzťažňovaného s maď. *csavar* ,krútiť (sa)'.

čvíkota ,zool. Turdus' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, zrejme od slovesa typu **čvík-ot-ať* (porov. slk. dial. *čvikotať* expr. ,[o niektorých vtákoch] v hustom slede vydávať krátke vysoké zvuky')

čvirikať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa citoslovca *čvirik*, napodobňujúceho štebot vtákov.

čvrkať, čvŕkať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. – **čvrlikať** (od 17. stor.) • Zvukomalebné; porov. ↗ *cvrlikať*.

D, Ď

da-, v neurč. zámenách a príslovkách (***dačo***, ***dajaký***, ***dakde*** ap.) (od *16. stor.), dial. i *da* ,ba; asi, okolo; áno', aj vo funkcii zdôrazňujúcej častice • Psl. **da* (**dō*); súvisí s lat. *dō-nec* ,tak dlho, až; kým nie', *quan-dō* ,kedy', nem. *zu* ,k' a i. – všetko od ide. zámenného koreňa **de-*, **do-*; ďalej pozri ↗ *do*. Pozri aj ↗ *azda*, ↗ *jediný*, ↗ *leda*.

dablér ,zástupca herca v nebezpečných situáciách' (od 20. stor.) • Z angl. *doubler*, od angl. *to double* ,zdvojovať' (odtiaľ i ,striedať, zastupovať niekoho v hereckej úlohe'), prevzatého zo stfr. *dubler* (fr. *doubler*), ktorého východiskom je lat. *duplāre* ,zdvojovať', od lat. *duplus* ,dvojitý, dvojnásobný'; ďalej pozri ↗ *dupľa*. – **dabovať** ,robiť zvukový záznam v inom jazyku' (od 20. stor.) • Z angl. *to dub* ,vytvárať alternatívnu zvukovú verziu', čo je skrátená forma slovesa *to double* ,zdvojovať'. Z odvodenín: ***dabing*** (angl. *dubbing* ,dabovanie').

dadaizmus ,umelecký smer založený na princípoch anarchizmu a odmietania klasických hodnôt' • Z fr. *dadaïsme*, od fr. *dada* ako označenia príslušného smeru (vznikol v r. 1916) – jeho názov je odvodený od fr. *dada* ,koník'; ide o slovo detskej reči, ktoré zakladatelia tohto umeleckého smeru náhodou objavili vo výkladovom slovníku.

ďah expr. ,miesto, cesta, smer', v spojeniach ***ktorým (týmto) ď-om*** ,kadiaľ (tadiaľ)', ***v ktorých (týchto) ď-och*** ,kde (tu)' (od 20. stor.) • Psl. **dęgъ*, od slovesa **dęgati* (porov. sln. *degáti* ,vrhať, hádzať; hýbať niečím; triasť', ukr. *o-ďaháty (одягати)* ,naťahovať odev, obliekať' a i.), ktoré sa odvodzuje od ide. **dhengh-* ,dosiahnuť, pevne uchopiť, pevný, mocný,

rýchly' (pozri aj ↗ *neduh*). Významový vývin slova nie je celkom jasný – pre psl. **dęgъ* možno azda predpokladať pôvodný význam ,niečo pevné, zvierajúce', odtiaľ ,remeň, opasok, pás' (porov. strus. *ďagъ* (ДѦГЪ) ,remeň' a i.) > ,dlhá užšia plocha' (porov. *pásy polí a lúk*) > ,cesta; smer' (*ktorým ď-om*) > ,miesto ležiace v istom smere' (*v týchto ď-och*).

dajaký ↗ *aký*, ↗ *da-*

ďakovať (od 15. stor.) • Odvodenina od *ďaka* (dial. ,chuť, vôľa; nálada') < **dęka*, čo je staré prevzatie nem. pôvodu (porov. sthnem., nem. *denken* ,myslieť'). Pôvodným významom slk. *ďaka* bolo asi ,myslenie; myseľ'; odtiaľ mohli vzniknúť významy 1. ,chuť, vôľa' (t. j. ,mať niečo na mysli' > ,mať v úmysle, zamýšľať, mať vôľu, chuť niečo urobiť'), 2. ,nálada' (porov. *mať veselú myseľ* ,byť vo veselej nálade'), ale aj predpokladané 3. ,vďaka, vďačnosť' ako východisko pre ,ďakovať' – t. j. azda ,uchovávať v mysli, pamätať na niečo' > ,byť za niečo zaviazaný, vďačný'; porov. i sthnem. *danc*, nem. *Dank* ,vďaka', súvisiace s nem. *denken* ,myslieť'. Odvodené ***vďaka*** (od neho ďalej ***vďačiť***, ***(ne)vďačný***, ***nevďak***) vzniklo pravdepodobne na základe nejakého spojenia s predložkou *v* – azda **mať niekoho v ďake* ,na mysli', resp. **robiť niekomu v ďaku* ,v (jeho) chuť, vôľu' > ,jemu po vôli'?

daktyl ,metrická stopa' (od 19. stor.) • Z lat. *dactylus*, čo je prevzatie z gr. *daktylos* (*δάκτυλος*), doslova ,prst' – tri slabiky tejto stopy boli prirovnané k trom článkom na prste ruky. Pozri aj ↗ *datľa*. – **daktyloskopia** ,metóda na zisťovanie totožnosti podľa odtlačkov prstov' (od 20. stor.) • Od gr. *daktylos* ,prst' a ↗ *-skopia*.

dalajláma ,hlava tibetskej budhistickej cirkvi' (od 20. stor.) • Zloženina mongol. *dalai* ,Boh' (doslova ,more') a ↗ *láma* (tibet.).

ďaleký (od *15. stor.) • Psl. **daljekъ*, odvodenina od koreňa **dal-*, porovnávaného s lit. *tolì* ,ďaleko' (v takom prípade azda od ide. zámenného koreňa **to-*, **do-*); iný výklad tu uvažuje o súvislosti s psl. **dьlgъ* (↗ *dlhý*). Novšie *ď-* v slk. výraze vzniklo asi pod vplyvom nasledujúceho mäkkého *ľ*: [daľekí] > [ďaľekí]. Z odvodenín: ***ďalej*** (z **dale-je*, čo je rozšírenie pôvodného **dale* < psl. **dalje*, porov. už stsl. *dalje* (ДАЛѤ) i *daljeje* (ДАЛѤѤ) ,ďalej' a i.), ***ďalší; diaľ*** (psl. **daljь*), od toho ***diaľka***, ***diaľny*** (k tomu ***diaľnica***, podľa čes. *dálnice* < *daleká cesta*); ***oddialiť***, ***vzdialiť sa*** (od **dialiť* ,robiť ďalekým', porov. staršie *dialiť sa od ľudí* ,stràniť sa'); ***ob-ďaleč***, ***ďalekozraký*** (↗ *zrak*) a i. Pozri aj ↗ *otáľať*.

dália ,georgína' • Názov (bot. lat. *Dahlia*) zaviedol r. 1791 špan. prírodovedec A. J. de Cavanilles na počesť švéd. botanika A. Dahla († 1789).

ďalší ↗ *ďaleký*

daltonizmus lek. ,farboslepost' • Termín (fr. *daltonisme*) zaviedol v 1. pol. 19. stor. švajč. prírodovedec P. Prévost de Genève podľa angl. prírodovedca J. Daltona (1766 – 1844), ktorý trpel touto poruchou a sám ju opísal na konci 18. stor.

dáma[1] ,žena (s vyberaným vystupovaním ap.)' (od 17. stor.) • Z fr. *dame* – východiskom výrazu je lat. *domina* (neskoršie i *domna*) ,pani (domu)', od lat. *domus* ,dom'. Slovo pôvodne označovalo ženu zo šľachtického prostredia, neskôr sa zaužívalo aj v meštianskych kruhoch. Pozri aj ↗ *demižón*, ↗ *gardedáma*, ↗ *madam*. – **dáma**[2], v rôznych hrách • Ako označenie šachovej figúry je prevzatím z fr. *dame* – východiskom je asi orientálny (arab., perz.) názov danej figúry, ktorá sa v týchto jazykoch označuje ako ,(kráľov) minister, vezír'; príslušný výraz sa však vo fr. druhotne zblížil s fr. *dame* ,pani' (↗ *dáma*[1]). Z Orientu asi pochádza aj *dáma* ako názov spoločenskej hry na šachovnici – uvažuje sa o arab. *aš-šiṭranğ at-tāmm* ,celý šach' (od arab. *šiṭranğ* ,šach', *tāmm* ,úplný, dokonalý, celý'), ktoré bolo prevzaté do špan. ako *ajedrez atama* a neskôr pochopené ako *ajedrez de la dama* (zblíženie so špan. *dama* < fr.; ↗ *dáma*[1]); podľa toho i fr. *jeu de dames*, nem. *Damespiel*, doslova ,hra dáma' a i. Dáma v kartách je z tal. *dama*, doslova ,pani' (prevzatie z fr.; ↗ *dáma*[1]), čo je náhrada za starší názov karty *regina*, t. j. ,kráľovná' (z lat. *rēgīna*, od lat. *rēx*, gen. *rēgis* ,kráľ').

damask ,vzorkovaná tkanina s atlasovým leskom', staršie i *damašek* (od 16. stor.) • Podľa mesta Damask v Sýrii (arab. *Dimašq*, tal. *Damasco* ap.), odkiaľ sa látka v minulosti dovážala do Európy.

Damokles, v spojení ***D-klov meč*** kniž. ,ustavične hroziace nebezpečenstvo' (od 20. stor.) • Podľa Damokla (gr. dór. *Dāmoklēs*, *Δαμοκλῆς*), dvorana syrakúzskeho tyrana Dionýzia, vychvaľujúceho šťastie svojho pána. Dionýzios mu chcel naznačiť, že jeho šťastie je stále ohrozené, preto poskytol Damoklovi bohaté pohostenie, nad jeho miesto však zavesil meč iba na konskom vlase, ktorý sa mohol každú chvíľu

pretrhnúť – odtiaľ *Damoklov meč* ako symbol ustavične hroziaceho nebezpečenstva.

damping ‚vývoz tovaru za stratové ceny z konkurenčných dôvodov', pôv. pís. *dumping* (od 20. stor.) • Z angl. *dumping*, od slovesa *to dump* ‚zložiť, zhodiť; hodiť, uviesť na trh (za nízke, stratové ceny)', čo je asi prevzatie škandinávskeho pôvodu.

daň ↗ *dať*

danajský, v spojení *d. dar* kniž. ‚prinášajúci nešťastie' (od 19. stor.) • Asi preklad podľa nem. *Danaer-geschenk* (zloženina nem. *Danaer* ‚Danajec' a *Geschenk* ‚dar', od nem. *schenken* ‚darovať') – výraz bol utvorený na základe lat. *Danaum fātāle mūnus* ‚osudný dar Danajcov' (Seneca podľa Vergíliovej Eneidy II, 49: *Quidquid id est, timeō Danaōs et dōna ferentēs* ‚Hocčím je, bojím sa Danajcov, aj keď dávajú dary'; prel. V. Bunčáková). Ako Danajci sa u Homéra označujú Gréci; ich „darom" bol trójsky kôň – vojnová lesť použitá na vojenskej výprave proti Tróji.

daniel ‚zool. Dama' (od *17. stor.) • Asi podľa staršieho čes. *daniel, daněl* – ide o odvodeninu od **dan*, ktorého východiskom je zrejme lat. *damma, dāma* ‚kamzík, daniel' (pôvodom asi z kelt. jazykov). V čes. sa zblížilo s mužským menom *Daniel* (biblické meno hebr. pôvodu), porov. i čes. *Dan, Danek* (staršie *Daněk*) ako jeho domáce podoby a čes. *daněk* ‚zool. Dama'.

dar (od 15. stor.) • Psl. **darъ* (**dōr-*); súvisí s arm. *tur*, gr. *dōron* (δῶρον) ‚dar' – všetko od ide. **dō-ro-*, od ide. **dō-* (↗ *dať*). Z odvodenín: ***darovať***, od toho ***podarovať***, ***podarúnok*** expr. ‚dar' (s príponou nem. pôvodu, porov. i staršie slk. *rach-ovať* ‚rátať, počítať' [z nem. *rech(n)en*]: *rach-únok* ‚spočítanie a i.' [z nem. *Rech(n)-ung*] ap.); staršie i *dariť* ‚darovať' (porov. ***obdariť*** ‚obdarovať', ↗ *darmo*), od toho ***darca***, ***-darný*** ‚darujúci, dávajúci, prinášajúci' (***životodarný***, ***zákonodarný*** ap., staršie i *darný* ‚štedrý') aj ***dariť sa***, pôvodne asi ‚pribúdať ako dar' > ‚prinášať zisk, predstavovať prírastok, prospech ap.' (porov. *pšenica sa d-í v nížinách* ‚prospieva', dial. *kurence sa d-ia* ‚množia') > ‚mať úspech' (*d-í sa mu*); ***podariť sa***, k tomu ***nepodarok;*** pozri aj ↗ *zdar*. – **darmo** (od *15. stor.) • Od staršieho *dariť* ‚darovať' (k prípone porov. *ležať: lež-mo* ap.); pôvodne asi v spojeniach typu *získať, dať d-o* ‚ako dar, darovaním', odtiaľ význam ‚bez náhrady, bezplatne' (porov. ***za-darmo***, ***z-darma***) > ‚bez získanej protihodnoty, bez úžitku, márne' (***nadarmo***). Z ďalších odvodenín: ***daromný*** (dial. i *daremný*) s vývinom ‚bez úžitku' > 1. ‚zbytočný, márny' (*d-é čakanie*), 2. ‚neprinášajúci úžitok; lenivý, neporiadny' (*d-á žena*); odtiaľ (so zmenou *-mn-* > *-bn-*) ***darobný***, ***darebný*** (k tomu ***darebák***); ***daromnica*** (o daromnej žene i veci), k tomu ***po-daromnici*** expr. ‚nadarmo' a i.

darvinizmus ‚evolučná teória' • Podľa jej zakladateľa, angl. prírodovedca Ch. R. Darwina (1809 – 1882).

ďas ‚čert, diabol' (od 19. stor.) • Asi tabuistická obmena ↗ *diabol*.

ďasno (od 17. stor.) • Psl. **dęsno* (< **dęt-sno* < **dent-*), odvodenina od koreňa **dent-* ‚zub' (zachované napr. v lat. *dēns*, gen. *dentis* ‚zub'; pozri aj ↗ *ďatelina*, ↗ *dentista*). K súvislosti významov ‚zub' ~ ‚ďasno' porov. nem. *Zahnfleisch* ‚ďasno', doslova ‚zubné (*Zahn-*) mäso (*Fleisch*)'.

dať (od *12. stor.) • Psl. **dati* (**dō-*); súvisí s chet. *da-* ‚brať', stind. *dádāti* ‚dáva', arm. *tam*, gr. *didōmi* (δίδωμι) ‚dávam', alb. *dhashë* aor. ‚dal som', lat. *dare*, lit. *dúoti* ‚dávať' a i. – všetko od ide. **dō-* ‚dať, dávať'. Z odvodenín: ***dávať***, od toho ***dávka; nadať***, staršie ‚obdarovať niečím, darovať majetok ap.' (porov. ***nadaný*** ‚obdarovaný schopnosťami', ***nadanie***, ↗ *nadácia*), ale ***(vy)nadať*** je podľa staršieho *dať niekomu zlých rečí, dať niekomu zlodejov* ‚(vy)nadať do' ap.; k tomu ***nadávať***, ***nadávka;*** podobne ***dodať: dodávať***, ***dodávka*** ap.; ***pridať: pridávať*** (od toho ***prídavný***, ***prídavok***) ap.; ***daň*** (psl. **da-nь* ‚dávanie; čo sa dáva, odovzdáva ap.'); **daj* ‚dávanie' (už psl. **da-jь*), porov. ***pre-daj***, ***údaj***, ***vydaj*** (i významovo odlišné ***výdaj***) ap., k tomu *dajný* (dial. ‚dávajúci, štedrý', porov. ***rado-dajný***, ***smero-dajný***); **datý* ‚daný' (psl. **da-tъ*), porov. ***do-dat-ok;*** od toho aj odvodené **dat-ný* (porov. ***výdatný*** ‚ktorý hodne vydá; bohatý množstvom': *v. prameň*, *v-é jedlo;* ↗ *udatný*) a i. Pozri aj ↗ *bodaj*, ↗ *dar*, ↗ *zdať sa*.

dáta ‚údaje' (od 19. stor.) • Z lat. *data* mn., doslova ‚dané, udané veci', od lat. *datum* ‚(to) dané' (↗ *dátum*). – **databanka, databáza** inform. ‚banka (báza) údajov' (od 20. stor.) • Podľa angl. *data bank, database* (angl. *data* ‚údaje' < lat.); pozri aj ↗ *banka*[2], ↗ *báza*.

ďateľ ‚zool. Dendrocopus' (od 17. stor.) • Psl. **dęteljь;* činiteľské meno utvorené príponou *-*tel-* od nie celkom jasného základu. Predpokladal sa tu koreň **delb-* (↗ *dlabať*), v takom prípade mala forma **dętel-* < **den-tel-* vzniknúť

disimiláciou z pôvodného **del-tel-* < **delb-tel-* (názov môže súvisieť s tým, že ďateľ vydlabáva v stromoch dutiny, v ktorých hľadá larvy hmyzu). Iný výklad vychádza z koreňa zachovaného v lotyš. *dimt* ‚trešťať' (azda pomenovanie podľa sprievodného klopkania; porov. *klopať ako ď.* i dial. *klopár* ‚ďateľ'). Pozri aj ↗ *ďatelina*.

ďatelina ‚bot. Trifolium' (od 17. stor.) • Psl. **dętelina*, nejasného pôvodu. Usúvzťažňovalo sa s psl. **dętel-* (↗ *ďateľ*), išlo by teda o pomenovanie rastliny podľa pestrej farby, akú má aj tento vták (k významu porov. i čes. dial. *ďatěľa* ‚pestrofarebná krava'); iné výklady tu však vidia odvodeninu od koreňa **dęt-* ‚zub' (↗ *ďasno;* k významu porov. friulské *dint di ciàn* ‚ďatelina', doslova ‚psí zub'), resp. od pôvodného **dę-tel-* (**dhem-tel-*) ako činiteľského mena od psl. **dǫti* ‚nadúvať' (↗ *dmúť sa*) – mladá vlhká ďatelina nafukuje dobytok.

datív gram. ‚3. pád' (od 19. stor.) • Z lat. *(cāsus) datīvus*. Lat. *datīvus* je odvodenina od lat. *dare, datum* ‚dať, dávať' – termín vznikol prekladom gr. *dotikē ptōsis* (δοτικὴ πτῶσις), od gr. *ptōsis* (πτῶσις) ‚pád' a *dotikos* (δοτικός) ‚súvisiaci s dávaním'.

datľa ‚bot. Phoenix dactylifera' (od 18. stor.) • Z nem. *Dattel*, čo je prevzatie z román. jazykov (špan. *dátil* ‚datľa' ap.) – východiskom román. foriem je lat. *dactylus* (> staršie slk. *daktyl* ‚plod palmy datľovej'; 18. stor.), prevzaté z gr. *daktylos* (δάκτυλος) ‚id.'. Gr. výraz pochádza zo semit. jazykov (porov. arab. dial. *daqla* a i.), forma *daktylos* vznikla ľudovoetymologickým zblížením s gr. *daktylos* ‚prst' (↗ *daktyl*) – azda vzhľadom na tvar listov datľovníka, pripomínajúcich roztiahnuté prsty.

dátum ‚časový údaj' (od 16. stor.) • Z lat. *datum*, doslova ‚(to) dané', pôvodne príčastie od lat. *dare, datum* ‚dať'. Význam ‚časový údaj' súvisí s používaním lat. *datum* v úvodnej formule listov (t. j. ‚dané = vyhotovené vtedy a vtedy'). Z odvodenín: ***datovať***. Pozri aj ↗ *antedatovať*, ↗ *dáta*.

dav ↗ *dáviť*

dávať ↗ *dať*

dáviť ‚škrtiť, dusiť, dláviť; vracať potravu' (od 17. stor.) • Psl. **daviti;* porovnáva sa s lýd. *Kan-daulēs* (vlastné meno, doslova ‚škrtič psov'), avest. *dvaidī* du. ‚utláčame', gr. dial. (tesálske) *Thaulios* (Θαύλιος) ‚škrtič' (atribút boha Dia), lat. *Faunus* (boh polí a lesov, ochraňujúci stáda) a i. – všetko od ide. **dhau̯-* ‚škrtiť, dusiť'. Zvratné ***dáviť sa*** prešlo vývinom ‚dusiť sa (niečím)' > ‚mať plné hrdlo, plné ústa (niečoho)' > staršie ‚chrliť z hrdla, z úst; vracať (potravu)', podľa toho nezvratné *dáviť* ‚chrliť; vracať'. Z odvodenín: ***dav***, s posunom ‚škrtiť > ‚stláčať (hrdlo); tlačiť', odtiaľ ‚tlačenie, tlačenica' > ‚hustý zástup, dav'. Pozri aj ↗ *dláviť*.

dávka ↗ *dať*

ďavkať ‚(o psovi) brechať' (od 19. stor.) • Zvukomalebné, doslova ‚vydávať zvuk *ďav*'.

dávny (od *15. stor.) • Psl. **davьnъ;* odvodenina od psl. **davě* (**dōu̯-*) ‚pred časom (dlhým i krátkym)' (porov. strus. *davě* (ДАВѢ) ‚včera; nedávno' a i.) – ide o odvodeninu od ide. **deu̯-* ‚pohybovať sa vpred (v priestore), prenikať dopredu, vzďaľovať sa; časový interval' (porov. chet. *tuwa* ‚ďaleko', stind. *dávīyān* ‚vzdialenejší', arm. *tewem* ‚trvám, zostávam', gr. *dēn* (δήν) ‚už dlho', lat. *dūdum* ‚dávno, prv, skoršie' a i.).

dážď (od 15. stor.) • Psl. **dъždžь*. Interpretuje sa ako pôvodné **dūs-di̯u-*, zložené z ide. **dus-* ‚zlý' (porov. stind. *duš-*, avest. *duš-*, gr. *dys-* (δυσ-) ‚zlý' [v predponách] a i.; ↗ *dys-*) a **di̯u-* ‚jasné nebo, deň' (od ide. **dei-* ‚žiariť'; ↗ *div*) – východiskovým významom bolo asi ‚zlý čas (deň, nebo)'; porov. aj protikladné gr. *eudiā* (εὐδία) ‚jasné a pokojné počasie', od gr. *eu-* (εὖ) ‚dobre' (↗ *eu-*). Iné výklady tu uvažujú o pôvodnom 1. **dъždžь* < **duzg-j-*, od koreňa zachovaného v lit. *dūzgěti* ‚hučať, dunieť' (zvukomalebného pôvodu; k možnému pomenovaniu dažďa podľa sprievodného zvuku porov. i *čliapať:* dial. *čľapky* ‚počasie s dlhotrvajúcim dažďom'), resp. 2. **du-zg-j-*, od koreňa zachovaného v ↗ *duť*. Z odvodenín: ***dážďovka*** ‚zool. Lumbricus' (živočích žijúci pod zemou, vychádzajúci na povrch za daždivého, zamračeného počasia) a i.

dbanka ‚nádoba na mútenie masla' (od 16. stor.) • Azda z pôvodného **dъbanъka*, od koreňa **dъb-* ‚hlboký', zachovaného v ↗ *dno* (**dъbno*) – takýto výklad predpokladá významový vývin ‚hlboký; hĺbiť' > ‚nádoba vyhĺbená do dreva, vyrezaná z dreva ap.'.

dbať (od 15. stor.) • Starý výraz, avšak bez jednoznačného výkladu. Východisko sa rekonštruuje ako psl. **dъbati*, ktoré sa usúvzťažňuje so slovesom **dybati* ‚chodiť po špičkách' (z toho ďalej ‚chodiť opatrne; byť opatrný' > ‚dávať pozor na niečo, starať sa, dbať o niečo'); iný výklad tu predpokladá pôvodné **tbať* (porov. stčes. *tbáti* ‚dbať, starať sa'), odvodené od psl. **tъba* (**tŭ-b-*), ktoré môže súvisieť s lat.

tuērī ‚hľadieť, pozorovať; opatrovať, strážiť; starať sa o niečo'. Z odvodenín: ***nedbalý*** (pôvodne asi ‚kto [už] o niečo nedbal'), ***nedbaj*** expr. ‚nedbanlivý človek' a i.

dcéra (od 15. stor.) • Psl. **dъkti* (porov. stčes. *dci*), gen. **dъktere;* súvisí so stind. *duhitā́*, avest. *dugədar*, toch. A *ckācar*, B *tkācer*, arm. *dustr*, gr. *thygatēr* (θυγάτηρ), gót. *daúhtar*, nem. *Tochter*, angl. *daughter*, lit. *duktė̃* ‚dcéra' a i. – všetko od ide. **dhug(h)əter-* ‚dcéra', ktoré sa niekedy sa odvodzuje od ide. **dheugh-* ‚dojiť, dojčiť' (porov. stind. *dógdhi* ‚dojí'). Pozri aj ↗ *pastorok*[1].

dealer ↗ *díler*

de- ‚od-, z-' (*decentralizovať, dešifrovať* ap.) • Z lat. *dē-*, resp. z analogických prípon v román. jazykoch – fr. *dé-* (z lat. *dē-* i z ↗ *dis-*), tal., špan. *de-* a i.

debakel ‚veľká porážka, veľký neúspech' (od 20. stor.) • Z fr. *débâcle*, od slovesa *débâcler*, pôvodne asi ‚uvoľniť (odstránením závory)', zloženého z ↗ *de-* a fr. *bâcler* ‚uzavrieť', z ľud. lat. **bacculāre*, doslova ‚uzavrieť palicou, resp. kusom dreva', od lat. *baculum* ‚palica' (↗ *bakuľa*). Fr. *débâcle* pôvodne označovalo uvoľnenie mosta (od kotviacich lodí ap.), neskôr sa začalo používať aj vo význame ‚uvoľnenie ľadov na rieke' – odtiaľ prenesene ‚prasknutie, neúspech, porážka'.

debatovať ‚diskutovať' (od 19. stor.) • Z fr. *débattre*, pôvodne ‚biť sa, sporiť sa', zloženého z ↗ *de-* a fr. *battre* ‚biť', z lat. *battuere* (neskoršie *battere*) ‚biť (sa)'. Z odvodenín: ***debata*** a i.

debet účt. ‚dlh' (od 20. stor.) • Z lat. *dēbet*, doslova ‚dlhuje, je dlžný', od slovesa *dēbēre* (**dē-habēre*) ‚dlhovať' (pôvodne asi ‚zadržiavať [peniaze ap.]'), zloženého z ↗ *de-* a lat. *habēre* ‚držať, mať' – *debet* ‚dlh' vzniklo na základe použitia lat. výrazu ako názvu rubriky v účtovných knihách. Porov. i ↗ *deficit*.

debilný ‚postihnutý najľahším stupňom slabomyseľnosti', pren. expr. ‚hlúpy, sprostý' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *dēbilis*, od lat. *dēbilis* ‚vysilený, slabý', zloženého z ↗ *de-* a koreňa **bhel-* ‚sila, silný' (↗ *bolieť*).

debna (od *16. stor.) • Vzniklo prešmyknutím z pôvodného *bedna, bedňa* (tak doteraz dial.), z psl. **bъdьnja* – ide o staré prevzatie nem. pôvodu, porov. sthnem. *buti(n)a* (nem. *Butte, Bütte*), ktorého východiskom je strlat. *butina* ‚fľaša, nádoba', prevzaté z gr. *bytinē* (βυτίνη), *pytinē* (πυτίνη) ‚opletená fľaša'; lat. výraz sa asi významovo zblížil aj s neskorým lat. *buttis* ‚sud', ktoré možno súvisí s uvedenými gr. výrazmi. Pozri aj ↗ *putera*, ↗ *putňa*.

debutovať ‚prvý raz verejne (najmä umelecky) vystúpiť' (od *19. stor.) • Z fr. *débuter* ‚začať; po prvý raz vystúpiť' – pôvodne ‚odstrániť z terča guľku iného hráča' (t. j. zároveň začať novú fázu hry ap.), od ↗ *de-* a fr. *but* ‚cieľ, terč' (azda prevzatie germ. pôvodu). Z odvodenín: ***debut*** a i.

december ‚dvanásty mesiac v roku' (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) december*, doslova ‚desiaty (mesiac)', od lat. *decem* ‚desať' – december bol posledným (desiatym) mesiacom starého rím. kalendára, kde sa rok začínal 1. marca. Pozri aj ↗ *dekabrista*. – **decénium** kniž. ‚desaťročie' (od 20. stor.) • Z lat. *decennium*, čo je zloženina lat. *decem* ‚desať' a *annus* ‚rok'.

decentný ‚slušný, vkusný, nevtieravý' (od 19. stor.) • Z lat. *decēns*, gen. *decentis*, čo je príč. prít. od lat. *decēre* ‚zdobiť, krášliť; pristať, slušať niekomu; (o niečom) hodiť sa, patriť sa' – súvisí s lat. *decus* ‚ozdoba'; pozri aj ↗ *dekorovať*.

deci- ‚desatina základnej jednotky' (*deciliter, decimeter* ap.) • Z fr. *déci-*: predpona – zavedená v rámci reformy metrického systému počas Fr. revolúcie – bola utvorená na základe lat. *decimus* ‚desiaty' (porov. i ↗ *decimálny*).

decibel ‚jednotka intenzity akustického tlaku a útlmu' • Od ↗ *deci-* a *Bel*, čo je jednotka nazvaná podľa škót. fyzika A. G. Bella (1847 – 1922), vynálezcu telefónu.

decimálny odb. ‚desatinný' (od 19. stor.) • Zo strlat. *decimalis*, od lat. *decem* ‚desať' (súvisí s ↗ *desať*), *decimus* ‚desiaty'. Pozri aj ↗ *deci-*, ↗ *dežma*. – **decimovať** ‚ničiť, hubiť' (od 19. stor.) • Z lat. *decimāre* ‚usmrtiť každého desiateho' (pri trestaní vzbury vo vojsku išlo o každého desiateho muža určeného žrebovaním), od lat. *decimus* ‚desiaty'.

decko ↗ *dieťa*

ded kniž. (od *12. stor.) • Psl. **dědъ;* porovnáva sa s gr. *tēthē* (τήθη) ‚stará matka', lit. *dėdė* ‚matkin al. otcov brat' a i. – východiskom je azda už ide. **dhē-dh(ē)-*, slovo detskej reči (so zdvojením koreňa, porov. ↗ *baba*[1] ap.), označujúce starších rodinných príslušníkov. Z odvodenín: ***dedo*** (azda už psl. **dědo*), ***dedko*** a i. Pozri aj ↗ *dedina*. – **dedič, dedičstvo** ↗ *dediť*

dedikovať kniž. ‚venovať' (od 17. stor.) • Z lat. *dēdicāre* ‚slávnostne ohlasovať; zasväcovať,

posväcovať; venovať', od ↗ *de-* a lat. *dicāre* ,id.', ktoré súvisí s lat. *dīcere* ,hovoriť'.

dedina ,vidiecka obec; jej obyvatelia', staršie aj ,majetok po dedovi' (od 15. stor.) • Psl. **dědina*, od psl. **dědъ* (↗ *ded*). Pôvodne išlo o ,majetok ovládaný dedom (t. j. najstarším členom rodu)', z toho ,majetok patriaci rodu' > ,osada obývaná príslušníkmi daného rodu' > ,osada, dedina'. K spojeniu ***potemkinovské d-y*** pozri ↗ *Potemkin*. – **dediť** (od *15. stor.) • Psl. **děditi*, od psl. **dědъ* (↗ *ded*) – pôvodne ,získavať majetok po dedoch, t. j. po predkoch'. Z odvodenín: ***dedič*** ,kto dedí', môže tu však ísť aj o obmenu – s novšou príponou *-ič* (podľa činiteľských mien typu *kurič* ,kto kúri' ap.) – pôvodného **dedic* (porov. čes. *dědic*, poľ. *dziedzic* ,dedič' a i.), z psl. **děd-itjь* ,potomok deda (získavajúci jeho majetok)'; od toho ***dedičstvo*** ap. – **dedko, dedo** ↗ *ded*

dedukovať ,odvodzovať jednotlivé prípady zo všeobecných zásad', staršie ,odôvodňovať, vysvetľovať' (od 18. stor.) • Z lat. *dēdūcere, dēductum* ,(zhora) dolu zvádzať; odvádzať, odvodzovať', od ↗ *de-* a lat. *dūcere* ,viesť'. Ako termín logiky sa používa už od stredoveku. Z odvodenín: ***dedukcia*** (lat. *dēductiō*).

deetatizovať odb. ,odštátniť' (od 20. stor.) • Z fr. *déétatiser*, zloženého z ↗ *de-* a fr. *étatiser* ,poštátniť, zoštátniť', od fr. *état* ,štát', prevzatého z lat. *status* (↗ *štát*).

de facto [-kt-] kniž. ,v skutočnosti' (od 20. stor.) • Od lat. *dē* ,z, od' (↗ *de-*) a *factum* (abl. sg. *factō*) ,skutočnosť' (↗ *fakt*).

defekt ,chyba, nedostatok', staršie i *defektus* (od 16. stor.) • Z lat. *dēfectus* ,nedostatok', od lat. *dēficere, dēfectum* ,odstupovať, odpadávať; ubúdať, chýbať, nestačiť', zloženého z ↗ *de-* a lat. *facere* ,robiť, konať'. Porov. i ↗ *deficit*.

defenzíva ,obrana' (od 19. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Defensive*, fr. *défensive*) – výraz vznikol na základe strlat. *defensivus* ,súvisiaci s obranou', odvodeného od lat. *dēfendere, dēfēnsum* ,odrážať (útoky), brániť (sa)'. Porov. aj ↗ *ofenzíva*.

defetizmus ,nedostatok sebadôvery, malovernosť' • Z fr. *défaitisme*, čo je odvodenina od fr. *défaite* ,porážka', od fr. *défaire* ,rozložiť, rozobrať; rozbiť (armádu), poraziť', zloženého z ↗ *de-* a fr. *faire* ,robiť, tvoriť' (z lat. *facere* ,id.'). Slovo údajne prvýkrát použil v r. 1915 rus. publicista G. Alexinskij ako preklad rus. *poražénčestvo* (*поражéнчество*), od rus. *poražénije* (*поражéние*) ,porážka, prehra'.

deficit ,chýbanie niečoho; schodok v hospodárení' (od 19. stor.) • Z lat. *dēficit* ,chýba', čo je tvar 3. os. sg. prít. času od slovesa *dēficere* ,odstupovať, odpadávať, ubúdať, chýbať' (pozri aj ↗ *defekt*). K použitiu vo funkcii názvu rubriky v účtovných knihách porov. i ↗ *debet*.

defilé ,pochod pri slávnostnej prehliadke' (od 20. stor.) • Z fr. *défilé*, od fr. *défiler* ,prechádzať jeden za druhým' (> slk. ***defilovať***, od *19. stor.). Slovo vzniklo na základe fr. spojenia *de file* ,v rade, jeden za druhým', od fr. *file* ,rad', odvodeného od fr. *filer* ,spojiť v jednom rade', pôvodne ,spojiť na jednej niti' – východiskom je lat. *fīlāre* ,prevliekať niť', od lat. *fīlum* ,niť'.

definitívny ,konečný; trvalý' (od 19. stor.) • Z lat. *dēfīnītīvus* ,vymedzujúci; rozhodný; konečný', od lat. *dēfīnīre, dēfīnītum* ,vymedzovať' (> slk. ***definovať***), pôvodne ,ohraničovať; presne určovať', od ↗ *de-* a lat. *fīnis* ,hranica'.

deflácia ekon. ,zvyšovanie hodnoty peňazí znižovaním množstva obeživa' (od 20. stor.) • Utvorené v moderných záp. jazykoch (angl. *deflation*, fr. *déflation* ap.) pomocou predpony ↗ *de-* ako protikladný termín k ↗ *inflácia*.

deformovať ,porušiť tvar, znetvoriť' (od 20. stor.) • Z lat. *dēformāre* ,znetvorovať, zohavovať', od ↗ *de-* a lat. *forma* ,podoba, tvar' (↗ *forma*).

defraudovať ,spreneveriť' (od 17. stor.) • Z lat. *dēfraudāre* ,oklamať, podviesť', od ↗ *de-* a lat. *fraus*, gen. *fraudis* ,podvod, klam, lesť'.

degenerovať (sa) ,podliehať vývojovému úpadku' (od 17. stor.) • Z lat. *dēgenerāre* ,odrodzovať sa, zvrhávať sa, upadať', od ↗ *de-* a lat. *genus*, gen. *generis* ,rod'.

degradovať ,znížiť hodnotu, postavenie ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *dēgradāre*, od ↗ *de-* a lat. *gradus* ,stupeň, hodnosť' (↗ *grád*).

degustovať ,ochutnať' (od 20. stor.) • Z lat. *dēgustāre*, od ↗ *de-* a lat. *gustāre* ,ochutnať, ochutnávať', súvisiaceho s lat. *gustus* ,chuť'. Pozri aj ↗ *gusto*.

dehonestovať ,znevážiť' (od 18. stor.) • Z lat. *dēhonestāre*, zloženého z ↗ *de-* a lat. *honestāre* ,prejavovať úctu', od lat. *honestus* ,ctený, vážený, dôstojný', súvisiaceho s lat. *honor* (staršie *honōs*) ,česť, úcta, vážnosť, sláva'; ďalej pozri ↗ *honor*.

dehydrovať odb. ,odstrániť vodu z látok' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *de-* a gr. *hydōr* (*ὕδωρ*) ,voda'.

decht [d-] (od *13. stor.) • Psl. **degъtь;* odvodené od koreňa **deg-* ako reflexu ide. **dhegʷh-*

'horieť' (porov. stind. *dáhati* 'páli', lit. *dègti* 'horieť', *degùtas* 'smola' a i.). Porov. i ↗ *kahan*, ↗ *vidiek*, ↗ *žíhať*.

de iure [jú-] kniž. 'podľa práva' (od 20. stor.) • Z lat. *dē iūre*, od lat. *dē* 'z, od' a *iūs* (abl. sg. *iūre*) 'právo'.

deizmus filoz. 'učenie uznávajúce jestvovanie Boha, avšak popierajúce jeho zasahovanie do behu sveta' (od *19. stor.) • Z fr. *déisme* – výraz bol utvorený v 17. stor. na základe lat. *deus* 'boh'.

dej, -dej, dejateľ, dejepis, dejiny, dejstvo, dejstvovať ↗ *diať sa*

deka^{1} 'prikrývka' (od 18. stor.) • Z nem. *Decke*, od nem. *decken* 'kryť, prikrývať'. – **deka**^{2}, **deko** hovor. 'dekagram' (od 20. stor.) • Skrátená forma *dekagram*, zloženého z ↗ *deka-* a ↗ *gram*.

deka- 'desaťnásobok základnej jednotky' (*dekagram, dekalúmen* ap.) • Z fr. *déca-*, podľa gr. *deka* (*δέκα*) 'desať'; zavedené počas reformy metrického systému po Fr. revolúcii. Pozri aj ↗ *deka*^{2}.

dekabrista [ď-] 'účastník šľachtického sprisahania v Rusku v r. 1825' • Z rus. *dekabríst* (*декабрист*), od rus. *dekábr'* (*декабрь*) 'december' (k pokusu o sprisahanie došlo v decembri 1825), čo je prevzatie zo stsl. *dekębrь* (ДЄКѦБРЬ), ktorého východiskom je strgr. *Dekembrios* (*Δεκέμβριος*), prevzaté z lat. *December* (↗ *december*).

dekáda '10 dní' (od 19. stor.) • Z lat. *decas*, gen. *decadis* 'desiatka', čo je prevzatie z gr. *dekas* (*δεκάς*), gen. *dekados* (*δεκάδος*) 'desiatka', od gr. *deka* (*δέκα*) 'desať'.

dekadencia 'úpadok (spoločenský, kultúrny ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *décadence*, čo je asi prevzatie zo strlat. *decadentia*, utvoreného na základe lat. *dēcadēns*, gen. *dēcadentis* (> slk. ***dekadentný***), čo je príč. prít. od lat. *dēcadere* 'padať dolu', od ↗ *de-* a lat. *cadere* 'padať'.

dekan [d-] 'kto stojí na čele fakulty; katolícky kňaz spravujúci viac farností', staršie aj 'nižší funkcionár cechu, desiatnik' (od 16. stor.) • Z lat. *decānus*, t. j. 'kto stojí na čele 10 mužov' (od lat. *decem* 'desať') – pôvodne označenie veliteľa 10 mužov, z toho kresť. lat. 'najstarší v skupine 10 mníchov'; neskôr presný číselný význam zanikol. ***Prodekan*** 'zástupca dekana fakulty' je podľa novovekého lat. *prōdecānus*, utvoreného zrejme na základe lat. *prō decānō* 'namiesto, v zastúpení dekana', od lat. *prō* 'namiesto' (↗ *pro-*^{3}).

deklamovať '(umelecky) prednášať', staršie 'pateticky, slávnostne rečniť' (od 17. stor.) • Z lat. *dēclāmāre* 'cvičiť sa v rečnení; rečniť (z celej sily); nahlas odriekavať', od ↗ *de-* a lat. *clāmāre* 'kričať, hlasne volať'.

deklarovať '(verejne) vyhlásiť, oznámiť' (od *17. stor.) • Z lat. *dēclārāre* 'jasne označovať, ukazovať; (verejne) vyhlasovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *clārāre* 'objasňovať', od lat. *clārus* 'žiariaci, žiarivý, jasný'.

deklasovať 'vylúčiť z istej spoločenskej vrstvy, zo spoločnosti' (od 20. stor.) • Z fr. *déclasser*, od ↗ *de-* a fr. *classer* 'rozdeliť, zaradiť podľa kategórií', od fr. *classe* 'trieda; kategória', čo je prevzatie z lat. *classis* '(v starom Ríme) vojenská a občianska trieda'.

deklinácia lingv. 'skloňovanie' (od 17. stor.), fyz. *magnetická d.* 'uhol medzi magnetickým a zemským poludníkom' (od 20. stor.) • Z lat. *dēclīnātiō* 'odchýlka, odbočenie; skloňovanie', od lat. *dēclīnāre, dēclīnātum* 'odchyľovať, odkláňať', z ↗ *de-* a lat. **clīnāre* 'ohýbať, kloniť'.

deko ↗ *deka*^{2}

dekoltáž 'hlboký výstrih na ženských šatách' (od 20. stor.) • Z fr. *décolletage* 'odhalenie krku a pliec', od fr. *décolleter* 'odhaliť krk a plecia', zloženého z ↗ *de-* a fr. *collet* ako zdrobneniny od fr. *cou* (stfr. *col*) 'krk', z lat. *collum* 'id.'.

dekorovať 'zdobiť; odovzdávať vyznamenanie' (od *19. stor.) • Z lat. *decorāre* 'ozdobovať, krášliť', od lat. *decus*, gen. *decoris* 'ozdoba, šperk', súvisiaceho s lat. *decēre* 'zdobiť, krášliť'; pozri aj ↗ *decentný*. – **dekórum** kniž. 'ozdoba; dôstojnosť' (od 20. stor.) • Z lat. *decōrum*, od lat. *decōrus* 'ozdobný, vhodný', odvodeného od lat. *decus*, gen. *decoris* 'ozdoba; pôvab; dôstojnosť a i.'.

dekrét 'úradné rozhodnutie', staršie i *dekrétum* (od 16. stor.) • Z lat. *dēcrētum* 'rozhodnutie', od lat. *dēcernere, dēcrētum* 'rozhodovať o niečom, uznášať sa, nariaďovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *cernere* 'rozoznávať; rozhodovať sa'.

delegovať 'vyslať ako zástupcu' (od 18. stor.) • Z lat. *dēlēgāre* 'posielať, odosielať; prikazovať, zverovať niekomu niečo', zloženého z ↗ *de-* a lat. *lēgāre* 'prijať zákonné rozhodnutie; vypraviť s posolstvom', od lat. *lēx*, gen. *lēgis* 'zákon'. Pod vplyvom lat. *lēgātus* 'vyslanec' (pôvodne '[vyslaný] poverenec'; ↗ *legát*) nadobudlo význam 'vyslanec' i lat. *dēlēgātus* (> slk. ***delegát;*** príč. min. trpné od *dēlēgāre*), podľa toho aj lat. *dēlēgāre* rozšírilo význam v smere 'poslať ako vyslanca, zástupcu'.

delfín, staršie i *delfínus* (od 17. stor.) • Z lat. *delphīnus*, čo je prevzatie z gr. *delfis* (δελφίς), gen. *delfinos* (δελφῖνος), súvisiaceho s gr. *delfys* (δελφύς) ‚maternica' – pomenovanie súvisí s tým, že delfín je cicavec rodiaci živé mláďatá.
delikatesa ‚lahôdka' (od 20. stor.) • Podľa fr. *délicatesse*, doslova ‚lahodnosť', od fr. *délicat* ‚jemný, lahodný' (> slk. ***delikátny***, od 18. stor.), čo je prevzatie z lat. *dēlicātus* ‚pôvabný, rozkošný, nádherný, vyberaný', odvodeného od lat. *dēliciae* mn. ‚lákadlo, pôžitok, potešenie', od ↗ *de-* a lat. *lacere* ‚lákať'.
delikt ‚trestný čin, previnenie' (od 20. stor.) • Z lat. *dēlictum* ‚priestupok, previnenie', od lat. *dēlinquere, dēlictum* ‚zanedbať niečo, previniť sa niečím', zloženého z ↗ *de-* a lat. *linquere* ‚zanechávať, opúšťať; upúšťať od niečoho'. Pozri aj ↗ *corpus delicti*. – **delikvent** ‚previnilec' (od 18. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **delinkvent*, z lat. *dēlinquēns*, gen. *dēlinquentis*, čo je príčastie (‚previňujúci sa') od lat. *dēlinquere*.
delimitovať ‚vymedzovať, rozhraničovať' (od 20. stor.) • Z lat. *dēlīmitāre* ‚vyznačovať hranice', od *de-* a lat. *līmes*, gen. *līmitis* ‚hranica'; ďalej pozri ↗ *limitovať*.
delírium ‚akútny stav zmätenosti s hlbokým zastretím vedomia' (od 17. stor.) • Z lat. *dēlīrium*, od lat. *dēlīrus* ‚bláznivý', utvoreného od slovesa *dēlīrāre* ‚blazniet', nebyť pri zmysloch', pôvodne ‚odkláňať sa od priamej línie', ktoré vzniklo na základe spojenia *dē līrā (īre)* ‚(ísť, vybočovať) z brázdy' (od lat. *līra* ‚brázda') – odtiaľ prenesene ‚vybočovať z bežného správania ap.'.
deliť ↗ *diel*
delo ‚kanón' (od 17. stor.) • Vzniklo ako variant (s využitím rozdielu v kvantite *ie/e*) pôvodného ↗ *dielo* (porov. *dielo hrubé* ‚ťažký kanón', 17. stor.); z významového hľadiska tu nastal vývin typu ‚dielo, výsledok práce' > ‚zhotovená zbraň ap.'. Porov. i ↗ *zbroj*.
delta (od 20. stor.) • Z gr. *delta* (δέλτα) – ide o názov 4. písmena (Δ δ) gr. abecedy (prevzatie zo semit. jazykov; porov. hebr. *delet* ‚dvere, brána'). Gr. historik Hérodotos použil slovo *delta* aj na označenie oblasti ústia rieky Níl v Egypte (trojuholník vymedzený ramenami Nílu a morským pobrežím pripomína písmeno Δ), neskôr sa začalo používať aj vo vzťahu k iným riekam (*d. Dunaja* ap.).
demagógia ‚politické zavádzanie ľudí prázdnymi heslami ap.' (od 19. stor.) • Z gr. *dēmagōgiā* (δημαγωγία), doslova ‚vedenie ľudu', od gr. *dēmagōgos* (δημαγωγός) ‚vodca ľudu' (> slk. ***demagóg***, od 19. stor.), čo je zloženina gr. *dēmos* (δῆμος) ‚ľud' a *agōgos* (ἀγωγός) ‚vodca', od gr. *agō* (ἄγω) ‚ženiem, vediem'. V starom Grécku slovo najskôr označovalo uznávaného ľudového vodcu, neskôr nadobudlo negatívny význam (podľa zneužívania ľudu na presadzovanie vlastných záujmov).
demarkácia ‚vytýčenie hraníc' (od 20. stor.) • Z fr. *démarcation*, čo je prevzatie zo špan. *demarcación*, od špan. *demarcar* ‚vyznačiť, určiť hranice', utvoreného na základe ↗ *de-* a špan. *marca* ‚pohraničné územie', prevzatého z germ. **markō* (↗ *marka*[2]).
demarš ‚zákrok' (od 20. stor.) • Z fr. *démarche*, od fr. *démarcher* ‚ísť, kráčať', zloženého z ↗ *de-* a fr. *marcher* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *mašírovať*.
dementi publ. ‚oficiálne popretie obsahu správy' (od 19. stor.) • Z fr. *démenti*, pôvodne príč. min. trpné od fr. *démentir* ‚vyvrátiť, poprieť' (> slk. ***dementovať***, od 20. stor.), zloženého z ↗ *de-* a fr. *mentir* ‚klamať', z lat. *mentīrī* ‚id.'.
demikát ‚polievka z bryndze a nakrájaného chleba', staršie i *domikát* (od 17. stor.) • Slovo prevzaté počas tzv. valašskej kolonizácie v Karpatoch – východiskom je rum. *dumicat* ako reflex lat. **dēmīcātum*, od lat. **dēmīcāre*, utvoreného na základe ↗ *de-* a lat. *mīca* ‚hŕstka, kúsok'.
demilitarizovať ‚odstrániť vojenský potenciál, zbaviť vojenského charakteru' (od 20. stor.) • Z fr. *démilitariser*, od ↗ *de-* a fr. *militariser* ‚dodávať vojenský charakter' (↗ *militarizovať*).
deminutívum lingv. ‚zdrobnenina' (od 20. stor.) • Z lat. *(nōmen) dēminūtīvum*, doslova ‚zdrobňujúce meno', od lat. *dēminūtīvus* ‚zdrobňujúci', čo je odvodenina od lat. *dēminuere, dēminūtum* ‚zmenšovať, zdrobňovať', od ↗ *de-* a lat. *minuere* ‚zmenšovať'; ďalej pozri ↗ *minúta*.
demisia ‚zrieknutie sa funkcie, úradu ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *démission*, čo je prevzatie z lat. *dēmissiō* ‚spúšťanie, spustenie', odvodeného od lat. *dēmittere, dēmissum* ‚spúšťať, zosielať, nechávať padnúť', zloženého z ↗ *de-* a lat. *mittere, missum* ‚posielať, vysielať, vrhať, klásť'. Význam fr. výrazu ovplyvnilo sloveso *se démettre* ‚vzdať sa, zrieknuť sa', ktorého východiskom je lat. *dīmittere* ‚rozosielať; posielať preč, prepúšťať', od ↗ *dis-* a lat. *mittere* ‚posielať'.
demižón ‚väčšia, obyč. opletená fľaša' (od 20. stor.) • Z angl. *demijohn*, čo je prevzatie

z fr. *dame-jeanne*, doslova ‚pani Jana' (zloženina fr. *dame*, ↗ *dáma*[1]; fr. *Jeanne* ‚Jana', od neho aj staršie fr. *jane* ‚nádoba na tekutiny') – pôvodne išlo asi o žartovné pomenovanie nádoby, súvisiace s jej oblým tvarom a opletením pripomínajúcim (ženský) odev; porov. i fr. *christine*, *jacqueline* ako názvy nádob odvodené od žen. mien *Christine*, *Jacqueline*.

demografia ‚veda o zložení a raste obyvateľstva' • Z fr. *démographie* – názov vznikol v 50. rokoch 19. stor. na základe gr. *dēmos* (*δῆμος*) ‚ľud' a *grafō* (*γράφω*) ‚píšem, opisujem'. – **demokracia** ‚vláda ľudu, princíp vlády väčšiny' (od 19. stor.) • Z gr. *dēmokratiā* (*δημοκρατία*), od gr. *dēmos* ‚ľud' a *krateō* (*κρατέω*) ‚som silný, mocný, mám moc, vládnem', od gr. *kratos* (*κράτος*) ‚sila, moc'.

demolovať ‚ničiť, pustošiť' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *demolieren* a fr. *démolir*) z lat. *dēmōlīrī* ‚strhávať, váľať; ničiť, búrať', od ↗ *de-* a lat. *mōlīrī* ‚s námahou uvádzať do pohybu, posunovať, prenášať', odvodeného od lat. *mōlēs* ‚hŕba, kopa, masa'.

démon ‚zlý duch' (od 19. stor.) • Z lat. *daemōn*, čo je prevzatie z gr. *daimōn* (*δαίμων*) ‚boh, božstvo; duch (ochranný, zlý)', súvisiaceho s gr. *daiomai* (*δαίομαι*) ‚delím, udeľujem'; k významovému vývinu ‚udeľovať' > ‚božstvo ap.' porov. ↗ *boh*.

demonštrovať ‚názorne predvádzať; verejne prejavovať politický postoj', staršie ‚presne označovať, ukazovať' (od 17. stor.) • Z lat. *dēmōnstrāre*, od ↗ *de-* a lat. *mōnstrāre* ‚ukazovať'; ďalej pozri ↗ *monštrancia*. Význam ‚prejavovať (politický) postoj' (*d. proti diktatúre* a i.) je podľa angl. *to demonstrate* (z lat.).

demoralizovať ‚spôsobovať úpadok mravov' (od 19. stor.) • Z fr. *démoraliser*, zloženého z ↗ *de-* a fr. *moraliser* ‚robiť mravným', od fr. *morale* ‚mravný' (↗ *morálny*).

deň (od 15. stor.) • Psl. **dьnь* (**dĭn-*); súvisí so stind. *dínam* ‚deň', lat. *nūn-dinae* mn. ‚deň trhu (v každý deviaty deň)', stír. *denus* ‚čas 1 dňa', nem. *Lenz* ‚jar' (**langa-tīn(a)-* ‚majúca dlhé dni'), lit. *dienà* ‚deň' a i. – všetko od ide. **dei-n-*, od ide. **dei-* ‚lesknúť sa, žiariť, svietiť'; ďalej pozri ↗ *div*. Z odvodenín: ***nádenník*** ‚pomocný robotník (pracujúci za dennú mzdu)' (od **ná-denný* ‚najímaný na deň'), ***podenka*** ‚vodný hmyz žijúci iba *po* niekoľko dní', ***poludnie*** (↗ *pol*), ***všedný*** (↗ *vše-*) a i. Pozri aj ↗ *dnes*, ↗ *týždeň*.

denár ‚strieborná rímska minca' (od 19. stor.) • Z lat. *dēnārius*, od lat. *dēnī* ‚po desať' – pôvodne išlo o mincu v hodnote 10 asov. Pozri aj ↗ *dinár*.

denaturovať ‚úpravou znehodnocovať' (od 20. stor.) • Od ↗ *de-* a lat. *nātūra* ‚príroda; prirodzenosť' (↗ *natúra*) – doslova ‚zbavovať prirodzených vlastností, kvality ap.'.

dengľavý expr. ‚slabý, neduživý, chudorľavý', staršie i *denkľavý*, *denglivý* (od 17. stor.) • Z maď. *gyenge*, neznámeho pôvodu.

dentista zastaráv. ‚zdravotnícky pracovník zabezpečujúci starostlivosť o chrup' (od 20. stor.) • Z fr. *dentiste*, od fr. *dent* ‚zub', ktorého východiskom je lat. *dēns*, gen. *dentis* ‚id.'.

denudácia geol. ‚obnažovanie podložných pevných hornín' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe lat. *dēnūdātiō* ‚obnažovanie, odhaľovanie', od lat. *dēnūdāre*, *dēnūdātum* ‚obnažovať, vyzliekať; odhaľovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *nūdus* ‚nahý, obnažený'.

denunciant kniž. ‚udavač' (od 20. stor.) • Z lat. *dēnūntiāns*, gen. *dēnūntiantis*, čo je príč. prít. činné od lat. *dēnūntiāre* ‚ohlasovať, oznamovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *nūntiāre* ‚oznamovať, zvestovať', od lat. *nūntius*, *nūntium* ‚zvesť, správa'.

departement [-tmán] ‚francúzska správna územná jednotka' (od 19. stor.) • Z fr. *département*, od fr. *départir* ‚rozdeliť', zloženého z ↗ *de-* a fr. *partir* ‚deliť na časti', ktorého východiskom je lat. *partīre* ‚id.', od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť'. – **department** [dipárt-] ‚(ministerský) rezort' (*Štátny d.* ‚ministerstvo zahraničných vecí USA') (od 20. stor.) • Z angl. *department*, čo je prevzatie z fr. *département*.

depeša ‚dôležitá rýchla správa' (od 19. stor.) • Z fr. *dépêche*, od fr. *dépêcher* ‚urýchliť; vyslať (súrne posolstvo, posla)', doslova ‚uvoľniť nohy od prekážok' – sloveso vzniklo (s novou predponou *dé-*, ↗ *de-*) na základe protikladného fr. *empêcher* ‚zabraňovať', ktorého východiskom je lat. *impedicāre* ‚brániť v pohybe', pôvodne asi ‚zamotať do puta, slučky ap.', od ↗ *in-*[2] ‚v, do' a lat. *pedica* ‚puto (na nohy), slučka', od lat. *pēs*, gen. *pedis* ‚noha'. Pozri aj ↗ *dispečer*.

depilácia lek. ‚miestne odstraňovanie chĺpkov a vlasov' (od 20. stor.) • Ako lekársky, resp. kozmetický termín utvorené na základe lat. *dēpilāre* ‚zbavovať vlasov', od ↗ *de-* a lat. *pilus* ‚vlas, chlp'.

depo ‚skladisko; miesto na úschovu vozidiel' (od 20. stor.) • Z fr. *dépôt*, čo je prevzatie z lat.

dēpositum (↗ *depozit*). – **deponovať** ‚uložiť', staršie i ‚odstrániť niekoho' (od 17. stor.) • Z lat. *dēpōnere* ‚skladať (dolu), odkladať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *pōnere* ‚klásť'.

deportovať ‚násilne vysťahovať' (od 19. stor.) • Z lat. *dēportāre* ‚(dolu) znášať, zvážať; odnášať, odvážať; vypovedať niekam', od ↗ *de-* a lat. *portāre* ‚niesť'.

depozit ‚úschova (odborná, so zárukou ap.); predmet úschovy' (od 19. stor.) • Z lat. *dēpositum*, doslova ‚(to) odložené', od lat. *dēpōnere, dēpositum* ‚odložiť' (↗ *deponovať*). Pozri aj ↗ *depo.*

depresia (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Depression*, fr. *dépression*) z lat. *dēpressiō*, gen. *dēpressiōnis*, doslova ‚stláčanie nadol' (odtiaľ i ‚pokles', porov. *hospodárska d.*, fyz. *kapilárna d.*, geol. *d.* ‚preliačina' ap.), od lat. *dēprimere, dēpressum* ‚(nadol) stláčať' (> slk. ***deprimovať*** ‚stiesňovať, skľučovať', od 20. stor.), zloženého z ↗ *de-* a lat. *premere* ‚tlačiť'. *Duševná d.* je akiste pomenovaná podľa sprievodných „tlačiacich", ťaživých nálad ap.

deptať [d-] ‚utláčať, potláčať' (od 19. stor.), dial. ‚šliapať, tlačiť kapustu do suda' • Psl. **dъpъtati*, od koreňa **dъp-*, zvukomalebného pôvodu – porov. i variantné **tъpъtati;* ďalej pozri ↗ *step*[1].

deputácia ‚delegácia tlmočiaca žiadosť ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *dēputātiō* ‚poslanie, vyslanie' (z toho ‚vyslaná delegácia ap.'), od lat. *dēputāre, dēputātum* ‚odrezávať; podrobne oceňovať; určovať, prirjekať, zverovať; vysielať niekoho niekam', zloženého z ↗ *de-* a lat. *putāre* ‚orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov), sčítať, uvažovať'. – **deputát** hist. ‚naturálie' (od 17. stor.) • Z lat. *dēputātum*, doslova ‚(to) určené' (od lat. *dēputāre* ‚určiť niekomu niečo'), z toho ‚určená dávka (v naturáliách)'.

deratizovať ‚ničiť škodlivé hlodavce' (od 20. stor.) • Z fr. *dératiser* ‚hubiť potkany, zbavovať potkanov', utvoreného na základe ↗ *de-* a fr. *rat* ‚potkan, krysa' – azda od zvukomalebného koreňa *ratt-* (podľa zvukov, aké vydávajú potkany pri obhrýzaní). Pozri aj ↗ *ratlík.*

deravý ↗ *diera*

derby ‚veľké konské dostihy' • Z angl. *Derby*, podľa E. Smitha-Stanleyho, dvanásteho grófa z Derby (mesto v stred. Anglicku), ktorý ich prvýkrát usporiadal pri meste Epsom v r. 1780.

dereš [d-] ‚lavica, na ktorej sa vykonával trest bitím' (od 18. stor.) • Z maď. *deres*, pôvodne ‚(o koni) sivý' (> staršie slk. *derešatý, derešovatý, derešastý, derešistý* ‚o koňoch: sivý, sivastý, popolavý', od 17. stor.; porov. i dial. *dereš* ‚kôň sivo al. hnedo prskanej srsti'), doslova ‚sfarbený ako inovať', čo je odvodenina od maď. *dér* ‚inovať', neznámeho pôvodu. V maď. *deres* nastal významový posun ‚kôň' > ‚lavica' (k významu porov. slk. dial. *koník* ‚lavica s babkou na kovanie kosy; lavica s drôteným hrebeňom na česanie konopí', ↗ *gavalec*), odtiaľ i ‚lavica na trestanie bitím'. S ↗ *drať* etymologicky nesúvisí, hoci sa niekedy (neadekvátne) chápe ako ‚lavica na *dratie*, bitie' a nesprávne sa vyslovuje s mäkkým *ď* (podľa *deriem* [ďe-] atď.).

derivovať odb. ‚odvodzovať', staršie ‚prevádzať v niečí prospech' (od 18. stor.) • Z lat. *dērīvāre* ‚odvádzať' (pôvodne o vode), od ↗ *de-* a lat. *rīvus* ‚tok, prúd, potok; zavodňovacia priekopa, odvodňovací kanál'.

dermatológia ‚kožné lekárstvo' (od 20. stor.) • Ako názov lekárskej disciplíny utvorené na základe ↗ *-lógia* a gr. *derma* (δέρμα), gen. *dermatos* (δέρματος) ‚(stiahnutá) koža', od gr. *derō* (δέρω) ‚sťahujem kožu'.

des ↗ *desiť*

desať (od 15. stor.) • Psl. **desętь* (**dek̑m̥-t-*); súvisí so stind. *dáśa*, avest. *dasa*, arm. *tasn*, gr. *deka* (δέκα), alb. *dhjetë*, lat. *decem*, gót. *taíhun*, nem. *zehn*, angl. *ten*, lit. *dẽšimt* a i. – všetko od ide. **dek̑m̥* ‚desať'. V číslovkách typu ***päť-desiat*** (doslova ‚5 desiatok') je zachovaný starý tvar gen. pl. (**desętъ*). Pozri aj ↗ *deväť*, ↗ *-dsať*, ↗ *-násť.*

design ↗ *dizajn*

desiť ‚strašiť' (od 17. stor.) • Zrejme podľa čes. *děsiti* – slovo vzniklo z predponového *z-děsiti* (slk. ***zdesiť [sa]***), ktorého východiskom je stčes. *z-žěsiti* (s hláskovým vývinom *zž-* > *zdž-* > *ždž-* > *žď-* > *zď-*: *zděsiti* [zďe-]), od stčes. *žěsiti* ‚ľakať', súvisiaceho so stčes. *u-žasnúti (sě), z-žasnúti (sě)* ‚vyľakať sa'; k etymológii pozri ↗ *žasnúť.* Z odvodenín: ***desný, des; údes*** kniž. ‚hrôza, zdesenie' (od **u-desiť sa* ‚zdesiť sa') a i.

deskripcia odb. ‚opis' (od *19. stor.) • Z lat. *dēscrīptiō*, od lat. *dēscrībere, dēscrīptum* ‚opisovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *scrībere* ‚písať'.

desný ↗ *desiť*

despota ‚tyran, krutovládca', staršie ‚neobmedzený panovník' (od 18. stor.) • Z gr. *despotēs* (δεσπότης) ‚pán; neobmedzený vládca', pôvodne asi ‚pán domu'.

destilovať ‚spracúvať tak, že sa oddeľujú zložky kvapalných homogénnych zmesí' (od 17. stor.) • Z lat. *dēstillāre*, doslova ‚kvapkať (z niečoho)', od ↗ *de-* a lat. *stillāre* ‚kvapkať; nechať kvapkať, stekať', odvodeného od lat. *stilla* ‚kvapka'.

dešpekt ‚pohŕdanie' (od 20. stor.) • Z lat. *dēspectus*, doslova ‚dívanie sa zhora', od lat. *dēspicere, dēspectum* ‚pozerať sa zhora; pohŕdať, opovrhovať niekým', zloženého z ↗ *de-* a lat. *specere* ‚dívať sa, pozerať sa'.

deštruovať ‚ničiť, rozvracať' (od 20. stor.) • Z lat. *dēstruere, dēstrūctum* ‚strhávať (nadol), búrať; ničiť, hubiť', od ↗ *de-* a lat. *struere* ‚navrstvovať, zostavovať, stavať'. Z odvodenín: ***deštrukcia*** (lat. *dēstrūctiō*) a i.

detail [-ajl] ‚podrobnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *détail*, doslova ‚časť, odrezok', od fr. *détailler* ‚rozdeľovať', zloženého z ↗ *de-* a fr. *tailler* ‚rezať, krájať', ktorého východiskom je neskoré lat. *tāliāre*, odvodzované od lat. *tālea* ‚prútik, výhonok, priesada'.

detašovať ‚vyčleniť mimo sídla základného celku' (od 20. stor.) • Z fr. *détacher* – výraz bol utvorený pomocou predpony ↗ *de-* ako protiklad k fr. *attacher* ‚priviazať, pripútať'; ďalej pozri ↗ *atašé*.

detegovať odb. ‚zisťovať' (od 20. stor.) • Z lat. *dētegere, dētēctum* ‚odkrývať, odhaľovať', od ↗ *de-* a lat. *tegere* ‚pokrývať, prikrývať'. Z odvodenín: ***detekcia*** (lat. *dētēctiō*), ***detektor*** ap. – **detektív** (od 20. stor.) • Z angl. *detective (policeman)*, doslova ‚odhaľujúci policajt' (t. j. vyšetrujúci náročnejšie prípady ap.), od angl. *to detect* ‚odhaľovať', prevzatého z lat. *dētegere, dētēctum* ‚odkrývať, odhaľovať'.

determinovať ‚určovať, vymedzovať' (od 17. stor.) • Z lat. *dēterminäre* ‚ohraničovať, vymedzovať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *termināre* ‚ohraničovať', od lat. *terminus* ‚medzník, hranica' (↗ *termín*).

detonácia ‚zvukový efekt pri výbuchu' (od 20. stor.) • Z fr. *détonation*, od fr. *détoner* ‚vybuchnúť', čo je prevzatie z lat. *dētonāre* ‚hrmieť; prestať hrmieť, dohrmieť', zloženého z ↗ *de-* a lat. *tonāre* ‚hrmieť, dunieť, rachotiť'.

detronizovať ‚zbaviť trónu' (od 19. stor.) • Vzniklo obmenou (pomocou predpony ↗ *de-*) protikladného *intronizovať* ‚nastoliť na trón', prevzatého zo strlat. *inthronizare* – východiskom tohto výrazu je gr. *enthronizō* (ἐνθρονίζω) ‚nastoľujem na trón', od ↗ *en-* a gr. *thronos* (↗ *trón*).

detto ‚práve tak, takisto, rovnako' (od 20. stor.) • Z tal. *detto*, ktorého východiskom je lat. *dictum* ‚(to) povedané', od lat. *dīcere, dictum* ‚hovoriť, povedať' – z významového hľadiska ‚(práve tak, ako už bolo) povedané' > ‚takisto'.

detváky ↗ *dieťa*

deus ex machina ‚neočakávaný zásah riešiaci zložitú situáciu' (od 19. stor.) • Z lat. *deus ex māchinā*, doslova ‚boh zo stroja' – v antických drámach často rozuzľovalo neriešiteľnú situáciu božstvo (lat. *deus*), ktorého predstaviteľa spúšťali na javisko pomocou zvláštneho mechanizmu (lat. *māchina* ‚stroj a i.', ďalej pozri ↗ *machinácia*).

deutérium chem., fyz. ‚ťažký izotop vodíka' • Ako označenie druhého izotopu vodíka vzniklo v 30. rokoch 20. stor. na základe gr. *deuteros* (δεύτερος) ‚druhý'.

deva kniž., expr. ‚(dospelé) dievča' (od 19. stor.) • Psl. **děva*, od ide. **dhē(i)-* ‚sať, cicať; dojčiť, nadájať' (ďalej pozri ↗ *dojiť*) – významový vývin slova sa rekonštruuje ako ‚pridájajúca žena' > ‚žena v plodnom veku' > ‚mladá (ešte nedospelá) žena'. Z odvodenín: ***dievka*** (od 14. stor.; už psl. **děvъka*), od toho ***dievocký*** i zdrobnené ***dievča***, gen. *dievčaťa* (psl. **děvъčę*, gen. **děvъčęte*).

devalvovať ‚znížiť hodnotu meny' (od 20. stor.) • Z fr. *dévaluer* ‚zbaviť hodnoty, znehodnotiť', utvoreného na základe ↗ *de-* a staršieho fr. *value* ‚hodnota, cena', od fr. *valoir* ‚mať hodnotu', z lat. *valēre* ‚byť silný, mocný, mať vplyv; (o peniazoch) platiť'.

devastovať ‚ničiť, pustošiť' (od 19. stor.) • Z lat. *dēvāstāre* ‚celkom spustošiť, vyplieniť', zloženého z ↗ *de-* a lat. *vāstāre* ‚pustošiť', od lat. *vāstus* ‚pustý'.

deväť (od 15. stor.) • Psl. **devętь* (pôvodne asi substantívum s významom ‚skupina 9 predmetov ap.'), odvodené od radovej číslovky **devętъ* (> slk. ***deviaty***) < ide. **neu̯n̥-to-* ‚deviaty', od ide. **e-neu̯en*, **neu̯n̥-*, **enu̯n̥-* ‚deväť' (porov. stind. *nāvaḥ*, avest. *nava*, toch. A, B *ñu*, arm. *inn*, gr. *ennea* (ἐννέα), alb. *nëntë*, lat. *novem*, stír. *noí*, nem. *neun*, angl. *nine*, lit. *devynì* a i.) – táto číslovka sa usúvzťažňuje s ide. **neu̯o-* (↗ *nový*), keďže deviatkou sa začína nová skupina čísel v sústave počítania pomocou 4 prstov (bez palca) na obidvoch rukách. Začiatočné *d-* (namiesto očakávaného **n-*) v psl. **devętь* sa vysvetľuje disimiláciou **n-n-* > **d-n-*, resp. vplyvom nasledujúcej číslovky **desętь* (↗ *desať*).

deviácia ‚odchýlka od normy' (od 20. stor.) • Z lat. *dēviātiō*, od lat. *dēviāre, dēviātum* ‚odbočiť (z pravej cesty)', čo je odvodenina od lat. *dēvius* ‚nachádzajúci sa mimo cesty', utvoreného na základe spojenia *dē viā* ‚z cesty', od lat. *via* ‚cesta'.

deviaty ↗ *deväť*

devíza ‚zásada, princíp' (od 20. stor.) • Z fr. *devise*, od fr. *deviser* ‚rozdeliť', ktorého východiskom je ľud. lat. **dēvīsāre* ako novšia forma za **dīvīsāre*, odvodené od lat. *dīvidere, dīvīsum* ‚deliť'. Fr. *devise* bolo pôvodne heraldickým termínom (‚vydeľujúci znak, erb ap.'); keďže na heraldických znakoch bývali často i heslá, slovo nadobudlo význam ‚heslo, veta; zásada, princíp ap.'. – **devízy** ‚platobné prostriedky v cudzej mene' (od 20. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *devíza*. Súčasný význam vznikol v 19. stor. v prostredí bánk, kde sa zmenky splatné v zahraničí rozdeľovali *par devises* (fr.; doslova azda ‚podľa hesiel'?), t. j. podľa jednotlivých bankových pobočiek v cudzine (napr. *devise Amsterdam* ‚zmenky vystavené pre pobočku v Amsterdame' ap.); odtiaľ ‚zmenka splatná v zahraničí' > ‚platobný prostriedok v cudzej mene'.

devón geol. ‚posledný útvar starších prvohôr' (od 20. stor.) • Podľa angl. grófstva Devonshire, známeho výskytom takýchto geologických formácií.

dez- ‚od-, z-, preč' (*dezilúzia, dezinfikovať* ap.) • Z fr. *dés-, des-*, čo je variant predpony *dé-*, z lat. *dis-* (↗ *dis-*), resp. z lat. *dē-* (↗ *de-*).

dezén odb. ‚vzorka, kresba' (od 20. stor.) • Z fr. *dessin*, od fr. *dessiner* ‚kresliť', čo je prevzatie z lat. *dēsīgnāre* ‚označovať, vyobrazovať' (↗ *dezignovať*). Pozri aj ↗ *dizajn*.

dezercia ↗ *dezertovať*

dezert ‚zákusok' (od 19. stor.) • Z fr. *dessert*, od fr. *desservir* ‚upratať stôl po ukončení jedla' (t. j. pripraviť ho na podávanie zákuska po hlavnom jedle), zloženého z fr. *des-* (↗ *dez-*) a *servir* (↗ *servírovať*).

dezertovať ‚utiecť od vojska' (od 18. stor.) • Z fr. *déserter* ‚opustiť (krajinu i vojsko)', čo je prevzatie z neskorého lat. *dēsertāre*, utvorené na základe lat. *dēserere, dēsertum* ‚opustiť (aj vojsko)', doslova ‚vyjsť z radu', od ↗ *de-* a lat. *serere* ‚stavať do radu'. Z odvodenín: ***dezercia*** (fr. *désertion*), ***dezertér*** (fr. *déserteur*).

dezignovať kniž. ‚vybrať, určiť (na istú funkciu)' (od 20. stor.) • Z lat. *dēsīgnāre* ‚označovať, označiť; zvoliť pre budúci rok', od ↗ *de-* a lat. *sīgnāre* ‚označiť (znakom)' (↗ *signovať*). Pozri aj ↗ *dezén*.

dezodorant ‚kozmetický prostriedok na odstraňovanie pachov' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Desodorant*, čo je skríženie nem. *Deodorant* (prevzatie z angl. *deodorant*, od ↗ *de-* a lat. *odor* ‚pach, zápach, vôňa') a nem. *desodor(i-s)ieren* ‚zbavovať zápachu' (z fr. *désodoriser* ‚id.', od ↗ *dez-* a lat. *odor*).

dezolátny ‚žalostný, neutešený' (od 20. stor.) • Z lat. *dēsōlātus* ‚osamelý, opustený, spustošený', od lat. *dēsōlāre, dēsōlātum* ‚opustiť; spustošiť', od ↗ *de-* a lat. *sōlus* ‚sám, osamelý; opustený, neobývaný, pustý' (pozri aj ↗ *sólo*).

dežma [ď-] hist. ‚desiatok' (od 16. stor.) • Z maď. *dézsma*, čo je prevzatie stal. pôvodu (spis. tal. *decima*) – východiskom výrazu je lat. *decima (pars)* ‚desiata časť (t. j. desatina, desiatok)', od lat. *decimus* ‚desiaty'; ďalej pozri ↗ *decimálny*.

di- ‚dvoj-' (↗ *diftong* ap.) • Z gr. *di-* (δι-), od gr. *dis* (δίς) ‚dvakrát'.

dia- (↗ *diametrálny* ap.) • Z gr. *dia-* (δια-), od gr. *dia* (διά) ‚cez, medzi, na rôzne strany'; novšie aj ako skrátenie ↗ *diabetes* (porov. *diapotraviny* ap.) či ↗ *diapozitív* (*diaprojektor* ap.).

diabetes lek. ‚cukrovka' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *diabētēs*, čo je prevzatie z gr. *diabētēs* (διαβήτης), od gr. *diabainō* (διαβαίνω) ‚kráčať (stáť) so široko rozkročenými nohami', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *bainō* (βαίνω) ‚kráčam'. Gr. *diabētēs* označovalo aj dvojramenné nástroje (pripomínajúce rozkročeného človeka), kružidlo a čerpadlo na víno – odtiaľ významy ‚močová úplavica' (lek. lat. *diabētēs insipidus;* údajne podľa toho, že chorý neudrží v tele tekutinu, ktorá cez neho preteká ako cez čerpadlo) i ‚cukrovka' (lek. lat. *diabētēs mellītus;* k lat. *mellītus* ‚medom osladený, medový', od lat. *mel*, gen. *mellis* ‚med'; ochorenie je pomenované podľa vysokého obsahu cukru v moči). Pozri aj ↗ *dia-*.

diabol ‚nadprirodzená bytosť ako stelesnenie zla' (od 14. stor.) • Z kresť. lat. *diabolus*, čo je prevzatie z gr. *diabolos* (διάβολος), doslova ‚ohovárač' – súvisí s gr. *diaballō* (διαβάλλω) ‚prehováram, zvádzam; podvádzam, klamem; ohováram, osočujem', doslova ‚prehadzujem, prenášam (cez niečo, na druhú stranu)', od ↗ *dia-* a gr. *ballō* (βάλλω) ‚hádžem, vrhám'. V gr. preklade Biblie bolo použité ako ekvivalent hebr. *śāṭān* (↗ *satan*). Pozri aj ↗ *ďas*.

diadém ‚drahocenná čelenka' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Diadem* s., fr. *diadème* m.) z lat. *diadēma* s., čo je prevzatie z gr. *diadēma* (διάδημα), doslova ‚niečo uviazané', od gr. *diadeō* (διαδέω) ‚priväzujem', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *deō* (δέω) ‚viažem'.

diagnostika odb. ‚zisťovanie (chorôb)' (od 19. stor.) • Podľa gr. *diagnōstikos* (διαγνωστικός) ‚schopný rozlišovať', súvisiaceho s gr. *diagignōskō* (διαγιγνώσκω) ‚rozlišujem; určujem chorobu', zloženým z ↗ *dia-* a gr. *gignōskō* (γιγνώσκω) ‚spoznávam'. – **diagnóza** ‚určenie (choroby)' (od 19. stor.) • Z gr. *diagnōsis* (διάγνωσις), doslova ‚rozlíšenie'; súvisí s gr. *diagignōskō* ‚rozlišujem'.

diagonálny ‚šikmý, priečny' (od 19. stor.) • Z lat. *diagōnālis*, čo je odvodenina od lat. *diagōnios*, prevzatého z gr. *diagōnios* (διαγώνιος) ‚smerujúci z rohu do rohu', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *gōniā* (γωνία) ‚uhol, roh'.

diagram ‚graf' (od 20. stor.) • Z gr. *diagramma* (διάγραμμα) ‚obrys, nákres', od gr. *diagrafō* (διαγράφω) ‚znázorňujem', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *grafō* (γράφω) ‚vyrývam znaky, píšem'.

diachrónia odb. ‚skúmanie javu v jeho časovom vývoji' • Termín (fr. *diachronie*) utvoril začiatkom 20. stor. švajč. jazykovedec F. de Saussure od ↗ *dia-* a gr. *chronos* (χρόνος) ‚čas'.

diakon ‚(v katolíckej a pravoslávnej cirkvi) kto prijal najnižší stupeň posvätnej vysviacky; (v protestantských cirkvách) duchovný s neúplným teologickým vzdelaním' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *diāconus*, čo je prevzatie z gr. *diākonos* (διάκονος), pôvodne ‚služobník (aj chrámový)'. Pozri aj ↗ *žiak*.

diakritický ‚rozlišovací' (od 20. stor.) • Z gr. *diakritikos* (διακριτικός), od gr. *diakrīnō* (διακρίνω) ‚rozoznávam, rozlišujem', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *krīnō* (κρίνω) ‚oddeľujem'.

diaľ ↗ *ďaleký*

dialekt ‚nárečie' (od 19. stor.) • Z lat. *dialectus*, čo je prevzatie z gr. *dialektos* (διάλεκτος) ‚reč; jazyk (určitej krajiny)', od gr. *dialegomai* (διαλέγομαι) ‚zhováram sa (s niekým)', od ↗ *dia-* a gr. *legō* (λέγω) ‚hovorím'. – **dialektika** (od 18. stor.) • Z lat. *(ars) dialectica*, čo je prevzatie z gr. *dialektikē (technē)* (διαλεκτική τέχνη), doslova ‚umenie viesť diskusiu ap.' – od gr. *dialektikos* (διαλεκτικός) ‚súvisiaci s rozhovorom ap.', od gr. *dialektos* ‚reč; rozhovor; diskusia o niečom (formou otázok a odpovedí); filozofická metóda'.

diaľka, diaľnica, diaľny ↗ *ďaleký*

dialóg ‚rozhovor' (od 19. stor.) • Z lat. *dialogus*, čo je prevzatie z gr. *dialogos* (διάλογος) ‚id.', od gr. *dialegomai* (διαλέγομαι) ‚zhováram sa (s niekým)', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *legō* (λέγω) ‚hovorím'. Pozri aj ↗ *monológ*.

diamant ‚najtvrdší nerast' (od 17. stor.) • Zo strlat. *diamas*, gen. *diamantis*, ktorého východiskom je lat. *adamās*, gen. *adamantis*, prevzaté z gr. *adamās* (ἀδάμας), gen. *adamantos* (ἀδάμαντος) ‚tvrdý kov (oceľ); diamant' – výraz sa odvodzuje od ↗ *a-* a gr. *damnēmi* (δάμνημι) ‚premáham', t. j. pôvodne asi ‚nepremožiteľná, odolná, tvrdá látka' ap.; môže však ísť len o ľudovoetymologické prispôsobenie nejakého cudzojazyčného prevzatia. Strlat. *diamas* (so začiatočným *dia-*) vzniklo asi pod vplyvom gr. *diafainō* (διαφαίνω) ‚presvecujem, prepúšťam svetlo', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *fainō* (φαίνω) ‚svietim'.

diametrálny ‚protikladný, opačný' (od 19. stor.) • Utvorené na základe lat. *diametrus* ‚priemer kruhu', čo je prevzatie z gr. *diametros* (διάμετρος), od ↗ *dia-* a gr. *metron* (μέτρον) ‚miera; priestor, vzdialenosť' (pozri aj ↗ *metrum*). Priemer kruhu spája body, ktoré sú od seba na kružnici najvzdialenejšie; odtiaľ význam ‚protikladný'.

diapozitív ‚pozitív na priesvitnom podklade pripravený na premietanie' • Z moderných záp. jazykov (nem. *Diapositiv*, fr. *diapositif*, angl. *diapositive*) – slovo vzniklo na konci 19. stor. na základe ↗ *dia-* a ↗ *pozitívny;* na rozdiel od filmového negatívu tu ide o skutočné, pozitívne zobrazenie.

diár ‚zápisník na denné záznamy', staršie ‚hospodársky denník' (od 18. stor.) • Z lat. *diārium* ‚každodenný zápis, denník', od lat. *diēs* ‚deň'.

diaspóra ‚rozptýlenie členov národa, resp. cirkvi v cudzom prostredí' (od 19. stor.) • Podľa gr. *diasporā* (διασπορά), doslova ‚rozptyl', od slovesa *diaspeirō* (διασπείρω) ‚rozptyľujem', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *speirō* (σπείρω) ‚rozptyľujem, rozširujem, rozsievam'.

diať sa, *dejem sa* (od 15. stor.) • Psl. **dějati (sę)*, **dějǫ (sę)* – utvorené od rovnakého koreňa ako psl. **děti* (↗ *dieť*), od ide. **dhē-* ‚klásť'; význam sa posunul v smere ‚klásť, stavať ap.' > ‚robiť' (k významu porov. i ↗ *dielo*) > ‚robiť sa, diať sa'. Z odvodenín: ***dej*** ‚čo sa deje, dianie' (od toho ***dejiny, dejepis***), ***-dej*** ‚kto robí, koná' (už psl. **dějь*, zachované v ↗ *zlodej*, ***čarodej, dobrodej*** kniž. zastar.), ***dobrodinec*** (podľa čes. *dobrodinec*, zo staršieho *dobrodínce*

< *dobrodiencě*, utvoreného na základe stčes. *dobré dienie* ‚dobré konanie'), ***dejateľ*** kniž., ***dejstvovať*** kniž., ***dejstvo*** (rusizmy?), ***udalosť*** (podľa čes. *událost*, od stčes. *údálý* ‚ktorý sa udial', od stčes. *u-děti sě*, *udáti sě* ‚udiať sa, prihodiť sa') a i. Pozri aj ↗ *nádej*, ↗ *ondiať*.

diatermia ‚liečenie teplom z elektrickej energie' • Názov (nem. *Diathermie*) utvoril v r. 1909 nem. lekár C. F. Nagelschmidt na základe ↗ *dia-* a gr. *thermos* (*θερμός*) ‚teplý, horúci'.

didaktický ‚súvisiaci s vyučovaním' (od 19. stor.) • Z gr. *didaktikos* (*διδακτικός*) ‚vhodný na vyučovanie', od gr. *didaxis* (*δίδαξις*) ‚učenie, vyučovanie', od slovesa *didaskō* (*διδάσκω*) ‚učím, vyučujem', utvoreného zdvojením koreňa zachovaného v gr. *daēnai* (*δαῆναι*) ‚naučiť (sa); vedieť'.

dieceza ‚biskupstvo' (od *18. stor.) • Z cirk. lat. *dioecēsis* ‚oblasť právomoci biskupa', ktorého východiskom je lat. *dioecēsis* ‚správny okres', prevzaté z gr. *dioikēsis* (*διοίκησις*) ‚správa; spravovaná oblasť', od gr. *dioikeō* (*διοικέω*) ‚spravujem', zloženého z ↗ *dia-* a gr. *oikeō* (*οἰκέω*) ‚mám príbytok, bývam; obývam, spravujem', od gr. *oikos* (*οἶκος*) ‚dom'.

diel (od *13. stor.) • Psl. **dělъ*. Môže ísť o pôvodné **dai-lo-*, od ide. **dai-* ‚deliť' (porov. stind. *dáyate* ‚delí, rozdeľuje', gr. *daiomai* (*δαίομαι*) ‚delím', lit. *dailýti* ‚deliť' a i.); iný výklad tu predpokladá východiskové **dēl-o-*, od ide. **del-* ‚štiepiť' (porov. stind. *dálati* ‚praská', lat. *dolāre* ‚otesávať', lit. *dalìs* ‚podiel, časť') s významovým posunom ‚štiepiť' > ‚čo je rozštiepené, rozdelené ap.; diel'. Z odvodenín: ***deliť*** (psl. **děliti*), s predponami ***nadeliť***, ***podeliť***, ***rozdeliť***, ***udeliť*** ap., od toho ***nádielka***, ***podiel***, ***rozdiel***, ***údel*** (k významu – ‚niečo udelené, určené ap.' – pozri ↗ *osud*), a i. Pozri aj ↗ *dolieť*.

dielňa (od 17. stor.) • Doslova ‚miesto, kde sa pracuje'; odvodenina (azda už psl. **dělьnja*) od slk. dial. *delať* ‚robiť' (od 15. stor.), z psl. **dělati*, odvodeného od psl. **dělo* (↗ *dielo*). Pozri aj ↗ *vzdelanie*. – **dielo** (od 16. stor.) • Psl. **dělo*; odvodenina od koreňa zachovaného v psl. **děti* (↗ *dieť*) – z významového hľadiska ‚klásť, stavať' > ‚čo je položené, postavené' > ‚výsledok práce, dielo'. Pozri aj ↗ *delo*, ↗ *nedeľa*, ↗ *podľa*.

diera (od 15. stor.) • Azda už psl. **děra*, od slovesa **dirati*, **děrati* (zachované v odvodeninách typu *pre-dierať sa*, *z-dierať* ap.), čo je iteratívum od **dьrati* (↗ *drať*) – ide o ‚otvor vzniknutý predratím, vydratím ap.'. Z odvodenín: ***deravý***, k tomu ***prederaviť***, a i.

dieselový [dízel-], v spojení *d. motor* ‚rovnotlakový spaľovací motor na naftu' • Podľa nem. konštruktéra R. Ch. K. Diesela (1858 – 1913).

dieť, *dejem* zastar. ‚dať niekam, odložiť, schovať' (od *15. stor.) • Pôvodne *dieť*, **dedzem*, z psl. **dě-ti*, **ded-ję* (ku koreňu **ded-* pozri aj ↗ *odedza*); príbuzné s chet. *dai-* ‚klásť', stind. *dádhāti*, avest. *dadā̆ti* ‚stavia, kladie', gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem', lat. *facere*, nem. *tun*, angl. *to do* ‚robiť', lit. *dėti* ‚klásť' a i. – všetko od ide. **dhē-* ‚klásť, umiestňovať ap.'. Z odvodenín: ***podieť*** ‚založiť niekde', ***odieť*** kniž. ‚obliecť' (t. j. ‚obložiť dookola [↗ *o*]' > ‚pokryť telo odevom'), ***odievať*** (od toho ***odev***) a i. Pozri aj ↗ *diať sa*, ↗ *dielo*, ↗ *lad*, ↗ *nad*, ↗ *ondiať*, ↗ *sud*, ↗ *úd*, ↗ *udica*, ↗ *uzda*, ↗ *vnada*.

dieťa, gen. *dieťaťa* (od 15. stor.) • Psl. **dětę*, gen. **dętęte*. Výraz vznikol asi na základe psl. **děti* mn. (slk. ***deti***), ktorého východiskom je staré kolektívum **dětь* ‚deti, potomstvo' (porov. csl. *dětь* (ДѢТЬ) ‚id.'), odvodené od ide. **dhē(i)-* ‚sať, cicať; dojčiť, nadájať'; ďalej pozri ↗ *dojiť*. Zdrobnené ***decko*** hovor. sa vysvetľuje ako pôvodné **detsko*, od ***detský*** (k slovotvorbe porov. *mužský* zastaráv. ‚muž', *ženská* pejor. ‚žena'); možno tu však azda uvažovať aj o zdrobnenine od **dietce* (> slk. dial. *deco*), z psl. **dětьce*, odvodeného od **dětь* ‚deti'. ***Detváky*** expr. ‚(väčšie) deti' je tvar mn. č. od dial. *detvák* expr. ‚dieťa', utvoreného na základe staršieho *detva* ‚deti', z psl. **dětva* ‚id.' (kolektívum od **dětę*).

diéta[1] ‚liečebná výživa' (od 17. stor.) • Z lat. *diaeta* ‚správny spôsob života, náležitá strava', prevzatého z gr. *diaita* (*δίαιτα*) ‚spôsob života', ktoré súvisí s gr. *diaitaō* (*διαιτάω*) ‚udržiavam naživе', od ↗ *dia-* a gr. *ainymai* (*αἴνυμαι*) ‚beriem si'. – **diéty** ‚náhrada výdavkov pri pracovnej ceste' (od 20. stor.) • V tomto význame asi podľa nem. *Diäten* mn., vysvetľovaného ako možné skrátenie nem. *Diäten-gelder* mn., doslova ‚peniaze na *diétu*' – ide tu o prevzatie zo strlat. *diaeta*, *dieta* ‚denné jedlo; deň; deň pochodu, práce ap.' (> staršie slk. ***diéta***[2] ‚pracovné zasadnutie uhorského snemu do r. 1848'; k významu porov. nem. *Tag* ‚deň', staršie aj ‚snem'), ktorého východiskom je lat. *diaeta* (↗ *diéta*[1]), význam slova však ovplyvnilo etymologicky nesúvisiace lat. *diēs* ‚deň; určený deň, termín'.

dievča, dievka, dievocký ↗ *deva*

dieža ‚(väčšia) drevená nádoba' (od *14. stor.) • Psl. **děža* (**děz-ja* < **dhoiĝh-i̯ā-*), od ide. **dheiĝh-* ‚miesiť (hlinu, cesto)' (porov. stind. *dehī* ‚múr', gr. *teichos* (τεῖχος) ‚múr, opevnenie', lat. *fingere* ‚modelovať, vytvárať [z hliny]', gót. *daigs*, nem. *Teig*, angl. *dough* ‚cesto' a i.) – pôvodne išlo zrejme o nádobu na miesenie cesta.

diferencia ‚rozdiel, rozdielnosť' (od 17. stor.) • Z lat. *differentia*, od lat. *differre* ‚roznášať (rôznym smerom), rozdeľovať', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *ferre* ‚niesť, nosiť'. Pozri aj ↗ *indiferentný*.

diftéria lek. ‚záškrt' (od 20. stor.) • Z fr. *diphtérie*, čo je novšia forma za pôvodné *diphtérite* – názov utvoril začiatkom 19. stor. fr. lekár P. Bretonneau základe gr. *difthera* (διφθέρα) ‚(opracovaná) koža'; záškrt je pomenovaný podľa sprievodných povlakov na slizniciach.

diftín ‚bavlnená látka podobná zamatu' (od 20. stor.) • Z fr. *duvetine*, od fr. *duvet* ‚páper, páperie; páperová prikrývka', čo je novšia forma fr. *dumet*, odvodeného od stfr. *dum* – výraz vznikol zo stfr. *dun* (zmena *n* > *m* nastala asi pod vplyvom fr. *plume* ‚pero, perie', z lat. *plūma* ‚pierko, perie, páperie'), prevzatého zo stsev. *dúnn* ‚páperie' (súvisí s angl. *down*, nem. *Daune* ‚id.').

diftong lingv. ‚dvojhláska' (od 18. stor.) • Z lat. *diphthongus*, čo je prevzatie z gr. *difthongos* (δίφθογγος), doslova ‚majúci dva zvuky', zloženého z ↗ *di-* a gr. *fthongos* (φθόγγος) ‚hlas, zvuk', od gr. *fthengomai* (φθέγγομαι) ‚vydávam zvuk, zniem'. Porov. i ↗ *monoftong*.

difúzia odb. ‚rozptýlenie čiastočiek látky v inej látke' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov prevzaté z lat. *diffūsiō*, od lat. *diffundere*, *diffūsum* ‚rozširovať; rozptyľovať' (pôvodne ‚rozlievať, vylievať'), zloženého z ↗ *dis-* a lat. *fundere* ‚liať'.

digestor ‚odsávač' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *dīgerere*, *dīgestum* ‚roznášať, rozvádzať', od ↗ *dis-* a lat. *gerere*, *gestum* ‚niesť' – dnešný technický význam vznikol posunom v smere ‚rozvádzať plyny ap. na iné miesto po ich odsatí'.

digitálny ‚číslicový' (od 20. stor.) • Podľa angl. *digital*, od angl. *digit* ‚číslo (do 10); číslica', čo je prevzatie z lat. *digitus* ‚prst' – významy angl. *digit* súvisia s využívaním prstov pri počítaní a s tým, že číselné hodnoty nižšie ako 10 sa zaznamenávajú samostatnými arab. číslicami. Pozri aj ↗ *bit*.

dichotómia ‚dvojdielnosť' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Dichotomie*) z gr. *dichotomiā* (διχοτομία) ‚rozdeľovanie, rozdelenie na dve časti', od gr. *dichotomos* (διχοτόμος) ‚deliaci na dve časti', utvoreného na základe gr. *dicha* (δίχα) ‚nadvoje' a *temnō* (τέμνω) ‚režem, rozrezávam'. Analogicky je utvorené ***trichotómia***, podľa gr. *tricha* (τρίχα) ‚na tri časti', *trichotomeō* (τριχοτομέω) ‚delím na tri časti'.

dikcia ‚spôsob ústneho vyjadrovania' (od 19. stor.) • Z lat. *dictiō*, od lat. *dīcere*, *dictum* ‚hovoriť, prednášať'. – **diktátor** ‚neobmedzený vládca' (od 18. stor.) • Z lat. *dictātor*, čo je činiteľské meno od lat. *dictāre* (↗ *diktovať*). V starom Ríme išlo pôvodne o štátneho úradníka s neobmedzenými právomocami (vymenúvaný v čase ohrozenia), odtiaľ moderný význam. – **diktovať** ‚predriekať text na písanie; prikazovať, nariaďovať' (od 17. stor.) • Z lat. *dictāre* ‚predriekavať, diktovať', čo je intenzívum od lat. *dīcere*, *dictum* ‚hovoriť'. Z odvodenín: ***diktát***, z lat. *dictātum* ‚(to) (na)diktované'.

dilema ‚nevyhnutnosť voliť medzi dvoma protichodnými možnosťami' (od 18. stor.) • Z gr. *dilēmma* (δίλημμα), doslova asi ‚dvojznačný výrok' – ide o výraz zložený z ↗ *di-* a gr. *lēmma* (λῆμμα) ‚niečo prijaté; (v logike) výrok prijatý ako pravdivý', súvisiaceho s gr. *lambanō* (λαμβάνω) ‚beriem, prijímam'.

díler ‚sprostredkovateľ, predajca, priekupník', pôv. pís. *dealer* (od 20. stor.) • Z angl. *dealer*, od slovesa *to deal* ‚rozdeľovať'.

diletant ‚samouk', často pejor. ‚nedouk' (od 19. stor.) • Z tal. *dilettante*, od tal. *dilettare* ‚zabávať, tešiť' (zvratné *dilettarsi* ‚mať pôžitok z niečoho, záľubu v niečom') – východiskom výrazu je lat. *dēlectāre* ‚id.', intenzívum od lat. *dēlicere* ‚vábiť, lákať, zvádzať', zloženého z ↗ *de-* a *lacere* ‚lákať'. V slove nastal významový posun ‚kto sa niečomu venuje zo zábavy, pre vlastné potešenie (t. j. ako samouk) ap.' > ‚komu chýbajú odborné vedomosti; nedouk'.

dilúvium geol. ‚starší útvar štvrtohôr' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín zavedené na základe lat. *dīluvium* ‚povodeň, potopa, zátopa', od lat. *dīluere* ‚rozmočiť'.

dimenzia ‚rozmer' (od 20. stor.) • Z lat. *dīmēnsiō*, od lat. *dīmētīrī*, *dīmēnsus sum* ‚vymeriavať, rozmeriavať', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *mētīrī* ‚merať'.

dinár ‚peňažná jednotka (v Srbsku, arabských krajinách)' (od 20. stor.) • Zo srb. *dīnār* (динар),

resp. z arab. *dīnār* – konečným východiskom obidvoch výrazov je strgr. *dēnarion* (*δηνάριον;* foneticky [din-]), prevzaté z lat. *dēnārius* (↗ *denár*).

dínom-dánom hovor. ‚len tak, bezstarostne' (od 19. stor.) • Z maď. *dínomdánom*, čo je obmena staršieho *dánom dánom* – ide o zdvojenie citoslovca **dánom* (volanie pri tanci), ktoré asi súvisí s maď. *dalol* ‚spievať', zvukomalebného pôvodu. K významu bezstarostnosti (*žiť, chodiť d.*) porov. i rus. *žiť pripevájuči* (*жить припеваючи*) ‚žiť si bezstarostne, ako v bavlnke', doslova ‚pospevujúc si', od rus. *pripevát'* (*припевать*) ‚pospevovať si'.

dinosaurus ‚veľjašter z druhohôr' • Názov (angl. *dinosaur*, zool. lat. *Dinosaurus*) utvoril v r. 1841 angl. prírodovedec R. Owen na základe gr. *deinos* (*δεινός*) ‚strašný' a *sauros* (*σαῦρος*) ‚jašterica'.

dióda elektrotech. ‚polovodičová súčiastka s dvoma elektródami' (od 20. stor.) • Ako technický termín utvorené na základe ↗ *di-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ‚cesta', zrejme podľa výrazov ↗ *anóda*, ↗ *katóda*.

diolén ‚šatová tkanina z polyesterového vlákna' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Diolen* (umelo utvorené ako obchodná značka).

dioptria ‚jednotka lámavosti, optickej mohutnosti šošovky ap.' (od 20. stor.) • Ako optický termín utvorené na základe gr. *dioptrikē (technē)* (*διοπτρική τέχνη*) ‚umenie merania pomocou optických prístrojov', od gr. *dioptrikos* (*διοπτρικός*) ‚súvisiaci s meraním uhlov, výšok ap. optickými prístrojmi', odvodeného od gr. *dioptra* (*διόπτρα*) ‚optický merací nástroj', od ↗ *dia-* a **okᵘ-tro-*, od ide. **okᵘ-* (↗ *oko*).

diplom ‚písomný doklad o získaní kvalifikácie ap.', staršie *diploma* ‚listina o udelení výsady' (od 18. stor.) • Z lat. *diplōma*, gen. *diplōmatis*, čo je prevzatie z gr. *diplōma* (*δίπλωμα*), gen. *diplōmatos* (*διπλώματος*) ‚niečo zložené napoly' (odtiaľ i ‚[zložená a zapečatená] úradná listina, dokument' ap.), od gr. *diploos* (*διπλόος*), *diplūs* (*διπλοῦς*) ‚zložený napoly', *diploō* (*διπλόω*) ‚skladám napoly'. – **diplomat** ‚úradník zastupujúci štát v medzinárodných stykoch' (od 19. stor.) • Z fr. *diplomate* – slovo vzniklo na základe fr. *diplomatique* ‚týkajúci sa (medzinárodných) dokumentov' (slk. ***diplomatický***), čo je prevzatie z lat. *diplōmaticus* ‚súvisiaci s listinami' (porov. aj ***diplomatika*** ‚pomocná historická veda skúmajúca staré listiny'), od lat. *diplōma*.

direkt[1] hovor. ‚práve, akurát' (od 20. stor.) • Podľa nem. *direkt*, od nem. *direkt* ‚priamy', prevzatého z lat. *dīrēctus*, čo je príč. min. trpné od lat. *dīrigere, dīrēctum* ‚riadiť; dávať smer' (↗ *dirigovať*). Pozri aj ↗ *adresa*, ↗ *drezúra*. – **direkt**[2] ‚priamy úder v pästiarstve' (od 20. stor.) • Zrejme podľa spojení typu **direktný úder*, od staršieho *direktný* ‚priamy, bezprostredný', prevzatého z lat. *dīrēctus*. – **direktíva** ‚smernica, návod' (od 19. stor.) • Asi podľa nem. *Direktive*, ktoré vzniklo pravdepodobne na základe zložením typu *Direktiv-norm* (‚direktívna norma'), *Direktiv-regel* (‚direktívne pravidlo'), od nem. *direktiv*, prevzatého zo strlat. *directivus* ‚súvisiaci s riadením' (> slk. ***direktívny***), od lat. *dīrigere, dīrēctum* (↗ *dirigovať*). – **direktor** hovor. ‚riaditeľ', staršie ‚správca, vedúci' (od 17. stor.) • Z lat. *dīrēctor*, čo je činiteľské meno od lat. *dīrigere, dīrēctum* (↗ *dirigovať*). – **dirigovať** ‚viesť, riadiť (aj hudobné teleso ap.)' (od 17. stor.) • Z lat. *dīrigere*, od ↗ *dis-* a lat. *regere* ‚viesť, spravovať, ovládať'. Z odvodenín: ***dirigent*** (lat. *dīrigēns*, gen. *dīrigentis* ‚vedúci, riadiaci').

dis- ‚roz-, ne-' (*disharmónia, diskvalifikovať* ap.) • Z lat. *dis-* ‚id.'.

disciplína ‚dodržiavanie pravidiel; vedný, športový ap. odbor' (od 19. stor.) • Z lat. *disciplīna* ‚učenie, vyučovanie', čo je odvodenina od lat. *discipulus* ‚žiak', od lat. **discipere* ‚vnímať', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *capere* ‚brať, prijímať'; význam slova zrejme ovplyvnilo aj etymologicky nesúvisiace lat. *discere* ‚učiť sa'. Pre významový vývin výrazu bolo dôležité spojenie *disciplīna mīlitāris* (lat. *mīlitāris* ‚vojenský', od lat. *mīles*, gen. *mīlitis* ‚vojak'), ktorým sa označovala vojenská príprava a s ňou súvisiaca vojenská poslušnosť, ako aj súbor príslušných odborných poznatkov.

disent ‚hnutie proti totalitnému režimu' (od 20. stor.) • Z angl. *dissent*, pôvodne ‚nesúhlas, rozdiel v názoroch', od slovesa *to dissent* ‚nesúhlasiť', čo je prevzatie z lat. *dissentīre* ‚byť odlišného zmýšľania, nesúhlasiť', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *sentīre* ‚cítiť, vnímať; poznávať; myslieť, zmýšľať'.

disident ‚prívrženec disentu' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Dissident*, angl. *dissident* a i.) prevzaté z lat. *dissidēns*, gen. *dissidentis*, čo je príč. prít. činné od lat. *dissidēre* ‚sedieť bokom' (od ↗ *dis-* a lat. *sedēre* ‚sedieť') – odtiaľ už v lat. ‚byť vzdialený od niečoho' > ‚odlišovať sa, odlišne zmýšľať'.

disimilácia odb. ‚rozlíšenie, odlíšenie' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *dissimilis* ‚nepodobný, rozdielny', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *similis* ‚podobný'.

disk ‚športové náčinie v tvare šošovky; tanierovitá súčasť strojov ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *discus*, čo je prevzatie z gr. *diskos* (δίσκος), obyčajne vysvetľovaného ako ‚čo slúži na hádzanie', od gr. *dikein* (δικεῖν) ‚vrhať, hádzať'. Pozri aj ↗ *diskotéka*, ↗ *doska*. – **diskdžokej** ↗ *džokej* – **disketa** inform. ‚magnetické záznamové médium v tvare kotúča' • Z angl. *diskette* – slovo vzniklo začiatkom 70. rokov 20. stor. ako zdrobnenina utvorená fr. príponou *-ette* na základe angl. *(floppy) disc* ‚(mäkký, poddajný) disk'.

diskont fin. ‚zrážka úrokov pri nákupe pohľadávok s neskoršou splatnosťou' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *disconto*, od slovesa *discontare* ‚poskytnúť zľavu', doslova ‚odpočítať', ktorého východiskom je strlat. *discomputare*, utvorené na základe ↗ *dis-* a lat. *computāre* ‚počítať, sčítavať', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *putāre* ‚orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov)'.

diskotéka (od 20. stor.) • Z fr. *discothèque* – slovo bolo utvorené na základe fr. *disque* ‚(gramofónová) platňa' (prevzatie z lat. *discus*; ↗ *disk*) podľa fr. *bibliothèque* ‚knižnica' (prevzatie z lat.; ↗ *bibliotéka*). Pôvodný význam bol ‚miesto, kde sú uložené gramoplatne; zbierka platní' (*mať bohatú d-u*), odtiaľ ‚miesto (tanečný lokál), kde možno počúvať platne' (*kapacita d-y*) > ‚tanečná zábava s reprodukovanou hudbou' (*ísť na d-u*).

diskreditovať ‚obrať o dôveru' (od 19. stor.) • Z fr. *discréditer*, čo je asi obmena (pomocou predpony ↗ *dis-*) staršieho *désaccréditer*, prevzatého zo špan. *des-acreditar*, doslova ‚odakreditovať, zbaviť dôvery' (↗ *akreditovať*).

diskrétny ‚zachovávajúci takt, nevtieravý' (od 19. stor.) • Z fr. *discret*, čo je prevzatie z lat. *discrētus* – z hľadiska pôvodu ide o prič. min. trpné od lat. *discernere*, *discrētum* ‚rozlišovať, rozdeľovať; rozhodovať o niečom', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *cernere* ‚rozlišovať, rozoznávať'. Súčasný význam vznikol asi vývinom typu ‚schopný rozlišovať' > ‚rozvážny' > ‚schopný zachovať tajomstvo, taktný ap.'. Pozri aj ↗ *diškrécia*. – **diskriminovať** ‚nepriznávať plné práva' (od 20. stor.) • Z lat. *discrīmināre* ‚rozdeľovať, oddeľovať', od lat. *discrīmen*, gen. *discrīminis* ‚vzdialenosť, medzera; rozlišovanie, rozdiel', od lat. *discernere* ‚rozlišovať'.

diskutovať ‚rokovať o niečom' (od 16. stor.) • Z lat. *discutere*, *discussum* ‚rozrážať, roztĺkať; (v reči) pretriasať', od ↗ *dis-* a lat. *quatere*, *quassum* ‚tĺcť, biť, triasť'. Z odvodenín: ***diskusia*** (lat. *discussiō*).

dislokovať [-zl-] ‚rozmiestniť' (od 17. stor.) • Zo strlat. *dislocare*, zloženého z ↗ *dis-* a *locāre* ‚umiestňovať, umiestniť', od lat. *locus* ‚miesto'.

disonancia [-so-] ‚nesúzvuk tónov' (od 19. stor.) • Z lat. *dissonantia*, od lat. *dissonāns*, gen. *dissonantis*, čo je príč. prít. od lat. *dissonāre* ‚neharmonicky znieť', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *sonāre* ‚znieť'.

dispečer ‚kto centrálne riadi prevádzku v doprave ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *dispatcher*, od slovesa *to dispatch* ‚odosielať; odbavovať (vlaky, autobusy ap.)', prevzatého z tal. *dispacciare* ‚odoslať, vybaviť ap.' alebo zo špan. *despachar* ‚odoslať, vypraviť (poštou)', pôvodne azda ‚uvoľniť' – východiskom román. slovies je ľud. lat. **disimpedicāre*, zložené z ↗ *dis-* a lat. *impedicāre* ‚zamotať do puta, slučky ap.; brániť v pohybe'; ďalej pozri ↗ *depeša*. ***Dispečing*** je z angl. *dispatching*, doslova ‚odosielanie ap.; centrálne riadenie', od slovesa *to dispatch*.

displej odb. ‚zobrazovacie zariadenie' (od 20. stor.) • Z angl. *display*, od slovesa *to display* ‚zobraziť', čo je prevzatie zo stfr. *despleier* (dnešné fr. *déployer* ‚rozvinúť, rozprestrieť'); východiskom výrazu je lat. *displicāre* ‚rozvinúť, rozvíjať', zložené z ↗ *dis-* a lat. *plicāre* ‚zvinúť'.

disponovať ‚voľne s niečím nakladať', staršie i ‚rozkladať, rozmiestňovať; nariaďovať, určovať' (od 17. stor.) • Z lat. *dispōnere*, *dispositum* ‚rozkladať, rozostavovať, rozmiestňovať', od ↗ *dis-* a lat. *pōnere* ‚klásť'. Z odvodenín: ***dispozícia*** (lat. *dispositiō*) a i.

distingvovaný ‚jemný, vyberaný, uhladený' (od 19. stor.) • Z fr. *distingué*, doslova ‚odlíšený od ostatných' (t. j. svojimi vlastnosťami ap.), od fr. *(se) distinguer* ‚odlišovať (sa)', čo je prevzatie z lat. *distinguere* ‚rozdeľovať; rozoznávať, rozlišovať', pôvodne asi ‚posúvať, tlačiť na rôzne strany' – od ↗ *dis-* a lat. *stinguere* ‚bodať, pichať'. Pozri aj ↗ *dištinkcia*.

distribuovať ‚rozdeľovať' (od 18. stor.) • Z lat. *distribuere*, od ↗ *dis-* a lat. *tribuere* ‚rozdeľovať', doslova ‚rozdeľovať po obvodoch', od lat. *tribus* ‚jedna z (pôvodne troch) častí obyvateľstva starého Ríma'; okres (podľa neskoršieho územného rozdelenia Ríma)'.

diškrécia hovor. expr. ‚malá odmena (za službu ap.)', staršie aj ‚uváženie, rozhodnutie' (od

17. stor.) • Z lat. *discrētiō*, od lat. *discernere, discrētum* ‚rozlišovať'; ďalej pozri ↗ *diskrétny*. Význam ‚odmena' vznikol posunom typu ‚rozlíšenie, uváženie' > ‚odmena podľa uváženia'.

diškurovať hovor. ‚zhovárať sa' (od 17. stor.) • Z lat. *discurrere, discursum*, od ↗ *dis-* a lat. *currere* ‚bežať' – pôvodný význam bol asi ‚rozbiehať sa', z toho ‚rozptyľovať sa, rozširovať sa' > ‚rozširovať sa o niečom, hovoriť'. Z odvodenín: ***diškurz*** hovor. ‚rozhovor, debata' (lat. *discursus*).

dišpenz ‚oslobodenie od povinnosti právneho rázu' (od 20. stor.) • Zrejme od staršieho slk. *dišpenzovať* ‚oslobodiť od povinnosti, odpustiť niečo' (od 18. stor.), prevzatého z cirk. lat. *dispēnsāre* ‚(presne) rozdeliť; (rovnomerne) usporiadať; oslobodiť, vyňať niekoho z pôsobnosti existujúceho zákona', odvodeného od lat. *dispendere, dispēnsum* ‚rozvažovať, odvažovať', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *pendere* ‚vážiť'.

dišputovať ‚diskutovať' (od 17. stor.) • Z lat. *disputāre* ‚vypočítavať, počtom porovnávať; rozvažovať, skúmať; rozprávať, diskutovať', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *putāre* ‚orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov)'. Z odvodenín: ***dišputa***.

dištanc hovor. ‚vzdialenosť, odstup' (od 20. stor.) • Z nem. *Distanz*, čo je prevzatie z lat. *distantia* ‚id.' (> slk. ***dištancia***, od 19. stor.), od lat. *distāre* ‚byť vzdialený, oddelený', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *stāre* ‚stáť'.

dištinkcia kniž. ‚odlišnosť, rozdiel', ***dištinkcie*** mn. ‚znak hodnosti' (od 20. stor.) • Z lat. *distīnctiō* ‚rozoznávanie, rozlišovanie', od lat. *distinguere, distīnctum* ‚rozoznávať, rozlišovať'; ďalej pozri ↗ *distingvovaný*.

dištrikt ‚jednotka územnej správy (v niektorých krajinách), resp. cirkevnej správy (v evanjelickej cirkvi)' (od 19. stor.) • Z lat. *districtus* ‚oblasť; jednotka územného členenia', od lat. *distringere, districtum* ‚rozťahovať (sa)', čo je zloženina ↗ *dis-* a lat. *stringere* ‚sťahovať, uťahovať'.

div (od 14. stor.) • Psl. **divъ*. Odvodzuje sa od ide. **dei-* ‚lesknúť sa, žiariť, svietiť' (porov. stind. *dīdeti* ‚žiari, svieti', gr. *dēlos* (*δῆλος*) ‚zjavný, zrejmý', lat. *diēs* ‚deň', lit. *deivóti* ‚hľadieť' a i., ↗ *deň*), resp. od jeho rozšírenia **dei-u̯o-* ‚boh, božstvo' (porov. stind. *deváḥ* ‚nebeský, božský; boh', lat. *dīvus* ‚božský', stír. *día* ‚boh', stsev. *tīvar* mn. ‚bohovia', lit. *diẽvas* ‚boh' a i.) s významovým vývinom ‚žiariaci' > ‚božský' > ‚úžasný; úžas, div'. Podľa iného výkladu bolo psl. **divъ* utvorené na základe slovesa **divati sę* (↗ *dívať sa*), čo predpokladá vývin typu ‚dívať sa' > ‚obdivovať; diviť sa' > ‚čo je obdivované, úžasné ap.; div'. Pozri aj ↗ *dážď*, ↗ *diviť sa*, ↗ *divý*.

divadlo, divák ↗ *dívať sa*

diván [d-] zastaráv. ‚pohovka, kanapa' (od 19. stor.) • Z tur. *divan*, čo je prevzatie z perz. *dīwān* (od perz. *dibīr* ‚pisár') – pôvodne išlo o ‚miestnosť, kde sídli úradný pisár', odtiaľ ‚úradná miestnosť, kancelária' (porov. i staršie slk. *diván* ‚v Osmanskej ríši za sultanátu najvyššia súdna rada', 18. stor.) > ‚zariadenie takejto miestnosti' > ‚sedačka, diván'. K orientálnemu pôvodu porov. aj ↗ *otoman*.

dívať sa (od 15. stor.) • Psl. **divati sę*. Odvodzuje sa od ide. **dei-* ‚lesknúť sa, žiariť, svietiť' (ďalej pozri ↗ *div*), k významu porov. *svetlo očí*, strhnem. *blick* ‚lesk; pohľad očí' ap.; iný výklad vychádza z ide. **dheiə-* ‚vidieť, dívať sa' (porov. stind. *dīdheti* ‚vníma, uvažuje', avest. *ā-diδāiti* ‚pozoruje', alb. *di* ‚viem' a i.). Z odvodenín: ***divadlo*** (staršie ‚názorný príklad, vzor', dial. ‚smiešna, čudná vec' – pôvodne asi ‚na čo sa niekto díva ap.', z toho i ‚sledované predstavenie' > ‚budova, kde sa konajú hrané predstavenia'), ***divák***, možno aj ***obdiv*** (azda od **ob-dívať sa*? porov. dial. *dívať sa* ‚čudovať sa') a i. Pozri aj ↗ *diviť sa*.

divergentný odb. ‚rozbiehavý, odlišný' (od 20. stor.) • Podľa lat. *dīvergēns*, gen. *dīvergentis*, čo je prič. prít. činné od lat. *dīvergere* ‚smerovať od seba', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *vergere* ‚obracať (sa), smerovať'.

diverzia ‚rozvratná činnosť' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *diversion* ap.), tam podľa neskorého lat. *dīversiō* ‚obrátenie, obrat' (od lat. *dīvertere, dīversum* ‚obracať sa na druhú stranu', zloženého z ↗ *dis-* a lat. *vertere* ‚obrátiť, obracať'); súčasný význam vznikol na základe špecializovaného vojenského významu ‚obrat, manéver (útok na nečakanom mieste ap.) s cieľom odpútať pozornosť nepriateľa od vojenskej operácie'. – **diverzifikovať** publ. ‚rozrôzniť' (od 20. stor.) • Od lat. *dīversus* ‚odlišný, rozdielny', doslova ‚obrátený na rozličné strany' (príčastie od lat. *dīvertere, dīversum* ‚obrátiť, obracať'), a ↗ *-fikovať*.

diviak ↗ *divý*

dividenda fin. ‚podiel z čistého zisku vyplácaný akcionárom spoločnosti' (od 19. stor.) • Z lat. *dīvidenda* mn., od lat. *dīvidendum* ‚čo má byť rozdelené' (z toho ‚na rozdelenie určený výnos,

zisk ap.') – ide o tvar gerundíva od lat. *dīvidere* ,deliť, rozdeľovať'.

diviť sa (od 15. stor.) • Psl. **diviti sę*. Môže ísť o odvodeninu od psl. **divъ* (↗ *div;* k významu porov. *čudo: čudovať sa*); iný výklad odvodzuje psl. **diviti sę* od ide. **dheiə-* ,vidieť ap.' (↗ *dívať sa*), čo predpokladá významový vývin typu ,dívať sa, pozerať sa' > ,obzerať, obdivovať (niečo)' > ,čudovať sa, diviť sa' (porov. i dial. *dívať sa* ,čudovať sa'). Z odvodenín: ***udiviť (sa)*** (od toho ***údiv***), ***podiviť sa*** (od toho ***podivný*** i staršie *podiv* ,údiv', zachované v ***napodiv, podivuhodný***) a i.

divízia ,zväzok vojenských útvarov; športová súťaž (nižšia ako liga)', staršie i ,delenie, rozdelenie' (od 16. stor.) • Z lat. *dīvīsiō*, od lat. *dīvidere, dīvīsum* ,deliť, rozdeľovať'. Význam ,zväzok vojenských útvarov' (t. j. ,vydelené časti vojska') je podľa nem. *Division*, prevzatého cez fr. *division* z lat.

divý (od *13. stor.) • Psl. **divъ*. Azda súvisí s psl. **dikъ* (> slk. dial. *diký* ,divý', spodstatnené *dik* ,diviak') – môže tu ísť o odvodeniny od koreňa **di-*, ktorého pôvod však nie je jasný. Iný výklad porovnáva psl. **divъ* s lot. *dievs* ,boh' (od ide. **dei-* ,lesknúť sa, žiariť, svietiť', ↗ *div*), pričom sa predpokladá významový vývin ,boh, boží' > ,nikomu nepatriaci, voľne žijúci' > ,divý' (porov. lot. *dieva zuosis* ,divé husi', doslova ,božie husi', ap.). Z odvodenín: ***diviak, divoch; divoký***, od toho ***divočina***, a i.

dixieland [-ksile-] ,druh džezu' • Z amer. angl. *Dixieland* (doložené od r. 1919), pôvodne označenie džezu hraného v juž. oblastiach USA, od amer. angl. *Dixieland* ,juh USA' – pôvod slova (písaného aj *Dixie Land* či *Dixie's Land*) nie je jasný; niekedy sa odvodzuje od mena zememeračа Dixona, údajne vytyčujúceho hranice.

dizajn ,výtvarné riešenie priemyselného výrobku', pôv. pís. *design* (od 20. stor.) • Z angl. *design*, čo je prevzatie z fr. *dessein, dessin* (↗ *dezén*).

dizertácia ,vedecká rozprava' (od 19. stor.) • Z lat. *dissertātiō* ,výklad, rozprava', od lat. *dissertāre, dissertātum*, čo je intenzívum od lat. *disserere, dissertum* ,vykladať, prednášať o niečom' (doslova ,rozoberať niečo'), zloženého z ↗ *dis-* a lat. *serere* ,stavať do radu'.

dlaba, dlapa ,laba, tlapa' (od 18. stor.) • Azda zvukomalebného pôvodu; podľa zvukov sprevádzajúcich kroky. Z odvodenín: ***dlabčiť, dlapčiť*** ,šliapať po niečom'. Pozri aj ↗ *laba*, ↗ *tlapa*.

dlabať ,vysekávať (dlátom ap.)' (od *15. stor.) • Psl. **dolbati*. Výraz je odvodený od psl. **dolbъ/*dolba* ,niečo vyhĺbené' (> slk. dial. *dlab, dlaba* ,vydlabaná diera'), utvoreného od slovesa **delb-ti* < ide. **dhelbh-* ,hĺbiť, vyrývať ap.' (porov. sthnem. *bi-telban* ,zahrabať', stangl. *delfan* ,kopať', angl. *to delve* ,ryť sa, vŕtať sa', lit. *del̃bti* ,biť, udierať' a i.). Pozri aj ↗ *ďateľ*, ↗ *dláto*, ↗ *dláviť*, ↗ *dlbať*.

dlabčiť ↗ *dlaba*

dlaha (od *16. stor.) • Psl. **dolga;* odvodenina od ide. **del-gh-* ,rezať, vyrezávať' (porov. stír. *dlongaid* ,rozsekáva', stsev. *talga* ,rezanie', ↗ *dlh*); z významového hľadiska ,čo je odrezané, odseknuté' > ,doska, dlaha'. Z odvodenín: dial. *dlážiť* ,obkladať doskami ap., dláždiť' (už psl. **dolžiti*), od toho ***dlažba*** (,dlaženie, pokrývanie dlahami', druhotne aj o takto vzniknutej pokrývke ap.) i ***dlážka*** (pôvodne asi ,dlaženie', názov deja typu *zbierka* ,zbieranie' ap'.); s predponou ***po-dlážiť***, od toho ***podlaha*** (dial. i ,drevená povala'; pôvodne ,čo je *po-dlážené*, obložené dlahami, zhotovené z dláh, dosiek') aj ***podlažie***, a i. Pozri aj ↗ *dláždiť*.

dlaň (od 15. stor.) • Psl. **dolnь;* azda odvodenina od ide. **dhel-* ,ohyb; klenutie, dutina' (ďalej pozri ↗ *dol*) – k významu porov. staršie poľ. *dolina ręki* ,dlaň', doslova ,dolina/priehlbenina na ruke'.

dlapa, dlapčiť ↗ *dlaba*

dláto (od 17. stor.) • Psl. **dolto* (**dolb-to*); názov nástroja od koreňa **delb-* < ide. **dhelbh-* (ďalej pozri ↗ *dlabať*) – k významu porov. staršie slk. *dlabáček* ,dlátko' (18. stor.).

dláviť ,tlačiť, gniaviť, dusiť' (od 17. stor.) • Málo jasné; možno tu azda uvažovať o obmene ↗ *dáviť* – začiatočné *dl-* môže byť podľa významovo blízkeho ↗ *dlabčiť* ,šliapať; šliapaním stláčať', resp. podľa ↗ *dlabať* (porov. slk. dial. *dáviť* i *dlabiť* vo význame ,oplodňovať pri párení'). Menej pravdepodobná sa tu zdá rekonštrukcia psl. **dlaviti*, usúvzťažňovaného s gr. *thlaō* (*θλάω*) ,dlávim, rozdrvujem'.

dlažba ↗ *dlaha* – **dláždiť** (od *17. stor.) • Novší variant (s druhotným *-d-* nejasného pôvodu) pôvodného *dlážiť* (tak ešte dial.), odvodeného od ↗ *dlaha*. Z odvodenín: ***dlaždica*** (pôvodne ,čím sa dláždi, čo slúži na dláždenie') a i. – **dlážka** ↗ *dlaha*

dlbať expr. ,drgať, štuchať, džugať', staršie *dlubať* ,dlabať, vyhlbovať (diery)' (od 17. stor.) • Psl. **dъlbati*, od ide. **dhelbh-* ,hĺbiť, vyrývať ap.' (ďalej pozri ↗ *dlabať*); význam slova sa zrejme

posunul v smere ‚vyrývať, dlabať' > ‚zabodávať, zapichávať do niečoho' > ‚štuchať ap.'. Pozri aj ↗ *kadlub*.

dlh ‚záväzok (peňažný, morálny)', staršie i ‚pohľadávka; povinnosť poddaného voči vrchnosti; vina' (od 15. stor.) • Psl. **dъlgъ;* porovnáva sa so stír. *dliged* ‚povinnosť, záväzok, dlh', gót. *dulgs* ‚dlh' – od ide. **del-gh-* ‚rezať, vyrezávať'; pozri aj ↗ *dlaha*. Pôvodný význam slova bol asi ‚zárez, vrub (na rováši, kde sa zaznamenávali finančné, resp. pracovné povinnosti, záväzky ap.)', odtiaľ ‚(zárezom zaznamenaná) povinnosť, dlh' i ‚pohľadávka'. K významu porov. *mať (u niekoho) niečo na rováši* ‚previniť sa niečím voči niekomu' (↗ *rováš*). Z odvodenín: ***dlžný*** (v prísudku aj s krátkym tvarom: *čo som dlžen?*, *to mi bol čert dlžen* ap.), od toho ***dlžník*** (staršie i ‚veriteľ'); ***podlžnosť*** (od staršieho *podlžný* ‚dlžný', azda zo spojenia *po dlhu* ‚podľa dlhu, povinnosti ap.') a i.

dlhý (od *13. stor.) • Psl. **dъlgъ;* súvisí s chet. *daluki-*, stind. *dīrgháḥ*, avest. *darᵊga-*, gr. *dolichos* (*δολιχός*) ‚dlhý', gót. *tulgus* ‚pevný, stály' a i. – všetko od ide. **del-* ‚dlhý'. Z odvodenín: ***dĺžiť***, k tomu ***dĺžeň*** (t. j. asi ‚dĺžiace, predlžujúce znamienko'); ***dlhokánsky***, ***dlhočizný*** ako odvodeniny od *dlh-oký* (tak dial.), ktoré má príponu *-oký* asi podľa *vysoký*, *široký*, *hlboký;* východiskom pre ***dĺžka***, ***po-z-dĺž*** je abstraktum **dĺž* ‚dlhosť, dĺžka' (už psl. **dьlžь;* porov. *výš*, *níž*), a i. Pozri aj ↗ *ďaleký*, ↗ *podľa*.

dlžník, dlžný ↗ *dlh*

dmúť sa kniž. ‚vzdúvať sa, vypínať sa', staršie aj ‚byť postihnutý chorobným nadúvaním' (od 18. stor.) • Psl. **dǫti*, **dъmǫ;* súvisí so stind. *dhámati* ‚fúka, nafukuje', avest. *dāδmaⁱnya-* ‚nafukujúci sa (o žabách)', lit. *dùmti* ‚fúkať' a i. – všetko od ide. **dhem-*, **dhemə-* ‚dymiť sa, rozširovať sa (o dyme, pare, hmle); duť, fúkať a i.'. Očakávaným tvarom neurčitku by bolo **duť (sa)*, súčasné *dmúť (sa)* vzniklo zrejme na základe tvarov prít. času *dmem*, *dmeš*... < psl. **dъmǫ*, **dъmeši* atď., azda i na odlíšenie od psl. **duti* (↗ *duť*). Z odvodenín: ***nadmúť sa***, k tomu ***nadýmať sa*** (**-dymati sę*). Pozri aj ↗ *ďatelina*, ↗ *dumať*.

dna ‚lámka, pakostnica' (od 17. stor.) • Psl. **dъna;* súvisí s psl. **dъno* (↗ *dno*) – pôvodne azda označenie orgánov v dolnej časti („na dne") brušnej dutiny; neskôr prenesené na ochorenia vnútorných orgánov, resp. kĺbov.

dnes (od 15. stor.) • Zo spojenia **dьnь sь* ‚(v) tento deň' (tzv. akuzatív času), od psl. **dьnь* (↗ *deň*) a ukazovacieho zámena **sь* ‚tento'; podobne je utvorené napr. čes. *leto-s* ‚tohto roku' < **lěto se* ‚(v) tento rok'. Východiskom uvedeného zámena (psl. **sь* m., **si* ž., **se* s.) je ide. zámenný koreň **k̑o-*, **k̑e-*, **k̑(e)i-*, **k̑(i)i̯o-* ‚tento', zachovaný aj v arm. *-s* (*mard-s* ‚tento človek' ap.), lat. *hi-c* (**-ce*) ‚tento', angl. *he* ‚on', *here* ‚tu', lit. *šìs* ‚tento' a i. Pozri aj ↗ *hen*, ↗ *sem*, ↗ *-siaľ*, ↗ *sice*.

dno (od 16. stor.) • Psl. **dъno* (**dŭbno-*); súvisí s lit. *dùgnas* (**dubnas*) ‚dno (nádoby, vodnej nádrže, rieky)', lot. *dubęns* ‚dno', stprus. **daubo* ‚základ' a i. – všetko od ide. **dheu-b-* ‚hlboký, dutý' (porov. i ↗ *dub*, ↗ *dúbrava*, ↗ *dúpä*). Pozri aj ↗ *dna*, ↗ *dbanka*. – **dnu** (od 16. stor.) • Z hľadiska pôvodu tzv. cieľový datív od ↗ *dno* – pôvodný význam bol ‚ku dnu, na dno', z toho ‚cez (niečo)' > ‚dovnútra (niečoho)' > ‚vnútri, dnu'; k významovému vývinu porov. i ↗ *dolu*.

do, do- (od *14. stor.) • Psl. **do* (**dō*); porovnáva sa s chet. *an-da* ‚dovnútra', avest. *-da*, gr. *-de* (*-δε*) ‚smerom k', lot. dial. *da* ‚až do' a i. – všetko od ide. zámenného koreňa **de-*, **do-* (porov. avest. *dim* akuz. ‚jeho, ju', stprus. *-din* ‚on'). Pozri aj ↗ *da-*, ↗ *nad*.

doba ‚časový úsek' (od 15. stor.) • Psl. **doba*, od ide. **dhabh-* ‚vhodne zostaviť; vhodný' (porov. gót. *ga-daban* ‚stať sa, prihodiť sa; byť vhodný', stsev. *dafna* ‚prospievať, dariť sa, silnieť', lit. *dabà* ‚vlastnosť' a i.) – pôvodným významom bolo asi ‚niečo vhodné', z toho ‚vhodný čas' (t. j. majúci len obmedzené trvanie ap.) > ‚vymedzený čas, časový úsek'. Z odvodenín: ***obdobie***, ***súdobý*** (↗ *su-*). Pozri aj ↗ ***dobrý***, ↗ ***nádoba***, ↗ ***nedobizeň***, ↗ ***obdoba***, ↗ ***podoba***, ↗ ***zdobiť***.

ďobať (od 18. stor.) • Azda expresívna obmena ↗ *zobať*. Pozri aj ↗ *ďubať*.

dobiedzať ↗ *bieda*

dobro ‚brnkací nástroj podobný gitare' • Podľa amer. firmy Dobro Manufacturing Co., ktorú založil r. 1929 vynálezca dobra, výrobca hudobných nástrojov slk. pôvodu J. Dopjera (angl. Dopyera; 1893 – 1988). *Dobro* v názve firmy je od angl. ***Dopyera Brothers*** ‚bratia Dopjerovci'.

dobrý (od *12. stor.) • Psl. **dobrъ;* súvisí s arm. *darbin* ‚kováč', lat. *faber* ‚zručný; remeselník, kováč' a i. – všetko z ide. **dhabh-ro-*, od ide. **dhabh-* ‚vhodne zostaviť; vhodný'; ďalej pozri ↗ *doba*. Z odvodenín: ***dobrák; dobrota***, k tomu ***dobrotivý; dobrodej*** i ***dobrodinec*** (obidvoje ↗ *diať sa*), ***dobrodruh*** (↗ *druh¹*) a i. Pozri aj ↗ *lepší*.

dobyť, dobytok ↗ *byť*

docent ‚vedecko-pedagogická hodnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *docēns*, gen. *docentis* ‚vyučujúci', čo je príčastie od lat. *docēre* ‚učiť, vyučovať'. Porov. i ↗ *doktor*.

dočkať ↗ *čakať*

dodať, dodatok, dodávať, dodávka ↗ *dať*

doga ‚veľký pes s krátkou hladkou srsťou' (od 20. stor.) • Z nem. *Dogge* ž., čo je prevzatie (so zúžením významu) z angl. *dog* ‚pes'. Porov. i ↗ *buldog*.

dogma (od 19. stor.) • Z lat. *dogma*, čo je prevzatie z gr. *dogma* (δόγμα), gen. *dogmatos* (δόγματος) ‚názor, rozhodnutie, zásada', od gr. *dokeō* (δοκέω) ‚mienim'. V kresťanskom prostredí slovo nadobudlo význam ‚zjavený, a preto nemenný článok vierouky' (*teologická d.*), odtiaľ i ‚mechanicky aplikovaná poučka ap.'. Z odvodenín: ***dogmatický*** (gr. *dogmatikos*, δογματικός) a i.

dohad ↗ *hádať*

dohán zastaráv. ‚tabak' (od 17. stor.) • Z maď. *dohány*, čo je prevzatie z tur. *duhan* ‚dym; tabak', prevzatého perz. prostredníctvom z arab. *duḫ(ḫ)ān* ‚dym; tabak'.

doháňať ↗ *honiť*

dohárať ↗ *horieť*

dohoda, dohodnúť (sa) ↗ *-hodnúť*

dochnúť (od 16. stor.) • Psl. **dъchnǫti* (**dūs-*), od rovnakého koreňa ako ↗ *dýchať*. Pôvodný význam bol asi ‚začať dýchať; dýchnuť', odtiaľ i ‚naposledy (vy)dýchnuť' > ‚(o zvieratách) zdochnúť'; k tomu dodatočne *dochnúť* nedok. Iný významový vývin nastal v ***nadchnúť sa*** (**na-dъchnǫti sę*) – ‚nadýchnuť sa' (od toho i ***nádcha***, pôvodne azda ‚nadýchnutie, nadýchavanie sa [pri kýchaní]'?) > ‚naplniť sa dychom, duchom; oduševniť sa' (porov. ***nadšený, nadšenie***). Z ďalších odvodenín: ***zdochlina, zdochliak*** pejor. ‚nadávka slabému ap. človeku' (od staršieho *zdochlý* ‚zdochnutý'). Pozri aj ↗ *dusiť*, ↗ *tchor*.

dochrámať ↗ *chromý*

dojať ↗ *jať*

dojča, dojčiť ↗ *dojiť*

dojem ↗ *jať*

dojiť (od *16. stor.) • Psl. **dojiti* (**dhoi-*); súvisí so stind. *dháyati* ‚cicia, pije', arm. *diem* ‚ciciam', gr. *thēsato* aor. (θήσατο) ‚cical', alb. *djathë* ‚mliečny výrobok, syr', lat. *fēmina* ‚žena' (doslova ‚pridájajúca'), gót. *daddjan* ‚pridájať', stprus. *dadan* ‚mlieko', ↗ *deva*, ↗ *dieťa* a i. – všetko od ide. **dhē(i)-* ‚sať, cicať; dojčiť, nadájať'. Z odvodenín: ***dojný; dojka*** (už psl. **dojьka;* činiteľské meno), od toho ***dojčiť*** aj ***dojča***, gen. *dojčaťa* (psl. **dojьčę*, gen. **dojьčęte*); ***po-dojiť***, od toho ***pôdoj;*** staršie *pridojiť* ‚dať dieťaťu piť materinské mlieko', k tomu ***pridájať*** (**-dajati*), a i.

dok ‚prístavné zariadenie chrániace lode pred pohybmi vody' (od 19. stor.) • Z nem. *Dock*, pôvodom z dolnej nemčiny (porov. i strhol. *docke*, hol. *dok*), resp. z angl. *dock* ‚id.' – nejasného pôvodu; azda k nór. *dokk* ‚dutina v zemi vyplnená vodou'.

dokázať ↗ *kázať*

dokiaľ ↗ *-kiaľ*

doklad, dokladať ↗ *klásť*

dokola ↗ *kolo*

dokonalý, dokonať, dokonavý ↗ *konať*

dokorán ‚(o otváraní) úplne' (od 18. stor.), dial. i *dokorien, dokorian* a i. • Z pôvodného **do korěnь*, od koreňa **korěn-*, čo je zrejme variant psl. **korenь* (↗ *koreň*). Pôvodný význam bol ‚do koreňov' (porov. i dial. *do koreňa* ‚dokorán'), odtiaľ ‚až do základov' > ‚úplne, celkom, naširoko'.

doktor ‚akademický titul', hovor. ‚lekár', staršie i ‚učenec, učiteľ, znalec' (od 17. stor.) • Z lat. *doctor*, pôvodne ‚učiteľ', od lat. *docēre* ‚učiť, vyučovať' (porov. i ↗ *docent*). Pôvodne išlo o označenie vzdelancov venujúcich sa aj pedagogickej činnosti; keď bolo vyučovanie možné až po splnení určitých podmienok (požadované vzdelanie ap.), výraz nadobudol charakter akademického titulu. Význam ‚lekár' vznikol z pôvodného ‚doktor medicíny' (t. j. kvalifikovaný lekár na rozdiel od liečiteľov ap.). – **doktorand** ‚študent postgraduálneho štúdia' (od 20. stor.) • Zo strlat. *doctorandus*, doslova ‚komu má byť udelená doktorská hodnosť', čo je tvar gerundíva od strlat. *doctorare* ‚udeliť (získať) doktorskú hodnosť', doslova ‚urobiť (stať sa) doktorom', od lat. *doctor*. – **doktrína** ‚súhrn zásad, pravidiel' (od 19. stor.) • Z lat. *doctrīna* ‚vyučovanie; náuka', od lat. *docēre, doctum* ‚učiť, vyučovať'. – **dokument** ‚(úradná) listina, doklad', staršie i *dokumentum* (od 17. stor.) • Z lat. *documentum*, pôvodne ‚príklad, doklad (slúžiaci ako poučenie, varovanie ap.)', od lat. *docēre* ‚učiť, vyučovať'.

dol, v spojeniach ***sľubovať hory-d-y*** ‚všetko, veľa', ***za horami za d-ami*** ‚ďaleko', ***po horách po d-ách*** ‚všelik(a)de'; staršie *dol* ‚dolina, údolie; jama; baňa, šachta; priekopa' (od *13. stor.) • Psl. **dolъ*, súvisí s gr. *tholos* (θόλος) ‚okrúhla,

kupolovitá stavba', strwales. *dol*, gót. *dal*, nem. *Tal*, angl. *dale* ,dolina, údolie' a i. – všetko od ide. **dhel-*, **dholo-* ,ohyb; klenutie, dutina'. Z odvodenín: ***dolina, dolovať*** (pôvodne asi ,hľadať, dobývať v *dole*'), ***podolok*** ,(na ľudovom oblečení) spodná (predná) časť sukne, spodnice, košele', ***údolie*** (**ǫ-dol-ьje*, k predpone pozri ↗ *u-*²) a i. Pozri aj ↗ *dlaň*, ↗ *dole*, ↗ *dolka*.

doľahnúť ↗ *ľahnúť (si)*

dolár ,menová jednotka v USA, Kanade a iných krajinách' (od 19. stor.) • Z angl. *dollar*, čo je prevzatie z dnem. *daler* (spis. nem. *Taler*); ďalej pozri ↗ *toliar*.

dole, dolu • Dnes používané ako synonymá, líšia sa však z hľadiska pôvodu. ***Dole*** (**dolě;* od 17. stor.) je pôvodný bezpredložkový tvar lok. sg. od psl. **dolъ* (↗ *dol*) s významom typu ,v dolnej časti'; porov. i protikladné ↗ *hore*. ***Dolu*** (staršie aj *dolov* < psl. **dolovь* < **dol-ovi;* od 15. stor.) je pôvodný tvar dat. sg. (tzv. cieľový datív) s významom ,(do) dolnej časti'; k posunu ,niekam (cieľ, smer)' > ,niekde (miesto)' porov. i ↗ *dnu*, ↗ *domov*.

dolet, doletieť ↗ *letieť*

doliehať ↗ *ľahnúť (si)*

dolieť arch. ,vládať, môcť' (od *17. stor.), dial. i *dolať* ,znášať osud' • Azda už psl. **dolěti*, **dolati*, odvodzované od psl. **dolja* (porov. rus. *dóľa (доля)* ,diel, časť; údel' ap.), od ide. **del-* ,štiepiť' (ďalej pozri ↗ *diel*) – významový vývin sa rekonštruuje ako ,získa(va)ť (lepší) podiel' > ,víťaziť, premáhať' (porov. odvodené ***z-dolať***, staršie i *zdolieť*) > ,brániť sa, nepodliehať' (***o-dolať***, staršie aj *odolieť*).

dolina ↗ *dol*

dolka ,múčnik z riedkeho (kysnutého) cesta vyprážaný v malej forme' (od 19. stor.), dial. i *dolok* • Z hľadiska pôvodu zrejme totožné s dial. *dolka* ,dolinka' (od 18. stor.) a *dolok* ,priehlbina, jama', čo sú zdrobneniny od ↗ *dol* – názov môže súvisieť so spôsobom prípravy, keď sa tekuté cesto vlieva do priehlbín na forme; porov. i staršie slk. *vdolky* mn. (od 17. stor.), pôvodne pravdepodobne *(múčnik odlievaný) v dolky* ,do doliek, priehlbín'. Nemožno tu vylúčiť ani druhotný vplyv zo strany rak. nem. *Dalken* mn. ,dolky', odvodzovaného od strhnem. *talgen* ,miesiť cesto' (z toho slk. dial. *talkne*, *talky* ,dolky').

dolomán ,dlhší kabát zdobený šnúrami' (od 16. stor.) • Zo staršieho maď. *dolomány* (dnešné spis. *dolmány*), čo je prevzatie z tur. *dolaman*, *dolman* ,odev janičiarov; kabát z červeného súkna', od tur. *dola-* ,ovíjať, zahaľovať'.

dolomit ,druh horniny' (od 20. stor.) • Z fr. *dolomite*, čo je novšia obmena pôvodného *dolomie*, zavedeného na konci 18. stor. na počesť objaviteľa tejto horniny, fr. prírodovedca D. G. de Dolomieu (1750 – 1801).

dolovať ↗ *dol*

doložiť, doložka ↗ *-ložiť*

dolu ↗ *dole*

doluznačky ↗ *znak*²

dom (od *12. stor.) • Psl. **domъ* (**domŭ-*); súvisí so stind. *dámaḥ*, arm. *tun*, gr. *domos* (*δόμος*), lat. *domus* ,dom', nem. *Zimmer* ,izba', lit. *nãmas* ,dom' a i. – všetko od ide. **dem-*, **demə-* ,stavať' (porov. gr. *demō* (*δέμω*) ,staviam, budujem' a i.). Východiskom príslovky ***doma*** je psl. **doma* < ide. **domō(u̯)*, čo je starý tvar lok. sg. (,v dome') od **domŭ-*. ***Domáci*** (psl. **domatjь*) sa vysvetľuje ako odvodenina od psl. **doma* (k prípone porov. stind. *amā́* ,doma': *amā́-tya-* ,spoločník v dome'), resp. ako reflex pôvodného **domōt-jo-*, odvodeného od ide. **domōt*, čo je starý tvar abl. sg. (,z domu') od ide. **domo-* (variant k ide. **domŭ-*). Príslovka ***domov*** (azda už psl. **domovь*, čo je redukovaný variant psl. **domovi*) je pôvodným tvarom dat. sg. (,[k, do] domu') od **domъ;* substantívum ***domov*** vzniklo v novšom období na základe adjektíva ***domový*** (psl. **domovъ*). Z ďalších odvodenín: ***domobrana*** (↗ *brániť*¹) a i. Pozri aj ↗ *dub*.

dóm ,hlavný mestský chrám, katedrála' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Dom*, čo je prevzatie z tal. *duomo* – východiskom tal. výrazu je strlat. *domus (episcopi)*, doslova ,dom, sídlo biskupa', od lat. *domus* ,dom'.

doma, domáci ↗ *dom*

doména kniž. ,rozhodujúca oblasť pôsobenia' (od 19. stor.) • Z fr. *domaine*, čo je asi prevzatie z lat. *dominium* (↗ *domínium*).

dominikán ,príslušník katolíckej rehole' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Dominicānus*, podľa zakladateľa rehole – sv. Dominika († 1221).

domínium ,feudálne panstvo, veľkostatok', staršie ,majetok' (od 18. stor.) • Z lat. *dominium* ,vlastníctvo, vlastnícke právo, majetok', od lat. *dominus* ,pán (domu); vlastník', čo je odvodenina od lat. *domus* ,dom'. Pozri aj ↗ *doména*, ↗ *donchuan*. – **domino** ,spoločenská hra s obdĺžnikovými bodkovanými doštičkami' (od 20. stor.) • Z fr. *domino*, pôvodne ,čierna kňazská pelerína s kapucňou'; prenos na označenie

čiernych dominových kociek nie je jasný – azda podľa modlitebnej formuly typu lat. *benedīcāmus Dominō* ‚vzdávajme vďaku Pánovi' (odriekaná kňazmi pri obliekaní rúcha?), od lat. *dominus* ‚pán', kresť. lat. ‚Pán, Boh'. – **dominovať** ‚mať prevahu, vládnuť, vynikať' (od 19. stor.) • Z lat. *dominārī* ‚panovať, vládnuť', od lat. *dominus* ‚pán (domu)'. Z odvodenín: ***dominantný*** (lat. *domināns*, gen. *dominantis* ‚vládnuci').

domov, domový ↗ *dom*

domŕzať ↗ *mrzieť*

domyslieť (sa, si) ↗ *myseľ*

donácia ‚verejné darovanie majetku (obyč. inštitúcii), nadácia', staršie ‚darovacia listina' i ‚darovaný majetok' (od 15. stor.) • Z lat. *dōnātiō* ‚darovanie', od lat. *dōnāre*, *dōnātum* ‚darovať (niekomu niečo), obdarovať (niekoho)', odvodeného od lat. *dōnum* ‚dar', od ide. **dō-* (↗ *dať*). Pozri aj ↗ *nadácia*, ↗ *pardon*.

donášať, donáška ↗ *niesť*

donchuan expr. ‚zvodca žien, záletník' (od 20. stor.) • Podľa špan. *Don Juan* (doslova ‚pán Juan'), pôvodne hrdinu stredovekej ľudovej legendy. Špan. *don* ‚pán' (aj ako šľachtický a zdvorilostný titul) vzniklo z lat. *dominus* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *dominium*. – **donkichot** expr. ‚rojko, idealista, fantasta' (od 20. stor.) • Podľa hlavnej postavy románu *Dômyselný rytier Don Quijote de la Mancha* (1605 – 1615) od špan. spisovateľa M. de Cervantesa Saavedru – od špan. *don* ‚pán' a *quijote* ‚časť brnenia zakrývajúca prednú časť stehna' (prevzatie z katalán. *cuixot*, od lat. *coxa* ‚bedro').

dookola ↗ *kolo*

dopáliť ↗ *páliť*

doping ↗ *dopovať*

doplatiť, doplatok ↗ *platiť*

doplna ↗ *plný*

doporučený ↗ *ruka*

doposiaľ ↗ *-siaľ*

dopovať ‚(v športe) podávať nedovolené povzbudzujúce prostriedky' (od 20. stor.) • Z angl. *to dope*, od angl. *dope* ‚posilňujúci prípravok', pôvodne ‚tekutá látka', čo je azda prevzatie hol. pôvodu, porov. hol. *dopen* ‚namočiť' – t. j. z významového hľadiska ‚namočiť' > ‚ponoriť (naberačku ap.)' > ‚nabrať tekutinu' > ‚(takto nabratá) tekutina'? Z odvodenín: ***doping*** (angl. *doping*).

doprava, dopraviť ↗ *-praviť*

dopyt, dopýtať sa ↗ *pýtať*

doráňať, dorantať ↗ *rana*

dorast, dorásť ↗ *rásť*

doraziť ↗ *raziť*

doriadiť ↗ *riad*

doručiť ↗ *ruka*

dosah, dosiahnuť ↗ *siahať*

dosiaľ ↗ *-siaľ*

doska (od 16. stor.), dial. i *deska*, *daska* • Všetko z psl. **dъska*, obyčajne vysvetľovaného ako staré prevzatie – s možným prostredníctvom germ. jazykov (porov. sthnem. *tisc*, nem. *Tisch* ‚stôl', angl. *dish* ‚misa, jedlo' ap.) – z lat. *discus* (↗ *disk*), ktoré v ľud. lat. nadobudlo i významy ‚misa, tanier; stôl'; k ich súvislosti porov. aj ↗ *misa*.

doslovný ↗ *slovo*

dospieť ↗ *spieť*

dosť (od 17. stor.) • Skrátenie staršieho *dosti* (tak ešte dial.; od 15. stor.), ktorého východiskom je spojenie **do syti*, doslova ‚do sýtosti', od psl. **sytь* ‚sýtosť', čo je abstraktum od psl. **sytъ* (↗ *sýty*). Tvar *dosti* vznikol asi redukciou **do syti*, vyslovovaného ['dosyti], t. j. ako jedno slovo; možný je tu i vplyv významovo blízkeho *do-statok*, *do-statočný* (↗ *stačiť*).

dostať ↗ *stať*[1]

dostáť ↗ *stáť*

dostatočný, dostatok ↗ *stačiť*

dostavba, dostaviť sa, dostavník ↗ *staviť*

dostihnúť, dostihy ↗ *stihnúť*

dosvedčiť ↗ *svedok*

dotazník ↗ *otázka*

dotiaľ ↗ *-tiaľ*

dotierať ↗ *trieť*

dotknúť sa ↗ *týkať sa*

dotovať ‚poskytnúť verejný peňažný príspevok' (od 19. stor.) • Z lat. *dōtāre*, pôvodne ‚dať veno, výbavu, obdarovať', od lat. *dōs*, gen. *dōtis* ‚veno, výbava, dar'; súvisí s lat. *dare* ‚dať'.

dotyčný, dotyk, dotýkať sa ↗ *týkať sa*

doublé [du-] ‚kov pokrytý tenkou vrstvou zlata' (od 20. stor.) • Z fr. *doublé*, doslova ‚zdvojený' (t. j. pokrytý ešte jednou vrstvou), od slovesa *doubler* ‚zdvojiť', z lat. *duplāre*, od lat. *duplus* ‚dvojitý'; ďalej pozri ↗ *dupľa*.

dovážať ↗ *viezť*

dovážiť ↗ *váha*

doviezť ↗ *viezť*

dovolenka, dovoliť ↗ *vôľa*

dovoz ↗ *viezť*

dovŕšiť ↗ *vrch*

dovtípiť sa ↗ *vtip*

dóza[1] odb. ‚dávka', staršie *dozis* (od 18. stor.) • Zo strlat. *dosis*, čo je prevzatie z gr. *dosis*

(*δόσις*) ,dávanie, dávka', súvisiaceho s gr. *didōmi* (*δίδωμι*) ,dávam'. Porov. i ↗ *buldozér.* – **dóza²** hovor. ,schránka, nádoba, škatuľa' (od 20. stor.) • Azda podľa nem. *Dose* ,id.', nie celkom jasného pôvodu. Aj tu môže ísť o prevzatie zo strlat. *dosis* ,dávka' – význam ,(malá) nádoba' mohol vzniknúť v lekárnickom prostredí, keďže dávky liekov sa podávali v uzavretých kapsulách; odtiaľ azda i ,dávka lieku (v kapsule)' > ,(uzavretá) nádobka'?

dozadu ↗ *zad*

dozerať ↗ *zrieť²*

dózický, v spojení *d. zámok, kľúč* (od 20. stor.) • Podľa rak. nem. *tosisches Schloss* ,dózický zámok', od nem. *tosisch* ,dózický' (k príponám porov. nem. *technisch* – slk. *technický* ap.), odvodzovaného od mena tal. zámočníka G. B. Tosiho, ktorý ho skonštruoval v r. 1827.

dozor, dozrieť ↗ *zrieť²*

dozvuk ↗ *zvuk*

dozvedieť sa ↗ *vedieť*

dožať ↗ *žať¹*

dožičiť ↗ *žičiť*

dožínať, dožinky ↗ *žať¹*

dôchodok ↗ *chodiť*

dôjsť ↗ *ísť*

dôkaz ↗ *kázať*

dôkladný ↗ *klásť*

dôležitý ↗ *ležať*

dômyselný ↗ *myseľ*

dôraz ↗ *raziť*

dôsledok ↗ *sled*

dôstojník, dôstojný ↗ *stáť*

dôvažok ↗ *váha*

dôvetok ↗ *vetiť*

dôvera, dôverovať ↗ *viera*

dôvod ↗ *viesť*

dôvtip ↗ *vtip*

dráb ,(za feudalizmu) vykonávateľ strážnej a bezpečnostno-poriadkovej služby' (od *15. stor.) • Nie celkom jasného pôvodu; najpravdepodobnejší sa zdá predpoklad prevzatia z čes. *dráb*, ktoré sa vysvetľuje ako možné skrátenie stčes. *drabant* ,člen osobnej stráže šľachticov ap.' (porov. i staršie slk. *drabant*, od *16. stor.) – ide asi o prevzatie zo strhnem. *drabant* (nem. *Trabant*), odvodzovaného od nem. *traben* ,klusať'; pôvodne azda ,strážca jazdiaci na koni'.

draftovať šport. publ. ,vyberať hráča do mužstva' (od 20. stor.) • Z angl. *to draft*, od angl. *draft* ,vytiahnutie; vyčlenenie súvisiace s poverením zvláštnymi úlohami ap.'; súvisí s angl. *to draw* ,ťahať'.

dragún ,v minulosti príslušník jazdeckej pechoty, jazdectva', staršie i *dragón* (od 17. stor.) • Z fr. *dragon*, čo je prevzatie z lat. *dracō*, gen. *dracōnis;* ďalej pozri ↗ *drak.* Slovo prešlo významovým vývinom ,drak' > ,vojenská štandarda v podobe draka' > ,vojak bojujúci pod takouto štandardou'.

dráha (od 19. stor.) • Vzhľadom na dlhé *-á-* asi prevzatie z čes. *dráha;* domácou formou výrazu je slk. dial. *draha* ,cesta' (od 16. stor.). Východiskom čes. i slk. slova je psl. **dorga*, majúce rovnaký koreň ako psl. **dъrgnǫti* (↗ *drhnúť*), čo je odvodenina od ide. **der-* (↗ *drať*) – k významu porov. ↗ *cesta.*

drahý (od *12. stor.) • Psl. **dorgъ.* Môže ísť o odvodeninu od psl. **dъržati* (↗ *držať*) s významovým vývinom typu ,čo je držané' > ,čo je vzácne, cenné, drahé'; iný výklad tu predpokladá súvislosť s lit. *derėti* ,hodiť sa', *dõras* ,dobrý, správny'. Z odvodenín: ***drahota*** (pozri aj ↗ *zdráhať sa*), ***dražiť*** (pôvodne ,robiť drahým', t. j. zvyšovať cenu ap.), od toho ***dražba; drahokam*** (↗ *kameň*) a i.

drak (od 16. stor.) • Z lat. *dracō*, gen. *dracōnis*, čo je prevzatie z gr. *drakōn* (*δράκων*), gen. *drakontos* (*δράκοντος*) – súvisí azda s gr. *derkomai* (*δέρκομαι*) ,pozerám sa (ostro ap.)', t. j. doslova ,(zviera) s prenikavým pohľadom'. Pozri aj ↗ *dragún.*

dráma ,divadelná hra s vážnym obsahom' (od 18. stor.) • Z lat. *drāma*, čo je prevzatie z gr. *drāma* (*δρᾶμα*), gen. *drāmatos* (*δράματος*), doslova ,dianie, konanie', od gr. *drāō* (*δράω*) ,konám, vykonávam'. Z odvodenín: ***dramatický*** (gr. *δραματικός*, *drāmatikos*); ***dramaturgia,*** podľa gr. *drāmatūrgiā* (*δραματουργία*) ,skladanie, tvorba drám' < **drāmato-ergiā*, od gr. *ergon* (*ἔργον*) ,dielo', a i. Pozri aj ↗ *melodráma.*

drancovať ,lúpiť, plieniť, pustošiť' (od 16. stor.), dial. i ,drať, ničiť odev, obuv ap.' • Akiste od ↗ *drať*, avšak slovotvorne nie dostatočne jasné – azda z pôvodného **dranicovať*, porov. dial. *dranica* expr. ,bitka, ruvačka', od *drať* vo význame ,biť, tĺcť'. – **drankať** expr. ,nástojčivo pýtať' (od 18. stor.) • Dial. i *dránať*, *drančať*, *drančiť*, *drangať*, *driankať*, *drienkať* ap. – všetko asi odvodeniny od ↗ *drať;* k významu porov. *vydierať* ,vymáhať pod hrozbou' ap.

drapéria ,zriasený (dekoratívny) záves' (od 19. stor.) • Z fr. *draperie*, čo je odvodenina od fr. *drap* ,súkno', z lat. *drappus* ,kus látky', asi kelt. pôvodu.

draslík ‚kálium (chemický prvok)' (od 20. stor.) • Podľa čes. *draslík*, od čes. *draslo* ‚uhličitan draselný' – názov vznikol v období národného obrodenia na základe čes. *drásati* ‚driapať, trhať, rozrývať' (podľa účinku na kožu rúk pri praní), ktorého východiskom je asi pôvodné **drap-sa-ti* ako intenzívum od koreňa zachovaného v ↗ *driapať*.

drastický ‚tvrdý, surový, drsný' (od 19. stor.) • Z gr. *drastikos* (δραστικός) ‚aktívny, činný, účinkujúci', odvodeného od gr. *drāō* (δράω) ‚vykonávam, konám' – súčasný význam vznikol údajne v lekárskom prostredí („drastický" liek = prudko a rýchlo účinkujúci).

drať, *deriem* (od 17. stor.) • Psl. **dьrati*, **derǫ;* súvisí so stind. *dṛṇā́ti* ‚praská; spôsobuje praskanie, trhá', avest. *dar-* ‚štiepať', arm. *teṙem*, gr. *derō* (δέρω) ‚zodieram z kože', gót. *distairan* ‚trhať od seba', nem. *zerren* ‚trhať, šklbať', angl. *to tear* ‚trhať', lit. *dìrti* ‚trhať, biť, drieť, sťahovať kožu' a i. – všetko od ide. **der-*, **derə-*, **drē-* ‚sťahovať kožu, drať, oddeľovať štiepaním, štiepať'. Pozri aj ↗ *dereš*, ↗ *diera*, ↗ *dráha*, ↗ *drancovať*, ↗ *dravý*, ↗ *dráždiť*, ↗ *drhnúť*, ↗ *driapať*, ↗ *driek*, ↗ *drieň*, ↗ *drieť*, ↗ *drmať*, ↗ *drsný*, ↗ *drúk*, ↗ *kader*, ↗ *nádor*, ↗ *odroň*, ↗ *pazderie*, ↗ *vzdor*.

dratva ‚pevná niť na šitie kože, súkna' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *drāt*, odvodeného od nem. *drehen* ‚krútiť, skrúcať, súkať' (pozri aj ↗ *drôt*) – išlo o označenie pevnej nite, spletanej z viacerých vláken.

dravý (od *13. stor.) • Psl. **dьravъ*, od psl. **dьrati* (↗ *drať*), doslova asi ‚derúci sa'.

dražba ↗ *drahý*

dráždiť, staršie i *drážiť* (od 17. stor.) • Psl. **draždžiti*, **dražiti*. Porovnávalo sa so stind. *drā́ghate* ‚trápi, namáha sa', oset. *æv-dærzyn* ‚potierať, dráždiť kožu', stangl. *dreccan* ‚dráždiť, trápiť' (azda už ide. **dhregh-* ‚trápiť, dráždiť'?); v zmysle iného výkladu súvisí s psl. **dьrgnǫti* (↗ *drhnúť*) a ďalej s **dьrati* (↗ *drať*), čo predpokladá významový vývin ‚drať, odierať, dotýkať sa (na povrchu) ap.' > ‚dráždiť' – porov. i *zadierať do niekoho* ‚dráždiť niekoho'.

dražé ‚okrúhly, ploský cukrík al. liek s hladkým obalom' (od 20. stor.) • Z fr. *dragée* (označenie cukroviniek s tvrdým jadrom pokrytým tenkou vrstvou cukru, prenesené aj na lieky v takom obale), ktorého východiskom je asi lat. **tragea* ako skrátená forma lat. *tragēmata* mn. ‚zákusok' – ide o prevzatie z gr. *tragēmata* mn. (τραγήματα), od gr. *tragēma* (τράγημα) ‚sušené ovocie al. sladkosť podávaná ako dezert'; súvisí s gr. *trōgō* (τρώγω) ‚jem'.

dražiť ↗ *drahý*

drcnúť expr. ‚sotiť, strčiť' (od 19. stor.) • Od dial. *drcať* ‚klať (o zvieratách); drgať, štuchať', čo je asi starý variant (azda už psl. **dьrcati*) slovesa *drkať;* ďalej pozri ↗ *drgať*.

drdol ‚ženské vlasy upravené do uzla na tyle' (od 20. stor.) • Azda odvodenina od slovesa **drdať* vo význame typu ‚mykať'; ďalej pozri ↗ *nadŕdať sa*.

dreň (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *dřeň*, ktoré sa interpretuje ako pôvodné **zdřeň*, zo staršieho čes. *střeň* < *stržeň* ‚jadro, dreň' (↗ *stržeň*).

drén tech., lek. ‚odvodňovací kanálik' (od 20. stor.) • Z angl. *drain*, od angl. *to drain* ‚odvodňovať, odvádzať vodu' – pôvodne ‚vysušovať'; súvisí s angl. *dry* ‚suchý'. Z odvodenín: ***drenáž*** (angl. *drainage*).

drep ‚postoj na skrčených nohách' (od 20. stor.) • Ako súčasť telovýchovnej terminológie prevzaté z čes. *dřep*, od čes. *dřepěti* ‚(lenivo, nečinne, dlho ap.) niekde sedieť', ktoré asi súvisí so slk. dial. *drepenieť* ‚zdržovať sa, byť niekde'; výrazy nejasného pôvodu.

drepčiť expr. ‚tancovať' (od 18. stor.) • Etymologicky zrejme **drebčiť* ako odvodenina od nezachovaného **drebiť*, z psl. **drebiti* (porov. hluž. *drjebić* ‚drobiť', bulh. dial. *dréb'a* (дреб'а) ‚rozdrobujem' a i.), ktoré môže byť variantom psl. **drobiti* (↗ *drobiť*) – pôvodný význam bol pravdepodobne ‚robiť drobné kroky'; porov. aj *drobčiť* expr. ‚robiť drobné kroky pri kráčaní, pri tanci', dial. *drobsiť* ‚kráčať drobnými krokmi; tancovať'.

dres ‚(horná) časť športového úboru' (od 20. stor.) • Z angl. *dress*, od slovesa *to dress* ‚obliecť (si)', pôvodne ‚pripraviť', čo je prevzatie z fr. *dresser* ‚vztýčiť; prichystať, pripraviť'; ďalej pozri ↗ *drezúra*. – **dresing** kuch. ‚studená omáčka', pôv. pís. *dressing* (od 20. stor.) • Z angl. *dressing* ‚prísada (napr. majonéza do šalátu ap.)', od slovesa *to dress* ‚pripraviť; upraviť'.

drevo ‚drevná surovina', staršie i ‚drevnatá rastlina, ker, strom' (od 15. stor.) • Psl. **dervo;* súvisí s chet. *taru-*, stind. *dā́ru* ‚strom; drevo', gr. *dory* (δόρυ) ‚kmeň, drevo, kopija', alb. *dru* ‚drevo; strom', stír. *daur*, *dair* ‚dub', nem. *Teer* ‚tér', angl. *tree* ‚strom', lit. *dervà* ‚živicové borové drevo, smola, decht' a i. – všetko od ide. **deru-* ‚strom, drevo'. K zachovaniu staršieho významu ‚drevnatá rastlina ap.' porov.

slk. dial. *božie drievko (drievce)* ‚palina abrotská (bot. Artemisia abrotanum)', *sladké drievko* ‚sladič (bot. Polypodium)' a i., ako aj ***lomidrevo*** (↗ *lomiť*). Pozri aj ↗ *drviť*, ↗ *jadro*, ↗ *kosodrevina*, ↗ *zdravý*.

drez ‚zabudovaná nádoba na umývanie riadu' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *dřez* (aj *střez*, dial. i *třez*, *zřez* ap.), nedostatočne jasného pôvodu – vysvetľovalo sa ako obmena pôvodného *sřez* (zodpovedá staršiemu slk. *zrez* ‚veľká drevená nádoba', od 17. stor.), od čes. *s-řezati* ‚zrezať', údajne podľa toho, že drez vyzerá, akoby vysoká nádoba bola „zrezaná" (↗ *rezať*) na nízku; môže však ísť len o ľudovú etymológiu.

drezúra ‚výcvik zvierat' (od 20. stor.) • Z nem. *Dressur*, od nem. *dressieren* (> slk. ***drezírovať***, od 20. stor.), čo je prevzatie z fr. *dresser* ‚vztýčiť, postaviť; cvičiť zvieratá' – východiskom fr. výrazu je ľud. lat. **dīrēctiāre* ‚vzpriamovať, vztyčovať', od lat. *dīrēctus* ‚priamy' (↗ *direkt*[1]). Pozri aj ↗ *dres*.

drgať (od *16. stor.) • Z pôvodného *drkať* (porov. dial. *drkať* expr. ‚drkotať zubami' aj odvodené ↗ *drkotať*), asi zvukomalebného pôvodu. Expresívne odvodeniny: ***drgáľať sa***, ***drgáňať sa***, ***drgľovať***. Pozri aj ↗ *drcnúť*, ↗ *drnčať*, ↗ *trkať*.

drhnúť (od 18. stor.) • Psl. **dьrgnǫti;* porovnáva sa so stangl. *tiergan* ‚dráždiť', nem. *zergen* ‚dráždiť, zlostiť', lit. *dìrgti* ‚tlačiť, stláčať' a i. – všetko od ide. **deregh-*, čo je rozšírenie ide. **der-;* ďalej pozri ↗ *drať*. Z odvodenín: ***zadrhnúť (sa)***, od toho ***zádrh***, a i. Pozri aj ↗ *brhliť*, ↗ *dráha*, ↗ *dráždiť*, ↗ *zdráhať sa*.

driapať (od *16. stor.) • Psl. **drapati;* iteratívum od psl. **drapiti* (porov. slk. ***nadrapiť***, ***rozdrapiť***, ***vydrapiť***, ***zadrapiť sa***, ***zdrapiť*** a i.), ktoré sa vysvetľuje ako staré kauzatívum od psl. **derti* (↗ *drieť*), **dьrati* (↗ *drať*) – pôvodný význam bol ‚spôsobiť, aby sa niečo (rozo)dralo, roztrhlo', odtiaľ ‚trhať, rozrývať, škriabať ap.' > ‚zarývať sa, zachytávať sa, chytať' (*zdrapiť za ruku* ap.). Z odvodenín: ***drapnúť*** (psl. **drapnǫti*), ***zdrap*** (od *zdrapiť* ‚prudko strhnúť, odtrhnúť', azda i pod vplyvom ↗ *strap*), ***mrakodrap*** (preklad podľa amer. angl. *skyscraper*, od angl. *sky* ‚obloha, nebo; oblak, mrak' a *to scrape* ‚driapať') a i. Pozri aj ↗ *draslík*.

driblovať šport. ‚kľučkovať s loptou, pukom pomedzi hráčov' (od 20. stor.) • Z angl. *to dribble*, pôvodne ‚kvapkať, odkvapkávať', čo je frekventatívum od angl. *to drib* ‚kvapkať', súvisiaceho s angl. *to drip* ‚id.', asi zvukomalebného pôvodu.

driek ‚trup; pás (na tele)', staršie i ‚kmeň stromu; koryto potoka; (o peniazoch) kapitál' (od 15. stor.) • Už psl. výraz (pôvodne asi ‚kmeň stromu, trup'), avšak bez jasnej etymológie. Môže ísť o pôvodné **drěkъ* (**droik-*), porovnávané s lit. *draĩkas* ‚dlhý (o stromoch)', *driẽkti* ‚rozťahovať, rozširovať ap.'; iný výklad tu rekonštruuje psl. **derkъ*, odvodené od ide. **der-* ‚štiepať' (↗ *drať*), a predpokladá východiskový význam ‚osekaný kmeň stromu'. Z odvodenín: ***driečny***, pôvodne asi ‚majúci (mohutný) trup', odtiaľ ‚majúci mohutnú postavu, pekne urastený' > ‚švárny'.

driemať (od 17. stor.) • Psl. **drěmati* (**dr-ēm-*); súvisí so stind. *drā́ti* ‚spí', gr. *darthanō* (δαρθάνω) ‚spím', lat. *dormīre* ‚spať' a i. – všetko od ide. **drē-*, **drə-* ‚spať'. Pozri aj ↗ *drichmať*.

drieň ‚bot. Cornus mas' (od *13. stor.) • Psl. **dernjь*, od ide. **der-* (↗ *drať*); pôvodný význam bol asi ‚tŕnistý, derúci ker'. – **drieť**, *driem* (od 17. stor.) • Psl. **derti*, **derǫ;* od ide. **der-* ‚drať, trhať' (ďalej pozri ↗ *drať*). Z odvodenín: ***drina; odrieť***, ***udrieť***, ***zadrieť***, od toho ***oder***, ***úder***, ***záder; vydriduch*** (↗ *duch*) a i. Pozri aj ↗ *úderník*.

drichmať expr. ‚spať' (od 18. stor.) • Podobne ako slk. dial. *drichľať* expr. ‚spať, drichmať', akiste obmena – s novším *-m-* asi podľa významovo blízkeho ↗ *driemať* – východiskového **drychať*, z psl. **drychati* (porov. rus. *drýchať* expr. (дрыхать) ‚priveľa spať' a i.), ktoré sa vysvetľuje ako expresívna obmena psl. **drěmati* (ide. **dr-ēm-;* ↗ *driemať*), resp. ako paralelná odvodenina od rovnakého ide. koreňa (ide. **drē-*, **drə-* ‚spať').

dril ‚mechanický výcvik' (od 20. stor.) • Z nem. *Drill*, od slovesa *drillen* ‚rýchlo otáčať; cvičiť'. Súčasný význam vznikol vo vojenskom prostredí (porov. *vojenský d.* – pôvodne asi o mechanickom nacvičovaní vojenských obratov).

drina ↗ *drieť*

drisnúť trocha hrub. ‚padnúť; povedať (do vetra)' (od 20. stor.) • Azda expresívna obmena *tresnúť* (↗ *trieskať*), porov. významovo blízke *tresnúť o zem* ~ *drisnúť na zem*, resp. *tresnúť/ drisnúť hlúposť* (v tomto význame možno predpokladať aj vplyv ↗ *drístať*).

drístať hrub. ‚tárať' (od 20. stor.), dial. i ‚mať hnačku' • Psl. **dristati;* expresívna odvodenina od ide. **dher-* ‚vylučovať stolicu' (porov. stsev. *drīta*, stangl. *ge-drītan*, sthnem. *trīzan* ‚id.').

Význam ‚tárať' vznikol na základe predstavy o vypúšťaní niečoho nečistého, bezcenného, zbytočného ap. Pozri aj ↗ *drisnúť*, ↗ *chvastať sa*, ↗ *tryskať*.

drkotať ‚hrkotať'; expr. trkotať', staršie i ‚zadŕhať sa v reči, koktať' (od 18. stor.) • Intenzívum od *drkať*, asi zvukomalebného pôvodu; ďalej pozri ↗ *drgať*. Porov. i ↗ *trkotať*.

drmať expr. ‚mykať, triasť' (od *17. stor.) • Starý výraz, avšak bez jednoznačnej rekonštrukcie – azda psl. **drьmati*, súvisiace s lot. *drimet* ‚triasť sa, chvieť sa', od ide. **der-* (↗ *drať*); podľa iného výkladu psl. **dьrmati*, usúvzťažňované so stind. *drámati* ‚behá sem a tam', sthnem. *tremen* ‚kolísať sa, kývať sa' a i. (od ide. **der-*, **drem-* ‚bežať, kráčať, šliapať ap.'). Pozri aj ↗ *trmácať sa*.

drnčať (od 19. stor.) • Od ***drnkať***, zvukomalebného pôvodu – azda obmena pôvodného *drkať*; ďalej pozri ↗ *drgať*.

drobiť (od 17. stor.) • Psl. **drobiti;* súvisí s gót. *ga-draban* ‚vysekávať', stsev. *draf* ‚odpadnutý kus, úlomok', lit. *drebẽznos* mn. ‚zvyšky' a i. – všetko od ide. **dhrebh-* ‚rozbíjať, drviť, rozdrobovať'. Z odvodenín: ***drobný*** (psl. **drobьnъ*, doslova asi ‚rozdrvený'), ***drobizg*** expr. ‚malé deti al. mláďatá; drobné veci' (psl. **drobězgъ*), ***droby***, ***drobky*** (pôvodne asi o menších kúskoch vtáčích vnútorností ap.), ***odrobina*** (od **o-drobiť*, resp. **od-drobiť* ‚drobením oddeliť') a i. Pozri aj ↗ *drepčiť*.

droga odb. ‚látka používaná na výrobu liečiv' (od 20. stor.) • Z fr. *drogue*, pôvodne ‚chemikália, liečivý prostriedok', nejasného pôvodu – azda prevzatie zo strhol. *droge*, najskôr asi v spojení *droge vate* ‚suché sudy, nádoby', s významovým vývinom ‚suché sudy' > ‚ich obsah' > ‚sušené rastliny (na prípravu liekov ap.)'. – **drogéria** (od 20. stor.) • Z fr. *droguerie*, čo je odvodenina od fr. *drogue* vo význame typu ‚chemikália'.

dromedár ‚jednohrbá ťava', staršie *dromedáriuš* (od 18. stor.) • Z lat. *dromedārius*, čo je odvodenina od lat. *(camēlus) dromas*, pôvodne ‚(ťava) rýchlo bežiaca', z gr. *dromas* (δρομάς), gen. *dromados* (δρομάδος) ‚rýchlo bežiaci', od gr. *dromos* (δρόμος) ‚beh' – neskôr sa zaužívalo vo význame ‚jednohrbá ťava' (na odlíšenie od dvojhrbej).

drop ‚zool. Otis', staršie i *drofa* (od 17. stor.) • Psl. **dropь* (**dr-op-*), resp. **dropy*, gen. **dropъve* (z toho i slk. **dropva* > staršie *drofa*) – odvodzuje sa od ide. **der-* ‚bežať' (porov. stind. *drāti* ‚beží, náhli sa', gr. *apo-didrāskō* (ἀποδιδράσκω) ‚utekám preč' a i.); pôvodne asi ‚bežiaci vták', keďže drop ťažko lieta, vie však dlho a rýchlo bežať.

drotár ↗ *drôt*

drozd ‚zool. Turdus' (od 16. stor.) • Psl. **drozdъ;* porovnáva sa s gr. *strūthos* (στρουθός) ‚vrabec', lat. *turdus* ‚drozd; čvíkota', strír. *truit*, *truid* ‚škorec', angl. *thrush*, nem. *Drossel*, lit. *strãzdas* ‚drozd' a i. – všetko od ide. **trozdos-*, **tr̥zdos-*, azda zvukomalebného pôvodu.

droždie ‚kvasnice' (od 17. stor.), dial. i ‚husté zvyšky na dne suda po stočení mladého vína' • Psl. **droždžьje;* kolektívum od psl. **drozga* (porov. sln. *drôzga* ‚usadenina v loji' ap.), ktoré sa porovnáva s alb. *dra* ‚usadenina zostávajúca po roztopenom masle', lat. *fracēs* mn. ‚zvyšky dužiny v olivovom oleji', stsev. *dregg* ‚kvasnice', angl. *dregs* mn. ‚usadenina na dne', nem. *Trester* ‚zvyšky po varení piva a lisovaní vína', stprus. *dragios* ‚kvasnice' a i. – všetko od ide. **dher-*, **dherə-* ‚kalná usadenina v tekutine'. Pozri aj ↗ *troska²*.

drožka ‚v minulosti ľahký povoz na osobnú dopravu' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *drožka*, resp. nem. *Droschke*) z rus. *drózki* mn. (дрожки), od rus. *drogá* (дрога) ‚doska spájajúca prednú a zadnú os voza' – výrazom sa pôvodne označoval ľahký koč.

drôt, staršie i *drót*, *drát* (od 17. stor.) • Z nem. *Draht* (foneticky [drāt], dial. i [drōt] ap.), doslova ‚čo je usúkané' (súvisí s nem. *drehen* ‚krútiť, skrúcať, súkať') – pôvodne išlo o označenie vláken súkaných z ľanu, vlny ap., výraz sa neskôr preniesol aj na kovové vlákna. Z odvodenín: ***drôtovať***, ***drotár*** (‚kto drôtuje', o opravách riadu drôtovaním) a i. Pozri aj ↗ *dratva*.

drsný (od 17. stor.) • Etymologicky **drstný*, z psl. **dьrstьnъ*, od slovesa **dьrstati* (jeho očakávaným slk. reflexom by bolo **drstať*), čo je intenzívum od psl. **dьrati* (↗ *drať*) – *drsný* pôvodne znamenalo ‚derúci, rozodierajúci'. Pozri aj ↗ *držky*.

druh¹ kniž. ‚spoločník, priateľ' (od *15. stor.) • Psl. **drugъ;* súvisí s ír. *drong* ‚vojenská družina, oddiel', gót. *ga-draúhts* ‚vojak', lit. *draũgas* ‚priateľ, druh' a i. – všetko asi od ide. **dher-gh-* ‚pevne držať'; ďalej pozri ↗ *držať*. Z odvodenín: ***družka*** i ***družica*** (o spoločníčke pri svadobnom ap. obrade, prenesene *umelá d. Zeme*); ***družina*** (psl. **družina;* staré kolektívum, t. j. ‚skupina,

súbor druhov ap.'), ***družstvo*** (psl. **družьstvo;* pôvodne asi ,družský vzťah, priateľstvo', odtiaľ i ,skupina ľudí viazaných takýmto vzťahom'), novšie ***súdruh*** (doslova ,spolu-druh', ↗ *su-*; pôvodne ,kamarát, druh, priateľ', využité aj v komunistickom hnutí), ***dobrodruh*** (pôvodne ,dobrý, statočný spoločník', z toho ,kto zvládne aj neľahké, nebezpečné situácie' > ,kto ich vyhľadáva ap.') a i. Pozri aj ↗ *druhý*, ↗ *družba¹*. – **druh²** ,typ, sorta' (od 16. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *druh¹*. Význam je asi podľa čes. *druh*, kde vznikol v kontextoch typu *ten nůž je mého d.* ,ten nôž je taký ako môj' (doslova ,spoločník, druh môjho noža'), *z jedné strany dva kusové mosazní, a z druhé strany také dva, těch d.* (t. j. predmety rovnakého typu). Spojenia typu *toho druh, těch druh* ,tých spoločník, druh' boli neskôr zmenené na *toho druhu, těch druhu* ,tých druhu', z čoho sa vyabstrahovalo *druh* vo význame ,typ, sorta'.

druhý (od 15. stor.) • Psl. **drugъ;* z hľadiska pôvodu totožné s ↗ *druh¹* ,spoločník, priateľ'. Význam vznikol v prípadoch typu **(viděti) drugъ druga* ,(vidieť) druh druha, jeden priateľ druhého priateľa' (porov. rus. *drug drúga (друг друга)* ,seba navzájom' ap.) > ,jeden druhého' – odtiaľ ,druhý (z dvojice, v poradí)' aj ,iný'. Z odvodenín: ***druhotný*** (utvorené analogicky podľa *prv-ot-ný*, ↗ *prvý*) a i. Pozri aj ↗ *samodruhá*.

drúk (od 15. stor.) • Psl. **drǫkъ*. Obyčajne sa vysvetľuje ako hláskoslovný variant (so striedaním *g/k*) psl. **drǫgъ* ,kyjak, tyč' (> slk. dial. *drúh*, od 16. stor.; porov. i zdrobnené dial. *drúž-ik*), ktoré súvisí so stsev. *drengr*, lit. *dránga* ,hrubá palica' – všetko od ide. **dher-gh-* ,pevne držať'; ďalej pozri ↗ *držať*. Iný výklad tu predpokladá pôvodné psl. **drǫkъ*, od ide. **der-(k-)* ,štiepať' (↗ *drať*).

drukovať hovor. ,podporovať v činnosti (myšlienkami, rečou ap.)' (od 19. stor.) • Z nem. *drücken* (hnem. *drucken*), pôvodne ,tlačiť' – súčasný význam je asi podľa nem. *jemandem die Daumen drücken* ,držať («tlačiť, stláčať») niekomu palce'.

drumbľa ,ľudový hudobný nástroj rozozznievaný dychom hráča v ústach a brnkaním na výstupku' (od 18. stor.), dial. i *drumľa* • Z nem. dial. *trum(e)l, trumb(e)l*, zodpovedajúcich dnešnému spis. nem. *Trommel* ,bubon' – k významu porov. nem. *Maul-trommel* ,drumbľa', od nem. *Maul* pejor. ,ústa'. Nem. výraz (porov. už sthnem. *trumba*) sa používal vo vzťahu k rôznym hudobným nástrojom (porov. aj ↗ *trombón*, ↗ *trúba*), jeho etymológia nie je jasná – azda ide o slovo zvukomalebného pôvodu.

drúzgať expr. ,s praskotom lámať, padať ap.; udierať, búchať, tĺcť' (od *18. stor.) • Psl. **druzgati;* pri rekonštrukcii **dhrou-zg-* sa porovnáva s gr. *thrauō* (*θραύω*) ,lámem, rozdrobujem', gót. *driusan* ,padať' a i. – všetko od ide. **dhreu-* ,drobiť sa; rozbíjať'.

družba¹ ,mládenec sprevádzajúci mladuchu al. družičku pri svadobnom obrade' (od 18. stor.) • Psl. **družьba;* od psl. **družiti (sę)* (> slk. ***družiť sa***, odtiaľ i ***pridružiť sa*** ap.), čo je odvodenina od psl. **drugъ* (↗ *druh¹*) – pôvodný význam bol ,druženie, spájanie, priateľstvo' (porov. rus. *drúžba (дружба)* > slk. ***družba²*** ,priateľstvo', od 19. stor.), odtiaľ ,skupina ľudí spojená priateľskými ap. vzťahmi' > ,jej príslušník, priateľ', v slk. *družba¹* zúžené na situáciu svadobného obradu. – **družica, družina, družka, družstvo** ↗ *druh¹*

drviť (od 18. stor.) • Psl. **drъviti;* pravdepodobne odvodenina od psl. **drъva* (**druu̯ā*) ,drevo ako surovina (aj rozsekané na polená ap.)' (porov. poľ. *drwa* mn. ,id.' a i.), čo je staré kolektívum od ide. **deru-*, **dru̯u-* ,strom, drevo' (↗ *drevo*). ***D. (sa)*** štud. slang. ,usilovne sa učiť' vzniklo asi na základe preneseného významu ,moriť, ničiť' (*zimnica ho d-í* ap.), t. j. ,moriť sa s niečím' > ,drviť (sa) niečo'.

drzý hovor. ,bezočivý, opovážlivý' (od *18. stor.) • Psl. **dьrzъ;* súvisí so stind. *dhr̥ṣṇúḥ* ,smelý, odvážny', avest. *darši-* ,smelý', gr. *thrasys* (*θρασύς*) ,smelý; bezočivý', lat. *īn-festus* (**-dhers-to-*) ,pripravený na útok, nepriateľský', gót. *ga-daúrsan* ,odvažovať sa', lit. *drąsùs* ,odvážny' a i. – všetko od ide. **dhers-* ,odvažovať sa; byť smelý, odvážny'.

držať (od 15. stor.) • Psl. **dьržati*. Porovnáva sa so stind. *dr̥̄hyati* ,je pevný, silný', avest. *dərəzra-* ,pevný, silný', lit. *dir̃žas* ,remeň' a i. – všetko od ide. **dher-g-*/**dher-ĝh-* ,držať; pevný', čo je rozšírenie ide. **dher-* ,(pevne) držať, opierať' (porov. stind. *dhārayati* ,drží, nesie' a i.). Iný výklad usúvzťažňuje psl. **dьržati* s gr. *drassomai* (*δράσσομαι*) ,chytám, dotýkam sa', sthnem. *zarga*, nem. *Zarge* ,obruba, rám' a i. – všetko od ide. **dergh-* ,uchopiť, brať'. Z odvodenín: ***držba*** práv. ,faktický stav užívania veci' (doslova ,držanie [veci]'), podobne aj ***udržať***, ***udržiavať***: ***údržba***; ***vydržať***: ***výdrž*** i ***nádrž*** (od staršieho *na-držať* ,nazhromaždiť'); ***súdržný*** ,držiaci pohromade' (↗ *su-*); ***država*** (ďalej pozri

↗ *samoderžavie*), *držgroš* (↗ *groš*) a i. Pozri aj ↗ *drahý*, ↗ *druh¹*, ↗ *drúk*.

držky pomn. ‚hovädzí žalúdok upravený ako jedlo', staršie i *drščky* (od 16. stor.), dial. aj *drščka* ž. • Nejasné – pôvodne azda **drš(t)ky* (porov. i čes. *dršťky* ‚id.') ako odvodenina od **dršť*, súvisiaceho s **drst-ný* (↗ *drsný*)?

-dsať, v číslovkách ***dva-dsať*** ap. • Redukovaný tvar psl. **desętь* (↗ *desať*) – *dvadsať* je z psl. **dъva desęti* (duál), *tridsať* < **tri desęti*, *štyridsať* < **četyri desęti* (plurál).

duálny ‚založený na dvojitosti' (od *19. stor.) • Z lat. *duālis* ‚súvisiaci s dvoma', od lat. *duo* ‚dva' (↗ *duo*). Z odvodenín: ***duál*** gram. ‚dvojné číslo' (podľa lat. *(numerus) duālis* ‚id.'), ***dualizmus*** (*rakúsko-uhorský d.* ap.).

duatlon šport. ‚jednodenné preteky pozostávajúce z behu a jazdy na bicykli' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *duo* ‚dva' (↗ *duo;* podľa dvoch športových disciplín) a gr. *āthlon* (*ἆθλον*) ‚bojová odmena; súboj, zápas'.

dub ‚bot. Quercus' (od *12. stor.) • Psl. **dǫbъ*, bez jednoznačného výkladu. Interpretuje sa ako odvodenina (**dhumbh-o-*) od ide. **dheubh-* ‚zahmlený, zatemnený' (porov. gr. *tyflos* (*τυφλός*) ‚slepý', stír. *dub* ‚čierny', nem. *Taube* ‚holub' [t. j. ‚vták tmavej farby'] a i.), pôvodným významom mohlo byť ‚strom s tmavým jadrom'. Iný výklad vychádza z ide. **dheu-b-* ‚hlboký' (ďalej pozri ↗ *dno*), čo predpokladá významový vývin ‚hlboké, nízko položené miesto' > ‚údolie porastené lesom; les' > ‚lesný, dubový porast' (dub patrí k najrozšírenejším stromom). Uvažovalo sa aj o zjednodušení pôvodného **dǫbrъ* (↗ *dúbrava*), ktoré sa interpretuje aj ako **dombr-* < **dom-r-*, od ide. **dem-* ‚stavať' (↗ *dom*) – išlo by teda o ‚strom majúci drevo používané na stavbu'. Z odvodenín: ***dubák*** ‚bot. Boletus reticulatus' (podľa jeho výskytu v dubových porastoch); ***zadubený*** expr. ‚zašpinený; zaostalý, obmedzený', doslova ‚napustený, zašpinený trieslom', od *dub* vo význame ‚dubové trieslo (používané v garbiarstve)', a i. Pozri aj ↗ *dupkom*. – **dubasiť** expr. ‚dupať (pri tanci); tancovať' (od 19. stor.) • Azda už psl. **dǫbasiti*, od psl. **dǫbasъ* vo význame typu ‚niečo zhotovené z dubového dreva' (porov. rus. dial. *dubás* (*дубас*) ‚čln, koryto z jedného kmeňa stromu' ap.) – pôvodným významom bolo asi ‚udierať (dubovou) palicou ap.', porov. napr. rus. *dubásiť* (*дубасить*) ‚biť palicou, päsťou; búchať, udierať do niečoho' a i. Dnešný slk. význam ‚tancovať' mohol vzniknúť posunom v smere ‚udierať nohami pri tanci', azda i pod vplyvom ↗ *dupať*, zdrobnene *dupkať* – pociťované aj ako **dubkať*?

ďubať ‚zobať' (od 18. stor.) • Asi zvukomalebného pôvodu; nie je vylúčená ani súvislosť (expresívna obmena?) s ↗ *ďobať*.

dubleta lingv. ‚dvojtvar' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Dublette* ž.) z fr. *doublet* m., čo je odvodenina od fr. *double* ‚dvojitý', z lat. *duplus;* ďalej pozri ↗ *dupľa*.

dúbrava ‚dubový porast' (od *14. stor.) • Psl. **dǫbrava*, v konečnom dôsledku odvodenina od psl. **dǫbrъ* ‚dub' (porov. poľ. *dąbr* ‚id.'). Tento výraz akiste súvisí s psl. **dǫbъ* (↗ *dub*); novšie *-r-* mohlo vzniknúť aj zblížením s psl. **dъbrь* ‚roklina, priepasť' (> slk. dial. *deber* ž. ‚roklina, priehlbenina; jama, výmoľ ap.', už od *12. stor.), od ide. **dheu-b-* ‚hlboký'; ďalej pozri ↗ *dno*.

dučať expr. ‚trčať, čučať, kvočať' (od 19. stor.) • Málo jasné; azda od slovesa **dukať* (porov. *fúkať: fučať* ap.), z psl. **dukati* ‚vydávať nevýrazný zvuk' (porov. rus. dial. *dúkať* (*дукать*) ‚klopať, udierať [napr. na okno]; rozbíjať', poľ. dial. *dukać* ‚rýpať; vyrývať diery do zeme' ap.), zvukomalebného pôvodu – v takom prípade možno pre *dučať* predpokladať azda významový vývin ‚robiť nejakú činnosť (sprevádzanú zvukmi)' > ‚kvočať (pri takejto činnosti)'.

dudlať expr. ‚klokotať, bublať; hundrať, šomrať' (od *15. stor.) • Psl. **dudъlati*, čo je odvodenina od psl. **dudati* (> staršie slk. *dudať* ‚hundrať, frflať', 18. stor.; dial. ‚hrať na hudobnom nástroji; spievať'), zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *duniet*. – **dudok** ‚zool. Upupa' (od 17. stor.) • Psl. **dudъkъ;* od zvukomalebného **dudati* – vták je pomenovaný podľa svojho kriku, porov. aj inojazyčné zvukomalebné názvy dudka typu lat. *upupa*, nem. dial. *wudwud, wuppwupp*, lit. *dudùkas* a i. – **dudrať** expr. ‚hundrať, šomrať, frflať' (od 19. stor.) • Azda už psl. **dudrati* ako odvodenina od zvukomalebného psl. **dudati*. Pozri aj ↗ *hundrať*.

duel ‚súboj' (od 18. stor.) • Zo strlat. *duellum*, čo je prevzatie zo stlat. *duellum* (klasické lat. *bellum*) ‚vojna', ktoré azda súvisí – pri rekonštrukcii **duenelo-m* – s lat. *bonus* (stlat. *duenos*) ‚dobrý' (t. j. z významového hľadiska asi ‚dobré, udatné ap. skutky' > ‚bojové činy; vojna'); význam ‚súboj (dvoch)' vznikol v dôsledku zblíženia s nepríbuzným lat. *duo* ‚dva' (↗ *duo*).

dueto hud. ‚skladba pre dva hudobné nástroje al. hlasy' (od 19. stor.) • Z tal. *duetto*, od tal. *due*

‚dva, dvaja, dve‘, z lat. *duo* m., s., *duae* ž. ‚id.‘ (↗ *duo*).

dúfať ↗ *úfať (sa)*

ďugať expr. ‚pichať, strkať‘ (od 19. stor.) • Azda expresívna obmena ↗ *ťukať*. Pozri aj ↗ *džugať*.

dúha[1] ‚farebný oblúk ako meteorologický úkaz‘ (od 17. stor.) • Psl. **dǫga* (**dhongh-*), pôvodne ‚čo je skrivené, zahnuté‘ > ‚oblúk‘ – od ide. **dhengh-* ‚tlačiť, kriviť; pokrývať niečo, ležať na niečom‘ (porov. stír. *dingid* ‚hnetie, tlačí‘, lit. *deñgti* ‚kryť‘, *dangùs* ‚nebo‘ a i.). Z odvodenín: ***dúhovka*** ‚okrúhla sfarbená časť oka‘, podľa lek. lat. *īris*, prevzatého z gr. *īris* (*ἶρις*) ‚dúha; jasnofarebný kruh okolo iného telesa (okolo mesiaca, sviečky, dúhovka na oku a i.)‘. – **dúha**[2] ‚ohnutá doska ako časť steny suda‘ (od 16. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *dúha[1]*, z významového hľadiska ‚čo je skrivené, ohnuté‘ > ‚ohnutá doska v stene suda‘.

duch (od 16. stor.) • Psl. **duchъ* (**dhous-o-*); súvisí s ↗ *dýchať*. V predkresťanskom období označovalo asi nehmotné bytosti (na rozdiel od duše ako nositeľa života, ↗ *duša*), po prijatí kresťanstva nadobudlo ďalšie významy (napr. *D. Svätý*, podľa cirk. lat. *Spīritus Sānctus*, to podľa gr. *Hagion Pneuma*, *Ἅγιον Πνεῦμα*). Z odvodenín: ***jednoduchý***, pôvodne asi ‚majúci jedného ducha‘ = (charakterom, obsahom ap.) jednotný, nekomplikovaný, nespôsobujúci ťažkosti ap.; ***prostoduchý*** (↗ *prostý*); ***vydriduch*** expr. ‚bezohľadne ziskuchtivý človek‘ (doslova asi ‚kto by pre zisk vydrel z človeka aj ducha, t. j. dušu‘, porov. i staršie *vydrigroš* expr. ‚id.‘) a i. Pozri aj ↗ *dusiť*. – **dúchať** (od *17. stor.) • Psl. **duchati;* azda odvodenina od psl. **duti* (↗ *duť*), podľa iného výkladu od psl. **duchъ* (↗ *duch*). Pozri aj ↗ *vzduch*. – **duchna** hovor. ‚perina‘ (od 16. stor.) • Azda už psl. **duchъna*, od **duchati* (↗ *dúchať*) – pôvodne o „nadúchanej“, objemnejšej, perím vypchatej prikrývke? Pozri aj ↗ *poduška*.

dukát ‚v minulosti zlatá minca‘ (od *16. stor.) • Z tal. *ducato* ‚zlatá al. strieborná minca‘, podľa strlat. *ducatus* ‚vojvodstvo‘ – slovo (vzťahujúce sa na benát. vojvodstvo) tvorilo súčasť nápisu na zlatej minci razenej v Benátkach od r. 1284. Strlat. *ducatus*, tal. *ducato* ‚vojvodstvo‘ je odvodené od tal. *duca* ‚vojvoda‘, čo je prevzatie zo strgr. *dux* (*δούξ*), gen. *dukos* (*δουκός*), prevzatého z lat. *dux*, gen. *ducis* ‚vodca, veliteľ‘, od lat. *dūcere* ‚viesť‘.

dula ‚bot. Cydonia‘ (od 18. stor.) • Zjednodušenie staršieho *gdula* < *kdula* (porov. i čes. *kdoule* ‚id.‘), ktorého východiskom je azda už psl. **kъdulja*, tvoriace variant ku **kъdunja* – v konečnom dôsledku ide o prevzatie z gr. *(mēla) kydōnia* mn. (*μῆλα κυδώνια*), doslova ‚kydónske jablká‘, podľa mesta Kydónia (gr. *Kydōniā*, *Κυδωνία*; dnešná Chania na Kréte), pôvodný názov však údajne súvisel s iným mestom v Malej Ázii. Pozri aj ↗ *dyňa*.

dumať kniž. ‚uvažovať, premýšľať‘ (od 18. stor.) • Psl. **dumati*. Málo jasný výraz; azda odvodenina od rovnakého koreňa ako psl. **duti* (↗ *duť*), resp. **dǫti*, **dъmǫ* (↗ *dmúť sa*) s predpokladaným významovým vývinom ‚fúkať; dýchať‘ > ‚vydychovať, vyslovovať slová‘ (k významovej súvislosti porov. fr. *ne pas souffler mot* ‚ani nedýchať, ani nemuknúť‘, doslova ‚nevydýchnuť slovo‘) > ‚hovoriť‘ > ‚slovne vyjadrovať myšlienky; premýšľať‘.

ďumbier ‚bot. Zingiber‘ (od 17. stor.) • Z maď. *gyömbér*, čo je prevzatie zo strlat. *gingiber*, ktorého východiskom je lat. *zingiberi;* ďalej pozri ↗ *zázvor*.

duna ‚pieskový presyp‘ (od 19. stor.) • Z nem. *Düne*, pôvodne z holandčiny (dnešné hol. *duin;* nejasného pôvodu).

dunčo expr. ‚(väčší chlpatý) pes‘ (od 19. stor.) • Podľa mena psa *Dunčo*, čo je obmena pôvodného *Dunaj*, totožného s názvom rieky – pomenúvanie psov podľa riek odráža starú vieru v ochrannú moc vody (ochrana psa pred besnotou, zlodejmi ap.).

dunieť (od 19. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *dudnieť* (tak dial.), čo je odvodenina od psl. **dudati* (ďalej pozri ↗ *dudlať*), **duděti*, zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *zunieť*.

duo hud. ‚dva účinkujúce hlasy al. nástroje; skladba pre ne‘ (od 20. stor.) • Z tal. *duo* ‚dvojica (umelcov ap.)‘, od staršieho tal. *duo* ‚dvaja‘, z lat. *duo* ‚id.‘. Porov. i ↗ *duálny*, ↗ *duatlon*, ↗ *duel*, ↗ *dueto*, ↗ *trio*, ↗ *túz*.

dupať (od *17. stor.) • Azda už psl. **dupati;* zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *dup!* Pozri aj ↗ *dubasiť*.

dúpä kniž. ‚brloh, pelech‘ (od 17. stor.) • Azda už psl. **dupę*, gen. **dupęte;* zdrobnenina od psl. **dupъ*, **dupa* (**dhou-p-*) ‚priehlbenina, diera‘ (porov. aj slk. dial. *dupa* ‚diera; zadok‘, od *13. stor.), ktoré súvisí s nem. dial. *Tobel* ‚roklina, úžľabina‘, angl. *to dive* ‚ponárať, potápať‘, lot. *dupes* mn. ‚výmole v brehu, kde sídlia raky‘ a i. – všetko od ide. **dheu-p-* ‚hlboký, dutý‘, čo je variant ide. **dheu-b-* ‚id.‘; ďalej pozri ↗ *dno*. Pozri aj ↗ *dúpnieť*.

dupkom, v spojení *vlasy mu stoja, vstávajú d.* ‚dohora, rovno' (fraz. expr. ‚je naľakaný'); staršie *d.* ‚nehybne, strnule, uprene' (od 18. stor.) • Pôvodne zrejme **dubkom,* od **dubok,* čo je zdrobnenina od ↗ *dub* – k predpokladanému východiskovému významu porov. i dial. *duba stavať, postaviť duba* ‚postaviť sa na hlavu' (t. j. akiste s predstavou pevne, vzpriamene stojaceho stromu ap.).

dupľa hovor. ‚ďalšia al. dvojnásobná porcia jedla', staršie ‚druhá al. dvojitá dávka dane' (od 17. stor.) • Z lat. *dupla,* od lat. *duplus* ‚dvojitý, dvojnásobný', doslova ‚zložený nadvoje' – ide o zloženinu *du-* (súvisí s lat. *duo* ‚dva') a ide. **pel-* ‚skladám'. Pozri aj ↗ *dablér,* ↗ *doublé,* ↗ *dubleta.*

duplicita ‚zdvojovanie' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *duplicitās,* od lat. *duplex,* gen. *duplicis* ‚dvojitý, dvojnásobný', doslova ‚zložený nadvoje' – výraz je zložený z *du-* (súvisí s lat. *duo* ‚dva') a ide. **plā-k-* ‚široký a plochý'. – **duplikovať** hovor. ‚dôrazne pripomínať', staršie ‚zdvojovať, zdvojnásobovať' (od 18. stor.) • Z lat. *duplicāre,* od lat. *duplex,* gen. *duplicis* ‚dvojitý'. Súčasný význam vznikol vývinom ‚zdvojovať' > ‚dvakrát hovoriť' > ‚(dôrazne) pripomínať'. Z odvodenín: ***duplikát*** (lat. *duplicātum* ‚[to] zdvojené'), podľa toho aj ↗ *unikát.*

dúpnieť ‚tŕpnuť, meravieť' (od *17. stor.) • Asi etymologicky totožné s dial. *dúpnieť* ‚práchnivieť, bútľavieť', odvodeného od dial. *dúpny* ‚dutý, bútľavý (o strome)', z psl. **dupьnъ,* od psl. **dupa* ‚diera, prehĺbenina' (ďalej pozri ↗ *dúpä*) – z významového hľadiska azda ‚(pomaly, pokojne) práchnivejúci, rozkladajúci sa' > ‚(o človeku) pomalý, nehybný ap.' > ‚meravý, stŕpnutý'? K významu porov. i dial. *hnilý* ‚zhnitý; pejor. lenivý, daromný' (t. j. ‚nedvižný').

dur ‚druh hudobnej stupnice al. tóniny' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Dur,* utvoreného na základe lat. *dūrus* ‚tvrdý'. Porov. i ↗ *mol*[1].

dural ‚zliatina hliníka a medi s ďalšími kovmi' (od 20. stor.) • Podľa ochrannej známky nem. výrobcu Dürener Metallwerke (*Duralumin*).

durdiť sa expr. ‚hnevať sa' (od 19. stor.) • Azda odvodenina od staršieho *duriť sa* ‚id.' (od 18. stor.), ktorého východiskom je psl. **duriti sę* ‚stávať sa rozrušeným, rozhnevaným ap.' (majúce asi rovnaký koreň ako ↗ *duť;* k významu porov. *oduť sa* ‚uraziť sa, nahnevať sa', *nafúkaný* expr. ‚nahnevaný, nazlostený, nadurdený'); ďalej pozri ↗ *duriť.* – **duriť** ‚hnať', expr. ‚náhliť, súriť; budiť' (od 19. stor.) • Psl. **duriti* (pôvodne asi ‚rozrušovať, vzbudzovať hnev, odpor ap.'), odvodzované od psl. **durъ* vo význame typu ‚rozbúrený, rozhnevaný' (porov. i sln. dial. *dúr* ‚bojazlivý, plachý, divý' a i.), ktoré má asi rovnaký koreň ako psl. **duti* (↗ *duť*), t. j. z významového hľadiska ‚rozviaty (vetrom)' > ‚rozbúrený' ap. Pozri aj ↗ *badúriť.*

durkať expr. ‚hrmotať, búchať; štuchať, drgať' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *durk!,* napodobňujúceho náraz, buchnutie.

ďuro expr. ‚hlúpy človek' (od 20. stor.) • Od *Ďuro,* čo je domácka podoba mena *Juraj* (porov. i dial. *jura* ‚hlupák') – k pejoratívizácii významu porov. ↗ *jašiť sa,* ↗ *kača,* dial. *dora* ‚hlupaňa' (od *Dorota, Dora*) ap.

dusík ‚plynný chemický prvok' (od 19. stor.) • Podľa čes. *dusík,* utvoreného v období národného obrodenia čiastočným prekladom nem. *Stick-stoff* ‚dusík' (od nem. *er-sticken* ‚udusiť, uhasiť [oheň]', *stickig* ‚dusivý' a *Stoff* ‚látka'): dusík nepodporuje horenie, „dusí" plamene. – **dusiť** (od 17. stor.) • Pôvodne ****dušiť*** (porov. dial. *dusno* i *dušno* ‚sparno'), z psl. **dušiti,* čo je asi staré kauzatívum k psl. **(za)dъchnǫti sę* ‚stratiť možnosť dýchania, prestať dýchať' (↗ *dochnúť*). Nepôvodné *s* mohlo vzniknúť v tvare **dušíš* > *dusíš* (disimilácia **š-š* > **s-š*); určitú úlohu tu azda zohrala i potreba odlíšenia od *dušiť* ‚zapáchať, páchnuť, smrdieť' (tak ešte dial.; odvodené od ↗ *duch* v staršom význame ‚zápach, smrad'), resp. od *dušiť sa* ‚zaverovať sa' (↗ *duša*). Z odvodenín: ***zadusiť*** (**zadušiť*), od toho ***záduch,*** a i. Pozri aj ↗ *hrdúsiť.*

duša (od 15. stor.) • Psl. **duša* (**duch-j-*), od rovnakého koreňa ako psl. **duchъ* (↗ *duch*); súvisí s ↗ *dýchať.* Použitie typu *ľudská d.* súvisí s predstavou o nositeľovi života, ktorý uniká s posledným vydýchnutím (porov. *vypustiť d-u*); odtiaľ i významy ‚človek' (*dedina má tisíc d-í*), ‚vnútorný svet človeka' (*pokoj v d-i* ap.) i ‚vnútorná časť niečoho' (*oceľová d. kábla* ap.). Z odvodenín: ***duševný*** (staršie *dušný: dušné spasenie* ap., porov. doteraz ***zádušný*** náb.: *z-á omša*); ***dušiť sa, dušovať sa*** (pôvodne ‚zaprisahávať sa slovami *na moj(u) dušu*') a i. Pozri aj ↗ *dýza.* – **dúška,** v názve ***materina d.*** ‚bot. Thymus serpillum' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *duša;* názov rastliny je asi prekladom lat. *mātris animula* (od lat. *māter,* gen. *mātris* ‚matka' a *animula,* čo je zdrobnenina od lat. *anima* ‚duch, duša, život').

Pomenovanie sa vysvetľovalo starou povesťou o matke, ktorá sa zľutovala nad svojimi deťmi hľadajúcimi ju pri jej hrobe, a preto sa jej duša vtelila do tejto rastliny; iný výklad tu vychádza z pôvodnej motivácie ‚duša maternice', t. j. ‚čo oživuje maternicu' (podľa použitia rastliny pri problémoch s menštruáciou). – **dúšok** ‚glg, hlt' (od 17. stor.), dial. i ‚dych' • Zdrobnenina od ↗ *duch* (porov. dial. *vypiť mlieko na duch* ‚na dúšok') v pôvodnom význame typu ‚dýchanie, dych' – odtiaľ ‚jedným dychom' > ‚naraz, na jeden glg, hlt'.

duť, *dujem* (od 17. stor.) • Psl. **duti;* súvisí so stind. *dhūnóti* ‚trasie sa', gr. *thȳō* (*θύω*) ‚dujem', stír. *dún* ‚hradba, pevnosť' (pôvodne asi ‚násyp'), gót. *dauns* ‚vôňa', nem. *Dunst* ‚para', lit. *dujà* ‚zrnko prachu' a i. – všetko od ide. **dheu-*, **dheu̯ə-* ‚víriť; fúkať, duť ap.'. Pozri aj ↗ *dážď*, ↗ *dmúť sa*, ↗ *duch*, ↗ *dumať*, ↗ *durdiť sa*, ↗ *dýchať*, ↗ *dym*. – **dutý** ‚vnútri vyhĺbený' (od 17. stor.) • Pôvodne príčastie od *duť* ‚fúkať' (porov. staršie *duté železo* ‚upravené dúchaním' [16. stor.] i dnešné *na-dutý* ‚nafúkaný') – z významového hľadiska ‚fúkaný' > ‚nafúknutý' > ‚vnútri prázdny, vyhĺbený, dutý'.

dúži hovor. ‚silný, mocný, statný' (od 18. stor.) • Psl. **dužь* (**dug-j-*); porovnáva sa s gr. *teuchō* (*τεύχω*) ‚zhotovujem, pripravujem, chystám', gót. *dugan* ‚hodiť sa, byť užitočný', nem. *taugen* ‚hodiť sa', *tüchtig* ‚zdatný, schopný, šikovný', lit. *daũg* ‚mnoho' a i. – všetko od ide. **dheugh-* ‚dotýkať sa, stláčať, vytláčať, bohato rozdeľovať ap.'. Z odvodenín: ***duž(n)ina***, pôvodne asi ‚silná, mäsitá ap. časť rastlinného plodu'. Iného pôvodu je ↗ *neduh*.

dva, dve (od 15. stor.) • Psl. **dъva* m., **dъvě* ž., s. Súvisí so stind. *d(u)vā́*, *d(u)váu* m., *d(u)vé* ž., s., avest. *dva* m., *duye* ž., *dvaē-ča* s., toch. A *wu* m., *we* ž., arm. *erku*, gr. *dyo* (*δύο*), alb. *dy*, lat. *duo* m., s., *duae* ž., stír. *dáu* m., *di* ž., *da* s., gót. *twai* m., *twōs* ž., *twa* s., nem. *zwei*, angl. *two*, lit. *dù* m., *dvì* ž. a i. – všetko od ide. **d(u)u̯ō(u̯)* m., **du̯ai* ž., s. ‚dva'. Tvar ***dvaja*** m. živ. má koncové *-ja* asi podľa útvarov typu *bratia* (**brat-ьja*, pôvodne kolektívum); skupinová číslovka ***dvoje*** je z psl. **dъvoje* (ide. **du̯oi-*), čo je pôvodný tvar neutra od psl. **dъvojь* ‚dvojaký, dvoch druhov' (od toho aj ***dvoj-aký***, ***dvojitý***, ***zdvojiť***, ***dvojča***, ***dvojica***, ***dvojník*** ap.); porov. i *dvanásť* (↗ *-násť*), *dvadsať* (↗ *-dsať*). Pozri aj ↗ *dvíhať*.

dvere (od 16. stor.) • Z hľadiska pôvodu tvar mn. č. od nezachovaného **dver* (porov. napr. rus. *dver'* ž. *(дверь)* ‚dvere' a i.), z psl. **dvьrь* (**dhu̯r̥-*), príbuzného so stind. *dvā́r-* ‚dvere', avest. *dvarəm* akuz. sg. ‚brána', arm. *durn*, gr. *thyrā* (*θύρα*), alb. *derë*, lat. *forēs* mn., stír. *dorus*, gót. *daúr*, nem. *Tor* ‚vráta, brána', gót. *daúrō*, nem. *Tür* ‚dvere', angl. *door*, lit. *dùrys* mn. ‚dvere' a i. – všetko od ide. **dhu̯ĕr-*, **dhu̯ŏr-*, **dhur-*, **dhu̯r̥-* ‚dvere', čo je azda odvodenina od slovesa zachovaného v lit. *dvérti* ‚rozširovať sa, rozbiehať sa'. Ďalej súvisí s ↗ *dvor* (dvere = ‚čo slúži na zatváranie', dvor = ‚čo sa zatvára, čo je uzavreté').

dvíhať (od 16. stor.) • Psl. **dvigati*, bez jednoznačného výkladu. Azda ide o odvodeninu od predpokladaného psl. **d(ъ)vigъ* ‚rozdvojená, rozvetvená haluz', súvisiaceho s psl. **dъva* (↗ *dva;* porov. i nem. *zwei* ‚dva': *Zweig* ‚vetva'); v psl. **dvigati* mal nastať významový vývin ‚haluz, rázsocha' > ‚dvíhať (pomocou nej)', porov. i ↗ *posošiť sa*. Iné výklady zbližujú psl. **dvigati* so stangl. *twiććian*, angl. *to twitch* ‚trhnúť, šklbnúť' a i. (t. j. pôvodným významom **dvigati* mohlo byť ‚dvíhať prudkým pohybom'), resp. vychádzajú z obmeny (s nejasným novším **d-*) pôvodného **vigati* (od ide. **u̯ei-g-* ‚krútiť, pliesť', ↗ *viť*), azda s posunom ‚krútiť, obracať' > ‚prevracať, dvíhať'. Z odvodenín: staršie *dvižný* ‚ktorý možno zdvihnúť' (*d. most*), k tomu protikladné ***nedvižný*** ‚nečinný; ťarbavý' (zrejme s posunom ‚ktorý nemožno zdvihnúť, ktorý sa nedvíha' > ‚nepohyblivý, neaktívny ap'.); ***dvihnúť***, ***zdvihnúť***, od toho ***zdvih***, a i.

dvojaký, dvojča, dvoje, dvojica, dvojitý, dvojník ↗ *dva*

dvor (od *12. stor.) • Psl. **dvorъ* (**dhu̯or-o-*); porovnávané s lat. *forum* ‚dvor, nádvorie, námestie, trhovisko' – ide o odvodeninu od ide. **dhu̯ĕr-;* ďalej pozri ↗ *dvere*. Pôvodný význam slova bol asi ‚ohradený priestor usadlosti uzavretý bránou', z toho ‚usadlosť' > ‚(veľké) hospodárstvo' (*panský d.*) i ‚sídlo panovníka, resp. inštitúcie' (*kráľovský d.*, od toho ***dvoran***) > ‚príslušná inštitúcia' (*súdny d.*). – **dvoriť** *niekomu* ‚uchádzať sa o náklonnosť ženy' (od 19. stor.) • Od ↗ *dvor;* preklad podľa nem. *jemandem den Hof* (staršie: *die Cour*) *machen*, resp. priamo podľa fr. *faire la cour á quelqu'un*, doslova ‚robiť niekomu dvor' – spojenie sa pôvodne vzťahovalo na príslušníkov panovníckeho, šľachtického ap. dvora, ktorí sa úctivým správaním usilovali o priazeň svojho pána. Z odvodenín: ***zdvorilý*** (so zachovaním

pôvodného významu dvorskej etikety ap.). Pozri aj ↗ *kurizovať*.

dyha ‚tenká doštička používaná na obkladanie nábytku' (od 20. stor.) • Nejasné; vysvetľovalo sa ako možné prevzatie z nem. *Dauge* (strhnem. *dūge*), pôvodne ‚sudová dúha'.

dýchať (od 17. stor.) • Psl. **dychati* (**dhū-s-*), odvodenina od ide. **dheu̯-* ‚víriť; viať, fúkať'; ďalej pozri ↗ *duť*. Z odvodenín: ***dych*** (už psl. **dychъ*), ***dychtiť*** ‚silno túžiť' (pôvodne *dychtieť*, *dychtím* atď.; z významového hľadiska asi ‚dýchať [ťažko, od námahy]' > ‚usilovať sa niečo získať, túžiť po niečom'); ***nadýchnuť sa***, ***oddýchnuť si***, ***vzdychnúť***, od toho ***nádych***, ***oddych***, ***vzdych***, ap. Pozri aj ↗ *dochnúť*, ↗ *duch*, ↗ *duša*.

dýka ‚krátka bodná zbraň' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *dýka* < stčes. *déka*) zo strhnem. *degen* (nem. *Degen*), ktorého východiskom je asi staršie fr. *degue* (dnešné fr. *dague*) ‚dýka', nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z ľud. lat. **daca*, vzniknutého na základe spojenia *(spatha) Dāca* ‚dácky meč'; podľa iného výkladu ide o reflex lat. **dē-acua* ‚(o zbrani) veľmi ostrá', od ↗ *de-* a lat. *acuere* ‚ostriť, brúsiť'.

dym (od 17. stor.) • Psl. **dymъ* (**dhūm-o-*); súvisí so stind. *dhūmáḥ* ‚dym', gr. *thȳmiaō* (θυμιάω) ‚dymím; spaľujem až na dym', lat. *fūmus*, sthnem. *toum*, lit. *dūmai* mn. ‚dym' a i. – všetko od ide. **dheu̯-m-*, to od ide. **dheu-*, **dheu̯ə-* ‚víriť; fúkať, duť ap.'; ďalej pozri ↗ *duť*. Z odvodenín: ***dymiť*** a i.

dyňa ‚bot. Citrullus lanatus', staršie i ‚melón; tekvica' (od 17. stor.) • Asi zjednodušenie pôvodného **gdyňa* < **kdyňa*, ktorého východiskom je azda už psl. **kъdynja* ako variant psl. **kъdunja;* ďalej pozri ↗ *dula*.

dynamický ‚prejavujúci silu, zmenu, pohyb' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov prevzaté z gr. *dynamikos* (δυναμικός) ‚silný, mocný, účinný', od gr. *dynamis* (δύναμις) ‚sila, moc', od gr. *dynamai* (δύναμαι) ‚mám moc, silu, môžem'. – **dynamit** ‚druh výbušniny' • Názov (švéd. *dynamit*) utvoril v r. 1867 vynálezca tejto látky švéd. chemik A. Nobel na základe gr. *dynamis* ‚sila'. – **dynamo** ‚prístroj na výrobu jednosmerného prúdu' • Podľa nem. *Dynamo-Maschine* a *dynamoelektrische Maschine*, ktoré utvoril (takisto v r. 1867) nem. vynálezca W. von Siemens na základe gr. *dynamis* ‚sila' a nem. *Maschine* ‚stroj'. – **dynastia** ‚panovnícky rod' (od 20. stor.) • Z lat. *dynastīa*, čo je prevzatie z gr. *dynasteiā* (δυναστεία) ‚moc, vláda', od gr. *dynastēs* (δυνάστης) ‚mocipán, vládca', od gr. *dynamai* ‚mám moc'.

dys- ‚zoslabený, chybný, porušený ap.' (*dysfunkcia* ap.) • Z gr. *dys-* (δυσ-), ktorého východiskom je ide. **dus-* ‚zlý'; porov. i ↗ *dážď*.

dystrofia lek. ‚porucha vo výžive niektorých orgánov' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *dys-* a gr. *trofē* (τροφή) ‚výživa'; ďalej pozri ↗ *atrofia*.

dýza ‚zariadenie regulujúce prítok kvapaliny (plynu)' (od 20. stor.) • Z nem. *Düse* (pôvodne o trubici privádzajúcej vzduch do taviacej pece), nejasného pôvodu – azda súvisí so sthnem. *duz* ‚zvuk, hluk'; iný výklad tu uvažuje o prevzatí z čes. *duše* (↗ *duša*).

dyzentéria lek. ‚infekčná črevná choroba' (od 18. stor.) • Z lat. *dysenteria*, čo je prevzatie z gr. *dysenteriā* (δυσεντερία), od ↗ *dys-* a gr. *enteron* (ἔντερον) ‚črevo'.

DZ

dzekať ‚vyslovovať *dz* namiesto *ď*' (v niektorých nárečiach, napr. *dzedzina* ‚dedina') (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

DŽ

džavotať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *džav*'.

džbán (od 14. stor.) • Pôvodne **čbán*, z psl. **čьbanъ*, od koreňa **čьb-* (**kĭb-*); ďalej pozri ↗ *džber*. – **džber** (od 16. stor.) • Z pôvodného **čber*, ktorého východiskom je psl. **čьbьrъ*, súvisiace s lit. *kibìras* ‚vedro' a lot. *ciba* ‚drevená nádoba' – ide asi o odvodeniny od slovesa zachovaného v lit. *kìbti* ‚zachytiť (sa)'; pôvodným významom psl. **čьbьrъ* mohlo byť ‚nádoba, ktorá sa dá zachytiť, zavesiť', odtiaľ aj ‚nádoba s uchom' > ‚džbán'.

džem ‚hustá ovocná zavarenina' (od 20. stor.) • Z angl. *jam*, od slovesa *to jam* ‚stláčať, roztláčať', azda zvukomalebného pôvodu.

džentlmen ‚čestný, ušľachtilý muž so vzorným správaním', pôv. pís. *gentleman* (od 19. stor.) • Z angl. *gentleman*, čo je zloženina angl. *gentle* ‚šľachetný' (prevzatie z fr. *gentil*, ktorého východiskom je lat. *gentīlis* ‚patriaci k tomu istému rodu', od lat. *gēns*, gen. *gentis* ‚rod') a *man* ‚muž, človek' (germ.). Výraz vznikol prekladom

stfr. *gentil ome* (fr. *gentilhomme*) ‚šľachtic', od stfr. *ome* (fr. *homme*) ‚človek, muž', z lat. *homō* ‚id.'.

džersej ‚pletená vlnená látka', pôv. pís. *jersey* (od 20. stor.) • Z angl. *jersey*, podľa spojení typu *jersey pullover* ‚džersejový pulóver' – pôvodne ‚pulóver z ostrova Jersey', podľa ostrova v Lamanšskom prielive.

džez ‚žáner modernej hudby' (od 20. stor.) • Z amer. angl. *jazz;* nejasného pôvodu. Výraz môže odrážať kreolskú výslovnosť angl. *to chase*, resp. fr. *chasser* ‚hnať, poľovať' (podľa rytmu džezových skladieb?); iný výklad vychádza zo slangového *jazz* ‚sexuálne vzrušujúci' (t. j. *jazz music* ako ‚vzrušujúca hudba'), keďže džez sa v 1. pol. 20. stor. údajne hrával aj v nočných podnikoch ap.

džgať expr. ‚pchať, napchávať' (od *19. stor.) • Expresívneho pôvodu.

džihád ‚vojna vedená moslimami za rozšírenie al. obranu islamu' (od 20. stor.) • Z arab. *ǧihād* ‚zápas, boj; vojna (proti neveriacim)', od arab. *ǧahada* ‚usilovať sa o niečo, zápasiť, bojovať'. Pozri aj ↗ *mudžahíd.*

džin[1] ‚alkoholický nápoj', pôv. pís. *gin* (od 20. stor.) • Z angl. *gin*, čo je skrátenie staršieho angl. *geneva* ‚pálenka z obilia a sladu s prídavkom borovičky', prevzatého z hol. *genever*, *jenever* – východiskom výrazu je stfr. *genevre* (fr. *genièvre*) ‚borievka; borovička', z ľud. lat. **ieniperus*, čo je novšia obmena lat. *iūniperus* ‚borievka'. – **džin**[2] ‚nadprirodzená bytosť, duch (v islame)' (od 20. stor.) • Z arab. *ǧinn* ‚duchovia' (kolektívum), od slovesa *ǧanna* ‚zakrývať, zahaľovať (aj o tme); uvádzať do šialenstva, spôsobovať posadnutosť'.

džínsy ‚športové nohavice z pevnej látky' (od 20. stor.) • Z angl. *jeans* mn., od angl. *jean* ‚druh bavlnenej látky', čo je skrátenie pôvodného spojenia *ie(a)ne fustian* ‚janovská tkanina' – podľa prístavného mesta Janov (tal. *Genova*, stangl. *Jene*), cez ktoré sa v stredoveku dovážala do Európy značná časť bavlny.

džíp ‚terénne osobné vozidlo' (od 20. stor.) • Z angl. *jeep* – výraz vznikol hláskovaním skratky *GP* [dží-pí] za angl. *General Purpose* ‚(vozidlo určené na) všeobecné účely'.

džiu-džicu ‚japonský spôsob sebaobrany bez zbrane', pôv. pís. *jiu-jitsu* (od 20. stor.) • Z angl. *jiu-jitsu*, *ju-jitsu*, čo je prevzatie z jap. *džúdžucu*, doslova ‚umenie obrany bez zbrane' – výraz je zložený z jap. *džú* ‚mäkký, nežný; neozbrojený' (prevzatie z čín. *žou* ‚mäkký'; pozri aj ↗ *džudo*) a *džucu* ‚vedomosť, znalosť, umenie (obrany)'.

džob hovor. expr. ‚(výhodná) práca' (od 20. stor.) • Z angl. *job*, podľa spojenia *job of work*, doslova ‚kus práce' (o príležitostnej práci) – od angl. *job* ‚kus', nejasného pôvodu.

džoging šport. ‚kondičný, rekreačný beh', pôv. pís. *jogging* (od 20. stor.) • Z angl. *jogging*, od slovesa *to jog* ‚utekať', nejasného pôvodu.

džokej ‚profesionálny jazdec na koni' (od 20. stor.) • Z angl. *jockey*, podľa muž. mena *Jockey*, čo je zdrobnenina od *Jock*, ktoré je nárečovou formou (sev. Anglicko, Škótsko) angl. mena *Jack* ‚Jakub'. Výraz pôvodne označoval pomocníka na statku, z toho ‚paholok starajúci sa o kone' > ‚jazdec'. ***Diskdžokej*** je z angl. *disc-jockey*, pôvodne ‚rozhlasový hlásateľ uvádzajúci hudbu z gramoplatní', od angl. *disc*, *disk* ‚(gramofónová) platňa', prevzatého z lat. *discus* (↗ *disk*).

džudo ‚športové zápasenie vybudované na džiu-džicu', pôv. pís. *judo* (od 20. stor.) • Prevzaté (prostredníctvom angl. *judo*) z jap. *džúdó*, doslova ‚nežný spôsob' (t. j. ako bez zbrane premôcť protivníka) – výraz je zložený z jap. *džú* ‚mäkký, nežný; neozbrojený' (prevzatie z čín. *žou* ‚mäkký'; pozri aj ↗ *džiu-džicu*) a *dó* ‚cesta, spôsob' (prevzatie z čín. *tao* ‚id.').

džugať expr. ‚štuchať, strkať, drgať' (od 18. stor.) • Azda expresívna obmena ↗ *ďugať* (dial. aj ‚štuchať ap.').

džungľa ‚hustý tropický les' (od 20. stor.) • Pôvodom z ind. jazykov; porov. stind. *jaṅgalaḥ* ‚neobývaná, neúrodná krajina chudobná na vodu' (od stind. *jāṅgalaḥ* ‚suchý, skromne porastený, nie však neúrodný'), odtiaľ význam ‚územie s divým porastom, džungľa ap.'. Rozšírilo sa prostredníctvom angl. *jungle.*

džús ‚hustejšia ovocná al. zeleninová šťava' (od 20. stor.) • Z angl. *juice*, čo je prevzatie zo stfr. *jus* (fr. *jus*) ‚šťava', ktorého východiskom je lat. *iūs* ‚polievka, omáčka'.

E, É

eben ‚čierne drevo niektorých tropických stromov' (od 18. stor.) • Z lat. *ebenum*, od lat. *ebenus* ‚ebenový strom', čo je prevzatie z gr. *ebenos* (ἔβενος), ktorého východiskom je egypt. *hbnj*, asi núbijského pôvodu. – **ebonit** ‚čierny vulkanizovaný kaučuk' (od 20. stor.) • Z angl. *ebonite*, od angl. *ebony* ‚eben, ebenové drevo;

jeho farba', ktorého východiskom je lat. *ebeninus*, prevzaté z gr. *ebeninos* (ἐβένινος) ,ebenový', čo je odvodenina od gr. *ebenos*.

ecu [eku i ekü] ,(pred zavedením eura) menová jednotka členských štátov Európskej únie' • Podľa skratky *ECU* za angl. *European Currency Unit* ,európska menová jednotka' (zavedená v r. 1979 vo vtedajšom Európskom hospodárskom spoločenstve).

eden kniž. ,raj' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Eden*, ktorého východiskom je hebr. bibl. *(gan) 'ēden*.

edícia ,vydanie literárneho diela' (od 18. stor.) • Z lat. *ēditiō*, doslova ,vyd(áv)anie', od lat. *ēdere, ēditum* ,vydávať, vydať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *dare* ,dať'. Pozri aj ↗ *editor*.

edikt hist. ,úradný výnos', staršie aj *ediktum* (od 17. stor.) • Z lat. *ēdictum* ,(to) nariadené ap.', od lat. *ēdīcere, ēdictum* ,verejne oznámiť, vyhlásiť, nariadiť', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *dīcere* ,hovoriť, vyhlasovať'.

editor ,vydavateľ' (od 20. stor.) • Z lat. *ēditor*, od lat. *ēdere, ēditum* ,vyd(áv)ať'; ďalej pozri ↗ *edícia*. Neživotné *e.* inform. ,program na vytvorenie, spracovanie a upravenie textu' je podľa angl. *editor* (z lat.), pôvodne ,program umožňujúci úpravu programov al. údajov, resp. textov uložených v počítači' (doložené od r. 1959).

edukácia ,výchova a vzdelávanie v zodpovedajúcich ustanovizniach' (od 18. stor.) • Z lat. *ēducātiō* ,výchova', od lat. *ēducāre, ēducātum* ,vychovávať', čo je intenzívum od lat. *ēdūcere* ,vyviesť; porodiť; vychovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *dūcere* ,viesť'.

efekt ,výsledok, účinok' (od 17. stor.) • Z lat. *effectus*, od lat. *efficere, effectum* ,spôsobiť, vykonať, vytvoriť, urobiť', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *facere* ,robiť, konať'. Porov. aj ↗ *koeficient*.

efemérny kniž. ,krátko trvajúci' (od 19. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom záp. jazykov (fr. *éphémère* a i.) – z gr. *efēmeros* (ἐφήμερος) ,trvajúci jeden deň', od ↗ *epi-* a gr. *hēmerā* (ἡμέρα) ,deň'.

egalizovať ,vyrovnať' (od 20. stor.) • Z fr. *égaliser*, od fr. *égal* ,rovný, rovnaký', ktorého východiskom je lat. *aequālis* ,id.', odvodenina od lat. *aequus* ,priamy, rovný; rovnako veľký'.

egocentrizmus ,zameranie na vlastnú osobu' (od 20. stor.) • Z fr. *égocentrisme*, čo je odvodenina od staršieho *égocentrique* (> slk. ***egocentrický***), utvoreného na základe lat. *egō* ,ja' a fr. *centre*, z lat. *centrum* (↗ *centrum*). – **egoizmus** ,sebectvo' (od 19. stor.) • Z fr. *égoïsme* (pôvodne – v 18. stor. – o pisateľoch píšucich o sebe v 1. osobe), ktoré bolo utvorené na základe lat. *egō* ,ja'.

egreš ,bot. Grossularia' (od 17. stor.) • Z maď. *egres*, čo je prevzatie zo stal. *agrest* ,nezrelé, kyslé hrozno', ktorého východiskom je lat. *agrestis* ,poľný, v poli rastúci, planý', od lat. *ager* ,pole'. V maď. slove nastala asimilácia *a-e-* > *e-e-* (vplyv tzv. vokalickej harmónie) a zánik koncového *-t*, ktoré sa pociťovalo ako zakončenie akuz. sg.; porov. i ↗ *palcát*.

eh, ech cit. (od 18. stor.), **ehe** cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

echo ,ozvena, ohlas' (od 18. stor.) • Z lat. *ēchō*, čo je prevzatie z gr. *ēchō* (ἠχώ): v gr. mytológii išlo o meno lesnej víly – personifikovaný obraz ozveny; od gr. *ēchē* (ἠχή) ,zvuk'. Pozri aj ↗ *ozvena*.

eidam [ej- i aj-] hovor. ,druh polotvrdého syra' (od 20. stor.) • Podľa mesta *Edam* [ej-] v Holandsku, známeho jeho výrobou; forma *eidam* je zrejme podľa rak. nem. *E(i)damer (Käse)* ,edamský syr'.

ej cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné. Pozri aj ↗ *hej*.

eklatantný kniž. ,zjavný, presvedčivý' (od 19. stor.) • Z fr. *éclatant*, čo je príč. prít. činné od fr. *éclater* ,prasknúť, vybuchnúť; skvieť sa, žiariť', germ. pôvodu.

eklektický ,spájajúci prvky z rôznych názorov či smerov' (od 19. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom záp. jazykov (nem. *eklektisch*, fr. *éclectique* a i.) – z gr. *eklektikos* (ἐκλεκτικός) ,schopný vyberať; vyberajúci', od gr. *eklegō* (ἐκλέγω) ,vyberám', zloženého z gr. *ek* (ἐκ) ,z' a *legō* (λέγω) ,zbieram'.

ekliptika astron. ,zdanlivá dráha Slnka za rok' (od 18. stor.) • Z lat. *(līnea) eclīptica*, doslova ,línia zatmenia'; od lat. *eclīpticus* ,súvisiaci so zatmením', čo je prevzatie z gr. *ekleiptikos* (ἐκλειπτικός) ,id.', odvodeného od gr. *ekleipsis* (ἔκλειψις) ,vynechanie; (o Slnku) zatmenie', od gr. *ekleipō* (ἐκλείπω) ,vynechávam; (o Slnku) stmievam sa', zloženého z gr. *ek* (ἐκ) ,z' a *leipō* (λείπω) ,zanechávam'. Pomenovanie súvisí s tým, že zatmenia Slnka a Mesiaca nastávajú iba vtedy, keď je Mesiac v blízkosti bodov, v ktorých jeho dráha pretína ekliptiku.

ekológia ,odbor zaoberajúci sa životným prostredím ap.' • Názov (nem. *Ökologie*) zaviedol v 60. rokoch 19. stor. nem. biológ E. Haeckel; ide o zloženinu na základe gr. *oikos* (οἶκος) ,dom, domov, domácnosť, hospodárstvo' a nem.

-logie (↗ *-lógia*). – **ekonómia** ‚veda o zákonitostiach spoločenskej výroby' (od 18. stor.) • Z lat. *oeconomia* ‚spravovanie, hospodárenie', čo je prevzatie z gr. *oikonomiā* (*οἰκονομία*), od gr. *oikonomos* (*οἰκονόμος*) ‚správca domu, hospodár', od gr. *oikos* ‚dom' a *nemō* (*νέμω*) ‚rozdeľujem, prideľujem; spravujem'. Z odvodenín: ***ekonomický***, podľa gr. *oikonomikos* (*οἰκονομικός*) ‚súvisiaci so spravovaním domácnosti; sporivý, úsporný'; k tomu ***ekonomika.***

ekrazit ‚druh silnej trhaviny' (od 19. stor.) • Utvorené na základe fr. *écraser* ‚rozdrviť, zničiť', prevzatého zo strangl. *crasen* ‚rozbiť na kúsky' (odtiaľ dnešné angl. *to craze* ‚trieskať; trhať sa').

ekumenický ‚celosvetový (v otázke cirkví)' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *oecūmenicus* ‚vzťahujúci sa na celú (obývanú) zem, všeobecný', čo je prevzatie z gr. *oikūmenikos* (*οἰκουμενικός*) ‚vzťahujúci sa na obývanú zem, na celý svet', od gr. *oikūmenē (gē)* (*οἰκουμένη γῆ*) ‚obývaná zem'. Gr. *oikūmenos* (*οἰκουμένος*) ‚obývaný' je príčastie od gr. *oikeō* (*οἰκέω*) ‚bývam niekde, obývam niečo', od gr. *oikos* (*οἶκος*) ‚dom'.

ekvilibristika ‚artistické umenie v udržiavaní rovnováhy' (od 19. stor.) • Od fr. *équilibriste* ‚akrobat', čo je odvodenina od fr. *équilibre* ‚rovnováha', prevzatého z lat. *aequilībrium* ‚id.', zloženého z lat. *aequus* ‚rovný, rovnaký' a *lībra* ‚váha' (↗ *libra*).

ekvipáž ‚prepychový koč so záprahom' (od 19. stor.) • Z fr. *équipage*, od fr. *équiper* ‚vybaviť, vystrojiť, zariadiť niečím' (germ. pôvodu) – význam fr. výrazu vznikol vývinom ‚vybavenie, výstroj' > ‚luxusnejší koč so záprahom a služobníctvom'.

ekvivalent ‚čo má rovnakú hodnotu' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Äquivalent*, fr. *équivalent*) z lat. *aequivalēns*, gen. *aequivalentis*, čo je príč. prít. od lat. *aequivalēre* ‚byť rovnaký', zloženého z *aequus* ‚rovnaký a *valēre* ‚byť silný, mať silu, moc, platnosť'.

ekzém [-gz-] lek. ‚lišaj' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *eczema*, čo je prevzatie z gr. *ekzema* (*ἔκζεμα*) ‚vyrážka na koži', od gr. *ekzeō* (*ἐκζέω*) ‚vykypieť, prekypieť; (o chorobe) prepuknúť', zloženého z gr. *ek* (*ἐκ*) ‚z' a *zeō* (*ζέω*) ‚varím, kypím, vriem'.

elaborát ‚písomné spracovanie témy' (od 19. stor.) • Z lat. *ēlabōrātum* ‚(to) vypracované', od lat. *ēlabōrāre*, *ēlabōrātum* ‚vypracovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *labōrāre* ‚pracovať'; ďalej pozri ↗ *laborant*. Porov. i ↗ *referát*.

elán ‚nadšenie, oduševnenie' (od 20. stor.) • Z fr. *élan* ‚rozbeh; nadšenie', od fr. *s'élancer* ‚vrhnúť sa, rozbehnúť sa', čo je odvodenina od fr. *lancer* ‚hádzať, vrhať', z lat. *lanceāre* ‚vrhať kopiju', od lat. *lancea* ‚kopija' (kelt. pôvodu?). ***Životný e.*** vzniklo prekladom fr. *élan vital* (u fr. filozofa H. Bergsona, 1859 – 1941).

elastický ‚pružný, ohybný' (od 19. stor.) • Z lat. *elasticus*, utvoreného v novoveku na základe gr. *elastos* (*ἐλαστός*) ‚ťažný (o kove)', od gr. *elaunō* (*ἐλαύνω*) ‚ženiem'.

eldorádo kniž., expr. ‚raj' (od 19. stor.) • Zo špan. *El Dorado* (už v 16. stor. vo vzťahu k akejsi bájoslovnej krajine v Juž. Amerike), zo spojenia *el país dorado*, doslova ‚pozlátená krajina'. Špan. *el* je určitý člen (z lat. *ille* ‚onen'), *dorado* je príčastie od špan. *dorar* ‚pozlátiť', z ľud. lat. *dēaureāre* ‚id.', utvoreného na základe ↗ *de-* a lat. *aurum* ‚zlato'.

elegán hovor. ‚švihák' (od 19. stor.) • Z fr. *élégant*, čo je substantivizované adj. *élégant*, prevzaté z lat. *ēlegāns*, gen. *ēlegantis* ‚vyberajúci, majúci vkus, vkusný' (> slk. ***elegantný***, od 19. stor.) – ide o príčastie od lat. **ēlegāre*, utvoreného na základe lat. *ēligere* ‚vyberať', od ↗ *ex-¹* a lat. *legere* ‚zbierať'.

elégia ‚umelecké dielo smutného rázu, žalospev' (od 19. stor.) • Z lat. *elegīa*, čo je prevzatie z gr. *elegeia* mn. (*ἐλέγεια*) – z hľadiska pôvodu ide o tvar mn. č. od gr. *elegeion* (*ἐλέγειον*) ‚spojenie 2 veršov, v ktorom sa strieda daktylský hexameter s pentametrom', odvodeného od gr. *elegos* (*ἔλεγος*) ‚pieseň, melódia', ktoré pochádza asi z jazykov Malej Ázie. Gr. slovo pôvodne označovalo diela s príslušným rytmickým pôdorysom (bez ohľadu na ich obsah), žalospevný charakter elégie nadobudli až v rím. poézii.

elektrický (od 19. stor.) • Z lat. *ēlectricus*, doslova ‚súvisiaci s jantárom' – od lat. *ēlectrum* ‚jantár', čo je prevzatie z gr. *ēlektron* (*ἤλεκτρον*) ‚id.'. Slovo prvýkrát použil v r. 1600 angl. prírodovedec W. Gilbert na označenie schopnosti priťahovať ľahké telesá (vlastnej jantáru), t. j. vo vzťahu k statickej elektrine. Z odvodenín: ***elektrina; elektrifikovať*** ‚zavádzať, zaviesť elektrinu' (↗ *-fikovať*). – **elektróda** ‚druh elektrického vodiča' • Slovo (angl. *electrode*) utvoril v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday na základe angl. *electric* ‚elektrický'; koncové *-ode* je podľa angl. *anode* (↗ *anóda*). – **elektrón** fyz.

‚elementárna častica so záporným nábojom' • Slovo (angl. *electron*) utvoril v r. 1891 ír. fyzik G. J. Stoney na základe angl. *electric* ‚elektrický'; koncové *-on* je asi podľa angl. *ion* (↗ *ión*). Pôvodne išlo o označenie veľkosti elektrického náboja; neskôr prenesené na časticu, ktorá ho nesie. – **elektronika** • Podľa angl. *electronics* mn., od angl. *electronic* ‚elektronický' – názov zaviedol v r. 1902 angl. fyzik J. A. Fleming na základe angl. *electron* (↗ *elektrón*).

element ‚prvok, zložka', staršie *elementum* (od 17. stor.) • Z lat. *elementum* ‚pralátka, základná látka, prvok'; etymologicky nejasné. – **elementárny** ‚základný, začiatočný' (od 19. stor.) • Z lat. *elementārius*, doslova ‚súvisiaci so základmi', od lat. *elementa* mn. ‚počiatky, základy; počiatky náuk, základné pojmy', od lat. *elementum* ‚pralátka, základná látka'.

elevátor tech. ‚dopravník so šikmou plochou' (od 20. stor.) • Z angl. *elevator* – slovo bolo utvorené na základe lat. *ēlevāre* ‚zdvihnúť', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *levāre* ‚robiť ľahkým; nadľahčovať; dvíhať', od lat. *levis* ‚ľahký'. Pozri aj ↗ *eskalátor*.

eliminovať kniž. ‚vylúčiť' (od 20. stor.) • Z lat. *ēlīmināre* ‚vyhnať z domu', od ↗ *ex-*[1] a lat. *līmen*, gen. *līminis* ‚prah; vchod, dvere; príbytok, dom'.

elipsa ‚druh kužeľosečky', lingv. ‚vypustenie výrazu' (od 19. stor.) • Z lat. *ellīpsis*, čo je prevzatie z gr. *elleipsis* (ἔλλειψις), doslova ‚vynechanie, nedostatok', od gr. *elleipō* (ἐλλείπω) ‚vynechávam; zostávam mimo, pociťujem nedostatok', zloženého z gr. *ex-* (ἐξ) ‚z' a *leipō* (λείπω) ‚zanechávam; chýbam'. Už v antike slovo nadobudlo aj význam ‚vynechanie slova'; v geometrii začalo označovať kužeľosečku s „nedostatočným" zaokrúhlením. Z odvodenín: *eliptický* (gr. *elleiptikos*, ἐλλειπτικός).

elita ‚najlepší, vybratí jednotlivci, skupiny' (od 19. stor.) • Z fr. *élite*, doslova ‚čo je vybrané, výber', od fr. *élit* ‚vyberaný, vybraný' – ide o príčastie od fr. *élire* ‚vybrať', z ľud. lat. *exlegere* (novšia forma za lat. *ēligere*) ‚vybrať, zvoliť', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *legere* ‚zbierať'.

elixír ‚zázračný liečivý nápoj' (od 17. stor.) • Zo strlat. *elixir* ‚liečivý, magický nápoj', čo je prevzatie z arab. *al-iksīr*, od určitého člena *al-* a arab. *iksīr*, z gr. *xērion* (ξηρίον) ‚vysušujúci zásyp na rany', od gr. *xēros* (ξηρός) ‚suchý'.

elpéčko hovor. ‚dlhohrajúca platňa' (od 20. stor.) • Podľa angl. *LP*, čo je skratka za *long play*, pôvodne v spojení *long play disc (record)* ‚dlhohrajúca platňa (záznam)'; od angl. *long* ‚dlhý' a *play* ‚hra'.

email[1] ‚vrchná lesklá náterová farba' (od 19. stor.) • Z fr. *émail* (stfr. *esmal, esmail*), čo je prevzatie z germ. jazykov – východiskový výraz súvisí s nem. *Schmelz* ‚smalt'; ďalej pozri ↗ *smalt*. – **e-mail, email**[2] [imejl] inform. ‚elektronická pošta' (od 20. stor.) • Z angl. *e-mail*, čo je skrátenie angl. *electronic mail* ‚elektronická pošta'; ďalej pozri ↗ *elektronika*, ↗ *mail*.

emancipovať sa ‚vymaniť sa spod vplyvu, závislosti' (od 19. stor.) • Z lat. *ēmancipāre* ‚prepustiť zo svojej moci; vyhlásiť za slobodného, svojprávneho' – ide o výraz zložený z ↗ *ex-*[1] a lat. *mancipāre* ‚urobiť vlastníkom, odovzdať do vlastníctva, prenechať', od lat. *manceps* ‚kupec štátneho majetku', čo je zloženina lat. *manus* ‚ruka' a *capere* ‚brať, chytať'.

embargo ‚zákaz obchodovania s niektorými štátmi' (od 20. stor.) • Zo špan. *embargo*, od slovesa *embargar* ‚zabaviť, zadržať; prerušiť; uvaliť (trest)', ktorého východiskom je ľud. lat. **imbarricāre* ‚zatarasiť závorami ap.', utvorené na základe ↗ *in-*[2] a gal.-román. **barra* ‚žrď, brvno' (pozri aj ↗ *bar*[1]).

emblém ‚znak, symbol' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Emblem* s., fr. *emblème* m.) z lat. *emblēma* s., čo je prevzatie z gr. *emblēma* (ἔμβλημα) ‚niečo vložené', od gr. *emballō* (ἐμβάλλω) ‚vhadzujem, vkladám', zloženého z ↗ *en-* a gr. *ballō* (βάλλω) ‚vrhám, hádžem' – slovo najskôr označovalo asi ozdoby „vkladané" na plochy, odtiaľ význam ‚ozdobný motív' > ‚znak, symbol (niečoho)'. – **embólia** ‚náhle zapchatie cievy' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lek. lat. *embolus* ‚krvná zrazenina', čo je prevzatie z gr. *embolos* (ἔμβολος) ‚čo sa vkladá, vsúva (napr. klin, závora ap.)', od gr. *emballō* ‚vkladám'.

embryo ‚zárodok' (od 19. stor.) • Z lek. lat. *embryo*, čo je prevzatie z gr. *embryon* (ἔμβρυον) ‚nenarodený plod', od ↗ *en-* a gr. *bryō* (βρύω) ‚pučím, klíčim, vyrastám'.

ementál hovor. ‚druh tvrdého syra' (od 20. stor.) • Skrátenie spojenia *ementálsky syr*, podľa oblasti *Emmental* vo Švajčiarsku, doslova ‚údolie (nem. *Tal*) rieky Emme'.

emfáza odb. ‚citový dôraz v reči' (od 19. stor.) • Z lat. *emphasis*, čo je prevzatie z gr. *emfasis* (ἔμφασις) ‚zobrazenie; vonkajší vzhľad, dojem; zmysel, význam', od gr. *emfainō* (ἐμφαίνω) ‚robím viditeľným; ukazujem', zloženého z ↗ *en-* a gr. *fainō* (φαίνω) ‚svietim; som viditeľný'.

emigrovať ‚odísť žiť, vysťahovať sa do cudziny' (od 19. stor.) • Z lat. *ēmigrāre* ‚vysťahovať sa', od ↗ *ex-*[1] a lat. *migrāre* (↗ *migrovať*).

eminencia ‚titul kardinála' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *ēminentia* (ako oficiálny titul kardinálov od r. 1644), od lat. *ēminēns*, gen. *ēminentis* ‚vyčnievajúci, vysoký; vynikajúci, výborný, znamenitý' (> slk. ***eminentný***, od 19. stor.), čo je príčastie od lat. *ēminēre* ‚vyčnievať, vypínať sa', zloženého z ↗ *ex-*[1] a koreňa zachovaného v lat. *minãx* ‚vyčnievajúci'. Pôvodný význam lat. *ēminentia* bol ‚vyvýšenie, vyvýšenina', vzhľadom na novšie významy lat. *ēminēns* slovo nadobudlo aj význam ‚vysoké postavenie'.

emir ‚arabské knieža, veliteľ, náčelník' (od 18. stor.) • Z arab. *amīr* ‚veliteľ; knieža, emir', od arab. *amara* ‚veliť, byť na čele'. Pozri aj ↗ *admirál*.

emisár ‚vyslanec (s tajným poslaním)' (od 19. stor.) • Z lat. *ēmissārius* ‚(osobitný) posol, vyzvedač', od lat. *ēmittere, ēmissum* ‚vysielať, vypúšťať' (> slk. ***emitovať***, od 19. stor.), zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *mittere* ‚posielať'. – **emisia** odb. ‚uvedenie do obehu', fyz. ‚vyžarovanie', odb. ‚výron škodlivých látok do ovzdušia' (od 19. stor.) • Z lat. *ēmissiō*, doslova ‚vysielanie, vypúšťanie', od lat. *ēmittere, ēmissum* ‚vysielať, vypúšťať'.

emócia ‚pohnutie, vzrušenie, cit' (od 19. stor.) • Z fr. *émotion* ‚(citové) pohnutie', od fr. *émouvoir* ‚uviesť do pohybu; spôsobiť citové pohnutie' – východiskom výrazu je ľud. lat. **exmovēre*, zložené z ↗ *ex-*[1] a lat. *movēre* ‚hýbať'.

empatia psych. ‚schopnosť vciťovať sa do duševných pochodov iného' (od 20. stor.) • Z gr. *empatheia* (*ἐμπάθεια*) ‚náklonnosť, vášeň', od gr. *empathēs* (*ἐμπαθής*) ‚nachádzajúci sa v určitom citovom stave', zloženého z ↗ *en-* a gr. *pathos* (*πάθος*) ‚cit' (↗ *pátos*) – v modernej psychológii bolo významovo prehodnotené na ‚v- (gr. *en*) + -ciťovanie sa', údajne ako ekvivalent nem. *Einfühlung*, od nem. *(sich) einfühlen* ‚vcítiť sa, vciťovať sa (do niečej situácie, nálady ap.'.

empír ‚klasicistický výtvarný sloh' (od 20. stor.) • Podľa fr. *Style Empire*, doslova ‚(umelecký) sloh cisárstva', od fr. *empire* ‚cisárstvo' (prevzatie z lat. *imperium;* ↗ *impérium*), ktoré bolo použité aj vo vzťahu k obdobiu vlády Napoleona I. Bonaparta (1804 – 1814), označovanému ako *(Premier) Empire* ‚(prvé) cisárstvo' – podľa toho aj použitie na označenie dobového výtvarného slohu.

empíria ‚skúsenosť' (od 19. stor.) • Z lat. *empīria*, čo je prevzatie z gr. *empeiriā* (*ἐμπειρία*), od gr. *empeiros* (*ἔμπειρος*) ‚skúsený', zloženého z ↗ *en-* a gr. *peira* (*πεῖρα*) ‚skúsenosť'.

emulzia odb. ‚kvapalina jemne rozptýlená v inej kvapaline' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *ēmulgēre, ēmulsum* ‚vydojiť', od ↗ *ex-*[1] a lat. *mulgēre* ‚dojiť' – názov zrejme odráža predstavu o „mliekovitom" charaktere takýchto látok.

en- (↗ *encefalitída* ap.) • Z gr. *en-* (*ἐν-*), od gr. *en-* (*ἐν-*) ‚vnútri, dovnútra, tam, na tom, pri tom, medzi'.

en bloc [anblok] kniž. ‚ako celok, v celku' (od 20. stor.) • Z fr. *en bloc*, doslova ‚v (jednom) bloku', od fr. *en* ‚v' (z lat. *in*) a *bloc* (↗ *blok*).

encefalitída lek. ‚zápal mozgu' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *encephalītis*, utvoreného na základe gr. *enkephalos* (*ἐγκέφαλος*) ‚mozog', doslova ‚nachádzajúci sa v hlave, lebke', zloženého z ↗ *en-* a gr. *kefalē* (*κεφαλή*) ‚hlava'.

encián ‚horec' (od 17. stor.) • Z nem. *Enzian*, čo je prevzatie z lat. *gentiāna* – východiskom lat. slova je gr. *gentiānē* (*γεντιανή*), podľa antických svedectiev odvodzované od mena ilýr. kráľa Gentia.

encyklika cirk. ‚pápežský okružný list obsahujúci dôležité zásady a smernice' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *encyclica*, podľa cirk. lat. *litterae encyclicae* mn. ‚okružný list', od lat. *litterae* mn. ‚list' a cirk. lat. *encyclicus*, od gr. *enkyklios* (*ἐγκύκλιος*) ‚kruhový; pohybujúci sa v kruhu, krúžiaci', od ↗ *en-* a gr. *kyklos* (*κύκλος*) ‚kruh' (↗ *cyklus*). – **encyklopédia** ‚náučný slovník' (od 19. stor.) • Z lat. *encyclopaedīa* ‚súhrn všetkých vied a umení' (prvýkrát údajne doložené v r. 1508), čo je prevzatie z gr. *enkyklopaideiā* (*ἐγκυκλοπαιδεία*) – slovo vzniklo na základe spojenia *enkyklios paideiā* (*ἐγκύκλιος παιδεία*), doslova ‚bežné vzdelanie' (o všeobecnom vzdelaní predchádzajúcom odbornému štúdiu), od gr. *enkyklios* (*ἐγκύκλιος*) ‚kruhový; pohybujúci sa v kruhu, vracajúci sa; každodenný, bežný, normálny' a *paideiā* (*παιδεία*) ‚výchova, vzdelávanie', od gr. *paideuō* (*παιδεύω*) ‚vychovávam, vzdelávam', od gr. *pais* (*παῖς*), gen. *paidos* (*παιδός*) ‚dieťa'. Pôvodne išlo o označenie príručiek poskytujúcich súbor poznatkov istého odboru, dnešný význam vznikol v 18. stor. pod vplyvom činnosti fr. encyklopedistov.

endokrinológia lek. ‚náuka o žľazách s vnútornou sekréciou' (od 20. stor.) • Zloženina

↗ *-lógia* a *endokrinný* ‚majúci vnútornú sekréciu', od gr. *endon* (ἔνδον) ‚vnútri' a *krīnō* (κρίνω) ‚oddeľujem'.

energia ‚sila schopná vykonávať prácu' (od 19. stor.) • Z kresť. lat. *energīa* ‚aktivita', čo je prevzatie z gr. *energeia* (ἐνέργεια) ‚činnosť, pôsobenie', odvodeného od gr. *energos* (ἐνεργός) ‚aktívny, činný', čo je zloženina z ↗ *en-* a gr. *ergon* (ἔργον) ‚pôsobenie, dielo, práca'. Z odvodenín: *energetický*, podľa gr. *energētikos* (ἐνεργητικός) ‚schopný na niečo pôsobiť; účinný'. Pozri aj ↗ *alergia.*

en face [anfas] kniž. ‚tvárou dopredu' (od 20. stor.) • Podľa fr. *en face (de)*, doslova ‚do tváre (niekoho/niečoho)', t. j. ‚na tej strane, kde je niečia tvár ap.'; od fr. *en* ‚v, do' (z lat. *in*) a *face* ‚tvár' (z lat. *faciēs* ‚id.'). – **en gros** [angró] kniž. ‚vo veľkom' (od 19. stor.) • Z rovnoznačného fr. *en gros*, od fr. *en* ‚v' a *gros* ‚veľký' (↗ *gros*).

enkláva odb. ‚vydelené územie v cudzom prostredí' (od 19. stor.) • Z fr. *enclave*, od fr. *enclaver* ‚uzavrieť, obkľúčiť (pozemok cudzím územím)', ktorého východiskom je ľud. lat. **inclāvāre*, od ↗ *in-²* a lat. *clāvis* ‚kľúč' (pozri aj ↗ *kláves*).

enormný ‚mimoriadne veľký' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *enorm*, fr. *énorme*) z lat. *ēnormis* ‚odchylný od pravidla, nepravidelný; neobyčajný, nesmierny, ohromný', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *norma* ‚pravidlo' (↗ *norma*).

enter inform. ‚(počítačový kláves) vstup' (od 20. stor.) • Z angl. *enter* – výraz je odvodený od slovesa *to enter* ‚vstúpiť', prevzatého zo stfr. *entrer* (fr. *entrer*) ‚id.', ktorého východiskom je lat. *intrāre* ako odvodenina od lat. *intrā* ‚vnútri, v'.

entomológia ‚náuka o hmyze' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *-lógia* a gr. *entomon (zōon)* (ἔντομον ζῷον) ‚hmyz', od gr. *entomos* (ἔντομος) ‚rozrezaný na kusy; majúci zárez', od gr. *entemnō* (ἐντέμνω) ‚vrezávam, zarezávam (do niečoho)', zloženého z ↗ *en-* a gr. *temnō* (τέμνω) ‚režem' – pomenovanie súvisí so zárezmi na tele niektorých druhov; porov. aj ↗ *insekticíd.*

entuziazmus ‚oduševnenie, nadšenie, zápal' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov: nem. *Enthusiasmus* ap.) z gr. *enthūsiasmos* (ἐνθουσιασμός) ‚nadšenie', od slovesa *enthūsiazō* (ἐνθουσιάζω) ‚som vo vytržení, v extáze', odvodeného od gr. *entheos* (ἔνθεος) ‚uchvátený, posadnutý božstvom', doslova ‚v ktorom je božstvo' – ide o zloženinu ↗ *en-* a gr. *theos* (θεός) ‚božstvo, boh'.

enumerácia ‚vypočítavanie, výpočet' (od 20. stor.) • Z lat. *ēnumerātiō*, od lat. *ēnumerāre*, *ēnumerātum* ‚vyčísľovať, vypočítavať', utvoreného na základe ↗ *ex-¹* a lat. *numerus* ‚číslo, počet' (pozri aj ↗ *numero*).

environmentálny ‚súvisiaci so životným prostredím' (od 20. stor.) • Z angl. *environmental*, od angl. *environment* ‚životné prostredie' – výraz je odvodený od angl. *to environ* ‚obkolesovať', prevzatého z fr. *environner*, od fr. *environ* ‚dookola'. Východiskom fr. slova je spojenie *en viron* ‚v kruhu', od fr. *en* ‚v' (z lat. *in* ‚id.') a stfr. *viron* ‚kruh, okruh', od fr. *virer* ‚otáčať (sa)', z ľud. lat. **vīrāre*, čo je novšia forma lat. *vibrāre* (↗ *vibrovať*).

enzým ‚bielkovinová látka urýchľujúca chemické reakcie v živom organizme' • Výraz (nem. *Enzym*) utvoril v r. 1878 nem. chemik W. F. Kühne na základe ↗ *en-* a gr. *zȳmē* (ζύμη) ‚kvások'.

epeda ‚čalúnená časť nábytku' • Pôvodne obchodná značka (*Épéda*) fr. spoločnosti Bertrand Faure (od r. 1929), vyrábajúcej sedadlá pre automobilový priemysel.

epi- (↗ *epicentrum* ap.) • Z gr. *epi-* (ἐπι-), od gr. *epi* (ἐπί) ‚na tom, zvrchu, zhora, k tomu, tam, mimo toho'.

epicentrum odb. ‚bod na zemskom povrchu nad ohniskom zemetrasenia ap.' • Utvorené v 19. stor. na základe gr. *epikentros* (ἐπίκεντρος), doslova ‚nachádzajúci sa nad stredom' – výraz je zložený z ↗ *epi-* a gr. *kentron* (κέντρον) ‚stred' (↗ *centrum*).

epický ↗ *epos*

epidémia ‚hromadná nákaza' (od *18. stor.) • Zo strlat. *epidemia*, čo je prevzatie z gr. *epidēmiā* (ἐπιδημία) ‚všeobecné rozšírenie (choroby)', od gr. *epidēmios* (ἐπιδήμιος) ‚nachádzajúci sa medzi ľuďmi; (o ochorení) rozšírený', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *dēmos* (δῆμος) ‚ľud'.

epigón ‚(netvorivý) nasledovník al. napodobňovateľ' (od 19. stor.) • Z gr. *epigonos* (ἐπίγονος), doslova ‚narodený po (niekom), potomok'; súvisí s gr. *epigignomai* (ἐπιγίγνομαι) ‚rodím sa neskôr', od ↗ *epi-* a gr. *gignomai* (γίγνομαι) ‚rodím sa'. Ako *hoi Epigonoi* (οἱ Ἐπίγονοι) sa v gr. tradícii označujú aj synovia hrdinov, ktorí zahynuli počas neúspešnej výpravy proti Tébam; ich potomkovia neskôr podnikli ďalšiu výpravu s cieľom pomstiť rodičov a dobyli

Téby, ktoré však medzitým upadli a ich obyvateľstvo stihlo včas opustiť mesto – odtiaľ dnešný význam neúspešného nasledovania ap.

epigram ‚krátka báseň s vtipnou al. satirickou myšlienkou', staršie aj *epigramma* (od 17. stor.) • Z lat. *epigramma*, čo je prevzatie z gr. *epigramma* (*ἐπίγραμμα*), doslova ‚nápis', od gr. *epigrafō* (*ἐπιγράφω*) ‚píšem na niečo', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'. Slovo označovalo aj nápisy na umeleckých predmetoch, často obsahujúce vtipnú pointu, preto sa stalo označením príslušného literárneho žánru.

epika ↗ *epos*

epilácia ‚odstraňovanie chĺpkov z pokožky' (od 20. stor.) • Z fr. *épilation*, od fr. *épiler* ‚zbavovať ochlpenia', utvoreného na základe ↗ *ex-*[1] a lat. *pilus* ‚vlas, chlp'.

epilepsia ‚padúcnica' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *epilēpsia*, čo je prevzatie z gr. *epilēpsiā* (*ἐπιληψία*), od gr. *epilēptos* (*ἐπίληπτος*) ‚chytený, uchvátený (aj chorobou); trpiaci padúcnicou', od slovesa *epilambanō* (*ἐπιλαμβάνω*) ‚beriem, uchvacujem; (o chorobe) zachvacujem', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *lambanō* (*λαμβάνω*) ‚beriem'. Z odvodenín: *epileptický* (gr. *epilēptikos*, *ἐπιληπτικός*) a i.

epilóg ‚záver, doslov' (od 19. stor.) • Z lat. *epilogus*, čo je prevzatie z gr. *epilogos* (*ἐπίλογος*) ‚záver reči', od gr. *epilegō* (*ἐπιλέγω*) ‚hovorím v súvislosti s niečím, ešte niečo', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *legō* (*λέγω*) ‚hovorím'.

epištola bibl. ‚list apoštola k veriacim', liter. ‚básnický list' (od 19. stor.) • Z lat. *epistola*, čo je prevzatie z gr. *epistolē* (*ἐπιστολή*), pôvodne ‚poslanie, posolstvo' – výraz je odvodený od gr. *epistellō* (*ἐπιστέλλω*) ‚posielam', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *stellō* (*στέλλω*) ‚odosielam, vypravujem'.

epitaf ‚náhrobný nápis', staršie aj *epitafium* (od 17. stor.) • Z lat. *epitaphium*, čo je prevzatie z gr. *epitafion (epigramma)* (*ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα*) ‚náhrobný nápis' (↗ *epigram*), od gr. *epitafios* (*ἐπιτάφιος*) ‚súvisiaci s pohrebom, hrobom', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *tafos* (*τάφος*) ‚pochovávanie, pohreb; hrob', od gr. *thaptō* (*θάπτω*) ‚pochovávam'.

epitel anat. ‚výstelka (tkanivo)' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín (lat. *epithēlium*) utvorené na základe ↗ *epi-* a gr. *thēlē* (*θηλή*) ‚prsná bradavka' – výraz sa pôvodne vzťahoval na vrstvu pokožky na bradavke, neskôr sa jeho význam rozšíril.

epiteton štyl. ‚(básnický) prívlastok' (od 19. stor.) • Z gr. *(onoma) epitheton* (*ὄνομα ἐπίθετον*), doslova ‚pridané (slovo)' – od gr. *epithetos* (*ἐπίθετος*) ‚pridaný, priložený', od slovesa *epitithēmi* (*ἐπιτίθημι*) ‚prikladám', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem'. Pozri aj ↗ *adjektívum*.

epizóda ‚drobná príhoda' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Episode* ž. < fr. *épisode* m.) prevzaté z gr. *to epeisodion* (*τὸ ἐπεισόδιον*) ‚(v gréckej dráme) dialogická časť medzi spevmi zboru', doslova ‚niečo prichádzajúce zvonka, vsunuté ap.', od gr. *epeisodios* (*ἐπεισόδιος*) ‚prichádzajúci zvonka', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *eisodos* (*εἴσοδος*) ‚vchod, vstup', od gr. *eis* (*εἰς*) ‚dovnútra, do' a *hodos* (*ὁδός*) ‚chod, cesta'.

epocha ‚éra' (od 19. stor.) • Zo strlat. *epocha*, čo je prevzatie z gr. *epochē* (*ἐποχή*), od gr. *epechō* (*ἐπέχω*) ‚zdržiavam, zadržiavam', zloženého z ↗ *epi-* a gr. *echō* (*ἔχω*) ‚držím'. Gr. výraz pôvodne znamenal ‚zadržanie, zastavenie', v astronómii nadobudol aj významy ‚postavenie nebeských telies' a ‚určený časový bod, vo vzťahu ku ktorému sa definuje takéto postavenie, resp. jeho zmeny' – odtiaľ i súčasný význam obdobia, éry.

epopeja ‚epos', kniž. ‚súhrn význačných činov, udalostí' (od 19. stor.) • Z gr. *epopoiiā* (*ἐποποιία*) ‚epické básnictvo', doslova asi ‚tvorba epickej poézie', od ↗ *epos* a gr. *poieō* (*ποιέω*) ‚robím, vytváram'. Koncové *-eja* (nie **-oja*, porov. ↗ *onomatopoja*) je zrejme podľa nem. *Epopöe* (< gr.). – **epos** ‚rozsiahla epická báseň' (od 19. stor.) • Z lat. *epos* ‚hrdinská báseň', čo je prevzatie z gr. *epos* (*ἔπος*) ‚slovo, reč, verš', *epea* mn. (*ἔπεα*) ‚epické básnictvo, poézia'. Z odvodenín: ***epický*** ‚(o slovesnej tvorbe) založený na rozprávaní dejov' (gr. *epikos*, *ἐπικός*), k tomu ***epika***. Pozri aj ↗ *ortoepia*.

epoxid ‚plastická látka používaná na výrobu lepov, lakov ap.' • Utvorené v 20. stor. na základe ↗ *epi-* a ↗ *oxid*.

éra ‚obdobie, epocha' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Ära*) zo strlat. *aera* ‚id.', čo je z hľadiska pôvodu tvar mn. č. od lat. *aes*, gen. *aeris* ‚meď, bronz, kov; (medená) minca'; významový posun ‚minca, peniaz' > ‚obdobie' (najskôr údajne v Španielsku) sa vysvetľuje počítaním času podľa rokov, keď sa platili dane. – **erár** hovor. ‚majetok štátu' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom rak. nem. *Ärar*) z lat. *aerārium* ‚štátna

pokladnica', od lat. *aes*, gen. *aeris* ,meď; (medená) minca, peniaze'.

erb ,znak (rodu, mesta ap.)' (od 17. stor.) • Doslova ,dedičný rodový znak', od strhnem. *erbe* (nem. *Erbe*) ,potomok, dedič; dedičstvo' – k významu porov. i staršie slk. *erb* ,dedičstvo' (od 15. stor.).

erdžať, staršie *rdžať* (od 17. stor.), dial. i *eržať*, *hržať* • Novšie obmeny **ržať* (porov. rus. *ržať* (*ржать*) ,erdžať' a i.), utvoreného na základe pôvodného **rzať*, **ržím*, ktorého východiskom je psl. **rъzati* (**rŭĝ-*), **rъžǫ*, súvisiace s gr. *erygē* (*ἐρυγή*) ,ryhanie; revanie', lat. *rūgīre* ,ručať (o levovi)', stír. *rucht* ,hluk', stangl. *rēoc* ,divý, zúrivý' a i. – všetko od ide. **reu̯ĝ-*, čo je rozšírenie zvukomalebného koreňa **reu-* ,revať, vydávať chrapľavé zvuky'; ďalej pozri ↗ *revať*.

erika ,vresovec' (od 20. stor.) • Z lat. *erīcē*, čo je prevzatie z gr. *ereikē* (*ἐρείκη*) ,id.'.

erodovať geol. ,rozrušovať pôsobením vody, vetra ap.' (od 20. stor.) • Z lat. *ērōdere*, *ērōsum*, doslova ,vyhrýzať, vyhlbovať', od ↗ *ex-*^{1} a lat. *rōdere* ,hrýzť, ohrýzať, hlodať'. Z odvodenín: *erózia* (lat. *ērōsiō*).

erotický ,súvisiaci s pohlavnou láskou' (od 19. stor.) • Z lat. *erōticus*, čo je prevzatie z gr. *erōtikos* (*ἐρωτικός*) ,týkajúci sa pohlavnej lásky', od gr. *erōs* (*ἔρως*), gen. *erōtos* (*ἔρωτος*) ,túžba, (pohlavná) láska'.

erózia ↗ *erodovať*

erráta [erá-] typ. ,súpis tlačových chýb' (od 20. stor.) • Z lat. *errāta* mn., doslova ,chyby', od lat. *errātum* ,omyl, chyba', odvodeného od lat. *errāre*, *errātum* ,blúdiť; mýliť sa'.

erudícia kniž. ,vzdelanie, skúsenosť v odbore' (od 19. stor.) • Z lat. *ērudītiō* ,vzdelávanie', od lat. *ērudīre*, *ērudītum* ,vzdelávať, vychovávať, vyučovať', doslova asi ,vyvádzať zo stavu nevzdelanosti', od ↗ *ex-*^{1} a lat. *rudis* ,nespracovaný, surový, drsný; nevzdelaný'.

erupcia odb. ,výbuch' (od 20. stor.) • Z lat. *ēruptiō*, od lat. *ērumpere*, *ēruptum* ,vyraziť von, vypuknúť', zloženého z ↗ *ex-*^{1} a lat. *rumpere* ,lámať, pretŕhať, prerážať'.

erytrocyt biol. ,červená krvinka' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *erythros* (*ἐρυθρός*) ,červený' a *kytos* (*κύτος*) ,dutina; nádoba'. Pozri aj ↗ *cytológia*.

esej ,umelecky podaná úvaha o filozofických ap. otázkach' (od 19. stor.) • Z fr. *essai*, doslova ,pokus', ktorého východiskom je lat. *exagium*, doslova ,vymeriavanie, váženie' (od lat. *exigere*, *exāctum* ,dôkladne vymerať'; ďalej pozri ↗ *exaktný*), z toho ,preskúšavanie váhy' > ,pokus'. Špeciálny význam ,literárny, filozofický a i. pokus, esej' vznikol podľa názvu knihy filozofických pojednaní fr. filozofa M. de Montaigna *Essais* (1580), doslova ,Pokusy'.

esemeska hovor. ,(v mobilnej komunikácii) krátka textová správa' (od 20. stor.) • Skrátenie za *správa SMS*, podľa angl. *SMS message*, doslova ,správa (*message*) v rámci *SMS*' – *SMS* je skratka za angl. *short message service* ,služba krátkych správ'.

esencia ,výťažok, extrakt' (od 17. stor.) • Z lat. *essentia*, doslova ,podstata, súcno', od lat. **essēns*, gen. **essentis*, čo je príč. prít. od lat. *esse* ,byť, jestvovať'. Lat. výraz bol utvorený ako ekvivalent gr. *ūsiā* (*οὐσία*), odvodeného od gr. *ōn* m. (*ὤν*), *ūsa* ž. (*οὖσα*), *on* s. (*ὄν*) ,jestvujúci'; porov. aj ↗ *ontológia*.

eschatológia náb. ,učenie o posledných veciach človeka a sveta súvisiace s koncom čias' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *eschatologia*, od gr. *eschatos* (*ἔσχατος*) ,krajný, najvzdialenejší, posledný' a ↗ *-lógia*.

eskadra ,zväzok vojnového loďstva al. letectva' (od 20. stor.) • Z fr. *escadre*, čo je prevzatie z tal. *squadra*, pôvodne ,pravouhlý trojuholník na kreslenie kolmíc, rovnobežiek ap.' (z toho aj ,lode plávajúce v takomto usporiadaní' > ,skupina, zväzok lodí', neskôr prenesené na letectvo), od tal. *squadrare* ,rozostaviť do tvaru s pravým uhlom', z ľud. lat. **exquadrāre*, zloženého z ↗ *ex-*^{1} a lat. *quadrāre* ,robiť štvorhranným'; ďalej pozri ↗ *kvadrát*. – **eskadróna** ,vojenská jazdecká jednotka', staršie aj *eskadrón* (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Eskadron* ž.) z fr. *escadron* m., čo je prevzatie z tal. *squadrone* m., od tal. *squadra*, používaného aj v sfére vojenského jazdectva.

eskalácia publ. ,stupňovanie, zvyšovanie' (od 20. stor.) • Z angl. *escalation*, ktoré vzniklo (podobne ako sloveso *to escalate* ,stupňovať' > slk. ***eskalovať***) asi na základe angl. *escalator* (↗ *eskalátor*). – **eskalátor** ,pohyblivé schody' • Z angl. *escalator*. Slovo (pôvodne obchodná značka amer. spoločnosti Otis Elevator Company, od r. 1899) bolo utvorené analogicky podľa angl. *elevator* ,výťah' (↗ *elevátor*) na základe angl. *escalade* ,prekračovanie hradieb pomocou rebríka' – výraz je prevzatý cez stfr. *escalade* z tal. *scalata* ,id.', odvodeného od tal. *scalare* ,ísť po rebríku', od tal. *scala* ,rebrík', ktorého východiskom je neskoré lat. *scāla*

ako novšia forma za lat. *scālae* mn. ‚rebrík' (↗ *škála*).

eskamotér ‚artistický kúzelník' (od 19. stor.) • Z fr. *escamoteur*, od fr. *escamoter* ‚nechať zmiznúť', čo je asi prevzatie z prov. *escamo(u)tar*, odvodeného od stprov. *escamar* ‚rozvlákniť, rozstrapkať' (pôvodne asi ‚oškrabať, ošúpať'), od ľud. lat. **scama*, z lat. *squāma* ‚šupina'.

eskorta ‚ozbrojený sprievod' (od 19. stor.) • Z fr. *escorte*, čo je prevzatie z tal. *scorta*, od tal. *scorgere* ‚viesť, sprevádzať (po ceste)' – východiskom výrazu je ľud. lat. **excorrigere*, zložené z ↗ *ex-*[1] a lat. *corrigere* ‚narovnávať, naprávať, usmerňovať' (↗ *korigovať*).

eso ‚najvyššia karta' (od 20. stor.) • Zo strhnem. *esse*, ktorého východiskom je lat. *ās*, gen. *assis* ‚rímska minca'. Zrejme vzhľadom na použitie takýchto (drobných) mincí pri hre s kockami malo lat. *ās* v stredoveku aj význam ‚jednotka na hracej kocke', neskôr sa používalo aj ako označenie hracej karty s jedným bodom – význam ‚najvyššia karta' vznikol asi v hrách, kde sa takáto karta pokladala za najdôležitejšiu.

esperanto ‚najrozšírenejší umelý jazyk' • Podľa pseudonymu jeho tvorcu, poľ. lekára L. L. Zamenhofa, ktorý sa pod prvú príručku tohto jazyka (vydanú v r. 1887) podpísal ako „Dr. Esperanto", doslova ‚Dr. Dúfajúci' – *esperanto* je príčastie od esperantského *esperi* ‚dúfať', prevzatého z román. jazykov (porov. fr. *espérer* ‚dúfať', špan. *esperar* ‚dúfať, čakať' a i.); východiskom príslušných výrazov je lat. *spērāre*, od lat. *spēs* ‚očakávanie, nádej'.

esplanáda ‚voľné priestranstvo pred významnými budovami' (od 20. stor.) • Z fr. *esplanade*, čo je prevzatie z tal. *spianata* ‚vyhladené, urovnané miesto', od slovesa *spianare* ‚vyrovnať', ktorého východiskom je lat. *explānāre* ‚id.', utvorené na základe ↗ *ex-*[1] a lat. *plānus* ‚rovný'.

espreso, espresso [-eso] (od 20. stor.) • Z tal. *(caffè) espresso*, doslova ‚vytláčaná, pretláčaná káva', od tal. *esprimere* ‚vytláčať', z lat. *exprimere*, od ↗ *ex-*[1] a lat. *premere* ‚tlačiť' (porov. aj ↗ *expres*[2]). Význam ‚malá kaviareň' je asi podľa angl. *espresso (bar)* ‚bar, kde pripravujú espresso'. Skrátená forma: ***preso*** hovor.

esprit [-ri] ‚duchaplnosť, ostrovtip' (od 19. stor.) • Z fr. *esprit*, čo je prevzatie z lat. *spīritus* ‚duch'; pozri aj ↗ *špiritus*.

establishment [-išm-] polit., publ. ‚vládnuca skupina spoločnosti' (od 20. stor.) • Podľa brit. angl. *the Establishment* (často s pejoratívnym zafarbením), od angl. *establishment*, doslova ‚ustanovenie; čo je ustanovené ap.', od slovesa *to establish* ‚ustanoviť, dosadiť do funkcie', prevzatého zo stfr. *establir* (fr. *établir*); ďalej pozri ↗ *etablovať*.

estakáda stav. ‚ochranná vodná stavba; cestná mostná konštrukcia' (od 20. stor.) • Z fr. *estacade*, pôvodne ‚hrádza, priehrada', čo je prevzatie z tal. *steccata*, resp. zo špan. *estacada* – ide o odvodeniny od tal. *stecca*, špan. *estaca* ‚tyč, kôl', ktoré sú prevzaté z germ. jazykov (porov. angl. *stake* ‚kôl' ap.).

estetika ‚náuka o kráse' (od 19. stor.) • Podľa názvu diela nem. filozofa A. G. Baumgartena *Aesthetica* (1750 – 1758) – príslušný lat. výraz bol utvorený na základe gr. *aisthētikos* (*αἰσθητικός*) ‚súvisiaci so zmyslovým vnímaním; citlivý, vnímavý', od gr. *aisthēsis* (*αἴσθησις*) ‚vnímanie', čo je odvodenina od gr. *aisthanomai* (*αἰσθάνομαι*) ‚cítim, vnímam'.

estráda ‚pódium, tribúna (pre hudbu ap.); zábavné pásmo scénických útvarov' (od 19. stor.) • Z fr. *estrade* ž., pôvodne ‚vyvýšená dlážka v miestnosti', čo je prevzatie zo špan. *estrado* m., ktorého východiskom je lat. *strātum* ‚prestretá pokrývka, koberec; dláždenie', od lat. *sternere*, *strātum* ‚prestierať'. Slovo prešlo ďalším vývinom v smere ‚vyvýšená dlážka' > ‚drevené pódium (pri verejných vystúpeniach, slávnostiach ap.)' > ‚program (realizovaný na takomto pódiu)'.

ešte (od 16. stor.) • Psl. **ešče;* azda z pôvodného **etšče* < **ets-če*, kde **ets-* (**et-s-*) je rozšírenie ide. **et-* (porov. stind. *áti* ‚viac ako; veľmi', gr. *eti* (*ἔτι*) ‚navyše, ďalej, ešte', lat. *et* ‚a, aj, tiež, a ešte', gót. *iþ* ‚ale' a i.) a **-če* je reflexom ide. **k[u̯]e* ‚a' (porov. stind., avest. *ča*, gr. *te* (*τε*), lat. *-que* ‚a, aj' a i.).

et..., v chem. názvosloví (*etán, etyl, etylén* a i.) • Podľa ↗ *éter*.

etablovať ‚uvádzať do platnosti; budovať' (od 19. stor.) • Z fr. *établir*, ktorého východiskom je lat. *stabilīre* ‚ustáliť, upevniť', od lat. *stabilis* (↗ *stabilný*). Pozri aj ↗ *establishment*.

etamín ‚druh tenkej polopriesvitnej tkaniny' (od 20. stor.) • Z fr. *étamine*, čo je prevzatie zo strlat. *staminea* ‚mníšska vlnená košeľa', od lat. *stāmineus* ‚nitkovitý', odvodeného od lat. *stāmen* ‚osnova (na tkáčskom stave); niť na cievke; niť, tkanina'.

etapa ‚časť, úsek; fáza' (od 19. stor.) • Z fr. *étape* (stfr. *estaple*), čo je prevzatie zo strhol. *stapel* ‚obchodný sklad'. Slovo prešlo významovým

vývinom ‚sklad potravín určených na zásobovanie armády' > ‚miesto, kde sa vojenské oddiely zásobujú potravinami, odpočívajú ap.', odtiaľ i ‚vzdialenosť, úsek medzi takýmito miestami' > ‚úsek, etapa'.

etážový, v spojení *e-é kúrenie (vykurovanie)* ‚vykurujúce jedno podlažie al. byt' (od 20. stor.) • Od staršieho *etáž* ‚poschodie' (od 20. stor.), prevzatého z fr. *étage* (stfr. *estage*) ‚príbytok; priestor medzi dvoma dlážkami, poschodie', ktoré je odvodené od stfr. *ester* ‚stáť', nachádzať sa, byť niekde', z lat. *stāre* ‚stáť'.

éter ‚v staršom chápaní látka vypĺňajúca vesmír', chem. ‚druh prchavej kvapaliny' (od 19. stor.) • Z lat. *aethēr*, čo je prevzatie z gr. *aithēr* (*αἰθήρ*), u časti gr. filozofov označujúceho jemnú pralátku, z ktorej je zložený vesmírny priestor; odvodzuje sa od gr. *aithō* (*αἴθω*) ‚zapaľujem; horím, žiarim'. Pozri aj ↗ *et...*, ↗ *polyester*, ↗ *polyetylén*.

eternit ‚azbestovocementová krytina' (od 20. stor.) • Podľa rak. ochrannej známky (*Eternit*) – utvorené azda na základe lat. *aeternus* ‚večný, nesmrteľný' (narážka na trvanlivosť krytiny?), súvisiaceho s lat. *aetās* ‚vek'.

etika ‚mravouka; morálka' (od 20. stor.) • Z lat. *ēthica* ‚náuka o morálke ako súčasť filozofie', od lat. *ēthicus* ‚súvisiaci s mravmi' (> slk. *etický*, od 19. stor.), čo je prevzatie z gr. *ēthikos* (*ἠθικός*), od gr. *ēthos* (*ἦθος*) ‚zvyk, mrav'.

etiketa ‚nálepka s udaním obsahu; súhrn pravidiel spoločenského správania' (od 19. stor.) • Z fr. *étiquette*, pôvodne ‚štítok označujúci obsah niečoho' – doslova ‚čo je pripevnené', od stfr. *estechier* ‚prišpendliť, pripevniť' (germ. pôvodu, porov. nem. *stecken* ‚nastoknúť, pripichnúť'). Význam ‚súhrn pravidiel správania ap.' vznikol posunom ‚štítok s nápisom' > ‚nápis, zoznam, prehľad' > ‚dokument upravujúci správanie na kráľovskom dvore' – pôvodne v špan. *etiqueta* (prevzatie z fr. *étiquette* vo význame ‚štítok'), údajne za vlády kráľa Karola I. (V.; 1516 – 1556). Pozri aj ↗ *tiket*.

etnický ‚týkajúci sa národnosti, národa' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. ethnisch ap.) prevzaté z gr. *ethnikos* (*ἐθνικός*) ‚ľudový, národný', od gr. *ethnos* (*ἔθνος*) ‚kmeň, ľud, národ'. Z odvodenín: ***etnikum;*** v zloženinách ***etno-*** (porov. *etnografia, etnológia* ap.).

etuda [-u- i -ü-] hud. ‚cvičná skladba' (od 20. stor.) • Z fr. *étude* ‚cvičný kúsok', pôvodne ‚štúdia, naštudovanie', čo je prevzatie z lat. *studium* (↗ *štúdium*).

etymológia lingv. ‚náuka o pôvode, prvotnom význame a príbuznosti slov; pôvod slova; jeho výklad' (od 19. stor.) • Z lat. *etymologia*, čo je prevzatie z gr. *etymologiā* (*ἐτυμολογία*), utvoreného na základe gr. *to etymon* (*τὸ ἔτυμον*) ‚skutočný význam slova (z hľadiska jeho pôvodu)', od gr. *etymos* (*ἔτυμος*) ‚pravý, pravdivý, skutočný', a ↗ *-lógia* – podľa dobových predstáv išlo o hľadanie pôvodného či „pravého" významu slov, neskresleného neskoršími zmenami ap. Ako ***ľudová e.*** (podľa nem. *Volksetymologie;* pomenovanie zaviedol v r. 1852 nem. bádateľ E. Förstermann) sa označujú procesy súvisiace s prispôsobovaním etymologicky nepriezračných výrazov (prevzatia z cudzích jazykov, zastarané slová ap.), ktoré nezohľadňujú ich reálne etymologické súvislosti; porov. napr. ↗ *bokombrada*, ↗ *šaľbiar*, ↗ *veľryba* a i.

eu- ‚dobrý, správny, kladný ap.' (↗ *eufemizmus* a i.) • Z gr. *eu-* (*εὐ-*), od gr. *eu* (*εὖ*) ‚dobre'.

eufemizmus ‚zjemňujúce pomenovanie' (od 20. stor.) • Z gr. *eufēmismos* (*εὐφημισμός*), doslova ‚použitie vhodnejšieho výrazu namiesto nevhodného', od gr. *eufēmizomai* (*εὐφημίζομαι*) ‚používam priaznivé, vhodné, dobre znejúce ap. výrazy', utvoreného na základe ↗ *eu-* a gr. *fēmē* (*φήμη*) ‚reč, slová'.

eufónia odb. ‚ľubozvučnosť' (od *18. stor.) • Z lat. *euphōnia*, čo je prevzatie z gr. *eufōniā* (*εὐφωνία*), pôvodne ‚dobrá kvalita hlasu', od gr. *eufōnos* (*εὔφωνος*) ‚majúci dobrý (sladký, zvučný, príjemný) hlas', zloženého z ↗ *eu-* a gr. *fōnē* (*φωνή*) ‚hlas, zvuk'.

eufória ‚subjektívny pocit dobrej nálady, zdravia' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *euphoria*, čo je prevzatie z gr. *euforiā* (*εὐφορία*) ‚schopnosť ľahko niečo znášať; (pri chorobe) stav pociťovaný ako dobrý', od gr. *euforos* (*εὔφορος*) ‚dobre znášaný; schopný znášať', utvoreného na základe ↗ *eu-* a gr. *ferō* (*φέρω*) ‚nesiem'.

eugenika ‚veda o činiteľoch zlepšujúcich dedičné vlastnosti a vývin populácie' • Názov (angl. *eugenics*) utvoril v r. 1883 angl. prírodovedec F. Galton na základe ↗ *eu-* a gr. *genikos* (*γενικός*) ‚súvisiaci s rodom ap.', od gr. *genos* (*γένος*) ‚rod, pôvod, druh'.

eucharistia cirk. ‚sviatosť ustanovená Kristom pri Poslednej večeri' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *Eucharistia*, čo je prevzatie z gr. *eucharistiā* (*εὐχαριστία*) ‚vďačnosť; prejav vďačnosti, vzdávanie vďaky' – slovo je odvodené od gr. *eucharistos* (*εὐχάριστος*) ‚vďačný', utvoreného na základe ↗ *eu-* a gr. *charizomai* (*χαρίζομαι*)

‚zavďačujem sa, preukazujem láskavosť; rád, bohato dávam, obetujem', od gr. *charis* (*χάρις*) ‚pôvab, krása; radosť, vďačnosť, odmena, láskavosť'. Porov. i ↗ *charizma.*

eukalyptus ‚teplomilný strom' • Z bot. lat. *Eucalyptus*, doslova ‚dobre zakrytý' – názov utvoril v r. 1788 fr. botanik Ch. L'Héritier na základe ↗ *eu-* a gr. *kalyptos* (*καλυπτός*) ‚zahalený, skrytý', od gr. *kalyptō* (*καλύπτω*) ‚zahaľujem, zakrývam'; názov súvisí s pevnou vrstvou zakrývajúcou nerozvinuté puky.

eunuch ‚vykastrovaný muž; háremový strážca' (od 18. stor.) • Z lat. *eunūchus* ‚kastrát', čo je prevzatie z gr. *eunūchos* (*εὐνοῦχος*), doslova ‚strážca lôžka', od gr. *eunē* (*εὐνή*) ‚lôžko' a *echō* (*ἔχω*) ‚držím (pod kontrolou), spravujem, strážim'. Dozor nad spálňami či priestormi vyhradenými pre ženy sa obyčajne zveroval kastrátom; v slove nastal ďalší významový vývin ‚(vykastrovaný) strážca' > ‚vykastrovaný muž (vo všeobecnosti)'.

euro ‚menová jednotka krajín Európskej únie' • Ako názov oficiálne schválené v decembri 1995 na zasadnutí Európskej rady v Madride. Slovo vzniklo na základe názvu *Európa*, ktorého východiskom je gr. *Eurōpē* (*Εὐρώπη*), bez jednoznačného výkladu – azda prevzatie substrátového pôvodu, resp. zo semit. jazykov (porov. akkad. *êrêb šamši* ‚západ slnka' ap.).

Eva, podľa starozákonnej tradície prvá stvorená žena • ***(Byť) v Evinom rúchu*** ‚nahá', podľa prvotnej nahoty v raji (Gn 2, 25).

evakuovať ‚vyprázdniť; vysťahovať (z ohrozenej oblasti)' (od 20. stor.) • Z lat. *ēvacuāre* ‚vyprázdniť', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *vacuāre* ‚id.', od lat. *vacuus* ‚prázdny'; pozri aj ↗ *vákuum.*

evalvácia ‚hodnotenie' (od 20. stor.) • Z fr. *évaluation*, od fr. *évaluer* ‚odhadnúť, ohodnotiť' – sloveso vzniklo na základe fr. *é-* (z lat. *ex*, ↗ *ex-¹*) a staršieho fr. *value* ‚hodnota', od fr. *valoir* ‚mať hodnotu', z lat. *valēre* ‚byť silný, mocný, mať vplyv; (o peniazoch) platiť'.

evanjelik [-ňie-] ‚príslušník kresťanskej cirkvi vychádzajúcej z učenia M. Luthera' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *evangelicus*, pôvodne ‚súvisiaci s evanjeliom, evanjeliový', od lat. *Evangelium* (↗ *evanjelium*). Súčasný význam súvisí s tým, že reformátor M. Luther (1483 – 1546) kládol vo svojej vierouke dôraz na evanjelium, resp. na Bibliu. – **evanjelium** [-ňie-] ‚Kristovo učenie; časť Biblie opisujúca Kristov život a skutky' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *Evangelium*, čo je prevzatie z gr. *euangelion* (*εὐαγγέλιον*), doslova ‚dobrá správa, zvesť' (t. j. v kresťanskom ponímaní zvesť o vykupiteľskom poslaní Krista ako Božieho Syna) – výraz je odvodený od gr. *euangelos* (*εὐάγγελος*) ‚majúci dobrú správu', utvoreného na základe ↗ *eu-* a gr. *angelos* (*ἄγγελος*) ‚posol' (↗ *anjel*).

eventuálny ‚možný, prípadný' (od 20. stor.) • Od lat. *ēventus* ‚výsledok, (ne)úspech, osud', čo je odvodenina od lat. *ēvenīre, ēventum* ‚vychádzať; stávať sa', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *venīre* ‚prichádzať'.

evergreen [evrgrín] ‚pieseň, ktorej obľuba pretrváva' (od 20. stor.) • Z angl. *evergreen*, doslova ‚večne zelený', čo je zloženina angl. *ever* ‚večný; večne' a *green* ‚zelený' – odtiaľ prenesene aj ‚vždy svieži, nevädnúci ap.' > ‚stále obľúbený'.

evidencia ‚vedenie záznamov, prehľad' (od 19. stor.) • Z lat. *ēvidentia* ‚názornosť, zreteľnosť', od lat. *ēvidēns*, gen. *ēvidentis* ‚viditeľný, zrejmý' (> slk. ***evidentný***, od 20. stor.), utvoreného na základe lat. *vidēre* ‚vidieť' analogicky podľa lat. *ēlūcēns* ‚žiariaci; viditeľný, zreteľný', čo je z hľadiska pôvodu príčastie od lat. *ēlūcēre* ‚žiariť; javiť sa, ukazovať sa' (zložené z ↗ *ex-¹* a lat. *lūcēre* ‚svietiť, žiariť; skvieť sa; byť zrejmý', od lat. *lūx*, gen. *lūcis* ‚svetlo'). Súčasný význam vznikol asi na základe spojení typu *dať do e-e*, pôvodne ‚dať, uviesť do názornej, zreteľnej podoby ap.', z toho ‚zapísať do (prehľadnej) dokumentácie, zaznamenať' – odtiaľ dnešné *evidencia* ‚prehľad; vedenie záznamov', k tomu aj sloveso ***evidovať.***

evokovať kniž. ‚vyvolať v mysli', staršie ‚úradne vyzývať, predvolávať' (od 17. stor.) • Z lat. *ēvocāre* ‚vyvolávať (von); vyzývať', od ↗ *ex-¹* a lat. *vocāre* ‚volať'.

evolúcia ‚postupná zmena; vývin, vývoj' (od 19. stor.) • Z lat. *ēvolūtiō*, pôvodne ‚rozvinutie (napr. papyrusového zvitku)', od lat. *ēvolvere, ēvolūtum* ‚rozvinúť', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *volvere* ‚valiť, kotúľať, vinúť'; z toho všeobecnejší význam ‚rozvinutie, (postupné) rozvíjanie' > ‚rozvoj, vývoj, vývin'.

ex¹ hovor., v spojení ***vypiť na ex*** ‚naraz; až do dna' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *ex trinken* ‚na jeden dúšok vypiť za pohár alkoholického nápoja' – spojenie vzniklo v študentskom prostredí žartovnou obmenou nem. *austrinken* ‚vypiť' (zložené z nem. *aus-* ‚vy-' a *trinken* ‚piť'), keď bola predpona *aus-* nahradená lat. ↗ *ex-¹*. – **ex²** ‚bývalý partner' ↗ *ex-²*

ex-[1] ,vy-, z-, znútra, von, nahor' (↗ *exkomunikovať* ap.) • Z lat. *ex-* (pred *b, d, g, l, m, n, r, i, u* vo forme *ē-*), od lat. *ex* ,z, spomedzi, zhora nadol, od'; resp. z gr. *ex-* (*ἐξ-*; pred spoluhláskami *ek-*, *ἐκ-*), od gr. *ex* (*ἐξ*) ,von, z'. Pozri aj ↗ *ex*[1]. – **ex-**[2] ,bývalý' (*exkráľ, exmajster* a i.) • Z lat. *ex-* (porov. už lat. *excōnsul* ,bývalý konzul'), od lat. *ex* ,z, von' (↗ *ex-*[1]), v slk. aj podľa súčasných záp. jazykov (porov. fr. *exministre*, nem. *Exminister* ,bývalý minister' a i.). Odtiaľ i spodstatnené *ex*[2] hovor. ,bývalý partner, bývalá partnerka' (*ísť so svojím, svojou ex na večeru* ap.).

exaktný ,založený na matematických metódach, presný' (od 19. stor.) • Z lat. *exāctus* ,presný, dokonalý', pôvodne ,presne vymeraný' – ide o príčastie od lat. *exigere, exāctum* ,dôkladne vymerať', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *agere* ,hnať, uvádzať do pohybu' (z toho aj ,uvádzať do pohybu [o váhach]' > ,zisťovať hmotnosť; vážiť, merať'). Pozri aj ↗ *esej*, ↗ *examinátor*.

exaltovaný ,prepiato nadšený, vzrušený' (od 20. stor.) • Od staršieho *exaltovať* ,nadchýnať, vzrušovať' (od 19. stor.), čo je prevzatie z lat. *exaltāre* ,zvyšovať; vyvyšovať, zvelebovať' (porov. i staršie *exaltovať* ,zvyšovať rýdzosť drahého kovu', 17. stor.), od ↗ *ex-*[1] a lat. *altus* ,vysoký'.

examinátor ,skúšajúca osoba' (od 17. stor.) • Z lat. *exāminātor*, od lat. *exāmināre* ,skúmať, skúšať', od lat. *exāmen*, gen. *exāminis* ,skúmanie, skúška', pôvodne ,skúška hmotnosti vážením', od lat. *exigere, exāctum* ,vymerať, odvážiť'; ďalej pozri ↗ *exaktný*.

excelencia ,titul vysokých štátnych funkcionárov' (od 18. stor.) • Z lat. *excellentia* ,vyššie postavenie; vznešenosť', od lat. *excellēns*, gen. *excellentis* ,vynikajúci, výborný' (> slk. ***excelentný***, od 20. stor.), čo je príčastie od lat. *excellere* ,vynikať (nad niekoho), prevyšovať niekoho' (> slk. ***excelovať***, od 20. stor.).

excentrický odb. ,ležiaci mimo stredu'; ,výstredný' (od 19. stor.) • Obmena (s novším ↗ *ex-*[1]) strlat. *eccentrus*, prevzatého z gr. *ekkentros* (*ἔκκεντρος*) ,(v astronómii, o kruhových dráhach) nemajúci v strede Zem; vysunutý zo (základnej) svetovej strany', od gr. *ek* (*ἐκ*) ,z' a *kentron* (*κέντρον*) ,stred' (↗ *centrum*).

excerpovať ,zhotovovať výpisky' (od *19. stor.) • Z lat. *excerpere, excerptum* ,vytrhávať; vyberať; robiť výťahy, výpisky', od ↗ *ex-*[1] a lat. *carpere* ,trhať'. Z odvodenín: *excerpcia* (lat. *excerptiō*).

execírovať hovor. expr. ,preháňať, šikanovať' (od 20. stor.) • Zjednodušenie (s disimiláciou *r-r-* > *Ø-r-*) staršieho *exercírovať* (od 17. stor.), prevzatého z nem. *exerzieren* ,cvičiť (najmä vo vojenskej sfére)', ktorého východiskom je lat. *exercēre* ,uvádzať do pohybu; neprestajne niekoho niečím zamestnávať; cvičiť niekoho v niečom'. Pozri aj ↗ *exercície*.

exekúcia ,nútené úradné zhabanie a predaj', staršie i ,vnútené uskutočnenie súdneho rozhodnutia; vyberanie daní; poprava' (od 16. stor.) • Z lat. *ex(s)ecūtiō*, od lat. *ex(s)equī*, *ex(s)ecūtus sum* ,nasledovať (až do konca); vykonávať, plniť; uplatňovať (právo), stíhať (súdne)' (> slk. ***exekvovať***, od 16. stor.), zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *sequī* ,nasledovať'.

exemplár ,jeden zo skupiny rovnorodých predmetov' (od 16. stor.) • Z lat. *exemplar* ,obraz; odpis, kópia', od lat. *exemplum* ,vzor, model, príklad', doslova ,čo je vybraté (z množstva rovnakých vecí)' – súvisí s lat. *eximere* ,vybrať', od ↗ *ex-*[1] a lat. *emere* ,brať'.

exercície cirk. ,duchovné cvičenia' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *exercitia (spīrituālia)* mn., od lat. *exercitium* ,cvičenie, výcvik', od lat. *exercēre, exercitum* ,cvičiť'. Pozri aj ↗ *execírovať*.

exhalácia ,vypúšťanie priemyselných škodlivín do ovzdušia' (od 20. stor.) • Z lat. *exhālātiō*, od lat. *exhālāre, exhālātum* ,vydychovať, vyparovať', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *hālāre* ,dýchať, vydychovať'. Pozri aj ↗ *inhalovať*.

exhibícia ,predvedenie vynikajúceho výkonu; predvádzanie sa', staršie ,vyhotovenie úradného dokumentu' (od 18. stor.) • Z lat. *exhibitiō*, gen. *exhibitiōnis*, od lat. *exhibēre, exhibitum* ,prinášať, podávať; (pre)ukazovať', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *habēre* ,držať, mať'. Z odvodenín: ***exhibicionizmus*** ,pútanie záujmu nápadným správaním; lek. úchylka prejavujúca sa obnažovaním pred príslušníkmi opačného pohlavia'.

exhumovať ,(úradne) vykopať pochovanú mŕtvolu' (od 20. stor.) • Zo strlat. *exhumare*, od ↗ *ex-*[1] a lat. *humāre* ,ukladať do zeme, pochovávať', od lat. *humus* ,zem' (pozri aj ↗ *humus*).

exil ,vyhnanstvo', staršie *exílium* (od 17. stor.) • Z lat. *exilium*, od lat. *exul* ,vyhnaný, vyhostený; vyhnanec'. Pozri aj ↗ *exulant*.

existovať ,byť, jestvovať' (od 19. stor.) • Z lat. *ex(s)istere* ,vystúpiť; ukázať sa, vyskytnúť sa, stať sa; byť, jestvovať', zloženého z ↗ *ex-*[1] a lat. *sistere* ,postaviť (sa); pevne stáť', ktoré súvisí s lat. *stāre* ,stáť'. Z odvodenín: ***existencia*** (lat. *ex(s)istentia*).

exkavátor ‚rýpadlo, bager' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *excavāre* ‚vydlabávať, vyhlbovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *cavāre* ‚robiť dutým, dlabať, hĺbiť', od lat. *cavus* ‚dutý, vydutý, vyhĺbený'.
exkluzívny ‚výlučný, mimoriadny' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *exklusiv* ap.) prevzaté zo strlat. *exclusivus* ‚vylučujúci', utvoreného na základe lat. *exclūdere, exclūsum* ‚oddeľovať, vydeľovať, vylučovať', od ↗ *ex-¹* a lat. *claudere, clausum* ‚zatvárať, zamykať'.
exkomunikovať ‚vylúčiť z cirkvi al. z nejakého spoločenstva' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *excommūnicāre* ‚vylúčiť z obce kresťanských veriacich', od ↗ *ex-¹* a lat. *commūniō* ‚pospolitosť, spoločnosť; spoločenstvo, obec veriacich', od lat. *commūnis* ‚spoločný'.
exkurz kniž. ‚odbočenie od hlavnej témy' (od 20. stor.) • Z lat. *excursus*, od lat. *excurrere, excursum* ‚vybehnúť, vybiehať; odbočovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *currere* ‚utekať, bežať' – výraz sa vzťahuje na „vybehnutie" z hlavnej línie textu, odbočenie s cieľom vysvetliť niečo ap. – **exkurzia** ‚kolektívna vychádzka s poučným cieľom' (od 20. stor.) • Z lat. *excursiō* ‚vybiehanie; vybehnutie, výlet', od lat. *excurrere, excursum* ‚vybehnúť'.
exlibris [-gzl-] ‚umelecky spracovaná knižná značka', staršie *ex libris* (od 20. stor.) • Z lat. *ex librīs*, doslova ‚z kníh', od lat. *ex* ‚z' a *liber* ‚lyko; zvitok papyrusu; kniha'. Príslušný nápis na nálepke či pečiatke v knihe znamená asi ‚(toto je jedna) z kníh (majiteľa XY)'; neskôr prenesené aj na značku s takýmto nápisom.
ex offo [egzofo] ‚z úradnej moci' (od 19. stor.) • Skrátenie lat. *ex officiō*, od lat. *ex* ‚z' a *officium* ‚úrad'; ďalej pozri ↗ *oficiálny*.
exotický ‚cudzokrajný; neobyčajný, zvláštny' (od 19. stor.) • Z lat. *exōticus*, čo je prevzatie z gr. *exōtikos* (ἐξωτικός) ‚vonkajší; nachádzajúci sa mimo (niečoho), cudzí, cudzokrajný', odvodeného od gr. *exō* (ἔξω) ‚vonku, mimo' – v moderných jazykoch sa význam posunul v smere ‚cudzokrajný' > ‚(pre nás) neobyčajný, zvláštny'.
expandovať odb. ‚zväčšovať objem, rozpínať sa', pren. ‚rozširovať sa s cieľom niečo získať' (od 20. stor.) • Z lat. *expandere, expānsum* ‚rozťahovať, roztvárať, rozvíjať', od ↗ *ex-¹* a lat. *pandere* ‚napínať, rozpínať'. Z odvodenín: ***expanzia*** (lat. *expānsiō*). Pozri aj ↗ *špás*.
expedícia ‚výprava; odosielanie, vypravovanie' (od 19. stor.) • Z lat. *expedītiō* ‚vojenská výprava', od lat. *expedīre, expedītum* ‚vymotávať, uvoľňovať niekoho z niečoho; uvádzať do pohybu; pripravovať do boja, podnikať vojenskú výpravu' (> slk. ***expedovať*** ‚vypravovať, odosielať': *e. tovar, poštu;* podľa toho aj *expedícia* ‚odosielanie' [*e. novín*], ***expedient*** ‚kto expeduje, odosiela'). Lat. *expedīre* vzniklo na základe ↗ *ex-¹* a lat. *pēs*, gen. *pedis* ‚noha' – pôvodný význam bol ‚uvoľniť nohy'. Pozri aj ↗ *špedícia*.
experiment ‚(vedecký) pokus' (od 18. stor.) • Z lat. *experīmentum* ‚pokus, skúška', od lat. *experīrī* ‚robiť pokus, skúšku', odvodeného od ↗ *ex-¹* a koreňa zachovaného v lat. *perīculum* ‚skúška, pokus'. – **expert** ‚odborný znalec' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *expert*) z lat. *expertus*, doslova ‚kto niečo skúsil; skúsený', od lat. *experīrī, expertus sum* ‚robiť pokus, skúšku; skúsiť; skúsenosťou poznať'. Z odvodenín: ***expertíza*** ‚znalecký posudok' (fr. *expertise*).
explicitný kniž. ‚formálne vyjadrený, výslovný' (od 20. stor.) • Z lat. *explicitus*, čo je príčastie od lat. *explicāre, explicitum* ‚rozvíjať, rozkladať; (slovami) vykladať, vysvetľovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *plicāre* ‚zvinúť, zvinovať'. Pozri aj ↗ *exploatovať*. – **explikácia** kniž. ‚výklad, vysvetlenie' (od 20. stor.) • Z lat. *explicātiō*, od lat. *explicāre, explicitum* (aj *explicātum*) ‚vysvetľovať'.
exploatovať ‚hospodársky využívať; vykorisťovať' (od 19. stor.) • Z fr. *exploiter* ‚vykonať niečo; získať hodnotu z niečoho; využívať s cieľom dosiahnuť zisk, vykorisťovať', ktorého východiskom je ľud. lat. **explicitāre*, od lat. *explicāre, explicitum* ‚rozvíjať, rozkladať; rozostavovať; vykonávať, uskutočňovať'; ďalej pozri ↗ *explicitný*.
explodovať ‚vybuchnúť' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *explodieren*, angl. *to explode* a i.) prevzaté z lat. *explōdere, explōsum*, pôvodne ‚(o hercoch) vyhnať z javiska tlieskaním', od ↗ *ex-¹* a lat. *plōdere* (staršie *plaudere*) ‚biť, tĺcť, tlieskať'. V moderných jazykoch sa význam slova posunul v smere ‚tlieskať' > ‚robiť hluk' > ‚(hlučne) vybuchovať'. Z odvodenín: ***explózia*** (podľa lat. *explōsiō* ‚vytlieskanie').
exponovať ‚vystavovať' (od 20. stor.) • Z lat. *expōnere, expositum* ‚vykladať, vyložiť; verejne vystaviť', od ↗ *ex-¹* a lat. *pōnere* ‚klásť'. *E. film* vzniklo posunom v smere ‚vystaviť svetlu ap.', *e. sa* ‚spoločensky sa prejavovať,

angažovať' (k tomu aj *exponent: politický e.* ap.) je z pôvodného ,verejne prezentovať svoj postoj ap.'. Z odvodenín: ***expozícia*** (lat. *expositiō*), ***exponát*** a i. Pozri aj ↗ *expozé*.

exportovať ,vyvážať do zahraničia' (od 19. stor.) • Z lat. *exportāre* ,vynášať von; posielať (tovar) na trh', od ↗ *ex-¹* a lat. *portāre* ,niesť'. Z odvodenín: ***export*** a i.

ex post ,dodatočne' (od 20. stor.) • Z lat. *ex post*, doslova asi ,z neskoršieho času', od lat. *ex* ,z' a *post* ,(o čase) za, po, od; potom, neskoršie'.

expozé dipl., publ. ,výklad člena vlády v parlamente' (od 19. stor.) • Z fr. *exposé*, pôvodne príč. min. trpné od fr. *exposer* ,vystaviť', prevzatého z lat. *expōnere* (↗ *exponovať*).

expres¹ ,diaľkový rýchlik' (od 19. stor.) • Z angl. *express (train)*, doslova ,zvláštny vlak' (odtiaľ ,vlak idúci mimoriadnou rýchlosťou ap.'). Angl. *express* je prevzaté z fr. *exprès* (↗ *expres²*). – **expres²** ,rýchle (o doručení zásielky)' (od 20. stor.) • Z fr. *exprès* ,výslovný; (o poslovi) poverený doručením súrnej zásielky', ktorého východiskom je lat. *expressus* ,výrazný' – ide o príč. min. trpné od lat. *exprimere, expressum* ,vytlačiť; vyjadriť', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *premere* ,tlačiť'. Porov. aj ↗ *espreso*. – **expresívny** lingv. ,vyjadrujúci citový al. vôľový vzťah' (od 20. stor.) • Z fr. *expressif*, utvoreného na základe lat. *exprimere, expressum* ,vyjadriť'.

exspirácia lek., fon. ,vydychovanie, výdych', farm. ,skončenie času účinnosti lieku' (od 20. stor.) • Z lat. *exspīrātiō* (pôvodne ,vyparovanie, výpar'), od lat. *exspīrāre, exspīrātum* ,vydychovať; naposledy vydýchnuť, skonať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *spīrāre* ,dýchať'. Význam ,skončenie času účinnosti lieku' mohol vzniknúť vývinom typu ,skonať' > ,prestať platiť; stratiť účinnosť', azda aj v spojení s predstavou o „vyparení", vyprchaní účinných látok v liečive.

extáza ,mimoriadne vzrušenie, uchvátenie, vytrženie' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *ecstasis, extasis*, čo je prevzatie z gr. *ekstasis* (ἔκστασις), súvisiaceho s gr. *existēmi* (ἐξίστημι) ,premiestňujem; (celkom) mením; vyvádzam človeka z (normálneho) duševného stavu, mätiem ap.', od ↗ *ex-¹* a gr. *histēmi* (ἵστημι) ,staviam'.

extempore kniž. ,improvizovaná poznámka v prejave' (od 20. stor.) • Z lat. *ex tempore*, doslova asi ,(von) z času' – t. j. ,čo je (navyše, improvizovane) prednesené v rámci času určeného na prejav'; od lat. *ex* ,z' a *tempus*, gen. *temporis* ,čas'.

extenzívny ,zameraný (iba) na rozsah, šírku' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov) z lat. *extēnsīvus*, pôvodne ,umožňujúci rozťahovanie', od lat. *extendere, extēnsum* ,rozťahovať, rozširovať', zloženého z ↗ *ex-¹* a lat. *tendere, tentum* (novšie *tēnsum*) ,napínať, naťahovať'. Použitie v oblasti ekonómie (*e-e hospodárstvo*) je podľa angl. *extensive* (< lat.).

exteriér ,vonkajšia časť, vonkajší vzhľad ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *extérieur* ,vonkajší; zovňajšok', čo je prevzatie z lat. *exterior* – ide o tvar komparatívu od lat. *exter(us)* ,vonkajší'. – **externý** ,vonkajší' (od 20. stor.) • Z lat. *externus*, čo je odvodenina od lat. *exter(us)* ,vonkajší'. – **extra** hovor. ,osobitne, oddelene' (od 18. stor.) • Z lat. *extrā* ,na vonkajšej strane, vonku; mimo niečoho', od lat. *exter* ,vonkajší'. Z významu osobitnosti (,mimo') vznikol aj význam mimoriadnosti, vyššej kvality (*nič extra; extraliga* ap.).

extrahovať chem. ,vylúhovať', lek. ,trhať' (od 20. stor.) • Z lat. *extrahere, extractum*, doslova ,vyťahovať', od ↗ *ex-¹* a lat. *trahere* ,ťahať'. Z odvodenín: ***extrakcia*** (lat. *extractiō*), ***extrakt*** (lat. *extractum*) a i.

extravagantný ,výstredný' (od 19. stor.) • Z fr. *extravagant*, čo je prevzatie z lat. *extravagāns*, gen. *extravagantis* (doslova asi ,šíriaci sa mimo [niečoho]'), zloženého z lat. *extrā* (↗ *extra*) a *vagāns*, gen. *vagantis*, čo je príč. prít. od lat. *vagārī* (*vagāre*) ,túlať sa, blúdiť; pohybovať sa, šíriť sa' – lat. výraz spočiatku označoval pápežské nariadenia nezaradené do oficiálnych zbierok zákonov (cirk. lat. *[partēs] Extrāvagantēs*), vo fr. sa význam slova rozšíril.

extravilán archit. ,vonkajšie územie obce za hranicami vlastnej zástavby' (od 20. stor.) • Z uhorského lat. *extravillanum*, utvoreného na základe lat. *extrā vīllam* ,mimo majetku (obce)', od lat. *vīlla* ,(vidiecky) majetok; osada, dedina' (↗ *vila*), resp. od strlat. *(fundus) extravillanus* ,pôda mimo dediny', takisto podľa uvedeného spojenia.

extrémny ,krajný' (od 20. stor.) • Z lat. *extrēmus* ,najzadnejší, najvzdialenejší', čo je superlatív od lat. *exter(us)* ,vonkajší'. Z odvodenín: ***extrém***, od toho ***extrémizmus***, a i.

extrovertný ,zameraný mimo svojho vnútra, na vonkajší svet' • Termín (nem. *extravertiert*) zaviedol v r. 1921 švajč. psychológ C. G. Jung na základe lat. *extrā* ,vonku, von' (↗ *extra*) a *vertere* ,otáčať, obracať'; začiatočné *extro-* v slk. slove je asi podľa ↗ *introvertný*.

exulant ‚vyhnanec z vlasti' (od 19. stor.) • Z lat. *exulāns*, gen. *exulantis*, čo je príč. prít. od lat. *exulāre* ‚byť vyhnancom, žiť vo vyhnanstve', od lat. *exul* ‚vyhnaný, vyhostený; vyhnanec'. Pozri aj ↗ *exil.*

F

fabrika hovor. ‚továreň' (od 18. stor.) • Z lat. *fabrica* ‚remeslo; miesto jeho výkonu, dielňa', od lat. *faber* ‚remeselník'. Z odvodenín: ***fabrikant*** hovor. ‚továrnik' (nem. *Fabrikant*, fr. *fabricant*); ***fabrikovať*** pejor. ‚produkovať vo veľkom (a s menšou hodnotou)' (staršie ‚vyrábať továrensky'), k tomu ***prefabrikát*** ‚továrensky vopred vyrábaný dielec (najmä stavebný)' (od staršieho *pre-fabrikovať* ‚vopred [↗ *pre-*[2]] pripraviť') a i.

fabula ‚dejová osnova', staršie ‚vymyslený príbeh, rozprávka, bájka; divadelná hra' (od 16. stor.) • Z lat. *fābula*, doslova ‚rozprávanie, príbeh', od lat. *fārī* ‚hovoriť, rozprávať'.

fác cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné. – **facka** hovor. ‚zaucho' (od 18. stor.) • Od ***facnúť*** hovor. ‚udrieť' (od 18. stor.), dial. i *fácať* ‚tĺcť, udierať niečím o niečo; biť niekoho, fackať', od citoslovca *fác*. Iného pôvodu je asi *facka* v spojeniach ***kúpiť, predať za f-u*** ‚veľmi lacno', pri ktorom sa predpokladala obmena pôvodného *fatka* (porov. staršie čes. *koupiti za fatku* ‚takmer zadarmo'), vzniknutého azda skrátením ↗ *taľafatka.*

fáč hovor. ‚obväz' (od 18. stor.) • Z bavor. nem. *fātš(n)*, čo je prevzatie z tal. *fascia*, ktorého východiskom je lat. *fascia* ‚stužka, páska, obväz'. Z odvodenín: ***fačovať*** hovor. ‚obväzovať'.

fádny ‚jednotvárny, nevýrazný; nudný' (od 19. stor.) • Z fr. *fade*, ktorého východiskom je ľud. lat. **fatidus* – vysvetľuje sa ako skríženie lat. *fatuus* ‚pochabý, hlúpy' a *sapidus* ‚chutný', od lat. *sapere* ‚mať chuť'.

fafrnok expr. ‚malé dieťa, šarvanec', staršie ‚kúsok' (od 18. stor.), dial. aj ‚úzky pás role' • Vysvetľuje sa ako prevzatie z nem. *Waffenrock* (zloženina nem. *Waffe* ‚zbraň' a *Rock* ‚vonkajší odev'). Slovo pôvodne označovalo rytiersky kabátec obliekaný cez brnenie (tak i stčes. *fafrnoch*), neskôr sa však asi skrížilo s fr. *fanfreluche* ‚ozdôbka na ženských šatách' (expresívna obmena staršieho fr. *fanfelue* ‚drobnosť', z neskorého lat. *famfalūca* ‚vzduchová bublina', čo je prevzatie z gr. *pomfolyx* (πομφόλυξ) ‚id.'), v dôsledku čoho nadobudlo význam typu ‚kus látky, handra, zdrap' – odtiaľ ďalej ‚zdrap' > ‚niečo malé' (o kúsku, úzkom páse role aj dieťati; porov. i slk. dial. *capart* ‚kúsok, útržok, zdrap; malé dieťa').

fagan pejor. ‚nezbedné dieťa' (od 18. stor.) • Málo jasné; azda z pôvodného **fakan*, od dial. *fákať* ‚špiniť' (*f. si do hniezda*) – pôvodný význam mohol byť ‚kto *fáka* do nohavíc', resp. ‚kto je *fákaný*, zašpinený stolicou' (k významu ‚dieťa' porov. *zasran* hrub. ‚nedospelý človek, sopliak', ↗ *frkan*). Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad prevzatia z lat. *vagāns* ‚túlajúci sa', od lat. *vagārī* ‚túlať sa, potulovať sa, ponevierať sa'; porov. aj ↗ *vagabund.*

fagot ‚drevený dychový hudobný nástroj' (od 19. stor.) • Z tal. *fagotto*, nejasného pôvodu.

fach hovor. ‚pracovný odbor, zamestnanie' (od 19. stor.) • Z nem. *Fach*, pôvodne ‚časť, diel, oddelenie', prenesene aj o pracovnej špecializácii. Z odvodenín: ***fachman*** hovor. ‚(dobrý) odborník' (nem. *Fachmann*, od nem. *Mann* ‚človek, muž').

fair ↗ *fér*

fajansa ‚jemná keramika' (od 20. stor.) • Z fr. *faïence* – výraz vznikol na základe názvu tal. mesta Faenza, známeho v 16. stor. výrobou keramiky.

fajka (od 18. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **fajfka* (porov. čes. *fajfka* ‚fajka'), čo je zdrobnenina od *fajfa* (porov. i staršie slk. *fajfa* ‚tkáčska cievka', od 17. stor.), prevzatého z nem. *Pfeife*. Nem. výraz (už sthnem. *pfīfa*) je prevzatý z lat. **pīpa* ‚píšťala', od zvukomalebného lat. *pīpāre* (o hlasoch vtákov); významový posun ‚píšťala' > ‚fajka' (resp. ‚cievka') súvisí s tvarovou podobnosťou. Z odvodenín: ***fajčiť***, ***fajčiar*** a i. Pozri aj ↗ *pipeta.*

fajn hovor. ‚dobrý, príjemný' (od *17. stor.) • Z nem. *fein* (strhnem. *vīn*), čo je prevzatie zo stfr. *fin* (fr. *fin*) ‚jemný' – východiskom slova je lat. *fīnis* ‚hranica', v ktorom nastal významový vývin ‚hranica' > ‚hraničná, najvyššia, maximálna miera ap.' > ‚niečo dokonalé, veľmi dobré, jemné ap.'. Význam ‚jemný' sa zachoval vo ***fajnový, fajný*** ‚uhladený, jemný' (*f. človek, f-ové spôsoby*). Pozri aj ↗ *finesa*, ↗ *rafinovať.*

fajront hovor. ‚koniec pracovného času; voľno po práci' (od 19. stor.) • Z nem. *Feierabend*, čo je zloženina nem. *Feier* ‚sviatočný deň, sviatok, oslava' (prevzatie z neskorého lat. *fēria*, to z lat. *fēriae* mn. ‚sviatky, slávnosti') a *Abend* ‚večer; predvečer' (germ.). Výraz pôvodne

znamenal ‚predvečer sviatočného dňa', odtiaľ aj ‚večerné voľno po práci' > ‚koniec pracovného času (t. j. začiatok voľna)'.

fajta hovor. ‚druh, plemeno, rod' (od 18. stor.) • Z maď. *fajta*, čo je odvodenina od maď. *faj* ‚potomstvo; rod; rasa; druh'.

fakír (od 20. stor.) • Z arab. *faqīr* ‚biedny, chudobný; bedár; žobravý derviš', od arab. *faqura* ‚byť, stať sa chudobným'. Slovo sa neskôr prenieslo i na hinduistických askétov v Indii; novší význam ‚kúzelník ovládajúci svoje telo' vznikol v súvislosti s telesnými cvičeniami, ktoré praktizovali.

fakľa (od 17. stor.) • Z nem. *Fackel*, čo je prevzatie z lat. *facula* (> staršie slk. *fakuľa* ‚fakľa', dial. *fakuľa* ‚väčšia svieca') – ide o zdrobneninu od lat. *fax*, gen. *facis* ‚fakľa'. – **fakliť** hovor. expr. ‚rezať, rúbať; kúriť' (od 19. stor.) • Od ↗ *fakľa;* k významu porov. staršie *faklenie* ‚drevo na zhotovenie lúčov na svietenie' (18. stor.) – pôvodne asi ‚rezať, rúbať fakle' (z toho všeobecne ‚rezať, rúbať'), resp. ‚podkurovať fakľami' (porov. staršie *pod kozub fakliť*) > ‚kúriť'.

faksimile ‚verná reprodukcia; odtlačok' (od 20. stor.) • Vzniklo v moderných európskych jazykoch (angl. *facsimile* ap.) na základe lat. *fac simile*, doslova ‚urob podobné' – *fac* je tvar imperatívu od lat. *facere* ‚robiť, urobiť', *simile* je neutrum od lat. *similis* ‚podobný'. Pozri aj ↗ *fax.*

fakt ‚skutočnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *factum*, doslova ‚(to) urobené' (odtiaľ ‚čo existuje, čo je skutočnosťou ap.'), od lat. *facere, factum* ‚robiť, urobiť'. Z odvodenín: ***faktický*** a i. Pozri aj ↗ *de facto.* – **faktor** ‚činiteľ', staršie aj ‚vedúci pracovnej skupiny; vedúci cisársky úradník pri dolovaní; prokurátor, žalobca' (od 16. stor.) • Z lat. *factor*, čo je činiteľské meno od lat. *facere* ‚robiť, konať, vytvárať ap.'. – **faktúra** ‚účet' (od 20. stor.) • Z lat. *factūra*, pôvodne ‚spracovanie', od lat. *facere, factum* ‚robiť; spracúvať'; súčasný význam vznikol v tal. *fattura* (< lat.) posunom typu ‚čo je určené na spracovanie' > (v obchodníckom prostredí) ‚účet', azda i pod vplyvom tal. *fattore* ‚správca' (z lat. *factor*). Pozri aj ↗ *fičer.*

fakulta ‚súčasť vysokej školy', staršie ‚oprávnenie' (od 18. stor.) • Z lat. *facultās* ‚schopnosť; možnosť, príležitosť', od stlat. *facul* (lat. *facile*) ‚ľahko', čo je príslovka k lat. *facilis* ‚ľahký (na vykonanie)', od lat. *facere* ‚robiť, konať'. Súčasný význam vznikol na základe lat. spojenia *collegium facultātis*, označujúceho zbor (kolégium) univerzitných učiteľov istej disciplíny; lat. *facultās* ‚schopnosť; vedecká disciplína' je tu prekladom gr. *dynamis* (*δύναμις*) ‚sila, schopnosť', vzťahujúceho sa i na schopnosti v určitom umení, remesle ap. – **fakultatívny** kniž., odb. ‚možný, nezáväzný, nepovinný' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *fakultativ*, fr. *facultatif*) – vzniklo na základe lat. *facultās*, gen. *facultātis* ‚schopnosť; možnosť, príležitosť' posunom v smere ‚poskytujúci možnosť ap.'.

fald, falda hovor. ‚záhyb' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *valde* (nem. *Falte*), od strhnem. *valden* (nem. *falten*) ‚ohýbať, zahýbať'.

faloš ž. ‚pretvárka, neúprimnosť; klamstvo ap.', staršie i *faloš* m. (od 15. stor.) • Zo strhnem. *vals, valsch* ‚nepoctivosť, podvod', od strhnem. *valsch* (nem. *falsch*) ‚nepravý; neúprimný; chybný, mylný' – slovo je prevzaté zo stfr. *fals* (fr. *faux*), ktorého východiskom je lat. *falsus*, od lat. *fallere, falsum* ‚klamať, podvádzať'. Z odvodenín: ***falošný, falšovať*** a i. – **falzifikovať** ‚falšovať' (od 19. stor.) • Zo strlat. *falsificare*, od lat. *falsificus* ‚konajúci neúprimne', utvoreného na základe lat. *falsus* a *-ficere*, resp. *-ficāre;* ďalej pozri ↗ *-fikovať.*

fáma hovor. ‚chýr, zvesť; povesť' (od 18. stor.) • Z lat. *fāma* ‚chýr, správa; verejná mienka; (dobrá i zlá) povesť', od rovnakého koreňa ako lat. *fārī* ‚hovoriť, rozprávať'.

família hovor. ‚rodina; príbuzenstvo' (od 17. stor.) • Z lat. *familia*, od lat. *famulus* ‚sluha, služobník, otrok' – slovo sa asi pôvodne vzťahovalo na sluhov a otrokov, neskôr sa prenieslo na celé spoločenstvo či veľkorodinu žijúcu v jednom dome. – **familiárny** ‚nenútený, dôverný' (od 18. stor.) • Z lat. *familiāris* ‚patriaci k rodine, rodinný, domáci; súkromný; dôverný', od lat. *familia* ‚rodina'.

fanatický ‚horlivo, slepo vyznávajúci niečo' (od 18. stor.) • Z lat. *fānāticus*, od lat. *fānum* ‚posvätné miesto, svätyňa, chrám' – slovo pôvodne znamenalo ‚súvisiaci s chrámom, chrámový', odtiaľ ‚(nábožensky) zanietený' > ‚slepo horliaci za niečo ap.'. Pozri aj ↗ *fanklub,* ↗ *fanúšik,* ↗ *profánny.*

fandiť subšt. ‚byť fanúšikom' (od 20. stor.) • Z čes. *fanditi*, od čes. *fanda* ‚fanúšik', čo je expresívna obmena čes. *fanoušek* (↗ *fanúšik*), zrejme pod vplyvom čes. *Fanda* ako domáckej podoby mena *František.*

fanfára ‚krátka slávnostná skladba pre plechové hudobné nástroje' (od 19. stor.) • Z fr. *fanfare*, asi zvukomalebného pôvodu. – **fanfarón** kniž.

‚vystatovačný človek' (od 20. stor.) • Zo špan. *fanfarrón* ‚chvastúň; tlčhuba', azda zvukomalebného pôvodu (od rovnakého koreňa ako ↗ *fanfára*) – pôvodne asi ‚kto sa hlučne predvádza ap.'.

fánka ‚druh vyprážaného pečiva' (od 17. stor.) • Z maď. *fánk*, čo je prevzatie nem. pôvodu (porov. spis. nem. *Pfannkuchen*), doslova ‚koláč vyprážaný na panvici'; ďalej pozri ↗ *pampúch*.

fanklub hovor. ‚klub fanúšikov, ctiteľov' (od 20. stor.) • Z angl. *fan club*, od angl. *club* (↗ *klub*) a *fan* ‚nadšený obdivovateľ', ktoré vzniklo skrátením angl. *fanatic* ‚fanatický; fanatik', prevzatého z lat. (↗ *fanatický*).

fantázia ‚obrazotvornosť, predstavivosť' (od 17. stor.) • Z lat. *phantasia*, čo je prevzatie z gr. *fantasiā* (φαντασία) ‚zjavenie, predstava, obrazotvornosť', od gr. *fantazomai* (φαντάζομαι) ‚ukazujem sa, zjavujem sa'; súvisí s gr. *fainomai* (φαίνομαι) ‚som viditeľný'. Z odvodenín: *fantastický* (gr. *fantastikos*, φανταστικός); *fantazírovať* hovor. ‚oddávať sa rojčeniu' (nem. *fantasieren*), k tomu i **fantasta** ‚rojko, blúznivec', a i. – **fantazmagória** kniž. ‚výplod fantázie, prízrak, vidina' (od 19. stor.) • Z fr. *fantasmagorie*, pôvodne ‚zobrazenie prízrakov pomocou optickej ilúzie'. Výraz bol utvorený na základe fr. *fantasme* ‚prízrak', čo je prevzatie z gr. *fantasma* (φάντασμα) ‚zjavenie, prízrak', od gr. *fantazomai* ‚ukazujem sa, zjavujem sa'; koncové *-agorie* nie je jasné – azda podľa fr. *allégorie* (↗ *alegória*)? – **fantóm** ‚prelud; prízrak' (od 19. stor.) • Z fr. *fantôme* (**fantauma*), čo je prevzatie (v oblasti dnešného juž. Francúzska) z gr. ión. **fantagma*, zodpovedajúceho gr. at. *fantasma*.

fanúšik ‚nadšený prívrženec (športu, klubu ap.)', staršie *fanúšek* (od 20. stor.) • Z čes. *fanoušek*, čo je zdrobnenina od čes. *fanouš* – ide o obmenu čes. *fanatik* (ďalej pozri ↗ *fanatický*), resp. o odvodeninu od čes. *fan*, prevzatého z angl. *fan* ‚nadšený obdivovateľ' (↗ *fanklub*); *fanouš* je asi podľa čes. *Fanouš*, čo je domácka podoba muž. mena *František*. Pozri aj ↗ *fandiť*.

fara (od 16. stor.) • Zo strhnem. *pfarre* (nem. *Pfarre*), prevzatého v konečnom dôsledku asi z neskorého lat. *par(r)ochia*, ktorého východiskom je staršie *paroecia*, prevzaté z gr. *paroikiā* (παροικία). Tento výraz je odvodený od gr. *paroikos* (πάροικος) ‚sused; cudzinec', doslova ‚bývajúci vedľa', od gr. *paroikeō* (παροικέω) ‚bývam vedľa (niečoho)', zloženého z ↗ *para-* a gr. *oikeō* (οἰκέω) ‚mám príbytok, bývam', od gr. *oikos* (οἶκος) ‚príbytok, dom'. V gr. texte Nového zákona (1 Pt 2, 11) bolo *paroikos* použité vo význame ‚cudzinec' – kresťania, pokladajúci za svoju vlasť nebo, sa považovali za „cudzincov a pútnikov" na tomto svete; gr. *paroikiā* sa chápalo aj ako spoločenstvo takýchto „cudzincov", odtiaľ i význam ‚spoločenstvo kresťanov (podliehajúcich biskupovi)', neskôr ‚farnosť ako jedno zo spoločenstiev (v sídelnom meste biskupa)' > ‚sídlo správcu farnosti, fara'. Formu lat. slova (*paroecia*, novšie *par(r)ochia*) asi ovplyvnilo aj etymologicky nesúvisiace gr. *parochos* (πάροχος) ‚poskytovateľ; zásobovateľ verejných činiteľov v rímskych provinciách', od gr. *parechō* (παρέχω) ‚držím, mám (pripravené); odovzdávam; poskytujem, dodávam', zloženého z ↗ *para-* a gr. *echō* (ἔχω) ‚držím; mám'. Z odvodenín: ***farár*** (sthnem. *pfarrāri*, dnešné nem. *Pfarrer*); ***farský***, staršie i *farný* (odtiaľ ***farník, farnosť***); ***prifariť*** hovor. ‚pripojiť' (pôvodne ‚pripojiť obec bez fary k farskej obci') a i.

farad fyz. ‚jednotka elektrickej kapacity' • Podľa angl. fyzika M. Faradaya (1791 – 1867), objaviteľa základných javov elektromagnetizmu.

faraón ‚staroegyptský vládca', staršie i *faraó* (od 17. stor.) • Z bibl. lat. *Pharaō*, gen. *Pharaōnis*, čo je prevzatie z gr. bibl. *Faraō* (Φαραώ) – výraz bol prevzatý hebr. prostredníctvom z egypt. *perāa*, pôvodne ‚veľký dom; palác'; odtiaľ ‚obyvateľ paláca' > ‚panovník, faraón'.

farár ↗ *fara*

fárať ‚zostupovať do bane' (od 16. stor.) • Z nem. *fahren* ‚ísť (na dopravnom prostriedku)', v špecializovanom význame aj ‚zostupovať do bane; vystupovať z bane'.

farba (od 17. stor.) • Z nem. *Farbe*, pôvodne ‚tvar, podoba'.

farizej hist. ‚príslušník starožidovskej náboženskej skupiny', pejor. ‚pokrytec'; staršie i *farizeus* (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Pharisaeus*, čo je prevzatie z gr. bibl. *Farisaios* (Φαρισαῖος) – východiskom výrazu je aram. *pərīšajjā* mn., doslova ‚stŕániaci sa, oddelení' (t. j. od osôb a vecí považovaných za nečisté), od slovesa *pərāš* ‚oddeľovať': takto sa označovali príslušníci starožidovskej nábožensko-politickej skupiny, ktorým sa v Novom zákone vyčíta prísne, avšak iba vonkajšie dodržiavanie rituálnych predpisov; odtiaľ význam ‚pokrytec' (porov. ***farizejský úsmev, farizejstvo***).

farma ‚väčší poľnohospodársky podnik' (od 19. stor.) • Z angl. *farm*, čo je prevzatie zo stfr.

ferme (fr. *ferme*) ‚dohoda o prenajatí majetku; prenajatý majetok', od fr. *fermer* ‚uzavrieť zmluvu (o prenájme majetku)', pôvodne ‚pevne stanoviť, potvrdiť', ktorého východiskom je lat. *firmāre* ‚upevniť, potvrdiť', od lat. *firmus* ‚pevný, spoľahlivý'. Porov. i ↗ *firma*.

farmácia ‚lekárnictvo' (od 20. stor.) • Zo strlat. *pharmacia*, ktorého východiskom je gr. *farmakeiā* (*φαρμακεία*) ‚používanie liečivých prostriedkov', od gr. *farmakeuō* (*φαρμακεύω*) ‚používam lieky', čo je odvodenina od gr. *farmakon* (*φάρμακον*) ‚čarodejnícky prostriedok, jed; liečivý prostriedok, liek'. ***Farmaceut*** je podľa gr. *farmakeutēs* (*φαρμακευτής*), od gr. *farmakeuō* ‚pripravujem, používam čarodejnícke al. liečivé prostriedky'. – **farmakológia** ‚veda o pôsobení liečiv na organizmus' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *farmakon* ‚liek' a ↗ *-lógia*.

farník, farnosť, farský ↗ *fara*

fas vulg. ‚penis' (od 20. stor.) • Z maď. *fasz*, nejasného pôvodu.

fasáda ‚priečelie' (od 19. stor.) • Z fr. *façade*, čo je prevzatie z tal. *facciata* ‚id.', odvodeného od tal. *faccia* ‚tvár; predná strana', z lat. *faciēs* ‚tvár', pôvodne ‚spôsob, ako je niečo vytvorené, ako niečo vyzerá, vzhľad' (k významu porov. i ↗ *tvár*), od lat. *facere* ‚robiť, tvoriť, vytvárať'.

fascikel ‚obal na písomnosti; zväzok spisov' (od 19. stor.) • Z nem. *Faszikel*, čo je prevzatie z lat. *fasciculus* ‚zväzoček' – ide o zdrobneninu od lat. *fascis* ‚zväzok, balík'; porov. i ↗ *fašizmus*.

fascinovať ‚silno uchvátiť, upútať' (od 19. stor.) • Z lat. *fascināre* ‚očariť, okúzliť, urieknuť', od lat. *fascinum* ‚zariekanie, čary, kúzlo'.

fasovať hovor. ‚dostávať ako prídel' (od 20. stor.) • Z nem. *fassen* ‚chytiť, uchopiť; dost(áv)ať ako prídel'; slovo bolo prevzaté asi vo vojenskom prostredí.

fašiangy, fašiang ‚obdobie od Troch kráľov do Popolcovej stredy' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *vaschanc*, *vaschang* (dnešné nem. *Fasching*) – ide o zloženinu, kde prvá časť súvisí s nem. *fasten* ‚postiť sa' (↗ *pôst*) a druhou časťou je azda *-gang* ‚chod' (↗ *gánok*); pôvodným významom bolo asi ‚príchod, začiatok pôstneho obdobia' (začína sa Popolcovou stredou), výraz sa druhotne preniesol na predchádzajúce obdobie liturgického roku.

fašírovať ‚mlieť, sekať mäso' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *faschieren*, pôvodne ‚pripravovať mäso na plnku', od rak. dial. *Fasch* (spis. nem. *Farce*) ‚plnka zo sekaného mäsa (i ďalších surovín)' – výraz je prevzatý z fr. *farce* ‚mäsová plnka', v konečnom dôsledku od lat. *farcīre* ‚napchávať'. Z odvodenín: ***fašírka***.

fašizmus ‚typ politického režimu založeného na diktatúre' (od 20. stor.) • Z tal. *fascismo*, od tal. *fascio* ‚zväzok, otep; zväz, združenie', ktorého východiskom je lat. *fascis* ‚zväzok' (porov. aj ↗ *fascikel*) – ako *fascismo* sa označovalo hnutie B. Mussoliniho (1883 – 1945), ktoré sa dostalo k moci v Taliansku v r. 1922; názov nadväzoval na tal. *fasci dei lavoratori* ‚združenia pracujúcich', ako sa od konca 19. stor. nazývali rôzne sociálne hnutia.

fatálny ‚osudný, zlý, nešťastný' (od 19. stor.) • Z lat. *fātālis*, od lat. *fātum* ‚osud', doslova ‚(to) vyrieknuté', od lat. *fārī* ‚hovoriť, vravieť'; osud sa chápal ako niečo určené, vyrieknuté božstvom (↗ *osud*). Na základe lat. *fātālis* vzniklo aj ***fatalizmus*** ‚viera v osud a jeho neodvratnosť'. – **fatamorgána** ‚svetelný úkaz, pri ktorom sa vo vzduchu zjavujú obrazy vzdialených predmetov' (od 19. stor.) • Z tal. *fata morgana*, pôvodne *fata Morgana*, doslova ‚víla Morgana' (zo stredovekých legiend o kráľovi Artušovi, podľa ľudových predstáv obývajúca stavby zobrazované pri takomto úkaze v oblasti Messinského prielivu medzi Kalábriou a Sicíliou). Tal. *fata* ‚víla' (pôvodne ‚bohyňa osudu, sudička') súvisí s lat. *fātum* ‚osud'.

faul ‚nedovolený zákrok v športe' (od 20. stor.) • Z angl. *foul* ‚nemorálny, nečestný; (o športe) neférový, odporujúci pravidlám', pôvodne ‚zapáchajúci'.

faun ‚satyr; zmyselník' (od 18. stor.) • Z lat. *Faunus*, čo je meno rím. boha lesov, polí, dobytka, ochrancu úrody a plodnosti. – **fauna** ‚živočíšstvo, zvieratstvo' (od 19. stor.) • Z lat. *Fauna*, čo je meno mytologickej manželky boha Fauna (↗ *faun*). Význam ‚súhrn živočíchov, živočíšstvo' je podľa názvu diela švéd. prírodovedca C. von Linného *Fauna Suecica* („Švédska Fauna', 1746) – autor tu použil meno rím. bohyne analogicky podľa názvu svojho predchádzajúceho diela *Flora Suecica* („Švédska Flóra', 1745; ↗ *flóra*).

favorit ‚predpokladaný víťaz; obľúbenec, miláčik' (od 18. stor.) • Z tal. *favorito*, čo je príč. min. trpné od tal. *favorire* ‚preukazovať láskavosť, zahŕňať priazňou', od tal. *favore* ‚priazeň, láskavosť', ktorého východiskom je lat. *favor*, gen. *favōris*, od lat. *favēre* ‚žičiť, byť priaznivo naklonený niekomu'. Význam ‚predpokladaný

víťaz' (t. j. ‚miláčik publika') je podľa angl. *favourite*, prevzatého fr. prostredníctvom z tal. – **favorizovať** ‚zahŕňať priazňou' (od 20. stor.) • Z fr. *favoriser*, utvoreného na základe fr. *faveur* (staršie *favor*) ‚priazeň', čo je prevzatie z lat. *favor* ‚id.'.

fax ‚telekomunikačné zariadenie' (od 20. stor.) • Vzniklo skrátením ↗ *faksimile* – názov súvisí s tým, že (tele)faxom sa zasiela kópia originálneho dokumentu.

fáza ‚obdobie; stupeň priebehu' (od 19. stor.) • Ako vedecký termín prevzaté z gr. *fasis* (*φάσις*) ‚objavenie sa', od gr. *fainomai* (*φαίνομαι*) ‚ukazujem sa, objavujem sa' – slovo sa pôvodne vzťahovalo na objavovanie sa Mesiaca a planét (porov. *f. Mesiaca* a i.), neskôr sa jeho význam posunul aj smerom k ‚obdobie, stupeň (medzi dvoma objaveniami sa, výskytmi niečoho ap.)'.

fazóna ‚tvar, forma (o častiach oblečenia ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *façon*, ktorého východiskom je lat. *factiō*, gen. *factiōnis* ‚robenie, konanie', od lat. *facere*, *factum* ‚robiť, konať' – súčasný význam vznikol posunom ‚robenie' > ‚spôsob, akým je niečo urobené, zhotovené, ako niečo vyzerá' > ‚výzor, vzhľad'. Pozri aj ↗ *fešný*.

fazuľa ‚bot. Phaseolus' (od 17. stor.) • Prevzatie z jazykov juhových. Európy, ktorého konečným východiskom je ngr. *fasoli* (*φασόλι*), *fasuli* (*φασούλι*). Výraz vznikol zo strgr. *faseolion* (*φασηόλιον*), čo je zdrobnenina od *faseolos* (*φασήολος*), prevzatého z lat. *phaseolus* ako odvodeniny od lat. *phasēlus*, ktoré je samo prevzaté zo staršieho gr. *fasēlos* (*φάσηλος*) ‚fazuľa', nejasného pôvodu.

február ‚druhý mesiac v roku', staršie *februárius* (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Februārius*, doslova ‚mesiac očisty'; odvodenina od lat. *februa* mn. ‚očistné prostriedky, obrady', *februāre* ‚vykonávať očistné obrady'. Podľa starého rím. kalendára, v ktorom sa rok začínal 1. marca, bol február posledným mesiacom v roku (preto je aj najkratší); na záver kalendárneho roka – t. j. v druhej polovici februára – sa konali očistné obrady a obety zmierenia.

federácia ‚zväz, združenie (aj ako forma štátoprávneho usporiadania)' (od *19. stor.) • Z lat. *foederātiō*, od lat. *foederāre*, *foederātum* ‚uzatvárať zmluvu', odvodeného od lat. *foedus*, gen. *foederis* ‚zmluva, dohovor'.

fedrovať hovor. expr. ‚podporovať, uprednostňovať' (od 15. stor.) • Z nem. *fördern*, doslova asi ‚posúvať vpred', od nem. *fürder* ‚(miestne) ďalej, vpred', súvisiaceho s nem. *fort* (↗ *furt*).

feferón, feferónka ‚malá štipľavá paprika' (od 18. stor.) • Z tal. *peperone*, čo je odvodenina od tal. *pepe* ‚korenie', ktorého východiskom je lat. *piper;* ďalej pozri ↗ *perník*. Začiatočné *fefe-* v slk. slove je podľa nem. *Pfeffer* ‚korenina, korenie' (prevzatie z lat.).

fejtón ‚publicistický útvar' (od 20. stor.) • Z fr. *feuilleton*, čo je odvodenina od fr. *feuillet*, ktoré je zdrobneninou od stfr. *feuil* ‚list papiera', ktorého východiskom je lat. *folium* ‚list (na strome)'. Fr. *feuilleton* je od začiatku 19. stor. doložené aj ako označenie článku v spodnej časti novinovej strany; odtiaľ význam pravidelnej rubriky a príslušného žánru.

fekálie ‚výkaly' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Fäkalien* mn., utvoreného na základe fr. *matières fécales* ‚výkalové látky', od fr. *fécal* ‚výkalový' – výraz vznikol na základe lat. *faex*, gen. *faecis* ‚usadenina; bahno, kal'.

felčiar hist. ‚ránhojič, mastičkár' (od 16. stor.) • Z nem. *Feldscher*, čo je zjednodušenie pôvodného *Feld-scherer*, doslova asi ‚vojenský holič' – výraz je zložený z nem. *Feld* ‚pole' (prenesene ‚bojové pole, bojisko') a *Scherer*, čo je činiteľské meno od nem. *scheren* ‚strihať'; v starších časoch holiči vykonávali aj jednoduchšie lekárske úkony.

feminínum gram. ‚ženský rod' (od 19. stor.) • Z lat. *(genus) fēminīnum*, od lat. *fēminīnus* ‚ženský', odvodeného od lat. *fēmina* ‚žena' – odtiaľ i ***feminizácia*** ‚obsadenie ženami v početnej prevahe nad mužmi (napr. o pracovných miestach)' či ***feminizmus*** ‚teória o rovnakých právach žien s mužmi ap.'.

fen..., v chemickej terminológii (*fenol*, *fenyl* atď.) • Od gr. *fainō* (*φαίνω*) ‚svietim, žiarim'.

fén ↗ *fön*

fenig ‚peňažná jednotka v niektorých krajinách', staršie ‚jednotka váhy striebra' (od 18. stor.) • Z nem. *Pfennig* (sthnem. *pfending* a i.), čo je asi odvodenina od staršieho výrazu prevzatého z lat. *pondus* ‚váha' (súvisí s lat. *pendere* ‚vážiť') – z významového hľadiska ‚váha' > ‚množstvo drahého kovu s istou váhou' > ‚jeho hodnota' > ‚minca v danej hodnote'. Pozri aj ↗ *peniaz*, ↗ *penny*.

fenikel ‚liečivá rastlina', staršie i *fenikul*, *fenikulus* (od 17. stor.) • Z lat. *fēniculum*, čo je odvodenina od lat. *fēnum*, *faenum* ‚seno'; rastlina je pomenovaná podľa svojej vône. Dnešné slk. *fenikel* má zakončenie asi podľa nem. *Fenchel*, ktorého východiskom je neskoré lat. **feniclum* (novšia forma za *fēniculum*).

fénix ‚v staroegyptskej mytológii zázračný vták, ktorý po spálení vstáva z popola' (od 17. stor.) • Z lat. *phoenix*, čo je prevzatie z gr. *foīnix* (*φοῖνιξ*), nejasného pôvodu.

fenomén kniž. ‚úkaz, jav', staršie *fenoménum* (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Phänomen*) z lat. *phaenomenon*, čo je prevzatie z gr. *fainomenon* (*φαινόμενον*), doslova ‚(to) ukazujúce sa, zjavujúce sa', pôvodne príčastie od gr. *fainomai* (*φαίνομαι*) ‚ukazujem sa'.

fér hovor. ‚čestný, slušný', pôv. pís. *fair* (od 20. stor.) • Z angl. *fair*, pôvodne ‚krásny'. Z odvodenín: ***férový***.

fercovať hovor. zastaráv. ‚stehovať' (od 18. stor.) • Z maď. *fércel*, čo je prevzatie z nem. *fitzen* (porov. i staršie nem. *zusammen-fitzen* ‚zostehovať, nahrubo zošiť'), od nem. *Fitze* ‚pásmo priadze'.

ferment chem. ‚enzým' (od 17. stor.) • Z lat. *fermentum*, pôvodne ‚kvasenie; prostriedok spôsobujúci kvasenie' – azda súvisí s lat. *fervēre* ‚vrieť, kypieť'.

fermež ‚ochranná olejovitá náterová látka' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *vernīz* (nem. *Firnis*), čo je prevzatie zo stfr. *vernis* (fr. *vernis*) – východiskom výrazu je strlat. *veronice* (pôvodne označenie živice používanej na výrobu fermeže; pozri aj ↗ *vernisáž*), prevzaté z neskorého gr. *berenikion* (*βερενίκιον*), *beronikion* (*βερονίκιον*) ‚lúh, hydroxid sodný', ktoré sa odvodzuje od názvu antického mesta Bereniké (gr. *Berenīkē*, Βερενίκη; dnešné Bengázi v Líbyi).

férový ↗ *fér*

fertucha hovor. zastaráv. ‚zástera', staršie i *f(i)ertuch*, *fortuch* ap. (od 16. stor.) • Zo strhnem. *vortuoch* (jnem., rak. nem. *Fürtuch*), doslova ‚predné (t. j. vpredu uviazané) súkno', čo je zloženina nem. *vor* ‚vpredu' a *Tuch* ‚súkno'.

feruľa zastar. ‚palica, prút (na trestanie)' (od 17. stor.) • Z lat. *ferula* ‚prút, palica'; prevzaté asi v prostredí lat. škôl. Pozri aj ↗ *berla*.

fest hovor. expr. ‚pevne, mocne' (od 20. stor.) • Z nem. *fest* ‚pevný; pevne'. Pozri aj ↗ *pevný*.

festival ‚prehliadka umeleckej tvorby a výkonov' (od 20. stor.) • Z angl. *festival*, pôvodne ‚(hudobná) slávnosť', čo je substantivizovaná forma angl. *festival* ‚slávnostný, sviatočný', prevzatého zo stfr. *festival* – výraz vznikol ako odvodenina od lat. *fēstīvus* ‚veselý, radostný', od lat. *fēstus* ‚sviatočný, slávnostný (pôvodne o dňoch venovaných náboženským slávnostiam)'.

fešný hovor. expr. ‚pekný, elegantný, švihácky' (od 20. stor.) • Od staršieho *feš* neskl. ‚id.' (od 19. stor.; odtiaľ i ***feš-ák***, ***feš-anda*** ap.), prevzatého z nem. *fesch*. Slovo vzniklo v 19. stor. vo Viedni skrátením angl. *fashionable* ‚módny; oblečený podľa poslednej módy', odvodeného od angl. *fashion* ‚tvar, štýl, strih; móda', čo je prevzatie zo stfr. *façon*; ďalej pozri ↗ *fazóna*.

fetiš [-t-] ‚predmet uctievaný pre magickú moc' (od 19. stor.) • Z fr. *fétiche*, čo je prevzatie z port. *feitiço* ‚čaro, čarovný prostriedok', ktorého východiskom je lat. *factīcius* ‚(umelo) urobený, zhotovený', od lat. *facere*, *factum* ‚robiť'. K vývinu ‚robiť' > ‚magické úkony ap.' porov. i slk. *po-robiť niekomu* ‚počariť, pobosorovať', ↗ *čariť*.

fetovať ‚požívať drogy (najmä o vdychovaní omamných látok)' • Z čes. *fetovati*, od čes. *fet* ‚drogy' (od 60. rokov 20. stor.) – výraz údajne pochádza z Brna, kde spočiatku znamenal ‚alkohol'. Z hľadiska pôvodu ide o prevzatie z nem. *Fett* ‚tuk, masť'; význam ‚alkohol' mohol vzniknúť asociáciou ‚masť; mastiť' ~ ‚dodávať energiu ap.' (porov. i slk. *namazať sa* subšt. ‚opiť sa').

feudalizmus ‚lénny systém; spoločenské zriadenie na ňom založené' (od 19. stor.) • Utvorené na základe strlat. *feodalis*, *feudalis* ‚lénny, súvisiaci s lénom' (> slk. ***feudálny***, od 19. stor.), od strlat. *feodum*, *feudum* ‚léno', čo je obmena staršieho strlat. *feum*, *fevum* ‚id.': tieto formy vznikli latinizáciou severofranského **fehu* ‚dobytok; majetok' (príbuzné s nem. *Vieh* ‚dobytok'). Formy *feodum*, *feudum* (s novším *-d-*) vznikli asi pod vplyvom strlat. *allodum*, *allodium* ‚majetok', ktorého východiskom je franské *alodis*, *alodus* ‚majetok, vlastníctvo'.

fez ‚orientálna prikrývka hlavy' (od 19. stor.) • Podľa mesta Fez (arab. *Fās*) v Maroku, kde sa zhotovovali čiapky tohto druhu.

fi, fí cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***fikať*** (‚fňukať, vzlykať', pozri aj ↗ *prefikaný*), od toho ***fičať*** (‚o vetre: svišťať, hvízdať; expr. bežať' a i.).

fiaker ‚nájomný koč ťahaný párom koní' (od 18. stor.) • Z fr. *fiacre* – pomenovanie vzniklo v polovici 17. stor. v Paríži na základe mena sv. Fiakria (fr. *saint Fiacre*), ktorého portrét sa nachádzal na fasáde hotela na Ulici sv. Antona, kde sa prenajímali koče.

fiala [fi-a-] ‚bot. Matthiola' (od 19. stor.) • Zo strhnem. *vīal* (porov. dnešné zdrobnené nem. *Veil-chen* ‚fialka'), čo je prevzatie z lat. *viola*,

ktoré azda pochádza z neide. jazykov Stredomoria. Z odvodenín: ***fialka*** ,bot. Viola'; ***fialový***, doslova ,majúci farbu fialy' (k pomenovaniu porov. *ruža: ružový*, ↗ *oranžový* ap.).

fiasko [fi-a-] ,úplný neúspech, porážka' (od 19. stor.) • Z tal. *fiasco*, podľa spojenia *far fiasco* ,zaznamenať neúspech, prepadnúť', doslova ,urobiť fľašu' – východiskom je tal. *fiasco* ,opletená fľaša na víno', germ. pôvodu (porov. i ↗ *fľaša*), motivácia spojenia *far fiasco* však nie je jasná.

fičať ↗ *fi*

fíčer publ. ,umelecky spracované rozhlasové dokumentárne pásmo', pôv. pís. *feature* (od 20. stor.) • Z angl. *feature*. Výraz (prevzatý stfr. prostredníctvom z lat. *factūra* ,spracovanie, zhotovenie; výtvor'; ↗ *faktúra*) nadobudol v angl. i význam ,hlavný, charakteristický rys'; súčasný slk. význam je podľa spojení typu angl. *feature film* ,hlavný film v programe', *feature programme* ,program zameraný na jednu ťažiskovú tému' ap.

fičúr pejor. ,nápadne sa obliekajúci al. správajúci muž' (od 19. stor.) • Z maď. *ficsúr*, čo je prevzatie z rum. *fecior* (dial. *ficior*) ,chlapec, mládenec' – východiskom výrazu je asi lat. **fētiolus*, odvodené od lat. *fētus* ,plod, mláďa, dieťa'; podľa iného výkladu tu ide o mladšiu (až rumunskú) odvodeninu od rum. *făt*, mn. *feți* ,plod; chlapec, syn; dieťa', z lat. *fētus*.

fidlikať, fidlikovať pejor. ,zle hrať (najmä na husliach); nezručne rezať ap.' (od 18. stor.) • Z nem. *fiedeln* ,(zle) hrať na husliach', od nem. *Fiedel* ,husle', nie celkom jasného pôvodu – azda prevzatie z neskorého lat. **vītula* ,strunový hudobný nástroj'. Pozri aj ↗ *hudlikať*, ↗ *pidlikať*.

fifik, fifík hovor. expr. ,prefíkanec' (od *17. stor.) • Z nem. *pfiffig* ,prešibaný, šibalský', od nem. *Pfiff* ,úskok, podvod, lesť, trik', pôvodne ,pískanie, hvízdanie' (súvisí s nem. *pfeifen* ,pískať, hvízdať') – vznik významu ,úskok, lesť' súvisí so schopnosťou lovcov vábiť zvieratá pískaním. Pozri aj ↗ *filip*, ↗ *fiškus*.

fiflena pejor. ,povrchná parádnica' (od 19. stor.) • Akiste od staršieho *fifliť*, *fiflovať* ,šnurovať, fintiť', ktoré sa odvozovalo od slovesa zachovaného v stčes. *fiklovati* ,strojiť', resp. od ↗ *figeľ*; dá sa tu však predpokladať i súvislosť s ↗ *piplať sa* – t. j. ,piplať sa s úpravou svojho zovňajšku, venovať jej prílišnú pozornosť' ap.?

figa ,plod figovníka (bot. Ficus carica)' (od 16. stor.) • Prevzaté nem. prostredníctvom (strhnem. *vīge*, z toho dnešné nem. *Feige*) z román. jazykov (prov. *figa* ap.); východiskom výrazu je ľud. lat. *fīca*, z lat. *fīcus* (↗ *fikus*). ***Ukázať niekomu f-u*** súvisí asi s obscénnym gestom (porov. už gr. *sýkon* (σῦκον) s významami ,figa' i ,ženské ohanbie'), odtiaľ význam odmietania či záporu; podľa toho aj ***dať niekomu f-u, vedieť f-u*** ,nič' ap. ***Figový list*** ,čo slúži na zastieranie, zatajovanie niečoho' nadväzuje na príbeh o Adamovi a Eve – keď spoznali, že sú nahí, zakryli svoju nahotu zásterkami z figových listov (Gn 3, 7).

fígeľ hovor. ,žart, vtip; šibalstvo, huncútstvo' (od 18. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie zo strhnem. *vigilje*, bavor. *vigil* [f-], ktorého východiskom je strlat. *vigiliae* mn. ,nočné bdenie' (od lat. *vigilia* ,bdenie', ↗ *vigília*); v stredoveku slovo označovalo aj nočné chodenie sprievodov po domoch, spájané s konzumáciou alkoholu, čarovaním, rôznymi trikmi ap. Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od slovesa *figľovať* ,strojiť niečo; robiť žarty, vtipy', pôvodne údajne **figrovať* < ↗ *figurovať* vo význame ,robiť figúry, (falošné) podoby ap.'. Pozri aj ↗ *fiflena*.

figúra ,postava; socha; obrazec, vzorec, schéma', staršie i ,zobrazená podoba; tvar, forma' (od 16. stor.) • Z lat. *figūra* ,podoba, postava, tvar, obraz, výtvor'; súvisí s lat. *fingere*, *fictum* ,vytvárať, tvoriť; zobrazovať, spodobovať; skladať (reč)' (↗ *fingovať*). Pozri aj ↗ *konfigurovať*. – **figurant** ,pomocný pracovník' (od 19. stor.) • Z lat. *figūrāns*, gen. *figūrantis*, doslova ,zobrazujúci, predstavujúci', čo je príčastie od lat. *figūrāre* ,dávať podobu, zobrazovať' (↗ *figurovať*). Súčasný význam vznikol v divadelnom prostredí posunom ,kto predstavuje, stvárňuje nejakú postavu' > ,predstaviteľ (vedľajšej) úlohy' > ,pomocný pracovník'. – **figurína** ,umelo zhotovená postava' (od 20. stor.) • Z tal. *figurina*, čo je zdrobnenina od tal. *figura*, z lat. *figūra*. – **figurovať** ,mať funkciu niekoho; vyskytovať sa (niekde)' (od 19. stor.) • Z lat. *figūrāre* ,dávať podobu, utvárať, zobrazovať, predstavovať', od lat. *figūra*. Pozri aj ↗ *fígeľ*.

fíha, fiha cit. (od 20. stor.) • Spojenie ↗ *fi* a ↗ *ha*. – **fikať** ↗ *fi*

fikcia ,predstava, zdanie; výmysel' (od 18. stor.) • Z lat. *fictiō* ,tvorenie, stvárňovanie' (druhotne aj o jeho výsledku), od lat. *fingere*, *fictum* ,vytvárať, tvoriť' (↗ *fingovať*). Z odvodenín: ***fiktívny*** ,vymyslený, neskutočný'. Pozri aj ↗ *science-fiction*.

-fikovať (*elektrifikovať*, ↗ *glorifikovať* ap.) • Z lat. *-ficere*, resp. *-ficāre* ‚robiť, urobiť' (v zloženinách); súvisí s lat. *facere* ‚id.'.

fiktívny ↗ *fingovať* – **fiktus** hovor. expr. ‚prefíkaný človek, huncút' (od 20. stor.) • Z lat. *fictus* ‚neúprimný, pokrytecký', pôvodne ‚vytvorený; nepravý, nepravdivý' – ide o príčastie od lat. *fingere*, *fictum* (↗ *fingovať*). Pozri aj ↗ *filip*.

fikus ‚ozdobná bytová rastlina' (od 20. stor.) • Z lat. *fīcus*, pôvodom asi z jazykov Stredomoria alebo Malej Ázie. Pozri aj ↗ *figa*.

-fil ↗ *-filia*

filagória ‚záhradná besiedka', staršie i ‚krytá chodba' (od 17. stor.) • Z maď. *filagória*, nie celkom jasného pôvodu; vzhľadom na ďalší význam ‚osamelo stojaca stavba (napr. strážna búdka)' sa vysvetľovalo ako prevzatie (lat. prostredníctvom) z gr. *fylaktērion* (φυλακτήριον) ‚strážnica', od gr. *fylax* (φύλαξ), gen. *fylakos* (φύλακος) ‚strážnik, ochranca'.

filantropia ‚ľudomilnosť, dobročinnosť' (od 19. stor.) • Z gr. *filanthrōpiā* (φιλανθρωπία), odvodeného od gr. *filanthrōpos* (φιλάνθρωπος) ‚ľudomilný', doslova ‚priateľský k ľuďom' – výraz je zložený z ↗ *filo-* a gr. *anthrōpos* (ἄνθρωπος) ‚človek'.

filatelia ‚zbieranie poštových známok' • Výraz (fr. *philatélie;* pôvodne ‚láska ku všetkému, čo súvisí s frankovaním') bol utvorený v r. 1864 na základe ↗ *filo-* a gr. *ateleia* (ἀτέλεια) ‚oslobodenie od poplatkov', od gr. *atelēs* (ἀτελής) ‚bez daní, bez poplatkov', zloženého z ↗ *a-* a gr. *telos* (τέλος) ‚daň, poplatok' (pozri aj ↗ *clo*) – nalepené poštové známky znamenajú, že poštovné už bolo zaplatené, a preto je zásielka oslobodená od ďalších poplatkov, ktoré podľa starších zvyklostí hradil jej prijímateľ (adresát).

filc hovor. ‚plsť' (od 20. stor.) • Z nem. *Filz*. Pozri aj ↗ *filter*.

filé ‚vykostené mäso' (od 20. stor.) • Z fr. *filet*, doslova ‚čo svojím vzhľadom pripomína tenkú niť' (odvodenina od fr. *fil* ‚niť', z lat. *fīlum* ‚niť, vlákno'); prenesené aj na tenké vrstvy mäsa (u vtákov na hrudi pod krídlami, u rýb pozdĺž kostí).

filharmónia ‚veľký symfonický orchester' (od 20. stor.) • Utvorené (s možným vplyvom nem. *Philharmonie*) na základe spojenia *filharmonický orchester* – ***filharmonický*** je prevzatie z fr. *philharmonique* ‚súvisiaci s milovníkmi hudby', pôvodne ‚milujúci hudbu, milovník hudby', čo je prevzatie z tal. *filarmonico*, utvoreného na základe gr. *filos* (φίλος) ‚priateľ' a *harmoniā* (↗ *harmónia*).

-filia ‚náklonnosť k niečomu; obľuba, obdiv' (↗ *bibliofilia* ap.) • Z gr. *filiā* (φιλία) ‚priateľstvo, náklonnosť', od gr. *filos* (φίλος) ‚priateľ'; podľa toho koncové ***-fil:*** *bibliofil*, ↗ *slavianofil* ap.

filiálny ‚pobočný, vedľajší', staršie i *filiálsky* (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *fīliālis* (pôvodne v spojení *ecclēsia fīliālis* ‚pobočka cirkevnej obce', doslova ‚dcérska cirkev'), od lat. *fīlia* ‚dcéra'; druhotne prenesené aj do svetskej sféry. Z odvodenín: ***filiálka*** ‚pobočka, odbočka'.

filigrán ‚umelecký predmet z drôtikov z drahého kovu' (od *18. stor.) • Z tal. *filigrana*, pôvodne asi ‚vlákna so zrnkami' – výraz je zložený z tal. *filo* ‚niť, vlákno' (z lat. *fīlum* ‚id.') a *grana* ‚zrno, zrnko' (z lat. *grānum*, mn. *grāna* ‚id.').

filip, v spojení ***(ne)mať f-a*** hovor. expr. ‚(ne)mať dôvtip' (od 19. stor.) • Azda podľa apoštola Filipa, ktorý o. i. vysvetlil pasáž z proroka Izaiáša etiópskemu veľmožovi (porov. Sk 8, 26 – 40); východiskom mena *Filip* je gr. *Filippos* (Φίλιππος), doslova ‚milovník koní' – ide o zloženinu ↗ *filo-* a gr. *hippos* (ἵππος) ‚kôň'. Nie je tu však vylúčený ani vplyv výrazov so začiatočným *fi-*, ktoré označujú dôvtip či prefíkanosť (↗ *fifik*, ↗ *fiktus*, ↗ *fiškál*, ↗ *fiškus*, ↗ *fištrón*).

filister ‚konzervatívny malomeštiak; obmedzenec' (od 19. stor.) • Z nem. *Philister*, pôvodne ‚Filištínec', čo je prevzatie z lat. *Philistīnus* – Filištínci (z hebr. *pəlištīm*, doslova ‚prisťahovalci') vystupujú v Starom zákone ako nesemitský národ žijúci v Palestíne. Súčasný význam vznikol v 17. stor. v nem., kde bolo pomenovanie Filištíncov použité v študentskom prostredí na označenie neštudentov – odtiaľ i ďalšie významy ‚nevzdelanec, obmedzenec, malomeštiak'.

film (od 20. stor.) • Z angl. *film*, pôvodne ‚blana, povlak' (k významu porov. *olejový f.* ‚tenký povlak oleja'); súvisí s angl. *fell* ‚(stiahnutá) koža'. Pri fotografických filmoch išlo najskôr o vrstvu, ktorá sa sušila na skle a potom sa sťahovala; odtiaľ ‚fotocitlivá vrstva' > ‚celuloidový pás s takouto vrstvou' (*vyvolať f.*), neskôr ‚dielo zachytené na takomto páse' (*premietať f.*). Z odvodenín: ***filmovať*** a i.

filo- ‚milujúci niečo ap.' (↗ *filozofia* ap.) • Z gr. *filo-* (φιλο-), od gr. *filos* (φίλος) ‚priateľ'.

filodendron ‚ozdobná izbová rastlina (bot. Monstera)' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Philodendron;* od gr. *filodendros* (φιλόδενδρος) ‚milujúci

stromy', čo je zloženina ↗ *filo-* a gr. *dendron* (*δένδρον*) ,strom' – pomenovanie súvisí s podzemkom nadobúdajúcim stromovitú podobu.

filológia ,veda o národných jazykoch a literatúrach; veda zaoberajúca sa kritickým rozborom a vydávaním textov literárnych diel' (od 19. stor.) • Z lat. *philologia*, čo je prevzatie z gr. *filologiā* (*φιλολογία*), od gr. *filologos* (*φιλόλογος*), pôvodne asi ,milovník štúdia a literatúry' (> lat. *philologus* > slk. ***filológ***), čo je zloženina ↗ *filo-* a gr. *logos* (*λόγος*) ,slovo, reč'.

filozofia ,veda o najvšeobecnejších zákonoch bytia, myslenia a procesu poznania' (od 17. stor.) • Z lat. *philosophia*, čo je prevzatie z gr. *filosofiā* (*φιλοσοφία*), od gr. *filosofos* (*φιλόσοφος*) ,priateľ, milovník múdrosti' (> lat. *philosophus* > slk. ***filozof***) – výraz je zložený z ↗ *filo-* a gr. *sofiā* (*σοφία*) ,múdrosť', od gr. *sofos* (*σοφός*) ,múdry'. Slovo najskôr označovalo všeobecné úsilie o poznanie (vo všetkých oblastiach), neskôr sa jeho význam zúžil na všeobecné otázky bytia ap. Porov. aj ↗ *sofista*.

filter ,zariadenie na zadržiavanie niektorej zložky zmesi ap.', staršie i *filtrum* (od 17. stor.) • Zo strlat. *filtrum*, pôvodne ,plstená vrstva' – slovo vzniklo latinizáciou nejakého germ. výrazu, odvodeného od germ. **filta-* ,plsť' (z toho nem. *Filz* ,id.'; ↗ *filc*). Pozri aj ↗ *infiltrovať*.

filumenistika ,zbieranie nálepiek zo zápalkových škatuliek' (od 20. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska **fil(o)-lumenistika* (porov. aj nem. *Phillumenist* ,filumenista' ap.) – vzniklo v novoveku na základe ↗ *filo-* a lat. *lūmen* ,svetlo; čo svieti, svietidlo' (pozri aj ↗ *lúmen*).

finále ,záverečná časť niečoho' (od 19. stor.) • Z tal. *finale*, od tal. *finale* ,koncový, konečný', ktorého východiskom je lat. *fīnālis* ,id.' (> slk. ***finálny***, od 18. stor.), od lat. *fīnis* ,hranica, medza; kraj, koniec'. Pôvodne išlo o hudobný termín, športový význam (*postúpiť do f.* ap.) vznikol v Anglicku.

financ hovor. ,zamestnanec colného úradu, resp. finančnej správy' (od 19. stor.) • Akiste podľa nem. zložení typu *Finanz-beamter* ,úradník finančnej správy' ap., utvorených na základe nem. *Finanzen* mn. (↗ *financie*). – **financie** ,peňažné prostriedky' (od *18. stor.) • Z fr. *finances* mn. (pôvodne ,príjmy štátu'), od fr. *finance* ,peniaze', pôvodne ,platba', od stfr. *finer* ,(za)platiť' – výraz vznikol na základe stfr. *finir* ,ukončiť' (z lat. *fīnīre*, od lat. *fīnis* ,koniec'); význam sa posunul v smere ,ukončiť; dokončiť, vykonať' > ,vykonať (platbu), zaplatiť', údajne aj pod vplyvom stfr. *fin* ,peniaze'.

finesa kniž. ,jemná a dôvtipná podrobnosť' (od 20. stor.) • Z fr. *finesse*, od fr. *fin* ,jemný'; ďalej pozri ↗ *fajn*.

fingovať ,predstierať; falšovať' (od 19. stor.) • Z lat. *fingere* ,vymýšľať, predstierať, klamať', pôvodne ,tvoriť, vytvárať' (k významu porov. lat. *fingere vultum* ,pretvarovať sa', doslova ,robiť tvár'). Pozri aj ↗ *figúra*, ↗ *fikcia*, ↗ *fiktus*, ↗ *finta*.

finiš ,záverečná (intenzívna) časť pretekov ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *finish*, od slovesa *to finish* ,končiť' (> slk. ***finišovať***, od 20. stor.), prevzatého zo stfr. *feniss* (fr. *finir*), ktorého východiskom je lat. *fīnīre*, odvodené od lat. *fīnis* ,koniec'.

finta hovor. ,predstieranie; trik' (od *17. stor.) • Z tal. *finta* ,pretvárka; úskok, lesť', od tal. *fingere* ,predstierať', z lat. *fingere* (↗ *fingovať*). Pozri aj ↗ *fintiť*.

fintiť expr. ,nápadne strojiť' (od 19. stor.) • Málo jasné, azda od ↗ *finta* – k možnému prenosu do sféry odievania porov. tal. *finta* ,úskok, lesť; kúsok látky zakrývajúci gombíky na odeve'. Iný výklad (zohľadňujúci slk. dial. *findiť sa*, *frntiť sa* ,parádiť sa') predpokladá súvislosť s ↗ *frndiť sa*.

firma ,názov podniku; podnik' (od 19. stor.) • Z tal. *firma*, pôvodne ,podpis (potvrdzujúci obchodnú dohodu)', od tal. *firmare* ,potvrdiť (podpisom), podpísať', ktorého východiskom je lat. *firmāre* ,potvrdzovať, dosvedčovať', od lat. *firmus* ,pevný, spoľahlivý, verný'. Význam ,podnik' je podľa nem. *Firma* (< tal.), kde vznikol vývinom v smere ,podpis pod obchodnou dohodou' > ,meno uvedené v dohode' > ,podnik (tohto mena)'. Porov. i ↗ *farma*.

firn ,zrnitý zľadovatený sneh' (od 20. stor.) • Z nem. *Firn*, doslova ,starý, vlaňajší sneh', od švajč. nem. *firn* ,vlaňajší'.

fistula[1] lek. ,odvodný kanálik z hnisavého ložiska' (od 17. stor.) • Z lat. *fistula*, pôvodne ,(vodovodná) rúra'. – **fistula**[2] ,druh hlasového tónu', staršie ,píšťala' (od 18. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *fistula*[1], avšak s významovým vývinom ,rúra' > ,trubica, píšťala' > ,flauta; hlasový tón podobný tónu flauty'.

fiškál hovor. expr. ,právnik, advokát', pren. ,múdry al. prefíkaný človek, špekulant', staršie aj *fiškális* (od 17. stor.) • Z lat. *fiscālis*, pôvodne ,súvisiaci so štátnou pokladnicou', z toho aj ,úradník spravujúci štátne financie' > ,právnik

zastupujúci finančné, resp. majetkové práva štátu, vládcu ap.' (porov. nem. *Fiskal* v tomto význame). Lat. *fiscālis* je odvodené od lat. *fiscus* ,kôš (na peniaze); (štátna) pokladnica'. Pozri aj ↗ *filip*, ↗ *fiškus*, ↗ *konfiškovať*.

fiškus hovor. expr. ,prefíkaný človek, špekulant' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné – azda expresívna obmena ↗ *fiškál* vo význame ,špekulant'; zakončenie *-us* môže byť podľa nem. *Pfiffikus* ,prefíkaný človek', utvoreného pomocou lat. koncovky (v študentskom prostredí?) na základe nem. *pfiffig* ,prešibaný, šibalský' (↗ *fifík*). Pozri aj ↗ *filip*.

fištrón, v spojení ***(ne)mať f.*** hovor. expr. ,(ne)mať rozum, dôvtip' (od 19. stor.) • Vzhľadom na význam zrejme prevzatie z nem. *Verstand* ,rozum', od nem. *verstehen* ,rozumieť, chápať' (pôvodne asi ,stáť pred niečím', od nem. *stehen* ,stáť'; odtiaľ ,stáť pred niečím a pozorovať to' > ,rozumieť tomu', resp. ,stáť pred súdom; zastupovať tam vec = rozumieť jej'). Vznik formy *fištrón* nie je jasný – azda žartovné zblíženie s nem. *Fischtran* ,rybí tuk', od nem. *Fisch* ,ryba' a *Tran* v staršom význame ,kvapka' (súvisí s nem. *Träne* ,slza')? Pozri aj ↗ *filip*.

fit hovor. ,v dobrej kondícii, zdravý' (od 20. stor.) • Z angl. *fit* ,vhodný, spôsobilý; telesne schopný, v dobrej kondícii', nejasného pôvodu. Z odvodenín: ***fitcentrum, fitnescentrum*** ,stredisko, centrum na udržiavanie telesnej kondície', podľa angl. *fit(ness) centre*, aj od angl. *fitness* ,(dobré) zdravie, (dobrá) telesná kondícia' ako odvodeniny od angl. *fit* ,v dobrej kondícii'. Pozri aj ↗ *fiting*.

fiťfiriť iron. ,bezvýznamný, ľahkovážny ap. človek' (od 18. stor.) • Z maď. *fityfiritty*, od zvukomalebného slovesa *fityfirittyel* (pôvodne o hlase prepelice) – slovo najskôr označovalo asi živé, pohyblivé deti, vznik významu ,bezvýznamný človek ap.' nie je celkom jasný.

fiting ,rúrková tvarovka' (od 20. stor.) • Z angl. *fitting*, od slovesa *to fit* ,byť vhodný; urobiť vhodným, prispôsobiť, dať potrebný tvar ap.', od angl. *fit* vo význame ,vhodný' (↗ *fit*). – **fitnescentrum** ↗ *fit*

fixírovať[1] ,ustaľovať ustaľovačom' (od 20. stor.) • Z nem. *fixieren*[1], pôvodne ,robiť odolným voči svetlu' (najskôr v prostredí alchymistov) – vysvetľuje sa ako odvodenina od nem. *fix* ,fixný, stály' (z lat.; ↗ *fixný*), resp. ako prevzatie zo strlat. *fixare* ,robiť pevným, nehybným' (↗ *fixovať*). – **fixírovať**[2] hovor. ,uprene hľadieť do tváre' (od 20. stor.) • Z nem. *fixieren*[2], čo je prevzatie z fr. *fixer*, od fr. *fixe* ,pevný', prevzatého z lat. *fīxus* (↗ *fixný*); význam vznikol na základe spojení typu *(pevne) uprieť pohľad na niekoho* ap.

fixka hovor. ,ceruzka s tušovou náplňou' (od 20. stor.) • Akiste utvorené na základe lat. *fīxus* (↗ *fixný*), podľa „stálosti" (t. j. odolnosti voči vplyvom prostredia ap.) nápisov ňou zhotovených.

fixľovať hovor. expr. ,klamať, švindľovať; vykrúcať sa' (od *17. stor.) • Z nem. *füchseln*, od nem. *Fuchs* (zdrobnene *Füchsel*) ,líška; prefíkaný človek'. Pozri aj ↗ *fukso*.

fixný ,stály, nemenný, pevný' (od 19. stor.) • Z lat. *fīxus* ,nehybný, pevný, stály', doslova ,upevnený' – ide o príčastie od lat. *fīgere, fīxum* ,upevňovať, pripevňovať, pribíjať'. Pozri aj ↗ *fixírovať*[1, 2], ↗ *fixka*. – **fixovať** ,upevňovať; ,zachytávať', staršie ,homogenizovať, ustaľovať' (od 17. stor.) • Zo strlat. *fixare*, od lat. *fīxus* ,nehybný, pevný, stály' (porov. i ↗ *fixírovať*[1]), resp. od ↗ *fixný*.

fízel hovor. pejor. ,príslušník tajnej polície; špehúň, sliedič' (od 20. stor.) • Z čes. *fízl*. Vysvetľuje sa ako prevzatie z nem. argot. *Fießel* ,pasák prostitútok', ktoré v čes. prostredí prešlo posunom ,kto dohliada' > ,kto špehuje, sliedi' > ,detektív; príslušník tajnej polície'; iný výklad tu uvažuje o prevzatí z nem. argot. *Fiesel* ,chlapec, mladý muž, pasák', ktoré môže (za predpokladu východiskového významu ,osoba mužského pohlavia') azda súvisieť s nem. *Fisel* ,penis'.

fjord ,dlhý úzky morský záliv' (od 19. stor.) • Z nór. *fjord;* súvisí s nem. *Furt* ,brod, priechod', angl. *ford* ,brod'.

flajster hovor. ,náplasť', staršie i *flaster, plaster* (od 16. stor.) • Z nem. *Pflaster*, čo je prevzatie z lat. *emplastrum*, ktorého východiskom je gr. *emplastron* (ἔμπλαστρον), pôvodne ,vtrená liečivá masť', od gr. *emplassō* (ἐμπλάσσω) ,vtláčam, vtieram', zloženého z ↗ *en-* a gr. *plassō* (πλάσσω) ,hnetiem mäkkú hmotu'. Pozri aj ↗ *leukoplast*, ↗ *náplasť*, ↗ *piaster*.

fľak hovor. ,škvrna', expr. ,kus, kúsok', staršie (i *flek*) aj ,záplata, príštipok; kúsok zeme' (od 16. stor.) • Z nem. *Fleck*, ktoré pravdepodobne súvisí s nem. *flach* ,plochý'. Z odvodenín: ***fľakovať*** hovor. expr. ,plátať; núdzovo riešiť' (od *fľak* ,záplata'). Pozri aj ↗ *prusliak*.

flákať sa subšt. ,potĺkať sa; vyhýbať sa práci' (od 20. stor.) • Málo jasné. Azda expresívna obmena **vlákať sa*, súvisiaceho s ↗ *vliecť* (porov.

roz-vliecť: roz-vlákať ap.); k významu porov. aj *vláčiť sa* ‚túlať sa, potĺkať sa'. Iný výklad vychádza z pôvodného významu typu ‚biť, udierať ap.' (porov. slk. dial. *fľak* ako citoslovce vyjadrujúce udretie do niečoho; *fliknúť, fľocknúť* expr. ‚udrieť', *flekač, flekačka* ‚lopatka na zabíjanie múch', ↗ *fľočiť*, čes. *flákati* ‚tĺcť, biť, mlátiť' a i.) – k významu porov. *tĺcť: potĺkať sa* ‚ponevierať sa, potulovať sa'.

fľakovať ↗ *fľak*

flám ↗ *flámovať*

flambovať kuch. ‚servírovať jedlo poliate alkoholom a zapálené' (od 20. stor.) • Z fr. *flamber*, pôvodne ‚horieť jasným plameňom; opekať na ohni' – výraz je odvodený od fr. *flambe* ‚plameň', ktoré vzniklo hláskovým zjednodušením stfr. *flamble*, z lat. *flammula* ‚plamienok', čo je zdrobnenina od lat. *flamma* (**flagma*) ‚plameň', súvisiaceho s lat. *flagrāre* ‚horieť, blčať'.

flámovať hovor. ‚zabávať sa pri pijatike, hýriť po nociach' (od 20. stor.) • Obyčajne sa odvodzuje od etnického názvu Flámov – pôvodný význam bol asi ‚správať sa ako Flám', údajne v nadväznosti na účasť Flámov ako žoldnierov v tridsaťročnej vojne (*1618 – 1648*). Z odvodenín: ***flám*** hovor. ‚nočné hýrenie'. – **fľandra** hrub. ‚ľahká žena, pobehlica' (od 16. stor.) • Pôvodne azda ‚žena z Flámska', podľa nem. *Flandern* ‚Flámsko' (porov. i staršie slk. *flander* ‚jemné a drahé flámske súkno [t. j. dovážané z Flámska]', 16. stor.).

flanel ‚mäkká teplá bavlnená tkanina' (od 18. stor.) • Z angl. *flannel*, nie celkom jasného pôvodu – môže ísť o novšiu formu za staršie *flannen*, prevzaté z wales. *gwlanen* (Wales bol už v 16. stor. známy výrobou flanelu), od wales. *gwlân* ‚vlna'; iný výklad vidí v angl. *flannel* odvodeninu na základe stfr. *flaine* ‚plachta, pokrývka'.

fľask cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. hláskovo blízke ↗ *plesk*. Z odvodenín: ***fliaskať, flieskať*** expr. ‚udierať rukou (po tvári)', ***fľas(k)núť*** a i.

fľaša, fľaška (od 16. stor.) • Z nem. *Flasche* – pôvodne azda ‚opletená nádoba', k nem. *flechten* ‚pliesť, viť'. Porov. i ↗ *fiasko*.

flauš ‚mäkká vlnená látka s vlásím' (od 20. stor.) • Z nem. *Flausch*, pôvodne ‚ovčie rúno'.

flauta ‚drevený dychový hudobný nástroj' (od 18. stor.) • Z tal. *flauto* – azda utvorené na základe lat. *flāre* ‚fúkať'.

flegmatik ‚nevzrušujúci sa, pokojný človek (ako povahový typ)', staršie i *flegmatikus* (od 18. stor.) • Z neskorého lat. *phlegmaticus*, pôvodne ‚hlienistý' (z toho i staršie slk. *flegmatický* ‚zahlienený, plný hlienu', 18. stor.), čo je prevzatie z gr. *flegmatikos* (φλεγματικός), od gr. *flegma* (φλέγμα), gen. *flegmatos* (φλέγματος) ‚zápal; hlien', od gr. *flegō* (φλέγω) ‚pálim, horím'. Podľa starej náuky o temperamentoch (pozri aj ↗ *cholerik*, ↗ *melanchólia*, ↗ *sangvinik*) je flegmatický temperament spôsobený nadbytkom hlienu v ľudskom tele.

flektívny ↗ *flexia*

fleuret [flö-] ‚ľahká bodná zbraň v šerme' (od 20. stor.) • Z fr. *fleuret*, čo je odvodenina – asi pod vplyvom tal. *fioretto* – od fr. *fleur* (tal. *fiore*) ‚kvet', z lat. *flōs*, gen. *flōris* ‚id.'; pomenovanie sa vysvetľuje podobnosťou púčika kvetu a držadla zbrane.

flexia lingv. ‚ohýbanie (skloňovanie, časovanie)' (od 20. stor.) • Z lat. *flexiō*, od lat. *flectere*, *flexum* ‚ohýbať'. Z odvodenín: ***flektívny*** (lat. *flectīvus*). – **flexibilný** kniž., publ. ‚prispôsobivý, pružný' (od 20. stor.) • Z lat. *flexibilis* ‚ohybný, poddajný', od lat. *flectere, flexum* ‚ohýbať'.

fliaskať, flieskať ↗ *fľask*

flingnúť expr. ‚dať zaucho', staršie *flinknúť* (od *18. stor.) • Nem. pôvodu, porov. nem. dial. (hornosaské) *flinken* ‚udrieť, dať zaucho'. Z odvodenín: ***oflinok*** expr. ‚facka' (od *o-flinknúť*).

flinta hovor. ‚puška' (od 17. stor.) • Z nem. *Flinte*, vysvetľovaného ako prevzatie zo švéd. *flinta*, od švéd. *flint* ‚kremeň' (išlo o pušku s kresadlovým zámkom, ktorá sa údajne rozšírila počas tridsaťročnej vojny, 1618 – 1648). ***Hodiť f-u do žita*** ‚vzdať sa' vzniklo (azda ako preklad nem. *die Flinte ins Korn werfen*) vo vojenskom prostredí.

flirtovať ‚nezáväzne, ľahkomyseľne dvoriť' (od 20. stor.) • Z angl. *to flirt*, zvukomalebného pôvodu. Význam ‚(ľahkomyseľne) dvoriť' vznikol asi vývinom ‚kŕčovito sa pohybovať; rýchlo poletovať v krátkych intervaloch' > ‚prelietať z jedného predmetu na druhý' > ‚(nezáväzne ap.) dvoriť'. Z odvodenín: ***flirt***.

fľočiť expr. ‚zazerať, gániť' (od 20. stor.) • Málo jasné; možno súvisí s ↗ *flákať* v predpokladanom význame ‚udierať ap.' – k súvislosti významov ‚úder' ~ ‚pohľad' porov. *šibnúť okom po niečom*, fr. *coup d'oeil* ‚(rýchly) pohľad' (doslova ‚úder oka') ap. – **fľochať** expr. ‚fľočiť' (od *19. stor.) • Azda expresívna obmena **fľokať* (porov. i dial. *fľokovať* expr. ‚zazerať na niekoho'), súvisiaceho s ↗ *fľočiť*. Odvodenina: ***fľocháň*** expr. ‚oko'.

flór ‚riedka priesvitná tkanina', staršie i ‚závoj' (od 17. stor.) • Z nem. *Flor*, pôvodne ‚závoj', čo je prevzatie z hol. *floers*, málo jasného pôvodu. Význam ‚riedka priesvitná tkanina' vznikol z pôvodného ‚tkanina na závoje'.

flóra ‚rastlinstvo' (od 19. stor.) • Z lat. *Flōra*, čo je meno staroitalskej bohyne jari a kvetov (od lat. *flōs*, gen. *flōris* ‚kvet'). Súčasný význam vychádza z použitia tohto výrazu v tituloch diel opisujúcich rastlinstvo – porov. už *Flora Jenensis* (1718) od nem. botanika H. B. Ruppa (lat. *Ruppius*) o rastlinstve mesta Jena a jeho okolia. Porov. i ↗ *fauna*, *kvetena* (↗ *kvet*).

flotila ‚oddiel loďstva al. letectva' (od 19. stor.) • Z fr. *flottille*, čo je prevzatie zo špan. *flotilla*, ktoré je zdrobnenou formou špan. *flota*, prevzatého z fr. *flotte* ‚loďstvo', ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo stsev. *floti* ‚plť, plavidlo; loďstvo' (odvodenina od slovesa zachovaného v nem. *fließen* ‚tiecť, plynúť').

flox ‚záhradná rastlina' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Phlox*, podľa gr. *flox* (φλόξ), doslova ‚plameň', od gr. *flegō* (φλέγω) ‚horím' – rastlina je pomenovaná podľa ohnivočervenej farby niektorých druhov.

fluidum odb. ‚predpokladaná neviditeľná látka vyžarujúca energiu', farm. ‚tekutý výťažok drog' • Výraz (lat. *fluidum*) vznikol v 18. stor. v sfére prírodných vied na základe lat. *fluidus* ‚plynúci, tečúci, tekutý' (od lat. *fluere* ‚tiecť, plynúť, prúdiť') – *fluidum* pôvodne označovalo tekuté látky, odtiaľ i ‚čo vyteká, čo je vylučované' > ‚čo je vyžarované'. – **fluktuovať** ‚často striedať zamestnanie' (od 20. stor.) • Z lat. *flūctuāre* (i *flūctuārī*) ‚vlniť sa, byť zmietaný vlnami; byť nerozhodný, váhať', od lat. *flūctus* ‚vlna, vlnenie, vlnobitie', čo je odvodenina od lat. *fluere*, *flūctum* ‚tiecť, plynúť, prúdiť, valiť sa'. Dnešný význam vznikol asi posunom ‚váhať, prejavovať neistotu okolo voľby zamestnania' > ‚často meniť pracovné miesto'. – **fluór** chem. ‚žltý plynný prvok' (od 20. stor.) • Podľa lat. *fluor* ‚tok, prúd', od lat. *fluere* ‚tiecť, plynúť, prúdiť' – údajne podľa výskytu fluóru v neraste používanom ako tavidlo pri získavaní kovov z rúd (kazivec, resp. *fluorit*). Z odvodenín: *fluoreskovať* odb. ‚svetielkovať pod dopadom žiarenia' (pôvodne ‚reagovať na žiarenie podobne ako niektoré zlúčeniny fluóru'), so zakončením podľa slovies typu lat. *nit-ēscere* ‚skvieť sa, lesknúť sa' ap.

fňukať expr. ‚prerývane plakať, vzlykať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

fóbia lek., psych. ‚chorobný strach', kniž. ‚odpor, nenávisť' (od 20. stor.) • Vzniklo osamostatnením druhej časti zloženín typu ↗ *klaustrofóbia* ap., tvorených analogicky podľa gr. *hydrofobiā* (ὑδροφοβία) ‚strach z vody', od gr. *hydrofobos* (ὑδροφόβος) ‚bojaci sa vody', zloženého z gr. *hydōr* (ὕδωρ) ‚voda' a *fobos* (φόβος) ‚strach', od gr. *febomai* (φέβομαι) ‚utekám pred niečím'.

fókus odb. ‚ohnisko' (od 20. stor.) • Z lat. *focus* ‚id.'. Pozri aj ↗ *bochník*, ↗ *foyer*, ↗ *pagáč*, ↗ *vejár*.

fólia ‚tenký ohybný plát z kovu al. plastu', staršie ‚list s textom v knihe' (od 17. stor.) • Z ľud. lat. *folia* ž. ‚list', vzniknutého na základe lat. *folium* s. ‚id.'.

folk hud. ‚anglosaská ľudová pieseň'; ‚(amatérske) pesničkárstvo' (od 20. stor.) • Podľa angl. *folk song* ‚ľudová pieseň', *folk music* ‚ľudová hudba'; od angl. *folk* ‚ľud' (germ.). – **folklór** ‚ľudová kultúra; jej prejavy (slovesnosť, hudba, tanec ap.)' • Výraz (angl. *folklore*) utvoril v r. 1846 angl. bádateľ W. J. Thoms ako súhrnné označenie ľudovej tradície – ide o zloženinu angl. *folk* ‚ľud' a *lore* ‚tradícia, kultúrne dedičstvo'.

fond ‚súhrn materiálových a finančných prostriedkov' (od 19. stor.) • Z fr. *fonds*, ktorého východiskom je lat. *fundus* ‚základ; pôda, pozemok, majetok' – význam slova sa ďalej vyvíjal v smere ‚pozemok' > ‚vlastníctvo (vo forme pozemkov ap.)' > ‚vlastnené (materiálne) prostriedky, zásoby ap.' (*bytový f.*, *knižný f.*) > ‚inštitúcia, ktorá ich spravuje' (*investičný f.* ap.).

fondán ‚zmes na výrobu cukroviniek' (od 20. stor.) • Z fr. *fondant* ‚rozpúšťajúci sa (t. j. v ústach)' – ide o pôvodné príčastie od fr. *fondre* ‚roztápať (sa), rozpúšťať (sa)', z lat. *fundere* ‚liať, vylievať, rozlievať'.

fonéma lingv. ‚základná jednotka zvukovej stavby jazyka, hláska s rozlišovacou platnosťou' (od 20. stor.) • Ako termín modernej jazykovedy zavedené na základe gr. *fōnēma* (φώνημα) ‚zvuk, tón, hlas', od gr. *fōneō* (φωνέω) ‚zniem', od gr. *fōnē* (φωνή) ‚hlas, zvuk'. – **fonendoskop** ‚lekársky prístroj na vyšetrovanie chorého načúvaním' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *fōnē* ‚hlas, zvuk', *endon* (ἔνδον) ‚vnútri' a ↗ *-skop*. – **fonetika** ‚náuka o zvukovej stránke ľudskej reči' (od 19. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Phonetik*, fr. *phonétique*); výraz vznikol v 19. stor. na základe gr. *fōnētikos* (φωνητικός) ‚súvisiaci s hlasom, zvukom', od gr. *fōneō* ‚zniem', čo je odvodenina od gr. *fōnē*

‚hlas, zvuk, reč'. – **foniatria** ‚odbor zaoberajúci sa liečením rečových chýb' (od 20. stor.) • Od gr. *fōnē* ‚hlas, zvuk' a ↗ *-iatria*. – **fonológia** lingv. ‚veda o hláskovom systéme jazyka a o využívaní zvukových vlastností na dorozumievanie' (od 20. stor.) • Od gr. *fōnē* ‚hlas, zvuk' a ↗ *-lógia*.

fontána ‚ozdobná nádrž s tečúcou al. striekajúcou vodou' (od 19. stor.) • Z lat. *fontāna*, doslova ‚studňa', od lat. *fōns*, gen. *fontis* ‚prameň, žriedlo, zdroj'.

fór hovor. ‚žartovný nápad, slovný vtip; trik', subšt. ‚náskok, prednosť, výhoda', *fóry* hovor. expr. ‚okolky' (od 20. stor.) • Nem. pôvodu. Významy ‚žartovný nápad, vtip; trik' a ‚okolky' sú podľa nem. *er gibt vor* ‚(on) predstiera, nepravdivo tvrdí', *er hat etwas vor* ‚(on) má niečo v úmysle', resp. *macht uns nichts vor* ‚nič nám nepredstierajte, neklamte nás' (> slk. *nerobte f-y*), od nem. *vor-geben* ‚dať dopredu, predložiť; predstierať, nepravdivo tvrdiť', *vor-haben* ‚mať pred sebou; mať v úmysle, zamýšľať' a *vor-machen* ‚dať niečo pred niečo; ukázať; predstierať, klamať' – začiatočné *vor-* ‚pred-' je odlučiteľná predpona. Význam ‚náskok, prednosť, výhoda' (*mať f.*) vznikol asi na základe spojenia *dať f.*, čo je preklad za nem. *vor-geben* vo význame ‚(v športe) dať výhodu, náskok slabšiemu súperovi'.

forčeking šport. ‚aktívna obrana v hokeji' (od 20. stor.) • Z angl. *forechecking*, od slovesa *to forecheck* ‚zastaviť súpera telom v jeho obrannom pásme', čo je zloženina angl. *fore-* ‚pred-' (germ.) a slovesa *to check* ‚zastaviť, zadržať'; ďalej pozri ↗ *bodyček*. – **forhend** šport. ‚dlaňový úder', staršie *forehand* (od 20. stor.) • Z angl. *forehand*, čo je zloženina angl. *fore-* ‚pred-' a *hand* ‚ruka'.

forint ‚jednotka maďarskej meny' (od 20. stor.) • Z maď. *forint*. Ide o výraz tal. pôvodu (*fiorino*), ktorý vznikol ako odvodenina od tal. *fiore* ‚kvet' (z lat. *flōs*, gen. *flōris* ‚id.'), podľa zobrazenia ľalie ako symbolu Florencie, kde bola príslušná minca zavedená v r. 1252; koncové *-t* v maď. *forint* je asi podľa tal. *fiorentino*, lat. *Flōrentīnus* ‚súvisiaci s Florenciou, florentský'.

forma ‚podoba, tvar' (od 16. stor.) • Z lat. *forma* ‚(vonkajší) tvar, výzor, podoba, postava'. Pozri aj ↗ *deformovať*, ↗ *informovať*, ↗ *konformný*, ↗ *platforma*, ↗ *reformovať*, ↗ *transformovať*. – **formalín** ‚druh dezinfekčného prostriedku' • Názov vznikol koncom 19. stor. na základe výrazu *formaldehyd*, od lat. *forma* a *aldehyd*, čo je skrátenie lat. *alcohol dēhydrogenātum* ‚alkohol zbavený vodíka'. – **formát** ‚tvar, veľkosť, rozmery' (od 19. stor.) • Z lat. *formātum*, čo je príč. min. trpné od lat. *formāre*, *formātum* ‚dávať tvar' (> slk. ***formovať***, od 17. stor.), od lat. *forma*. Pôvodne išlo o tlačiarenský termín vzťahujúci sa na presne určenú veľkosť hárka (*f. A4*, *f. knihy* ap.), odtiaľ všeobecne ‚veľkosť, rozmer' (*umelec európskeho f-u*), resp. v informatike ‚usporiadanie istého množstva údajov na disku' (*f. dokumentu*) a i. – **formula** ‚ustálené al. predpísané znenie' (od 15. stor.) • Z lat. *formula* ‚podoba; pravidlo, predpis; právnická formula', čo je zdrobnenina od lat. *forma*. – **formulár** ‚tlačivo na vyplnenie údajov' (od 17. stor.) • Podľa lat. *formulārius* ‚súvisiaci s právnickými formulami'.

forota, v spojeniach ***mať vo f-e*** hovor. ‚v zásobe', ***do f-y*** ‚do zásoby', staršie (i *forot* m.) ‚zásoba' (od 16. stor.) • Z nem. *Vorrat* ‚zásoba', zloženého z nem. *vor* ‚pred' a *Rat* v staršom význame ‚čo treba (vopred) zaobstarať pre chod domácnosti'.

forsírovať hovor. ‚pretláčať (niečo, niekoho), uprednostňovať' (od 19. stor.) • Z nem. *forcieren* ‚vynucovať; podporovať', čo je prevzatie z fr. *forcer* ‚siliť, nútiť', ktorého východiskom je asi ľud. lat. **fortiāre*, od lat. *fortis* ‚pevný, silný'.

foršňa, fošňa ‚hrubá drevená doska', staršie aj *foršta* (od 17. stor.) • Z nem. *Pfosten* ‚stĺp, kôl', čo je prevzatie z lat. *postis* ‚stĺp, zárubňa'.

foršus hovor. expr. ‚preddavok, záloha' (od 20. stor.) • Z nem. *Vorschuss*, od nem. *vorschießen* ‚vopred uhradiť časť platby', zloženého z nem. *vor* ‚pred, vopred' a *schießen* v staršom význame ‚poskytovať peniaze' (dnes ‚strieľať; vyrážať, uháňať, rútiť sa, letieť').

forte hud. ‚silno, hlasno' (od 20. stor.) • Z tal. *forte*, od tal. *forte* ‚silný', z lat. *fortis* ‚id.'. Porov. i ↗ *piano*.

fortieľ hovor. ‚fígeľ; šikovnosť, zručnosť', staršie i ‚podvod, klamstvo; úskok, lesť' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *vorteil* (nem. *Vorteil*), pôvodne ‚(pri delení) časť získaná vopred' (dnes ‚osoh, úžitok, zisk, prospech; výhoda'), čo je zloženina nem. *vor* ‚pred, vopred' a *Teil* ‚časť' – odtiaľ i význam (šikovného) úskoku, klamstva, porov. aj odvodené nem. *über-vorteilen* ‚oklamať, podviesť'.

fortúna kniž. ‚šťastena' (od 19. stor.) • Podľa rím. bohyne Fortúny (lat. *Fortūna*), od lat. *fortūna* ‚osud, údel' (odtiaľ *Fortūna* ako personifikovaná bohyňa osudu, najmä šťastného), čo

je odvodenina od lat. *fors*, gen. *fortis* ‚náhoda, osud'. Pozri aj ↗ *šťastie* (tam o jej čes. mene *Štěstěna*).

fórum ‚orgán, inštitúcia, verejnosť povolaná posúdiť niečo' (od 19. stor.) • Z lat. *forum* ‚prázdny, voľný priestor, priestranstvo; nádvorie; námestie' (porov. lat. *forum Rōmānum* ‚rímske fórum', o hlavnom námestí v Ríme), t. j. centrum mestského života – odtiaľ význam verejného priestoru, kde je možné vyjadrovať vlastné názory, ap.

forzítia ‚ozdobný záhradný ker' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Forsythia;* podľa škót. botanika W. Forsytha (1737 – 1804).

fosfát chem. ‚fosforečnan' • Názov (fr. *phosphate*) utvoril v r. 1782 fr. chemik L.-B. Guyton de Morveau na základe fr. *acide phosphorique* ‚kyselina fosforečná'. – **fosfor** chem. ‚horľavý nekovový prvok' (od 18. stor.) • Podľa gr. *fōsforos* (φωσφόρος), doslova ‚ktorý nesie svetlo', od gr. *fōs* (φῶς) ‚svetlo' a *foros* (φορός) ‚nesúci', od gr. *ferō* (φέρω) ‚nesiem' – ako názov príslušného prvku (lat. ***phosphorus***) zaviedol v r. 1676 nem. chemik J. S. Elsholz. – **fosgén** [foz-] ‚dusivá bojová chemická látka' • Názov (angl. *phosgene*) utvoril v r. 1812 angl. chemik J. Davy na základe gr. *fōs* ‚svetlo' a ↗ *-génny;* pri príprave látky sa spočiatku využívalo pôsobenie slnečných lúčov.

fošňa ↗ *foršňa*

fotel hovor. ‚kreslo' (od 19. stor.) • Z fr. *fauteuil*, pôvodne ‚skladacia stolička' – ide o prevzatie z franského **faldistôl*, zloženého z výrazov zodpovedajúcich nem. *falten* ‚skladať' a *Stuhl* ‚stolička'.

foto- ‚svetlo, svetelný' (*fotobunka*, *fotosyntéza* ap.), resp. ‚fotografia' (*fotoateliér*, *fotoslužba* ap.) • Z gr. *fōto-* (φωτο-), od gr. *fōs* (φῶς), gen. *fōtos* (φωτός) ‚svetlo'. – **fotografia** • Názov (angl. *photography*) utvoril koncom 30. rokov 19. stor. angl. prírodovedec J. F. W. Herschel, azda na základe staršieho angl. *photogenic drawing*, doslova ‚svetlom vytvorený obraz', a *heliography*, t. j. ‚záznam slnečným svetlom', ku gr. *hēlios* (ἥλιος) ‚slnko, slnečné svetlo' a *grafō* (γράφω) ‚píšem, zaznamenávam'. Z odvodenín: ***fotografovať*** a i.; skrátene ***fotka***, ***fotiť*** hovor. – **fotón** fyz. ‚elementárna svetelná častica' • Názov (angl. *photon*) zaviedol v r. 1916 amer. fyzik L. T. Troland.

foxteriér ‚poľovnícky pes využívaný na durenie zveri' (od 20. stor.) • Z angl. *fox-terrier*, doslova ‚líščí teriér' (podľa jeho využívania pri poľovačkách na líšky), čo je zloženina angl. *fox* ‚líška' (germ.) a *terrier* (prevzatie z fr.; ↗ *teriér*). – **foxtrot** ‚spoločenský tanec v rýchlejšom rytme' (od 20. stor.) • Z angl. *fox-trot*, doslova azda ‚líščí krok', od angl. *fox* ‚líška' a *trot* ‚klus; tanečný skok' – tanec je pomenovaný podľa striedania dlhších a kratších krokov. Pozri aj ↗ *slow-fox*.

foyer [foajé] ‚väčšia predsieň (v divadle ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *foyer*, ktorého východiskom je ľud. lat. **focārium*, odvodené od lat. *focus* ‚ohnisko' (↗ *fókus*) – pôvodný význam bol asi ‚miestnosť s ohniskom', odtiaľ ‚vykurovaná miestnosť' > ‚predsieň (divadla)'.

fön (staršie i **föhn**) ‚teplý suchý horský vietor', (aj **fén**) subšt. ‚sušič na vlasy' (od 20. stor.) • Ako názov vetra prevzaté z nem. *Föhn* ‚teplý a suchý alpský vietor', ktorého východiskom je ľud. lat. **faonius*, z lat. *(ventus) favōnius* ‚(teplý) západný jarný vietor', od lat. *favēre* ‚žičiť, byť priaznivý'. Význam ‚sušič na vlasy' je podľa nem. *Fön* (ako značka sušičov nem. spoločnosti AEG zaregistrované v r. 1908), utvoreného pravopisnou obmenou nem. *Föhn* ako názvu vetra.

fragment ‚zlomok, úryvok' (od 19. stor.) • Z lat. *fragmentum* ‚úlomok, zlomok, kus', od lat. *frangere*, *frāctum* ‚lámať (sa), zlomiť (sa), odlomiť (sa)'.

fraj subšt. ‚voľný čas, voľno' (od 20. stor.) • Z nem. *frei* ‚voľno', od nem. *frei* ‚slobodný, voľný' (z germ. **fri(j)a-* ‚id.'; príbuzné s ↗ *priať*). – **frajer** hovor. ‚milý, milenec, milovník' (od 17. stor.) • Z nem. *Freier*, čo je činiteľské meno od nem. *freien* ‚uchádzať sa o ženu' (z germ. **fri(j)ōn* ‚milovať', príbuzné s ↗ *priať*). Pôvodným významom bolo ‚uchádzač o ženu, nápadník', odtiaľ ‚jej milý, priateľ ap.' (k tomu druhotne ***frajerka***); význam typu ‚fičúr, vyzývavý človek ap.' (porov. i ***frajer(č)ina*** expr. ‚vyzývavé správanie') súvisí azda s predvádzaním svojich schopností pri dvorení.

frak ‚druh mužského slávnostného obleku' (od 19. stor.) • Z nem. *Frack*, čo je prevzatie z angl. *frock* – východiskom angl. slova je stfr. *froc* (dnešné fr. *froc*) ‚mníšska kapucňa, kutňa', prevzaté z franského **hrokk* (zodpovedá dnešnému nem. *Rock* ‚kabát, sako; sukňa').

frakcia chem. ‚časť produktu vzniknutá pri destilácii', polit. ‚skupina v politickej strane, ktorá sa odlišuje od uplatňovanej línie ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *frāctiō*, doslova ‚zlomenie, odlomenie', od lat. *frangere*, *frāctum* ‚lámať (sa), zlomiť

(sa), odlomiť (sa)'; z významového hľadiska ,odlomenie' > ,čo vzniká odlomením, odštiepením'. – **fraktúra** lek. ,zlomenina' (od 20. stor.) • Z lat. *frāctūra* ,zlomenie, zlom', od lat. *frangere, frāctum* ,lámať (sa), zlomiť (sa)'.

francovka zastaráv. ,alpa' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Franz-branntwein*, doslova ,francúzska pálenka', čo je zloženina nem. *Branntwein* ,pálenka' (doslova ,pálené víno') a staršieho nem. *Franz(mann)* ,Francúz', od strlat. *Francia*, pôvodne ,krajina Frankov' – podľa germ. kmeňa, ktorý v 5. stor. založil kráľovstvo na území dnešného Francúzska. Pozri aj ↗ *frank.*

franforec expr. ,zdrap, útržok' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od dial. *franfor* ,id.'; málo jasné – pôvodne azda **fráfor* (s druhotným *-n-*) ako expresívna hlásková obmena ↗ *prápor*?

frank ,menová jednotka v rôznych štátoch' (od 19. stor.) • Z fr. *franc* – obyčajne sa odvodzuje od strlat. *Francorum rex* ,kráľ Frankov' (podľa nápisu na dobových minciach). – **frankovať** ,vyplatiť poštovú zásielku (nalepením známky)' (od 19. stor.) • Z tal. *francare*, doslova ,oslobodiť', od tal. *franco* ,slobodný, voľný'; súčasný význam je podľa tal. *franco di porto* ,oslobodené od poštovného' (t. j. poštovné už bolo vyplatené – čo potvrdzuje známka –, t. j. nemusí ho hradiť príjemca zásielky, čo bola staršia prax). Tal. *franco* ,slobodný' vzniklo na základe tal. *Franco* ,Frank; slobodný príslušník germánskeho kmeňa Frankov'. – **frankovka** ,druh červeného vína' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Franken-wein*, doslova ,víno z Frankenu' – výraz je zložený z nem. *Wein* ,víno' a *Franken*, čo je názov oblasti v Bavorsku a Bádensku-Württembersku (odvodený od mena germ. Frankov). Porov. i ↗ *francovka.*

františkán ,člen katolíckej mníšskej rehole' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Franciscānus;* podľa sv. Františka z Assisi (lat. *S. Franciscus dē Assisi*), ktorý v r. 1209 založil rád tzv. menších bratov (minoriti).

frapantný kniž. ,prekvapujúco nápadný, výrazný' (od 20. stor.) • Z fr. *frappant*, od fr. *frapper* ,biť, udierať, tĺcť; ohromiť, udiviť', zvukomalebného pôvodu.

fras hovor. expr. ,čert, parom' (v kliatbach ***bodaj by ho f. vzal! do f-a!*** ap.), staršie *fras, frasa* ,epilepsia' (od 17. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Frais, Fraisen* mn. ,kŕče (najmä u malých detí, v dôsledku preľaknutia ap.)'.

fraška liter. ,hra so zveličenou a drsnou komikou' (od 18. stor.) • Z tal. *frasca* ,vetvička (listnatého stromu); ľahkomyseľná, náladová osoba', *frasche* mn. ,rozmar, vrtoch, márnomyseľnosť'.

fráter ,rehoľník, ktorý nie je kňazom ani diakonom' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *frāter*, ktorého východiskom je lat. *frāter* ,brat'; význam slova sa zúžil v smere ,rehoľný brat'.

fráza lingv. ,ustálený slovný zvrat', prenesene *frázy* ,myšlienkovo chudobné a ošúchané slová a výrazy' (od 19. stor.) • Z lat. *phrasis* ,(slovný) výrok, zvrat, výraz', čo je prevzatie z gr. *frasis* (φράσις) ,reč; spôsob reči, vyjadrovania; výraz', od gr. *frazō* (φράζω) ,hovorím'. Pôvodný je význam ,ustálený slovný zvrat' (↗ *frazeológia*), význam ,myšlienkovo chudobné a ošúchané slová' (*hovoriť f-y, **frázovitá reč***) je podľa fr. *phrase*. Z odvodenín: ***frazéma*** lingv. ,frazeologická jednotka' (so zakončením podľa ↗ *fonéma* ap.). – **frazeológia** (od 20. stor.) • Výraz (lat. *phraseologia*) utvoril v 16. stor. nem. humanista M. Neander (Neumann) na základe gr. *frasis* (φράσις), gen. *fraseōs* (φράσεως) ,výraz' a ↗ *-lógia* na označenie zbierky slovných zvratov; v modernej jazykovede označuje súbor jednotiek tohto typu v jazyku i disciplínu, ktorá ich skúma.

frckať expr. ,prskať' (od 18. stor.) • Azda zdrobnenina od ↗ *frkať;* nie je však vylúčená ani expresívna obmena ↗ *prskať.*

frčať expr. ,bežať, uháňať; frkať', staršie ,silno a ťažko dýchať' (od 17. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *frkať;* zvukomalebného pôvodu, doslova ,vydávať zvuk *fr*'. Pozri aj ↗ *frndžať.* – **frčka** • Od ↗ *frčať*, podľa sprievodných zvukov (porov. napr. *frčka* ,úder prstom, najmä do nosa', od 18. stor.). *Frčka* hovor. expr. ,označenie nižšej vojenskej hodnosti na náplecníku' vzniklo asi prenosom názvu nejakého kruhového predmetu pomenovaného podľa vydávaného zvuku (porov. staršie slk. *frčadlo* ,vĺčik, hračka na rozkrútenie', dial. *frkačka* ,vrtuľa na detskej hračke' ap.), ktorý mohol slúžiť aj ako ozdoba – odtiaľ i predstava upravovania či parádenia (porov. ***frčkár*** expr. ,fičúr, švihák', dial. *frča* ,paráda', *frčiak* ,mládenec, ktorý sa rád parádi' ap.).

fregata ,veľká vojnová plachetnica' (od 19. stor.) • Z tal. *fregata*, nejasného pôvodu – azda prevzatie z gr. *afraktē (naus)* (ἀφράκτη ναῦς) ,nechránená loď', od gr. *afraktos* (ἄφρακτος) ,neopevnený, nechránený', od ↗ *a-* a gr. *frassō* (φράσσω) ,ohradzujem (plotom)' (z toho aj ,vybavujem loď ochrannou palubnou vrstvou

proti vlnám'); formu slova mohlo ovplyvniť aj tal. *fregare* ,trieť, pretierať', z lat. *fricāre* ,id.'.

frekvencia ,častosť výskytu' (od 20. stor.) • Z lat. *frequentia* ,hojná návšteva, veľké zhromaždenie, spoločnosť; množstvo', od lat. *frequēns*, gen. *frequentis* ,plný niečoho, naplnený niečím; hojne navštevovaný; častý, opätovný'; súvisí s lat. *farcīre* ,napchávať'. Z odvodenín: ***frekventovaný*** (príčastie od **frekventovať* < lat. *frequentāre* ,plniť, napĺňať; zhromažďovať vo veľkom počte ap.'); ***frekventatívum*** lingv. ,sloveso s významovým odtienkom opakovania deja (napr. ↗ *driblovať*)', podľa lat. *(verbum) frequentātīvum*, a i.

frenetický kniž. ,búrlivý, nadšený' (od 19. stor.) • Z fr. *frénétique*, doslova ,šialený' – výraz je prevzatý z lat. *phrenēticus* ,šialený, zúrivý', čo je prevzatie z gr. *frenītikos* (*φρενιτικός*) ,trpiaci na zápal mozgu; šialený', od gr. *frenītis* (*φρενῖτις*) ,zápal mozgu', odvodeného od gr. *frēn* (*φρήν*), gen. *frenos* (*φρενός*) ,bránica, hruď (aj ako predpokladané sídlo duševnej činnosti); rozum, duša'.

freón chem. ,zlúčenina fluóru a chlóru s metánom al. etánom' • Pôvodne ochranná známka registrovaná v r. 1947 vo Francúzsku (*fréon*) – názov vznikol na základe fr. *froid* ,chladný, studený' (z lat. *frīgidus*; ↗ *frigidný*), zakončenie je podľa fr. *néon* (↗ *neón*).

freska ,nástenná maľba na mokrú omietku' (od 19. stor.) • Z fr. *fresque* ž., pôvodne v spojení *peinture à fresque*, podľa tal. *pittura a fresco*, doslova ,maľba za čerstva' (t. j. na ešte nezaschnutú omietku), od tal. *fresco* ,čerstvý', prevzatého z germ. jazykov – východiskový výraz súvisí s nem. *frisch* ,svieži, čerstvý'.

fréza ,rotačný obrábací nástroj' (od 20. stor.) • Z fr. *fraise* – ako označenie nástroja vzniklo prenesením (tvarová podobnosť) na základe fr. *fraise* ,okružie (golier na odeve)', ktoré je rovnakého pôvodu ako fr. *fraise* ,okružie (blana zakrývajúca vnútornosti teľaťa, jahňaťa)', odvodzované od ľud. lat. **frēsāre* ,zbaviť obalu; odblaniť', azda od lat. *frendere*, *frēsum* ,škrípať (zubami); chrúmať, drúzgať'.

frflať, frfotať expr. ,hundrať, šomrať, dudrať' (od 18. stor.) • Odvodeniny od koreňa *frf-*, zvukomalebného pôvodu.

frigidný ,(o žene) pohlavne chladný' (od 20. stor.) • Z lat. *frīgidus* ,studený, chladný; chladne pôsobiaci', od lat. *frīgēre* ,byť studený'; súčasný význam vznikol v modernej psychológii. Pozri aj ↗ *freón*.

fritovať ,pražiť ponorením do oleja v špeciálnom elektrickom hrnci' (od 20. stor.) • Utvorené na základe fr. *frit* ,vyprážaný', čo je príčastie od fr. *frire* ,vyprážať', z lat. *frīgere*, *frīctum* ,pražiť, piecť'. Z odvodenín: ***fritéza*** hovor. (fr. *friteuse*, pôvodne ,panvica na vyprážanie'). Pozri aj ↗ *pomfritky*.

frivolný ,nemravný, necudný, neviazaný' (od 19. stor.) • Z fr. *frivole* ,ľahkomyseľný, ľahkovážny, (o mravoch) neviazaný', čo je prevzatie z lat. *frīvolus* ,bezcenný, bezvýznamný', odvodzovaného od lat. *friāre* ,rozbíjať, rozdrobovať'.

frizúra hovor. ,účes' (od 18. stor.) • Z nem. *Frisur*, čo je prevzatie z fr. *frisure*, od fr. *friser* ,nakučeraviť' – pôvodne išlo o účes s kučeravými vlasmi, v nem. sa význam slova zovšeobecnil (porov. i *kaderník*, od ↗ *kader*). Pôvod fr. *friser* nie je jasný – azda ide o odvodeninu od fr. *frise* ,vlnená tkanina s dlhými chlpmi'.

frk hovor. expr. ,vtip' (od 20. stor.) • Zrejme od ↗ *frkať*, *frknúť*, na základe významu rýchleho pohybu (rýchla reakcia vo forme vtipnej poznámky ap.); k významu porov. i *šplech* subšt. ,vtip' (↗ *špliechať*). – **frkan** hovor. pejor. ,chlapec, mladý človek' (od 20. stor.) • Akiste od ↗ *frkať*, avšak významovo nie celkom jasné – azda ,kto sa (ešte) pofrkáva', v súvislosti s telesnou potrebou (porov. ↗ *fagan*)? – **frkať** (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku *fr!*, sprevádzajúceho rýchly pohyb. Pozri aj ↗ *frckať*, ↗ *frčať*.

frmol hovor. expr. ,ruch, zhon; trma-vrma' (od 20. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z čes. *frmol*, ktoré sa vzhľadom na staršiu formu *chrmol* interpretovalo ako expresívna obmena čes. *chumel* ,chumeľ' (k významu rušného deja ap. porov. slk. *akoby sa nechumelilo*; ↗ *chumeľ*). Podľa iného výkladu je *frmol* domáci výraz, ktorý vznikol obmenou pôvodného **vrm-ol*, utvoreného na základe koncovej časti zloženiny ↗ *trma-vrma*.

frndiť sa pejor. ,parádiť sa' (od 19. stor.) • Azda súvisí s ↗ *frndžať*; k možnému významovému vývinu pozri ↗ *frčka*. Pozri aj ↗ *fintiť*.

frndžať, frngať expr. ,rýchlo prebehnúť (so svišťaním)' (od 18. stor.) • Zvukomalebné; porov. i ↗ *frčať*, ↗ *vrndžať*.

frniak pejor. ,nos (obyč. veľký)' (od 20. stor.) • Zrejme odvodenina od slovesa zachovaného v dial. *frňať* expr. ,silno siakať, vysmrkávať si nos', zvukomalebného pôvodu.

front (od 18. stor.) • Z lat. *frōns*, gen. *frontis* ,čelo; priečelie, predná strana; strana, bok'. Na

základe všeobecného významu ‚predná strana' vzniklo aj ‚predné bojové pásmo, bojisko' (*bojovať na f-e*), odtiaľ druhotne ‚bojisko ako dejisko politických zápasov ap.' (*Národný f.*, *ideologický f.*); z významu ‚(bojové) pásmo, línia' vznikol i význam ‚(dlhý) rad' (*stáť vo f-e*). Pozri aj ↗ *konfrontovať*.

froté text. ‚tkanina so slučkovým al. uzlíčkovým povrchom' (od 20. stor.) • Z nem. *Frottee* – výraz vznikol na základe nem. *frottieren* ‚trieť sa (uterákom ap.)' (> slk. ***frotírovať*** hovor.); odtiaľ i nem. *Frottier-gewebe* ‚tkanina (*Gewebe*) na výrobu uterákov, kúpacích plášťov ap.', podľa toho nem. *Frottier-handtuch* > slk. ***frotírový uterák***, skrátene ***frotír*** hovor. ‚tkanina froté'. Nem. *frottieren* je prevzatie z fr. *frotter* ‚trieť, otrieť (sa)'; východiskom výrazu je azda ľud. lat. **frictāre*, frekventatívum od lat. *fricāre*, *frictum* ‚trieť, drhnúť, škriabať'.

fruktóza chem. ‚ovocný cukor' (od 20. stor.) • Od lat. *frūctus* ‚plodina, ovocie'.

frustrácia psych. ‚stav nespokojnosti, bezvýchodiskovosti spojený s napätím' (od 20. stor.) • Z lat. *frūstrātiō*, pôvodne ‚klamanie', od lat. *frūstrārī*, *frūstrātus sum* ‚klamať' (> slk. ***frustrovať***), od lat. *frūstra* ‚márne, nadarmo, bezvýsledne' (porov. i lat. *frūstra esse* ‚byť sklamaný'), ktoré súvisí s lat. *fraus*, gen. *fraudis* ‚podvod, klam, lesť'. Súčasný význam vznikol v modernej psychológii posunom typu ‚(s)klamanie' > ‚nespokojnosť' ap.

fuč hovor. expr. ‚preč' (od 19. stor.) • Z nem. *futsch*, zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *fušovať*.

fučať ↗ *fúkať*

fučka ‚hustá kaša zo zemiakov a múky' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné; vysvetľovalo sa ako odvodenina od slovesa zachovaného v čes. dial. *fucat* ‚jesť', čo je asi obmena pôvodného čes. *pucati* expr. ‚strieľať; jesť' (zvukomalebné) – z významového hľadiska azda ‚udierať (so sprievodnými zvukmi)' > ‚jesť' (> ‚jedlo, kaša'), porov. i slk. *cápať do seba* pejor. ‚hltavo jesť' ap.

fufnať expr. ‚huhňať' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; k hláskovému zloženiu porov. i ↗ *huhňať*.

fúga hud. ‚trojdielna viachlasná skladba' (od 20. stor.) • Z tal. *fuga*, doslova ‚útek' (z lat. *fuga* ‚id.') – pomenovanie sa vysvetľuje tým, že téma uvedená na začiatku v jednom hlase postupne „uteká", pričom je preberaná ostatnými hlasmi.

fuj cit. (od 18. stor.) • Vzhľadom na staršie *pfuj* ‚fuj' asi prevzatie z nem. *pfui* (znázornenie výdychu, zvukomalebného pôvodu); porov. aj čes. *fuj tajfl* hrub. ‚dočerta' < nem. *pfui Teufel*, doslova ‚fuj, diabol'. Iný výklad uvažuje o domácom pôvode (zvukomalebné).

fujak expr. ‚metelica, chumelica' (od 18. stor.) • Odvodenina od dial. *fu-j-ať* ‚fúkať (o vetre)', zvukomalebného pôvodu – od rovnakého koreňa ako ↗ *fúkať*.

fujara ‚ľudový drevený fúkací hudobný nástroj', staršie i *f(r)ujara*, *furola* a i. (od 18. stor.) • Výraz karpatskej pastierskej kultúry, na Slovensko prenikol počas tzv. valašskej kolonizácie; porov. spis. rum. *fluier* ‚píšťala', asi od slovesa *a fluiera* ‚pískať, hvízdať; hrať na flaute'.

fujavica ‚metelica, chumelica' (od 18. stor.) • Odvodenina od slovesa *fu-j-ať* ‚fúkať' (ďalej pozri ↗ *fujak*); k slovotvorbe porov. *blýskať (sa): blýskavica* ap.

fujazdiť expr. ‚uháňať' (od 19. stor.) • Odvodzuje sa od staršieho citoslovca *fujas* (aj v spojení *fujas matias*, *fujas Matias* [= Matúš, Matej]), označujúceho rýchly pohyb; podľa lat. *fugiās* ‚nech utekáš', čo je tvar konjunktívu od lat. *fugere* ‚utekať'), pričom *-zd-* nie je jasné – azda podľa *jazdiť*?

fuk[1] ‚zvuk pri fúknutí, údere ap.' (od 19. stor.) • Od ↗ *fúkať*; k spojeniu ***je mi to f.*** ‚je mi to jedno' porov. ***kašlem na to***. – **fuk**[2] hovor. expr., v spojení ***nemať ani f-a*** ‚nemať nijaké peniaze' (od 20. stor.) • Podľa čes. *nemíti ani fuka* (pôvodne z argotu), vysvetľovaného ako obmena (pod vplyvom čes. *fuk* < *foukati* ‚fúkať'; ↗ *fuk*[1]) staršieho *nemíti ani floka*, od čes. argot. *flok* ‚peniaz, minca', prevzatého z nem. argot. *Flocken* ‚súkno, vlnená látka' (významový posun ‚látka' > ‚minca' sa vysvetľuje používaním látok, resp. šatiek ako platidla pri výmennom obchode); výraz však mohlo ovplyvniť aj nem. *Pflock* ‚kôl, kolík' (> slk. dial. *flok* ‚drevený obuvnícky klinec'), odtiaľ azda asociácia „drevených" peňazí, t. j. s nízkou hodnotou.

fúkať (od 17. stor.) • Od koreňa *fu-*, zvukomalebného pôvodu; k prípone *-k-* porov. *krá-k-ať*, *kŕ-k-ať* ap. Z odvodenín: ***fučať***, ***fukotať***. Pozri aj ↗ *fujak*, ↗ *fuk*[1], ↗ *fúľať*, ↗ *fuňať*, ↗ *podfuk*. – **fuknúť** expr. ‚ujsť, zmiznúť; náhle udrieť, plesnúť' (od 18. stor.) • Azda od citoslovca *fuk!*, označujúceho aj rýchly pohyb (zmiznutie, úder); od ↗ *fúkať*.

fuksia ‚ozdobná rastlina' (od 19. stor.) • Z bot. lat. *Fuchsia*, podľa nem. prírodovedca L. Fuchsa (1501 – 1566).

fukso ‚kôň žltej al. tehlovej farby' (od 20. stor.) • Z nem. *Fuchs*, doslova ‚líška', odtiaľ (už v nem.) ‚kôň sfarbený ako líška'. Pozri aj ↗ *fixľovať*.

fúľať expr. ‚špiniť' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od koreňa *fu-* (↗ *fúkať*); k *l*-ovej prípone porov. ↗ *grúliť*, ↗ *kvíliť* ap. Význam sa posunul asi v smere ‚zafúkať, zaviať (o prachu ap.)' > ‚zašpiniť' (porov. i *zafúľať*, *ufúľať*).

fuňať, funieť expr. ‚dychčať, fučať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od koreňa *fu-* (↗ *fúkať*); k slovotvorbe porov. i dial. *chr-n-ieť* expr. ‚spať' (< ‚chrápať').

fundament kniž. ‚základná vec, podstata', zastaráv. ‚základy (budovy)', staršie i *fundamentum* (od 17. stor.) • Z lat. *fundāmentum* ‚základ, podklad', od lat. *fundāre* ‚klásť základy, zakladať', od lat. *fundus* ‚dno, spodok, základ'. – **fundovaný** ‚podložený (hmotne, dôkazmi ap.)', staršie ‚finančne zabezpečený rentou' (od 18. stor.) • Od staršieho *fundovať* ‚zakladať' (od 16. stor.), čo je prevzatie z lat. *fundāre* ‚klásť základy' – význam sa posunul v smere ‚majúci položené základy' > ‚majúci (pevné) základy, (dobre) podložený, zabezpečený'.

fungovať ‚byť v činnosti, v chode' (od *18. stor.) • Z lat. *fungī*, *fūnctus sum* ‚vykonávať, plniť (niečo); zastávať (úrad ap.)'. Z odvodenín: ***funkcia*** (lat. *fūnctiō*, gen. *fūnctiōnis*), k tomu ***funkcionár***, a i.

fúra ‚naložený voz', hovor. expr. ‚hŕba, kopa', staršie i ‚množstvo, ktoré sa vmestí na voz; objemová miera' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *vuore* (nem. *Fuhre*), ktoré súvisí s nem. *fahren* ‚ísť (dopravným prostriedkom), cestovať' – pôvodný význam bol ‚cesta', odtiaľ ďalej ‚cesta, doprava vozom' > ‚(naložený) voz; jeho obsah'. Pozri aj ↗ *fúrik*.

fúria expr. ‚zúrivá, divoká bytosť (obyč. o žene)' (od 19. stor.) • Podľa fúrií, rím. bohýň pomsty a kliatby (lat. *Furiae* mn.), od lat. *furia* ‚šialenosť, vášeň, zúrivosť; duch pomsty', čo je odvodenina od lat. *furere* ‚besnieť, zúriť'.

fúrik ‚táčky' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od *fúr* m. ‚voz' (od 16. stor.), čo je formálny variant ↗ *fúra* ž. – **furman** hovor. ‚povozník', staršie i *forman* (od *15. stor.) • Zo strhnem. *vuor-man* (nem. *Fuhrmann*), čo je zloženina nem. *Fuhre* ‚povoz' (↗ *fúra*) a *Mann* ‚muž'.

furnier [-ň-], **furnír** [-n-] zastar. ‚dyha' (od 19. stor.) • Z nem. *Furnier*, od nem. *furnieren* ‚potiahnuť drevom' (> staršie slk. *furnírovať* ‚id.', od 18. stor.), čo je prevzatie z fr. *fournir* ‚poskytnúť, dodať' (germ. pôvodu); špecializovaný význam ‚potiahnuť drevom' vznikol až v nem.

furt hovor. ‚ustavične, stále, neprestajne' (od 19. stor.) • Z nem. *fort* ‚ďalej'. Pozri aj ↗ *fedrovať*.

furták expr. ‚figliar, šibal, vtipkár, huncút' (od 18. stor.) • Utvorené na základe maď. spojení typu *fúrt agyú*, *fúrt eszű*, doslova ‚s prevŕtaným mozgom' (od maď. *agy* ‚lebka; mozog', *ész* ‚pamäť, rozum; mozog'); maď. *fúrt* ‚prevŕtaný' je príčastie od maď. *fúr* ‚vŕtať'.

fusak subšt. ‚detský vak' (od 20. stor.) • Z nem. *Fuß-sack*, čo je zloženina nem. *Fuß* ‚noha (od členka nižšie)' (germ.) a *Sack* ‚vrece, vak' (z lat. *saccus;* ďalej pozri ↗ *sáčik*) – doslova ‚nožný vak' (t. j. ochranná vrstva na nohy); druhotne použité ako označenie vaku pre deti.

fušovať hovor. ‚neodborne, nekvalitne vykonávať odbornú prácu' (od *17. stor.) • Z nem. *pfuschen* – vysvetľuje sa ako odvodenina od zvukomalebného *(p)futsch!* (↗ *fuč*), ktorým sa znázorňuje aj zvuk sprevádzajúci roztrhnutie nekvalitnej látky ap. Pôvodným významom bolo asi ‚zle pracovať', odtiaľ ‚vykonávať prácu neodborne, nekvalifikovane' (porov. ***fušer*** hovor. pejor. ‚zlý odborník; diletant', z nem. *Pfuscher*) > ‚pracovať bez oprávnenia, nelegálne' (k tomu ***fuška*** hovor. ‚neoprávnený súkromný výkon remeselníckeho povolania').

futbal ‚loptová hra' (od 20. stor.) • Z angl. *football*, čo je zloženina angl. *foot* ‚noha (od členka nižšie)' a *ball* ‚lopta'.

futrál hovor. ‚ochranný obal, puzdro' (od 17. stor.) • Z nem. *Futteral*, čo je prevzatie zo strlat. *fotrale*, ktoré vzniklo na základe staršej formy nem. *Futter* ‚podšívka'; ďalej pozri ↗ *futrovať¹*.

futrovať¹ hovor. ‚podšívať' (od 17. stor.) • Od ***futro*** hovor. ‚podšívka', čo je prevzatie z nem. *Futter¹*, pôvodne asi ‚ochranná vrstva'. Pozri aj ↗ *futrál*. – **futrovať²** hovor. ‚kŕmiť zvieratá' (od 17. stor.) • Z nem. *futtern* (aj *füttern*), od nesúvisiaceho nem. *Futter²* ‚krmivo'.

futurizmus ‚umelecký smer zo začiatku 20. stor. vyzdvihujúci techniku, civilizáciu a presadzujúci dynamiku výrazu' • Názov (tal. *futurismo*) utvoril v r. 1909 zakladateľ tohto smeru F. T. Marinetti na základe tal. *futuro* ‚budúci; budúcnosť', z lat. *futūrus* ‚budúci, nastávajúci' – výraz je odvodený od koreňa zachovaného v lat. *fu-ī* (**fū-ī*) perf. ‚bol som'; ďalej pozri

↗ *byť*. – **futúrum** gram. ‚budúci čas' (od 19. stor.) • Z lat. *(tempus) futūrum*, od lat. *futūrus* ‚budúci, nastávajúci'.

fúz (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; vzniklo asi nepravidelným hláskovým vývinom z pôvodného **vús* (porov. čes. *vous* ‚chlp; mn. fúzy'), ktorého východiskom je psl. **vǫsъ* (**vond-s-*), súvisiace s gr. *ionthos* (ἴονθος) ‚vlasový koreňok, mladý vlas', strír. *fés* ‚ochlpenie', sthnem. *wint-brā(wa)*, nem. *Wimper* ‚mihalnica', stprus. *wanso* ‚prvé chĺpky', lit. *ūostai* mn. ‚fúzy' a i. – všetko od ide. **u̯endh-* ‚vlas, chlp, fúz'. Pozri aj ↗ *húsenica*.

fyloxéra zool. ‚cudzopasný hmyz na viniči' (od 20. stor.) • Zo zool. lat. *Phylloxera*, od gr. *fyllon* (φύλλον) ‚list' a *xēros* (ξηρός) ‚suchý, vyschnutý' – pomenovanie súvisí so zmenami, ktoré tento škodca spôsobuje na viničových listoch.

fytokrém ‚kozmetický prípravok využívajúci prírodné rastlinné látky' (od 20. stor.) • Zloženina ↗ *krém* a gr. *fyton* (φυτόν) ‚rastlina', od gr. *fyomai* (φύομαι) ‚rastiem, vznikám, rodím sa'.

fyzika ‚náuka o všeobecných vlastnostiach hmoty a zákonoch jej pohybu' (od 17. stor.) • Z lat. *physica* ‚náuka o prírode', čo je prevzatie z gr. *fysikē (technē)* (φυσική τέχνη), od gr. *fysikos* (φυσικός) ‚súvisiaci s prírodou', odvodeného od gr. *fysis* (φύσις) ‚príroda', od gr. *fyomai* (φύομαι) ‚rastiem, vznikám, rodím sa'. – **fyziognómia** ‚výraz tváre' (od 18. stor.) • Podľa gr. *fysiognōmiā* (φυσιογνωμία) – výraz vznikol asi zjednodušením gr. *fysiognōmoniā* (φυσιογνωμονία) ‚umenie charakterizovať človeka podľa čŕt tváre', od gr. *fysiognōmōn* (φυσιογνώμων) ‚znalec takéhoto umenia', čo je zloženina gr. *fysis* ‚príroda; prirodzený vzhľad, podoba' a *gnōmōn* (γνώμων) ‚znalec, rozhodca', súvisiaceho s gr. *gignōskō* (γιγνώσκω) ‚poznávam; viem'. – **fyziológia** ‚náuka o životných dejoch a prejavoch organizmov' (od 19. stor.) • Z lat. *physiologia*, pôvodne ‚náuka o prírode', čo je prevzatie z gr. *fysiologiā* (φυσιολογία), zloženého z gr. *fysis* ‚príroda' a ↗ *-lógia*.

G

gá, gágá, gá-gá cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***gágať*** (azda už psl. **gagati*), od toho ***gag-ot-ať***, ***gagot***. Pozri aj ↗ *havran*, ↗ *kajka*.

gabardén ‚vlnená al. bavlnená tkanina so šikmými vrúbikmi' (od 20. stor.) • V konečnom dôsledku zo špan. *gabardina* – výraz vznikol skrížením špan. *gabán* ‚plášť, zvrchník' (prevzatie z arab. *qabā'* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'; ↗ *kabát*) a *tabardina*, čo je odvodenina od špan. *tabardo*, prevzatého zo stfr. *tabar(d)* ‚krátky a široký plášť nosený v stredoveku na brnení', neznámeho pôvodu (z germ. jazykov?).

gadžo expr. ‚neokrôchaný človek' (od 20. stor.) • Z róm. *gadžo* ‚roľník; Neróm' – východiskom výrazu je údajne stind. *gṛhyaḥ* ‚domáci; mn. obyvatelia domu, usadlosti', od stind. *gṛháḥ* ‚dom'.

gáfor ‚prchavá aromatická látka', staršie i *kafor* (od 18. stor.) • Zo strlat. *ganphora* (i *camphora* ap.), čo je prevzatie z arab. *kāfūr* – arab. výraz bol prevzatý ind. prostredníctvom z austroázijských jazykov (porov. khmérske *kāpōr* a i.); pôvodne išlo o označenie stromu, z ktorého dreva sa získava gáfrová silica.

gag [geg] ‚komický nápad v divadle, filme ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *gag*, doslova ‚vypchávka', od slovesa *to gag* ‚upchávať, zapchávať' (asi zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku sprevádzajúceho upchatie). Slovo prešlo významovým vývinom ‚upchávať, vypchávať' > ‚vypchávka; (v divadelnom prostredí) hercova vsuvka do textu' > ‚žart, vtip prednesený počas predstavenia ap.'.

gágať ↗ *gá* – **gágor** ‚pažerák, hltan (hydiny)' (od 19. stor.) • Odvodené od slovesa *gágať* (↗ *gá*), resp. utvorené na základe jeho odvodeniny *gág-or-iť* (slk. dial. ‚veľa rozprávať, klebetiť').

gagot, gagotať ↗ *gá*

gajdy ‚ľudový hudobný nástroj', staršie i *gajda* (od *15. stor.) • Z jazykov juhových. Európy; konečným východiskom výrazu je tur. *gayda*, obyčajne vysvetľované ako prevzatie z ľudového arab. *ġaiṭa*. Z odvodenín: ***gajdoš, gajdovať; rozgajdaný*** expr. ‚neporiadne oblečený' (k významu porov. prirovnanie *šaty ako g-y* ‚široké, neforemné') a i.

gala, zastaráv. i **gála** ‚slávnostný oblek; slávnostný (o predstavení ap.)' (od 18. stor.) • Zo špan. *gala* ‚slávnostný odev', čo je prevzatie zo stfr. *gale* ‚radosť, veselosť; slávnosť, zábava', od slovesa *galer* ‚radovať sa, zabávať sa'; ďalej pozri ↗ *galantný*.

galamutiť expr. ‚miasť, zavádzať' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Mohlo vzniknúť z pôvodného **kalamutiť* (porov. poľ. dial. *kałamącić* ‚mútiť [napr. vodu]', chorv. *kalamutiti* ap.),

ktoré sa vysvetľuje ako expresívny útvar vzniknutý na základe psl. **kolomǫtiti* (ďalej pozri ↗ *kormútiť*); novšie začiatočné *gala-* môže byť azda i podľa ↗ *balamutiť*. Z odvodenín: ***galamuta*** expr. ‚zmätok, trma-vrma'.

galantéria ‚drobný ozdobný tovar' (od 20. stor.) • Z fr. *galanterie*, doslova ‚galantnosť' (z toho i ‚jej prejav; malý darček pre dámu'), od fr. *galant* (↗ *galantný*). Význam slk. výrazu je podľa nem. *Galanterie-waren* ‚galantérny tovar', ktoré bolo asi ovplyvnené špan. *gala* ‚slávnostný odev' (↗ *gala*). – **galantný** ‚zdvorilý a pozorný k ženám' (od 19. stor.) • Z fr. *galant*, pôvodne ‚živý, čulý', neskôr ‚pekný, príjemný; čestný v konaní; zdvorilý vo vzťahu k dámam' – ide o pôvodné príčastie od stfr. *galer* ‚radovať sa, zabávať sa', prevzatého z germ. jazykov. Pozri aj ↗ *gala*.

galaxia astron. ‚sústava veľkého množstva hviezd' (od 20. stor.) • Zo strlat. *galaxia*, ktorého východiskom je gr. *galaxias (kyklos)* (γαλαξίας κύκλος), doslova ‚mliečny (kruh)', od gr. *gala* (γάλα), gen. *galaktos* (γάλακτος) ‚mlieko' – výraz pôvodne označoval Mliečnu cestu; podľa gr. mytológie vznikla z mlieka bohyne Héry, ktoré sa vylialo, keď bohyňa odtrhla od svojich pŕs príliš prudko sajúceho Herakla.

galbavý expr. ‚používajúci prevažne ľavú ruku' (od *16. stor.) • Vzniklo prešmyknutím z pôvodného *balgavý*, z maď. *balog* ‚id.' (odtiaľ aj slk. dial. *baloga* ‚ľavá ruka', *balogár*, *balogáš* ‚ľavák'), odvodeného od maď. *bal* ‚ľavý; ľavá ruka'.

galeje ‚nútené veslovanie trestancov na lodiach' (od 19. stor.) • Od staršieho *galeja* ‚loď s troma radmi vesiel, trojveslica' (od 16. stor.), prevzatého prostredníctvom záp. jazykov (strlat. *galea* a i.) zo strgr. *galea* (γαλέα), ktorého východiskom je gr. *galeē* (γαλέη) ‚lasica, kuna; mačka', resp. – v zmysle iného výkladu – gr. *galeos* (γαλεός) ‚žralok': výraz sa preniesol aj na rýchlo sa pohybujúce bojové lode, odtiaľ i ‚trojveslica'. Keďže ako veslári na takýchto lodiach slúžili trestanci, slovo sa stalo symbolom nútených prác (*poslať niekoho na g-e*, pôvodne ‚poslať za trest veslovať na lode'), odtiaľ i *galeje* expr. ‚ťažká práca'.

galéria (od 19. stor.) • Z tal. *galleria*, čo je obmena (s disimiláciou *l-l-* > *l-r-*) staršieho *galilea*, odvodzovaného od strlat. *galilaea* ‚predsieň kostola'. Východiskom slova je lat. *Galilaea*, názov oblasti Galilea v Palestíne, ktorá sa v Biblii charakterizuje ako pohanská (porov. Iz 8, 23; Mt 4, 15); v kresťanskom prostredí sa jej názov preniesol na predsieň kostola, kde sa počas bohoslužieb zdržiavali nepokrstení (t. j. ešte „pohanskí") účastníci. Z významu ‚predsieň kostola' vzniklo ‚krytá (kolonádová) chodba' – z toho ďalej ‚chodba, kde sú umiestnené obrazy, sochy ap.' > ‚zbierka umeleckých diel' (*Slovenská národná g.*), ako aj ‚najvyššie rady sedadiel v divadle' (*sedieť na g-i*).

galgan expr. ‚lapaj, lagan', pejor. ‚naničhodník, lotor' (od 19. stor.) • Vzniklo asi na základe nem. výrazov typu *Galgen-vogel* ‚šibeničník, podliak' (doslova ‚šibeničný vták'; pôvodne o krkavcovi ako vtákovi zdržiavajúcom sa pri obesených mŕtvolách), *Galgen-strick* ‚id.' (pôvodne ‚šibeničný povraz', prenesené aj na človeka zasluhujúceho trest obesením) ap., utvorených na základe nem. *Galgen* ‚šibenica' (> staršie slk. *galga*, 18. stor.). K motívu šibenice pri expresívnych označeniach osôb porov. aj ↗ *odroň*, ↗ *zurvalec*.

galiba expr. ‚neprítomnosť, mrzutosť' (od 18. stor.) • Z maď. *galiba*, neznámeho pôvodu.

galimatiáš hovor. pejor. ‚motanica, zmätok, chaos' (od 19. stor.) • Z fr. *galimatias*, nejasného pôvodu. Môže ísť o skrátenie pôvodného *jargon de galimatias*, t. j. ‚reč Galimatijcov' (obyvatelia fiktívnej Galimatie v satire zo 16. stor.); iný výklad tu vidí výraz zo študentského prostredia, utvorený na základe lat. *gallus* ‚kohút' (prenesene aj o študentoch zúčastňujúcich sa na akademických dišputách) a gr. *mathē* (μάθη) ‚učenie (sa)', od slovesa *manthanō* (μανθάνω) ‚učím sa'. Východisko sa hľadalo aj v gr. *kata Matthaion* (κατὰ Ματθαῖον) ‚podľa Matúša' – údajne v nadväznosti na zložitý Kristov rodokmeň uvedený v Matúšovom evanjeliu (Mt 1, 1 – 17).

galopovať ‚cválať (na koni)' (od 19. stor.) • Z fr. *galoper* ‚cválať, uháňať, bežať', prevzatého z germ. jazykov. Z odvodenín: ***galop***.

galoša ‚druh gumovej obuvi' (od 19. stor.) • Z fr. *galoche*, nejasného pôvodu. Odvodzuje sa (za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu) z lat. *gallicula* ‚malý drevený sandál', čo je zdrobnenina od lat. *(solea) Gallica* ‚galská črievica', od lat. *Gallicus* ‚galský', podľa provincie *Gallia* ‚Galia', od lat. *Gallus* ‚Gal, Kelt'. Iné výklady tu predpokladajú pôvodné **calopsia*, **galopsia* ako obmeny neskorého lat. *calopodia*, utvoreného na základe gr. *kālopūs* (καλόπους), gen. *kālopodos* (καλόποδος) ‚obuvnícke kopyto' (odtiaľ ‚obuv [natiahnutá

na kopyto]'?), resp. súvislosť s fr. *galet* ,žabica, plochý kameň' (azda kelt. pôvodu) – východiskový výraz s významom ,kameň' sa mal preniesť na hrubý a pevný podklad obuvi.

galvanický, v spojeniach *g. článok, g-é pokovovanie* (aj *galvanizácia*) • Podľa tal. prírodovedca L. Galvaniho (1737 – 1798), jedného zo zakladateľov náuky o elektrine.

gama ,tretie písmeno gréckej abecedy (Γ γ)' (od 19. stor.) • Z gr. *gamma* (γάμμα), pôvodom zo semit. jazykov.

gamaše ,chránidlá proti zime na členky ap.; pletené dlhé priliehavé nohavice', staršie *gamašne* (od 20. stor.) • Z fr. *gamache*, čo je prevzatie zo špan. *guadamecí* ,druh mäkkej kože', ktorého východiskom je arab. *(ǧild) ġadāmasī*, doslova ,(koža) z Gadamesu', podľa mesta v severozáp. Líbyi.

gamba pejor. ,pera', staršie i *gemba* (od *16. stor.) • Málo jasný výraz. Po významovej stránke môže nadväzovať na psl. **gǫba* ,ústa, pera', čo by však predpokladalo nepravidelný hláskový vývin (pravidelným reflexom psl. výrazu je ↗ *huba*[2]); preto sa uvažovalo aj o prevzatí z poľ. *gęba* ,ústa, pery', ktorého východiskom je spomenuté psl. **gǫba* (možné vysvetlenie pre formu *gemba*, menej pravdepodobné pre podobu s *ga-*). Iný výklad tu predpokladá súvislosť so stčes. *kabelka* ,ústa' – pôvodná forma mohla byť v takom prípade **ka(m)ba*, odtiaľ (s novším expresívnym *g-*) *gamba*.

gambit šach. ,otvorenie hry obetovaním pešiaka' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *gambitto* (dnes *gambetto*), odvodeného od tal. *gamba* ,noha', z lat. *gamba* ,(u koňa) kĺb medzi kopytom a holeňou', čo je prevzatie z gr. *kampē* (καμπή) ,ohyb, záhyb (aj končatiny)'. Ako šachový termín vzniklo asi na základe tal. *dare il gambetto*, doslova ,podložiť nohu'.

gambler [i ge-] ,(až chorobný) hráč hazardných hier na hracích automatoch' (od 20. stor.) • Z angl. *gambler*, od slovesa *to gamble* ,hazardne hrať', ktorého východiskom je strangl. *gammlen* ,hrať, žartovať', v konečnom dôsledku odvodené od angl. *game* ,hra' (↗ *gem*).

gang ,(organizovaná) zločinecká banda' (od 20. stor.) • Z angl. *gang*, od germ. **gang-* ,ísť'; ďalej pozri ↗ *gánok*. Význam slova sa vyvinul v smere ,ísť, schádzať sa' > ,skupina, ktorá sa schádza' > ,zločinecká skupina ap.'. Z odvodenín: ***gangster*** ,člen gangu' (angl. *gangster*).

gániť pejor. ,zazerať, mračiť sa' (od 19. stor.) • Akiste obmena (s expresívnou zmenou *k-* > *g-*) dial. *kániť* ,id.', nejasného pôvodu. Možno tu azda uvažovať o východiskovom **okániť* (s oddelením začiatočného *o-*, chápaného ako predpona?), odvodeného od slk. dial. *okáne* mn. expr. ,veľké oči, očiská' (od ↗ *oko*) – porov. aj dial. *okále* mn. expr. ,očiská': *okáliť* expr. ,uprene pozerať, vyvaľovať oči'.

gánok zastar. ,chodba', staršie i *gang, gáng* (od 17. stor.) • Z nem. *Gang*, od germ. **gang-* ,ísť, chodiť' (porov. i nem. *gang*, čo je préteritum od nem. *gehen* ,ísť', a *ge-gangen* ako príč. min. od tohto slovesa). Významový vývin bol ,ísť, chodiť' > ,chodenie' > ,miesto, kde sa chodí; chodba'. Pozri aj ↗ *fašiangy*, ↗ *gang*.

garant admin. ,ručiteľ' (od 20. stor.) • Z fr. *garant*, pôvodne príčastie od zaniknutého fr. **garir* ,potvrdzovať platnosť niečoho, ručiť za niečo', prevzatého z germ. jazykov; východiskový výraz súvisí s nem. *wahr* ,pravdivý'. Z odvodenín: ***garantovať***, ***garancia***.

garazda hovor. expr. ,výtržnosť, vystrájanie, hurhaj' (od 18. stor.) • Asi od dial. *garazdiť, garazdovať* ,vyčíňať, robiť výtržnosti', čo sú odvodeniny od dial. *garazda* ,výtržník, opilec', prevzatého z maď. *garázda* ,násilný, bitkársky; bitkár', nejasného pôvodu.

garáž ,uzavretý priestor na úschovu motorového vozidla' (od 20. stor.) • Z fr. *garage*, od slovesa *garer* ,priviesť na chránené miesto', germ. pôvodu (východiskový výraz súvisí s nem. *wahren* ,chrániť') – slovo sa pôvodne vzťahovalo na úschovu lodí, neskôr sa prenieslo aj na úschovu železničných vagónov a iných dopravných prostriedkov.

garbiar ,remeselník spracúvajúci surové kože', staršie i *gerber, gerbiar* (od 16. stor.) • Z nem. *Gerber*, od slovesa *gerben* ,spracúvať kože' (> staršie slk. *gerbovať, garbovať*, od 17. stor.), pôvodne ,dokončovať, zhotovovať'.

garda ,ozbrojený oddiel' (od 18. stor.) • Z fr. *garde* ,stráženie, chránenie; stráž, hliadka', pôvodom z germ. jazykov (porov. nem. *warten* v pôvodnom význame ,vyzerať, striehnuť'; dnes ,čakať'). – **garde** (od 20. stor.) • Vo význame ,ohrozenie kráľovnej (v šachu)' prevzatie z fr. *gardez*, doslova ,chráňte' (t. j. svoju ohrozenú kráľovnú) – ide o tvar imperatívu od fr. *garder* ,strážiť, chrániť' (z germ. jazykov, ↗ *garda*); *garde* hovor. ,osoba sprevádzajúca dievča do spoločnosti' je skrátenie za ↗ *gardedáma*. – **gardedáma** hovor. zastaráv. ,žena sprevádzajúca dievča do spoločnosti' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Gardedame*, od fr. *garde-* (k fr. *garde*

‚stráž', ↗ *garda*) a nem. *Dame* (z fr.; ↗ *dáma*[1]) – výraz bol utvorený podľa slov typu fr. *garde-malade* ‚ošetrovateľ' (doslova ‚kto stráži chorého') ap. – **garderóba** hovor. zastaráv. ‚šatňa; šatník' (od 19. stor.) • Z fr. *garde-robe*, doslova ‚stráž, ochrana, úschovňa šiat', od fr. *garder* ‚strážiť' a *robe* (↗ *róba*).

garmond typ. ‚väčší typ písma' (od 20. stor.) • Podľa fr. výrobcu pečatí a písmolejca C. Garamonda (asi 1480 – 1561); forma s *garm-* je podľa jnem., rak. nem. *Garmond*.

garnírovať [-n-] hovor. ‚ozdobovať, obkladať' (od *18. stor.) • Z nem. *garnieren*, čo je prevzatie z fr. *garnir* ‚vybaviť, zabezpečiť niečím', pôvodne ‚varovať, vystríhať pred niečím; zabezpečiť proti niečomu' (z germ. jazykov, východiskový výraz súvisí s nem. *warnen* ‚varovať'). – **garnitúra** [-n-] ‚súprava, zostava' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Garnitur* ‚súprava zložená z jednotlivých častí') z fr. *garniture* ‚vybavenie, zariadenie, súprava', od fr. *garnir* ‚zabezpečiť, vybaviť niečím'.

garniža [-n-] ‚zariadenie, na ktoré sa upevňujú záclony' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Karnische*, čo je variant rak. nem. *Karniese*, nem. *Karnies* – výraz je prevzatý z román. jazykov (tal. *cornice* ‚rám; rímsa', špan. *cornisa* ‚rímsa'); východiskom je lat. *corōnis* ‚koncový ozdobný závit', prevzaté z gr. *korōnis* (κορωνίς) ‚skrivený, ohnutý, zavinutý'. Slovo sa prenieslo aj na lišty s profilom v tvare písmena *S*, odtiaľ ‚lišta, tyč prispôsobená na pripevnenie záclony, závesu' > ‚garniža'.

garsónka [-rs- i -rz-] ‚samostatná obytná miestnosť s príslušenstvom' (od 20. stor.) • Asi obmena ***garsoniéra*** zastaráv., prevzatého z fr. *garçonnière* ‚(malý) byt pre slobodného muža', od fr. *garçon* ‚mládenec; neženatý muž, starý mládenec', germ. pôvodu. Inou výkladovou možnosťou je odvodzovanie od spojenia typu **garsónska izba* ap., od fr. *garçon* v uvedených významoch; porov. i staršie slk. *garsón* ‚(hotelový) sluha, čašník' (od 19. stor.).

gastarbeiter [-baj-] subšt. ‚robotník pracujúci v zahraničí (obyč. za nižšiu mzdu)' • Z nem. *Gastarbeiter*, doslova ‚hosťujúci robotník' – utvorené koncom 50. rokov 20. stor. v záp. Nemecku ako zloženina nem. *Gast* ‚hosť' a *Arbeiter* ‚robotník', od nem. *arbeiten* ‚pracovať'.

gastronómia ‚kuchárske umenie' (od 20. stor.) • Podľa gr. *gastronomiā* (γαστρονομία), doslova asi ‚náuka o spravovaní žalúdka' – ide o zloženinu na základe gr. *gastēr* (γαστήρ) ‚brucho, žalúdok' a *nomos* (νόμος) ‚zákon'. Takto sa už v antike označovalo dielo s kulinárskou tematikou od gr. autora Archestrata z Gely (4. stor. pred Kr.); v novoveku sa výraz rozšíril najmä vďaka dielu fr. básnika J. Berchouxa *La Gastronomie* (1800).

gašpar pejor. ‚šašo' (od 20. stor.) • Podľa osobného mena *Gašpar*, z lat. *Gaspar* – podľa neskoršej tradície sa takto volal jeden z „mudrcov z východu" (porov. Mt 2, 1 – 12), ktorí sa prišli pokloniť novorodenému Ježišovi (sviatok Troch kráľov); v stredovekých trojkráľových divadelných hrách sa zobrazoval aj ako černoch, neskôr nadobudol atribúty komickej postavy – odtiaľ i ***gašparko*** ‚komická postava v bábkovom divadle'.

gaštan ‚bot. Castanea', staršie aj *kaštan* (od 17. stor.) • Z lat. *castanea*, čo je prevzatie z gr. *kastaneā* (καστανέα) ‚gaštan (strom)', pôvodom azda z jazykov Malej Ázie. Pozri aj ↗ *kastanety*.

gate ‚široké nohavice ľudového oblečenia', hovor. ‚nohavice; mužské spodky' (od 17. stor.) • Z maď. *gatya*, čo je prevzatie zo sl. jazykov; východiskom výrazu je psl. **gatjě* (jeho očakávaným domácim reflexom by bolo slk. **hace*, porov. stčes. *hácě*, *hacě* ‚spodný odev zakrývajúci spodnú časť trupu a i.', ako aj odvodené slk. dial. *hacník* ‚látkový záhyb na nohaviciach, kadiaľ sa prevlieka opasok' < **gatj-ьnikъ*). Psl. **gatjě* sa odvodzuje od ide. **g^uā-* ‚ísť' (ďalej pozri ↗ *hať*), významový vývin slova však nie je celkom jasný – pôvodne azda ‚odev, v ktorom sa chodí'?

gauč ‚pohovka s operadlami; diván' (od 20. stor.) • Z angl. *couch*, čo je prevzatie zo stfr. *couche* ‚lôžko', odvodeného od fr. *coucher* ‚položiť, uložiť; uložiť sa, ľahnúť si', ktorého východiskom je lat. *collocāre* ‚umiestniť, položiť', od lat. *col-* (↗ *kom-*) a *locus* ‚miesto'.

gaudžať, gavdžať expr. ‚vydávať nariekavé zvuky' (od 19. stor.) • Expresívna obmena *gau-č-ať* (tak dial.), zvukomalebného pôvodu; doslova ‚vydávať zvuk *gau*'.

gauner hovor. pejor. ‚ničomník, lotor, podliak' (od 20. stor.) • Z nem. *Gauner* (staršie *Jauner*), pôvodne ‚falošný hráč'. Slovo pochádza z nem. argot. *Joner*, od slovesa *junen*, *jonen* ‚podvádzať pri hre v karty' – výraz sa usúvzťažňuje s jidiš *jōwōn* ‚Grécko', ktorého východiskom je hebr. *yāwān* ‚Grécko', doslova ‚krajina Iónov', od gr. *Iōn* (Ἴων) ‚Ión'. Slovo vzniklo po dobytí

Byzancie Turkami (r. 1453), keď mnoho Grékov utieklo do záp. Európy, kde sa im často pripisovali nečestné praktiky; porov. fr. *grec* ‚Grék; šikovný zlodej, falošný hráč' ap.

gavalec slang. ‚tvrdá vojenská al. väzenská posteľ' (od 20. stor.) • Obmena pôvodného **kavalet*, prevzatého z tal. *cavalletto*, doslova ‚koník', čo je zdrobnenina od tal. *cavallo*, z lat. *caballus* ‚(ťažný) kôň'. Význam sa vyvíjal v smere ‚koník' > ‚stojan, drevená konštrukcia' > ‚na nej sa nachádzajúce lôžko' (porov. i slk. dial. *koník* ‚lavica', ↗ *dereš*). – **gavalier** ‚rytier, šľachtic, dôstojník; veľkorysý, veľkodušný človek' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kavalier*, fr. *cavalier*) z tal. *cavaliere* ‚jazdec, rytier', čo je prevzatie zo stprov. *cavalier* – východiskom výrazu je neskoré lat. *caballārius*, od lat. *caballus* ‚kôň' (porov. i ↗ *kafiléria*). Slovo najskôr označovalo jazdca na koni, z toho i ‚↗ *rytier* (sprevádzajúci dámu); šľachtic ap.' > ‚galantný, veľkodušný človek'.

gavdžať ↗ *gaudžať*

gaviál ‚druh indického krokodíla (zool. Gavialis)' (od 20. stor.) • Z fr. *gavial* (doložené od r. 1789), čo je prevzatie z hind. *ghaṙiyāl*.

gay [gej] ‚homosexuál' (od 20. stor.) • Z angl. *gay*, pôvodne ‚veselý' (prevzatie z fr. *gai* ‚id.', germ. pôvodu), z toho ‚vyhľadávajúci pôžitky' > ‚vedúci nemravný život' (pôvodne o ženách), neskôr i ‚homosexuálny'.

gáza ‚riedka obväzová tkanina' (od 20. stor.) • Z fr. *gaze*, nejasného pôvodu. Vysvetľuje sa ako prevzatie z arab. *qazz*, pôvodne ‚surový hodváb', perz. pôvodu; menej pravdepodobné (vzhľadom na nedostatok historických svedectiev o výrobe textilu) je odvodzovanie od názvu mesta Gaza (arab. *Ġazza*) v Palestíne.

gazda (od *16. stor.) • Z maď. *gazda*, čo je prevzatie zo sl. **gospoda* ‚panstvo' (> staršie slk. *hospoda* ‚prístrešie, príbytok ap.', od 15. stor.; doslova ‚[priestor, kde sa zdržiava] panstvo'), čo je staré kolektívum od psl. **gospodь* ‚pán'; ďalej pozri ↗ *hospodár*. Z odvodenín: ***gazdiná*** (asi od pôvodného **gazdina žena*, od **gazd-in* ‚gazdov'), ***gazdovať***, ***gazdovstvo*** a i.

gazela ‚rýchle stepné zviera podobné srne' (od 19. stor.) • Z fr. *gazelle* (resp. zool. lat. *Gazella*), čo je prevzatie z arab. *ġazāl*, dial. (v sev. Afrike) i *ġazēl*.

gazík hovor. ‚terénne auto' (od 20. stor.) • Odvodenina od *gaz*, podľa rus. *GAZ* (*ГАЗ*), čo je skratka za rus. *Gór'kovskij avtomobil'nyj zavód* (*Горьковский автомобильный завод*), podľa názvu rus. mesta Gorkij (do 1932 a od 1990 Nižnij Novgorod), kde sa tieto terénne automobily vyrábali.

gáža hovor. ‚stály plat (pri vojsku, v divadle ap.)' (od 18. stor.) • Z nem. *Gage* ž., čo je prevzatie z fr. *gages* mn. ‚žold, plat, mzda', od fr. *gage* m. ‚záloha, preddavok' (z franského **waddi*, ktoré súvisí s nem. *Wette* ‚vklad, záloha; stávka'). Pozri aj ↗ *angažovať*.

gebriť hovor. expr. ‚robiť špinavým' (od 20. stor.) • Nejasné; azda obmena (s expresívnou znelosťou) pôvodného **kep-r-iť*, súvisiaceho so slk. dial. *kep* ‚špinavec' a so starším čes. *kpice* ‚zlá žena' – tieto výrazy sa odvodzujú od psl. **kъpъ* ako označenia ženských pohlavných orgánov (porov. stpoľ. *kiep*, stčes. *kep* ‚id.'), ktoré sa druhotne začalo používať aj ako nadávka človeku (porov. čes. dial. *kep* ‚hlupák', *kepský* ‚hlúpy, nezmyselný' ap.). Psl. **kъpъ* nemá jednoznačnú etymológiu – azda súvisí so stind. *kūpaḥ* ‚jama, diera, studňa', gr. *kypē* (*κύπη*) ‚diera, jaskyňa' a i., od ide. **keu-p-* ‚ohýbať; niečo ohnuté, vyduté'; ďalej pozri ↗ *skupina*. Pozri aj ↗ *gebuzina*.

gebuľa[1] hovor. pejor. ‚hlava' (od 20. stor.) • Málo jasné. Uvažovalo sa o možnom prevzatí z nem. argot. *Köpel* ‚hlava'; iný výklad predpokladá domáci pôvod slova a vidí v ňom odvodeninu od koreňa *geb-* (porov. i čes. dial. *geb-eňa* ‚hlava'), ktorý vznikol expresívnou obmenou pôvodného **keb-/*kep-* < psl. **kъb-/*kъp-* (**kŭ-b-/*kŭ-p-*) ‚niečo ohnuté, zaokrúhlené, guľaté ap.', od ide. **keu-* ‚ohýbať' (pozri aj ↗ *kučera*, ↗ *skupina* a i.). – **gebuľa**[2] hovor. ‚otravná látka z jedovatých semien niektorých rastlín, používaná v návnadách na ryby', expr. ‚zlé, nechutné jedlo' (od 19. stor.) • Podľa názvu rastliny *Terminalia chebula*, pomenovanej podľa mesta Kábul (metropola Afganistanu) a používanej pri spracovaní koží; výraz sa preniesol (asi omylom) aj na semená ind. rastliny Anamirta cocculus, používané pri love rýb. Význam ‚zlé, nechutné jedlo' mohol vzniknúť aj pod vplyvom ↗ *gebuzina*.

gebuzina hovor. pejor. ‚nechutné jedlo, nechutný nápoj; táranina' (od 19. stor.) • Málo jasné. Vzhľadom na nárečový význam ‚podradná miešanina, odpad v niečom' (*v žite je veľa g-y*) môže súvisieť s dial. *gebzať* ‚miešať, zosýpať' a ďalej azda s ↗ *gebriť* (t. j. z významového hľadiska ‚primiešavať niečo nečisté; znečisťovať primiešaním'?); nedá sa tu vylúčiť ani vplyv ↗ *gebuľa*[2] ‚nechutné jedlo'. K významovému

výviny ,niečo nechutné ap.' > ,táranina' porov. ↗ *dristať*.

gejša ,profesionálna spoločníčka v japonských exkluzívnych zábavných podnikoch' (od 20. stor.) • Z jap. *geiša* (pôvodne označenie profesionálnej tanečnice, speváčky alebo hudobníčky), čo je zloženina jap. *gei* ,umenie, predstavenie' a *ša* ,človek'.

gejzír ,(horúci) prameň vystrekujúci v istých intervaloch' (od 20. stor.) • Podľa isl. *Geysir* (doslova ,vyvieračka', od isl. *geisa, geysa* ,vyvierať'), čo je názov jedného z takýchto prameňov na juž. Islande; do iných jazykov bolo prevzaté ako výraz so všeobecným významom ,horúci prameň'.

gél odb. ,látka, ktorej zložky sú v sebe navzájom rozptýlené a tvoria spojitú štruktúru' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Gel*, angl. *gel*); vzniklo zrejme ako skrátenie názvu želatíny (fr. *gélatine* a i., ↗ *želatína*).

geleta ,drevená nádoba na mlieko a mliečne výrobky', staršie i *galatňa, galeta* (od 18. stor.), dial. i *geľata, galata* • Výraz súvisiaci s tzv. valašskou kolonizáciou v Karpatoch, rum. pôvodu (spis. rum. *găleată*); konečným východiskom je lat. *gallēta* ,vedro'.

gem šport. ,jedna hra v tenise, úsek setu' (od 20. stor.) • Z angl. *game* ,časť hry; hra', pôvodne asi ,(spoločná) účasť'; súvisí s gót. *ga-man* ,účastník, spoločník', od gót. *ga-* ,spolu s' a *manna* ,muž, človek'. Pozri aj ↗ *gambler*.

gén biol. ,základný faktor dedičnosti v chromozóme bunky' • Slovo (nem. *Gen;* prvýkrát použité v nemecky písanej štúdii z r. 1909) utvoril dán. biológ W. Johanssen na základe gr. *genos* (*γένος*) ,rod', resp. gr. zložením s koncovým *-genēs* (↗ *-génny*).

genealógia hist. ,odbor zaoberajúci sa štúdiom rodov' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *geneālogia*, čo je prevzatie z gr. *geneālogiā* (*γενεαλογία*) ,sledovanie, skúmanie rodokmeňa, pôvodu', utvoreného na základe gr. *geneā* (*γενεά*) ,rod' a ↗ *-lógia*.

generácia ,pokolenie' (od 19. stor.) • Z lat. *generātiō*, pôvodne ,plodenie', od lat. *generāre, generātum* ,plodiť, rodiť, tvoriť' (> slk. ***generovať*** ,vytvárať'), od lat. *genus*, gen. *generis* ,rod, rodina, kmeň'. Pozri aj ↗ *rasa*.

generál ,najvyšší vojenský dôstojník; predstavený niektorých reholí' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *generālis* ,všeobecný, najvyšší predstavený mníšskeho rádu', od lat. *generālis* ,všeobecný' (↗ *generálny*); z cirkevnej sféry preniklo aj do oblasti vojenstva. – **generálny** ,hlavný, ústredný; úplný, celkový, všeobecný' (od 17. stor.) • Z lat. *generālis* ,všeobecný', doslova ,týkajúci sa celého rodu', od lat. *genus*, gen. *generis* ,rod'. Z významu ,všeobecný' (> ,celkový, úplný') vznikol i význam ,hlavný', pôvodne asi v kontextoch typu *abbās generālis* ,všeobecný predstavený mníšskeho rádu' (doslova ,generálny opát'), t. j. ,(vo funkčnej hierarchii) najvyššie postavený, ústredný, hlavný'.

generátor tech. ,prístroj premieňajúci jednu energiu na inú' (od 20. stor.) • Ako technický termín vzniklo významovým prehodnotením lat. *generātor* ,ploditeľ; zakladateľ rodu, predok', od lat. *generāre* ,plodiť, tvoriť'.

genetika biol. ,veda o zákonoch dedičnosti a premenách organizmov' • Ako vedecký termín zavedené v 20. stor. podľa gr. *gennētikos* (*γεννητικός*) ,súvisiaci s rodením, plodením', odvodeného od gr. *gennētēs* (*γεννητής*) ,pôvodca, rodič', od gr. *gennaō* (*γεννάω*) ,plodím, rodím', čo je odvodenina od gr. *genna* (*γέννα*) ,zrodenie, pôvod; potomstvo', súvisiaceho s gr. *gignomai* (*γίγνομαι*) ,rodím sa, vznikám'. – **genéza** ,vznik, pôvod; začiatok' (od 19. stor.) • Z lat. *genesis*, čo je prevzatie z gr. *genesis* (*γένεσις*) ,narodenie, zrod, pôvod', súvisiaceho s gr. *gignomai* ,rodím sa'.

genitálie anat. ,pohlavné ústroje' (od 20. stor.) • Z lat. *genitālia* mn., od lat. *genitālis* ,súvisiaci s plodením', od lat. *gignere, genitum* ,plodiť, rodiť'. – **genitív** gram. ,2. pád' (od 18. stor.) • Z lat. *(casus) genitīvus*, od lat. *gignere, genitum* ,plodiť, rodiť'. Lat. názov je prekladom gr. *genikē (ptōsis)* (*γενική πτῶσις*) ,(pád) označujúci rod, pôvod', od gr. *genos* (*γένος*) ,rod', *genikos* (*γενικός*) ,súvisiaci s rodom'.

génius ,velikán, veľduch' (od 18. stor.) • Z lat. *genius;* súvisí s lat. *gignere, genitum* ,plodiť, rodiť'. Pôvodný význam slova bol ,ploditeľ', odtiaľ ,ochranný duch (u muža)', prenesene i ,sila, energia stelesnená v mužovi'. Pozri aj ↗ *ženijný*.

-génny ,spôsobujúci, vytvárajúci' (↗ *kancerogénny* ap.) • Podľa gr. výrazov s koncovým *-genēs* (*-γενής*) – porov. gr. *dio-genēs* (*διογενής*) ,zrodený, pochádzajúci z boha Dia', *eu-genēs* (*εὐγενής*) ,majúci dobrý pôvod; urodzený, vznešený, šľachetný' (↗ *eu-*) ap. –, ktoré súvisí s gr. *gennaō* (*γεννάω*) ,plodím', *gignomai* (*γίγνομαι*) ,rodím sa, vznikám'.

genocída ,vyhladzovanie národa, rasy, etnickej al. náboženskej skupiny ap.' • Podľa angl.

genocide (doložené od r. 1944), resp. fr. *génocide* (od r. 1945) – výraz vznikol počas 2. svetovej vojny na základe gr. *genos* (*γένος*) ‚rod' a lat. *-cīdere* ‚zabíjať, usmrcovať' (v zloženinách typu *oc-cīdere* ‚zabiť'), od lat. *caedere* ‚biť, zabíjať'.

geo- ‚zem; týkajúci sa zeme, Zeme' (*geológia*, *geopolitický* ap.) • Z gr. *geō-* (*γεω-*), od gr. *gē* (*γῆ*) ‚zem, pôda, krajina'.

geodézia ‚zememeračstvo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku (lat. *geōdaesia*) na základe gr. *geōdaisiā* (*γεωδαισία*) ‚rozdeľovanie zeme; zememeračstvo', od ↗ *geo-* a gr. *daiomai* (*δαίομαι*) ‚delím, rozdeľujem'. ***Geodet*** ‚zememerač' je podľa lat. *geōdaetēs*, z gr. *geōdaitēs* (*γεωδαίτης*) ‚id.'.

geografia ‚zemepis' (od 18. stor.) • Z lat. *geōgraphia*, čo je prevzatie z gr. *geōgrafiā* (*γεωγραφία*), od gr. *geōgrafos* (*γεωγράφος*) ‚kto opisuje zem; zemepisec' (> lat. *geōgraphus* > slk. ***geograf***), zloženého z ↗ *geo-* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem, opisujem'.

geometria ‚odbor matematiky zaoberajúci sa plošnými a abstraktnými priestorovými útvarmi' (od 18. stor.) • Z lat. *geōmetria*, čo je prevzatie z gr. *geōmetriā* (*γεωμετρία*), od gr. *geōmetrēs* (*γεωμέτρης*) ‚zememerač' (> lat. *geōmetrēs* > slk. ***geometer*** zastar. ‚id.'), od ↗ *geo-* a gr. *metreō* (*μετρέω*) ‚meriam'; ďalej pozri ↗ *-metria*.

georgína ‚bot. Dahlia' • Zo staršieho bot. lat. *Georgina*, podľa rus. etnografa nem. pôvodu I. I. Georgiho (1729 – 1802).

gepard ‚mačkovitá šelma (zool. Acinonyx)' (od 20. stor.) • Z fr. *guépard* (staršie *gapard*), čo je prevzatie z tal. *gattopardo* – výraz je zložený z tal. *gatto* ‚kocúr' (z neskorého lat. *cattus;* pozri aj ↗ *kocúr*) a *pardo* ‚leopard' (z lat. *pardus;* ďalej pozri ↗ *leopard*).

gerbera ‚šľachtená rastlina s kvetom podobným astre' • Z bot. lat. *Gerbera;* podľa nem. prírodovedca T. Gerbera (1710 – 1743).

geriatria ‚odbor medicíny skúmajúci ochorenia staroby' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *gēras* (*γῆρας*) ‚staroba' a ↗ *-iatria*.

gerontológia ‚náuka o starobe, starnutí' (od 20. stor.) • Od gr. *gerōn* (*γέρων*), gen. *gerontos* (*γέροντος*) ‚starec' a ↗ *-lógia*.

gerundium lingv. ‚slovesné podstatné meno nahrádzajúce neurčitok v niektorých väzbách (lat. *ars amandī* ‚umenie milovať', ↗ *modus vivendi*, angl. *reading* ‚čítanie' ap.)', **gerundívum** lingv. ‚(v latinčine) slovesné prídavné meno s významom nutnosti (↗ *legenda*, ↗ *memorandum* ap.)' (od 19. stor.) • Lat. pôvodu, podľa lat. *gerundium*, resp. *(modus) gerundīvus* (doslova ‚gerundívny spôsob'); od lat. *gerere* ‚niesť', *gerundus* ‚ktorý má byť nesený'.

gescia práv., ekon. ‚poverenie výkonom istej funkcie; riadenie a koordinovanie verejnoprávnej ap. činnosti' (od 20. stor.) • Z lat. *gestiō*, doslova ‚konanie, vykonávanie', od lat. *gerere, gestum* ‚niesť, nosiť; konať, vykonávať'; z toho ‚vykonávanie funkcie' > ‚poverenie jej výkonom'. Z odvodenín: ***gestor*** ‚kto je poverený gesciou' (lat. *gestor*, doslova ‚kto vykonáva').

gestapo ‚tajná polícia v nacistickom Nemecku' • Z nem. *Gestapo*, čo je skrátená forma nem. *Geheime Staatspolizei* ‚tajná štátna polícia' (v Nemecku v r. 1933 – 1945).

gestikulovať ‚robiť posunky' (od 19. stor.) • Z lat. *gesticulārī*, od lat. *gestus* ‚pohyb, posunok' (↗ *gesto*). – **gesto** ‚pohyb, posunok', staršie *gestus* (od 17. stor.) • Z lat. *gestus* ‚pohyb, posunok', od lat. *gerere, gestum* ‚niesť; konať, vykonávať; počínať si, správať sa'.

gestor ↗ *gescia*

geto ‚uzavretá mestská štvrť pre istú časť obyvateľstva' (od 19. stor.) • Z tal. *ghetto*, čo je prevzatie z benát. *ghèto* (zodpovedá spis. tal. *getto*) – východiskom je názov benát. ostrova *Getto Nuovo*, kam boli umiestnení miestni Židia. Ostrov (doslova ‚nová zlievareň') bol pomenovaný podľa stredovekých zlievarní; tal. *getto* ‚zlievareň' je odvodené od tal. *gettare* ‚liať, odlievať kov', pôvodne asi ‚prevrhnutím vylievať', z ľud. lat. *iectāre*, od lat. *iacere, iactum* (novšie *iectum*) ‚hádzať, vrhať'.

gibon ‚menšia opica (zool. Hylobates)' (od 20. stor.) • Z jazykov vých. Indie; do Európy preniklo prostredníctvom fr. *gibbon* (už pred r. 1768).

gigant ‚obor; velikán', staršie aj *gigas* (od 18. stor.) • Podľa názvu pokolenia obrov v gr. mytológii (gr. *Gigās*, *Γίγας;* mn. *Gigantes*, *Γίγαντες*).

gilotína ‚mechanizmus na popravovanie sťatím' • Z fr. *guillotine*, podľa lekára J.-I. Guillotina, ktorý koncom r. 1789 predstavil toto zariadenie s cieľom uľahčiť utrpenie odsúdencov.

girlanda ‚oblúkovito zavesená výzdoba z kvetov, stúh ap.' (od 19. stor.) • Z tal. *ghirlanda*, neznámeho pôvodu.

git ‚tmel' (od 20. stor.) • Z nem. *Kitt* ‚id.'.

gitara ‚brnkací strunový hudobný nástroj' (od 19. stor.) • Zo špan. *guitarra*, čo je prevzatie

z arab. *qīṯār, qītār* – východiskom arab. výrazu je gr. *kitharā* (*κιθάρα*) ‚strunový hudobný nástroj', slovo neznámeho pôvodu. Pozri aj ↗ *citara.*

glacé [-zé i -sé] (od *19. stor.) • Z fr. *glacé,* doslova ‚zamrznutý, zľadovatený', prenesene ‚majúci hladký a lesklý povrch'. ***G. rukavičky*** je čiastočný preklad za fr. *gants glacés* mn. ‚rukavičky z hladenej kože'; odtiaľ slk. *glacé* vo význame ‚jemná hladená koža'. Fr. *glacé* ‚zamrznutý' je príčastie od fr. *glacer* ‚zmraziť, premeniť na ľad', ktorého východiskom je lat. *glaciāre* ‚id.', od lat. *glaciēs* ‚ľad'.

gladiátor ‚starorímsky zápasník' (od 19. stor.) • Z lat. *gladiātor,* od lat. *gladius* ‚meč'. – **gladiola** ‚mečík' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Gladiole* ž.) z lat. *gladiolus* m., čo je zdrobnenina od lat. *gladius* ‚meč' – rastlina je pomenovaná podľa tvaru listov.

glajcha hovor. ‚fáza stavby dokončenej po krov; ozdobený stromček pripevňovaný na stavbu pri tejto príležitosti', staršie i *glajch* (od 18. stor.) • Podľa rak. nem. *(Dach-)Gleiche* ‚sviatok remeselníkov a stavebníka po dokončení surovej stavby', od nem. *Dach* ‚strecha' a *Gleiche* (na základe spojenia *in die Gleiche bringen* ‚uviesť do poriadku, urovnať'), od nem. *gleich* ‚rovnaký'.

glanc subšt. ‚lesk' (od 18. stor.) • Z nem. *Glanz.* Z odvodenín: ***glancovať, glančiť*** ‚leštiť'.

glazúra ‚povrchová sklovitá vrstva na keramickom výrobku', hovor. ‚poleva' (od 20. stor.) • Z nem. *Glasur,* doslova ‚sklovitý povlak', od nem. *Glas* ‚sklo'.

glej ‚lep spravidla organického pôvodu, používaný najmä v stolárstve' (od 18. stor.) • Z pôvodného **klej,* ktorého východiskom je psl. **kъlějь*/**kъlьjь,* od ide. **kol(ě)i̯-* ‚lepidlo, maz' (porov. gr. *kolla* (*κόλλα*) ‚lepidlo', strdnem. *helen* ‚lepiť' a i.). Z odvodenín: ***preglejka*** ‚doska zlepená z niekoľkých vrstiev dýh' (t. j. z „preglejeného" materiálu).

glgať (od 19. stor.) • Psl. **glъgati,* zvukomalebného pôvodu; môže azda súvisieť s psl. **glъtati* (↗ *hltať*).

glieda ‚glazúra', staršie i *glejda* (od 18. stor.), dial. i *gľejta, gléta* • Zo strhnem. *glete,* doslova ‚hladkosť, hladký povrch' (nem. *Glätte*), od nem. *glatt* ‚hladký'.

globálny ‚celkový, súhrnný' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *global* a i.); utvorené na základe lat. *globus* ‚(zeme)guľa' (↗ *glóbus*) – význam ‚celkový ap.' vznikol posunom v smere ‚týkajúci sa celej zeme(gule), celého sveta'. Z odvodenín: ***globalizácia*** (*g. svetového hospodárstva* ap.) a i. – **glóbus** ‚guľa znázorňujúca zemský povrch al. postavenie hviezd' (od 19. stor.) • Z lat. *globus* ‚guľa', od stredoveku aj ako označenie guľovitého modelu Zeme (porov. i lat. *terrae globus* ‚zemeguľa'). Pozri aj ↗ *hemoglobín.*

gloglo, glogloglo cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

glorifikovať kniž. ‚oslavovať, velebiť' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *glōrificāre,* od lat. *glōria* ‚sláva, česť' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **gloriola** ‚svätožiara' (od 19. stor.) • Z lat. *glōriola,* čo je zdrobnenina od lat. *glōria* ‚sláva' – súčasný význam je podľa cirk. lat. *glōriola,* vzťahujúceho sa na korunu získavanú podľa niektorých teológov vo večnosti za zachovanie panenstva, prijatie mučeníctva a za mimoriadne znalosti teológie.

glosa ‚vysvetľujúca poznámka, komentár' (od 17. stor.) • Z lat. *glōssa,* čo je prevzatie z gr. *glōssa* (*γλῶσσα*) ‚jazyk (v ústach); reč; zastaraný al. cudzí výraz, ktorý treba vysvetliť' – odtiaľ neskôr i ‚vysvetlenie takéhoto výrazu; vysvetľujúca poznámka, komentár'.

glot ‚hustá hladká bavlnená tkanina' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Cloth* v zúženom význame) z angl. *cloth,* doslova ‚látka'.

glukóza chem. ‚hroznový cukor' • Názov (fr. *glucose*) utvoril v r. 1838 fr. chemik J.-B. A. Dumas na základe gr. *gleukos* (*γλεῦκος*) ‚sladké víno'; koreňové *-u-* je podľa etymologicky súvisiaceho gr. *glykys* (*γλυκύς*) ‚sladký'. – **glycerín** chem. ‚hustá olejovitá kvapalina používaná v lekárstve, kozmetike ap.' • Názov (fr. *glycérine*) zaviedol v r. 1823 fr. chemik M. E. Chevreul na základe gr. *glykeros* (*γλυκερός*) ‚sladký', odvodeného od gr. *glykys* ‚id.'. – **glycidy** chem. ‚cukry, sacharidy, uhľohydráty' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *glykys* ‚sladký'.

gniaviť (od 18. stor.) • Psl. **gnaviti* (s expresívnym zmäkčením **gnjaviti*), čo je azda iteratívum od nedoloženého **gnoviti* (**gn-ou̯-*), súvisiaceho so stsev. *knýja* ‚zvierať, udierať', stangl. *cnū(w)ian* ‚rozbíjať v mažiari' – ide o odvodeniny od ide. **gen-*, **gn-eu-* ‚stláčať, zvierať'.

gnóma kniž. ‚stručne vyjadrená myšlienka, sentencia' (od 20. stor.) • Z gr. *gnōmē* (*γνώμη*)

‚myšlienka, názor; ich vyjadrenie'; od rovnakého koreňa ako gr. *gignōskō* (*γιγνώσκω*) ‚poznávam'. – **gnozeológia** filoz. ‚teória poznania' (od 20. stor.) • Utvorené v modernej filozofii na základe ↗ *-lógia* a gr. *gnōsis* (*γνῶσις*), gen. *gnōseōs* (*γνώσεως*) ‚poznávanie; poznanie', majúceho rovnaký koreň ako gr. *gignōskō* ‚poznávam'.

gobelín ‚ručne tkaný al. vyšívaný nástenný koberec' (od 19. stor.) • Z fr. *gobelin*, od názvu parížskej kráľovskej továrne nazvanej podľa rodiny Gobelinovcov (fr. *Gobelins* mn.), slávnych farbiarov a tkáčov v 15. a 16. stor.

gól ‚v športe umiestnenie lopty ap. do brány' (od 20. stor.) • Z angl. *goal* (nejasného pôvodu) – najskôr ‚hranica', odtiaľ ‚konečný bod pretekov' i ‚bránka, do ktorej sa musí dostať lopta na získanie bodu v súťaži' > ‚získanie takéhoto bodu, gól'.

golf[1] ‚športová hra s loptičkou a palicou' (od 20. stor.) • Z angl. *golf*, nejasného pôvodu. Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z hol. *kolf* ‚palica; pažba' – v takom prípade išlo asi o označenie hry, pri ktorej sa loptičky odrážali palicami do bránok; ďalším vývinom vznikol golf v dnešnom ponímaní. Z odvodenín: ***golfky*** hovor. ‚nohavice stiahnuté pod kolenami' (t. j. ‚golfové nohavice', pôvodne nosené pri golfe). – **golf**[2] ‚široký morský záliv' (od 19. stor.) • Z tal. *golfo* ‚záliv, zátoka', čo je prevzatie z gr. *kolfos* (*κόλφος*), ktoré je variantom staršieho *kolpos* (*κόλπος*) ‚ohyb, záhyb; morský záliv'. ***G-ský prúd*** ‚teplý prúd v Atlantickom oceáne' je asi preklad podľa nem. *Golfstrom*, od nem. *Strom* ‚prúd' (germ.) a *Golf* ‚záliv' (< tal.), tvoriaceho súčasť nem. názvu *Golf von Mexiko* ‚Mexický záliv' (v minulosti považovaný za východiskovú oblasť tohto morského prúdu).

golier (od 17. stor.) • Zo strhnem. *gollier* (nem. *Koller*), čo je prevzatie (prostredníctvom fr. *collier*) z lat. *collārium* ‚nákrčník', odvodeného od lat. *collum* ‚krk, šija'; výraz pôvodne označoval súčasť brnenia. Porov. i ↗ *kolár*.

gombík (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *gomb* (od 17. stor.), čo je prevzatie z maď. *gomb* ‚id.', pôvodne azda ‚niečo okrúhle'. Pozri aj ↗ *guba*.

gondola ‚benátsky čln' (od 19. stor.) • Z tal. *gondola* – ide azda o prevzatie zo strgr. *kontura* (*κοντοῦρα*), *kondura* (*κονδοῦρα*), doslova asi ‚krátkochvostý (čln)' (t. j. plavidlo s krátkou a tenkou zadnou časťou), zloženého z gr. *kontos* (*κοντός*), *kondos* (*κονδός*) ‚krátky' a *ūrā* (*οὐρά*) ‚chvost'.

gong ‚plochý kovový bicí nástroj' (od 20. stor.) • Z jazykov juhových. Ázie (porov. malaj. *gung*, jávske *gong*), výraz zvukomalebného pôvodu; v záp. jazykoch doložené už od 17. stor.

goniometria ‚časť geometrie zaoberajúca sa vzťahmi medzi veľkosťou uhlov a strán v trojuholníku' (od 20. stor.) • Od gr. *gōniā* (*γωνία*) ‚uhol, roh' a ↗ *-metria*.

goral ‚vrchár z oblasti slovensko-poľských hraníc' (od 20. stor.) • Z poľ. *góral*, od poľ. *góra* ‚hora' – zodpovedá slk. *horal;* ďalej pozri ↗ *hora*.

gordický, v spojení ***g. uzol*** kniž. ‚ťažký, skoro neriešiteľný problém' (od 18. stor.) • Podľa lat. *nōdus Gordius* – takto sa označoval uzol (lat. *nōdus*), ktorý spájal jarmo a oje na voze kráľa Gordia (gr. *Gordios*, *Γόρδιος;* lat. *Gordius*), vládnuceho v Gordiu (gr. *Gordion*, *Γόρδιον*) v maloázijskej Frýgii. Alexander Veľký (356 – 323 pred Kr.) údajne dostal prísľub, že ak tento uzol rozpletie, získa nadvládu nad Áziou; keďže ho nevedel rozpliesť, rozťal ho mečom – podľa toho i slk. *preťať, rozťať g. uzol* ‚rázne vyriešiť ťažký problém'.

gorila ‚druh opíc' • Zo zool. lat. *Gorilla;* ako názov zavedené v r. 1847 podľa gr. *Gorillai* mn. (*Γόριλλαι*) – slovo sa zachovalo v texte cestopisu kartáginského cestovateľa Hannóna (5. stor. pred Kr.), ktorý ho zaznamenal od svojich tlmočníkov ako označenie divých, ochlpených bytostí na pobreží záp. Afriky. Výraz sa porovnával s koreňom *gor, kor, gur* ‚človek', známym v domorodých jazykoch v oblasti Senegalu (t. j. gorily ako ‚bytosti podobné človeku'); mohol však azda vzniknúť i mylným čítaním pôvodného ΓΟΡΓΑΔΑΣ (*Gorgadas* akuz. pl.) ako ΓΟΡΙΛΛΑΣ (*Gorillas*) – slovo mohlo pôvodne znamenať ‚strašné (bytosti), majúce strašnú tvár ap.'; išlo by o odvodeninu od gr. *gorgos* (*γοργός*) ‚strašný'.

gotický ‚vytvorený v stredovekom umeleckom slohu charakterizovanom v staviteľstve lomenými oblúkmi' (od 19. stor.) • Podľa fr. *gothique*, resp. tal. *gotico*, ktorých východiskom je lat. *Gothicus* ‚súvisiaci s Gótmi, gótsky', od lat. *Gothī* ‚Góti' (označenie východogerm. kmeňov). V období humanizmu sa ako „gótske" označovalo umelecké obdobie medzi antikou a renesanciou, chápané ako „barbarské" (t. j. umenie nevytvárané Grékmi a Rimanmi ako v antike, ale barbarskými národmi); stavebný sloh dnes označovaný ako *gotický* či ***gotika*** sa v humanizme hodnotil negatívne.

grácia ‚pôvab, ladnosť, elegancia' (od 19. stor.) • Z lat. *grātia*, od lat. *grātus* ‚pôvabný, krásny'. Spojenie ***tri g-e*** ‚tri ženy, ktoré sú stále spolu' je podľa *grácií* (lat. *Grātiae*) – v rím. mytológii išlo o tri bohyne pôvabu a krásy, ktorých meno vzniklo na základe lat. *grātia* ‚pôvab' (porov. i slk. *grácia* expr. ‚pôvabná mladá žena'), od lat. *grātus* ‚pôvabný, krásny; príjemný, milý'. Pozri aj ↗ *grátis*.

grád hovor. ‚stupeň alkoholu v nápoji', staršie (aj *grádus*) ‚stupeň vlastnosti (teplo, rýdzosť kovu ap.)' (od 17. stor.) • Z lat. *gradus* ‚stupeň', od slovesa *gradī* ‚ísť, kráčať, stúpať'. Pozri aj ↗ *degradovať*, ↗ *grejder*, ↗ *postgraduálny*. – **gradácia** ‚stupňovanie; zosilňovanie' (od 17. stor.) • Z lat. *gradātiō* ‚stupňovanie', od lat. *gradus* ‚stupeň'.

graf ‚zachytenie údajov a priebehu procesu, javu na kresbe' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Graph*, fr. *graphe*, angl. *graph*); vzniklo na základe gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem, kreslím, znázorňujem'. – **graféma** lingv. ‚písmeno, litera' (od 20. stor.) • Z gr. *grafēma* (γράφημα) ‚čo je napísané; písmeno', od gr. *grafō* ‚píšem'. – **grafika** ‚výtvarné umenie zahŕňajúce diela kresbového rázu' (od 20. stor.) • Z lat. *(ars) graphicē*, čo je prevzatie z gr. *grafikē (technē)* (γραφική τέχνη) ‚maliarske umenie', od gr. *grafikos* (γραφικός) ‚súvisiaci s písaním, kreslením, maľovaním' (> lat. *graphicus* > slk. ***grafický***), od gr. *grafō* ‚píšem, kreslím, maľujem'. – **grafit** miner. ‚čierny mäkký nerast, tuha' • Názov (nem. *Graphit*) utvoril v r. 1789 nem. geológ A. G. Werner; od gr. *grafō* ‚píšem'; pomenovanie súvisí s využitím tohto nerastu na výrobu ceruziek.

grafity ‚obrazy vytvárané sprejmi na fasádach budov', pôv. pís. *graffiti* (od 20. stor.) • Z tal. *graffiti* mn., od tal. *graffito* ‚obrázok al. nápis vyrytý do tvrdých materiálov', čo je z hľadiska pôvodu príčastie od tal. *graffire* ‚vyrývať', ktorého východiskom je ľud. lat. **graphīre*, odvodenina od lat. *graphīum* ‚rydlo na písanie (na voskových tabuľkách)'; ďalej pozri ↗ *rafika*. Slovo sa pravdepodobne zblížilo aj s tal. *graffiare* ‚škriabať (ostrými predmetmi); (v maliarstve) vyrývať železným predmetom do čerstvej maľovky', odvodeného od tal. *graffio* ‚hák, háčik', čo je prevzatie z germ. jazykov. Pozri aj ↗ *sgrafito*, ↗ *šrafy*.

grafológia ‚skúmanie rukopisu človeka v súvise s jeho povahovými vlastnosťami' • Názov (fr. *graphologie*) zaviedol v r. 1868 fr. abbé Michon, zakladateľ vedeckej grafológie, na základe gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem' a ↗ *-lógia*.

graham ‚druh čierneho diétneho chleba' (od 20. stor.) • Z angl. *Graham (bread)*, doslova ‚Grahamov chlieb', podľa amer. duchovného a diétológa S. Grahama (1794 – 1851).

grajciar hist. ‚čiastková menová jednotka v Rakúsku', hovor. ‚malý peniaz' (od 17. stor.) • Z nem. *Kreuzer*, doslova ‚minca s krížom', od nem. *Kreuz* ‚kríž' (sthnem. *krūzi*, *kriuze*), čo je prevzatie z lat. *crux*, gen. *crucis* (↗ *kríž*) – pôvodne išlo o označenie strieborných mincí razených v sev. Taliansku (Verona, Merano), na ktorých bol zobrazený ležatý kríž.

gram ‚jednotka hmotnosti' (od 19. stor.) • Z fr. *gramme*, čo je prevzatie z gr. *gramma* (γράμμα), doslova ‚niečo napísané; písmeno', od gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem'; význam ‚jednotka hmotnosti' vznikol neadekvátnym prekladom lat. *scrīpulum* ‚1/24 uncie (najmenšia jednotka rím. váhy) = 1,14 g', ktoré z hľadiska pôvodu súvisí s lat. *scrūpulus* ‚ostrý kameň' (↗ *škrupuľa*), mylne sa však pociťovalo ako odvodenina od lat. *scrībere*, *scrīptum* ‚písať'. Ako oficiálna váhová jednotka bol gram zavedený vo Francúzsku počas Fr. revolúcie. – **gramatika** ‚stavba jazyka (morfológia a syntax)' (od 17. stor.) • Z lat. *grammatica*, čo je prevzatie z gr. *grammatikē (technē)* (γραμματική τέχνη), od gr. *grammatikos* (γραμματικός) ‚súvisiaci s písaním ap.', od gr. *gramma* (γράμμα), gen. *grammatos* (γράμματος) ‚písmeno', od gr. *grafō* ‚píšem'. Pôvodne išlo asi o ‚ovládanie písmen, umenie čítania a písania', už v antike nadobudlo význam typu ‚náuka o jazyku (a jeho štruktúre)'.

gramblavý expr. ‚skrehnutý, stŕpnutý; nešikovný, ťarbavý' (od 19. stor.) • Etymologicky asi **krambľavý*, od dial. *krambľa* ‚skoba', čo je nepravidelná obmena pôvodného *kľam(b)ra*, prevzatého z nem. *Klammer* (dial. aj *Klamber*) ‚id.'; ďalej pozri ↗ *kramľa*. Význam slk. *gramblavý* súvisí asi s predstavou o vykrivených, a preto neohybných, nešikovných rukách (porov. *ruky g-é od zimy* ‚skrehnuté, zmeravené', *g. človek* ‚nešikovný, ťarbavý').

gramofón ‚prístroj na reprodukovanie zvuku z platní' • Názov (angl. *gramophone*) utvoril v r. 1887 amer. konštruktér E. Berliner na základe gr. *fōnē* (φωνή) ‚hlas, zvuk' a *gramma* (γράμμα) ‚niečo napísané, zapísané, záznam', od gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem' – azda podľa staršieho angl. *phonogram* ‚zvukový záznam',

utvoreného z rovnakých výrazov, no v opačnom poradí. – **gramotný** ‚ovládajúci čítanie a písanie' (od 20. stor.) • Z rus. *grámotnyj* (*грамотный*), od rus. *grámota* (*грамота*) ‚čítanie a písanie'. Rus. výraz (znamenajúci aj ‚listina, oficiálny dokument ap.') je prevzatý z gr. *grammata* mn. (*γράμματα*) ‚písmená; súbor písmen; list, listina a i.', od gr. *gramma* ‚niečo napísané; písmeno' – význam ‚gramotný' vznikol akiste vývinom ‚súvisiaci s *gramotou*, písomným dokumentom' > ‚schopný pracovať s ním; znalý čítania a písania'.

granát[1] ‚tmavočervený polodrahokam' (od 17. stor.) • Z lat. *(lapis) grānātus*, od lat. *grānātus* ‚majúci zrnká, zrnitý', odvodeného od lat. *grānum* ‚zrno, jadro' – pôvodne azda ‚kameň so zrnkami' (v prírode sa granát často vyskytuje spolu s útvarmi zrnitej štruktúry), mohlo však vzniknúť aj na základe ↗ *granát*[2], t. j. išlo by o ‚polodrahokam farby granátového jablka'. Odvodenina: ***granátky*** hovor. ‚korále' (pôvodne s takýmto polodrahokamom). – **granát**[2], v spojení ***g-ové jablko*** ‚plod granátovníka púnskeho (bot. Punica)' (od 18. stor.) • Z lat. *(mālum) grānātum*, doslova ‚(jablko) so zrnkami, jadierkami', od lat. *grānātus* ‚majúci zrná' – názov súvisí s vysokým obsahom jadierok v ovocí. – **granát**[3] ‚druh munície plnenej výbušninou' (od 17. stor.) • Z tal. *granata*, pôvodne ‚granátové jablko', z lat. *grānāta*, čo je tvar mn. č. od lat. *grānātum* ‚id.'. V slove nastal významový posun ‚granátové jablko ako guľaté ovocie obsahujúce jadierka' > ‚munícia (pôvodne delová guľa) naplnená výbušninou'.

grand ‚španielsky šľachtic', pren. hovor. ‚veľkodušný, štedrý človek' (od 19. stor.) • Zo špan. *grande* ‚príslušník španielskej šľachty', ktorého východiskom je lat. *grandis* ‚veľký, silný; významný, dôležitý; vznešený'. Z odvodenín: ***grandiózny*** ‚veľkolepý, mohutný, imponujúci' (špan. *grandioso*). – **grandslamový** [grentslem-] šport. ‚týkajúci sa štyroch hlavných turnajov' (od 20. stor.) • Podľa angl. *grand slam*, od angl. *grand* ‚veľký; veľkolepý, skvelý; celkový, konečný' (prevzaté cez stfr. z lat. *grandis* ‚veľký ap.') a *slam*, neznámeho pôvodu – pôvodne išlo o názov kartovej hry, neskôr sa zaužívalo ako označenie série víťazstiev v takýchto hrách (najmä v bridži); dnešné použitie vzniklo prenesením do sféry bejzbalu a tenisu (porov. aj angl. *Grand Slam* ako oznčenie štyroch hlavných svetových turnajov v tenise).

granit ‚žula' (od 18. stor.) • Z tal. *granito*, od tal. *grano* ‚zrno', z lat. *grānum* ‚id.' – pomenovanie horniny odráža jej štruktúru (zloženie z rôznofarebných častíc).

grant ‚pridelenie finančných prostriedkov na vyriešenie výskumnej ap. úlohy' (od 20. stor.) • Z angl. *grant*, od slovesa *to grant* ‚poskytnúť, dať k dispozícii', prevzatého zo stfr. *granter*, ktorého východiskom je ľud. lat. **crēdentāre*, od lat. *crēdēns*, gen. *crēdentis* ‚zverujúci, odovzdávajúci', čo je príčastie od lat. *crēdere* ‚dôverovať, veriť; zverovať, odovzdávať'.

granula odb. ‚malá hrudka, zrnko (vyrobené obyč. umelo)' (od 20. stor.) • Od lat. *grānulum* ‚zrnko', čo je zdrobnenina od lat. *grānum* ‚zrno'.

grapa ‚neúrodná kamenistá roľa (obyč. na svahu)' (od *18. stor.) • Z rum. *groapă* ‚jama' (u nás asi s ďalším vývinom v smere ‚terénna nerovnosť' > ‚[kamenistý] svah' > ‚roľa na ňom'); neznámeho pôvodu – usúvzťažňovalo sa s alb. *gropë* ‚jama' i sl. ***grobъ*** (↗ ***hrob***), vzájomný vzťah týchto výrazov však nie je jasný.

grapefruit [grejpfrút] ‚druh citrusového plodu (bot. Citrus paradisi)' (od 20. stor.) • Z angl. *grapefruit*, čo je zloženina z angl. *grape* ‚strapec' (prevzatie zo stfr. *grape* [fr. *grappe*], germ. pôvodu) a *fruit* ‚ovocie' (z fr.) – pomenovanie odráža skutočnosť, že ovocie rastie v strapcoch. Skrátená forma: ***grep*** hovor. (asi zjednodušenie pôvodného **grejp*).

grátis kniž. ‚zadarmo' (od 20. stor.) • Z lat. *grātīs* (pôvodne *grātiīs*) ‚zadarmo', doslova asi ‚s preukázanými láskavosťami' – *grātiīs* je tvar abl. pl. od lat. *grātia* ‚pôvab, krása; náklonnosť; preukázaná láskavosť' (↗ *grácia*). – **gratulovať** ‚blahoželať, vinšovať' (od 19. stor.) • Z lat. *grātulārī* ‚prejavovať radosť nad niečím; blahoželať k niečomu', od lat. *grātus* ‚pôvabný, krásny; príjemný, vítaný, milý'.

gravidný lek. ‚tehotný' (od 20. stor.) • Z lat. *gravidus*, od lat. *gravis* ‚ťažký' – k významu porov. ↗ *tehotný*.

gravírovať ‚ryť, vyrývať (písmo ap.)' (od 20. stor.) • Z nem. *gravieren*, čo je prevzatie z fr. *graver*, germ. pôvodu; východiskový výraz súvisí s nem. *graben* ‚ryť, vyrývať'.

gravitácia fyz. ‚(zemská) príťažlivosť' (od 19. stor.) • Ako vedecký termín utvorené v 17. stor. na základe lat. *gravitās* ‚ťažkosť, tiaž, váha', od lat. *gravis* ‚ťažký'; rozšírilo sa vďaka prácam angl. fyzika I. Newtona (1643 – 1727).

gray fyz. ‚jednotka dávky' • Podľa brit. fyzika J. A. Graya (1884 – 1966).

grázel subšt. ‚uličník, lapaj, výtržník' (od 20. stor.) • Podľa J. G. Grasela (1790 – 1817, popravený vo Viedni), vodcu lúpežnej bandy pôsobiacej na juž. Morave a v Rakúsku.

grcať hrub. ‚vracať, dáviť' (od 20. stor.) • Obmena (s expresívnou zmenou *kr-* > *gr-*) pôvodného *krcať* (tak dial.), z psl. **kъrcati*, ktoré súvisí s psl. **kъrkati* (↗ *krkať*) – ide o slovesá zvukomalebného pôvodu.

greenwichský [grinič-] • Podľa mestskej časti Greenwich v Londýne, kde sa od r. 1675 nachádza hvezdáreň – ***g. poludník*** ‚nultý' je poludník prechádzajúci touto hvezdárňou, v r. 1851 určený ako východisko pre počítanie zemepisnej dĺžky smerom na východ a západ; podľa toho i ***g. čas*** ‚svetový' (počítaný podľa príslušnej hvezdárne).

gregoriánsky • ***G. chorál*** ‚jednohlasný liturgický spev' je podľa cirk. lat. *cantus Grēgoriānus*, podľa pápeža Gregora I. Veľkého (590 – 604), ktorý ho kodifikoval; ***g. kalendár*** je pomenovaný podľa pápeža Gregora XIII. (1572 – 1585), ktorý ho zaviedol v r. 1582 (vypustením 10 dní – od 5. do 14. októbra vrátane – sa odstránil rozdiel medzi predchádzajúcim juliánskym kalendárom [↗ *júl*] a skutočným striedaním ročných období).

grejder ‚stroj na zemné práce' (od 20. stor.) • Z angl. *grader*, od slovesa *to grade* ‚vyrovnávať terén', doslova asi ‚vytvárať plynulé stúpanie', od angl. *grade* ‚stupeň; stúpanie, sklon terénu', čo je prevzatie z fr. *grade*, ktoré je prevzatím z lat. *gradus* ‚stupeň' (↗ *grád*).

grémium ‚kolektív vedúcich inštitúcie, orgánu' (od 19. stor.) • Z lat. *gremium*, pôvodne ‚lono' – z toho asi ďalej ‚kto patrí do lona, t. j. do dôverného okruhu (užšieho vedenia inštitúcie ap.)'.

grep ↗ *grapefruit*

grgať expr. ‚rihať' (od 18. stor.) • Expresívny znelý variant slovesa *krkať* (tak dial.), zvukomalebného pôvodu; ďalej pozri ↗ *krkať*.

grif hovor. expr. ‚(šikovný) hmat', staršie i ‚spôsob, postup' (od 17. stor.) • Z nem. *Griff* – súvisí s nem. *greifen* ‚chytiť, uchopiť, siahnuť'.

gril ‚zariadenie na pečenie jedál bez tuku' (od 20. stor.) • Z fr. *grille* (stfr. *gradilie*) ‚mreža, rošt', ktorého východiskom je lat. *crātīcula*, zdrobnenina od lat. *crātis* ‚pletivo, pletená konštrukcia'. – **griláž** kuch. ‚pálený cukor s prísadami' (od 20. stor.) • Z fr. *grillage*, doslova ‚pečenie (ovocia v cukre)', z toho ‚výsledok pečenia, pálenia' > ‚pálený cukor'; od fr. *griller* ‚piecť, pražiť (na rošte)' (> slk. ***grilovať***), od fr. *grille*.

grimasa ‚úškľabok', staršie *grimas* (od 18. stor.) • Z fr. *grimace;* azda obmena staršieho *grimuche* ‚groteskná postava', odvodeného od franského **grîma* ‚maska'.

griotka ‚višňový likér' (od 20. stor.) • Z fr. *griotte;* pôvodne názov druhu višní s kyslastou chuťou, neskôr prenesené na likér z nich. Forma *griotte* vznikla zo staršieho *agriotte* (v spojení s určitým členom sa zmenili hranice slova: fr. *l'agriotte* > *la griotte*), prevzatého z prov. *agriota*, odvodeného od prov. *agre*, z lat. *ācer* ‚ostrý, ohnivý, tuhý, trpký'.

grizly ‚veľký sivý americký medveď (zool. Ursus horribilis)' (od 20. stor.) • Z angl. *grizzly (bear)*, doslova ‚sivý medveď', od angl. *grizzly* ‚sivý', čo je odvodenina od angl. *grizzle* ‚id.', prevzatého zo stfr. *grisel* (fr. *gris*) ‚sivý'. Fr. slovo je germ. pôvodu, východiskový výraz súvisí s nem. *greis* ‚sivý (o vlasoch, človeku); veľmi starý'.

grman ‚nevyvinutý ovocný plod' (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od koreňa *grm-* (porov. i dial. *grm-áľ*, *grm-eľ* ‚grman'), z pôvodného **krm-* (s expresívnou zmenou *kr-* > *gr-*), z psl. **kъrm-*, azda od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pôvodný význam mohol byť ‚čo je zrezané, kýptik', odtiaľ aj ‚čo je nedorastené, nevyvinuté' > ‚grman'; porov. i dial. *grmeľ* ‚zvyšok po konári al. amputovanej končatine, kýpeť; zakrpatený, znetvorený ovocný plod, grman'.

gro ↗ *gros*

grobian ‚nevychovaný, hrubý človek, surovec' (od 18. stor.) • Z nem. *Grobian*. Výraz bol utvorený pomocou lat. koncovky *-iān(us)* na základe nem. *grob* ‚hrubý' – vzorom tu boli zrejme lat. mená typu *Cassiānus*, *Cypriānus*, *Damiānus* ap.

gróf ‚príslušník vyššej šľachty' (od *16. stor.) • Z nem. *Graf* – pôvodne azda ‚kto nariaďuje', odvodenina od slovesného koreňa zachovaného v gót. *ga-grēfts* ‚rozhodnutie, uznesenie'.

grog ‚nápoj z horúcej vody, rumu a cukru' (od 20. stor.) • Z angl. *grog* – odvodzuje sa od angl. *Old Grog* (‚Starý Grog') ako prezývky angl. námorného dôstojníka E. Vernona, ktorý údajne v r. 1740 nariadil, aby mu namiesto čistého alkoholu podávali miešaný nápoj. Slovo *Grog* v uvedenej prezývke vzniklo skrátením angl. *grogram*, označujúceho hrubú tkaninu (admirál nosil plášť z takejto tkaniny), čo je prevzatie

z fr. *gros grain*, doslova ‚veľké, hrubé zrno' (fr. *gros* ‚veľký', z lat. *grossus* ‚id.', ↗ *gros; grain* ‚zrno', z lat. *grānum* ‚id.'). – **grogy**, v spojení *byť g.* hovor. expr. ‚celkom vyčerpaný al. porazený' (od 20. stor.) • Z angl. *groggy*, od ↗ *grog* – doslova ‚byť pod vplyvom grogu', t. j. ‚byť malátny, bezvládny od opitosti ap.'.

gros [gro], **gro** kniž. ‚hlavná časť, jadro' (od 20. stor.) • Z fr. *gros*, čo je substantivizovaná forma fr. *gros* ‚veľký; tučný, tlstý', z lat. *grossus* ‚hrubý, tučný, tlstý'. Pozri aj ↗ *en gros*, ↗ *grog*. – **groš** hist. ‚stredoveké strieborné platidlo'; ‚peňažná jednotka v niektorých krajinách', hovor. ‚malý peniaz' (od 16. stor.) • Zo strlat. *(denarius) grossus*, doslova ‚hrubý denár', od lat. *grossus* ‚hrubý, tučný' – ide o názov mince razenej od r. 1266 vo francúzskom Tours, ktorá sa po r. 1300 razila aj v Prahe (pražský groš, lat. *grossus Pragensis*).

groteska ‚umelecký útvar s humoristickými, karikatúrnymi prvkami ap.' (od *19. stor.) • Z tal. *grottesca*, od tal. *grottesco*, doslova ‚na spôsob jaskýň, jaskynný', čo je odvodenina od tal. *grotta* ‚jaskyňa', z lat. *crupta*, ktoré je variantom lat. *crypta* (↗ *krypta*) – ako „jaskyne" (tal. *grotte* mn.) sa označovali aj rím. katakomby, resp. pozostatky antických stavieb, kde sa nachádzali aj zvyšky starých malieb, od 15. stor. napodobňované renesančnými umelcami; odtiaľ *groteska* ako termín výtvarného umenia (‚fantastický, vyumelkovaný nástenný ornament' ap.), neskôr prenesené aj na oblasť literatúry a filmu.

grúliť ‚(o ošípanej) vydávať chrochtavý zvuk' (od 18. stor.) • Zvukomalebné, doslova ‚vydávať zvuk *grú*' (porov. i slk. dial. *gru-č-ať si* ‚mrmlavo si pospevovať'); k prípone *-l-* porov. ↗ *kvíliť* a i.

grúň ‚nezalesnené horské úbočie' (od 17. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie z rum. dial. *gruniu* (spis. *grui*) ‚kopec, pahorok', ktorého východiskom je pravdepodobne lat. *grunnium* ‚prasačí rypák' (od lat. *grundīre*, *grunnīre* ‚krochkať, grúliť', zvukomalebného pôvodu) – prírodné objekty sa často označujú názvami častí tela, porov. *rameno, ústie rieky, úpätie vrchu, morské oko* ap.

grunt hovor. ‚základ, fundament', zastaráv. ‚gazdovské pozemky, gazdovstvo' (od 16. stor.) • Z nem. *Grund*, pôvodne asi ‚zem, pôda'. Pozri aj ↗ *krumpeľ*.

grupovať ‚zoskupovať' (od 19. stor.) • Od staršieho *grupa* ‚skupina' (od 19. stor.), prevzatého (s možným prostredníctvom nem. *Gruppe* ž.) z fr. *groupe* m., ktorého východiskom je tal. *gruppo* m. ‚súhrn osôb al. vecí', prevzaté z germ. **kruppa* (porov. nem. *Kropf* ‚hrča, hrvoľ' ap.).

guba ‚chlpatý pokrovec z ovčej vlny; huňa' (od *17. stor.) • Z maď. *guba*, pôvodne ‚chlpatý plášť z vlny', nejasného pôvodu – predpokladá sa tu súvislosť s maď. *gomb* ‚niečo okrúhle ap.' (↗ *gombík*); išlo by teda o látku z kučeravej vlny.

gubernia ‚územnosprávna jednotka v Rusku' (od 19. stor.) • Z rus. *gubérnija* (*губерния*). Výraz vznikol na základe rus. *gubernátor* (*губернатор* > slk. ***gubernátor*** ‚náčelník gubernie', od 19. stor.), prevzatého poľ. prostredníctvom z lat. *gubernātor* ‚kormidelník; správca', od lat. *gubernāre* ‚spravovať, viesť', pôvodne ‚viesť loď', čo je prevzatie z gr. *kybernaō* (*κυβερνάω*) ‚som kormidelníkom; vediem, riadim (pôvodne o lodi)'. Pozri aj ↗ *guvernantka*, ↗ *kybernetika*.

guča expr. ‚hrča' (od 19. stor.) • Expresívna obmena pôvodného **kuča* (porov. rus. *kúča (куча)* ‚kopa, hŕba, hromada' a i.), ktorého východiskom je psl. **kuča* (**kou̯k-j-*), od ide. **keu-k-* ‚niečo ohnuté, zahnuté'; ďalej pozri ↗ *kučera*. Pozri aj ↗ *gundža*.

guinnessovský [gines-], v spojeniach ***g. výkon*** ‚veľmi veľký', ***g. rekord*** • Podľa Guinnessovej knihy rekordov (angl. *The Guinness Book of Records*), prvýkrát vydanej v r. 1955 (pod názvom *The Guinness Book of Superlatives*) na podnet predstaviteľov pivovaru Guinness.

guľa (od *14. stor.) • Vysvetľuje sa ako reflex psl. **gula* (**gou̯l-*), ktoré súvisí so stind. *golaḥ* ‚guľa', gr. *gyalon* (*γύαλον*) ‚oblúk (na brnení)' a i., od ide. **gēu-l-* ‚ohýbať, kriviť, robiť vypuklým' (pozri aj ↗ *zván*); v tom prípade však nie je jasné zachovanie *g* (očakávaným reflexom psl. výrazu je dial. *huľa* ‚hruda, guľa') – azda pod vplyvom novšieho *kuľa* (tak dial., od 17. stor.), prevzatého zo strhnem. *kūle* ‚guľa' (odtiaľ aj stčes. *kule*, *kúle*, čes. *koule* ‚id.'), od rovnakého ide. koreňa.

gulag ‚pracovný trestanecký tábor v býv. Sovietskom zväze' • Z rus. *gulág* (*гулаг*). Slovo vzniklo na základe rus. ***glávnoje upravlénije lageréj*** (*главное управление лагерей*) ‚hlavná správa [trestaneckých] táborov' (1934 – 1960) – od rus. *láger'* (*лагерь*) ‚tábor', prevzatého z nem. *Lager* (↗ *láger*); rozšírilo sa najmä vďaka dielu rus. spisovateľa A. Solženicyna

Súostrovie Gulag (publikované v r. 1973–1975 na Západe).

guláš, guľáš ‚dusené jedlo z kúskov mäsa s paprikou a inými prísadami' (od 19. stor.) • Z maď. *gulyás*, čo je skrátenie zložením typu *gulyás-hús* (doslova ‚pastierske mäso'), *gulyás-étel* (‚pastierske jedlo') ap., utvorených na základe maď. *gulyás* ‚pastier (rožného statku)', odvodeného od maď. *gulya* ‚dobytok; stádo hovädzieho dobytka'.

guma, staršie *gumi* (od 17. stor.) • Z lat. *cummi, gummi*, prevzatého prostredníctvom gr. *kommi* (*κόμμι*) z egyptčiny; pôvodne išlo o názov istého druhu voňavej živice. – **gumolit** ‚druh podlahovej krytiny' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *guma*, zakončenie je azda podľa ↗ *bakelit*.

gunár ‚samec husi' (od 17. stor.) • Z maď. *gúnár*, čo je prevzatie nem. pôvodu – k východiskovej forme porov. nem. dial. (Spiš) *gōnər* ‚gunár' ap.

gundža expr. ‚hrča' (od *19. stor.) • Variant (s druhotným *-n-*) formy *gudža* (tak dial.), čo je zrejme expresívna obmena ↗ *guča*.

guráž hovor. ‚smelosť, odvaha, odhodlanosť' (od 17. stor.) • Z fr. *courage*, čo je odvodenina od fr. *coeur* ‚srdce', z lat. *cor* ‚id.' – vznik významu ‚smelosť atď.' súvisí s tým, že vnútorné orgány sa často považujú aj za sídla citov (porov. slk. *srd-iť sa* ‚hnevať sa', súvisiace so *srd-ce;* ↗ *frenetický*, ↗ *splín* ap.). Z odvodenín: ***rozgurážiť sa*** hovor. ‚dostať guráž, rozohniť sa', ***podguráž iť (sa)*** hovor. expr. ‚dodať guráže (obyč. alkoholom)'.

gurmán ‚pôžitkár, labužník' (od 19. stor.) • Z fr. *gourmand*, nejasného pôvodu – pôvodne asi označenie sluhu majúceho na starosti nákup vína, odtiaľ ‚degustátor' > ‚znalec vína' > ‚milovník kvalitného vína, kvalitného jedla ap.'.

gusto hovor. ‚pôžitok, chuť, potešenie; vkus' (od 19. stor.) • Z tal. *gusto*, ktorého východiskom je lat. *gustus* ‚chuť (zmysel i chuťový vnem)'. Z odvodenín: ***gustiózny*** hovor. ‚chutne, vkusne vyzerajúci' (podľa rak. nem. *gustiös*, od nem. *Gusto* ‚chuť' < tal.). Pozri aj ↗ *degustovať*, ↗ *ragú*, ↗ *vkus*.

guvernantka ‚(v minulosti) domáca vychovávateľka al. učiteľka' (od 18. stor.) • Z fr. *gouvernante*, doslova ‚spravujúca (t. j. vychovávajúca dieťa)', pôvodne príčastie od fr. *gouverner* ‚viesť, spravovať', z lat. *gubernāre;* ďalej pozri ↗ *gubernia*. – **guvernér** ‚vysoký správny úradník' (od 19. stor.) • Z fr. *gouverneur*, ktorého východiskom je lat. *gubernātor* ‚správca' (↗ *gubernia*).

gvaš mal. ‚krycia vodová farba; maliarska technika používajúca takúto farbu' (od 20. stor.) • Z fr. *gouache*, čo je prevzatie z tal. *guazzo* – východiskom slova je asi lat. *aquātiō*, pôvodne ‚prinášanie, nanášanie vody', od lat. *aquārī, aquātus sum* ‚nosiť vodu', od lat. *aqua* ‚voda'.

gýč pejor. ‚umelecky bezcenný výtvor s lacným efektom' (od 20. stor.) • Z nem. *Kitsch* (objavuje sa po r. 1870 v maliarskych kruhoch); výraz nejasného pôvodu. Môže súvisieť s nem. *kitschen* ‚zhrabúvať blato, mazať' (od nem. *Kitsche*, čo je názov nástroja na túto činnosť); v takom prípade pôvodne ‚mazanica, mazanina' ako označenie maľby bez umeleckej hodnoty. Iný výklad tu uvažuje o súvislosti s nem. *ver-kitschen* ‚(lacno) predávať s cieľom získať peniaze' (argotového pôvodu, azda expresívna odvodenina od strhnem. *ver-kiuten* ‚zameniť') – t. j. ‚gýč' ako ‚lacné, málo hodnotné, bezcenné dielo'.

gymnastika ‚telesné cvičenia' (od 19. stor.) • Z lat. *(ars) gymnastica*, čo je prevzatie z gr. *gymnastikē (technē)* (*γυμναστικὴ τέχνη*), doslova asi ‚umenie telesných cvičení', od gr. *gymnastikos* (*γυμναστικός*) ‚súvisiaci s telesnými cvičeniami' – výraz je odvodený od gr. *gymnastēs* (*γυμναστής*) ‚cvičiteľ', od gr. *gymnazomai* (*γυμνάζομαι*) ‚telesne (sa) cvičím', odvodeného od gr. *gymnos* (*γυμνός*) ‚nahý' (v antickom Grécku sa cvičilo bez odevu). – **gymnázium** ‚druh strednej školy' (od 17. stor.) • Z lat. *gymnasium*, čo je prevzatie z gr. *gymnasion* (*γυμνάσιον*) ‚telesné cvičenie; miesto na telesné (aj duševné) cvičenia; škola', od gr. *gymnazomai* ‚cvičím (sa)'; význam ‚stredná škola' vznikol v období humanizmu.

gynekológia ‚ženské lekárstvo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *gynē* (*γυνή*), gen. *gynaikos* (*γυναικός*) ‚žena' a ↗ *-lógia*.

gyps hovor. ‚sadra' (od 17. stor.) • Z lat. *gypsum*, čo je prevzatie z gr. *gypsos* (*γύψος*) ‚krieda; sadra; cement', pôvodom azda zo semit. jazykov.

H

ha, há cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné.

habadej subšt. ‚bárskoľko, veľa' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *habaděj*, ktoré vzniklo zo spojenia *hanba dieti* ‚hanba povedať' (od stčes.

dieti, čes. *díti* ‚riecť, vravieť‘) – k významu porov. východočes. *má toho až hanba mluvit.*

habán ‚(na západnom Slovensku) potomok nemeckých prisťahovalcov zaoberajúcich sa džbankárstvom‘, staršie ‚novokrstenec, anabaptista‘ (od *17. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z nem. dial. *Habaner* (jnem., rak. nem. *Hafner*) ‚hrnčiar‘, odvodzovaného od nárečovej formy zodpovedajúcej jnem., rak. nem. *Hafen* ‚hrniec‘ (názov by súvisel s charakteristickým zamestnaním týchto kolonistov, porov. *h-ska keramika*); podľa iného výkladu je však nem. dial. *Habaner* prevzaté zo slk. *habán,* ktoré malo vzniknúť zo spojení typu *habánsky dvor,* utvorených na základe staršieho nem. *Haus-haben* ‚hospodárstvo, usadlosť (novokrstencov)‘ – podľa spoločného vlastníctva u novokrstencov.

habanéra ‚kubánsky tanec‘ (od 20. stor.) • Zo špan. *(danza) habanera,* doslova ‚havanský tanec‘, od špan. *La Habana* ‚Havana‘ (hlavné mesto Kuby), *habanero* ‚havanský‘.

habarka ‚vareška na roztrepávanie‘ (od 18. stor.) • Od maď. *habar* ‚trepať, miešať, šľahať‘, súvisiaceho s maď. *hab* ‚pena‘.

habať expr. ‚brať, schytávať‘ (od 18. stor.) • Psl. **gabati;* súvisí s lat. *habēre* ‚držať, mať‘, stír. *gaibid* ‚berie, chytá‘, nem. *geben* ‚dávať‘, lit. *gabénti* ‚pohybovať niečím‘ a i. – všetko od ide. **ghabh-* ‚chytať, brať‘. Pozri aj ↗ *ogabať.*

habilitovať ‚udeliť docentúru‘, **habilitovať sa** ‚získať docentúru‘ (od 20. stor.) • Zo strlat. *habilitare* ‚urobiť schopným‘, od lat. *habilis* ‚vhodný, pohodlný; schopný, súci‘, doslova asi ‚ktorý sa dá dobre držať‘, od lat. *habēre* ‚držať, mať‘ – súčasný význam vznikol v akademickom prostredí (schopnosť či oprávnenie vyučovať na vysokej škole). Pozri aj ↗ *rehabilitovať.* –

habit ‚rehoľnícke oblečenie‘ (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *habitus,* ktorého východiskom je lat. *habitus* ‚držanie tela, vzhľad; šaty, odev‘, od lat. *habēre, habitum* ‚držať, mať‘.

habkať expr. ‚hmatať; tápať; zmätene, nesúvislo hovoriť‘, staršie ‚neisto kráčať‘ (od 18. stor.) • Azda zvukomalebného pôvodu, porov. i hláskovo blízke ↗ *hapať.*

háby hovor. expr. ‚šaty, šatstvo‘ (od 19. stor.) • Pôvodne tvar mn. č. od staršieho *hába* ‚handra; šata‘ (od 18. stor.) – východiskom výrazu je tur. *aba* ‚hrubá vlnená látka‘, v konečnom dôsledku prevzaté z arab. *ʿabāʾ* ‚druh vrchného odevu‘.

hacienda ‚farma v Južnej al. Strednej Amerike‘ (od 20. stor.) • Zo špan. *hacienda* ‚gazdovstvo, ranč, farma; majetok‘, ktorého východiskom je lat. *facienda* mn., pôvodne ‚veci, ktoré treba urobiť‘ (tvar gerundíva od lat. *facere* ‚robiť‘) – odtiaľ aj ‚povinnosti, práca‘ > ‚(prácou získaný) majetok, pozemok, usadlosť‘.

hacker, heker ‚počítačový pirát‘ • Z angl. *hacker* (doložené od r. 1983); význam ‚kto neoprávnene vstupuje do komunikačných sietí ap.‘ vznikol na základe staršieho ‚kto pracuje ako najímaný pracovník pri tvorbe počítačového softvéru; kto má záľubu v programovaní‘. Angl. *hacker* v uvedenom význame vzniklo na základe staršieho *hack (writer)* ‚človek najímaný na písanie textov‘, od angl. *hack* ‚najímaný kôň‘, ktoré sa vysvetľuje ako skrátenie angl. *hackney,* pôvodne ‚kôň z Hackney‘, podľa obce v grófstve Middlesex.

háčik ↗ *hák*

hač(k)ať det., fam. ‚sedieť‘, **hač(k)ať si** det., fam. ‚sadnúť si‘ (od 20. stor.) • Slovo detskej reči.

háčkovať ↗ *hák*

had (od *16. stor.) • Psl. **gadъ* (**gōd-*); súvisí so sthnem. *quāt* ‚zlý, odporný‘, nem. *Kot* ‚blato, kal, výkaly‘, lit. *gė̃da* ‚hanba‘ a i. – všetko od ide. **g^{u}ē(u)dh-*, čo je rozšírenie ide. **g^{u}ōu-*, **g^{u}ū-* ‚trus, výkaly, niečo odporné‘; ďalej pozri ↗ *háveď.* Takéto pomenovanie hada (doslova ‚odporné zviera‘ ap.) môže byť aj tabuového pôvodu. Z odvodenín: ***hadiť sa*** ‚kľukatiť sa‘; ***hadica*** (pôvodne ‚samica hada‘, prenesené na tvarovo podobnú pružnú rúrku) a i.

hádať (od 16. stor.) • Psl. **gadati,* bez jednoznačného výkladu. Porovnáva sa so stind. *gádati* ‚hovorí‘, nór. *kvata,* nem. dial. *kwätern* ‚tárať‘ a i. – všetko od ide. **g^{u}ed-*, čo je asi variant ide. **g^{u}et-* ‚hovoriť‘ (porov. arm. *kočem* ‚volám‘, gót. *qiþan,* stsev. *kveða,* sthnem. *quedan* ‚hovoriť‘, azda i stsl. *gatati* (ГАТАТИ) ‚hádať‘). Iný výklad zbližuje psl. **gadati* s psl. **goditi* (↗ *hodiť*), čo predpokladá významový vývin ‚hodiť (niečo niekam, do cieľa)‘ > ‚trafiť‘ > ‚uhádnuť‘ (porov. i slk. *utrafiť* hovor. ‚uhádnuť‘). Ďalšou možnosťou je odvodzovanie od ide. **ghed-* ‚chytiť, uchopiť‘ (porov. gr. *chandanō* (χανδάνω) ‚pojímam, obsahujem‘, alb. *gjej* ‚nachádzam‘, lat. *pre-hendere* ‚uchopiť‘, stsev. *geta* ‚dosiahnuť; domnievať sa‘, angl. *to guess* ‚hádať‘ a i.), t. j. z významového hľadiska ‚uchopiť (mysľou)‘ > ‚uhádnuť‘. Z odvodenín: ***hádanka; hádam*** ‚azda, vari, asi, možno‘ (pôvodne tvar 1. os. prít. času, na časticu pokleslo v prípadoch typu *to je, hádam, pravda* ‚to je, hovorím [domnievam sa ap.], pravda‘ > *to je*

hádam [= azda] *pravda*); ***uhádnuť; odhadnúť***, od toho ***odhad;*** podobne ***dohad*** (od staršieho *do-hádať sa* ‚uhádnuť, domyslieť si‘), ***záhada*** (od staršieho *za-hádať* ‚položiť otázku, dať hádanku na uhádnutie‘) a i. Pozri aj ↗ *haniť*, ↗ *-hodnúť*. – **hádať sa** (od 16. stor.) • Od ↗ *hádať* vo význame ‚hovoriť‘; odtiaľ azda aj ‚hovoriť, prejavovať svoj názor, hádať sa‘. Z odvodenín: ***hádka.***

hadica, hadiť sa ↗ *had*

hádka ↗ *hádať sa*

hádzať ↗ *hodiť*

ha-ha, haha cit. (od 18. stor.), **hach** cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

haj, háj[1] cit. (od 17. stor.) • Zvukomalebné. Pozri aj ↗ *hajať*. – **háj**[2] ‚menší les‘ (od *11. stor.) • Psl. **gajь* – azda odvodenina od psl. **gajiti* (↗ *hájiť*) s pôvodným významom typu ‚chránený les, kam nemožno vstupovať‘; menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie s psl. **gojьnъ* (↗ *hojný*) a predpoklad východiskového významu ‚hojný (t. j. hustý) porast, les‘. Z odvodenín: ***hájnik, hájovňa*** a i.

hajať det. fam. ‚spať, spinkať‘ (od 19. stor.) • Azda od citoslovca ↗ *haj*, sprevádzajúceho aj kolísanie pri uspávaní detí; porov. ↗ *hojdať*, dial. i *hajdať* ‚id.‘.

hajde cit. (od 19. stor.) • Z tur. *haydi!* ‚do toho! vpred!‘. Pozri aj ↗ *prehajdákať*.

hajdúch hist. ‚(v Uhorsku) ozbrojený strážnik, dráb; žoldnier‘ (od 16. stor.) • Pôvodne *hajdúk* (tak ešte dial.), prevzaté z maď. *hajdúk*, čo je tvar mn. č. od maď. *hajdú*, ktoré azda vzniklo na základe maď. *hajtó* ‚poháňač dobytka‘, od maď. *hajt* ‚hnať‘.

hájiť ‚chrániť, brániť‘ (od 15. stor.) • Psl. **gajiti* (**g^{u}ōi-*), pôvodne asi kauzatívum od psl. **žiti* (**g^{u}ei-;* ↗ *žiť*) – t. j. z významového hľadiska ‚spôsobovať, aby niečo žilo‘, odtiaľ ‚starať sa o niečo, dozerať na niečo‘ > ‚chrániť, brániť‘. Z odvodenín: ***obhájiť*** (od toho ***obhajca, obhajoba***), ***zahájiť***[1] zastar. ‚zahradiť, zatarasiť‘ (pôvodne zrejme ‚zabrániť vstupu ap.‘), nespis. ***zahájiť***[2] ‚začať, otvoriť‘ (podľa čes. *zahájiti*, pôvodne asi v spojení *z. soud* ‚ohradiť súdne miesto [a tým začať súd]‘; rovnakého pôvodu ako *zahájiť*[1]). Pozri aj ↗ *háj*[2].

hájnik, hájovňa ↗ *háj*[2]

hajtman hist. ‚vojenský veliteľ, náčelník, vodca‘, staršie i *hajptman, hauptman* a i. (od 15. stor.) • Nem. pôvodu; porov. dnešné nem. *Hauptmann*, zložené z nem. *Haupt* ‚hlava‘ a *Mann* ‚muž‘.

hajzeľ hrub. ‚záchod‘ (od 18. stor.) • Z nem. *Häusel*, doslova ‚domček, búdka‘ – ide o zdrobneninu od nem. *Haus* ‚dom‘.

hák (od 17. stor.) • Zo strhnem. *hāke(n)*, nem. *Haken*. Zdrobnenina: ***háčik*** (so starším skloňovaním *háčika* i *háčka* atď.), od toho ***háčkovať*** ‚zhotovovať zahnutou ihlicou, háč(i)kom‘. Pozri aj ↗ *haky-baky*, ↗ *šperhák*, ↗ *zháčiť sa*.

háklivý hovor. ‚chúlostivý‘ (od 18. stor.) • Z nem. *heikel*.

haky-baky, háky-báky hovor. expr. ‚ťažko čitateľné písmo, čarbanica; čiary‘ (od 18. stor.) • Vysvetľovalo sa ako prevzatie z nem. *Hackelpack(el)*, argot. *Hackelbackel* vo význame ‚zmes; zmätok a i.‘, čo je prevzatie z jidiš *hakol bakol* ‚všetko spolu‘, ktorého východiskom je hebr. *hakkol bakkol* ‚všetko vo všetkom‘, od hebr. *hakkol* ‚všetko; celok‘. Zdá sa, že výraz sa druhotne zblížil aj s ↗ *hák* – porov. čes. *klikyháky* ‚kľukaté čiary; čmáranice, haky-baky‘, doslova ‚kľuky a háky‘.

hala ‚väčšia miestnosť‘ (od 20. stor.) • Z nem. *Halle* (germ.).

halabala hovor. expr. ‚povrchne, nedbanlivo‘ (od 20. stor.) • Zrejme zložený výraz, ktorého druhá časť (*-bala*) je akousi rýmovou „ozvenou“ (porov. slová typu *čáry-máry* ap.) začiatočného *hala*, nejasného pôvodu – azda zvukomalebné? Porov. i ↗ *hatlavý*.

halapartňa hist. ‚stará zbraň s hrotom a hákom na dlhej rúčke‘, staršie i *halaparta* (od 17. stor.) • Zo staršieho nem. *hallaparte* (dnešné nem. *Hellebarde*), čo je obmena strhnem. *helmbarte*, zloženého zo strhnem. *helm* (nem. *Helm*) ‚porisko‘ a *barte* (nem. *Barte*) ‚sekera‘ – pôvodný význam bol ‚bojová sekera s dlhým poriskom‘.

halda ‚odval‘, hovor. ‚hromada‘ (od 17. stor.) • Z nem. *Halde* ‚návršie, svah; nasypaná kopa (uhlia)‘, čo je odvodenina od výrazu zachovaného v sthnem. *hald* ‚šikmý, sklonený‘.

halena ‚voľný mužský súkenný kabát ako súčasť ľudového oblečenia‘ (od 16. stor.) • Pôvodne **halina* (porov. staršie *halinár* ‚kto vyrába haleny‘, *halinavý* ‚oblečený do haleny‘, 18. stor.), druhotne zblížené s ↗ *haliť* (novšie *-ena* asi podľa príčastí typu *zahalený* ap.). Vysvetľovalo sa ako prevzatie od juž. Slovanov – porov. srb., chorv. *hàlj-ina* ‚odev, dámske šaty‘ a i., nie celkom jasného pôvodu. Východisko jsl. výrazov sa hľadalo v tur. *halı* ‚koberec‘, novšie výklady tu však vidia domáci výraz – od psl. **chala* ‚niečo odtrhnuté ap.‘ (porov. ↗ *chalan*) > ‚kus odevu‘ a i.

halier (od 16. stor.) • Zo strhnem. *Haller (pfenninc)* (nem. *Heller*), doslova ‚hallský fenig'– podľa nem. mesta Schwäbisch Hall (pri Stuttgarte), kde sa táto minca razila od r. 1208. V r. 1892 zavedené v Rakúsko-Uhorsku ako čiastková jednotka korunovej meny, neskôr aj stotina československej a slovenskej koruny.

haliť kniž. ‚zakrývať' (od 18. stor.) • Vzniklo asi na základe slovies ***odhaliť***, ***rozhaliť***, v ktorých je zachované staré sloveso **galiti* ‚robiť holým, obnažovať', odvodzované od psl. **galъ* (**gōl-*) ‚holý', ktoré súvisí s psl. **golъ* (↗ *holý*). Pôvodný význam ‚obnažovať' sa najlepšie zachoval v *od-haliť* ‚urobiť holým, nepokrytým', ktoré bolo neskôr pochopené ako ‚*od-kryť*'; na jeho základe vzniklo protikladné ***zahaliť*** ‚zakryť', odtiaľ nakoniec i bezpredponové *haliť* ‚kryť, zakrývať, zahaľovať'. Pozri aj ↗ *haluz;* nesúvisí s ↗ *halena* ani so ↗ *zaháľať*.

hálka ‚okrúhla strieška al. guľa nad štítom domu, na vežičke ap.', staršie ‚guľa, guľka' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od **hala*, z psl. **gala* (**gōl-*) ‚niečo guľaté, okrúhle, oblé', ktoré súvisí so stind. *gulī* ‚guľa', gr. *ganglion* (*γαγγλίον*) ‚opuchlina, uzlina', lat. *galla* ‚guľovitý výrastok' a i. – všetko od ide. **gel-* ‚vytvárať hrudy, guľovité útvary ap.; niečo zaokrúhlené, guľaté'. Pozri aj ↗ *haluška*, ↗ *hlúb*, ↗ *hruda*, ↗ *lýtko*.

halo fyz. ‚svetelný účinok vznikajúci v atmosfére odrazom a lomom svetelných lúčov, viditeľný v podobe dvorca okolo Slnka al. Mesiaca' (od 20. stor.) • Z lat. *halōs*, čo je prevzatie z gr. *halōs* (*ἅλως*) ‚holohumnica; dvorec (okolo Slnka a Mesiaca)'.

haló, upozornenie oslovenému al. pri telefonovaní, staršie *hala* (od 17. stor.) • Nem. pôvodu (dnešné nem. *hallo*), pôvodne tvar imperatívu k sthnem. *halōn*, *holōn* (nem. *holen*) ‚ísť po niekoho' – najskôr údajne volanie na prievozníka (‚poď po mňa!'), neskôr všeobecný signál pri nadväzovaní kontaktu, od konca 19. stor. aj pri telefonickej komunikácii.

halogény ‚veľmi reaktívne prvky ľahko zlučiteľné s kovmi' • Názov utvoril v r. 1826 švéd. chemik J. J. Berzelius na základe gr. *hals* (*ἅλς*), gen. *halos* (*ἁλός*) ‚soľ' a ↗ *-génny*, podľa schopnosti týchto prvkov vytvárať soli; podľa toho aj ***halové prvky***.

halucinácia ‚klam zmyslov, vidina' (od 19. stor.) • Z lat. *halūcinātiō* ‚rojčenie, blúznenie', od lat. *halūcinārī*, *halūcinātus sum* ‚blúzniť, rojčiť' – slovo vzniklo asi skrížením gr. *alyō* (*ἀλύω*) ‚som hlboko rozrušený' a lat. *vāticinārī* ‚byť vo vytržení, rojčiť; veštiť, prorokovať', od lat. *vātēs* ‚veštec'. Pozri aj ↗ *haluz*.

haluška, v názve jedla *h-y* ‚varené múčne jedlo v podobe drobných kúskov' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **halucha*, z psl. **galucha* (porov. poľ. dial. *gałuchy* mn. ‚druh zemiakov' ap.), čo je odvodenina od psl. **gala* ‚niečo guľaté, okrúhle'; ďalej pozri ↗ *hálka*.

haluz (od 15. stor.) • Psl. **galǫzъ* (**gōl-*). Porovnávalo sa s arm. *kołr* ‚vetva', pričom sa na základe obidvoch výrazov rekonštruoval ide. koreň **gol-* ‚konár, vetva'; iný výklad však odvodzuje psl. **galǫzъ* od psl. **galъ* ‚holý' (ďalej pozri ↗ *haliť*) a predpokladá tu pôvodný význam ‚holý, neporastený prút'. *Haluz* slang. ‚niečo nelogické, nezmyselné ap.' vzniklo asi žartovnou obmenou ↗ *halucinácia*.

ham cit. det. (od 19. stor.) • Zvukomalebné, podľa zvuku pri prehĺtaní potravy. Z odvodenín: ***hamať***, ***hamkať*** det. al. expr. ‚jesť'.

hambálok, hambalok ‚žŕdka pre sliepky v kuríne', staršie ‚žŕdka na povale pod krovom' (od 18. stor.) • Z nem. *Hahnenbalken*, doslova ‚kohútia hrada' (o hrade, na ktorú si v noci sadá kohút); výraz je zložený z nem. *Hahn* ‚kohút' a *Balken* ‚brvno, nosník, hrada'.

hamburger ‚neobalený mletý rezeň v žemli, ochutený prílohami' (od 20. stor.) • Z angl. *hamburger*, čo je skrátenie pôvodného *Hamburger steak* (od r. 1889) ‚hamburský steak' – pôvodne išlo azda o špecialitu z nem. prístavu Hamburg (nem. *Hamburger Rundstück*, doslova ‚hamburský okrúhly kúsok'), t. j. o prekrojenú žemľu s plátkom hovädziny a teplou omáčkou. V angl. sa výraz ľudovoetymologicky chápe ako *ham-burger*, t. j. ako odvodenina od angl. *ham* ‚šunka', v dôsledku čoho vznikajú i formy typu angl. *cheese-burger* ‚hamburger so syrom (*cheese*)' ap.

hamkať ↗ *ham*

hámor ‚dielňa na spracovanie kovov', staršie (i *hámer*) aj ‚kladivo' (od *14. stor.) • Prevzaté (s možným vplyvom maď. *hámor*) zo strhnem. *hamer* (nem. *Hammer*), pôvodne asi ‚kamenný mlat'; vo význame ‚dielňa na spracovanie kovov' ako skrátenie nem. *Hammer-werk* ‚kováčska dielňa (s bucharmi)'.

hamovať ‚brzdiť' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *hamen* (nem. *hemmen*).

hana ↗ *haniť*

-háňať ↗ *honiť*

hanba, staršie i *haňba* (od 15. stor.) • Psl. **ganьba*, doslova ‚hanenie', od psl. **ganiti*

(↗ *hanit'*). Z odvodenín: ***ohanbie*** ‚oblasť tela s vonkajšími pohlavnými orgánmi' (doslova ‚čo je okolo *hanby*', od *hanba* v posunutom význame ‚za čo sa človek hanbí, čo skrýva' > dial. ‚pohlavné orgány').

handicap ↗ *hendikep*

handra (od 17. stor.) • Obmena (s druhotným *-n-*) pôvodného *hadra* (tak dial.; porov. i čes. *hadr* i *hadra* ‚handra'), prevzatého z nem. *Hader*.

handrbulčina hovor. pejor. ‚nezrozumiteľná reč' (od 20. stor.) • Pôvodne ‚reč slovenských Nemcov' (tak dial.), od *handrbulec* (staršie *handrburc;* od 19. stor.), čo je prezývka slovenských Nemcov – údajne podľa nem. dial. *Handelburzen* mn. ako označenia Nemcov z okolia Handlovej. Jazyky iných národov sa často vnímajú ako nezrozumiteľné (porov. i slk. dial. *handrbulec* ‚nezrozumiteľne hovoriaci človek', ↗ *talian* ap.), odtiaľ *handrbulčina* ‚nezrozumiteľná reč'. Pozri aj ↗ *handrkovať*.

handrkovať hovor. pejor. ‚rozprávať cudzím jazykom (obyč. po nemecky) al. nezrozumiteľne', **handrkovať sa** ‚rozprávať sa cudzím jazykom al. nezrozumiteľne; dohadovať sa, jednať sa' (od 18. stor.) • Akiste odvodenina od staršieho *handrovať* ‚hrešiť, karhať' (od 16. stor.), ktoré vzniklo obmenou (k druhotnému *-n-* porov. ↗ *handra* ap.) pôvodného *hadrovať* (porov. staršie *hadrovať sa* ‚hádať sa', od 17. stor.), prevzatého z nem. *hadern* ‚škriepiť sa, vadiť sa, dohadovať sa', od nem. *Hader* ‚spor'. Vznik významu ‚rozprávať (sa) cudzím jazykom ap.' nie je celkom jasný, azda pod vplyvom ↗ *handrbulčina*.

hangár ‚budova na úschovu lietadiel' (od 20. stor.) • Z fr. *hangar*, pôvodne ‚sklad', čo je prevzatie z franského **haim-gard* ‚ohrada okolo domu', zloženého z **haim* (zodpovedá nem. *Heim* ‚domov') a **gard* (porov. nem. *Garten* ‚záhrada').

haniť (od 15. stor.) • Psl. **ganiti*. Porovnáva sa s psl. **ganati* (porov. sln. *gánati* ‚hádať', chorv. dial. *ganat* ‚hovoriť' a i.), ktoré súvisí s **gadati* (↗ *hádať*), pričom významový vývin sa rekonštruuje ako ‚hovoriť' > ‚zle hovoriť na niekoho, haniť'; iný výklad tu vychádza zo súvislosti s **goniti* (↗ *honiť*), čo predpokladá významový posun typu ‚naháňať, prenasledovať niekoho' > ‚prenasledovať rečami, očierňovať, haniť ap.'. Z odvodenín: ***hana*** (už psl. **gana*); ***hanlivý; pohaniť***, od toho ***pohana***, a i. Pozri aj ↗ *hanba*, ↗ *hanobiť*.

hánka ‚vyčnievajúci kĺb na prste' (od 18. stor.) • Z nem. *Hanke* (dnes označenie zadnej časti konského tela, kde sa nachádza aj bedrový a kolenný kĺb).

hanlivý ↗ *haniť* – **hanobiť** ‚hrubo znevažovať, urážať' (od 19. stor.) • Vzhľadom na význam akiste súvisí s ↗ *haniť*, nie je však celkom jasné zo slovotvorného hľadiska.

hapať det. ‚spadnúť' (od 20. stor.) • Z detskej reči, akiste citoslovcového, resp. zvukomalebného pôvodu; porov. ↗ *habkať*, ↗ *hop*.

hapčí cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

happy end [hepi-] ‚šťastný koniec (románu, filmu ap.)' (od 20. stor.) • Angl. pôvodu, od angl. *happy* ‚šťastný', čo je odvodenina od angl. *hap* ‚náhoda (šťastná i nešťastná)' (zo stsev.), a *end* ‚koniec'.

haprovať hovor. expr. ‚zle fungovať, zadŕhať sa' (od 20. stor.) • Z nem. *hapern*, čo je prevzatie zo strhol. *haperen* ‚koktať, zajakávať sa' (pôvodne azda ‚lapať po vzduchu', zvukomalebného pôvodu); v nem. sa význam zovšeobecnil v smere ‚zadŕhať sa, viaznuť'.

hapták zastar., hovor. expr. ‚postoj na vojenský povel: Pozor!' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Habtachtstellung* (pís. i *Habt-Acht-Stellung*), čo je zloženina nem. *Stellung* ‚postavenie, postoj' (od nem. *stellen* ‚stavať, postaviť') a vojenského povelu *habt Acht!* ‚pozor!', čo je tvar imperatívu (2. os. pl.) od nem. *Acht haben* ‚venovať pozornosť, dávať pozor'.

haraburda hovor., obyč. pejor. ‚starý, opotrebovaný, bezcenný predmet' (od 16. stor.), dial. aj ‚veľa rozprávajúci, nevážny človek' • Málo jasné. Začiatočné *hara-* môže súvisieť s ↗ *harkať sa* (porov. i dial. *hardy-burdy* expr. ‚nedbanlivo, ledabolo; o človeku: nevážny'), môže však byť aj z pôvodného *hala-* (porov. dial. *haľaburda* ‚haraburda', od 18. stor.) a súvisieť so ↗ *zaháľať*. Koncové *-burda* patrí azda k ↗ *búriť, búrať* (porov. i dial. *burdať* expr. ‚búrať'), nie je však vylúčené, že tu ide len o expresívne zdvojenie prvej časti výrazu – porov. slová typu ↗ *halabala* ap.

harakiri ‚starojaponská obradná samovražda rozrezaním brucha' (od 20. stor.) • Z ľud. jap. *harakiri* (oficiálne *seppuku*), čo je zloženina na základe jap. *hara* ‚brucho' a *kiru* ‚rezať, rozrezať'.

-hárať ↗ *horieť*

haravara expr. ‚krik, vresk, trma-vrma, hurhaj' (od 19. stor.) • Vzniklo asi čiastočným zdvojením (s obmenou začiatočnej spoluhlásky)

zvukomalebného koreňa *har-*, zachovaného v ↗ *harkať sa.*

hardvér ‚technické vybavenie počítača', pôv. pís. *hardware* (od 20. stor.) • Z angl. *hardware*, čo je zloženina angl. *hard* ‚tvrdý, pevný' a *ware* ‚výrobok, tovar'. Slovo pôvodne označovalo drobné kovové predmety, železiarsky tovar ap., použitie v sfére výpočtovej techniky je asi podľa významovo protikladného angl. *software* (↗ *softvér*).

hárem ‚(u moslimov) časť domu vyhradená ženám', staršie *harim* (od 18. stor.) • Z arab. *ḥarīm* ‚id.', doslova ‚miesto, kam je zakázaný vstup' (od arab. *ḥaruma, ḥarima* ‚byť zakázaný'), odtiaľ ‚časť domu vyhradená pre ženy'. Súčasné slk. *hárem* (podobne ako nem. *Harem* a i.) má *e* podľa tur. *harem*, prevzatého z arab. Pozri aj ↗ *makramé.*

harfa ‚strunový brnkací hudobný nástroj' (od *17. stor.) • Z nem. *Harfe*, nejasného pôvodu.

haring ‚nasolený sleď', staršie aj *hering* (od 16. stor.) • Nem. pôvodu (sthnem. *hāring*, strhnem. *herinc*, nem. *Hering*), etymologicky nejasný výraz.

harkať sa zjemn. ‚hádať sa pre maličkosti, hašteriť sa (dobromyseľne)', staršie *harkať* ‚huckať psa' (od 18. stor.) • Azda už psl. **garъkati*, od zvukomalebných citosloviec typu *gar!, gar-gar!*, ktoré sú doložené v rôznych sl. jazykoch (o vrčaní psa, zvukoch rôznych mechanizmov aj škriepkach). Pozri aj ↗ *haraburda*, ↗ *haravara*, ↗ *harusiť.*

harlekýn ‚komická postava starej talianskej komédie, šašo' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Harlekin*) z fr. *arlequin* (staršie *harlequin*). Výraz vznikol na základe stfr. *maisnie Hellequin* ‚Hellequinov sprievod', označujúceho fantastický sprievod prekliatych jazdcov, odsúdených na nekonečné nočné jazdy; neskôr sa chápal ako meno diabla či démona; v 16. stor. bol prevzatý aj do tal. (*arlecchino*) ako názov jednej z postáv v commedii dell'arte a spätne prevzatý do fr. – odtiaľ význam ‚komická postava, šašo'. Meno *Hellequin* je asi germ. pôvodu – azda prevzatie zo stangl. **Her(e)la cyning* ‚kráľ Her(e)la', kde **Her(e)la* môže byť z germ. **harila-* ‚vodca armády' (údajne aj titul germ. boha Odina).

harmanček ‚bot. Matricaria' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od *harman* (od toho aj dial. *harmán-ok*), asi nem. pôvodu – porov. nem. dial. *Härmansel*, ktoré vzniklo na základe lat. *chamaemēlon;* ďalej pozri ↗ *kamilka.*

harmatanec hovor. expr. ‚búrlivý zhon, zvada, haravara' (od 19. stor.) • Maď. pôvodu, podľa tanca zvaného *három a tánc*, od maď. *három* ‚tri' a *tánc* ‚tanec'.

harmónia ‚súlad, súhra, vyváženosť', staršie aj ‚porovnanie' (od 17. stor.) • Z lat. *harmonia*, čo je prevzatie z gr. *harmoniā* (ἁρμονία), pôvodne ‚prispôsobenie, spojenie, usporiadanie ap.'. Pozri aj ↗ *filharmónia.* – **harmonika** ‚druh hudobného nástroja' (od 19. stor.) • Názov (pôvodne *Armonica*) utvoril v r. 1762 amer. vynálezca B. Franklin na základe lat. *harmonicus* (> slk. *harmonický*), čo je prevzatie z gr. *harmonikos* (ἁρμονικός), od gr. *harmoniā.* – **harmónium** ‚druh hudobného nástroja' (od 20. stor.) • Názov (fr. *harmonium*) utvoril v r. 1840 fr. vynálezca A. Debain na základe lat. *harmonia.*

hárok ‚list papiera istého formátu', staršie aj *ark* (od 18. stor.) • Z lat. *arcus* ‚oblúk' (strlat. i ‚hárok papiera') – papier sa v papierenských dielňach skladal nadvoje do oblúkov, odtiaľ ‚oblúk (papiera)' > ‚hárok'. Pôvodné slk. *ark* (gen. *arka*) si vytvorilo nový tvar nom. sg. na *-ok* (podľa výrazov typu *člnok*, gen. *člnka* ap.); k novšiemu začiatočnému *h-* porov. prípady typu *Anna: Hana, árešt:* dial. *hárešt* ap.

harpúna ‚kovový oštep na lane používaný na lov morských rýb' (od 20. stor.) • Z nem. *Harpune*, čo je prevzatie z hol. *harpoen* – východiskom hol. slova je asi fr. *harpon* ‚hák', od fr. *harper* ‚zachytiť sa na niečom', pôvodom azda z germ. jazykov.

harpya pejor. ‚zlostná žena, striga' (od 19. stor.) • Podľa Harpyí (gr. *Harpyiai* mn. (Ἅρπυιαι), lat. *Harpyiae*) – v gr. mytológii išlo o démonické bytosti (položeny-polovtáky), pôvodne bohyne prudkého vetra odnášajúce duše ľudí do podsvetia, neskôr únoskyne ľudí.

haruľa ‚zemiaková baba' (od 20. stor.) • Azda odvodenina od **hara*, z psl. **gara* (**gōr-*) ‚čo horí, čo je spálené ap.' (porov. napr. brus. dial. *háry* mn. *(гары)* ‚vypálené miesto na rašelinisku' ap.), od psl. **gorěti* (↗ *horieť*) – názov by súvisel so spôsobom prípravy.

harusiť, harušiť expr. ‚hrešiť' (od 19. stor.) • Azda od rovnakého (zvukomalebného) koreňa ako ↗ *harkať sa.*

hasák tech. slang. ‚rúrkové kliešte' (od 20. stor.) • Nejasné. Odvodzovalo sa od nem. *Haspe* ‚skoba' (pozri aj ↗ *haspra*), resp. od jeho odvodeniny *Haspel* ‚navijak; motovidlo, moták'; iný výklad predpokladá prevzatie z jazyka jidiš (*hasak* ‚nôž').

hasiť (od 17. stor.) • Psl. **gasiti* (**gōs-*), pôvodne ‚spôsobovať, aby niečo haslo, zhasínalo': ide o kauzatívum od nezachovaného psl. **žesti* (**ges-*) ‚hasnúť', ktoré súvisí so stind. *jásate* ‚je vyčerpaný', toch. A *käs-* ‚hasnúť, vyhasínať', gr. *sbennȳmi* (*σβέννυμι*) ‚zhasínam', lit. *gèsti* ‚zanikať, hasnúť (o ohni, svetle)' a i. – všetko od ide. *$g^{u}es$-, *$zg^{u}es$- ‚hasnúť'. Z odvodenín: ***hasnúť; uhasiť*** ap., k tomu ***uhášať*** (*-*gašati* < **gas-j-*), a i. Pozri aj ↗ *žasnúť*.

haspra ‚silná závora na dverách' (od 16. stor.), dial. i *haspa* • Z nem. *Haspe* ‚skoba; hák na zatváranie dverí' – východiskom pre vznik formy *haspra* bola asi nejaká odvodenina od uvedeného nem. výrazu. Pozri aj ↗ *hasák*.

hastroš expr. ‚strašiak (na plašenie vtákov)' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné; azda expresívna obmena dial. *hastrman* ‚vodník' (i ‚strašiak na plašenie vtákov'), čo je prevzatie z nem. *Wassermann* ‚vodník', doslova ‚vodný muž' (zloženina nem. *Wasser* ‚voda' a *Mann* ‚muž').

hašé kuch. ‚kašovité mäsovité jedlo' (od 20. stor.) • Z fr. *haché*. Výraz vznikol na základe spojenia *viande hachée* ‚mleté mäso', od fr. *haché* ‚rozsekaný; mletý', čo je príčastie od fr. *hacher* ‚sekať (na drobné kúsky); (o mäse) mlieť', utvoreného na základe staršieho fr. *déhachier* ‚rozsekať', od ↗ *de-* a fr. *hache* ‚(mäsiarska) sekera', prevzatého z germ. jazykov.

hašiš ‚narkotická látka z indických konopí' (od 20. stor.) • Z arab. *ḥašīš* ‚tráva, bylina, seno; konope; z nich získavaná omamná látka'.

hašlerka ‚čierny aromatický cukrík proti kašľu' • Podľa čes. autora a interpreta populárnych piesní K. Hašlera (1879 – 1941), podľa ktorého boli nazvané aj cukríky s priaznivým účinkom na hrdlo.

hašteriť sa ‚hádať sa, škriepiť sa (pre bezvýznamné veci)' (od 19. stor.) • Málo jasné; vysvetľovalo sa ako výraz vzniknutý na základe maď. *házsártos* ‚hašterivý', pôvodne ‚hráč v kocky' – výraz je odvodený od maď. *házsárt* ‚hra s kockami', čo je prevzatie zo strhnem. *hasart, haschart*, ktorého východiskom je fr. *hasard* ‚hra s kockami' (↗ *hazard*); vznik významu ‚hašterivý' môže súvisieť so správaním niektorých hráčov v zápale hry.

hať (od *14. stor.) • Psl. **gatь*, súvisí so stind. *gātúḥ*, lot. *gãts* ‚chôdza; cesta' – všetko od ide. *$g^{u}\bar{a}$-, *$g^{u}em$- ‚ísť, prichádzať' (porov. stind. *jí-gāti* ‚ide', avest. *gāman-* ‚krok', lit. *góti* ‚ísť' a i.). Význam psl. **gatь* sa vyvíjal v smere ‚ísť' > ‚miesto, kadiaľ sa chodí' > ‚vyvýšený násyp, hať'. Z odvodenín: ***hatiť*** (psl. **gatiti;* pôvodne ‚prehradzovať haťou', odtiaľ všeobecne ‚robiť prekážky, brzdiť, mariť') ***zahatať*** (od staršieho *hatať* ‚hatiť', z psl. **gatati*). Pozri aj ↗ *gate*, ↗ *hotový*, ↗ *jantár*.

hatlavý ‚brblavý' (od *19. stor.) • Málo jasné; azda zvukomalebného pôvodu – porov. hláskovo blízke ↗ *halabala*.

hattrick ↗ *hetrik*

hav, hav-hav cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***havkať*** expr. ‚brechať, štekať', od toho ***havko, havo*** det. ‚pes'.

háv kniž., hovor. expr. ‚oblečenie, šaty', staršie ‚brnenie' (od 18. stor.) • Z čes. *háv*. Výraz utvoril v 14. stor. čes. učenec Klaret ako domáci ekvivalent pre lat. *armātūra* ‚výzbroj' (↗ *armatúra*) – východiskom pre jeho vznik sa stalo zrejme lat. *aulaeum* ‚záves, koberec, prikrývka', prevzaté z gr. *aulaiā* (*αὐλαία*) ‚záves', čo je odvodenina od gr. *aulē* (*αὐλή*) ‚ohrada, dvor, predsieň'; menej pravdepodobný je predpoklad prevzatia čes. *háv* z nem. *Habe* ‚majetok'. Význam čes. *háv* sa ďalej posunul v smere ‚šaty, odev (najmä slávnostné rúcho)'.

havária ‚nehoda' (od 20. stor.) • Z nem. *Havarie*, čo je prevzatie z hol. *averij* (začiatočné *h-* je asi podľa nem. *Hafen* ‚prístav'), ktoré je prevzaté (fr. prostredníctvom) z tal. *avaria*. Východisko tal. výrazu sa hľadá v arab. *ʿawārīya* ‚tovar poškodený morskou vodou' (od arab. *ʿawār* ‚chyba, defekt, nedostatok'), iný výklad tu však uvažuje o prevzatí zo strgr. **avaria* (od ↗ *a-* a gr. *baros* (*βάρος*) ‚váha, bremeno, náklad'), označujúceho škody na náklade, ktoré vznikli pri vyhadzovaní časti tovaru do mora s cieľom odľahčiť loď. Výraz pôvodne označoval škody na lodnom náklade, druhotne aj škody na samotnej lodi, resp. na iných dopravných či technických zariadeniach; význam ‚nehoda' mohol vzniknúť i na základe ***havarovaný*** – pôvodne asi ‚poškodený', odtiaľ ‚ktorý utrpel poškodenie, nehodu'.

háveď pejor. ‚naničhodní ľudia, zberba', expr. ‚(drobné) živočíchy' (od 18. stor.) • Psl. **gavědь*, odvodenina od psl. **gaviti* (**gōu̯-*) ‚vzbudzovať odpor, hnus', ktoré sa usúvzťažňuje s ide. *$g^{u}\bar{o}u$-, *$g^{u}\bar{u}$- ‚trus, výkaly; niečo odporné' (porov. stind. *guváti* ‚vylučuje stolicu', avest. *gūϑəm* ‚špina, blato', sthnem. *quāt*, nem. *Kot* ‚blato, bahno, výkal', ↗ *had*, ↗ *hyd*, ↗ *hovno*, ↗ *ohava* a i.).

haviar ‚baník pracujúci pod zemou' (od 16. stor.) • Z nem. *Hauer*, čo je činiteľské meno

od nem. *hauen* ‚sekať, rúbať' (súvisí s ↗ *kovať*); pôvodný význam bol ‚kto rúbe (v bani)'.

havkať, havko, havo ↗ *hav*

havran ‚zool. Corvus' (od *13. stor.) • Psl. **ga-vornъ;* zloženina z psl. **vornъ* (porov. napr. rus. *vóron (ворон)* ‚krkavec, havran' a i.; od rovnakého koreňa ako psl. **vorna,* ↗ *vrana¹*) a **ga-*, ktoré nemá jednoznačný výklad. Vysvetľuje sa ako zvukomalebné citoslovce, znázorňujúce krákanie (porov. i ↗ *gá*) – v takom prípade **ga-vornъ* pôvodne znamenalo ‚vták robiaci *gá*' (porov. nem. dial. *Pu-vogel* ‚sova', doslova ‚vták robiaci *pu*', od nem. *Vogel* ‚vták' a citoslovca *pu-pu*, znázorňujúceho krik sovy). Iný výklad považuje začiatočné **ga-* za znelý variant expresívnej predpony **ka-* (porov. ↗ *kadere* ap.).

hazard ‚riskantný al. neuvážený čin, postoj' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Hasard*, čo je skrátenie nem. *Hasard-spiel* (porov. slk. ***hazardná hra***), prevzatého z fr. *jeu de hasard*, doslova ‚hra *hasard*' – pôvodne išlo o hru s kockami; východiskom fr. *hasard* je arab. *az-zahr* ‚hracia kocka'. Z odvodenín: ***hazardovať***, od toho ***hazardér***, a i. Pozri aj ↗ *hašteriť sa.*

hebedo pejor. ‚ťarbavý (a tučný) človek' (od 19. stor.) • Dial. i ‚vec neprimerane veľkých rozmerov'; takisto dial. *hebeda* ‚zbytočná vec' – nejasné.

hebký ‚poddajný, pružný, jemný (na hmat)' (od 20. stor.) • Psl. **gъbъkъ*, od rovnakého koreňa ako psl. **gъbnǫti* (↗ *hnúť*). Pôvodný význam bol ‚pohyblivý, ohybný', z toho ‚uhýbajúci pri dotyku' > ‚(na dotyk, hmat) mäkký, jemný'.

hecovať subšt. ‚podpichovať' (od 20. stor.) • Z nem. *hetzen* ‚štvať, prenasledovať (zvieratá); štvať, podpichovať (proti niekomu)'.

hedonizmus ‚učenie pokladajúce pocit slasti za meradlo mravného života' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Hedonismus*, fr. *hédonisme* ap.); vzniklo v 19. stor. na základe gr. *hēdonē* (*ἡδονή*) ‚pôžitok, rozkoš', od gr. *hēdomai* (*ἥδομαι*) ‚radujem sa'.

hegať expr. ‚triasť, mykať, drgľovať' (od 18. stor.) • Expresívna obmena *hekať* (od 18. stor.), odvodeného od citoslovca *he!*, sprevádzajúceho prudký pohyb.

hegemónia ‚politická nadvláda, vedenie' (od 19. stor.) • Podľa gr. *hēgemoniā* (*ἡγεμονία*), pôvodne ‚vedenie; vláda nad niečím; politická prevaha', od gr. *hēgemōn* (*ἡγεμών*) ‚vodca', odvodeného od gr. *hēgeomai* (*ἡγέομαι*) ‚vediem'.

he-he, hehe cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hej (od 16. stor.) • Z hľadiska pôvodu totožné s ↗ *ej* (k začiatočnému *h-* porov. ↗ *hen*, ↗ *het*); druhotne využité aj na vyjadrenie súhlasu.

heker ↗ *hacker*

hektár ‚plošná jednotka (100 árov')' (od 19. stor.) • Podľa fr. *hectare* (od r. 1795) – slovo vzniklo počas reformy metrického systému v období Fr. revolúcie na základe ↗ *hekto-* a fr. *are* (↗ *ár*).

hektický lek. ‚horúčkovitý', kniž. ‚vypätý, vystupňovaný; vzrušený' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *hecticus*, čo je prevzatie z gr. *hektikos* (*ἑκτικός*) ‚vznikajúci následkom zvyku; (o chorobách) vysiľujúci, zničujúci, suchotinársky' (porov. aj staršie slk. *hektika* ‚tuberkulóza, suchoty', 17. stor.). Výraz je odvodený od gr. *hexis* (*ἕξις*) ‚ovládanie niečoho, vlastníctvo; určitý stav (tela i duše); zvyk', od gr. *echō* (*ἔχω*) ‚držím, mám, ovládam'.

hekto- ‚stonásobok základnej jednotky' (*hektoliter* ap.) • Z fr. *hecto-*, utvoreného na základe gr. *hekaton* (*ἑκατόν*) ‚sto' ako predpona v metrickom systéme, ktorý bol vo Francúzsku zavedený v r. 1795.

helénsky ‚(staro)grécky' (od 19. stor.) • Od staršieho *Helén* ‚Grék' – podľa mýtického Helléna (gr. *Hellēn*, *Ἕλλην*), syna Deukalióna a Pyrrhy, ktorí po potope založili nové pokolenie ľudí; považovaný aj za praotca Grékov.

heligón ‚plechový dychový hudobný nástroj', dial. i ***helikón*** • Podľa nem. *Helikon* (nástroj skonštruoval v r. 1849 vo Viedni rak. hudobník I. Stowasser) – azda na základe gr. *helix* (*ἕλιξ*), gen. *helikos* (*ἕλικος*) ‚závit, špirála'; pri vzniku označenia nemožno celkom vylúčiť ani asociáciu s názvom horstva Helikón (gr. *Helikōn*, *Ἑλικών*) v Boiótii, v antike považovaného za sídlo Múz. – **helikoptéra** ‚vrtuľník' • Názov (fr. *hélicoptère*) utvoril v r. 1861 fr. konštruktér G. de Ponton d'Amécourt na základe gr. *helix*, gen. *helikos* ‚závit, špirála' a *pteron* (*πτερόν*) ‚pero; krídlo'.

heliocentrizmus ‚teória, podľa ktorej je Slnko stredobodom vesmíru' (od 20. stor.) • Od gr. *hēlios* (*ἥλιος*) ‚slnko' a lat. *centrum* ‚stred' (↗ *centrum*). – **hélium** chem. ‚vzácny plyn' • Názov (angl. *helium*) utvoril v r. 1868 angl. astronóm J. N. Lockyer na základe gr. *hēlios* ‚slnko' – pomenovanie údajne súvisí s pozorovaním hélia v slnečnej chromosfére počas zatmenia Slnka v uvedenom roku (fr. astronóm P. Janssen).

helma ‚prilba', staršie *helm* (od 17. stor.) • Z nem. *Helm*, novšie *helma* ž. je asi podľa ↗ *prilba*.

helmintológia ‚náuka o cudzopasných červoch' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *helmins* (ἕλμινς), gen. *helminthos* (ἕλμινθος) ‚črevný parazit' a ↗ *-lógia*.

hematit miner. ‚lesklá železná ruda' (od 20. stor.) • Z lat. *haematītēs*, čo je prevzatie z gr. *haimatītēs (lithos)* (αἱματίτης λίθος), doslova ‚(kameň) podobný krvi' (pomenovanie podľa sfarbenia) – gr. *haimatītēs* je odvodené od gr. *haima* (αἷμα), gen. *haimatos* (αἵματος) ‚krv'. – **hematológia** ‚lekársky odbor zaoberajúci sa krvou' (od 20. stor.) • Ako termín modernej medicíny utvorené na základe gr. *haima* ‚krv' a ↗ *-lógia*.

hemisféra odb. ‚pologuľa', staršie *hemisférium* (od 18. stor.) • Z lat. *hēmisphaerium*, čo je prevzatie z gr. *hēmisfairion* (ἡμισφαίριον) – výraz je zložený z gr. *hēmi-* (ἡμι-) ‚pol-' a *sfairion* (σφαίριον), čo je zdrobnenina od gr. *sfaira* (σφαῖρα) ‚guľa'. Novšie *hemisféra* má zakončenie podľa ↗ *sféra*.

hemoglobín biol. ‚červené krvné farbivo' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *haima* (αἷμα) ‚krv' a lat. *globus* ‚guľa' (↗ *glóbus*). – **hemoroidy** lek. ‚chorobne rozšírené žily v oblasti konečníka' (od 20. stor.) • Z lat. *haemorr(h)oidae* mn., čo je prevzatie z gr. *haimorrhois* (αἱμοῤῥοΐς), mn. *haimorrhoides* (αἱμοῤῥοΐδες) ‚(o žilách) vylučujúci krv', utvoreného na základe gr. *haima* ‚krv' a *rheō* (ῥέω) ‚prúdim, tečiem'.

hemžiť sa ‚hmýriť sa, mrviť sa' (od 19. stor.) • Pôvodne asi **hemziť sa, hemžím sa* ap.; z psl. **gъmъziti (sę)*, ktoré sa odvodzuje od zvukomalebno-expresívneho koreňa **gom-*, **gъm-*, zachovaného aj v ↗ *hmýriť sa*, ↗ *hmyz*.

hen hovor. ‚tamto' (od 17. stor.) • Z pôvodného *heno* (tak dial.) < **eno* (k začiatočnému *h-* porov. ↗ *hej* a i.), ktorého východiskom je psl. **eno* – ide o zloženinu ide. častice **e-* (porov. gr. *kei* (κεῖ): *e-kei* (ἐκεῖ) ‚tam', lat. *quidem*: *e-quidem* ‚pravda, pravdaže, zaiste', ↗ *het* a i.) a **no* (↗ *no*). Po významovej stránke mohlo byť azda ovplyvnené aj zo strany nem. *hin* ‚ta' (>staršie slk. *hin*, od 17. stor.), ktoré patrí do rodiny ide. **k̑o-* ‚tento'; ďalej pozri ↗ *dnes*.

hendikep ‚nerovnakosť podmienok pri športovom súťažení; nevýhoda vôbec', pôv. pís. *handicap* (od 20. stor.) • Z angl. *handicap*. Slovo málo jasného pôvodu – pôvodne označovalo preteky koní (angl. *handicap race*), kde sa silnejšie kone znevýhodňovali oproti slabším (napr. dodatočným zaťažením, poskytnutím časového náskoku slabším koňom ap.), aby sa vyrovnali ich šance.

henry fyz. ‚jednotka indukčnosti' • Podľa amer. fyzika J. Henryho (1797 – 1878), bádateľa v oblasti elektromagnetickej indukcie.

heraklit ‚izolačná stavebná hmota' (od 20. stor.) • Podľa ochrannej známky *Heraklith* rak. spoločnosti RHI AG.

heraldika ‚veda o znakoch, erboch' (od 19. stor.) • Z fr. *héraldique*, čo je skrátenie spojení typu *art héraldique* ‚heraldické umenie', *science héraldique* ‚heraldická náuka', od fr. *héraldique* ‚súvisiaci s erbmi'. Výraz bol utvorený na základe strlat. *heraldus* ‚vojenský posol; dvorný ceremoniár', čo je latinizovaná forma fr. *héraut*, prevzatého z franského **heriwald* < **hari-wald*, doslova ‚veliteľ vojska' (zloženina výrazov zodpovedajúcich nem. *Heer* ‚vojsko' a *walten* ‚vládnuť, spravovať') – ceremoniári mali podľa dobových zvyklostí o. i. povinnosť preskúmať erby šľachticov nastupujúcich do rytierskeho turnaja.

herbár ‚zbierka sušených lisovaných rastlín' (od 17. stor.) • Z lat. *herbārium*, od lat. *herbārius* ‚týkajúci sa rastlín', od lat. *herba* ‚rastlina, bylina'. Pozri aj ↗ *akvárium*.

herberg subšt. ‚neporiadok', staršie ‚cechový útulok pre vandrovných tovarišov' (od 20. stor.) • Z nem. *Herberge* ‚nocľaháreň', pôvodne ‚ubytovňa pre vojsko' (zloženina na základe nem. *Heer* ‚vojsko' a *bergen* ‚zachrániť; skryť, poskytnúť útočisko'); význam ‚neporiadok' akiste súvisí s menej pozitívnou povesťou takýchto zariadení.

herbicíd odb. ‚chemický prípravok na ničenie buriny' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *herba* ‚rastlina, bylina' a lat. *caedere* (v zloženinách *-cīdere*) ‚biť; zabíjať, usmrcovať'.

herec ↗ *hra*

heréza cirk. ‚blud' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *haeresis* ‚sekta, kacírstvo, bludná viera', čo je prevzatie z gr. *hairesis* (αἵρεσις) ‚výber, voľba; (zvolený) účel konania, uvažovania; sústava filozofických zásad; takáto škola, resp. (náboženská) sekta', od gr. *haireō* (αἱρέω) ‚beriem'. Z odvodenín: **heretik** ‚zástanca herézy', podľa gr. *hairetikos* (αἱρετικός), lat. *haereticus*.

herkules expr. ‚silák' (od *19. stor.) • Podľa gr. mytologického hrdinu Herakla (gr. *Hēraklēs*, Ἡρακλῆς; lat. *Herculēs*) ktorý sa o. i. vyznačoval mimoriadnou fyzickou silou.

hermelín ‚kožušina z hranostaja', staršie i ‚hranostaj' (od 18. stor.) • Z nem. *Hermelin*, čo je zdrobnenina od sthnem. *harmo* ‚lasica, ↗ *hranostaj*'.

hermeneutika filoz., teol. ‚vedecká metóda výkladu textov, najmä starých písomných pamiatok' (od 20. stor.) • Podľa gr. *hermēneutikē (technē)* (ἑρμηνευτικὴ τέχνη) ‚umenie výkladu', od gr. *hermēneutikos* (ἑρμηνευτικός) ‚súvisiaci s výkladom', odvodeného od gr. *hermēneutēs* (ἑρμηνευτής) ‚kto vysvetľuje, vykladá', od slovesa *hermēneuō* (ἑρμηνεύω) ‚tlmočím, prekladám; vykladám, vysvetľujem', čo je odvodenina od gr. *hermēneus* (ἑρμηνεύς) ‚tlmočník' – pôvodom azda z jazykov Malej Ázie, resp. z predgr. substrátu.

hermetický ‚tesne uzavretý, nepriedušný' (od 19. stor.) • Zo strlat. *hermeticus*, utvoreného na základe gr. *Hermēs ho Trismegistos* (Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος) ‚Hermes, trikrát najväčší' (t. j. asi ‚najväčší zo všetkých') – ide o gr. meno egypt. boha Thowta, ktorého alchymisti považovali za zakladateľa svojho umenia. Pripisoval sa mu aj vynález zvláštnej pečate (lat. *sigillum Hermetis* ‚Hermova pečať'), pomocou ktorej bolo možné vzduchotesne (lat. *hermeticē*, doslova ‚na Hermov spôsob') uzavrieť sklenú trubicu.

heroín ‚narkotická látka vyrábaná z morfia' • Názov (nem. *Heroin*) utvoril v r. 1898 nem. chemik H. Dreser na základe gr. *hērōios* (ἡρώϊος) ‚súvisiaci s hrdinami', od gr. *hērōs* (ἥρως) ‚hrdina' – pomenovanie látky odráža jej mimoriadne silný účinok. – **heroizmus** ‚hrdinstvo, hrdinskosť' (od 20. stor.) • Z fr. *héroïsme;* utvorené na základe gr. *hērōs* ‚hrdina'.

herpes lek. ‚opar' (od 20. stor.) • Z lat. *herpēs*, čo je prevzatie z gr. *herpēs* (ἕρπης) ‚pásový opar', od gr. *herpō* (ἕρπω) ‚pomaly sa pohybujem, plazím sa' – choroba je údajne pomenovaná podľa svojho „plazivého" rozširovania. Z odvodenín: ***herpetický*** (lat. *herpēticus*).

hertz [-rc] fyz. ‚jednotka kmitočtu' • Podľa nem. fyzika H. R. Hertza (1857 – 1894).

heslo (od 17. stor.) • Azda už psl. **gъslo*, odvodené pomocou prípony **-slo* (porov. ↗ *číslo*, ↗ *veslo* a i.) od málo jasného koreňa. Ako možné východisko sa rekonštruovalo psl. **gъd-slo*, od koreňa **gъd-* ako variantu koreňa **god-*, zachovaného v ↗ *hodlať;* iný výklad tu však vychádza z psl. **gъs-slo* (**gŭs-*), odvodeného od ide. **ghous-* ‚znieť, počúvať' (porov. stind. *ghóšati* ‚znie, zvestuje, vyvoláva', avest. *gaoš-* ‚počúvať' a i.). Pôvodný význam bol asi ‚čo je povedané, oznámené', odtiaľ ‚správa, odkaz, zvesť' (tak i slk. dial.: *dostať h.* ap.) > ‚oznámené, dohovorené znamenie' (porov. dial. *dali si h.* ‚dohovorili sa'). Pozri aj ↗ *hlesnúť*.

heš cit. (od 18. stor.) • Expresívneho pôvodu.

het hovor. expr. ‚preč' (od 18. stor.) • Pôvodne asi **heto* < **eto* (k začiatočnému *h-* porov. ↗ *hej* a i.), z psl. **eto* – ide o spojenie ide. častice **e-* (ďalej pozri ↗ *hen*) a zámenného koreňa **to-* (↗ *ten*).

hetero- ‚iný, rôzny, odlišný' (*heterogénny, heterosexuálny* ap.) • Z gr. *hetero-* (ἑτερο-), od gr. *heteros* (ἕτερος) ‚jeden (z dvoch), iný, odlišný'.

hetrik publ. ‚tri góly za sebou v jednej hre strelené tým istým hráčom; trojnásobné víťazstvo za sebou v športe', pôv. pís. *hattrick* (od 20. stor.) • Z angl. *hattrick*, čo je zloženina angl. *hat* ‚klobúk' a *trick* (↗ *trik*). Výraz pôvodne označoval akýkoľvek trik s klobúkom (napr. u iluzionistu); dnešný význam vznikol v sfére kriketu, kde hráča za tri úspešné zásahy v 19. stor. spočiatku odmeňovali novým klobúkom, resp. inou odmenou – odtiaľ všeobecne ‚trojnásobné víťazstvo v športe'.

hever hovor. ‚zdvíhadlo', vin. ‚násoska' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *hever* (nem. *Heber*), čo je názov nástroja od nem. *heben* (strhnem. i *heven*) ‚dvíhať'.

hexameter metr. ‚časomerný šesťstopový daktylský verš' (od 19. stor.) • Z lat. *(versus) hexameter*, čo je prevzatie z gr. *(stichos) hexametros* (στίχος ἑξάμετρος) ‚šesťstopový (verš)' – od gr. *hex* (ἕξ) ‚šesť' a *metron* (μέτρον) ‚miera; veršová stopa'; porov. i ↗ *metrum*.

hí cit. (od *17. stor.) • Zvukomalebné. Odvodenina: ***híkať***.

hiát lingv. ‚susedstvo dvoch samohlások na hranici slov al. slabík' (od 20. stor.) • Z lat. *hiātus*, doslova ‚otvor, trhlina', od lat. *hiāre* ‚otvárať sa' – na označenie stretnutia dvoch samohlások použité už v antickej gramatickej tradícii.

hierarchia ‚poradie podľa dôležitosti, postupnosti; cirkevní hodnostári' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *hierarchīa* ‚usporiadanie cirkevných hodností', čo je prevzatie z gr. *hierarchiā* (ἱεραρχία), pôvodne ‚hodnosť veľkňaza', od gr. *hierarchēs* (ἱεράρχης) ‚veľkňaz', utvoreného na základe gr. *hieros* (ἱερός) ‚svätý' a *archō* (ἄρχω) ‚vládnem'. – **hieroglyf** ‚znak staroegyptského obrázkového písma' (od 19. stor.) • Vzniklo asi na základe ***hieroglyfický*** (v spojeniach typu *h. nápis*, *h-é písmo*, od 19. stor.),

prevzatého lat. prostredníctvom z gr. *hieroglyfikos* (ἱερογλυφικός), pôvodne asi ‚súvisiaci s kamenárom zhotovujúcim nápisy', čo je odvodenina od gr. *hieroglyfos* (ἱερογλύφος) ‚kto vysekáva (posvätné) nápisy', zloženého z gr. *hieros* ‚svätý' a *glyfō* (γλύφω) ‚vytesávam, vysekávam'.

hi-hi, hihi cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. – **hijo, hijó, hio, hió** cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

híkať ↗ *hí*

hinduizmus ‚indický sociálno-náboženský systém' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Hinduismus*, fr. *hindouisme*, angl. *Hinduism*); utvorené v 19. stor. na základe perz. *hindu* ‚indický; Ind', ktoré zodpovedá stind. *síndhuḥ* ‚veľká rieka' (aj vo vzťahu k rieke Indus; výraz sa neskôr preniesol aj na oblasť jej toku – sev. India).

hio, hió ↗ *hijo*

hipodróm ‚miesto na pretekanie v jazde v koňoch' (od 20. stor.) • Z lat. *hippodromus*, čo je prevzatie z gr. *hippodromos* (ἱππόδρομος), zloženého z gr. *hippos* (ἵππος) ‚kôň' a *dromos* (δρόμος) ‚beh; miesto, kde sa beží, pretekárska dráha ap.'. Porov. ↗ *autodróm*, ↗ *velodróm*.

histológia ‚náuka o telesných tkanivách a pletivách' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *histos* (ἱστός) ‚krosná; tkáčska osnova; tkanina, tkanivo' a ↗ *-lógia*.

história ‚dejiny; dejepis; príbeh, udalosť' (od 17. stor.) • Z lat. *historia*, čo je prevzatie z gr. *historiā* (ἱστορία) ‚písomná správa o svojich pozorovaniach, skúsenostiach ap.', od gr. *historeō* (ἱστορέω) ‚som svedok, svedčím, rozprávam (o pozorovanom)', odvodeného od gr. *histōr* (ἵστωρ) ‚kto o niečom vie, svedok', ktoré súvisí s gr. *eidon* aor. (εἶδον) ‚videl som', *oida* (οἶδα) ‚viem' (príbuzné s ↗ *vidieť* i ↗ *vedieť*). Pozri aj ↗ *kunsthistória*, ↗ *polyhistor*.

hit hovor. ‚šláger' (od 20. stor.) • Z angl. *hit*, od slovesa *to hit* ‚udrieť, udierať'– pôvodný význam bol asi ‚čo sa prediera, prebíja na vrchol popularity'; porov. i ↗ *šláger*. – **hitparáda** hovor. (od 20. stor.) • Z angl. *hit parade*, doslova ‚prehliadka hitov', od angl. *hit* a *parade* (prevzatie z fr.; ↗ *paráda*).

hja, hjaj cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hľa cit. (od 16. stor.) • Skrátenie pôvodného *hľaď* ‚dívaj sa' (porov. *hľaď-že*), od ↗ *hľadieť*. Pozri aj ↗ *ľaď*, ↗ *ľa*.

hláč ‚zool. Cottus' (od 17. stor.) • Z pôvodného *hlaváč* (v tomto význame od 18. stor.), od ↗ *hlava* – ryba je pomenovaná podľa nepomerne veľkej hlavy.

hlad (od 16. stor.) • Psl. **goldъ*. Porovnáva sa so stind. *gardhaḥ* ‚žiadostivosť', pričom sa odvodzuje od slovesa zachovaného v psl. **žьlděti* ‚túžiť po niečom, žiadať niečo' (porov. csl. *žlьděti* (ЖЛЬДѢТИ), srb. *žúdeti* (*жудети*) ‚túžobne si želať, dychtiť' a i.) a stind. *gṛ́dhyati* ‚túži, dychtí po niečom', od ide. **gheldh-* ‚žiadať si, túžiť po niečom' (pozri aj ↗ *hlodať*); k súvislosti významov ‚žiadostivosť' ~ ‚hlad' porov. *žiada sa mu jesť* ‚je hladný' i *hlad po vedomostiach, peniazoch* ap. Iný výklad odvodzuje psl. **goldъ* od ide. **gʷel-* ‚bodať; (pichľavá) bolesť, trápenie' (↗ *želieť*) – hlad môže byť pomenovaný podľa sprievodných fyzických pocitov. Z odvodenín: ***hladný; hladovať***, od toho ***hladovka; hladomor*** (azda už psl. **goldo-morъ* ‚umieranie od hladu', od spojenia **goldomь merti* ‚umierať od hladu'; ↗ *mrieť*).

hľadať (od 15. stor.) • Psl. **ględati*, od rovnakého koreňa ako **ględěti* (↗ *hľadieť*) – význam sa posunul v smere ‚hľadieť, dívať sa na niečo' > ‚dívať sa za niečím, hľadať niečo'; porov. *obzerať sa po nejakom zamestnaní* ‚hľadať' ap. – **hľadieť** (od 15. stor.) • Psl. **ględěti;* súvisí s ír. *as-gleinn* ‚skúma, prezerá', strhnem. *glinzen* ‚lesknúť sa, jagať sa', nem. *Glanz* ‚lesk', lot. *glendêt* ‚hľadať' a i. – všetko od ide. **ĝhlend(h)-* ‚lesknúť sa; dívať sa, hľadieť', od ide. **ĝhel-*, **ghel-* ‚lesknúť sa' ; k významu porov. strhnem. *blic* ‚lesk; pohľad očí', *svetlo očí*, ↗ *dívať sa* a i. Z odvodenín: ***hliadka*** (doslova ‚hľadenie', z toho ‚pozeranie, sledovanie' > ‚dozor, stráž ap.'), podobne ***obhliadať*** kniž., ***prehliadať: obhliadka, prehliadka*** (s posunom ‚hľadieť na niečo' > ‚dávať pozor, dozerať, kontrolovať ap.'); ***nahliadať*** kniž., ***ohliadať sa*** kniž.: ***náhľad, ohľad*** (‚hľadieť na niečo [ako na niečo]' > ‚považovať [za niečo], brať do úvahy ap.'); podobne ***vohľady*** (asi od *[ísť v] o-hľady*, pôvodne ‚[ísť na] obzeranie majetku nevestiných rodičov'); ***prehľadný, prehľad*** (o tom, čo sa dá ľahko prezrieť zrakom); ***vzhľadný*** kniž. (od *vz-hliadať* ‚pozerať sa nahor', t. j. asi ‚taký, ku ktorému možno zdvihnúť zrak' = prijateľný pre pohľad, pekný, od toho ***vzhľad***), podobne ***úhľadný*** (od staršieho *u-hliadnuť* ‚uzrieť') a i. Pozri aj ↗ *hľa*, ↗ *ľaď*.

hladiť (od 17. stor.) • Psl. **gladiti;* odvodenina od psl. **gladъ* (↗ *hladký*), doslova ‚robiť hladkým'. Zdrobnené sloveso: ***hladkať***. – **hladký** (od 15. stor.) • Psl. **gladъkъ*, čo je odvodenina

od predpokladaného psl. **gladъ*, súvisiaceho s lat. *glaber* ‚hladký', stsev. *glaðr* ‚žiariaci, veselý', nem. *glatt* ‚hladký', angl. *glad* ‚radostný, veselý', lit. *glodùs* ‚hladký, uhladený, mierny' a i. – všetko od ide. **ghlādh-*, **ghlədh-* ‚lesklý, hladký'. Z odvodenín: ***hladina*** (azda už psl. **gladina*, od psl. **gladъ*).

hladný, hladomor, hladovať, hladovka ↗ *hlad*

hlaholika ‚najstaršie slovanské písmo', staršie *glagolica* (od 19. stor.) • Z rus. *glagólica* (*глаголица*) – výraz bol utvorený v 50. rokoch 19. stor. na základe stsl. *glagolъ* (ГЛАГОЛЪ) ‚slovo; reč', z psl. **golgolъ*, ktoré súvisí s psl. **golgoliti* (↗ *hlaholiť*). – **hlaholiť** kniž. ‚(lahodne) zvučať, znieť' (od 18. stor.) • Psl. **golgoliti*, utvorené zdvojením zvukomalebného koreňa **gol-*, zachovaného v psl. **golsъ* (↗ *hlas;* tam aj o etymológii) a možno aj v **galiti* (↗ *zaháľať*). Z odvodenín: ***hlahol*** kniž. (*h. zvonov*). K slovesám so zdvojeným koreňom porov. ↗ *chlácholiť*, ↗ *kotkodákať*, ↗ *plápolať* a i.

hlas (od 15. stor.) • Psl. **golsъ;* súvisí so stsev. *kall* ‚volanie, meno', angl. *to call* ‚volať', lit. *gal̃sas* ‚ozvena' a i. – všetko od ide. **gal-so-* ‚volanie', od ide. **gal-* ‚volať, kričať' (porov. strwales. *galw* ‚volanie, pozvanie' a i.), zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *hlaholiť*, ↗ *zaháľať*. Z odvodenín: ***hlasný*** i ***hlasitý; hlasovať***, ***hlásať*** i ***hlásiť; hláska***, aj v zloženinách ***spoluhláska*** (podobne ako nem. *Mit-laut*, preklad za lat. *[littera] cōnsonāns*, ↗ *konsonant*) i ***samohláska*** (asi podľa nem. *Selbst-laut*); ***rozhlásiť***, od toho ***rozhlas; ohlásiť***, ***prihlásiť*** ap., od toho ***ohlas*** i ***ohláška, prihláška; súhlas*** (doslova ‚spoločný hlas', ↗ *su-*) a i. Pozri aj ↗ *hlesnúť*.

hlava (od 15. stor.) • Psl. **golva*. Porovnáva sa s arm. *glux*, lit. *galvà* ‚hlava' – všetko azda od ide. **ghol-u-* ‚hlava'. Iný výklad odvodzuje psl. **golva* od psl. **golъ* (↗ *holý*) a predpokladá pôvodný význam ‚oholená, resp. lysá hlava' (porov. lat. *calvus* ‚plešivý, lysý': *calva* ‚lebka'). Z odvodenín: ***hlavatý***, od toho ***hlavátka*** ‚zool. Hucho'; ***hlavaj, hlaváň*** expr. ‚hlavatý, tvrdohlavý človek'; ***(pod)hlavnica, podhlavník*** i ***nadhlavník*** astron. (k významu pozri ↗ *zenit*); ***úhlavný*** (*ú. nepriateľ* ap. = mieriaci *v hlavu*, t. j. do hlavy); ***bolehlav*** (↗ *bolieť*), ***vrchhlava*** (↗ *vrch*) a i. Pozri aj ↗ *hláč*, ↗ *hlaveň*, ↗ *pohlavie*.

hlaveň ‚horiaci al. tlejúci kus dreva', druhotne ‚rúra strelnej zbrane' (od 17. stor.) • Od psl. **golvьnja* (porov. poľ. *głownia* a i.); slk. *hlaveň* (namiesto očakávaného **hlavňa*) mohlo azda vzniknúť na základe tvaru mn. č. *hlavne*. Odvodzuje sa od psl. **golva* (↗ *hlava*), s možným pôvodným významom ‚čo súvisí s hlavou (t. j. okrúhlym koncom) horiaceho polena ap.'; menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie psl. **golvьnja* so stind. *jvaláḥ* ‚plameň', nem. *Kohle* ‚uhlie', lot. *gālêt* ‚horieť, tlieť' a i.

hlavnica ↗ *hlava*

hlboký (od *13. stor.) • Psl. **glъbokъ*, utvorené príponou **-okъ* (porov. ↗ *široký*, ↗ *vysoký*) od koreňa **glъb-* (porov. i ***hlb-ší, hlbina, hĺbiť***, ***hĺbať*** ‚intenzívne, t. j. hlboko premýšľať' ap.), odvodzovaného od ide. **gleubh-* ‚rezať, štiepať, vyrezávať, lúpať' (porov. gr. *glyfō* (*γλύφω*) ‚vyrývam, vyrezávam', lat. *glūbere* ‚lúpať, lúskať', nem. *klieben* ‚štiepať', *Kluft* ‚roklina, priepasť' a i.), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚vyrezaný (do hĺbky) ap.'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **glъb-* s ide. **gelebh-* ‚škrabať, škrabaním vyhlbovať'; ďalej pozri ↗ *žľab*. Z ďalších odvodenín: ***hĺbka*** (azda od **hĺb* ž., porov. *výš, níž, diaľ* ap.); ***prehĺbiť***, od toho ***priehlbina*** i ***priehlbeň***, a i.

hlesnúť kniž. ‚ticho prehovoriť' (od 19. stor.) • Málo jasné – azda z pôvodného **hesnúť* (od rovnakého koreňa ako ↗ *heslo*), ktoré sa skrížilo s ↗ *hlas*?

hliadka ↗ *hľadieť*

hlien ‚sliz; bahno na dne riek' (od 18. stor.) • Psl. **glěnъ* (**gloi-n-*), od ide. **glei-* ‚lepiť, mazať' (porov. gr. *glinē* (*γλίνη*) ‚lepkavá látka', stír. *glenaid* ‚lepí', stsev. *klina* ‚natierať, mazať', lit. *gliẽti* ‚natierať, lepiť' a i.) – hlien je doslova ‚niečo mazľavé, mazľavá hmota'. Pozri aj ↗ *hľuza*, ↗ *hríb*. – **hlina** (od *13. stor.) • Psl. **glina* (**glei-n-*), od ide. **glei-* ‚lepiť, mazať'. – **hliník** ‚ľahký striebrobiely kov' (od 19. stor.) • Podľa čes. *hliník*, utvoreného v období národného obrodenia od čes. *hlína* ‚hlina', podľa výskytu v hline. Domáceho pôvodu sú miestne názvy typu *Hliník nad Hronom* ap., v ktorých *hliník* (azda už psl. **glinikъ*) znamená ‚miesto, kde sa dobýva hlina'. – **hlísta** ‚cudzopasný červ' (od 17. stor.) • Psl. **glista*, etymologicky **gli-sta* alebo **glit-ta* (porov. i gr. *glitton* (*γλίττον*) ‚lepkavá látka', lat. *glittus* ‚lepkavý'), od koreňa **gli-(t-)* < ide. **glei-* ‚lepiť, mazať'; hlísty sú pomenované podľa svojej slizovitosti ap. – **hliva** ‚bot. Pleurotus' (od *15. stor.) • Psl. **gliva* (**glei-u̯-*), súvisí s lit. *gléivės* mn., lot. *glīve* ‚sliz' a i. – všetko od ide.

*glei- ‚lepiť, mazať'; hliva je pomenovaná ako ‚slizovitá, lepkavá ap. huba'. – **hlivieť** expr. ‚leňošiť, zaháľať' (od 19. stor.) • Psl. **glivěti*, od psl. **gliva* (↗ *hliva*) vo význame typu ‚slizovitá hmota'. Sloveso pôvodne znamenalo ‚meniť sa na sliz, rozkladať sa ap.'; význam ‚leňošiť' vznikol asi posunom v smere ‚hniť' > ‚nehybne ležať (tak dlho, až sa začne zahnívanie)' – porov. i slk. *hnilý* pejor. ‚lenivý'.

hlobiť (od *15. stor.) • Psl. **globiti;* porovnáva sa s lat. *globus* ‚guľa', nem. *Klafter* ‚siaha (dĺžková miera)', lit. *glébti* ‚zvierať v náručí' a i. – všetko od ide. **gleb(h)-* ‚zvierať, stláčať; niečo okrúhle'.

hlodať (od 17. stor.) • Psl. **glodati*, bez spoľahlivej etymológie – azda súvisí s psl. **žьlděti* ‚túžiť po niečom, žiadať niečo', z ide. **gheldh-* rovnakého významu; ďalej pozri ↗ *hlad*. Z odvodenín: ***hlodavý*** (*h-é zviera* ap.), od toho ***hlodavec***.

hloh ‚bot. Crataegus' (od *14. stor.) • Psl. **glogъ;* porovnáva sa s gr. *glōchīs* (γλωχίς) ‚hrot' – všetko azda od ide. **glōgh-*, **glǝgh-* ‚tŕň, osteň, hrot'; hloh je tŕnitý ker alebo strom. Z odvodenín: ***hlohyňa*** ‚plod hlohu' i ‚bot. Pyracantha'.

hltať (od 17. stor.) • Psl. **glъtati;* súvisí s arm. *klanem* ‚prehĺtam', lat. *gluttīre* ‚hltať', stír. *geilid* ‚prehlta, prežiera' a i. – všetko od ide. **gel-* ‚hltať, prehĺtať', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***hlt, hltan*** (‚čo hltá, čo slúži na hltanie'), ***pahltný*** (↗ *pa-*). Pozri aj ↗ *glgať*, ↗ *žalúdok*.

hlúb (od *16. stor.) • Psl. **glǫbъ* (**glomb-*). Porovnáva sa so stsev. *kleppr* ‚hruda', nem. *Klumpen* ‚hruda, chuchvalec' a i. – východiskom je ide. **glembh-*, od ide. **gel-* ‚vytvárať hrudy, guľovité útvary ap.; niečo zaokrúhlené, guľaté'; ďalej pozri ↗ *hálka*. Porov. i ↗ *klb*.

hlúčik ↗ *hluk*

hluchý (od *16. stor.) • Psl. **gluchъ*. Odvodzuje sa (za predpokladu variantnosti ide. **k̂* [> psl. **s*] ~ ide. **g*) od ide. **k̂leu-* ‚počúvať' (ďalej pozri ↗ *sluch*) – v slove mohol nastať významový vývin ‚(sústredene) počúvajúci' > ‚dobre nepočujúci, hluchý', môže však ísť aj o pôvodné označenie hluchého ako „počujúceho" (eufemizmus, resp. tabu?). Iný výklad tu uvažuje o súvislosti s psl. **glupъ* (↗ *hlúpy;* k významu porov. sln. *glûp* ‚hlúpy; hluchý' a i.) – t. j. azda ‚hluchý, ne(do)počujúci' ~ ‚dobre nerozumejúci, nechápavý; hlúpy'? Z odvodenín: ***hlucháň*** ‚zool. Tetrao' (údajne podľa toho, že počas tokania nepočuje), ***hlušina*** (od dial. *hluchý* ‚neplodný, neproduktívny, jalový'), ***hluchavka*** ‚bot. Lamium' (podľa dial. *hluchá žihľava* – rastlina má podobné listy ako žihľava, na rozdiel od nej je však „mŕtva" či „hluchá", pretože nepáli) a i.

hluk (od 17. stor.) • Psl. **gъlkъ;* zvukomalebného pôvodu – porov. hláskovo blízke lit. *gùlkščioja* ‚hovorí sa', lot. *gulkstet* ‚kričať (o vtákoch)' a i. Z odvodenín: ***hlúčik*** ‚skupinka, hŕbka, húfik', od staršieho *hluk* ‚zhromaždenie' (pôvodne o hučiacom, hlučnom dave ap.); odtiaľ i ***zhluknúť sa*** kniž. ‚zoskupiť sa, zhromaždiť sa', od neho ***zhluk***, a i.

hlúpy (od 16. stor.) • Psl. **glupъ;* porovnáva sa s gr. *chleuē* (χλεύη) ‚žart, výsmech', stsev. *glaumr* ‚hluk; jasot', lit. *gláuda* ‚zábava' a i. – všetko od ide. **ghleu-* ‚byť veselý, žartovať'; z významového hľadiska tu ide azda o vývin ‚veselý, rozveselený' > ‚nerozumne sa správajúci, hlúpy'. Z odvodenín: ***hlupák, hlúposť; hlúpnuť, ohlúpiť*** (od *hlúp-iť*, dial. ‚balamutiť ap.'). Pozri aj ↗ *hluchý*.

hlušina ↗ *hluchý*

hľuza (od 16. stor.) • Azda druhotná forma (s novším *u* nejasného pôvodu) staršieho *hliza*, ktoré môže byť reflexom psl. **gliza*. Výraz sa interpretuje ako pôvodné **ghl-ei-ĝh-*, súvisiace s ide. **ghelĝh-* (↗ *žľaza*); iný výklad vychádza z rekonštrukcie **glei-ĝh-* (porov. lit. *gleižùs* ‚lepkavý, sliznatý'), od ide. **glei-* ‚lepiť, mazať' (ďalej pozri ↗ *hlien*) a predpokladá východiskový význam typu ‚niečo lepkavé; (lepkavá) hruda ap.'. Z odvodenín: ***hľuzový***, od toho ***hľuzovka*** ‚bot. Tuber' (huba pomenovaná podľa podzemnej plodnice).

hm cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Odvodenina: ***hmkať***.

hmatať (od 17. stor.) • Obmena (s novším začiatočným *h-*, azda expresívneho pôvodu; porov. i ↗ *chmátať*) pôvodného *matať* ‚dotýkať sa niečoho; hmatom zisťovať, orientovať sa' (od 18. stor.), ktoré môže byť etymologicky totožné s ↗ *mátať* v pôvodnom význame ‚kývať rukou ap.'. Z odvodenín: ***hmat;*** podobne ***o-hmatať: ohmat*** a i. Porov. ↗ *hmota*, ↗ *macať*.

hmkať ↗ *hm*

hmla (od 17. stor.) • Prešmyknutie z *mhla* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je psl. **mъgla* (porov. i poľ. *mgła* ‚hmla' a i.) – výraz súvisí s gr. *omichlē* (ὀμίχλη), alb. *mjegull*, lit. *miglà* ‚hmla' a i.; všetko z ide. **mighlā* ‚hmla, oblak'. Z odvodenín: ***hmlistý*** i ***hmlový***, od toho ***hmlovina***, a i.

hmota (od *16. stor.) • Málo jasný výraz. V slk. asi podľa čes. *hmota*, ktoré sa vysvetľuje ako novší variant (druhotné *hm-* podľa ↗ *hmatať*?) stčes. *homota* ‚nežiaduca tekutina, «vlhkosť» v tele, hnis; hmota, matéria‘ (k významu porov. i slk. dial. *matéria* ‚látka, hmota; maštaľný hnoj; hnis‘), zrejme odvodeného od koreňa **gom-*, bez jednoznačného výkladu – predpokladala sa súvislosť s psl. **komъ* (ďalej pozri ↗ *chumáč*), resp. s gr. *gemō* (γέμω) ‚som naplnený niečím‘, novšie aj s ↗ *homoľa*. Z odvodenín: ***hmotný***, od toho ***hmotnosť; hmotár*** pejor. ‚prospechár‘ (uprednostňujúci hmotné záujmy) a i.

hmýriť sa (od 19. stor.) • Azda už psl. **gъmyriti (sę)* ako možná odvodenina od zvukomalebno-expresívneho koreňa **gom-*, **gъm-*, zachovaného aj v ↗ *hemžiť sa*, ↗ *hmyz*. Pozri aj ↗ *šimrať*. – **hmyz** (od *16. stor.) • Psl. **gъmyzъ*, odvodenina od slovies **gъmyziti*, **gъmyzati* ‚liezť; hmýriť sa ap.‘ (porov. slk. dial. *hmyziť sa* expr. ‚hemžiť sa, hmýriť sa‘, stčes. *hmyzati* ‚id.‘ a i.), od zmieneného koreňa **gъm-*.

hnať, *ženiem* (od 15. stor.) • Psl. **gъnati*, **ženǫ* (**gen-*); súvisí s chet. *kuen-* ‚udierať, zabíjať‘, stind. *hánti* ‚udiera, bije, zabíja‘, arm. *jnem*, gr. *theinō* (θείνω) ‚bijem‘, lat. *dē-fendere* ‚odrážať, odháňať, brániť (sa)‘, stír. *gonaid* ‚udiera, zabíja‘, stsev. *gunnr* ‚boj, bitka‘, lit. *giñti* ‚hnať, vyháňať‘ a i. – všetko od ide. **gʷhen-(ə)-* ‚biť‘. V psl. **gъnati* nastal významový posun ‚biť‘ > ‚(bitím) poháňať, hnať‘; k paralelnému vývinu ‚biť‘ > ‚sekať; žať trávu, obilie‘ pozri ↗ *žať*[1]. Pozri aj ↗ *hon*, ↗ *húťať*, ↗ *jantár*.

hnát ‚dlhá kosť končatín‘ (od *16. stor.) • Psl. **gnatъ;* azda odvodenina od ide. **ĝenu-*, **ĝneu-* ‚koleno‘ (porov. stind. *jā́nu*, arm. *cunr*, gr. *gony* (γόνυ), lat. *genū*, nem. *Knie*, angl. *knee* ‚koleno‘ a i.) – pôvodným významom bolo asi ‚kosť pri kolene‘, odtiaľ ‚holenná kosť‘.

hneď (od 15. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *ihneď*, pociťovaného ako *i* + *hneď* ‚a (↗ *i*) hneď‘.

hnedý (od 17. stor.) • Psl. **gnědъ;* azda súvisí (zakončenie *-*ědъ* sa vysvetľuje možným vplyvom psl. **blědъ*, ↗ *bledý*) s psl. **gnětiti* ‚rozpaľovať‘ (↗ *nietiť*) – k významovému posunu ‚páliť ap.‘ > ‚hnedý‘ porov. *opálený*, *ohorený* ‚majúci hnedú farbu od slnka‘.

hnev (od 15. stor.) • Psl. **gněvъ;* azda súvisí s psl. **gnětiti* ‚rozpaľovať‘ (↗ *nietiť*), t. j. v takom prípade pôvodne ‚roznietenie, rozpálenie‘ (k významu porov. *zahorieť*, *vzbĺknuť hnevom* i protikladné *hnev schladol* ap.). Menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie s psl. **gniti* (↗ *hniť*), predpokladajúce významový vývin ‚hniť‘ > ‚hnis, jed (v tele)‘ > ‚hnev‘ (k významu porov. *jed: jedovať sa* ‚hnevať sa, zlostiť sa‘). Z odvodenín: ***hnevať sa; hnevlivý*** i ***hnevný*** (od toho ***hnevník***), a i.

hnida ‚vajíčko vši‘ (od *16. stor.) • Psl. **gnida;* súvisí so švéd. *gnet*, lit. *glìnda* (azda **gninda*), lot. *gnīda* ‚id.‘ a i. – východiskom je ide. **ghnīdā* ‚hnida‘, odvodzované od ide. **ghen-*, **ghnei-* ‚roztierať, škriabať‘ (↗ *hniť*) s predpokladaným významovým vývinom v smere ‚niečo rozotreté, drobné; vajíčko vši‘.

hniesť, *hnetiem* (od 17. stor.) • Psl. **gnesti* (**gnet-ti*), **gnetǫ;* súvisí s nem. *kneten* ‚hniesť, miesiť‘, stprus. *gnode* ‚dieža‘ (t. j. ‚nádoba na miesenie‘) a i. – všetko od ide. **gen-*, **gnet-* ‚tlačiť, stláčať ap.‘.

hniezdo (od 15. stor.) • Psl. **gnězdo;* usúvzťažňuje sa s ide. **nizdo-* ‚hniezdo‘ (porov. stind. *nīḍáḥ* ‚miesto odpočinku, ležovisko, vtáčie hniezdo‘, arm. *nist* ‚sídlo, poloha‘, lat. *nīdus*, strír. *net*, nem. *Nest*, lit. *lìzdas* ‚hniezdo‘ a i.) < **ni-sd-o-*, od ide. **ni-* ‚dole, dolu‘ (↗ *nízky*) a **sed-* (↗ *sedieť*). Koreňové *-*ě-* v **gnězdo* môže odrážať variantnosť ide. **ni-/*nē(i)-*; začiatočné **g-* sa vysvetľuje zblížením s psl. **gnojь* (↗ *hnoj*), keďže niektoré druhy vtákov mávajú znečistené hniezda.

hniloba, hnilý ↗ *hniť*

hnis (od 17. stor.) • Zrejme obmena (novšie *i* asi podľa ↗ *hniť*, resp. podľa čes. *hnis* < stčes. *hňus*?) pôvodného **hňus*, z psl. **gnjusъ*, čo je variant psl. **gnusъ* (↗ *hnus*). K významu porov. i ↗ *hnoj*.

hniť (od 17. stor.) • Psl. **gniti;* súvisí s gr. *chniei* (χνίει) ‚rozdrobuje sa‘, stangl. *gnīdan* ‚trieť‘, lot. *gnīde* ‚drsná al. špinavá pleť‘ – všetko od ide. **ghen-*, **ghnei-(d-/dh-)* ‚rozhlodávať, roztierať, škriabať‘. Význam sa vyvinul v smere ‚trieť‘ > ‚roztierať; rozdrobovať (na prach)‘ > ‚rozpadať sa (na prach); hniť‘. Z odvodenín: ***hnilý***, od toho ***hniloba***, a i. Pozri aj ↗ *hnev*, ↗ *hnida*, ↗ *nietiť*, ↗ *vzňať sa*. – **hnoj** ‚výkaly dobytka so stelivom používané ako hnojivo‘, staršie i ‚špina, nečistota; hnis‘ (od *13. stor.) • Psl. **gnojь*, odvodené od psl. **gniti* (↗ *hniť*); pôvodne ‚niečo hnijúce‘. Z odvodenín: ***hnojival*** ‚lajniak (zool. Geotrupes)‘ (chrobák živiaci sa lajnom rožného statku, „valiaci" pred sebou trus, do ktorého jeho samička znáša vajíčko, ↗ *valiť*). Pozri aj ↗ *hniezdo*. – **hnus** (od 18. stor.) • Psl. **gnusъ;* súvisí s gr. *chnauō*

(*χναύω*) ‚odštipujem', *chnoos* (*χνόος*) ‚pena, usadenina, kal, prach', stsev. *gnúa* ‚trieť' a i. – východiskom je ide. **ghnēu-(s-)*, od ide. **ghen-* ‚roztierať, škriabať ap.' (↗ *hniť*). Význam výrazu sa zrejme vyvíjal v smere ‚čo je rozotreté, rozpadnuté, zhnité ap.' (pozri aj ↗ *hnis*) > ‚čo vzbudzuje odpor'.

hnúť (od *15. stor.) • Psl. **gъnǫti* < **gъb-nǫ-ti* (**gŭb-*); odvodzuje sa od ide. **gheub(h)-* ‚ohýbať (niečo), pohybovať (niečím)' (porov. stangl. *gēap* ‚ohnutý, krivý', lit. *gaũbtis* ‚ohýbať sa, hrbiť sa', lot. *gubt* ‚skláňať sa, zohýbať sa' a i.). Z odvodenín: ***(ne)hnuteľný; pohnúť***, od toho ***pohnútka*** (azda ako domáci výraz pre ↗ *motív*?), a i. Pozri aj ↗ *hebký*, ↗ *hýbať*, ↗ *hynúť*, ↗ *náhly*, ↗ *ohnivo*, ↗ *zgebnúť*.

ho čast., v kontextoch typu ***ideš ho preč! poď ho domov!*** ap. (od 18. stor.) • Psl. **go;* súvisí so stind. *gha* a stlit. *-ga* (zosilňovacie častice), ako aj s psl. **že* (↗ *že;* porov. i paralelizmus *poď ho – poď-že*); východiskom sú ide. častice **gho-*, **ghe-*.

hó ↗ *hohó*

hobby ‚záľuba, koníček' (od 20. stor.) • Z angl. *hobby*, čo je skrátená forma *hobby-horse* (pôvodne *Hobby-horse*) – výraz je zložený z angl. *Hobby*, čo je obmena mužského mena *Hobin* (variant pôvodného *Robin*, zo stfr. *Robin*, čo je zdrobnenina od fr. *Robert*), a angl. *horse* ‚kôň' (germ.). Slovo označovalo detskú hračku v podobe tyče s drevenou konskou hlavou, odtiaľ ‚hračka' > ‚zábava, záľuba'.

hobeľ, zdrobnené ***hoblík*** ‚nástroj na hladké opracúvanie drevenej plochy' (od 17. stor.) • Z nem. *Hobel* – výraz bol utvorený na základe nem. *hobeln* (> slk. ***hobľovať***, od 16. stor.), pôvodne asi ‚odstraňovať nerovnosti', čo je odvodenina od nem. dial. formy zodpovedajúcej nem. spis. *Hübel* ‚nerovnosť v teréne, kopec'. ***Dať, dostať hobľa*** hovor. (o údere zadnou časťou tela o zem) súvisí asi s tým, že bočné časti hoblíka sa v nem. frazeológii prirovnávajú k zadku; môže nadväzovať i na obrady prijímania tovarišov do remeselníckeho cechu (akési symbolické opracovanie či „ohobľovanie" nováčika?). Z ďalších odvodenín: ***hobliny*** ‚odrezky pri hobľovaní'.

hoboj ‚drevený dychový hudobný nástroj' (od 18. stor.) • Zo staršieho nem. *Hoboe* (dnešné nem. *Oboe*), čo je prevzatie z fr. *hautbois*, zloženého z fr. *haut* ‚vysoký' a *bois* ‚drevo' – z významového hľadiska pôvodne asi ‚drevený nástroj s vysokým tónom'.

hobra ‚materiál z lisovaných drevených vláken' • Podľa názvu výrobcu (nem. ***Holzfaserplattenwerk Braunau***, po r. 1930) v čes. meste Broumov (nem. *Braunau*).

hoci, kniž. **hoc**, staršie i *choci*, *choc* (od 17. stor.) • Pôvodne asi tvar imperatívu (**chotji*, resp. **chotjь*) od psl. **chotěti* (↗ *chcieť*), pri ktorom mohol nastať významový posun v smere ‚chci, želaj si' > ‚nech si želáš, aj keď si budeš želať' > ‚napriek tomu, že...'.

hod[1] ↗ *hodiť* – **hod**[2] ↗ *hody*

hodina (od 15. stor.) • Psl. **godina*, odvodené od psl. **godъ;* ďalej pozri ↗ *hody*. – **hodiť** ‚vrhnúť' (od *15. stor.) • Psl. **goditi*, od ide. **ghedh-*, **ghodh-* ‚objať, zovrieť; držať (pevne, pohromade); spájať, byť pevne spojený; zhodovať sa' (ďalej pozri ↗ *hody*); významový vývin sa rekonštruuje ako ‚konať v súlade, priaznivo' > ‚zasahovať niečo ap.', resp. ako ‚spájať (úderom) ap.' > ‚udierať, vykonávať prudký pohyb'. Z odvodenín: ***hod***[1] ‚hodenie, hádzanie' (k *hod*[2] pozri ↗ *hody*), ***hádzať*** (psl. **gadjati* < **gōd-j-*), ***prihodiť sa*** (k významovému posunu porov. *pri-trafiť sa;* od toho ***príhoda***), ***náhoda*** (od staršieho *na-hodiť sa* ‚prihodiť sa') a i. Pozri aj ↗ *hádať*. – **hodiť sa** ‚vyhovovať, zodpovedať; tvoriť súlad' (od 15. stor.) • Psl. **goditi (sę)*, od ide. **ghedh-*, **ghodh-* ‚objať, zovrieť; držať (pevne, pohromade); spájať, byť pevne spojený; zhodovať sa'; ďalej pozri ↗ *hody*. Pozri aj ↗ *-hodnúť*, ↗ *hodný*. – **hodlať** ‚zamýšľať' (od 18. stor.) • Asi odvodenina od nedoloženého **hodlo*, z psl. **godlo* (porov. poľ. *godło* ‚rozlišujúci znak, symbol' a i.), od psl. **goditi* ‚zhodovať sa ap.' – k možnej významovej súvislosti porov. poľ. dial. *g*[u]*odło čańic* ‚ohlasovať, oznamovať' (doslova ‚činiť *hodlo*' = azda ‚dávať znamenie ap.'). Z odvodenín: ***odhodlať sa***. Pozri aj ↗ *heslo*.

-hodnúť, v ***dohodnúť (sa)***, ***rozhodnúť (sa)***, ***zhodnúť sa*** (od *17. stor.) • Doslova asi ‚dohovoriť sa ap.' (porov. i ***prehodiť*** hovor. ‚prehovoriť'), od rovnakého koreňa ako ↗ *hádať;* iný výklad vychádza z pôvodného významu typu ‚zosúladiť sa' (↗ *hodiť sa*). Z odvodenín: ***dohoda***, ***zhoda***, azda i ***výhoda*** (od slovesa typu **vy-hodnúť niečo* ‚vyrokovať ap.', t. j. pôvodne ‚získať dohodou úľavu'?).

hodný (od 15. stor.) • Psl. **godьnъ*, od psl. **goditi (sę)* (↗ *hodiť sa*) – doslova ‚hodiaci sa, zodpovedajúci, vyhovujúci'; z toho ‚spĺňajúci kritérium (pre niečo)' (*h. lásky*, *ctihodný* ap.) aj ‚vyhovujúci veľkosťou, (dostatočne) veľký'

(*h. kus chleba, h-é dievča*). Z odvodenín: ***hodnosť***, ***hodnota*** a i.

hodovať ↗ *hody*

hodváb ‚tkanina z vlákna získavaného z výlučku priadky morušovej' (od 16. stor.), dial. i *hedváb, hadváb* • Už neskoré psl. **gъd(o)vabjь*, staré prevzatie germ. pôvodu – východiskom bol výraz zodpovedajúci sthnem. *gotawebbi* ‚jemná a drahá látka' (zloženina koreňov zachovaných v nem. *Gott* ‚boh' a *weben* ‚tkať'), doslova asi ‚božská tkanina' ako pôvodné označenie drahocennej tkaniny používanej pri náboženských obradoch.

hody ‚slávnosť výročia posviacky kostola; sviatok patróna kostola; hostina' (od 16. stor.), dial. i ‚Vianoce' • Pôvodne tvar mn. č. od staršieho ***hod***[2] ‚výročný sviatok; slávnostná hostina' (od 15. stor.), ktorého východiskom je psl. **godъ*, pôvodne azda ‚vhodný, určitý čas' (porov. *prísť* ***vhod*** < **vъ godъ*); odtiaľ ‚vhodný čas' > ‚sviatok (slávený raz do roka, výročie, Vianoce ap.)' > ‚sviatočná hostina'. Psl. **godъ* sa odvodzuje od ide. **ghedh-*, **ghodh-* ‚objať, zovrieť; držať (pevne, pohromade); spájať, byť pevne spojený; zhodovať sa' (porov. angl. *to-gether* ‚spolu'; angl. *good*, nem. *gut* ‚dobrý' [t. j. ‚priliehajúci ap.'], ↗ *hodiť*, ↗ *hodiť sa* a i.). Z odvodenín: ***vhodný***, ***pohoda*** (azda od spojenia **po godě* ‚po vhodnom čase ap.'), od toho ***pohodlie***, ***pohodlný***; ***nehoda*** (staršie ‚nečas'; pôvodne ‚nevhodný, zlý čas'), ***hodovať*** ‚byť na hostine'; pozri aj ↗ *hodina*. Iného pôvodu je ***hod***[1] ‚hodenie, hádzanie' (↗ *hodiť*). Pozri aj ↗ *ihneď*, ↗ *lahoda*, ↗ *onehdy*.

hofier hist. ‚nádenník, želiar' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *hovære, hofer* ‚majiteľ dvora', od sthnem., strhnem. *hof* (nem. *Hof*) ‚dvor'.

hohó, hó cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hochštapler hovor. pejor. ‚podvodník s uhladeným vystupovaním; karierista' (od 20. stor.) • Z nem. *Hochstapler* (pôvodne o žobrákovi vydávajúcom sa za vznešeného človeka, ktorý sa dostal do ťažkostí), utvoreného na základe nem. *hoch* ‚vysoký; vysoko' a argotového *Stappler* ‚žobrák', od slovesa *stap(p)eln* ‚chodiť z miesta na miesto; žobrať'.

hoj cit. (od 18. stor.), **hojoj, hojój** cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hojdať (od 18. stor.), dial. i *hajdať* • Od citoslovies *hoj-hoj, haj-haj*, sprevádzajúcich kolísanie. Porov. i ↗ *hajať*, ↗ *holengať*.

hojiť (od 16. stor.) • Psl. **gojiti*, staré kauzatívum k psl. **žiti* (↗ *žiť*) – pôvodný význam bol ‚spôsobovať, že niekto (niečo) žije, ožíva ap.', odtiaľ ‚uzdravovať, liečiť' (*h. rany*). – **hojný** ‚bohatý, početný' (od 16. stor.) • Psl. **gojьnъ*, odvodenina od psl. **gojь* (**gᵘoi̯o-*), ktoré sa porovnáva so stind. *gáyaḥ* ‚sídlo, bydlisko; majetok, hospodárstvo', avest. *gayō* ‚život, čas života' a i. – ide o staré podstatné meno od ide. **gᵘei̯-* (↗ *žiť*), pričom pre psl. **gojь* možno rekonštruovať významový vývin ‚žitie, život' > ‚čo dáva, umožňuje život' > ‚bohatstvo ap.'. Pozri aj ↗ *háj*[2].

hojoj, hojój ↗ *hoj*

hokej ‚športová hra na ľade (na zemi) s pukom (loptičkou)' (od 20. stor.) • Z angl. *hockey*, nejasného pôvodu – možno súvisí s angl. *hook* ‚hák'; išlo by o pomenovanie podľa hákovitého zakrivenia hracej palice.

hókus-pókus, hókuspókus, kúzelnícka formula (od 19. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako obmena lat. *hoc est corpus (meum)* ‚toto je (moje) telo' (v katolíckej liturgii formula počas bohoslužby obety; pozri aj ↗ *korpus*); menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od pseudolat. magickej formuly *hax, pax, max, Deus adimax* (od lat. *Deus* ‚Boh').

hoľa ‚trávnatá plocha vrchov nad stromovým porastom' (od *14. stor.) • Psl. **golja*, od psl. **golъ* (↗ *holý*) – pôvodne ‚holá, neporastená časť vrchu', z toho i ‚plocha bez stromového porastu'.

hold ‚slávnosná pocta, prejav úcty', staršie ‚daň, poplatok, mýto; plat, žold' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *hulde* (nem. *Huld*) ‚oddanosť, vernosť; sľub vernosti; prejav úcty ap.' – súvisí s nem. *hold* ‚pôvabný, milý; priaznivo naklonený'. Z odvodenín: ***holdovať***.

holding fin. ‚kapitálová účasť na účastinnej spoločnosti umožňujúca jej hospodárske ovládanie' (od 20. stor.) • Utvorené na základe spojenia *holdingová spoločnosť*, podľa angl. *holding company* – ide o označenie spoločnosti vlastniacej („držiacej") rozhodujúci kapitálový podiel v inej spoločnosti; angl. *holding* ‚držiaci' je príčastie od angl. *to hold* ‚držať'.

holdovať ↗ *hold*

holeň (od *16. stor.) • Psl. **golěnь*, odvodenina od psl. **golъ* (↗ *holý*) – pôvodne zrejme ‚holá časť nohy', t. j. nepokrytá svalovinou (na rozdiel od lýtka).

holengať expr. ‚kolísať, knísať' (od 20. stor.) • Málo jasné; azda obmena ↗ *hojdať* pod vplyvom ↗ *kolembať* ap. Pozri aj ↗ *bolengať*.

holiť ↗ *holý*

holo- ‚celý, úplný, nedotknutý' (↗ *holocén* a i.) • Z gr. *holo-* (ὁλο-), od gr. *holos* (ὅλος) ‚celý'.

holobriadok ↗ *brada*

holocén geol. ‚mladší útvar štvrtohôr' • Vzniklo v polovici 19. stor. vo Francúzsku (fr. *holocène*) na základe ↗ *holo-* a gr. *kainos* (καινός) ‚nový' – holocén je pomenovaný ako „celkom nový", najmladší útvar štvrtohôr.

holokaust ‚masové vraždenie' • Pôvodne výraz z kresť. lat. (*holocaustum*), používaný na označenie spaľovanej obety (porov. Lv 1, 1 – 17; 6, 1 n.) – ide o prevzatie z gr. *holokauston* (ὁλόκαυστον), od ↗ *holo-* a gr. *kaiō* (καίω) ‚pálim, spaľujem'. Súčasný význam vznikol v 50. rokoch 20. stor. ako označenie vyvražďovania Židov počas 2. svetovej vojny (angl. *the Holocaust*), asi ako ekvivalent hebr. výrazov *ḥōrbān* a *šō'ā* ‚katastrofa', používaných v rovnakom význame.

holub ‚zool. Columba' (od 15. stor.) • Psl. **golǫbъ*, **golǫbь*, nejasného pôvodu. Porovnávalo sa s lat. *columbus* ‚holub' – nie je však jasné, či tu ide o staré prevzatie lat. pôvodu, resp. či obidva jazyky prevzali príslušné výrazy z nejakého iného zdroja. Novšie výklady vysvetľujú psl. **golǫbъ/ь* ako domáci výraz, odvodený od ide. **ghel-* ako variantu ide. **ĝhel-*‚lesknúť sa; o farbách: žltý, zelený, sivý al. modrý' (ďalej pozri ↗ *zelený*) – išlo by o pomenovanie podľa sfarbenia.

holý (od *15. stor.) • Psl. **golъ;* súvisí s nem. *kahl* ‚holý', angl. *callow* ‚neoperený, holý', lit. *gáldyti* ‚drieť, drhnúť, čistiť' a i. – všetko od ide. **gal-* ‚holý'. Z odvodenín: ***holobriadok*** (↗ *brada*), ***holiť*** (porov. i ↗ *hôliť*) a i. Pozri aj ↗ *haliť*, ↗ *hlava*, ↗ *hoľa*, ↗ *holeň*, ↗ *húľava*, ↗ *paholok*.

homár ‚morský rak' (od 20. stor.) • Z fr. *homard* (resp. zo zool. lat. *Homarus*, utvoreného v 19. stor. na základe fr. výrazu), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z nem. *Hummer* ‚id.'.

homeopatia ‚liečebná metóda stimulujúca odolnosť organizmu liečivami, ktoré vyvolávajú príznaky podobné príznakom liečenej choroby' • Názov (nem. *Homöopathie*) zaviedol okolo r. 1805 nem. lekár S. Hahnemann na základe gr. *homoiopatheia* (ὁμοιοπάθεια) ‚podobnosť podmienok', od gr. *homoiopathēs* (ὁμοιοπαθής) ‚nachádzajúci sa v podobnom stave', čo je zloženina gr. *homoios* (ὁμοῖος) ‚podobný' a *pathos* (πάθος) ‚pocit; stav' (↗ *pátos*).

homília cirk. ‚výklad biblického textu počas bohoslužieb; kázeň' (od *19. stor.) • Z cirk. lat. *homīlia*, doslova asi ‚reč na zhromaždení (veriacich)', čo je prevzatie z gr. *homīliā* (ὁμιλία) ‚zhromaždenie, spoločenský styk, rozhovor', od gr. *homīleō* (ὁμιλέω) ‚zhromažďujem sa, stýkam sa, hovorím', odvodeného od gr. *homīlos* (ὅμιλος) ‚zhluk, dav'.

homo- ‚zhodný, totožný, rovnaký, spoločný' (*homogénny*, *homosexuálny* ap.) • Z gr. *homo-* (ὁμο-), od gr. *homos* (ὁμός) ‚rovnaký, ten istý' (súvisí so ↗ *sám*, ↗ *samý*).

homoľa (od *13. stor.) • Psl. **gomolja* (**gom-ol-*); odvodzuje sa od ide. **gem-* ‚chytať (obidvoma rukami), stláčať' (ďalej pozri ↗ *žmoliť*) – pôvodný význam bol asi ‚niečo stlačené', z toho ‚hruda, homoľa'. Pozri aj ↗ *hmota*, ↗ *mohyla*.

homonymum lingv. ‚jazykový prostriedok rovnakej formy, ale rôzneho významu' (od 20. stor.) • Z lat. *homōnymum*, od gr. *homōnymos* m., ž. (ὁμώνυμος), *homōnymon* s. (ὁμώνυμον) ‚majúci rovnaké meno', zloženého z ↗ *homo-* a gr. *onoma* (ὄνομα), dial. i *onyma* (ὄνυμα) ‚meno'.

hompáľať expr. ‚knísať, kolísať' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako odvodenina od *hompať* ‚id.' (porov. i čes. dial. *hompat*), čo je azda expresívna obmena *húpať;* možno tu však zrejme uvažovať aj o obmene pôvodného ↗ *opálať*.

hon (od 15. stor.) • Psl. **gonъ*, od psl. **gъnati* (↗ *hnať*). Pôvodným významom bolo zrejme ‚hnanie, poháňanie ap.' (porov. i staršie *hon* ‚prudký beh [t. j. hnanie sa]; nadháňanie zveri pri poľovačke; poľovačka'); *hon* ako stará dĺžková miera (125 krokov; porov. i *na hony, na sto honov vzdialený* ap.) pôvodne označovalo asi vzdialenosť, ktorú záprah dobytka prešiel bez prestávky (t. j. na jedno „hnatie") – odtiaľ i *hon* ako označenie istej časti chotára (roľa), druhotne ‚časť poľa, kde je zasiata jedna plodina' (*pšeničný h.*). Výrazy podobného typu: ***náhon***, ***pohon***, ***výhon(ok)***, ***zhon*** (od ***nahnať*** ap.), ***záhon*** (staršie i ‚časť poľa, hon'), ↗ *úhona* a i. – **honelník** ‚pomocník baču al. valacha' (od 17. stor.) • Azda novšia forma (s disimiláciou **-nn-* > *-ln-*?) pôvodného **honenník*, od ↗ *hnať;* porov. ukr. dial. *honínnyk* (гонінник) ‚horský pastier zaháňajúci ovce počas dojenia'. – **honiť** (od 15. stor.) • Psl. **goniti*, staré iteratívum k psl. **gъnati* (↗ *hnať*). Z odvodenín: ***honba*** (psl. **gonьba*), ***pohonič*** (dial. i *honič*); ***-háňať*** (**-ganjati* < **gōn-*) v ***doháňať***, ***naháňať***, ***preháňať***, ***zháňať*** ap.; od toho i ***prehánka*** ‚náhly dážď ap.' (k významu porov.

búrka sa rýchlo prehnala), ***zhánka***, a i. Pozri aj ↗ *haniť*, ↗ *honobiť*.

honobiť expr. ‚cieľavedome si nadobúdať (majetok)' (od 19. stor.) • Azda už psl. **gonobiti*, od ide. **gn-ebh-* (porov. nem. *knapp* ‚stručný, tesný, skromný' a i.), čo je rozšírenie ide. **gen-* ‚stláčať' – v takom prípade možno predpokladať významový vývin typu ‚stláčať' > ‚šetriť' (porov. i slk. *stisnúť* expr. ‚ušetriť, nasporiť': *ťažko stisol pár korún*) > ‚zhromažďovať majetok'. Nie je vylúčený ani vplyv slovesa ↗ *honiť* – predstava o *honbe*, naháňaní sa za majetkom?

honor kniž., expr. ‚vážnosť, úcta' (od 18. stor.) • Z lat. *honor* (staršie *honōs*) ‚id.'. Pozri aj ↗ *dehonestovať*. – **honorácia** kniž., iron. ‚najvýznamnejšie osobnosti, panstvo' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Honoratioren* mn. (o občanoch rešpektovaných najmä v malomestskom prostredí, od 19. stor.), utvoreného na základe lat. *honōrātiōrēs* mn. ‚váženejší (ľudia)', čo je tvar komparatívu od lat. *honōrātus* ‚uctievaný, ctený, vážený' (príčastie od lat. *honōrāre* ‚ctiť', ↗ *honorovať*). – **honorár** ‚odmena (za prácu intelektuálneho rázu)', staršie *honorárium* (od 17. stor.) • Z lat. *honōrārium* ‚dobrovoľný príspevok; odmena za službu ap.', od lat. *honōrārius* ‚uskutočňovaný na počesť niekoho', od lat. *honōs*, gen. *honōris* ‚česť'. – **honorovať** ‚platiť za prácu' (od 20. stor.) • Z lat. *honōrāre* ‚ctiť, uctievať, mať v úcte', od lat. *honor* ‚česť' – z toho ‚prejaviť poctu za poskytnuté služby ap.' > ‚poskytnúť (finančnú) odmenu'.

honosiť sa kniž. ‚vystatovať sa' (od 17. stor.) • Nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako zjednodušenie pôvodného **hore-nosiť sa* ‚nosiť sa hore' (k významu porov. *hrdo sa niesť, dívať sa zhora* ap.; ↗ *hore*, ↗ *niesť*), ktoré však môže byť odvodené aj od *horenos* ‚namyslený človek' (od *17. stor.; asi od **hore-nosý* ‚držiaci nos hore' – k významu porov. *hore nos dvíhať* ‚nafukovať sa', 17. stor.; ↗ *nos*). Iný výklad tu rekonštruuje už psl. **go-nositi (sę)* ‚nosiť sa (hrdo ap.)', utvorené pomocou expresívnej predpony **go-* – azda variant ↗ *ko-*[1]? Z odvodenín: ***honosný*** kniž. ‚hrdý, skvelý'.

honvéd hist. ‚(v Uhorsku) vojak maďarskej domobrany' (od 19. stor.) • Z maď. *honvéd*, od maď. *hon* ‚domov; vlasť' a *véd* ‚brániť' – výraz vznikol v 1. pol. 19. stor. ako preklad nem. *Landwehr* ‚domobrana', zloženého z nem. *Land* ‚zem, krajina' a *Wehr* ‚obrana'.

hop cit. (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***hopsa***, ***hopkať***.

hora (od *13. stor.) • Psl. **gora;* porovnáva sa so stind. *giríḥ*, avest. *gairiš* ‚hora', gr. *boreas* (*βορέας*) ‚severný vietor' (t. j. ‚vanúci z hôr'), alb. *gur* ‚kameň, skala', lit. *girià* ‚les' a i. – všetko od ide. **g*ᵘ̯*er-*, **g*ᵘ̯*or-* ‚vrch'. Pôvodný význam psl. **gora* sa rekonštruuje aj ako ‚(zalesnený) vrch', odtiaľ slk. *hora* ‚vrch' (*vysoká h.*) i ‚les' (*jedľová h.* ap., ***horár*** ‚lesný zamestnanec'). Z odvodenín: ***horský*** i ***hôrny*** (*h-i chlapci* ‚zbojníci' ap., odlíšené kvantitou od *horný*, ↗ *hore*); ***pahorok*** (zdrobnenina od *pa-hor* ‚id.', s predponou ↗ *pa-*), ***horal*** (porov. i ↗ *goral*), ***horolezec*** (↗ *liezť*) a i.

horčica ↗ *horký*

horčík ‚magnézium' (od 19. stor.) • Podľa čes. *hořčík*, utvoreného v období národného obrodenia na základe čes. *hořeti* (↗ *horieť*) – názov súvisí so silnou horľavosťou tohto prvku.

horda ‚kmeň al. skupina lúpežiacich kočovníkov', pejor. ‚banda' (od 19. stor.) • Pôvodom z turk. jazykov – ako možné východisko sa uvádza kumán. *orda* ‚letný al. zimný tábor panovníka a jeho sprievodu'; odtiaľ významy ‚vojenský tábor; vojsko, armáda'. Novšie *h-* v slk. *horda* je asi podľa poľ. *horda*, resp. aj nem. *Horde*.

hore (od 16. stor.) • Psl. **gorě* – pôvodne bezpredložkový tvar lok. sg. od **gora* (↗ *hora*), doslova ‚na hore'; odtiaľ ‚navrchu, hore'. Z odvodenín: ***horný*** (odlíšené kvantitou od *hôrny*, ↗ *hora*), ***horeznak***, ***horeznačky*** (↗ *znak*[2]) a i. Pozri aj ↗ *dole*, ↗ *honosiť sa*.

horec ‚bot. Gentiana' (od 18. stor.) • Psl. **gorьcь;* činiteľské meno od psl. **goriti* ‚spôsobovať horenie, páliť ap.', čo je kauzatívum k psl. **gorěti* (↗ *horieť*). Pomenovanie súvisí s horkou chuťou celej rastliny; k významu pozri ↗ *horký*.

horekovať expr. ‚nariekať, bedákať' (od 17. stor.) • Odvodené (k prípone *-k-* porov. dial. *bože-k-ovať* ‚božekať', doslova ‚hovoriť *bože!*') od nedoloženého **hore* ‚žiaľ' (porov. čes. *hoře*, rus. *góre (горе)* ‚id.' a i.), ktorého východiskom je psl. **gorje* ‚smútok, žiaľ', súvisiace s psl. **gorěti* (↗ *horieť*) – k významovému vývinu ‚horieť, páliť' > ‚smútok, žiaľ' porov. stsl. *pečalь* (**ПЄЧАЛЬ**) ‚trápenie, zármutok, smútok' (**pek-ēl-*), súvisiace so stsl. *pešti* (**ПЄЩИ**) ‚piecť', z psl. **pek-ti* (↗ *piecť*). Pozri aj ↗ *horkýže(tam)*.

horeznačky, horeznak ↗ *znak*[2]

horibilný kniž. ‚veľmi veľký, ohromný' (od 20. stor.) • Z lat. *horribilis* ‚strašný, hrozný',

od lat. *horrēre* ‚ježiť sa; desiť sa, hroziť sa' – k významovému posunu porov. i slk. *strašný* hovor. expr. ‚veľký, ohromný' (*s. smäd, s-e sa báť* ap.) a i. Pozri aj ↗ *horor.*

horieť (od 16. stor.) • Psl. **gorěti;* súvisí so stind. *ghṛṇoti* ‚žieri, planie', arm. *jerm* ‚teplý', gr. *theros* (θέρος) ‚leto', *thermos* (θερμός) ‚teplý, horúci', alb. *zjarr* (dial. *zjarm*) ‚oheň', lat. *formus* ‚teplý', stír. *geirid* ‚zohrieva', nem., angl. *warm* ‚teplý', lit. *garěti* ‚premieňať sa na paru' a i. – všetko od ide. **g^{u}her-* ‚horúci, vrelý'. Z odvodenín: ***ohorieť***, od toho ***ohorok***, ap.; ***-hárať*** (v ***dohárať***, ***prihárať*** ap.), z psl. **garati* (**gōr-*) a i. Pozri aj ↗ *haruľa*, ↗ *horčík*, ↗ *horec*, ↗ *horekovať*, ↗ *horký*, ↗ *horliť*, ↗ *horší*, ↗ *horúci*, ↗ *hranieť*, ↗ *hriať*, ↗ *hrniec*, ↗ *úhor*^{2}, ↗ *žeravý*, ↗ *žiar.*

horizont ‚obzor', staršie i *horizon* (od 18. stor.) • Z lat. *horizōn*, gen. *horizontos* (aj *-tis*), čo je prevzatie z gr. *horizōn* (ὁρίζων), gen. *horizontos* (ὁρίζοντος), pôvodne v spojení *horizōn kyklos* (ὁρίζων κύκλος), doslova ‚oddeľujúci, rozhraničujúci kruh'. Gr. *horizōn* je príčastie od gr. *horizō* (ὁρίζω) ‚oddeľujem hranicou' (pozri aj ↗ *aforizmus*), čo je odvodenina od gr. *horos* (ὅρος) ‚hranica' – horizont sa považoval za rozhranie zeme a neba.

horký (od *13. stor.) • Psl. **gorьkъ;* súvisí s psl. **gorěti* (↗ *horieť*) – z významového hľadiska ‚horiaci, páliaci na jazyku' > ‚trpký, horký'. Z odvodenín: ***horčica*** ‚bot. Sinapis' (podľa pálčivej chuti semien). Pozri aj ↗ *horší;* iného pôvodu je ↗ *horkýže(tam).*

horkýže(tam) hovor. expr. ‚kdeže', staršie i *horkýtam* (od 19. stor.) • Rozšírenie *horký(že)*, nie celkom jasného pôvodu. Azda ide o pôvodné *hor-ký*, zložené z *hor*, ktoré vzniklo skrátením *hovor* (tvar imperatívu od ↗ *hovoriť*), a zámena ↗ *ký* – v takom prípade celok pôvodne znamenal ‚hovor (mi) niekto, rozprávaj (mi to) niekto', odtiaľ význam popierania, záporu ap. Menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie *hor-* s **hore* ‚žiaľ'; ďalej pozri ↗ *horekovať.* Nejde o odvodeninu od ↗ *horký.*

horliť (od 17. stor.) • Zrejme utvorené na základe ***horlivý***, ktorého východiskom je azda už psl. **gorьlivъ*, od psl. **gorěti* (↗ *horieť*) – v slove nastal významový posun ‚horiaci' > ‚zapálený (za niečo), nadšený ap.'. K slovotvorbe porov. i *žiarliť* (↗ *žiar*).

hormón biol. ‚látka pôsobiaca na fyziologické pochody organizmu' • Výraz (angl. *hormone*) utvoril v r. 1905 angl. fyziológ E. H. Starling na základe gr. *hormōn* (ὁρμῶν) ‚povzbudzujúci', čo je príčastie od gr. *hormaō* (ὁρμάω) ‚ženiem, pobádam, povzbudzujem', od gr. *hormē* (ὁρμή) ‚úder, útok a i.'.

horný ↗ *hore*

horor ‚umelecké dielo so strašidelnou tematikou' (od 20. stor.) • Z lat. *horror* ‚hrôza', od lat. *horrēre* ‚ježiť sa; desiť sa, obávať sa'. Súčasný význam je podľa angl. *horror* (z lat.), pôvodne v spojení *horror film*, t. j. ‚film (plný) hrôzy'. Pozri aj ↗ *horibilný.*

horoskop ‚astrologická predpoveď budúcnosti podľa postavenia planét' (od 19. stor.) • Z lat. *hōroscopium*, čo je prevzatie z gr. *hōroskopeion* (ὡροσκοπεῖον), od gr. *hōrā* (ὥρα) ‚ročné obdobie; doba, čas, hodina' a ↗ *-skop* – pôvodne išlo údajne o označenie prístroja umožňujúceho určiť postavenie planét v určitom čase, na základe čoho sa robili aj astrologické predpovede ap.

horský ↗ *hora*

horší, komparatív od *zlý* (od 15. stor.) • Pôvodne komparatív od ↗ *horký* (ďalej súvisí s ↗ *horieť*) – z významového hľadiska ‚viac páliaci, horkejší' > ‚menej príjemný, horší'.

hortenzia ‚bot. Hydrangea' • Z bot. lat. *Hortensia* – názov utvoril okolo r. 1770 fr. botanik Ph. Commerson na počesť Hortense Lepautovej (Lepaute), manželky jeho spoločníka na plavbe okolo sveta. Fr. ženské meno *Hortense* vzniklo na základe lat. *hortēnsius* ‚súvisiaci so záhradou, pestovaný v záhrade' (v Ríme aj ako rodové meno), od lat. *hortus* ‚záhrada; mn. sady, park'.

horúci (od 17. stor.) • Odvodenina príčastného typu (**gor-ǫt-j-ь*) od psl. **gorěti* (↗ *horieť*); k prípone **-ǫt-* porov. *vis-ut-ý* ‚visiaci', ↗ *mohutný* ap. Dnešné príčastie *horiaci* má variantnú príponu (**gor-ęt-j-ь*). Z odvodenín: ***horúčava***, ***horúčka*** a i.

hosana, hosanna [-s- i -z-] bibl. ‚radostné volanie v kresťanskej liturgii' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *hosanna*, podľa gr. bibl. *hōsanna* (ὡσαννά) – ide o volanie, ktorým zástupy vítali Ježiša pri jeho vstupe do Jeruzalema (porov. Mt 21, 9); východiskom je hebr. *hōšī'ā-nnā'* ‚pomôž; nože zachráň', prosba v Ž 118, 25.

hospic ‚sociálny útulok na doopatrovanie starých chorých ľudí', staršie aj ‚útulok pre cestujúcich, pútnikov (pôvodne v kláštore)' (od 20. stor.) • Z lat. *hospitium* ‚pohostinstvo; pohostenie, priateľské prijatie; hostinec', od lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hostiteľ; hosť; pocestný, pútnik'.

– **hospitalizovať** ↗ *špitál* – **hospitovať** ‚navštíviť vyučovaciu hodinu' (od 20. stor.) • Z lat. *hospitārī* ‚prijať hosťa; byť hosťom', od lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hosť'.

hospodár ‚správca (hmotných prostriedkov)', staršie i ‚majiteľ, vlastník' (od 15. stor.) • Psl. **gospodarjь*, odvodenina od psl. **gospoda* ‚panstvo, páni', čo je kolektívum od psl. **gospodь* ‚pán' – ide o starú zloženinu ide. **ghosti-* ‚cudzinec, hosť' (↗ *hosť*) a **pod-*, čo je variant ide. **pot-* ‚pán' (porov. stind. *pátiḥ* ‚pán; vlastník; manžel', gr. *posis* (*πόσις*) ‚manžel', lat. *potis* ‚kto môže, schopný', lit. *viẽš-pats* ‚pán, vládca', ↗ *pani* a i.). Pôvodný význam slova sa rekonštruuje ako ‚pán hostí' (porov. i lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hosť; hostiteľ', utvorené z rovnakých koreňov), odtiaľ ‚hostiteľ, pán domu' > ‚správca, pán'. Z odvodenín: ***hospodáriť***, ***hospodárstvo*** a i. Pozri aj ↗ *gazda*, ↗ *sloboda*. – **Hospodin** ‚Pán, Boh' (od 16. stor.), staršie *hospodin* ‚gazda, hospodár' (18. stor.) • Psl. **gospodinъ* ‚pán ap.', odvodenina od kolektíva **gospoda* ‚panstvo'.

hosť (od *12. stor.) • Psl. **gostь;* súvisí s lat. *hostis* ‚cudzinec; nepriateľ', gót. *gasts* ‚hosť, cudzinec', nem. *Gast*, angl. *guest* ‚hosť' a i. – všetko z ide. **ghostis* ‚cudzinec, hosť'. Z odvodenín: ***hostiť***, od toho ***hostina*** (‚hostenie') i ***hostiteľ; hostin-ec*** je odvodenina od **hostiný* (psl. **gostinъ*) ‚súvisiaci s hosťom, hosťami', od toho i ***hostinský*** (porov. staršie *dom hostinský* ‚určený pre hostí, hosťovský') i ***pohostinný, nehostinný; zhostiť sa*** kniž. ‚úspešne zvládnuť', staršie ‚zbaviť sa' (pôvodne asi ‚zbaviť sa hosťa') a i. Pozri aj ↗ *hospodár*. – **hostec** ‚lámka' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *hosť* – z významového hľadiska ide o „úctivé" pomenovanie choroby s cieľom dosiahnuť jej priaznivý priebeh; porov. i ↗ *kiahne*.

hosteska ‚oficiálna sprievodkyňa na medzinárodných výstavách ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *hostess*, doslova ‚hostiteľka' (odtiaľ ‚dáma starajúca sa o hostí' ap.), čo je prevzatie zo stfr. *hostesse* (fr. *hôtesse*), od stfr. *hoste* (fr. *hôte*) ‚hostiteľ', z lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hostiteľ; hosť'.

hostia [-ti-a] cirk. ‚nekvasený chlieb vo forme oblátky používaný pri eucharistii' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *hostia*, ktorého východiskom je lat. *hostia* ‚obetné zviera, žertva', azda súvisiace s lat. *hostīre* ‚vyrovnávať, odplácať'.

hostina, hostinec, hostinský, hostiť, hostiteľ ↗ *hosť*

hot, hota cit. (od 18. stor.) • Málo jasné; uvažovalo sa tu aj o zachovaní pôvodnej predložky **ot* (↗ *od*), t. j. o pôvodnom význame typu ‚od seba' – odtiaľ aj ‚(o koňoch) doprava'?

hotel ‚zariadenie na prechodné ubytovanie' (od 19. stor.) • Z fr. *hôtel*, ktorého východiskom je lat. *(cubiculum) hospitāle* ‚hosťovská izba' – *cubiculum* ‚spálňa, izba' je odvodenina od lat. *cubāre*, *cubitum* ‚ležať; ležať v posteli, spať'; *hospitāle* je tvar neutra od lat. *hospitālis* ‚súvisiaci s hosťami, hosťovský', od lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hosť'. Z odvodenín: ***hotelier*** (fr. *hôtelier*). Pozri aj ↗ *botel*, ↗ *motel*, ↗ *špitál*.

hotentot hovor. pejor. ‚človek, s ktorým sa dá ťažko dorozumieť; nechápavý človek' (od 20. stor.) • Podľa Hotentotov, černošského kmeňa v juž. Afrike – pre bielych kolonizátorov bol ich jazyk nezrozumiteľný (porov. i ***hotentotčina*** hovor. pejor. ‚nezrozumiteľná reč'); odtiaľ posun ‚kto hovorí nezrozumiteľným jazykom' > ‚s kým sa nemôžeme dohovoriť, kto nás nechápe; nechápavý človek'. K významu porov. i ↗ *talian*.

hotový (od 15. stor.) • Psl. **gotovъ;* azda odvodenina od ide. **gᵘā-* ‚ísť' (ďalej pozri ↗ *hať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚pripravený na chôdzu, pochod, na cestu'; porov. nem. *fertig* ‚hotový', odvodené od nem. *Fahrt* ‚cesta, jazda' (od nem. *fahren* ‚ísť, jazdiť'). Z odvodenín: ***hotovosť*** (*platiť v h-ti* ap.), od *hotové peniaze* ‚pripravené (na platenie)' a i.

hovädo ‚kus rožného statku' (od *16. stor.) • Psl. **gov-ędo;* súvisí so stind. *gáuḥ*, arm. *kov*, gr. *būs* (*βοῦς*), alb. *gjedh*, lat. *bōs*, stír. *bó*, nem. *Kuh*, angl. *cow* a i., všetko ‚krava, hovädzí dobytok' – východiskom je ide. **gᵘoṷ-* ‚hovädzí dobytok'. Z odvodenín: ***hovädzí*** (psl. **govęd-jь*), od toho ***hovädzina; zhovädiť*** hrub. ‚urobiť hrubým, drsným', k tomu ***zhovädilý*** ‚hrubý, drsný, surový' a i. Pozri aj ↗ *hovno*, ↗ *humno*.

hovieť kniž. (od 17. stor.) • Psl. **gověti;* súvisí s lat. *favēre* ‚žičiť, priať niekomu, byť priaznivo naklonený', stsev. *gá* (**gawēn*) ‚dávať pozor' a i. – všetko od ide. **ghoṷ(ē)-* ‚vnímať, brať ohľad na niečo'. Význam sa vyvíjal asi v smere ‚brať ohľad na niečo/niekoho' (porov. staršie *z-hovieť* ‚trpezlivo na niečo počkať', od toho ***pozhovieť***, ***zhovievavý***) > ‚robiť, byť niekomu po vôli' (*h. deťom, hra h-e vkusu divákov*, porov. i ***vyhovieť***, ***vyhovovať***) > ‚robiť si podľa vlastnej vôle, venovať sa niečomu príjemnému' (*h. svojim záľubám, h. si* ‚oddávať sa pohodliu', ***pohovieť si*** – od toho ***pohov*** voj. ‚uvoľnený postoj' [staršie ‚oddych', porov. *dať*

si p. ,urobiť si prestávku v práci'] i ***pohovka,*** pôvodne asi ,lôžko na oddych').

hovno hrub. ,výkal, lajno' (od 16. stor.) • Psl. **govьno* – odvodenina od koreňa **gov-*, ktorý sa usúvzťažňuje s ide. *g^{u}*ōu-*, *g^{u}*ū-* ,trus, výkaly, niečo odporné' (ďalej pozri ↗ *háveď*), resp. s ide. *g^{u}*ou̯-* ,hovädzí dobytok' (↗ *hovädo;* v takom prípade by išlo o pôvodné označenie trusu hovädzieho dobytka).

hovoriť (od 17. stor.) • Psl. **govoriti* (**gou-or-*); súvisí so stind. *gávate* ,znie', gr. *goos* (*γόος*) ,krik, nárek', stír. *guth* ,hlas', sthnem. *gi-kewen* ,nazývať', lit. *gaũsti* ,temne znieť', lot. *gaura* ,rozprávanie, táranie' a i. – všetko od ide. **gōu-*, **gou̯ə-*, **gū-* ,volať, kričať', zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***hovor*** (*telefonický h.* ap.), od toho ***hovorový*** (*h-é slová, h. štýl* lingv.); podobne ***pohovoriť si, rozhovoriť sa: pohovor, rozhovor*** ap., no ***vyhovoriť sa: výhovorka; zhovárať sa, zhovorčivý*** (porov. staršie *z-hovoriť sa* ,dohovoriť sa'), ***hovorca*** (utvorené po r. 1989) a i. Pozri aj ↗ *horkýže(tam)*, ↗ *húsť*, ↗ *hútať*.

hôliť ,lúpať, šúpať, bieliť' (od 20. stor.) • Variant (s využitím rozdielu v kvantite *o/ô*) k *holiť* (z psl. **goliti*), od ↗ *holý* vo význame typu ,nepokrytý (kôrou, šupkou ap.)' – formálny rozdiel akiste súvisí s významovým odlíšením (*holiť fúzy, vlasy – hôliť kožku*).

hôrny ↗ *hora*

hŕ, hŕŕ, hr-hr cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hra, staršie i *jhra* (od 15. stor.), dial. aj *ihra* • Psl. **jьgra;* pôvodne asi ,tanec, zábava, hra'. Odvodzuje sa od ide. **aig-* ,prudko (sa) pohybovať, chvieť sa, vibrovať' (porov. stind. *éjati* ,hýbe sa', gr. *aiglē* (*αἴγλη*) ,žiara, lesk' a i.), čo predpokladá významový vývin ,pohybovať sa, pohyb' > ,tanec, zábava' (porov. aj odvodené slk. dial. *ihrať* ,tancovať'; význam pohybu sa mohol zachovať v kontextoch typu *oči, svaly mu hrajú, hra svetla a tieňov*, staršie *hrá ušami* ,strihá' ap.). Podľa iného výkladu psl. **jьgra* označovalo obradný tanec so spevom (porov. strus. *igry* mn. (**ИГРЪI**) ,pohanské obradné piesne, tance a hry') a súvisí so stind. *yájati*, avest. *yazaitē* ,uctieva', gr. *hagios* (*ἅγιος*) ,posvätený, svätý' a i. – všetko od ide. **iag-* ,preukazovať náboženskú úctu'. Z odvodenín: ***ihrisko*** i ***hrisko; hrať***, poet. ***ihrať*** (už psl. **jьgrati*), k tomu ***hráč*** i ***herec*** (psl. **jьgrьcь*, pozri aj ↗ *igric*), avšak ***vyhrať: výherca; prehrať***, *vyhrať*, od toho ***prehra, výhra; nahrať***, od toho ***nahrávať, nahrávka*** ap.

hrab ,bot. Carpinus' (od *13. stor.) • Psl. **grabъ* (**grōb(h)-*). Porovnáva sa s ilýr. *grābion* (*γράβιον*) ,fakľa' (z dubového dreva?), umbr. *Grabovius* ,božstvo, ktorému bol zasvätený dub', stprus. *wosi-grabis* ,bršlen' a i. – všetko od ide. **grēb(h)o-s*, **grōb(h)o-s* ,hrab; dub', čo je azda odvodenina od ide. **gerebh-* ,vyrezávať, vyrývať' (ďalej pozri ↗ *žreb*); strom je pomenovaný podľa zúbkovaných listov.

hrabať (od 16. stor.) • Psl. **grabati* (**grōb-*); iteratívum od psl. **greti* (**greb-ti*), **grebǫ* (↗ *hriebsť*). Z odvodenín: ***hrable, hraboš*** ,zool. Microtus' (hlodavec robiaci, „zhrabúvajúci" si zásoby potravy na zimu), ***neohrabaný*** expr. ,neuhladený, hrubý, ťarbavý ap.' (pôvodne asi ,neupravený [hrabaním]', porov. *neotesaný* ap.) a i. Pozri aj ↗ *rabovať*, ↗ *záhrenie*.

hráč ↗ *hra*

hrad[1] ,feudálne opevnené sídlo' (od *13. stor.) • Psl. **gordъ;* súvisí s alb. *gardh* ,ohrada', gót. *gards* ,dom', stsev. *garðr* ,plot, ohrada, záhrada', stangl. *geard* ,ohrada, dvor', angl. *yard* ,dvor', lit. *gar̃das* ,ohrada pre dobytok', lot. *gãrds* ,priehradka v chlieve' a i. – všetko od ide. **ghordho-* ,ohrada', čo je odvodenina od ide. **gherdh-* ,obkolesiť plotom, ohradiť'. Pôvodný význam psl. **gordъ* sa rekonštruuje ako ,ohradené sídlo s citadelou', odtiaľ ,opevnené sídlo, hrad'. Z odvodenín: ***hradská*** zastaráv. ,(štátna) cesta', zo spojenia *h-á cesta*, pôvodne akiste o (kvalitnejšej) ceste vedúcej na hrad. Pozri aj ↗ *hradiť*[1, 2], ↗ *vinohrad*, ↗ *žrď*. – **hrad**[2] dial. ,ľadovec, krupobitie' (od 18. stor.) • Psl. **gradъ* (**grōd-*); súvisí s arm. *karkut* (**ga-grōdo-*), lat. *grandō* ,ľadovec', lit. *grúodas* ,zamrznuté hlinené hrudy; holomráz a i.' – všetko od ide. **grōd-*, **grəd-* ,ľadovec'.

hrada[1] ,kmeň, brvno' (od 17. stor.) • Psl. **gręda*[1] (**ghrendh-*); súvisí s lat. *sub-grunda* ,rímsa pod strechou', sthnem. *grintil* ,závora', lit. *grindìs* ,podlahová doska', lot. *grìda* ,dlážka' a i. – všetko od ide. **ghrendh-* ,brvno'. Pozri aj ↗ *hriadeľ*. – **hrada**[2] ,záhon, hriadka' (od 16. stor.) • Psl. **gręda*[2]*;* z hľadiska pôvodu asi totožné s psl. **gręda*[1] (↗ *hrada*[1]), avšak s ďalším významovým vývinom ,brvno, doska' > ,(podlhovastý) záhon' – k významu porov. fr. *planche* ,doska; záhon, hriadka'.

hradba ↗ *hradiť*[1]

hradiť[1] ,zahrádzať' (od *14. stor.) • Psl. **gorditi*, odvodenina od psl. **gordъ* (↗ *hrad*[1]) s pôvodným významom ,zhotovovať plot, ohradu ap.' (porov. staršie slk. *h. plot*); z toho všeobecne

‚budovať prekážku, hranicu ap.‘ (*ohradiť*, *prehradiť*, *zahradiť*, od toho *ohrada*, *priehrada*, *záhrada*), resp. aj ‚(hranicou) vyčleniť‘ (*vyhradiť*, od toho *výhrada* ap.). *Hradba* (psl. **gordьba*) a *hrádza* (psl. **gordja*) pôvodne znamenali ‚hradenie, budovanie plota, ohrady‘, z toho ‚výsledok hradenia, hradba‘ (pozri aj ↗ *hrazda*), *hradlo* žel. ‚zariadenie na zabezpečenie istého úseku trate‘ je asi novšie prevzatie z čes. (‚čo slúži na ohradenie, zabezpečenie trate‘). – **hradiť²** ‚platiť trovy‘ (od 17. stor.) • Vzniklo azda na základe predponových slovies *nahradiť* (od 16. stor.), *uhradiť* (*n. škodu*, *u. výdavky* ‚zaplatiť‘), pravdepodobne odvodených od ↗ *hrad¹* v posunutom význame ‚(ohradené) miesto‘ (porov. ↗ *mesto*) – pôvodný význam mohol byť ‚dávať niečo namiesto niečoho ap.‘; porov. i rus. *za-mestiť* (*заместить*) ‚nahradiť‘ a i. Z odvodenín: *náhrada*, *úhrada* a i.

hradská ↗ *hrad¹*

hrádza ↗ *hradiť¹*

hrach ‚bot. Pisum‘ (od 17. stor.) • Psl. **gorchъ* (**ghors-*); porovnáva sa so sthnem. *gers*, *gīres*, nem. *Giersch*, lit. *garšvà*, lot. *gārsa* ‚kozia noha hostcová (bot. Aegopodium podagraria)‘ (v minulosti využívaná ako krmivo) – všetko azda od koreňa zachovaného v stind. *ghárṣati* ‚trie, rozotiera‘. – **hrachor** ‚bot. Lathyrus‘ (od 18. stor.) • Psl. **gorchorъ*, odvodenina od psl. **gorchъ* (↗ *hrach*); k prípone porov. *soch-or* a i.

hrana (od *17. stor.) • Psl. **grana;* súvisí s alb. *krënd* ‚suché vetvy, raždie‘, stír. *grend* ‚brada‘, sthnem. *gran(a)* ‚fúzy‘, nem. *Granne* ‚ôstie (na klase); štetina‘ a i. – všetko od ide. **gher-*, **ghrē-*, **ghrō-*, **ghrə-* ‚ostro vyčnievať (o rastlinných výhonkoch, ostňoch, hranách ap.)‘. Z odvodenín: *hranatý*, *hranol* a i. Pozri aj ↗ *hrot¹*. – **hranica** (od *13. stor.) • Psl. **granica;* odvodzuje sa od psl. **grana* (↗ *hrana*), čo predpokladá významový vývin ‚hrana, kraj, koniec niečoho‘ > ‚koniec územia‘ > ‚línia, ktorá ho vyznačuje; hranica‘ (porov. i *hrana: rozhranie* ‚miesto tvoriace hranicu, pomedzie‘, *vyhraniť* ‚presne vymedziť‘). Význam ‚naukladaná hromada dreva na zapálenie‘ (*upáliť na h-i*) vznikol asi z pôvodného ‚hromada (kamenia ap.) vyznačujúca územnú hranicu‘.

hranieť ‚(o látkach, o dreve) od prestátia sa rozpadávať‘ (od 18. stor.) • Pôvodne asi **hraniť* (novšie zakončenie *-ieť* je azda podľa stavových slovies typu *práchnivieť*, *tlieť* ap.), ktorého východiskom je psl. **gorniti*, odvodenina od psl. **gornь* ‚horknutie; niečo zhorknuté, horké‘ (porov. bulh. dial. *gran* (*гран*) ‚niečo zhorknuté‘), od psl. **gorěti* (↗ *horieť*). Významový vývin bol asi ‚horieť‘ > ‚nadobúdať, mať pálčivú, horkú chuť‘ (↗ *horký*) > ‚(o potravinách) kaziť sa, strácať kvalitu‘ > ‚(o látkach, dreve) rozpadávať sa‘.

hranol ↗ *hrana*

hranostaj ‚zool. Mustela‘ (od 18. stor.) • Azda už psl. **gornostalь*/**gornostajь* – obyčajne sa vysvetľuje ako staré prevzatie zo sas. **harmenes-tagl-*, doslova ‚chvost hranostaja‘, čo je zloženina sas. *harmo* ‚hranostaj‘ (porov. ↗ *hermelín*) a *tagl* ‚chvost‘ (porov. angl. *tail* ‚id.‘ a i.).

hrant hovor. ‚válov, žľab‘ (od 16. stor.) • Z jnem. *Grand* ‚id.‘; slovo neznámeho pôvodu.

hrať ↗ *hra*

hrazda ‚telocvičné náradie z vodorovnej žrde na podstavcoch‘ (od 20. stor.) • Podľa čes. *hrazda* (staršie i *hrázda*), čo je odvodenina od čes. *hráz* (staršie i *hráze*) ‚čo slúži na prehradenie; tyč, lata‘ (psl. **gord-j-*; ďalej pozri ↗ *hrádza*, ↗ *hradiť¹*); v 19. stor. bolo využité na označenie telocvičného náradia (M. Tyrš).

hrb (od *16. stor.) • Psl. **gъrbъ;* súvisí s ír. *gerbach* ‚vráskavý‘, isl. *korpa* ‚záhyb, vráska‘, stprus. **garbis* ‚vrch‘, lit. *gárbana* ‚kučera‘ a i. – všetko od ide. **gerb-*, čo je rozšírenie ide. **ger-* ‚krútiť, viť‘ (porov. i ↗ *hrča¹*). Pôvodným významom psl. **gъrbъ* bolo asi ‚niečo skrútené, zahnuté‘, odtiaľ i ‚zahnutý výstupok, vyvýšenina‘. Z odvodenín: *hrbatý*, *hrbiť sa*, *hrboľ* a i. – **hŕba** (od 16. stor.) • Psl. **gъrba*, od rovnakého koreňa ako **gъrbъ* ‚hrb‘.

hrča¹ ‚opuchlina ap.‘ (od 17. stor.) • Psl. **gъrča*. Odvodzovalo sa od ide. **ger-k-* ako od rozšírenia ide. **ger-* ‚krútiť, viť‘ (porov. i ↗ *hrb*), čo predpokladá významový vývin v smere ‚niečo skrútené (do gule)‘ > ‚guľatý predmet, opuchlina ap.‘. Iný výklad tu vidí expresívnu obmenu (so striedaním spoluhlások *k : g*) psl. **kъrča* ž. ako morfologického variantu k psl. **kъrčь* m. (↗ *krč*). Z odvodenín: *zhrčiť sa* ‚zbehnúť sa‘ (od *hrča* ‚hŕba, skupina, hlúčik‘), k tomu *zhŕknuť sa*, a i. – **hrča²** ‚sumec (zool. Silurus)‘ (od 17. stor.) • Málo jasné. Porovnáva sa s maď. *harcsa* ‚sumec‘ (neznámeho pôvodu), avšak vzájomný vzťah obidvoch výrazov nie je jasný; podľa iného výkladu je *hrča²* etymologicky totožné s ↗ *hrča¹* – významový posun ‚hrča‘ > ‚sumec‘ mohol nastať v jazyku rybárov z tabuistických príčin (maď. *harcsa* môže byť v takom prípade prevzatím sl. pôvodu).

hrčať ↗ *hrkať*

hrdina, hrdiť sa ↗ *hrdý*

hrdlačiť (od 19. stor.) • Od ↗ *hrdlo* (porov. aj ***hrdlovať*** expr. ‚hrdlačiť', staršie *hrdliť sa, hrdlovať sa* ‚namáhať sa', od 18. stor.) – z významového hľadiska azda ‚zvierať hrdlo' > ‚spôsobovať (mať) nedostatok dychu' > ‚ťažko dýchať (od námahy); namáhať sa, ťažko pracovať' ap.

hrdlička ‚zool. Streptopelia', staršie i *hrlička* (od *14. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *hrdlica, hrlica*, z psl. **gъr(d)lica*. Pôvodnejšia je azda forma **gъrlica*, odvodzovaná od zvukomalebného **gъr* (< **gŭr-*), napodobňujúceho hlas tohto vtáka (porov. i bulh. *gurgulica (гургулица)* ‚hrdlička' ap., resp. i lat. *turtur* ‚hrdlička', od zvukomalebného *tur-*). Forma **gъrdlica* vznikla azda až druhotným zblížením s psl. **gъrdlo* (↗ *hrdlo*); niektoré výklady tu však uvažujú o priamej odvodenine od **gъrdlo* a vychádzajú z pôvodného významu ‚vták s hrvoľom', resp. ‚vták s hrdelným hlasom'.

hrdlo (od 15. stor.) • Psl. **gъrdlo* – doslova ‚čím sa prehĺta', od ide. **gʷer-* ‚hltať'; ďalej pozri ↗ *žrať*. Pozri aj ↗ *hrdlačiť*, ↗ *hrdlička*, ↗ *hriva*, ↗ *hrvoľ*, ↗ *žriedlo*.

hrdúsiť (od 17. stor.) • Z pôvodného spojenia **hrť dusiť* ‚dusiť hrdlo' (↗ *dusiť*), obsahujúceho nezachované **hrť* ‚hrdlo', z psl. **gъrtь*; ďalej pozri ↗ *hrtan*.

hrdý (od *15. stor.) • Psl. **gъrdъ*, málo jasného pôvodu. Porovnávalo sa s gr. *bradys* (*βραδύς*) ‚váhavý, ťažkopádny', lat. *gurdus* ‚ťažký, ťažkopádny', lit. *gurdùs*, lot. *gur̃ds* ‚unavený' a i. – všetko azda od ide. **gʷer-* ‚ťažký' s vývinom v smere ‚ťažký' > ‚pomaly sa pohybujúci, dôstojný, pyšný' (k súvislosti významov porov. aj stind. *gurúḥ* ‚ťažký': *garváḥ* ‚pýcha' a i.). Z odvodenín: ***hrdina*** (s možným zachovaním významu ‚dôstojný'), ***hrdiť sa*** (pôvodne ‚robiť sa hrdým'), ***ohŕdať, pohŕdať*** (azda s posunom ‚robiť sa, byť hrdým' > ‚opovrhovať niečím ap.'?) a i.

hrdza (od 17. stor.), dial. i *ardza, erdza, ordza, ridza* • Všetko z pôvodného **rdza* < psl. **rъdja* (**rŭd-j-*), od ide. **reudh-* ‚červený' (ďalej pozri ↗ *ruda*) – pomenovanie súvisí s hnedočerveným sfarbením hrdze. Pozri aj ↗ *nerez*, ↗ *rasca*.

hrebeň (od *16. stor.) • Psl. **greby*, gen. **grebene*; odvodenina od psl. **greb-ti* (↗ *hriebsť*). – **hrebnúť** ↗ *hriebsť*

hrgľovať ↗ *hrkať*

hriadeľ (od *15. stor.) • Psl. **grędelь*. Vysvetľuje sa ako odvodenina od psl. **gręda* (↗ *hrada¹*), t. j. z významového hľadiska ‚brvno' > ‚tyč na pluhu, hriadeľ'; podľa iného výkladu ide o prevzatie germ. pôvodu (porov. sthnem. *grintil, grintel, grindil* ‚závora'), azda ako označenie novšieho druhu tejto reálie – k staršiemu, domácemu výrazu pozri ↗ *oje*.

hriakať expr. zried. ‚hrešiť niekoho, karhať' (od *17. stor.), dial. i ‚zlostne kričať na niekoho; plieskať bičom' • Psl. **grakati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***ohriaknuť*** expr., ***zahriaknuť*** a i.

hriať, *hrejem* (od 16. stor.) • Psl. **grějati, *grějǫ* (**gʷhr-ē-*), od ide. **gʷher-* ‚horúci'; ďalej pozri ↗ *horieť*. Z odvodenín: ***hriate, hriata*** ‚pálenka varená s prísadami', ***hrianka*** ‚opražený krajec chleba'; ***ohriať, ohrievať*** (**-grě-va-*), od toho ***ohrev***, a i.

hríb (od 16. stor.) • Psl. **gribъ*. Môže ísť o odvodeninu od psl. **gribati* (porov. bulh. dial. *gribam (грибам)* ‚zakopávam', srb. dial. *gribati (грибати)* ‚rozrývať, hrabať' a i.), čo je iteratívum od psl. **gre(b)ti* (↗ *hriebsť*); vznik významu ‚hríb' sa vysvetľuje možnou tvarovou podobnosťou hríbu a vykopanej hrudy. Podľa iného výkladu je psl. **gribъ* variantom (so striedaním *l : r*) pôvodného **glibъ* (**glei-b-*), odvodeného od ide. **glei-* ‚lepiť, mazať' (ďalej pozri ↗ *hlien* a i.); k pomenovaniu huby od príslušného koreňa porov. aj ↗ *hliva*.

hriebsť, *hrebem* zastaráv. ‚hrabať' (od *15. stor.) • Psl. **gre(b)ti, *grebǫ*; súvisí so stind. *gṛbh-ṇā́ti* ‚uchopuje', gót. *graban*, nem. *graben* ‚kopať, ryť', lit. *grė̃bti* ‚hrabať, uchvacovať' a i. – všetko od ide. **ghrebh-* ‚hrabať, ryť; uchopiť' (t. j. s posunom ‚hrabať' > ‚hrabnúť niekam, zhrabnúť niečo' > ‚uchopiť'). Z odvodenín: ***hrebnúť; ohreblo*** (od slovesa typu *o-hriebsť*); ***pahreba*** (doslova ‚čo je *po-hrebenė* [↗ *pa-*], zhrabané', o hŕbe žeravých uhlíkov, niekedy zakrývanej popolom s cieľom udržať teplo), ***pohreb*** (od dial. *po-hriebsť* ‚pochovať mŕtveho' [doslova ‚zahrabať'], resp. od staršieho *pohrebiť, pohrebať* ‚pochovať' od rovnakého koreňa). Pozri aj ↗ *hrabať*, ↗ *hrebeň*, ↗ *hríb*, ↗ *hrob*, ↗ *zrebe*.

hriech (od 14. stor.) • Psl. **grěchъ* (**groi-so-*); porovnáva sa s lit. *graižùs* ‚šikmý', lot. *grèizs* ‚krivý' – pôvodný význam bol asi ‚odklonenie sa, chyba' (porov. i slk. dial. *hriška* ‚nezoraný kus zeme pri vybočení z brázdy', čes. *pohříchu* ‚bohužiaľ' [t. j. ‚omylom, nedopatrením'] a i.),

význam ‚prestúpenie Božieho zákona' vznikol prenesením na morálnu sféru po prijatí kresťanstva. ***Rozhrešenie*** cirk. ‚odpustenie hriechov udelené po spovedi' (dnes pociťované ako odvodenina od *hriech*) vzniklo obmenou pôvodného **roz-riešenie*, od **roz-riešiť* (↗ *riešiť*), porov. stsl. *razdrěšiti* (РАЗДРѢШИТИ < **raz-rěšiti*) ‚rozviazať, uvoľniť; oslobodiť (aj od hriechov)'.

hrisko ↗ *hra*

hriva (od *16. stor.) • Psl. **griva;* súvisí so stind. *grīvā́* ‚krk', avest. *grīvā-* ‚šija, krk', lot. *grīva* ‚ústie rieky' a i. – všetko od ide. **gʷrī-u̯ā* ‚hrdlo, krk', čo je odvodenina od ide. **gʷer-* ‚hltať'; ďalej pozri ↗ *žrať*, k významu porov. ↗ *hrdlo*, ↗ *žriedlo*. Pôvodným významom psl. **griva* bolo ‚krk, šija' (pozri aj ↗ *hrivna*), odtiaľ aj ‚srsť na šiji'. – **hrivna** ‚stará váhová a mincová jednotka' (od 15. stor.) • Psl. **grivьna* – ide asi o pôvodný tvar žen. rodu od psl. **grivьnъ* ‚súvisiaci s hrivou, *hrivný*', od psl. **griva* vo význame ‚krk, šija' (↗ *hriva*). Pôvodným významom psl. **grivьna* bolo ‚čo sa nosí na krku, na hrdle; náhrdelník, šperk', odtiaľ ‚isté množstvo drahého kovu' > ‚váhová, resp. mincová jednotka'.

hrkať (od *13. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa citoslovca *hrk!* Z odvodenín: ***hrčať***, ***hrkotať*** (od toho ***hrkot***); ***hrkľovať*** expr., druhotne ***hrgľovať*** a i.

hrkútať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *hrkú!*

hrmieť (od *15. stor.) • Psl. **grъměti*, od ide. **ghrem-* ‚hlasne i tlmene znieť, hrmieť; hnevať sa' (porov. avest. *gram-* ‚hnevať sa', gr. *chremetizō* (χρεμετίζω) ‚erdžím', gót. *gramjan* ‚rozhnevať', sthnem. *gram* ‚nahnevaný', nem. *Grimm* ‚zlosť, hnev', angl. *grim* ‚ponurý; zlovestný; neľútostný', lit. *gruméti* ‚hrmieť' a i.) – k súvislosti významov ‚hrmieť' ~ ‚hnevať sa' porov. prípady typu *zlostne na neho zahrmel* ap. Z odvodenín: ***hrmotať***, od toho ***hrmot***, a i. Pozri aj ↗ *hrom*.

hrniec (od *12. stor.) • Psl. **gъrnьcь*, zdrobnenina od psl. **gъrnъ* (> slk. **hrn;* porov. aj zdrobnené dial. *hrn-ok* < psl. **gъrnъkъ*). Psl. **gъrnъ* je príbuzné so stind. *ghr̥ṇáḥ* ‚žiara, horúčava' a lat. *furnus* ‚pec' (odvodeniny od ide. **gʷher-* ‚horúci'; ďalej pozri ↗ *horieť*); pôvodný význam bol asi ‚pec', porov. i rus. dial. *gornó* (*горно*) ‚pec na vypaľovanie hrnčiarskych výrobkov' a i. Keďže pece (taviace, hrnčiarske) bývali pomerne malé a zhotovovali sa z hliny, psl. **gъrnъ* sa prenieslo aj na menšie hlinené nádoby; k vývinu ‚pec' > ‚nádoba' porov. i stind. *ukháḥ* ‚hrniec na varenie', príbuzné s gót. *aúhns*, nem. *Ofen*, angl. *oven* ‚pec' a i. Z odvodenín: ***hrnčiar*** a i.

hrnúť (od *17. stor.) • Psl. **gъr(t)nǫti*, od psl. **gъrtati* (> slk. dial. *hartac* ‚hromadiť, zhŕňať majetok', Spiš), ktoré sa odvodzuje od ide. **ger-* ‚zhŕňať, zbierať' (porov. gr. *ageirō* (ἀγείρω) ‚zbieram, zhromažďujem', lat. *grex*, gen. *gregis* ‚zhromaždený dav; stádo', lit. *gurguõlė* ‚množstvo, masa' ap.). Z odvodenín: ***zhrnúť***, k tomu ***súhrn*** (↗ *su-*); podobne ***úhrn*** odb. ‚súčet, súhrn' (od **u-hrnúť* ‚zhrnúť [na kopu ap.]; spočítať'), a i. Pozri aj ↗ *hromada*, ↗ *hrsť*.

hrob (od 15. stor.) • Psl. **grobъ*, odvodenina od psl. **gre(b)ti* ‚hrabať, kopať, ryť ap.' (↗ *hriebsť*) – pôvodne označenie deja (‚hrabanie ap.'), druhotne o jeho výsledku (‚čo je vyhrabané, vykopané'), prenesené na jamu (*vykopať h.*, porov. i slk. dial. *hrob-ec* ‚jama upravená na odkladanie repy al. zemiakov'). Význam typu ‚vyvýšenina' (*navŕšiť h.*, dial. *hrob* ‚v hŕbe uložený zosypaný materiál; ochranný násyp na viničnej štepovej škôlke' ap.) mohol vzniknúť na základe *hrob* ‚jama na pochovanie mŕtveho (s vyvýšeninou po jej zasypaní)', ale aj samostatným posunom ‚čo je vyhrabané' > ‚kopa vyhrabanej zeminy ap.'. Z odvodenín: ***hrobka***, ***náhrobný***, ***pohrobok*** (o dieťati narodenom *po hrobe* = po zahrabaní, pochovaní, smrti otca), ***záhrobie*** (o tom, čo nasleduje po smrti) a i. – **hrobľa** (od 15. stor.) • Psl. **grobja*, pôvodne označenie deja od psl. **gre(b)ti* (↗ *hriebsť*); k významu slova (‚jama na uskladnenie poľnohospodárskych plodín' aj ‚hŕba zeminy, kamenia ap.') pozri ↗ *hrob*.

hroch ‚zool. Hippopotamus' (od 20. stor.) • Podľa čes. *hroch*, utvoreného v období národného obrodenia (J. S. Presl), údajne na základe staršieho *roch* ako označenia šachovej figúrky; ďalej pozri ↗ *rošáda*.

hrom (od *15. stor.) • Psl. **gromъ*, od koreňa zachovaného v psl. **grъměti* (↗ *hrmieť*). Z odvodenín: ***Hromnice*** ‚sviatok Obetovania Pána (2. februára)' (pôvodne asi názov sviatku predkresťanského boha hromu Perúna), ***hromžiť***; ***ohromiť*** (doslova asi ‚zasiahnuť ako náhly úder blesku'), k tomu ***ohromný***; ***pohroma*** (od slovesa typu **po-hromiť* ‚zničiť ako hrom ap.', pozri aj ↗ *pogrom*) a i. Pozri aj ↗ *parom*.

hromada (od *15. stor.) • Psl. **gromada;* súvisí so stind. *grāmaḥ* ‚hromada; zhromaždenie,

dedina', lat. *gremium* ,plná náruč niečoho; lono', angl. *to cram* ,pchať, napchávať', lit. *grã-matas* ,hromada' a i. – všetko od ide. **grem-*, čo je rozšírenie ide. **ger-* ,zhŕňať, zbierať'; ďalej pozri ↗ *hrnúť*. ***Zhromaždiť*** (namiesto **z-hromadiť* < ***hromadiť***) je zrejme odvodené od variantného **hromazda* ,hromada' (porov. rus. *gromozdíť (громоздить)* ,hromadiť, kopiť' a i.), k rozdielu *d : zd* porov. i ↗ *hyd:* staršie slk. *hyzd* (ďalej pozri ↗ *hyzdiť*) ap.

Hromnice, hromžiť ↗ *hrom*

hrot[1] ,ostré zakončenie' (od 19. stor.) • Psl. **grotъ*[1]*;* porovnáva sa s nem. *Grat* ,ostrá hrana, ostrie', *Gräte* ,rybia kosť' – všetko azda od ide. **gher-*, **ghrē-*, **ghrō-*, **ghrə-* ,ostro vyčnievať (o rastlinných výhonkoch, ostňoch, hranách ap.)'; pozri aj ↗ *hrana*. Z odvodenín: ***vyhrotiť*** ,vyostriť, vystupňovať' (*v. situáciu* ap.). – **hrotok** ,šechtár' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho ***hrot***[2] (od 17. stor.; porov. aj odvodené dial. *hrot-ka, hrot-ica* ,id.'), z psl. **grotъ*[2], nejasného pôvodu – porovnávalo sa so sthnem. *kratto* (nem. *Kratten*, *Kretten*) ,kôš na chrbát'; iný výklad, vychádzajúci z pôvodného významu ,nádoba s hrdlom', tu uvažuje o odvodenine od ide. **gᵘer-* ,hltať, prehĺtať' (ďalej pozri ↗ *žrať*). S ↗ *hrot*[1] asi etymologicky nesúvisí.

hrozba, hroziť ↗ *hrôza*

hrozno, staršie i *hrozen* (od *16. stor.) • Psl. **grozno*, **groznъ;* súvisí s psl. **grozdъ* ,hrozno' (porov. sln. *grȍzd* ,id.' a i.) – azda tu ide o odvodeniny od ide. **ghrē-*, **ghrō-*, **ghrə-* ,rásť, zelenať sa' (odtiaľ aj angl. *to grow* ,rásť', nem. *Gras*, angl. *grass* ,tráva', nem. *grün*, angl. *green* ,zelený' a i.).

hrôza (od *15. stor.) • Psl. **groza;* porovnáva sa s arm. *karcem* ,mám obavy, podozrenie', stír. *garg* ,drsný', lit. *gražóti* ,ohrozovať' a i., všetko od ide. **garəĝ-* ,hrozný; hrôza', **gargo-* ,hrozný, zúrivý, divý' – môže ísť o koreň zvukomalebného pôvodu, azda napodobňujúci zvuk búrky (k významu porov. rus. *grozá (гроза)* ,búrka' a i.); odtiaľ azda i význam ,strach, hrôza (z búrky, veľkého hluku ap.)'. Z odvodenín: ***hroziť*** (psl. **groziti;* pôvodne ,spôsobovať hrôzu, strach ap.'), k tomu ***hrozba; vyhrážať sa*** (od staršieho *vy-hroziť sa* ,pohroziť'), od toho ***vyhrážka***, a i. Pozri aj ↗ *hrúza*.

hrsť (od 17. stor.) • Psl. **gъrstь;* súvisí s psl. **gъrtati* ,zhrabovať, zhŕňať' (ďalej pozri ↗ *hrnúť*) – pôvodný význam psl. **gъrstь* sa rekonštruuje ako ,čím sa zbiera', resp. ,čo sa berie, vezme do jednej ruky'. Z odvodenín: ***hŕstka, priehrštie*** (od staršieho *prie-hrsť* ,id.').

hrtan (od 17. stor.), dial. i *hrtaň* • Psl. **gъrtanъ*, **gъrtanь;* pravdepodobne odvodeniny od psl. **gъrtь* (porov. dluž. *gjarś* ,hrdlo, hltan, hrtan', pozri aj ↗ *hrdúsiť*), čo je odvodenina od ide. **gᵘer-* ,hltať, prehĺtať' (ďalej pozri ↗ *žrať*) – doslova ,čím sa prehĺta'.

hrubý (od *13. stor.) • Psl. **grǫbъ*/**grubъ;* súvisí s lit. *grubùs*, lot. *grum̃bulaîns* ,nerovný, drsný' a i. – východiskom je asi ide. **ghreu--bh-*, čo je rozšírenie ide. **gher-* ,drsne trieť, drhnúť ap.'. Z odvodenín: ***hrubizný*** expr., ***hrubočizný*** (so zakončením podľa *široč-izný* ap., resp. od nedoloženého **hrub-oký*, s príponou podľa ↗ *široký*, ↗ *vysoký* ap.?); ***hrúbka*** a i.

hruď (od 19. stor.) • Psl. **grǫdь;* utvorené od rovnakého koreňa ako psl. **grǫdъ* ,vyvýšenina' (> slk. ***hrúd***, označujúce pieskové duny na dolnom toku rieky Moravy, ktoré aj pri záplavách zostávali suché) – pôvodne asi ,vystupujúca časť tela' (t. j. prsia); etymologicky málo jasné. Z odvodenín: ***hrudný***, od toho ***hrudník.***

hruda (od 16. stor.) • Psl. **gruda;*.porovnáva sa so sthnem. *gruzzi*, nem. *Grütze* ,krupica', *Grieß* ,nahrubo zomletá múka; hrubý piesok', lit. *grū́sti* ,roztĺkať', *grū́das* ,zrno' a i. – všetko od ide. **ghreu-d-*, čo je rozšírenie ide. **ghrēu-*, **ghrəu-*, **ghrū-* ,rozotierať' (t. j. hruda ako ,niečo rozotreté, rozbité, rozdrobené', akiste podľa rozbíjania tvrdej hliny na menšie kusy). Menej pravdepodobný (vzhľadom na predpokladané striedanie *l : r*) sa zdá názor, podľa ktorého je psl. **gruda* variantom psl. **gluda* (porov. rus. dial. *glúda (глуда)* ,hruda' a i.), príbuzného s nem. *Kloß* ,hruda, chuchvalec' – ide o výrazy odvodené od ide. **gel-* ,vytvárať hrudy ap.'; ďalej pozri ↗ *hálka*.

hrudník, hrudný ↗ *hruď*

hruška ,bot. Pyrus' (od *15. stor.) • Zdrobnenina od **hruša* (porov. miestne názvy typu *Hruš-ov* [už 1368] či dial. *hruš-ný* ,hruškový'), ktorého východiskom je psl. **gruša* (s variantom **kruša*). Obyčajne sa porovnáva s lit. *kriáušė* ,hruška', málo jasného pôvodu; predpokladalo sa aj staré prevzatie z neznámeho zdroja (azda z irán. jazykov? porov. kurd. *korêši* ,hruška'). Odvodzovalo sa aj od psl. **krušiti*/**grušiti* vo význame typu ,rozdrobovať, drviť' (ďalej pozri ↗ *krušiť*) – názov by mohol súvisieť s mäkkou, „rozdrvenou" dužinou ovocia.

hrúz ,zool. Gobio' (od 17. stor.) • Psl. **grǫzъ*, súvisí s psl. **grǫziti* (↗ *hrúžiť sa*) – ide o rybu

„ponárajúcu sa" do riečneho piesku či dna; porov. i jej názvy typu rus. *peskár' (пескарь)*, od rus. *pesók (песок)* ‚piesok', či nem. *Gründling*, od nem. *Grund* ‚dno (rieky)' ap.

hrúza hovor. expr. ‚veľké množstvo, hŕba' (od 18. stor.) • Z hľadiska pôvodu nárečová forma spis. ↗ *hrôza;* k významu porov. *bolo tam ľudí až hrôza* ap.

hrúžiť sa kniž. ‚ponárať sa, potápať sa' (od 18. stor.) • Pôvodne **hrúziť sa* (*-ž-* je asi podľa dial. *hrúžať sa* ‚id.', od 18. stor.), z psl. **grǫziti*, od koreňa **gręz-* (porov. i psl. **gręzati* > dial. *hriazať* ‚zapadať do snehu, blata ap.') – porovnáva sa s lit. *grimzti* ‚ponárať sa, topiť sa'. Pozri aj ↗ *hrúz.*

hrvoľ ‚rozšírená časť vtáčieho ap. hltana' (od 17. stor.) • Málo jasné – uvažovalo sa tu o nepravidelnom zjednodušení pôvodného **gъrdlo-volь* ‚opuchlina hrdla' ako zloženiny psl. **gъrdlo* (↗ *hrdlo*) a koreňa **vol-*, zachovaného napr. v čes. *vole* ‚hrvoľ'; ďalej pozri ↗ *volavka.*

hrýzť (od *16. stor.) • Psl. **gryzti;* porovnáva sa s gr. *brýchō* (βρύχω) ‚hryziem', stír. *brón* ‚smútok, bolesť' (t. j. ‚čo hryzie, trápi'), lit. *gráužti* ‚hrýzť', *grūžtis* ‚bolesť v bruchu' (k významu porov. dial. *hryzačka* ‚ostré zvieravé bolesti') a i. – všetko od ide. **gʷrēu-ĝh-*, **gʷrū-ĝh-* ‚škrípať zubami; hrýzť'. Z odvodenín: ***zhrýzať (sa)*** expr. ‚trápiť (sa)'; ***zahryznúť***, od toho ***záhryz; ohrýzť***, k tomu ***ohryzok***, a i. Pozri aj ↗ *krysa.*

hu, hú cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné. Pozri aj ↗ *húkať.*

huba¹ ‚rastlina (bot. Fungi)' (od *15. stor.) • Psl. **gǫba¹;* porovnáva sa s nem. *Kumpf* ‚hlboká nádoba', stangl. *cumb* ‚pohár, misa', angl. *coomb* ‚úžľabina, roklina', lit. *gumbas*, lot. *gumba* ‚výrastok na tele, nádor' – východiskom je ide. **gumbh-* ‚niečo vypuklé ap.', od ide. **gēu-*, **gəu-*, **gū-* ‚ohýbať, kriviť, klenúť sa'. Sem patrí aj *huba* ‚špongia' (*utrieť tabuľu h-ou* ap.), pôvodne označujúce hmotu získavanú z niektorých druhov morských húb (neskôr vyrábaná aj synteticky). – **huba²** niž. hovor. pejor. ‚ústa; papuľa' (od 17. stor.) • Psl. **gǫba²* ‚ústa, pera'. Porovnáva sa s gr. *gamfai* mn. (γαμφαί) ‚zvieracie čeľuste'; iné výklady tu uvažujú o etymologickej totožnosti s ↗ *huba¹*, avšak predpokladaný významový posun ‚huba' > ‚ústa, pera' nie je dostatočne jasný – ako možný medzistupeň sa uvádzajú významy ‚hubovito zvráskavené starecké pery', ‚čo nasáva vodu', resp. aj ‚vlhká časť konskej, volskej papule'. Z odvodenín: ***hubica*** ‚dýza (s kužeľovito zúženým otvorom)' (podľa predstavy o „vyústení" predmetu, resp. podľa podobnosti s rôznymi náustkami ap.); ***náhubok; veľkohubý*** pejor. ‚rád zveličujúci, chvastúnsky'; ***tlčhuba*** pejor. ‚táraj' (t. j. ‚kto *tlčie* hubou', k významu porov. *trepať* expr. ‚tárať') a i. Pozri aj ↗ *gamba.*

hubertus ‚kabát z chlpatej vlnenej látky' (od 20. stor.) • Asi podľa rak. nem. *Hubertus-mantel*, doslova ‚kabát sv. Huberta' (zloženina nem. *Mantel* ‚kabát' a muž. mena *Hubertus* ‚Hubert') – pôvodne o poľovníckych plášťoch (podľa sv. Huberta ako patróna poľovníkov), zovšeobecnene o kabátoch šitých z príslušnej látky.

hubica ↗ *huba²*

hubiť (od 16. stor.) • Psl. **gubiti* – staré kauzatívum k psl. **gy(b)nǫti* (↗ *hynúť*); doslova ‚spôsobovať, aby niečo hynulo'. Z odvodenín: ***zahubiť***, od toho ***záhuba; zhubný*** (od staršieho *z-hubiť* ‚zničiť') a i.

huckať ↗ *huš*

hučať ↗ *húkať*

hudba, hudec ↗ *húsť* – **hudlikať, hudlikovať** pejor. ‚nezručne hrať (najmä na husliach); struž-likať' (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od ↗ *húsť;* zakončenie môže byť podľa ↗ *fidlikať.*

hudry cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

húf ‚neusporiadaná skupina, hŕba, hromada' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *hūfe* (nem. *Haufen*). Z odvodenín: ***húfny; húfom*** ‚hromadne, húfne'. – **húfnica** voj. ‚delo s krátkou hlavňou' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *houfnice*, od čes. *houfný* ‚húfny'. Pôvodne (stčes. *húfnicě*) išlo o označenie veľkého bojového praku, umožňujúceho vrhať kamenie *húfne*, t. j. vo väčšom množstve, intenzívne ap., resp. na väčšie množstvo, do *húfu* nepriateľov; názov sa neskôr preniesol na delo (s kratšou, no širšou hlavňou) vrhajúce granáty.

huhlať expr. ‚hovoriť nezrozumiteľne, tlmene' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. formálne blízke ↗ *huhňať.* – **huhňať** expr. ‚fufnať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od koreňa **gǫgъn-* (azda už psl.; porov. stsl. *gǫgъnivъ* (ГѪГЪНИВЪ) ‚huhňavý, ťažko hovoriaci, nemý' a i.). Porov. hláskovo blízke ↗ *fufnať.*

huch cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

húkať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *hu*'. Z odvodenín: ***hučať***, ***hukotať*** (od toho ***hukot***) a i. – **húkať sa** ‚(o prasnici) páriť sa' (od 18. stor.) • Od ↗ *húkať*

– k páreniu zvierat podľa sprievodných zvukov porov. ↗ *ruja* a i.

hulákať expr. ‚hlasno spievať, vykrikovať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚kričať *hula!*'.

húľava expr. ‚čierny búrkový oblak' (od 18. stor.) • Akiste odvodenina od dial. *húliť sa* ‚pokrývať sa mrakmi, chystať sa na dážď', *húliť* ‚fajčiť' (t. j. azda ‚vypúšťať oblaky dymu' ap.). Vysvetľuje sa ako reflex psl. **guliti*, usúvzťažňovaného s psl. **golъ* (↗ *holý*) – pôvodný význam bol ‚robiť holým', t. j. nepokrytým, (o nebi) jasným). Súčasný význam ‚pokrývať sa mrakmi' vznikol azda vo *vy-húliť sa* ‚stať sa jasným, vyjasniť sa', ktoré bolo pochopené ako ‚vypustiť hmlu' – keď sa po dažďoch začína vyjasňovať, z lesov vystupuje hmla.

hulvát subšt. ‚grobian, surovec' (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *hulvát* (ako prímeno doložené už v 14. stor.), nejasného pôvodu.

humánny ‚vyplývajúci z ľudskosti, ľudský', odb. ‚týkajúci sa človeka' (od 19. stor.) • Z lat. *hūmānus*, ktoré súvisí s lat. *homō* ‚človek'. Z odvodenín: ***humanita*** ‚ľudskosť' (lat. *hūmānitās*), od toho ***humanitný*** (*h-é vedy*) i ***humanitárny*** (*h-a pomoc* ap.); ***humanizmus*** a i.

humbug hovor. expr. ‚podvod, balamutenie' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Humbug*) z angl. *humbug* ‚podvod, klam'; slovo nejasného pôvodu.

humno ‚stodola; pozemok za stodolou' (od *14. stor.) • Psl. **gumьno;* obyčajne sa vysvetľuje ako zloženina **gu-mьn-*, kde **gu-* je z ide. **g^u̯ou-* ‚hovädzí dobytok' (↗ *hovädo*) a **mьn-* patrí k ide. **men-* ‚tlačiť' (↗ *mäť*) – pôvodný význam slova bol azda ‚miesto, kde hovädzí dobytok šliapaním vytláča zrno z klasov' (ako spôsob mlátenia obilia známe z Balkánu aj u sev. Slovanov).

humor ‚vtipnosť', staršie ‚nálada' i ‚vlhkosť; voda, šťava' (od 17. stor.) • Z lat. *(h)ūmor* ‚vlhkosť, vlaha, tekutina', od lat. *(h)ūmēre* ‚byť vlhký' (druhotné *h-* je asi podľa nepríbuzného lat. *humus* ‚zem, pôda'). V stredoveku sa slovo používalo aj vo význame ‚telesná tekutina'; keďže podľa starých predstáv pomer telesných tekutín určoval temperament človeka (↗ *flegmatik* a i.), nadobudlo aj význam ‚nálada'. Význam ‚vtipnosť' vznikol údajne v 17. stor. v angl. *humour* (prevzatie z lat.). – **humoreska** ‚žartovná poviedka; hudobná skladba rozmarného rázu' (od 19. stor.) • Z nem. *Humoreske* – slovo bolo utvorené na základe nem. *Humor* (z lat.) pomocou pôvodom román. koncovky *-eske*, podľa nem. *Groteske* (↗ *groteska*) ap.

humpľovať expr. ‚nivočiť, kaziť' (od 18. stor.) • Z nem. *humpeln* (dnes ‚krívať, krivkať') v staršom význame ‚nekvalitne pracovať, fušovať', ktoré asi súvisí s angl. *to hobble* ‚krívať, vliecť sa; byť nemotorný, nestáť za veľa'.

humus ‚úrodná vrstva pôdy s organickými látkami' (od 19. stor.) • Z lat. *humus*, doslova ‚zem, pôda'. Pozri aj ↗ *exhumovať*.

huňa ‚hrubá prikrývka z vlny al. kožušiny; v ľudovom odeve kabát z hrubého súkna al. kožušiny' (od *16. stor.) • Psl. **gunja*, asi starý kultúrny termín nejasného pôvodu – porovnáva sa s avest. *gaona-* ‚chlpy, srsť, farba (srsti)', lat. *gunna* ‚kožušina' a i.

huncút expr. ‚prefíkaný človek, šibal, lapaj', staršie ‚ničomník, podliak, naničhodník' (od 17. stor.) • Zjednodušenie staršieho *huncvut*, *huncfut*, prevzatého z nem. *Hunds-fott*, čo je zloženina z nem. *Hund* ‚pes' a strhnem. *vut* ‚pošva' (dnešné nem. vulg. *Fotze*). Slovo sa v slk. najskôr pociťovalo ako hrubá nadávka (‚pohlavný orgán suky'!), neskôr sa jeho význam zmiernil.

hundrať expr. ‚šomrať' (od 19. stor.) • Asi expresívna odvodenina od koreňa *hud-* (↗ *húsť*), azda i pod vplyvom zvukomalebného slovesa ↗ *dudrať*.

hup, hups cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***húpať*** ‚zapadať, zabárať sa', ***vhupnúť*** ‚prudko vniknúť (nohami)' a i.

hurá cit. (od 19. stor.) • Z nem. *hurra*, nejasného pôvodu – východisko sa hľadalo v turk. jazykoch, novšie sa uvažuje o domácom pôvode slova (tvar imperatívu od strhnem. *hurren* ‚rýchlo sa pohybovať').

hurhaj expr. ‚krik, lomoz, huriavk', **huriavk** expr. ‚hurhaj' (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

hurikán ‚orgán v oblasti Karibského mora' (od 20. stor.) • Z angl. *hurricane* – východiskom výrazu je špan. *huracán*, prevzaté z indián. jazyka taino (*hurakán* ‚mohutná búrka') v karibskej oblasti. Pozri aj ↗ *orkán*, ↗ *uragán*.

hurka hovor. ‚jaternica' (od 18. stor.) • Z maď. *hurka*, od maď. *húr* ‚črevo; vnútornosti', neznámeho pôvodu.

hurma ‚jedlý plod ebenovníka rajčiakového' (od 20. stor.) • Z tur. *hurma*, čo je prevzatie z perz. *ḫurmā* ‚datľa'; plody ebenovníka sa v niektorých jazykoch pomenúvajú ako „datle".

hurónsky expr., v spojeniach ***h. krik, rev, smiech*** ‚veľmi hlasný, silný' (od 19. stor.) • Podľa

indián. kmeňa Hurónov (porov. aj Hurónske jazero na hraniciach USA a Kanady), na základe predstavy o ich divosti.

hurt hovor. expr. ‚hrmot, lomoz' (od *16. stor.) • Zo strhnem. hurt ‚náraz', čo je prevzatie zo stfr. hurt, od stfr. hurter (fr. heurter) ‚vraziť, naraziť', azda germ. pôvodu. Z odvodenín: **hurtovať** hovor. expr. ‚lomoziť; kričať'; **zhurta** hovor. expr. ‚prudko, rázne, zostra' (zo spojenia *z hurta), **hurtom** ‚id.'.

hus ‚zool. Anser' (od 15. stor.) • Psl. *gǫsь; súvisí so stind. haṁsáḥ, gr. chēn (χήν), lat. ānser (*hā-) ‚hus', stír. géis ‚labuť', stsev. gás, nem. Gans, angl. goose, lit. žąsìs ‚hus' a i. – všetko od ide. *ĝhan-s- ‚hus', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: **húsa,** gen. húsaťa (psl. *gǫsę, gen. *gǫsęte), od toho **husací** (*gǫsęt-jь), a i.

husár hist. ‚jazdec vo vojsku' (od 16. stor.) • Z maď. huszár, ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo staršieho srb. husarь ‚lupič', odvodeného od staršieho husa ‚lúpež' (*chǫsa, porov. aj stpoľ. chąsa ‚banda, lupiči, zlodeji') – východisko výrazu sa hľadá v germ. jazykoch, porov. gót. hansa ‚vojenská jednotka, oddiel; dav' ap., pozri aj ↗ chasa.

húsenica (od 17. stor.) • Psl. *gǫsěnica – vysvetľuje sa ako obmena pôvodného *vǫsěnica, odvodeného od psl. *vǫsěnъ ‚fúzatý', od psl. *vǫsъ (↗ fúz); k možnému vývinu *v- > *g- porov. i ↗ húžva.

husky [has-] ‚druh psa' (od 20. stor.) • Z angl. husky (dog), pôvodne ‚eskimácky pes', od angl. Husky ‚Eskimák' – výraz vznikol asi na základe etnického názvu Eskimákov (angl. Eskimo, v 18. stor. doložené aj ako Ehuskemay), ktorý pochádza z jazykov algonkinských Indiánov (napr. v jazyku abnaki askimo, mn. askimoak) a znamená ‚jediaci surové mäso' (zloženina *ašk- ‚surový' a *-imo ‚jesť').

husle ↗ húsť

huspenina ‚stuhnuté rôsolovité jedlo z vyvarených bravčových nožičiek, koží a mäsa' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. huspenina, pôvodne uspenina (tak stčes.), čo je odvodenina od stčes. uspena, vysvetľovaného ako možné prevzatie zo sthnem., strhnem. īsbēn (nem. Eisbein) – ide o zložený výraz z prostredia lekárov a poľovníkov (označenie bedrovej kosti a priľahlých kostí), ktorého prvá časť je asi prevzatá z lat. ischia mn. ‚oblasť panvy a bedier' (gr. pôvodu, ďalej pozri ↗ ischias) a druhú časť tvorí nem. Bein ‚noha' (germ.).

húsť, hudiem (od *15. stor.) • Psl. *gǫsti (*gǫd-ti), *gǫdǫ; súvisí s isl. kýta ‚vadiť sa', stangl. cȳta ‚bučiak (zool. Botaurus)', strhnem. kūze, nem. Kauz ‚druh sovy', lit. gaũsti ‚temne znieť' a i. – ide o výrazy odvodzované od ide. zvukomalebného koreňa *gŏ̆u-, *gou̯ə-, *gū-; ďalej pozri ↗ hovoriť. Z odvodenín: **hudba** (už psl. *gǫdьba, doslova ‚hudenie'), **hudec** (psl. *gǫdьcь), **husle** (psl. *gǫsli mn. < *gǫd-sl-; k prípone porov. ↗ jasle) a i. Pozri aj ↗ hudlikať, ↗ hundrať, ↗ potmehúd.

hustý (od *16. stor.) • Psl. *gǫstъ. Zo slovotvorného hľadiska azda *gǫt-tъ, od koreňa *gǫt- ‚hustý' (↗ hutný), pričom zakončenie *-stъ môže byť aj podľa psl. *čęstъ (↗ častý), resp. *tъlstъ (↗ tlstý). Koreň *gǫt- sa odvodzuje od ide. *gem- ‚stláčať' (↗ žmoliť), čo predpokladá významový vývin ‚stlačený, natlačený' > ‚hustý, hutný'; iný výklad vychádza z ide. *gʷhen- ‚kypieť, zväčšovať objem; plnosť' (porov. stind. ghanáḥ ‚pevný, hustý', nem. ganz ‚celý', lit. ganà ‚dosť', stsl. goněti (ГОНѢТИ) ‚stačiť, postačovať' a i.). Z odvodenín: **húšť**, dial. i húšťa ‚hustý porast' (psl. *gǫšč- < *gǫst-j-), od toho **húšťava** i **húština,** ap.; **hustiť**, k tomu **hustilka** odb. ‚pumpa (na plnenie, hustenie pneumatík ap. vzduchom)' (podľa čes.), a i.

huš cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: dial. huškať, hučkať, k tomu akiste aj **huckať** ‚dráždením popudzovať, štvať (psa)'.

húšť, húšťava, húština ↗ hustý

huta ‚závod na výrobu kovov z rúd, na výrobu surového skla' (od 16. stor.) • Zo sthnem. hutta (nem. Hütte) ‚id.'; súvisí s nem. Haus ‚dom'. Z odvodenín: **hutník** a i. Pozri aj ↗ kajuta.

hútať (od 18. stor.) • Domáci výraz, avšak bez jednoznačného výkladu. Vysvetľovalo sa ako reflex psl. *gutati (*gou-t-), od ide. *gŏ̆u-, *gou̯ə-, *gū- ‚volať, kričať' (ďalej pozri ↗ hovoriť), čo predpokladá významový vývin typu ‚volať, kričať' > ‚hovoriť (o niečom)' > ‚uvažovať, hútať'. Iný výklad tu vychádza z psl. *gǫtati (*gon-t-), ktoré odvodzuje od ide. *gʷhen-(ə)- (↗ hnať) s vývinom ‚preháňať mysľou' > ‚hútať' (porov. i lat. (in) mente agitāre ‚zamýšľať, uvažovať', t. j. doslova ‚preháňať mysľou, resp. v mysli'). Nemožno vylúčiť ani zvukomalebný pôvod výrazu (porov. čes. dial. hutati ‚trúbiť na kozom rohu', rus. dial. gútať (гутать) ‚kričať ako sova' ap.) – z významového hľadiska ‚vydávať zvuk, hlas' > ‚hovoriť (o niečom)' > ‚uvažovať, hútať'?

hutník ↗ huta

hutný kniž. ‚výdatný, zhustený; hustý, tuhý' (od 18. stor.) • Psl. **gǫtьnъ*, odvodené od koreňa **gǫt-* ‚hustý, hutný' (porov. i rus. dial. *guť (zymь)* ‚húština, ťažko priechodné miesto'); k etymológii pozri ↗ *hustý*.

húžva (od 15. stor.) • Psl. **gǫži*, gen. **gǫžьve;* azda súvisí s psl. **vęzati* (↗ *viazať*), **ǫzьlъ* (↗ *uzol*), k začiatočnému **g-* porov. i ↗ *húsenica*. Z odvodenín: ***húževnatý, húžvať***. Pozri aj ↗ *krkvať*.

hviezda (od 16. stor.) • Psl. **gvězda;* porovnáva sa s gr. *foibos* (*φοῖβος*) ‚svietiaci, žiariaci', lit. *žvaigždė̃*, lot. *zvàigzne* ‚hviezda' a i. – všetko azda od ide. **ĝhu̯oig^{u}-* ‚svietiť, žiariť, svit'.

hvízdať (od *17. stor.) • Psl. **gvizdati*, zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *svišťať*. Z odvodenín: ***hvižďať*** (**gvizd-j-*), ***hvizd*** a i.

hyacint ‚ozdobná rastlina s voňavým hroznovitým kvetom' (od 17. stor.) • Z lat. *hyacinthus*, čo je prevzatie z gr. *hyakinthos* (*ὑάκινθος*), azda substrátového pôvodu.

hýbať (od *13. stor.) • Psl. **gybati* (**gūb-*), pôvodne asi iteratívum od psl. **gъ(b)nǫti* (↗ *hnúť*). Z odvodenín: ***hybký*** ‚pohyblivý, vrtký; pružný', ***hybaj*** cit.; ***ohýbať*** (aj ***ohybný***), ***pohýbať***, ***zahýbať*** ap., k tomu ***ohyb***, ***pohyb***, ***záhyb***, podobne ***zhyb*** (od staršieho *z-hýbať* ‚zohýnať'); ***vyhýbať (sa)***, od toho ***výhybka***, a i. Pozri aj ↗ *hynúť*.

hybrid ‚kríženec; miešanec' (od 20. stor.) • Z lat. *hybrida* ‚miešanec' – výraz (písaný aj ako *hibrida, ibrida*) asi súvisí s lat. (v glosách) *iber* ‚mul', začiatočné *hy-* môže byť podľa etymologicky nesúvisiacieho gr. *hybris* (*ὕβρις*), gen. *hybreōs* (*ὕβρεως*) ‚spupnosť'.

hyd ‚domáce úžitkové vtáctvo; pejor. háveď' (od 17. stor.) • Psl. **gydъ* (**gūd-*) – odvodenina od ide. **g^{u}ūdh-*, čo je rozšírenie ide. **g^{u}ōu-*, **g^{u}ū-* ‚hnoj, výkaly, niečo odporné'; ďalej pozri ↗ *háveď*. Z odvodenín: ***hydina***. Pozri aj ↗ *hyzdiť*.

hydra ‚mytologický had s mnohými hlavami' (od 18. stor.) • Z lat. *hydra*, čo je prevzatie z gr. *hydrā* (*ὕδρα*), od gr. *hydōr* (*ὕδωρ*) ‚voda' – pôvodný význam bol ‚vodný živočích', odtiaľ ‚vodný had', v gr. mytológii aj tzv. lernská hydra (žijúca pri meste Lerna), ktorú premohol hrdina Herakles. – **hydrant** ‚vývod na väčší odber vody z potrubia' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *hydōr* ‚voda'. – **hydraulický** ‚súvisiaci s tlakovou energiou kvapalín' (od 19. stor.) • Z lat. *hydraulicus*, čo je prevzatie z gr. *hydraulikos* (*ὑδραυλικός*), doslova ‚súvisiaci s vodným organom (ktorému vzduch dotláčala vodná pumpa)', od gr. *hydraulis* (*ὕδραυλις*) ‚vodný organ', zloženého z ↗ *hydro-* a gr. *aulos* (*αὐλός*) ‚píšťala'. – **hydro-** ‚voda, vodný, vodo-' (*hydrológia, hydromechanika, hydrosféra* ap.) • Z gr. *hydro-* (*ὑδρο-*), od gr. *hydōr* ‚voda' (príbuzné s ↗ *voda*).

hyena ‚cudzokrajná šelma' (od 18. stor.) • Z lat. *hyaena*, čo je prevzatie z gr. *hyaina* (*ὕαινα*), odvodeného od gr. *hȳs* (*ὗς*) ‚sviňa' – významový posun ‚sviňa' > ‚hyena' sa vysvetľuje podobným tvarom tela obidvoch zvierat. Prenesený význam ‚bezcitný človek ťažiaci z nešťastia iných' (*ľudské h-y*) súvisí s tým, že hyeny konzumujú aj zdochliny iných zvierat.

hygiena ‚lekársky odbor zaoberajúci sa zdravím a jeho zabezpečením' (od 19. stor.) • Z fr. *hygiène*, utvoreného na základe gr. *hygieinos* (*ὑγιεινός*) ‚prospešný zdraviu', čo je odvodenina od gr. *hygieiā* (*ὑγιεία*) ‚zdravie', od gr. *hygiēs* (*ὑγιής*) ‚zdravý, svieži', doslova asi ‚dobre žijúci'.

hygroskopický ‚schopný prijímať vlhkosť z prostredia' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe gr. *hygros* (*ὑγρός*) ‚vlhký, mokrý' a ↗ *-skopia*.

hýľ ‚zool. Pyrrhula, Erythrina' (od *16. stor.) • Psl. **gylь;* azda od slovesa zachovaného v srb., chorv. *gíljati* ‚ťažko ísť; poskakovať na jednej nohe' – k možnému pomenovaniu podľa skackavej chôdze porov. nem. *Gimpel* (strhnem. *gümpel*) ‚hýľ' (> slk. dial. *gimpeľ*), odvodzované od strhnem. *gumpen* ‚skákať'.

hymna ‚slávnostná skladba, pieseň ako symbol istého spoločenstva' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Hymne* ž.) z fr. *hymne* m., čo je prevzatie z lat. *hymnus* (↗ *hymnus*). – **hymnus** kniž. ‚chválospev' (od 18. stor.) • Z lat. *hymnus*, ktorého východiskom je gr. *hymnos* (*ὕμνος*) ‚pieseň, slávnostný spev'.

hynúť (od 17. stor.) • Psl. **gy(b)nǫti;* súvisí s ↗ *hýbať*, ↗ *hnúť* – všetko od ide. **gheub(h)-* ‚ohýbať, hýbať'. Významový vývin sa rekonštruuje ako 1. ‚ohýbať sa (od choroby, staroby ap.)' > ‚umierať, hynúť', resp. 2. ‚hýbať sa' > ‚ísť' > ‚schádzať zo sveta, zomierať, hynúť'. Z odvodenín: ***zahynúť***, ***vyhynúť***, ***uhynúť*** (od toho ***úhyn***) a i. Pozri aj ↗ *hubiť*.

hyper- ‚veľmi, príliš, nadmerne, veľký ap.' (*hyperkorektný, hypermarket, hypermoderný* ap.) • Z gr. *hyper-* (*ὑπερ-*), od gr. *hyper* (*ὑπέρ*) ‚nad, hore, zhora, príliš, veľmi'.

hyperbola (od 19. stor.) • Z lat. *hyperbolē*, čo je prevzatie z gr. *hyperbolē* (*ὑπερβολή*), doslova

asi ‚prehodenie ap.‘, od gr. *hyperballō* (*ὑπερβάλλω*) ‚prehadzujem ponad, cez niečo; prekonávam niečo‘, čo je zloženina ↗ *hyper-* a gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚hádžem, vrhám‘ – odtiaľ v geometrii ‚krivka vychádzajúca mimo roviny režúcej kužeľ‘, v štylistike ‚rečnícky obrat idúci mimo bežnej normy, zveličenie‘.

hypertenzia lek. ‚zvýšený krvný tlak‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *hypertēnsiō* – utvorené v novoveku na základe ↗ *hyper-* a lat. *tēnsiō* ‚napätie‘ (↗ *tenzia*).

hypertónia lek. ‚zvýšené napätie svalov; zvýšený krvný tlak‘ (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *hypertonos* (*ὑπερτόνος*) ‚nadmieru, do krajnosti napätý‘, od ↗ *hyper-* a gr. *tonos* ‚napätie‘; ďalej pozri ↗ *tonus*.

hypertrofia lek. ‚nadmerné zväčšenie‘, kniž. ‚nadmerný výskyt‘ (od *19. stor.) • Utvorené v novoveku ako protiklad k ↗ *atrofia*.

hypnóza ‚zmenený stav vedomia podobný spánku‘ (od 19. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *hypnōtikos* (*ὑπνωτικός*) ‚ospanlivý; uspávajúci‘ (> slk. ***hypnotický***), od gr. *hypnoō* (*ὑπνόω*) ‚uspávam‘, odvodeného od gr. *hypnos* (*ὕπνος*) ‚spánok‘.

hypo- ‚pod; malý, nižší, menší (než je obvyklé) ap.‘ (↗ *hypofýza* ap.) • Z gr. *hypo-* (*ὑπο-*), od gr. *hypo* (*ὑπό*) ‚naspodu, dolu, pod‘.

hypofýza lek. ‚mozgový podvesok‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *hypophysis (cerebrī);* ako termín zavedené v novoveku na základe gr. *hypofysis* (*ὑπόφυσις*) ‚niečo pripojené zospodu‘, od gr. *hypofyomai* (*ὑποφύομαι*) ‚rastiem pod niečím‘, od ↗ *hypo-* a gr. *fyomai* (*φύομαι*) ‚rastiem‘.

hypochondria lek. ‚sklon zveličovať al. prisudzovať si chorobu‘ (od 18. stor.) • Z lek. lat. *hypochondria* – v konečnom dôsledku od gr. *hypochondrion* (*ὑποχόνδριον*) ‚horná časť brušnej dutiny (medzi pupkom a rebrami)‘, čo je odvodenina od gr. *hypochondrios* (*ὑποχόνδριος*) ‚ležiaci pod chrupkou‘, zloženého z ↗ *hypo-* a gr. *chondros* (*χόνδρος*) ‚(rebrová) chrupka‘. Podľa starých predstáv vznikali vo vnútorných orgánoch aj duševné choroby (porov. ↗ *hystéria* ap.), odtiaľ zrejme vývin ‚kto má problémy s brušnou dutinou‘ > ‚kto trpí trudnomyseľnosťou‘ > ‚kto si prisudzuje chorobu ap.‘.

hypokoristikum lingv. ‚slovo používané v dôvernom styku a vyjadrujúce kladný citový vzťah (napr. *Jano, ocko*)‘ (od 20. stor.) • Z gr. *hypokoristikon (onoma)* (*ὑποκοριστικὸν ὄνομα*), od gr. *hypokoristikos* (*ὑποκοριστικός*) ‚zdrobnený‘, od slovesa *hypokorizomai* (*ὑποκορίζομαι*) ‚používam zdrobneniny‘, doslova ‚hovorím ako s dieťaťom‘ – výraz je odvodený od ↗ *hypo-* a gr. *koros* (*κόρος*) ‚chlapec‘, *korē* (*κόρη*) ‚dievča‘.

hypotéka práv. ‚pohľadávka zaistená nehnuteľnosťou‘ (od 18. stor.) • Z lat. *hypothēca*, čo je prevzatie z gr. *hypothēkē* (*ὑποθήκη*) ‚záruka‘, doslova ‚podklad, základ‘, od gr. *hypotithēmi* (*ὑποτίθημι*) ‚podkladám niečím, dávam základ niečomu‘ – výraz je zložený z ↗ *hypo-* a gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem, staviam‘. Porov. aj ↗ *hypotéza*.

hypotenzia lek. ‚znížený krvný tlak‘ (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *hypo-* a lat. *tēnsiō* ‚napätie‘ (↗ *tenzia*).

hypotéza ‚vedecký predpoklad, domnienka‘ (od 19. stor.) • Z lat. *hypothesis*, čo je prevzatie z gr. *hypothesis* (*ὑπόθεσις*) ‚téma (navrhnutá na diskusiu); predpoklad‘, od gr. *hypotithēmi* ‚podkladám niečím; predkladám, navrhujem‘; ďalej pozri ↗ *hypotéka*. Z odvodenín: ***hypotetický*** (gr. *hypothetikos*, *ὑποθετικός*).

hypotónia lek. ‚znížené napätie svalov; znížený krvný tlak‘ (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *hypo-* a gr. *tonos* (*τόνος*) ‚napätie‘; ďalej pozri ↗ *tonus*.

hýriť (od 18. stor.) • Málo jasný výraz; azda nem. pôvodu – novšie sa tu uvažuje o splynutí sthnem. *irren* ‚zmiasť, zviesť ap.‘ a *girī* (nem. *Gier*) ‚náruživosť‘. Z odvodenín: ***zhýralý*** pejor. ‚morálne pokazený, zvrhlý‘ (od **z-hýrať*, porov. stčes. *o-hýrati* ‚mravne otupieť‘).

hystéria ‚duševná choroba prejavujúca sa neprimerane zvýšenou reakciou na vonkajšie popudy‘ (od 19. stor.) • Z lek. lat. *hysteria*. Slovo vzniklo na základe lat. *hystericus* (> slk. ***hysterický***), prevzatého z gr. *hysterikos* (*ὑστερικός*) ‚súvisiaci s maternicou; chorý na maternicu‘, od gr. *hysterā* (*ὑστέρα*) ‚maternica‘ – staršia medicína pokladala hystériu za ženské ochorenie spôsobené zmenami na maternici.

hyzdiť (od 16. stor.) • Psl. **gyzditi;* odvodené od psl. **gyzdъ* (porov. staršie slk. *hyzd* ‚špina, neporiadok‘), ktoré je variantom psl. **gydъ* (↗ *hyd*). Z odvodenín: ***ohyzdný*** (k staršiemu *ohyzda* ‚odpornosť‘; obidvoje akiste od slovesa *o-hyzdiť* ‚[u]robiť škaredým ap.‘, porov. aj ***z-ohyzdiť***).

CH

cha, cha-cha, chacha cit. (od *17. stor.) • Zvukomalebné.

chabina expr. ‚odlomená haluz; palica' (od 17. stor.) • Málo jasné; z formálneho hľadiska môže súvisieť s ↗ *chabý*, no významový vzťah nie je jasný – treba azda vychádzať z možného pôvodného významu ‚rezať ap.', t. j. ‚niečo odrezané' > ‚niečo oddelené, odlomené' > ‚haluz, palica'?

chabrať expr. ‚chamtivo brať' (od 20. stor.) • Málo jasné. Azda expresívna obmena **chaprať* (porov. dial. *chapriť sa* expr. ‚namáhať sa, pechoriť sa'), čo je asi odvodenina od ↗ *chápať* (s možným významovým vývinom ‚chopiť sa niečoho' > ‚chamtivo brať' ap.); iné výklady tu predpokladajú „rýmový" výraz k ↗ *babrať*, resp. pôvodné *cha-brať*, odvodené od ↗ *brať* pomocou expresívnej prípony *cha-* (porov. aj ↗ *chamraď*).

chabý ‚malátny; slabý, nedostačujúci' (od 19. stor.) • Psl. **chabъ*. Porovnáva sa s lit. *skóbas* ‚kyslý' (t. j. ‚chuťovo ostrý') – obidvoje azda od ide. **(s)kēb(h)-*, **skob(h)-*, **skăb(h)-* ‚rezať ostrým nástrojom, štiepať' (ďalej pozri ↗ *štebeľ*), čo predpokladá významový vývin typu ‚ostrý' > kyslý (o potravinách)' > ‚skysnutý, pokazený' > ‚neužitočný, nedostačujúci ap.'. Iné výklady usúvzťažňujú psl. **chabъ* s lit. *kabėti* ‚visieť' (t. j. ‚visiaci, ovisnutý' > ‚ochabnutý, bez sily ap.'), resp. s gr. *kōfos* (κωφός) ‚tupý, mdlý' či s lit. *nu-kàpti* ‚unaviť sa'. Odvodené ***pochabý*** (od *15. stor.) vzniklo asi prenosom do duševnej sféry (‚rozumovo slabý' ap.). Pozri aj ↗ *chabina*.

chabzda ‚baza' (od 17. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *cha-bzd-a*, od psl. **bъzdъ* (porov. poľ. dial. *best* < **bezd*, chorv. dial. *bâzd* ‚bot. Sambucus nigra'), predstavujúceho variant psl. **bъzъ;* ďalej pozri ↗ *baza*. Začiatočné *cha-* sa vysvetľuje ako možná expresívna predpona; porov. aj ↗ *chamraď*.

chajda pejor. ‚chatrč' (od 19. stor.), dial. i *chajdža* • Zrejme expresívne obmeny ↗ *chata*.

chalan hovor. expr. ‚(starší) chlapec' (od 19. stor.) • Málo jasné. Azda súvisí so slk. dial. *chalec* expr. ‚kto si často ničí oblek, trhan', *chalovať* ‚ničiť, zodierať', ktoré možno porovnať s rus. dial. *chaľjó* (*халье*) ‚staré, obnosené šaty' – azda od psl. **chal-* (**ks-ōl-*) vo význame typu ‚niečo odtrhnuté, roztrhané ap.', od ide. **kes-* (↗ *česať*). Pozri aj ↗ *halena*.

chalát ‚dlhý voľný kabát' (od 19. stor.) • Prevzaté (prostredníctvom tur. *hilat*, resp. jeho nárečových variantov) z arab. *ḫilʿa*, mn. *ḫilʿāt* ‚slávnostný odev'.

chalcedón ‚odroda jemnozrnného kremeňa používaná ako polodrahokam' (od *16. stor.) • Z lat. *chalcēdōnius* – v lat. preklade Biblie bol tento výraz použitý namiesto gr. *chalkēdōn* (χαλκηδών), označujúceho jeden z drahokamov zdobiacich základy mestských hradieb nového Jeruzalema (Zjv 21, 19). Obyčajne sa odvodzuje od názvu mesta Chalcedón v Malej Ázii (gr. *Chalkēdōn*, Χαλκηδών), iný výklad tu však predpokladá pôvodné lat. *carcēdōnius*, odvodené od gr. názvu Kartága (gr. *Karchēdōn*, Καρχηδών) a označujúce drahý kameň dovážaný zo sev. Afriky.

chaluha ‚morská riasa' (od 20. stor.) • Podľa čes. *chaluha*, prevzatého v 19. stor. z jsl. jazykov (porov. sln. *halóga, halúga* ‚vodné riasy' ap.). Východiskom výrazu je azda už psl. **chalǫga* (porov. stsl. *chalǫga* (ХАЛѪГА) ‚plot, ohrada', pôvodne azda o živom plote? a i.), nejasného pôvodu.

chalupa (od *15. stor.) • Psl. **chalupa;* porovnáva sa s gr. *kalybē* (καλύβη) ‚chyža, prístrešok, stan ap.', no charakter súvislosti obidvoch výrazov nie je jasný – uvažuje sa aj o ich spoločnom prevzatí z jazykov starovekého Balkánu (ilýr. **kaluba*?), pričom rozdiel *k* ~ *ch* a *b* ~ *p* v prípade psl. **chalupa* sa vysvetľuje možným prostredníctvom germ. jazykov. Pozri aj ↗ *chatrč*, ↗ *koliba*.

chameleón ‚jašter meniaci farbu podľa okolia' (od 18. stor.) • Z lat. *chamaeleōn*, čo je prevzatie z gr. *chamaileōn* (χαμαιλέων), doslova ‚zemský lev' – výraz je zložený z gr. *chamai* (χαμαί) ‚na zemi' a *leōn* (λέων) ‚lev'.

chamraď expr. ‚burina; háveď' (od 20. stor.) • Azda už psl. **chamordь;* môže ísť o výraz zložený z expresívnej predpony **cha-* (porov. aj ↗ *chabrať*, ↗ *chabzda*) a koreňa **mord-*, usúvzťažňovaného s psl. **mъrdati* (↗ *mrdať*) – v takom prípade je pôvodnejším významom ‚háveď' (k posunu ‚čo sa pohybuje' > ‚háveď' ap.' porov. ↗ *hmyz*), odtiaľ druhotne ‚škodlivý porast, burina'.

chamtiť (sa) pejor. ‚hrabať pre seba' (od *19. stor.) • Akiste súvisí so slk. dial. *cham-l-ať* ‚brať, habať; pratať, pažravo jesť', *cham-r-ať* ‚brať, zhŕňať, habať', *chám-or-iť sa* ‚o dieťati: namáhať sa, pechoriť sa' – všetko od koreňa **cham-*, zrejme expresívneho, resp. zvukomalebného pôvodu.

chán hist. ‚mongolský, tatársky al. turecký vládca' (od 17. stor.) • Z orientálnych jazykov (prostredníctvom tur. *hân*, resp. rus. *chan (хан)*?). Východiskom výrazu je stturk. *qayan*, ujgur.

kayan, mongol. *kagan*, prevzaté z čínštiny (*ke* ‚veľký', *kuan* ‚vládca').

chaos ‚neporiadok, zmätok' (od 17. stor.) • Z lat. *chaos*, čo je prevzatie z gr. *chaos* (*χάος*), pôvodne asi ‚diera, dutina, prázdny priestor ap.' – súčasný význam vznikol v nadväznosti na predstavy gr. kozmogónie, kde sa týmto slovom označovala aj (neusporiadaná) pralátka, z ktorej sa utvoril svet. Z odvodenín: ***chaotický***.

chápať (od 17. stor.) • Psl. **chapati;* porovnáva sa s gr. *kaptō* (*κάπτω*) ‚prehltávam', alb. *kap* ‚chytám', lat. *capere* ‚brať, chytať', nem. *haben* ‚mať' (pôvodne ‚držať') a i. – všetko od ide. **kap-* ‚chytať', čo je pôvodom asi zvukomalebný koreň (porov. i ↗ *chopiť*) označujúci rýchle uchopenie. V slk. *chápať* nastal významový posun ‚chytať' (porov. odvodené ***chápadlo***) > ‚postihovať rozumom, chápať'. Pozri aj ↗ *chabrať*, ↗ *chniapať*.

charakter ‚povaha' (od 17. stor.) • Z lat. *charactēr*, čo je prevzatie z gr. *charaktēr* (*χαρακτήρ*), od gr. *charassō* (*χαράσσω*) ‚ryjem, vyrývam, razím ap.' – z významového hľadiska asi ‚niečo vyryté, vyrazené' > ‚(rozlišujúci) znak' > ‚charakteristické vlastnosti, povaha'.

chargé d'affaires [šaržé dafér] ‚diplomatický zástupca dočasne poverený vedením zastupiteľského úradu' (od 20. stor.) • Z fr., doslova ‚poverený záležitosťami' (↗ *aféra*). Fr. *chargé* ‚poverený' je príčastie od fr. *charger* ‚uložiť (niekomu niečo), poveriť (niekoho niečím)', ktorého východiskom je lat. *carricāre*, pôvodne ‚naložiť (voz)'; ďalej pozri ↗ *karikovať*. Pozri aj ↗ *šarža*.

charita ‚dobročinnosť' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *cāritās* (strlat. i *charitas*) ‚láska k blížnemu' (odtiaľ ‚jej prejavy' > ‚dobročinnosť') – slovo vzniklo významovým prehodnotením lat. *cāritās* ‚vážnosť, úcta, láska', od lat. *cārus* ‚drahý, drahocenný; milý, obľúbený'. Z odvodenín: ***charitatívny*** (cirk. lat. *cāritātīvus*).

charizma náb. ‚osobitný dar Ducha Svätého zameraný na dobro spoločenstva', pren. ‚mimoriadna schopnosť pôsobenia na ľudí vôbec' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *charisma*, gen. *charismatis*, čo je prevzatie z gr. *charisma* (*χάρισμα*), gen. *charismatos* (*χαρίσματος*) ‚priazeň; dar (z Božej milosti)', od gr. *charizomai* (*χαρίζομαι*) ‚rád, bohato dávam'; ďalej pozri ↗ *eucharistia*. Z odvodenín: ***charizmatický***.

charleston [čárls-] ‚druh spoločenského tanca' (od 20. stor.) • Z angl. *Charleston (dance)*, podľa mesta v amer. štáte Južná Karolína.

charta ‚listina obsahujúca určité práva a zásady', staršie ‚list, papier; písomné oznámenie' (od 17. stor.) • Z lat. *charta*, čo je prevzatie z gr. *chartēs* (*χάρτης*), pôvodne ‚papyrusový list'; azda egypt. pôvodu. Výraz prešiel významovým vývinom ‚papyrusový list' > ‚(z papyrusu zhotovený) materiál, na ktorý sa píše' > ‚čo je na ňom napísané; list, oznámenie, listina ap.'. Pozri aj ↗ *karta*, ↗ *kartáč*[1], ↗ *kartel*.

chasa expr. ‚skupina veselých, družných (mladých) ľudí' (od *16. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z germ. jazykov, porov. gót. *hansa* ‚vojenská jednotka, oddiel; dav', sthnem. *hansa* ‚skupina bojovníkov' (odtiaľ aj nem. *Hanse* ‚hanza' ako historické označenie spoločnej organizácie obchodníkov v mestách sev. Nemecka) ap. Z odvodenín: ***cháska*** pejor. ‚zberba, čeliadka, banda, háveď ap.'. Pozri aj ↗ *husár*.

chata ‚menšia, obyč. drevená stavba (na prechodné ubytovanie, rekreáciu)' (od 19. stor.), dial. ‚menší dom, domec' • Psl. **chata;* vysvetľuje sa ako možné prevzatie z irán. **kata-* (porov. avest. *kata-* ‚komora [na zásoby], pivnica ap.'), dial. i **xata-*. Pozri aj ↗ *chajda*, ↗ *chatrč*, ↗ *koterec*.

chátrať (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *chátrati*, súvisiaceho s ↗ *chatrný*.

chatrč (od 19. stor.) • Málo jasný výraz. Môže ísť o obmenu (novšie začiatočné *cha-* podľa ↗ *chatrný*, resp. podľa ↗ *chalupa*, ↗ *chata*?) pôvodného **kotrč* (porov. slk. dial. *kotŕčka* expr. ‚malý chudobný dom, chatrč'), ktoré asi súvisí s ↗ *koterec* (dial. i *kotrec*, *kotrec*). Iný výklad tu predpokladá už psl. **chatъrъčь* ako možné prevzatie z irán. jazykov – východiskový irán. výraz sa rekonštruuje ako **χata-ruča-* ‚obydlie s oknom vybudované sčasti v zemi', zloženina irán. **xata-* (ďalej pozri ↗ *chata*) a **ruča-* (porov. jagnobské *rúča* ‚otvor v streche prepúšťajúci svetlo a dym; okno'), od ide. **leuk-* ‚svietiť, žiariť; svetlý' (↗ *lúč*); dnešný význam slova (*biedna ch.* ap.) mohol vzniknúť aj pod vplyvom ↗ *chatrný*.

chatrný (od 17. stor.) • Málo jasné; porovnávalo sa s lit. *katěti* ‚chudnúť, vädnúť'. Pozri aj ↗ *chátrať*, ↗ *chatrč*.

chcieť, *chcem* (od 15. stor.) • Psl. **chъtěti*, **chъtjǫ*, čo je hláskový variant psl. **chotěti*, **chotjǫ* (porov. rus. *chotéť (хотеть)*, sln. *hotéti* a i. ‚chcieť'; ↗ *hoci*, ↗ *chuť*, ↗ *ochota*), ktoré azda súvisí s psl. **chytati* (↗ *chytať*), **chvatati* (↗ *chvátať*) – k možnej významovej

súvislosti porov. lit. *grė̃bti* ‚chytať': lot. *gribêt* ‚chcieť'. Iný výklad zbližuje psl. **chotěti* s lit. *ketė́ti* ‚zamýšľať, chcieť'. Pozri aj ↗ *sťa.*

che-che, cheche cit. (od *17. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***chechtať sa, chechotať sa*** (od toho ***chechot***).

chémia ‚veda skúmajúca vlastnosti, zloženie a vnútornú štruktúru látok a ich premenu' (od *17. stor.) • Zo strlat. *chemia,* čo je prevzatie z gr. *chēmeiā* (χημεία), nejasného pôvodu. Gr. slovo (písané aj ako *chymeiā,* χυμεία) sa odvodzovalo od názvu Egypta *Chēmiā* (Χημία; od egypt. *Kmt* ‚Egypt') – išlo by azda o pomenovanie náuky podľa jej pôvodu. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od gr. *chyma* (χύμα) ‚čo sa vylieva al. prúdi', od gr. *cheō* (χέω) ‚lejem' – pôvodným významom slova mohlo byť ‚umenie odlievania, spracovania kovov'. Pozri aj ↗ *alchýmia.*

cherubín náb. ‚anjel druhého najvyššieho stupňa hodnosti (po serafínovi)' (od *16. stor.) • Podľa cirk. lat. *Cherubīnī* mn. ‚cherubíni', čo je obmena staršieho cirk. lat. *Cherubim* neskl. – výraz je prevzatý z hebr. *kərūbîm* (porov. Ex 25, 18 – 22), čo je tvar mn. č. od hebr. *kərûb* ‚cherubín'.

chichi, chi-chi cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***chichotať sa,*** od toho ***chichot.***

chiméra kniž. ‚mytologická obluda; vidina, mam' (od 17. stor.) • Z lat. *Chimaera,* čo je prevzatie z gr. *Chimaira* (Χίμαιρα) – výraz označuje v gr. mytológii aj netvora, ktorého zabil hrdina Bellerofontés.

chinín [-n-] ‚liek proti horúčke, malárii ap.' (od 20. stor.) • Z tal. *chinina,* čo je odvodenina od tal. *china* (> staršie slk. *china,* od 18. stor.), prevzatého zo špan. *quina*[1], označujúceho rastlinu privezenú Španielmi z Peru. Pôvod názvu nie je jasný – uvažovalo sa o prevzatí z indián. jazykov (kečuánčina?); môže tu však ísť aj o prenesené použitie špan. *quina*[2] ‚druh živice získavanej z niektorých ázijských rastlín', čo je prevzatie z arab. *qinna.*

chirurg ‚lekár liečiaci mechanickými zákrokmi, najmä operáciou' (od 18. stor.) • Z lat. *chīrūrgus,* čo je prevzatie z gr. *cheirūrgos* (χειρουργός), pôvodne ‚kto pracuje rukami, vykonáva ručné remeslo ap.' – výraz (**cheiro-ergos*) je zložený z gr. *cheir* (χείρ) ‚ruka' a *ergon* (ἔργον) ‚čin, práca, dielo'.

chitín biol. ‚organická látka v bunkovom tkanive húb a v tvrdom povrchu tela článkonožcov' (od 20. stor.) • Ako termín utvorené v novoveku na základe gr. *chitōn* (χιτών) ‚spodný odev', prenesene ‚akýkoľvek odev, pokrývka' – asi prevzatie zo semit. jazykov.

chlad (od *16. stor.) • Psl. **choldъ.* Porovnáva sa s lat. *gelidus,* gót. *kalds,* nem. *kalt,* angl. *cold* ‚chladný, studený' (všetko od ide. **gel(ə)-* ‚studený; mrznúť'), resp. so stind. *śí-śiraḥ* ‚studené ročné obdobie (od polovice januára do polovice marca)', avest. *sarᵊta-,* lit. *šáltas* ‚studený' (od ide. **k̂el-* ‚mrznúť; chladný'); ide. **gel(ə)-* a **k̂el-* sa niekedy považujú za možné varianty rovnakého koreňa. ***Chládok*** hovor. expr. ‚väzenie' (*dostať sa do ch-u*) je asi podľa nem. argot. *im Kühlen* ‚vo väzení', od nem. *kühl* ‚chladný, studený'.

chlácholiť ‚(slovami) upokojovať, utišovať' (od 17. stor.) • Psl. **cholcholiti;* sloveso so zdvojením koreňa **chol-,* zachovaného napr. v rus. *chóliť* (*холить*) ‚starostlivo opatrovať, pestovať ap.' – východiskové **chol-* sa interpretuje ako pôvodné **ks-ol-,* od ide. **kes-* ‚škriabať ap.'; ďalej pozri ↗ *česať.* K zdvojeniu koreňa porov. ↗ *hlaholiť* a i.

chlap ‚dospelý muž; silný, mocný, šikovný muž', staršie i ‚poddaný, sedliak' (od 16. stor.) • Psl. **cholpъ,* obyčajne vysvetľované ako **chol-pъ,* čo je odvodenina (so zriedkavou príponou *-pъ*) od koreňa **chol-,* nejasného pôvodu. Odvodzovanie od ide. **(s)kel-* ‚byť dlžný, mať povinnosť' (porov. gót. *skulan* ‚mať povinnosť, byť dlžný, musieť', lit. *skelė́ti* ‚byť dlžný' a i.) predpokladá pôvodný význam ‚človek, ktorý pre dlžoby upadol do nevoľníctva, otroctva' (porov. rus. *cholópstvo* (*холопство*) ‚nevoľníctvo' ap.), odtiaľ asi ‚nevoľník, poddaný' > ‚sedliak' > ‚dospelý muž'. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **skel-* ‚rezať' (ďalej pozri ↗ *skala*) s pôvodným významom ‚ostrihaný' (podľa strihania vlasov pri rôznych rituáloch), t. j. **cholpъ* = pôvodne azda ‚príslušník mužského pohlavia, ktorý už dosiahol určitý vek' ap. Z odvodenín: ***chlapec,*** už psl. **cholpьcь* ako zdrobnenina od **cholpъ* vo význame ‚(dospelý) muž'. Pozri aj ↗ *pachoľa.*

chľastať ‚(hlučne, hltavo) piť' (od 18. stor.) • Azda už psl. **chlastati,* zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *chvastať sa,* ↗ *lastovička.*

chleptať ‚chlípať, chľastať' (od 18. stor.) • Azda už psl. **chlepъtati,* čo je intenzívum od psl. **chlepati* (porov. dial. *chľapať* expr. ‚rozlievať, špliechať; padať, kydať sa'), zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *chlípať.*

chlieb (od *12. stor.) • Psl. **chlěbъ;* staré prevzatie z germ. **hlaiba-* (porov. gót. *hlaifs*, nem. *Laib*, angl. *loaf* ‚bochník chleba' ap.) – pôvodne asi označenie kvaseného chleba; k výrazu pre nekvasený (lámaný) chlieb porov. ↗ *okruch*. Pozri aj ↗ *pochlebovať*.

chliev (od *13. stor.) • Psl. **chlěvъ;* staré prevzatie z germ. **hlaiwa-* (porov. gót. *hlaiw* ‚hrob' a i.) – slovo pôvodne označovalo asi jednoduchý prístrešok čiastočne vhĺbený do zeme.

chlípať expr. ‚sŕkať, chleptať', staršie i ‚chrliť (krv)' (od *17. stor.) • Azda už psl. **chlipati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***chlipný, chlípny*** pejor. ‚chorobne, necudne zmyselný', asi od *chlípať* v možnom význame typu ‚ťažko dýchať' (porov. sln. *hlipati* ‚id.'), odtiaľ aj ‚dychtiť, túžiť po niečom' > ‚(chorobne) žiadostiť'. Porov. i ↗ *chleptať*.

-chlopiť, v ***zachlopiť*** ap. (od *17. stor.) • Zvukomalebné, pôvodne azda o úderoch či nárazoch sprevádzaných zvukom; porov. hláskovo blízke ↗ *klopiť*. Východiskový význam úderu je viditeľný v ***chlopnúť*** expr. ‚udrieť' či *zachlopiť* expr. ‚zatresknúť, prudko zatvoriť', podľa toho aj ***prichlopiť*** hovor. ‚privrieť, zavrieť' (odtiaľ ***príchlop, príchlopka*** ‚veko, vrchnák'), ako aj ***odchlopiť*** ‚odchýliť; odklopiť'. – **chlopňa** (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od zvukomalebného ↗ *-chlopiť;* pôvodne asi ako pomenovanie predmetov vydávajúcich zvuk. Na základe významu typu ‚poklop' (porov. dial. *chlopňa* ‚sklápacie dvercia na chlieve, krmníku') vznikli druhotné významy ‚horná, t. j. zakrývajúca vrstva' (spis. *chlopňa* ‚pruh látky na otvore vrecka; rozšírená predná časť goliera na šatách, kabáte ap.'), resp. ‚oddeľujúca vrstva, priehrada ap.' (*srdcová ch.* anat.).

chlór ‚jedovatý plynný chemický prvok žltozelenej farby' • Názov zaviedol v r. 1810 angl. chemik H. Davy v podobe *chlorine*, podľa gr. *chlōros* (*χλωρός*) ‚žltozelený'; slk. *chlór* je asi podľa nem. *Chlor*, fr. *chlore*, ktoré sú utvorené bez prípony. – **chloroform** chem. ‚bezfarebná kvapalina používaná pri narkóze, ako rozpúšťadlo ap.' • Názov (fr. *chloroforme*) zaviedol v r. 1834 fr. chemik J.-B. Dumas na základe fr. *chlore* a *formyle*, čo je názov radikálu kyseliny mravčej (fr. *acide formique*, od lat. *formīca* ‚mravec'). – **chlorofyl** bot. ‚zelené rastlinné farbivo' • Názov (fr. *chlorophylle*) utvorili v r. 1817 fr. chemici P.-J. Pelletier a J. B. Caventou na základe gr. *chlōros* ‚žltozelený' a *fyllon* (*φύλλον*) ‚list'.

chlp (od 16. stor.) • Azda už psl. **chlъpъ*, resp. **chъlpъ*, málo jasný výraz – predpokladala sa aj súvislosť s psl. **lupati* (↗ *lúpať*[1]; t. j. chlp ako ‚čo sa vylupuje, vytrháva'?); začiatočné **ch-* môže byť v takom prípade expresívneho pôvodu.

chmára (od 18. stor.) • Psl. **chmara* – vysvetľuje sa ako výraz vzniknutý skrížením psl. **chmura* (↗ *chmúra*) a **mara;* ďalej pozri ↗ *mariť sa*.

chmátať expr. ‚chytať, (náhlivo) brať' (od 18. stor.) • Azda obmena ↗ *chvátať;* nové *-m-* môže byť podľa ↗ *macať*, ↗ *hmatať* ap. (s možnou významovou asociáciou ‚dotýkať sa' ~ ‚siahať po niečom; brať do ruky'). Možno tu uvažovať aj o odvodenine od staršieho *matať* ‚dotýkať sa, hmatať' (t. j. s vývinom *matať* nedok. > **matnúť* dok. > *chmatnúť* dok. > *chmátať* nedok.?); k novšiemu expresívnemu *ch-* porov. i ↗ *hmatať* (tam aj o etymológii *matať*).

chmeľ ‚bot. Humulus' (od *12. stor.) • Psl. **chъmelь;* staré prevzatie azda irán. pôvodu (**xum-ala-*, porov. oset. *x₀ymællæg, xumællæg* ‚chmeľ' < **xum-ala-ka-*), od irán. **hauma-* (porov. avest. *haoma-* ‚liečivá a čarovná rastlina; z nej získavaný alkoholický nápoj'), zodpovedajúceho stind. *sómaḥ* ‚božský omamný nápoj'. Prenos názvu na konkrétny rastlinný druh nastal asi v irán. prostredí.

chmuľo pejor. ‚hlupák' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o odvodeninu od slk. dial. *chmúliť sa* ‚mračiť sa', vysvetľovaného ako obmena *chmúriť sa* (odtiaľ azda ‚zachmúrený, zamračený' > ‚spoločensky «hlúpy»' ap., ďalej pozri ↗ *chmúra*); podľa iného výkladu vzniklo obmenou (s novším expresívnym *ch-*) dial. *muľo*, vysvetľovaného ako prevzatie – s možným prostredníctvom maď. *mulya* – z lat. *mūlus* (↗ *muľ*[1]). Pozri aj ↗ *chumaj*.

chmúra kniž. ‚nebezpečenstvo, hrozba, beznádejnosť'; ‚smútok, starosť, nepokoj (v tvári)' (od 18. stor.), dial. i ‚tmavý mrak' • Psl. **chmura;* asi odvodenina od adjektíva **chmurъ* (porov. rus. *chmúryj (хмурый)* ‚chmúrny, pochmúrny, zachmúrený' ap.), pre ktoré sa predpokladá súvislosť s psl. **smurъ;* ďalej pozri ↗ *pošmúrny*. Z odvodenín: ***chmúrny, pochmúrny*** ap. Pozri aj ↗ *chmára*, ↗ *chmuľo*.

chniapať expr. ‚prudko chytať; biť, udierať' (od 18. stor.) • Expresívna obmena zvukomalebného ↗ *chápať;* novšie *-n-* sa vysvetľuje vplyvom nem. *schnappen* ‚chňapnúť', takisto zvukomalebného pôvodu (podľa zvuku sprevádzajúceho rýchly pohyb).

chobot (od *17. stor.) • Psl. **chobotъ*, pôvodne asi ‚chvost'. Odvodzuje sa od slovesa zachovaného v lit. *kabėti* ‚visieť' (t. j. chvost = ‚čo visí, prívesok', porov. i slk. dial. *chobot* ‚niečo podlhovasté, vlečúce sa; úzky výbežok naspodku rybárskej siete' ap.); iný výklad tu vychádza z pôvodného **chvob-otъ*, súvisiaceho s psl. **chyb-ati* vo význame typu ‚kolísať, byť v kmitavom pohybe' (↗ *chýbať*) – k významu porov. čes. *oháněti se* ‚oháňať sa': *oháňka* ‚chvost' ap. Na základe významu ‚chvost' vznikli uvedené dial. významy; *chobot* ‚svalnatý orgán' (*sloní ch.*) je podľa čes. *chobot* (prevzaté v 19. stor. z rus.). Z odvodenín: ***chobotnica*** (z jsl. jazykov?).

chodiť (od 15. stor.) • Psl. **choditi;* porovnáva sa so stind. *ā-sad-* ‚ísť niekam, dosahovať, približovať sa', avest. *apa-had-* ‚odchádzať', gr. *hodos* (ὁδός) ‚cesta' a i. – všetko od ide. **sed-* ‚ísť'. Tento koreň môže byť z hľadiska pôvodu totožný s ide. **sed-* (↗ *sedieť*) – predpokladaný významový posun ‚sedieť' > ‚ísť' sa niekedy vysvetľuje novým spôsobom dopravy (sediac na zvierati, resp. na voze), porov. i rus. *vsádnik* (*всадник*) ‚jazdec'. Z odvodenín: ***chôdza*** (psl. **chodja*), podobne ***schôdza*** (od staršieho *s-chodiť sa* ‚zhromažďovať sa'), ↗ *ochodza;* ***chodba*** (utvorené ako *kos-ba, plat-ba* ap., pôvodne ‚chodenie', odtiaľ ‚miesto, kde sa chodí') i ***chodník; prechádzať*** ap. (**chad-j-ati* < **chōd-*), odtiaľ ***prechádzka***, a i. Často koreluje s ↗ *ísť*, porov. *vy-jsť:* ***východ***, pôvodne ‚vychádzanie' (*v. zakázaný*), odtiaľ ‚miesto, kde sa vychádza' i ‚svetová strana, kde vychádza slnko' a i.; podobne *zájsť:* ***záchod*** ako ‚miesto, kam sa zachádza'; *prejsť:* ***prechod*** (názov deja: *ilegálny p. hraníc*) i ***priechod*** (názov miesta: *p. pre chodcov*), odlíšené kvantitou *e/ie;* podobne ***pochod***, doslova ‚po-chodenie' (porov. ***po-chôdzka***, od **po-chôdza*); od toho ***pochodeň*** kniž. ‚fakľa' (t. j. ‚zdroj svetla pri *po-chodení* v noci, v tme'); ***schod*** (od staršieho *s-chodiť* ‚ísť nadol'), pôvodne ‚schádzanie (nadol)', z toho 1. ‚miesto na schádzanie, zostupovanie nadol (resp. i na vystupovanie nahor)' (k tomu ***poschodie***, od *[ísť] po schodoch*) aj 2. ‚zostúpenie, pokles, úbytok' (porov. staršie *schod mesiaca* ‚úbytok' i ***schodok*** ‚deficit'); ***dôchodok*** ‚(pravidelný) príjem', od staršieho *dôchod* ‚dochádzanie; čo *do-chodí*, prichádza (ako úžitok, výnos, zisk)', a i. Pozri aj ↗ *obchod.*

chochmes hovor. expr. ‚dôvtip, prefíkanosť' (od 19. stor.) • Z jazyka jidiš; východiskový výraz je v konečnom dôsledku odvodený od hebr. *ḥākām* ‚múdry, šikovný, skúsený'.

chochol (od *14. stor.) • Psl. **chocholъ*, čo je azda expresívna obmena pôvodného **kocholъ* (porov. priezvisko *Kochol*), ktoré sa vysvetľuje ako odvodenina od koreňa **koch-*, súvisiaceho s psl. **čechati* (**kech-*) ako variantom psl. **česati* (↗ *česať*) – pôvodný význam mohol byť ‚čo je vyčesané' ap.

cholera ‚nákazlivá črevná choroba' (od 17. stor.) • Z lat. *cholera*, čo je prevzatie z gr. *cholerā* (χολέρα), od gr. *cholē* (χολή) ‚žlč' – pôvodne išlo o označenie ochorenia sprevádzaného vylučovaním žlče z tela. – **cholerik** ‚energický, prudký až vášnivý človek (ako povahový typ)', staršie *cholerikus* (od 17. stor.) • Z lat. *cholericus*, čo je prevzatie z gr. *cholerikos* (χολερικός), od gr. *cholē* ‚žlč'. Podľa typológie temperamentov od gr. lekára Hippokrata (pozri aj ↗ *flegmatik* a i.) je cholerický temperament spôsobený prebytkom žlče v ľudskom tele. – **cholesterol** biol., chem. ‚organická látka ako súčasť živočíšneho tkaniva s výraznými fyziologickými účinkami' (od 20. stor.) • Od gr. *cholē* ‚žlč' a gr. *stereos* (στερεός) ‚pevný, tuhý'.

chomút (od 17. stor.) • Psl. **chomǫtъ*. Porovnáva sa s nem. *Hamen* ‚chomút', lit. *kãmanos* mn. ‚uzda' a i. – môže ísť o odvodeniny od ide. **kem-* ‚tlačiť, stláčať'; ďalej pozri ↗ *častý*. Iné výklady tu predpokladajú prevzatie z vých. jazykov (mongol., resp. turk. pôvodu).

chopiť kniž. ‚chytiť, vziať' (od *17. stor.) • Psl. **chopiti*, asi expresívneho pôvodu (označenie rýchleho pohybu ap., porov. aj ↗ *chápať*). Z odvodenín: ***chopiť sa*** (niečoho); ***uchopiť***, ***pochopiť*** (s prenosom do duševnej sféry); ***vzchopiť sa***, vzhľadom na ↗ *vz-* asi ‚vychytiť sa, pohnúť sa (nahor)'; ***schopný*** (od staršieho *s-chopiť* ‚uchopiť'), pôvodne asi ‚ktorý (dobre) chytá, berie, chápe ap.', resp. ‚ktorý možno vziať (pre jeho dobré vlastnosti)'? a i.

chór, staršie i *chórus* (od 16. stor.) • Zo strlat. *chorus* ‚zbor; miesto pre zbor v kostole' – východiskom je lat. *chorus* ‚zborový tanec; zbor', prevzaté z gr. *choros* (χορός) ‚zborový tanec'. Slovo prešlo významovým vývinom ‚zborový tanec' > ‚zbor (tanečníkov, spevákov)' (*spievať v ch-e*); odtiaľ ‚miesto pre zbor' (*vyjsť na ch.*). Pozri aj ↗ *korheľ*. – **chorál** ‚kresťanský liturgický (obyč. jednohlasný) spev; slávnostná zborová pieseň' (od *18. stor.) • Z cirk. lat. *(cantus) chorālis*, doslova ‚zborový (spev)'; od lat. *chorālis* ‚súvisiaci so zborom', čo je

odvodenina od lat. *chorus* ‚zbor'. – **choreografia** ‚divadelný odbor zaoberajúci sa tancom a jeho technikou' (od 20. stor.) • Doslova asi ‚opis tanečných krokov' – vzniklo v novoveku na základe gr. *choreiā* (*χορεία*) ‚tanec (najmä zborový s hudbou)', od gr. *choros* ‚zborový tanec', a *grafō* (*γράφω*) ‚píšem, opisujem'.

chorý (od *16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **chvorý* (porov. stčes. *chvorý*, rus. *chvóryj (хворый)* ‚chorý, nezdravý' ap.), z psl. **chvorъ*, ktoré sa porovnáva sa s avest. *xᵛara-* ‚rana, zranenie', sthnem. *sweran* ‚bolieť, zbierať sa (o rane), opúchať', *swero* ‚telesná bolesť (najmä o vrede)', nem. *Schwäre* ‚vred' a i. – všetko od ide. **su̯er-* ‚rezať, pichať, zbierať sa (o rane), hnisať'. Z odvodenín: ***choroba***, od toho ***chorobný***, a i.

choseň, chosen hovor. ‚osoh, úžitok', staršie i *chasen*, *chasoň* ap. (od 17. stor.) • Z maď. *haszon* (pôvodne o výnose z úrody, z hospodárskych zvierat ap.), nejasného pôvodu.

chotár ‚územie patriace k obci', staršie i ‚hranica, hraničný znak medzi územiami' (od 15. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z maď. *határ* ‚hranica', ktoré sa odvodzuje od slovesa *hat* ‚byť schopný; ovládať; prenikať niekam a i.' – výraz prešiel ďalším vývinom ‚hranica' > ‚územie (vymedzené hranicou)'.

chovať (od 15. stor.) • Psl. **chovati* (**skou̯-*), odvodzované od ide. **(s)keu-* ‚dávať pozor na niečo' (ďalej pozri ↗ *čuť*); význam sa posunul v smere ‚dávať pozor ap.' > ‚opatrovať, starať sa o niekoho, chovať'. Z odvodenín: ***chov; chova*** zastaráv. ‚strava'; ***odchovať***, ***vychovať***, ***(u)schovať*** (‚opatrovať' > ‚strážiť' > ‚skrývať, skryť') ap., od toho ***odchov***, ***výchova***, ***úschova*** a i.; ***chovať sa*** (vhodnejšie *správať sa*, porov. však ***za-chovať sa*** *ako hrdina* ap.), asi s vývinom ‚starať sa o niekoho' > ‚zaobchádzať (nejako) s niekým' > ‚správať sa (nejako k niekomu)', a i.

chôdza ↗ *chodiť*

chrabrý kniž. ‚statočný, smelý, udatný' (od *13. stor.) • Psl. **chorbrъ;* súvisí so strír. *cerb*, stsev. *skarpr*, nem. *scharf*, angl. *sharp*, lot. *skar̂bs* ‚ostrý' a i. – všetko od ide. **(s)ker-b(h)-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); k posunu ‚ostrý' > ‚chrabrý' porov. i lat. *ācer* ‚ostrý; (o človeku) rázny, prudký', resp. nem. *schneidig* ‚ostrý; (o človeku) rázny, energický'.

chradnúť ‚chorľavieť, upadať' (od 18. stor.) • Psl. **chrędnǫti* (**skrend-*); súvisí so sthnem. *scrinden* ‚štiepiť sa', lit. *skrèsti*, *skrentù* ‚pokrývať sa vrstvou špiny, tvrdnúť' – azda od ide. **(s)ker-d-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); z významového hľadiska asi ‚porezaný, popraskaný, zranený' > ‚chorý, slabý'. Pozri aj ↗ *chruňo*.

chrám ‚kostol' (od 17. stor.), dial. i ‚prístrešie pri poľných hospodárskych budovách' • Psl. **chormъ* (**skor-m-*), odvodzuje sa od ide. **(s)ker-(m-)* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pôvodný význam bol asi ‚zrubová stavba', z toho 1. ‚prístrešie' aj 2. ‚(zrubový) dom' > ‚dom Pána, kostol, chrám' (k významu porov. i ↗ *dóm*).

chrániť (od 17. stor.) • Psl. **chorniti*, azda odvodenina od psl. **chorna* ‚strava, jedlo' (porov. srb., chorv. *hrána* ‚id.' a i.); význam sa vyvíjal v smere ‚jedlo' > ‚poskytovať jedlo, kŕmiť' > ‚opatrovať, starať sa o niekoho; ochraňovať, chrániť'. Psl. **chorna* nemá jednoznačný výklad – odvodzovalo sa od ide. **k̂er-* ‚rásť; nechávať rásť, živiť' (porov. gr. *koros* (*κόρος*) ‚nasýtenie', lat. *Cerēs* ‚staroitalská bohyňa úrody', lit. *šérti* ‚kŕmiť' a i.), resp. od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať;* t. j. jedlo = ‚čo je rozkrájané ap.'); uvažovalo sa aj o prevzatí z irán. jazykov. Z odvodenín: ***ochrániť***, ***zachrániť*** ap., od toho ***ochrana***, ***záchrana; schránka*** (zdrobnenina od staršieho *schrána*, *schráň*, od *s-chrániť* ‚ochrániť [odložením, uschovaním] ap.') a i.

chrapač expr. ‚chrastie, húština', pejor. ‚háveď, zberba' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Vo význame ‚chrastie' môže ísť o odvodeninu od ↗ *chrápať* (k možnej zvukomalebnej motivácii pozri ↗ *chrasť*), ale aj od koreňa **chorp-*, zachovaného v ↗ *rapavý* – t. j. pomenovanie chrastia podľa jeho „drsnosti", pichľavosti ap.? Význam ‚zberba' mohol vzniknúť v dôsledku zblíženia s ↗ *chrapúň*.

chrápať (od 17. stor.) • Azda už psl. **chrapati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: expr. ***chrapkať***, ***chrapčať*** i ***chrapšťať; chrapotať*** expr., od toho ***chrapot***. Pozri aj ↗ *chrapač*, ↗ *chrapúň*.

chrapúň pejor. ‚nevychovanec, neokrôchanec, bezočivec, surovec', staršie ‚roľník (pejor.)' (od 18. stor.) • Vysvetľovalo sa ako obmena pôvodného **chrupan* < **krupan* (od toho čes. *křupan* expr. ‚chrapúň, chruňo'), odvodzovaného od rovnakého koreňa ako stčes. *krupec* ‚grobian, surovec'; novšia forma s *chrap-* mohla vzniknúť zblížením s ↗ *chrápať* – azda podľa predstavy o „chrapľavosti", drsnosti ústneho prejavu? Pozri aj ↗ *chrapač*.

chrasť ‚krovie, húština' (od *13. stor.) • Psl. **chvorstь*, azda zvukomalebného pôvodu; k pomenovaniu porastu podľa vydávaných zvukov porov. srb., chorv. *šūma* ‚les', od psl. **šuměti* (↗ *šumieť*), ap. Porov. i ↗ *chrapač*.

chrasta (od 17. stor.) • Zo staršieho *krasta* (tak ešte dial.), zmena *kr-* > *chr-* zrejme súvisí s možným expresívnym charakterom slova. Východiskom je psl. **korsta*, odvodzované od ide. **kars-* ‚škriabať, driapať, česať (kone), mykať, česať (vlnu)' (porov. stind. *kašati* ‚škrabe, trie', lat. *car(r)ere* ‚mykať vlnu', nem. *harsch* ‚drsný', lit. *karšti* ‚rozčesávať ľan, vlnu' a i.) – išlo by o pomenovanie podľa škrabania sprevádzajúceho rôzne kožné ochorenia. Iný výklad zbližuje psl. **korsta* s psl. **kora* (↗ *kôra*), keďže chrasty tvoria akúsi „kôru" na rane, koži ap. – k významu porov. i slk. dial. *kôravieť* ‚nadobúdať drsný, rapavý povrch'.

chrbát (od 15. stor.), dial. i *chrbet* • Psl. **chrъbьtъ;* pravdepodobne súvisí s psl. **chribъ* ‚chrbát' (zachované v názvoch kopcov, vŕškov typu *Chrib, Chríb* – k významovej súvislosti porov. *horský ch.*, ako aj dial. *chribet* ‚chrbát'), čo je výraz nejasného pôvodu.

chrčať (od 17. stor.) • Psl. **chъrčati*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***chrček*** ‚zool. Cricetus' (k zvukomalebnému pomenovaniu porov. i ↗ *svišť*, ↗ *škrečok* a i.).

chren ‚bot. Armoracia' (od *13. stor.) • Psl. **chrěnъ*, nejasného pôvodu – azda súvisí s gr. *keraïn* akuz. sg. (*κεράϊν*), doloženým už u gr. prírodovedca Teofrasta (3. stor. pred Kr.) ako lekársky názov istého druhu reďkovky (bot. Raphanus); je možné, že v obidvoch prípadoch ide o prevzatie názvu starej kultúrnej rastliny z rovnakého zdroja.

chrchlať, chrchľať expr. (od 19. stor.), **chriakať** expr. (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

chriašteľ ‚zool. Rallus' (od 18. stor.) • Azda expresívna obmena pôvodného **kriasteľ* (porov. stsl. *krastělь* (КРАСТѢЛЬ) ‚chrapkáč al. prepelica', rus. *korostél'* (*коростель*) ‚chrapkáč poľný' a i.), z psl. **korstelь*, resp. **korstělь*, ktoré sa odvodzuje od zvukomalebného koreňa **korst-* – vták je pomenovaný podľa zvukov, ktoré vydáva.

chripieť (od 18. stor.) • Azda už psl. **chripěti*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***chripľavý***, ***ochripieť***, ***zachrípnuť*** a i. Pozri aj ↗ *chrípka*.

chrípka (od 19. stor.) • Ako novodobý termín asi prevzaté (prostredníctvom nem. *Grippe*) z fr. *grippe;* začiatočné *ch-* môže byť podľa ↗ *chripieť*. Fr. *grippe* je azda odvodené od fr. *gripper* ‚prudko schytiť' (z germ. jazykov, porov. nem. *greifen* ‚chytiť, uchopiť', ↗ *grif*) – chrípka je pomenovaná ako náhle prepukajúce ochorenie.

chripľavý ↗ *chripieť*

chrliť (od 19. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **chvrliť* (porov. bulh. *chvărľam* (*хвърлям*) ‚hádžem, vrhám' ap.), zrejme zvukomalebného pôvodu.

chrobák (od 18. stor.) • Psl. **chrobakъ;* odvodenina od psl. **chrobati* (porov. sln. *hróbati* ‚chrupotavo jesť', rus. dial. *chróbať* (*хробать*) ‚chamtivo jesť' a i.), zvukomalebného pôvodu. K pomenovaniu (podľa zvuku kroviek) porov. i ↗ *chrúst*.

chrochtať (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i formálne blízke *krochkať*, od citoslovca *kroch!*

chróm ‚veľmi tvrdý striebrobiely kov' • Názov (fr. *chrome*) zaviedol v r. 1797 fr. chemik N.-L. Vauquelin (podľa návrhu mineralóga R.-J. Haüyho) na základe gr. *chrōma* (*χρῶμα*) ‚farba', podľa farebnosti zlúčenín tohto kovu. – **chromatický** ‚týkajúci sa farieb' (od 20. stor.) • Z lat. *chrōmaticus*, čo je prevzatie z gr. *chrōmatikos* (*χρωματικός*) ‚id.', od gr. *chrōma*, gen. *chrōmatos* (*χρώματος*) ‚farba'. Označenie ***ch-á stupnica*** vzniklo prirovnaním zvyšovania či znižovania tónov o poltón k zmenám odtieňov farieb. – **chromozóm** biol. ‚vláknitý útvar v bunkovom jadre obsahujúci gény' • Ako vedecký termín (nem. *Chromosom*) zaviedol v r. 1888 nem. prírodovedec W. von Waldeyer-Hartz; názov – od gr. *chrōma* ‚farba' a *sōma* (*σῶμα*) ‚telo' – údajne odráža skutočnosť, že chromozómy možno urobiť viditeľnými, ak sa zafarbia.

chromý (od 15. stor.) • Psl. **chromъ*. Obyčajne sa porovnáva so stind. *srāmáḥ* ‚chromý' (už ide. **srōmo-*?), problémom je však objasnenie začiatočného **ch-*. Iné výklady odvodzujú tento výraz od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*), čo predpokladá významový vývin ‚ohnutý, skrivený, zhrbený' > ‚zmrzačený, chromý', resp. od paralelného **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – t. j. ‚zrezaný ap.' > ‚poškodený, zmrzačený' > ‚chromý'. Z odvodenín: ***dochrámať*** expr. ‚dolámať, dokaličiť' (k **do-chromiť* ‚urobiť chromým, zmrzačeným', porov. i dial. *dochrom-ožď-iť sa* expr. ‚dokaličiť sa'). Pozri aj ↗ *ochrnúť*.

chronický ‚dlhotrvajúci, zdĺhavý' (od 20. stor.) • Z lat. *chronicus,* čo je prevzatie z gr. *chronikos* (*χρονικός*) ‚súvisiaci s časom', od gr. *chronos* (*χρόνος*) ‚čas' – v lekárskom prostredí nastal posun ‚trvajúci dlhý čas' > ‚(o ochorení) vleklý, dlhotrvajúci'. Porov. i ↗ *kronika.* – **chronológia** ‚zaznamenávanie javov podľa časovej postupnosti' (od 18. stor.) • Z lat. *chronologia,* od gr. *chronos* ‚čas' a ↗ *-lógia.*

chrstnúť expr. ‚prudko vyliať, špľachnúť' (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

chrt ‚plemeno poľovných psov' (od 15. stor.) • Psl. **chъrtъ,* nedostatočne jasného pôvodu. Pri rekonštrukcii **sr̥-to-* sa odvodzuje od ide. **ser-* ‚červený, červenastý' (porov. lit. *sar̃tas* ‚o koňoch: majúci tehlovú farbu', lot. *sãrts* ‚červený v tvári' a i.; pozri aj ↗ *srna*), išlo by teda o pomenovanie podľa sfarbenia srsti. Z odvodenín: ***vychrtlý*** kniž. expr. ‚veľmi vychudnutý' (od **vy-chrtnúť* ‚vychudnúť ako chrt').

chrúmať (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, porov. i hláskovo blízke ↗ *chrúpať.*

chruňo pejor. ‚hlupák' (od 19. stor.) • Málo jasný výraz. Azda tu možno uvažovať o odvodenine od **chruna* ako označenia nejakej kožnej choroby (porov. čes. dial. *chruna* ‚lupiny vo vlasoch; prašivina, svrab', dluž. *kšuna* [**chruna*] ‚malomocenstvo, svrab, prašivina' a i.), t. j. *chruňo* = pôvodne ‚človek postihnutý *chrunou,* prašinou ap.' – význam ‚hlupák' mohol vzniknúť vzhľadom na expresívny charakter slova, porov. i slk. *prašivec* vo funkcii opovržlivej nadávky). **Chruna* vzniklo azda zjednodušením pôvodného **chrudna,* ktorého východiskom môže byť už psl. **chrǫdьna,* od rovnakého koreňa ako psl. **chrędnǫti* (↗ *chradnúť*). Pozri aj ↗ *chumaj.*

chrúpať (od 18. stor.) • Azda už psl. **chrupati,* zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *chrúmať.* Z odvodenín: ***chrup*** (asi ‚čím sa chrúpe, hryzie' > ‚súbor zubov'), ***chrupka,*** hovor. ***chrupavka*** ‚tuhé pružné tkanivo'.

chrúst ‚zool. Melolontha' (od 17. stor.) • Psl. **chrǫstъ,* od slovesa **chrǫstati* (> slk. ***chrústať*** ‚chrúmať, chrúpať tvrdé jedlá'), zvukomalebného pôvodu. K pomenovaniu (podľa zvuku kroviek) porov. i ↗ *chrobák.*

chryzantéma ‚bot. Dendranthema' (od 19. stor.) • Prevzatie (s možným prostredníctvom nem. *Chrysantheme* ž.) z lat. *chrȳsanthemum* s., čo je prevzatie z gr. *chrȳsanthemon* (*χρυσάνθεμον*), doslova ‚zlatý kvet', od gr. *chrȳsos* (*χρυσός*) ‚zlato' a *anthemon* (*ἄνθεμον*) ‚kvet'.

chudý (od 15. stor.) • Psl. **chudъ.* Porovnávalo sa so stind. *kšódati* ‚rozdrobuje, rozdrvuje', *kšudráḥ* ‚malý, drobný' (od ide. **kseud-* ‚roztlačiť nadrobno'); iný výklad tu predpokladá súvislosť s lit. *skaudùs* ‚bolestivý, prudký' (ide. **skeud-* ‚mrzutý, neprívetivý'). Starším významom slova bolo asi ‚vychudnutý, tenký' (porov. ***chudnúť***), z toho ďalej ‚trpiaci nedostatkom' > ‚biedny' – odtiaľ ***chudák*** ‚bedár, úbožiak', ***chudina*** i ***chudera, chudorľavý*** expr. ‚neduživý, slabý'; ***chudoba*** ‚bieda', k tomu ***chudobný.***

chuchvalec (od 20. stor.) • Zdrobnenina od **chuchval,* ktoré zrejme súvisí s dial. *chuchol* (od 17. stor.), čes. *chuchel* a i., nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako výraz zložený z expresívnej predpony *chu-* a koreňa **chval-* (resp. – v prípade foriem *chuchol, chuchel* – variantného **chъl-*), porovnávaného s nem. *schwellen* ‚puchnúť, napučiavať, vzdúvať sa'. V zmysle iného výkladu ide o expresívne odvodeniny od koreňa **kuk-* < **kou̯k-* < ide. **keu-k-* ‚ohýbať' (t. j. pôvodne azda ‚niečo spletené do guľovitého tvaru ap.'); ďalej pozri ↗ *kučera.* Pozri aj ↗ *chumáč.*

chuj vulg. ‚penis' (od 20. stor.) • Psl. **chujь;* usúvzťažňuje sa s alb. *hu* (**skuja*) ‚kôl; penis' a ďalej s psl. **chvoja* (↗ *chvoja,* tam i možný výklad) – z významového hľadiska zrejme ‚niečo ostré' > ‚chvoja, konár, (ostrá) palica, kôl' > ‚penis'.

chuligán pejor. ‚výtržník, uličník' • Z angl. *hooligan* (prvýkrát doložené v r. 1898) – odvodzuje sa od priezviska *Hooligan* v dobovej piesni opisujúcej skutky zločineckej ír. rodiny.

chúliť sa (od 19. stor.) • Psl. **chuliti (sę)* – pôvodne azda **ksou-l-* < **skou-l-,* od koreňa **skeu-* ako možného variantu ide. **keu-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kučera.* Pozri aj ↗ *chýliť,* ↗ *-skytnúť,* ↗ *škúliť,* ↗ *šúľať,* ↗ *šúľok.* – **chúlostivý** (od 18. stor.) • Azda podľa čes. *choulostivý* (stčes. *chúlostivý*), od stčes. *chúlost* ‚ostych, ostýchavosť, stud', odvodeného od stčes. *chúliti sě* ‚chúliť sa'.

chumáč (od *17. stor.) • Málo jasné; azda obmena (novšie *chu-* podľa ↗ *chuchvalec*?) pôvodného *chomáč* (tak i čes.), ktoré sa vysvetľuje ako expresívna odvodenina od psl. **komъ* (porov. napr. rus. *kom (ком)* ‚hruda, kus niečoho ap.' a i.), nie celkom jasného pôvodu – azda od ide. **kem-* ‚tlačiť, stláčať'; ďalej pozri ↗ *častý.* Pozri aj ↗ *hmota,* ↗ *chumeľ,* ↗ *komoliť.*

chumaj (od 19. stor.) • Málo jasné; azda obmena (novšie *ch-* podľa ↗ *chmuľo*, ↗ *chruňo* ap.?) slk. dial. *mumaj* expr. ‚málovravný, ťažkopádny človek (obyč. nadávka)', od rovnakého koreňa ako ↗ *mumák*.

chumeľ expr. ‚chumáč, chuchvalec' (od *17. stor.) • Azda utvorené (s novou príponou *-eľ*) na základe ↗ *chumáč*. Z odvodenín: ***chumeliť sa*** (‚padať v chumľoch' > ‚padať husto; valiť sa; víriť sa'), ***chumelica***. Pozri aj ↗ *frmol*.

chunta, junta [ch-] ‚vládny orgán s dočasnou právomocou, často s vojenským a nedemokratickým rázom' (od 20. stor.) • Zo špan. *junta* ‚zhromaždenie, rada, výbor', od špan. *junto* ‚spojený, zjednotený', ktorého východiskom je lat. *iūnctus* ‚id.', príčastie od lat. *iungere, iūnctum* ‚spájať'. Súčasný význam vznikol podľa takto označovaných vlád v krajinách Lat. Ameriky.

chuť (od *16. stor.) • Psl. **chǫtь;* z hľadiska pôvodu variant – s expresívnou nazalizáciou? – psl. **chotь* (porov. stsl. *chotь* (ХОТЬ) ‚túžba, žiadostivosť', čes. *choť* m., ž. ‚manžel, manželka' [pôvodne asi ‚milá, žiadaná osoba'] a i.), majúceho rovnaký koreň ako psl. **chotěti* (↗ *chcieť*). Z odvodenín: ***chutiť***, ***chutný***, ***chutnať*** ‚skúšať chuť' a i.

chvála (od 16. stor.) • Psl. **chvala*, bez jednoznačného výkladu. Porovnáva sa so stsev. *skvala* ‚kričať, volať' (zvukomalebného pôvodu), čo predpokladá významový vývin ‚volať (na slávu)' > ‚oslavovať, vzdávať vďaku, chváliť' (porov. i ***chvalabohu** = vďaka Bohu*). Iný výklad zbližuje psl. **chvala* s psl. **chyliti* (↗ *chýliť*), išlo by teda o ‚nachýlenie sa' (poklona ap.) ako prejav úcty. Uvažovalo sa tu aj o starom prevzatí z irán. jazykov (z alanského **xᵛala* < **xᵛar-ya*, od irán. **xᵛar-* ‚sláva'). Z odvodenín: ***chváliť***, ***chválitebný*** (od **chválitba*, k slovotvorbe porov. *modliť (sa): modlitba*), ***chválenkár*** hovor. ‚kto sa rád chváli' (zrejme od ***chválenie***, ***chválený***); ***pochváliť***, od toho ***pochvala; schváliť*** (staršie i ‚pochváliť', odtiaľ ‚vysloviť chválu' > ‚odobriť, dať súhlas'), k tomu ***schválny*** ‚zámerný, robený náročky' (pôvodne azda ‚robený tak, aby sa dal pochváliť, odobriť'?), ***naschvál*** a i. Pozri aj ↗ *chvastať sa*.

chvastať sa (od *16. stor.) • Psl. **chvastati (sę)*, málo jasný výraz. Vysvetľovalo sa ako odvodenina od psl. **chvostь* (↗ *chvost*) s pôvodným významom ‚biť, udierať, trepať (chvostom)', druhotne aj vo vzťahu k rečovému prejavu – odtiaľ azda ‚hovoriť (o sebe hlúpo, klamlivo ap.)' (porov. i slk. *trepať* expr. ‚tárať') > ‚vychvaľovať sa, chvastať sa'. Iné výklady uvažujú o zvukomalebnom pôvode slova (porov. hláskovo blízke ↗ *chľastať*), resp. predpokladajú tu nie celkom jasnú obmenu *chváliť sa* (↗ *chvála;* nové zakončenie azda podľa výrazov typu ↗ *dristať*?). Z odvodenín: ***chvastúň*** pejor.

chvátať ‚v rýchlosti brať, schytávať' (od *17. stor.) • Psl. **chvatati*, imperfektívum od **chvatiti* (> slk. dial. *chvatiť* ‚schytiť, schmatnúť', porov. spis. ***s-chvátiť*** expr. ‚id.'), ktoré súvisí s **chytati;* ďalej pozri ↗ *chytiť*. Ide o slovnú rodinu bez spoľahlivej etymológie; azda súvisí s psl. **chotěti* (↗ *chcieť*). Z odvodenín: ***uchvátiť*** kniž., k tomu ***úchvatný; obchvátiť*** ‚obkolesiť (aj protivníka pri vojenskom manévri)', ***zachvátiť***, od toho ***obchvat***, ***záchvat***, a i. Pozri aj ↗ *chmátať*, ↗ *chvost*.

chvieť sa (od 17. stor.) • Psl. **chvějati (sę);* porovnávalo sa s wales. *chwid* ‚šikovný pohyb', strdnem. *swāien* ‚vyšvihnúť sa', angl. *to sway* ‚kolísať sa, kývať sa' a i. – všetko azda od ide. **su̯ē(i̯)-* ‚ohýbať, krútiť, kývať (sa) ap.'; pozri aj ↗ *švihať*. Z odvodenín: ***rozochvieť (sa)***, od **o-chvieť sa* ‚o-triasť sa' – porov. i ***neochvejný*** kniž. ‚neotrasiteľný'.

chvíľa (od 15. stor.) • Zo sthnem. *hwīla* (dnešné nem. *Weile*) ‚id.'.

chvoja ‚čečina' (od *13. stor.) • Psl. **chvoja* (**sku̯oi̯-*); porovnáva so stír. *scé* ‚hloh', lit. *skujà* ‚chvoja', lot. *skuja* ‚ihličie' a i. – východiskom je ide. **sk(h)u̯oi̯-*, **sk(h)u̯i(i̯-)* ‚ihlica, osteň, tŕň (na rastline)'. Pozri aj ↗ *chuj*.

chvost (od 17. stor.) • Psl. **chvostь*, málo jasné slovo. Porovnávalo sa s nem. *Quast* ‚strapec, štetka, metla' (porov. i nem. *Bade-quast* ‚metlička na bitie v kúpeli'), resp. s avest. *xᵛasta-* ‚mlátený (o obilí)' (k významu porov. i staršie čes. *chvostati* ‚biť, šľahať [metličkou v kúpeli, bičom ap.]' ap.); iný výklad tu rekonštruuje pôvodné **chvot-t-*, súvisiace azda s ↗ *chvátať* – t. j. išlo by o expresívnu odvodeninu od slovesa s významom rýchleho pohybu. Pozri aj ↗ *chvastať sa*.

chýbať, staršie i *chybieť*, *chybovať* (od 16. stor.), **chybiť** (od *16. stor.) • Psl. **chybati*, **chybiti;* porovnáva sa so stind. *kšúbhyati* ‚chveje sa', avest. *ḫšaob-* ‚rozrušiť sa, rozčúliť sa', perz. *ā-šuftan* ‚uviesť do pohybu' (ide. **kseubh-* ‚váhať, kolísať, byť v kmitavom pohybe'), resp. aj s gót. *af-skiuban* ‚odsúvať, odvrhovať' a i. (ide. **skeub-*, **skeubh-* ‚strieľať, vrhať, posúvať'; ďalej pozri ↗ *šklbať*). Na základe pôvodných

významov typu ‚kolísať', resp. ‚pohybovať sa' (> ‚byť nestabilný, neistý') možno zrejme objasniť aj odvodené *pochybovať;* význam omylu – porov. odvodeninu *chyba* – vznikol asi v kontextoch typu *chybiť sa niečoho* ‚pri pohybe minúť (cieľ ap.)' (porov. *chyba lávky* hovor., od *chybiť sa lávky* ‚minúť lavičku', t. j. ‚zísť zo správnej cesty, pomýliť sa'), odtiaľ i *chýbať* ‚predstavovať nedostatok, byť neprítomný ap.'. Pozri aj ↗ *chobot,* ↗ *iba,* ↗ *mýliť.*

chýliť (od 17. stor.) • Psl. **chyliti,* azda odvodenina od psl. **chylъ* (porov. čes. *chylý* ‚nahnutý, sklonený' ap.), ktoré nemá jednoznačný výklad – azda z pôvodného **skū-l-,* od ide. **keu-*/**skeu-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *chúliť sa*); v takom prípade z významového hľadiska ‚ohnutý' > ‚sklonený' > ‚skláňať sa, schyľovať sa k niečomu'. Z odvodenín: ***odchýliť,*** k tomu ***odchylný, odchýlka;*** podobne aj ***nachýliť: náchylný*** (k významu porov. *majúci sklon k niečomu*), ***uchýliť sa: úchylný, úchylka*** ap. Pozri aj ↗ *chvála,* ↗ *chystať.*

chýr ‚zvesť, správa' (od 16. stor.) • Z maď. *hír,* neznámeho pôvodu. Z odvodenín: ***chýrny*** i ***chýrečný*** (zo staršieho *chýreš-ný,* prevzatého z maď. *hír-es* ‚id.').

chystať (od 16. stor.) • Pravdepodobne už psl. **chystati;* pôvodne azda **chy-sta-ti* ako intenzívum od nejakého slovesného koreňa – usúvzťažňovalo sa s psl. **chyliti* (↗ *chýliť*) t. j. z významového hľadiska azda ‚chýliť (sa), nachyľovať (sa), nakláňať (sa)' > ‚pripravovať (sa), chystať (sa na) niečo' ap.?

chytiť (od 16. stor.) • Psl. **chytiti;* perfektívum od psl. **chytati* (> slk. ***chytať,*** od 17. stor.), súvisiaceho s psl. **chvatiti;* ďalej pozri ↗ *chvátať.* Z odvodenín: ***zachytiť,*** od toho ***záchytný, záchytka; odchytiť,*** k tomu ***odchyt; úchytkom*** ‚narýchlo' (od **úchyt-ok* ‚uchytenie', t. j. asi ‚[jedným rýchlym] uchytením, uchmatnutím ap.'), ***vychytený*** expr. ‚všeobecne obľúbený, chýrny' (zrejme k ***vychytiť*** ‚prudko vziať, vytrhnúť', t. j. pôvodne ‚ktorý všetci odniekiaľ vytrhávajú, o ktorý majú intenzívny záujem ap.'?) a i. – **chytrý** (od 16. stor.) • Psl. **chytrъ,* odvodenina od psl. **chytati,* **chytiti* (↗ *chytiť*); k prípone *-*rъ* porov. ↗ *kyprý,* ↗ *mokrý* ap. Pôvodný význam bol asi ‚rýchlo chytajúci', z toho v slk. 1. ‚rýchly, náhlivý' (*ch. krok, ch-á robota,* ***chytro*** ‚rýchlo') i 2. ‚rýchlo chápajúci, dôvtipný, bystrý' (*ch-á hlava*), z toho ďalej 3. ‚prefíkaný' (porov. ***chytrák*** pejor., od toho ***chytráčiť*** hovor. pejor.).

chyža ‚izba; dom' (od 15. stor.), dial. i ‚senník' • Psl. **chyža* (**chyz-ja*); odvodenina od psl. **chyzъ* (porov. poľ. *chyz* ‚chyža' ap.), čo je staré prevzatie z germ. **hūsa-* (porov. nem. *Haus,* angl. *house* ‚dom' a i.). Z odvodenín: ***chyžná*** (skrátenie pôvodného spojenia typu *chyžná slúžka* ‚upratujúca *chyžu*').

I, Í

i (od 15. stor.) • Psl. **i.* Porovnáva sa s gr. *ei* (*εἰ*) ‚ak, keby', *ei-ta* (*εἶτα*) ‚potom', gót. *ei* ‚že, aby, či' – východiskom je ide. **ei;* môže ísť o tvar lok. sg. ukazovacieho zámena **e,* podľa iného výkladu o pôvodné citoslovce. Pozri aj ↗ *aj,* ↗ *hneď.*

iá [i-á] cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

-iatria ‚lekárstvo' (↗ *geriatria, psychiatria* ap.) • Podľa gr. *iatreiā* (*ἰατρεία*) ‚liečenie', od gr. *iatreuō* (*ἰατρεύω*) ‚som lekárom, liečim', od gr. *iatros* (*ἰατρός*) ‚lekár', odvodeného od slovesa *iaomai* (*ἰάομαι*) ‚liečim'.

iba (od 19. stor.) • Z *chyba* v staršom význame ‚okrem', ktorý vznikol posunom v smere ‚minutie niečoho' (ďalej pozri ↗ *chýbať*) > ‚vedľa, mimo niečoho' > ‚okrem'. Význam ‚iba' je výsledkom ďalšieho vývinu ‚okrem prípadu, keď...' > ‚len v prípade, že...; iba ak...' (porov. *odísť nemôžeš, iba ak by si tu nocoval*) > ‚len'.

ibis ‚zool. Threskiornis, Plegadis' (od 20. stor.) • Z lat. *ībis,* čo je prevzatie z gr. *ībis* (*ἶβις*); východiskom gr. výrazu je egypt. *hb, hīb.*

ibiš ‚bot. Althaea' (od 20. stor.) • Z nem. *Eibisch* (staršie aj *Ibisch*), čo je prevzatie z lat. *(h)ibiscum,* pôvodom azda z kelt. jazykov. Z odvodenín: ***ibištek*** ‚bot. Hibiscus'.

idea ‚myšlienka, predstava', staršie ‚vzor, predloha, predpis' (od 18. stor.) • Z lat. *idea,* čo je prevzatie z gr. *ideā* (*ἰδέα*) ‚tvar, vzhľad, podoba, vzor; predstava, názor, myšlienka', od ide. **u̯eid-* (↗ *vidieť*). Z odvodenín: ***ideálny*** (strlat. *idealis,* pôvodne asi ‚súvisiaci s predstavami, zodpovedajúci im ap.'). Pozri aj ↗ *ideológia.*

identifikovať ‚zisťovať totožnosť' (od 20. stor.) • Zo strlat. *identificare* ‚robiť tým istým; zisťovať totožnosť', utvoreného na základe lat. *īdem* ‚ten istý' (**is-dem,* zložené z lat. *is* ‚ten' a častice *-dem*) a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **identita** kniž. ‚totožnosť, rovnakosť' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *identitās* ‚totožnosť', utvoreného na základe lat. *idem* ‚to isté' ako preklad gr. *tāutotēs* (*ταὐτότης*), od gr. *tāutos* (*ταὐτός*) ‚ten istý,

totožný', utvoreného na základe gr. *to auto* (*τὸ αὐτό*) ,to isté'. Z odvodenín: ***identický***.

ideológia (od *19. stor.) • Z fr. *idéologie*, čo je zloženina fr. *idée* (prevzatie z lat., ↗ *idea*) a *-logie* (↗ *-lógia*). Slovo bolo utvorené na konci 18. stor. ako označenie náuky zaoberajúcej sa štúdiom ideí; neskôr začalo označovať doktrínu (súbor ideí), ktorá usmerňuje vládu, politickú stranu ap.

idióm lingv. ,ustálený, obvyčajne doslovne nepreložiteľný výraz' (od 20. stor.) • Z lat. *idiōma*, gen. *idiōmatis* ,jazyková zvláštnosť', čo je prevzatie z gr. *idiōma* (*ἰδίωμα*), gen. *idiōmatos* (*ἰδιώματος*) ,osobitná vlastnosť; jedinečnosť štýlu', od gr. *idios* (*ἴδιος*) ,súkromný, jedinečný; zvláštny', *idioomai* (*ἰδιόομαι*) ,robím svojím vlastným, privlastňujem si'. Z odvodenín: ***idiomatický***. – **idiot** ,človek postihnutý najvyšším stupňom slabomyseľnosti', staršie *idiota* ,nevzdelaný človek, laik' (od 17. stor.) • Z lat. *idiōta*, čo je prevzatie z gr. *idiōtēs* (*ἰδιώτης*) ,(v protiklade k štátu) jednotlivec, súkromná osoba; obyčajný človek, laik; nevzdelanec', od gr. *idios* ,súkromný'.

idol ,modla', staršie *idola* (od 18. stor.) • Z kresť. lat. *īdōlum* ,zobrazenie (pohanského božstva)', ktorého východiskom je lat. *īdōlon* ,videnie, prízrak; duševný obraz, predstava', prevzaté z gr. *eidōlon* (*εἴδωλον*) ,podoba, zobrazenie', čo je odvodenina od ide. **u̯eid-* (↗ *vidieť*). – **idyla** odb. ,selanka', pren. ,stav pokoja, harmónie' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Idylle* ž., fr. *idylle* ž.) z lat. *īdyllium* s., ktorého východiskom je gr. *eidyllion* (*εἰδύλλιον*), pôvodne ,obrázok' – ide o zdrobneninu od gr. *eidos* (*εἶδος*) ,vzhľad, forma, podoba', od ide. **u̯eid-* (↗ *vidieť*). Vznik významu ,selanka' súvisí s tým, že gr. *eidyllia* mn. (*εἰδύλλια*) bolo v Byzancii použité na označenie básní gr. básnika Theokrita (okolo 300 – 260 pred Kr.), tematicky čerpajúcich z pastierskeho života.

igelit ,nepremokavá plastická látka' • Vzniklo v Nemecku (doložené od r. 1937) ako obchodný názov pre PVC od výrobcu IG Farben vo Frankfurte nad Mohanom; zakončenie je asi podľa výrazov typu ↗ *bakelit* ap.

iglu ,eskimácky príbytok zo snehu a ľadu' (od 20. stor.) • Z jazyka grónskych Eskimákov (doslova ,dom'); do Európy sa dostalo angl. prostredníctvom (*igloo*).

ignorovať ,úmyselne si nevšímať' (od *18. stor.) • Z lat. *īgnōrāre* ,nevedieť, nepoznať; nevšímať si', zloženého z ↗ *in-*[1] ,ne-' a koreňa súvisiaceho s lat. *gnārus* ,znalý (niečoho)'.

igric ,stredoveký spevák a herec (u Slovanov)' (od *13. stor.) • Z maď. *igric*, čo je prevzatie zo sl. **jьgrьcь* (dnešné slk. *herec*) – ide o činiteľské meno od psl. **jьgrati* (> slk. *ihrať*, *hrať*), odvodeného od psl. **jьgra* (↗ *hra*).

ih, íh, íha cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

ihla (od 15. stor.), dial. i *jehla* • Psl. **jьgъla*; odvodené od psl. **jьgo* ,jarmo' (> slk. dial. *iho*, čes. *jho* ,id.' a i.) – pôvodný význam bol asi ,bočná priečka na jarme', porov. dial. *ihl-ica* ,tyč zasúvaná do jarma'). Psl. **jьgo* súvisí s chet. *iuga-*, stind. *yugám*, gr. *zygon* (*ζυγόν*), lat. *iugum*, gót. *juk*, nem. *Joch*, angl. *yoke*, lit. *jùngas* ,jarmo' a i. – východiskom je ide. **i̯ugom* ,jarmo', od ide. **i̯eu-g-* ,spájať' (porov. stind. *yunákti* ,zapriaha, spája', gr. *zeugnȳmi* (*ζεύγνυμι*) ,spájam jarmom', lat. *iungere*, lit. *jùngti* ,spájať', ↗ *joga*, ↗ *juh* a i.). Psl. **jьgъla* sa prenieslo aj na tvarovo podobný nástroj na šitie. Z odvodenín: ***ihlan*** a i.

ihneď (od 15. stor.) • Obmena pôvodného **inheď* (porov. stčes. *inhed*) s východiskovým významom ,v jednom čase' – odtiaľ ,s malým časovým rozdielom, okamžite (po niečom), ihneď'. Ide o zloženinu, ktorej prvú časť tvorí ↗ *iný* (v staršom význame ,jeden'); v koncovom **-heď* môže byť koreň **gъd-* ako variant koreňa zachovaného v psl. **godъ* ,(vhodný, určitý) čas' (ďalej pozri ↗ *hody*), iný výklad však uvažuje o jej časticovom pôvode (porov. aj ↗ *onehdy*). Pozri aj ↗ *hneď*.

ihrať, ihrisko ↗ *hra*

ich ↗ *on*

ichtyol ,olej používaný vo farmaceutickom priemysle' • Podľa ochrannej známky nem. výrobcu Ichthyol-Gesellschaft (spoločnosť založená v r. 1884 v Hamburgu), zrejme od gr. *ichthȳs* (*ἰχθῦς*) ,ryba' a lat. *oleum* ,olej'. – **ichtyológia** ,odbor zoológie zaoberajúci sa rybami' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *ichthȳs* ,ryba' a ↗ *-lógia*.

ichu, ichuchu cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

ikebana ,orientálny spôsob úpravy okrasných rastlín' (od 20. stor.) • Z jap. *ikebana*, doslova ,oživovanie kvetov'; zloženina na základe jap. *ikeru* ,oživovať' a *hana* ,kvet'.

ikona ,(vo východných cirkvách) posvätný obraz' (od 19. stor.) • Zo strgr. *eikona* (*εἰκόνα*; foneticky [ikona]), ktorého východiskom je gr. *eikōn* (*εἰκών*), gen. *eikonos* (*εἰκόνος*) ,obraz', doslova ,podobizeň'; od gr. *eoika* (*ἔοικα*)

‚podobám sa‘. Novšie použitie v informatike (‚grafický symbol na obrazovke počítača‘: *kliknúť na i-u*) je podľa angl. *icon* ‚id.‘, prevzatého z lat. *īcōn* ‚obraz‘ (< gr.).

ikra ‚rybie vajíčko‘, staršie i ‚lýtková kosť‘ (od 16. stor.), dial. i ‚ovčie vemeno‘ • Psl. **jьkra;* porovnáva sa so strír. *iuchair* ‚ikry‘ a ďalej so stind. *yákr̥t*, avest. *yākar*^{ə}, gr. *hēpar* (ἧπαρ), lat. *iecur*, lit. *jẽknos* mn. ‚pečeň‘ a i. – všetko od ide. **i̯ĕk*$^{u̯}$*-r̥(t-)*, gen. **i̯ĕk*$^{u̯}$*-n-és* ‚pečeň‘. V prípade psl. výrazu sa predpokladá ďalší významový vývin v smere ‚niečo okrúhle‘ > 1. ‚rybie vajíčko‘, 2. ‚lýtko‘ (porov. staršie slk. *ikra* ‚lýtková kosť‘) i 3. ‚vemeno‘. Pozri aj ↗ *kryha*.

íl ‚nepriepustná hornina zložená z jemných častíc‘ (od *15. stor.) • Psl. **jьlъ;* súvisí s gr. *īlȳs* (ἰλύς) ‚bahno, blato‘ a lot. *īls* ‚(celkom) tmavý‘ – všetko od ide. **īl-*, **īlu-* ‚bahno; čierny‘.

ilegálny ‚nezákonný, nelegálny‘ (od 20. stor.) • Zo strlat. *illegalis*, od ↗ *in-*^{1} a lat. *lēgālis* ‚zákonný‘ (↗ *legálny*).

iľjušin ‚typ sovietskeho lietadla‘ • Podľa S. V. Iľjušina (1894 – 1977), rus. konštruktéra vojenských i civilných lietadiel.

iluminácia kniž. ‚slávnostné osvetlenie‘; ‚farebná kresba v starých rukopisoch‘ (od 18. stor.) • Z lat. *illūminātiō*, od lat. *illūmināre*, *illūminātum* ‚osvetľovať; dodávať lesk, ozdobovať‘, utvoreného na základe ↗ *in-*^{2} a lat. *lūmen* ‚svetlo‘ (↗ *lúmen*).

ilustrovať ‚opatriť kresbami; uviesť príklady‘ (od 19. stor.) • Z lat. *illūstrāre* ‚osvetľovať; objasňovať, vysvetľovať‘, od lat. *illūstris* ‚osvetlený, jasný, žiariaci‘, utvoreného na základe ↗ *in-*^{2} a lat. *lūstrāre* ‚osvecovať, ožarovať‘ (pozri aj ↗ *luster*). Význam ‚opatriť kresbami ap.‘ vznikol v angl. *to illustrate* posunom ‚objasňovať‘ > ‚znázorňovať (objasňujúcimi, vysvetľujúcimi) obrázkami‘.

ilúzia ‚vidina; skreslený vnem‘ (od 19. stor.) • Z lat. *illūsiō* ‚klam‘ (pôvodne ‚výsmech, irónia‘), od lat. *illūdere*, *illūsum* ‚hrať sa s niekým; robiť si žarty, posmech; klamať‘, zloženého z ↗ *in-*^{2} a lat. *lūdere* ‚hrať (sa); žartovať; klamať‘.

imaginácia kniž. ‚predstavivosť‘ (od 17. stor.) • Z lat. *imāginātiō* ‚predstava, vidina‘, od lat. *imāginārī*, *imāginātus sum* ‚predstavovať si‘, čo je odvodenina od lat. *imāgō*, gen. *imāginis* ‚obraz; klamný obraz, zjav, predstava‘. Pozri aj ↗ *imidž*, ↗ *imitovať*. – **imaginárny** kniž. ‚vymyslený, neskutočný‘ (od 20. stor.) • Z lat. *imāginārius* ‚obrazný; zdanlivo jestvujúci, zdanlivý‘, od lat. *imāgō*, gen. *imāginis* ‚obraz‘.

imanentný kniž. ‚jestvujúci v samej podstate niečoho‘ (od 19. stor.) • Zo strlat. *immanens*, gen. *immanentis*, čo je príč. prít. od slovesa **immanēre*, utvoreného na základe ↗ *in-*^{2} a lat. *manēre* ‚zostávať; byť zachovaný, byť‘.

imanie ↗ *mať*^{2}

imatrikulácia ‚slávnostný zápis do zoznamu‘ (od *19. stor.) • Zo strlat. *immatriculatio*, od slovesa *immatriculare*, *immatriculatum* ‚zapísať do úradného zoznamu‘, utvoreného na základe ↗ *in-*^{2} a lat. *mātrīcula* ‚zoznam‘, čo je zdrobnenina od lat. *mātrīx*, gen. *mātrīcis* ‚úradný register, zoznam‘ (↗ *matrika*).

imbecil odb. ‚človek postihnutý stredným stupňom slabomyseľnosti‘ (od 20. stor.) • Z lat. *imbēcillus* ‚slabý, bez sily; slabomyseľný‘.

imelo ‚bot. Viscum‘ (od 17. stor.), dial. i *emelo*, *omelo*, *jemalo* a i. • Starý výraz (psl. **emela*/ **emelo*, resp. i **jemel-*, **jьmel-*), málo jasného pôvodu – odvodzovalo sa od ide. **em-* ‚chytať‘ (↗ *jať*); označenie imela ako „chytajúceho“ má súvisieť s tým, že z jeho plodov i kôry sa zhotovovalo lepidlo slúžiace na lapanie vtákov.

imidž publ. ‚vonkajšie pôsobenie, vzhľad; celkový dojem; dobré meno‘ (od 20. stor.) • Z angl. *image*, čo je prevzatie z fr. *image* ‚obraz‘, ktoré bolo prevzaté z lat. *imāgō* ‚id.‘. Porov. aj ↗ *imaginácia*.

imigrovať ‚prisťahovať sa‘ (od 20. stor.) • Z lat. *immigrāre*, od ↗ *in-*^{2} a lat. *migrāre* (↗ *migrovať*).

imitovať ‚napodobňovať‘ (od 18. stor.) • Z lat. *imitārī* ‚napodobňovať, napodobňovaním vytvárať‘; odvodené od rovnakého koreňa ako lat. *imāgō* ‚obraz‘. Porov. aj ↗ *imaginácia*.

imobilný odb. ‚nepohybujúci sa, nehybný‘ (od 20. stor.) • Z lat. *immōbilis* ‚nehybný, nehnuteľný‘, od ↗ *in-*^{1} a lat. *mōbilis* (↗ *mobilný*).

imperatív gram. ‚rozkazovací spôsob‘ (od 19. stor.) • Z lat. *(modus) imperātīvus* ‚id.‘, od lat. *imperāre*, *imperātum* ‚nariaďovať, rozkazovať‘, zloženého z ↗ *in-*^{2} a lat. *parāre* ‚pripravovať, chystať; zariaďovať‘. – **imperátor** ‚zvrchovaný vládca (cisár, cár ap.)‘ (od 17. stor.) • Z lat. *imperātor* ‚veliteľ, vojvodca; cisár, vladár‘, od lat. *imperāre* ‚rozkazovať, veliť‘. Pozri aj ↗ *imperializmus*.

imperfektum gram. ‚minulý čas, ktorý vyjadruje prebiehajúci dej‘ (od 20. stor.) • Z lat. *(praeteritum) imperfectum*, doslova ‚nedokončené préteritum‘ (↗ *préteritum*), od lat. *imperfectus* ‚nedokončený‘, zloženého z ↗ *in-*^{1} a lat. *perfectus* ‚dovŕšený, dokončený‘ (↗ *perfektný*).

imperializmus ‚úsilie politicky, hospodársky a kultúrne ovládnuť cudzie územia al. národy' • Slovo (angl. *imperialism*) bolo utvorené v 70. rokoch 19. stor. vo vzťahu k expanzii Veľkej Británie – ide o odvodeninu od angl. *imperial* ‚týkajúci sa britského impéria', prevzatého stfr. prostredníctvom z lat. *imperiālis* ‚súvisiaci s *impériom*', od lat. *imperium* (↗ *impérium*). – **impérium** (od 17. stor.) • Z lat. *imperium*, pôvodne ‚rozkaz' (k lat. *imperāre* ‚rozkazovať', ďalej pozri ↗ *imperatív*), z toho ‚moc (udeľovať rozkazy)'; rozšírené aj na priestor, kde platí úradná moc istého štátu ap. (*rímske, koloniálne i.*). Pozri aj ↗ *empír*.

impertinentný kniž. ‚urážajúco smelý, opovážlivý' (od 19. stor.) • Z fr. *impertinent*, čo je prevzatie z lat. *impertinēns*, gen. *impertinentis* ‚nesúvisiaci, nepatričný', zloženého z ↗ *in-*[1] a lat. *pertinēns* – ide o príč. prít. činné od lat. *pertinēre* ‚dosahovať (od niečoho po niečo); týkať sa niečoho, vzťahovať sa na niečo', zloženého z ↗ *per-* a lat. *tenēre* ‚držať (sa); obsahovať niečo, týkať sa niečoho'. Vo fr. výraze nastal významový posun ‚nepatričný' > ‚spoločensky nevhodný, opovážlivý ap.'.

implantovať lek. ‚chirurgicky preniesť cudzí orgán', kniž. ‚vniesť (niečo cudzorodé)' (od 20. stor.) • Zo strlat. *implantare*, od ↗ *in-*[2] a lat. *plantāre* ‚sadiť', súvisiaceho s lat. *planta* ‚priesada, sadenica' (↗ *planta*).

implementovať práv., politol. ‚uskutočniť, zaviesť; naplniť, doplniť' (od 20. stor.) • Z angl. *to implement*, od angl. *implement* ‚nástroj, prostriedok', čo je prevzatie z lat. *implēmentum* ‚naplnenie', od lat. *implēre* ‚naplniť, vyplniť; vykonať (aj o úradných povinnostiach ap.)', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *plēre* ‚plniť'. V angl. *implement* nastal významový posun ‚naplnenie' > ‚čo slúži na naplnenie, doplnenie, zásobenie ap.; (príslušný) prostriedok'.

implicitný kniž. ‚v niečom zahrnutý bez formálneho vyjadrenia' (od 20. stor.) • Z lat. *implicitus*, doslova ‚vpletený' – pôvodne príčastie od lat. *implicāre, implicātum* (aj *implicitum*) ‚vpletať, zapletať', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *plicāre* ‚viť, zvíjať'. – **implikovať** odb. ‚obsahovať; zahŕňať v sebe, niesť so sebou' (od 20. stor.) • Z lat. *implicāre* ‚vpletať'; súčasný význam vznikol posunom ‚vpletať (do seba)' > ‚obsahovať' ap.

imponovať ‚vzbudzovať úctu, obdiv' (od 19. stor.) • Z lat. *impōnere* ‚vkladať do niečoho, klásť na niečo', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *pōnere* ‚klásť' – význam ‚vzbudzovať úctu, obdiv' je podľa nem. *imponieren*, kde vznikol pod vplyvom fr. *imposer* (z lat.); ďalej pozri ↗ *impozantný*.

importovať ‚dovážať zo zahraničia' (od 20. stor.) • Z lat. *importāre* ‚prinášať, privážať', čo je zloženina ↗ *in-*[2] a lat. *portāre* ‚niesť'. Z odvodenín: *import* a i.

impotentný ‚(o mužovi) neschopný súlože al. oplodnenia', kniž. ‚neschopný, nemohúcny' (od 20. stor.) • Z lat. *impotēns*, gen. *impotentis* ‚bezmocný, nevládny', od ↗ *in-*[1] a lat. *potēns* ‚mocný, silný, schopný', doslova ‚majúci moc'; ďalej pozri ↗ *potencia*.

impozantný ‚veľkolepý, vzbudzujúci úctu' (od 19. stor.) • Z fr. *imposant*, čo je príč. prít. činné od fr. *imposer* ‚ukladať, vnucovať, nanucovať', prevzatého z lat. *impōnere* ‚vkladať do niečoho, niekam' (↗ *imponovať*) – význam ‚vzbudzujúci úctu' vznikol vo fr. *imposer le respect à quelqu'un* ‚vynucovať si niečiu úctu'.

impregnovať ‚napúšťať látkami zvyšujúcimi odolnosť proti vode ap.' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *impraegnāre*, doslova ‚oplodňovať' – od ↗ *in-*[2] a lat. *praegnāns* ‚(o zvieracej samici) kotná, prasná ap.; (o žene) tehotná'. Súčasný význam vznikol posunom ‚oplodňovať' > ‚napĺňať, napúšťať, nasycovať ap.'.

impresário ‚divadelný, koncertný ap. podnikateľ, hospodársky správca' (od 19. stor.) • Z tal. *impresario* ‚kto je zodpovedný za podujatie (najmä divadelné)', od tal. *impresa* ‚podujatie', ktoré vzniklo na základe ľud. lat. **imprehendere* ‚vziať na seba niečo, podujať sa na niečo', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *prehendere, prehēnsum* ‚uchopiť, chytiť'.

impresia kniž. ‚silný dojem, vnem vzbudený vonkajším pôsobením na zmysly' (od 20. stor.) • Z lat. *impressiō*, doslova ‚čo je vtlačené' (t. j. do pamäti, vedomia ap.), od lat. *imprimere, impressum* ‚vtisnúť, vtlačiť', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *premere* ‚tlačiť, vtláčať'. – **impresionizmus** ‚umelecký smer 2. pol. 19. stor. usilujúci sa o zachytenie chvíľkového dojmu, vnemu, nálady' • Z fr. *impressionnisme* (doložené od r. 1874); od fr. *impression* ‚dojem', prevzatého z lat. *impressiō* ‚id.'. – **imprimatur** [-á-] ‚súhlas na vytlačenie rukopisu' (od 20. stor.) • Z lat. *imprimātur*, doslova ‚nech je vytlačené' (pôvodne formula vyjadrujúca schválenie zo strany cirkevných predstavených) – ide o tvar konjunktívu od lat. *imprimere* ‚tlačiť'.

improvizovať ‚uskutočňovať bez prípravy' (od 19. stor.) • Z tal. *improvvisare*, od tal. *improvviso*

‚nepredvídaný, náhly', ktorého východiskom je lat. *imprōvīsus*, zložené z ↗ *in-¹* a lat. *prōvīsus* ‚predvídaný', čo je príčastie od lat. *prōvidēre*, *prōvīsum* ‚vidieť dopredu; predvídať', zloženého z lat. *prō* ‚pred' a *vidēre* ‚vidieť'.

impulz ‚podnet, popud, pohnútka' (od 19. stor.) • Z lat. *impulsus* ‚náraz; popud, podnet', od lat. *impellere*, *impulsum* ‚udrieť na niečo; uviesť do pohybu', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *pellere* ‚biť, udierať; poháňať'. ***Impulzívny*** ‚výbušný, prchký' (*i. temperament* ap.) znamená doslova ‚reagujúci pod vplyvom náhleho popudu, impulzu'.

imúnny ‚odolný proti nákaze', práv. ‚vyňatý spod zákona' (od 20. stor.) • Z lat. *immūnis* ‚zbavený povinností, poplatkov, služieb', od ↗ *in-¹* a lat. *mūnia* mn. ‚povinnosti, záväzky'. V modernej medicíne bolo využité v zmysle ‚zbavený povinností; slobodný (od niečoho)' > ‚slobodný od choroby; odolný voči chorobe'. Z odvodenín: ***imunita*** (lat. *immūnitās* ‚oslobodenie od povinností ap.'), k tomu aj ***imunológia*** (↗ *-lógia*).

in-¹ ‚ne-' (↗ *indifererentný* ap.) • Z lat. *in-* (resp. z jeho reflexov v román. jazykoch), ktorého východiskom je ide. **n̥-* ako redukovaný variant záporovej častice **ne* (↗ *ne-¹*). – **in-²** ‚v-, do-' (↗ *inaugurovať* ap.) • Z lat. *in* (resp. z jeho reflexov v román. jazykoch), z ide. **en* ‚v, vnútri'; ďalej pozri ↗ *onuca*.

inaugurovať kniž. ‚slávnostne uviesť do úradu, hodnosti ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *inaugurāre*, ‚konať *augurium;* takto zasvätiť, posvätiť', od ↗ *in-²* a lat. *augurium* ‚veštecké znamenie (z letu vtákov); veštba, predpoveď', od lat. *augur* – auguri boli rím. kňazi sledujúci nebeské znamenia, najmä let posvätných vtákov (orly, supy); nepriaznivé znamenia viedli k odkladu dôležitej udalosti (rokovanie snemu, zasvätenie chrámu ap.). Pozri aj ↗ *malér*.

incident ‚(menšia) nepríjemná príhoda, zrážka ap.' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Inzident*) z lat. *incidēns*, gen. *incidentis*, doslova ‚(to) stávajúce sa' – ide o príčastie od lat. *incidere* ‚padať (do niečoho); upadať, dostávať sa (do niečoho); stávať sa, vyskytovať sa', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *cadere* ‚padať'.

index ‚ukazovateľ; zoznam, register' (od 18. stor.) • Z lat. *index* – odvodenina od lat. *indicāre* ‚oznamovať, udávať; dokazovať, byť dôkazom' (↗ *indikovať*).

indiferentný ‚na ktorom nezáleží, nedôležitý; neprejavujúci záujem, ľahostajný' (od 18. stor.) • Z lat. *indifferēns*, gen. *indifferentis* ‚nevýrazný, nie dosť výrazný; ľahostajný', od ↗ *in-¹* a lat. *differēns* ‚odlišujúci sa' – ide o príčastie od lat. *differre* ‚roznášať, rozširovať; roztrhávať; líšiť sa, odlišovať sa'; ďalej pozri ↗ *diferencia*.

indigo ‚tmavobelasé farbivo' (od 20. stor.) • Zo stal. *indigo* (spis. tal. *indaco*), ktorého východiskom je lat. *Indicum*, doslova ‚(to) indické, dovážané z Indie' (t. j. farbivo). Priamo z lat. *Indicum* bolo prevzaté strhnem. *indich*, odtiaľ staršie slk. *indich* ‚indigo' (17. – 18. stor.).

indikatív gram. ‚oznamovací spôsob' (od 20. stor.) • Z lat. *(modus) indicātīvus*, od slovesa *indicāre*, *indicātum* ‚oznamovať' (↗ *indikovať*). – **indikovať** ‚zaznačovať, zaznačiť, určovať, určiť; lek. určovať spôsob liečenia' (od 18. stor.) • Z lat. *indicāre*, *indicātum* ‚oznamovať, vyhlasovať, určovať', čo je intenzívum od lat. *indīcere* ‚oznámiť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *dīcere* ‚hovoriť, povedať'. Pozri aj ↗ *index*.

individuálny ‚vzťahujúci sa na jednotlivca' (od 19. stor.) • Zo strlat. *individualis*, čo je odvodenina od strlat. *individuum* ‚jednotlivec' (> slk. ***indivíduum***), od lat. *indīviduus* ‚nerozdelený; nedeliteľný', utvoreného na základe ↗ *in-¹* a lat. *dīvidere* ‚deliť'.

indukcia log. ‚myšlienkový postup od jednotlivého k všeobecnému', elektrotech. ‚vznik prúdu zmenou magnetického toku' (od 20. stor.) • Z lat. *inductiō* ‚uvádzanie, privádzanie' (aj ako termín logiky), od lat. *indūcere*, *inductum* ‚uvádzať, privádzať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *dūcere* ‚viesť'. Ako termín fyziky zavedené začiatkom 19. stor. v Anglicku.

industriálny kniž. ‚priemyselný' (od 19. stor.) • Utvorené na základe staršieho *industria* ‚podnikavosť, aktivita' (od 17. stor.), od 19. stor. aj ‚priemysel', ktorého východiskom je lat. *industria* ‚pracovitosť, pričinlivosť, usilovnosť'.

inertný odb. ‚zotrvávajúci v pôvodnom stave, nečinný, nereagujúci' (od 19. stor.) • Z lat. *iners*, gen. *inertis* ‚neobratný; nehybný, nečinný', od ↗ *in-¹* a lat. *ars*, gen. *artis* ‚obratnosť, zručnosť, umenie'. Z odvodenín: ***inercia*** (lat. *inertia*), k tomu ***inerčný***.

infantilný odb. ‚ostávajúci na nízkom vývinovom stupni, detinský', kniž. ‚nezrelý, nevyspelý' (od 20. stor.) • Z lat. *īnfantīlis* ‚detský', čo je odvodenina od lat. *īnfāns*, gen. *īnfantis* ‚(malé) dieťa, dojča', doslova ‚nehovoriace dieťa' (k významu porov. aj ↗ *nemluvňa*) – výraz je zložený z ↗ *in-¹* a lat. *fāns* ‚hovoriaci', čo je príčastie od lat. *fārī* ‚hovoriť'.

infarkt ‚odumretie tkaniva spôsobené zamedzením prietoku krvi v tepne' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *īnfarctus*, utvoreného na základe lat. *īnfarcīre*, *īnfartum* ‚pchať niečo do niečoho, napchávať' (z toho ‚upchať tepnu' > ‚zamedziť jej prietok'), zloženého z ↗ *in-²* a lat. *farcīre* ‚pchať'.

infikovať ‚nakaziť' (od 20. stor.) • Z lat. *īnficere*, *īnfectum* ‚napustiť farbou; znečistiť, poškvrniť; otráviť, nakaziť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *facere* ‚robiť; vyrábať, spracúvať ap.'. Z odvodenín: ***infekcia*** (lat. *īnfectiō*) a i.

infiltrovať odb. ‚pomaly vnikať, presakovať' (od 20. stor.) • Od ↗ *in-²* a lat. *filtrum* (↗ *filter*) – doslova ‚prenikať ako cez filter'.

infinitív gram. ‚neurčitok' (od 19. stor.) • Z lat. *(modus) īnfīnītīvus*, doslova ‚neurčitý spôsob' (t. j. neurčený z hľadiska gramatickej osoby a slovesného času) – od lat. *īnfīnītus* ‚neobmedzený, neohraničený; neurčitý', zloženého z ↗ *in-¹* a lat. *fīnītus* ‚obmedzený, ohraničený', čo je príčastie od lat. *fīnīre* ‚obmedziť, ohraničiť', od lat. *fīnis* ‚medza, hranica'.

inflácia ekon. ‚zvyšovanie množstva peňazí v obehu spojené so znehodnocovaním meny a rastom cien' (od 20. stor.) • Z angl. *inflation*, doslova ‚vzdutie, nafúknutie' (o mase peňazí v obehu), čo je prevzatie z lat. *īnflātiō* ‚vzdutie', od lat. *īnflāre*, *īnflātum* ‚nafúknuť, naduť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *flāre* ‚fúkať, duť'. Porov. i ↗ *deflácia*.

informovať ‚oboznamovať' (od 17. stor.) • Z lat. *īnformāre* ‚vzdelávať', doslova asi ‚utvárať; vytvárať (si) obraz, predstavu', od ↗ *in-²* a lat. *formāre* ‚dávať tvar' (↗ *forma*).

infra- ‚nízko, pod' (*infračervené žiarenie*, *infraštruktúra*, *infrazvuk* ap.) • Z lat. *īnfrā* ‚dole, nízko; pod', odtiaľ vo fyzike ‚nachádzajúci sa pod dolnou hranicou spektra'.

infúzia lek. ‚zavedenie liečebných tekutín', staršie ‚vyluhovanie' (od 18. stor.) • Z lat. *infūsiō*, doslova ‚vlievanie', od lat. *infundere*, *infūsum* ‚vlievať, nalievať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *fundere* ‚liať'.

ingot ‚blok odliateho kovu na ďalšie spracúvanie' (od 20. stor.) • Z angl. *ingot*, nejasného pôvodu. Vysvetľuje sa ako prevzatie zo stfr. *lingot* (začiatočné *l-* mohlo byť mylne pochopené ako určitý člen a odsunuté), ktorého východisko sa hľadá v prov. *lingot*, odvodenom od prov. *lenga* ‚jazyk', z lat. *lingua;* predpokladaný posun ‚jazyk' > ‚blok kovu' mohol nastať v dôsledku tvarovej podobnosti. Iný výklad považuje angl. *ingot* za domáci výraz (prevzatý aj do fr.), zložený z angl. *in* ‚v' a stangl. *goten* ‚liaty', čo je príčastie od stangl. *ġēotan* ‚liať' – pôvodným významom by bolo ‚forma, do ktorej sa odlieva kov'.

inhalovať ‚vdychovať rozprášené liečebné roztoky' (od 20. stor.) • Z lat. *inhālāre* ‚dýchať na niečo', od ↗ *in-²* a lat. *hālāre* ‚dýchať' – súčasný význam vznikol asi pod vplyvom lat. *exhālāre* ‚vydychovať', odvodeného od rovnakého koreňa (porov. ↗ *exhalácia*).

inhibícia odb. ‚zábrana, potlačenie', staršie ‚úradný zákaz, napadnutie' (od 17. stor.) • Z lat. *inhibitiō*, od lat. *inhibēre*, *inhibitum* ‚zadržiavať, zadržať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *habēre* ‚držať; mať'.

iniciála, iniciálka ‚veľké (začiatočné) písmeno slova' (od 20. stor.) • Z lat. *(littera) initiālis*, od lat. *initiālis* ‚začiatočný' (> slk. ***iniciálny***), odvodeného od lat. *initium* ‚začiatok', pôvodne ‚vstup', od lat. *inīre*, *initum* ‚vojsť dnu, vstúpiť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *īre* ‚ísť'. – **iniciatíva** ‚začiatočný podnet na činnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *initiative*, od fr. *initier* ‚uvádzať niečo, začínať s niečím', čo je prevzatie z lat. *initiāre* ‚začínať' (> slk. ***iniciovať***, od 20. stor.), od lat. *initium* ‚začiatok'.

injekcia ‚vstreknutie liečebného roztoku do tela' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *iniectiō*, doslova ‚vrhnutie, vhodenie, vloženie' – odvodenina od lat. *inicere*, *iniectum* ‚vhadzovať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *iacere* ‚hádzať, vrhať'. – **injektovať** stav. ‚vháňať spevňujúcu látku do pôdy, podložia ap.' (od 20. stor.) • Z lat. *iniectāre*, čo je intenzívum k lat. *inicere*, *iniectum* ‚vhadzovať'.

inkaso ‚poplatok' (od 20. stor.) • Z tal. *incasso*, od tal. *incassare* ‚uložiť do pokladnice' (> slk. ***inkasovať*** ‚vyberať poplatok ap.', od 18. stor.), utvoreného na základe ↗ *in-²* a tal. *cassa* ‚truhla, debna; pokladnica' (↗ *kasa*).

inklinovať kniž. ‚mať sklon, náklonnosť' (od *17. stor.) • Z lat. *inclīnāre* ‚skloniť (sa); skláňať sa; byť náklonný, náchylný k niečomu', od ↗ *in-²* a lat. **clīnāre* ‚ohýbať, kloniť'.

inkluzíve kniž. ‚vrátane, včítane' (od 20. stor.) • Zo strlat. *inclusive*, od lat. *inclūsus* ‚uzavretý, obsiahnutý', čo je príčastie od lat. *inclūdere*, *inclūsum* ‚uzavrieť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *claudere* ‚zatvárať'.

inkognito ‚nepoznane, anonymne i pod cudzím menom' (od 19. stor.) • Z tal. *incognito*, ktorého východiskom je lat. *incognitus* ‚nepoznaný,

neznámy', od ↗ *in-¹* a lat. *cognitus* ,poznaný, známy', čo je príčastie od lat. *cognōscere* ,spoznať'.

inkorporovať kniž. ,včleniť, pripojiť' (od 17. stor.) • Z lat. *incorporāre*, doslova ,vteliť'; od ↗ *in-²* a lat. *corpus*, gen. *corporis* ,telo' (↗ *korpus*).

inkriminovať kniž. ,obviňovať, obžalúvať' (od 20. stor.) • Z lat. *incrīmināre*, zloženého z ↗ *in-²* a lat. *crīminārī* ,obviňovať, osočovať', od lat. *crīmen* ,obvinenie, obžaloba; previnenie, priestupok, zločin'; pozri aj ↗ *kriminálny*.

inkubácia zool. ,lehota vysedenia vtáčieho vajca', lek. ,lehota od nakazenia do vypuknutia choroby' (od 20. stor.) • Z lat. *incubātiō*, pôvodne ,sedenie na vajciach', od lat. *incubāre* ,ležať na niečom; (o vtákoch) sedieť na vajciach, hniezdiť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *cubāre* ,ležať' – moderná medicína využila tento výraz v prenesenom význame („vysedenie" choroby až do jej vypuknutia).

inkvizícia ,stredoveký cirkevný súd zriadený na potláčanie náboženských heréz', staršie ,vyšetrovanie, súdny proces' a i. (od 17. stor.) • Z lat. *inquīsītiō* ,pátranie, vyhľadávanie, vyšetrovanie', čo je odvodenina od lat. *inquīrere*, *inquīsītum* ,vyhľadávať; pátrať po niečom, vyšetrovať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *quaerere* ,hľadať, pátrať; (súdne) vyšetrovať'. Z odvodenín: ***inkvizítor***, z lat. *inquīsītor* ,vyšetrovateľ' (dnešné slk. ,člen inkvizície' je podľa novšieho významu slova *inkvizícia*). Pozri aj ↗ *anketa*.

in memoriam ,na pamäť (o posmrtnej pocte)' (od 20. stor.) • Z lat. *in memoriam*, od lat. *in* ,v' (pozri aj ↗ *in-²*) a *memoria* ,pamäť; spomienka na niečo', od lat. *memor* ,pamätajúci sa na niečo'. Pozri aj ↗ *memoáre*.

inotaj kniž. ,alegória' (od *19. stor.) • Zrejme zloženina ↗ *tajiť* a ↗ *iný* – azda čiastočný preklad ↗ *alegória*, majúceho v prvej časti gr. *allos* (ἄλλος) ,iný'?)

inovať ,osuheľ, srieň' (od 18. stor.) • Odvodenina od výrazu zachovaného v slk. dial. *íň*, *íň-ava* ,inovať' (sem azda patrí aj názov vrchu *Inovec*, od 13. stor.). Východiskom je psl. **inьjь* (porov. rus. *inej* (*иней*), bulh. dial. *inéj* (*иней*) ,inovať' a i.), porovnávané s avest. *isav-* ,mrazivý, ľadový', nem. *Eis*, angl. *ice* ,ľad', lit. dial. *ýnis* ,inovať' a i. – všetko od ide. **ei-s-*, **ei-n-* ,ľad, mráz'.

inovovať ,zavádzať niečo nové' (od 20. stor.) • Z lat. *innovāre* ,obnovovať, meniť', od ↗ *in-²* a lat. *novāre* ,obnovovať; meniť, pretvárať', od lat. *novus* ,nový'.

inscenovať ,uviesť na scénu' (od 19. stor.) • Podľa nem. *inszenieren*, utvoreného na základe ↗ *in-²* a nem. *Szene* ,scéna' (prevzatie z lat.; ↗ *scéna*).

insekticíd odb. ,prostriedok na ničenie hmyzu' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *īnsecta* mn. ,hmyz' (od lat. *īnsecāre*, *īnsectum* ,vrezať, narezať, robiť zárezy', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *secāre*, *sectum* ,sekať, rezať'), čo je preklad gr. *entomon* (ἔντομον) ,id.' (ďalej pozri ↗ *entomológia*), a lat. *caedere* (v zloženinách *-cīdere*) ,biť; zabíjať, usmrcovať'.

inseminácia ,umelé oplodnenie' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *in-²* a lat. *sēmināre*, *sēminātum* ,siať, plodiť', od lat. *sēmen*, gen. *sēminis* ,semeno'.

insígnie ,odznaky moci, hodnosti' (od 20. stor.) • Z lat. *īnsignia* mn., od lat. *īnsigne* ,znak; (čestný, úradný) odznak' (strlat. aj ,erb') – výraz je zložený z ↗ *in-²* a lat. *sīgnum* ,znak'.

insitný [-s-] výtvar. ,založený na prirodzenom talente, neškolený' (od 20. stor.) • Z lat. *īnsitus*, doslova ,vštepený', čo je príčastie od lat. *īnserere*, *īnsitum* ,zasiať, zasadiť, zaštepiť; vštepiť', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *serere*, *satum* ,siať, rozsievať'. Súčasný význam súvisí s predstavou o talente „vštepenom" od prírody, nerozvíjanom v školách ap.

instantný ,(rýchlo)rozpustný' (od 20. stor.) • Podľa angl. *instant*, pôvodne ,okamžitý'; význam ,(rýchlo)rozpustný' vznikol v spojeniach typu angl. *instant coffee*, doslova ,okamžitá, t. j. okamžite, rýchlo pripravená káva'. Angl. slovo bolo prevzaté (fr. prostredníctvom) z lat. *īnstāns* ,nastávajúci, (okamžite) prítomný', čo je príčastie od lat. *īnstāre* ,nástojiť, naliehať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *stāre* ,stáť'. Pozri aj ↗ *inštancia*.

inšpekcia ,úradný dozor, kontrola' (od 19. stor.) • Z lat. *īnspectiō* ,preskúmanie, prehliadnutie', od lat. *īnspicere*, *īnspectum* ,pozerať do niečoho; pozorovať, skúmať, prehliadať', zloženého z ↗ *in-²* a lat. *specere* ,pozerať sa'. Z odvodenín: ***inšpektor*** (lat. *īnspector* ,kto dozerá'). – **inšpicient** [-i-e-] ,pomocník režiséra' (od 20. stor.) • Z nem. *Inspizient*, doslova ,kto dozerá' (t. j. na technickú stránku divadelného predstavenia, odtiaľ ,pomocník režiséra'), čo je prevzatie z lat. *īnspiciēns*, gen. *īnspicientis* ,dozerajúci' – ide o príčastie od lat. *īnspicere* ,pozorovať; dozerať na niečo'.

inšpirovať ,dávať popud na (umeleckú) tvorbu; podnecovať' (od 19. stor.) • Z lat. *īnspīrāre*

‚fúkať, dúchať (do niečoho); vdýchnuť, rozdúchať; podnietiť, nadchnúť, vnuknúť', od ↗ *in-*[2] a lat. *spīrāre* ‚dýchať'.

inštalovať ‚zavádzať technické vybavenie; umiestniť ako exponát; uviesť do funkcie' (od 19. stor.) • Zo strlat. *installare*, doslova ‚umiestniť na sedadlo' (z toho aj ‚uviesť do príslušného úradu, funkcie'), čo je výraz utvorený na základe ↗ *in-*[2] a strlat. *stallum* ‚sedadlo v chóre (určené pre cirkevného hodnostára)'; s ďalším vývinom ‚uviesť do funkcie' > ‚umožniť fungovanie (stroja ap.)' > ‚zabezpečiť nutné technické vybavenie' ap. Z odvodenín: ***inštalátor*** (*i. rektora, i. výstavy;* podľa lat.) aj ***inštalatér*** (z fr. *installateur*, od fr. *installer* – prevzatie zo strlat. – v technických významoch).

inštancia ‚úrad, orgán na určitom stupni' (od 20. stor.) • Z lat. *īnstantia*, pôvodne ‚naliehanie, naliehavosť', od lat. *īnstāns*, gen. *īnstantis* ‚nastávajúci' (↗ *instantný*). Význam sa ďalej vyvíjal v smere ‚naliehanie' > ‚žiadosť, prosba' (porov. staršie *napísať i-u*, od 16. stor.) > ‚súdne konanie na niečiu žiadosť' > ‚úrad (istej úrovne) riešiaci daný prípad'.

inštinkt ‚pud' (od 19. stor.) • Z lat. *īnstīnctus* ‚popud, podnet; pud', čo je odvodenina od lat. *īnstinguere*, *īnstīnctum* ‚bodaním poháňať; podnecovať', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *stinguere* ‚bodať, pichať'.

inštitúcia ‚ustanovizeň' (od 19. stor.) • Z lat. *īnstitūtiō* ‚zriadenie' (odtiaľ i ‚čo je zriadené, ustanovené ap.'), od lat. *īnstituere*, *īnstitūtum* ‚vkladať; vystaviť, postaviť, vytvoriť', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *statuere* ‚postaviť, ustanoviť, založiť, zriadiť', od lat. *stāre* ‚stáť'; v moderných záp. jazykoch sa slovo prenieslo aj na spoločenské zriadenie a jeho zložky. – **inštitút** ‚ústav' (od 19. stor.) • Z lat. *īnstitūtum* ‚(to) zriadené', od lat. *īnstituere*, *īnstitūtum* vo význame ‚postaviť, vytvoriť'.

inštrument ‚nástroj' (od 17. stor.) • Z lat. *īnstrūmentum* ‚náradie, náčinie, nástroj, prístroj', od lat. *īnstruere* ‚stavať, budovať; zariaďovať; vystrojovať, vybavovať niečím' (↗ *inštruovať*). – **inštrumentál** gram. ‚7. pád' (od 19. stor.) • Z lat. *(cāsus) īnstrūmentālis*, od lat. *īnstrūmentum* ‚nástroj' – doslova ‚pád vyjadrujúci nástroj' (pracovať *niečím*). – **inštruovať** ‚dávať pokyny' (od 19. stor.) • Z lat. *īnstruere*, *īnstrūctum* ‚stavať, budovať; zariaďovať, pripravovať; poučovať, vzdelávať', od ↗ *in-*[2] a lat. *struere* ‚stavať a i'. Z odvodenín: ***inštruktor*** (lat. *īnstrūctor*), ***inštrukcia*** (lat. *īnstrūctiō*) ap.

intarzia ‚vykladaná ozdoba v dreve' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Intarsie* ž.) z tal. *intarsio* m., od slovesa *intarsiare* ‚vykladať drevom', utvoreného na základe ↗ *in-*[2] a tal. *tarsia* ‚vykladanie drevom' (arab. pôvodu, od arab. *raṣṣa* ‚spájať, skladať ap.').

integrálny kniž. ‚prirodzene patriaci k celku; súhrnný, celistvý' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *integer* ‚nedotknutý, neporušený, celý, úplný', zloženého z ↗ *in-*[1] a koreňa zachovaného v lat. *tangere*, *tāctum* ‚dotýkať sa, siahať na niečo' (↗ *tangovať*). – **integrovať** kniž. ‚spájať do jedného celku' (od 19. stor.) • Z lat. *integrāre* ‚uviesť do bývalého stavu, napraviť, obnoviť', doslova ‚urobiť (znovu) nedotknutým, celým', od lat. *integer* ‚nedotknutý, neporušený, celý, úplný'. Súčasný význam je podľa záp. jazykov, kde bolo lat. sloveso významovo prehodnotené v smere ‚začleniť do (↗ *in-*[2]) určitého celku'.

intelekt ‚rozumové schopnosti' (od 19. stor.) • Z lat. *intellēctus*, pôvodne ‚rozumenie', od lat. *intelligere* (aj *intellegere*), *intellēctum* ‚rozoznávať, rozlišovať; chápať, rozumieť', doslova asi ‚voliť (si) medzi niečím' – výraz je zložený z ↗ *inter-* a lat. *legere* ‚zbierať; vyberať, voliť'. Z odvodenín: ***intelektuálny*** (lat. *intellēctuālis*), k tomu ***intelektuál*** ‚vzdelanec' a i. – **inteligencia** (od 19. stor.) • Z lat. *intelligentia* ‚chápavosť, súdnosť, rozumnosť', od lat. *intelligēns*, gen. *intelligentis* ‚chápajúci, rozumejúci; rozumný' (> slk. ***inteligentný, inteligent***), čo je príčastie od lat. *intelligere* ‚chápať, rozumieť'. Význam ‚vrstva duševne pracujúcich' vznikol v 19. stor. v ruštine – pôvodne išlo o označenie skupiny intelektuálov usilujúcej sa o uskutočnenie reforiem v cárskom Rusku.

intencia kniž. ‚zámer, úmysel' (od 19. stor.) • Z lat. *intentiō* ‚napätie, úsilie, námaha; zámer, vôľa', od lat. *intendere*, *intentum* ‚napínať; mieriť (zbraň, niekam); smerovať (k niečomu); zamýšľať', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *tendere* ‚napínať, naťahovať'. – **intenzívny** ‚silný, veľký, účinný' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov: nem. *intensiv* a i.) zo strlat. *intensivus* ‚vyznačujúci sa napätím, úsilím', čo je odvodenina od lat. *intēnsiō* ‚napnutie; sila, dôraz', od lat. *intendere*, *intentum* (novšie *intēnsum*) ‚napínať'. Z odvodenín: ***intenzívum*** lingv. ‚sloveso vyjadrujúce odtieň úsilnosti, väčšej intenzity oproti významu základového slovesa' (lat. *verbum intēnsīvum*; napr. ↗ *vŕtať* a i.).

inter- ‚medzi-' (*interakcia, interkontinentálny, internacionálny* ap.) • Z lat. *inter-*, od lat. *inter* ‚medzi, spomedzi; (o čase) za, cez, počas'.

interes hovor. ‚záujem', staršie aj *interesse* (od 16. stor.) • Zo strlat. *interesse*, ktoré vzniklo substantivizáciou lat. *interesse* ‚byť medzi niečím; byť prítomný, zúčastňovať sa (na niečom)', zloženého z ↗ *inter-* a lat. *esse* ‚byť'. Posunom ‚zúčastňovať sa (na niečom)' > ‚mať podiel (na niečom)' vznikli aj rôzne významy právneho charakteru (porov. staršie slk. *interesse* ‚úžitok, zisk, osoh; majetkový dôchodok; úrok z pôžičky; poplatok za užívanie majetku'); dnešný význam ‚záujem' je podľa fr. *intérêt* (prevzatie z lat. *interest* ‚je medzi niečím, je prítomný'), kde vznikol vývinom ‚podiel, účasť (človeka) na niečom' > ‚niečo, čo sa človeka týka, na čom mu záleží ap.' > ‚(čo vzbudzuje jeho) záujem'. – **interesantný** hovor. ‚zaujímavý' (od 19. stor.) • Z fr. *intéressant*, doslova ‚zaujímajúci', čo je príčastie od fr. *intéresser* ‚zaujímať' (> slk. *interesovať*, od 19. stor.), odvodeného od fr. *intérêt* ‚záujem'.

interferencia odb. ‚vzájomné prenikanie, kríženie' (od 20. stor.) • Podľa angl. *interference*, čo je odvodenina od angl. *to interfere* ‚krížiť sa, kolidovať', prevzatého zo stfr. *s'entreférir* ‚biť sa navzájom', čo je zloženina fr. *entre* ‚medzi' (z lat. *inter* ‚id.') a *férir*, z lat. *ferīre* ‚biť, tĺcť, udierať'.

interiér ‚vnútorná časť, vnútorný vzhľad, zariadenie ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *intérieur*, od fr. *intérieur* ‚vnútorný' – ide o prevzatie z lat. *interior* ‚nachádzajúci sa hlbšie vnútri', ktoré má rovnaký koreň ako lat. *inter* ‚medzi' (↗ *inter-*), *internus* ‚vnútorný' (↗ *interný*).

interjekcia gram. ‚citoslovce' (od 20. stor.) • Z lat. *interiectiō*, doslova ‚vloženie' (z toho ‚čo je vložené do prejavu' > ‚citoslovce'), od lat. *intericere, interiectum* ‚vhodiť medzi; vložiť', zloženého z ↗ *inter-* a lat. *iacere* ‚hádzať, vrhať'.

intermezzo [-edzo] hud. ‚medzihra' (od 19. stor.) • Z tal. *intermezzo*, čo je obmena (podľa tal. *mezzo* ‚stredný', z lat. *medius* ‚id.') staršieho *intermedio*, z lat. *intermedius* ‚nachádzajúci sa medzi niečím', zloženého z ↗ *inter-* a lat. *medius* ‚stredný'.

internát ‚zariadenie na kolektívne ubytovanie žiakov, študentov ap.' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Internat*, resp. fr. *internat* – tieto výrazy boli utvorené na základe nem. *intern*, fr. *interne* ‚vnútorný' (obidvoje prevzaté z lat. *internus;* ↗ *interný*), podľa použitia slova vo vzťahu k „interným" študentom, ktorí bývajú a stravujú sa priamo „vnútri" navštevovaného školského zariadenia.

internet inform. ‚celosvetová počítačová sieť' • Z angl. *Internet* (prvýkrát doložené údajne už v r. 1974) – výraz vznikol skrátením angl. *internetwork*, zloženého z ↗ *inter-* a angl. *network* ‚sieť, sústava, systém' (od angl. *net* ‚sieť' a *work* ‚práca; výsledok práce, dielo').

internovať ‚obmedziť slobodu pohybu' (od 19. stor.) • Z fr. *interner*, čo je odvodenina od fr. *interne* ‚vnútorný' (prevzatie z lat., ↗ *interný*) – pôvodne asi ‚zadržiavať niekoho vnútri určeného priestoru' ap. – **interný** ‚vnútorný' (od *17. stor.) • Z lat. *internus* ‚vnútorný, domáci'; súvisí s lat. *inter* ‚medzi', *intus* ‚vnútri'. Pozri aj ↗ *interiér*, ↗ *internát*.

interpelovať ‚(v parlamente) predložiť otázku' (od *18. stor.) • Z lat. *interpellāre* ‚prerušovať v reči, žiadať o vysvetlenie; podávať námietky, dopyt', čo je zloženina na základe ↗ *inter-* a lat. *pellere* ‚tĺcť, biť, udierať do niečoho'.

interpretovať ‚vykladať, vysvetľovať' (od 17. stor.) • Z lat. *interpretārī*, čo je odvodenina od lat. *interpres*, gen. *interpretis* ‚prostredník, sprostredkovateľ, posol, tlmočník, vykladač', zloženého z ↗ *inter-* a koreňa nejasného pôvodu, ktorý sa usúvzťažňuje s lat. *pretium* ‚cena, hodnota; peniaze, odmena' – t. j. pôvodne azda pomenovanie sprostredkovateľa pri obchodovaní?

interpunkcia ‚sústava rozdeľovacích znamienok' (od 18. stor.) • Z lat. *interpūnctiō*, doslova asi ‚oddeľovanie slov bodkami' – odvodenina od lat. *interpungere, interpūnctum* ‚vkladať bodky medzi slová', zloženého z ↗ *inter-* a lat. *pungere* ‚pichať, bodať'.

interrupcia lek. ‚umelé prerušenie tehotenstva' (od 20. stor.) • Z lat. *interruptiō*, pôvodne ‚prelomenie, pretrhnutie, prerušenie', od lat. *interrumpere, interruptum* ‚pretrhnúť, prerušiť', zloženého z ↗ *inter-* a lat. *rumpere* ‚lámať, trhať; poškodzovať, prerušovať'.

interval ‚úsek medzi dvoma bodmi, javmi' (od 20. stor.) • Z lat. *intervallum* ‚medzera, štrbina, vzdialenosť', pôvodne ‚priestor medzi dvoma kolmi na opevnení' – podľa lat. *inter vallōs* ‚medzi kolmi', od lat. *inter* ‚medzi' a *vallus* ‚kôl (na spevnenie násypu)' (pozri aj ↗ *val*).

intervenovať ‚zakročiť, zasiahnuť' (od *18. stor.) • Z lat. *intervenīre* ‚prísť medzi niečo; zamiešať sa do niečoho, zakročiť', od ↗ *inter-* a lat. *venīre* ‚prichádzať, prísť'.

interview [-vjú] ‚rozhovor (publicistu) s významnejšou osobou, určený na zverejnenie' (od 20. stor.) • Z angl. *interview*, čo je prevzatie z fr. *entrevue* ‚(krátke) stretnutie, rozhovor', od fr. *entrevoir* ‚zahliadnuť; (letmo) sa s niekým stretnúť, hovoriť', ktorého východiskom je stfr. *entreveoir*, zložené zo stfr. reflexu ↗ *inter-* a fr. *voir* ‚vidieť' (z lat. *vidēre* ‚id.').

intímny ‚dôverný; súkromný' (od 19. stor.) • Z lat. *intimus* ‚najvnútornejší, najhlbší; najtajnejší, najdôvernejší', čo je z hľadiska pôvodu superlatív k lat. *interior* ‚vnútornejší; tajnejší, dôvernejší', od lat. *inter* ‚medzi'.

intonácia ‚súbor melodických javov pri rečovom prejave' (od 19. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe strlat. *intonare* ‚začať spievať v istom tóne', od ↗ *in-*[2] a lat. *tonus* (↗ *tón*).

intra- ‚vnútro-' (*intramolekulárny* ap.) • Z lat. *intrā* ‚vnútri, medzi, v'.

intravilán archit. ‚zastavaná časť územia obce' (od *19. stor.) • Z uhorského lat. *intravillanum*, utvoreného na základe lat. *intrā vīllam* ‚v rámci majetku (obce)', od lat. *intrā* ‚vnútri, medzi, v' a *vīlla* ‚(vidiecky) majetok; osada, dedina' (↗ *vila*), resp. od strlat. *(fundus) intravillanus* ‚pôda v rámci dediny'.

intriga ‚úklad, nástraha' (od 19. stor.) • Z fr. *intrigue* ž., čo je prevzatie z tal. *intrigo* m., od tal. *intrigare* ‚motať, zapletať; robiť intrigy', ktorého východiskom je lat. *intrīcāre* ‚zaplietať, zamotávať do ťažkostí', od ↗ *in-*[2] a lat. *trīcae* mn. ‚ťažkosti, mrzutosti'. Z odvodenín: ***intrigán*** (fr. *intrigant*, doslova ‚intrigujúci').

introspekcia psych. ‚pozorovanie vlastných psychických prejavov' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *intrōspicere, intrōspectum* ‚nazerať dnu do niečoho', zloženého z lat. *intrō* ‚dovnútra, dnu' a *specere* ‚dívať sa, hľadieť'. – **introvertný** ‚zameraný do svojho vnútra' • Výraz (nem. *introvertiert*) zaviedol v 20. rokoch 20. stor. švajč. psychológ C. G. Jung na základe staršieho nem. *introvertieren* ‚obrátiť sa do seba', podľa lat. *intrō* ‚dovnútra, dnu' a *vertere* ‚obracať, obrátiť'. Porov. aj ↗ *extrovertný*.

intuícia ‚vystihnutie (pravdy ap.) bez logickej analýzy' (od 19. stor.) • Zo strlat. *intuitio*, od lat. *intuērī, intuitus sum* ‚pozerať sa na niečo, pozorovať', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *tuērī* ‚hľadieť, pozerať sa'.

invalid ‚človek neschopný práce v dôsledku choroby, úrazu ap.' (od 18. stor.) • Z fr. *invalide* (pôvodne o vojakoch neschopných služby z vekových al. zdravotných dôvodov'), čo je prevzatie z lat. *invalidus* ‚slabý, chorý, bezmocný; neschopný bojovať', zloženého z ↗ *in-*[1] a lat. *validus* ‚silný, statný, mohutný, zdravý', od lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý'.

invázia ‚vpád' (od 19. stor.) • Z lat. *invāsiō*, od lat. *invādere, invāsum* ‚vtrhnúť, vpadnúť; napadnúť, prepadnúť', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *vādere* ‚kráčať, ísť, uberať sa; hnať sa'.

invektíva kniž. ‚ústne al. písomné napadnutie' (od 20. stor.) • Podľa lat. *(ōrātiō) invectīva*, doslova ‚útočná reč', od lat. *invectīvus* ‚útočný, plný výpadov', čo je odvodenina od lat. *invehere, invectum* ‚viezť sa (na voze, na koni); ísť proti niekomu; útočiť, napádať (aj slovne)', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *vehere* ‚viezť (sa)'.

invencia kniž. ‚(umelecká) vynachádzavosť', staršie ‚zistenie, nález' (od 17. stor.) • Z lat. *inventiō*, od lat. *invenīre, inventum* ‚prísť na niečo, nájsť, vynájsť', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *venīre* ‚prichádzať, prísť'. – **inventár** ‚predmety patriace do istého (majetkového) celku', staršie aj *inventárium* (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Inventar*) z lat. *inventārium* ‚opis majetku', odvodeného od lat. *invenīre, inventum* ‚nájsť, nachádzať'. Z odvodenín: ***inventúra*** (strlat. *inventura;* doslova asi ‚zoznam vecí, ktoré treba nájsť [pri kontrole]' > ‚ich kontrola').

inverzia odb. ‚obrátenie, prevrátenie' (od 20. stor.) • Z lat. *inversiō* ‚obrátenie', čo je odvodenina od lat. *invertere, inversum* ‚obracať, prevracať, otáčať', zloženého z ↗ *in-*[2] a lat. *vertere* ‚obracať, otáčať'.

investigatívny, v spojeniach ***i-a publicistika, žurnalistika*** publ. ‚zaoberajúca sa otázkami verejného záujmu a okolnosťami, ktoré s nimi súvisia' (od 20. stor.) • Z angl. *investigative* (napr. v spojení *investigative journalism* ‚investigatívna žurnalistika'), od slovesa *to investigate* ‚vyšetrovať, skúmať', ktoré vzniklo na základe angl. *investigation* ‚vyšetrovanie, skúmanie' – ide o prevzatie z lat. *investīgātiō* ‚stopovanie, pátranie, skúmanie', od lat. *investīgāre, investīgātum* ‚sliediť, stopovať, pátrať', utvoreného na základe ↗ *in-*[2] a lat. *vestīgium* ‚stopa, šľapaj'.

investovať ‚vložiť prostriedky do majetku ap.' (od 18. stor.) • Z tal. *investire*, ktorého východiskom je lat. *investīre* ‚šatiť, obliekať', zložené z ↗ *in-*[2] a lat. *vestīre* ‚šatiť, odievať, obliekať' (odvodenina od lat. *vestis* ‚šaty, odev,

rúcho, oblek', ↗ *vesta*). Tal. slovo pôvodne znamenalo ,zveriť niekomu správu feudálneho majetku, umožniť užívanie léna ap.' (významový posun ,ošatiť, obliecť [niekoho]' > ,zveriť majetok' súvisí s dobovou praxou obliekania slávnostného rúcha, sprevádzajúcou takéto poverenie); odtiaľ aj ďalšie významy spravovania a zveľaďovania (zvereného) majetku ap. Z odvodenín: ***investícia, investor*** (zjednodušenie očakávaného **investitor*, porov. tal. *investitore* ,id.') a i.

iný (od 15. stor.) • Psl. **inъ* (**ei-no-*), pôvodne ,jeden'; súvisí s gr. *oinē* (*οἴνη*) ,jednotka na hracej kocke', alb. *një*, lat. *ūnus* (stlat. *oinos*), stír. *óen*, gót. *ains*, nem. *ein*, angl. *one*, lit. *víenas* ,jeden' a i. – všetko od ide. **oi-no-*, **ei-no-* ,jeden' (od ide. zámenného koreňa **e-*, **ei-*, **i-*); pozri aj ↗ *jediný*. Význam ,iný' vznikol v spojeniach typu stsl. *inъ – inъ* (ИНЪ – ИНЪ), doslova ,jeden – jeden' (v kontextoch typu ,jeden robí to – jeden robí ono' ap.), odtiaľ ,jeden – druhý, iný'; k významovému vývinu porov. i ↗ *druhý*. Pozri aj ↗ *ihneď*, ↗ *inotaj*.

inzerovať ,oznamovať prostredníctvom plateného tlačového oznámenia', staršie i ,vložiť text; úradne zaznamenať' (od 17. stor.) • Z lat. *īnserere* ,zaradiť, vložiť niečo do niečoho', od ↗ *in-²* a lat. *serere* ,stavať do radu'. Pôvodný význam ,vložiť' sa stal východiskom pre ,úradne zaznamenať' (t. j. ,vložiť do záznamov') i pre ,vložiť text' > ,vložiť do novín text plateného oznámenia, ***inzerát***'.

inzulín ,hormón podžalúdkovej žľazy' • Výraz (fr. *insuline*) utvoril v r. 1909 belg. lekár J. de Meyer na základe lat. *īnsula* ,ostrov' – ide o hormón vylučovaný tzv. Langerhansovými ostrovčekmi.

inzultovať kniž. ,napadnúť' (od 19. stor.) • Z lat. *īnsultāre* ,skákať na niečom; šliapať po niekom, posmievať sa; trúfať si, byť bezočivý', od ↗ *in-²* a lat. *saltāre* ,skákať'.

inžinier ,vysokoškolsky vzdelaný odborník technického ap. smeru', staršie ,staviteľ, architekt; zememerač' (od 17. stor.) • Prostredníctvom nem. *Ingenieur* prevzaté z tal. *ingegnere*, resp. z fr. *ingénieur* (stfr. *engigneor*), pôvodne ,konštruktér' (najskôr vo vzťahu k vojenským zariadeniam) – ide o odvodeniny od tal. *ingegno*, fr. *engin* vo význame typu ,nástroj, prístroj, stroj ap.', ktorých východiskom je lat. *ingenium* ,(vrodená, prirodzená) povaha; nadanie, vlohy, talent' (od ↗ *in-* a lat. *gignere, genitum* ,plodiť, rodiť') s ďalším významovým vývinom v smere ,nadanie (na niečo)' > ,vynachádzavosť' > ,vynájdené zariadenie, nástroj ap.'. Začiatočné *ingén-* vo fr. slove je podľa slovesa *(s') ingénier* ,usilovne premýšľať o niečom, hľadať riešenie', utvoreného na základe lat. *ingenium*. Pozri aj ↗ *ženijný*.

ión [i-ón] fyz. ,elektricky nabitá častica' • Podľa gr. *ion* (*ἰόν*) ,(to) idúce, pohybujúce sa', čo je príčastie od gr. *ienai* (*ἰέναι*) ,ísť' – názov (angl. *ion*) zaviedol v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday ako označenie častice, ktorá sa pri elektrolýze pohybuje smerom k elektródam. Pozri aj ↗ *elektrón*.

iracionálny ,nepostihnuteľný rozumom' (od 20. stor.) • Z lat. *irratiōnālis* ,nerozumný', od ↗ *in-¹* a lat. *ratiōnālis* (↗ *racionálny*).

ireálny kniž. ,neskutočný' (od 20. stor.) • Z lat. *irreālis*, od ↗ *in-¹* a lat. *reālis* (↗ *reálny*).

írečitý ,rázovitý, svojský; rýdzi, čistý, pôvodný', staršie ,získaný do trvalého vlastníctva, dedičný' (od 17. stor.) • Odvodenina od staršieho *írek* ,trvalé vlastníctvo, dedičný majetok' (od 16. stor.), čo je prevzatie z maď. *örök*, pôvodne asi ,večný; večnosť' (asi staré prevzatie z turk. jazykov). Vývinom v smere ,večný' > ,získaný do trvalého vlastníctva, dedičný' (porov. staršie *í-á vinica* ap.) > ,zdedený, vlastnený už v minulosti' vznikol i súčasný význam ,pôvodný; rázovitý ap.' (*í-é tradície, í. výraz*).

iredenta, iredentizmus politol. ,hnutie národnostnej menšiny za pripojenie svojho územia k inému štátu' (od 20. stor.) • Podľa tal. *Italia irredenta* (doslova ,Neoslobodené Taliansko'), používaného vo vzťahu k hnutiu usilujúcemu sa o oslobodenie území s tal. obyvateľstvom, ktoré po vzniku Tal. kráľovstva v r. 1861 zostali mimo jeho hraníc (tzv. *terre irredente* mn.) – od tal. *irredento* ,nevykúpený; nevyslobodený, nachádzajúci sa pod cudzou nadvládou', zloženého z ↗ *in-¹* a tal. *redento* ,vykúpený', ktorého východiskom je lat. *redēmptus*, príčastie od lat. *redimere, redēmptum* ,vykúpiť'; ďalej pozri ↗ *redemptorista*.

irídium ,tvrdý sivobiely kov' • Názov (angl. *iridium*) utvoril v r. 1803 objaviteľ tohto prvku angl. chemik S. Tenant na základe gr. *īris* (*ἶρις*), gen. *īridos* (*ἴριδος*) ,dúha' – podľa pestrého sfarbenia zlúčenín tohto kovu.

iritovať kniž. ,dráždiť, rozčuľovať' (od 18. stor.) • Z lat. *irrītāre* ,dráždiť, popudzovať'.

irónia ,výsmech vyjadrený použitím slova ap. v opačnom význame' (od 18. stor.) • Z lat. *īrōnīa*, čo je prevzatie z gr. *eirōneiā* (*εἰρωνεία*),

pôvodne asi ‚predstieraná nevedomosť', čo je odvodenina od gr. *eirōn* (*εἴρων*) ‚kto sa pretvaruje; kto hovorí menej, než ako naozaj vie', nejasného pôvodu – azda od gr. *eirō* (*εἴρω*) ‚hovorím, rozprávam' s posunom v smere ‚kto (niečo) hovorí (a nemyslí to vážne ap.)'.

ischémia lek. ‚nedokrvenosť tkaniva zapríčinená obmedzeným prívodom okysličenej krvi' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *ischaemia,* utvoreného v novoveku na základe gr. *ischaimos* (*ἴσχαιμος*) ‚zastavujúci krv', zloženého z gr. *ischō* (*ἴσχω*) ‚zadržiavam, zastavujem' a *haima* (*αἷμα*) ‚(tečúca) krv'.

ischias ‚ochorenie sedacieho nervu' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *ischias,* čo je prevzatie z gr. *ischias* (*ἰσχιάς*), gen. *ischiados* (*ἰσχιάδος*) ‚ochorenie bedier', odvodeného od gr. *ischion* (*ἰσχίον*) ‚bedrový kĺb, bedro'. Z odvodenín: ***ischiatický*** namiesto **ischiadický* (gr. *ischiadikos, ἰσχιαδικός*), s novším *t* podľa strlat. *sciaticus* (porov. aj angl. *sciatica* ‚ischias' < strlat. *sciatica (passio)* ‚ischiatické utrpenie, ochorenie'). Pozri aj ↗ *huspenina.*

iskať ‚hľadať vši vo vlasoch' (od 18. stor.) • Psl. **iskati*/**jьskati;* súvisí so stind. *icchāti, ēšati* ‚hľadá', avest. *isaⁱti* ‚hľadá, želá si', arm. *ayç* ‚preskúmavanie', lat. *aeruscāre* ‚žobrať', strír. *escaid* ‚vyhľadáva vši', sthnem. *eiscōn,* nem. *heischen* ‚prosiť o niečo, žiadať', stangl. *āscian,* angl. *to ask* ‚pýtať sa', lit. *ieškóti* ‚hľadať', lot. *ìẽskât* ‚hľadať vši, ískať' a i. – všetko od ide. **ais-* ‚želať si, túžiť po niečom, vyhľadávať'. Súčasný význam slk. *ískať* vznikol zúžením v smere ‚hľadať' (porov. stsl. *iskati* (**ИСКАТИ**) ‚id.' a i.) > ‚vyhľadávať vši'. Pozri aj ↗ *získať.*

iskerník ‚bot. Ranunculus' (od 19. stor.) • Asi nejasná obmena staršieho slk. *priskerník, priskyrník* (aj ‚plamienok rovný [bot. Clematis recta]', od 17. stor.), odvodeného od staršieho *pryskýr, pryskier* ‚pľuzgier' (**prysk-yrjь,* od rovnakého koreňa ako ↗ *pryštiť*) – pomenovanie súvisí s dráždivým účinkom viacerých druhov tejto rastliny na pokožku.

iskra (od 17. stor.) • Psl. **jьskra;* obyčajne sa porovnáva so stsev. *eiskra* ‚zúriť, kričať' (pôvodne azda ‚blčať hnevom'?), lit. *áiškus* ‚jasný, zreteľný' – všetko od ide. **aisk-* ‚jasný, žiarivý'. Pozri aj ↗ *istý,* ↗ *jasný.*

iskrenný kniž. ‚srdečný, vrelý' (od 19. stor.) • Z rus. *iskrennij* (*искренний*), čo je odvodenina od strus. *iskrьno* (**ИСКРЬНО**) ‚zo srdca, úprimne', ktoré je odvodené od strus. *iskrь* (**ИСКРЬ**) ‚blízko, zblízka', prevzatého zo stsl. *iskrь* (**ИСКРЬ**) ‚blízko, neďaleko'. Východiskom stsl. výrazu je psl. **jьskrъ,* pôvodne azda **jьz-skr-* ako zloženina psl. **jьz-* (↗ *z¹*) a ide. **(s)kr-ei-,* od ide. **(s)ker-* ‚rezať, krájať' (↗ *krájať;* s asociáciou významov ‚rezať' ~ ‚dotýkať sa'?); iný výklad tu rekonštruuje pôvodné **jьz-sk-rъ,* od ide. **sekᵘ-* ‚sledovať, ísť po stope' (porov. lat. *sequī* ‚nasledovať, sprevádzať; prenasledovať', lit. *sèkti* ‚sledovať; stopovať, vetriť', ↗ *osočovať* a i.).

islam ‚náboženstvo založené prorokom Mohamedom' (od 19. stor.) • Z arab. *islām,* doslova ‚podriadenie sa, zverenie sa (do Božej vôle)', od slovesa *aslama* ‚podriadiť sa (Bohu)'. Pozri aj ↗ *moslim.*

ísť, *idem* (od *14. stor.) • Psl. **iti,* **idǫ* (slk. *ísť* je z novšieho **isti* < **id-ti,* utvoreného na základe tvarov prít. času **id-ǫ* ‚idem' a i.), od ide. **ei-* ‚ísť' (porov. stind. *éti,* avest. *aēⁱti* ‚ide', gr. *ienai* (*ἰέναι*), lat. *īre* ‚ísť', gót. *iddja* ‚išiel', lit. *eĩti* ‚ísť', ↗ *jachať* a i.). Prít. čas **i-d-ǫ* ‚idem' je utvorený príponou *-*d*-, nejasného pôvodu (azda podľa starého imperatívu **i-dhi,* porov. gr. *ithi, ἴθι* ‚choď!'). Min. čas ***išiel som*** vznikol z pôvodného ***šiel som*** (novšie *i-* podľa *idem*); *šiel* je zo **šied-l* (porov. i poľ. *szed-ł* ‚id.'), utvoreného od koreňa *šed-, šied-* (porov. aj príčastia typu ***pri-šed-ší, vy-šed-ší*** ap.), ktorého východiskom je pôvodné **šьd-* < **chьd-* ako variant koreňa **chod-* (↗ *chodiť;* porov. aj ↗ *zášť*). Z odvodenín: ***ob-ísť*** ap., avšak ***prísť***, *prídem* (**pri-ísť,* **pri-idem*), ***dô-jsť***, ***vyjsť*** ap. (so stratou slabičnosti pôvodného *i-*), ***nájsť*** (doslova ‚*na-ísť* na niečo', t. j. natrafiť na niečo pri chôdzi) a i. Pozri aj ↗ *obec.*

istina ‚suma, ktorú dostáva držiteľ obligácie v čase jej splatnosti', staršie i ‚corpus delicti; vlastníctvo, hnuteľný majetok; kapitál' (od 15. stor.) • Od ↗ *istý* v staršom význame ‚vlastný'. – **istý** (od 15. stor.) • Psl. **istъ;* súvisí s lot. *īsts* ‚skutočný, pravý'; ďalej bez jednoznačného výkladu. Porovnáva sa s lit. *yščias, áiškus* ‚jasný, zreteľný' – išlo by teda o výrazy odvodené od ide. **aist-*/**aisk-* ‚jasný'; ďalej pozri ↗ *iskra.* Iný výklad vysvetľuje psl. **istъ* ako reflex ide. **īk-to-,* od ide. **eiḱ-* (porov. stind. *īše* ‚vlastní, ovláda', avest. *ise* ‚je pánom nad niečím', gót. *aihts* ‚vlastníctvo', nem. *eigen,* stangl. *āgen,* angl. *own* ‚vlastný' a i.) – pôvodný význam ‚vlastný' sa mohol zachovať v ↗ *istina* ‚kapitál', súčasné významy vznikli vývinom ‚vlastný' > ‚skutočný, pravý' (porov. i slk. *vlastne* ‚v skutočnosti') > ‚nepochybný,

zaručený, spoľahlivý' (*i-á pravda, byť si i. sebou*), z toho ‚zabezpečený' (*i-á skrýša*) aj ‚určený; určitý' (*stretnúť sa v i-ú hodinu*) ap. Z odvodenín: ***istota, istiť; poistiť*** ap., k tomu ***poistka***, a i. Pozri aj ↗ *bisťu*, ↗ *ozaj*, ↗ *prísny*.

išiel (som) ↗ *ísť*

išpán hist. ‚v starom Uhorsku úradník stojaci na čele župy; správca zemepanského al. mestského majetku' (od 16. stor.) • Z maď. *ispán*, čo je prevzatie zo sl. jazykov – východiskom bol zrejme výraz zodpovedajúci staršiemu slk. *špán* ‚župan; príslušník zemianskeho stavu, pán' (od 15. stor.; porov. i miestny názov *Špania Dolina*), ktoré asi vzniklo zo ↗ *župan*[1] nepravidelným hláskovým vývinom (*župan* > **žᵘpan* > **špan* > *špan* ap.), porov. aj ↗ *slečna* ap.

iteratívum lingv. ‚opakovacie sloveso (napr. ↗ *nosiť*, ↗ *padať*, *nosievať*, *padávať* a i.)' (od 20. stor.) • Z lat. *(verbum) iterātīvum* ‚id.', od lat. *iterāre*, *iterātum* ‚robiť druhý raz, opakovať', od lat. *iterum* ‚druhýkrát, opäť'.

íver ‚kúsok dreva odštiepeného pri rúbaní' (od 18. stor.) • Psl. **jьverъ* – azda utvorené na základe predpony **jь* (variant psl. **jьz*, ↗ *z-*[1]?) a koreňa **ver-*, pre ktorý sa hľadá paralela v stsl. *vъ-vrěti* (ВЪВРѢТИ; **vъ-ver-ti*) ‚vraziť, zabodnúť', *pro-vrěti* (ПРОВРѢТИ; **pro-ver--ti*) ‚prestrčiť'; ďalej pozri ↗ *-vrieť*[2].

izba (od *12. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **izdba* (porov. zdrobnené staršie slk. *izdébka* ‚komôrka', 16. stor.) < **istba*, ktorého východiskom je psl. **istъba* (porov. i miestne názvy *Istebné*, *Istebnica*, od odvodeného **istebný*). Psl. **istъba* sa vysvetľuje ako prevzatie z germ. jazykov – východiskom bolo asi sthnem. *stuba* ‚izba, vykurovaná miestnosť; (parný) kúpeľ' (z toho nem. *Stube* ‚izba'; súvisí aj s angl. *stove* ‚kachle, pec'), ktoré sa obyčajne považuje za prevzatie z román. **stufa* (porov. tal. *stufa* ‚kachle', fr. *étuve* ‚parný kúpeľ' a i.), utvoreného na základe slovesa **extūfāre* ‚vyparovať sa, pariť sa' (od ↗ *ex-*[1] a lat. **tūfus* ako prevzatia z gr. *týfos* (τῦφος) ‚horúčka'; pozri aj ↗ *týfus*). Pôvodným významom psl. **istъba* bolo asi ‚vykurovaný domček (s jednou miestnosťou)' (porov. i slk. dial. *izba* ‚jednopriestorový dom', *drevená i.* ‚drevenica'), z toho ďalej ‚obytná miestnosť v dome, byte'. Pozri aj ↗ *sobáš*.

izo- ‚rovnaký' (↗ *izoglosa* ap.) • Z gr. *iso-* (ἰσο-), od gr. *isos* (ἴσος) ‚id.'.

izoglosa lingv. ‚čiara označujúca na mape miesto výskytu istého jazykového javu' • Výraz (nem. *Isoglosse*) utvoril v r. 1892 nem. baltista A. Bielenstein na základe ↗ *izo-* a gr. *glōssa* (γλῶσσα) ‚slovo' (↗ *glosa*) – z významového hľadiska ‚to isté slovo' > ‚čiara označujúca miesto jeho výskytu (resp. výskytu iných jazykových javov)'.

izolovať ‚oddeliť (na zamedzenie styku ap.)' (od 19. stor.) • Utvorené na základe *izolovaný* (od 19. stor.), prevzatého z tal. *isolato* ‚izolovaný, osamelý', ktorého východiskom je lat. *īnsulātus* ‚premenený na ostrov' (od lat. *īnsula*, tal. *isola* ‚ostrov') – k významu porov. *osihotený* (↗ *sihoť*).

izoterma meteor. ‚čiara spájajúca miesta s rovnakou teplotou' • Utvorené na základe ↗ *izo-* a gr. *thermos* (θερμός) ‚teplý, horúci'.

izotop chem. ‚jeden z atómov toho istého prvku odlišujúci sa počtom neutrónov' • Od ↗ *izo-* a gr. *topos* (τόπος) ‚miesto' – názov vyjadruje, že ide o akési „varianty" toho istého prvku, zaujímajúce rovnaké miesto v periodickej sústave prvkov.

izraelita ‚vyznávač judaizmu' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Israēlīta* – východiskom výrazu je gr. bibl. *Israēlitēs* (Ἰσραηλίτης), podľa osobného mena *Izrael*, doslova ‚Boh bojuje' alebo ‚Zápasiaci s Bohom', ktoré dostal praotec Jákob po zápase s anjelom (porov. Gn 32, 29) a ktoré sa prenieslo aj na jeho potomstvo.

J

ja[1], osobné zámeno (od 15. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **jaz* (porov. stčes. *jáz* ‚ja'), z psl. **azъ* (porov. stsl. *azъ* (АЗЪ), bulh. *az (аз)* ‚id.', ↗ *azbuka* ap.), ktoré súvisí so stind. *ahám*, avest. *azəm*, arm. *es*, gr. *egō* (ἐγώ), lat. *egō*, gót. *ik*, nem. *ich*, angl. *I*, lit. *àš* ‚ja' a i. – východiskom je ide. **eĝ-*, **eĝ(h)om-*, **eĝō* ‚ja'. Tvary nepriamych pádov (***mňa/ma, mne/mi, mnou***) sú v konečnom dôsledku odvodené od ide. **me-*; ďalej pozri ↗ *môj*. – **ja**[2] cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

jablko (od 16. stor.) • Psl. **ablъko* (**ābl-ŭk-*), odvodenina od ide. názvu jablka **ăbel-*, **ăbŏl-* (porov. stír. *ubull*, nem. *Apfel*, angl. *apple*, lit. *obuolỹs*, stprus. *woble* ‚jablko' a i.). K spojeniu ***Adamovo j.*** pozri ↗ *Adam*. – **jabloň** ‚bot. Malus' (od *13. stor.) • Psl. **ablonь* (**ābl-on-*), súvisí s lat. *Abella* ‚mesto v Kampánii známe pestovaním jabĺk' (dnes tal. *Avella*), stbretón. *aballen*, stprus. *wobalne* ‚jabloň' a i. – ide o odvodeniny od ide. **ăbel-*, **ăbŏl-*.

jackpot [džek-] slang. ‚bank' (od 20. stor.) • Z angl. *jack-pot* ‚bank (v pokeri)', čo je zloženina angl. *jack* slang. ‚peniaze' (podľa muž. mena *Jack*) a *pot* ‚hrniec' (z ľud. lat. **pottus*).

jačať (od 17. stor.) • Psl. **ęčati* (**enk-j-*); od rovnakého koreňa ako psl. **ękati*, ďalej pozri ↗ *zajakať sa*.

jačmeň ‚bot. Hordeum' (od 15. stor.) • Psl. **(j)ęčьmy*, gen. **(j)ęčьmene;* od koreňa **ęk-* (**n̥k-*), odvodzovaného od ide. **ank-* ‚ohýbať' (porov. stind. *áñčati* ‚ohýba, zakrivuje', avest. *aka-* ‚hák', gr. *ankōn* (*ἀγκών*) ‚záhyb, ohyb, laket'', lat. *ancus* ‚ohnutý, zakrivený', stír. *écath* ‚hák na lovenie rýb', nem. *Angel* ‚rybársky prút, udica', lit. *ánka* ‚slučka, oko', ↗ *pavúk* a i.). Pomenovanie azda súvisí s dlhými osťami jačmeňa (t. j. z významového hľadiska ‚ohýbať; niečo ohnuté' > ‚hák; osť', porov. sthnem. *angul* ‚háčik na udici; osť, osteň'), podľa iného výkladu s tým, že zrelé klasy jačmeňa sa ohýbajú smerom k zemi.

jadernica ↗ *jaternica*

jadrný ‚(o prejave) krátky a výstižný; zdravý, pevný' (od 17. stor.) • Odvodenina od ↗ *jadro* (porov. i staršie *jadrný* ‚súvisiaci s jadrom, jadrový', 18. stor.) – význam sa vyvinul v smere ‚majúci jadro' > ‚tvrdý, pevný, obsažný'; porov. i nem. *Kern* ‚jadro': *kernig* ‚zdravý, silný; pevný; (o reči) výstižný'. – **jadro** (od 17. stor.) • Psl. **ędro*, výraz bez jednoznačného výkladu. V začiatočnom **ę-* sa často vidí ide. **en* ‚v, vnútri', **-dro* sa vysvetľuje ako prípona, ale aj ako reflex ide. **deru-*, **dr(e)u* ‚strom' (ďalej pozri ↗ *drevo;* t. j. jadro ako ‚čo je v strome, vnútri stromu', odtiaľ ‚[drevnaté, tvrdé] semeno, zrno ap.'). Iné výklady predpokladali súvislosť so stind. *índrah* ‚silný, mocný' (aj meno ind. božstva), resp. videli tu odvodeninu od ide. **oid-* ‚nafukovať sa' (ďalej pozri ↗ *jed;* azda s vývinom ‚nafúknutý' > ‚majúci zväčšený objem; veľký, pevný, tvrdý' > ‚[tvrdé] jadro'). Z odvodenín: ***vyjadriť (sa)***, pôvodne ‚vybrať jadro', odtiaľ ‚prezentovať (niečo hlavné, podstatné)' ap. Pozri aj ↗ *jaternica.*

jagať sa ‚trblietať sa' (od 19. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena dial. *jasať sa* ‚lesknúť sa, jagať sa' (↗ *jasať*), s novším *g* podľa ↗ *ligotať sa.* Môže súvisieť i s dial. *jágať* expr. ‚plieskať bičom', pôvodne asi **jákať* (porov. i dial. *jáknuť* expr. ‚udrieť'), ktorého východiskom je azda zvukomalebné psl. **ękati* (ďalej pozri ↗ *zajakať sa*) – t. j. z významového hľadiska ‚udierať (vydávajúc zvuky)' > ‚biť, trepotať (sa)' > ‚jagať sa' (porov. *jasná hviezda sa trepoce* ‚jagá sa', ↗ *trblietať sa*). Z odvodenín: ***jagotať sa***, od toho ***jagot.***

jáger hovor. zastaráv. ‚poľovník; horár', staršie i *jagár, jágar* (od *17. stor.) • Z nem. *Jäger* (sthnem. *jagāri*), od nem. *jagen* ‚hnať, loviť'.

jagot, jagotať sa ↗ *jagať sa*

jaguár ‚zool. Felis onza' (od 20. stor.) • Z domorodých jazykov Juž. Ameriky (tupijské *yaguará*).

jahňa (od 17. stor.) • Psl. **agnę*, gen. **agnęte;* súvisí s gr. *amnos* (*ἀμνός*), lat. *agnus*, strír. *úan* ‚jahňa, baranček', angl. *to yean* ‚bahniť sa' a i. Pozri aj ↗ *bahnica.* – **jahňada** bot. ‚strapcovité súkvetie' (od *17. stor.) • Azda už psl. **agnęd-*, súvisiace s psl. **agnę* (↗ *jahňa*) – prenos pomenovania sa vysvetľuje jemnými bielymi („jahňacími") chĺpkami a oblými tvarmi súkvetia. Pozri aj ↗ *bahniatka.*

jahoda ‚bot. Fragaria' (od *14. stor.) • Psl. **agoda* (pôvodne asi ‚bobuľa'); odvodenina od predpokladaného psl. **aga*, súvisiaceho s lit. *úoga*, lot. *uôga* ‚jahoda, čerešňa'.

jachať kniž., expr. ‚uháňať, hnať sa, ponáhľať sa', staršie ‚ísť peši, kráčať' (od 18. stor.) • Psl. **jachati*, čo je odvodenina od psl. **jati* (> slk. dial. *jeť* ‚pohybovať sa, dopravovať sa, ísť', porov. i čes. *jeti* ‚ísť, cestovať a i.'), príbuzného s chet. *iya-* ‚ísť, chodiť', stind. *yā́ti* ‚ide', avest. *yā-* ‚ísť', lat. *iānua* ‚brána' [t. j. ‚priechod'], stír. *áth* ‚brod', lit. *jóti* ‚jazdiť [na koni]' a i.) – východiskom je ide. **i̯ā-* ‚ísť', od ide. **ei-* (↗ *ísť*). Pozri aj ↗ *jatka*, ↗ *jazda.*

jachta ‚športové al. rekreačné plavidlo' (od 20. stor.) • Z nem. *Jacht*, čo je skrátenie staršieho *Jachtschiff* ‚rýchla loď' – výraz (dnem. pôvodu) je zložený z nem. *jagen* ‚hnať, poľovať, rýchlo prenasledovať' a *Schiff* ‚loď'.

jachtať ‚zajakávať sa' (od *17. stor.) • Pôvodne **jaktať* (k zmene *-kt-* > *-cht-* porov. ↗ *rechtor*, dial. *dochtor* ‚doktor' ap.), ktorého východiskom je azda už psl. **ęk-ъt-ati*, odvodené od psl. **ęk-ati;* ďalej pozri ↗ *zajakať sa.*

jaj, jajaj, jáj cit. (od *16. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***jajkať.***

jak ‚tibetské domáce zviera (zool. Poephagus)' (od 20. stor.) • Z tibet. *gyak*, do európskych jazykov preniklo angl. prostredníctvom (*yak*).

jakot ↗ *zajakať sa*

jakubka hovor. ‚odroda raných hrušiek alebo jabĺk', staršie *jakubička* (od 17. stor.) • Zo spojenia typu *jakubské jablko* (tak dial.), t. j. ‚dozrievajúce okolo sviatku sv. Jakuba (25. júla)'. Porov. i ↗ *michalka.*

jakživ hovor. ‚nikdy' (od 16. stor.) • Zo spojení typu *jak živ (som, si, je...): jak* je skrátenie **jako* ‚ako' (ďalej pozri ↗ *aký*), *živ* je krátky tvar ↗ *živý*. Pôvodný význam spojenia bol ‚ako (som, si, je...) živý', t. j. ‚odkedy som živý, za môjho života'; odtiaľ v záporných vetách ‚(za môjho života ešte) nie' > ‚nikdy'.

jalec ‚zool. Leuciscus' (od 17. stor.) • Psl. **elьcь;* asi zdrobnenina od psl. **elъ* (porov. srb.-chorv. dial. *jal* ‚jalec tmavý [zool. Leuciscus idus]') – azda odvodenina od ide. **el-*, **ol-* ‚červenastý, hnedastý; žiariaci, lesknúci sa, biely' (porov. stind. *aruṇáḥ* ‚červenastý', avest. *aᵘrušō* ‚biely', sthnem. *elo* ‚žltohnedý' a i.; pozri aj ↗ *jeleň*, ↗ *jelša*, ↗ *laň*, ↗ *los*) – pomenovanie môže súvisieť so striebristými bokmi a bruchom tejto ryby, porov. i nem. *Weiß-fisch* ‚jalec hlavatý (zool. Leuciscus cephalus)' (doslova ‚biela ryba'), ako aj zool. lat. *Leuciscus*, od gr. *leukos* (*λευκός*) ‚biely, svetlý, jasný'.

jalový (od 16. stor.) • Psl. **(j)alovъ*, málo jasný výraz. Porovnáva sa s lot. *ālava* ‚neplodná krava' a ďalej s lot. *jḕls* ‚nezrelý, neopracovaný, surový'; iný výklad tu predpokladá súvislosť s gr. *halios* (*ἅλιος*) ‚márny, zbytočný'. Z odvodenín: *jalovica* ‚mladá krava pred prvým otelením' (t. j. azda ‚neplodná' > ‚ktorá ešte nedokázala svoju plodnosť otelením ap.'?).

jama (od *13. stor.) • Psl. **jama;* predpokladala sa súvislosť s gr. *amē* (*ἄμη*) ‚lopata' a spoločné východisko v ide. **i̯ăm-* ‚kopať, rozrývať' – t. j. jama ako ‚čo je vyryté, vykopané', porov. aj nem. *graben* ‚kopať, ryť': *Grube* ‚jama'.

jamb ‚druh metrickej stopy' (od 19. stor.) • Z lat. *iambus*, čo je prevzatie z gr. *iambos* (*ἴαμβος*), asi substrátového pôvodu.

janičiar ‚príslušník elitnej pechoty v Osmanskej ríši' (od 17. stor.) • Z tur. *yeniçeri*, čo je zloženina tur. *yeni* ‚nový' a *çeri* ‚vojsko' – išlo o jednotky zriaďované od 14. stor. (zrušené r. 1826) najmä z vojnových zajatcov a násilne odoberaných kresťanských detí, ktoré boli prevychovávané v islamskom duchu; odtiaľ i pejoratívny význam ‚odrodenec, zapredanec'.

jantár ‚žltá až hnedá skamenená živica používaná ako polodrahokam' (od *16. stor.) • Slovo pochádzajúce z balt. jazykov; ako východisko sa uvádza lit. dial. *gentaras, jentaras* (spis. *giñtaras*, *gintãras*), málo jasného pôvodu – odvodzovalo sa od ide. **gᵘhəi-* ‚svetlý, žiarivý' (porov. gr. *faidros* (*φαιδρός*) ‚jasný, veselý', lit. *giẽdras* ‚jasný' a i.), resp. od *ide. **gᵘā-*, **gᵘem-* ‚ísť, prichádzať' (ďalej pozri ↗ *hať;* t. j. azda ‚čo prichádza, čo je vyplavované z mora'?); usúvzťažňuje sa aj s lit. *giñti* ‚chrániť' (súvisí s ↗ *hnať*), keďže z jantáru sa zhotovovali amulety majúce magickú ochrannú funkciu.

január ‚prvý mesiac v roku', staršie i *januárius* (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Iānuārius*, podľa rím. boha Jánusa (↗ *jánusovský*), o. i. boha času, začiatku i konca ap. – **jánusovský**, v spojení ***mať j-ú tvár*** kniž. ‚byť dvojtvárny, falošný' (od 20. stor.) • Podľa rím. boha Jánusa (lat. *Iānus*), ktorý bol personifikovaným obrazom dverí (lat. *iānus* ‚klenutý priechod, oblúk na bráne'); často sa zobrazoval s dvoma tvárami, smerujúcimi dopredu i dozadu, odtiaľ ‚majúci dve tváre' > ‚dvojtvárny, falošný'.

japan ‚jemný a pevný ručný papier' (od 20. stor.) • Asi skrátenie z nem. *Japanpapier*, doslova ‚japonský papier', čo je zloženina nem. *Japan* ‚Japonsko' (v konečnom dôsledku z čín. *ž'-pen-(-kuo)* ‚krajina vychádzajúceho slnka') a *Papier* (↗ *papier*) – išlo o druh papiera zhotovovaný z vláken jap. rastlín.

jar (od 16. stor.) • Psl. **jarъ* (**i̯ōr-*); súvisí s avest. *yār-* ‚rok', gr. *hōrā* (*ὥρα*) ‚čas; čas (roka), ročné obdobie', gót. *jēr*, nem. *Jahr*, angl. *year* ‚rok' a i. – všetko od ide. **i̯ēro-*, **i̯ōro-*, **i̯əro-* ‚rok, leto'. Z odvodenín: *jarec* ‚jačmeň' (pôvodne o jačmeni siatom na jar); *jarka* ‚mladá, ešte jalová ovca', t. j. narodená na jar (toho istého roku).

jarabý ‚pestrý, strakatý' (od *16. stor.) • Starý výraz, avšak bez jednoznačnej rekonštrukcie psl. formy (**arębъ* i **ěrębъ*). Porovnáva sa s gr. *orfnos* (*ὀρφνός*) ‚tmavý, temný', stsev. *jarpr* ‚tmavohnedý', *jarpi* ‚jariabok', sthnem. *erpf* ‚hnedý', nem. *Reb-huhn* ‚jarabica', lot. *ir̃be* ‚jariabok' a i. – ide azda o výrazy odvodené od ide. **ĕreb(h)-*, **ŏrob(h)-*, starého označenia pre tmavočervený, hnedastý farebný odtieň (pozri aj ↗ *ryba*). Z odvodenín: *jarabina* ‚bot. Sorbus' (podľa sfarbenia zrelých plodov). *jarabica* ‚zool. Perdix' (podľa sfarbenia peria), *jariabok* ‚zool. Tetrastes' (vták veľkosti jarabice) a i.

jarec ↗ *jar*

jariabok ↗ *jarabý*

jarka ↗ *jar*

jarmo (od 17. stor.) • Psl. **(j)arьmo;* súvisí so stind. *arpáyati* ‚zastrkáva, upevňuje', arm. *y-arem* ‚spájam', *aṙnem* ‚robím, tvorím', gr. *arariskō* (*ἀραρίσκω*) ‚spájam, zlučujem, zoraďujem', *harma* (*ἅρμα*) ‚záprah, voz', lat. *arma* mn. ‚náčinie, náradie; výzbroj, zbrane' a i. – všetko od ide. **ar-*, **arə-* ‚spájať, pripájať'. Z odvodenín:

ujarmiť kniž. ‚podmaniť, zotročiť' (akiste podľa predstavy o *jarme otroctva* ap.). Pozri aj ↗ *remeň*.

jarmok ‚výročný trh' (od 15. stor.) • Zjednodušenie staršieho *jarmark* (tak ešte dial.), prevzatého zo strhnem. *jārmarket* (nem. *Jahrmarkt*) – ide o zloženinu strhnem. *jār* (dnešné nem. *Jahr*) ‚rok' (súvisí s ↗ *jar*) a *mark(e)t* (sthnem. *marcāt*, nem. *Markt*) ‚trh', čo je prevzatie z lat. *mercātus*, novšie i *marcātus* ‚obchod, predaj a kúpa; jarmok, trh'; ďalej pozri ↗ *marketing*. ***Jarmočný*** pejor. ‚krikľavý, lacný, gýčovitý' súvisí zrejme s predstavou o tovare príťažlivom pre širší okruh (menej náročných) kupujúcich.

jarok (od 16. stor.), dial. i *járok* • Asi z maď. *árok* (pôvodne ‚jama, [hradná] priekopa'), čo je staré prevzatie z turk. jazykov (**arïq* ‚ochranná priekopa').

jarý kniž. ‚plný sily, čerstvý, svieži' (od 18. stor.) • Psl. **jarъ* (**i̯ōr-*); súvisí s gr. *zōros* (ζωρός) ‚silný, (o lieku) koncentrovaný; číry, čistý, nerozriedený (o víne)' – východiskom je už ide. **i̯ō-ro-* ‚prudký'. Z odvodenín: ***rozjariť*** ‚rozveseliť'. Pozri aj ↗ *bujarý*, ↗ *zúriť*.

jas (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Mohlo byť spätne utvorené na základe ↗ *jasný*; iný výklad tu predpokladá už psl. **jasъ* (**ěsъ*) < ide. **aidh-so-*, od ide. **aidh-* ‚horieť, svietiť' (porov. gr. *aithō* (αἴθω) ‚zapaľujem' a i.). – **jasať** ‚veľmi sa tešiť' (od 18. stor.) • Azda odvodené od ↗ *jas* (porov. i dial. *jasať sa* ‚lesknúť sa; jagať sa, žiariť od čistoty') – v takom prípade s významovým vývinom ‚žiariť (od radosti)' > ‚radovať sa, jasať'. Z odvodenín: ***jasot*** (od **jas-ot-ať*). Pozri aj ↗ *jagať sa*.

jaseň ‚bot. Fraxinus' (od *13. stor.) • Psl. **(j)asenь* (**ōs-en-*); súvisí s arm. *hac̣i* ‚jaseň', alb. *ah* ‚buk', lat. *ornus* ‚hrab', sthnem. *asc*, nem. *Esche*, lit. *úosis* ‚jaseň' a i. – všetko od ide. **ōs-* ‚jaseň'.

jaskyňa (od 17. stor.) • Psl. **ěskynji*, odvodenina od psl. **ěskъ* (> staršie slk. *jask* ‚tunel'), málo jasného pôvodu – azda z pôvodného **ěz-kъ*, od rovnakého koreňa ako psl. **ěz-va* (↗ *jazva*) vo význame ‚diera (v zemi)'. Pozri aj ↗ *jašter*.

jasle (od 16. stor.) • Psl. **jasli* (**ēd-sl-*), odvodenina (k prípone porov. ↗ *husle* ap.) od koreňa **ēd-* (↗ *jesť*) – doslova asi ‚čo slúži na jedenie, krmenie', odtiaľ ‚žľab al. rebriny, kam sa dáva krmivo'. Význam ‚výchovné zariadenie pre deti do 3 rokov' (*detské j.*) nadväzuje na biblickú zmienku, podľa ktorej bol Kristus po narodení v Betleheme uložený do jasieľ (porov. Lk 2, 7).

jasný (od *15. stor.) • Málo jasné; azda zjednodušenie pôvodného **jaskný* (k vývinu *skn* > *sn* porov. ↗ *tesný* ap.), z psl. **ěsknъ* (**aisk-n-*), odvodeného ide. **aisk-* ‚jasný, svetlý, žiarivý' (porov. lit. *áiškus* ‚jasný, zreteľný' a i.; ↗ *iskra*). Iné výklady tu vidia psl. **ěsьnъ*, odvodené od psl. **ěsъ* (ďalej pozri ↗ *jas*), resp. predpokladajú súvislosť s ↗ *jasať*.

jasot ↗ *jasať*

jaspis ‚druh polodrahokamu (odroda kremeňa)' (od 17. stor.) • Z lat. *iaspis*, čo je prevzatie z gr. *iaspis* (ἴασπις), v konečnom dôsledku azda egypt. pôvodu.

jastrab ‚zool. Accipiter' (od *13. stor.) • Psl. **astrębъ*; obyčajne sa odvodzuje od predpokladaného psl. **astrъ* ‚rýchly' (k etymológii pozri ↗ *jastriť*), pôvodným významom mohlo byť ‚rýchly (rýchlo letiaci, dravý ap.) vták'. – **jastriť** ‚bystro pozerať' (od 19. stor.) • Azda odvodenina od psl. **astrъ* ‚rýchly' (**as-r-* < **ōk-r-*), súvisiaceho so stind. *āśúḥ*, avest. *āsuš*, gr. *ōkys* (ὠκύς) ‚rýchly', lat. *ōcior* ‚rýchlejší' a i. – všetko od ide. **ōk-* ‚rýchly'. K významovej súvislosti ‚rýchly' ~ ‚bystrý' pozri ↗ *bystrý*.

jašiť sa ‚plašiť sa, desiť sa', expr. ‚pochabiť sa, šalieť' (od 18. stor.) • Od muž. mena *Jaš*, čo je domácka podoba mena *Ján* – k významu porov. i *Janko, Janči:* dial. *jančiť sa* ‚jašiť sa, byť roztopašný'. Porov. i ↗ *ďuro*, ↗ *kača* ap.

jašter (od 17. stor.) • Psl. **aščerъ*, bez jednoznačného výkladu. Odvodzovalo sa od ide. **(s)ker-* ‚skákať' (porov. gr. *skairō* (σκαίρω) ‚poskakujem, tancujem', *askaris* (ἀσκαρίς) ‚črevný parazit; larva komára', lit. *skėrỹs* ‚kobylka' a i.; k významu porov. dluž. *jašćerje* mn. ‚larvy vodného hmyzu'); podľa iného výkladu môže súvisieť s ↗ *jaskyňa* (t. j. *jašter* < **jašč-er-* < **jask-er-* ako ‚zviera žijúce v diere v zemi ap.'), resp. ide o prevzatie z irán. jazykov (porov. perz. *aždar(hā)* ‚drak'). Z odvodenín: ***jašterica***.

jať, *jmem* kniž. ‚(citovo) pohnúť, zmocniť sa, zachvátiť'; **-jať**, v slovesách ***najať***, ***prijať***, ***ujať sa***, ***zajať*** ap. (od *15. stor.) • Psl. **(j)ęti*, **jьmǫ*; od ide. **em-* ‚brať' (porov. lat. *emere* ‚brať, kupovať', stír. *ar-fo-ím* ‚prijímať', lit. *im̃ti*, stprus. *īmt* ‚brať' a i.). Z odvodenín: ***objať*** (t. j. ‚vziať dookola [↗ *ob-*], obsiahnuť'), k tomu ***objímať*** (**-jimati*), ***objem*** (**-jьmъ*) ap., podobne ***pojať***: ***pojem***, avšak ***najať***: ***nájom***; ***dojať***, ***dojem*** (k prenosu na duševnú sféru porov. *veľmi ho to zobralo* ap.); ***rozjímať*** (od

roz-jať* ,rozobrať'; z toho ,rozoberať [biblický text ap.]' > ,meditovať'); ***vziať* (**vъz-ęti*, asi ,zobrať nahor [↗ *vz-*]') a i. Menej zreteľné je ***sňať*** (**sъn-ęti*), pôvodne ,zobrať nadol', odtiaľ ,stiahnuť odtlačok, kópiu; urobiť záznam ap.' (porov. i ***snímať*** [**sъn-jimati*], od toho ***snímka***); ***snem*** (**sъn-jьmъ*) je pôvodne asi ,zbieranie (sa), zhromaždenie (sa)', odtiaľ ,zhromaždenie ako orgán ap.' – podobne ***vnímať***, od **vňať* < **vъn-ęti* ,brať v (niečo)' (t. j. do niečoho, dovnútra, do psychickej sféry ap.; k **vъn-* pozri ↗ *v*), ***vnem;*** na základe uvedených slovies vznikli aj novšie ***od-ňať***, ***poňať***, ***vyňať*** (s nepôvodným *ň*). Pozri aj ↗ *imelo*, ↗ *jemný*, ↗ *mať*[2], ↗ *rukoväť*, ↗ *ujma*, ↗ *všímať si*, ↗ *vzácny*, ↗ *vzájomný*.

jaternica, jadernica (od 17. stor.) • Od **jaterný* ,súvisiaci s vnútornosťami', čo je odvodenina od výrazu zachovaného v dial. *jatrá* pomn. ,pečeň' (porov. i staršie rus. *játro (ятро)* ,pečeň', *játra* mn. *(ятра)* ,vnútornosti', čes. *játra* mn. ,pečeň' a i.). Východiskom výrazu je psl. **ętro*, mn. **ętra*, súvisiace so stind. *ántaraḥ* ,vnútorný', arm. *ənder-k'* mn. ,vnútornosti', gr. *entera* mn. (*ἔντερα*) ,vnútornosti, črevá', alb. *ndër*, lat. *inter*, stír. *eter*, nem. *unter* ,medzi' a i. – všetko od ide. **en-tero-* ,vnútorný', odvodeného od ide. **en* ,v'. Forma *jadernica* vznikla asi druhotným zblížením s ↗ *jadro*. Pozri aj ↗ *jatriť*, ↗ *vnútri*.

jatka ,bitúnok; mäsiarsky obchod' (od 15. stor.) • Zdrobnenina od *jata* (dial. ,zastrešený prístenok pri obytnom dome al. hospodárskom stavisku'), ktorého východiskom je psl. **jata*, odvodzované od ide. **i̯ā-* ,ísť' (ďalej pozri ↗ *jachať*); súvislosť významov ,ísť' ~ ,prístrešok' sa vysvetľuje tým, že výraz mohol pôvodne označovať nejakú pohyblivú konštrukciu, voz ap. (porov. i ↗ *veža*).

jatriť kniž. ,dráždiť ranu, obnovovať bolesť' (od 17. stor.) • Odvodenina od psl. **ętro* ,vnútro ap.' (ďalej pozri ↗ *jaternica*) – pôvodne asi ,siahať dovnútra niečoho' (do rany ap.).

javiť kniž. ,ukazovať' (od 18. stor.) • Psl. **aviti;* súvisí s chet. *auš-* ,vidieť', stind. *-avati* ,všíma si', avest. *āviš* ,viditeľne', gr. *aisthanomai* (*αἰσθάνομαι*) ,cítim, vnímam', lat. *audīre* ,počúvať', lit. *ovyje* ,v skutočnosti' a i. – všetko od ide. **au̯-*, **au̯ēi-* ,vnímať zmyslami' (pozri aj ↗ *um*). Z odvodenín: ***jav; najavo*** (*vyjsť n.* ap.; azda k pôvodnému *[byť]* **najave* < *na jave*?); ***javisko; objaviť***, ***prejaviť*** ap. (od toho ***objav***, ***prejav*** a i.).

javor ,bot. Acer' (od 13. stor.) • Psl. **avorъ;* staré prevzatie (už v 6. – 7. stor.) zo stbavor. **āhor* (sthnem. *ahorn* ,javor; jaseň; platan', nem. *Ahorn* ,javor'), ktoré súvisí s gr. *akastos* (*ἄκαστος*), lat. *acer* ,javor' – ide o výrazy odvodzované od ide. **ak̑-* (↗ *ostrý*), pomenovanie sa vysvetľuje tvarom listov.

jazda (od *15. stor.) • Psl. **jazda*, odvodené od psl. **jati;* ďalej pozri ↗ *jachať*. Z odvodenín: ***jazdiť*** (už psl. **jazditi*), ***jazdec; vjazd***, ***výjazd***, ***objazd***, ***príjazd*** ap. (od starších slovies typu *v-jazdiť* ,vojsť niekam jazdou, dopravným prostriedkom ap.' a i.); analogicky ***z-jazd*** (,jazda dolu z niečoho' i ,*z-jazdenie*, zhromaždenie osôb na rokovanie') a i.

jazero (od *13. stor.) • Psl. **(j)ezero;* súvisí s lit. *ẽžeras*, stprus. *assaran* ,jazero', lot. *ęzęrs* ,jazero; nádrž na vodu pre mlyn' – východiskom je ide. **eĝher-*, odvodzované od ide. **eĝh-* ,vodná priehrada' (odtiaľ i psl. **ězъ* > slk. dial. *jaz* ,hať na potoku, hrádza so zachytávanou vodou'); k vývinu v smere ,hrádza' > ,hrádzou zachytávaná voda, vodná nádrž ap.' porov. aj *pre-hradiť: priehrada* ,hrádza; vodná nádrž' a i.

jazmín ,bot. Jasminum' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Jasmin*) z fr. *jasmin*, ktoré bolo prevzaté arab. prostredníctvom z perz. *yāsamīn*.

jazva (od *13. stor.) • Psl. **ězva;* súvisí s lit. *áiža*, lot. *aĩza* ,trhlina, štrbina', stprus. *eyswo* ,rana' – ide o odvodeniny od slovesa zachovaného v lit. *ìžti* ,praskať', *aižýti* ,lúskať struky'. Význam slk. *jazva* sa vyvíjal v smere ,prasklina, trhlina (v koži); rana' > ,stopa po rane'. Pozri aj ↗ *jaskyňa*. – **jazvec** ,zool. Meles' (od 18. stor.) • Psl. **ězvьcь;* odvodené od psl. **ězva* vo význame ,puklina, diera (v zemi)' (porov. i chotárne názvy typu slk. *Jazvina*, označujúce svahy, úbočia zbrázdené jarkami a úžľabinami) – jazvec je pomenovaný ako ,zviera žijúce v diere, v nore'. Z odvodenín: ***jazvečík*** (podľa využitia pri poľovačkách na líšky a jazvece, ktoré pes vyženie z brloha).

jazyk (od 15. stor.) • Psl. **językъ;* odvodené príponou *-*kъ* od staršieho **ęzy* (**n̥ĝhū-*), ktoré súvisí s arm. *lezu*, lat. *lingua* (staršie *dingua*), gót. *tuggō*, nem. *Zunge*, angl. *tongue*, lit. *liežùvis* ,jazyk' a i. – všetko od od ide. **dn̥ĝhū-*, **dn̥ĝhu̯ā* ,jazyk (v ústach)' (s rôznymi formálnymi obmenami, azda i z tabuistických príčin?). – **jazylka** anat. ,podkovovitá kosť, od ktorej vystupuje koreň jazyka' (od 20. stor.) • Akiste od ↗ *jazyk*, avšak slovotvorne nejasné.

jé, jej[2], jéj cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné.

jebať vulg. ‚pohlavne obcovať" (od *16. stor.) • Psl. **jěbati;* súvisí so stind. *yábhati* ‚obcuje', gr. *oifō* (οἴφω) ‚obcujem' – všetko od ide. **eibh-/ *oibh-, *i̯ebh-* ‚pohlavne sa stýkať".

jed (od 15. stor.) • Psl. **ědъ*. Môže byť odvodené (pri rekonštrukcii **ědъ* < **ēd-o-*) od koreňa zachovaného v psl. **ěsti* (↗ *jesť*); pôvodne by o označenie jedu obsiahnutého v potrave – k významu porov. ↗ *tráviť*, lat. *pōtiō* ‚pitie, nápoj; otrávený nápoj, jed' ap. Iný výklad zbližuje psl. **ědъ* (interpretované ako **oid-o-*) s arm. *aytnum* ‚opúcham', gr. *oidos* (οἶδος) ‚opuchlina', sthnem. *eiz* ‚vred, hnisavý nádor', nem. *Eiter* ‚hnis', lot. *idra* ‚prehnité jadro stromu' a i. – všetko od ide. **oid-* ‚nafukovať sa, opúchať" (pozri aj ↗ *jadro*, ↗ *ňadrá*). Z odvodenín: ***jedovať*** expr. ‚hnevať". Pozri aj ↗ *pajediť*.

jedáleň, jedálny ↗ *jesť*

jeden, jedna, jedno (od 15. stor.) • Novšie tvary vzniknuté redukciou pôvodného **jedin, *jedina, *jedino*, z psl. **jedinъ, *jedina, *jedino*. Pôvodná forma **jedin-* sa zachovala v ↗ *jediný* (tam aj o etymológii). Z odvodenín: ***jednať sa***, doslova ‚dospievať k jednote, zhode, dohode' > ‚dohovárať sa (o cene, podmienkach ap.)' (staršie i *jednať* ‚konať, počínať si', porov. doteraz ***pojednávanie*** práv. ‚konanie pred súdom', zrejme i podľa nem. *handeln* ‚dotýkať sa rukou [nem. *Hand*]; konať [manuálnu prácu]; vykonávať obchodnú transakciu; viesť rokovanie, súdne konanie a i.'); ***jednota, jednaký, jednoduchý*** (↗ *duch*), ***jednostaj(ný)*** (↗ *stáť*) a i.; k ***jedenásť*** pozri ↗ *-násť*. Pozri aj ↗ *len*, ↗ *vedno*. – **jediný** (od 16. stor.) • Psl. **jedinъ*, zloženina **jed-* a **inъ* (↗ *iný*). Výrazom pre ‚jeden' bolo pôvodne psl. **inъ*, v ktorom sa však neskôr vyvinul novší význam ‚druhý, iný'; na vyjadrenie prvotného významu ‚jeden' (i zdôrazneného ‚jediný') bola použitá zloženina **jedinъ*. Jej prvá časť (**jed-*) nemá jednoznačný výklad – môže ísť o ide. **ed* (neutrum ide. ukazovacieho zámena **e*), resp. o ide. **i̯od* (neutrum ide. vzťažného zámena **i̯o-*), ako aj o spojenie zdôrazňujúcich častíc **e* a **d* (↗ *da-*). Z odvodenín: ***jedináčik*** (od staršieho *jedinák* ‚id.'); ***jedinec***, od toho ***jedinečný; ojedinelý*** (od staršieho *ojedinieť* ‚osamotieť, ostať sám, jediný') a i. Pozri aj ↗ *ledva*.

jedľa ‚bot. Abies' (od *13. stor.) • Psl. **edla;* súvisí s lat. *ebulum* ‚chabzda', lit. *ẽglė*, lot. *egle*, stprus. *addle* ‚smrek' a i. – všetko od ide. **edh-* ‚ostrý, špicatý'.

jedlo, jedlý ↗ *jesť*

jednaký, jednať sa ↗ *jeden*

jednostaj, jednostajný ↗ *stáť*

jednota ↗ *jeden*

jedovať ↗ *jed*

jeho ↗ *on*

jehovista • Podľa náboženského spoločenstva *Svedkovia Jehovovi* (angl. *Jehovah's Witnesses*, od r. 1931; organizácia vznikla už koncom 70. rokov 19. stor. v USA). *Jehova* (v slk. doložené od 18. stor.) je prevzatie z hebr. *yehowā*, čo je pozmenené písanie mena *Jahve* (z hebr. *yahwe*, čo je meno Boha v Starom zákone; vysvetľuje sa ako ‚ja som, ktorý som' – porov. Ex 3, 14). Forma *yehowā* vznikla tak, že k spoluhláskam hebr. *yahwe* sa pridali samohlásky z hebr. *adōnay* ‚pán' (tabuistické označenie Boha).

jej[1] ↗ *on* – **jej[2], jéj** cit. ↗ *jé*

jeleň ‚zool. Cervus' (od 15. stor.) • Psl. **elenь;* súvisí s arm. *eln* ‚jeleň', gr. *elafos* (ἔλαφος) ‚jeleň, laň', *ellos* (ἐλλός) ‚jelenie mláďa', lit. *élnis* ‚jeleň' a i. – ide azda o odvodeniny od ide. **el-, *ol-* ‚červenastý, hnedastý a i.'; ďalej pozri ↗ *jalec*. – **jelša** ‚bot. Alnus' (od *13. stor.) • Psl. **elьša*, odvodenina od psl. **elьcha* (porov. napr. rus. dial. *jelchá* (*ельха*) i slk. dial. *jalcha* ‚jelša') < **elisā* – súvisí s lat. *alnus*, sthnem. *elira*, nem. *Eller, Erle*, lit. *al̃ksnis* ‚jelša' a i.; všetko od ide. **el-, *ol-* ‚červenastý, hnedastý'.

jemný (od 18. stor.) • Psl. **jьmьnъ;* odvodenina od psl. **jьmati* (↗ *mať*[2]) v pôvodnom význame ‚brať" – doslova ‚ktorý sa (ľahko) berie, zberá' > ‚jemný'. Podobne je utvorené ***príjemný***, k *prijať, prijímať* (↗ *jať*), t. j. asi ‚prijímaný' > ‚vyhovujúci' > ‚lahodne pôsobiaci ap.'.

jemu ↗ *on*

jen ‚japonská menová jednotka' (od 20. stor.) • Zo staršieho jap. *jen* (v súčasnej výslovnosti *en*), čo je prevzatie z čín. *jüan* (↗ *jüan*).

jer lingv. ‚zaniknutá slovanská redukovaná hláska; písmeno v cyrilike, ktoré ju označuje (zadný jer: Ъ; predný jer: Ь)' (od 19. stor.) • Podľa csl. *jerъ* (už v gramatike Jána, exarchu bulharského [prelom 9. a 10. stor.], známej z neskorších odpisov) – asi podľa začiatku slova *ierъdanьskъ* (ИЄРЪДАНЬСКЪ), čo je novší variant stsl. *iorъdanьskъ* (ИОРЪДАНЬСКЪ) ‚jordánsky', od názvu rieky Jordán na Blízkom východe.

jerichovský, v spojení *j-á trúba* expr. (od 20. stor.) • Podľa biblického príbehu o dobytí mesta Jericha Izraelitmi (Joz 6, 1 – 27), keď sa mestské hradby zrútili za hlaholu trúb.

jeseň (od 16. stor.) • Psl. **esenь;* súvisí s arm. *ašun* ‚jeseň', gr. *opōrā* (*ὀπώρα; *op-osar-ā-*) ‚neskoré leto, jeseň, úroda', gót. *asans* ‚leto, žatva', sthnem. *aren, arnōd,* nem. *Ernte* ‚žatva', stprus. *assanis* ‚jeseň' a i. – všetko od ide. **es-en-* (**-er-*), **os-en-* (**-er-*) ‚obdobie zberu úrody'. Z odvodenín: ***jesienka*** ‚bot. Colchicum' (rastlina kvitnúca na jeseň, až do novembra).

jeseter [-t-] ‚zool. Acipenser' (od 17. stor.) • Psl. **esetrъ;* súvisí s lit. *erškẽtas,* stprus. *esketres* ‚jeseter' – všetko od ide. **ak̑-* (↗ *ostrý*); jeseter je pomenovaný podľa výraznej chrbtovej plutvy s ostrými výrastkami.

jesienka ↗ *jeseň*

jesť, *jem* (od 15. stor.) • Psl. **ěsti* (**ěd-ti* < **ēd-*), **ěmь* (**ēd-mĭ*); súvisí s chet. *ed-* ‚jesť', stind. *ádmi,* arm. *utem,* gr. *edō* (*ἔδω*) ‚jem', lat. *edere,* nem. *essen,* angl. *to eat,* lit. *ėsti, ė́du* ‚jesť' a i. – všetko od ide. **ed-* ‚jesť'. Z odvodenín: ***jedlý, jedlo*** (psl. **ěd-lo*), k tomu ***jedálny, jedáleň*** ap.; ***zajesť, zajedať,*** k tomu ***zájedka; újesť*** ‚návnada na zver al. ryby' (t. j. ‚čo sa *u-jedá*') a i. Pozri aj ↗ *jasle,* ↗ *jed,* ↗ *medveď,* ↗ *obed,* ↗ *ovad,* ↗ *pajediť,* ↗ *strnádka.*

jestvovať (od 19. stor.) • Odvodenina od staršieho *jest* ‚je (existuje)' (porov. ***to jest,*** skrátene *t. j.*), k pôvodu pozri ↗ *byť* – azda podľa rus. *suščestvováť* (*существовать*) ‚existovať, byť', od rus. *suščestvó* (*существо*) ‚podstata; bytosť, tvor, stvorenie', prevzatého zo stsl. *sǫšt-ьstvo* (**СѪЩЬСТВО**) ‚súcno, príroda, stvorenie; podstata, bytie, bytnosť; prítomnosť', čo je odvodenina od stsl. **sǫšt-* (porov. stsl. *sǫšt-ьnъ* (**СѪЩЬНЪ**) ‚podstatný, bytostný'), od psl. **sy,* gen. **sǫtja;* ďalej pozri ↗ *súci.*

jezuita ‚príslušník katolíckej rehole' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *iēsuīta,* podľa lat. názvu jezuitskej rehole (Spoločnosť Ježišova, lat. *Societās Iēsū;* od 1540), založenej sv. Ignácom z Loyoly.

jež ‚zool. Erinaceus' (od *15. stor.) • Psl. **ežь;* súvisí s arm. *ozni,* gr. *echīnos* (*ἐχῖνος*), nem. *Igel,* lit. *ežỹs,* lot. *ezis* ‚jež' a i. – všetko od ide. **eĝhi-* ‚jež'. Z odvodenín: ***ježiť sa*** (jež sa v nebezpečenstve schúli do klbka a vzpriami pichliače). S ↗ *ježibaba* nesúvisí.

ježibaba (od 19. stor.) • Pôvodne asi **jažibaba* ako zloženina ↗ *baba*[1] ‚(stará) žena' a *beži-* < **jaž-i-* (zmena **ja-* > *je-* azda i podľa ↗ *jež, ježiť sa*?), od psl. **ęžiti (sę)* ‚prejavovať zlo, zlostiť sa', **ęgъ* ‚zlý' (zachované napr. v rus. *bába-jagá (баба-яга)* ‚ježibaba, bosorka [v rozprávkach]' a i.). Psl. **ęgъ* sa porovnáva so stsev. *ekki* ‚bolesť, starosť', stangl. *inca* ‚nevraživosť, ukrivdenosť, podozrenie', lit. *ìngas* ‚lenivý, mdlý', lot. *îgt* ‚chradnúť, trpieť vnútorným ochorením; byť mrzutý' a i. – všetko od ide. **ing-* ‚rozladený, mrzutý, chorý'.

jidiš [-d-] ‚jazyk východoeurópskych Židov' (od 20. stor.) • Z pôvodného *jidiš dajč,* doslova ‚židovská nemčina' (ide o jazyk s nem. základom a početnými hebr. a sl. prvkami), od nem. *jüdisch* ‚židovský', čo je odvodenina od nem. *Jude* ‚Žid', prevzatého z lat. *Iūdaeus,* ktorého východiskom je gr. *Iūdaios* (*Ἰουδαῖος*); ďalej pozri ↗ *judaizmus.*

Jób, v spojení ***J-ova (jóbovská) správa, zvesť*** ‚veľmi zlá' (od 19. stor.) • Podľa pasáže v starozákonnej knihe Jób (1, 13 – 19), kde tesne za sebou prichádzajú štyria rôzni posli, aby zvestovali Jóbovi nešťastia, ktoré ho postihli.

jód ‚nekovový chemický prvok' • Výraz (fr. *iode*) utvoril v r. 1812 fr. chemik J.-L. Gay-Lussac na základe gr. *ioeidēs* (*ἰοειδής*) ‚majúci farbu fialky', odvodeného (k zakončeniu pozri ↗ *-oidný*) od gr. *ion* (*ἴον*) ‚fialka', pôvodom asi z jazykov stredomorskej oblasti.

jódlovať ‚pri speve rýchlo preskakovať z prsného registra do fistuly' (od 19. stor.) • Z nem. *jodeln,* čo je asi odvodenina od *jo!* ako volania pri jódlovaní.

joga ‚jeden z indických filozofických systémov; sústava telesných a duševných cvičení na jeho základe' (od 20. stor.) • Zo stind. *yógaḥ* ‚spojenie; súbor (poznatkov ap.); (filozofické) učenie a i.', od **i̯eu-g-* ‚spájať'; ďalej pozri ↗ *ihla.* Do európskych jazykov preniklo angl., resp. fr. prostredníctvom. Z odvodenín: ***jogín*** (stind. *yogin-*), novšie ***jogista.***

jogurt ‚mliečny výrobok' (od 20. stor.) • Z tur. *yoğurt,* od tur. *yoğurmak* ‚miesiť niečo' – asi od koreňa *yoğ-* ‚hustnúť, zrážať sa'.

joj, jojoj, jój cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***jojkať.***

jola ‚menší ľahký čln s veslami a plachtou' (od 20. stor.) • Z nem. *Jolle,* nejasného pôvodu – azda zo stfr. *galie* ‚loďka, čln s veslami'.

jonatánka ‚odroda zimných jabĺk' (od 20. stor.) • Z angl. *Jonathan* – odroda bola pomenovaná na počesť amer. právnika a záhradkára Jonathana Hasbroucka († 1846).

jota ‚písmeno gréckej abecedy (Ι ι)' (od 19. stor.) • Z gr. *iōta* (*ἰῶτα*), semit. pôvodu.

joule [džaul] fyz. ‚jednotka práce a energie, resp. tepla' • Zavedené v r. 1882 na počesť angl. fyzika J. P. Joula (Joule; 1818 – 1889).

jubileum ‚výročie dôležitej udalosti' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *iūbilaeum*, podľa spojenia *iūbilaeus annus* ‚jubilejný rok', kde *iūbilaeus* je prevzatie z gr. *iōbēlaios* (ἰωβηλαῖος), utvoreného na základe hebr. *jōbēl* ‚baran (ako vodca stáda); baraní roh; jubilejný rok' – išlo o označenie tzv. jubilejného alebo milostivého roku u starých Židov, ktorý sa slávil raz za 50 rokov a jeho začiatok sa ohlasoval trúbením na rohoch (porov. Lv 25, 8 – 55). – **jubilovať** ‚sláviť jubileum' (od 20. stor.) • Z lat. *iūbilāre* ‚jasať, plesať', pôvodne ‚volať' (najmä o vinohradníkoch, poľovníkoch ap.); súčasný význam vznikol v dôsledku zblíženia s nesúvisiacim ↗ *jubileum*.

judaizmus ‚židovské náboženstvo' (od 20. stor.) • Podľa kresť. lat. *iūdāismus* ‚židovstvo; židovské myslenie', čo je prevzatie z gr. bibl. *Iūdaismos* (Ἰουδαϊσμός) ‚id.', od gr. *Iūdaizō* (Ἰουδαΐζω) ‚som na strane Židov al. ich napodobňujem', od gr. *Iūdaios* (Ἰουδαῖος) ‚Žid', pôvodne ‚patriaci k Júdovmu kmeňu' (podľa Júdu, syna praotca Jákoba; porov. Ex 1, 1 – 2; Joz 15, 1 – 12, 20 – 63). Etnický názov *Žid* je starým prevzatím stal. pôvodu (spis. tal. *giudeo*); východiskom tal. výrazu je lat. *Iūdaeus*, prevzaté z gr. *Iūdaios*. Pozri aj ↗ *jidiš*.

judáš pejor. ‚zradca' (od 16. stor.) • Podľa Judáša Iškariotského, pôvodne jedného z 12 apoštolov Ježiša Krista (porov. Mt 10, 4; Mk 3, 19; Lk 6, 16), ktorý Krista neskôr zradil.

juh (od 19. stor.) • Psl. **ugъ*, resp. **jugъ;* bez jednoznačného výkladu. Odvodzuje sa (pri rekonštrukcii **ugъ*) od ide. **aug-* ‚žiariť' (porov. gr. *augē* (αὐγή) ‚žiara, svetlo, lúč', alb. *agon* ‚svitá') – išlo by teda o ‚žiarivú svetovú stranu' (podľa intenzity slnečného žiarenia). Pri rekonštrukcii psl. **jugъ* sa predpokladá súvislosť s gr. *Zygos* (Ζυγός) ‚súhvezdie Váhy' (od gr. *zygon* (ζυγόν), *zygos* (ζυγός) ‚jarmo; rameno váh, váhy'; od ide. **i̯eu-g-* ‚spájať', ďalej pozri ↗ *ihla*), t. j. označenie svetovej strany podľa súhvezdia. Iný výklad zbližuje psl. **jugъ* s lit. *jaukùs* ‚mierny, mäkký, príjemný' – pôvodným významom by bolo azda ‚mierny, teplý vietor (vanúci z juhu)'. Zaujímavý je predpoklad, že psl. **jugъ* súvisí s gr. *euthys* (εὐθύς) ‚priamy' (**eugʷh-*), pričom malo prejsť významovým posunom ‚priamy' > ‚↗ *pravý*' > ‚južný' (pri orientácii podľa vychádzajúceho slnka je juh na pravej strane, porov. i protikladné ↗ *sever*). V staršej slk. sa juh označoval ako *poludnie* (od 17. stor.), t. j. podľa času, keď sa slnko nachádza na juž. strane. Pozri aj ↗ *jutro*.

juchta ‚pevná nepremokavá useň' (od *18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Juchten*) z rus. *jucht'* (юхть), *juft'* (юфть) – výraz je prevzatý prostredníctvom turk. jazykov z perz. *ǧuft* ‚dvojica, pár'; významový posun ‚pár' > ‚koža' súvisí s tým, že kože sa garbiarsky spracúvali po pároch.

juj, jujuj, júj cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***jujkať***.

júl ‚siedmy mesiac v roku', staršie i *július* (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Iūlius*, podľa rím. štátnika Caesara (lat. *Gāius Iūlius Caesar*), ktorý r. 46 pred Kr. uskutočnil reformu kalendára (tzv. ***juliánsky kalendár***, podľa lat. *Iūliānus* ‚súvisiaci s *Iūliom*'). Dovtedy sa júl nazýval *(mēnsis) Quīntīlis*, čo je odvodenina od lat. *quīntus* ‚piaty' – rok sa podľa starého rím. kalendára začínal 1. marca, júl bol pôvodne v poradí piatym mesiacom.

jún, staršie i *junius* (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Iūnius*, podľa rím. bohyne Junóny (lat. *Iūnō*), manželky boha Jupitera. Z odvodenín: ***juniáles*** ‚júnová zábava v prírode' (od lat. **Iūniālis*, mn. **Iūniālēs* ‚júnový' – pôvodne ako prívlastok v spojení s nejakým substantívom? porov. *majáles*, ↗ *máj*).

junák kniž. ‚mládenec' (od *15. stor.) • Psl. **junakъ;* odvodenina od psl. **junъ* ‚mladý' (porov. stsl. *junъ* (ЮНЪ), rus. *júnyj (юный)* ‚id.' a i.), ktoré súvisí so stind. *yuvā* ‚mladý; mládenec', lat. *iuvenis*, nem. *jung*, angl. *young*, lit. *jáunas* ‚mladý' a i. – všetko od ide. **i̯eu-* ‚mladý'. – **junec** ‚mladý vôl' (od 16. stor.) • Psl. **junьcь*, od psl. **junъ* ‚mladý'.

juniáles ↗ *jún*

junior [-n-] ‚športovec mladšej vekovej kategórie', pôvodne ‚mladší z dvoch mužov rovnakého mena' (od 17. stor.) • Z lat. *iūnior* ‚mladší', čo je tvar komparatívu od lat. *iuvenis* ‚mladý'. Používané – spolu so ↗ *senior* – na odlíšenie otca a syna s rovnakým menom (najskôr v názvoch firiem), neskôr zovšeobecnené (i v jazyku športu). Pozri aj ↗ *juvenílie*.

junker ‚príslušník vrstvy nemeckých veľkostatkárov (v býv. Východnom Prusku); chovanec dôstojníckej školy (v cárskom Rusku)' (od 19. stor.) • Z nem. *Junker*, pôvodne ‚mladý pán' – výraz vznikol zo strhnem. *junc-herre, junc-hērre*, čo je zloženina strhnem. *junc* (nem. *jung*) ‚mladý' a *herre, hērre* (nem. *Herr*) ‚pán'.

junta ↗ *chunta*

jupka ‚krátky priliehavý ženský kabátik v ľudovom oblečení' (od 19. stor.), dial. i *jopka* •

Zdrobneniny od *jupa, *jopa, z nem. Joppe (staršie i Jope, Juppe) – nem. výrazy boli prevzaté tal. prostredníctvom z arab. *ǧubba* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'; ďalej pozri ↗ *šuba*.

jura geol. ‚druhý útvar druhohôr' (od 20. stor.) • Podľa pohoria Jura na hraniciach Francúzska a Švajčiarska.

jurista zastaráv. ‚právnik' (od 18. stor.) • Zo strlat. *iurista* ‚právny znalec', od lat. *iūs*, gen. *iūris* ‚právo'.

jurta ‚okrúhly stan u niektorých ázijských kočovníkov' (od 19. stor.) • Z rus. *júrta* (*юрта*) ‚stanový príbytok kočovníkov', čo je prevzatie z turk. jazykov; porov. tur. *yurt* ‚dom, príbytok, pozemok'.

jury [žüri] ‚porota (v anglickom a americkom trestnom práve); rozhodcovský zbor pri súťažiach ap.' (od 19. stor.) • Z angl. *jury*, čo je prevzatie zo stfr. *jure*, *juree* ‚zhromaždenie porotcov (ktorí zložili prísahu)' (k významu porov. i ↗ *porota*) – výraz je odvodený od fr. *jurer* ‚prisahať', ktorého východiskom je lat. *iūrāre* ‚prisahať (aj pri právnych úkonoch)', od lat. *iūs*, gen. *iūris* ‚právo'. – **just** hovor. ‚práve, akurát' (od 18. stor.) • Z nem. *just*, čo je prevzatie z fr. *juste* ‚spravodlivý, správny; správne, práve', ktoré bolo prevzaté z lat. *iūstus* ‚spravodlivý', od lat. *iūs* ‚právo'. – **justícia** ‚súdnictvo' (od 17. stor.) • Z lat. *iūstitia* ‚spravodlivosť', od lat. *iūstus* ‚spravodlivý'.

juta text. ‚surovina na výrobu hrubých tkanín' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Jute* ž.) z angl. *jute*, čo je prevzatie z bengál. *jhōṭo*, *jhuṭo*, ktorého východiskom je stind. *jūṭaḥ* ‚pletenec vlasov' – pôvodne išlo o označenie príslušných vláken, dovážaných do Európy.

jutro ‚stará plošná miera' (od 16. stor.) • Vzniklo na základe pôvodného *jutro* ‚ráno' (pozri aj ↗ *zajtra*), ktorého východiskom je psl. **utro* ‚ráno' (pozri aj ↗ *utiereň*), bez jednoznačného výkladu. Usúvzťažňuje sa s psl. **ustro* ‚id.' (porov. csl. *za-ustra* (ЗАОУСТРА) ‚zrána', stpoľ. *justrzejszy* ‚ranný; zajtrajší' ap.) < **us-ro-*, od ide. **au̯es-* ‚svietiť, žiariť (najmä o úsvite)' (porov. stind. *uṣā́ḥ* ‚úsvit', lat. *aurōra* ‚zora, zornička; ranné zore', sthnem. *ōstar* ‚východný', lit. *aušrà* ‚ranné zore' a i.) – psl. **utro* by teda pôvodne znamenalo ‚úsvit, čas svitania'. Iný výklad vychádza z pôvodného psl. **jutro* < **jug-tro-* a zbližuje tento výraz s psl. **jugъ* (↗ *juh*). Význam ‚stará plošná miera' môže byť podľa nem. *Morgen* ‚ráno', prenesene (už sthnem.) ‚toľko zeme, koľko záprah zorie za jedno ráno'.

juvenílie kniž. ‚diela z autorových mladých rokov' (od 20. stor.) • Z lat. *iuvenīlia* mn., doslova ‚mladícke diela', od lat. *iuvenīlis* ‚mládenecký, mladícky', čo je odvodenina od lat. *iuvenis* ‚mladý; mládenec, mladík'. Pozri aj ↗ *junior*.

jüan ‚jednotka čínskej meny' (od 20. stor.) • Z čín. *jüan* ‚okrúhly'; doslova ‚okrúhla minca, okrúhly peniaz'. Pozri aj ↗ *jen*.

K

k, ku (od 15. stor.) • Psl. **kъ*, **kъn* (koncové *-*n* je zachované v prípadoch typu **kъn jemu* > **kńemu* > *k nemu* ap.); porovnávalo sa so stind. časticou *kam* (ide. **kom*), zosilňujúcou datív. Pôvodnejšia je forma *k*, forma *ku* vznikla asi pod vplyvom predložky ↗ *u* (k možnej významovej súvislosti porov. *ísť k niekomu – byť u niekoho* ap.), resp. podľa datívnej koncovky *-u* (*ku kraj-u* ap.)

kabanica ‚široký kratší kabát ako časť mužského ľudového odevu' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom jsl. jazykov, porov. srb., chorv. *kabànica* a i.) z tal. *gabbano* ‚(domáci, sedliacky) kabát', čo je výraz utvorený na základe arab. *qabā'* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'. Pozri aj ↗ *kabát*.

kabanos ‚druh klobásy' (od 19. stor.) • Málo jasné; novšie sa uvažuje o ukr. pôvode výrazu – mohlo by ísť o pôvodné označenie loveckej klobásy, odvodené od ukr. *kabán* (*кабан*) ‚divá sviňa' (prevzatie z turk. jazykov; porov. aj ↗ *kanec*).

kabaret ‚podnik so zábavným programom' (od 20. stor.) • Z fr. *cabaret*, pôvodne ‚hostinec, krčma' (aj s tanečnými predstavaniami ap.), čo je prevzatie zo strhol. *cabaret* ‚hostinec, lacná reštaurácia' – ide o variant strhol. *cambret*, prevzatého z fr. dial. *camberete* (spis. *chambrette*) ‚izbietka', čo je zdrobnenina od fr. *chambre* ‚izba', z lat. *camera* (↗ *komora*).

kabát ‚vrchný odev s rukávmi' (od 15. stor.), dial. i ‚ženská sukňa' • Akiste prevzatý výraz (ako možné konečné východisko sa uvádza perz. *qabā*, arab. *qabā'* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'), no presné cesty prevzatia nie sú jasné. ***Okabátiť***, ***prekabátiť*** expr. ‚oklamať, podviesť' pôvodne znamenalo azda ‚obliecť nový *kabát* (t. j. prestrojiť sa) a takto niekoho oklamať'. Pozri aj ↗ *gabardén*, ↗ *kabanica*.

kábel ‚vodič chránený obalom' (od 20. stor.) • Z fr. *câble*, ktorého východiskom je neskoré lat. *capulum* ‚povraz' (doslova ‚čo slúži na uchytenie', od lat. *capere* ‚brať, chytať') – významový posun ‚povraz, lano' > ‚kábel' nastal v súvislosti s rozvojom elektrotechniky.

kabela ‚väčšia taška, kapsa', staršie i *kobeľa* (od 16. stor.) • Málo jasný výraz. Vysvetľovalo sa ako prevzatie zo strhnem. *kobel* (dial. i *kabel*), doloženého vo významoch ‚chatrč; prístrešok pre zvieratá', čo je odvodenina od strhnem. *kobe* ‚stajňa, chliev pre ošípané, klietka ap.' (pozri aj ↗ *kobka*) – pôvodne azda označenie konštrukcie spletenej z prútia ap., odtiaľ význam ‚kôš' > ‚kapsa, taška, kabela'? Podľa iného výkladu ide o výrazy domáceho pôvodu ako reflexy psl. psl. **kobělъ* (**kŏb-*), **kabělъ* (**kōb-*), čo sú odvodeniny od ide. **(s)kamb-*, **(s)kemb-* ‚kriviť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *skoba*) – pôvodným významom mohlo byť ‚(pletený) kôš', odtiaľ aj ‚kapsa, taška'.

kabína ‚malý uzavretý priestor pre obmedzený počet osôb' (od 19. stor.) • Z angl. *cabin*, čo je prevzatie zo stfr. *cabane* ‚chatrč, búda' – výraz je prevzatý z prov. *cabana* ‚chatrč', ktorého východiskom je neskoré lat. *capanna*, asi predromán. pôvodu. Pozri aj ↗ *kajuta*.

kabinet (od 18. stor.) • Z fr. *cabinet*, čo je zdrobnenina od fr. *cabine* ‚malá miestnosť', nejasného pôvodu). Význam slova sa vyvíjal v smere ‚malá miestnosť' > ‚miestnôstka slúžiaca na uschovávanie ap.' (*školský k.*) i ‚pracovňa' (porov. aj ***kabinetný** vedec* kniž.) – z toho ďalej ‚miestnosť, kde sa schádza kráľovská rada' (fr. *cabinet du Roi*) > ‚vláda' (*vládny k.*, *slovenský k.*).

kabriolet ‚športový automobil so skladacou strechou' (od 20. stor.) • Z fr. *cabriolet*, od fr. *cabrioler* ‚robiť kotrmelce, poskakovať' – pôvodne išlo o označenie ľahkého koča, neskôr sa prenieslo na športový automobil. Fr. *cabrioler* je odvodené od fr. *cabriole* ‚kotrmelec, skok', čo je prevzatie z tal. *capriola*, doslova ‚kozička' (z lat. *capreola*, od lat. *capra* ‚koza', *caprea* ‚divá koza'); význam ‚skok' vznikol v tal. *far la capriola* ‚skákať ako koza', doslova ‚robiť (*fare*) kozu', ktoré bolo pochopené aj ako ‚robiť skok'.

kacabajka ‚priliehavý krátky kabátik ako súčasť ľudového odevu' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od *kacabaja*, *kacabaj* (tak dial.), ktorého východiskom je nem. dial. *kutzboi* ‚hrubá tkaná látka; odev z nej', zložené z nem. *Kotze*, *Kutze* ‚hrubá vlnená látka' (pozri aj ↗ *kutňa*) a staršieho nem. *Boi* ‚druh vlnenej látky'.

kacír ‚vyznávač učenia odchylného od oficiálnej cirkevnej náuky' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *ketzer* (nem. *Ketzer*), začiatočné *ka-* môže byť podľa čes. *kacíř* (z nem.). Nem. výraz pôvodne označoval príslušníka náboženského hnutia katarov (strlat. *Cathari* mn., podľa ich vlastného označenia, od gr. *katharos* (*καθαρός*) ‚čistý'), ktoré bolo rozšírené v 11. – 13. stor. v juž. Francúzsku a Taliansku a ktoré oficiálna cirkev pokladala za heretické. Porov. i ↗ *katarzia*.

kača pejor. ‚hlúpa žena' (od 20. stor.) • Pôvodne asi domácka forma žen. mena *Katarína* (k významovému posunu porov. i ↗ *ďuro*, ↗ *jašiť sa* a i.); nedá sa tu vylúčiť ani vplyv ↗ *kačica* – k významu porov. *hlúpa hus* ap.

kačica ‚zool. Anas' (od 15. stor.), **kačka** (od 17. stor.) • Podľa volania pri privolávaní kačíc (dial. *kač*, *káč*, *kači*). ***Novinárska kačica*** je podľa fr. *canard* ‚kačica' v rovnakom význame; význam ‚nepravdivá, falošná správa' vznikol azda na základe fr. spojení *bailler un canard à moitié* ‚oklamať niekoho', doslova ‚odovzdať iba polovicu kačice'. Od rovnakého koreňa: ***káčer***, ***kačín*** a i. Pozri aj ↗ *kača*, ↗ *kankán*.

kaďa ‚dieža, sud' (od 15. stor.) • Variant staršieho *kaď* (od 15. stor.), ktorého východiskom je azda už psl. **kadь*, prevzaté z gr. *kadion* (*κάδιον*), čo je zdrobnenina od gr. *kados* (*κάδος*) ‚nádoba na uskladňovanie vína al. vody', pôvodom asi zo semit. jazykov.

kade (od 16. stor.) • Asi zloženina častíc *ka* (porov. poľ. dial. *kupić nie było ka* ‚kúpiť nebolo kde' ap.; odvodzuje sa od ide. zámenného koreňa **k^{u}o-*, ďalej pozri ↗ *kto*) a *de* (porov. ↗ *kde* ap.). K slovotvorbe porov. i ↗ *ta: tade*. Málo jasnou odvodeninou je ***kadiaľ*** (staršie *kadeľ*, *kadieľ*).

kadencia ‚melodický obrat pred zakončením (časti) hudobnej skladby; koncový intonačný pokles v reči', voj. ‚rýchlosť paľby' (od 19. stor.) • Z román. jazykov (tal. *cadenza*, odtiaľ i fr. *cadence* ap.) – východiskom výrazu je ľud. lat. *(verba) cadentia*, doslova ‚padajúce, klesajúce slová', od lat. *cadēns*, gen. *cadentis*, čo je príč. prít. od lat. *cadere* ‚padať'.

kader, obyč. mn. *kadere* poet. ‚vlasy', zastaráv. ‚kučery' (od 17. stor.) • Azda už psl. **kaderъ*, zložené z expresívnej predpony *ka-* (porov. aj ↗ *kadlub;* pravdepodobne súvisí s ↗ *ko-*[1]) a koreňa **der-* (↗ *drať*); porov. i dial. *kudrna* ‚kučera' (**kǫ-dr-ъna*), utvorené asi pomocou

variantnej predpony od rovnakého koreňa. Z odvodenín: ***kaderník*** ‚odborník na úpravu ženských vlasov', pôvodne ‚kto upravuje vlasy na *kadere*, kučery' (k podobnému rozšíreniu významu porov. aj ↗ *frizúra*) a i.

káder (od 19. stor.) • Z fr. *cadre*, čo je prevzatie z tal. *quadro* ‚štvorec; obraz; doska, tabuľka', z lat. *quadrus* ‚štvorhranný' (ďalej pozri ↗ *kváder*) – vo vojenskom prostredí slovo nadobudlo aj význam ‚tabuľka, zoznam s menami veliacich dôstojníkov', z toho všeobecne ‚(v rámci organizácie) ľudia poverení riadiacou ap. funkciou' (*komunistické stranícke k-e*), resp. i ‚skupina tvoriaca základ organizácie, celku' (*reprezentačný k. športového mužstva* ap.). Z odvodenín: ***kádrovať*** ‚(v totalitnom režime) preverovať politickú a odbornú úroveň pracovníkov'.

kaderník ↗ *kader*

kadet (od 18. stor.) • Z fr. *cadet*, čo je prevzatie z fr. dial. (gaskónske) *capdet* ‚veliteľ, kapitán', ktorého východiskom je lat. *capitellum*, z hľadiska pôvodu zdrobnenina od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava; hlavná osoba, vodca'. Keďže vo fr. vojsku slúžili v 15. stor. ako velitelia mnohí synovia gaskónskych šľachticov, slovo nadobudlo význam ‚mladý šľachtic slúžiaci vo vojsku' – odtiaľ ‚mladý kandidát na dôstojnícku hodnosť, frekventant dôstojníckej školy'; novšie aj ‚športovec vekovej kategórie mladších juniorov do 17 rokov'.

kadiaľ ↗ *kade*

kadiť (od 17. stor.) • Psl. **kaditi* (**kōd-*), od ide. **ked-* ‚dymiť'; ďalej pozri ↗ *čadiť*. Z odvodenín: ***kadidlo; okiadzať*** expr. ‚neúprimne chváliť, poklonkovať sa' (azda podľa predstavy o oslavovaní vonným kadidlom ap.).

kadlub, kadluba ‚žľab vydlabaný z kmeňa' (od 17. stor.) • Psl. **kadъlbъ*, **kadъlba;* zložené z expresívnej predpony **ka-* (porov. i ↗ *kader*) a koreňa zachovaného v psl. **dъlbati* (↗ *dlbať*, dial. i *dlubať*). K slovotvorbe porov. ↗ *koryto*.

kadmium ‚striebrolesklý kov' • Názov (nem. *Cadmium, Kadmium*) utvoril v r. 1817 objaviteľ tohto prvku nem. chemik F. Strohmeyer na základe gr. *kadmeiā* (*καδμεία*), označujúceho minerál (uhličitan zinočnatý), v ktorom bol tento prvok zistený.

kádrovať ↗ *káder*

kafiléria ‚zariadenie na spaľovanie organických odpadkov' (od 20. stor.) • Utvorené na základe nem. *Kafillerei* ‚šarhovňa', od nem. *Kafiller* ‚šarha', čo je pôvodom argotový výraz (nem. argot. *Kafiller, Caviller*), azda odvodený od nem. argot. *Caval* ‚kôň' (v konečnom dôsledku akiste od lat. *caballus* ‚[ťažný] kôň'; porov. aj ↗ *gavalier*), keďže šarhovia aj sťahovali kožu z uhynutých koní – v takom prípade zrejme s významovým vývinom ‚miesto, kde šarha sťahuje kožu z uhynutých zvierat' > ‚miesto spaľovania zvyškov uhynutých zvierat; kafiléria'.

kaftan ‚dlhý orientálny plášť' (od 17. stor.) • Z tur. *kaftan*, čo je prevzatie z perz. *ḫaftān* ‚odev nosený pod brnením, dlhý odev'.

kahan (od *16. stor.) • Málo jasné slovo. Vysvetľovalo sa ako prevzatie (s asimiláciou *t-g-* > *k-g-*) z gr. *tagēnon* (*τάγηνον*), *tēganon* (*τήγανον*) ‚panvica na vyprážanie; rajnica' (pozri aj ↗ *téglik*), v ktorom mohol nastať významový vývin ‚rajnica' > ‚nádoba' > ‚košík na fakľové svetlo'. V zmysle iného výkladu ide o domáci výraz, interpretovaný ako pôvodné **dag-anъ* (**dhōgᵘ̯h-*), od ide. **dhegᵘ̯h-* ‚horieť' (↗ *decht*), avšak s nepravidelným hláskovým vývinom *d-g-* > *g-g-* > *k-g-*.

kachľa, staršie i *kacheľ* (od 16. stor.) • Z nem. *Kachel* ‚hlinený hrniec; kachľa (pôvodne na peci)' – ide o prevzatie z lat. **cacculus* ‚nádoba na varenie', čo je novší variant lat. *caccabus*, prevzatého z gr. *kakkabos* (*κάκκαβος*), pôvodne ‚kotlík s troma nohami'; azda zo semit. jazykov, resp. z predgr. substrátu? ***Kachle*** mn. ‚vykurovacie zariadenie' vzniklo na základe spojenia *kachľová pec* ‚obložená kachľami'.

Kain, v spojení ***K-ovo znamenie*** kniž. ‚znak potupy' (od 20. stor.) • Podľa starozákonnej tradície o Adamovom synovi Kainovi, ktorý zabil svojho brata Ábela a „Hospodin poznačil Kaina, aby ho nikto, kto ho stretne, nezabil" (Gn 4, 15).

kajak ‚ľahké dlhé športové plavidlo' (od 20. stor.) • Z jazyka grónskych Eskimákov (*qajaq*).

kajať sa (od *18. stor.) • Psl. **kajati sę* (**kᵘ̯ōi-*) – pôvodne asi iteratívum od ide. **kᵘ̯ei-* ‚dávať pozor na niečo; ctiť si; trestať, pokutovať ap.'; ďalej pozri ↗ *cena*. Z odvodenín: ***kajúcny*** (od príčastia ***kajúci sa***), ***pokánie*** (**po-kajanie*) a i. Pozri aj ↗ *nekalý*.

kajka ‚zool. Somateria' (od *19. stor.) • Podľa čes. *kajka*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *gága* (*гага*), *gágka* (*гагка*) – ide o názov zvukomalebného pôvodu, súvisiaci s ↗ *gágať*. Začiatočné čes. *k-* je namiesto očakávaného *h;* spoluhláska *j* vznikla údajne omylom – v dobovom pravopise *g* = [j].

kajúcny ↗ *kajať sa*

kajuta ‚lodná al. lietadlová kabína' (od 19. stor.) • Z nem. *Kajüte*, nejasného pôvodu – uvažuje

sa aj možnom o prevzatí (hol. prostredníctvom) z fr. *cahute* ,chatrč', čo je odvodenina od fr. *hutte* ,chatrč, búda' (prevzaté zo sthnem. *hutta*, ↗ *huta*); začiatočné *ca-* je azda podľa fr. *cabane;* ďalej pozri ↗ *kabína*.

kakadu ,druh papagája (zool. Cacatua)' (od 20. stor.) • Z nem. *Kakadu*, čo je prevzatie z hol. *kaketoe* – východiskom výrazu je malaj. *kakatūwa*, zložené z *kaka* ,papagáj' (zvukomalebného pôvodu) a *tūwa* ,starý'.

kakao (od 18. stor.) • Z jazyka mexických Indiánov (nahuatl *cacáua(tl)*), do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *cacao*.

kakať det. ,vypúšťať výkaly' (od 17. stor.) • Azda už psl. **kakati*, slovo detskej reči – podobné výrazy sú známe aj z iných jazykov; porov. rovnoznačné gr. *kakkaō* (κακκάω), lat. *cacāre*, nem. *kacken* ap.

kaki ,hnedozelený so žltým odtienkom' (od 20. stor.) • Z angl. *khaki*, čo je prevzatie z urdského *khākī* ,majúci farbu prachu, hliny', od *khāk* ,prach, hlina'.

kakofónia ,neľubozvuk' (od 19. stor.) • Z gr. *kakofōniā* (κακοφωνία), od gr. *kakofōnos* (κακόφωνος) ,majúci zlý hlas, zvuk; nepríjemne znejúci', zloženého z gr. *kakos* (κακός) ,zlý' a *fōnē* (φωνή) ,zvuk, hlas'.

kaktus ,bot. Opuntiaceae' (od 19. stor.) • Z bot. lat. *Cactus* – názov bol utvorený na základe lat. *cactos*, *cactus*, prevzatého z gr. *kaktos* (κάκτος), označujúceho istý druh artičoky; slovo neznámeho pôvodu, asi prevzaté.

kal (od *16. stor.) • Psl. **kalъ*. Porovnáva sa s gr. *kēlis* (κηλίς) ,škvrna', lat. *cālīgō* ,hmla, výpar, dym; mrákava', stír. *caile* ,škvrna' a i. (všetko od ide. **kāl-* ,škvrna, špina'); iný výklad predpokladá súvislosť s gr. *pēlos* (πηλός) ,hlina, blato, bahno' (azda ide. **kʷāl-?*). Z odvodenín: ***kaliť*** ,robiť kalným' (*k. prameň* ap.) i ,zohrievaním a prudkým ochladením zvyšovať tvrdosť kovov' (pôvodne asi ,ponoriť do kalu', t. j. do vody s prísadou hliny ap.); ***zakaliť***, od toho ***zákal***, podobne ***výkal*** (od **vy-kaliť sa* ,vyšpiniť sa'); ***kaluž***, ***kaluža*** (už psl. **kal-uža*), ***kalina*** ,bot. Viburnum' (psl. **kalina;* ide o vlhkomilný krík rastúci na močaristých, bahnistých miestach).

kalamajka ,druh ľudového tanca', hovor. expr. ,nepríjemnosť, oštara' (od 20. stor.) • Z maď. *kalamajka*, čo je prevzatie z ukr. *kolomýjka* (коломийка), doslova ,kolomyjský tanec', podľa mesta Kolomyja v Haliči. Vznik významu ,nepríjemnosť' (porov. už maď. *kalamajka* vo význame ,zmätok, hádka') nie je jasný – azda pod vplyvom nesúvisiaceho ↗ *kalamita*?

kalamár ,nádobka na atrament' (od *16. stor.) • Z lat. *calamārius*, *calamārium*, doslova ,čo súvisí s perami' – slovo je odvodené od lat. *calamus* ,trstina, steblo trstiny; pero na písanie', čo je prevzatie z gr. *kalamos* (κάλαμος) ,id.'. Pozri aj ↗ *karamel*.

kalamita ,pohroma' (od 19. stor.) • Z lat. *calamitās* ,škoda, pohroma, nešťastie', ktoré azda súvisí s lat. *in-columis* ,neporušený'. Pozri aj ↗ *kalamajka*.

kalanetika ,systém telesných cvičení' • Z angl. *callanetics* (doložené od r. 1974), podľa Američanky Callan Pinckneyovej, autorky tohto systému; koncové *-etics* je zrejme podľa angl. *athletics* ,atletika'.

kálať ↗ *klať*

kaľavný expr. ,šikovný, súci, rúči' (od 19. stor.) • Z maď. *kellő* ,potrebný, náležitý', od maď. *kell* ,byť nutný, potrebný'.

kalcifikovať ,vápenatieť' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe lat. *calx*, gen. *calcis* ,vápenec, vápno' a ↗ *-fikovať*. – **kalcium** chem. ,vápnik' (od 20. stor.) • Od lat. *calx*, gen. *calcis* ,vápenec, vápno'.

kaleidoskop ,druh zrkadlovej hračky' • Výraz (angl. *kaleidoscope*) utvoril v r. 1816 škót. prírodovedec D. Brewster na základe gr. *kalos* (καλός) ,pekný', *eidos* (εἶδος) ,obraz, podoba' a ↗ *-skop* – išlo o ,prístroj na prezeranie pekných obrazov'.

kalendár (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *calendārium*, ktorého východiskom je lat. *calendārium* ,dlžnícka kniha', od lat. *Kalendae* (i *Calendae*) mn. ,prvý deň v mesiaci' (t. j. deň splácania dlžôb) – podľa antických svedectiev údajne odvodenina od slova *kalo* vo formule, ktorú v prvý deň mesiaca opakovane vyvolával kňaz; azda ide o nejaký tvar od lat. *calāre* ,vyvolávať, zvolávať'. Pozri aj ↗ *koleda*.

kaleráb ,bot. Brassica oleracea gongylodes' (od 18. stor.) • Prevzaté – s prostredníctvom rôznych nem. nárečových foriem zodpovedajúcich spis. nem. *Kohlrabi* – z tal. *cavolo rapa*, ktoré vzniklo na základe lat. *caulis* (novšie *caulus*) ,kapustný hlúb; kapusta, kel' (pozri aj ↗ *kel²*) a lat. *rāpa* ,repka'.

kaliber ,priemer hlavne zbraní al. strely' (od 19. stor.) • Z fr. *calibre*, čo je prevzatie z arab. *qālab*, *qālib* ,obuvnícke kopyto' – východiskom výrazu je gr. *kālopūs* (καλόπους), *kālapūs* (καλάπους) ,id.', doslova ,drevená noha', čo je

zloženina gr. *kālon* (*κᾶλον*) ‚drevo' a *pūs* (*πούς*) ‚noha'. Vznik súčasného významu sa vysvetľuje možnou podobnosťou úkonov pri naťahovaní topánky na kopyto a nabíjaní zbrane. Z odvodenín: ***kalibrovať*** ‚určovať a označovať (objemovú) mieru' (*k-ná nádoba* ap. – pôvodne o kontrole rozmerov súčiastok kalibrom).

kaligrafia ‚krasopis' (od 20. stor.) • Z gr. *kalligrafiā* (*καλλιγραφία*), od gr. *kalligrafos* (*καλλιγράφος*) ‚prepisovateľ', doslova ‚kto má pekné písmo', utvoreného na základe gr. *kalos* (*καλός*) ‚pekný' a *grafē* (*γραφή*) ‚písmo', od gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'.

kalich, staršie i *kelich* (od 15. stor.) • Z lat. *calix* ‚pohár, čaša, kalich; miska'; zakončenie *-ich*, resp. staršie *ke-* je podľa strhnem. *kel(i)ch* (nem. *Kelch;* prevzatie z lat.). Význam ‚kvetný obal' (*k-y kvetov* ap.) je podľa neprízbuzného lat. *calyx*, z rovnoznačného gr. *kalyx* (*κάλυξ*).

kalika ‚mrzák' (od 18. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie z ukr. *kalíka* (*калiка*), tam z turk. jazykov – ako východisko sa uvádza turk. *kalyk* ‚nedostatočný; majúci (telesný) nedostatok'.

kaliko ‚hustá nebielená bavlnená tkanina' (od 19. stor.) • Doslova ‚tkanina z mesta Kalikat', podľa mesta v juž. Indii (angl. *Calicut;* dnes Kozhikode), ktoré bolo v 15. – 18. stor. dôležitým obchodným strediskom; do európskych jazykov slovo preniklo prostredníctvom angl. *calico.*

kalina, kaliť ↗ *kal*

kálium chem. ‚draslík' • Názov vznikol začiatkom 19. stor. na základe nem. *Kali,* ktoré zaviedol nem. chemik M. H. Klaproth ako označenie draselných solí – ide o skrátenie nem. *Alkali*, prevzatého zo strlat. *alcali* ‚potaš'; ďalej pozri ↗ *alkalický.*

kalk lingv. ‚pomenovanie utvorené prekladom cudzojazyčnej predlohy (napr. *mrako-drap* podľa angl. *sky-scraper*)' (od 20. stor.) • Z fr. *calque* (pôvodne ‚kópia obrázka'), čo je prevzatie z tal. *calco* ‚odtlačok, odliatok', od slovesa *calcare* ‚šliapať', ktorého východiskom je lat. *calcāre* ‚šliapať po niečom', od lat. *calx*, gen. *calcis* ‚päta' – význam sa vyvíjal v smere ‚šliapnuť, stupiť' > ‚stopa, odtlačok (nohy)' > ‚odtlačok, kópia' > ‚kalk ako kópia slovotvornej formy inojazyčného výrazu'. Z odvodenín: ***kalkovať***.

kalkulovať ‚počítať' (od 17. stor.) • Z lat. *calculāre*, od lat. *calculus* ‚kamienok (používaný pri počítaní); počítanie', čo je zdrobnenina od lat. *calx*, gen. *calcis* ‚vápenec'. Z odvodenín: ***kalkulácia*** (lat. *calculātiō*), ***kalkulačka*** (zo spojenia *kalkulačný stroj*) a i.

kalória ‚jednotka tepla' • Utvorené v 19. stor. na základe lat. *calor* ‚teplo', od lat. *calēre* ‚byť teplý, horúci'. – **kalorimetria** ‚vedný odbor zaoberajúci sa meraním tepla' (od 20. stor.) • Od lat. *calor* ‚teplo' a ↗ *-metria.*

kaluž, kaluža ↗ *kal*

kalvária ‚vŕšok so zastaveniami stvárňujúcimi výjavy z ukrižovania Krista' (od 18. stor.) • Podľa cirk. lat. *Calvāria*, od lat. *calvāria* ‚lebka', čo je odvodenina od lat. *calva* ‚plešina; lebka' – v lat. texte Biblie bol výraz *calvāria* použitý pri preklade názvu *Golgota*, označujúceho miesto v Jeruzaleme, kde bol ukrižovaný Ježiš Kristus (porov. Mt 27, 33 a i.); odtiaľ i prenesený význam ‚veľké utrpenie' (*prísť sem, to bola k.*).

kalvinizmus ‚reformačné náboženské učenie', staršie *kalvínstvo* (od 18. stor.) • Podľa fr. reformátora J. Kalvína (1509 – 1564), pôsobiaceho vo Švajčiarsku.

kam (od 16. stor.) • Asi skrátenie pôvodného **kamo* (porov. stsl. *kamo* (**КАМО**), stčes. *kamo* ‚kam' a i.), z psl. **kamo* (**kʷō-mo*), odvodeného od ide. **kʷō* ‚ktorým smerom' (porov. lat. *quō* ‚kam'), od ide. zámenného koreňa **kʷo-* (ďalej pozri ↗ *kto*); k *m*-ovej prípone porov. i ↗ *sem*, ↗ *tam.*

kamaldul ‚člen vetvy benediktínskej rehole' (od 18. stor.) • Podľa tal. miestneho názvu *Camaldoli*, označujúceho sídlo tejto komunity (založená po r. 1011 sv. Romualdom).

kamarát ‚priateľ, druh' (od 18. stor.) • Z fr. *camarade*, čo je prevzatie zo špan. *camarada* ‚obyvatelia izby; spolubývajúci, spoločník', od špan. *cámara* ‚izba', z lat. *camara;* ďalej pozri ↗ *komora.*

kambala ‚morská ryba (zool. Scophthalmus rhombus)' (od 19. stor.) • Z rus. *kámbala* (*камбала*), čo je prevzatie fín. pôvodu.

kambrium geol. ‚prvý útvar starších prvohôr' (od 20. stor.) • Podľa strlat. *Cambria* ‚Wales' (oblasť s výskytom takýchto geologických formácií), čo je variant strlat. *Cumbria*, utvoreného na základe wales. *Cymru* ‚Wales'.

kamea ‚drahokam, šperk s vypuklou rezbou' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kamee* ž.) z fr. *camée* m., ktorého východiskom je tal. *cam(m)eo*, nejasného pôvodu.

kamélia (od 19. stor.) • Z bot. lat. *Camellia*, podľa moravského jezuitského misionára a prírodovedca G. J. Kamela (lat. *Camellus;* 1661 – 1706),

ktorý túto rastlinu priviezol z výskumnej expedície na Filipíny.

kamelot ‚pouličný predavač tlače' (od 20. stor.) • Z fr. *camelot* (pôvodne ‚ambulantný predavač'), asi od slovesa *cameloter* ‚zhotovovať výrobky nízkej kvality; predávať na ulici', čo je odvodenina od fr. *camelote* ‚tovar nízkej kvality', pravdepodobne od staršieho fr. argot. *camelotier* ‚obchodník; pašerák, zlodej', nejasného pôvodu.

kameň (od *13. stor.) • Psl. **kamy*, gen. **kamene*. Porovnáva sa so stind. *áśmā*, avest. *asman* ‚kameň, skala', gr. *akmōn* (*ἄκμων*) ‚nákova', sthnem. *hamar* ‚kameň, skala', nem. *Hammer*, angl. *hammer* ‚kladivo' (pôvodne o kamennom nástroji), lit. *akmuõ*, lot. *akmens* ‚kameň' a i. – tieto výrazy sa odvodzujú od ide. **ak̑-* (↗ *ostrý*); mohlo ísť o označenie ostrého kameňa (asi kremeň), využívaného na zhotovovanie pracovných nástrojov. Z odvodenín: ***kamenec*** ‚ľadovec' (asi podľa tvarovej podobnosti), ***kamenina*** ‚glazúrovaný keramický materiál' (t. j. tvrdý ako kameň), ***drahokam*** (s nejasným skrátením očakávaného **draho-kameň*, ↗ *drahý*), ***lomikameň*** ‚bot. Saxifraga' (podľa výskytu rastliny na skalách, ktoré „láme") a i.

kamera ‚prístroj na snímanie obrazu' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Kamera*, fr. *caméra* ap.) prevzaté z novovekého lat. *camera obscūra*, doslova ‚temná komora', od lat. *camera* (↗ *komora*) a *obscūrus* ‚temný, tmavý' (↗ *obskúrny*). Ako *camera obscūra* sa označoval uzavretý priestor s malým otvorom, na ktorého zadnej stene vzniká prevrátený obraz predmetu stojaceho pred otvorom; pomenovanie sa neskôr prenieslo aj na optické prístroje so šošovkami. Z odvodenín: ***kameraman*** (angl. *cameraman*, od angl. *man* ‚muž').

kamikadze ‚lietadlo s trhavinou riadené pilotom, ktorý obetuje svoj život' (od 20. stor.) • Z jap. *kamikaze*, doslova ‚božský vietor' (podľa legendy o zázračnom vetre, ktorý v 13. stor. zničil nepriateľské mongol. loďstvo), čo je zloženina jap. *kami* ‚boh' a *kaze* ‚vietor' – takto sa v amer. slangu označovali aj jap. piloti, ktorí koncom 2. svetovej vojny torpédovali amer. vojnové lode lietadlami naloženými výbušninou.

kamilka ‚bot. Matricaria recutita' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *kamila* (od 18. stor.), čo je prevzatie (so zjednodušením pôvodnej formy, azda aj pod vplyvom nem. *Kamille*) z lat. *camomilla* ako novšej obmeny pôvodného *chamomilla* (porov. i staršie slk. *chamomil*, 17. stor.) – východiskom slova je lat. *chamaemēlon*, prevzaté z gr. *chamaimēlon* (*χαμαίμηλον*), doslova ‚zemské jablko', zloženina gr. *chamai* (*χαμαί*) ‚na zemi' a *mēlon* (*μῆλον*) ‚jablko' (pozri aj ↗ *melón*); rastlina je pomenovaná podľa vône svojich kvetov, pripomínajúcej vôňu jabĺk. Pozri aj ↗ *harmanček*.

kamión ‚ťažký nákladný automobil' (od 20. stor.) • Z fr. *camion*, pôvodne ‚(nákladný) voz'; neznámeho pôvodu.

kamizol, kamizola ‚krátky kabát ako súčasť kroja, rovnošaty ap.' (od 18. stor.) • Z fr. *camisole*, čo je prevzatie z prov. *camisola* – ide o zdrobneninu od prov. *camisa* ‚košeľa', z lat. *camis(i)a*; ďalej pozri ↗ *kamža*.

kampaň ‚väčšia akcia s aktuálnym zameraním' (od 19. stor.) • Z fr. *campagne* – z hľadiska pôvodu ide o nárečový variant fr. *champagne*, ktorého východiskom je lat. *campānia*, od lat. *campāneus* ‚súvisiaci s poľom, rovinou', čo je odvodenina od lat. *campus* ‚(šíre) pole, rovina'. Fr. výraz pôvodne znamenal ‚pole, rovina', odtiaľ (asi aj pod vplyvom tal. *campagna*) ‚rovina, kde sa odohrávajú vojenské operácie' > ‚vojenské ťaženie, výprava' > ‚politická ofenzíva, kampaň' (*predvolebná k.*) aj ‚obdobie zvýšeného pracovného úsilia' (*repná k.*).

kampes dolores subšt., zvolanie pri rezignácii (od 20. stor.) • ***Kampes*** je asi zo staršieho maď. *kampesz*, vysvetľovaného ako prevzatie z nem. *kapores* ‚zničený, mŕtvy' (z jazyka jidiš). Nem. výraz vznikol na základe spojenia *kapores schlagen* (nem. *schlagen* ‚biť'), ktoré sa pôvodne vzťahovalo na zabíjanie obetných kureniec (hebr. *kappārā* ‚obeť zmierenia') v predvečer sviatku Jom Kipur (Deň zmierenia); významovo ho asi ovplyvnilo aj nem. *kaputt* (↗ *kaput*). ***Dolores*** (pridané vzhľadom na rovnaké zakončenie *-es*?) je akiste z lat. *dolōrēs* mn., od lat. *dolor*, gen. *dolōris* ‚bolesť; zármutok, žiaľ', od lat. *dolēre* ‚cítiť bolesť'.

kamrlík hovor. ‚kutica, komôrka' (od 18. stor.) • Utvorené na základe bavor.-rak. nem. *Kammerl*, čo je zdrobnenina od nem. *Kammer* ‚komora, komôrka', prevzatého z lat. *camera* (↗ *komora*). Pozri aj ↗ *kumbál*.

kamuflovať ‚vojensky maskovať', expr. ‚zastierať skutočný stav' (od 20. stor.) • Z fr. *camoufler*, azda od rovnakého koreňa ako fr. *camouflet* ‚facka', ktorého východisko sa hľadá v stfr. *chault moufflet* ‚hustý dym z horiaceho papierového kornúta, zlomyseľne púšťaný niekomu do nosa' (odtiaľ významový posun ‚dymiť' >

‚maskovať, kamuflovať'), doslova ‚teplý dych' – východiskom stfr. *chault* (fr. *chaud*) ‚teplý' je lat. *calidus* ‚id.'; *moufflet* (fr. *mouflet*) ‚dych' je odvodené od fr. dial. *moufler* ‚nafúknuť líca', to zasa od dial. *moufle* ‚tvár s veľkými lícami' (azda prevzatie nem. pôvodu). Z odvodenín: ***kamufláž*** (fr. *camouflage*).

kamzík ‚zool. Rupicapra', staršie i *gamzík, gemzík* (od 17. stor.) • Prevzatie nem. pôvodu (porov. sthnem. *gamiza*, strhnem. *gemeze*, nem. *Gämse, Gams*) – východiskom výrazu je asi lat. *camox* (porov. i tal. *camoscio* ‚kamzík'), vysvetľované ako prevzatie z predromán. jazyka alpskej oblasti. Porov. i ↗ *semiš.*

kamža ‚biele liturgické oblečenie so širokými rukávmi siahajúce asi po kolená' (od 16. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *kámzsa*) z neskorého lat. *camisia* (strlat. aj *camisa*) ‚košeľa, vojenský a kňazský odev' – ide o málo jasný výraz, azda gal. pôvodu. Pozri aj ↗ *kamizol.*

kaňa ‚zool. Buteo' (od *14. stor.) • Psl. **kanja*, asi zvukomalebného pôvodu (vták je pomenovaný podľa kriku) – porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **kōnįā*) s lat. *ci-cōnia* ‚bocian'.

kanada hovor. expr. ‚veselá príhoda' (od 20. stor.) • Vzniklo na základe spojenia ***kanadský žart*** expr. ‚drsný, ostrý žart' – pôvodne údajne vo vzťahu k príhodám fr. kolonistov v Kanade.

kanafas ‚hrubšia bavlnená tkanina', staršie aj *kanavas* (od 17. stor.) • Z fr. *canevas* – slovo vzniklo skrížením stfr. *chanevas, chenevas* ‚hrubé plátno' a dial. *canevach* ‚id.', ktorých spoločným východiskom je strlat. *can(n)apus*, z lat. *cannabis* ‚konope', čo je prevzatie z gr. *kannabis* (*κάνναβις*; súvisí s ↗ *konopa*). Rovnakého pôvodu je aj novšie ***kanava*** ‚riedka tkanina používaná na vyšívanie' (od 20. stor.).

kanál ‚potrubie ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *canālis* ‚rúra, žľab, stoka', čo je odvodenina od lat. *canna* ‚trstina', prevzatého z gr. *kannā* (*κάννα*), pôvodom zo semit. jazykov (porov. i ↗ *kanón*, ↗ *kánon*, ↗ *kanva*). Z odvodenín: ***kanalizácia*** (fr. *canalisation*, doslova ‚vybavenie kanálmi, potrubiami ap.').

kanapa zastaráv. ‚pohovka bez operadiel, otoman', staršie i *kanape* (od 18. stor.) • Z fr. *canapé* (stfr. *conopé*) – východiskom slova je lat. *cōnōpium, cōnōpēum* (strlat. i *canapeum*), prevzaté z gr. *kōnōpion* (*κωνώπιον*), *kōnōpeōn* (*κωνωπεών*) ‚lôžko so sieťou proti moskytom'. Môže ísť o priamu odvodeninu od gr. *kōnōps* (*κώνωψ*) ‚komár'; iný výklad tu predpokladá pôvodné **kanōpeion* (od názvu istého mesta v Egypte: gr. *Kanōpos*, *Κάνωπος*), ktoré sa len druhotne zblížilo (po formálnej aj významovej stránke) s gr. *kōnōps* ‚komár'.

kanárik ‚zool. Serinus' (od 17. stor.) • Z fr. *canari*, čo je prevzatie zo špan. *canario*, doslova ‚kanársky (vták)', podľa Kanárskych ostrovov (špan. *Islas Canarias*).

kanasta ‚druh kartovej hry' (od 20. stor.) • Z amer. špan. *canasta* (hra údajne pochádza z Uruguaja) – názov vznikol na základe špan. *canasta* ‚veľký okrúhly kôš', utvoreného asi od špan. *canastillo* ‚košík', ktorého východiskom je lat. *canistellum*, zdrobnenina od lat. *canistrum* (↗ *kanistra*).

kanava ↗ *kanafas*

kanceľ hovor. ‚kazateľnica' (od 17. stor.) • Z nem. *Kanzel*, čo je prevzatie z lat. *cancellī* mn. ‚mreže, závory, zábradlie' – ide o zdrobneninu od lat. *cancer*[1], ktoré vzniklo obmenou (s disimiláciou *r-r-* > *n-r-*) lat. *carcer* ‚ohradenie, oplotenie'. Vznik významu ‚kazateľnica' sa vysvetľuje prenesením lat. výrazu na označenie závor oddeľujúcich priestor, kde stál stolík využívaný pri liturgickom čítaní z Biblie. K nepríbuznému lat. *cancer*[2] pozri ↗ *kancerogénny.* – **kancelária** (od 17. stor.) • Zo strlat. *cancellaria*, od lat. *cancellī* mn. ‚mreže, závory, zábradlie' (aj o priečke oddeľujúcej priestor vymedzený pre úradníka) – odtiaľ ‚miestnosť pre úradníka', k tomu i strlat. *cancellarius* ako označenie rôznych úradníkov (> slk. ***kancelár*** ‚titul vysokého úradníka': *kráľovský, nemecký k.* ap.).

kancerogénny lek. ‚rakovinotvorný' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *cancer*[2] ‚rak; rakovina' a ↗ *-génny*. K lat. *cancer*[1] pozri ↗ *kanceľ.*

kancionál ‚zbierka duchovných piesní' (od 17. stor.) • Z lat. *(līber) cantiōnālis*, utvoreného na základe lat. *cantiō*, gen. *cantiōnis* ‚spev, pieseň', od lat. *canere, cantum* ‚spievať'. Pozri aj ↗ *šansón.*

kandela ‚jednotka svietivosti' (od 20. stor.) • Podľa lat. *candēla* ‚sviečka', od lat. *candēre* ‚byť biely, (do biela) rozpálený; svietiť, žiariť'. Pozri aj ↗ *paškál.* – **kandeláber** hovor. ‚stĺp na pouličné lampy ap.' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kandelaber*, fr. *candélabre*) z lat. *candēlābrum* ‚svietnik', od lat. *candēla* ‚sviečka'. – **kandidát** ‚uchádzač o úrad, funkciu ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *candidātus*, doslova ‚oblečený do bielej tógy' – v starom Ríme sa takto označoval uchádzač

o úrad, ktorý predstupoval v bielej tóge (lat. *(toga) candida;* od lat. *candidus* ‚biely‘, čo je odvodenina od lat. *candēre* ‚byť biely‘); neskôr sa význam zovšeobecnil.

kandizovať ‚konzervovať cukrom‘ (od 20. stor.) • Od staršieho *kandis* ‚kryštalizovaný cukor‘ (od 19. stor.), z nem. *Kandis(zucker)*, čo je prevzatie z tal. *(zucchero) candì* – východiskom výrazu je arab. *qandī* ‚z trstinového cukru‘, od arab. *qand* ‚trstinový cukor‘, čo je prevzatie zo stind. *khaṇḍakaḥ* ‚id.‘.

kanec ‚samec svine‘ (od *15. stor.) • Málo jasný výraz. Vysvetľoval sa (za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu) ako redukovaná forma pôvodného **kaban-ec*, od **kaban* (porov. rus. *kabán (кабан)* ‚diviak, divá sviňa‘ a i.), prevzatého z turk. jazykov; pozri aj ↗ *kabanos*. Iný výklad tu vidí zdrobneninu od *kan* ‚samec svine‘ (tak dial.), pri ktorom uvažuje o prevzatí z maď. *kan* ‚id.‘, to sa však považuje za slovo neznámeho pôvodu.

kanibal ‚ľudožrút‘ (od 19. stor.) • Zo špan. *caníbal* (doložené už v r. 1492 u Krištofa Kolumba); pôvodne označenie príslušníka domorodých kmeňov na Antilách, ktorí z rituálnych príčin konzumovali ľudské mäso. Výraz bol prevzatý z indián. jazykov uvedenej oblasti, ako východisko sa uvádza arawacké *caniba* (označenie antilských Karibov).

kanistra, kanister [-n-] ‚nádoba na prepravu technických kvapalín‘, staršie *kanistra* ‚plátená kapsa na chrbát‘ (od 17. stor.) • Z lat. *canistrum* ‚kôš‘, čo je prevzatie z gr. *kanastron* (*κάναστρον*) ‚kôš z prútia‘, od gr. *kannā* (*κάννα*) ‚trstina‘; ďalej pozri ↗ *kanál*. Pozri aj ↗ *kanasta*, ↗ *tanistra*.

kankán ‚revuálny tanec‘ • Z fr. *cancan* – názov tanca (uvedeného okolo r. 1829) vznikol zdvojením koreňa *can-*, od ktorého je odvodené fr. *canard* ‚kačica‘ (asi zvukomalebného pôvodu, porov. stfr. *caner* ‚kotkodákať‘; pozri aj ↗ *kačica*); tanec údajne pripomínal kačaciu chôdzu.

kanoe ‚ľahké športové plavidlo‘ (od 20. stor.) • Z angl. *canoe*, čo je prevzatie zo špan. *canoa* ‚indiánsky čln zhotovený z kmeňa stromu‘ – výraz pochádza z indián. jazykov karibskej oblasti.

kanón ‚delo‘ (od 19. stor.) • Z tal. *cannone*, doslova ‚zbraň s veľkou hlavňou‘, od tal. *canna* ‚trstina; trubica, rúra; hlaveň‘, ktorého východiskom je lat. *canna* ‚trstina‘; ďalej pozri ↗ *kanál*.

kaňon ‚hlboké a strmé riečne údolie zovreté skalami‘ (od 20. stor.) • Zo špan. *cañón*, ktorého východiskom je azda staršie *callón* (pôvodne ‚úzka cesta‘?), od špan. *calle* ‚cesta‘, z lat. *callis* ‚(horský) chodník‘.

kánon ‚súbor platných zásad, cirkevných ustanovení ap.‘ (od 16. stor.) • Z lat. *canōn*, čo je prevzatie z gr. *kanōn* (*κανών*) ‚rovná tyč, pravítko‘ (asi odvodenina od gr. *kannā* (*κάννα*) ‚trstina‘; ďalej pozri ↗ *kanál*), prenesene ‚pravidlo, predpis, zoznam ap.‘. Význam ‚hudobná forma‘ vznikol z pôvodného ‚skladba, v ktorej hlasy nasledujú za sebou podľa určenej postupnosti‘. Z odvodenín: ***kanonik*** ‚cirkevný hodnostár, člen kapituly pri biskupskom chráme‘ (cirk. lat. *canonicus*, pôvodne ‚[duchovný] žijúci podľa cirkevného kánonu‘), ***kanonizovať*** cirk. ‚svätorečiť‘ (cirk. lat. *canonizāre*, doslova ‚zaradiť do kánonu, súboru uznaných svätcov‘).

kantár hovor. ‚ohlávka‘ (od 17. stor.) • Z maď. *kantár*, čo je prevzatie z turk. jazykov – porov. čagat. *qantar* ‚krátka uzda‘, *qantar-* ‚utiahnuť opraty‘, uzb. dial. *qantar* ‚uzda‘ a i.

kantáta ‚hudobná skladba oslavného rázu‘ (od 19. stor.) • Z tal. *cantata*, od tal. *cantare* ‚spievať‘, ktorého východiskom je lat. *cantāre*, od lat. *canere*, *cantum* ‚id.‘. – **kantiléna** ‚spevné, melodické miesto v skladbe‘ (od 20. stor.) • Z tal. *cantilena*, ktorého východiskom je lat. *cantilēna* ‚pesnička‘, od lat. *cantāre* ‚spievať‘.

kantína hovor. ‚bufet v kasárňach, v závode ap.‘ (od 19. stor.) • Z nem. *Kantine* (pôvodne ‚bufet pre vojakov)‘ – výraz bol prevzatý fr. prostredníctvom z tal. *cantina* ‚miesto, kde sa skladuje víno a potraviny; miesto, kde sa predáva víno‘, odvodzovaného od tal. *canto* ‚roh, kút (vymedzený dvoma múrmi)‘ (odtiaľ azda i ‚sklad [v kúte]‘ ap.), nejasného pôvodu. Odvodzuje sa od lat. *cantus* ‚železná obruč na kolese‘, čo predpokladá významový vývin ‚obruč; kruh‘ > ‚okruh, oblasť ap.‘; iný výklad vychádza z lat. *canthus*, prevzatého z gr. *kanthos* (*κανθός*) ‚kútik oka‘ (s predpokladaným zovšeobecnením významu na ‚kút, roh‘). – **kantón** ‚územná jednotka (vo Švajčiarsku, vo Francúzsku)‘ (od 18. stor.) • Zo stal. *cantone*, čo je odvodenina od tal. *canto* ‚roh, kút (vymedzený dvoma múrmi); kus zeme, oblasť‘; vo význame ‚oblasť‘ pôvodne použité vo vzťahu k účastníkom švajč. konfederácie.

kantor štud. slang. ‚učiteľ‘, zastaráv. ‚kostolný organista a spevák‘ (od 16. stor.) • Z lat. *cantor*, pôvodne ‚spevák‘ (od lat. *canere* ‚spievať‘) – v stredoveku i ‚vedúci zboru spevákov v kostole‘, odtiaľ ‚učiteľ zborového spevu‘ > ‚(všeobecne) učiteľ‘.

kántriť expr. ‚hubiť, pustošiť' (od 18. stor.) • Nejasné; predpokladala sa súvislosť s lit. *kęsti, kenčiù* (**kent-*) ‚trpieť, znášať'.
kántry pomn. ‚pôstne dni predpísané katolíckou cirkvou, pripadajúce na začiatok štyroch ročných období', staršie (i *kánter* sg.) aj ‚štvrťročné obdobie, štvrťrok; štvrťročne odvádzaný poddanský poplatok' (od 17. stor.) • Z lat. *quattuor tempora*, doslova ‚štyri obdobia', od lat. *quattuor* ‚štyri' a *tempus*, gen. *temporis* ‚čas, obdobie'.
kanúť kniž. ‚tiecť (po kvapkách)' (od 18. stor.) • Psl. **kanǫti* (**kap-nǫ-ti*), čo je odvodenina od psl. **kapati* ‚kvapkať ap.'; ďalej pozri ↗ *kapať*.
kanva ‚druh nádoby', staršie aj *kanev* (od *16. stor.) • Nem. pôvodu (porov. dnešné nem. *Kanne*), bez jednoznačného výkladu – východiskový nem. výraz sa vysvetľuje ako prevzatie zo strlat. *canna*, od lat. *canna* ‚trstina' (azda s vývinom ‚trstina, rúra' > ‚nádoba s rúrkovitým rozšírením na vylievanie'; pozri aj ↗ *kanál*), ale aj ako domáci výraz, usúvzťažňovaný so stsev. *kani* ‚misa'.
kaolín ‚zmes ílovitých nerastov používaná v keramickom priemysle' (od 19. stor.) • Podľa čín. miestneho názvu *Kao-ling* v oblasti náleziska tejto hmoty – doslova ‚vysoký (*kao*) kopec (*ling*)'.
kapacita ‚schopnosť obsiahnuť niečo; maximálna výkonnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *capācitās* ‚objemnosť, objem; vnímavosť, chápavosť', doslova asi ‚schopnosť prijímať' – od lat. *capāx*, gen. *capācis* ‚priestranný, objemný; súci, chápavý', od lat. *capere* ‚brať, chytať; prijímať; obsiahnuť'.
kapara ‚stredomorský drevitý ker', staršie *kapari, kaparis* (od 17. stor.) • Z lat. *capparis*, čo je prevzatie z gr. *kapparis* (κάππαρις) – neznámeho pôvodu, azda z orientálnych jazykov.
kapať (od *16. stor.) • Etymologicky asi totožné s psl. **kapati* ‚kvapkať ap.' (porov. už stsl. *kapati* (КАПАТИ) ‚kvapkať, kanúť, stekať' a i.), zvukomalebného pôvodu – od citoslovca *kap!*, znázorňujúceho zvuk padajúcej tekutiny (porov. slk. dial. *kap-k-ať* ‚liať, vypúšťať, padať po kvapkách', resp. i ↗ *kvapkať*). Vznik súčasného významu možno vysvetliť posunom ‚kvapkať' > ‚vytekať (po kvapkách)' > ‚strácať sa, miznúť' (*sneh k-e*) > ‚prestávať jestvovať (o živých organizmoch)' (*dobytok k-e od hladu, **skapať*** expr. ‚zomrieť'). Pozri aj ↗ *kanúť*, ↗ *karpavý*.
kapec ‚vysoká súkenná obuv' (od 16. stor.) • Utvorené asi na základe *kapce* ako tvaru mn. č. od *kapca* ž., prevzatého z maď. *kapca* ‚kapec', pôvodom zo sl. jazykov – východiskový výraz zodpovedá slk. *kopýtce* (zdrobnenina od ↗ *kopyto*); význam sa posunul v smere ‚kopyto' > ‚dolná časť nohy' > ‚obuv, ktorá ju zakrýva', porov. i slk. dial. *kopyto, kopýtce* ‚kapec'.
kapela ‚menší hudobný súbor' (od *18. stor.) • Z tal. *cappella*, pôvodne ‚kaplnka, kostolík' (zo strlat. *cappella*; ↗ *kaplnka*) – prenesené aj na skupinu hudobníkov hrávajúcich cirkevnú hudbu v kaplnkách, odtiaľ dnešný význam.
kapia ‚odroda papriky' (od 20. stor.) • Z bulh. *kapija* (*капия*), čo je odvodenina od bulh. *kapi* (*капи*) ‚struky fazule, papriky' – ide o tvar mn. č. od bulh. **kapa*, prevzatého z tur. *kap* ‚prikrývka; obal, puzdro', s ďalším vývinom ‚puzdro' > ‚struk; plodina so strukmi'.
kapilára ‚vlásočnica' (od 20. stor.) • Podľa lek. lat. *(vēna) capillāris*, doslova asi ‚vláskovitá cieva' (t. j. ‚tenká ako vlások, majúca najmenší priemer ap.'), od lat. *capillus* ‚vlas, vlasy', *capillāris* ‚vláskovitý'.
kapitál ekon. ‚hodnota schopná prinášať výnos', staršie ‚základná suma peňazí, istina' (od 17. stor.) • Z tal. *capitale*, ktorého východiskom je lat. *capitālis* ‚hlavný' (↗ *kapitálny*) – odtiaľ význam typu ‚hlavná, základná časť dedičstva, bohatstva, majetku (t. j. vo vzťahu k výnosu, ktorý prináša)'. Z odvodenín: ***kapitalista, kapitalizmus***. – **kapitálny** kniž. ‚hlavný, základný', expr. ‚vynikajúci, znamenitý' (od 19. stor.) • Z lat. *capitālis*, od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava' – v slove nastal významový posun typu ‚hlavný' > ‚najdôležitejší, najvýznamnejší' > ‚znamenitý ap.'. – **kapitán** ‚vojenská hodnosť; veliteľ, vodca' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *kapitān* (dnešné nem. *Kapitän*), čo je prevzatie zo stfr. *capitaine*, ktorého východiskom je neskoré lat. *capitāneus* ‚vodca, náčelník', od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava'. Pozri aj ↗ *katan*. – **kapitola** ‚hlava (časť knihy)', staršie i *kapitula* (od 15. stor.) • Z lat. *capitulum*, čo je zdrobnenina od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava; hlavný odsek textu, kapitola'. Pozri aj ↗ *paragraf*. – **kapitula** ‚zbor kanonikov pri biskupskom chráme' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *capitulum*, od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava; hlavná osoba, vodca, predstavený'. – **kapitulovať** ‚vzdať sa (nepriateľovi ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *capituler* ‚uzavrieť s nepriateľom dohodu o vzdaní sa', čo je prevzatie zo strlat. *capitulare* ‚výslovne uviesť v dohode; uzavrieť dohodu', odvodeného od lat. *capitulum*

‚hlava; odsek textu, článok dohody'. Porov. aj ↗ *rekapitulovať.*

kaplán ‚kňaz pomáhajúci pri duchovnej správe', staršie i *kaplánus* (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *cap(p)ellānus* ‚duchovný v menšom kostole al. kláštore; duchovný pomáhajúci farárovi al. biskupovi', od strlat. *cappella* (↗ *kaplnka*); začiatočné *kapl-* namiesto očakávaného **kapel-* môže byť podľa nem. *Kaplan*, resp. podľa *kaplnka*. – **kaplnka** ‚menší bohoslužobný objekt' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od *kaplna* (tak dial., od *13. stor.), čo je asi obmena pôvodného *kapolna*, prevzatého z maď. *kápolna*. Maď. výraz bol prevzatý zo strlat. *cappella* ‚menší kostol (na rozdiel od farského kostola)' (pozri aj ↗ *kapela*), doslova ‚pláštik', čo je zdrobnenina od neskorého lat. *cappa* ‚cestovný plášť; kutňa; čiapka, kapucňa' (pozri aj ↗ *čapica*) – slovo pôvodne označovalo budovu, kde sa uchovával ako relikvia (pôvodne na franskom kráľovskom dvore) plášť sv. Martina z Tours († okolo 400); odtiaľ všeobecný význam ‚menší kostol, kaplnka'.

kapor ‚zool. Cyprinus' (od 16. stor.) • Asi novšia forma za *kapr* (porov. i čes. *kapr* ‚kapor' a i.), vzniknuté prešmyknutím z **krap* (porov. sln. *kràp* a i.), ktorého východiskom je azda už psl. **korpъ*, nejasný výraz. Uvažovalo sa o starom prevzatí nem. pôvodu (porov. sthnem. *karpf(o)*, dnešné nem. *Karpfen;* etymologicky nejasný výraz); iný výklad uvažuje o domácom pôvode slova, ktoré porovnáva s gr. *kyprīnos* (*κυπρῖνος*) ‚kapor'.

kapota ‚otvárateľný kryt motora (na aute ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *capote* – pôvodne ‚veľký plášť s kapucňou', prenesene aj o pohyblivom kryte dopravných prostriedkov. Výraz je odvodený od fr. *capot* ‚id.' (pozri aj ↗ *kaput*), utvoreného na základe fr. *cape* ‚plášť s kapucňou', čo je pravdepodobne prevzatie z prov. *capa*, ktorého východiskom je neskoré lat. *cappa* ‚cestovný plášť; kutňa; čiapka, kapucňa'; pozri aj ↗ *čapica.*

kaprál zastar. ‚desiatnik' (od 17. stor.) • Z tal. *caporale* ‚desiatnik', čo je odvodenina od tal. *capo* ‚hlava; kto stojí na čele, vodca (vojenskej jednotky) ap.', z lat. *caput* ‚id.'. Začiatočné *kapr-* je asi podľa nem. dial. *Kapral.*

kapric hovor. ‚vrtoch, rozmar' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Kaprize*, čo je prevzatie z fr. *caprice*, ktorého východiskom je tal. *capriccio*, azda od staršieho *caporiccio* ‚želanie, vôľa'; ďalej pozri ↗ *capriccio.*

kapsa ‚taška, kabela', staršie i ‚pevná schránka' (od 17. stor.) • Z lat. *capsa* ‚puzdro, schránka, pošva, skrinka'. Pozri aj ↗ *kasa*, ↗ *kesón*, ↗ *šasi*. – **kapsľa** ‚puzdierko s výbušninou', hovor. ‚kapsula' (od 19. stor.) • Z nem. *Kapsel*, čo je prevzatie zo strlat. *capsella*, ktoré vzniklo obmenou lat. *capsula* (↗ *kapsula*). – **kapsula** farm. ‚obal na liek' (od 20. stor.) • Z lat. *capsula*, čo je zdrobnenina od lat. *capsa.*

kapucín ‚člen sprísnenej vetvy františkánskej rehole' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Capuc(c)īnus* – výraz sa odvodzuje od strlat. *caputium* ‚pokrývka hlavy, kapucňa', čo je odvodenina od neskorého lat. *cappa* ‚cestovný plášť; kutňa; čiapka, kapucňa ' (pozri aj ↗ *čapica*); príslušníci tejto rádovej vetvy nosili charakteristický odev so špicatou kapucňou. – **kapucíner** subšt. ‚čierna káva s troškou mlieka' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Kapuziner*, doslova ‚kapucín' (sfarbenie takto pripravovanej kávy pripomína odev kapucínov), čo je prevzatie z tal. *cappuccino* (> slk. ***kapučíno***), od tal. *cappuccio;* ďalej pozri ↗ *kapucňa*. – **kapucňa** ‚prikrývka hlavy obyč. spojená s odevom', staršie i *kapuc* (od 18. stor.) • Z nem. *Kapuze*, čo je prevzatie z tal. *cappuccio*, odvodeného od tal. *cappa* ‚kapucňa', z neskorého lat. *cappa* ‚id.'.

kapún ‚vykastrovaný kohút chovaný na mäso' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *kappūn* (dnešné nem. *Kapaun*), čo je prevzatie z lat. *cāpō* (i *cappō*), gen. *cāpōnis* (i *cappōnis*) ‚kapún'.

kapusta ‚bot. Brassica oleracea' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *kappust*, čo je variant strhnem. *kappūs*, *kappuz* (dnešné nem. *Kappes*, *Kappus* ‚hlávková biela kapusta' a i.), ktorého východiskom je román. **caputia*, od lat. *caput* ‚hlava' (k významu porov. *kapustná hlava*); zakončenie *-st* vo forme *kappust* sa vysvetľuje zblížením so strlat. *compos(i)ta* ‚kyslá kapusta' (doslova ‚naložená', od lat. *compōnere*, *compositum* ‚skladať, ukladať'; porov. ↗ *kompost*).

kaput subšt. ‚nefungujúci, pokazený, zničený' (od 19. stor.) • Z nem. *kaputt*, podľa spojenia *kaputt* (staršie *caput*) *machen*, ktoré vzniklo čiastočným prekladom fr. *faire (rendre) capot* – ide o pôvodne kartársky výraz s významom ‚poraziť niekoho v kartách, prebiť mu všetky karty', doslova ‚urobiť niekoho *capot*', kde fr. *capot* je asi etymologicky totožné s fr. *capot* ‚plášť s kapucňou' (ďalej pozri ↗ *kapota*); údajne podľa toho, že porazený hráč je zmätený, akoby mu stiahli kapucňu cez tvár. Pozri aj ↗ *kampes dolores.*

kar ‚pohrebná hostina' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *kar* ‚starosť, žiaľ' (zachované v dnešnom nem. *Kar-freitag* ‚Veľký piatok', *Kar-woche* ‚veľkonočný týždeň'). Ku vzniku súčasného významu porov. bavor. nem. *Kar-tag* ‚deň (*Tag*), keď s nárekom pochovávajú mŕtveho a koná sa pohrebná hostina'.

kára ‚ručný dvojkolesový vozík', staršie i *káry* pomn. (od 16. stor.) • Zo strlat. *carra*, ktorého východiskom je lat. *carrus* ‚štvorkolesový dopravný voz'. Pozri aj ↗ *autokar*, ↗ *kariéra*, ↗ *karikovať*, ↗ *karoséria*, ↗ *sajdkára*.

karabína ‚ľahká krátka puška', staršie i *karabín* (od 17. stor.) • Z fr. *carabine*, od fr. *carabin* ‚príslušník ľahkého jazdectva'; nejasné.

karafa ‚fľaša so širokým dnom a zužujúcim sa hrdlom' (od *18. stor.) • Z tal. *caraffa*, čo je prevzatie z arab. (v sev. Afrike) *ġarrāfa* ‚nádoba cylindrického tvaru s jedným al. dvoma uchami', súvisiaceho s arab. *ġarrāf* ‚koleso dopravujúce vodu určenú na zavlažovanie polí' (od arab. *ġarafa* ‚naberať, čerpať'); výraz mohlo druhotne ovplyvniť aj arab.-perz. *qarāba* ‚sklenená fľaša s vypuklým bruchom používaná na uskladnenie vína'.

karafiát subšt. ‚klinček', staršie i *karafia* (od 18. stor.) • Zrejme zjednodušenie staršieho *karafilát*, *kariofilát* (17. stor.), prevzatých zo staršieho tal. *gariofilata* (dnešné tal. *garofano*), utvoreného na základe gr. *karyofyllon* (*καρυόφυλλον*) – ide o cudzojazyčné prevzatie (asi ind. pôvodu), ktoré sa v gr. ľudovoetymologicky zblížilo s gr. *karyon* (*κάρυον*) ‚orech' a *fyllon* (*φύλλον*) ‚list'.

karambol ‚(pri biliarde) náraz gule na dve ostatné', hovor. ‚zrážka (dopravných prostriedkov)' (od 19. stor.) • Z fr. *carambole*, od slovesa *caramboler* ‚zraziť sa' (pôvodne o biliardových guliach), odvodeného od fr. *carambole* ‚biliardová guľa' – výraz bol prevzatý špan. prostredníctvom z port. *carambola*, pôvodne ‚plod egrešovca oblého (bot. Averrhoa carambola)' (prevzatie z jazykov juž. Indie, porov. maráth. *karambal* ‚id.'); prenos na označenie biliardovej gule sa vysvetľuje podobným červeným sfarbením.

karamel ‚pálený cukor' (od 20. stor.) • Z fr. *caramel*, čo je prevzatie zo špan. *caramelo* – východiskom výrazu je port. *caramelo*, pôvodne ‚(cukrová) trstina', z neskorého lat. *calamellus*, čo je zdrobnenina od lat. *calamus* ‚trstina', prevzatého z gr. *kalamos* (*κάλαμος*) ‚id.'. Pozri aj ↗ *kalamár*.

karanténa ‚izolácia chorých s cieľom zamedziť šírenie nákazy' (od 20. stor.) • Z román. jazykov (tal. *quarantena*, resp. fr. *quarantaine*), doslova ‚obdobie 40 dní' – od tal. *quaranta*, fr. *quarante* ‚štyridsať', ktorého východiskom je lat. *quadrāgintā* ‚id.'. Súčasný význam súvisí s praxou v stredomorských prístavoch, kde sa lode prichádzajúce z oblastí zamorených nákazami ponechávali istý čas v izolácii.

kararský, v spojení *k. **mramor*** (od 20. stor.) • Podľa tal. mesta Carrara, už v staroveku známeho ťažbou mramoru.

karas ‚zool. Carassius' (od *15. stor.) • Psl. **karasь*; výraz nejasného pôvodu – azda staré prevzatie; porovnáva sa o. i. s marijským či udmurtským *karaka* ‚id.'.

karát ‚jednotka hmotnosti drahých kovov ap.; jednotka rýdzosti zlata' (od 16. stor.) • Z tal. *carato*, čo je prevzatie z arab. *qīrāṭ* – východiskom arab. výrazu je gr. *keration* (*κεράτιον*), doslova ‚rožtek', od gr. *keras* (*κέρας*), gen. *keratos* (*κέρατος*) ‚roh'; takto sa označovali aj semená rohovníka obyčajného (tzv. svätojánsky chlieb; bot. Ceratonia siliqua), používané ako jemné závažia pri vážení drahých kovov.

kárať, správne *karhať*, *napomínať; trestať* (od 16. stor.) • Psl. **karati* (**kōr-*), odvodenina (asi iteratívum) od koreňa zachovaného v psl. **koriti* (↗ *koriť sa*). Z odvodenín (patriacich i do spis. jazyka): ***skárať*** expr. ‚potrestať, pokarhať'; ***prekárať*** ‚žartovne podpichovať, dobiedzať', so zmiernením významu v smere ‚napomínať' > ‚(žartovne) podpichovať ap.', a i. Pozri aj ↗ *karhať*.

karate ‚japonský spôsob zápasu a obrany' (od 20. stor.) • Z jap. *karate*, čo je zloženina jap. *kara* ‚prázdny' a *te* ‚ruka' – ide o umenie obrany „prázdnymi" rukami, ktoré nedržia zbraň.

karavan ‚obytný príves k automobilu; obytný automobil' (od 20. stor.) • Z angl. *caravan*, pôvodne ‚sprievod obchodníkov, pútnikov ap. v Oriente al. severnej Afrike' (perz. pôvodu; ↗ *karavána*) – odtiaľ i ‚sprievod na vozoch' > ‚voz, koč, príves ap.'. – **karavána** ‚skupina cestujúcich v púšti na ťavách ap.' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *caravana* (dnešné *carovana*), čo je prevzatie z perz. *kārvān* ‚ťaví sprievod', ktoré asi súvisí so stind. *karabháḥ* ‚(mladá) ťava; mladý slon'.

karbid chem. ‚zlúčenina uhlíka s iným kovovým prvkom' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *carbō* ‚uhoľ, uhlie' pomocou prípony *-id*, používanej v chemickom názvosloví. – **karbón**

geol. ‚útvar mladších prvohôr' (od 20. stor.) • Od lat. *carbō*, gen. *carbōnis* ‚uhoľ, uhlie'; v karbóne vzniklo čierne uhlie. – **karbonátka** kuch. ‚fašírka' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od **karbonáta* (porov. i staršie slk. *karbanát*, 17. stor.), prevzatého z tal. *carbonata*, doslova ‚čo bolo pripravené na uhlí', od tal. *carbone* ‚uhlie', z lat. *carbō*, gen. *carbōnis* ‚id.'. – **karburátor** ‚časť spaľovacieho motora, kde sa tvorí výbušná zmes' (od 20. stor.) • Podľa fr. *carburateur*, od fr. *carbure* ‚karbid; uhľovodík', čo je odvodenina od fr. *carbone* ‚uhlík', prevzatého z lat. *carbō*, gen. *carbōnis* ‚uhoľ, uhlie'.

karcinogénny lek. ‚vyvolávajúci nádorové bujnenie' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe gr. *karkinos* (*καρκίνος*) ‚rak; rakovina' a ↗ *-génny*. – **karcinóm** lek. ‚zhubný rakovinový nádor' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *carcinōma*, čo je prevzatie z gr. *karkinōma* (*καρκίνωμα*), od gr. *karkinos* ‚rak; rakovina'; k významu pozri ↗ *rakovina*.

kardinál ‚vysoký cirkevný hodnostár, člen pápežského poradného zboru' (od 15. stor.) • Z cirk. lat. *(clēricus) cardinālis*, doslova ‚hlavný, najvyšší (duchovný)', od lat. *cardinālis* vo význame ‚hlavný' (↗ *kardinálny*). – **kardinálny** kniž. ‚hlavný, základný, podstatný' (od 19. stor.) • Z lat. *cardinālis*, od lat. *cardō*, gen. *cardinis* ‚čap, pánt na dverách; os, okolo ktorej sa otáča Zem; hlavný bod, jadro (veci); hlavná vec'.

kardio- ‚srdcový' (*kardiochirurgia*, *kardiostimulátor* ap.) • Z gr. *kardio-* (*καρδιο-*), od gr. *kardiā* (*καρδία*) ‚srdce'.

kardiovaskulárny lek. ‚týkajúci sa srdca a ciev' (od 20. stor.) • Zloženina na základe ↗ *kardio-* a lat. *vāsculum* ‚nádobka' (lek. lat. ‚nádoba pre krv, cieva'), čo je zdrobnenina od lat. *vās* ‚nádoba' (↗ *váza*).

karé ‚mäso z chrbtovej časti (brava)' (od 20. stor.) • Z fr. *carré*, pôvodne ‚štvoruholníkový predmet', ktorého východiskom je lat. *quadrātum* (↗ *kvadrát*).

karfiol ‚bot. Brassica oleracea botrytis' (od 18. stor.) • Z rak. nem. *Karfiol*, čo je prevzatie z tal. *cavolfiore* – výraz je zložený z tal. *cavolo* ‚kapusta' (z lat. *caulis*, *caulus* ‚kapustný hlúb; kapusta, kel', pozri aj ↗ *kel*[2]) a *fiore* ‚kvet' (z lat. *flōs*, gen. *flōris* ‚id.'; k významu porov. i čes. *květák* ‚karfiol').

karhať (od 17. stor.) • Obmena ↗ *kárať* – novšie *h* sa vysvetľuje vplyvom maď. *korhol*[1] ‚id.', prevzatého zo sl. **koriti* (↗ *koriť sa*); *h* v maď. výraze vzniklo asi v dôsledku jeho zblíženia s nepríbuzným maď. *korhol*[2] ‚trieť, drieť; trápiť (prácou)', ktoré súvisí s maď. *korhad* ‚práchnivieť'.

karí ‚zmes indického jemného korenia' (od 20. stor.) • Z tamil. *kari* ‚omáčka, pikantná prísada k ryži'; rozšírilo sa angl. prostredníctvom (*curry*).

kariéra ‚úspešný postup v zamestnaní ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *carrière*, čo je prevzatie z tal. *carriera*, od tal. *carro* ‚voz', z lat. *carrus* ‚štvorkolesový dopravný voz' (pozri aj ↗ *kára*) – pôvodným významom tal. slova bolo ‚priestor pre vozy', odtiaľ ‚cesta, dráha' > ‚profesionálna dráha, postup v zamestnaní ap.'.

karika hovor. ‚obruč, obrúčka, krúžok' (od 17. stor.) • Z maď. *karika;* súvisí s maď. *kerül* ‚obísť, obchádzať', *kerek* ‚okrúhly', *kerék* ‚koleso; kruh'.

karikovať ‚zobraziť so zveličením charakteristických čŕt (na dosiahnutie komického ap. dojmu)' (od 19. stor.) • Z tal. *caricare* ‚naložiť (voz); zvýšiť náklad, mieru; zveličiť; zobraziť človeka so zveličením typických čŕt' – východiskom slovesa je lat. *carricāre* ‚naložiť (voz)', od lat. *carrus* ‚štvorkolesový dopravný voz' (pozri aj ↗ *kára*). Z odvodenín: ***karikatúra*** (tal. *caricatura*). Pozri aj ↗ *chargé d'affaires*.

karimatka hovor. ‚penová podložka pod spací vak' • Podľa obchodnej značky *Karrimat* (od r. 1966) brit. výrobcu Karrimor; koncové *-mat* je asi podľa angl. *mat* ‚podložka', prevzatého z neskorého lat. *matta*, azda semit. pôvodu.

karmelitán ‚príslušník katolíckej rehole', staršie *karmelit* (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *Carmēlīta* (slk. *karmelitán* má zakončenie *-án* asi podľa výrazov typu *dominikán*, *františkán* ap.) – podľa vrchu Karmel v dnešnom Izraeli, kde od r. 1156 žila komunita, z ktorej sa neskôr vyvinula táto rehoľa.

karmín ‚jasnočervené farbivo' (od 18. stor.) • Z fr. *carmin* – výraz vznikol asi skrížením arab. *qirmiz* ‚červec' (karmínové farbivo sa pôvodne získavalo z červcov; ↗ *červený*) a lat. *minium* (↗ *mínium*).

karneval ‚(fašiangový) maškarný sprievod' (od 19. stor.) • Z tal. *carnevale*, ktoré sa vysvetľuje ako zjednodušenie pôvodného **carnelevale*, vzniknutého na základe spojenia *carne levare*, doslova azda ‚odobrať mäso' (tal. *carne* ‚mäso' < lat. *carō*, gen. *carnis* ‚id.'; *levare* ‚odobrať' < lat. *levāre* ‚uľahčiť, zmenšiť, odstrániť, zbaviť', od lat. *levis* ‚ľahký') – išlo o slávnosť akejsi „rozlúčky s mäsom" na Popolcovú stredu, keď sa začína predveľkonočné pôstne obdobie;

preto sa tal. *carnevale* ľudovoetymologicky odvodzuje od údajného povzdychu *carne, vale!* ‚mäso, zbohom!' (lat. *valē* ‚buď zdravý!, zbohom!', od lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý').

káro ‚žolíková karta so znakom kosoštvorca', hovor. ‚kockovaná vzorka na látke' (od 18. stor.) • Z fr. *carreau*, ktorého východiskom je ľud. lat. **quadrellus*, odvodené od lat. *quadrus* ‚štvorhranný, štvoruholníkový'; ďalej pozri ↗ *kváder*.

karoséria ‚krycí obal automobilu' (od 20. stor.) • Z fr. *carrosserie*, odvodeného od fr. *carrosse*, čo je prevzatie z tal. *carrozza* ‚koč', od tal. *carro*, z lat. *carrus* ‚štvorkolesový dopravný voz'; pozri aj ↗ *kára*.

karotka ‚druh mrkvy' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov, porov. nem. *Karotte*, fr. *carotte*) z lat. *carōta*, ktorého východiskom je asi gr. *karōton* (καρωτόν) ‚mrkva'.

karpavý (od 17. stor.) • Novšia obmena (s nejasnou zmenou *-pr-* > *-rp-*) pôvodného *kapravý* (od *17. stor.), odvodeného od slk. dial. *kapra* (i *karpa;* od toho aj spis. ***karpina***) ‚očný maz usadený v kútikoch očí'. Východiskom výrazu je už psl. **kapra*, odvodzované od psl. **kapati* (↗ *kapať*), t. j. očný maz azda ako ‚čo kvapká z očí'.

karta (od 16. stor.) • Z lat. *charta* (↗ *charta*), strlat. i *carta*. Pozri aj ↗ *skartovať*, ↗ *škarnicľa*.

kartáč[1] voj. ‚delová guľa naplnená olovenými guľkami' (od 18. stor.) • Z tal. *cartoccio* ‚(papierový) obal, kornút', od tal. *carta* ‚papier' (z lat. *charta;* ↗ *charta*) – išlo o delový náboj s papierovým obalom, ktorý po odpálení praskol a umožnil rozptyl kovu. Formu slk. výrazu mohlo azda ovplyvniť aj ↗ *kartáč*[2]. Pozri aj ↗ *škarnicľa*. – **kartáč**[2], správne *kefa* (od 18. stor.) • Z čes. *kartáč*, prevzatého z nem. *Kardätsche*, od nem. *kardätschen* ‚česať vlnu', čo je prevzatie z tal. *cardeggiare* – ide o frekventatívum od slovesa *cardare* ‚česať, mykať vlnu', od tal. *cardo* ‚bodliak', z lat. *carduus* ‚id.' (podľa česania vlny sušenými bodliakmi).

kartel ‚monopolné združenie podnikov na základe dohody o jednotných podmienkach predaja, rozdelení trhu ap.' • Z nem. *Kartell*, pôvodne ‚písomná dohoda' (od 19. stor. ako termín politickej ekonómie), čo je prevzatie z fr. *cartel*, tal. *cartello* ‚písomný materiál ap.', odvodeného od tal. *carta* ‚papier', z lat. *charta* (↗ *charta*). – **kartografia** ‚veda o vypracúvaní a používaní máp' (od 19. stor.) • Utvorené v novoveku na základe fr. *carte* ‚mapa' (prevzatie z lat.; ↗ *charta*) a gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem, zaznamenávam'. – **kartón** ‚tvrdý hrubší papier' (od *17. stor.) • Z tal. *cartone*, od tal. *carta* ‚papier', ktorého východiskom je lat. *charta* (↗ *charta*). Pozri aj ↗ *umakart*. – **kartotéka** ‚súbor lístkov s rozličnými záznamami' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Kartothek*, fr. *cartothèque* a i.) – utvorené na základe strlat. *carta* (↗ *karta*) a lat. *bibliothēca* (↗ *bibliotéka*).

kartún ‚farebná bavlnená tkanina s plátnovou väzbou' (od 18. stor.) • Z nem. dial. *kartun* (spis. *Kattun*), čo je prevzatie z hol. *katoen*, ktorého východiskom je arab. *quṭ(u)n* ‚bavlna'.

kartuzián ‚člen pustovníckej rehole' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Cart(h)usiānus* – podľa lokality Chartreuse (strlat. *Carthusia;* porov. i staršie slk. *kartúz* ‚kartuzián', 15. stor.) pri Grenobli, kde sa v r. 1084 usadil zakladateľ tejto rehole sv. Bruno.

kasa zastar., hovor. ‚pokladnica' (od 17. stor.) • Z tal. *cassa*, ktorého východiskom je lat. *capsa* ‚puzdro, schránka, pošva, skrinka' (↗ *kapsa*). Z odvodenín: ***kasár*** ‚kto vykráda *kasy*, pokladnice, trezory ap.'; ***kasový*** hovor. ‚prinášajúci zisk' (*k. film* ap. = plniaci *kasu*) a i. Pozri aj ↗ *inkaso*, ↗ *kazeta*.

kasanica ↗ *kasať*

kasár ↗ *kasa*

kasárne, kasáreň ‚stála ubytovňa pre vojakov' (od 18. stor.) • Z fr. *caserne*, pôvodne ‚miestnosť (na hradbách) pre strážnu hliadku', z toho ‚budova na ubytovanie vojakov' – výraz je prevzatý zo stprov. *cazerna*, *quazerna* ‚štvorica, skupina štyroch osôb', ktorého východiskom je ľud. lat. **quaderna* ‚štvorica', od lat. *quattuor* ‚štyri'. Formu slk. výrazu asi ovplyvnili domáce slová na *-áreň* (*drevároň* ap.).

kasať ‚vyhŕňať (o odevoch)' (od 18. stor.) • Asi reflex psl. **kasati (sę)* ‚dotýkať sa' (porov. stsl. *kasati sę* (КАСАТИ СѦ) ‚id.' a i.), čo je iteratívum od psl. **kosnǫti (sę)* ‚dotknúť sa' (porov. stsl. *kosnǫti (sę)* (КОСНѪТИ [СѦ]) ‚id.' a i.), od ide. **kes-* ‚škriabať, česať'; ďalej pozri ↗ *česať*. Súčasný význam vznikol azda v kontextoch typu ***podkasať*** *sukňu pod pás*, t. j. ‚vtlačiť, napchať sukňu' (s posunom ‚dotýkať sa' > ‚tlačiť, vtláčať niečo'); odtiaľ i *kasať* v posunutom význame ‚vyhŕňať' a ***kasanica*** ‚riasená sukňa'. ***K. sa*** ‚zastrájať sa' je asi podľa *k. si rukávy* ‚vyhŕňať si rukávy' > ‚strojiť sa (na prácu)' > ‚zamýšľať (niečo urobiť); zastrájať sa'. Pozri aj ↗ *kochať sa*.

kasíno (od 19. stor.) • Pôvodne ‚podnik na spoločenské hry, schôdzky uzavretej spoločnosti ap.' (porov. *dôstojnícke k.*), odtiaľ i ‚herňa hazardných hier' – ide o prevzatie z tal. *casino* ‚(panské, vidiecke) sídlo; miesto spoločenských schôdzok', odvodeného od tal. *casa* ‚dom', ktorého východiskom je lat. *casa* ‚chyža, chatrč, búda'; pozri aj ↗ *košeľa*.

kaskáda ‚stupňovitý vodopád; sústava stupňovitých vodných stavieb' (od 19. stor.) • Z fr. *cascade*, čo je prevzatie z tal. *cascata* ‚pád; padajúca voda, vodopád', od tal. *cascare* ‚padať', ktorého východiskom je ľud. lat. **cāsicāre*, odvodené od lat. *cadere, cāsum* ‚padať'. – **kaskadér** ‚artista predvádzajúci riskantné cviky' (od 20. stor.) • Z fr. *cascadeur*, od slovesa *cascader* ‚predvádzať takéto cviky', podľa fr. *tomber en cascade* ‚padať ako kaskáda', v jazyku cirkusových umelcov ‚robiť nebezpečný skok, keď artista padá do hĺbky'.

kasňa zastar., hovor. ‚skriňa' (od 17. stor.) • Zjednodušenie staršieho *kastňa* (od 16. stor.), prevzatého z nem. *Kasten* ‚id.', čo je výraz nejasného pôvodu. Pozri aj ↗ *škatuľa*.

kasový ↗ *kasa*

kasta ‚prísne uzavretá spoločenská trieda' (od 19. stor.) • Z port. *casta* ‚rasa; rastlinný al. živočíšny druh a i.', nejasného pôvodu – azda od lat. *castus* ‚(mravne) čistý'?

kastanety [-ň-] ‚španielsky bicí nástroj z dvoch malých drevených misiek' (od 20. stor.) • Zo špan. *castañetas* mn., od špan. *castañeta*, doslova ‚gaštanček', čo je zdrobnenina od špan. *castaña* ‚gaštan (plod)', z lat. *castanea* (↗ *gaštan*) – nástroj bol pomenovaný podľa tvarovej podobnosti s plodmi gaštanovníka.

kastelán ‚správca hradu al. zámku' (od 19. stor.) • Z lat. *castellānus*, od lat. *castellum* ‚opevnené miesto, pevnosť' (strlat. i ‚hrad, zámok'); ďalej pozri ↗ *kostol*.

kastról ‚rajnica' (od 17. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom nem. dial. *Kastrol* (spis. *Kasserolle*) – z fr. dial. *castrole* (spis. *casserole*), od fr. *casse* ‚panvica', čo je prevzatie zo stprov. *cassa* ‚veľká varecha', ktorého východiskom je strlat. *cattia* ‚téglik; varecha', vysvetľované ako prevzatie z gr. *kyathion* (*κυάθιον*), čo je zdrobnenina od gr. *kyathos* (*κύαθος*) ‚nádoba na čerpanie, naberačka'.

kastrovať ‚zbavovať pohlavných žliaz' (od 20. stor.) • Z lat. *castrāre*, doslova ‚vyrezávať'.

kaša ‚varené polotuhé jedlo', staršie ‚obité al. nahrubo zomleté zrno niektorých kultúrnych plodín' (od *15. stor.) • Psl. **kaša* (**kōs-i̯ā*), asi od ide. **kes-* ‚škriabať a i.' (ďalej pozri ↗ *česať*) – pôvodný význam mohol byť ‚niečo rozškriabané, rozdrvené, roztlčené ap.' (porov. staršie ***na hrubo udrvená múka, ktorej sa kaša*** *hovorí*, 1666; *vezmi koreň kôprový... to zrež dobre v kašu*, 18. stor.), odtiaľ ‚(takto pripravené) jedlo'. Menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie s lit. *kóšti, kóšiu* ‚cediť', resp. s ↗ *kvas*. Pozri aj ↗ *kaška*.

kašeľ (od 17. stor.) • Psl. **kašljь* (**k^{u}ās-l-i̯o-*); súvisí so stind. *kā́sate* ‚kašle', alb. *kollë* ‚kašeľ', wales. *pas* ‚čierny kašeľ', sthnem. *huosto*, nem. *Husten*, lit. *kosulỹs* ‚kašeľ' a i. – všetko od ide. **k^{u}ās-*, **k^{u}əs-* ‚kašľať'. ***Kašľať na niečo*** sa vysvetľuje ako eufemizmus namiesto *pľuť na niečo* (porov. i rus. *naplevát' (наплевать)* ‚napľuť; hovor. vykašľať sa [na niekoho, na niečo]') – odpľutie bolo prostriedkom magickej ochrany proti zlu, zlým duchom ap.

kašírovať odb. ‚zlepovať; napodobňovať skutočné predmety lepenkou ap.' (od 20. stor.) • Z nem. *kaschieren*, pôvodne ‚skrývať, zatajovať' (odtiaľ i ‚prekrývať papierom ap.'), čo je prevzatie z fr. *cacher* ‚skrývať', pôvodne asi ‚stláčať, zatláčať (niekam)' – východiskom výrazu je ľud. lat. **coācticāre* ‚stláčať', intenzívum od **coāctāre*, utvoreného na základe lat. *cōgere, coāctum* ‚zháňať dovedna; vháňať niekam, pchať, tlačiť', z lat. *co-* (↗ *kom-*) a *agere* ‚hnať'.

kaška ‚prvosienka' (od 17. stor.) • Vysvetľuje sa ako zdrobnenina od ↗ *kaša* – rastlina je asi pomenovaná podľa svojich kvetov (k významu porov. ukr. *káška (кашка)* ‚drobné kvety na rastlinách' a i.), pôvodne však išlo asi o označenie rastlinných plodov, ktoré sa využívali na prípravu kaší.

kašľať ↗ *kašeľ*

kašmír ‚mäkká tenká vlnená tkanina' (od *19. stor.) • Podľa provincie Kašmír v sev. Indii, známej výrobou jemných tkanín.

kaštieľ ‚väčšia (umelecky cenná) stavba vybudovaná ako sídlo šľachty' (od *14. stor.) • Z lat. *castellum*, pôvodne ‚opevnené miesto, pevnosť'; ďalej pozri ↗ *kostol*. Formu slk. slova mohlo ovplyvniť i strhnem. *kastell* (nem. *Kastell;* prevzatie z lat.), resp. maď. *kastély* ‚kaštieľ', vysvetľované ako prevzatie stal. pôvodu (spis. tal. *castello* ‚hrad, zámok', priamy kontinuant lat. *castellum*).

kat ‚vykonávateľ trestu smrti' (od 16. stor.) • Asi už psl. **katъ* – pravdepodobne odvodenina od

psl. **katati* vo význame typu ‚krútiť‘ (porov. rus. *katáť (катать)* ‚gúľať, kotúľať; šúľať; váľať, vaľkať ap.‘ a i.), ktoré asi súvisí s psl. **kotiti* (↗ *kotiť sa*); k vývinu ‚krútiť‘ > ‚kat‘ porov. lat. *tortor* ‚mučiteľ, kat‘, odvodené od lat. *torquēre, tortum* ‚točiť, krútiť; vykrúcať; vykrúcaním spôsobovať bolesť; mučiť, týrať‘ (pozri aj ↗ *tortúra*). Pozri aj ↗ *katan.*

kata- (↗ *katafalk* ap.) • Z gr. *kata-* (*κατα-*), od gr. *kata* (*κατά*) ‚zhora nadol; vo vnútri; tam; celkom, úplne a i.‘.

katafalk ‚podstavec na vystavenie rakvy pred pohrebom‘ (od 19. stor.) • Z tal. *catafalco*, nejasného pôvodu. Východiskom výrazu môže byť ľud. lat. **catafalicum* ‚vyvýšená konštrukcia‘, od ↗ *kata-* a lat. *fala* ‚vysoké lešenie‘; iný výklad tu uvažuje o nepravidelnej obmene ľud. lat. **cata-falsus* (od ↗ *kata-* a lat. *falsus* ‚falošný‘), vzniknutého čiastočným prekladom gr. **kata-pseudos* s možným významom typu ‚nepravý hrob‘, od ↗ *kata-* a gr. *pseudēs* (*ψευδής*) ‚nepravý, falošný‘.

kataklizma geol. ‚prevrat vo vývine zemskej kôry‘, kniž. ‚pohroma‘ (od 19. stor.) • Z gr. *kataklysmos* m. (*κατακλυσμός*) ‚záplava, povodeň‘ (aj vo vzťahu k potope opísanej v Biblii), od gr. *kataklyzō* (*κατακλύζω*) ‚zaplavujem‘, zloženého z ↗ *kata-* a gr. *klyzō* (*κλύζω*) ‚omývam‘. Neetymologické *i* v slk. výraze je azda podľa pôvodom gr. slov typu ↗ *charizma;* žen. rod je asi podľa nem. *Kataklysmus*, mn. č. *Kataklysm-en* (s koncovkou ako pri menách žen. rodu, porov. nem. *Katastrophe* ž. ‚katastrofa‘, mn. č. *Katastrophen* ap.).

katakomby ‚podzemné chodby‘ (od 19. stor.) • Z tal. *catacombe* mn., ktorého východiskom je kresť. lat. *catacumbae* mn. ‚podzemný cintorín‘ (pôvodne o cintoríne v blízkosti cesty Via Appia). Názov vznikol asi zo spojenia *cata tumbās* ‚pri hroboch‘, od gr. *kata* (*κατά*) ‚k, na a i.‘ (↗ *kata-*) a neskorého lat. *tumba*, prevzatého z gr. *tymbos* (*τύμβος*) ‚hrob‘; koncové *-cumbae* môže byť podľa lat. *-cumbere* (v predponových slovesách) ‚líhať si, ležať‘.

katalóg ‚usporiadaný súpis‘, staršie i *katalógus* (od 17. stor.) • Z lat. *catalogus*, čo je prevzatie z gr. *katalogos* (*κατάλογος*) ‚výpočet, zoznam‘, od gr. *katalegō* (*καταλέγω*) ‚vymenúvam‘, zloženého z ↗ *kata-* a gr. *legō* (*λέγω*) ‚hovorím‘.

katalýza ‚urýchľovanie chemických pochodov látkami, ktoré do nich samy nevstupujú‘ • Ako chem. termín (lat. *catalysis*) zaviedol v r. 1836 švéd. chemik J. J. Berzelius na základe gr. *katalysis* (*κατάλυσις*) ‚rozpúšťanie‘, od gr. *katalyō* (*καταλύω*) ‚uvoľňujem, rozpúšťam‘, zloženého z ↗ *kata-* a gr. *lyō* (*λύω*) ‚uvoľňujem‘. Z odvodenín: ***katalytický*** (gr. *katalytikos, καταλυτικός* ‚schopný uvoľňovať‘).

katan pejor. ‚tyran, ukrutník, trýzniteľ‘ (od 18. stor.) • Málo jasné. Vzhľadom na čes. dial. *katan* ‚vojak‘ sa vysvetľovalo ako možné prevzatie z maď. *katona* ‚id.‘ (azda tal. pôvodu, v konečnom dôsledku z lat. *capitāneus* ‚vodca, náčelník‘, ↗ *kapitán*); predpokladaný významový posun ‚vojak‘ > ‚trýzniteľ ap.‘ by súvisel s umiestňovaním maď. vojakov na niekdajšom rak. vidieku s cieľom tlmiť odpor proti šľachte. Podľa iného výkladu ide o domáci výraz, resp. o reflex pôvodného **kat-anъ* ako činiteľského mena od psl. **katati* vo význame typu ‚krútiť, vykrúcať; vykrúcaním mučiť ap.‘; ďalej pozri ↗ *kat.*

katapult ‚zariadenie na prudké odštartovanie lietadla na krátkej dráhe‘ (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Katapult* s./m.) z lat. *catapulta* ž., čo je prevzatie z gr. *katapaltēs* (*καταπάλτης*), *katapeltēs* (*καταπέλτης*) ‚bojové vrhacie zariadenie‘, od ↗ *kata-* a gr. *pallō* (*πάλλω*) ‚ohýbam strelu (pred jej vyslaním)‘.

katar ‚zápal sliznice‘ (od 17. stor.) • Z lek. lat. *catarrhus*, čo je prevzatie z gr. *katarrhoos* (*κατάῤῥοος*), *katarrhūs* (*κατάῤῥους*) – doslova ‚stekanie (nadol)‘, od gr. *katarrheō* (*καταῤῥέω*) ‚stekám nadol‘, zloženého z ↗ *kata-* a gr. *rheō* (*ῥέω*) ‚tečiem‘.

katarzia kniž. ‚vnútorná duševná očista‘ (od 20. stor.) • Z gr. *katharsis* (*κάθαρσις*) ‚očista‘, od gr. *katharos* (*καθαρός*) ‚čistý‘, *kathairō* (*καθαίρω*) ‚očisťujem‘. Porov. i ↗ *kacír.*

kataster ‚úradný súpis a nákres pozemkov podľa obcí‘ (od 19. stor.) • Z nem. *Kataster*, čo je prevzatie z tal. *catasto*, pôvodne ‚inventár nehnuteľného majetku‘ – východiskom výrazu je staršie tal. *catastico*, prevzaté zo strgr. *katastichon* (*κατάστιχον*) ‚zoznam, register‘, utvoreného na základe spojenia *kata stichon* (*κατὰ στίχον*) ‚po riadkoch‘, od ↗ *kata-* a gr. *stichos* (*στίχος*) ‚rad; riadok‘.

katastrofa ‚náhle veľké nešťastie‘ (od *18. stor.) • Z lat. *catastropha*, čo je prevzatie z gr. *katastrofē* (*καταστροφή*), doslova ‚obrat, zvrat (nadol)‘, od gr. *katastrefō* (*καταστρέφω*) ‚obraciam (nadol)‘, zloženého z ↗ *kata-* a gr. *strefō* (*στρέφω*) ‚obraciam‘. Súčasný význam súvisí

s úlohou *katastrofy* (zvratu) v kompozícii antickej tragédie.

katedra (od 17. stor.) • Z lat. *cathedra* ‚sedadlo, kreslo', čo je prevzatie z gr. *kathedrā* (*καθέδρα*) ‚miesto na sedenie', od ↗ *kata-* a gr. *hedrā* (*ἕδρα*) ‚(miesto na) sedenie' (**sed-r-*, od ide. **sed-;* ↗ *sedieť*). Pôvodný význam sa zachoval v spojení *hovoriť z k-y* ‚robiť záväzné rozhodnutia vo veciach viery' (podľa lat. *ex cathedrā loquī;* katedra = pápežský stolec ako symbol pápežského úradu) i v *katedra* ‚(v učebni) stôl pre učiteľa'. Na vysokých školách slovo pôvodne označovalo „stôl" pre profesora (t. j. systemizované pracovné miesto: *obsadiť k-u*), neskôr sa prenieslo na pracovisko profesora a jeho kolegov v určitom odbore (*k. slovenského jazyka* ap.). – **katedrála** ‚biskupský sídelný chrám' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *(ecclēsia) cathedrālis*, doslova ‚sídelný kostol' (t. j. ‚kostol, pri ktorom sa nachádza sídlo biskupa') – lat. *cathedrālis* je odvodené od lat. *cathedra* ‚sedadlo, miesto na sedenie; sídlo (biskupa)'.

kategória ‚najvšeobecnejší základný pojem' (od 19. stor.) • Z lat. *catēgoria*, čo je prevzatie z gr. *katēgoriā* (*κατηγορία*) ‚výčitka, obvinenie, žaloba na súde' (odtiaľ v gr. logike ‚prisudzovanie, predikácia'), ktoré súvisí s gr. *katēgoreō* (*κατηγορέω*) ‚(verejne) obžalúvam', zloženým z ↗ *kata-* a gr. *agorā* (*ἀγορά*) ‚verejné zhromaždenie', od gr. *ageirō* (*ἀγείρω*) ‚zbieram, zhromažďujem'. Z odvodenín: ***kategorický*** ‚rozhodný, bezpodmienečný, vylučujúci inú možnosť'.

katechéta ‚učiteľ náboženstva' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *catēchēta*, čo je prevzatie z gr. *katēchētēs* (*κατηχητής*), odvodeného od gr. *katēcheō* (*κατηχέω*) ‚vyučujem; poučujem (t. j. o kresťanskej viere)', doslova asi ‚zniem ponad niečo' – výraz je zložený z ↗ *kata-* a gr. *ēcheō* (*ἠχέω*) ‚zniem', od gr. *ēchē* (*ἠχή*) ‚zvuk'. – **katechizmus** (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *catēchismus* ‚systematická príručka kresťanskej viery', od gr. *katēchizō* (*κατηχίζω*) ‚poučujem (o kresťanskej viere)' (> cirk. lat. *catēchīzāre* > slk. ***katechizovať***, od 18. stor.), odvodeného od gr. *katēcheō* ‚vyučujem'. – **katechumen** cirk. ‚(v katolíckej cirkvi) kto sa pripravuje na prijatie krstu; (v evanjelickej cirkvi) účastník konfirmačnej prípravy' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *catēchūmenus*, čo je prevzatie z gr. *katēchūmenos* (*κατηχούμενος*), doslova ‚vyučovaný', čo je príčastie od gr. *katēcheō* ‚vyučujem'.

katéter lek. ‚tenká rúrka zavádzaná do dutých orgánov' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *cathetēr*, čo je prevzatie z gr. *kathetēr* (*καθετήρ*), doslova ‚čo je niekam spustené, zavedené ap.', od gr. *kathiēmi* (*καθίημι*) ‚zosielam, vrhám, spúšťam nadol', zloženého z ↗ *kata-* a gr. *hiēmi* (*ἵημι*) ‚uvádzam do pohybu, posielam, vrhám'.

katión fyz. ‚ión s kladným elektrickým nábojom' • Názov (angl. *cation*) zaviedol v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday na základe gr. *kation* (*κατιόν*) ‚(to) zostupujúce nadol' (podľa pohybu príslušných častíc k dolnej elektróde pri kľúčovom pokuse), čo je príčastie od gr. *katienai* (*κατιέναι*) ‚ísť nadol, zostupovať', zloženého z ↗ *kata-* a gr. *ienai* (*ἰέναι*) ‚ísť'. – **katóda** fyz. ‚záporná elektróda' • Názov (angl. *cathode*) utvoril v r. 1834 angl. fyzik M. Faraday na základe gr. *kathodos* (*κάθοδος*) ‚zostup nadol' (podľa pohybu relevantných častíc k dolnej elektróde pri kľúčovom pokuse), zloženého z ↗ *kata-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ‚cesta'.

katolík ‚príslušník kresťanskej cirkvi, ktorej hlavou je pápež' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *catholicus*, čo je prevzatie z gr. *katholikos* (*καθολικός*) ‚všeobecný; príslušník všeobecnej cirkvi' (t. j. združujúcej všetky národy, na rozdiel od náboženstiev vlastných len určitému etniku) – výraz je odvodený od gr. *katholū* (*καθόλου*) ‚vcelku, vôbec, všeobecne', pôvodne ako spojenie *kath' holū* (*καθ' ὅλου*), od ↗ *kata-* a *holos* (*ὅλος*) ‚celý, celkový'.

kaťuša voj. ‚raketomet používaný v 2. svetovej vojne Červenou armádou' • Z rus. *kaťúša* (*катюша*); podľa žen. mena *Kaťúša* (*Катюша*), od rus. *Jekaterina* (*Екатерина*), zodpovedajúceho slk. *Katarína*.

kaucia ‚peňažná záruka' (od 18. stor.) • Z lat. *cautiō* ‚záruka, zábezpeka', pôvodne ‚opatrnosť, ostražitosť' (odtiaľ ‚jej prejav' > ‚zábezpeka'), od lat. *cavēre, cautum* ‚chrániť sa pred niečím; zabezpečiť si niečo, prijať záruku'.

kaučuk ‚pružná látka získavaná zo šťavy niektorých tropických stromov' (od *19. stor.) • Z indián. jazykov Juž. Ameriky (Peru); v Európe sa rozšírilo prostredníctvom staršieho špan. *cauchuc*, resp. fr. *caoutchouc*.

kaukliar ‚kúzelník, eskamotér' (od 15. stor.) • Nem. pôvodu (porov. dnešné nem. *Gaukler*); východiskový výraz je odvodený od nem. *gaukeln* ‚klamať, mámiť, čarovať; robiť žarty', to asi od staršieho výrazu (sthnem. *gougal, goucal*) s významom ‚čary, žarty', nejasného pôvodu.

kauza kniž. ‚príčina, dôvod, podnet; právny prípad' (od 16. stor.) • Z lat. *causa* ‚príčina, dôvod, podnet; vec, právna záležitosť, spor'. Z odvodenín: ***kauzálny*** kniž. ‚príčinný' (lat. *causālis*), ***kauzatívum*** lingv. ‚prechodné sloveso s významom «spôsobovať, aby sa niečo stalo»' (lat. *(verbum) causātīvum;* napr. ↗ *kojiť*, ↗ *-ložiť*, ↗ *moriť*[1] ap.). Pozri aj ↗ *akuzatív*, ↗ *causerie*.

káva, staršie i *káve* (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *kávé*) z jazykov juhových. Európy – východiskom výrazu je tur. *kahve*, prevzaté (perz. prostredníctvom) z arab. *qahwa*, ktoré sa odvodzuje od názvu istej oblasti v Etiópii, známej pestovaním kávovníka. Pozri aj ↗ *kofeín*.

kaverna lek. ‚dutina spôsobená rozpadom tkaniva', voj., ban. ‚priestor vyhĺbený pod zemou' (od 20. stor.) • Z lat. *caverna* ‚dutina, vyhĺbenina', od lat. *cavus* ‚dutý, vyhĺbený'.

kaviár ‚ikry jesetera konzervované ako lahôdka' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *caviaro* (dnešné tal. *caviale*), čo je prevzatie z tur. *havyar* – ide asi o výraz pochádzajúci z irán. jazykov.

kavka ‚zool. Coloeus' (od 15. stor.) • Psl. **kavъka;* zdrobnenina od psl. **kava* (porov. staršie poľ. *kawa* ‚id.'), od zvukomalebného ide. **kău-*, **kĕu-*, **kū-* ‚kričať, vrešťať a i.' (porov. stind. *káuti* ‚kričí', gr. *kōkyō* (*κωκύω*) ‚nariekam, kvílim', lit. *kaũkti* ‚vyť' a i.). Pozri aj ↗ *sova*.

kaz ↗ *kaziť*

kazajka ‚ľahký kabát do pása' (od 19. stor.), **kazak** ‚voľná blúza siahajúca na boky' (od *18. stor.) • Z fr. *casaque*, nejasného pôvodu – azda z turk. jazykov (*quzzāk* ‚dobrodruh, tulák; kočovník', druhotne prenesené aj na nimi nosený odev?); iný výklad tu vychádza z perz. *qazāgand* ‚vatovaný bojový odev', zloženého z perz. *qaz* ‚surový hodváb' a *āgand* ‚vykladaný, vatovaný'.

kázať, *kážem* (od 15. stor.) • Psl. **kazati*, **kažǫ* (**kaz-jǫ*); porovnáva sa (pri rekonštrukcii **kaz-* < **k^{u}ōĝ-*) so stind. *kā́śate* ‚objavuje sa, žiari, svieti', avest. *ā-kasat̰* ‚uvidel', gr. *tekmar* (*τέκμαρ*) ‚znamenie' a i., ktoré sa odvodzujú od ide. **k^{u}ek̂-*, **k^{u}ōk̂-* ‚objavovať sa; vidieť; ukazovať' (porov. i ↗ *kaziť*). Pôvodný význam typu ‚ukazovať' sa zachoval v ***dokázať***, ***(pre)ukázať***, ***vykázať*** (od toho ***dôkaz***, ***preukaz***, ***úkaz***, ***výkaz*** ap.); novší je posun ‚ukazovať' > ‚dávať najavo, dávať vedieť, hovoriť' (***odkázať*** ‚poslať ***odkaz***, ústnu správu', *vykázať odniekiaľ* ‚vypovedať'); z toho ďalej ‚hovoriť' > 1. ‚mať prejav' (*k. od oltára;* sem aj ***kázeň*** ako ‚duchovná reč pri bohoslužbách', už psl. **kaz-nь* ‚hovorenie', 2. ‚hlásať učenie' (*k. evanjelium*, ***kazateľ***), 3. ‚vyslovovať vôľu' (***prikázať***, ***rozkázať***, ***zakázať***[1], od toho ***príkaz***, ***rozkaz***, ***zákaz;*** sem aj staršie *u-kázať* ‚prikázať', odtiaľ ***poukázať*** *peniaze*, pôvodne asi ‚prikázať ich vyplatenie', k tomu ***poukaz***, ***poukážka***) i 4. ‚objednávať (si)' (staršie *za-kázať*[2], odtiaľ ***zákazka***, ***zákazník***).

kazematy ‚podzemné chodby pod pevnosťami (často slúžiace ako väzenie)', staršie *kazamáta* (od 18. stor.) • Z tal. *casamatta*, nejasného pôvodu; súčasná slk. forma (s *-e-*) môže byť podľa tal. *casematte* mn., resp. podľa nem. *Kasematte*, prevzatého z taliančiny prostredníctvom fr. *casemate*.

kázeň ↗ *kázať*

kazeta ‚(ozdobná) skrinka; ochranný obal (na film ap.); plasticky orámované pole stropu', staršie ‚uzavreté nosidlá' (od 18. stor.) • Z tal. *cassetta*, čo je zdrobnenina od tal. *cassa* ‚debna, truhla' (↗ *kasa*).

kaziť (od 16. stor.) • Psl. **kaziti*, málo jasný výraz. Môže ísť o kauzatívum k psl. **čeznǫti* ‚miznúť, zanikať' (porov. rus. dial. *cézнuť* (*чезнуть*) ‚id.' a i.), odvodzovanému od ide. **k^{u}eĝ-* ‚ohýbať, kriviť' (porov. stsev. *hvika* ‚kolísať, vyhýbať sa, zdráhať sa', lat. *con-quinīscere* ‚skláňať sa nadol') – k možnému významovému vývinu porov. psl. **gubiti* (↗ ***hubiť***). Iný výklad odvodzuje psl. **čeznǫti* od ide. **k̯ek̂-* ‚objavovať sa; vidieť; ukazovať' (↗ *kázať*) – význam ‚miznúť, zanikať' mohol azda vzniknúť v odvodeninách typu psl. **jьz-čeznǫti* s predpokladaným významom ‚stratiť sa (z očí)' (porov. stsl. *išteznǫti* (**ИЩЕЗНѪТИ**) ‚zmiznúť, uniknúť, prestať' a i.). Z odvodenín: ***kaz;*** ***skaziť***, ***nakaziť*** ap., od toho ***skaza***, ***nákaza;*** ***prekaziť***, k tomu ***prekážať*** (a ***prekážka***); ***kazivec*** ‚fluorit' (podľa čes. *kazivec*, od čes. *kazivý* ‚spôsobujúci škodu, skazu, ničivý' – azda podľa toho, že fluorit sa používal ako tavidlo?).

každý (od 15. stor.) • Pôvodne asi psl. **kъžьde* (so skloňovaním **kogo-žьde*, **komu-žьde* atď.) ako bezrodové zámeno, v ktorom sa až neskôr vyvinuli rodové formy (slk. *každý* m., *každá* ž., *každé* s.). Ide o zloženinu, ktorej prvú časť tvorí zámenný koreň **kъ* (porov. psl. **kъ-to;* ↗ *kto*), avšak druhá časť **-žьde* nie je etymologicky jasná – vysvetľuje sa ako spojenie dvoch častíc (k **žь* porov. ↗ *že*, k **de* porov. ↗ *kde*); iný výklad ju odvodzuje od koreňa zachovaného v psl. **žьdati* (porov. stsl. *žьdati* (**ЖЬДАТИ**) ‚čakať, očakávať' a i.) < ide. **gheidh-* ‚žiadať,

túžiť po niečom', čo predpokladá významový vývin typu ‚chcieť ap.' > ‚ktokoľvek; každý' (porov. lat. *quam-vīs* ‚akokoľvek', doslova ako chceš'; slk. *hocikto*, od ↗ *hoci*, ap.). – Vychádzajúc z rekonštrukcie **kъžьde*, v slk. by sme očakávali formu **koždý*, resp. **keždý;* začiatočné *ka-* v *každý* nie je jasné. Mohlo vzniknúť pod vplyvom výrazov typu *kade-jaký* ap.; podľa iných výkladov pochádza z možného novšieho tvaru žen. rodu **ka-žьde* (ďalej prenesené aj do tvarov iných rodov?), resp. je starým variantom príslušného zámenného koreňa (psl. **kъ-* < ide. **kʷo-*, avšak psl. **ka-* < ide. **kʷō-?*).

kde (od 15. stor.) • Psl. **kъ-de;* súvisí so stind. *kū́, kúha* (**kú-dha*), avest. *kū, kudā* ‚kde', gr. dial. *o-pui* (*ὅπυι*) ‚kam', alb. *ku-r* ‚kedy, keď', lit. *ku-r̃* ‚kde, kam' a i. – všetko od ide. **kʷu-* (s možným rozšírením o rôzne častice) ako variantu ide. zámenného koreňa **kʷo-*; ďalej pozri ↗ *kto*.

keby (od 16. stor.) • Z pôvodného *keď by;* ďalej pozri ↗ *keď* a ↗ *by*.

kecať subšt. ‚tárať' (od 20. stor.) • Z čes. *kecati*, čo je asi nárečová forma (z hanáckych nárečí na Morave?) pôvodného *kycati* < **kyd-sa-ti*, vysvetľovaného ako intenzívum od **kydati* (↗ *kydať*) – k novšiemu významu hovorenia ap. porov. i slk. *kydať (na niekoho)* ‚nadávať', *kydať hlúposti* ap.

kečka hovor. ‚štica' (od *16. stor.) • Psl. **kъčьka*, zdrobnenina od psl. **kъka* (porov. sln. *kêka* ‚bohaté vlasy na hlave' ap.) < **kŭk-*, čo je variant koreňa zachovaného v ↗ *kučera*. Pozri aj ↗ *štica*.

kečup ‚prichutená hustá rajčinová šťava' (od 20. stor.) • Z južného čín. dial. *kôechiap, kêtsiap*, od *kôe, kê* ‚rajčina' a *chiap, tsiap* ‚šťava'; do európskych jazykov preniklo angl. prostredníctvom (*ketchup*).

keď (od 16. stor.) • Novšia forma (so zánikom koncovej samohlásky) ↗ *kedy;* mäkké *-ď* je asi podľa *hneď*, resp. *kde* ap. Pozri aj ↗ *keby*. – **kedy** (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o zjednodušenie pôvodného **kehdy* (porov. ↗ *onehdy*, ↗ *vtedy*) < **kъgъdy*, od zámenného koreňa **kъ-*; ďalej pozri ↗ *kto*. Iný výklad vychádza z psl. **kъ-dy* (utvoreného podobne ako slk. dial. *on-dy* ‚onehdy', s časticou **dy*); potom však nie je dostatočne jasný fonetický vývin slova – očakávanou formou by bolo **kdy* (porov. čes. *kdy* i slk. *ni-kdy*), *ke-* je azda podľa *keď, keby*?

kefa (od 17. stor.) • Z maď. *kefe*, čo je prevzatie z tur. *kefe* ‚kefa (na kone)'.

kefír ‚alkoholicky skvasené prevarené mlieko' (od 20. stor.) • Z rus. *kefír* (*кефир*), pôvodom z kaukazských jazykov – porov. megrelské *kipuri* ‚kyslé mlieko pripravované v koženom mechu' a i.

kefnúť hovor. expr. ‚udrieť' (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

keks ‚sušienka' (od 20. stor.) • Z nem. *Keks*, čo je prevzatie z angl. *cakes* mn., od angl. *cake* ‚koláč'.

keľ[1] ‚veľký zub niektorých cicavcov' (od 19. stor.) • Psl. **kъlь;* súvisí s psl. **kolti* (↗ *klať*) – doslova ‚čo kole, slúži na klanie, bodanie'. Pozri aj ↗ *klik*. – **keľ**[2] ‚bot. Brassica oleracea sabauda' (od 17. stor.) • Z nem. dial. *Köhl* (spis. nem. *Kohl*) – ide o prevzatie z lat. *caulis* ‚kapustný hlúb; kapusta, keľ'; pozri aj ↗ *kaleráb*, ↗ *karfiol*.

kelím ‚(hrubý) koberec s dekoratívnym geometrickým vzorom' (od 20. stor.) • Z tur. *kilim* ‚koberec'.

kelvin fyz. ‚jednotka termodynamickej teploty' • Podľa škót. fyzika W. Kelvina (vlastným menom Thomson; 1824 – 1907).

kemp ‚táborisko (motoristov) v prírode' (od 20. stor.) • Z angl. *camp* ‚tábor', prevzatého román. prostredníctvom z lat. *campus* ‚(šíre) pole, rovina'. Z odvodenín: ***kempovať*** (angl. *to camp* ‚táboriť'), ***kemping*** (angl. *camping*, doslova ‚táborenie').

kengura ‚zool. Macropus', staršie *kenguru* (od 19. stor.) • Z domorodých jazykov Austrálie; do Európy preniklo prostredníctvom angl. *kangaroo*. Pozri aj ↗ *klokan*.

kepeň ‚dlhý plášť bez rukávov' (od 17. stor.) • Z maď. *köpeny*, ktoré vzniklo skrátením staršieho maď. *köpönyeg, köpenyeg* (> staršie slk. *kepenek* ‚súkenný dlhý vrchný plášť do dažďa al. nepohody', od 17. stor.), prevzatého z turk. jazykov.

keper ‚väzba tkaniny s uhlopriečnymi riadkami' (od 20. stor.) • Z nem. *Köper*, čo je prevzatie z román. **capreōnem* ‚oporný trám', odvodeného od lat. *caper* ‚cap' (k významu porov. slk. dial. *koza* ‚drevený stojan, podstavec') – výraz pôvodne označoval šikmé trámy v krove, neskôr sa preniesol i na tkaninu s uhlopriečnymi riadkami, resp. na príslušný druh jej väzby.

ker (od 15. stor.) • Psl. **kъrъ;* porovnáva sa s lit. *kẽras* ‚peň stromu', lot. *cęrs* ‚ker, zarastený močiar', stprus. *kirno* ‚ker' – ide azda o odvodeniny od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*).

Význam sa mohol vyvíjať v smere ‚rezať' > ‚odrezok; prút, vetva' > ‚rozvetvená rastlina, ker'; iný výklad uvažuje o pomenovaní podľa pravidelného orezávania vetiev na stromoch či krovinách. Z odvodenín: ***krovie*** (staré kolektívum), odtiaľ ***krovina; zákerný***, doslova ‚skrývajúci sa za krom (a pripravujúci sa zaútočiť ap.)', a i. Pozri aj ↗ *koreň.*

keramika ‚výrobky z pálenej hliny' (od *19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov, porov. fr. *céramique* a i.) z gr. *keramikē (technē)* (κεραμικὴ τέχνη) ‚hrnčiarske umenie', od gr. *keramikos* (κεραμικός) ‚súvisiaci s hlinou', od gr. *keramos* (κέραμος) ‚hrnčiarska hlina'.

kerovať, karovať hovor. ‚smerovať, zahýbať', zastar., expr. ‚viesť vozidlo' (od 17. stor.) • Z nem. *kehren* ‚obracať'.

kesón ‚duté oceľové zariadenie bez dna umožňujúce prácu pod vodou' (od 20. stor.) • Z fr. *caisson*, pôvodne ‚debňa, skrinka', čo je prevzatie zo stprov. *caisson*, odvodeného od prov. *caissa* (> fr. *caisse* ‚debna; karoséria auta'), ktorého východiskom je lat. *capsa* (↗ *kapsa*).

kešeňa expr. ‚vrecko, vačok' (od 17. stor.) • Pôvodne asi **kyšeňa* (s asimiláciou **y-e-* > *e-e-*), od psl. **kyšenь*, pre ktoré sa vzhľadom na rus. dial. *kišéň* (*кишень*) ‚žalúdok' predpokladá pôvodný význam ‚vrecko zhotovené zo zvieracích vnútorností'. Psl. **kyšenь* sa ďalej zbližuje s psl. **kyšьka* (porov. slk. dial. *kyška* ‚črevo z ošípanej', rus. *kišká (кишка)* ‚črevo' a i.), ktoré sa novšie usúvzťažňuje s ↗ *kyslý, kysnúť* (t. j. vnútornosti = ‚čo kysne, resp. spôsobuje kvasenie', podľa ich využívania pri spracovaní potravín, porov. ↗ *kľag* a i.).

keťas hovor. pejor. ‚čierny obchodník' (od 20. stor.) • Z čes. *keťas*. Slovo (utvorené príponou *-as*, porov. čes. *kruťas* expr. ‚krutý človek' ap.) vzniklo počas 1. svetovej vojny na základe nem. *Kettenhändler* ‚priekupník', od nem. *Kettenhandel* ‚priekupníctvo', doslova ‚reťazový obchod' – ide o zloženinu nem. *Kette* ‚reťaz' (prevzatie z lat. *catēna* ‚id.') a *Handel* ‚obchodovanie', pôvodne ‚konanie (rukou)', od nem. *Hand* ‚ruka' (germ.).

kiahne (od 18. stor.) • Zjednodušenie staršieho *kňahne* (tak ešte dial.), čo je tvar mn. č. od *kňahňa* ‚pani' (zachované napr. v ľudovej rozprávke: *Naša kňahňa domov tiahne*), doloženého aj vo význame ‚kožné ochorenie' (18. stor.). Slovo vzniklo asi hláskovou redukciou pôvodného **kňahyňa* (porov. rus. *kňagíňa (княгиня)* ‚kňažná' ap.), z psl. **kъnęgynji*, odvodeného od psl. **kъnędzь;* ďalej pozri ↗ *kňaz*. Názov choroby *kiahne* znamená doslova ‚panie, paničky' – ide o „úctivý" názov, majúci podľa starých predstáv zabezpečiť priaznivý priebeh ochorenia; porov. i ↗ *hostec.*

-kiaľ, v ***dokiaľ, odkiaľ, pokiaľ, zakiaľ*** ap. (od *16. stor.) • Z pôvodného **koli*/**kolě* (k výkladu pozri ↗ *koľko*); novšie *-a-* sa vysvetľuje vplyvom výrazov typu ↗ *kade* (k významovej blízkosti porov. rus. *ot-kóle (откоде)* ‚odkiaľ' a i.), ↗ *tade* ap. Porov. i ↗ *-siaľ*, ↗ *-tiaľ*.

kibic hovor. ‚kto radou zasahuje niekomu do hry' (od 20. stor.) • Z nem. *Kiebitz*[2], od nem. *kiebitzen* ‚prizerať sa hre a zasahovať do nej' (> slk. ***kibicovať***, od 20. stor.), pôvodom z nem. argot. *kibitschen* ‚navštevovať, pozorovať', prevzatého z jazyka jidiš (v konečnom dôsledku od hebr. *ḥāpaś* ‚prehľadávať, skúšať'). Podobu nem. výrazu mohlo ovplyvniť aj nepríbuzné nem. *Kiebitz*[1] ‚cíbik obyčajný', zvukomalebného pôvodu.

kiež (od 18. stor.) • Z pôvodného **koje že*, od **koje* ‚kie/ké' (neutrum zámena **kъjь*, ↗ *ký*) a ↗ *že* – súčasný význam vznikol azda v kontextoch typu **kie(že) poskytneš privítanie?* ‚aké(že) privítanie poskytneš?', odtiaľ ‚aby si poskytol, nech poskytneš, *kiež* poskytneš' ap. Pozri aj ↗ *kýžený.*

kikiríkať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *kikiriki, kikirikí*, napodobňujúceho hlas kohúta.

kiksovať subšt. ‚robiť chyby' (od 20. stor.) • Z nem. *gicksen, kicksen* ‚vylúdiť nesprávny tón na dychovom nástroji ap.', zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***kiks.***

kilo- ‚tisícnásobok základnej jednotky' (*kilogram, kilometer* ap.) • Z fr. *kilo-* (zavedené vo Francúzsku v r. 1795), podľa gr. *chilioi* (χίλιοι) ‚tisíc'.

kimono ‚japonský dlhý voľný odev so širokými rukami stiahnutý v páse' (od 20. stor.) • Z jap. *kimono* (pôvodne ‚odev'), čo je zloženina jap. *kiru* ‚obliekať' a *mono* ‚vec, odev'.

kinematografia ‚filmové umenie, filmová produkcia' (od 20. stor.) • Z fr. *cinématographie*, utvoreného na základe fr. *cinématographies* mn. ‚filmy', od fr. *cinématographe* ‚prístroj na záznam a reprodukciu pohybujúceho sa obrazu' – pomenovanie utvorili v r. 1893 bratia Lumiérovci na základe gr. *kīnēma* (κίνημα), gen. *kīnēmatos* (κινήματος) ‚pohyb', od gr. *kīneō* (κινέω) ‚uvádzam do pohybu', a *grafō* (γράφω) ‚píšem, zaznamenávam'. – **kinetika** fyz. ‚časť

dynamiky skúmajúca vzťahy medzi pohybom telies a silami na ne pôsobiacimi' (od 20. stor.) • Podľa gr. *kīnētikos* (κινητικός) ‚súvisiaci s pohybom', od gr. *kīneō* ‚uvádzam do pohybu'. – **kino** (od 20. stor.) • Podľa nem. *Kino*, čo je skrátenie z nem. *Kinematograph*, prevzatého z fr. *cinématographe* ‚prístroj na záznam a reprodukciu pohybujúceho sa obrazu' – význam sa posunul v smere ‚prístroj' > ‚miestnosť (budova), kde sa tento prístroj nachádza'.

kiosk zastaráv. ‚obchodný stánok' (od 19. stor.) • Pôvodom z tur. *köşk* ‚záhradný pavilón', čo je prevzatie z perz. *gūša* ‚kút, roh'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom tal. *chiosco*, fr. *kiosque*.

kisňa subšt. ‚debna' (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *kistňa*, odvodeného od *kista* (obidvoje ešte dial.), čo je prevzatie z nem. *Kiste* – výraz je prevzatý z lat. *cista* ‚skrinka, schránka', ktorého východiskom je gr. *kistē* (κίστη) ‚id.'. Pozri aj ↗ *cisterna*.

kišasonka zastar. ‚slečna' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *kišasoňa* (od 17. stor.), prevzatého z maď. *kisasszony*, doslova ‚malá pani', čo je zloženina maď. *kis* ‚malý' (staré prevzatie z turk. jazykov) a *asszony* ‚žena, pani' (irán. pôvodu).

kivi[1] ‚vták žijúci na Novom Zélande (zool. Apteryx)' (od 20. stor.) • Z jazyka novozélandských Maoriov, do európskych jazykov sa dostalo prostredníctvom angl. *kiwi*. – **kivi**[2] ‚exotické ovocie' (od 20. stor.) • Z angl. *kiwi (fruit)*, doslova ‚kiwijské (t. j. novozélandské) ovocie', od angl. *Kiwi* ‚Novozélanďan', čo je obyvateľská prezývka podľa názvu novozélandského vtáka kiviho.

kľačať (od 16. stor.) • Psl. **klęčati* (**klen-k-*); asi od rovnakého koreňa ako psl. **kloniti* (↗ *kloniť*) – k významu porov. staršie slk. *s poklonenym kolenom pozdravovali* ‚kľačiac' (18. stor.). Z odvodenín: ***kľak*** tel.; ***kľaknúť***, ***pokľaknúť***, od toho ***pokľak***, a i. Pozri aj ↗ *klesať*.

klad ↗ *kladný*

klada ‚skrátený a otesaný kmeň stromu' (od 15. stor.) • Psl. **kolda*; súvisí s gr. *klados* (κλάδος) ‚vetva', stír. *caill* ‚les', nem. *Holz* ‚drevo' a i. – všetko od ide. **kel-* ‚biť, ťať, sekať'; ďalej pozri ↗ *klať*. Z odvodenín: ***kladina*** ‚telocvičné náradie podobné klade'. Pozri aj ↗ *kladivo*, ↗ *kladka*.

kladivo (od 17. stor.) • Psl. **kladivo*; azda odvodenina od slovesa zachovaného v rus. dial. *klasť* (класть), *kladú* (кладу) ‚biť (palicou ap.)' (nesúvisí s ↗ *klásť*), ktoré sa porovnáva s psl. **kolda* (↗ *klada*) a ďalej s lat. *clādēs* ‚poškodenie, porážka', *gladius* ‚meč', stír. *claideb* ‚meč'.

kladka ‚koleso voľne sa otáčajúce okolo osi, používané ako jednoduchý stroj', staršie i ‚visiaca zámka; mučiaci nástroj, škripec' (od 17. stor.) • Asi zdrobnenina od ↗ *klada* v posunutom význame typu ‚opracovaný kus dreva' (porov. i dial. *kladka* ‚závora na dvere'), z toho aj ďalšie technické významy.

kladný (od 19. stor.) • Od ↗ *klásť*; vzniklo ako preklad lat. *positīvus* (↗ *pozitívny*), odvodeného od lat. *pōnere*, *positum* ‚klásť'. Z odvodenín: ***klad*** (*k-y a zápory*).

kľag ‚teľací ap. žalúdok používaný ako syridlo na zrážanie mlieka' (od 16. stor.) • Termín karpatských pastierov, na Slovensko prenikol počas tzv. valašskej kolonizácie. Východiskom je macedorumunské *cľag* (rum. *chiag*), z ľud. lat. **clagum* < *quaglum*, vzniknutého obmenou lat. *coāgulum* ‚syridlo, kľag', od lat. *cōgere* (**co-agere*), *coāctum* ‚zháňať dovedna, zhromažďovať; zhusťovať; zrážať sa, tuhnúť', zloženého z lat. *co-* (↗ *kom-*) a *agere* ‚hnať'. Porov. i ↗ *koagulácia*.

kľak, kľaknúť ↗ *kľačať*

klaksón ‚húkačka na motorových vozidlách' • Z angl. *klaxon* (najskôr v USA), pôvodne *Klaxon* (doložené od r. 1910), podľa mena výrobcu. Písanie *klaksón* (s *-ks-*) naznačuje ľudovoetymologické zblíženie s fr. *son* ‚zvuk, hlas', resp. aj s fr. *claquer* ‚práskať, plieskať, búchať'.

klamať (od 16. stor.) • Psl. **klamati*. Porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **klām-*) s lat. *clāmāre* ‚kričať, hlasne volať' a sthnem. *(h)lamōn* ‚hučať, dunieť' (od ide. **kel-* ‚volať, kričať, robiť hluk, zvučať'); iný výklad, vychádzajúci z pôvodného **klōm-*, tu vidí odvodeninu od ide. **(s)kel-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kloniť*) – k možnému vývinu ‚ohýbať, pliesť' > ‚nehovoriť pravdu, klamať' porov. *splietať lži* ap. Z odvodenín: ***klam***, od toho ***klamstvo***, a i.

kľampa pejor. ‚nadávka neupravenej žene' (od 17. stor.) • Údajne z nem. dial. *Klamp(f)e* ‚špinavá osoba'.

klampiar ‚odborník na spracovanie plechu' (od *16. stor.) • Z rak. nem. *Klampferer*, čo je odvodenina od strhnem. *klampfern* ‚pevne spojiť'; toto sloveso je odvodené od výrazu zachovaného v rak. nem. *Klampfe*, predstavujúcom variant nem. *Klammer* ‚skoba' (↗ *kramľa*).

klamstvo ↗ *klamať*

klan ‚pevne uzavreté spoločenstvo' (od 20. stor.) • Prostredníctvom angl. *clan* prevzaté z kelt. jazykov (porov. stír. *cland*, ír. *clann* ‚rastlina; deti, potomstvo') – východiskový výraz je prevzatý z lat. *planta* ‚sadenica' (↗ *planta*).

klaňať sa ↗ *kloniť*

klanica ‚bočná podpera na voze al. vagóne', staršie i ‚závesný trám zvona' (od 16. stor.) • Azda už psl. **kolnica*, od psl. **kolnъ* (> slk. ***klaný*** ‚rozdelený na dvoje, rozštiepený'), čo je príčastie od psl. **kolti* (↗ *klať*) – pôvodný význam bol zrejme ‚rozoklaný, rozštiepený kmeň stromu'.

klapať[1] staršie ‚klepať, tlieskať' (od 18. stor.) • Psl. *klapati*, zvukomalebného pôvodu; porov. hláskovo blízke ↗ *klepať*, ↗ *klopať*. Z odvodenín: ***klapnúť***[1] ‚vydať tupý zvuk (pri zatváraní ap.)', ***sklapnúť***, hovor. ***zaklapnúť*** ap. – **klapať**[2] hovor. ‚byť v poriadku, fungovať' (od *19. stor.) • Z nem. *klappen*, pôvodne ‚udierať ap.', zvukomalebného pôvodu – odtiaľ v nem. ‚(o stroji) vydávať pravidelný zvuk' > ‚normálne, riadne fungovať ap.'. Z odvodenín: ***klapka*** ‚uzáver, záklopka a i.' (nem. *Klappe*); ***klapnúť***[2] hovor. ‚podariť sa'.

klarinet ‚jazýčkový drevený dychový hudobný nástroj' (od *19. stor.) • Z tal. *clarinetto*, čo je prevzatie z fr. *clarinette* – výraz bol asi utvorený na základe prov. *clarin* ‚hoboj', od prov. *clar* ‚(o zvuku) jasný, zreteľný', z lat. *clārus* ‚jasný'.

klariska ‚členka katolíckej ženskej rehole' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *Clarissa*, podľa sv. Kláry z Assisi († 1253), zakladateľky tejto rehole.

klas (od 16. stor.) • Psl. **kolsъ;* asi odvodenina od koreňa zachovaného v psl. **kolti* (↗ *klať*) – pôvodne azda ‚čo bodá, pichá' (pomenovanie podľa ostí); porov. i nem. *Ähre* ‚klas', od ide. **ak̂-* (↗ *ostrý*). Z odvodenín: ***klasiť sa*** ‚tvoriť klasy (o obilí, kukurici)'; dial. *klasovať* ‚cepami vybíjať zrno z klasov', k tomu aj ***oklasok*** ‚odzrnený kukuričný šúľok' (zrejme od **o-klasovať* ‚vybiť zrno z klasu').

klasický (od 19. stor.) • Z lat. *classicus*, pôvodne ‚patriaci k triede rímskeho občianstva', od lat. *classis* ‚vojenská a občianska trieda'. Význam sa posunul v smere ‚patriaci k najvyššej triede (občanov)' > ‚hodný nasledovania, vzorový' (*k-é diela svetovej literatúry*), odtiaľ ‚patriaci k osvedčenej kvalitnej tradícii' (*k-é jazyky* ‚stará gréčtina a latinčina ako jazyky antiky', podľa toho i ***klasicizmus*** ‚umelecký smer nadväzujúci na antické umenie') > ‚osvedčený, príznačný, typický' (*k-á ukážka niečoho*). –

klasifikovať ‚systematicky triediť; hodnotiť, známkovať' (od *18. stor.) • Podľa fr. *classifier* ‚vytvárať triedy; rozdeľovať (do tried)', utvoreného na základe lat. **classificāre*, od lat. *classis* ‚(vojenská a občianska) trieda' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

klasiť sa ↗ *klas*

klásť, *kladiem* (od 15. stor.) • Psl. **klasti* (**klad-ti*), **kladǫ;* súvisí s gót. *af-hlaþan* ‚naložiť (niečím)', nem. *laden*, angl. *to load* ‚nakladať', nem. *Last* ‚bremeno, náklad', lit. *klõdas* ‚vrstva' a i. – všetko od ide. **klā-* ‚rozkladať do šírky, klásť na niečo' (porov. lit. *klóti*, lot. *klât* ‚rozkladať, pokrývať'). Z odvodenín: ***dokladať***, ***skladať***, ***zakladať*** ap. (od toho ***doklad***, ***sklad*** i ***skladba***, ***základ*** a i.); ***dôkladný*** (pôvodne azda ‚dokladajúci [všetky] potrebné veci ap.'?), ***pokladať*** *za niečo* (zrejme s posunom ‚klásť' > ‚zaraďovať niekam' ap.), ***poklad*** (pôvodne ‚čo je položené, uložené ap.'), ***príklad*** (‚čo je priložené ako predloha, vzor'), ***úklady*** (od staršieho *ukladať* ‚klásť nástrahy', akiste podľa kladenia pascí) a i. Pozri aj ↗ *kladný*, ↗ *-ložiť*. Nesúvisí s ↗ *kladivo*.

kláštor ‚spoločný dom rehoľných osôb', staršie i *klášter* (od 16. stor.) • Zo strhnem. *klōster* (nem. *Kloster*), čo je výraz prevzatý z román. **clōstrum* ‚uzavretý priestor ap.', ktorého východiskom je lat. *claustrum* ‚závora, zámka' (pozri aj ↗ *klaustrofóbia*), odvodené od lat. *claudere*, *clausum* ‚zatvárať, zamykať'.

klať, *kolem* (od 18. stor.) • Psl. **kolti*, **koljǫ;* súvisí s gr. *klaō* (κλάω) ‚lámem', lat. *per-cellere* ‚udrieť; zraziť (na zem)', lit. *kálti* ‚udierať, kovať', *kùlti* ‚mlátiť' a i. – všetko od ide. **kel-*, *kelə-* ‚biť, ťať, sekať'. Z odvodenín: ***kálať*** (psl. **kalati* < **kōl-*), ***preklať***, ***zaklať*** (k tomu ***prekáľať***, ***zakáľať***, odtiaľ ***zakáľačka***) ap., ***rozoklať*** (k tomu ***rozkol***), ***žabykláč*** (od **kláč* ‚nástroj na klatie') a i. Pozri aj ↗ *čeľusť*, ↗ *kel*[1], ↗ *klada*, ↗ *klanica*, ↗ *klas*, ↗ *klát*, ↗ *klin*, ↗ *kľuť sa*, ↗ *kolbište*, ↗ *kolmý*, ↗ *kôl*, ↗ *skala*, ↗ *skoliť*, ↗ *úkol*.

klát ‚kratší kus hrubého kmeňa stromu' (od 16. stor.) • Psl. **koltъ*, odvodenina od psl. **kolti* (↗ *klať*); pôvodný význam bol asi ‚odťatý kus dreva'. – **klátiť** ‚knísať, kolísať', **klátiť sa** ‚padať pod ťarchou; knísať sa' (od 17. stor.) • Psl. **koltiti (sę)*, od psl. **koltъ* (↗ *klát*). Predpokladaný pôvodný význam (‚pracovať s klátom') sa mohol zachovať v dial. *klátiť* ‚obíjať ovocie zo stromu dlhou palicou' (od *klát* vo význame typu ‚kus dreva, drúk, palica'); odtiaľ azda aj

‚pohybovať (sa) ako pri takejto práci' > ‚knísať (sa), kolísať (sa)'. Význam ‚padať pod ťarchou' môže byť z ‚knísať sa' (> ‚strácať rovnováhu, padať'), ale aj z ‚tlačiť k zemi' (tak dial. – pôvodne azda ‚ubíjať klátom'?).

klaun ‚artista predvádzajúci komické číslo (v cirkuse)' (od 20. stor.) • Z angl. *clown*, pôvodne ‚roľník' (prenesene ‚ťažkopádny, neohrabaný človek') – ako *clown* sa označovala aj postava hlupáka v angl. divadle, odtiaľ neskôr označenie cirkusového umelca.

klaustrofóbia lek. ‚chorobný strach z uzavretého priestoru' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *claustrum* ‚závora' (ďalej pozri ↗ *kláštor*) a ↗ *fóbia*. – **klauzula** ‚dodatok v úradných listinách' (od 15. stor.) • Z lat. *clausula* ‚záver; záverečná veta', od lat. *claudere, clausum* ‚(u)zatvárať'. – **klauzúra** ‚priestor kláštora prísne vyhradený rehoľníkom' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *clausūra*, doslova ‚uzáver, zámka' (odtiaľ i ‚takto uzavretý priestor ap.'), od lat. *claudere, clausum* ‚uzatvárať'.

kláves ‚stláčacia súčiastka na hudobných nástrojoch, písacích strojoch ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *clāvēs*, čo je tvar mn. č. od lat. *clāvis* ‚kľúč, zámka' (súvisí s lat. *claudere* ‚zatvárať, zamykať'); v stredoveku slovo nadobudlo aj význam ‚kľúč uzatvárajúci ventil vzduchového prívodu na organe', odtiaľ ‚klapka na hudobnom nástroji, kláves'. Pozri aj ↗ *enkláva*, ↗ *konkláve*. – **klaviatúra** ‚klávesnica' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Klaviatur*, utvoreného na základe nem. *Klavier* (↗ *klavír*). – **klavičembalo** ‚strunový brnkací hudobný nástroj s klaviatúrou' (od 20. stor.) • Z tal. *clavicembalo*, čo je zloženina utvorená na základe lat. *clāvis* ‚kľúč' a tal. *cembalo* (↗ *čembalo*). – **klavír** (od 18. stor.) • Z nem. *Klavier*, čo je prevzatie z fr. *clavier*, pôvodne ‚súbor klávesov na určitých hudobných nástrojoch'; výraz je odvodený od lat. *clāvis* ‚kľúč'.

kľavý ‚neohybný, meravý' (od 18. stor.) • Pôvodne [kľe-] (tak dial.; k zmene *e* > *a* porov. ↗ *ľavý* ap.), z psl. ***klěvъ*** (**kloi̯-v-*), ktoré sa porovnáva s lit. *kleĩvas* ‚majúci krivé nohy' – slk. výraz v takom prípade prešiel asi významovým posunom ‚krivý' > ‚ťažko sa pohybujúci, nepohyblivý, neohybný ap.'.

kĺb (od 17. stor.) • Psl. ***kъlbъ***; vzhľadom na inoslovanské paralely s významami typu ‚zvierací žalúdok ap.' (ďalej pozri ↗ *klobása*) tu azda možno uvažovať o pôvodnom význame ‚niečo skrútené, okrúhle' – v takom prípade odvodenina od ide. **(s)kel-* ‚ohýbať' (↗ *kloniť*)? Slk. dial. *klúb* ‚kĺb' (porov. i čes. *kloub*) môže byť aj z psl. ***klǫbъ***, ktoré sa odvodzuje od rovnakého koreňa, iný výklad ho však považuje za hláskoslovný variant psl. ***glǫbъ*** (↗ *hlúb*). Pozri aj ↗ *klbko*.

klbko (od 16. stor.) • Zdrobnenina od ***klbo*** ‚id.' (tak dial.), majúceho asi rovnaký koreň ako ↗ *kĺb*. Z odvodenín: ***klbčiť sa*** expr. ‚biť sa, zápasiť' (pôvodne asi o „poprepletaných" účastníkoch, k významu porov. *klbko ľudí, hráčov* ap.).

klčovať (od 17. stor.) • Doslova ‚odstraňovať korene, *kĺče*' – odvodenina od staršieho *kĺč* ‚koreň, peň stromu' (tak ešte dial.), z psl. ***kъlčь***. Môže súvisieť s psl. ***kъlikъ*** (ďalej pozri ↗ *klik*), išlo by zrejme o pôvodné označenie koreňových výrastkov ap. Iný výklad tu uvažuje o starom variante (so striedaním *r/l*) východiskového psl. ***kъrčь***, zachovaného v *krč* hovor. ‚hrčovitý koreň' (porov. i dial. *krčnica* ‚nástroj na klčovanie' ap.) – ***kъrčь*** sa odvodzovalo od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať;* k motivácii pomenovania pozri ↗ *koreň*), môže však byť etymologicky totožné aj s ↗ *krč* (podľa predstavy o niečom tuhom, nepoddajnom ap.?).

klebetiť, staršie i *klebetať* (*17. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o obmenu **klep-et-ať*, odvodeného od ↗ *klepať;* k významu porov. slk. dial. *klepkať* ‚klebetiť'. Dá sa tu predpokladať aj obmena staršieho *klevetať* ‚klebetiť; tárať' (od 17. stor.), z psl. ***klevetati***, ktoré sa usúvzťažňuje s psl. ***klьvati*** ‚zobať' (↗ *kľuť sa*) – v takom prípade s významovým vývinom ‚zobať' > ‚ťukať, klep(k)ať' > ‚klebetiť'. Z odvodenín: ***klebeta, klebetný*** a i.

klen ‚bot. Acer pseudoplatanus' (od 17. stor.) • Psl. ***klenъ***; porovnáva sa so starovekým maced. *klino-trochon* (*κλινότροχον*) ‚druh javora', strdnem. *lönen-holt* ‚javorové drevo', nem. *Lehne* ‚javor mliečny' (porov. aj ↗ *limba*), lit. *klẽvas* ‚javor' a i. – všetko od ide. **kleno-* ‚javor'.

klenba ↗ *klenúť sa*

klenot ‚šperk, skvost' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *kleinōt* (nem. *Kleinod*), čo je odvodenina od nem. *klein* ‚malý, drobný' – pôvodne išlo asi o označenie drobného šperku.

klenúť sa (od *17. stor.) • Zrejme z pôvodného **kle(p)nǫti (sę)*, od zvukomalebného slovesa **klepiti;* porov. hláskovo blízke ↗ *klepať*, ↗ *klopiť* ap. Pôvodný význam bol asi ‚udierať' (pomenovanie podľa sprievodných zvukov), odtiaľ

azda ‚udieraním, *klepením* tvarovať do požadovanej (oblej) formy', resp. aj ‚(udieraním) uzatvárať' > ‚zakrývať, prekrývať (oblúkom, klenbou)' ap. Z odvodenín: ***klenutý, klenba*** (t. j. ‚klenutie'), ***preklenúť, výklenok*** (od staršieho *vy-klenúť [sa]* ‚nadobudnúť klenutú podobu') a i. Pozri aj ↗ *sklep*.

klepať (od 18. stor.) • Psl. **klepati*, zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *klapať*[1], ↗ *klopať*, ↗ *klenúť sa*. Z odvodenín: ***klepotať***, od toho ***klepot; priklepnúť*** *niekomu niečo* je podľa symbolického úderu kladivkom na dražbe, podľa toho aj ***odklepnúť*** hovor. ‚schváliť'; ***prieklepový*** *papier* (ku *klepať na [písacom] stroji*), ***výklepové*** *vajcia* ‚trochu rozbité, *klepnuté*, preto vytriedené' a i. Pozri aj ↗ *klebetiť*. – **klepec** ‚pasca' (od 16. stor.) • Azda už psl. **klepьcь* ako odvodenina od psl. **klepati;* pôvodne ‚čo sa uzavrie, zaklapne (s úderom)'. – **klepeto** (od 17. stor.) • Od *klepať;* doslova asi ‚čo niečo zovrie (s úderom)'.

kleptománia ‚chorobný sklon kradnúť' (od 20. stor.) • Ako lekársky termín utvorené v 19. stor. na základe gr. *kleptō* (*κλέπτω*) ‚kradnem' a ↗ *mánia*.

klerik ‚(v katolíckej cirkvi) kto prijal posvätnú vysviacku', zastar. ‚seminarista, bohoslovec' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *clēricus*, čo je prevzatie z gr. *klērikos* (*κληρικός*) ‚príslušník duchovenstva', od gr. bibl. *klēros* (*κλῆρος*) ‚duchovenstvo' (> cirk. lat. *clērus* > slk. ***klérus***, od 18. stor.). Gr. *klēros* (odvodenina od gr. *klaō* (*κλάω*) ‚lámem, rozlamujem') pôvodne označovalo úlomok, kúsok kameňa, dreva ap. používaný pri žrebovaní; odtiaľ ‚(žrebovaním určený) podiel na niečom' a ďalej azda ‚podiel na kňazskom úrade, príslušnosť ku kňazskému stavu ap.'. Z odvodenín: ***klerikálny*** (cirk. lat. *clēricālis*) ap.

klesať (od 17. stor.) • Psl. **klęsati;* azda odvodenina (pri rekonštrukcii **klen-s-*) od rovnakého koreňa ako psl. **klęčati* (**klen-k-*, ďalej pozri ↗ *kľačať*) – k významovej súvislosti porov. *klesnúť na kolená*. Z odvodenín: ***klesnúť***; ***poklesnúť***, od toho ***pokles*** (zdrobnene ***poklesok*** ‚[menšie] previnenie', podľa predstavy o klesaní, úpadku morálky ap.); ***skleslý*** kniž. ‚slabý, chabý, malátny, skľúčený' (od staršieho *s-klesnúť* ‚stratiť na sile', resp. podľa *(s)klesnúť na duchu*) a i.

kliať, *kľajem* (od *15. stor.) • Psl. **klęti*, **klьnǫ* (> staršie slk. *klniem*, k nemu aj druhotný neurčitok *klnúť*, od 16. stor.); súčasné *kľajem* je podľa pôvodného neurčitku *kliať*. Súvisí azda s psl. **kloniti* (↗ *kloniť*), **klęčati* (↗ *kľačať*) – pôvodne sa mohlo vzťahovať na klaňanie sa božstvám či na kľakanie pred nimi ap., odtiaľ 1. ‚vzývať božstvo na potvrdenie svojej prísahy' (porov. ***zaklínať sa*** ‚zaprisahávať sa') aj 2. ‚dovolávať sa vyššej moci (proti niekomu)' > ‚preklínať (niekoho)' > ‚zlorečiť, nadávať (niekomu), kliať'. Iný výklad odvodzuje psl. **klęti* od ide. **kel-* ‚volať, kričať, znieť' (porov. stind. *kalakalaḥ* ‚zmätený krik', gr. *kaleō* (*καλέω*) ‚volám, pozývam ap.', lat. *calāre* ‚vyvolávať, zvolávať' a i.) – v takom prípade treba pre *kliať* vychádzať z pôvodného významu typu ‚kričať nahlas, hrozivo ap.'. Z odvodenín: ***-klínať*** (v ***zaklínať***, ***preklínať*** ap.), z psl. **klinati;* ***kliatba*** je asi obmena pôvodného **kliatva* (porov. stsl. *klętva* (**клѧтва**) ‚prísaha; kliatba' a i.), novšie *-ba* je podľa *pros-ba* ap.

klíček, klíčiť ↗ *klík*

klient ‚kto využíva niečie služby', staršie ‚kto je pod niečou ochranou' (od 17. stor.) • Z lat. *cliēns*, gen. *clientis* ‚zverenec, chránenec'. Z odvodenín: ***klientela*** hromad. ‚klienti' (lat. *clientēla* ‚pomer medzi klientom a jeho patrónom, klientstvo; súbor klientov').

kliesniť (od 17. stor.), dial. i *klesniť* • Akiste zjednodušenie pôvodného **kl(i)estniť*, odvodeného od **klestiť* (porov. čes. *klestiti* ‚kliesniť': *k. cestu* ap.); novšie *-n-* azda podľa dokonavého **klest-núť*? Východiskom je psl. **klestiti*, od zvukomalebného koreňa **klest-* – pôvodný význam slovesa bol asi ‚udierať (so sprievodným zvukom ap.)', odtiaľ ‚biť, rúbať, sekať' (porov. *k. vetvy, stromy* ‚obsekávať, obtínať') i ‚presekávať sa cez niečo' (*k. si cestu*). Sem azda patrí aj ***okliešťiť*** kniž. ‚obmedziť, obrať o niečo' (pôvodne asi **o-kliestiť* ‚osekať': *o. právomoci* ap.), dnes vnímané ako odvodenina od ↗ *kliešte* (t. j. v zmysle ‚obmedzujúco zovrieť kliešťami' ap.).

kliešť ‚zool. Ixodes' (od 17. stor.) • Psl. **klěščь*, od rovnakého koreňa ako ↗ *kliešte*. – **kliešte** (od 17. stor.) • Psl. **klěščě*, pôvodne tvar mn. č. od psl. **klěšča* (porov. maced. *klešta (клешта)* ‚kliešte', rus. dial. *kleščá (клеща)* ‚račie klepeto' a i.), ktoré sa obyčajne interpretuje ako **klěst-ja*, od psl. **klěstiti* ‚zvierať, stláčať', čo je odvodenina od koreňa **klěs-* (**kloik̑-*), od ide. **kleik̑-* ‚(bolestivo) stláčať, zvierať, štípať' (porov. stind. *kliśnāti* ‚sužuje, trápi', lit. *klìšės* mn. ‚račie klepetá' a i.). K *okliešťiť* pozri ↗ *kliesniť*.

klietka (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **klet* (porov. stsl. *klětь* (КЛѢТЬ) ‚komôrka, obydlie', čes. *klec* ‚klietka' a i.), z psl. **klětь*, ktoré sa obyčajne interpretuje ako **kl-oi-t-* (od koreňa zachovaného v ↗ *klonit'*) s predpokladaným významovým vývinom ‚ohýbať' > ‚pliesť' > ‚spletená konštrukcia; jednoduchý prístrešok z vetiev a prútia'; porov. i ↗ *klonka.*

klik ↗ *klikať*

klík ‚zárodok budúcej rastliny (v semene); jeho prvý výhonok' (od *18. stor.) • Azda už psl. **kъlikъ*, zdrobnenina od psl. **kъlъ* (↗ *kel*[1]) – doslova ‚zúbok; zúbkovitý útvar, výhonok'. Z odvodenín: ***klíček, klíčiť*** ‚vyháňať klíčky'. Pozri aj ↗ *klčovať.*

klika ‚skupina ľudí zviazaná spoločnými egoistickými záujmami' (od 19. stor.) • Z fr. *clique*, odvodenina od slovesa *cliquer* ‚hrmotať, rachotiť, rinčať ap.', zvukomalebného pôvodu – z významového hľadiska pôvodne ‚skupina robiaca hluk', t. j. nahlas prejavujúca svoju lojálnosť ap., resp. hlučná pri konšpiratívnych diskusiách.

klikať inform. ‚stláčať tlačidlo na myši' (od 20. stor.) • Z angl. *to click*, pôvodne ‚cvakať, šťukať ap.'; zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***klik*** ‚kliknutie' (angl. *click*).

klíma ‚podnebie' (od 18. stor.) • Z lat. *clīma* (staršie *clima*), gen. *clīmatis*, čo je prevzatie z gr. *klima* (κλίμα), gen. *klimatos* (κλίματος), pôvodne ‚sklon' – súvisí s gr. *klīnō* (κλίνω) ‚nakláňam'. Význam ‚podnebie' vznikol vývinom ‚sklon (Zeme od rovníka k pólom)' > ‚zemepisná šírka' > ‚príslušné zemepisné pásmo (s charakteristickým podnebím)'. Z odvodenín: ***klimatický*** (gr. *klimatikos*, κλιματικός), ***klimatizácia*** a i. Pozri aj ↗ *aklimatizovať.*

klimaktérium lek. ‚prechod u žien' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *clīmactērium*. Slovo bolo utvorené na základe lat. *clīmactēr*, čo je prevzatie z gr. *klīmaktēr* (κλιμακτήρ) ‚nebezpečné obdobie ľudského veku', od gr. *klīmax* (κλῖμαξ), gen. *klīmakos* (κλίμακος) ‚rebrík', odvodeného od gr. *klīnō* (κλίνω) ‚nakláňam, opieram'. Gr. *klīmaktēr* pôvodne označovalo priečku na rebríku, odtiaľ i význam ‚kritické obdobie v ľudskom živote' – takéto obdobia, podľa starých predstáv prichádzajúce každých 7 rokov, boli prirovnané k priečkam rebríka symbolizujúceho ľudský život.

klimatický, klimatizácia ↗ *klíma*

klin (od *16. stor.) • Psl. **klinъ*, doslova ‚čo slúži na štiepenie'; odvodené príponou **-inъ* od koreňa **kl-*, čo je variant koreňa zachovaného v psl. **kolti* (↗ *klať*). Z odvodenín: ***klinec*** i ***klinček; vklinit' (sa), zaklinit' (sa)*** a i.

klinika ‚nemocnica pri lekárskej fakulte' (od 19. stor.) • Z lat. *clīnicē*, čo je prevzatie z gr. *klīnikē (technē)* (κλινικὴ τέχνη), doslova asi ‚umenie liečby chorých na lôžku', z toho neskôr ‚zariadenie, kde sa realizuje, resp. vyučuje takéto umenie' (t. j. nemocnica pri lekárskej fakulte) – od gr. *klīnikos* (κλινικός) ‚súvisiaci s lôžkom; (o lekárovi) navštevujúci ležiacich pacientov', čo je odvodenina od gr. *klīnē* (κλίνη) ‚lôžko', od gr. *klīnō* (κλίνω) ‚nakláňam' (odtiaľ i ‚skláňam sa, opieram sa, líham si'). Pozri aj ↗ *poliklinika.*

klip, clip ‚obrazové stvárnenie pesničky' (od 20. stor.) • Z angl. *clip*, pôvodne ‚výrez z filmu'; od angl. *to clip* ‚strihať (nožnicami)' – asi zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku sprevádzajúceho strihanie.

klipkať (od 18. stor.) • Azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***klipnúť.***

klipsa, klipsňa ‚stláčacia náušnica al. sponka' (od 20. stor.) • Z angl. *clips* mn., od angl. *clip* ‚sponka, svorka', od slovesa *to clip* ‚tesne stiahnuť, stlačením upevniť'.

klíring ekon. ‚systém bezhotovostného zúčtovania v zahraničnom obchode' (od 20. stor.) • Z angl. *clearing*, od slovesa *to clear* ‚vyjasniť, vyčistiť; vyplatiť, vyrovnať', čo je odvodenina od angl. *clear* ‚jasný', prevzatého stfr. prostredníctvom z lat. *clārus* ‚id.'.

klišé ‚ošúchaný slovný zvrat' (od 20. stor.) • Z fr. *cliché*, pôvodne ‚štočok', od fr. *clicher* ‚zhotoviť tlačiarenský štočok', asi zvukomalebného pôvodu (podľa nárazov matrice na roztavený kov) – keďže štočky možno používať opakovane, slovo nadobudlo význam ‚čo sa opakovane, často používa' > ‚často používaný, ošúchaný slovný zvrat'.

klk (od 17. stor.) • Psl. **klъkъ*, azda od slovesa **klъkati* (> dial. *klkať* ‚biť, udierať niečím ťažkým'), zvukomalebného pôvodu – významový vývin mohol byť ‚bitie, opracúvanie (sprevádzané zvukmi)' > ‚čo vzniká ako odpad pri spracovaní niečoho', odtiaľ ‚chlpiaci sa odpad, chuchvalce' (*k-y vlny*), prenesene ‚jemné výbežky na sliznici čriev na vstrebávanie potravy'. Pozri aj ↗ *klokan.*

klobása (od *13. stor.) • Azda obmena (s nejasným novším *klob-*) pôvodného *klbása* (tak dial.), z psl. **kъlbasa* – novšie sa odvodzuje od psl. **kъlbъ* (↗ *klb*), ktoré má v iných sl.

jazykoch aj význam ‚zvierací žalúdok' (porov. ukr. dial. *kovb* (*ковб*) ‚žalúdok ošípanej', brus. dial. *kovb* (*коўб*) ‚žalúdok dobytka' ap.); pod „klobásou" sa pôvodne mohol rozumieť zvierací žalúdok plnený mäsom.

klobúk (od *13. stor.) • Psl. **klobukъ;* obyčajne sa vysvetľuje ako staré prevzatie z turk. jazykov – východisko sa rekonštruuje v podobe **kalbuk* (porov. i príbuzné tur. *kalpak* ‚druh čiapky' > slk. dial. *kalpak* ‚vysoká čiapka lemovaná kožušinou', od 17. stor.).

klochniť, klochtiť hovor. expr. ‚variť' (od 18. stor.) • Pôvodne asi **kloktiť*, z toho *klochtiť* (k zmene *-kt-* > *-cht-* porov. ↗ *jachtať* ap.) a ďalej *klochniť* – novšie *n* azda podľa **u-klocht-núť* ‚uvariť' > **uklochnúť*? Východiskové **kloktiť* akiste súvisí s ↗ *klokotať, kloktať* – význam ‚variť' mohol vzniknúť posunom ‚klokotať' > ‚bublať (o tekutine v bode varu)' > ‚variť sa'.

klokan subšt. ‚kengura' (od 20. stor.) • Z čes. *klokan.* Slovo bolo umelo vytvorené v období národného obrodenia, jeho pôvod však nie je jasný. Uvažovalo sa o obmene čes. *skokan* (podľa pohybu skokom charakteristického pre toto zviera), pričom začiatočné *k-* mohlo byť prevzaté z austrálskeho názvu (↗ *kengura*); v zmysle iného výkladu čes. *klokan* vzniklo na základe rus. *klok* (*клок*) ‚chumáč' (z psl. **klъkъ*, ↗ *klk*) – takéto pomenovanie by súviselo s hrubou srsťou kengury.

klokoč ‚bot. Staphylea' (od 18. stor.) • Zrejme od rovnakého (zvukomalebného) koreňa ako ↗ *klokotať;* pomenovanie sa vysvetľuje tým, že zrelé tobolky vydávajú štrkotavý zvuk. – **klokotať** (od 18. stor.), **kloktať** (od 17. stor.) • Psl. **klokotati*, **klokъtati*, čo sú odvodeniny od psl. **klokati* (> staršie slk. *klokať* ‚ločkať, klokotať', 18. stor.), zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *klochniť.*

kloniť (od 17. stor.) • Psl. **kloniti.* Môže byť starým variantom psl. **sloniti* (ďalej pozri ↗ *cloniť*) – **s* v psl. **sloniti* je z ide. **k̂*, pre **kloniti* treba predpokladať ide. **k.* Iný výklad odvodzuje **kloniti* od ide. **(s)kel-* ‚ohýbať; opierať; krivý' (porov. gr. *skolios* (*σκολιός*) ‚krivý, zahnutý', *kōlon* (*κῶλον*) ‚kĺb', lat. *scelus* ‚zločin, hanebnosť' [t. j. „krivosť" v morálnej sfére], sthnem. *skelah* ‚šikmý, krivý', nem. *scheel* ‚škuľavý', lit. *kal̃tis* ‚opierať sa plecami' a i.); porov. i ↗ *člen*, ↗ *klietka*, ↗ *koleno.* Z odvodenín: ***nakloniť*, *pokloniť sa*** ap., od toho ***náklon*, *poklona;* *klaňať sa*,** v predponových slovesách ***-kláňať (sa)*** (***nakláňať*** ap.), z psl. **klanjati* (**klōn-*); ***skloňovať*** gram. (podľa lat. *dēclīnāre;* ↗ *deklinácia*) a i. Pozri aj ↗ *kľačať*, ↗ *kliať*, ↗ *klonka.*

klonka ‚prútená klietka pre kvočku' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od dial. *kloňa* ‚id.', ktorého východiskom je psl. **klonja*, zrejme odvodené psl. **kloniti* (↗ *kloniť*) – pôvodne azda ‚klietka zhotovená ohýbaním, pletením prútia', porov. i ↗ *klietka.*

klonovať biol., genet. ‚nepohlavne rozmnožovať' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *klōn* (*κλών*) ‚výhonok, vetvička', od gr. *klaō* (*κλάω*) ‚lámem, odlamujem'.

klopať (od 16. stor.) • Psl. **klopati*, zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *klepať.* – **klopiť** (od *17. stor.) • Psl. **klopiti*, od rovnakého zvukomalebného koreňa ako ↗ *klopať*, porov. i hláskovo blízke ↗ *-chlopiť.* Pôvodne zrejme označovalo deje sprevádzané údermi, nárazmi ap.; porov. ***zaklopiť*** ‚zatvoriť' (od neho ***záklopka***), ***priklopiť*** ‚privrieť' (***príklop*, *príklopka***), k nim protikladné ***odklopiť*** ‚otvoriť, nadvihnúť nahor (veko ap.)'; podľa toho aj ***sklopiť*** ‚obrátiť smerom nadol' (k nemu dnešné bezpredponové *klopiť* nedok.: *k. oči* ap.), ***preklopiť*** ‚prevrátiť' i ***vyklopiť*** ‚prevrátením dostať von'. Nie celkom jasné je ***obklopiť*** – pôvodne azda ‚prudko zovrieť (t. j. so sprievodným úderom, nárazom ap.)'? – **klopota** expr. ‚starosť, námaha', staršie aj *klopot* (od 17. stor.) • Od ↗ *klopať*, resp. od jeho odvodeniny ***klop-ot-ať*** ‚vytrvalo klopať ap.' – význam sa posunul v smere ‚klopanie, búchanie, hluk' > ‚namáhavá práca, námaha ap.'; k podobnému vývinu porov. i čes. *rachotiti* ‚rachotať, hrmotať; expr. namáhať sa (s niečím), drieť, pracovať': *rachota* expr. ‚ťažká, namáhavá práca, drina', ↗ *lopota* a i.

klub ‚združenie na pestovanie záujmovej činnosti ap.' (od 19. stor.) • Z angl. *club*, asi od slovesa *to club* ‚spájať sa, zjednocovať sa', pôvodne ‚vytvárať zhluk, klbko, guľu ap.', od angl. *club* vo význame ‚hrča'.

kľuckať expr. ‚(o hlave pri driemaní) klesať; opúšťať' (od 19. stor.) • Málo jasné. Vychádzajúc z pôvodného významu ‚ohýbať hlavu', možno tu uvažovať o obmene *kľukať (si)* (staršie ‚krčiť sa v kolenách') ako odvodeniny od ↗ *kľuka* (azda už psl. **kljukati*). Vzhľadom na dial. *kľuckať* vo význame ‚tĺcť, udierať, búchať' nie je vylúčený ani zvukomalebný pôvod slova – bol azda náhly pokles hlavy vnímaný ako akýsi „úder", prudký pohyb?

kľúč (od *13. stor.) • Psl. *ključь; odvodenina od psl. *kljuka (↗ *kľuka*) vo význame typu ‚hák' – odtiaľ ‚(hákovitý, ohnutý) nástroj na uťahovanie, manipuláciu ap.' (*maticový, francúzsky k.*) i ‚hák na uzavretie dverí; závora' > ‚nástroj na zamykanie a odomykanie zámky'. – **kľuka** (od *15. stor.) • Psl. *kljuka; odvodenina od ide. *klēu-, *klāu- ‚hák, krivé drevo al. vidlica na konári, kolík' (porov. gr. *klēis* (κλῃ̂ς) ‚hák; závora; kľúč', lat. *clāvis* ‚kľúč; zámka', *clāvus* ‚klin, klinec', *claudere* ‚zatvárať', stír. *cló* ‚klinec, bodec', nem. *schließen* ‚zatvoriť', lit. *kliū́ti* ‚zachytiť sa, uviaznuť' a i.). K pôvodnému významu ‚(ohnutý) hák' porov. dial. *kľuka* ‚žrď s hákom; palica s ohnutou rukoväťou; zohnutá hlavica strúhacej stolice a i.', ako aj odvodené ***kľučka, kľukatý. Obkľúčiť*** mohlo azda pôvodne znamenať ‚obopnúť, zovrieť niečím ohnutým ap.' (porov. aj ***okľuka,*** asi od **o-kľúčiť* ‚obísť ohnutou, krivou, nepriamou cestou ap.'); ***skľúčiť*** (doslova azda ‚zovrieť hákom') sa posunulo v smere ‚spútať, stiesniť' > ‚spôsobiť duševnú stiesnenosť'. Pozri aj ↗ *kľuckať*, ↗ *kľuť sa.*

klusať (od 16. stor.) • Psl. *klusati (*klup-sa-); azda intenzívum odvodené od slovesa zachovaného v gót. *us-hlaupan* ‚vyskočiť', sthnem. *(h)louf(f)an*, nem. *laufen* ‚bežať', lit. *klùpti* ‚potkýnať sa' a i. Z odvodenín: ***klus.***

kľuť sa, kľuvať sa, *kľujem sa* (od 17. stor.) • Utvorené na základe pôvodného *klvať* (tak dial.: ‚ďobať'), *kľujem*, z psl. *klьvati, *kljujǫ; pôvodne asi ‚zobať' – odtiaľ o vtákoch ‚vyzobávať sa z vajca' > ‚prenikať von', podobne aj o rastlinách ‚klíčiť, pučať'. Málo jasné slovo – usúvzťažňovalo sa s ↗ *klať* (t. j. ‚biť, udierať, bodať' > ‚vrážať zobákom ap.'); iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. *klēu- ‚hák' (ďalej pozri ↗ *kľuka*), t. j. azda ‚zachytávať sa niečoho (hákom)' > ‚dorážať, udierať do niečoho (zobákom)' ap. Pozri aj ↗ *klebetiť.*

klystír ‚očistné vstrekovanie tekutiny do čriev', staršie aj *klystér* (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Klistier*) z lat. *clystēr*, čo je prevzatie z gr. *klystēr* (κλυστήρ), od gr. *klyzō* (κλύζω) ‚omývam, vyplachujem, čistím'.

kĺzať (od 18. stor.) • Psl. *kъlzati; málo jasný výraz, azda expresívneho pôvodu? Z odvodenín: ***klzký; skĺznuť,*** od toho ***sklz,*** a i.

kmásať expr. ‚prudko mykať, lomcovať' (od 18. stor.) • Málo jasné; azda obmena dial. *kymácať* expr. ‚kývať, knísať'. Toto slovo mohlo vzniknúť nepravidelnou obmenou **kyvácať* (porov. dial. *kyvácať sa* ‚kývať sa, knísať sa z boka na bok'), odvodeného od ↗ *kývať;* k prípone porov. ↗ *trmácať sa.* Inou výkladovou možnosťou je odvodzovanie *kymácať* od **kýmať* (porov. čes. dial. *kýmati se na berlách* ‚krivkať', bulh. *kímam (кимам)* ‚kývam hlavou' a i.; porov. i slk. dial. *kynkať* ‚klesať [o hlave]; prikyvovať' < **kym-k-ať*?), ktorého východiskom je už psl. *ky-m-a-ti ako možný starý slovotvorný variant psl. *ky-v-a-ti (↗ *kývať*).

kmeň (od 17. stor.) • Psl. *kъmenь; súvisí (pri rekonštrukcii *kŭ-men-) s psl. *kъnь (*kŭ-n-; porov. poľ. *kień* ‚peň, klada') a ďalej azda s lit. *kū̃nas* ‚telo'. Prenos na spoločenskú sféru (*kmeň* ‚spoločenstvo viacerých rodov v prvotnom spoločenskom systéme' i ‚národnostne príbuzné spoločenstvo: *slovanské k-e* ap.) súvisí s predstavou o akomsi „stromovitom" rozrastaní, rozvetvovaní pôvodného východiska – porov. i ***rodokmeň*** (staršie *rodostrom*), *príbuzenská vetva* ap.

kmeť kniž. ‚starec' (od 15. stor.) • Už psl. *kъmetь, obyčajne vysvetľované ako prevzatie z lat. *comes*, gen. *comitis* ‚sprievodca; účastník sprievodu, družiny, dvoran' – doslova ‚kto ide spolu (s niekým)', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *īre, itum* ‚ísť'; odtiaľ ‚dvoran, šľachtic' > ‚vážený (starší) muž' > ‚starec'. Pozri aj ↗ *kontesa.*

kmih tel. ‚kyvadlový pohyb tela (vo vise)' (od 20. stor.) • Z čes. *kmih*, od slovesa *kmihati*, ktoré vzniklo asi skrížením čes. *kmitati* (↗ *kmitať*) a *míhati* (↗ *mihať*), resp. jeho odvodeniny *ko-míhati, ko-mihati* ‚opálať, kývať' (s predponou ↗ *ko-*[1]).

kmín[1] hovor. ‚zlodej' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; azda prevzatie z nem. *gemein* vo význame ‚spoločný; verejný; obyčajný; nízky, podlý'. Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od fr. *gamin* ‚chlapec; uličník' (neznámeho pôvodu). – **kmín**[2] dial. ‚rasca' (od 17. stor.) • Z lat. *cumīnum*, čo je prevzatie z gr. *kymīnon* (κύμινον), pôvodom zo semit. jazykov; porov. hebr. *kammōn* a i.

kmitať (od 19. stor.) • Z čes. *kmitati*. Východiskom výrazu je stčes. *mkytati sě* ‚kmitať, behať' (s prešmyknutím *mk-* > *km-*), reflex azda už psl. *mьk-yt-ati, utvoreného od rovnakého koreňa ako psl. *mikati (porov. hluž. *mikać* ‚mihať viečkami' a i.), ktoré sa vysvetľuje ako fonetický variant (so striedaním *g/k*) psl. *migati (↗ *mihať*). Z odvodenín: ***kmit,*** od toho ***kmitočet*** fyz. ‚počet kmitov za sekundu, frekvencia'

(*-čet* ako v *počet, súčet* ap., ↗ *čítať*); ***zakmitať***, od toho ***zákmit*** kniž. ‚záblesk'. Pozri aj ↗ *kmih*, ↗ *mechriť sa*.

kmotor ‚krstný otec vo vzťahu k rodičom dieťaťa' (od 15. stor.) • Zrejme už neskoré psl. **kъmotrъ*, utvorené na základe **kъmotra* (> slk. ***kmotra***, od 17. stor.), čo je staré prevzatie z ľud. lat. **comatre(m)* – východiskom výrazu je kresť. lat. *commāter* ‚kmotra', doslova ‚spolumatka' (odtiaľ ‚krstná matka vo vzťahu k rodičom dieťaťa'), zloženina lat. *com-* (↗ *kom-*) a *māter* ‚matka'. Z odvodenín: ***prikmotriť sa*** hovor. expr. ‚pridať sa', akiste podľa predstavy o kmotrovi/kmotre ako akomsi „ďalšom" rodičovi ap.

kňaz (od *11. stor.) • Psl. **kъnędzь;* staré prevzatie z germ. **kuningaz* ‚hlava rodu' (porov. stangl. *cyning*, angl. *king*, sthnem. *kuni(n)g*, nem. *König* ‚kráľ" a i.). Pôvodným významom psl. **kъnędzь* bolo ‚vládca, pán' (porov. hluž. *knjez* ‚pán'; ↗ *knieža*); odtiaľ ďalej ‚pán (ako úctivý titul príslušníka kléru)' > ‚príslušník kléru, kňaz' – k významovému posunu porov. i slk. *dôstojný pán* ‚kňaz', dial. *pánko* ako úctivé pomenovanie kňaza. Pozri aj ↗ *černokňažník*. – **kňažná** ‚členka kniežacieho rodu; manželka kniežaťa', hist. ‚panovníčka (u starých Slovanov)' (od 16. stor.) • Zrejme od ↗ *kňaz* vo význame ‚vládca, pán' (zakončenie ako *kráľovná, šľachtičná* a i.), významovo ovplyvnené výrazom ↗ *knieža*. Inou odvodeninou je *kňahňa;* ďalej pozri ↗ *kiahne*.

knedľa [-n-] ‚druh múčneho jedla' (od 18. stor.) • Z jnem., rak. nem. *Knödel*.

knieža ‚náčelník kmeňa, panovník; príslušník vysokej šľachty al. panovník menšej krajiny' (od 15. stor.) • Pôvodne **kъnęžę*, gen. **kъnęžęte;* odvodenina psl. od **kъnędzь* (↗ *kňaz*). Pôvodný význam bol ‚vládcov syn ap.' (označenie nedospelého potomka); keď *kňaz* začalo označovať príslušníkov duchovenstva, odvodenina *knieža* prevzala jeho prvotný význam ‚vládca, pán'. Očakávanou slk. formou by bolo *kniaža* (tak dial.), *-ie-* je asi podľa stčes. *knieže* (čes. *kníže*). Z odvodenín: ***kniežací*** (**kъnęžęt-jь*), ***kniežatstvo*** ap.

kniha (od 15. stor.) • Starý kultúrny termín nejasného pôvodu; jeho konečné východisko sa hľadá v jazykoch starého Orientu – buď 1. v akkad. *kunukku* ‚pečať' (z toho aj arm. *knik'* ‚id.'; odtiaľ turk. prostredníctvom i k Slovanom?), alebo 2. v čín. *ťüan*, dial. *küen, küyän* ‚(knižný) zvitok', k Slovanom azda takisto cez turk. jazyky. Z odvodenín: ***knižný***, od toho ***knižnica; knihovník*** (od staršieho *knihovňa* ‚knižnica'), ***knihomoľ*** (asi ako preklad nem. *Bücher-wurm*, doslova ‚knižný červ') a i. Pozri aj ↗ *černokňažník*.

knísať (od 17. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako nepravidelná obmena ↗ *kolísať* – za predpokladu zániku samohlásky *o* (pôvodne azda v predponových odvodeninách typu *roz-kolísať* > **roz-klísať* ap.?) a zámeny *l* ~ *n*.

knižnica, knižný ↗ *kniha*

knokaut šport. ‚rozhodný úder v boxe spôsobujúci zrazenie súpera' (od 20. stor.) • Z angl. *knock-out*, podľa spojenia *to knock out of time*, doslova asi ‚vyudierať niekoho von z času' (t. j. tak, že v stanovenom čase sa nemôže opätovne zapojiť do súboja); od angl. *to knock* ‚udierať, udrieť' a *out* ‚von, mimo'.

know-how [nouhau] ekon. ‚súbor výrobno-technických, obchodných ap. skúseností' (od 20. stor.) • Z angl. *know-how*, podľa spojenia *to know how* ‚vedieť ako', od angl. *to know* ‚vedieť', *how* ‚ako'.

knôt (od *16. stor.) • Zo strhnem. *knote* (nem. *Knoten*) ‚uzol, slučka; knôt sviečky'. Pozri aj ↗ *knuta*.

kňučať (od 20. stor.) • Asi od **kňu-k-ať* (k prípone porov. ↗ *kuvikať* ap.), zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *kňu*'.

knuta, v spojeniach typu ***žiť, byť pod k-ou cárizmu, fašizmu*** ap. kniž. ‚v područí' (od 19. stor.) • Z rus. *knut* (*кнут*) ‚bič, korbáč', čo je prevzatie z germ. jazykov (porov. stsev. *knútr* ‚hrča, uzol' ap.; súvisí s nem. *Knoten* ‚uzol', ↗ *knôt*) – pôvodne asi ‚uzlovitý bič'.

ko-[1] (↗ *kolembať* a i.) • Stará expresívna predpona (už psl. **ko-*) od ide. zámenného koreňa **kʷo-*; ďalej pozri ↗ *kto*. Pozri aj ↗ *honosiť sa*, ↗ *kader*, ↗ *kúdeľ*, ↗ *škovránok*. – **ko-**[2] ↗ *kom-*

koagulácia odb. ‚zrážanie roztoku v podobe chumáčikov' (od 17. stor.) • Z lat. *coāgulātiō*, od lat. *coāgulāre, coāgulātum* ‚spôsobovať tuhnutie', odvodeného od lat. *coāgulum* ‚spevňujúca látka; syridlo'; ďalej pozri ↗ *kľag*.

koalícia ‚politické zoskupenie' (od 19. stor.) • Zo súčasných záp. jazykov (nem. *Koalition*, fr. *coalition* ap.); tam podľa strlat. *coalitio* ‚spojenie', od lat. *coalēscere, coalitum* ‚zrastať; spájať sa, zlučovať sa', utvoreného na základe lat. *co-* (↗ *kom-*) a *alere* ‚živiť, chovať, nechať rásť'.

koaxiálny odb. ‚súosový' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *co-* (↗ *kom-*) a *axis* ‚os'.

kobalt ‚kovový chemický prvok‘ (od 17. stor.) • Z nem. *Kobalt*, čo je variant nem. *Kobold* ‚škriatok‘ – pomenovanie kovu (pôvodne azda ‚škriatkova ruda‘ ap.) súvisí s povesťou, podľa ktorej škriatok kradol z baní cenné kovy a ponechával tam bezcennú rudu (skutočné vlastnosti tohto kovu ešte neboli známe). Porov. aj ↗ *nikel*.

koberec ‚pokrovec‘, staršie i ‚prikrývka na nábytok, koňa ap.‘ (od 16. stor.) • Zdrobnenina od **kober* (porov. dial. *kober-ica, kober-o* ‚plachta na nosenie trávy‘ ap.), nejasného pôvodu – uvažovalo sa o starom prevzatí z turk. jazykov; podľa iného výkladu mohlo vzniknúť na základe lat. *cooperīre* ‚celkom pokryť, prikryť‘, zloženého z lat. *co-* (↗ *kom-*) a *operīre* ‚prikryť, pokryť, zahaliť‘. Pozri aj ↗ *kovral*.

kobka ‚tmavá klenutá cela‘ (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **koba*, prevzatého zo strhnem. *kobe* ‚stajňa, chliev pre ošípané, klietka; dutina‘; ďalej pozri ↗ *kabela*.

kobra ‚tropický jedovatý had (zool. Naja)‘ (od 20. stor.) • Z port. *cobra (de capelo)*, doslova ‚had (s klobúčikom, čiapočkou)‘ – podľa výstupku, ktorý vytvára koža na hlave hada. Východiskom port. *cobra* je ľud. lat. **colobra* ako obmena lat. *colubra* ‚had‘.

kobyla (od *13. stor.) • Psl. **kobyla;* podobne ako ↗ *kôň* nejasné slovo. Pravdepodobne súvisí s gr. *kaballēs* (*καβάλλης*), lat. *caballus* ‚(ťažný) kôň‘, avšak vzťah týchto výrazov nie je jasný – môže ísť o staré kultúrne prevzatie z maloázijskej oblasti (sprostredkované jazykmi starého Balkánu, resp. skýtčinou). Zaujímavá je domnienka, podľa ktorej psl. **kobyla* súvisí s poľ. *kobieta* ‚žena‘ (takisto etymologicky nejasné!); východiskovým spoločným významom mohlo v takom prípade byť ‚čakajúca dieťa, resp. mláďa‘.

kocka (od *16. stor.) • Novšia forma pôvodného *kostka* (tak dial.), čo je zdrobnenina od ↗ *kosť*. Význam slova sa vyvíjal v smere ‚drobná kosť, kôstka‘ > ‚hracia kocka zhotovená zo zvieracej kosti‘ > ‚geometrické teleso príslušného tvaru‘. Vznik formy *kocka* nie je celkom jasný – uvažovalo sa tu o prešmyknutí typu *kostka* > **kotska* > *kocka*, možný je však i vývin *kostka* > *koska* > *kocka*.

kocúr (od *12. stor.) • Asi už psl. **kotjurъ*, čo je odvodenina od psl. **kotъ* ‚mačka (pôvodne divá)‘ (> slk. dial. *kot* ‚mačka [samec i samica]; kocúr‘) – ide azda o prevzatie z neskorého lat. *cattus, catta* (doložené od 4. stor.), čo je však výraz nejasného pôvodu (staré kultúrne prevzatie?). Pozri aj ↗ *gepard*, ↗ *kočka*, ↗ *kotiť sa*, ↗ *kotva*. – **kocúrkovo** ‚obmedzené prostredie‘ • Podľa satirickej veselohry J. Chalupku *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali* (Levoča 1830), kritizujúcej filisterský život v malom meste.

koč, staršie i *koči* (od 16. stor.) • Z maď. *kocsi*, od maď. *Kocsi* ‚pochádzajúci z dediny Kocs‘ (porov. i staršie maď. *Kocsi szekér* ‚povoz z Kocsa‘), podľa dediny na juh od Komárna, kde sa v 15. – 16. stor. zhotovovali rýchle povozy, dôležité pre dopravu medzi Viedňou a Budínom. Z odvodenín: ***kočiar*** i ***kočík; kočiš*** (maď. *kocsis*). Pozri aj ↗ *kočovať*.

kočka subšt. ‚pekné dievča‘ (od 20. stor.), staršie ‚mačka‘ (od 17. stor.) • Nie celkom jasná odvodenina od psl. **kotъ* (ďalej pozri ↗ *kocúr*) – vzniklo azda skrížením ↗ *mačka* a slk. dial. *kotka* (**kotъka*) ‚id.‘? Novší význam ‚pekné dievča‘ je podľa češtiny.

kočovať ‚meniť sídlo, nemať pevné obydlie‘ (od 19. stor.) • Dnes pociťované ako ‚premiestňovať sa na kočoch‘ (↗ *koč*), ide tu však pravdepodobne o novšie prevzatie z poľ. *koczować*, pochádzajúceho z vsl. jazykov (porov. rus. *kočevát’ (кочевать)* ‚kočovať, viesť kočovný život‘ a i.) – ako východisko výrazu sa uvádza turk. *göč-, köč-* ‚sťahovať sa z miesta na miesto, kočovať, prevážať a i.‘.

kód odb. ‚systém znakov na prenášanie informácie‘ (od 20. stor.) • Z fr. *code*, pôvodne ‚súbor zákonov, pravidiel ap.‘, čo je prevzatie z lat. *cōdex* (↗ *kódex*). Pozri aj ↗ *kodifikovať*.

kodeín ‚alkaloid používaný na utíšenie kašľa al. ako narkotikum‘ (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe gr. *kōdeia* (*κώδεια*) ‚makovica‘.

kódex kniž. ‚stará rukopisná kniha; zákonník‘ (od 19. stor.) • Z lat. *cōdex* (staršie *caudex*) ‚kmeň, peň; drevená tabuľka; zošit, kniha, spis; zoznam‘ – pôvodne asi ‚odťatý strom‘, od lat. *cūdere* ‚biť, ťať‘. Pozri aj ↗ *kód*.

kodifikovať odb. ‚uzákoňovať‘ (od *19. stor.) • Podľa fr. *codifier*, od fr. *code* (↗ *kód*) vo význame ‚súbor pravidiel‘; *-ifier* vo fr. výraze je z lat. *-ificāre* v slovesách typu lat. *glōrificāre* (↗ *glorifikovať*) > fr. *glorifier* ‚id.‘.

koedukácia ‚spoločná (školská) výchova chlapcov a dievčat‘ (od 20. stor.) • Zloženina ↗ *ko-*[2] a *edukácia* ‚výchova, vzdelávanie‘ (od 18. stor.), prevzatého z lat. *ēducātiō*, od lat. *ēducāre*, *ēducātum* ‚vychovávať‘ (> staršie slk. *edukovať*,

od 18. stor.), čo je intenzívum k lat. *ēdūcere* ‚vyviesť; porodiť; vychovať, vypestovať', zloženého z ↗ *ex-* a lat. *dūcere* ‚viesť'. Dnešný význam ‚spoločná výchova chlapcov a dievčat' je podľa angl. *coeducation* (najskôr v USA, už od polovice 19. stor.).

koeficient mat. ‚číselná konštanta', odb. ‚spoločný činiteľ' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *co-* (↗ *kom-*) a *efficiēns*, gen. *efficientis* ‚pôsobiaci', čo je príčastie od lat. *efficere* ‚spôsobovať, vykonávať'; ďalej pozri ↗ *efekt*.

kofa niž. hovor. ‚trhovkyňa' (od 19. stor.) • Z maď. *kofa*, neznámeho pôvodu.

kofeín ‚alkaloid vyskytujúci sa najmä v káve a v čaji' (od 20. stor.) • Názov (lat. *coffeinum*) vznikol latinizáciou nem. *Caffein*, utvoreného nem. chemikom F. F. Rungem, ktorý izoloval kofeín v r. 1821, na základe nem. *Caffee*, *Kaffee* ‚káva'; začiatočné *co-* je podľa angl. *coffee* ‚id.'. Uvedené názvy kávy sú prevzaté (prostredníctvom tal. *caffè*) z tur. *kahve;* ďalej pozri ↗ *káva*. – **kofola** ‚nealkoholický nápoj s prídavkom kofeínu' • Podľa ochrannej známky (*Kofola*); pôvodný výrobok (vyvinutý na začiatku 60. rokov 20. stor. v Opave, ČR) bol prezentovaný v spojení s kávovým zrnkom pod názvom odvodeným od slova ↗ *kofeín*.

kohút (od 16. stor.) • Psl. **kogutъ* – asi expresívna obmena výrazu **kokotъ* ‚kohút'; ďalej pozri ↗ *kokot*.

kochať sa ‚nachádzať záľubu, potešenie v niečom' (od 18. stor.), staršie *kochať* ‚milovať, ľúbiť; upokojovať, chlácholiť' (od *14. stor.) • Psl. **kochati (sę);* azda expresívna obmena pôvodného **kosati*, ktoré môže súvisieť s psl. **kasati (sę)* ‚dotýkať sa' (ďalej pozri ↗ *kasať*) – v takom prípade asi s významovým vývinom typu ‚dotýkať sa' > ‚hladiť (a tým upokojovať, prejavovať náklonnosť ap.)'. Pozri aj ↗ *rozkoš*.

kója ‚vstavané lodné lôžko v podpalubí' (od 20. stor.) • Z nem. *Koje* (dnem. pôvodu), čo je prevzatie z lat. *cavea* ‚vyhĺbenina, dutina; ohrada, klietka', od lat. *cavus* ‚vyhĺbený, dutý' – odtiaľ v námorníckom prostredí novší význam ‚lodné lôžko'.

kojiť, správne *dojčiť, pridájať* (od 17. stor.), **kojiť sa** kniž. ‚uspokojovať sa, utešovať sa' (od 19. stor.) • Psl. **kojiti;* kauzatívum od psl. **čiti* ‚odpočívať' (ďalej pozri ↗ *-počinúť*) – odtiaľ ďalej ‚spôsobovať, aby niekto odpočíval, aby bol pokojný ap.' > ‚dávať dieťaťu piť mlieko (a tým ho upokojovať)'. Z odvodenín: ***ukojiť***, ***ukájať*** (*-*kajati* < **kōj-*).

kojot ‚americká prériová šelma (zool. Canis latrans)' (od 20. stor.) • Z aztéckeho *coyotl;* do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *coyote*.

kokaín ‚alkaloid používaný na miestne znecitlivenie a ako droga' (od 20. stor.) • Od názvu rastliny koka (špan. *coca*), prevzatého Španielmi v Peru z aymar. *cuca, coca*. Pozri aj ↗ *novokaín*.

kokarda ‚stužka zvinutá do ružice (na znak príslušnosti k niečomu)' (od 19. stor.) • Z fr. *cocarde*, od fr. *coq* ‚kohút' (z neskorého lat. *coccus*, zvukomalebného pôvodu) – výraz sa pôvodne vzťahoval na účes ozdobený kohútími perami alebo (vďaka stužkám) pripomínajúci kohútí hrebeň.

kokeršpaniel ↗ *španiel*

koketa pejor. ‚nápadne sa správajúca žena' (od 19. stor.) • Z fr. *coquette*, od fr. *coquet* ‚vyzývavý, elegantný', odvodeného od fr. *coq* ‚kohút' (z neskorého lat. *coccus*, zvukomalebného pôvodu) – pôvodný význam bol asi ‚márnomyseľný ako kohút'. Z odvodenín: ***koketovať***.

kokila tech. ‚kovová forma na odlievanie ingotov' (od 20. stor.) • Z fr. *coquille*, pôvodne mušľa, lastúra' (živočích i jeho škrupina; odtiaľ ‚čo pripomína mušľu' > ‚forma na odlievanie'), ktorého východiskom je ľud. lat. **conchilia* – výraz vznikol z lat. *conchȳlia* mn., od lat. *conchȳlium* ‚lastúra, ustrica; červec purpurový; purpur', čo je prevzatie z gr. *konchȳlion* (*κογχύλιον*), od gr. *konchē* (*κόγχη*) ‚mušľa'; začiatočné *coq-* [kok-] vo fr. výraze môže byť podľa lat. *coccum* ‚červec purpurový, purpur', prevzatého z gr. *kokkos* (*κόκκος*) ‚jadierko, zrnko; červec' (pozri aj ↗ *kokus*).

kokos ‚plod kokosovej palmy (bot. Cocos nucifera)' (od 19. stor.) • Z port. *cocos* mn., od port. *coco* ‚jadierko, zrnko, bobuľka', ktorého východiskom je azda lat. *coccum*, prevzaté z gr. *kokkos* (*κόκκος*) ‚id.' (pozri aj ↗ *kokus*).

kokot vulg. ‚penis' (od *12. stor.) • Psl. **kokotъ*, pôvodne ‚kohút' (pozri aj ↗ *kohút*) – ide o názov zvukomalebného pôvodu, odvodený od citoslovca typu *ko-*, znázorňujúceho hlas hydiny (inou odvodeninou je napr. dial. *kokoš* ‚kohút'; ↗ *rozkokošiť sa*). K súčasnému významu porov. i bulh., maced. dial. *kur* (*кур*) ‚kohút; penis', slk. *vták* vulg. ‚penis' ap.

koks ‚tuhý zvyšok po rozkladnej destinácii uhlia používaný ako palivo' (od 20. stor.) • Z nem. *Koks*, čo je prevzatie z angl. *cokes* mn., od angl. *coke* ‚kus koksu; koks'. Význam ‚kokaín' (už

v angl. *coke*) vznikol vďaka formálnej blízkosti obidvoch výrazov, azda aj podľa predstavy o droge ako „palive“ dodávajúcom energiu ap.

koktail, kokteil (od 20. stor.) • Z angl. *cocktail*, doslova ‚kohútí chvost‘, čo je zloženina z angl. *cock* ‚kohút‘ (zvukomalebné) a *tail* ‚chvost‘ (germ.). Pôvodne išlo o názov stužiek, ktorými sa pri konských pretekoch označovali neplnokrvné kone (na odlíšenie od plnokrvných); slovo sa neskôr stalo označením koní s „miešaným“ (nie čistokrvným) pôvodom a prenieslo sa aj na miešané nápoje (*ovocný k.* ap.) odtiaľ i význam ‚spoločenské podujatie, kde sa podávajú nápoje, občerstvenie‘ (*slávnostný k.*).

koktať hovor. ‚jachtať, zajakávať sa‘ (od 18. stor.) • Azda už psl. **kokъtati*, zvukomalebného pôvodu.

kokus biol. ‚guľovitá baktéria‘ (od 20. stor.) • Podľa neskorého lat. *coccus* ‚bobuľa‘, prevzatého z gr. *kokkos* (*κόκκος*) ‚jadierko, zrnko (v ovocí)‘; neznámeho pôvodu, azda inojazyčné prevzatie. Pozri aj ↗ *kokila*, ↗ *kokos*.

kolaborovať pejor. ‚spolupracovať s nepriateľom‘ (od 20. stor.) • Z fr. *collaborer* (v tomto význame od 2. svetovej vojny), čo je prevzatie z kresť. lat. *collabōrāre* ‚spoločne pracovať‘, zloženého z lat. *col-* (↗ *kom-*) a *labōrāre* ‚pracovať‘; ďalej pozri ↗ *laborant*.

kolacionovať odb. ‚porovnávať pôvodný text s odpisom‘ (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *collātiō*, gen. *collātiōnis* ‚porovnávanie‘, od lat. *conferre, collātum* ‚znášať dokopy; porovnávať‘ – výraz je zložený z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *ferre* ‚niesť, znášať‘.

koláč (od *14. stor.) • Psl. **kolačь*; odvodenina od psl. **kolo* (↗ *kolo*), pôvodne označujúca pečivo okrúhleho tvaru.

kolagén ‚bielkovina v kostiach a väzive‘ (od 20. stor.) • Ako vedecký termín odvodené od gr. *kolla* (*κόλλα*) ‚lep, lepidlo‘ a ↗ *-génny*.

koľaj (od 17. stor.), dial. i *koľej* • Psl. **kolějь*, odvodenina od psl. **kolo* (↗ *kolo*) – pôvodne ‚stopa vyhĺbená kolesami vozidla‘, odtiaľ aj novšie technické významy (porov. ***koľajnica*** ‚oceľový pás určený na pohyb kolies‘ ap.). ***Vykoľajiť*** ‚vyviesť z normálneho stavu‘ (*duševne v-ený človek*) súvisí s predstavou vyhĺbenej, priamej dráhy ako symbolu bezproblémového, normálneho pohybu, chodu vecí ap.

kolaps lek. ‚náhle ochabnutie organizmu vyvolané zlyhaním krvného obehu‘ (od 20. stor.) • Z lat. *collāpsus* ‚zrútenie‘, od lat. *collābī, collāpsus sum* ‚kývať sa; rútiť sa, padať‘ (> slk. ***kolabovať***), zloženého z lat. *col-* (↗ *kom-*) a *lābī* ‚kĺzať sa; padať; rútiť sa‘. Porov. i ↗ *lapsus*.

kolár ‚tvrdý biely golier nosený katolíckymi kňazmi‘ (od *17. stor.) • Z cirk. lat. *collārium*, od lat. *collum* ‚krk‘. Porov. i ↗ *golier*.

kolaudovať ‚úradne schvaľovať (dokončenie stavby)‘ (od 20. stor.) • Podľa rak. nem. *kollaudieren*, čo je prevzatie z lat. *collaudāre* ‚pochváliť, schváliť‘, zloženého z lat. *col-* (↗ *kom-*) a *laudāre* ‚chváliť‘, od lat. *laus*, gen. *laudis* ‚chvála, pochvala‘.

koláž ‚technika tvorby obrazu lepením z výstrižkov ap.‘ (od 20. stor.) • Z fr. *collage*, doslova ‚lepenie‘ – od slovesa *coller* ‚lepiť‘, od fr. *colle* ‚lep‘, ktorého východiskom je ľud. lat. **colla*, prevzaté z gr. *kolla* (*κόλλα*) ‚lep‘.

kolbište ‚miesto konania rytierskych turnajov‘, kniž. ‚miesto stretania rozličných záujmov‘ (od 20. stor.) • Odvodenina od staršieho *kolba* ‚zápas‘ (od 18. stor.; azda už psl. **kolьba*), od ↗ *klať* (pôvodne názov deja, k prípone porov. *kos-ba, pros-ba* a i.). K vývinu ‚klať‘ > ‚zápasiť‘ porov. i čes. *klání* ‚stredoveká rytierska hra, turnaj; zápolenie‘.

koleda ‚vianočná pieseň‘, cirk. ‚trojkráľový obrad vysviacania príbytkov‘, staršie ‚chodenie po domoch s vianočným al. novoročným vinšovaním a spevom‘ (od 17. stor.), dial. i *koľada* • Staré prevzatie (už neskoré psl. **kolęda*) z lat. *Kalendae* mn. – slovo pôvodne označovalo prvý deň v mesiaci (porov. i ↗ *kalendár*), neskôr aj prvý deň nového roku, ktorý sa najčastejšie kládol do obdobia zimného slnovratu; po prijatí kresťanstva Slovanmi sa prenieslo aj na časovo blízke sviatky (Vianoce, Tri krále) a sprievodné obrady. ***Koledovať si*** *o problémy* ap. súvisí s odmenou, ktorú dostávali (resp. o ktorú prosili) ***koledníci*** chodiaci po domoch.

kolega ‚spolupracovník‘ (od 17. stor.) • Z lat. *collēga* ‚druh v úrade, spoluúradník‘ – výraz vznikol na základe lat. *collēgium* ‚spoločné úradovanie; zbor, spoločenstvo‘ (> slk. ***kolégium***, od 17. stor.), odvodzovaného od lat. *col-* (↗ *kom-*) a *lēx*, gen. *lēgis* ‚ustanovenie; zákon‘.

kolekcia ‚súbor, zbierka‘ (od 20. stor.) • Z lat. *collēctiō* ‚zbieranie, zbierka, súhrn‘, od lat. *colligere, collēctum* ‚zbierať‘, čo je zloženina lat. *col-* (↗ *kom-*) a *legere* ‚zbierať, zhromažďovať‘. – **kolekta** liturg. ‚krátka spievaná modlitba‘ (od 20. stor.) • Podľa cirk. lat. *collēctae* mn. (o modlitbách prednášaných v mene zhromaždeného ľudu), od lat. *collēctus* ‚zozbieraný, zhromaždený‘, čo je príčastie od lat. *colligere*,

collēctum ‚zbierať‘. – **kolektívny** ‚spoločný, hromadný‘ (od 20. stor.) • Z lat. *collēctīvus* (pôvodne gramatický termín, porov. lat. *(nōmen) collēctīvum* ‚hromadné podstatné meno‘ > slk. ***kolektívum*** ‚id.‘), od lat. *collēctus* ‚zozbieraný, zhromaždený‘. Z odvodenín: ***kolektív***, ***kolektivizácia*** (*k. poľnohospodárstva*, v 50. rokoch 20. stor.) a i.

kolembať expr. ‚kolísať, knísať‘ (od 19. stor.) • Azda obmena staršieho *kolébať* (17. stor.), pre ktoré možno predpokladať východisko v podobe psl. **kolěbati* – ide o málo jasný výraz, ktorý sa vysvetľoval ako možná zloženina expresívnej predpony ↗ *ko-*[1] a koreňa zachovaného v lat. *labāre* ‚kývať sa, kolísať sa‘; nie je tu vylúčený ani vplyv slova ↗ *kolo*. Pozri aj ↗ *celembať*, ↗ *kolísať*.

koleno (od *15. stor.) • Psl. **kolěno*. Porovnáva sa s gr. *kōlon* (*κῶλον*) ‚kĺb, úd, člen, článok‘, lit. *kẽlis* ‚koleno‘, *kelẽnas* ‚koleno; kolenná kosť, jablčko‘, lot. *celis* ‚koleno‘ a s ↗ *člen* – môže ísť o odvodeninu od ide. **kʷel-* ‚otáčať (sa)‘; ďalej pozri ↗ *kolo*. Vznik významu ‚generácia‘ (*rodina z tretieho k-a;* porov. i ***pokolenie***) nie je jasný – uvažovalo sa o odraze starobylého zvyku, keď otec uznal dieťa za svoje tým, že si ho položil na kolená; môže ísť aj o metaforický prenos názvu časti tela na fenomén spoločenskej štruktúry (porov. *člen* s vývinom ‚kĺb‘ > ‚príslušník niečoho‘ a i.). Pozri aj ↗ *čeľaď*.

koleso ↗ *kolo*

kolchoz hist. ‚poľnohospodárske družstvo v býv. Sovietskom zväze‘ (od 20. stor.) • Z rus. *kolchóz* (*колхоз*). Slovo vzniklo na základe rus. *kollektívnoje* ***choziájstvo*** (*коллективное хозяйство*) ‚kolektívne hospodárstvo‘, k rus. *choziájstvo* (*хозяйство*) ‚hospodár‘, odvodenému od rus. *choziáin* (*хозяин*) ‚majiteľ, hospodár‘, pôvodom z turk. jazykov (porov. čuvaš. *χoźa*, *χuźa* ‚hospodár‘ a i.).

kólia ‚škótsky ovčiarsky pes‘ (od 20. stor.) • Z angl. *collie*, *colly*, nejasného pôvodu – môže ísť o pôvodné *coaly*, od angl. *coal* ‚uhlie‘, t. j. pôvodne azda ‚pes čiernej farby‘; iný výklad tu vidí zdrobneninu od *Colle*, doloženého ako vlastné meno psa v 14. stor.

koliba ‚jednoduchá drevená stavba ako prechodné bývanie pre pastierov ap. v prírode‘ (od 16. stor.) • Výraz prenikol na Slovensko počas pastierskych migrácií v Karpatoch – východisko sa obyčajne hľadá v gr. *kalybē* (*καλύβη*) ‚chyža, prístrešok, stan‘, azda substrátového pôvodu. Pozri aj ↗ *chalupa*.

kolibrík ‚pestrofarebný vtáčik z amerických trópov‘ (od 20. stor.) • Odvodenina od staršieho *kolibri* (18. stor.), čo je prevzatie z fr. *colibri*, nejasného pôvodu – predpokladalo sa prevzatie z indián. jazykov karibskej oblasti.

kolidovať ‚vzájomne si prekážať‘ (od 20. stor.) • Z lat. *collīdere*, *collīsum* ‚zrážať‘, čo je zloženina lat. *col-* (↗ *kom-*) a *laedere*, *laesum* ‚narážať na niečo‘. Z odvodenín: ***kolízia*** (lat. *collīsiō*).

kolík ↗ *kôl*

kolika ‚prudká bolesť v brušnej dutine‘ (od 17. stor.) • Z lat. *cōlica (passiō)*, doslova ‚črevné utrpenie‘, od gr. *kōlikos* (*κωλικός*) ‚súvisiaci s (hrubým) črevom‘, odvodeného od gr. *kolon* (*κόλον*), *kōlon* (*κῶλον*) ‚hrubé črevo‘.

kolínska, pôvodne v spojení ***k. voda*** ‚alkoholický kozmetický prípravok‘ (od 20. stor.) • Preklad podľa fr. *Eau de Cologne* (od fr. *eau* ‚voda‘, z lat. *aqua;* fr. *Cologne* ‚Kolín nad Rýnom‘); ako názov zaviedol tal. výrobca G. M. Farina, ktorý v r. 1709 založil v Kolíne továreň na výrobu tohto prípravku.

kolísať (od 17. stor.) • Etymologicky pravdepodobne **kolýsať* (porov. poľ. *kołysać* ap.) ako možný reflex psl. **kolysati* < **kolyb-s-ati*, čo je intenzívum od psl. **kolybati* (porov. rus. dial. *kolybáť* (*колыбать*) ‚kolísať, hojdať‘ a i.), ktoré sa usúvzťažňuje s psl. **kolěbati* (↗ *kolembať*) – ide tu azda o expresívny hláskoslovný variant **kolěbati*? Iný výklad považuje psl. **kolysati* za možnú expresívnu odvodeninu od psl. **koliti*, odvodeného od psl. **kolo* (↗ *kolo*) – t. j. z významového hľadiska ‚otáčať do kruhu, do kola‘ (**koliti*) > ‚otáčať, pohybovať, kolísať‘? Z odvodenín: ***kolíska.*** Pozri aj ↗ *knísať*.

kolízia ↗ *kolidovať*

koľko (od 16. stor.) • V staršom jazyku aj *koliko* (takisto od 16. stor.). *Koľko* mohlo vzniknúť hláskovou redukciou *koliko;* môže tu však ísť aj o staré varianty, ktorých východiskom je už psl. **koliko* (> slk. *koliko*) i **kolьko* (> slk. *koľko*), obyčajne vysvetľované ako spojenie psl. **koli/*kolь* ‚ako veľmi‘ a zosilňujúcej častice **ko*. Psl. **koli/*kolь* (porov. stsl. *koli-žьdy* (**КОЛИЖЬДЫ**) ‚ako veľmi‘, *kolь* (**КОЛЬ**) ‚ako, ako veľmi‘, slk. dial. *koľ-me* ‚ako veľmi, do akej miery‘ a i.) vzniklo asi spojením častice **ko* (od ide. zámenného koreňa **kʷo-*, ďalej pozri ↗ *kto*) a *l*-ovej častice. Z odvodenín: ***koľký***, dial. i *koľkáty* (podľa *desiaty* ap.). Pozri aj ↗ *-kiaľ*, ↗ *toľko*.

kolmý ,zvierajúci priamy uhol (s priamkou, rovinou)' (od 19. stor.) • Utvorené na základe príslovky ***kolmo*** (od 19. stor.), odvodenej príponou *-mo* (porov. *lež-mo* ,poležiačky' ap.) od slovesa **kol-ti* (↗ *klať*) – pôvodný význam *kolmo* bol asi ,v smere (uhle), v akom sa kála, rúbe' > ,v pravom uhle'.

kolo (od 15. stor.) • Psl. **kolo*, gen. **kolese;* súvisí so stind. *divā-karaḥ* ,slnko' (doslova ,žiariace koleso'), *ča-kráḥ* ,koleso (na voze)', gr. *ky-klos* (*κύκλος*) ,kruh', angl. *wheel*, stprus. *kelan* ,koleso' a i. – všetko od ide. **kʷel-*, **kʷelə-* ,otáčať (sa), pohybovať sa dookola ap.' (porov. stind. *čárati* ,pohybuje sa, putuje', gr. *pelomai* (*πέλομαι*) ,pohybujem sa' a i.). Z odvodenín: ***do-kola, okolo***, od toho aj ***okolie, okolky*** (*bez o-ov* ,bez otáľania', t. j. asi ,priamo, bez robenia kôl, kruhov, bez obchádzania okolo niečoho') i ***do-okola, naokolo, vôkol*** (**v okolo*) ap.; ***koleso*** (podľa *kolesá* mn. < psl. **kolesa*, resp. podľa nepriamych pádov: psl. **kolese* gen. sg. a i.); ***kolomaž*** (↗ *mazať*) a i. Pozri aj ↗ *koláč*, ↗ *koľaj*, ↗ *kolembať*, ↗ *koleno*, ↗ *kolísať*, ↗ *kolomaž*, ↗ *kolovrat*, ↗ *kormútiť*.

kolofónia ,živica ihličnatých stromov používaná na technické účely' (od 20. stor.) • Z lat. *(rēsīna) Colophōnia*, doslova ,kolofónska (živica)', od lat. *Colophōnius* ,pochádzajúci z Kolofónu', podľa mesta Kolofón (gr. *Κολοφών*, lat. *Colophōn*) v starovekej Malej Ázii.

koloid chem. ,látka tvoriaca sústavu jemne rozptýlených pevných čiastočiek v kvapaline' • Názov (angl. *colloid* v protiklade ku *crystalloid*) zaviedol v r. 1861 brit. chemik Th. Graham asi na základe staršieho angl. *colloid* ,želatínovitý', od gr. *kolla* (*κόλλα*) ,lep' a ↗ *-oidný*.

kolok¹ ,hracia figúra' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *kôl* s významovým vývinom ,kolík, drobná drevená palica' > ,z nej vyrezaná hracia figúra'. – **kolok²** ,cenina' (od 19. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *kolok¹*, avšak s posunom ,menší kôl slúžiaci ako držiak, razidlo pečate' > ,odtlačok pečate (potvrdzujúci zaplatenie úradného poplatku ap.)' > ,cenina slúžiaca na rovnaké účely'.

kolokvium ,odborná porada, seminár', staršie ,čiastková ústna skúška na univerzite' (od 20. stor.) • Z lat. *colloquium*, doslova ,rozhovor', od lat. *colloquī* ,spolu hovoriť', zloženého z lat. *col-* (↗ *kom-*) a *loquī* ,hovoriť'.

kolomaž ↗ *mazať*

kolóna ,rad vozidiel; prúd presúvajúceho sa vojska' (od 19. stor.) • Z fr. *colonne* ,(zvislý) rad', pôvodne ,stĺp' (k významu porov. i zdrobnené ***kolónka*** ,stĺpec; rubrika'), ktorého východiskom je lat. *columna* ,stĺp, pilier, hrada'. – **kolonáda** ,široká krytá chodba so stĺporadím' (od 19. stor.) • Z fr. *colonnade*, od fr. *colonne* ,stĺp'.

kolónia (od 19. stor.) • Z lat. *colōnia* ,vidiecky majetok, gazdovstvo; osada', od lat. *colōnus* ,roľník, hospodár; osadník; novoosadník, kolonista', odvodeného od lat. *colere* ,obrábať; pestovať, dorábať'. Pôvodný význam ,osada' sa najlepšie zachováva v prípadoch typu *chatová k.* či *slovenské k-e na Dolnej zemi;* posunom ,osada' > ,novozískané územie, kde sa osada nachádza, ap.' vznikol význam ,krajina závisiaca od istej mocnosti' (*zámorské k-e veľmocí* ap.). Staršie *koloniálny obchod* ,so zmiešaným (koloniálnym) tovarom' sa pôvodne vzťahovalo na rôznorodý tovar dovážaný z kolónií.

kolónka ↗ *kolóna*

koloratúra hud. ,obohatenie melódie trilkami' (od 19. stor.) • Z tal. *coloratura*, doslova ,zafarbenie', od tal. *colorare* ,farbiť, zafarbiť', ktorého východiskom je lat. *colōrāre* (↗ *kolorovať*). – **kolorit** ,farbitosť' (od 19. stor.) • Z tal. *colorito*, od tal. *colorire* ,farbiť', čo je odvodenina od tal. *colore* ,farba', z lat. *color*, gen. *colōris* ,farba'. – **kolorovať** ,zhotovovať vo farbe' (od 20. stor.) • Z lat. *colōrāre*, pôvodne ,farbiť', od lat. *color*, gen. *colōris* ,farba, zafarbenie'.

kolos ,staroveká socha obrovských rozmerov' (od 18. stor.) • Z lat. *colossus* (pôvodne o soche gr. boha slnka Hélia na ostrove Rodos, patriacej k siedmim divom sveta), čo je prevzatie z gr. *kolossos* (*κολοσσός*) ,obrovská socha'. – **koloseum** ,starorímska kruhová stavba, kde sa konali hry' (od 19. stor.) • Z lat. *Colossēum*, od lat. *coloss(i)aeus, colossēus* ,podobný kolosu; obrovský', z gr. *kolossiaios* (*κολοσσιαῖος*) ,id.', odvodeného od gr. *kolossos*.

kolovrat (od *15. stor.) • Psl. **kolovortъ*. Ide zloženinu psl. **kolo* (↗ *kolo*) a **vortъ* (zachované napr. v sln. *vrát*, srb., chorv. *vrât* ,krk', rus. *vórot (ворот)* ,vratidlo, rumpál' a i.), ktoré súvisí s psl. **vortiti* (↗ *vrátiť*), **vьrtěti* (↗ *vrtieť*) – pôvodný význam bol asi ,nástroj s kolesom, pomocou ktorého sa niečím otáča' (lis ap.), po vynájdení nástroja na ručné pradenie (údajne okolo 15. stor.) sa slovo prenieslo aj naň.

koložvársky, v spojení ***k-a kapusta*** (od 20. stor.) • Podľa maď. *kolozsvári káposzta*, od maď.

Kolozsvár, čo je maď. názov pre mesto Kluž v Rumunsku (dnes rum. *Cluj-Napoca*).

kolportovať ‚roznášať (tlač)' (od 19. stor.) • Z fr. *colporter*, čo je novšia forma za pôvodné *comporter*, z lat. *comportāre* ‚znášať', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *portāre* ‚niesť, nosiť'; začiatočné *col-* je podľa stfr. spojenia *porter a col* ‚niesť na krku', od stfr. *col* (dnešné fr. *cou*), z lat. *collum* ‚krk, hrdlo' – pôvodne o podomových obchodníkoch, ktorí takto roznášali svoj tovar. Z odvodenín: ***kolportáž*** (fr. *colportage*), ***kolportér*** (fr. *colporteur*) a i.

kolt ‚druh revolvera' (od 20. stor.) • Z angl. *Colt*, čo je skrátenie pôvodného *Colt's fire-arms (revolver)* ‚Coltova zbraň, revolver', podľa amer. vynálezcu S. Colta (1814 – 1862).

kolumbárium ‚stavba s výklenkami na ukladanie urien' (od *19. stor.) • Z lat. *columbārium*, pôvodne ‚holubník' (pripomína ho usporiadanie urnových výklenkov) – odvodenina od lat. *columba* ‚holub'.

kom-, kon-, ko-[2] ‚spolu-, s-' • Z lat. *com-* (pred spoluhláskami *p, b, m*), s variantmi *con-* (pred *t, d, n, s, j, f, v, c, qu, g*), *cor-* (pred *r*), *col-* (pred *l*), *co-* (pôvodne pred samohláskami a *h*) – z hľadiska pôvodu totožné s predložkou *cum* ‚s'.

kóma lek. ‚hlboké bezvedomie' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *cōma*, čo je prevzatie z gr. *kōma* (*κῶμα*) ‚hlboký, tvrdý spánok'.

komando hovor. expr. ‚rozkaz'; ‚špeciálna jednotka', voj. zastar. ‚veliteľstvo' (od 17. stor.) • Z tal. *comando*, od tal. *comandare* ‚veliť', z lat. **commandāre* (↗ *komandovať*). – **komandovať** hovor. expr. ‚rozkazovať', voj. zastar. ‚veliť' (od 17. stor.) • Z fr. *commander*, ktorého východiskom je lat. **commandāre*, vzniknuté obmenou (pod vplyvom lat. *mandāre*) staršieho *commendāre* ‚odovzdávať, zverovať; odporúčať; nariaďovať', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *mandāre* ‚odovzdávať, zverovať; ukladať, nariaďovať'; ďalej pozri ↗ *mandant*.

komár (od *13. stor.) • Psl. **komarъ* – odvodzuje sa od ide. zvukomalebného koreňa **kem-*; ďalej pozri ↗ *čmeliak*.

kombajn ‚kombinovaný stroj vykonávajúci viac pracovných úkonov' (od 20. stor.) • Prevzaté (rus. prostredníctvom?) z angl. *combine*, čo je skrátenie pôvodného pomenovania typu angl. *combine(d) harvester*, doslova ‚kombinujúci/kombinovaný žací stroj' (t. j. súčasne vykonávajúci rôzne činnosti), od angl. *to combine* ‚kombinovať', prevzatého z lat. *combīnāre* ‚id.' (↗ *kombinovať*). – **kombi**, v spojeniach ***automobil k.***, ***typ k.*** ‚majúci za sedadlami priestor na batožinu' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Kombi*, čo je skrátenie nem. *Kombi-wagen* ‚kombi-vozidlo (*Wagen*)', pôvodne *Kombinations-kraftwagen*, doslova ‚kombinačné motorové vozidlo (*Kraftwagen*)', t. j. ‚kombinujúce, spájajúce prepravu osôb a nákladu'. – **kombinát** ‚spojenie závodov viacerých súvisiacich odvetví' (od 20. stor.) • Podľa rus. *kombinát* (*комбинат*), ktoré vzniklo ako označenie zoskupenia rôznych podnikov, navzájom spájajúcich („kombinujúcich") svoje aktivity. – **kombiné** ‚časť ženskej spodnej bielizne' (od 20. stor.) • Z fr. *combiné*, od fr. *combiner* ‚spájať', prevzatého z lat. *combīnāre* (↗ *kombinovať*) – kombiné v sebe spája šnurovačku a podprsenku. – **kombinéza** ‚ochranný pracovný oblek' (od 20. stor.) • Z fr. *combinaison*, čo je prevzatie z angl. *combination* ‚oblek z jedného kusa', ktorého východiskom je lat. *combīnātiō* ‚spojenie', od lat. *combīnāre* (↗ *kombinovať*). – **kombinovať** ‚spájať do jedného celku' (od 17. stor.) • Z lat. *combīnāre* ‚spájať', pôvodne ‚združovať po dvoch', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *bīnī* ‚po dvoch; dvojica, pár'.

komédia ‚veselohra' (od 17. stor.) • Z lat. *cōmoedia*, čo je prevzatie z gr. *kōmōdiā* (*κωμῳδία*), od gr. *kōmōdos* (*κωμῳδός*) ‚herec vo veselohre', pôvodne ‚spevák prednášajúci piesne počas sviatku boha Dionýza' – zloženina gr. *kōmos* (*κῶμος*) ‚sprievod (aj počas slávností ap.)' a *ōdos* (*ᾠδός*) ‚spevák', od gr. *aeidō* (*ἀείδω*), *ādō* (*ᾄδω*) ‚spievam'. Pozri aj ↗ *komický*.

komentovať ‚zaujímať stanovisko' (od 19. stor.) • Z lat. *commentārī* ‚premýšľať, starostlivo uvažovať o niečom; písať; vykladať, vysvetľovať', čo je intenzívum od lat. *comminīscī*, *commentus sum* ‚vymýšľať (si)'. Z odvodenín: ***komentár*** (podľa lat. *commentārium* ‚písomný záznam ap.'), ***komentátor*** a i.

komerčný ‚obchodný' (od 20. stor.) • Od lat. *commercium* ‚obchod, obchodný styk', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *merx*, gen. *mercis* ‚tovar'. Pozri aj ↗ *marketing*.

kométa ‚nebeské teleso s plynným chvostom' (od 17. stor.) • Z lat. *comētēs*, *comēta*, čo je prevzatie z gr. *komētēs* (*κομήτης*) ‚dlhovlasý; (o hviezde) majúci chvost', od gr. *komē* (*κόμη*) ‚vlasy na hlave; svietiaci chvost kométy' – podľa toho i staršie slk. *vlasatica* ‚kométa'.

komfort ‚pohodlie, prepych' (od 19. stor.) • Z angl. *comfort*, čo je prevzatie zo stfr. *confort*

‚posilnenie, útecha', od stfr. *conforter* ‚posilňovať, povzbudzovať', prevzatého z kresť. lat. *cōnfortāre* ‚id.', ktoré vzniklo na základe lat. *con-* (↗ *kom-*) a *fortis* ‚silný'. Angl. *comfort* prešlo ďalším významovým vývinom ‚posilnenie, útecha' > ‚príjemný stav' > ‚pocit pohodlia, komfortu'.

komický ‚týkajúci sa komédie; vzbudzujúci smiech, smiešny' (od 19. stor.) • Z lat. *cōmicus* ‚veselohemý, žartovný', čo je prevzatie z gr. *kōmikos* (κωμικός), od gr. *kōmos* (κῶμος) ‚sprievod'; k významu pozri ↗ *komédia.* – **komiks** ‚kreslený seriál (v časopisoch)' (od 20. stor.) • Z angl. *comics* mn., od spojenia *comic strip* ‚kreslené príbehy, humoristický seriál v novinách', od angl. *comic* ‚komický' (z lat.) a *strip* ‚úzky pás; pás papiera (s kresbami); kreslený seriál' (germ.).

komín (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom strhnem. *kamīn*, odtiaľ dnešné nem. *Kamin* ‚kozub; komín') z lat. *camīnus* ‚ohnisko, kozub, pec', ktorého východiskom je gr. *kamīnos* (κάμινος) ‚pec', neznámeho pôvodu. Pozri aj ↗ *komnata.*

komisia ‚skupina osôb poverených istou úlohou', staršie i ‚príkaz' (od 16. stor.) • Zo strlat. *commissio*, gen. *commissionis* ‚poverenie, príkaz, právomoc', od lat. *committere, commissum* ‚odovzdávať, zverovať niekomu niečo; poverovať niekoho niečím', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *mittere* ‚posielať; dávať, poskytovať'. Význam slova sa posunul v smere ‚poverenie' > ‚skupina osôb majúcich poverenie, poverených istou úlohou'. Z odvodenín: ***komisionálny*** (strlat. *commissionalis*), ***komisár*** (strlat. *commissarius* ‚poverenik') a i. – **komisný** ‚(úradne) strohý, surový, hrubý', staršie i ‚štátom poskytovaný, erárny' (od 18. stor.) • Odvodenina od *komis-*, podľa nem. zložením so začiatočným *Kommiss-* (porov. *komischléb* ‚vojenský chlieb' u A. Bernoláka, podľa nem. *Kommiss-brot*, od nem. *Brot* ‚chlieb'), čo je skrátená forma nem. *Kommission* (z lat.) v staršom význame ‚poverenie, príkaz' (↗ *komisia*). Nem. slovo malo aj význam ‚príkaz civilnému obyvateľstvu poskytovať potraviny pre vojsko; takto získané vojenské potravinové zásoby' – najstarším významom slk. *komisný* je teda ‚vojenský, erárny' (porov. dial. *k-é bagančе*), z toho ‚(úradne) strohý a i.' (*k-é správanie* ap.), dial. i ‚nekvalitný'. – **komitét** kniž. ‚(organizačný) výbor' (od 19. stor.) • V konečnom dôsledku z angl. *committee*, od angl. *to commit* ‚zveriť niekomu niečo' (prevzatie z lat. *committere;* koncové *-t* je asi podľa rus. *komitét* (*комитет*), prevzatého z fr. *comité* (< angl.).

komnata kniž. ‚veľká izba (v paláci ap.)' (od *13. stor.) • Zo sthnem. *kemināta, chomenāte, chomnat* (dnešné nem. *Kemenate*), čo je prevzatie zo strlat. *(camera) caminata*, doslova ‚(izba, ↗ *komora*) vybavená kozubom' (t. j. ktorú možno vykurovať, a preto je luxusnejšia ap.), od lat. *camīnus* ‚ohnisko, kozub, pec' (↗ *komín*).

komodita obch. ‚suroviny a materiály, s ktorými sa obchoduje na medzinárodných trhoch' (od 20. stor.) • Z fr. *commodité*, čo je prevzatie z lat. *commoditās* ‚primeranosť, vhodnosť; pohodlnosť, príjemnosť', od lat. *commodus* ‚primeraný, vhodný; pohodlný' (↗ *komótny*) – fr. výraz prešiel ďalším významovým vývinom typu ‚pohodlnosť, pohodlie' > ‚bohatstvo' > ‚jednotlivé súčasti majetku, tovaru ap.'.

komoliť hovor. ‚robiť nezrozumiteľným, pliesť, prekrúcať' (od 18. stor.) • Dial. i *chomoliť, chomliť* expr. ‚zmotávať, krkvať dokopy' (s druhotným *ch-*) – azda odvodeniny od psl. **komъ* vo význame typu ‚chuchvalec ap.', ďalej pozri ↗ *chumáč.*

komora (od 16. stor.) • Z lat. *camara* (novšie *camera*), čo je prevzatie z gr. *kamarā* (καμάρα) ‚klenba; miestnosť (s klenbou)'; odtiaľ rôzne ďalšie významy. Význam ‚obytná miestnosť' je zachovaný v ***komôrka*** (*utiahnuť sa do svojej k-y* ap.) či v ***komorná hudba*** ‚pre orchester s menším počtom nástrojov' (podľa tal. *musica da camera*), pôvodne o hudobných predstaveniach v komnatách šľachticov; odrazom takéhoto sociálneho prostredia je i ***komorník, komorná.*** Posunom v smere ‚miestnosť, priestor (slúžiace na niečo)' vzniklo ‚skladovací priestor, špajza' (*mať plnú k-u jedla*), ‚štátna pokladnica' (*kráľovská k.* hist. ako miesto, kde je uskladnený poklad) i rôzne technické významy (*plavebná, spaľovacia k.*); sem patrí aj význam ‚prázdny priestor' > anat. ‚dutina niektorých telesných orgánov' (*srdcová k.*). Vývinom v smere ‚miestnosť, kde sa stretáva, zasadá ap. nejaká skupina ľudí ap.' vznikli aj ďalšie významy ‚stavovská organizácia' (*obchodná, lekárska k.*) či ‚časť zákonodarného orgánu' (*horná, dolná k. parlamentu* – v niektorých krajinách). Pozri aj ↗ *kabaret*, ↗ *kamarát*, ↗ *kamera*, ↗ *kamrlík.*

komótny hovor. ‚pohodlný' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem.

kommod, fr. *commode*) z lat. *commodus* ‚pohodlný' – pôvodne ‚primeraný, vhodný', doslova ‚majúci mieru', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *modus* ‚miera'. Pozri aj ↗ *akomodovať*, ↗ *komodita*.

kompa ‚ploché plavidlo na prevážanie (cez rieku ap.)' (od 17. stor.) • Nem. pôvodu, porov. nem. *Kumpf* ‚nádoba' (dial. i *kump*, *komp*); k významu porov. i gr. *kymbē* (*κύμβη*) ‚pohár, čaša, miska; čln', usúvzťažňované s nem. výrazom.

kompaktný ‚celistvý, súvislý, súdržný, pevný' (od 19. stor.) • Z lat. *compāctus*, čo je príč. min. trpné od lat. *compingere*, *compāctum* ‚stĺkať, zbíjať; zhlobovať, spájať', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pangere* ‚zatĺkať, vbíjať; (pevne) spájať'.

kompán, kumpán hovor. expr. ‚spoločník', staršie ‚žiak, študent; pomocný učiteľ' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom strhnem. *kompān*, *kumpān*) z neskorého lat. *compāniō* ‚spoločník', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pānis* ‚chlieb' – slovo vzniklo azda prekladom nejakého germ. výrazu, zodpovedajúceho gót. *ga-hlaiba* ‚spoločník', doslova ‚kto sa s niekým delí o chlieb'; k významu porov. i ↗ *matróz*. – **kompánia** hovor. expr. ‚skupina, družina, spoločnosť', staršie i ‚jednotka, stotina vojska' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kompanie*) zo stfr. *compagnie*, od stfr. *compain* ‚spoločník, druh', z neskorého lat. *compāniō*.

komparatív lingv. ‚druhý (porovnávací) stupeň' (od 18. stor.) • Z lat. *(gradus) comparātīvus*, od lat. *comparāre*, *comparātum* ‚stavať (dvoch) k sebe; porovnávať', odvodeného od lat. *compār*, gen. *comparis* ‚(celkom) rovnaký', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pār* ‚rovnaký'.

komparz ‚zbor štatistov' (od 20. stor.) • Z tal. *comparsa*, doslova ‚objavenie sa, ukázanie sa' (o štatistovi na scéne), od tal. *comparire* ‚objaviť sa', ktorého východiskom je lat. *compārēre* ‚zjavovať sa, objavovať sa', zložené z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pārēre* ‚zjavovať sa, ukazovať sa'.

kompas ‚prístroj na určovanie svetových strán' (od 18. stor.) • Z tal. *compasso*, od tal. *compassare* ‚(presne) vymeriavať', ktorého východiskom je ľud. lat. **compassāre* ‚merať krokmi', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a ľud. lat. **passāre* ‚kráčať'; ďalej pozri ↗ *pasírovať*.

kompatibilný odb. ‚vzájomne zlučiteľný' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr., angl. *compatible*) prevzaté zo strlat. *compatibilis*, odvodeného od lat. *compatī* ‚spolu trpieť, mať súcit s niekým' (strlat. aj ‚nachádzať sa v zhode s niekým'), zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *patī* ‚trpieť'.

kompendium ‚súhrn základných poznatkov vedného odboru' (od 17. stor.) • Z lat. *compendium*, doslova asi ‚čo je spolu zvážené, navážené, nazhromaždené', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pendere* ‚vážiť' – odtiaľ i ‚zisk; čo je naspoorené, úspora; úsporná, kratšia cesta; skracovanie, skrátenie; skrátený prehľad, krátka verzia ap.'. – **kompenzovať** ‚vyrovnávať, vyvažovať' (od 19. stor.) • Z lat. *compēnsāre* ‚vyvažovať niečo niečím; vyrovnávať, nahradzovať', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pēnsāre*, čo je intenzívum od lat. *pendere*, *pēnsum* ‚vážiť'.

kompetentný ‚povolaný, oprávnený, majúci určitú právomoc' (od *18. stor.) • Z lat. *competēns*, gen. *competentis* ‚primeraný; patričný, príslušný; vhodný, zodpovedajúci', čo je príčastie od lat. *competere* ‚byť schopný, súci na niečo; prislúchať, patriť' (pôvodne ‚mať rovnaký cieľ; zhodovať sa s niečím'), zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *petere* ‚smerovať k niečomu'.

kompilovať kniž. ‚netvorivo zostaviť vedecké al. umelecké dielo na základe rozličných prameňov' (od *19. stor.) • Z lat. *compīlāre* ‚vylúpiť, vykradnúť; vybrať, kompilovať'.

komplementárny odb. ‚dopĺňajúci sa, doplnkový' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *complēmentum* ‚doplnenie, doplnok', od lat. *complēre* ‚napĺňať, dopĺňať', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *plēre* ‚plniť, napĺňať'. Pozri aj ↗ *kompliment*. – **kompletný** ‚ucelený, úplný' (od *18. stor.) • Z lat. *complētus*, doslova ‚naplnený' – ide o príčastie od lat. *complēre*, *complētum* ‚napĺňať, naplniť'. Z odvodenín: ***komplet*** ‚celok; súprava' (*dámsky k.* ap.) a i.

komplex ‚súbor' (od 19. stor.) • Z lat. *complexus* ‚obvinutie, objatie; spletenosť (vecí)', od lat. *complectī*, *complexus sum* ‚obklopovať, uzavierať, obsahovať (v sebe)' – pôvodne ‚obopletať', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *plectere* ‚pliesť'. V modernej psychológii slovo nadobudlo aj špecializovaný význam ‚súbor pocitov ovplyvňujúcich správanie človeka' (*k. menejcennosti* ap.).

komplikovať ‚robiť zložitým, ťažko riešiteľným' (od *19. stor.) • Asi utvorené na základe ***komplikovaný***, prevzatého (s možným prostredníctvom fr. *compliqué*) z lat. *complicātus* ‚nejasný, temný', pôvodne ‚zvinutý, spletený ap.', čo je príčastie od lat. *complicāre* ‚zložiť, zvinúť', zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *plicāre* ‚zvíjať, zvinúť'.

kompliment hovor. ‚poklona, polichotenie' (od 18. stor.) • Z fr. *compliment*, čo je prevzatie (tal. prostredníctvom) zo špan. *cumplimiento*, pôvodne ‚naplnenie, splnenie' (t. j. toho, čo si žiada zdvorilosť), od špan. *cumplir* ‚splniť, vykonať', z lat. *complēre* ‚doplniť, naplniť'; ďalej pozri ↗ *komplementárny*.

komplot ‚sprisahanie; vzbura' (od 19. stor.) • Z fr. *complot*, nejasného pôvodu – vzhľadom na staršie významy ‚hustý dav' a ‚zhromaždenie bojovníkov v bitke' sa odvodzuje aj od slovesa **compeloter* ‚zvinúť do klbka', od fr. reflexu za lat. *com-* (↗ *kom-*) a stfr. *pelote* ‚guľa, lopta', z neskorého lat. **pilotta*, odvodeného od lat. *pila* ‚lopta'. Pozri aj ↗ *peletón*.

komponent odb. ‚zložka, súčasť' (od 20. stor.) • Z lat. *(pars) compōnēns* ‚zostavujúca, tvoriaca časť', od lat. *compōnēns*, gen. *compōnentis*, čo je príč. prít. činné od lat. *compōnere* ‚skladať, zostavovať' (↗ *komponovať*). – **komponovať** ‚tvoriť, skladať (najmä hudobné dielo)', staršie ‚zostavovať (z viacerých zložiek)' (od 17. stor.) • Z lat. *compōnere, compositum* ‚skladať, zostavovať', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *pōnere* ‚klásť, ukladať (niekam)'. Z odvodenín: ***kompozícia*** (lat. *compositiō*), ***komponista*** (nem. *Komponist*). – **kompost** ‚hnojivo z organických látok a zeminy' (od 20. stor.) • Z angl. *compost*, čo je prevzatie zo stfr. *compost* ‚zložený, zmiešaný', ktorého východiskom je lat. *compositus*, príčastie od lat. *compōnere, compositum* ‚skladať, zložiť'; v angl. sa význam výrazu zúžil na ‚zložené, zmiešané hnojivo'. Porov. i ↗ *kapusta*. – **kompót** ‚zavárané al. varené ovocie s cukrom' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kompott* s.) z fr. *compote* ž., čo je prevzatie z lat. *composita* ‚jedlo z viacerých zložiek', od lat. *compositus* ‚zložený'.

komprimovať odb. ‚stláčať' (od 20. stor.) • Z lat. *comprimere, compressum* ‚id.', od lat. *com-* (↗ *kom-*) a *premere* ‚tlačiť'. Z odvodenín: ***kompresia*** (lat. *compressiō*).

kompromis ‚dohoda na základe vzájomných ústupkov', staršie i *kompromisum* (od 16. stor.) • Z lat. *comprōmissum*, pôvodne ‚dohoda účastníkov sporu o postúpení záležitosti tretej strane (rozhodcovi)', od lat. *comprōmittere, comprōmissum* ‚dospieť k takejto dohode' (doslova ‚spoločne prisľúbiť'), zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *prōmittere* ‚sľubovať'; význam slova sa posunul v smere ‚vzájomná dohoda' > ‚dohoda za cenu ústupkov'. – **kompromitovať** ‚škodiť na povesti, na vážnosti' (od 19. stor.) • Z lat. *comprōmittere;* súčasný význam je podľa fr. *compromettre* (prevzatie z lat.), ktoré asi prešlo posunom typu ‚dohodnúť sa na postúpení právnej záležitosti na súd (s rizikom, že to ublíži vlastnému dobrému menu)' > ‚poškodiť povesť ap.'.

komúna ‚združenie ľudí na základe spoločného vlastníctva' (od 19. stor.) • Z fr. *commune*, ktorého východiskom je ľud. lat. *communia* ‚spoločenstvo ľudí', od lat. *commūnis* ‚spoločný, obecný, všeobecný', utvoreného na základe lat. *com-* (↗ *kom-*) a koreňa zachovaného v lat. *mūnia* mn. ‚úradné, občianske povinnosti, záväzky'. – **komunálny** ‚nachádzajúci sa v právomoci obcí al. miest' (od *19. stor.) • Z lat. *commūnālis* ‚patriaci spoločenstvu', odvodeného od lat. *commūnis* ‚spoločný'. – **komuniké** ‚úradná správa' (od 20. stor.) • Z fr. *communiqué*, doslova ‚(to) oznámené' – príčastie od fr. *communiquer* ‚oznamovať', prevzatého z lat. *commūnicāre* (↗ *komunikovať*). – **komunikovať** ‚dorozumievať sa, byť v spoločenskom spojení', staršie i ‚verejne vyhlasovať; prijímať oltárnu sviatosť' (od 16. stor.) • Z lat. *commūnicāre* ‚zhovárať sa, radiť sa, rokovať s niekým o niečom', pôvodne ‚robiť niečo spolu (s niekým), deliť sa o niečo' (odtiaľ aj 1. ‚deliť sa o názor' > ‚verejne vyhlasovať', resp. i 2. ‚mať podiel, účasť [na sv. prijímaní]' > ‚prijímať oltárnu sviatosť'), od lat. *commūnis* ‚spoločný'. – **komunita** odb. ‚spoločenstvo, pospolitosť' (od 20. stor.) • Z lat. *commūnitās*, od lat. *commūnis* ‚spoločný'. – **komunizmus** ‚utopické učenie o sociálne spravodlivej spoločnosti, všeobecnej rovnosti ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *communisme* (doložené od r. 1840) – výraz vznikol v prostredí utopických socialistov na základe fr. *commun* ‚spoločný' (z lat. *commūnis* ‚id.'); podľa predstáv o ideálnej spoločnosti, kde dôjde k zrušeniu súkromného a k zavedeniu spoločného vlastníctva.

kon- ↗ *kom-*

koňacina ↗ *kôň*

koňak ‚liehový nápoj' (od 19. stor.) • Z fr. *(eau-de-vie de) Cognac*, doslova ‚pálenka z Cognacu', podľa mestečka v juhozáp. Francúzsku známeho výrobou tohto nápoja.

konár (od *18. stor.) • Psl. **konarъ*, odvodenina od psl. **konъ* ‚kraj' (ďalej pozri ↗ *koniec*); z významového hľadiska zrejme ‚kraj; čo je na kraji' > ‚čo (ostro) vystupuje' > ‚výstupok, vetva, konár'. – **konať** (od 15. stor.) • Psl. **konati*, odvodenina od psl. **konъ* ‚kraj' (↗ *koniec*).

Pôvodným významom bolo asi ‚dovádzať ku kraju, ku koncu, do konca ap.‘, z toho ‚dokončovať (prácu)‘ > ‚robiť‘, porov. ***dokonať*** kniž. ‚dorobiť‘ (odtiaľ ***dokonalý*** ‚dokončený, dovŕšený = ktorému už nič nechýba ap.‘ i ***dokonavý*** gram. ‚vyjadrujúci dej ako ukončený, uzavretý‘), ***vykonať*** ‚urobiť‘, od toho ***výkon*** (podľa neho i ***príkon*** elektrotech. ‚energia odobratá elektrospotrebičom za časovú jednotku‘), podobne ***úkon*** (od **u-konať* ‚urobiť‘). Na základe významu ‚urobiť‘ vzniklo i ‚vybaviť‘, porov. ***pokonať*** hovor. (*na úrade nič nep-l*); sem aj ***pokonať sa*** ‚zmierlivo sa dohodnúť‘ (t. j. asi vybaviť, vyriešiť sporné otázky ap.). ***Ukonaný*** ‚unavený‘ je od staršieho *u-konať (sa)* ‚vyčerpať (sa)‘ (pôvodne ‚*u-robiť*, upracovať [sa]‘?); ***prekonať*** naznačuje možné významové východisko ‚*pre-robiť*, premeniť, zmeniť, zvládnuť niečo prácou‘. Iný významový vývin nastal v ***dokonať*** ‚zomrieť‘ (t. j. ‚dospieť ku koncu života‘), ***skonať*** (od toho ***skon***); k významu ‚koniec‘ porov. i ***neskonalý*** kniž. ‚nesmierny‘, doslova ‚ktorý [sa] *neskonal* = neskončil; nekončiaci sa, nekonečný‘).

koncelebrovať cirk. ‚sláviť omšu spoločne s hlavným celebrujúcim kňazom‘ (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *concelebrāre*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *celebrāre* ‚sláviť‘ (↗ *celebrovať*).

koncentrovať ‚sústreďovať; zhusťovať‘ (od 19. stor.) • Z fr. *concentrer* ‚sústreďovať do jedného bodu‘, od fr. reflexu za lat. *con-* (↗ *kom-*) a fr. *centre* ‚stred‘, prevzatého z lat. *centrum* (↗ *centrum*).

koncepcia ‚spôsob chápania niečoho; osnova, rozvrh‘ (od 19. stor.) • Z lat. *conceptiō*, od lat. *concipere, conceptum* ‚(dovedna) zobrať, uchopiť; pochopiť, predstaviť si, myslieť si‘ (↗ *koncipovať*). Porov. aj ↗ *antikoncepcia*. – **koncept** ‚prvé písomné spracovanie, náčrt‘, kniž. ‚koncepcia‘ (od 17. stor.) • Z lat. *conceptus*, od lat. *concipere*.

koncern ‚zoskupenie právne samostatných podnikov s vertikálnou štruktúrou činnosti‘ (od 20. stor.) • Z angl. *concern*, pôvodne ‚vzťah; obchodný vzťah, podnik‘ – od slovesa *to concern* ‚týkať sa niečoho, vzťahovať sa na niečo‘, prevzatého z fr. *concerner* ‚týkať sa‘, ktoré bolo prevzaté z lat. *concernere*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *cernere* ‚rozlišovať, rozoznávať; poznávať; rozhodovať‘.

koncert ‚predvedenie hudobných skladieb pred publikom‘ (od 18. stor.) • Z tal. *concerto*, pôvodne ‚súlad; skladba pre viaceré zosúladené hlasy al. hudobné nástroje, ktoré sa striedajú‘, od tal. *concertare* ‚uvádzať do súladu, zosúlaďovať‘, ktorého východiskom je lat. *concertāre* ‚zápasiť, pretekať sa, bojovať‘, zložené z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *certāre* ‚zápasiť, bojovať‘.

koncesia ‚úradné povolenie na výkon istej činnosti‘ (od 19. stor.) • Z lat. *concessiō* ‚dovolenie, povolenie‘, od lat. *concēdere, concessum* ‚privoliť, dovoliť‘, pôvodne ‚ustúpiť, urobiť ústupok‘ – od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať; ustupovať‘.

koncil ‚cirkevný snem‘, staršie *koncílium* (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Konzil*) z lat. *concilium*, pôvodne ‚zhromaždenie‘ – azda utvorené na základe lat. *con-* (↗ *kom-*) a *calāre* ‚volať; zvolávať niekoho niekam‘.

koncipovať ‚chápať (z hľadiska základnej myšlienky); rozvrhovať, navrhovať‘, staršie ‚zostavovať, upravovať‘ (od 18. stor.) • Z lat. *concipere*, doslova ‚(dovedna) zbierať‘, utvoreného na základe lat. *con-* (↗ *kom-*) a *capere* ‚brať‘. Uvedené slk. významy vznikli posunom 1. ‚dovedna zbierať‘ > ‚zbieraním vytvárať niečo nové, zostavovať ap.‘, resp. aj 2. ‚zbierať‘ > ‚prijímať, vnímať; uvažovať o niečom, plánovať niečo ap.‘. Pozri aj ↗ *antikoncepcia*, ↗ *koncepcia*.

koncízny kniž. ‚zhustený, stručný‘ (od 19. stor.) • Z lat. *concīsus* ‚skrátený, stručný‘, pôvodne ‚odrezaný, odseknutý‘, čo je príčastie od lat. *concīdere, concīsum* ‚rozsekať, zosekať‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *caedere* ‚biť, sekať, rúbať‘.

konča, končatina, končiť ↗ *koniec*

kondenzovať odb. ‚zhusťovať‘ (od 20. stor.) • Z lat. *condēnsāre*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *dēnsāre* ‚zhusťovať‘, od lat. *dēnsus* ‚hustý‘.

kondícia ‚stav organizmu‘, hovor. ‚súkromná doučovacia hodina‘, staršie ‚podmienka, výhrada; písomná dohoda‘ (od 16. stor.) • Z lat. *condiciō* ‚dohodnutie; (dohodnutá) podmienka; (dohodnutá) úloha, zamestnanie‘, od lat. *condīcere* ‚spoločne sa dohovoriť, dohodnúť‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *dīcere* ‚hovoriť‘. Význam ‚fyzický stav organizmu‘ vznikol posunom ‚podmienky‘ > ‚situácia, stav‘. – **kondicionál** gram. ‚podmieňovací spôsob slovesa‘ (od 20. stor.) • Z lat. *(modus) condiciōnālis*, od lat. *condiciōnālis* ‚súvisiaci s podmienkou‘, od lat. *condiciō*, gen. *condiciōnis* ‚podmienka‘. – **kondicionér** ‚prípravok na spružnenie vlasov‘ (od 20. stor.) • Z angl. *conditioner*, od angl. *to*

condition ‚uvádzať niečo do želaného stavu', od angl. *condition* ‚stav', prevzatého z lat. *condiciō* ‚id.'

kondolencia ‚prejav sústrasti', staršie ‚sústrasť' (od 17. stor.) • Asi podľa nem. *Kondolenz*, čo je prevzatie zo strfr. *condolence* (dnešné fr. *condoléances* mn.), od stfr. *se condoloir* ‚smútiť spolu s niekým', ktorého východiskom je lat. *condolēre* ‚pociťovať bolesť; mať súcit, spolucítiť s niekým' (> slk. ***kondolovať***), zložené z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *dolēre* ‚cítiť bolesť'.

kondóm ‚prezervatív' (od 20. stor.) • Z angl. *condom*, neznámeho pôvodu – tradičné odvodzovanie od mena lekára, ktorý mal pôsobiť na dvore angl. kráľa Karla II. († 1685), údajne nenachádza oporu v historických faktoch.

kondor ‚americký dravý vták (zool. Vultur)' (od 18. stor.) • Z kečuán. *cuntur;* do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *cóndor*.

konečník, konečný ↗ *koniec*

konektor odb. ‚spájací prvok' (od 20. stor.) • Ako technický termín utvorené na základe lat. *cōnectere* ‚splietať, spájať, zlučovať', od lat. *co-* (↗ *kom-*) a *nectere* ‚pliesť, splietať'. – **konexia** ‚vplyvná známosť, spojenie', staršie ‚súvislosť, spojitosť' (od 18. stor.) • Z lat. *cōnexiō* ‚spojenie, väzba', od lat. *cōnectere, cōnexum* ‚spájať'.

konfekcia ‚hromadná výroba odevov v továrni' (od 20. stor.) • Z fr. *confection*, doslova ‚zhotovovanie' – výraz je prevzatý z lat. *cōnfectiō*, gen. *cōnfectiōnis*, od lat. *cōnficere, cōnfectum* ‚urobiť; dokončiť, zhotoviť', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *facere* ‚robiť'. Pozri aj ↗ *konfety*.

konferencia ‚porada (odborníkov ap.)', staršie ‚uznesenie, rozhodnutie' (od 17. stor.) • Zo strlat. *conferentia*, od lat. *cōnferre* ‚dokopy znášať, zvážať; vymieňať si názory', čo je zloženina lat. *con-* (↗ *kom-*) a *ferre* ‚niesť'. – **konferovať** ‚uvádzať čísla zábavného programu' (od 20. stor.) • Asi utvorené na základe ***konferencier*** [i -rans-], prevzatého z fr. *conférencier*, pôvodne ‚kto vedie diskusiu (za prítomnosti publika) na literárne a i. témy', čo je odvodenina od fr. *conférence* (zo strlat. *conferentia*) vo význame ‚zhromaždenie diskutujúce o rôznych otázkach'.

konfesia kniž. ‚vierovyznanie' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnfessiō* ‚priznanie, vyznanie' (cirk. lat. aj ‚vyznanie viery'), od lat. *cōnfitērī, cōnfessus sum* ‚priznať sa, vyznať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *fatērī* ‚vyhlasovať; priznávať sa, vyznávať', ktoré je odvodené od rovnakého koreňa ako lat. *fārī* ‚hovoriť'.

konfety ‚pestré šupinovité papieriky rozsýpané pri slávnostiach' (od 20. stor.) • Z tal. *confetti* mn., pôvodne ‚sladkosti', od tal. *confetto* ‚cukrík', z lat. *cōnfectum*, doslova ‚(to) pripravené', od lat. *cōnficere, cōnfectum* ‚zhotoviť, pripraviť'; ďalej pozri ↗ *konfekcia*. Počas karnevalových sprievodov v Taliansku sa rozhadzovali cukríky, ktoré boli neskôr nahradené pestrými papierikmi; odtiaľ súčasný význam.

konfident ‚informátor polície', staršie ‚dôverník' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom tal. *confidente* ‚dôverník; špiceľ, udavač') z lat. *cōnfīdēns*, gen. *cōnfīdentis*, doslova ‚dôverujúci', čo je príčastie od lat. *cōnfīdere* ‚dôverovať, pevne veriť', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *fīdere* ‚veriť'. Význam sa posunul v smere ‚dôverujúci' > ‚majúci dôveru, dôverník', resp. ‚dôverný spolupracovník' > ‚informátor'.

konfigurovať odb., kniž. ‚zoskupiť, rozložiť' (od 20. stor.) • Z lat. *cōnfigūrāre* ‚dať (rovnakú) formu; sformovať', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *figūra* ‚forma' (↗ *figúra*).

konfirmovať ‚v evanjelickej cirkvi slávnostne prijať za dospelého člena', staršie ‚potvrdzovať, schvaľovať' (od 19. stor.) • Z lat. *cōnfirmāre* ‚upevňovať, potvrdzovať', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *firmāre* ‚posilňovať, upevňovať, potvrdzovať', od lat. *firmus* ‚pevný, silný'. Použitie v náboženskej sfére vychádza z predstavy o upevnení, potvrdení vo viere; porov. i ↗ *birmovať*. Z odvodenín: ***konfirmand*** (lat. *cōnfirmandus* ‚ktorý má byť konfirmovaný' – gerundívum).

konfiškovať ‚úradne odňať, zhabať (v prospech štátu ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnfiscāre*, pôvodne ‚uložiť do (štátnej) pokladnice', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *fiscus* ‚kôš (na peniaze); (štátna) pokladnica'. Pozri aj ↗ *fiškál*.

konflikt ‚nezhoda, rozpor' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnflīctus*, doslova ‚zrážka', od lat. *cōnflīgere, cōnflīctum* ‚narážať na seba; zrážať sa v boji', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *flīgere* ‚udrieť, udierať'.

konformný odb. ‚zhodný, súhlasný; prispôsobený niečomu' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *cōnformis* ‚zhodný', doslova ‚majúci rovnaký tvar', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *forma* ‚tvar' (↗ *forma*). ***Nonkonformný*** kniž. ‚neprispôsobený vyžadovaným normám' (↗ *non-*) je podľa angl. *non-conformist* (od začiatku 17. stor.;

pôvodne vo vzťahu k príslušníkom anglikánskej cirkvi, ktorí mali výhrady voči niektorým aspektom liturgickej praxe).

konfrontovať ‚porovnávať' (od 18. stor.) • Zo strlat. *confrontare* ‚stavať proti sebe', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *frōns*, gen. *frontis* ‚čelo, predná strana' (↗ *front*).

konfúzia kniž. ‚zmätok, chaos' (od 18. stor.) • Z lat. *cōnfūsiō*, doslova ‚zmiešanie', od lat. *cōnfundere*, *cōnfūsum* ‚zliať, zmiešať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *fundere* ‚liať'.

konglomerát kniž. ‚zmes rôznorodých prvkov' (od 19. stor.) • Z fr. *conglomérat*, od fr. *conglomérer* ‚stmeliť (do jednej masy)', čo je prevzatie z lat. *conglomerāre*, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *glomerāre* ‚zvinúť do klbka', od lat. *glomus*, gen. *glomeris* ‚klbko'. Porov. aj ↗ *aglomerácia*.

kongregácia cirk. ‚rehoľa, ktorej členovia skladajú iba jednoduché sľuby; náboženské združenie laikov schválené cirkvou; každý z úradov rímskej kúrie; združenie viacerých kláštorov s jedným predstaveným', staršie i ‚(stoličné) zhromaždenie šľachty; cechové zhromaždenie' (od 16. stor.) • Z lat. *congregātiō* ‚zhromaždenie', od lat. *congregāre*, *congregātum* ‚spájať (do čriedy, stáda); zhromažďovať, združovať', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *grex*, gen. *gregis* ‚stádo; kŕdeľ, črieda, dav, zástup'.

kongres ‚medzinárodné pracovné zhromaždenie odborníkov, politikov ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *congressus* ‚schôdzka, stretnutie, zhromaždenie', od lat. *congredī*, *congressus sum* ‚zísť sa, stretnúť sa', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *gradī* ‚kráčať, ísť'. Z odvodenín: ***kongresman*** polit. ‚člen amer. parlamentu (Kongresu USA)' (amer. angl. *congressman*, doslova ‚muž [*man*] z Kongresu [*Congress*]').

kongruentný odb. ‚zhodný' (od 19. stor.) • Z lat. *congruēns*, gen. *congruentis*, čo je príčastie od lat. *congruere* ‚stretávať sa, zhodovať sa'.

kónický odb. ‚kužeľovitý' (od 19. stor.) • Od lat. *cōnus* ‚kužeľ', čo je prevzatie z gr. *kōnos* (*κῶνος*) ‚borovicová šuška; kužeľ'.

koníček ↗ *kôň*

koniec (od 15. stor.) • Psl. **konьcь*, zdrobnenina od psl. **konъ* ‚začiatok/koniec, kraj' (porov. stčes. *kon* ‚koniec' a i.; pozri aj ↗ *konár*, ↗ *napokon*), čo je odvodenina od slovesa zachovaného v ↗ *-čať* (slk. *za-čať* ap. < *-*čę-ti* < **ken-*) – pôvodným významom psl. **konъ* bolo asi ‚začatie, začínanie, začiatok' (deja, predmetu), z toho ďalej ‚(predný) okraj' > ‚okraj, kraj všeobecne (t. j. aj koniec)'. Z odvodenín: ***konečný***, od toho ***konečník*** (podľa predstavy o *zadnom konci*, resp. o koncovom bode tráviacej sústavy?); ***končatina*** (od **končatý*; podľa čes.?); ***končiť*** (**konьčiti*), od toho predložka ***konča*** ‚(po)pri konci' (*dom k. dediny*, *bežať k. hory*) ako reflex starého prechodníka **konьčę* ‚končiac (sa)' (> ‚kde sa niečo končí', t. j. ‚pri konci niečoho').

koník ↗ *kôň*

konjugácia biol. ‚spájanie buniek', lingv. ‚ohýbanie slovies, časovanie' (od 17. stor.) • Z lat. *coniugātiō*, od lat. *coniugāre*, *coniugātum* ‚spájať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *iugāre* ‚spájať (jarmom)', od lat. *iugum* ‚jarmo, záprah'. Použitie vo vzťahu k časovaniu slovies súvisí s tým, že časovanie sa chápalo ako spájanie kmeňa a gramatických koncoviek, resp. ako spájanie slovies patriacich z hľadiska ohýbania do rovnakej skupiny.

konjunktív lingv. ‚(v niektorých jazykoch) slovesný spôsob vyjadrujúci vzťah závislosti al. subjektívnosti deja' (od 20. stor.) • Z lat. *(modus) coniūnctīvus*, doslova ‚spájací spôsob' (t. j. asi ‚využívaný pri spájaní viet ap.', porov. napr. lat. *ōrō, ut veniās* ‚prosím, aby si prišiel' s tvarom konjunktívu vo vedľajšej vete predmetovej), od lat. *coniungere*, *coniūnctum* ‚spojiť, spájať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *iungere* ‚spájať'. – **konjunktúra** ‚priaznivé podmienky na rozvoj niečoho' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Konjunktur*, prevzatého zo strlat. *coniunctura*, pôvodne ‚spojenie', od lat. *coniungere* ‚spojiť'. V astrológii slovo označovalo aj „spojenie", postavenie hviezd ovplyvňujúce ľudské osudy; odtiaľ i význam ‚stav vecí, situácia' – v nem. bolo neskôr použité aj na označenie priaznivej situácie v obchode (od 18. stor.) a v priemysle (2. pol. 19. stor.).

konkávny odb. ‚vydutý (smerom dnu)' (od *17. stor.) • Z lat. *concavus*, čo je zloženina lat. *con-* (↗ *kom-*) a *cavus* ‚vyhĺbený, dutý'.

konkláve cirk. ‚miestnosť na voľbu pápeža kardinálmi; takáto voľba' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *conclāve*, pôvodne ‚uzatvárateľná miestnosť', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *clāvis* ‚kľúč, zámka' (pozri aj ↗ *kláves*).

konkordát ‚dohoda medzi katolíckou cirkvou a štátom o úprave vzťahov' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *concordātum*, od lat. *concordāre*, *concordātum* ‚súhlasiť, zhodovať sa', odvodeného od lat. *concors*, gen. *concordis* ‚svorný; súhlasný, súladný', doslova ‚jednomyseľný'

– výraz je zložený z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *cor*, gen. *cordis* ‚srdce; cit, duša, myseľ'. Porov. aj ↗ *akord*[1].

konkrétny ‚vnímateľný zmyslami; presný, určitý' (od 19. stor.) • Z lat. *concrētus*, doslova ‚zhustený, stuhnutý', čo je príčastie od lat. *concrēscere, concrētum* ‚zrastať; hustnúť, tuhnúť', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *crēscere* ‚rásť'. Súčasné použitie má svoj pôvod v stredovekej filozofii, kde lat. *concrētus* vystupovalo ako protiklad lat. *abstractus* (↗ *abstraktný*).

konkubinát ‚manželské spolužitie bez sobáša' (od 20. stor.) • Z lat. *concubīnātus* ‚(v rímskom práve) zákonom povolené spolužitie muža a ženy bez uzavretia manželstva', od lat. *concubīna* ‚žena žijúca s mužom bez sobáša, konkubína' (napr. prepustenkyňa, ktorá nemohla uzavrieť platné manželstvo), čo je odvodenina od lat. *concumbere, concubitum* ‚líhať (s niekým); pohlavne sa stýkať', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *cubāre* ‚ležať; ležať v posteli, spať'.

konkurovať ‚súperiť' (od 19. stor.) • Z lat. *concurrere*, pôvodne ‚zbiehať sa', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *currere* ‚bežať, utekať'; odtiaľ aj ‚spoločne bežať na isté miesto' > ‚predbiehať sa, pretekať sa, navzájom súperiť'. – **konkurz** ‚súbeh o (funkčné) miesto; obchodný úpadok, bankrot', staršie i *konkurzus* ‚zbeh, hluk, tlačenica' (od 17. stor.) • Z lat. *concursus*, doslova ‚zbiehanie sa' (porov. slk. *sú-beh*, ↗ *behať*), od lat. *concurrere, concursum* ‚zbiehať sa, schádzať sa'. Vznik významov ‚súbeh o miesto' aj ‚obchodný úpadok' súvisí s predstavou o schádzajúcich sa záujemcoch o voľné miesto, resp. o úpadcových veriteľoch zbiehajúcich sa v snahe získať niečo z jeho majetku.

konopa ‚bot. Cannabis' (od *15. stor.) • Pôvodne **konopa* (stopou po pôvodnom mäkkom *p* sú tvary mäkkého skloňovania *[tie] konope, z konopí, konopiam, konopiach*); východiskom výrazu je psl. **konopja*, súvisiace s gr. *kannabis* (*κάνναβις*), lat. *cannabis*, nem. *Hanf*, angl. *hemp* (germ. **hanapa-*) ‚konopa'. Ide o staré kultúrne prevzatie nejasného pôvodu (poukazovalo sa na sumer. *kunibu* ‚id.'), ktoré sa do Európy dostalo azda prostredníctvom Skýtov, irán. kmeňov žijúcich v antike na sever od Čierneho mora (porov. správy gr. historika Herodota z 5. stor. pred Kr.); preto sa novšie uvažuje aj o indoirán. pôvode slova (**kana-pus-*, pôvodne o konopiach so samčími kvetmi? ďalej pozri ↗ *poskonný*). Pozri aj ↗ *kanafas*, ↗ *kúpať*.

konsekrácia cirk. ‚premieňanie podstaty chleba a vína na podstatu Kristovho tela a krvi (počas omše); požehnanie predmetov vykonávané biskupom' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *cōnsecrātiō*, od lat. *cōnsecrāre, cōnsecrātum* ‚zasväcovať, posväcovať' (cirk. lat. i ‚premieňať chlieb a víno na Kristovo telo a krv'), od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sacer* ‚posvätný, svätý, zasvätený'.

konsenzus kniž., publ. ‚názorová zhoda', staršie *konsens* (od 17. stor.) • Z lat. *cōnsēnsus*, od lat. *cōnsentīre, cōnsēnsum* ‚rovnako zmýšľať, zhodovať sa s niekým v niečom', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sentīre* ‚cítiť, vnímať, badať; domnievať sa, zmýšľať'.

konsolidovať ‚uvádzať do poriadku, upevňovať' (od 19. stor.) • Z lat. *cōnsolidāre*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *solidāre* ‚robiť pevným', od lat. *solidus* ‚pevný' (↗ *solídny*).

konsonant [i -nzo-] lingv. ‚spoluhláska', staršie i *konsonans* (od 18. stor.) • Z lat. *(littera) cōnsonāns*, doslova ‚spolu (t. j. so samohláskou) znejúce písmeno' (v dnešnom chápaní hláska) – lat. *cōnsonāns*, gen. *cōnsonantis* je príčastie od lat. *cōnsonāre* ‚spolu znieť', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sonāre* ‚znieť'.

konspekt ‚krátky, obsažný prehľad, záznam' (od 20. stor.) • Z lat. *cōnspectus*, pôvodne ‚pohľad', od lat. *cōnspicere, cōnspectum* ‚hľadieť, pozerať na niečo', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *specere* ‚vidieť' – v slove nastal významový vývin ‚pohľad na niečo' > ‚prehľad (o niečom, niečoho)' > ‚prehľadný náčrt'.

konšpirácia ‚sprisahanie' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnspīrātiō*, od lat. *cōnspīrāre, cōnspīrātum* ‚sprisahať sa', doslova asi ‚spoločne dýchať' (z toho aj ‚byť jedného ducha ap.' > ‚spolu sa k niečomu zaviazať, sprisahať sa'), od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *spīrāre* ‚dýchať'.

konštantný ‚stály, nemenný' (od *19. stor.) • Z lat. *cōnstāns*, gen. *cōnstantis*, čo je príč. prít. od lat. *cōnstāre* ‚pevne stáť, stále trvať, ostávať nezmenený', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *stāre* ‚stáť'. – **konštatovať** ‚oznamovať zistené; zisťovať' (od 19. stor.) • Z fr. *constater* – výraz vznikol na základe lat. *cōnstat* ‚(pevne) stojí; je známe', čo je pôvodný tvar 3. os. sg. prézenta od lat. *cōnstāre* ‚pevne stáť'.

konštelácia ‚postavenie nebeských telies' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *cōnstēllātiō*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *stēlla* ‚hviezda'. Prenesený význam typu ‚zoskupenie okolností' (*politická k.* ap.) odráža predstavu o vplyve nebeských telies na dianie na Zemi.

konšternovať kniž. ‚nepríjemne prekvapiť' (od 20. stor.) • Z lat. *cōnsternāre* ‚vyplašiť, vyľakať, vydesiť', doslova asi ‚zraziť (na zem)' – utvorené na základe lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sternere* ‚prestierať; váľať, zrážať'.

konštituovať kniž. ‚ustanoviť' (od 18. stor.) • Z lat. *cōnstituere* ‚postaviť, položiť; ustanoviť, určiť', čo je zloženina lat. *con-* (↗ *kom-*) a *statuere* ‚postaviť, ustanoviť', od lat. *stāre* ‚stáť'. Z odvodenín: ***konštitúcia*** (lat. *cōnstitūtiō*).

konštruovať ‚zostavovať, zostrojovať' (od *17. stor.) • Z lat. *cōnstruere, cōnstrūctum*, pôvodne ‚hromadiť, kopiť, navršovať ap.', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *struere* ‚navrstvovať, klásť na seba; zostavovať'. Z odvodenín: ***konštrukcia*** (lat. *cōnstrūctiō*), ***konštrukt*** ‚vykonštruovaný pojem' (lat. *cōnstrūctum* ‚[to] zostavené ap.'), ***konštruktér*** (fr. *constructeur*) a i.

kontajner ‚prepravný prostriedok na väčšie množstvo materiálu ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *container*, od angl. *to contain* ‚obsahovať', čo je prevzatie z fr. *contenir* ‚id.', ktoré bolo prevzaté z lat. *continēre* ‚držať pohromade', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tenēre* ‚držať'.

kontakt ‚styk, súčinnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *contāctus* ‚dotyk, styk', od lat. *contingere, contāctum* ‚dotýkať sa', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tangere* ‚dotýkať sa niečoho, siahať na niečo' (↗ *tangovať*). – **kontaminovať** ‚znečistiť, zamoriť', lingv. ‚skrížiť väzby al. tvary slov' (od 20. stor.) • Z lat. *contāmināre* ‚(dotykom) znečistiť', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a koreňa zachovaného v lat. *tangere* ‚dotýkať sa'.

kontesa ‚nevydatá dcéra grófa' (od 18. stor.) • Z tal. *contessa*, od tal. *conte* ‚gróf', čo je prevzatie z fr. *comte* ‚id.' – východiskom výrazu je lat. *comes*, gen. *comitis* ‚sprievodca; účastník sprievodu, družiny, dvoran'; ďalej pozri ↗ *kmeť*.

kontext ‚(textová) spojitosť, súvislosť' (od 18. stor.) • Z lat. *contextus* ‚spojitosť, spätosť, súvislosť', od lat. *contexere, contextum* ‚splietať; spájať, zlučovať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *texere* ‚tkať, pliesť'. Porov. i ↗ *text*.

kontinent ‚pevnina, svetadiel' (od 18. stor.) • Z lat. *continēns*, gen. *continentis*, čo je skrátenie spojenia *terra continēns* ‚súvislá zem' (t. j. na rozdiel od ostrovov), od lat. *continēns* ‚spolu držiaci; hraničiaci, susediaci, súvisiaci; súvislý', čo je príčastie od lat. *continēre* ‚spolu držať', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tenēre* ‚držať'.

kontingent ‚presne určené množstvo povinných dodávok tovaru ap.' (od 19. stor.) • Z nem. *Kontingent*, čo je prevzatie z fr. *contingent* ‚(o podiele) týkajúci sa, prislúchajúci', prevzatého z lat. *contingēns*, gen. *contingentis*, čo je príčastie od lat. *contingere* ‚dotýkať sa; týkať sa', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tangere* ‚dotýkať sa' (↗ *tangovať*).

kontinuálny odb. ‚sústavný, plynulý, neprerušený' (od 20. stor.) • Od lat. *continuus* ‚spojitý, súvislý, sústavný', utvoreného na základe lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tenēre* ‚držať'. – **kontinuum** odb. ‚niečo neprerušované, súvislé' (od 20. stor.) • Z lat. *continuum* ‚(to) súvislé ap.', od lat. *continuus* ‚spojitý, súvislý'.

konto ‚otvorený účet (v banke)', staršie ‚výkaz príjmov a výdavkov' (od 18. stor.) • Z tal. *conto*, od tal. *contare* ‚počítať', ktorého východiskom je lat. *computāre* ‚id.', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *putāre* ‚orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov)'.

kontra- ‚proti, opačný, protivný' (*kontraindikácia, kontraproduktívny, kontrarevolúcia* ap.) • Z lat. *contrā* ‚naproti, oproti'.

kontrabas ‚basa' (od 20. stor.) • Z tal. *contrabbasso*, čo je zloženina tal. *contra* ‚proti' (z lat. *contrā* ‚naproti, oproti') a *basso* (↗ *basa*) – pomenovanie súvisí s tým, že kontrabas znie o oktávu nižšie („proti") ako v notovom zápise.

kontrakcia odb. ‚sťahovanie, skracovanie' (od 20. stor.) • Z lat. *contractiō*, od lat. *contrahere, contractum* ‚sťahovať' (> slk. ***kontrahovať***), zloženého z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *trahere* ‚ťahať'. – **kontrakt** ‚zmluva' (od 16. stor.) • Z lat. *contractus*, od lat. *contrahere* ‚sťahovať, stiahnuť' vo význame typu ‚(stiahnutím, spojením ap.) vytvoriť, dosiahnuť', aj o obchodnej transakcii, zmluve ap.

kontrapunkt hud. ‚súčasný pohyb niekoľkých hlasov al. tónov melodicky a rytmicky samostatných' (od 19. stor.) • Zo strlat. *contrapunctum*, ktorého východiskom je spojenie *punctus contra punctum*, doslova ‚nota proti note', od lat. *pūnctum* ‚bod; značka v podobe bodu, nota' (↗ *punkt*).

kontrastovať ‚tvoriť protiklad' (od 19. stor.) • Z tal. *contrastare*, doslova ‚stáť proti', ktorého východiskom je ľud. lat. *contrāstāre*, zložené z lat. *contrā* (↗ *kontra-*) a *stāre* ‚stáť'. Z odvodenín: ***kontrast***.

kontráš ‚druhý huslista v ľudovej kapele' (od 19. stor.) • Z maď. *kontrás*, od maď. *kontra* ‚hlasový, hudobný sprievod', čo je prevzatie z lat. *contrā* ‚naproti, oproti' (s významovým vývinom typu ‚čo je naproti niečomu' > ‚niečo ďalšie, dodatočné, sprievodné ap.').

kontribúcia hist. ‚povinný poplatok, daň‘ (od 17. stor.) • Z lat. *contribūtiō*, od lat. *contribuere, contribūtum* ‚prispievať (svojím podielom)‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tribuere* ‚deliť, rozdeľovať; dávať, poskytovať‘, od lat. *tribus* ‚jedna z (pôvodne troch) častí obyvateľstva starého Ríma‘.

kontrolovať ‚vykonávať dozor, dohľad, revíziu ap.‘ (od *18. stor.) • Z fr. *contrôler*, utvoreného na základe staršieho fr. *contrôle* ‚záznam (vyhotovený v dvoch exemplároch) slúžiaci na revíziu ap.‘, doslova asi ‚protikladný zvitok‘ (t. j. slúžiaci na preverovanie údajov z originálneho zvitku) – fr. *contrôle* vzniklo zjednodušením pôvodného *contre-rôle*, zloženého z fr. *contre* ‚proti‘ (z lat. *contrā*, ↗ *kontra-*) a *rôle* ‚zvitok, listina, register‘ (↗ *rola*). Z odvodenín: ***kontrolór*** (zakončenie podľa *revízor*?), ***kontrola*** a i.

kontroverzia kniž. ‚výmena názorov, spor, hádka‘ (od 17. stor.) • Z lat. *contrōversia*, od lat. *contrōversus* ‚sporný‘ (> slk. ***kontroverzný***), zloženého z lat. *contrō* (variant lat. *contrā* ‚proti‘) a *versus* ‚obrátený‘, čo je príčastie od lat. *vertere, versum* ‚obracať, otáčať‘.

kontumácia práv. ‚odsúdenie obžalovaného v neprítomnosti‘, šport. ‚prehra súpera, ktorý nenastúpil na zápas al. vážne porušil pravidlá hry‘ (od 19. stor.) • Z lat. *contumācia* ‚vzdor, zaťatosť‘ (v neskorej lat. i ‚neuposlúchnutie súdneho príkazu‘), od lat. *contumāx*, gen. *contumācis* ‚vzdorovitý, zaťatý; nepodriaďujúci sa zákonu‘, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tumēre* ‚nafukovať sa; byť nadutý, pyšný‘.

kontúra ‚črta, obrys‘ (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kontur* ž.) z fr. *contour* m., od fr. *contourner* ‚načrtnúť obrysy‘, ktorého východiskom je ľud. lat. **contornāre*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *tornāre* ‚obrábať na točovke; strúhať, stružlikať‘; ďalej pozri ↗ *túra*.

konvalinka ‚bot. Convallaria‘ (od 17. stor.) • Odvodenina od staršieho *konválium, konvália* (od 17. stor.), prevzatého z lat. *(līlium) convallium*, doslova ‚ľalia údolí, údolná ľalia‘, od lat. *līlium* (↗ *ľalia*) a *convallis* ‚údolie, úval, roklina, kotlina‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *vallēs* (novšie *vallis*) ‚údolie‘.

konvencia ‚ustálený spôsob, obyčaj, zvyklosť; (medzinárodná) dohoda‘ (od 17. stor.) • Z lat. *conventiō*, od lat. *convenīre, conventum* ‚spolu sa zísť, stretnúť sa; dohodnúť sa, dohovoriť sa‘ (↗ *konvenovať*). Význam ‚ustálený spôsob, zvyklosť‘ (*spoločenské k-e, **(ne)konvenčný***) je podľa fr. *convention* (prevzatie z lat.), k fr. *convenir* ‚hodiť sa, vyhovovať‘. – **konvenovať** hovor. ‚byť vhodný, vyhovovať‘ (od 20. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom záp. jazykov (nem. *konvenieren*, fr. *convenir*) – z lat. *convenīre* ‚zísť sa; hodiť sa, priliehať‘, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a lat. *venīre* ‚prichádzať, prísť‘. – **konvent** ‚spoločenstvo rehoľníkov v kláštore; zhromaždenie členov evanjelického cirkevného zboru‘ (od 17. stor.) • Z lat. *conventus*, pôvodne ‚zhromaždenie‘, od lat. *convenīre, conventum* ‚zísť sa, stretnúť sa, zhromaždiť sa‘.

konvergentný odb. ‚zbiehajúci sa‘ (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *convergēns*, gen. *convergentis*, čo príčastie od lat. *convergere*, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *vergere* ‚kloniť sa, chýliť sa‘.

konvertovať odb. ‚premieňať, meniť‘, náb. ‚prestúpiť na inú vieru‘ (od *18. stor.) • Z lat. *convertere, conversum* ‚obracať, otáčať; meniť, premeniť‘, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *vertere* ‚obracať, otáčať‘. Z odvodenín: ***konverzia*** (lat. *conversiō*), ***konvertita*** náb. ‚kto prijal iné vierovyznanie‘ (podľa tal. *convertito*, resp. nem. *Konvertit*). – **konverzovať** ‚viesť rozhovor, rozprávať sa‘ (od 17. stor.) • Z lat. *conversārī* ‚zdržiavať sa, združovať sa, stýkať sa s niekým‘, čo je zloženina lat. *con-* (↗ *kom-*) a *versārī* ‚obracať sa, pohybovať sa; chodiť, zdržiavať sa‘, od lat. *vertere, versum* ‚obracať, otáčať‘.

konvexný odb. ‚vydutý (smerom von)‘ (od 20. stor.) • Z lat. *convexus* ‚klenutý‘.

konvoj ‚sprievod (obchodných) lodí; dlhý rad vozidiel‘ (od 20. stor.) • Z fr. *convoi*, odvodeného od fr. *convoyer* ‚sprevádzať‘, z ľud. lat. **conviāre*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *via* ‚cesta‘.

konzekvencia kniž. ‚dôsledok‘ (od 17. stor.) • Z lat. *cōnsequentia* ‚následok, dôsledok‘, od lat. *cōnsequēns*, gen. *cōnsequentis* ‚nasledujúci; dôsledný‘ (> slk. ***konzekventný***), čo je príčastie od lat. *cōnsequī* ‚bezprostredne nasledovať‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sequī* ‚sprevádzať, nasledovať, ísť za niekým‘.

konzervatívny ‚pridŕžajúci sa tradícií, vžitých zásad‘ (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *cōnservātīvus* ‚zachovávajúci‘, od lat. *cōnservāre* ‚zachovávať‘ (↗ *konzervovať*) – súčasný význam je podľa angl. *conservative*, údajne v nadväznosti na názov Konzervatívnej strany (angl. *Conservative Party;* pod týmto názvom od 30. rokov 19. stor.), kladúcej dôraz na zachovávanie tradícií. – **konzervatórium** ‚vyššia

hudobná al. dramatická škola' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Konservatorium*, čo je latinizujúce prevzatie z tal. *conservatorio* ,verejná hudobná škola', pôvodne ,výchovné zariadenie, útulok, internát', doslova asi ,opatrovňa', od tal. *conservare* ,chrániť, opatrovať', z lat. *cōnservāre* (↗ *konzervovať*). – **konzervovať** ,zabezpečovať proti vplyvu prostredia, (o potravinách) proti skaze ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *cōnservāre* ,zachovávať, uchovávať, udržovať', od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *servāre* ,chrániť, zachovávať'. Z odvodenín: ***konzerva.***

konzílium ,poradný zbor' (od 18. stor.) • Z lat. *cōnsilium* ,radenie sa; rada, porada, poradný zbor', od lat. *cōnsulere* ,radiť sa, rokovať'. Porov. i ↗ *konzul.*

konzistentný ,súdržný, zhustený' (od 20. stor.) • Z lat. *cōnsistēns*, gen. *cōnsistentis*, čo je príč. prít. od lat. *cōnsistere* ,postaviť sa, zastať; pevne stáť', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sistere* ,postaviť', od lat. *stāre* ,stáť'.

konzola ,podstavec, nosník s opornou funkciou' (od *19. stor.) • Z fr. *console*, čo je asi skrátenie staršieho fr. *consolateur*, prevzatého z lat. *cōnsōlātor* ,tešiteľ, utešiteľ', od lat. *cōnsōlārī* ,tešiť, poskytovať útechu', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sōlārī* ,tešiť'. Vo fr. slove pravdepodobne nastal významový posun ,utešiteľ' > ,kto poskytuje útechu, (duševnú) oporu, podporu' > ,čo slúži na podopieranie, podstavec, konzola'.

konzorcium ekon. ,dočasné združenie podnikateľov na uskutočnenie rozsiahlejšej obchodnej operácie na spoločný účet' (od 19. stor.) • Z lat. *cōnsortium*, doslova ,spoločenstvo', od lat. *cōnsors*, gen. *cōnsortis* ,spoluúčastný, spoločný', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sors*, gen. *sortis* ,žreb; (žrebom určený) úrad; životný údel, osud; účasť na niečom'.

konzul ,člen diplomatického zboru', staršie ,člen mestskej al. obecnej rady' (od 15. stor.) • Z lat. *cōnsul* (jeden z dvoch najvyšších úradníkov v republikánskom Ríme); súvisí s lat. *cōnsulere* ,radiť sa, rokovať'. Porov. i ↗ *konzílium.* – **konzultovať** ,radiť sa s odborníkom' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnsultāre* ,radiť sa, pýtať si radu', čo je intenzívum od lat. *cōnsulere, cōnsultum* ,radiť sa'.

konzumovať ,spotrebúvať' (od 17. stor.) • Z lat. *cōnsūmere*, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *sūmere* (pôvodne **subs-emere; subs-* ako variant ↗ *sub-*) ,brať, vziať; (o jedle) požiť', od lat. *emere* ,brať'. Z odvodenín: ***konzumný*** ,spotrebný' (*k. tovar*) aj ,orientovaný na spotrebu' (*k. spoločnosť*); ***konzumácia*** i ***konzum*** ,spotreba' a i. Porov. aj ↗ *prezumpcia*, ↗ *rezumovať*, ↗ *subsumovať.*

kooperovať ,spolupracovať' (od 20. stor.) • Z kresť. lat. *cooperārī*, od lat. *co-* (↗ *kom-*) a *operārī* ,pracovať'; ďalej pozri ↗ *operovať.*

kooptovať ,dodatočne pribrať do voleného orgánu' (od 20. stor.) • Z lat. *cooptāre* ,doplniť voľbou, vyvoliť, pribrať', od lat. *co-* (↗ *kom-*) a *optāre* ,vyberať si, voliť'.

koordinovať ,uvádzať do súladu' (od 20. stor.) • Zo strlat. *coordinare*, od lat. *co-* (↗ *kom-*) a *ōrdināre* ,stavať do radu; usporadúvať'; ďalej pozri ↗ *ordinovať.*

kop ↗ *kopať*

kopa (od 15. stor.) • Psl. **kopa*, odvodzované od psl. **kopati* (↗ *kopať*) – pôvodný význam sa rekonštruuje ako ,hromada hliny navŕšená pri kopaní'; iný výklad uvažuje o vývine ,palica, tyč' (porov. ↗ *kopija*) > ,palica, okolo ktorej sa ukladá seno' > ,takto vzniknutá kopa sena'; prenesené aj na označenie starej miery (*k. vajec* = 60 kusov). Pozri aj ↗ *kopec.*

kopať (od *14. stor.) • Psl. **kopati;* súvisí s arm. *kop'em* ,tlčiem, sekám, režem', gr. *koptō* (*κόπτω*) ,udieram, sekám, bodám', lit. *kapóti* ,sekať', ↗ *čap*[1], ↗ *štiepať* a i. – všetko od ide. **(s)kĕp-*, **(s)kŏp-* ,rezať, štiepať ostrým nástrojom'. Z odvodenín: ***kop*** ,kopnutie' (*pokutový k.*) i ,kto kope' (***zlato-kop***); ***kopanica*** ,(horská) roľa obrobená kopaním, klčovaním' (druhotne *k-e* mn. ,laz, lazy'); ***kopačky*** ,športová obuv futbalistov' (od **kopacie topánky* ap., podľa kopania futbalovej lopty); ***zakopať (sa), vykopať*** ap., k tomu ***zákop, výkop*** (i ***vykopávať: vykopávka***); ***prekopať***, od toho ***priekopa*** ,čo je prekopané' (i ***priekopník*** ,kto prekopáva' > ,kto razí, uvoľňuje cestu novým myšlienkam ap.'). Pozri aj ↗ *kopa*, ↗ *kopija*, ↗ *kopnieť*, ↗ *kopyto.*

kopec (od *12. stor.) • Psl. **kopьcь;* zdrobnenina od psl. **kopъ* (porov. stčes. *kop* ,hora'), majúceho rovnaký koreň ako psl. **kopa* (↗ *kopa*).

kopejka ,čiastková jednotka ruskej meny' (od 19. stor.) • Z rus. *kopéjka* (*копейка*), čo je odvodenina od rus. *kopjó* (*копьё*) ,kopija', ktorého východiskom je psl. **kopьje* (variant psl. **kopьja*, ↗ *kopija*) – výraz pôvodne označoval mince, na ktorých bol v r. 1535 – 1719 zobrazený cár sediaci na koni s kopijou v ruke.

kópia ,exemplár získaný odpísaním ap.; verná napodobnenina umeleckého diela' (od 16. stor.) • Z lat. *cōpia* ,zásoba, hojnosť, dostatok' (strlat.

aj ‚odpis', t. j. asi ‚exemplár do zásoby') < *co-opia, od lat. *co-* (↗ *kom-*) a *ops*, gen. *opis* ‚moc, sila; bohatstvo, prostriedky'. Z odvodenín: ***kopírovať*** (nem. *kopieren*).

kopija (od *16. stor.) • Psl. **kopьja*, od psl. **kopati* (↗ *kopať*) vo význame typu ‚sekať, biť' – t. j. pôvodne ‚odseknutý, osekaný kus dreva' (slúžiaci ako zbraň), resp. ‚čo slúži na bitie'. Pozri aj ↗ *kopejka*.

kopírovať ↗ *kópia*

kopnieť ‚odkrývať sa spod topiaceho sa snehu' (od 19. stor.) • Doslova asi ‚(o zemi) stávať sa *kopnou* = takou, ktorú možno kopať' (↗ *kopať*). Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od ide. **kųēp-*, **kųəp-*, **kŭp-* ‚dymiť, vrieť, variť sa' (↗ *kypieť*), predpokladajúce pre *kopný* pôvodný význam typu ‚dymiaci, pariaci sa ap.; (o zemi) odkiaľ sa «vyparuje», mizne sneh'.

kopov ‚druh poľovného psa' (od 17. stor.) • Z maď. *kopó;* pravdepodobne súvisí s maď. *kap* ‚chytiť'.

kopŕcať sa expr. ‚robiť kotrmelce, prevaľovať sa' (od 18. stor.) • Nejasné; azda utvorené na základe predpony ↗ *ko-¹* a expresívneho koreňa *prc-*? Pozri aj ↗ *kotrmelec*.

kopula ↗ *kupola*

kopyto (od *16. stor.) • Psl. **kopyto*. Porovnávalo sa so stind. *śapháḥ* ‚kopyto, paznecht', avest. *safa-* ‚konské kopyto', stsev. *hófr*, nem. *Huf* ‚kopyto' (všetko od ide. **kăpho-*, resp. **k̂ŏpho-* ‚kopyto'?); novší výklad tu vidí odvodeninu od psl. **kopati* (↗ *kopať*). Pozri aj ↗ *kapec*.

koráb (od 16. stor.) • Psl. **korabъ/*korabjь*, málo jasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z gr. *kārabos* (κάραβος) ‚druh morského raka', prenesene ‚ľahký čln' (prevzatie zo substrátových jazykov?), resp. z jeho zdrobneniny *kārabion* (καράβιον). Iný výklad považuje psl. **korabъ* za domáci výraz, súvisiaci s psl. **korbъ* ‚niečo spletené; kôš' (ďalej pozri ↗ *krabica*) – plavidlo mohlo byť pomenované podľa kostrovej konštrukcie spletenej z prútia, k možnému pôvodnému významu ‚pletená konštrukcia ap.' porov. i slk. dial. *koráb* ‚ohrádka pre husi na kŕmenie; kostra menších zvierat'.

koral ‚drobný morský živočích (zool. Anthozoa)' (od 17. stor.) • Z lat. *corallium*, čo je prevzatie z gr. *korallion* (κοράλλιον), pochádzajúceho azda zo semit. jazykov; porov. hebr. *gōrāl* ‚kamienok' ap. – **koráľ** ‚guľkový ap. útvar používaný v bižutérii' (od 17. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *koral*, podľa využívania koralov na zhotovovanie ozdôb. Z odvodenín: ***korále; koráliky*** ‚náhrdelník (z koráľov)'.

Korán ‚základná náboženská kniha islamu' (od 19. stor.) • Z arab. *(al-)qur'ān* (*al-* je určitý člen; porov. i staršie slk. *alkorán*, od 17. stor.), od arab. *qara'a* ‚čítať, prednášať, recitovať'.

korba ‚časť vozidla, kam sa nakladá dopravovaný materiál ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *corbis* m./ž., doslova ‚kôš'; k významu porov. i slk. *košina* ‚pletená ohrada al. veľký prútený kôš na voze al. na saniach'. Pozri aj ↗ *korveta*.

korbáč ‚bič upletený z remienkov al. prútov' (od 16. stor.) • Z maď. *korbács*, čo je prevzatie z tur. *kırbaç* ‚bič'.

korček ↗ *korec*

korčuľa (od 19. stor.) • Obmena staršieho *korčola* ‚zariadenie používané pri práci so sudmi' (od 17. stor.), prevzatého z maď. *korcsolya* ‚id.' – východiskom maď. výrazu je asi tal. *chiocciola* ‚slimák; točité schody; koleso na dopravovanie vody ap.', z lat. *coc(h)lea*, čo je prevzatie z gr. *kochlias* (κοχλίας) ‚slimák so zakrútenou ulitou', odvodeného od gr. *kochlos* (κόχλος) ‚morský mäkkýš so zakrútenou schránkou; slimák'. Význam ‚športové náčinie na kĺzanie na ľade' (k tomu ***korčuľovať sa***) je podľa maď. *korcsolya* v novšom význame, ktorý vznikol na základe jeho slovesnej odvodeniny *korcsolyázik* ‚váľať vínové sudy; kĺzať sa na korčuliach'.

kord¹ ‚dlhá bodná zbraň' (od 15. stor.) • Z maď. *kard*, čo je prevzatie z irán. jazykov (porov. oset. *kard* ‚nôž, šabľa'). – **kord²** text. ‚trvanlivá tkanina s keprovou väzbou' (od 20. stor.) • Z angl. *cord* ‚struna (na hudobnom nástroji); šnúra, povraz; vystupujúci prúžok na tkanine, ktorý pripomína povraz; tkanina s takýmito prúžkami', čo je prevzatie z fr. *corde* ‚struna a i.', ktoré bolo prostredníctvom lat. *chorda* prevzaté z gr. *chordē* (χορδή) ‚črevo; struna (zo zvieracieho čreva)'. Pozri aj ↗ *kordón*.

kordón ‚rad vojakov ap. brániacich prístup niekam', staršie aj ‚územný pás oddeľujúci jedno územie od druhého; stužka na zavesenie vyznamenania' ap.' (od 18. stor.) • Z fr. *cordon*, čo je zdrobnenina od fr. *corde* ‚povraz, šnúra', prevzatého z lat. *chorda* (ďalej pozri ↗ *kord²*); odtiaľ aj významy ‚pás; stužka; línia ap.'.

kordován ‚namäkko vypracovaná kozia koža' (od 17. stor.) • Zo špan. *cordobán*, podľa špan. mesta Córdoba, ktoré bolo významným centrom kožiarstva.

korec ‚stará dutá (i plošná) miera' (od 15. stor.), dial. aj ako označenie rôznych nádob • Psl.

******korьcь*, bez jednoznačného výkladu. Za predpokladu domáceho pôvodu sa odvodzuje od psl. **kora* (↗ *kôra;* t. j. pôvodne ‚nádoba zhotovená z kôry'), resp. od psl. **korъ* usúvzťažňovaného so stind. *čarúḥ* ‚kotol, hrniec', stsev. *hverr*, stír. *coire* ‚kotol' a i. (od ide. **kʷer-* ‚tvarovať [o predmetoch miskovitého tvaru]') – v zmysle obidvoch výkladov v takom prípade s ďalším významovým vývinom 1. ‚nádoba' > ‚(nádoba určitého objemu, slúžiaca ako) dutá miera', resp. i 2. ‚nádoba' > ‚množstvo obilia, ktoré sa vmestí do nádoby' > ‚plocha ním obsiata' > ‚príslušná plošná miera'. Iný výklad tu uvažuje o starom kultúrnom prevzatí (porov. stsl. *korъ* (**КОРЪ**), *korьcь* (**КОРЬЦЬ**) ‚korec [miera]'), ktorého východiskom je gr. *koros* (*κόρος*) ako označenie miery obilia, semit. pôvodu; význam ‚nádoba' by vznikol posunom ‚miera' > ‚nádoba (príslušného objemu ap.)'. Z odvodenín: ***korček*** ‚nádoba (rýpadla) na naberanie sypkého ap. materiálu'.

korekcia, korektný, korektor ↗ *korigovať*

korelácia kniž. ‚vzájomný vzťah' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *correlātiō*, zloženého z lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *relātiō* ‚vzťah' (↗ *relácia*).

koreň (od *15. stor.) • Psl. **korenь*, nejasného pôvodu. Usúvzťažňuje sa s psl. **kъrъ* (↗ *ker*); azda od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), t. j. koreň = ‚čo sa orezáva'? Novší výklad tu vidí odvodeninu od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*), v takom prípade ‚čo sa krúti, vinie, vyrastá ap.' > ‚koreň'. Z odvodenín: ***koreniť***[1] ‚mať zapustené korene'; ***korenie*** (psl. **korenьje*, doslova ‚súbor koreňov, resp. korienkov'), k tomu ***korenina***, ***koreniť***[2] ‚upravovať pridávaním korenín', a i. Pozri aj ↗ *črenový*, ↗ *dokorán*.

korepetícia ‚nacvičovanie (spevu, baletu) opakovaním' (od *19. stor.) • Utvorené na základe lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *repetītiō* ‚opakovanie', od lat. *repetere*, *repetītum* ‚opakovať'; ďalej pozri ↗ *repete*.

korešpondovať ‚písať si', kniž. ‚byť v súlade, zodpovedať' (od 17. stor.) • Zo strlat. *correspondere*, od lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *respondēre* ‚navzájom si sľubovať; odpovedať niekomu na niečo; zodpovedať niečomu'; ďalej pozri ↗ *respondent*. Význam ‚písať si' vznikol asi na základe ‚navzájom si odpovedať na listy ap.'.

korheľ hovor. pejor. ‚opilec, pijan' (od 17. stor.) • Z maď. *korhely*, čo je prevzatie z nem. *Chorherr* ‚člen kapituly pri biskupskom chráme, kanonik', zloženého z nem. *Chor* ‚zbor (t. j. kanonikov)' (↗ *chór*) a *Herr* ‚pán' – v období reformácie sa používalo ako nadávka, odtiaľ aj súčasný hanlivý význam.

korida ‚býčie zápasy', pôv. pís. *corrida* (od 20. stor.) • Zo špan. *corrida (de toros)*, od špan. *corrida* ‚beh, preteky' (od špan. *correr* ‚bežať', z lat. *currere* ‚id.') a *toro* ‚býk' (z lat. *taurus* ‚id.'). – **koridor** ‚priestranná dlhá chodba; vyčlenený pás územia na cudzom štátnom území; ulička na prejdenie vozidla ap.' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *corridore* (dnešné tal. *corridoio*) ‚priechod, chodba', od tal. *correre* ‚bežať, prechádzať cez niečo', z lat. *currere* ‚id.'.

korigovať ‚opravovať, naprávať' (od 16. stor.) • Z lat. *corrigere*, *corrēctum* ‚narovnávať; naprávať, opravovať', od lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *regere* ‚(priamo) viesť'. Z odvodenín: ***korekcia*** (lat. *corrēctiō*), ***korektný*** (lat. *corrēctus*, doslova ‚opravený'), ***korektor*** (lat. *corrēctor*) a i. Pozri aj ↗ *eskorta*.

korintský, v spojení *k. stĺp* ‚vysoký a štíhly s bohato zdobenou hlavicou' (od 20. stor.) • Podľa dobového stavebného slohu v starovekom gr. meste Korint (gr. *Korinthos*, *Κόρινθος*).

korisť (od 17. stor.) • Psl. **koristь*, bez jednoznačného výkladu. Azda ide o odvodeninu od psl. **koristati*, zloženého z psl. **ko-* (↗ *ko-*[1]) a **ristati* ‚bežať, hnať sa' (porov. stsl. *ristati* (**РИСТАТИ**) ‚behať, pobiehať'; usúvzťažňuje sa s lit. *rìstas* ‚rýchly (o koni)', *risčià* ‚klus' a i.). Iné výklady odvodzujú **koristь* od psl. **kora* (↗ *kôra;* k významu porov. *od-lúpiť* ‚oddeliť kôru': *u-lúpiť* ‚ukoristiť'), resp. od psl. **koriti* (↗ *koriť sa;* išlo by o výraz z prostredia bojovníkov, porov. *bojová, vojnová k.* ap.). Z odvodenín: ***koristiť*** kniž. ‚získavať korisť, lúpiť', dial. (i *korisť-ovať*) ‚využívať, zužitkúvať' (t. j. mať *korisť* = osoh, úžitok); k tomu ***vykorisťovať*** (*v. pracovnú silu*, zrejme i podľa nem. *aus-beuten* ‚id.' [v marxistickej politickej ekonómii], od nem. *Beute* ‚korisť').

koriť sa (od 16. stor.) • Od *koriť* (porov. *po-koriť niekoho*), z psl. **koriti*, odvodzovaného od ide. **kar-* ‚urážať, haniť, trestať' (porov. gr. *karnē* (*κάρνη*) ‚strata, ujma, pokuta, trest', lat. *carināre* ‚nadávať', stír. *caire* ‚chyba, hriech; výčitka, pokarhanie', sthnem. *harawēn* ‚vysmievať sa' a i.). Podľa iného výkladu sa **koriti* pôvodne vzťahovalo na vojenský zásah (porov. *vojsko **pokorilo** nepriateľa*, ako aj staršie *úkorný* ‚útočný' [18. stor.] < **u-koriť* ‚útočiť') a prešlo ďalším vývinom ‚vojensky premôcť' > ‚potupiť (porazeného); ponížiť'; preto sa **koriti*

odvodzuje od ide. **koro-*, **korio-* ‚vojna, vojsko' (porov. stperz. *kāra*, gót. *harjis*, nem. *Heer* ‚vojsko', lit. *kāras* ‚vojna', *kārias* ‚vojsko' a i.). Z odvodenín: ***pokora; príkorie*** ‚krivda, neprávosť' (azda od **pri-koriť* ‚uraziť, potupiť ap.'). Pozri aj ↗ *koristť*, ↗ *karať*, ↗ *priekor*, ↗ *úkor*.

korma ‚zadná časť lode' (od 20. stor.) • Z rus. *kormá* (*корма*), ktorého východiskom je psl. **kъrma*, usúvzťažňované s gr. *kormos* (*κορμός*) ‚osekaný kmeň, klada', gr. *kormoi nautikoi* (*κορμοὶ ναυτικοί*) ‚veslá' (doslova asi ‚námornícke palice') – išlo o veslá používané na zadnej časti lode vo funkcii kormidla, odtiaľ ‚zadná časť lode'. Výraz sa odvodzuje od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), pôvodne teda ‚niečo odrezané ap.'. – **kormidlo** (od 19. stor.) • Podľa rus. *kormílo* (*кормило*), od rus. *kormá* ‚zadná časť lode'.

kormorán ‚zool. Phalaerocorax' (od 20. stor.) • Z fr. *cormoran*, doslova ‚morský havran', čo je asi zloženina stfr. *corp* ‚havran' (z lat. *corvus*) a **marenc* ‚morský' (od lat. *mare* ‚more').

kormútiť ‚robiť smutným', staršie i ‚kaliť, mútiť vodu' (od 17. stor.) • Vzniklo nepravidelným vývinom pôvodného **kolmútiť* < **kolomútiť* (porov. dial. *kolomutiť* ‚robiť zmätok', poľ. dial. *kołomącić* ‚mútiť [napr. vodu]' ap.), ktorého východiskom je už psl. **kolomǫtiti*, zložené z psl. **kolo* (↗ *kolo*) a **mǫtiti* (↗ *mútiť*) – pôvodný význam bol zrejme ‚mútiť kruhovým pohybom ap.', odtiaľ ‚mútiť, kaliť (vodu)' > ‚kaliť náladu, radosť, robiť smutným'; porov. i ↗ *smútiť*. Z odvodenín: ***skormútený*** ‚skľúčený'. Pozri aj ↗ *galamutiť*, ↗ *rmútiť*.

kornút hovor. ‚papierové vrecko zúžené smerom nadol' (od 20. stor.) • Od lat. *cornūtus* ‚rohatý', od lat. *cornū* ‚roh; nádoba v tvare rohu'. Pozri aj ↗ *škarnicľa*.

korodovať ‚spôsobovať rozrušovanie povrchu' (od 20. stor.) • Z lat. *corrōdere*, *corrōsum*, doslova ‚rozhrýzať' (k významu porov. *rozožratý hrdzou* ap.), od lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *rōdere* ‚hrýzť, ohrýzať, hlodať'. Z odvodenín: ***korózia*** (lat. *corrōsiō*).

korok ‚ľahký materiál z kôry stredomorského duba' (od 18. stor.) • Z nem. *Kork*, čo je prevzatie zo staršieho špan. *alcorque* (dnešné špan. *corcho*) – výraz pochádza z arab. nárečí v Španielsku (*al-* je arab. určitý člen), jeho etymologickým východiskom je lat. *cortex*, gen. *corticis* ‚kôra (stromu); kôra korkového duba, korok'.

koróna ‚najvrchnejšia časť slnečnej atmosféry javiaca sa pri zatmení ako žiara' (od 20. stor.) • Z lat. *corōna*, doslova ‚veniec', čo je prevzatie z gr. *korōnē* (*κορώνη*), od gr. *korōnos* (*κορωνός*) ‚zakrivený, skrútený'. Pozri aj ↗ *koruna*. – **koronárny** lek., v spojeniach ***k-a tepna*** ‚vencová, vyživujúca srdcový sval', ***k-a jednotka*** ‚oddelenie intenzívnej starostlivosti o postihnutých náhlymi srdcovými príhodami' • Z lat. *corōnārius* ‚súvisiaci s vencom, vencový', od lat. *corōna* ‚veniec'.

korózia ↗ *korodovať*

korporácia kniž. ‚združenie, spolok' (od 19. stor.) • Z angl. *corporation*, čo je prevzatie zo strlat. *corporatio*, odvodeného od lat. *corporātus* ‚telesný, stelesnený', od lat. *corpus*, gen. *corporis* ‚telo' (↗ *korpus*). – **korpulentný** ‚tučný, telnatý, objemný' (od 20. stor.) • Z lat. *corpulentus* ‚telnatý' – výraz bol utvorený na základe lat. *corpus* ‚telo' podľa protikladného *gracilentus* ‚tenký, chudý', od lat. *gracilis* ‚id.'. – **korpus** kniž. ‚telo; podstatná časť niečoho', odb. ‚súbor skúmaných prvkov', staršie ‚hmota, substancia' (od 17. stor.) • Z lat. *corpus* ‚telo; teleso'. Pozri aj ↗ *corpus delicti*, ↗ *hókus-pókus*, ↗ *inkorporovať*, ↗ *korzet*.

kortešovať hovor. ‚pred voľbami agitovať, získavať voličov' (od 19. stor.) • Odvodené od staršieho *korteš* ‚volebný agitátor' (od 19. stor.), prevzatého z maď. *kortes* ‚volič; človek získavajúci voličov pre určitú politickú stranu', špan. pôvodu – východiskom je špan. *cortes* mn. ‚(v stredoveku) dvorní radcovia; (v novoveku) zhromaždenie zástupcov ľudu, parlament ap.', od staršieho špan. *corte* ‚dvor', z lat. *cohors*, gen. *cohortis* ‚ohradené miesto; ohrada, dvor'; pozri aj ↗ *kurt*.

korumpovať ↗ *korupcia*

koruna (od 16. stor.) • Z lat. *corōna* ‚veniec; kráľovská koruna' (↗ *koróna*). Význam ‚menová jednotka' (niekdajšia *slovenská k.* ap.) vznikol posunom ‚kráľovská koruna (ako symbol panovníkovej moci)' > ‚minca s jej vyobrazením'. Z odvodenín: ***korunovať*** (*k. za kráľa*), podľa toho ***korunovácia*** ako obmena staršieho *koronácia*, *korunácia* (od 16. stor.), z lat. *corōnātiō*, od lat. *corōnāre*, *corōnātum* ‚zdobiť vencom, resp. kráľovskou korunou (*corōna*)'.

korund ‚veľmi tvrdý nerast so vzácnymi farebnými odrodami (rubín, zafír ap.)' (od 20. stor.) • Z tamil. *korund* ‚rubín'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *corundum*.

korunovácia, korunovať ↗ *koruna*

korupcia ‚úplatkárstvo, podplácanie', staršie ‚chorobou napadnuté miesto na tele' (od 18. stor.) • Z lat. *corruptiō* ‚porušenie; skazenie, skazenosť; zvádzanie, podplácanie', od lat. *corrumpere, corruptum* ‚rozlámať; poškodiť, pokaziť; mravne skaziť, zviesť; podplatiť' (> slk. ***korumpovať***), zloženého z lat. *cor-* (↗ *kom-*) a *rumpere* ‚zlomiť; poškodiť'.

korveta ‚ľahká vojenská loď na sprevádzanie konvojov' (od 20. stor.) • Z fr. *corvette,* čo je asi odvodenina od výrazu prevzatého zo strhol. *corver* ‚stíhacia loď', od strhol. *korf,* pôvodne ‚kôš', prevzatého z lat. *corbis;* pozri aj ↗ *korba.*

koryfej kniž. ‚popredný predstaviteľ' (od 19. stor.) • Z lat. *coryphaeus* ‚náčelník, vodca', čo je prevzatie z gr. *koryfaios* (κορυφαῖος), od gr. *koryfē* (κορυφή) ‚vrchol'.

koryto (od *15. stor.) • Psl. **koryto*, málo jasný výraz. Môže byť odvodené od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚vyrezaná, vysekaná nádoba', resp. ‚nádoba z neolúpaného kmeňa stromu s kôrou' (za predpokladu, že **koryto* je odvodené od psl. **kora,* ↗ *kôra*). Iný výklad vychádza z pôvodného **ko-ryto*, odvodeného od psl. **ryti* (↗ *ryť*) pomocou predpony ↗ *ko-*[1] – t. j. išlo by o ‚niečo vyryté, vydlabané', k slovotvorbe porov. aj ↗ *kadlub.* Z odvodenín: ***korytnačka; korýtko*** ‚zool. Anodonta, Unio' (podľa panciera či lastúry prirovnávaných ku korytu).

korzár ‚námorný lupič (pôvodne chránený krajinou, ktorej slúžil)' (od 19. stor.) • Z tal. *corsaro,* pôvodne ‚kapitán súkromnej lode majúci povolenie (od svojho štátu) zúčastňovať sa na operáciách zvaných *corsa*' – tal. *corsa* (doslova asi ‚nájazd', od tal. *correre,* z lat. *currere, cursum* ‚bežať [niekam]; ísť [niekam] loďou, plaviť sa') označovalo vojenské akcie lodí majúce za cieľ poškodiť námorný obchod nepriateľskej krajiny.

korzet ‚súčasť dámskej bielizne na stiahnutie driekú' (od 18. stor.) • Z fr. *corset,* odvodenina od stfr. *cors* ‚telo; kus odevu zakrývajúci trup' (dnešné fr. *corps*), ktorého východiskom je lat. *corpus* ‚telo' (↗ *korpus*).

korzo ‚miesto prechádzok, promenáda' (od 19. stor.) • Z tal. *corso,* ktorého východiskom je lat. *cursus* ‚bežanie, beh (niekam); smer, cesta, dráha' (↗ *kurz*).

kosa (od 16. stor.) • Psl. **kosa*, odvodenina od ide. **k̂es-* ‚rezať' (porov. stind. *śas-* ‚zabíjať, zarezávať', gr. *keazō* (κεάζω) ‚rozsekávam, štiepim', lat. *castrāre* ‚vyrezávať, kastrovať' a i.) – pôvodný význam bol ‚nástroj na sekanie, rezanie'. Z odvodenín: ***kosiť*** (psl. **kositi*), od toho ***kosba, kosec*** a i. Pozri aj ↗ *kosier,* ↗ *kosý.* – **kosatec** ‚bot. Iris' (od 17. stor.) • Doslova ‚*kosatá* rastlina' – listy sa podobajú kosám.

kosier ‚zahnuté pero z kohútieho chvosta', staršie i ‚zahnutý nôž (vinohradnícky, remeselnícky)' (od 17. stor.) • Psl. **koserь*/**kosěrь* (resp. **kosyrjь*, k zmene *yr* > *ier* porov. dial. *sier* ‚syr' ap.) – asi odvodené od psl. **kosa* (↗ *kosa*), resp. od **kositi* (> slk. *kosiť*); pôvodne ‚nástroj na rezanie, kosenie ap.', prenesené i na pero.

kosíliť ‚spájať uzlom, viazať' (od *19. stor.) • Pôvodom zrejme strslk. forma (so zjednodušením **dl* > *l;* porov. ↗ *bralo* ap.), zodpovedajúca dial. *kosídliť* – výraz bol utvorený pomocou predpony ↗ *ko-*[1] od staršieho *sídlo* ‚oko na povraze, slučka'; ďalej pozri ↗ *osídla.*

kosiť ↗ *kosa*

kosodrevina ‚vysokohorský ihličnatý ker (bot. Pinus mugo pumilio)' (od 18. stor.) • Staršie i *kosodrev, kosodrevie* – od ↗ *kosý* a ↗ *drevo,* vysvetľované ako ‚kriviaca sa drevina'.

kosť (od *14. stor.) • Psl. **kostь*. Porovnávalo sa s lat. *costa* ‚rebro'; v takom prípade azda už ide. **kost-* ‚kosť'. Iný výklad hľadá východisko slova v ide. **ost(h)-* ‚kosť' (porov. chet. *haštai-,* stind. *ásthi,* avest. *asti-,* gr. *osteon* (ὀστέον), lat. *os* ‚id.' a i.), nie je však jasný pôvod začiatočného **k-* v psl. **kostь*. Z odvodenín: ***kôstka,*** ‚doslova ‚kostička' (*rybia k.*), prenesene aj vo vzťahu k ovociu; ***koštiaľ*** expr., ***okostica*** anat. ‚blana na povrchu kosti' (doslova ‚okolo [↗ *o*] kosti') a i. Pozri aj ↗ *kocka,* ↗ *kostra,* ↗ *osť,* ↗ *pakostnica.*

kostol (od *12. stor.) • Obmena staršieho *kostel* (tak i dial.), prevzatého z lat. *castellum* ‚opevnené miesto, pevnosť' (strlat. i ‚hrad, zámok'), čo je zdrobnenina od lat. *castrum* ‚opevnené miesto'. Významový posun ‚pevnosť' > ‚kostol' súvisí s tým, že kostoly sa nachádzali v areáli opevnených hradov a často slúžili ako útočisko pri nepriateľských nájazdoch ap. Z odvodenín: ***kostolný,*** v staršom jazyku aj spodstatnené *k-ý* ‚správca kostola', odtiaľ ***kostolník,*** a i. Pozri aj ↗ *kastelán,* ↗ *kaštieľ.*

kostra (od 19. stor.) • Podľa čes. *kostra* – slovo zaviedol v období národného obrodenia J. S. Presl (staršími výrazmi boli čes. *kostlivec, kostěnec*) asi podľa formálne podobných, avšak významovo odlišných výrazov v iných sl. jazykoch; ďalej pozri ↗ *kostrbatý.* – **kostrbatý** ‚majúci (nepravidelne) vyčnievajúce časti',

staršie i ‚pokrytý srsťou, vlasmi; (o vlasoch) strapatý, neučesaný‘ (od 17. stor.), dial. i ‚chudý, vychudnutý‘ • Odvodenina od výrazu zachovaného v slk. dial. *kostrba*, *kostrb* ‚drevený stojan na sušenie krmovín‘, ktorého východiskom je už psl. **kostrъba*. Keďže slovo sa odvodzuje od psl. **kostra* a ďalej od psl. **kostь* (↗ *kosť*), možno tu azda uvažovať o pôvodnom význame ‚majúci, pripomínajúci (vyčnievajúce) kosti ap.‘ (> ‚stojan‘) – odtiaľ prenesene aj ‚majúci vytŕčajúce neučesané vlasy, resp. nepravidelne vyčnievajúce časti‘. Význam typu ‚srsť, vlasy; vlasatý‘ (porov. dial. *kostrať* ‚strapatiť‘, *kostravý* ‚strapatý‘) mohol vzniknúť aj tak, že psl. **kostra* sa pociťovalo ako súvisiace s psl. **česati* (↗ *česať*) – porov. staršie rus. *kostra* (*костра*) ‚tvrdá drevovina ľanu a konopí, zostávajúca po ich trepaní a česaní‘, ktorého význam možno objasniť ako 1. ‚kosť‘ > ‚tvrdá drevovina‘, ale aj 2. ‚česať‘ > ‚čo zostáva po česaní‘. Pozri aj ↗ *kotrba*. – **kostrč** odb. ‚zakončenie chrbtice‘ (od 20. stor.) • Podľa čes. *kostrč* – slovo vzniklo zrejme obmenou (novšie zakončenie podľa čes. *trčeti* ‚trčať‘?) staršieho čes. *kostřec*, ktorého východiskom je už psl. **kostrьcь* (porov. napr. rus. *kostréc* (*крестец*) ‚kostrč‘ a i.), odvodenina od psl. **kostra*. – **kostrnka** ‚tvrdšia časť osi na vtáčom pere; tvrdý zvyšok rastlinnej osi‘ (od 19. stor.), dial. i *kostrnok* • Zdrobneniny od dial. *kostrna*, *kostrn*, čo sú akiste odvodeniny od *kosť*, *kostra* s pôvodným významom ‚čo pripomína kosť (tvarom, tvrdosťou ap.)‘.

kostým (od 19. stor.) • Z fr. *costume*, čo je prevzatie z tal. *costume* – tal. výraz (pôvodne ‚zvyk, obyčaj‘) najskôr označoval tradičný ľudový odev, vo Francúzsku nadobudol význam ‚odev vyjadrujúci vekové, sociálne ap. odlišnosti jeho nositeľov‘ (porov. *dámsky*, *historický k.*), odtiaľ i ‚zvláštny odev‘ (*športový k.*). Východiskom tal. *costume* je ľud. lat. **costumen* ako novšia forma lat. *cōnsuētūdō*, gen. *cōnsuētūdinis* ‚obyčaj, zvyk, mrav; spôsob (života)‘, od lat. *cōnsuēscere*, *cōnsuētum* ‚privykať si, zvykať si; obyčajne robievať niečo‘, zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *suēscere* ‚zvykať si‘.

kosý ‚šikmý‘ (od *18. stor.) • Psl. **kosъ*, od rovnakého koreňa ako **kosa* (↗ *kosa*) – pôvodne asi ‚(šikmo) zrezaný‘. Z odvodenín: ***úkosom*** ‚šikmo, bokom‘, asi od **úkos* ‚šikmé zrezanie; šikmosť‘ < **u-kosiť* ‚*u-rezať*, (šikmo) zrezať‘. Pozri aj ↗ *kosodrevina*.

košatý ↗ *kôš*

košeľa, staršie i *košuľa* (od 16. stor.) • Prevzaté (asi aj prostredníctvom strhnem. *kāsel*, *kāsele* ‚časť kňazského liturgického rúcha‘) zo strlat. *casula*, odvodzovaného od lat. *casa* ‚chyža, chatrč, búda‘ (pozri aj ↗ *kasíno*) – významový vývin sa vysvetľuje tým, že stredoveký odev tohto druhu prikrýval takmer celé telo, podobne ako nejaký menší prístrešok. Z odvodenín: ***polokošeľa*** (↗ *pólo*).

košiar ‚ohrada pre ovce‘ (od *15. stor.) • Azda už psl. **košarъ*, odvodenina od psl. **košь* (↗ *kôš*); k významu porov. i dial. *košiar* ‚kôš (na nosenie materiálov, pre hydinu, slúžiaci ako vinohradnícke náradie a i.‘). Novší význam ‚ohrada pre ovce‘ vznikol z pôvodného ‚ohrada z prenosných dielcov (pletených z prútia na spôsob koša)‘, zrejme v súvislosti s pastierskymi migráciami v Karpatoch.

koštiaľ ↗ *kosť*

koštovať[1] hovor. ‚ochutnávať‘ (od 16. stor.) • Z nem. *kosten*[1], ktoré súvisí s nem. *er-kiesen* ‚vyvoliť, zvoliť‘ (germ.). Z odvodenín: ***koštovka*** hovor. ‚ochutnávka‘. – **koštovať**[2] hovor. ‚stáť peniaze‘ (od 17. stor.) • Z nem. *kosten*[2], čo je prevzatie zo stfr. *co(u)ster* (dnešné fr. *coûter*) ‚id.‘ – východiskom fr. výrazu je lat. *cōnstāre* ‚stáť (o cene)‘, od lat. *con-* (↗ *kom-*) a *stāre* ‚stáť‘.

kóta ‚(na mape) údaj o nadmorskej výške bodu na zemskom povrchu‘ (od 20. stor.) • Z fr. *cote* (stfr. *quote*), čo je prevzatie zo strlat. *quota (pars)* ‚koľká časť‘ (↗ *kvóta*) – význam sa vyvíjal v smere ‚koľká časť‘ > ‚určená, vyznačená časť‘ > ‚značka (vyznačujúca geografickú výšku)‘ > ‚vyznačená výška, kóta‘.

koterec ‚ohradený priestor pre domáce zvieratá‘ (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *koter* (dial. ‚ochranná košina pre húsatá a kuriatka‘), ktoré sa vysvetľovalo ako prevzatie z bavor.-rak. nem. *Kotter* ‚chatrč; klietka, psia búda a i.‘ (k etymológii porov. nižšie). Môže však ísť aj o domáci výraz (*kot-er[-ec]*), odvodený – podobne ako dial. *kot-ec*, *kot-inec* ‚ohrada pre prasnicu‘ – od **kot* (porov. stčes. *kot*, *kót* ‚stánok trhovca‘ a i.), ktorého východiskom je už psl. **kotъ*. Takto rekonštruovaný výraz sa porovnáva s lat. *casa* (**katįā*) ‚chyža, chatrč, búda‘, ír. *cathir* ‚mesto‘, resp. aj s uvedeným nem. *Kotter* (všetko od ide. **kat-* ‚otáčaním spletať‘, pôvodne azda o konštrukciách či stavbách upletených z prútia); iný výklad usúvzťažňuje psl. **kotъ* s irán. **kata-* ‚miestnosť, komora‘ (ďalej pozri ↗ *chata*). Pozri aj ↗ *chatrč*.

kotiť sa (od 18. stor.) • Psl. **kotiti (sę)*, bez jednoznačného výkladu. Porovnávalo sa s lat. *catulus* ,mláďa; šteňa', stsev. *haðna* ,koza', švajč. nem. *hatle* ,koza' a i. – všetko azda od ide. **kat-* ,rodiť mláďatá; zvieracie mláďa'. Iný výklad tu predpokladá odvodeninu od psl. **kotъ* ,mačka' (ďalej pozri ↗ *kocúr*) podľa slovotvorného modelu *prasa: prasiť sa* ap., s ďalším rozšírením významu v smere ,privádzať na svet (mačence, resp. aj iné zvieratá)'. Uvažuje sa aj o súvislosti s psl. **katati* ,krútiť ap.' (porov. ↗ *kat*), čo predpokladá významový vývin typu ,krútiť' > ,(rozkrútiť a) vrhnúť' – porov. *vrhať mláďatá* i ***prekotiť*** expr. ,prevrhnúť'; pozri aj ↗ *kotúľať*. Z odvodenín: ***kotný.***

kotkodákať (od 17. stor.) • Etymologicky azda **kod-kod-ákať*, so zdvojením zvukomalebného koreňa *kod-* – porov. i rus. *kud-áchtať* (*кудахтать*) ,kotkodákať', od hláskovo blízkeho *kud-*. K zdvojeniu koreňa porov. i ↗ *hlaholiť* a i.

kotleta ,rezeň z karé al. z krkovičky, rebierko' (od 20. stor.) • Z fr. *côtelette* ,rebierko', čo je zdrobnenina od fr. *côte* ,rebro', prevzatého z lat. *costa* ,id.'.

kotlina ↗ *kotol*

kotný ↗ *kotiť sa*

kotol (od 16. stor.) • Obmena staršieho *kotel* (tak i dial.), z psl. **kotьlъ*. Ide o staré prevzatie z germ. jazykov, azda z gót. *katils* (príbuzné so sthnem. *kezzil*, nem. *Kessel*, angl. *kettle* ,kotol'), ktoré bolo prevzaté z lat. *catillus*, predstavujúceho zdrobneninu od lat. *catīnus* ,misa, tanier'. Z odvodenín: ***kotlina*** ,misovitý útvar v teréne'.

kotrba expr. ,hlava' (od *17. stor.) • Málo jasné. Uvažovalo sa o nepravidelnej obmene **kostrba* ,strapatá, neupravená ap. hlava', od ↗ *kostrbatý;* problémom takéhoto výkladu je predpokladaný zánik *s* v *ko(s)t-*.

kotrmelec (od 19. stor.), dial. i *kotrbanec, koprdanec* a i. • Málo jasné; možno tu azda uvažovať o skrížení nejakého výrazu s koreňom *kot-* (porov. ↗ *kotúľať*) a významovo blízkych výrazov ↗ *kopŕcať sa*, ↗ *krbáľať* (porov. i dial. *kotrbáľať sa* expr. ,gúľať sa, valiť sa'), pričom treba predpokladať i ďalšie nepravidelné obmeny výrazu – azda z expresívnych príčin?

kotúč (od 16. stor.) • Zrejme od koreňa zachovaného v ↗ *kotúľať* – azda odvodené od slovesa typu **kot-úč-ať sa* ,kotúľať sa'?

koťuha expr. ,lapaj, huncút, beťár (obyč. v nadávke' (od 19. stor.) • Nadväzuje na staršie *koťuha* ,pes' (18. stor.); súčasný význam vznikol zrejme prenesením na človeka (porov. aj staršie *psisko* pejor. ,naničhodník, zloduch', od 17. stor.) a následným zmiernením takéhoto hanlivého významu (porov. ↗ ***huncút*** a i.). Slk. *koťuha* ,pes' je akiste utvorené pomocou prípony *-uha* (porov. dial. *jač-uha* expr. ,dieťa, ktoré stále jačí, kričí' ap.), koreň slova však nie je jasný – môže ísť o odvodeninu od nejakého vábiaceho citoslovca, ktorým sa privolávali zvieratá (porov. rus. dial. *koť-koť (коть-коть)* ako volanie na ovce a jahňatá ap., k podobnému pôvodu porov. ↗ *mačka* a i.); iný výklad tu uvažuje o odvodenine na základe maď. *kutya* ,pes', tiež odvodzovanom od volacieho citoslovca.

kotúľať (od 18. stor.) • Psl. **kotuljati;* azda odvodenina od psl. **kotiti* (ďalej pozri ↗ *kotiť sa*) vo význame typu ,vrhať' – v takom prípade zrejme s ďalším vývinom ,vrhať' > ,prevrhávať, prevracať, váľať, kotúľať'. Z odvodenín: ***kotúľ.*** Pozri aj ↗ *kotrmelec*, ↗ *kotúč.*

kotva (od 17. stor.) • Psl. **koty*, gen. **kotъve;* azda odvodenina od psl. **kotъ* ,mačka' (ďalej pozri ↗ *kocúr*) – k významu porov. dial. *mačka* ,trojzubý hák na vyťahovanie spadnutého vedra zo studne; kotva na lodi a i.'; zrejme podľa predstavy, že hák sa niekam „zadrapí" podobne ako mačacie pazúry.

kouč šport. ,technický poradca a vedúci športového družstva, tréner' (od 20. stor.) • Z angl. *coach*, čo je prevzatie z fr. *coche* ,voz, dostavník' (nejasného pôvodu) – angl. výraz nadobudol i význam ,súkromný učiteľ pripravujúci študenta na skúšku', údajne podľa predstavy, že učiteľ študenta vedie („vezie" ap.), odtiaľ aj ,športový tréner a i.'.

kovať, kuť, *kujem* (od *11. stor.) • Psl. **kovati*, **kują* (novšie slk. *kuť* je podľa tvarov prít. času: *kujem, kuješ...*); súvisí s toch. A *ko-*, B *kau-* ,zabíjať, ničiť', lat. *cūdere* ,tĺcť, biť; kovať, raziť', sthnem. *houwan*, nem. *hauen* ,sekať, rúbať, ťať', lit. *káuti* ,biť, kovať; bojovať' a i. – všetko od ide. **kāu-*, **kəu-* ,biť, tĺcť'. Výraz prešiel významovým vývinom ,biť' > ,udierať kladivom do kovu' > ,kovať'. Z odvodenín: ***kov*** (t. j. ,čo sa kuje, spracúva ap.'), ***kujný; podkovať***, od toho ***podkova***, podobne i ***nákova*** (azda od *na-kovať vo* význame typu ,kovať na niečom'), ***okovy*** (od ***okovať*** ,kovať okolo [↗ *o*] tela ap.') a i. Pozri aj ↗ *kujon*, ↗ *kúzlo*, ↗ *kyj*, ↗ *kývať*.

kovboj ,pastier na dobytkárskej farme (najmä v USA)' (od 20. stor.) • Z angl. *cowboy*, od

angl. *cow* ‚krava' (germ.) a *boy* ‚chlapec' (nejasného pôvodu).

kovral ‚kobercová tkanina z umelých vláken' (od 20. stor.) • Podľa staršej čes. ochrannej známky; umelo uvorené na základe ↗ *koberec* a miestneho názvu *Vratislavice* (dnes súčasť Liberca, v minulosti sídlo továrne na koberce).

koza ‚zool. Capra' (od *13. stor.) • Psl. **koza*. Obyčajne sa porovnáva so stind. *ajáḥ* ‚cap', strperz. *azak* ‚koza', lit. *ožỹs* ‚cap' a i., od ide. **ăĝ-* ‚cap, koza'; očakávanou formou psl. výrazu by však bolo **aza* (**āĝ-;* azda zachované v odvodenom srb.-csl. *azno* (ꙗзно) ‚stiahnutá koža' a i.), resp. **oza* (**ăĝ-*) – vznik začiatočného **k-* nie je jasný. Iný výklad tu uvažuje o prevzatí z altaj. jazykov (porov. tur. *keçi*, ujgur. *käčki*, čuvaš. *kačaka* ‚koza' a i.; rovnakého pôvodu môže byť aj maď. *kecske* ‚id.'). Pozri aj ↗ *kozák*[1], ↗ *kozol*, ↗ *koža*.

kozák[1] ‚jedlá huba (bot. Leccinum)' (od 17. stor.), dial. i *kozár* • Od ↗ *koza;* pôvodne azda ako označenie „kozej", t. j. menej hodnotnej huby (na rozdiel od hríba), porov. i dial. *kravský rýdzik, psí hríb* ako označenia menej hodnotných húb. – **kozák**[2] ‚(na Ukrajine a v Rusku) príslušník, resp. potomok osadníkov chrániacich štátne hranice' (od 17. stor.) • Z ukr. *kozák* (*козак*), čo je prevzatie z turk. jazykov; porov. tur. *kazak* ‚slobodný, nezávislý človek' (sem patrí aj etnický názov *Kazach*). Z odvodenín: ***kozáčik*** ‚ruský ľudový tanec', podľa ukr. *kozačók* (*козачок*), rus. *kazačók* (*казачок*) ‚malý kozák; kozácky tanec'.

kozľa, kozliatko, kozlík ↗ *kozol*

kozmetika ‚starostlivosť o pleť', staršie *kozmetikum* ‚kozmetický prípravok' (od 17. stor.) • Podľa gr. *kosmētikē (technē)* (*κοσμητικὴ τέχνη*), pôvodne ‚umenie odievania a ozdobovania', od gr. *kosmētēs* (*κοσμητής*) ‚kto usporadúva ap.', odvodeného od gr. *kosmeō* (*κοσμέω*) ‚usporadúvam, pripravujem; zdobím ap.', od gr. *kosmos* ‚poriadok, upravenosť, ozdoba' (↗ *kozmos*). – **kozmodróm** ‚základňa, z ktorej sa vysielajú rakety do kozmu' (od 20. stor.) • Z rus. *kosmodróm* (*космодром*), utvoreného na základe gr. *kosmos* (↗ *kozmos*) a *dromos* (*δρόμος*) ‚beh; bežecká dráha', analogicky podľa rus. *aerodróm* (*аэродром*) ‚letisko' a i. (↗ *aero-*). – **kozmonaut** ‚účastník kozmického letu' (od 20. stor.) • Z rus. *kosmonávt* (*космонавт*), utvoreného na základe gr. *kosmos* (↗ *kozmos*) a *nautēs* (*ναύτης*) ‚plavec, námorník'. – **kozmopolitizmus** ‚svetoobčianstvo' (od 19. stor.) • Z fr. *cosmopolitisme*, čo je odvodenina od fr. *cosmopolite* ‚svetoobčan' (> slk. ***kozmopolita***), prevzatého z gr. *kosmopolītēs* (*κοσμοπολίτης*), zloženého z gr. *kosmos* ‚svet' (↗ *kozmos*) a *polītēs* (*πολίτης*) ‚občan' (pozri aj ↗ *politika*). – **kozmos** ‚vesmír' (od 20. stor.) • Z gr. *kosmos* (*κόσμος*) ‚poriadok, usporiadanie; poriadok sveta, svet'.

kozol (od *13. stor.) • Pôvodne *kozel* (tak dial.), z psl. **kozьlъ*, čo je odvodenina od psl. **koza* (↗ *koza*); pôvodne ‚samec kozy, cap' (tak ešte dial.). Posunom v smere ‚predmet pripomínajúci tvarom capa' vznikol význam ‚podstavec, stojan' (tak dial.; porov. i dial. *koník* s rovnakými významami, resp. i ↗ *dereš*), zachovaný azda aj v zdrobnenom ***kozlík*** ‚vyvýšené sedadlo na voze pre pohoniča' (t. j. pôvodne ‚podstavec na sedenie'?). Význam ‚stoh' (*k. slamy*) vznikol asi vývinom ‚stojan' > ‚na ňom uložená slama'; *zviazať niekoho do k-a* ‚zviazať mu dovedna ruky a nohy') súvisí pravdepodobne s ihlanovitým tvarom niektorých stojanov či podstavcov. Z odvodenín: ***kozľa***, gen. *kozľaťa* (**kozьlę*, gen. **kozьlęte*), k tomu ***kozľací*** (**kozьlęt-jь*), ***kozliatko*** a i.

kozub (od 16. stor.) • Málo jasné slovo. Novšie sa vysvetľuje ako reflex (s nepravidelným vývinom **o > u*) psl. **ko-zobъ*, utvoreného pomocou predpony **ko-* (↗ *ko-*[1]) od psl. **zobati* (↗ *zobať*) – východiskovým významom mohlo byť ‚košík na *zob*, na krmivo' (porov. napr. ukr. *kózub (козуб)* ‚košík z lyka' a i.). V takom prípade slk. *kozub* pôvodne označovalo asi zberač dymu nad ohniskom (porov. *kozub nový pletený obmazaný*, 1702), tvarom pripomínajúci kôš – odtiaľ všeobecne ‚(otvorené) ohnisko'.

koža (od 15. stor.) • Psl. **koža*, čo je asi skrátenie pôvodného spojenia **koža skora* ‚kozia koža', od psl. **koža* ž. < **koz-ja*, odvodeného od psl. **koza* (↗ *koza;* k psl. **skora* ‚koža' pozri ↗ *škorica*). Z odvodenín: ***kožuch*** (psl. **kožuchъ*), od toho ***kožušina*** a i.); ***kožovať*** hovor. ‚omietať, vakovať' (ku *koža* vo význame ‚povlak, nová vrstva na povrchu niečoho'); ***pokožka*** (azda od **po-kožiť* ‚pokryť *kožou*, t. j. ďalšou vrstvou'?), ***predkožka*** (v anatómii) a i.

kôl (od 15. stor.) • Psl. **kolъ*, od rovnakého koreňa ako psl. **kolti* (↗ *klať*) – pôvodne ‚odseknutý, resp. osekaný kus dreva'. Z odvodenín: ***kolík, kôlňa*** (pôvodne asi o jednoduchej stavbe z kolov). Pozri aj ↗ *kolok*[1,2].

kôň ‚zool. Equus' (od 14. stor.) • Psl. **konjь*, podobne ako ↗ *kobyla* etymologicky nejasné

slovo. Azda tu ide o pôvodné **komnjь* ako variant psl. **komonjь* ,kôň' (porov. čes. *komoň* poet. ,kôň', staršie slk. *komonstvo* ,osobný sprievod význačnej osoby [obyč. na koňoch]', dial. *komonica = koničina* ,ďatelina' a i.), ktoré sa porovnáva s lit. *kãmanos* mn. ,uzda' (t. j. kôň ako ,zviera ovládané uzdou'?). Iný výklad uvažuje o východiskovom **kop-nь*, od rovnakého koreňa ako ↗ *škop*[1] ,vykastrovaný baran', čo predpokladá pôvodný význam ,vykastrovaný žrebec'. Zaujímavý je predpoklad prevzatia z kelt. **kankos/*konkos* ,kôň' (súvisí s nem. *Hengst* ,žrebec', lit. *šókti* ,skákať', *šankìnti* ,nútiť koňa do skoku' a i., od ide. **k̑āk-*, **k̑ank-* ,skákať') – kelt. výraz mohol byť u Slovanov prispôsobený do podoby **konьkъ*, pociťovanej ako zdrobnenina, v dôsledku čoho vzniklo aj novšie „nezdrobnené" **konjь*. Ďalší výklad vychádza z pôvodného **k̑u-on-* (s variantom **ku-on-*), od ide. **k̑eu-* ,svietiť, svetlý' – pôvodným významom mohlo byť ,zviera so svetlou srsťou ap.' (k pomenovaniu porov. i slk. dial. *belko*, *beloš* ,kôň s belavou srsťou'). Z odvodenín: ***koník*** (no priezvisko *Koník* môže byť od staršieho *konník* ,jazdec, vojak na koni'), od toho ***koníček*** ,záľuba' (k významu porov. ↗ *hobby*); ***koňacina*** ,konské mäso' (od staršieho *koňací* ,konský'), ***ukoňovať sa*** hovor. expr. ,veľmi sa narobiť' (t. j. ,narobiť sa ako kôň', mohlo však vzniknúť aj expresívnou obmenou *u-konať sa* ,unaviť sa', od ↗ *konať*) a i.

kôpor ,bot. Anethum' (od 17. stor.) • Psl. **koprъ;* ako názov aromatickej rastliny azda odvodené od slovesa zachovaného v lit. *kvepėti* ,voňať' – od rovnakého koreňa ako ↗ *kypieť*?

kôra (od 16. stor.) • Psl. **kora*, súvisí s arm. *k'orem* ,škrabem', gr. *kōrykos* (*κώρυκος*) ,kožený mech', lat. *corium* ,koža, kôra', *cortex* ,kôra' a i. – všetko od ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať*); t. j. kôra = ,čo je odrezané, skrojené ap.'. Pozri aj ↗ *chrasta*, ↗ *korec*, ↗ *korisť*, ↗ *koryto*, ↗ *oskoruša*, ↗ *škorica*.

kôstka ↗ *kosť*

kôš (od *15. stor.) • Psl. **košь* (**kos-jo-*). Interpretovalo sa ako pôvodné **ku̯as-i̯o-* ,pletivo, pletený kôš', príbuzné s lat. *quālum* (**ku̯as-lo-*) ,(pletený) kôš', *quasillum* ,košík na vlnu'; iný výklad odvodzuje **košь* od ide. **kes-* ,škriabať, česať' (↗ *česať*) a predpokladá pôvodný význam ,nádoba používaná pri česaní, zbieraní ovocných plodov'. Z odvodenín: ***košatý*** ,bohato rozvetvený' (podľa „košovitého" tvaru?) a i. Pozri aj ↗ *košiar*.

krab ,zool. Maja' (od 19. stor.) • Podľa čes. *krab*, prevzatého v období národného obrodenia z nem. *Krabbe* (pôvodom dnem. výraz).

krabica subšt. ,škatuľa' (od 18. stor.) • Azda už psl. **korbica*, odvodenina od psl. **korbъ* (porov. rus. *kórob* (*короб*) ,kôš, krošňa' a i.), resp. **korba* (porov. sln. *kraba*, poľ. dial. *kroba* a i.) – ide o názvy nádob odvodzované od ide. **(s)kerb(h)-* ,krútiť, kriviť' (porov. gr. *karfō* (*κάρφω*) ,krivím sa, zmršťujem sa', lat. *corbis* ,kôš', rus. *koróbiť* (*коробить*) ,kriviť, šúveriť' a i.); pôvodne tu zrejme išlo o nádoby pletené z prútia, porov. i slk. dial. *grabica* ,prútený kôš s uchom'. Pozri aj ↗ *koráb*, ↗ *krb*.

kráčať ↗ *krok*

kradnúť, staršie i *krásť* (od 15. stor.) • Psl. **krasti* (**krad-ti*), **kradnǫti*, ktorého koreň sa interpretuje ako **krā(u̯)-d-*, od ide. **krā[u]-/* **krū-* ,klásť na seba, na hromadu, prikrývať, skrývať'; ďalej pozri ↗ *kryť*. Význam ,ticho, nenápadne sa pohybovať' (porov. *k. sa niekam* expr., *zakrádať sa* ap.) vznikol asi z pôvodného ,(nenápadne) niečo brať ap.'. Z odvodenín: ***krádež*** (už psl. **kradežь*), ***ukradomky*** (zrejme od starého príčastia na *-om-*, porov. *nevid-om-ý* ap.), ***kradmý*** (od príslovky ***kradmo***, k slovotvorbe porov. ↗ *kolmý* a i.).

krágľovať subšt. ,odstraňovať, ničiť, zabíjať' (od 20. stor.) • Asi dodatočne utvorené k ***odkrágľovať***, podľa rak. nem. *ab-krageln* ,vykrútiť, vykrúcať hydine krk', od nem. *ab-* ,od-' a *Kragel*, čo je zdrobnenina od nem. *Kragen* ,krk; nákrčník, golier' (> staršie slk. *krágeľ* ,golier', od 18. stor.).

krahulec ,zool. Accipiter nisus' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *krahúľ* (tak dial.; inou odvodeninou je dial. *krahul-iak*). Východiskom je psl. **korgulъ*, pôvodne **korgujь* (novšie **l* môže byť podľa názvov dravých vtákov ako ↗ *orol*, ↗ *sokol* a i.) – ide asi o staré prevzatie z turk. jazykov, porov. kumán. *korguj* ,druh jastraba', strtur. *qarquj*, *qyryuj* ,sokol vycvičený na lov' a i.

krach hovor. ,hospodársky úpadok, bankrot' (od 19. stor.) • Z nem. *Krach*, pôvodne ,krik, hluk', od nem. *krachen* ,buchnúť, tresknúť', zvukomalebného pôvodu. Význam ,hospodársky úpadok, bankrot' vznikol v nem. *Krach* pod vplyvom angl. *crash*, od angl. *to crash* ,rachotiť; zrútiť sa' (podľa predstavy o hluku sprevádzajúcom zrútenie niečoho). Z odvodenín: ***krachovať***.

kraj (od *14. stor.) • Psl. **krajь* (**krōi-o-*), odvodené od psl. **krojiti* ,krájať'; ďalej pozri

↗ *krájať*. Výraz pôvodne znamenal ‚odrezok, *o-kraj* vzniknutý krájaním, odkrojením' (slk. dial. *kraj* ‚prvý odkrajok z bochníka chleba', od toho zdrobnené ***krajec***), odtiaľ významy ‚začiatok' (*začať od k-a*) i ‚koniec' (*ísť na k. sveta*); v inom smere ‚okraj' > ‚(krajná) hranica' (porov. i ***pokraj:*** *byť na p-i zúfalstva* ap.) > ‚oblasť (pri hraniciach, resp. v istých hraniciach)' (*hornatý, úrodný k.* aj odvodené ***krajina***), z toho ‚oblasť ako administratívna jednotka' (*Bratislavský k.*), ale aj ‚rodisko, vlasť' (*rodný k.*). – **krájať** (od 16. stor.) • Psl. **krajati*, imperfektívum od psl. **krojiti* (porov. ***od-krojiť, prekrojiť*** ap.), od ide. **krei-* ‚rezať, oddeľovať; preosievať, čistiť' (porov. gr. *krīnō* (κρίνω) ‚oddeľujem, triedim', lat. *cernere* ‚rozlišovať', stír. *criathar*, nem. *Reiter* ‚sito', *rein* ‚čistý, rýdzi', lot. *kriját* ‚odierať' a i.), čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (k jeho ďalším odvodeninám porov. i ↗ *cez*, ↗ *čerieslo*, ↗ *čeriť*, ↗ *čerpať*, ↗ *čert*, ↗ *čiara*, ↗ *čírovka*, ↗ *črenový*, ↗ *črep*, ↗ *črevo*, ↗ *črta*, ↗ *grman*, ↗ *chrabrý*, ↗ *chradnúť*, ↗ *chrám*, ↗ *chrániť*, ↗ *chromý*, ↗ *iskrenný*, ↗ *ker*, ↗ *klčovať*, ↗ *koreň*, ↗ *korma*, ↗ *koryto*, ↗ *krát*, ↗ *krátky*, ↗ *kremeň*, ↗ *krhla*, ↗ *križalka*, ↗ *krmiť*, ↗ *krotký*, ↗ *krpatý*, ↗ *krt*, ↗ *okrem*, ↗ *príkry*, ↗ *rapavý*, ↗ *skorý*, ↗ *skrček*, ↗ *škára*, ↗ *škaredý*, ↗ *škorica*, ↗ *škrabať*, ↗ *škridla*, ↗ *škrípať*, ↗ *škripec*, ↗ *škrtať*, ↗ *škrtiť*, ↗ *škvŕňa* a i.). Z odvodenín: ***odkrojok*** (od *od-krojiť*), podobne ***skrojok*** aj ***skrajok*** ‚odrezok vrchu repy s listami' (od ***skrojiť*** ‚odrezať', resp. *s-krájať* ‚poodrezávať'). Pozri aj ↗ *kroj*. – **krajčír** (od *16. stor.) • Obmena staršieho *krajčí* (od *15. stor.), od ↗ *krájať* (k použitiu vo vzťahu k tomuto remeslu pozri aj ↗ *kroj*); novšie koncové *-r* je akiste podľa názvov zamestnaní typu *pekár*, *tesár*, dial. *kovár* ‚kováč' a i.

krákať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *krá*'. Odvodenina: ***krákoriť***.

kráľ (od *12. stor.) • Staré prevzatie (už psl. **korljь*) germ. pôvodu – východiskom je *Karl*, *Karal*, meno Karola Veľkého, franského kráľa v r. 768 – 814. K posunu ‚meno panovníka' > ‚panovnícka hodnosť' pozri aj ↗ *cisár*. Z odvodenín: ***kráľovič*** ‚(v rozprávkach) princ' (t. j. kráľov syn), ***kráľovná, kraľovať*** a i. Pozri aj ↗ *králik*[1,2].

králik[1] ‚margaréta (bot. Leucanthemum)' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *kráľ* (porov. aj staršie slk. *král-ik* ‚kráľ menšej krajiny' ap.); k takémuto „vznešenému" pomenovaniu margaréty porov. i nem. dial. *Kaiser-blume* (doslova ‚cisársky kvet'), *Papst-blume* (‚pápežský kvet') ap. – **králik**[2] ‚zool. Oryctolagus' (od *16. stor.) • Vzniklo prekladom strhnem. *küniclīn* ap., v ktorom splynuli dve rôzne slová: 1. *künicl-īn* ako odvodenina na základe lat. *cunīculus* ‚zool. Oryctolagus' (podľa antických svedectiev slovo pochádzajúce z Pyrenejského polostrova); 2. *künic-līn* ako zdrobnenina od domáceho strhnem. *künic, künec* (nem. *König*) ‚kráľ' – podľa neho aj u nás zdrobnené *král-ik* ako názov zvieraťa.

krám hovor., obyč. pejor. ‚malý obchod al. stánok s drobným tovarom' (od 15. stor.) • Z nem. *Kram* (neznámeho pôvodu), pôvodne asi ‚stanový prístrešok', odtiaľ ‚(pod ním sa nachádzajúci) obchod'. Z odvodenín: ***vykrámiť*** hovor. expr. ‚vytárať', pôvodne ‚(o obchodníkovi) vyložiť tovar', odtiaľ ‚ukázať, zverejniť; vyrozprávať, vytárať' – k významu porov. *vyložiť* ‚rozpovedať, vysvetliť'.

kramľa hovor. ‚skoba' (od 17. stor.) • Z nem. *Klammer;* súvisí s nem. *klemmen* ‚zvierať, zacvikovať, upínať ap.'. Pozri aj ↗ *grambľavý*, ↗ *klampiar*.

kras ‚vápencová oblasť, kde činnosťou vody vznikajú jaskyne a iné útvary' (od 20. stor.) • Podľa hornatej oblasti Kras v Slovinsku.

krása (od *14. stor.) • Psl. **krasa;* pôvodne asi ‚oheň' (porov. i miestne názvy typu *Krásno:* v časti uvedených lokalít boli objavené žiarové pohrebiská), odtiaľ ‚ohnivá, červená farba' (porov. rus. *krásnyj (красный)* ‚červený' a i.) > ‚červeň v tvári ako farba zdravia, dobrého vzhľadu, krásy'. Môže ísť o odvodeninu od ide. **ker(ə)-* ‚horieť, byť rozpálený, kúriť' (porov. lit. *kárštas* ‚horúci, žeravý' a i., azda i ↗ *kúriť*); iný výklad usúvzťažňuje **krasa* s psl. **kresati* (↗ *kresať*). Z odvodenín: ***krásavec, krásavica*** (od **krás-avý* ‚krásny'); staršie *krásiť* ‚robiť krásnym', k tomu ***okrasa, príkrasa*** (od staršieho *o-krásiť*, **pri-krásiť*); ***krášliť*** vzniklo asi z pôvodného **krásl-iť* (k striedaniu *sl/šl* porov. *mysl-ieť: myšl-ienka* ap.), od **krás-ly* ‚okrášlený' (od *krásiť* ‚robiť krásnym'); k tomu aj ***kraslica*** (dial. *krašlica, krášlica*) ‚maľované veľkonočné vajce'; ***sedmokráska, stokráska*** (obidvoje ↗ *sedem*) a i.

krát ‚násobené' (od 15. stor.) • Psl. **kortь*, od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pôvodne zrejme ‚odrezok', resp. ‚zárez'; k ďalšiemu významovému vývinu pozri ↗ *raz*.

kráter ‚ústie sopky' (od 20. stor.) • Z lat. *crātēr*, čo je prevzatie z gr. *krātēr* (*κρατήρ*) ‚nádoba na miešanie (najmä vína s vodou)', od gr. *kerannȳmi* (*κεράννυμι*) ‚miešam, zmiešavam'; prenesené aj na ústie sopky – k posunu ‚nádoba' > ‚terénny útvar' porov. *kotlina* ap.

krátky (od 15. stor.) • Psl. **kortъkъ*, čo je odvodenina od psl. **kortъ* ‚krátky' (porov. psl. **kort-iti* ‚robiť krátkym' > slk. ***krátiť***), ktoré súvisí s lat. *curtus* ‚zrezaný, skrátený', stír. *cert* ‚malý, drobný', lit. *kartùs* ‚horký' (t. j. ‚režúci na jazyku') – všetko od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pôvodný význam psl. **kortъ* bol ‚zrezaný, rezaním skrátený'; porov. aj ↗ *krpatý*. Z odvodenín: ***krátkozraký*** (↗ *zrak*); ***skrátiť***, od toho ***skrat*** i ***skratka***, a i.

kraul ‚spôsob plávania', pôv. pís. *crawl* (od 20. stor.) • Z angl. *crawl*, od slovesa *to crawl*, doslova ‚liezť, plaziť sa'.

krava (od 15. stor.) • Psl. **korva*. Obyčajne sa usúvzťažňuje s gr. *keraos* (*κεραός*) ‚rohatý', lat. *cervus*, stwales. *caru*, sthnem. *hir(u)z*, nem. *Hirsch* ‚jeleň', sthnem. *(h)rind*, nem. *Rind* ‚hovädzí dobytok', lit. *kárvė* ‚krava' a i. – všetko od ide. **k̂er-*, **k̂erə-* ‚najvyššia časť tela (hlava, roh), rohaté zviera' (k pomenovaniu porov. aj *rožný statok*); začiatočné *k* (namiesto očakávaného **s* < ide. **k̂*) v psl. **korva* sa vysvetľuje možným prevzatím slova z ilýrčiny, resp. z kelt. jazykov (domácou odvodeninou od príslušného ide. koreňa môže byť ↗ *srna*). Iný výklad vychádza pre psl. **korva* z pôvodného významu ‚prežúvajúce zviera' a usúvzťažňuje tento výraz so stind. *cárvati* ‚rozdrvuje, rozžúva', azda od ide. **kʷeru-* ‚žuť; rozdrvovať, rozomieľať'.

kravata ‚viazanka' (od 19. stor.) • Z fr. *cravate*, doslova ‚chorvátska viazanka' – od staršieho fr. *Cravate* (dnešné *Croate*) ‚Chorvát', ktorého východiskom je chorv. *Hrvāt* (psl. **chъrvatъ;* pôvodom asi z irán. jazykov); pôvodne išlo o názov viazanky, akú nosili príslušníci chorv. jazdeckých oddielov slúžiaci v 17. stor. vo fr. armáde.

kráž arch., v spojeniach ***dostať sa do k-ov niekoho*** ‚pod vplyv', ***byť v k-och niekoho*** ‚pod vplyvom' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Azda ide o zjednodušenie formy *krajž* (tak dial.), z nem. *Kreis* ‚kruh, okruh' (k významu porov. i staršie *kráž* ‚hospodársko-politická správna jednotka, okruh, oblasť', 18. stor.); dnešný význam mohol vzniknúť aj v súvislosti s ľudovou mágiou – porov. dial. *krajž*, *grajž* ‚kriedou nakreslený kruh, v ktorom podľa povery duch nemá silu zle pôsobiť', odtiaľ azda ‚kruh (*kráž*) ako sféra pôsobnosti, vplyvu'? Iný výklad považuje *kráž* za reflex psl. **krężь* (**kreng-j-*), súvisiaceho s psl. **krǫgъ* (**krong-;* ↗ *kruh*). Nie je jasné, či je slovo *kráž* ‚kruh' použité aj v ***krížom-krážom*** ‚všetkými smermi' (v takom prípade *k.-k.* = ‚naprieč aj do kruhu'?); *krážom* tu môže byť iba tzv. rýmovým slovom, predstavujúcim hláskovú obmenu prvého výrazu (↗ *kríž*) – porov. i výrazy typu ↗ *cikcak*, *čary-mary* (↗ *čariť*), ↗ *halabala* ap.

krb subšt. ‚kozub' (od 18. stor.) • Málo jasné; azda už psl. **kъrbъ* ako odvodenina od ide. **(s)kerb(h)-* ‚krútiť, kriviť' (ďalej pozri ↗ *krabica*) – t. j. pôvodne označenie pletenej konštrukcie? K možnému významovému vývinu v smere ‚niečo pletené' > ‚kôš' > ‚kozub' pozri ↗ *kozub*.

krbáľať expr. ‚kotúľať, váľať' (od 19. stor.) • Málo jasné – azda expresívna obmena dial. *kobáľať* expr. ‚prevracať' (k významu porov. aj odvodené dial. *kobal-c-ovať* expr. ‚váľať sa'), ktorého východiskom je azda **ko-ob-váľať* (od ↗ *valiť*), s predponou ↗ *ko-*[1]. Pozri aj ↗ *kotrmelec*.

kŕč (od 17. stor.) • Psl. **kъrčь*, azda od psl. **kъrčiti* (↗ *krčiť*) vo východiskovom význame typu ‚krútiť' – v takom prípade slovo pôvodne znamenalo ‚skrútenie, vykrútenie (končatiny)' (mimovoľné, sprevádzané bolestivým stiahnutím svalov, odtiaľ dnešný význam slk. *kŕč*); porov. i ***kŕčové žily*** ‚skrútením, stiahnutím vyduté' > ‚hrčovito zdurené'. K slk. *kŕč* hovor. ‚hrčovitý koreň' pozri ↗ *klčovať*. Pozri aj ↗ *hrča*[1].

krčah (od 16. stor.) • Psl. **kъrčagъ;* azda odvodenina od psl. **kъrkъ* (↗ *krk*) – pôvodne mohlo ísť o ‚nádobu s krkom, s hrdlom'; porov. i dial. *hrdielka* ‚fľaška na pitie s úzkym hrdlom'. Menej pravdepodobné sa zdajú výklady, ktoré usúvzťažňujú **kъrčagъ* s psl. **kъrčьma* (↗ *krčma*), resp. predpokladajú prevzatie tohto výrazu z turk. jazykov (porov. altajské tatár. *kurčuk* ‚mech, vak' ap.).

krček, kŕčik ↗ *krk*

krčiť (od 17. stor.) • Psl. **kъrčiti* – azda odvodenina od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kruh*. Porov. aj ↗ *kŕč*, ↗ *krkvať*, ↗ *skrček*.

krčma hovor., expr. ‚hostinec', staršie i ‚predávanie liehových nápojov' (od *14. stor.) • Psl. **kъrčьma*, nejasného pôvodu. Podľa niektorých

výkladov súvisí s psl. **kъrčagъ* (↗ *krčah*), pričom sa ako možná paralela niekedy uvádza nem. *Krug* s významami ‚džbán, krčah' aj ‚krčma' (ide tu však asi o dva výrazy rôzneho pôvodu, s rôznym územným rozšírením); môže byť odvodené aj od psl. **kъrkъ* (↗ *krk*), k významu porov. napr. lat. *gurguliō* ‚hrtan, hrdlo': *gurgustium* ‚miestnosť s úzkym vchodom, podzemná krčma'. Iný výklad odvodzuje psl. **kъrčьma* od slovesa zachovaného v srb. *krčiti* (*крчити*) ‚nalievať víno a rakiju' (porov. vyššie uvedený starší význam slk. *krčma*); uvažuje sa tu aj o možnej súvislosti s csl. *krъčii* (КРЪЧИИ) ‚kováč' – jednoduché hostince či nocľahárne bývali v minulosti aj súčasťou kováčskej dielne.

kŕčok ↗ *krk*

kŕčový ↗ *kŕč*

kŕdeľ (od 17. stor.) • Psl. **kъrdelь*, odvodenina od psl. **kъrdъ* (porov. srb., chorv. *kȓd* ‚stádo'), majúceho rovnaký koreň ako ↗ *črieda* (**čerd-* < **kerd-*).

kreatívny, kreatúra ↗ *kreovať*

kredenc hovor. ‚príborník' (od 17. stor.) • Z nem. *Kredenz*, čo je prevzatie z tal. *credenza*, pôvodne ‚dôvera', z ľud. lat. *crēdentia*, od lat. *crēdere* ‚veriť, dôverovať'. Východiskom pre vznik súčasného významu sa stalo tal. *fare la credenza*, doslova ‚robiť dôveru', t. j. skúšku „dôveryhodnosti" servírovaných jedál, ktoré ochutnával kuchár na dôkaz, že nie sú otrávené (k tomu porov. i staršie *kredenciár* ‚ochutnávač jedál, kuchársky majster', od 17. stor.); preverené jedlo sa odkladalo na zvláštny stôl, odtiaľ dnešný význam. – **kredibilita** kniž., publ. ‚dôveryhodnosť, spoľahlivosť' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *crédibilité* ap.) prevzaté zo strlat. *credibilitas*, od lat. *crēdibilis* ‚uveriteľný, hodnoverný', od lat. *crēdere* ‚veriť, dôverovať'. – **kredit** kniž. ‚úver', pren. ‚dôvera' (od 18. stor.) • Z tal. *credito*, doslova ‚(to) zverené, požičané', ktorého východiskom je lat. *crēditum*, od lat. *crēdere, crēditum* ‚zverovať, prenechávať; požičiavať'. Novší význam ‚hodnota priznaná študentovi po splnení predpísaných podmienok' je podľa angl. *credit* (prevzatie z lat.). Pozri aj ↗ *akreditovať*. – **krédo** cirk. ‚vyznanie viery', kniž. ‚súhrn názorov, presvedčenie' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *Crēdō*, podľa lat. *crēdō* ‚verím' (prvé slovo nicejsko-carihradského vyznania kresťanskej viery zo 4. stor.), od lat. *crēdere* ‚veriť' – odtiaľ aj ‚vyznanie' > ‚obsah vyznania, súhrn názorov, presvedčenie'. O pôvode spojenia ***dostať sa niekam ako Pilát do k-a*** pozri ↗ *Pilát*.

krehký (od *16. stor.) • Etymologicky **krechký*, z psl. **krъchъkъ* (odtiaľ i dial. *krochký* ‚id.'), ktoré súvisí s psl. **krušiti* (↗ *krušiť*) – pôvodne ‚ktorý sa (ľahko) láme, rozbíja ap.'. Pozri aj ↗ *krehnúť*, ↗ *neokrôchaný*.

krehnúť (od 18. stor.) • Dnes pociťované ako odvodenina od ↗ *krehký* (t. j. ‚stávať sa krehkým pod vplyvom mrazu' ap.); ide tu však o pôvodné **krähnúť* (odtiaľ i dial. *krahnúť*), ktorého východiskom je azda už psl. **kręgnǫti*, súvisiace s psl. **krǫgъ* (↗ *kruh*) – pôvodný význam bol zrejme ‚ohýbať sa, skrúcať sa', odtiaľ ‚deformovať sa pod vplyvom chladu' > ‚tuhnúť od zimy, mrznúť'.

krecht, správne *hrobľa* (od 20. stor.) • Nem. pôvodu; východiskom bol zrejme nárečový variant spis. nem. *Graft*, resp. jeho odvodeniny *Gräfte* vo význame ‚kopanie; čo je vyhrabané (priekopa, kanál, hrob a i.'), od nem. *graben* ‚kopať, hrabať'.

kreker ‚krehké slané pečivo' (od 20. stor.) • Z angl. *cracker*, od angl. *to crack* ‚chrúmať, praskať', zvukomalebného pôvodu.

krém (od 18. stor.) • Z fr. *crème* – východiskom výrazu je pravdepodobne neskoré lat. *crāma* ‚smotana' (asi kelt. pôvodu), ktoré sa skrížilo s fr. reflexom lat. *chrīsma* (↗ *krizma*). Z odvodenín: ***krémeš*** hovor. ‚krémovník' (maď. *krémes*, od maď. *krém* < fr.).

kremácia ‚spopolňovanie mŕtvych' (od 20. stor.) • Z lat. *cremātiō*, od lat. *cremāre, cremātum* ‚spaľovať'. – **krematórium** ‚budova, kde sa uskutočňuje kremácia' • Podľa nem. *Krematorium*, utvoreného okolo r. 1870 na základe lat. *cremāre* ‚spaľovať'.

kremeň (od *13. stor.) • Psl. **kremy*, gen. **kremene*; azda stará odvodenina (s príponou **-men-*) od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – pomenovanie (doslova ‚čo slúži na rezanie ap.') súvisí s využívaním kremeňa na zhotovovanie takýchto nástrojov. Pozri aj ↗ *kremík*.

krémeš ↗ *krém*

kremík ‚nekovový chemický prvok' (od 20. stor.) • Zrejme podľa čes. *křemík*, ktorého konečným východiskom je psl. **kremy-kъ* ako odvodenina od psl. **kremy*, gen. **kremene* (↗ *kremeň*).

krenkovať sa hovor. zastaráv. ‚trápiť sa, sužovať sa' (od *19. stor.) • Z nem. *sich kränken*, od nem. *krank* ‚telesne al. duševne trpiaci; nezdravý, chorý', pôvodne asi ‚(od slabosti) skrútený, skrivený'.

kreol ‚potomok európskych vysťahovalcov románskeho pôvodu najmä v Latinskej Amerike' (od 20. stor.) • Z fr. *créole*, pôvodne ‚biely Španiel narodený v kolónii', čo je prevzatie (špan. prostredníctvom) z port. *crioulo* ‚potomok európskych osídlencov v Amerike', odvodeného od port. *cria* ‚syn', čo je odvodenina od port. *criar* ‚tvoriť, plodiť, rodiť', z lat. *creāre* ‚id.' (↗ *kreovať*).

kreovať kniž. ‚vytvárať' (od *16. stor.) • Z lat. *creāre*, *creātum* ‚tvoriť'. Z odvodenín: ***kreatívny*** odb., kniž. ‚tvorivý', ***kreatúra*** pejor. ‚bytosť, stvorenie' (cirk. lat. *creātūra*) a i. Pozri aj ↗ *kreol*, ↗ *rekreovať sa*.

krep ‚pružná látka s drobno zvlneným povrchom' (od 20. stor.) • Z fr. *crêpe*, od stfr. *cresp*, *crespe* ‚zvlnený, skrútený, nakučeravený', ktorého východiskom je lat. *crispus* ‚kučeravý'. ***Krepdešín*** ‚hodvábna tkanina s jemným zrnitým povrchom' je z fr. *crêpe de Chine*, doslova ‚krep z Číny'.

krepčiť ↗ *krepký*

krepdešín ↗ *krep*

krepký zastaráv. ‚svižný, obratný, vrtký' (od *17. stor.) • Psl. **krěpъkъ*, odvodenina od psl. **krěpъ* (> slk. dial. *krepý* ‚nedôvtipný, nahlúply', pôvodne asi ‚pevný' > ‚tuhý, tvrdý' – k významu porov. *natvrdnutý* hovor. ‚nasprostastý', *byť tvrdý na jazyky* ap.). Psl. **krěpъ* sa odvodzuje od ide. **krēp-* ‚silný, pevný' (porov. wales. *craff* ‚rýchly', stsev. *hræfa* ‚znášať, trpieť'); význam sa vyvíjal v smere 1. ‚silný' > ‚zdravý' (porov. staršie rus. *krěpyj* (*крѣпый*) ‚id.') > ‚obratný, vrtký ap.' (slk. *krepký*), ale aj 2. ‚pevný' > ‚nahlúply' (porov. vyššie). Z odvodenín: ***krepčiť*** expr. ‚poskakovať (pri tanci)'. Pozri aj ↗ *škriepiť sa*.

kresať (od 17. stor.) • Psl. *kresati*, málo jasný výraz – novšie sa interpretuje (za predpokladu pôvodného významu ‚tvoriť, vytvárať oheň') ako **kre-s-*, súvisiace s lat. *creāre* ‚tvoriť, plodiť, rodiť; spôsobovať a i.', *crēscere* ‚rásť, vznikať'. Pozri aj ↗ *krása*, ↗ *kriesiť*, ↗ *okriať*.

kresliť (od 19. stor.) • Prevzatie (čes. prostredníctvom?) z poľ. *kreślić*, pôvodne ‚písať, zaznamenávať' (odtiaľ i ‚kresliť, robiť čiary'), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo strdnem. *krisselen* ‚škriabať; prečiarkovať napísané' (zodpovedá dnešnému nem. *kritzeln* ‚o písaní: čarbať, škriabať'). Z odvodenín: ***kresba*** (zjednodušenie **kresľ-ba*, porov. *pál-iť: paľ-ba* ap.), podobne aj ***nákres***, ***výkres*** (namiesto **-kresľ*, od ***nakresliť***, ***vykresliť***).

kreslo (od 19. stor.) • Psl. **kreslo*/**krěslo;* etymologicky azda **krět-slo*, od ide. **kret-*, **krēt-* ‚točiť, krútiť' (ďalej pozri ↗ *nakriatnuť*) – pôvodne zrejme označenie pletenej konštrukcie slúžiacej na sedenie.

kresťan (od *15. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom sthnem. *kristāni*) z lat. *Chrīstiānus*, doslova ‚patriaci ku Kristovi, stúpenec Krista', čo je prevzatie z gr. *Christiānos* (*Χριστιανός*), odvodeného od gr. *Christos* (*Χριστός*) ‚Kristus', doslova ‚pomazaný', od gr. *chrīō* (*χρίω*) ‚pomazávam' (pozri aj ↗ *krizma*) – ide o preklad rovnoznačného hebr. *māšî^{a}ḥ* (↗ *mesiáš*). Pozri aj ↗ *antikrist*, ↗ *kretén*, ↗ *kristianizácia*, ↗ *krstiť*.

kretén ‚človek postihnutý poruchou telesného i duševného vývinu' (od 19. stor.) • Z fr. *crétin*, čo je nárečová forma zodpovedajúca stfr. *crestien* (fr. *chrétien*) ‚kresťanský; kresťan' (z lat. *Chrīstiānus;* ↗ *kresťan*). Pôvodne išlo o eufemistické označenie takto postihnutej populácie v niektorých oblastiach švajč. Álp („tamojší kresťania" ap.); slovo sa neskôr stalo lekárskym termínom (slk. ***kreténizmus***), resp. pokleslo na úroveň nadávky.

kretón ‚hrubšia bavlnená látka' (od 20. stor.) • Z fr. *cretonne*, nejasného pôvodu – možno nepravidelná obmena staršieho *courtonne*, azda podľa obce Courtonne v Normandii, kde sa nachádzala pobočka továrne na takúto látku.

kreveta ‚morský kôrovec (zool. Leander)' (od 20. stor.) • Z fr. *crevette*, čo je pôvodom nárečová forma zodpovedajúca spis. fr. *chevrette* ‚kozička', od fr. *chèvre* ‚koza', ktorého východiskom je lat. *capra* ‚id.' – pomenovanie súvisí s pohybmi krevety, ktoré pripomínajú kozie skoky.

krhla (od 16. stor.) • Usúvzťažňovalo sa s dial. *krh* ‚puzdro na oslu, oselník'; ďalej málo jasné – azda už psl. **kъr-g-*, od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), s pôvodným významom typu ‚nádoba vyrezaná z dreva'?

kričať (od 17. stor.) • Psl. **kričati*, slovo zvukomalebného pôvodu, s využitím zvukovej symboliky hlások *kr-* (porov. ↗ *krákať*, ↗ *grcať* a i.; porov. i lit. *krỹkšti* ‚kričať, vrešťať' a i.). Z odvodenín: ***krik*** (už psl. **krikъ*); ***kriklavý*** (s posunom do sféry zrakového vnímania: *k. hlas* aj *k-é farby*), ***krikľúň; vykričaný*** pejor. ‚verejne známy ako nemravný' (*v-é ženy, domy;* podľa staršej praxe verejného hlasného čítania úradných oznamov), ***zakríknutý*** ‚nesmelý, plachý' (t. j. pôvodne azda ‚[niekým] okríknutý,

zahriaknutý'); *vykríknuť*, od toho *výkrik* ap., podobne *pokrik* (od staršieho *po-kriknuť* ,skríknuť'), a i.

krídlo (od 16. stor.), dial. i *skrídlo* • Psl. *(s)kridlo; odvodenina od nezachovaného slovesa *(s)kriti ,krúžiť, lietať v kruhu', príbuzného s lit. *skriẽti* ,otáčať sa v kruhu', ako aj so sthnem. *-scrītan*, nem. *schreiten* ,kráčať, ísť' – všetko od ide. *(s)ker- ,krútiť, ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kruh*. Pôvodným významom bolo ,čo slúži na lietanie' > ,krídlo vtáka', prenesene aj *k. dverí, budovy* ap.

krieda (od 17. stor.) • Z ľud. lat. *crēda*, ktorého východiskom je lat. *crēta* ,biela hlinka', nejasného pôvodu – môže ísť o skrátenie spojenia *terra crēta* ,preosiata hlina', od lat. *terra* ,zem, hlina' a *crētus* ,preosiaty', čo je príčastie od lat. *cernere, crētum* ,preosievať'.

kriesiť (od 17. stor.) • Psl. **kresiti*/**krěsiti;* nie celkom jasné, azda od rovnakého koreňa ako psl. **kresati* (↗ *kresať*) – takýto výklad vychádza zrejme z predstavy o „zapálení ohňa života v niekom", o obnove životných síl atď.; k významu porov. i čes. *vykřesati se* expr. ,dostať sa z choroby, z ťažkých pomerov ap.'. Pozri aj ↗ *skrsnúť*.

krik ↗ *kričať*

kriket ,športová hra s malou tvrdou loptou' (od 20. stor.) • Z angl. *cricket*, čo je asi prevzatie zo stfr. *criquet* ,palica slúžiaca na odrážanie loptičiek'.

krikľavý, krikľún ↗ *kričať*

kriminálny ,vzťahujúci sa na trestnú činnosť; zločinný, zločinecký' (od 19. stor.) • Z lat. *crīminālis* ,súvisiaci s obžalobou, vinou', od lat. *crīmen*, gen. *crīminis* ,obžaloba, obvinenie; vina, previnenie, zločin'. Skrátená forma: ***krimi*** hovor. (*k. film* ap.). Pozri aj ↗ *inkriminovať*, ↗ *rekriminovať*.

krinolína ,odstávajúca naberaná sukňa' (od 19. stor.) • Z fr. *crinoline* ž., čo je prevzatie z tal. *crinolino* m. – ide o zloženinu tal. *crino* ,konský vlas' (z lat. *crīnis* ,vlas') a *lino* ,ľan' (z lat. *līnum*); slovo pôvodne označovalo látku z konských vlasov a ľanu, neskôr sa prenieslo aj na hrubú, pevnú spodničku, ktorá udržiavala odstávajúcu sukňu.

kripel hovor. pejor. ,mrzák' (od 20. stor.) • Z nem. *Krüppel* ,telesne postihnutý človek', pôvodne azda ,kto je skrútený, krivý a chromý'.

kristianizácia ,obracanie na kresťanskú vieru' (od 20. stor.) • Zo strlat. *christianizatio*, od slovesa *christianizare* ,obracať na kresťanstvo' (pôvodne ,vyznávať kresťanstvo'), čo je odvodenina od cirk. lat. *Chrīstiānus* ,kresťanský; kresťan' (↗ *kresťan*).

kristiánka ,prudký obrat na lyžiach', staršie *kristiánia* (od 20. stor.) • Podľa nór. *Christiania* (aj *Kristiania*), čo je starší názov nór. hlavného mesta Oslo.

krištáľ ,bezfarebná odroda kremeňa; bezfarebné sklo s vysokým indexom lomu' (od 17. stor.) • Z lat. *crystallus* (strlat. aj *cristallus*); ďalej pozri ↗ *kryštál*.

kritérium ,miera posudzovania' (od 19. stor.) • Z lat. *critērium*, čo je prevzatie z gr. *kritērion* (κριτήριον) ,prostriedok na posudzovanie al. skúšanie, štandard', od gr. *krīnō* (κρίνω) ,oddeľujem, rozlišujem, posudzujem, rozhodujem'. – **kritický** (od 19. stor.) • Z lat. *criticus*, čo je prevzatie z gr. *kritikos* (κριτικός) ,súvisiaci s rozhodovaním, rozhodujúci', od gr. *krīnō* ,rozhodujem'. V lekárskom prostredí sa výraz vzťahoval na obdobie rozhodujúce pre priebeh choroby; odtiaľ význam ,hrozivý, nebezpečný ap.' (*k. stav, k-á situácia*). Iný vývin – ,rozhodujúci o niečom' > ,posudzujúci niečo, hodnotiaci jeho kvalitu ap.' (porov. i ***kritizovať*** ,hodnotiť [s poukazom na chyby]') – nastal v sfére humanitných vied (*k-é vydanie knihy, k-é myslenie*); *literárna* ***kritika*** ap. je podľa fr. *critique*, čo je prevzatie z gr. *kritikē (technē)* (κριτική τέχνη), doslova ,umenie rozlišovania'. Pozri aj ↗ *kríza*.

krivda (od 15. stor.) • Psl. **krivьda;* odvodenina od psl. **kriviti* (> slk. *kriviť*, ďalej pozri ↗ *krivý*). Pôvodne išlo asi o označenie deja, t. j. o ,krivenie' = krivé, nečestné, nespravodlivé ap. konanie (k významu porov. *krivá prísaha, krivé obvinenie* ap.; pozri aj ↗ *zlý*) v protiklade ku konaniu čestnému (↗ *pravda*, ↗ *právo*). Z odvodenín: ***krivdiť***, ***skrivodlivý*** (porov. aj protikladné *spravodlivý*, ↗ *pravda*) a i. – **krivolaký** expr. ,kľukatý' (od 18. stor.) • Dnes sa môže pociťovať ako odvodenina od ↗ *krivý*, ide však o starú zloženinu – východiskom je psl. **kriv-o-lękъ* (doslova asi ,krivo zahnutý'), obsahujúce psl. **lękъ* ,ohnutý' (porov. staršie rus. *ľákij (лякий)* ,zhrbený, zohnutý' a i.), ktoré má rovnaký koreň ako psl. **lękati* (↗ *ľakať*). Etymologicky pôvodnou formou slk. výrazu je *krivoľaký* (tak dial.), s mäkkým *ľ*. – **krivý** (od *13. stor.) • Psl. **krivъ* (**krei-u̯o-*); súvisí s gr. *kyrtos* (κυρτός) ,zaoblený, zakrivený', lat. *curvus* ,zaoblený, ohnutý, krivý', lit. *kreĩvas* ,krivý' a i. – všetko od ide. **(s)ker-* ,krútiť, ohýbať';

ďalej pozri ↗ *kruh*. Z odvodenín: ***krivit'*** i ***krívať; krivica*** ‚choroba prejavujúca sa krivením kostí' a i.

kríza (od 19. stor.) • Z lat. *crisis*, čo je prevzatie z gr. *krisis* (*κρίσις*) ‚rozhodovanie; rozhodujúci obrat', od gr. *krīnō* (*κρίνω*) ‚oddeľujem, rozlišujem, rozhodujem'. Pôvodne išlo o termín medicíny (pozri aj ↗ *kritický*), vo význame ‚rozhodujúci bod, obrat, ťažká fáza ap.' bolo prenesené aj na hospodárske či politické pomery.

krizma cirk. ‚posvätný olej používaný pri niektorých obradoch a sväteniach', staršie i *križma* s./ž. (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *chrīsma* s., čo je prevzatie z gr. *chrīsma* (*χρῖσμα*) ‚pomazanie; olej naň používaný', od gr. *chrīō* (*χρίω*) ‚pomazávam'. Pozri aj ↗ *krém*, ↗ *kresťan*.

kríž (od *12. stor.) • Slovo prevzaté počas kristianizácie Slovanov z oblasti sev. Talianska (Benátky, resp. Akvilejský patriarchát); východiskom bolo román. dial. *krǫ́ʒe* ‚kríž' (porov. tal. *croce;* obidvoje z lat. *crux*, gen. *crucis* ‚kríž' – porov. i ↗ *grajciar*, ↗ *kros*, ↗ *krucifix*, ↗ *kuruc*). K Slovanom bol tento výraz prevzatý asi ako **krūžь*, z toho ďalej **kryžь* > **križь* (pôvodne jsl. forma so splynutím starého **y* a **i*?). Z odvodenín: ***krížom-krážom*** (↗ *kráž*), ***krížik*** hovor. ‚10 rokov veku' (podľa podoby rím. číslice *X* ‚10'), ***križiak*** ‚účastník stredovekých vojenských výprav do Svätej zeme' (t. j. bojujúci pod znamením kríža ako symbolu kresťanstva), ***krížny*** (*k-e cesty* ap.), ***krížnik*** ‚rýchla obrnená vojnová loď' (asi podľa nem. *Kreuzer* ‚bojová loď ochraňujúca pobrežie', doslova ‚pohybujúca sa v rôznych smeroch, križujúca more', od nem. *Kreuz* ‚kríž' < lat.); ***krížový***, od toho ***krížovka*** i ***križovatka*** (azda od **križovaté rázcestie* ap.), a i. Pozri aj ↗ *černokňažník*, ↗ *križalka*.

križalka ‚odkrojený kúsok jablka, zemiaka ap.' (od 17. stor.), staršie i *križala* ‚rozštiepený kus dreva' (18. stor.) • Odvodenina od slovesa zachovaného napr. v srb. *križati* (*крижати*) ‚rezať', ktorého východiskom je psl. **križati* (**krei-g-*), od ide. **krei-* ‚id.', čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Slk. *križalka* sa druhotne zblížilo s etymologicky nesúvisiacim ↗ *kríž*, odtiaľ i jeho novšie chápanie v zmysle ‚kúsok vzniknutý prekrojením *do kríža* ap.' (tak dial.).

križiak, krížik, krížnik, krížny ↗ *kríž*

krížom-krážom ↗ *kráž*

križovatka, krížovka, krížový ↗ *kríž*

krk (od 17. stor.) • Psl. **kъrkъ;* porovnáva sa so stind. *kṛ́kāṭam* ‚krk', gal. *cricon* ‚hrdlo' – všetko azda od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*); k pomenovaniu krku ako „otáčajúceho sa ap." porov. i sln. *vrát* ‚krk' a i. (psl. **vortъ*), súvisiace s psl. **vьrtěti* (↗ *vrtieť*). Z odvodenín: zdrobnené ***kŕčok*** i ***kŕčik*** (*detský k.*), s iným významom ***krček*** anat. ‚čo pripomína zúženým miestom krk' (*zubný k.*) a i. Pozri aj ↗ *krčah*, ↗ *krčma*.

kŕkať (od *16. stor.), dial. i *krkať* • Psl. **kъrkati*, zvukomalebného pôvodu; aj o zvukoch vydávaných vtákmi (porov. i stind. *kṛka-vākuḥ* ‚kohút', lit. *kuřkti* ‚kvákať' ap.). Z odvodenín: ***krkavec*** (azda od **krk-avý [vták]* ‚kŕkajúci'; inou odvodeninou je dial. *krk-áň* ‚id.'), ***ukrkať*** hovor. expr. ‚dorážaním, rečami niekoho utrápiť; takto si niečo vymôcť' (porov. i dial. *krkať* vo význame ‚drankať ap.'). Pozri aj ↗ *grcať*, ↗ *grgať*.

krkvať expr. ‚krčiť, húžvať' (od *18. stor.) • Azda skríženie ↗ *krčiť* a *húžvať* (↗ *húžva*).

kŕmiť (od 15. stor.) • Psl. **kъrmiti*, odvodené od psl. **kъrmъ*/**kъrma* ‚pokrm, potrava' (> slk. dial. *krm*, *kŕma* ‚potrava [pre zvieratá]', od 18. stor.; porov. i ***predkrm*** ‚predjedlo'). Psl. **kъrmъ*/**kъrma* sa porovnáva s gr. ***koros*** (*κόρος*) ‚nasýtenosť, prebytok', lat. *Cerēs* ‚staroitalská bohyňa úrody', lit. *šérti* ‚kŕmiť' a i. (všetko od ide. **k̂er-*, **k̂erə-* ‚rásť; umožňovať rast, plodiť'); podľa iného výkladu je odvodené od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚nadrobno pokrájaná potrava', resp. ‚odrezaný kus jedla'. Z odvodenín: ***kŕmny*** (*k-a repa, k. brav*), od toho ***kŕmnik*** ‚kŕmna ošípaná'; ***skŕmiť*** ‚kŕmením spotrebovať'; ***prikŕmiť***, ***vykŕmiť***, od toho ***príkrm***, ***výkrm;*** podobne ***pokrm*** (od staršieho *po-kŕmiť* ‚nakŕmiť, nachovať'), a i.

kročaj, kročiť ↗ *krok*

kroj (od 17. stor.) • Psl. **krojь* (**kroi̯-o-*), odvodenina od ide. **krei-* ako rozšírenia ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pôvodným významom slova bolo ‚krájanie, rezanie' (porov. staršie *k. súken a pláten* ‚ich strihanie'), odtiaľ aj ‚spôsob krájania, strihania' (staršie *cudzí k. odevu*) > ‚takto vystrihnutý a ušitý odev, charakteristický pre istú oblasť, obdobie, spoločenstvo ap.' (*detviansky, banícky k.* a i.).

krok (od *16. stor.) • Psl. **krokъ;* akiste súvisí s psl. **korkъ* (porov. bulh. *krak* (*крак*) ‚noha' a i.), **korakъ* (sln. *korák* ‚krok' a i.), čo sú málo jasné výrazy – azda od ide. **(s)ker-* ‚krútiť,

ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*), t. j. noha ako ,ohybná časť tela', resp. krok ako ,ohnutie nohy'? Z odvodenín: ***kročiť*** (už psl. **kročiti*, od toho aj **kročajь* > slk. ***kročaj***); iteratívum ***kráčať*** (**kračati* < **krōk-*); ***pokročiť***, ***rozkročiť sa***, ***zakročiť***, od toho ***pokrok***, ***rozkrok***, ***zákrok***; ***vykročiť***, k tomu ***vykračovať***, podobne ***pokračovať*** (,kráčať dopredu' > ,postupovať v začatej činnosti ap.'); ***obkročiť***, k tomu ***obkročmo***, a i. Pozri aj ↗ *krokva*.

kroketa ,vyprážaný formovaný kúsok cesta, mletého mäsa ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *croquette*, od fr. *croquer* ,chrumkať; chrupkať (o pečive)', zvukomalebného pôvodu.

krokodíl ,dravý jašter tropických veľriek' (od 17. stor.) • Z lat. *crocodīlus*, čo je prevzatie z gr. *krokodīlos* (*κροκόδιλος*) – podľa antických svedectiev (Hérodotos) išlo pôvodne o označenie jašterice, ktoré sa prenieslo aj na krokodíly a aligátory.

krókus ,šafran' (od 17. stor.) • Z lat. *crocus*, čo je prevzatie z gr. *krokos* (*κρόκος*) ,šafran', ktoré súvisí so semit. (akkad. *kurkānu*, hebr. *karkōm* a i.) a stind. názvom šafranu (*kuŋkumam*), neznámeho pôvodu.

krokva ,hrada, na ktorej je uložená konštrukcia strechy' (od 16. stor.) • Psl. **kroky*, gen. **krokъve* – vysvetľuje sa ako odvodenina od psl. **krokъ* (↗ *krok*), údajne podľa toho, že hrada nesúca konštrukciu v tvare ∧ pripomína rozkročené nohy.

krompáč ,čakan' (od 20. stor.), dial. i *krampáč* • Z bavor.-rak. nem. *Krampen* (dial. i [-ro-]) zakončenie *-áč* je asi podľa *kopáč*, dial. aj ,nástroj na kopanie'.

kronika ,podrobný opis historických udalostí podľa časového sledu' (od 17. stor.) • Zo strlat. *chronica* ž., čo je novšia forma za lat. *chronica* s. mn., prevzatého z gr. *chronika (biblia)* mn. (*χρονικὰ βιβλία*) ,letopisné knihy', od gr. *chronikos* (*χρονικός*) ,súvisiaci s časom' (↗ *chronický*) a *biblion* (*βιβλίον*) ,kniha' (↗ *biblia*).

kropiť (od 17. stor.) • Psl. **kropiti*, azda zvukomalebného pôvodu; porov. i stind. *kŕpate* ,narieka, úpenlivo prosí', lit. *skrepliaĩ* mn. ,vypľutý hlien' ap. Z odvodenín: ***kropaj*** kniž. ,kvapka' (dial. i *kropej*, *kropéj;* azda už psl. **kropějь*) a i.

kros šport. ,terénne preteky' (od 20. stor.) • Z angl. *cross*, čo je skrátenie angl. *cross-country motorcycle racing*, doslova ,terénne motocyklové preteky'; od angl. *cross-country*, doslova ,krížom cez (*cross*) krajinu (*country*), cez terén' (t. j. nie po cestách). Angl. *cross* ,krížom cez' je redukovaná forma pôvodného *across* ,id.', prevzatého zo stfr. *a croix*, *en croix* ,v kríži, na spôsob kríža', od fr. *croix* ,kríž', ktorého východiskom je lat. *crux*, gen. *crucis* (↗ *kríž;* prevzaté aj do angl. *cross* ,id.'). – **krosček** šport. ,(v ľadovom hokeji) nedovolené zastavenie súpera' (od 20. stor.) • Z angl. *cross-check*, od slovesa *to cross-check*, doslova asi ,zastaviť krížom', od angl. *cross* ,kríž' a *to check* ,zastaviť, zadržať' (ďalej pozri ↗ *bodyček*) – ide o priestupok, keď hráč zastaví súpera hokejkou, ktorú drží v obidvoch rukách, t. j. jeho silueta pripomína kríž.

krosná (od 17. stor.) • Pôvodne tvar mn. č. od psl. **krosno* s predpokladaným pôvodným významom ,pohybujúca sa časť tkáčskeho stroja', z toho ,valec na navíjanie osnovy al. hotovej tkaniny' > ,tkáčsky stroj, krosná (s dvoma valcami)'. Psl. **krosno* možno azda interpretovať ako **krot-sno*, od ide. **kert-* ,točiť, krútiť' (ďalej pozri ↗ *nakriatnuť*); k pomenovaniu ,krútiť' > ,krosná' porov. i *vratidlo* ,valec na krosnách na navíjanie osnovy al. hotovej tkaniny'. – **krošňa** ,skrinka (kôš) nosená na chrbte remeselníkmi ap.', staršie ,klietka pre vtáky' (od 18. stor.) • Psl. **krošnja* (**krosn-ja*), odvodenina od psl. **krosno* – pôvodne asi ,predmet pripomínajúci tvarom krosná'.

krotký (od 15. stor.) • Psl. **krot-ъkъ*. Slovo vzniklo asi v súvislosti so zdomácňovaním niektorých druhov zvierat, pri ktorom sa využívala kastrácia (porov. dluž. dial. *krośiś* ,kastrovať', zodpovedajúce slk. ***krotiť*** < psl. **krot-iti*); odtiaľ ,vykastrovaný' > ,(o zvierati) už nie divý; skrotený, mierny, tichý ap.'. Pokusy o výklad súvisia s predpokladanými spôsobmi kastrácie – mohlo ísť o: 1. rozbíjanie semenníkov (psl. **krotъkъ* sa usúvzťažňuje s gr. *krotos* (*κρότος*) ,zvuk vznikajúci pri údere ap.', v takom prípade od ide. **kret-* ,biť, udierať'); 2. o ich podväzovanie (**krotъkъ* ~ psl. **krǫtiti;* ↗ *krútiť*), resp. 3. o vyrezávanie vnútorných pohlavných orgánov (**krotъkъ* ako odvodenina od ide. **(s)ker-* ,rezať, krájať'; ↗ *krájať*).

krov ,nosná konštrukcia strechy' (od 17. stor.) • Psl. **krovъ;* odvodenina od koreňa zachovaného v psl. **kryti* (↗ *kryť*) – doslova ,čo kryje, pokrýva ap.'. Z odvodenín: ***krovky*** ,stvrdnuté predné krídla hmyzu' (pôvodne asi označenie krycej, vrchnej, prednej vrstvy ap.).

krovie, krovina ↗ *ker*

krovky ↗ *krov*

krpatý (od 18. stor.) • Psl. **kъrpatъ*, odvodenina od koreňa **kъrp-* (porov. i *krp-áň*) < ide. **(s)ker-p-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*) – z významového hľadiska ‚rezať' > ‚zrezaný, rezaním skrátený' > ‚krpatý'; porov. i ↗ *krátky*. Z odvodenín: ***zákrpok*** ako zdrobnenina od **zákrp* < **za-krpať* ‚zarezať, zrezať; rezaním skrátiť'? – **krpec** (od 16. stor.) • Psl. **kъrpьcь*, odvodené od psl. **kъrpa* ‚kus látky al. kože' (porov. bulh. *kărpa (кърпа)* ‚šatka', srb., chorv. *kȑpa* ‚handra' a i.), ktoré súvisí so stír. *cairem* ‚obuvník', stsev. *hrif-lingr* ‚kožená topánka', lit. *kùrpė* ‚topánka' – všetko od ide. **kerәp-* ‚kus látky al. kože (najmä o topánkach)', asi od ide. **(s)ker-(p-)* ‚krájať, rezať'.

krstiť (od *15. stor.) • Zrejme už neskoré psl. **krъstiti*. Môže ísť o staré prevzatie nem. pôvodu; porov. strhnem. *kristenen* (skrátene *kristen*), pravdepodobne prevzaté z lat. **chrīstiānāre* ‚urobiť kresťanom', od lat. *Chrīstiānus* (↗ *kresťan*). Iný výklad vysvetľuje **krъstiti* ako domácu sl. odvodeninu od Kristovho mena (**Krъstъ* < sthnem. *Krist* ‚Kristus' < lat. *Chrīstus;* ďalej pozri ↗ *kresťan*) – pôvodný význam mohol byť ‚robiť (druhým) Kristom', podľa príslušných ranokresťanských predstáv; porov. lat. *Chrīstiānus alter Chrīstus* ‚kresťan je druhým Kristom', u kartáginského biskupa Cypriána († 258). Z odvodenín: ***krst; krstiny*** i ***krštenie*** (*š* je asi podľa staršieho *krštený* ‚krstený'); ***krstný, krstňa*** hovor. a i.

krt ‚zool. Talpa' (od *12. stor.) • Psl. **krъtъ*, súvisí s lit. *kertùs* ‚piskor' – azda od ide. **(s)ker-* ‚rezať, krájať' (↗ *krájať*) s pôvodným významom ‚kto reže, rozrýva zem'; porov. aj slk. dial. (Gemer) *zimóri(j)a* ‚krt' < **zemo-ryja* ‚kto ryje zem' ap. Z odvodenín: ***krtinec, krtko*** (hovor. i ‚mechanizmus na čistenie potrubí') a i.

krucifix ‚kríž s podobou ukrižovaného Krista' (od 19. stor.) • Zo strlat. *crucifixus* m. (doslova ‚ukrižovaný') i *crucifixum* s., utvoreného na základe lat. *crux*, gen. *crucis* (↗ *kríž*) a *fīgere, fīxum* ‚upevniť, pripevniť, pribiť'.

kruh (od *13. stor.) • Psl. **krǫgъ* (**krong-*); súvisí s umbr. *krenk-atrum* ‚pás', stsev. *hringr* ‚kruh', nem. *Ring* ‚kruh, prsteň' a i. – všetko od ide. **krengh-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať' (porov. i ↗ *čereň*, ↗ *chromý*, ↗ *koreň*, ↗ *krčiť*, ↗ *krídlo*, ↗ *krivý*, ↗ *krk*, ↗ *krok*, ↗ *okrsok*, ↗ *škrtiť*). Z odvodenín: ***kruhový***, staršie i *kružný* (porov. ***kružnica***); ***krúžiť*** (psl. **krǫžiti*), ***kružidlo*** (dial. i ‚zariadenie na plti, kde je umiestnené veslo, ktoré v ňom krúži'); **krúžať* ‚krúžiť; krúživo orezávať ap.' (psl. **krǫžati*), odtiaľ ***krúžalka*** ‚odkrojené koliesko zemiaka, jablka ap.' i ***krúžľať*** ‚strúhať (na krúžky, kolieska)'; **o-krúžiť*, odtiaľ ***okružný, okruh***, k tomu ***okrúhly; skruž*** odb. ‚kruhovitý nosník' (azda od **s-krúžiť* ‚ohnúť do kruhu'?); ***zverokruh*** (↗ *zver*) a i. Pozri aj ↗ *kráž*, ↗ *krehnúť*, ↗ *kužeľ*, ↗ *nakriatnuť*.

krumpeľ, krumpľa hovor., expr. ‚zemiak' (od 18. stor.) • Nem. pôvodu; východiskom sa stala nárečová forma (porov. nem. dial. *Grumpel, Krumbeln* ap.) zodpovedajúca nem. *Grundbirne*, doslova ‚zemská hruška', od nem. *Grund* ‚pôda, zem' (germ., pozri aj ↗ *grunt*) a *Birne* ‚hruška' (prevzatie z lat. *pirum* ‚id.').

krúpa (od *12. stor.) • Psl. **krupa* (**kroup-*); porovnáva sa s alb. *kripë* ‚soľ', lot. *krups* ‚malý, nepatrný' a i. – všetko od ide. **kreu-p-*, čo je rozšírenie ide. **kreu-* ‚udierať, tĺcť, rozbíjať'; pôvodný význam bol asi ‚(niečo roztlčené na) menšie hrubé kúsky', odtiaľ ‚nahrubo zomleté zrno' (*jačmenné k-y*) i ‚drobné zamrznuté dažďové kvapky, ľadovec'. Z odvodenín: ***krupica*** ‚nahrubšie zomletá pšenica'. Pozri aj ↗ *krušiť*.

krupón garb. ‚koža zbavená menej hodnotných okrajov' (od 20. stor.) • Z fr. *croupon*, od fr. *croupe* ‚zadná časť tela niektorých zvierat' (germ. pôvodu).

krušiť zastar. ‚trápiť; lámať na menšie kusy, drviť' (od *17. stor.) • Psl. **krušiti;* súvisí s gr. *krūō* (*κρούω*) ‚bijem, narážam, tlčiem', lit. *kr(i)ùšti* ‚drviť, roztĺkať' a i. – všetko od ide. **kreu-* ‚udierať, tĺcť, rozbíjať'. V slk. *krušiť* nastal prenos do duševnej sféry (porov. aj odvodené ***krušný*** ‚ťažiaci, ťažký; smutný', staršie i ‚lámavý, krehký'; ***skrúšený*** ‚pokorný, ponížený'), k významovému posunu porov. *zdrviť* ‚ťažko doľahnúť (na niekoho), skľúčiť', *zlomiť* ‚duševne oslabiť, zničiť' ap. Pozri aj ↗ *hruška*, ↗ *krehký*, ↗ *krúpa*, ↗ *okruch*.

krušpán ‚bot. Buxus' (od *17. stor.) • Zrejme obmena pôvodného *bušpán* (od 17. stor.), prevzatého z nem. *Buchs-baum*, od nem. *Buchs* ‚id.' (prevzatie z lat., ↗ *buxus*) a *Baum* ‚strom' (germ.). Novšie *kr-* vzniklo azda v dôsledku zblíženia s nejakým iným výrazom.

krútiť (od 17. stor.) • Psl. **krǫtiti*, pôvodne asi kauzatívum k psl. **krętati;* ďalej pozri ↗ *nakriatnuť*. Z odvodenín: ***skrútiť, vykrútiť, zakrútiť*** ap. (od toho ***skrutka, zákruta***), ***krútňava*** ‚vír' (od **krútny* ‚krútiaci sa') a i. Pozri aj ↗ *krotký*. – **krutý** (od *16. stor.) • Psl. **krǫtъ*,

od rovnakého koreňa ako *krǫtiti (↗ krútiť). Pôvodný význam bol asi ‚krútený' (porov. aj starší názov rastliny *krutá mäta* = ‚skrútená, kučeravá'), odtiaľ ‚(pevne) spletený' > ‚pevný, tuhý, tvrdý' (*k-á zima* ap.) > ‚citovo neoblomný, nemilosrdný ap.' (*k. človek*). Z odvodenín: ***ukrutný*** (staršie aj *okrutný;* od **o-krutiť sa*, **u-krutiť sa* ‚stať sa krutým'?) ap.

krúžalka, kružidlo, krúžiť, krúžľať, kružnica ↗ *kruh*

krv (od 14. stor.) • Psl. **kry* (novšie **krъvь*); súvisí so stind. *krūráḥ* ‚zranený, krvavý', *kravíḥ* ‚surové mäso', avest. *ḫrūm* akuz. ‚krvavý kus mäsa', gr. *kreas* (κρέας) ‚mäso', lat. *cruor* ‚krv (vytekajúca z rany)', stír. *crú* ‚krv', sthnem. *rō*, nem. *roh* ‚surový, neuvarený' a i. – všetko od ide. **kreu(ə)-/*krū-* ‚hustá, zrážajúca sa krv; krvavé, surové mäso'. Z odvodenín: ***krvácať*** (slovotvorne málo jasné, azda od **krvatý* ‚krvavý'?); ***krveľ*** min. (preklad podľa ↗ *hematit*); ***pokrvný*** ‚majúci spoločný rodový pôvod' (t. j. príbuzný *po krvi*, porov. aj ***krvismilstvo*** ‚pohlavné stýkanie medzi blízkymi príbuznými') a i. K spojeniu ***modrá k.*** pozri ↗ *modrý*. Pozri aj ↗ *svokor*.

kryha ‚veľký uvoľnený kus ľadu' (od 19. stor.) • Zrejme odvodenina od staršieho *kra*, mn. *kry* ‚id.' (od 18. stor.), ktorého východiskom je psl. **jьkra* (↗ *ikra*) vo význame ‚niečo okrúhle; kus ľadu'.

krypta ‚hrobka' (od 18. stor.) • Z lat. *crypta*, čo je prevzatie z gr. *kryptē* (κρυπτή) ‚krytá chodba, klenba, hrobka', od gr. *kryptō* (κρύπτω) ‚zahaľujem, zakrývam, pokrývam'. Pozri aj ↗ *groteska*. – **krypto-** ‚skrytý, tajný' (*kryptokomunizmus* ap.) • Z gr. *krypto-* (κρυπτο-), od gr. *kryptos* (κρυπτός) ‚skrytý, tajný', od gr. *kryptō* ‚zahaľujem, zakrývam'. – **kryptón** chem. ‚vzácny plyn' • Názov (angl. *krypton*) navrhli v r. 1898 brit. chemici W. Ramsay a M. W. Travers na základe gr. *kryptos* ‚skrytý'.

krysa ‚zool. Rattus' (od 20. stor.) • Podľa čes. *krysa*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *krýsa* (крыса). Pôvod rus. výrazu nie je jasný – koreň **krys-* sa o. i. vysvetľoval ako (expresívny?) variant koreňa **gryz-* (↗ *hrýzť*); k pomenovaniu podľa zvukov sprevádzajúcich obhrýzanie, ohlodávanie ap. porov. fr. *rat* ‚potkan, krysa', odvodzované od zvukomalebného koreňa *ratt-*.

kryštál ‚pevné teleso s pravidelnou štruktúrou' (od 17. stor.) • Z lat. *crystallus*, čo je prevzatie z gr. *krystallos* (κρύσταλλος) ‚krištáľ', pôvodne ‚ľad; priehľadný kameň', odvodenina od gr. *kryos* (κρύος) ‚ľad, mráz'. Pozri aj ↗ *krištáľ*.

kryť (od 17. stor.) • Psl. **kryti* (**krū-*); porovnáva sa s gr. *kryptō* (κρύπτω) ‚zahaľujem, zakrývam, pokrývam', stír. *cró* ‚stajňa, chliev, prístrešok', lit. *kráuti* ‚klásť na seba, hromadiť' a i. – všetko od ide. **krā[u]-/*krū̆-* ‚klásť na seba, na hromadu, prikrývať, skrývať'. Z odvodenín: ***pokryť***, ***pokrývať***, od toho ***pokrývka*** s variantom ***pokrievka*** (pôvodom strslk. výraz s hláskovým vývinom *-rý-* > *-rí-* > *-ré-* > *-rie-*) a i. Pozri aj ↗ *kradnúť*, ↗ *krov*, ↗ *pokrytec*.

ksicht subst. ‚tvár' (od 18. stor.) • Z nem. *Gesicht*, od nem. *sehen* ‚vidieť' – pôvodne ‚videnie', z toho aj ‚(videný) obraz' > ‚podoba, tvár'.

kšeft zastar., expr. ‚obchod', pejor. ‚nečestné obchodovanie, konanie' (od 19. stor.) • Z nem. *Geschäft*, od nem. *schaffen* ‚robiť, pracovať, byť činný'. Pozri aj ↗ *šafár*.

kto (od 15. stor.) • Psl. **kъto*, zloženina **kъ* (od ide. zámenného koreňa **k^uo-*, porov. stind. *káḥ* ‚kto', avest. *kō* ‚kto, ktorý', arm. *o-v* ‚kto', *o-k'* ‚niekto', gr. *pū* (ποῦ) ‚kde', *pōs* (πῶς) ‚ako', alb. *kë* akuz. ‚koho', lat. *quī* ‚aký, ktorý', ír. *cía*, gót. *ƕas* ‚kto', lit. *kàs* ‚kto, čo' a i.) a rozširujúcej častice **to* (od koreňa zachovaného ↗ *ten*). K odvodeninám od ide. **k^uo-* pozri aj ↗ *či*, ↗ *čo*, ↗ *kade*, ↗ *kam*, ↗ *každý*, ↗ *kde*, ↗ *keď*, ↗ *ko-¹*, ↗ *koľko*, ↗ *ký*. – **ktorý** (od 15. stor.) • Psl. **kъtorъ*, čo je pravdepodobne variant (začiatočné **kъ-* asi podľa psl. **kъto*, ↗ *kto*) pôvodného psl. **kotorъ* (porov. slk. dial. *kotor*, staršie *kotorý*, rus. *kotóryj* (который) ‚ktorý' a i.), súvisiaceho s psl. **koterъ* (porov. sln. dial. *kotéri* a i.). Psl. výrazy sú príbuzné so stind. *kataráḥ*, avest. *katārō*, gr. *poteros* (πότερος), gót. *ƕaþar*, lit. *katrás* ‚ktorý z dvoch' a i. – ide o odvodeniny od ide. zámenného koreňa **k^uo-*, utvorené pomocou prípony **-tero/*-toro*.

kubatúra ‚objem telesa' (od 20. stor.) • Podľa záp. jazykov (nem. *Kubatur*, angl. *cubature* ap.) – výraz (pôvodne asi ‚určenie objemu kocky') bol utvorený na základe lat. *cubus* ‚kocka', prevzatého z gr. *kybos* (κύβος) ‚id.' (nejasného pôvodu, azda z jazykov Malej Ázie?); zakončenie je asi podľa *kvadratúra* ‚určenie obsahu časti roviny obmedzenej čiarou'. – **kubický** ‚(pri objemových mierach) priestorový' (od 20. stor.) • Z lat. *cubicus*, od lat. *cubus* ‚kocka'. – **kubizmus** ‚výtvarný smer zobrazujúci predmety rozložené na jednoduché geometrické útvary' • Názov (fr. *cubisme*) utvoril asi na

jeseň 1908 fr. maliar H. Matisse (ako posmešné označenie obrazov v tomto štýle) na základe fr. *cube* ‚kocka', prevzatého z lat. *cubus*.

kubo expr. ‚hlupák, truľo' (od 18. stor.) • Podľa muž. mena *Kubo* (od *Jakub*, z lat. *Iacobus*); významový posun sa vysvetľuje vyššou frekvenciou tohto mena na vidieku. K podobnému vývinu mien osôb porov. ↗ *ďuro*, ↗ *kača* ap.

kuckať ‚kašľať pri hltavom jedení al. pití' (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

kučera (od *16. stor.) • Psl. **kučera* (**kuk-er-*), odvodenina od psl. **kuka* (**kou-k-*) ‚niečo zahnuté' (porov. maced. *kuka (кука)* ‚hák; ohyb rieky' a i.), od ide. **keu-k-* ‚ohýbať' (porov. stind. *kucáti* ‚šúverí sa, kriví sa', nem. *hoch* ‚vysoký' [asi ‚vyhnutý dohora ap.'] a i.), čo je rozšírenie ide. **keu-*, **keuə-* ‚id.'. Pozri aj ↗ *čihať*, ↗ *čučať*, ↗ *guča*, ↗ *chuchvalec*, ↗ *chúliť sa*, ↗ *kečka*, ↗ *kulak*, ↗ *kutiť*, ↗ *kvaka¹*, ↗ *kvočať*, ↗ *kýpeť*, ↗ *skupina*.

kúdeľ (od 16. stor.) • Psl. **kǫdělь*/**kǫdelь*. Usúvzťažňovalo sa s psl. **kǫdrъ*, **kǫderъ*, **kǫdrja* (porov. odvodené dial. *kudratý* ‚kučeravý', *kunderavý* ‚chlpatý [o povrchu látky]' a i.), predpokladaný spoločný koreň **kǫd-* však nie je dostatočne jasný. Iný výklad považuje psl. **kǫdělь*/**kǫdelь* za zloženinu predpony **kǫ-* (variant ↗ *ko-¹*) a koreňa **del-*, usúvzťažňovaného s psl. **dьly* (porov. stsl. *dьly* (ДЬЛЪI) ‚bočka, kaďa' a i.), pôvodne údajne ‚nádoba upletená z prútia ap.'. Pozri aj ↗ *kudliť*, ↗ *kužeľ*.

kudliť expr. ‚strapatiť, chlpiť' (od *15. stor.) • Odvodenina od staršieho *kudla* ‚chlp, chlpy, ochlpenie' (od *16. stor.; porov. i dial. *kudlatý* ‚chlpatý, strapatý'), ktorého východiskom je psl. **kudьla* (resp. **kǫdla*) – usúvzťažňovalo sa s ↗ *kúdeľ*, podľa iného výkladu tu však ide o zloženinu expresívnej predpony **ku-* (**kǫ-*) a koreňa s významom ‚chlpy (zvieraťa), srsť ap.'; ďalej pozri ↗ *vlkolak*. Z odvodenín: ***kúdol*** (k vývinu ‚niečo schlpené, zhluknuté dokopy ap.' > ‚zvírený útvar [prachu, dymu]' porov. *chumáč srsti* aj *chumáč hmly, dymu*).

kufor (od 18. stor.) • Z nem. *Koffer* (staršie aj *Kuffer*), prevzatého z fr. *coffre* – východiskom výrazu je lat. *cophinus* ‚(veľký) kôš; skrinka, skriňa, truhla', prevzaté z gr. *kofinos* (κόφινος) ‚kôš'.

kuchár (od *15. stor.) • Azda odvodené od nem. *kochen* ‚variť' (prevzatie z lat. *coquere* ‚id.'), resp. utvorené na základe ↗ *kuchyňa*. – **kuchtiť** hovor. expr. ‚variť', staršie ‚byť kuchárskym pomocníkom' (od 18. stor.) • Asi od staršieho *kuchta* ‚kuchársky pomocník' (od 16. stor.), odvodeného – azda cez medzistupeň v podobe slk. **kuch-t-ať*? – od nem. *kochen* ‚variť'. – **kuchyňa**, staršie i *kuchňa* (od *13. stor.) • Zo sthnem. *kuhhina* (dnešné nem. *Küche*) ‚id.', čo je staré prevzatie z lat. *coquīna* (strlat. *cocina*), odvodeného od lat. *coquus* ‚kuchár', od lat. *coquere* ‚variť'. Porov. i ↗ *kulinársky*.

kujný ↗ *kovať*

kujon expr. ‚prešibaný človek, lapaj' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Kujon* ‚darebák') z fr. *couillon* ‚chmuľo, truľo', čo je prevzatie z tal. *coglione* ‚semenník; hlupák'; východiskom výrazu je ľud. lat. **cōleō*, gen. **cōleōnis*, od lat. *cōleus* ‚semenník'. Súčasný význam slk. *kujon* vznikol zmiernením pôvodného negatívneho významu (porov. aj ↗ *huncút* a i.), azda i v dôsledku ľudovoetymologického zblíženia s ↗ *kovať* – podľa predstavy, že prešibaný človek stále čosi „kuje"?

kukať¹ ‚vydávať zvuk *kukuk*' (od 17. stor.) • Azda už psl. **kukati*, zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *kukučina*, ↗ *skučať*. – **kukať²** hovor. ‚pozerať (sa)' (od 18. stor.) • Z nem. *gucken*, pôvodne azda ‚sledovať zo skrýše' (porov. aj ***vykúkať** **odniekiaľ*** ap.).

kukla (od 16. stor.) • Zjednodušenie staršieho *kukula*, prevzatého z lat. *cucullus* (novšie aj *cuculla*) ‚kapucňa'.

kúkoľ ‚bot. Agrostemma' (od 17. stor.) • Psl. **kǫkolь*; vysvetľuje sa ako odvodenina od psl. **kǫkolъ* (**konkol-*), čo je novšia obmena (s disimiláciou *l-l-* > *n-l-*) psl. **kolkolъ* (porov. csl. *klakolъ* (КЛАКОЛЪ) ‚zvonica', rus. *kólokol* (*колокол*) ‚zvon' a i.), ktoré vzniklo zdvojením zvukomalebného koreňa **kol-*; porov. i formálne blízke **gol-gol-* v ↗ *hlaholiť*. Pomenovanie rastliny sa vysvetľuje zvončekovitou podobou jej kvetov.

kukučina ‚bot. Cuscuta' (od 20. stor.) • Od ↗ *kukučka* – pomenovanie súvisí s tým, že ide o burinu „živenú" inými rastlinami, ako keď kukučka dáva živiť svoje mláďatá iným vtákom. – **kukučka** ‚zool. Cuculus' (od 17. stor.) • Asi už psl. **kukučьka*, zvukomalebného pôvodu (pozri aj ↗ *kukať¹*). Od rovnakého koreňa je odvodené aj ***kukulienka*** zdrob. expr. (dial. i *kukulka*; azda už psl. **kukulъka*).

kukurica ‚bot. Zea mays', staršie i *kukuruc* (od 18. stor.) • Málo jasné slovo. Keďže plodina – privezená do Európy z novoobjavenej Ameriky – sa šírila aj z krajín Balkánu, v tom čase ovládaných Turkami (porov. i staršie slk. *turecká*

pšenica, turecké žito ‚kukurica', od 17. stor.), východisko výrazu sa hľadalo v tur. *kokoroz*, resp. v rum. *cucuruz;* tam však môže ísť o prevzatie zo sl. jazykov. Uvažovalo sa aj o domácom pôvode slova (odvodenina od koreňa **kokor-*, **kukur-?*), ktoré sa mohlo druhotne preniesť i na cudzokrajnú poľnohospodársku plodinu – v takom prípade by *kukurica* súviselo azda so slk. dial. *kokorúd* i *kukuručka* ‚šuška ihličnatého stromu'.

kulak obyč. pejor. ‚dedinský boháč (v marxisticko-leninskom chápaní)' (od 20. stor.) • Z rus. *kulák* (*кулак*), pôvodne ‚priekupník; lakomec' – etymologicky totožné s rus. *kulák* (*кулак*) ‚päsť', významový posun v smere ‚skupáň a i.' súvisí asi s predstavou o pevnom zvieraní v pästi ap.; porov. i slk. *stískať* expr. ‚sporiť, šetriť'. Rus. *kulák* sa vysvetľovalo ako možné prevzatie z turk. jazykov, novší výklad tu však vidí reflex už psl. **kulakъ* ‚niečo okrúhle' (odtiaľ azda aj ‚[okrúhla, zovretá] päsť'), od ide. **keu-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kučera*.

kuli ‚nekvalifikovaný robotník v južnej a východnej Ázii' (od 20. stor.) • Z ind. jazykov; podľa názvu domorodého kmeňa *Kolī*, *Kulī* v severozáp. Indii, ktorého príslušníci často pracovali ako nádenníci. Do európskych jazykov preniklo angl. prostredníctvom.

kulinársky ‚súvisiaci s kuchárskym umením' (od *18. stor.) • Z lat. *culīnārius*, od lat. *culīna* ‚kuchyňa', pravdepodobne súvisiaceho s lat. *coquere* ‚variť'. Porov. i ↗ *kuchár*.

kulisa ‚premiestniteľná časť javiskovej dekorácie' (od 19. stor.) • Z fr. *coulisse*, od fr. *coulis* ‚kĺžuci sa, plynulo sa pohybujúci', čo je odvodenina od fr. *couler* ‚tiecť, plynúť', z lat. *cōlāre* ‚preosievať, cediť', od lat. *cōlum* ‚sitko, cedidlo'. Význam sa vyvíjal v smere ‚plynúť; plynulo sa pohybovať' > ‚pohyblivá rekvizita, kulisa'. Z odvodenín: ***zákulisie*** (*z. divadla*, druhotne ‚čo má zostať skryté pred verejnosťou': *odhaliť z. politiky* ap.). Pozri aj ↗ *kuloár*.

kulma hovor. zastaráv. ‚ondulačné železo' (od *18. stor.) • Z nem. dial. *Kolme*, ktoré zodpovedá spis. nem. *Kolbe(n)* ‚palica (s hrubším koncom)'. Z odvodenín: ***kulmovať*** ‚ondulovať'.

kulminovať kniž. ‚vrcholiť' (od *19. stor.) • Zo strlat. *culminare* ‚(o nebeských telesách) prechádzať vrcholom', od lat. *culmen*, gen. *culminis* ‚najvyšší bod; vrchol'.

kulmovať ↗ *kulma*

kuloár ‚bočná chodba v divadle ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *couloir* ‚priechod, chodba', od fr. *couler* ‚tiecť, plynúť'; k pôvodu slova pozri ↗ *kulisa*.

kult ‚náboženské uctievanie' (od 19. stor.) • Z lat. *cultus* ‚obrábanie, pestovanie; zošľachťovanie; uctievanie', od lat. *colere*, *cultum* ‚obrábať, pestovať; ozdobovať; vážiť si, ctiť'. Z odvodenín: ***kultový*** (*k-é predmety*, novšie i *k. film* ‚[v umení] preslávený svojím významom ap.'). – **kultivar** ‚vyšľachtený jedinec kultúrnej rastliny s osobitnými znakmi' • Výraz (angl. *cultivar*) utvoril v r. 1923 amer. botanik L. H. Bailey na základe angl. *cultivated variety* ‚kultivovaná varieta, zošľachtený druh'. – **kultivovať** ‚cieľavedome pestovať, zošľachťovať' (od 19. stor.) • Zo strlat. *cultivare*, čo je odvodenina od nedoloženého lat. **cultīvus* ‚pestovaný ap.', od lat. *colere*, *cultum* ‚obrábať, pestovať'. – **kultúra** ‚pestované rastliny, resp. mikroorganizmy; civilizácia' (od 19. stor.) • Z lat. *cultūra* ‚obrábanie, pestovanie; zošľachťovanie', od lat. *colere*, *cultum* ‚obrábať, pestovať'; význam ‚civilizácia' nadväzuje na lat. *cultūra animī*, doslova ‚zošľachťovanie ducha'. Pozri aj ↗ *vzdelanie*. – **kulturistika** ‚športová disciplína zameraná na rozvoj svalstva' (od 20. stor.) • Asi podľa fr. *culturiste* ‚súvisiaci s cvičeniami zameranými na rozvoj určitých svalov (na estetické účely)', odvodeného od fr. *culture (physique)* ‚telesná kultúra' (fr. *culture* < lat.).

kumbál subšt. ‚malá miestnosť, kutica' (od 20. stor.) • Málo jasný výraz, azda nem. pôvodu – východisko sa hľadalo v nejakej nárečovej forme nem. *Kammer* ‚komora' (pozri aj ↗ *kamrlík*), s predpokladanou zmenou *-mm-* > *-mb-*.

kumpán ↗ *kompán*

kumšt hovor. expr. ‚obratnosť, šikovnosť; umenie', staršie i *kunšt* (od 17. stor.) • Z nem. *Kunst*, od nem. *können* ‚vedieť'; k významovému vývinu porov. aj ↗ *umelý*, ↗ *umenie*. Pozri aj ↗ *kunsthistória*.

kumulovať kniž. ‚hromadiť' (od 20. stor.) • Z lat. *cumulāre*, od lat. *cumulus* ‚hromada, hŕba, kopa'. Pozri aj ↗ *akumulovať*.

kuna ‚zool. Martes' (od 15. stor.) • Psl. **kuna* (**kou-n-*), azda odvodenina – za predpokladu striedania **k̂*/**k* – od ide. **k̂eu-* ‚žiariť, svietiť, svetlý' (porov. stind. *śóṇaḥ* ‚[sýto]červený' a i.). Význam ‚menová jednotka v Chorvátsku' (*chorvátska k.*) súvisí s používaním kuních koží ako platidla u starých Slovanov (porov. aj strus. *kuna (куна)* ‚drobná peňažná jednotka'), ktoré je v chorv. prostredí historicky doložené už v 11. stor.

kunčaft subšt. ‚zákazník' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Kundschaft* ‚zákazník' (nem. ‚okruh zákazníkov'), od nem. *Kunde* ‚zákazník', ktoré vzniklo na základe nem. *kund* ‚známy', súvisiaceho s nem. *können* ‚vedieť, poznať'.

kunsthistória hovor. ‚dejiny umenia' (od 20. stor.) • Čiastočný preklad – azda aj pod vplyvom nem. *Kunst-historiker* ‚historik umenia' (> slk. ***kunsthistorik*** hovor.) – nem. *Kunst-geschichte*, zloženého z nem. *Kunst* ‚umenie' (↗ *kumšt*) a *Geschichte* ‚dejiny', od nem. *geschehen* ‚diať sa, odohrávať sa', pôvodne ‚prebiehať'.

kúpa ↗ *kúpiť*

kúpať (od *16. stor.) • Psl. **kǫpati*, nejasného pôvodu. Môže ísť o výraz odvodený od psl. **konopja* (↗ *konopa*) – takýto výklad vychádza zo správy gr. historika Herodota o Skýtoch, ktorí v parnom kúpeli sypali na rozpálené kamene konopné semená, vďaka čomu sa vytváral omamujúci dym; od Skýtov mohli takúto prax (pôvodne azda rituálna očista na rozdiel od bežného umývania?) prevziať aj Slovania. Iný výklad usúvzťažňuje **kǫpati* s psl. **kǫpa*, **kǫpina* ‚ker, krovie' (porov. slk. dial. *kupina* ‚ostružina černicová [bot. Rubus fruticosus]') – ak psl. **kǫpa* (od ide. **kam-p-* ‚ohýbať', ↗ *kút*) malo význam ‚niečo ohnuté, vyklenuté, vyvýšené; vyvýšenina na mokrom mieste; ostrov porastený krovím; krovie; vetvička krovia', potom **kǫpati* mohlo pôvodne znamenať ‚šľahať sa vetvičkami v parnom kúpeli'; porov. aj nem. *Quaste* ‚kúpeľová metla': *questen* ‚šľahať v kúpeli'. Z odvodenín: ***kúpeľ*** (psl. **kǫpělь* ‚kúpanie [sa]', druhotne ‚miesto na kúpanie'), od toho ***kúpeľný, kúpeľňa; kúpač*** (staršie ‚kto sa kúpe, plavec' i ‚kto niekoho kúpe, kúpeľník'; dnes významovo zúžené na *kúpanie*, oblievanie žien vo Veľkonočný pondelok) a i.

kupé (od 19. stor.) • Z fr. *coupé*, doslova ‚(to) odrezané, oddelené' – pôvodne príčastie od fr. *couper* ‚rezať, krájať, strihať'; ďalej pozri ↗ *kupón*. Slovo je v 17. stor. doložené vo vzťahu k uzavretému koču, ktorý vyzeral, akoby z neho „odrezali" prednú časť; neskôr sa prenieslo na oddelenie v železničnom vagóne.

kupec ↗ *kúpiť*

kúpeľ, kúpeľný, kúpeľňa ↗ *kúpať*

kúpiť (od *15. stor.) • Psl. **kupiti;* obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z germ. **kaup-ō-* ‚kupovať, obchodovať' (porov. nem. *kaufen* ‚kupovať' a i.), čo je staré prevzatie lat. pôvodu – ako možné východisko sa uvádza lat. *caupōnārī* ‚kupčiť s niečím', od lat. *caupō*, gen. *caupōnis* ‚obchodník, kramár; krčmár'. Z odvodenín: ***kúpa*** (staršie i *kúp* m. ‚kupovanie; verejná kúpa'), ***kupovať, kupec, kúpny; nakúpiť, vykúpiť*** ap., odtiaľ ***nákup, výkup; podkúpiť*** ‚podplatiť', od toho ***(ne)podkupný; priekupník*** (od staršieho *pre-kúpiť* ‚kúpiť niečo od niekoho', *prekupovať* ‚kupovať a predávať so ziskom') a i.

kuplet ‚žartovná pieseň (v hudobnej fraške, kabarete ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *couplet* ‚rýmované dvojveršie, rýmovaná strofa', od stfr. *couple* ‚spojenie, dvojica, pár', ktorého východiskom je lat. *cōpula* ‚húžva; spojivo; spojenie, zväzok'. Z významu ‚pieseň s rýmovanými strofami' vzniklo aj ‚žartovná pieseň (v kabarete ap.)'. – **kupliar** ‚kto sprostredkúva prostitúciu' (od *17. stor.) • Z nem. *Kuppler*, čo je odvodenina od nem. *kuppeln* ‚zväzovať, spájať' (porov. aj nem. *ver-kuppeln* ‚sprostredkovať svadbu; umožniť dvojici ľúbostný vzťah') – ide asi o prevzatie z lat. *cōpulāre* ‚spájať', od lat. *cōpula* ‚húžva; spojivo'.

kúpny ↗ *kúpiť*

kupola, kopula ‚polguľovitá klenba' (od 19. stor.) • Z tal. *cupola*, ktorého východiskom je lat. *cūpula*, zdrobnenina od lat. *cūpa* ‚sud, kaďa' – pomenovanie klenby súvisí s vypuklým tvarom nádoby. Pozri aj ↗ *kýbeľ*.

kupón ‚kontrolný ústrižok' (od 18. stor.) • Z fr. *coupon*, od fr. *couper* ‚rezať, krájať, strihať', pôvodne asi ‚odsekávať jedným úderom', od fr. *coup* ‚úder', ktorého východiskom je neskoré lat. *colpus* ako obmena lat. *colaphus* ‚úder', prevzatého z gr. *kolafos* (κόλαφος) ‚úder (päsťou)'. Pozri aj ↗ *kupé*.

kupovať ↗ *kúpiť*

kura[1] ž. ‚sliepka' (od 15. stor.) • Psl. **kura;* od koreňa **kur-*, azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***kura***[2] s., gen. *kuraťa* ‚mláďa kury', z psl. **kurę*, gen. **kuręte* (odtiaľ aj ***kurací*** < **kuręt-jь*), od toho ***kurča; kurín***, azda i ***lapikurkár*** expr. ‚naničhodník, pobehaj, lapaj' (pôvodne ‚kto lapá *kurky*, sliepočky'?) a i. Pozri aj ↗ *kurva*.

kúra ‚sústavné liečenie' (od 17. stor.) • Z lat. *cūra* ‚starosť, starostlivosť; opatrovanie, ošetrovanie, liečenie'. ***Kurírovať*** hovor. ‚liečiť' je prevzaté z nem. *kurieren* (od nem. *Kur* ‚liečba', z lat. *cūra*). Pozri aj ↗ *akurát*, ↗ *kurátor*, ↗ *kuriózny*, ↗ *pedikúra*, ↗ *prokurátor*, ↗ *sinekúra*.

kurací ↗ *kura*[1]

kurátor práv. ‚opatrovník' (od 16. stor.) • Z lat. *cūrātor*, čo je odvodenina od lat. *cūrāre* ‚starať

sa o niečo, opatrovať niečo', od lat. *cūra* ,starostlivosť' (↗ *kúra*).

kurča ↗ *kura*[1]

kúria (od 17. stor.) • Z lat. *cūria*, pôvodne ,základná jednotka rozdelenia patricijov v starom Ríme' (z **co-viria*, od lat. *co-* [↗ *kom-*] a *vir* ,muž, človek; mn. ľud, ľudia') – odtiaľ ,miesto, kde sa zhromažďovala kúria' > ,sídlo (kúrie)' (porov. i *zemianska k.*, *Rímska k.*).

kuriér ,diplomatický ap. posol' (od 17. stor.) • Z fr. *courrier*, čo je prevzatie z tal. *corriere* ,rýchly posol', od tal. *correre* ,bežať', ktorého východiskom je lat. *currere* ,id.'.

kurín ↗ *kura*[1]

kuriózny ,neobyčajný, zvláštny', staršie ,zvedavý' (od 18. stor.) • Z lat. *cūriōsus*, od lat. *cūra* ,starosť' (↗ *kúra*) – z významového hľadiska pôvodne ,prejavujúci starosť o niečo, pozorný voči niečomu', odtiaľ ,zvedavý na niečo', resp. ,vzbudzujúci pozornosť, zvedavosť' > ,neobyčajný, zvláštny' (porov. aj odvodené ***kuriozita*** ,zvláštna vec'). – **kurírovať** ↗ *kúra*

kúriť (od 16. stor.) • Psl. **kuriti*. Obyčajne sa porovnáva s gót. *haúri* ,uhlie', stsev. *hyrr* ,oheň', lit. *kùrti*, lot. *kuȓt* ,rozkladať oheň' (všetko azda od ide. **keu̯r-* ,páliť, horieť'); iný výklad odvodzuje toto slovo od koreňa zachovaného v psl. **krasa* (↗ *krása*). Z odvodenín: ***kúrňava*** expr. ,oblak, kúdol' (pôvodne azda o kúdole dymu) a i. Pozri aj ↗ *kváriť*.

kurizovať hovor. ,dvoriť; zaliečať sa' (od 19. stor.) • Podľa maď. *kurizál*, od staršieho maď. *kur* ,dvor; dvorenie' (k významu pozri ↗ *dvoriť*), podľa maď. *kurt csinál*, doslova ,robiť dvor' – ide o preklad nem. *die Cour machen*, ktorého východiskom je rovnoznačné fr. *faire la cour*, od fr. *cour* ,dvor'; ďalej pozri ↗ *kurt*.

kúrňava ↗ *kúriť*

kurt ,(tenisový) dvorec' (od 20. stor.) • Z angl. *court*, pôvodne ,dvor', čo je prevzatie zo stfr. *court* (fr. *cour*) ,id.', od lat. *cohors*, gen. *cohortis* ,ohradené miesto; ohrada, dvor'. Pozri aj ↗ *kortešovať*, ↗ *kurizovať*.

kuruc hist. ,účastník stavovských povstaní v Uhorsku (v 17. – 18. stor.)' (od 17. stor.) • Z maď. *kuruc*, ktoré vzniklo azda na základe strlat. *(miles) cruciatus* ,vojak nesúci znamenie kríža; účastník krížových výprav, križiak', od lat. *crux*, gen. *crucis* (↗ *kríž*).

kurva vulg. ,ľahká žena' (od 15. stor.) • Psl. **kury*, gen. **kurъve*; pôvodne ,sliepka', od rovnakého koreňa ako ↗ *kura*[1]. K podobnému významovému vývinu porov. i fr. *poule*, *cocot(t)e* – obidvoje ,sliepka', druhotne i ,žena ľahkých mravov'.

kurz (od 18. stor.) • Z lat. *cursus* ,beh', od lat. *currere*, *cursum* ,bežať, prebiehať'. Význam ,krátkodobé školenie, cyklus lekcií' (*vodičský*, *jazykový k.*) vznikol posunom v smere ,čo beží, prebieha, koná sa ap.'; *kurz* ako ,vopred určený smer, orientácia' (*politický k.*, *nabrať k.*) je doslova ,beh istým smerom'; *byť v k-e* ,v obľube' pôvodne znamenalo asi ,byť v obehu' (t. j. byť používaný, žiadaný, obľúbený). Význam ,finančná hodnota ap.' (*výmenný*, *devízový k.*) je podľa tal. *corso* (pozri aj ↗ *korzo*) – pôvodne išlo o ,beh, priebeh finančných transakcií' a z neho vyplývajúcu hodnotu, cenu. – **kurzíva** ,ležaté tlačové písmo' (od 20. stor.) • Zo strlat. *(scriptura) cursiva*, doslova asi ,bežiace, plynulé písmo', od strlat. *cursivus* ,bežiaci, plynulý', od lat. *currere*, *cursum* ,bežať' – kurzíva je pomenovaná v protiklade k „stojacemu" tlačenému písmu. – **kurzor** ,pohyblivá značka na počítačovej obrazovke, označujúca miesto ďalšej operácie', staršie ,rýchly posol, kuriér' (od 18. stor.) • Z lat. *cursor* ,bežec; rýchly posol', od lat. *currere*, *cursum* ,bežať'.

kus (od 15. stor.) • Psl. **kǫsъ*; odvodenina od psl. **kǫsati* (> dial. *kúsať* ,hrýzť'), ktorého východisko sa rekonštruuje ako **kond-s-*, od ide. **kenə-d-* (porov. i lit. *ką́sti*, *kándu* ,hrýzť' a i.), čo je rozšírenie ide. **ken-*, **kenə-* ,škriabať, trieť, strúhať ap.'. Pozri aj ↗ *časť*, ↗ *-kúsiť*, ↗ *kusý*, ↗ *zákusok*.

-kúsiť, v slovesách ***okúsiť***, ***pokúsiť sa***, ***skúsiť***, ***zakúsiť*** (od *15. stor.) • Psl. **kusiti*; staré prevzatie z gót. *kausjan* ,skúšať'. V slk. sa mohlo druhotne zblížiť (asociáciou ,okúsiť, ochutnať' ~ ,odhryznúť') s dial. *kúsať* ,hrýzť' (↗ *kus*). Z odvodenín: ***pokus***, ***pokúšať***, ***pokušenie*** ap.; ***skúšať***, ***skúška*** (k tomu ***skúšobný*** – azda od **skúš-ba*, resp. od **skúš-oba* ,skúšanie'?) a i. Pozri aj ↗ *vkus*.

kustód ,opatrovateľ, správca zbierok', staršie aj *kustos* (od 18. stor.) • Z lat. *custōs*, gen. *custōdis* ,strážca, dozorca, ochranca'.

kusý (od *16. stor.) • Psl. **kǫsъ(jь)*; od rovnakého koreňa ako psl. **kǫsъ* (ďalej pozri ↗ *kus*) – z významového hľadiska pôvodne asi ,odhryznutý', z toho ,neúplný, neucelený'. Pozri aj ↗ *kuša*.

kuša ,stará zbraň na streľbu šípmi' (od 15. stor.) • Málo jasné; novšie sa vysvetľuje preneseným použitím výrazu zachovaného v stčes. *kušě* ž. ,pes s odseknutým chvostom' (*kušě* < **kǫša*

< **kǫs-ja*, od rovnakého koreňa ako ↗ *kusý*) – azda podľa skracovania chvosta u niektorých loveckých plemien psov, resp. podľa toho, že na streľbu z kuše sa využívali kratšie („skrátené“) šípy ako pri streľbe z luku.

kuť ↗ *kovať*

kút (od *12. stor.) • Psl. **kǫtъ* (**kamp-t-*); porovnáva sa s gr. *kampē* (*καμπή*) ‚záhyb, ohyb‘, lat. *campus* ‚(šíre) pole‘ (pôvodne ‚záhyb, zátoka, nížina‘; k významovému vývinu porov. aj ↗ *lúka*), lit. *kam̃pas* ‚kút, uhol‘, lot. *kampis* ‚zakrivený kus dreva‘ – všetko od ide. **kam-p-* ‚ohýbať‘. Z odvodenín: ***kutica*** hovor. expr. ‚malá (neútulná) miestnosť‘ (k významu porov. slk. dial. *kútik, kútok* expr. ‚menší obytný priestor‘ ap.). Pozri aj ↗ *kúpať*, ↗ *pokútny*.

kutať (sa) expr. ‚hrabať sa‘ (od 17. stor.) • Psl. **kutati (sę)*, azda iteratívum od psl. **kutiti (sę)*; ďalej pozri ↗ *kutiť*. Z odvodenín: ***kutáč*** ‚nástroj na prehrabávanie ohňa‘, ***kutrať (sa)*** expr. ‚hrabať sa‘. Pozri aj ↗ *pokuta*.

kutica ↗ *kút*

kutiť expr. ‚robiť; tajne porábať, chystať‘ (od 19. stor.) • Psl. **kutiti;* azda odvodenina od koreňa **kut-* (**kou-t-*), od ide. **keu-* ‚ohýbať‘ (ďalej pozri ↗ *kučera*) – v takom prípade s predpokladaným významovým vývinom ‚ohýbať‘ > ‚krútiť, krúžiť, hrabať sa v niečom ap.‘. Pozri aj ↗ *kutať (sa)*, ↗ *skutok*.

kutňa ‚mníšske rúcho‘ (od 18. stor.) • Z nem. *Kutte*, čo je prevzatie zo strlat. *cotta;* ako etymologické východisko sa tu uvádza franské **kotta* ‚hrubá vlnená látka‘, súvisiace s nem. *Kotze* ‚id.‘. Pozri aj ↗ *kacabajka*.

kutrať (sa) ↗ *kutať*

kuvik ‚zool. Athene nocturna‘ (od 17. stor.) • Psl. **kuvikъ*, od psl. **kuvi-k-ati* (> slk. ***kuvikať***), zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *kuvi*‘. Porov. i ↗ *skuvíňať*.

kúzlo (od 17. stor.) • Psl. **kuzlo;* azda od rovnakého koreňa ako psl. **kovati*, **kujǫ* (↗ *kovať*). Pôvodným významom mohlo byť ‚kovanie‘, z toho ‚kováčska práca, kováčske remeslo‘ (porov. rus. dial. *kúzló (кузло)* ‚id.‘) – k možnému posunu v smere ‚ovládanie magických praktík; čary ap.‘ porov. motívy zázračných kováčov v rôznych mytologických tradíciách, ako aj spojenia typu *kovať intrigy*, *pomstu* ap.

kužeľ geom. ‚teleso s kruhovou základňou pravidelne sa zužujúce smerom k vrcholu‘, staršie ‚vrchná končitá časť praslice; praslica; kúdeľ‘ (od 17. stor.) • Psl. **kǫželь*. Vzniklo azda obmenou pôvodného **krǫželь* (> slk. dial. *kruželʼ* ‚vrchná časť praslice, na ktorú sa pripevňuje kúdeľ‘), od psl. **krǫgъ* (↗ *kruh*); novšie začiatočné **kǫ-* môže byť podľa psl. **kǫdělь* (↗ *kúdeľ*). O ***kužeľosečka*** pozri ↗ *sekať*.

kvackať, kväckať, kvickať expr. ‚(o polotuhej látke) odpadávať vo väčších kvapkách‘ (od 19. stor.) • Azda expresívne obmeny ↗ *kvapkať;* koreňové *i* v *kvickať* môže byť podľa ↗ *kydať*.

kvačka ↗ *kvaka*[1]

kváder ‚geometrické teleso‘ (od 19. stor.) • Zo strlat. *quadrus (lapis)* ‚štvorhranný (kameň)‘, od lat. *quadrus* ‚štvorhranný‘, utvoreného na základe lat. *quadrāre* ‚robiť štvorhranným‘ (vo vzťahu k zarovnávaniu kameňov, ktoré mali byť použité pri stavbách ap.), súvisiaceho s lat. *quattuor* ‚štyri‘. Pozri aj ↗ *káder*, ↗ *káro*. – **kvadrant** geom. ‚štvrtina kruhu‘ (od 20. stor.) • Z lat. *quadrāns*, gen. *quadrantis* ‚štvrtina‘, od lat. *quadrāre* v predpokladanom posunutom význame ‚deliť na štyri časti‘. – **kvadrát** hovor. zastaráv. ‚štvorec‘ (od *17. stor.) • Z lat. *quadrātum* ‚štvoruholník‘, od lat. *quadrātus* ‚štvorhranný, štvorboký; štvorcový‘, čo je príč. min. trpné od lat. *quadrāre* ‚robiť štvorhranným‘. Pozri aj ↗ *eskadra*, ↗ *karé*.

kvaka[1] expr. ‚zakrivená palica‘, staršie ‚nástroj na klčovanie‘ (od 17. stor.), dial. i ‚hák; žŕdka s hákom; kľuka ap.‘ • Psl. **kvaka* (**ku-ōk-*), odvodené od rovnakého koreňa ako psl. **kuka* (**kou-k-*) ‚niečo zahnuté‘; ďalej pozri ↗ *kučera*. Z odvodenín: ***kvačka*** hovor. ‚hák, háčik‘, ***zakvačiť*** (pôvodne asi ‚zavesiť na hák‘), ***prikvačiť*** (vo význame ‚doľahnúť na niekoho‘ [*p-la ho bieda*] zo ‚zavisnúť na niečom/niekom a ťažiť ho‘, resp. z ‚ohnúť pod ťarchou niečoho‘?). Pozri aj ↗ *kvákať*[2]. – **kvaka**[2] ‚bot. Brassica napus‘ (od 18. stor.) • Málo jasné; azda nem. pôvodu – porov. nem. *Queck* ‚psinček poplazový (bot. Agrostis stolonifera)‘, resp. *Quecke* ‚pýr plazivý (bot. Agropyron repens)‘.

kvákať[1] ‚vydávať zvuk *kva, kvá*‘ (od 17. stor.) • Zvukomalebné. – **kvákať**[2] expr. ‚ťahať za vlasy‘ (od 18. stor.) • Asi od ↗ *kvaka*[1] vo význame typu ‚niečo ohnuté; zahnuté vlasy, kučery ap.‘; k významu porov. *štica: šticovať* ‚ťahať za šticu‘.

kvalifikovať ‚(u)robiť spôsobilým na istú prácu; posudzovať, hodnotiť‘ (od 17. stor.) • Zo strlat. *qualificare* ‚obdariť určitou kvalitou‘, od lat. *quālis* ‚aký; nejaký, dajaký‘ a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **kvalita** ‚akosť‘, staršie *kvalitas* (od 18. stor.) • Z lat. *quālitās* ‚akosť, vlastnosť‘, od lat. *quālis* ‚aký‘; porov. i slk. *akosť* (↗ *aký*).

kvantita ‚množstvo, počet', staršie *kvantitát* (od 18. stor.) • Z lat. *quantitās*, gen. *quantitātis* ‚veľkosť; počet, množstvo', od lat. *quantus* ‚aký veľký, aký početný'. – **kvantum** kniž. ‚(isté) množstvo', staršie ‚(stanovený) daňový poplatok' (od 17. stor.) • Z lat. *quantum* ‚ako mnoho, koľko', od lat. *quantus* ‚aký veľký, aký početný'.

kvapkať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *kvap!*, znázorňujúceho zvuk padajúcej tekutiny; porov. i ↗ *kapať*. Z odvodenín: ***kvapka;*** od rovnakého koreňa je aj ***kvap-eľ*** (útvar vznikajúci zrážaním nerastných látok z vodných kvapiek), ***kvapalina, kvapalný.*** Pozri aj ↗ *kvackať*. S ↗ *prekvapiť* nesúvisí.

kvargľa hovor. ‚(olomoucký) tvarôžok' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Quargel*, od nem. *Quark* ‚tvaroh', čo je prevzatie zo zsl. jazykov – porov. poľ. *twaróg*, čes. *tvaroh* a i.; ďalej pozri ↗ *tvaroh*.

kváriť expr. ‚trápiť, moriť, ničiť; maškrtiť', staršie ‚hýriť' (od 17. stor.) • Psl. **kvariti*. Výraz málo jasného pôvodu – predpokladala sa súvislosť s psl. **skvьrna* (↗ *škvrna*), resp. s psl. **kuriti* (↗ *kúriť*) –, preto nie je jasný ani jeho významový vývin. Na úrovni domnienky zostáva možnosť posunu 1. ‚znečisťovať (škvrnou? ohňom, dymom?)' > ‚ničiť' (*požiar k-i horu*) > ‚trápiť, moriť' (*k-i ho hlad*), resp. 2. ‚znečisťovať potraviny dotykom' > ‚dojedať takto znehodnotené potraviny' > ‚maškrtiť, hýriť' (*k. med*).

kvark fyz. ‚elementárna hypotetická častica hmoty' • Názov (angl. *quark*) utvoril v r. 1963 amer. fyzik M. Gell-Mann; slovo malo spočiatku podobu *quork*, pre novšie *quark* sa jeho pôvodca rozhodol na základe pasáže „Three quarks for Muster Mark" z románu J. Joycea *Finneganovo prebúdzanie* (1939).

kvarta • Vo význame ‚štvrtá trieda (osemročného) gymnázia' (od 19. stor.) podľa lat. *(classis) quārta* ‚štvrtá (trieda)', od lat. *quārtus* ‚štvrtý', ktoré súvisí s lat. *quattuor* ‚štyri'; ako ‚štvrtý stupeň v hudobnej stupnici' (od 18. stor.) podľa strlat. *quarta vox*, doslova ‚štvrtý tón'. – **kvartál** ‚štvrťrok' (od 17. stor.) • Zo strlat. *quartale* ‚štvrtá časť (roka)', od lat. *quārtus* ‚štvrtý'. – **kvarteto** hud. ‚súbor štyroch hlasov al. nástrojov' (od 19. stor.) • Z tal. *quartetto*, od tal. *quarto* ‚štvrtý', z lat. *quārtus* ‚id.'. – **kvartieľ** zastar., expr. ‚byt' (od 17. stor.) • Obmena (s disimiláciou *r-r-* > *r-ľ-*) staršieho *kvartier* (od 17. stor.), prevzatého prostredníctvom nem. *Quartier* z fr. *quartier* ‚prechodné, vojenské ubytovanie', od fr. *quart* ‚štvrtá časť, štvrtina' (z lat. *quārtus* ‚štvrtý') – význam slova sa vyvíjal v smere ‚(štvrtá) časť' > ‚časť územia slúžiaca na ubytovanie vojska' > ‚(vojenské) ubytovanie, byt'.

kvas (od 17. stor.) • Psl. **kvasъ* (**ku̯āt-so-*); súvisí so stind. *kváthati* ‚varí, vrie', lat. *cāseus* ‚syr', gót. *hwaþjan* ‚peniť', lot. *kūsât* ‚variť, vrieť', *kust* ‚taviť' a i. – všetko od od ide. **ku̯at(h)-* ‚kvasiť, kysnúť, hniť'. Z odvodenín: ***kvasinky, kvasnice; kvasiť***, k tomu ***zakvasiť*** (odtiaľ ***zákvas***), a i. Pozri aj ↗ *kaša*, ↗ *kyslý*.

kvázi kniž. ‚takmer, skoro, akoby' (od 20. stor.) • Z lat. *quasī* (**quāmsī*) ‚ako keby', od lat. *quam* ‚ako' a *sī* ‚keby'.

kväckať ↗ *kvackať*

kverulant ‚nespokojný, stále sa ponosujúci človek' (od 20. stor.) • Pôvodne asi **kverelant*, od lat. *querēlāns*, gen. *querēlantis*, doslova ‚sťažujúci sa', čo je príčastie od lat. *querēlārī* ‚nariekať, sťažovať sa' (odtiaľ napr. tal. *querelare* ‚obžalovať [na súde]'), odvodeného od lat. *querēla* ‚nárek, sťažnosť', od lat. *querī* ‚nariekať, bedákať, sťažovať sa, ponosovať sa'. Slk. *kverulant* má *u* asi podľa lat. *querulus* ‚nariekavý, plačlivý, kvíliaci' ako inej odvodeniny od lat. *querī*. Porov. i *mudrlant* (↗ *múdry*).

kvet (od *16. stor.) • Psl. **květъ* (**ku̯oi-t-o-*), odvodenina od psl. **kvisti* (**kvit-ti* < **ku̯ei-t-*), **kvьtǫ;* ďalej pozri ↗ *kvitnúť*. Z odvodenín: ***kvetena*** (asi ako domáci ekvivalent ↗ *flóra*, s príponou *-ena* podľa mien sl. bohýň, porov. ↗ *ozvena*).

kvickať ↗ *kvackať*

kvičať, kvíkať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; od citoslovca *kvi!* Z odvodenín: ***kvikot*** (od **kvik-ot-ať*). – **kvíliť** (od 17. stor.) • Zvukomalebné, od *kvi!;* k prípone *-l-* porov. ↗ *grúliť* ap.

kvinta • Vo význame ‚piata trieda osemročného gymnázia' (od 19. stor.) podľa lat. *(classis) quīnta* ‚piata (trieda)', od lat. *quīntus* ‚piaty', ktoré súvisí s lat. *quīnque* ‚päť'; ako ‚piaty stupeň v hudobnej stupnici' (od 20. stor.) podľa strlat. *quinta vox*, doslova ‚piaty tón'. – **kvinteto** hud. ‚súbor piatich hlasov al. nástrojov' (od 20. stor.) • Z tal. *quintetto*, od tal. *quinto* ‚piaty', z lat. *quīntus* ‚id.'.

kvit hovor., v spojeniach ***už sme k., už som s tebou k.*** ‚vyrovnaný' (od 18. stor.) • Podľa nem. *quitt sein* ‚byť vyrovnaný (s niekým)', od nem. *quitt* ‚oslobodený od niečoho' – výraz je

prevzatý zo stfr. *quite* ,voľný, zbavený povinnosti, záväzku', ktorého východiskom je lat. *quiētus* ,uspokojený, pokojný', od lat. *quiēscere, quiētum* ,upokojiť sa; pokojne sa správať'. Pozri aj ↗ *kvitovať*.

kvitnúť (od 16. stor.) • Utvorené na základe psl. **kvisti, *kvьtǫ* (porov. i stsl. *cvisti* (ЦВИСТИ), *cvьtǫ* (ЦВЬТѪ) ,kvitnúť' a i.), ktoré súvisí s lot. *kvitêt* ,lesknúť sa, žiariť'. Obidve slovesá sa odvodzujú od ide. **k̑u̯ei-t-* ,žiariť; svetlý, biely' (ďalej pozri ↗ *svietiť*), pričom pre formy so začiatočným *kv-* treba predpokladať variantnosť **k̑-/*k-*; významový posun ,žiariť ap.' > ,kvitnúť' súvisí zrejme so sfarbením kvitnúcich rastlín. Z odvodenín: ***rozkvitnúť***, ***vykvitnúť*** ap., od toho ***rozkvet***, ***výkvet*** (*-kvet* < **kvьt-*). Pozri aj ↗ *kvet*.

kvitovať admin. ,potvrdzovať', hovor. ,prijímať, brať na vedomie' (od 15. stor.) • Odvodenina od ↗ *kvit* (v konečnom dôsledku zo stfr. *quite* ,voľný, zbavený povinnosti, záväzku') – pôvodne ,vyhlásiť niekoho za voľného, zbaveného záväzku', odtiaľ ,vyhlásiť záležitosť za vybavenú' > ,potvrdiť, prijať (niečo na vedomie ako vybavené)'.

kvíz ,spoločenská hra, kde sa odpovedá na otázky' (od 20. stor.) • Z angl. *quiz*, od angl. *to quiz* ,skúšať, vypytovať sa', čo je výraz nejasného pôvodu.

kvocient odb. ,číslo udávajúce pomer dvoch hodnôt' (od 18. stor.) • Z lat. *quotiēns*, pôvodne ,koľkokrát', od lat. *quot* ,koľko' – súčasný význam vznikol asi v spojení *quotiēns numerus* ,koľkokrát (sa v danej sume vyskytujúce) číslo'. Pozri aj ↗ *kvóta*.

kvočať ,čupieť' (od 19. stor.) • Pôvodne asi ,byť zohnutý, schýlený ap.' – od koreňa **kvok-*, odvodzovaného od ide. **keu-k-* ,ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kučera*.

kvokať (od 17. stor.) • Azda už psl. **kvokati*, zvukomalebného pôvodu, doslova ,vydávať zvuk *kvo(k)*'. Z odvodenín: ***kvočka*** ,kvokajúca sliepka (sediaca na vajciach)'.

kvórum práv., polit. ,predpísaný najnižší počet hlasov (na získanie mandátu, na platnosť uznesenia ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *quōrum*, doslova ,(z) ktorých', čo je tvar gen. pl. od lat. *quī* ,ktorý' – súčasný význam vznikol asi na základe začiatočných formúl lat. právnych rozhodnutí („ktorých rozhodnutie je..." ap.).

kvóta ,pomerná časť, podiel' (od 18. stor.) • Zo strlat. *quota* ,podiel pripadajúci na jednotlivca', čo je skrátenie pôvodného spojenia *quota pars*, doslova ,koľká časť', od lat. *quot* ,koľko', *quotus* ,koľký'. Pozri aj ↗ *kóta*, ↗ *kvocient*.

kvôli ↗ *vôľa*

ký (od 17. stor.) • Psl. **kъjь*, odvodenina od zámenného koreňa **kъ* < ide. **kʷo-*; ďalej pozri ↗ *kto*. Pozri aj ↗ *horkýže(tam)*, ↗ *kiež*, ↗ *kým*.

kyan..., v chem. názvosloví (*kyanid*, *kyanovodík* ap.) • Z gr. *kyanos* (κύανος) ,lazúr', čo je asi prevzatie z jazykov Malej Ázie.

kýbeľ hovor. ,vedro' (od 17. stor.) • Z nem. *Kübel*, čo je prevzatie z lat. *cūpella*, predstavujúceho zdrobneninu od lat. *cūpa* ,sud, kaďa'. Pozri aj ↗ *kupola*.

kybernetika ,veda o zásadách riadenia, prenosu informácií a kontroly v strojoch a živých organizmoch' • Názov (angl. *cybernetics*) zaviedol v r. 1948 amer. matematik N. Wiener. Slovo je utvorené na základe gr. *kybernētikē technē* (κυβερνητικὴ τέχνη) ,umenie riadiť loď', od gr. *kybernētikos* (κυβερνητικός) ,súvisiaci s riadením', odvodeného od gr. *kybernētēs* (κυβερνήτης) ,kto riadi loď; kormidelník', od gr. *kybernaō* (κυβερνάω) ,vediem, riadim (loď)'. Pozri aj ↗ *gubernia*, ↗ *guvernantka*.

kydať (od 17. stor.) • Psl. **kydati* (**kūd-*); súvisí so stind. *códati* ,poháňa, podnecuje', alb. *hedh* ,hádžem, vrhám', nem. *schießen* ,vyraziť; strieľať', lit. *skudrùs* ,rýchly' a i. – všetko od ide. **(s)keud-* ,vrhať, strieľať, štvať'. Pozri aj ↗ *kecať*, ↗ *kvickať*.

kýchať (od 17. stor.) • Azda už psl. **kychati*, zvukomalebného pôvodu.

kyj (od 15. stor.) • Psl. **kyjь* (**kū-i̯o-*), doslova asi ,nástroj na bitie', od **kāu-*, **kəu-* ,biť, tĺcť'; ďalej pozri ↗ *kovať*. Z odvodenín: ***kyjak*** (azda už psl. **kyj-akъ*), ***kyjanica*** (od staršieho *kyjaň*, z psl. **kyj-anь*).

kýl ,základná časť lodnej kostry' (od 20. stor.) • Z nem. *Kiel*, nejasného pôvodu.

kým (od 16. stor.) • Z hľadiska pôvodu tvar inštr. sg. od zámena **kъjь* (↗ *ký*), ktorý funkčne poklesol na spojku – porov. i slk. dial. *zakým* ,pokiaľ', ako aj čes. *zatím* ,medzitým, zatiaľ' (*za* + *tím*, od *ten*).

kynológia ,vedný odbor zaoberajúci sa chovom psov' (od 20. stor.) • Od gr. *kyōn* (κύων), gen. *kynos* (κυνός) ,pes' a ↗ *-lógia*. Pozri aj ↗ *cynik*.

kynožiť ,hubiť, nivočiť, márniť' (od 18. stor.), dial. i *kinzovať* • Prevzatie z maď. *kínoz*, od maď. *kín* ,trápenie', pôvodom z turk. jazykov (**qïyï* ,mrzačiť [údermi, rezaním]'). Vznik formy *kynožiť* nie je celkom jasný, uvažovalo sa o vplyve významovo blízkeho ↗ *nivočiť*.

kynúť kniž. ‚byť vo výhľade, vyplývať', staršie ‚kývať na znamenie' (od *17. stor.) • Od rovnakého koreňa ako psl. **kyvati* (↗ *kývať*). Odvodené ***pokynúť*** kniž. pôvodne znamenalo ‚dať znak kývnutím' (od toho aj ***pokyn*** ‚kývnutie, posunok ako znamenie; inštrukcia ap.'); vo východiskovom *kynúť* nastal posun v smere ‚kývať na znamenie (, že sa niečo stane ap.)' > ‚(o niečom) byť vo výhľade'.

kýpeť (od *17. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena (s disimiláciou *k-k-* > *k-p-*) pôvodného *kykot* (tak dial.), resp. aj **kykoť*, ktorého východiskom je už psl. **kykъtь*/ **kykotь*, odvodenina od psl. **kyka* (porov. stsl. *kyka* (КЫКА) ‚vlas', slk. dial. *kyka* ‚podložka skrútená z konôp, okolo ktorej sa okrúcajú vlasy' a i.) < **kū-k-*, od ide. **keu-k-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kučera.* V zmysle iného výkladu je slk. *kýpeť* reflexom samostatného psl. **kypъtь*, od ide. **keu-p-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *skupina*), čo je variantné rozšírenie (s rozdielom prípon *-k-/-p-*) ide. **keu-* ‚ohýbať'. V obidvoch prípadoch možno pre *kýpeť* predpokladať významový vývin typu ‚niečo ohnuté (smerom von)' > ‚niečo vyčnievajúce' (*holé k-e stromu* a i., prenesene aj o nevyvinutej ap. končatine). Z odvodenín: ***kyptavý*** (‚majúci kýpte, zmrzačený' > ‚nešikovný, nemotorný'), ***okyptiť*** a i.

kypieť (od 17. stor.) • Psl. **kypěti* (**kūp-*); súvisí so stind. *kúpyati* ‚dostáva sa do varu, hnevá sa', lat. *cupere* ‚žiadať si, túžiť po niečom', lit. *kūpěti* ‚vrieť, variť; pretekať, prekypovať' a i. – všetko od ide. **kuēp-*, **kuəp-*, **kūp-* ‚dymiť, vrieť, variť sa'. Z odvodenín: ***nákyp*** (od **na-kypieť*), ***prekypovať*** a i. Pozri aj ↗ *kopnieť*, ↗ *kôpor*, ↗ *prekvapiť*. – **kyprý** (od 17. stor.) • Psl. **kyprъ*, odvodenina od **kypěti* (↗ *kypieť*). Významový vývin nie je celkom jasný – azda ‚prekypujúci, pretekajúci' > 1. ‚sypúci sa (von), sypký' (*k-á pôda*), resp. 2. ‚zväčšujúci objem' > expr. ‚majúci plné tvary' (*k-á dievčina*)?

kyptavý ↗ *kýpeť*

kyslý (od 17. stor.) • Psl. **kys-ьlъ*, odvodenina od psl. **kysnǫti* (> slk. ***kysnúť***, od 17. stor.), utvoreného od koreňa **kys-* (**kūt-s-*), od ide. **kuat(h)-* ‚kvasiť, kysnúť, hniť'; ďalej pozri ↗ *kvas.* Od rovnakého koreňa: ***kyslík*** (čiastočný preklad názvu ↗ *oxygén*), ***kýšiť sa*** ‚kysnúť (o mlieku)' (porov. i *medokýš* hovor. ‚kyselka', ↗ *med*) a i. ***Kyselina, kyselkavý, kyselka*** sú odvodené od dial. *kyselý* ‚kyslý', ktorého východiskom je psl. **kys-elъ*, utvorené od koreňa **kys-* pomocou variantnej prípony. Pozri aj ↗ *kešeňa.*

kytica ‚upravený zväzok kvetov' (od 19. stor.), **kytka** ‚menšia kytica', staršie i ‚zväzok, viazanica niečoho' (od 18. stor.) • Odvodeniny od *kyta* (dial. ‚zväzok z hrstí vyčesaného ľanu al. konopí'), z psl. **kyta.* Vysvetľovalo sa ako reflex pôvodného **kūb-tā*, od ide. **skeub(h)-* ‚chumáč (vlasov), strapec ap.' (ďalej pozri ↗ *čuprina*); iný výklad tu predpokladá pôvodné **kū-t-*, od rovnakého koreňa ako psl. **kyvati* (↗ *kývať*) – pôvodný význam mal byť ‚čo sa kýva, čo sa hýbe' (napr. zväzok pier na čapici, vetvička ap.).

kývať (od 17. stor.) • Psl. **kyvati.* Obyčajne sa odvodzuje od ide. **kēu-*, **kū-* ‚kývať sa, chvieť sa' (porov. lat. *cēvēre* ‚hýbať bedrami'); iný výklad usúvzťažňuje **kyvati* s ide. **kāu-*, **kəu-* ‚biť, tĺcť' (↗ *kovať*), pričom sa predpokladá motivácia pohybom opakovane udierajúceho predmetu ap. Z odvodenín: ***kyvotať***, od toho ***kyvot; kývnuť; kyv***, podobne ***vykývať: výkyv***, a i. Pozri aj ↗ *kmásať*, ↗ *kynúť*, ↗ *kytica.*

kýžený kniž. ‚vytúžený, očakávaný' (od 19. stor.) • Z čes. *kýžený*, od slovesa *kýžiti* ‚želať si (niečo), túžiť (po niečom)', odvodeného od čes. *kéž* (staršie i *kýž*) ‚kiež, nech'; k etymológii pozri ↗ *kiež.*

L, Ľ

la, lá, lala cit. (od 20. stor.) • Zvukomalebné.

ľa, ľaľa ‚aha, hľa' (od 18. stor.) • Z pôvodného ↗ *hľa*, resp. ↗ *ľaď*.

laba ‚spodná časť končatiny zvierat' (od 17. stor.) • Pôvodne asi **lapa* (tak v iných sl. jazykoch) – východiskom je psl. **lapa*, odvodzované od ide. **lēp-*, **lōp-*, **ləp-* ‚byť plochý; o častiach tela: dlaň, chodidlo, lopatka' (porov. švéd. *labb*, lit. dial. *lópa* ‚laba' a i.; pozri aj ↗ *lopúch*), podľa iného výkladu však ide o expresívny výraz zvukomalebného pôvodu (azda pomenovanie končatiny podľa zvukov sprevádzajúcich chôdzu?). Rozdiel **lapa* ~ *laba* nie je jasný – možno tu uvažovať o expresívnej zmene *p* > *b*, o vzniku formy *laba* na základe zdrobneniny *lapka* (pochopenej ako **labka*, čo je foneticky takisto [lapka]), resp. azda aj o vplyve etymologicky nesúvisiaceho maď. *láb* ‚noha'. Porov. i ↗ *dlaba*, ↗ *tlapa.*

labanec hist. ‚cisársky vojak v čase uhorských stavovských povstaní' (od 17. stor.) • Z maď.

labanc – výraz vznikol na základe maď. *lobonc* ‚rozstrapatené, chumáčovité vlasy' (súvisí azda s maď. *lobog* ‚o ohni: blčať; o zástave: viať'); pôvodne asi posmešné pomenovanie cisárskych vojakov, narážajúce na ich dlhé parochne.

labilný ‚nepevný, nestály, vratký' (od 20. stor.) • Z lat. *lābilis* ‚kĺzavý', od lat. *lābī* ‚kĺzať sa; padať, klesať'.

laborant ‚pracovník vykonávajúci laboratórne práce', staršie ‚pracovník' (od 17. stor.) • Z lat. *labōrāns*, gen. *labōrantis*, doslova ‚pracujúci', čo je príčastie od lat. *labōrāre* ‚pracovať' (> slk. ***laborovať***, staršie ‚pracovať, usilovať sa dosiahnuť niečo', dnes ‚mať ťažkosti, trápiť sa s niečím', od 17. stor.), od lat. *labor* ‚námaha, úsilie; práca' (pôvodne asi ‚prehýbanie sa pod bremenom'; od lat. *lābī* ‚kĺzať sa; padať, klesať'). Pôvodný všeobecný význam ‚pracovník' sa zúžil na oblasť laboratórnych prác, azda aj pod vplyvom ***laboratórium*** ‚miestnosť zariadená na vedecký výskum, pokusy ap.', prevzatého zo strlat. *laboratorium* ‚pracovňa, dielňa', od lat. *labōrāre* ‚pracovať'. Pozri aj ↗ *elaborát*, ↗ *kolaborovať*. – **labourista** [lejbr-] ‚člen britskej strany Labour Party' (od 20. stor.) • Podľa názvu tejto strany (doslova ‚Strana práce') – angl. *labour* ‚práca' je prevzatie z lat. *labor* ‚id.'.

labuť ‚zool. Cygnus' (od 16. stor.) • Psl. **olbǫdь* (k znelému *d* porov. slk. dial. *labud-a* ‚labuť'), resp. aj **olbǫtь* – odvodeniny od ide. **albho-* ‚biely' (porov. gr. *alfos* (*ἀλφός*) ‚bledastá vyrážka pri malomocenstve', lat. *albus* ‚biely', sthnem. *albiz* ‚labuť' a i.); vták je pomenovaný podľa svojho sfarbenia.

labužník ‚milovník dobrého jedla ap.' (od 19. stor.) • Zrejme podľa čes. *labužník*, od čes. *labužiti* ‚maškrtiť, pochutnávať si na niečom', ktorého východiskom je psl. **labuziti*, odvodené od psl. **labati* (porov. čes. dial. *lábati* ‚piť [nemierne]' ap.) – ide o slovo zvukomalebného pôvodu, porovnávané s lat. *lambere* ‚lízať, oblizovať', sthnem. *laffan* ‚lízať', stangl. *lapian* ‚vylizovať, naberať jazykom' a i.

labyrint ‚bludisko' (od 18. stor.) • Z lat. *labyrinthus*, čo je prevzatie z gr. *labyrinthos* (*λαβύρινθος*), označujúceho veľké budovy s početnými chodbami (odtiaľ prenesene ‚bludisko'); vysvetľovalo sa ako odvodenina od gr. *labrys* (*λαβρύς*) ‚dvojitá sekera', pôvodne teda ‚dom dvojitej sekery' – azda podľa panovníckych insígnií.

labzovať hovor. expr. ‚túlať sa' (od 20. stor.) • Nejasné.

lacný (od *16. stor.) • Psl. **latjьnъ*. Odvodzuje sa od psl. **latja*, pôvodne asi ‚ľahkosť' (porov. stčes. *láčě* ‚ľahkosť, ľahkovážnosť', čes. *láce* ‚lacnota' ap.), od koreňa **lat-* (**lōt-*), pre ktorý sa predpokladá súvislosť s psl. **lětati* (↗ *lietať*) – t. j. z významového hľadiska ‚letieť, lietať' > ‚letmý, resp. schopný lietať' > ‚ľahký'. Podľa iného výkladu súvisí s lot. *lęts* ‚ľahký (o práci), ľahkovážny, lacný'. Súčasný význam vznikol vývinom ‚ľahký' > ‚ľahko prístupný; stojaci málo peňazí' > 1. ‚lacný' (o tovaroch a i.), ale aj 2. ‚majúci nízku hodnotu ap.' (*l-á sláva*). Pozri aj ↗ *látka*.

lačný (od *14. stor.) • Psl. **olčьnъ;* odvodenina od psl. **olkati* (porov. stsl. *lakati* (ЛАКАТИ) ‚hladovať, lačnieť; postiť sa', stčes. *lákati* ‚dychtiť' a i.), príbuzného s lit. *álkti*, lot. *alkt* ‚byť hladný, hladovať; túžiť, dychtiť'. Pozri aj ↗ *lakomý*, ↗ *lakota*.

lad kniž. ‚súlad, poriadok' (od *19. stor.) • Podľa čes. *lad*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *lad* (*лад*) alebo poľ. *ład* – východiskom týchto výrazov je psl. **ladъ*, nejasného pôvodu; azda z pôvodného **lā-dho-* (od ide. **dhē-* ‚klásť, položiť'; ↗ *dieť*) s významovým vývinom ‚čo je uložené' > ‚poriadok, súlad, lad'. Z odvodenín: ***ladiť***, s predponami ***naladiť*** (od toho ***nálada***), ***zladiť*** (k tomu ***súlad***, ↗ *su-*), a i.

ľad (od 16. stor.) • Pôvodne [ľed] (forma *ľad* vznikla zmenou typu *bledý* > dial. *bľadí* ap.), z psl. **ledъ*, ktoré súvisí s lit. *lẽdas*, dial. *ledùs*, lot. *lędus*, stprus. *ladis* ‚ľad'. Z odvodenín: ***ľadový***, od toho ***ľadovec; ľadovatieť*** (asi od **ľadov-atý*); ***ľadoborec*** (↗ *boriť*) a i. Pozri aj ↗ *liadok*.

ľaď, ľaďže ‚aha' (od 19. stor.) • Z pôvodného *hľaď*, *hľaď-že* (od ↗ *hľadieť*), t. j. ‚pozeraj sa'. Pozri aj ↗ *hľa*, ↗ *ľa*.

ladiť ↗ *lad*

ľadník ‚vika (bot. Vicia)' (od 17. stor.) • Psl. **lędьnikъ*, odvodenina od psl. **lędo* (ďalej pozri ↗ *ladom*); pomenovanie súvisí s výskytom rastliny na neobrábaných plochách. – **ladom,** v spojení ***ležať l.***, staršie i *stáť l.* ‚úhorom' (od 19. stor.) • Od staršieho *lado* ‚neobrobená zem, úhor' (18. stor.), z psl. **lędo*, ktoré súvisí so stír. *lann* ‚voľné, otvorené miesto', gót. *land*, nem. *Land* ‚zem, krajina', švéd. *linda* ‚úhor', stprus. *lindan* ‚dolina' a i. – všetko od ide. **lendh-* ‚šíra krajina, pustatina'.

ľadoborec ↗ *boriť*

ládovať subšt. ‚nakladať' (od 17. stor.) • Z nem. *laden*, ktoré je príbuzné s ↗ *klásť*.

ľadovatieť, ľadovec, ľadový ↗ *ľad*

ľadvina (od 17. stor.) • Odvodenina od *ľadva* (tak ešte dial.), z psl. **lędva* – súvisí s lat. *lumbus* (**londhuo-*) ‚oblička; mn. bedrá', sthnem. *lentī* ‚ľadvina, bedro', nem. *Lende* ‚bedro' a i.; všetko od ide. **lendh-* ‚bedro; ľadvina'.

lady [lejd-] ‚šľachtický titul ženy (v Anglicku)' (od 20. stor.) • Z angl. *lady*, pôvodne ‚žena', ktorého východiskom je stangl. *hlǣfdīge*, zloženina s významom ‚miesiaca chlieb', od stangl. *hlāf* ‚chlieb' (angl. *loaf* ‚bochník'; pozri aj ↗ *lord*) a *diġ-* ‚miesiť' (koreň zachovaný aj v angl. *to dough* ‚id.').

ľaďže ↗ *ľaď*

lafeta ‚časť dela, na ktorej spočíva hlaveň' (od 20. stor.) • Z nem. *Lafette*, čo je prevzatie z fr. *l'affût* – ide o spojenie určitého člena *le* (z lat. *ille* ‚onen') a fr. *affût*, od fr. *affûter* (stfr. *affuster*) ‚pripraviť na výstrel', utvoreného na základe ↗ *ad-* a stfr. *fust* (dnešné fr. *fût*) ‚kmeň, peň stromu; driek stĺpa; nadpažbie strelnej zbrane', z lat. *fūstis* ‚kyj, kyjak, palica'.

lagan expr. ‚lapaj; chlapčisko' (od 18. stor.) • Málo jasné. Pôvodne azda **laban* (porov. dial. *lában* expr. ‚dospievajúci mládenec'), podľa biblického Lábana, Rebekinho brata (porov. aj nem. *Laban* ‚vysoký chudý muž', údajne v nadväznosti na dlhé obdobie, počas ktorého u Lábana slúžil jeho synovec Jákob – Gn 29, 15 – 30); novšie zakončenie *-gan* môže byť azda podľa ↗ *fagan*, ↗ *galgan*.

láger subšt. ‚tábor' (od 18. stor.) • Z nem. *Lager* ‚id.' (t. j. ‚miesto, kde odpočíva vojsko'), pôvodne ‚ležovisko'; súvisí s nem. *liegen* ‚ležať'. Pozri aj ↗ *gulag*.

lagúna ‚pobrežné jazero oddelené piesočným valom od mora' (od 19. stor.) • Z tal. *laguna*, ktorého východiskom je lat. *lacūna* ‚močiar, rybník', od lat. *lacus* ‚jazero, močiar, rybník, stojatá voda'.

ľahký (od 15. stor.) • Novšia forma za pôvodné *lehký* [ľe-] (tak dial.): východiskom výrazu je psl. **lьgъ-kъ*, čo je rozšírenie staršieho **lьgъ* (> nedoložené slk. **ľahý*, porov. ***ľah-učký, poľahoba, ľahostajný*** [↗ *stáť*], ↗ *lehota* a i.), ktoré súvisí so stind. *laghúḥ* ‚ľahký; drobný', gr. *elachys* (ἐλαχύς) ‚malý, nepatrný', *elafros* (ἐλαφρός) ‚ľahký', alb. *i lehtë*, lat. *levis*, gót. *leihts*, nem. *leicht*, lit. *leñgvas* ‚id.' a i. – všetko od ide. **leguh-*, **lenguh-* ‚ľahký (z hľadiska pohybu aj hmotnosti)'. Pozri aj ↗ *ľahtikár*.

ľahnúť (si) (od 17. stor.) • Utvorené na základe nedochovaných tvarov typu **ľahu* ‚líham si', **ľažeš* ‚líhaš si' atď., ktorých východiskom sú psl. **lęgǫ* (**le-n-gh-*), **lęžeši* atď. ako tvary prít. času od ide. **legh-* ‚ľahnúť'; ďalej pozri ↗ *ležať*. Východiskom nedokonavého ***líhať (si)*** (dial. i *liehať [si]*; porov. i ***doľahnúť: doliehať, spoľahnúť sa: spoliehať sa*** a i.; sem aj ***naliehať***, k **na-ľahnúť*) je psl. **lěgati*, iteratívum k psl. **legti* ‚ľahnúť (si)' (porov. stsl. *lešti* (лєшти), stčes. *léci* ‚id.' a i.). Z odvodenín: ***zaľahnúť***, od toho ***záľaha*** expr. ‚veľké množstvo' (*z. snehu;* k významu porov. *hmla zaľahne na vrchy* ap.); ***priľahnúť***, k tomu ***priľahlý***, podobne i protikladné ***odľahlý***, ap. Pozri aj ↗ *liahnuť sa*.

lahoda (od 18. stor.) • Psl. **lagoda*, málo jasné slovo – azda zloženina **la-* (nejasného pôvodu, expresívna predpona?) a koreňa **god-*, zachovaného vo *vhodný* a i.; ďalej pozri ↗ *hody*. Z odvodenín: *lahodný*, *lahodiť* a i.

ľahostajný ↗ *stáť*

lahôdka ↗ *lahoda*

ľahtikár expr. ‚bezstarostne nezodpovedný, ľahkomyseľný a povrchný človek' (od 18. stor.) • Etymologicky asi **lachtikár*, od slk. dial. *lachtika* ‚jednoduchá posteľ, pričňa', čo je prevzatie z lat. *lectīca* ‚nosidlá' (odtiaľ i staršie slk. *lektika* ‚id.', od 17. stor.), od lat. *lectus* ‚ležadlo' – forma *lachtika* vznikla zrejme v ľudovom prostredí, k zmene *kt* > *cht* porov. i dial. *dochtor* ‚doktor' ap. Pôvodne išlo azda o ironické označenie sluhov na gazdovstve, ktorí nespávali na riadnej posteli v dome, ale len na jednoduchom lôžku, *lachtike* v maštali ap.; z významu ‚sluha, paholok' mohlo ďalej vzniknúť ‚hrubý človek' (porov. *paholské správanie* ‚hrubé, neslušné', *kričí ako paholok* ap.), odtiaľ azda i ‚nedobrý, neseriózny, ľahkomyseľný ap. človek' – akiste aj v dôsledku zblíženia s etymologicky nesúvisiacim ↗ *ľahký*.

ľahučký ↗ *ľahký*

laik ‚neodborník', pôvodne ‚svetský príslušník cirkvi' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *laicus*, čo je prevzatie z gr. *lāikos* (λαϊκός) ‚patriaci k ľudu' (odtiaľ i ‚svetský príslušník cirkvi na rozdiel od klerika'), odvodeného od gr. *lāos* (λαός) ‚(pospolitý) ľud'.

lajblík hovor. ‚krátka vesta, živôtik' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *lajbl*, *lajbel* ‚id.', čo je prevzatie z rak. nem. *Leibe(r)l* – ide o zdrobneninu od nem. *Leib* ‚telo; brucho' (z toho i slk. dial. *lajb* ‚ženská vesta').

lajdák pejor. ‚neporiadnik, leňoch, nedbaj' (od 19. stor.) • Málo jasný výraz. Uvažovalo sa

o nepravidelnej obmene pôvodného *ledaják (zo spojenia typu *ledajaký človek* ap., od *ledajaký* ‚nemajúci cenu, hodnotu, nanič'; ↗ *leda*, ↗ *aký*); k významu porov. dial. *lajdáčina* i *ledačina* expr. ‚darebák'. Iný výklad tu uvažuje o domácej odvodenine na základe nem. dial. *landern* ‚túlať sa, ponevierať sa', čo predpokladá významový vývin ‚tulák' > ‚nestály, neporiadny človek ap.'.

lajno (od 17. stor.) • Psl. **lajьno* (**lōi̯-*), odvodenina od ide. **lēi-* (↗ *liať*) – význam sa vyvíjal asi v smere ‚vylievať, vylučovať' > ‚výlučok' > ‚zvierací výkal, lajno'. Z odvodenín: ***lajniak*** ‚zool. Geotrupes' (chrobák živiaci sa lajnom rožného statku).

lajster, lajstro hovor. ‚úradný spis, listina' (od 17. stor.) • Pôvodne **rajster* (s ďalšou disimiláciou *r-r-* > *l-r-*), z ↗ *register* – zmena *-gi-* > *-j-* sa vysvetľuje dobovou ľudovou výslovnosťou lat. výrazu.

lajtmotív, leitmotív [laj-] liter., hud. ‚vedúci motív, základná myšlienka slovesného al. hudobného diela' (od 20. stor.) • Z nem. *Leitmotiv*, čo je zloženina nem. *leiten* ‚viesť' a *Motiv* (↗ *motív*) – výraz bol prvýkrát použitý vo vzťahu k tvorbe nem. hudobného skladateľa R. Wagnera (1813 – 1883).

lak ‚roztok na natieranie a zvyšovanie lesku' (od 17. stor.) • Z nem. *Lack*, čo je prevzatie z tal. *lacca* – východiskom tal. výrazu je arab. *lakk* ‚živica, lak', ktorého konečným východiskom je stind. *lākšā*, azda súvisiace so stind. *rájyati* ‚nadobúda (červené) sfarbenie; je červený'; t. j. *lak* = pôvodne ‚červená hmota'. Z odvodenín: ***lakovať*** a i. Pozri aj ↗ *šelak*.

ľak ↗ *ľakať*

lákať (od 18. stor.) • Psl. **lakati*. Obyčajne sa porovnáva s gr. *lanthanō* (*λανθάνω*) ‚som skrytý', lat. *latēre* ‚byť skrytý, skrývať sa', strhnem. *luoder*, nem. *Luder* ‚návnada' a i. – všetko od ide. **lā-*, **lāi-* ‚byť skrytý'; v takom prípade psl. **lakati* prešlo asi významovým vývinom ‚byť skrytý' > ‚striehnuť na niekoho, robiť nástrahy' (tak stčes. *lákati*) > ‚lákať (do pasce)'. Podľa iného výkladu psl. **lakati* súvisí s lat. *lacere* ‚lákať', nem. *locken* ‚vábiť, lákať', lit. *lãginti* ‚vábiť, milo nahovárať' – išlo by azda o starý poľovnícky výraz. Z odvodenín: ***lákadlo*** a i. Pozri aj ↗ *lašovať*.

ľakať (od 17. stor.) • Psl. **lękati* (**lenk-*), pôvodne asi iteratívum od ide. **lenk-* ‚ohýbať' (porov. lat. *ob-līquus* ‚šikmý, priečny', stsev. *lengja* ‚remeň, pruh', lit. *leñkti* ‚ohýbať' a i.). Význam sa vyvíjal azda v smere ‚ohýbať' > ‚krčiť, zvierať' > ‚spôsobovať strach' (porov. *strach mu zovrel srdce* ap.). Z odvodenín: ***ľak***, ***úľak*** (od staršieho *u-ľaknúť sa* ‚zľaknúť sa') a i. Pozri aj ↗ *krivolaký*, ↗ *lúčiť sa*, ↗ *luh*, ↗ *luk*, ↗ *oblúk*, ↗ *preliačiť*, ↗ *slák*, ↗ *slučka*.

laket (od 15. stor.) • Obmena staršieho *lakoť*, ktorého východiskom je psl. **olkъtь*, súvisiace s lit. *alkūnė* ‚laket (na tele)', *úolektis* ‚laket (dĺžková miera)' a i. – všetko od ide. **el-k-*, **ol-k-*, čo je rozšírenie ide. **el-*, **ol-* ‚ohýbať' (inými odvodeninami sú gr. *ōlenē* (*ὠλένη*), lat. *ulna* ‚laket', stír. *uilen* ‚laket, uhol', gót. *aleina*, sthnem. *elina*, nem. *Elle*, angl. *el-bow* ‚laket' ap.). Pozri aj ↗ *lono*.

lakmus chem. ‚farbivo používané ako indikátor kyselín a zásad' (od 20. stor.) • Z nem. *Lackmus*, čo je prevzatie zo strhol. *lecmoes* (hol. *lakmoes*) ‚modré farbivo', zloženého zo strhol. *lekken* ‚kvapkať, stekať' a *moes* ‚kaša, pyré' – pomenovanie údajne súvisí s prípravou farbiva, ktoré sa nechávalo odkvapkať z rozvarených rozdrvených rastlín.

lakomý (od 16. stor.) • Psl. **olkomъ*, z hľadiska pôvodu príčastie (k prípone **-om-* porov. *nevid-om-ý* ‚nevidiaci', *ved-om-ý si niečoho* ap.) od psl. **olkati* (ďalej pozri ↗ *lačný*) vo význame typu ‚byť hladný; dychtiť, túžiť po niečom'. Slk. *lakomý* prešlo posunom ‚hladný; túžiaci (po jedle)' > ‚nenásytný, chamtivý' > ‚skúpy'. Z odvodenín: ***lakomnica*** ‚skupaňa' (od odvodeného dial. *lakom-ný* ‚lakomý') a i.

lakonický ‚veľmi stručný, úsečný', staršie ‚lakónsky, Lakónčan' (od 18. stor.) • Z lat. *Lacōnicus*, čo je prevzatie z gr. *Lakōnikos* (*Λακωνικός*) ‚sparťanský', od gr. *Lakōn* (*Λάκων*) ‚Sparťan'. Východiskom pre vznik významu ‚veľmi stručný' bola príslovečná málovravnosť Sparťanov a ich jednoduchý spôsob reči.

lakota expr. ‚lahôdka, maškrta' (od 17. stor.) • Psl. **olkota*, odvodené od rovnakého koreňa ako psl. **olkati* ‚byť hladný ap.'; ďalej pozri ↗ *lačný*.

lakovať ↗ *lak*

laktácia odb. ‚vylučovanie mlieka mliečnymi žľazami' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *lactāre*, *lactātum* ‚nadájať, pridájať; sať mlieko, cicať', od lat. *lac*, gen. *lactis* ‚mlieko'. – **laktóza** chem. ‚mliečny cukor' (od 20. stor.) • Od lat. *lac*, gen. *lactis* ‚mlieko'.

ľalia ‚bot. Lilium', staršie i *lilia*, *leluja* ap. (od 17. stor.) • Z lat. *līlium*, mn. *līlia* ‚ľalia' – výraz sa považuje za prevzatie z jazykov vých.

Stredomoria, resp. Predného východu. Pozri aj ↗ *konvalinka.*

ľaľo pejor. ‚hlupák, truľo' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, súvisí s ↗ *lalotať* – pôvodne asi ‚kto nehovorí zreteľne, zrozumiteľne ap.', z toho ‚kto sa nevie vyjadriť' > ‚hlupák'.

lalok (od 17. stor.) • Psl. **lalokъ.* Súvisí s psl. **lokati* ‚hltať ap.' (↗ *logať*), začiatočné **la-* sa vysvetľuje ako čiastočné zdvojenie koreňa, resp. ako expresívna predpona. Pôvodným významom výrazu bolo azda ‚čo hltá; hltan' (porov. i stčes. *lalok* ‚hrtan, pažerák', ↗ *hrdlo*), odtiaľ ‚krk, hrdlo' > ‚kožný výrastok (na krku, napr. u dobytka)' > ‚lalok'.

lalotať expr. ‚vydávať nejasne artikulované zvuky' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *ľaľo.*

lama ‚úžitkové zviera príbuzné ťave (zool. Lama)' (od 19. stor.) • Z kečuán. *láma,* do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *llama.*

láma ‚budhistický mních' (od 20. stor.) • Z tibet. *(b)lama,* čo je zloženina tibet. *bla* ‚vrchný; predstavený' a *ma* ‚muž'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *lama.* Pozri aj ↗ *dalajláma.*

lámať ↗ *lomiť*

lamela odb. ‚tenká doštička, pásik' (od 20. stor.) • Z lat. *lāmella,* čo je zdrobnenina od lat. *lāmina* ‚tenký kúsok kovu, dreva, kameňa; pliešok, doštička'. Pozri aj ↗ *lameta,* ↗ *omeleta.*

lamentovať expr. ‚horekovať, bedákať, nariekať' (od 16. stor.) • Z lat. *lāmentārī* ‚id.', od lat. *lāmentum* ‚nárek, bedákanie'.

lameta ‚lesklá ozdobná stužka, šnúrka' (od 20. stor.) • Z tal. *lametta,* čo je zdrobnenina od tal. *lama* ‚kovový lístok', prevzatého z fr. *lame,* ktorého východiskom je lat. *lāmina* ‚tenký kúsok kovu, pliešok'; pozri aj ↗ *lamela.* – **laminovaný** ‚majúci (na opaku) pórovitú plastickú látku', staršie ‚vykovaný na plech' (od 17. stor.) • Od lat. *lāmina* ‚tenký kus kovu; pliešok, plech'; odtiaľ ‚vykovaný na plech', resp. novšie i ‚pokrytý plechom' > ‚pokrytý plastickou látkou'.

lámka ↗ *lomiť*

lampa (od 16. stor.) • Z fr. *lampe,* ktorého východiskom je neskoré lat. *lampada* ‚svietidlo' (> staršie slk. *lampada*) – východiskom výrazu je lat. *lampas,* gen. *lampadis,* prevzaté z gr. *lampas* (λαμπάς), gen. *lampados* (λαμπάδος) ‚fakľa', od gr. *lampō* (λάμπω) ‚žiarim, svietim'. Pozri aj ↗ *lampáš,* ↗ *laterna magika.*

lampas ‚zvislý pásik na vonkajšej strane nohavíc' (od 20. stor.) • Asi skrátenie pôvodného **lampasový pásik* ‚pásik z *lampasu*', od názvu ťažkej hodvábnej tkaniny orientálneho pôvodu, používanej najmä na poťahovanie nábytku; k súčasnému významu porov. nem. *Lampassen* mn. ‚pásiky na nohaviciach (tvoriacich súčasť uniformy)' (k tomu ***lampasák*** voj. slang. ‚profesionálny dôstojník'). Názov látky pochádza z fr. *lampas* (staršie *lampasse*), ktoré azda súvisí s fr. *lambeau* ‚kus, zdrap', pôvodom z germ. jazykov – porov. nem. *Lappen* ‚handra, zdrap'; porov. i ↗ *lapália.*

lampáš ‚prenosná lampa' (od 17. stor.) • Z maď. *lámpás,* čo je prevzatie z lat. *lampas* ‚svietidlo'; ďalej pozri ↗ *lampa.* – **lampión** ‚lampáš s priesvitným tienidlom' (od 19. stor.) • Z tal. *lampione,* od tal. *lampa* ‚lampa', prevzatého z fr. *lampe* (↗ *lampa*).

laň, staršie i *laňa* (od 15. stor.) • Obmeny pôvodného *lani,* z psl. **olni,* ktoré sa odvodzuje od ide. farebného označenia **el-, *ol-* ‚červenastý, hnedastý'; ďalej pozri ↗ *jalec.*

lán ‚veľká plocha poľa' (od *14. stor.) • Nem. pôvodu; zrejme prevzatie z nárečovej formy zodpovedajúcej spis. nem. *Lehen* (↗ *léno*) – výraz pôvodne označoval darované pozemky, odtiaľ aj význam ‚veľká plocha'.

ľan ‚bot. Linum' (od 16. stor.) • Novšia forma za pôvodné *ľen* (tak dial.; k zmene *ľe* > *ľa* porov. ↗ *ľad* ap.), z psl. **lьnъ* (**līno-*), ktoré súvisí s gr. *linon* (λίνον) ‚ľan, ľanové vlákno, plátno', lat. *līnum* ‚ľan; priadza; plátno', sthnem. *līn-*, nem. *Lein* ‚ľan; plátno', lit. *linaĩ* mn. ‚ľan' a i. – východiskom je ide. **līno-* ‚ľan'.

lanáriť ↗ *lano*

lančmít obch. ‚upravené mleté mäso v konzerve', pôv. pís. *luncheon meat* (od 20. stor.) • Z angl., od angl. *luncheon* ‚obed; ľahké občerstvenie' (súvisí s angl. *lunch* ‚obed') a *meat* ‚mäso'.

langoš hovor. ‚podplamenník' (od 20. stor.) • Z maď. *lángos,* od maď. *láng* ‚plameň'.

langusta ‚druh morského raka (zool. Palinurus)' (od 20. stor.) • Z fr. *langouste,* čo je prevzatie zo stprov. *langosta* – východiskom je ľud. lat. **lacusta,* z lat. *locusta* ‚kobylka; morský krab'.

lano ‚silný hrubý povraz' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *lanne* ‚reťaz'. Z odvodenín: ***lanáriť*** hovor. ‚získavať (v rozpore s etikou ap.) na iné miesto pôsobenia' (podľa predstavy o preťahovaní lanom na opačnú stranu ap.).

lanolín ‚tuk z ovčej vlny' • Utvorené začiatkom 80. rokov 19. stor. na základe lat. *lāna* ‚(ovčia) vlna' a *oleum* ‚(olivový) olej'.

lanský ↗ *vlani*

lapaj expr. ‚samopašný človek, huncút; loptoš, galgan‘, staršie ‚darebák‘ (od 18. stor.) • Akiste od ↗ *lapať* – pôvodne azda ‚kto lapá‘, odtiaľ ‚kto berie, čo mu nepatrí ap.‘ (porov. i staršie *lapajný* ‚o človeku: hrabivý, nenásytný‘, 18. stor.); k ďalšiemu zmierneniu negatívneho významu porov. ↗ *huncút* a i. K možnému zvukomalebnému pôvodu porov. i ↗ *loptoš*.

lapália ‚malichernosť, pletka; nepríjemnosť, mrzutosť‘ (od 19. stor.) • Z nem. *Lappalie* – výraz bol utvorený latinizujúcou príponou na základe nem. *Lappen* ‚handra, zdrap, franforec‘ (porov. i ↗ *lampas*); odtiaľ význam ‚niečo bezcenné, málo hodnotné, malicherné‘ ap.

lapať (od 16. stor.) • Psl. **lapati;* zvukomalebného pôvodu (označenie rýchleho pohybu ap.). Porov. i ↗ *lapaj*, ↗ *ľapnúť*.

lapidárny ‚výstižný; stručný, jadrný, strohý‘ (od 19. stor.) • Z lat. *lapidārius* ‚súvisiaci s kameňmi, s ich opracúvaním‘, od lat. *lapis*, gen. *lapidis* ‚kameň‘ (↗ *lápis*). Vznik významu ‚výstižný ap.‘ sa vysvetľuje predstavou o štýle rím. nápisov tesaných do kameňa; porov. i *l-e písmo* ‚veľké písmo latinskej abecedy, monumentálne vryté do kameňa‘.

lapikurkár ↗ *kura*[1]

lápis ‚leptavý kamienok s antiseptickým účinkom‘ (od 17. stor.) • Z lat. *lapis*, doslova ‚kameň‘. Pozri aj ↗ *lapidárny*.

ľapnúť, ľapnúť si expr. ‚sadnúť si‘ (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, pôvodne asi ako označenie rýchleho pohybu (porov. i ↗ *lapať*). – **ľapotať, ľaptať** expr. ‚rozprávať, tárať, bľabotať‘ (od 18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: *ľapot* expr.

lapsus kniž. ‚nedopatrenie, omyl, drobná chyba‘ (od 20. stor.) • Z lat. *lāpsus* ‚skĺznutie; pochybenie, chyba‘, od lat. *lābī, lāpsus sum* ‚kĺzať sa; potknúť sa, pochybiť‘. Porov. i ↗ *kolaps*.

largo hud. ‚pomaly, voľne‘ (od 20. stor.) • Z tal. *largo*, doslova ‚široko, zoširoka‘, od tal. *largo* ‚široký, obšírny‘, z lat. *lārgus* ‚hojný, bohatý, výdatný‘.

lárom-fárom expr., staršie aj *láry-fárum, láry-fáry* ‚všelikade, hocikade; hocijako, kadejako‘, **láry-fáry,** označenie nezmyselného hovorenia (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Larifari* ‚táranie; nezmysel‘) z tal. *la re fa re – la* je určitý člen (z lat. *illa* ž. ‚oná‘), *re* a *fa* sú názvy tónov. Význam sa vyvíjal v smere ‚slabiky (*re, fa, re*) označujúce tóny, ktoré slúžia len na spievanie, no samy osebe nemajú význam‘ > ‚nezmyselné hovorenie‘, odtiaľ aj dnešné ‚(hovoriť, chodiť, žiť...) bez zmyslu, všelijako, kadejako ap.‘.

larva ‚vývojové štádium hmyzu‘, staršie ‚maska; mátoha, strašidlo‘ (od 17. stor.) • Z lat. *lārva* (staršie *lārua*) ‚zlý duch (mŕtveho), mátoha‘; súvisí s lat. *Larēs* mn. ‚Lárovia, dobrí duchovia mŕtvych predkov‘. Pôvodný význam slova bol asi ‚čo má podobu Lára‘, odtiaľ ‚(strašidelná) maska v divadle‘; význam ‚vývojové štádium hmyzu‘ vznikol v modernej biológii na základe predstavy, že pod „maskou“ larvy sa skrýva „skutočný“ hmyz.

láry-fáry ↗ *lárom-fárom*

laryngitída lek. ‚zápal hrtana‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *laryngītis*, od lat. *larynx*, gen. *laryngis* ‚hrtan‘, čo je prevzatie z gr. *larynx* (λάρυγξ), gen. *laryngos* (λάρυγγος) ‚id.‘.

lascívny ‚necudný, oplzlý‘ (od 19. stor.) • Z lat. *lascīvus* ‚bujný, roztopašný‘, ktoré asi súvisí s ↗ *láska*.

laser [laser, lejzer] tech. ‚kvantový zosilňovač svetla‘ (od 20. stor.) • Z angl. *laser*, podľa angl. *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* ‚zosilnenie svetla posilnením žiarenia‘. Porov. i ↗ *maser*.

lasica ‚zool. Mustela‘ (od 17. stor.) • Psl. **lasica*. Môže byť odvodené od psl. **lasъ* ako označenia farby (porov. ukr. dial. *lásyj (ласий)* ‚čierny al. červený s bielym bruchom al. hruďou‘, srb., chorv. *lása* ‚hnedá koza‘, ↗ *lastovička* ap.), ktoré sa porovnáva s lot. *luôss* ‚žltý so sivým odtieňom‘. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **lasica* s psl. **laska* (↗ *láska*) – pomenovanie lasice ako „lásky“ môže byť motivované tabuisticky.

láska (od 15. stor.) • Psl. **laska*, asi odvodenina od psl. **laskati* (> slk. *láskať*), odvodzovaného od ide. **las-* ‚byť žiadostivý‘ (porov. stind. *lá-šati* ‚túži, žiada si‘, gr. *lilaiomai* (λιλαίομαι) ‚túžim, dychtím po niečom‘, lat. *lascīvus* ‚bujný, roztopašný‘, lit. *lokšnùs* ‚citlivý‘ a i.). Z odvodenín: *láskavý, láskavec* ‚bot. Amaranthus‘ (podľa ľudovoetymologického odvodzovania jeho botanického názvu – z gr. *amarantos* (ἀμάραντος) ‚nevädnúci, trvalý‘ – od lat. *amō-ris anthos* ‚kvet lásky‘). Pozri aj ↗ *lasica*, ↗ *laškovať*, ↗ *lašovať*.

laskonka cukrár. ‚dva posúšiky z ľahkého bielkového cesta zlepené krémom‘ (od 20. stor.) • Nejasné; možno tu azda uvažovať o prevzatí zo špan. *las conchas* ‚mušle‘ (pôvodne o zákusku z dvoch častí v podobe mušlí?), od špan. *concha* ‚mušľa‘, odvodzovaného od neskorého lat. *conchula*, čo je zdrobnenina od lat. *concha*

‚lastúra, ulita, mušľa', prevzatého z gr. *konchē* (κόγχη) ‚id.'.

laso ‚dlhý povraz so slučkou na chytanie dobytka' (od 20. stor.) • Zo špan. *lazo*, ktorého východiskom je lat. *laqueus* ‚osídlo, slučka, povraz'.

lastex ‚pružná tkanina s gumovými niťami' • Pôvodne obchodná značka pružnej priadze, zavedená v r. 1934 spoločnosťou Dunlop-Revere Thread v Birminghame.

lastovička ‚zool. Hirundo' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od ***lastovica*** (dnes poet.), čo je odvodenina od psl. **lastova* (inou odvodeninou je **lastov-ъka* > staršie slk. *lastovka* a i.). Azda od koreňa **last-* < **lōk-st-*, od ide. **lek-* (ďalej pozri ↗ *lietať*); k možnému pôvodnému významu ‚poletujúci vták' porov. lit. *skraidē̃* ‚lastovička', od lit. *skrìsti* ‚letieť' (pozri aj ↗ *krídlo*). Iné výklady odvodzujú názov lastovičky od zvukomalebného **(ch)lastati* (porov. i ↗ *chľastať*), resp. od psl. **lasъ* ako označenia farby (↗ *lasica*) – pomenovanie môže súvisieť s charakteristickým tmavým sfarbením s bielym bruškom pri väčšine druhov lastovičiek.

lastúra ‚mušľa, ulita' (od 19. stor.) • Podľa čes. *lastura* – výraz bol prevzatý v období národného obrodenia zo srb., chorv. *lustura* (dnes *ljȕštura* ‚škrupinka; ulita, mušľa'); rozdiel *u* ~ *a* vznikol asi v dôsledku chyby pri prepise.

laškovať expr. ‚robiť samopaš, huncútstva' (od 18. stor.) • Málo jasné. Azda z pôvodného **laskovať* ako reflexu psl. **laskovati*, od psl. **laska* (↗ *láska*); v takom prípade pôvodne ‚láskať sa, maznať sa'. Môže však ísť aj o odvodeninu od ↗ *lašovať* – azda so zmiernením významu v smere ‚sliediť; útočiť' > ‚robiť huncútstva'?

lašovať expr. ‚sliediť za niečím, zháňať niečo', staršie aj ‚usilovať sa o niečo; útočiť' (od 17. stor.) • Azda z psl. **laševati*, ktoré môže byť odvodeninou od ide. **las-* ‚byť žiadostivý' (ďalej pozri ↗ *láska*); odtiaľ ‚žiadať' > ‚usilovať sa o niečo, zháňať niečo, sliediť za niečím'. Iný výklad vychádza zo súvislosti s psl. **lakati* (↗ *lákať*). Pozri aj ↗ *laškovať*.

lata ‚tenšia drevená doska' (od 17. stor.) • Z nem. *Latte* ‚id.'. Z odvodenín: ***latka*** (aj o žrdi určujúcej výšku skoku, odtiaľ ***vysoko si postaviť l-u*** ‚mať voči sebe vysoké nároky' ap.). Pozri aj ↗ *látať*.

látať hovor. ‚plátať', expr. ‚ťať, biť' (od 17. stor.) • Odvodenina od **lata* ‚kus tkaniny' (ďalej pozri ↗ *látka*); význam ‚ťať, biť' vznikol asi v dôsledku zblíženia s nepríbuzným ↗ *lata* (t. j. pôvodne ‚biť latou'). Z odvodenín: ***zlátať*** (pôvodne o zložení z rôznych záplat, z rôznych kusov látky [z. *šaty*]?), od toho ***zlátanina*** pejor. ‚niečo spojené do nesúrodého celku, narýchlo zlepené ap.', a i. Pozri aj ↗ *plátať*.

latentný ‚neviditeľný, utajený, skrytý' (od 19. stor.) • Z lat. *latēns*, gen. *latentis* ‚skrývajúci sa, skrytý; tajný, neznámy', čo je z hľadiska pôvodu príčastie od lat. *latēre* ‚byť skrytý, skrývať sa, utajovať sa'.

laterna magika ‚prvý premietací prístroj; scénický odbor založený na kombinácii hereckého prejavu s filmovým obrazom' (od 20. stor.) • Z lat. *laterna magica*, doslova ‚magická lampa', od lat. *la(n)terna* ‚lampa, svietidlo', prevzatého z gr. *lamptēr* (λαμπτήρ) ‚id.', od gr. *lampō* (λάμπω) ‚svietim, žiarim'; pozri aj ↗ *lampa*. Pôvodne išlo o označenie jednoduchého premietacieho zariadenia, druhotne sa prenieslo na druh umenia využívajúci premietanie obrazov.

latex ‚mliečna šťava niektorých rastlín s emulziou kaučuku' (od 20. stor.) • Z lat. *latex* ‚tekutina, šťava'.

latifundium ‚veľkostatok' (od 19. stor.) • Z lat. *lātifundium*, čo je zloženina na základe lat. *lātus* ‚rozsiahly, priestranný, široký' a *fundus* ‚dno, základ; pôda, pozemok, majetok'.

latina škol. slang. ‚latinčina' (od 18. stor.) • Z lat. *(lingua) Latīna* ‚latinský jazyk', od lat. *Latīnus* (> slk. ***latinský***, od 17. stor.), čo je odvodenina od lat. *Latium* (názov krajiny v strednej Itálii, kde sa nachádza aj Rím). ***Poľovnícka l.*** hovor. ‚zveličené, často vymyslené rozprávanie' sa pôvodne vzťahovalo na poľovnícky slang, obsahujúci mnoho výrazov nejasných pre laikov (odtiaľ prirovnanie k „nezrozumiteľnej" latinčine); neskôr sa prenieslo na rozprávanie poľovníckych príhod, často zveličovaných ap.

latka ↗ *lata*

látka (od 19. stor.) • Zdrobnenina od **lata* v predpokladanom význame typu ‚kus tkaniny' (nesúvisí s ↗ *lata* ‚tenšia drevená doska'), z psl. **lata*, pre ktoré sa novšie predpokladá súvislosť s psl. **letěti* (↗ *letieť;* ku koreňu **lat-* porov. aj ↗ *lacný* < **lat-j-ьnъ*). Pôvodný význam slova mohol byť ‚poletujúci, voľne sa pohybujúci, nepripevnený ap. kus tkaniny', odtiaľ ‚tkanina, resp. pletenina' a nakoniec všeobecne ‚materiál, hmota'. Pozri aj ↗ *látať*.

latrína ‚primitívny záchod' (od 20. stor.) • Z lat. *lātrīna* ‚stoka, záchod', čo je zjednodušenie pôvodného **lavātrīna*, od lat. *lavāre* ‚umývať (sa), kúpať (sa)'.

laureát ‚umelec, vedec ap. poctený za dielo, výkon cenou, čestným titulom atď.' (od 20. stor.) • Z lat. *laureātus*, doslova ‚ovenčený vavrínovým vencom', od lat. *laurea* ‚vavrínový veniec', od lat. *laurus* (↗ *vavrín*) – vavrínový veniec bol v starom Ríme symbolom víťazstva.

láva ‚žeravá tekutá magma vyvrhovaná pri sopečnej činnosti' (od 19. stor.) • Z tal. *lava* (výraz z oblasti Neapola, pôvodne ‚prível dažďovej vody'), ktorého východiskom je lat. *lābēs*, gen. *lābis* ‚pád, zrútenie', od lat. *lābī* ‚kĺzať sa, zosúvať sa'. Porov. i ↗ *lavína.*

lavica (od 15. stor.), **lávka** (od 17. stor.) • Psl. **lavica*, **lavъka;* odvodeniny od psl. **lava* (**lōu̯-ā-*), od ide. **leu-* ‚odrezávať, oddeľovať, odlučovať' (porov. stind. *lunā́ti* ‚reže, odrezáva', gr. *lyō* (λύω) ‚oddeľujem, uvoľňujem', lat. *luere* ‚zmývať', nem. *lose* ‚uvoľnený' a i.) – pôvodný význam bol asi ‚odrezaný kus dreva'. K spojeniu ***chyba lávky*** pozri ↗ *chýbať*. Pozri aj ↗ *lúskať*, ↗ *ľúty*, ↗ *lyko*, ↗ *lyžica.*

ľavica ↗ *ľavý*

lavína ‚rýchly zosuv hmôt po príkrom svahu' (od 19. stor.) • Z nem. *Lawine* – ide o výraz zo švajč. nem., prevzatý v alpskej oblasti z rétoromán. *lavina* (resp. tal. *lavina*), ktorého východiskom je neskoré lat. *lābīna* ‚zosuv pôdy', od lat. *lābī* ‚kĺzať sa, zosúvať sa'. Porov. ↗ *láva.*

lavírovať[1] hovor. ‚kľučkovať' (od 19. stor.) • Z nem. *lavieren*[1], čo je prevzatie dnem. pôvodu (strdnem. *lavēren*) – ide o slovo z námorníckeho prostredia, v konečnom dôsledku odvodené od výrazu súvisiaceho s nem. *Luv* ‚náveterná strana lode'. – **lavírovať**[2] mal. ‚rozmývať obrysové línie' (od 20. stor.) • Z nem. *lavieren*[2], čo je prevzatie z fr. *laver* ‚umývať; rozmývať obrysy (kresby)', z lat. *lavāre* ‚myť, omývať'.

lávka ↗ *lavica*

ľavoboček ↗ *ľavý*

lavór ‚misovitá nádoba na umývanie' (od 19. stor.) • Z jnem. *Lavor*, prevzatého hol. prostredníctvom z fr. *lavoir*, od fr. *laver* ‚umývať (sa)', z lat. *lavāre* ‚id.'.

-ľaviť, v slovesách ***poľaviť***, ***uľaviť***, ***zľaviť*** (od *16. stor.) • Pôvodne [ľeviť] (tak ešte dial.), so zmenou *ľe-* > *ľa-* (porov. ↗ *ľad*, ↗ *ľavý* a i.); východiskom je psl. **lěviti* (**lēu̯-*), porovnávané s gót. *lewjan*, sthnem. *fir-lāen*, *gi-lāen* ‚zradiť' (t. j. ‚prenechať, vydať niekomu'), lit. *liáutis* ‚prestávať', lot. *ļaũt* ‚pripúšťať, dovoľovať' a i. – všetko od ide. **lēu-* ‚zanechávať, upúšťať, uvoľňovať ap.'. Z ďalších odvodenín: ***úľava***, ***zľava.*** Pozri aj ↗ *uliať sa.*

ľavý (od 15. stor.) • Pôvodne [ľeví] (tak dial.), k zmene *ľe-* > *ľa-* porov. ↗ *ľad* a i. Východiskom je psl. **lěvъ*, pôvodne asi ‚zakrivený, krivý' (k významu porov. bulh. dial. *kriv* (*крив*) ‚ľavý' i protikladné ↗ *pravý*, pôvodne ‚rovný, priamy'), porovnávané s gr. *laios* (λαιός), lat. *laevus* ‚ľavý' (pôvodne ‚zakrivený', porov. lat. *bovēs laevī* mn. ‚dobytok so zakrivenými rohmi'), od ide. **lĕi-* ‚ohýbať' – výraz s významom ‚ohnutý, zakrivený, krivý' sa pôvodne asi vzťahoval na ľavú ruku, ktorá je u väčšiny populácie menej funkčná v porovnaní s pravou rukou (porov. aj *byť ľ. na niečo* expr. ‚byť nešikovný, neobratný ap.). K negatívnym asociáciám pojmu ‚ľavý' porov. i ***ľavoboček*** ‚nemanželské dieťa (obyč. panovníka, šľachtica)', t. j. asi ‚dieťa z *ľavého boku* = z nedobrej, neplnohodnotnej, nezákonitej ap. strany'. Použitie vo vzťahu k politickému spektru (*politická* ***ľavica*** ap.) nadväzuje na fr. *la gauche*, doslova ‚ľavá strana' – podľa zasadacieho poriadku fr. parlamentu v období Reštaurácie (v r. 1814 – 1830) sedeli predstavitelia tzv. pokrokových strán z hľadiska predsedajúceho po ľavej strane.

laxný ‚ľahostajný, vlažný, nedbanlivý' (od 19. stor.) • Z lat. *laxus* ‚voľný, povolený, nenapnutý; mierny'; súvisí s lat. *languēre* ‚byť unavený, zoslabnutý, malátny'. Pozri aj ↗ *lážo-plážo*, ↗ *lízing*, ↗ *relaxovať.*

laz ‚horská osada s roztrúsenými obydliami', pôvodne ‚pozemok získaný klčovaním lesa, kopanica' (od 16. stor.) • Psl. **lazъ*, od slovesa **laziti* ‚liezť'; ďalej pozri ↗ *loziť.* Významový vývin slova sa rekonštruuje ako ‚liezť, ísť' > ‚predierať si cestu; vysekávať, klčovať porast ap.' > ‚vyklčované miesto' > ‚takto získaný pozemok; osada na ňom'.

lazár ‚zmrzačený al. chorý človek' (od 17. stor.) • Podľa Lazára („akýsi chudák menom Lazár, plný vredov") v podobenstve o boháčovi a Lazárovi (Lk 16, 19 – 31). – **lazaret** ‚poľná vojenská nemocnica', staršie ‚nemocnica (všeobecne)' (od 18. stor.) • Z tal. *lazzaretto*, pôvodne ‚nemocnica pre infekčné a epidemiologické ochorenia' – výraz pravdepodobne vznikol obmenou tal. *nazaretto* (najskôr ako označenie karanténnej stanice zriadenej v 15. stor. na benát. ostrove *Santa Maria di Nazaretto*, doslova ‚Panna Mária Nazaretská'), forma s *n-* vznikla asi skrížením s tal. *lazzaro* ‚malomocný' (podľa biblického Lazára). Význam ‚poľná vojenská nemocnica' je podľa nem. *Lazarett*, prevzatého z tal.

lazúr ‚belasá farba, azúr; nerast používaný ako modré farbivo', staršie i ‚súkno modrej farby' (od 17. stor.) • Zo strlat. *lazurium*, čo je prevzatie z arab. *lāzuward* – východiskom je perz. *lāžuvard, lāğavard* ‚lazúrový kameň'. Z významu ‚nerast používaný ako modré farbivo' vzniklo ‚modrá, belasá farba'. Pozri aj ↗ *azúr*.

lážo-plážo subšt. ‚nenáhlivo, pohodlne; nedbanlivo' (od 20. stor.) • Málo jasné. Prvá časť *lážo* (známa aj z čes. argotu vo význame ‚dobrý') sa vysvetľovala ako prevzatie z róm. *lačho* ‚dobrý, pekný'; iný výklad tu však vychádza z nem. *lasch* ‚chabý, mdlý, nerozhodný' (germ.), ktoré mohlo byť druhotne ovplyvnené aj zo strany fr. *lâche* ‚voľný, nenapätý' (od fr. *lâcher* ‚uvoľniť, povoliť', z ľud. lat. **lassicāre* < *laxicāre* ‚stávať sa voľným', od lat. *laxus*, ↗ *laxný*). Druhá časť vznikla zrejme zblížením s ↗ *pláž* – podľa predstavy o dobrom čase, uvoľnení a pohode na pláži?

lebediť si subšt. ‚hovieť si, voľkať si' (od *19. stor.) • Málo jasné; azda expresívna obmena pôvodného **lep-et-iť* (k možnej prípone porov. ↗ *ošemetný* ap.), od zvukomalebného koreňa typu *lep-* (porov. i ↗ *-lepiť²*) – v takom prípade s významovým vývinom ‚urobiť prudký pohyb (sprevádzaný zvukom)' > ‚(náhlivo) zaujať nejaké miesto' (porov. i čes. *u-lebediti (se)* ‚pohodlne [sa] umiestniť') > ‚zaujímať miesto, hovieť si (niekde)'?

lebeň, lebeňa hovor. expr. ‚lebka' (od 20. stor.), **lebka** (od 17. stor.) • Odvodeniny od staršieho *leb* ‚kostená časť hlavy, lebka' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **lъbъ* (**lub-o-*), od ide. **leub-*, **leubh-* ‚lúpať, zbavovať kôry'; ďalej pozri ↗ *lub*. Význam sa vyvíjal v smere ‚lúpať, zbavovať kôry' > ‚olúpaná kôra' > ‚nádoba z nej' > ‚lebka ako nádoba, v ktorej je uložený mozog' – porov. i dial. ↗ *črep* ‚hlinená kuchynská nádoba': rus. *čérep* (*череп*) ‚lebka' a i. Pozri aj ↗ *prilba*.

lebo (od 15. stor.) • Etymologicky **lěbo*, zloženina častíc **lě* (pozri aj ↗ *ale*) a **bo* (↗ *bo*).

lecitín ‚tukovitá látka viažuca fosfor v bunkách organizmov' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *lekithos* (*λέκιθος*) ‚vaječný žĺtok'.

lečo ‚jedlo pripravované z papriky, rajčín a vajec' (od 20. stor.) • Z maď. *lecsó*, čo je odvodenina od maď. *lecs* ‚rozvarená zelenina', súvisiaceho s maď. *locs-og* ‚špliechať, žblnkať' ap. (zvukomalebného pôvodu; pozri aj ↗ *ločkať*).

leda (od 17. stor.) • Etymologicky **lěda*, zloženina **lě* (ďalej pozri ↗ *ale*) a častice **da* (↗ *da-*) v želacom význame. *Leda* zrejme pôvodne znamenalo ‚len nech, len aby' (porov. aj ***ledabolo*** ‚nedbanlivo, povrchne' = len aby bolo [urobené, hotové ap.]) – odtiaľ význam náhodnosti, náhodnej rozličnosti (porov. ***ledačo***) a ďalej pochybného pôvodu, pochybnej a nízkej kvality ap. (***ledačina*** expr. ‚bezcenná vec; nesúci človek', ***ledač*** pejor. ‚háveď, zberba' a i.). Pozri aj ↗ *lajdák*, ↗ *ledva*.

ledva ‚sotva' (od 16. stor.) • Pôvodne asi **jedva* (porov. čes. *jedva*, rus. *jedvá* (*едва*) ‚ledva, sotva' a i.; novšie začiatočné *l-* podľa ↗ *leda*?). Starý, už psl. výraz; vysvetľuje sa ako zloženina koreňa zachovaného v ↗ *jediný* a *-va*, porovnávaného s lit. *võs* ‚sotva, ťažko'.

léga ‚ozdobný pruh al. záhyb na oblečení' (od 20. stor.) • Z nem. *Lege*, doslova asi ‚(ešte jedna) vrstva; záhyb' – od slovesa *legen* ‚položiť, priložiť (na určitú plochu ap.)'.

legálny ‚zákonný' (od 18. stor.) • Z lat. *lēgālis* ‚zákonný, zákonom predpísaný, zákonitý', od lat. *lēx*, gen. *lēgis* ‚zákon'. Pozri aj ↗ *ilegálny*, ↗ *lojálny*. – **legát** cirk. ‚vyslanec, splnomocnenec' (od 17. stor.) • Z lat. *lēgātus* ‚vyslanec, posol', čo je pôvodne príč. min. trpné od lat. *lēgāre*, *lēgātum* ‚(zákonom) uložiť', od lat. *lēx*, gen. *lēgis* ‚zákon'. Pôvodný význam slova bol asi ‚(kto je vyslaný ako) osoba právoplatne poverená zastupovaním ap.'. Pozri aj ↗ *ablegát*, ↗ *delegovať*.

legato [-á-] hud. ‚plynule, viazane' (od 20. stor.) • Z tal. *legato*, čo je príč. min. trpné od tal. *legare* ‚spájať' (↗ *legovať*).

legenda ‚vymyslené rozprávanie o historickej osobnosti ap.', pôvodne ‚rozprávanie príbehov zo života svätých' (od 17. stor.) • Zo strlat. *legenda* s. mn. doslova ‚čo má byť čítané, čo treba čítať' (k významu porov. i slk. *legenda* ‚vysvetľujúci text k obrázkom, schémam ap.') – od lat. *legendus* ‚ktorý má byť čítaný', čo je tvar gerundíva od lat. *legere* ‚čítať'. Keďže príbehy zo života svätcov často obsahujú aj zmienky o rôznych nadprirodzených udalostiach, zázrakoch ap., slovo *legenda* nadobudlo aj druhotný význam ‚neskutočné, vymyslené rozprávanie'.

légia ‚vojenský útvar' (od 18. stor.) • Z lat. *legiō*, gen. *legiōnis*, od lat. *legere* ‚zbierať, zhromažďovať' – pôvodne išlo o ‚vyberané vojenské oddiely' (v starom Ríme), v novoveku sa slovo zaužívalo aj vo vzťahu k žoldnierskym či dobrovoľníckym oddielom (porov. *česko-slovenské l-e v prvej svetovej vojne, cudzinecká l. vo*

Francúzsku ap.). Z odvodenín: ***legionár*** (lat. *legiōnārius*).

legínsy ‚úzke priliehavé nohavice' (od 20. stor.) • Z angl. *leggings* mn., od angl. *legging*, pôvodne ‚ochrana na nohy (obyčajne od členkov po kolená)', od angl. *leg* ‚noha'.

legionár ↗ *légia*

legislatíva ‚tvorba, vydávanie právnych predpisov' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (nem. *Legislative* ap.), tam utvorené na základe lat. *lēgislātiō* ‚predloženie návrhu zákona', *lēgislātor* ‚kto navrhuje zákon', od lat. *lēx*, gen. *lēgis* ‚zákon' a *ferre*, *lātum* ‚niesť, prinášať' (od toho lat. *lātiō* ‚nesenie, prinesenie; o zákone: návrh, predloha', *lātor* ‚kto prináša; navrhovateľ'). – **legitímny** ‚zákonný, právoplatný, oprávnený' (od *18. stor.) • Z lat. *lēgitimus* ‚zákonný, zákonom určený', od lat. *lēx*, gen. *lēgis* ‚zákon'. Z odvodenín: ***legitimovať (sa)*** (doslova ‚preukázať zákonnosť, oprávnenosť ap.'), ***legitimácia*** (aj ako ‚doklad [preukazujúci oprávnenie ap.]').

legovať ‚pridávať do základného kovu prímesi na zlepšenie vlastností' (od 20. stor.) • Z tal. *legare*, pôvodne ‚viazať, spájať; zlučovať' (odtiaľ i ‚spájať základný kov s prímesami ap.'), ktorého východiskom je lat. *ligāre* ‚viazať, zväzovať, spájať'. Pozri aj ↗ *legato*.

lehota ‚určený čas, termín' (od 17. stor.), pôvodne ‚dočasné oslobodenie poddaných od pracovných a i. povinností, výsada, úľava' (od *14. stor.) • Psl. **lьgota*, od rovnakého koreňa ako psl. **lьgъ(kъ)* (↗ *ľahký*) – pôvodný význam bol ‚ľahkosť', z toho ‚uľahčenie, úľava' (porov. i miestne názvy typu *Lehota:* išlo o usadlosti, na ktoré sa po ich vzniku vzťahovali rozličné úľavy ap.) > ‚čas platnosti určitej úľavy' > ‚určený čas, termín'. Pôvodná forma slova bola **ľhota*, resp. **lhota;* forma *lehota* (staršie aj *lihota*, *ľahota*) vznikla s cieľom odstrániť ťažko vysloviteľné začiatočné *lh-* (porov. i ↗ *luhať*, ↗ *zlyhať*); novšie *le-* môže byť aj pod vplyvom ↗ *ľahký*, dial. i *lehký*.

leitmotív ↗ *lajtmotív*

leja, lejak, lejavica ↗ *liať*

lekár, lekáreň ↗ *liek*

lekcia ‚úloha, cvičenie; učebná hodina; prednáška' (od 18. stor.) • Z lat. *lēctiō*, pôvodne ‚čítanie', od lat. *legere*, *lēctum* ‚zbierať; čítať' (čítanie sa chápalo ako „zbieranie" písmen). Z významu ‚čítanie' vzniklo aj ‚text určený na čítanie; pasáž z učebnice, ktorú má žiak prečítať (a naučiť sa naspamäť)', odtiaľ ‚vyučovacia hodina (určená na prebratie príslušnej pasáže); prednáška' ap. Na školskú sféru zrejme nadväzujú aj spojenia ***dostať (tvrdú) l-u***, ***dať niekomu l-u*** ‚dostať, dať príučku'. – **lekcionár** ‚liturgická kniha s biblickými textami' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *lēctiōnārium (Rōmānum)*, doslova asi ‚(rímska) čítanka', od lat. *lēctiō*, gen. *lēctiōnis* ‚čítanie; text určený na čítanie'.

lekno ‚bot. Nymphaea' (od 17. stor.) • Psl. **lъkno* (**lŭk-n-*), porovnávané s lit. *lùknė* ‚leknica žltá (bot. Nuphar lutea)' – obidvoje azda od ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý' (↗ *lúč*) s predpokladaným významovým vývinom ‚svetlo' > ‚vodná plocha (svietiaca uprostred temných lesov ap.)' > ‚rastlina na nej rastúca, lekno'.

lektor ‚odborný posudzovateľ diel (vo vydavateľstve ap.); stály prednášateľ; kto vedie praktické cvičenia, obyč. na vysokej škole', staršie ‚kto číta biblické texty pri bohoslužbách' (od 18. stor.) • Z lat. *lēctor*, doslova ‚kto číta', od lat. *legere* ‚čítať'. Pôvodný význam je viditeľný aj v *lektor* ‚posudzovateľ diel (vo vydavateľstve)'; v školskej sfére nastal posun ‚kto číta (prednášky)' > ‚pedagóg (vedúci praktické cvičenia)'. – **lektúra** kniž. ‚čítanie' (od 19. stor.) • Z lat. *lēctūra*, od lat. *legere*, *lēctum* ‚čítať'.

lekvár ‚varením konzervovaná ovocná masa', staršie (i *lektvar*) aj ‚kašovitý liek z rozličných plodov a bylín' (od 17. stor.) • Zo strlat. *elect(u)arium* ‚liečivá šťava'. Slovo bolo utvorené na základe gr. *ekleikton* (ἐκλεικτόν) ‚liek, ktorý sa rozpúšťa v ústach', čo je odvodenina od gr. *ekleichō* (ἐκλείχω) ‚vylizujem; užívam ako rozpúšťajúci sa liek', od gr. *ek* (ἐκ) ‚z' a *leichō* (λείχω) ‚lížem'; začiatočné *elect-* v lat. výraze sa vysvetľuje zblížením s lat. *ēlēctus* ‚vyberaný', od lat. *ēligere, ēlēctum* ‚vyberať', zloženého z ↗ *ex-*¹ a lat. *legere* ‚zbierať; vyberať'.

lelek ‚zool. Caprimulgus' (od 17. stor.) • Psl. **lelъkъ*. Odvodzuje sa od psl. **lelě(ja)ti* (porov. stčes. *leleti* ‚vlnovito pohybovať', stpoľ. *lelejać się* ‚kolísať sa' a i.), pôvodom asi z detskej reči; pomenovanie sa vysvetľuje spôsobom lietania tohto vtáka. Iný výklad tu predpokladá súvislosť so srb., chorv. *lelèkati* ‚bedákať, nariekať, horekovať' (zvukomalebného pôvodu) – išlo by o pomenovanie vtáka podľa jeho smutného kriku.

lem ‚obruba' (od 19. stor.) • Málo jasné – azda od nezachovaného slovesa typu **lemiť* (porov. hluž. *lemić* ‚lámať'), ktorého východiskom je psl. **lemiti*, od ide. **lem-* ‚rozbíjať (sa), lámať'

(sa)‘ (ďalej pozri ↗ *lomiť*); pôvodným významom slova bolo v takom prípade ‚zlomenie, prelomenie‘, odtiaľ ‚miesto zlomu‘ > ‚okraj (odlomenej časti)‘ > ‚pás na okraji, obruba‘.

lemeš ‚rezná časť pluhu‘ (od *13. stor.) • Psl. **lemešь;* príbuzné s lit. *lẽmežis* ‚drevená časť pluhu, na ktorú sa upevňovala radlica‘, lot. *lemesis* ‚radlica‘ – všetko od ide. **lem-* ‚rozbíjať (sa), lámať (sa)‘ (↗ *lomiť*); pôvodným významom bolo asi ‚nástroj na lámanie, rozdrobovanie pôdy‘.

len (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **leno* < **lěno*, čo je zloženina častíc **lě* (ďalej pozri ↗ *ale*) a **no* (↗ *no*); nemožno celkom vylúčiť ani predpoklad východiskového **ledno* (porov. stčes. *ledno* ‚len‘), vzniknutého skrížením **lě* a *jedno* (z toho i čes. *jen* ‚len‘; z významového hľadiska ‚[iba] jedno‘ > ‚jedine, len‘, ↗ *jeden*).

lengať sa expr. ‚kolísať sa, hompáľať sa‘ (od 19. stor.) • Z maď. *leng;* pôvodne označenie pomalého kmitavého pohybu, asi zvukomalebné.

leniť sa (od 17. stor.) • Psl. **lěniti (sę)*, čo je odvodenina od psl. **lěnъ* ‚lenivý‘ (porov. stčes. *lěný*, čes. *líný* ‚id.‘ a i.), ktoré súvisí s lat. *lēnis* ‚pomalý, voľný; ľahký, slabý, mierny‘, lit. *lė̃nas* ‚pokojný, pomalý‘ a i. – všetko od ide. **lē(i)-* ‚nechávať, poľavovať‘. Z odvodenín: ***lenivý*** (psl. **lěnivъ*), ***leňoch***[1] (k prípone porov. *div-och*, dial. *darmožr-och* ‚darmožráč‘ a i.; iného pôvodu je ↗ *leňoch*[2] ‚operadlo‘), od toho ***leňošiť***, a i. Pozri aj ↗ *leto*, ↗ *list*, ↗ *zaliečať sa*.

léno ‚za feudalizmu majetok, výsady dané do užívania‘, staršie i *lehno* (od 18. stor.) • Zo strhnem. *lēn*, *lēhen* (nem. *Lehen*) ‚id.‘. Pozri aj ↗ *lán*, ↗ *-maniť*.

leňoch[1] ↗ *leniť sa* – **leňoch**[2] zastar. ‚operadlo (napr. na diváne)‘ (od 20. stor.) • Z nem. *Lehne*, od nem. *lehnen* ‚opierať (sa)‘; u nás zrejme druhotne zblížené s *leňoch*[1].

leňošiť ↗ *leniť sa*

leopard ‚zool. Felix pardus‘ (od 18. stor.) • Z lat. *leopardus*, doslova ‚leví panter‘ – slovo je zloženinou z lat. *leō*, gen. *leōnis* ‚lev‘ (prevzatie z gr. *leōn*, λέων) a *pardus* ‚panter‘ (prevzatie z gr. *pardos* (πάρδος), pôvodom asi z vých. jazykov). Pozri aj ↗ *gepard*.

lepiť[1] (od *17. stor.) • Psl. **lěpiti* (**loip-*), kauzatívum od ide. **leip-* ‚potierať tukom, lepiť (sa)‘ (porov. stind. *lip-*, *rip-* ‚potierať‘, gr. *lipos* (λίπος) ‚tuk, olej, masť‘, lat. *lippus* ‚karpavý‘, gót. *bi-leiban*, nem. *bleiben* ‚zostávať‘ [t. j. ‚byť prilepený‘], lit. *lìpti* ‚prilepiť sa‘, *lip(n)ùs* ‚lepkavý‘ a i.). Z odvodenín: ***lep*** (psl. **lěpъ*), odtiaľ ***lepok*** ‚zmes bielkovín v semenách obilnín‘ (asi podľa jej použitia na výrobu lepidla). Pozri aj ↗ *lepší*, ↗ *liepať sa*, ↗ *lipa*, ↗ *lipeň*, ↗ *ľnúť*, ↗ *ľpieť*, ↗ *slepý*. – **-lepiť**[2], vo ***vlepiť***, ***vylepiť*** expr. ‚dať úder, streliť‘ (od *19. stor.) • Dnes vnímané ako totožné s ↗ *lepiť*[1] (v zmysle ‚prilepiť a úderom pritlačiť ap.‘), môže tu však ísť o reflex psl. **lepiti*, od zvukomalebného koreňa **lep-*, znázorňujúceho aj úder. Pozri aj ↗ *lebediť si*, ↗ *leptať*, ↗ *šliapať*.

leporelo ‚skladacia obrázková knižka pre deti‘ (od 20. stor.) • Podľa Leporella, sluhu z Mozartovej opery *Don Giovanni* (uvedená r. 1787 v Prahe), ktorý zostavil dlhý zoznam mileniek svojho pána – odtiaľ v jazyku tlačiarov **Leporellov album* ap. (skrátene *leporelo*) ako označenie papierových hárkov skladaných na spôsob harmoniky.

lepra lek. ‚malomocenstvo‘ (od 20. stor.) • Z lat. *lepra*, čo je prevzatie z gr. *leprā* (λέπρα), od gr. *lepros* (λεπρός) ‚pokrytý šupinami, chrastami, drsný; malomocný‘, čo je odvodenina od gr. *lepō* (λέπω) ‚zbavujem kôry, šúpem, lúpem‘.

lepší (od *15. stor.) • Komparatív od *lepý* (dnes iba poetizmus s významom ‚krásny, pôvabný, nádherný, čarovný‘ – porov. i ***veľko-lepý***, ↗ *veľký*), z psl. **lěpъ* ‚pekný, krásny‘, ktoré sa obyčajne interpretuje ako pôvodné **loip-o-*, od ide. **leip-* ‚potierať tukom‘ (↗ *lepiť*[1]), avšak významový vývin slova nie je dostatočne jasný – buď 1. ‚prilepený‘ > ‚pevne priliehajúci; vhodný‘ > ‚pekný‘, alebo 2. ‚pomazaný (tukom)‘ > ‚potretý (farbou)‘ > ‚pekný‘, resp. 3. (podľa starých predstáv o kráse) ‚tučný‘ > ‚pekný‘ (pozri aj ↗ *pekný*)?

leptať ‚rozrušovať povrch niečoho žieravinou‘ (od 17. stor.) • Azda z čes. *leptati* (pôvodne asi ‚o zvieratách: hrýzť, obhrýzať‘), ktorého východiskom môže byť už psl. **lepъtati*, od zvukomalebného koreňa **lep-*; pozri aj ↗ *-lepiť*[2]. Z odvodenín: ***lept*** ‚umelecká grafická technika hĺbkovej tlače‘.

les (od 14. stor.) • Psl. **lěsъ*, nejasného pôvodu. Porovnáva sa so stangl. *lǣs* ‚pastvina‘ (v takom prípade psl. **lěsъ* < **lēso-* a ‚les‘ ako porast v údolí ap.), resp. s lit. *laĩsvas* ‚voľný‘ (t. j. lesné rúbanisko, pastvina ap. = voľný priestor; s rekonštrukciou **lěsъ* < **loiso-*). Iný výklad interpretuje psl. **lěsъ* ako pôvodné **u̯loiko-* (porov. ír. *flesc* ‚palica, prút‘ a i.), od ide. **u̯el-* ‚trhať‘ – pôvodným významom tu mohlo byť ‚drevnatý porast‘. Z odvodenín: ***lesný***, ***lesník***; ***zálesák***

‚obyvateľ lesov (drevorubač, poľovník) v severoamerickom prostredí', asi podľa nem. *Hinterwäldler*, čo je preklad angl. *backwoods-man*, od angl. *backwoods* ‚nevyrúbaný les (najmä v Severnej Amerike)' (doslova asi ‚odľahlý les', od angl. *back* ‚zadný, vzadu položený, odľahlý' a *wood* ‚les'), ktoré bolo do nem. preložené ako *Hinterwald* (nem. *hinter* ‚vzadu, za', *Wald* ‚les'). Pozri aj ↗ *lesa*, ↗ *lieska*, ↗ *lešenie*.

lesa ‚prútená pletená ohrada; prútená podložka na ukladanie ovocia' (od 16. stor.) • Psl. **lěsa;* málo jasné – azda od rovnakého koreňa ako psl. **lěsъ* (↗ *les*) vo význame ‚(drevnatý, prútený) porast'.

lesbický ‚súvisiaci s homosexuálnou láskou medzi ženami' (od 20. stor.) • Podľa ostrova *Lesbos* (gr. Λέσβος) v Egejskom mori, kde okolo r. 600 pred Kr. žila poetka Sapfo (gr. *Sapfō*, Σαπφώ), o. i. ospevujúca krásu mladých dievčat.

lesknúť sa (od 18. stor.) • Psl. **lъsknǫti (sę)*, odvodenina od koreňa **lъsk-* < **lŭk-sk-*, od ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý'; ďalej pozri ↗ *lúč*. Z odvodenín: ***lesklý; lesk*** (psl. **lъskъ*), k tomu ***leštiť*** (psl. **lъščiti*). Pozri aj ↗ *liskavý*.

lesť ‚úskok' (od 15. stor.) • Psl. **lьstь*, čo je výraz prevzatý z germ. **lis-ti-* (porov. gót. *lists* ‚lesť', sthnem. *list* ‚lesť; umenie, obratnosť, skúsenosť', nem. *List* ‚lesť, úskok' a i.), odvodeného od ide. **leis-* ‚stopa vzniknutá vlečením po zemi, koľaj, brázda' (porov. lat. *līra* ‚brázda, stsl. *lěcha* (ЛѢХА) ‚pás poľa' a i.) – významový vývin sa rekonštruuje ako ‚ísť po stopách' > ‚stopovať, loviť zver (pomocou ľsti ap.)' > ‚úskok, lesť'. Z odvodenín: ***ľstivý*** ‚úskočný'; **ľstiť*, porov. ***pre-ľstiť*** kniž. ‚oklamať'.

lešenie (od 16. stor.) • Od nezachovaného slovesa **lesiť* ‚stavať drevené konštrukcie ap.', od ↗ *les* vo význame typu ‚drevná surovina, drevina'.

leštiť ↗ *lesknúť sa*

leták ↗ *letieť*

letargia ‚úplné duševné ochabnutie, chorobná pasivita' (od *18. stor.) • Z lek. lat. *lēthargia*, pôvodne ‚spavá choroba', čo je prevzatie z gr. *lēthargiā* (ληθαργία) ‚ospanlivosť', od gr. *lēthargos* (λήθαργος) ‚zábudlivý; ospanlivý'.

letieť (od 15. stor.) • Psl. **letěti*, utvorené na základe psl. **lětati* (↗ *lietať*). Z odvodenín: ***let; leták*** (azda podľa nem. *Flug-blatt*, doslova ‚lietajúci list'), ***letmý*** (na základe ***letmo*** ‚letiac; úchytkom, narýchlo', k slovotvorbe porov. ↗ *kolmý* a i.); ***doletieť, naletieť*** ap., od toho ***dolet, nálet;*** podobne ***výlet*** (asi ako preklad nem. *Aus-flug*, od nem. *aus-fliegen* ‚vyletieť; urobiť si výlet') a i. Pozri aj ↗ *látka*, ↗ *zaliečať sa*.

leto ‚teplé ročné obdobie', staršie i ‚rok' (od 15. stor.) • Psl. **lěto*, bez jednoznačného výkladu. Usúvzťažňuje sa s lit. *lė̃tas* ‚mierny, pokojný' (od ide. **lē(i)-* ‚nechávať, poľavovať'; ↗ *leniť sa*), išlo by teda o ‚mierne, teplé ročné obdobie [keď poľaví zima]'; iné výklady porovnávajú **lěto* so švéd. dial. *lådi(n)g* ‚jar', stangl. *Līþa* ‚jún/júl'. Zaujímavý je predpoklad, že **lěto* súvisí so stír. *leth* ‚strana', strwales. *lled* ‚šírka; polovica' – pôvodným významom mohlo byť ‚polročné obdobie' (v časoch, keď sa ešte nerozlišovali štyri ročné obdobia). Význam ‚rok' (porov. i *školské l-á*, ***letokruhy, letopis*** ‚kronika [zapisovaná po rokoch]', ***plnoletý, maloletý*** ap.) vznikol posunom ‚počet liet' > ‚počet rokov'. Z ďalších odvodenín: ***letovať***[1] ‚tráviť leto' (iného pôvodu je ↗ *letovať*[2] ‚spájkovať'). – **letora** ‚povaha' (od 19. stor.) • Z čes. *letora* – slovo utvoril v 14. stor. čes. slovnikár Klaret na základe čes. *léto* (↗ *leto*), asi ako menej vhodný ekvivalent lat. *temperāmentum* (↗ *temperament*), mylne odvodzovaného od lat. *tempus*, gen. *temporis* ‚čas, doba; ročné obdobie'. – **letorast** (od 19. stor.) • Psl. **lětoorstъ*, zloženina psl. **lěto* (↗ *leto*) a **orsti* (↗ *rásť*) – pôvodne išlo zrejme o označenie prírastku, ktorý vyrástol na strome za jeden rok, odtiaľ aj význam ‚výhonok, vetvička ap.'. Pozri aj ↗ *ratolesť*.

letovať[1] ↗ *leto* – **letovať**[2] [l-] hovor. ‚spájkovať' (od 17. stor.) • Z nem. *löten*, od nem. *Lot* ‚olovo' (t. j. kov používaný na spájkovanie).

leu ‚menová jednotka v Rumunsku a Moldavsku' (od 20. stor.) • Z rum. *leu* (mn. č. *lei*), doslova ‚lev', z lat. *leō* ‚id.' – podľa mincí so zobrazením leva, porov. i *lev*[2].

leukémia lek. ‚nádorové bujnenie bielych krviniek' • Pomenovanie (nem. *Leukämie*) zaviedol v 40. rokoch 19. stor. nem. lekár R. Virchow na základe gr. *leukos* (λευκός) ‚biely' a *haima* (αἷμα) ‚krv'. – **leukocyt** biol. ‚biela krvinka' (od 20. stor.) • Od gr. *leukos* ‚biely' a *kytos* (κύτος) ‚dutina; nádoba'. Pozri aj ↗ *cytológia*. – **leukoplast** ‚rýchly obväz priliepaný na kožu, náplasť' • Názov (nem. *Leukoplast*) utvoril v r. 1901 nem. lekárnik O. Troplowitz na základe gr. *leukos* ‚biely' a *emplastron* (ἔμπλαστρον), pôvodne ‚nanesená liečivá masť'; ďalej pozri ↗ *flajster*.

lev[1] ‚zool. Leo' (od 16. stor.) • Psl. **lьvъ*, prevzatie z germ. **liuwaz* (porov. sthnem. *lewo, louwo*, nem. *Löwe* ‚lev' a i.), pravdepodobne prevzatého (etrus. prostredníctvom) z gr. dialektov; môže ísť o starý migrujúci výraz z oblasti vých. Stredomoria. – **lev**[2], hovor. **leva** ‚menová jednotka v Bulharsku' (od 20. stor.) • Z bulh. *lev* (*лев*), v spojení s číslovkami *léva* (*лева*); od staršieho bulh. *lev* (*лев*) ‚lev' (dnešné spis. *lăv, лъв*), ktorého východiskom je psl. **lьvъ* (↗ *lev*[1]) – akiste podľa mincí so zobrazením leva, porov. i ↗ *leu.*

levanduľa ‚bot. Lavandula' (od 17. stor.) • Zo strlat. *lavandula*, utvoreného na základe lat. *lavāre* ‚umývať (sa), kúpať (sa)' – rastlina sa pre svoje aromatické vlastnosti používala ako prísada do kúpeľa.

lewisit [luizit] chem. ‚jedovatá lepkavá bojová látka' • Podľa amer. chemika W. L. Lewisa, jej objaviteľa (v r. 1918).

lexika lingv. ‚slovná zásoba jazyka' (od *19. stor.) • Utvorené na základe gr. *lexis* ‚slovo', *lexikos* ‚súvisiaci so slovami' (↗ *lexikón*). Z odvodenín: ***lexikológia*** lingv. ‚odbor skúmajúci slovnú zásobu' (↗ *-lógia*) a i. – **lexikón** ‚slovník' (od 19. stor.) • Z lat. *lexicon*, čo je prevzatie z gr. *lexikon (biblion)* (*λεξικὸν βιβλίον*) ‚slovník', doslova ‚slovná kniha, kniha slov' – od gr. *lexikos* (*λεξικός*) ‚súvisiaci so slovami', čo je odvodenina od gr. *lexis* (*λέξις*) ‚slovo', od gr. *legō* (*λέγω*) ‚hovorím'.

lezec ↗ *liezť*

lež ‚ale, no' (od 15. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **leže* < **lěže*, čo je spojenie častíc **lě* (ďalej pozri ↗ *ale*) a ↗ *že.*

ležať (od 15. stor.) • Psl. **ležati;* príbuzné s toch. B *lyäk-* ‚ležať', gr. *lechomai* (*λέχομαι*) ‚líham si (spať)', stír. *laigid* ‚líha si', sthnem. *lig(g)an*, nem. *liegen*, angl. *to lie* ‚ležať' a i. – všetko od ide. **legh-* ‚ľahnúť'. Z odvodenín: ***dôležitý*** (t. j. asi ‚doliehajúci na niečo'), ***náležať*** kniž. ‚patriť' (t. j. ‚ležať na niečom' > ‚prislúchať, patriť k niečomu'), od toho ***náležitý*** ‚patričný, príslušný, správny'; ***príležitosť*** (od staršieho *príležitý* ‚príhodný, dobre sa hodiaci', pôvodne azda ‚priliehajúci'), ***záležať*** (doslova azda ‚byť založený na niečom', odtiaľ i ‚závisieť od niečoho' > ‚venovať tomu pozornosť ap.'), k tomu ***záležitosť; nocľah*** (↗ *noc*) a i. Pozri aj ↗ *ľahnúť (si),* ↗ *lono,* ↗ *-ložiť,* ↗ *lôžko,* ↗ *obloha,* ↗ *prieloh.*

ležérny ‚nenútený, uvoľnený' (od 20. stor.) • Z fr. *léger* ‚ľahký; ľahkomyseľný', ktorého východiskom je ľud. lat. **leviārius*, odvodené od lat. *levis* ‚ľahký; ľahkomyseľný'.

liace ‚opraty' (od 17. stor.) • Z nem. *Leitseil*, doslova ‚vodiaci povraz', čo je zloženina nem. *leiten* ‚viesť, viesť' a *Seil* ‚povraz'.

liadok chem. ‚dusičnan alkalických kovov al. žieravých zemín, kamenec', staršie i *liadek, liedek, ledek* (od 17. stor.), poľnohosp. ‚druh priemyselného hnojiva' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *ľad;* názov súvisí so vzhľadom povrchu kamenca.

liahnuť sa (od 17. stor.) • Od staršieho *liahnuť (čo)* ‚(o vtákoch) sedením na vajciach umožňovať narodenie mláďat', majúceho rovnaký koreň (**lęg-*) ako ↗ *ľahnúť (si).* Význam sa posunul v smere ‚ľahnúť (na vajcia)' > ‚vysedieť mláďatá'; porov. i lat. *cubāre* ‚ležať': *in-cubāre* ‚sedieť na vajciach' (↗ *inkubácia*).

liana [li-a-] ‚tropická popínavá rastlina' (od 19. stor.) • Z fr. *liane* (dial. i *liene*), od fr. dial. *liener* ‚viazať snopy', čo je odvodenina od fr. *lien* ‚zväzok, spojenie', ktorého východiskom je lat. *ligāmen*, od lat. *ligāre* ‚viazať, zväzovať, spájať'. Fr. slovo označovalo rôzne popínavé rastliny, ako označenie tropickej rastliny sa začalo používať v oblasti Antíl.

liať, *lejem* (od 16. stor.) • Psl. **lьjati, *lějǫ;* porovnáva sa so stind. *vi-lināti* ‚rozpúšťa sa, rozplýva sa', stír. *do-lin* ‚tiecť, prúdiť', lit. *líeti* ‚liať', *lýti* ‚liať sa, pršať' a i. – všetko od ide. **lěi-* ‚liať, tiecť, kvapkať'. Z odvodenín: ***leja, lejak, lejavica*** (od **lejavý*); ***liaty***, od toho ***liatina*** aj ***liatovec*** ‚spiežovec'; ***lievik*** (zdrobnenina od *liev* ‚id.', to od slovesa ***lievať*** < **lěvati;* od neho aj ***lievaný, lievanec***); s predponami: ***poliať, polievať*** (od toho ***poleva*** i ***polievka***, pôvodne asi ‚tekutina na polievanie', porov. i staršie *polievka* ‚odvar z niečoho'), ***priliať, prilievať*** (od toho ***prílev***) a i.; ***odliv, preliv, príliv, záliv*** môžu naznačovať aj paralelné **li-va-ti* ‚lievať' (porov. dial. *na-biť: na-bí-vať* ‚nabíjať', *pi-ť: po-pí-vať* ‚popíjať' ap.) a i. Pozri aj ↗ *lajno,* ↗ *líce,* ↗ *loj,* ↗ *sloj,* ↗ *uliať sa.*

libela tech. ‚vodováha' (od 19. stor.) • Z lat. *lībella*, čo je zdrobnenina od lat. *lībra* ‚libra (váhová jednotka); váhy; nivelizačná váha' (↗ *libra*). Pozri aj ↗ *niveau,* ↗ *vážka.*

liberálny ‚znášavý, zhovievavý, tolerantný voči iným názorom, prejavom odlišnej ideológie' (od 19. stor.) • Z fr. *libéral*, čo je prevzatie z lat. *līberālis* ‚týkajúci sa slobodného človeka; dôstojný, šľachetný, veľkomyseľný ap.', od lat. *līber* ‚slobodný'. – **libero** šport. ‚futbalový

obranca voľne zasahujúci do hry po celom ihrisku' (od 20. stor.) • Z tal. *libero*, doslova ,voľný', z lat. *līber* ,slobodný, voľný'.

libra ,peňažná jednotka vo viacerých štátoch', staršie ,jednotka hmotnosti okolo ½ kg' (od 16. stor.) • Z lat. *lībra*, čo je azda prevzatie zo substrátového jazyka Sicílie (pôvodne asi **līthra*); význam sa posunul v smere ,jednotka hmotnosti' > ,hodnota príslušného množstva kovu ap.; peňažná jednotka'. Pozri aj ↗ *ekvilibristika*, ↗ *libela*, ↗ *líra*, ↗ *liter*.

libreto ,slovesný podklad umeleckého diela' (od 20. stor.) • Z tal. *libretto*, doslova ,knižka' – ide o zdrobneninu od tal. *libro* ,kniha', ktorého východiskom je lat. *liber* ,lyko; zvitok papyrusu, kniha',

líce (od 16. stor.) • Psl. **lice;* súvisí s psl. **likъ* ,líce, tvár' (porov. strus. *likъ* (**ЛИКЪ**) ,tvár' a i.). Obidva výrazy sa porovnávajú so stír. *lecco*, stprus. *laygnan* ,líce', resp. (v zmysle iného výkladu) s gr. *alinkios* (*ἀλίγκιος*) ,podobný'; uvažuje sa tu aj o odvodeninách od ide. **lēi-* (↗ *liať*) s pôvodným významom typu ,odliatok; podoba zhotovená liatím, odlievaním (kovu, vosku)', odtiaľ azda i ,podoba človeka' > ,tvár; líca' (porov. ↗ *tvár*, ↗ *obraz*, ↗ *fazóna* ap.). Z odvodenín: ***lícovať*** ,tech. vyrovnávať odchýlky súčiastok na docielenie požadovaného rozloženia; stav. dávať prvky staviva do jednej roviny', doslova asi ,upravovať *líce* = podobu, vonkajší vzhľad'. Pozri aj ↗ *líčiť*, ↗ *obličaj*, ↗ *rozličný*.

licencia ,úradné povolenie vykonávať určitú činnosť' (od 17. stor.) • Z lat. *licentia* ,voľnosť, sloboda', od lat. *licēre* ,byť na predaj; byť dovoleným'. – **licitovať** ,predávať al. kupovať na dražbe' (od 18. stor.) • Z lat. *licitārī* ,ponúkať (pri dražbe)', čo je frekventatívum od lat. *licērī, licitus sum* ,ohlasovať (ponuku ap.)', od lat. *licēre* ,byť na predaj'.

lícovať ↗ *líce* – **líčiť** (od 17. stor.) • Psl. **ličiti*, odvodenina od psl. **likъ*, **lice* (↗ *líce*). Pôvodný význam bol azda ,upravovať líce, tvár', odtiaľ ,bieliť, farbiť ap.' (*l. hercov*, druhotne *l. izbu* ,natierať farbami, vápnom'). *Líčiť* zastar. ,opisovať' (*l. dojmy*) vzniklo ďalším vývinom ,farbiť' > ,maľovať, vykresľovať' > ,zachytávať, opisovať slovami' (porov. *vykresliť postavu v románe* ap.).

líder publ. ,vedúca osobnosť, vodca', šport. ,mužstvo, vedúce družstvo; najlepší hráč', hud. ,vedúci hlas (v džezovej skupine)' (od 20. stor.) • Z angl. *leader*, od angl. *to lead* ,viesť'.

lido geogr. ,piesočný pruh vyčnievajúci pri pobreží nad vodnú hladinu' (od 20. stor.) • Ako geografický termín zavedené v 19. stor. podľa názvu ostrova Lido v oblasti Benátok.

liečba, liečiť, liečivo ↗ *liek*

lieh ,alkohol' (od 19. stor.) • Z čes. *líh;* slk. forma s *-ie-* vznikla asi napodobením prípadov typu čes. *hřích:* slk. *hriech* ap. Čes. *líh* vzniklo zo staršieho *lejh*, prevzatého z nem. dial. *Läuge* (spis. *Lauge*) ,lúh'. Pozri aj ↗ *lúh*.

liek (od 17. stor.) • Psl. **lěkъ*. Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z germ. **lēka-* ,liek' (porov. odvodené gót. *lēkeis* ,lekár', *lēkinōn* ,liečiť' a i.; ide pravdepodobne o prevzatie kelt. pôvodu, porov. stír. *líaig* ,lekár'). Iné výklady uvažujú o domácom pôvode psl. **lěkъ* a usúvzťažňujú ho s lit. *laikýti* ,držať, udržiavať' (t. j. liečenie ako ,udržiavanie v istom zdravotnom stave ap.'), resp. s lat. *loquī* ,rozprávať, hovoriť' (t. j. liečenie ako zariekavanie či odriekanie magických formuliek). Z odvodenín: ***lekár*** (psl. **lěkarjь*), ***lekáreň; liečiť*** (už psl. **lěčiti*), od toho ***liečba, liečivo***, a i. Pozri aj ↗ *zaliečať sa*.

lieň ,zool. Tinca' (od 17. stor.) • Azda od ↗ *lieniť sa* – lieň má v koži bunky vylučujúce sliz, ktorý na vzduchu schne a odlupuje sa. – **lieniť sa** ,(o živočíchoch) zbavovať sa kože, srsti ap.; (o koži) zliezať, olupovať sa' (od 17. stor.) • Psl. **lěniti (sę)* (**loin-*); porovnáva sa so stír. *lía(i)n* ,jemný, mierny', stsev. *linr* ,mäkký, poddajný', lit. *lainas* ,štíhly' a i. – všetko od ide. **lei-* ,zmenšovať sa, ubúdať, strácať sa'. Z odvodenín: ***lieno*** ,zvlečená hadia koža'.

lienka ,zool. Coccinella' (od 17. stor.) • Nejasné; azda skrátená podoba nejakého žen. mena? K pomenovaniu porov. dial. *alenka, katarínka* ,lienka'.

lieno ↗ *lieniť sa*

liepať sa expr. ,liezť, škriabať sa' (od 18. stor.) • Psl. **lěpati;* pravdepodobne iteratívum od psl. **lěpiti* (↗ *lepiť*[1]) – z významového hľadiska azda ,(opakovane) lepiť niečo niekam' > ,pripevňovať, vešať ap.' (porov. dial. *liepať na seba*, o ozdobách) > ,(o človeku) vešať sa niekam a liezť nahor'.

lieska ,bot. Corylus' (od *13. stor.) • Psl. **lěska*. Porovnávalo sa s lit. *lazdà* ,palica' (staršie aj ,lieska'), lot. *lazda*, stprus. *laxde* ,lieska' a ďalej s psl. **loza* (porov. slk. *loza* vin. ,sadenica révy, vinič') – všetko azda od ide. **lēĝ(h)-*, **ləĝ(h)-* ,lieskový porast, lieština; vetva'. Iný výklad tu predpokladá súvislosť s psl. **lěsъ*

vo význame typu ‚drevnatý porast' (↗ *les*). Z odvodenín: ***lieštie*** (**lěščьje*), ***lieština***.

lietať (od 17. stor.) • Psl. **lětati* (**lēk-tā-*), pôvodne asi iteratívum od koreňa **lek-*, od ktorého sú odvodené aj gr. *laktizō* (λακτίζω) ‚kopem (nohou)', strhnem. *lecken* ‚poskakovať', lit. *lė̃kti* ‚letieť, utekať', lot. *lèkt* ‚skákať, poskakovať' a i. – východiskom je ide. **lek-* ‚ohýbať, vinúť, skákať, mykať sa'. Pozri aj ↗ *lacný*, ↗ *lastovička*, ↗ *látka*, ↗ *letieť*.

lievanec, lievať ↗ *liať*

lievč ‚žŕdka podopierajúca rebriny na voze' (od 16. stor.) • Z maď. *lőcs*, čo je prevzatie nem. pôvodu (porov. štajerské *leische*, korutánske *leuschn*, tirolské *loisch* ‚id.' ap.); pôvod nem. slova nie je známy.

lievik ↗ *liať*

liezť (od 17. stor.) • Psl. **lězti;* súvisí so stsev. *lágr* ‚nízky', strhnem. *læge*, lit. *lė̃kštas* ‚plochý', lot. *lęzęns* ‚plochý, rovný', stprus. *līse* ‚lezie' a i. – všetko od ide. **lēĝh-*, **ləĝh-* ‚liezť po zemi; nízky'. Z odvodenín: *lezec* (aj ***horo-lezec*** ap.); ***nález*** (od **na-liezť* ***na niečo*** = ‚pri *lezení*, pri chôdzi na niečo natrafiť, niečo nájsť'), ***vynález*** (od staršieho *vy-naliezť* ‚vynájsť') a i. Pozri aj ↗ *liziť*.

lifrovať subšt. ‚dodávať, dopravovať, posielať' (od *19. stor.) • Z nem. *liefern*, čo je prevzatie z fr. *livrer* ‚vydať, dodať', ktorého východiskom je lat. *līberāre* ‚oslobodzovať', od lat. *līber* ‚slobodný' – význam sa posunul v smere ‚oslobodiť (niekoho)' > ‚vydať (niekoho niekam)' > ‚dať k dispozícii, poskytnúť' > ‚zaslať, dopraviť, dodať' ap. Pozri aj ↗ *livrej*.

lift hovor. ‚výťah' (od 20. stor.) • Z angl. *lift*, od slovesa *to lift* ‚dvíhať', čo je prevzatie zo stsev. *lypta* ‚dvíhať do vzduchu', od stsev. *lopt*, *loft* ‚vzduch' (súvisí s nem. *Luft* ‚vzduch'; ↗ *luft*).

liga ‚spolková organizácia' (od 17. stor.), ‚dlhodobá športová súťaž najlepších celkov' (od 20. stor.) • Zo špan. *liga* ‚zväz, zväzok', od špan. *ligar* ‚viazať, zväzovať', ktorého východiskom je lat. *ligāre* ‚id.'.

lignit ‚druh hnedého uhlia' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *lignum* ‚drevo (najmä na kúrenie)'.

ligotať sa (od 18. stor.) • Azda obmena pôvodného **libotať sa* (porov. čes. dial. *libotati se*, ako aj slk. dial. *lib-oriť sa* ‚ligotať sa') s novším *g* podľa významovo blízkeho ↗ *jagať sa*. Východiskom **libotať sa* je asi už psl. **libotati (sę)*, odvodené od psl. **libati* ‚lesknúť sa' (odtiaľ i slk. dial. *libačka* ‚lesklá ozdoba na zdobenie odevných súčiastok' ap.), zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***ligot***.

líhať (si) ↗ *ľahnúť (si)*

lichobežník ↗ *lichý*

lichotiť ‚líškať sa, zaliečať sa' (od 19. stor.) • Psl. **lichotiti*, čo je odvodenina od psl. **lichota* (> staršie slk. *lichota* ‚neúprimnosť, falošnosť', od 16. stor.; od toho ***lichôtka*** i ***lichotník***), od psl. **lichъ* (↗ *lichý*).

lichva ‚rožný statok, dobytok', staršie aj ‚úrok, úžera' (od 17. stor.) • Psl. **lichva*. Vysvetľuje sa ako prevzatie z gót. **leihva* ‚pôžička' (od gót. *leihvan* ‚požičiavať', súvisiaceho s nem. *leihen* ‚id.', od ide. **leikᵘ̯-* ‚nechať, ponechať, zanechať', ↗ *lichý*) – keďže v minulosti sa požičiaval aj dobytok (za naturálne poplatky), slovo nadobudlo význam ‚rožný statok'. Iný výklad považuje psl. **lichva* za domácu odvodeninu od psl. **lichъ* vo význame ‚prebytočný, nadmerný, prílišný' (↗ *lichý*) – išlo by o označenie pôžičky s neprimerane vysokým úrokom.

lichý kniž. ‚prázdny, nepodstatný; klamný', staršie ‚(o človeku) zlý, chamtivý' (od 16. stor.) • Psl. **lichъ* (**leikᵘ̯-so-*), odvodzované od ide. **leikᵘ̯-* ‚nechávať, ponechávať, zanechávať' (porov. stind. *riṇákti* ‚ponecháva, zanecháva, uvoľňuje', gr. *leipō* (λείπω) ‚opúšťam, zanechávam', lat. *linquere* ‚zanechávať', gót. *leihvan* ‚požičiavať', lit. *lìkti* ‚nechávať, zostávať' a i.) – pôvodný význam psl. **lichъ* sa rekonštruuje ako ‚ponechaný; zostávajúci, prebytočný' (pozri aj ↗ *líšiť sa*, ↗ *príliš*). Negatívne významy mohli vzniknúť ďalším vývinom ‚zostávajúci' > ‚presahujúci (správnu) mieru' > ‚nesprávny, zlý' ap.; iný výklad tu však rekonštruuje homonymné psl. **lichъ* (**lei-so-*), ktoré usúvzťažňuje s lit. *liesas* ‚chudý', *lieséti* ‚chudnúť', od ide. **lei-* ‚zmenšovať sa, ubúdať, strácať sa'. Z odvodenín: ***lichobežník*** geom. (podľa čes. *lichoběžník* [staršie i *lichoběžec*], zrejme od čes. *lichý* vo význame ‚nerovný počtom, nerovnaký' – ide o štvoruholník s dvoma rôznobežnými stranami). Pozri aj ↗ *lichotiť*, ↗ *lichva*, ↗ *lišaj*.

likér ‚sladký alkoholický nápoj' (od 19. stor.) • Z fr. *liqueur*, pôvodne ‚tekutina', čo je prevzatie z lat. *liquor* ‚id.', od lat. *līquī* ‚byť tekutý, tiecť'. – **likvidovať** ‚odstraňovať, rušiť', pôvodne ‚robiť konečný účet, usporadúvať majetkové veci (pohľadávky, dlhy ap.)' (od 17. stor.) • Z lat. *liquidāre* (resp. z tal. *liquidare*), čo je odvodenina od lat. *liquidus* (tal. *liquido*) ‚tekutý, plynný; čistý, jasný', od lat. *līquī* ‚byť tekutý,

tiecť, plynúť'. V obchodníckych kruhoch slovo prešlo posunom ,robiť jasným' > ,stanovovať celkovú hodnotu ap.' (porov. i tal. *conto, credito, debito liquido*, doslova ,jasný účet, úver, dlh = ktorého hodnota je presne určená a nesporná', k tomu tal. *denaro liquido* ,jasné, čisté peniaze = peňažná hotovosť', porov. i ***likvidita*** ,schopnosť včas uhrádzať platobné záväzky); odtiaľ asi aj ,robiť konečný účet ap.'. Iným možným smerom významového vývinu je ,robiť tekutým' > ,rozpúšťať' (porov. *rozpustiť opravnú položku* ap. ,zúčtovať') > ,odstraňovať' (*likvidovať dlhy, pohľadávky*) > ,rušiť' (*l. firmu* ap.).

lilavý hovor. ,fialový', staršie *lila* (od 19. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom nem. *lila* – z fr. *lilas* (staršie *lilac*) ,orgován; orgovánová, fialová farba', prevzatého arab. prostredníctvom z perz. *līlağ;* východiskom výrazu je stind. *nīlaḥ* ,majúci tmavú farbu' (porov. aj ↗ *anilín*).

lilipután ,človek i zviera abnormálne malého vzrastu' (od 19. stor.) • Podľa názvu *Liliput* (angl. *Lilliput*), označujúceho krajinu trpaslíkov v románe *Gulliverove cesty* (1726) od angl. spisovateľa J. Swifta.

limba ,bot. Pinus cembra' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *līmboum* (novšie nem. *Leinbaum*) – ide o zloženinu nem. *Baum* ,strom' a výrazu zodpovedajúceho nem. *Lehne* ,javor mliečny' (súvisí s ↗ *klen*).

limitovať kniž. ,určovať hranicu, ohraničiť' (od 16. stor.) • Z lat. *līmitāre*, od lat. *līmes*, gen. *līmitis* ,medza; hraničný násyp, hranica' (z toho i novšie slk. ***limit*** ,určená medza': *časový, investičný l.*). Pozri aj ↗ *delimitovať*.

limonáda ,malinovka', pôvodne ,nápoj z citrónovej šťavy' (od 18. stor.) • Z fr. *limonade*, od fr. *limon* ,citrón', prevzatého z tal. *limone;* výraz bol prevzatý (arab. prostredníctvom) z perz. *līmūn* ,citrónovník; citrón'. Pôvodný význam ,nápoj z citrónovej šťavy' sa zovšeobecnil na ,nápoj z ovocnej šťavy'. – **limonit** min. ,hnedá železná ruda' (od 20. stor.) • Utvorené na základe fr. *limon* ,citrón', údajne podľa sfarbenia.

limuzína ,uzavretá karoséria osobného auta; auto s takou karosériou' (od 20. stor.) • Z fr. *limousine* – pôvodne asi označenie kabáta pelerínového strihu z hrubej vlny, neskôr prenesené na ochrannú konštrukciu zastrešujúcu auto; odtiaľ súčasný význam. Fr. *limousine* sa odvodzuje od fr. *limousin* ,pochádzajúci z oblasti Limousin' (v stred. Francúzsku).

linajka ,(vodo)rovná čiara' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *linaj* (18. stor.), čo je prevzatie (koncové *-aj* azda podľa nejakej nem. formy?) z lat. *līnea* ,čiara, obrys' (↗ *línia*). – **lineár** zastaráv. ,pravítko' (od 20. stor.) • Asi obmena staršieho *lineál* (od 18. stor.), od lat. *līneālis* ,súvisiaci s čiarami, pozostávajúci z čiar', od lat. *līnea* ,čiara'; novšie *-ár* môže byť podľa názvov typu *skicár* ,zošit na skicovanie' ap. – **lineárny** ,majúci vlastnosti priamky; nasledujúci za sebou v rade; jednorozmerný' (od 20. stor.) • Podľa lat. *līneāris, līneārius* ,pozostávajúci z čiar', od lat. *līnea* ,čiara'.

linecký, v spojení ***l-é cesto*** kuch. ,druh cesta na krehké koláče' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Linzer Teig* ,linecké cesto', od názvu mesta Linz v Rakúsku (staršie slk. *Linec*).

lingvistika ,jazykoveda' (od 19. stor.) • Utvorené na základe lat. *lingua* ,jazyk', zo staršieho *dingua;* novšie *l-* sa vysvetľuje zblížením s lat. *lingere* ,lízať, oblizovať' – k významu porov. i slk. *lizák* hovor. expr. ,jazyk (dobytka, zveri)'.

línia (od 17. stor.) • Z lat. *līnea* (i *līnia*), čo je skrátenie spojenia *līnea restis* ,ľanový povraz', od lat. *līneus* ,ľanový', od lat. *līnum* ,ľan' (súvisí s ↗ *ľan*). Ľanový povraz slúžil aj ako pomôcka na robenie rovných čiar, odtiaľ ,čiara' ako východisko pre vznik ďalších významov – ,smer' (*politická l.*), ,obrys' (*l. tela*), ,rodová vetva' (*pobočná l.*, podľa genealogických línií na rodostromoch) i ,časť frontu' (*bojová l.*, podľa znázornenia na vojenských mapách). Pozri aj ↗ *linajka*. – **linka** (od 20. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *línia* ,čiara' (porov. *l-y v zošite*, ***linkovať*** ,kresliť rovné čiary' ap.), avšak s ďalšími významami: ,(spájajúca) čiara, spojenie' (*telefónna, autobusová, letecká l.*), ,pás ap.' (*výrobná l.*) i ,súvislá zostava (výrobných) zariadení' (*montážna, kuchynská l.*).

linoleum ,pružná hladká dlážková krytina' • Názov (angl. *linoleum*) utvoril v r. 1863 angl. vynálezca F. Walton na základe lat. *līnum* ,ľan' a *oleum* ,olej' – ľanový olej je jednou zo surovín používaných pri výrobe tejto krytiny. Z odvodenín: ***linorez, linoryt*** výtvar. ,grafická technika vyrezávania (rytia) obrazu do linolea'.

lipa ,bot. Tilia' (od *13. stor.) • Psl. **lipa;* súvisí s lit. *líepa*, lot. *liẽpa* ,lipa' a i. – azda od ide. **leip-* ,potierať tukom, lepiť (sa)' (↗ *lepiť*[1]); pomenovanie môže súvisieť s lepkavým lykom stromu, v minulosti široko využívaným v ľudovej kultúre (výroba obuvi, košíkov a i.). Pozri aj ↗ *lipeň*.

lipeň ‚zool. Thymallus' (od 16. stor.) • Psl. **lipenь*. Porovnávalo sa s lit. *liepsnà* ‚plameň' (pomenovanie podľa tmavočervenej plutvy?); podľa iného výkladu je odvodené od ide. **leip-* ‚potierať tukom' (↗ *lepiť¹*), pričom takýto názov (motivovaný škvrnami na tele ryby) mal byť prevzatý zo substrátových ide. jazykov karpatskej oblasti. Novší výklad tu uvažuje o odvodenine od psl. **lipa* (↗ *lipa*) s pôvodným významom ‚ryba voňajúca ako (lipový?) kvet' – k pomenovaniu porov. staršie čes. *květovoň* ‚lipeň'.

lipican ‚plemeno teplokrvného koňa' (od 20. stor.) • Z tal. *lipizzano*, doslova ‚lipický (kôň)', podľa obce Lipica (tal. *Lipizza*) v Slovinsku, už od 16. stor. známej chovom koní.

lipnúť (od 18. stor.) • Psl. **lipnǫti;* vzniklo asi skrížením psl. **lь(p)nǫti* (**lĭp-;* ↗ *ľnúť*) a **lipati* (**līp-;* porov. napr. ***prilípať*** ‚tesne priliehať, lepiť sa k niečomu': *mokré šaty p-jú na telo* ap.), čo je iteratívum od rovnakého koreňa.

liposukcia lek. ‚odsávanie podkožného tlaku' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *lipos* (*λίπος*) ‚tuk' a lat. *sūctiō* ‚satie', od lat. *sūgere, sūctum* ‚sať'.

líra ‚menová jednotka v Taliansku (pred zavedením eura), Turecku a i.' (od 19. stor.) • Z tal. *lira*, ktorého východiskom je lat. *lībra* (↗ *libra*) s hláskovým vývinom *lībra* > staršie tal. *livra, livera* > **liera* > *lira*.

lis (od 18. stor.) • Vzniklo preneseným použitím staršieho *lis* ‚líška' (k etymológii pozri ↗ *líška*) – azda preto, že lis zviera opracúvaný predmet ako líška svoju korisť. Z odvodenín: ***lisovať; vylisovať***, od toho ***výlisok***, a i.

liskavý ‚lesklý, blyšťavý', staršie ‚nákladný, prepychový' (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od slovesa zachovaného v slk. dial. *lýskať sa* ‚blýskať sa', ktorého východiskom je psl. **lyskati* (k *y* porov. poľ. *łyskać* ‚blýskať'), iteratívum k psl. **lъsknǫti (sę)* (↗ *lesknúť sa*). Pozri aj ↗ *blýskať*. – **lisknúť sa, lisnúť sa** ‚lesknúť sa, ligotať sa, jagať sa' (od 18. stor.) • Psl. **lysknǫti (sę)*, od rovnakého koreňa ako psl. **lyskati*.

lisovať ↗ *lis*

list (od 15. stor.) • Psl. **listъ*. Porovnáva sa s lit. *láiškas* ‚list (rastlinný aj papierový)', lot. *laiska* ‚list na ľanovom al. obilnom steble', stprus. *lāiskas* ‚kniha' – ide azda o odvodeniny od ide. **lē(i)-* ‚nechávať a i.' (ďalej pozri ↗ *leniť sa*) s možným významovým vývinom ‚nechávať, uvoľňovať' > ‚vyháňať klíky, výhonky, listy'. Význam slova *list* sa vyvíjal v smere ‚listový výhonok, list rastliny' > ‚tenký plát nejakej hmoty' (porov. ***lístok*** *zlata*, resp. *l. píly*), najmä ‚list papiera', z toho ‚(na liste) písaná správa' (*poslať l.* a i.) aj ‚úradný dokument' (*rodný l.*). Z ďalších odvodenín: ***listeň*** bot. ‚šupinovitý list, z ktorého pazuchy vyrastajú výhonky'. ***Listina*** ‚zoznam' (*prezenčná, výplatná l.*) mohlo byť ovplyvnené aj zo strany nem. *Liste* ‚id.' – ide o prevzatie z tal. *lista*, ktoré bolo prevzaté z germ. **līsta* ‚lata ap.' (odtiaľ i sthnem. *līsta*, strhnem. *līste;* ↗ *lišta*); význam ‚zoznam' vznikol z pôvodného ‚súpis v podobe tabuľky ap., ktorej riadky či stĺpce pripomínajú latky'.

lister ‚polovlnená lesklá tkanina' (od 20. stor.) • Z nem. *Lüster* ‚id.', čo je prevzatie z fr. *lustre* ‚lesk'; ďalej pozri ↗ *luster*.

listina, lístok ↗ *list*

lišaj • Psl. **lišajь*. Pôvodne označenie kožnej choroby (v slk. od 17. stor.), odvodzované od psl. **lichъ* (↗ *lichý*) – buď vo význame typu ‚zlý' (t. j. ekzém ako ‚zlý stav, ochorenie' ap.), alebo v staršom význame ‚zostávajúci ap.' (t. j. ‚zostávajúca škvrna po niečom' > ‚škvrna na koži; kožné ochorenie'). Druhotne bolo použité vo vzťahu k nočným motýľom (v slk. doložené od 18. stor.), podľa starších predstáv prenášajúcich takéto ochorenia; porov. i ↗ *motolica*. Z odvodenín: ***lišajník***, podľa bot. lat. *Lichenes* mn., od lat. *līchēn*, čo je prevzatie z gr. *leichēn* (*λειχήν*), označujúceho lišajníky aj kožné vyrážky, ktoré ich pripomínajú.

lišiak ↗ *líška*

lišiť sa (od 19. stor.) • Psl. **lišiti (sę)*, odvodenina od psl. **lichъ* (↗ *lichý*) vo význame typu ‚zostávajúci, prebytočný' – význam ‚líšiť sa' je akiste z pôvodného ‚mať niečo navyše (oproti niečomu inému)'. Z odvodenín: ***odlišiť (sa)***, od toho ***odlišný***, a i.

líška ‚zool. Vulpes' (od 15. stor.) • Nie celkom jasná odvodenina od **lisa* (porov. stčes. *lisa*, rus. *lisá (лиса)* ‚líška' a i.), resp. od staršieho slk. *lis* (od 18. stor.) – môže ísť o redukciu pôvodného **lisička* (zdrobnenina od **lisica*, od **lisa*) alebo o zdrobneninu od **liša* (**lis-ja*, azda stará odvodenina od psl. **lisъ*, porov. nižšie), resp. od **licha* (hláskový variant psl. **lisa*, porov. nižšie). Konečným východiskom je psl. **lisa* (resp. aj **lisъ*), obyčajne porovnávané (pri rekonštrukcii **u̯leip-sā-*) s chet. *ulipna-* ‚dravé zviera (vlk? lev?)', stind. *lopāśáḥ*, avest. *raopi-* ‚líška, šakal', arm. *ałuēs*, gr. *alōpēx* (*ἀλώπηξ*), lat. *volpēs, vulpēs*, lot. *lapsa*

‚líška' a i. – všetko od koreňa *u̯lp-, *lup-, označujúceho dravé zvieratá (s možnými obmenami ich názvov z tabuistických príčin). Iný výklad vychádza z pôvodného *leip-sā-, od koreňa *leip- ‚horieť, planúť' (porov. stsev. leiptr ‚blesk, lesk', lit. liepsnà ‚plameň' a i.) – išlo by o pomenovanie líšky podľa sfarbenia jej kožušiny. Z odvodenín: ***lišiak, liškať sa*** (k významu neúprimnosti ap. porov. i ↗ *fixľovať*). Pozri aj ↗ *lis*, ↗ *úlisný*.

lišta odb. ‚rozlične upravená úzka latka' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *līste* (nem. *Leiste*), čo je germ. výraz nejasného pôvodu. Pozri aj ↗ *list*, ↗ *peľasť*.

litánie náb. ‚katolícka modlitba pozostávajúca z radu vzývaní' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *litanīa*, čo je prevzatie z gr. *litaneiā* (λιτανεία) ‚naliehavá prosba', od gr. *litaneuō* (λιτανεύω) ‚prosím', čo je odvodenina od gr. *litanos* (λιτανός) ‚prosiaci', od gr. *lissomai* (λίσσομαι) ‚(úpenlivo, naliehavo) prosím'.

liter ‚jednotka objemu' (od 19. stor.) • Z fr. *litre:* výraz bol utvorený na základe staršieho *litron* ‚1/16 objemovej jednotky zvanej *boisseau* (= cca 13 l)', čo je odvodenina od strlat. *litra* ‚jednotka objemu', ktorého východiskom je gr. *litrā* (λίτρα) ‚libra (váhová jednotka)', prevzaté zo stredomorského *līthra; pozri aj ↗ *libra*. Ako oficiálna jednotka objemu bol liter zavedený vo Francúzsku v r. 1795.

litera ‚písmeno' (od 17. stor.) • Z lat. *littera* (staršie *lītera*), usúvzťažňovaného s lat. *linere*, *litum* ‚natierať, mastiť'; t. j. pôvodne asi ‚natretý, nanesený znak ap.'. Z odvodenín: ***literát*** (staršie ‚človek vzdelaný v čítaní a písaní', z lat. *litterātus* ‚písmenami napísaný; učený, vzdelaný'), ***literatúra*** (lat. *litterātūra*, pôvodne ‚čo je napísané', porov. i lat. *litterae* mn. ‚spis, dielo, kniha; literatúra'), ***literárny*** (lat. *litterārius* ‚súvisiaci s písaním') a i. Pozri aj ↗ *beletria*, ↗ *transliterovať*.

litografia polygr., výtvar. ‚kameňotlač' (od *19. stor.) • Utvorené na základe gr. *lithos* (λίθος) ‚kameň' a *grafō* (γράφω) ‚píšem'.

liturgia ‚súhrn bohoslužobných úkonov a obradov' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *līturgia*, čo je prevzatie z gr. *leitūrgiā* (λειτουργία) ‚verejná služba; bohoslužba', od gr. *leitūrgeō* (λειτουργέω) ‚slúžim verejnosti; konám bohoslužbu' – ide o výraz utvorený na základe gr. *lēiton* (λήϊτον) ‚sídlo mestskej rady', odvodeného od gr. *lāos* (λαός) ‚ľud', a *ergon* (ἔργον) ‚čin, práca'.

livrej ‚jednotné oblečenie pomocného personálu' (od 19. stor.) • Z fr. *livrée*, doslova ‚čo je poskytnuté (t. j. ako oblečenie služobníctvu)', od fr. *livrer* ‚vydať, dodať, poskytnúť'; ďalej pozri ↗ *lifrovať*.

lízať, *lížem* (od 17. stor.) • Psl. *lizati, *ližǫ; súvisí so stind. *léḍhi*, *réḍhi* ‚líže', arm. *liz(a-n)em*, gr. *leichō* (λείχω) ‚lížem', lat. *lingere* ‚lízať, oblizovať', stír. *ligid* ‚líže', gót. *bi-laigōn* ‚olizovať', sthnem. *leckōn*, nem. *lecken*, lit. *liẽžti* ‚lízať' a i. – všetko od ide. *leiĝ- ‚lízať'. Z odvodenín: ***lízať sa*** expr. ‚zotavovať sa (z porážky ap.)', podľa predstavy o *vylizovaní* si rán zvieratami; ***lizák*** expr. ‚jazyk (zvierací)' (t. j. čo slúži na lízanie) i ‚rozmazaná škvrna' (podľa jazykovitého tvaru); ***pätolizač*** pejor. ‚pochlebovač' (↗ *päta*), podobne ***podlizovať sa*** ‚pochlebovať' a i. ***Liznúť*** (od toho ***oliznúť, obliznúť*** i ***zliznúť*** [aj expr.: *z. bitku* ap.]) vo význame ‚expr. udrieť, plesnúť' (*takú ti liznem!*) môže odrážať predstavu o rýchlom dotyku jazyka ap.; môže tu však ísť aj o etymologicky nesúvisiace *lyznúť, z psl. *lyznǫti (porov. i rus. dial. *lýznuť* (лызнуть) ‚udrieť' a i.). Pozri aj ↗ *úlisný*.

lízing ekon. ‚zmluvný prenájom na istý čas (s neskorším odpredajom)', pôv. pís. *leasing* (od 20. stor.) • Z angl. *leasing*, doslova ‚prenechanie', od angl. *to lease* ‚prenechať', čo je prevzatie zo stfr. *lesser* (fr. *laisser*) ‚nechať', ktorého východiskom je lat. *laxāre* ‚uvoľňovať, popúšťať', od lat. *laxus* ‚voľný' (↗ *laxný*).

lkať poet. ‚plakať, kvíliť' (od *17. stor.) • Z čes. *lkáti*, ktorého východiskom je psl. *lъkati (*lŭk-), súvisiace s gr. *lynx* (λύγξ), gen. *lyngos* (λυγγός) ‚vzlykanie', stír. *slucaid* ‚prehĺta', nem. *schlucken* ‚hltať, prehĺtať' a i. – všetko od ide. *(s)leug-, *(s)leuk- ‚hltať, prehĺtať'. Pozri aj ↗ *vzlykať*.

ľnúť kniž. zastar. ‚lipnúť' (od *17. stor.) • Psl. *lь(p)nǫti; odvodenina od koreňa zachovaného v psl. *lьpěti (↗ *ľpieť*), *lěpiti (↗ *lepiť*[1]). Pozri aj ↗ *lipnúť*, ↗ *prelínať sa*.

lobby ↗ *loby*

lobelka ‚ozdobná a liečivá rastlina' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Lobelia*, podľa flám. botanika M. de l'Obela (lat. *Lobelius;* 1538 – 1616).

loby polit. ‚nátlaková skupina', pôv. pís. *lobby* (od 20. stor.) • Z angl. *lobby*, čo je prevzatie zo strlat. *lobium* ‚podlubie' (germ. pôvodu). V brit. parlamente *lobby* označovalo aj priestory prístupné pre verejnosť, ktorá tam mohla viesť rozhovory s členmi parlamentu; v USA slovo nadobudlo v 19. stor. prenesený význam ‚osoby

navštevujúce *lobby* zákonodarného zboru s cieľom ovplyvňovať rozhodovanie poslancov' – odtiaľ i ,nátlaková skupina'.

ločkať expr. ,pri pohybe vydávať čľapotavý zvuk' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Mohli tu splynúť dva výrazy – 1. domáca odvodenina od zvukomalebného *lokať* (ďalej pozri ↗ *logať:* z psl. **lokati* < ide. **lak-* ,lízať [s mľaskotom]', k významu typu ,čliapať' porov. *blato mľasklo* ap.); 2. prevzatie maď. pôvodu, porov. maď. *locs-ol* ,kropiť, polievať; šplieсhať, čliapať', *locs-og* ,šplieсhať, žblnkať', *locs-pocs* ,čľapkanica' a i. (od koreňa *locs-*, zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *lečo*).

loď, staršie i *loďa* (od 16. stor.) • Psl. **oldъji/ *oldъja;* súvisí s toch. B *olyi* ,loď', stangl. *ealdoþ* ,koryto', dán. *olde* ,veľké koryto zhotovené z jedného kmeňa', lit. *eldijà*, dial. *aldijà* ,čln (často z jedného kmeňa)' a i. – všetko od ide. **aldh-* ,koryto'; pôvodne išlo pravdepodobne o označenie nádoby vydlabanej z kmeňa stromu, ktorá mohla slúžiť aj ako jednoduché plavidlo. Z odvodenín: ***lodný, lodník, lodivod*** (↗ *viesť*) a i.

lodžia ,balkón zasunutý do fasády; chodba so stĺporadím na otvorenej strane', pôv. pís. *loggia* (od 20. stor.) • Z tal. *loggia*, čo je prevzatie z germ. jazykov, rovnakého pôvodu ako fr. *loge* (↗ *lóža*).

logaritmus mat. (od 20. stor.) • Výraz (lat. *logarithmus*) utvoril v r. 1614 škót. matematik J. Napier na základe gr. *logos* (λόγος) ,slovo; vzťah, pomer' a *arithmos* (ἀριθμός) ,číslo'.

logať ,(hltavo) piť' (od *17. stor.) • Expresívna obmena pôvodného *lokať* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je psl. **lokati*, porovnávané s arm. *lakem* ,vylizujem' a lit. *làkti* ,lízať, chlípať' – východiskom je ide. **lak-* ,lízať (s mľaskotom)', zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *lalok*, ↗ *ločkať*, ↗ *lôchať*.

-lógia ,náuka, veda' (*parazitológia* ap.) • Podľa gr. *-logiā* (-λογία), najmä v názvoch utvorených na základe výrazov s gr. *-logos* (-λογος), doslova ,hovoriaci (o niečom)', od gr. *legō* (λέγω) ,hovorím' – napr. gr. *anthrōpologos* (ἀνθρωπολόγος) ,hovoriaci o človeku' (z toho aj ,zaoberajúci sa človekom, skúmajúci ho' > ,vedec zaoberajúci sa takýmto výskumom, antropológ'), odtiaľ ↗ *antropológia*.

logika ,veda o zákonoch a formách správneho myslenia' (od 17. stor.) • Z lat. *logicē, logica*, čo je prevzatie z gr. *logikē (technē)* (λογική τέχνη), od gr. *(technē)* (τέχνη) ,umenie' a *logikos* (λογικός) ,súvisiaci s rozumom', odvodeného od gr. *logos* (λόγος) ,slovo; argument; rozum', ktoré súvisí s gr. *legō* (λέγω) ,hovorím'. – **logistika** ,organizácia a zlaďovanie od seba závisiacich činností' (od 20. stor.) • Z angl. *logistics*, čo je prevzatie z fr. *logistique* (pôvodne vo vzťahu k organizácii vojska a nemocníc) – východiskom slova je gr. *logistikē (technē)* (λογιστική τέχνη) ,umenie počítať', od gr. *logistikos* (λογιστικός) ,skúsený v počítaní', čo je odvodenina od gr. *logizomai* (λογίζομαι) ,počítam', od gr. *logos* ,slovo; vyslovovanie čísel, počítanie'. – **logo** ,emblém firmy al. organizácie' (od 20. stor.) • Z angl. *logo*, čo je skrátenie angl. *logotype*, resp. *logogram* ,symbol, emblém', zloženého z gr. *logos* ,slovo' a angl. *type* ,typ; typické, charakteristické zobrazenie' (↗ *typ*), resp. *-gram*, z gr. *gramma* (γράμμα) ,čo je napísané', od gr. *grafō* (γράφω) ,píšem'. – **logopédia** ,náuka o poruchách reči a výslovnosti' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *logos* ,slovo; reč' a *paideiā* (παιδεία) ,výchova, vzdelávanie'; ďalej pozri ↗ *encyklopédia*.

loj (od 16. stor.) • Psl. **lojь* (**loi-o-*), odvodenina od ide. **lēi-* (↗ *liať*) – pôvodný význam bol asi ,liatie, vylievanie, odlievanie ap.', odtiaľ ,čo sa odlieva, taví' (aj o živočíšnom tuku), resp. ,čo sa leje' (na jedlo ap.). Porov. i ↗ *sloj*.

lojálny ,verný, oddaný (štátu, vláde ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *loyal* (pôvodne asi ,rešpektujúci zákony'), ktorého východiskom je lat. *lēgālis* (↗ *legálny*).

lokaj ,sluha v livreji', staršie i ,sluha, ktorý nosil listy; posol' (od 17. stor.) • Z nem. *Lakai*, čo je prevzatie z fr. *laquais*, pôvodne ,príslušník pechoty, vojak s nízkou hodnosťou'; slovo nejasného pôvodu.

lokál[1] ,zábavný podnik' (od 20. stor.) • Z nem. *Lokal* ,hostinec', čo je prevzatie z fr. *local* ,miestnosť' – výraz vznikol substantivizáciou fr. *local* ,miestny; umiestnený', prevzatého z lat. *locālis* (↗ *lokálny*). – **lokál**[2] gram. ,6. pád' (od 19. stor.) • Podľa staršieho nem. *Local(casus)*, doslova ,miestny pád' (dnešné nem. *Lokativ*). Názov vznikol v nem. jazykovede začiatkom 19. stor. ako označenie príslušného pádu v sl. jazykoch; východiskom bolo lat. *locālis* (↗ *lokálny*). – **lokálny** ,miestny', staršie i *lokálsky* (od 18. stor.) • Z lat. *locālis*, od lat. *locus* ,miesto'. Z odvodenín: ***lokálka*** ,miestna trať; publ. krátka správa o udalosti miestneho významu'; ***lokalizovať*** ,určiť miesto; obmedziť na

nejaké miesto (požiar ap.)' (fr. *localiser*). – **lokálpatriotizmus** ‚(často nekritické) vyzdvihovanie svojho mesta, kraja ap.' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Lokalpatriotismus*, od nem. *lokal* ‚miestny', prevzatého fr. prostredníctvom z lat. *locālis*, a *Patriotismus* ‚vlastenectvo', od nem. *Patriot* (↗ *patriot*).

lokňa hovor. ‚stočený prameň vlasov' (od 18. stor.) • Z nem. *Locke* ‚id.'.

lokomotíva ‚rušeň' (od 19. stor.) • Z angl. *locomotive*, čo je skrátenie spojenia *locomotive steam engine*, doslova ‚pohybujúci sa (z hľadiska miesta) parný stroj' – slovo bolo utvorené na základe lat. *locus* ‚miesto' a *movēre*, *mōtum* ‚pohybovať (sa)', azda i podľa strlat. *loco motivum* ‚schopnosť pohybu (na mieste)'.

lokša ‚tenký posúch zo zemiakového cesta' (od 17. stor.) • Z turk. jazykov (porov. ujgur., tatár. *lakča* ap.); konečným východiskom výrazu je údajne perz. *lahša* ‚druh kaše'.

lomiť (od 15. stor.) • Psl. **lomiti*, pôvodne asi iteratívum al. kauzatívum od ide. **lem-* ‚rozbíjať (sa), lámať (sa)' (porov. stangl. *lemian* ‚ochromiť, zmrzačiť; udrieť', sthnem. *lam*, nem. *lahm* ‚chromý', lit. *lìmti* ‚lámať sa pod ťarchou bremena' a i.). Z odvodenín: ***lom*** (psl. **lomъ*); ***prelomiť: pr(i)elom, zlomiť: zlom(ok)*** ap., podobne ***polom*** ‚polámanie lesného porastu prírodnými živlami' (od **po-lomiť*); ***lomcovať*** ‚silno triasť' (k prípone porov. *bur-c-ovať* ap.) i ***lomoziť*** ‚hrmotať, hrkotať' (azda už psl. **lom--oz-iti* ako expresívna odvodenina od **lomiti*); ***lomidrevo*** expr. ‚mohutný a mocný človek' (doslova ‚kto lomí stromy', od ↗ *drevo* vo význame ‚strom'), ***lomikameň*** (↗ *kameň*); ***lámať*** (psl. **lamati* < **lōm-;* iteratívum od **lomiti*), od toho ***lámka*** ‚ochorenie kĺbov' (podľa sprievodného „lámania" v kostiach ap.), a i. Pozri aj ↗ *lem*, ↗ *lemeš*.

lono (od 17. stor.) • Psl. **lono*. Mohlo vzniknúť zjednodušením pôvodného **lok-sno-* (**logh--sn-o-*), od ide. **legh-* (↗ *ležať*), čo predpokladá významový vývin typu ‚ležovisko' > ‚miesto, kde leží plod v tele matky' – porov. i stsl. *ložesno* (ЛОЖЕСНО) ‚materské lono', odvodené od rovnakého koreňa. Iný výklad vychádza z rekonštrukcie **lok-no-*, od koreňa **lok-*, usúvzťažňovaného s ide. **el-k-*, **ol-k-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *laket*) – išlo by teda o ‚ohnuté (t. j. vyklenuté) miesto', k významu porov. lat. *sinus* ‚zakrivenie, záhyb; priehlbina; lono'.

lopár ‚doska na krájanie, miesenie' (od 17. stor.) • Zrejme od rovnakého koreňa ako ↗ *lopata*, ↗ *lopúch;* t. j. ‚plochá doska'. – **lopata** (od *12. stor.) • Psl. **lopata*, asi odvodenina od psl. **lopъ* ‚list' (ďalej pozri ↗ *lopúch*) s pôvodným významom ‚pracovný nástroj, ktorý tvarom pripomína list'. Z odvodenín: ***polopatizmus*** publ. pejor. ‚schematické, primitívne podanie (najmä v umení)' (podľa predstavy o podaní „po lopate").

lopota expr. ‚ťažká práca, drina' (od *17. stor.) • Od ***lopotiť (sa)*** expr. ‚ťažko pracovať', z psl. **lopotiti*, od zvukomalebného koreňa **lop-*; porov. i ↗ *lopta*. K vývinu ‚vydávať zvuk' > ‚ťažká, namáhavá práca' porov. ↗ *klopota*.

lopta (od 18. stor.) • Azda už psl. **lopъta*. Môže byť odvodené od slovesa typu **lop-ъt-ati*, od zvukomalebného koreňa **lop-* (porov. i ↗ *lopota*, ↗ *loptoš*); pomenovanie by súviselo so zvukmi, ktoré sprevádzajú pohyb lopty pri hre. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **lopъta* s ↗ *lopata*, resp. odvodzuje ho od psl. **lopъ* ‚list ap.' (ďalej pozri ↗ *lopúch*) – išlo by o pôvodné označenie plochej palice používanej na odrážanie hracích loptičiek, ktoré sa druhotne (azda v kontextoch typu *hra s loptou* či *loptová hra*) mohlo preniesť aj na lopt(ičk)y.

loptoš expr. ‚lapaj, huncút, figliar, galgan' (od 19. stor.) • Azda zvukomalebného pôvodu (od slovesa **loptať* < **lop-ъt-ati*, ↗ *lopta*) – porov. i dial. *lopaj* ‚vysoký chlap(ec), výrastok', *lompoš* ‚loptoš', ktoré môžu byť odvodené od rovnakého koreňa *lo(m)p-*.

lopúch ‚bot. Arctium' (od 17. stor.) • Psl. **lopuchъ;* odvodenina od psl. **lopъ* vo význame typu ‚list' (porov. maced. dial. *lop (лоп)* v názvoch rastlín), porovnávaného s lit. *lãpas*, lot. *lapa* ‚list (na strome, na rôznych rastlinách)' – východiskom je ide. **lēp-*, **lōp-*, **ləp-* ‚byť plochý'. Pozri aj ↗ *laba*, ↗ *lopár*, ↗ *lopta*, ↗ *lupeň*.

lord ‚titul príslušníka anglickej šľachty' (od 18. stor.) • Z angl. *lord*, ktorého východiskom je stangl. *hlāford* ‚pán (domu)' ako zloženina stangl. *hlāf* ‚chlieb' (angl. *loaf* ‚bochník'; pozri aj ↗ *lady*) a *weard* ‚strážca' (angl. *ward;* pozri aj ↗ *stevard*) – pôvodný význam bol ‚pán poskytujúci chlieb (t. j. stravu)'.

lorňon ‚okuliare s rúčkou' (od 20. stor.) • Z fr. *lorgnon*, od fr. *lorgner* ‚dívať sa kútikom oka (potajomky, ale dôsledne)', doslova ‚škúliť', od stfr. *lorgne* ‚škúliaci' (prevzatie z germ. jazykov) – slovo pôvodne označovalo korekčnú šošovku, neskôr sa prenieslo na jednoduché okuliare z dvoch šošoviek.

los ‚severský cicavec (zool. Alces)' (od 17. stor.) • Psl. **olsъ/*olsь* (**olk̂-*); súvisí so stind. *ŕśyaḥ* ‚samec istého druhu antilopy', stsev. *elgr*, sthnem. *elahho*, nem. *Elch* ‚los' – ide asi o výrazy odvodené od ide. **el-*, **ol-* ‚červenastý, hnedastý a i.'; ďalej pozri ↗ *jalec*.

lós ‚žreb', kniž. zastar. ‚osud' (od 17. stor.) • Z nem. *Los*, pôvodne asi ‚(získaný) podiel' – odtiaľ významy ‚osud' (porov. slk. *u-deliť: ú-del* ‚osud') aj ‚žreb' (najskôr pri magických praktikách majúcich za cieľ predpovedať osud či budúcnosť, neskôr i žreb v lotérii). Pozri aj ↗ *lotéria*.

losos ‚zool. Salmo' (od 17. stor.) • Psl. **lososь* (**lak̂s-ok̂-*); súvisí s toch. B *laks* ‚ryba', oset. *læsæg*, stsev. *lax*, stangl. *læx*, angl. *lax*, sthnem. *la(h)s*, nem. *Lachs*, lit. *lašišà*, dial. *lãšis*, lot. *lasis* ‚losos' a i. – odvodzuje sa od ide. **lak̂-* ‚bodkovať, fŕkať (farbou ap.)' (porov. lit. *lãšas* ‚kvapka' a i.); pomenovanie sa vysvetľuje pestrým, škvrnitým sfarbením ryby, porov. i ↗ *pstruh*.

lotéria ‚stávková hra' (od 18. stor.) • Z nem. *Lotterie*, čo je prevzatie z hol. *loterij*, od hol. *lot* ‚žreb', príbuzného s nem. *Los* (↗ *lós*).

lotor ‚zlý človek, gauner' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *lot(t)er* ‚darebák', od sthnem. *lot(t)er* ‚ľahkomyseľný', zachovaného napr. v nem. *Lotter-bube*, doslova ‚lotrovský chlapec', ap.

lotos ‚cudzokrajná vodná rastlina' (od 19. stor.) • Z lat. *lōtos*, čo je prevzatie z gr. *lōtos* (λωτός); asi z jazykov stredomorskej oblasti.

lov (od *15. stor.) • Psl. **lovъ;* porovnáva sa s gr. *apo-lauō* (ἀπολαύω) ‚využívam, mám prospech z niečoho', *leiā* (λεία) ‚vojenská korisť', lat. *lucrum* ‚zisk, zárobok', stír. *lóg* ‚odmena', sthnem. *lōn*, nem. *Lohn* ‚mzda, odplata' a i. – všetko od ide. **lāu̯-* ‚ukoristiť, získať'. Z odvodenín: ***loviť*** (psl. **loviti*), ***uloviť*** (od toho ***úlovok***), ***lovec*** a i.

loziť (od *16. stor.) • Pravdepodobne obmena slovesa zachovaného v dial. *laziť* ‚liezť, škriabať sa; loziť a i.' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **laziti* (**lōz-*), iteratívum k psl. **lězti* (**lēz-*; ďalej pozri ↗ *liezť*); odtiaľ i ***prielaz*** ‚(úzky) priechod', k dial. *pre-laziť* ‚preliezť'. Zmena *la-* > *lo-* mohla nastať pod vplyvom iteratív s koreňovým *-o-* (*nosiť, vodiť, voziť* a i.). Pozri aj ↗ *laz*, ↗ *ucholak*.

lož (od 17. stor.) • Psl. **lъžь*, od psl. **lъgati* ‚klamať' (> staršie slk. *lhať*, od 15. stor.); ďalej pozri ↗ *luhať*. Z odvodenín: ***lživý*** kniž.

lóža ‚(v divadle ap.) oddelená časť na obvode hľadiska s niekoľkými sedadlami; organizačná jednotka slobodomurárov' (od 19. stor.) • Z fr. *loge*, pôvodne ‚jednoduchý prístrešok v prírode', neskôr aj ako označenie rôznych krytých stavieb; prevzatie germ. pôvodu. Význam ‚organizačná jednotka slobodomurárov' je podľa angl. *lodge* (prevzatie z fr.). Pozri aj ↗ *lodžia*.

-ložiť, v ***odložiť*** ap. (od *15. stor.), dial. i bezpredponové *ložiť* ‚klásť (o včelej matke)' • Psl. **ložiti*, kauzatívum k psl. **ležati* (↗ *ležať*), t. j. ‚spôsobovať, aby niečo ležalo ap.'. Z odvodenín: ***položiť***, ***uložiť***, ***založiť*** ap. (od toho ***poloha***, ***úloha***, ***záloha***, s ďalšou príponou ***položka***, staršie *úložka* ‚depozit', ***záložka*** ap.), sem aj ***vloha*** ‚vrodená schopnosť, talent' (t. j. vlastnosti vložené do človeka pri narodení), ↗ *sloh;* často koreluje aj s ↗ *klásť* (porov. ***naložiť: náklož*** i *náklad*, od *na-klásť;* resp. ***doložiť: doložka*** i *doklad*, a i.).

lôchať, lúchať trochu hrub. ‚hltavo piť' (od 18. stor.) • Expresívne obmeny východiskového *lokať;* ďalej pozri ↗ *logať*.

lôžko (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *lože* ‚lôžko, posteľ' (od 17. stor.), z psl. **lože*, doslova asi ‚miesto na ležanie, ležovisko', od ide. **legh-* ‚ľahnúť si' (↗ *ležať*). Pôvodné *lože* je zachované aj v ***cudzoložný***, ***cudzoložstvo*** (od staršieho *cudzo-lož-iť*, doslova ‚byť na cudzom *loži*, lôžku') či v ***súložiť***, pôvodne asi ‚deliť sa o spoločné (↗ *su-*) *lože*' (k významu porov. stčes. *súlož* m., ž. ‚kto sa s niekým delí o lôžko'); od toho ***súlož*** ‚pohlavný styk'.

ľpieť kniž. zastar. ‚lipnúť' (od 19. stor.) • Psl. **lьpěti* (**līp-*), čo je stavové sloveso utvorené od koreňa zachovaného v psl. **lь(p)nǫti* (↗ *ľnúť*), **lěpiti* (↗ *lepiť*[1]) – z významového hľadiska tu nastal posun v smere ‚lepiť (sa)' > ‚byť prilepený, pripútaný, pevne sa držať ap.'.

ľstivý ↗ *lesť*

lub ‚tenké štiepané drevo na výrobu náradia, košíkov ap.', staršie ‚drevená obruba okolo sita, košíkov, mlynských kameňov ap.' (od 18. stor.) • Psl. **lubъ* (**loub-o-*), od ide. **leub-*, **leubh-* ‚lúpať, zbavovať kôry' (porov. lat. *liber* ‚lyko; zvitok papyrusu, kniha', stsev. *laupr* ‚kôš', nem. *Laub* ‚lístie', lit. *lúobas* ‚kôra stromu' a i.) – pôvodný význam bol zrejme ‚olúpaná kôra', odtiaľ ‚kôra, drevo ako surovina na výrobu' aj ‚obruba z dreva'. ***Mať niečo za l-om*** ‚(tajne) zamýšľať niečo' sa vysvetľuje konaním mlynárov skrývajúcich za drevený lub mlynského kolesa časť ukradnutej múky z obilia, ktoré im ľudia priniesli na zomletie. Pozri aj ↗ *lebeň*, ↗ *lúpať*[1], ↗ *paluba*.

ľúbiť (od 17. stor.) • Psl. **ljubiti*, odvodenina od psl. **ljubъ* (> slk. ***ľúby*** poet. ‚milý, drahý; ľúbezný', od 17. stor.; porov. i ***samoľúby***), ktoré súvisí so stind. *lúbhyati* ‚pociťuje túžbu', lat. *libet* (staršie *lubet*) ‚páči sa', gót. *liufs*, nem. *lieb* ‚milý', angl. *love* ‚láska' a i. – všetko od ide. **leubh-* ‚mať rád, túžiť (po niekom); milý'. Z odvodenín: ***ľúbezný*** (už psl. **ljubezьnъ*), ***ľúbosť; obľúbiť si***, od toho ***obľuba***, podobne ***úľuba*** (*pozerať s ú-ou*), od **u-ľúbiť (si)*, a i. Pozri aj ↗ *sľúbiť*. – **ľubovník** ‚bot. Hypericum', staršie *ľúbeník* (od 18. stor.) • Podľa použitia rastliny v ľudovej mágii – na sviatok sv. Jána (24. júna) dievčatá na základe sfarbenia šťavy ľubovníka zisťovali, či ich ten-ktorý mládenec má rád.

lucerna ‚bot. Medicago' (od 18. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom nem. *Luzerne* [-c-]) z fr. *luzerne*, čo je prevzatie z prov. *luzerno* ‚svätojánska muška; lucerna' (významový posun súvisí s tým, že lucerna má lesklé zrno) – východiskom výrazu je prov. *luzerna*, z lat. *lucerna* ‚svietidlo, lampa', od lat. *lūx*, gen. *lūcis* ‚svetlo, lesk, žiara'.

lucifer ‚čert, diabol' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Lūcifer*. Východiskom výrazu je lat. *Lūcifer* ‚zornička; planéta Venuša' (od lat. *lūcifer* ‚prinášajúci, nesúci svetlo', zloženého z lat. *lūx*, gen. *lūcis* ‚svetlo' a *ferre* ‚niesť'). V Starom zákone sa ako „zornička" označuje babylonský kráľ, ktorému sa predpovedá pád (Iz 14, 12 n.); podľa stredovekej interpretácie sa pod ním rozumel aj diabol, ktorému sa v Biblii predpovedá zvrhnutie z neba na zem (Zjv 12, 7 – 18) – odtiaľ cirk. lat. *Lūcifer* ako označenie diabla.

lúč ‚prúd vlnenia zo zdroja', staršie ‚trieska z dreva slúžiaca na svietenie; drevená fakľa' (od 17. stor.) • Psl. **lučь* (**louk-ĭ-*); súvisí s chet. *luk-* ‚stávať sa jasným, svitať', stind. *róčate* ‚svieti, žiari', toch. A, B *luk-* ‚svietiť', gr. *leukos* (λευκός) ‚biely, svetlý', lat. *lūcēre* ‚svietiť, žiariť', *lūx*, gen. *lūcis* ‚svetlo, lesk, žiara', stír. *luach*, *lóch* ‚lesklý, svetlý', gót. *liuhaþ*, nem. *Licht*, angl. *light* ‚svetlo', lit. *laũkas* ‚(o zvierati) majúci svetlú škvrnu' a i. – všetko od ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý'. Pozri aj ↗ *lekno*, ↗ *lesknúť sa*, ↗ *luna*, ↗ *lyko*, ↗ *lysý*, ↗ *rys*[1].

lúčiť sa (od 16. stor.) • Doslova ‚oddeľovať sa' (porov. ***odlúčiť** od niečoho* ‚oddeliť', ***vylúčiť*** ‚vydeliť ap.'), od psl. **lǫčiti* ‚(ohýbaním) oddeľovať', čo je iteratívum od ide. **lenk-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *ľakať*. *L. sa* ‚odoberať sa' vzniklo pravdepodobne na základe ***rozlúčiť (sa)*** (pôvodne ‚oddeliť [sa] od seba'); k tomu bolo dodatočne utvorené aj protikladné ***zlúčiť***, t. j. ‚spojiť (niečo oddelené)'. Z odvodenín: *odlúčiť*: ***odluka;*** *rozlúčiť (sa)*: ***rozluka*** kniž. aj ***rozlúčka;*** *vylúčiť*: ***výlučok*** ap.; ***lúčavka*** chem., v spojení *l. kráľovská* ‚zmes kyselín rozpúšťajúca ušľachtilé kovy' (od **lúčať* ‚oddeľovať', z psl. **lǫčati*, čo je iteratívum od **lǫčiti*). Pozri aj ↗ *lyko*.

ľud (od 15. stor.) • Azda už psl. **ljudъ*, utvorené na základe psl. **ljudьje* (> slk. ***ľudia***, od 15. stor.), ktoré sa vysvetľuje ako pôvodný tvar mn. č. od psl. **ljudь* (porov. rus. dial. *ľuď* (*людь*) ‚človek' a i.). Súvisí s gr. *eleutheros* (ἐλεύθερος) ‚slobodný', lat. *līber* ‚slobodný', stsev. *ljóðr* ‚ľud', burgundské *leudis* ‚slobodný nešľachtic', sthnem. *liut* ‚ľud', nem. *Leute* ‚ľudia', lit. *liáudis* ‚ľud' a i. – všetko od ide. **leudh-* ‚vyrastať, stúpať nahor'; t. j. ľud azda ako ‚dorast, prírastok (obyvateľstva) ap.'. Výraz sa pôvodne vzťahoval asi na slobodných členov predfeudálnej spoločnosti (na rozdiel od neslobodných); použitie v protiklade k vládnucim, resp. bohatým vrstvám (*obyčajný ľ.*, *človek z ľ-u* ap.) je novšie. Z odvodenín: ***vľúdny*** (pôvodne azda ‚otvorený *v ľudí* = do ľudí, voči ľuďom'?), s opačným významom staršie *od-ľudný*, odtiaľ ***odľud; ľudomil(ný)*** (↗ *milý*), ***ľudoop*** (↗ *opica*), ***ľudožrút*** (↗ *žrať*) a i. Pozri aj ↗ *cudzí*, ↗ *človek*.

lúdiť, vo ***vylúdiť*** ‚spôsobiť vznik (tónu, zvuku)', staršie bezpredponové *lúdiť* ‚vábiť, lákať (niekoho); mámiť, drankať (niečo); vypudzovať (niečo)' (od 17. stor.) • Psl. **luditi;* azda odvodenina od psl. **ludъ* (porov. srb., chorv. *lûd* ‚pomätený, bláznivý, hlúpy' a i.), porovnávaného s gót. *liuts* ‚pokrytecký', *lutōn* ‚klamať', stangl. *lot* ‚podvod', resp. (v zmysle iného výkladu) s lat. *lūdere* ‚hrať (sa), veseliť sa; žartovať, klamať'. Z ďalších odvodenín: ***obluda*** (od staršieho *ob-lúdiť* ‚oklamať, ošialiť'; pôvodne ‚oklamanie', z toho aj ‚klamná vidina, prízrak, príšera'), ***prelud*** ‚zmyslový klam atď.' (od *prelúdiť* ‚preľstiť; zvábiť, zlákať').

ľudoop ↗ *opica*

luft, ľuft hovor. expr. ‚vzduch' (od 18. stor.) • Z nem. *Luft* ‚id.'. Pozri aj ↗ *lift*.

luh ‚vlhký listnatý nížinný les' (od 17. stor.) • Psl. **lǫgъ* (**long-*), doslova ‚čo je ohnuté, ohyb', od ide. **leng-* ‚ohýbať sa', čo je asi variant ide. **lenk-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *ľakať*. Význam sa vyvíjal v smere ‚ohnuté miesto' > ‚ohyb rieky s trávnatým al. krovitým porastom' >

‚porastený nízky vlhký terén pri rieke' > ‚tam rastúci les, luh'. Z odvodenín: **lužný** (*l. les*) i **luhový**. Porov. i ↗ *lúka*.

lúh ‚tekutý výťažok z drevného popola' (od 17. stor.) • Nem. pôvodu (porov. strhnem. *louge*, nem. *Lauge*) ‚id.'; formu slk. výrazu mohlo azda ovplyvniť i nem. *Lohe* ‚rozdrobená kôra stromov používaná pri spracovaní koží'. Pozri aj ↗ *lieh*.

luhať ‚klamať' (od 18. stor.) • Obmena staršieho *lhať* (od 15. stor.) s cieľom odstrániť nezvyčajnú hláskovú skupinu *lh-* (porov. i ↗ *lehota*); východiskom výrazu je psl. **lъgati* (**lūgh-*), súvisiace s gót. *liugan*, nem. *lügen*, angl. *to lie* ‚klamať' a i. – všetko od ide. **leugh-* ‚klamať, luhať'. Pozri aj ↗ *lož*, ↗ *zlyhať*.

luhový ↗ *luh*

lúchať ↗ *lôchať*

luk (od 16. stor.) • Psl. **lǫkъ* (**lonk-*), od ide. **lenk-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *ľakať*) – pôvodným významom bolo asi ‚ohnutý predmet', resp. ‚čo sa napína ohýbaním' – porov. i nem. *Bogen* ‚luk', súvisiace s nem. *biegen* ‚ohýbať'. Porov. aj ↗ *oblúk*. – **lúka** (od *13. stor.) • Psl. **lǫka* (**lonk-*), doslova ‚čo je ohnuté, ohyb', od ide. **lenk-* ‚ohýbať', s významovým vývinom ‚ohyb' > ‚ohyb rieky, zátoka; trávnaté miesto v nej' > ‚trávnaté miesto vôbec, lúka'. Porov. i ↗ *luh*.

lukratívny kniž., publ. ‚ziskový, výnosný' (od 20. stor.) • Z lat. *lucrātīvus* ‚výnosný, výhodný', od lat. *lucrārī, lucrātus sum* ‚získavať, nadobúdať, zarábať; obohacovať sa', čo je odvodenina od lat. *lucrum* ‚zisk, zárobok'.

lukulský, v spojeniach ***l-é hody, l-á hostina*** ‚bohatá hostina s vyberanými jedlami' (od 19. stor.) • Podľa rím. vojvodcu Lucullа (lat. *Lucius Licinius Lucullus*, asi 117 – 56 pred Kr.), známeho svojím bohatstvom i márnotratnosťou.

ľuľok ‚bot. Solanum' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *lullich, lulch* (nem. *Lolch*), čo je prevzatie z lat. *lolium* ‚mätonoh'.

lúmen fyz. ‚jednotka svetelného toku', expr. ‚kto vyniká bystrosťou', staršie aj ‚osvetlenie, objasnenie' (od 18. stor.) • Z lat. *lūmen* ‚svetlo'; súvisí s lat. *lūx*, gen. *lūcis* ‚id.'. Význam ‚kto vyniká bystrosťou' môže byť podľa staršieho nem. *Lumen* ‚múdry človek, znalec' (pôvodne ‚kostolné svietidlo'; z lat.). Pozri aj ↗ *filumenistika*, ↗ *iluminácia*. – **luminiscencia** fyz. ‚svetielkovanie' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe lat. *lūmen*, gen. *lūminis* ‚svetlo' analogicky podľa *fosforescencia*, od *fosforeskovať* fyz. ‚vydávať studené svetelné žiarenie aj po zániku budiaceho žiarenia' (od ↗ *fosfor*).

lump expr. ‚naničhodník, darebák, lotor; pijan' (od *18. stor.) • Z nem. *Lump*, pôvodne asi ‚človek v zlom, roztrhanom odeve' – slovo vzniklo skrátením nem. *Lumpen* ‚handra, zdrap látky', málo jasného pôvodu.

luna poet. ‚mesiac na oblohe' (od 18. stor.) • Psl. **luna* (**louksnā*); súvisí s avest. *raoḫšnā-* ‚svetlo', lat. *lūna* ‚mesiac (na oblohe)', stprus. *lauxnos* mn. ‚hviezdy, súhvezdia' a i. – všetko od ide. **louk-s-nā*, od ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý' (ďalej pozri ↗ *lúč*); pôvodný význam slova bol zrejme ‚žiariace nebeské teleso'. Pozri aj ↗ *luniak*.

lunapark ‚zábavný podnik (s kolotočom, strelnicami ap.)' • Podľa zábavného centra *Luna Park* na polostrove Coney Island v newyorskom Brooklyne, otvoreného v r. 1903.

luncheon meat ↗ *lančmít*

luniak ‚zool. Milvus' (od 17. stor.) • Odvodenina od **luň* (porov. sln. *lúnj* ‚kaňa', rus. dial. *luň* (*лунь*) ‚sova; jastrabovitý dravec' a i.), ktorého východiskom je psl. **lunь* – interpretovalo sa ako pôvodné **lupnь*, súvisiace s ↗ *lúpiť* (t. j. označenie dravého vtáka), novší výklad vychádza zo súvislosti s ↗ *luna* (pomenovanie rôznych vtáčích druhov podľa ich „mesačného", bledého, sivého ap. sfarbenia).

lup[1] cit. (*18. stor.) • Zvukomalebné, napodobnenie zvuku úderu ap. Z odvodenín: ***lupnúť*** expr. ‚udrieť, ťapnúť; vydať plieskavý zvuk', ***lupkať*** expr. ‚pukať, plieskať; rýchlo pohybovať mihalnicami', a i. Pozri aj ↗ *lúpať*[2]. – **lup**[2] ↗ *lúpiť*

lupa ‚zväčšovacie sklo' (od 19. stor.) • Z fr. *loupe*; výraz nejasného pôvodu.

lúpať[1] ‚zbavovať vrchnej vrstvy, šúpať, bieliť' (od *14. stor.) • Psl. **lupati* (**loup-*); súvisí so stind. *lumpáti* ‚láme, poškodzuje', gr. *lýpē* (*λύπη*) ‚bolesť, utrpenie', lit. *lùpti* ‚sťahovať kožu' a i. – všetko od ide. **leup-* ‚lúpať, zbavovať kôry', čo je variant ide. **leub-*, **leubh-* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *lub*. Z odvodenín: ***lupina***[1] ‚odlupujúci sa kúsok pokožky' (iného pôvodu je ↗ *lupina*[2]). Pozri aj ↗ *chlp*, ↗ *lupeň*, ↗ *lúpiť*, ↗ *lúskať*. – **lúpať**[2] ‚bodavo bolieť, lámať (pri reumatizme) ap.', staršie i ‚vylamovať' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Môže byť totožné s ↗ *lúpať*[1], s vývinom v smere ‚odlamovať vrchnú vrstvu' (porov. *odlúpiť kôru zo stromu*

ap.) > ‚lámať‘; inou možnosťou je odvodzovanie od ↗ *lup*[1], podľa zvukov sprevádzajúcich lámanie.

lupeň ‚okvetný lístok‘, staršie ‚bot. podbeľ liečivý‘ (od 18. stor.) • Dnes pociťované ako odvodenina od ↗ *lúpať*[1] (k významovej súvislosti porov. i staršie *lupina kvietka* ‚lupeň‘); z etymologického hľadiska tu však ide azda o skríženie *lúpať*[1] a pôvodného **lepeň* (porov. sln. *lêpen* ‚rastlinný list‘, strus. *lepeň* (ЛЄПЄНЬ) ‚list‘ a i.), ktorého východiskom je už psl. **lepenjь*. Odvodzuje sa od ide. **lēp-*, **lōp-*, **ləp-* ‚byť plochý‘ (ďalej pozri ↗ *lopúch*), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚plochý, široký ap. list‘; iný výklad tu vychádza z ide. **lep-* ‚zbavovať kôry, kože ap.‘, porov. napr. gr. *lepō* (λέπω) ‚lúpať‘, *lepis* (λεπίς) ‚šupina, škrupina‘ a i.

lúpež, lúpežník, lúpežný, lupič ↗ *lúpiť*

lupina[1] ↗ *lúpať*[1] – **lupina**[2] ‚druh krmnej olejnatej rastliny‘ (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Lupine* ž.) z lat. *lupīnus* m. (tak i bot. lat.)., od lat. *lupīnus* ‚vlčí‘ (od lat. *lupus* ‚vlk‘); pomenovanie – porov. i slk. *vlčí bôb* ‚lupina‘ – súvisí s ochlpením na strukoch niektorých druhov, pripomínajúcim vlčiu srsť.

lúpiť ‚okrádať s použitím násilia‘ (od 15. stor.) • Od rovnakého koreňa (azda už psl. **lupiti*) ako ↗ *lúpať*[1]; k posunu ‚zbaviť kôry, vrchnej vrstvy‘ > ‚okradnúť‘ porov. aj *odrať niekoho o všetko* ap. Z odvodenín: ***lup***[2] (iného pôvodu je ↗ *lup*[1] cit.); ***lupič; lúpež*** (k prípone porov. *krád-ež*), od toho ***lúpežný, lúpežník***, a i. Pozri aj ↗ *luniak*.

lupkať, lupnúť ↗ *lup*[1]

lurex ‚syntetické vlákno s kovovou niťou‘ • Podľa obchodnej značky *Lurex*, zaregistrovanej v r. 1945 spoločnosťou The Dobeckmun Company v Clevelande (USA).

lúskať (od 17. stor.) • Psl. **luskati*, bez jednoznačného výkladu. Vysvetľovalo sa ako pôvodom zvukomalebný výraz (porov. *l. prstami*) s významovým vývinom v smere ‚vylupovať plod (so sprievodným praskaním)‘ (*l. orechy* ap.); iné výklady tu vychádzajú z pôvodného **lup-skati* ako intenzíva od ↗ *lúpať*[1], resp. považujú **luskati* za odvodeninu od ide. **leu-* ‚odrezávať, oddeľovať, uvoľňovať ap.‘ (ďalej pozri ↗ *lavica*). Z odvodenín: ***zálusk***, v spojení *mať z. na niečo/niekoho* ‚mať chuť, záujem, túžiť po niečom/niekom‘ (azda od *za-lusknúť* ‚krátko lusknúť prstami [a tým sa prihlásiť ako záujemca]‘?); ***lúštiť*** (psl. **luščiti*), s vývinom ‚vylúpnuť jadro ap.‘ > ‚dostať sa k podstate, vyriešiť niečo ap.‘ (porov. ***rozlúsknuť*** *orech* v doslovnom i prenesenom význame).

luster ‚visiace ozdobné osvetľovacie teleso‘, staršie *lustro* (od 18. stor.) • Z rak. nem. *Luster* (nem. *Lüster*), čo je prevzatie z fr. *lustre* ‚lesk; osvetľovacie teleso‘ – východiskom výrazu je tal. *lustro* ‚lesk‘, od tal. *lustrare* ‚robiť žiarivým, leštiť‘, z lat. *lūstrāre* ‚osvecovať, ožarovať‘. Pozri aj ↗ *ilustrovať*, ↗ *lister*.

lustrovať práv. ‚vypisovať údaje z pozemkových a i. verejných kníh‘; ‚po r. 1989 preverovať osoby podľa údajov z registra spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti‘, staršie ‚obhliadať, vizitovať‘ (od 18. stor.) • Z lat. *lūstrāre* ‚očisťovať; konať prehliadku, prehliadať; skúmať‘, od lat. *lūstrum* ‚očisťovanie, očistná slávnosť (pri cenze)‘.

lúštiť ↗ *lúskať*

luterán hovor. ‚evanjelik augsburského vyznania‘ (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Lutherānus*, doslova ‚súvisiaci s Lutherom, patriaci k Lutherovi; jeho stúpenec‘ – podľa nem. náboženského reformátora M. Luthera (1483 – 1546).

lutna ‚starý strunový hudobný nástroj‘ (od 17. stor.) • Zo strhnem. *lūte* (dnešné nem. *Laute*) ‚lutna‘, prevzatého román. prostredníctvom z arab. *al-ʿūd* ‚drevo; drevený hudobný nástroj, lutna‘.

ľúto, v neos. vetách ***je, prišlo mu ľ.*** (od 16. stor.) • Od ↗ *ľúty* v predpokladanom pôvodnom význame ‚režúci, ostrý‘, odtiaľ ‚(v duševnej sfére) režúci‘ > ‚spôsobujúci bolesť, ľútosť ap.‘ – porov. i poľ. *przykro mi* ‚je mi nepríjemne, ľúto‘, od poľ. *przykry* ‚nepríjemný, nemilý‘, z psl. **prikrъ* (↗ *príkry*). Z odvodenín: ***ľutovať, ľútosť*** (od toho ***neľútostný***) a i. – **ľúty** kniž. ‚divý, zúrivý; krutý, neľútostný‘ (od 16. stor.) • Psl. **ljutъ*, málo jasný výraz – azda z pôvodného **leu-t-*, od ide. **leu-* ‚odrezávať, rezať ap.‘ (ďalej pozri ↗ *lavica*); v takom prípade s významovým vývinom ‚režúci, ostrý‘ (porov. i staršie slk. *ľúty* ‚silný, koncentrovaný‘: *ľ. lúh, ocot*) > ‚divý, krutý ap.‘.

lutz [luc] hovor. ‚skok pri krasokorčuľovaní‘ • Podľa rak. krasokorčuliara A. Lutza, ktorý ho prvýkrát predviedol v r. 1913.

lux fyz. ‚jednotka osvetlenia‘ • Zavedené na začiatku 20. stor. podľa lat. *lūx* ‚svetlo‘.

luxovať hovor. ‚vysávať (vysávačom)‘ • Od staršieho *lux* ‚elektrický vysávač‘, podľa švéd. spoločnosti AB Lux, ktorá v r. 1912 uviedla na trh prvý elektrický vysávač pre domácnosti.

luxus ‚prepych' (od 19. stor.) • Z lat. *luxus* ‚bujnosť; hýrivosť, márnivosť; prepych'.

luza pejor. ‚deklasované zložky spoločnosti; zberba' (od 19. stor.) • Málo jasné – azda od nem. *lose* ‚uvoľnený; ľahký, neviazaný'; iný výklad vychádza zo strhnem. *lūs* (nem. *Laus*) ‚voš', vystupujúceho aj v zloženinách typu nem. *Laus-bub* ‚všivák, uličník'.

lužný ↗ *luh*

lýceum ‚typ strednej školy' (od 19. stor.) • Z lat. *Lycēum* (aj *Lycīum*), čo je prevzatie z gr. *Lykeion* (Λύκειον). Pôvodne išlo o názov gymnázia v Aténach, pomenovaného podľa neďalekého chrámu zasväteného bohovi Apolónovi s atribútom *Lykeios* (gr. Λύκειος) – odvodzuje sa buď od gr. *lykos* (λύκος) ‚vlk' (t. j. Apolón ako ‚premožiteľ vlka'), alebo od názvu Lýkie (gr. *Lykiā*, Λυκία; pôvodne teda Apolón Lýkijský ako ochranca tejto krajiny).

lyko ‚pletivo pod kôrou drevín' (od *16. stor.) • Psl. **lyko* (**lūk-*). Porovnáva sa s lit. *lùnkas*, lot. *lûks*, stprus. *lunkan* ‚lyko (najmä lipové, vŕbové)', resp. s psl. **lǫčiti* vo význame typu ‚ohýbať' (↗ *lúčiť sa*) – takéto pomenovanie môže súvisieť s využitím lyka pri spletaní, zväzovaní ap. Iné výklady tu predpokladajú odvodeninu od ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý' (ďalej pozri ↗ *lúč;* k pomenovaniu podľa jasného sfarbenia porov. i slk. dial. *beľ* ‚biela vrstva dreva pod kôrou' ap.), resp. vychádzajú z pôvodného **lū-k-*, od ide. **leu-* ‚odrezávať ap.' (ďalej pozri ↗ *lavica*) – k pomenovaniu porov. ↗ *kôra*. Z odvodenín: ***lykožrút*** (↗ *žrať*) a i.

lymfa anat. ‚miazga' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *lympha*, ktorého východiskom je lat. *lympha* ‚vodná víla, nymfa; voda', prevzaté – s disimiláciou *n-m-* > *l-m-* – z gr. *nymfē* (νύμφη) ‚vodná víla a i.'; ďalej pozri ↗ *nymfa*. Z odvodenín: ***lymfatický*** (lat. *lymphaticus*).

lynčovať ‚nezákonne usmrcovať al. týrať' (od 19. stor.) • Z angl. *to lynch*, doslova ‚zaobchádzať s niekým podľa Lynchovho práva (angl. *lynch law*)', ktoré je údajne pomenované podľa kapitána W. Lyncha (1742 – 1820) z amer. štátu Virgínia – výraz (doložený od r. 1780) sa pôvodne vzťahoval na aktivity samozvaných súdov, ktoré nemali zákonnú právomoc. Z odvodenín: ***lynč*** ‚lynčovanie'.

lýra ‚starý strunový hudobný nástroj' (od 18. stor.) • Z lat. *lyra*, čo je prevzatie z gr. *lyrā* (λύρα), pôvodom azda z jazykov Stredomoria. – **lyrický** ‚(o poézii) vyjadrujúci subjektívne nálady, city' (od 19. stor.) • Z lat. *lyricus*, čo je prevzatie z gr. *lyrikos* (λυρικός), pôvodne ‚súvisiaci s hrou na lýru' (odvodenina od ↗ *lýra*). V antike slovo označovalo skladby prednášané v sprievode lýry; súčasné chápanie pojmu vzniklo vo Francúzsku, kde fr. *(poésie) lyrique* – podľa toho i slk. ***lyrika*** – začalo v 18. stor. označovať poéziu vyjadrujúcu city, už bez súvislosti s hudbou.

lysý (od 17. stor.) • Psl. **lysъ* (**lūk̑-o-*); súvisí so stind. *rúśan* ‚jasný, svetlý, biely', arm. *loys* ‚svetlo' a i. – všetko od ide. **leuk̑-*, čo je zrejme variant ide. **leuk-* ‚svietiť, svetlý' (ďalej pozri ↗ *lúč;* pozri aj ↗ *rys*[1]). Pôvodný význam výrazu bol ‚svetlý', z toho ‚neporastený' (porov. aj *l-é temeno kopca* ap.) > ‚(o hlave) neporastený vlasmi, plešivý'. Z odvodenín: ***lysina*** i ***lyska***.

lýtko (od 17. stor.) • Psl. **lytъko*. Odvodzovalo sa od koreňa **lyt-/*lyd-* (porov. i slk. dial. *lyda* ‚lýtko' < psl. **lyda*), čo je asi novšia forma (so zjednodušením začiatočnej spoluhláskovej skupiny) pôvodného **glyt-/*glyd-*, od ide. **gel-* ‚niečo zaokrúhlené, guľaté' (ďalej pozri ↗ *hálka*) – pomenovanie môže súvisieť s vypuklou formou lýtka.

lyzoform ‚dezinfekčný prostriedok s prímesou draselného mydla' • Podľa jeho výrobcu, berlínskej spoločnosti Lysoform (založená r. 1900). – **lyzol** ‚silný olejovitý dezinfekčný prostriedok' • Podľa značky výrobku (*Lysol*), ktorý v r. 1889 uviedol na trh výrobca Schülke & Mayr (Hamburg) – azda utvorené na základe gr. *lyō* (λύω) ‚uvoľňujem', *lysis* (λύσις) ‚uvoľňovanie'.

lyža (od 20. stor.) • Vysvetľované ako prevzatie (s možným čes. prostredníctvom) z rus. *lýža* (лыжа), čo je slovo bez jednoznačného výkladu. Odvodzovalo sa (pri rekonštrukcii rus. *lýža* < psl. **lyža* < **lūg-j-*, resp. **lūĝ-j-*) od ide. **leug-* ‚ohýbať' (porov. gr. *lygizō* (λυγίζω) ‚ohýbam, otáčam', lit. *lùgnas* ‚pružný, ohybný' a i.), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚niečo zahnuté'; iný výklad tu vychádza z ide. **(s)leuĝ-*, **(s)leuk̑-* ‚kĺzať sa' (porov. hol. *sluiken* ‚prepašovať [t. j. nechať prekĺznuť]', nem. *Schlauch* ‚hadia koža; hadica', lit. *šliaũžti* ‚plaziť sa, liezť, posúvať sa vpred' a i.). Nemožno vylúčiť ani súvislosť s ↗ *lyžica* – v takom prípade lyža = ‚odseknutý kus dreva ap.'. Z odvodenín: ***lyžovať sa***, ***lyžiar*** a i.

lyžica, staršie i *lyžka* (od 17. stor.) • Psl. **lyžica*, **lyžьka* – ide o zdrobneniny od psl. **lyža* (**lūg-j-*), pôvodne asi ‚odrezaný kus dreva ap.', od ide. **leu-* ‚odrezávať, oddeľovať, odlučovať'; ďalej pozri ↗ *lavica*. Pozri aj ↗ *lyža*.

lyžovať sa ↗ *lyža*
lživý ↗ *lož*

M

macať expr. ‚hmatať, ohmatávať' (od 17. stor.) • Psl. **macati*. Vysvetľovalo sa ako pôvodné **mat-s-ati*, intenzívum od koreňa *mat-*, zachovaného v ↗ *hmatať;* iný výklad tu uvažuje o expresívnom variante psl. **makati* (↗ *makať*). Zdrobnenina: ***mackať*** expr. Pozri aj ↗ *chmátať*.
macerovať ‚uvoľňovať bunky z tkanív máčaním' (od 17. stor.) • Z lat. *mācerāre* ‚zmäkčovať; máčať, lúhovať'.
maces ‚židovský veľkonočný chlieb' (od 20. stor.) • Z jidiš *maccojs* mn., od hebr. *maṣṣā* ‚nekvasený chlieb'.
mackať ↗ *macať*
maco hypok. ‚medveď' (od 19. stor.) • Pôvodne domácka podoba muž. mena *Matej* (prevzaté prostredníctvom lat. *Matthaeus* z gr. bibl. *Matthaios* (Ματθαῖος), čo je prevzatie z hebr. *Mattityahu* ‚dar Jahveho'). Vo vzťahu k medveďovi mohlo byť použité z tabuistických príčin, ako meno majúce zhodnú začiatočnú hlásku (*m-*) s tabuizovaným výrazom (↗ *medveď*); porov. rus. *Miška* (*Мишка*) ako domácku podobu mena *Michaíl* (*Михаил*) ‚Michal' aj tabuistické označenie medveďa. Z odvodenín: ***macko*** hovor. ‚oblečenie pre dojča' (údajne podľa toho, že dieťa v kombinéze pripomína medvedíka).
macocha (od 17. stor.) • Psl. **matjecha*, odvodenina od psl. **mati* (↗ *mať*[1]) – pôvodne azda ‚(žena) podobná matke'.
mača, mačací ↗ *mačka*
máčať ↗ *močiť*
mačeta ‚druh noža' (od 20. stor.) • Zo špan. dial. *macheta* (spis. *machete*), ktoré sa vysvetľuje ako odvodenina od špan. *macho* ‚kováčske kladivo' – ide asi o hláskoslovný variant špan. *mazo* m., od špan. *maza* ž. ‚palica, kyjak', ktorého východiskom je ľud. lat. **mattea*, od lat. *mateola* ‚drevené kladivo'. Pozri aj ↗ *masakrovať*.
mačiatko ↗ *mačka*
mačina ‚kus trávnika s vrstvou zeme' (od 19. stor.) • Odvodenina od *mača* ‚id.' (tak dial.), ktorého východiskom je už psl. **mača*, súvisiace s psl. **mačati* (↗ *máčať*), **močiti* (↗ *močiť*) – pôvodne išlo zrejme o označenie vlhkého miesta ap.
mačka ‚zool. Felix' (od *16. stor.) • Psl. **mačьka*, zdrobnenina od psl. **maca* (porov. napr. bulh. *máca* (*маца*) ‚mačka' a i.) – azda podľa volania na mačky, porov. bulh., maced. *mac* (*мац*) ap. Z odvodenín: ***mača,*** gen. *mačaťa* (**mačę*, gen. **mačęte*), od toho ***mačací*** (**mačęt-jь*), ***mačiatko,*** ap. Pozri aj ↗ *kočka*, ↗ *maňušky*.
madam ‚oslovenie vydatej ženy (obyč. v cudzom prostredí)' (od 18. stor.) • Z fr. *madame*, čo je zloženina fr. *ma* ‚moja' (z lat. *mea* ž., od lat. *meus* ‚môj') a *dame* ‚pani' (↗ *dáma*[1]). K významu (‚moja pani') porov. i ↗ *madona*.
madeira ‚dezertné víno' (od *18. stor.), text. ‚tkanina s dierkovanou výšivkou' (od 20. stor.) • Podľa port. ostrova Madeira.
madona ‚obraz al. socha Panny Márie' (od 19. stor.) • Z tal. *Madonna* ‚Panna Mária', od tal. *madonna* ‚pani', etymologicky ‚moja pani' – slovo je zložené z tal. *ma* ‚moja' (z lat. *mea* ž., od lat. *meus* ‚môj') a *donna* ‚pani' (z lat. *domina*, od lat. *dominus* ‚pán [domu]', od lat. *domus* ‚dom'). K významu (‚moja pani') porov. i ↗ *madam*. Pozri aj ↗ *dáma*[1], ↗ *primadona*.
madrigal hud. ‚stredoveká viachlasná vokálna skladba', liter. ‚krátka lyrická báseň obľúbená v renesancii' (od 19. stor.) • Z fr. *madrigal*, nie celkom jasného pôvodu. Môže ísť o prevzatie zo stal. formy (*madrigale* < *madriale*) zodpovedajúcej spis. tal. *materiale* ‚materiál' (↗ *matéria*), údajne preto, že v týchto skladbách sa pôvodne ospevovali hrubé, „materiálne" veci; iný výklad vychádza z neskorého lat. *mātrīcālis*, od lat. *mātrīx*, gen. *mātrīcis* ‚maternica; prvotná príčina, zdroj' (pozri aj ↗ *matrica*) – odtiaľ azda ‚prvotný' > ‚jednoduchý' (o príslušnej básnickej forme).
maestoso [ma-estózo] hud. ‚vznešene' (od 20. stor.) • Z tal. *maestoso* ‚velebný, vznešený', od tal. *maestà* ‚majestát, veličenstvo', ktorého východiskom je lat. *māiestās* ‚veľkosť, dôstojnosť, autorita' (↗ *majestát*).
mafia ‚tajná teroristická organizácia (v Taliansku, USA)' (od 19. stor.) • Z tal. *mafia*, pôvodne asi ‚svojvôľa, násilie'. Slovo vzniklo asi na základe tal. *mafioso* ‚násilník' (druhotne aj ‚príslušník mafie' > slk. ***mafiózo,*** od 20. stor.), prevzatého na Sicílii z arab. *mahyāṣ* ‚chvastavý, vystatovačný' – výraz sa rozšíril vďaka istej tal. komédii uvedenej v r. 1863.
mág ↗ *mágia*
magazín ‚obrázkový časopis s pestrým obsahom; (v niektorých krajinách) veľký obchodný dom', zastaráv. ‚sklad' (od 18. stor.) • Z tal. *magazzino* ‚sklad tovaru', čo je prevzatie z arab. *maḫzan*, mn. *maḫāzin*, od arab. *ḫazana* ‚ukladať,

uskladňovať'. Význam ,obchodný dom' vznikol vo fr. *magasin;* ,obrázkový časopis' je podľa angl. *magazine* (t. j. takýto časopis ako ,sklad, zbierka zaujímavostí ap.').

maggi [magi] kuch. ,polievkové korenie' • Podľa švajč. podnikateľa J. Maggiho (1846 – 1912), zakladateľa rovnomennej potravinárskej spoločnosti.

mágia ,čarodejníctvo, kúzelníctvo' (od 19. stor.) • Z lat. *magīa*, čo je prevzatie z gr. *mageiā* (*μαγεία*), od gr. *magos* (*μάγος*) ,čarodejník' (> lat. *magus* > slk. *mág*, od 18. stor.), pôvodom z irán. jazykov.

magister ,akademický titul', cirk. ,rehoľník majúci na starosti prípravu novicov', staršie aj ,učiteľ; majster' (od *15. stor.) • Z lat. *magister* ,predstavený, správca, veliteľ; učiteľ; prednosta', od rovnakého koreňa ako lat. *magis* ,viac'. Pozri aj ↗ *majster*, ↗ *minister*, ↗ *miss*, ↗ *mistrál*. – **magistrála** ,hlavná dopravná tepna' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Magistrale*, od lat. *magistrālis*, odvodeného od lat. *magister* ,predstavený ap.'; odtiaľ s ďalším vývinom ,týkajúci sa predstaveného' > ,hlavný'. – **magistrát** ,mestský správny úrad' (od 17. stor.) • Z lat. *magistrātus* ,úrad', od lat. *magister* ,predstavený, správca'.

magľajz subšt. pejor. ,zmätok, neporiadok' (od 20. stor.) • Z čes. *maglajz* (staršie i *maglaj*); podľa mesta Maglaj v Bosne, pri ktorom rak. vojsko utrpelo v r. 1878 (začiatok okupácie Bosny) veľké straty.

magma geol. ,žeravá výplň zemskej kôry' (od 20. stor.) • Z lat. *magma*, čo je prevzatie z gr. *magma* (*μάγμα*) ,hustá liečivá masť', doslova ,vymiesená hmota', od gr. *massō* (*μάσσω*) ,miesim (cesto), tvarujem ap.'.

magnát ,veľmož (v Uhorsku, býv. Poľsku ap.); veľký boháč' (od 18. stor.) • Zo strlat. *magnas*, gen. *magnatis* ,veľmož', od lat. *magnus* ,veľký'.

magnet ,teleso priťahujúce niektoré kovy', staršie i *magnes* (od 17. stor.) • Z lat. *magnēs*, gen. *magnētis*, čo je skrátenie pôvodného lat. *lapis Magnēs*, doslova ,kameň z Magnésie (gr. *Magnēsiā*, *Μαγνησία*)', podľa oblasti v Malej Ázii. Pozri aj ↗ *mangán*. – **magnetofón** • Podľa nem. *Magnetophon*, od nem. *Magnet* ,magnet' a gr. *fōnē* (*φωνή*) ,hlas, zvuk' – pôvodne išlo o značku zvukového záznamníka nem. výrobcu AEG, zaregistrovanú v r. 1935. – **magnézium** chem. ,horčík', staršie *magnézia* (od 17. stor.) • Utvorené na základe strlat. *magnesia*, odvodeného od lat. *magnēs*.

magnificencia ,titul rektora vysokej školy' (od 20. stor.) • Z lat. *magnificentia* ,veľkodušné zmýšľanie; nádhera, okázalosť; vznešenosť', od lat. *magnificus* ,veľkolepý, nádherný, skvelý, vznešený', utvoreného na základe lat. *magnus* ,veľký' a *facere* ,robiť'.

magnólia ,ozdobný cudzokrajný ker al. strom' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Magnolia*, podľa fr. botanika P. Magnola (1638 – 1715).

mahagón ,vzácne tropické drevo hnedočervenej farby' (od *19. stor.) • Podľa názvu príslušného stromu (bot. lat. *Swietenia mahagoni*), utvoreného v 18. stor. na základe angl. *mahogany* (staršie *mohogeney*) – ide o výraz nejasného pôvodu, azda z indián. jazykov Stred. Ameriky.

maharadža ,titul indických panovníkov' (od 20. stor.) • Z hind. *mahārājā*, doslova ,veľký kráľ', čo je zloženina hind. *mahā* (stind. *mahān*, v zloženinách *mahā-*) ,veľký' a *rājā* (↗ *radža*); do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *maharajah*.

mahónia ,cudzokrajný ker' • Z bot. lat. *Mahonia;* názov bol zavedený v 20. rokoch 19. stor. na počesť B. McMahona (1775 – 1816), amer. botanika ír. pôvodu.

mach ,bot. Muscus' (od *16. stor.) • Psl. **mъchъ* (**mŭs-*); súvisí s lat. *muscus*, nem. *Moos* ,mach', lit. *mūsaĩ* mn. ,pleseň na kyslom mlieku' a i. – všetko azda od ide. **meu-* ,vlhký ap.'; ďalej pozri ↗ *myť*. Pozri aj ↗ *machurinka*.

macher hovor. expr. ,šikovný človek; dobrý odborník, znalec', staršie ,figliar' (od 18. stor.) • Z nem. *Macher* ,kto niečo robí, vytvára ap.', od nem. *machen* ,robiť'.

machinácia pejor. ,podvodné, úskočné konanie' (od 19. stor.) • Z lat. *māchinātiō*, od lat. *māchinārī*, *māchinātus sum* ,strojiť, chystať, vymýšľať', odvodeného od lat. *māchina* ,stroj; valec, obliehací stroj; ľstivý výmysel, úskok, lesť', čo je prevzatie z gr. dór. *māchanā* (*μαχανά*), zodpovedajúceho gr. at. *mēchanē* (*μηχανή*) ,umelé zariadenie, stroj'. Pozri aj ↗ *deus ex machina*, ↗ *mašina*, ↗ *mechanika*.

machle pejor. ,machinácie, čachre' (od *19. stor.) • Od slovesa *machľovať*[1] ,robiť podvody' (staršie *makľovať*, od 17. stor.), ktorého východiskom je dnem. *makelen* ,sprostredkovať obchody'; ďalej pozri ↗ *maklér*. – **machliť** hovor. expr. ,škaredo písať al. kresliť; maľovať, farbiť', staršie *machľovať*[2] ,rozotierať, rozmazávať, špiniť' (od 17. stor.) • Asi od **machľa* ,škvrna, machuľa', prevzatého zo strlat. *macla*, čo je novšia forma lat. *machula* (↗ *machuľa*).

machorka ‚(v ruskom prostredí) hrubý tabak' (od 20. stor.) • Z rus. *machórka* (*махорка*), ktoré sa interpretuje ako pôvodné **amersfórtka* (s ďalším nepravidelným hláskovým vývinom **mer(s)fórtka* > **morfórka* > **ma(r)fórka* > *machórka*) – doslova ‚amersfoortský tabak', podľa mesta Amersfoort v Holandsku, v období 18. stor. známeho spracovaním tabaku.

machuľa expr. ‚škvrna', staršie i *makula* (od 17. stor.) • Z lat. *macula* ‚id.'; výraz bol zrejme prevzatý v prostredí lat. škôl. Pozri aj ↗ *machliť*, ↗ *maketa*, ↗ *makulatúra*.

machurinka expr. ‚páperie (na tvári dospievajúceho chlapca)' (od 20. stor.) • Odvodenina od ↗ *mach*, ktoré má v nárečiach aj významy ‚jemné perie, páperie; jemné chĺpky na tvári mládenca'.

mail, mejl inform. ‚e-mail' (od 20. stor.) • Z angl. *mail*, doslova ‚pošta (súbor zásielok)', čo je prevzatie zo stfr. *male*, pôvodne ‚kožený mech' (z toho dnešné fr. *malle* ‚cestovný kufor, taška'; germ. pôvodu) – z významového hľadiska ďalej ‚mech; vrece (s listami, prepravované poštou)' > ‚jeho obsah, prepravované zásielky' > ‚pošta doručovaná jednotlivým adresátom'. Pozri aj ↗ *e-mail*.

maizena ‚kukuričná škrobová múčka' (od 20. stor.) • Podľa staršej amer. obchodnej značky (*Maizena*) spoločnosti Corn Products Company – od angl. *maize* ‚kukurica', čo je prevzatie zo špan. *maíz*, pochádzajúceho z indián. jazykov karibskej oblasti.

máj ‚piaty mesiac v roku', staršie i *május* (od 17. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Māius*, podľa italickej bohyne rastu a veľkosti (*Māia*), resp. podľa zodpovedajúceho muž. božstva *Māius*, ochraňujúceho dozrievanie obilia. Z odvodenín: ***majáles*** ‚májová tanečná zábava v prírode' (od lat. **Māiālis*, mn. **Māiālēs* ‚májový', pôvodne ako prívlastok v spojení s nejakým substantívom? porov. *juniáles*, ↗ *jún*).

maják ‚orientačná veža v mori al. na pobreží' (od 19. stor.) • Z rus. *maják* (*маяк*), odvodeného od rus. **majať* ‚kývať' ako reflexu psl. **majati* ‚id.', od ide. **mā-* ‚kývať rukou' (ďalej pozri ↗ *mávať*) – slovo prešlo významovým vývinom ‚kývať rukou (na znamenie)' > ‚čo dáva znamenie; maják'. Pozri aj ↗ *rozmanitý*.

majáles ↗ *máj*

majer ‚veľkostatok na odľahlejšom mieste od obce' (od 16. stor.) • Skrátenie nem. *Meierhof*, čo je zloženina nem. *Meier* ‚správca majetku' (> staršie slk. *majer* ‚správca majera, majerník', od 16. stor.; prevzatie z lat. *maior [domūs]*, ↗ *majordóm*) a *Hof* ‚(hospodársky) dvor'.

majestát ‚veličenstvo', staršie ‚panovnícka listina na udeľovanie výsad', kniž. ‚velebnosť, vznešenosť' (od 16. stor.) • Z lat. *maiestās*, gen. *maiestātis* ‚veľkosť, vznešenosť, dôstojnosť, zvrchovanosť', od lat. *maior* m., ž., *maius* s. ‚väčší', čo je tvar komparatívu od lat. *magnus* ‚veľký'. Pozri aj ↗ *maestoso*.

majetok, majiteľ ↗ *mať*[2]

majolika ‚keramika s rôznofarebnou glazúrou a jemnou maľovkou', staršie *majolka* (od 16. stor.) • Z tal. *maiolica*, podľa tal. *Maiolica* ako staršieho názvu Malorky (dnešné tal. *Maiorca*, špan. *Mallorca*), jedného z Baleárskych ostrovov.

majonéza ‚zmes zo žĺtkov a oleja používaná na šaláty ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *mayonnaise*. Obyčajne sa odvodzuje od fr. *mayonnais* ‚mahónsky' (podľa miestneho názvu *Puerto Mahón* na špan. ostrove Menorca), názov mal vzniknúť po dobytí mesta Francúzmi v r. 1756; iný výklad tu vychádza z pôvodného **bayonnaise*, od fr. *bayonnais* ‚bayonnský', podľa mesta Bayonne v juhozáp. Francúzsku (↗ *bajonet*).

major ‚vojenská hodnosť' (od 17. stor.) • Z nem. *Maior*, čo je prevzatie zo špan. *mayor*, ktorého východiskom je lat. *maior* m., ž. ‚väčší', tvar komparatívu od lat. *magnus* ‚veľký'. Pozri aj ↗ *majorát*, ↗ *majuskula*, ↗ *mažoretka*.

majorán ‚voňavá rastlina používaná ako korenie', staršie i *majorána* (od 16. stor.) • Zo strlat. *maiorana*, vysvetľovaného ako obmena (azda pod vplyvom lat. *maior* ‚väčší'?) lat. *amāracus*, *amāracum*, prevzatého z gr. *amārakos* (*ἀμάρακος*), *amārakon* (*ἀμάρακον*), orientálneho pôvodu (porov. stind. *maruvaḥ*, *maruvakaḥ* ‚majorán'). Novšia hypotéza tu predpokladá zjednodušenie lat. *maius orīganum*, od lat. *maior* m., ž., *maius* s. ‚väčší' (tvar komparatívu od lat. *magnus* ‚veľký') a *orīganum* ‚pamajorán', z gr. *orīganon* (*ὀρίγανον*), čo je prevzatie neznámeho pôvodu.

majorát ‚za feudalizmu zásada, podľa ktorej dedičstvo patrilo najstaršiemu zo zákonných dedičov' (od 20. stor.) • Zo strlat. *maioratus*, od lat. *maior* ‚väčší; vekovo starší' (↗ *major*). – **majordóm, majordómus** hist. ‚prvý hodnostár na panovníckom dvore', zastaráv., expr. ‚správca vo veľkej domácnosti' (od 20. stor.) • Z lat. *maior domūs* ‚predstavený služobníctva v dome'; od lat. *maior* ‚väčší', *domus* ‚dom'. Pozri aj ↗ *majer*. – **majorita** kniž. ‚väčšina' (od

20. stor.) • Z lat. *maiōritās* ‚štatút väčšieho', od lat. *maior* ‚väčší. Od rovnakého koreňa: ***majorizácia*** kniž. ‚uplatňovanie princípu väčšiny, prehlasovanie'.

majster, staršie i *mejst(e)r*, *mist(e)r* (od 15. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Meister*) z lat. *magister* ‚predstavený, správca; učiteľ' (↗ *magister*); v ľudovej výslovnosti aj [-ji-], porov. ↗ *lajstro* ap. – **majsterštuk** subšt. ‚majstrovská práca' (od 17. stor.) • Z nem. *Meisterstück*, doslova ‚majstrovský kúsok', od nem. *Meister* (↗ *majster*) a *Stück* ‚kus, kúsok'.

majuskula odb. ‚písmeno veľkej abecedy' (od 20. stor.) • Z lat. *(littera) māiuscula*, od lat. *māiusculus* ‚trochu väčší', čo je odvodenina od lat. *maior* m., ž., *maius* s. ‚väčší' ako komparatívu od lat. *magnus* ‚veľký' (↗ *major*).

mak ‚bot. Papaver' (od *13. stor.) • Psl. **makъ* (**māk-*); porovnáva sa s gr. *mēkōn* (*μήκων*), sthnem. *māhen*, nem. *Mohn*, lit. *aguonà* (staršie i *māguonė*), lot. *maguône* ‚mak' a i. – všetko od ide. **māk(en)-* ‚mak', pôvodom azda z jazykov stredomorskej oblasti (mak údajne pestovali starí Sumeri, nie však Egypťania či obyvatelia starovekej Palestíny).

makadam stav. ‚zmes štrku používaná na úpravu vozovky' (od 20. stor.) • Podľa angl. *McAdam ways*, pôvodne ‚McAdamove cesty' (neskôr pochopené ako ‚upravené príslušnou zmesou', odtiaľ aj angl. *macadam* ‚makadam' ako jej označenie), podľa škót. stavebného inžiniera J. L. McAdama (1756 – 1836).

makaróny ‚cestovina rúrkového tvaru', staršie *makarón* ‚druh sladkého pečiva' (od 18. stor.) • Z tal. dial. *maccaroni* (spis. *maccheroni*), čo je tvar mn. č. od dial. *maccarone* (spis. *maccherone*), bez jasnej etymológie. Uvažovalo sa o gr. pôvode výrazu – môže ísť o prevzatie z gr. *makariā* (*μακαρία*) ‚druh jedla (polievka s jačmennými krúpami)', resp. zo spojenia gr. *makarios* (*μακάριος*) ‚blažený; zosnulý' a *aiōnios* (*αἰώνιος*) ‚večný' (súvislosť s pohrebnými obradmi?) –, iné výklady tu však predpokladajú domácu odvodeninu od tal. *maccare* ‚miesiť cesto' či od tal. *macco* ‚bôbová kaša'. ***Makarónčina*** obyč. pejor. ‚reč, kde sa používajú prvky viacerých jazykov' významovo nadväzuje na tzv. *makarónsku poéziu* (básnické útvary humoristickej alebo satirickej literatúry, kde sa miešajú prvky niekoľkých jazykov), nazvanú podľa diela *Opus Macaronicum* (1. vyd. 1517) od tal. básnika T. Folenga, využívajúceho miešanie tal. a lat. jazyka – uvedený názov údajne naráža na pestré zloženie dobových makarónov.

makať subšt. ‚(intenzívne) robiť, drhnúť', staršie ‚hmatať, ohmatávať' (od 17. stor.) • Psl. **makati;* porovnáva sa s lit. *mokė́ti* ‚vedieť, poznať', *mókyti* ‚učiť' (s predpokladaným vývinom v smere ‚ohmatávať niečo' > ‚zoznamovať sa s niečím, poznávať niečo ap.'). Vznik významu ‚(intenzívne) robiť' nie je celkom jasný – azda aj pod vplyvom nem. *machen* ‚robiť'? Pozri aj ↗ *macať*.

maketa ‚skica, zmenšený model nejakého diela' (od 20. stor.) • Z fr. *maquette*, čo je prevzatie z tal. *macchietta* ‚náčrt, skica' – ide o zdrobneninu od tal. *macchia*, pôvodne ‚škvrna', z lat. *macula* (↗ *machuľa*).

maklér ‚(na burze) sprostredkovateľ' (od 20. stor.) • Z nem. *Makler;* pôvodom dnem. výraz – azda od dnem. *makelen* ‚robiť, sprostredkovať obchody', čo je odvodenina od dnem. *maken* (spis. nem. *machen*) ‚robiť'. Pozri aj ↗ *machle*.

makramé text. ‚technika viazania uzlov', pôv. pís. *macramé* (od 20. stor.) • Z tal. *macramè* (pôvodne označenie arab. čipky zhotovovanej viazaním uzlov), prevzatého prostredníctvom tur. *mahrama* z arab. *maḥrama* ‚šatka, vreckovka'; asi od rovnakého koreňa ako ↗ *hárem*.

makrela ‚zool. Scomber', staršie i *makrel* (od 18. stor.) • Z nem. *Makrele*, čo je prevzatie zo strhol. *makreel*.

makro- ‚veľký, veľko-' (*makroekonomika, makromolekula* ap.) • Z gr. *makro-* (*μακρο-*), od gr. *makros* (*μακρός*) ‚veľký'.

makulatúra ‚odpadový papier' (od 19. stor.) • Zo strlat. *maculatura*, doslova ‚čo je poškvrnené, znečistené' – odvodenina od lat. *maculāre*, *maculātum* ‚poškvrniť', od lat. *macula* ‚škvrna' (↗ *machuľa*).

malaga ‚druh ťažkého a sladkého vína' (od 20. stor.) • Podľa mesta Malaga (špan. *Málaga*) v juž. Španielsku.

malachit ‚nerast smaragdového sfarbenia' (od 19. stor.) • Z nem. *Malachit* (strhnem. *melochītes*) – východiskom výrazu je lat. *molochītis*, prevzaté z gr. *molochītis* (*μολοχῖτις*), čo je odvodenina od gr. *malachē* (*μαλάχη*), *molochē* (*μολόχη*) ‚slez'; farba drahokamu pripomína sfarbenie listov slezu.

malária ‚horúčkovitá tropická choroba prenášaná komárom rodu Anopheles' (od 20. stor.) • Z tal. *malaria*, doslova ‚zlý vzduch; choroba ním spôsobená', čo je zloženina z tal. *malo* ‚zlý' (z lat. *malus* ‚id.') a *aria* ‚vzduch' (ďalej

pozri ↗ *ária*) – podľa starších predstáv spôsoboval toto ochorenie teplý vlhký vzduch v močaristých oblastiach.

malátny ‚vysilený, ochabnutý' (od 18. stor.) • Z nem. *malade* (strhnem. *malāt*), čo je prevzatie z fr. *malade* (stfr. *malabde*) – slovo vzniklo z lat. *male habitus* ‚kto sa zle cíti', od lat. *malus* ‚zlý', *male* ‚zle' a *habēre, habitum* ‚držať, mať', *sē habēre* ‚mať sa, byť v nejakom stave'.

maľba, malebný ↗ *maľovať*

malér hovor. ‚nešťastie, nehoda, nepríjemnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *malheur*, čo je zloženina fr. *mal* ‚zlý' (z lat. *malus*) a staršieho fr. *heur* ‚osud', ktorého východiskom je lat. *augurium* ‚veštecké znamenie' (ďalej pozri ↗ *inaugurovať*), slovo sa však druhotne zblížilo s fr. *heure* ‚hodina', z lat. *hōra* ‚id.'.

maliar ↗ *maľovať*

máličko, maličký ↗ *malý*

malígny lek. ‚zhubný' (od 20. stor.) • Z lat. *malignus* ‚zlý, zlomyseľný, nepriaznivý', od lat. *malus* ‚zlý' a *gignere* ‚plodiť, rodiť; spôsobovať'. Porov. i ↗ *benígny*.

malicherný ↗ *malý*

malina ‚bot. Rubus idaeus' (od *13. stor.) • Psl. **malina;* súvisí so stind. *málam* ‚špina, nečistota', *malináh* ‚špinavý, nečistý', gr. *melās* (*μέλας*) ‚čierny', nem. *Mal* ‚znamienko, škvrna (na tele)', lit. *mẽlas* ‚modrý', lot. *mẽļš* ‚tmavomodrý' a i. – všetko od ide. **mel-*, **melə-* ako označenia tmavých farebných odtieňov; malina je pomenovaná podľa sfarbenia svojich plodov. Z odvodenín: ***malinovka***, pôvodne o nápoji z malín, k rozšíreniu významu (*ríbezľová m.* ap.) porov. i ↗ *limonáda*.

málo ↗ *malý*

maľovať (od *16. stor.) • Z nem. *malen* (pôvodne ‚robiť značky'), čo je odvodenina od nem. *Mal* ‚značka, znak, znamienko (na tele)'. Z odvodenín: ***maliar*** (nem. *Maler*); ***maľba***, od toho ***malebný*** ‚krásny, pekný', a i.

malta ‚stavebná hmota' (od 18. stor.) • V konečnom dôsledku z lat. *malt(h)a*, čo je prevzatie z gr. *maltha* (*μάλθα*), *malthē* (*μάλθη*) ‚zmes vosku a smoly používaná pri opravách lodí, na pokrývanie tabuliek na písanie ap.', pôvodom asi z predgr. substrátu.

maltóza chem. ‚sladový cukor' (od 20. stor.) • Podľa fr. *maltose*, od fr. *malt* ‚slad', čo je prevzatie z angl. *malt* ‚id.'.

maltuzianizmus ‚smer v ekonómii a sociológii, podľa ktorého obyvateľstvo rastie geometrickým radom, avšak prostriedky na jeho obživu aritmetickým radom' (od 20. stor.) • Podľa angl. ekonóma Th. R. Malthusa (1766 – 1834).

malvázia ‚silné sladké víno; dobrý, silný nápoj' (od 17. stor.) • Podľa mesta Monemvasia (gr. *Μονεμβασία*, tal. *Malvasia*) na juhových. pobreží Peloponézu, kedysi známeho svojimi vinicami. Pozri aj ↗ *almázia*.

malvica bot. ‚dužnatý plod rastlín s jadrovým ovocím' (od 20. stor.) • Z čes. *malvice* – výraz bol zavedený v období národného obrodenia na základe istého stčes. rukopisu; príslušné miesto sa však číta aj ako *mrkvice*.

malý (od *13. stor.) • Psl. **malъ*. Porovnáva sa s gr. *mēlon* (*μῆλον*) ‚drobný dobytok (ovce, kozy)', lat. *malus* ‚zlý' (pôvodne ‚v malom počte, menej hodnotný' ap.?), gót. *smals*, sthnem. *smal* ‚malý, nepatrný', nem. *schmal* ‚úzky', angl. *small* ‚malý' a i. – odvodzovalo sa od ide. **mēlo-*, **smēlo-* ‚malý; malé zviera'; nie je však vylúčená ani súvislosť s ide. **mel-* ‚mlieť, drviť' (↗ *mlieť*), k možnému vývinu ‚mlieť; rozomletý' > ‚malý' porov. *drobiť: drobný* ap. Z odvodenín: ***málo, pomalý*** (zo spojenia typu **po malu* ‚po malom'); ***malicherný*** (podľa čes.; pôvodne expresívna odvodenina s významom ‚maličký', z toho i ‚lipnúci na maličkostiach'); ***maličký***, k tomu ***máličko, odmalička*** (pôvodne asi **od malička veku* ‚od malého veku', s krátkym tvarom adjektíva), a i. Pozri aj ↗ *menší*.

mam ↗ *mámiť*

mama (od 18. stor.) • Slovo detskej reči s charakteristickým zdvojením slabiky; porov. ↗ *baba*[1] a i. Porov. i ↗ *mamografia*.

mameluk hist. ‚člen vojenských egyptských oddielov' (od 18. stor.) • Z tal. *mammalucco* (aj *mam(m)elucco*) – východiskom výrazu je arab. *mamālīk* mn., od arab. *mamlūk* ‚nachádzajúci sa v niečom vlastníctve; (biely) otrok; člen vojenského oddielu', od slovesa *malaka* ‚prevziať, zmocniť sa; vlastniť'.

mámiť (od 17. stor.) • Psl. **mamiti;* zrejme odvodenina od psl. **mamъ/*mama* ‚klam' (> slk. ***mam*** kniž. ‚klam, mámenie, prelud'), ktoré sú odvodené od ide. **mā-* ‚kývať rukou' (ďalej pozri ↗ *mávať*) – význam sa vyvíjal asi v smere ‚kývať, pohybovať rukou' > ‚vábiť, resp. predstierať (priateľské ap.) gestá' > ‚klamať'. Z odvodenín: ***omámiť***, k tomu ***omamný; stihomam*** lek. ‚pocit (chorého), že ho niekto prenasleduje' (↗ *stihnúť*), ap.

mamľas pejor. ‚hlupák, sprosták' (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od slovesa *mamľať* (dial. ‚bez chuti jesť; babrať sa s jedlom'), ktorého

východiskom je azda už psl. *mam(ъ)ljati*, zvukomalebného pôvodu. Význam ‚hlupák, sprosták' mohol vzniknúť z pôvodného ‚kto hovorí nezrozumiteľne, nejasne ap.' – porov. napr. poľ. *mamlać* ‚hovoriť nezrozumiteľne', rovnakého pôvodu.

mamografia ‚röntgenologické vyšetrenie prsníka zisťujúce zhubné nádory' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *mamma* ‚prsník' (slovo detskej reči, porov. i ↗ *mama*) a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem; zaznamenávam'.

mamona expr. ‚bohatstvo, peňažný zisk' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *mammōna*, prevzatého prostredníctvom gr. bibl. *mamōnās* (*μαμωνᾶς*), *mammōnās* (*μαμμωνᾶς*) z aram., hebr. *māmōnā'* ‚peniaze, bohatstvo'.

mamut ‚zool. Mammonteus' (od 19. stor.) • Zo staršieho rus. *mámmut* (*маммут*), prevzatého z jazykov sibírskych národov (mamuty boli objavené koncom 17. stor. na sev. Sibíri) – ako východisko sa novšie uvádza mansijské *mēŋ-ęńt*, od mansijského *mę- ‚zem' a *ęńt ‚roh'.

manažovať hovor. ‚riadiť' (od 20. stor.) • Z angl. *to manage* ‚riadiť, viesť, spravovať', prevzatého z tal. *maneggiare* ‚zaobchádzať s niečím (rukami); (zručne) využívať; riadiť', čo je odvodenina od tal. *mano* ‚ruka', z lat. *manus*. Forma *manažovať* vznikla zrejme prispôsobením angl. výrazu podľa pravidiel fr. výslovnosti. Z odvodenín: ***manažér*** (angl. *manager*), ***manažment*** (angl. *management*). Porov. i ↗ *manéž*.

mancovať sa hovor. zastaráv. ‚zdráhať sa, predvádzať sa' (od 20. stor.) • Nejasné. Azda súvisí s dial. *mancika* expr. ‚maznavá al. prieberčivá žena', akiste od *Manci*, *Mancika*, čo sú pôvodom maď. domácke podoby viacerých žen. mien (maď. *Mária*, *Margit* a i.). Nie je jasný vzťah k staršiemu slk. *omancový*, *omancovaný* ‚ozdobný, okrasný, dekoratívny' (od 16. stor.).

mančaft subšt. ‚mužstvo, družstvo; skupina, spoločnosť' (od 20. stor.) • Z nem. *Mannschaft*, čo je kolektívum od nem. *Mann* ‚muž'.

mandant práv. ‚príkazca, poverovateľ, splnomocňovateľ' (od 20. stor.) • Z fr. *mandant*, čo je príč. prít. činné od fr. *mander* ‚zverovať', ktorého východiskom je lat. *mandāre* ‚odovzdávať, zverovať', doslova ‚dávať do ruky', zloženina na základe lat. *manus* ‚ruka' a *dare* ‚dať'. Pozri aj ↗ *komandovať*, ↗ *mandarín*, ↗ *mandát*, ↗ *rekomando*.

mandarín ‚feudálny čínsky hodnostár' (od 18. stor.) • Z port. *mandarim*, čo je prevzatie z malaj. *măntări*, pôvodom z ind. jazykov (porov. stind. *mantrín-* ‚rozumný, múdry; znalec zaklínadiel ap.; panovníkov radca', odvodené od stind. *mántraḥ* ‚reč; obradná formula, chválospev; rada'). Port. forma *mandarim* vznikla asi zblížením s port. *mandar* ‚veliť, riadiť ap.', z lat. *mandāre* (ďalej pozri ↗ *mandant*); port. výraz bol prenesený aj na pomery v Číne. – **mandarínka** ‚bot. Citrus reticulata' (od 20. stor.) • V konečnom dôsledku zo špan. *(naranja) mandarina*, t j. ‚mandarínsky pomaranč' – podľa farby rúcha noseného mandarínmi.

mandát ‚príkaz, poverenie, splnomocnenie' (od 16. stor.) • Z lat. *mandātum* ‚úloha, rozkaz, príkaz', doslova ‚(to) určené'– pôvodne príčastie od lat. *mandāre*, *mandātum* ‚odovzdať, zveriť; uložiť, určiť'; ďalej pozri ↗ *mandant*.

mandeľ [-ď-] ‚snopy uložené na poli v kužeľovitom tvare' (od *15. stor.) • Z nem. *Mandel*, nejasného pôvodu.

mandľa ‚bot. Amygdalus' (od 17. stor.) • Z nem. *Mandel* (sthnem. *mandala*), čo je prevzatie z neskorého lat. *amandula* – výraz vznikol obmenou (novšie *amand-* azda podľa lat. *amandus* ‚ktorý má byť milovaný', od lat. *amāre* ‚milovať') lat. *amygdala*, prevzatého z gr. *amygdalē* (*ἀμυγδαλῆ*), čo je asi cudzojazyčné prevzatie neznámeho pôvodu. Význam ‚mandle v hrdle' (od 17. stor.) vznikol na základe tvarovej podobnosti.

mandolína ‚menší strunový brnkací hudobný nástroj' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Mandoline* ž., fr. *mandoline* ž.) z tal. *mandolino* m., čo je zdrobnenina od tal. *mandola* (staršie *mandora*) – východiskom výrazu je lat. *pandūra*, prevzaté z gr. *pandūra* (*πανδοῦρα*) ‚hudobný nástroj s troma strunami' (pôvodom azda z orientálnych jazykov); novšie *man-* v tal. slove je asi podľa tal. *mano* ‚ruka', z lat. *manus*. Pozri aj ↗ *bendžo*.

mandragora ‚stredomorská liečivá rastlina' (od 17. stor.) • Z lat. *mandragorās*, čo je prevzatie z gr. *mandragoras* (*μανδραγόρας*), neznámeho pôvodu.

manekýn ‚figurína, panák; kto predvádza modely šiat' (od 20. stor.) • Z fr. *mannequin*, čo je prevzatie zo strhol. *mannekin*, doslova ‚človiečik'; ide o zdrobneninu od hol. *man* ‚muž, človek'.

manéver ‚vojenský pohyb; účelný, rafinovaný ap. pohyb, postup' (od 19. stor.) • Z fr. *manœuvre*, ktorého východiskom je ľud. lat. *manuopera*, doslova ‚práca rukami' – výraz vznikol na základe ľud. lat. *manū operāre* ‚pracovať rukou', od lat. *manus* ‚ruka' a *operārī* (↗ *operovať*). Slovo

sa významovo špecializovalo na označenie úkonov súvisiacich s riadením plavidiel (porov. *manévrovanie lodí*), odtiaľ ‚pohyb vojenských jednotiek' a všeobecne ‚šikovný pohyb ap.'.

manéž ‚miesto v cirkuse na predvádzanie výstupov' (od 20. stor.) • Z fr. *manège*, čo je prevzatie z tal. *maneggio*, od tal. *maneggiare* ‚viesť, riadiť' (pozri aj ↗ *manažovať*) – pôvodný význam bol ‚vedenie', odtiaľ ‚miesto, kam sa privádzajú a kde cvičia kone' > ‚miesto v cirkuse'.

mangalica ‚ošípaná chovaná najmä na masť' (od 20. stor.) • Z maď. *mangalica*, čo je prevzatie zo srb., chorv. *mangùlica* – ide o slovo málo jasného pôvodu, usúvzťažňované s chorv. *mangovati* ‚leňošiť'.

mangán ‚oceľovosivý kov' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Mangan*, ktoré vzniklo skrátením staršieho nem. *Manganesium*, prevzatého fr. prostredníctvom z tal. *manganese* – výraz je odvodený od názvu Magnézie (ďalej pozri ↗ *magnet*), novšie začiatočné *mang-* sa vysvetľuje zblížením s etymologicky nesúvisiacim strlat. *manganum;* ďalej pozri ↗ *mangeľ*.

mangeľ ‚stroj na hladenie tkanín al. papiera' (od 17. stor.) • Z nem. *Mangel*, čo je prevzatie zo strlat. *manganum*, ktorého východiskom je gr. *magganon* (*μάγγανον*) ‚vrhacie zariadenie'. Nem. výraz pôvodne označoval bojové zariadenia, ktoré na dosiahnutie sily vrhu využívali skrinku s kameňmi; názov sa druhotne preniesol aj na stroje využívajúce hmotnosť kameňov na tlakové spracovanie tkanín. Z odvodenín: ***mangľovať***. Pozri aj ↗ *mangán*.

mango ‚tropický plod' (od 20. stor.) • Z angl. *mango*, prevzatého prostredníctvom port. *manga* z malajálam. *mangā* – konečným východiskom výrazu je tamil. *mānkāy*, zložené z tamil. *mān* ‚mangovník' a *kāy* ‚plod'.

mangrovy ‚tropická stromovitá vegetácia na močaristom morskom pobreží' (od 19. stor.) • Z angl. *mangrove*, nie celkom jasného pôvodu – obyčajne sa vysvetľuje ako skríženie malaj. *maŋgi* a angl. *grove* ‚háj, lesík, skupina stromov'.

mánia ‚vášnivá zaujatosť za niečo' (od 19. stor.) • Z lat. *mania*, čo je prevzatie z gr. *maniā* (*μανία*) ‚šialenstvo; vášeň', od gr. *mainomai* (*μαίνομαι*) ‚zúrim, som šialený'. Z odvodenín: ***maniak***, podľa gr. *maniakos* (*μανιακός*) ‚šalejúci'.

manier, maniera [-ň-] ‚ustálené, opakujúce sa postupy pri umeleckej tvorbe', **maniere** [-ň-] ‚spôsoby správania' (od 18. stor.) • Z fr. *manière*, pôvodne ‚spôsob', od stfr. *manier* ‚vykonávaný rukou', ktorého východiskom je lat. *manuārius* ‚súvisiaci s rukou', od lat. *manus* ‚ruka'.

manifest ‚slávnostné verejné vyhlásenie programu', staršie ‚vyhlásenie' (od 18. stor.) • Zo strlat. *manifestum*, od lat. *manifestus* ‚prichytený pri čine, usvedčený; zrejmý, zjavný', utvoreného azda na základe lat. **manū festus* ‚chytený rukou', od lat. *manus* ‚ruka'. – **manifestovať** ‚verejne prejavovať, dávať najavo' (od 19. stor.) • Z lat. *manifestāre* ‚robiť zjavným, prejavovať', od lat. *manifestus* ‚zrejmý, zjavný'.

manikúra ‚kozmetické ošetrenie nechtov na rukách' (od 20. stor.) • Z fr. *manucure* (staršie i *manicure*) – slovo bolo utvorené na základe lat. *manus* ‚ruka' a *cūra* ‚starostlivosť', asi podľa staršieho fr. *pédicure* (↗ *pedikúra*).

maniok [-n-] ‚tropický ker so škrobovitými hľuzami (bot. Manihot)' (od 20. stor.) • Z tupijských jazykov (*manioch*) v Juž. Amerike.

manipulovať ‚robiť isté úkony s niečím; riadiť bez rešpektovania vôle iného' (od *18. stor.) • Z fr. *manipuler*, pôvodne ‚robiť laboratórne pokusy ap.', z toho ‚spracúvať niečo, narábať s niečím' – výraz je odvodený od fr. *manipule* ‚(v lekárnictve) hrsť bylín pridávaná do pripravovaného lieku', prevzatého z lat. *manipulus* ‚hrsť, snop, zväzoček, otiepka', čo je zloženina na základe lat. *manus* ‚ruka' a *plēre* ‚plniť'.

-maniť, v slovesách ***podmaniť (si), vymaniť (sa)*** (od *16. stor.) • Odvodené od staršieho *man* ‚osoba, ktorej dal panovník do držby majetok; vazal' (od 16. stor.), čo je prevzatie zo strhnem. *man* (dnešné nem. *Mann*), doslova ‚muž' – význam slova zrejme ovplyvnili aj zloženiny typu nem. *Lehns-mann* ‚vazal', doslova ‚lénny muž', od nem. *Lehen* (↗ *léno*).

manko ‚chýbajúci rozdiel medzi účtovným a skutočným stavom' (od 19. stor.) • Z tal. *manco*, doslova ‚chyba, nedostatok', ktorého východiskom je lat. *mancus* ‚chybný, nedokonalý, neúplný, nedostatočný'.

manna ‚podľa biblickej tradície pokrm zázračne daný Izraelitom na púšti; sladké výlučky listov niektorých rastlín' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *manna*, čo je prevzatie z gr. *manna* (*μάννα*), ktorého východiskom je hebr. *mān*, resp. aram. *mannā*.

manometer fyz. ‚prístroj na meranie tlaku v uzavretom priestore' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *mānos* (*μανός*) ‚riedky' a *metron*

(*μέτρον*) ‚miera' (↗ *metrum*) – pôvodne išlo o pomenovanie prístroja merajúceho tlak vyvíjaný plynmi.

mantinel ‚zvýšený okraj hracej plochy' (od 19. stor.) • Z nem. *Mantinell* ‚okraj biliardového stola', čo je odvodenina na základe tal. *manto* ‚druh plášťa', ktorého východiskom je neskoré lat. *mantus* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *mentieka*.

manuálny ‚ručný' (od *18. stor.) • Z lat. *manuālis* ‚do ruky sa hodiaci; ručný', od lat. *manus* ‚ruka'. – **manufaktúra** ‚veľká remeselnícka dielňa', staršie ‚kapitalistická výroba založená na remeselnej technike a deľbe práce' (od 18. stor.) • Zo strlat. *manufactura*, utvoreného na základe lat. *manū facere* ‚robiť rukou', od lat. *manus* ‚ruka' a *facere, factum* ‚robiť'. Pôvodný význam bol ‚ručná výroba', odtiaľ aj ‚miesto (ručnej) výroby, dielňa, továreň'. – **manupresúra** ‚liečebná metóda využívajúca tlak prstov na akupunktúrne body' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *manus* ‚ruka' a ↗ *akupresúra*.

maňuška ‚bábka ovládaná prstami' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné – azda od *Maňa*, čo je domácka podoba žen. mena *Mária;* k pomenovaniu bábky porov. i ↗ *marioneta*.

maňušky hovor. ‚bahniatka, baburiatka' (od 19. stor.) • Zrejme odvodenina (porov. i dial. *maňky* ‚id.') od dial. *maňa* hypok. ‚mačka', čo je asi expresívna obmena ↗ *mačka* – takéto pomenovanie sa vysvetľuje prirovnaním k jemnej mačacej srsti, porov. i dial. *cicušky, kočičky* ‚bahniatka'.

manzarda, manzardka ‚podkrovná miestnosť' (od 20. stor.) • Z fr. *mansarde* – slovo vzniklo skrátením staršieho spojenia *comble à la Mansarde* ‚strecha, krov na spôsob Mansarta', podľa fr. architekta F. Mansarta (1598 – 1666).

manžel (od *15. stor.) • Novšia obmena (s nepravidelnou zámenou *l-n-* > *n-l-*) staršieho *malžen* (od *15. stor.; porov. i miestny názov *Malžen-ice*), nie celkom jasného pôvodu. Podoba *malžen* m. mohla vzniknúť na základe tvaru **malžena* ž. ‚manželka', obyčajne považovaného za čiastočný preklad (už neskoré psl. **malъžena*) sthnem. *māl-wīp* ‚manželka', zloženého zo sthnem. *wīb, wīp* (nem. *Weib*) ‚žena' a *mahal* (nem. *Mahl*) ‚sľub, dohoda' (zachované napr. v nem. *Mahl-schatz* ‚dar, ktorý ženích odovzdáva neveste pri zásnubách al. sobáši', *Ge-mahl* ‚manžel', *ver-mählen* ‚zosobášiť' a i.). V zmysle iného výkladu *malžen* vzniklo na základe psl. **malъžena* m. du. ‚manželský pár', vysvetľovaného ako obmena (s disimiláciou **n-n-* > *l-n-*) pôvodného **manъ-žena* ‚muž a žena' ako predpokladanej zloženiny ide. **manu-* (↗ *muž*) a psl. **žena* (↗ *žena*) – k pomenovaniu porov. i strgr. *androgynon* (*ἀνδρόγυνον*) ‚zväzok muža a ženy, manželstvo', zložené z gr. *anēr* (*ἀνήρ*), gen. *andros* (*ἀνδρός*) ‚muž' a *gynē* (*γυνή*) ‚žena'. Z odvodenín: ***manželka, manželstvo*** a i.

manžeta ‚vyznačené zakončenie dolného okraja rukáva al. nohavíc', staršie *manžet* (od 18. stor.) • Z fr. *manchette*, čo je zdrobnenina od fr. *manche* ‚rukáv', ktorého východiskom je lat. *manica* ‚id.', od lat. *manus* ‚ruka'.

mapa ‚zmenšený obraz zemského povrchu; obal na listiny ap.' (od 18. stor.) • Zo strlat. *mappa (mundi)* ‚mapa (sveta)', od lat. *mappa* ‚ľanová šatka', čo je podľa antických svedectiev výraz fenického pôvodu. Význam ‚obal na listiny' vznikol zo staršieho ‚obal na (zemepisné) mapy'.

marabu ‚africký vták podobný bocianovi (zool. Leptoptilus)' (od 20. stor.) • Z fr. *marabout*, čo je prevzatie z port. *marabuto*, ktorého východiskom je arab. *murābiṭ* (dial. i *merābuṭ*) – išlo o označenie zbožného muža, pustovníka, svätca ap., používané (ako prívlastok s významom ‚svätý') aj vo vzťahu k jeho hrobke, resp. k iným objektom či k zvieratám považovaným za posvätné.

maras expr. ‚blato, trasovisko, špina', staršie *marast* (od 17. stor.) • Z nem. dial. *maras* (zodpovedá spis. nem. *Morast*), čo je prevzatie zo strhol. *marasc* (hol. *moeras*), ktoré je prevzaté zo stfr. *marois* (fr. *marais*) ‚močiar, močarisko', germ. pôvodu.

maraskíno ‚likér z plodov stredomorskej divej višne' (od 20. stor.) • Z tal. *maraschino*, od tal. *marasca* ‚plod divej višne' – výraz azda vznikol z pôvodného *amàresca*, odvodeného od tal. *amaro* ‚horký, trpký', z lat. *amārus* ‚id.'.

maratón ‚bežecká disciplína' • Vzniklo na základe spojenia ***m-sky beh*** – príslušná disciplína bola zavedená v súvislosti s obnovou olympijských hier v r. 1896 podľa antickej tradície o bežcovi, ktorý po grécko-perzskej bitke pri Maratóne (gr. *Marathōn*, *Μαραθών*) v r. 490 pred Kr. utekal do Atén (vzdialených 42 km), aby tam priniesol správu o víťazstve Grékov.

marazmus ‚úpadok tela vekom' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *marasmus*, čo je prevzatie z gr. *marasmos* (*μαρασμός*) ‚umieranie, chradnutie', od gr. *marainomai* (*μαραίνω*) ‚hasnem, chradnem, vysychám'.

marcipán ‚jemný medovník' (od 18. stor.) • Z nem. *Marzipan*, čo je prevzatie z tal. *marzapane*, ktorého východiskom je arab. *marṭabān*, podľa mesta *Martaban* (dnes Mottama v Mjanmarsku) – slovo označovalo zvláštny druh porcelánovej nádoby, pochádzajúci z Martabanu; neskôr sa prenieslo na označenie cukrovinky uchovávanej a prepravovanej v takýchto nádobách.

marec ‚tretí mesiac v roku', staršie i *marcius* (od 16. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Mārtius*, od lat. *Mārtius* ‚súvisiaci s bohom Martom', od lat. *Mārs*, gen. *Mārtis* ‚Mars, rímsky boh poľnohospodárstva a vojny'. Marec bol pôvodne prvým mesiacom rím. kalendára, keď sa začínali poľnohospodárske práce i vojenské výpravy.

margaréta ‚bot. Leucanthemum' (od 20. stor.) • Z lat. *margarīta* ‚perla', ktorého východiskom je gr. *margarītēs* (*μαργαρίτης*) ‚id.', pôvodom asi z irán. jazykov (porov. perz. *marvārīd* ap.); ako označenie kvetu údajne najskôr vo fr. *marguerite*. Slk. forma *margaréta* (namiesto **margarita*) vznikla asi pod vplyvom žen. mena *Margaréta* (t. j. ‚Perla', porov. i nem. *Margarete* ap.), ktoré vzniklo samostatným použitím lat. *margarīta;* k pôvodnému *i* porov. skrátené *Margita*. – **margarín** ‚tuhý pokrmový tuk' (od 19. stor.) • Z fr. *margarine*, podľa fr. *(acide) margarique* ako názvu jednej z kyselín (fr. *acide*) obsiahnutých v margaríne – fr. *margarique* bolo odvodené od gr. *margaron* (*μάργαρον*) ‚perla' (druhotná forma gr. *margarītēs*); pomenovanie súvisí so sfarbením kyseliny.

marginálie, marginálny ↗ *margo*

margírovať hovor. ‚predstierať' (od 20. stor.) • Zo staršieho *markírovať*, prevzatého z nem. *markieren* – východiskom nem. slova je fr. *marquer* (stfr. *merchier*) ‚označiť', značiť; ukazovať; robiť dojem', odvodené od stfr. *merc* (fr. *marque*) ‚značka', čo je prevzatie z germ. jazykov. Pozri aj ↗ *markantný*, ↗ *merkovať*.

margo ‚okraj' (od 19. stor.) • Z lat. *margō*, gen. *marginis* ‚id.'. Z odvodenín: ***marginálny*** ‚súvisiaci s okrajom, okrajový', ***marginálie*** ‚poznámky na okraji'. Pozri aj ↗ *marža*.

marhuľa ‚bot. Armeniaca' (od 17. stor.) • Obmena (s nejasným novším *h*) dial. *maruľa*, *moruľa*, prevzatého z jnem. dial. *marulle* (rak. nem. *Marille*), čo je prevzatie z tal. dial. *armello*, *armellino*, ktorého východiskom je azda lat. *(pōmum) Armeniacum* ‚arménske jablko'.

mariáš[1] ‚kartová hra' (od 19. stor.) • Z fr. *mariage*, pôvodne ‚manželstvo' (od fr. *marier* ‚oženiť, zosobášiť', ktorého východiskom je lat. *marītāre*, od lat. *marītus* ‚manžel; snúbenec, ženích') – prenesene ‚(pri hre v karty) stretnutie kráľa a kráľovnej rovnakých farieb; kartová hra využívajúca takúto kombináciu kariet'. – **mariáš**[2] ‚(strieborná) minca rozličnej hodnoty' (od 18. stor.) • Z maď. *máriás*, od žen. mena *Mária* – pôvodne išlo o mincu so zobrazením Panny Márie.

marihuana ‚sušené indické konope využívané pre omamné účinky ako fajčivo' (od 20. stor.) • Z mexického špan. *mariguana*, *marihuana;* slovo neznámeho pôvodu.

maringotka ‚krytý voz na bývanie' (od 20. stor.) • Z fr. *maringote*, *maringotte* – odvodzuje sa od názvu mesta Maringues v stred. Francúzsku, známeho výrobou takýchto vozov od 1. pol. 19. stor.

marinka ‚horská liečivá bylina (bot. Asperula)' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *mařinka*, v tomto význame zavedeného v období národného obrodenia. V slk. mu zodpovedá staršie *marena* ‚bot. Rubia tinctorum' (od 17. stor.), resp. aj dial. *marunka* (označenie rôznych liečivých rastlín) – východiskom je azda už psl. **marěna*, nejasného pôvodu.

marinovať kuch. ‚nakladať do pikantného nálevu' (od 20. stor.) • Z tal. *marinare* (pôvodne asi ‚nakladať do slaného nálevu'), utvoreného na základe tal. *acqua marina* ‚morská (t. j. slaná) voda', od tal. *marino* ‚súvisiaci s morom, morský', ktorého východiskom je lat. *marīnus* ‚id.', od lat. *mare* ‚more'. Z odvodenín: ***marináda*** (fr. *marinade*).

marioneta ‚bábka ovládaná niťami, drôtmi ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *marionnette*, pôvodne asi **mariolette* ako zdrobnenina od stfr. *mariole*, čo je z hľadiska pôvodu zdrobnená forma od fr. *Marie* ‚Mária'. *Mariole* je v stfr. doložené aj ako meno Panny Márie; význam ‚bábka' vznikol asi v súvislosti s bábkovými predstaveniami usporadúvanými na sviatok Nanebovzatia Panny Márie (15. augusta).

mariť (od *16. stor.) • Psl. **mariti*. Môže súvisieť s ↗ *mariť sa*, čo predpokladá významový vývin typu ‚(o prízraku ap.) neskutočný' > ‚robiť neskutočným, znemožňovať existenciu, mariť'; iný výklad tu uvažuje o kauzatíve k psl. **merti* (↗ *mrieť*) s pôvodným významom ‚spôsobovať, aby niečo mrelo, umieralo, zanikalo'. Z odvodenín: ***márny***, od toho ***márniť; nezmar*** ‚zool. Hydra' (doslova ‚koho nemožno zmariť, zničiť' – živočích je pomenovaný podľa dobrej

schopnosti regenerovať stratené alebo poškodené časti tela). Pozri aj ↗ *rozmar.*

mariť sa ‚javiť sa v neurčitých obrysoch' (od 17. stor.) • Psl. **mariti sę*, málo jasný výraz. Môže byť odvodené od psl. **mara* (porov. slk. dial. *mara* ‚démonická bytosť trápiaca ľudí v spánku' a i.), ktoré sa usúvzťažňuje s psl. **mora* (↗ *mora*); iný výklad odvodzuje **mara* od ide. **mā-* ‚kývať rukou' (↗ *mávať*), čo predpokladá vývin typu ‚kývať rukou' > ‚dávať (klamné) znamenia' > ‚zjavovať sa ako (neskutočný) prízrak, strašidlo' (porov. i ↗ *mátať*). Ďalšou možnosťou je odvodzovanie od ide. **mer-* ‚ligotať sa, iskriť' s vývinom ‚svetelný úkaz' > ‚prízrak ap.'; ďalej pozri ↗ *mrkať*^{1}. Pozri aj ↗ *chmára,* ↗ *mariť,* ↗ *rozmar.*

marka^{1} ‚menová jednotka používaná v niektorých štátoch' (od 19. stor.) • Z nem. *Mark*^{1} (germ. **marka* s.), pôvodne ‚váhová jednotka', z toho ‚váha' (porov. staršie slk. *mark, marka* ‚jednotka hmotnosti', od 17. stor.) > ‚kovová minca s určitou hmotnosťou a hodnotou'. – **marka**^{2} hist. ‚pohraničné územie' (od 19. stor.) • Z nem. *Mark*^{2} (germ. **mark(ō)* ž. ‚pohraničná oblasť'). Pozri aj ↗ *demarkácia,* ↗ *markíz.*

markantný ‚výrazný, nápadný, charakteristický' (od 19. stor.) • Z fr. *marquant* ‚ukazujúci (niečo); robiaci značku, znak; zanechávajúci stopu, dojem ap.', čo je príčastie od fr. *marquer* ‚ukazovať'; ďalej pozri ↗ *margírovať.*

marketing ekon. ‚výskum trhu z hľadiska potrieb výroby a obchodu; usmerňovanie hospodárskej činnosti podľa potrieb trhu' (od 20. stor.) • Z angl. *marketing*, od slovesa *to market* ‚obchodovať na trhu, uviesť tovar na trh ap.', odvodeného od angl. *market* ‚trh' – ide o prevzatie zo stfr. *market* (dnešné fr. *marché*) ‚trh', ktorého východiskom je lat. *mercātus* ‚obchod, predaj a kúpa; jarmok, trh', odvodené od lat. *mercārī, mercātus sum* ‚kupovať', od lat. *merx*, gen. *mercis* ‚tovar'. Pozri aj ↗ *jarmok,* ↗ *komerčný,* ↗ *supermarket.*

markíz ‚šľachtický titul medzi grófom a vojvodom' (od 19. stor.) • Z fr. *marquis*, pôvodne ‚správca marky, pohraničného územia', čo je prevzatie z tal. *marchese*, odvodeného od tal. *marca* ‚pohraničné územie', pôvodom z germ. jazykov (↗ *marka*^{2}). – **markíza** stav. ‚ochranná strieška nad vchodom al. oblokom' (od 20. stor.) • Z fr. *marquise*, doslova ‚markíza (šľachtický titul)'. Slovo pochádza z vojenského prostredia (pôvodne označenie striešky na stane), motivácia takéhoto pomenovania nie je známa.

marmeláda ‚sladený polotuhý lekvár' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Marmelade*, fr. *marmelade*) z port. *marmelada*, pôvodne ‚dulový lekvár', od port. *marmelo* ‚dula' – východiskom výrazu je ľud. lat. *malimellus* ako obmena lat. *melimēlum*, prevzatého z gr. *melimēlon* (*μελίμηλον*) ‚odroda skorých jabĺk', doslova ‚medové jablko', čo je zloženina gr. *meli* (*μέλι*) ‚med' a *mēlon* (*μῆλον*) ‚jablko' (pozri aj ↗ *melón*). Význam slova sa postupne rozšíril (‚dulový lekvár' > ‚lekvár všeobecne' ap.).

márnica ↗ *máry*

márniť, márny ↗ *mariť*

maród hovor. ‚chorý človek' (od 20. stor.) • Z nem. *marode* ‚vyčerpaný, ustatý', čo je prevzatie z fr. *maraud*, pôvodne ‚žobrák' (nejasného pôvodu – azda od fr. dial. *maraud* ‚kocúr' s významovým vývinom ‚kocúr' > ‚kto sa potuluje; tulák, žobrák'?). Nem. výraz asi pôvodne znamenal ‚neschopný pochodu' (z toho i ‚chorý; vyčerpaný ap.'); najskôr sa používal vo vzťahu k vojakom, ktorí zaostávali za svojím oddielom zo zdravotných príčin, preniesol sa i na vojakov, ktorí po odchode oddielu kradli a rabovali – odtiaľ aj odvodené nem. *Marodeur* > slk. ***marodér*** pejor. ‚vojak, ktorý opustil svoj útvar a plienil', od 19. stor.). Z ďalších odvodenín: ***maródovať*** hovor. ‚byť chorý', ***maródka*** hovor. ‚práceneschopnosť' aj ‚izba pre chorých' (*väzenská m.* ap.).

marón ‚plod jedlého gaštana' (od 19. stor.) • Z tal. *marrone* – výraz nejasného pôvodu, azda prevzatý z predromán. jazykov alpskej oblasti.

marš^{1} zastaráv. ‚vojenský pochod' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Marsch* m.) z fr. *marche* ž. ‚id.', od fr. *marcher* ‚ísť, kráčať, pochodovať'; ďalej pozri ↗ *mašírovať.* Pozri aj ↗ *maršruta.* – **marš**^{2}, hrubá výzva na odchod (od 19. stor.) • Z fr. *marche!*, doslova ‚choď!', čo je tvar imperatívu od fr. *marcher* ‚ísť, kráčať, pochodovať'.

maršal ‚najvyššia hodnosť v niektorých armádach', staršie i *maršálek* (od *16. stor.) • Zo strhnem. *marschalc* (nem. *Marschall*), ktorého východiskom je sthnem. *mar(ah)-scalc*, zložené zo sthnem. *marah* ‚kôň' (dnešné nem. *Mähre* ‚starý vychudnutý kôň'; pozri aj ↗ *maštaľ*) a *scalc* ‚služobník' (nem. *Schalk* ‚figliar, šibal') – pôvodne išlo o označenie správcu kniežacieho vozatajstva, odtiaľ aj význam ‚generál (jazdy ap.)'. Staršie slk. *maršálek* sa pravdepodobne pociťovalo ako zdrobnenina, preto bolo

k nemu dodatočne utvorené aj „nezdrobnené" *maršal.*

maršruta subšt. ‚postup, pokyn (od nadriadených)', staršie (i *maršuta*) ‚nariadenie, príkaz, rozkaz (aj o vopred určenej ceste vojska)' (od 16. stor.) • Z nem. *Marschroute* ‚smer pochodu' (prenesene ‚návod, pokyn, inštrukcia'), čo je zloženina z nem. *Marsch* ‚pochod' (fr. pôvodu; ↗ *marš*[1]) a *Route* ‚cesta; trasa', prevzatého z fr. *route* ‚cesta'; ďalej pozri ↗ *rutina.*

martinský [-t-], v spojení ***m-á pec*** hovor. • Skrátenie názvu *Siemensova-Martinova pec* (na výrobu ocele), podľa nem. technika F. Siemensa (1826 – 1904) a fr. metalurga P.-É. Martina (1824 – 1915).

martýr kniž. ‚mučeník, trpiteľ' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *martyr*, čo je prevzatie z gr. *martys* (*μάρτυς*), gen. *martyros* (*μάρτυρος*) ‚svedok' – slovo prešlo významovým posunom ‚svedok Ježišovho účinkovania' (porov. Zjv 2, 13) > ‚kresťan usmrtený pre svoju vieru'. Z odvodenín: ***martýrium*** kniž. ‚mučeníctvo' (cirk. lat. *martyrium*, z gr. *martyrion* (*μαρτύριον*), pôvodne ‚svedectvo').

máry ‚nosidlá na rakvu' (od 17. stor.) • Pôvodne asi **báry*, resp. **páry*, čo je prevzatie z nem. *Bahre* (dial. i *Pahre*) ‚nosidlá; máry'; novšie *m-* v *máry* je asi podľa slov typu ↗ *mŕtvy, mŕtvola* ap. Odvodené ***márnica*** najskôr označovalo asi miestnosť na uloženie már, odtiaľ ‚miestnosť na cintoríne pre rakvu s mŕtvym'.

marža ekon. ‚(cenové, kurzové ap.) rozpätie medzi nadobúdacou a predajnou cenou' (od 20. stor.) • Z fr. *marge*, pôvodne ‚kraj, okraj' (z toho ‚prázdny priestor okolo tlačeného textu' > ‚[využiteľný] priestor, interval, rozpätie' ap.), ktorého východiskom je lat. *margō* (↗ *margo*).

masa ‚hmota; veľké množstvo, kopa, hromada' (od 17. stor.) • Z lat. *massa* ‚tvárlivá hmota, kus hmoty, hruda', čo je prevzatie z gr. *māza* (*μᾶζα*) ‚jačmenný koláč; hruda, guľa, masa', ktoré súvisí s gr. *massō* (*μάσσω*) ‚miesim (cesto), tvarujem ap.'. Pozri aj ↗ *masívny*, ↗ *masmédium.*

masakrovať ‚hromadne vraždiť' (od 19. stor.) • Z fr. *massacrer* ‚zabíjať (zúrivo, masovo ap.)'. Východiskom výrazu je ľud. lat. **matteuculāre*, odvodené od ľud. lat. **matteuca* (> fr. *massue* ‚kyjak'), ktoré vzniklo asi skrížením lat. **mattea* (> fr. *masse* ‚palica; kyjak'; súvisí s lat. *mateola* ‚kladivo; palička') a *festūca* ‚palica'. Z odvodenín: ***masakra*** i ***masaker.*** Pozri aj ↗ *mačeta*, ↗ *motyka.*

masáž ↗ *masírovať*

maser [maser, mejser] tech. ‚kvantový zosilňovač mikrovĺn' (od 20. stor.) • Z angl. *maser*, podľa angl. *Microwave Amplification by Stimulated Emission of Radiation* ‚zosilňovanie mikrovĺn prostredníctvom stimulovanej emisie žiarenia'. Porov. i ↗ *laser.*

masírovať ‚trieť telo (zo zdravotných ap. dôvodov)' (od 18. stor.) • Z nem. *massieren*, čo je prevzatie z fr. *masser*, ktorého východiskom je arab. *massa* ‚dotýkať sa, hmatať'. Z odvodenín: ***masáž*** (fr. *massage*), ***masér*** (fr. *masseur*).

masívny ‚mohutný, pevný, hrubý' (od 19. stor.) • Z fr. *massif*, čo je obmena stfr. *massis*, ktorého východiskom je ľud. lat. **massicius*, od lat. *massa* ‚hmota' (↗ *masa*). ***Masív*** (*horský m.* ap.) je prevzatie z fr. *massif*, ktoré vzniklo substantivizáciou pôvodného adjektíva.

maska ‚prostriedok na zakrytie podoby tváre ap.' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Maske* ž.) z fr. *masque* m., čo je prevzatie z tal. *maschera* (↗ *maškara*).

maskot ‚predmet nosený ako talizman al. symbol niečoho' (od 20. stor.) • Z fr. *mascotte*, čo je prevzatie z prov. *mascotto* ‚čarodejníctvo, očarovanie pri hre', od prov. *masco* ‚bosorka, čarodejnica', pôvodom azda z predromán. substrátu. Pozri aj ↗ *maškara.*

maskulínum gram. ‚mužský rod' (od 20. stor.) • Z lat. *(genus) masculīnum*, od lat. *masculīnus* ‚mužský, mužského rodu', čo je odvodenina od lat. *masculus* ‚mužský', od lat. *mās* ‚samec, muž'.

maslo (od 16. stor.) • Psl. **maslo* (**maz-slo*), doslova ‚čo slúži na mazanie, natieranie', od psl. **mazati* (↗ *mazať*). Z odvodenín: ***masliak*** ‚bot. Suillus' (podľa mäkkej dužiny a slizkého povrchu huby), ***podmaslie*** a i.

masmédium [-zm-] publ. ‚prostriedok masovej komunikácie' (od 20. stor.) • Z angl. *mass medium*, doslova ‚masový prostriedok', od angl. *mass* ‚masa; masový' (prevzatie z fr. *masse;* ↗ *masa*) a *medium* ‚prostriedok' (z lat.; ↗ *médium*).

masochizmus lek. ‚pohlavná zvrátenosť prejavujúca sa potrebou dať sa trýzniť' (od 20. stor.) • Podľa rak. autora L. von Sachera-Masocha (1836 – 1895), tvorcu literárnych diel s príslušnou tematikou.

masť (od *16. stor.) • Psl. ****mastь*** (****maz-tь***); doslova ‚(čo slúži na) mazanie', od rovnakého koreňa ako ↗ *mazať.* Z odvodenín: ***mastička,*** od toho ***mastičkár***, pôvodne o výrobcovi či predavačovi liečivých mastí, odtiaľ ‚(neodborný) liečiteľ' > pejor. ‚zlý lekár'; ***mastiť***, ***omastiť*** (od

toho ***omasta*** zastaráv. ‚masť') a i. Pozri aj ↗ *náplasť*.

mastix ‚živica z pistáciových stromov' (od 17. stor.) • Z lat. *mastix*, čo je novšia forma za lat. *mastic(h)ē*, prevzaté z gr. *mastichē* (μαστίχη) ‚id.'.

mastodont ‚vyhynutý treťohorný cicavec podobný slonovi' • Názov (fr. *mastodonte*) utvoril začiatkom 19. stor. fr. paleontológ G. Cuvier na základe gr. *mastos* (μαστός) ‚prsník' a *odūs* (ὀδούς), gen. *odontos* (ὀδόντος) ‚zub', údajne podľa tvaru čeľustí.

masturbovať ‚onanovať' (od 20. stor.) • Z lat. *masturbārī*, málo jasného pôvodu – uvažovalo sa aj o východiskovom **man-stuprāre* ‚rukou (*manus*) páchať nemravnosť (*stuprum*)' (pokiaľ nejde o ľudovú etymológiu), ktorého formu azda ovplyvnilo lat. *turbāre* ‚búriť, rozrušovať' (↗ *turbovať*).

maša hovor. zastar. ‚huta' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Možné východisko sa hľadalo (za predpokladu nepravidelnej hláskovej zmeny *v* > *m*) v nejakej maď. zloženine s maď. *vas* ‚železo; železný' (porov. maď. *vas-gyár*, *vas-mű* ‚železiareň' ap.); iný výklad tu uvažuje o skrátení ↗ *mašina* – s vývinom ‚stroj' > ‚výrobná prevádzka so strojmi ap.'?

mašina hovor. zastaráv., expr. ‚stroj; vlak' (od 18. stor.) • Z fr. *machine*, čo je prevzatie z lat. *māchina* ‚(obliehací) stroj'; ďalej pozri ↗ *machinácia*. Pozri aj ↗ *maša*.

mašírovať hovor. zastar. ‚pochodovať' (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *maršírovať* (od 17. stor.), čo je prevzatie z nem. *marschieren* – východiskom výrazu je fr. *marcher*, prevzaté z franského **markôn* ‚(u)robiť značku' (z toho ďalej asi ‚zanechávať stopy [po krokoch]' > ‚kráčať, ísť, pochodovať'). Pozri aj ↗ *demarš*, ↗ *marš*[1, 2].

maškara ‚osoba v nápadnom, často smiešnom prestrojení; maska' (od 17. stor.) • Z tal. *maschera* – málo jasný výraz, azda odvodenina od stal. *masca* ‚čarodejnica, bosorka', príbuzného s prov. *masco* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *maskot*. Z odvodenín: ***maškaráda*** (fr. *mascarade*, prevzatie zo stal. *mascarata* ‚sprievod masiek'). Pozri aj ↗ *maska*.

maškrta (od *17. stor.) • Málo jasné. Pravdepodobne súvisí s dial. *paškrta*, *paškrda* ‚id.' – azda ide o slová odvodené (pomocou expresívnych predpôn *ma-*, *pa-*?) od nejasného koreňa *škrt-*, *škrd-*. Usúvzťažňovalo sa aj so stsl. *laskrъdь* (ЛАСКРЪДЬ) ‚žiadostivosť, chúťka', ktoré však takisto nie je etymologicky jasné. Z odvodenín: ***maškrtiť***, ***maškrtný*** a i.

mašľa ‚viazačka' (od 17. stor.) • Z nem. *Maschel*, čo je zdrobnenina od nem. *Masche* ‚očko, slučka; stuha; mašľa' – význam ‚viazačka' vznikol z pôvodného ‚stužka zaviazaná do ozdobného uzla'.

maštaľ ‚stajňa' (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **marštaľ*, prevzatého zo strhnem. *marstal* (nem. *Marstall*) – výraz (už sthnem. *marah-stal*) je zložený zo sthnem. *marah* ‚kôň' (nem. *Mähre* ‚starý vychudnutý kôň'; pozri aj ↗ *maršal*) a *stal* (nem. *Stall*) ‚maštaľ'.

mat ‚porážka súpera v šachu zajatím kráľa' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Matt*, čo je skrátenie strhnem. *schāch unde mat*, prevzatého z fr. *échec et mat* ‚šach a mat' – obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z arab.-perz. *aš-šāh māt(a)-*, doslova ‚kráľ je mŕtvy', od arab. *al-* (určitý člen) a perz. *šāh* ‚kráľ' (↗ *šach*[1]), *māta-* ‚mŕtvy'.

mať[1], **mater,** hovor. **mati,** gen. *matere* (od 15. stor.) • Psl. **mati*, gen. **matere;* súvisí so stind. *mātā*, avest. *mātar-*, toch. A *mācar*, B *mācer*, arm. *mayr*, gr. *mētēr* (μήτηρ) ‚matka', alb. *motër* ‚sestra' (pôvodne asi o staršej sestre starajúcej sa o domácnosť po matkinej smrti ap.), lat. *māter*, stír. *máthir*, stangl. *mōdor*, angl. *mother*, sthnem. *muoter*, nem. *Mutter* ‚matka', lit. *móteris* ‚žena' a i. – všetko od ide. **mātér* (starý príbuzenský termín). Z odvodenín: ***matka*** (psl. **matъka*), ***maternica*** (staršie i *materník* ‚id.', od staršieho *materný* = ***materský***) a i. Pozri aj ↗ *macocha*, ↗ *matica*. – **mať**[2], *mám* (od 15. stor.) • Zjednodušenie staršieho *imať* (od neho ***imanie*** ‚majetok'), ktorého východiskom je psl. **jьměti* (> staršie slk. *mieť*), **jьmamь* (> *mám*), odvodené od ide. **em-* ‚brať'; ďalej pozri ↗ *jať*. Význam ‚mať' vznikol posunom ‚brať' > ‚vziať niečo a držať to v ruke ap.'. Z odvodenín: ***majetok*** (azda na základe príčastnej formy typu **jьma-j-ęt-* ‚majúci'), ***majiteľ*** a i. Pozri aj ↗ *jemný*.

matador ‚zápasník s býkmi' (od 19. stor.) • Zo špan. *matador*, od špan. *matar* ‚zabíjať' (staršie i ‚zraňovať'), ktorého východiskom je azda ľud. lat. **mattāre* ‚udierať', odvodzované od lat. *mattus* ‚hlúpy, surový ap.'.

mátať (od 18. stor.) • Psl. **matati;* azda od ide. **mā-* ‚kývať rukou' (ďalej pozri ↗ *mávať*) – v takom prípade s ďalším vývinom typu ‚kývať rukou' > ‚dávať (klamné) znamenia' > ‚zjavovať sa ako (neskutočný) prízrak, strašidlo'; porov. i ↗ *mariť sa*. Z odvodenín: ***mátoha*** (už

psl. *matoga*), od toho ***mátožiť***, a i. Pozri aj ↗ *hmatať*, ↗ *šmatlať*, ↗ *šmátrať*.

matematika ‚veda o priestorových a kvantitatívnych vzťahoch reálneho sveta' (od *17. stor.) • Z lat. *mathēmatica*, čo je prevzatie z gr. *mathēmatikē (epistēmē)* (μαθηματική ἐπιστήμη) ‚matematická veda', od gr. *mathēmatikos* (μαθηματικός) ‚matematický', pôvodne ‚rád sa učiaci'. Výraz je odvodený od gr. *mathēma* (μάθημα), gen. *mathēmatos* (μαθήματος) ‚čo sa učí, učenie; poznanie, náuka' (mn. ‚matematika'), od gr. *manthanō* (μανθάνω) ‚učím sa' – v slove neskôr nastalo zúženie pôvodného všeobecného významu ‚náuka, veda' na čiastkovú disciplínu.

mater ↗ *mať*[1]

matéria ‚hmota' (od 17. stor.) • Z lat. *māteria*, čo je odvodenina od lat. *māter* ‚matka; pôvodkyňa, príčina'. Z odvodenín: ***materiálny*** (lat. *māteriālis*), od toho ***materiál, materializmus*** a i. Pozri aj ↗ *madrigal*.

maternica, materský ↗ *mať*[1]

mati ↗ *mať*[1] – **matica** (od 19. stor.) • Psl. **matica*; odvodenina od psl. **mati*, gen. **matere* (↗ *mať*[1]). Vznik významu ‚voľná časť skrutky s vnútorným závitom' (porov. i slk. *matka* hovor. ‚id.') sa vysvetľuje predstavou o „ženskej" a „mužskej" časti spájaných zložiek (porov. i nem. *Schrauben-mutter* ‚id.' a i.); *matica* mat. ‚súhrn prvkov usporiadaných podľa istých pravidiel do riadkov a stĺpcov' vzniklo asi prekladom lat. *mātrīx* ‚id.' (↗ *matrica*). Názov ***M. slovenská*** (založená v r. 1863) bol inšpirovaný názvami analogických inštitúcií u iných sl. národov (*Matice česká*, od r. 1831; lužickosrbská *Maćica Serbska*, od r. 1847); predobrazom tu bola Matica srbská (srb. *Matica srpska*, *Матица српска*), založená v r. 1826 v Pešti – pomenovanie akiste súvisí s predstavou o materskej starostlivosti o národ ap.

matiné ‚predpoludňajší kultúrny al. slávnostný program' (od 20. stor.) • Z fr. *matinée*, doslova ‚ráno, predpoludnie', od fr. *matin* ‚ráno', ktorého východiskom je lat. *(tempus) mātūtīnum* ‚ranný čas', od lat. *mātūtīnus* ‚ranný, raňajší'.

matka ↗ *mať*[1]

matný ‚majúci slabý lesk; nejasný, nezreteľný' (od 20. stor.) • Z fr. *mat, mate*, nejasného pôvodu – azda z lat. *mat(t)us* ‚opitý (a smutný); navlhčený, vlhký', čo je nárečová forma lat. **maditus*, od lat. *madēre* ‚byť vlhký, mokrý; byť opitý'.

mátoha, mátožiť ↗ *mátať*

matrac ‚pružná vložka do postele' (od 17. stor.) • Z nem. *Matratze*, čo je prevzatie z román. jazykov (stfr. *materas*, fr. *matelas;* tal. *materasso*) – konečným východiskom slova je arab. *maṭraḥ*, doslova ‚miesto, kde je niečo rozprestreté', od arab. *ṭaraḥa* ‚hádzať; rozhadzovať, rozprestierať'.

matriarchát hist. ‚forma rodovej spoločnosti, kde má vedúce postavenie matka' (od 20. stor.) • Podľa záp. jazykov (nem. *Matriarchat*, fr. *matriarcat* atď.), tam odvodené od lat. *māter*, gen. *mātris* ‚matka' analogicky podľa staršieho *patriarchát* (od ↗ *patriarcha*). – **matrica** odb. ‚forma na odlievanie ap. výrobkov; kresba al. text na kopírovanie' (od 20. stor.) • Z lat. *mātrīx*, gen. *mātrīcis* ‚maternica' (odvodenina od lat. *māter*, gen. *mātris* ‚matka'); technické významy vznikli asi prenosom v smere ‚maternica' > ‚miesto, kde niečo vzniká, kde sa niečo vytvára ap.'. Pozri aj ↗ *madrigal*, ↗ *matica*. – **matrika** ‚úradná kniha so zápismi o narodení, sobáši a smrti občanov' (od 18. stor.) • Z rak. nem. *Matrik*, čo je variant nem. *Matrikel*, prevzatého z lat. *mātrīcula* (> staršie slk. *matrikula* ‚matrika', 18. stor.; pozri aj ↗ *imatrikulácia*), čo je zdrobnenina od lat. *mātrīx*. – **matróna** ‚dôstojná staršia žena' (od 16. stor.) • Z lat. *mātrōna* ‚dôstojná vydatá žena; manželka', čo je odvodenina od lat. *māter*, gen. *mātris* ‚matka'.

matróz zastar. ‚námorník' (od 19. stor.) • Z nem. *Matrose*, čo je prevzatie z hol. *matroos*, to z fr. *matelots* mn., od fr. *matelot* ‚námorník' – fr. výraz je prevzatý zo strhol. *mattenoot*, doslova asi ‚kto sa delí s druhým o podložku na spanie'; ide o zloženinu utvorenú na základe hol. *mat* ‚podložka' a *ge-nieten* ‚používať'. K významu porov. i ↗ *kompán*.

maturovať ‚robiť záverečnú skúšku na strednej škole' (od 19. stor.) • Zrejme odvodenina od ***matúra*** ‚maturitná skúška', prevzatého z lat. *(exāmina) mātūra* mn. ‚skúšky zrelosti, dospelosti', od lat. *mātūrus* ‚zrelý'; k tomu i ***maturant*** ‚maturujúci'. ***Maturita*** vzniklo asi na základe spojenia *maturitná skúška*, resp. **skúška maturity* ‚skúška zrelosti' (lat. *exāmen mātūritātis*), od lat. *mātūritās* ‚zrelosť, dospelosť', odvodeného od lat. *mātūrus*.

matuzalemský, v spojení ***m. vek*** ‚vysoký' (od 19. stor.) • Podľa biblického patriarchu Matuzalema, ktorý sa údajne dožil 969 rokov (Gn 5, 27).

Maur ↗ *murín*

mauzóleum ‚hrobka v podobe monumentálnej stavby' (od 18. stor.) • Z lat. *Mausōlēum*, čo je prevzatie z gr. *Mausōleion* (Μαυσωλεῖον), pôvodne ‚Mausólov náhrobok (v maloázijskom meste Halikarnas)' (jeden zo siedmich divov sveta) – podľa Mausóla (gr. *Mausōlos*, Μαύσωλος), miestneho vládcu v 4. stor. pred Kr.

mávať ‚kývať' (od 18. stor.) • Psl. **mavati;* odvodenina od ide. **mā-* ‚kývať rukou' (porov. gr. *mēnyō* (μηνύω) ‚udávam, prezrádzam' [t. j. asi ‚ukazujem rukou na niekoho'], lit. *móti*, lot. *māt* ‚kývať rukou, dávať znamenie' a i.). Pozri aj ↗ *maják*, ↗ *mámiť*, ↗ *mariť sa*, ↗ *mátať*, ↗ *rozmach*.

maxi- ‚najväčší, najdlhší' (*maxidĺžka*, *maxisukňa* ap.) • Od ↗ *maximum*. – **maximum** kniž. ‚najvyššia miera, najväčšie množstvo niečoho' (od 20. stor.) • Utvorené v 19. stor. v záp. jazykoch na základe lat. *maximus* ‚najväčší', čo je tvar superlatívu od lat. *magnus* ‚veľký'. Z odvodenín: ***maximálny***.

mazať, *mažem* (od *14. stor.) • Psl. **mazati*, **mažǫ* (**maz-jǫ*); porovnáva sa s arm. *macanim* ‚lepím sa', gr. *massō* (μάσσω) ‚miesim (cesto), tvarujem', strír. *maistr-* ‚múti maslo', sthnem. *mahhōn* ‚stavať (pôvodne asi o stavbách z hliny), zhotovovať, robiť', nem. *machen* ‚robiť' a i. – všetko od ide. **maĝ-* ‚hniesť, stláčať, rozotierať'. Z odvodenín: ***maz***, ***mazľavý; kolomaž*** (dial. i *kolomaz*, *kolomasť;* ku ↗ *kolo*) a i. Pozri aj ↗ *maslo*, ↗ *masť*, ↗ *mozoľ*. – **maznať** (od 18. stor.) • Od ↗ *mazať* (inou odvodeninou je dial. *mazľať sa*, *mazliť sa* ‚maznať sa') – z významového hľadiska akiste ‚mazať, potierať' > ‚hladkať (a takto prejavovať nežnosť ap.)'.

mazúrka ‚poľský národný tanec v ¾ takte' (od 19. stor.) • Podľa poľ. *polka mazurka*, doslova ‚mazúrska polka', od poľ. *Mazur* ‚Mazúr'; resp. podľa spojenia *zagrać mazurka*, od poľ. *mazurek* ‚druh ľudového tanca', čo je zdrobnenina od poľ. *mazur* ‚ľudový tanec', od obyvateľského mena *Mazur* ‚Mazúr'.

mazut tech. ‚zvyšný produkt pri destilácii nafty' (od 20. stor.) • Z rus. *mazút* (*мазут*), čo je prevzatie z tur., azerb. *mazot* – ako etymologické východisko výrazu sa uvádza arab. *maḫzūlāt* mn. ‚odpad', od arab. *ḫazala* ‚odsekávať, odrezávať', *maḫzūl* ‚odseknutý, odrezaný'.

mažiar ‚kovová nádoba na tlčenie; delo veľkého kalibru s krátkou hlavňou' (od 16. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *mozsár*, staršie i *mazsár*) zo strhnem. *morsære* (dnešné nem. *Mörser*), ktorého východiskom je lat. *mortārium* ‚id.'. Význam ‚delo' vznikol na základe tvarovej podobnosti mažiara na tlčenie a delovej hlavne.

mažoretka ‚členka skupiny uniformovaných dievčat pochodujúcich na čele sprievodu' (od 20. stor.) • Z angl. *majorette* (pôvodne v USA), čo je skrátenie pôvodného *drum-majorette*, doslova ‚bubnová majorka' – od angl. *drum* ‚bubon' a *majorette*, čo je odvodenina od angl. *major* ‚major (vojenská hodnosť)' (v konečnom dôsledku z lat.; ↗ *major*).

mädliť ‚prstami al. dlaňami opakovane pritískať, žmoliť', staršie i ‚trepať ľan' (od 18. stor.) • Psl. **mędliti;* odvodenina od psl. **mędlo* (porov. sln. *mélo* ‚nástroj na strúhanie', rus. dial. *miálo* (*мяло*) ‚nástroj na trepanie ľanu al. konopí, trlica' a i.), čo je názov nástroja od psl. **męti* (↗ *mäť*). – **mäkký** (od 17. stor.) • Morfematicky *mäk-ký*, z psl. **męk-ъkъ*, od koreňa **męk-* (> slk. *mäk-* v ***mäknúť***, ***mäkučký***, ***mäkušký*** ap.) – východiskom je ide. **men(ə)k-* ‚miesiť, drviť, mliaždiť' (porov. stind. *máňčate* ‚rozdrobuje', stangl. *mengan*, nem. *mengen* ‚miešať; miesiť', lit. *mìnkyti* ‚miesiť cesto' a i.), čo je rozšírenie ide. **men-* ‚šliapať, rozmliažďovať, stláčať'; ďalej pozri ↗ *mäť*. Význam psl. výrazu sa vyvíjal v smere ‚rozmiesený, rozmliaždený' > ‚mäkký'. Z odvodenín: ***mäkkýš*** (podľa lat. *mollusca* mn., od lat. *mollis* ‚mäkký'), ***odmäk*** (k významu porov. staršie *zima odmäkla* ‚poľavila', 18. stor.) a i. Pozri aj ↗ *miagať*, ↗ *muka*.

mäso (od *15. stor.) • Psl. **męso;* príbuzné so stind. *māṁsám*, arm. *mis*, alb. *mish*, gót. *mimz* ‚mäso' a i. – všetko z ide. **mēmso-* ‚id.'.

mäta ‚bot. Mentha' (od *17. stor.) • Psl. **męta*, čo je staré prevzatie z lat. *menta*, pochádzajúceho asi z neide. jazykov v oblasti Stredomoria (neskorším prevzatím je staršie slk. *menta* ‚mäta', 18. stor.). Pozri aj ↗ *mentol*.

mäť, *mnem* kniž. ‚trieť, šúchať' (od *17. stor.), dial. i ‚tlačiť, omínať' • Psl. **męti*, **mьnǫ;* súvisí so stind. *čarma-mnāḥ* ‚garbiar', gr. dial. *mateisai* ž. (μάτεισαι) ‚šliapajúce', wales. *mathru* ‚šliapať', lit. *mìnti* ‚šliapať, trieť ľan, spracúvať kože' a i. – všetko od ide. **men-* ‚šliapať, rozmliažďovať, stláčať'. Z odvodenín: ***omínať*** (k *o-mäť* dok. ‚otlačiť'; *-mínať* < psl. **minati*). Porov. i ↗ *humno*, ↗ *mädliť*, ↗ *miasť*, ↗ *mnohý*.

mätež ↗ *miasť*

mdlý (od 16. stor.) • Psl. **mъdlъ;* pôvodne príčastie od psl. **mъděti* (**mŭd-;* porov. rus. dial.

modéť (модеть) ‚hniť, tlieť, práchnivieť; [o dreve] pomaly horieť; [o rastlinách] vädnúť; [o človeku] chradnúť' a i.), ktoré súvisí s lit. *maũsti, maudžiù* ‚pobolievať; túžiť po niečom; obťažovať niekoho, byť nepríjemný ap.'. Z odvodenín: ***mdloba, omdlieť*** a i.

meander ‚riečna zákruta' (od 18. stor.) • Z lat. *maeander*, podľa názvu rieky *Maeander* (aj *Maeandrus*), z gr. *Maiandros* (*Μαίανδρος*) – ide o rieku v Malej Ázii (dnes Büyük Menderes v Turecku), majúcu veľmi kľukatý tok.

mecén kniž., **mecenáš** ‚podporovateľ (umenia, vedy ap.)', staršie *mecenát* (od 18. stor.) • Lat. pôvodu, podľa osobného mena *Maecēnās*, gen. *Maecēnātis* – východiskovou osobnosťou bol Gaius Cilnius Maecenas (okolo 70 – 8 pred Kr.), priaznivec a podporovateľ rím. básnikov a vzdelancov.

meč (od *12. stor.) • Psl. **mečь* – výraz neznámeho pôvodu, ktorého možné východisko sa hľadá u Germánov, Keltov, ale aj na Kaukaze, t. j. v oblastiach s vyspelým spracovaním železa a výrobou kovových zbraní.

mečať ↗ *mékať*

mečbal šport. ‚rozhodujúce podanie v tenise a vo volejbale', pôv. pís. *match ball* (od 20. stor.) • Z angl. *match ball*, doslova asi ‚zápasová lopta' (t. j. ‚podanie lopty súvisiace s výsledkom zápasu' ap.), od angl. *match* ‚zápas' a *ball* ‚lopta'.

med (od *13. stor.) • Psl. **medъ* (**medŭ-*); súvisí so stind. *mádhu* ‚sladký nápoj, med, božský nektár', avest. *maδu-* ‚bobuľové víno', toch. B *mīt* ‚med', gr. *methy* (*μέθυ*) ‚sladký nápoj, víno', stír. *mid*, stangl. *me(o)du*, angl. *mead*, sthnem. *metu*, nem. *Met* ‚medovina', lit. *medùs* ‚med' a i. – všetko od ide. **médhu-* ‚med; medovina', pôvodne azda ‚niečo sladké, chutné'. Z odvodenín: ***medový, medovina; medunica*** ‚bot. Melittis' (údajne podľa jej obľuby u včiel), ***medokýš*** hovor. ‚kyselka' (už psl. **medo-kyšь*, ↗ *kyslý*) a i. Pozri aj ↗ *medveď*.

meď (od *15. stor.) • Psl. **mědь*. Môže byť odvodené od výrazu zachovaného napr. v chet. *miti-* ‚červený'; k významovému vývinu ‚sfarbenie' > ‚kov' porov. ↗ *ruda*. Iný výklad odvodzuje psl. **mědь* od názvu Médie, oblasti na území dnešného Arménska a Azerbajdžanu, kde sa meď ťažila v období po 7. stor. pred Kr. – k pomenovaniu kovu podľa miesta jeho ťažby či spracovania porov. lat. *cypr(i)um, cuprum* ‚meď', odvodzované od názvu ostrova Cyprus.

medaila ‚minci podobný symbol razený ako pamiatka, vyznamenanie ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *médaille*, čo je prevzatie z tal. *medaglia*. Východiskom výrazu je asi ľud. lat. **medālia* mn., od **medālis* ako novšej formy pôvodného *mediālis*, odvodeného od lat. *medium* ‚stred; prostriedok' (↗ *médium*) – tal. *medaglia* spočiatku označovalo mincu s hodnotou pol denára, súčasný význam nadobudlo v 15. stor. v súvislosti so vznikom medailistiky ako nového druhu umenia. – **medailón** ‚závesok na hrdlo (s portrétom)' (od 18. stor.) • Z tal. *medaglione*, čo je odvodenina od tal. *medaglia*. Význam ‚umelecký útvar venovaný významnej osobnosti ap.' (*televízny, filmový m.*) vznikol posunom ‚závesok s portrétom' > ‚(filmový ap.) portrét'.

medicína ‚lekárska veda; liek' (od 16. stor.) • Z lat. *(ars) medicīna* ‚lekárske umenie; podávanie liekov, liečba; liek', od lat. *medicus* ‚lekár' (↗ *medik*). – **medicinbal** šport. ‚kožená plná lopta' (od 20. stor.) • Z angl. *medicine ball*, doslova asi ‚liečebná lopta' (t. j. ‚používaná pri liečebných cvičeniach', pôvodne v USA), od angl. *medicine* ‚liek' (z lat., ↗ *medicína*) a *ball* ‚lopta' (germ.). – **medik** ‚poslucháč medicíny', staršie *medikus* ‚lekár' (od 18. stor.) • Z lat. *medicus* ‚lekár', od lat. *medērī* ‚liečiť, hojiť'; súčasný význam vznikol posunom ‚(budúci) lekár' > ‚študent medicíny'. – **medikament** kniž. ‚liek, liečivo', staršie *medikamentum* (od 17. stor.) • Z lat. *medicāmentum* ‚liek', od lat. *medicāre* ‚liečiť', utvoreného na základe lat. *medicus* ‚liečivý; lekár'.

meditovať ‚rozjímať' (od 18. stor.) • Z lat. *meditārī, meditātus sum* ‚myslieť, premýšľať o niečom'.

médium ‚prostriedok' (od 17. stor.) • Z lat. *medium* ‚stred', od lat. *medius* ‚nachádzajúci sa v strede, prostredný; sprostredkujúci'. Pozri aj ↗ *masmédium*, ↗ *medaila*.

medovina, medový, medunica ↗ *med*

medúza ‚zool. Aurelia' (od 20. stor.) • Podľa názvu Medúzy (lat. *Medūsa*, prevzatie z gr. *Medūsa*, *Μέδουσα*) – v gr. mytológii išlo o jedinú smrteľnú z troch Gorgón, zobrazovaných ako strašné bytosti.

medveď ‚zool. Ursus' (od 15. stor.) • Psl. **medvědь* (**medu-ēd-*), čo je zloženina z koreňov zachovaných v ↗ *med* a ↗ *jesť;* doslova ‚kto jedáva, konzumuje med' – ide asi o tabuistickú náhradu (vysloviť meno nebezpečného zvieraťa sa považovalo za nevhodné!) pôvodného ide. názvu medveďa, zachovaného v stind. *ŕkšah*, gr. *arktos* (*ἄρκτος*), lat. *ursus* ‚medveď' ap. K možnej úlohe tabu porov. i ↗ *maco*.

medza (od *14. stor.) • Psl. *medja;* súvisí so stind. *mádhyaḥ* ‚prostredný', arm. *mēǰ* ‚stred', gr. *mesos* (μέσος), lat. *medius* ‚prostredný', sthnem. *mitti* ‚stredný', nem. *Mitte* ‚stred' a i. – východiskom je už ide. **medhi-*, **medhi̯o-* ‚prostredný'. Z odvodenín: ***medzera*** (psl. **medj--er-a*, so starou príponou *-er-*), ***medzi*** (pôvodne bezpredložkový tvar lok. sg., t. j. ‚na medzi, na hranici [niečoho]', odtiaľ ‚uprostred niečoho, medzi niečím'), ***medzný; medzník*** ‚hraničný kameň' i ‚predel' (*historický m.*) a i.

mega-, megalo- ‚(nadmerne) veľký' (*megahviezda*, ↗ *megalománia* ap.), resp. ‚miliónkrát väčší' (*megawatt* ap.) • Z gr. *mega-* (μεγα-), *megalo-* (μεγαλο-), od gr. *megas* m. (μέγας), *megalē* ž. (μεγάλη), *mega* s. (μέγα) ‚veľký'.

megafón ‚zosilňovač zvuku' • Z angl. *megaphone* (nástroj vynašiel koncom 70. rokov 19. stor. Th. Alva Edison); názov bol utvorený na základe ↗ *mega-* a gr. *fōnē* (φωνή) ‚hlas'.

megalo- ↗ *mega* – **megalománia** ‚veľikášstvo' (od *19. stor.) • Utvorené na základe *megalo-* a gr. *maniā* (μανία); ďalej pozri ↗ *mánia*.

mech (od *12. stor.) • Psl. **měchъ* (**mois-o-*); súvisí so stind. *meṣáḥ*, avest. *maēša-* ‚baran', lit. *maĩšas* ‚vrece' a i. – východiskom je ide. **moiso-*, **maiso-* ‚ovca; ovčia koža'; význam psl. **měchъ* sa posunul v smere ‚ovčia koža' > ‚vrece (z nej zhotovené)'. Z odvodenín: ***mechúr*** (psl. **měchurъ*); ***mešec*** (**měšьcь*) i ***miešok*** (**měšьkъ*), zdrobnené ***meštek*** (< dial. *mešček*) a i.

mechanika (od 19. stor.) • Z lat. *(ars) mēchanica* ‚náuka o strojoch', čo je prevzatie z gr. *mēchanikē (technē)* (μηχανική τέχνη), od gr. *mēchanikos* (μηχανικός) ‚súvisiaci so strojmi' (> lat. *mēchanicus* > slk. ***mechanický***), čo je odvodenina od gr. *mēchanē* (μηχανή) ‚umelé zariadenie, stroj'. Z odvodenín: ***mechanizmus*** ap. Pozri aj ↗ *machinácia*.

mechriť sa expr. ‚hniezdiť sa, mrviť sa' (od 19. stor.) • Málo jasné. Predpokladala sa tu expresívna obmena *metať sa* ‚prudko sa hádzať, trepať sa ap.' (↗ *miesť*); možno však uvažovať aj o pôvodnom **m(i)esriť (sa)* ako odvodenine od ↗ *miesiť* (k významu porov. dial. *miesiť sa* expr. ‚hniezdiť sa, vrtieť sa', k predpokladanej zmene **sr* > *chr* porov. ↗ *čechrať*), resp. o východiskovom **mekriť sa* < **mьk-r-*, od koreňa zachovaného v ↗ *kmitať*.

mechúr ↗ *mech*

meissenský [majsen-], v spojení *m. porcelán* (od 20. stor.) • Podľa mesta Meißen v Sasku, známeho výrobou porcelánu už od začiatku 18. stor.

mejkap ‚kozmetická úprava tváre', pôv. pís. *make-up* (od 20. stor.) • Z angl. *make-up*, od slovesa *to make up* ‚pripraviť' (pôvodne najmä o hercoch pred vystúpením, t. j. vhodne obliecť a nalíčiť), od angl. *to make* ‚robiť, zhotovovať'.

mejl ↗ *mail*

mékať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *mé*'. Z odvodenín: ***mečať, mekotať***.

meľa, mela ↗ *mlieť*

melanchólia ‚trudnomyseľnosť' (od 17. stor.) • Z lat. *melancholia*, čo je prevzatie z gr. *melancholiā* (μελαγχολία), od gr. *melancholos* (μελάγχολος) ‚majúci čiernu žlč', utvoreného na základe gr. *melās* (μέλας) ‚tmavý, čierny' a *cholē* (χολή) ‚žlč' – podľa Hippokratovej náuky o temperamentoch (porov. ↗ *flegmatik* a i.) prebytok čiernej žlče spôsobuje trudnomyseľnosť a apatiu.

melasa ‚sirupovitý odpad pri výrobe cukru používaný ako krmivo' (od 20. stor.) • Z fr. *mélasse*, ktorého východiskom je strlat. **mellacea* mn. ‚sirupovité zvyšky zostávajúce po kryštalizácii cukrovej zmesi' – výraz je odvodený od lat. *mellāceum, mellācium* ‚víno varené až do zmenšenia svojho objemu na polovicu', od lat. *mel*, gen. *mellis* ‚med'.

meliorácia ‚zlepšovanie výnosnosti pôdy' (od 18. stor.) • Z lat. *meliōrātiō* ‚zlepšovanie, zdokonaľovanie', od lat. *meliōrāre, meliōrātum* ‚zlepšovať', odvodeného od lat. *melior* ‚lepší', čo je tvar komparatívu od lat. *bonus* ‚dobrý'.

melírovať text. ‚miešať rôznofarebné vlákna pri výrobe priadze a tkanín' (od *18. stor.) • Z nem. *melieren*, čo je prevzatie z fr. *mêler* ‚zmiešať, zamiešať', ktorého východiskom je ľud. lat. *misculāre*, odvodené od lat. *miscēre* ‚miešať'. Pozri aj ↗ *pel-mel*.

meliť ‚drobiť, mrviť' (od 18. stor.) • Psl. **měliti;* od rovnakého koreňa ako psl. **melti* (↗ *mlieť*).

melódia ‚nápev' (od 18. stor.) • Zo strlat. *melodia*, čo je prevzatie z gr. *melōdiā* (μελῳδία) ‚spev; hudba', odvodeného od gr. *melōdos* (μελῳδός) ‚spievajúci; spevavý, melodický', zloženého z gr. *melos* (μέλος) ‚pieseň' a *ōdē* (ᾠδή) ‚spev, pieseň' (↗ *óda*). – **melodráma** ‚dramatické dielo s hudobným sprievodom' (od 19. stor.) • Zloženina gr. *melos* ‚pieseň' a ↗ *dráma*.

melón ‚bot. Melo' (od 17. stor.) • Z román. jazykov (tal. *melone*, fr. *melon*). Východiskom

výrazu je neskoré lat. *mēlō*, gen. *mēlōnis*, ktoré vzniklo skrátením lat. *mēlopepō* ‚melón tvaru jablka, ktorý sa konzumuje, iba keď je celkom zrelý' – ide o prevzatie z gr. *mēlopepōn* (*μηλοπέπων*), doslova ‚zrelé jablko', čo je zloženina gr. *mēlon* (*μῆλον*) ‚jablko' a *pepōn* (*πέπων*) ‚zrelý'. Pozri aj ↗ *kamilka*, ↗ *marmeláda*, ↗ *oranžáda*.

meluzína expr. ‚víchrica' (od 19. stor.) • Pôvodne meno víly v starých fr. povestiach (fr. *Mélusine*), azda kelt. pôvodu – druhotne prenesené na víchricu, v ktorej zavýjaní sa hľadal nárek tejto víly.

membrána ‚tenká al. pružná platnička, blana' (od 20. stor.) • Z lat. *membrāna* ‚kožtička, blana', od lat. *membrum* ‚úd, časť tela'.

memento kniž. ‚výstraha, upozornenie' (od 18. stor.) • Z lat. *mementō*, doslova ‚pamätaj!', čo je tvar imperatívu od lat. *meminī* ‚pamätať (sa, si)'.

memoáre ‚pamäti' (od 20. stor.) • Z fr. *mémoires* mn., od fr. *mémoire* ‚spomienka, pamäť', ktorého východiskom je lat. *memoria* ‚pamäť; spomienka; pamiatka, doklad, svedectvo', od lat. *memor* ‚pamätajúci sa na niečo'. Pozri aj ↗ *in memoriam*. – **memorandum** ‚pamätný spis, vyhlásenie obsahujúce výklad postoja k závažnej otázke' (od 19. stor.) • Z lat. *memorandum*, doslova ‚čo má byť pripomenuté, čo treba pripomenúť' ako tvar gerundíva od lat. *memorāre* ‚pripomínať' (↗ *memorovať*); súčasný význam vznikol v Anglicku. – **memoriál** ‚športové preteky na počesť významných športovcov ap.' (od 20. stor.) • Od lat. *memoriālis* ‚pamätný', odvodeného od lat. *memoria* ‚spomienka; pamiatka'. – **memorovať** ‚učiť sa naspamäť', staršie ‚pripomínať, zmieňovať' (od 18. stor.) • Z lat. *memorāre*, od lat. *memor* ‚pamätajúci sa na niečo'.

mena ↗ *meniť*

menáž, mináž zastaráv. ‚spoločná vojenská al. väzenská strava' (od 19. stor.) • Z fr. *ménage*, doslova ‚čo je potrebné pre život' – výraz je odvodený od stfr. *manoir* ‚bývať', z lat. *manēre* ‚zostať, zostávať' (s ďalším vývinom v smere ‚zostať na noc; bývať, žiť niekde').

menčester ‚tkanina s pozdĺžnymi prúžkami podobná zamatu' (od 18. stor.) • Podľa angl. mesta Manchester.

mendík hist. ‚chudobný žiak ako pomocník na evanjelickej fare', staršie i *mendikus* (od 17. stor.) • Z lat. *mendīcus* ‚žobrák' (pôvodne asi ‚človek telesne postihnutý, a preto neschopný zárobkovej činnosti', od lat. *mendum* ‚telesná chyba') – odtiaľ i ‚chudobný človek' > ‚chudobný žiak (pomáhajúci na fare)'.

menej ↗ *menší*

meniny ↗ *meno*

meniskus anat. ‚chrupkovitá vložka v kĺboch' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *mēniscus*, čo je prevzatie z gr. *mēniskos* (*μηνίσκος*), pôvodne ‚kosák mesiaca', od gr. *mēnē* (*μήνη*) ‚mesiac (nebeské teleso)' – názov súvisí s tvarom chrupky.

meniť (od 15. stor.) • Psl. **měniti;* odvodenina od psl. **měna* (**moin-*) ‚výmena, zmena' (> slk. ***mena*** ‚peňažná sústava istého štátu', staršie ‚zamieňanie, výmena peňazí'), ktoré súvisí so stind. *menā-menam* ‚vzájomnou výmenou', lat. *mūnus* ‚povinnosť, služba', *com-mūnis* ‚spoločný', gót. *ga-mains*, nem. *ge-mein* ‚spoločný, vzájomný', lit. *mainà* ‚výmena, zámena'– ide o odvodeniny od ide. **mei-* ‚meniť, vymieňať' (porov. stind. *ni-mayate* ‚vymieňa', lot. *mīt* ‚vymieňať' ap.). Z odvodenín: ***premeniť, vymeniť, zmeniť*** ap., od toho ***premena, výmena, zmena*** (aj *pracovná z.* – o meniacich, striedajúcich sa pracovníkoch), k tomu i ***zmenka*** ‚druh cenného papiera' (so záväzkom určitých osôb zaplatiť jeho majiteľovi určenú sumu, t. j. „zmeniť" cenný papier na peniaze), a i.

meno (od *15. stor.) • Zjednodušenie staršieho *jmeno*, *imeno*, čo sú formy vzniknuté na základe nepriamych pádov psl. **jьmę* (> staršie slk. *ime* ‚meno', od 16. stor.; pozri aj ↗ *najmä*), gen. **jьmene*. Psl. výraz súvisí s chet. *laman*, stind. *nāma*, avest. *nāma*, toch. A *ñom*, B *ñem*, arm. *anun*, gr. *onoma* (*ὄνομα*), alb. *emër* (dial. *emën*), lat. *nōmen*, stír. *ainm*, nem. *Name*, angl. *name*, stprus. *emmes*, *emnes* ‚meno' a i.; rekonštrukcia ide. východiska nie je jasná. Z odvodenín: ***menovať, meniny, zámeno*** (podľa lat. *prō-nōmen* ‚id.') a i.

menší (od 16. stor.) • Utvorené na základe pôvodného **mení* (porov. stčes. *mení* ‚menší'), gen. **menša* atď., ktorého východiskom je psl. **mьnjь-jь* m., gen. **mьnjьša* ‚menší', súvisiace so stind. *mināti* ‚zmenšuje', gr. *minythō* (*μινύθω*) ‚zmenšujem', lat. *minuere* ‚zmenšovať', *minor* ‚menší', gót. *mins* ‚menej' a i. – ide o výrazy odvodené od ide. **mei-* ‚zmenšovať, ubúdať'. ***Menej*** vzniklo asi skrátením **mene-je*, čo je rozšírenie **mene*, z psl. **mьnje* s. ‚menšie'. Pozri aj ↗ *mieň*.

menštruovať ‚(o žene) mať periodické krvácanie z maternice' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *mēnstrua* mn. ‚pravidelné mesačné

krvácanie', od lat. *mēnstruus* ,mesačný, mesačne sa opakujúci', čo je odvodenina od lat. *mēnsis* ,mesiac (kalendárny)', *mēnsēs* mn. ,mesačné krvácanie'.

mentálny ,rozumový, myšlienkový, duševný' (od 20. stor.) • Z lat. *mentālis*, od lat. *mēns*, gen. *mentis* ,myseľ, rozum, duch, duša'.

mentieka [-ť-] ,krátky podšitý kabát (súčasť zemianskeho oblečenia)', staršie i *mentiek*, *mentěk* (od 16. stor.) • Z maď. *mentěk* mn., od maď. *mente* ,id.', prevzatého asi zo stfr. *mendet* – východiskom výrazu je neskoré lat. *mantus*, pravdepodobne utvorené na základe lat. *mantellum* ,plášť'. Pozri aj ↗ *mantinel*.

mentol chem. ,silica z mäty' • Výraz (nem. *Menthol*) utvoril v r. 1861 nem. chemik A. Oppenheim na základe lat. *ment(h)a* (↗ *mäta*) a *oleum* ,olej'.

mentor ,poučovateľ, mravokárca', staršie ,radca, vychovávateľ mladých ľudí, učiteľ' (od 18. stor.) • Podľa hrdinu eposu Odysea (gr. *Mentōr*, Μέντωρ), v podobe ktorého bohyňa Aténa sprevádzala Odyseovho syna Télemacha. Ako označenie staršieho priateľa-radcu sa rozšírilo vďaka didaktickému románu *Telemachove dobrodružstvá* (1699) od fr. autora Fénelona; u nás neskôr nadobudlo pejoratívne zafarbenie (,radca' > ,kto rád poučuje, napomína ap.').

menu [-ü] ,zostava jedál; jedálny lístok' (od 20. stor.) • Z fr. *menu*, pôvodne ,podrobný zoznam jedál podávaných na hostine', od fr. *menu* ,drobný, podrobný', ktorého východiskom je lat. *minūtus* ,zmenšený, rozdrobený, malý'; ďalej pozri ↗ *minúta*. – **menuet** ,starý francúzsky tanec v ¾ takte' (od 19. stor.) • Z fr. *menuet*, od stfr. *menuet* ,jemný' (zdrobnenina od fr. *menu* ,drobný') – údajne podľa charakteru krokov pri tomto tanci.

menza ,študentská jedáleň' (od 20. stor.) • Z lat. *mēnsa (acadēmica)* ,(akademické) stolovanie', od lat. *mēnsa* ,stôl; jedlo, hostina'. Pozri aj ↗ *misa*.

merať ↗ *mieriť*

meravý (od 15. stor.) • Z maď. *merő* ,pevný, nehybný', ktoré súvisí s maď. *mered* ,stuhnúť, byť stuhnutý'.

merica ↗ *miera*

meridián odb. ,poludník' (od 19. stor.) • Z lat. *merīdiānus*, čo je odvodenina od lat. *merīdiēs* (**medī-diēs*) ,poludnie', zloženého z lat. *medius* ,stredný' a *diēs* ,deň'. – **meridzať** ,(o rožnom statku) prežúvať' (od 19. stor.) • Z rum. *a meriza* ,(o dobytku) v lete oddychovať v tieni', ktorého východiskom je lat. *merīdiāre* ,tráviť poludnie' (z toho aj ,oddychovať v poludňajšej horúčave' ap.), od lat. *merīdiēs* ,poludnie'.

merinda zastaráv. ,zásoba jedla na cestu' (od 19. stor.) • Z rum. *merindă*, ktorého východiskom je lat. *merenda* ,popoludňajšie jedlo' (pôvodne o jedle poskytovanom robotníkom ako súčasť odmeny za prácu?), doslova asi ,(zaslúžený) prídel jedla' ap., od lat. *merēre*, *merērī* ,zasluhovať si'. – **meritórny** kniž. ,týkajúci sa podstaty, zásadný, vecný' (od 19. stor.) • Z lat. *meritōrius* ,najímaný, platený; vypočítaný na získanie výhody' (strlat. ,súvisiaci s vecou'), od lat. *meritum* ,zásluha; zárobok, mzda', čo je odvodenina od lat. *merērī*, *meritus sum* ,zasluhovať si'.

merkovať hovor. ,dávať pozor', **merkovať si** ,pamätať si' (od 16. stor.) • Z nem. *merken* ,označiť, poznamenať, všimnúť si, dávať pozor', *sich merken* ,(za)pamätať si', čo je odvodenina od nem. *Marke* ,značka', prevzatého z fr. *marque;* ďalej pozri ↗ *margírovať*.

meruôsmy arch., v spojení ***m. rok*** ,štyridsiaty ôsmy (t. j. 1848)' • Od staršej číslovky *meru* ,štyridsať', ktorá vznikla asi v kontextoch typu *kúpiť/predať za meru zlatých* ap. – z hľadiska pôvodu tu ide o zmeravený tvar akuz. sg. číslovky *mera* ,štyridsať' (od 16. stor.), ktorá sa pôvodne skloňovala (porov. *od mery let chodjewal cez horu*, Martin 1623). *Mera* v uvedenom význame je formálnym variantom slova ↗ *miera* (porov. odvodené *mer-ica* ,stará dutá miera'); k významovému posunu typu ,miera (zložená z istého počtu jednotiek)' > ,príslušný počet' porov. *kopa* v staršom význame ,60 kusov' (*k. vajec*).

mesiac (od 16. stor.) • Psl. **měsęcь;* súvisí so stind. *māḥ*, avest. *māh-*, toch. A *mañ*, B *meñe*, lit. *mėnuo* ,mesiac (nebeské teleso i kalendárny)', gr. *mēnē* (μήνη), sthnem. *māno*, nem. *Mond* ,mesiac (nebeské teleso)', gr. *mēn* (μήν), alb. *muaj*, lat. *mēnsis*, sthnem. *mānōt*, nem. *Monat* a i. ,kalendárny mesiac' – uvedené výrazy sa odvodzujú od ide. **mē-* ,merať' (↗ *miera*); pôvodne išlo o pomenovanie nebeského telesa (doslova asi ,merač času', pri používaní lunárneho kalendára), ktoré sa prenieslo na časový úsek medzi dvoma fázami Mesiaca.

mesiáš kniž. ,spasiteľ, vykupiteľ' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *Messīās*, čo je prevzatie z gr. bibl. *Messias* (Μεσσίας) – výraz, označujúci vykupiteľa prisľúbeného Židom, je prevzatý z aram. *məšīḥā* ,pomazaný'. Z odvodenín: ***mesianizmus***

‚viera v očakávaného spasiteľa; kniž. viera v mimoriadne poslanie jedinca, národa' (od cirk. lat. *messiānicus* ‚súvisiaci so spasiteľom').

mestic [-t-] ‚miešanec belocha s Indiánom' (od 20. stor.) • Zo špan. *mestizo*, ktorého východiskom je neskoré lat. *mixtīcius*, od lat. *mixtus* ‚miešaný', čo je príčastie od lat. *miscēre*, *mixtum* ‚miešať'.

mesto (od 15. stor.) • Z hľadiska pôvodu hláskový variant (s využitím rozdielu *e/ie*) slova ↗ *miesto*. Významový posun ‚miesto' > ‚mesto' nastal asi pod vplyvom sthnem., strhnem. *stat* ‚miesto' (dnešné nem. *Stätte*), ktoré nadobudlo od 12. stor. význam ‚mesto' (nem. *Stadt*) – podľa stredovekého práva išlo o obývané miesto majúce určité práva a výsady. Z odvodenín: ***mešťan*** (od toho i staršie ***mešťan-osta*** ‚starosta'), ***predmestie*** a i.

mešec ↗ *mech*

mešita ‚moslimská modlitebňa' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *meschita* [-sk-]; slk. forma so *š* vznikla asi pod nem. vplyvom (nem. *sch* = [š]). Tal. *meschita* je prevzatie zo špan. *mezquita* – východiskom výrazu je arab. *masğid* ‚mešita', od arab. *sağada* ‚hlboko sa skláňať (pri modlitbe); uctievať (Boha)'.

meškať (od 15. stor.) • Psl. **měšьkati;* azda odvodenina od psl. **měšati* (slk. *miešať;* ďalej pozri ↗ *miesiť*) s významovým posunom typu ‚miešať (do kruhu, pravidelne ap.)' > ‚zotrvávať dlhší čas na tom istom mieste' (porov. aj staršie *meškať* ‚sídliť, bývať, žiť niekde': *m. v dome*) > ‚zdržiavať sa niekde, oneskorovať sa ap.'.

mešťan, mešťanosta ↗ *mesto*

meštek ↗ *mech*

met, -met ↗ *miesť*

meta- (*metafyzika, metajazyk* ap.) • Z gr. *meta-* (μετα-), od gr. *meta* (μετά) ‚medzi (niečím/niečo); za (niečím), po; potom; pre-; okolo'.

méta kniž. ‚cieľ' (od 17. stor.) • Z lat. *mēta* ‚hranica, koniec, cieľ'.

metabolizmus fyziol. ‚látková premena' (od 20. stor.) • Ako odborný termín utvorené na základe gr. *metabolē* (μεταβολή) ‚zmena, premena', od gr. *metaballō* (μεταβάλλω) ‚prehadzujem (do inej polohy), obraciam, mením', zloženého z ↗ *meta-* a gr. *ballō* (βάλλω) ‚vrhám, hádžem'.

metafora liter., lingv. ‚prenášanie významu na základe podobnosti' (od 18. stor.) • Z lat. *metaphora*, čo je prevzatie z gr. *metaforā* (μεταφορά) ‚prenesenie, prenos (aj významový)', od gr. *metaferō* (μεταφέρω) ‚prenášam', čo je zloženina ↗ *meta-* a gr. *ferō* (φέρω) ‚nesiem'.

metal ‚štýl tvrdej rokovej hudby' (od 20. stor.) • Z angl. *metal*, pôvodne v spojení *heavy metal*, doslova ‚ťažký kov' (od angl. *metal* ‚kov', v konečnom dôsledku z lat. *metallum*, ↗ *metál*); motivácia pomenovania nie je jasná. – **metál** hovor., obyč. expr. ‚vyznamenanie, medaila', staršie ‚kov, ruda' (od *17. stor.) • Z lat. *metallum*, čo je prevzatie z gr. *metallon* (μέταλλον) ‚baňa, banské dielo; nerast, kov'; dnešný význam vznikol posunom ‚kov' > ‚medaila (z drahého kovu)'. – **metalíza** hovor. ‚povrch plechu pokrytý vrstvou kovu' (od 20. stor.) • Z fr. *métallise*, od slovesa *métalliser* ‚dodať kovový lesk; pokryť vrstvou kovu, pokovovať' (> slk. ***metalizovať***), od fr. *métal* ‚kov', prevzatého z lat. *metallum*. – **metalurgia** ‚hutníctvo' (od 20. stor.) • Podľa fr. *métallurgie* (pôvodne ‚hľadanie nerastov v zemi'), od gr. *metallon* a *ergon* (ἔργον) ‚dielo'.

metamorfóza odb. ‚premena' (od 19. stor.) • Z lat. *metamorphōsis*, čo je prevzatie z gr. *metamorfōsis* (μεταμόρφωσις), od gr. *metamorfoō* (μεταμορφόω) ‚pretváram, premieňam', zloženého z ↗ *meta-* a gr. *morfoō* (μορφόω) ‚dávam tvar, tvarujem', od gr. *morfē* (μορφή) ‚tvar, podoba'.

metán chem. ‚horľavý uhľovodík' (od 20. stor.) • Utvorené v 19. stor. na základe *metyl* – k pôvodu slova pozri ↗ *metylalkohol.*

metastáza lek. ‚rozšírenie choroboplodných zárodkov z ložiska na ďalšie miesta' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *metastasis*, čo je prevzatie z gr. *metastasis* (μετάστασις) ‚prestavenie, zmena', od gr. *methistēmi* (μεθίστημι) ‚prestavujem, mením', zloženého z ↗ *meta-* a gr. *histēmi* (ἵστημι) ‚staviam'. Z odvodenín: ***metastatický*** (gr. *metastatikos*, μεταστατικός).

metať, metelica ↗ *miesť*

meteor ‚zrakový úkaz spôsobený dotykom kozmických častíc s atmosférou' (od 19. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom záp. jazykov: nem. *Meteor* a i.) z gr. *ta meteōra* mn. (τὰ μετέωρα) ‚veci na nebi, astronomické úkazy', od gr. *meteōros* (μετέωρος) ‚vznášajúci sa vo vzduchu', ktoré súvisí s gr. *metairō* (μεταίρω) ‚dvíham nahor', od ↗ *meta-* a gr. *aeirō* (ἀείρω) ‚dvíham'. – **meteorológia** ‚veda o zemskej atmosfére' (od 19. stor.) • Podľa gr. *meteōrologiā* (μετεωρολογία), pôvodne ‚rozprávanie o astronomických úkazoch', od gr. *meteōrologos* (μετεωρολόγος), doslova ‚kto rozpráva

o nebeských telesách, astronomických úkazoch ap.', čo je zloženina na základe gr. *meteōra* mn. a *legō* (*λέγω*) ,hovorím'.

meter ,jednotka dĺžky' (od 19. stor.) • Z fr. *mètre*, čo je prevzatie z gr. *metron* (*μέτρον*) ,miera' (↗ *metrum*) – ako dĺžková jednotka bolo zavedené počas reformy metrického systému vo Francúzsku v období Fr. revolúcie.

metér typ. ,sadzač upravujúci stĺpcovú sadzbu na stránky' (od 20. stor.) • Z fr. *metteur*, pôvodne v spojení *metteur en page*, doslova ,kto dáva, umiestňuje na (tlačenú) stranu' – fr. *metteur* je činiteľské meno od fr. *mettre* ,dať, položiť, postaviť', ktorého východiskom je lat. *mittere* vo význame ,klásť, položiť'.

metla (od 15. stor.) • Psl. **metъla* (resp. **metьla*), od psl. **mesti* (↗ *miesť*), doslova ,čo slúži na metenie, zametanie'. Porov. aj ↗ *omelo*.

metóda ,postup pri získavaní poznatkov, na dosiahnutie cieľa ap.', staršie *metódus* (od 17. stor.) • Z lat. *methodus* ž., čo je prevzatie z gr. *methodos* (*μέθοδος*), doslova ,cesta za cieľom', od ↗ *meta-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ,cesta'.

metonymia liter., lingv. ,prenášanie významu na základe vnútornej súvislosti' (od 19. stor.) • Z lat. *metōnymia*, čo je prevzatie z gr. *metōnymiā* (*μετωνυμία*) ,zmena názvu, mena; použitie jedného slova namiesto iného', utvoreného na základe ↗ *meta-* a gr. *onoma* (*ὄνομα*), dial. *onyma* (*ὄνυμα*) ,meno'.

-metria ,meranie' (↗ *geometria* ap.) • Podľa gr. *-metriā* (*-μετρία*), od gr. *metreō* (*μετρέω*) ,meriam', od gr. *metron* (*μέτρον*) ,miera'. Pozri aj ↗ *metrum*. – **metrický, metrika** ↗ *metrum*

metro ,mestská podzemná železnica' (od 20. stor.) • Z fr. *métro* – slovo vzniklo skrátením fr. *(chemin de fer) métropolitain*, doslova ,železnica hlavného mesta' (vo vzťahu k Parížu). Fr. *métropolitain* ,súvisiaci s hlavným mestom' je prevzaté z lat. *mētropolitānus*, čo je odvodenina od lat. *mētropolis* ,hlavné mesto' (↗ *metropola*).

metrológia ,veda o zákonitostiach merania' (od 19. stor.) • Od gr. *metron* (*μέτρον*) ,miera' (pozri aj ↗ *metrum*) a ↗ *-lógia*. – **metronóm** hud. ,prístroj na určovanie tempa' (od 20. stor.) • Z gr. *metronomos* (*μετρονόμος*), pôvodne ,kto dozerá na váhy a miery', čo je zloženina na základe gr. *metron* ,miera' a *nemō* (*νέμω*) ,rozdeľujem; spravujem'.

metropola ,hlavné mesto; materská krajina (vo vzťahu ku kolóniám)', staršie *metropolis* (od 18. stor.) • Z lat. *mētropolis*, čo je prevzatie z gr. *mētropolis* (*μητρόπολις*) ,materské mesto (vo vzťahu k svojim kolóniám); hlavné mesto', od gr. *mētēr* (*μήτηρ*) ,matka' a *polis* (*πόλις*) ,mesto'. Pozri aj ↗ *metro*. – **metropolita** ,biskup stojaci na čele cirkevnej provincie, arcibiskup' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *mētropolīta*, čo je prevzatie z gr. *mētropolītēs* (*μητροπολίτης*), odvodeného od gr. *mētropolis* ,hlavné mesto' (cirk. i ,stredisko cirkevnej provincie').

metrum metr. ,rytmické usporiadanie verša' (od 19. stor.) • Z lat. *metrum* ,veršová miera', čo je prevzatie z gr. *metron* (*μέτρον*) ,miera; veršová miera'. Z odvodenín: ***metrický***, k tomu ***metrika*** ,odbor literárnej vedy skúmajúci rytmus a rozmer verša'. Porov. i ↗ *diametrálny*, ↗ *hexameter*, ↗ *meter*, ↗ *-metria*, ↗ *metrológia*, ↗ *parameter*.

metylalkohol chem. ,drevný lieh' (od 20. stor.) • Zloženina ↗ *alkohol* a *metyl*, utvoreného na základe výrazu *metylén* – názov (fr. *méthylène*) utvorili v r. 1835 fr. chemici J.-B. Dumas a E.-M. Péligot na základe gr. *methy* (*μέθυ*) ,sladký nápoj, víno' a *hylē* (*ὕλη*) ,drevo; hmota, látka'. Pozri aj ↗ *metán*.

mezanín [-an-] ,zvýšené prízemie, medziposchodie' (od 19. stor.) • Z tal. *mezzanino*, čo je odvodenina od tal. *mezzano* ,stredný, prostredný', od tal. *mezzo* ,prostredný', ktorého východiskom je lat. *medius* ,id.'. – **mezzosoprán** [medzo-] hud. ,stredný ženský hlas' (od 20. stor.) • Z tal. *mezzosoprano*, čo je zloženina tal. *mezzo* ,prostredný' a *soprano* (↗ *soprán*).

mh, mhm cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

miagať expr. ,pučiť, mliaždiť; húžvať, krčiť' (od 20. stor.) • Expresívna obmena pôvodného **miakať*, z psl. **męk-ati*, majúceho rovnaký koreň ako psl. **męk-ъkъ;* ďalej pozri ↗ *mäkký*. Pozri aj ↗ *mliagať*.

miasť, mätiem (od *17. stor.) • Psl. **męsti* (**męt-ti*), **mętǫ*, od koreňa **męt-* < ide. **menth-* ,miešať niečím, krútením uvádzať do pohybu' (porov. stind. *mánthati* ,mieša, rozviruje, uvádza do pohybu', lit. *mę̃sti* ,miešať' a i.), čo je asi rozšírenie ide. **men-* ,šliapať, rozmliažďovať, stláčať'; ďalej pozri ↗ *mäť*. Z odvodenín: ***mätež*** kniž. ,chaos' (k prípone porov. *kráď-ež* ap.), ***pomiasť (sa)***, ***zmiasť***, ***zmätok*** a i. Pozri aj ↗ *mútiť*.

miazga (od 17. stor.) • Psl. **mězga;* porovnáva sa s nem. *Maische* ,pivná zápara; vínny rmut', angl. *mash* ,brečka' – ide azda o odvodeninu od ide. **meiĝh-* ,vypúšťať tekutinu, moč' (porov. stind. *méhati* ,močí', gr. *omeichō* (*ὀμείχω*)

'močím', lat. *meiere*, *mingere*, stsev. *míga*, lit. *mýžti* 'močiť' a i.). Porov. aj ↗ *mliaždiť*, ↗ *miecha*.

miecha 'nervový povrazec v chrbtici' (od 20. stor.) • Ako anatomický termín asi prevzaté z čes. *mícha* (s nahradením *í* ~ *ie* podľa prípadov typu čes. *smích:* slk. *smiech* ap.). Slovo (stčes. *miecha*, *mícha*) vzniklo azda nesprávnym čítaním iného výrazu – uvažovalo sa o východiskovom stčes. *miezha* (dnešné čes. *míza;* z psl. **mězga*, ↗ *miazga*), ale aj o strlat. *nucha* (písmená *nu-* mohli byť nesprávne pochopené ako *mi-*), údajne arab. pôvodu.

mieň 'zool. Lota' (od 17. stor.) • Psl. **mьnь*, bez jednoznačného výkladu. Porovnávalo sa s lit. *ménkė* 'treska; mieň', ako aj s gr. *mainē* (*μαίνη*), *mainis* (*μαινίς*) 'druh malej morskej ryby', resp. i so sthnem. *muniwa*, angl. *minnow* 'čerebľa'; novšie sa usúvzťažňuje aj s ↗ *menší* – t. j. mieň by bol pomenovaný ako „menší" rybí druh?

mieniť (od *16. stor.) • Psl. **měniti*. Pri interpretácii **měn-* < **moin-* sa porovnáva so stír. *mian* 'želanie', sthnem. *meinan* 'mieniť, hovoriť', nem. *meinen* 'mieniť', stangl. *mǣnan* 'zamýšľať', angl. *to mean* 'mieniť, zamýšľať; znamenať' a i. Iný výklad, interpretujúci koreňové **měn-* ako **mēn-*, tu vychádza z ide. koreňa **men-* 'myslieť' (porov. stind. *mányate*, avest. *maⁱnyete* 'myslí', arm. *i-manam* 'rozumiem', gr. *mimnēskō* (*μιμνήσκω*) 'pripomínam', alb. *mendoj* 'myslím', lat. *meminī* 'pamätám sa na niečo', *monēre* 'spomínať, pripomínať', stír. *muinimar* 'myslíme', gót. *munan* 'nazdávať sa, myslieť', lit. *miñti* 'pamätať sa', *manýti* 'myslieť, rozumieť' a i.; pozri aj ↗ *múdry*, ↗ *muž*, ↗ *pamäť*, ↗ *-pomenúť*. Z odvodenín: ***podmieniť*** (od toho ***podmienka***), ***zaumieniť si*** (od staršieho *u-mieniť [si]* 'rozhodnúť sa pre niečo'), ***zámienka*** (k staršiemu *za-mieniť si* 'zaumieniť si') a i.

mier (od 14. stor.) • Obmena staršieho *mir* (k vývinu *-ir*, *-yr* > *-ier* porov. ↗ *netopier* a i.), z psl. **mirъ*. Obyčajne sa vysvetľuje ako odvodenina od ide. **mei-* 'mierny, mäkký, jemný, milý' (↗ *milý*) s pôvodným významom 'priateľstvo, priateľské spolužitie' > 'mier'; iný výklad tu vychádza z ide. **mei-* 'upevňovať' (porov. stind. *minóti* 'buduje, opevňuje' a i., ďalej pozri ↗ *miesto*), čo predpokladá vývin typu 'čo je pevne stanovené' > '(dohodou stanovený) mier'. Z odvodenín: ***zmieriť (sa)*** ap. Pozri aj ↗ *vesmír*.

miera (od *15. stor.) • Psl. **měra* (**mē-r-*), od ide. **mē-* 'merať' (porov. stind. *mí-māti* 'meria', lat. *mētīrī* 'merať' a i.). Z odvodenín: ***merica*** (**měrica*) 'stará dutá (i plošná) miera' (t. j. aj ako rozmer plochy, na ktorú bolo možno zasiať mericu obilia), ***mierny***, ***súmerný*** (↗ *su-*); ***nesmierny*** 'obrovský' (doslova asi 'ktorý nie je **s-mierny* = s mierou, ktorý nemá mieru') a i. Pozri aj ↗ *meruôsmy*, ↗ *mesiac*, ↗ *smieť*, ↗ *takmer*, ↗ *temer*. – **mieriť** (od 17. stor.) • Psl. **měriti*, odvodenina od psl. **měra* (↗ *miera*). Pôvodný význam bol zrejme 'určovať mieru' (porov. stsl. *měriti* (**МѢРИТИ**) 'merať' a i.); význam 'cieliť' (*m. puškou*) vznikol azda vývinom 'merať vzdialenosť medzi dvoma miestami (pohybujúc sa z východiskového do cieľového miesta)' (odtiaľ i *merať cestu niekam* 'ísť') > 'smerovať, cieliť niekam'. Z odvodenín: ***zamieriť***, od toho ***zámer;*** podobne ***smer*** (od **s-mieriť* 'zamieriť [niekam]'), odtiaľ ***smerodajný*** (pozri aj ↗ *dať*), ***smerovať; merať*** (psl. **měrjati*, iteratívum od **měriti*); ***premerať***, ***vymerať*** ap. (od toho ***priemer***, ***výmer***), ***úmera*** (od **u-merať*), a i.

miesiť (od *17. stor.) • Psl. **měsiti* (**moiḱ-*); súvisí so stind. *mikš-* 'miešať', *miśráḥ* 'zmiešaný', gr. *meignȳmi* (*μείγνυμι*) 'miešam', lat. *miscēre* 'miešať', lit. *miẽšti* 'miešať, riediť' a i. – všetko od ide. **mei-ḱ-*, **mei-ĝ-* 'zamiešať, zmiešať'. Z odvodenín: ***primiesiť***, ***zmiesiť***, od toho ***prímes***, ***zmes; miešať*** (psl. **měšati* [**měs-j-*], iteratívum k **měsiti*) a i. Pozri aj ↗ *mechriť sa*, ↗ *meškať*.

miesť, *metiem* 'hádzať, vrhať, metať', staršie aj 'víriť' (od 17. stor.) • Psl. **mesti* (**met-ti*), **metǫ;* príbuzné s lit. *mèsti*, *metù*, lot. *mest* 'hádzať' – výraz zrejme pôvodne označoval prudký krúživý pohyb, odtiaľ 'víriť' (porov. staršie *v čas zimy vietor snehom metie*, 1758) aj '(krúživým pohybom) vrhať'. Z odvodenín: ***metať*** (psl. **met-a-ti;* pozri aj ↗ *mechriť sa*), ***metelica*** (zdrobnenina od staršieho *meteľ* 'id.', z psl. **met-elь*, doslova 'metenie, vírenie ap.'); ***-mietať*** (psl. **mětati*, iteratívum k **mesti*, **metati*): ***namietať*** (pôvodne azda 'predhadzovať, navrhovať', od toho ***námietka*** i ***námet***), ***omietať*** ('obhadzovať', od toho ***omietka***), ***odmietať***, ***zamietať*** ('od-, zavrhovať'), ***podmet***, ***predmet*** (preklady podľa lat.; ↗ *subjekt*, ↗ *objekt*), ***premietať*** ('vrhať svetelný lúč' ap.); ***zmiesť*** (staršie *s-miesť*), od toho ***smeť***, pôvodne asi označenie odpadu zhodeného, zmeteného, odstráneného z povrchu niečoho (porov. *zmiesť*

omrvinky zo stola, pavučinu zo steny ap.), sem aj *zamiesť, zametať* ap.; *met* tel. ‚pohyb nôh pri cvičení na náradí', podobne *premet* ‚prevrhnutie, pretočenie (tela, lietadla)'; *-met* ‚vrhač' (*vodomet, svetlomet, guľomet* ap.); podobne *školomet* (↗ *škola*) a i. Pozri aj ↗ *metla*, ↗ *most*, ↗ *motať*, ↗ *motýľ*, ↗ *omelo*, ↗ *smotana*.

miesto (od 15. stor.) • Psl. **město* (**moist-*, resp. **mēist-*). Môže súvisieť s avest. *maēθana-* ‚miesto pobytu ľudí (i bohov), príbytok', lit. *mìtas* ‚živobytie', lot. *mist* ‚bývať, zdržiavať sa, stravovať sa' a i. – všetko od ide. **meit(h)-* ‚pobyt, miesto pobytu'. Iný výklad vychádza z ide. **mei-t-* (porov. chet. *mitai-* ‚upevňovať', stind. *methíḥ* ‚stĺp, pilier', lit. *miẽtas* ‚kôl' a i.), čo je rozšírenie ide. **mei-* ‚upevňovať, opevňovať' (porov. stind. *minóti* ‚buduje, opevňuje', lat. *moenia* mn. ‚násyp, val, ochranný múr, hradby; mesto', *mūrus*, staršie *moirus* ‚múr', ↗ *mier* a i.), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚opevnená lokalita ap.' – môže ísť buď o odvodeninu od ide. **mei-t-*, alebo o zloženinu tohto koreňa a ide. **stā-* (↗ *stáť*). Z odvodenín: *vmestiť sa* ap.; *miestny*, od toho *miestnosť* aj *umiestniť*, *premiestniť*, *rozmiestniť* ap.; *zamestnať*, pôvodne asi ‚zabrať, zaujať miesto', odtiaľ i ‚zaujať (človeka činnosťou)' > ‚zveriť mu prácu ap.'; *námestník*, od staršieho *námestný* ‚zastupujúci niekoho na nejakom mieste', a i. Pozri aj ↗ *mesto*.

miešať ↗ *miesiť*

miešok ↗ *mech*

migréna ‚prudké bolenie hlavy' (od 19. stor.) • Z fr. *migraine*, čo je prevzatie z lek. lat. *hēmicrānia* (strlat. i *hemigrania, hemigranea* ap.) ‚bolesť hlavy' – východiskom výrazu je gr. *hēmikrāniā* (*ἡμικρανία*) ‚bolesť polovice hlavy al. tváre', utvorené na základe ↗ *hemi-* a gr. *krānion* (*κρανίον*) ‚lebka'.

migrovať odb. ‚pohybovať sa z miesta na miesto' (od 20. stor.) • Z lat. *migrāre* ‚sťahovať (sa)'. Z odvodenín: *migrant* (lat. *migrāns*, gen. *migrantis* ‚sťahujúci sa') a i. Pozri aj ↗ *emigrovať*, ↗ *imigrovať*.

mihať (od 17. stor.) • Psl. **migati;* príbuzné so sogd. *ni-miž-* ‚žmurkať', strdnem. *micken* ‚pozorovať' (t. j. ‚vrhať rýchle pohľady'), lit. *mìgti* ‚zaspávať', *miegóti* ‚spať' a i. – všetko od ide. **meigh-* ‚mihať sa, žmurkať, žmúriť'. Z odvodenín: *mihnúť (sa)*, *mihotať sa* (odtiaľ *mihot*); *mihalnica*, pôvodne ‚(mihajúce sa, pohyblivé) viečko', druhotne ‚riasy, brvy (na viečku)'; *mih* aj *okamih* (‚mihnutie oka', z toho ‚veľmi krátka chvíľa'; pozri aj ↗ *okamžik*) a i. Pozri aj ↗ *kmih*, ↗ *kmitať*, ↗ *miznúť*, ↗ *nemehlo*.

michalka hovor. ‚podpňovka' (od 20. stor.) • Podľa obdobia výskytu okolo sviatku sv. Michala (29. septembra); k pomenovaniu porov. ↗ *jakubka*.

mikádo ‚krátky ženský účes' (od 20. stor.) • Podľa jap. *mikado* ‚najvyšší panovník, cisár', čo je zloženina jap. *mi* ‚vznešený' a *kado* ‚brána; brána ako vstup do cisárskeho paláca; cisársky palác'.

mikro- ‚malý, málo-' (*mikrobus, mikrovlnný* ap.), resp. ‚milióntina jednotky' (*mikrometer* ap.) • Z gr. *mīkro-* (*μικρο-*), od gr. *mīkros* (*μικρός*) ‚malý'.

mikrób ‚mikroorganizmus' • Výraz (fr. *microbe*) zaviedol v r. 1878 fr. chirurg Ch. Sédillot na základe ↗ *mikro-* a gr. *bios* (*βίος*) ‚život'.

mikrofiš ‚plochý film so záznamom viacerých mikrofilmových snímok' • Z fr. *microfiche* (doložené od r. 1961), resp. angl. *microfiche* (už od r. 1950) – výraz vznikol na základe ↗ *mikro-* a fr. *fiche* ‚lístok na záznamy', pôvodne asi ‚čo sa vbíja, vtĺka, vkladá dnu' (z toho ‚žetón, hracia známka pri niektorých hrách' > ‚lístok' ap.), od fr. *ficher* ‚zatĺcť, zatĺkať', ktorého východiskom je ľud. lat. **fīccāre* < **fīgicāre*, od lat. *fīgere* ‚upevňovať, pripevňovať, pribíjať'.

mikrón staršie ‚mikrometer • Zavedené v r. 1879 na základe gr. *mīkron* (*μικρόν*) ‚(to) malé', od gr. *mīkros* (*μικρός*) ‚malý'.

mikroskop ‚drobnohľad' (od 19. stor.) • Utvorené v 17. stor. (lat. *microscopium*) na základe gr. *mīkros* (*μικρός*) ‚malý' a ↗ *-skop*.

mikrotén odb. ‚tenká polypropylénová fólia používaná na balenie' (od 20. stor.) • Podľa obchodnej značky amer. spoločnosti Equistar Chemicals LP (*Microthene*).

mikulka ‚maňuška' (od 20. stor.) • Azda od osobného mena (*Mikuláš* ap.); ďalej málo jasné.

míľa ‚stará dĺžková miera' (od 15. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom strhnem. *mīl(e)* (nem. *Meile* ž.) – z lat. *mīlle (passuum)* ‚1 000 dvojkrokov', od lat. *mīlle* ‚tisíc'. Z odvodenín: *míľnik* ‚kameň pri ceste označujúci vzdialenosti (pôvodne v míľach)', odtiaľ prenesene aj ‚medzník' (kniž. *historický m. vo vývine krajiny* ap.).

milenec, milený ↗ *milý*

mili- ‚tisícina základnej jednotky' (*miligram, milimeter* ap.) • Z lat. *mīli-*, od lat. *mīlle* ‚tisíc'; zavedené v r. 1795 vo Francúzsku.

miliarda ‚1 000 miliónov' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Milliarde* ž.) z fr. *milliard* m. (od 16. stor.), utvoreného na základe fr. *million*, čo je prevzatie z tal. *milione* (↗ *milión*).

milícia ‚bezpečnostný zbor (napr. v býv. Sovietskom zväze)', staršie ‚vojsko' (od 18. stor.) • Z lat. *mīlitia* ‚vojenská služba; vojsko, armáda', od lat. *mīles*, gen. *mīlitis* ‚vojak'.

milier ‚do hranice uložené tlejúce drevo na výrobu dreveného uhlia' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *mīler* (nem. *Meiler*), čo je prevzatie lat. pôvodu – konečným východiskom je lat. *mīliārius* ‚obsahujúci 1 000 kusov niečoho', od lat. *mīlle* ‚tisíc'; pôvodne azda označenie veľkého množstva („tisíc") uložených kusov dreva?

milieu [-ljö] kniž. ‚prostredie' (od 19. stor.) • Z fr. *milieu*, od fr. *mi-* (z lat. *medius* ‚prostredný') a *lieu* ‚miesto' (z lat. *locus* ‚id.').

milión ‚1 000 tisícov' (od 18. stor.) • Z tal. *milione*, doslova ‚veľká tisícka', čo je augmentatívum od tal. *mille* ‚tisíc', z lat. *mīlle* ‚id.'. Pozri aj ↗ *bilión*, ↗ *miliarda*.

militantný kniž. ‚bojovne zastávajúci istú myšlienku' (od 20. stor.) • Z fr. *militant*, čo je príčastie od fr. *militer* ‚bojovať, zápasiť; byť činný, aktívne pracovať", prevzatého z lat. *mīlitāre* ‚vykonávať vojenskú službu', od lat. *mīles*, gen. *mīlitis* ‚vojak'. – **militarizovať** ‚podriaďovať vojenským záujmom a cieľom' (od 20. stor.) • Z fr. *militariser* (pôvodne ‚dodávať vojenský charakter'), od fr. *militaire* ‚vojenský', čo je prevzatie z lat. *mīlitāris* ‚id.', od lat. *mīles*, gen. *mīlitis* ‚vojak'. Pozri aj ↗ *demilitarizovať*. – **militarizmus** ‚rozširovanie vojenskej moci v štáte' (od 20. stor.) • Z fr. *militarisme*, od fr. *militaire* ‚vojenský'.

milkovať sa ↗ *milý*

míľnik ↗ *míľa*

milý (od *12. stor.) • Psl. **milъ;* príbuzné s lit. *míelas*, lot. *mīļš*, stprus. *mijls* ‚milý' – všetko od ide. **mei-* ‚mierny, mäkký, jemný, milý' (inými odvodeninami sú stind. *máyaḥ* ‚občerstvenie, osvieženie, pôžitok', lat. *mītis* ‚jemný, mäkký', stír. *mín* ‚hladký, jemný', ↗ *mier* a i.). Z odvodenín: ***rozmilý***, expr. zastaráv. aj ***roztomilý*** (s časticou *-to-*, porov. ↗ *roztopašný*); ***milosť*** (s vývinom v smere ‚láskavosť, súcit, zľutovanie ap.', porov. aj ***milosrdný*** ‚majúci láskavé srdce', ***milodar***) i ***milota; milovať (sa)***, od neho odlíšené ***milkovať sa; milený*** expr. ‚milovaný', od toho ***milenec; -milný*** ‚milujúci', porov. ***ľudomilný*** (k tomu ***ľudomil***), a i.

mím ‚herec hrajúci v pantomíme' (od 20. stor.) • Z lat. *mīmus*, čo je prevzatie z gr. *mīmos* (*μῖμος*) ‚napodobňovateľ; herec'. Z odvodenín: ***mimický*** (gr. *mīmikos* (*μιμικός*) ‚súvisiaci s hercom'), od toho ***mimika*** ‚(pri reči) výraz a pohyby tváre odrážajúce vnútorné hnutia'. Pozri aj ↗ *mimóza*, ↗ *pantomíma*. – **mimikry** odb. ‚(u niektorých živočíchov) prispôsobovanie sa okoliu farbou, výzorom' (od 20. stor.) • Z angl. *mimicry*, doslova ‚napodobňovanie' (t. j. farieb okolitého prostredia), od angl. *mimic* ‚napodobňujúci', prevzatého prostredníctvom lat. *mīmicus* z gr. *mīmikos* ‚súvisiaci s hercom; napodobňujúci'.

mimo (od 15. stor.) • Psl. **mimo*, príslovka (k prípone porov. *krad-mo*, *lež-mo* ap.) od koreňa zachovaného v ↗ *minúť* – doslova ‚(idúc) pozdĺž, vedľa niečoho, popri niečom' ap.

mimóza ‚cudzokrajná rastlina citlivá na dotyk' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Mimosa*, odvodzovaného v konečnom dôsledku od lat. *mīmus* (↗ *mím*) – názov súvisí s vlastnosťou niektorých druhov, ktoré sa pri dotyku stiahnu.

mína ‚teleso s náložou vybuchujúce zapálením, nárazom ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *mine*, čo je asi prevzatie z kelt. jazykov (porov. stír. *méin*, *mían* ‚ruda, kov, nerast'). Fr. slovo pôvodne znamenalo ‚podzemné ložisko rúd; podzemná dutina', neskôr sa prenieslo aj na podkopy budované pod hradbami s cieľom dosiahnuť ich zrútenie (porov. staršie i slk. *mína* ‚podzemný podkop', od 18. stor.), kam sa po vynájdení pušného prachu ukladali výbušniny; odtiaľ aj význam ‚podzemná nálož' a neskôr ‚mína'. Pozri aj ↗ *minerál*.

minaret ‚veža mešity' (od 19. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom nem. *Minarett*, fr. *minaret*) z tur. *minare*, čo je prevzatie z arab. *manāra*, pôvodne ‚maják' (od arab. *anāra* ‚svietiť, osvetľovať"); prenesené aj na štíhle veže mešít.

míňať ↗ *minúť*

mináž ↗ *menáž*

minca ‚kovový peniaz' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *münze* (nem. *Münze*), čo je prevzatie z lat. *monēta* ‚mincovňa; razený peniaz, minca'. Lat. výraz vznikol asi na základe spojenia *officīna Monētae*, doslova ‚dielňa Monéty', podľa lat. *Monēta*, čo je atribút rím. bohyne Junóny, pri ktorej chráme sa nachádzala mincovňa. Pozri aj ↗ *monetárny*.

mincier ‚závesné váhy' (od 17. stor.) • Z nem. dial. *münzer*, *menzer*, *minzer;* nie je celkom jasný vzťah slk. výrazu a maď. dial. *mincér* ‚id.'.

mindrák subšt. ‚komplex (duševný)' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Minderwertigkeitskomplex* ‚komplex menejcennosti', od nem. *minderwertig* ‚menejcenný' (k nem. *minder* ‚menší, menej' a *Wert* ‚hodnota'), *Minderwertigkeit* ‚menejcennosť'.

minerál ‚nerast' (od 17. stor.) • Zo strlat. *(aes) minerale* ‚nerast obsahujúci rudu', od strlat. *mineralis* ‚súvisiaci s rudou' – ide o odvodeninu od strlat. *minera* ‚rudné ložisko', asi utvoreného na základe fr. *mine;* ďalej pozri ↗ *mína.* Z odvodenín: ***mineralógia*** (namiesto očakávaného **mineralo-lógia*) a i.

mini- ‚najmenší, najkratší, malý' (*minianketa, minisukňa* ap.) • Podľa angl. *mini-*, utvoreného skrátením angl. *miniature* ‚miniatúrny' (↗ *miniatúra*), najskôr údajne v spojeniach typu angl. *miniature camera* ‚miniatúrny fotoaparát' > *minicamera, miniature golf* > *minigolf* ap. Dnes sa pociťuje ako skrátenie *minimálny* (od ↗ *minimum*), akiste i na základe protikladného ↗ *maxi-*.

miniatúra ‚drobnokresba, drobnomaľba; malé beletristické dielo; zmenšenina' (od 19. stor.) • Z tal. *miniatura,* od slovesa *miniare* ‚pokrývať, maľovať míniom', od tal. *minio,* z lat. *minium* (↗ *mínium*). Pôvodným významom slova bolo ‚maľba v pergamenovom kódexe, zhotovená míniom a inými živými farbami', odtiaľ neskôr ‚drobná maľba, drobný obrázok' (porov. i tal. *in miniatura* ‚s malými rozmermi'); podľa toho ***miniatúrny*** ‚drobný' (*m-e rozmery* ap.). Pozri aj ↗ *mini-*.

minimum kniž. ‚najmenšie množstvo, najnižšia miera' (od 19. stor.) • Utvorené v moderných európskych jazykoch na základe lat. *minimus* ‚najmenší', čo je tvar superlatívu od lat. *parvus* ‚malý'. Z odvodenín: ***minimálny.*** Pozri aj ↗ *mini-*.

minister (od 18. stor.) • Z lat. *minister* ‚pomocník, sluha' (pôvodne **minuster,* od lat. *minor* m., ž., *minus* s. ‚menší'; porov. i ↗ *magister*). Z významu ‚sluha' vznikol v cirk. lat. význam typu ‚sluha Boží' (porov. staršie slk. *minister* ‚nižší predstavený kláštora' aj ‚evanjelický duchovný', 18. stor.; ↗ *miništrovať*). Súčasný význam ‚člen vlády' je podľa fr. *ministre* (prevzatie z lat.), pôvodne ‚štátny úradník'; porov. i staršie slk. *minister* ‚vysoký kráľovský úradník' (18. stor.). – **miništrovať** ‚prisluhovať pri katolíckych náboženských obradoch' (od 19. stor.) • Z lat. *ministrāre* ‚slúžiť, posluhovať, prisluhovať'; odvodené od lat. *minister* ‚sluha'. Z odvodenín: ***miništrant*** (lat. *ministrāns,* gen. *ministrantis,* doslova ‚slúžiaci'). Pozri aj ↗ *administrácia.*

mínium odb. ‚tehlovočervené farbivo (používané ako ochrana proti hrdzi)' (od 18. stor.) • Z lat. *minium;* podľa antických svedectiev slovo pochádzajúce z Iberského polostrova. Pozri aj ↗ *karmín,* ↗ *miniatúra.*

minorita[1] m. ‚člen rehole, ktorá sa v 16. stor. vyčlenila z františkánskej rehole' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *Minōrīta,* podľa lat. názvu *Ōrdō Frātrum Minōrum* (doslova ‚rehoľa menších bratov'), zavedeného v r. 1517; od lat. *minor* m., ž., *minus* s. ‚menší'. – **minorita**[2] ž. kniž. ‚menšina' (od 20. stor.) • Zo strlat. *minoritas,* od lat. *minor* ‚menší'.

minuciózny kniž. ‚veľmi podrobný, detailný' (od *19. stor.) • Podľa nem. *minutiös, minuziös,* prevzatého z fr. *minutieux,* čo je odvodenina od fr. *minutie* ‚drobnosť; sledovanie niečoho do najmenších drobností, punktičkárstvo' – výraz je prevzatý z lat. *minūtia* ‚malé rozmery, drobnosť', od lat. *minūtus* ‚malý, nepatrný; bezvýznamný; malicherný'; k pôvodu pozri ↗ *minúta.*

minulý ↗ *minúť*

mínus (od 20. stor.) • Z lat. *minus* ‚menej', čo je tvar komparatívu od lat. *parum* (**parvum*) ‚málo, neveľa', od lat. *parvus* ‚malý'. – **minuskula** odb. ‚písmeno malej abecedy' (od 20. stor.) • Podľa lat. *minusculus* ‚maličký, drobný, drobučký', od lat. *minor* m., ž., *minus* s. ‚menší', čo je tvar komparatívu od lat. *parvus* ‚malý'.

minúť (od *15. stor.) • Psl. **minǫti,* od koreňa **mi-* < ide. *mei-* ‚putovať, chodiť' (odtiaľ i lat. *meāre* ‚ísť, chodiť') – z významového hľadiska pôvodne ‚ísť, prechádzať, prejsť (popri niečom, okolo niečoho)'. ***Míňať*** vzniklo asi skrížením *minúť, miniem* [-ň-] a staršieho *mijať* ‚míňať' (16. stor.), z psl. **mi-j-a-ti,* od rovnakého koreňa. Z ďalších odvodenín: ***minulý,*** doslova ‚ktorý (niečo) minul, prešiel (popri niečom)', a i. Pozri aj ↗ *mimo.*

minúta ‚1/60 hodiny' (od 18. stor.) • Od lat. *minūtus,* čo je príč. min. trpné od lat. *minuere, minūtum* ‚zmenšovať; rozdrobovať, rozdeľovať', od lat. *minor* m., ž., *minus* s. ‚menší', čo je tvar komparatívu od lat. *parvus* ‚malý'. Význam ‚1/60 hodiny' je podľa lat. *pars minūta prīma,* doslova ‚prvá rozdelená časť', t. j. časový úsek vzniknutý prvým rozdelením hodiny na 60 častí (výsledkom jeho ďalšieho analogického delenia je ↗ *sekunda*). Pozri aj ↗ *deminutívum,* ↗ *menu,* ↗ *minuciózny.*

misa (od 16. stor.) • Prevzaté (s možným sthnem. prostredníctvom) z ľud. lat. *mēsa*, čo je novšia forma lat. *mēnsa* ‚stôl' (↗ *menza*). Významový posun ‚stôl' > ‚misa' sa vysvetľuje tým, že pôvodne išlo asi o dosku, na ktorej sa servírovala potrava. Pozri aj ↗ *doska*, ↗ *potrimiskár*.

misál cirk. ‚katolícka liturgická omšová kniha' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *missāle*, ktoré vzniklo asi na základe spojenia *līber missālis* ‚omšová kniha', od lat. *missālis* ‚súvisiaci s omšou', čo je odvodenina od lat. *missa* (↗ *omša*).

misia ‚poslanie, úloha, ktorou je niekto poverený' (od 18. stor.) • Z lat. *missiō*, gen. *missiōnis* ‚poslanie', od lat. *mittere, missum* ‚posielať'. Z odvodenín: ***misionár*** (cirk. lat. *missiōnārius*).

miss [mis] ‚slečna (v anglickom, americkom prostredí); zvolená kráľovná krásy' (od 20. stor.) • Z angl. *miss*, čo je skrátená forma angl. *mistress*, prevzatého zo stfr. *maistresse* (dnešné fr. *maîtresse* ‚pani domu; učiteľka; majstrová; vydržiavaná milenka'), od stfr. *maistre* (fr. *maître* ‚pán; veliteľ; majiteľ; majster a i.'), ktorého východiskom je lat. *magister* (↗ *magister*). Význam ‚kráľovná krásy' vznikol v 20. rokoch 20. stor. v USA (*Miss America*). – **mistrál** ‚búrlivý a studený vietor v južnom Francúzsku' (od 20. stor.) • Z fr. *mistral*, čo je prevzatie zo stprov. *maestral*, doslova asi ‚vietor-pán' – východiskom slova je lat. *magistrālis* ‚súvisiaci s pánom', od lat. *magister*.

miškovať ‚kastrovať (domáce zvieratá)' (od *17. stor.) • Doslova ‚robiť *miškou*', od staršieho *miška* ‚vykastrovaná ošípaná' (od 17. stor.). Slovo vzniklo hláskovým zjednodušením rovnoznačného *mniška*, pôvodne ‚rehoľníčka' (od ↗ *mních*) – novší význam ‚vykastrovaná ošípaná' vznikol ako ironická narážka na zachovávanie telesnej čistoty u duchovných osôb.

mišmaš [-žm-] hovor. expr. ‚niečo pomiešané; zmätok' (od 20. stor.) • Z nem. *Mischmasch*, utvoreného na základe nem. *mischen* ‚miešať' (prevzatie z lat. *miscēre* ‚id.') zdvojením koreňa s obmenou koreňovej samohlásky; porov. aj ↗ *cikcak*, ↗ *virvar* ap.

mišpuľa ‚ovocný strom podobný jabloni' (od 17. stor.) • Z lat. *mespila*, ktorého východiskom je gr. *mespilē* (*μεσπίλη*), prevzatie neznámeho pôvodu. Začiatočné *mi-* v slk. výraze môže byť podľa nem. *Mispel* (prevzatie z lat.).

míting publ. ‚verejné zhromaždenie', šport. ‚preteky' (od 19. stor.) • Z angl. *meeting* ‚stretnutie', od slovesa *to meet* ‚stretnúť (sa)'.

mitra ‚liturgická vysoká pokrývka hlavy cirkevných hodnostárov' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *mitra*, ktorého východiskom je gr. *mitrā* (*μίτρα*) ‚kovový pás chrániaci telo; pokrývka hlavy; veniec, koruna', málo jasného pôvodu – azda prevzatie z neznámeho zdroja?

mixovať ‚miešať (o nápojoch v mixéri, hovor. o zvukoch)' (od 20. stor.) • Z angl. *to mix* ‚miešať'. Sloveso vzniklo na základe angl. *mixed* (pôvodne *mixt*) ‚miešaný', kde sa koncové *-t*, resp. novšie *-ed* pociťovalo ako koncovka minulého príčastia (porov. angl. *to learn* ‚učiť sa' s príčastím *learn-t* aj *learn-ed* ap.). Východiskové angl. *mixt* je prevzaté zo stfr. *mixte*, čo je prevzatie z lat. *mixtus* ‚miešaný' (príčastie od lat. *miscēre, mixtum* ‚miešať'). Z odvodenín: ***mixáž, mixér.***

mizanscéna div. ‚inscenovanie' (od 20. stor.) • Z fr. *mise en scène* ‚uvedenie na scénu', podľa fr. *mettre en scène* ‚uviesť na scénu' (↗ *scéna*). Fr. *mise* ‚kladenie, položenie, postavenie; uvedenie' je z hľadiska pôvodu príč. min. trpné od fr. *mettre* ‚klásť, položiť, postaviť', z lat. *mittere* vo význame ‚položiť'.

mizantrop ‚odľuď' (od 19. stor.) • Podľa gr. *mīsanthrōpos* (*μισάνθρωπος*) ‚nenávidiaci ľudí', od gr. *mīseō* (*μισέω*) ‚nenávidím' a *anthrōpos* (*ἄνθρωπος*) ‚človek'.

mizéria hovor. ‚bieda' (od 17. stor.) • Z lat. *miseria*, od lat. *miser* ‚biedny, nešťastný, úbohý' (> slk. ***mizerný***, od 17. stor.). Pozri aj ↗ *mizina*.

mizina, v spojeniach ***vyjsť, prísť, dostať sa na m-u*** ‚stratiť majetok', ***priviesť, priniesť na m-u*** ‚ožobráčiť', ***byť na m-e*** ‚bez prostriedkov' (od 18. stor.) • Málo jasné – azda utvorené na základe ↗ *mizéria;* menej pravdepodobná sa zdá súvislosť s ↗ *miznúť*.

miznúť (od 18. stor.) • Psl. **miznǫti*, odvodenina od psl. **mizati* (porov. stčes. *mizati* ‚miznúť' a i.), súvisiaceho s psl. **migati* (↗ *mihať*) – význam ‚miznúť' vznikol asi posunom ‚mihať sa' > ‚(striedavo sa objavovať a) strácať sa'. Pozri aj ↗ *mizina*.

-mknúť, v slovesách ***odomknúť, pomknúť sa, primknúť, vymknúť, zamknúť, zomknúť*** (od *16. stor.) • Psl. **mъknǫti* (**mŭk-*), od ide. **meuk-* ‚byť klzký, sliznatý; kĺzať sa' (porov. gr. *myxa* (*μύξα*) ‚výlučok z nosa', *apo-mysso-mai* (*ἀπομύσσομαι*) ‚utieram si nos', lat. *mūcus* ‚hlien, sopeľ' a i.), s posunutým významom ‚klzký, kĺzať sa' > ‚vykĺznuť (sa), uniknúť ap.' (porov. stind. *muñčáti* ‚uvoľňuje, oslobodzuje', *muktáḥ* ‚oslobodený', toch. A *muk-*, B *mauk-*

‚zanechať, upustiť', lit. *mùkti* ‚padať, opadávať, unikať' a i.) – odtiaľ zrejme aj význam pohybu, vrátane ‚(pohybom, posunutím) odomknúť, zamknúť a i.'. Pozri aj ↗ *mykať*, ↗ *ošmeknúť*, ↗ *šmuha*, ↗ *zámka*.

mladý (od *13. stor.) • Psl. **moldъ;* súvisí so stind. *mṛdúḥ* ‚mäkký, nežný, jemný', gr. *bladys* (*βλαδύς*) ‚ochabnutý', lat. *mollis* ‚mäkký', stprus. *maldenikis* ‚dieťa' a i. – východiskom je ide. **meld-*, **smeld-* ‚rozdrvovať, rozmliažďovať, rozbíjať, mlieť' (porov. stind. *mṛdnā́ti* ‚stláča, dlávi, roztiera', gr. *meldō* (*μέλδω*) ‚zmäkčujem varením', sthnem. *smelzen*, nem. *schmelzen*, angl. *to melt* ‚taviť' a i.). Psl. **moldъ* prešlo významovým vývinom typu ‚rozmliažďovať; rozmliaždený' > ‚zmäkčený, mäkký' (porov. sln. *mladíti* ‚[o ovocí] nechať odležať, zmäknúť') > ‚jemný, nežný' > ‚mladý'. Z odvodenín: ***mládenec*** i ***mladík, mladica; mládež*** (psl. **mold-ežь*), ***mládza*** ‚tráva po prvom kosení, otava' (psl. **mold-ja*), ***omladina*** kniž. ‚mládež' (podľa srb., chorv. *ȍmladina* ‚id.') a i. Pozri aj ↗ *mľandravý*, ↗ *mláto*.

mláka (od 18. stor.) • Psl. **molka;* porovnáva sa s gr. *melkion* (*μέλκιον*) ‚prameň, studnička', gót. *milhma* ‚oblak', strhnem. *milgen* ‚zmäkčovať obilie na krmivo pre dobytok', lit. *mal̃kas* ‚hlt pri pití' a i. – všetko od ide. **melk-* ‚mokrý, vlhký'. Pozri aj ↗ *mlieko*.

mľandravý expr. ‚ochabnutý, slabý, malátny' (od 19. stor.) • Málo jasné. Možno tu azda uvažovať o východiskovom **mled-r-avý*, so zmenou [ľe] > *ľa* (porov. ↗ *ľad* ap.) a s druhotným *n* – v takom prípade môže súvisieť so srb., chorv. *mlêdan* a i. ‚chudý, slabý, nežný, citlivý', sln. *mlédən* ‚vychudnutý', ktoré sú reflexmi psl. **meldьnъ*, od koreňa **meld-* < ide. **meld-*, **smeld-* ‚rozdrvovať, rozmliažďovať, rozbíjať, mlieť'; ďalej pozri ↗ *mladý*.

mľaskať, mliaskať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

mlat[1] ‚ťažké kladivo' (od 18. stor.) • Psl. **moltъ* (**molto-* < **mol-tlo-*, odtiaľ i lat. *martulus, marculus* ‚kladivo'), od ide. **mel-* ‚drviť, rozdrobovať, rozbíjať, mlieť' (↗ *mlieť*). Z odvodenín: ***mlatok***. Pozri aj ↗ *mlátiť*. – **mlat**[2] ‚holohumnica' (od 17. stor.) • Od ↗ *mlátiť;* pôvodný význam bol ‚mlátenie', odtiaľ ‚miesto (v humne), kde sa mláti' > ‚holohumnica'.

mlátiť (od 16. stor.) • Psl. **moltiti* (pôvodne ‚biť, udierať mlatom'), odvodenina od psl. **moltъ* (↗ *mlat*[1]). Z odvodenín: ***mlatba, mlatec*** a i. Pozri aj ↗ *mlat*[2].

mláto ‚zvyšok pivovarského sladu, vylisované hrozno ap. používané ako krmivo' (od 17. stor.) • Psl. **molto*. Vysvetľovalo sa ako staré prevzatie z germ. **malta-* (porov. sthnem. *malz*, nem. *Malz* ‚slad'; azda od ide. **meld-* ‚rozmliažďovať a i.', ↗ *mladý*); iný výklad tu vidí domácu odvodeninu od ide. **mel-* ‚drviť ap.' (↗ *mlieť*).

mlatok ↗ *mlat*[1]

mlčať (od 16. stor.) • Psl. **mьlčati*, etymologicky málo jasné – azda súvisí s lat. *mulcēre* ‚hladiť, jemne sa dotýkať; upokojovať, tíšiť'; v takom prípade tu možno predpokladať významový vývin ‚upokojovať, tíšiť' > ‚byť upokojený, pokojný, tichý' > ‚mlčať'. Z odvodenín: ***pomlčať*** (od toho ***pomlka, pomlčka***), ***mĺknuť, mĺkvy*** a i.

mledzivo ‚prvé mlieko po pôrode' (od 18. stor.) • Novšia obmena (s druhotným *dz*) pôvodného *mlezivo* (tak dial.), ktorého východiskom je psl. **melzivo* (**melĝ-*), od ide. **melĝ-* ‚dojiť' (porov. toch. A *mālk-* ‚dojiť', gr. *amelgō* (*ἀμέλγω*), alb. *mjel* ‚dojím', lat. *mulgēre* ‚dojiť', stangl. *melcan*, sthnem. *melchan*, nem. *melken*, lit. *mélžti* ‚dojiť' a i.) – môže ísť o koreň zvukomalebného pôvodu, označujúci zvuky pridájaných mláďat pri cicaní mlieka; porov. i slk. dial. *mĺzť* ‚sať, cicať' (od 18. stor.). Pozri aj ↗ *mlieko*.

mliagať expr. ‚miagať' (od 20. stor.) • Novší variant ↗ *miagať;* k zmene *mi-* > *mli-* porov. dial. *mliazga* ‚miazga'. Pozri aj ↗ *mliaždiť*.

mliaskať ↗ *mľaskať*

mliaždiť ‚drviť, rozpúčať, gniaviť' (od 19. stor.) • Novšia obmena (k zmene *mi-* > *mli-* porov. ↗ *mliagať*) staršieho *miaždiť* ‚hniesť niečo' (od 18. stor.), ktorého východiskom je azda už psl. **měždžiti*, odvodzované od psl. **mězga* (↗ *miazga*). Pôvodným významom bolo v takom prípade ‚vytláčať miazgu ap.', mohlo tu však dôjsť aj k zblíženiu s etymologicky nesúvisiacim ↗ *mliagať*.

mlieko (od 16. stor.) • Psl. **melko*. Obyčajne sa usúvzťažňuje s ide. **melĝ-* ‚dojiť' (ďalej pozri ↗ *mledzivo*); rozdiel **k*/**ĝ* sa vysvetľoval prevzatím psl. **melko* z germ. jazykov (porov. gót. *miluks*, nem. *Milch*, angl. *milk* ‚mlieko' a i.), môže tu však ísť aj o starú variantnosť ide. **melĝ-*/**melk-* – v takom prípade je psl. **melko* domácim výrazom. Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od koreňa **melk-* ‚mokrý, vlhký' (↗ *mláka*). Z odvodenín: ***mliečie*** ‚rybia sperma; biela šťava vytekajúca pri rozlomení

niektorých rastlín' (podľa sfarbenia podobného mlieku), odtiaľ i ***mlieč*** ,bot. Sonchus' (rastlina vypúšťajúca mliečie), a i.

mlieť, *meliem* (od 15. stor.) • Psl. **melti*, **meljǫ;* od ide. **mel-* ,drviť, rozdrobovať, rozbíjať, mlieť' (porov. chet. *malla-* ,mlieť, drviť', stind. *mṛṇā́ti* ,rozdrobuje, mlie', arm. *malem* ,drvím, rozbíjam', gr. *mylē* (*μύλη*) ,mlyn', alb. *miell* ,múka', lat. *molere*, sthnem. *malan*, nem. *mahlen*, lit. *málti* ,mlieť' a i.). Výraz sa pôvodne vzťahoval na drvenie obilných zŕn v ručných mlynčekoch a žarnovoch, neskôr sa preniesol na mletie vo vodných mlynoch; pozri aj ↗ *mlyn*. Z odvodenín: ***premlieť***, ***zomlieť*** (k tomu ***premieľať***, ***zomieľať***) ap.; ***podomlieť*** ,podmyť' (*voda podomlela breh*, azda posunom ,rozdrviť na maličké časti' > ,zničiť, rozrušiť [a odplaviť]'), podobne ***vymlieť*** (*breh v-tý vodou*), k tomu ***výmoľ; mela, meľa*** hovor. expr. ,trma-vrma, zmätok, chaos' (k východiskovému významu porov. ***zomlieť sa*** expr. ,nečakane sa prihodiť') a i. Pozri aj ↗ *malý*, ↗ *meliť*, ↗ *mlať*[1], ↗ *mláto*, ↗ *mlyn*, ↗ *moľ*, ↗ *omáľať*.

mĺknuť, **mĺkvy** ↗ *mlčať*

mlok ,zool. Triturus' (od 20. stor.) • Z čes. *mlok;* výraz bol umelo utvorený v období národného obrodenia na základe nem. *Molch* ,id.'.

mlyn (od 15. stor.) • Etymologicky **mlin* – staré prevzatie (zrejme už neskoré psl. **mъlinъ*) zo sthnem. *mulī*, *mulin* (odtiaľ dnešné nem. *Mühle* ,mlyn'), ktorého východiskom je neskoré lat. *molīna* ,mlyn', odvodené od lat. *mola* ,žarnov, mlynský kameň', od ide. **mel-* ,drviť, rozdrobovať, rozbíjať, mlieť' (↗ *mlieť*). Do sl. jazykov bol tento výraz prevzatý ako označenie vodných mlynov, ktoré nahradili pôvodné žarnovy. Z odvodenín: ***mlynár*** (**mъlinarjь* < sthnem. *mulināri* < lat. *molīnārius*), ***mlynárik*** ,zool. Pieris' (azda podľa jemných šupiniek na krídlach, ktoré pri neopatrnom chytení zostávajú na prstoch ako prášok či „múka") a i.

mňaukať, **mňaučať** (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *mňau*.

mnemotechnika [mn-] psych. ,technika utvárania spoľahlivej pamäti umelými spôsobmi' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *mnēmē* (*μνήμη*) ,spomienka, pamäť' a ↗ *technika*.

mních ,reholník' (od 15. stor.) • Staré prevzatie (**mъnichъ*) zo sthnem. *munih* (dnešné nem. *Mönch*), ktorého východiskom je strlat. *monicus* (staršie *monachus*), prevzaté z gr. *monachos* (*μοναχός*) ,ojedinelý, jediný; osamelý; mních', od gr. *monos* (*μόνος*) ,sám, jediný' – pôvodne išlo zrejme o označenie pustovníka, neskôr prenesené na mníchov v kláštoroch, ktoré vznikli z kolónií pustovníkov. Pozri aj ↗ *miškovať*.

mnohý (od 15. stor.) • Psl. **mъnogъ;* porovnáva sa s gót. *managś*, sthnem. *manag* ,mnohý', *managī*, *menigī* ,množstvo', nem. *Menge* ,id.', angl. *many* ,mnoho, mnohí' a i. – azda od ide. **men-* ,stláčať' (↗ *mäť;* t. j. z významového hľadiska ,natlačený' > ,zložený z viacerých častí' > ,mnohý', porov. ↗ *veľký*), resp. od ide. **magh-* ,môcť a i.' (↗ *môcť;* k významu porov. čes. *moc* ,mnoho, veľmi'). Z odvodenín: ***mnohoraký*** (podľa čísloviek typu *pät-or-aký* ap., ďalej pozri ↗ *štyri*), ***množstvo***, ***množiť***, ***množný*** a i.

mobilný odb. ,pohyblivý; prenosný' (od *18. stor.) • Z lat. *mōbilis* (**movibilis*), od lat. *movēre* ,hýbať, pohybovať'. Z odvodenín: ***mobilizovať*** (fr. *mobiliser*), novšie ***mobil*** (zo spojenia *m-ný telefón*) a i. Pozri aj ↗ *imobilný*, ↗ *perpetuum mobile*.

moc ↗ *môcť*

moč (od 17. stor.) • Psl. **močь*, od koreňa **mok-* (k etymológii pozri ↗ *mokrý*). – **močiar** (od *13. stor.) • Psl. **močarъ*, od koreňa **mok-* (↗ *mokrý*). – **močiť** (od 17. stor.) • Psl. **močiti;* kauzatívum súvisiace s psl. **moknǫti* (↗ *moknúť*), od koreňa **mok-* (↗ *mokrý*). Z odvodenín: ***močka*** ,zvyšok vlhkého tabaku vo fajke', ***máčať*** (psl. **mačati;* staré iteratívum), ↗ *mačina;* s predponami ***omočiť***, ***omáčať*** (od toho ***omáčka*** ,hustejší tekutý pokrm') ap.

móda ,spôsob obliekania ap. charakteristický pre isté obdobie' (od 17. stor.) • Z fr. *mode* ž., čo je prevzatie z lat. *modus* m. ,miera; náležitá miera, umiernenosť; spôsob' (↗ *modus*) – súčasný význam vznikol vo fr. spojení *à la mode* ,podľa (práve uprednostňovaného) spôsobu' (o obliekaní ap.). Z odvodenín: ***modistka*** ,výrobkyňa al. predavačka dámskych klobúkov' (fr. *modiste*, pôvodne ,kto rád sleduje módu'), od toho aj ***modist-stvo*** (zjednodušene ***modistvo***).

model ,osoba al. vec slúžiaca ako vzor ap.' (od 18. stor.) • Z tal. *modello* ,vzor'; východiskom výrazu je ľud. lat. **modellus* ako zdrobnenina od lat. *modulus* (↗ *modul*).

modem inform. ,zariadenie na prenos počítačových dát po komunikačnej linke' (od 20. stor.) • Z angl. *modem*, utvoreného na základe angl. ***modulator*** a ***demodulator*** (zariadenie konvertuje odchádzajúce aj prichádzajúce signály), od angl. *to modulate* ,modulovať', prevzatého z lat. (↗ *modulovať*).

moderato [-rá-] hud. ‚mierne' (od 20. stor.) • Z tal. *moderato*, ktorého východiskom je lat. *moderātus* ‚umiernený, mierny', od lat. *moderārī* (↗ *moderovať*).

moderný ‚primeraný dnešku, súčasný' (od 19. stor.) • Z fr. *moderne*, čo je prevzatie z neskorého lat. *modernus* ‚súčasný, nový, terajší', odvodeného od lat. *modŏ* ‚len, iba; práve, nedávno'. Z odvodenín: ***moderna*** (*umelecká m.* ap.).

moderovať ‚uvádzať a komentovať program' (od 20. stor.) • Z lat. *moderārī* ‚mierniť, dbať na mieru; ovládať, riadiť, viesť', od lat. *modus* ‚miera' (↗ *modus*). Pozri aj ↗ *moderato*. – **modifikovať** kniž. ‚obmieňať, prispôsobovať' (od 18. stor.) • Z lat. *modificāre*, doslova ‚náležite odmeriavať' (odtiaľ i ‚podľa potreby upravovať, prispôsobovať ap.'), od lat. *modus* ‚miera' (↗ *modus*) a *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

modistka, modist(st)vo ↗ *móda*

modliť sa (od *13. stor.) • Psl. **modliti (sę)*, od koreňa **modl-* < **mold-l-* (s disimiláciou **l-l-* > **Ø-l-*) – východiskom je ide. **meldh-* ‚obracať sa na božstvo (s prosbou, obetou ap.)' (porov. chet. *mald-* ‚odriekať; slávnostne sľubovať', sthnem. *meldēn*, nem. *melden* ‚oznamovať', lit. *meĩsti*, *meldžiù* ‚prosiť, modliť sa' a i.). Z odvodenín: ***modlikať*** (k slovotvorbe porov. *prosíkať* ap.), ***modlitba*** (asi skríženie **modlitva* [porov. stsl. *molitva*, МОЛИТВА] a názvov deja typu *pros-ba* ap., porov. ↗ *kliatba*), ***modla*** (so zachovaním predkresťanského významu, porov. i ***modloslužba***), ***modlivka*** ,zool. Mantis' (údajne podľa tvaru pripomínajúceho „modlivé" držanie tela, pri modlitbe) a i.

modrý (od 17. stor.) • Psl. **modrъ*. Azda súvisí so stind. *mádati* ‚kypí, vyviera', gr. *madaō* (*μαδάω*) ‚som vlhký, premočený, nasiaknutý', lat. *madēre* ‚byť vlhký, mokrý' a i. – všetko od ide. **mad-* ‚mokrý; stekať, kvapkať'; v takom prípade s významovým vývinom typu ‚mokrý, vlhký' > ‚mútny, nejasný' > ‚modrý'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **modrъ* s angl. *madder* ‚marena farbiarska' (rastlina používaná na získavanie farbiva), z germ. **madrōn-*. ***M-á krv*** ‚šľachtický pôvod' sa vysvetľuje ako preklad špan. *sangre azul* (pôvodne údajne posmešné označenie, súvisiace s predstavou o „mimoriadne červenej", t. j. azda až tmavofialovej ap. krvi). ***M. pondelok*** (v spojení *mať m. p.* ‚nepracovať') je asi podľa nem. *blauer Montag*, označujúceho pondelok, v ktorý mohli remeselníci pracovať sami pre seba (a nie pre majstra) – keďže počet takýchto dní, na ktoré si remeselníci robili nárok, býval predmetom sporov, spojenie nadobudlo aj význam ‚neoprávnene si urobiť voľný deň, nepracovať ap.'. Označenie „modrý" (nem. *blau*) tu údajne súvisí s liturgickou farbou používanou pri zádušných omšiach za členov remeselníckych združení.

modul odb. ‚názov niektorých koeficientov al. veličín' (od 20. stor.) • Z lat. *modulus*, čo je zdrobnenina od lat. *modus* ‚miera' (↗ *modus*). ***Mesačný m.*** ‚časť kozmickej lode určená na pristátie na Mesiaci' je podľa angl. *modul*, prevzatého z lat.; význam sa posunul v smere ‚miera' > ‚štandardná jednotka (miery)' > ‚štandardná súčiastka zložitých zariadení', v kozmonautike ‚oddeliteľná časť kozmickej lode'. Pozri aj ↗ *model*. – **modulovať** odb. ‚obmieňať (o zvuku)' (od 19. stor.) • Z lat. *modulārī* ‚odmeriavať; udávať takt; spievať, hrať', od lat. *modulus* ‚miera; nápev, pieseň', čo je zdrobnenina od lat. *modus* (↗ *modus*). Pozri aj ↗ *modem*. – **modus** odb. ‚spôsob' (od 19. stor.) • Z lat. *modus* ‚miera; takt, rytmus, nápev, melódia, pieseň; spôsob'. ***M. vivendi*** kniž. ‚spôsob spolunažívania' je z lat. *modus vīvendī*, kde *vīvendī* je gen. sg. gerundia od lat. *vīvere* ‚žiť, nažívať'. Pozri aj ↗ *móda*, ↗ *moderovať*.

mohamedán ‚moslim' (od 18. stor.) • Zo strlat. *Mohamedanus*, podľa zakladateľa islamu, proroka Mohameda (arab. *Muḥammad* [asi 570 – 632]; doslova ‚pochválený; hodný chvály', od arab. *ḥamida* ‚chváliť, velebiť').

mohár ‚krmovina pre dobytok', staršie i *muhár* (od 18. stor.) • Z maď. *muhar* (dial. i *mohar*), čo je prevzatie zo sl. jazykov – porov. srb., chorv. *mùhār* ‚bot. Setaria' a i. –, ktorého východiskom je výraz nejasného pôvodu.

mohér ‚priadza zo srsti angorskej kozy; tkanina z nej' (od 20. stor.) • Z angl. *mohair*, čo je prevzatie z arab. *muḫayyar* ‚látka z kozej srsti', od arab. *ḫāra* ‚vyberať (si)', doslova asi ‚vyberaná látka'; forma *mohair* vznikla zblížením s angl. *hair* ‚vlasy, chlpy'. Východiskovému arab. výrazu viac zodpovedalo staršie slk. *muchajér* ‚mohér' (17. stor.).

mohutný ↗ *môcť*

mohykán, v spojení ***posledný m.*** hovor. ‚posledný predstaviteľ niečoho' (od 20. stor.) • Podľa rovnomenného románu amer. spisovateľa J. F. Coopera (angl. *The Last of the Mohicans*, 1826) – ide o príslušníka severoamer. indián. kmeňa Mohykánov (pôvodne algonkinský výraz s významom ‚vlk').

mohyla (od *13. stor.) • Psl. **mogyla*. Výraz málo jasného pôvodu; môže ísť o odvodeninu od ide. **meĝh-* ,veľký' (porov. stind. *mahān*, gr. *megas* (*μέγας*), alb. *i madh*, lat. *magnus* ,veľký' a i.) – v takom prípade azda s vývinom ,niečo veľké, rozmerné, vysoké ap.' > ,násyp (na predhistorickom hrobe)' > ,hrob; pamätník'. Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, že psl. **mogyla* vzniklo nepravidelným prešmyknutím z psl. **gomyla* (porov. srb., chorv. *gòmila* ,hromada, kopa' a i.), azda od rovnakého koreňa ako ↗ *homoľa*. Uvažovalo sa aj o súvislosti psl. **mogyla* s rum. *măgură* (dial. i *măgulă*) ,vrch, pahorok' (odtiaľ slk. dial. *magura* ,vrch, kopec, pahorkatina' i zemepisné názvy typu *Magura*, prevzaté počas valašskej kolonizácie v Karpatoch).

mojkať ↗ *môj*

mok (od 18. stor.) • Psl. **mokъ;* súvisí s psl. **močiti* (↗ *močiť*), **moknǫti* (↗ *moknúť*).

mokasína, mokasínka ,ľahká obuv na nízkom podpätku a bez šnurovania' (od 20. stor.) • Z jazykov severoamer. Indiánov (powhatanské *mockasin*, odžibwejské *makisin*) – pôvodne išlo o označenie istého druhu koženej obuvi, prevzatého aj angl. osadníkmi v Amerike a neskôr využitého v móde; do Európy preniklo prostredníctvom angl. *moccasin*.

mokka ,silná čierna káva' (od 19. stor.) • Doslova ,káva z Mokky', podľa mesta v Jemene (arab. *al-Muḫā;* angl. *Mocha*, fr. *Moka*, nem. *Mokka* ap.), odkiaľ sa vyvážal obzvlášť jemný druh kávy.

moknúť (od 17. stor.) • Psl. **moknǫti*, súvisí s psl. **močiti* (↗ *močiť*); k etymológii koreňa **mok-* pozri ↗ *mokrý*. – **mokrý** (od 15. stor.) • Psl. **mokrъ* (**măk-*); porovnáva sa s arm. *mōr* (**măkr-*) ,bahno, blato', alb. *makë* ,povlak na tekutinách', lat. *mācerāre* ,zmäkčovať, máčať', lit. *makëti* ,vstupovať do blata al. bahna' a i. – všetko od ide. **măk-* ,mokrý; zvlhčovať'. Pozri aj ↗ *moč*, ↗ *mok*, ↗ *smokliť (sa)*. – **mokvať** (od 20. stor.) • Zrejme odvodenina od dial. *mokva* ,tekutina, šťava; rosa, mrholenie; dážď, daždivé počasie', ktorého východiskom je už psl. **moky*, gen. **mokъve*, od rovnakého koreňa ako ↗ *mokrý*.

mol[1] ,hudobná stupnica al. tónina s malou terciou od základného tónu' (od 19. stor.) • Podľa nem. *Moll*, čo je prevzatie z lat. *molle*, od lat. *mollis* ,mäkký' – malá tercia molových tónin sa pociťovala ako „mäkká". Porov. i ↗ *dur*. – **mol**[2] chem., fyz. ,značka jednotky látkového množstva' • Vzniklo na základe fr. *mole* (od r. 1903) ako názvu príslušnej jednotky, ktorý bol utvorený skrátením fr. *molécule-gramme*, doslova ,molekula-gram' (↗ *molekula*). – **mol**[3], v spojení ***byť na m.*** ,opitý' (od 19. stor.) • Asi podľa nem. *molum sein* ,byť opitý', od nem. argot. *Molum* ,podnapitosť, opitosť', utvoreného na základe jidiš *mole, māle* ,plný', z hebr. *mālē'* ,plný niečoho'.

moľ, moľa ,zool. Tineida' (od 17. stor.) • Psl. **molь;* odvodzuje sa od ide. **mel-* ,drviť, mlieť ap.' (↗ *mlieť*) ako označenie hmyzu rozdrobujúceho, rozodierajúceho tkaniny ap.

molekula ,najmenšia časti látky zložená z dvoch a viacerých atómov' (od 20. stor.) • Z fr. *molécule* – výraz bol utvorený na základe lat. *mōlēs* ,hŕba, kopa, masa' so zakončením podľa fr. *corpuscule* ,teliesko', prevzatého z lat. *corpusculum*, čo je zdrobnenina od lat. *corpus* ,telo, teleso' (↗ *korpus*). Pozri aj ↗ *mol*[2]. – **molestovať** expr. ,obťažovať, unúvať' (od 17. stor.) • Z lat. *molestāre*, od lat. *molestus* ,ťažký, nepríjemný', súvisiaceho s lat. *mōlēs* ,hŕba, kopa, masa; bremeno, ťarcha'.

moletný, hovor. **molet** ,(o postave) majúci plné tvary' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *molet*, *mollet*, súvisiaceho s nem. *mollig* ,plnoštíhly, zaokrúhlený, oblý, moletný' – východiskom slova je strhnem. *molwic* ,mäkký, práškovitý', usúvzťažňované so sthnem. *molawēn* ,hniť, práchnivieť'.

molitan ,druh penovej plastickej hmoty' • Podľa ochrannej známky čes. spoločnosti Gumotex (hmota vyrábaná od r. 1963); utvorené azda na základe lat. *mollis* ,mäkký'.

mólo ,ochranná prístavná hrádza vybiehajúca do mora' (od 19. stor.) • Z tal. *molo*, čo je prevzatie zo strgr. *molos* (*μόλος*) – východiskom gr. výrazu je lat. *mōlēs* ,hŕba, kopa, masa; navŕšená hmota; obranná, prístavná hrádza'.

moloch ,symbol krutosti, nenásytnosti' (od 19. stor.) • Z kresť. lat. *Moloch*, ktorého východiskom je gr. bibl. *Moloch* (*Μολόχ*), prevzaté z hebr. *molek*, doslova ,kráľ, vládca' – išlo asi o označenie určitého typu obete, resp. božstva známeho z akkad. textov.

molybdén ,chemický kovový prvok' (od 20. stor.) • Podľa lat. *molybdaena* ,olovená hmota ap.', čo je prevzatie z gr. *molybdaina* (*μολύβδαινα*) ,kus olova (používaný na rôzne účely)', od gr. *molybdos* (*μόλυβδος*) ,olovo'.

moment ,okamih, chvíľa; hľadisko, okolnosť' (od 18. stor.) • Z lat. *mōmentum* (pôvodne

movimentum) ‚hybná sila, náraz; vplyv, podnet, príčina, dôvod; pohyb, zmena; okamih', od lat. *movēre* ‚hýbať, pohybovať'.

monarchia ‚štátne zriadenie založené na vláde jednotlivca' (od 18. stor.) • Z kresť. lat. *monarchia*, čo je prevzatie z gr. *monarchiā* (*μοναρχία*), od gr. *monarchos* (*μόναρχος*) ‚samovládca' – výraz je zložený z ↗ *mono-* a gr. *archos* (*ἀρχός*) ‚vodca, vládca', od gr. *archō* (*ἄρχω*) ‚vládnem'. Porov. aj ↗ *oligarchia*.

mondénny kniž. ‚majúci štýl veľkého sveta' (od 20. stor.) • Z fr. *mondain* ‚svetský; milujúci pôžitky tohto sveta; súvisiaci so životom vyšších kruhov ap.', čo je prevzatie z cirk. lat. *mundānus* ‚svetský (v protiklade k duchovnému, cirkevnému)', ktorého východiskom je lat. *mundānus* ‚svetský, pozemský', od lat. *mundus* ‚svet'.

monetárny kniž. ‚týkajúci sa peňažníctva' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov prevzaté z lat. *monētārius*, od lat. *monēta* ‚razený peniaz'; ďalej pozri ↗ *minca*.

monitor odb. ‚kontrolné zariadenie' (od 20. stor.) • Z angl. *monitor*, čo je skrátenie spojenia *monitor screen* ‚sledujúca obrazovka', od angl. *monitor* ‚kto na niečo upozorňuje, kto niečo pripomína, sleduje' – ide o prevzatie z lat. *monitor* ‚upozorňovateľ, napomínateľ, pripomínateľ' (podľa toho i slk. *monitor* publ. ‚novinová rubrika zaznamenávajúca názory uverejnené v iných médiách'), od lat. *monēre* ‚pripomínať niečo, upozorňovať na niečo'.

monizmus ‚filozofické učenie vychádzajúce pri vysvetľovaní sveta z jednej podstaty' • Výraz (nem. *Monismus*) utvoril nem. filozof Ch. Wolff (1679 – 1754) na základe gr. *monos* (*μόνος*) ‚sám'.

mono- ‚sám, samo-' (*monotematický* ap.) • Z gr. *mono-* (*μονο-*), od gr. *monos* (*μόνος*) ‚sám'.

monofil ‚chemický hodváb zložený z jedného vlákna' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *mono-* a lat. *fīlum* ‚niť, vlákno'.

monoftong lingv. ‚jednoduchá samohláska (na rozdiel od dvojhlásky)' (od 20. stor.) • Z gr. *monofthongos* (*μονόφθογγος*) ‚id.', od ↗ *mono-* a gr. *fthongos* (*φθόγγος*) ‚hlas, zvuk'; ďalej pozri ↗ *diftong*.

monogamia ‚(manželské) spolužitie jedného muža s jednou ženou' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *monogamia*, čo je prevzatie z gr. *monogamiā* (*μονογαμία*), od gr. *monogamos* (*μονόγαμος*) ‚kto sa oženil iba raz', zloženého z ↗ *mono-* a gr. *gamos* (*γάμος*) ‚svadba; manželstvo'.

monografia ‚vedecké dielo venované jednej otázke, osobnosti ap.' (od 19. stor.) • Utvorené na základe ↗ *mono-* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'. – **monogram** ‚(ozdobná) skratka mena začiatočnými literami' (od 19. stor.) • Od ↗ *mono-* a gr. *gramma* (*γράμμα*) ‚písmeno', od gr. *grafō* ‚píšem' – pomenovanie súvisí so skrátením mena na jedno (začiatočné) písmeno.

monokel ‚sklenená šošovka na jedno oko' (od 19. stor.) • Z fr. *monocle* ‚jednooký; okuliare len na jedno oko', čo je prevzatie z neskorého lat. *monoculus* ‚jednooký', od ↗ *mono-* a lat. *oculus* ‚oko'.

monokiny ‚ženské plavky bez vrchného dielu' • Z fr. *monokini* (od r. 1946) – výraz bol utvorený na základe fr. *bikini* (↗ *bikiny*), kde bolo začiatočné *bi-* pochopené ako ↗ *bi-* ‚dvoj-', vďaka čomu vzniklo i *monokini* ako označenie jednodielnych (↗ *mono-*) plaviek.

monolit ‚stavba z jediného kusa stavebnej hmoty' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *monolithus* ‚zhotovený z jedného kameňa', čo je prevzatie z gr. *monolithos* (*μονόλιθος*), od ↗ *mono-* a gr. *lithos* (*λίθος*) ‚kameň'.

monológ ‚prejav jedného hovoriaceho' (od 19. stor.) • Z fr. *monologue* – slovo bolo utvorené pomocou ↗ *mono-* ako protiklad k fr. *dialogue* (↗ *dialóg*).

monopol ‚výhradné právo rozhodovať v ekonomickej oblasti; združenie podnikov ovládajúcich výrobu a odbyt v istom odvetví' (od 19. stor.) • Z lat. *monopōlium*, čo je prevzatie z gr. *monopōlion* (*μονοπώλιον*) ‚právo na výlučný predaj', od ↗ *mono-* a gr. *pōleō* (*πωλέω*) ‚predávam, ponúkam na predaj'.

monoteizmus ‚jednobožstvo' (od 20. stor.) • Od ↗ *mono-* a gr. *theos* (*θεός*) ‚boh'.

monotónny ‚jednotvárny' (od 19. stor.) • Z lat. *monotonus*, čo je prevzatie z gr. *monotonos* (*μονότονος*), od ↗ *mono-* a gr. *tonos* ‚tón, zvuk' (↗ *tón*) – z významového hľadiska ‚majúci jeden (t. j. rovnaký) zvuk' > ‚(stále) rovnaký, jednotvárny'.

monsignor cirk. ‚čestný titul, ktorý pápež udeľuje duchovným; titul prelátov' (od 20. stor.) • Z tal. *monsignore*, čo je prevzatie z fr. *monseigneur*, doslova ‚môj pán' – od fr. *mon* ‚môj' a *seigneur* ‚pán', z lat. *senior* ‚starší' (↗ *senior*).

monštrancia cirk. ‚schránka na vystavovanie Oltárnej sviatosti' (od 16. stor.) • Zo strlat. *monstrantia*, utvoreného na základe lat. *mōnstrāre* ‚ukazovať', od lat. *mōnstrum* ‚úkaz' (↗ *monštrum*). Pozri aj ↗ *demonštrovať*, ↗ *mustra*.

– **monštrum** ‚obluda, netvor' (od 19. stor.) • Z lat. *mōnstrum* ‚id.', pôvodne ‚nadprirodzený úkaz' (ako napomenutie či varovanie zo strany bohov ap.), od lat. *monēre* ‚pripomínať; napomínať, varovať, vystríhať'. Z odvodenín: ***monštruózny*** (lat. *mōnstruōsus*).

montovať ‚zostavovať do celku (o častiach zariadení, strojov ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *monter*, ktorého východiskom je ľud. lat. **montāre* ‚stúpať' (do vrchu)', od lat. *mōns*, gen. *montis* ‚vrch'. Výraz prešiel významovým vývinom ‚stúpať do vrchu, dohora' > ‚vysadať na koňa' > ‚sedieť, jazdiť na koni'; odtiaľ aj ‚vybaviť niekoho jazdeckým výstrojom' > ‚skompletizovať (výstroj), poskladať, zostaviť', z toho rôzne technické významy. Z odvodenín: ***montáž*** (fr. *montage*), ***montér*** (fr. *monteur*). Pozri aj ↗ *mundúr*.

monument ‚veľkolepý pomník' (od *19. stor.) • Z lat. *monumentum* ‚pomník, socha, pamätná budova', od lat. *monēre* ‚pripomínať'.

monzún ‚pravidelný vietor vanúci najmä v južnej a východnej Ázii' (od 20. stor.) • Z angl. *monsoon*, prevzatého (hol. prostredníctvom) z port. *monção* – východiskom výrazu je arab. *mausim* ‚určený termín, deň; sviatok; sviatočné, ročné obdobie', od arab. *wasama* ‚značiť, vyznačiť'.

moped ‚ľahké jednostopové motorové vozidlo' • Výraz údajne vznikol začiatkom 50. rokov 20. stor. vo Švédsku na základe švéd. *trampcykel med **motor** och **ped**aler* ‚bicykel s motorom a pedálmi'; ďalej pozri ↗ *motor*, ↗ *pedál*.

mopslík ‚plemeno malých psov' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *mopseľ* (od 18. stor.), prevzatého z nem. *Mopsel*, čo je zdrobnenina od nem. *Mops*, prevzatého z hol. *mops* ‚id.'.

mor (od 16. stor.) • Psl. **morъ*; súvisí so stind. *mārah* ‚umieranie, nákaza', lit. *māras* ‚mor' a i. – východiskom je ide. **móro-* ‚smrť', od ide. **mer-* (↗ *mrieť*). Pozri aj ↗ *moriť*[1].

mora, mura ‚démonická bytosť trápiaca ľudí v spánku' (od 17. stor.) • Starý výraz (už psl. **mora*, vznik formy *mura* – s *u* – nie je jasný), avšak bez spoľahlivej etymológie – usúvzťažňovalo sa s ↗ *moriť*[1] i s **mara* (ďalej pozri ↗ *mariť sa*). Ako označenie rôznych motýľov (zool. Noctua, Amathes ap.) súvisí s predstavou, že ich podobu nadobúdajú aj príslušné mytologické bytosti.

morálny ‚mravný' (od 19. stor.) • Z lat. *mōrālis* ‚súvisiaci s mravmi', od lat. *mōs*, gen. *mōris* ‚vôľa; mrav, zvyk'. Z odvodenín: ***morálka*** (azda i podľa nem. *Moral* ž. ‚id.', čo je prevzatie z fr. *morale*, ktoré vzniklo substantivizáciou fr. *moral* ‚mravný', prevzatého z lat. *mōrālis*), ***moralizovať*** (fr. *moraliser*) a i. Pozri aj ↗ *demoralizovať*, ↗ *móres*, ↗ *morózny*.

moratórium ‚odklad istej činnosti' (od 20. stor.) • Vzniklo v moderných záp. jazykoch na základe lat. *morātōrius* ‚spôsobujúci meškanie, zdržiavajúci', odvodeného od lat. *mora* ‚meškanie, odklad, zdržanie', *morārī, morātus sum* ‚zdržiavať (sa)'.

morbídny kniž. ‚chorobný, nezdravý, umárajúci' (od 20. stor.) • Z lat. *morbidus* ‚chorý, nezdravý', od lat. *morbus* ‚choroba'.

morča[1] ‚malý hlodavec používaný na laboratórne pokusy' (od 20. stor.) • Od *morské prasiatko* (preklad podľa nem. *Meer-schweinchen*?) – *morský* (↗ *more*) súvisí so zámorským pôvodom zvieraťa (z Juž. Ameriky), *prasiatko* s jeho zvukovým prejavom (kvikot). – **morča**[2] ‚mláďa morky' ↗ *moriak*

mordovať expr. ‚moriť, trápiť', zried. ‚vraždiť, zabíjať' (od 15. stor.) • Z nem. *morden* ‚zabíjať', od nem. *Mord* ‚vražda' (pôvodne ‚prostriedok na usmrtenie'). Pôvodný význam ‚zabíjať, vraždiť' (porov. ***zamordovať** niekoho* expr.) sa v slk. zmiernil – azda aj pod vplyvom ↗ *moriť*[1] – na ‚spôsobovať utrpenie, trápiť' (*kašeľ ho m-uje*), odtiaľ i ***m. sa*** ‚trápiť sa s niečím, namáhať sa' (*m. sa s robotou*).

more (od *16. stor.) • Psl. **morje* (**mori-o-*); súvisí s lat. *mare*, stír. *muir*, gót. *marei*, sthnem. *mer(i)*, nem. *Meer* ‚more', sthnem. *muor*, nem. *Moor* ‚močiar', lit. *mãrios, mãrės* mn. ‚more, pobrežná lagúna' a i. – všetko od ide. **mori*, **mōri*. Výraz pôvodne označoval asi rozsiahlejšiu vodnú plochu (aj vo vnútrozemí, porov. uvedený význam ‚močiar' i *Morské oko* ako názov jazera vo Vihorlatských vrchoch); význam ‚more' v rôznych ide. jazykoch je pravdepodobne mladší, súvisiaci s migráciami z vnútrozemských do prímorských oblastí. Z odvodenín: ***morský; námorný***, k tomu ***námorník***, a i. Pozri aj ↗ *morča*[1], ↗ *moriak*.

moréna geol. ‚skalný nános unášaný ľadovcom' (od 20. stor.) • Z fr. *moraine*, čo je prevzatie z fr. dial. (v Savojsku) *morêna*, pôvodne ‚vypuklina vytvorená na spodnom okraji poľa na svahu v dôsledku zosuvu pôdy', od predromán. koreňa **murr-* vo význame ‚návršie, vyvýšenina'.

móres hovor. ‚(dobré) spôsoby' (od 18. stor.) • Z lat. *mōrēs* mn. ‚mravy', od lat. *mōs*, gen. *mōris*

‚mrav‘. Z odvodenín: ***móresný*** hovor. ‚spôsobný‘. Pozri aj ↗ *morálny*.

morféma lingv. ‚najmenšia časť slova s vecným al. gramatickým významom‘ (od 20. stor.) • Utvorené v modernej jazykovede na základe gr. *morfē* (*μορφή*) ‚tvar‘, zakončenie je podľa ↗ *fonéma*. – **morfium** ‚alkaloid ópia majúci omamné účinky‘ • Názov (nem. *Morphium*) utvoril r. 1806 nem. lekárnik F. W. A. Sertürner podľa gr. boha snov Morfea (gr. *Morfeus*, Μορφεύς), ktorého meno sa odvodzuje od gr. *morfē* ‚tvar, podoba‘ – údajne podľa jeho schopnosti nadobudnúť podobu ktoréhokoľvek človeka. – **morfológia** ‚veda o tvaroch‘ (od 20. stor.) • Názov (nem. *Morphologie*) utvoril v 18. stor. J. W. Goethe na základe gr. *morfē* ‚tvar‘ a ↗ *-lógia*.

morfondírovať hovor. expr. ‚vymýšľať, vyhutovať‘ (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *morfondíroz*) zo staršieho nem. *morfondieren*, ktorého východiskom je fr. *se morfondre* ‚zostávať dlho v nečinnosti; pokúšať sa niečo urobiť‘, od slovesa *morfondre*, prevzatého zo stprov. *marfondre*, *morfondre* ‚(o koňovi) dostať nádchu‘ – ide o zloženinu stprov. *mor*, *more* ‚pysk, papuľa‘ a *fondre*, z lat. *fundere* ‚liať, liať sa, tiecť‘. Význam sa vyvíjal v smere ‚(o koňovi) dostať nádchu‘ > ‚prechladnúť, premrznúť‘ > ‚mrznúť, tvrdnúť niekde; nečinne stáť‘ > ‚pokúšať sa niečo urobiť; vymýšľať‘.

moriak ‚veľký kurovitý vták chovaný ako hydina na mäso‘ (od 17. stor.) • Od ↗ *more;* východiskom bolo akiste spojenie typu *morský vták* ap., kde sa *morský* vzťahuje na jeho cudzokrajný, zámorský pôvod (porov. ↗ *morča¹*) – k podobným názvom moriaka porov. poľ. *indyk* (z lat. *Indicus* ‚indický‘), angl. *turkey* (podľa dovozu cez Turecko, angl. *Turkey*) a i. Z odvodenín: ***morka***, k tomu ***morča²*** ‚mláďa morky‘.

moriť¹ ‚trápiť, sužovať‘ (od 16. stor.) • Psl. **moriti¹* – kauzatívum od psl. **merti* (↗ *mrieť*), resp. odvodenina od psl. **morъ* (↗ *mor*); doslova ‚spôsobovať, aby niečo mrelo‘. Z odvodenín: ***umoriť***, k tomu ***úmorný***, ***umárať (sa)*** (**-marati* < **mōr-*) a i. Pozri aj ↗ *mordovať*. – **moriť²** ‚konzervovať namáčaním v roztokoch ap.‘ (od 20. stor.) • Psl. **moriti²*. Obyčajne sa odvodzuje od ide. **mer-*, **mor-(u-)* ‚černiť, tmavá farba, škvrna od nečistoty‘ (ďalej pozri ↗ *čmárať*) s predpokladaným ďalším vývinom v smere ‚pridávať znečisťujúcu (napúšťajúcu ap.) látku‘; iný výklad ho považuje za totožné s ↗ *moriť¹* – údajne podľa predstavy o „mučení“ opracúvaného materiálu (jeho dlhé, pomalé máčanie v roztokoch ap.).

morka ↗ *moriak*

morózny kniž. ‚mrzutý, neprívetivý, nevľúdny‘ (od 18. stor.) • Z lat. *mōrōsus* ‚majúci zvláštne zvyky, náladový; mrzutý‘, od lat. *mōs*, gen. *mōris* ‚mrav, zvyk‘. Pozri aj ↗ *morálny*, ↗ *mosúriť sa*.

morský ↗ *more*

moruša ‚bot. Morus‘ (od 17. stor.) • Z lat. *mōrus*.

morzeovka hovor. ‚systém telegrafických značiek pre písmená a číslice‘ (od 20. stor.) • Skrátenie spojenia ***Morseova abeceda***, podľa amer. vynálezcu S. Morsa (Morse), ktorý v r. 1837 vynašiel elektromagnetický telegraf.

moržovať hovor. ‚odzrňovať‘ (od 19. stor.) • Z maď. *morzsol*, čo je asi odvodenina od maď. *mar* ‚rozdrobovať; hrýzť‘.

mosadz ‚zliatina medi a zinku‘ (od 17. stor.) • Psl. **mosędzь*, čo je prevzatie z germ. **massing* (porov. nem. *Messing* ‚mosadz‘) – výraz sa novšie odvodzuje od gr. *Mossynoikoi* mn. (Μοσσύνοικοι), označujúceho obyvateľov juž. pobrežia Čierneho mora, kde mala byť táto zliatina prvýkrát zhotovená.

moskyt ‚rozličné druhy komárov v tropických oblastiach‘ (od 19. stor.) • Zo špan. *mosquito*, čo je odvodenina od špan. *mosca* ‚mucha‘, z lat. *musca* ‚id.‘.

moslim ‚vyznávač islamu‘ (od *19. stor.) • Z arab. *muslim* (začiatočné *mo-* v slk. *moslim* je asi podľa angl. *Moslem* ‚id.‘), od slovesa *aslama* ‚podriadiť sa (Bohu)‘. Pozri aj ↗ *islam*.

most (od *14. stor.) • Psl. **mostъ*, bez jednoznačnej etymológie; jednotlivé výklady zohľadňujú rôzne spôsoby budovania mostov. Obyčajne sa vysvetľuje ako pôvodné **mot-to-*, od psl. **mesti* (**met-ti;* ↗ *miesť*) – pôvodným významom mohlo byť 1. ‚čo je hodené, prehodené cez rieku, roklinu ap.‘ (porov. napr. fr. *jeter le pont* ‚postaviť most‘, doslova ‚hodiť most‘), resp. 2. ‚čo je nahádzané (na seba)‘, odtiaľ aj ‚násyp, val, hrádza‘ > ‚cesta po násype atď.‘ (porov. polabské *möst* ‚id.‘) > ‚most‘. Iný výklad vychádza z pôvodného **mazd-to-* ‚hromada kolov, drevených klád ap.‘, od ide. **mazd-* ‚tyč, stožiar‘ (porov. lat. *mālus* < **mazd-lo-s* ‚stožiar‘, stír. *matán* ‚kyjak‘, nem. *Mast* ‚stožiar‘ a i.). Ďalšou výkladovou možnosťou je usúvzťažňovanie psl. **mostъ* s lit. *mastýti* ‚pliesť, spletať‘, t. j. most ako ‚spletená konštrukcia‘. Z odvodenín: ***mostík*** i ***môstik*** (odlíšené kvantitou) a i.

mosúriť sa expr. ‚byť mrzutý, mračiť sa' (od *19. stor.) • Nie celkom jasné. Mohlo vzniknúť prešmyknutím z **morúsiť sa*, od **morús* ‚mrzutý, nevrlý človek' (porov. čes. *morous* ‚id.'), prevzatého z lat. *mōrōsus* (↗ *morózny*). Nedá sa vylúčiť ani súvislosť s dial. *mosor*, *mosúr* ‚hrča v dreve; vzor, vzorka v dreve; zatvrdnutá časť jazvy a i.' (prevzatie z nem. *Maser* ‚výrastok na strome; stvrdnutá koža ap.') – t. j. azda pôvodne ‚majúci na tvári *mosúr*, stvrdnutú, drsnú ap. kožu' (porov. *zamosúrený* expr.) > ‚zachmúrený; nevrlý'?

motať (od *17. stor.) • Psl. **motati;* súvisí s psl. **mesti* (↗ *miesť*) vo význame vírivého, krúživého pohybu. Pozri aj ↗ *motolica*, ↗ *motovidlo*, ↗ *motúz*, ↗ *nemotorný*, ↗ *ošemetný*, ↗ *šemotiť*, ↗ *šmatlať*.

motel ‚turistický hotel s garážami pre motoristov' (od 20. stor.) • Výraz (angl. *motel*) vznikol v USA na základe spojenia *motor hotel* (t. j. asi ‚hotel pre motoristov'; ↗ *motor*, ↗ *hotel*) ako označenie nového typu ubytovacích zariadení pre motorizovaných hostí.

motív, staršie i *motívum* (od 17. stor.) • Zo strlat. *motivum* ‚pohnútka, popud', od lat. *mōtīvus* ‚pohyblivý, hybný', čo je odvodenina od lat. *movēre*, *mōtum* ‚hýbať'. Význam ‚hudobný motív' vznikol v tal. *motivo*, ‚maliarsky motív' je údajne podľa nem. *Motiv*. Z odvodenín: ***motivovať*** ap. Pozri aj ↗ *lajtmotív*.

moto- ‚motorový, motoristický ap.' (↗ *motorest*, *mototuristika* ap.) • Od ↗ *motor*.

motolica ‚parazitný červ v tele zvierat (najmä oviec); choroba ním spôsobená' (od 18. stor.) • Azda obmena (s asimiláciou *o-y-* > *o-o-*) pôvodného *motylica* (tak dial.), od ↗ *motýľ* – podľa starších predstáv boli rôzne ochorenia prenášané motýľmi, v ktorých sa skrývali čarodejnice ap. Môže ísť aj odvodeninu od slovesa *mot-ol-iť*, odvodeného od ↗ *motať* (porov. dial. *motoliť sa* expr. ‚ponevierať sa', ↗ *tmoliť sa*) – ochorenie by bolo pomenované podľa chaotických pohybov zvieraťa, súvisiacich s poruchou zmyslu pre rovnováhu.

motor ‚hnací stroj' (od 19. stor.) • Z lat. *mōtor*, doslova ‚hýbateľ', od lat. *movēre*, *mōtum* ‚hýbať'. V novoveku bolo použité vo vzťahu k zariadeniam generujúcim elektrický prúd, ktorý slúži ako zdroj pohybu; odtiaľ ‚hnací stroj'. Z odvodenín: ***motorový*** (k tomu i *m-é vozidlo* ap. > ***motorka*** hovor.); ***motorista***, ***motoristický***, skrátene ↗ *moto-*. Pozri aj ↗ *moped*, ↗ *motel*. – **motorest** (od 20. stor.) • Podľa čes. *motorest*, utvoreného na základe čes. *restaurace pro motoristy* (↗ *reštaurácia*) ako označenia podniku poskytujúceho aj servis pre motorové vozidlá ap. – **motorický** ‚pohybový' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *mōtōrius* ‚plný pohybu', od lat. *movēre*, *mōtum* ‚hýbať'. S ↗ *nemotorný* ‚neobratný' nesúvisí.

motovidlo ‚rám na navíjanie nití z vretien' (od 17. stor.) • Psl. **motovidlo* – stará zloženina na základe psl. **motati* (↗ *motať*) a psl. **vidlo* ‚čo slúži na vitie, navíjanie; na čo sa navíja', od psl. **viti* (↗ *viť*). Pozri aj ↗ *vidly*.

motto ‚heslo, citát uvádzané ako základná myšlienka diela ap.' (od 19. stor.) • Z tal. *motto*, ktorého východiskom je lat. *muttum* ‚zamrmlanie', od lat. *muttīre* ‚mrmlať' (zvukomalebného pôvodu) – význam sa vyvíjal v smere ‚zamrmlanie' > ‚vydaný zvuk, slovo' > ‚čo je vyslovené, povedané, výrok' > ‚dôvtipný výrok, stručný výrok s pointou ap.'. Pozri aj ↗ *bonmot*.

motúz (od 15. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **motoúz* < **motovúz* (porov. stčes. *motovúz* ‚motúz, povraz' a i.), ktorého východiskom je psl. **motovǫzъ*, zložené z koreňov zachovaných v psl. **motati* (↗ *motať*) a **vęzati* (↗ *viazať*).

motyka (od 15. stor.) • Psl. **motyka*. Porovnáva sa so stind. *matyàm* ‚náradie na boj a na rozbíjanie hrúd', lat. *mateola* ‚kladivo; palička', sthnem. *medila* ‚pluh' a i., čo sú odvodeniny od ide. **mat-* ‚náradie na kopanie'. Iný výklad tu vidí prevzatie z ľud. lat. **matteuca* (odtiaľ možno aj angl. *mattock* ‚krompáč, motyka'), ďalej pozri ↗ *masakrovať*.

motýľ (od 17. stor.) • Psl. **motyl(j)ь;* zrejme súvisí s psl. **mesti*, **metati* (↗ *miesť*) – pomenovanie sa vysvetľuje trepotavým letom motýľov. Pozri aj ↗ *motolica*.

mozaika ‚plocha vyložená z farebných kamienkov ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *mosaïque* ž., čo je prevzatie z tal. *mosaico* m. – východiskom výrazu je staršie tal. *musaico*, prevzaté zo strlat. *(opus) musaicum* ‚dielo na spôsob miesta zasväteného Múzam'; podľa jaskýň, resp. umelých besiedok zasvätených Múzam (lat. *mūsaeum*), ktoré Rimania stavali v záhradách svojich víl, pričom zdobili ich steny kamienkami a mušľami. Porov. i ↗ *múzeum*.

mozog ‚centrálny orgán nervovej sústavy uložený v lebke', staršie i ‚kostná dreň, špik' (od 17. stor.) • Obmena staršieho *mozg* (tak dial.), z psl. **mozgъ*, ktoré súvisí so stind. *majjā́* ‚kostná dreň', avest. *mazga-* ‚kostná dreň, mozog', stsev. *mergr*, sthnem. *marg*, *marc*, nem. *Mark*,

stprus. **musgeno* ‚kostná dreň' a i. – všetko od ide. **moz-g-* ‚kostná dreň, mozog'.

mozoľ (od *16. stor.) • Psl. **mozolь*, málo jasný výraz. Porovnávalo sa s nem. *Maser* ‚vzor, vzorka (v dreve, doske)' (takisto nejasného pôvodu); môže byť azda odvodené aj od ide. **maĝ-* ‚hniesť, tlačiť ap.' (↗ *mazať*) – v takom prípade by išlo o pôvodné označenie útvaru vzniknutého stlačením kože.

môcť, *môžem* (od 15. stor.) • Pôvodne **môc* (dodatočne rozšírené o neurčitkovú príponu *-ť*), **mohu*, z psl. **mogti*, **mogǫ*, ktoré súvisí so stind. *magháḥ* ‚dar, odmena', gót., sthnem. *magan* ‚môcť, byť schopný', nem. *mögen* ‚chcieť, mať rád', angl. *may* ‚smieť', lit. *mė̃gti* ‚mať rád', lot. *mêgt* ‚môcť, byť schopný' a i. – všetko od ide. **magh-*, **māgh-* ‚môcť, byť schopný, pomáhať'. Z odvodenín: ***mohutný*** (**mog-ǫt-ьnъ*, s rovnakou príponou ako ***nemohúci, vše-mohúci*** < **mog-ǫt-jь*); ***moc*** (psl. **mogtь*, staré abstraktum), staršie protikladné *ne-moc* ‚choroba' (k tomu i staršie *nemocný* ‚chorý', od toho doteraz ***nemocnica***); ***možný;*** predponové slovesá typu ***pomôcť*** ap. (k tomu ***pomoc***): ***pomáhať*** (**-magati* < **mōg-*), ***premôcť: premáhať***, podobne ***namáhať sa*** (od toho ***námaha***) a i. Pozri aj ↗ *mnohý*, ↗ *nemehlo*, ↗ *veľmož*.

môj (od *13. stor.) • Psl. **mojь* (**moi-o-*); súvisí s lat. *meus*, gót. *meins*, nem. *mein*, stprus. *mais* ‚môj' – všetko od ide. **moi*, **mei* (porov. stind. *me*, gr. *emoi* (ἐμοί), *moi* (μοι), stlat. *mī-s*, stlit. *mi*, psl. **mi*, slk. *mi*), čo je starý tvar datívu zámena 1. os. sg. (↗ *ja*[1]). Z odvodenín: ***mojkať*** ‚prejavovať nežnosť ap.' (podľa oslovení so zámenom *môj*).

môstik ↗ *most*

mrak (od *15. stor.) • Psl. **morkъ*, od slovesného koreňa zachovaného v ↗ *mrkať*[1]. Z odvodenín: ***mračiť (sa)***, od neho staršie *z-mračiť sa* ‚zotmieť sa', k tomu aj ***zmrákať sa, súmrak*** (↗ *su-*); ***mrákota, mrakodrap*** (↗ *driapať*) a i.

mramor (od 16. stor.) • Z lat. *marmor*, čo je prevzatie z gr. *marmaros* (μάρμαρος), niekedy usúvzťažňovaného s gr. *marnamai* (μάρναμαι) ‚bojujem', pôvodne azda ‚rozdrvujem, rozbíjam' – pomenovanie by mohlo súvisieť s tým, že mramor sa získava lámaním ap.

mraštiť (od 18. stor.) • Psl. **morščiti*, od rovnakého koreňa ako psl. **mьrščiti;* ďalej pozri ↗ *mrštiť*.

mraučať (od 18. stor.) • Od staršieho *mraukať*, zvukomalebného pôvodu, od citoslovca *mrau*.

mrav (od 16. stor.) • Pôvodne **nrav* (porov. stsl. *nravъ* (НРАВЪ) ‚mrav, zvyk', stčes. *nrav* a i.) – forma *mrav* vznikla asi na základe odvodenín typu **nenrav*, **nenravný* > ***nemrav, nemravný*** (s disimiláciou **n-n-* > *n-m-*). Východiskom je psl. **norvъ*, obyčajne odvodzované od ide. **ner-* ‚životná sila; muž' (porov. stind. *náraḥ*, avest. *narō*, arm. *ayr*, gr. *anēr* (ἀνήρ) ‚muž', alb. *njeri* ‚človek', lat. *neriōsus* ‚silný, kladúci odpor', stír. *ner* ‚kanec', lit. *nóras* ‚chuť, vôľa, túžba' a i.) – pôvodný význam psl. **norvъ* bol azda ‚bujné, vzdorovité ap. správanie', odtiaľ všeobecne ‚spôsob správania, mrav'. Z odvodenín: ***mravouka*** (↗ *učiť*) a i.

mravec ‚zool. Formica' (od *17. stor.) • Zdrobnenina od **mrav* (porov. i staršie *mrav-ík* ‚mravec', *mrav-isko* ‚mravenisko' a i.), ktorého východiskom je psl. **morvъ*, súvisiace so stind. *vamráḥ*, avest. *maoiri-*, toch. B *warme*, arm. *mrjiwn*, gr. *myrmēx* (μύρμηξ), lat. *formīca*, stír. *moirb*, stsev. *maurr* ‚mravec' a i. – tieto výrazy vznikli asi rôznymi obmenami (z tabuistických príčin?) pôvodného názvu mravca rekonštruovaného ako ide. **moruī-*. Z odvodenín: ***mravenisko*** (k dial. *mrav-en-ec* ‚mravec').

mravouka ↗ *učiť*

mráz (od *15. stor.) • Psl. **morzъ*, od koreňa zachovaného v psl. **mьrznǫti* (↗ *mrznúť*) – porov. i *na-mrznúť: ***ná-mraza*** ap. Z odvodenín: ***mraziť*** a i.

mrcina ‚zdochlina' (od 17. stor.) • Zrejme odvodenina od koreňa **mьr-* (↗ *mrieť*); možné východisko sa rekonštruuje v podobe **mrtčina* < **mьr-t-ьč-ina*. Nie je tu vylúčený ani druhotný vplyv román. jazykov, porov. lat. *morticīnus* ‚(o zvierati) uhynutý' (odtiaľ rum. *mortăciune* ‚zdochlina' a i.). Pozri aj ↗ *mrcha*, ↗ *mršina*.

mrdať expr. ‚mykať, potrhávať' (od 18. stor.) • Psl. **mьrdati;* azda utvorené na základe expresívneho koreňa **mьr-*, ktorý môže byť zachovaný aj v psl. **mьrgati* (↗ *mrhať*), **mьrliti* (↗ *mrľa*), **mьrskati* (↗ *mrštiť*). Pozri aj ↗ *chamraď*, ↗ *šmrdkať*.

mrena ‚zool. Barbus' (od *16. stor.) • Psl. **merna;* azda od ide. **mer-* ‚ligotať sa, iskriť' (ďalej pozri ↗ *mrkať*[1]) – pomenovanie môže súvisieť so sfarbením niektorých druhov.

mreža ‚priehrada z krížom pospájaných tyčí', staršie i ‚sito; prútená ohrada' (od 15. stor.) • Psl. **merža*, obyčajne sa porovnáva s lit. *márška* ‚kus ľanovej tkaniny, prestieradlo, sieť', lot. *marga*, *merga* ‚zábradlie'; ďalej etymologicky nejasné výrazy.

mrhať (od 16. stor.) • Psl. **mъrgati;* azda od expresívneho koreňa **mъr-* (ďalej pozri ↗ *mrdať*), označujúceho prudký pohyb – súčasný význam *mrhať* mohol vzniknúť vývinom ‚mykať (sa), hádzať (sa)' > ‚vyhadzovať' > ‚rozhadzovať (peniaze ap.), plytvať, márniť'.

mrholiť (od 19. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *mrh-ol-iť* (psl. **mъrg-*); súvisí s rus. dial. *móroch* (*морох*) ‚jemný dážď; mrholenie; hmla' (psl. **morch-* < **mors-* < **morgh-s-*) – ďalej sa usúvzťažňuje s gr. *brechō* (*βρέχω*) ‚postriekavam, máčam, zosielam dážď', lot. *merguôt* ‚slabo pršať', *merga*, *marga* ‚jemný dážď' a i.; všetko od ide. **meregh-* ‚ovlažovať, kropiť, mrholiť'.

mrcha expr. ‚mrcina, zdochlina; zlý, planý' (od 16. stor.) • Azda expresívna obmena výrazov *mŕtvola* (↗ *mŕtvy*), ↗ *mrcina*. Z odvodenín: ***mrchavý*** hovor. expr. Pozri aj ↗ *mršina*.

mrieť, *mriem* (od 16. stor.) • Psl. **merti*, **mьrǫ;* súvisí so stind. *mriyáte* ‚umiera', arm. *meŕanim* ‚umieram', gr. *brotos* (*βροτός*) ‚smrteľný', lat. *morī* ‚umierať', gót. *maúrþr*, nem. *Mord* ‚zabitie', lit. *mirti* ‚umierať' a i. – všetko od ide. **mer-*, **merə-* ‚mrieť, umierať'. ***Umrlec*** (od staršieho *u-mr-l-ý* ‚umretý') a ***úmrtie*** naznačujú starší neurčitok **mrť* (porov. staršie čes. *mrti*, rus. dial. *merť* (*мерть*) ‚mrieť' a i.), z novšieho psl. **mьr-ti*, utvoreného na základe tvarov prít. času (**mьr-ǫ* ‚mriem' atď.); ***zimomravý*** (staršie i *zimomrivý*) vznikli na základe spojenia typu *mrieť zimou* ‚od zimy' (↗ *zima*) a i. Porov. i *hladomor* (↗ *hlad*), ↗ *mariť*, ↗ *mor*, ↗ *moriť*[1], ↗ *mrcina*, ↗ *mŕtvy*, ↗ *smrť*.

mrkať[1], **mrkať sa** ‚stmievať sa, zvečerievať sa' (od 17. stor.) • Psl. **mьrkati;* súvisí so stír. *mrecht-* ‚strakatý, pestrý', gót. *maúrgins*, nem. *Morgen*, angl. *morn(ing)* ‚ráno' (doslova ‚prítmie, slabé svetlo'), lit. *mérkti* ‚zatvárať oči, žmurkať' a i. – všetko od ide. **mer(ə)k-* ‚ligotať sa, mihať sa pred očami; zatmievať sa', čo je rozšírenie ide. **mer-* ‚ligotať sa, iskriť' (porov. stind. *márīčiḥ* ‚svetelný lúč', gr. *marmarizō* (*μαρμαρίζω*) ‚lesknem sa', ↗ *mariť sa*). Pozri aj ↗ *mrak*, ↗ *mrena*, ↗ *smršť*. – **mrkať**[2] ‚žmurkať' (od 18. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *mrkať*[1].

mrkva ‚bot. Daucus', staršie i *mrkev* (od 16. stor.) • Psl. **mъrky*, gen. **mъrkъve;* porovnáva sa so sthnem. *moraha*, nem. *Möhre* ‚id.' – nie je však jasné, či tu ide o príbuzné výrazy (azda od ide. **mr̥k-* ‚jedlý koreň, mrkva', od ktorého sa odvodzuje aj gr. *brakana* mn. (*βράκανα*) ‚divé zeliny'), resp. či psl. **mъrky* bolo prevzaté z germ. jazykov.

mrľa ‚zool. Oxyuris' (od 18. stor.) • Zrejme odvodenina od dial. *mrliť* ‚svrbieť' (pomenovanie podľa sprievodných pocitov; porov. i ↗ *svrab*), z psl. **mъrliti* – utvorené azda na základe expresívneho koreňa **mъr-*; ďalej pozri ↗ *mrdať*.

mrmlať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od koreňa *mrm-*. Z odvodenín: ***mrmlot*** (od **mrm-l-ot-ať;* porov. i ***mrmot***, odvodené od dial. *mrm-ot-ať*).

mrnkať (od 18. stor.), **mrnčať** (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

mrož ‚zool. Odobenus' (od 20. stor.) • Z čes. *mrož*, čo je prevzatie z rus. *morž* (*морж*) – východiskom výrazu je lap. *morša*, *moršša*, *murša*.

mršina expr. ‚mrcina' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné – mohlo vzniknúť skrížením ↗ *mrcha* a ↗ *mrcina*, ale aj obmenou predpokladaného **mrtčina* (↗ *mrcina*).

mŕštiť ‚mraštiť, vraštiť, krčiť' (od 18. stor.) • Dial. i ‚tresnúť; prudko hodiť' (porov. aj spis. ***vymrštiť*** kniž. al. odb. ‚prudko vyhodiť'). Východiskom je psl. **mъrščiti*, súvisiace s psl. **mъrskati* (porov. dial. *mrskať* ‚trápiť', *mrskať sa* expr. ‚trepať sa, hádzať sa' a i.), čo môže byť intenzívum od koreňa **mъr-;* ďalej pozri ↗ *mrdať*. V takom prípade treba predpokladať vývin typu ‚udrieť' > ‚úderom zdeformovať, skrčiť ap.' (porov. poľ. *marszczyć* ‚čeriť vodu', pôvodne azda ‚udierať do vody', a i.). Pozri aj ↗ *mraštiť*.

mŕtvy (od 15. stor.) • Psl. **mьrtvъ;* súvisí s lat. *mortuus* ‚mŕtvy' – ide azda o obmenu pôvodného **mr̥-to-* ‚mŕtvy' (porov. stind. *mr̥táḥ*, avest. *mərᵊta-* ‚mŕtvy, zosnulý', arm. *mard* ‚smrteľník; človek', gr. *brotos* (*βροτός*) ‚smrteľný' a i.) ako príčastia od ide. **mer-* (↗ *mrieť*) pod vplyvom protikladného ide. **gʷī-u̯o-* (lat. *vīvus*, psl. **živъ*, ↗ *živý*). Z odvodenín: ***mŕtvica***, ***mŕtvola*** a i. Pozri aj ↗ *máry*, ↗ *mrcha*.

mručať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

mrva ‚rozdrobené seno' (od *16. stor.) • Psl. **mъrva* (**mr̥-u̯ā*), od ide. **mer-*, **merə-* ‚trieť, roztierať' (porov. chet. *marra-* ‚rozdrobovať', gr. *marainō* (*μαραίνω*) ‚hubím, ničím', stsev. *merja* ‚tĺcť, rozbíjať', nem. *mürbe* ‚krehký, drobiaci sa' a i.). Z odvodenín: ***mrviť*** (psl. **mъrviti*), ***omrvin(k)a*** (od staršieho *o-mrviť sa* ‚rozmrviť sa') a i. Pozri aj ↗ *čamrva*.

mrzieť (od 17. stor.) • Psl. **mъrzěti*, od ide. **merĝ-* ‚tlieť, hniť, vlhnúť' (porov. alb. *mardh*

'cítim chlad, mrznem', stír. *meirc* 'hrdza', stsev. *morkna* 'hniť, tlieť, vädnúť', strhnem. *murc* 'zvädnutý, hnilý, močaristý' a i.) – význam psl. slova sa asi posunul v smere 'hniť' > 'vzbudzovať odpor, nechuť, nepríjemný pocit ap.'. Z odvodenín: ***mrzutý***, stará odvodenina príčastného typu (**mьrz-ǫt-ъ*, k prípone porov. *vis-ut-ý* ap.), t. j. 'mrziaci, vzbudzujúci odpor' ap.; ***namrzieť (sa); omrzieť***, k tomu ***omŕzať;*** podobne ***domŕzať*** (k staršiemu *do-mrzieť* 'nahnevať, podráždiť'), a i. – **mrzký** (od 17. stor.) • Psl. **mьrzъkъ*, čo je rozšírenie psl. **mьrzъ*, súvisiaceho s **mьrzěti* 'vzbudzovať odpor'. Očakávaným slk. reflexom psl. **mьrzъ* by bolo **mrzý*, porov. odvodené ***mrz-ák*** 'kalika' (staršie 'kto je nenávidený'), pôvodne zrejme 'kto vzbudzuje odpor (aj pre svoje postihnutie ap.)'. – **mrznúť** (od 17. stor.) • Psl. **mьrznǫti*, od ide. **merĝ-* 'tlieť, hniť, vlhnúť', s ďalším významovým vývinom 'vlhnúť, byť vlhký' > 'byť studený (v dôsledku vlhka ap.)'. Z odvodenín: ***omrzlina, zmrzlina*** (od staršieho *o-mrzlý, z-mrzlý* 'o-, zmrznutý') a i. Pozri aj ↗ *mráz.*

mstiť (sa) kniž. (od *12. stor.) • Psl. **mьstiti (sę);* odvodenina od psl. **mьstь* (porov. stsl. *mьstь* (МЬСТЬ) 'pomsta, trest' ap.), ktorého očakávaným slk. reflexom by bolo **mesť*, gen. **msti.* Psl. **mьstь* (**mĭt-tĭ-*) sa odvodzuje od ide. **mei-t(h)-* 'meniť, striedať' (porov. stind. *mitháḥ* 'vzájomne, striedavo', lat. *mūtuus* 'vzájomný', gót. *maidjan* 'meniť, falšovať', nem. *miss(e)-* 'zmenene, zle', lot. *miêtus* 'výmena', stsl. *mitě* (МИТѢ) 'striedavo' a i.) – pôvodným významom **mьstь* bolo asi 'vzájomná odplata'. Z odvodenín: ***pomstiť (sa)***, od toho ***pomsta.***

mučeník, mučený, mučiť ↗ *muka*

múdry (od 16. stor.) • Psl. **mǫdrъ;* súvisí so sthnem. *muntar* 'horlivý, rýchly, bdelý', nem. *munter* 'veselý, čulý', lit. *mañdras* 'pyšný, múdry', lot. *muôdrs* 'čulý, živý' a i. – východiskom je ide. **mondh-ro-*, od ide. **mendh-* 'zameriavať na niečo myseľ, byť čulý' (porov. stind. *medhā́* 'múdrosť, sila ducha', avest. *mazdā-* 'múdry', gr. *manthanō* (μανθάνω) 'učím sa', alb. *mund* 'môžem; premáham', gót. *mundōn* 'venovať pozornosť, vzhliadnuť' a i.), čo je asi rozšírenie ide. **men-* 'myslieť'; ďalej pozri ↗ *mieniť.* Z odvodenín: ***mudrc*** (podľa nepriamych pádov pôvodného **mudrec*, gen. *mudrca* < psl. **mǫdrьcь*, gen. **mǫdrьca* atď.), ***mudrlant*** expr. (zakončenie podľa ↗ *kverulant*?) a i.

mudžahíd '(v islamskom prostredí) bojovník za slobodu' (od 20. stor.) • Z arab. *muǧāhid* 'bojovník', od arab. *ǧahada* 'bojovať'. Pozri aj ↗ *džihád.*

muflón 'zool. Ovis musimon' (od 20. stor.) • Z fr. *mouflon*, čo je prevzatie zo sardínskeho *muvrone*, resp. z korzického *mufrone, muvrone* – východiskom uvedených výrazov je neskoré lat. *mufrō*, gen. *mufrōnis* 'divá ovca'.

mucha 'zool. Musca' (od 17. stor.) • Psl. **mucha* (**mous-*); súvisí s arm. *mun* 'komár', gr. *myia* (μυῖα), alb. *mizë*, lat. *musca* 'mucha', nem. *Mücke* 'komár', lit. *mùsė* 'mucha' a i. – všetko od ide. **mū-*, **mus-* 'komár, mucha', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***muška*** 'časť mieridiel' (pripomína hmyz, resp. mušku sediacu na hlavni).

muk ↗ *muknúť*

muka (od *12. stor.) • Psl. **mǫka* (**monk-*), odvodenina od koreňa s významom 'drviť ap.', zachovaného v psl. **męk-ъkъ* (↗ *mäkký*). Pôvodným významom slova bolo 'drvenie', odtiaľ 'trápenie, muka'; k významu porov. *hlad, zimnica ho drví* 'trápi' a i., ↗ *trýzeň.* Z odvodenín: ***mučiť*** (psl. **mǫčiti*), od toho ***mučený, mučeník***, a i. – **múka** (od 16. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *muka*, avšak pôvodný význam psl. **mǫka* ('drvenie') sa tu vyvíjal v smere 'drvenie, mletie (obilia)' > 'jeho výsledok; múka'. Významové odlíšenie bolo sprevádzané aj rozdielmi v prízvuku obidvoch výrazov, ktoré sa v slk. prehodnotili na rozdiel v dĺžke koreňovej samohlásky (*muka* vs. *múka*). Z odvodenín: ***mukyňa*** 'bot. Sorbus aria' (podľa plodu, ktorý vyzerá ako posypaný múkou).

muknúť expr. '(obyč. v zápore) ozvať sa' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; od rovnakého koreňa ako dial. *múkať, mučať* 'bučať (o hovädzom dobytku)', doslova 'vydávať zvuk *mu*'. Z odvodenín: ***muk*** (v spojení *ani m.!*).

mukyňa ↗ *múka*

mul[1] 'kríženec kobyly a osla' (od *17. stor.) • Z lat. *mūlus.* Z odvodenín: ***mula, mulica*** 'kríženec oslice a koňa'. Pozri aj ↗ *chmuľo*, ↗ *mulat.* – **mul**[2] 'gáza' (od 20. stor.) • Z angl. *mull* – výraz vznikol skrátením pôvodného angl. *mulmull*, z hind. *malmal* 'druh mušelínu'.

múľ 'kal' (od 18. stor.) • Psl. **mulь* (**mou̯-l-*); súvisí s lit. *mauliótis* 'brodiť sa v bahne' a i. – ide o odvodeniny od ide. **meu-*, **meu̯ə-*, **mū̆-* 'vlhký; nečistá tekutina; znečisťovať ap.'; ďalej pozri ↗ *myť.*

mula ↗ *mul*[1]

mulat 'miešanec belocha a černocha' (od 19. stor.) • Zo špan. *mulato*, doslova 'majúci zmiešaný

pôvod ako mul' – od špan. *mulo,* z lat. *mūlus* (↗ *mul*[1]). S ↗ *mulatovať* nesúvisí.

mulatovať hovor. zastaráv., expr. ‚zabávať sa' (od *19. stor.) • Z maď. *mulat* ‚veseliť sa, zabávať sa, flámovať', doslova ‚míňať čas'; kauzatívum od maď. *múlik* ‚plynúť (o čase)'. S ↗ *mulat* nesúvisí.

mulica ↗ *mul*[1]

multi- ‚mnoho-' (*multikultúrny, multimilionár* ap.) • Z lat. *multi-*, od lat. *multus* ‚mnohý'.

multilaterálny publ. ‚mnohostranný' (od 20. stor.) • Od ↗ *multi-* a lat. *latus,* gen. *lateris* ‚bok, strana'.

mumák pejor. ‚hlupák' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚kto robí *mum*' – odtiaľ ďalej ‚vydávajúci nezrozumiteľné zvuky' > ‚nevediaci sa vyjadriť' > ‚hlúpy'. Pozri aj ↗ *chumaj,* ↗ *mumlať.*

múmia ‚zakonzervovaná (zabalzamovaná) mŕtvola' (od 17. stor.) • Zo strlat. *mumia,* čo je prevzatie z arab. *mūmiyā', mūmiya* ‚zabalzamované telo' – východiskom výrazu je perz. *mūmiyā,* od perz. *mūm* ‚vosk'.

mumlať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, od koreňa *mum-;* porov. i ↗ *mumák.*

mumps ‚zápal príušníc' (od 20. stor.) • Z nem. *Mumps,* čo je prevzatie z angl. *mumps* – ide o pôvodný tvar mn. č. od angl. *mump* ‚grimasa', od slovesa *to mump* ‚byť namrzený, mať zlú náladu', pôvodne ‚šomrať, mrmlať' (asi zvukomalebného pôvodu); ochorenie bolo pomenované podľa sprievodného deformovania tváre.

mundúr hovor. expr. ‚(vojenská) uniforma' (od 18. stor.) • Z nem. *Montur,* čo je prevzatie z fr. *monture* ‚výstroj', odvodené od fr. *monter* vo význame ‚vybaviť jazdca, vojaka výstrojom' (↗ *montovať*).

munícia ‚strelivo', staršie aj ‚obranné priestory, opevnenie' (od 17. stor.) • Z lat. *mūnītiō* ‚opevňovanie, stavba; opevnenie, hradba, násyp' (strlat. i ‚strelivo'), čo je odvodenina od lat. *mūnīre, mūnītum* ‚stavať opevnenie, opevňovať', od lat. *moenia* mn. ‚hradby, násyp, val, ochranný múr'.

múr (od *15. stor.) • Zo strhnem. *mūr(e)* (nem. *Mauer*), čo je prevzatie z lat. *mūrus* ‚múr, násyp, hradba'. Z odvodenín: ***murovať', murivo, murár*** (porov. už sthnem. *mūrāri* [nem. *Maurer*] ‚id.'), ***slobodomurár*** (v konečnom dôsledku preklad podľa angl. *freemason* – pôvodne o putujúcich remeselníkoch, dokazujúcich svoju príslušnosť k cechu tajnými heslami ap.) a i.

mura ↗ *mora*

murár ↗ *múr*

murín zastar. ‚černoch' (od 16. stor.) • Odvodenina od **mur* (k prípone *-ín* porov. staršie *Turčín* ‚Turek' ap.), čo je prevzatie zo sthnem. *mōr* (nem. *Mohr*), ktorého východiskom je lat. *Maurus* ‚obyvateľ severnej Afriky' (> slk. ***Maur***) – ide o prevzatie z gr. *mauros* (*μαυρός, μαῦρος*), čo je novšia forma gr. *amauros* (*ἀμαυρός*) ‚ťažko viditeľný, matný; tmavý'.

murivo, murovať ↗ *múr*

musieť (od 15. stor.) • Zo sthnem. *muozan* (nem. *müssen*) ‚id.'. Z odvodenín: ***primusieť*** hovor. ‚prinútiť, donútiť'.

mustang ‚americký zdivený stepný kôň' (od 20. stor.) • Z angl. *mustang.* Výraz (z amer. angl.) vznikol skrížením staršieho mexického špan. *mestengo* (dnešné *mesteño*) a *mostrenco,* obidvoje ‚opustený, nemajúci pána' – obidva výrazy sú odvodené od špan. *mesta* ‚súbor dobytčiat, ktoré majú rôznych majiteľov al. ich majiteľ nie je známy', ktorého východiskom je lat. *mixta* ž., pôvodne príč. min. trpné od lat. *miscēre, mixtum* ‚miešať'.

mustra, muštra zastar., expr. ‚vzor, vzorka', staršie i *muster, mušter* (od 17. stor.) • Z nem. *Muster,* čo je prevzatie z tal. *mostra* ‚ukážka, vzorka', od tal. *mostrare* ‚ukazovať', ktorého východiskom je lat. *mōnstrāre* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *monštrancia.* Pozri aj ↗ *muštrovať.*

mušelín ‚jemná polopriesvitná tkanina' (od 18. stor.) • Z fr. *mousseline,* čo je prevzatie z tal. *(tela) mussolina,* doslova ‚mosulské (plátno)' – podľa mesta Mosul (arab. *al-Mauṣil*) v Iraku, známeho výrobou jemných ľahkých látok.

muška ↗ *mucha*

muškát (od 16. str.) • Z nem. *Muskat,* čo je prevzatie z fr. *muscat* (stfr. *muscade*) – výraz vznikol skrátením stfr. *noix (de) muscade,* prevzatého zo stprov. *(notz) muscada* ‚muškátový oriešok'. Stprov. *muscada* je odvodenina od stprov. *musc,* ktorého východiskom je neskoré lat. *muscus,* prevzaté z gr. *moschos* (*μόσχος*) – ide o prevzatie z perz. *mušk,* z irán. **muška-* ‚semenník'; pomenovanie orieška sa vysvetľuje tvarovou podobnosťou. Názov sa ďalej preniesol na istý druh voňavého hrozna i na pelargóniu – v obidvoch prípadoch údajne na základe ich vône, pripomínajúcej vôňu muškátového orieška.

mušketa hist. ‚puška s podpernou vidlicou a zámkou na zápalnú šnúru' (od 16. stor.) • Z tal. *moschetta,* čo je asi odvodenina od tal. *mosca* ‚mucha' (z lat. *musca* ‚id.'), no motív takéhoto

pomenovania nie je jasný. Z odvodenín: ***mušketier*** (tal. *moschettiere*).

mušľa ‚lastúra, ulita' (od 18. stor.) • Z nem. *Muschel*, čo je prevzatie z ľud. lat. **muscula* ž., od lat. *mūsculus* m. ‚myška; mušľa', čo je zdrobnenina od lat. *mūs* ‚myš'. Významový posun ‚myška' > ‚mušľa' nastal na základe tvarovej podobnosti.

mušt ‚nevykvasená ovocná šťava' (od 16. stor.) • Z lat. *(vīnum) mustum*, doslova asi ‚mladé víno', od lat. *mustus* ‚čerstvý, mladý'.

muštra ↗ *mustra* – **muštrovať** hovor. ‚majstrovať', expr. ‚naprávať, dirigovať, drezírovať', staršie ‚obzerať si, odhadovať; ukazovať, predvádzať' (od 16. stor.) • Z nem. *mustern* ‚kontrolovať (vojsko, výzbroj); odvádzať, posudzovať nových vojakov; vybavovať vzorkou a i.', čo je odvodenina od nem. *Muster* ‚predloha, ukážka; vzor; vzorka' (↗ *mustra*).

mutácia ‚obmena, variácia, zmena' (od 19. stor.) • Z lat. *mūtātiō* ‚zmena, premena', od lat. *mūtāre, mūtātum* ‚preložiť, presadiť; zameniť; meniť sa' (> slk. ***mutovať*** ‚o chlapcoch: meniť hlas v čase dospievania a i.').

mútiť (od *13. stor.) • Psl. **mǫtiti;* súvisí s psl. **mętti* (↗ *miasť*) – môže ísť o iteratívum od psl. **mętti;* podľa iného výkladu je psl. **mǫtiti* odvodené od psl. **mǫtъ* ‚čo je rozvírené ap.' (> slk. dial. *mút* ‚kal, nečistota', od 16. stor.), utvoreného na základe psl. **mętti.* Z odvodenín: ***mútny.*** Pozri aj ↗ *balamutiť*, ↗ *kormútiť*, ↗ *smotana*, ↗ *smútiť*.

mutovať ↗ *mutácia*

múza ‚v gréckej mytológii bohyňa a ochrankyňa umenia' (od 18. stor.) • Z lat. *Mūsa*, čo je prevzatie z gr. *Mūsa* (Μοῦσα). – **múzeum** ‚inštitúcia na zhromažďovanie a vystavovanie zbierok predmetov z istého okruhu' (od 19. stor.) • Z lat. *mūsēum*, čo je prevzatie z gr. *Mūseion* (Μουσεῖον) ‚posvätný stánok, sídlo Múz; stredisko, škola hudby al. básnictva; filozofická škola a knižnica (napr. v Aténach, Alexandrii)', odvodeného od gr. *Mūsa*. Pozri aj ↗ *mozaika*. – **muzika** hovor. ‚hudba' (od 17. stor.) • Z lat. *mūsica*, čo je prevzatie z gr. *mūsikē (technē)* (μουσική τέχνη), doslova ‚múzické umenie'; od gr. *mūsikos* (μουσικός) ‚súvisiaci s múzami' (> lat. *mūsicus* > slk. ***múzický***), od gr. *Mūsa*. Z odvodenín: ***muzikant*** (nem. *Musikant*), ***muzicírovať*** (nem. *musizieren*). Porov. i ↗ *pop-music*. – **muzikál** ‚hudobný žáner s hovoreným slovom, spevom a tancom' (od 20. stor.) • Z angl. *musical* (pôvodne v spojení *musical comedy*, doslova ‚hudobná komédia'), čo je prevzatie z fr. *musical* ‚hudobný', ktoré je prevzatím zo strlat. *musicalis*, od lat. *mūsica* ‚hudba'.

muž (od 15. stor.) • Psl. **mǫžь* (**mon-g-i̯o-*); zrejme od ide. **manu-*, **monu-* ‚muž, človek' (porov. stind. *mánuḥ* ‚človek, muž, ľudstvo', gót. *manna*, nem. *Mann* ‚muž', sthnem. *men-(n)isco*, nem. *Mensch* ‚človek', angl. *man* ‚muž' a i.), nejasného pôvodu – často sa usúvzťažňuje s ide. **men-* ‚myslieť'; ďalej pozri ↗ *mieniť*. Z odvodenín: ***mužatka***, zo spojenia **mužatá žena*, pôvodne asi ‚majúca muža, vydatá' (k prípone porov. *žen-atý [muž]*), dnešný význam súvisí pravdepodobne s predstavou o (vydatej) žene schopnej nahradiť neprítomného manžela; ***piadimužík*** (k významu porov. ↗ *trpaslík*) a i. Pozri aj ↗ *manžel*. – **mužík** ‚sedliak v cárskom Rusku' (od 19. stor.) • Z rus. *mužik* (*мужик*) ‚muž (obyč. nižšieho pôvodu); neprivilegovaný člen spoločnosti; roľník, sedliak', čo je zdrobnenina od rus. *muž* (*муж*) ‚muž, chlap', z psl. **mǫžь.*

müsli [-sl-] ‚ovsené vločky s kúskami sušeného ovocia, orieškov, čokolády ap.' • Zo švajč. nem. *Müsli* (recept na prípravu vytvoril okolo r. 1900 švajč. lekár M. O. Bircher-Benner), čo je zdrobnenina od výrazu zodpovedajúceho spis. nem. *Mus* ‚kaša'.

my (od 15. stor.) • Psl. **my;* súvisí s arm. *mek'* a lit. *mēs* ‚my' (azda od rovnakého koreňa ako ↗ *môj*?), zakončenie **y* môže byť podľa psl. **vy* (↗ *vy*). Nepriame pády (***nás, nám, nami***) sú odvodené od ide. koreňa **ne-*, **nō-* (porov. stind. *naḥ*, alb. *ne*, lat. *nōs* ‚my' a i.); pozri aj ↗ *náš*.

mydlo ↗ *myť*

mykať (od 17. stor.) • Psl. **mykati* (**mūk-*), iteratívum od psl. **mъknǫti* (↗ *-mknúť*) vo význame pohybu. Z odvodenín: ***myks(ľ)ovať*** hovor. expr. Pozri aj ↗ *pomykov*, ↗ *šmýkať*.

mykológia ‚veda o hubách' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *mykēs* (μύκης) ‚huba' a ↗ *-lógia*.

myksľovať, myksovať ↗ *mykať*

mýliť (od 16. stor.) • Psl. **myliti;* azda od ide. **mel-* ‚minúť sa (s niečím), chybiť; klamať' (porov. avest. *mairya-* ‚podvodný, klamný', strwales. *mall* ‚zlý, chorý, zhnitý', lit. *mẽlas* ‚lož', lot. *mùldêt* ‚blúzniť, fantazírovať' a i.), nie je však jasný vznik koreňovej samohlásky **y* – analogicky podľa psl. **chybiti* (↗ *chybiť*)? Z odvodenín: ***mýlka; omyl,*** od staršieho slovesa

o-mýliť sa ‚pomýliť sa', porov. aj ***(ne)omylný***, a i.

myokard anat. ‚srdcový sval' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *myocardium*, utvoreného na základe gr. *mȳs* (μῦς), gen. *myos* (μυός) ‚sval' (pôvodne ‚myš'; významový posun súvisí s predstavou o „myšiach" behajúcich pod kožou pri napnutí svalu) a *kardiā* (καρδία) ‚srdce'. Porov. i ***myostimulátor*** lek. ‚rehabilitačný prístroj na povzbudzovanie činnosti ochabnutého svalstva', t. j. ‚svalový stimulátor'. – **myóm** lek. ‚nezhubný nádor' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *myoma* – utvorené na základe gr. *mȳs*, gen. *myos* ‚sval' (ide o útvar zo svalového tkaniva), zakončenie je asi podľa ↗ *sarkóm*.

myrha ‚voňavá živica orientálnych stromov' (od 16. stor.) • Z lat. *myrrha*, čo je prevzatie z gr. *myrrha* (μύῤῥα), pôvodom zo semit. jazykov.

myriada kniž. ‚desaťtisíc', pren. ‚nesčíselné množstvo' (od 19. stor.) • Z gr. *mȳrias* (μυριάς), gen. *mȳriados* (μυριάδος) – od gr. *mȳrios* (μυρίος) ‚nespočetný', *mȳrioi* mn. (μύριοι) ‚desaťtisíc'.

myrta ‚stredomorský ker', staršie *myrtus*, *myrt* (od 17. stor.) • Z lat. *myrtus* ž., čo je prevzatie z gr. *myrtos* (μύρτος), pochádzajúceho asi zo semit. jazykov.

mys ‚výbežok pevniny do mora' (od 20. stor.) • Podľa čes. *mys*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *mys* (мыс), čo je slovo nejasného pôvodu – novšie výklady tu vidia odvodeninu od psl. **myti* (↗ *myť*) s pôvodným významom ‚zem omývaná vodou' (porov. i rus. dial. *mys* ‚ostrov'), ale aj prevzatie z turk. jazykov (stturk. *müjüz* ‚roh', prenesené na výbežok pevniny).

myseľ (od *13. stor.) • Psl. **myslь* (**mūd-sl-*), od ide. **mēudh-*, **məudh-*, **mūdh-* ‚dbať na niečo, túžiť po niečom' (porov. gr. *mȳthos* (μῦθος) ‚slovo, reč, myšlienka', stír. *smúain-* ‚myslieť, uvažovať', gót. *maudjan* ‚pripomínať', lit. *maũsti* ‚túžiť' a i.). Z odvodenín: ***myslieť*** (psl. **myslěti*), ***myšlienka; rozmyslieť, vymyslieť***, odtiaľ ***rozmysel*** kniž., ***výmysel;*** podobne ***úmysel*** (od dial. *u-myslieť si* ‚zaumieniť si'), ***dômyselný*** (od staršieho *dômysel* ‚dôvtip' < ***domyslieť [sa, si]***), ***zmysel*** (od slovesa typu *z-myslieť [si]* ‚[po]uvažovať', porov. ***zmýšľať*** *o niekom/niečom*) a i. Pozri aj ↗ *priemysel*.

mystérium kniž. ‚veľké tajomstvo', náb. ‚pravda poznávaná z Božieho zjavenia', liter. ‚stredoveká duchovná hra' (od 19. stor.) • Z lat. *mystērium* ‚tajomstvo; mn. tajný kult', čo je prevzatie z gr. *mystērion* (μυστήριον) ‚tajný obrad', od gr. *mystēs* ‚zasvätenec' (↗ *mystický*). – **mystický** (od 18. stor.) • Z lat. *mysticus*, čo je prevzatie z gr. *mystikos* (μυστικός) ‚patriaci k zasvätencom, tajný', od gr. *mystēs* (μύστης) ‚zasvätenec' – doslova asi ‚kto zatvára oči', od gr. *myō* (μύω) ‚zatváram oči'; k významu porov. protikladné gr. *epoptēs* (ἐπόπτης) ‚človek pripustený k najvyššiemu stupňu tajného obradu', doslova ‚pozorovateľ, divák', od gr. *epopsomai* (ἐπόψομαι) ‚budem pozorovať'.

myš ‚zool. Mus' (od *12. stor.) • Psl. **myšь* (**mūs-j-*); príbuzné so stind. *mūḥ*, arm. *mukn*, gr. *mȳs* (μῦς), alb. *mi*, lat. *mūs*, sthnem. *mūs*, nem. *Maus*, angl. *mouse* ‚myš' a i. – všetko od ide. **mūs-* ‚myš'. Z odvodenín: ***myšiak*** ‚zool. Buteo' (dravý vták živiaci sa myšami), ***myšiť sa*** hovor. expr. ‚plašiť sa', ***žabomyšia*** *vojna* (↗ *žaba*) a i.

myšlienka ↗ *myseľ*

myť (od 16. stor.) • Psl. **myti* (**mū-*); od ide. **meu-*, **meu̯ə-*, **mū-* ‚vlhký; nečistá tekutina; znečisťovať; očisťovať, umývať' (porov. stind. *mūtram* ‚moč', avest. *mūϑra-* ‚výkaly, nečistota', arm. *geta-moyn* ‚ponorený do rieky', stír. *mún* ‚moč', lit. *máudyti* ‚kúpať, umývať niekoho', lot. *maût* ‚ponárať sa, plávať' a i.). Z odvodenín: ***mydlo*** (už psl. **mydlo*, t. j. ‚čo slúži na mytie, umývanie', porov. aj novšie ***u-myť, umývať: umývadlo***), ***pomyje*** (k staršiemu **pomyť* ‚umyť', *pomývať* ‚umývať') a i. Pozri aj ↗ *mach*, ↗ *múľ*, ↗ *mys*.

mýto ‚poplatok za používanie ciest a mostov' (od 15. stor.) • Psl. **myto* (**mūt-*); obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z germ. jazykov – východiskom je asi sthnem. (bavor.) *mūta* ‚mýto, clo' (nem. *Maut*), resp. gót. *mōta* ‚id.'.

mytológia ‚bájoslovie; veda o mýtoch' (od 19. stor.) • Z gr. *mȳthologiā* (μυθολογία), od gr. *mȳthologos* (μυθολόγος) ‚kto rozpráva príbehy', čo je zloženina na základe gr. *mȳthos* (↗ *mýtus*) a *legō* (λέγω) ‚hovorím, rozprávam'. – **mýtus** ‚báj' (od 19. stor.) • Z lat. *mȳthus*, čo je prevzatie z gr. *mȳthos* (μῦθος) ‚slovo, reč; rozprávanie, (vymyslený) príbeh'.

mzda (od 15. stor.) • Psl. **mьzda;* súvisí so stind. *mīḍhám* ‚odplata, odmena', avest. *mīžda-* ‚mzda, zisk, dar', gr. *misthos* (μισθός) ‚mzda, plat', gót. *mizdō* ‚odmena', nem. *Miete* ‚(poplatok za) nájom' a i. – všetko od ide. **mizdho-* ‚odmena, odplata, žold'. Z odvodenín: ***námezdný*** (*n. robotník*, podľa spojenia typu **najímať na mzdu* ap.?; k tomu *n-á práca*) a i.

N, Ň

na[1], **na-** (od 14. stor.) • Psl. **na* (**nō*); súvisí so stind. *ánu* ‚po, pozdĺž, podľa', avest. *ana* ‚pozdĺž, na', gr. *ana* (*ἀνά*) ‚nahor; na, po', gót. *ana*, sthnem. *an(a)*, nem. *an*, angl. *on* ‚na', lit. *nuõ* ‚nadol, z, od', stprus. *no*, *na* ‚na' a i. Pozri aj ↗ *nad*, ↗ *naj-*. – **na**[2] cit. (od 18. stor.) • Psl. **na*, pôvodne asi častica s ukazovacím významom typu ‚aha, pozri (čo ti dávam)' ap..; azda od ide. zámenného koreňa **eno-*, **ono-;* ďalej pozri ↗ *on*. Pozri aj ↗ *naj-*.

nabádať ↗ *bodať*

nabiť, náboj ↗ *biť*

nábor ↗ *brať*

náboženstvo, nábožný ↗ *boh*

nábrežie ↗ *breh*

nabrznúť hovor. ‚(o mlieku) začať kysnúť' (od *18. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *nabrzgnúť* (tak dial.), od dial. *brzgnúť* (**brъzg-nǫ-ti*) ‚vlhnúť, namokať; (o mlieku) kysnúť', súvisiaceho s ↗ *brýzgať* (**bryzg-a-ti*) – porov. i dial. *nabryzgnúť* ‚(o mlieku) stať sa kyslastým'. Pozri aj ↗ *prznit'.*

nábytok ↗ *byť*

nácia zastaráv., expr. ‚národ' (od 17. stor.) • Z lat. *nātiō* ‚narodenie, rod; kmeň, národ, národnosť', od lat. *nāscī, nātus sum* ‚rodiť sa, narodiť sa'. K významu porov. ↗ *národ*. – **nacionálie** ‚osobné údaje' (od 20. stor.) • Zrejme podľa rak. nem. *Nationale* s. ‚osobné údaje; dotazník', od nem. *national* (↗ *nacionálny*). – **nacionálny** ‚národný' (od 18. stor.) • Podľa záp. jazykov (fr. *national*, nem. *national* ap.); tam utvorené na základe lat. *nātiō*, gen. *nātiōnis* (↗ *nácia*). Z odvodenín: ***nacionalizmus*** a i.

nacizmus ‚nemecký nacionálny socializmus' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Nazismus*, od nem. *Nazi* ‚nacista'. Z hľadiska pôvodu ide o skrátenú formu muž. mena *Ignatius* ‚Ignác' (porov. slk. *Nácko*), označujúcu aj ťažkopádneho človeka; nem. odporcovia Hitlerovho národnosocialistického hnutia ju začali používať vo význame ‚národný socialista' (nem. *Nationalsozialist*) – vzorom tu bolo asi staršie *Sozi*, vzniknuté skrátením nem. *Sozialist* ‚socialista'.

načapovať ↗ *čap*[1]

načať ↗ *-čať*

náčelník[1] dial. ‚remeň obopínajúci čelo koňa; šatka, ktorá sa nosila previazaná cez čelo, a i.', staršie ‚ozdoba na čelo' (od 16. stor.) • Psl. **načelьnikъ;* akiste od spojenia **na čelě* ‚na čele', od psl. **čelo* (↗ *čelo*[1] ‚predná časť hlavy nad očami'). – **náčelník**[2] ‚vedúci nejakej inštitúcie ap.; hlava kmeňa, rodu' (od 19. stor.) • Asi obrodenské prevzatie z iných sl. jazykov (z poľ. *naczelnik*?). Východiskom výrazu je psl. **načędlьnikъ* (porov. stsl. *načęlьnikъ* (НАЧѦЛЬНИКЪ) ‚náčelník, hlava, vodca, pôvodca' a i.), odvodené od psl. **načędlo* (porov. stsl. *načęlo* (НАЧѦЛО) ‚začiatok, počiatok; úrad, moc' a i.), od psl. **načęti* (slk. *načať*, ďalej pozri ↗ *-čať*) – výraz sa však pociťoval ako odvodenina od ↗ *čelo*[1] ‚časť hlavy', akiste podľa predstavy o osobe stojacej *na čele* niečoho.

načim ‚treba' (od 16. stor.) • Zo staršieho *način* < *na čin*, pôvodne azda v kontextoch typu *to je mi na čin* ‚to je mi (potrebné) na prácu' ap. (↗ *čin*). Zmena *način* > *načim* nastala zrejme v juž. oblasti strslk. nárečí; porov. tamojšie doklady typu *ľam* ‚ľan', *Modrí Kämem* ap. – **náčinie** ↗ *čin*

načrieť ↗ *-črieť*

náčuv, načúvať ↗ *čuť*

nad (od 15. stor.) • Psl. **nadъ;* ide o rozšírenie psl. **na* (↗ *na*[1]) o **-dъ*, nejasného pôvodu – usúvzťažňovalo sa s ide. **dhē-* ‚klásť a i.' (↗ *diet'*), uvažovalo sa však aj o starej častici, o redukcii psl. **do* (↗ *do*), ako aj o hláskovom segmente vyabstrahovanom z protikladného psl. **podъ* (v zmysle tohto výkladu od koreňa **pod-;* ďalej pozri ↗ *pod*). Pozri aj ↗ *od*, ↗ *pozde*, ↗ *pred*, ↗ *snáď*, ↗ *zad*.

naďabiť, naďapiť expr. ‚natrafiť' (od *18. stor.) • Akiste od slovesa zachovaného v dial. *ďabať* expr. ‚nemotorne, ťažkopádne kráčať; šliapať po niečom', *ďabnúť* expr. ‚udrieť rukou, labou ap.', zvukomalebného pôvodu (podľa zvuku úderu, ťažkých krokov atď.; porov. aj hláskovo blízke ↗ *ťap*) – k predpokladanému posunu ‚udrieť (do niečoho)' > ‚natrafiť (na niečo)' porov. *naraziť do niečoho* ‚udrieť', vraziť' – *naraziť na niečo* ‚natrafiť, naďabiť'.

nadácia ‚základina' (od 19. stor.) • Z čes. *nadace* – slovo vzniklo skrížením čes. *nadání* (stčes. *nadánie* ‚obdarovanie; darovanie majetku na nejaký účel', ↗ *dať*) a významovo blízkeho *donace*, prevzatého z lat. *dōnātiō* ‚darovanie; dar' (↗ *donácia*).

nadanie, nadaný ↗ *dať*

nadarmo ↗ *darmo*

nadať, nadávať, nadávka ↗ *dať*

nadčlovek ↗ *človek*

nádej, staršie i *nádeja* (od 16. stor.) • Od slovesa ***nádejať sa*** ‚dúfať, veriť, spoliehať sa' (od

17. stor.), z psl. **nadějati sę*, od ↗ *na*[1] a psl. **dějati* vo význame ‚klásť' (↗ *diať sa*) – k ďalšiemu významovému vývinu ‚klásť, ukladať' > ‚veriť ap.' porov. staršie *skladať dôveru, nádej (v niekoho/niečo)*, ako aj *ľahnúť: s-po-ľahnúť sa* a i. Z odvodenín: ***beznádejný***, od toho ***beznádej***.

nadeliť ↗ *diel*

nádenník ↗ *deň*

nádherný (od 17. stor.) • Vzniklo čiastočným prekladom strhnem. *über-hēr(e)* ‚veľmi vznešený', od *über* ‚nad, vyše' a *hēr(e)* (nem. *hehr*) ‚vznešený'. Z odvodenín: ***nádhera***.

nadhlavník ↗ *hlava*

nádcha, nadchnúť sa ↗ *dochnúť*

nádielka ↗ *diel*

nadir astron. ‚myslený bod na oblohe kolmo pod pozorovateľom' (od 18. stor.) • Zo strlat. *nadir*, čo je prevzatie z arab. *naẓīr*, pôvodne v spojení *naẓīr as-samt* ‚umiestnený oproti zenitu', od arab. *naẓīr* ‚protikladný, oproti umiestnený' a *samt* ‚smer'; ďalej pozri ↗ *zenit*.

nadmúť sa ↗ *dmúť sa*

nádoba (od *15. stor.) • Psl. **nadoba*, od ↗ *na*[1] a psl. **doba* vo význame typu ‚niečo vhodné' (↗ *doba*) – odtiaľ azda ‚čo je vhodné, potrebné, užitočné' (porov. rus. dial. *nádoba (надоба)* ‚potreba', hluž. *nadoba* ‚zisk' a i.) > ‚náčinie, nádoba'.

nadobudnúť ↗ *budem*

nádor (od 20. stor.) • Zrejme podľa čes. *nádor*, ktorého východiskom je už psl. **nadorъ*, odvodené od psl. **na-derti*, resp. **na-dьrati*, čo sú zloženiny ↗ *na*[1] a psl. **derti* (↗ *drieť*), **dьrati* (↗ *drať*). Slovo (doslova ‚na-dretie', resp. ‚na-dratie') pôvodne označovalo asi udreté, odreté či podobne poškodené miesto na koži (porov. i sln. *nadòr* trhlina'), druhotne sa prenieslo na útvar, ktorý na ňom vznikol – porov. už stčes. *nádor* ‚zdurenina kože vzniknutá odrením, úderom ap.; chorobná zdurenina tkaniva, najmä novotvar, vred al. opuchlina'.

nadrapiť ↗ *driapať*

nadŕdať sa expr. ‚natriasať sa; pretŕčať sa' (od 20. stor.) • Zrejme od slovesa **drdať* (porov. i dial. *drndať* expr. ‚obskakovať [okolo niekoho]', s druhotným *-n-*), ktorého východiskom je azda už psl. **dъrdati* ‚mykať, trhať', pravdepodobne zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *drdol*.

ňadrá (od 17. stor.) • Psl. **jadra* mn. (porov. stsl. *jadra* mn. (ꙗДРА) ‚náručie; lono'); forma so začiatočným *ň-* vznikla asi v prípadoch typu **vъn jadra* > **vъ njadra* > *v ňadrá* ‚v prsia, do pŕs' (o psl. **vъn* pozri ↗ *v*) ap. Psl. **jadra* je tvar plurálu od psl. **jadro* (nesúvisí so slk. ↗ *jadro* < psl. **jędro*), etymologicky asi **ědro* – porovnáva sa s gr. *ētor* (ἦτορ) ‚srdce, pľúca', *ētron* (ἦτρον) ‚brucho', nem. *Ader* ‚cieva' a i. (všetko od ide. **ēter-* ‚vnútornosti'); iný výklad tu predpokladá pôvodné **ědro* < **oid-ro-*, od ide. **oid-* ‚nafukovať sa, opúchať' (ďalej pozri ↗ *jed;* k významu porov. ↗ *brucho*). Z odvodenín: ***záňadrie***. Pozri aj ↗ *záhrenie*.

nádrž ↗ *držať*

nadstavec, nadstaviť ↗ *staviť*

nadšenie, nadšený ↗ *dochnúť*

nadškrtnúť, nadštrknúť ↗ *štrkať*

nadutý ↗ *dutý*

nádych, nadýchnuť sa ↗ *dýchať*

nadýmať sa ↗ *dmúť sa*

nafta ‚(spracovaná) ropa' (od 18. stor.) • Z lat. *naphtha*, čo je prevzatie z gr. *nafthā* (νάφθα) – ide o slovo irán. pôvodu, porov. perz. *naft* ‚ropa'. – **naftalín** ‚prostriedok proti moľom' • Názov (angl. *naphthaline*, novšie *naphthalene*) utvoril v r. 1821 angl. chemik J. Kidd na základe angl. *naphtha* ‚nafta' (prevzatie z lat.).

naháňať ↗ *honiť*

náhľad, nahliadať ↗ *hľadieť*

náhly (od *15. stor.) • Psl. **nag(ъ)lъ*, málo jasné slovo. Pri hľadaní vnútroslovanských súvislostí sa usúvzťažňovalo s psl. **snaga* (↗ *snaha*), resp. s psl. **nagъ* (↗ *nahý*), čo predpokladá významové posuny v smere 1. ‚snažiaci sa, usilujúci sa' > ‚rýchly, náhly', resp. 2. ‚nahý, obnažený' > ‚nehanebný' > ‚opovážlivý, (povahou) prudký' > ‚rýchly'; iný výklad vychádza z pôvodného **na-gъb-lъ* ‚nahnutý ap.', od koreňa **gъb-* (**gŭb-*), súvisiaceho s ↗ *hnúť*, ↗ *hýbať* – k možnému významovému vývinu porov. srb., chorv. *nàgnuti* ‚nahnúť, nakloniť, nachýliť; dať sa do behu'. Menej pravdepodobné sa zdá porovnávanie psl. výrazu so stind. *áñjaḥ*, *áñjasā* ‚rýchlo, hneď', s gót. *anaks* ‚náhle', resp. s lot. *naguôt* ‚rýchlo kráčať, ponáhľať sa'. Z odvodenín: ***náhliť sa, ponáhľať sa*** a i.

náhoda ↗ *hodiť*

náhon ↗ *hon*

náhrada, nahradiť ↗ *hradiť*[2]

nahrať, nahrávať, nahrávka ↗ *hra*

náhrobný ↗ *hrob*

náhubok ↗ *huba*[2]

nahý (od 15. stor.) • Psl. **nagъ* (**nōg-*); súvisí chet. *nekumant-*, stind. *nagnáḥ* ‚nahý', *nāgáḥ* ‚had, slon' (doslova asi ‚nahé zviera', t. j. bez

srsti), lat. *nūdus*, stír. *nocht*, gót. *naqaþs*, nem. *nackt*, angl. *naked*, lit. *núogas*, lot. *nuôgs* ‚nahý' a i. – všetko od ide. **nog*ᵘ*-* ‚nahý'. Z odvodenín: *nažka* bot. ‚suchý jednosemenný nepukavý plod'. Pozri aj ↗ *náhly*.

nach kniž. ‚purpur' (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *nach*, vysvetľovaného ako prevzatie zo strlat. *nactum* (i *nactus*), *naccum*, *nachum* – slovo označovalo o. i. zvláštnu prikrývku na koňa, ktorá mala purpurovú farbu.

nachýliť, náchylný ↗ *chýliť*

naivný ‚prostoduchý, detinský' (od 19. stor.) • Z fr. *naïf*, ktorého východiskom je lat. *nātīvus* ‚narodením vzniknutý; vrodený, zdedený, prirodzený', odvodené od lat. *nātus* ‚narodený', od lat. *nāscī*, *nātus sum* ‚narodiť sa'). Význam sa posunul v smere ‚prirodzený' > ‚nepredstieraný, (detsky) úprimný ap.'.

naj-, predpona superlatívu (*najlepší*, *najviac* ap.) (od 15. stor.) • Etymologicky pravdepodobne **na-i-* (porov. rus. *nailúčšij (наилучший)* ‚najlepší' a i.), čo je asi rozšírenie predpony **na-* (porov. stpoľ. *na-lepszy* ‚najlepší' a i.) o časticu **i*. Pôvod predpony **na-* nie je celkom jasný – uvažovalo sa o jej totožnosti s ↗ *na*[1] (porov. i rus. *ná-skoro (наскоро)* ‚veľmi rýchlo' ap.), ako aj s ↗ *na*[2] (t. j. **na-i-lepší* = hľa, [naj]lepší).

najať ↗ *jať*

najavo ↗ *javiť*

najmä ‚predovšetkým' (od 18. stor.) • Z pôvodného **na jmä* < **na jьmę*, doslova ‚na meno', od psl. **jьmę* (↗ *meno*) – význam sa ďalej posunul v smere ‚na meno' > ‚menovite, špeciálne, zvlášť ap.' > ‚predovšetkým'; porov. i čes. *zejména* ‚najmä' < *ze jména* ‚z mena'.

nájom ↗ *jať*

najprv, najsamprv ↗ *prvý*

nájsť ↗ *ísť*

nákaza, nakaziť ↗ *kaziť*

nakláňať, náklon, nakloniť ↗ *kloniť*

nákova, nakovať ↗ *kovať*

nákres, nakresliť ↗ *kresliť*

nakriatnuť hovor. ‚nahovoriť, naviesť' (od 18. stor.) • Z významového hľadiska doslova asi ‚nachýliť, nakloniť' (niekoho [k] niečomu) – odvodenina od dial. *kriatnuť* ‚ohnúť', ktorého východiskom je psl. **krętnǫti (sę)*, odvodené od psl. **krętati (sę)* (> dial. *kriatať sa* ‚pomaly, ťažko ísť, štverať sa, liezť'). Psl. **krętati (sę)* sa odvodzovalo od ide. **kert-* ‚točiť, krútiť' (porov. stind. *kr̥ṇátti* ‚krúti vlákno, pradie', gr. *kyrtos (κύρτος)* ‚košovitá nádoba na chytanie rýb; vtáčia klietka' [t. j. predmety upletené z tŕstia ap.], lat. *crātis* ‚pletivo, pletená ohrada', sthnem. *hurd* ‚pletivo', nem. *Hürde* ‚prenosná ohrada', ↗ *čerstvý*, ↗ *kreslo*, ↗ *krosná* a i.), čo predpokladá významový vývin v smere ‚krútiť, pliesť' > ‚ohýbať; pohybovať (sa)'; iný výklad tu uvažuje o významovom východisku ‚pohybovať sa (v kruhu)' a interpretuje psl. **krętati (sę)* ako **kręg-t-*, čo je odvodenina od koreňa **kręg-*, súvisiaceho s psl. **krǫgъ* (↗ *kruh*). Pozri aj ↗ *krútiť*.

nákup, nakúpiť ↗ *kúpiť*

nákyp ↗ *kypieť*

nálada, naladiť ↗ *lad*

nálet, naletieť ↗ *letieť*

nález ↗ *liezť*

náležať, náležitý ↗ *ležať*

naliehať ↗ *ľahnúť (si)*

nálož, naložiť ↗ *-ložiť*

nám ↗ *my*

námaha, namáhať sa ↗ *môcť*

námestník ↗ *miesto*

námet ↗ *miesť*

nami ↗ *my*

namieriť ↗ *miera*

namietať, námietka ↗ *miesť*

namojveru ↗ *viera*

námorník, námorný ↗ *more*

námraza ↗ *mráz*

namrzieť (sa) ↗ *mrzieť*

nanajvýš ↗ *vysoký*

nanovo ↗ *nový*

nanuk ‚mrazený krémový výrobok' • Podľa mena hlavného hrdinu filmu amer. režiséra R. Flahertyho *Nanook of the North* (1922), zobrazujúceho život kanadských Eskimákov; na obale krému bol pôvodne zobrazený eskimácky chlapec.

naokolo ↗ *kolo*

naoktrojovať kniž. ‚vnútiť, nadiktovať' (od 19. stor.) • Podľa nem. *(auf)oktroyieren* ‚nanútiť', čo je prevzatie z fr. *octroyer* ‚poskytnúť, udeliť, povoliť'. Fr. sloveso vzniklo zo stfr. *otreier*, *otrier*, ktorého východiskom je strlat. *auctorizare*, odvodené od lat. *auctor* ‚pôvodca, podnecovateľ' (↗ *autor*); novšie *oct-* (s *c*) vo fr. *octroyer* je podľa lat. *auctor*, resp. podľa jeho odvodeniny *auctōrāre* ‚zaväzovať k niečomu'.

naozaj, naozajstný ↗ *ozaj*

napačmať, napašmať (sa) expr. ‚namaškrtiť (sa)' (od 20. stor.) • Málo jasné výrazy – azda vznikli na základe maď. dial. *pasmagol* ‚biť, mlátiť, udierať' (zvukomalebného pôvodu?);

k možnému významovému vývinu ‚biť' > ‚jesť ap.' porov. *cápať do seba* pejor. ‚hltavo jesť', dial. *napráskať sa, natrieskať sa* expr. ‚veľa, dosýta sa najesť' ap.

nápad, napadnúť ↗ *padať*

napáliť ↗ *páliť*

napalm ‚zápalná bojová látka' • Názov (angl. *napalm*) vznikol v r. 1942 v USA na základe chemickej značky sodíka (*Na*) a angl. *palmitate* ‚palmitová kyselina'; zloženie látky sa neskôr zmenilo, avšak pôvodné pomenovanie zostalo zachované.

napašmať (sa) ↗ *napačmať (sa)*

napäť, napätie ↗ *pnúť*

nápev ↗ *spievať*

napínať ↗ *pnúť*

nápis, napísať ↗ *písať*

náplasť (od 20. stor.) • Obmena lat. *emplastrum* (ďalej pozri ↗ *flajster*) – novšie *na-* je azda podľa *na-lepiť, na-niesť* ap., zakončenie *-sť* podľa ↗ *masť*.

naplašiť ↗ *plachý*

náplav, náplava, naplaviť ↗ *plávať*

naplno ↗ *plný*

napodiv ↗ *diviť sa*

napodobiť, napodobniť ↗ *podoba*

nápoj, napojiť¹ ‚dať piť' ↗ *pojiť*¹

napojiť² ‚pripojiť' ↗ *pojiť*²

napokon ‚nakoniec' (od 16. stor.) • Odvodené od dial. *po-kon* ‚koniec, záver', ktoré má rovnaký koreň ako psl. **konъ* ‚začiatok/koniec, kraj'; ďalej pozri ↗ *koniec*.

napolitánka hovor. ‚oblátka s náplňou' (od 20. stor.) • Z tal. *napoletano*, doslova ‚neapolský' (*-li-* v slk. výraze je asi podľa fr. *napolitain* ‚id.') – východiskom výrazu je lat. *Neāpolītānus*, odvodené od lat. *Neāpolis* (tal. *Napoli*) ‚Neapol', čo je prevzatie z gr. *Neāpolis* (Νεάπολις), doslova ‚Nové Mesto'.

napomenúť ↗ *-pomenúť*

nápor ↗ *prieť*¹

naporúdzi ‚pri ruke, k dispozícii', staršie i *naporúdze* (od 18. stor.), dial. i *napodorúdzi* • Nie celkom jasné. Azda súvisí s **orudie* (ďalej pozri ↗ *orodovať*) a ↗ *riad* – t. j. z významového hľadiska ‚mať niečo v poriadku' > ‚mať to usporiadané, k dispozícii'? Inou výkladovou možnosťou sú úvahy o obmenách (s nepravidelnou zmenou *c* > *dz*) pôvodného *naporuce* (tak dial.), od spojenia **po rǫcě* ‚po ruke' (↗ *ruka;* odtiaľ i spis. *poruke* v spojeniach *mať, byť p.* ‚v blízkosti, k dispozícii' – porov. aj staršie *naporuke* ‚k dispozícii', 18. stor.).

naposledy ↗ *posledný*

napospol ↗ *spolu*

napospas, v spojeniach ***dať, nechať, vydať n.*** ‚na ľubovôľu, ako obeť' (od 20. stor.) • Odvodené od staršieho *pospas(t)* ‚dezert, zákusok' (od 17. stor.), prevzatého z tal. *pospasto*, resp. z lat. *post pāstum*, doslova ‚(čo sa podáva) po jedle' – od lat. *post* ‚po' a *pāstus* ‚kŕmenie, živenie; pokrm, jedlo', čo je odvodenina od lat. *pāscere, pāstum* ‚pásť, kŕmiť'. Dnešný význam slova *napospas* vznikol vývinom ‚(predložiť niečo) ako zákusok' > ‚ako niečo bezbranné, vydané niečej ľubovôli ap.'. So slovesami *spásť, pospásať* nesúvisí (↗ *pásť*).

napospol ↗ *spolu*

napraviť ↗ *-praviť*

naprieč, napriek ↗ *priek*

naprostred ↗ *stred*

náprotivný, náprotivok ↗ *proti*

náprsenka, náprsný ↗ *prsia*

náprstník, náprstok ↗ *prst*

napružiť ↗ *pružný*

náradie ↗ *riad*

narafičiť ↗ *rafika*

náramný (od 16. stor.) • Zrejme odvodené (pomocou predpony *na-*, ↗ *na*¹) od výrazu zachovaného v sln. *rámenǫ* ‚veľmi', rus.-csl. *raměnъ* (РАМѢНЪ) ‚prudký, silný' a i. – východiskom je psl. **raměnъ*, porovnávané so stsev. *Jǫrmungandr* ‚mytologický obrovský had', *Jǫrmunr* (atribút boha Odina), sthnem. *irmin-sūl* ‚vysoký stĺp' a i.

náramok ↗ *rameno*

naraz ↗ *raz*

naraziť ↗ *raziť*

narcis ‚záhradná rastlina', staršie i *narcisus, narcisa* (od 17. stor.) • Z lat. *narcissus*, čo je prevzatie z gr. *narkissos* (νάρκισσος), pravdepodobne substrátového pôvodu.

nárek ↗ *riecť*

nárez, narezať ↗ *rezať*

nariadiť ↗ *riad*

nariasiť ↗ *riasa*

nariekať ↗ *riecť*

narkotikum lek. ‚omamujúci, utišujúci prostriedok' • (od *19. stor.) • Z lek. lat. *narcōticum*, od lek. lat. *narcōticus* ‚omamujúci, utišujúci', čo je prevzatie z gr. *narkōtikos* (ναρκωτικός), odvodeného od gr. *narkoō* (ναρκόω) ‚ochromujem, znecitlivujem', od gr. *narkē* (νάρκη) ‚stŕpnutosť, necitlivosť'. – **narkóza** ‚znecitlivenie, uspanie narkotikami' (od 19. stor.) • Z gr. *narkōsis* (νάρκωσις) ‚ochromenie, znehybnenie,

znecitlivenie', od gr. *narkoō* ,ochromujem, znecitlivujem'.
náročky (od 19. stor.) • Staršie *nárokom* ,id.' (od 17. stor.); akiste od ↗ *nárok* vo význame typu ,(vedomé) povedanie, vyslovenie (niečoho o niekom/niečom) ap.', od **na-riecť* ,riecť, povedať na niekoho/niečo' – odtiaľ všeobecne ,s uvedomením si niečoho, úmyselne, naschvál'. – **náročný** ↗ *nárok*
národ, narodiť (sa) ↗ *rodiť*
nárok (od *17. stor.) • Azda už psl. **narokъ;* odvodenina od psl. **na-rekti* (očakávaným slk. reflexom by bolo **nariecť*), zloženého z ↗ *na*[1] a psl. **rekti* (↗ *riecť*) – pôvodne asi ,povedať (niečo) na niečo', z toho ,vysloviť požiadavku na niečo, na niekoho ap.'. Z odvodenín: ***náročný, nárokovať si*** a i. Pozri aj ↗ *náročky.*
naruby ↗ *rub*
náručie ↗ *ruka*
náruživý (od 18. stor.) • Nie celkom jasné; pri rekonštrukcii **na-rǫž-ivъ* (**-rong-*) sa porovnáva so stangl. *wrencan* ,otáčať', angl. *to wring* ,krútiť; žmýkať', nem. *ver-renken* ,vyvrtnúť', lit. *rangùs* ,pružný' a i. – všetko od ide. **u̯reng-* ,krútiť', čo je variant ide. **u̯er-g-* ,id.' (ďalej pozri ↗ *vrhať*); v takom prípade s vývinom v smere ,krútiaci sa' > ,pohybujúci sa (rýchlo, prudko ap.)' > ,prudký v prejavoch, vášnivý, náruživý'.
nás ↗ *my*
násada, nasadiť ↗ *sedieť*
naschvál ↗ *chvála*
nasiaknuť ↗ *siakať*
násilie, násilný ↗ *sila*
naskutku ↗ *skutok*
naskytnúť sa ↗ *-skytnúť*
následok, nasledovať ↗ *sled*
násobiť (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *násobiti*, čo je odvodenina od stčes. *násob* ,krát' (napr. *dvě stě n. sto tisícuov* = 200 × 100 000). Výraz vznikol na základe spojenia **na sobě* ,na sebe' (napr. stčes. *plášč dvój násob* ,dvojaký plášť', t. j. v dvoch exemplároch na sebe – odtiaľ i zloženiny typu *dvoj-**násobný*** ap.); k etymológii koreňa *sob-* pozri ↗ *sa.* Z odvodenín: ***násobok, násobilka*** a i.
násoska ↗ *sať*
naspäť ↗ *späť*
nasrať (sa) ↗ *srať*
nasršiť sa ↗ *sršať*
nástavec, nastaviť ↗ *staviť*
nástojiť ↗ *stáť*
nastokávať, nastoknúť, nastokýnať ↗ *stoknúť*
nastoliť ↗ *stôl*
nástraha, nastražiť ↗ *striehnuť*
nástroj, nastrojiť ↗ *stroj*
nástup, nastúpiť ↗ *stúpiť*
-násť, v číslovkách ***jedenásť, dvanásť*** ap. • Z pôvodného **na dehęte* ,na desiatke, na desiatich' (tvar lok. sg. od psl. **desętь;* ↗ *desať*), t. j. *jedenásť* < **jedinъ na desęte* ,jeden (navyše) na desiatich' ap.
násyp, nasypať ↗ *sypať*
náš (od 15. stor.) • Psl. **našь* (**nōs-i̯o-*) – odvodenina od ide. **nōs* akuz., od ide. **ne-*, **nō-* ,my'; ďalej pozri ↗ *my.* Porov. i ↗ *váš.*
nášľap, našliapnuť ↗ *šliapať*
naštrknúť ↗ *štrkať*
náter ↗ *trieť*
natlačiť, nátlak ↗ *tlačiť*
nátoň ,klát, miesto na rúbanie dreva' (od 18. stor.) • Psl. **na-ton-ь;* od psl. **na-tęti* ,ťať, rúbať na niečom', zloženého z ↗ *na*[1] a psl. **tęti* (↗ *ťať*) – pôvodne azda názov deja, t. j. ,ťatie, rúbanie (na niečom)', druhotne ako označenie príslušného miesta. K **-ton-* porov. i ↗ *stonka.*
natrčiť ↗ *trčať*
natrieť ↗ *trieť*
nátrium chem. ,sodík' • Vzniklo v 19. stor. latinizáciou staršieho *natron* (> slk. ***nátron*** chem. ,hydroxid sodný'), prevzatého z arab. *naṭrūn* ,sóda, uhličitan sodný', v konečnom dôsledku asi egypt. pôvodu. Pozri aj ↗ *nitro-.*
nátržník ↗ *trhať*
nátura hovor. ,povaha' (od 17. stor.) • Z lat. *nātūra* ,narodenie, rod; (prirodzená) povaha', od lat. *nāscī, nātus sum* ,narodiť sa'. Z odvodenín: ***naturálny*** (lat. *nātūrālis* ,rodný; prirodzený, prírodný'), od toho ***naturálie; naturel*** kniž. ,prirodzená povaha' (fr. *naturel*, prevzatie z lat. *nātūrālis* ,prirodzený'), ***náturista*** ,samouk' (t. j. kto sa niečím zaoberá z „prirodzeného" záujmu, mimo školského vzdelávania ap.) a i. Pozri aj ↗ *denaturovať.*
naučiť, náuka ↗ *učiť*
náušnica ↗ *ucho*
nával, navaliť ↗ *valiť*
návej ↗ *viať*
naveky ↗ *vek*
návesť odb. ,optické al. zvukové znamenie, signál' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *návěst* ,znak, signál', ktorého východiskom môže byť už psl. **navěstь*[1] (**na-věd-tь*), súvisiace s psl. **věděti* (↗ *vedieť*) – z významového hľadiska ,*navedenie*, naznačenie' > ,znak ap.'. K **navěstь*[2] ,návšteva' pozri ↗ *navštíviť.*

návetrie ↗ *vietor*
naviať ↗ *viať*
navidomoči ↗ *vidieť*
naviesť ↗ *viesť*
navigovať ‚viesť, usmerňovať' (od 20. stor.) • Z lat. *nāvigāre* ‚plaviť sa, plávať' (doslova ‚viesť loď'), čo je zloženina lat. *nāvis* ‚loď' a *agere* ‚hnať, poháňať, viesť'.
návlek, navliecť ↗ *vliecť*
návnada, navnadiť ↗ *vnada*
navnivoč, v spojeniach ***ísť, vyjsť, prísť n.*** ‚skaziť sa, zničiť sa', ***obrátiť, priniesť, vyniesť n.*** ‚kaziť, ničiť' (od 18. stor.) • Obmena starších spojení typu *ísť v nivoč*, od *nivoč* ‚v nič' (ďalej pozri ↗ *nivočiť*) – *v nivoč* sa už asi pociťovalo ako jedno slovo, preto bola použitá dodatočná predložka ***na*** (porov. i staršie slk. *na-nivoč*, 18. stor.).
návod ↗ *viesť*
navonok ↗ *von*
návrat, navrátiť ↗ *vrátiť*
návrh, navrhnúť ↗ *vrhať*
navrieť ↗ *vrieť¹*
navštíviť (od 15. stor.) • V konečnom dôsledku zrejme odvodenina od ↗ *vidieť* (k súvislosti významov ‚vidieť' ~ ‚navštíviť' porov. staršie *návidieť* ‚navštevovať niekoho' [18. stor.; z psl. **naviděti*], ako aj súčasné *ísť pozrieť niekoho*, ↗ *vizita* a i.); v takom prípade nie celkom jasné z formálneho, resp. slovotvorného hľadiska. Od spomenutého psl. **naviděti* bolo asi utvorené intenzívum **navěditi* (jeho odvodeninou je napr. stsl. *navěždenije* (НАВѢЖДЕНИЮ) ‚návšteva'), ktoré sa stalo východiskom pre vznik **navěstь²* (**navěd-tь*) ‚návšteva'; od neho boli ďalej odvodené slovesá **navěstiti* ‚navštíviť', **navěščati* (**navěst-j-ati*) ‚navštevovať' s očakávanými reflexmi v podobe slk. **nav(i)estiť*, **nav(i)ešťať* – súčasné *navštíviť* vzniklo azda na základe nového opakovacieho slovesa typu **nav(i)eštievať*, ku ktorému mohlo byť dodatočne utvorené dokonavé **nav(i)eštieviť* > **navštieviť* (s nepravidelným zjednodušením) > *navštíviť* (*í* môže odrážať nárečovú zmenu *ie* > *í*, mohlo sa však zaužívať aj pod vplyvom čes. *navštíviti*). Z odvodenín: ***návštevný*** (so striedaním **ie/e*); ***návšteva, navštevovať*** a i. K psl. **navěstь¹* pozri ↗ *návesť*.
návyk, navykať, navyknúť ↗ *-vykať*
navzájom ↗ *vzájomný*
nazad ↗ *zad*
nazdar ↗ *zdar*
nazdať sa ↗ *zdať sa*
naznačiť ↗ *znak¹*
naznak ↗ *znak²*
náznak ↗ *znak¹*
názor, názorný ↗ *zrieť²*
názov ↗ *zvať*
nazrieť ↗ *zrieť²*
nazvať ↗ *zvať*
nazvyš ↗ *vysoký*
nazývať ↗ *zvať*
nažka ↗ *nahý*
ne-¹, záporová častica (od *13. stor.) • Psl. **ne*; súvisí so stind. *ná*, lat. *nē*, stír. *ni*, *ní*, gót., sthnem. *ni*, lit. *nè* a i. – všetko záporové častice od ide. **ne*/**nē*. Pozri aj ↗ *a-*, ↗ *in-¹*, ↗ *než*, ↗ *nie*, ↗ *nie-*, ↗ *ni-*. – **ne-²** ↗ *nie-*
neandertálec ‚praveký človek' • Podľa údolia *Neandertal* v Sev. Porýní, kde boli v r. 1856 objavené pozostatky lebky príslušníka tohto druhu.
nebárs hovor. ‚neveľmi' (od 18. stor.) • Pôvodne zrejme **nebarz* – utvorené ako protiklad k slk. dial. *barzo*, *barz* ‚veľmi, značne, hodne' (zodpovedá poľ. *bardzo* ‚veľmi'), čo je z hľadiska pôvodu príslovka od psl. **bъrzъ* ‚rýchly' (porov. stsl. *brъzъ* (БРЪЗЪ) ‚rýchly, prudký', stčes. *brzý* ‚rýchly, náhlivý' a i.). Význam sa posunul v smere ‚rýchlo' > ‚prudko, mohutne, intenzívne ap.' > ‚veľmi'; formu slova azda ovplyvnilo aj etymologicky nesúvisiace *bárs* ‚hoci (aj), aj keby'; ďalej pozri ↗ *bár*. Pozri aj ↗ *tobôž*.
nebo (od 15. stor.) • Psl. **nebo*, gen. **nebese* (porov. mn. č. *nebes-á*, *nebes-ia* či ***nebeský*** < **nebes-ský*); súvisí s chet. *nepiš-* ‚nebo', stind. *nábhaḥ* ‚vlhkosť, hmla, mrak, obloha', avest. *nabah-* ‚nebo', gr. *nefos* (*νέφος*) ‚mrak, oblak', stír. *nem* ‚nebo, obloha', lit. *debesìs* ‚mrak' a i. – všetko od ide. **nebhos*, čo je odvodenina od ide. **nebh-* ‚vlhký, voda; para, hmla, oblak, obloha' (porov. i gr. *nefelē* (*νεφέλη*) ‚oblak, mrak, temnota', lat. *nebula* ‚hmla, para; oblak', nem. *Nebel* ‚hmla' a i.). Z odvodenín: ***podnebie*** (t. j. ‚čo je pod nebom'; ako anatomický termín od *nebo* v prenesenom význame typu ‚vrchol ústnej dutiny').
nebodaj ‚vari, azda' (od 19. stor.) • Z pôvodného **ne Boh daj* ‚nech Boh nedá' (k významu porov. *nedajbože*, *nedajboh*) – význam sa posunul v smere ‚nech Boh nedá (aby sa niečo stalo)' > ‚vari, azda (sa niečo stalo?)'. Porov. i ↗ *bodaj*.
nebohý ‚mŕtvy', staršie aj ‚úbohý, nešťastný' (od *14. stor.) • Psl. **nebogъ*, zloženina ↗ *ne-¹* a psl. **bogъ²* vo význame typu ‚podiel' (ďalej

pozri ↗ *bohatý*) – doslova ‚nemajúci podiel, nemajúci (dobrý) údel', odtiaľ ‚nešťastný' > ‚ktorý už zomrel; mŕtvy' (azda aj z tabuistických príčin?). Z odvodenín: ***nebožký, nebožiak, nebožtík*** (**nebožčík*, zdrobnenina od **nebož(i)ec* < psl. **nebožьcь* [porov. čes. *nebožec* ‚nebožiak', staršie aj ‚nebožtík'] – utvorené azda na odlíšenie od ↗ *nebožiec*?), ***nebožiatko*** (zdrobnenina od dial. *nebožа*, gen. *nebožaťa* < psl. **nebožę*, gen. **nebožęte*) a i. Pozri aj ↗ *neborák*.

nebojácny, nebojsa ↗ *báť sa*

neborák ‚poľutovaniahodný človek, chudák' (od 16. stor.) • Z pôvodného *nebožák* (nárečová forma spis. *nebožiak*, od ↗ *nebohý*) – v slove nastal nepravidelný hláskový vývin *ž* > *r* (tzv. rotacizmus). – **nebožiatko** ↗ *nebohý*

nebožiec ‚nástroj na ručné vŕtanie do dreva' (od 16. stor.) • Psl. **nabozězъ*, čo je staré prevzatie z germ. **naba-gaiza*, zachovaného v sthnem. *nabagēr(o)* či staršom nem. *Näbiger*, *Naber*, *Neber* ‚vrták' ap. – ide o zloženinu výrazov zachovaných v nem. *Nabe* (sthnem. *naba*) ‚hlava kolesa' a *Ger* (sthnem. *gēr*) ‚oštep'. Slk. forma *nebožiec* (namiesto očakávaného **naboziez*) vznikla akiste pod vplyvom domácich výrazov s predponou *ne-* a zakončením *-ec* ap. Porov. i ↗ *nebohý*.

nebožký, nebožtík ↗ *nebohý*

necesér [nece- i nese-] ‚menšia taška na cestovné, resp. hygienické potreby' (od 20. stor.) • Z fr. *nécessaire*, od fr. *nécessaire* ‚potrebný', čo je prevzatie z lat. *necessārius* ‚nevyhnutný, nutný, potrebný', odvodeného od lat. *necesse est* ‚treba, je nevyhnutné'.

nečas ↗ *čas*

nečin ↗ *čin*

nedbaj, nedbalý ↗ *dbať*

nedeľa ‚siedmy deň v týždni', staršie i ‚týždeň' (od 16. stor.) • Starý kresťanský termín (**nedělja*), utvorený – na základe ↗ *ne-*[1] a psl. **dělo* (↗ *dielo*) – podľa vzoru gr. *aprāktos (hēmerā)* (*ἄπρακτος ἡμέρα*), doslova ‚deň, v ktorý sa nepracuje': gr. *aprāktos* (aj ‚nevykonaný; nespracovaný a i.') je zložené z ↗ *a-* a koreňa zachovaného v gr. *prāssō* (*πράσσω*) ‚konám, vykonávam', *prāktikos* (*πρακτικός*) ‚schopný, činný' (pozri aj ↗ *prax*). Význam ‚týždeň' (zachovaný aj v ***šestonedelie*** ‚obdobie šiestich týždňov po pôrode') vznikol z pôvodného ‚obdobie medzi dvoma nedeľami ap.', keďže nedeľa slúžila ako východisko pri počítaní času – porov. ↗ *pondelok*, resp. aj *štvrtok* a *piatok* (označené ako štvrtý a piaty deň po nedeli, t. j. už v novom týždni).

nedobizeň expr. ‚vystrájanie, nezbeda', staršie ‚neprístojnosť' (od 17. stor.) • Azda už psl. **nedobiznь* – usúvzťažňuje sa s psl. **nedoba* (porov. sln. *nedóba* ‚nevhodný čas' a i.), resp. so slovesom **nedobiti (sę)* (porov. rus. dial. *nedóbiťsia (недобиться)* ‚trápiť sa'), čo sú odvodeniny od psl. **doba* (pôvodne asi ‚niečo vhodné'; ďalej pozri ↗ *doba*).

nedouk ↗ *učiť*

neduh ‚(dlhotrvajúca) choroba' (od 16. stor.) • Psl. **nedǫgъ*, zloženina ↗ *ne-*[1] a psl. **dǫgъ* ‚zdravie, sila' (zachované aj v dial. *duh* v spojení *ísť*, *byť k duhu* ‚byť na úžitok, osoh', pôvodne asi ‚byť na zdravie, prospievať'). Psl. **dǫgъ* sa odvodzuje od psl. **dęgnǫti* ‚rásť, silnieť' (porov. rus. dial. *ďágnuť* (*дягнуть*) ‚id.' a i.), ktoré súvisí so stír. *daingen* ‚pevný, tvrdý' a lot. *dęñkts* ‚silný, zdravý' – východiskom je azda ide. **dhengh-* ‚dosiahnuť, pevne uchopiť, pevný, silný, rýchly'. Z odvodenín: ***neduživý***. Pozri aj ↗ *ďah*. Iného pôvodu je ↗ *dúži*.

nedvižný ↗ *dvíhať*

nefrit ‚(sivo)zelený nerast' (od 20. stor.) • Podľa záp. jazykov (nem. *Nephrit*, fr. *néphrite* a i.) – utvorené v novoveku na základe lat. *nephrīticus* ‚pacient postihnutý ochorením obličiek' (podľa starých predstáv mal nefrit liečiť takéto ochorenia), čo je prevzatie z gr. *nefrītikos* (*νεφριτικός*), odvodeného od gr. *nefros* (*νεφρός*) ‚oblička', *nefrītis* (*νεφρῖτις*) ‚ochorenie obličiek'.

negatív, negatívny ↗ *negovať*

neger pejor. ‚černoch' (od 18. stor.) • Z nem. *Neger*, prevzatého (prostredníctvom fr. *nègre*) zo špan. *negro* ‚čierny; černoch', ktorého východiskom je lat. *niger* ‚čierny, tmavý'.

negližé ‚nočný úbor al. bielizeň' (od 20. stor.) • Z fr. *négligé*, čo je skrátenie spojenia typu *habillement négligé*, doslova ‚nedbanlivé oblečenie' – *négligé* je príč. min. trpné od fr. *négliger* ‚nedbať; zanedbávať', prevzatého z lat. *neglegere* ‚id.'.

negovať kniž. ‚popierať, odmietať; ignorovať, nevšímať si' (od 16. stor.) • Z lat. *negāre* ‚tvrdiť, že nie; popierať', čo je odvodenina od lat. *ne-que* (skrátene *nec*) ‚a nie, ani; ale nie'. Z odvodenín: ***negatívny*** ‚záporný' (lat. *negātīvus*), od toho ***negatív***, a i. Pozri aj ↗ *renegát*.

neha (od 19. stor.) • Asi prevzaté v období národného obrodenia z rus. *néga* (*нега*), ktorého východiskom je psl. **něga*, slovo málo jasného

pôvodu – azda od ide. *$neig^{u}$- ,umývať' (porov. stind. *nénekti* ,umýva, očisťuje', gr. *nizō* (*νίζω*) ,umývam, zmývam, čistím', stír. *nigid* ,umýva' a i.), čo by predpokladalo ďalší významový vývin ,umývať' > ,poskytovať starostlivosť' > ,prejavovať nežnosť'. Z odvodenín: *nežný.*

neho ↗ *on*

nehoda ↗ *hody*

nehorázny ,poburujúci, bezočivý, neslýchaný' (od 19. stor.) • Azda odvodenina (s nadbytočným *ne-*, zdôrazňujúcim negatívny význam slova) od **horázny* < **horázdny*, ktorého východiskom môže byť psl. **gorazdьnъ* (porov. stsl. *gorazdьno* (**ГОРАЗДЬНО**) ,vznešene', rus. dial. *gorháznyj* (*горазный*) ,schopný, skúsený; vysoký, dlhý; vyhovujúci, vhodný' a i.), odvodené od psl. **gorazdъ* (porov. rus. *gorázdyj* (*гораздый*) ,skúsený, schopný'; sem akiste patrí aj *Gorazd*, meno žiaka sv. Metoda), nejasného pôvodu.

nehostinný ↗ *hosť*

nech (od 16. stor.) • Zo staršieho *nechaj* (porov. napr. *nechaj ráči zaplatiť* ,nech...', 1599), čo je tvar imperatívu od ↗ *nechať;* koncové *-aj* sa asi pociťovalo ako ↗ *aj* (samostatné slovo). Z významového hľadiska tu nastal posun typu *nechaj ho zaplatiť* > *nech(aj) zaplatí* ap. – **nechať** (od 15. stor.) • Etymologicky **nechát'* z pôvodného **nechajať* ,nestarať sa, nedbať ap.', zloženého z ↗ *ne-¹* a **chajať* – východiskom je psl. **chajati* (porov. čes. dial. *chajať* ,hladiť, láskať', rus. *chájat'* (*хаять*) ,odsudzovať, kritizovať, nadávať' a i.), porovnávané s toch. A *ske-*, B *skāy-* ,usilovať sa' a oset. **xsajyn* ,znepokojovať sa'.

necht (od 15. stor.) • Pôvodne asi **nohet*, odtiaľ (s asimiláciou **o-e-* > *e-e-*) novšie **nehet*, gen. **nehta* > *nechta* atď.; na základe nepriamych pádov vznikol aj novší tvar nom. sg. *necht.* Východiskom výrazu je psl. **nogъtь*, gen. **nogъta*, súvisiace s gr. *onyx* (*ὄνυξ*), lat. *unguis* ,necht, pazúr', *ungula* ,kopyto', stír. *ingen* ,id.', nem. *Nagel* ,necht, klinec', lit. *nagùtis* ,kopyto', stprus. *nagutis* ,necht' a i. – všetko od ide. **onogh-* ,necht, pazúr'. Z odvodenín: ***nechtík*** ,bot. Calendula' (podľa ohnutých nažiek, pripomínajúcich nechty či paznechty hovädzieho dobytka). Pozri aj ↗ *noha*, ↗ *paznecht.*

nejaký ↗ *aký*

nekalý, vhodnejšie *nečestný, nedobrý* (od 19. stor.) • Podľa čes. *nekalý* ,(mravne) nevyhovujúci', ktorého východiskom je asi stčes. *nekajilý* ,nekajúcny'; ďalej pozri ↗ *kajať sa.*

nekrológ ,spomienka pripomínajúca život a prácu zosnulého' (od 19. stor.) • Podľa cirk. lat. *necrologium* ,súpis zosnulých s uvedením ich životopisných údajov, čítaný v niektorých kláštoroch na výročie ich smrti', *necrologia* ,smútočný prejav, reč na pohrebe; spomienka na práve zosnulého so stručným opisom jeho života' – od gr. *nekros* (*νεκρός*) ,mŕtvy' a *logos* (*λόγος*) ,slovo'.

nektár ,v gréckej mytológii nápoj bohov' (od 18. stor.) • Z lat. *nectar*, čo je prevzatie z gr. *nektar* (*νέκταρ*), nejasného pôvodu – azda zloženina koreňa zachovaného v gr. *nek-ўs* (*νέκυς*) ,mŕtvola', *nek-ros* (*νεκρός*) ,mŕtvy' a slovesného koreňa zodpovedajúceho stind. *tárah* ,prekonávajúci'; pôvodný význam mohol byť ,čo prekonáva smrť ap.' (o nápoji nesmrteľnosti). Z odvodenín: ***nektárinka*** ,broskyňa s hladkou šupkou' (nem. *Nektarine*, fr. *nectarine* a i., pôvodne asi ,ovocie sladké ako nektár').

neľútostný ↗ *ľúto*

Nemec ↗ *nemý*

nemehlo pejor. ,nešikovný človek, ťarbák' (od 19. stor.) • Málo jasné. Môže ísť o obmenu (s asimiláciou *e-o-* > *o-o-*) pôvodného **nemohlo*, od **nemohlý* (porov. stčes. *nemohlý* ,nevládny, slabý', rus. dial. *nemóglyj* (*немоглый*) ,chorý, bezvládny' a i.), od ↗ *ne-¹* a ↗ *môcť* – t. j. azda ,kto nemôže, nevládze ap.' > ,kto je neschopný aktivity, nešikovný'. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od koreňa *meh-* < **mьg-* (porov. csl. *mьg-nǫti* (**МЬГНѪТИ**) ,žmurknúť', ↗ *okamžik*), čo je variant koreňa zachovaného v psl. **migati* (ďalej pozri ↗ *mihať*) – pôvodným významom bolo v takom prípade ,nepohyblivý človek'.

nemluvňa kniž. ,dojča; bábä' (od 16. stor.) • Od staršieho *nemluvný* ,neschopný hovoriť, nemý' (18. stor.), t. j. doslova ,ešte nehovoriace dieťa'; k významu porov. ↗ *infantilný.* Ide o odvodeninu od staršieho slk. *mluviť* ,hovoriť' (od 15. stor.), ktorého východiskom je psl. **mъlviti*, porovnávané so stind. *brávīti* ,hovorí, rozpráva', avest. *mraot* ,povedal', resp. aj s toch. B *pälw-* ,nariekať'. Pozri aj ↗ *zmluva.*

nemoc, nemocnica, nemohúci ↗ *môcť*

nemotorný ,neobratný' (od 18. stor.) • Odvodenina od protikladného **motorný*, zodpovedajúceho rus. dial. *mótórnyj* (*моторный*) ,pohyblivý, živý, šikovný a i.' – východiskom je už psl. **motorьnъ*, od psl. **motati* (↗ *motať*). S ↗ *motor* nesúvisí.

nemrav, nemravný ↗ *mrav*

nemý (od 17. stor.) • Psl. **němъ* (**nēm-*); vzniklo asi disimiláciou **m-m-* > **n-m-* z pôvodného **mēm-* (porov. poľ. dial. *miemy* ‚nemý', ako aj lot. *mẽms* ‚id.'), zrejme zvukomalebného pôvodu (porov. i hláskovo blízke ↗ *mumák*, ↗ *mumlať* ap.) – pôvodným významom mohlo byť ‚vydávajúci neartikulované zvuky', z toho ‚neschopný hovoriť, nemý'. Starou odvodeninou od psl. **němъ* je psl. **němьcь* ‚nemý, nezrozumiteľne hovoriaci človek; kto hovorí iným jazykom', z toho zrejme aj etnický názov *Nemec* (od *12. stor.).

nenávidieť, nenávisť ↗ *vidieť*

nenazdajky ↗ *zdať sa*

neo- ‚nový, novo-' (*neofašizmus*, *neoklasicizmus*, *neokolonializmus* ap.) • Z gr. *neo-* (*νεο-*), od gr. *neos* (*νέος*) ‚nový'.

neodbytný ↗ *byt*

neohrabaný ↗ *hrabať*

neochvejný ↗ *chvieť sa*

neokrôchaný hovor. expr. ‚(o človeku) pôsobiaci primitívnym dojmom, hrubý' (od 19. stor.) • Pôvodne ‚(o materiáli) neopracovaný' (k presunu na človeka porov. *neokresaný*, *neotesaný* ap.) – zrejme k dial. *o-krôchať* ‚opracovať materiál nástrojom', súvisiacemu s dial. *krochký* (**krъch-ъkъ*) ‚ktorý sa (ľahko) láme, rozbíja ap.'; ďalej pozri ↗ *krehký*.

neolit geol. ‚mladšia kamenná doba' • Utvorené na základe spojenia ***n-ické obdobie*** – označenie (angl. *Neolithic period*) zaviedol v r. 1865 angl. historik a archeológ J. Lubbock na základe ↗ *neo-* a gr. *lithos* (*λίθος*) ‚kameň'. Porov. i ↗ *paleolit*.

neologizmus lingv. ‚jazykový novotvar' (od 19. stor.) • Podľa fr. *néologisme* (pôvodne ‚zvyk používať nové výrazy'), utvoreného na základe ↗ *neo-* a gr. *logos* (*λόγος*) ‚slovo', od gr. *legō* (*λέγω*) ‚hovorím'.

neomylný ↗ *mýliť*

neón ‚vzácny plynný prvok' • Názov (angl. *neon*) zaviedli v r. 1898 brit. chemici W. Ramsay a M. W. Travers; východiskom výrazu je gr. *neon* (*νέον*) ‚(to) nové', od gr. *neos* (*νέος*) ‚nový'. Pozri aj ↗ *freón*.

nepatrný ↗ *patriť*

neplecha expr. ‚vystrájanie, samopaš; nepríjemná situácia, mrzutosť' (od 19. stor.), dial. aj ‚špina, neporiadok; burina, zelina; expr. potvora, ohava' a i. • Akiste súvisí s *neplechý* (staršie ‚nečistý'), ktorého východiskom je už psl. **neplechъ*, utvorené na základe ↗ *ne-*[1] a koreňa **plech-*, málo jasného pôvodu – usúvzťažňuje sa s rus. *plochój* (*плохой*) ‚zlý'; v takom prípade by **neplechъ* zrejme obsahovalo nadbytočné **ne-*, súvisiace s negatívnym významom slova (porov. ↗ *nevraživý* a i.).

nepodarok ↗ *dar*

nepodkupný ↗ *kúpiť*

neprajník, neprajný ↗ *priať*

nepríčetný ↗ *čítať*

neprístojný ↗ *stáť*

nerast ↗ *rásť*

neresiť sa ‚(o rybách) trieť sa' (od *17. stor.) • Asi odvodenina od ***neres*** ‚oplodňovanie rýb, trenie', ktorého východiskom je psl. **nerstъ* ‚id.' (v slk. s nepravidelným hláskovým vývinom – *neres* namiesto očakávaného **nr(i)est* s nezvyčajnou začiatočnou spoluhláskovou skupinou), odvodzované od slovesa zachovaného v lit. *neršti*, lot. *nērst* ‚(o rybách) klásť ikry'. Pozri aj ↗ *neresť*.

neresť ž. kniž. ‚nízka vášeň', staršie (i *nerest* m.) aj ‚nečistota, špina; neužitočný hmyz, háveď; súženie, bieda, ťažkosti' (od *16. stor.), dial. (i *nerest'* m.) aj ‚zlé počasie; veľké nešťastie, pohroma' • Nie celkom jasné. Azda je etymologicky totožné s *neres* ‚oplodňovanie rýb, trenie' (↗ *neresiť sa*), v takom prípade s možným významovým vývinom typu ‚(u človeka) žiadostivosť, vášeň' > ‚(mravná) nečistota' > ‚hmyz, háveď'; menej jasný je vznik významu ‚súženie, bieda, pohroma ap.' – azda na základe kontextov typu *bojovať proti n-iam* ap. = proti tomu, čo nás trápi, sužuje?

nerez, správne *nehrdzavejúca oceľ*, *antikoro* (od 20. stor.) • Z čes. *nerez*. Slovo vzniklo skrátením čes. *nerezavějící ocel* ‚nehrdzavejúca oceľ', od čes. *rezavý* ‚hrdzavý', *rezavěti* ‚hrdzavieť', čo sú odvodeniny od čes. *rez* ‚hrdza' – východiskom slova je stčes. *rzě* ‚id.' (psl. **rъdja*), etymologicky totožné s ↗ *hrdza*.

nerv ‚nitkovitý útvar spájajúci telesné orgány s mozgom a miechou na riadenie ich činnosti; bot. vlákno na čepeli rastlinného listu' (od 17. stor.) • Z lat. *nervus*, pôvodne ‚sval, šľacha; tetiva luku; struna'. Z odvodenín: ***nervózny*** (lat. *nervōsus*), ***nervozita*** a i.

neskafé, hovor. **neska** ‚instantná káva' • Pôvodne obchodná značka (*Nescafé*) zavedená v r. 1939 spoločnosťou Nestlé – výraz je zložený z názvu *Nestlé* (podľa jej zakladateľa, švajč. podnikateľa H. Nestlého) a z fr. *café* ‚káva'.

neskonalý ↗ *konať*

neskoro, neskoršie, neskorý, neskôr ↗ *skorý*

neslýchaný ↗ *slýchať*

nesmierny ↗ *miera*
nespratný ↗ *pratať*
nestor ‚najstarší (obyč. vážený) člen spoločenstva' (od *19. stor.) • Podľa Nestora (gr. *Nestōr*, Νέστωρ) – v Iliade sa tak volá najstarší z gr. kráľov na výprave proti Tróji, vďaka svojim bohatým životným skúsenostiam múdry radca.
nestranný ↗ *strana*
nesvár ↗ *svár*
nešvár ↗ *švárny*
neter ‚sestrina al. bratova dcéra' (od 19. stor.) • Psl. **neti*, gen. **netere;* súvisí so stind. *naptīḥ* ‚dcéra, vnučka', avest. *naptī-*, lat. *neptis* ‚vnučka', stír. *necht*, sthnem. *nift(a)*, nem. *Nichte* ‚neter' a i. – všetko od ide. **neptī-*, čo je odvodenina od ide. **nepōt-* ‚vnuk; synovec' (porov. stind. *nápāt* ‚potomok, syn, vnuk', avest. *napāt-* ‚vnuk', alb. *nip* ‚vnuk; synovec', lat. *nepōs*, gen. *nepōtis* ‚vnuk; potomok', sthnem. *nevo*, nem. *Neffe* ‚synovec', lit. *nepuotis* ‚vnuk' a i.).
netopier ‚zool. Chiroptera' (od 16. stor.) • Z pôvodného **netopyr* (k zmene *-yr* > *-ier* porov. ↗ *papier*, dial. *sier* ‚syr' a i.), ktorého východiskom je psl. **netopyrjь*. Môže ísť o zloženinu s významom ‚lietajúci v noci ap.' – koreň **net-* v prvej časti výrazu sa interpretuje ako pôvodné **nekt-*, súvisiace s psl. **nokt-* (↗ *noc*); v druhej časti môže byť výraz s významom ‚lietajúci, vták ap.' (azda od koreňa zachovaného v ↗ *pero*). Iný výklad tu vychádza z (tabuistickej?) obmeny pôvodného **ne-pъtyrъ*, doslova ‚nie vták' (od ↗ *ne-*[1] a psl. **pъtyrъ* ‚vták', od koreňa **pъt-*, ďalej pozri ↗ *vták*) – takéto pomenovanie by súviselo so zvláštnym postavením netopierov (cicavce, a nie vtáky) medzi lietajúcimi živočíchmi.
netto ‚(o váhe, príjme ap.) čistý' (od 20. stor.) • Z tal. *(peso) netto* ‚čistá váha', od tal. *netto* ‚čistý', ktorého východiskom je lat. *nitidus* ‚ligotavý, lesklý; upravený, pekný', od lat. *nitēre* ‚lesknúť sa, ligotať sa'.
netvor ↗ *tvoriť*[1]
neumelý ↗ *umelý*
neúprosný ↗ *prosiť*
neuralgia lek. ‚záchvatová nervová bolesť' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *neuralgia;* utvorené v 19. stor. na základe ↗ *neuro-* a gr. *algos* (ἄλγος) ‚bolesť'. – **neurasténia** lek. ‚nervová vyčerpanosť' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *neurasthenia* – zloženina ↗ *neuro-* a gr. *astheneia* (ἀσθένεια) ‚slabosť', od gr. *asthenēs* (ἀσθενής) ‚slabý'; ďalej pozri ↗ *astenik*.
neúrekom hovor. expr. ‚hodne, značne' (od 19. stor.) • Dial. i ‚veru, naozaj, skutočne', používané pred pochválením (*máte, n., pekné deti* ap.) – doslova ‚aby som to neuriekol; nech to nie je na *úrek*', od *urieknuť* ‚počariť'; ďalej pozri ↗ *riecť*. Rovnaké etymologické súvislosti má aj *neúrečný* hovor. expr. ‚pekný, súci, vydarený' (*n-á úroda* ap.).
neuro- ‚nerv, nervový' (*neurochirurgia* ap.) • Z gr. *neuro-* (νευρο-), od gr. *neuron* (νεῦρον) ‚šľacha; nerv'.
neurológia ‚lekársky odbor zaoberajúci sa chorobami nervového systému' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *neuron* (↗ *neuro-*) a ↗ *-lógia*. – **neuróza** lek. ‚choroba spôsobovaná poruchou vyššej nervovej činnosti' (od 19. stor.) • Názov (lek. lat. *neurōsis*, resp. angl. *neurose*) utvoril v r. 1776 škót. lekár W. Cullen na základe gr. *neuron* (↗ *neuro-*). Z odvodenín: *neurotický* (lek. lat. *neurōticus*).
neustály ↗ *stály*
neutrálny ‚nestranný' (od 18. stor.) • Z lat. *neutrālis* (pôvodne vo vzťahu ku gramatickému stred. rodu), čo je odvodenina od lat. *neuter* ‚ani jeden z obidvoch'; ďalej pozri ↗ *neutrum*. – **neutrum** gram. ‚stredný rod' (od 19. stor.) • Z lat. *(genus) neutrum*, od lat. *neuter* ‚ani jeden z dvoch' (mená tohto rodu nemožno priradiť ani k muž., ani k žen. rodu), čo je zloženina lat. *nē* ‚nie, ani' a *uter* ‚jeden z dvoch'.
nevädza ‚bot. Centaurea cyanus' (od *18. stor.) • Psl. **nevędja*, doslova ‚nevädnúca (rastlina)'; od ↗ *ne-*[1] a psl. **vędnǫti* (↗ *vädnúť*) – pomenovanie súvisí s vytrvalosťou či pomalým vädnutím niektorých druhov, resp. aj s modrým sfarbením ich kvetov.
nevďačný, nevďak ↗ *ďakovať*
nevdojak (od 18. stor.) • Z pôvodného *nevedno jak(o)* ‚nevedno ako' (↗ *vedieť*) – odtiaľ i ‚bez vedomia o niečom, bez úmyslu, mimovoľne, nechtiac ap.'; k významu porov. *nevedomky*. – **nevedno** ↗ *vedieť*
neverec, neveriaci, neverný ↗ *viera*
nevesta (od 14. stor.) • Psl. **nevěsta;* zrejme zložený výraz, bez jednoznačnej etymológie. Pôvodným významom mohlo byť ‚neznáma' – v takom prípade ide o zloženinu ↗ *ne-*[1] a psl. **věsta* < **věd-ta* ‚poznaná, známa' ako príčastia od **věděti* (↗ *vedieť*); nevesta bola v manželovej rodine málo známym človekom, označenie ‚neznáma' však mohlo azda mať aj tabuové súvislosti (ochrana pred duchmi v manželovom dome?). Podľa iného výkladu výraz pôvodne

znamenal ‚novo privedená'; *nevěsta sa v takom prípade vysvetľuje ako zjednodušenie pôvodného *nevo-věsta, kde *nevo- súvisí s psl. *novъ (↗ *nový*) a *věsta je príčastie od psl. *vesti (↗ *viesť*). Z odvodenín: ***neviestka*** kniž. ‚prostitútka' (azda s vývinom ‚nevesta' > ‚žena [už] žijúca v manželstve' > ‚majúca sexuálnu skúsenosť' ap.?), k tomu ***nevestinec.***

nevidomý ↗ *vidieť*

neviestka ↗ *nevesta*

nevládny ↗ *vládať*

nevoľa, nevoľník, nevoľno, nevoľnosť, nevôľa ↗ *vôľa*

nevraživý ‚neprajný, nepriateľský, nenávistný' (od 19. stor.) • Od staršieho *nevražiť* ‚cítiť nežičlivosť, nepriateľstvo' (od 18. stor.), čo je asi obmena pôvodného *vražiť ‚správať sa ako ↗ *vrah* ap.'; novšie začiatočné *ne-* mohlo byť pridané na zvýraznenie negatívneho významu slova, resp. podľa významovo blízkych výrazov typu *nepriateľský, nežičlivý* ap.

nevrlý ‚mrzutý, nevľúdny' (od 18. stor.) • Od *vrlý ‚ktorý vrel' < *vьr-lъ, čo je príčastná forma od psl. *vьr-ěti (↗ *vrieť*[1]; porov. ↗ *vrelý*). Pre *vrlý možno predpokladať významový posun ‚ktorý vrel; zovrelý' > ‚(o citoch) horúci, vrúcny' > ‚prívetivý, ľudský, vľúdny'– k tomu protikladné *nevrlý* ‚nevľúdny, mrzutý'.

new age [ňú ejdž] ‚novodobé duchovné hnutie' (od 20. stor.) • Z angl. *New Age*, doslova ‚nový vek' (podľa niektorých ezoterických učení vek Vodnára), od angl. *new* ‚nový' (súvisí s ↗ *nový*) a *age* ‚vek' (prevzatie zo stfr. *aage* [dnešné fr. *âge*], čo je odvodenina od stfr. *aé, eé*, ktorého východiskom je lat. *aetās*, gen. *aetātis* ‚vek'). Pozri aj ↗ *teenager*.

newton [ňúton] fyz. ‚jednotka sily' (od 20. stor.) • Podľa angl. fyzika I. Newtona (1642 – 1727).

nezábudka ‚bot. Myosotis' (od 19. stor.) • Od ↗ *zabudnúť* (azda ako preklad nem. *Vergissmeinnicht*, doslova ‚nezabudni na mňa', k nem. *vergessen* ‚zabudnúť'?) – názov sa vysvetľuje tým, že kvety pripomínajú svojím tvarom oči (aj milovanej osoby); keďže rastlina zostáva po odtrhnutí dlho svieža, pridávala sa k darčekom, aby dlho pripomínala darcu.

nezbedný ‚samopašný, lapajský', staršie i ‚bezohľadný, bezočivý, prudký, hrubý' (od 16. stor.) • Zloženina ↗ *ne-*[1] a nedoloženého *zbedný (*sъ-bъd-ьnъ), od *sъ- ‚dobrý' (ďalej pozri ↗ *smrť*) a koreňa zachovaného v psl. *bъděti (↗ *bdieť*) – *zbedný znamenalo zrejme ‚(dobre) bdejúci, dávajúci pozor ap.', pre protikladné *nezbedný* možno predpokladať vývin typu ‚nedávajúci pozor' > ‚bezohľadný' >‚robiaci si po svojom, samopašný' (so zmiernením negatívneho významu).

nezdoba ↗ *zdobiť*

nezmar ↗ *mariť*

nezvestný ↗ *vedieť*

než ‚ako' (od 15. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *neže (porov. stsl. *neže* (НЄЖЄ) ‚než, ako' a i.), ktoré vzniklo spojením záporového ↗ *ne-*[1] a zosilňujúcej častice ↗ *že*. Význam porovnania (‚ako') vznikol asi v kontextoch typu *lepší som (ja), nieže ty* ‚lepší som ja, a nie ty' > *lepší som než ty* ap.

nežný ↗ *neha*

ni-, v záporných zámenách a príslovkách (***nijaký, nikde*** ap.) (od 15. stor.) • Psl. *ni, ktorého východiskom je ide. *nei (porov. stlat. *nei*, lat. *nī* ‚aby nie', gót. *nei*, sthnem. *nī* ako záporové častice a i.), rozšírenie záporovej častice *ne (↗ *ne-*[1]). Pozri aj ↗ *ani*, ↗ *žiaden*. – **nič** (od 15. stor.) • Z pôvodného *ni čь (išlo o dve slová, porov. ↗ *nivočiť*), od *ni (↗ *ni-*) a *čь, čo je nerozšírený tvar zámena s významom ‚čo'; ďalej pozri ↗ *čo*. Z odvodenín: ***ničiť; ničomný*** (od staršieho *[byť] k ničomu* ‚na nič', t. j. ‚nebyť na nič súci ap.', porov. *naničhodný*).

nie (od 16. stor.) • Skrátenie pôvodného *neje, zloženého z ↗ *ne-*[1] a *je* ako tvaru 3. os. sg. prít. času od slovesa ↗ *byť* (záporný tvar utvorený rovnako ako *nemá, nerobí* ap.). Významový posun nastal zrejme v prípadoch typu *Je tu?* – **Neje* (= ‚nie [je]'); na vyjadrenie prvotného významu *neje sa začalo používať novšie *nie je*, azda i na odlíšenie od *neje* ‚neprijíma potravu' (↗ *jesť*). *Nieto* (skrátene ***niet***) vo význame ‚nejestvuje' (*proti veku n-o lieku; komu n. rady, tomu n. pomoci*) vzniklo rozšírením o časticu *to (porov. ↗ *kto*).

nie-, ne-[2], v neurč. zámenách (***niekto, nejaký*** ap.) (od 15. stor.) • Psl. *ně-. Môže byť reflexom pôvodného *nē ako variantu záporovej častice *ne (↗ *ne-*[1]); podľa iného výkladu vzniklo skrátením *ne vě ‚nevie' (↗ *vedieť*) – k významu neurčitosti porov. i *neviem-kto, neviem-aký* ap. Pozri aj ↗ *aspoň*.

niesť, *nesiem* (od 15. stor.) • Psl. *nesti, *nesǫ; súvisí s gr. *ēnenka* aor. (ἤνεγκα) ‚niesol som', lit. *nèšti*, lot. *nest* ‚niesť' a i. – východiskom je ide. *enek̑-, *nek̑- ‚niesť'. Z odvodenín: ***nosiť*** (psl. *nositi, staré iteratívum), od toho ***noša*** (psl. *noša < *nos-ja), ***-noš*** (*nos-jь, azda v *zbroj-noš*, ↗ *zbroj*) i ***-nášať*** v ***donášať***, ***prinášať***

a i. (psl. **našati* < **nōs-j-*), sem i ***ponášať sa*** ‚podobať sa' (s nejasným významovým vývinom); od toho ***donáška, ponáška*** ap. Od ***preniesť, uniesť, vyniesť*** ap. sú odvodené ***prenos, únos, výnos*** a i. (*-nos* < psl. **-nosъ*); podobne ***podnos*** ‚tácka' (k staršiemu *podniesť, podnášať* ‚doniesť, donášať'); mladšou odvodeninou je ***predniesť: prednes. Vznešený*** (staré príčastie so *š-* na rozdiel od novšieho ***po-vznesený***) pôvodne znamenalo asi ‚vynesený nahor (↗ *vz-*), vyzdvihnutý', t. j. na znak úcty ap. Pozri aj ↗ *honosiť sa*, ↗ *ponosa*.

niet ↗ *nie*

nietiť kniž. ‚rozpaľovať' (od *17. stor.) • Pôvodne **hnietiť*, z psl. **gnětiti*, ktorého východiskom je azda ide. **ghen-*, **ghnei-* ‚roztierať ap.' (ďalej pozri ↗ *hniť*) – významový posun ‚roztierať' > ‚rozpaľovať' súvisí so starobylou technikou rozkladania ohňa trením dvoch kusov dreva. Z odvodenín: ***podnietiť*** (k tomu ***podnecovať, podnet***), ***roznietiť, vznietiť, zanietiť*** ap. Pozri aj ↗ *hnedý*, ↗ *hnev*, ↗ *sneť*.

nieto ↗ *nie*

nihilizmus ‚popieranie všetkých mravných, spoločenských ap. hodnôt' (od 19. stor.) • Podľa záp. jazykov (nem. *Nihilismus*, fr. *nihilisme* a i.), tam utvorené na základe lat. *nihil* ‚nič'.

nijaký ↗ *aký*

nika [n-] archit. ‚výklenok v stene (na sochu ap.)' (od 20. stor.) • Z tal. *nicchia*, vysvetľovaného ako odvodenina od tal. *nicchio* ‚mušľa' (významový posun sa vysvetľuje podobnosťou mušle a oblého výklenku), nejasného pôvodu – azda od lat. *mītulus* ‚druh jedlého mäkkýša'.

-nikať, v ***podnikať*** a i. (od *15. stor.) • Psl. **nikati;* porovnáva sa s gr. *neikos* (*νεῖκος*) ‚svár, spor, zápas', lit. *ap-nikti* ‚obstúpiť, napadnúť niekoho' a i. – všetko od ide. **nēik-*, **nīk-* ‚napádať, útočiť'. Pôvodný význam útočenia ap. (porov. *podnikať útok*, odtiaľ aj ‚uskutočňovať nejaký plán' > ‚vykonávať ekonomickú činnosť': *súkromné p-nie*, k tomu ***podnik***) je v zmysle tohto výkladu ešte viditeľný vo ***vnikať*** (t. j. asi ‚útočne, prudko vrážať do niečoho ap.') a ***prenikať*** (pôvodne ‚prebíjať sa cez niečo, prerážať'?); posunom ‚preraziť (von)' > ‚vyčnievať (von); objavovať sa ap.' mohli vzniknúť ***vynikať*** a ***vznikať***, k tomu aj protikladné ***zanikať***. – Menej pravdepodobný sa zdá názor, že psl. **nikati* ‚útočiť ap.' je z hľadiska pôvodu totožné s psl. **nikati* ‚kloniť, skláňať' (ďalej pozri ↗ *poniklec*); vznik rozdielnych významov sa vysvetľuje významovými posunmi, ktoré mohli nastať v predponových odvodeninách výrazu (napr. ***vyniknúť*** – pôvodne azda ‚vykloniť sa von'? ap.).

nikdy ↗ *kedy*

nikel ‚striebristý kov' (od *19. stor.) • Názov (švéd. *nickel*) utvoril v r. 1754 švéd. mineralóg A. F. von Cronstedt skrátením švéd. *kopparnickel*, doslova ‚medený Nickel' – tak sa označovala ruda, z ktorej bol získaný nikel (pôvodne považovaný za zlúčeninu medi); *Nickel* (od muž. mena *Nikolaus* ‚Mikuláš') bolo meno banského škriatka (porov. i ↗ ***kobalt***), údajne podľa zahalených postáv, ktoré chodievali na návštevu k deťom v predvečer sviatku sv. Mikuláša.

nikotín [n-t-] ‚alkaloid nachádzajúci sa v tabaku' (od 20. stor.) • Utvorené na základe staršieho fr. *nicotiane* ‚tabaková rastlina' – podľa J. Nicota, v období r. 1558 – 1560 fr. vyslanca v Portugalsku, ktorý odtiaľ poslal tabakovú rastlinu (privezenú z Floridy) na fr. kráľovský dvor.

nímand subšt. ‚niktoš, nula' (od 20. stor.) • Z nem. *Niemand*, doslova ‚nikto'.

nimbus [n-] kniž. ‚svätožiara, gloriola' (od 19. stor.) • Z lat. *nimbus*, pôvodne ‚oblak' – v kresťanskom umení bolo využité na označenie svätožiary okolo hláv svätcov.

nimród [n-] hovor. ‚poľovník' (od 20. stor.) • Podľa Noemovho (Noachovho) pravnuka Nimróda, ktorý bol „udatným lovcom pred Hospodinom. Preto vzniklo príslovie: ‚Udatný lovec pred Hospodinom ako Nimród.'" (Gn 10, 9).

nirvána [n-] ‚v budhizme stav blaženosti a dokonalého poznania' (od 20. stor.) • Zo stind. *nirvāṇam*, doslova asi ‚vyhasnutie' – od stind. *niḥ, nir-* ‚von, vy-, preč' a *vāyati* ‚stráca sa, ochabuje, vyhasína'.

nit [n-] ‚súčiastka spájajúca kovové diely' (od *17. stor.) • Zo strhnem. *niet(e)* (nem. *Niete*) – odvodenina od koreňa zachovaného v sthnem. *pi-hniut-* ‚upevňovať'.

niť (od 16. stor.) • Psl. **nitь;* súvisí so stind. *snā́yuḥ* ‚šľacha, tetiva', gr. *neō* (*νέω*) ‚pradiem', lat. *nēre* ‚priasť', stír. *snáth* ‚niť', sthnem. *nājan*, nem. *nähen* ‚šiť', lit. *nýtis* ‚osnova pri tkaní', lot. *snāt* ‚priasť' a i. – všetko od ide. **(s)nē-*, **(s)nēi-* ‚skrúcať nite, narábať s niťami; tkať, priasť, šiť'.

nitro- ‚dusík, dusíkatý' (*nitroglycerín* ap.) • Podľa vedeckého názvu dusíka (fr. *nitrogène*, lat. *nitrogenium*), ktorý utvoril v r. 1790 fr. chemik J.-A. Chaptal na základe gr. *-genēs* (*-γενής*) vo význame ‚vytvárajúci ap.' (ďalej

pozri ↗ *-génny*) a lat. *nitrum* (prevzatie z gr. *nitron* (νίτρον) ‚uhličitan sodný', v konečnom dôsledku azda egypt. pôvodu; pozri aj ↗ *nátrium*) – ako *nitrum* sa označoval aj dusičnan sodný (tzv. čilský liadok), v minulosti jediný zdroj na získavanie kyseliny dusičnej.

niva kniž. ‚(rovné) pole, lúka' (od *15. stor.) • Psl. **niva*. Obyčajne sa porovnáva s gr. *neios* (νειός) ‚pole, niva, úhor' – ide azda výrazy odvodené od ide. **ni-*, **nei-* (↗ *nízky*); pôvodným významom mohlo byť ‚nízko položené územie, pole ap.'. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad východiskového **neu̯-i̯o-*, od koreňa zachovaného v ↗ *nový* – pôvodne by teda išlo o označenie novozískanej pôdy.

niveau [n-vó] kniž. ‚úroveň' (od 20. stor.) • Z fr. *niveau*, ktorého východiskom je stfr. *nivel* ako novšia forma (s disimiláciou *l-l-* > *n-l-*) za pôvodné *livel*, z ľud. lat. **lībellus* m. ‚vodováha', od lat. *lībella* ž. (↗ *libela*). Z významu ‚vodováha' vzniklo aj ‚(vodováhou vymeraná) vodorovná plocha, rovina', odtiaľ prenesene ‚hladina, úroveň'. – **nivelácia** ‚meranie výškových rozdielov na zemskom povrchu' (od *19. stor.), **nivelizovať** ‚vyrovnávať rozdiely na rovnakú úroveň' (od 20. stor.) • Utvorené na základe fr. *niveler* ‚upravovať na rovnakú úroveň a i.', odvodeného od stfr. *nivel* ‚úroveň'.

nivočiť expr. ‚ničiť, pustošiť' (od 18. stor.) • Odvodenina od staršieho *nivoč* (od 16. stor.), v spojeniach *obrátiť, prísť, vyjsť v nivoč;* pozri aj ↗ *navnivoč*. *Nivoč* je z pôvodného **ni vъ čь*, doslova ‚v nič', od **vъ(n)* (↗ *v*) a psl. **ni čь* (↗ *nič*) – spojenie **ni vъ čь* vzniklo v čase, keď **ni čь* ešte nesplynulo do jedného slova; porov. i rus. *ničtó* (*ничто*) ‚nič', avšak *ni vo čtó* (*ни во что*) ‚v nič', *ni ot čegó* (*ни от чего*) ‚od ničoho' ap. Pozri aj ↗ *kynožiť*.

nízky (od *15. stor.) • Psl. **nizъkъ*, odvodenina od psl. **nizъ* (porov. i ***niz-učký, nizunký*** ap.) od ide. **ni-*, **nei-* ‚dole' (porov. stind. *ní*, avest. *ni-*, arm. *ni-*, *n-* ‚pod, nadol', resp. aj odvodené stind. *ni-tarām*, stsev. *niðr* ‚dolu, nadol', nem. *nieder* ‚nízky, spodný, nižší' a i.). Z ďalších odvodenín: ***niže*** (**niz-je*, starý tvar komparatívu), od toho ***nížina*** i ***níž*** meteor. (*tlaková n.*), ako aj ***nižný, nižší*** a staršie *nížiť* ‚dávať do nižšej polohy' (dnes s predponami: ***ponížiť', znížiť'***). Pozri aj ↗ *hniezdo*, ↗ *niva*, ↗ *poniklec*.

no (od 17. stor.) • Zrejme už psl. **no* ako variant psl. **nъ* (porov. stsl. *nъ* (**НЪ**), *no* (**НО**) ‚ale, však' a i.), ktoré sa obyčajne odvodzuje od ide. **nū* ‚teraz' (porov. chet. *nu* ‚a, ale', stind. *nú*, *nū*, avest. *nū*, toch. A *nu*, B *no* ‚avšak, ale', gr. *nȳn* (νῦν), lat. *nunc*, gót. *nu*, nem. *nun*, angl. *now*, lit. *nù*, čes. *nyní* ‚teraz' a i.) – význam ‚ale' mohol vzniknúť v kontextoch typu „predtým A – (ale) teraz B“. Iný výklad považuje psl. **nъ*, **no* za pôvodné staré citoslovcia. Pozri aj ↗ *áno*, ↗ *hen*, ↗ *len*.

nóbl hovor. ‚vznešený, jemný' (od 19. stor.) • Z fr. *noble*, čo je prevzatie z lat. *nōbilis* ‚vznešený, urodzený', doslova ‚poznateľný; známy, znamenitý'; od lat. *nōscere* ‚poznávať'. Z odvodenín: ***noblesa*** (fr. *noblesse*).

noc (od 15. stor.) • Psl. **noktь;* súvisí s chet. *nekuz* ‚večer', stind. *nákt-* ‚noc', toch. A *noktim̥* ‚minulú noc', B *nekcīye* ‚navečer', gr. *nyx* (νύξ), gen. *nyktos* (νυκτός), alb. *natë*, lat. *nox*, gen. *noctis* ‚noc', stír. *innocht* ‚v túto noc', gót. *nahts*, nem. *Nacht*, angl. *night*, lit. *naktìs* ‚noc' a i. – všetko od ide. **nok(w)t-* ‚noc'. Z odvodenín: ***nocľah*** (psl. **noktьlegъ*/**noktьlěgъ;* druhá časť zloženiny súvisí s ↗ *ležať*); ***nočný*** (nepravidelná obmena – asi podľa *rok: roč-ný* ap. – pôvodného *noc-ný*, zachovaného v nárečiach); ***obnôcka*** ‚nočné pasenie koní' (od staršieho *obnoc* ‚id.', od slovesa *ob-nocovať* ‚[s]tráviť noc', aj vo vzťahu k paseniu koní); k názvu ***Veľká n.*** pozri ↗ *veľký*. Pozri aj ↗ *netopier*.

Noe (v spojení ***Noemova archa***) ↗ *archa*

noetika filoz. ‚teória poznania' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *noētikos* (νοητικός) ‚súvisiaci s (rozumovým) poznaním', od gr. *noēsis* (νόησις) ‚poznávanie', čo je odvodenina od gr. *noeō* (νοέω) ‚vnímam (očami, mysľou), myslím, uvažujem', od gr. *noos* (νόος), *nūs* (νοῦς) ‚zmysel, rozum'.

noha (od 15. stor.) • Psl. **noga;* súvisí so stind. *áŋghriḥ* ‚chodidlo', lit. *nagà* ‚kopyto, pazúr', stprus. *nage* ‚chodidlo' – ide o odvodeninu od koreňa zachovaného v psl. **nogъtь* (ďalej pozri ↗ *necht*), pôvodným významom bolo asi ‚končatina s pazúrmi, nechtami, kopytami'. Z odvodenín: ***nohavice*** (od psl. **nogavica* sg.), ***nohejbal*** (skríženie *noha* a ↗ *volejbal;* pri tejto hre sa lopta odráža cez sieť nohami); ***podnožník*** astron. (k významu pozri ↗ *nadir*); ***odnož***, od staršieho *od-nožiť sa* ‚pustiť *nohu* = výhonok', a i.

nokturno hud. ‚lyrická skladba vyjadrujúca náladu pokojnej noci' (od 19. stor.) • Z tal. *notturno*, doslova ‚nočný', ktorého východiskom je lat. *nocturnus*, od lat. *nox*, gen. *noctis* ‚noc'; začiatočné *nokt-* je podľa lat. výrazu.

ňom ↗ *on*

nomád ‚kočovník' (od 19. stor.) • Z lat. *Nomas*, gen. *Nomadis* ‚príslušník kočovného kmeňa (najmä v severnej Afrike či Skýtii)', čo je prevzatie z gr. *nomas* (*νομάς*), gen. *nomados* (*νομάδος*) ‚kto kočuje po pastvinách', od gr. *nomos* (*νομός*), *nomē* (*νομή*) ‚(pridelená) pastvina' – súvisí s gr. *nemō* (*νέμω*) ‚prideľujem (ako pastvinu)'.

nomenklatúra odb. ‚systematický súbor názvov; súpis, zoznam' (od 19. stor.) • Z lat. *nōmenclātūra*, pôvodne asi ‚vyvolávanie mien'; od lat. *nōmen* ‚meno' a *calāre* ‚volať, vyvolávať'. Význam ‚vysokí funkcionári' (*stranícka n.* ap.; do r. 1989) vznikol posunom v smere ‚zoznam spoľahlivých osôb, ktorým možno zveriť určité funkcie'. – **nominálny** odb. ‚výslovne vyjadrený' (od 19. stor.) • Podľa lat. *nōminālis* ‚súvisiaci s menom, menný', od lat. *nōmen*, gen. *nōminis* ‚meno' – dnešný význam vznikol posunom v smere ‚menovitý, vyjadrený menom, výslovne'. – **nominatív** gram. ‚1. pád' (od 18. stor.) • Z lat. *(cāsus) nōminātīvus*, doslova ‚pomenúvajúci (pád)', od lat. *nōmināre, nōminātum* ‚menovať' (↗ *nominovať*). – **nominovať** odb. ‚určovať, vyberať' (od 20. stor.) • Z lat. *nōmināre* ‚menovať, vymenúvať', od lat. *nōmen*, gen. *nōminis* ‚meno'. Pozri aj ↗ *renomé*.

non- ‚nie, ne-' (↗ *nonšalantný* ap.) • Z lat. *nōn*, resp. fr. *non* ‚nie'.

noneto hud. ‚súbor deviatich hlasov al. nástrojov' (od 20. stor.) • Z tal. *nonetto* – výraz bol utvorený na základe tal. *nono* ‚deviaty' (z lat. *nōnus* ‚id.') analogicky podľa tal. *quartetto* (↗ *kvarteto*) ap.

nonkonformný ↗ *konformný*

nonpareille [-rej] typ. ‚typ najdrobnejšieho písma' (od 20. stor.) • Z fr. *nonpareille*, od fr. *nonpareil* ‚neporovnateľný', pôvodne ‚nemajúci pár, nemajúci rovného' – ide o zloženinu ↗ *non-* a fr. *pareil* ‚rovnaký, podobný', ktorého východiskom je neskoré lat. *pāriculus*, odvodené od lat. *pār* ‚rovnaký'; pozri aj ↗ *pár*.

nonsens kniž. ‚nezmysel' (od 20. stor.) • Z angl. *nonsense*, čo je zloženina ↗ *non-* a angl. *sense* ‚zmysel', prevzatého z lat. *sēnsus*, od slovesa *sentīre, sēnsum* ‚cítiť, vnímať, pociťovať, badať'.

nonstop ↗ *stop*

nonšalantný kniž. ‚(vedome) nedbanlivý, nenútený' (od 19. stor.) • Z fr. *nonchalant* ‚nenútený, nedbanlivý', zloženého z ↗ *non-* a stfr. *chalant* – ide o príč. prít. činné od slovesa *chaloir* ‚byť dôležitý, ležať na srdci', prevzatého z lat. *calēre* ‚byť horúci, horieť, planúť'.

nora poľov. ‚podzemná skrýša niektorých zvierat' (od 20. stor.) • Psl. **nora*, odvodenina od ide. **ner-* ‚prenikať, ponárať sa, skrýša, dutina'; ďalej pozri ↗ *noriť*. Pozri aj ↗ *snoriť*.

nordický ‚severský; škandinávsky' (od 19. stor.) • Podľa nem. *nordisch*, od nem. *Norden* ‚sever'.

noriť kniž. ‚ponárať' (od 19. stor.) • Psl. **noriti*, iteratívum od psl. **nerti* (porov. csl. *ponrěti* (ПОНРѢТИ) ‚ponoriť sa' < **po-nerti* ap.), ktoré súvisí s lit. *nérti* ‚ponárať sa' a i. – východiskom je ide. **ner-* ‚prenikať, ponárať sa, skrýša, dutina'. Z odvodenín: ***ponoriť***, od toho ***ponor***, ***ponorka***, a i. Pozri aj ↗ *nora*, ↗ *núrať (sa)*, ↗ *pandrava*. – **norka** ‚zool. Lutretia', staršie i *norok*, *norica* (od 17. stor.) • Odvodeniny od psl. **noriti* – pomenovanie súvisí s tým, že zviera máva východy zo skrýše priamo pri vode a pri love vo vode vydrží dlho ponorené.

norma ‚záväzné pravidlo ustálené predpismi, zvykom ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *norma* ‚uholník na zhotovovanie pravých uhlov; pravý uhol', prenesene ‚vzor, predpis, pravidlo'. Z odvodenín: ***normálny*** (lat. *normālis*, pôvodne ‚zhotovený v pravom uhle'). Pozri aj ↗ *enormný*.

nos (od *13. stor.) • Psl. **nosъ*; príbuzné so stind. *nas-*, avest. *nāh-*, lat. *nāsus* ‚nos', *nārēs* mn. (**nāsēs*) ‚nozdry, nos', sthnem. *nasa*, nem. *Nase*, angl. *nose*, lit. *nósis* ‚nos' a i. – všetko od ide. **nas-* ‚nos'. Z odvodenín: ***nosorožec*** ako preklad lat. *rhīnocerōs*, z gr. *rhīnokerōs* (*ῥινόκερως*), zloženého z gr. *rhis* (*ῥίς*), gen. *rhīnos* (*ῥινός*) ‚nos' a *keras* (*κέρας*) ‚roh', a i. Pozri aj ↗ *honosiť sa*, ↗ *nozdry*.

nosiť ↗ *niesť*

nosorožec ↗ *nos*

nostalgia ‚clivá túžba po niečom vzdialenom' (od 20. stor.) • Výraz (lek. lat. *nostalgia*) utvoril v r. 1688 švajč. lekár J. Hofer na základe gr. *nostos* (*νόστος*) ‚návrat' a *algos* (*ἄλγος*) ‚bolesť' – slovo (údajne inšpirované nem. *Heimweh*, od nem. *Heim* ‚domov' a *Weh* ‚bolesť') pôvodne označovalo vystupňovanú túžbu po domove, akú Hofer pozoroval u niektorých rodákov žijúcich v cudzine.

nostrifikovať ‚úradne uznať platnosť odbornej kvalifikácie získanej v zahraničí' (od 20. stor.) • Podľa nem. *nostrifizieren*, doslova ‚urobiť naším' – výraz vznikol na základe lat. *noster* ‚náš' a *-ficere*, *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

noša ↗ *niesť*

nota ‚značka tónu' (od 17. stor.) • Z lat. *nota* ‚značka'. Pozri aj ↗ *anotácia*, ↗ *nôta*. – **nóta** ‚diplomatické oznámenie, vyhlásenie (obyč. písomné)' (od 19. stor.) • Vzniklo na základe lat. *nota* ‚značka; písmeno; mn. list' posunom v smere ‚list (v úradnej korešpondencii, v diplomatickom styku ap.)' > ‚diplomatická nóta' (od konca 18. stor.; pôvodne asi v Anglicku). – **notár,** staršie i *notárius* (od 16. stor.) • Z lat. *notārius*, pôvodne ‚pisár' (z toho neskôr ‚pisár v kancelárii, tajomník ap.'); odvodené od lat. *nota* ‚písmeno; mn. list'. – **notes** ‚zápisník' (od 19. stor.) • Z fr. *notes*, doslova ‚poznámky' – pôvodne tvar mn. č. od fr. *note* ‚poznámka', prevzatého z lat. *nota* ‚id.'. Vznik významu ‚zápisník' súvisí s tým, že *notes* býva často napísané na poznámkových blokoch ap.

noticka ‚(v tlači) drobná správa, krátka poznámka' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Notiz*) z lat. *nōtitia* ‚známosť, slávna povesť; správa, písomný záznam' (odtiaľ i staršie slk. *noticia* ‚znalosť, poznanie', 17. stor.), čo je odvodenina od lat. *nōscere*, *nōtum* ‚poznať', *nōtus* ‚známy'. – **notorický** ‚všeobecne známy (niečím negatívnym)' (od 19. stor.) • Z lat. *nōtōrius*, čo je odvodenina od lat. *nōtus* ‚známy'.

nov ↗ *nový*

novátor ‚priekopník v istej oblasti' (od 20. stor.) • Z lat. *novātor* ‚obnovovateľ', od lat. *novus* ‚nový', *novāre* ‚obnovovať; meniť, pretvárať'.

novela[1] ‚epický prozaický útvar' (od 19. stor.) • Z tal. *novella*, pôvodne ‚novinka, nová správa', od tal. *novello* ‚nový', ktorého východiskom je lat. *novellus*, odvodené od lat. *novus* ‚nový' – súčasný význam vznikol asi posunom ‚(nová) správa' > ‚rozprávanie (novej správy)' > ‚rozprávanie ako prozaický útvar'. – **novela**[2] ‚nová právna norma' (od 20. stor.) • Podľa lat. *novellae (lēgēs, cōnstitūtiōnēs)* mn. ‚nové zákony, ustanovenia', od lat. *novellus* ‚nový' – pôvodne vo vzťahu k normám prijatým po vydaní právnych kódexov byz. cisárov Theodosia II. (438) a Justiniána I. Veľkého (529 – 534).

november ‚jedenásty mesiac v roku' (od 17. stor.) • Z lat. *(mēnsis) November*, doslova ‚deviaty mesiac' (od lat. *novem* ‚deväť'), keďže podľa starého rím. kalendára sa rok začínal 1. marca.

novic ‚čakateľ na prijatie do rehole', staršie aj *novicius* (od 18. stor.) • Z lat. *novīcius* ‚nový; nováčik', od lat. *novus* ‚nový'.

novina, novinár, noviny, novo ↗ *nový*

novokaín ‚alkaloid používaný na miestne umŕtvovanie' (od 20. stor.) • Etymologicky **novo-kokaín*, od lat. *novus* ‚nový' a ↗ *kokaín*.

novosť, novota ↗ *nový*

nóvum kniž. ‚novota, novinka' (od 19. stor.) • Z lat. *novum* ‚(to) nové', od lat. *novus* ‚nový'.

nový (od *12. stor.) • Psl. **novъ* (**nou̯-o-*); súvisí s chet. *newa-*, stind. *návaḥ*, avest. *nava-*, toch. A *ñu*, B *ñuwe*, arm. *nor*, gr. *neos* (*νέος*), lat. *novus*, stír. *núae*, gót. *niujis*, sthnem. *niuwi*, nem. *neu*, angl. *new*, lit. *naũjas* ‚nový' a i. – všetko od ide. **neu̯-* ‚nový'. Z odvodenín: ***novota, novosť, novina*** (od toho ***noviny***, pôvodne ‚nové správy', ***novinár*** a i.), ***nov*** astron. ‚fáza Mesiaca' (skrátenie spojenia *nov* [nový] *mesiac*, s krátkym tvarom adjektíva); príslovka ***novo***, k tomu ***nanovo*** i ***znova, znovu; obnoviť*** (od toho ***obnova***), ***vynoviť*** a i. Pozri aj ↗ *deväť*, ↗ *nevesta*, ↗ *niva*.

nozdry ‚nosové otvory' (od *12. stor.) • Psl. **nozdri* mn. – málo jasná odvodenina (resp. zloženina?) na základe koreňa zachovaného v psl. **nosъ* (↗ *nos*).

nožnice ↗ *nôž*

nôta ‚melódia, nápev' (od 17. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *nota* – význam sa posunul v smere ‚hudobné značky, noty' > ‚nimi zaznamenaná melódia, nápev'. Z odvodenín: ***nôtiť***.

nôž (od 15. stor.) • Psl. **nožь* (**noz-jo-*); odvodenina od koreňa zachovaného v stsl. *vъ-noz-iti* (**ВЪНОЗИТИ**), *vъ-nьz-nǫti* (**ВЪНЬЗНѪТИ**) ‚vraziť' (nôž bol pôvodne bodnou zbraňou) – východiskom je ide. **neĝh-* ‚prevŕtať, preniknúť (cez niečo), bodnúť' (porov. strír. *ness* ‚rana' a i.). Z odvodenín: ***nožnice*** (staršie i *nožice*), pôvodne o dvoch nožoch spojených na konci držadiel.

nuansa [nü-] kniž. ‚jemný rozdiel, odtienok' (od 19. stor.) • Z fr. *nuance*, od fr. *nuer* ‚odtieniť (farby)'.

nuda (od 19. stor.) • Prevzaté z rus. *nudá* (*нуда*) v staršom význame ‚jednotvárna činnosť ap.', ktoré súvisí s rus. *núdiť* (*нудить*) ‚nútiť' – východiskom výrazu je psl. **nuditi* v pôvodnom význame ‚trápiť'; ďalej pozri ↗ *núdza*. Z odvodenín: ***nudiť sa, unudený*** a i.

nudizmus ‚kult nahoty' • Podľa nem. *Nudismus* (výraz vznikol údajne v Nemecku v 20. rokoch 20. stor.), od lat. *nūdus* ‚nahý'.

núdza ‚nedostatok, bieda, tvŕdza', staršie i ‚násilie, znásilnenie; nevyhnutná potreba, nutnosť' (od 15. stor.) • Psl. **nudja*, odvodenina od psl. **nuditi* (> staršie slk. *núdiť* ‚nútiť, siliť', od

15. stor.), usúvzťažňovaného so stind. *nudáti* ‚tlačí, poháňa' a lit. *nűsti* ‚veľmi chcieť, túžiť'. Psl. **nuditi* (**nou-d-*) je odvodené od rovnakého koreňa – s pôvodným významom ‚trápiť ap.' – ako **nutiti* (**nou-t-*); ďalej pozri ↗ *nútiť*. Pozri aj ↗ *nuda*.

ňufák ‚ňucháč' (od 20. stor.) • Zrejme obmena (s novším expresívnym *f*) *ňuchák* (staršie ‚orgán ňuchu, nozdry', 18. stor.), od ↗ *ňuchať*.

nugat, nugát ‚čokoládová cukrovinková masa s prímesou mandlí' (od 20. stor.) • Z fr. *nougat*, čo je prevzatie z prov. *nogat* ‚orechový koláč' – výraz je odvodený od prov. *nougo* ‚orech', z ľud. lat. **nuca*, ktorého východiskom je lat. *nux*, gen. *nucis* ‚orech'.

ňuchať (od *17. stor.) • Staré sloveso, ktorého východisko sa rekonštruuje ako psl. **njuchati*, resp. **njǫchati*. Za predpokladu pôvodného **njuchati* (**neus-*) sa tento výraz usúvzťažňuje s gót. *bi-niuhsjan* ‚vyzvedať', stangl. *nēosan* ‚vyhľadávať', nem. *nüschen* ‚hrabať rypákom' a i. – všetko od ide. **neu-ks-*, **neu-s-* ‚vetriť, ňuchať; sliediť, pátrať, vyzvedať'. Pri rekonštrukcii **njǫchati* (k nosovej samohláske porov. poľ. dial. *niąchać*) sa predpokladá, že ide o obmenu (s druhotnou mäkkosťou, azda expresívneho charakteru?) pôvodného **nǫchati*, ktoré vzniklo azda na základe predponových slovies typu **sъn-ǫchati*, **vъn-ǫchati*, odvodených (k predponám pozri ↗ *s*, ↗ *v*) od psl. **ǫchati* (porov. stsl. *ǫchati* (ѪХАТИ) ‚čuchať' a i.), od ide. **an(ə)-* ‚dýchať, fúkať'; ďalej pozri ↗ *vôňa*. Z odvodenín: ***ňuch***. Pozri aj ↗ *ňufák*.

núkať (od 18. stor.) • Psl. **nukati;* odvodenina od psl. **nu* (častica asi zvukomalebného pôvodu), porov. i ↗ *nuž*. Z odvodenín: ***ponúkať***, od toho ***ponuka, ponúknuť;*** podobne ***vnukať***, ***vnuknúť***, a i.

nukleárny odb. ‚jadrový' (od 20. stor.) • Podľa angl. *nuclear*, odvodeného od angl. *nucleus* ‚jadro' – ide o prevzatie z lat. *nuc(u)leus* ‚(orechové) jadro', od lat. *nux*, gen. *nucis* ‚orech'.

nula (od 18. stor.) • Z lat. *nūlla* mn. ‚nijaké veci, nič' (od lat. *nūllus* ‚nijaký, žiadny'), resp. z tal. *nulla* ‚nič', rovnakého pôvodu. Pozri aj ↗ *cifra*[1]. – **nulita** práv., kniž. ‚neplatnosť' (od 20. stor.) • Zo strlat. *nullitas*, od lat. *nūllus* ‚nijaký'.

numerický odb. ‚číselný' (od 19. stor.) • Utvorené na základe lat. *numerus* ‚číslo, počet'. – **numero** zastar., expr. ‚číslo' (od 19. stor.) • Z tal. *numero*, ktorého východiskom je lat. *numerus* ‚id.'. Pozri aj ↗ *enumerácia*.

numizmatika ‚odbor histórie skúmajúci mince, medaily a mincovníctvo' (od 19. stor.) • Podľa fr. *(science) numismatique*, doslova ‚numizmatická veda' – fr. *numismatique* ‚súvisiaci s mincami' je utvorené na základe lat. *numisma*, gen. *numismatis* ‚minca' (> staršie slk. *numizma*, 18. stor.), čo je prevzatie z gr. *nomisma* (*νόμισμα*), gen. *nomismatos* (*νομίσματος*) ‚čo je bežne používané a prijímané; peniaz, minca', od gr. *nomizō* (*νομίζω*) ‚bežne používam', odvodeného od gr. *nomos* (*νόμος*) ‚čo sa bežne používa; zvyk; zákon'.

nuncius ‚pápežský vyslanec' (od 19. stor.) • Z lat. *nūntius* ‚oznamujúci, zvestujúci; posol', utvoreného na základe lat. *nūntiāre* ‚oznamovať, zvestovať', od lat. *nūntium* ‚zvesť, správa'.

núrať (sa), ňúrať (sa) expr. ‚kutať (sa); sliediť, snoriť' (od 20. stor.) • Azda už psl. **nurjati*, čo je iteratívum od psl. **nuriti* (> slk. dial. *núriť* ‚o zvieratách: strkať rypák al. pysk do zeme; o ľuďoch: nazerať niekam, a i.'). Psl. **nuriti* môže súvisieť s psl. **noriti* (↗ *noriť*), pôvodne by teda znamenalo ‚ponárať sa (do hĺbky ap.)'; iný výklad ho odvodzuje od ide. **neu-* ‚robiť prudký pohyb, udierať; kývať (hlavou)' (porov. stind. *návate* ‚ide, pohybuje sa', gr. *neuō* (*νεύω*) ‚skláňam, hýbem, kývam', lat. *ad-nuere* ‚prikyvovať' a i.). Pôvodnou formou je zrejme *núrať (sa)*, forma s *ň-* mohla vzniknúť v dôsledku expresívnosti výrazu. Pozri aj ↗ *ponurý*.

nútiť (od 16. stor.) • Psl. **nutiti* (**nou-t-*); súvisí s gót. *nauþs* ‚ťažkosti, núdza', nem. *Not*, stprus. *nautin* ‚núdza' a i. – všetko od ide. **nāu-* : **nəu-* : **nū-* ‚trápiť ap.'; ďalej pozri ↗ *unaviť*. Z odvodenín: ***nutkať***, od toho ***nutkavý; nutný*** a i. Pozri aj ↗ *núdza*.

nutria ‚zool. Myocastor' (od 20. stor.) • Zo špan. *nutria*, ktorého východiskom je ľud. lat. **nutria* – výraz vznikol asi obmenou lat. *lutra* ‚vydra' pod vplyvom rovnoznačného ľud. lat. **enidria*, prevzatého z gr. *enydris* (*ἔνυδρις*), doslova ‚(zviera) žijúce vo vode', od gr. *en* (*ἐν*) ‚v' a *hydōr* (*ὕδωρ*) ‚voda'.

nutričný odb. ‚týkajúci sa výživy' (od 20. stor.) • Lat. pôvodu – podľa lat. *nūtrīre, nūtrītum* ‚kŕmiť, živiť', *nūtrīx*, gen. *nūtrīcis* ‚vychovávateľka, živiteľka' a i.

nuž ‚(a) tak' (od 16. stor.) • Skrátenie pôvodného *nuže*, zloženého z častíc *nu* a ↗ *že*. Východiskom častice *nu* ‚tak; no, nuž' (tak ešte dial., od 16. stor.) je už psl. **nu;* pozri aj ↗ *núkať*.

nylon, nylón ‚obchodný názov textilného syntetického vlákna' • Slovo (angl. *nylon*) bolo

umelo utvorené na konci 30. rokov 20. stor.; koncové *-on* je asi podľa angl. *cotton* ‚bavlna', *rayon* ‚umelý hodváb' ap. Pozri aj ↗ *silon*.

nymfa ‚v gréckej mytológii bohyňa zosobňujúca prírodné sily (v stromoch, prameňoch ap.)' (od 18. stor.) • Z lat. *nympha*, čo je prevzatie z gr. *nymfē* (*νύμφη*) ‚dievča, nevesta, mladá žena; víla (riek, stromov, prameňov)'. Pozri aj ↗ *lymfa*.

O, Ó

o, o- (od 15. stor.) • Redukovaná forma pôvodného *ob* (↗ *ob-*).

oáza ‚obývateľné miesto v púšti okolo vodného zdroja' (od 19. stor.) • Podľa antického označenia obývateľných miest v púštnych oblastiach Egypta (gr. *Oasis* (*Ὄασις*), lat. *Oasis*); slovo je asi egypt. pôvodu.

ob- (od 15. stor.) • Psl. **ob(ь)* s východiskovým významom ‚okolo' (porov. slk. *ob-ísť* ‚vykonať kruhový pohyb okolo niečoho' ap.) – pôvodne predložka, ktorá vznikla pravdepodobne 1. skrížením ide. **epi*, **opi* ‚blízko k niečomu, smerom na; (o čase) po; (o priestore) za' (porov. stind. *ápi* ‚k tomu, aj', gr. *epi* (*ἔπι*) ‚na tom, k tomu', lat. *ob* ‚pred' a i.) a **obhi* ‚smerom na' (stind. *abhí*, avest. *aiwi* ‚k' a i.), resp. aj 2. skrížením ide. **epi*, **opi* a ide. **ambhi*, **m̥bhi* ‚okolo, po obidvoch stranách' (porov. gr. *amfi* (*ἀμφί*) ‚okolo', alb. *mbi* ‚na, nad', lat. *amb-*, stír. *imb* ‚okolo' a i.). Pozri aj ↗ *o*.

oba, obe (od 15. stor.) • Psl. **oba* m., **obě* ž., s.; súvisí so stind. *ubhāu* m., *ubhé* ž., s., avest. *uva*, toch. A *āmpi*, B *antapi*, *āntpi*, gr. *amfō* (*ἄμφω*), lat. *ambō* m., s., *ambae* ž., gót. *bai* m., *ba* s., nem. *bei-de*, angl. *both*, lit. *abù* m., *abì* ž. ‚id.' a i. Novšie ***obi-*** (v ***obidva(ja)***, ***obidve***) vzniklo asi nepravidelným hláskovým vývinom pôvodného **obě dъvě* (porov. čes. *obě dvě* ‚obidve'). ***Oboje*** (od toho ***obojaký***) môže byť reflexom starého tvaru súvisiaceho so stind. *ubháya-*, lit. *abejì* m. ‚id.' a i.; podľa iného výkladu bolo utvorené analogicky podľa *dvoje* (ďalej pozri ↗ *dva*).

obal, obaliť, obálka ↗ *baliť*

obar, obariť ↗ *variť*

obava, obávať sa ↗ *báť sa*

obcovať, občan ↗ *obec*

obďaleč ↗ *ďaleký*

obdariť ↗ *dar*

obdiv ↗ *dívať sa*

obdoba ‚približná zhoda' (od 20. stor.) • Zrejme podľa predložkového spojenia **ob době*, utvoreného na základe predložky **ob* (↗ *ob-*, ↗ *o*) vo význame spôsobu (porov. slk. *o* v prípadoch typu *byť o hlade*, *chodiť o palici*) a psl. **doba* (↗ *doba*) vo význame ‚niečo vhodné; vhodný tvar' – doslova asi ‚*o dobe* = o vhodnom tvare, s vhodným tvarom (ktorý sa zhoduje s niečím iným ap.)'. – **obdobie** ↗ *doba*

obe ↗ *oba*

obec, staršie i *obca* (od 14. stor.) • Psl. **obьtjь*, **obьtja* – slovo vzniklo substantivizáciou psl. **obьtjь* (porov. stsl. *obьštь* (**ОБЬЩЬ**) ‚spoločný; všeobecný', chorv. *ȍpćī* ‚všeobecný; celkový' a i.). Výraz sa odvodzuje (pri rekonštrukcii **obĭ-ti̯o-*) od psl. **obь* ‚okolo ap.' (↗ *ob-*), čo predpokladá pôvodný význam ‚nachádzajúci sa naokolo' > ‚týkajúci sa všetkých naokolo, patriaci všetkým, spoločný'. Iný výklad tu predpokladá pôvodné **ob-ĭ-ti̯o-*, s koreňom **ĭ-* patriacim k ide. **ei-* (↗ *ísť*) – pôvodný význam mohol byť ‚čo je obídené' (počas vymedzovania hraníc ap.) > ‚takto ohraničený priestor; spoločenstvo v ňom žijúce' (porov. aj ↗ *ochodza*). Z odvodenín: ***obecný*** (‚súvisiaci s [celou] obcou', k tomu i ***všeobecný***, ↗ *vše-*), odtiaľ ***obecenstvo; obcovať*** zastar. ‚mať do činenia, stýkať sa', ***vyobcovať*** kniž. ‚vylúčiť z obce, z istého spoločenstva', ***občan*** (‚príslušník obce'); ***vôbec*** (**v obec* ‚v [celú] obec, do [celej] obce' > ‚všeobecne') a i.

obecať kniž. zastar. ‚obetovať, venovať, darovať' (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **obvecať*, z psl. **obvětjati*, čo je imperfektívum od psl. **obvětiti* (porov. stčes. *obětitel* ‚človek obetujúci Bohu prostredníctvom kňaza' a i.) – ide o odvodeninu od psl. **obvět-* (↗ *obeť*), resp. od psl. **větiti* ‚hovoriť ap.'; ďalej pozri ↗ *vetiť*.

obecenstvo ↗ *obec*

obed (od 16. stor.) • Psl. **obědъ*; zloženina psl. **ob* (↗ *ob-*) a koreňa **ěd-* (**ēd-*), zachovaného v ↗ *jesť*. Pôvodný význam slova nie je celkom jasný – odvodzovalo sa od slovesa typu *ob-jesť sa* ‚prejesť sa, presýtiť sa' (pôvodne napr. o smútočnej hostine, keď bolo potrebné zjesť všetko zo stola?); iná interpretácia predpokladá (vzhľadom na psl. **ob* = ‚okolo') pôvodný význam ‚jedenie v kruhu, okolo stola ap.'.

obeh ↗ *behať*

obelisk ‚vysoký štíhly hranol zakončený v tvare pyramídy' (od 19. stor.) • Z lat. *obeliscus* – výraz je prevzatý z gr. *obeliskos* (*ὀβελίσκος*), čo

je zdrobnenina od gr. *obelos* (*ὀβελός*) ‚ražeň, vrchol stĺpa, obelisk'.

obesiť ↗ *-vesiť*

obeť, obeta (od 16. stor.) • Pôvodné **obveť*, **obveta* (k vývinu *obv-* > *ob-* porov. **obvesiť* > *obesiť* ap.), z psl. **obvětь*, **obvěta*, utvoreného na základe ↗ *ob-* a psl. **větiti* ‚hovoriť" (↗ *vetiť*) – významový vývin slova možno rekonštruovať azda ako ‚hovorenie okolo (*ob-*) niečoho' > ‚zhromaždenie okolo obradného miesta, kde sa skladali sľuby, prinášali obete ap.'. Z odvodenín: ***obetovať*** a i. Pozri aj ↗ *obecať*.

obézny ‚tučný, telnatý', staršie *obézly* (od 18. stor.) • Z lat. *obēsus* ‚dobre živený, vykŕmený, tučný', od lat. *edere* ‚jesť", **ob-edere* ‚najesť sa'. Z odvodenín: ***obezita*** (lat. *obēsitās*).

obhajca, obhájiť, obhajoba ↗ *hájiť*

obhliadať, obhliadka ↗ *hľadieť*

obchendovať hovor. expr. ‚postávať, motať sa' (od 20. stor.) • Dial. i *obhendovať*, *opkendovať*, *opendovať* s ďalšími významami ‚obšmietať sa (v blízkosti niekoho/niečoho); okolkovať" ap.; nejasné. Pozri aj ↗ *odkundes*.

obchod (od 16. stor.) • Od slovesa *obchodiť* ‚chodiť dookola' (od 16. stor.), zloženého z ↗ *ob-* a ↗ *chodiť*. Pôvodný význam bol ‚chodenie dookola' (porov. staršie *zádušný o.* ‚obchádzanie kostola pri omši za zosnulých', 18. stor.), odtiaľ zrejme aj ‚obchádzanie niečoho' > ‚starosť o niečo, konanie; činnosť (aj obchodná)' – akiste i podľa predajcov, ktorí sami *obchádzali*, vyhľadávali možných zákazníkov (*podomový o.* ap.), neskôr prenesené aj na obchodné aktivity na stálych nákupno-predajných miestach (*ísť do o-u* ap.). Porov. aj ↗ *ochodza*.

obchvat, obchvátiť ↗ *chvátať*

obi-, obidva(ja), obidve ↗ *oba*

obiehať ↗ *behať*

obilie (od 16. stor.) • Psl. **obilьje*. Obyčajne sa odvodzuje od psl. **obilъ* ‚bohatý ap.' (porov. stsl. *obilъ* (ОБИЛЪ) ‚hojný' a i.), interpretovaného ako **ob-vi-lъ*, čo je asi príčastie utvorené na základe ide. **u̯ei-*, **u̯eiə-*, **u̯ī-* ‚napadnúť niekoho; smerovať k niečomu, usilovať sa o niečo; byť silný a i.' (ďalej pozri ↗ *voj*) – t. j. z významového hľadiska asi ‚súvisiaci s (násilným) ziskom, s korisťou' > ‚hojný, bohatý'; s ďalším vývinom ‚hojný' > ‚hojnosť, bohatstvo' (porov. stsl. *obilije* (ОБИЛИѤ) ‚hojnosť, nadbytok') > ‚statky; obilie', porov. i ↗ *zbožie*. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad, že psl. **obilьje* (s významovým vývinom ‚čo je *o-bité*, vymlátené' > ‚obilie' > ‚hojnosť" ap.) je odvodené od psl. **biti* (↗ *biť*).

obísť ↗ *ísť*

objať ↗ *jať*

objav, objaviť ↗ *javiť*

objazd ↗ *jazda*

objekt ‚predmet' (od 20. stor.) • Z lat. *obiectum*, doslova asi ‚(to) predložené, postavené ap.' – ide o príčastie od lat. *obicere*, *obiectum* ‚predhodiť; nadstaviť, postaviť proti', zloženého z lat. *ob* ‚pred' a *iacere* ‚hádzať, vrhať, metať" (podľa toho aj slk. *pred-met*). Z odvodenín: ***objektívny*** (strlat. *obiectivus*), odtiaľ ***objektív*** (pôvodne údajne o „predmetovej" šošovke, t. j. zameranej na pozorovaný objekt), a i.

objem, objímať ↗ *jať*

obklopiť ↗ *klopiť*

obkľúčiť ↗ *kľuka*

obkročiť, obkročmo ↗ *krok*

oblafnúť ↗ *bluf*

oblak (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **obvlak*, z psl. **obvolkъ*, od psl. **obvelkti* ‚obvliecť" (↗ *vliecť*) – pôvodným významom bolo ‚čo *ob-vlieka*, zahaľuje nebo', porov. i *pary povliekli návršie* ‚zahalili' (Hviezdoslav) ap.

oblasť (od 19. stor.) • Z rus. *óblasť* (*область*), čo je prevzatie zo stsl. *oblastь* (ОБЛАСТЬ) ‚moc, vláda; kraj, územie', ktorého východiskom je psl. **ob-volstь*, zložené z ↗ *ob-* a psl. **volstь* (↗ *vlasť*) – pôvodný význam bol ‚ovládané územie'.

oblátka, dial. **oplátka** ‚tenké krehké pečivo', staršie i ‚hostia, omšový chlieb' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od **obláta*, z lat. *(hostia) oblāta*, doslova ‚podávaná hostia' – od lat. *offerre*, *oblātum* ‚niesť v ústrety, podávať; prinášať, poskytovať; ponúkať", zloženého z lat. *ob* ‚pred' a *ferre* ‚niesť"; pozri aj ↗ *oferovať*. Význam sa zovšeobecnil v smere ‚hostia' > ‚tenké krehké pečivo'. Dial. *oplátka* (s neznelým *p*) mohlo byť prevzaté nem. prostredníctvom, mohlo však azda vzniknúť aj v dôsledku zblíženia s ↗ *plát* (porov. *plátok cesta* ap.).

oblek ↗ *vliecť*

obličaj kniž. zastar. ‚tvár' (od 16. stor.) • Utvorené na základe ↗ *ob-* a ↗ *líce;* mohlo vzniknúť aj obmenou pôvodného **obličie*, z psl. **obličьje* (porov. stsl. *obličije* (ОБЛИЧИѤ) ‚tvár, obraz, podoba' a i.), od rovnakého koreňa.

oblička (od 18. stor.), staršie i *oblinka* (17. stor.) • Od ↗ *oblý* – obličky sú pomenované podľa svojho okrúhleho tvaru.

obliecť, obliečka ↗ *vliecť*

obligácia fin. ‚dlhopis', staršie i ‚finančný záväzok' (od 17. stor.) • Z lat. *obligātiō*, pôvodne ‚záväzok', od lat. *obligāre, obligātum* ‚zviazať, spútať; zaviazať (zmluvou, prísahou ap.)', od lat. *ligāre* ‚viazať'. – **obligátny** kniž., odb. ‚povinný, záväzný'; ‚zvyčajný, bežný' (od 18. stor.) • Z lat. *obligātus*, pôvodne ‚zaviazaný', čo je príčastie od lat. *obligāre* ‚zaviazať zmluvou, prísahou ap.'. – **obligatórny** kniž., odb. ‚povinný, záväzný' (od 20. stor.) • Z lat. *obligātōrius* ‚majúci záväznú platnosť', od lat. *obligāre, obligātum* ‚zaviazať, zaväzovať'.

obliznúť ↗ *lízať*

obloha (od 17. stor.) • Súvisí s *obliehať, obložiť*, doslova asi ‚čo leží okolo Zeme, čo ju obkolesuje'; ďalej pozri ↗ *ležať*.

oblok (od 16. stor.) • Psl. **obvьlokъ*, odvodenina od psl. **obvьlъ* (↗ *oblý*) – výraz pôvodne zrejme označoval okrúhly otvor v stene.

obľuba, obľúbiť si ↗ *ľúbiť*

obluda ↗ *lúdiť*

oblúk (od 15. stor.) • Psl. **oblǫkъ*, odvodené od psl. **oblękti* ‚ohnúť, skriviť' (porov. hluž. *woblac* ‚zapliesť do osídel' a i.), zloženého z ↗ *ob-* a psl. **lękti* (porov. csl. *lęšti* (ЛѦШТИ) ‚ohýbať' a i.), od ide. **lenk-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *ľakať*. Porov. i ↗ *luk*.

oblý (od 17. stor.) • Etymologicky **obvlý;* z psl. **obvьlъ*, čo je zloženina psl. **ob* (↗ *ob-*) a koreňa **vьl-*, od ide. **u̯el-* ‚otáčať, vinúť, valiť' (↗ *valiť*) – z významového hľadiska ‚otáčaný, krútený' > ‚zaokrúhlený, oblý'. Pozri aj ↗ *oblička*, ↗ *oblok*.

obnova, obnoviť ↗ *nový*

obnôcka ↗ *noc*

obočie ↗ *oko*

obojaký ↗ *oba*

obojok (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **obvojok*, čo je zdrobnenina od **ob-voj*, od slovesa *ob-viť* (↗ *viť;* k slovotvorbe porov. *za-viť: zá-voj* a i.) – obojok je pomenovaný ako niečo *ob-vité*, omotané, uviazané okolo krku.

obopínať ↗ *pnúť*

obor¹ ‚rozprávková bytosť' (od 17. stor.) • Pôvodne etnický názov Avarov, kočovných kmeňov asi turk. pôvodu, ktoré sa v 6. stor. usadili v Panónii (porov. stsl. *obri* (ОБРИ) ‚Avari'). K významovému posunu ‚príslušník cudzieho etnika' > ‚mytologická bytosť' porov. fr. dial. *sarrasin* ‚obor; čarodejník' (pôvodne ‚Saracén'), oset. *Rujmon* ako meno mýtického netvora (‚Riman') a i.; k hyperbolizujúcim predstavám ap. o iných etnikách porov. i slk. dial. *veliká žensko ani Tatír* ‚žena veľká ako Tatár'. – **obor²** mat. ‚skupina čísel' (od 20. stor.) • Podľa čes. *obor* ‚odbor, odvetvie; oblasť, okruh', od čes. *obírati se* ‚zaoberať sa niečím'; ďalej pozri ↗ *brať*.

oboriť sa expr. ‚napadnúť, zaútočiť; mocne sa zaprieť; osopiť sa', staršie aj *oboriť* ‚zaútočiť; násilím zaujať; zrúcať' (od 15. stor.) • Psl. **oboriti* – pôvodne asi **ob-oriti*, od ↗ *ob-* a psl. **oriti* ‚ničiť ap.' (porov. stsl. *oriti* (ОРИТИ) ‚zvádzať [človeka]', *raz-oriti* (РАЗОРИТИ) ‚rozvrátiť, rozbiť, zničiť ap.' a i.), ktoré sa porovnáva so stind. *ármāḥ* mn. ‚trosky, ruiny', lit. *irti* ‚rozpadávať sa', *ardýti* ‚rozdeľovať' a i. (od ide. **er-*, **erə-* ‚voľný, nepevný, odstávajúci; rozpadávať sa a i.', pozri aj ↗ *roz-*), čo predpokladá významový vývin ‚spôsobovať, že niečo sa uvoľňuje, rozpadáva' > ‚ničiť'. Iný výklad vychádza z pôvodného **ob-boriti*, od psl. **boriti* (↗ *boriť*).

obozretný ↗ *zrieť²*

obrad ↗ *riad*

obrana, obranca, obrániť ↗ *brániť¹*

obrat, obrátiť ↗ *vrátiť*

obraz (od 16. stor.) • Psl. **obrazъ*, odvodenina od psl. **obrězati* (> slk. *obrezať*), zloženého z ↗ *ob-* a psl. **rězati* (↗ *rezať*) – z významového hľadiska asi ‚niečo orezané, vyrezané' > ‚(rezaním zhotovený) tvar, podoba; spodobnenie, zobrazenie'. Porov. i ↗ *raz*.

obriadiť ↗ *riad*

obriezka ↗ *rezať*

obrna ‚ochrnutie častí tela' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Azda súvisí s ↗ *brnieť¹* ‚zvučať' (k významu porov. i čes. *o-brněti* ‚stŕpnuť, stuhnúť'); z fonetických príčin sa zdá menej pravdepodobný predpoklad pôvodného **ob-chrna*, od rovnakého koreňa ako ↗ *ochrnúť*.

obrniť ↗ *brnenie*

obrok zastaráv. ‚krmivo pre ťažný dobytok', staršie i ‚ročný poplatok, ročná daň (najmä sedliacka)' (od 18. stor.) • Psl. **obrokъ*, od psl. **obrekti* (slk. *ob-riecť*), zloženého z ↗ *ob-* a psl. **rekti* (↗ *riecť*) – pôvodne ‚čo je *ob-rečené*, obhovorené, dohodnuté'; odtiaľ ‚dohodnutý, určený poplatok, daň', resp. ‚určená dávka potravín, krmiva; krmivo pre dobytok'.

obrtlík ‚otáčavé zariadenie (na uzavretie oblokov, dverí)' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od *obrteľ*, z pôvodného **obvrteľ* (už psl. **ob-vьrt-ьl-*), od ↗ *ob-* a ↗ *vrtieť* – doslova ‚čo sa *vrtí*, točí (dookola, okolo svojej osi)'.

obruba ↗ *rúbať*

obruč (od 17. stor.) • Psl. **obrǫčь*, od ↗ *ob-* a psl. **rǫka* (↗ *ruka*) – pôvodne ‚čo je okolo ruky, čo obopína ruku' (asi o šperkoch nosených na ruke), z toho všeobecne ‚kruhový pás'.

obrus (od 15. stor.) • Od slovesa *obrúsiť*, to od ↗ *brúsiť* v posunutom význame ‚drhnúť, trieť' > ‚utierať' (porov. i stčes. *brusec* ‚kus látky určený na utieranie') – pôvodne ‚čo slúži na *obrúsenie*, utretie', odtiaľ ‚kus látky (na utretie)' > ‚kus látky na prikrytie stola'.

obrva ↗ *brva*

obrýknuť (sa) ↗ *ryčať*

obrys ↗ *rys²*

obsah ↗ *siahať*

obscénny ‚necudný, neslušný' (od 20. stor.) • Z lat. *obscaenus* ‚nečistý, hnusný, necudný' – asi od lat. *ob* ‚pred' a koreňa zachovaného v lat. *scaevus* ‚ľavý; nevhodný, nešťastný, nepravý'.

observatórium ‚stanica na pozorovanie astronomických ap. úkazov' (od 19. stor.) • Utvorené v novodobej astronómii na základe lat. *observāre, observātum* ‚pozorovať', od lat. *ob* ‚pred' a *servāre* ‚uchovávať, strážiť; pozorovať'.

obsiahnuť ↗ *siahať*

obsidián miner. ‚sopečné sklo' (od 20. stor.) • Z lat. *obsidiānus*, čo je novšia forma pôvodného *(lapis) obsiānus*, doslova ‚Obsiov kameň', od osobného mena *Obsius* – takto sa volal rím. cestovateľ, ktorý podľa rím. prírodovedca Plínia (23 – 79 po Kr.) objavil tento kameň v Etiópii.

obskúrny kniž. ‚pochybný, pokútny, podozrivý' (od 20. stor.) • Z lat. *obscūrus* ‚tmavý, temný; nejasný, nezrozumiteľný', pôvodne azda ‚zatemnený, zahalený'. Pozri aj ↗ *kamera.*

obsmŕdať ↗ *smrdieť*

obstarný, obstarožný ↗ *starý*

obstáť ↗ *stáť*

obstaviť, obstávka ↗ *staviť*

obstojný ↗ *stáť*

obstrek, obstriekať ↗ *striekať*

obšmietať sa expr. ‚obsmŕdať, motať sa' (od *18. stor.) • Pôvodne azda **ob-šemietať sa*, od *šemetiť (sa)* vo význame typu ‚motať sa'; ďalej pozri ↗ *ošemetný.*

obštrukcia ‚zámerné prekážanie', staršie ‚zapchatie čriev' (od 18. stor.) • Z lat. *obstrūctiō* ‚zatarasenie, uzavretie', od lat. *obstruere, obstrūctum* ‚stavať sa proti niečomu; zatarasiť, uzavrieť', zloženého z lat. *ob* ‚pred' a *struere* ‚klásť na seba, stavať'.

obťažovať ↗ *ťažiť*

obuch ‚plochá strana sekery al. valašky; kyjak, tĺk' (od 17. stor.), dial. i ‚úzka sekera s dlhým poriskom' • Psl. **obuchъ*, málo jasný výraz. Azda utvorené na základe psl. **ob* ‚okolo' (↗ *ob-*) a **ucho* (↗ *ucho*) vo význame ‚otvor, do ktorého sa vkladá porisko' (k významu porov. *ucho ihly* ap.) – pôvodne ‚časť zbrane okolo ucha'? Podľa iného výkladu je odvodené od **buchati* (↗ *búchať*) – pôvodne azda ‚strana sekery ap., ktorou sa len udiera (t. j. neseká, nerúbe)'? Zdrobnenina: ***obušok.***

obuť, obuv, obúvať, obuvník ↗ *-uť*

obťažovať ↗ *ťažiť*

obväz, obviazať ↗ *viazať*

obviniť ↗ *vina*

obvod ↗ *viesť*

obvyklý, obyčaj, obyčajný ↗ *-vykať*

obývať ↗ *byť*

obzor (od 19. stor.) • Od ↗ *ob-* a rovnakého koreňa ako ↗ *zrieť²* (k slovotvorbe porov. *dozrieť: dozor* ap.) – pôvodne azda o priestore (na zemskom povrchu), ktorý možno obsiahnuť zrakom (porov. *stratiť sa z o-u* ‚prestať byť viditeľný', *mať široký o.* ‚duševný rozhľad' ap.), druhotne prenesené na horizont ako hranicu oddeľujúcu zemský povrch od oblohy (*mesiac vyšiel nad o.* ap.).

obzrieť sa ↗ *zrieť²*

obzvlášť ↗ *zvlášť*

obžaloba, obžalovať ↗ *žiaľ*

obžinky ↗ *žať¹*

obživa, obživiť ↗ *živiť*

oceán ‚niektoré zo svetových morí vypĺňajúcich priestor medzi kontinentmi' (od 18. stor.) • Z lat. *Ōceanus*, čo je prevzatie z gr. *Ōkeanos* (Ὠκεανός) – takto sa pôvodne označovala obrovská rieka, podľa starých predstáv obtekajúca pevninu i more.

oceľ (od *16. stor.) • Staré prevzatie z ľud. lat. *aciāle*, čo je variant (pôvodne údajne zo sev. Talianska) neskorého lat. *aciārium* ‚oceľ' (odtiaľ i fr. *acier*, tal. *acciaio* ‚id.'), odvodeného od lat. *aciēs* ‚ostrie, hrot'.

ocelot ‚americká mačkovitá šelma' (od 20. stor.) • Zo indián. jazyka nahuatl (*ocelotl*) v Stred. Amerike, do Európy preniklo v 18. stor. prostredníctvom fr. *ocelot.*

ocino ↗ *otec*

ocitnúť sa ↗ *cítiť*

ocko, oco ↗ *otec*

ocot (od 16. stor.) • Zo staršieho *ocet* (tak aj dial.), čo je prevzatie z lat. *acētum* ‚ocot', majúceho rovnaký koreň ako lat. *ācer* ‚ostrý

(aj o chuti)‘, *acidus* ‚kyslý‘. Pozri aj ↗ *acet...*, ↗ *polyester.*
oči ↗ *oko*
očista, očistec, očistiť ↗ *čistý* – **očistom** ‚zdanlivo, naoko, navonok‘ (od 18. stor.) • Pôvodne asi tvar inštr. sg. (porov. príslovky typu *kríž-om, mimochod-om* a i.) od **očist* ‚očistenie‘, odvodeného od *o-čistiť sa* (↗ *čistý*) – z významového hľadiska pôvodne asi ‚(robiť niečo s) *očistením* = očisťujúc sa od (negatívne vnímanej) činnosti‘, t. j. vykonávať ju len zdanlivo.
očko, očkovať, očú ↗ *oko*
od (od 15. stor.) • Reflex psl. **ot* (k zachovaniu neznelého *t* porov. ↗ *otrok*, ↗ *otruby*, ↗ *otvoriť* ap.), druhotne aj **otъ*; súčasná podoba s *d* mohla vzniknúť v prípadoch typu **ot-biť* [odbiť] ap., resp. obmenou **ot* podľa ↗ *nad*, ↗ *pod*, ↗ *pred*. Psl. **ot* sa porovnáva s gr. *at-ar* (ἀτάρ) ‚ale, (a)však; potom‘, lat. *at* ‚ale, lež‘, gót. *aþ-þan* ‚ale, však‘, lit. *at-*, *ata-* ‚preč, od‘ a i. – všetko od ide. **ati*, **ato-* ‚cez, ponad niečo von; naspäť; sem‘. Pozri aj ↗ *hot.*
óda ‚oslavná báseň, chválospev‘ (od 19. stor.) • Z gr. *ōdē* (ᾠδή) – výraz vznikol zo staršieho gr. *aoidē* (ἀοιδή) ‚spev, pieseň‘, od gr. *aeidō* (ἀείδω), *ādō* (ᾄδω) ‚spievam, ospevujem‘. Pozri aj ↗ *melódia*, ↗ *prozódia*, ↗ *rapsódia*, ↗ *tragédia.*
odbaviť ↗ *baviť*
odber ↗ *brať*
odbiť ↗ *biť*
odbočiť, odbočka ↗ *bok*
odboj, odbojný ↗ *biť*
odbor ↗ *brať*
odbyt ↗ *byt*
oddialiť ↗ *ďaleký*
oddych, oddýchnuť si ↗ *dýchať*
odedza kniž. ‚oblečenie, rúcho‘, staršie ‚odievacia plachta, odievací ručník‘ (od 17. stor.) • Psl. **obdedja*, od psl. **obděti* (slk. *o-dieť*) – **ob-ded-ja* bolo utvorené od koreňa **ded-*, čo je zdvojený variant koreňa **dě-* (↗ *dieť*).
oder ↗ *drieť*
odev ↗ *dieť*
odhad, odhadnúť ↗ *hádať*
odhaliť ↗ *haliť*
odhodlať sa ↗ *hodlať*
odchlopiť ↗ *-chlopiť*
odchov, odchovať ↗ *chovať*
odchýliť, odchýlka, odchylný ↗ *chýliť*
odchyt, odchytiť ↗ *chytiť*
odieť ↗ *dieť*
odiózny kniž. ‚nepríjemný, odporný, protivný‘ (od 19. stor.) • Z lat. *odiōsus*, pôvodne ‚vzbudzujúci odpor‘, od lat. *odium* ‚nenávisť, odpor‘.
odievať ↗ *dieť*
odkaz, odkázať ↗ *kázať*
odkiaľ ↗ *-kiaľ*
odklepnúť ↗ *klepať*
odklopiť ↗ *klopiť*
odkrágľovať ↗ *krágľovať*
odkrojiť, odkrojok ↗ *krájať*
odkundes hovor. pejor. ‚pobehaj‘ (od 19. stor.) • Nejasné – azda súvisí so starším *obchendes* ‚id.‘ a ďalej s ↗ *obchendovať*?
odľahlý ↗ *ľahnúť (si)*
odlíšiť (sa), odlišný ↗ *líšiť sa*
odliv ↗ *liať*
odlúčiť, odluka ↗ *lúčiť sa*
odľud ↗ *ľud*
odmalička ↗ *malý*
odmäk ↗ *mäkký*
odmietať ↗ *miesť*
odňať ↗ *jať*
odnož ↗ *noha*
odolať ↗ *dolieť*
odomknúť ↗ *-mknúť*
odoprieť ↗ *prieť*[1]
odosielať, odoslať ↗ *-slať*
odozva ↗ *zvať*
odparentovať subšt. ‚odstrániť‘ (od 20. stor.) • Málo jasný výraz. Nie je jasné, či tu možno vidieť odvodeninu od staršieho *parentovať* ‚(o evanjelickom kňazovi) prednášať pohrebnú reč‘ (od 19. stor.), prevzatého z lat. *parentāre* ‚konať tryznu, prinášať obeť na hrob (predkov)‘ (cirk. lat. aj ‚usporadúvať slávnostný pohreb‘), od lat. *parēns*, gen. *parentis* ‚rodič; mn. ‚rodičia, predkovia‘ (odvodenina od lat. *parere* ‚rodiť‘) – t. j. ‚uskutočniť pohreb, pochovať‘ > ironicky aj ‚zbaviť sa (niekoho); odstrániť‘ ap.? Alebo azda od lat. *pārēns*, gen. *pārentis* ‚viditeľný‘ (príčastie od lat. *pārēre* ‚zjavovať sa, ukazovať sa, byť viditeľný‘) – t. j. ‚odložiť niečo tak, aby nebolo viditeľné‘ > ‚odstrániť‘?
odpeľať, odpeľhať ↗ *peľhať*
odpočinok, odpočinúť, odpočívať ↗ *-počinúť*
odpojiť ↗ *pojiť*[2]
odpor ↗ *prieť*[1]
odporúčať sa, odporučiť ↗ *ruka*
odpoveď, odpovedať ↗ *povedať*
odpratať ↗ *pratať*
odpudiť ↗ *pudiť*
odraziť ↗ *raziť*
odrazu ↗ *raz*

odrezať, odrezok ↗ *rezať*
odrieť ↗ *drieť*
odrobina ↗ *drobiť*
odročiť ↗ *rok*[1]
odroň pejor. ‚nevychovanec', staršie i ‚silák, bitkár, grobian' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Odvodzovalo sa od slovesa *od-roniť sa* ‚odpadnúť nadol' (↗ *roniť*), t. j. doslova ‚kto odpadol, kto sa odtrhol (zo šibenice)' ap. – k významu porov. i ↗ *galgan*, ↗ *zurvalec*. Môže azda ísť aj o pôvodné *o-dr-oň* (k prípone porov. dial. *chvast-oň* ‚kto sa chvasce', *srd-oň* ‚kto sa srdí' ap.), od slovies *o-drať*, *o-dierať* (↗ *drať*), t. j. ‚kto odiera' – pôvodne v kontextoch typu *odrať niekoho o peniaze* ap.?
odstaviť, odstávka ↗ *staviť*
odstrčiť ↗ *strkať*
odštipnúť ↗ *štípať*
odťať ↗ *ťať*
odtiaľ ↗ *-tiaľ*
odtiecť ↗ *tiecť*
odtínať ↗ *ťať*
odtok ↗ *tiecť*
odvaha, odvážiť sa ↗ *váha*
odvar, odvariť ↗ *variť*
odvesna ↗ *-vesiť*
odveta, odvetiť ↗ *vetiť*
odvetvie ↗ *vetva*
odvrknúť ↗ *vrčať*
odvykať ↗ *-vykať*
odysea kniž. ‚dlhé putovanie s rozličnými prekážkami ap.' (od 20. stor.) • Podľa gr. eposu Odysea (lat. *Odyssēa*, z gr. *Odysseiā*, *Ὀδύσσεια*), pripisovaného Homérovi. Dielo je pomenované podľa hlavného hrdinu Odysea (gr. *Odysseus*, *Ὀδυσσεύς*), ktorý po skončení výpravy proti Tróji putuje dlhé roky naspäť do vlasti; odtiaľ dnešný význam.
ofenzíva ‚väčší útok, väčšia aktivita' (od 19. stor.) • Z fr. *offensive* – výraz bol utvorený na základe fr. *offensif* ‚útočný' (od staršieho fr. *offendre* ‚útočiť', prevzatého z lat. *offendere* ‚narážať na niečo') analogicky podľa fr. *défensive* (↗ *defenzíva*).
oferovať hovor. ‚venovať; darovať, darúvať' (od 16. stor.) • Z lat. *offerre* ‚prinášať, poskytovať; ponúkať', doslova ‚niesť v ústrety' – výraz je zložený z lat. *ob* ‚pred' a *ferre* ‚niesť'. Z odvodenín: ***ofera*** ‚peňažný dar (pôvodne na cirkevné účely)'. Pozri aj ↗ *oblátka*.
oficiálny ‚úradný' (od 19. stor.) • Z lat. *officiālis* ‚súvisiaci s úradom', od lat. *officium* (**opi-faciom*) ‚služba; práca, zamestnanie; verejný úrad', čo je zloženina na základe lat. *opus* ‚činnosť, práca, dielo' a *facere* ‚robiť, konať, vykonávať'. Pozri aj ↗ *ex offo*. – **oficier** zastar., hovor. ‚dôstojník', staršie aj ‚úradník' (od 17. stor.) • Z nem. *Offizier*, čo je prevzatie z fr. *officier* – výraz je prevzatý zo strlat. *officiarius* ‚kto je poverený úradom, úradník', od lat. *officium*.
ofina ‚vlasy na čele zastrihnuté dorovna' (od 20. stor.) • Nejasné; vzhľadom na dial. *afina* ‚id.' sa uvažovalo o román. pôvode slova – azda od fr. *affiner*, tal. *affinare* ‚zjemňovať' (porov. i ↗ *rafinovať*), t. j. pôvodne označenie starostlivo, „jemne" upravených vlasov?
oflinok ↗ *flingnúť*
ofsajd ‚postavenie mimo hry' (od 20. stor.) • Z angl. *off-side*, doslova asi ‚mimo (vlastnej) strany', od angl. *off* ‚mimo, preč' a *side* ‚strana'. – **ofset** polygr. ‚technika tlače z plochy' (od 20. stor.) • Z angl. *offset*, doslova ‚zloženie', od slovesa *to set off* ‚zložiť', od angl. *to set* ‚postaviť, uložiť' (pozri aj ↗ *set*) a *off* ‚preč' – pomenovanie súvisí so spôsobom tlače, keď sa obraz nanáša na gumový valec, odkiaľ sa „skladá" na papier.
ogabať hovor. expr. ‚obriadiť; dostať o niečo' (od 19. stor.) • Odvodenina od dial. *gabať* ‚paprať sa, rýpať v niečom a i.', ktorého východiskom je psl. **gabati* – pravidelným hláskovým reflexom psl. výrazu je ↗ *habať* (tam aj o etymológii slova); v dial. *gabať* nenastala očakávaná zmena *g* > *h*, azda vzhľadom na expresívny charakter výrazu.
ohanbie ↗ *hanba*
ohava pejor. ‚ohyzdný človek, ohyzdná vec' (od *16. stor.) • Odvodenina od staršieho *ohaviť* ‚robiť odporným, hnusným, znetvorovať' (od 18. stor.; porov. i ***z-ohaviť***), ktorého východiskom je psl. **obgaviti*, zložené z **ob* (↗ *o-*) a **gaviti* ‚vzbudzovať odpor, hnus', od ide. **g*[u]*ōu-* ‚znečisťovať'; ďalej pozri ↗ *háveď*.
oheň (od 16. stor.) • Psl. **ognь*; súvisí so stind. *agníḥ*, lat. *ignis*, lit. *ugnìs*, lot. *uguns* ‚oheň' a i. – ide o starý ide. výraz (bez jednoznačnej rekonštrukcie koreňa), pravdepodobne označujúci oheň ako aktívnu silu (k inému názvu pozri ↗ *pýriť sa*). Z odvodenín: ***ohnisko*** (v odborných významoch podľa lat. *focus*, ↗ *fókus*); ***ohnica*** ‚druh buriny (bot. Raphanus)' (podľa ohnivej, pálčivej chuti); ***ohnivý***, od toho ***ohnivák*** ‚rozprávkový zázračný vták', a i. Pozri aj ↗ *vyhňa*; nesúvisí s ↗ *ohnivo*.
ohľad ↗ *hľadieť*

ohlas, ohlásiť, ohláška ↗ *hlas*
ohliadať sa ↗ *hľadieť*
ohlúpiť ↗ *hlúpy*
ohm [óm] fyz. ‚jednotka elektrického odporu' • Podľa nem. fyzika G. S. Ohma (1789 – 1854).
ohmat, ohmatať ↗ *hmatať*
ohnica, ohnisko, ohniválk ↗ *oheň*
ohnivo ‚článok reťaze' (od 17. stor.) • Psl. **ogъ(b)nivo*, pôvodne ‚čo je ohnuté ap.' – súvisí s psl. **ogъ(b)nǫti* (slk. *ohnúť*); ďalej pozri ↗ *hnúť*. S ↗ *oheň, ohnivý* nesúvisí.
ohnivý ↗ *oheň*
ohorieť, ohorok ↗ *horieť*
ohrada, ohradiť ↗ *hradiť*[1]
ohŕdať ↗ *hrdý*
ohreblo ↗ *hriebsť*
ohrev ↗ *hriať*
ohriaknuť ↗ *hriakať*
ohriať, ohrievať ↗ *hriať*
ohromiť, ohromný ↗ *hrom*
ohryzok, ohrýzť ↗ *hrýzť*
ohúriť ‚spôsobiť duševné vykoľajenie, ohromiť, omráčiť' (od *18. stor.) • Zrejme od slovesa **húriť* s významom typu ‚udierať' (k možným ďalším odvodeninám porov. dial. *o-hurný* ‚útočný, arogantný', *húr-livý* ‚silný, mocný' – pôvodne ‚udierajúci, bijúci; schopný udierať'?); k prenosu do duševnej sféry porov. aj ↗ *ovaliť* (*to slovo ho ovalí* ‚prekvapí, zdesí'), ↗ *šok* a i. V takom prípade možno azda uvažovať o súvislosti so srb., chorv. *gúrati* ‚tlačiť, strkať', čo je však výraz málo jasného pôvodu.
ohyb, ohýbať, ohybný ↗ *hýbať*
ohyzdný ↗ *hyzdiť*
ochodza ‚krytý al. otvorený priestor na obvode nejakého objektu', staršie ‚administratívna správna jednotka' (od 19. stor.) • Psl. **ob-chodja*, od slovesa **ob-choditi* (> slk. *obchodiť* ‚chodiť dookola'; ďalej pozri ↗ *ob-*, ↗ *chodiť*). Pôvodný význam bol ‚chodenie dookola, obchádzanie' (porov. aj ↗ *obchod*); odtiaľ zrejme 1. ‚obchádzanie terénu spojené s vymedzovaním hraníc' > ‚takto vymedzené územie; územnosprávna jednotka' (porov. ↗ *obec*) aj 2. ‚miesto, kadiaľ sa chodí okolo niečoho' > ‚priestor na obvode príslušného objektu'.
ochota (od *15. stor.) • Psl. **obchota* – nie celkom jasný útvar na základe ↗ *ob-* a psl. **chotěti;* ďalej pozri ↗ *chcieť*. Z odvodenín: ***ochotný***, k tomu ***ochotník*** (‚majúci, prejavujúci ochotu' > ‚ochotne, dobrovoľne ap. niečo robiaci', významovo zúžené na ‚herec zo záľuby', porov. *ochotnícke divadlo* ap.).
ochrana, ochrániť ↗ *chrániť*
ochrnúť ‚ochromieť' (od 20. stor.) • Psl. **ob-chrъ(m)nǫti;* od ↗ *ob-* a psl. **chrъm-*, čo je redukovaný variant koreňa **chrom-* (↗ *chromý*). Pozri aj ↗ *obrna*.
ochripieť ↗ *chripieť*
-oid ↗ *-oidný*
oidipovský, v spojení ***o. komplex*** ‚erotický vzťah syna k matke al. dcéry k otcovi' • Termín zaviedol rak. psychológ S. Freud (1856 – 1939) podľa mytologického príbehu o tébskom kráľovi Oidipovi (gr. *Oidipūs*, Οἰδίπους), ktorý sa (nevedomky) oženil s vlastnou matkou. Meno *Oidipus* sa vysvetľuje ako zloženina koreňov zachovaných v gr. *oideō* (οἰδέω) ‚opúcham' a *pūs* (πούς) ‚noha' – pôvodne ‚majúci opuchnuté nohy'.
-oidný, -oid ‚podobný niečomu (vyjadrenému základom slova)' (↗ *koloid* ap.) • Podľa zakončenia zložených slov typu gr. *anthrōp-o-eidēs* (ἀνθρωποειδής) ‚majúci ľudskú podobu, podobný človeku (gr. *anthrōp-o-s*, ἄνθρωπος)', od gr. *eidos* (εἶδος) ‚(viditeľná) podoba'.
oje ‚žrď, ktorou ťažné zvieratá určujú smer pohybu voza, saní ap.' (od 17. stor.) • Psl. **oje*, gen. **ojese;* súvisí so stind. *īšā́* ‚oje', gr. *oiēion* (οἰήϊον) ‚kormidlo', lit. *íena* ‚oje' a i. – všetko od ide. **ei-*, **oi-* ‚tyč, žrď; oje'. Porov. aj ↗ *hriadeľ*.
ojedinelý ↗ *jediný*
o. k. [oukej] hovor. ‚v poriadku' (od 20. stor.) • Z angl. *OK, okay*. Výraz (doložený v USA od r. 1839) sa odvodzuje od prvých písmen spojenia *oll* (resp. *orl*) *correct*, čo je obmena (azda pod vplyvom hovorovej výslovnosti) angl. *all correct* ‚všetko v poriadku'. Rozšírilo sa vďaka amer. politikovi M. Van Burenovi, ktorý ho využil ako svoj slogan v kampani pred prezidentskými voľbami v USA r. 1840 – *OK* sa navyše zhodovalo s iniciálkami jeho prezývky *Old Kinderhook* ‚Starý Kinderhook', podľa politikovho rodiska Kinderhook v štáte New York.
okabátiť ↗ *kabát*
okamih ↗ *mihať* – **okamžik** kniž. al. zastaráv. ‚okamih' (od 19. stor.) • Zloženina ↗ *oko* a staršieho *mžik* ‚mihnutie očami' (od *17. stor.) – východiskom výrazu je psl. **mъžikъ*, od psl. **mъžiti* (porov. rus. dial. *mžiť (мжить)* ‚žmúriť, privierať oči' i staršie slk. *oka-mženie* ‚mihnutie okom; okamih ako časový úsek', od 17. stor.), ktoré je odvodené od koreňa **mъg-*, čo je variant koreňa zachovaného v psl. **migati*

(↗ *mihať*). Z odvodenín: ***okamžitý***. Pozri aj ↗ *nemehlo*, ↗ *žmúriť*.

okarína ‚druh flauty' (od 20. stor.) • Z tal. *ocarina*, odvodeného od tal. *oca* ‚hus', ktorého východiskom je ľud. lat. **avica*, od lat. *avis* ‚vták' – náustok okaríny tvarovo pripomína husí zobák.

oker ‚hnedožltá farba', staršie aj *ocher*, *ogr* (od 17. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom strhnem. *ocker* (nem. *Ocker*), *ogger* – z lat. *ōchra*, *ōcra*, ktorého východiskom je gr. *ōchrā* (ὤχρα) ‚žltkastá farba', od gr. *ōchros* (ὠχρός) ‚bledožltý, bledý'.

okiadzať ↗ *kadiť*

oklasok ↗ *klas*

okliešťiť ↗ *kliesniť*

okľuka ↗ *kľuka*

okno (od 15. stor.) • Psl. **okъno* – odvodenina od psl. **oko* (↗ *oko*) v druhotnom význame typu ‚(okrúhly) otvor, diera ap.'; k pomenovaniu porov. i stind. *gav-ākšaḥ* ‚okrúhle okno' (doslova ‚býčie oko'), angl. *window* ‚okno' (prevzatie zo stsev. *vind-auga* ‚id.', doslova ‚oko pre vietor') a i. – **oko** (od 15. stor.) • Psl. **oko;* súvisí so stind. *ákši* ‚oko', avest. *aši* ‚obidve oči', toch. A *ak*, B *ek*, arm. *akn* ‚oko', gr. **ōps* (*ὤψ) ‚oko, obličaj', alb. *sy*, lat. *oculus*, gót. *augō*, nem. *Auge*, angl. *eye*, lit. *akìs*, lot. *acs*, stprus. *agins* ‚oko' a i. – všetko od ide. **ok^u*- ‚vidieť; oko'. Tvary ***oči, očú*** sú pozostatkami pôvodného duálu (‚dve oči'); novšie ***oká, ôk*** (podľa *mesto: mestá* atď.) sa používajú v prenesených významoch (*oká na polievke, oká siete* ap.). Z odvodenín: ***obočie*** (už psl. **ob-očьje*, t. j. ‚čo je okolo [↗ *ob-*] oka/očí'), ***očko*** (psl. **očьko*, zdrobnenina s rôznymi prenesenými významami, napr. ‚zárodkový stupeň rastliny', od toho ***očkovať*** ‚štepiť [strom ap.] očkom', hovor. ‚štepiť proti ochoreniam'), ***voči*** (zo spojenia *v oči* ‚do očí' s vývinom typu *v oči nám* ‚do našich očí' > ‚proti nám' > ‚vo vzťahu k nám, so zreteľom na nás' ap.), ***zoči-voči*** (pôvodne **z očí v oči* ‚z očí do očí'); ***navidomoči, očividný*** (obidvoje ↗ *vidieť*) a i. Pozri aj ↗ *bezočivý*, ↗ *okamžik*, ↗ *okno*.

okolie, okolky, okolo ↗ *kolo*

okostica ↗ *kosť*

okovať, okovy ↗ *kovať*

okraj ↗ *kraj*

okrasa ↗ *krása*

okrem (od 18. stor.), staršie i *okreme*, *okrom(e)* (od 17. stor.), *krome*, *krem* (od 15. stor.), dial. i *kremo*, *kreme*, *krom* • Forma *okrem* vznikla asi skrátením *okreme*, ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako obmena (s asimiláciou *-o-e* > *-e-e*) pôvodného *okrome* – východiskom tu môže byť spojenie **o kromě* ‚na okraji', od psl. **kroma* ‚okraj' (porov. i ↗ *skromný*, ↗ *súkromný*), odvodzovaného od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); z významového hľadiska ‚na okraji' > ‚mimo centra; mimo niečoho (hlavného ap.)' > ‚okrem (niečoho)'. Podľa iného výkladu sa v *okreme* < **o kreme* zachovalo už psl. **krema* ako starý variant psl. **kroma*. Formy *krom(e)*, *krem(e)* ‚okrem' vznikli zrejme na základe bezpredložkového tvaru lok. sg. **kromě* (resp. **kremě*) ‚na okraji' od psl. **kroma* (**krema*), porov. ↗ *hore* ap.

okres (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *okres*) z poľ. *okres* v staršom význame ‚ohraničená plocha', čo je odvodenina od poľ. *o-kresić* ‚vytýčiť hranicu', od staršieho poľ. *krysić*, *kresić* ‚robiť čiary', prevzatého zo strhnem. *kritzen* ‚id.'.

okrsok admin. ‚(v minulosti) správny celok, obvod' (od 20. stor.) • Podľa čes. *okrsek*, utvoreného na základe stčes. *okrslek*, gen. *okrslku* (> *okrsku*, s hláskovým zjednodušením) ‚priestor okolo niečoho; okruh, ohraničený priestor a i.', ktorého východiskom je asi **okrstlek*, odvodené od psl. **obkrъstь* ‚okolo ap.' (porov. stsl. *okrъstь* (**ОКРЬСТЬ**) ‚okolo, dookola, vôkol' a i.) – ide o zloženinu psl. **ob* (↗ *ob-*) a výrazu súvisiaceho s lit. *skriẽti* ‚krútiť sa', *ãp-skritas* ‚okrúhly, guľatý', od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať'; ďalej pozri ↗ *kruh*.

okriať, *okrejem* ‚vzpružiť sa, ožiť' (od 17. stor.) • Psl. **obkrъjati*, **obkrějǫ* – zloženina ↗ *ob-* a psl. **krъjati* (porov. staršie čes. *kráti* ‚okrievať'), málo jasného pôvodu – azda súvisí s ↗ *kresať*, ↗ *kriesiť*.

okruh, okrúhly ↗ *kruh*

okruch ‚krajec, skyva' (od 17. stor.) • Od slovesa **o-krušiť* (porov. staršie čes. *okrušiti* ‚odlomiť' a i.), odvodeného od ↗ *krušiť* v staršom význame typu ‚lámať' – pôvodne ‚odlomený kus (chleba)'. Porov. i ↗ *chlieb*.

okružný ↗ *kruh*

oktán chem. ‚nasýtený uhľovodík (zložka benzínu)' (od 20. stor.) • Od lat. *octō* ‚osem'; oktán je uhľovodík s 8 atómami uhlíka. – **oktáva** • Z lat. *octāva*, od lat. *octō* ‚osem', *octāvus* ‚ôsmy'. Významy ‚osem dní po (väčšom) cirkevnom sviatku' (od 15. stor.) aj ‚ôsmy stupeň hudobnej stupnice' (od 18. stor.) sú podľa strlat. *octava;* ‚ôsma trieda gymnázia' je podľa lat.

octāva classis (lat. *classis* ‚trieda'). – **okteto** hud. ‚súbor ôsmich hlasov al. nástrojov' (od 20. stor.) • Z tal. *ottetto*, od tal. *otto* ‚osem', z lat. *octō* ‚id.'; začiatočné *okt-* je podľa lat. výrazu. – **október** ‚desiaty mesiac v roku' (od 18. stor.) • Z lat. *(mēnsis) Octōber*, doslova ‚ôsmy mesiac' (od lat. *octō* ‚osem') – podľa starého rím. kalendára sa rok začínal 1. marca.

okuliare, staršie aj *okuláre* (od 17. stor.) • Z lat. *(vitrum) oculāre*, doslova ‚očné sklo' – od lat. *oculāris* ‚súvisiaci s okom, očný', čo je odvodenina od lat. *oculus* ‚oko'.

okultný ‚tajomný, nadprirodzený' (od *19. stor.) • Z lat. *occultus*, čo je príč. min. trpné od slovesa *occulere, occultum* ‚skrývať; tajiť, zatajovať', odvodeného od lat. *cēlāre* ‚skrývať, tajiť'.

okúňať sa ‚zdráhať sa, ostýchať sa' (od 18. stor.), dial. i ‚pátravo sa pozerať, snoriť' • Azda súvisí s čes. *kouniti* ‚zízať na niečo'; ďalej málo jasné.

okupovať ‚násilne, vojensky obsadiť' (od 16. stor.) • Z lat. *occupāre* ‚obsadiť, zabrať, zaujať', od lat. *ob* ‚pred' a *capere* ‚brať, chytať; obsadzovať, zaberať, dobývať'.

okúsiť ↗ *-kúsiť*

okyptiť ↗ *kýpeť*

oldomáš ‚zapíjanie uzavretej kúpy ap.', staršie aj *aldomáš* (od 16. stor.) • Z maď. *áldomás*, pôvodne ‚obeta' (sprevádzajúca aj rozličné pracovné úkony, obchodné transakcie ap.) – od slovesa *áld* ‚obetovať; žehnať; chváliť', pôvodne ‚čarovať'.

oleander ‚cudzokrajný ozdobný ker' (od 18. stor.) • Z román. jazykov (fr. *oléandre*, tal. *oleandro*) – východiskom uvedených výrazov sú formy typu strlat. *rodandrum, lorandrum* ap., ktoré vznikli asi nepravidelnými obmenami názvu ↗ *rododendron;* začiatočné *ol-* vo fr. a tal. výraze môže azda byť aj podľa lat. *olea* ‚olivovník' (↗ *oliva*).

olej (od 16. stor.) • Zo sthnem. *olei*, čo je prevzatie zo strlat. *olium*, ktorého východiskom je lat. *oleum* (**oleiuom*), prevzaté z gr. **elaiuon* ‚(olivový) olej', od gr. *elaiā* (ἐλαία) < **elaiuā* ‚olivovník; oliva'. Pozri aj ↗ *oliva*, ↗ *petrolej*.

oligarchia ‚vláda istej skupiny ľudí' (od 19. stor.) • Z gr. *oligarchiā* (ὀλιγαρχία), utvoreného – analogicky podľa gr. *monarchiā* (↗ *monarchia*) – na základe gr. *oligos* (ὀλίγος) ‚malý, v malom počte'.

oliva ‚bot. Olea' (od 17. stor.) • Z lat. *olīva* (**elaivā*) ‚olivovník; oliva' – ide o prevzatie z gr. **elaiuā*, predstavujúceho variant gr. *elaiā* (ἐλαία) ‚id.', azda substrátového pôvodu. Pozri aj ↗ *oleander*, ↗ *olej*.

oliznúť ↗ *lízať*

olovo (od *15. stor.) • Psl. **olovo;* porovnáva sa so stprus. *alwis* ‚olovo', *elwas* ‚cínovec' (významový rozdiel sa vysvetľuje tým, že výraz mohol pôvodne označovať zliatinu cínu a olova), lit. *álvas*, lot. *al̃va* ‚cín'. Ide o slovo nejasného pôvodu – uvažovalo sa tu o pomenovaní podľa sfarbenia príslušných kovov (súvislosť s ide. **albho-* ‚biely'? porov. ↗ *labuť*), ale aj o starom kultúrnom prevzatí.

olovrant ‚jedlo medzi obedom a večerou' (od 17. stor.), dial. i *(h)olevrant, lovrant, ontráf, harvánka, havránka* a i. • Nie celkom jasné; variantnosť výrazu a nejasný vzťah jednotlivých foriem sťažujú rekonštrukciu pôvodného východiska. Najpravdepodobnejší je predpoklad prevzatia z nem. *Halberabend* ‚id.' (akiste v rôznych nárečových zneniach), utvoreného na základe nem. *halb* ‚pol, polovičný' a *Abend* ‚večer' – z fonetického hľadiska asi nem. dial. **holwrabnd* > slk. *(h)olovrant*, resp. i *(h)ovrant.* Málo pravdepodobné sa zdá hľadanie východiska v lat. *hōra prandiī* ‚čas jedla' (od lat. *hōra* ‚[istý] čas, hodina', *prandium* ‚raňajky; jedlo'), resp. v domácom *o-vrat* ‚*ob-vrátenie*, obrat' – odtiaľ údajne ‚čas, keď slnko robí obrat na nebi' > ‚jedlo konzumované v tomto čase'.

oltár ‚miesto (stôl) na bohoslužobné obrady' (od 16. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom sthnem. *altāri* (nem. *Altar*) – z lat. *altāre*, čo je variant lat. *altāria* mn. ‚oltár'. Výraz azda súvisí s lat. *ad-olēre* ‚zapaľovať, prinášať zápalnú obeť', podľa iného výkladu je však odvodený od lat. *altus* ‚vysoký' (t. j. oltár ako ‚vyvýšené miesto').

olympiáda, staršie *olympiádska hra* (od 18. stor.) • Z lat. *Olympias*, gen. *Olympiadis*, čo je prevzatie z gr. *Olympias* (Ὀλυμπιάς), mn. *Olympiades* (Ὀλυμπιάδες) ‚súťažné hry usporadúvané raz za štyri roky v Olympii', podľa Olympie (gr. *Olympiā*, Ὀλυμπία) na Peloponéze, kde sa konali. Názov vznikol podľa tamojšieho chrámu, zasväteného Diovi s atribútom *Olympios* (Ὀλύμπιος) ‚olympský', podľa vrchu Olymp (gr. *Olympos*, Ὄλυμπος), považovaného za sídlo bohov. Slovo sa stalo aktuálnym v súvislosti s obnovou olympijských hier v r. 1896; prenesený význam ‚súťaž' (*matematická o.* ap.) je podľa rus. vzoru. ***Olympionik*** je podľa gr. *Olympionīkēs* (Ὀλυμπιονίκης) ‚víťaz v olympijských hrách' (*-nīkēs* súvisí

s gr. *nīkaō* (νικάω) ‚víťazím', od gr. *nīkē* (νίκη) ‚víťazstvo'), pociťuje sa však ako priama odvodenina od *olympiáda* – odtiaľ všeobecný význam ‚účastník olympijských hier'. Pozri aj ↗ *spartakiáda*.

omáčať, omáčka ↗ *močiť*

omáľať (od 18. stor.) • Odvodzovalo sa od rovnakého koreňa ako ↗ *mlieť* – pôvodne azda ‚krútiť dookola (↗ *o-*) a zároveň drviť ap.'; z toho staršie ‚ohmatávať, mrviť' (*o. v rukách košeľu*) aj dnešné ‚prehadzovať v ústach' (*o. kôrku* ap.).

omámiť, omamný ↗ *mámiť*

omasta, omastiť ↗ *masť*

ombudsman ‚verejný ochranca ľudských práv' (od 20. stor.) • Zo švéd. *ombudsman* ‚(vládny) splnomocnenec', čo je zloženina švéd. *ombud* ‚zástupca, splnomocnenec' a *man* ‚muž'.

omdlieť ↗ *mdlý*

omega ‚posledné písmeno gréckej abecedy (Ω ω)' (od 18. stor.) • Z gr. *ō mega* (ὦ μέγα), doslova ‚veľké ō'. K spojeniu ***alfa a o.*** kniž. ‚všetko podstatné' pozri ↗ *alfa*.

omeleta ‚jedlo z liateho cesta al. rozšľahaných vajec pripravované na panvici' (od 20. stor.) • Z fr. *omelette*. Pôvod slova nie je celkom jasný (aj pre jeho veľmi nepravidelný fonetický vývin) – azda tu ide o odvodeninu od lat. *lāmella* ‚doštička' (↗ *lamela*), podľa plochej formy omelety.

omelo, ometlo zastar. ‚metla (na vymetanie pece)' (od 17. stor.) • Psl. **obmetlo*, od ↗ *ob-* a psl. **mesti* (↗ *miesť*) – doslova ‚čo slúži na *o-metanie*'. Forma *omelo* odráža strslk. vývin psl. **tl* > *l;* porov. i ↗ *bralo* ap.

omietať, omietka ↗ *miesť*

omínať ↗ *mäť*

omladina ↗ *mladý*

omočiť ↗ *močiť*

omrvin(k)a ↗ *mrva*

omŕzať, omrzieť ↗ *mrzieť*

omrzlina ↗ *mrznúť*

omša ‚(v katolíckej cirkvi) liturgické slávenie sprítomňujúce Kristovu obetu na kríži' (od 18. stor.) • Obmena pôvodného *mša* (už od 15. stor.; porov. i poľ. *msza*, čes. *mše* ‚omša' ap.); k novšiemu *o-* porov. ↗ *ortuť*. Východiskom výrazu je asi už neskoré psl. **mьša*, staré prevzatie z cirk. lat. *missa* ‚bohoslužba'. Slovo sa odvodzuje od formuly *īte, missa est*, vyslovovanej v závere bohoslužby – vysvetľuje sa ako skrátenie pôvodného *īte, missa est contiō* ‚choďte, zhromaždenie bolo rozpustené', resp. *īte, missa est eucharistia* ‚choďte, Oltárna sviatosť bola rozdaná'; v zmysle obidvoch výkladov je lat. *missa* ž. príčastie od slovesa *mittere, missum* ‚poslať; pustiť, prepustiť, rozpustiť; poskytnúť, dať'. Iný výklad považuje lat. *missa* za prevzaté z hebr. *missah* ‚obetovanie'. Pozri aj ↗ *misál*.

omyl, omylný ↗ *mýliť*

on, ona, ono (od 15. stor.) • Psl. **onъ*, **ona*, **ono;* pôvodne ukazovacie zámeno vzťahujúce sa na vzdialenejší objekt (pozri aj ↗ *onen*); súvisí s chet. *anna-* ‚onen', gr. *enē* (ἔνη) ‚pozajtra' (t. j. ‚vo vzdialenejší deň'), lat. *enim* ‚lebo, totiž', gót. *jains*, nem. *jener*, angl. *yon*, lit. *anàs* ‚onen', ↗ *na²* – všetko od ide. zámenného koreňa **eno-*, **ono-*. Tvary nepriamych pádov (***j-eho, j-emu*** ap.) sú odvodené od psl. **jь* m., **ja* ž., **je* s. (pozri aj ↗ *aký*) ako pôvodného ukazovacieho zámena s významom ‚ten' (od ide. zámenného koreňa **e-*, **ei-*, **i-*), slúžiaceho aj na tvorbu dlhých tvarov prídavných mien (slk. *hoden, hodna, hodno* < **godьnъ*, **godьna*, **godьno*, avšak *hodný, hodná, hodné* < **godьnъ-jь*, **godьna-ja*, **godьno-je* ap.); tvary so začiatočným *n-* (*od* ***neho*** ap.) vznikli analogicky podľa **vъn jemь* > **vъńemь* > **v ńem* > *v* ***ňom*** ap. (s predložkami pôvodne zakončenými na *-n:* ↗ *k*, ↗ *s*, ↗ *v*). Genitívne tvary ***jeho, jej, ich*** sa stali aj privlastňovacími zámenami (k takémuto významu genitívu porov. *dom muža* ‚mužov dom' ap.). Pozri aj ↗ *onehdy*. – **onaký** (*17. stor.) • Od zámenného koreňa **on-* (↗ *on*, ↗ *onen*); k prípone porov. ↗ *aký*, ↗ *taký*. Z odvodenín: ***onakvý*** hovor. (zo staršieho *onak-ový*), ***preonačiť*** hovor., ***zaonačiť*** hovor. a i.

onánia ‚sebaukájanie' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku podľa mena Júdovho syna Ónana, ktorý „kedykoľvek vošiel k bratovej žene, semeno vypúšťal na zem, aby svojmu bratovi nesplodil potomka" (Gn 38, 9), čo sa však vzťahuje na prerušovanú súlož. Z odvodenín: ***onanovať***.

ondatra ‚hlodavec severoamerického pôvodu' (od 20. stor.) • Z jazyka indián. Hurónov; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom fr. *ondatra*.

ondiať, ondieť niž. hovor., používané namiesto iného slovesa (od 19. stor.) • Asi z pôvodného spojenia **ono dě(ja)ti* ‚robiť ono', od slovesa **dějati* (↗ *diať sa*), resp. **děti* (↗ *dieť*), ako aj ukazovacieho zámena ↗ *onen*. K zámennému základu porov. i ↗ *tentovať sa*.

ondulovať ‚vlniť vlasy' (od 20. stor.) • Z fr. *onduler*, ktoré vzniklo na základe fr. *ondulation* ‚vlnivý pohyb, vlnenie' – pôvodne išlo o fyzikálny termín utvorený na základe ľud. lat. *undula*, čo je zdrobnenina od lat. *unda* ‚voda; vlna, vlnenie'.

onehdy hovor. ‚nedávno, minule', staršie aj *onehda* (od *16. stor.) • Etymologicky **onъ-gъdy*, resp. **onъgъda* – pôvodne zložený výraz s východiskovým významom ‚za oného času ap.'. Prvú časť tvorí ↗ *on* (v pôvodnom význame ukazovacieho zámena), druhá časť nie je celkom jasná – ide azda o spojenie častíc **gъ* (asi súvisí s ↗ *ho*, ↗ *že*) a **da/*dy* (porov. ↗ *da-*, resp. i *vždy* < **vš-dy*, slk. dial. *on-dy* ‚onehdy' ap.); menej pravdepodobný sa zdá predpoklad, že tu ide o útvary (pádové formy?) od koreňa **gъd-*, ďalej pozri ↗ *ihneď*. Porov. aj ↗ *kedy*, ↗ *vtedy*.

onen (hovor. **oný**), **oná**, **ono** (hovor. **oné**, **onô**) (od 15. stor.) • Rozšírené tvary zámen ↗ *on*, *ona*, *ono* – pôvodne išlo o ukazovacie zámeno, keď však začalo fungovať ako osobné zámeno, prvotný ukazovací význam prevzali rozšírené tvary *onen* (**onъ-nъ;* k rozšíreniu porov. ↗ *ten* < **tъ-nъ*), *oný* (**onъ-jь*), *oná* (**ona-ja*), *oné*, hovor. *onô* (**ono-je*). Pozri aj ↗ *áno*, ↗ *ondiať*.

onkológia ‚vedný odbor skúmajúci nádory' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *onkos* (*ὄγκος*) ‚opuch, nádor' a ↗ *-lógia*.

onomastika lingv. ‚náuka o vlastných menách' (od 20. stor.) • Podľa gr. *onomastikos* (*ὀνομαστικός*) ‚súvisiaci s pomenúvaním', od gr. *onomazō* (*ὀνομάζω*) ‚dávam meno, pomenúvam', od gr. *onoma* (*ὄνομα*) ‚meno'. – **onomatopoja** liter., hud. ‚zvukomaľba', lingv. ‚zvukomalebné slovo' (od *19. stor.) • Z gr. *onomatopoiiā* (*ὀνοματοποιία*), doslova asi ‚tvorba mien, slov' (z toho ‚tvorba napodobňovaním zvukov'), od gr. *onoma* (*ὄνομα*), gen. *onomatos* (*ὀνόματος*) ‚meno, názov, slovo' a *poieō* (*ποιέω*) ‚robím, vytváram'.

ontológia ‚filozofická veda o bytí' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *(to) on* s. (*τὸ ὄν*), gen. *ontos* (*ὄντος*) ‚(to) jestvujúce; súcno, bytie', čo je pôvodne príčastie od gr. *einai* (*εἶναι*) ‚byť', a ↗ *-lógia*. Porov. aj ↗ *esencia*, ↗ *paleontológia*.

onuca ‚kus látky na omotanie nohy (v čižmách ap.)' (od 17. stor.) • Psl. **on-u-t-ja;* odvodenina od koreňa **-u-*, zachovaného v *ob-u-ť* ap. (ďalej pozri ↗ *-uť*), pričom začiatočné **on-* sa obyčajne vysvetľuje ako variant ide. **en* ‚v, vnútri' (porov. gr. *en* (*ἐν*), lat. *in*, gót., nem., angl. *in* ‚v' a i.). Pozri aj ↗ *in-*^{2}, ↗ *u-*^{2}, ↗ *v*.

oný ↗ *onen*

ónyx ‚druh polodrahokamu' (od 17. stor.) • Z lat. *onyx*, čo je prevzatie z gr. *onyx* (*ὄνυξ*) – azda ide o prenesené použitie gr. *onyx* (*ὄνυξ*) ‚necht'; pomenovanie by mohlo súvisieť so sfarbením ónyxu, pripomínajúcim ľudský necht.

op ↗ *opica*

opáčiť ↗ *páčiť*^{1}

opacha expr. ‚niečo (neforemne) veľké' (od 19. stor.) • Azda utvorené pomocou predpony *o-* od koreňa *pach-;* ďalej nejasné.

opak (od 17. stor.) • Ako podstatné meno vzniklo asi na základe príslovky ***na-opak*** (od 17. stor.), od psl. **opakъ*, **opaky* (porov. stčes. *opak* ‚dozadu, nazad; [o pohybe] obrátene a i.' ap.), porovnávanej so stind. *ápākaḥ* ‚prichádzajúci z diaľky', arm. *haka-* ‚proti-', stsev. *ǫfugr* ‚odvrátený', sthnem. *abuh* ‚obrátený, prevrátený' (azda odvodeniny od ide. **apo* ‚od, preč'; pozri aj ↗ *po*), resp. s lat. *opācus* ‚tienistý' (t. j. ‚odvrátený od slnka'? azda od ide. **opi*, **epi*, ↗ *ob-*). Pozri aj ↗ *páčiť*^{1}, ↗ *spakruky*, ↗ *zápač*. – **opakovať** (od 17. stor.) • Od príslovky **opakъ*, **opaky* vo význame typu ‚nazad, dozadu' – pôvodný význam bol zrejme ‚vracať sa dozadu', odtiaľ aj ‚(o ceste) robiť ešte raz, opakovať'.

opál ‚druh polodrahokamu' (od 18. stor.) • Z lat. *opalus*, čo je prevzatie z gr. *opallios* (*ὀπάλλιος*), ktorého východiskom je asi stind. *úpalaḥ* ‚kameň'.

opálať ‚pohybovať niečím z boka na bok' (od 17. stor.) • Psl. **obpalati* – zloženina ↗ *ob-* a psl. **palati* (**pōl-*), čo je iteratívum od psl. **polti* (porov. napr. sln. *pláti* ‚kývať, pohybovať; previevať obilie', poľ. dial. *płóć* ‚čistiť zrná od pliev' a i.), odvodzovaného od ide. **pel-*, **pelə-* ‚liať, sypať, plniť; kývať, triasť' (porov. gr. *pallō* (*πάλλω*) ‚mávať kopijou, narážať, pohybovať ap.', lit. *pìlti* ‚liať, sypať' a i.). Z odvodenín: ***opálka*** ‚prútený košík' (staršie i ‚široká drevená lopata na opálanie; oválna plytká nádoba na čistenie sypaním, opálaním'). Pozri aj ↗ *hompáľať*, ↗ *plákať*.

opantať ↗ *pantať sa*

op-art [opá-] ‚smer výtvarného umenia vychádzajúci z geometrických abstrakcií' • Z angl. *op art* – vzniklo v 60. rokoch 20. stor. v USA skrátením angl. *optical art*, doslova ‚optické umenie' (↗ *optika*).

opásať, **opasok** ↗ *pás*

opát ‚predstavený nezávislej komunity mníchov' (od 17. stor.) • Staré, asi už predveľkomoravské prevzatie zo stbavor. *appāt* (sthnem. *abbat*, dnešné nem. *Abt*). Nem. výraz je prevzatý z cirk. lat. *abbās*, gen. *abbātis*, ktorého východiskom je gr. bibl. *abbā* (ἀββᾶ), prevzaté z aram. *abbā* ‚otec' (z hľadiska pôvodu slovo detskej reči) – výraz sa používal ako oslovenie Boha v modlitbe, neskôr aj ako úctivé oslovenie a titul vážených mníchov. Pozri aj ↗ *abbé*.

opatriť, opatrný, opatrovať ↗ *patriť*

opäť (od 15. stor.) • Psl. **obpętь*. Vysvetľovalo sa ako zloženina ↗ *ob-* a koreňa zachovaného v psl. **pęta* (↗ *päta*) – pôvodným významom mohlo byť ‚proti päte' (resp. ‚proti stope zanechanej pätou'), odtiaľ ‚opačným smerom (po stopách), dozadu, nazad' > ‚znova, opäť'. Iný výklad predpokladá súvislosť koreňa **pęt-* s psl. **pǫtь* ‚cesta' (↗ *púť*) a pôvodný význam typu ‚na (tú istú) cestu' > ‚znovu, opäť'. Z odvodenín: ***opätovať***, ***opätovný*** a i. Pozri aj ↗ *späť*.

opekať ↗ *piecť*

opera ‚hudobnodramatické dielo' (od 18. stor.) • Z tal. *opera*, pôvodne v spojení *opera in musica* ‚hudobné dielo' – východiskom tal. výrazu je lat. *opera* ‚práca, námaha' (odtiaľ ‚výsledok práce' > ‚zhotovené dielo'), od lat. *opus*, gen. *operis* ‚úsilie, námaha, zamestnanie, práca' (↗ *opus*). – **opereta** ‚hudobná javisková forma s hovorenými dialógmi a tancami' (od 19. stor.) • Z tal. *operetta*, čo je zdrobnenina od tal. *opera* (↗ *opera*). – **operovať** ‚vykonávať chirurgický zákrok; narábať s niečím, využívať ako argument', staršie aj ‚(o prípravku ap.) účinkovať, pôsobiť; spôsobovať niečo' (od 16. stor.) • Z lat. *operārī* ‚pracovať na niečom, byť zamestnaný niečím' (strlat. aj ‚vykonávať niečo, pôsobiť'), od lat. *opus*, gen. *operis* ‚námaha, zamestnanie, práca' (↗ *opus*). Z odvodenín: ***operátor*** (strlat. *operator*) aj ***operatér*** (fr. *opérateur*, prevzaté z lat.) a i. Pozri aj ↗ *kooperovať*, ↗ *manéver*.

opica ‚zool. Simiae' (od 15. stor.) • Od koreňa *op-*, s príbuzenstvom v germ. jazykoch (porov. nem. *Affe*, angl. *ape*); asi staré prevzatie neznámeho pôvodu. Význam ‚stav opitosti' (*mať o-u*, *vyspať sa z o-e*) vraj súvisí s predstavou o záľube opíc v pití vína; u nás akiste podporené formálnou blízkosťou slov *opica* a *o-piť sa* (↗ *piť*). Zriedkavé ***op*** ‚opica' (porov. i ***ľudo-op***) je podľa čes. *op* m., ktoré bolo utvorené až v 19. stor. na základe čes. *opice* ž. v úsilí uvádzať zoologické názvy väčších zvierat v muž. rode.

opiecť ↗ *piecť*

opilec, opilstvo ↗ *piť*

opinkať hovor. expr. ‚oklamať' (od 20. stor.) • Vzhľadom na dial. *opinkať* ‚pripraviť, obrať, obohrať' (*o. o všetky peniaze*) môže byť azda odvodené od ↗ *pinka*[2] vo význame typu ‚finančný vklad pri hre' ap.; nemožno tu však vylúčiť ani súvislosť so zvukomalebným slovesom ↗ *pinkať* – t. j. pôvodne ‚oklamať nejakým zvukom'?

ópium ‚výťažok z nedozretých makovíc' (od 17. stor.) • Z lat. *opium*, čo je prevzatie z gr. *opion* (ὄπιον) ‚šťava z makovíc', od gr. *opos* (ὀπός) ‚rastlinná šťava'.

oplan pejor. ‚podliak, ničomník' (od 19. stor.) • Od ↗ *planý* (k významu porov. i dial. *planec* ‚oplan'), zrejme od **o-planieť* ‚stať sa planým'.

oplátka ↗ *oblátka*

oplecko ↗ *plece*

oplzlý ‚nemravný, neslušný', staršie i ‚vyplznutý, plešatý; vyblednutý, schátraný, spráchnivený' (od 17. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *plznuť* (porov. staršie významy slova); dnešný význam vznikol vývinom v smere ‚kĺzať sa' > ‚klzký; slizký' (porov. i staršie *plzký* ‚id.', od 17. stor.) > ‚odporný, obscénny' – porov. aj nem. *schlüpfrig* ‚klzký; sliznatý; pren. dvojzmyselný, oplzlý'.

opojiť, opojný ↗ *pojiť*[1]

opona ↗ *pnúť*

oponovať ‚protirečiť, odporovať' (od 17. stor.) • Z lat. *oppōnere*, *oppositum* ‚stavať, klásť naproti; uvádzať ako protidôvod, namietať', od lat. *ob* ‚pred' a *pōnere* ‚stavať, klásť'. Z odvodenín: ***opozícia*** ‚protikladné al. nesúhlasné postavenie, stanovisko' (lat. *oppositiō*), ***opozitum*** lingv. ‚slovo vyjadrujúce opačný význam' (lat. *oppositum*, doslova ‚[to] postavené naproti; protiklad, opak').

opora ↗ *prieť*[1]

oportunizmus ‚prispôsobovanie sa situácii za cenu ústupu od zásad' (od 20. stor.) • Vzniklo v moderných záp. jazykoch (fr. *opportunisme* ap.) na základe lat. *opportūnus* ‚príhodný, vhodný, výhodný', od lat. *ob* ‚pred' a *portus* ‚prístav' – pôvodný význam slova bol zrejme ‚(o vetre) ženúci loď do prístavu', odtiaľ všeobecne ‚priaznivý, výhodný ap.'.

opozícia, opozitum ↗ *oponovať*

opraty ‚liace' (od 15. stor.) • Azda od **o-pratiť* ‚vybaviť, zabezpečiť *praťami*', od staršieho

prate pomn. ,liace' (od **prať* sg. < **portь*), ktoré zrejme súvisí so srb., chorv. dial. *praća* ,povraz na priviazanie nákladu na zviera' (**port-ja*) a i. – môže ísť o odvodeniny od slovesa zachovaného v sln. *pŕtiti* ,priväzovať dobytok na paši', ktorého východiskom je psl. **pьrtiti*, azda od ide. **sper-* ,krútiť, pliesť' (porov. gr. *speira* (*σπεῖρα*) ,závit, sieť, lano', stlit. *spartas* ,zväzok' a i.).

opravdivý ↗ *pravda*

opraviť ↗ *-praviť*

oprieť ↗ *prieť*[1]

optika ,odbor fyziky skúmajúci zákonitosti svetelných javov' (od 19. stor.) • Podľa gr. *optikos* (*ὀπτικός*) ,súvisiaci s videním' (> slk. ***optický***), od gr. *opsis* (*ὄψις*) ,videnie'. Pozri aj ↗ *op-art*, ↗ *panoptikum*, ↗ *synoptický*.

optimálny kniž. ,v daných podmienkach najlepší, najpriaznivejší' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *optimum* ,to najlepšie' (> slk. ***optimum*** kniž. ,najpriaznivejší stav'), od lat. *optimus* ,najlepší', čo je tvar superlatívu k lat. *bonus* ,dobrý'. – **optimizmus** ,sklon nazerať na život z lepšej stránky' (od *19. stor.) • Podľa fr. *optimisme* – výraz (utvorený v 18. stor. na základe lat. *optimus* ,najlepší') bol pôvodne použitý vo vzťahu k učeniu nem. filozofa Leibniza, podľa ktorého všetko, čo existuje, je to najlepšie možné. Porov. i ↗ *pesimizmus*.

opuch, opuchlina, opuchnúť ↗ *puchnúť*

opuka ,hlinitá vápencová hornina' (od *12. stor.) • Pôvodne azda **opoka* (porov. csl. *opoka* (ОПОКА) ,skala', ako aj miestne názvy typu čes. *Opočno* ap.) – tradične sa vysvetľuje ako reflex psl. **obpoka*, od psl. **ob-pekti* ,opiecť' (↗ *piecť*), podľa použitia vápencových hornín na vypaľovanie vápna; preto sa uvažovalo aj o východiskovom **op-oka* (**op-* < **ăp-*), od ide. **ăp-* ,voda, rieka' (porov. stind. *āpaḥ* mn. ,voda', stprus. *ape* ,rieka', pozri aj ↗ *vápno*), podľa ukladania vápencových hornín na dne vodných tokov. Vychádzajúc z prvotnej formy **opoka*, koreňové *u* v slk. *opuka* možno vysvetliť druhotným zblížením s ↗ *pukať* (podľa doskovitého pukania niektorých druhov horniny). – Podľa iného výkladu je psl. **obpoka* odvodené od slovesa zachovaného v brus. *pókac'* (*покаць*) ,pukať, praskať', ktoré môže byť reflexom psl. **pokati* ako variantu psl. **pǫkati*/**pukati* (ďalej pozri ↗ *pukať*) – v takom prípade by východiskom slk. *opuka* mohlo byť psl. **obpǫka*/**obpuka* s pôvodným významom ,popukaná hornina'.

opus kniž. ,(hudobné, slovesné ap.) dielo' (od 20. stor.) • Z lat. *opus* ,činnosť, práca, dielo'. Pozri aj ↗ *opera*.

oráč ↗ *orať*

orácia, v spojení ***robiť (dlhé, zbytočné, toľké) o-e*** expr. ,robiť veľa rečí okolo niečoho', staršie ,reč, prejav' (od 18. stor.) • Z lat. *ōrātiō* ,reč, prejav', od lat. *ōrāre, ōrātum* ,prednášať (obradnú formulu, reč na súde ap.); hovoriť'. Pozri aj ↗ *adorácia*, ↗ *oratórium*.

orangutan ,druh ľudoopice', staršie *orangutang* (od 18. stor.) • Z malaj. *orang-hūtan* ,divý, lesný človek', od *orang* ,človek' a *(h)ūtan* ,divý; les'.

oranžáda ,nápoj z pomarančovej šťavy' (od 20. stor.) • Z fr. *orangeade*, od fr. *orange* ,pomaranč', ktorého východiskom je stfr. *pome (d') orenge* – výraz vznikol prekladom tal. *melarancia* (ovocie sa dostalo do Európy arab. prostredníctvom cez Sicíliu), čo je zloženina tal. *mela* ,jablko' (od lat. *mēlum*, čo je prevzatie z gr. *mēlon* (*μῆλον*) ,id.', pozri aj ↗ *melón*) a *arancia* ,pomaranč' (z arab. *naranǧ*, perz. pôvodu); začiatočné *o-* vo fr. *orange* vzniklo asi zblížením s názvom fr. mesta Orange (stfr. *Orenge*). Pozri aj ↗ *pomaranč*. – **oranžový** ,majúci farbu ako pomarančová kôra' (od 19. stor.) • Z fr. *orange*, doslova ,majúci farbu pomaranča', od fr. *orange* ,pomaranč'.

orať (od 15. stor.) • Psl. **orati*; súvisí s arm. *arawr* ,pluh', gr. *aroō* (*ἀρόω*) ,oriem', lat. *arāre* ,orať', stír. *airid* ,orie', gót. *arjan*, sthnem. *erren*, lit. *árti* ,orať' a i. – všetko od ide. **ar(ə)-* ,orať'. Z odvodenín: *oráč*, ***orba, orný*** (od toho ***ornica***) a i. Pozri aj ↗ *radlo*, ↗ *roľa*.

oratórium cirk. ,kaplnka; katolícke mládežnícke stredisko', hud. ,rozsiahla vokálno-inštrumentálna skladba' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *ōrātōrium*, pôvodne ,miestnosť, sieň na modlitby', od lat. *ōrāre, ōrātum* ,prednášať obradnú formulu; modliť sa, prosiť' (pozri aj ↗ *orácia*, ↗ *orodovať*) – výraz sa preniesol aj na hudobné skladby (pôvodne s náboženskými námetmi) hrávané v miestnostiach, kde sa konali modlitby.

orba ↗ *orať*

orbita ,obežná dráha (nebeských telies, elektrónov ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *orbita* ,koľaj; stopa, dráha', od lat. *orbis* ,kruh, kolo'.

ordinárny ,obyčajný; hrubý, drsný, vulgárny', staršie ,riadny; bežný, normálny' (od 17. stor.) • Z lat. *ōrdinārius*, pôvodne ,usporiadaný podľa určitého poriadku ap.', od lat. *ōrdō*, gen.

ōrdinis ‚rad; poriadok‘. Význam slova sa vyvíjal v smere ‚usporiadaný‘ > ‚zodpovedajúci pravidlám, normám ap.; normálny‘ > ‚bežný, obyčajný‘ > ‚jednoduchý, hrubý‘. – **ordinovať** (od 17. stor.) • Z lat. *ōrdināre*, od lat. *ōrdō*, gen. *ōrdinis* ‚rad, poradie; poriadok, usporiadanie‘ – pôvodný význam bol ‚stavať do radu, usporadúvať‘, odtiaľ ‚ustanovovať, určovať, nariaďovať (poradie)‘ (tak v staršej slk.; porov. aj *ordinovať* cirk. ‚ustanoviť za kňaza, vysvätiť‘); z toho v lekárskom prostredí ‚určovať liečebný postup‘ (porov. *naordinovať zábaly* ap.) > ‚liečiť‘ > ‚prijímať pacientov‘ (***ordinačné hodiny; ordinácia*** ‚miesto príjmu pacientov‘). Pozri aj ↗ *koordinovať*, ↗ *ornament*, ↗ *subordinácia*.

ordovik geol. ‚druhý útvar starších prvohôr‘ • Názov (angl. *Ordovician*) navrhol v r. 1879 angl. geológ Ch. Lapworth podľa názvu kelt. kmeňa (lat. *Ordovicēs* mn.), ktorý v staroveku žil na území dnešného sev. Walesu.

orech ‚bot. Juglans‘ (od *14. stor.) • Psl. **orěchъ*. Porovnávalo sa s gr. *arya* mn. (*ἄρυα*) ‚orechy‘ a alb. *arrë* ‚orech (strom i plod)‘ (azda už ide. **ar-* ‚orech‘?), resp. aj s lit. *rieš(ut)as*, lot. *riẽksts* ‚orech‘. Novšie výklady zbližujú psl. **orěchъ* s **rěšiti* (↗ *riešiť*) – ak je toto sloveso odvodené od ide. **rei-* ‚trhať, rezať‘, pôvodným významom psl. **orěchъ* mohlo byť ‚čo sa ľahko strháva zo stromu‘; pri predpoklade východiskového významu ‚viazať, rozväzovať‘ sa vychádza z pôvodného ‚čo je zviazané, zväzok (napr. o lieskových orechoch)‘.

organ ‚hudobný nástroj so sústavou píšťal‘ (od *16. stor.) • Z lat. *organum* ‚hudobný nástroj; organ‘, čo je špecializovaný význam lat. *organum* ‚nástroj‘ (↗ *orgán*). – **orgán** ‚ústroj; zložka verejnej správy ap. s istou funkciou; noviny, časopis istej ustanovizne‘ (od 19. stor.) • Z lat. *organum*, čo je prevzatie z gr. *organon* (*ὄργανον*) ‚nástroj‘, ktoré súvisí s gr. *ergon* (*ἔργον*) ‚dielo, vec‘. Z odvodenín: ***organický*** (gr. *organikos*, *ὀργανικός*), ***organizmus*** (fr. *organisme*, pôvodne ‚živá bytosť vybavená orgánmi‘), ***organizovať*** (fr. *organiser;* pôvodne ‚vybavovať orgánmi‘, z toho aj ‚vybavovať určitou štruktúrou; usporadúvať ap.‘) a i.

organtín [-t-] ‚riedka tkanina s tvrdou apretúrou‘ (od 20. stor.) • Z román. jazykov (tal. *organzino*, z toho i fr. *organsin*) – odvodené od názvu mesta Urgenč (tal. *Organzi*) v Uzbekistane, odkiaľ sa látka v minulosti dovážala do Európy.

orgazmus odb. ‚vyvrcholenie pohlavného vzrušenia‘ (od 20. stor.) • Z lek. lat. *orgasmus*, čo je prevzatie z gr. *orgasmos* (*ὀργασμός*) ‚id.‘, od gr. *orgaō* (*ὀργάω*) ‚(o pôde, stromoch, plodoch) som pripravený vydať úrodu ap.; (o mužovi) som plný túžby a i.‘, čo je odvodenina od gr. *orgē* (*ὀργή*) ‚duševné pohnutie, pud, vášeň, hnev a i.‘.

orgie ‚výstredná zábava, hýrenie‘ (od 19. stor.) • Z lat. *orgia* mn., čo je prevzatie z gr. *orgia* mn. (*ὄργια*) ‚tajné kultové obrady‘, obyčajne usúvzťažňovaného s gr. *ergon* (*ἔργον*) ‚dielo, čin, skutok‘. Súčasný význam výrazu súvisí so sexuálnou zložkou (porov. *sexuálne o.*) obradov slávených v rámci kultov plodnosti ap.

orgován ‚bot. Syringa‘ (od 19. stor.) • Z maď. *orgovány*, prevzatého prostredníctvom jsl. jazykov (porov. srb., chorv. *jorgòvān* ap.) z tur. *erguvan*, perz. pôvodu.

orchester ‚súbor hudobníkov intepretujúcich hudobné diela‘ (od 19. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom záp. jazykov: nem. *Orchester*, fr. *orchestre*) z lat. *orchēstra*, ktorého východiskom je gr. *orchēstrā* (*ὀρχήστρα*) ‚(v antickom divadle) priestor pre tanec zboru medzi javiskom a divákmi‘, od gr. *orcheomai* (*ὀρχέομαι*) ‚tancujem‘. Na základe významu ‚miesto pre zbor‘ vzniklo aj ‚miesto pre hudobníkov‘ > ‚skupina hudobníkov hrajúca v danom priestore; hudobné teleso‘. Z odvodenín: ***orchestrión*** ‚hrací automat napodobňujúci zvuk orchestra‘ (pozri aj ↗ *akordeón*).

orchidea ‚tropická rastlina‘ (od 19. stor.) • Podľa bot. lat. *Orchideaceae* mn. (názov čeľade), utvoreného na základe gr. *orchidion* (*ὀρχίδιον*), čo je zdrobnenina od gr. *orchis* (*ὄρχις*) ‚semenník‘ – názov súvisí s tvarom koreňových hľúz.

orient kniž. ‚východ‘, *Orient* ‚krajiny na východe‘ (od 17. stor.) • Z lat. *oriēns*, gen. *orientis* ‚východ (svetová strana)‘, čo je z hľadiska pôvodu príč. prít. od lat. *orīrī* ‚povstávať, dvíhať sa; (o slnku) vychádzať‘. Význam ‚východná svetová strana‘ vznikol v spojení *sōl oriēns* ‚id.‘, doslova ‚vychádzajúce slnko‘. – **orientovať (sa)** ‚určovať (svoju) polohu‘ (od 19. stor.) • Z fr. *(s') orienter*, od fr. *orient* ‚východ (slnka), východná svetová strana‘ (prevzatie z lat. *oriēns*); pôvodným významom bolo ‚určovať polohu podľa (vychádzajúceho) slnka‘. K možnej orientácii podľa vychádzajúceho slnka pozri aj ↗ *juh*, ↗ *sever*.

originálny ‚pôvodný; jedinečný‘ (od 17. stor.) • Z lat. *orīginālis*, od lat. *orīgō*, gen. *orīginis* ‚pôvod, počiatok‘, čo je odvodenina od lat. *orīrī* ‚povstávať, dvíhať sa; vznikať‘.

orkán ‚uragán' (od 19. stor.) • Z hol. *orkaan*, čo je prevzatie zo špan. *huracán;* ďalej pozri ↗ *hurikán*.

orloj ‚vežové hodiny ukazujúce astronomické údaje' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom strhnem. *ōrolei, ōrlei*) z lat. *hōrologium*, čo je prevzatie z gr. *hōrologion* (ὡρολόγιον) ‚zariadenie na meranie času', od gr. *hōrā* (ὥρα) ‚(denný) čas; hodina' a *legō* (λέγω) ‚hovorím, určujem'.

ornament ‚(umelecká) ozdoba' (od 19. stor.) • Z lat. *ōrnāmentum*, od lat. *ōrnāre* ‚vystrojiť, vyzbrojiť niečím; ozdobiť', ktorého východiskom je asi pôvodné **ōrd(i)nāre* ‚usporiadať' (↗ *ordinovať*). – **ornát** ‚liturgické rúcho rozličnej farby používané pri omši' (od 17. stor.) • Z lat. *ōrnātus* ‚výstroj; odev, oblek' (cirk. lat. ‚kňazský ornát'), od lat. *ōrnāre, ōrnātum* ‚vystrojiť niečím'.

ornica ↗ *orať*

ornitológia ‚náuka o vtáctve' (od 20. stor.) • Ako novoveký vedecký termín (lat. *ornithologia*) utvorené na základe gr. *ornis* (ὄρνις), gen. *ornīthos* (ὄρνιθος) ‚vták' a ↗ *-lógia*.

orný ↗ *orať*

orodovať náb. ‚prosiť za niekoho u Boha', expr. ‚prihovávať sa, prosiť' (od 17. stor.) • Etymologicky **orudovať* (*oro-* asi podľa stčes., čes. *orodovati* < stčes. *orudovati*), pôvodne azda ‚konať (nejakým nástrojom, v nejakej veci ap.)' – ide o odvodeninu od **orudie* (porov. stsl. *orędije* (ОРѪДИѤ) ‚vec, záležitosť, čin', čes. *orudí* ‚náradie, zbraň a i.' ap.), ktorého východiskom je psl. **o-rǫd-ьje*, od rovnakého koreňa ako psl. **rędъ* (↗ *riad*). Vznik významu ‚prosiť za niekoho' sa vysvetľuje zblížením s lat. *ōrāre* ‚prednášať obradnú formulu, modlitbu, prosiť' (pozri aj ↗ *oratórium;* porov. i lat. *ōrā prō nōbis* ‚oroduj za nás' – formula v litániách). Pozri aj ↗ *naporúdzi*.

orol ‚zool. Aquila' (od *13. stor.) • Zo staršieho *orel* (tak dial.), ktorého východiskom je psl. **orьlъ*, súvisiace s chet. *hara-* ‚orol', gr. *ornis* (ὄρνις) ‚vták', arm. *oror* ‚čajka', stír. *irar, ilar*, gót. *ara*, nem. *Aar*, lit. *erẽlis, arẽlis* ‚orol' a i. – všetko od ide. **er-*, **or-* ‚orol; (všeobecne) väčší vták'.

ortieľ kniž. ‚odsudzujúci rozsudok', staršie aj ‚súdne konanie; právoplatné súdne rozhodnutie; právny postup; súdny orgán' a i. (od 15. stor.) • Zo strhnem. *urteil(e)* (dnešné nem. *Urteil*) – ide o odvodeninu od sthnem. *irteilen* (nem. *erteilen*) ‚udeľovať', prenesene ‚určovať rozsudok, súdiť'; porov. sthnem. *tuome irteilen*, doslova ‚udeľovať rozsudok', od sthnem. *t(h)uom* ‚rozsudok, súd, právo, moc'. Pôvodný význam slova je ‚udeľovanie rozsudku, súdenie', z toho ‚súdiaci, súdny orgán' i ‚výsledok súdu, rozsudok'.

orto- ‚správny' (↗ *ortodoncia* ap.) • Z gr. *ortho-* (ὀρθο-), od gr. *orthos* (ὀρθός) ‚priamy, pravý, správny'.

ortodoncia ‚odbor medicíny zaoberajúci sa štúdiom chrupu' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *orto-* a gr. *odūs* (ὀδούς), gen. *odontos* (ὀδόντος) ‚zub'.

ortodoxný ‚pravoverný' (od 19. stor.) • Z gr. *orthodoxos* (ὀρθόδοξος), doslova ‚majúci správny názor' – od ↗ *orto-* a gr. *doxa* (δόξα) ‚mienka, názor, predstava', ktoré súvisí s gr. *dokeō* (δοκέω) ‚mienim, nazdávam sa'. Pozri aj ↗ *pravoslávny*.

ortoepia [-o-e-] ‚odbor jazykovedy zaoberajúci sa správnou výslovnosťou' (od 20. stor.) • Podľa gr. *orthoepeia* (ὀρθοέπεια) ‚správnosť (ústneho) prejavu', od gr. *orthoepeō* (ὀρθοεπέω) ‚správne hovorím al. vyslovujem', utvoreného na základe ↗ *orto-* a gr. *epos* (ἔπος) ‚slovo, reč' (↗ *epos*).

ortografia ‚pravopis' (od 18. stor.) • Z lat. *orthographia*, čo je prevzatie z gr. *orthografiā* (ὀρθογραφία) ‚id.', od ↗ *orto-* a gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem'.

ortopédia ‚odbor medicíny zaoberajúci sa chorobami pohybových ústrojov' (od 20. stor.) • Názov (fr. *orthopédie*) utvoril v r. 1741 fr. lekár N. Andry de Bois-Regard na základe ↗ *orto-* a gr. *pais* (παῖς), gen. *paidos* (παιδός) ‚dieťa' – podľa pôvodného chápania išlo o liečbu a prevenciu telesných deformácií u detí, dnešné použitie vo vzťahu k pohybovému ústrojenstvu je dôsledkom zblíženia s etymologicky nesúvisiacim lat. *pēs*, gen. *pedis* ‚noha'.

ortuť (od *15. stor.) • Pôvodne **rtuť* (porov. čes. *rtuť;* k novšiemu *o-* porov. ↗ *omša* ap.), ktorého východiskom je azda už psl. **rъt-ǫt-ь*, pôvodne príč. prít. činné (k prípone **-ǫt-* porov. *vis-ut-ý, moh-ut-ný* ap.) od slovesa zachovaného v sthnem. *rīdan* ‚krútiť, pliesť', lit. *rìsti, ritù* ‚gúľať, kotúľať' (od ide. **u̯er-t-* ‚krútiť, otáčať') – pomenovanie zrejme odráža nestálosť, pohyblivosť ortuti (porov. i *živé striebro* hovor. ‚ortuť'). Z fonetických príčin sú málo pravdepodobné úvahy o cudzojazyčnom pôvode slova – údajne prevzatie z arab. *ʽuṭārid* ako názvu planéty Merkúr, s ktorou sa ortuť

asociovala v stredovekej alchýmii (porov. aj angl. *mercury* ‚ortuť'); podľa iného výkladu z lat. *argentum (vīvum)* ‚(živé) striebro'.

os (od 17. stor.) • Psl. **osь* (**oss-ь* < **ak̂s-*); súvisí so stind. *ákšaḥ*, gr. *axōn* (ἄξων), lat. *axis*, sthnem. *ahsa*, nem. *Achse*, angl. *axle*, lit. *ašìs* ‚os' a i. – všetko od ide. **ak̂s-*, odvodzovaného (za predpokladu východiskovej formy **aĝs-*) od ide. **aĝ-* ‚hnať, uvádzať do pohybu, viesť' (porov. stind. *ájati* ‚poháňa', gr. *agō* (ἄγω) ‚vediem, ženiem', lat. *agere* ‚hnať' a i.); pôvodným významom mohlo byť ‚čo sa pohybuje, otáča, krúti'.

osa ‚zool. Vespa' (od 17. stor.) • Psl. **osa* (**(v)opsa*); súvisí so strperz. *vaßz*, lat. *vespa*, stír. *foich*, sthnem. *wefs(a)*, nem. *Wespe*, lit. *vapsvà* ‚osa' a i. – všetko od ide. **u̯obhsā* ‚osa'.

osada, osadiť (sa) ↗ *sedieť*

osamelý, osamieť, osamotený ↗ *sám*

oscilovať fyz. ‚kmitať', kniž. ‚prechádzať od jednej veci do druhej' (od 20. stor.) • Z lat. *ōscillāre* ‚hojdať sa, kývať sa', od lat. *ōscillum* ‚hojdačka'.

osebe ↗ *osoba*

osem (od 15. stor.) • Psl. **osmь*, asi odvodenina od psl. **osmъ* ‚ôsmy' (> slk. *ôsmy*), utvoreného – analogicky podľa psl. **sedmъ* ‚siedmy' (↗ *sedem*) – na základe ide. **ok̂tō(u)-* ‚osem' (porov. stind. *aṣṭā́*, avest. *ašta*, arm. *ut'*, toch. A *okät*, B *okt*, gr. *oktō* (ὀκτώ), alb. *tetë*, lat. *octō*, stír. *ocht*, gót. *ahtau*, nem. *acht*, angl. *eight*, lit. *aštuonì* ‚osem' a i.). Pozri aj ↗ *meruôsmy*.

osiať[1] ‚obsiať' ↗ *siať* – **osiať**[2], *osejem* ‚prepustiť cez sito a tým prečistiť' (od 17. stor.) • Odvodenina od psl. **sějati*, **sěję*, súvisiaceho s chet. *šešarul-* ‚sito', alb. *shosh* ‚osievam', lit. *sijóti* ‚osievať' a i. – všetko od ide. **sē(i)-* ‚preosievať', ktoré (za predpokladu pôvodného významu ‚nechávať padať [cez sito]') môže súvisieť s ide. **sē(i)-* ‚vrhať, nechávať padať, siať' (↗ *siať*). Pozri aj ↗ *sito*.

osídla pomn. ‚pasca', kniž. ‚úklady, nástrahy', staršie i ‚povraz, slučka' (od 16. stor.) • Od slovesa *o-sídliť* ‚(na)chystať *sídla*, nástrahy' (od 17. stor.), čo je odvodenina od staršieho *sídlo*[2] ‚oko na povraze, slučka; pasca' (od 16. stor.) – východiskom výrazu je psl. **si-dlo*, od ide. **sē(i)-* ‚viazať'; ďalej pozri ↗ *sieť*. Pozri aj ↗ *kosíliť*, ↗ *sídlo*[1].

osifikovať biol. ‚premieňať sa na kostné tkanivo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *os*, gen. *ossis* ‚kosť' a *-ficere*, *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

osihotený ↗ *sihoť*

osika ‚bot. Populus tremula' (od *13. stor.) • Azda už psl. **osika;* odvodenina od psl. **osa* (**opsa*), súvisiaceho so sthnem. *aspa*, nem. *Espe*, lit. *ãpušė*, lot. *apse* ‚osika' a i. – všetko od ide. **apsā* ‚osika'. Pozri aj ↗ *oskoruša*.

osirelý, osirený, osirieť, osirotený ↗ *sirý*

osivo ↗ *siať*

oskoruša ‚bot. Sorbus domestica' (od 17. stor.) • Azda odvodené od **oskora*, nejasného pôvodu – uvažovalo sa aj o zloženine na základe psl. **osa* (ďalej pozri ↗ *osika*) a **kora* (↗ *kôra*); t. j. pôvodne ‚(o strome) majúci osikovú kôru', resp. ‚pripomínajúci kôrou osiku'?

osla ‚kameň na ostrenie kosy' (od *13. stor.) • Psl. **osla;* odvodenina od koreňa **os-* < ide. **ak̂-* (↗ *ostrý*).

oslava, oslávíť, oslavný ↗ *sláva*

oslniť ‚na chvíľu oslepiť prudkým svetlom' (od 19. stor.) • Dnes pociťované ako odvodenina (‚oslepiť slnečným, resp. i prudkým svetlom' ap.) od ↗ *slnko* (porov. i *slniť sa* ‚opaľovať sa na slnku'), ide tu však o pôvodné kauzatívum od **oslnúť* ‚oslepnúť' (t. j. ‚spôsobiť oslepnutie' > ‚oslepiť'), z psl. **obslь(p)nǫti* (porov. stsl. *oslъnǫti* (**ОСЛЪНѪТИ**) ‚oslepnúť' a i.), ktoré súvisí s psl. **slěpъ* (↗ *slepý*).

osloviť ↗ *slovo*

osmium chem. ‚kovový prvok' • Názov navrhol v r. 1804 angl. chemik S. Tennant na základe gr. (ὀσμή) ‚vôňa', od slovesa *ozō* (ὄζω) ‚vydávam vôňu'.

osnova, osnovať ↗ *snovať*

osoba (od 15. stor.) • Podľa spojenia typu **o sobě* ‚o sebe' (↗ *sa;* k významu porov. *sám* ***osebe***, ako aj odvodené ***osobitý***, ***osobitný***). Význam ‚ľudská bytosť, jednotlivec' vznikol asi na základe kresťanského učenia o troch božských osobách (Otec, Syn, Duch Svätý), označovaných lat. výrazom *persōna* (pozri aj ↗ *persóna;* nie celkom jasného pôvodu, azda z etruštiny?), ktorý sa v stredoveku ľudovo-etymologicky odvodzoval od lat. *per sē ūna*, doslova ‚o sebe jedna'.

osočovať ‚ohovárať, haniť' (od *16. stor.) • Utvorené na základe dokonavého *osočiť* zastar. ‚neprávom, krivo obviniť, očierniť', odvodeného od staršieho *sočiť* ‚haniť, ohovárať', ktorého východiskom je psl. **sočiti* ‚hovoriť' – v slove nastal významový posun ‚hovoriť (zle o niekom)' > ‚ohovárať'. Psl. **sočiti* ‚hovoriť' súvisí s gr. *en-epō* (ἐνέπω) ‚hovorím', lat. *īn-seque* ‚povedz', stsev. *segja*, nem. *sagen*, angl. *to say*,

lit. *sakýti* ‚povedať' a i. – všetko od ide. **sek*^{u}*-* ‚sledovať, ísť po stope; vetriť (stopu); vnímať; ukazovať; hovoriť'. Pozri aj ↗ *iskrenný*, ↗ *sok*, ↗ *sokol*, ↗ *šetriť*.

osoh ‚úžitok, prospech' (od 15. stor.) • Azda už psl. **obsogъ*, utvorené na základe ↗ *ob-* a koreňa **seg-* ‚pripínať, pripájať (k niečomu), dotýkať sa' (ďalej pozri ↗ *siahať*) – pôvodný význam možno rekonštruovať ako ‚dotknutie; čoho sa možno dotknúť, čo možno ohmatať', odtiaľ ‚úžitok, prospech'; k významovej súvislosti porov. *hmatateľný úžitok*. Z odvodenín: ***osožiť*, *osožný*** a i.

osol (od 16. stor.) • Novšia forma pôvodného *osel* (tak aj dial.), ktorého východiskom je už psl. **osьlъ*, prevzaté z germ. jazykov (porov. gót. *asilus*, resp. sthnem. *esil*, nem. *Esel* ‚osol' < germ. **asel-*). Germ. výraz bol prevzatý z lat. *asinus* ‚osol' (resp. z jeho odvodeniny *asellus*), pre ktoré sa predpokladala súvislosť s gr. *onos* (*ὄνος*) – ide o prevzatie neznámeho pôvodu, ktorého východisko sa hľadalo v jazykoch Malej Ázie.

osopiť sa ‚oboriť sa', staršie *osápať sa* (od 18. stor.) • Odvodenina od pôvodného **sopiť*, utvoreného na základe psl. **so(p)ti*, resp. **sopěti* (v prípade *osápať sa* na základe psl. **sapati* ako iteratívnej formy), od koreňa **sop-* ‚dýchať (ťažko, namáhavo')' (ďalej pozri ↗ *soptiť*) – z významového hľadiska asi ‚namáhavo dýchať' > ‚dychčať od rozrušenia, hnevu' > ‚s hnevom sa na niekoho obrátiť, oboriť'.

osožiť, osožný ↗ *osoh*

ospalý ↗ *spať*

ospravedlniť ↗ *pravda*

osrdie ↗ *srdce*

osť ‚dlhý pichľavý výrastok na kláskoch rastlín', staršie i ‚tenká rybia kosť' (od 17. stor.) • Psl. **ostь*. Odvodzuje sa od ide. **ak̑-* (↗ *ostrý*); iný výklad tu vidí reflex ide. **ost(h)-* (↗ *kosť*). Z odvodenín: ***osteň*, *ôstie***.

ostarieť, ostarok ↗ *starý*

ostať, ostatný ↗ *stať*[1]

osteň ↗ *osť*

ostentatívny kniž. ‚vyzývavý, nápadný' (od 20. stor.) • Od lat. *ostentāre* ‚ukazovať na obdiv, stavať za vzor; vystatovať sa niečím', čo je odvodenina od lat. *ostendere*, *ostentum* ‚nastavovať oproti; ukazovať', zloženého z lat. *ob* (pred *t-* aj *obs-*) ‚pred' a *tendere* ‚napínať, naťahovať; nadstavovať, ukazovať'.

osteoporóza ‚chorobné rednutie kostí' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *osteoporōsis*, utvoreného v 1. pol. 19. stor. na základe gr. *osteon* (*ὀστέον*) ‚kosť' a *poros* (↗ *pór*[1]) – v dôsledku straty kostnej hmoty kosti nadobúdajú špongiovitú, resp. pórovitú štruktúru.

ostražitý ↗ *striehnuť*

ostrieľaný ↗ *strela*

ostriež, ostroh, ostroha ↗ *ostrý*

ostrov (od 13. stor.) • Psl. **ostrovъ* (**ob-srov-*) – utvorené na základe ↗ *ob-* a ide. **sreu-* ‚tiecť'; ďalej pozri ↗ *struha*. Pôvodný význam slova bol ‚čo je obtekané' (porov. i stsl. *otokъ* (ОТОКЪ) ‚ostrov' < psl. **obtokъ*, súvisiace s **obtekati* ‚obtekať'), akiste išlo o označenie ostrovov obtekaných prúdom rieky.

ostružina ↗ *ostrý*

ostružliny ↗ *strúhať*

ostrý (od *13. stor.) • Psl. **ostrъ* < **osrъ* (s druhotným *-t-*), z ide. **ak̑-r-* (porov. stind. *áśriḥ* ‚ostrie, hrana', gr. *akros* (*ἄκρος*) ‚najvyšší, vrcholný' [t. j. ‚nachádzajúci sa na hrote, špičke ap.'], lat. *ăcer*, lit. *aštrùs* ‚ostrý' a i.), od ide. **ak̑-* ‚ostrý, špicatý, hranatý' (pozri aj ↗ *javor*, ↗ *jeseter*, ↗ *kameň*, ↗ *osla*, ↗ *osť* a i.). Z odvodenín: ***ostriež*** ‚zool. Perca' (pomenovanie podľa ostrej chrbtovej plutvy), ***ostroh*** ‚úzky pás zeme vybiehajúci do vody, do údolia' (t. j. ‚ostrý výbežok ap.', už psl. **ostr-ogъ*), ***ostroha*** ‚kovový hrot na podpätku jazdeckých čižiem slúžiaci na pobádanie koňa' (psl. **ostr-oga*), ***ostružina*** ‚bot. Rubus' (od **ostruha* < psl. **ostr-ǫga*; názov súvisí s ostrými tŕňmi rastliny), ***ostrva*** ‚sušiak na seno' (psl. **ostry*, gen. **ostrъve* – pôvodne zrejme o [ostrom] kole či ihlane slúžiacom na tento účel), ***ostrovtip(ný)*** (↗ *vtip*) a i.

ostýchať sa ‚prejavovať hanblivosť, plachosť' (od 16. stor.) • Zrejme podľa čes. *ostýchati se* (už stčes.), čo je expresívna obmena stčes. *ostýdati sě*, súvisiaceho s čes. *styděti se* ‚hanbiť sa' – východiskom slova je psl. **styděti (sę)* (**styd-* < **stūd-*), súvisiace so ↗ *stud* ‚hanba; hanblivosť'. Z odvodenín: ***ostych*, *ostýchavý*** a i.

osud (od 17. stor.) • Od staršieho *o-súdiť* ‚odsúdiť' (od 15. stor.); ďalej pozri ↗ *súd*. Osud je doslova ‚*o-súdenie* (odsúdenie); jeho výsledok, rozsudok' (ako právny termín od 15. stor.); dnešný význam vznikol na základe mytologickej predstavy, podľa ktorej človeku určujú osud nadprirodzené bytosti (porov. *sudičky*). K pomenovaniu porov. i ↗ *fatálny*, *údel* (↗ *diel*); pozri aj ↗ *osudie*.

osudie ‚schránka na žrebovanie', staršie ‚nádoby na tekutiny al. sypké hmoty' i ‚pohlavné

orgány' (od 17. stor.) • Akiste súvisí so ↗ *sud;* dnešný význam vznikol zblížením s ↗ *osud* (žrebovanie ako rozhodovanie o osude ap.). K významu ‚pohlavné orgány' porov. i staršie *nádoba* ‚pohlavný orgán' (18. stor.).

osuheľ ‚inovať, srieň' (od 18. stor.), dial. i ‚sivá zimná pleseň na stenách maštale; hnilobný povlak na kapuste v sude' • Odvodenina od dial. *osuha* ‚srieň', ktorého východiskom je azda už psl. **obsǫga*, od slovesa **ob-sęgti*, majúceho rovnaký koreň (**sęg-*) ako ↗ *siahať*. Významový vývin možno rekonštruovať ako ‚siahať na niečo, naťahovať sa (niekam)' > ‚rozťahovať sa po povrchu niečoho' > ‚povlak, tenká vrstva na povrchu' (o inovati aj plesniach).

osúch, osušiť, osuška ↗ *suchý*

osveta ↗ *svietiť*

osvetliť ↗ *svetlý*

osvietenstvo, osvietiť, osvit ↗ *svietiť*

osýpky ↗ *sypať*

ošarpaný (od 19. stor.) • Od staršieho slovesa *ošarpať* ‚otrhať', to od *šarpať* ‚trhať, šklbať' (od 18. stor.), čo je pravdepodobne prevzatie zo strhnem. *scharben* ‚rezať na drobné kusy, na lístky'.

ošemetný expr. ‚chúlostivý', staršie i ‚klamný, predstieraný, neúprimný' (od 16. stor.) • Akiste súvisí so starším *šemetný* ‚falošný, ľstivý' (18. stor.) – obidvoje od slovesa zachovaného v dial. *šemetiť* ‚viesť plané reči, nehovoriť k veci'; k tomu azda aj **ošemetiť* ‚oklamať' ap. Sloveso *šemetiť* sa vysvetľovalo ako obmena (s asimiláciou *e-o-* > *e-e-*) pôvodného ↗ *šemotiť*, interpretovaného ako *še-motiť*, od rovnakého koreňa ako ↗ *motať* (s expresívnou predponou *še-*) – z významového hľadiska azda ‚motať' > ‚tárať' > ‚viesť plané reči, hovoriť hlúposti, klamať ap.'; vznik významu ‚chúlostivý' nie je jasný – azda ‚klamný' > ‚pociťovaný ako neprirodzený' > ‚vzbudzujúci nepríjemné pocity' > ‚nepríjemný, chúlostivý'? Iný výklad tu uvažuje o východiskovom *šem-et-iť*, odvodzovanom od psl. **šem-* < ide. **su̯em-* ‚pohybovať sa'; ďalej pozri ↗ *šemoniť*. Pozri aj ↗ *obšmietať sa*.

ošetrovať ↗ *šetriť*

ošiaľ ↗ *šialiť*

ošípaná ‚sviňa' (od 18. stor.) • Asi od ↗ *šíp* ‚niečo ostré' (z toho aj ‚ostrý chlp, štetina'?) – k významu porov. maď. *sertés* ‚brav' (t. j. ‚štetinatý'), od maď. *serte* ‚štetina'. Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od slovesa zachovaného v čes. dial. *šípati* ‚špiniť'.

ošítka ‚slamená nádoba' (od 18. stor.) • Pôvodne asi zdrobnenina od **ošita* ‚ošitá (t. j. nádoba)', od ↗ *šiť* – podľa zhotovovania slamených nádob opletaním, „o(b)šívaním"; porov. i dial. *obšívač* ‚remeselník zhotovujúci výrobky zo slamy', *ošívka* ‚ošítka'.

ošívať sa expr. ‚vrtieť sa, krútiť sa, mykať sa' (od 20. stor.) • Zrejme utvorené na základe dial. *ošinúť* ‚udrieť, ovaliť' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **ob-ši(b)nǫti*, odvodené od **šibati* (↗ *šibať*); k východiskovému významu typu ‚šibať, biť' porov. i ***vyobšívať*** expr. ‚zbiť, vybiť'. V *ošívať sa* nastal ďalší významový vývin v smere ‚biť (sa)' > ‚prudko (sa) pohybovať', porov. i *trepať sa* ‚mykať sa'. So ↗ *šiť* – porov. od neho odvodené *ob-šiť: ob-šívať* (*o. gombíkovú dierku*) ap. – nesúvisí. Porov. i ↗ *šinúť sa*.

ošklivý ‚škaredý, ohavný' (od 17. stor.) • Málo jasné. Môže ísť o prevzatie z čes. *ošklivý*, ktoré sa vysvetľovalo ako novšia podoba pôvodného *ořklivý* – výraz, v zmysle tohto výkladu usúvzťažňovaný s čes. *říct* (↗ *riecť*), mal najskôr znamenať ‚*o-riekaný*, ohováraný', z toho ďalej ‚(vykresľovaný ako) škaredý ap.'. Iný výklad vychádza – za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu **tsk* > **sk* > *šk* namiesto očakávaného **tsk* > *ck* – z pôvodného **o-tsk-livý*, od koreňa **tsk-* < **tьsk-* (ďalej pozri ↗ *clivý*) s významovým posunom ‚clivý, smutný' > ‚škaredý'.

oškrieť ↗ *škrieť*

oškúliť expr. ‚odrieť, poškr(i)abať, oškrieť' (od 18. stor.) • Azda odvodenina od **škula* < **skula*, zodpovedajúceho bulh. dial. *skúla* (*скула*) ‚rana, jazva', brus. *skulá* (*скула*) ‚hnisavý vred' a i. – východiskom je psl. **skula* (**skou-l-*), nejasného pôvodu. Odvodzovalo sa od rovnakého koreňa ako ↗ *škúliť* (ide. **keu-/*skeu-* ‚ohýbať', t. j. z významového hľadiska asi ‚ohýbať' > ‚niečo ohnuté, zaoblené' > ‚opuchlina' > ‚poranené miesto, rana ap.'); podľa iného výkladu súvisí so strhnem. *schiel* ‚trieska, úlomok' a patrí k ide. **skēu-* ‚rezať, krájať, škriabať, rýpať, prehrabávať sa' (porov. stind. *skunóti* ‚trhá, strháva' ap.), čo je asi rozšírenie ide. **sēk-* ‚rezať' (↗ *sekať*) – v takom prípade ‚rezať, škriabať' > ‚odrieť, oškúliť'.

oškvariť, oškvarok ↗ *škvariť*

ošmeknúť pejor. ‚klamstvom okradnúť' (od 20. stor.) • Azda z pôvodného **osmeknúť* < **o-sъ-mъk-nǫti*, od psl. **mъknǫti* (↗ *-mknúť;* súvisí aj s ↗ *mykať*); môže však ísť aj o pôvodné

*o-smъk-nǫti (*smŭk-), od rovnakého koreňa ako psl. *smykati (↗ šmýkať) – k významu porov. dial. o-mykať ‚ošklbať' (a ďalej spis. ošklbať niekoho expr. ‚obrať, okradnúť'), ošmýkať ‚pripraviť o peniaze'.

oštara expr. ‚nepríjemnosť' (od 19. stor.) • Od slovesa ***oštarovať sa*** hovor. expr. ‚zaoberať sa niečím, robiť si nepríjemnosti, trápiť sa', akiste z pôvodného *ostarovať sa ‚starať sa o niečo, robiť si s tým starosti' (porov. i dial. o-starať niekoho ‚postarať sa o niečiu pripravenosť na niečo', o-starať sa ‚postarať sa'); ďalej pozri ↗ starať sa.

oštep, oštiepok ↗ štiepať

ošumelý ‚ošúchaný, zodratý; ošarpaný, spustnutý' (od 19. stor.) • Doslova asi ‚ktorý ošumel' (↗ šum); pôvodne o stromoch (lístie najviac šumí, keď začína opadávať: o. strom = z ktorého opadalo lístie), prenesené aj na iné objekty (o. oblek, dom a i.). Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, že koreň šum- je obmenou pôvodného šup-, súvisiaceho so ↗ šupa[1], šúpať.

otáčať, otáčka ↗ točiť

otáľať ‚váhať, odkladať (rozhodnutie, čin ap.)' (od 19. stor.) • Nejasné. Vysvetľovalo sa ako pôvodné *ot-dáľ-ať, zložené z *ot (↗ od) a koreňa zachovaného v ↗ ďaleký, s významovým vývinom ‚odďaľovať rozhodnutie' > ‚váhať, otáľať'; očakávanou formou by tu však bolo *oddáľať, resp. *odáľať. Iný výklad uvažuje o východiskom o-táľať, odvodenom od *táľať ako prevzatia zo strhnem. twālen ‚zdržiavať sa (niekde), zotrvávať, váhať' (súvisí s angl. to dwell ‚zotrvávať, bývať niekde' a i.), čo je však tiež foneticky problematické.

otava ‚tráva po prvom kosení, seno z druhej kosby' (od 17. stor.) • Psl. *obtava, doslova azda ‚tráva, ktorá nabrala novú silu (a opäť vyrástla)' (k významu porov. i staršie otaviť sa ‚rozzelenať sa [o tráve ap.]', 18. stor.); ďalej pozri ↗ zotaviť sa.

otázka (od 18. stor.) • Od staršieho otázať sa ‚opýtať sa' (od 15. stor.), čo je odvodenina od tázať sa ‚pýtať sa' – ide asi o prevzatie z čes. tázati se, utvoreného na základe stčes. tázati, tiežu ‚pýtať sa', ktorého východiskom je psl. *tędzati ako variant psl. *tęgati (↗ ťahať) – pôvodný význam bol zrejme ‚ťahať', odtiaľ aj ‚vyťahovať z niekoho niečo' > ‚vyťahovať informácie, vyzvedať, pýtať sa'. Od rovnakého koreňa je odvodené aj ***dotazník*** ‚tlačivo s otázkami' (podľa čes., od čes. do-tázati se ‚opýtať sa', dotaz ‚otázka, dopyt').

otčim ‚nevlastný otec' (od 15. stor.) • Psl. *otьčimъ, doslova ‚určovaný (určený) za otca' – ide o staré trpné príčastie od psl. *otьčiti ‚ustanovovať, určovať za otca' (slk. *otčiť), od psl. *otьcь (↗ otec); odtiaľ ‚(druhotne) určený otec' > ‚nevlastný otec'. – **otec** (od 15. stor.) • Psl. *ot-ьcь, zdrobnenina od psl. *ot-ъ ‚otec' (priamo od koreňa ot- je odvodené aj staršie slk. ot-ný ‚otcovský', od 15. stor.), ktorého východiskom je ide. *ǎtos, *atta (porov. chet. atta- ‚otec', gr. atta (ἄττα) ‚otče', alb. atë, lat., gót. atta ‚otec' a i.), pôvodne slovo detskej reči. Z odvodenín: ***oco*** hypok. (na základe výslovnosti slova otec v nepriamych pádoch – od otca [odocca], otcovi [occovi], s otcom [zoccom] ap.), od toho ***ocino, ocko,*** atď.

otep ↗ tepať

otlačiť, otlak ↗ tlačiť

otočiť ↗ točiť

otoman zastaráv. ‚pohovka bez operadiel, kanapa, diván' (od 20. stor.) • Zo staršieho fr. ottomane, doslova ‚turecká pohovka', od fr. ottoman ‚turecký' (> staršie slk. Otoman ‚Turek', od 18. stor.) – výraz je prevzatý z arab. ʿuṯmānī ‚turecký', doslova ‚osmanský'; ide o odvodeninu od arab. ʿUṯmān, v tur. výslovnosti Osman, čo je meno zakladateľa Osmanskej ríše (od r. 1281). K orientálnemu pôvodu reálie porov. i ↗ diván.

otras, otrasný ↗ triasť

otrava, otráviť ↗ tráviť

otrčiť ↗ trčať

otriasť ↗ triasť

otrok (od *12. stor.) • Psl. *otrokъ, odvodenina od psl. *otrekti (z toho dnešné slk. odriecť), čo je zloženina psl. *ot (↗ od) a *rekti (↗ riecť). Pôvodný význam výrazu sa rekonštruuje ako ‚kto nehovorí', t. j. 1. nevie rozprávať (o malých deťoch; porov. sln. otròk ‚dieťa v prvých rokoch života' a i.) alebo 2. nemá právo vystupovať, hovoriť na verejných zhromaždeniach ap. – vo vzťahu k človeku neplnoletému (porov. staršie rus. ótrok (отрок) ‚dieťa vo veku od 7 do 15 rokov'), ale aj osobne neslobodnému (otroci, nevoľníci ap.).

otruby ‚zvyšky vzniknuté pri mletí obilia' (od 17. stor.) • Stará odvodenina (azda už psl. *ot-rǫbi mn.) od psl. *ot-rǫbiti (porov. napr. rus. otrubíť (отрубить) ‚odťať, odseknúť' a i.) zloženého z *ot (↗ od) a *rǫbiti (↗ rúbať), akiste v súvislosti so starším spôsobom ručného rozdrvovania obilných zŕn tlčením.

otupieť, otupiť, otupný ↗ tupý

otvoriť (od 16. stor.) • Psl. **otvoriti*, zloženina psl. **ot* (↗ *od*) a **voriti*, od ide. **u̯er-* ‚zväzovať a i.' (ďalej pozri ↗ *-vrieť²*) – začiatočné **o-* sa pociťovalo ako predpona (↗ *o*), a tak bolo utvorené aj protikladné ***za-tvoriť***, resp. i ***pritvoriť*** ‚privrieť' (*p. dvere*) a ***vy-tvoriť²*** zastar. ‚vylúčiť' (*v-ený zo spoločnosti;* pôvodne akiste ‚zamedziť vstup zatvorením dverí', porov. *vymknúť niekoho*). Menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o pôvodnom *o-tvoriť*, od ↗ *tvoriť¹* – k významu porov. nem. *machen* ‚robiť, tvoriť': *auf-machen* ‚otvoriť' ap. Z odvodenín: ***otvor***.

outsider [autsaj-, aucaj-] ‚pretekár (družstvo) bez vyhliadok na víťazstvo' (od 20. stor.) • Z angl. *outsider*, doslova ‚kto je vonku' (t. j. mimo kandidátov na víťazstvo ap.), od angl. *outside* ‚vonkajšia strana, vonkajšok', čo je zloženina angl. *out* ‚von, vonku' a *side* ‚strana'.

ouvertúra [uv-] hud. ‚predohra' (od 19. stor.) • Z fr. *ouverture*, doslova ‚otvorenie', ktorého východiskom je ľud. lat. **opertūra* ako novšia obmena lat. *apertūra*, od lat. *aperīre, apertum* ‚otvoriť'; porov. aj ↗ *aperitív*.

ovácie ‚verejné prejavy pocty' (od 19. stor.) • Z lat. *ovātiō*, pôvodne ‚malý triumf' (t. j. v starom Ríme ↗ *triumf*, keď víťazný vojvodca nevchádzal do mesta na koči, ale išiel v slávnostnom sprievode na koni či peši), od lat. *ovāre, ovātum* ‚jasať, plesať'.

ovad ‚zool. Tabanus' (od *16. stor.) • Psl. **ovadъ*, slovo málo jasného pôvodu. Môže ísť o pôvodné **ov-ōd-*, obsahujúce koreň **ōd-*, od ide. **ed-* (↗ *jesť*) – išlo by o označenie „jediaceho", t. j. hryzúceho hmyzu; začiatočné **ov-* sa stotožňuje s koreňom slova ↗ *ovca* (t. j. ovad ako ‚čo hryzie, štípe ovce'), podľa iného výkladu tu však ide o reflex ide. **au̯-* ‚nadol' (↗ *u*). Iná interpretácia vychádza z pôvodného **ob-vōd-*, od ↗ *ob-* a ide. **u̯edh-* ‚biť, udierať' (ďalej pozri ↗ *vadiť*), t. j. ovad azda ako ‚dorážajúci hmyz'.

oval expr. ‚veľký odkrojený kus (chleba)' (od 19. stor.) • Od **o-valiť* ‚odkrojiť' (↗ *valiť*) – k významu porov. *od-valiť* ‚váľaním odstrániť; oddeliť časť niečoho od celku; expr. odkrojiť, odrezať' (*o. kus slaniny, chleba* ap.).

oválny ‚majúci vajcovitý, elipsovitý tvar' (od 19. stor.) • Z lat. *ōvālis* ‚vajcovitý, vajcovitého tvaru', od lat. *ōvum* ‚vajce'. Z odvodenín: ***ovál***.

ovaliť ↗ *valiť*

ovca ‚zool. Ovis' (od *14. stor.) • Psl. **ovьca* (**ou̯ikā*), odvodenina od ide. **óu̯i-* ‚ovca' (porov. chet. *hau̯i-* ‚ovca', stind. *ávịḥ* ‚baran', *avikā̆* ‚ovca', toch. B *āw, āᵤw* ‚id.', arm. *hoviw* ‚pastier oviec', gr. *ois* (ὄϊς), lat. *ovis*, strír. *oí* ‚ovca', stangl. *ēow*, angl. *ewe* ‚bahnica', sthnem. *ouwi-*, lit. *avìs* ‚ovca' a i.). Pozri aj ↗ *ovad*.

ovdovieť ↗ *vdova*

overal ‚kombinéza' (od 20. stor.) • Z angl. *overall*, čo je zloženina z angl. *over* ‚cez' a *all* ‚všetok, všetko' – pôvodne ‚(odev) pokrývajúci celé telo'.

overiť ↗ *viera*

ovládnuť ↗ *vládať*

ovocie, staršie aj *ovoc* ž. (od 15. stor.) • Psl. **ovoktьje*, **ovoktь* (**ovog-t-*); porovnáva sa s gr. *auxō* (αὔξω) ‚rozmnožujem, zväčšujem', lat. *augēre* ‚rozmnožovať', gót. *aukan* ‚množiť sa', nem. *wachsen* ‚rásť', lit. *áugti* ‚rásť, zväčšovať sa' a i. – všetko od ide. **au̯eg-* ‚rozmnožovať, pribúdať'.

ovos ‚bot. Avena' (od 15. stor.), dial. aj *oves* • Psl. **ovьsъ;* súvisí s lat. *avēna* ‚druh trávy, ovos', lit. *avižà* ‚zrnko ovsa', lot. *àuzas* mn., stprus. *wyse* ‚ovos' – všetko od ide. **au̯iĝ-* ‚druh trávy, ovos'.

ovulácia biol. ‚uvoľnenie vajíčka z vaječníka' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *ōvum* ‚vajce', resp. jeho zdrobneniny **ōvulum* ‚vajíčko'.

ovzdušie ↗ *vzduch*

oxid chem. ‚kysličník' • Názov (fr. *oxide*, novšie *oxyde*) utvoril v r. 1787 fr. chemik G. de Morveau na základe gr. *oxys* (ὀξύς) ‚špicatý, ostrý; pálčivý, kyslý'. Pozri aj ↗ *epoxid*, ↗ *peroxid*. – **oxygén** chem. ‚kyslík' • Názov (fr. *oxygène*) utvoril v 80. rokoch 18. stor. fr. chemik A.-L. Lavoisier na základe gr. *oxys* a *-genēs* (↗ *-génny*). – **oxymoron** liter. ‚vyjadrenie obsahu spojením dvoch navzájom sa vylučujúcich pomenovaní (napr. *chudobný boháč*)' (od 20. stor.) • Podľa gr. *to oxymōron* (τὸ ὀξύμωρον), od gr. *oxymōros* (ὀξύμωρος) ‚logicky protirečivý; paradoxný', čo je zloženina gr. *oxys* ‚ostrý; prenikavý' a protikladného *mōros* (μωρός) ‚tupý, hlúpy'.

ozaj (od 18. stor.) • Skrátenie staršieho *ozajst* (od 17. stor.; porov. aj odvodené ***ozajst-ný***) – východiskom je asi pôvodné **o-za-ist* ‚iste, skutočne' (porov. *do-za-ista*, ↗ *istý*); menej pravdepodobné sa východisko v podobe spojenia **ó, zaiste*. Z odvodenín: ***naozaj*** (dial. *naozajst*, pôvodne asi ‚naisto'), ***naozajstný***.

ozdoba, ozdobiť ↗ *zdobiť*

ozdravieť, ozdraviť ↗ *zdravý*

oziabať ↗ *ziabnuť*

ozimina, ozimný ↗ *zima*
oznam, oznámiť ↗ *známy*
ozón chem. ‚modifikácia kyslíka' • Názov (nem. *Ozon*) utvoril v r. 1840 nem. chemik Ch. F. Schönbein na základe gr. *ozō* (ὄζω) ‚vydávam vôňu' – ozón je pomenovaný podľa svojich pachových vlastností.
ozrutný expr. ‚mimoriadne veľký, obrovský' (od 19. stor.) • Staršie i *zrutný* (od 17. stor.); od ↗ *zrieť*[2] ‚vidieť' (k slovotvorbe porov. *moh-ut-ný* ap.) – z významového hľadiska zrejme ‚ktorý sa dá (u)zrieť, (u)vidieť' > ‚(dobre) viditeľný' > ‚obrovský'; porov. i dial. *ozorný* expr. ‚ozrutný', odvodené od rovnakého koreňa.
ozva, ozvať sa ↗ *zvať* – **ozvena** (od 19. stor.) • Podľa čes. *ozvěna*, utvoreného v období národného obrodenia na základe čes. *ozev* ‚ozvanie sa, hlas, zvuk' (od čes. *ozvati se* ‚ozvať sa', ↗ *zvať*) ako domáce meno pre gr. nymfu Échó (gr. *Ēchō*, Ἠχώ), ktorá bola personifikáciou ozveny (ďalej pozri ↗ *echo*) – k prípone porov. i *Lověna* ako čes. meno pre rím. bohyňu lovu Dianu, *Štěstěna* (↗ *šťastie*), *kvetena* (↗ *kvet*) ap.
oželieť ↗ *želieť*
ožran, ožrať sa ↗ *žrať*

Ô

ôsmy ↗ *osem*
ôstie ↗ *osť*

P

pa- • Už psl. **pa-* (**pō-*). Pôvodne predpona v substantívach, variant predpony **po-* (↗ *po*) vyskytujúcej sa v slovesách – napr. **po-sěkati* (slk. *posekať*): **pa-sěka* (↗ *paseka*), ↗ *paluba*, ↗ *pavlač*, ↗ *pažiť* a i. Na základe **po* ‚po; za (niečím nasledujúci)' vznikli vo variantnom **pa-* aj významy typu ‚neskorší' > ‚menší; neplnohodnotný, nepravý ap.' (porov. *pa-gaštan* ‚divý gaštan', *pa-roh* ‚zrohovatený výrastok', *pakľúč*, *paveda* a i.), odtiaľ asi aj pejoratívna sémantika (*pahltný*, *papľuh* ap.).
pá, pápá, pozdrav pri rozlúčke (s deťmi) (od 20. stor.) • Slovo detskej reči.
paberky ↗ *brať*
pac cit. det. (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. i ↗ *pác*[1]. Z odvodenín: ***pacnúť*** hovor. expr. ‚udrieť', k tomu ***packa*** det. ‚slabší úder; ruka' (význam ‚ruka' azda z ‚čím sa udiera', porov. i zvukomalebné *ťapkať*: *ťapa* ‚laba, tlapa').
pác[1] cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. aj ↗ *pac*. – **pác**[2] hovor. ‚moridlo (na úpravu mäsa)' (od 18. stor.) • Z rak. nem. *Paitß*, *Pātß* (spis. nem. *Beize*), ktoré súvisí s nem. *beißen* ‚hrýzť' – z významového hľadiska ‚hrýzť' > ‚vyhrýzať, vyžierať' > ‚leptať, moriť ap.'.
pacient ‚chorý, ktorý sa lieči' (od 17. stor.) • Z lat. *patiēns*, gen. *patientis*, doslova ‚trpiaci', príčastie od lat. *patī* ‚trpieť'. Pozri aj ↗ *pasians*.
pacifický geogr. ‚tichomorský' (od 20. stor.) • Podľa názvu Tichého oceánu – port. moreplavec F. de Magalhães ho počas svojej plavby v r. 1520 – 1521 označil ako „pokojný" (lat. *pācificus*), keďže ho tam nezastihli nijaké búrky. Lat. *pācificus* ‚uzatvárajúci mier; mierumilovný, pokojný' je zloženina na základe lat. *pāx*, gen. *pācis* ‚pokoj, mier' a *facere* ‚robiť, tvoriť, vytvárať'. – **pacifikovať** ‚urovnať nepokoje' (od *19. stor.) • Z lat. *pācificāre*, pôvodne ‚uzatvárať mier', od lat. *pācificus*. – **pacifizmus** filoz. ‚smer hlásajúci mier a odsudzujúci akékoľvek vojny' (od 20. stor.) • Podľa fr. *pacifisme* (pôvodne ‚sústava všetkého, čo slúži na upevnenie mieru') – výraz vznikol v polovici 19. stor. na základe lat. *pācificus*.
packa, pacnúť ↗ *pac*
pačesy ↗ *česať*
páčiť[1] dial., poet. ‚pozerať (sa)' (od *17. stor.) • Azda utvorené (oddelením začiatočného *o-*, ktoré sa pociťovalo ako predpona) na základe ***opáčiť*** (od 16. stor.), odvodzovaného od ↗ *opak* s významovým vývinom 1. ‚opakovať niečo' > ‚(opakovane, podrobne ap.) niečo skúmať, preskúmať' (porov. staršie *o. podľa práva*) > ‚vyskúšať' (*o. svaly na ruke*) > ‚pokúsiť sa o niečo' (*o. šťastie*), resp. aj 2. ‚opakovane sa niekam vracať' > ‚navštevovať; navštíviť, pozrieť' (*idem o. rodičov*); k ďalším významom pozri ↗ *páčiť*[2]. Podľa iného výkladu, predpokladajúceho pre *páčiť*[1] pôvodný význam zrakového vnímania, ide o reflex psl. **pačiti* (**pōk-*), súvisiaceho so stind. *páśyati* ‚vidí', gr. *skeptomai* (σκέπτομαι; *skep-* < **spek-*) ‚pozerám, dívam sa, uvažujem', lat. *specere* ‚dívať sa', nem. *spähen* ‚špehovať (t. j. dívať sa za niekým, sledovať niekoho)' a i., odvodzovanými od ide. **spek̂-* ‚(pozorne) hľadieť, pozerať sa'. Z odvodenín: ***páčiť sa*** (k vývinu ‚vnímať zrakom' > ‚páčiť sa' porov. *to sa mi nevidí* ‚nepáči'), od toho aj zdvorilé ponúknutie ***nech sa páči,*** zrejme skrátenie *nech sa ti p-i* ‚(ja ti niečo

ponúkam a želám si,) aby sa ti to páčilo = aby ti to vyhovovalo, bolo podľa tvojich predstáv ap.'; ***prepáčiť***, doslova ,prehliadnuť', t. j. ,(vedome) nevidieť niečo nepríjemné ap.', a i. Pozri aj ↗ *pekný*, ↗ *rozpaky*. – **páčiť^{2}** ,násilne otvárať' (od *19. stor.) • Asi utvorené na základe *opáčiť* (ďalej pozri ↗ *páčiť^{1}*) vo význame typu ,urobiť pohyb na opačnú stranu' (sem možno aj *opáčiť* vo význame ,odvetiť', t. j. ,[v rozhovore] povedať druhej, opačnej strane'). Z odvodenín: ***páka*** (pôvodne ,tyč slúžiaca na vyvracanie ap.'?), ***vypáčiť*** a i.

páčiť sa ↗ *páčiť^{1}*

pačmaga pejor. opovržlivá nadávka, staršie aj *pačmag* ,ľahká obuv podobná sandálom' (od 17. stor.) • Z maď. *pacsmag* ,papuča, sandála; stará zodratá topánka', čo je prevzatie zo staršieho tur. *baçmag, paçmag* (novšie *başmak, paşmak*) ,topánka'. K posunu od názvu obuvi k nadávke porov. i čes. *bačkora* ,papuča; nesmelý, málo energický človek, slaboch, zbabelec'.

padať (od 16. stor.) • Azda už psl. **padati*, iteratívum k psl. **pasti* (**pad-ti* < **pōd-*) ,padnúť' (porov. stsl. *pasti (sę)* (ПАСТИ [СѦ]) ,padnúť, spadnúť, upadnúť' a i.); príbuzné so stind. *pádyate* ,padá', avest. *pad-*, *paϑ-* ,pohybovať sa nadol', gr. *pēdaō* (πηδάω) ,skáčem', sthnem. *gi-fezzan* ,kolísať sa', lit. *pė̃dinti* ,pomaly kráčať' a i. – všetko od ide. **pĕ̄d-*, **pŏ̄d-* ,noha; chodiť, padať'. Z odvodenín: ***pád*** (v gramatickom význame podľa lat. *cāsus*); ***padúcnica*** ,epilepsia' (staršie *padúca nemoc*, podľa záchvatov, pri ktorých postihnutý stráca vedomie a odpadáva); ***padnúť; napadnúť, prepadnúť*** (aj k staršiemu *padať na niekoho/niečo* ,útočiť'), ***pripadnúť*** ap., od toho ***nápad, prepad, prípad*** (k významu porov. ↗ *incident*); ***vpadnúť***, od toho ***vpád;*** podobne ***spadnúť, spadať***, od toho ***spád*** (*s. vody, traťový s.* ap.) i novšie ***spad*** odb. (*rádioaktívny s.* ,napadané a usadené čiastočky'); ***upadať: úpadok; zapadať: západ*** (,zapadnutie': *zamknúť na dva z-y* ,na dve zapadnutia, resp. otočenia kľúča' i *vrátiť sa pred z-om slnka* – druhotne o svetovej strane, kde slnko zapadá); ***priepasť*** (*-pasť* < **-pad-tь*), pôvodne asi ,miesto, kde sa prepadla zem ap.' (porov. i ***prepadlina, prepadlisko***), a i. Pozri aj ↗ *pasca*, ↗ *peší*, ↗ *pôjd*.

pádlo šport. ,voľné, nepripevnené sedlo' (od 20. stor.) • Z angl. *paddle* – ide o slovo nejasného pôvodu; v angl. najskôr doložené ako označenie vesiel u Malajcov a Indiánov.

padnúť, padúcnica ↗ *padať*

paf^{1} cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Porov. aj ↗ *pif, pif-paf*. – **paf^{2}**, v spojení ***byť, ostať (celkom) p.*** hovor. expr. (od 19. stor.) • Podľa nem. *baff* (rak. nem. *paff*) *sein* ,byť ohromený, zarazený'; azda od zvukomalebného citoslovca *paff*, znázorňujúce údery, nárazy ap. (porov. i ↗ *paf^{1}*).

pagáč (od *15. stor.) • Zo staršieho maď. *pagács, pagácsa* (dnešné spis. *pogácsa*), prevzatého prostredníctvom jsl. jazykov z tal. dial. *fogaccia* (spis. *focaccia*) – východiskom výrazu je ľud. lat. *focācia*, od lat. *focācius* ,(o chlebe) pečený v popole, na ohnisku', čo je odvodenina od lat. *focus* ,ohnisko' (↗ *fókus*).

paginovať odb. ,označovať stránky číslami' (od 20. stor.) • Doslova ,vyznačovať čísla *pagín*', od staršieho *pagina* ,strana v spise, knihe ap.' (od 17. stor.), prevzatého z lat. *pāgina* ,strana'.

pagoda ,vežovitá orientálna chrámová budova' (od 19. stor.) • Z drávid. jazykov (*pagavadi, pagôdi*) – konečným východiskom výrazu je stind. *bhágavatī* ,bohyňa'; z toho ,zobrazenie (pôvodne hinduistického) božstva; chrám zasvätený božstvu'. Do európskych jazykov preniklo prostredníctvom port. *pagode*.

pahltný ↗ *hltať*

paholok ,sluha na gazdovstve', staršie i ,(mladý) služobník, najmä pomocník u majstra; chasník, chlap' (od 15. stor.) • Obmena pôvodného *pacholok* (tak ešte dial.), čo je zdrobnenina od **pachol*, z psl. **pacholъ;* ďalej pozri ↗ *pachoľa*. Zmena *ch* > *h* nie je celkom jasná – azda aj pod vplyvom staršieho dial. *holec* ,ešte nezarastený (t. j. mladý) chlapec', od ↗ *holý* (porov. i rovnoznačné čes. *holec*, ku ktorému bolo dodatočne utvorené *holka* hovor. ,dievča').

pahorok ↗ *hora*

pahreba ↗ *hriebsť*

pahýľ ,kýpeť' (od 19. stor.) • Azda odvodenina od výrazu zachovaného v dial. *pah* ,žliabok (v šindli, v okennom ráme ap.)'; východiskom môže byť psl. **pagъ*, od ide. **pāg-* ako variantu ide. **pă̄g-* ,upevniť (vsadením do niečoho, spojením); pevne zhlobený, pevný' (ďalej pozri ↗ *pazucha*) – v takom prípade z významového hľadiska ,upevnenie' > 1. ,miesto upevnenia, žliabok, *pah*', resp. 2. ,niečo pevné' > ,pevný výrastok' > *pahýľ* (,kýpeť', dial. aj ,konár').

pach ↗ *páchnuť*

páchať ,konať (niečo zlé)' (od 16. stor.) • Psl. **pachati^{1}* (k **pachati^{2}* pozri ↗ *páchnuť*); bez

jednoznačného výkladu. Azda odvodenina od ide. **pēs-* ‚fúkať, duť, viať' (porov. stsev. *fǫnn* < **faznō* ‚snehový závej', sthnem. *faso*, nem. *Faser* ‚vlákno' [t. j. ‚čo sa pohybuje pri závane vzduchu ap.'], ↗ *pásmo* a i.) – súčasný význam mohol azda vzniknúť vývinom ‚fúkať' (porov. aj ↗ *páchnuť*) > ‚sfukovať prach, zametať ap.' (porov. bulh. dial. *pácham (naxaм)* ‚čistím od prachu', rus. dial. *pachát' (naxamь)* ‚zametať dlážku, ulicu ap.' a i.) > ‚čistiť, dávať do poriadku, robiť vhodným, pripravovať ap.' > ‚vytvárať, robiť' (porov. i ***spáchať** verše, program* hovor. expr.) > ‚robiť niečo zlé' (*p. hriech, zločiny* ap.). Iný výklad usúvzťažňuje psl. **pachati*[1] so stsev. *fága* ‚čistiť, leštiť, zdobiť', gót. *ga-fahrjan* ‚pripravovať', sthnem. *fegōn*, nem. *fegen* ‚zametať; čistiť, leštiť', lit. *puõšti* ‚zdobiť' a i., odvodzovanými od ide. **peḱ-*, **pēḱ-*, **pōḱ-* ‚skrášľovať; byť upratany ap.'.

páchnuť ‚vydávať nepríjemný pach', staršie aj ‚vydávať príjemnú vôňu' (od 17. stor.) • Psl. **pachnǫti*, odvodenina od psl. **pachati*[2] (porov. dial. *páchať* ‚ovoniavať' a i.), ktoré môže byť etymologicky totožné s **pachati*[1] v možnom pôvodnom význame ‚fúkať, duť, viať' (ďalej pozri ↗ *páchať*) – v takom prípade azda s posunom ‚viať' > ‚(o vetre, vánku) prinášať čuchový vnem' (porov. *závan vône* ap.). Iný výklad uvažuje o zvukomalebnom pôvode výrazu, ktorý má byť odvodený od citoslovca typu *pach*, označujúceho zvuk vypúšťaného dymu; porov. i hláskovo blízke ↗ *baf*. Z odvodenín: ***pach; zapáchať***, od toho ***zápach***, a i. Pozri aj ↗ *pachtiť (sa)*, ↗ *pechoriť sa*.

pachoľa kniž. ‚malé dieťa', staršie i ‚mladý, nedospelý sluha' (od 16. stor.) • Pôvodne **pacholę* ako zdrobnenina od psl. **pa-chol-ъ*, odvodeného od rovnakého koreňa ako psl. **chol-pъ*; k etymologickej problematike pozri ↗ *chlap*. Pozri aj ↗ *paholok*.

pachtiť (sa) expr. ‚túžiť za niečím' (od 18. stor.) • Málo jasný výraz. Porovnával sa so starším slk. *pachtovať sa* ‚trápiť sa, sužovať sa' (od *17. stor.) – azda od rovnakého koreňa ako ↗ *páchnuť;* v takom prípade ‚vydávať zápach, vylučovať dym, paru ap.' > ‚pariť sa od námahy' (k významu porov. *kečka sa mu parí*) > ‚namáhať sa, trápiť sa pre niečo' (*pachtovať sa*) > ‚túžiť po niečom'. Iný výklad tu vychádza z expresívnej obmeny pôvodného **bachtiť (sa)* < **bah-t-iť*, súvisiaceho s ↗ *bažiť*.

pajác ‚šašo' (od 19. stor.) • Zo stal. *paiazzo* (spis. tal. *pagliaccio*) ‚klaun, šašo' – ide o výraz odvodený od stal. *paia* (tal. *paglia*) ‚slama', z lat. *palea* ‚pleva; slama'; pomenovanie ‚slama' > ‚klaun, šašo' sa vysvetľuje tým, že odev klaunov pripomínal poťah (slamených) matracov.

pajediť expr. ‚hnevať, zlostiť' (od 18. stor.) • Od staršieho *pajed* ‚jed, zlosť' (od 18. stor.), utvoreného pomocou predpony ↗ *pa-* – buď k *po-jedať* ‚jesť' (k významu porov. *zožierať [sa]* ‚trápiť, sužovať [sa]'; ↗ *jesť*), alebo od ↗ *jed* (porov. *jedovať [sa]* expr. ‚hnevať, zlostiť [sa]').

pajšle subšt. ‚pľúca' (od 20. stor.) • Z nem. *Beuschel* (pôvodne označenie zvieracích vnútorných orgánov; porov. aj rak. nem. *Beuschel* ‚pľúcka' ako kulinársky termín), čo je zdrobnenina od nem. *Bausch* ‚chuchvalec, chumáč'. Porov. i ↗ *paušálny*.

pajtáš hovor. expr. ‚druh, kamarát' (od 18. stor.) • Z maď. *pajtás* ‚spoločník (pri hre)', čo je prevzatie z tur. *paydaş* ‚spoločník v niečom', od tur. *pay* ‚diel, podiel, účasť'.

pajzel hrub. ‚putika' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Beisel* ‚krčma', utvoreného (ako zdrobnenina s príponou *-el*) na základe jidiš *bajis* ‚dom', ktorého východiskom je hebr. *bajit* ‚dom'.

páka ↗ *páčiť*[2]

pakost ‚bot. Geranium' (od 20. stor.) • Podľa čes. *kakost* (nejasného pôvodu), novšie začiatočné *p-* takisto nie je jasné.

pakostnica ‚lámka, dna' (od 15. stor.) • Nie celkom jasné; azda od ↗ *pa-* a ↗ *kosť* – môže ísť o výraz utvorený na základe spojenia *po kostiach* (ochorenie je sprevádzané „lámaním v, *po* kostiach"), ale aj o odvodeninu od **pa-kosť* ‚nepravá ap. kosť' (odtiaľ azda ‚kosť deformovaná v dôsledku ochorenia' > ‚príslušné ochorenie'?).

pakovať hovor. zastaráv. ‚baliť' (od 18. stor.) • Z nem. *packen* ‚baliť', od nem. *Pack* ‚zväzok, balík', nejasného pôvodu. ***P. sa*** ‚odchádzať' vzniklo posunom ‚baliť sa (pred odchodom)' > ‚odchádzať'. Pozri aj ↗ *cakumpak*.

pakt ‚medzinárodná zmluva', staršie ‚zmluva o nájme ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *pāctum* ‚dohoda, zmluva', od lat. *pangere, pāctum* ‚upevňovať; (pevne) spájať, skladať; ustanovovať; uzatvárať (zmluvu, prímerie)'. Z odvodenín: ***paktovať*** hovor. ‚spájať sa s niekým (proti niekomu)'.

páľa ↗ *páliť*

palác (od 17. stor.) • Z lat. *palātium* ‚cisárska rezidencia; kráľovský palác', od lat. *Palātium*

(názov jedného z rím. pahorkov), kde sídlil cisár Augustus a jeho nástupcovia. Pozri aj ↗ *palatín*, ↗ *palota*.

palacinka ‚tenký múčnik z liateho cesta pripravovaný na panvici' (od 18. stor.) • Z maď. dial. *palacinka* (spis. *palacsinta*), čo je prevzatie z rum. *plăcintă*, ktorého východiskom je lat. *placenta* ‚plochý koláč' (↗ *placenta*).

palatalizácia lingv. ‚artikulovanie hlások na prednom podnebí, mäkčenie' (od 20. stor.) • Od *palatálny* lingv. ‚predopodnebný', utvoreného na základe lat. *palātum* ‚klenutie, klenba; podnebie v ústach'.

palatín ‚najvyšší kráľovský úradník vo feudálnom Uhorsku, zástupca kráľa', staršie i *palatínus* (od 17. stor.) • Zo strlat. *(comes) palatinus*, od lat. *palātīnus* ‚súvisiaci s palácom', od lat. *palātium* (↗ *palác*).

páľava, paľba ↗ *páliť*

palcát ‚stredoveká bojová zbraň s kovovou hlavicou na rukoväti' (od 17. stor.) • Z čes. *palcát*. Slovo bolo prevzaté v 15. stor. počas bojov husitov s Maďarmi – východiskom slova je maď. *palcát*, tvar akuz. sg. od maď. *pálca* ‚palica', prevzatého zo sl. jazykov (↗ *palica*); maď. *palcát* preniklo do češtiny zrejme na základe nejakého maď. slovného spojenia s akuzatívom (napr. ‚podať palicu' ap.).

palec ‚najhrubší prst', staršie i ‚prst (všeobecne)' (od *15. stor.) • Psl. **palьcь*, zdrobnenina od psl. **palъ* (porov. rus. *bes-pál-yj (беспалый)* ‚bezprstý' ap.) – výraz vznikol azda na základe spojenia typu **palъ pьrstъ* ‚hrubý prst', kde sa psl. **palъ* (**pōl-*) ‚hrubý' porovnávalo s lat. *pollex* ‚palec na ruke', resp. i s lat. *pollēre* ‚mať moc, váhu, vplyv, byť mocný' (od ide. **polo-*, **pōlo-* ‚napuchnutý, hrubý, veľký'?). Z odvodenín: ***palčiak*** ‚rukavica len s jedným prstom (na palec)'. Pozri aj ↗ *palica*.

paleo- ‚starý' (↗ *paleografia* ap.) • Podľa lat. *palaeo-*, z gr. *palaio-* (*παλαιο-*), od gr. *palaios* (*παλαιός*) ‚starý'.

paleografia ‚veda o písomných pamiatkach a vývine písma' (od 19. stor.) • Utvorené v novoveku, od ↗ *paleo-* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'.

paleolit geol. ‚staršia kamenná doba' • Utvorené na základe spojenia ***p-ické obdobie*** – označenie (angl. *Palaeolithic period*) zaviedol v r. 1865 angl. historik a archeológ J. Lubbock na základe ↗ *paleo-* a gr. *lithos* (*λίθος*) ‚kameň'. Porov. i ↗ *neolit*.

paleontológia ‚náuka o skamenelinách' • Utvorené v 1. pol. 19. stor. na základe ↗ *paleo-*, gr. *(to) on* (*τὸ ὄν*), gen. *ontos* (*ὄντος*) ‚(to) jestvujúce; súcno, bytie' a ↗ *-lógia*. Porov. aj ↗ *ontológia*.

paleta ‚maliarska doštička; podložka na uskladňovanie tovaru ap.' (od 19. stor.) • Z román. jazykov (tal. *paletta*, resp. fr. *palette*) – východiskové výrazy sú pôvodom zdrobneniny utvorené na základe lat. *pāla* ‚lopata', význam sa posunul v smere ‚lopata' > ‚plochá časť lopaty' > ‚drevená doska, podložka ap.'.

palica (od 16. stor.) • Psl. **palica*, odvodené od psl. **pala* (inou odvodeninou je napr. čes. *pálka* ‚palica' < **palъka*). Psl. **pala* môže byť odvodené od ide. **(s)p(h)el-* ‚štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať' (ďalej pozri ↗ *pliesť*), t. j. palica = ‚niečo odseknuté, osekané ap.'; iný výklad tu predpokladá súvislosť s ↗ *palec* a významový vývin ‚niečo napuchnuté, hrubé' > ‚(hrubá) palica, kyjak'. Nemožno vylúčiť ani súvislosť s **paliti* (↗ *páliť*), keďže palice sa opaľovali nad ohňom, aby získali tmavé zafarbenie, resp. väčšiu tvrdosť; porov. i dial. *ožehať* ‚vypaľovať v ohni': *ožeh* ‚palica s rôznym využitím', ↗ *papek*. Pozri aj ↗ *palcát*.

palina ‚bot. Artemisia' (od 17. stor.) • Odvodzuje sa od rovnakého koreňa ako ↗ *páliť* – rastlina môže byť pomenovaná podľa horkej, pálivej chuti, resp. podľa svojho použitia vo forme horiacich guľôčok, prikladaných na kožu chorého. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **pel-* ‚sivý a i.' (ďalej pozri ↗ *plavý*) – išlo by o pomenovanie rastliny podľa sfarbenia jej listov. Pozri aj ↗ *polynok*.

palisáda staršie ‚kôl v obrannom vale; hradba z kolov' (od 17. stor.) • Z fr. *palissade*, čo je odvodenina od fr. *palis* ‚kôl' – výraz je odvodený od stfr. *pel* (fr. *pieu*) ‚kôl, pilóta', ktorého východiskom je lat. *pālus* ‚kôl'.

páliť (od 15. stor.) • Psl. **paliti* (**pōl-*), kauzatívum k psl. **polti* ‚horieť' (porov. čes. *pláti* ‚horieť plameňom, planúť' a i.); k etymologickým súvislostiam pozri ↗ *planúť*. Z odvodenín: ***paľba, páľava*** i ***páľa*** expr.; ***upáliť***, od toho ***úpal; zapáliť***, od toho ***zápal*** i ***zápalka; vypáliť***, k tomu ***výpalné*** ‚poplatok vynucovaný za nútenú ochranu obchodu ap. pod hrozbou vypálenia, zničenia', ***výpalník; napáliť, dopáliť*** expr. ‚nahnevať' (s prenosom do duševnej sféry) a i. Pozri aj ↗ *palica*, ↗ *palina*.

palma ‚(sub)tropický strom' (od 17. stor.) • Z lat. *palma*, doslova ‚dlaň' – neskôr asi prenesené na vejárovité listy palmy (podobné dlani s roztiahnutými prstami) a na celý strom.

paloš poet. ‚šabľa, meč' (od 17. stor.) • Z maď. *pallos*, čo je asi odvodenina od nejakého staršieho výrazu prevzatého z turečtiny – porov. tur. *pala* ‚meč' (pôvodom asi z irán. jazykov).

palota zastar., expr. ‚parádna sieň; palác' (od 17. stor.) • Z maď. *palota*, prevzatého (prostredníctvom jsl. jazykov) zo strgr. *palation* (*παλάτιον*) – východiskom gr. výrazu je lat. *Palātium;* ďalej pozri ↗ *palác*.

paluba ‚lodná plošina' (od 19. stor.) • Z rus. *páluba* (*палуба*), utvoreného pomocou predpony ↗ *pa-* na základe slovesa *po-lubiť* (*полубить*) ‚pokryť lubom', od rus. *lub* (*луб*) ‚lyko; kôra' (z psl. **lubъ*, ↗ *lub*) – výraz pôvodne označoval takúto vrstvu pokrývajúcu člny a zabraňujúcu prenikaniu vody do nich, neskôr sa preniesol aj na drevené dosky na lodi.

pamäť (od 15. stor.) • Psl. **pamętь*, zloženina **pa-* (↗ *pa-*) a **mętь*, z ide. **mn̥-tĭ-* (porov. stind. *matíḥ* ‚myslenie, myšlienka', avest. *anu-ma'ti-* ‚opakovanie v mysli', lat. *mēns*, gen. *mentis* ‚myseľ, rozum; myšlienka', gót. *ga-munds* ‚pamäť, spomienka', lit. *mintìs* ‚myseľ, myšlienka' a i.), čo je abstraktum od ide. **men-* ‚myslieť'; ďalej pozri ↗ *mieniť*. Z odvodenín: ***pamätať (sa, si)***, ***pamiatka*** a i.

pamflet ‚hanopis' (od 19. stor.) • Z fr. *pamphlet*, ktorého východiskom je stfr. *Pamphilet*, odvodené od názvu stredovekého diela *Pamphilus seu de amore* (Pamphilus alebo O láske) – muž. meno *Pamphilus* (lat.) je prevzaté z gr. *Pamfilos* (*Πάμφιλος*), doslova ‚všetkými milovaný, priateľ všetkých'; zloženina ↗ *pan-* a gr. *filos* (*φίλος*) ‚priateľ'. Výraz prenikol aj do angl., kde nadobudol význam ‚drobný spis reagujúci na aktuálne otázky', neskôr ‚politicko-satirický spis'; tento význam prevzalo aj fr. *pamphlet*.

pamiatka ↗ *pamäť*

pampa ‚juhoamerická step' (od 20. stor.) • Z kečuán. *pámpa* ‚rovina'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom špan. *pampa*.

pampúch ‚šiška (múčnik)' (od *16. stor.) • Obmena staršieho *pankúch* (tak i dial.), prevzatého zo strhnem. *phan-kuoche* (nem. *Pfannkuchen*), doslova ‚panvicový koláč' (t. j. ‚vyprážaný na panvici') – výraz je zložený z nem. *Pfanne* ‚panva, panvica' (prevzatie z neskorého lat. *panna;* ↗ *panva*) a *Kuchen* ‚koláč' (germ.). Pozri aj ↗ *fánka*.

pamuk zastaráv. ‚bavlnená niť, priadza', staršie i ‚bavlna' (od 17. stor.) • Z tur. *pamuk* ‚bavlna', perz. pôvodu.

pan- ‚všetok, celý, vše-, celo-' (*panamerický*, ↗ *panychída* ap.) • Z gr. *pan-* (*παν-*), od gr. *pās* m. (*πᾶς*), *pāsa* ž. (*πᾶσα*), *pān* s. (*πᾶν*) ‚všetok, každý, úplný, celý'.

pán (od 15. stor.) • Zjednodušenie **hpán* (porov. stčes. *hpán*), z psl. **gъpanъ* (**gŭp-*), ktoré asi súvisí so ↗ *župa* (**geu̯p-*) – pôvodný význam mohol byť ‚kto stojí na čele župy'. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad prevzatia z irán. jazykov (z východiskového **gu-pāna-* ‚pastier dobytka'), resp. rekonštrukcia pôvodného **panъ*, druhotne utvoreného na základe ↗ *pani* (odvodzovaného od ide. **pot-*). Z odvodenín: ***panovať*** ‚byť pánom; vládnuť', k tomu ***panovačný*** (*p-á povaha*); ***panic*** (*-ic* < **-itjь*), pôvodne ‚pánov syn, mladý pán', odtiaľ ‚mládenec' (tak v staršej slk.) > ‚muž bez pohlavnej skúsenosti'; ***panna*** (pôvodne asi ‚pánova dcéra'); ***pánsky*** (*p. oblek* ap.) a ***panský*** (*p. dom, život*), odlíšené kvantitou, a i. Pozri aj ↗ *spanilý*.

panama ‚bavlnená tkanina s plátnovou väzbou' (od 20. stor.) • Podľa Panamy, mesta a štátu v Stred. Amerike, odkiaľ sa do Európy vyvážali ľahké klobúky vyrábané v Ekvádore a Peru (*panamský klobúk*); druhotne prenesené na tkaninu, z ktorej sa zhotovovali.

pancier ‚brnenie' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *panzier* (nem. *Panzer*), čo je prevzatie zo stfr. *pancier* ‚brnenie zakrývajúce brucho', odvodeného od fr. *panse* ‚brucho', ktorého východiskom je lat. *pantex*, gen. *panticis* ‚id.'.

pančovať hovor. ‚kaziť nápoj riedením (vodou)' (od *19. stor.) • Z nem. *panschen*, *pantschen* ‚riediť nápoj vodou' – ide asi o obmenu nem. *patschen* ‚čľupkať, čliapať', zvukomalebného pôvodu.

pančucha, staršie i *pančocha*, *punčocha* (od 16. stor.) • Zo strhnem. *buntschuoch* (dnešné nem. *Bundschuh*), čo je zloženina z nem. *Bund* ‚zväzok, spojivo' (súvisí s nem. *binden* ‚viazať') a *Schuh* ‚topánka' – výraz pôvodne označoval šnurovacie topánky privädzované na nohu remienkami, neskôr sa preniesol aj na podobne upevňované pletené pančuchy. Novšie *pa-* v *pančucha* je asi podľa nem. *Band* ‚čo slúži na viazanie', takisto súvisiaceho s nem. *binden* ‚viazať'; porov. i ↗ *pánt*.

pandrava ‚larva chrústa' (od 19. stor.) • Obmena (so zmenou *-nr-* > *-ndr-*) pôvodného **panrava* < **ponrava* (porov. čes. *ponrava*, dial. *pondrava*), ktorého východiskom je azda už psl. **po-nor-va*, odvodené od psl. **po-noriti (sę)* ‚ponoriť (sa)' (ďalej pozri ↗ *noriť*) –

pôvodne ‚čo sa niekam ponára, čo niekam preniká ap.'; použité aj na označenie lariev hmyzu žijúcich v pôde. Forma *pandrava* (s novším *pa-*) vznikla azda pod vplyvom výrazov s predponou ↗ *pa-* vo význame nepravosti, neplnohodnosti ap.

pandúr ‚v Uhorsku ozbrojený úradný sluha, dráb', staršie ‚chorvátsky nepravidelný pešiak' (od 18. stor.) • Asi z maď. *pandúr* (najskôr doložené ako označenie tur. pešiakov); výraz nejasného pôvodu.

panel ‚doska s prístrojmi; tabuľa na vystavovanie exponátov; prefabrikovaný dielec' (od 20. stor.) • Z nem. *Paneel*, čo je prevzatie zo stfr. *panel* (dnešné fr. *panneau*) ‚kus látky, (látková) stena, tabuľa' – východiskom slova je ľud. lat. **pannellus*, zdrobnenina od lat. *pannus* ‚kus látky, zdrap'. ***P-ová diskusia*** (skrátene *panel*) je podľa angl. *panel (discussion)* – angl. *panel* (< stfr.) tu má význam ‚skupina osôb', ktorý vznikol vývinom ‚kus látky' > ‚kus pergamenu' > ‚zoznam (porotcov) na pergamene' > ‚skupina (porotcov, osôb)'.

panghart, pankhart hrub. ‚nemanželské dieťa' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *banchart* (dnešné nem. *Bankert*), čo je zloženina strhnem. *banc* (nem. *Bank*) ‚lavica' a *-hart* (druhá časť zložených mužských mien typu *Reinhart, Gebhart* ap.) – išlo o posmešné pomenovanie s významom ‚dieťa z lavice', t. j. splodené nie na manželskom lôžku, lež na lavici, na akej spávali slúžky.

pani (od 16. stor.) • Pravdepodobne odvodenina od ↗ *pán* (t. j. *pani* < **hpani* < **gъpanьji*); iný výklad tu však predpokladá psl. **panьji* (**pōt-n-*), súvisiace so stind. *pátnī* ‚pani; manželka', gr. *potniā* (πότνια) ‚pani, kráľovná' a i., od ide. **pot-* ‚pán' (pozri aj ↗ *hospodár*).

panic ↗ *pán*

panika [-n-] ‚zmätok spôsobený (masovým) zdesením' (od 20. stor.) • Z fr. *panique* – výraz vznikol skrátením spojenia *terreur panique* ‚panický strach', ktoré vzniklo ako preklad gr. *deima Pānikon* (δεῖμα Πανικόν), doslova ‚strach spôsobený bohom lesov Panom (ktorému sa pripisovali rôzne zvuky v horách aj údoliach)', od gr. *deima* (δεῖμα) ‚strach, hrôza' a *Pānikos* (Πανικός) ‚súvisiaci s Panom (gr. *Pān*, Πάν)'.

pank ‚druh hudobného štýlu', pôv. pís. *punk* (od 20. stor.) • Z angl. *punk (rock)*, doslova azda ‚nehodnotný rock' – od angl. *punk* ‚zbavený hodnoty, zmyslu; majúci nízku kvalitu; vzbudzujúci sklamanie; nezmyselný; spráchnivený', asi od angl. *punk* ‚spráchnivené drevo' (nejasného pôvodu).

pankreas anat. ‚podžalúdková žľaza' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *pancreas;* zavedené v novoveku na základe gr. *pankreas* (πάγκρεας) ‚týmus; pankreas', čo je zloženina ↗ *pan-* a gr. *kreas* (κρέας) ‚mäso, kus mäsa' – pomenovanie súvisí s výzorom orgánu.

panna ↗ *pán*

panoptikum ‚zbierka rozličných zaujímavých predmetov (voskových figúr, modelov ap.)' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Panoptikum* (pôvodne ‚kabinet voskových figúr') – slovo vzniklo obmenou (s lat. koncovkou *-um*) angl. *panopticon*, utvoreného v 18. stor. na základe ↗ *pan-* a gr. *optikos* (ὀπτικός) ‚súvisiaci s videním' (↗ *optika*); angl. výraz bol pôvodne navrhnutý ako označenie väzenia kruhového tvaru, kde by všetky cely smerovali do strednej časti, odkiaľ by sa dali ľahšie kontrolovať.

panoráma ‚široký rozhľad; obraz širej krajiny' (od 19. stor.) • Výraz (angl. *panorama*) utvoril v r. 1789 brit. maliar R. Barker na označenie obrazu umiestneného na cylindrickej ploche okolo diváka alebo posúvaného pred ním – východiskom je ↗ *pan-* a gr. *horāma* (ὅραμα), gen. *horāmatos* (ὁράματος) ‚pohľad', od gr. *horaō* (ὁράω) ‚dívam sa, pozerám sa'. Z odvodenín: ***panoramatický***, podľa gr. *horamatikos* (ὁραματικός) ‚súvisiaci s pohľadom'.

panovačný, panovať, panský, pánsky ↗ *pán*

pánt ‚zavesená žrď, bidlo; dverný záves' (od *14. stor.) • Z rak. nem. *Pant* (spis. nem. *Band*, porov. nem. *Tür-band* ‚dverný záves'), súvisiaceho s nem. *binden* ‚viazať, uväzovať, spájať, pripájať'. Pozri aj ↗ *pančucha*, ↗ *pantať sa*, ↗ *pentľa*.

pantať sa expr. ‚motať sa, pliesť sa', *pantať* hovor. expr. ‚motať, pliesť', staršie *pantať* ‚(pri čarovaní) pliesť' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Význam ‚pliesť' mohol vzniknúť z pôvodného ‚omotávať, opletať *pantom*', od *pant* ako prevzatia z nem. *Band* ‚čo slúži na viazanie; stuha, pás, puto a i.' – porov. staršie *pant* ‚úzky pás plátna al. remeňa, stuha' (18. stor.) i ↗ *pánt*. Z fonetických príčin je menej pravdepodobné usúvzťažňovanie s ↗ *pnúť*, ↗ *puto*. Z odvodenín: ***opantať*** expr. (aj s posunom ‚opliesť' > ‚zmocniť sa': *hudba ho celkom o-la* ap.). Pozri aj ↗ *plantať sa*.

panteizmus ‚teologicko-filozofické učenie stotožňujúce prírodu s Bohom' (od 19. stor.) •

Vzniklo na základe ***panteista*** – výraz (angl. *pantheist*) utvoril v r. 1705 angl. filozof J. Toland na základe ↗ *pan-* a gr. *theos* (*θεός*) ,boh'. – **panteón** ,antický chrám zasvätený všetkým bohom' (od 19. stor.) • Gr. pôvodu (gr. *pantheion, πάνθειον*), od gr. *pantheios* (*πάνθειος*) ,spoločný pre všetkých bohov', utvoreného na základe ↗ *pan-* a gr. *theos* ,boh'. Novší význam ,budova, sieň na pochovávanie al. pamiatku najvýznamnejších osobností národa' (*Parížsky p.*) je podľa fr. *panthéon* (od r. 1792).

pantomíma ,nemohra' (od 19. stor.) • Podľa fr. *pantomime* ž., utvoreného na základe fr. *pantomime* m. ,mimický tanečník' – výraz je prevzatý z lat. *pantomīmus* ,id.', čo je prevzatie z gr. *pantomīmos* (*παντόμιμος*) ako zloženiny gr. *pān* s. (*πᾶν*), gen. *pantos* (*παντός*) ,všetko' a *mīmos* (↗ *mím*).

panva (od 15. stor.) • Zo sthnem. *phanna* (dnešné nem. *Pfanne*), čo je prevzatie z neskorého lat. *panna* ,misa' – východiskom lat. slova je asi **patna* ako novší variant lat. *patina* ,misa' (↗ *patina*), prevzatého z gr. *patanē* (*πατάνη*) ,id.'. Pozri aj ↗ *pampúch.*

panychída ,súčasť pohrebných obradov v pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi' (od 20. stor.) • Z gr. *pannychis* (*παννυχίς*), gen. *pannychidos* (*παννυχίδος*), pôvodne ,(celo)nočná slávnosť' – od gr. *pannychos* (*πάννυχος*) ,celonočný, trvajúci celú noc', zloženého z ↗ *pan-* a gr. *nyx* (*νύξ*), gen. *nyktos* (*νυκτός*) ,noc'.

papagáj ,pestro sfarbený vták s prenikavým hlasom' (od 19. stor.) • Z nem. *Papagei* – konečným východiskom výrazu je arab. *babbaġā'* (azda prevzatie z afr. jazykov), ktoré preniklo do Európy prostredníctvom strgr. *papagas* (*παπαγᾶς*), resp. špan. *papagayo.*

papacha ,vysoká baranica ruského typu' (od 20. stor.) • Z rus. *papácha* (*папаха*), čo je prevzatie z turk. jazykov – ako prameň sa uvádza azerb. *papax* ,čiapka'.

papaláš hovor. pejor. ,vyšší verejný činiteľ (najmä za socializmu)' (od 20. stor.) • Málo jasný výraz. Azda obmena staršieho *argaláš* ,(v medzivojnovom Československu) príslušník agrárnej strany' (dial. i ,nezbedník, lapaj; bezcenná, znehodnotená vec', prevzatého z maď. *ergellés*, dial. i *argalás* ,bláznivý, šialený; zlostný, výbušný' – novšie začiatočné *pap-* môže byť podľa ↗ *papuľa* (azda v kontextoch typu *riadna papuľa*, o človeku rečniacom na zhromaždeniach, predvolebných mítingoch ap.?), resp. podľa ↗ *papať* (k významu porov. *zazobanec*). Menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od cirk. lat. *pāpālis* ,pápežský', od cirk. lat. *pāpa* ,pápež' (↗ *pápež;* ironické použitie vo vzťahu k vysoko postavenému, resp. aj „neomylnému" politikovi?), so zakončením *-áš* azda podľa *velik-áš* ap.

papať, papkať det., hypok. ,jesť' (od *16. stor.) • Slovo detskej reči, s charakteristickým zdvojením slabiky (porov. ↗ *baba*[1] ap.). Pozri aj ↗ *papuľa,* ↗ *papaláš.*

papek hovor. ,neopracovaná palica' (od 18. stor.) • Podobne ako dial. *popek* ,id.', azda od ↗ *piecť;* k možnému významovému východisku ,opracúvať ohňom' pozri ↗ *palica.*

paperback [pejperbek] ,kniha v mäkkej lepenej väzbe obyč. vreckového formátu' (od 20. stor.) • Z angl. *paperback*, čo je zloženina angl. *paper* ,papier' a *back* ,zadná strana, chrbát' – doslova ,(kniha) s papierovou väzbou'.

páperie ↗ *pero*

pápež ,hlava katolíckej cirkvi' (od 15. stor.) • Zo sthnem. *bābes, pābes*, čo je prevzatie z neskorého lat. **pāpēs*, predstavujúceho novšiu obmenu lat. *pāpa* (tak cirk. lat.), prevzatého z gr. *pappas* (*πάππας*) ,otecko' (slovo detskej reči). V kresťanskom prostredí sa slovo používalo ako úctivé oslovenie duchovných otcov, kňazov rôznej hierarchie (porov. i ↗ *páter*) – aj biskupov, vrátane rím. biskupa (lat. *pāpa urbis Rōmae* ,otec [= biskup] mesta Ríma' ap.) ako hlavy katolíckej cirkvi; výlučné používanie cirk. lat. *pāpa* v tomto význame nariadil pápež Gregor VII. v r. 1075. Pozri aj ↗ *papaláš,* ↗ *pop*[1].

papier (od 15. stor.) • Asi obmena (so zmenou typu dial. *sier* ,syr', ↗ *bohatier* ap.) staršieho *papír*, prevzatého z lat. *papȳrum* (staršie *papȳrus;* ↗ *papyrus*). Slovo pôvodne označovalo listy papyrusu upravené na písanie, neskôr sa prenieslo aj na papier (zhotovovaný z ľanových a konopných handier), slúžiaci na rovnaké účely – príslušná technológia bola vynájdená v Číne; záp. Európa sa s papierom zoznámila (v období od 12. stor.) vďaka Arabom, ktorí zdokonalili spôsob jeho výroby.

paplón ,prešívaná prikrývka na spanie' (od 16. stor.) • Z maď. *paplan* (staršie i *paplon*), čo je prevzatie zo strgr. *paplōma* (*πάπλωμα*) ,posteľná prikrývka'. Slovo vzniklo obmenou gr. *peplōma* (*πέπλωμα*) ,šat, oblek, prikrývka, rúcho', od gr. *peplos* (*πέπλος*) ,tkaná látka používaná na prikrývanie; ženský horný odev'; novšie začiatočné *pa-* je asi podľa gr. *haplōma*

(*ἄπλωμα*) ‚čo je rozprestreté', od gr. *haploō* (*ἁπλόω*) ‚prestieram', od gr. *haploos* (*ἁπλόος*) ‚jednoduchý; nezložený'.

papľuh ↗ *pľuha*

papraď ‚bot. Dryopteris' (od *16. stor.) • Etymologicky asi **paprať* (koncové *-ť* mohlo byť pochopené ako výsledok znelostnej asimilácie *-ď* > *-ť*, odtiaľ novšia forma *papraď*), z psl. **pa-por-tь* (porov. poľ. *paproć*, rus. *páporoť* (*папоротъ*) ‚id.' a i.), ktoré súvisí s nem. *Farn*, angl. *fern*, lit. *pa-par̃tis* ‚papraď' a i. – ide o výrazy odvodené od koreňa **por-*, čo je variant koreňa zachovaného v psl. **pero* (↗ *pero*); rastlina je pomenovaná podľa podoby listov, porov. i jej názvy typu čes. dial. *čertí péro*, *čertovo peří*, nem. dial. *Federn-kraut* (doslova ‚perová bylina') a i.

paprať sa hovor. expr. ‚babrať sa', staršie *paprať* ‚hrabať' (od 18. stor.) • Azda už psl. **paprati*, zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke psl. **babrati* (↗ *babrať*). Pozri aj ↗ *paprčka*.

paprčiť expr. ‚hnevať, zlostiť' (od 19. stor.) • Pôvodne asi ‚vystrájať, zlostiť ako koza'; súvisí – k predpone porov. ↗ *pa-* (zrejme s hanlivým významom) – s dial. *prčiť sa* ‚(o koze) mať čas párenia' a ďalej s čes. *prk*, *prčina* ‚zápach vydávaný capmi v čase párenia', sln. *prč* ‚nevykastrovaný cap', bulh. *prăč* (*пръч*) ‚cap' a i. Uvedené výrazy sa odvodzujú od psl. **pъrkati* ‚oplodňovať zvieratá ap.' s nie celkom jasnými etymologickými súvislosťami – odvodzovalo sa od ide. **per-* ‚kropiť, striekať a i.' (ďalej pozri ↗ *para*), resp. od ide. **per-* ‚rodiť' (↗ *záprdok*). Od rovnakého koreňa: *prča* hrub. ‚žartovná príhoda, žart' (doslova *prčenie* = ‚párenie [kôz]', resp. ‚vystrájanie') a i.

paprčka, hovor. **paprča** ‚dolná časť nohy párnokopytníkov, zriedkavo i vtákov' (od 18. stor.), dial. i *paprč* m., *paprk*, *paprka* • Málo jasné – azda k ↗ *paprať* ‚hrabať', t. j. ‚časť nohy, ktorou zvieratá hrabú'?

paprika ‚bot. Capsicum' (od 18. stor.) • Z maď. *paprika*, čo je prevzatie zo srb., chorv. *pàprika* – výraz je odvodený od srb., chorv. *pàpar*, čo je staré prevzatie (neskoré psl. **pьpьrь*) z lat. *piper*; ďalej pozri ↗ *perník*. Z odvodenín: ***paprikáš*** ‚mäsové jedlo pripravené dusením na paprike' (maď. *paprikás*).

papuča (od 17. stor.) • Zo staršieho tur. *papuç* (dnešné tur. *pabuç*) ‚druh mäkkej obuvi' – ide o prevzatie z perz. *pāpūš*, od perz. *pā* ‚noha' a *pūšidan* ‚pokrývať'.

papuľa ‚tlama zvieraťa; hrub. ústa' (od 18. stor.) • Pôvodne z detskej reči (od ↗ *papať*), doslova asi ‚čím sa papá'. Pozri aj ↗ *papaláš*.

papyrus ‚egyptská vodná rastlina, z ktorej vláken sa vyrábal materiál na písanie', staršie *papyr* (od 17. stor.) • Z lat. *papȳrus*, čo je prevzatie z gr. *papȳros* (*πάπυρος*), označujúceho príslušnú rastlinu; ide azda o výraz egypt. pôvodu. Pozri aj ↗ *papier*.

pár ‚dvojica tvoriaca celok' (od 16. stor.) • Z lat. *pār* s. ‚dvojica', od lat. *pār* ‚rovnaký'. Významovým posunom ‚(iba) dvaja' > ‚neveľa' vzniklo ***(zo)pár*** hovor. ‚malé množstvo, niekoľko'. ***Párny*** môže byť domáca odvodenina od *pár*, ale aj priame prevzatie z lat. *pār* ‚rovnaký, rovný; (o čísle) párny' (t. j. vytvárajúci dvojice, páry rovnakých, rovnocenných predmetov); ***pár-ok*** ‚údenársky výrobok' (pôvodne zdrobnenina, porov. ***pár-ik***), podľa predaja v spojených dvojiciach. Pozri aj ↗ *parita*, ↗ *nonpareille*.

para (od *13. stor.) • Psl. **para* (**pōr-*), od koreňa zachovaného v dial. *prieť²* ‚tuchnúť, hniť', dluž. *prěś* ‚vysychať od horúčavy, vädnúť', rus. *preť* (*преть*) ‚zaparovať sa; vyparovať sa, potiť sa' a i. (psl. **prěti*) – východiskom je ide. **per-*, **perə-* : **prē-*, **preu-* ‚vyfukovať, prskať, kropiť, striekať, sršať' (porov. chet. *parai-* ‚fúkať, rozdúchavať', gr. *pimprēmi* (*πίμπρημι*) ‚pálim' a i.). Z odvodenín: ***pariť (sa)*** (aj ‚vydávať paru' > ‚pociťovať horúčosť' ap.), k tomu ***parenisko*** a i.; ***spariť***, ***vypariť*** ap., od toho ***spara***, ***výpar***, a i. Pozri aj ↗ *paprčiť*, ↗ *suchopár*.

para- (↗ *parabola¹* ap.) • Z gr. *para-* (*παρα-*), od gr. *para* (*πάρα*, *παρά*) ‚vedľa, pri; pred; mimo, bokom'.

parabola¹ liter. ‚široko rozvetvené prirovnanie, podobenstvo' (od 19. stor.) • Z lat. *parabola*, čo je prevzatie z gr. *parabolē* (*παραβολή*), doslova asi ‚postavenie vedľa niečoho' – od slovesa *paraballō* (*παραβάλλω*) ‚hádžem k niečomu; staviam vedľa seba, porovnávam', zloženého z ↗ *para-* a gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚hádžem, vrhám'. Pozri aj ↗ *parlament*. – **parabola²** geom. ‚druh kužeľosečky' (od 19. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *parabola¹*, avšak s významovým vývinom ‚postavenie vedľa niečoho' > ‚postavenie rovnobežne s niečím' > ‚*parabola²* ako rez kužeľovej plochy rovinou, ktorá je rovnobežná s práve jednou povrchovou priamkou kužeľovej plochy'.

paráda hovor. ‚ozdobná vonkajšia úprava; veľkolepo usporiadané podujatie' (od 18. stor.) •

Z fr. *parade* ‚okázalosť, veľkoleposť, nádhera', čo je odvodenina od fr. *parer* ‚zdobiť, krášliť', ktorého východiskom je lat. *parāre* ‚pripravovať, chystať, strojiť'. Pozri aj ↗ *hitparáda*.

paradajka ‚bot. Solanum lycopersicum' (od 20. stor.) • Podľa rak. nem. *Paradeiser* (v zloženinách aj *Paradeis-*), ktorého konečným východiskom je strhnem. *paradīs-apfel*, doslova ‚rajské jablko' (porov. slk. *rajčina, rajčiak;* ↗ *raj*). Výraz je zložený zo strhnem. *apfel* (nem. *Apfel*) ‚jablko' a *paradīs* (nem. *Paradies*) ‚raj', čo je prevzatie z kresť. lat. *paradīsus*, pôvodom z gr. *paradeisos* (παράδεισος), tam z irán. jazykov – slovo použil gr. historik Xenofón na označenie záhrad perz. šľachty, v gr. preklade Biblie bolo využité vo význame ‚rajská záhrada'. V prípade „rajského" jablka išlo pôvodne o označenie granátového jablka, ktoré sa neskôr prenieslo na paradajky (do Európy privezené z Juž. Ameriky).

paradentóza, paradontóza lek. ‚ochorenie ďasien a zubného lôžka' (od 20. stor.) • Etymologicky *par-odontóza* – ako lekársky termín utvorené na základe ↗ *para-* (pred samohláskou *par-*) a gr. *odūs* (ὀδούς), gen. *odontos* (ὀδόντος) ‚zub'. Formy so začiatočným *para-* vznikli asi pod vplyvom neskráteného *para-*; *-dentóza* (s *e*) je podľa lat. *dēns*, gen. *dentis* ‚zub'.

paradesantný voj. ‚výsadkový' (od 20. stor.) • Zloženina na základe fr. *parachute* ‚padák' (ďalej pozri ↗ *parašutizmus*) a *descente* ‚výsadok, zoskok padákom', od fr. *descendre* ‚zostupovať, schádzať; (o vojsku) vysadnúť ap.', prevzatého z lat. *dēscendere* ‚zostupovať, schádzať', zloženého z ↗ *de-* a lat. *scandere* ‚stúpať' (↗ *skandovať*).

paradigma kniž. ‚vzor, príklad', lingv. ‚súbor tvarov jedného slova pri jeho ohýbaní; gramatický vzor' (od 19. stor.) • Z lat. *paradīgma* ‚príklad, porovnanie', čo je prevzatie z gr. *paradeigma* (παράδειγμα), gen. *paradeigmatos* (παραδείγματος), od gr. *paradeiknȳmi* (παραδείκνυμι) ‚prikladám vedľa seba; porovnávam', zloženého z ↗ *para-* a gr. *deiknȳmi* (δείκνυμι) ‚ukazujem'. Z odvodenín: ***paradigmatický*** (gr. *paradeigmatikos*, παραδειγματικός).

paradox ‚protirečivé tvrdenie; jav odporujúci všeobecnej mienke, skúsenosti' (od 19. stor.) • Z lat. *paradoxon*, čo je prevzatie z gr. *(to) paradoxon* (τὸ παράδοξον), od gr. *paradoxos* (παράδοξος) ‚stojaci v rozpore s očakávaniami, neuveriteľný', zloženého z ↗ *para-* a gr. *doxa* (δόξα) ‚názor'.

parafa odb. ‚podpisová značka' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Paraphe* ž.) zo strlat. *paraphus, paraffus*, ktorého východiskom je lat. *paragraphus* (↗ *paragraf*) – významový posun sa vysvetľuje podobnosťou podpisovej značky a značky §.

parafín ‚zmes tuhých nasýtených uhľovodíkov' • Utvorené v 1. pol. 19. stor. na základe lat. *parum* ‚málo' (od lat. *parvus* ‚malý') a *affīnis* ‚hraničiaci, susedný; zúčastnený na niečom'; ďalej pozri ↗ *afinita*. Látka bola pomenovaná podľa svojej nízkej reagenčnej schopnosti.

parafráza ‚voľné spracovanie cudzej (hudobnej, literárnej) predlohy; voľné tlmočenie cudzích myšlienok' (od 19. stor.) • Z gr. *parafrasis* (παράφρασις), od gr. *parafrazō* (παραφράζω) ‚hovorím tú istú vec inými slovami', zloženého z ↗ *para-* a gr. *frazō* (φράζω) ‚hovorím'.

paragraf ‚odsek v zákonoch, predpisoch ap.; značka § označujúca tento odsek' (od 18. stor.) • Z lat. *paragraphus*, čo je prevzatie z gr. *paragrafos (grammē)* ž. (παράγραφος γραμμή) ‚vedľa napísaná (značka)', od slovesa *paragrafō* (παραγράφω) ‚píšem vedľa, naboku', od ↗ *para-* a gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem'. Pôvodne išlo údajne o čiaru s bodkou na okraji textu, ktorou sa v textoch antických drám oddeľovali vystúpenia jednotlivých postáv či chóru – odtiaľ ‚čo je označené, oddelené takouto značkou; odsek v texte'. Dnešná značka § vznikla asi obmenami (zdvojenie ap.) písmena *C*, podľa lat. *capitulum* (↗ *kapitola*). Pozri aj ↗ *parafa*.

paralelný ‚súbežný' (od 19. stor.) • Z lat. *parallēlus*, čo je prevzatie z gr. *parallēlos* (παράλληλος) ‚nachádzajúci sa, stojaci, bežiaci vedľa seba', od ↗ *para-* a gr. *allēlōn* (ἀλλήλων) ‚navzájom'.

paralýza lek. ‚ochrnutie' (od 19. stor.) • Z lat. *paralysis*, čo je prevzatie z gr. *paralysis* (παράλυσις) ‚id.', od gr. *paralyō* (παραλύω) ‚uvoľňujem; oslabujem, ochromujem', zloženého z ↗ *para-* a gr. *lyō* (λύω) ‚uvoľňujem'.

parameter odb. ‚hodnota, veličina výkonu, úrovne ap.' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *para-* a lat. *metrum* ‚(veršová) miera' (↗ *metrum*).

parapet stav. ‚podokenná časť steny' (od 18. stor.) • Z tal. *parapetto*, čo je zloženina na základe tal. *parare* ‚ochraňovať' (z lat. *parāre* ‚pripravovať, zaobstarávať') a *petto* ‚hruď' (z lat. *pectus* ‚id.') – pôvodne išlo o ochranné zábradlie ap. siahajúce do výšky ľudskej hrude. Porov. i ↗ *paraván*.

paraplégia lek. ‚úplné ochrnutie obyč. dolných končatín' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *paraplēgia*, čo je prevzatie (s rozšírením významu) z gr. *paraplēgiā* (*παραπληγία*) ‚porážka, ochrnutie na jednej strane', od gr. *paraplēssō* (*παραπλήσσω*) ‚udieram na jednej strane', zloženého z ↗ *para-* a gr. *plēssō* (*πλήσσω*) ‚bijem, udieram', od gr. *plēgē* (*πληγή*) ‚úder'.

parašutizmus ‚výsadkársky šport' (od 20. stor.) • Z fr. *parachutisme*. Výraz vznikol na základe fr. *parachute* ‚zariadenie slúžiace na spomalenie pádu; padák' – ide o zloženinu fr. *para-* ‚chrániť', vyčleneného z fr. *paravent* (↗ *paraván*), a *chute* ‚pád' (v konečnom dôsledku zo stfr. *cheoite* < ľud. lat. **cadecta*, od lat. *cadere* ‚padať'). Pozri aj ↗ *paradesantný*.

párať (od 17. stor.) • Psl. **parati* (**pōr-*), iteratívum od slovesa typu **porti* (porov. rus. *porót'* (*пороть*) ‚párať' a i.), resp. **poriti* (porov. srb., chorv. *ras-pòriti* ‚rozpárať, rozrezať' a i.); azda od ide. **per-* ‚biť, udierať' (ďalej pozri ↗ *prať*[1]) – pôvodný význam *párať* bol zrejme ‚rozbíjať' (porov. dial. *p. štiepy na latky*), odtiaľ i ‚deliť na kusy, časti' > ‚rozrezávať, rezať' (*rozpárať brucho*) > ‚rozrezávať zošité časti, rozpletať pletenie ap.' (*p. košeľu, sveter*). Z odvodenín: ***rázporok*** (od **roz-poriť* ‚rozrezať', t. j. ‚otvor vzniknutý rozrezaním'). Pozri aj ↗ *prameň*, ↗ *zapárať*, ↗ *záprdok*.

paraván ‚španielska stena' (od 20. stor.) • Z fr. *paravent*, čo je prevzatie z tal. *paravento*, od tal. *parare* ‚ochraňovať' (z lat. *parāre* ‚pripravovať, zaobstarávať'; porov. i ↗ *parapet*) a *vento* ‚vietor' (z lat. *ventus* ‚id.') – pôvodne išlo o stenu chrániacu pred prúdom vzduchu. Pozri aj ↗ *parašutizmus*.

parazit pejor. ‚príživník', odb. ‚cudzopasný organizmus' (od 17. stor.) • Z lat. *parasītus*, čo je prevzatie z gr. *parasītos* (*παράσιτος*) ‚spoločník pri stole; kto jedáva a žije na úkor niekoho iného' – výraz je zložený z ↗ *para-* a gr. *sītos* (*σῖτος*) ‚obilie, pokrm'; v modernej biológii bol použitý na označenie cudzopasného organizmu.

parcela ‚ohraničený pozemok' (od 19. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom nem. *Parzelle* [-c-]) z fr. *parcelle* ‚čiastka, kúsok, pozemok', ktorého východiskom je ľud. lat. **particella*, zdrobnenina od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť'. Porov. i ↗ *partikula*. – **parciálny** kniž. ‚čiastkový' (od *17. stor.) • Z lat. *partiālis* ‚čiastkový, čiastočný', od lat. *pars* ‚časť'.

pardon ‚(prosba o) odpustenie, prepáčenie' (od 18. stor.) • Z fr. *pardon*, od slovesa *pardonner* ‚odpustiť, ospravedlniť', ktorého východiskom je neskoré lat. *perdōnāre* ‚odpustiť', od ↗ *per-* a lat. *dōnāre* ‚darovať; odpustiť niekomu niečo'; ďalej pozri ↗ *donácia*. Citoslovce *pardon* ‚prepáč(te)' vzniklo skrátením fr. *je vous demande pardon* ‚prosím vás o prepáčenie'.

parenisko ↗ *para*

parentéza lingv. ‚samostatná vsuvka, vložka vo vete', staršie *parentézis* ‚značka oddeľujúca vsuvku, zátvorky' (od 18. stor.) • Z lat. *parenthesis*, čo je prevzatie z gr. *parenthesis* (*παρένθεσις*), doslova ‚vloženie, vsunutie (nabok)', od slovesa *parentithēmi* (*παρεντίθημι*) ‚vkladám, vsúvam (nabok)', zloženého z ↗ *para-* a *entithēmi* (*ἐντίθημι*) ‚kladiem (dovnútra), vkladám', od ↗ *en-* a gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem'. Z odvodenín: ***parentetický*** (gr. *parenthetikos*, *παρενθετικός*).

parfum [-fum, -föm, -fům] ‚koncentrovaná voňavka' (od 19. stor.) • Z fr. *parfum*, od slovesa *parfumer* ‚napúšťať vôňou', ktoré vzniklo na základe ↗ *per-* a lat. *fūmāre* ‚dymiť; vydávať paru, výpar', od lat. *fūmus* ‚dym'.

pária ‚člen najnižšej spoločenskej vrstvy v Indii' (od 19. stor.) • Z angl. *pariah*, čo je prevzatie z tamil. *paṟaiyar* mn., doslova ‚bubeníci' (od tamil. *paṟai* ‚veľký bubon, na ktorý sa udieralo pri určitých slávnostiach') – pomenovanie súvisí s tradičným zamestnaním príslušníkov istej nízkej kasty v juž. Indii.

párik ↗ *pár*

paripa expr. ‚bujný, pekný kôň' (od 16. stor.) • Z maď. *paripa* – východiskom výrazu (prevzatého asi prostredníctvom jazykov juhových. Európy) je gr. *parippos* (*πάριππος*) ‚jazdiaci vedľa; ďalší kôň', od ↗ *para-* a gr. *hippos* (*ἵππος*) ‚kôň'.

pariť (sa) ↗ *para*

parita kniž. ‚rovnaký počet, rovnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *paritās* ‚id.', od lat. *pār*, gen. *paris* ‚rovnaký'. Pozri aj ↗ *pár*.

parízer subšt. ‚parížska saláma' (od 20. stor.) • Z nem. *Pariser (Salami)*, od nem. *Paris* ‚Paríž', *Pariser* ‚parížsky'.

park ‚väčšia (trávnatá) plocha na prechádzky ap.; súhrn vozidiel, strojov ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *parc*, pôvodne ‚ohradený, oplotený priestor'. Východiskom fr. slova je neskoré lat. *parricus*, odvodené od **parra* ‚tyč, žrď' (porov. šp. *parra* ‚besiedka obrastená viničom'). Podľa fr. *parc d'artillerie* ‚ohradený priestor pre muníciu, delá a vozy' (doslova ‚delostrelecký park') slovo nadobudlo aj význam ‚súhrn vozidiel,

strojov a iných mechanizmov' (*vozňový p.* ap.). – **parket** ‚miesto v zábavnom podniku vyhradené na tanec' (od 19. stor.) • Z fr. *parquet*, pôvodne zdrobnenina od fr. *parc* ‚ohradený priestor'. – **parketa** ‚doštička na vykladanie dlážky' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Parkette* ž. (nem. *Parkett* s.), čo je prevzatie z fr. *parquet*. – **parkovať** (od 20. stor.) • Z angl. *to park*, od angl. *park* v špecializovanom význame ‚priestor na odkladanie, odstavovanie vozidiel' (prevzatie z fr. *parc*). Výraz pôvodne znamenal ‚uložiť, odstaviť vozidlo na určenom mieste', z toho všeobecne ‚stáť (niekde) bez účasti na dopravnom ruchu'.

parkúr šport. ‚jazdecká prekážková dráha so skokovými disciplínami' (od 20. stor.) • Z fr. *parcours*, doslova ‚prebehnutá, prebiehaná dráha' – východiskom výrazu je lat. *percursus* ‚prebehnutie', od lat. *percurrere, percursum* ‚prebehnúť', zloženého z ↗ *per-* a lat. *currere* ‚bežať'.

parlament ‚zákonodarný zbor' (od 18. stor.) • Východiskom výrazu je fr. *parlement*, od fr. *parler* ‚hovoriť' (z neskorého lat. *parabolāre*, pôvodne asi ‚hovoriť v podobenstvách', od lat. *parabola* ‚podobenstvo'; ↗ *parabola*[1]). Pôvodným významom fr. slova bolo ‚rozhovor', odtiaľ ‚rozhovor na určitú tému' > ‚zhromaždenie, kde sa diskutuje (a rozhoduje) o významných záležitostiach'; z toho fr. *parlement* ako označenie poradného orgánu fr. kráľov (strlat. *curia regis*). V tomto význame bol výraz prevzatý do angl. (*parliament*), kde začal označovať aj zákonodarný zbor ustanovený v r. 1330 – odtiaľ súčasný význam. Slk. forma *parlament* má *-la-* podľa strlat. *parlamentum*, resp. nem. *Parlament*.

parmezán ‚tvrdý lisovaný syr', staršie i *parmazán* (od 17. stor.) • Z fr. *parmesan*, čo je prevzatie z tal. *parmigiano*, doslova ‚parmský (syr)', podľa tal. mesta Parma.

párny ↗ *pár*

parobok ‚mládenec, šuhaj (v dedinskom prostredí)', staršie i ‚mladý sluha' (od 17. stor.) • Odvodenina od *parob* (staršie ‚otrok'; porov. aj odvodené dial. *parob-stvo* ‚mládenectvo' ap.) – východiskom je už psl. **paorbъ(kъ)*, od ↗ *pa-* a psl. **orbъ* (↗ *rab*). Porov. i ↗ *paholok*.

paródia ‚komické zmenenie obsahu umeleckého diela pri zachovaní pôvodnej formy' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *parodie*, nem. *Parodie*) prevzaté z gr. *parōidiā* (παρῳδία) – doslova ‚spievanie vedľa (niekoho)' (t. j. s cieľom napodobňovať ho ap.), od gr. *paraeidō* (παραείδω) ‚spievam vedľa', zloženého z ↗ *para-* a gr. *aeidō* (ἀείδω) ‚spievam'.

paroh ↗ *roh*

parochňa ‚umelé vlasy' (od 18. stor.) • Odvodenina od staršieho *parocha* (od 15. stor.) – konečným východiskom slova je tal. *parrucca* ‚dlhé vlasy', nejasného pôvodu.

párok ↗ *pár*

parom hovor. expr. ‚diabol, čert' (od *16. stor.) • Azda obmena (s nejasnou zmenou *pe-* > *pa-*) staršieho *perom*, ktoré mohlo vzniknúť skrížením výrazov ↗ *hrom* a *perun* ‚hrom, blesk' (porov. dial. *peruny bijú* ‚udierajú blesky' ap.), z psl. **perunъ* ‚kto/čo bije, udiera' (odtiaľ zrejme aj predstava o bohovi hromu, blesku – u starých Slovanov **Perunъ*, Perún), od ide. **per-* ‚biť, udierať' (↗ *prať*[1]).

part hud. ‚notový zápis pre jeden nástroj v skladbe', div. slang. ‚úloha herca' (od 20. stor.) • Z nem. *Part*, čo je prevzatie z fr. *part* ‚časť, diel', z lat. *pars*, gen. *partis* ‚id.'.

parta[1] ‚ozdobná čelenka al. venček ako súčasť kroja' (od 16. stor.) • Z maď. *párta* (dial. aj *parta*), čo je prevzatie z bavor.-rak. nem. *Porte*, nem. *Borte* ‚ozdobná stužka, lemovka'. – **parta**[2] subšt. ‚skupina, partia' (od 20. stor.) • Podľa čes. *parta*, čo je prevzatie z nem. *Partei* (↗ *partaj*).

partaj hovor., často pejor. ‚politická strana', staršie i ‚stránka v právnom spore; skupina ľudí' (od 17. stor.) • Z nem. *Partei* (strhnem. *partīe*), čo je prevzatie z fr. *partie*, pôvodne ‚časť' (↗ *partia*) – odtiaľ aj ‚(čiastková) skupina' > ‚skupina s rovnakými záujmami ap.' > ‚stránka v právnom spore', resp. ‚politická strana'. Z odvodenín: ***bezpartajný*** ‚neorganizovaný v politickej strane'. Pozri aj ↗ *parta*[2].

parte ‚úmrtné oznámenie' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Parte*, čo je skrátenie pôvodného *Partezettel*, doslova ‚lístok o *parte*', od nem. *Zettel* ‚lístok, plagát' (prevzatie zo strlat. *cedula*; ↗ *ceduľa*). *Parte* je prevzatie z tal. *parte* ‚časť, podiel, účasť' (z lat. *pars*, gen. *partis* ‚id.') – východiskom pre príslušné použitie slova bolo spojenie *fare parte* s významom ‚oznamovať, informovať' (doslova asi robiť účastným na niečom'; od tal. *fare* ‚robiť', z lat. *facere* ‚id.'), objavujúce sa v úvodných formulách úmrtných oznámení s významom ‚oznamujeme s hlbokým zármutkom...' ap.

partia (od 18. stor.) • Z fr. *partie*, doslova ‚(čo je) rozdelené', od fr. *partir* ‚deliť, rozdeľovať',

ktorého východiskom je lat. *partīre* ‚id.', od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel'. Význam sa vyvíjal v smere ‚čo je rozdelené' > ‚časť niečoho; úsek, miesto ap.' (staršie slk. *partia* ‚časť majetku', dnešné *zaujímavá p. románu, p-e okolo očí* i *šachová p.* ‚čiastková, jednotlivá hra' ap.) – z toho ‚skupina (pôvodne ako časť vyššieho celku)' (*pracovná p., dobrá p., vziať niekoho do p-e,* ↗ *párty*) > ‚skupina s rovnakými záujmami' (staršie *p.* ‚stránka v právnom spore'; ↗ *partaj*), k tomu asi aj ‚výhodný partner na uzavretie manželstva' (*to nie je p. pre ňu*).

participovať kniž. ‚mať podiel, zúčastňovať sa' (od 17. stor.) • Z lat. *participāre* ‚mať podiel na niečom', čo je zloženina lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel, podiel' a *capere* ‚brať, chytať'.

partieka hovor. zastar. ‚drobný al. textilný tovar', staršie ‚tovar, náklad' (od 17. stor.) • Zo staršieho *partéka*, ktorého konečným východiskom je strlat. *parteca*, pravdepodobne prevzaté z gr. *parathēkē* (παραθήκη) ‚niečo niekomu zverené, niekam uložené', súvisiaceho s gr. *paratithēmi* (παρατίθημι) ‚kladiem vedľa', od ↗ *para-* a gr. *tithēmi* (τίθημι) ‚kladiem'.

partikula odb. ‚čiastočka', lingv. ‚častica' (od 18. stor.) • Z lat. *particula*, čo je zdrobnenina od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť'. Porov. i ↗ *parcela*.

partitúra ‚notový zápis všetkých hlasov hudobnej skladby' (od 19. stor.) • Z tal. *partitura*, doslova ‚rozdelenie (t. j. hlasov)', od tal. *partire* ‚deliť', ktorého východiskom je lat. *partīre*, od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel'.

partizán ‚člen nevojenského ozbrojeného oddielu operujúceho v tyle nepriateľa' (od 20. stor.) • Z fr. *partisan*, pôvodne ‚stúpenec nejakej strany, osoby, skupiny' (odtiaľ ‚bojovník tvoriaci súčasť menšej jednotky' a ‚bojovník nepatriaci k regulárnej armáde'), čo je prevzatie z tal. *partigiano* ‚stúpenec nejakej strany', od tal. *parte* ‚časť, podiel; strana', z lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť'.

partner ‚spoločník' (od 20. stor.) • Z angl. *partner*. Výraz vznikol obmenou strangl. *parcener* ‚spoločník' (novšie začiatočné *part-* je podľa angl. *part* ‚časť, podiel', prevzatého stfr. prostredníctvom z lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť'), čo je prevzatie zo stfr. *parçonier, parcenier* – stfr. výraz je odvodený od stfr. *parçon, pareçon*, ktorého východiskom je lat. *partītiō*, gen. *partītiōnis* ‚delenie, rozdelenie' (odtiaľ ‚výsledok delenia' > ‚časť, podiel'), od lat. *partīre, partītum* ‚deliť, rozdeľovať', od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel'.

párty subšt. ‚priateľská spoločenská zábava' (od 20. stor.) • Z angl. *party*, čo je prevzatie zo stfr. *partie* ‚časť' (↗ *partia*) – odtiaľ ‚časť niečoho' > ‚skupina osôb' > ‚hostia pozvaní na slávnosť v súkromnom dome' > ‚oslava, párty'.

pas ‚úradný preukaz' (od 16. stor.) • Z nem. *Pass*, čo je skrátenie staršieho nem. *Passport*, prevzatého z fr. *passeport* – výraz je zložený z fr. *passer* ‚prejsť, prechádzať' (↗ *pasírovať*) a *port* ‚nesenie' (od fr. *porter* ‚niesť, nosiť', z lat. *portāre* ‚id.'); pôvodne išlo o povolenie na prevoz tovaru'.

pás (od 15. stor.) • Psl. **pojasъ* (k skráteniu **-oja-* > *-á-* porov. ↗ *báť sa* < **bojati sę* ap.), od slovesa **pojasati*, zloženého z ↗ *po* a psl. **jasati* (porov. odvodené strus. *jasalo* (ꙗСАЛО) ‚opasok, pás'), ktoré je príbuzné s avest. *yāsta-* ‚opásaný', gr. *zōnnȳmi* (ζώννυμι) ‚opasujem', lit. *júosti* ‚opásať' a i. – všetko od ide. **i̯ō[u]s-* : **i̯ūs-* ‚opásať'. Pôvodným významom psl. **pojasъ* bolo asi ‚(čo slúži na) opásanie', z toho ‚opasok' > ‚dlhý pruh niečoho' (*úzky p. plátna, p-y polí a lúk*) i ‚časť tela, na ktorej sa nosí opasok' (*vody bolo po p., prehnúť sa v p-e*). Z odvodenín: ***pásik*** i ***páska; opásať*** (od toho ***opasok***, porov. i ↗ *sobáš*), ***prepásať*** a i. Pozri aj ↗ *pásmo*, ↗ *pasovať¹*, ↗ *pasovať sa*, ↗ *pasy*.

pasák ↗ *pásť*

pasát meteor. ‚vietor smerujúci zo subtropických oblastí k rovníku' (od 19. stor.) • Z hol. *passaat* – ide asi o prevzatie zo špan. **viento de pasada* ‚vietor (priaznivý) na cestu', od špan. *pasada* ‚chôdza, prechod a i.', od slovesa *pasar* ‚ísť, prechádzať', z ľud. lat. **passāre* (↗ *pasírovať*).

pasáž ‚priechod cez budovu medzi dvoma ulicami; úryvok z diela' (od 19. stor.) • Z fr. *passage*, od fr. *passer* ‚prejsť, prechádzať' (↗ *pasírovať*) – význam ‚úryvok' vznikol zrejme vývinom ‚priechod, miesto, kadiaľ sa prechádza' > ‚úsek cesty' > ‚časť (niečoho), úryvok z diela ap.'. –

pasažier hovor. ‚cestujúci' (od 19. stor.) • Z fr. *passager*, od fr. *passage* ‚prechádzanie (cez niečo), cesta'. Pozri aj ↗ *pašák*.

pasca (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **pastca* ako zdrobneniny od *pasť* (od 17. stor.), je psl. **pastь* (**pad-tь*), od psl. **padati* (↗ *padať*) – slovo pôvodne označovalo asi jamy, do ktorých padali lovené zvieratá. K slovotvorbe porov. i *prie-pasť* < **-pad-tь*.

pascal [-sk-] fyz. ‚jednotka tlaku' • Podľa fr. prírodovedca B. Pascala (1623 – 1662).

paseka subšt. ‚zmätok, trma-vrma, neporiadok', staršie ‚miesto s vysekaným porastom' (od

*16. stor.), dial. ‚husté krovie, chrastie' • Psl. **paseka*, od psl. **posěkati* ‚posekať' (↗ *pa-*, ↗ *sekať*). Vznik súčasného významu ‚zmätok ap.' nie je jasný – azda s vývinom ‚čo sa seká' > ‚chrastie' > ‚(chrastím) zarastený, zanedbaný ap. pozemok'?

pasia hovor. ‚záľuba' (od 19. stor.) • Z lat. *passiō*, gen. *passiōnis* ‚utrpenie' (ďalej pozri ↗ *pašie*) – súčasný význam vznikol (asi pod vplyvom fr. *passion*) vývinom ‚utrpenie (duševné, v dôsledku lásky)' > ‚vášnivá láska (k niečomu), náruživosť'.

pasians ‚kartová hra pre jednu osobu' (od 19. stor.) • Z fr. *(jeu de) patience*, doslova asi ‚hra trpezlivosti' (t. j. vyžadujúca si trpezlivosť). Fr. *patience* ‚trpezlivosť' je prevzatie z lat. *patientia* ‚id.', od lat. *patiēns*, gen. *patientis* ‚trpezlivý', doslova ‚trpiaci, znášajúci' (↗ *pacient*).

pasienok ↗ *pásť*

pásik ↗ *pás*

pasionál cirk. ‚zbierka životopisov svätcov, najmä mučeníkov' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *passiōnāle* – výraz vznikol asi zo spojenia *līber passiōnālis*, doslova ‚kniha o utrpení (t. j. mučeníkov)', od lat. *passiōnālis* ‚podliehajúci utrpeniu; súvisiaci s utrpením', od lat. *passiō*, gen. *passiōnis* ‚utrpenie' (↗ *pašie*).

pasírovať ‚pretláčať cez sitko al. na strojčeku', staršie ‚povoľovať; odpúšťať' (od 16. stor.) • Z nem. *passieren*, čo je prevzatie z fr. *passer* ‚prejsť, prechádzať', ktorého východiskom je ľud. lat. **passāre* ‚kráčať', od lat. *passus* ‚krok' (↗ *pasus*). Doložené slk. významy vznikli asi vývinom ‚prejsť' > ‚nechať prejsť' > ‚povoliť (prechod); umožniť, odpustiť ap.', resp. i ‚nechať prejsť cez sito ap.'. Pozri aj ↗ *kompas*, ↗ *pas*, ↗ *pasát*, ↗ *pasáž*, ↗ *pasovať²*.

pasívny ‚nečinný, trpný' (od 19. stor.) • Z lat. *passīvus*, od slovesa *patī*, *passus sum* ‚trpieť'.

páska ↗ *pás*

paskuda expr. ‚potvora' (od 19. stor.) • Utvorené na základe ***paskudný*** expr. ‚ničomný, lotrovský, mizerný', čo je pravdepodobne odvodenina (s predponou ↗ *pa-*) od **skudný* (porov. stsl. *skǫdьnъ* (СКѪДЬНЪ) ‚trpiaci nedostatkom, chudobný', rus. *skúdnyj* (*скудный*) ‚chudobný, skromný' a i.). Východiskom výrazu je psl. **skǫdьnъ*, odvodené od psl. **skǫdъ* ‚skromný, malý' (porov. aj odvodeniny typu stsl. *skǫd-ota* (СКѪДОТА) ‚nedostatok, núdza', *po-skǫdu* (ПОСКѪДОУ) ‚skromne, málo' a i.) – v slk. *paskudný* nastal vývin v smere ‚malý, skromný' > ‚biedny, mizerný (aj o človeku)'. Psl. **skǫdъ* (**skond-*) sa odvodzuje od ide. **(s)k(h)ed-*, **(s)k(h)end-* ‚štiepiť' (ďalej pozri ↗ *štedrý*), čo predpokladá významový vývin ‚rozštiepený (na menšie kúsky)' > ‚malý, skromný'.

pásmo (od 17. stor.) • Pôvodne asi *pasmo* ‚istý počet, zväzoček nití v pradene' (tak ešte dial.) – východiskom je psl. **pasmo* (**pōs-m-*), odvodzované od ide. **pēs-* ‚fúkať, duť, viať' (porov. sthnem. *faso*, nem. *Faser* ‚vlákno' [t. j. ‚čo sa pohybuje pri závane vzduchu ap.'], lot. *puôsms* ‚množstvo ľanu, ktoré možno vytiahnuť z praslice dvoma prstami' a i.; pozri aj ↗ *páchať*). Začiatočné *pá-*, ako aj významy ‚zvinuteľné meradlo' (*oceľové p.*) a ‚pruh územia' (*pohraničné p.* a i.) mohli vzniknúť zblížením s etymologicky nesúvisiacim ↗ *pás* (psl. **pojasъ*).

pasovať¹ hist. ‚povýšiť do rytierskeho stavu' (od 17. stor.) • Od ↗ *pás*, pôvodne ‚udeliť (rytiersky) pás' (na znak povýšenia do rytierskeho stavu). – **pasovať²** hovor. ‚byť vhodný, hodiť sa' (od 19. stor.) • Z nem. *passen*, čo je prevzatie z fr. *passer* ‚prejsť, prechádzať' (↗ *pasírovať*) – nem. *passen* prešlo významovým vývinom ‚prejsť (istú vzdialenosť)' > ‚prísť do cieľa, dosiahnuť cieľ' > ‚vyhovieť; vyhovovať, byť vhodný' (k významu porov. slk. *ujsť* ‚javiť sa ako dostačujúce': *ujde to*).

pasovať sa hovor. ‚zápasiť' (od 17. stor.) • Od ↗ *pás*; pôvodný význam bol asi ‚(pri súboji) držať sa navzájom za pás'. Pozri aj ↗ *pasy*, ↗ *zápasiť*.

pásť (od 15. stor.) • Psl. **pasti*; súvisí s chet. *pahš-* ‚chrániť', stind. *go-pá-* ‚pastier dobytka', toch. A *pās-*, B *pāsk-* ‚strážiť, chrániť', lat. *pāscere* ‚kŕmiť, pásť', *pābulum* ‚pastva, paša' a i. – všetko azda od ide. **pā-* ‚kŕmiť, chovať, pásť'. Z odvodenín: ***pastier*** (pôvodne *pastýr*, z psl. **pastyrjь* ‚kto pasie'; k zmene *-yr* > *-ier* porov. dial. *sier* ‚syr' ap.) i ***pasák*** hovor. ‚id.' (pejor. aj o platenom „pastierovi", ochrancovi prostitútok); ***paša¹*** (psl. **paša* < **pas-ja* ‚pasenie', z toho ‚miesto pasenia, pasienok' aj ‚čo slúži ako potrava pri pasení'), ***pastva*** (od toho ***pastvina***, ***pastvisko***), ***pasienok*** a i. Pozri aj ↗ *napospas*, ↗ *patriť*, ↗ *roztopašný*, ↗ *samopaš*, ↗ *spasiť*.

pasta ‚polotuhá látka na čistenie, roztieranie ap.' (od 20. stor.) • Z tal. *pasta*, ktorého východiskom je neskoré lat. *pasta*, prevzaté z gr. *pasta* mn. (*παστά*) ‚druh obilnej kaše'. Pozri aj ↗ *paštéta*, ↗ *patizón*. – **pastel** ‚technika maľovania farebnou kriedou' (od 19. stor.) • Z tal.

pastello ‚maliarska krieda', čo je odvodenina od tal. *pasta* – posun ‚pasta' > ‚maliarska krieda' zrejme súvisí s prípravou kriedy tvarovaním a následným sušením farebnej masy (pasty). Z odvodenín: *pastelka* (zo spojenia *pastelová ceruza*).

pasterizovať ‚tepelnou úpravou tekutiny ničiť mikróby' (od 20. stor.) • Podľa fr. biológa a chemika L. Pasteura (1822 – 1895), zakladateľa mikrobiológie.

pastier ↗ *pásť*

pastor ‚protestantský duchovný' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *pāstor* ‚duchovný pastier, kňaz' (porov. aj odvodené ***pastorácia*** cirk. ‚vykonávanie duchovnej správy', od 20. stor.), ktorého východiskom je lat. *pāstor* ‚pastier', od lat. *pāscere, pāstum* ‚pásť'. Významový posun ‚pastier' > ‚kňaz, duchovný' súvisí s novozákonným obrazom Krista ako dobrého pastiera (Jn 10, 11 – 16); význam ‚protestantský duchovný' je podľa nem. *Pastor* (od čias reformácie). – **pastorála** ‚pieseň, skladba, hra s motívmi s pastierskeho života', **pastorále** s. hud. ‚inštrumentálna skladba s pastierskymi motívmi' (od 20. stor.) • Z tal. *pastorale* (podľa spojení typu *composizione pastorale*, doslova ‚pastierska skladba'), od tal. *pastorale* ‚pastiersky', ktorého východiskom je lat. *pāstōrālis* ‚id.', od lat. *pāstor* ‚pastier'.

pastorok[1] zastaráv. ‚nevlastné dieťa' (od 15. stor.) • Vzniklo asi na základe **pastorka* ‚nevlastná dcéra' (porov. aj odvodené ***pastork-yňa***, od 16. stor.), pre ktoré sa hľadá východisko v podobe psl. **pa-dъktor-ъka*, odvodeného (pomocou predpony ↗ *pa-*) od koreňa **dъktor-*, súvisiaceho s psl. **dъkti*, gen. **dъktere* (↗ *dcéra*). Iný výklad tu uvažuje o pôvodnom **pa-pətor-* ‚patriaci nepravému, nevlastnému otcovi', od ide. **pətē(r)-* ‚otec'; ďalej pozri ↗ *strýc*. – **pastorok**[2] stroj. ‚koliesko s riedkymi zubmi v ozubenom súkolesí' (od 20. stor.) • Asi prenesené použitie ↗ *pastorok*[1], podľa predstavy o „neplnohodnotnom" koliesku ap.

pastva, pastvina, pastvisko ↗ *pásť*

pasus kniž. ‚úsek textu, reči' (od 19. stor.) • Z lat. *passus*, doslova ‚krok' (pôvodne ‚vzdialenosť určená roztiahnutím nôh', od lat. *pandere, passum* ‚rozprestierať, rozpínať') – odtiaľ ‚krok (ako jednotka vzdialenosti)' > ‚jednotka, časť, úsek niečoho'. Pozri aj ↗ *pasírovať*.

pasy hovor., v spojeniach ***dať sa, chytiť sa, pustiť sa (s niekým) za p-y*** ‚začať zápasiť' (od 18. stor.) • Pôvodne asi *(chytiť sa za) pásy* (tak dial.), od ↗ *pás;* forma *pasy* (s krátkym *a*) môže byť podľa ↗ *pasovať sa*, ↗ *zápasiť*.

paša[1] ↗ *pásť* – **paša**[2] ‚titul vysokého hodnostára v Osmanskej ríši' (od 19. stor.) • Z tur. *paşa*, čo je prevzatie z perz. *pādišāh*. Pozri aj ↗ *baša*, ↗ *pašalík*.

pašák hovor. expr. ‚chlapík' (od 20. stor.) • Asi obmena maď. *pasas* ‚cestujúci; dobre situovaný hosť (v hostinci ap.); muž, chlap' – slovo vzniklo skrátením maď. *pasasér* ‚cestujúci', prevzatého z fr. *passager* (↗ *pasažier*).

pašalík staršie ‚územie spravované pašom' (od 19. stor.) • Z tur. *paşalık*, doslova ‚pašovstvo' (t. j. ‚úrad pašu' > ‚územie, na ktoré sa vzťahuje jeho právomoc'), od tur. *paşa* (↗ *paša*[2]).

pašie ‚text evanjelia o Kristovom umučení' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *passiō (Chrīstī)*, doslova ‚utrpenie (Krista)', od lat. *passiō* ‚utrpenie', od lat. *patī, passus sum* ‚trpieť'. Pozri aj ↗ *pasia*, ↗ *pasionál*.

paškál cirk. ‚veľká veľkonočná kostolná sviečka' (od 18. stor.) • Podľa lat. *candēla paschālis cērea*, od lat. *candēla* ‚sviečka' (ďalej pozri ↗ *kandela*), *cēreus* ‚voskový' (od lat. *cēra* ‚vosk') a *paschālis*, čo je odvodenina od cirk. lat. *Pascha* ‚prechod; sviatok záchrany, Veľká noc', prevzatého z gr. bibl. *pascha* (*πάσχα*) – slovo je prevzaté z hebr. *pesaḥ*, aram. *pisḥā*, označujúceho slávnosť ušetrenia (od Hospodinovho hnevu – pred odchodom z Egypta boli izraelské deti ušetrené, zatiaľ čo prvorodené deti Egypťanov boli pobité; porov. Ex 12). ***Vziať niekoho na p.*** expr. ‚prísne ho vypočúvať al. karhať' nadväzuje asi na starý zvyk prisahať v kostole pri veľkej horiacej svieci.

paškvil ‚výsmešný, urážlivý spis; nepodarená napodobnenina' (od 18. stor.) • Z tal. *Pasquillo*, čo je obmena (zdrobnenina) tal. *Pasquino* – išlo o pomenovanie (pôvod mena nie je známy) zvyšku antického súsošia objaveného v Ríme a v r. 1501 vystaveného na podstavec, kam sa neskôr umiestňovali rôzne satirické diela a pamflety.

pašovať ‚protizákonne prepravovať cez hranice' (od 20. stor.) • Z nem. *paschen*, argotového pôvodu. Podľa starších nem. dokladov (*passen, baaschen* ‚kupovať', odvodené *ver-passen, ver-baschen* ‚predávať') slovo najskôr označovalo asi obchod s nezákonne získaným tovarom (delenie sa o tovar, jeho rozdeľovanie ap.); ako možné východisko sa uvádza róm. *pāš* ‚časť, diel'. Z odvodenín: ***pašerák*** (od nem. *Pascher* ‚kto pašuje').

paštéta ‚jedlo z pomletej pečene al. mäsa' (od 18. stor.) • Z nem. *Pastete*, čo je prevzatie fr. pôvodu – východiskom je fr. reflex ľud. lat. **pastāta* (porov. strfr. *pastée*, fr. *pâté* ‚paštéta'), od neskorého lat. *pasta* ‚cesto' (↗ *pasta*).

paštrnák ‚zelenina podobná petržlenu' (od 17. stor.) • Z nem. dial. *Pasternak* (spis. *Pastinake*), čo je prevzatie z lat. *pastināca* – názov sa odvodzuje od lat. *pastinum* ‚dvojzubá motyka', pôvodným významom mohlo byť ‚plodina, ktorú treba okopávať'.

pat ‚nerozhodné zakončenie šachovej hry' (od 20. stor.) • Z fr. *pat*, neznámeho pôvodu.

patália hovor. ‚nepríjemnosť' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *patália*) z rak. nem. *Pattáli* ‚spor, škriepka, hádka', čo je prevzatie z tal. *battaglia*, resp. z fr. *bataille*, pôvodne ‚bitka' – východiskom výrazu je neskoré lat. *batt(u)ālia* mn. ‚bojové cvičenia vojakov a gladiátorov', od lat. *battuere* (novšie *battere*) ‚biť (sa)'. Porov. i ↗ *batalión*.

patent • Z lat. *patēns*, podľa spojenia *littera patēns* ‚otvorený list' (lat. *patēns*, gen. *patentis* je príč. prít. činné od lat. *patēre* ‚byť otvorený') – porov. staršie slk. *patens*, *patent* ‚otvorený list obsahujúci nariadenie kráľa ap.; sprievodný list, dekrét, povolenie' (od 17. stor.) či ***Toleranční p.*** (vydaný v r. 1781 Jozefom II., čiastočne zrovnoprávňujúci nekatolíkov). Význam ‚právne chránený vynález' (*udeliť niekomu p. na niečo*, ***patentovať***) je podľa angl. *patent* (z lat.) v špecializovanom význame ‚úradná listina potvrdzujúca kvalitu výrobku'; odtiaľ aj *patent* hovor. ‚dômyselné zariadenie' (*šikovný p.*), ***patentný*** ‚(o výrobkoch) majúci praktické prednosti ap.' (*p. kľúč, gombík* a i.).

páter ‚titul rehoľného kňaza' (od 16. stor.) • Z lat. *pater* ‚otec' (cirk. lat. i ‚rehoľný kňaz'). K posunu ‚(duchovný) otec' > ‚kňaz' porov. aj ↗ *pápež*. Pozri aj ↗ *patricij*, ↗ *patrón*[1]. – **paternalizmus** odb. ‚systém riadenia vyznačujúci sa centralizmom, direktívnosťou, ochranným postojom ap.' (od 20. stor.) • Utvorené na základe strlat. *paternalis* ‚otcovský', odvodeného od lat. *pater* ‚otec', *paternus* ‚otcovský'. – **paternoster** ‚stále sa pohybujúci obežný výťah' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Paternoster*, ktoré vzniklo skrátením staršieho nem. *Paternosterwerk* ‚stále sa pohybujúce zariadenie na čerpanie vody ap.', t. j. doslova ‚ružencové zariadenie' – ide o zloženinu nem. *Paternoster* ‚ruženec' (ďalej pozri ↗ *pátričky*) a *Werk* ‚zariadenie' (jednotlivé lyžice takéhoto čerpadla boli prirovnané k zrnkám na ruženci); neskôr prenesené aj na výťah.

patetický ↗ *pátos*

patina [-t-] ‚povlak dodávajúci niečomu starobylý ráz; sivozelený povlak na medených predmetoch' (od 19. stor.) • Z tal. *patina* – azda od slovesa *patinare* ‚potrieť ochranným povlakom', odvodeného od lat. *patina* ‚misa' (druhotne ‚obsah misky' > ‚ochranný povlak v nej uložený'?); pozri aj ↗ *panva*.

patizón ‚tekvica diskovitého tvaru' (od 20. stor.) • Z fr. *pâtisson* (staršie *pastisson*) – výraz je prevzatý z prov. *pastissou*, odvodeného od stprov. *pastis*, *pastitz* ‚paštéta', ktorého východiskom je ľud. lat. **pasticium*, od lat. *pasta* (↗ *pasta*).

patogénny biol., lek. ‚schopný spôsobiť ochorenie' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku od gr. *pathos* ‚utrpenie' (↗ *pátos*) a ↗ *-génny*. – **patológia** biol. ‚náuka o chorobách a chorobných zmenách' (od 19. stor.) • Z lat. *pathologia*, čo je prevzatie z gr. *pathologiā* (*παθολογία*), doslova ‚náuka o utrpení', od gr. *pathos* (↗ *pátos*) a ↗ *-lógia*. – **pátos** ‚slávnostnosť, majestátnosť, hlboké vzrušenie' (od 19. stor.) • Z gr. *pathos* (*πάθος*) ‚utrpenie; pocit, cit, nálada; duševný stav; vášeň'; súvisí s gr. *paschō* (*πάσχω*) ‚trpím'. Z odvodenín: ***patetický*** (gr. *pathētikos*, *παθητικός*). Pozri aj ↗ *antipatia*, ↗ *apatia*, ↗ *empatia*, ↗ *homeopatia*, ↗ *sympatia*, ↗ *telepatia*.

pátrať ↗ *patriť*

patriarcha ‚hlava rodu; dôstojný, zaslúžilý starec; najvyšší predstaviteľ pravoslávnych a niektorých východných cirkví' (od 15. stor.) • Z cirk. lat. *patriarcha*, čo je prevzatie z gr. *patriarchēs* (*πατριάρχης*) ‚praotec; titul najvýznamnejších biskupov' (k významu porov. *p. Abrahám* a i., resp. ***patriarchálne zriadenie***) – slovo je zložené z gr. *patriā* (*πατριά*) ‚rodinný pôvod; rod, rodina', od gr. *patēr* (*πατήρ*) ‚otec', a *archō* (*ἄρχω*) ‚som na čele, vediem, vládnem'. Porov. i ↗ *matriarchát*.

patricij hist. ‚plnoprávny (majetný) občan v starom Ríme' (od 19. stor.) • Z lat. *patricius*, doslova ‚patriaci k stavu *patrēs*' – lat. *patrēs* mn. ‚otcovia, predkovia' (od lat. *pater* ‚otec', ↗ *páter*) tu označovalo príslušníkov rodovej šľachty z raného obdobia rím. dejín. – **pátričky** ‚ruženec', staršie i *pátriky*, *páterky* (od 16. stor.) • Od staršieho *páter* ‚ruženec' (17. stor.), utvoreného skrátením pôvodného **paternoster* ‚id.' (porov.

i ↗ *paternoster*). Východiskom je lat. *pater noster* ‚Otče náš', t. j. prvé slová modlitby Pána (porov. Mt 6, 9 – 13), podľa ktorých bola nazvaná celá modlitba. Keď sa stalo zvykom modliť sa viac otčenášov za sebou, odpočítavali sa na drevených guľôčkach navlečených na povraze či retiazke (každá guľôčka označovala jeden otčenáš – *pater noster*); slovo sa neskôr prenieslo na ružencovú retiazku.

patričný ↗ *patriť*

patriot kniž. ‚vlastenec' (od 19. stor.) • Z fr. *patriote*, čo je prevzatie z neskorého lat. *patriōta* ‚krajan, rodák' – výraz je prevzatý z gr. *patriōtēs* (πατριώτης), od gr. *patrios* (πάτριος) ‚súvisiaci s otcom, otcami; dedičný', od gr. *patēr* (πατήρ) ‚otec'. Význam ‚vlastenec' vznikol posunom v smere ‚rodák hlásiaci sa k svojej vlasti'. Pozri aj ↗ *lokálpatriotizmus*.

patriť ‚prislúchať, náležať', staršie i ‚vnímať zrakom, pozerať sa, dívať sa' (od *15. stor.) • Psl. **patriti* (**pāt-r-*); porovnáva sa s gót. *fōdjan* ‚chovať, živiť' a i. – východiskom je azda ide. **pā-t-*, od ide. **pā-* ‚kŕmiť, chovať, pásť' (↗ *pásť*). Z významu typu ‚chovať' sa vyvinulo ‚starať sa o niekoho/niečo' (porov. ***opatriť*** ‚postarať sa', ***opatrovať***), ako aj ‚dozerať na niečo, hľadieť na niečo' (k významu zrakového vnímania porov. i ***nepatrný***, doslova ‚neviditeľný'; ***opatrný***, pôvodne asi ‚obzerajúci sa [okolo seba]', porov. *obo-zretný*; ***pátrať***, t. j. ‚rozhliadať sa po niečom' > ‚hľadať') – odtiaľ ďalej ‚zohľadňovať niečo, prislúchať, náležať k niečomu' (porov. ***patriť sa*** ‚slušať sa', ***patričný*** kniž. ‚náležitý'). Pozri aj ↗ *zapatrošiť*.

patrola ‚vojenská al. policajná obchôdzka; hliadka', staršie *patrol* (od 18. stor.) • Zo staršieho nem. *Patrolle* (dnešné nem. *Patrouille*), čo je prevzatie z fr. *patrouille* – výraz je odvodený od fr. *pat(r)ouiller* ‚čľapkať sa (vo vode, v blate); brodiť sa (bahnom)', od fr. *patte* ‚laba' (zvukomalebného pôvodu); významový posun ‚brodiť sa (bahnom)' > ‚hliadkovať, patrolovať' nastal vo vojenskom prostredí.

patrón¹ ‚kto má nad niekým záštitu; kresťanský sviatok ako ochranca', staršie i *patrónus* (od 15. stor.) • Z lat. *patrōnus* ‚ochranca; zástupca na súde, obhajca' (cirk. lat. aj ‚sviatok ochraňujúci kostol, istú oblasť ap.'), čo je odvodenina od lat. *pater* ‚otec' (↗ *páter*). *Patrón* hovor. expr. ‚čudák' vzniklo na základe spojenia ***čudný p.***, pôvodne asi ‚(sviatok) robiaci zázraky, čudá'. – **patrón²** hovor. ‚náboj' (od *17. stor.), **patróna** tech. ‚nálož; niečo podobné náboju'; ‚šablóna na maľovanie al. písanie' (od 20. stor.) • Z nem. *Patrone* ž. (staršie i *Patron* m.), čo je prevzatie z fr. *patron* ‚id.' – výraz je prevzatý z lat. *patrōnus* (↗ *patrón¹*); na základe významu ‚ochranca' vyvinul aj význam ‚vzor, model, šablóna' (t. j. „chrániaca", bezpečná, spoľahlivá predloha, forma pre niečo). Prevzaté nem. *Patron(e)* ‚vzor, model' nadobudlo i význam ‚forma na uloženie streliva do strelných zbraní' – odtiaľ ‚nálož, náboj'.

pauperizácia kniž. ‚ochudobňovanie' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *pauper* (**pau̯o-pars*) ‚chudobný, nemajetný', zloženého z koreňov zachovaných v lat. *paucus* ‚skromný, nepočetný' a *parere* ‚rodiť; tvoriť; získavať (si), nadobúdať'.

paušálny ‚úhrnný; povrchne zovšeobecňujúci' (od *19. stor.) • Z nem. *pauschal*. Slovo bolo prevzaté z novovekého lat. *pauschalis*, ktoré vzniklo v jazyku rak. úradov na základe nem. spojenia *in Pausch* ‚celkovo, vcelku (t. j. namiesto jednotlivých čiastkových poplatkov ap.)' – porov. nem. *in Bausch und Bogen* ‚vcelku', od nem. *Bausch* ‚chuchvalec, chumáč; náber, záhyb (na látke)' (pozri aj ↗ *pajšle*).

pauza odb. ‚prerušenie (v reči ap.); prestávka' (od 18. stor.) • Z lat. *pausa*, čo je prevzatie z gr. *pausis* (παῦσις), od gr. *pauō* (παύω) ‚zadržiavam, zastavujem'. Pozri aj ↗ *póza*.

pauzovací, v spojení ***p. papier*** tech. ‚jemný priesvitný papier na kreslenie, kopírovanie výkresov a plánov' (od 20. stor.) • Od ***pauzovať*** ‚kopírovať nákres', z nem. *pausen* ‚id.' – výraz je prevzatý z fr. *poncer*, pôvodne ‚obrusovať pemzou, prírodným penovitým sklom', od fr. *ponce* ‚pemza', ktorého východiskom je neskoré lat. *pōmex*, gen. *pōmicis*, čo je variant lat. *pūmex*, gen. *pūmicis* ‚morská pena, pemza', súvisiaceho s lat. *spūma* ‚pena'. Pôvodne išlo o techniku zhotovovania kópií, pri ktorej sa kopírované línie originálu na niektorých miestach prepichovali a cez vzniknuté otvory sa robili značky na podklade (t. j. na kópii).

páv (od 15. stor.), **páva** ‚zool. Pavo' (od 19. stor.) • Pravdepodobne prevzatie zo strhnem. *pfāwe* (nem. *Pfau*), čo je prevzatie z lat. *pāvō*. Výraz pochádza – podobne ako gr. *taōs* (ταώς) ‚páv' – azda z orientálnych jazykov (páv sa dostal do Európy z Indie), začiatočné *p-* v lat. *pāvō* môže byť podľa lat. *paupulāre* ‚(o pávovi) škriekať', zvukomalebného pôvodu.

pavéza hist. ‚obdĺžnikový štít s končitou hornou stranou' (od 15. stor.) • Z tal. *pavese* (prevzaté

údajne počas husitských výprav), pôvodne v spojení *scudo pavese* ‚pavijský štít', podľa tal. mesta Pavia.

pavián ‚veľká africká opica (zool. Papio)' (od 18. stor.) • Z nem. *Pavian*, čo je prevzatie z hol. *baviaan*, ktorého východiskom je fr. *babouin* ‚pavián; groteskná postava' – súvisí azda s fr. *babine*, *babouine* ‚ovísajúca zvieracia pera'.

pavilón ‚menšia, bohato vyzdobená účelová budova; samostatná budova v uzavretom stavebnom komplexe' (od 19. stor.) • Z fr. *pavillon*, pôvodne ‚vojenský stan'; východiskom výrazu je lat. *pāpiliō*, gen. *pāpiliōnis* ‚motýľ; stan'. Význam ‚stan' je azda podľa gr. *skēn* (σκῆν) ‚motýľ' (resp. ‚moľ'), ktoré sa pociťovalo ako súvisiace s gr. *skēnē* (σκηνή) ‚stan, stanový prístrešok ap.' (↗ *scéna*), hoci tu ide asi o výrazy rôzneho pôvodu.

pavlač, staršie i *povlač* (od 16. stor.) • Zrejme odvodenina od slovies typu *po-vliecť*, *po-vláčiť* (↗ *vliecť*; k *pa-vlač* porov. i ↗ *pa-*). K možnému východiskovému významu porov. staršie čes. *pod-vléci trám* ‚podsunúť' – pôvodne azda ‚konštrukcia z (*po-vlečených*, podsunutých, vysunutých ap.) trámov'; odtiaľ slk. dial. *pavlač* ‚balkón; chór v kostole; nezasklená veranda v starších domoch' aj spis. ‚otvorená chodba na poschodí dvorovej strany budovy'.

pavúk ‚zool. Tegenaria' (od 17. stor.) • Obmena (s novším *-v-* oddeľujúcim dve samohlásky) pôvodného *paúk* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je psl. **paǫkъ**, od ↗ *pa-* a psl. **ǫkъ** ‚krivý' (od ide. **ank-* ‚ohýbať'; ďalej pozri ↗ *jačmeň*) – pavúk je pomenovaný podľa nápadných ohnutých nôh.

pavúz ‚žrď na upevnenie nákladu na voze' (od 17. stor.) • Obmena (s novším *-v-* oddeľujúcim dve samohlásky) pôvodného **paúz* (porov. dial. *paus* ‚pavúz'), ktorého východiskom je psl. **paǫzъ**, od ↗ *pa-* a psl. **ǫzъ**, od psl. **vęzati* (↗ *viazať*) – pôvodný význam bol asi ‚čo viaže, priväzuje', z toho ‚čo priväzovaním upevňuje' > ‚upevňujúca žrď'.

pazderie ‚drevnaté odpadky pri trepaní konopí al. ľanu' (od 17. stor.) • Málo jasného pôvodu. Usúvzťažňovalo sa s ↗ *drať* vo význame typu ‚biť, tĺcť, trepať'; začiatočné *paz-* sa stotožňovalo s *paz-* v ↗ *paznecht*, resp. interpretovalo sa ako **pa-sъ-* alebo **pa-jьz-* (porov. ↗ *pa-*, ↗ *s-*, ↗ *z-*[1]). Iný výklad tu vychádza z pôvodného **pazd-er-ьje*, od koreňa **pazd-* ako variantu koreňa **paz-* ‚pevný ap.' (porov. i dial. *pazdúr* ‚pazúr', ↗ *hyzdiť* ap.; ku koreňu **paz-* pozri ↗ *pazucha*) – pri pazderí ide o tvrdší, pevnejší drevnatý odpad.

paznecht ‚ratica' (od 17. stor.) • Psl. **paznogъtь** – zloženina psl. **nogъtь* (↗ *necht*) a **paz-*, azda z pôvodného **pōs-* ako variantu ide. **pos-* ‚bezprostredne pri, za, po' (ďalej pozri ↗ *pozde*); pôvodným významom mohlo byť ‚čo je pri nechte ap.'. Pozri aj ↗ *pazderie*.

pazucha (od 17. stor.) • Psl. **pazucha*, odvodenina od psl. **pazъ* ‚upevnenie ap.' (porov. rus. *paz* (*паз*) ‚drážka, žliabok na vloženie vystupujúcej časti pripevňovaného predmetu' a i.), od ide. **pā̆ĝ-* ‚upevniť (vsadením do niečoho, spojením); pevne zhlobený, pevný' (porov. gr. *pēgnȳmi* (πήγνυμι) ‚upevňujem', lat. *pangere* ‚upevňovať', *com-pāgēs* ‚spojenie, spoj', nem. *Fach* ‚priečinok, priehradka' a i.) – pôvodne išlo zrejme o ‚spojenie, miesto spojenia dvoch častí' (t. j. trupu a ramena). Pozri aj ↗ *pahýľ*, ↗ *pazderie*, ↗ *pažba*. – **pazúr** (od 17. stor.) • Psl. **pazurъ*, azda odvodenina od koreňa **paz-* < ide. **pā̆ĝ-* ‚pevný' (pôvodne o pevnej, tvrdej rohovinovej vrstve na prstoch). – **paža** (od 15. stor.) • Psl. **paža* (**paz-ja*), asi od rovnakého koreňa ako psl. **pazucha* (↗ *pazucha*) – pôvodným významom mohlo byť ‚čo je pripojené k trupu'.

páža hist. ‚šľachtický mládenec vychovávaný u šľachtica ako osobný služobník', staršie *páži* (od 17. stor.) • Z fr. *page*, nejasného pôvodu – ako možné východisko výrazu sa uvádzalo 1. gr. *paidion* (παιδίον), zdrobnenina od gr. *pais* (παῖς), gen. *paidos* (παιδός) ‚dieťa, chlapec; otrok, sluha' (do fr. prevzaté azda cez tal. *paggio* ‚páža'), resp. 2. ľud. lat. **parvicus*, od lat. *parvus* ‚drobný, malý' (porov. i lat. *parvī* mn. ‚malé deti').

pažba ‚drevená zadná časť pušky' (od 20. stor.) • Z čes. *pažba* ‚drevená súčasť pušky, chrániaca jej kovové časti; dolná (obyč. drevená) časť strelnej zbrane' – od čes. *pažiti* ‚oddeľovať (drevenou) priečkou; obkladať drevom al. kamením', pôvodne **paziti* (novšie *-ž-* je asi podľa príčastia *pažený*) ako odvodenina od psl. **pazъ* ‚upevnenie ap.'; ďalej pozri ↗ *pazucha*.

pažerák ↗ *žrať*

pažiť (od *14. stor.) • Psl. **pažitь*, utvorené pomocou predpony ↗ *pa-* na základe psl. **po-žiti*, odvodeného od psl. **žiti* (↗ *žiť*) vo význame typu ‚jesť' (porov. slk. *po-žiť* ‚zjesť al. vypiť', *za-žívať* ‚tráviť' ap.) – z významového hľadiska asi ‚čo sa požíva, konzumuje' > ‚tráva ako krmivo' > ‚trávnatá plocha, pastvina'. –

pažítka ,bot. Allium schoenoprasum' (od 18. stor.) • Asi zdrobnenina od ↗ *pažiť*, údajne podľa „trávnikového" vzhľadu plôch vysadených pažítkou.

pažravý ↗ *žrať*

päsť (od 15. stor.) • Psl. **pęstь*. Porovnáva sa so stangl. *fȳst*, angl. *fist*, sthnem. *fūst*, nem. *Faust*, lit. *kùm(p)stis* (**punkstis*) ,päsť' – východisko sa rekonštruuje ako **pn̥k-stĭ-*, azda od rovnakého koreňa ako ide. **penk^u̯e* (↗ *päť¹*); pôvodným významom tu mohlo byť ,päť zovretých prstov'. Iný výklad rekonštruuje východiskové **pins-ti-*, od ide. **peis-* ,tĺcť ap.' (↗ *pchať*) – v takom prípade by päsť bola pomenovaná ako ,čím sa udiera'. Pozri aj ↗ *trpaslík*.

päť¹ čísl. (od 15. stor.) • Psl. **pętь* (**penk^u̯-tĭ-*); súvisí so stind. *páñča*, gr. *pente* (πέντε), alb. *pesë*, lat. *quīnque*, gót. *fimf*, nem. *fünf*, angl. *five*, lit. *penki* m. ,päť' a i. – všetko od ide. **penk^u̯e* ,päť'. Z odvodenín: ***piaty*** (psl. **pętъ*), ***piatok*** (t. j. piaty deň v týždni, ktorý sa začína pondelkom – k staršiemu poradiu dní v týždni porov. ↗ *streda;* k ***Veľký p.*** pozri ↗ *veľký*) a i. Pozri aj ↗ *päsť*. – **päť²** ↗ *pnúť*

päta (od 17. stor.) • Psl. **pęta* (**pent-*); súvisí s lit. *péntis*, lot. *piêts*, stprus. *pentis* ,päta'. Tieto výrazy sa usúvzťažňujú s psl. **pęti*, **pьnǫ* (↗ *pnúť*), t. j. päta = ,niečo napäté' (porov. aj nem. *spinnen* ,napínať': *Spann* ,priehlavok', od rovnakého koreňa); iný výklad tu vidí odvodeniny od ide. **pent-* ,stúpať a i.' (ďalej pozri ↗ *púť*) s pôvodným významom ,na čo sa stúpa, čím sa chodí' – k významu časti tela porov. aj *stúpať: stupaj, chodiť: chodidlo*. Z odvodenín: ***vzápätí*** (aj ***vzápäť*** kniž.), od staršieho *zá-päť* ,id.' – doslova ,za pätou (niekoho)', odtiaľ asi ,hneď za (niekým), hneď nato'; ***pätiť*** expr., doslova asi ,ísť smerom, kam ukazuje päta', z toho ,ísť dozadu, cúvať, ustupovať' > ***pätiť sa*** ,zdráhať sa (niečo urobiť)' aj *pätiť* ,brzdiť (niekoho)'; ***pätolizač*** (↗ *lízať*) a i. K ***Achillova p.*** pozri ↗ *Achilles*. Pozri aj ↗ *opäť*.

pec, peceň, pecúch ↗ *piecť*

pečať (od 15. stor.) • Psl. **pečatь* – staré prevzatie (prostredníctvom turk. Bulharov: **peč̣ēt*) z gruz. *bečedi* ,pečať, prsteň, znak, stopa, odtlačok'; porov. aj odvodené stsl. *pečatьlěti* (ПЕЧАТЬЛѢТИ) ,zapečatiť', prevzaté z protobulharského **peč̣etle* ,pečatiť'.

pečeň ↗ *piecť*

pečiarka ,bot. Agaricus' (od *16. stor.) • Azda súvisí s ↗ *piecť* – ide o druh húb vhodný na pečenie.

pedagóg ,vychovávateľ, učiteľ', staršie i *pedagogus* (od 17. stor.) • Z lat. *paedagōgus*, čo je prevzatie z gr. *paidagōgos* (παιδαγωγός), zloženého z gr. *pais* (παῖς), gen. *paidos* (παιδός) ,dieťa' a *agōgos* (ἀγωγός) ,kto vedie, vodca', od gr. *agō* (ἄγω) ,vediem'. Slovo pôvodne označovalo otroka, ktorý vodil deti do školy, dozeral na ne na cvičisku ap.; odtiaľ význam ,vychovávateľ, učiteľ'. Pozri aj ↗ *pedant*.

pedál ,nožná kľuka al. páka' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *pédale*, tal. *pedale* a i.) prevzaté z lat. *pedālis* ,súvisiaci s nohou, nožný', od lat. *pēs*, gen. *pedis* ,noha'. Pozri aj ↗ *moped*.

pedant ,puntičkár' (od 19. stor.) • Z tal. *pedante*, najskôr doložené ako označenie učiteľa (odtiaľ ,[prísny] učiteľ' > ,človek vyžadujúci podrobnosti, puntičkár'); nie celkom jasného pôvodu. Mohlo vzniknúť žartovnou obmenou pôvodného tal. *pedagogo* (↗ *pedagóg*) podľa staršieho tal. *pedante* ,vojak pechoty, pešiak' (doslova ,idúci na nohách'; od lat. *pēs*, gen. *pedis* ,noha'); iný výklad tu vychádza z pôvodného **paedāns*, gen. **paedantis* ,vychovávajúci (deti)' ako príčastia od nedoloženého lat. **paedāre* ,starať sa o deti, vychovávať ich ap.', utvoreného na základe gr. *pais* (παῖς), gen. *paidos* (παιδός) ,dieťa'.

pediatria ,detské lekárstvo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *pedo-¹* ,dieťa, detský' a ↗ *-iatria*.

pedikúra ,odborné ošetrenie nôh' (od 20. stor.) • Z fr. *pédicure* – slovo bolo utvorené na základe lat. *pēs*, gen. *pedis* ,noha' a fr. *cure* ,starostlivosť' (z lat. *cūra* ,id.', ↗ *kúra*). Pozri aj ↗ *manikúra*.

pedo-¹ ,dieťa, detský' (*pedofília* ap.) • Z gr. *paido-* (παιδο-), od gr. *pais* (παῖς), gen. *paidos* (παιδός) ,dieťa'. – **pedo-²** ,pôda' (*pedológia* a i.) • Z gr. *pedo-* (πεδο-), od gr. *pedon* (πέδον) ,pôda, zem'.

peha (od 17. stor.) • Od nezachovaného **pehý* (porov. stsl. *pěgъ* (ПѢГЪ) ,pestrý, strakatý' a i.), ktorého východiskom je psl. **pěgъ* (**poig-*), od ide. **peig-* ,označovať (zárezom, farbou); pestrý, farebný' (porov. stind. *piŋgaláḥ* ,červenastý, žltohnedý', lat. *pingere* ,maľovať' a i.), predstavujúceho variant k ide. **peik̂-*; ďalej pozri ↗ *písať*.

pech hovor. ,smola' (od 19. stor.) • Z nem. *Pech* (sthnem. *peh*), čo je prevzatie z lat. *pix*, gen. *picis* ,smola'. K pôvodu spojenia ***mať p.*** ,mať smolu' (nem. *Pech haben*) pozri ↗ *smola*.

pechoriť sa expr. (od 19. stor.) • Málo jasné. Pôvodne azda *pach-or-iť sa* (tak dial.; porov. i dial. *pächoriť sa*), od rovnakého koreňa ako ↗ *páchnuť* – s významovým vývinom v smere 1. ‚fúkať ap.' > ‚vydychovať; ťažko dýchať (od námahy); namáhať sa' (*p. sa s ťažkým kufrom*) > ‚vynakladať námahu pre niečo, usilovať sa o niečo' (*p. sa za bohatstvom*), resp. i 2. ‚nafukovať sa' > ‚vystatovať sa' (*len sa toľko nepechor!*). Inou možnosťou je predpoklad expresívnej obmeny pôvodného **pek-or-iť sa* (porov. dial. *pekoreť sa* ‚pechoriť sa'), od koreňa *pek-* (↗ *piecť*), s východiskovým významom ‚starať sa o niečo; usilovať sa o niečo, namáhať sa' – porov. i ↗ *bezpečný*.

pechota ‚pešie vojsko' (od 16. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *peší*, avšak s nejasným *ch* – vzniklo azda napodobnením striedania *ch* – *š* v prípadoch typu *suchý*, *suchota* – *sušiť* ap.?

pejo ‚kôň (hnedej farby)', staršie i *pej* (od 17. stor.) • Z maď. *pej* ‚(o koni) hnedý', neznámeho pôvodu.

pejoratívny lingv. ‚zhoršujúci, hanlivý' (od 20. stor.) • Utvorené na základe strlat. *peiorare*, *peioratum* ‚zhoršovať', od lat. *peior* ‚horší', čo je tvar komparatívu k lat. *malus* ‚zlý'.

pekáč, pekár ↗ *piecť*

peklo (od *15. stor.) • Psl. **pьkъlo/*pьkъlъ* (**pĭk-*), pôvodne ‚smola' (porov. stsl. *pьkъlъ* (**ПЬКЪЛЪ**) ‚smola, živica' a i.); usúvzťažňuje sa s gr. *pissa* (*πίσσα*), lat. *pix*, gen. *picis* ‚smola' a i. – východiskom je azda už ide. **pi-k-* ‚smola, živica'. Iný výklad tu uvažuje o novšom prevzatí lat., resp. román. pôvodu (**pьkъl-* < lat. *picula*, čo je zdrobnenina od lat. *pix* ‚smola'). Súčasný význam vznikol po prijatí kresťanstva – akiste podľa predstavy o hriešnikoch, ktorí po smrti trpia za svoje hriechy v horúcej smole; azda i v dôsledku zblíženia s etymologicky nesúvisiacim ↗ *piecť*.

pekný (od 16. stor.) • Azda už psl. **pěknъ*, nejasného pôvodu. Môže ísť (pri interpretácii **poi-k-n-*) o odvodeninu od ide. **pei̯(ə)-*, **pī-* ‚byť tučný, oplývať niečím, prekypovať' (porov. stind. *pāyate* ‚vzdúva sa, prekypuje', avest. *pipyūšī-* ‚majúca mlieko v prsiach', lit. *pýti* ‚[o vemene] naberať mlieko' a i.; pozri aj ↗ *pestovať*), čo by predpokladalo vývin typu 1. ‚napučaný, tučný' > ‚pekný' (podľa starých predstáv o kráse), resp. azda i 2. ‚tučný, pomazaný (tukom)' > ‚potretý (farbou)' > ‚pekný' (pozri aj ↗ *lepší*). Iný výklad vychádza z pôvodného **pēk-n-*, od koreňa **(s)pek-* ako variantu ide. **spek̂-* ‚(pozorne) hľadieť, pozerať sa' (↗ *páčiť[1]*) – k významu porov. i *hľadieť*: *ú-hľadný*, *vz-hľadný*, resp. i nem. *schön* ‚pekný', súvisiace s nem. *schauen* ‚hľadieť, dívať sa', a i.

pektín chem. ‚látka v ovocí ap. spôsobujúca rôsolovatenie (pri zaváraní)' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *pēktos* (*πηκτός*) ‚pevný; uvedený do pevného, tuhého stavu, stuhnutý', od gr. *pēgnȳmi* (*πήγνυμι*) ‚upevňujem; (o tekutinách) robím hustým, tuhým, zrážam'.

peľ (od 19. stor.) • Podľa čes. *pyl* (druhotne *peľ*), prevzatého v období národného obrodenia z rus. *pyľ* (*пыль*) alebo z poľ. *pył* ‚prach' – východiskom príslušných výrazov je psl. **pylь*, resp. **pylъ* (**pū-l-*), od ide. **pū-*, **peu-*, **pou-* ‚fúkať, nafukovať' (ďalej pozri ↗ *puchnúť*); k možnej sémantickej motivácii ‚fúkať, viať' > ‚čo je rozvievané' porov. ↗ *piesok*.

pelargónia ‚muškát' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Pelargonie* ž., maď. *pelargónia*) z bot. lat. *Pelargonium* – názov bol utvorený na základe gr. *pelārgos* (*πελαργός*) ‚bocian' (plod kvetu tvarom pripomína bocianí zobák); zakončenie *-nium* je podľa rovnako motivovaného staršieho názvu *Geranium*, od gr. *geranos* (*γέρανος*) ‚žeriav'.

peľasť ‚bočná doska postele' (od 19. stor.) • Etymologicky azda **pelesť* [-ľe-] (k zmene *-ľe-* > *-ľa-* porov. dial. *boľasť* ‚bolesť' ap.), z psl. **pelestь*, od ide. **(s)p(h)el-* ‚štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať' (↗ *pliet*) – pôvodne asi ‚niečo odštiepené, rozštiepené ap.', z toho ‚doska'. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad prevzatia z nem. *Bettleiste* (dial. i [pe-]), zloženého z nem. *Bett* ‚posteľ' a *Leiste* ‚úzka latka, lišta' (> slk. dial. **lajst-ňa* > *lajsňa* ‚široká, hrubá lata, doska; bočná časť drevenej postele a i.') – porov. i dial. *peľajsť* ‚peľasť', ↗ *lišta*.

pelech ‚brloh' (od 18. stor.), **peleš** ž. pejor. ‚id.' (od 17. stor.) • Málo jasné. Azda odvodeniny (už psl. **pel-echъ*, **pel-ešь*) od koreňa zachovaného v ↗ *plienka* – v takom prípade pôvodne ‚ležovisko (z kusov látky ap.)' > ‚(zvierací) brloh' (*medvedí p.*) > pejor. ‚biedne obydlie; úkryt spoločensky vyradených živlov ap.' (*kartársky p.*, resp. *p. lotrov*).

pêle-mêle ↗ *pel-mel*

pelendrek hovor. ‚obušok', zastar. ‚cukrík zo sladkého drievka' (od 20. stor.) • Pôvodne *perendrek* (tak dial.), odtiaľ – s disimiláciou *r-r-* > *l-r-* – spis. *pelendrek*. Výraz je prevzatý z nem.

Bärendreck (dial. i [p-]), doslova ‚medvedie lajno', od nem. *Bär* ‚medveď' a *Dreck* ‚špina, smeti; lajno' – slovo označuje aj ostružinu (podľa jej pestovania v medveďom truse); prenieslo sa i na tzv. sladké drievko (↗ *pendrek*), z ktorého zahustenej šťavy sa zhotovovali cukríky podlhovastého tvaru a pružnej konzistencie, odtiaľ význam ‚obušok'.

pelerína ‚voľne splývajúci plášť bez rukávov' (od *18. stor.) • Z fr. *pèlerine*, doslova asi ‚odev na spôsob pútnického oblečenia' – od fr. *pèlerin* ‚pútnik', ktorého východiskom je lat. *peregrīnus* (neskoré lat. *pelegrīnus*) ‚prichádzajúci z cudziny, cudzinec', odvodené od lat. *peregrē, peregrī* ‚za hranicami, v cudzine', od ↗ *per-* a lat. *ager* ‚pole, pozemok; okolie, kraj'.

peleš ↗ *pelech*

peletón, pelotón šport. ‚skupina pretekárov v cyklistických pretekoch' (od 20. stor.) • Z fr. *peloton*, čo je odvodenina od fr. *pelote* ‚klbko, guľa' (z neskorého lat. **pilotta*, od lat. *pila* ‚lopta'; pozri aj ↗ *komplot*). Význam sa vyvíjal v smere ‚klbko' > ‚skupina osôb' > ‚skupina účastníkov súťaže' (o konských dostihoch, neskôr aj vo vzťahu k cyklistickým pretekom).

peľhať expr. ‚úzkostlivo pestovať; s námahou opatrovať' (od 19. stor.) • Rozšírenie pôvodného *peľať* (dial. i ‚utekať, trieliť, fujazdiť'; porov. spis. ***odpeľ-ať*** i ***odpeľ-h-ať*** hovor. expr. ‚zašantročiť, stratiť; odchovať dieťa'), z psl. **peljati* – východiskom je azda ide. **pel-, *pelə-* : **plā-* ‚uvádzať do pohybu strkaním al. údermi, hnať' (porov. lat. *pellere* ‚pohybovať, poháňať', stír. *ad-ella* ‚navštevuje; približuje k sebe' a i.). V prípade slk. *peľ(h)ať* možno uvažovať o významovom vývine typu 1. ‚hnať (sa)' > ‚utekať ap.', resp. 2. ‚hnať (sa)' > ‚naháňať sa za niečím' > ‚usilovať sa o niečo; (niečo) opatrovať, pestovať ap.'.

pelikán ‚zool. Pelecanus', staršie i ‚pštros' (od 16. stor.) • Z lat. *pelecanus, pelicanus*, čo je prevzatie z gr. *pelekan* (*πελεκάν*), od gr. *pelekys* (*πέλεκυς*) ‚(dvojitá) sekera' – pelikán je pomenovaný podľa tvaru zobáka.

pel-mel, pêle-mêle [pel mel] ‚zmes, zmiešanina' (od 20. stor.) • Z fr. *pêle-mêle* ‚bez ladu a skladu', ktorého východiskom je stfr. *pesle mesle*, nie celkom jasného pôvodu. Môže ísť o obmenu pôvodného *mesle mesle*, čo je zdvojenie *mesle*, od stfr. *mescler* (fr. *mêler*) ‚miešať'; ďalej pozri ↗ *melírovať*. V zmysle iného výkladu je *pesle* totožné so stfr. *pesle* ‚závora', z lat. *pessulus*, čo je prevzatie z gr. *passalos* (*πάσσαλος*) ‚kolík, hák (na zavesenie niečoho)' – za predpokladu, že zle zatvorená závora sa chápala ako symbol neporiadku, zmätku.

pelotón ↗ *peletón*

peň (od 16. stor.) • Psl. **pьnь* (**pĭn-*); príbuzné so stind. *pínākam* ‚palica, žezlo', gr. *pinax* (*πίναξ*), gen. *pinakos* (*πίνακος*) ‚doska', sthnem. *witu-vīna* ‚kopa dreva, hranica' a i. – všetko od ide. **pi-n-* ‚kus dreva'. Z odvodenín: ***penka*** ‚klát (na rúbanie dreva)' (dial. i ‚časť kmeňa nad zemou po zrezanom strome, peň').

pena (od 17. stor.) • Psl. **pěna* (**poin-*); súvisí so stind. *phénaḥ* ‚pena', oset. *fynk, finkæ* (**fai-na-ka-*), lat. *spūma* ‚pena; usadenina', sthnem. *feim*, nem. *Feim* ‚pena (na tekutine)', lit. dial. *spáinė* ‚pena na rozčerenom mori' a i. – všetko od ide. **(s)poimno-, *(s)poimnā* ‚pena'. Pozri aj ↗ *špina*.

penále admin. ‚pokuta za nedodržanie zmluvy' (od 20. stor.) • Od lat. *poenālis* m., ž., *poenāle* s. ‚súvisiaci s trestom', od lat. *poena* ‚náhrada za zločin, pokuta, trest'. – **penalta** ‚(vo futbale) pokutový kop' (od 20. stor.) • Z angl. *penalty*, čo je prevzatie (stfr. prostredníctvom) zo strlat. *poenalitas* ‚pokuta, trest', od lat. *poenālis* ‚súvisiaci s trestom'; súčasný význam vznikol na konci 19. stor.

pendant [i pandán] kniž. ‚náprotivok' (od 19. stor.) • Z fr. *pendant*, pôvodne príčastie od *pendre* ‚visieť' (z lat. *pendēre* ‚visieť, byť zavesený') – *pendant* je to, čo svojimi vlastnosťami vyvažuje nejakú vec, čo sa jej vyrovná. – **pendlovať** hovor. ‚chodiť sem a ta' (od 20. stor.) • Z nem. *pendeln*, od nem. *Pendel* ‚kyvadlo' (prevzatie zo strlat. *pendulum* ‚visiace závažie', od lat. *pendēre* ‚visieť', *pendulus* ‚visiaci') – opakovaný pohyb medzi dvoma miestami ap. bol prirovnaný k pohybom kyvadla.

pendrek hovor. ‚obušok', zastar. ‚cukrík zo sladkého drievka', staršie ‚sladké drievko, sladovka hladkoplodá (bot. Glycyrrhiza glabra)' (od 18. stor.) • Z pôvodného *per(e)ndrek*, prevzatého z nem. *Bärendreck;* ďalej pozri ↗ *pelendrek.*

peniaz (od 15. stor.) • Psl. **pěnędzь*, staré prevzatie z germ. jazykov – ako možné východisko sa uvádza západogerm. **penning-*, resp. sthnem. *pfending, phendi(n)g* a i.; ďalej pozri ↗ *fenig.*

penica ‚spevavý vták (zool. Sylvia)' (od 17. stor.) • Azda zjednodušenie pôvodného **pehnica*, z psl. **pěgnica* (**poig-n-*), od slovesa zachovaného v lit. *spìgti, speñgti* ‚pískať', zvukomalebného pôvodu.

penicilín ‚druh antibiotika' • Názov (angl. *penicillin*) zaviedol v r. 1929 brit. lekár A. Fleming na základe bot. lat. *Penicillium* ako názvu plesne, z ktorej bol liek získaný – doslova ‚štetcová pleseň', od lat. *pēnicillus, pēnicillum*, čo je zdrobnenina od lat. *pēniculus* ‚kefka, štetec', ktoré je zdrobneninou od lat. *pēnis* ‚chvost' (↗ *penis*). – **penis** anat. ‚mužský pohlavný úd' (od 20. stor.) • Z lat. *pēnis* ‚chvost; pohlavný úd'.

penka ↗ *peň*

penny ‚čiastková peňažná jednotka vo Veľkej Británii' (od 20. stor.) • Z angl. *penny* (stangl. *pęn(n)ing, pęnding*), rovnakého pôvodu ako nem. *Pfennig* (↗ *fenig*).

pentľa hovor. ‚ozdobná stužka' (od *17. stor.) • Zo strhnem. *bendel, pentel* (dnešné nem. *Bändel*), čo je zdrobnenina od nem. *Band* ‚stuha', súvisiaceho s nem. *binden* ‚viazať'. Pozri aj ↗ *pánt*.

penzia (od 17. stor.) • Z lat. *pēnsiō*, gen. *pēnsiōnis* ‚platenie, vyplácanie'; odvodenina od lat. *pendere, pēnsum* ‚vážiť (na váhach); odvažovať (kov slúžiaci na platenie), platiť' – odtiaľ význam ‚plat; dôchodok (vyplácaný po odchode z činnej služby)' (*dostávať p-u*) > ‚výslužba, odpočinok po odchode zo služby' (*odísť do p-e, penzionovať niekoho*). Na základe významu ‚platenie' vzniklo aj ‚poplatok za ubytovanie a stravu v hoteli ap.' (*denná p.*) > ‚stravovanie zodpovedajúce takémuto poplatku' (*plná p., polpenzia*). – **penzión** ‚podnik poskytujúci byt a stravu' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Pension*, prevzatého (prostredníctvom fr. *pension*) z lat. *pēnsiō* – význam vznikol posunom ‚penzia ako poplatok za ubytovanie a stravu' > ‚zariadenie, ktoré poskytuje takéto služby'. Z odvodenín: *penzionát* ‚v minulosti učebno-výchovný ústav internátneho typu' (fr. *pensionnat*, resp. nem. *Pensionat*). – **penzum** kniž. ‚uložená práca, úloha' (od 19. stor.) • Z lat. *pēnsum*, doslova ‚(to) odvážené', od lat. *pendere, pēnsum* ‚vážiť (na váhach)'. Výraz je najskôr doložený vo vzťahu k odváženému množstvu vlny, určenému na denné spracovanie – odtiaľ všeobecne ‚(denná) úloha, práca, povinnosť'. Pozri aj ↗ *peso*.

pepitový ‚majúci drobnú kockovanú vzorku' (od 19. stor.) • Odvodzuje sa od mena špan. tanečnice (*Pepita*), účinkujúcej v Nemecku v biedermeierovskom období.

pepsín chem., biol. ‚enzým v žalúdkovej šťave' • Názov (nem. *Pepsin*) utvoril v r. 1836 nem. prírodovedec Th. Schwann na základe gr. *pepsis* (*πέψις*) ‚trávenie', súvisiaceho s gr. *pessō* (*πέσσω*) ‚varím; (tepelne) spracúvam; stravujem, trávim'.

per- (↗ *percepcia* ap.) • Z lat. *per-* (od lat. *per* ‚skrz, cez, po'), resp. jeho reflexov v román. jazykoch.

pera (od 17. stor.), dial. i *perna* • Východiskom je asi už psl. **pьrna* ako variant psl. **bьrna* (porov. bulh. dial. *bǎrna (бърна)* ‚pera' ap.) – porovnáva sa s arm. *beran*, lit. *burnà* ‚ústa', resp. (v prípade formy s **p*-) s chet. *puri-* ‚pera', lot. *pur̃ns* ‚papuľa'. Vznik novšej formy *pera* (bez *n*) nie je jasný.

percento ‚stá časť celku' (od 19. stor.) • Z tal. *per cento, percento*, doslova ‚na sto, zo stovky', od tal. *cento* ‚sto', z lat. *centum* ‚id.'.

percepcia psych. ‚vnímanie', staršie ‚zachytenie peňažného príjmu v účtovnej knihe' (od 17. stor.) • Z lat. *perceptiō* ‚zachytávanie, zbieranie; vnímanie', od lat. *percipere, perceptum* ‚chytiť, uchopiť; prijímať; vnímať', zloženého z ↗ *per-* a lat. *capere, captum* ‚brať, chytať'. – **percipient** psych. ‚vnímateľ', práv. ‚oprávnený prijímateľ' (od 20. stor.) • Z lat. *percipiēns*, gen. *percipientis*, doslova ‚vnímajúci, prijímajúci', čo je príčastie od lat. *percipere* ‚vnímať'.

perepúť pejor. ‚skupina, banda' (od 19. stor.) • Z maď. *pereputty* ‚potomstvo, rodina, príbuzenstvo' (staršie i ‚biedna, cigánska rodina'), neznámeho pôvodu.

perestrojka hist. ‚prestavba (vo vzťahu k býv. Sovietskemu zväzu v 80. rokoch 20. stor.)' • Z rus. *perestrójka* (*перестройка*), od rus. *perestróiť* (*перестроить*) ‚prestavať, prebudovať', zloženého z rus. *pere-* (*nepe-*) ‚pre-' a *stróiť* (*строить*) ‚stavať, budovať'.

perfektný ‚dokonalý' (od 20. stor.) • Z lat. *perfectus*, čo je príč. min. trpné od lat. *perficere, perfectum* ‚urobiť, vykonať; dokončiť, dovŕšiť', od ↗ *per-* a lat. *facere* ‚robiť, konať' – pôvodný význam lat. *perfectus* bol ‚urobený, dokončený', odtiaľ ‚celkom, úplne, kvalitne zhotovený' > ‚dokonalý'. – **perfektum** gram. ‚jeden z minulých časov' (od 20. stor.) • Z lat. *(tempus) perfectum*, od lat. *perfectus* ‚dokončený, dovŕšený'. Pozri aj ↗ *imperfektum*, ↗ *pluskvamperfektum*.

perfídny kniž. ‚podlý, zradný, vierolomný' (od 19. stor.) • Z lat. *perfidus*, od lat. *fidēs* ‚viera, dôvera, dôverčivosť' – slovo vzniklo na základe spojenia *per fidem dēcipere (aliquem)* ‚sklamať (niekoho) v dôvere, zneužiť (niečiu) dôveru'.

perforovať ‚(u)robiť dierky' (od 20. stor.) • Z lat. *perforāre* ‚prevŕtať, preraziť, prebodnúť', od ↗ *per-* a lat. *forāre* ‚vŕtať'.

pergamen ‚zvieracia koža upravená na písanie' (od 17. stor.) • Z lat. *pergamēna, pergamēnum,* od gr. *(ta) Pergamēna* mn. (*τὰ Περγαμηνά*), doslova ‚(tie) pergamské veci' – podľa antického mesta Pergamon (gr. *Πέργαμον*) v Malej Ázii (dnes Bergama v Turecku), sídla významnej knižnice.

peri- (↗ *periféria* ap.) • Z gr. *peri-* (*περι-*), od gr. *peri* (*πέρι*) ‚dookola, okolo, o'.

periféria ‚okrajová oblasť' (od 19. stor.) • Z lat. *peripherīa,* doslova ‚kruhová línia, kružnica' – ide o prevzatie z gr. *perifereia* (*περιφέρεια*) ‚id.', od gr. *periferō* (*περιφέρω*) ‚nesiem dookola; pohybujem v kruhu', zloženého z ↗ *peri-* a gr. *ferō* (*φέρω*) ‚nesiem'. Význam ‚okrajová oblasť' vznikol posunom ‚kružnica' > ‚čo je vzdialené od stredu kruhu, od centra'.

perifráza štyl. ‚opisné vyjadrenie' (od 20. stor.) • Z gr. *perifrasis* (*περίφρασις*), od gr. *perifrazomai* (*περιφράζομαι*) ‚uvažujem o niečom; vyjadrujem opisom', zloženého z ↗ *peri-* a gr. *frazomai* (*φράζομαι*) ‚uvažujem, premýšľam', súvisiaceho s gr. *frazō* (*φράζω*) ‚hovorím'.

perigeum astron. ‚najmenej vzdialený bod na dráhe telesa obiehajúceho Zem' (od 20. stor.) • Utvorené (s lat. koncovkou) v novoveku na základe gr. *(to) perigeon* (*τὸ περίγειον*), od gr. *perigeios* (*περίγειος*) ‚obkolesujúci Zem; nachádzajúci sa v blízkosti Zeme', zloženého z ↗ *peri-* a gr. *gē* (*γῆ*) ‚Zem'.

perina ↗ *pero*

perióda ‚časový úsek, obdobie', odb. ‚časový úsek, po ktorom sa nejaký jav pravidelne opakuje; skupina pravidelne sa opakujúcich javov ap.', lingv. ‚druh zloženého súvetia' (od 18. stor.) • Z lat. *periodus* ž., čo je prevzatie z gr. *periodos* (*περίοδος*) ‚chodenie dookola (v kruhu); pravidelne sa opakujúci (časový) úsek, cyklus ap.', zloženého z ↗ *peri-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ‚chôdza, cesta, dráha'.

peripetia liter. ‚nečakaný obrat v deji literárneho diela', kniž. ‚rozhodujúci obrat' (od 20. stor.) • Z gr. *peripeteia* (*περιπέτεια*) ‚náhly obrat, zvrat', čo je odvodenina od gr. *peripetēs* (*περιπετής*) ‚náhle sa meniaci', od slovesa *peripīptō* (*περιπίπτω*) ‚vpadávam niekam (nečakane); náhle sa mením', zloženého z ↗ *peri-* a gr. *pīptō* (*πίπτω*) ‚padám'.

periskop ‚druh optického prístroja' (od 20. stor.) • Ako názov prístroja utvorené v 19. stor. na základe gr. *periskopeō* (*περισκοπέω*) ‚dívam sa dokola, rozhliadam sa', od ↗ *peri-* a gr. *skopeō* (*σκοπέω*) ‚dívam sa, pozorujem'.

perkelt ‚jedlo z mäsa duseného na masti, cibuli a paprike' (od 19. stor.) • Z maď. *pörkölt,* pôvodne v spojení *pörkölt hús,* doslova ‚vyprážané mäso' – *pörkölt* je príčastie od maď. *pörköl* ‚pražiť', zvukomalebného pôvodu.

perla (od 16. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Perle,* fr. *perle* a i.) prevzaté z ľud. lat. **perla,* ktorého východiskom je asi lat. **pernula* ako zdrobnenina od lat. *perna* ‚(zadné) stehno', označujúceho aj istý druh morskej mušle (prenos pomenovania na základe tvarovej podobnosti). Z odvodenín: ***perlet'; perlička*** ‚domáci kurovitý vták (zool. Numida)' (údajne podľa perlovitých škvrniek na perí).

perm geol. ‚najmladší útvar prvohôr' (od 20. stor.) • Podľa rus. mesta Perm (rus. *Perm',* *Пермь*), v okolí ktorého sú rozsiahlo zastúpené príslušné geologické útvary.

permanentný ‚stály, ustavičný, nepretržitý' (od 20. stor.) • Z lat. *permanēns,* gen. *permanentis,* čo je príč. prít. činné od lat. *permanēre* ‚zostávať, zotrvávať, trvať', od ↗ *per-* a lat. *manēre* ‚zostávať'.

permutácia ‚zámena, obmena', mat. ‚skupina prvkov, v ktorej záleží na ich poradí' (od 20. stor.) • Z lat. *permūtātiō* ‚premena, zmena; výmena', od lat. *permūtāre, permūtātum* ‚premeniť, zameniť', zloženého z ↗ *per-* a lat. *mūtāre* ‚meniť'.

perník ‚medovník' (od 17. stor.) • Pôvodne asi označenie koláča pripravovaného s použitím ostrých prísad, korenín ap.; k významu porov. i nem. *Pfeffer-kuchen* ‚perník', doslova ‚koláč (*Kuchen*) s korením (*Pfeffer*)'. *Perník* je odvodenina od nedoloženého **per* ‚korenie' (porov. stčes. *peř* ‚id.'), čo je zjednodušenie pôvodného **pper* – východiskom je azda už psl. **pьpьrь,* staré prevzatie z lat. *piper,* ktoré bolo prostredníctvom gr. *peperi* (*πέπερι*) prevzaté z ind. jazykov (porov. stind. *pippalī́* ‚čierne, dlhé korenie'). Iným reflexom psl. **pьpьrь* je slk. dial. *piepor, peper* ‚čierne korenie' (od 17. stor.), utvorené na základe nepriamych pádov typu **pьpьra* gen., **pьpьru* dat. ap. > slk. **p(i)epra,* **p(i)epru* atď.; porov. aj odvodené ***pieporný*** v názve *māta p-á* ,bot. Mentha piperita'. Pozri aj ↗ *paprika,* ↗ *feferón.*

pero (od *16. stor.) • Psl. **pero;* obyčajne sa porovnáva so stind. *parṇám* ‚krídlo, pero, list', avest. *parᵊnəm* ‚pero, krídlo', sthnem. *farn,* nem. *Farn* ‚papradie', lit. *spar̃nas* ‚krídlo' –

všetko od ide. **per-* ‚lietať'. Pôvodným významom bolo ‚(vtáčie) pero' (*pávie p.* ap.), vzhľadom na používanie takýchto pier pri písaní vznikol význam ‚nástroj na písanie' (*atramentové p.*); s pružnosťou vtáčích pier súvisí aj ‚pružná súčiastka na tlmenie nárazov' (*p. v hodinkách;* k tomu ***perovať*** ‚tlmiť nárazy niečím pružným'). Z odvodenín: ***páperie*** (už psl. **pa-perьje;* pôvodne asi ‚niečo podobné periu', resp. ‚čo zostáva po vyšklbaní veľkých pier', ↗ *pa-*), ***perina*** (staršie i ‚rohožka; vložka do lôžka', pôvodne ‚čo je vyplnené perím') a i. Pozri aj ↗ *čeperiť sa,* ↗ *netopier,* ↗ *papraď,* ↗ *peruť,* ↗ *prápor,* ↗ *upír.*

perón hovor. ‚(železničné) nástupište' (od 19. stor.) • Z fr. *perron,* pôvodne ‚kameň používaný pri nasadaní na koňa' (z toho ‚vonkajšie schodište pred budovou'), čo je odvodenina od fr. *pierre* ‚kameň', ktorého východiskom je lat. *petra,* prevzaté z gr. *petrā* (*πέτρα*) ‚skala'. Význam ‚nástupište' je podľa staršieho jnem. *Perron,* prevzatého z fr. *perron* ‚schodište' – nem. výraz nadobudol aj význam ‚nástupište', ktorý vo fr. nie je doložený.

peronospóra poľnohosp., vin. ‚cudzopasná huba napádajúca najmä vinič' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Peronospora:* názov – utvorený v 19. stor. ako zloženina gr. *peronē* (*περόνη*) ‚ostrá spona' a *sporos* (*σπόρος*) ‚semeno', od gr. *speirō* (*σπείρω*) ‚rozsievam' – súvisí so spôsobom prenikania huby do tkaniva hostiteľa. Pozri aj ↗ *sperma.*

perovať ↗ *pero*

peroxid chem. ‚kysličník obsahujúci viac kyslíka, ako vyžaduje mocenstvo príslušného prvku' • Názov (angl. *peroxide*) utvoril v r. 1804 brit. chemik Th. Thomson na základe ↗ *per-* a angl. *oxide* (prevzatie z fr.; ↗ *oxid*).

perpetuum mobile ‚utopický stroj pracujúci bez prívodu energie' (od 19. stor.) • Od lat. *perpetuus* ‚nepretržitý, neprestajný' a *mōbilis* ‚pohyblivý' (↗ *mobilný*) – lat. *perpetuum mōbile* bolo údajne utvorené podľa staršieho lat. *prīmum mōbile* ‚vec, ktorá sa pohybovala ako prvá', od lat. *prīmus* ‚prvý'.

persona (non) grata [-só- nón grá-] kniž. ‚(ne)vítaná osoba' (od 20. stor.) • Od lat. *persōna* ‚osoba' (↗ *persóna*), *nōn* ‚nie' a *grātus* ‚príjemný, vítaný, milý'. – **persóna** obyč. pejor. ‚osoba' (od 16. stor.) • Z lat. *persōna* – slovo pôvodne označovalo masku divadelného herca, odtiaľ ‚postava v dráme (znázorňovaná maskou)', neskôr všeobecne ‚postava, charakter, osobnosť'. Z odvodenín: ***personálny*** ‚osobný' (lat. *persōnālis*), ***personál*** (asi podľa nem. *Personal,* prevzatého zo strlat. *personale* s. ‚služobníctvo', od strlat. *persona* ‚osoba; sluha, služobník') a i. Pozri aj ↗ *osoba.* – **personifikovať** liter. ‚prenášať ľudské vlastnosti na veci' (od 19. stor.) • Doslova ‚robiť niečo (ľudskou) osobou'; utvorené (asi podľa fr. *personnifier*) na základe lat. *persōna* (↗ *persóna*) a *-ficere, -ficāre* (↗ *-fikovať*).

perspektíva ‚zdanlivé zbiehanie sa rovnobežiek a zmenšovanie sa predmetov v diaľke; výhľady do budúcnosti; stanovisko, hľadisko' (od 18. stor.) • Zo strlat. *(ars) perspectiva* ‚náuka o lome svetelných lúčov' (pôvodne termín optiky a geometrie), od lat. *perspicere, perspectum* ‚vidieť cez niečo', zloženého z ↗ *per-* a lat. *specere* ‚dívať sa' – používané aj v maliarstve (najskôr údajne v tal. *prospettiva*), resp. s významovým posunom ‚videnie cez niečo' > ‚videnie ďalej, do budúcnosti' > ‚vyhliadky do budúcnosti'. Porov. i ↗ *retrospektíva.*

pertraktovať kniž. ‚prerokúvať, preberať' (od 20. stor.) • Z lat. *pertractāre* ‚pracovať na niečom, zaoberať sa niečím', od ↗ *per-* a lat. *tractāre* ‚brať do rúk; mať v rukách; zaoberať sa niečím' (↗ *traktovať*).

peruť poet., kniž. ‚krídlo', voj. ‚(v niektorých armádach) jednotka z 2 – 4 letiek', staršie aj ‚rybia plutva' (od 17. stor.) • Psl. **perǫtь,* od ide. **per-* ‚lietať'; ďalej pozri ↗ *pero.*

perverzný ‚zvrátený, zvrhlý' (od 19. stor.) • Z lat. *perversus* ‚prevrátený; zlý, skazený, zvrátený', čo je príčastie od lat. *pervertere, perversum* ‚prevrátiť; skaziť, zničiť', od ↗ *per-* a lat. *vertere* ‚obracať, prevracať'.

perzekvovať ‚prenasledovať' (od 19. stor.) • Z lat. *persequī, persecūtus sum* ‚nasledovať (až do cieľa); stíhať, prenasledovať (i súdne)', od ↗ *per-* a lat. *sequī* ‚nasledovať, sprevádzať, ísť za niekým'. Z odvodenín: ***perzekúcia*** (lat. *persecūtiō*).

perzián ‚kožušina z jahniat osobitného plemena ovce' (od 20. stor.) • Z tal. *persiano,* doslova ‚pochádzajúci z Perzie, perzský', od tal. *Persia* ‚Perzia'.

pes ‚zool. Canis' (od *12. stor.) • Psl. **pьsъ,* nejasného pôvodu. Môže súvisieť s psl. **pьstrъ* (↗ *pestrý*), čo predpokladá pôvodný význam ‚pestro sfarbené zviera' (k pomenovaniu porov. i ↗ *pstruh*); iný výklad vychádza z ide. **pe̍ku-* ‚zviera dávajúce vlnu, ovca; (drobný) statok' (porov. stind. *paśúḥ* ‚dobytok', lat. *pecū* ‚statok,

dobytok', lit. *pēkus* ,domáce zvieratá' a i.) a rekonštruuje tu pôvodný význam ,zviera pokryté srsťou', resp. ,zviera strážiace dobytok'. Môže ísť aj o pomenovanie podľa vábiaceho citoslovca; porov. čes. dial. *ps! ps!*, poľ. dial. *psi* ako volanie na psa, ↗ *koťuha* ap. Z odvodenín: ***psica*** ,planá horská tráva (bot. Nardus)' (pomenovaním podľa psa sa naznačuje bezcennosť rastliny, porov. i dial. *psie víno* ,ľuľok sladkohorký' ap.), ***psina*** hovor. expr. ,zábava, žart' (podľa predstavy o „psích kusoch", t. j. nepekných žartíkoch, resp. podľa poľovačiek so psami?), ***psota*** expr. ,núdza, bieda, chudoba' (k významu porov. *vyjsť na psí tridsiatok* expr. ,stratiť majetok', *psí život* expr. ,zlý' ap.) a i. Pozri aj ↗ *pestvo*, ↗ *psuť*.

peseta ,menová jednotka v Španielsku (pred zavedením eura)' (od 20. stor.) • Zo špan. *peseta*, čo je odvodenina od špan. *peso* ako názvu menovej jednotky (↗ *peso*).

pesimizmus ,sklon zdôrazňovať záporné stránky života ap.' (od 19. stor.) • Podľa fr. *pessimisme*, utvoreného na základe lat. *pessimus* ,najhorší' (tvar superlatívu k lat. *malus* ,zlý') ako protiklad k fr. *optimisme* (↗ *optimizmus*).

peso, mn. **pesos** ,menová jednotka v krajinách Latinskej Ameriky' (od 20. stor.) • Zo špan. *peso*, ktorého východiskom je lat. *pēnsum* ,(to) odvážené' (↗ *penzum*) – slovo nadobudlo aj význam ,váha', odtiaľ ,určitá váha drahého kovu' > ,kovová minca určitej hodnoty'. Pozri aj ↗ *peseta*.

pesticíd odb. ,látka na ničenie hmyzu al. buriny' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *pestis* ,mor, nákaza' a *caedere* (v zloženinách *-cīdere*) ,biť; zabíjať, usmrcovať'.

pestovať (od 17. stor.) • Psl. **pěstovati*, nie celkom jasný výraz. Koreň **pěst-* sa obyčajne usúvzťažňuje (pri interpretácii **pěst-* < **poit-t-*) s psl. **pitěti* ,kŕmiť' – porov. napr. stsl. *pitěti* (**ПИТѢТИ**) ,sýtiť, živiť; vychovávať' a i.; sem aj staršie slk. *pit-om-ý* ,o zvieratách: krotký, zdomácnený', pôvodne asi ,kŕmený (majiteľom)', čes. *pitomý* ,sprostý, hlúpy' (domáce zvieratá sa stávajú menej bystrými oproti divým). Psl. **pitěti* sa odvodzuje od ide. **pī-tu-* ,nápoj, jedlo' (porov. stind. *pitúḥ*, avest. *pitu-* ,[tuhá] potrava', oset. *fyd* ,mäso', stír. *ith* ,obilie' a i.), čo je odvodenina od ide. **pei̯(ə)-*, **pī-* ,byť tučný, oplývať niečím, prekypovať'; ďalej pozri ↗ *pekný*.

pestrý (od 17. stor.) • Psl. **pьstrъ* (**pьs-rъ* < **pĭk-ro-*) – od rovnakého koreňa ako psl. **pisati* (**peik̑-*; ďalej pozri ↗ *písať*), doslova ,sfarbený'. Pozri aj ↗ *pes*, ↗ *pstruh*, ↗ *pštros*.

pestvo ,šibalstvo, huncútstvo', staršie i ,ničomnosť, nemravnosť' (od 17. stor.) • Pôvodne asi **pes-stvo*, od ↗ *pes* – k negatívnym predstavám o psovi porov. i staršie *psiť* ,mať pohlavný styk mimo manželstva', *psinec* ,nevestinec' (18. stor.) ap. Význam ,šibalstvo' vznikol akiste zmiernením pôvodného negatívneho významu; porov. ↗ *huncút*, staršie *šelmovstvo* ,zlý čin' i ,šibalstvo, huncútstvo' (18. stor.) ap.

peší (od 15. stor.) • Psl. **pěšь* (**pēd-si̯o-*); odvodenina (utvorená zrejme na základe nejakej pádovej formy) od ide. **pēd-*, **pōd-* ,noha' (porov. stind. *padám* ,krok', gr. *pūs* (πούς), gen. *podos* (ποδός), lat. *pēs*, gen. *pedis* ,noha', gót. *fōtus*, nem. *Fuß*, angl. *foot*, lit. *pėdà* ,chodidlo, stopa' a i.; ďalej pozri ↗ *padať*) – k významu porov. i nem. *Fuß* ,noha (od členka nižšie)': *zu Fuß* ,peši'. Z odvodenín: ***peši, pešiak*** a i. Pozri aj ↗ *pechota*.

petarda ,delobuch', staršie ,veľká nálož; veľký mažiar' (od 17. stor.) • Z nem. *Petarde* ž., čo je prevzatie z fr. *pétard* m., odvodeného od fr. *pet* ,(hlučné) vypustenie plynu z konečníka; hluk, výbuch ap.', ktorého východiskom je lat. *pēditum*, od lat. *pēdere, pēditum* ,púšťať vetry'.

petícia ,písomná žiadosť občanov verejnej inštitúcii' (od 19. stor.) • Z lat. *petītiō* ,žiadanie, dožadovanie sa niečoho', od lat. *petere, petītum* ,ísť, smerovať niekam; ísť po niečo, získavať; uchádzať sa o niečo, žiadať'.

petit typ. ,stupeň písma veľkosti 8 bodov' (od 20. stor.) • Od fr. *petit* ,malý', z pôvodného gal.-lat. **pettīttus*, expresívneho pôvodu.

petrefakt ↗ *petrifikovať*

petrenec ,kôpka nedosušeného sena' (od *17. stor.) • Etymologicky azda **pätrenec* ,čo je *pätrené*, sušené', od **pätriť* ,sušiť na *pätre*', k *pätro* (dial. ,povala v stodole nad holohumnicou') v predpokladanom staršom význame typu ,drevená konštrukcia' – východiskom výrazu je psl. **pętro*, možná odvodenina od psl. **pęti* (> slk. *päť*[2], ďalej pozri ↗ *pnúť*); pôvodným významom bolo asi ,čo je rozpäté', odtiaľ ,(rozpätá, roztiahnutá, rozložená) konštrukcia z trámov ap.', porov. i stčes. *patro* ,hrada, bidlo po dĺžke kurína; strop z priečnych trámov', čes. *patro* ,poschodie'.

petrifikovať ,spôsobiť stvrdnutie; skamenieť' (od 19. stor.) • Utvorené na základe gr. *petrā* (πέτρα) ,skala, kameň' a ↗ *-fikovať*. Z odvodenín: ***petrefakt*** geol. ,skamenelina' (novoveké

lat. *petrefactum* ‚[to] skamenené'). – **petrografia** geol. ‚náuka o horninách' (od 20. stor.) • Od gr. *petrā* ‚skala, kameň' a *grafō* (*γράφω*) ‚píšem, opisujem'. – **petrochémia** ‚chemický priemysel spracúvajúci ropu a zemný plyn' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *petrolej* a ↗ *chémia*. – **petrolej** ‚tekuté palivo získavané destiláciou ropy' (od 19. stor.) • Zo strlat. *petroleum*, doslova ‚kamenný (t. j. minerálny) olej' – výraz je zložený z gr. *petrā* ‚skala, kameň' a lat. *oleum* (↗ *olej*).

petržlen ‚bot. Petroselinum', staršie i *petržel* (od 16. stor.) • Z lat. *petroselīnum*, čo je prevzatie z gr. *petroselīnon* (*πετροσέλινον*), doslova asi ‚kamenný zeler' – názov, zložený z gr. *petrā* (*πέτρα*) ‚skala, kameň' a *selīnon* (ďalej pozri ↗ *zeler*), azda súvisí s dávnym využívaním niektorých odrôd pri liečbe obličkových a žlčníkových kameňov.

petúnka ‚okrasná rastlina' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Petunia* – názov bol utvorený na základe staršieho fr. *pétun* ‚tabak', prevzatého z indián. jazykov Brazílie (tupijské *petyma*, *petyn*, guaraníjske *pety*), azda na základe podobnosti s tabakovou rastlinou.

pevec ↗ *spievať*

pevný (od 16. stor.) • Azda už psl. **pъvьnъ* ako odvodenina od psl. **pъvati;* ďalej pozri ↗ *úfať (sa)*. Pôvodným významom bolo asi ‚v ktorý možno dúfať, spoľahlivý' (porov. staršie *byť p. čoho* ‚byť si istý niečím'), z toho ‚nemenný, stály' (*p-á zmluva*, 16. stor.) > ‚odolávajúci zmenám, vplyvom, silný ap.'. Z odvodenín: ***pevnosť*** (*p. materiálu* aj ‚opevnené miesto ap.'); ***pevnina***, azda i podľa nem. *Fest-land* ‚pevná zem' (porov. ↗ *fest*), pôvodne o súši (v protiklade k moru), neskôr aj ‚kontinent', a i.

pf cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

P. F. i **p. f.** kniž., skratka používaná pri želaní šťastia do nového roku (od 20. stor.) • Podľa fr. *pour féliciter*, od fr. *pour* ‚pre', ktorého východiskom je neskoré lat. *por* (z klasického lat. *prō* ‚vpredu; pre, v prospech, za', porov. i ↗ *pro-*[3]), a *féliciter* ‚blahoželať, gratulovať', prevzaté z lat. *fēlīcitāre* ‚robiť šťastným', od lat. *fēlīx*, gen. *fēlīcis* ‚šťastný'.

pfí cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné.

pchať (od 17. stor.) • Psl. **pьchati* (**pīs-*); súvisí so stind. *pināṣṭi* ‚roztĺka, rozdrobuje', avest. *pišant-* ‚roztĺkajúci', gr. *ptissō* (*πτίσσω*) ‚oddeľujem zrno od pliev (tlčením obilia)', lat. *pīnsere* ‚tĺcť, rozbíjať, drviť', lit. *paisýti* ‚(o ovse) oddeľovať ostiny' a i. – všetko od ide. **peis-*, **pis-* ‚roztĺkať, rozdrvovať (najmä o obilí)'. Význam ‚pchať' vznikol zrejme vývinom v smere ‚tĺcť' > ‚vtĺkať, vbíjať (niekam)' > ‚strkať, pchať'. Z odvodenín: ***popchnúť*** ‚posúriť' (*p. koňa bičom;* z významového hľadiska asi ‚tĺcť' > ‚biť, udierať; udrieť' > ‚popohnať úderom'); ***zapchať***, k tomu ***zápcha; upchať***, k tomu ***upchávať***, ***upchávka***, a i. Pozri aj ↗ *pásť*, ↗ *piest*, ↗ *pichať*, ↗ *pšenica*.

piaď ‚stará dĺžková miera (vzdialenosť medzi palcom a malíčkom roztiahnutej dlane)' (od *14. stor.) • Psl. **pędь* (**pen-d-*); súvisí s lat. *pendēre* ‚visieť', lit. *spęsti, spéndžiu* ‚klásť, naťahovať pasce' – všetko od ide. **(s)pen-d-*, čo je rozšírenie ide. **(s)pen-* ‚ťahať, naťahovať'; ďalej pozri ↗ *pnúť*. Pôvodným významom psl. **pędь* bolo asi ‚roztiahnutie, natiahnutie; niečo roztiahnuté', odtiaľ ‚rozpätie roztiahnutej dlane' ako dĺžková miera; k významu porov. i *siaha* (↗ *siahať*). Z odvodenín: ***piadimužík*** (k významu pozri ↗ *trpaslík*). Pozri aj ↗ *pudiť*.

piadlo ‚kúsok drievka znemožňujúci zatvorenie papule, zobáka' (od 19. stor.) • Psl. **pędlo* (**pen-dlo*) – odvodenia od psl. **pęti* (↗ *pnúť*) s pôvodným významom ‚čo slúži na naťahovanie, rozťahovanie ap.'.

piano (od 19. stor.) • Hudobný termín *piano* ‚ticho, slabo' (odtiaľ i ***pianissimo*** ‚veľmi ticho, slabo', pôvodne ‚najtichšie') je prevzatý z tal. *piano* ‚tichý', ktorého východiskom je lat. *plā-nus* ‚rovný, plochý'. Klavír umožňujúci regulovať hlasitosť zvuku (skonštruovaný v 18. stor.) sa v tal. označoval ako *clavicembalo col piano e forte*, doslova ‚klavír s tichým (*piano*) aj hlasným (↗ *forte*) zvukom'; jeho názov bol prevzatý do fr. ako *piano et forte*, *piano-forte*, neskôr sa skrátil na fr. *piano*. Z odvodenín: ***pianíno*** [-an-] ‚druh menšieho klavíra' (tal. *pianino*, zdrobnenina od tal. *piano* ‚druh klavíra', v tomto význame asi podľa fr.).

piarista ‚člen katolíckej rehole venujúcej sa cirkevným školám a výchove mládeže' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *Piārista*, utvoreného na základe lat. *patrēs scholārum piārum*, doslova ‚kňazi zbožných škôl' – podľa tal. *scuole pie* ‚zbožné školy' (prvú z nich založil v r. 1597 sv. Jozef Kalazanský v Ríme), od tal. *pio*, z lat. *pius* ‚spravodlivý, statočný, poriadny; zbožný' (porov. i ↗ *pieta*).

piaster ‚menová jednotka v niektorých krajinách východného Stredomoria' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Piaster* m.) z tal. *piastra* ž. – výraz vznikol asi na

základe slovesa *impiastrare* ,pokryť náplasťou', od tal. *impiastro* ,náplasť', ktorého východiskom je lat. *emplastrum* (ďalej pozri ↗ *flajster*); z významového hľadiska pravdepodobne ,aplikovať náplasť' > ,takto vytvorená tenká vrstva na rane' > ,tenký pliešok; minca'.

piatok, piaty ↗ *päť*[1]

piča vulg. ,ženský pohlavný orgán' (od 17. stor.) • Málo jasné. Môže ísť o odvodeninu od zvukomalebného koreňa **pī-*, zachovaného v dial. *pi-š-ať* ,močiť' – k pomenovaniu pohlavného orgánu podľa močenia porov. i dial. *pišiak, pišor* ap. ,penis', *cikuľka* ,vagína' a i. Iný výklad vychádza z pôvodného **pyča*, usúvzťažňovaného s ↗ *pysk;* k významu porov. *pysky ohanbia.*

pidlikať, pidlikovať expr. ,zle hrať na sláčikovom nástroji; rezať, strúhať' (od 19. stor.) • Z hľadiska pôvodu zrejme totožné s ↗ *fidlikať;* novšie *p-* môže byť aj podľa ↗ *píla, pílit* (t. j. ,rezať pílou', akiste s asociáciou nepríjemných zvukov ap.).

piecť, *pečiem* (od *15. stor.) • Psl. **pekti, *pekǫ;* súvisí so stind. *páčati*, avest. *-pačaiti* ,varí, pečie', toch. A, B *päk-* ,pripravovať na jedenie (nechávať dozrieť, variť)', gr. *pessō* (*πέσσω*) ,varím, tepelne spracúvam', alb. *pjek* ,pečiem', lat. *coquere* ,variť, piecť', lit. *kèpti* (**pekti*), lot. *cept* ,piecť' a i. – všetko od ide. **pekᵘ-* ,variť, pripravovať na ohni'. Z odvodenín: ***pec*** (psl. **pek-tь*, doslova ,[čo slúži na] pečenie'), ***peceň*** (,*pecný* chlieb', t. j. pečený v peci, a nie na otvorenom ohnisku), ***pecúch*** expr. ,domased' (t. j. ,kto sedí doma za pecou', k významu porov. i ***zápecník*** pejor. ,kto nebol inde ako *za pecou*' > ,nedvižný človek; obmedzenec'), ***pečeň*** (,čo je pečené'; o takto spracúvanom druhu mäsa, resp. o [konzumovanom] orgáne zvieracieho tela, napokon aj o orgáne ľudského tela). ***Pekáč*** a ***pekár*** naznačujú pôvodné **pekať* nedok. (porov. ***o-piecť: o-pekať*** ap. i dial. *piekať* ,pekávať'); porov. aj ***upiecť, vypiecť: úpek*** (,*u-pekanie*, upaľovanie' > ,pálenie; páľava, horúčava'), ***výpek***, a i. Pozri aj ↗ *bezpečný*, ↗ *opuka*, ↗ *papek*, ↗ *pečiarka*, ↗ *pechoriť sa*, ↗ *peklo*, ↗ *pot.*

piedestál ,podstavec sochy' (od 19. stor.) • Z tal. *piedistallo, piedestallo*, čo je zloženina tal. *piede* ,noha' (z lat. *pēs*, gen. *pedis* ,id.') a *stallo* ,sedadlo' (germ. pôvodu).

pieporný ↗ *perník*

pierot ,komická postava vo fr. komédii' (od 19. stor.) • Z fr. *Pierrot*, čo je zdrobnená forma mena *Pierre* ,Peter' (z lat. *Petrus*) – súčasný význam (doložený od r. 1691) vznikol podľa rovnomennej postavy v tal. commedii dell'arte hranej v Paríži.

pieseň (od 16. stor.) • Psl. **pěsnь*, odvodenina od psl. **pěti* ,spievať' (k prípone **-snь* porov. ↗ *báseň* a i.); ďalej pozri ↗ *spievať.*

piesok (od *12. stor.) • Psl. **pěsъkъ* (**pēs-*); porovnáva sa s chet. *paššila-* ,kameň, okruhliak', stind. *pāṁsúḥ* ,drobiaca sa hlina, prach, piesok' a avest. *pąsnuš* ,prach, smeti' – východiskom je ide. **pēs-, *pēns-* ,prach, piesok', ktoré asi súvisí s ide. **pēs-* ,fúkať, duť, viať' (t. j. piesok azda ako ,čo je rozvievané, rozfukované ap.', porov. i ↗ *peľ*). S ↗ *upískaný* (k *í* porov. dial. *písek* ,piesok') nesúvisí.

piest (od 17. stor.) • Psl. **pěstъ* (**pois-t-*), odvodenina od ide. **peis-* ,roztĺkať, rozdrvovať' (ďalej pozri ↗ *pchať*) – pôvodne ,čo slúži na tĺčenie ap.' (porov. staršie *piest* ,nástroj na mliaždenie, roztĺkanie, tĺk'), z toho ďalšie technické významy (*prať p-om* ap.).

pieta ,zbožná úcta' (od 19. stor.) • Z lat. *pietās* ,spravodlivosť, svedomitosť, cit, súcit; zbožnosť', od lat. *pius* ,spravodlivý, statočný; zbožný; oddaný, milujúci' (porov. i ↗ *piarista*). Význam ,umelecké dielo znázorňujúce Máriu s mŕtvym Ježišom' je podľa tal. *pietà* (pôvodne ,súcit'), z lat. *pietās*. Z odvodenín: ***pietizmus*** ,protestantské hnutie hlásajúce zbožnosť prejavujúcu sa v životnej praxi' (nem. *Pietismus*, v tomto význame od konca 17. stor.).

pif, pif-paf cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. i ↗ *paf*[1].

piga ,drevený kolíček na hranie', staršie ,drevená podpora používaná pri murovaní stropov' (od 17. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie z maď. dial. *pige, piga*, neznámeho pôvodu.

pigment biol. ,farbivo v živočíšnom organizme' (od 20. stor.) • Z lat. *pigmentum* ,farbivo, farba, líčidlo'; súvisí s lat. *pingere, pictum* ,natierať farbou, farbiť, maľovať'.

pichať (od *16. stor.) • Psl. **pichati* (**pīs-*), imperfektívum od psl. **pьchati* (↗ *pchať*); k významu i forme porov. i *džgať* expr. ,pchať': dial. *džigať* ,pichať, podpichovať'. Z odvodenín: ***pich, pichnúť; vpichnúť***, od toho ***vpich; pichavý*** i ***pichľavý*** (k tomu ***pichliač***) a i.

pijak, pijan, pijať, pijatika, pijavica, pijavý ↗ *piť*

pika hist. ,kopija'; ,karta so znakom hrotu kopije' (od 18. stor.) • Z fr. *pique*, čo je prevzatie zo strhol. *pike* (hol. *piek*) ,kopija'; odtiaľ i fr. *pique*

'karta so znakom piky, kopije'. *Začínať od p-y* 'od samého začiatku' sa pôvodne vzťahovalo na vojenskú kariéru – kopijou bývali vyzbrojení obyčajní vojaci.

pikantný '(chuťovo) dráždivý' (od 19. stor.) • Z fr. *piquant*, čo je príčastie od slovesa *piquer* 'bodať; (o korenených jedlách) páliť', ktorého východiskom je ľud. lat. **piccāre*, zvukomalebného pôvodu (od citoslovca typu *pik*, znázorňujúceho bodnutie; pozri aj ↗ *piknik*). – **piket** text. 'bavlnená tkanina s plastickým vzorom (tkaná do jemných pásikov)', staršie i *piké* (od 18. stor.) • Z fr. *piqué*, od fr. *piquer* 'bodať, pichať; prešívať, zošívať (látku)' – pomenovanie údajne súvisí s tým, že príslušný vzor sa vytváral prešitím dvoch vrstiev látky. Novšie *-t* v slk. *piket* je asi podľa názvov látok typu ↗ *barchet*, ↗ *žoržet* a i.

pikle subšt., v spojení *kuť p-e* 'robiť úklady, nástrahy' (od 19. stor.) • Podľa čes. *kouti pikle (proti někomu)*, stčes. *slévati pikel o někom* (t. j. 'okolo niekoho') – asi od stčes. *pikel* 'bodec, nástroj s ostrým hrotom', pravdepodobne k slovesu *pikati* 'bodať' (zvukomalebné?).

piknik [-n-] 'občerstvenie v prírode z prinesených jedál' (od 19. stor.) • Z fr. *pique-nique* (písané aj *pick-nick*, podľa angl. pravopisu), čo je zloženina na základe fr. *piquer* 'bodnúť, pichnúť; vziať, chytiť, potiahnuť' (↗ *pikantný*) a expresívneho koreňa *nik-* (graficky *nique*).

pikola, pikolka 'malá flauta s vysokým tónom' (od 20. stor.) • Od tal. *piccolo* 'malý', čo je odvodenina od expresívneho koreňa **pikk-*. – **pikolo, pikolík** 'čašnícky učeň' (od 19. stor.) • Zo stal. *piccolo*, doslova 'chlapec', od tal. *piccolo* 'malý'.

pikslʼa niž. hovor. 'škatuľa s vrchnákom' (od 18. stor.) • Z rak. nem. *Püchsel*, čo je zdrobnenina od rak. nem. *Püchse*, zodpovedajúceho spis. nem. *Büchse* (sthnem. *buhsa*); ďalej pozri ↗ *buksa*.

piktogram 'medzinárodne zrozumiteľný znak s grafickou informáciou' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *pictus* 'namaľovaný' (príčastie od lat. *pingere, pictum* 'maľovať') a gr. *gramma* (γράμμα), doslova 'čo je napísané; písmeno, znak', od gr. *grafō* (γράφω) 'píšem'.

píla (od 16. stor.) • Psl. **pila*. Vysvetľovalo sa ako staré prevzatie z germ. jazykov (porov. sthnem. *fîhala*, nem. *Feile*, angl. *file* 'pilník' a i.); v zmysle iného výkladu je **pila* domáci výraz súvisiaci s lit. *pielà* 'píla', *peĩlis* 'nôž' (porov. i ↗ *pitvať*). Z odvodenín: *piliť*, od toho *pilina; pilník* (asi zo spojenia typu **pílny nástroj*, od staršieho *pílny* 'súvisiaci s pílou') a i. Pozri aj ↗ *pidlikať*.

Pilát, v spojení *dostať sa niekam ako P. do kréda* 'bez vlastného pričinenia, náhodne' (od 20. stor.) • Podľa Piláta, ktorý odsúdil Krista na smrť, spomenutého vo vyznaní viery (↗ *krédo*) kresťanských cirkví, o. i. pripomínajúcom, že Kristus „trpel za vlády Poncia Piláta", resp. „trpel pod Pontským Pilátom".

pilier 'stĺpovitá opora stavebnej konštrukcie' (od 16. stor.) • Z fr. *pilier*, ktorého východiskom výrazu je neskoré lat. **pīlāre*, od lat. *pīla* 'stĺp'. Porov. i ↗ *pilóta*.

pilina, piliť, pilník ↗ *píla*

pilot 'kto vedie lietadlo' (od 20. stor.) • Z tal. *pilota, piloto*, obyčajne vysvetľovaného ako prevzatie z gr. **pēdōtēs*, od gr. *pēdon* (πηδόν) 'veslo'. Pôvodným významom slova mohlo byť 'kormidelník; kto vedie loď', po vzniku leteckej dopravy slovo nadobudlo význam 'kto riadi lietadlo'. Pozri aj ↗ *pilotný*.

pilóta stav. 'kôl, stĺp vpravený do zeme' (od 20. stor.) • Z nem. *Pilote* ž., čo je prevzatie z fr. *pilot* m., odvodeného od fr. *pile* 'kôl', ktorého východiskom je lat. *pīla* 'stĺp'. Porov. i ↗ *pilier*.

pilotný publ. 'skúšobný' (*p. projekt, výtlačok*), 'úvodný, uvádzací' (*p-á časť seriálu*), 'vedúci, hlavný' (*p. program*) (od 20. stor.) • Podľa angl. *pilot* v spojeniach typu *pilot project, pilot programme* ap. – od angl. *pilot* (prevzaté fr. prostredníctvom z tal.; ↗ *pilot*) v prenesenom význame 'kto/čo slúži ako vodca na neznámom mieste, v ťažkej situácii' > 'čo ide pred niečím iným, čo je skúšobné, úvodné (pred uskutočnením vlastného podujatia)' ap.

pilulka, zried. **pilula** 'liečivo v podobe guľôčky' (od 17. stor.) • Z lat. *pilula*, čo je zdrobnenina od lat. *pila* 'lopta, guľka' – zúženie významu nastalo v lekárenskom prostredí.

-pínať ↗ *pnúť*

pinč[1] 'tvrdý okrúhly čierny mužský klobúk' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Pinsch*. – **pinčlík**, hovor.

pinč[2] 'plemeno menších psov' (od 19. stor.) • *Pinč* je prevzaté z rak. nem. *Pintsch* (nem. spis. *Pinscher*); východiskom pre *pinčl-ík* je zdrobnené nem. *Pintsch-el*. Názov sa odvodzuje od angl. *to pinch* 'štípať; odštipnúť' (podľa pristrihávania uší a chvosta u niektorých psích plemien); iný výklad tu uvažuje o obmene staršieho *Pinzgauer*, podľa rak. oblasti Pinzgau.

pineta, pinetka [-n-] 'štipec na úpravu vlasov' (od 20. stor.) • Málo jasné – azda utvorené na

základe angl. *pin* ,špendlík; ozdobná ihlica, brošňa; svorka na upevňovanie vlasov', zakončenie *-eta* podľa ↗ *pinzeta*?

pingpong hovor. ,stolný tenis' (od 20. stor.) • Z angl. *ping-pong*, zvukomalebného pôvodu (podľa zvuku úderov hracej loptičky). Porov. i ↗ *pinkať*.

pínia ,stredomorská borovica' (od 19. stor.) • Podľa bot. lat. *Pīnus pīnea*, od lat. *pīnus* ,borovica, smrek, pínia' a jeho odvodeniny *pīneus* ,smrekový, borový, píniový'. Zakončenie *-ia* je asi podľa nem. *Pinie* (z lat.).

pinka[1] ,zool. Fringilla' (od 16. stor.) • Zvukomalebného pôvodu (pomenovanie vtáka podľa kriku); porov. i podobné názvy v iných jazykoch: gr. *spingos* (*σπίγγος*) ,pinka', ľud. lat. **pinciō* (z toho fr. *pinson* ,id.'), wales. *pinc*, nem. *Fink* ,id.' a i. – **pinka**[2] dial. ,finančný vklad pri hrách, poplatok za požičanie kariet ap.; škatuľka, kam sa vkladali peniaze pri hrách, resp. i milodary v kostole' (od 20. stor.) • Odvodzovalo sa od jidiš *pīnkā* ,nádobka na peniaze'; možno uvažovať aj o (etymologicky nesúvisiacom) nem. *Pinke* ,peniaze', argotového pôvodu (aj *Pinkepinke;* údajne zvukomalebné, podľa zvuku cinkajúcich mincí, porov. i ↗ *pinkať*). Pozri aj ↗ *opinkať*.

pinkať hovor. ,voľne hrať, odrážať loptu, loptičku' (od 20. stor.) • Zvukomalebné, podľa úderov loptičky; porov. i hláskovo blízke prevzaté ↗ *pingpong*. Pozri aj ↗ *opinkať*.

pinkeľ hovor. expr. ,batoh, uzol' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Pünkel;* súvisí s nem. dial. *Punken* ,zväzok a i.'.

pinzeta ,pružný štipec na uchopenie drobných predmetov' (od 20. stor.) • Z fr. *pincette*, čo je zdrobnenina od fr. *pince* ,kliešte, klieštiky', utvoreného na základe slovesa *pincer* ,štípať; vziať do kliešti', expresívneho pôvodu (od koreňa **pints-* znázorňujúceho prudké uchopenie, zovretie ap.). Porov. i ↗ *pineta*.

pionier kniž. ,priekopník' (od 20. stor.) • Z fr. *pionnier*, čo je odvodenina od fr. *pion*, pôvodne ,vojak pechoty' – východiskom je neskoré lat. *pedō*, gen. *pedōnis* ,pešiak', od lat. *pēs*, gen. *pedis* ,noha'. Slovo neskôr nadobudlo význam ,kopáč (zákopov ap.)'; bolo prevzaté aj do angl. (*pioneer*), kde vznikol význam ,kto preniká na nové územia, priekopník' (*p-i na americkom Západe* ,prví osadníci'). ***P-ska organizácia*** v býv. Československu (1949 – 1989) vznikla podľa soviet. vzoru (tam ako detská organizácia od 20. rokov 20. stor., v nadväznosti na „buržoázny" skauting) – rus. *pionér* (*пионер*) tu bolo použité asi vo význame ,mladý bojovník za svetovú revolúciu ap.'.

pipasár hovor. ,rúrka fajky' (od 18. stor.) • Z maď. *pipaszár*, čo je zloženina maď. *pipa* ,fajka' (prevzaté prostredníctvom tal. *pipa* z fr. *pipe* ,trubica, fajka'; ↗ *pipeta*) a *szár* ,rúčka, rukoväť' (↗ *sára*).

pípať (od *17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *pískať*. Z odvodenín: ***pipíška*** ,zool. Galerida'; ***pipka*** expr., det. ,sliepka', slang. ,dievča'. Pozri aj ↗ *pípeť*, ↗ *pipeta*, ↗ *piplať sa*.

pípeť ,chorobný povlak na jazyku hydiny' (od 17. stor.) • Málo jasné. Predpokladalo sa tu prevzatie z ľud. lat. **pipīta* ako novšej formy lat. *pītuīta* ,hlien, hnis' (nejasného pôvodu); novší výklad uvažuje o domácom pôvode výrazu, ktorý usúvzťažňuje s ↗ *pípať* – údajne podľa hlasu, aký má hydina postihnutá týmto ochorením.

pipeta ,odmerná (sklená) rúrka na kvapaliny' (od 20. stor.) • Z fr. *pipette*, čo je zdrobnenina od fr. *pipe* ,rúrka, trubica', odvodzovaného od fr. *piper* vo význame ,vydávať zvuky', ktorého východiskom je zvukomalebné lat. *pīp(p)āre* (porov. i ↗ *pípať*) – význam sa vyvíjal v smere ,vydávať zvuky' > ,hrať na hudobnom nástroji, na trúbke' > ,trubica, rúra'. Pozri aj ↗ *fajka*, ↗ *pipasár*.

pipíška, pipka ↗ *pípať*

piplať sa expr. ,babrať sa' (od *18. stor.), dial. i *pipnať sa* • Zrejme odvodeniny od zvukomalebného koreňa *pip-* (↗ *pípať*), podľa zvukov sprevádzajúcich ťažkopádnu činnosť ap. Pozri aj ↗ *fiflena*, ↗ *šiplať sa*.

pirát ,(morský) lupič' (od *18. stor.) • Z tal. *pirata*, ktorého východiskom je lat. *pīrāta*, prevzaté z gr. *peirātēs* (*πειρατής*) ,morský lupič', od slovesa *peiraomai* (*πειράομαι*) ,pokúšam sa o niečo; pokúšam sa zmocniť lode ap.', odvodeného od gr. *peira* (*πεῖρα*) ,pokus, skúška; odvážne podujatie'.

piroh (od 17. stor.) • Psl. **pirogъ*, pôvodne asi ,koláč podávaný pri hostinách, slávnostiach ap.' – výraz je odvodený pomocou prípony **-ogъ* (porov. i ↗ *tvaroh*) od psl. **pirъ* (z toho stsl. *pirъ* (**ПИРЪ**), rus. *pir (пир)* ,hostina, hodovanie' a i.), čo je odvodenina od psl. **piti* (↗ *piť*) s významovým vývinom ,pitie' > ,hostina, pri ktorej sa pije'.

pirueta ,figúra založená na rýchlom otáčaní sa na špičke nohy' (od 19. stor.) • Z fr. *pirouette*, pôvodne ,hračka na rozkrútenie, vĺčik' – výraz

vznikol asi skrížením fr. *pirouelle* ,vĺčik' a *girouette* ,(otáčajúci sa) kohút na streche'.

písať (od 15. stor.) • Psl. **pisati;* súvisí so stind. *piṁśáti* ,vyrezáva, stvárňuje, zdobí', avest. *paēs-* ,zdobiť, farbiť', gr. *poikilos* (ποικίλος) ,pestrý', gót. *filu-faihs* ,veľmi pestrý', sthnem. *fēh* ,rôzny, nerovnaký' (t. j. azda ,odlíšený vyznačeným znakom'?) lit. *piẽšti* ,kresliť, maľovať' a i. – všetko od ide. **peiḱ-* ,značiť vyrezávaním al. maľovaním; pestrý, farebný'. Z odvodenín: ***pismeno*** (psl. **pis-mę*, gen. **pis-men-e*), ***písmo*** (psl. **pisьmo*); ***napísať***, ***vypísať***, od toho ***nápis***, ***výpis*** ap.; ***spísať***, k tomu ***súpis*** (↗ *su-*) aj ***spis***, od neho ***spisovať*** (i ***spisovateľ***, ***spisba***); ***časopis*** (↗ *čas*), ***letopis*** (↗ *leto*) a i. Pozri aj ↗ *peha*, ↗ *pes*, ↗ *pestrý*.

pískať (od *15. stor.) • Psl. **piskati* (**pī-sk-*), od zvukomalebného koreňa **pĭ-*, **pī-* (porov. i ↗ *pípať*, ↗ *spievať*). Z odvodenín: ***piskotať*** expr., od toho ***piskot; piskor*** ,súčasť hudobných nástrojov, do ktorej sa fúka; píšťala' i ,zool. Sorex' (k prípone porov. *soch-or*, ↗ *tchor* ap.); ***pišťať*** (psl. **piščati* < **pisk-ē-ti*), od toho ***píšťala*** (pozri aj ↗ *pištoľ*), a i. Iného pôvodu je ↗ *upiskaný*.

písmeno, písmo ↗ *písať*

pisoár ,záchodová misa na malú potrebu pre mužov' (od 20. stor.) • Z fr. *pissoir*, od slovesa *pisser* ,močiť', ktorého východiskom je ľud. lat. **pissiāre*, zvukomalebného pôvodu.

pistácia ,stredomorský strom' (od 17. stor.) • Z lat. *pistacia*, čo je prevzatie z gr. *pistakē* (πιστάκη) – ide o výraz orientálneho pôvodu, porov. perz. *peste, piste* ,pistáciový oriešok'.

piškóta, staršie i *piškót* ,druh ľahkého múčnika', staršie i ,suchár' (od 18. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom rak. nem. *Biskotte* ž., dial. i [p-]) z tal. *biscotto* m. – východiskom slova je lat. *(pānis) bis coctus* ,dvakrát pečený (chlieb)', od lat. *bis* ,dvakrát' a *coctus* ,pečený', od lat. *coquere, coctum* ,variť, piecť'.

pišťať, píšťala ↗ *pískať* – **pištoľ, pištoľa** (od 16. stor.) • Z nem. *Pistole*, čo je prevzatie z čes. *píšťala* – ako *píšťaly* (od ↗ *pískat*) sa označovali aj ľahšie zbrane; názov asi súvisí s dlhou („píšťalovitou") hlavňou pušiek, resp. aj s tým, že pri streľbe vydávali jasnejší zvuk ako ťažké zbrane.

piť (od 15. stor.) • Psl. **piti;* súvisí so stind. *píbati* ,pije', gr. *pīnō* (πίνω), alb. *pi* ,pijem', lat. *bibere* ,piť', stír. *ibid* ,pije', stprus. *pūton* ,piť' a i. – všetko od ide. **pō(i)- : *pī-* ,piť'. Z odvodenín: ***pijať***, od toho ***pijavý*** (*p. papier;* sem i ***pijavica***), ***pijan***, ***pijak*** ,pijavý papier; hovor. pijan' i ***pijatika*** hovor. (slovotvorne nejasné); ***pitie***, k tomu ***pitka*** hovor., ***pitný*** (podobne ***prepiť: prepitné***); ***opilec***, ***opilstvo*** (k staršiemu *opilý* ,opitý', pozri aj ↗ *opica*) a i. Pozri aj ↗ *piroh*, ↗ *pivo*, ↗ *pojiť*[1].

pitoreskný kniž. ,malebný; bizarný' (od 19. stor.) • Z tal. *pittoresco*, od tal. *pittore* ,maliar', ktorého východiskom je lat. *pictor*, gen. *pictōris*, od lat. *pingere, pictum* ,maľovať'.

pitvať (od 17. stor.) • Málo jasný výraz. Môže ísť o odvodeninu od *pitva* < **pi-tva* (pôvodne ,rezanie'?), od koreňa zachovaného v lit. *pielà* ,píla', *peĩlis* ,nôž' (porov. i ↗ *píla*); iný výklad vychádza z pôvodného **pytvati* (porov. staršie poľ. *pytwać* ,vyberať vnútornosti z ryby'), ktoré by mohlo súvisieť s lat. *putāre* ,orezávať (stromy)' (pozri aj ↗ *pýtať*).

pitvor ,predsieň dedinského domu' (od 16. stor.) • Zjednodušenie (s disimiláciou *r-r-* > *Ø-r-*) pôvodného *pritvor* (18. stor.; porov. už stsl. *pritvorъ* (ПРИТВОРЪ) ,arkáda, kolonáda' ap.), od slovesa *pri-tvoriť* vo význame typu ,*pribudovať*, pristavať' (↗ *tvoriť*[1]).

pivnica (od 16. stor.) • Odvodenina od ***pivný***, od ↗ *pivo* v pôvodnom význame ,nápoj' – doslova ,*pivná* = nápojová miestnosť', t. j. ,slúžiaca na uskladnenie nápojov' (s požadovanou teplotou, preto v podzemí); odtiaľ dnešný význam. – **pivo** (od 16. stor.) • Psl. **pivo*, od psl. **piti* (↗ *piť*); pôvodne ,pitie; nápoj'.

pivónia, pivonka ,okrasná záhradná rastlina (bot. Paeonia)' (od 17. stor.) • Zo strlat. *pionia*, ktorého východiskom je lat. *paeōnia*, prevzaté z gr. *paiōniā* (παιωνία), doslova asi ,liečivá rastlina', od gr. *paiōnios* (παιώνιος) ,liečivý'; súvisí s menom mytologického lekára bohov na Olympe (gr. *Paiōn*, Παιών). Novšie *-v-* v *pivónia* sa vysvetľovalo vplyvom ↗ *vôňa;* porov. však aj fr. *pivoine* ,pivonka'.

pivot šport. ,koncový hráč v basketbale' (od 20. stor.) • Z fr. *pivot*, pôvodne ,otočný čap', nejasného pôvodu – azda odvodenina od lat. **puga*, súvisiaceho s lat. *pungere* ,bodať, zabodnúť'. Z významu ,otočný čap' vzniklo aj ,(v basketbale) otáčavý pohyb hráča hádžuceho loptu do koša'; výraz sa nakoniec preniesol na koncového hráča (fr. *joueur-pivot*).

pizza [-cca] ,jedlo zo zapečeného cesta' (od 20. stor.) • Z tal. *pizza*, ktoré sa vysvetľuje ako slovo germ. pôvodu prevzaté v oblasti dnešného sev. Talianska. Východiskový germ. výraz zodpovedá sthnem. *bizzo* ,odhryznutý kúsok'

(dnešné nem. *Bissen* ‚hlt; jedlo, pokrm'; súvisí s nem. *beißen* ‚hrýzť') – v tal. *pizza* nastal ďalší vývin ‚odhryznutý kúsok' > ‚kus chleba' > ‚druh chleba, pečiva ap.'; *pizza* v dnešnej podobe pochádza údajne z Neapola. Z odvodenín: ***pizzeria*** (tal. *pizzeria*).

pizzicato [-cciká-] hud. ‚brnkajúc' (od 20. stor.) • Z tal. *pizzicato*, od slovesa *pizzicare* ‚brnkať', expresívneho, resp. zvukomalebného pôvodu.

pižmo ‚voňavý výlučok zo žliaz niektorých cicavcov používaný vo voňavkárstve' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *bisamo* (dnešné nem. *Bisam*), čo je prevzatie zo strlat. *bisamum* ‚id.', ktorého východiskom je hebr. *bāśām* ‚balzamový ker (ako zdroj voňavej živice)' (↗ *balzam*). Pozri aj ↗ *bizam.*

pľac hovor. ‚miesto', staršie i ‚pozemok; námestie, trhovisko; priestor' (od 16. stor.) • Z nem. *Platz*, čo je prevzatie zo strlat. *placea* a fr. *place* – východiskom slova je lat. *platea* ‚ulica', prevzaté z gr. *plateia (hodos)* (πλατεῖα ὁδός) ‚široká cesta, ulica', od gr. *platys* (πλατύς) ‚plochý, široký'.

pláca ↗ *platiť*

placenta anat. ‚plodový koláč' (od 20. stor.) • Z lat. *placenta*, pôvodne ‚plochý koláč', čo je prevzatie z gr. *plakūs* (πλακοῦς), gen. *plakūntos* (πλακοῦντος) ‚id.', od gr. *plax* (πλάξ), gen. *plakos* (πλακός) ‚plocha, doska'. Pozri aj ↗ *palacinka.*

placet kniž. ‚súhlas, dovolenie', v spojeniach ***dostať, dať p. na niečo*** (od 20. stor.) • Z lat. *placet*, doslova ‚páči sa (niekomu), (niekto) uznáva za dobré, súhlasí', od lat. *placēre* ‚páčiť sa, byť milý, príjemný'.

placka ‚ploský kus cesta; pagáč, posúch' (od 19. stor.) • Z nem. *Platz* ‚malý plochý koláč', ktoré sa odvodzuje od nem. *platzen* ‚praskať' (zvukomalebného pôvodu), avšak presný motív pomenovania nie je jasný – pri niektorých druhoch koláčov sa cesto narezáva, aby počas pečenia popraskalo, iné praskajú samy pri vyprážaní ap.

plač ↗ *plakať*

pľačkať sa expr. ‚máčať sa, plahočiť sa' (od 19. stor.) • Azda expresívna obmena (s druhotným *ľ*) pôvodného *plačkať sa*, čo je zdrobnenina od ↗ *plákať.*

plačky ↗ *plakať*

plafón hovor. ‚strop, povala' (od 19. stor.) • Z fr. *plafond*, čo je zloženina fr. *plat* ‚plochý, rovný, ploský' (z ľud. lat. **plattus*, prevzatého z gr. *platys* (πλατύς) ‚plochý, široký'), a *fond* ‚dno, podklad, základy (domu)' (z lat. *fundus* ‚id.'): – výraz sa pôvodne vzťahoval na rovné stropy v protiklade ku klenutým.

plagát ‚vyvesené al. nalepené verejné oznámenie' (od 19. stor.) • Z nem. *Plakat*, prevzatého prostredníctvom hol. *plakkaat* z fr. *placard* ‚oznámenie, výveska' – ide o odvodeninu od fr. *plaquer* ‚pritlačiť (niečo na niečo)', prevzatého zo strhol. *placken* (hol. *plakken*) ‚naniesť, umiestniť, prilepiť'. Pozri aj ↗ *plaketa.*

plagiát ‚nedovolené preberanie cudzieho diela bez uvedenia predlohy' (od 19. stor.) • Podľa fr. *plagiat*, ktoré bolo utvorené na základe fr. *plagiaire* ‚plagiátor', prevzatého z lat. *plagiārius* ‚kto unáša (ľudí); literárny plagiátor', od lat. *plagium* ‚únos človeka'.

plahočiť sa expr. ‚pľačkať sa, čliapkať sa; ťahať sa, vliecť sa; lopotiť (sa), hrdlačiť' (od 19. stor.) • Pravdepodobne súvisí s dial. *pláhať sa* ‚chodiť po blate al. po vode', *pľahoniť sa* ‚pľačkať sa, čliapkať sa' (odtiaľ azda i ‚vliecť sa cez mokrý, blatistý terén ap.' > ‚namáhať sa, lopotiť sa ap.'?) – v takom prípade všetko od koreňa *plah-*, *pľah-*; ďalej nejasné.

pláchať ↗ *plákať*

plachta (od *13. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie germ. pôvodu, azda zo sthnem. *blaha* (odtiaľ dnešné nem. *Blahe* ‚veľká, hrubá ľanová plachta', bavor.-rak. nem. *Plahe, Plache* ‚id.' a i.); iný výklad ho považuje za domáci výraz (psl. **plachъta*), súvisiaci s ↗ *plochý* – pôvodným významom mohlo byť ‚široký a plochý kus látky'.

plachý (od *16. stor.) • Psl. **polchъ;* usúvzťažňuje sa s gr. *pallō* (πάλλω) ‚mávam kopijou, udieram', *pelemizō* (πελεμίζω) ‚trasiem, rozochvievam', gót. *us-filma* ‚vystrašený', stsev. *fœla* ‚vydesiť' a i. Z odvodenín: ***plašiť*** (psl. **polšiti*); ***naplašiť***, ***poplašiť*** (od toho ***poplach***) a i.

plakať (od *16. stor.) • Psl. **plakati;* súvisí s gr. *plēgē* (πληγή) ‚úder, rana', *plēssō* (πλήσσω) ‚udieram', lat. *plangere* ‚biť, tĺcť; biť sa v prsia, bedákať; nariekať, plakať', sthnem. *fluohhan*, nem. *fluchen* ‚kliať' (t. j. asi ‚vyrážať kliatby'), stangl. *flōcan* ‚udierať; nariekať', lit. *plàkti* ‚biť, bičovať' a i. – všetko od ide. **plāk-/*plāg-* ‚biť' (s ďalším významovým vývinom v smere ‚biť sa do pŕs na znak smútku, zúfalstva ap.' > ‚nariekať, plakať'). Z odvodenín: ***plač*** (psl. **plačь*), ***uplakaný*** (od staršieho *u-plakať sa* ‚plačom sa umoriť'), ***plačky*** ‚s plačom' a i. Pozri aj ↗ *ploský.*

plákať, pláchať (od *17. stor.) • Reflexy psl. **pol-k-ati*, **pol-ch-ati*, nie celkom jasného pôvodu – môže ísť o odvodeniny od psl. **polti* < ide. **pel-*, **pelə-* ‚liať', sypať, plniť; kývať, triasť' (ďalej pozri ↗ *páliť*); iný výklad tu uvažuje o koreni zvukomalebného pôvodu, t. j. išlo by o pomenovanie podľa možných sprievodných úderov (porov. i ↗ *prať*[2]). Z odvodenín: ***vypláchnuť***, ***vypláknuť*** (odtiaľ ***výplach***, staršie i *výplak*), ***spláchnuť*** (k tomu ***splašky***) a i. Pozri aj ↗ *plačkať sa*, ↗ *špliechať*.

plaketa ‚kovová tabuľka s reliéfom' (od 20. stor.) • Z fr. *plaquette*, čo je zdrobnenina od fr. *plaque* ‚doska, tabuľa; kovový štítok, pliešok, tabuľka', od slovesa *plaquer* ‚naniesť, pritlačiť (niečo na niečo)'; ďalej pozri ↗ *plagát*.

plameň (od *17. stor.) • Psl. **polmy*, gen. **polmene* – odvodenina od ide. **pel-*, **pol-* ‚horieť, byť teplý'; ďalej pozri ↗ *planúť*.

plameniak ‚stredomorský dlhonohý vodný vták s ružovým perím (zool. Phoenicopterus)' (od 19. stor.) • Podľa čes. *plameňák* – výraz vznikol v období národného obrodenia prispôsobením nem. *Flamingo*, prevzatého zo špan. *flamenco*, ktorého východiskom je údajne hol. *Vlaming* ‚obyvateľ Flámska'; odtiaľ v špan. aj ‚človek s červenou pleťou', ďalej prenesené na plameniaka.

plán (od 17. stor.) • Z fr. *plan* (staršie *plant*), od slovesa *planter* ‚sadiť; zasadiť, umiestniť (niekam)', ktorého východiskom je lat. *plantāre* ‚sadiť'; ďalej pozri ↗ *planta*. Význam fr. výrazu sa vyvíjal v smere ‚náčrt, ako je (bude) niečo vysadené' > ‚nákres pre budúcu výsadbu, výstavbu ap.' > ‚(podklady pre zamýšľaný) projekt, plán'.

pláň ↗ *planý*

planéta, staršie i *planét* (od 17. stor.) • Z lat. *planēta*, mn. *planētai*, *planētae*, čo je prevzatie z gr. *(asteres) planētai* mn. (*ἀστέρες πλανῆται*) ‚blúdiace, pohybujúce sa hviezdy', od gr. *planētēs* (*πλανήτης*) ‚blúdiaci', čo je odvodenina od gr. *planēs* (*πλάνης*), gen. *planētos* (*πλάνητος*) ‚id.', od slovesa *planaomai* (*πλανάομαι*) ‚túlam sa, blúdim' – planéty sú pomenované podľa svojho krúživého pohybu okolo Slnka. Význam ‚lístok s veštbou predávaný na jarmokoch, púťach ap.' zrejme súvisí s tam ponúkanými astrologickými službami.

planina ↗ *planý*

planírovať [-n-] hovor. ‚vyrovnávať terén' (od 18. stor.) • Z nem. *planieren*, od nem. *plan* ‚rovný', čo je prevzatie z lat. *plānus* ‚id.'.

plánka ↗ *planý*

planktón ‚veľmi drobné živočíchy a rastliny vznášajúce sa vo vode' • Termín (nem. *Plankton*) zaviedol v r. 1887 nem. prírodovedec V. Hensen na základe gr. *planktos* (*πλαγκτός*) ‚blúdiaci', od gr. *plazomai* (*πλάζομαι*) ‚blúdim'.

planta hovor. ‚priesada' (od 17. stor.) • Z lat. *planta*, od slovesa *plantāre* ‚sadiť, vysádzať', pôvodne asi ‚chodidlom, nohou udupávať zem okolo sadenice', od lat. *planta* ‚chodidlo, noha'. Pozri aj ↗ *implantovať*, ↗ *klan*, ↗ *plán*, ↗ *plantáž*, ↗ *transplantovať*.

plantať sa, pľantať sa expr. ‚neobratne sa pohybovať, zavadzať; motať sa' (od 19. stor.), dial. i *plentať sa* • Nie celkom jasné – azda expresívne obmeny pôvodného **platať (sa)*, **pletať (sa)*, súvisiaceho s ↗ *pliesť*; porov. *pliesť sa niekomu pod nohami* a významovo blízke *plantať sa niekomu popod nohy*. Druhotné *-n-* môže byť aj podľa ↗ *pantať sa*.

plantáž ‚veľká plocha pestovanej rastliny (obyč. v trópoch)' (od 19. stor.) • Z fr. *plantage*, od fr. *planter* ‚sadiť', ktorého východiskom je lat. *plantāre* (ďalej pozri ↗ *planta*) – pôvodným významom bolo ‚sadenie, vysádzanie', z toho ‚miesto, kde sa vysádza' > ‚plantáž'.

planúť kniž. ‚blčať, plápolať' (od 19. stor.) • Psl. **pol-nǫ-ti*, odvodenina od koreňa **pol-*, porovnávaného so stsev. *flór* ‚teplý, vlažný' a nem. *flau* ‚mdlý' – všetko azda od ide. **pel-*, **pol-* ‚horieť, byť teplý'. Pozri aj ↗ *páliť*, ↗ *plameň*, ↗ *plápolať*, ↗ *poleno*, ↗ *popol*.

planý (od 16. stor.) • Psl. **pol-nъ*, od rovnakého koreňa ako psl. **pol-je* (↗ *pole*) – pôvodne asi ‚súvisiaci s rovným priestorom' (porov. aj odvodené ***pláň*** ‚rozľahlá rovina' [psl. **polnь*], ***planina*** ‚nezalesnená vyššie položená plošina'), odtiaľ ‚súvisiaci s (neobrobeným) poľom' (t. j. s priestorom, kde rastú divé rastliny, stromy ap.) > ‚divý, nešľachtený, neštepený' (*p-á jabloň*, ***plánka*** ‚neštepený ovocný strom') > ‚nemajúci náležité kvality' (*p-é jedlo*) > ‚zlý' (*p. človek*), resp. ‚neužitočný, prázdny' (*p-é reči* ap.). Pozri aj ↗ *oplan*.

plápolať kniž. ‚blčať, planúť' (od 17. stor.) • Psl. **pol-pol-ati* – výraz utvorený zdvojením koreňa **pol-*, zachovaného v psl. **polnǫti*; ďalej pozri ↗ *planúť*. K slovotvorbe porov. ↗ *hlaholiť* a i.

pľask, pľasknúť, pľasnúť ↗ *plesk*

plast ↗ *plastický*

plást ‚doskovitý útvar, doskovitá vrstva' (od 17. stor.) • Psl. **plastъ*. Pôvodne azda **plat-tъ* ako odvodenina od psl. **platъ* ‚kus látky ap.'

(ďalej pozri ↗ *plátať*), t. j. z významového hľadiska ‚látka' > ‚plochá vrstva (látky)' > ‚doskovitá vrstva ap.'. Menej pravdepodobná sa zdá rekonštrukcia **plastъ* < **plōsk-tъ*, od koreňa zachovaného v psl. **ploskъ* (↗ *ploský*). Pozri aj ↗ *plášť*.

plastelína ‚druh modelovacej látky' (od 20. stor.) • Z tal. *plastilina* – výraz bol utvorený na základe tal. *plastico* ‚plastický, tvárny' (z lat. *plasticus;* ↗ *plastický*) ako obchodná značka hmoty používanej pri modelovaní. – **plastický** (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *plastisch*, fr. *plastique* a i.) prevzaté z lat. *plasticus*, ktorého východiskom je gr. *plastikos* (πλαστικός) ‚vhodný na tvarovanie', od gr. *plassō* (πλάσσω) ‚tvorím, vytváram, modelujem'. Význam slova sa vyvíjal v smere ‚vhodný na tvarovanie' > ‚poddajný, ľahko formovateľný' (porov. *p-á modelovacia hlina*, novšie aj *p-é látky*, od toho ***plast*** ako označenie látky spracúvanej teplom a tlakom) > ‚sformovaný do potrebného tvaru, priestorový' (*p-á mapa;* ***plastika*** ‚trojrozmerné výtvarné dielo', novšie *p-á operácia*) > ‚názorný, výstižný' (*p-á charakteristika*). Pozri aj ↗ *plazma*.

plašiť ↗ *plachý*

plášť (od *15. stor.) • Psl. **plaščь*, nie celkom jasné. Ide azda o výraz odvodený (**plast-jo-*) od psl. **plastъ* ‚vrstva ap.' (↗ *plást*) – pôvodným významom mohlo byť ‚(vonkajšia) vrstva oblečenia'. Iný výklad tu uvažuje o východiskovom **plask-jo-*, od psl. **plaskъ* ‚plochý' (porov. poľ. *płaski*, ukr. *plaskyj (плаский)* ‚id.') < **plōsk-*, súvisiaceho s psl. **ploskъ* (↗ *ploský*) – pôvodne mohlo ísť o označenie širokého (vrchného) odevu.

pľaštiť ↗ *plesk*

plat ↗ *platiť*

plát ‚niečo v podobe tenkého plochého útvaru', staršie i ‚podnos, tácňa' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; v slove pravdepodobne splynuli dve prevzatia nem. pôvodu – k ich východiskám porov. nem. *Platte* ‚doska; platňa; podnos, tácňa' (ďalej pozri ↗ *platňa*) a nem. *Blatt* ‚list (na strome)' (prenesene aj o čepeli nástrojov, lopate vesla, kovových lístkoch ap.; germ.). Pozri aj ↗ ***oblátka***, ↗ ***plátok***, ↗ ***šúplata***.

platan ‚cudzokrajný listnatý strom' (od 19. stor.) • Z lat. *platanus*, čo je prevzatie z gr. *platanos* (πλάτανος), neznámeho pôvodu.

plátať (od 16. stor.) • Zrejme súvisí s psl. **platъ* ‚kus látky' (porov. stsl. *platъ* (**ПЛАТЪ**) ‚kus tkaniny, plátna' a i.), ktoré nemá jednoznačný výklad – môže ísť o odvodeninu od ide. **pel-t-* ‚zakrývať, zahaľovať' (ďalej pozri ↗ *plátno*); podľa iného výkladu súvisí so stind. *pṛthúḥ*, gr. *platys* (πλατύς), lit. *platùs* ‚široký' (ďalej pozri ↗ *ploský*); za predpokladu pôvodného významu ‚pletenina, pletená tkanina' sa usúvzťažňuje s psl. **plesti* (↗ *pliesť*). Slk. *plátať* môže byť odvodeninou od **platъ* (t. j. plátať = pôvodne ‚pokrývať kusmi látky'); nemožno tu však vylúčiť ani skríženie slov **platъ* a ↗ *látať*. Z odvodenín: ***zaplátať***, od toho ***záplata***, a i. Pozri aj ↗ *plást*, ↗ *platiť*.

platforma ‚súbor zásad, základňa, východisko' (od 20. stor.) • Z fr. *plate-forme*, pôvodne ‚rovná plocha, plošina' – výraz je zložený z fr. *plat* ‚plochý, rovný, ploský' (z ľud. lat. **plattus*, čo je prevzatie z gr. *platys* (πλατύς) ‚id.') a *forme* ‚tvar' (prevzatie z lat., ↗ *forma*); význam ‚súbor zásad' (t. j. ‚plocha slúžiaca ako základ, východisko pre niečo': *politická p.*) je podľa angl. *platform*, prevzatého z fr.

platina [-t-] ‚sivobiely drahý kov' (od 19. stor.) • Zo špan. *platina (del Pinto)* ‚striebro (od rieky Pinto)' (podľa náleziska v Kolumbii). Špan. *platina* je zdrobnenina od špan. *plata* ‚striebro', ktorého východiskom je ľud. lat. **platta*, od gr. *platys* (πλατύς) ‚široký, plochý' – slovo prešlo významovým vývinom ‚niečo široké a ploché' > ‚(kovová) doštička' > ‚kov; striebro'.

platiť (od *15. stor.) • Psl. **platiti;* azda odvodenina od psl. **platъ* ‚kus látky' (ďalej pozri ↗ *plátať*) – u starých Slovanov sa ako platidlo využívali štvorcové kusy plátna. Z odvodenín: ***plat, pláca*** (**plat-ja* ‚platenie'); ***doplatiť, splatiť, vyplatiť*** ap., od toho ***doplatok, splátka, výplata; úplatok*** (od staršieho *u-platiť* ‚dať peniaze ako náhradu, vyplatiť; podplatiť') a i.

platňa (od 19. stor.) • Z nem. *Platte*, prevzatého zo strlat. *platta*, od ľud. lat. **plattus* ‚plochý', prevzatého z gr. *platys* (πλατύς) ‚id.'. Pozri aj ↗ *plát*.

plátno (od 15. stor.) • Psl. **poltьno*, pravdepodobne odvodenina od ide. **pel-t-* (porov. stind. *paṭaḥ* ‚tkanina, odev, pokrývka', gr. *peltē* (πέλτη) ‚malý, ľahký štít' a i.), čo je rozšírenie ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚zakrývať, zahaľovať; koža, kožušina; látka, odev'; ďalej pozri ↗ *plienka*. Pozri aj ↗ *plátať*.

plátok pejor. ‚podradná tlač (najmä noviny)' (od 19. stor.) • Od nem. *Blatt* ‚list' (o rastlinných listoch, druhotne o listoch papiera; pozri aj ↗ *plát*). Súčasný význam súvisí s používaním výrazu v názvoch periodík, napr. *Preßburger*

Tagblatt ‚Prešporský/bratislavský denný list' (1870 – 1873, 1896 – 1923) ap.

platonický ‚(o láske) zbavený zmyselnosti' (od 19. stor.) • Podľa gr. filozofa Platóna (gr. *Platōn, Πλάτων;* asi 428 – 348 pred Kr.), v nadväznosti na pasáž v Platónovom dialógu *Symposion* (183 E): „Zlý je ten obyčajný milovník, ktorý väčšmi miluje telo ako dušu" (prel. J. Špaňár).

plávať (od *16. stor.) • Psl. **plavati* (**plōu̯-*); súvisí so stind. *plāvayati* ‚dáva plávať, zaplavuje', gr. *plōō* (*πλώω*) ‚plavím sa', stangl. *flōwan* ‚zaplavovať", angl. *to flow* ‚tiecť, prúdiť", gót. *flōdus* ‚prúd', sthnem. *fluot*, nem. *Flut*, angl. *flood* ‚záplava', lit. *pláuti* ‚umývať" a i. – všetko od ide. **pleu-* s významami ‚tiecť, plynúť; plávať, vyplavovať; liať, zalievať a i.'. Z odvodenín: ***plavný*** kniž. ‚ľahký, plynulý', ***plaviť (sa), plavba; splaviť, zaplaviť*** ap., od toho ***splav, záplava; naplaviť***, k tomu ***náplav*** i ***náplava***, a i. Pozri aj ↗ *plavúň*, ↗ *plť*, ↗ *pluh*, ↗ *pľuha*, ↗ *plutva*, ↗ *pľúca*, ↗ *plynúť*, ↗ *plytký*, ↗ *plytvať*, ↗ *-plývať*.

plávka ‚bot. Russula' (od 19. stor.) • Od ↗ *plavý* v predpokladanom význame ‚modrý, belasý' (porov. srb., chorv. *plâv* ‚modrý' a i.; k možnému posunu v smere ‚bledý, svetlý' > ‚modrý' porov. i dial. *svetliť bielizeň* ‚modriť") – pomenovanie súvisí s modrastými odtieňmi, aké majú klobúky niektorých druhov plávok.

plavný ↗ *plávať* – **plavúň** ‚bot. Lycopodium' (od 20. stor.) • Podľa čes. *plavuň*, prevzatého v 19. stor. z rus. *plavún* (*плавун*), od rus. *plávať* (*плавать*) – pomenovanie rastliny súvisí s tým, že jej výtrusy plávajú na vode, a predsa zostávajú suché.

plavý ‚bledožltý al. bledohnedý', staršie i ‚majúci svetlú hnedočervenú farbu' (od 16. stor.) • Psl. **polvъ;* súvisí so stind. *palitáḥ* ‚sivý, šedivý', gr. *polios* (*πολιός*) ‚šedivý, sinavý', *pelios* (*πελιός*) ‚tmavý, tmavomodrý, popolavý', lat. *pallidus* ‚bledý', sthnem. *falo*, nem. *fahl* ‚bledý, nevýrazný', lit. *pal̃vas* ‚plavý, bledý' a i. – všetko od ide. **pel-* ‚sivý, nevýrazný; strakatý' (o menej výrazných farebných odtieňoch). Pozri aj ↗ *palina*, ↗ *plávka*, ↗ *pleseň*, ↗ *pleso*, ↗ *plch*, ↗ *polynok*.

play-off [plejof] šport. ‚vylučovacie zápasy v závere súťaže' (od 20. stor.) • Z angl. *play-off*, od slovesa *to play off* (doslova asi ‚*vy-hrať* niekoho von', t. j. ‚hrou vylúčiť"), zloženého z angl. *to play* ‚hrať" a *off* ‚mimo, von, preč'.

plaziť sa (od 16. stor.) • Psl. **polz-iti (sę)* s významom typu ‚kĺzať sa, plazivo sa pohybovať ap.', čo je iteratívum od psl. **pelz-ti* (porov. napr. strus. *plězti* (ПЛѢЗТИ) ‚liezť, plaziť sa' a i.) – východiskom je tu azda ide. **pelĝ-* ako variant ide. **pelk̂-*, zachovaného v gal. *olca* ‚obrábateľná zem', nem. *Felge* ‚zoraný úhor' či psl. **polsa* (porov. rus. *polosá (полоса)* ‚pás poľa' a i.) – k použitiu vo vzťahu k obrábaniu pôdy porov. odvodené *plaz* vo význame ‚spodná časť pluhu', pôvodne asi ‚zariadenie umožňujúce kĺzavý, plazivý pohyb' (iným posunom – ‚čo sa plazí' > ‚plaziaci sa živočích' – vznikol význam ‚had'). ***Vyplaziť jazyk*** pôvodne znamenalo asi ‚nechať jazyk vykĺznuť z úst'; pozri aj ↗ *pĺznuť*.

plazma ‚tekutá zložka krvi', fyz. ‚plyn s vysokým stupňom ionizácie' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín prevzaté v novoveku z gr. *plasma* (*πλάσμα*) ‚čo je utvorené, útvar', od gr. *plassō* (*πλάσσω*) ‚tvorím, vytváram, dávam tvar'; ďalej pozri ↗ *plastický*.

pláž ‚piesočnaté pobrežie využívané na kúpanie' (od 20. stor.) • Z fr. *plage*, čo je prevzatie z tal. *piaggia* (staršie *plagia*) ‚svah; pobrežie, pláž', nejasného pôvodu – vysvetľuje sa ako prevzatie z gr. *ta plagia* mn. (*τὰ πλάγια*), pôvodne ‚šikmé, zvažujúce sa pobrežie', od gr. *plagios* (*πλάγιος*) ‚šikmý'; podľa iného výkladu je odvodené od lat. *plaga* ‚kraj, krajina, zem'. Pozri aj ↗ *lážo-plážo*.

plebej, plebejec ‚príslušník plebsu' (od 19. stor.) • Z lat. *plēbēius* ‚príslušník jednoduchého ľudu', od lat. *plēbēs* (↗ *plebs*). – **plebiscit** ‚hlasovanie ľudu o závažnej politickej otázke' (od 19. stor.) • Z lat. *plēbiscītum* (pôvodne *plēbis scītum*) ‚rozhodnutie ľudu', od lat. *plēbs*, gen. *plēbis* ‚ľud' (↗ *plebs*) a *scītum* ‚rozhodnutie, uznesenie', od lat. *scīscere, scītum* ‚rozhodovať, hlasovať o niečom, uzniesť sa na niečom', čo je odvodenina od lat. *scīre* ‚vedieť'. – **plebs** ‚v starovekom Ríme vrstva slobodných občanov bez politického vplyvu' (od 20. stor.) • Z lat. *plēbs*, čo je variantná forma lat. *plēbēs* ‚jednoduchý ľud (na rozdiel od šľachty)'.

plece (od 15. stor.) • Psl. **pletje;* porovnáva sa s chet. *paltana-* ‚plece, rameno', gr. *ōmo-platē* (*ὠμοπλάτη*), strír. *leithe* ‚plochá kosť na chrbte, lopatka' a i. – všetko od ide. **plăt-*, **plět-*, **plŏt-*, **plət-* ‚široký a plochý; rozširovať"; pozri aj ↗ *ploský*. Z odvodenín: ***oplecko*** ‚pruh látky na ženskom odeve slúžiaci na zavesenie odevu na plecia; košeľa po pás ako súčasť ľudového ženského kroja' (zdrobnenina od dial. *oplecie*, doslova ‚čo je okolo pleca').

pléd ‚veľká (vlnená) šatka' (od 20. stor.) • Z angl. *plaid*, pôvodne ‚vonkajší károvaný odev nosený v Škótsku'– výraz zodpovedá gael. *plaide* a ír. *ploid* ‚prikrývka', ich pôvod však nie je jasný.

plech (od *15. stor.) • Zo strhnem. *bleh* (nem. *Blech*), ktoré súvisí s nem. *bleich* ‚bledý', pôvodne ‚lesknúci sa nažlto' – slovo spočiatku označovalo zlatý plech, neskôr sa začalo používať aj vo vzťahu k železnému, resp. hliníkovému plechu.

plechavý, expr. **plechatý** ‚plešivý' (od 18. stor.) • Odvodeniny od nedoloženého **plechý*, ktorého východiskom je psl. **plěchъ* (**ploi-kh-*), súvisiace s nór. dial. *flein* ‚holý', lit. *plýnas* ‚plochý, holý, holohlavý', *plìkas* ‚holohlavý', *plìkė* ‚lysina', lot. *pliks* ‚obnažený, odhalený' a i. – všetko od ide. **plēi-*, **pləi-*, **plī-* ‚holý, prázdny'. Od **plechý* je odvodené i staršie *pleš* ‚lysina' (**plěšь*); porov. i ***plešina, plešivý*** (od *11. stor.).

plejáda kniž. ‚skupina ľudí z istého okruhu činnosti' (od 19. stor.) • Podľa fr. *pléiade* – slovo bolo v 16. stor. použité na označenie skupiny siedmich básnikov okolo Pierra de Ronsarda. Východiskom fr. *pléiade* je lat. *Pleiadēs* mn. (slk. *Plejády*), názov hviezdokopy v súhvezdí Býka, prevzatý z gr. *Pleiades* mn. (Πλειάδες), ktoré sa už v staroveku používalo aj ako označenie skupiny siedmich tragických básnikov pôsobiacich v 3. stor. pred Kr. v Alexandrii.

plejbek ‚postup filmovej tvorby s vopred nahratým zvukovým záznamom', pôv. pís. *playback* (od 20. stor.) • Z angl. *play-back*, pôvodne ‚reprodukcia zvukového záznamu', od angl. *to play back*, doslova ‚prehrať odzadu', z toho ‚reprodukovať (aj o vopred pripravenom zázname)'. – **plejboj** ‚milovník výstredného života z bohatých kruhov', pôv. pís. *playboy* (od 20. stor.) • Z angl. *playboy*, od angl. *play* ‚hra' a *boy* ‚chlapec'; výraz nadobudol význam ‚muž (najmä bohatý), ktorý vyhľadáva zábavu'.

plekať zastaráv. ‚kŕmiť materským mliekom' (od 18. stor.) • Z rum. dial. *a pleca* ‚(o deťoch) pridájať', ktorého východiskom je lat. *applicāre* ‚pripájať' (↗ *aplikovať*) – význam sa posunul v smere ‚primkýnať dieťa k hrudi ap.' > ‚dávať mu piť, kŕmiť ho mliekom'. Slovo preniklo na Slovensko počas tzv. valašskej kolonizácie v Karpatoch.

plemeno, kniž., zastar. aj **plemä** (od 16. stor.) • Psl. **plemę*, gen. **plemene* (**pled-men-*); porovnáva sa s gr. *plēthos* (πλῆθος) ‚dav, vojsko, množstvo ľudí, ľud', lat. *plēbēs* ‚ľud, plebejci; dav, množstvo' a i. Pozri aj ↗ *plod.*

plen kniž. ‚pustošenie', staršie i *plien* (od 15. stor.) • Asi od ***plieniť*** ‚pustošiť, drancovať, kynožiť', doslova azda ‚brať vojnovú korisť', čo je odvodenina od **pl(i)en* ‚(vojnová) korisť' (porov. stčes. *plen* ‚id.') – východiskom výrazu je psl. **pelnъ*, pôvodne asi ‚zisk, výnos, výťažok ap.' (porov. aj odvodené ***plieniť sa*** expr. ‚množiť sa' i staršie *plien-osť* ‚dobrá úroda, úrodnosť, výnosnosť', 17. stor.). Psl. **pelnъ* súvisí s gr. *pōleō* (πωλέω) ‚predávam', stsev. *falr*, nem. *feil* ‚predajný', lit. *peĩnas*, lot. *pèļņa* ‚zárobok, výnos' a i. – všetko od ide. **pel-* ‚predávať, dosahovať zisk'.

plenárny ↗ *plénum*

plenta ‚provizórna stena (obyč. z plátna)' (od 20. stor.) • Z jnem. *Plente* (nem. *Blende*) ‚zástena; španielska stena', od slovesa *blenden* ‚zastrieť, zakryť, zacloniť' (pôvodne ‚oslepiť', z toho aj ‚znemožniť videnie' > ‚zakryť ap.'), ktoré súvisí s nem. *blind* ‚nevidiaci, slepý'.

plénum ‚súhrn všetkých členov organizácie' (od 19. stor.) • Z lat. *plēnum (cōnsilium)* ‚zhromaždenie v plnom počte', od lat. *plēnus* ‚plný'. Z odvodenín: ***plenárny*** (strlat. *plenari(u)s*). Pozri aj ↗ *P. T.*

pleonazmus štyl. ‚slohový prostriedok vzniknutý hromadením synoným (napr. *hľadel a pozeral*)' (od 19. stor.) • Z lat. *pleonasmus*, čo je prevzatie z gr. *pleonasmos* (πλεονασμός), doslova ‚prebytok, nadbytok' – od gr. *pleonazō* (πλεονάζω) ‚rozmnožujem; mám viac, mám prebytok niečoho', odvodeného od gr. *pleiōn* m., ž. (πλείων), *pleon* s. (πλέον), čo je tvar komparatívu od gr. *polys* (πολύς) ‚mnohý'.

plesať kniž., expr. ‚radovať sa, tešiť sa, jasať', staršie i ‚tlieskať rukami' (od 17. stor.) • Psl. **plęsati;* azda zvukomalebného pôvodu (porov. hláskovo blízke *plieskať*, ↗ *plesk*) – v takom prípade s predpokladaným významovým vývinom 1. ‚plieskať, udierať' > ‚tlieskať rukami (od radosti)' > ‚jasať', resp. 2. ‚udierať chodidlami (do rytmu ap.)' > ‚tancovať' (porov. stsl. *plęsati* (ПЛѦСАТИ) ‚tancovať', ako aj odvodené slk. ***ples*** ‚veľká tanečná zábava').

pleseň (od *16. stor.) • Psl. **plěsnь* (**plē-sn-*), odvodenina od ide. **pel-* ‚sivý, nevýrazný' (ďalej pozri ↗ *plavý*) – pleseň je pomenovaná podľa svojho zafarbenia.

plesk, pľask cit. (od *17. stor.) • Zvukomalebné; porov. i hláskovo blízke ↗ *fľask.* Z odvodenín: ***ples(k)núť, pľas(k)núť, plieskať, pleštiť,***

pľaštiť a i. – **pleskáč** ‚sladkovodná ryba' (od 20. stor.) • Doslova ‚plieskajúca ryba', podľa veľkého čľapotu, *plieskania* pleskáčov (zool. Abramis) počas neresenia; druhotne prenesené aj na tvarovo podobné piesty (zool. Blicca).

pleso ‚bezodtokové jazero, morské oko', staršie i ‚miesto, kde (pomaly) tečie hlboká voda' (od 16. stor.) • Psl. **pleso;* málo jasný výraz. Porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **ples-* < ide. **pleḱ-*) so stind. *palvalám* ‚vodná nádrž', lat. *palūs* ‚močiar, barina', lit. *pélkė* ‚močiar, slatina' a i., ktoré sa odvodzovali od ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚liať, tiecť, plniť a i.' (pozri aj ↗ *plný*), resp. od ide. **pel-* ‚sivý, nevýrazný' (↗ *plavý;* pomenovanie podľa sfarbenia vodnej plochy?). Iné výklady vychádzajú z pôvodného **plet-so* – 1. od ide. **plăt-*, **plĕt-*, **plŏt-*, **plət-* ‚široký a plochý; rozširovať' (↗ *ploský*, t. j. pôvodne ‚široká vodná plocha'?), resp. 2. od rovnakého koreňa ako psl. **plesti* (↗ *pliesť*): výraz mohol najskôr označovať pletenú konštrukciu (porov. ↗ *plot*) vodnej hrádze a druhotne sa preniesť i na vodnú nádrž, jazero ap. (porov. *priehrada:* ‚prehradenie' > ‚hrádza na rieke utvárajúca umelú vodnú nádrž').

plešina, plešivý ↗ *plechavý*

pleštiť ↗ *plesk*

pleť (od 19. stor.) • Psl. **plъtь¹*, súvisí s lit. *plutà* ‚kôra' a i. – odvodzuje sa od ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚zakrývať, zahaľovať; koža a i.'; ďalej pozri ↗ *plienka*. K nesúvisiacemu psl. **plъtь²* porov. ↗ *plť*.

pletka ↗ *pliesť*

pleva ‚šupina z obalu semena' (od *14. stor.) • Psl. **pelva;* súvisí so stind. *palā́vaḥ*, lat. *palea*, lit. *pẽlūs* mn., stprus. *pelwo* ‚pleva'. Pozri aj ↗ *popol*.

plexisklo hovor. ‚organické sklo' • Čiastočný preklad podľa nem. *Plexiglas* – ide o značku zaregistrovanú v r. 1935 v Nemecku; zrejme od lat. *plectere, plexum* ‚pliesť' a nem. *Glas* ‚sklo'.

plch ‚zool. Glis, Eliomys a i.' (od 17. stor.) • Psl. **pьlchъ*. Porovnáva sa s lit. *pelẽ*, lot. *pele* ‚myš' – ide asi o odvodeniny od ide. **pel-* ‚sivý' (ďalej pozri ↗ *plavý*); pomenovanie môže súvisieť so sfarbením príslušných cicavcov.

pliaga expr. ‚pohroma; háveď', staršie i *plága* (od 17. stor.) • Z lat. *plāga* ‚úder, rana; pohroma, nešťastie', ktoré súvisí s lat. *plangere* ‚biť, udierať' – rozšírilo sa azda i v súvislosti so starozákonnou tradíciou o desiatich pohromách, ktoré postihli Egypťanov (Ex 7, 14 – 12, 36), pretože nechceli prepustiť Izraelitov z Egypta.

plieniť (sa) ↗ *plen*

plienka (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *plena* ‚kus bielej látky, šatka' (od 18. stor.), ktorého východiskom je psl. **pelna*, súvisiace s gr. *pelma* (πέλμα) ‚podošva (na chodidle)', lat. *pellis* ‚koža, kožušina', gót. *filhan* ‚skrývať, zakopávať', sthnem. *fel*, nem. *Fell* ‚kožušina', lit. *plėnė̃* ‚blana' a i. – všetko od ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚zakrývať, zahaľovať; koža, kožušina; látka, odev'. Pozri aj ↗ *pelech*, ↗ *plátno*, ↗ *pleť*.

plieskať ↗ *plesk*

pliesť, *pletiem* (od 17. stor.) • Psl. **plesti* (**plet-ti*), **pletǫ;* koreň **plet-* vznikol asi zjednodušením pôvodného **plek-t-*, od ide. **plek-* ako variantu ide. **pleḱ-* ‚pliesť, viť, zvinovať' (porov. stind. *praśnaḥ* ‚látka ovinutá okolo hlavy', gr. *plekō* (πλέκω) ‚pletiem', lat. *plicāre* ‚zvinovať', *plectere* ‚pliesť', sthnem. *flehtan*, nem. *flechten* ‚pliesť, viť' a i.). Z odvodenín: ***pletka*** hovor., ako ‚niečo bezvýznamné' (*nahnevať sa pre p-u*) zrejme od *pliesť hlúposti* ap., k významu ‚intriga, klebeta' (*rozširovať p-y*) porov. *snovať, spriadať úklady;* ***spliesť***, ***upliesť***, ***zapliesť*** ap., od toho ***spleť***, ***úplet***, ***zápletka***, a i. Pozri aj ↗ *plantať sa*, ↗ *plátať*, ↗ *pleso*, ↗ *plot*, ↗ *šepleta*.

plieť, *plejem* (od 17. stor.) • Psl. **pelti*, **pelvǫ;* odvodzuje sa od ide. **(s)p(h)el-* ‚štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať' (porov. stind. *phálati*, *sphāṭati* ‚praská', gr. *sfallō* (σφάλλω) ‚zrážam', lat. *spolium* ‚stiahnutá zvieracia koža; výzbroj odňatá zabitému nepriateľovi', nem. *spalten* ‚štiepať, kálať [drevo]' a i.). Pozri aj ↗ *palica*, ↗ *peľasť*, ↗ *pluk*, ↗ *pol*, ↗ *polica*.

plichtiť sa zried. expr. ‚zakrádať sa' (od *18. stor.) • Asi prevzatie z čes. *plichtiti se* ‚(nevhodne) spájať sa s niekým, pridružovať sa k niekomu', nie celkom jasného pôvodu – etymologicky azda **plih-t-iti se* < **pľuh-*, od rovnakého koreňa ako stčes. *pľúhati sě* ‚chodiť (v plytkej vode, mokrej tráve ap.), brodiť sa v niečom (nečistom)' (súvisí s ↗ *pľuha*); t. j. z významového hľadiska ‚brodiť sa, vliecť sa cez niečo tekuté, vlhké, nečisté' > ‚vliecť sa; vláčiť sa' > ‚vláčiť sa s niekým, spájať sa ap.'? Z odvodenín: ***priplichtiť sa*** expr.

plisé ‚drobné zažehlené záhyby na tkanine' (od *19. stor.) • Z fr. *plissé* ‚skladaný, zriasený', čo je príčastie od fr. *plisser* ‚skladať' – sloveso je odvodené od fr. *pli*, mn. č. *plis* ‚záhyb', od fr. *plier* ‚ohýbať, skladať', ktorého východiskom je lat. *plicāre* ‚zvíjať, zvinúť'.

plný (od 15. stor.) • Psl. **pьlnъ* (**pl̥-no-*); súvisí so stind. *pūrṇáḥ*, avest. *pərᵊna-*, lat. *plēnus*, stír. *lán*, gót. *fulls*, nem. *voll*, angl. *full*, lit. *pìlnas* ‚plný' a i. – všetko od ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚plniť, plnosť a i.' (porov. stind. *píparti* ‚napĺňa, nasycuje', gr. *pimplēmi* (*πίμπλημι*) ‚plním, napĺňam', lat. *plēre* ‚plniť' a i.). Z odvodenín: ***naplno, doplna, splna; plniť*** (s vývinom ‚napĺňať [do potrebnej miery ap.]' > ‚realizovať': *p. záväzky, plán*), od toho ***plnka; vyplniť*** ap., k tomu ***výplň*** i ***výplnok; úplný*** (azda od spojenia typu **v plni* ‚v plnosti', porov. i staršie *plň mesiaca* ‚spln'); ***plnoletý*** (↗ *leto*) a i. Pozri aj ↗ *pleso*, ↗ *pluk*.

plod (od 15. stor.) • Psl. **plod-ъ;* odvodenina od koreňa zachovaného v ↗ *plemeno* (**pled-men-*). Z odvodenín: ***plodiť***, od toho ***splodiť*** a ***splodina;*** podobne aj ***výplod*** obyč. pejor., iron. (*v. [chorej] fantázie* ap.), od staršieho *vy-plodiť* ‚vytvoriť' a i.

plochý (od *17. stor.) • Pravdepodobne súvisí s ↗ *ploský*, avšak vzájomný vzťah obidvoch výrazov či pôvod *ch* nie sú jasné. Iný výklad tu uvažuje o prevzatí z nem. *flach* ‚plochý, rovný', resp. o skrížení nem. *flach* a domáceho *ploský*. Z odvodenín: ***plocha, plošina*** ap. Pozri aj ↗ *plachta*.

plomba ‚závesná pečať; výplň zubnej dutiny' (od 20. stor.) • Od slovesa ***plombovať***, prevzatého z fr. *plomber* ‚zaliať olovom' (z toho ‚zapečatiť olovom' i ‚vyplniť olovom zubnú dutinu'), odvodeného od fr. *plomb* ‚olovo', ktorého východiskom je lat. *plumbum* ‚id.'.

ploský (od *15. stor.) • Psl. **ploskъ*. Porovnáva sa so stind. *pṛthúḥ* ‚široký', gr. *platys* (*πλατύς*) ‚plochý, široký', wales. *lled* ‚šírka', lit. *platùs* ‚široký' a i. – všetko od ide. **plăt-*, **plĕt-*, **plŏt-*, **plət-* ‚široký a plochý; rozširovať'; pozri aj ↗ *plece*, ↗ *plotica*. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **ploskъ* s lit. *plókščias* ‚ploský', od ide. **plāk-* ‚biť' (ďalej pozri ↗ *plakať*), čo predpokladá významový vývin ‚biť, udierať' > ‚úderom roztiahnutý do plochy, široký' (porov. i *plesnúť: roz-plesnúť sa*). Z odvodenín: ***ploštica*** ‚zool. Cimex' (podľa splošteného tvaru tela). Pozri aj ↗ *plást*, ↗ *plášť*, ↗ *plátať*, ↗ *pleso*, ↗ *plochý*.

plošina ↗ *plochý*

ploštica ↗ *ploský*

plot (od *12. stor.) • Psl. **plotъ* – odvodenina od psl. **plesti* (↗ *pliesť*), doslova ‚čo je spletené, upletené' (k významu porov. i staršie *pliesť niečo p-om* ‚oplocovať', 18. stor.); pôvodne akiste označenie rôznych ohrád spletaných z prútia ap.

plotica ‚sladkovodná ryba (zool. Rutilus)' (od 14. stor.) • Azda už psl. **plotica*, od ide. **plăt-*, **plĕt-*, **plŏt-*, **plət-* ‚široký a plochý; rozprestierať' (ďalej pozri ↗ *ploský*) – pomenovanie ryby sa vysvetľuje sploštеným tvarom tela.

plsť (od 15. stor.) • Psl. **pьlstь;* porovnáva sa s gr. *pīlos* (*πῖλος*) ‚plsť, plstený klobúk (pokrývka, brnenie)', lat. *pilleus* ‚plstená čapica, klobúk', sthnem. *filz*, nem. *Filz* ‚plsť' a i.

plť (od 16. stor.) • Psl. **plъtь²* (**plŭ-tĭ-*), od koreňa **plu-* ako variantu ide. **pleu-* (↗ *plávať*) – z významového hľadiska ‚plávanie' > ‚čo slúži na plávanie, plavidlo, plť'. K nesúvisiacemu psl. **plъtь¹* pozri ↗ *pleť*. – **pľúca** (od 16. stor.) • Pôvodne tvar mn. č. od **pľúce* s., ktorého východiskom je psl. **pljutje* (**pleu̯-tio-*), súvisiace so stind. *klómā* (**pl-*) ‚pravá strana pľúc', gr. *pleumōn* (*πλεύμων*), lat. *pulmōnēs* mn., lit. *plaũčiai* mn., stprus. *plauti* ‚pľúca' – ide o odvodeniny od ide. **pleu-* (↗ *plávať*); pomenovanie odráža skutočnosť, že pľúca sú ľahký orgán (porov. i rus. *ľógkije* mn. (*легкие*) ‚pľúca', doslova ‚[tie] ľahké', ap.), ktorý pláva na vode. Z odvodenín: ***pľúcnik*** ‚bot. Pulmonaria' (podľa využitia pri liečbe ochorení horných dýchacích ciest a pľúc).

pluh (od 15. stor.) • Psl. **plugъ*. Tradične sa vysvetľovalo ako prevzatie germ. pôvodu (**plōg-*, porov. sthnem. *pfluoc*, z toho i dnešné nem. *Pflug*); etymologické súvislosti germ. výrazu však nie sú jasné, preto sa uvažuje aj o domácom pôvode psl. **plugъ* – predpokladá sa tu 1. odvodenina od slovesa **plugati* (porov. čes. *plouhati* ‚vliecť niečo po zemi'; k významu porov. *plaziť sa: plaz* ‚spodná časť pluhu', najskôr asi ‚zariadenie umožňujúce kĺzavý, plazivý pohyb'), resp. 2. pôvodné **plu-g-* < **plou̯-g-*, od ide. **pleu-* (↗ *plávať*), t. j. označenie azda nového typu pluhu ako „plávajúceho", ľahšie sa pohybujúceho ap., porov. i rus. *plug plyviót na póle* (*плуг плывёт на поле*), doslova ‚pluh pláva na poli'.

pľuha pejor. ‚odporný, zlý, naničhodný tvor' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné; azda od nedoloženého **pľuhý* (od neho môže byť odvodené aj ***pľuhavý*** ‚zlý, odporný ap.') s možným východiskom v podobe psl. **pljugъ* (**pleu-g-*), od ide. **pleu-* ‚tiecť ap.' (↗ *plávať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚tečúci, vlhký ap.' (porov. staršie *pľuhavica* ‚častá riedka stolica, hnačka', 18. stor.), odtiaľ ‚zatečený (niečím)' >

‚znečistený, špinavý' > ‚odporný'? Iný výklad usúvzťažňuje tieto výrazy s ↗ *pľuť*. Z odvodenín: ***papľuh*** hovor. pejor. (↗ *pa-*). Pozri aj ↗ *plichtiť sa*.

pluk ‚základný samostatný vojenský útvar' (od 18. stor.) • Psl. **pъlkъ*. Obyčajne sa považuje za prevzatie z germ. jazykov, porov. sthnem. *folc* (nem. *Volk*) ‚ľud, národ', stsev. *folk* ‚húf, šík, vojsko, ľud' a i., čo sú výrazy odvodzované od ide. **pel-*, **pelə-*, **plē-* ‚plniť a i.' (ďalej pozri ↗ *plný*); z významového hľadiska ‚plniť' > ‚plnosť, množstvo (ľudí)' ap. Menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o domácom pôvode výrazu – išlo by 1. o domácu odvodeninu od uvedeného koreňa s významom ‚plniť', resp. 2. od ide. **(s)p(h)el-* ‚štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať' (↗ *plieť*; t. j. ‚oddelená skupina ľudí' > ‚vojenská družina'); 3. uvažovalo sa aj o príbuzenstve s nem. *folgen* ‚nasledovať', t. j. **pъlkъ* = ‚vládcova družina' (k významu porov. nem. *Ge-folge* ‚družina'). Z odvodenín: ***plukový*** i ***plukovný*** (odtiaľ ***plukovník***), muž. meno ***Svätopluk*** (↗ *svätý*).

pľundrovať hovor. expr. ‚ničiť, plieniť, pustošiť' (od 16. stor.) • Z nem. *plündern*, čo je odvodenina od etymologicky nejasného nem. *Plunder* v staršom význame ‚šatstvo, bielizeň, domáce náradie' (dnes ‚haraburdie'). Slovo pôvodne znamenalo ‚odnášať domáce náradie, zariadenie ap.', odtiaľ ‚plieniť, pustošiť, ničiť'.

plurál gram. ‚množné číslo' (od 20. stor.) • Z lat. *(numerus) plūrālis* ‚id.', od lat. *plūrālis* ‚množný', čo je odvodenina od lat. *plūs*, gen. *plūris* ‚viac' (↗ *plus*). – **pluralita** ‚mnohosť, rozmanitosť' (od 20. stor.) • Z lat. *plūrālitās*, od lat. *plūrālis* ‚množný'. – **plus** (od 16. stor.) • Z lat. *plūs* ‚viac, väčšmi', čo je tvar komparatívu od lat. *multum* ‚mnoho, veľa', od lat. *multus* ‚mnohý'. – **pluskvamperfektum** gram. ‚predminulý čas' (od 20. stor.) • Z lat. *(tempus) plūsquamperfectum*, doslova asi ‚viac (*plūs*) ako (*quam*) *perfectum*' (↗ *perfektum*).

pľušť ‚daždivé počasie' (od 16. stor.) • Odvodenina (*pľušť* < **pľušč* < **pľusk-jь*) od slovesa zachovaného v dial. *pľuskať* ‚padať, stekať po kvapkách a i.', *pľúskať* ‚špliechať, plieskať' (porov. i dial. *pľúskanica* ‚čľapkanica, pľušť'), z psl. **pljuskati*, zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *pľušťať*, ↗ *pľuzgier*.

pľušťať expr., v spojení ***p-í mu*** ‚smädí ho (po pijatike)' (od 19. stor.) • Nejasné; vzhľadom na hláskovú blízkosť azda súvisí s ↗ *pľušť*, vznik súčasného významu však nie je jasný.

pľuť (od 17. stor.) • Psl. **pljuti;* súvisí so stind. *ṣṭhī́vati* ‚pľuje, vypľúva', gr. *ptyō* (πτύω) ‚pľujem', lat. *spuere*, gót. *speiwan*, sthnem. *spī(w)an*, nem. *speien* ‚pľuť', angl. *to spew* ‚vyvrhovať', lit. *spiáuti* ‚pľuť' a i. – všetko od ide. **(s)p(h)i̯ēu-* : **(s)pi̯ū-*, **(s)pīu̯-* ‚pľuť', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***pľuvať***, od toho ***pľuvadlo***, ***pľuvanec***, a i. Pozri aj ↗ *pľuha*.

plutokracia ‚vláda bohatých' (od *19. stor.) • Podľa gr. *plūtokratiā* (πλουτοκρατία), od gr. *plūtos* (πλοῦτος) ‚bohatstvo' a *krateō* (κρατέω) ‚som silný, mocný, vládnem', od gr. *kratos* (κράτος) ‚sila, moc'.

plutónium chem. ‚rádioaktívny prvok' (od 20. stor.) • Podľa (býv.) planéty Pluto, ktorá v slnečnej sústave nasleduje za planétou Neptún – pomenovanie súvisí s tým, že v periodickej sústave prvkov plutónium (protónové číslo 94) nasleduje za neptúniom (protónové číslo 93).

plutva (od 17. stor.) • Azda už psl. **pluty*, gen. **plutъve*, čo je odvodenina od koreňa **plu-* < **plou̯-*, od ide. **pleu-* (↗ *plávať*) – doslova ‚čo slúži na plávanie'.

pľuvadlo, pľuvanec, pľuvať ↗ *pľuť*

pľuzgier (od 16. stor.) • Novšia forma dial. *pľuzgír* < **pľuzgýr* (k vývinu *-ýr/-ír* > *-ier* porov. ↗ *pastier* a i.), čo je asi obmena pôvodného **pľuskýr* (so zmenou *-sg-* > *-zg-* expresívneho charakteru?), od slovesa *pľuskať* vo význame typu ‚padať po kvapkách' (ďalej pozri ↗ *pľušť*) – pôvodným významom bolo asi ‚kvapka', odtiaľ ‚vodná bublina' > ‚mechúrik naplnený tkanivovým mokom, pľuzgier'.

plymutka ‚plemeno sliepok s holým krkom' (od 20. stor.) • Podľa angl. *Plymouth Rock* – ide o pôvodom amer. plemeno pomenované podľa rovnomenného miesta (‚Plymouthská skala') v amer. štáte Massachusetts, kde v r. 1620 pristáli kolonisti z angl. mesta Plymouth, cestujúci na lodi Mayflower.

plyn (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *plyn*) z poľ. *płyn* ‚tekutina', utvoreného v 18. stor. na základe poľ. *płynąć* ‚plynúť, plávať, tiecť', zodpovedajúceho slk. ↗ *plynúť*. – **plynúť** ‚tiecť; (o čase) míňať sa', staršie i ‚plávať' (od 16. stor.) • Z pôvodného **ply-nǫ-ti*, od koreňa **ply-* < **plū-*, čo je variant ide. **pleu-* (↗ *plávať*). Z odvodenín: ***plynulý*** i ***plynný***. Pozri aj ↗ *-plývať*.

plyš ‚tkanina s mäkkým vlásím' (od *17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Plüsch*) z fr. *peluche*, utvoreného na základe

stfr. *peluchier* ‚čistiť od spletených chlpov, vlasov' – východiskom slova je ľud. lat. **pilūcicāre*, odvodené od lat. *pilāre* ‚zbavovať chlpov, vlasov', od lat. *pilus* ‚chlp, vlas'.

plytký (od 17. stor.) • Z pôvodného **ply-tъ-kъ*, od rovnakého koreňa ako ↗ *plynúť*, ↗ *plávať* – súčasný význam mohol vzniknúť vývinom ‚plávajúci (na povrchu)' > ‚povrchový, nehlboký, plytký'; iný výklad tu vidí rozšírenie psl. **ply-tъ* (porov. chorv. dial. *plit* ‚plytký') ako možného príčastia s pôvodným významom ‚(nehlboko) zaplavený' > ‚plytký'. – **plytvať** (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *plýtvati* ‚márnotratne vynakladať, zbytočne míňať niečo, nešetriť niečím', ktorého východiskom je stčes. *plýtvati* ‚plávať; plaviť sa; topiť sa (v niečom), oplývať (niečím)', azda od stčes. *plýtva* ‚prúd vody', odvodeného od koreňa *ply-* (↗ *plynúť*). – **-plývať**, v slovesách ***oplývať***, ***rozplývať sa***, ***splývať***, ***vyplývať*** a i., staršie i *plyvať* ‚plávať' (od 17. stor.) • Azda už psl. **ply-va-ti*, od rovnakého koreňa ako ↗ *plynúť*. Z ďalších odvodenín: ***vplývať***, od toho ***vplyv***, a i.

plznuť (od 17. stor.) • Od koreňa *plz-* < psl. **pьlz-*, čo je variant koreňa **pelz-* ‚kĺzať sa ap.' (ďalej pozri ↗ *plaziť sa*) – v slove nastal významový posun v smere ‚kĺzať sa' > ‚(o srsti, vlasoch) plynulo vypadávať'. Pozri aj ↗ *oplzlý*, ↗ *šplhať (sa)*. – **plž** ‚sladkovodná ryba (zool. Cobitis)', kniž. zastar. ‚slimák', staršie i ‚hrúz obyčajný (zool. Gobio gobio)' (od 17. stor.) • Psl. **pьlžь* (**pьlz-jь*), doslova ‚kto/čo sa kĺže, plazí', od psl. **pьlzti* ‚kĺzať sa, plaziť sa' (porov. i ↗ *plaziť sa*, ↗ *plznuť*) – o slimákovi aj o rybách, ktoré sa „plazia" po riečnom dne, resp. zahrabávajú sa do piesku (porov. ↗ *hrúz*).

pneumatika ‚gumová obruba kolesa naplnená stlačeným vzduchom' (od 20. stor.) • Od ***pneumatický***, čo je prevzatie z lat. *pneumaticus* – východiskom je gr. *pneumatikos* (*πνευματικός*) ‚súvisiaci s vetrom a i.', od gr. *pneuma* (*πνεῦμα*), gen. *pneumatos* (*πνεύματος*) ‚vietor, vánok, dych', odvodeného od gr. *pneō* (*πνέω*) ‚vejem, dýcham'.

pneumónia lek. ‚zápal pľúc' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *pneumōnia*, čo je prevzatie z gr. *pneumoniā* (*πνευμονία*), od gr. *pneumōn* (*πνεύμων*), gen. *pneumonos* (*πνεύμονος*) ‚pľúca'. Forma s *pn-* vznikla – asi pod vplyvom gr. *pneō* (*πνέω*) ‚dýcham' – zo staršieho *pleumōn* (*πλεύμων*), od ide. **pleu-* ‚plávať'; k významu pozri ↗ *pľúca*.

pnúť (od *15. stor.) • Utvorené na základe pôvodných tvarov prít. času *pnem*, *pneš* a i., z psl. **pьn-ǫ*, **pьn-eši* atď., od koreňa **pьn-* (**pĭn-*), čo je variant koreňa **pen-*, zachovaného v pôvodnom neurčitku **pen-ti* > **pęti* > slk. dial. *päť* ‚napínať' (porov. aj spis. ***napäť***, ***prepäť***, ***roz(o)päť***, ***vypäť***, ***vzopäť sa***, ***zapäť*** a i., od toho ***napätie***, ***rozpätie*** ap., ***prepiaty*** ‚neprirodzene prehnaný = príliš natiahnutý, napätý' a i.). Psl. **pęti* súvisí s toch. A *pänw-*, B *pänn-* ‚napínať', arm. *hanem* ‚vyťahujem', gr. *penomai* (*πένομαι*) ‚usilujem sa, namáham sa' (t. j. asi ‚naťahujem sa'), gót. *spinnan* ‚tkať', nem. *spannen* ‚napínať', lit. *pìnti* ‚pliesť, spletať' a i. – všetko od ide. **(s)pen-* ‚ťahať, naťahovať, napínať'. Z ďalších odvodenín: ***napínať***, ***obopínať*** a i. (*-pínať* < psl. **pinati*), ***opona*** (‚čo *obo-pína*'), ***spona***, ***predpona***, ***prípona***, ***úpon*** (s menným koreňom **pon-*), ***pnieť sa*** kniž. ‚vypínať sa' (**pьn-ěti sę*, s príponou stavových slovies) a i. Pozri aj ↗ *pantať sa*, ↗ *päta*, ↗ *petrenec*, ↗ *piaď*, ↗ *piadlo*, ↗ *púť*, ↗ *puto*, ↗ *špendlík*.

po, po- (od 15. stor.) • Psl. **po*. Ako predpona sa porovnáva s chet. *pa-izzi* ‚pôjde', lat. *positus* ‚položený', lit. *pa-* ‚po, za, cez a i.'. Ako predložka môže byť usúvzťažnené: 1. s ide. **apo* ‚od, preč' (porov. stind. *ápa* ‚preč od', gr. *apo* (*ἀπό*), lat. *ab*, gót. *af* ‚od', nem. *ab-* ‚od-', angl. *of* ‚od', *off* ‚preč' a i., pozri aj ↗ *opak*), odtiaľ význam hranice (od niečoho po niečo: *siahať po strechu*) i cieľa, účelu (*ísť po vodu*); 2. s ide. **pos* ‚bezprostredne pri, za, po' (ďalej pozri ↗ *pozde*), odtiaľ aj význam následnosti (*jeden po druhom*) a pôvodu (*byť po otcovi*); 3. s ide. **upo* ‚dolu k niečomu, zdola nahor, hore' (stind. *úpa* ‚smerom k', gr. *hypo* (*ὑπό*), lat. *sub*, gót. *uf* ‚pod', sthnem. *ūf*, nem. *auf* ‚na; nahor, hore', angl. *over* ‚nad' a i., pozri aj ↗ *vysoký*), odtiaľ význam pohybu po povrchu (*ísť po ceste*), na rôzne strany (*chodiť po svete*), spôsobu či prostriedku (*liezť po rebríku*) a i. – je pravdepodobné, že v predložke **po* splynuli pôvodom rôzne ide. výrazy s rôznymi významami. Zdĺžený variant: ***pô-*** (porov. *po-rodiť*: *pô-rod* ap.); rozdiel *po-*/*pô-* môže slúžiť i na odlíšenie významu, porov. *pô-žitok* – *po-žitky* mn. (↗ *žiť*). Pozri aj ↗ *aspoň*, ↗ *pa-*, ↗ *pod*.

pobádať ↗ *bodať*

pobehaj, pobehlica ↗ *behať*

pobočka, pobočný ↗ *bok*

pobožný ↗ *boh*

pobrežie ↗ *breh*

pobudnúť ↗ *budem*

pocestný ↗ *cesta*

pocit, pocítiť ↗ *cítiť*
pocta, poctiť ↗ *česť*
počasie ↗ *čas*
počať ↗ *-čať*
počet ↗ *čítať*
počiatok ↗ *-čať*
počin, počínať si ↗ *činiť*
-počinúť, v slovesách ***odpočinúť***, ***spočinúť*** (od 15. stor.) • Pôvodne samostatné sloveso **po-činúť* (porov. stsl. *počinǫti* (ПОЧИНѪТИ) ‚odpočinúť si', ako aj odvodené staršie slk. *počinok* ‚odpočinok', 18. stor.); ide tu – podobne ako pri nedokonavom ***-počívať*** (v ***odpočívať***, ***spočívať***) – o odvodeninu od **počiť* (porov. stsl. *po-čiti* (ПОЧИТИ) ‚odpočinúť si; spočinúť'), z psl. **po-čiti*, od psl. **či-ti* ‚odpočívať' < ide. **kʷei̯ə-*, **kʷii̯ē-* ‚(príjemne) odpočívať' (porov. stperz. *šiyāti-* ‚pohoda', arm. *han-gist* ‚pokoj', lat. *quiēscere* ‚utíšiť sa, odpočívať', stsev. *hvíla* ‚miesto odpočinku, posteľ', sthnem. *(h)wīla*, nem. *Weile* [↗ *chvíľa*] a i.). Z odvodenín: ***odpočinok*** (zdrobnenina od staršieho *odpočin*). Pozri aj ↗ *čulý*, ↗ *kojiť*, ↗ *pokoj*.
počítať ↗ *čítať*
-počívať ↗ *-počinúť*
počkať ↗ *čakať*
počuť, počúvať ↗ *čuť*
pod, pod- (od 15. stor.) • Psl. **podъ*, nie celkom jasného pôvodu. Môže ísť o rozšírenie psl. **po*, pokiaľ sa odvodzuje od ide. **upo-* ‚dolu k niečomu a i.' (ďalej pozri ↗ *po*), o *-dъ* (↗ *nad*); iný výklad vysvetľuje **podъ* ako pôvodný tvar (tzv. akuzatív smeru) od psl. **podъ* ‚podlaha, pôda ap.' (↗ *pôda*, ↗ *pôjd*). Pozri aj ↗ *podlý*.
podagra zastar. ‚lámka, pakostnica, dna' (od 16. stor.) • Z lat. *podagra* – výraz je prevzatý z gr. *podagrā* (ποδάγρα), pôvodne ‚pasca v podobe slučky zachytávajúcej sa zvieraťu okolo nohy', odtiaľ prenesene ‚choroba znemožňujúca chôdzu, lámka, dna'; ide o zloženinu gr. *pūs* (πούς), gen. *podos* (ποδός) ‚noha' a *agrā* (ἄγρα) ‚lov, lovecká korisť'.
podariť sa ↗ *dar*
podaromnici ↗ *darmo*
podarovať, podarúnok ↗ *dar*
podbeľ ↗ *biely*
podeliť ↗ *diel*
podenka ↗ *deň*
podesta ‚odpočívadlo' (od 20. stor.) • Z nem. *Podest*, nejasného pôvodu. Vysvetľuje sa ako skríženie nem. *Podium* (prevzatie z lat.; ↗ *pódium*) a lat. *suggestus*, *suggestum* ‚vyvýšenina, tribúna', od lat. *suggerere*, *suggestum* ‚niesť (pod niečo); podkladať (niečo niečím); vyvyšovať', čo je zloženina ↗ *sub-* a lat. *gerere*, *gestum* ‚niesť'; iný výklad tu uvažuje o obmene (pod vplyvom nem. *Podium*) staršieho nem. *Pedest*, od lat. *pedester* ‚peší', k lat. *pēs*, gen. *pedis* ‚noha'.
podfuk hovor. expr. ‚podvrh, klamstvo' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné; azda odvodenina od slovesa typu *pod-fúknuť* (od ↗ *fúkať*) – k významu nečestnosti ap. porov. *vy-fúknuť niekomu niečo* ‚vziať, ukradnúť'), k predpone porov. *pod-viesť*, *pod-vod* a i. Podľa iného výkladu vzniklo čiastočným prekladom strlat. *sub fuco* ‚pod líčidlom, pretvárkou', od lat. *fūcus* ‚lišajník farbiarsky; (z neho získavaná) purpurová farba; líčidlo; strojenosť, pretvárka', súvisiaceho s – alebo prevzatého z? – gr. *fykos* (φῦκος) ‚vodná riasa; (z nej získavané) červené líčidlo', pôvodom zo semit. jazykov.
podgurážiť (sa) ↗ *guráž*
podhlavnica, podhlavník ↗ *hlava*
podiel ↗ *diel*
podieť ↗ *dieť*
pódium ‚zvýšená plošina na verejné vystúpenie' (od 19. stor.) • Z lat. *podium*, čo je prevzatie z gr. *podion* (πόδιον), doslova ‚nožička' (odtiaľ aj ‚plošina s nožičkami'?) – výraz je zdrobneninou od gr. *pūs* (πούς), gen. *podos* (ποδός) ‚noha'. Pozri aj ↗ *podesta*.
podiviť sa, podivný, podivuhodný ↗ *diviť sa*
podkova, podkovať ↗ *kovať*
podkúpiť, podkupný ↗ *kúpiť*
podľa, staršie *podle* (od 15. stor.) • Z pôvodného spojenia **po dьlě* ‚po dĺžke, pozdĺž' (porov. *p. potoka rastú vŕby; ísť p. cesty* – odtiaľ ďalšie prenesené významy), k psl. **dьlja* ‚dĺžka' (porov. stpoľ. *dla* ‚predpísaná dĺžka ľanu', stčes. *dle* ‚dĺžka' a i.), čo je odvodenina od ide. **del-* (↗ *dlhý*). Novšia forma *podľa* (i ↗ *vedľa;* so zakončením *-a*) sa vysvetľuje vplyvom staršieho *dľa* ‚v súlade s niečím, podľa niečoho; na, kvôli, pre' (od 15. stor.), ktoré mohlo azda vzniknúť ustrnutím tvaru nom. sg. psl. **dьlja* ‚dĺžka', podľa iného výkladu je však redukovanou formou pôvodného **deľa* (porov. stsl. *dělja* (ДѢЛИ) ‚pre, kvôli': *togo dělja* (ТОГО ДѢЛИ) ‚preto' a i.) < psl. **dělja* ‚pre, vzhľadom na ap.', odvodeného od psl. **dělo* (↗ *dielo*). Pozri aj ↗ *podlý*.
podlaha, podlažie ↗ *dlaha*
podlizovať sa ↗ *lízať*
podlubie ‚vonkajšia otvorená klenutá stĺpová chodba' (od 17. stor.) • Utvorené na základe

↗ *pod* a **lúba* (porov. stčes. *lúbě*, *lúb* ž. ‚arkáda, kolonáda; prístrešok'), prevzatého zo sthnem. *louba* ‚ochranný prístrešok' (doslova ‚stavba z lístia', súvisí s nem. *Laub* ‚lístie'), strhnem. *loube* ‚predsieň, ochodza a i.' – odtiaľ i nem. *Laube* ‚besiedka, záhradný domček; arkáda; divadelná lóža' (> slk. dial. *lauba* ‚oporná konštrukcia pre vinič pri dome', staršie ‚arkáda', od 18. stor.).

podlý (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Odvodzovalo sa od ↗ *podľa* – adjektívum *podlý* mohlo vzniknúť na základe odvodeniny *podľajší* (porov. *vedľa: vedľajší*), dial. i *podlejší*, pociťovanej ako tvar komparatívu (porov. *cenný: cennejší* ap.) – v takom prípade z významového hľadiska ‚nachádzajúci sa *podľa*, pozdĺž, vedľa niečoho' > ‚vedľajší, sprievodný, druhotný' > ‚menej hodnotný, menej kvalitný' (porov. staršie *p-á zem*, *múka*, od 16. stor.), prenesene aj o správaní, charaktere (*p. skutok*, *človek*). Podľa novšieho výkladu ide o odvodeninu (psl. **pod-ьl-ъ*) od ↗ *pod*, čo predpokladá významový vývin ‚nachádzajúci sa dole' (porov. staršie *podlina* ‚spodná časť vysokej obuvi', od 17. stor.) > ‚(morálne) nízky'.

podlžnosť ↗ *dlh*

podmaniť (si) ↗ *-maniť*

podmaslie ↗ *maslo*

podmet ↗ *subjekt*

podmieniť, podmienka ↗ *mieniť*

podnebie ↗ *nebo*

podnecovať, podnet, podnietiť ↗ *nietiť*

podnik, podnikať ↗ *-nikať*

podnos ↗ *niesť*

podnožník ↗ *noha*

podoba (od *15. stor.) • Psl. **podoba*. Výraz vznikol asi na základe spojenia **po době* ‚po vhodnom spôsobe ap.' (t. j. ‚podľa vhodného spôsobu'), od psl. **doba* (↗ *doba*) v pôvodnom význame typu ‚niečo vhodné' (porov. i staršie *podobný* ‚vhodný': *p. k lovbe* ‚vhodný na lov', 17. stor.) – odtiaľ ‚vhodný spôsob (prípravy, stvárnenia)' > ‚(vhodná) forma, tvar, výzor, podoba'. Z odvodenín: ***napodobiť*** (od *podoba*) i ***napodobniť*** (od *podobný*) a i.

podojiť ↗ *dojiť*

podolok ↗ *dol*

podomlieť ↗ *mlieť*

podoprieť ↗ *prieť*[1]

podošva ↗ *šiť*

podpera, podpora, podporiť, podporovať ↗ *prieť*[1]

podrobiť ↗ *rab*

podprsenka ↗ *prsia*

područie ↗ *ruka*

podstielka ↗ *stlať*

podstata ↗ *statný*

podstavec, podstaviť ↗ *staviť*

podustva ‚kaprovitá riečna ryba (zool. Chondrostoma)' (od 17. stor.) • Od ↗ *pod* a ↗ *ústa* – pomenovanie súvisí so skráteným horným pyskom ryby.

poduška (od 15. stor.) • Etymologicky zrejme *pod-uška*, od ↗ *pod a* ↗ *ucho* (k významu porov. i fr. *oreille* ‚ucho': *oreiller* ‚podhlavnica, vankúš'); menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o pôvodnom *po-duška*, súvisiacom s ↗ *dúchať*, ↗ *duchna*.

podval ↗ *valiť*

podviesť, podvod ↗ *viesť*

podvrh, podvrhnúť ↗ *vrhať*

podzol ‚neúrodná, povrchovou vodou znehodnotená zem' (od 20. stor.) • Z rus. *podzól* (*подзол*), pôvodne ‚pôda «pod popolom», po vypálení lesa', od ↗ *pod* a rus. *zolá* (*зола*) ‚popol'.

poéma ‚väčšia lyrická (lyricko-epická) báseň' (od 19. stor.) • Z lat. *poēma*, čo je prevzatie z gr. *poiēma* (*ποίημα*) ‚niečo urobené, utvorené; báseň', od gr. *poieō* (*ποιέω*) ‚robím, tvorím, vytváram; skladám verše, tvorím poéziu'. – **poet, poeta** kniž. ‚básnik' (od *17. stor.) • Z lat. *poēta*, čo je prevzatie z gr. *poiētēs* (*ποιητής*) ‚tvorca; básnik', od gr. *poieō* ‚tvorím; skladám verše'. – **poézia** ‚básnictvo' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *poésie*) z lat. *poēsis* – východiskom výrazu je gr. *poiēsis* (*ποίησις*) ‚básnická tvorba, básnické umenie', od gr. *poieō* ‚skladám verše'.

pogrom ‚masové napadnutie skupiny obyvateľstva spojené s vraždením, rabovaním' (od 20. stor.) • Z rus. *pogróm* (*погром*), od rus. *po-gromíť* (*погромить*) ‚vyplieniť ap.', čo je odvodenina od rus. *gromíť* (*громить*) ‚porážať nepriateľa; plieniť, drancovať, rabovať' – východiskom výrazu je psl. **gromiti* (pôvodne asi ‚udierať, ničiť ako hrom'), od psl. **gromъ* (↗ *hrom*). Porov. i slk. *pohroma* (↗ *hrom*).

pohan (od *14. stor.) • Staré prevzatie z lat. *pāgānus* (pôvodne ‚patriaci k obci; dedinský; dedinčan, vidiečan'), odvodeného od lat. *pāgus* ‚obec, dedina'. Významový posun ‚vidiečan' > ‚nekresťan, pohan' sa vysvetľuje dlhším zachovávaním starého rím. náboženstva na vidieku (v mestských centrách Rím. ríše kresťanstvo prevládlo rýchlejšie). Pozri aj ↗ *pohánka*.

pohana, pohaniť ↗ *haniť*

pohánka ‚bot. Fagopyrum' (od 16. stor.) • Od ↗ *pohan*, doslova ‚pohanská bylina' – rastlina prenikla do strednej Európy v 15. stor. z východoeurópskych stepí, obývaných *pohanskými* Tatármi; k pomenovaniu porov. i dial. *tatarka* ‚pohánka'.

pohár (od *14. stor.) • Z maď. *pohár*, čo je prevzatie zo stbavor. *pehhari* (nem. *Becher*) ‚nádoba na pitie' – východiskom nem. výrazu je strlat. *bicarium* (staršie *bacarium*), nejasného pôvodu.

pohlavie (od 16. stor.) • Od ↗ *hlava;* pôvodne asi ‚celkový počet hláv' (porov. i rus. *pogolóvje (поголовье)* ‚počet [kusov dobytka ap.]': na základe počítania *po hlavách*, t. j. podľa kusov?) – odtiaľ ‚celý (mužský/ženský) rod' (porov. i staršie *ženský rod* ‚ženské pohlavie') > ‚súhrn znakov odlišujúcich mužov a ženy, resp. samcov a samice' > ‚znak určujúci príslušnosť k pohlaviu, pohlavný orgán'.

pohnúť, pohnútka ↗ *hnúť*

pohoda, pohodlie, pohodlný ↗ *hody*

pohon ↗ *hon*

pohonič ↗ *honiť*

pohostinný ↗ *hosť*

pohov, pohovieť si, pohovka ↗ *hovieť*

pohovor, pohovoriť si ↗ *hovoriť*

pohŕdať ↗ *hrdý*

pohreb ↗ *hriebsť*

pohrobok ↗ *hrob*

pohroma ↗ *hrom*

pohuľanka kniž. ‚bujná zábava s pijatikou' (od 19. stor.) • Azda podľa poľ. *pohulanka* ‚dedinská tanečná zábava', od poľ. *pohulać* ‚zabaviť sa', utvoreného od poľ. *hulać* ‚tráviť čas zábavami al. pitkami' – ide o prevzatie z ukr. *huľáty* (*гуляти*) vo význame ‚veselo tráviť čas; popíjať a i.', ktorého východiskom je psl. **guljati* (z toho i slk. dial. *húľať* expr. ‚bujaro sa veseliť; tancovať'), azda zvukomalebného pôvodu.

pohyb, pohýbať ↗ *hýbať*

pochabý ↗ *chabý*

pochlebovať (od 17. stor.) • Od ↗ *chlieb* – azda podľa čes. *pochlebovati*, čo je z hľadiska pôvodu imperfektívum k stčes. *pochlebiti* ‚zalichotiť niekomu (obyč. neúprimne) so zištným zámerom zapáčiť sa', doslova asi ‚urobiť niečo pre chlieb' (t. j. pre materiálne výhody ap.); sloveso vzniklo na základe spojenia *po chlebě* ‚pre chlieb' (porov. stčes. *po chlebě sě usaditi* ‚usadiť sa kvôli chlebu' ap.). Porov. i ↗ *potrimiskár*.

pochmúrny ↗ *chmúra*

pochod, pochodeň ↗ *chodiť*

pochopiť ↗ *chopiť*

pochôdzka ↗ *chodiť*

pochvala, pochváliť ↗ *chvála*

pochybovať ↗ *chýbať*

pointa [-en-] ‚vtipné zakončenie, vyústenie (rozprávania ap.)' (od 19. stor.) • Z fr. *pointe*, doslova ‚hrot, špica, špička', ktorého východiskom je lat. *pūncta*, od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodnúť, pichnúť'. – **pointer** poľov. ‚plemeno krátkosrstého stavača' (od 20. stor.) • Z angl. *pointer*, od angl. *to point* ‚ukazovať; (o psovi) vetriť, vystavovať zver' – ide o prevzatie zo stfr. *pointer* ‚id.', od fr. *point* ‚bod; miesto na povrchu, kde sa niečo nachádza ap.', z lat. *pūnctum* (↗ *punkt*), od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodnúť, pichnúť'.

poistiť, poistka ↗ *istý*

pojať, pojem ↗ *jať*

pojednávanie ↗ *jeden*

pojiť[1] dial. ‚napájať' (od 17. stor.) • Psl. **pojiti*, kauzatívum (‚dávať piť') od psl. **piti* (↗ *piť*). Z odvodenín: ***napojiť***[1], k tomu ***nápoj; opojiť***, od toho ***opojný***, a i. – **pojiť**[2] kniž. zastar. ‚spájať, zjednocovať' (od *16. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *pojiť*[1] – významový posun ‚dávať piť' > ‚zjednocovať' súvisí so spájaním kovov (podľa predstavy, že obidvom kusom kovu sa „dáva piť" roztavená spájacia zliatina). Z odvodenín: ***spojiť*** (od toho ***spojenie, spoj, spojka*** a i.); ***spájať*** (**-pajati* < **pōį-*), k tomu ***spájka, spájkovať*** *kovy;* ***pripojiť, zapojiť, napojiť***[2] (*na sieť* ap.), ***odpojiť*** a i.

pokál kniž. ‚veľký umelecky vyzdobený pohár' (od 17. stor.) • Z nem. *Pokal*, čo je prevzatie z tal. *boccale* ‚pohár' – východiskom slova je neskoré lat. *baucālis*, prevzaté z gr. *baukalis* (*βαύκαλις*) ‚nádoba na chladenie vína al. vody', azda egypt. pôvodu.

pokánie ↗ *kajať sa*

poker ‚druh kartovej hry' (od 20. stor.) • Z angl. *poker*, neznámeho pôvodu.

pokiaľ ↗ *-kiaľ*

poklad, pokladať ↗ *klásť*

pokľak, pokľaknúť ↗ *kľačať*

pokles, poklesnúť, poklesok ↗ *klesať*

poklona, pokloniť sa ↗ *kloniť*

pokoj (od 15. stor.) • Psl. **po-kojь*, súvisí s psl. **po-čiti* ‚odpočinúť si ap.'; ďalej pozri ↗ *-počinúť*. Môže ísť o pôvodné označenie deja (t. j. ‚odpočívanie' > ‚odpočinok, pokoj'), ale aj

o novšiu odvodeninu od psl. **pokojiti* ,upokojovať ap.' (> staršie *pokojiť* ,upokojovať, utišovať, krotiť', 17. stor.; dnes iba s predponami: ***u-pokojiť***, ***z-ne-pokojiť*** a i.) ako kauzatíva k **počiti*. Z ďalších odvodenín: ***spokojný*** (zo staršieho *spokojený*, od *s-pokojiť* ,upokojiť', porov. dnešné ***u-spokojiť***) a i.

pokolenie ↗ *koleno*

pokonať (sa) ↗ *konať*

pokora, pokoriť ↗ *koriť sa*

pokožka ↗ *koža*

pokračovať ↗ *krok*

pokraj ↗ *kraj*

pokrievka ↗ *kryť*

pokrik ↗ *kričať*

pokrm ↗ *kŕmiť*

pokročiť, pokrok ↗ *krok*

pokrvný ↗ *krv*

pokryť ↗ *kryť*

pokrytec, staršie i *pokrytca* (od 17. stor.) • Z lat. *hypocritēs*, *hypocrita*, pôvodne ,herec', čo je prevzatie z gr. *hypokritēs* (ὑποκριτής) – ide o činiteľské meno od gr. *hypokrīnomai* (ὑποκρίνομαι) ,odpovedám', t. j. doslova ,kto odpovedá'; z toho ,odpovedajúci v divadelnom dialógu' > ,herec' > ,kto niečo hrá, predstiera'. Forma *pokrytec* vznikla akiste druhotným zblížením s *po-kryť* (staršie i ,skryť': *pokryť veci*, 17. stor.; ↗ *kryť*), podľa predstavy o skrývaní vlastných názorov, o neúprimnosti ap.

pokrývať, pokrývka ↗ *kryť*

pokus, pokúsiť sa, pokúšať, pokušenie ↗ *-kúsiť*

pokuta ,peňažný trest', staršie i ,trest (všeobecne)' (od 16. stor.) • Asi súvisí s ↗ *kutať (sa)*, no významový vývin nie je jasný – azda ,zakutávať sa, zamotávať sa' (*kutať sa do deky* ap.) > ,byť zakutaný (v niečom teplom ap.)' > ,byť v pohodlnom, pokojnom stave; byť spokojný, uspokojený'? V takom prípade by *pokuta* pôvodne znamenalo ,uspokojenie (poškodeného)', na základe čoho možno vysvetliť i význam ,trest (pre vinníka)'.

pokútny (od 17. stor.) • Zo spojenia *po kútoch* (↗ *kút*), t. j. ,v ústraní, skryte, tajne' – pôvodne asi ,odohrávajúci sa v ústraní, tajný' (*p. predaj*), odtiaľ ,nelegálny; nevyhovujúci zákonu ap.' > ,majúci pochybnú hodnotu, menejcenný' (*p-a literatúra*).

pokyn, pokynúť ↗ *kynúť*

pol (od 15. stor.) • Psl. **polъ*, gen. **polu* (porov. i slk. *polu-dnie*, ↗ *deň*); pravdepodobne odvodenina od ide. **(s)p(h)el-* ,štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať' (ďalej pozri ↗ *pliet*), t. j. ,niečo rozštiepené (na dve časti)'. Z odvodenín: ***polovica; poliť*** i ***poltiť*** (od staršieho *pôlt* [**polъtъ*], pôvodne ,čo je rozpolené'; z toho ,kus mäsa ap.': *p. slaniny*); ***poly***, v spojeniach *cez p-y, v p-y* ,v prostriedku' (pozri aj ↗ *zápoliť*), ***polosvet*** (↗ *svet*) a i. Pozri aj ↗ ***poleno***, ↗ *spolu;* k *polokošeľa* pozri ↗ *pólo*.

pól ,bod na povrchu Zeme, ktorým prechádza zemská os' (od 18. stor.) • Z lat. *polus*, čo je prevzatie z gr. *polos* (πόλος) ,os, okolo ktorej sa niečo otáča; zemská os; severný a južný pól (jej krajné body)', od gr. *pelomai* (πέλομαι) ,pohybujem sa'. V novoveku bolo prenesené aj do oblasti elektriny a magnetizmu.

poľahoba ↗ *ľahký*

poľana ↗ *pole*

pole (od *12. stor.) • Psl. **polje;* porovnáva sa s chet. *palhi-* ,široký', arm. *hoł* ,zem, pôda', lat. *plānus* ,plochý', *palam* ,otvorene, verejne', sthnem. *feld*, nem. *Feld* ,pole, rovina' a i. – všetko od ide. **pelə-* ,široký a plochý, rozširovať'. Z odvodenín: ***poľana*** ,horská lúka' (psl. **poljana*); ***poľný***, od toho ***poľnica*** ,vojenská signálna trúbka' (k *bojové pole* ,bojisko'), a i. Pozri aj ↗ *planý*, ↗ *poľovať*.

polemika ,útočná, ostrá výmena názorov' (od 18. stor.) • Z fr. *polémique* ž., od fr. *polémique* ,bojový', prevzatého z gr. *polemikos* (πολεμικός) ,súvisiaci s bojom', čo je odvodenina od gr. *polemos* (πόλεμος) ,boj, bitka, vojna'. Z odvodenín: ***polemizovať*** (fr. *polemiser*).

poleno (od 16. stor.) • Psl. **poléno*. Môže ísť o odvodeninu od koreňa **pol-* ,horieť' (ďalej pozri ↗ *planúť*), čo predpokladá pôvodný význam ,drevo určené na kúrenie' ap.; iný výklad tu uvažuje o východiskovom význame ,rozpolené, rozštiepené drevo' (↗ *pol*).

poleva, poliať ↗ *liat*

polica ,kus nábytku z vodorovnej dosky', staršie i ,lata, kde nocujú sliepky' (od 16. stor.) • Akiste odvodenina od ***pol*** (porov. rus. *pol* (*пол*) ,dlážka, podlaha' a i.), z psl. ***polъ***, usúvzťažňovaného so stind. *phálati* ,praská', *phálakam* ,doska', stsev. *fjǫl* ,id.' a i. – všetko azda od ide. **(s)p(h)el-* ,štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať'; pozri aj ↗ *pliet*.

polícia ,bezpečnostné orgány', staršie ,súbor zvyklostí, poriadok' (od 17. stor.) • Zo strlat. *politia*, ktorého východiskom je lat. *polītīa*, prevzaté z gr. *polīteiā* (πολιτεία) ,občianstvo, občianske právo, správa, zriadenie, ústava, štát', od gr. *polītēs* (πολίτης) ,občan' (ďalej

pozri ↗ *politika*) – súčasný význam vznikol prenesením na orgány vykonávajúce správu a zabezpečujúce poriadok v obci či meste. ***Policajt*** je obmenou pôvodného **policaj* (porov. odvodené ***policaj-ný***), prevzatého z nem. *Polizei* ‚polícia' (< strlat.). Pozri aj ↗ *gestapo*.

polievka, polievka ↗ *liat*

poliklinika ‚zdravotné stredisko' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Poliklinik*, doslova ‚mestská klinika', čo je zloženina gr. *polis* (*πόλις*) ‚mesto' a nem. *Klinik* (z lat.; ↗ *klinika*) – pôvodne išlo o označenie zariadenia pre pacientov, ktorých ochorenia si nevyžadujú hospitalizáciu.

poliť ↗ *pol*

politika (od *17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Politik*) z fr. *politique* ž. ‚náuka o vedení štátu' – ide o prevzatie z lat. *polīticē*, ktorého východiskom je gr. *polītikē (technē)* (*πολιτική τέχνη*), doslova asi ‚umenie verejných, štátnych záležitostí', od gr. *polītikos* (*πολιτικός*) ‚týkajúci sa občana, občiansky, štátny, verejný' (> lat. *polīticus* > slk. ***politický***, v staršom jazyku ‚svetský, verejný, všeobecný', od 17. stor.), čo je odvodenina od gr. *polītēs* (*πολίτης*) ‚občan', pôvodne ‚mestský občan, obyvateľ mesta', od gr. *polis* (*πόλις*) ‚mesto'. Porov. i gr. *ta polītika* mn. (*τὰ πολιτικά*) ‚verejné veci, záležitosti' (aj ako názov diela gr. filozofa Aristotela, 384 – 322 pred Kr.). Pozri aj ↗ *kozmopolitizmus*, ↗ *polícia*.

politúra ‚liehový lesklý lak' (od 19. stor.) • Vzniklo asi na základe spojení typu *politúrový lak* ‚určený na *politúru* = na leštenie', od tal. *politura* ‚leštenie, čistenie, brúsenie', od slovesa *polire* (i *pulire*) ‚leštiť, čistiť', ktorého východiskom je lat. *polīre, polītum* ‚hladiť, leštiť'.

polka ‚tanec v dvojštvrťovom takte' (od 19. stor.) • Z čes. *polka*, ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako ‚poľský tanec' – takéto pomenovanie tanca (vznikol v 30. rokoch 19. stor.) údajne odrážalo dobové sympatie k Poliakom po potlačení ich protiruského povstania v r. 1830 – 1831.

poľnica, poľný ↗ *pole*

pólo ‚druh loptovej hry' (od 20. stor.) • Z angl. *polo*, čo je prevzatie z jazyka balti v Indii (*polo* ‚lopta'; príbuzné s tibet. *pulu* ‚id.'), Angličania prevzali túto hru od domorodého obyvateľstva v oblasti Kalkaty. Z odvodenín: ***polokošeľa***, podľa angl. *polo shirt*, t. j. pôvodne ‚košeľa nosená pri hraní póla' (s ↗ *pol* ‚polovica' nesúvisí, aj keď sa môže pociťovať ako ‚košeľa so zapínaním do polovice predného dielu ap.').

poloha ↗ *-ložiť*

polokošeľa ↗ *pólo*

polom ↗ *lomiť*

polonéza ‚poľský národný tanec v trojštvrťovom takte' (od 20. stor.) • Z fr. *(danse) polonaise*, doslova ‚poľský (tanec)', od fr. *polonais* ‚poľský', čo je odvodenina od fr. *Pologne* (resp. strlat. *Polonia*) ‚Poľsko', utvoreného na základe strlat. *Polonus* (staršie *Polanus*) ‚Poliak'. –

polónium chem. ‚rádioaktívny prvok' • Názov (fr. *polonium*) navrhli v r. 1898 fr. chemici manželia Curieovci podľa strlat. *Polonia*, fr. *Pologne* ‚Poľsko' (vlasť objaviteľky polónia M. Curieovej, rod. Skłodowskej; 1867 – 1934).

polopatizmus ↗ *lopata*

polosen ↗ *sen*

polosvet ↗ *svet*

poľovať (od 16. stor.) • Od ↗ *pole;* doslova ‚loviť (zver) v poli' – porov. i *sloboda gemu* [richtárovi] *pole lowyty* (1478). Z odvodenín: ***poľovný, poľovník*** a i.

polovica ↗ *pol*

poľovník, poľovný ↗ *poľovať*

položiť, položka ↗ *-ložiť*

poltiť, poludnie, poly ↗ *pol*

poly- ‚mnoho-, početný, rôzny' (*polyfunkčný* ap.) • Z gr. *poly-* (*πολυ-*), od gr. *polys* (*πολύς*) ‚mnohý'.

polyamid chem. ‚druh plastickej látky' (od 20. stor.) • Od ↗ *poly-* a *amid* ‚dusíkatý derivát organických kyselín', utvoreného v novoveku na základe ↗ *amoniak*.

polyekran film. ‚spôsob premietania filmových obrazov na viac plôch súčasne' (od 20. stor.) • Od ↗ *poly-* a fr. *écran* ‚obrazovka' (pôvodne ‚plátená clona používaná maliarmi na zatemnenie', z toho v optike ‚biela tabuľa, na ktorú sa premietajú obrazy'), čo je prevzatie zo strhol. *scherm* ‚paraván, zástena, clona'.

polyester chem. ‚druh plastickej látky' • Od ↗ *poly-* a *ester* ‚organická zlúčenina patriaca k alkoholickým derivátom' – výraz (nem. *Ester*) utvoril v r. 1848 nem. chemik L. Gmelin asi skrátením nem. *Essigäther* ‚octan etylnatý, etylacetát', zloženého z nem. *Essig* ‚ocot' (prevzatie z lat. **atēcum* ako obmeny *acētum* ‚id.', ↗ *ocot*) a *Äther* ‚éter' (z lat.; ↗ *éter*).

polyetylén chem. ‚priezračná syntetická látka' (od 20. stor.) • Od ↗ *poly-* a *etylén* ‚bezfarebný nepáchnuci plyn', čo je odvodenina od *etyl* ‚radikál etylalkoholu' – názov bol odvodený (pomocou prípony ↗ *-yl*) od ↗ *éter*.

polyfónia hud. ‚harmonický súzvuk samostatných melodických línií' (od 20. stor.) • Podľa

gr. *polyfōniā* (*πολυφωνία*), doslova ‚mnohozvukosť, rôznorodosť zvukov, tónov' – od gr. *polyfōnos* (*πολύφωνος*) ‚majúci mnoho zvukov', od ↗ *poly-* a gr. *fōnē* (*φωνή*) ‚zvuk, hlas'.

polygamia ‚mnohoženstvo' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *polygamia*, čo je prevzatie z gr. *polygamiā* (*πολυγαμία*), od gr. *polygamos* (*πολύγαμος*), doslova ‚majúci mnoho manželstiev', zloženého z ↗ *poly-* a gr. *gamos* (*γάμος*) ‚svadba; manželstvo'.

polyglot ‚znalec viacerých jazykov' (od *19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov) z gr. *polyglōttos* (*πολύγλωττος*) ‚mnohojazyčný; hovoriaci mnohými jazykmi', od ↗ *poly-* a gr. *glōtta* (*γλῶττα*) ‚jazyk'.

polygrafia ‚tlačiarstvo' (od 20. stor.) • Vzniklo v novoveku na základe gr. *polygrafiā* (*πολυγραφία*) ‚rozsiahle písanie', od ↗ *poly-* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'; súčasný význam je akiste podľa ↗ *typografia*.

polyhistor ‚znalec mnohých vedných odborov' (od 19. stor.) • Z gr. *polyhistōr* (*πολυΐστωρ*), doslova ‚mnoho vediaci ap.', od ↗ *poly-* a gr. *histōr* (*ἵστωρ*) ‚kto o niečom vie, vediaci, znalec', od gr. *oida* perf. (*οἶδα*) ‚viem'. Pozri aj ↗ *história*.

polymér chem. ‚druh makromolekulárnej látky' • Názov utvoril v r. 1831 švéd. chemik J. J. Berzelius na základe gr. *polymerēs* (*πολυμερής*) ‚zložený z mnohých častí', od ↗ *poly-* a gr. *meros* (*μέρος*) ‚časť, diel'.

polymorfizmus biol. ‚výskyt výrazných osobitostí v rámci jedného druhu' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *polymorfos* (*πολύμορφος*) ‚majúci mnoho podôb', od ↗ *poly-* a gr. *morfē* (*μορφή*) ‚podoba'.

polynok dial. ‚palina' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **polyn*, **polyň* (porov. rus. *polýň* (*полынь*) ‚palina' a i.); asi od rovnakého koreňa ako ↗ *palina*, ↗ *plavý*.

polyp, staršie *polypus* (od 17. stor.) • Z lat. *polypus*, čo je prevzatie z gr. *polypūs* (*πολύπους*), doslova ‚mnohonohý, mnohonožec' – zložené z ↗ *poly-* a gr. *pūs* (*πούς*), gen. *podos* (*ποδός*) ‚noha'; už v antike prenesené na výrastok na nosovej sliznici.

polystyrén chem. ‚druh plastickej látky' (od 20. stor.) • Od ↗ *poly-* a *styrén* ‚druh nenasýteného uhľovodíka', utvoreného na základe gr. *styrax* (*στύραξ*) ‚vonná živica používaná na zhotovovanie kadidla'.

polyteizmus ‚mnohobožstvo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku (porov. fr. *polythéisme*, od 16. stor.) na základe gr. *polytheos* (*πολύθεος*) ‚súvisiaci s mnohými bohmi; majúci mnohých bohov', od ↗ *poly-* a gr. *theos* (*θεός*) ‚boh'.

pomáda zastaráv. ‚kozmetická masť (na vlasy)' (od 18. stor.) • Z fr. *pommade*, čo je prevzatie zo stal. *pomada* (spis. tal. *pomata*) ‚kozmetická masť s vôňou jablka', od tal. *pomo* ‚jablko', ktorého východiskom je lat. *pōmum* ‚ovocný plod'. Pozri aj ↗ *pomológia*.

pomáhať ↗ *môcť*

pomalý ↗ *malý*

pomaranč (od *17. stor.) • Zo staršieho tal. *pomarancia*, čo je zloženina tal. *pomo* ‚jablko' (z lat. *pōmum* ‚ovocný plod', pozri aj ↗ *pomológia*) a tal. *arancio* ‚pomarančovník', arab. pôvodu; ďalej pozri ↗ *oranžáda*.

-pomenúť, v slovesách ***napomenúť***, ***pripomenúť***, ***rozpomenúť sa***, ***spomenúť***, ***upomenúť*** (od *15. stor.) • Azda z psl. **poměnǫti* (porov. i staršie *na-pomienuť*, 16. stor.), resp. **pomęnǫti* (v takom prípade s vývinom **pomęnǫti* > **-pomänúť* > *-pomenúť*), čo sú nie celkom jasné odvodeniny od psl. **po-mьněti* (> staršie *pomnieť* ‚pamätať na niečo', od 16. stor.; od toho ***pomn-ík*** ‚sochárske ap. dielo na uctenie pamiatky'). Psl. **po-mьněti* je odvodené od psl. **mьněti* ‚myslieť, domnievať sa' (> staršie *mnieť*, od *17. stor.), čo je odvodenina od ide. **men-* ‚myslieť'; ďalej pozri ↗ *mieniť*. Z odvodenín: ***spomínať*** ap. (**-po-minati*), ***spomienka*** ap.

pomfritky hovor. ‚vyprážané zemiakové hranolčeky' (od 20. stor.) • Z fr. *pommes frites*, doslova ‚vyprážané zemiaky' – od fr. *pomme de terre* ‚zemiak' (doslova ‚zemské jablko', od fr. *pomme* ‚jablko', z lat. *pōmum* ‚ovocný plod' [pozri aj ↗ *pomológia*] a *terre* ‚zem', z lat. *terra* ‚id.'; k pomenovaniu pozri ↗ *zemiak*) a *frit* ‚vyprážaný'; ďalej pozri ↗ *fritovať*.

pomiasť (sa) ↗ *miasť*

pomknúť sa ↗ *-mknúť*

pomlčať, pomlčka, pomlka ↗ *mlčať*

pomník ↗ *-pomenúť*

pomoc, pomôcť ↗ *môcť*

pomológia ‚náuka o ovocných druhoch a ich odrodách' (od *19. stor.) • Od lat. *pōmus* ‚ovocný strom', *pōmum* ‚ovocný plod' a ↗ *-lógia*. Pozri aj ↗ *pomáda*, ↗ *pomaranč*, ↗ *pomfritky*.

pompa kniž. ‚honosná nádhera' (od 17. stor.) • Z lat. *pompa* ‚slávnostný sprievod; nádhera, lesk, okázalosť', čo je prevzatie z gr. *pompē* (*πομπή*) ‚poslanie, vyslanie (v sprievode);

slávnostný sprievod', od gr. *pempō* (πέμπω) ‚posielam, vysielam'. ***Pompézny*** je podľa nem. *pompös*, prevzatého z fr. *pompeux*, od fr. *pompe* ‚pompa' (prevzatie z lat.). Pozri aj ↗ *pumpky*.

pomsta, pomstiť (sa) ↗ *mstiť (sa)*

pomyje ↗ *myť*

pomykov, v spojeniach ***byť v p-e, dostať niekoho/sa do p-a*** ap. (od 19. stor.) • Súvisí so stčes. *pomčě* (*-mъča), poľ. dial. *pomyk* (*-mykъ), *pomek* (*-mъkъ) ‚sieť na lapanie vtákov', rus. dial. *pómča* (*-mъča) ‚sieť na lovenie rýb pri brehu; pasca' a i. – slk. *pomykov* zrejme najskôr označovalo nejakú sieť na lovenie, pascu ap., t. j. *byť v p-e* = asi ‚byť (chytený) v sieti, v pasci', odtiaľ dnešné ‚byť v bezradnej, trápnej situácii, v rozpakoch'. Uvedené výrazy súvisia s psl. **mykati* (↗ *mykať*), resp. **mъknǫti* (↗ *-mknúť*); významový vývin v smere ‚mykať' > ‚pasca' súvisí asi s rýchlym zaťahovaním siete, v ktorej uviazla korisť – porov. aj *pomykov* ako možnú odvodeninu od **pomykovať* ‚prerušovane, trhane ap. mykať'.

ponáhľať sa ↗ *náhly*

ponášať sa, ponáška ↗ *niesť*

poňať ↗ *jať*

pondelok (od 16. stor.) • Zo staršieho *ponedelok* (18. stor.), doslova ‚deň po nedeli' (↗ *nedeľa*). K spojeniu ***modrý p.*** pozri ↗ *modrý*.

pondus ‚závažie na kyvadlových hodinách' (od 18. stor.) • Z lat. *pondus* ‚váha, závažie'; súvisí s lat. *pendēre* ‚visieť', *pendere* ‚vešať (i na váhu); vážiť (na váhe)'.

ponevierať sa (od 17. stor.) • Málo jasné; azda súvisí s ↗ *-vrieť*[2] (porov. *pri-vrieť, za-vrieť* ap.) – môže ísť o odvodeninu (pod poľ. vplyvom?) od slovesa typu **ne-vierať* ‚nezatvárať' (porov. *za-vierať*) s predpokladaným významovým vývinom ‚nezatvárať niečo' > ‚nedávať na niečo pozor' > ‚zle s niečím zaobchádzať' (porov. poľ. *poniewierać* ‚id.') > ‚nemať dostatočnú opateru, povaľovať sa, potulovať sa ap.'.

poník ↗ *pony*

poniklec ‚bot. Pulsatilla' (od 20. stor.) • Od **poniklý* ‚sklonený ap.', čo je príčastie od nezachovaného slovesa **poniknúť* (porov. stsl. *poniknǫti* (ПОНИКНѪТИ) ‚zvesiť hlavu' ap.) – pomenovanie rastliny sa vysvetľuje jej ovisnutými kvetmi, sklonenými k zemi. **Poniknúť* je odvodenina od psl. **nikati* ‚kloniť, skláňať' (porov. sln. *níkati*, strus. *nikati* (НИКАТИ) ‚skláňať sa' a i.), utvoreného na základe ide. **ni-*, **nei-* ‚dole'; ďalej pozri ↗ *nízky*. Pozri aj ↗ *-nikať*.

ponížiť ↗ *nízky*

ponor, ponoriť, ponorka ↗ *noriť*

ponosa, staršie *ponos* m./ž. (od *16. stor.) • Od staršieho *po-niesť* ‚nesením dopraviť niekam; (o žiadosti, spore ap.) predložiť niečo niekde' (od 16. stor.) – ďalej pozri ↗ *niesť*; k striedaniu *ie/o* v *po-niesť: po-nos(a)* porov. *pri-niesť: prí-nos, vy-niesť: vý-nos* a i. Odvodenina: ***ponosovať sa.***

pontifikát cirk. ‚úrad a funkčné obdobie pápeža' (od 20. stor.) • Z lat. *pontificātus*, pôvodne ‚hodnosť a úrad pontifika', od lat. *pontifex*, gen. *pontificis* ‚pontifex, príslušník kňazského kolégia pontifikov (v starom Ríme)'; súčasný význam slova nadväzuje na cirk. lat. *pontifex summus (maximus)* ‚najvyšší biskup, pápež'. Lat. *pontifex* nie je etymologicky jasné; v antike sa vysvetľovalo ako ‚staviteľ mostov' (od lat. *pōns*, gen. *pontis* ‚most' a *facere* ‚robiť; zhotovovať, stavať'– azda podľa predstavy o „mostoch" spájajúcich svet bohov a ľudí?), môže tu však ísť len o ľudovoetymologické prispôsobenie nejakého staršieho výrazu, azda i cudzojazyčného prevzatia.

pontón ‚plavidlo na prepravu vojska al. na budovanie pomocných zariadení na vode' (od *18. stor.) • Z fr. *ponton*, ktorého východiskom je lat. *pontō*, gen. *pontōnis* ‚prepravná loď', od lat. *pōns*, gen. *pontis* ‚most'.

ponuka, ponúkať, ponúknuť ↗ *núkať*

ponurý kniž. ‚pochmúrny, tmavý; ustaraný, nevľúdny' (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *ponurý*, prevzatého z poľ. *ponury*. Výraz vznikol na základe poľ. *ponurzyć* ‚skloniť' (**po-nuriti*, od psl. **nuriti*, ďalej pozri ↗ *núrať (sa)*) – pôvodný význam bol asi ‚majúci sklonenú hlavu', odtiaľ ‚deprimovaný, nevľúdny, nepríjemný ap.', vo vzťahu k človeku (*p-á nálada*), prenesene aj o prostredí atď. (*p-á miestnosť, p. deň* ap.).

pony ‚malý vytrvalý kôň s krátkymi nohami' (od 20. stor.) • Z angl. *pony*, neznámeho pôvodu. Odvodenina: ***poník.***

pop[1] ‚pravoslávny kňaz', staršie i ‚kňaz, duchovný' (od 17. stor.) • Starý výraz (už neskoré psl. **popъ*), prevzatý – azda i prostredníctvom sthnem. *pfaffo* ‚kňaz, duchovný' (počas predveľkomoravských bavor. misií u záp. Slovanov) – z cirk. lat. *pāpa* ako označenia duchovného otca, kňaza; ďalej pozri ↗ *pápež*. Novšie ‚pravoslávny kňaz' súvisí s významom slova u pravoslávnych Slovanov, porov. rus., bulh. *pop* (поп), srb. *pȍp* (поп) ‚id.' a i. Pozri aj ↗ *púpava*. – **pop**[2] ↗ *pop-music*

pop-art, popart [-pá-] výtvar. ‚umelecký smer inšpirujúci sa prvkami modernej civilizácie' (od 20. stor.) • Z angl. *pop art*, od angl. *pop* (skrátenie angl. *popular* ‚obľúbený v ľudových vrstvách', k jeho lat. východisku pozri ↗ *populárny*) a *art* ‚umenie' (prevzaté stfr. prostredníctvom z lat. *ars*, gen. *artis* ‚obratnosť, [umelecká] zručnosť, umenie') – išlo o označenie umenia využívajúceho námety čerpané z tzv. ľudovej kultúry (angl. *popular culture*).

popcorn [-pko-], **popkorn**, správne *pukance* (od 20. stor.) • Z angl. *pop-corn* (výraz z amer. angl.), doslova ‚pražená kukurica' – od angl. *to pop* ‚vybuchovať, praskať; pražiť kukuricu, až kým nepopuká' (zvukomalebné) a *corn* ‚zrno, obilie; kukurica' (súvisí so ↗ *zrno*).

popelín ‚druh ľahkej hustej látky' (od 20. stor.) • Z fr. *popeline* – v konečnom dôsledku podľa belg. mesta Poperinge, známeho výrobou látok.

popevok ↗ *spievať*

popchnúť ↗ *pchať*

poplach, poplašiť ↗ *plašiť*

pop-music [-muzik] publ. ‚populárna hudba' (od 20. stor.) • Z angl. *pop music* (skrátene *pop* > slk. *pop²* hovor.), čo je skrátenie angl. *popular music* ‚id.', od angl. *popular* ‚obľúbený v ľudových vrstvách' (z lat.; ↗ *populárny*) a *music* ‚hudba' (↗ *muzika*).

popol (od 16. stor.) • Obmena (asi s asimiláciou *o-e-* > *o-o-*, resp. s novším *-ol* so samohláskou *o* pred tvrdým *l*, porov. ↗ *kotol*, ↗ *orol* a i.) pôvodného *popel* (tak ešte dial.), z psl. **popelъ*. Začiatočné **po-* v psl. **popelъ* sa niekedy vysvetľuje ako predpona (↗ *po*), môže však ísť aj o čiastočné zdvojenie koreňa **pel-*, ktorý nemá jednoznačný výklad – odvodzuje sa od ide. **pel-* ‚horieť' (ďalej pozri ↗ *planúť*), čo predpokladá pôvodný význam ‚zvyšok po horení'; iný výklad usúvzťažňuje psl. **popelъ* s gr. *palē* (*πάλη*) ‚jemná múka; jemný prach', lat. *pulvis* ‚prach', resp. i s psl. **pelva* (↗ *pleva*): popol je v takom prípade pomenovaný ako ‚drobný prášok ap.'. Z odvodenín: ***popolnica*** i ***popolník; popolec*** ‚posvätený popol, ktorým kňaz v prvý deň veľkonočného pôstu dáva veriacim znamenie na čelo' (odtiaľ ***Popolcová streda*** ako začiatok veľkonočného pôstneho obdobia), novšie ***popolček*** ‚jemný popol rozptyľujúci sa ako spaľovací odpad do ovzdušia'; ***popolvár*** ‚(v rozprávkach) zaznávaný, naoko lenivý mládenec', z pôvodného *popolváľ* ‚kto sa váľa v popole' (↗ *valiť*), s novším *-ár* azda podľa slov typu *klamár, pekár*, a i.

popraviť ↗ *-praviť*

poprestýkať ↗ *stoknúť*

popŕchať, poprchávať ↗ *pršať*

poprieť ↗ *prieť¹*

popsong, pís. i **pop song** hovor. ‚pieseň populárnej hudby' (od 20. stor.) • Z angl. *pop-song*, čo je skrátenie spojenia *popular song*, od angl. *popular* (prevzatie z lat.; ↗ *populárny*) a *song* ‚pieseň' (↗ *song*).

popud, popudiť ↗ *pudiť*

populácia ‚súhrn obyvateľstva' (od 20. stor.) • Zo strlat. *populatio* ‚osídlenie, obyvateľstvo', od lat. *populus* ‚ľud'. – **populárny** ‚všeobecne prístupný, zrozumiteľný; obľúbený v širokej verejnosti' (od 19. stor.) • Z lat. *populāris* ‚ľudový; ľudu prístupný, v ľude obľúbený', od lat. *populus* ‚ľud'. Porov. i ↗ *pop-art*, ↗ *pop-music*, ↗ *popsong*. – **populizmus** ‚politické postoje nadbiehajúce masám obyvateľstva' (od 20. stor.) • Od lat. *populus* ‚ľud'; súčasný význam je asi podľa angl. *populism* – pôvodne vo vzťahu k ideológii amer. Ľudovej strany (angl. *People's Party;* založená r. 1891), ktorá sa usilovala o obmedzenie súkromného vlastníctva pôdy ap.; odtiaľ všeobecný význam typu ‚usilujúci sa vyjadrovať záujmy más ap.'.

pór¹ ‚drobný otvor (na povrchu tela, v kompaktnej látke)' (od 18. stor.) • Z lat. *porus*, čo je prevzatie z gr. *poros* (*πόρος*) ‚priechod; otvor v pórovitej látke, v koži', od gr. *peirō* (*πείρω*) ‚prebodávam, prerážam, prenikám'. – **pór²** ‚druh zeleniny' (od *17. stor.) • Z lat. *porrum*, *porrus*, čo je asi staré prevzatie z jazykov stredomorskej oblasti.

porada ↗ *rada*

poradie ↗ *rad¹*

poradiť ↗ *rada*

poradovník, poradový ↗ *rad¹*

porantať hovor. expr., najmä v kliatbach typu ***bodaj ho p-lo*** ‚bodaj by dostal porážku' (od 19. stor.) • Od slovesa zachovaného v dial. *rantať* ‚trhať, kaziť' (staršie *rontovať* ‚trápiť, ničiť', od 17. stor.), čo je prevzatie z maď. *ront* ‚kaziť; zhoršovať; urieknutím spôsobiť chorobu a i.', ktoré súvisí s maď. *romlik* ‚kaziť sa, zhoršovať sa'. K *do-rantať* pozri ↗ *rana*.

poraziť, porážka ↗ *raziť*

porcelán (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Porzellan* s.) z tal. *porcellana* ž. – pôvodne išlo o pomenovanie istého druhu morských mušlí (odvodenina od tal. *porcello* ‚prasiatko', ktorého východiskom je lat. *porcellus*, zdrobnenina od lat. *porcus* ‚prasa,

sviňa, brav'; pomenovanie údajne súvisí s tvarom mušlí), ktoré bolo prenesené aj na keramiku dovážanú od 15. stor. z Číny.

porcia ,vymeraná časť, dávka (jedla)', staršie aj ,určená daň; diel, množstvo niečoho' (od 17. stor.) • Z lat. *portiō* – východiskom pre vznik výrazu bolo spojenie *prō portiōne* ,podľa určitého pomeru (častí)' (pozri aj ↗ *proporcia*), odvodzované (za predpokladu asimilácie **ō-a-* > *ō-o-*) z pôvodného **prō partiōne* ,id.', od lat. *prō* ,podľa' (pozri aj ↗ *pro-*[3]) a **partiō* ,delenie, pomer', od lat. *pars*, gen. *partis* ,časť, diel, podiel'.

poriadny, poriadok ↗ *riad*

poriečie ↗ *rieka*

porisko ,dlhšia drevená rúčka pracovného náčinia' (od 17. stor.) • Z pôvodného *toporisko* ,rúčka topora', od ↗ *topor;* k významu ,rúčka nástroja' porov. *bič: bič-isko, kos-a: kos-isko* ap. Forma *porisko* vznikla mylným rozdelením slova, keď sa začiatočné *to-* pociťovalo ako ukazovacie zámeno (↗ *ten*): *toporisko > (to) porisko.*

pornografia ,necudné zobrazovanie erotických, sexuálnych scén' (od 20. stor.) • Podľa fr. *pornographie*, od fr. *pornographe* ,kto píše o prostitúcii' (ako názov diela už v r. 1769), utvoreného na základe gr. *pornē* (*πόρνη*) ,prostitútka' a *grafō* (*γράφω*) ,píšem'. Slovo pôvodne znamenalo ,pojednanie o prostitúcii', neskôr nadobudlo i význam ,zobrazovanie príslušných scén ap.'.

poroba, porobiť[1] ,zbaviť slobody' ↗ *rab* – **porobiť**[2] ,počariť' ↗ *robiť*

porodiť ↗ *rodiť*

porota (od 19. stor.) • Odvodenina od nezachovaného **porotiť sa* ,zaprisahať sa, zložiť prísahu', utvoreného na základe **rotiť sa* ,prisahať' (porov. staršie *rotiť sa* ,sprisahávať sa proti niekomu', 18. stor.), ktorého východiskom je už psl. **rotiti sę*, odvodené od psl. **rota* ,prísaha' (porov. stsl. *rotiti sę* (**РОТИТИ СѦ**) ,zaprisahávať sa, zaklínať sa', *rota* (**РОТА**) ,prísaha' a i.). Tento výraz (nesúvisiaci s ↗ *rota* ,vojenská jednotka') sa odvodzuje od ide. **u̯er-* ,slávnostne hovoriť' (porov. stind. *vratám* ,príkaz, zákon, sľub', gr. *eirō* (*εἴρω*) ,hovorím', lat. *verbum*, gót. *waúrd*, nem. *Wort*, angl. *word* ,slovo', lit. *var̃das* ,meno' a i.); podľa iného výkladu súvisí s psl. **rekti* (↗ *riecť;* pôvodne teda **rok-tā*) – v zmysle obidvoch výkladov išlo zrejme o slovný záväzok, nepotvrdený dotykom nejakého predmetu (↗ *prísaha*). *Porota* sa najskôr vzťahovalo na zbor laických sudcov zaviazaných prísahou (k významu porov. aj ↗ *jury*) – odtiaľ i novšie ,hodnotiaca komisia' (*festivalová p.* ap.).

portál ,architektonicky upravený vchod do budovy' (od *19. stor.) • Zo strlat. *portale*, čo je odvodenina od lat. *porta* ,brána' (> staršie slk. *porta* ,brána a i.', od 16. stor.). ***Internetový p.*** zrejme súvisí s predstavou o vstupe do (určitého segmentu) internetu.

portefeuille [portfőj, -fej], v spojení ***minister bez p.*** ,bez rezortu' (od 20. stor.) • Z fr. *portefeuille*, doslova asi ,čo nesie list' – výraz vznikol na základe fr. *porter* ,niesť' (z lat. *portāre* ,niesť, nosiť') a fr. *feuille* ,list' (z ľud. lat. *folia*, od lat. *folium* ,list na strome'); pôvodným významom fr. *portefeuille* bolo ,obal na listy papiera', odtiaľ ,(v ňom obsiahnuté) úradné dokumenty, cenné papiere ap.' > ,príslušné kompetencie; ministerský rezort'. – **portfólio** odb. ,súbor cenných papierov, investícií a kapitálu v niečom vlastníctve' (od 20. stor.) • Z tal. *portafoglio* – výraz bol utvorený podľa fr. vzoru (↗ *portefeuille*) na základe tal. *portare* ,niesť' (z lat. *portāre*) a *foglio* ,list' (z lat. *folium*).

porto ,poštovné' (od 19. stor.) • Z tal. *porto*, doslova ,(poplatok za) doručenie', od tal. *portare* ,priniesť, dopraviť', z lat. *portāre*.

portrét ,(umelecká) podobizeň' (od 18. stor.) • Z fr. *portrait*, z hľadiska pôvodu príč. min. trpné od fr. *portraire* ,umelecky zobrazovať, stvárňovať, kresliť', zloženého z fr. *pour* (z lat. *prō* ,vpredu, pred') a *traire* ,kresliť' (z ľud. lat. **tragere*, ktoré vzniklo na základe lat. *trahere*, *tractum* ,ťahať').

portské ,druh vína' (od 20. stor.) • Podľa mesta Porto v Portugalsku.

portviš subšt. ,zmeták na dlhej rúčke' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Bartwisch*, dial. i [po-].

porub, porúbať ↗ *rúbať*

porúčať sa, poručík, poručiť, poručník ↗ *ruka*

porucha ↗ *rušiť*

poruke ↗ *ruka*

posesívny gram. ,privlastňovací' (od 20. stor.) • Z lat. *possessīvus*, od lat. *possidēre*, *possessum* ,mať vo vlastníctve, vlastniť' – doslova azda ,sedieť na niečom ako oprávnený, ako pán ap.', zloženina lat. *potis* ,kto môže, schopný, súci' a *sedēre* ,sedieť'.

poschodie ↗ *chodiť*

posiať ↗ *-siať*

posilniť ↗ *sila*

poskočiť, poskok ↗ *skok*

poskonný, v spojení *p-é konope* ‚majúce samčie kvety' (od 16. stor.) • Odvodené od **poskoň* (porov. rus. *póskoň (посконь)* ‚id.' a i.), z psl. **poskonь*, málo jasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako pôvodné **po-skop-nь*, od psl. **skopiti* vo význame typu ‚kastrovať, robiť neplodným' (slk. *škopiť*, ↗ *škop*[1]); pomenovanie v zmysle ‚neplodné konope' by súviselo s tým, že samčie rastliny nevytvárajú semená. Novší výklad vychádza z faktu, že konopa je starou kultúrnou rastlinou vých. pôvodu – ako východisko pre psl. **konopja* (↗ *konopa*) predpokladá indoirán. **kana-pus-*, pričom pre psl. **poskonь* zároveň rekonštruuje východiskové **pus-kana-* ‚majúci samčie kvety' s opačným poradím koreňov (porov. stind. *púmān*, v zloženinách aj *puṁs-* ‚muž, mužská bytosť', *kāṇaḥ* ‚zrnko, semienko').

poskytnúť ↗ *-skytnúť*

poslať ↗ *-slať*

posledný (od 16. stor.) • Odvodenina od staršieho *posleď* ‚nakoniec' (od 17. stor.; porov. aj odvodené ***naposledy***, staršie i *naposled, naposledok* a i. ‚nakoniec', od 15. stor.), z psl. **poslědь*, od ↗ *po* a psl. **slědъ* ‚stopa' (↗ *sled*) – z významového hľadiska ‚po *slede*, po stope niečoho' > ‚za niečím' > ‚na konci, na záver'.

poslúchať ↗ *sluch*

posmech, posmievať sa ↗ *smiať sa*

posol ↗ *-slať*

posošiť sa hovor. expr. ‚narovnať sa, vystrieť sa' (od 19. stor.) • Od ↗ *socha* v staršom význame typu ‚podpera, tyč' – pôvodne asi ‚zdvihnúť (sa) pomocou tyče ap.' > ‚zdvihnúť, vztýčiť, vystrieť (sa)'; odtiaľ dnešný význam.

pospiačky ↗ *spať*

pospiatky ↗ *späť*

pospolitý, pospolu ↗ *spolu*

post kniž. ‚miesto, postavenie, stanovište' (od 16. stor.) • Z tal. *posto*, ktorého východiskom je lat. *(locus) positus* ‚stanovené, určené miesto, postavenie', od lat. *positus*, čo je príč. min. trpné od lat. *pōnere, positum* ‚postaviť, rozostaviť; ustanoviť, určiť'. Pozri aj ↗ *pošta*.

post- ‚nasledujúci po' (*postkomunistický, postmoderna* ap.) • Z lat. *post* ‚(o čase) za, po, od' (súvisí s ↗ *pozde*).

postať ↗ *statný*

postáť ↗ *stáť*

postava, postaviť ↗ *staviť*

posteľ ↗ *stlať*

poster odb. ‚(počas vedeckého podujatia) plagát či panel stručne predstavujúci výsledky' (od 20. stor.) • Z angl. *poster* (pôvodne ‚plagát vystavený na verejnom mieste ako oznam al. reklama'), od slovesa *to post* ‚zverejniť (pripevnením na stĺp ap.); vylepiť plagát', odvodeného od angl. *post* ‚tyč, kôl, stojan', čo je prevzatie z lat. *postis* ‚stĺp, zárubňa'. K významu porov. i ↗ *verejný*.

poste restante [-st -nt] ‚spôsob posielania zásielky, pri ktorom si ju adresát sám vyzdvihne na pošte' (od 19. stor.) • Z fr. *poste restante*, doslova ‚zostávajúca pošta' (t. j. zásielka nedoručovaná adresátovi, ale zostávajúca na poštovom úrade), od fr. *poste* ‚pošta' (prevzatie z tal.; ↗ *pošta*), a *restant* ‚zostávajúci', od fr. *rester* ‚zostávať', čo je prevzatie z lat. *restāre* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *rest*.

postgraduálny ‚nasledujúci po skončení štúdia na vysokej škole' (od 20. stor.) • Doslova ‚*po-stupňový*', t. j. asi ‚nasledujúci po (dosiahnutom vysokoškolskom vzdelanostnom) stupni'; od ↗ *post-* a strlat. *gradualis* ‚súvisiaci so stupňom', od lat. *gradus* ‚stupeň' (↗ *grád*).

postihnúť ↗ *stihnúť*

postilión [-t-] hist. ‚kočiš poštových vozov' (od 18. stor.) • Z tal. *postiglione*, čo je odvodenina od tal. *posta* (↗ *pošta*).

postiť sa ↗ *pôst*

postoj ↗ *stáť*

postrádať ↗ *strádať*

postrčiť ↗ *strkať*

postreh, postrehnúť ↗ *striehnuť*

postrek, postriekať ↗ *striekať*

postriežka ↗ *striehnuť*

postrkávať, postrkovať ↗ *strkať*

postroj ↗ *stroj*

postrúhať, postruheň, postruhník, postružník ↗ *strúhať*

postskriptum ‚dodatok pripísaný v liste' (od 19. stor.) • Z lat. *post scrīptum*, doslova asi ‚(čo nasleduje) za listom' – od lat. *post* ‚po, za' a *scrīptum* ‚(to) napísané; list', od lat. *scrībere, scrīptum* ‚písať'. Porov. aj ↗ *skriptá*.

postulovať kniž. ‚vysloviť požiadavku, zdôvodnený predpoklad' (od 19. stor.) • Z lat. *postulāre* ‚žiadať, požadovať, vymáhať niečo', čo je odvodenina od lat. *poscere* ‚žiadať, vyžadovať'.

postup, postúpiť ↗ *stúpiť*

posúch ↗ *suchý*

posun, posunok, posunúť ↗ *sunúť*

posušiť ↗ *suchý*

posúvať, posuvný ↗ *sunúť*

posvätiť, posvätný, posviacať, posviacka ↗ *svätý*

poškrabok ↗ *škrabať*
poškvrna, poškvrniť ↗ *škvrna*
pošmúrny (od 17. stor.) • Pôvodne asi **po-smúrny* (porov. i rus. *pásmurnyj (пасмурный)* ,zamračený, pochmúrny, ponurý' a i.); odvodenina od psl. **smurъ* (porov. rus. *smúryj (смурый)* ,tmavosivý, temný'), porovnávaného s gr. *amauros* (ἀμαυρός) ,ťažko viditeľný, tmavý'. Pozri aj ↗ *chmúra*.
pošta (od *16. stor.) • Z tal. *posta*, ktorého východiskom je lat. *posita* mn., doslova ,určené (miesta)', od lat. *positum* ,(to) stanovené, určené', od lat. *pōnere, positum* ,postaviť, rozostaviť; ustanoviť, určiť' – pôvodne išlo o miesta určené ako zastávky pre koče poštovej služby (kde sa prepriahali kone ap.), odtiaľ ,poštová služba' > ,zásielky ňou prepravované' ap. Pozri aj ↗ *post*, ↗ *poste restante*, ↗ *postilión*.
pošva ↗ *šiť*
pot (od 17. stor.) • Psl. **potъ* (**pokᵘ-to-*), odvodenina od ide. **pekᵘ-* (↗ *piecť*) – z významového hľadiska ,čo vzniká pečením' > ,čo sa vylučuje v dôsledku úpeku, horúčavy'; porov. i ↗ *znoj*. Z odvodenín: ***potiť sa*** a i.
potácať sa ,neisto, kolísavo kráčať' (od 17. stor.) • Asi variant staršieho *po-tákať sa* ,id.'; k rozdielu *k* ~ *c* porov. *makať: macať* ap.), súvisiaceho s ↗ *točiť* (porov. dial. *potáčať sa* ,potácať sa'); ďalej pozri ↗ *tackať sa*.
poťah ↗ *ťahať*
potajme, potajmo, potajomky ↗ *tajiť*
potápač, potápať, potápka ↗ *topiť*[1]
potaš ,draselná soľ používaná pri výrobe skla ap.' (od 18. stor.) • Z nem. *Pottasche*, doslova ,popol (*Asche*) z hrnca (*Pott*)', čo je prevzatie z hol. *potas* (zloženina hol. *pot* ,hrniec', *as* ,popol') – potaš sa získavala varením spálených rastlín v zvláštnej nádobe.
potecha ↗ *tešiť*
Potemkin, v spojení ***p-ovské, P-ove dediny*** kniž. ,nejestvujúce veci vymyslené na zakrytie skutočnosti' (od 20. stor.) • Podľa rus. *poťómkinskije derévni (потёмкинские деревни)* – podľa kniežaťa G. A. Poťomkina (rus. *Потёмкин*), ktorý počas návštevy rus. cárovnej Kataríny II. na Kryme v r. 1787 staval kulisy údajných nových dedín, aby cárovnú presvedčil o rozkvete oblasti.
potencia kniž. ,schopnosť istého výkonu, sila' (od 18. stor.) • Z lat. *potentia* ,moc, sila, vážnosť, vplyv', od lat. *potēns*, gen. *potentis* ,majúci moc', čo je príčastie od zaniknutého lat. **potēre* ,môcť'. Význam ,(u muža) schopnosť pohlavného aktu a oplodnenia' je podľa lat. *potentia coeundī*, od lat. *coeundum*, čo je tvar gerundia od lat. *coīre* ,schádzať sa; spájať sa (i pohlavne)', zloženého z lat. *co-* (↗ *kom-*) a *īre* ,ísť'. Pozri aj ↗ *impotentný*. – **potentát** expr. ,kto má moc, vládca' (od 18. stor.) • Z lat. *potentātus* ,moc, vláda', od lat. *potēns*, gen. *potentis* ,majúci moc'.
potešiť ↗ *tešiť*
potiahnuť ↗ *ťahať*
potiaľ ↗ *-tiaľ*
potiecť ↗ *tiecť*
potiť sa ↗ *pot*
potkan ,zool. Rattus' (od 17. stor.) • Tal. pôvodu (stal. *pantegàna, patigàna* ap.) – východiskom výrazu je ľud. lat. **ponticāna*, utvorené na základe lat. *(mūs) Pontica*, doslova ,pontská, t. j. čiernomorská (myš)', ktoré vzniklo prekladom gr. *mȳs Pontikos* (μῦς Ποντικός) ,id.'. Gr. *Pontikos* ,čiernomorský' je odvodené od gr. *(ho) Pontos* (ὁ Πόντος) ,Čierne more', od gr. *pontos* (πόντος) ,more'.
potknúť sa ↗ *týkať sa*
potlesk ↗ *tlieskať*
potmehúd expr. ,neúprimný, falošný človek; lapaj, figliar' (od *18. stor.) • Od ↗ *tma* a ↗ *húsť* – označenie niekoho, kto *potme* (t. j. za tmy, v tajnosti) niečo ***hudie;*** k pomenovaniu porov. i čes. *potmě-šil(ec)* ,potmehúd', od čes. *šíti* ,šiť; expr. tajne chystať, pripravovať niečo'.
potok ↗ *tiecť*
potomok (od 16. stor.), **potomstvo** (od 17. stor.) • Staršie i *potomný* ,neskorší, budúci', *potomník* ,potomok'; všetko od *potom* (↗ *po*, ↗ *ten*).
potopa, potopiť ↗ *topiť*[1]
potrat, potratiť ↗ *tratiť*
potrava, potravina ↗ *tráviť*
potreba, potrebný, potrebovať ↗ *treba*
potrimiskár pejor. ,podlízavý, falošný človek' (od 18. stor.) • Obmena (s príponou *-ár* asi podľa slov typu *klamár* ap.) staršieho *potrimiska* (od 17. stor.), utvoreného – podobne ako staršie *utrimiskár* ,id.' (18. stor.) – asi na základe ↗ *trieť* a *miska* (↗ *misa*): z významového hľadiska azda ,kto si *potrie misku*', t. j. dostane najesť od osoby, ktorej lichotí? K pomenovaniu podľa jedla porov. i ↗ *pochlebovať*.
potrundžiť sa hovor. expr. ,trocha sa opiť' (od 18. stor.) • Obmena pôvodného *potrunčiť sa*, od ↗ *trúnok* – azda aj pod vplyvom nem. *betrunken* (dial. i [pe-]) ,opitý', čo je príčastie od nem. *(sich) betrinken* ,opiť (sa)', odvodeného od nem. *trinken* ,piť'.

potucha ↗ *tušiť*
potuchlina ↗ *tuchnúť*
potupa, potupiť ↗ *tupý*
potuteľný pejor. ‚falošný, potmehúdsky, škodoradostný' (od 19. stor.) • Azda od **po-tutlať* ‚zakryť'; ďalej pozri ↗ *tutlať*.
potúžiť sa ↗ *tuhý*
potvora ↗ *tvoriť*[1]
potvrdiť ↗ *tvrdý*
potýčka ↗ *týkať sa*
poučiť, poučka ↗ *učiť*
poukaz, poukázať, poukážka ↗ *kázať*
použiť ↗ *žiť*
povaha ↗ *váha*
povala ‚stropná konštrukcia; pôjd', staršie (aj *poval*) i ‚trám, hrada; podlaha' (od 17. stor.) • Od *pováľať* (↗ *valiť*), doslova ‚čo je pováľané'. Išlo o drevené trámy „pováľané", obalené (*ob-valené*) pre lepšie tesnenie hlinou a slamou, odtiaľ význam ‚trámová konštrukcia (stropu)' – keďže druhá strana stropu zároveň slúžila ako dlážka pre priestor pod strechou, slovo nadobudlo významy ‚podlaha' i ‚pôjd'.
povážiť, považovať ↗ *váha*
povedať, *poviem* (od 15. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *vedieť*, doslova ‚dať vedieť, oznámiť'. Pôvodne išlo o nedokonavé sloveso (staršie *povedať, povedám* ‚hovoriť'; azda už psl. **povědati*), novšie časovanie *poviem, povieš...* je podľa *viem, vieš* atď. Z odvodenín: ***poviedka*** i ***povesť*** (**po-věd-tь*), doslova ‚rozprávanie'; ***odpovedať, spovedať, vypovedať*** ap., od toho ***odpoveď, spoveď, výpoveď***, a i.
povel ↗ *veliť*
povera, poveriť ↗ *veriť*
povesno ‚zväzok vláken stonkového ľanu al. konopí' (od 17. stor.) • Asi obmena (s nejasným novším *-no* – podľa *pradeno*?) pôvodného *povesmo* (tak dial.), z psl. **pověsmo*, od psl. **po-věsiti* (> staršie *povesiť* ‚zavesiť'; ďalej pozri ↗ *-vesiť*) – výraz pôvodne označoval asi vlákna vešané, pripevňované na praslicu.
povesť ↗ *povedať*
povetrie ↗ *vietor*
poviedka ↗ *povedať*
povievať ↗ *viať*
povijak, povijan ↗ *povojník*
povinnosť, povinný ↗ *vina*
povlak ↗ *vlak*
povodeň, povodie ↗ *voda*
povojník ‚pás upevňujúci perinku s dieťaťom' (od *16. stor.) • Zo spojenia typu **povojný pás*, od **povoj* ‚povitie', to od *po-viť* (↗ *viť*) – porov. i ***povijak, povijan***, staršie *povíjanie* ‚povojník'.
povolanie, povolať ↗ *volať*
povoliť, povoľný ↗ *vôľa*
povoz ↗ *viezť*
povrávať, povrávka ↗ *vravieť*
povraz (od *16. stor.) • Psl. **po-vorz-ъ*, od psl. **po-verz-ti* (porov. stsl. *povrěsti* (ПОВРѢСТИ) ‚uviazať' a i.), čo je odvodenina od psl. **verzti* ‚viazať', usúvzťažňovaného so stsev. *virgill, virgull* ‚povraz', sthnem. *wurgen*, nem. *würgen* ‚škrtiť, hrdúsiť', lit. *veřžti* ‚viazať, zvierať' a i. – všetko od ide. **u̯er-ĝh-* ‚krútiť, škrtiť, stláčať', čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, ohýbať'. –
povrieslo ‚zväzok slamy na viazanie snopov' (od 17. stor.) • Psl. **poverslo* (**po-verz-slo*), od psl. **poverzti;* k prípone *-slo* porov. ↗ *maslo* ap.
povrch, povrchný ↗ *vrch*
povznesený ↗ *niesť*
power-play [pauerplej] šport. ‚hra bez brankára (v hokeji)' (od 20. stor.) • Z angl. *power play*, od angl. *power* ‚sila' a *play* ‚hra' – ide o presilovú hru pri odvolaní brankára, ktorý tak posilní útočnú silu mužstva.
póza ‚držanie tela, postoj; strojenosť, pretvárka', staršie ‚pozícia, položka' (od 16. stor.) • Z fr. *pose*, pôvodne ‚postavenie'; od fr. *poser* ‚ležať, sedieť', ktorého východiskom je ľud. lat. *pausāre* ‚urobiť si prestávku, zastaviť sa', od lat. *pausa* (↗ *pauza*). Z odvodenín: *pozér* ‚strojený, afektovaný človek' (t. j. ‚neprirodzený, stavajúci sa do pózy'; fr. *poseur*).
pozadie ↗ *zad*
pozauna ‚plechový dychový hudobný nástroj', staršie *pozaun* (od 18. stor.) • Z nem. *Posaune* (strhnem. *busīne, busūne, pusūne* ap.), čo je prevzatie zo stfr. *buisine*, ktorého východiskom je lat. *būcina* ‚pastiersky roh; trúbka, poľnica' – výraz je zložený z lat. *bōs*, gen. *bovis* ‚býk, vôl, krava' a *canere* ‚spievať; hrať na hudobnom nástroji, trúbiť'.
pozde dial., zastar. ‚neskoro' (od 17. stor.) • Psl. **pozdě;* utvorené na základe ide. **pos* ‚bezprostredne pri, za, po' (porov. stind. *paścā* ‚vzadu, za, neskôr', lat. *pos-t* ‚po', lit. *pàs* ‚u, pri' a i., pozri aj ↗ *po*) a **d-*, nejasného pôvodu (ďalej pozri ↗ *nad*). Pozri aj ↗ *paznecht.*
pozdĺž ↗ *dlhý*
pozdrav, pozdraviť ↗ *zdravý*
pozemok, pozemský, pozemšťan ↗ *zem*
pozér ↗ *póza*
pozhovieť ↗ *hovieť*

pozícia ‚postavenie; poloha', staršie ‚položka' (od 18. stor.) • Z lat. *positiō*, od lat. *pōnere, positum* ‚postaviť, rozostaviť'. – **pozitívny** ‚kladný; dokázaný, istý, skutočný' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *positiv*, fr. *positif*) z lat. *positīvus*, pôvodne ‚stanovený, určený, daný' (od lat. *pōnere, positum* ‚klásť; postaviť, rozostaviť; ustanoviť, určiť') – súčasný význam vznikol asi posunom ‚stanovený (ako istý)' > ‚skutočný ap.'. *P. obraz* (vo fotografii, filme) dostal pomenovanie na základe protikladného negatívneho zobrazenia. Pozri aj ↗ *diapozitív*, ↗ *kladný*. – **pozitrón** fyz. ‚elementárna častica s kladným nábojom' • Z angl. *positron* (od r. 1933), od angl. *positive* ‚kladný, pozitívny' (prevzatie z lat.); koncové *-tron* je podľa angl. *electron* ‚elektrón'.

pozlátiť, pozlátka ↗ *zlatý*

pozlotky ↗ *zlý*

poznamenať, poznámka ↗ *znamenie*

poznať, poznatok ↗ *znať*

pozor, pozorovať, pozrieť ↗ *zrieť*[2]

pozviechať sa ↗ *zviechať sa*

pozvoľna ↗ *vôľa*

požiar ↗ *žiar*

požičať (od *15. stor.) • Pôvodne imperfektívum od dial. *požičiť* (od toho aj nespis. *požič(te)!* ‚požičaj(te)!') < **požitčiť*, od *požitok* vo význame ‚užívanie, požívanie niečoho' (porov. ***požitky*** mn. ‚peňažné al. naturálne dávky ako súčasť nárokového príjmu pracovníka': *funkčné p-y poslancov* ap.; ďalej pozri ↗ *žiť*) – pôvodný význam bol ‚umožniť niekomu užívanie, požívanie niečoho', odtiaľ ‚poskytnúť niečo na určitý čas' > ‚požičať'. Z odvodenín: ***pôžička***. Pozri aj ↗ *žičiť*.

požiť, požívať, požívatina, poživeň ↗ *žiť*

pôda (od 18. stor.) • Azda už psl. **poda*, čo je variant psl. **podъ*; ďalej pozri ↗ *pôjd*.

pôdoj ↗ *dojiť*

pôjd (od 17. stor.) • Obmena dial. *pôd;* ku koncovému *-jd* porov. dial. *schojd* ‚schod'. Východiskom výrazu je psl. **podъ*, súvisiace so stind. *padám* ‚krok, stopa nohy', gr. *pedon* (*πέδον*) ‚pôda', lit. *pãdas* ‚podošva' a i. – všetko od ide. **pĕd-, *pŏd-* ‚noha; chodiť, padať' (↗ *padať*). Pôvodným významom psl. **podъ* bolo asi ‚chodenie', z toho ‚po čom sa chodí' > ‚zem, zemina ap.' (porov. i ↗ *pôda*); slovo mohlo označovať aj hlinenú dlážku na hornej strane stropu (odtiaľ *pôjd* ako ‚priestor medzi takouto podlahou a strechou'?); nemožno tu azda vylúčiť ani druhotný vplyv etymologicky nesúvisiaceho nem. *Boden* (dial. i [p-]) ‚prsť, zem; podlaha; povala'. Pozri aj ↗ *pod.*

pôrod ↗ *rodiť*

pôsobiť (od 15. stor.) • Asi podľa čes. *působiti* (stčes. *pósobiti*), ktoré vzniklo na základe spojenia *po sobě* ‚po sebe, za sebou' (↗ *sa*) – pôvodný význam bol zrejme ‚zostavovať z jednotlivých častí zaradených za sebou' (porov. stčes. *z-pósobiti zástupy* ‚zoradiť, zostaviť' ap.), odtiaľ všeobecne ‚zostavovať, vytvárať, zapríčiňovať ap.' (*p. radosť, ťažkosti*) > ‚účinkovať, konať' (*p. na niekoho, ako predseda* ap.). Z odvodenín: ***spôsobiť***, od toho ***spôsob*** (pôvodne asi ‚podoba, v akej je niečo zoradené ap.'), ***spôsobný*** kniž. ‚(dobre) vychovaný, slušný' (staršie i ‚vykonaný; primeraný; vhodný, schopný ap.') a i.

pôst ‚zdržiavanie sa (mäsitých) pokrmov, pôvodne z náboženských príčin' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *fasta* (dnešné nem. *Fasten*); prevzaté asi už počas bavor. kristianizačnej misie u záp. Slovanov. Z odvodenín: ***postiť sa*** (staršie i nezvratné *postiť*). Pozri aj ↗ *fašiangy*.

pôvab ↗ *vábiť*

pôvod ↗ *viesť*

pôžička ↗ *požičať*

pôžitok ↗ *žiť*

pŕ, pŕŕ cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

pra-, v ***praotec, prastarý*** ap. (od 17. stor.) • Psl. **pra-* (**prō-*); príbuzné s predponami v lat. *pro-avus* ‚praded, predok', lit. *pró-senis* ‚praded' ap.' – východiskom je ide. **pro, *prō* ‚dopredu, vpred'; ďalej pozri ↗ *pro-*[1].

práca (od 16. stor.) • Psl. **portja*. Odvodzuje sa od slovesa zachovaného v bulh. *práštam* (*пращам*) ‚posielam, zasielam' (**portjati*), srb., chorv. *ìs-pratiti* ‚vypraviť, poslať' (**portiti*) – práca je pomenovaná ako ‚poslanie (s určitou úlohou)', k významu porov. srb., chorv. *pòslati* (**posъlati*) ‚poslať, vyslať': *pòsao* (**posъlъ*) ‚práca'. Psl. **portiti, *portjati* sa porovnáva so stind. *pí-parti* ‚prevádza na druhú stranu', gr. *poreuō* (*πορεύω*) ‚dopravujem, privádzam, posielam', lat. *portāre* ‚niesť', gót. *faran*, nem. *fahren* ‚ísť (na dopravnom prostriedku), viezť (sa)' a i. – všetko od ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo'; pozri aj ↗ *pre*. Z odvodenín: ***pracovať, prácny; pracant*** expr. ‚dobrý, výkonný pracovník' (s príponou lat. pôvodu; uvažovalo sa aj o ľudovoetymologickom prispôsobení tal. *bracciante* ‚nádenník [vykonávajúci manuálne práce]', od tal. ***braccio*** ‚rameno, ruka', z lat. *bracchium* ‚rameno') a i.

pracka[1] ‚prostriedok na spínanie' (od 17. stor.) • Zrejme zdrobnenina od **praca* < **pręg-tja*, od psl. **pręgti* (ďalej pozri ↗ *priahať*) – pracka je pomenovaná ako ‚čo spriaha, spína ap.'. – **pracka**[2], správne *laba*, *paprčka*, *packa* (od 20. stor.) • Zdrobnenina od **praca*, prevzatého z nem. *Pratze*, čo je prevzatie z tal. *braccio* ‚rameno, ruka', z lat. *bracchium* ‚rameno'.

praclík ‚pečivo v podobe prekladaných prstencov' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *praceľ*, *preceľ* (od 17. stor.), prevzatého z nem. *Brezel*, čo je prevzatie román. pôvodu (porov. tal. *bracciatella* ‚sladké kvasené pečivo v tvare podlhovastého pása') – východiskový výraz je odvodený od lat. *bracchium* ‚rameno'; pečivo pripomína svojou formou ruky prekrížené na hrudi.

prácny, pracovať ↗ *práca*

pradeno ↗ *priasť*

pragmatický ‚rozvážny, vecný, praktický' (od 19. stor.) • Z lat. *prāgmaticus*, čo je prevzatie z gr. *prāgmatikos* (πραγματικός) ‚schopný konať, aktívny', od gr. *prāgma* (πρᾶγμα), gen. *prāgmatos* (πράγματος) ‚vykonaný čin; konanie, činnosť', od gr. *prāssō* (πράσσω) ‚konám, vykonávam'. Pozri aj ↗ *prax*.

prah (od 16. stor.) • Psl. **porgъ*; porovnáva sa s lat. *pergula* ‚mriežka na popínavé rastliny', stsev. *forkr* ‚okovaná žrď', lit. dial. *pérgas* ‚rybársky čln' – východiskom je ide. **perg-* ‚žrď, klát, kmeň', azda odvodenina (t. j. pôvodne ‚niečo odseknuté ap.'?) od ide. **perg-* ‚biť, udierať' (porov. arm. *harkanem* ‚udieram', stír. *orgaid* ‚ničí' a i.), čo je asi rozšírenie ide. **per-* (↗ *prať*[1]).

prahnúť kniž. ‚túžiť, bažiť' (od 17. stor.) • Azda už psl. **pragnǫti*, od rovnakého koreňa ako psl. **pražiti* (↗ *pražiť*) – z významového hľadiska ‚byť vysušený od horúčavy' (porov. *vyprahnutá zem*) > ‚túžiť po vode', resp. ‚byť rozhorúčený' > ‚horieť túžbou'.

prach (od 16. stor.) • Psl. **porchъ* (**pors-*), odvodenina od ide. **pers-* ‚rozprašovať, rozstrekovať'; ďalej pozri ↗ *pršať*. ***Prachy*** subst. ‚peniaze' je podľa čes., tam od argotového čes. *prach* ‚drobné peniaze'. Pozri aj ↗ *prašivý*, ↗ *spraš*. – **práchno** ‚ľahko zápalná organická látka (huba, práchnivé drevo)', staršie i ‚pleseň, hniloba; stletá, zuhoľnatená látka' (od 17. stor.) • Od ↗ *prach*, doslova ‚čo sa rozpadáva, čo je rozpadnuté na prach'. Z odvodenín: ***práchnivý***, ***práchnivieť*** a i.

prajný ↗ *priať*

prak (od 17. stor.) • Psl. **porkъ*; obyčajne sa odvodzuje od ide. **per-* ‚biť, udierať' (↗ *prať*[1]) – v takom prípade s možným významovým vývinom v smere ‚biť, udierať' > ‚zasahovať strelami, vrhať strely' > ‚vrhacie zariadenie'.

praktický ↗ *prax*

pralinka ‚plnená čokoládová cukrovinka' (od 20. stor.) • Z fr. *praline* (staršie *prasline*); podľa fr. maršala du Plessisa-Praslina (1598 – 1675), ktorého kuchár zhotovoval takéto cukrovinky.

prameň (od 17. stor.) • Psl. **pormy*, gen. **pormene*; azda od psl. **porti* ‚rozbíjať, rozrezávať ap.' (ďalej pozri ↗ *párať*) – v takom prípade s vývinom ‚niečo odrezané, oddelené ap.' > ‚(odtrhnutý) pás, pruh' (porov. *p. vlasov*, resp. aj staršie *zemské p-e* ‚podnebné pásma', 17. stor.) > ‚tok (v podobe pásu)' (*pramienok krvi*) > ‚zdroj vodného toku' (*p. rieky*).

pramica ‚jednoduchý čln', staršie ‚kompa' (od 18. stor.) • Odvodenina od *prám*[1] ‚kompa' (od 18. stor.), ktorého východiskom je psl. **pormъ* (**por-mo-*), odvodzované od ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo' (porov. stind. *pí-parti* ‚prevádza na druhú stranu', gr. *peirō* (πείρω) ‚prebodávam, prerážam', lat. *portāre* ‚niesť, nosiť, prinášať', gót. *faran*, nem. *fahren* ‚ísť [o dopravnom prostriedku]' a i., pozri aj ↗ *pre*). – **prámik** ‚ozdobná šnúra na obrubovanie' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od *prám*[2] ‚id.' (od 16. stor.), čo je prevzatie z bavor.-rak. nem. *Prâm(e)* (i *Prām*) ‚obruba', od slovesa *prâmen* (porov. spis. nem. *ver-brämen*) ‚olemovať, obrúbiť'.

pranier hist. ‚stĺp, ku ktorému priväzovali previnilca (na verejnú potupu)' (od 17. stor.) • Zjednodušenie staršieho *prangier* (od 16. stor.), prevzatého z nem. *Pranger*, čo je odvodenina od slovesa zachovaného v hol. *prangen* ‚tlačiť, tiesniť' – pôvodne asi o reťazi pripútavajúcej odsúdenca k stĺpu, neskôr prenesené na celý stĺp hanby.

pranostika ‚predpoveď (najmä počasia); porekadlo s takouto predpoveďou' (od 17. stor.) • Zo strlat. *pragnostica*, ktoré vzniklo obmenou lat. *prognōstica* mn. ‚znaky naznačujúce budúce počasie', od gr. *prognōstikos* (προγνωστικός) ‚vediaci vopred'; ďalej pozri ↗ *prognostika*.

prápor ‚vojenský útvar z niekoľkých rôt', staršie i ‚zástava' (od *16. stor.) • Psl. **porporъ* – výraz vznikol zdvojením koreňa **por-*, súvisiaceho s psl. **pero* (↗ *pero*), **perǫtь* (↗ *peruť*). Pôvodný význam bol asi ‚čo lieta, poletuje, vznáša sa, veje vo vzduchu', odtiaľ ‚↗ *vlajka*,

zástava (aj ako symbol vojenského oddielu)' > ,vojenský útvar (bojujúci pod určitou zástavou)'. Z odvodenín: ***práporčík*** (vojenská hodnosť). Pozri aj ↗ *franforec.*

prasa, gen. *prasaťa* (od 15. stor.) • Psl. **porsę,* gen. **porsęte* (**pork̂-*); súvisí s lat. *porcus* ,prasa, sviňa, brav', stír. *orc* ,prasa', sthnem. *far(a)h* ,id.' (porov. odvodené nem. *Ferk-el* ,prasiatko'), lit. *paršas* ,prasa' a i. – všetko od ide. **pork̂o-* ,sviňa, ošípaná'. Z odvodenín: ***prasací*** (psl. **porsęt-jь*); ***prasiť sa,*** k tomu ***prasný, prasnica*** a i.

praskať, práskať (od 17. stor.) • Psl. **praskati,* azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***prasklina*** (od staršieho *prasklý* ,prasknutý'); ***praskotať*** expr., od toho ***praskot; výprask*** (od *vy-práskať* ,zbiť'), ***prašťať*** (**praščati* < **prask-j-*), ***praštiť*** expr. a i. Pozri aj ↗ *traskavý.*

praslen bot. ,usporiadanie listov al. kvetov na byli' (od 20. stor.) • Vzniklo preneseným použitím staršieho *praslen* (dial. i *prasleň*) ,okrúhle závažie na vretene pôsobiace točením ako zotrvačník' (od 17. stor.), etymologicky **prasleň* ,krúžok obopínajúci praslicu' ako odvodenina od **praslo;* ďalej pozri ↗ *praslica.* V botanike sa slovo vzťahuje na listy či kvety rastúce na stonke v rovnakej výške, v rovnakom uzle, t. j. akoby z rovnakého kruhu okolo praslice. Pozri aj ↗ *bršlen.* – **praslica** (od 17. stor.) • Odvodenina od **praslo* (porov. sln. *préslo,* rus. dial. *priáslo (прясло)* ,praslica' a i.), z psl. **pręslo* (**pręd-slo*), doslova ,čo slúži na pradenie', od psl. **pręsti*[1] (↗ *priasť*).

prasnica, prasný ↗ *prasa*

prašivý (od 16. stor.) • Súvisí s ↗ *prach* a ďalej s ↗ *prchať, pŕchnuť* – pomenovanie odráža skutočnosť, že príslušné ochorenia bývajú sprevádzané odlupovaním kože, vypadávaním srsti, vlasov ap.

prašťať, praštiť ↗ *praskať*

prať[1], *periem* expr. ,biť, búchať, udierať' (od 17. stor.) • Psl. **pьrati, *perǫ;* súvisí so stind. *pŕtanā* ,boj', arm. *hari* aor. ,rúbal som drevo', alb. *pres* ,režem, krážam', lat. *premere* ,tlačiť', lit. *pértis* ,šľahať sa metličkou v kúpeli' a i. – všetko od ide. **per-* ,biť, udierať'. Pozri aj ↗ *párať,* ↗ *parom,* ↗ *prah,* ↗ *prak,* ↗ *proso,* ↗ *prť,* ↗ *upír,* ↗ *zapárať.* – **prať**[2] ,čistiť s použitím vody' (od 16. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *prať*[1]*;* posun ,biť' > ,prať (bielizeň)' súvisí s udieraním do bielizne pri praní piestom.

pratať (od 17. stor.) • Psl. **prętati.* Málo jasný výraz; azda od ide. **sp(h)er-, *sp(h)erǝ-* ,mykať (sa), kopať a i.' (ďalej pozri ↗ *prieť*[1]) – v takom prípade s možným významovým vývinom ,kopať ap.' > ,vykopávať (korene, pne); čistiť (pôdu)' > ,d(áv)ať do poriadku' (porov. ***upratať***) > ,dávať preč, odstraňovať (prebytočné veci)' (***odpratať, spratať, vypratať***) > ,ukladať (niekam)' (***vpratať, zapratať***) > ,dať sa uložiť, vmestiť sa' (***spratať sa*** *do niečoho;* sem aj ***spratný*** [o nábytku ap.] a ***nespratný*** ,nedisciplinovaný ap.' – porov. *spratať sa do kože).*

pravda (od 13. stor.) • Psl. **pravьda,* odvodenina od slovesa **praviti* vo význame typu ,robiť priamym, rovným' > ,riadiť, spravovať' (↗ *-praviť*). Pôvodným významom slova bolo azda ,(náležité) riadenie, spravovanie' – odtiaľ staršie *pravda* ,spravodlivosť, právo' (*krivda za stôl sadla, p. u dvier žobre;* S. Chalupka) a ďalej ,výkon spravodlivosti' > ,súdny proces, súd' (porov. *už je na p-e Božej,* doslova ,už je na Božom súde = už stojí pred Božím súdom, už je mŕtvy'). Dnešný význam ,súhlas výroku, výpovede so skutočnosťou' (*povedať p-u*) mohol vzniknúť posunom ,riadenie' > ,nariadenie, ustanovenie' (porov. stsl. *pravьda* (**ПРАВЬДА**) vo význame ,ustanovenie, zásada', resp. i slk. *zjavené Božie p-y*) > ,čo je nariadené, čo (skutočne) platí' > ,čo zodpovedá skutočnosti'. Z odvodenín: ***opravdivý*** (staršie *opravdový;* podľa čes., tam od čes. *opravdu* ,naozaj', odvodzovaného od čes. *ó, pravdu máš*), ***spravodlivý*** (staršie *spravedlivý;* z čes., tam ako obmena – asi podľa stčes. *bedlivý, mlčě(d)livý* ,mlčanlivý' a i. – pôvodného *spravedlný* [porov. odvodené *ospravedlniť*] < **spravedný,* utvoreného na základe spojenia *s p-ou*), ***pravdovravný*** (↗ *vravieť*) a i. – **práve** (od 15. stor.) • Od ↗ *pravý* ,priamy, rovný' – odtiaľ význam súčasnosti (porov. *priam sa mu zazdalo* ,v tej chvíli...'), resp. bezprostrednej časovej blízkosti (,rovno v tejto chvíli odišiel' > ,práve odišiel'). K použitiu vo význame zdôrazňujúcej častice porov. *rovno teba som tu potreboval* ,práve teba...'. – **pravidlo** (od 17. stor.) • Doslova ,čo slúži na *pravenie*', od **praviti* ,robiť *pravým,* t. j. priamym': pôvodne vo vzťahu k nástrojom (staršie ,nástroj na meranie/udržiavanie priameho smeru', o uholnici, murárskej late, vodováhe i kormidle), prenesene ,predpis, zásada, norma'. Zdrobnenina: ***pravítko*** (< **pravidko* < **pravidl-ko*). – **-praviť, -právať** • Odvodeniny od ↗ *pravý* (v rôznych významoch). Význam typu ,robiť priamym, rovným' môže byť ešte viditeľný v slovese ***vypraviť*** ,odoslať' (t. j.

‚nasmerovať priamo niekam'), podľa toho aj ***dopraviť***, ***prepraviť*** (odtiaľ ***výprava***, ***doprava***, ***preprava***) a i. Význam typu ‚správny, náležitý, vhodný' sa zachoval v ***napraviť***, ***opraviť***, ***pripraviť***, ***upraviť***, posunul sa v ***popraviť*** (staršie ‚napraviť', z toho ‚napraviť [niekoho trestom]' > ‚potrestať [aj smrťou]': *p. zločinca*), ***spraviť*** (‚uviesť do náležitého stavu, usporiadať ap.' [k tomu ***súprava*** ‚súbor predmetov tvoriacich celok'] > ‚vykonať úpravu'; z toho všeobecne ‚vykonať, urobiť niečo', odtiaľ i ***sprava*** hovor. ‚nejaké zariadenie, náčinie'), ***zapraviť*** (‚umiestniť na [vhodné] miesto'); sem zrejme i ***správa***[1] ‚informácia' (od **s-praviť niekoho* ‚poskytnúť pravú informáciu'). O významovom posune ‚robiť priamym, rovným' > ‚riadiť' (porov. stsl. *praviti* (**ПРАВИТИ**) ‚riadiť, spravovať' a i.) svedčí ***správa***[2] ‚činnosť vedenia, riadenie' (od toho ***spravovať*** ap.) i ***správať sa*** (pôvodne asi ‚riadiť sa' [*s. sa podľa predpisov*] > ‚počínať si, prejavovať sa nejako'); ďalším vývinom ‚riadiť' > ‚(ústne) prikazovať' > ‚hovoriť' vzniklo staršie *praviť* ‚vravieť, hovoriť, oznamovať', odtiaľ ***rozprávať*** (od neho ***rozprava*** i ***rozprávka***) aj ***vyprávať*** hovor. ‚rozprávať', ***výpravný*** odb. ‚epický' (t. j. ‚rozprávajúci dej': *v-á báseň* ap.). – **právo** (od 15. stor.) • Doslova ‚(to) pravé', od ↗ *pravý* vo význame ‚priamy, rovný' > ‚konajúci bez úskokov, podľa spravodlivosti' ap.; k významu porov. i fr. *droit* ‚právo' z neskorého lat. *dīrēctum* s., od lat. *dīrēctus* ‚priamy, rovný' (↗ *direkt*[1]). Pozri aj ↗ *správny*. – **pravoslávny** ‚týkajúci sa východnej kresťanskej cirkvi, ktorá neuznáva pápeža' (od 19. stor.) • Z jazykov pravoslávnych Slovanov, porov. rus. *pravoslávnyj* (*православный*) a i. Výraz vznikol neadekvátnym prekladom gr. *orthodoxos* (*ὀρθόδοξος*) ‚majúci správny názor; pravoverný' (↗ *ortodoxný*), zloženého z gr. *orthos* (*ὀρθός*) ‚priamy, pravý, správny' a *doxa* (*δόξα*) ‚mienka, názor, predstava', ktoré však má aj význam ‚(dobrá) reputácia, ↗ *sláva*' (t. j. ‚mienka, ktorej sa niekto/niečo teší'). – **pravotiť sa** zastar. ‚súdiť sa, mať spor', staršie i *pravotiť* ‚žalovať, obžalovať' (od 16. stor.) • Súvisí so starším *pravota* ‚súdny spor' (od *17. stor.) – od ↗ *pravý* vo význame typu ‚zodpovedajúci právu'. – **pravý** (od 15. stor.) • Psl. **pravъ* (**prō-u̯o-*) – odvodenina od ide. **pro*, **prō* ‚dopredu, vpred'; ďalej pozri ↗ *pro-*[1]. Pôvodný význam bol ‚priamy, rovný' (v protiklade ku ‚krivý'), z toho ‚konajúci priamo, bez úskokov ap.' (vo vzťahu k morálnej sfére, porov. aj ↗ *pravda*, ↗ *právo*); odtiaľ asi ‚zodpovedajúci spravodlivosti, právu' (porov. staršie *p-ým právom* ‚podľa zákona, spravodlivo') > ‚správny; skutočný, nefalšovaný ap.' (*p-á viera*, *p-é meno*). Význam ‚opačný vo vzťahu k ľavému' (*p-á ruka* ap.) vznikol asi na základe významu ‚správny' (keďže väčšina populácie je pravoruká, za „normálne" či „správne" sa považuje prednostné používanie pravej ruky); použitie v sfére politického života (*p-á časť politického spektra*) nadväzuje na fr. *la droite*, doslova ‚pravá strana' – podľa zasadacieho poriadku fr. parlamentu za tzv. Reštaurácie (1814 – 1830) sedeli zástupcovia konzervatívnych strán z hľadiska predsedajúceho po pravej strane.

prax, staršie *praxis* (od 17. stor.) • Z lat. *prāxis* ‚činnosť, zamestnanie', čo je prevzatie z gr. *prāxis* (*πρᾶξις*) ‚konanie, vykonávanie', od gr. *prāssō* (*πράσσω*) ‚konám, vykonávam'. Z odvodenín: ***praktický*** (gr. *prāktikos* (*πρακτικός*) ‚schopný, činný, praktický'). Pozri aj ↗ *aktívny*, ↗ *nedeľa*, ↗ *pragmatický*.

prázdny (od *13. stor.) • Psl. **porzdьnъ;* odvodenina od koreňa **porzd-* – usúvzťažňuje sa s predložkou **perzъ* (> slk. dial. *prez*, čes. *přes* ‚cez' a i.), avšak významový vývin nie je jasný. Z odvodenín: ***prázdniny***, asi podľa lat. *vacātiō* (> staršie *vakácie* ‚prázdniny', od 18. stor.), doslova asi ‚uvoľnenie' (t. j. od študijných povinností ap.), od lat. *vacāre*, *vacātum* ‚byť prázdny, neobsadený, voľný (od niečoho); nebyť zamestnaný' (pozri aj ↗ *vákuum*); ***zaneprázdniť*** ‚zamestnať', t. j. ‚urobiť *ne-prázdnym*, nie voľným (od pracovných úloh ap.)'.

pražiť (od 17. stor.) • Psl. **pražiti* (**prōg-*); porovnáva sa so stsev. *spraka* ‚praskať, pukať', *spirgėti* ‚pražiť sa, piecť sa', *spragėti* ‚praskať (o horiacom dreve)', *sprógti* ‚praskať, pukať' a i. – azda od koreňa zvukomalebného pôvodu, napodobňujúceho aj škvrčanie tuku pri vyprážaní ap. Z odvodenín: ***praženica*** (od ***pražený***); ***zapražiť***, od toho ***zápražka***, a i. Pozri aj ↗ *prahnúť*, ↗ *prhliť*, ↗ *smažiť*.

prča ↗ *paprčiť*

prdieť hrub. (od *16. stor.) • Psl. **pьrděti;* súvisí so stind. *párdate* ‚púšťa vetry', avest. *pərəδən* ‚púšťajú vetry', gr. *perdomai* (*πέρδομαι*), alb. *pjerdh* ‚púšťam vetry', sthnem. *ferzan*, nem. *furzen*, lit. *pérsti*, *pérdžiu* ‚púšťať vetry' a i. – všetko od ide. **perd-* ‚hlasno púšťať vetry', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***prdúskať sa*** hrub. ‚vystatovať sa; zbytočne sa namáhať'. Pozri aj ↗ *pudlo*, ↗ *záprdok*.

pre, pre-[1] (od 15. stor.) • Psl. **per;* súvisí so stind. *pári* ‚okolo, proti, od', gr. *peri* (*πέρι*) ‚okolo, o, nad, pre', alb. *për* ‚pre, za', lat. *per* ‚skrz, cez, po', nem. *ver-* (napr. *legen* ‚klásť, položiť': *ver-legen* ‚preložiť, premiestniť' ap.), lit. *peř* ‚cez, po' a i. – všetko od ide. **per, *peri* ‚dopredu, vpred; vychádzajúc (z niečoho), prechádzajúc (cez niečo, na druhú stranu), prekonávajúc (aj mieru); cez (niečo von)' (pôvodne azda tvar lokatívu od ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo'; pozri aj ↗ *práca*, ↗ *pramica*, ↗ *pred*, ↗ *pri*, ↗ *priamy*, ↗ *priek*, ↗ *prst*, ↗ *prť*). V slk. nahrádza pôvodné ↗ *pro-*[1], porov. stsl. *pro-biti* (**ПРОБИТИ**), čes. *pro-bíti* a i., avšak slk. *pre-biť* ap. Zdĺžený variant: ***prie-*** (porov. *pre-behnúť: prie-beh* ap.); rozdiel *pre-/ prie-* niekedy slúži aj na odlíšenie významu, porov. *pre-chod* ‚prejdenie': *prie-chod* ‚miesto, ktorým sa prechádza' a i. – **pre-**[2] (↗ *preambula* ap.) • Z lat. *prae-* (resp. z jeho reflexov v román. jazykoch), od lat. *prae* (**prai*) ‚pred; oproti, voči; pre'; od pádovej formy ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo'.

preambula ‚úvodná časť (listiny)' (od 20. stor.) • Utvorené na základe strlat. *praeambulum* s. ‚úvod, vstup' (slk. *preambula* ž. azda podľa strlat. *praeambula* mn. ‚úvodné časti, základy', resp. podľa nem. *Präambel* ž. ‚preambula'?), od lat. *praeambulus* ‚predchádzajúci, predošlý', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *ambulāre* ‚chodiť'.

prebal, prebaliť ↗ *baliť*

prebehlík, prebehnúť, prebiehať ↗ *behať*

preboriť sa ↗ *boriť*

prebudiť, prebúdzať ↗ *budiť*

prebytok ↗ *byť*

precedens ‚predchádzajúci prípad al. rozhodnutie, podľa ktorého sa neskôr rozhoduje' (od 20. stor.) • Z lat. *praecēdēns*, gen. *praecēdentis* ‚predchádzajúci', čo je príčastie od lat. *praecēdere* ‚ísť vpredu, vopred', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať'. Z odvodenín: ***(bez)precedentný.***

precediť, preciedzať ↗ *cediť*

preciózka kniž. ‚afektovaná, výstredná žena' (od 20. stor.) • Z fr. *précieuse* (pôvodne o ženách, ktoré v polovici 17. stor. reagovali na dobovú hrubosť mravov jemnosťou svojich spôsobov a jazyka), od fr. *précieux*, pôvodne ‚cenný, vzácny' (prevzatie z lat. *pretiōsus*, od lat. *pretium* ‚cena; hodnota, vážnosť'), odtiaľ ‚(o človeku) ctihodný, vážený' > ‚majúci dôstojné, vyberané správanie' > ‚kto sa správa (až príliš) jemne, neprirodzene, afektovane ap.'.

precízny kniž. ‚presný' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *präzise* a fr. *précis*) z lat. *praecīsus* ‚(o reči) úsečný, stručný, krátky', čo je príč. min. trpné od lat. *praecīdere, praecīsum* ‚odťať, odseknúť, prerušiť', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *caedere* ‚biť, rúbať'. Význam sa posunul v smere ‚odseknutý' > ‚presne vymedzený' > ‚presný, dôkladný'.

prebiť ↗ *biť*

precitnúť ↗ *cítiť*

precliť ↗ *clo*

preč (od 15. stor.) • Súvisí s poľ. *prócz* ‚okrem, mimo', sln. *pròč*, rus. *proč* (*прочь*) ‚ďalej, preč' a i., ktorých východiskom je psl. **pročь* (**prok-jь*) ako odvodenina od psl. **prokъ* (**pro-ko-*) ‚ostatný ap.' (porov. stsl. *prokyjь* (**ПРОКЪІИ**) ‚ostatný', *prokъ* (**ПРОКЪ**) ‚zostatok, zvyšok' a i.), od ide. **prŏ-ko-* ‚nachádzajúci sa vpredu' (porov. gr. *proka* (*πρόκα*) ‚ihneď, náhle', lat. *procul* ‚ďaleko' a i.), čo je odvodenina od ide. **pro, *prō* ‚dopredu, vpred' (↗ *pro-*[1]) – z významového hľadiska asi ‚čo je vpredu' > ‚čo bude v budúcnosti; čo je odložené do budúcnosti' (porov. rus. dial. *ná-prók* (*напрок*) ‚na budúci rok; do zásoby; na úžitok' ap.) > ‚čo je (odložené) niekde mimo, preč'. Očakávaným slk. reflexom psl. *pročь* by bolo **proč;* pôvod koreňového *e* v *preč* nie je jasný – slk. *preč* sa odvodzovalo od psl. **prъčь* ako variantu pôvodného **pročь* (**ъ* ako výsledok redukcie **o*, resp. novšej analógie podľa významovo blízkeho psl. **vъnъ* [↗ *von*]?), iný výklad uvažuje v prípade slk. *preč* o východiskovom psl. **prečь* ako starom variante psl. **pročь*.

prečin ↗ *činiť*

prečkať ↗ *čakať*

pred, pred- (od *12. stor.) • Psl. **perdъ*, zložené z psl. **per-* (↗ *pre*) a **-dъ;* ďalej pozri ↗ *nad*. Z odvodenín: ***predný*** (od toho i ***prednosta***), ***predok*** ap. Pozri aj ↗ *predsa*.

predaj ↗ *dať*

prederaviť ↗ *diera*

predikovať (od *16. stor.) • Z lat. *praedicāre*, pôvodne ‚hlásať, vyhlasovať, oznamovať'; od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *dīcere* ‚hovoriť, tvrdiť, vyhlasovať'. Z významu ‚hlásať' vzniklo aj kresť. lat. ‚hlásať učenie, ohlasovať evanjelium ap.' (porov. i staršie *predikovať* ‚kázať', *predikátor* ‚kazateľ', od 16. stor.); posunom v smere ‚vyhlasovať, oznamovať niečo o niečom/ niekom' vzniklo ‚vypovedať niečo o subjekte' – porov. i ***predikácia*** log. ‚prisudzovanie', gram.

,prisudzovací, vetotvorný vzťah', z lat. *praedicātiō; **predikát*** log. ,čo sa prisudzuje subjektu', lingv. ,prísudok', ,šľachtický titul, prídomok', z lat. *praedicātum* ,(to) prisudzované'.

predkožka ↗ *koža*

predkrm ↗ *kŕmiť*

predmestie ↗ *mesto*

predmet ↗ *objekt*

prednes, predniesť ↗ *niesť*

prednosta, predný, predok ↗ *pred*

predpona ↗ *pnúť*

predpotopný ↗ *topiť*[1]

predsa (od 16. stor.) • Od ↗ *pred* a ↗ *sa*, zo spojenia *pred sa* ,pred seba' (t. j. ,dopredu, vpred'); odporovací význam vznikol asi v kontextoch typu *hoci mu bránili, on pred sa kráčal*, t. j. ,hoci mu bránili, on kráčal pred seba (t. j. vpred, ďalej)' > ,... on napriek tomu kráčal' ap.

predseda, predsedať, predsedníčka ↗ *sedieť*

prefabrikát ↗ *fabrika*

prefekt ,predstavený, prednosta', staršie *prefektus* (od 16. stor.) • Z lat. *praefectus* ,predstavený, správca, veliteľ, náčelník', čo je príčastie od lat. *praeficere, praefectum* ,postaviť (niekoho) na čelo, ustanoviť za veliteľa, správcu ap.' – výraz je zložený z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *facere* ,robiť, urobiť; urobiť niekoho niečím, vymenovať, ustanoviť'.

preferans ,hra v karty; biliardová hra' (od 19. stor.) • Z fr. *préférence*, od fr. *préférer* ,dávať prednosť, uprednostňovať', čo je prevzatie z lat. *praeferre* (↗ *preferovať*). – **preferovať** kniž. ,uprednostňovať' (od 20. stor.) • Z lat. *praeferre* ,dávať prednosť', doslova ,niesť niečo pred niečím', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *ferre* ,niesť'. Pozri aj ↗ *prelát.*

prefíkaný expr. ,prešibaný, ľstivý' (od 19. stor.) • Zrejme od **prefíkať*, čo je odvodenina od *fíkať* vo význame typu ,biť' (porov. dial. *fíkať* ,o koni: vyhadzovať zadnými nohami, kopať'); asi zvukomalebného pôvodu (porov. i ↗ *fikať*), podľa zvuku sprevádzajúceho údery. Pôvodným významom bolo zrejme *,pre-bitý'*, t. j. potrestaný bitím za klamstvo, podvod ap. (porov. i *prešibaný*, od ↗ *šibať*), odtiaľ ,ľstivý'.

preglejka ↗ *glej*

prehajdákať expr. ,premárniť' (od 19. stor.) • Od staršieho *hajdákať* ,mrhať, márniť čas' (od 18. stor.), dial. ,utrácať, mrhať (peniaze, majetok); márnotratne žiť'. Ide asi o odvodeninu od ↗ *hajde, hajdy* (dial. i *hajda*) vo význame náhleho pohybu preč (dial. *a už bol h., ani stopy* ap.), azda i pod vplyvom nem. *heidi sein* ,byť preč' (napr. *das Geld ist heidi* ,peniaze sú preč'), od nem. *heidi*, čo je častica zvukomalebného pôvodu, vyjadrujúca radosť aj rýchly pohyb – porov. i dial. *hajdigovať* pejor. ,márniť čas a peniaze', asi podľa nem. *heidi gehen* ,odísť (rýchlo preč), stratiť sa'.

preháňať, prehánka ↗ *honiť*

prehľad, prehľadný ↗ *hľadieť*

prehĺbiť ↗ *hlboký*

prehliadať, prehliadka ↗ *hľadieť*

prehodiť ,prehovoriť' ↗ *-hodnúť*

prehra ↗ *hra*

prehradiť ↗ *hradiť*[1]

prehrať ↗ *hra*

prechádzať, prechádzka, prechod ↗ *chodiť*

prejav, prejaviť ↗ *javiť*

prekabátiť ↗ *kabát*

prekárať ↗ *károť*

prekaziť, prekážať, prekážka ↗ *kaziť*

preklenúť ↗ *klenúť sa*

preklínať ↗ *kliať*

preklopiť ↗ *klopiť*

prekonať ↗ *konať*

prekopať ↗ *kopať*

prekotiť ↗ *kotiť sa*

prekrojiť ↗ *krájať*

prekurzor chem. ,východisková látka pre vznik výsledného produktu' (od 20. stor.) • Z lat. *praecursor* ,predchodca', od lat. *praecurrere, praecursum* ,bežať vopred; predchádzať', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *currere* ,bežať'.

prekvapiť (od 19. stor.) • Z čes. *překvapiti*, pôvodne asi ,prepadnúť rýchlym, nečakaným pohybom ap.' – ide o odvodeninu od čes. *kvapiti* ,rýchlo sa pohybovať', ktorého východiskom je psl. **kvapiti*, súvisiace s psl. **kypěti* (↗ *kypieť;* k rozdielu psl. **-va-: *-y-* porov. ↗ *kvas:* ↗ *kyslý* a i.); v čes. *kvapiti* nastal posun typu ,kypieť, vrieť' > ,rýchlo, prudko sa pohybovať'.

prekypovať ↗ *kypieť*

prelát ,čestný titul udeľovaný pápežom', staršie i ,predstavený kláštora' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *praelātus*, čo je pôvodne príč. min. trpné od lat. *praeferre, praelātum* ,niesť niečo pred niečím, dávať prednosť' (↗ *preferovať*).

preliačiť ,dovnútra prehnúť' (od 17. stor.) • Odvodenina od **liačiť* ,ohýbať', ktorého východiskom je už psl. **lęčiti* (porov. rus. dial. *ľáčiť (лячить)* ,naťahovať', *ľačíťsia (лячиться)* ,nakláňať sa' a i.), od ide. **lenk-* ,ohýbať'; ďalej pozri ↗ *ľakať.*

preliminárny kniž., odb. ,predbežný' (od *19. stor.) • Z lat. *praelīmināris*, doslova ,nachádzajúci

sa pred prahom', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *līmināris* ‚súvisiaci s prahom', od lat. *līmen*, gen. *līminis* ‚prah' – odtiaľ ‚nachádzajúci sa pred vstupom do niečoho, pred začiatkom' > ‚predbežný'.

prelínať sa kniž. ‚prestupovať sa, prepletať sa', staršie i *prelínať* ‚prenikať' (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *prolínati* ‚prenikať', k čes. *pro-lnouti* ‚dôkladne niečo preniknúť' (porov. aj staršie slk. *pre-ľnúť* ‚prestúpiť, preniknúť'), od čes. *lnouti* ‚tesne priliehať k niečomu', majúceho rovnaké etymologické východisko ako ↗ *ľnúť* – z významového hľadiska asi ‚lepiť (sa); byť prilepený, lipnúť ap.' > ‚prenikať, prestupovať cez niečo (v dôsledku tesného kontaktu)'. Pozri aj ↗ *vzlínať*.

preliv ↗ *liať*

prelom, prelomiť ↗ *lomiť*

preľstiť ↗ *lesť*

prelud ↗ *lúdiť*

prelúdium hud. ‚skladba pre klávesový nástroj; inštrumentálny úvod k cyklickej skladbe' (od 19. stor.) • Zo strlat. *praeludium*, od lat. *praelūdere* ‚vopred hrať', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *lūdere* ‚hrať'.

premáhať ↗ *môcť*

premena, premeniť ↗ *meniť*

premerať ↗ *mieriť*

premet ↗ *miesť*

prémia ‚odmena (v súťaži, za zvýšený výkon ap.)' (od 18. stor.) • Z lat. *praemium* (**prai-em-io-*), mn. *praemia* ‚vybraný kus koristi; pocta, vyznamenanie; zisk; odmena, odplata, cena', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *emere* ‚brať'.

premieľať ↗ *mlieť*

premiér ‚predseda vlády' (od 20. stor.) • Podľa fr. *premier ministre*, doslova ‚prvý minister', od fr. *premier* ‚prvý', ktorého východiskom je lat. *prīmārius;* ďalej pozri ↗ *primár*. – **premiéra** ‚prvé verejné predstavenie umeleckého diela' (od 20. stor.) • Z fr. *première*, čo je skrátenie spojenia *première représentation* ‚prvé predstavenie', od fr. *premier* ‚prvý'.

premiestniť ↗ *miesto*

premietať ↗ *miesť*

premisa log. ‚súd, z ktorého sa odvodzuje iný súd al. záver' (od 20. stor.) • Zo strlat. *praemissa*, doslova ‚čo je vopred poslané', od lat. *praemittere, praemissum* ‚poslať vopred', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *mittere* ‚posielať, poslať'.

premlieť ↗ *mlieť*

premôcť ↗ *môcť*

preniesť ↗ *niesť*

prenikať ↗ *-nikať*

prenos ↗ *niesť*

preonačiť ↗ *onaký*

prepáčiť ↗ *páčiť*[1]

prepad, prepadlina, prepadlisko, prepadnúť ↗ *padať*

preparovať ‚odborne trvalo upravovať, konzervovať' (od 17. stor.) • Z lat. *praeparāre* ‚vopred pripravovať', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *parāre* ‚pripravovať'. Význam ‚konzervovať' (*p-ný živočích* ap.) vznikol v sfére prírodných vied, kde sa pod preparovaním rozumela príprava rastlinných a živočíšnych organizmov na ďalšie účely (pokusy, vyučovanie ap.).

prepásať ↗ *pás*

prepäť ↗ *pnúť*

prepelica ‚zool. Coturnix' (od 17. stor.) • Psl. **perpelica*, odvodenina od psl. **perpelъ* (porov. rus. *pérepel (перепел)* ‚prepelica' a i.), azda zvukomalebného pôvodu – výraz (**perpelъ* < **per-per-ъ*, resp. **pel-pel-ъ*?) vznikol pravdepodobne zdvojením koreňa **per-*/**pel-*, napodobňujúceho hlas vtáka.

prepiaty ↗ *pnúť*

prepiť, prepitné ↗ *piť*

prepošt ‚prvý kanonik kapituly' (od *15. stor.) • Z cirk. lat. *praepositus* ‚predstavený; prepošt', pôvodne príčastie od lat. *praepōnere, praepositum* ‚postaviť na čelo, ustanoviť za správcu, dozorcu, veliteľa', doslova ‚postaviť pred niečo', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *pōnere* ‚postaviť, rozostaviť; ustanoviť, určiť'.

preprava, prepraviť ↗ *-praviť*

prepustiť ↗ *pustý*

prepych, prepychový ↗ *pýcha*

prepytujem ↗ *pýtať*

préria ‚trávnatá step v miernom pásme Severnej Ameriky' (od 19. stor.) • Z fr. *prairie*, čo je odvodenina od fr. *pré* ‚lúka', z lat. *prātum* ‚id.'.

prerúbať ↗ *rúbať*

presbyter cirk. ‚kňaz (v katolíckej cirkvi); v niektorých reformovaných cirkvách volený laik majúci účasť na správe cirkvi' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *presbyter* ‚kňaz, duchovný', čo je prevzatie z gr. *presbyteros* (*πρεσβύτερος*), doslova ‚starší' – ide o tvar komparatívu od gr. *presbys* (*πρέσβυς*) ‚starý'. – **presbytérium** cirk. ‚priestor v chráme okolo hlavného oltára vyhradený duchovným' (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *presbyterium*, čo je prevzatie z gr. *presbyterion* (*πρεσβυτέριον*) ‚id.', od gr. *presbyteros*.

preseknúť ↗ *sekať*

presiaknuť ↗ *siakať*
preskúmať ↗ *skúmať*
preskupiť ↗ *skupina*
presný (od 19. stor.) • Nadväzuje na staršie *priesny* (i *presný*) ‚(o chlebe, koláči ap.) bez kvasu, nekvasený' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **prěsnъ* ‚čerstvý' (aj o potravinách, ktoré neprešli kvasením, ap.). Psl. **prěsnъ* (**prěsk-nъ*) sa usúvzťažňuje s lit. *prėskas* ‚čerstvý, sladký (o vode, mlieku), nekvasený', resp. aj s nem. *frisch* (sthnem. *frisc*) ‚čerstvý, svieži'. Súčasný význam slk. *presný* vznikol (azda i pod vplyvom čes. *přesný*?) posunom v smere ‚ktorý neprešiel kvasením, nekvasený' > ‚nezmenený, zachovaný v pôvodnom stave' > ‚bezchybný, presný ap.'. Pozri aj ↗ *prísny*.
preso ↗ *espreso*
presscentrum [-esce-] publ. ‚tlačové stredisko' (od 20. stor.) • Podľa angl. *press centre*, resp. nem. *Pressezentrum;* od ↗ *centrum* a angl. *press*, nem. *Presse* ‚tlač', v konečnom dôsledku od lat. *pressāre* ‚tlačiť', čo je intenzívum k lat. *premere, pressum* ‚id.'. – **pressfoyer** [-esfoajé] ‚priestor pred rokovacou miestnosťou, kde sa poskytujú rozhovory novinárom' (od 20. stor.) • Od *press-* ‚tlač' (↗ *presscentrum*) a ↗ *foyer* vo význame ‚predsieň (t. j. priestor pred inou miestnosťou)'.
prestať, prestávať ↗ *stať*[1]
prestavba, prestaviť ↗ *staviť*
prestávka ↗ *stať*[1]
prestierať ↗ *strieť sa*
prestíž [-t-] ‚významnosť postavenia, vážnosť, dôstojnosť' (od 20. stor.) • Z fr. *prestige*, čo je prevzatie z lat. *praestīgium* ‚mámenie, mam', ktoré je variantom lat. *praestīgiae* mn. ‚zaslepovanie, mámenie, klamná hra' – z pôvodného **praestrīgiae*, súvisiaceho s lat. *praestringere* ‚vpredu stiahnuť, zaviazať; zaslepovať', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *stringere* ‚sťahovať'. Fr. výraz prešiel významovým vývinom ‚mámenie' > ‚očarenie, dojem' (pôvodne z literárnych diel) > ‚dojem príťažlivosti vedúci k obdivu, úcte, rešpektu ap.'.
prestol kniž. ‚panovnícke kreslo, trón' (od 19. stor.) • Obrodenské prevzatie z iných sl. jazykov (porov. rus. *prestól (престол)* ‚trón; cirk. oltár', srb. *préstō (престо)* ‚trón' a i.) – konečným východiskom slova je stsl. *prěstolъ* (ПРѢСТОЛЪ) ‚sedadlo, stolica; trón', odvodené od stsl. *stolъ* (СТОЛЪ) ‚stôl, stolec, stolica; trón' (↗ *stôl*).
prestreliť ↗ *strela*
prestrieť ↗ *strieť sa*
prestýkať ↗ *stoknúť*
presun, presunúť ↗ *sunúť*
presvedčiť ↗ *svedok*
presvitať ↗ *svitať*
preš hovor. ‚lis' (od 16. stor.) • Zo strlat. *pressa* ‚lis na víno', od lat. *premere*, *pressum* ‚tlačiť; vytláčať, lisovať'. Z odvodenín: ***prešovať*** hovor. ‚lisovať' a i.
prešaltovať subšt. ‚prepnúť (rýchlosť ap.)' (od 20. stor.) • Podľa nem. *um-schalten*, od nem. *um* ‚okolo; o' a *schalten* ‚spínať, zapnúť, vypnúť; radiť, meniť rýchlosť'.
prešetrovať ↗ *šetriť*
prešibaný ↗ *šibať*
prešovať ↗ *preš*
prešustrovať ↗ *šuster*
pretekať sa, preteky ↗ *tiecť*
pretendovať kniž. ‚uchádzať sa o niečo' (od *19. stor.) • Z lat. *praetendere* ‚naťahovať (dopredu); držať pred sebou; odvolávať sa na niečo; robiť si nárok ap.', od lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *tendere* ‚napínať, naťahovať'.
préteritum lingv. ‚minulý čas' (od 20. stor.) • Z lat. *(tempus) praeteritum*, od lat. *praeteritus* ‚minulý, bývalý', čo je príčastie od lat. *praeterīre, praeteritum* ‚(o čase) minúť sa, uplynúť' (doslova ‚prejsť mimo'), zloženého z lat. *praeter* ‚mimo, pomimo' a *īre* ‚ísť'. Porov. aj ↗ *imperfektum*.
pretras ↗ *triasť*
pretrhnúť ↗ *trhať*
pretriasť ↗ *triasť*
pretrvať ↗ *trvať*
preukaz, preukázať ↗ *kázať*
prevádzka ↗ *viesť*
prevaliť ↗ *valiť*
preveriť ↗ *viera*
previezť ↗ *viezť*
previniť sa ↗ *vina*
previs, previsnúť ↗ *visieť*
prevoz ↗ *viezť*
prevrat, prevrátiť ↗ *vrátiť*
prevrhnúť ↗ *vrhať*
prevýšiť ↗ *vysoký*
prezencia ‚prítomnosť, účasť' (od 19. stor.) • Z lat. *praesentia*, od lat. *praesēns*, gen. *praesentis* ‚prítomný' (↗ *prézent*). – **prezent** kniž. ‚dar' (od 18. stor.) • Z fr. *présent*, od slovesa *présenter* ‚darovať', prevzatého z lat. *praesentāre* ‚sprítomňovať; odovzdávať, poskytovať' (↗ *prezentovať*). – **prézent** gram. ‚prítomný čas' (od 20. stor.) • Z lat. *(tempus) praesēns*, od lat.

praesēns, gen. *praesentis* ,prítomný, súčasný, terajší', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a príčastia od lat. *esse* ,byť'. – **prezentovať** ,predkladať; predvádzať, predstavovať' (od 19. stor.) • Z lat. *praesentāre*, doslova ,robiť prítomným', od lat. *praesēns*, gen. *praesentis* ,prítomný'. Pozri aj ↗ *reprezentovať*.

prezervatív ,mužský antikoncepčný prostriedok' (od 20. stor.) • Z fr. *(moyen) préservatif*, doslova ,ochranný prostriedok'. Fr. *préservatif* ,ochranný' je odvodené od fr. *préserver* ,chrániť, ochraňovať pred niečím', čo je prevzatie z lat. *praeservāre* ,id.', od lat. *prae* (↗ *pre-*[2]) a *servāre* ,pozorovať, dávať pozor; chrániť'.

prezident ,volený vrcholný predstaviteľ republiky; predseda (významnej) inštitúcie' (od 17. stor.) • Z lat. *praesidēns*, gen. *praesidentis* ,predsedajúci, spravujúci, vládnuci' – ide o príčastie od lat. *praesidēre* ,predsedať, spravovať, vládnuť', pôvodne ,sedieť pred niečím; chrániť niečo', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *sedēre* ,sedieť'. – **prezídium** ,predsedníctvo', staršie ,vojenská posádka' (od 17. stor.) • Z lat. *praesidium*, doslova ,ochrana; ochranný sprievod; oddiel vojska; posádka, stráž', od lat. *praesidēre* ,chrániť niečo'.

prezumpcia ,predpoklad, domnienka' (od 20. stor.) • Z lat. *praesūmptiō*, od lat. *praesūmere*, *praesūmptum* ,vopred si prisvojiť; vopred si myslieť, predpokladať', zloženého z lat. *prae-* (↗ *pre-*[2]) a *sūmere* ,brať, vziať'; ďalej pozri ↗ *konzumovať*.

prezuť, prezúvať, prezuvka ↗ *-uť*

prezvať, prezývať, prezývka ↗ *zvať*

prežitok ↗ *žiť*

prežrieť ↗ *žrať*

pŕhliť (od 17. stor.) • Odvodenina od koreňa **prh-* (**pьrg-*), ktorý je variantom koreňa zachovaného v ↗ *pražiť* (**prag-*). Pôvodným významom bolo asi ,páliť' (všeobecne); dnešný zúžený význam ,spôsobovať štípanie dotykom pŕhľavy' vznikol zrejme pod vplyvom odvodeného ***pŕhľava*** ,bot. Urtica', doslova ,pálivá rastlina' (porov. ↗ *žihľava*).

prchať odb. ,vyparovať sa', expr. ,utekať, bežať' (od 16. stor.) • Psl. **pьrchati*, od ide. **pers-* ,rozprašovať, rozstrekovať' (ďalej pozri ↗ *pršať*, ↗ *prach* a i.); k druhotnému významu rýchleho pohybu (,utekať a i.') porov. *rozprášiť armádu* ,rozohnať'. Z odvodenín: ***prchký*** (staršie aj ,ľahko sa rozpadávajúci, drobivý', dnešný význam vznikol asi posunom ,utekajúci; rýchly' > ,náchylný rýchlo, náhle sa nahnevať' ap.); ***pŕchnuť*** (asi ,rozprašovať sa, rozpadávať sa na drobné časti' > ,padať': *listy p-u zo stromov*, druhotne *stromy p-u*) a i.

pri, pri- (od *13. stor.) • Psl. **pri*; súvisí s lit. *prië* ,pri', *prië-š* ,naproti', stprus. *prei* ,k, pri' a i. – východiskom je ide. **prei-*, pôvodne asi pádová forma (datív smeru?) ide. **per-* ,prevádzanie, smerovanie cez niečo'; ďalej pozri ↗ *pre*.

priadka, priadza ↗ *priasť*

priahať (od *17. stor.) • Iteratívum (**pręgati*) utvorené na základe psl. **pręgti* (**preng-*) ,napínať, naťahovať', súvisiaceho s lit. *spreñgti* ,napínať, vtesnávať, strkať'. Z odvodenín: ***zapriahať***, od toho ***záprah; spriahnuť***, pôvodne asi o zapriahnutí páru ťažných zvierat, odtiaľ všeobecne ,(pevne) spojiť' (*s-utá os*) i ***spriahnuť sa*** expr. ,spojiť sa (so zlým úmyslom)', a i. Pozri aj ↗ *pracka*[1], ↗ *pruh*[1], ↗ *pružný*.

priamy (od *16. stor.) • Utvorené na základe príslovky ***priamo***, ktorá je reflexom psl. **pręmo*, nachádzajúceho sa v nie celkom jasnom vzťahu s psl. **prěmo* (porov. stsl. *prěmo* (**ПРѢМО**) ,naproti' a i.). Psl. **prěmъ* (**prē-mo-/*prai--mo-*?), resp. **pręmъ* (novšia obmena pôvodného **prěmъ*?) sa odvodzuje od ide. koreňa **per-* s významom ,prevádzanie, smerovanie cez niečo'; ďalej pozri ↗ *pre*. Z ďalších odvodenín: ***priam*** (skrátenie *priamo*, porov. *pokladá to p. za povinnosť* ap.), ***priamka, upriamiť*** ap. Pozri aj ↗ *úprimný*.

priasť, *pradiem* (od 17. stor.) • Psl. **pręsti*[1] (**prend-ti*), **prędǫ*. Porovnáva sa so stangl. *sprindel* ,osídlo na vtáky', lit. *spręsti*, *spréndžiu* ,napínať, naťahovať', lot. *sprēst* ,priasť' (podľa vyťahovania spracúvaných vláken z praslice); iný výklad stotožňuje psl. **pręsti*[1] ,priasť' s psl. **pręsti*[2] ,rýchlo pohybovať' (ďalej pozri ↗ *prúd*), čo predpokladá pomenovanie pradenia podľa prudkého vyťahovania vláken – k významu porov. slk. *mykať* text. ,spracúvať kúdeľ na rovnomerné vlákna'. Z odvodenín: ***priadza*** (psl. **pręd-ja* ,pradenie', odtiaľ i ,vlákno vznikajúce pradením'), ***priadka, pradeno*** a i. Pozri aj ↗ *praslen*.

priať, *prajem* (od 16. stor.) • Psl. **prьjati*, resp. **prijati* (iteratívum od **prьjati*); súvisí so stind. *priyáḥ* ,vlastný, milý', *prīṇā́ti* ,potešuje, obveseľuje, povzbudzuje', avest. *frīnā'ti* ,želá niekomu niečo', gót. *frijōn* ,milovať', nem. *frei*, angl. *free* ,slobodný', nem. *Freund*, angl. *friend* ,priateľ' a i. – všetko od ide. **prāi-*, **prəi-*, **prī-* (**pri-*) ,mať rád'. Z odvodenín: ***(ne)prajný***, od

toho ***neprajník***, a i. – **priateľ** (od 14. stor.) • Psl. **prijateljь*, doslova ‚kto (nám) praje, kto (nám) je priaznivo naklonený, má (nás) rád' (k významu porov. i staršie *priateľ* ‚pokrvný príbuzný', od 15. stor.). – **priazeň** (od 16. stor.) • Psl. **prijaznь*, doslova ‚prianie' – z toho ‚želanie (dobrého)' > ‚dobroprajnosť, priazeň'. Z odvodenín: ***priaznivý*** (azda aj od slovesa **priazniť niekomu* ‚preukazovať priazeň', porov. ***s-priazniť sa, spriaznený***) a i.

príbeh ↗ *behať*

príbor ↗ *brať*

pribudnúť ↗ *budem*

príbytok ↗ *byť*

priča, pričňa ‚lôžko z dosák' (od 20. stor.) • Z nem. *Pritsche*, čo je z hľadiska pôvodu kolektívum od výrazu zachovaného v nem. *Brett* ‚doska'.

príčastie gram. ‚neurčitý slovesný tvar s podobou prídavného mena' (od 19. stor.) • Podľa čes. *příčestí*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *pričástije* (*причастие*) – výraz vznikol čiastočným prekladom (↗ *pri*, ↗ *časť*) lat. *participium* ‚účasť; slovesné príčastie', od lat. *particeps* ‚účastný' (doslova ‚berúci účasť'), od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť' a *capere* ‚brať'.

pričesať, príčesok ↗ *česať*

príčetný ↗ *čítať*

príčina ↗ *čin*

pričňa ↗ *priča*

pridájať ↗ *dojiť*

pridať, pridávať, prídavný, prídavok ↗ *dať*

pridružiť sa ↗ *družba*[1]

priebojný ↗ *biť*

priečin, priečinok ↗ *činiť*

priečiť sa, priečny ↗ *priek*

priehlbeň, priehlbina ↗ *hlboký*

priehrada ↗ *hradiť*[1]

priehrštie ↗ *hrsť*

priechod ↗ *chodiť*

priek (od *17. stor.) • Vzniklo asi na základe spojenia *robiť niekomu napriek* ‚naprotiveň, navzdor' (odtiaľ *priek* ‚protiveň': *robiť p-y;* z toho ďalej ‚škriepka, zvada': *nekonečné p-y v rodine*). ***Napriek*** je z pôvodného *na priek* < **na perkъ*, od psl. **perkъ* ‚cez niečo, oproti niečomu' (porov. staršie *priek niečoho* ‚prostredníctvom' [t. j. ‚cez niečo'], od 18. stor.), čo je odvodenina od ide. **per-* ‚prevádzať, smerovať cez niečo'; ďalej pozri ↗ *pre*. Z ďalších odvodenín: ***naprieč; priekom*** ‚krížom cez, naprieč' (*ísť p. cez cestu*), ***priečny*** (pôvodne asi ‚idúci krížom cez niečo': *p-a hrada* ap.); ***priečiť sa*** (‚obracať sa naprieč' [*kľúč sa p-i v zámke*] > ‚klásť odpor, vzpierať sa ap.') a i. Pozri aj ↗ *priekor*.

prieklepový ↗ *klepať*

priekopa, priekopník ↗ *kopať*

priekor ‚protiveň, priek', staršie i *priekora* (od 18. stor.) • Azda od slovesa **pre-koriť* vo význame typu ‚uraziť, potupiť' (ďalej pozri ↗ *koriť sa*) – v takom prípade pôvodne ‚urážka, potupa ap.', význam ‚protiveň' mohol vzniknúť i pod vplyvom formálne blízkeho ↗ *priek*.

priekupník ↗ *kúpiť*

prielaz ↗ *loziť*

prieloh ‚neobrábaná zem, úhor' (od 16. stor.) • K *pre-ležať* ‚stráviť istý čas ležaním' (↗ *ležať*), resp. **pre-ložiť* ‚nechať ležať (bez obrábania)', – k významu porov. i *ležať ladom, úhorom*.

prielom ↗ *lomiť*

prieluba ↗ *rúbať*

priemer ↗ *mieriť*

priemysel (od 19. stor.) • Podľa čes. *průmysl* (staršie *promysl*), prevzatého v období národného obrodenia z rus. *prómysel* (*промысел*) ‚poľovačka, lov; remeslo, živnosť, priemysel', ktoré súvisí s rus. *promyšľáť* (*промышлять*) ‚živiť sa (niečím)' a ďalej s *myslieť*, ↗ *myseľ* – k významu porov. čes. *myslivec* ‚poľovník', od čes. *myslivý* ‚mysliaci; rád premýšľajúci' (t. j. o poľovníkovi: používajúci pri love dômyselné pasce ap.).

priepasť ↗ *padať*

priepust, priepustka ↗ *pustý*

prieramok ↗ *rameno*

prieruba ↗ *rúbať*

priesek ↗ *sekať*

prieskum ↗ *skúmať*

prieslinka ↗ *slina*

priesmyk (od 18. stor.) • Od ↗ *šmýkať* (staršie *smýkať*), doslova ‚prešmyknutie' – z toho ‚miesto, kde sa možno prešmyknúť, kadiaľ možno prejsť' > ‚priechod (cez pohorie); údolie vedúce cez horský hrebeň'.

priestor ↗ *strieť sa*

priestrel ↗ *strela*

priesvitný ↗ *svitať*

priet'[1], v ***oprieť*** ap., ***prieť sa*** ‚škriepiť sa, hádať sa' a i. (od 16. stor.) • Psl. **perti;* porovnáva sa so stind. *sphuráti* ‚myká sa, odvrhuje, vrhá', gr. *spairō* (*σπαίρω*) ‚lapám po dychu, mykám sa', lat. *spernere* ‚oddeľovať; opovrhovať'', sthnem. *spornōn*, lit. *spìrti* ‚kopať nohou' a i. – všetko od ide. **sp(h)er-*, **sp(h)erə-* ‚mykať (sa), kopať nohou, trepať sa, hádzať sa'. *Oprieť* (niečo

o niečo) vzniklo azda z pôvodného ‚rýchlym pohybom umiestniť niekam, resp. zabrániť pádu' (porov. ***pod-oprieť***); od toho ***opora, podpora*** (s odvodeným ***podporiť, podporovať***) i mladšie ***podpera***. Posunom typu ‚oprieť' > ‚zabrániť pádu, pohybu, otvoreniu' vzniklo ***zaprieť*** *vráta, dvere* (s použitím závory) ap.; význam prudšieho pohybu či intenzity je ešte viditeľný v ***zaprieť (sa)*** ‚oprieť (sa) a zatlačiť' (staršie i *naprieť sa*, k tomu ***nápor***), resp. v ***uprieť*** *zrak* (porov. aj ***úporný***). Vývinom v smere ‚pohybovať sa proti niečomu (na znak nesúhlasu, odmietania ap.)' vzniklo ***vzoprieť sa*** (sem aj ***odoprieť***, ***poprieť***, ***uprieť*** *niekomu niečo*, ***zaprieť*** ‚poprieť', k tomu ***odpor***, ***zápor***); odtiaľ asi aj použitie vo vzťahu k nesúhlasu názorov, nesúladu, konfliktu ap. (*prieť sa* ‚škriepiť sa, hádať sa', ***spor***, ***rozpor***, ***rozopra*** kniž.; ***súper*** ‚protivník', ↗ *sú-*). Pozri aj ↗ *pratať*, ↗ *šprtať sa*, ↗ *zapárať*. – **prieť**[2] dial. ‚tuchnúť, hniť' ↗ *para*

prietrž ↗ *trhať*

prievan ↗ *vanúť*

prievoz ↗ *viezť*

priezvisko ↗ *zvať*

prifariť ↗ *fara*

prihárať ↗ *horieť*

prihlásiť, prihláška ↗ *hlas*

príhoda, prihodiť sa ↗ *hodiť*

príchlop, prichlopiť, príchlopka ↗ *-chlopiť*

prijať ↗ *jať*

príjazd ↗ *jazda*

príjemný ↗ *jemný*

príkaz, prikázať ↗ *kázať*

príklad ↗ *klásť*

priklepnúť ↗ *klepať*

príklop, priklopiť, príklopka ↗ *klopiť*

prikmotriť sa ↗ *kmotor*

príkon ↗ *konať*

príkorie ↗ *koriť sa*

príkrasa ↗ *krása*

príkrm, prikŕmiť ↗ *kŕmiť*

príkry (od 16. stor.) • Psl. ***prikrъ*, pravdepodobne utvorené na základe ↗ *pri-* a koreňa **kr-*, od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Význam ‚rezať' sa mohol ďalej vyvíjať v smere 1. ‚(kolmo ap.) zrezaný, strmý' (*p. svah, p-a cesta*), 2. ‚rázny, energický' > ‚strohý, prísny' (*p-e slová, p. človek*) aj ‚výrazný, silný' (*p-a bolesť, p-e rozpory*), 3. ‚režúci (na jazyku)' > ‚nepríjemný, odporný' (*p-a chuť*, ***sprikriť:*** *s. niekomu jedlo* ap.).

prikvačiť ↗ *kvaka*[1]

priľahlý, priľahnúť ↗ *ľahnúť (si)*

prilba (od *18. stor.) • Asi podľa čes. *přilba*, utvoreného na základe staršieho *přílbice* (porov. i staršie slk. *prilbica*), zo stčes. *přielbicě*. Výraz je akiste odvodený od stčes. *leb* ‚lebka' (z psl. **lъbъ*, ↗ *lebeň*), začiatočné *přie-* nie je celkom jasné – azda tu ide o pôvodné stčes. *přěd-* ‚pred-' (t. j. **přěd-lb-ice* ‚čo je pred lebkou', keďže staré prilby zakrývali celú tvár a mali len otvor pre oči), uvažovalo sa však aj o stčes. *při-* ‚pri-', resp. *přě-* ‚pre-' (podľa *prevliekania* prilby cez hlavu).

prílev ↗ *liať*

príležitosť ↗ *ležať*

priliať, prilievať ↗ *liať*

prilípať ↗ *lipnúť*

príliš ‚nad (náležitú) mieru' (od *15. stor.) • Asi podľa čes. *příliš*, ktorého východiskom je stčes. *přieliš* (**per-lišь*), stará zloženina na základe psl. **per* (↗ *pre*) a **lichъ* ‚zostávajúci, prebytočný' (↗ *lichý*).

príliv ↗ *liať*

prím hud. ‚prvé husle' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Prim(geige)* a maď. *prím*, ↗ *primáš*) z tal. *primo (violino)* ‚prvé husle', od tal. *primo* ‚prvý', z lat. *prīmus* ‚id.'. Pozri aj ↗ *primície*, ↗ *primitívny*, ↗ *primula*. – **príma** • Východiskom je lat. *prīma* ž., od lat. *prīmus* ‚prvý'. Podľa lat. *(classis) prīma* ‚prvá (trieda)' je slk. *príma* ‚prvá trieda (osemročného) gymnázia' (od 20. stor.); *p.* ‚prvý stupeň v hudobnej stupnici' (od 20. stor.) je podľa strlat. *prima vox*, doslova ‚prvý tón'. *Príma* hovor. ‚výborný; výborne' (*p. človek, mať sa p.*) je asi podľa nem. *prima*, ktoré nadobudlo tento význam v spojeniach typu *prima Qualität*, vznikajúcich na základe tal. *prima qualità* ‚prvá, najlepšia akosť', *prima sorte* ‚prvý, najlepší, prvotriedny druh tovaru' (pôvodne v sfére obchodu); tal. *prima* je priamym reflexom lat. *prīma* ž. – **primabalerína** ‚prvá tanečnica v balete' (od 20. stor.) • Z tal. *prima ballerina*, od tal. *prima* ‚prvá' a *ballerina* (↗ *balerína*). – **primadona** ‚prvá speváčka opery' (od 19. stor.) • Z tal. *prima donna*, doslova ‚prvá dáma', od tal. *prima* ‚prvá' a *donna* ‚pani, dáma'; k pôvodu pozri ↗ *madona*. – **primár** ‚vedúci oddelenia v nemocnici' (od 20. stor.), **primárny** kniž. ‚prvotný, základný' (od 19. stor.) • Z lat. *prīmārius* ‚predný, popredný', čo je odvodenina od lat. *prīmus* ‚prvý; (o mieste) najprednejší'. Pozri aj ↗ *premiér*. – **prímas** cirk. ‚hlavný arcibiskup v krajine' (od 18. stor.) • Z lat. *prīmās*, gen. *prīmātis* ‚prvý v poradí,

hierarchii' (cirk. lat. ‚prvý arcibiskup'), od lat. *prīmus* ‚prvý'. Odvodenina: ***primaciálny*** (lat. *prīmātiālis*). – **primáš** ‚prvý huslista ľudovej kapely' (od 19. stor.) • Z maď. *prímás*, čo je odvodenina od maď. *príma*, ktoré je variantom maď. *prím* (↗ *prím*). – **primát** ‚prvenstvo' (od 20. stor.) • Z lat. *prīmātus* ‚predné, popredné miesto, prednosť', od lat. *prīmus* ‚prvý'. – **primátor** ‚titul hlavy mesta' (od 20. stor.) • Zo strlat. *primator*, od lat. *prīmus* ‚prvý'.

prímes ↗ *miesiť*

primície cirk. ‚omša katolíckeho novokňaza' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *prīmitiae* mn., pôvodne ‚prvotiny; prvý pokus, prvý čin' (odtiaľ aj ‚prvá omša = omša novokňaza'), od lat. *prīmus* ‚prvý'. Pozri aj ↗ *prím.*

primiesiť ↗ *miesiť*

primitívny (od 19. stor.) • Z fr. *primitif*, čo je prevzatie z lat. *prīmitīvus* ‚prvý svojho druhu', odvodeného od lat. *prīmitus* ‚najprv', od lat. *prīmus* ‚prvý'. Výraz prešiel významovým vývinom ‚prvý svojho druhu; pôvodný' > ‚nachádzajúci sa v pôvodnom stave, na najnižšom vývinovom stupni' (*p-e kmene*) > ‚(oproti vyšším stupňom) jednoduchý, nedokonalý' (*p-e nástroje*) > ‚nezošľachtený, nekultúrny' (*p. človek, p-e prostredie*). Pozri aj ↗ *prím.*

primknúť ↗ *-mknúť*

primula, primulka ‚záhradný druh prvosienky' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Prīmula* (rodový názov prvosienky), asi od strlat. *primula herba veris* ‚prvá jarná rastlina' (t. j. kvitnúca na jar ako prvá), od lat. *prīmulus*, čo je zdrobnenina od lat. *prīmus* ‚prvý'. Pozri aj ↗ *prím*, ↗ *prvosienka.*

primusieť ↗ *musieť*

prinášať ↗ *niesť*

princ ‚nevládnuci člen panovníckeho al. kniežacieho rodu' (od 18. stor.) • Prevzaté (s prostredníctvom nem. *Prinz* [-c]) z fr. *prince*, čo je prevzatie z lat. *prīnceps* ‚popredný, prvý; popredná osoba, veliteľ, vládca' (z **prīmo-caps*, od lat. *prīmus* ‚prvý' a *capere* ‚brať, chytať, ovládnuť'); porov. i ↗ *princíp*. Pôvodným významom slova bolo ‚knieža, panovník'; keďže v Anglicku mal následník trónu aj hodnosť wales. kniežaťa (angl. *Prince of Wales*, doslova ‚knieža Walesu'), angl. *prince* (prevzatie z fr.) nadobudlo od 14. stor. význam ‚panovníkov syn, ktorý je následníkom trónu' (neskôr všeobecne ‚panovníkov syn') – odtiaľ dnešné ‚nevládnuci člen rodu'. ***Princezná*** vzniklo obmenou (podľa *kňažná, kráľovná* ap.) pôvodného **princesa*, z fr. *princesse* ‚vládkyňa, kňažná; princezná', od fr. *prince*.– **princesový**, v spojeniach ***p-é šaty*** ‚neprestrihnuté v páse', ***p. strih*** • Podľa fr. *robe princesse*, od fr. *robe* ‚šaty' (↗ *róba*) a *princesse* ‚kňažná' – príslušný model šiat údajne vytvoril v r. 1873 parížsky krajčír Ch. F. Worth pre rak. kňažnú P. Metternichovú.

princíp ‚všeobecný základný zákon; základná zásada', staršie *princípium* (od 17. stor.) • Z lat. *prīncipium* ‚začiatok, pôvod; základ', čo je odvodenina od lat. *prīnceps* ‚popredný, prvý' (ďalej pozri ↗ *princ*); k významu porov. aj ↗ *zákon*. – **principál** hist. ‚predstavený inštitúcie' (od 19. stor.) • Z lat. *prīncipālis* ‚prvý, pôvodný', čo je odvodenina od lat. *prīnceps* ‚id.'.

prior cirk. ‚predstavený kláštora v niektorých rehoľných spoločenstvách' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *prior*, ktorého východiskom je lat. *prior* ‚starší; vzácnejší, významnejší', doslova ‚predný, skorší, skôr narodený'. – **priorita** kniž. ‚prvenstvo; dôležitá vec' (od 19. stor.) • Zo strlat. *prioritas* ‚prednosť', od lat. *prior* ‚predný; skorší'.

prípad, pripadnúť ↗ *padať*

priplichtiť sa ↗ *plichtiť sa*

pripojiť ↗ *pojiť²*

pripomenúť ↗ *-pomenúť*

prípona ↗ *pnúť*

pripraviť ↗ *-praviť*

priraziť ↗ *raziť*

príroda, prirodzený ↗ *rodiť*

prísada ↗ *sedieť*

prísaha (od 16. stor.) • Psl. **prisęga* (porov. už stsl. *prisęga* (**ПРИСѦГѦ**) ‚id.' a i.), odvodenina od slovesa zachovaného v stsl. *pri-sęg-nǫ-ti* (**ПРИСѦГНѪТИ**), resp. *prisęšti (sę)* (**ПРИСѦЩИ [СѦ]** < **pri-sęg-ti*) ‚dotknúť sa', doslova ‚*pri-siahnuť* (sa)', od rovnakého koreňa ako ↗ *siahať* – ide tu o „prisiahnutie" na niečo, dotknutie sa, priloženie ruky s cieľom potvrdiť hodnovernosť vyslovovanej prísahy (porov. staršie *prisahať na božích mukách, na čele, na hlave, na temene*, od 16. stor.; v niektorých krajinách svedkovia na súde doteraz prisahajú na Bibliu ap.). K inému typu prísahy porov. ↗ *porota.*

príslop ‚plytké vysokohorské sedlo' (od 16. stor.) • Azda súvisí s dial. *slop* ‚jama na ceste (po daždi plná vody)', nejasného pôvodu.

príslovie, príslovka ↗ *slovo*

prísľub, prisľúbiť ↗ *sľub*

prislúchať, príslušný ↗ *slušný*

prismudnúť ↗ *smudiť*

prísny (od *16. stor.) • Azda hláskoslovný variant ↗ *presný* (staršie i *priesny* < psl. **prěsnъ*) s predpokladaným významovým vývinom ‚čerstvý' > ‚(o potravinách) nespracovaný, surový' > ‚(o človeku) surový, krutý, tvrdý, prísny'; porov. i *vydať prísny počet* ‚presný' (18. stor.). Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad pôvodného **prís(t)ny* < **pri-ist-ný* (od ↗ *istý*), z významového hľadiska ‚istý' > ‚spoľahlivý, pevný' > ‚pevne naliehajúci, prísny ap.'.
príspevok, prispieť, prispievať ↗ *spieť*
prísť ↗ *ísť*
pristať, pristáť, prístav, pristávať ↗ *stať*[1]
pristaviť, prístavok ↗ *staviť*
prísteika ↗ *stlať*
pristihnúť ↗ *stihnúť*
prístrešie, prístrešok ↗ *strecha*
prístroj, pristrojiť ↗ *stroj*
prístup, pristúpiť ↗ *stúpiť*
prisúdiť, prísudok, prisudzovať ↗ *súd*
prisvedčiť ↗ *svedok*
prišedší ↗ *ísť*
príšera ‚obluda, netvor, strašidlo, mátoha' (od 17. stor.) • Od *šero* ‚prítmie, polotma' (↗ *šerý*) – *príšera* mohlo vzniknúť na základe ***príšerný***, odvodeného od **prí-šerie* ‚prítmie' (t. j. *príšerný* = pôvodne ‚súvisiaci s prítmím', odtiaľ aj ‚skrývajúci sa v prítmí [o prízraku]' > ‚strašidelný, strašný'?); možno tu však uvažovať aj o vývine *príšera* < **prišeriť sa* ‚zjaviť sa v prítmí' (porov. ↗ *prízrak*).
priškripnúť ↗ *škrípať*, ↗ *škripec*
príťaž, priťažiť ↗ *ťažiť*
pritúliť (sa), prítulný ↗ *túliť*
pritvoriť ↗ *otvoriť*
príval, privaliť ↗ *valiť*
privátny ‚súkromný' (od 17. stor.) • Z lat. *prīvātus* ‚patriaci jednotlivcovi, osobný, súkromný' (pôvodne asi v spojení *prīvātus imperiō* ‚zbavený úradnej moci, právomoci'), od lat. *prīvāre, prīvātum* ‚zbavovať niekoho niečoho', čo je odvodenina od lat. *prīvus* ‚zvláštny, vlastný; jednotlivý'. Porov. i ↗ *privilégium*.
príves, privesiť, prívesok ↗ *-vesiť*
prívet, prívetivý ↗ *vetiť*
priviesť ↗ *viesť*
privilégium ‚výsada (pôvodne za feudalizmu)' (od 16. stor.) • Z lat. *prīvilēgium*, pôvodne ‚výnimočné nariadenie týkajúce sa jednotlivých osôb' – výraz je zložený z lat. *prīvus* ‚jednotlivý' a *lēx*, gen. *lēgis* ‚zákon, nariadenie'. Porov. i ↗ *privátny*.
privítať ↗ *vítať*
prívlastok ↗ *vlasť*
prívod ↗ *viesť*
privrieť ↗ *-vrieť*[2]
privrznúť ↗ *vrz*
prívrženec ‚stúpenec' (od 19. stor.) • Podľa čes. *přívrženec* (staršie i *přivrženec*), od čes. *přivrhnouti se* ‚pripojiť sa, prikloniť sa (k niekomu)', doslova *‚pri-vrhnúť* sa' (↗ *vrhať*), resp. pod vplyvom rus. *privérženec* (*приверженец*), majúceho rovnaké etymologické súvislosti.
privykať ↗ *-vykať*
prízemie ↗ *zem*
prizma odb. ‚priehľadný hranol rozkladajúci svetlo' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *prisma*, čo je prevzatie z gr. *prīsma* (*πρῖσμα*) ‚trojboký stĺp, hranol', doslova ‚niečo rozpílené, odpílené', od gr. *prīō* (*πρίω*) ‚pílim'.
príznak ↗ *znak*[1]
prízrak (od 19. stor.) • Od **pri-zračiť sa ‚pri--javiť* sa ap.', od slovesa *zračiť sa* ‚javiť sa' (ďalej pozri ↗ *zrak*), doslova ‚videnie, vidina'. Porov. i ↗ *príšera*, ↗ *zázrak*.
prízvuk ↗ *zvuk*
pro-[1] (↗ *prorok, prostriedok* ap.) • Psl. **pro;* súvisí so stind. *prá* ‚pred, dopredu, vpred', gr. *pro* (↗ *pro-*[2]), lat. *prō* (↗ *pro-*[3]), stír. *ro-* ‚veľmi, príliš' (*ro-már* ‚veľmi veľký' ap.), gót. *fra-*, sthnem. *fir-*, *far-*, nem. *ver-* (*ver-arbeiten* ‚s-pracovať' ap.), lit. *pra*, *prõ* ‚popri', čes. *pro* ‚pre' a i. – všetko od ide. **pro*, **prō* ‚dopredu, vpred', odvodzovaného od ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo'; ďalej pozri ↗ *pre*. Pozri aj ↗ *pra-*, ↗ *pravý*, ↗ *preč*, ↗ *prostý*. – **pro-**[2] (↗ *problém* ap.) • Z gr. *pro-* (*προ-*), od gr. *pro* (*πρό*) ‚vpred; pred, proti, za, namiesto, nad'. – **pro-**[3] (↗ *proces* ap.) • Z lat. *prō-* (resp. jeho reflexov v román. jazykoch), od lat. *prō* ‚vpredu, pred; pre, v prospech, za; namiesto; akoby; podľa'.
próba zastaráv. ‚skúška', staršie i ‚vyskúšaná kvalita' (od 16. stor.) • Z lat. *proba*, od lat. *probāre* ‚skúšať, skúmať' (> slk. ***probovať***, od *16. stor.), doslova ‚zisťovať poriadnosť, statočnosť ap.' – výraz je odvodený od lat. *probus* ‚riadny, poriadny, dobrý'. Pozri aj ↗ *aprobácia*.
problém ‚závažná, zložitá otázka, ktorú treba riešiť' (od 19. stor.) • Z lat. *problēma* ‚otázka, úloha, problém', čo je prevzatie z gr. *problēma* (*πρόβλημα*), gen. *problēmatos* (*προβλήματος*) ‚záležitosť, úloha; problém', doslova ‚niečo predložené' – výraz je odvodený od gr. *proballō* (*προβάλλω*) ‚predhadzujem, predkladám', zloženého z ↗ *pro-*[2] a gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚hádžem,

vrhám'. Z odvodenín: ***problematický*** (gr. *problēmatikos, προβλημάτικός*).

probovať ↗ *próba*

procedúra ‚(zložitý) postup pri nejakom konaní ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *procédure*, od fr. *procéder* ‚postupovať', čo je prevzatie z lat. *prōcēdere* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *proces*. – **proces** ‚plynulý priebeh deja; súdne konanie' (od 17. stor.) • Z lat. *prōcessus* ‚postupovanie, postup', od lat. *prōcēdere, prōcessum* ‚kráčať vpred, postupovať', zloženého z ↗ *pro-³* a lat. *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať'. – **procesia** ‚slávnostný sprievod veriacich' (od 17. stor.) • Z lat. *prōcessiō*, pôvodne ‚postup vpred', od lat. *prōcēdere, prōcessum* ‚kráčať vpred, postupovať'. – **procesor** inform. ‚centrálna časť počítača' (od 20. stor.) • Z angl. *processor*, doslova ‚vykonávateľ nejakého procesu', od angl. *process*, prevzatého z lat. (↗ *proces*).

prodekan ↗ *dekan*

producírovať sa hovor. expr. ‚predvádzať sa' (od 20. stor.) • Z nem. *sich produzieren* ‚ukazovať sa, vystatovať sa', od nem. *produzieren* ‚vyrábať, vytvárať', čo je prevzatie z lat. *prōdūcere* (↗ *produkovať*). – **produkovať** ‚vyrábať, vytvárať; tvoriť (umelecké diela)' (od *19. stor.) • Z lat. *prōdūcere* ‚viesť dopredu; vytvárať', od ↗ *pro-³* a lat. *dūcere* ‚viesť'.

profánny kniž. ‚nie náboženský, svetský; znesväcujúci, znevažujúci, všedný' (od 19. stor.) • Z lat. *profānus* – slovo vzniklo na základe spojenia *prō fānō* ‚pred chrámom', od lat. *prō* ‚pred' (↗ *pro-³*) a *fānum* ‚posvätné miesto, svätyňa, chrám'; z významového hľadiska ‚nachádzajúci sa pred chrámom (t. j. už mimo sféry posvätného)' > ‚svetský; nábožensky nečistý, znesväcujúci ap.'. Pozri aj ↗ *fanatický*.

profesia ‚povolanie', staršie i ‚rehoľný sľub' (od 18. stor.) • Z lat. *professiō*, pôvodne ‚verejné priznanie; prihlásenie sa (na úrade ap.)', od lat. *profitērī, professus sum* ‚verejne vyhlasovať', zloženého z ↗ *pro-³* a lat. *fatērī* ‚vyhlasovať', súvisiaceho s lat. *fārī* ‚hovoriť'. Význam ‚povolanie' vznikol v kontextoch typu ‚vyhlasovať sa za majstra v istom remesle; prihlásiť sa na výkon istého remesla ap.'. – **profesor** ‚vedecko-pedagogický titul' (od 17. stor.) • Z lat. *professor* ‚(verejný) učiteľ', od lat. *profitērī, professus sum* ‚verejne ohlasovať; vyučovať'. Od stredoveku slovo označovalo učiteľov na vysokých školách (*univerzitný p.*), od 16. stor. aj na nižších lat. školách (porov. *gymnaziálny, stredoškolský p.*).

profil ‚tvár zboku, pohľad zboku; vonkajší obraz, silueta' (od 19. stor.) • Z tal. *profilo*, od tal. *profilare* ‚nakresliť kontúry, načrtnúť', utvoreného na základe ↗ *pro-³* a tal. *filo* ‚niť', z lat. *fīlum* ‚niť, vlákno'.

profit kniž. ‚zisk, výnos, úžitok' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Profit* a hol. *profijt*) z fr. *profit* – východiskom fr. výrazu je lat. *prōfectus* ‚výsledok, účinok; osoh, úspech' (> staršie slk. *profekt*, 18. stor.), od lat. *prōficere, prōfectum* ‚dostávať sa vpred, robiť pokrok, mať úspech', zloženého z ↗ *pro-³* a lat. *facere* ‚robiť; konať, počínať si'.

profylaxia lek. ‚predchádzanie chorobe' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *prophylaxis*, utvoreného na základe gr. *profylaktikos* (*προφυλακτικός*) ‚preventívny' (> slk. ***profylaktický***), od gr. *profylassō* (*προφυλάσσω*) ‚som na stráži pred niečím', zloženého z ↗ *pro-²* a gr. *fylassō* (*φυλάσσω*) ‚strážim, dávam pozor', od gr. *fylax* (*φύλαξ*), gen. *fylakos* (*φύλακος*) ‚strážca'.

prognostika ‚vedný odbor zaoberajúci sa prognózovaním' (od 18. stor.) • Podľa gr. *prōgnostikos* (*πρωγνοστικός*) ‚vediaci vopred', od gr. *progignōskō* ‚vopred poznávam'; ďalej pozri ↗ *prognóza*. Porov. aj ↗ *pranostika*. – **prognóza** ‚podmienená vedecká výpoveď o možnej budúcnosti istého javu' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *prognōsis*, čo je prevzatie z gr. *prognōsis* (*πρόγνωσις*), doslova ‚poznanie vopred', od gr. *progignōskō* (*προγιγνώσκω*) ‚vopred poznávam', zloženého z ↗ *pro-²* a gr. *gignōskō* (*γιγνώσκω*) ‚poznávam'.

program ‚vopred pripravený postup, sled' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *programma*, čo je prevzatie z gr. *programma* (*πρόγραμμα*) ‚denná agenda ap.', doslova ‚niečo vopred napísané', od gr. *prografō* (*προγράφω*) ‚vopred píšem', zloženého z ↗ *pro-²* a gr. *grafō* (*γράφω*) ‚píšem'.

progresívny ‚pokrokový; stupňujúci sa, vzostupný' (od *19. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *progressif* a i.); utvorené na základe lat. *prōgressus* ‚postup, pohyb vpred' (> slk. ***progres***, od 17. stor.), od lat. *prōgredī, prōgressus sum* ‚kráčať, postupovať vpred', zloženého z ↗ *pro-³* a lat. *gradī* ‚kráčať, ísť'.

prohibícia ‚zákaz (najmä o výrobe ap. alkoholických nápojov)', staršie ‚zákaz (všeobecne)' (od 17. stor.) • Z lat. *prohibitiō* ‚zabránenie, zákaz', od lat. *prohibēre, prohibitum* ‚zdržovať (niekoho od niečoho), nepripúšťať (niekoho k niečomu); zabraňovať, zakazovať', čo je zloženina ↗ *pro-³* a lat. *habēre* ‚držať; mať'.

projekt ‚plán istého technického, vedeckého, umeleckého diela' (od 19. stor.) • Z lat. *prōiectum*, doslova ‚(to) hodené, vrhnuté dopredu; návrh', od lat. *prōiectus* ‚predhodený', čo je príčastie od lat. *prōicere, prōiectum* ‚hodiť dopredu, predhodiť', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *iacere, iactum* ‚hodiť, hádzať'. – **projektor** ‚premietací prístroj' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *prōicere, prōiectum* ‚hádzať vrhať dopredu' – pri premietaní ide o vrhanie svetelného obrazu na premietaciu plochu.

proklamovať ‚(slávnostne) verejne vyhlasovať' (od 17. stor.) • Z lat. *prōclāmāre* ‚hlasito volať, vyhlasovať', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *clāmāre* ‚kričať'.

prokurátor ‚štátny zástupca v súdnom konaní', staršie i ‚právny zástupca; mestský úradník' (od 16. stor.) • Z lat. *prōcūrātor* ‚správca, miestodržiteľ, prokurátor', od lat. *prōcūrāre* ‚spravovať', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *cūrāre* ‚starať sa, dbať o niečo; byť veliteľom, riadiť, spravovať', od lat. *cūra* ‚starosť, starostlivosť; dozor, správa' (↗ *kúra*). – **prokurista** ‚úradník poverený plnou mocou pri prevádzke podniku' (od 20. stor.) • Od *prokúra* ‚plná moc pre všetky úkony súvisiace s prevádzkou podniku' (od 20. stor.), čo je prevzatie z tal. *procura*, od tal. *procurare* ‚získavať, zabezpečovať; starať sa o niečo, spravovať niečo', ktorého východiskom je lat. *prōcūrāre* ‚spravovať'.

proletár ‚(v prvej fáze kapitalizmu) príslušník nemajetnej vrstvy robotníkov, bezzemkov ap.' (od 19. stor.) • Podľa lat. *prōlētārius*, odvodeného od lat. **prōlētus* ‚majúci deti', od lat. *prōlēs* ‚potomstvo, deti'. Lat. *prōlētārius* označovalo príslušníkov najnižšej spoločenskej vrstvy v starovekom Ríme, ktorí nemali majetok, iba potomstvo; súčasný význam slk. *proletár* súvisí s použitím výrazu u utopických socialistov 19. stor. a v marxizme.

prológ ‚predhovor, úvod' (od 19. stor.) • Z lat. *prologus*, čo je prevzatie z gr. *prologos* (πρόλογος), pôvodne označujúceho prvý výstup v dráme, ktorý oboznamoval diváka s vlastným dejom (odtiaľ ‚predhovor, úvod'); výraz je odvodený od gr. *prolegō* (προλέγω) ‚vopred hovorím', zloženého z ↗ *pro-*^{2} a gr. *legō* (λέγω) ‚hovorím'.

prolongovať odb. ‚predĺžiť lehotu platnosti ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *prōlongāre* ‚predĺžiť', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *longus* ‚dlhý'.

promenáda ‚prechádzanie sa; miesto prechádzok' (od 19. stor.) • Z fr. *promenade*, od fr. *promener* ‚viesť, brať na prechádzku', ktoré vzniklo zo staršieho *pourmener* ‚vodiť na rôzne miesta' – výraz je zložený zo slovesnej predpony *pour-* (z lat. *prō*, porov. i ↗ *pro-*^{3}) a fr. *mener* ‚viesť, vodiť', ktorého východiskom je neskoré lat. *mināre* ‚hnať dobytok', od lat. *minārī* ‚hroziť, vyhrážať sa' (odtiaľ i ‚poháňať hrozivými výkrikmi ap.').

promile ‚tisícina východiskového čísla' (od 20. stor.) • Podľa lat. *prō mīlle*, doslova ‚na tisíc' – t. j. ‚3 *prō mīlle*' = ‚3 na tisíc, 3 z tisíc' = ‚3 tisíciny z celku' ap.

prominentný ‚popredný (o činiteľoch, umelcoch ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *prōminēns*, gen. *prōminentis*, čo je príč. prít. činné od lat. *prōminēre* ‚vyčnievať', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a koreňa zachovaného v lat. *mināx* ‚vyčnievajúci'.

promiskue kniž. ‚striedavo' (od 20. stor.) • Z lat. *prōmiscuē*, čo je príslovka od lat. *prōmiscuus* ‚zmiešaný, spoločný, všetkým prístupný, všeobecný, hromadný', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *miscēre* ‚miešať, zmiešavať'.

promovať ‚slávnostne udeľovať vysokoškolský diplom ap.' (od *19. stor.) • Z lat. *prōmovēre, prōmōtum*, doslova ‚pohybovať, posunovať vpred', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *movēre* ‚pohybovať, posunovať'; dnešný význam vznikol na základe predstavy o pohybe vpred, postupe v kariére ap. Z odvodenín: ***promócia*** (strlat. *promotio*).

promptný kniž. ‚pohotový, rýchly' (od 20. stor.) • Z lat. *prōmptus* ‚naporúdzi; hotový, včasný, rýchly', čo je z hľadiska pôvodu príčastie od lat. *prōmere, prōmptum* ‚vybrať, vytiahnuť', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *emere* ‚brať' – z významového hľadiska ‚vybratý' > ‚ktorý je (už) naporúdzi, ktorým možno rýchlo disponovať ap.'.

propagovať ‚rozširovať poznatky o niečom a odporúčať to', staršie ‚rozširovať' (od 17. stor.) • Z lat. *prōpāgāre* ‚rozširovať', pôvodne ‚rozsadzovať, rozmnožovať'; odvodenina od lat. *prōpāgēs* ‚výhonok', ktoré súvisí s lat. *pangere* ‚upevňovať, vbíjať; sadiť'. Súčasný význam (‚šíriť poznatky ap.') sa vyvinul pod vplyvom slova ***propaganda,*** ktoré vzniklo na základe názvu pápežskej Kongregácie pre šírenie viery (lat. *Congregātiō dē Prōpāgandā Fidē;* od r. 1622); lat. *prōpāgandā* v uvedenom názve je tvar abl. sg. gerundíva od lat. *prōpāgāre* ‚rozširovať'.

propán chem. ‚druh nasýteného uhľovodíka' (od 20. stor.) • Podľa názvu propiónovej kyseliny, utvoreného v 19. stor. na základe ↗ *pro-*^{2} a gr. *pīōn* (πίων) ‚tučný, žírny'. – **propán-bután** chem. ‚zmes uhľovodíkov' (od 20. stor.) • Od

↗ *propán* a *bután* chem. ‚druh uhľovodíka', od koreňa *but-*, podľa lat. *būtӯrum* ‚maslo', čo je prevzatie z gr. *būtӯron* (*βούτυρον*) ‚id.', doslova ‚kravský syr', od gr. *būs* (*βοῦς*) ‚krava, hovädzí dobytok' a *tӯros* (*τυρός*) ‚syr'.

propeler tech. ‚hnacie teleso (lodná skrutka, vrtuľa)'; ‚loď s takýmto telesom' (od 20. stor.) • Z angl. *propeller*, pôvodne ‚pohonná skrutka' (odtiaľ i ‚parník s pohonnou skrutkou'), doslova ‚čo poháňa' – od angl. *to propel* ‚hnať vpred, poháňať', prevzatého z lat. *prōpellere* ‚dopredu pohybovať, poháňať', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *pellere* ‚hnať'.

propolis ‚látka z rastlinných materiálov a včelích produktov s protibaktériovým účinkom' (od 20. stor.) • Z lat. *propolis*, čo je prevzatie z gr. *propolis* (*πρόπολις*), od ↗ *pro-*^{2} a gr. *polis* (*πόλις*) ‚mesto' – výraz pôvodne znamenal ‚predmestie, okrajové časti mesta', už v antike nadobudol aj význam ‚druh vosku, ktorý včely používajú na utesnenie úľa'.

proporcia ‚vzájomný pomer rozmerov' (od 18. stor.) • Z lat. *prōportiō* ‚úmernosť, pomer' – slovo vzniklo na základe spojenia *prō portiōne* ‚podľa určitého pomeru (častí)'; ďalej pozri ↗ *porcia.*

propozícia ‚návrh, plán, program' (od 17. stor.) • Z lat. *prōpositiō*, od lat. *prōpōnere*, *prōpositum* ‚dopredu klásť, predkladať', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *pōnere* ‚klásť'.

prorok (od 17. stor.) • Starý výraz (porov. už stsl. *prorokъ*, **ПРОРОКЪ**), utvorený asi ako preklad gr. *profētēs* (*προφήτης*) ‚veštec, prorok', doslova ‚kto predpovedá', od gr. *profēmi* (*πρόφημι*) ‚hovorím vopred', zloženého z ↗ *pro-*^{2} a gr. *fēmi* (*φημί*) ‚hovorím'. K prvej časti sl. výrazu pozri ↗ *pro-*^{1}, druhá časť *-rokъ* je z hľadiska pôvodu činiteľské meno (‚kto rečie, hovorí') od psl. **rekti* (↗ *riecť*).

prosba ↗ *prosiť*

prosektúra ‚pitevňa' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Prosektur*, utvoreného na základe nem. *Prosektor* ‚lekár vykonávajúci pitvy', prevzatého z lat. *prōsector*, doslova ‚kto reže', od lat. *prōsecāre*, *prōsectum* ‚(vpredu) odrezávať', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *secāre* ‚rezať'.

prosiť (od 15. stor.) • Psl. **prositi* (**prok̑-*); súvisí so stind. *pr̥ččháti*, avest. *pərəsaite* ‚pýta sa', toch. A *prak-*, B *prek-* ‚pýtať sa', arm. *harc'-anem* ‚pýtam sa', lat. *precārī* ‚modliť sa, prosiť', stír. *arcaid* ‚prosí', nem. *fragen* ‚pýtať sa', lit. *prašýti* ‚prosiť' a i. – všetko od ide. **perk̑-*, **prek̑-*, **pr̥k̑-* ‚pýtať sa, prosiť'. Z odvodenín: ***prosba; uprosiť***, od toho ***neúprosný***, a i.

proskribovať kniž. ‚postaviť mimo zákona; verejne odsudzovať' (od 19. stor.) • Z lat. *prōscrībere* ‚verejne vyhlásiť; vyhlásiť niekoho za postaveného mimo zákona' – pôvodne asi ‚zverejniť niečo písomnou formou ap.', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *scrībere* ‚písať'.

proso ‚bot. Panicum' (od 16. stor.) • Psl. **proso*, nejasného pôvodu. Predpokladala sa tu odvodenina od ide. **per-* ‚biť, udierať' (↗ *prať*^{1}) s významovým vývinom ‚biť' > ‚zrno zbavené šupiek obíjaním' > ‚príslušná obilnina' (k pomenovaniu porov. ↗ *pšenica*); iný výklad uvažuje o pôvodnom **proso* < **prok̑-o-*, od ide. **perk̑-*, **prek̑-* ‚strakatý, pestrý' (porov. stind. *pŕ̥śniḥ* ‚škvrnitý, pestrý', gr. *perknos* (*περκνός*) ‚strakatý, s čiernymi škvrnami' a i.) – názov rastliny by súvisel s jej sfarbením.

prospech ↗ *spieť*

prospekt ‚informačný, propagačný leták', staršie ‚vonkajší vzhľad' (od 18. stor.) • Z lat. *prōspectus* ‚pohľad vpred; pohľad, vzhľad', od lat. *prōspicere*, *prōspectum* ‚pozerať sa vpred, do diaľky', zloženého z ↗ *pro-*^{3} a lat. *specere* ‚pozerať sa'. Význam ‚propagačná tlačovina' (*reklamné p-y*) vznikol údajne v sfére knižného obchodu; pôvodne išlo o informácie o knihách „vo výhľade".

prosperovať ‚hospodársky sa rozvíjať, prospievať' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *prospérer*) z lat. *prosperārī* ‚prospievať, vzmáhať sa', od lat. *prosperus* ‚vydarený, šťastný; priaznivý'.

prospieť ↗ *spieť*

prostitútka ‚žena poskytujúca pohlavný styk za peniaze' (od 19. stor.) • Z lat. *prōstitūta*, čo je príčastie od lat. *prōstituere*, *prōstitūtum* ‚verejne, remeselne sa oddávať ľahkému životu', doslova asi ‚postaviť (sa) vpred, verejne, na hanbu ap.', od ↗ *pro-*^{3} a lat. *statuere*, *statūtum* ‚postaviť'. Z odvodenín: ***prostitúcia*** (kresť. lat. *prōstitūtiō*).

prostné ↗ *prostý*

prostoduchý ↗ *duch*

prostoreký ↗ *riecť*

prostred, prostredný, prostriedok ↗ *stred*

prostý (od *16. stor.) • Psl. **prostъ;* obyčajne sa interpretuje ako **pro-st-ъ*, zložené z ↗ *pro-*^{1} a koreňa zachovaného v ↗ *stáť* – pôvodným významom bolo asi ‚vystupujúci dopredu', odtiaľ ‚rovný, priamy' > ‚nie zložitý, jednoduchý, obyčajný, prostý'. Z odvodenín: ***prostoduchý***

(↗ *duch*), ***prostoreký*** (↗ *riecť*) ap.; ***prostné*** tel. ‚cvičenie bez náradia a bez pomoci iného cvičenca' (t. j. ‚jednoduché, prosté cvičenie'); ***sprostý***, s vývinom ‚(o človeku) jednoduchý, obyčajný' > ‚bez mimoriadnych schopností, vzdelania ap.' > ‚hlúpy'.

protagonista kniž. ‚vedúca osobnosť' (od 20. stor.) • Z gr. *prōtagōnistēs* (*πρωταγωνιστής*), pôvodne ‚(na javisku) herec hrajúci prvú časť hry' – výraz je zložený z ↗ *proto-* a gr. *agōnistēs* (*ἀγωνιστής*) ‚bojovník, súper (najmä v hrách); účastník súťaže; herec', od gr. *agōnizomai* (*ἀγωνίζομαι*) ‚pretekám, bojujem', od gr. *agōn* (*ἀγών*) ‚zápas, súboj'; ďalej pozri ↗ *agónia.*

protekcia ‚podpora zo strany vplyvnej osoby', staršie ‚ochrana' (od 17. stor.) • Z lat. *prōtēctiō* ‚ochrana', od lat. *prōtegere*, *prōtēctum* ‚chrániť', pôvodne ‚(spredu) kryť, prikrývať', čo je zloženina ↗ *pro-*[3] a lat. *tegere* ‚kryť'. Pozri aj ↗ *protežovať.* – **protektorát** ‚záštita, patronát' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *prōtēctor* ‚ochranca' (> slk. ***protektor***, od 18. stor.), od lat. *prōtegere* ‚chrániť'.

protestovať ‚ohradzovať sa, prejavovať nesúhlas' (od 16. stor.) • Z lat. *prōtestārī* ‚(verejne) dosvedčovať, vyhlasovať', od ↗ *pro-*[3] a lat. *testārī* ‚svedčiť'; ďalej pozri ↗ *testament.* Z odvodenín: ***protest; protestant*** ‚príslušník niektorého z reformovaných cirkevných spoločenstiev' (z lat. *prōtestāns*, gen. *prōtestantis*, doslova ‚protestujúci' – pôvodne vo vzťahu k stúpencom M. Luthera, ktorí v r. 1529 na sneme v nem. meste Speyer vyjadrili nesúhlas s obnovou tzv. Wormského ediktu z r. 1521, zakazujúceho cirkevné reformy).

protéza ‚umelá náhrada končatín, zubov ap.' (od 20. stor.) • Etymologicky **prostéza;* z gr. *prosthesis* (*πρόσθεσις*) ‚priloženie, pridanie' (t. j. niečoho chýbajúceho ap.), od gr. *prostithēmi* (*προστίθημι*) ‚prikladám, pridávam, pripájam', zloženého z gr. *pros* (*πρός*) ‚k tomu ešte' a *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem'. Novšie *pro-* je asi pod vplyvom gr. *prothesis* (*πρόθεσις*) ‚predloženie, vystavenie (na verejnosti)', od gr. *protithēmi* (*προτίθημι*) ‚predkladám', zloženého z ↗ *pro-*[2] a *tithēmi* ‚kladiem'.

protežovať ‚poskytovať protekciu' (od 19. stor.) • Z fr. *protéger*, čo je prevzatie z lat. *prōtegere* ‚chrániť'; ďalej pozri ↗ *protekcia.*

proti (od 15. stor.) • Asi hláskové zjednodušenie staršieho *protiv* (od 15. stor.; porov. aj jeho odvodeniny typu ***protiv-iť sa, (ná)protiv-ný, ná-protiv-ok*** ap.), ktorého východiskom je už psl. **protivъ*, odvodené od ide. **preti*, **proti* ‚proti, naproti' – porov. stind. *práti-* ‚k, proti, pri', gr. *proti* (*πρότι, προτί*), *pros* (*πρός*) ‚proti, k', lat. *pretium* ‚cena (t. j. asi protihodnota)', lot. *pret* ‚proti' a i.

proto- ‚prvo-, pra-, prvý, primárny' (*protoplazma, prototyp* ap.) • Z gr. *prōto-* (*πρωτο-*), od gr. *prōtos* (*πρῶτος*) ‚prvý'.

protokol, staršie i *protokolum*, *protokolon* (od 16. stor.) • Zo strlat. *protocollum*, resp. (v prípade formy s *-kolon*) priamo podľa gr. *prōtokollon* (*πρωτόκολλον*), doslova ‚čo je nalepené ako prvé', od ↗ *proto-* a *kollaō* (*κολλάω*) ‚lepím', od gr. *kolla* (*κόλλα*) ‚glej, lep'. Pôvodne išlo o list vlepovaný na začiatok papyrusového zvitku, obsahujúci údaje o jeho vzniku ap.; názov sa neskôr preniesol aj na iné chronologické záznamy (porov. slk. *protokol* ‚úradný zápis z konania; kniha s úradnými zápismi', staršie ‚mestská kniha'). Vo fr. (*protocole*) výraz nadobudol aj význam ‚písomný súbor pokynov, pravidiel ap.', odtiaľ i ‚pravidlá diplomatického styku' (*diplomatický p.*).

protón fyz. ‚kladne nabitá častica atómového jadra' • Ako fyzikálny termín (angl. *proton*) zaviedol v r. 1920 angl. fyzik E. Rutherford, ktorý však pôvodne navrhol dva možné názvy – angl. *prouton* (podľa angl. prírodovedca W. Prouta, 1785 – 1850) alebo *proton*, azda podľa gr. *prōton* (*πρῶτον*) ‚(to) prvé', od gr. *prōtos* (*πρῶτος*) ‚prvý'.

prova ‚čelo plavidla' (od 20. stor.) • Z angl. *prow*, čo je prevzatie z román. jazykov (fr. *proue*, špan., port. *proa* a i.); konečným východiskom výrazu je pravdepodobne lat. *prōra*, prevzaté z gr. *prōra* (*πρῷρα*) ‚predná časť lode'.

proviant ‚potraviny pre vojsko' (od 16. stor.) • Z nem. *Proviant*, ktorého konečným východiskom je lat. *praebenda*, doslova ‚čo treba poskytnúť' (> staršie slk. *prebenda* ‚stály príjem katolíckeho duchovného spojený s výkonom úradu; potrava, strava, proviant', od 16. stor.) – ide o tvar gerundíva od lat. *praebēre* (staršie *praehibēre*) ‚poskytovať', doslova ‚nadstaviť, natrčiť' (zloženina ↗ *pre-*[2] a lat. *habēre* ‚držať'). Nem. *Proviant* je asi prevzatie fr. pôvodu; východiskový fr. výraz vznikol pravdepodobne skrížením stfr. *prevende*, *provende* (prevzatie z lat. *praebenda*) a fr. *viande* ‚jedlo, pokrm; mäso' (z neskorého lat. *vivanda* < *vīvenda* ‚čo je potrebné pre život', odvodenina od lat. *vīvere* ‚žiť').

provincia ‚krajina pripojená k inej (v starom Ríme); územná správna jednotka; vidiek (vo vzťahu k hlavnému mestu)' (od 17. stor.) • Z lat. *prōvincia*, pôvodne ‚zvláštna funkcia al. úloha pridelená úradníkovi (s príslušnou mocou)' (doslova azda ‚záväzok', od ↗ *pro-*³ a lat. *vincīre* ‚viazať, priväzovať'?) – odtiaľ ‚vláda nad podriadeným územím (mimo Itálie)' > ‚takéto územie' ap.

provízia ‚odmena za sprostredkovanie obchodu ap.' (od 18. stor.) • Z tal. *provvisione*, ktorého východiskom je lat. *prōvīsiō*, gen. *prōvīsiōnis* ‚predvídanie; predvídavosť, starostlivosť o niečo', od lat. *prōvidēre, prōvīsum* ‚vidieť vpredu, predvídať', zloženého z ↗ *pro-*³ a lat. *vidēre* ‚vidieť'. – **provizórny** ‚predbežný, dočasný, nie definitívny' (od 19. stor.) • Z fr. *provisoire* – výraz bol utvorený na základe lat. *prōvidēre, prōvīsum* ‚vidieť vpredu, predvídať'; pôvodný význam bol ‚existujúci v podmienkach, kde sa očakáva, predvída nejaké budúce rozhodnutie, riešenie ap.'.

provokovať ‚vyvolávať konflikty, dráždiť', kniž. ‚podnecovať' (od 17. stor.) • Z lat. *prōvocāre* ‚vyvolávať (dopredu), vyzývať', od ↗ *pro-*³ a lat. *vocāre* ‚volať'. Z odvodenín: ***provokatér*** (fr. *provocateur*).

próza ‚neveršovaný literárny útvar' (od 19. stor.) • Z lat. *(ōrātiō) prōsa* ‚neviazaná reč', od lat. *prōsus* ‚priamy; (o rečovom prejave) jednoduchý, neviazaný veršovou formou', doslova ‚obrátený vpred' – lat. *prōsus* vzniklo zjednodušením staršieho *prōrsus* < *prōvorsus*, zloženého z ↗ *pro-*³ a lat. *vorsus* ‚obrátený', od lat. *vortere, vorsum* ‚obracať, otáčať'. Z odvodenín: ***prozaický, prozaik*** (strlat. *prosaicus*).

prozódia ‚náuka o zvukovej stavbe verša' (od 19. stor.) • Z lat. *prosōdia*, čo je prevzatie z gr. *prosōdiā* (προσῳδία) ‚pieseň spievaná v sprievode hudby; tón al. prízvuk slabiky', utvoreného na základe gr. *pros* (πρός) ‚k tomu navyše' a gr. *ōdē* (ᾠδή) ‚spev, pieseň' (↗ *óda*).

prozreteľný ↗ *zrieť*²

prplať expr. ‚babrať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

prsia (od 16. stor.) • Obmena pôvodného **prsi* ako tvaru dvojného čísla; východiskom je psl. **pьrsi*, odvodzované od ide. **perk̑-* ‚rebro; oblasť rebier, hruď' (porov. stind. *párśuḥ* ‚rebro; zakrivený nôž, kosák', avest. *parᵊsu-* ‚rebro', lit. *pìršys* mn. ‚konská hruď' a i.). ***Úzkoprsý*** ‚obmedzený, malicherný' je asi podľa nem. *eng-brüstig* ‚cítiaci tlak, zvieranie v hrudi a na pľúcach, dýchavičný; zmýšľajúci al. konajúci malomyseľne, obmedzene' (od nem. *eng* ‚úzky' a *Brust* ‚hruď, prsia'); z ďalších odvodenín: ***prsník; náprsný*** (od *na prsiach*), odtiaľ ***náprsenka;*** podobne ***podprsenka*** a i.

prskať (od 17. stor.) • Psl. **pьrskati*. Azda od ide. **pers-* ‚rozprašovať, rozstrekovať' (ďalej pozri ↗ *pršať*); menej pravdepodobný sa zdá predpoklad expresívneho pôvodu, resp. súvislosti s **prýskať* (ďalej pozri ↗ *prýštiť*). Pozri aj ↗ *frckať*.

prsník ↗ *prsia*

prst (od 15. stor.) • Psl. **pьrstъ*. Porovnáva sa so stind. *pr̥ṣṭhám* ‚chrbát', *pr̥ṣṭíḥ* ‚rebro', lat. *postis* ‚veraj; mn. dvere', sthnem. *first* ‚hrot strechy', lit. *pir̃štas* ‚prst' a i. – ide asi o zloženiny ide. **per-* ‚dopredu a i.' (ďalej pozri ↗ *pre*) a **stā-* (↗ *stáť*) s pôvodným významom ‚čo vystupuje dopredu, čo vyčnieva'. Z odvodenín: ***prsteň*** (k tomu ***prstenec*** ‚čo pripomína prsteň'); ***náprstok*** (nosený pri šití *na prste*) i ***náprstník*** ‚bot. Digitalis' (podľa čes., tam utvorené na základe čes. ***náprstky*** mn. ‚id.' – pôvodne pomenovanie kvetov tejto rastliny, pripomínajúcich náprstok) a i.

prsť kniž. ‚zem, pôda' (od 17. stor.) • Psl. **pьrstь*, odvodenina od ide. **pers-* ‚rozprašovať, rozstrekovať' (ďalej pozri ↗ *pršať*) – pôvodný význam bol asi ‚rozprašovanie', z toho ‚čo je rozprášené' > ‚prach, hlina, prsť'.

prsteň, prstenec ↗ *prst*

pršať (od 17. stor.) • Psl. **pьršati*, odvodenina od ide. **pers-* ‚rozprašovať, rozstrekovať' (porov. chet. *papparš-* ‚kropiť, postrekovať', stind. *pŕ̥šan* ‚škvrnitý, pestrý' [t. j. ‚pofŕkaný'], toch. A, B *pärs-* ‚kropiť', stsev. *fors* ‚vodopád', lit. *puřslas* ‚slina', lot. *pàrsla* ‚vločka' a i.). ***Vypršať*** ‚uplynúť' (*termín v-l* ap.) súvisí s používaním presýpacích hodín, kde sa čas meral „pršaním" piesku. Z odvodenín: ***popŕchať, poprchávať*** (porov. i ↗ *prchať*), ***spŕchnuť***, od toho ***sprcha; prška*** (*jarná p.* ‚krátky, prechodný dážď') i ***spŕška***, a i. Pozri aj ↗ *prach*, ↗ *prašivý*, ↗ *prskať*, ↗ *prsť*.

prť ‚úzky horský chodník vyšliapaný zverinou, dobytkom' (od 17. stor.) • Psl. **pьrtь*. Porovnáva sa s avest. *pərətav-* ‚priechod, brod, most', lat. *porta* ‚brána' (t. j. ‚priechod'), sthnem. *furt*, nem. *Furt* ‚brod' a i., ktoré sa odvodzujú od ide. **per-* ‚prevádzanie, smerovanie cez niečo' (ďalej pozri ↗ *pre*); iný výklad usúvzťažňuje psl. **pьrtь* s ide. **per-* ‚biť, udierať' (↗ *prať*¹), čo predpokladá významový vývin ‚udierať

(nohami pri chôdzi)' > ,šliapať' > ,vyšliapaný chodník', resp. ,biť' > ,sekať, rúbať, predierať sa' > ,raziť si cestu' (k významu porov. ↗ *cesta*). V slk. môže ísť o priamy reflex psl. **pъrtъ*, ale aj o novšie prevzatie súvisiace s tzv. valašskou kolonizáciou v Karpatoch (z ukr., resp. – podľa starších názorov – i z rum. [*pârtie* ,chodník a i.'], kam toto slovo preniklo z jsl. jazykov).

prúd (od *16. stor.) • Psl. **prǫdъ*, od psl. **pręsti*[2] (**pręd-ti*) ,rýchlo (sa) pohybovať, skákať' (porov. rus. *priasť ušámi (прясть ушами)* ,strihať ušami' ap.; odtiaľ azda i názov rieky [,rýchlo tečúca'], druhotne aj mesta *Poprad* < **po-pręd-ъ*). Psl. **pręsti*[2] sa porovnáva so stind. *spárdhate* ,preteká sa, zápasí o niečo', stangl. *sprind* ,silný', gót. *spaúrds* ,štadión', sthnem. *spurt* ,bežecká dráha', strhnem. *sprenzen* ,striekať' a i. – všetko od ide. **sp(h)erd(h)-*, **(s)p(h)red(h)-* ,mykať sa, skákať'. Z odvodenín: ***prúdiť***, k tomu ***prudký*** (*p. tok rieky, p. pohyb* ap.) a i. Pozri aj ↗ *prút;* k psl. **pręsti*[1] pozri ↗ *priasť*.

prudéria kniž. ,prepiata hanblivosť' (od 19. stor.) • Z fr. *pruderie*, od fr. *prude* ,prehnane cudný, hanblivý' – výraz vznikol na základe stfr. *preudhomme* (fr. *prud'homme*) ,vážny, dôstojný muž', zloženého z fr. *preux* ,udatný, smelý, chrabrý' (z ľud. lat. *prōde* ,užitočný, osožný'; význam ,udatný ap.' vznikol v rytierskom prostredí), *de* ,od, z' (z lat. *dē*) a *homme* ,muž, človek' (z lat. *homō*, gen. *hominis*). Súčasný význam je výsledkom vývinu ,udatný, chrabrý' > ,statočný, rešpektujúci morálne zásady' > ,(prehnane) hanblivý'.

prúdiť, prudký ↗ *prúd*

pruh[1] ,pás' (od 16. stor.) • Psl. **prǫgъ*, od psl. **pręgti* (ďalej pozri ↗ *priahať*); pôvodne asi ,čo slúži na napriahanie, napínanie', resp. ,čo je natiahnuté'. – **pruh**[2] ,prietrž' (od 20. stor.) • Etymologicky **pruch;* prevzatie z nem. *Bruch* (dial. i [pr-]), od nem. *brechen* ,zlomiť, prelomiť' – prietrž je pomenovaná ako „prelomenie", t. j. porušenie brušnej steny.

prusliak hovor. ,živôtik, vesta v ľudovom oblečení' (od 18. stor.) • Obmena pôvodného *prustflek* (od 18. stor.), prevzatého z nem. *Brustfleck*, čo je zloženina nem. *Brust* ,hruď' a *Fleck* ,záplata, príštipok' (↗ *fľak*).

prút (od 15. stor.) • Psl. **prǫtъ;* málo jasný výraz, pokusy o jeho výklad sú spojené s fonetickými ťažkosťami. Usúvzťažňuje sa so stsev. *sproti* ,vetva, konár, palica', angl. *sprout* ,výhonok, klíček', nem. *Spross* ,výhonok, prúd, ratolesť' a i. – všetko od ide. **(s)p(h)er-*, **sprei-*, **spreu-* ,trúsiť, rozptyľovať, kropiť, striekať; vyrážať (aj o roztvárajúcich sa púčikoch a o rastlinných výhonkoch)'. Iný výklad tu uvažuje o variante psl. **prǫdъ* (↗ *prúd*), čo predpokladá významový vývin ,čo sa rýchlo pohybuje, ženie ap.' > ,výrastok, prút'; k významu porov. i *hnať: vyháňať, výhonok*.

pružný (od 19. stor.) • Od slovesa typu *pružiť* ,naťahovať, napínať' (porov. ***na-pružiť*** kniž. ,napnúť': *n. svaly, sluch;* ***vz-pružiť*** ,posilniť, povzbudiť', pôvodne azda ,uviesť do stavu napätia [v protiklade k ochabnutosti ap.]'), ktorého východiskom je už psl. **prǫžiti*, od rovnakého koreňa ako psl. **pręgti;* ďalej pozri ↗ *priahať*. Z odvodenín: ***pružina*** ,pružná časť mechanizmu'; ***vzpruha*** ap.

prvosienka ,bot. Primula' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o zdrobneninu od dial. *prvosna* ,id.', pôvodne asi **prvostna* ako odvodenina od **prvosť* ,čo je prvé' (↗ *prvý;* inou odvodeninou je *prvôstka* ,samica domáceho zvieraťa majúca prvé mláďa', porov. i staršie *prvosienka* ,id.') – názov by súvisel so skorým časom kvitnutia, porov. ↗ *primula*. Iný výklad uvažuje o zjednodušení východiskového **prvo-vesienka* ,prvojarná (bylina)' (od ↗ *vesna*); môže tu ísť aj o odvodeninu od staršieho *prvosnie, prvesnie* (**prvo-vesnie*) ,predjarie, začiatok jari'. – **prvý** (od 15. stor.) • Psl. **pьrvъ;* súvisí so stind. *pū́rvaḥ* ,prvý', avest. *paurva-* ,predný', gr. *prōtos* (πρῶτος), alb. *i parë*, lat. *prīmus*, gót. *fruma*, angl. *first*, lit. *pìrmas* ,prvý' a i. ***Prv*** (od toho ***naj-prv, naj-sam-prv***) vzniklo redukciou staršieho *prve* < *prvej* (tvar komparatívu typu *ďalej*); ***prvot-ný, prvot-ina, s-prvot-i*** sú odvodené od staršieho *prv-oť* ž. ,počiatok, začiatok' (od 18. stor.); k ***prvočíslo*** pozri ↗ *číslo* a i. Pozri aj ↗ *trpák*.

prýštiť kniž. ,pramениť, vyvierať' (od 17. stor.) • Odvodenina od **prýskať* (porov. rus. *prýskať (прыскать)* ,striekať, fŕkať', čes. *prýskati* ,prskať' a i.), z psl. **pryskati*, čo je asi fonetický variant psl. **bryzgati* (↗ *brýzgať*). Pozri aj ↗ *iskerník*, ↗ *prskať*, ↗ *tryskať*.

przniť kniž. ,pohlavne zneucťovať; hanobiť, špiniť' (od 17. stor.) • Azda súvisí (za predpokladu variantnosti *b/p*, porov. ↗ *prýštiť*) s dial. *brzniť sa* ,babrať sa (v jedle)', utvoreným od rovnakého koreňa ako ↗ *nabrznúť*.

pseudo- ,nepravý, klamný, lživý' (*pseudodemokracia* ap.) • Z gr. *pseudo-* (ψευδο-), od gr. *pseudos* (ψεῦδος) ,lož'.

pseudonym ‚krycie umelecké meno' (od 19. stor.) • Podľa gr. *pseudōnymos* (ψευδώνυμος) ‚majúci nepravé meno', od ↗ *pseudo-* a gr. *onoma* (ὄνομα), dial. *onyma* (ὄνυμα) ‚meno'.

psica, psina, psota ↗ *pes*

pstruh ‚zool. Trutta' (od 16. stor.) • Psl. **pьstrǫgъ*, odvodenina od psl. **pьstrъ* (↗ *pestrý*) – pomenovanie súvisí so sfarbením ryby (červené škvrny na chrbte a na bokoch).

psuť hovor. expr. ‚kaziť', staršie i *psovať* (od 17. stor.) • Od ↗ *pes* (novší neurčitok *psuť* vznikol na základe tvarov *psujem, psuješ* atď.); z významového hľadiska ‚zaobchádzať (s niekým) ako so psom' > ‚trápiť, ničiť; kaziť'.

psycho- ‚súvisiaci s dušou' (*psychológia* ap.) • Z gr. *psȳcho-* (ψυχο-), od gr. *psȳchē* (ψυχή) ‚duša'. Sem aj ***psychiatria*** (↗ *-iatria*), ***psychotronika*** (podľa ↗ *elektronika*); ***psychotropný*** ‚pôsobiaci na duševnú činnosť', ku gr. *trepō* (τρέπω) ‚otáčam, obraciam', *tropos* (τρόπος) ‚obrat, smer'; ***psychóza*** (zakončenie asi podľa ↗ *neuróza*) a i.

pšenica ‚bot. Triticum' (od 16. stor.) • Psl. **pьšenica*, odvodenina od psl. **pьšenъ* ‚tlčený, roztlčený', čo je príčastie od psl. **pьchati* (↗ *pchať*) vo význame typu ‚tĺcť'; jeho tvar **pьšeno* s. ‚(to) roztlčené' sa zachoval v slk. *pšeno* (od 16. stor.). Pôvodným významom bolo akiste ‚zrno zbavené šupiek tlčením, obíjaním' (porov. i staršie *opíchať* ‚zbavovať zrno šupiek tĺkom [v mažiari]', od 17. stor., odvodené od rovnakého koreňa); výraz sa ďalej preniesol aj na príslušné zrnoviny.

pštros ‚zool. Struthio' (od 17. stor.) • Zrejme podľa čes. *pštros*, čo je obmena (novšie *p-* azda podľa stčes. *pstrý* ‚pestrý'?) stčes. *štrus, štros*, prevzatého zo strhnem. *strūz* (nem. *Strauß*) – východiskom výrazu je lat. *strūthiō*, gen. *strūthiōnis*, prevzaté z gr. *strūthiōn* (στρουθίων), čo je odvodenina od gr. *strūthos* (στρουθός) ‚pštros'.

P. T., skratka v adresách (od 20. stor.) • Podľa lat. *plēnō titulō* ‚plným titulom', od lat. *plēnus* ‚plný' (porov. ↗ *plénum*) a *titulus* (↗ *titul*).

puberta ‚pohlavné dospievanie' (od 20. stor.) • Z lat. *pūbertās* ‚(pohlavná) dospelosť, mužnosť', čo je odvodenina od lat. *pūbēs*, gen. *pūberis* ‚dospelý, mužný'.

publicista ‚kto uverejňuje články ap. o časových, najmä politických otázkach' (od 19. stor.) • Z fr. *publiciste* – slovo bolo utvorené počas Fr. revolúcie na základe fr. *public* ‚verejný', prevzatého z lat. *pūblicus* ‚spoločný, všeobecný, verejný'. – **publicita** ‚rozšírenie na verejnosti (tlačou ap.)' (od 19. stor.) • Asi podľa fr. *publicité*, utvoreného na základe fr. *public* ‚verejný'. – **publikovať** ‚vydávať tlačou', staršie aj ‚oznamovať, verejne vyhlasovať' (od 17. stor.) • Z lat. *pūblicāre* ‚zverejniť', doslova ‚dať na verejné používanie, urobiť všeobecne prístupným ap.', od lat. *pūblicus* ‚spoločný, všeobecný, verejný'. – **publikum** ‚obecenstvo, verejnosť' (od 18. stor.) • Z lat. *pūblicum* ‚verejné miesto, ulica, verejnosť', od lat. *pūblicus* ‚verejný'.

pucovať subšt. ‚čistiť; hrešiť' (od 18. stor.) • Z nem. *putzen*, ktoré sa odvodzuje od hnem. *Butzen* ‚jadierka, kôstky v ovocí; odpad pri tavení rúd ap.' – v slove nastal významový posun ‚zbavovať odpadu' > ‚čistiť', azda i pod vplyvom lat. *putāre* ‚orezávať (stromy)', t. j. ‚čistiť ich od suchých vetiev ap.'. Význam ‚hrešiť' vznikol pravdepodobne ďalším vývinom ‚čistiť' > ‚dávať do poriadku (niekoho)' > ‚dohovárať, hrešiť'.

puč ‚násilné zmocnenie sa vládnej moci malou skupinou' (od 19. stor.) • Z nem. *Putsch* – východiskom slova je švajč. nem. *Putsch* ‚náraz, prudký úder, zrážka' (zvukomalebného pôvodu), v súčasnom význame prvý raz použité po tzv. zürišskom puči v r. 1839.

pučať (od 17. stor.) • Od koreňa (vo význame ‚zväčšovať objem') zachovaného v ↗ *pukať*. Z odvodenín: ***puk¹*** ‚pupeň'; ***rozpučať*** (*stromy r-li*), od toho ***rozpuk***, a i. – **pučiť** (od 18. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *pukať*, a to vo významoch ‚zväčšovať objem, vydúvať ap.' (porov. ***vypučiť*** ‚vyduť' [*v. brucho*], k tomu ***vypuklý***) aj ‚praskať; spôsobovať praskanie, mliaždiť ap.' (*p. ovocie;* prenesene ***p. sa od jedu*** – k významu porov. *pukať od zlosti*). Pozri aj ↗ *špúliť*.

pud ↗ *pudiť*

pudel ‚menší pes s dlhou kučeravou srsťou' (od 18. stor.) • Z nem. *Pudel*, čo je skrátenie pôvodného *Pudelhund*, zloženého z nem. *pudeln* ‚špliechať, čľapkať' a *Hund* ‚pes' – pomenovanie psa súvisí s jeho využívaním pri poľovačkách na vodné vtáctvo.

púder ‚jemný škrobový prášok na vonkajšie použitie' (od 18. stor.) • Z fr. *poudre*, ktorého východiskom je lat. *pulvis*, gen. *pulveris* ‚prach, prášok'.

pudilár hovor. zastaráv. ‚peňaženka', staršie aj *pugilár* (od 17. stor.) • Zo strlat. *pugillaris* ‚tabuľka na písanie; náprsná taška, tobolka;

peňaženka', ktorého východiskom je lat. *pugillāris* ,ktorý sa zmestí do hrsti', od lat. *pugillus* ,hrsť', súvisiaceho s lat. *pūgnus* ,päsť'.

puding ,ľahký pokrm v podobe hladkej hustej kaše' (od 20. stor.) • Z angl. *pudding*, čo je asi prevzatie z fr. *boudin* ,krvavnička' (nejasného pôvodu) – slovo najskôr označovalo mäsové výrobky (porov. aj angl. *black pudding* ,druh jaternice'), neskôr sa prenieslo i na mliečne jedlo s podobnou konzistenciou.

pudiť (od *15. stor.) • Psl. **pǫditi* (**pond-*). Obyčajne sa odvodzuje od ide. **(s)pen-d-* ,ťahať, naťahovať' (ďalej pozri ↗ *piaď*) – t. j. z významového hľadiska azda ,naťahovať' > ,napínať, vyvíjať tlak' > ,vytláčať, pudiť'. Iný výklad tu predpokladá súvislosť s gr. *speudō* (*σπεύδω*) ,ponáhľam sa', lat. *re-pudiāre* ,zamietať, odmietať', lit. *spáudyti* ,tlačiť' a i. – všetko od ide. **(s)p(h)eu-d-* ,tlačiť, súriť'. Z odvodenín: ***pud*** ,inštinkt' (asi podľa nem. *Trieb*, k nem. *treiben* ,hnať, poháňať'); ***popudiť***, pôvodne azda ,(tlačením) podnietiť, pohnúť k niečomu' (od toho ***popud***), z toho aj ,uviesť do citového pohnutia, rozčúliť, pobúriť' (*p. niekoho proti niekomu* ap.); ***odpudiť*** ,odohnať' ap.; ***strachopud*** (↗ *strach*) a i.

pudlo hovor. ,zadok; zadná časť nohavíc' (od 19. stor.) • Málo jasné. Azda je etymologicky totožné so starším dial. *pudlo* ,truhlica podomových obchodníkov' (nem. pôvodu; porov. strdnem. *pudel* ,škatuľa', resp. nem. dial. *Pûdel*, *Paudel* ,malá, klincami neupevnená debna; škatuľa; drevená al. plechová nádoba pripomínajúca škatuľu'); k možnému ďalšiemu vývinu ,truhlica' > ,zadok' porov. *kufor* expr. ,zadok'. Iný výklad tu uvažuje o možnej obmene (s nahradením *r* ~ *u* v nedokonalej detskej výslovnosti?) pôvodného *prdeľ* hrub. ,zadok', od ↗ *prdieť*.

puf cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

puch ,zápach' (od 18. stor.) • Azda od rovnakého koreňa ako ↗ *puchnúť*; v takom prípade s významovým vývinom ,fúkať' > ,vyfukovať, vydávať zápach', resp. ,fúkať, viať, vanúť' > ,závan (zápachu)'. Podľa iného výkladu je odvodené od ide. **pū̆-*, **peu̯ə-* ,rozkladať sa, páchnuť' (porov. stind. *pū̆yati* ,hnije, zapácha', gr. *pȳthomai* (*πύθομαι*) ,hnijem, práchniviem', lat. *pūs* ,hnis', stsev. *fúi* ,hniloba', lit. *pū̂ti* ,hniť' a i.).

puchnúť (od 17. stor.) • Psl. **puchnǫti*; odvodenina (**puch-* < **pou-s-*) od ide. **pū̆-*, **peu-*, **pou-* ,fúkať, nafukovať' (porov. gr. *fȳsaō* (*φυσάω*) ,fúkam, nafukujem; prudko dýcham', lat. *pustula* ,pľuzgierik', lit. *pū̃sti* ,vanúť, fúkať' a i.), asi zvukomalebného pôvodu; v psl. **puchnǫti* nastal významový vývin ,fúkať' > ,nafukovať sa, zväčšovať objem, puchnúť'. Z odvodenín: ***opuchnúť***, od toho ***opuch*** aj ***opuchlina*** (od staršieho *opuchlý* ,opuchnutý'); ***puchor*** hovor. ,žalúdok vtákov' (pôvodne ,niečo nafúknuté' > ,vydutý, okrúhly predmet', porov. i dial. *puchratý* ,okrúhly'), expr. ,nadávka jedovitému človeku' (t. j. asi ,kto sa nafukuje od zlosti, od jedu'), a i. Pozri aj ↗ *peľ*, ↗ *puch*, ↗ *puzdro*, ↗ *pýcha*, ↗ *pysk*, ↗ *spurný*.

puk[1] ,pupeň, púčik' ↗ *pučať* – **puk**[2] cit. ↗ *pukať* – **puk**[3] hovor. ,zožehlená hrana na šatách' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Pug*, *Puck* (spis. nem. *Bug*), doslova ,ohyb, záhyb'; súvisí s nem. *biegen* ,ohýbať'. – **puk**[4] ,kotúč používaný pri ľadovom hokeji' (od 20. stor.) • Z angl. *puck*, nejasného pôvodu; azda od slovesa zachovaného v angl. dial. *to puck* ,udierať, biť'.

pukať (od 17. stor.) • Psl. **pǫkati* (resp. jeho hláskový variant **pukati*); asi od zvukomalebného koreňa s významami ,nafukovať sa, zväčšovať objem, praskať' – porov. i citoslovce ***puk***[2] ako označenie krátkeho ostrého zvuku, prudkého pohybu ap. Pozri aj ↗ *opuka*, ↗ *pučať*, ↗ *pučiť*, ↗ *pykať*.

puklica[1] subšt. ,kryt kolesa na motorovom vozidle' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od *pukla* (staršie ,vypuklá kruhová ozdoba z kovu', od 17. stor.), čo je prevzatie zo strhnem. *buckel* ,id.' (dnešné nem. *Buckel* ,hrb; hrboľ, vyvýšenina') – východiskom výrazu je fr. *boucle* ,predmet okrúhleho tvaru'; ďalej pozri ↗ *buklé*. – **puklica**[2] ,cudzopasný hmyz' (od 20. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *puklica*[1]; názov súvisí s tvarom chrbta.

pulóver ,sveter s otvorom na prevliekanie hlavy' (od 20. stor.) • Z angl. *pullover*, od slovesa *to pull over* ,pretiahnuť cez niečo' – názov súvisí so spôsobom obliehania takýchto svetrov (naťahovanie cez hlavu).

pult ,podlhovastý stôl na predávanie; stojan na písanie, na noty ap. so šikmou doskou' (od 19. stor.) • Z nem. *Pult*, ktorého východiskom je strhnem. *pulpit*, *pulpet* ,stolík na čítanie, písanie', prevzaté z lat. *pulpitum* ,lešenie, pódium, javisko'.

pulz ,tep' (od 17. stor.) • Z lat. *pulsus* ,bitie, tlkot', od lat. *pellere*, *pulsum* ,tĺcť, biť'. Z odvodenín: ***pulzovať*** (lat. *pulsāre*, intenzívum od lat. *pellere*).

puma ‚veľká americká mačkovitá šelma' (od 20. stor.) • Z kečuán. *poma, puma;* do európskych jazykov preniklo špan. prostredníctvom.

pumpa ‚čerpadlo' (od 17. stor.) • Z nem. *Pumpe,* ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie zo špan., port. *bomba* ‚lodné čerpadlo', čo je údajne námornícky výraz zvukomalebného pôvodu.

pumpky ‚športové nohavice prichytené pod kolenami' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Pump-hose,* doslova ‚nádherné nohavice' – výraz je zložený z nem. *Hose* ‚nohavice' (germ.) a dnem. *pump* ‚nádhera', čo je prevzatie z lat. *pompa* (↗ *pompa*).

punc ‚úradná značka na predmetoch z drahých kovov' (od 20. stor.) • Z nem. *Punze* ‚razidlo' (odtiaľ ‚odtlačok razidla' > ‚[vyrazená] značka'), čo je prevzatie z tal. *punzone* ‚razidlo, značkovacie železo', ktorého východiskom je lat. *pūnctiō,* gen. *pūnctiōnis* ‚bodanie ap.'; ďalej pozri ↗ *punkcia.*

punč ‚horúci liehový nápoj' (od 19. stor.) • Z angl. *punch,* ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako prevzatie z ind. jazykov (porov. hind. *pānč* ‚päť' a i.) – názov údajne súvisí s piatimi zložkami, z ktorých sa tento nápoj pripravuje (arak, cukor, citrónová šťava, korenie, voda).

punkcia lek. ‚vpichnutie do telovej dutiny' (od 20. stor.) • Z lat. *pūnctiō,* od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodať, pichať'. Pozri aj ↗ *punc.* – **punkt** zastar. ‚bod, bodka', staršie i *punktum* (od 15. stor.) • Z lat. *pūnctum* ‚bod, bodka' (> slk. ***punktum*** zastaráv., v kontextoch typu *ostaneš doma a p.!* ‚... a bodka, a koniec!'), doslova ‚bodnutie, pichnutie', od lat. *pungere, pūnctum* ‚bodnúť, pichnúť'. Z odvodenín: ***pun(k)tičkár*** často pejor. ‚pedant' (podľa predstavy o dokonalosti „do poslednej bodky" ap.). Pozri aj ↗ ***kontrapunkt,*** ↗ ***pointer.***

púpava ‚bot. Taraxacum', staršie i *pumpava* (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena pôvodného **popova (hlava)* (od ↗ *pop*[1] ‚kňaz') – po odkvitnutí zostáva na byli okrúhla belavá hlavička pripomínajúca lysú hlavu, v minulosti prirovnávanú k mníšskej alebo kňazskej hlave s tonzúrou; porov. názvy púpavy typu strlat. *caput monachi* (‚mníchova hlava'), nem. dial. *Pfaffen-kopf* (‚kňazova hlava') ap. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od koreňa **pǫp-,* zachovaného v ↗ *pupeň;* názov by súvisel s tvarom už spomenutej hlavičky.

pupeň (od 17. stor.) • Odvodenina od **pup* (porov. čes. *pup* ‚pupeň'), ktorého východiskom je psl. **pǫpъ* ‚niečo nafúknuté, napuchnuté' (porov. už stsl. *pǫpъ* (ПѪПЪ) ‚nezrelý plod' a i.), súvisiace s lit. *pam̃pti* ‚pučať, puchnúť', lot. *pàmpt* ‚nafukovať sa' a i. – všetko od ide. **pamp-* ‚napučiavať, vzdúvať sa'. Od rovnakého koreňa: ***pupok*** (od *15. stor.), azda už psl. **pǫpъkъ.* Pozri aj ↗ *púpava,* ↗ *spupný.*

puritán ‚prívrženec anglického reformačného smeru; človek úzkoprso sa pridržiavajúci mravných zásad' (od 19. stor.) • Z angl. *puritan,* utvoreného na základe lat. *pūritās* ‚čistota', od lat. *pūrus* ‚čistý' – pôvodne išlo o označenie anglikánov, ktorí sa pokúšali očistiť svoj obrad o niektoré súčasti zachované z rímskokatolíckej tradície. – **purizmus** lingv. ‚úsilie o čistotu jazyka prejavujúce sa odmietaním vplyvu cudzích jazykov' (od 20. stor.) • Z fr. *purisme.* Výraz vznikol na základe fr. *puriste* (> slk. ***purista***), pôvodne ‚kto tvrdí, že má čistejšie, pôvodnejšie učenie' (odvodenina od fr. *pure* ‚čistý', z lat. *pūrus* ‚id.'); neskôr prenesené aj na oblasť starostlivosti o jazyk.

purpur ‚sýtočervené farbivo s fialovým odtieňom; takáto farba', staršie ‚morský slimák' (od 18. stor.) • Z lat. *purpura,* čo je prevzatie z gr. *porfyrā* (πορφύρα) ‚červec nopálový; z neho získavaná farbiaca látka' – slovo nejasného pôvodu, azda prevzatie z jazykov Stredomoria.

pusa hovor. ‚bozk' (od 19. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Puss,* od slovesa zachovaného v strhnem. *bussen* ‚bozkávať', zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *bozkať.*

pusta ‚maďarská trávnatá step' (od 19. stor.) • Z maď. *puszta,* od maď. *puszta* ‚prázdny, pustý; (o pôde) neobrobený', čo je prevzatie sl. pôvodu; k východiskovému výrazu pozri ↗ *pustý.* – **pustý** (od 15. stor.) • Psl. **pustъ* (**poust-*); usúvzťažňuje sa so stprus. *pausto* ‚divá (o mačke)', *paustre* ‚pustatina', ďalej málo jasné. Z odvodenín: ***pustiť*** (pôvodne azda ‚urobiť, ponechať [pustou]', o zemi? z toho ‚uvoľniť' a i.), ***pustošiť*** (asi od **pust-oš,* porov. rus. *pústoš (пустошь)* ‚pustatina, neobrábaná zem ap.' a i.), ***pustatina*** (z **pust-ot-ina,* od ***pustota***), ***pustovník*** (staršie i *pustnik*), ***púšť*** (**pust-jь*); ***prepustiť,*** od toho ***priepust*** aj ***priepustka; spúšť***[1] ‚mechanizmus, ktorým sa niečo spustí, spúšťa' i ***spúšť***[2] kniž. ‚spustošenie, skaza' (od **s-pustiť* ‚urobiť pustým = spustošiť') a i. Pozri aj ↗ *spústa,* ↗ *vospust.*

puška (od *16. stor.) • Pravdepodobne prevzatie zo sthnem. *buhsa, puhsa,* prevzatého (s možným prostredníctvom strlat. **busca*) z lat. *buxis,* ktorého východiskom je gr. *pyxis* (πυξίς) ‚škatuľka z buxusového dreva', odvodené od gr.

pyxos (πύξος) ‚buxus' (pozri aj ↗ *buxus*) – význam nem. výrazu sa vyvíjal v smere ‚škatuľka' (porov. i staršie *puška* ‚škatuľka; pokladnička') > ‚valcovitá schránka' > ‚strelná zbraň s (valcovitou) hlavňou'. Z odvodenín: ***puškový*** aj ***pušný*** (*p. prach;* pôvodne **pušk-ný?*).

puškvorec ‚aromatická rastlina (bot. Acorus)' (od 17. stor.) • Pôvodne *pruškvorec* < *pruštvorec* ako prevzatie z nem. *Brust-wurz* (dial. i [pr-]), doslova ‚prsná bylina' (rastlina zmierňuje kašeľ) – ide o zloženinu nem. *Brust* ‚hruď, prsia' a *Wurz* ‚bylina, koreň'.

pušný ↗ *puška*

púšť ↗ *pustý*

púť kniž. ‚cestovanie', náb. ‚putovanie na pútnické miesto', staršie i ‚cesta' (od *15. stor.) • Psl. **pǫtь* (**pon-tĭ-*); súvisí so stind. *pánthāḥ*, avest. *pantå* ‚cesta', arm. *hun* ‚brod, plytčina', gr. *patos* (πάτος) ‚chodník', *pontos* (πόντος) ‚more' (pôvodne ‚vodná, morská cesta'), lat. *pōns*, gen. *pontis* ‚most', stprus. *pintis* ‚cesta' a i. Východiskový výraz (ide. **pont(h)-*, **pn̥t(h)-* ‚chodník, cesta, brod, most') sa odvodzuje od ide. **pent-* ‚stúpať, kráčať, ísť' (porov. gót. *finþan* ‚dozvedieť sa, spoznať', nem. *finden*, angl. *to find* ‚nájsť = *na-ísť* na niečo pri chôdzi' a i.); iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **(s)pen-* ‚ťahať, naťahovať, napínať' (↗ *pnúť;* s ďalším vývinom ‚napínať' > ‚obopínať, obpletať'), čo predpokladá pôvodný význam ‚cesta spevnená spleteným prútím ap.'. Z odvodenín: ***pútec*** ‚cestička vo vlasoch'; ***putovať***, ***pútnik*** a i. Pozri aj ↗ *opäť*, ↗ *päta*, ↗ *sputnik*.

pútať ↗ *puto*

pútec ↗ *púť*

putera ‚nádoba na mlieko a syr používaná na salaši' (od 17. stor.) • Z rum. dial. *putiră*, čo je variant rum. *putină* ‚sud, kaďa', nejasného pôvodu – v konečnom dôsledku azda z gr. *pytinē* (πυτίνη) ‚opletená fľaša'. Pozri aj ↗ *debna*, ↗ *putňa*.

putika [-t-] hovor. pejor. ‚podradný hostinec' (od 20. stor.) • Z nem. *Budike*, čo je prevzatie z fr. *boutique* vo význame ‚malý obchodík' (ďalej pozri ↗ *butik*); nem. slovo nadobudlo aj pejoratívny význam ‚pohostinské zariadenie nízkej kvality'.

pútko ↗ *puto*

putňa ‚väčšia nádoba s popruhmi na nosenie na chrbte', hovor. ‚vedro' (od 17. stor.) • Nem. pôvodu (spis. nem. *Bütte*, bavor.-rak. dial. *Putte*, *Putn* ap.), čo je prevzatie zo strlat. *butina* ‚fľaša, nádoba', ktorého východiskom je gr. *pytinē* (πυτίνη), *bytinē* (βυτίνη) ‚opletená fľaša'; význam slova zrejme ovplyvnilo aj strlat. *butis*, *buttis*, *butta* ‚sud'. Pozri aj ↗ *debna*, ↗ *putera*.

pútnik ↗ *púť*

puto (od 16. stor.) • Psl. **pǫto* (**pon-to-*), odvodenina od koreňa zachovaného v ↗ *pnúť* – *puto* je pomenované ako ‚čo sťahuje, spína, zväzuje ap.'. Z odvodenín: ***pútko*** (na opasok, uško na kabáte ap.); ***pútať*** kniž. ‚lákať, zaujímať; viazať (vzťahom)', odb. ‚viazať' (pôvodne akiste ‚zväzovať putom', porov. ***spútať***).

putovať ↗ *púť*

puzdro (od 16. stor.) • Azda z pôvodného **puzro* (s ďalším vývinom **-zr-* > *-zdr-*, porov. ↗ *zdroj* ap.), čo je odvodenina od výrazu zachovaného v rus. *púzo* (*пузо*) ‚brucho' (psl. **puzo* < **pou-ĝ-*, azda od ide. **pū-*, **peu-*, **pou-* ‚nafukovať'? ďalej pozri ↗ *puchnúť*) – porov. rus. dial. *púzdró* (*пуздро*) ‚brucho (človeka i zvieraťa)' a od neho odvodené rus. dial. *púzdra* (*пуздра*), *púzdria* (*пуздря*) ‚(zvierací) miešok, močový mechúr'. Význam sa zrejme vyvíjal v smere ‚brucho' > ‚v bruchu uložený orgán, mechúr ap.' > ‚zvierací mechúr slúžiaci ako vrecko, puzdro ap.', porov. i slk. *mechúr* ‚blanovitý vak v tele organizmov; vysušené vrecko z tohto orgánu'.

pýcha (od 15. stor.) • Psl. **pycha*, odvodenina od psl. **pychati* (> staršie slk. *pýchať (si)* ‚byť namyslený na niečo', od 17. stor.; porov. aj rus. *pýchať (пыхать)* ‚dýchať prudko, hlboko a rýchlo' a i.), čo je odvodenina (**pych-* < **pū--s-*) od ide. **pŭ-*, **peu-*, **pou-* ‚fúkať, nafukovať'; ďalej pozri ↗ *puchnúť*. Význam sa vyvinul v smere ‚fúkať' > ‚nafukovať sa; byť nafúkaný, pyšný' > ‚pýcha'. Z odvodenín: ***pýšiť sa***, ***pyšný*** aj staršie *pre-pyšný* ‚veľmi hojný, bohatý' (od 18. stor.), od toho ***prepych*** (a ***prepychový***) a i.

pykať ‚trpieť, znášať trest' (od 18. stor.) • Asi prevzatie z čes. *pykati* ‚id.', ktorého súčasný význam vznikol na základe stčes. *pykati* ‚ľutovať; pociťovať mrzutosť, pohoršovať sa; sťažovať sa (na niekoho)'. Pre čes. výraz (už psl. **pykati* < **pūk-*) sa predpokladá možná súvislosť s psl. **pukati* (↗ *pukať*) a významový vývin typu ‚pukať, praskať, udierať' > ‚udierať sa do pŕs (pri rituálnom náreku ap.)' > ‚nariekať, ľutovať; znášať trest'.

pylón stav. ‚ozdobný stĺp tvaru zrezaného ihlana; stožiar visiacich mostov' (od 20. stor.) • Z fr. *pylône*, čo je prevzatie z gr. *pylōn* (πυλών) ‚hlavná brána, predsieň, átrium', od gr. *pylē*

(πύλη) ‚vráta, brána, vchod' – výraz sa pôvodne používal ako termín modernej archeológie, druhotne sa preniesol aj do oblasti architektúry.

pýr[1] ‚poľná burina (bot. Elytrigia)' (od *16. stor.) • Psl. **pyrъ* (**pūr-*); súvisí s gr. *pȳros* (πυρός) ‚pšenica', stangl. *fyrs* ‚pýr', lit. *pūraĩ* mn. ‚ozimná pšenica' a i. – východiskom je ide. **pū-ro-* ‚zrno, zrnie'. Pôvodne išlo azda o označenie trávy, ktorej zrná slúžili ako potrava; odtiaľ aj ‚druh pšenice' > ‚bylina, burina (rastúca na pšeničných poliach)'. – **pýr**[2] kniž. ‚červeň na tvári' (od 19. stor.) • Súvisí s ↗ *pýriť sa.*

pyramída (od 17. stor.) • Z lat. *pȳramis*, gen. *pȳramidis*, čo je prevzatie z gr. *pȳramis* (πυραμίς), gen. *pȳramidos* (πυραμίδος).

pyré ‚jemná kaša' (od 20. stor.) • Z fr. *purée* ‚kaša'; od stfr. *purer* ‚čistiť; preosiať, precúdiť', ktorého východiskom je lat. *pūrāre* ‚čistiť', od lat. *pūrus* ‚čistý'.

pyrit ‚sírna železná ruda' (od 20. stor.) • Z lat. *pyrītēs*, čo je prevzatie z gr. *pyrītēs (lithos)* (πυρίτης λίθος), doslova ‚kameň, z ktorého sa kreše oheň', od gr. *pȳr* (πῦρ) ‚oheň', *pyrītēs* (πυρίτης) ‚súvisiaci s ohňom'.

pýriť sa kniž. ‚červenať sa' (od 18. stor.) • Starý výraz; azda už psl. **pyriti* (**pūr-*) ‚horieť, páliť', súvisiace s chet. *pahhur*, toch. A *por*, B *pūwar*, arm. *hur*, gr. *pȳr* (πῦρ), sthnem. *fiur*, nem. *Feuer* a i. ‚oheň' – všetko od ide. **peu̯ōr*, **pŭr*, gen. **pu-n-és* ‚oheň' (ako reálny živel). K významu ‚červenať sa' porov. *horieť v tvári.* Pozri aj ↗ *pýr*², ↗ *upír.*

pyrotechnika ‚technika výroby, používania a zneškodňovania výbušnín' (od 20. stor.) • Od gr. *pȳr* (πῦρ), gen. *pyros* (πυρός) ‚oheň' a ↗ *technika.*

Pyrrhos, v spojení ***P-hovo víťazstvo*** ‚získané za cenu neúmerných obetí' (od 20. stor.) • Podľa ilýr. kráľa Pyrrha (gr. *Pyrrhos*, Πύῤῥος; lat. *Pyrrhus*), ktorý v r. 280 – 279 pred Kr. takto zvíťazil nad rím. vojskom v juž. Itálii.

pysk (od *15. stor.) • Psl. **pyskъ* (**pū-*); azda odvodenina od ide. **pŭ-*, **peu-*, **pou-* ‚fúkať, nafukovať' (ďalej pozri ↗ *puchnúť*) s východiskovým významom ‚niečo nafúknuté, vyduté, vystupujúce' – odtiaľ 1. ‚papuľa, rypák' (*kravský p.*, porov. i ***pyskatý*** hovor. expr. ‚papuľnatý, bezočivo odvrávajúci', ***pyskovať*** hovor. expr. ‚papuľovať'), 2. ‚pery, ústa' expr. (*dostať po p-u*), 3. ‚koniec, špička' hovor. (*p-y čižiem*), dial. aj ‚žliabok na krčahu' a i. Z ďalších odvodenín: ***vtákopysk*** (↗ *vták*). Pozri aj ↗ *piča.*

pýšiť sa, pyšný ↗ *pýcha*

pýtať (od 15. stor.) • Psl. **pytati* (**pūt-*), iteratívum od psl. **pъtati* (porov. dial. *o-ptať sa* ‚opýtať sa', čes. *ptáti se* ‚pýtať sa' a i. < **pŭt-*); porovnáva sa s toch. A, B *putk-* ‚deliť, rozdeľovať', lat. *putāre* ‚orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov); uvažovať, myslieť, domnievať sa'. Z odvodenín: ***pytač*** (t. j. ‚kto *pýta*, t. j. žiada o ruku dievčaťa'); ***pýtanie*** zastaráv. ‚žobranie' (*chodiť po p-í*, o žiadaní, prosení peňazí ap.); ***prepytujem*** ‚s odpustením' (od staršieho *prepýtať*, *prepytovať* ‚[po]prosiť o odpustenie', porov. i staršie *pýtať o prepáčenie* ap.); ***dopýtať sa***, od toho ***dopyt***, a i. Pozri aj ↗ *pitvať.*

Pýtia, v prirovnaní ***hovorí ako P.*** ‚dvojznačne, záhadne' (od 20. stor.) • Podľa kňažky vo veštiarni gr. boha Apolóna v Delfách – z gr. *Pȳthiā (hiereia)* (Πυθία ἱέρεια), doslova ‚pýthska, t. j. delfská (kňažka)', od gr. *Pȳthō* (Πυθώ), čo je starší názov Delf. ***Pýtický*** kniž. ‚záhadný, dvojznačný' (*p-á odpoveď*) súvisí s tým, že kňažka prednášala v extáze aj nejasné veštby.

pytliak (od 19. stor.) • Odvodenina od staršieho *pyteľ* ‚vrece, mech' (od 17. stor.), prevzatého zo strhnem. *biutel* (nem. *Beutel*) ‚mešec, vrecko' – doslova asi ‚lovec tajne odnášajúci korisť vo vreci'.

pyžama, pyžamo ‚nočné oblečenie pozostávajúce z nohavíc a kabátika' (od 20. stor.) • Z angl. *pyjamas* mn. (zriedkavo i *pyjama* sg.), čo je prevzatie z perz. *pāyǧāma*, zloženého z perz. *pāy* ‚noha' a *ǧāma* ‚odev'. Výraz pôvodne označoval voľné ľahké nohavice (obyč. z hodvábu či bavlny) zaväzované okolo pása, ktoré nosili muži i ženy na Blízkom a Strednom východe, kde ich od nich prevzali Európania ako nočný odev; v Európe boli doplnené o ľahký kabátik – odtiaľ dnešný význam.

R

rab kniž. ‚otrok', staršie i ‚zajatec, väzeň' (od 17. stor.) • Pravdepodobne z maď. *rab* ‚zajatec, otrok, sluha, väzeň' (porov. i staršie slk. *rabšág* ‚otroctvo' < maď. *rabság* ‚id.'), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z jsl. jazykov (porov. srb., chorv. *rȁb* ‚otrok, služobník' a i.) – východiskom je psl. **orbъ*, príbuzné so stind. *árbhaḥ* ‚malý, mladý', arm. *orb* ‚sirota', *arbaneak* ‚sluha, pomocník', gr. *orfanos* (ὀρφανός), lat. *orbus* ‚osirelý, sirota', stír. *orb* ‚dedič' (t. j. ‚kto osirel'), sthnem. *erbo*, nem. *Erbe* ‚dedič' a i.; všetko od ide. **orbho-* ‚osirelý, sirota'.

Významový posun ‚sirota‘ > ‚sluha, otrok‘ sa vysvetľuje bezprávnym postavením osirelých detí, vykonávajúcich aj najťažšie práce; význam ‚zajatec, väzeň‘ môže súvisieť so staršou praxou, keď sa otrokmi stávali vojnoví zajatci – ženy a deti (osirelé po zabití mužov). Očakávaným domácim reflexom psl. **orbъ* je slk. dial. *rob* ‚rab, otrok‘; porov. aj odvodené ***po-robiť***[1] ‚zbaviť slobody, podmaniť si‘ (od toho ***poroba***), ***pod-robiť*** ‚id.‘. Pozri aj ↗ *parobok*, ↗ *robiť*, ↗ *robota*.

rabat obch. ‚druh zľavy z ceny tovaru‘ (od 19. stor.) • Z fr. *rabat*, od fr. *rabattre* ‚poskytnúť cenovú úľavu‘, doslova ‚zraziť (cenu nadol)‘ – ide o zloženinu ↗ *re-* a fr. *abattre* ‚spôsobiť pád, zraziť (dolu) ap.‘, prevzatého z lat. *abbattere*, od ↗ *ab-* a lat. *batt(u)ere* ‚biť‘.

rabiát pejor. ‚surovec, násilník‘ (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *rabiat* ‚hrubý, surový, násilný‘) zo strlat. *rabiatus*, doslova ‚rozzúrený‘, čo je príčastie od strlat. *rabiare* ‚zúriť‘, utvoreného na základe lat. *rabiēs* ‚zúrivosť; rozčúlenie‘.

rabín ‚vedúci židovského náboženského spoločenstva‘, staršie i *rabínus* (od 18. stor.) • Zo strlat. *rabbinus*, čo je prevzatie z aram. *rabbān*, mn. č. *rabbīn* ‚učiteľ‘, resp. z hebr. *rabbî* ‚môj učiteľ‘, od hebr. *rab* ‚vládca, pán; majster, učiteľ‘.

rabovať expr. ‚lúpiť, drancovať‘ (od 16. stor.) • Z nem. *rauben* ‚lúpiť, kradnúť‘; menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o východiskovom **hrabovať*, súvisiacom s ↗ *hrabať* – k významu porov. príbuzné rus. *grábiť* (*грабить*) ‚lúpiť, zbíjať‘ a i. Pozri aj ↗ *róba*.

racionálny ‚založený na rozume, rozumový‘ (od *18. stor.) • Z lat. *ratiōnālis*, od lat. *ratiō*, gen. *ratiōnis* ‚myslenie, rozvaha, rozum‘, čo je odvodenina od lat. *rērī, ratus sum* ‚počítať, domnievať sa, myslieť‘. Pozri aj ↗ *iracionálny*, ↗ *raison d'être*, ↗ *rasa*.

ráčiť (od 15. stor.) • Psl. **račiti* **(rōk-)*; azda od rovnakého koreňa ako psl. **rek-ti* (↗ *riecť*) – v takom prípade s významovým vývinom v smere ‚vyriecť‘ > ‚vysloviť želanie‘ > ‚želať si, priať si, chcieť‘ (*r-te ešte niečo?*) > ‚láskavo niečo urobiť‘ (*ráčte si sadnúť* ap.).

ráčkovať ‚chybne vyslovovať hlásku *r*‘ (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *ratschen* ‚škrkať, rapkať; vyslovovať tzv. čapíkové *r*‘, zvukomalebného pôvodu.

rad[1] ‚skupina usporiadaná v jednej línii; neurčitý (obyč. väčší) počet; poradie‘ (od 17. stor.) • Etymologický variant ↗ *riad* (porov. i zdrobnené ***riad-ok*** ‚rad písmen v rovnakej výške tvoriaci časť textu; niečo usporiadané do radu‘); rozdiel *a/ia* môže súvisieť s potrebou významového rozlíšenia (porov. ***rad-ok*** ‚riadok skosenej trávy, zákos‘). Z odvodenín: ***radiť***[1] ‚usporadúvať podľa istého poriadku‘; ***poradie*** (od *po rade*), odtiaľ ***poradový***, ***poradovník; zo-radiť***, k tomu ***sú-radný*** (↗ *su-*), ***súradnica*** odb. (*zemepisná s.* ap.) a i. Pozri aj ↗ *znezrady*. – **rad**[2] ‚vyznamenanie‘ (od 19. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *rad*[1]. Význam je podľa nem. *Orden*, prevzatého z lat. *ōrdō*, gen. *ōrdinis* ‚rad, poriadok; stav, (občianska) trieda‘ – „udelenie *radu*“ spočiatku znamenalo udelenie štatútu príslušníka určitej spoločenskej vrstvy (často ako ocenenie zásluh ap.), odtiaľ i význam ‚(vyššie štátne) vyznamenanie‘.

rád[1] ‚s potešením‘ (od 15. stor.) • Psl. **radъ*. Porovnáva sa (pri rekonštrukcii **radъ* < **rōd-*) so stangl. *rōt* ‚veselý, radostný‘, *ā-rētan* ‚potešiť‘ a i.; iný výklad (predpokladajúci **radъ* < **u̯rādh-*) usúvzťažňuje tento výraz s avest. *ᵘrvād-* ‚potešiť sa‘, *ᵘrvādah-* ‚radosť‘, stperz. *rādiy* ‚pre, kvôli‘ a i. Z odvodenín: ***radosť***, ***radovať sa***, ***radodajný*** (↗ *dať*) a i. – **rád**[2] ‚rehoľa‘ (od 17. stor.) • Variant slova ↗ *riad* (dlhé *á* podľa zslk. nárečí, resp. podľa čes. *řád* < psl. **rędъ?*); význam ‚rehoľa‘ je podľa lat. *ōrdō* ‚rad, poriadok‘ (cirk. lat. ‚spoločenstvo riadiace sa určitým poriadkom, mníšsky rád‘) – k významovému vývinu porov. ↗ *rehoľa*. – **rád**[3] odb. ‚zaradenie podľa istej hodnoty‘ (od 20. stor.) • Z čes. *řád* ‚poriadok; spôsob usporiadania; začlenenie do nejakého súboru podľa určitej hodnoty‘, z psl. **rędъ* (↗ *riad*).

rada (od 14. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie germ. pôvodu; pre možné východisko – porov. sthnem. *rāt* (nem. *Rat*) ‚rada‘, od sthnem. *rātan* (nem. *raten*) ‚radiť‘ – sa predpokladá súvislosť so stind. *rādhnóti* ‚dokončuje, pripravuje‘, stír. *rádid* ‚hovorí‘ aj s psl. **roditi/*raditi* (porov. stsl. *roditi* (РОДИТИ) i *raditi* (РѦДИТИ) ‚dbať, starať sa‘, stčes. *ne-roditi* ‚nechcieť, nedbať, nestarať sa‘, ↗ *bolerráz* a i.). Podľa iného výkladu je *rada* odvodené od psl. **raditi* (porov. vyššie), t. j. ide o domáce slovo príbuzné s uvedenými nem. výrazmi. Z odvodenín: ***radnica*** (od staršieho *radný dom* ‚kde sídli rada predstaviteľov mesta‘); ***radiť***[2], k tomu ***radca***, ***poradiť*** (od toho ***porada***), ***zradiť*** (podľa nem. *ver-raten*, pôvodne ‚spôsobiť škodu zlou radou‘, od toho ***zrada***,

zradca a i.), ***zrádnik*** hovor. ‚epilepsia' (pôvodne ‚zradca', druhotne prenesené na chorobu; porov. i dial. *zradkyňa* ‚epilepsia') a i. Pozri aj ↗ *znezrady*.

radar ‚rádiolokátor' (od 20. stor.) • Z angl. *radar*, čo je skratka za angl. ***Radio Detecting and Ranging*** ‚rádiové zameriavanie', doslova ‚rádiové zisťovanie a meranie vzdialenosti' (↗ *rádio*).

radca ↗ *rada*

radiácia fyz. ‚vyžarovanie, (rádioaktívne) žiarenie' (od 20. stor.) • Z lat. *radiātiō* ‚žiara', od lat. *radiāre, radiātum* ‚ligotať sa, skvieť sa, žiariť', čo je odvodenina od lat. *radius* ‚lúč' (↗ *rádius*) – k tomu i ***rádiológia*** ‚náuka zaoberajúca sa ionizačným žiarením' (↗ *-lógia*), ***rádioaktívny*** (pozri aj ↗ *rádium*). – **radián** fyz. ‚jednotka uhlovej miery' • Názov (angl. *radian*) zaviedli r. 1879 brit. prírodovedci W. Thomson (lord Kelvin) a P. G. Tait na základe lat. *radius* ‚lúč'. – **radiátor** ‚vyhrievacie teleso ústredného vykurovania' (od 20. stor.) • Doslova ‚žiarič, vyžarovač (t. j. tepla)'; utvorené na základe lat. *radiāre* ‚žiariť'.

radikálny ‚usilujúci sa o rýchle a podstatné zmeny (v politickom smere); rázny, rozhodný' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *radikal*, fr. *radical*) z lat. *rādīcālis* ‚súvisiaci s koreňom', od lat. *rādīx*, gen. *rādīcis* ‚koreň' – moderný význam vznikol posunom ‚od koreňa' > ‚od základov, celkovo, vôbec'. Porov. i ↗ *reďkovka*.

rádio ‚rozhlas; rozhlasový prijímač' (od 20. stor.) • Z angl. *radio* – výraz vznikol skrátením angl. *radiotelegraphy* ‚(telegrafický) prenos prostredníctvom elektromagnetických vĺn', utvoreného na základe lat. *radius* ‚lúč' (↗ *rádius*) a angl. *telegraphy* ‚telegrafia'. Pozri aj ↗ *radar*, ↗ *rádionka*.

rádioaktívny, rádiológia ↗ *radiácia*

rádionka, rádiovka hovor. ‚baretka' (od 20. stor.) • Údajne od ↗ *rádio*, podľa ozdobnej „antény" uprostred takejto baretky.

radiť[1] ‚usporadúvať' ↗ *rad*[1] – **radiť**[2] ‚dávať radu' ↗ *rada*

rádium ‚rádioaktívny prvok' • Názov (fr. *radium*) zaviedli v r. 1898 objavitelia tohto prvku manželia Curieovci a G. Bémont na základe fr. *radioactif* ‚rádioaktívny' (ďalej pozri ↗ *radiácia*); prvok je pomenovaný podľa príslušných vlastností.

rádius geom. ‚polomer', pren. ‚hranica, rozsah pôsobnosti' (od 20. stor.) • Z lat. *radius* ‚palica; (na kolese) špica; polomer kruhu; lúč', odtiaľ význam ‚dosah (v kruhu), rozsah pôsobnosti'. Pozri aj ↗ *radiácia*, ↗ *rádio*, ↗ *rajón*.

radlo ‚starý jednoduchý nástroj na oranie' (od 17. stor.) • Psl. **ordlo*, od psl. **orati* (↗ *orať*), doslova ‚čo slúži na oranie'. Z odvodenín: ***radlica***.

radnica ↗ *rada*

radodajný ↗ *rád*[1]

radok ↗ *rad*[1]

radosť, radovať sa ↗ *rád*[1]

radža ‚titul indického vládcu' (od 20. stor.) • Z hind. *rājā*, ktorého východiskom je stind. *rājā* ‚kráľ'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *raja(h)*. Pozri aj ↗ *maharadža*.

ráf ‚obruč' (od 17. stor.) • Z nem. dial. (bavor.) *rāf* (spis. nem. *Reif*) ‚kruh, prstenec', neznámeho pôvodu. Pozri aj ↗ *ríf*.

rafať ‚odstraňovať z ľanu semená; oberať čučoriedky a brusnice' (od *17. stor.) • Z nem. *raufen* ‚trhať, vytrhávať'. Začiatočné *raf-* môže odrážať výslovnosť v nem. nárečiach, mohlo však vzniknúť aj pod vplyvom nesúvisiaceho nem. *raffen* ‚uchopiť, trhať, zbierať' (pozri aj ↗ *rafnúť*).

rafika pejor. ‚prefíkaná žena', staršie i ‚kovové rydlo na písanie; palica, prút; ručička na hodinách' (od 17. stor.) • Etymologicky **rafijka*, zdrobnenina od staršieho *rafia* ‚palica, prút' (od 18. stor.); k možnému ďalšiemu vývinu ‚palica' > ‚nadávka (človeku)' porov. *drúk*. Pôvodným významom slova *rafia* bolo ‚nástroj (rydlo) na písanie' – ide o prevzatie z lat. *graphīum*, ktorého východiskom je gr. *grafeion* (γραφεῖον), od gr. *grafō* (γράφω) ‚vyrývam (znaky), píšem'; z toho ďalej ‚rydlo' > ‚palica', odtiaľ i ‚palica na ukazovanie, ukazovadlo' (v školskom prostredí) aj ‚ručička na hodinách'. Z odvodenín: ***narafičiť*** expr. ‚nastrojiť' (zrejme od **rafičiť* vo význame typu ‚konať ako prefíkaná žena, *rafika*'). Pozri aj ↗ *grafity*.

rafinovať ‚čistiacim procesom odstraňovať cudzie prímesi' (od *19. stor.) • Z fr. *raffiner*, od ↗ *re-* a staršieho fr. *affiner* ‚čistiť, zjemňovať', odvodeného od ↗ *ad-* a fr. *fin* ‚jemný' (↗ *fajn*). ***Rafinovaný*** ‚prefíkaný' je podľa fr. *raffiné* s posunutým významom ‚zjemnený; jemný' > ‚uvažujúci do najjemnejších maličkostí ap.'. Porov. aj ↗ *ofina*.

rafnúť expr. (od 19. stor.) • Utvorené na základe citoslovca *raf*, *raff*, prevzatého (asi v poľovníckom prostredí) z nem. *raff!*, doslova ‚uchop!

chyť!' (povel psovi – imperatív od nem. *raffen* ,uchopiť'). Najstarší je význam ,chytiť, zdrapiť' (*pes ho r-ol za nohu*), na základe významu rýchleho pohybu vznikli aj významy ,udrieť, buchnúť' (*r. po hlave*) a ,spadnúť' (*r. zo stromu*). Pozri aj ↗ *rafať.*

ragby ,športová hra s vajcovitou loptou', pôv. pís. *rugby* (od 20. stor.) • Z angl. *Rugby (football)*, doslova ,futbal z Rugby', podľa mesta v angl. grófstve Warwickshire, kde tento šport vznikol v 60. rokoch 19. stor.

raglánový odb., v spojení *r.* ***strih*** ,s rukávom strihaným vcelku s plecom' (od 20. stor.) • Podľa brit. vojenského veliteľa lorda Raglana (1788 – 1855), ktorý nosil odev takéhoto strihu.

ragú ,hustá biela polievka z kúskov mäsa, zeleniny ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *ragoût*, doslova ,jedlo vzbudzujúce apetít', od fr. *ragoûter* ,podnecovať chuť', zloženého z ↗ *re-*, ↗ *ad-* a fr. *goût* ,chuť', z lat. *gustus* ,id.'; pozri aj ↗ *gusto.*

rahno ,žrď na lodnom stožiari vystužujúca plachtu' (od 20. stor.) • Z nem. *Rahe*, čo je pôvodne dnem. výraz so všeobecným významom ,tyč, žrď'; zakončenie *-no* je azda podľa domáceho ↗ *brvno.*

rachétľa, rakétľa hovor. zastaráv. ,prskavka' (od 18. stor.) • Nem. pôvodu; východiskové formy (porov. sliezske dial. *rachetla*, *rachetel*, bavor. *rakētl* a i.) sú zdrobneninami od nem. *Rakete* ,raketa; prskavka', prevzatého z tal.; ďalej pozri ↗ *raketa*[1].

rachitída lek. ,krivica' (od *18. stor.) • Z lek. lat. *r(h)achītis;* utvorené na základe gr. *rhachis* (ῥάχις) ,chrbtica'.

rachnúť, rachotať, rachotiť expr. ,lomoziť, hrmotať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***rachot.***

raison d'être [rezondétr] kniž. ,zmysel bytia, existencie' (od 20. stor.) • Z fr., od fr. *raison* ,rozum; dôvod, príčina' (z lat. *ratiō*, gen. *ratiōnis;* ďalej pozri ↗ *racionálny*) a *être* ,byť, existovať', z lat. *esse* ,byť' (s možným vplyvom lat. *stāre* ,stáť, stáť niekde, nachádzať sa, byť').

raj (od *13. stor.) • Psl. **rajь* – výraz ešte z predkresťanského obdobia, po prijatí kresťanstva významovo prehodnotený na ,miesto, kde žili prví ľudia' (*vyhnanie Adama a Evy z r-a*) aj ,miesto posmrtnej blaženosti spasených' (*prísť do r-a*), odtiaľ ,expr. miesto, prameň radosti, spokojnosti, šťastia' (*Kysuca je r-om rybárov* ap.). Porovnáva sa so stind. *rayíḥ*, avest. *ray-* ,majetok, bohatstvo' (uvažuje sa aj o možnom prevzatí psl. **rajь* z irán. jazykov), lat. *rēs* ,vec' a i. – všetko od ide. **rei-* : **rēi-* ,majetok, vec'. Iný výklad odvodzuje psl. **rajь* od koreňa zachovaného v ↗ *rinúť sa* – t. j. z významového hľadiska asi ,čo súvisí s vodným tokom, s riekou' (porov. miestne názvy typu *Raj-ec*, súvisiace azda i s vodopisnými pomermi) > ,čo leží za riekou' (podľa rôznych mytologických tradícií sa posmrtný svet nachádza za riekou, ktorú musí zosnulý prekonať, ap.). Z odvodenín: ***rajský***, od toho aj *r-é jablko* (vo význame ,bot. Solanum lycopersicum' asi ako preklad nem. *Paradies-apfel*, ďalej pozri ↗ *paradajka*), skrátene ***rajčiak, rajčina.***

rajbať hovor. ,drhnúť; strúhať (na strúhadle)' (od 18. stor.) • Z nem. *reiben* ,id.'.

rajc subšt. ,(dráždivý) pôvab' (od 20. stor.) • Z nem. *Reiz*, od nem. *reizen* ,dráždiť; vyzývať; vábiť, vzbudzovať záujem'.

rajčiak, rajčina ↗ *raj*

rajnica ,kastról' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **rajna*, prevzatého z bavor.-rak. nem. *Rein* ž. ,nízky hrniec'.

rajón ,časť priestoru, územia' (od 19. stor.) • Z fr. *rayon*, pôvodne ,lúč', čo je odvodenina od fr. *rai* ,id.', z lat. *radius* (↗ *rádius*) – význam sa posunul v smere ,lúč' > ,priestor, ktorý možno osvetliť z jedného bodu dookola lúčom' > ,okruh, obvod, rajón'.

rajský ↗ *raj*

rajtár hovor. zastar. ,vejačka' (od 19. stor.) • Z nem. *Reiter* ,sito'; koncové *-ár* je asi podľa názvov nástrojov na *-ár.*

rajtky hovor. ,jazdecké nohavice' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Reithose*, čo je zloženina nem. *reiten* ,jazdiť' (↗ *rajtovať*) a *Hose* ,nohavice'. – **rajtovať** hovor. zastar. ,jazdiť na koni' (od 17. stor.) • Z nem. *reiten* ,id.'. Z odvodenín: ***zrajtovať*** hovor. expr. ,vyhrešiť', asi podľa nem. *ver-reiten* ,jazdením zničiť (koňa)', s posunom v smere ,psychicky zničiť pri nepríjemnom stretnutí ap.'. Pozri aj ↗ *rytier.*

rak ,zool. Astacus' (od *13. stor.) • Psl. **rakъ*. Obyčajne sa porovnáva so stind. *karkaṭaḥ* ,rak, krab', gr. *karkinos* (καρκίνος), lat. *cancer* ,rak', avšak podrobnosti nie sú jasné – psl. **rakъ* vzniklo azda zjednodušením (s disimiláciou **k-k-* > **Ø-k-*?) pôvodného **krakъ*, od ide. **kar-* ,tvrdý' (porov. stind. *kar-kar-aḥ*, angl. *hard* ,id.' a i.), pomenovanie môže súvisieť s pevným pancierom raka. Pozri aj ↗ *rakovina.*

raketa[1] ,strela, náboj' (od 19. stor.) • Z nem. *Rakete* ž., čo je prevzatie z tal. *rocchetto* m. ,cievka', od tal. *rocca* ,praslica' (prevzatie germ.

pôvodu) – najstaršie rakety (16. – 17. stor.) údajne pripomínali tvarom praslice. Pozri aj ↗ *rachétľa*. – **raketa**[2] ‚tenisové náčinie' (od 20. stor.) • Z angl. *racket*, ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako prevzatie z fr. *raquette*, utvoreného na základe arab. *rāḥa* ‚dlaň'; k hre dlaňami porov. i ↗ *tenis*.

rakétľa ↗ *rachétľa*

rakija ‚balkánska pálenka z kôstkovíc al. z hrozna' (od 18. stor.) • Z jsl. jazykov (srb., chorv. *ràkija* a i.) – výraz je prevzatý z tur. *rakı* ‚pálenka', ktorého východiskom je arab. *'araq* ‚pot, výlučok; druh priezračnej pálenky z hrozna', od slovesa *'ariqa* ‚potiť sa'.

rákoš hovor. expr. ‚hŕba, húf, kŕdeľ', staršie aj ‚snem, zhromaždenie šľachty' (od 16. stor.) • Podľa Rákošského poľa (maď. *Rákos-mező*) pri Pešti, kde sa až do obsadenia značnej časti Uhorska Turkami v 16. stor. schádzal uhorský snem – odtiaľ i ‚zhromaždenie' > ‚množstvo ľudí, húf ap.'.

rakovina (od 20. stor.) • Od ↗ *rak* (vo význame ‚rakovina' od 17. stor.) – významový posun sa vysvetľuje starými názormi, podľa ktorých takéto ochorenie spôsobuje rak žijúci v ľudskom tele, resp. predstavou, že nádor zviera postihnutý telesný orgán podobne ako račie klepetá. K pomenovaniu porov. ↗ *karcinóm*.

rakva (od 19. stor.) • Už psl. **orky*, gen. **orkъve*, prevzaté germ. prostredníctvom (**arkō;* porov. sthnem. *archa*, ↗ *archa*) z lat. *arca* ‚skriňa; truhla'.

rakyta ‚bot. Salix caprea', dial. i *rokyta* (od *15. stor.) • Psl. **orkyta* (**orkūtā*). Ide azda o výraz odvodený od ide. **arqu-* ‚niečo ohnuté' (porov. lat. *arcus*, gen. *arcūs* ‚luk' a i.), t. j. o pomenovanie súvisiace s ohnutými vetvami rastliny; iné výklady usúvzťažňujú psl. **orkyta* s gr. *arkeuthos* (ἄρκευθος) ‚borievka', resp. aj s lot. *ẽrcis* ‚id.', charakter vzájomnej súvislosti však nie je jasný.

rám (od 16. stor.) • Zo strhnem. *ram(e)* (nem. *Rahmen*) ‚zárubňa, rámec, rám'. Z odvodenín: ***rámik*** i ***rámec*** (staršie ‚rám', dnes v posunutom význame: v *r-i možností* a i.).

rameno, staršie i *ramä* (od 17. stor.) • Psl. **ormę*, gen. **ormene;* súvisí so stind. *īrmáḥ*, avest. *arəmō* ‚ruka', arm. *armukn* ‚lakeť', lat. *armus* ‚rameno', sthnem. *ar(a)m*, nem. *Arm* ‚ruka', stprus. *irmo* ‚rameno' a i. – ide o výrazy odvodzované od ide. **ar-*, **arə-* ‚spájať, pripájať'. ***Náramok*** (pôvodne ‚čo sa nosí na ramene'), ***prieramok*** krajč. ‚otvor na našitie rukáva' môžu byť odvodené aj od **ramo* (porov. stsl. *ramo* (рамо) ‚rameno, plece' a i.), z psl. **ormo*, od rovnakého koreňa ako psl. **or-mę* (slk. *rameno*).

rámik ↗ *rám*

rampa ‚vyvýšená plošina slúžiaca na rozličné účely', hovor. ‚závora' (od *18. stor.) • Z fr. *rampe*, od fr. *ramper* ‚plaziť sa, popínať sa, liezť' (prevzatie germ. pôvodu) – význam sa vyvíjal v smere ‚liezť' > ‚priechod (medzi miestami rôznej výškovej úrovne)' > ‚vyvýšená plošina (spájajúca rôzne úrovne stavby ap.)', odtiaľ i ‚šikmá plocha (so schodmi)' > ‚schodište so zábradlím' > ‚zábradlie, závora'.

rampáš ‚mladé, neúplne vykysnuté víno' (od 20. stor.) • Z maď. *rámpás*, čo je prevzatie z nem. *Rampes*, *Rampas*, ktoré je obmenou pôvodného *Rappes*, odvodeného od nem. *Rapp(e)* ‚kostra hroznového strapca' (prevzatie z fr. *râpe* ‚id.') – výraz pôvodne označoval víno zhotovované z celých strapcov hrozna (t. j. nielen z bobúľ, ale aj zo stoniek), odtiaľ ‚menej kvalitné víno' > ‚neúplne vykysnuté víno ap.'.

rámus hovor. expr. ‚hukot, lomoz' (od 19. stor.) • Asi zvukomalebného pôvodu.

rana (od 15. stor.) • Psl. **rana* (**u̯rō-nā*). Súvisí so stind. *vraṇáḥ* ‚rana, trhlina na tele', alb. *varrë* ‚rana' i s psl. **vorna*[2] (**u̯or-nā*) ‚otvor ap.' (porov. slk. *vrana*[2] vin. ‚horný otvor na sude' a i.; iného pôvodu je ↗ *vrana*[1] ‚zool. Corvus corone') – všetko od ide. **u̯er-* ‚roztrhávať, rozrývať, vyrývať' (pozri aj ↗ *vráska*, ↗ *vred*), pôvodne ‚niečo roztrhnuté, porušené ap.', k významu porov. aj *r. sa zacelila*. Z odvodenín: ***raniť***, od toho ***ráňať***[2] ‚spôsobovať rany' (*bodľačie r-a ruky* ap.; iného pôvodu je ↗ *ráňať*[1] ‚zrážať ovocie'), od toho ***doráňať*** i ***dorantať*** expr. ‚id.' (k prípone porov. *slin-t-ať*, *špin-t-ať* ap., možný je tu však i vplyv dial. *rantať* ‚trhať, kaziť', ďalej pozri ↗ *porantať*).

raňajky, raňajší ↗ *ráno*

ráňať[1] ‚zrážať ovocie' ↗ *roniť* – **ráňať**[2] ‚spôsobovať rany' ↗ *rana*

ráňava expr. ‚vysoký, urastený človek' (od 20. stor.) • Akiste od *ráňať*[1] ‚zrážať ovocie' (↗ *roniť*); pôvodne asi ‚čo slúži na ráňanie' – k významu porov. ↗ *štiap* ‚dlhá palica (na obíjanie orechov ap.)' v prirovnaní *mládenec dlhý ako š.* expr., z toho *štiap* hovor. ‚vysoký človek'.

ranč ‚dobytkárska farma v Severnej Amerike' (od 20. stor.) • Z amer. angl. *ranch*, čo je prevzatie z mexického špan. *rancho* ‚obydlie (najmä vo vzťahu k ľuďom žijúcim ďalej od

obývaných centier)', ktoré bolo utvorené na základe špan. *rancharse* ,ubytovať sa', prevzatého z fr. *(se) ranger* ,zoradiť (sa), dať (sa) na miesto', od fr. *rang* (↗ *rang*).

randál subšt. ,hrmot, hurhaj, krik' (od 20. stor.) • Z nem. *Randal* – slovo vzniklo v študentskom slangu skrížením nem. dial. *Rand, Rant* ,bláznenie sa, hlučné žartovanie' (doslova ,behanie'; súvisí s nem. *rennen* ,behať') a nem. *Skandal* ,škandál' (z lat.; ↗ *škandál*).

rande hovor. ,schôdzka, stretnutie' (od 20. stor.) • Skrátenie staršieho *randevú*, prevzatého z fr. *rendez-vous*, doslova ,dostavte sa' – ide o pôvodný tvar imperatívu od fr. *se rendre* ,odísť, odobrať sa, dostaviť sa' (z ľud. lat. **rendere* ,dať naspäť; vrátiť [sa]'; ↗ *renta*) s významovým vývinom ,dostavte sa (na určené miesto)' > ,miesto určenia, stretnutia ap.' > ,stretnutie, schôdzka'; k významu porov. i čes. *dostavenička* ,stretnutie'.

rang hovor. ,postavenie, hodnosť, stav' (od 18. stor.) • Z fr. *rang* ,rad, poriadok', pôvodne z vojenského prostredia – výraz bol prevzatý z franského **hring* ,kruh' (germ. **hringa-;* pozri aj ↗ *rínok*) vo význame ,zhromaždenie vojakov v kruhu'. Pozri aj ↗ *aranžovať*, ↗ *ranč*.

raniť ↗ *rana*

ráno (od 16. stor.) • Od *raný* kniž. ,včasný, skorý', (od 17. stor.), z psl. **ranъ;* východiskom pre vznik slk. *ráno* sa mohlo stať spojenie typu **rano vermę* ,skorý čas', resp. azda i príslovka **rano* ,skoro (počas dňa), zavčasu'. Psl. **ranъ* sa interpretuje ako **ran-* < **u̯rōdh-n-* (od koreňa zachovaného v psl. **roditi;* ↗ *rodiť*), čo predpokladá pôvodný význam typu ,súvisiaci s narodením (t. j. s východom slnka)', porov. bulh. *rážda se* (*ражда се*) ,rodí sa; (o slnku) vychádza'; podľa iného výkladu je odvodené od ide. **er-* : **or-* ,uvádzať do pohybu' (odtiaľ i lat. *orīrī* ,povstávať, dvíhať sa; [o slnku] vychádzať'; ↗ *orient*). Z odvodenín: ***zaránky*** hovor. (od spojenia *za rána*), ***raňajší*** (zakončenie asi podľa *terajší*, ↗ *teraz*), ***raňajky*** (preklad podľa maď. *reggeli* ,id.', od maď. *reggel* ,ráno'), ***ranostaj*** (↗ *stať*[1]) a i.

rantať dial. ↗ *porantať*

raný ↗ *ráno*

rap [rep] hud. ,recitovanie v rytme hudby prechádzajúce do spevu' (od 20. stor.) • Z angl. *rap*, pôvodne ,rozhovor' (zvukomalebného pôvodu?); u čiernych Američanov výraz označoval i zvláštny spôsob slovného prejavu, odtiaľ prenesené aj na štýl hudby.

rapavý (od 18. stor.) • Odvodenina od *rapa* ,malá jazva na pokožke (po kiahňach ap.)' (od toho i ***rap-ina*** ,id.'), čo je azda zjednodušenie pôvodného **chrapa* (porov. aj od neho odvodené dial. *chrap-atý, chrap-ot-natý* ,rapavý'), z psl. **chorpa*, ktoré je variantom psl. **korpa* (porov. aj ukr. dial. *korop-ávyj (коропавий)* ,drsný, hrboľatý' a i.), súvisiaceho s lit. *kárpa*, lot. *kãrpa* ,bradavica' – všetko od ide. **(s)krep-*, **(s)krep-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pozri aj ↗ *chrapač*, ↗ *ropucha*.

rapčať ↗ *rapotať*

rapeľ hovor. expr. ,pochabosť, pomätenosť, bláznenie' (od 20. stor.) • Z nem. *Rappel*, od slovesa *rappeln* vo význame ,nebyť celkom pri zmysloch', pôvodne ,klepať, trepať, búchať' (> slk. ***rapľovať*** hovor. expr. ,zle fungovať; mať rapeľ'), zvukomalebného pôvodu.

rapídny ,rýchly, prudký, náhly' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *rapide*, fr. *rapide*) z lat. *rapidus* ,(o rieke) prudký, rýchly; dravý', od lat. *rapere* ,prudko uchopiť; vytrhnúť'.

rapina ↗ *rapavý*

rapkať ↗ *rapotať*

rapľovať ↗ *rapeľ*

raport zastaráv. ,(služobné) hlásenie' (od 19. stor.) • Z fr. *rapport* ,správa, referát', od slovesa *rapporter* ,priniesť (späť); rozprávať (ďalej), referovať', čo je zloženina ↗ *re-* a fr. *apporter* ,priniesť', prevzatého z lat. *apportāre*, od ↗ *ad-* a lat. *portāre* ,niesť'.

rapotať (od 17. stor.), **rapkať** (od 18. stor.), **rapčať** (od 19. stor.) • Zvukomalebné; porov. aj ↗ *repetiť*[1, 2], ↗ *reptať*, odvodené od hláskovo blízkych koreňov. Z odvodenín: ***rapot.***

rapsódia liter. ,starogrécky bohatiersky spev; lyrická báseň vznešeného obsahu', hud. ,skladba voľnej formy a dramatického obsahu' (od 19. stor.) • Z lat. *rhapsōdia*, čo je prevzatie z gr. *rhapsōdiā* (*ῥαψῳδία*) ,prednášanie epických skladieb; takáto skladba', od gr. *rhapsōdos* (*ῥαψῳδός*) ,prednášateľ epických skladieb' (> slk. ***rapsód***), doslova ,kto «zošíva» vlastnú prednášanú skladbu' (údajne narážka na súvislý prúd epických veršov na rozdiel od strofickej kompozície lyrických skladieb), čo je zloženina z gr. *rhaptō* (*ῥάπτω*) ,zošívam' a *ōdē* (*ᾠδή*) ,spev, pieseň' (↗ *óda*).

rarášok ,škriatok, zmok' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *rarach* ,zlý duch, čert, diabol', vysvetľovaného ako obmena ↗ *rároh*.

rarita ‚niečo nezvyčajné, zriedkavé' (od 19. stor.) • Z lat. *rāritās* ‚vzácnosť, zriedkavosť', od lat. *rārus* ‚zriedkavý'.

rároh, rároha hovor. pejor. ‚haraburda' (od 19. stor.) • Nejasné. Môže byť etymologicky totožné s *rároh* ‚druh sokola' (od 17. stor.), z psl. **rarogъ* (zo slovotvorného hľadiska azda **ra-r-og-*, odvodenina od zvukomalebného koreňa **ra-*, zachovaného napr. v rus. dial. *rájať (раять)* ‚znieť [o hluku]', *raiť (раить)* ‚ozývať sa [o ozvene]' ap.) – sokol ako dravý vták zohrával významnú úlohu aj v starej mytológii (pozri aj ↗ *rarášok*), vznik významu ‚haraburda' však nie je jasný.

rasa ‚plemeno' (od 19. stor.) • Z fr. *race*, čo je prevzatie z tal. *razza*, nejasného pôvodu – východisko výrazu sa obyčajne hľadá v lat. *generātiō* ‚plodenie' (↗ *generácia*), resp. v lat. *ratiō* ‚myslenie, rozum; povaha, prirodzenosť' (↗ *racionálny*). Z odvodenín: ***rasizmus, rasista*** a i.

rasca ‚bot. Carum', dial. i *rosca* (od 17. stor.) • Etymologicky **rastca, *rostca*, čo sú zdrobneniny od dial. *rasť, rosť* ‚rasca'; k prípone *-ca* porov. ↗ *pasca*. Východiskom uvedených slov je psl. **rъstь* (**rъd-tь*), od rovnakého koreňa ako ↗ *hrdza* (**rъd-ja*) – rastlina je pomenovaná podľa dozrievajúcich okolíkov, majúcich tmavočervené, hrdzavé sfarbenie.

rasista, rasizmus ↗ *rasa*

rásť, *rastiem* (od 16. stor.) • Psl. **orsti, *orstǫ*. Azda odvodenina od ide. **er-* : **or-* ‚dávať sa do pohybu' (porov. stind. *ṛṇóti* ‚povstáva, hýbe sa', arm. *y-aṙnem* ‚povstávam', gr. *ornȳmi* (*ὄρνυμι*) ‚povzbudzujem, poháňam', lat. *orīrī* ‚povstávať, dvíhať sa' a i.); podľa iného výkladu od ide. **er(ə)d-, *er(ə)dh-* ‚vysoký; rásť' (porov. lat. *arduus* ‚strmý, príkry, vysoký', *arbor* ‚strom', stír. *ard* ‚vysoký', stsev. *ǫrðigr, ǫrðugr* ‚vysoký, strmý' a i.). Z odvodenín: ***rast*** (pozri aj ↗ *letorast*), ***nerast*** ‚minerál' (ako súčasť neživej, „nerastúcej" prírody); ***dorásť, vyrásť*** a i., od toho ***dorast, výrastok*** ap.; ***rastlina*** (už psl. **orstlina*, od príčastia **orst-lъ*, porov. staršie *rastlý* ‚rastúci': *medzi kamením r. ker*, 18. stor.) a i. Pozri aj ↗ *rodiť*.

raster ‚mriežka, sieťka' (od *18. stor.) • Z lat. *rāster*, doslova ‚motyka; rýľ' (strlat. i ‚hrable'), odvodeného od lat. *rādere, rāsum* ‚škriabať, driapať, trhať' – vznik súčasného významu súvisí s predstavou o rovnobežných čiarach vytváraných hrabľami.

rastlina ↗ *rásť*

rašelina ‚humusovitá pôda s nedostatočne rozloženou látkou rastlinného pôvodu' (od 19. stor.) • Podľa čes. *rašelina*, nejasného pôvodu – azda umelo utvorené v období národného obrodenia na základe sln. *rášiti* ‚kypriť, prehrabávať'?

rašpľa ‚nástroj podobný pilníku na opracovanie dreva, kože ap.', staršie *rašpeľ* (od 18. stor.) • Z nem. *Raspel*, od slovesa *raspeln* ‚škrabať, zoškrabovať, strúhať', odvodeného od staršieho nem. *raspen* ‚škrabať'.

ratovať hovor. ‚zachraňovať, zachrániť', staršie i *retovať* (od 17. stor.) • Z nem. *retten* ‚id.'. K tomu ***rata*** hovor. ‚pomoc' (*volať o r-u* ap.), aj ako citoslovce (*ľudia, r.!*).

rátať (od *16. stor.) • Pôvodne **rajtať* (porov. sln. *rájtati* ‚id.'), čo je prevzatie zo strhnem. *reiten* ‚počítať'. Zmena **rajtať* > *rátať* mohla azda nastať aj pod vplyvom lat. *(pars) rata* ‚vypočítaná časť', od lat. *ratus* ‚vypočítaný', čo je príčastie od lat. *rērī, ratus sum* ‚počítať, domnievať sa, veriť'. Pozri aj ↗ *ratifikovať*.

ratica (od 18. stor.) • Zdrobnenina od **rať* (porov. čes. dial. *rať* ‚paznecht, ratica'), ktorého východiskom je azda už psl. **ratь* (**rōt-*), porovnávané s lit. *už-r(i)etėti* ‚stvrdnúť', lot. *retêt* ‚obrastať (pri hojení)' – v takom prípade by *ratica* pôvodne označovalo akýsi tvrdý výrastok na nohe ap.

ratifikovať ‚schváliť medzinárodnú zmluvu v ústavnom orgáne', staršie ‚potvrdiť, schváliť' (od 17. stor.) • Zo strlat. *ratificare*, zloženého z lat. *ratus* ‚vypočítaný; určitý, istý; platný, právoplatný, spoľahlivý' (ďalej pozri ↗ *rátať*) a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **rating** [rejt-] odb. ‚posúdenie stavu, kvality ap. podľa systematických pravidiel' (od 20. stor.) • Z angl. *rating*, od slovesa *to rate* ‚určovať hodnotu', utvoreného na základe angl. *rate* ‚miera, sadzba, hodnota', čo je prevzatie zo strlat. *(pars) rata;* ďalej pozri ↗ *rátať*.

ratlík ‚malý pinčlík' (od 20. stor.) • Z nem. *Rattler*, doslova ‚pinčlík na chytanie potkanov', od nem. *Ratte* ‚potkan', prevzatého z román. jazykov (porov. fr. *rat*, tal. *ratto* ‚id.'; ↗ *deratizovať*).

ratolesť (od 17. stor.) • Asi obmena pôvodného ↗ *letorast* s nepravidelnou hláskovou zmenou *l-r-* > *r-l-*.

raz (od 15. stor.) • Psl. **razъ* (**rōz-*). Súvisí s psl. **raziti* (↗ *raziť*), **rězati* (↗ *rezať*) – pôvodný význam bol ‚rezanie', z toho ‚čo je odrezané, odrezok, úsek ap.' > ‚jednotka označujúca násobok' (porov. i ↗ *krát*), resp. ‚rezanie'

> ‚zárez (používaný pri počítaní)'. V prípadoch typu *päť ráz* sa zachoval starý tvar gen. pl. (novší tvar je *raz-ov*, porov. *z troch razov iba raz* ap.). Z odvodenín: ***naraz, odrazu, zrazu*** a i. Pozri aj ↗ *obraz*, ↗ *teraz*. – **ráz** (od 15. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *raz*. Pôvodným významom bolo ‚rezanie, razenie' (porov. *uhorské zlaté r-u kremnického* ‚kremnického razenia, t. j. razené v Kremnici', už 1445), odtiaľ ‚čo je vyrazené' > ‚vyrazený znak' > ‚charakter, povaha' (*romantický r. opery* ap.; od toho aj ***rázovitý, svojrázny***). Iným smerom významového vývinu bolo ‚razenie' > ‚udieranie ap.'; odtiaľ *ráz* ako termín rôznych vedeckých disciplín (mech. ‚vzájomné pôsobenie síl pri styku dvoch telies, pri ktorom nastáva zmena rýchlosti' a i.).

ráz-, v *rázcestie, rázporok, rázsocha, rázštep* a i. • Pôvodne strslk. nárečový reflex psl. **orz-;* ďalej pozri ↗ *roz-*.

razantný ‚rázny, prudký, energický' (od 20. stor.) • Z fr. *rasant*, pôvodne ‚holiaci, strihajúci; idúci tesne popri niečom, prízemný' (porov. *r-á dráha strely*), čo je príčastie od fr. *raser* ‚holiť, strihať; ísť tesne popri niečom', ktorého východiskom je ľud. lat. **rāsāre*, od lat. *rādere, rāsum* ‚škriabať, driapať; holiť; ísť tesne pozdĺž niečoho'. Význam ‚prudký ap.' (*r. zákrok, hráč*) je podľa nem. *rasant* (prevzatie z fr.), kde vznikol druhotným zblížením s nem. *rasen* ‚zúriť, vyčíňať, vyvádzať'.

rázga ‚suchá haluz' (od 17. stor.) • Psl. **rozga;* odvodzuje sa od ide. **rezg-* ‚pliesť, viť' (porov. stind. *rájjuḥ*, lat. *restis* ‚povraz, lano', stangl. *rysć(e), resć(e)*, angl. *rush* ‚sitina' [rastlina využívaná ako pletivo], lit. *règzti, rezgù* ‚viť, pliesť, viazať' a i.) – z významového hľadiska zrejme ‚čo sa využíva na vitie, pletenie ap.' > ‚vetva, haluz'. Z odvodenín: ***raždie*** (staré kolektívum). Pozri aj ↗ *rohož*.

razia ‚náhla prehliadka miesta bezpečnostnými orgánmi' (od 19. stor.) • Z fr. *razzia* ‚pátracia akcia poriadkových síl', pôvodne ‚trestná al. lúpežná výprava' – ide o prevzatie z arab. *ġazwa*, dial. i *ġāziya* ‚vojenská výprava; útok, nájazd'.

raziť (od 18. stor.) • Psl. **raziti* (**rōz-*); iteratívum (‚opakovane rezať ap.') k psl. **rězati* (↗ *rezať*) – k významu rezania porov. ↗ *obraz*, ↗ *raz*. ***Uraziť*** ‚ublížiť na cti' (k tomu ***urážať, urážka***) vzniklo asi z pôvodného ‚porezať' (porov. staršie *u. nožom*) > ‚poraniť, zraniť (telesne)' (staršie *u. sa* ‚telesne si ublížiť', od toho ***úraz***) > ‚zraniť (duševne), ublížiť na cti' (porov. aj staršie *urážať na cti*); ***uraziť*** kniž. ‚zdolať vzdialenosť' (k tomu i ***doraziť** niekam* ‚prísť') môže byť z ‚uraziť (si) kus cesty', od *r. si cestu*, pôvodne asi ‚prerezávať, presekávať, predierať'. *Raziť* máva i význam úderu, porov. *r. mince* (pozri aj ↗ *ráz*), ***doraziť*** ‚dobiť; úplne ***priraziť***' (od toho ***dôraz***, azda ‚pritlačenie na niečo'?), ***naraziť** do niečoho*, ***zraziť** sa s niečím*, ***odraziť** loptu* (t. j. ‚udrieť a tak dať opačný smer'), ***poraziť*** (staršie ‚silou zraziť', z toho ‚premôcť' [*p. nepriateľa*] aj ‚o chorobe: prudko udrieť ap.' [*p-lo ho;* ***porážka*** ‚mŕtvica']); sem patrí akiste aj *raziť* hovor. ‚smrdieť', k významu porov. *zápach udrel do nosa* ap. S významom úderu súvisí aj význam prudkého pohybu, porov. ***vyraziť*** ‚prudko vystúpiť (na povrch); náhle vyrásť; hovor. expr. vyhodiť', resp. aj ***rázny*** (‚prudko sa pohybujúci' > ‚energický, rozhodný ap.') a i. Pozri aj ↗ *ražeň*. – **rázovitý** ↗ *ráz*

rázporok ↗ *párať*

rázsocha (od 17. stor.) • Azda od slovesa typu **roz-sošiť (sa)* ‚rozvetviť (sa)', od ↗ *socha* vo význame typu ‚konár, vetva' – v takom prípade pôvodne ‚niečo *rozsošené*, rozvetvené' > ‚vidlicovito rozrastený konár, kmeň'.

ráztoka ↗ *tiecť*

raž ‚bot. Secale', dial. i *rež, rož* (od 16. stor.) • Psl. **rъžь*. Porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **rъžь* < **rŭgj-*) s tráckym *bridza* (*βρίζα*), stsev. *rugr*, nem. *Roggen*, lit. *rugiaĩ* mn. ‚raž' (všetko z ide. **u̯rughi̯o-* ‚id.'); novší výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **reu-*, **reuə-* : **rū-* ‚kopať, ryť a i.' (↗ *ryť*) – pomenovanie v zmysle ‚niečo rozrývajúce, trhajúce, ničiace ap.' (t. j. ‚burina ničiaca porast pšenice či jačmeňa)' by súviselo s tým, že raž (pochádzajúca z Prednej Ázie) prenikla do Európy spolu s osivom pšenice a jačmeňa ako poľná burina, z ktorej bola až neskôr vypestovaná kultúrna plodina.

raždie ↗ *rázga*

ražeň, dial. i *rožeň* (od 16. stor.) • Starý, avšak etymologicky málo jasný výraz. Podoby *ražeň* i *ražeň* môžu byť paralelnými reflexmi psl. **oržьnь*, ktoré sa považuje za nie celkom jasnú odvodeninu od psl. **orz-* (↗ *roz-*), t. j. *ražeň* by pôvodne znamenalo ‚rozvetvená tyč, rázsocha' ap. V zmysle iného výkladu je dial. *rožeň* reflexom psl. **rožьnь* ako odvodeniny od psl. **rogъ* (↗ *roh*), t. j. pôvodne ‚tyč s rohovitým zakončením ap.'; *ražeň* môže v takom prípade byť reflexom starého variantného koreňa **rōg-*, resp. novšou formou vzniknutou v dôsledku

zblíženia s ↗ *raziť*. – **ražniči** ‚kúsky mäsa opečené (na ražni) so slaninou, cibuľou ap.' (od 20. stor.) • Zo srb., chorv. *ràžnjići* mn., od *ràžnjić*, pôvodne ‚malý ražeň' (zdrobnenina od srb., chorv. *rážanj*, zodpovedajúcich slk. ↗ *ražeň*), z toho ‚kúsok mäsa opečený na malom ražni'. K morfologickej adaptácii (slk. *ražniči* s. neskl.) porov. ↗ *čevapčiči*.

re- (pred samohláskami aj **red-**) (↗ *redakcia*, *rekvalifikovať* ap.) • Z lat. *re-* (druhotne *red-*) ‚späť; znovu, opäť'.

readmisný odb., v spojení ***r-á dohoda*** ‚umožňujúca vrátiť nelegálnych utečencov na územie štátu, odkiaľ prišli' (od 20. stor.) • Podľa fr. *réadmission*, angl. *readmission* ‚opätovné pripustenie, prijatie' – od ↗ *re-* a lat. *admissiō* ‚pripustenie', od lat. *admittere*, *admissum* ‚pripustiť, vpustiť, dovoliť vstúpiť, prijať', zloženého z ↗ *ad-* a lat. *mittere* ‚posielať; púšťať'.

reagovať (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *reagere*, doslova ‚znova (↗ *re-*) konať (*agere*)', odtiaľ ‚konať v nadväznosti na niečo, reagovať na niečo'. Z odvodenín: ***reakcia*** (strlat. *reactio;* význam ‚spiatočníctvo' je podľa fr. *réaction*, pôvodne ‚čo sa vzpiera princípom Francúzskej revolúcie ap.'); ***reaktor***, doslova ‚zariadenie, kde prebieha (chemická, jadrová) reakcia', a i.

reálny ‚skutočný; vecný' (od 19. stor.) • Zo strlat. *realis*, od lat. *rēs* ‚vec'. Z odvodenín: ***realita***, zo strlat. *realitas* s významami ‚skutočnosť' (*objektívna r.*) i ‚nehnuteľný majetok' (porov. ***realitná kancelária***); ***realizmus*** (porov. i ↗ *surrealizmus*) a i. Pozri aj ↗ *ireálny*.

rebarbora ‚bot. Rheum', staršie i *rebarbara* (od 18. stor.) • Zo strlat. *rheu barbarum*, doslova ‚cudzokrajné *rheu*' – od strlat. *rheu*, prevzatého z gr. *rhēon* (ῥῆον) ‚rebarbora', a lat. *barbarus* ‚barbarský, cudzokrajný'; ďalej pozri ↗ *barbar*. Gr. názov rastliny (známej aj ako *rhā*, ῥᾶ) sa v neskorej antike usúvzťažňoval s gr. *Rhā* (Ῥᾶ), čo je starý názov Volgy, pri ktorej ústí sa rastlina údajne pestovala (podľa toho aj strlat. *rhabarbarum* > staršie slk. *rabarbarum* ‚id.', 17. stor.); podľa iného výkladu môže súvisieť s perz. *rāvand* ‚rebarbora'.

rebeka pejor. ‚prefíkaná, výbojná ap. žena' (od 20. stor.) • Podľa Rebeky, manželky Abrahámovho syna Izáka, ktorá ľsťou získala otcovo požehnanie pre mladšieho syna Jákoba (porov. Gn 27).

rebelovať ‚búriť sa' (od 17. stor.) • Z lat. *rebellāre* ‚obnoviť vojnu, (opätovne) sa vzbúriť', zloženého z ↗ *re-* a lat. *bellāre* ‚viesť vojnu, bojovať', od lat. *bellum* ‚vojna'. Z odvodenín: ***rebelant*** (lat. *rebellāns*, gen. *rebellantis* ‚opäť sa búriaci') i ***rebel*** (lat. *rebellis* ‚id.', od ↗ *re-* a lat. *bellum* ‚vojna'), ***rebélia*** (lat. *rebelliō* ‚opätovná vzbura [premožených]') a i.

rebro (od 16. stor.) • Psl. **rebro* (**rebh-r-*); porovnáva sa s gr. *erefō* (ἐρέφω) ‚pokrývam strechou', sthnem. *ribbi*, nem. *Rippe*, angl. *rib* ‚rebro' a i. – všetko od ide. **rebh-* ‚prekryť (klenbou, strechou)'; pomenovanie azda súvisí s tým, že rebrá prikrývajú hrudnú dutinu. Z odvodenín: *rebrík* (pôvodne asi o rebríku s jednou žrďou uprostred, odkiaľ vystupovali na obidve strany priečky ako rebrá z chrbtice), ***rebrina*** a i. K ***Adamovo r.*** pozri ↗ *Adam*.

rébus ‚hádanka, v ktorej je hľadané slovo naznačené kombináciou písmen al. obrazov' (od 19. stor.) • Z fr. *rébus*, nejasného pôvodu; azda podľa lat. *rēbus*, doslova ‚vecami' (tvar abl. pl. od lat. *rēs* ‚vec, predmet') – čo treba uhádnuť, býva v hádankách často vyjadrené kresbami, ktoré znázorňujú rôzne predmety (na rozdiel od vyjadrenia písmenami, písmom, lat. *litterīs*, od lat. *littera* ‚písmeno', ↗ *litera*).

recenzovať ‚urobiť posudok umeleckého, vedeckého ap. diela' (od 19. stor.) • Z lat. *recēnsēre* ‚konať prehliadku, prehliadať, prezerať', od ↗ *re-* a lat. *cēnsēre* ‚počítať, odhadovať (majetok); ceniť, hodnotiť'; ďalej pozri ↗ *cenzor*.

recepcia ‚slávnostné prijatie hostí' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Rezeption*, fr. *réception*) z lat. *receptiō*, od lat. *recipere*, *receptum* ‚(späť) brať, prijímať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *capere* ‚brať'. – **recept** ‚písomný návod na prípravu' (od 16. stor.) • Z lat. *receptum*, doslova ‚(to) prijaté', čo je príčastie od lat. *recipere*, *receptum* ‚prijímať, prijať'. Súčasný význam vznikol podľa poznámky *receptum* ‚prijaté (a vyhotovené)', ktorou lekárnik potvrdzoval prípravu lieku podľa pokynov lekára; lekár písal na začiatok svojho návodu slovo *recipe* ‚vezmi, prijmi, zober' (tvar imperatívu od lat. *recipere;* skracované ako *rp.*). Význam výrazu sa neskôr rozšíril (aj recepty na prípravu jedál ap). – **receptor** fyziol. ‚orgán citlivý na isté podnety' (od 20. stor.) • Z lat. *receptor*, doslova ‚prijímateľ', od lat. *recipere* ‚prijímať'.

recesia kniž. ‚ústup, ustupovanie', ekon. ‚miernejší hospodársky pokles', hovor. ‚samopaš' (od 20. stor.) • Z lat. *recessiō*, doslova ‚ústup', od lat. *recēdere*, *recessum* ‚ustupovať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať;

ustupovať'. Význam ,samopaš' sa vysvetľuje posunom v smere ,ústup od obvyklých mravov'; ekonomický význam (*hospodárska r.*) je podľa angl. *recession* (z lat.; predstava o ústupe z hľadiska napredovania hospodárstva).

recidíva ,návrat, opakovanie istého (záporného) javu' (od 18. stor.) • Z lek. lat. *recidīva* ,návrat choroby', od lat. *recidīvus* ,obnovujúci sa, opäť sa vracajúci', odvodeného od lat. *recidere* ,padať dozadu; opäť do niečoho upadať', čo je zloženina ↗ *re-* a lat. *cadere* ,padať'; neskôr rozšírené aj na oblasť kriminality (*recidivista* ap.).

recipročný ,vzájomný' (od *19. stor.) • Z lat. *reciprocus*, doslova ,vracajúci sa tou istou cestou'; pôvodne asi zloženina **reco-proco-* ,dozadu-dopredu'.

recitál ,koncert jedného sólistu' (od 20. stor.) • Z angl. *recital*, od angl. *to recite* ,umelecky prednášať', čo je prevzatie z fr. *réciter*, resp. z lat. *recitāre* (↗ *recitovať*). – **recitatív** ,v hudobnom diele prednes blížiaci sa voľnému hovoreniu' (od 19. stor.) • Z tal. *recitativo*, od tal. *recitare* ,prednášať', z lat. *recitāre* (↗ *recitovať*). – **recitovať** ,umelecky prednášať' (od 18. stor.) • Z lat. *recitāre* ,predčitovať, prednášať', od ↗ *re-* a lat. *citāre* ,menovite uvádzať' (↗ *citovať*[2]).

recyklovať ,uvádzať znova do obehu; opätovne spracúvať (starý materiál)' (od 20. stor.) • Podľa angl. *to recycle*, doslova ,opäť zapájať do (výrobného) cyklu', od ↗ *re-* a angl. *cycle* ,kruh, cyklus', prevzatého z lat. *cyclus* (↗ *cyklus*).

reč (od 16. stor.) • Psl. **rěčь* (**rēk-ĭ-*), od rovnakého koreňa ako psl. **rek-ti* (↗ *riecť*). V spojení ***to je iná r.*** má slovo *reč* starší význam ,vec' (porov. i poľ. *rzecz* ,vec' a i.), ktorý vznikol posunom ,reč, hovorenie' > ,vec (o ktorej sa hovorí)'.

redakcia (od 19. stor.) • Z fr. *rédaction* – výraz, utvorený na základe lat. *redigere*, *redāctum* (↗ *redigovať*), pôvodne znamenal ,redigovanie, úprava' (*prvá r. textu*), druhotne sa preniesol i na miesto vykonávania takejto úpravy (*sídlo r-e*), na príslušných pracovníkov ap. Z odvodenín: ***redaktor***.

redemptorista ,člen katolíckej rehole venujúcej sa najmä ľudovým misiám' (od 20. stor.) • Podľa lat. *Congregātiō Sanctissimī Redēmptōris* ,Kongregácia najsvätejšieho Vykupiteľa' (názov rehole), od lat. *redēmptor* ,vykupiteľ', odvodeného od lat. *redimere*, *redēmptum* ,opäť, späť odkúpiť; vykupovať', čo je zloženina *red-* (↗ *re-*) a lat. *emere* ,brať; kupovať'. Pozri aj ↗ *iredenta*.

redigovať ,upravovať text na publikovanie', staršie ,upraviť, uviesť do poriadku' (od 18. stor.) • Z lat. *redigere* ,(späť) priviesť, uviesť' (strlat. aj ,uviesť, zapísať v upravenej podobe ap.)', od *red-* (↗ *re-*) a lat. *agere* ,hnať, viesť'. Pozri aj ↗ *redakcia*.

redikať sa [-ďi-] (od 18. stor.) • Slovo karpatskej pastierskej kultúry, prevzaté z rum. *a ridica* ,dvíhať, zdvihnúť', ktorého východiskom je azda neskoré lat. *ridicāre*, od lat. *ridica* ,kôl, okolo ktorého sa ovíja vinič'; k vývinu ,kôl' > ,dvíhať' porov. i ↗ *pososiť sa*. Dnešný význam vznikol na základe rum. *a ridica stâna*, doslova ,zdvihnúť salaš' (t. j. ,zostúpiť na jeseň z hôr aj so stádom') – odtiaľ *redikať sa* ,premiestňovať salaš' i ,zostupovať s ovcami z letnej paše do dediny na prezimovanie'. Keďže takéto sťahovanie nemuselo byť jednoduché, slovo nadobudlo i význam ,namáhavo sa vliecť, teperiť sa' (*r. sa schodmi*). Pozri aj ↗ *terigať*.

redingot ,dlhý mužský zvrchník s chrbátom podobným fraku' (od 20. stor.) • Z fr. *redingote*, čo je prevzatie z angl. *riding coat* ,jazdecký kabát', od angl. *riding* ,slúžiaci na jazdenie' (od angl. *to ride* ,jazdiť, najmä na koni') a *coat* ,kabát'.

reďkovka ,bot. Raphanus' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *reďkev*, *reďkva* (od 16. stor.), ktorého východiskom je psl. **redьky*, gen. **redьkъve*, prevzaté germ., resp. nem. prostredníctvom (porov. sthnem. *ratih*, *retih*, odtiaľ dnešné nem. *Rettich* ,reďkovka') z lat. *rādīx*, gen. *rādīcis* ,koreň; reďkovka'. Porov. i ↗ *radikálny*.

redukovať ,obmedzovať, zmenšovať, znižovať', staršie aj ,odkysličovať' (17. stor.) • Z lat. *redūcere* ,viesť naspäť, privádzať, vracať niečo k niečomu', od ↗ *re-* a lat. *dūcere* ,viesť' – význam ,zmenšovať počet ap.' vznikol asi na základe predstavy o návrate k pôvodnému jednoduchšiemu, menej početnému ap. stavu.

redundantný odb. ,nadbytočný' (od 20. stor.) • Z lat. *redundāns*, gen. *redundantis* ,nadbytočný, prílišný', čo je príč. prít. od lat. *redundāre* ,pretekať, rozlievať sa; oplývať niečím, mať prebytok, nadbytok', zloženého z *red-* (↗ *re-*) a lat. *undāre* ,vlniť sa, dvíhať vlny; zalievať', od lat. *unda* ,vlna, vlnenie; voda'.

referát (od 19. stor.) • Z lat. *referat*, doslova ,nech podá správu', čo je tvar konjunktívu od lat. *referre* ,priniesť, podať správu, informovať'

(↗ *referovať*) – pôvodne išlo údajne o kancelársku poznámku na spisoch (*referat N. N.* = tento spis nech spracuje a podá o ňom správu pracovník N. N.), neskôr sa prenieslo na príslušné kancelárie či útvary v inštitúciách (*finančný r.* ap.). Význam ‚informácia, správa o niečom' (*predniesť r.* ap.) vznikol asi podľa slov typu ↗ *elaborát* ap. – **referencia** kniž. ‚správa, informácia, posudok' (od 20. stor.) • Z fr. *référence*, od fr. *référer* ‚referovať', čo je prevzatie z lat. *referre* (↗ *referovať*). – **referendum** ‚priame hlasovanie občanov o zákonných veciach' (od 20. stor.) • Podľa lat. *ad referendum* ‚na rozhodnutie' – *referendum* je tvar gerundia od lat. *referre* ‚podať správu; predložiť na rozhodnutie'(↗ *referovať*). Výraz pôvodne označoval spornú otázku, o ktorej sa má rozhodnúť vo verejnom hlasovaní, neskôr sa preniesol na príslušný spôsob hlasovania. – **referovať** ‚podávať správu, informovať; prinášať referát' (od 16. stor.) • Z lat. *referre* ‚(naspäť) priniesť; priniesť, podať správu, informovať', od ↗ *re-* a lat. *ferre* ‚niesť'. Pozri aj ↗ *relácia*.

reflektor (od 20. stor.) • Ako technický termín utvorené na základe lat. *reflectere* ‚ohýbať, otáčať naspäť' (> slk. *reflektovať* ‚mať záujem, uchádzať sa o niečo', od 19. stor.), od ↗ *re-* a lat. *flectere* ‚ohýbať, otáčať'; výraz údajne pôvodne označoval zrkadlový ďalekohľad (t. j. ‚odrážač svetelných vĺn'), význam ‚svetlomet' (*automobilový r.* ap.) vznikol ďalším vývinom v smere ‚vysielač svetelných vĺn'. – **reflex** ‚odraz svetla; samočinná reakcia organizmu na popudy' (od 19. stor.) • Z lat. *reflexus* ‚spätný pohyb', od lat. *reflectere, reflexum* ‚ohýbať, otáčať naspäť'; význam ‚samočinná reakcia organizmu' (*[ne]podmienený r.*) vznikol údajne v súvislosti s učením rus. fyziológa I. P. Pavlova (1849 – 1936). – **reflexia** fyz. ‚odraz svetla, zrkadlenie', kniž. ‚uvažovanie, premýšľanie' (od 18. stor.) • Z lat. *reflexiō*, doslova ‚ohýbanie (naspäť)', od lat. *reflectere, reflexum* ‚ohýbať naspäť; obracať na niečo'; význam ‚uvažovanie' je podľa lat. *animum reflectere* ‚obracať pozornosť na niečo' (z toho ďalej ‚uvažovať o niečom').

reformovať ‚uskutočniť zmeny (s cieľom zlepšiť niečo)' (od 17. stor.) • Z lat. *reformāre, reformātum* ‚vrátiť k pôvodnému tvaru, pôvodnému stavu; pretvoriť', od ↗ *re-* a lat. *formāre* ‚stvárniť'; ďalej pozri ↗ *forma*. Z odvodenín: ***reformácia*** (lat. *reformātiō*), t. j. úsilie o návrat cirkvi k pôvodnému, prvotnému stavu (bez neskorších negatívnych zmien ap.); ***reforma*** a i.

refrén ‚pravidelne sa opakujúca časť básne al. piesne' (od 19. stor.) • Z fr. *refrain*, čo je obmena stfr. *refrait* ‚melódia; liturgická odpoveď', od staršieho fr. *refraindre* ‚lámať' (z toho ‚modulovať, t. j. «lámať» hlas'), ktorého východiskom je ľud. lat. **refrangere*, zložené z ↗ *re-* a lat. *frangere* ‚lámať'. Forma *refrain* vznikla druhotným zblížením s fr. *refraindre* – opakujúci sa refrén akoby „lámal" text piesne.

refundovať ‚nahradiť sumu zaplatenú niekým iným' (od 17. stor.) • Z lat. *refundere*, doslova ‚vliať, vsypať naspäť', od ↗ *re-* a lat. *fundere* ‚liať, sypať'.

regál ‚polica; stojan s policami' (od 17. stor.) • Z nem. *Regal*, nejasného pôvodu; vysvetľovalo sa aj ako možné prevzatie z fr. *rigole* (↗ *rigol*).

regata ‚preteky lodí' (od 19. stor.) • Z benát. tal. *regata*, od slovesa *regatare* ‚pretekať sa', ktorého východiskom je ľud. lat. **recaptāre* ‚prenasledovať s cieľom zmocniť sa niečoho', od ↗ *re-* a lat. *capere, captum* ‚brať, chytať; zmocniť sa, uchopiť'.

regenerovať ‚uviesť do pôvodného stavu, obnoviť' (od 19. stor.) • Z lat. *regenerāre* ‚opäť zrodiť', od ↗ *re-* a lat. *generāre* ‚plodiť, tvoriť, rodiť'; ďalej pozri ↗ *generácia*.

regent ‚dočasný zástupca nedospelého panovníka; staršie správca majetku, vyšší úradník', staršie i *regens* (od 17. stor.) • Z lat. *regēns*, gen. *regentis*, pôvodne príč. prít. činné od lat. *regere* ‚viesť, spravovať, ovládať'.

regest odb. ‚krátky výťah z listiny al. jej obsah' (od *17. stor.) • Vzniklo na základe lat. *regesta* mn. ‚zoznam, register', od lat. *regerere, regestum* ‚(späť, opäť) niesť' (z toho strlat. ‚vniesť do záznamu, stručne zaznamenať obsah ap.'), zloženého z ↗ *re-* a lat. *gerere* ‚niesť, nosiť'. Pozri aj ↗ *register*.

regiment zastar. ‚pluk' (od 17. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Regiment*) z lat. *regimentum*, pôvodne ‚vedenie, velenie', od lat. *regere* ‚viesť' – význam ‚pluk' vznikol posunom ‚velenie' > ‚časť vojska pod vedením plukovníka, pluk'. – **región** ‚oblasť, kraj' (od 20. stor.) • Z lat. *regiō*, gen. *regiōnis* ‚(priamy) smer; línia, hranica; oblasť (medzi hranicami)', od lat. *regere* ‚viesť, riadiť'.

register, staršie i *registrum* (od 15. stor.) • Zo strlat. *registrum, register* ‚zoznam, prehľad', čo je odvodenina od lat. *regesta* mn. ‚čo je vnesené do záznamu' (↗ *regest*). Strlat. *registrum*

nadobudlo aj význam ‚šnúrka (vložená do registra ako záložka)', z toho ďalej ‚šnúra na organe uvádzajúca do činnosti určitý rad píšťal' > ‚rad píšťal produkujúcich tóny určitého zafarbenia' (porov. *r-e na organe*, od 18. stor.). Pozri aj ↗ *lajster*.

regresívny kniž. ‚spätný' (od *19. stor.) • Utvorené na základe lat. *regressus* ‚spätný pohyb; obrat, ústup', od lat. *regredī, regressus sum* ‚kráčať späť; ustupovať, sťahovať sa', zloženého z ↗ *re-* a lat. *gradī* ‚kráčať, stúpať'.

regrút hovor. ‚branec al. odvedenec', staršie *rekrút* (od 18. stor.) • Z nem. *Rekrut*, čo je prevzatie zo sfr. *recrute* (fr. *recrue*) ‚prírastok; (o vojsku) vojaci doplňajúci armádu', od fr. *recroître* ‚pribúdať', zloženého z ↗ *re-* a fr. *croître* ‚rásť', ktorého východiskom je lat. *crēscere* ‚rásť; vzrastať, pribúdať'. Z odvodenín: ***regrutovať*** ‚zhromažďovať' (*r. nových bojovníkov* ap.).

regula zastaráv., hovor. ‚pravidlo', staršie i ‚rehoľa, mníšsky rád' (od 16. stor.) • Z lat. *rēgula* ‚pravítko, lineár; pravidlo, zásada', od lat. *regere* ‚(priamo) viesť'; význam ‚mníšsky rád' vznikol vývinom ‚pravidlo' > ‚predpis; štatút mníšskeho rádu' > ‚rád s príslušným štatútom' (porov. i ↗ *rehoľa*). Pozri aj ↗ *rigol*. – **regulárny** ‚zodpovedajúci pravidlám', staršie *regulársky* (od 18. stor.) • Z lat. *rēgulāris* ‚pravidelný', od lat. *rēgula* ‚pravítko; pravidlo'.

rehabilitovať ‚(úradne) vrátiť dobré meno, česť ap.; nápravným cvičením vrátiť funkciu' (od 20. stor.) • Zo strlat. *rehabilitare*, doslova ‚opäť urobiť schopným', od ↗ *re-* a strlat. *habilitare* (↗ *habilitovať*).

rehliť sa ↗ *rehotať sa*

rehoľa ‚mníšsky rád' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *rēgula*, ktorého východiskom je lat. *rēgula* ‚pravidlo; predpis' (↗ *regula*), cirk. lat. aj ‚štatút mníšskeho rádu'. K významu porov. i ↗ *rád*[2].

rehotať sa expr. ‚nahlas, neviazane sa smiať' (od 17. stor.) • Psl. **reg-ot-ati (sę);* azda od koreňa **reg-* ako reflexu ide. **u̯reg-*, predstavujúceho variant ide. **u̯reng-* ‚krútiť' – ďalej pozri ↗ *rúhať sa*, tam aj o vývoji významu. Iný výklad tu uvažuje o koreni zvukomalebného pôvodu, porov. i hláskovo blízke ↗ *rachnúť*. Z odvodenín od rovnakého koreňa: ***reh-l-iť sa*** hovor. expr., ***reh-úň-ať sa*** expr. (obidvoje od 20. stor.) a i.

rechtor ‚v minulosti správca školy účinkujúci aj ako organista' (od 16. stor.) • Hláskoslovný variant ↗ *rektor;* k zmene *-kt-* > *-cht-* porov. ↗ *jachtať*, dial. *dochtor* ‚doktor' a i.

rekapitulovať ‚krátko, prehľadne zopakovať, zhrnúť' (od 19. stor.) • Z lat. *recapitulāre*, doslova asi ‚ešte raz prejsť všetko od hlavy (t. j. od začiatku)', od ↗ *re-* a lat. *capitulum*, čo je zdrobnenina od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava'. Porov. i ↗ *kapitulovať*.

rekcia lingv. ‚väzba' (od 20. stor.) • Z lat. *rēctiō* ‚spravovanie, riadenie', od lat. *regere, rēctum* ‚priamo viesť, spravovať, ovládať' – pomenovanie gramatickej väzby súvisí s tým, že nadradené slovo určuje („riadi") formu podradeného výrazu, ktorý sa naň viaže.

reklama ‚verejné odporúčanie niečoho na kúpu' (od 19. stor.) • Z fr. *réclame*, od fr. *réclamer* vo význame ‚pripomínať, upozorňovať', doslova asi ‚opakovane volať', čo je prevzatie z lat. *reclāmāre* (↗ *reklamovať*). – **reklamovať** ‚žiadať náhradu al. nápravu', staršie aj ‚žiadať o oslobodenie z vojenskej služby' (od 19. stor.) • Z lat. *reclāmāre* ‚(hlasito) odporovať, prejavovať nevôľu', pôvodne ‚naspäť (resp. opakovane) kričať', od ↗ *re-* a lat. *clāmāre* ‚kričať, hlasne volať'.

rekognoskovať odb. ‚vykonať prieskum, obhliadku' (od 20. stor.) • Z lat. *recognōscere* ‚prezerať, skúmať', pôvodne ‚opäť poznávať, znovu si pripomínať'; od ↗ *re-* a lat. *cognōscere* ‚poznávať'.

rekomando ‚(o zásielke) doporučene' (od 20. stor.) • Podľa fr. *(lettre) recommandée* ‚doporučený list', doslova ‚zverený (list)' (t. j. zverený pošte na doručenie osobitným spôsobom) – *recommandée* ž. je príčastie od fr. *recommander* ‚odporúčať; zveriť', od ↗ *re-* a fr. *commander*, ktorého východiskom je lat. **commandāre*, zložené z lat. *com-* (↗ *kom-*) a *mandāre* ‚zverovať'; ďalej pozri ↗ *mandant*. Porov. i *doporučený* (↗ *ruka*).

rekonvalescent ‚kto sa zotavuje z choroby' (od 19. stor.) • Z lat. *reconvalēscēns*, gen. *reconvalēscentis*, čo je príč. prít. od lat. *reconvalēscere* ‚znovu nadobúdať silu', zloženého z ↗ *re-* a lat. *convalēscere* ‚naberať sily, zotavovať sa', zloženého z lat. *con-* (↗ *kom-*) a *valēscere* ‚silnieť, mocnieť', od lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý'.

rekord ‚najvyšší výkon, najmä v športe' (od 20. stor.) • Z angl. *record*, od slovesa *to record* ‚zaznamenávať' (↗ *rekordér*); význam ‚najvyšší výkon' vznikol vývinom v smere ‚záznam' > ‚oficiálne zaznamenaný a potvrdený výsledok'. – **rekordér** ‚záznamník' (od 20. stor.) • Z angl. *recorder*, od slovesa *to record* ‚zaznamenávať',

prevzatého zo stfr. *recorder* ‚pripomínať si', ktorého východiskom je lat. *recordārī* ‚vyvolať si v mysli; spomenúť si, spomínať si', od ↗ *re-* a lat. *cor*, gen. *cordis* ‚srdce; cit, myseľ'. Pozri aj ↗ *telerekording.*

rekreovať sa ‚odpočívať, zotavovať sa', staršie *rekreovať* ‚obnovovať, hojiť' (od 17. stor.) • Z lat. *recreāre* ‚obnovovať, osviežovať', *recreārī* ‚osviežovať sa, zotavovať sa', od ↗ *re-* a lat. *creāre* ‚tvoriť, plodiť; spôsobovať' (↗ *kreovať*).

rekriminovať kniž. ‚obviňovať, vyčitovať' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov, porov. fr. *récriminer* a i.) zo strlat. *recriminari*, utvoreného na základe ↗ *re-* a lat. *crīminārī* ‚obviňovať', od lat. *crīmen*, gen. *crīminis* ‚obvinenie, obžaloba'. Pozri aj ↗ *kriminálny.*

rektor ‚najvyšší akademický funkcionár vysokej školy', staršie i ‚učiteľ vykonávajúci aj funkciu organistu' (od *16. stor.) • Z lat. *rēctor*, čo je činiteľské meno od lat. *regere, rēctum* ‚(priamo) viesť, spravovať, ovládať'. Pozri aj ↗ *rechtor.*

reku ‚hovorím, vravím' (od 19. stor.) • Starý tvar 1. os. sg. prít. času od ↗ *riecť* (z psl. **rekti*). Psl. **rekti* sa v prít. čase časovalo **rekǫ* (> slk. *reku*), **rečeši* (> *rečieš*), **rečetь* (> *rečie*) atď.; na základe tvarov *rečieš, rečie* atď. bol utvorený aj novší tvar 1. os. *rečiem*, pričom pôvodný tvar *reku* ‚rečiem, vravím' zostal zachovaný ako častica. K časticiam z pôvodných slovesných tvarov porov. i ↗ *bisťu*, ↗ *čajsi, hádam* (↗ *hádať*), *tuším* (↗ *tušiť*), ↗ *vraj.*

rekviem ‚zádušná omša' (od 18. stor.) • Podľa prvého slova z lat. *Requiem aeternam dōnā eīs, Domine* ‚odpočinutie večné daj im, Pane' (z modlitby počas zádušnej omše v rímskokatolíckej liturgii). Lat. *requiem* je tvar akuz. sg. od lat. *requiēs* ‚pokoj, odpočinok, odpočinutie', zloženého z ↗ *re-* a lat. *quiēs* ‚pokoj'. K pomenovaniu podľa začiatočných slov pozri aj ↗ *roráty*, ↗ *tedeum.*

rekvirovať ‚úradne zaberať', staršie ‚získavať; žiadať' (od *16. stor.) • Z lat. *requīrere* ‚hľadať, vyhľadávať; žiadať, vyžadovať', od ↗ *re-* a lat. *quaerere* ‚hľadať'. – **rekvizita** ‚pomocný predmet, pomôcka', staršie *rekvizity* mn. ‚potrebné predmety' (od 18. stor.) • Z lat. *requīsīta* mn. ‚potrebné, požadované veci', od lat. *requīrere, requīsītum* ‚žiadať, vyžadovať'. Význam ‚javiskové predmety' (t. j. ‚potrebné pre divadelné predstavenie') je podľa nem. *Requisiten* mn. (< lat.).

relácia (od 16. stor.) • Z lat. *relātiō*, od lat. *referre, relātum* ‚späť (pri)nášať; uvádzať do vzťahu, vzťahovať niečo na niečo' (porov. *relácia* kniž., odb. ‚vzťah, pomer', ↗ *relatívny*), od ↗ *re-* a lat. *ferre* ‚niesť, nosiť'. *Rozhlasová r.* ap. je podľa lat. *relātiō* vo význame ‚(prinesená) správa o niečom'; porov. i staršie *relácia* ‚(úradné) oznámenie, správa'. Pozri aj ↗ *korelácia*, ↗ *referovať.* – **relatívny** ‚vzťažný, podmienený' (od 19. stor.) • Z lat. *relātīvus* ‚vzťahujúci sa (na niečo)', od lat. *referre, relātum* ‚uvádzať niečo do vzťahu k niečomu'.

relaxovať ‚uvoľniť, uvoľňovať' (od 17. stor.) • Z lat. *relaxāre* ‚uvoľniť, uľaviť, zmierniť', od ↗ *re-* a lat. *laxāre* ‚uvoľňovať', odvodeného od lat. *laxus* ‚voľný, nenapnutý, nestiahnutý' (↗ *laxný*). – **relé** elektrotech. ‚prístroj umožňujúci prerušovanie elektrického prúdu al. prenos impulzov medzi prúdovými obvodmi' (od 20. stor.) • Z fr. *relais* (pôvodne ‚prepriahnutie, čerstvý záprah; čerstvá svorka psov; skupina striedajúcich sa ľudí ap.'), od slovesa *relayer* ‚vystriedať (pri práci)'; technický význam vznikol asi posunom typu ‚striedať, prepriahať' > ‚meniť prúdové pomery, prepínať ap.'. Fr. *relayer* je zložené z ↗ *re-* a slovesa zachovaného vo fr. dial. *laier* ‚nechať' (nejasného pôvodu); forma *relais* vznikla pod vplyvom fr. *(se) relaisser* ‚(o prenasledovanej zveri) zastaviť (sa)', od ↗ *re-* a fr. *laisser* ‚nechať' (z lat. *laxāre* ‚uvoľňovať').

relevantný kniž. ‚významný, závažný, rozhodujúci' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *relevant*, angl. *relevant*) prevzaté zo strlat. *relevans*, gen. *relevantis* – ide o príč. prít. činné od lat. *relevāre* ‚(opäť) dvíhať do výšky', zloženého z ↗ *re-* a lat. *levāre* ‚robiť ľahkým; nadľahčovať; dvíhať', od lat. *levis* ‚ľahký'. Vznik súčasného významu nie je celkom jasný – pôvodne azda ‚(pri vážení) vďaka svojej hmotnosti nadvihujúci opačnú misku váh' > ‚(o dôkaze, argumente) prevažujúci, rozhodujúci, závažný'; podľa iného výkladu ‚(o človeku) «dvíhajúci», preberajúci správu léna' > ‚významný, dôležitý'. – **reliéf** ‚plastika vystupujúca z plochy', geol. ‚tvárnosť zemského povrchu' (od 19. stor.) • Z fr. *relief*, od slovesa *relever* ‚dvíhať', ktorého východiskom je lat. *relevāre* ‚id.'; z významového hľadiska aj ‚čo sa dvíha, vystupuje nahor' > ‚plastika vystupujúca z plochy, reliéf'.

religionistika ‚vedný odbor skúmajúci komplexne náboženstvo' (od 20. stor.) • Podľa nem.

Religionistik, od nem. *Religion* ‚náboženstvo', čo je prevzatie z lat. *religiō*, gen. *religiōnis* ‚náboženstvo, viera', nejasného pôvodu – azda od ↗ *re-* a lat. *ligāre* ‚viazať, spájať', t. j. pôvodne ‚záväzok (voči božstvu)' > ‚duchovný zväzok' > ‚úcta prejavovaná bohom, kult, náboženstvo'? – **religiózny** kniž. ‚náboženský; prejavujúci svoje náboženstvo' (od 19. stor.) • Z lat. *religiōsus* ‚zbožný, bohabojný', od lat. *religiō* ‚náboženstvo, viera'.

relikt kniž. ‚pozostatok zo starších čias' (od 20. stor.) • Z lat. *relictum*, doslova ‚(to) zanechané', od lat. *relinquere, relictum* ‚zanechať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *linquere* ‚zanechávať, opúšťať'. – **relikvie** ‚telesné pozostatky svätcov' (od 17. stor.) • Z lat. *reliquiae* mn. ‚pozostatky, zvyšky' (cirk. lat. ‚pozostatky svätca'), od lat. *reliquus* ‚zostávajúci, zvyšný', súvisiaceho s lat. *relinquere* ‚zanechať'.

rely ‚súťaž motorových vozidiel', pôv. pís. *rallye* (od 20. stor.) • Z angl. *rally, rallye*, od slovesa *to rally* ‚zhromaždiť (sa)', prevzatého z fr. *rallier* ‚znovu zhromaždiť', od ↗ *re-* a fr. *allier* ‚spojiť', ktorého východiskom je lat. *alligāre* ‚priviazať, pripútať', zložené z ↗ *ad-* a lat. *ligāre* ‚viazať, spájať'.

remeň (od *14. stor.) • Psl. **remy*, gen. **remene*. Odvodzovalo sa od ide. **(a)re-* ako variantu ide. **ar-*, **arə-* ‚spájať, pripájať' (ďalej pozri ↗ *jarmo*), čo predpokladá pôvodný význam ‚niečo slúžiace na pripojenie, upevnenie ap.'; iný výklad vychádza z ide. **rem-*, **remə-* ‚spočívať (niekde), opierať sa (o niečo); podopierať' (↗ *remeslo*).

remeslo (od 16. stor.) • Psl. **remeslo;* asi odvodené od rovnakého koreňa ako stsl. *remьstvo* (**РЕМЬСТВО**) ‚umenie, zručnosť'. Ide o málo jasné výrazy, porovnávané s lit. *remẽsas* ‚tesár, remeselník', stprus. *romestue* ‚sekera' – všetko azda od ide. **rem-*, **remə-* ‚spočívať (niekde), opierať sa (o niečo); podopierať' (porov. stind. *rámate* ‚upokojuje, zastavuje', gr. *ērema* (*ἠρέμα*) ‚pokojne, ticho, mierne', gót. *rimis* ‚pokoj', sthnem. *ram, rama* ‚podpera, podstavec, rám [na tkanie či vyšívanie]', nem. *Rahmen* ‚rám', lit. *rem̃ti* ‚podopierať', *ramùs* ‚pokojný' a i.), čo predpokladá významový vývin typu ‚podopierať' > ‚(oporný) rám, trám ap.' > ‚kto zhotovuje takéto výrobky; tesár, remeselník'. Pozri aj ↗ *remeň*.

reminiscencia kniž. ‚spomienka' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *reminīscentia*, od lat. *reminīscī* ‚spomínať si, rozpamätávať sa na niečo', utvoreného na základe ↗ *re-* a koreňa zachovaného v lat. *me-minī* ‚pamätať sa na niečo'.

remitenda odb. ‚vrátené nepredajné časopisy, knihy' (od 20. stor.) • Z lat. *remittenda* mn., doslova ‚veci, ktoré treba odoslať späť (t. j. vydavateľovi ap.)', od lat. *remittendus* ‚ktorý má byť odoslaný späť', čo je tvar gerundíva od lat. *remittere* ‚odosielať späť' (> staršie slk. *remitovať* ‚vracať, posielať späť', od 17. stor.), zloženého z ↗ *re-* a lat. *mittere* ‚posielať'. – **remíza**[1] ‚vozovňa', les. ‚hustý hájik v poli ako úkryt zveri' (od 20. stor.) • Z fr. *remise*, od fr. *remettre* ‚uložiť' (z toho ‚odstaviť do vozovne' aj ‚utiahnuť sa, ukryť sa do hájika'), ktorého východiskom je lat. *remittere*, od ↗ *re-* a lat. *mittere* ‚posielať; vysielať, vrhať, metať; odhadzovať, pohadzovať, klásť'. – **remíza**[2] ‚nerozhodný výsledok športového stretnutia' (od 20. stor.) • Z fr. *remise*, pôvodne ‚odloženie, odklad na neskorší termín', od fr. *remettre* vo význame ‚uložiť; odložiť' (aj v časovom zmysle). V slove nastal posun ‚odložená hra = ktorá sa skončila s nerozhodným výsledkom (a treba ju neskôr zopakovať)' > ‚nerozhodná hra; nerozhodný výsledok'.

remorkér ‚loď na ťahanie al. vlečenie plavidiel' (od 20. stor.) • Z fr. *remorqueur*, od fr. *remorquer* ‚ťahať loď pomocou vlečného lana', čo je prevzatie z tal. *rimorchiare* – východiskom výrazu je ľud. lat. **remulculāre*, odvodené od lat. *remulcum* ‚vlečné lano', prevzatého z gr. **rhȳmulkos*, čo je zloženina gr. *rhȳma* (*ῥῦμα*) ‚vlečné lano' a *helkō* (*ἕλκω*) ‚ťahám, vlečiem'.

remoska hovor. ‚elektrický krytý pekáč' • Pôvodne označenie čes. výrobku (vyrábaný od 50. rokov 20. stor., ochranná známka *Remoska* od r. 1964), podľa názvu dobového podniku miestneho hospodárstva REMOS (čes. *Revize, elektro, montáže, opravy, servis*), ktorý sa špecializoval na elektrovýrobu a elektroslužby.

renegát pejor. ‚odrodilec, odpadlík, zradca' (od 19. stor.) • Z fr. *renégat*, čo je prevzatie z tal. *rinnegato*, resp. zo špan. *renegado* – ide o pôvodné príčastia od tal. *rinnegare*, špan. *renegar* ‚zapierať', od ↗ *re-* a lat. *negāre* (↗ *negovať*); výraz sa pôvodne vzťahoval na človeka popierajúceho svoju náboženskú príslušnosť (údajne aj v nadväznosti na lat. *ter mē negābis* ‚tri razy ma zaprieš', Mt 26, 34).

renesancia [-sa-] ‚myšlienkové a kultúrne hnutie v 14. – 16. stor., zdôrazňujúce humanizmus a obrodu antického myslenia a kultúry' (od 19. stor.) • Z fr. *renaissance*, pôvodne

‚znovuzrodenie, obroda', od fr. *renaître* ‚znovu sa narodiť; obrodiť sa', zloženého z ↗ *re-* a fr. *naître* ‚narodiť sa', ktorého východiskom je lat. *nāscī* ‚id.'. Dnešný význam výrazu (pôvodne ‚obdobie, v ktorom obraz antiky obrodzuje ponímanie ľudského života') je podľa tal. *rinascita, rinascimento,* od tal. *rinascere* ‚znovu sa narodiť, obrodiť sa', z lat. *(re)nāscī* ‚narodiť sa (znovu)'.

reneta [-n-] ‚pestovateľská odroda jabĺk' (od 18. stor.) • Z fr. *reinette,* čo je skrátenie spojenia *pomme de reinette,* doslova ‚kráľovnino jablko'; od fr. *pomme* ‚jablko' (z lat. *pōmum* ‚ovocný plod') a *reinette,* čo je zdrobnenina od fr. *reine* ‚kráľovná' (z lat. *rēgīna,* od lat. *rēx,* gen. *rēgis* ‚kráľ'). Porov. i ↗ *ringlota.*

renomé kniž. ‚dobré meno' (od 19. stor.) • Z fr. *renommée,* od fr. *renommer* ‚opäť menovať; vychvaľovať, velebiť', zloženého z ↗ *re-* a fr. *nommer* ‚menovať', ktorého východiskom je lat. *nōmināre* (↗ *nominovať*).

renovovať ‚obnovovať' (od 20. stor.) • Z lat. *renovāre,* zloženého z ↗ *re-* a lat. *novāre* ‚obnovovať', od lat. *novus* ‚nový'.

renta ‚pravidelný bezprácny dôchodok z vlastníctva pôdy, akcií ap.', zastar. ‚dôchodok, penzia' (od 19. stor.) • Z fr. *rente,* ktorého východiskom je ľud. lat. **rendita,* doslova ‚(to) vrátené' (z toho ‚peniaze vrátené dlžníkovi' > ‚výnos [z požičaných peňazí ap.]') – ide o príčastie od ľud. lat. **rendere,* ktoré vzniklo obmenou lat. *reddere* ‚dať naspäť, vrátiť; vrátiť dlh, splatiť' (od ↗ *re-* a lat. *dare* ‚dať') pod vplyvom ľud. lat. *prendere* < lat. *prehendere* ‚uchopovať, chytať'. Z odvodenín: ***rentier*** (fr. *rentier*). Pozri aj ↗ *árenda,* ↗ *rande.*

reostat elektrotech. ‚prístroj na reguláciu elektrického prúdu na základe zmeny odporu' • Názov (angl. *rheostat*) navrhol v r. 1843 angl. fyzik Ch. Wheatstone na základe gr. *rheos* (*ῥέος*) ‚prúd' a *statos* (*στατός*) ‚stojaci'.

repa ‚bot. Beta' (od *14. stor.) • Psl. **rěpa* (**rēp-*); súvisí s gr. *rhapys* (*ῥάπυς*) ‚kapusta repková', lat. *rāpum,* sthnem. *ruoba,* nem. *Rübe,* lit. *rópė* ‚repa' a i. – všetko od ide. **rēp-, *rāp-* ‚repa', čo je asi starý kultúrny termín neznámeho pôvodu. *Repa* ‚nečistota ap.' (*mať r-u za nechtami*) môže súvisieť s predstavou o množstve špiny (*špinavý, že by na ňom mohol r-u sadiť*); iný výklad tu však uvažuje o výraze odlišného pôvodu, súvisiacom s lot. *ap-rept* ‚byť zašpinený' a až druhotne zblíženom s *repa* ako označením poľnohospodárskej plodiny.

reparovať hovor. ‚opravovať' (od 17. stor.) • Z lat. *reparāre* ‚znovu získavať; nahrádzať stratu, škodu, dopĺňať, opravovať', od ↗ *re-* a lat. *parāre* ‚pripravovať; zaobstarávať (si), získavať (si)'. Z odvodenín: ***reparát*** ‚opravná skúška' (lat. *reparātum* ‚[to] opravené', podľa jej úspešného vykonania? alebo azda z **re-parātus* ‚oprava', utvoreného rovnako ako lat. *ap-parātus,* ↗ *aparát*?).

repatriovať ‚vrátiť (sa) späť do vlasti' (od 20. stor.) • Z lat. *repatriāre* ‚vracať sa do vlasti', od ↗ *re-* a lat. *patria* ‚otčina, vlasť', od lat. *pater* ‚otec', *patrius* ‚otcovský'.

repertoár ‚súbor hraných diel, naštudovaných skladieb ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *répertoire,* čo je prevzatie z lat. *repertōrium* ‚inventár, súpis', od lat. *reperīre, repertum* ‚nachádzať, objavovať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *parere* ‚rodiť, plodiť; tvoriť; získavať (si), nadobúdať'.

repete hovor. ‚ešte raz, znova' (od 20. stor.) • Z lat. *repete!* ‚opakuj!', resp. z fr. *répétez!* ‚opakujte!', čo sú tvary imperatívu od lat. *repetere* ‚smerovať niekam; vrátiť sa; späť priniesť; opakovať' (od ↗ *re-* a lat. *petere* ‚smerovať niekam; ísť po niečo'), resp. fr. *répéter* ‚opakovať', čo je prevzatie z lat. *repetere.* – **repetícia** hud. ‚znak na zopakovanie časti skladby' (od 19. stor.) • Z lat. *repetītiō,* doslova ‚opakovanie', od lat. *repetere, repetītum* ‚opakovať'. Pozri aj ↗ *korepetícia.*

repetiť[1] hovor. expr. ‚tárať' (od 20. stor.) • Od zvukomalebného koreňa *rep-;* porov. ↗ *reptať* či ↗ *rapotať,* odvodené od hláskovo blízkeho koreňa. K významu hovorenia porov. i *rapotať* expr. ‚veľa a rýchlo rozprávať'. – **repetiť**[2] (niečo), **repetiť sa** (s niečím) hovor. expr. ‚namáhavo niesť, teperiť sa' (od 20. stor.) • Azda rovnakého pôvodu ako ↗ *repetiť*[1], k možnému pomenovaniu podľa sprievodných zvukov porov. *trepať niečo niekam* expr. Nemožno azda celkom vylúčiť ani obmenu ↗ *teperiť* (s prešmyknutím *teper-* > *repet-*?).

repík ‚bot. Agrimonia' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **rep,* odvodeného od dial. *repiť sa* ‚zachytávať sa, prisávať sa' – rastlina je pomenovaná podľa plodov, ktoré majú štetiny zakončené háčikom, vďaka čomu sa zachytávajú o srsť zvierat, o šaty okoloidúcich ap. Východiskom výrazu je psl. **rěpiti* ‚chytať ap.', súvisiace s gr. *ereptomai* (*ἐρέπτομαι*) ‚šklbem, hryziem', alb. *rrjep* ‚sťahujem z kože, ošklbávam', lat. *rapere* ‚prudko uchopiť', lit. *rẽpti* ‚chytať, brať k sebe' a i. – všetko od ide. **rep-*

'strhnúť k sebe, schmatnúť'. Pozri aj ↗ *sverepý*.

replika 'odpoveď (v polemike, v dialógu)' (od 19. stor.) • Z fr. *réplique*, od fr. *répliquer* 'odpovedať', čo je prevzatie z lat. *replicāre* 'znovu rozvinúť; v duchu rozvinúť; namietnuť', od ↗ *re-* a lat. *plicāre* 'zvinúť, zvíjať'.

reportovať 'podávať správu (na základe autorovho očitého svedectva)' (od 20. stor.) • Z angl. *to report* 'podávať správu', čo je prevzatie zo stfr. *reporter*, ktorého východiskom je lat. *reportāre* 'niesť späť; prinášať, podávať správu', od ↗ *re-* a lat. *portāre* 'niesť'. Z odvodenín: *reportáž* (fr. *reportage*), *reportér* (angl. *reporter*) a i. Pozri aj ↗ *riport*.

represálie 'represívny zákrok ako odveta' (od 19. stor.) • Dnes pociťované ako odvodenina od ↗ *represia*, ide tu však o prevzatie (s možným prostredníctvom nem. *Repressalie* sg., fr. *représsailles* mn.) zo strlat. *repre(n)saliae* mn., od lat. *repre(he)ndere*, *repr(eh)ēnsum* 'uchopovať, zadržiavať; karhať, hrešiť', zloženého z ↗ *re-* a lat. *prehendere* 'uchopovať, chytať'.

represia kniž. 'použitie násilia na potlačenie niečoho' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *reprimere*, *repressum* (strlat. i *repressare*, *repressatum*) '(späť) zatláčať, potláčať', od ↗ *re-* a lat. *premere* 'tlačiť'. Porov. i ↗ *represálie*.

reprezentovať '(oficiálne) zastupovať; predstavovať' (od 17. stor.) • Z lat. *repraesentāre*, doslova 'opäť sprítomňovať', od ↗ *re-* a lat. *praesentāre* (↗ *prezentovať*).

repríza 'druhé a ďalšie predvedenie umeleckého diela' (od 20. stor.) • Z fr. *reprise* 'opätovné vzatie, začatie ap.; opätovné predstavenie', od fr. *reprendre* 'opäť vziať', zloženého z ↗ *re-* a fr. *prendre* 'brať, vziať', z lat. *prehendere* 'chytať, uchopovať'.

reptať 'slovami prejavovať nespokojnosť' (od 15. stor.) • Psl. **rъpъtati*, od koreňa **rъp-*, zvukomalebného pôvodu; dnešný význam slk. *reptať* vznikol asi z pôvodného '(nesúhlasne) šomrať, mrmlať ap.'. Pozri aj ↗ *repetiť*[1].

republika (od 19. stor.) • V konečnom dôsledku z lat. *rēs pūblica* 'obec, štát', doslova azda 'verejná záležitosť'; od lat. *rēs* 'vec, záležitosť' a *pūblicus* 'verejný'. Súčasný význam ('forma vlády s orgánmi štátnej moci volenými na určité obdobie; štát s takouto formou') je podľa fr. *république*, v nadväznosti na Fr. revolúciu z r. 1789, ktorá odstránila monarchiu.

reputácia hovor. 'dobré meno, vážnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *réputation*, čo je prevzatie z lat. *reputātiō* 'úvaha, premýšľanie', od lat. *reputāre*, *reputātum* 'vypočítavať; uvažovať, premýšľať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *putāre* 'orezávať (stromy); počítať (podľa zárezov), uvažovať'. Vo fr. výraze nastal ďalší vývin 'premýšľanie' > '(pozitívny) spôsob, akým verejnosť o niekom zmýšľa' > 'dobré meno, akému sa niekto teší'.

resekcia lek. 'odňatie, vyrezanie (časti tkaniva ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *resectiō*, od lat. *resecāre*, *resectum* 'orezať, obsekať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *secāre* 'rezať, sekať'. Pozri aj ↗ *riziko*.

resentiment kniž. 'záporný emocionálny postoj s pocitom krivdy a pomstychtivosťou' (od 20. stor.) • Z fr. *ressentiment*, od fr. *ressentir* '(živo) cítiť, pociťovať', zloženého z ↗ *re-* a fr. *sentir* 'cítiť', ktorého východiskom je lat. *sentīre* 'vnímať, cítiť, pociťovať'.

resetovať 'znovunastaviť počítač' (od 20. stor.) • Z angl. *to reset*, od ↗ *re-* a angl. *to set* 'uložiť, dať; nastaviť' (ďalej pozri ↗ *set*) – pôvodne 'uviesť zariadenie do predchádzajúceho stavu, resp. do stavu pripravenosti'.

reskírovať hovor. 'riskovať; venovať, obetovať' (od 19. stor.) • Z nem. *riskieren*, čo je prevzatie z fr. *risquer* (↗ *riskovať*); začiatočné *re-* v slk. výraze je asi podľa maď. *reszkíroz* 'riskovať', prevzatého z nem.

respektíve 'eventuálne, prípadne' (od 19. stor.) • Zo strlat. *respective*, čo je príslovka k strlat. *respectivus* 'hodný pozornosti', od lat. *respicere*, *respectum* 'pozerať sa späť; mať ohľad, dbať na niečo', zloženého z ↗ *re-* a lat. *specere* 'pozerať sa'. Pozri aj ↗ *rešpekt*.

respirátor lek. 'dýchací prístroj' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *respīrāre* 'vydychovať; dýchať', od ↗ *re-* a lat. *spīrāre* 'dýchať'.

respondent 'opytovaný účastník sociologického prieskumu' (od 20. stor.) • Z lat. *respondēns*, gen. *respondentis* 'odpovedajúci', čo je príčastie od lat. *respondēre* 'navzájom si sľubovať; odpovedať (niekomu na niečo)', od ↗ *re-* a lat. *spondēre* 'slávnostne sľubovať'. Porov. i ↗ *korešpondencia*, ↗ *sponzor*. – **responzórium** 'striedavý spev duchovného a zboru spevákov al. veriacich' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *respōnsōrium*, čo je odvodenina od lat. *respōnsum* 'odpoveď', od lat. *respondēre*, *respōnsum* 'odpovedať' – zbor akoby odpovedal na spev duchovného.

rest hovor. 'nesplnená úloha', staršie (i *rešť*) 'dlžoba, peňažný ostatok' (od 16. stor.) • Zo strlat. *restum* 'čo zostáva', od lat. *restāre* 'zostávať',

zloženého z ↗ *re-* a lat. *stāre* ‚stáť'. Pozri aj ↗ *poste restante*.

restovať ‚pražiť (v uzavretej nádobe)' (od 20. stor.) • Z nem. *rösten*, pôvodne ‚pražiť na ražni', od nem. *Rost* ‚ražeň' (↗ *rošt*).

resumé [-zümé] kniž. ‚výstižný obsah, prehľadný výťah' (od 19. stor.) • Z fr. *résumé*, doslova ‚(to) zhrnuté', od fr. *résumer* ‚opäť vziať; zhrnúť', čo je prevzatie z lat. *resūmere* ‚opäť vziať' (↗ *rezumovať*).

rešerš odb. ‚vyhľadávanie údajov na istú tému v publikovanej literatúre' (od 20. stor.) • Z fr. *recherche*, doslova ‚hľadanie, vyhľadávanie', od fr. *rechercher* ‚znovu hľadať, vyhľadávať', zloženého z ↗ *re-* a fr. *chercher* ‚hľadať', ktorého východiskom je neskoré lat. *circāre*, doslova ‚krúžiť, chodiť dookola', od lat. *circus* ‚kruh' (↗ *cirkus*).

rešeto zastaráv. ‚riečica' (od 19. stor.) • Psl. **rešeto;* málo jasný výraz – obyčajne sa porovnáva s lat. *restis* ‚povraz, lano' (t. j. azda ‚niečo spletené') a lit. *règzti, rezgù* ‚pliesť'.

rešpekt ‚vážnosť, úcta (spojená so strachom)' (od 19. stor.) • Z lat. *respectus* ‚obzeranie sa; ohľad na niečo; úcta', od lat. *respicere, respectum* ‚pozerať sa späť, obzerať sa'; ďalej pozri ↗ *respektíve*.

reštaurovať ‚obnovovať, obnoviť' (od 19. stor.) • Z lat. *restaurāre, restaurātum* ‚opäť vystavať, obnoviť', čo je obmena (s využitím významovo jednoznačnejšej predpony ↗ *re-*) staršieho *īnstaurāre* ‚obnoviť', zloženého z ↗ *in-²* a koreňa *staur-*, nejasného pôvodu. Pôvodný význam obnovy (*r. staré maľby* i *r. cisárstvo* ‚obnoviť, opäť nastoliť') sa posunul aj v smere ‚obnoviť (si) fyzické sily, občerstviť (sa)', odtiaľ ***reštaurácia*** ako ‚zariadenie poskytujúce občerstvenie (vo forme stravy)' (pozri aj ↗ *motorest*); porov. i významovo odlíšené ***reštaurátor*** (*r. umeleckých pamiatok* ap., podľa lat. *restaurātor*) a ***reštauratér*** ‚majiteľ ap. reštaurácie' (fr. *restaurateur*).

reštituovať odb. ‚uviesť do predchádzajúceho stavu (vrátením al. náhradou odňatého majetku)' (od 19. stor.) • Z lat. *restituere* ‚(opäť) postaviť; obnoviť', od ↗ *re-* a lat. *statuere* ‚postaviť', od lat. *stāre* ‚stáť'. Súčasný význam vznikol zúžením v smere ‚obnoviť pôvodné vlastnícke pomery'.

reštrikcia kniž., odb. ‚obmedzenie' (od 20. stor.) • Z lat. *restrictiō*, od lat. *restringere, restrictum* ‚dozadu utiahnuť, zviazať, spútnať; obmedziť' (> slk. ***reštringovať*** kniž. ‚obmedzovať', od 20. stor.), zloženého z ↗ *re-* a lat. *stringere* ‚sťahovať, uťahovať'. Porov. i ↗ *striktný*.

retardácia odb. ‚spomaľovanie, oneskorovanie' (od 20. stor.) • Z lat. *retardātiō* ‚zdržiavanie, oneskorovanie', od lat. *retardāre, retardātum* ‚zdržiavať', zloženého z ↗ *re-* a lat. *tardāre* ‚zdržiavať', od lat. *tardus* ‚zdĺhavý; robiaci zdĺhavým, zdržujúci'.

reťaz (od 16. stor.) • Málo jasné. Podobne ako pri ďalších slovách so zakončením *-az* (↗ *kňaz*, ↗ *peniaz*, ↗ *víťaz*), aj tu môže ísť o prevzatie germ. pôvodu; východisko výrazu sa rekonštruuje ako neskoré psl. **retędzь*, prevzaté z germ. **reking-* (porov. stangl. *reck* ‚puto, okovy' a i.). Menej pravdepodobný sa zdá názor, že *reťaz* vzniklo zjednodušením pôvodného **vreťaz*, z psl. **vert-ęzь* ‚útvar zviazaný z článkov, ktoré sa môžu otáčať' ako možnej zloženiny na základe koreňov zachovaných v psl. **vьrtěti* (↗ *vrtieť*) a **vęzati* (↗ *viazať*).

rétorika ‚rečníctvo' (od 18. stor.) • Z lat. *rhētoricē*, čo je prevzatie z gr. *rhētorikē (technē)* (ῥητορική τέχνη) ‚rečnícke umenie', od gr. *rhētorikos* (ῥητορικός) ‚súvisiaci s rečníkom', od gr. *rhētōr* (ῥήτωρ) ‚rečník' (> lat. *rhētor* > slk. ***rétor*** kniž., od 19. stor.), čo je odvodenina od gr. *eirō* (εἴρω) ‚hovorím'.

retranslácia tech. ‚prenos vysielania inej stanice' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *re-* a lat. *trānslātiō* ‚prenos', od lat. *trānsferre, trānslātum* ‚prenášať'; ďalej pozri ↗ *transfer*.

retro- ‚vzťahujúci sa späť v čase, mieste ap.' (*retroaktívny* a i.) • Z lat. *retrō* ‚späť, naspäť; nazad, dozadu', čo je odvodenina od lat. *re-* ‚späť' (↗ *re-*).

retrográdny odb. ‚smerujúci naspäť, spätný' (od 19. stor.) • Z lat. *retrōgradis* (aj *-gradus*) ‚pohybujúci sa dozadu', od ↗ *retro-* a lat. *gradī* ‚kráčať, ísť'.

retrospektíva ‚pohľad späť, na minulé udalosti' (od 19. stor.) • Utvorené pomocou ↗ *retro-* na základe ↗ *perspektíva* (vo význame ‚výhľady do budúcnosti').

retušovať ‚robiť menšie dodatočné úpravy' (od 20. stor.) • Z fr. *retoucher*, doslova ‚opätovne sa dotýkať; znova nanášať farbu', od ↗ *re-* a fr. *toucher* ‚dotýkať sa; dotykom štetca nanášať farbu'; ďalej pozri ↗ *tuš¹*.

reuma ‚zápalové ochorenie kĺbov, svalov, šliach' (od *19. stor.) • Z lat. *rheuma*, gen. *rheumatis*, čo je prevzatie z gr. *rheuma* (ῥεῦμα), gen. *rheumatos* (ῥεύματος), doslova ‚tok, prúd', od gr. *rheō* (ῥέω) ‚tečiem, prúdim' – podľa starých

predstáv išlo o ochorenie spôsobené prúdením chorobných látok v tele. Z odvodenín: ***reumatický*** (gr. *rheumatikos*, *ῥευματικός*) a i.

rev ↗ *revať*

revanšovať sa hovor. ‚odplatiť sa' (od 19. stor.) • Z fr. *se revancher* ‚id.', čo je zloženina na základe ↗ *re-* a stfr. *vengier*, *venchier* (fr. *venger*) ‚pomstiť niekoho, niečo', ktorého východiskom je lat. *vindicāre* ‚robiť si nárok na niečo; mstiť (sa)', odvodené od lat. *vindex*, gen. *vindicis* ‚uchádzač o niečo; zástanca, ochranca; pomstiteľ'. Z odvodenín: ***revanš*** (fr. *revanche*), ***revanšizmus*** ‚ideológia a politika odplaty' a i.

revať (od *13. stor.) • Psl. **rjuti* (**reu̯-ti*), **revǫ;* očakávaným tvarom neurčitku by bolo slk.**ruť*, novšie *revať* je podľa tvarov prít. času *revem*, *reveš* atď. Psl. **rjuti* súvisí so stind. *ráuti* ‚reve, kričí', gr. *ōrȳomai* (*ὠρύομαι*) ‚revem, vyjem, nariekam, jasám', lat. *raucus* ‚chrapľavý, temne znejúci' a i. – všetko od ide. **reu-*, **rēu-*, **rū-*, čo je koreň zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***rev***. Pozri aj ↗ *erdžať*, ↗ *riava*, ↗ *ručať*, ↗ *ruja*, ↗ *ryčať*.

reverend ‚titul kňaza v niektorých (najmä anglosaských) krajinách' (od 20. stor.) • Z angl. *the Reverend*, od angl. *reverend* ‚ctihodný, velebný', prevzatého z lat. *reverendus* ‚ctihodný, dôstojný' (doslova ‚ktorý má byť ctený'), čo je tvar gerundíva od lat. *reverērī* ‚ostýchať sa, báť sa; mať v úcte, ctiť', zloženého z ↗ *re-* a lat. *verērī* ‚obzerať sa; ostýchať sa, báť sa'. – **reverenda** ‚dlhé oblečenie katolíckych duchovných' (od 17. stor.) • Z lat. *vestis reverenda*, doslova asi ‚dôstojný odev', od lat. *reverendus* ‚ctihodný, dôstojný' a *vestis* ‚odev' (pozri aj ↗ *vesta*).

reverz ‚záväzné písomné vyhlásenie', odb. ‚zadná strana mince, pečate' (od 19. stor.) • Z lat. *reversum*, doslova ‚(to) obrátené, vrátené', od lat. *revertere*, *reversum* ‚obrátiť, vrátiť', zloženého z ↗ *re-* a lat. *vertere* ‚obrátiť, obracať' – z významového hľadiska 1. ‚čo je obrátené' > ‚obrátená, zadná strana (mince ap.)', resp. aj 2. ‚čo je vrátené' > ‚vrátená (písomná) odpoveď' > ‚písomné vyhlásenie'.

revidovať ‚skúmať, prezerať, preverovať ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *revidēre*, *revīsum* ‚opäť sa pozerať; prezerať, skúmať', od ↗ *re-* a lat. *vidēre* ‚vidieť'. Z odvodenín: ***revízia*** (strlat. *revisio*), ***revízor*** a i.

revír ‚oblasť vymedzená na istú činnosť' (od 18. stor.) • Z nem. *Revier*, pôvodne ‚oblasť pozdĺž brehu vodného toku' – výraz bol prevzatý hol. prostredníctvom zo stfr. *riviere*, ktorého východiskom je lat. **(terra) rīpāria* ‚(zem, oblasť) na brehu'; ďalej pozri ↗ *riviéra*.

revitalizovať ‚obnoviť funkčnosť' (od 20. stor.) • Z fr. *révitaliser* (doslova ‚opäť urobiť životaschopným'), utvoreného na základe ↗ *re-* a fr. *vital* ‚životný, životaschopný', prevzatého z lat. *vītālis* (↗ *vitálny*).

revízia, revízor ↗ *revidovať*

revoltovať ‚búriť sa' (od 20. stor.) • Z fr. *(se) révolter* (doslova asi ‚otočiť sa proti niekomu'), čo je prevzatie z tal. *rivoltare* ‚otočiť sa na opačnú stranu' – ide o zloženinu tal. *ri-* (z lat. *re-* ‚späť; znovu, opäť', ↗ *re-*) a *voltare* ‚otočiť, obrátiť', z ľud. lat. **volvitāre*, utvoreného na základe lat. *volvere*, *volūtum* (ľud. lat. **volvitum*) ‚valiť, váľať, kotúľať, točiť'. Z odvodenín: ***revolta*** (fr. *révolte*) a i. – **revolúcia** (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *revolūtiō*, pôvodne ‚valenie, otáčanie, obracanie (naspäť)', od lat. *revolvere*, *revolūtum* ‚späť valiť, točiť', zloženého z ↗ *re-* a lat. *volvere* ‚valiť'. Slovo sa pôvodne používalo na označenie pohybu a zmien nebeských telies; vo význame ‚nepokoje obyvateľstva, vzbura ap.' je doložené už v 14. stor. z Talianska. – **revolver** ‚ručná strelná zbraň s otáčavým bubienkom' (od 19. stor.) • Z angl. *revolver*, od slovesa *to revolve* ‚otáčať sa', prevzatého z lat. *revolvere* ‚točiť' – pomenovanie súvisí s otáčavým bubienkom na viac nábojov.

revue [-vü] ‚náročnejší umelecký al. vedecký časopis; výpravné hudobno-zábavné predstavenie' (od 19. stor.) • Z fr. *revue*, pôvodne ‚opätovné prezretie, prezeranie' (odtiaľ aj ‚čo sa prezerá, sleduje ap.'), od fr. *revoir* ‚opäť uvidieť; prezrieť, prezerať', zloženého z ↗ *re-* a fr. *voir* ‚vidieť', ktorého východiskom je lat. *vidēre* ‚id.'.

rezať, *režem* (od 16. stor.) • Psl. **rězati* (**rēz-*), **rěžǫ* (**rēz-j-*); porovnáva sa s gr. *rhēgnȳmi* (*ῥήγνυμι*) ‚lámem, trhám', lit. *rėžti* ‚rezať, krájať, ryť' a i. – všetko od ide. **u̯rēĝ-*, **u̯rōĝ-*, **u̯rəĝ-* ‚lámať'. Z odvodenín: ***rez; rezký*** (pôvodne asi ‚režúci', odtiaľ ‚[rýchlo] režúci' > ‚energický, prudký ap.') i ***rezný*** (*r-á rana* ap.); ***rezeň*** (doslova ‚odrezok', v dnešnom kulinárskom význame podľa nem. *Schnitzel*, od nem. *schnitzen* ‚rezať, vyrezávať'; rozšírilo sa z Rakúska v 19. stor.); ***narezať, odrezať, obrezať*** ap., od toho ***nárez, odrezok, obriezka***, a i. Pozri aj ↗ *drez*, ↗ *obraz*, ↗ *raz*, ↗ *raziť*.

rezeda ‚bylina so žltými voňavými kvetmi' (od 18. stor.) • Z lat. *resēda* – podľa antických svedectiev vzniklo údajne na základe spojenia

morbōs resēdā ‚zmierňuj choroby!‘ (vyslovované pri zariekaniach ap.), od lat. *resēdāre* ‚utišovať, upokojovať, zmierňovať‘, zloženého z ↗ *re-* a lat. *sēdāre* ‚usadiť, prinútiť si sadnúť; utíšiť, upokojiť‘ (ďalej pozri ↗ *sedatívum*), môže však ísť len o ľudovú etymológiu.

rezeň ↗ *rezať*

rezervovať ‚vopred zaistiť ap.‘ (od *18. stor.) • Z lat. *reservāre, reservātum* ‚zachovať, zachrániť, ušetriť‘, od ↗ *re-* a lat. *servāre* ‚dávať pozor, strážiť; chrániť, zachovávať‘. Z odvodenín: ***rezervácia*** (lat. *reservātiō*), ***rezerva*** a i.

rezidencia ‚sídlo vysokého hodnostára‘ (od 19. stor.) • Zo strlat. *residentia* ‚sídlo‘, od lat. *residēre* ‚zostávať (sedieť) na mieste‘, zloženého z ↗ *re-* a lat. *sedēre* ‚sedieť‘. – **rezíduum** kniž., odb. ‚pozostatok, zvyšok‘ (od 19. stor.) • Z lat. *residuum* ‚id.‘, od lat. *residuus* ‚zostávajúci, zvyšný‘, od lat. *residēre* ‚zostávať (sedieť)‘.

rezignovať ‚vzdať sa (aj funkcie, úradu ap.)‘ (od 19. stor.) • Z lat. *resīgnāre* ‚odpečatiť, otvoriť; narušiť, zrušiť; vzdať sa niečoho‘, od ↗ *re-* a lat. *sīgnāre* ‚označiť znamením, značkou, pečaťou‘ (↗ *signovať*).

rezistencia kniž. ‚odolnosť; odpor‘ (od 20. stor.) • Z lat. *resistentia*, od lat. *resistere* ‚zastaviť sa; opäť sa postaviť; postaviť sa na odpor‘, zloženého z ↗ *re-* a lat. *sistere* ‚postaviť, zastaviť‘, od lat. *stāre* ‚stáť‘. Porov. i ↗ *tranzistor*.

rezký, rezný ↗ *rezať*

rezolúcia ‚zhrnutie požiadaviek, uznesení ap. z kolektívneho rokovania‘, staršie ‚rozhodnutie, uznesenie‘ i ‚rozpustenie, uvoľnenie‘ (od 16. stor.) • Z lat. *resolūtiō*, gen. *resolūtiōnis* ‚rozviazanie‘, od lat. *resolvere, resolūtum* ‚uvoľniť, rozviazať‘,zloženého z ↗ *re-* a lat. *solvere* ‚rozviazať, odviazať‘ (pozri aj ↗ *solventný*). Význam typu ‚rozhodnutie‘ je podľa fr. *résolution*, kde vznikol pod vplyvom súvzťažného slovesa *résoudre* (< lat. *resolvere*) s významovým vývinom ‚uvoľniť, rozviazať‘ > ‚rozlúštiť, nájsť riešenie; rozhodnúť o niečom, uzniesť sa na niečom‘. – **rezolútny** ‚rázny, energický, rozhodný‘ (od 18. stor.) • Podľa nem. *resolut*, prevzatého z fr. *résolu*, čo je príč. min. trpné od fr. *résoudre* ‚rozhodnúť‘.

rezonovať ‚rozozn ievať sa preberaním zvuku od iného predmetu‘, publ. ‚zaznievať‘ (od *18. stor.) • Z lat. *resonāre* ‚znieť, ozývať sa (ozvenou)‘, od ↗ *re-* a lat. *sonāre* ‚znieť‘.

rezort ‚odbor pôsobnosti (centrálneho orgánu)‘ (od 20. stor.) • Z fr. *ressort*, od fr. *ressortir* ‚prislúchať, patriť do pôsobnosti súdneho al. správneho obvodu‘ (pôvodne ‚znovu vychádzať‘, odtiaľ asi ‚vychádzať [von], viesť k niečomu, siahať po niečom‘ > ‚utiekať sa k vyššej spravodlivosti, k vyššiemu orgánu ap.‘), od ↗ *re-* a fr. *sortir* ‚vyjsť, vychádzať‘, ktorého východiskom je lat. *sortīrī* ‚ťahať žreb, žrebovať, žrebom určovať; žrebovaním vychádzať‘, od lat. *sors*, gen. *sortis* ‚žrebovací kamienok, žreb‘. Porov. i ↗ *sorta*.

rezultát kniž. ‚výsledok‘ (od 19. stor.) • Zo strlat. *resultatum*, od strlat. *resultare, resultatum* ‚vychádzať‘ (doslova ‚vyskakovať‘), z lat. *resultāre* ‚odskakovať‘, zloženého z ↗ *re-* a lat. *saltāre* ‚skákať‘, od lat. *salīre, saltum* ‚skákať, poskakovať‘. Pozri aj ↗ *salto*.

rezumovať kniž. ‚podávať resumé‘ (od 20. stor.) • Z lat. *resūmere* ‚opäť brať‘, od ↗ *re-* a lat. *sūmere* ‚brať‘; ďalej pozri ↗ *konzumovať*. Pozri aj ↗ *resumé*.

réžia (od 20. stor.) • Z fr. *régie* ‚správa, zodpovedné vedenie‘, od fr. *régir* ‚viesť‘ (> slk. ***režírovať***), čo je prevzatie z lat. *regere* ‚(priamo) viesť, spravovať‘. Zo staršieho významu ‚správa niektorých štátnych podnikov‘ (*tabaková r.* ap.) vznikol význam ‚náklady (spojené s prevádzkou podniku)‘ (*urobiť niečo vo vlastnej r-i*); význam ‚spravovanie, vedenie‘ sa zúžil aj na ‚umelecké vedenie, realizácia divadelnej hry, filmu‘ (porov. ***režisér***, z fr. *régisseur*, čo je činiteľské meno od fr. *régir* ‚viesť‘). – **režim** ‚vládny systém; presne vymedzený poriadok ap.‘ (od 20. stor.) • Z fr. *régime*, čo je prevzatie z lat. *regimen* ‚vedenie, správa, vláda‘, od lat. *regere* ‚(priamo) viesť, spravovať, vládnuť‘.

riad (od 16. stor.) • Psl. **rędъ* (**rend-*); porovnáva sa so starším lit. *rindà* ‚rad‘ – obyčajne odvodzované od ide. **rend-* ‚spájať, zostavovať; priliehať‘ (odtiaľ azda i lat. *ōrdō* ‚poriadok‘). Pôvodným významom bolo asi ‚niečo pravidelne poukladané (o dreve, pri stavbe ap.)‘ (z toho ‚[usporiadaný] súbor nástrojov a i.‘: *kuchynský, banský, konský r.* ap., ako aj odvodené ***ná-rad-ie***), odtiaľ všeobecne ‚usporiadanie, poriadok‘ (porov. *to nie je s kostolným r-om* ‚to nie je v poriadku‘ či ***riadny*** ‚ktorý je podľa poriadku‘). Z ďalších odvodenín: ***riadiť***, pôvodne ‚dávať do poriadku‘ (porov. i ***zariadiť*** ‚uviesť do poriadneho, želateľného ap. stavu‘, ***zriadiť*** ‚vybudovať‘, ***doriadiť*** expr. ‚spôsobiť zlý stav‘, pôvodne ironické použitie?), odtiaľ 1. ‚upratovať‘ (*r. byt*) aj 2. ‚starať sa o riadny chod niečoho, spravovať‘ (k tomu ***riaditeľ*** ap.) > ‚(z pozície správcu) prikazovať‘ (***nariadiť***).

Poriadny, *poriadok* vznikli zrejme na základe spojenia *po riade* ‚podľa *riadu*, usporiadania, poriadku'; od *obriadiť* je odvodené *obrad* (‚obriadenie, danie do poriadku, usporiadanie' > ‚usporiadaná následnosť úkonov ap.' > ‚postup podľa nej': *cirkevný o.* ap.); podobne *úrad*, staršie ‚povinnosť, úloha, služba; funkcia' > ‚(kompetentný) administratívny orgán' (asi od **u-riadiť* ‚nariadiť, určiť'), a i. Pozri aj ↗ *orodovať*, ↗ *naporúdzi*, ↗ *rad*[1], ↗ *rád*[2, 3], ↗ *riasa*.

riadok ↗ *rad*[1]

riasa (od 17. stor.) • Psl. **ręsa;* pôvodne azda **ręd-sa*, od rovnakého koreňa ako psl. **ręd-ъ* (↗ *riad*), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚usporiadanie; (usporiadaný) súbor niečoho' – o chĺpkoch na očnom viečku (odtiaľ i *riasnica* anat. ‚mihalnica'), o súhrne klasov na rastline (dial. *riasy ovsa*) či o záhyboch na látke (*r-y na sukni*). Význam ‚vodné rastliny v podobe vláken' (*morské r-y*) môže súvisieť s chumáčovitou štruktúrou niektorých druhov. Z odvodenín: *nariasiť* a i.

riava poet. ‚horský potok s prudkým spádom' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Pôvodne asi výraz z gemer. nárečí, ktorý sa rozšíril vďaka zbierke rozprávok P. Dobšinského; koreňové *ia* môže byť v takom prípade reflexom psl. **ě* (porov. psl. **běda*, **rěka* > gemer. *biada* ‚bieda', *riaka* ‚rieka' ap.) a *riava* pripúšťa etymologickú interpretáciu **rěva* (očakávanou spis. formou by bolo **rieva*). Východiskové **rěva* sa odvodzovalo (pri rekonštrukcii **rěva* < **rēv-a*) od koreňa zachovaného v ↗ *revať*, čo predpokladá pôvodný význam ‚revúci (t. j. prudko a hlučne tečúci) tok' (porov. i názov rieky *Revúca*); možno tu však azda uvažovať aj o pôvodnom **rěva* < **roi̯-va*, od rovnakého koreňa ako ↗ *rieka* (psl. **rěka* < **roi̯-ka;* pozri aj ↗ *rinúť sa*). Málo pravdepodobný je starší názor o prevzatí rum. pôvodu – východiskom slk. *riava* mal byť nárečový korelát spis. rum. *râu*, z lat. *rīvus* ‚tok, prúd, potok'.

ríbezľa ‚bot. Ribes' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Ribisel*, ktoré bolo utvorené na základe tal. *ribes*, resp. strlat. *ribes*, *ribesium*. Východiskom je arab. *rībās*, pôvodom z irán. jazykov (perz. *rīvās*, kurd. *ribêz* a i.) – slovo označuje istý druh rebarbory; prenos ‚rebarbora' > ‚ríbezľa' sa vysvetľuje tým, že z obidvoch sa pripravoval lekvár zmierňujúci žalúdočné ťažkosti.

ribstol tel. ‚telocvičné náradie, rebrina' (od 20. stor.) • Z angl. *rib stall*, od angl. *rib* ‚rebro' a *stall* ‚stojan'.

ricín ‚rastlina s olejovitými semenami podobnými fazuli' (od *19. stor.) • Z bot. lat. *Ricinus*.

riecť, *rečiem* kniž. (od 17. stor.) • Psl. **rekti*, **rekǫ;* pôvodný tvar neurčitku bol **riec* (*-ť* v *riecť* je druhotné), starý tvar 1. os. sg. prít. času sa zachoval v ↗ *reku*, novšie *rečiem* je podľa *rečieš*, *rečie* atď. Psl. **rekti* súvisí so stind. *račáyati* ‚zhotovuje, vytvára', toch. A *rake*, B *reki* ‚slovo', gót. *ragin* ‚rada; rozhodnutie', *rahnjan* ‚počítať, zvažovať', nem. *rechnen* ‚počítať' a i. – všetko od ide. **rēk-* ‚zoraďovať, nariaďovať'. Z odvodenín: *rieknuť; vyriecť* (novšie *vyrieknuť*), k tomu *výrok* (psl. **-rok-*); *zriecť sa*, *zrieknuť sa* ‚vzdať sa' (pôvodne ústnou formou ap.), k tomu opakovacie *zriekať sa* (**-rěk-*); podobne **nariecť* a *nariekať* (t. j. asi ‚hovoriť niečo na niečo/niekoho' > ‚ponosovať sa, žalovať sa' [*n. na chorobu*] > ‚bedákať'), odtiaľ *nárek; zariekať* (o vyslovovaní magických formúl ap., k významu porov. *urieknuť*); *prostoreký* (↗ *prostý*) a i. Pozri aj ↗ *nárok*, ↗ *neúrekom*, ↗ *obrok*, ↗ *ošklivý*, ↗ *otrok*, ↗ *porota*, ↗ *prorok*, ↗ *ráčiť*, ↗ *reč*, ↗ *rok*[1], ↗ *určiť*, ↗ *úrok*.

riečica ‚sito s väčšími okami' (od 16. stor.) • Etymologicky **riedčica*, od ↗ *riedky;* doslova zrejme ‚riedke sito' – porov. i rus. dial. *réd-eľ* (*редель*) ‚rybárska sieť s veľkými okami', odvodené od rovnakého koreňa.

riečisko ↗ *rieka*

riedky (od 16. stor.) • Psl. **rědъkъ*, čo je odvodenina od psl. **rědъ* ‚riedky' (od toho psl. **rěd-iti* > slk. *riediť*), ktoré sa porovnáva s lat. *rēte* ‚sieť', lit. *rẽtas* ‚riedky', *rẽtis* ‚sito', lot. *rę̃ds* ‚riedky' a i. Z odvodenín: *zriedka*, od toho *zriedkavý*, a i. Pozri aj ↗ *riečica*.

rieka (od *12. stor.) • Psl. **rěka* (**roi̯-ka*), odvodenina od koreňa zachovaného v psl. **ri-nǫ-ti (sę);* ďalej pozri ↗ *rinúť sa*. Z odvodenín: *riečisko* ‚koryto rieky', *poriečie*, *záriečie* a i.

riešiť (od *17. stor.) • Psl. **rěšiti*. Vzniklo asi obmenou – s novším *š* podľa **rěšǫ* (**rěs-j-*) ‚riešim' či opakovacieho slovesa **rěšati* (**rěs-j-ati*) – pôvodného **rěsiti* (porov. staršie bulh. *resiá (peca)* ‚rozhodujem; riešim' < **rěs-ǫ* a i.), porovnávaného s lit. *rìšti*, lot. *rist* ‚viazať', stprus. *sen-rists* ‚spojený' a i.; ide azda o odvodeniny od ide. **reik̑-* ako variantu ide. **reig-*/**reiĝ-* ‚viazať' (porov. ír. *ad-riug* ‚privänzujem', strhnem. *ric* ‚puto, slučka, uzol' a i.). Význam ‚viazať' sa mohol zachovať v **roz-riešenie* > *rozhrešenie* (ďalej pozri ↗ *hriech*); dnešné ‚dospievať k uzáveru, objasneniu ap.' (*r. spor,*

problém a i.) vzniklo zrejme z pôvodného ,rozväzovať, rozpletať (uzol ap.)', porov. *rozuzliť spor, situáciu* a i. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **rěšiti* so stind. *ríšyati* ,je poškodzovaný', stsev. *rísta* ,rozrezávať, natrhávať', lot. *risums* ,trhlina' a i. – všetko od ide. **reis-*, čo je rozšírenie ide. **rei-* ,trhať, rezať' (porov. lat. *rīma* ,trhlina, štrbina, škára' a i.); v takom prípade treba pre psl. **rěšiti* predpokladať významový vývin ,(trhaním, rezaním) oddeľovať, uvoľňovať' > ,rozväzovať ap.'. Pozri aj ↗ *orech.*

ríf hist. ,stará dĺžková miera, laket' (od 17. stor.) • Z maď. *rőf* (dial. i *réf*), čo je prevzatie zo strhnem. *reif* ,kruh; slučka, puto; povraz; dĺžková miera (na meranie plátna)'; ďalej pozri ↗ *ráf.*

rifle ,džínsy, texasky' • Podľa tal. značky *Rifle* (od 50. rokov 20. stor.), resp. podľa tal. výrobcu – spoločnosti Super Rifle S.p.A. (vznikla v r. 1972).

rígeľ hovor. ,závora' (od 17. stor.) • Z nem. *Riegel*, nejasného pôvodu.

rigol ,priekopa, žliabok na odvodňovanie; výtlk (na ceste)' (od 19. stor.) • Z fr. *rigole*, čo je prevzatie z hol. *richel* ,lišta; žľab na odvodňovanie stajní', ktoré bolo prevzaté z lat. *rēgula* ,pravítko, lineár; lata, lišta' (↗ *regula*). Pozri aj ↗ *regál.*

rigorózny kniž. ,prísny, nekompromisný' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *rigōrōsus* ,tvrdý, prísny', odvodeného od lat. *rigor*, gen. *rigōris* ,stuhnutosť, tvrdosť; prísnosť, neúprosnosť', od lat. *rigēre* ,byť skrehnutý, stuhnutý'. Z odvodenín: ***rigorózum*** ,skúška na získanie doktorského titulu' (lat. *(exāmen) rigōrōsum*, doslova ,prísna skúška').

rihať ,grgať' (od 17. stor.), dial. i ,vracať' • Etymologicky totožné so starším *ryhať* ,čkať, štikútať' (18. stor.). Východiskom obidvoch výrazov je psl. **rygati* (resp. jeho nie celkom jasný variant **rigati*, porov. čes. *říhati* ,grgať' a i.), porovnávané s gr. *ereugomai* (*ἐρεύγομαι*) ,vraciam, vyvrhujem', *erynganō* (*ἐρυγγάνω*) ,grgám', lat. *ē-rūgere* ,vyvrhovať', *ructāre* ,grgať, štikútať', stangl. *rocèttan*, lit. *riáugėti* ,grgať' a i. – všetko od ide. **reu-g-* ,vracať, grgať' (azda zvukomalebného pôvodu?).

richtár hist. ,za feudalizmu zástupca vrchnosti v správe obce; hlavný predstaviteľ obce, starosta' (od 15. stor.) • Zo sthnem. *rihtāri* (nem. *Richter*), čo je činiteľské meno od nem. *richten* (↗ *richtovať*) vo význame ,súdiť'. Významový posun ,kto súdi' > ,starosta' súvisí s tým, že starosta mal aj súdnu právomoc. – **richtovať** hovor. zastaráv. ,chystať' (od 17. stor.) • Z nem. *richten* ,naprávať, opravovať, dávať do poriadku', od nem. *recht* ,priamy, pravý, správny'. Z odvodenín: ***zrichtovať*** hovor. ,opraviť' i ,zbiť, zmlátiť, doriadiť' (azda v ironickom použití – dať niekoho „do poriadku" ap.).

rikša ,vo východnej Ázii ľahký dvojkolesový vozík ťahaný človekom; človek ťahajúci takýto vozík' (od 20. stor.) • Z angl. *ricksha(w)*, čo je skrátenie pôvodného *jinricksha*, prevzatého z jap. *džinrik(i)ša* – ide o zloženinu jap. *džin* ,človek', *riki* ,sila' a *ša* ,voz'.

rímsa ,vodorovný pás vyčnievajúci z plochy stavby' (od 18. stor.) • Prevzaté (asi prostredníctvom čes. *římsa* < stčes. *zims, řims, římsa*) zo strhnem. *sim(e)z* (dnešné nem. *Sims*), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z román. **sīmātus* ,naplocho stlačený', od lat. *sīmāre, sīmātum* ,naplocho stláčať, splošťovať', čo je odvodenina od lat. *sīmus* ,majúci plochý nos', prevzatého z gr. *sīmos* (*σιμός*) ,id.'.

rína, ríňa hovor. ,odkvapová rúra' (od 19. stor.) • Z nem. *Rinne* ,žľab; odkvapová rúra', od slovesa *rinnen* ,tiecť'.

rinčať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu.

ring ,priestor na pästiarske zápasy' (od 20. stor.) • Z angl. *(boxing) ring*, od angl. *ring* ,kruh; (kruhovité) bojisko' (germ. **hringa-*, pozri aj ↗ *rínok*).

ringlota ,odroda slivák' (od 20. stor.) • Z nem. *Ringlotte*, čo je variant nem. *Reneklode, Reineclaude*, prevzatého z fr. *reine-claude* – výraz vznikol skrátením pôvodného fr. *prune de la Reine Claude*, doslova ,slivka kráľovnej Klaudie', podľa Klaudie (fr. *Claude;* 1499 – 1524), manželky Františka I. Porov. i ↗ *reneta.*

rínok hovor. ,námestie s trhom', staršie i *ring* (od 15. stor.) • Zo strhnem. *rinc* (nem. *Ring*), pôvodne ,kruh; kruhovitý, okrúhly priestor' (germ. **hringa-*). Pozri aj ↗ *rang*, ↗ *ring.*

rinúť sa kniž. ,stekať (neprerušeným) prúdom' (od 19. stor.) • Psl. **ri-nǫ-ti (sę);* porovnáva sa so stind. *riṇāti* ,necháva prúdiť, uvoľňuje', *rī́yate* ,tečie', gr. *orīnō* (*ὀρίνω*) ,uvádzam do pohybu, rozvirujem', lat. *rīvus* ,tok, prúd, potok', stír. *rían* ,more', stangl. *rīþ* ,potok, prúd' a i. – všetko od ide. **reiə-* : **rī-* ,dávať sa do pohybu'; k významu porov. i stsl. *rinǫti sę* (**РИНѪТИ СѦ**) ,vrhnúť sa' a i. Pozri aj ↗ *raj*, ↗ *riava*, ↗ *rieka*, ↗ *roj*, ↗ *zdroj.*

riport ,spravodajský útvar vo forme malej reportáže' (od 20. stor.) • Z angl. *report*, od slovesa

to report ‚podávať správu' (↗ *reportovať*); písanie s *ri-*, odrážajúce výslovnosť angl. výrazu, môže byť aj podľa maď. *riport*.

rips text. ‚tkanina s pozdĺžnymi al. priečnymi vrúbkami' (od 20. stor.) • Z nem. *Rips*, čo je prevzatie z angl. *ribs*, doslova ‚rebrá' (pôvodne tvar mn. č. od angl. *rib* ‚rebro') – tkanina bola pomenovaná podľa vrúbkov, prirovnaných k vyčnievajúcim rebrám.

riskovať hovor. ‚púšťať sa do niečoho neistého, nebezpečného ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *risquer*, čo je odvodenina od fr. *risque* (> slk. **risk**), prevzatého zo staršieho tal. *risco*, ktoré je asi etymologicky totožné s tal. *risico* (↗ *riziko*). Pozri aj ↗ *reskírovať*.

ríša (od 16. stor.) • Etymologicky **rích-ja* – odvodenina od sthnem. *rīhhi* ‚id.' (dnešné nem. *Reich*), čo je staré prevzatie z kelt. jazykov.

riť hrub. ‚zadok; análny otvor' (od 17. stor.) • Psl. **ritь;* porovnáva sa s arm. *eri* ‚plece zvieraťa', lit. *rietas* ‚horná časť stehna', lot. *riẽta* ‚stehno' a i. – všetko azda od ide. **rēito-*, **rēiti-* ‚ohnuté miesto; plece zvieraťa'. Pôvodne mohlo ísť o označenie zadku ako zaoblenej časti tela; význam ‚análny otvor' vznikol azda na základe spojenia ***ritný otvor***, pôvodne ‚nachádzajúci sa na zadnej časti tela'. Z odvodenín: ***belorítka*** ‚zool. Delichon' (podľa bieleho peria pod chvostom, t. j. na zadnej časti tela), ***trasorítka*** ‚trasochvost (zool. Motocilla); expr. nesmelý človek' ap.

rittberger hovor. ‚skok pri krasokorčuľovaní' • Skrátenie spojenia *Rittbergerov skok* – podľa nem. krasokorčuliara W. Rittbergera, ktorý ho prvýkrát predviedol v r. 1910.

rituál cirk. ‚obrad, rítus; obradové predpisy; kniha obradových predpisov' (od 17. stor.) • Podľa cirk. lat. *Rītuāle* ‚kniha obradových predpisov', od lat. *rītuālis* ‚súvisiaci s náboženskými obradmi' (> slk. ***rituálny***, od 20. stor.), čo je odvodenina od lat. *rītus* ‚posvätný poriadok, náboženský obrad' (> slk. ***rítus*** kniž. ‚obrad', od 20. stor.).

rival ‚súper, protivník, sok' (od 20. stor.) • Z lat. *rīvālis*, pôvodne ‚sused pri kanáli ap.', od lat. *rīvus* ‚potok, kanál' – v starom Ríme sa ako *rīvālēs* mn. označovali ľudia s právom využívať rovnaký zdroj vody, z toho význam ‚konkurent, sok'.

riviéra ‚(morské) pobrežie vhodné na kúpanie' (od 20. stor.) • Z tal. *riviera* ‚morský breh, pobrežie' (odtiaľ aj *Riviera* ako názov pobrežia Ligúrskeho mora a Azúrového pobrežia) – ide o prevzatie zo stfr. *riviere* ‚breh rieky' (dnešné fr. *rivière* ‚rieka'), ktorého východiskom je lat. **(terra) rīpāria* ‚pobrežná, na brehu sa nachádzajúca zem', od lat. *rīpa* ‚breh', *rīpārius* ‚súvisiaci s brehom'. Pozri aj ↗ *revír*.

riziko ‚možnosť straty, neúspechu, škody' (od 19. stor.) • Zo staršieho tal. *risico* (dnešné tal. *rischio*). Odvodzovalo sa od ľud. lat. **resecum* ‚skalnatý útes' (doslova asi ‚čo je odrezané od pobrežia', od lat. *resecāre* ‚orezať', ↗ *resekcia*) s významovým vývinom ‚skalnatý útes' > ‚nebezpečenstvo (pre lode), riziko' (k významu porov. aj slk. *skala* ~ *úskalie*). Novší výklad pokladá tal. *risico* za prevzatie zo strgr. *rizikon* (*ῥίζικον*) ‚osud; nebezpečenstvo', ktorého východiskom je arab. *rizq* ‚živobytie; potraviny; daň' (v Egypte údajne aj o dani v naturáliách, ktorú miestne obyvateľstvo platilo arab. dobyvateľom a z ktorej sa financovalo vojsko); významový posun mohol nastať v kontextoch typu ‚*rizikoví* vojaci', t. j. ‚vyberajúci *rizikon* (čeliac zároveň rôznym nástrahám, nebezpečenstvu ap.)'. Pozri aj ↗ *riskovať*.

rizling ‚odroda viniča a hrozna' (od 19. stor.) • Z nem. *Riesling* (staršie *rüßling*), nejasného pôvodu – azda súvisí s názvom švajč. odrody La Rèze (nem. *Resi*).

rizoto ‚jedlo z ryže a kúskov mäsa' (od 20. stor.) • Z tal. *risotto*, čo je odvodenina od tal. *riso* ‚ryža', ktorého východiskom je lat. *orȳza;* ďalej pozri ↗ *ryža*.

rmútiť ‚spôsobovať žiaľ' (od *16. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *kormútiť* ‚kaliť, mútiť vodu; robiť smutným', v ktorom sa začiatočné *ko-* zrejme pociťovalo ako predpona ↗ *ko-*[1]. Z odvodenín: ***rmut*** odb. ‚kašovitá látka z rôznych plodín, z ktorej sa po kvasení získava víno al. destilát' (staršie ‚olejový kal'); ***zarmútiť***, od toho ***zármutok***, a i.

róba ‚ženské slávnostné šaty' (od 19. stor.) • Z fr. *robe*, pôvodne ‚korisť' (prevzatie germ. pôvodu, východiskový výraz súvisí s nem. *rauben* ‚lúpiť, kradnúť', ↗ *rabovať*) – odtiaľ ‚(ukoristený) odev'. Pozri aj ↗ *garderóba*.

robiť (od 15. stor.) • Psl. **orbiti*, odvodenina od psl. **orbъ* (ďalej pozri ↗ *rab*) – pôvodne asi ‚byť otrokom, otročiť', odtiaľ všeobecne ‚pracovať, vykonávať prácu' (*r. v továrni*) > ‚konať niečo' (*r. si povinnosť*, *r. niečo zle* ap.) i ‚zhotovovať, vytvárať' (*r. koláče*) atď. Z odvodenín: ***porobiť***[2] ***niekomu*** ‚počariť, pobosorovať' (k *porobiť*[1] pozri ↗ *rab*); ***vyrobiť***, ***zarobiť***, od toho ***výroba*** i ***výrobok***, ***zárobok***, a i.

robot ‚umelý človek, automat podobný človeku' • Slovo (čes. *robot*) prvýkrát použil čes. spisovateľ K. Čapek v dráme *R. U. R.* (1920, angl. preklad 1923); akiste utvorené na základe čes. *robota* expr. ‚(ťažká) práca, robota, drina', ktoré zodpovedá slk. ↗ *robota.*

robota (od 16. stor.) • Psl. **orbota*, odvodenina od psl. **orbъ* ‚sirota; otrok ap.' (ďalej pozri ↗ *rab*) – k predpokladanému pôvodnému významu (‚otroctvo' ap.) porov. i staršie *robota* ‚nútená bezplatná práca poddaných na majetku vrchnosti, feudálna pracovná povinnosť' (od toho ***robotovať***). Z ďalších odvodenín: ***robotný, robotník*** a i. Porov. i ↗ *robot.*

robustný ‚veľký, rozmermi objemný, mohutný' (od 19. stor.) • Z lat. *rōbustus* ‚z dubového (tvrdého) dreva; silný, mohutný', od lat. *rōbus* (novšie *rōbur*) ‚dubové drevo; tvrdé drevo; sila, pevnosť'.

rock [rok], **rok**² ‚štýl populárnej hudby' (od 20. stor.) • Z angl. *rock*, čo je skrátenie pôvodného *rock and roll* (↗ *rokenrol*).

ročenka, ročný ↗ *rok*¹

rod, rodák ↗ *rodiť*

rodeo [i ró-] ‚kovbojská slávnosť spojená s krotením divých koní a býkov' (od 20. stor.) • Z angl. *rodeo* (výraz z amer. angl.), čo je prevzatie zo špan. *rodeo* ‚zhromaždenie dobytka', od slovesa *rodear* ‚hnať (dookola, v kruhu)', odvodeného od špan. *rueda* ‚koleso; kruh, okruh', z lat. *rota* ‚id.'.

rodiť (od 16. stor.) • Psl. **roditi*. Odvodzovalo sa od ide. **u̯erdh-*, **u̯redh-* ‚rásť, stúpať, vystupovať; vysoký' (porov. stind. *várdhati* ‚rozmnožuje, zväčšuje, posilňuje', gr. *orthos* (ὀρθός) ‚vzpriamený, priamy', alb. *rritem* ‚rastiem', gót. *ga-wrisqan* ‚prinášať ovocie' a i.); iný výklad, vychádzajúci z pôvodného významu ‚rodiť = spôsobovať, že niečo rastie', tu predpokladá súvislosť s psl. **orsti* (↗ *rásť*). Z odvodenín: ***rodič; rod*** (psl. **rodъ;* možné však je aj odvodzovanie v opačnom smere, t. j. **rodъ* > **roditi*), od toho ***rodák*** i ***rodina; narodiť (sa)***, odtiaľ ***národ*** (staršie ‚rod, pohlavie, čeľaď, ľud', z toho aj ‚spoločenstvo [blízkych jedincov]' – konfesionálne [staršie *kresťanský n.*; *národy* ‚pohania, v protiklade ku kresťanom ako k vyvolenému národu'] aj etnické); podobne ***porodiť, zrodiť: pôrod, zrod*** ap., avšak ***urodiť (sa): úroda; príroda*** (doslova ‚čo sa *pri-rodilo*, čo je *prirodené*', pôvodne asi o prírastku mláďat, potom o veciach vznikajúcich bez zásahu človeka), k tomu ***prirodzený*** (so starším *dz*); ***urodzený*** (od staršieho *u-rodiť sa* ‚narodiť sa', pôvodne asi ‚narodený v dobrom rode'), ***súrodenec*** (↗ *su-*) a i. Pozri aj ↗ *ráno*, ↗ *vred*, ↗ *vrstovník.*

rododendron ‚okrasný ker s bohatými kvetmi' (od 20. stor.) • Z bot. lat. *Rhododendron*, čo je prevzatie z gr. *rhododendron* (ῥοδόδενδρον) – ide o zloženinu gr. *rhodon* (ῥόδον) ‚ruža' a *dendron* (δένδρον) ‚strom'. Pozri aj ↗ *oleander.*

rogalo ‚deltaplán' • Skrátenie spojenia *Rogallovo krídlo* (angl. *Rogallo wing;* patentované v r. 1948), podľa amer. konštruktéra Francisa M. Rogalla.

roh (od *15. stor.) • Psl. **rogъ;* súvisí s lit. *rãgas*, lot. *rags*, stprus. *ragis* ‚roh'. Z odvodenín: ***rohovka*** anat. ‚predná priezračná vypuklá očná vrstva' (asi preklad podľa lat. *cornea* ‚id.', od lat. *cornū* ‚roh'), ***rožok*** (podľa „rohovitého" tvaru pečiva), ***paroh*** (↗ *pa-*), ***nosorožec*** (↗ *nos*), a i. Pozri aj ↗ *ražeň*, ↗ *rohož.*

rohož, staršie i *rohoža* (od *13. stor.) • Psl. **rogožь*, **rogoža* (< **rogoz-jь*, **rogoz-ja*), pôvodne asi ‚čo je zhotovené z bylí či stebiel vodných, močaristých, bahenných rastlín' – ide o odvodeniny od psl. **rogozъ*, **rogoza* ako označení príslušných rastlinných druhov (porov. sln. *rôgoz* ‚pálka [bot. Typha]', ukr. *rohozá (рогоза)* ‚id.', dial. *rohozka (рогозка)* ‚bahnička [bot. Scirpus palustris]' ap.). Psl. **rogozъ*, **rogoza* nie je etymologicky jasné – odvodzuje sa od psl. **rogъ* (↗ *roh*), čo predpokladá významový vývin ‚niečo podobné rohu' > ‚niečo vyčnievajúce, ostré' (k významu porov. i slk. *ostrica* ‚šachorovitá bylina rastúca najmä na močaristých miestach [bot. Carex]'); iný výklad sa pokúša usúvzťažniť psl. **rogozъ*, **rogoza* s psl. **rozga* (ďalej pozri ↗ *rázga*), čo je však problematické z fonetického hľadiska.

roj (od 15. stor.) • Psl. **rojь* (**roi̯-o-*), odvodenina od koreňa zachovaného v psl. **ri-nǫ-ti (sę)* (↗ *rinúť sa*) – z významového hľadiska ‚čo sa dáva do pohybu' > ‚pohybujúce sa množstvo (hmyzu, včiel, ľudí ap.)'. Z odvodenín: ***rojiť sa; rojnica*** voj. ‚základný bojový útvar streleckej jednotky, v ktorom sú vojaci vedľa seba' (od *roj* vo význame ‚najmenší organizovaný vojenský útvar') ap. – **rojko** (od 19. stor.) • Akiste od *rojiť sa* ‚(o včelách) hromadne vyletovať z úľa a utvárať roj; (o hmyze) hromadne vychádzať z hniezda pred párením; expr. hrnúť sa, hmýriť sa'; k prenosu do duševnej sféry porov. *v hlave sa mu rojili myšlienky, sny* ap.

Význam slova mohlo azda ovplyvniť aj nem. *schwärmen* ‚(o včelách) rojiť sa' (odvodenina od nem. *Schwarm* ‚roj'), prenesene i ‚žiť veselým, voľným životom' > ‚odkláňať sa od bežného spôsobu myslenia, byť (myslením) ďaleko od reality ap.'. Z odvodenín: ***rojčiť***.

rok[1] ‚obdobie 12 mesiacov' (od 16. stor.) • Psl. **rokъ*, od psl. **rek-ti* (↗ *riecť*) – pôvodne ‚čo je (vy)rieknuté' (k slovotvorbe porov. *vy-riecť: vý-rok* ap.), z toho ‚vyrieknutá, dohodnutá lehota (v právnom konaní)', resp. ‚termín' (porov. ***odročiť*** ‚odsunúť, presunúť na iný *rok*, t. j. na iný termín', ***zročný*** práv. ‚určený na zaplatenie v presne určenom čase, termíne', ↗ *rokovať*); neskôr zúžené na 12 mesiacov. Z odvodenín: ***ročný***, k tomu ***ročenka; výročný*** ‚konaný raz do roka; každoročne sa opakujúci' (k tomu ***výročie***), azda od **vy-ročiť* ‚vyčleniť, určiť *rok*, termín (raz za 12 mesiacov)'? K spojeniu ***raz za uhorský r.*** pozri ↗ *uhorský*. – **rok**[2] ↗ *rock*

rokenrol, pís. i **rock and roll** [rokendrol] ‚štýl populárnej hudby' (od 20. stor.) • Z angl. *rock and roll*, od slovies *to rock* ‚pohybovať sa sem a tam' (germ.) a *to roll* ‚otáčať sa' (prevzatie zo stfr. *roler*, z ľud. lat. **rotulāre*, od lat. *rotula*, čo je zdrobnenina od lat. *rota* ‚koleso'). Pozri aj ↗ *rock*.

rokfort ‚syr s vnútornou plesňou', pôv. pís. *roquefort* (od 20. stor.) • Z fr. *roquefort*, podľa mesta Roquefort-sur-Soulzon v juž. Francúzsku.

rokľa ‚hlboká úzka preliačina' (od 17. stor.) • Z nem. *Rachel* ‚brázda; trhlina v zemi' – súvisí s nem. *Rachen* ‚pažerák'.

rokoko ‚umelecký sloh v 18. stor. charakterizovaný gracióznou hravosťou zdrobnených dekoratívnych foriem' (od 19. stor.) • Z fr. *rococo*. Slovo vzniklo v parížskych umeleckých kruhoch ako posmešné označenie architektonického štýlu z čias Ľudovíta XV. (1715 – 1774), ktorý sa vyznačoval bohatstvom vonkajších ozdôb; forma *rococo* je expresívnou obmenou fr. *(style) rocaille* ‚štýl využívajúci ozdoby z kamienkov a lastúr', od fr. *rocaille* ‚ozdoba z kamienkov a lastúr' (pôvodne ‚drobné kamenie'), odvodeného od fr. *roc* ‚skala', nejasného pôvodu, azda z predromán. substrátu.

rokovať ‚viesť rozhovor s istým cieľom', staršie ‚úradne niekoho predvolať; žalovať na niekoho; prerokúvať niečo' (od 16. stor.) • Od ↗ *rok* vo význame typu ‚dohodnutá lehota v právnom konaní; pojednávanie ap. v určenej lehote, v určenom termíne' – k významu porov. i nem. *Tag* ‚deň; určený deň, termín': *tagen* ‚zasadať, rokovať'.

rola ‚úloha (herca)' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Rolle* ž.) z fr. *rôle* m., čo je prevzatie zo strlat. *rollus*, ktorého východiskom je lat. *rotulus*, zdrobnenina od lat. *rota* ‚koleso; valec (na posúvanie bremien)'. Význam sa vyvíjal v smere ‚valec' > ‚do valca zvinutý papier, zvitok' > ‚(v divadelnom prostredí) papier s textom hercovho vystúpenia' > ‚hercova úloha, rola'. Pozri aj ↗ *kontrolovať*, ↗ *rolovať*, ↗ *rumpál*.

roľa, dial. i *raľa* (od 17. stor.) • Psl. **orlja*, od koreňa zachovaného v psl. **orati* (↗ *orať*). Z odvodenín: ***roľný***, ***roľník*** a i.

roláda ‚múčnik al. mäsité jedlo, v ktorom je zavinutá plnka' (od 20. stor.) • Z fr. *roulade* [ru-], pôvodne ‚závin', od fr. *rouler* ‚zavinúť' (ďalej pozri ↗ *rolovať*); začiatočné *rol-* je asi podľa ↗ *rolovať*, resp. podľa maď. *rolád*. – **rolák** hovor. ‚pulóver, tričko s vysokým vyhrnutým golierom' (od 20. stor.) • Doslova asi ‚odev s golierom, ktorý sa dá *rolovať*'. – **roleta** ‚sťahovacia nepriehľadná záclona' (od 20. stor.) • Z nem. *Rollette*, čo je asi obmena staršieho nem. *Roulette*, od fr. *rouler* ‚zavinúť, zvinúť' (↗ *rolovať*). – **rolka** ↗ *rolovať*

roľník, roľný ↗ *roľa*

rolovať ‚skrúcať, zvinovať; (o lietadle) pohybovať sa po zemi' (od 20. stor.) • Z nem. *rollen* ‚id.', čo je prevzatie z fr. *rouler*, ktorého východiskom je ľud. lat. **rotulāre*, od lat. *rotulus* ‚valec'; ďalej pozri ↗ *rola*. Z odvodenín: ***rolka*** hovor. ‚rolovaná šunka'. Pozri aj ↗ *roláda*, ↗ *rula*.

romadúr ‚tučný mäkký syr' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Romadur* – pôvodne údajne označenie druhu syra pochádzajúceho z Belgicka, málo jasné.

román ‚väčšie (obyč. prozaické) slovesné dielo so zložitým sujetom' (od 19. stor.) • Z fr. *roman*, ktoré vzniklo zo stfr. *romanz*, *romant* ‚rozprávanie vo francúzskom jazyku' (pôvodne preklad či prerozprávanie lat. originálu, najskôr vo veršovanej, potom v prozaickej forme). Východiskom je stfr. *romanz, roman(t)* ‚románsky ľudový jazyk severného Francúzska, stará francúzština' (v protiklade k latinčine vzdelancov), zo strlat. *romanice* ‚v ľudovom jazyku' (t. j. po galsko-románsky), od lat. *Rōmānus* ‚pochádzajúci z Ríma, rímsky' (neskôr ‚románsky'), odvodeného od lat. *Rōma* ‚Rím'. Porov. i ↗ *ruman*. – **romanca** liter. ‚krátka lyricko-epická

ľudová báseň španielskeho pôvodu', hud. ,piesňová al. menšia inštrumentálna skladba lyrického rázu' (od 19. stor.) • Prevzaté – s možným zda prostredníctvom nem. *Romanze* [-c-] – z fr. *romance*, čo je prevzatie zo špan. *romance* ,výpravná báseň v ľudovom jazyku' (možné prevzatie zo stfr. *romanz*). – **romantický** (od 19. stor.) • Podľa angl. *romantic*, pôvodne ,románový, ako v románe' (od stfr. *romant*), odtiaľ,poetický, fantastický, dobrodružný ap.' > ,kladúci dôraz na city' (o ľuďoch), ,malebný, tajomný' (o krajinkách); neskôr bolo použité aj vo vzťahu k umeleckému smeru, ktorý stál v protiklade ku klasicizmu. Z odvodenín: ***romantizmus*** a i.

rondo hud. ,skladba, v ktorej sa niekoľko ráz opakuje hlavná téma' (od 20. stor.) • Z fr. *rondeau* (staršie *rondel*), čo je odvodenina od fr. *rond* ,okrúhly', ktorého východiskom je ľud. lat. **retundus* ako novšia forma lat. *rotundus* ,okrúhly' (pozri aj ↗ *rotunda*), od lat. *rota* ,koleso'. Pozri aj ↗ *rumpál*.

roniť (od *17. stor.) • Psl. **roniti;* porovnáva sa s gót. *ur-rannjan* ,spôsobiť, aby niečo vychádzalo (z niečoho)', nem. *rennen* ,bežať, utekať' (pôvodne ,nútiť do behu, hnať', kauzatívum k nem. *rinnen* ,tiecť; sypať sa') – všetko azda od ide. **er-* : **or-* ,uvádzať do pohybu'. V prípade slk. *roniť* možno vychádzať z pôvodného významu ,spôsobovať, aby sa niečo pohybovalo nadol ap.', porov. dial. *zaroniť* ,ponoriť', ako aj ***zroniť*** ,úderom, nárazom zhodiť dolu' (*vietor z-l lístie*) a opakovacie sloveso *ráňať*[1] ,zrážať ovocie' (iného pôvodu je ↗ *ráňať*[2] ,spôsobovať rany'). Posunom ,uvádzať do pohybu' > ,nechať stekať (nadol)' možno zrejme vysvetliť aj *roniť* kniž. ,vylučovať po kvapkách, slabým prúdom ap.' (*r. slzy;* k tomu ***vyroniť***, ***výron** krvi* ap.); *zroniť niekoho* ,zarmútiť, skľúčiť' súvisí akiste aj s predstavou o upadaní do depresie, klesaní na duchu ap. Pozri aj ↗ *odroň*, ↗ *ráňava*.

ropa ,prirodzená zmes kvapalných uhľovodíkov používaná na výrobu benzínu ap.' (od 20. stor.) • Z poľ. *ropa (naftowa)*, od poľ. *ropa* ,hnis' (staršie i ,tekutina hromadiaca sa v ranách'); výraz nejasného pôvodu. Pozri aj ↗ *ropucha*.

ropucha ,zool. Bufo' (od 18. stor.) • Azda zjednodušenie pôvodného **chropucha*, od koreňa **chrop-*, súvisiaceho s ↗ *rapavý* (etymologicky **chrapavý*); pomenovanie môže súvisieť s bradavičnatou kožou ropuchy (porov. i dial. *chrapatá, chrapotnatá žaba* ,ropucha'); rozdiel *a/o* v koreni uvedených slov nie je celkom jasný – uvažovalo sa o expresívnych variantoch, môže tu však azda ísť aj o reflex starej variantnosti (slk. *chrap-* < psl. **chorp-* < ide. **skorp-*, avšak *chrop-* < psl. **chrop-* < ide. **skrop-*?). Iné výklady usúvzťažňujú *ropucha* s ↗ *ropa*, resp. so starším čes. *ropěti* ,kvapkať, tiecť' (od toho i stčes. *ropúch*, čes. *rampouch* ,cencúľ') – v obidvoch prípadoch by išlo o pomenovanie ropuchy podľa tekutiny, ktorú vylučuje pri podráždení alebo poranení.

roráty cirk. ,katolícka adventná ranná omša' (od 17. stor.) • Podľa začiatku piesne *Rōrāte coelī dēsuper* ,roste, nebesá, zhora' (podľa Iz 45, 8), spievanej pri takejto omši – *rōrāte* ,roste!' je tvar imperatívu od lat. *rōrāre* ,rosiť, vydávať rosu', od lat. *rōs*, gen. *rōris* ,rosa'. K pomenovaniu podľa začiatočných slov porov. ↗ *rekviem*, ↗ *tedeum*.

rosa (od 17. stor.) • Psl. **rosa;* súvisí so stind. *rásaḥ* ,(rastlinná) šťava; tekutina', lat. *rōs*, lit. *rasà* ,rosa' a i. – všetko od ide. **ere-s-*, **rēs-*, **rōs-* ,tiecť; vlhkosť, rosa' (zachované napr. v stind. *áršati* ,tečie'). Z odvodenín: ***rosička*** ,bot. Drosera' (podľa guľatých žliazok na konci červených chlpov na listoch, považovaných za akúsi „rosu"), ***rosnička*** ,zool. Hyla' (druh lezúci po stromoch a kladúci vajíčka do rosy zadržanej v ich dutinách, resp. na listoch).

rošáda šach. ,vzájomná zámena postavenia veže a kráľa s cieľom dostať kráľa do krytého postavenia' (od 20. stor.) • Z nem. *Rochade*, čo je odvodenina od nem. *rochieren* ,***rošovať***, robiť rošádu', utvoreného na základe strhnem. *roch* ,veža (v šachu)', prevzatého (prostredníctvom stfr. *roc* a špan. *roque*) z arabčiny – konečným východiskom je údajne perz. *ruḫ*, súvisiace so strperz. *raḫv* ,kryt bojového voza'. Pozri aj ↗ *hroch*.

rošt ,mriežka (v sporáku, peci; ako prikrývka, podložka ap.)' (od 17. stor.) • Z nem. *Rost*, pôvodne ,drevená mreža'; nejasného pôvodu. Z odvodenín: ***roštenka*** (od spojenia typu *roštená pečienka* ,pripravovaná na rošte' ap., prenesene o mäse slúžiacom na jej prípravu). Pozri aj ↗ *restovať*.

rota ,najmenšia vojenská taktická jednotka' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *rot(te)* (dnešné nem. *Rotte*), čo je prevzatie zo stfr. *rote* ,oddiel' – východiskom fr. slova je strlat. *rutta*, staršie *rupta* ,(oddelená, odštiepená) skupina' (k významu porov. i staršie slk. *rota* ,sekta, sektárstvo', od 16. stor.), od lat. *rumpere*, *ruptum*

‚zlomiť, rozlomiť; poškodiť, prekaziť, zrušiť (aj o danom slove, zmluve ap.)'. ***Rotmajster*** ‚veliteľ roty', staršie *rotmister* (od 16. stor.) je z nem. *Rottmeister*. S ↗ *porota* nesúvisí.

rotaprint typ. ‚ofsetový tlačiarsky stroj' • Podľa nem. výrobcu (pod názvom Rotaprint GmbH od r. 1926).

rotor tech. ‚otáčavá časť stroja' • Zavedené v Anglicku v r. 1873; forma *rotor* vznikla skrátením lat. *rotātor* ‚kto otáča, núti otáčať sa', od lat. *rotāre* (↗ *rotovať*). Porov. i ↗ *stator*. – **rotovať** odb. ‚pohybovať sa po kruhovej dráhe, krútiť sa', hovor. ‚vymieňať sa (vo funkciách ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *rotāre* ‚pohybovať (sa) v kruhu', od lat. *rota* ‚koleso, kruh'. – **rotunda** ‚stavba s okrúhlym pôdorysom; okrúhly románsky kostol' (od 19. stor.) • Z lat. *(domus) rotunda* ‚okrúhly dom, stavba', od lat. *rotundus* ‚guľatý, oblý, okrúhly', od lat. *rota* ‚koleso'. Pozri aj ↗ *rondo*.

rov kniž. ‚hrob' (od 19. stor.) • Psl. **rovъ;* doslova ‚čo je vykopané, vyryté ap.' – môže ísť o starú odvodeninu (**rou̯-o-*) od ide. **reu-* ‚kopať, ryť' a i.' (ďalej pozri ↗ *ryť*), ale aj o novší útvar od slovesa **rovati* (porov. srb., chorv. *ròvati* ‚ryť, rýpať', staršie čes. *za-rovati* ‚pripraviť pole na sejbu; zapraviť semeno do pôdy' a i.), ktoré je odvodené od rovnakého ide. koreňa.

rováš hist. ‚palica, na ktorej sa zárezmi značilo zaplatenie dane, dlh ap.' (od 16. stor.) • Z maď. *rovás*, od slovesa *ró* (staršie *rov*) ‚ryť, vyrývať'. K významu porov. ↗ *dlh*.

rovný (od *15. stor.) • Psl. **orvьnъ;* odvodenina od psl. **orv-o* ‚rovina' (gen. **orv-es-e;* porov. odvodené ***roves-ník***). Psl. **orvo* sa porovnáva s avest. *ravah-* ‚voľný priestor', lat. *rūs* ‚pole', stír. *róe* ‚rovné pole, bojisko', gót. *rūm*, nem. *Raum* ‚priestor', stprus. *arwis* ‚pravdivý, istý' (t. j. asi ‚rovný [niečomu]' > ‚rovnaký, plnohodnotný, pravdivý ap.') a i. – všetko od ide. **reu̯ə-* : **rū-* ‚otvárať (sa)' (aj vo vzťahu k priestoru). Z odvodenín: ***rovnaký; rovina*** (už psl. **orv-ina*, resp. hláskové zjednodušenie staršieho slk. *rovn-ina*?) i ***roveň*** kniž. ‚id.' (porov. i ***zároveň*** ‚súčasne', dial. ‚rovnako'; ***úroveň***), ***rovník*** (preklad podľa lat. *(circulus) aequātor (diēī et noctis)* ‚[kruh] robiaci rovným [deň a noc]', od lat. *aequus* ‚rovný', *aequāre* ‚robiť rovným': v čase rovnodennosti slnko svieti kolmo na zemský rovník), ***rovnobežný*** (↗ *behať*) a i.

roz- (od 15. stor.) • Psl. **orz-*, pôvodne azda **ord-z-* (**ord-* < **ordh-*), od ide. **er-dh-* (porov. stind. *árdhaḥ* ‚časť, strana, polovica', *ŕdhak* ‚zvlášť, osobitne', lit. *ardýti* ‚rozoberať' a i.), čo je rozšírenie ide. **er-*, **erə-* ‚voľný, nepevný, odstávajúci; rozpadávať sa a i.' (porov. stind. *ṛté* ‚bez', lit. *ìrti* ‚rozpadávať sa', ↗ *oboriť sa* a i.); k zachovaniu predpokladaného pôvodného významu oddeľovania porov. *roz-ísť sa, roz-pečatiť* ap. Pozri aj ↗ *ráz-*, ↗ *ražeň*, ↗ *rôzny*.

rozárium záhr. ‚plocha osadená ružami', staršie ‚ruženec' (od 17. stor.) • Z lat. *rosārium* ‚miesto vysadené ružami' (cirk. lat. aj ‚ruženec'), od lat. *rosa* (↗ *ruža*).

rozbif ‚rýchlo upečené mäso z roštenky', pôv. pís. *roastbeef* (od 19. stor.) • Z angl. *roast beef* – angl. *roast* je príč. min. trpné od slovesa *to roast* ‚piecť, pražiť' (germ.); *beef* ‚hovädzina' je prevzatie zo stfr. *boef* (fr. *bœuf*), ktorého východiskom je lat. *bōs*, gen. *bovis* ‚býk, vôl, krava'.

rozboriť ↗ *boriť*

rozbroj ↗ *brojiť*

rozbuška ↗ *búchať*

rozčarovať ↗ *čariť*

rozčesnúť ↗ *česať*

rozčúliť ↗ *čulý*

rozďaviť expr. ‚dokorán otvoriť' (od 20. stor.) • Pravdepodobne expresívna obmena pôvodného *roz-zeviť* ‚id.' (dial. i *roz-zaviť, roz-zäviť*), odvodeného od *zeviť* (**zěviti*) ‚otvárať' (dial. i *zaviť, zäviť: z. ústa, papuľu* ap.), ktoré má rovnaký koreň ako psl. **zěvati* (porov. stčes. *zievati*, poľ. *ziewać* ‚zívať' a i.) – z hľadiska pôvodu tu ide o iteratívum (**zě-va-ti*) k slovesu zachovanému napr. v stsl. *zijati* (**ЗИИТИ**), *zějǫ* (**ЗѢѪ**) ‚otvárať ústa'; k etymológii pozri ↗ *zívať*.

rozdeliť, rozdiel ↗ *diel*

rozdrapiť ↗ *driapať*

rozeta ‚ružica' (od 20. stor.) • Z fr. *rosette*, čo je zdrobnenina od fr. *rose* ‚ruža', prevzatého z lat. *rosa* (↗ *ruža*).

rozgajdaný ↗ *gajdy*

rozgurážiť sa ↗ *guráž*

rozhaliť ↗ *haliť*

rozhlas, rozhlásiť ↗ *hlas*

rozhodnúť (sa) ↗ *-hodnúť*

rozhovor, rozhovoriť sa ↗ *hovoriť*

rozhranie ↗ *hranica*

rozhrešenie ↗ *hriech*

rozjariť ↗ *jarý*

rozjímať ↗ *jať*

rozkaz, rozkázať ↗ *kázať*

rozkokošiť sa hovor. expr. ‚stať sa bujarým, samopašným' (od 19. stor.) • Od staršieho *kokošiť sa* ‚nadúvať sa, rozťahovať sa' (od 18. stor.), čo je odvodenina od *kokoš* ‚kohút' (od *13. stor., doteraz v dial.) – východiskom výrazu je psl. **kokošь* ‚kohút', zvukomalebného pôvodu (od citoslovca *ko-ko-*, znázorňujúceho hlas hydiny; pozri aj ↗ *kohút*). Ku *kokošiť sa* vo význame ‚nadúvať sa' porov. i *kohút* expr. ‚vypínavý muž'.

rozkoš, staršie i *rozkoša* (od 16. stor.) • Psl. **orzkošь*/**orzkoša*, doslova asi ‚čo spôsobuje radosť', od psl. **orz-kochati* (porov. staršie *rozkochať sa* kniž. ‚rozradostiť sa'), zloženého z **orz-* (↗ *roz-*) a **kochati* (↗ *kochať*).

rozkročiť sa, rozkrok ↗ *krok*

rozkvet, rozkvitnúť ↗ *kvitnúť*

rozličný (od 17. stor.) • Psl. **orzličьnъ*, utvorené na základe psl. **orz-* (↗ *roz-*) a **likъ*, **lice* (↗ *líce*) – pôvodný význam bol zrejme ‚majúci rôzne, rozdielne tváre, podoby ap.'. Porov. aj ↗ *rôzny*.

rozlúčiť (sa), rozlúčka, rozluka ↗ *lúčiť sa*

rozlúsknuť ↗ *lúskať*

rozmach (od 19. stor.) • Od slovesa typu **roz-machnúť (sa)* (porov. čes. *rozmáchnouti* ‚urobiť niečím široký, prudký pohyb' a i.), utvoreného na základe staršieho slk. *máchať* ‚mávať, kývať' (od 17. stor.), z psl. **machati*, od ide. **mā-* ‚kývať rukou'; ďalej pozri ↗ *mávať*. Pôvodným významom bolo zrejme ‚mávnutie, prudký pohyb' (*mohutný r. veslami*), odtiaľ aj ‚prudký pohyb (vpred), vývin, vzostup' (*r. výroby* ap.). Pozri aj ↗ *šmah*.

rozmanitý, staršie i *rozmajitý* (od 17. stor.) • Málo jasné. Azda od **rozmaj*, utvoreného na základe slovesa typu **roz-majať* ‚rozlíšiť znameniami, znakmi', od psl. **majati* ‚kývať (na znamenie)' (ďalej pozri ↗ *maják*); novšie *n* môže byť podľa výrazov typu dial. *na-maniť* ‚zlákať (niekoho na niečo)', *o-man-gať* ‚oklamať' ap., od psl. **maniti* ‚klamať ap.', ktoré má asi rovnaký koreň ako **majati*.

rozmar ‚vrtoch, chúťka', staršie i ‚rozpoloženie mysle, nálada' (od 19. stor.) • Málo jasné. Môže byť odvodené od slovesa typu **roz-mariť sa* ‚začať snívať ap.' (↗ *mariť sa*); vzhľadom na staršie slk. *rozmarilý* ‚vrtošivý; ochabnutý, malátny, lenivý' (od 17. stor.) tu azda nemožno vylúčiť ani súvislosť s ↗ *mariť* – t. j. ‚mariť, ničiť' > ‚(fyzicky) ničiť, unavovať' > ‚spôsobovať ochabnutosť, lenivosť (vnímanú ako prejav nálady, vrtoch) ap.'?

rozmarín ‚stredomorský poloker' (od 17. stor.) • Z lat. *rōsmarīnus, rōsmarīnum*, pôvodne ako spojenie *rōs marīnus*, doslova ‚morská rosa' (od lat. *rōs* ‚rosa' a *mare* ‚more', *marīnus* ‚morský'), motivácia pomenovania však nie je jasná.

rozmilý ↗ *milý*

rozochvieť (sa) ↗ *chvieť sa*

rozopäť ↗ *pnúť*

rozmiestniť ↗ *miesto*

rozmysel, rozmyslieť ↗ *myseľ*

roznietiť ↗ *nietiť*

rozopra ↗ *prieť*[1]

rozospatý ↗ *spať*

rozoštvať ↗ *štvať*[1]

rozpaky ‚pomykov' (od 19. stor.) • Azda od staršieho *rozpačiť* (i *rozpáčiť*) *sa/si* ‚rozmyslieť si, uvážiť' (od 15. stor.), od ↗ *roz-* a *páčiť* vo význame ‚preskúmať', resp. ‚pozrieť' (↗ *páčiť*[1]) – z významového hľadiska asi ‚rozmýšľanie, uvažovanie' > ‚nerozhodnosť (súvisiaca s ďalším konaním)' > ‚neistota, pomykov'. Z odvodenín: ***rozpačitý, rozpakovať sa.***

rozpäť, rozpätie ↗ *pnúť*

rozpomenúť sa ↗ *-pomenúť*

rozpor ↗ *prieť*[1]

rozprava, rozprávať, rozprávka ↗ *praviť*

rozptýliť (od 16. stor.) • Asi podľa čes. *rozptýliti*, ktorého východiskom je stčes. *rozptýleti* ‚rozhadzovať, rozmetávať', od stčes. *ptýleti (sě)* ‚hádzať (sa), trepať (sa)', nejasného pôvodu.

rozpučať, rozpuk ↗ *pučať*

rozrušiť ↗ *rušiť*

rozsah ↗ *siahať*

rozsobáš, rozsobášiť ↗ *sobáš*

rozsúdiť, rozsudok ↗ *súd*

rozšafný ‚márnotratný, rozhadzovačný', zastaráv. ‚rozvážny, rozumný, prezieravý' (od 16. stor.) • Z nem. *rechtschaffen*, doslova ‚správne uspôsobený' (zloženina nem. *recht* ‚správny, dobrý' a príčastia od nem. *schaffen* ‚tvoriť'), odtiaľ ‚čestný, statočný, poriadny'. V slk. bola prvá časť výrazu nahradená predponou ↗ *roz-;* novší význam ‚márnotratný' (už od 18. stor.) vznikol azda pod vplyvom slovesa *šafáriť* ‚byť šafárom; hospodáriť; zle, svojvoľne hospodáriť' (od ↗ *šafár*).

rozšklabiť ↗ *škľabiť*

roztápať ↗ *topiť*[2]

roztaviť ↗ *taviť*

roztiecť (sa) ↗ *tiecť*

roztoč ‚cudzopasný hmyz príbuzný pavúkovi (zool. Acanus)' (od 20. stor.) • Zrejme od slovesa

*roz-točiť ‚rozvŕtať, (o hmyze) rozožrať ap.', od ↗ *točiť* vo význame typu ‚(krútením, točením) vŕtať, prevrtávať' – porov. i *červotoč* (↗ *červ*).
roztok ↗ *tiecť*
roztomilý ↗ *milý*
roztopašný (od *17. stor.) • Pravdepodobne obmena pôvodného *roz-pašný* (k vkladnému *-to-* porov. *milý: roz-to-milý*), od slovesa typu *roz-pásť sa* (↗ *pásť*) s posunom v smere ‚začať sa (neviazane) pásť' (porov. *roz-jesť sa* ap.) > ‚správať sa neviazane, nekontrolovane ap.'. Porov. i ↗ *samopaš*.
roztopiť ↗ *topiť*[2]
roztrhnúť ↗ *trhať*
roztrieštiť ↗ *trieskať*
roztržka ↗ *trhať*
rozum, rozumieť ↗ *um*
rozvaha, rozvážiť (si) ↗ *váha*
rozviedka ‚prieskumná hliadka; špionážna služba' (od 20. stor.) • Z rus. *razvédka* (*разведка*), od slovesa *raz-védať* (*разведать*) ‚dozvedieť sa o niečom (opytovaním), zistiť niečo; preskúmať niečo s nejakým cieľom', čo je odvodenina od staršieho rus. *védať* (*ведать*) ‚vedieť', majúceho rovnaký koreň ako ↗ *vedieť*. Z odvodenín: ***rozviedčik*** (rus. *razvédčik, разведчик*).
rozvinúť ↗ *viť*
rozvíriť ↗ *vír*
rozviť ↗ *viť*
rozvlákať, rozvliecť ↗ *vliecť*
rozvodie ↗ *voda*
rozvoj ↗ *viť*
rozvrat, rozvrátiť ↗ *vrátiť*
rozvrh, rozvrhnúť ↗ *vrhať*
rozzúriť (sa) ↗ *zúriť*
rozžehnať sa ↗ *žehnať*
rožok ↗ *roh*
rôsol (od 17. stor.) • Etymologicky **rôzsol;* azda už psl. **orz-solъ*, od slovesa **orz-soliti* ‚rozsoliť' (ďalej pozri ↗ *soľ*) – slovo asi pôvodne označovalo slaný nálev na konzervovanie rýb a mäsa; neskôr sa prenieslo na polievku, v ktorej sa varia ryby a ktorá neskôr tuhne na huspeninu.
rôzny (od *15. stor.) • Psl. **orzьnъ*, odvodenina od psl. **orz-* (↗ *roz-*) s predpokladaným pôvodným významom oddeľovania, odlučovania.
röntgen ‚prístroj na presvecovanie tela ap. v lekárstve, v priemysle a i.' • Podľa nem. fyzika W. C. Röntgena (1845 – 1923), objaviteľa tzv. lúčov X – ***röntgenové*** (etymologicky *Röntgenove*) *lúče*).
rub ‚opačná strana' (od 18. stor.) • Odvodenina (azda už psl. **ǫbъ*) od ↗ *rúbať* – pôvodne asi ‚rúbanie', odtiaľ ‚miesto, kde sa rúbalo, kde bolo niečo odseknuté, oddelené ap.' > ‚okraj' > ‚zadná, opačná strana'. Z odvodenín: ***naruby*** ‚na rubovú, opačnú stranu'. – **rubáš** ‚dlhé voľné rúcho, do ktorého obliekali mŕtvych; spodná súčasť ženského ľudového oblečenia' (od *17. stor.) • Pôvodne zrejme ‚odev z *rubov*'; od ↗ *rub* vo význame typu ‚kus plátna ap.' (porov. hluž. *rub* ‚plátená šatka' i staršie slk. *rub* ‚šatka', od 17. stor.), ktorý vznikol vývinom ‚rúbanie' > ‚čo je odrúbané, oddelené' > ‚oddelený kus (plátna)'. – **rubaška** ‚ruská mužská košeľa' (od 19. stor.) • Z rus. *rubáška* (*рубашка*), čo je zdrobnenina od rus. *rubácha* (*рубаха*) ‚id.', odvodeného od rus. *rub* (*руб*) v staršom význame ‚kus látky' (porov. i ↗ *rubáš*). – **rúbať** (od *15. stor.) • Psl. **rǫbati*, asi iteratívum od psl. **rǫbiti* (porov. ***vy-rubiť*** admin. ‚určiť výšku poplatkov, daní ap.', doslova ‚vyrúbať' = zaznamenať pomocou znakov vysekaných ap. na rováši'), ktoré sa porovnáva s lit. *rum̃bas* ‚jazva', *rumbúoti* ‚obrubovať, lemovať', resp. aj s nem. *Rumpf* ‚trup' (t. j. ‚telo s odseknutými údmi'?) – východiskom je azda už ide. **remb-*, **romb-* ‚sekať, rúbať, robiť zárezy, hrany'. Z odvodenín: ***rúbaň, rúbanisko*** ‚vyrúbaná plocha v lese', ***porúbať*** (od toho ***porub*** ban. ‚pracovisko, kde sa rúbe, dobýva nerasť' i miestne názvy *Poruba*, doslova ‚miesto s vyrúbaným porastom'), ***prerúbať*** (od toho ***prieruba***, s disimiláciou *r-r-* > *r-l-* aj ***prieluba***); ***vrub*** ‚zárez (na rováši)' (od **v-rúbiť* ‚vsekať, vrezať ap.', porov. i *pripísať niekomu niečo na v.*), od toho ***vrúbeľ*** ‚jednoročný (odrezaný) výhonok vkladaný pri štepení do podpníka'; ***obruba, zárubňa*** (pôvodne akiste o okraji upravenom osekávaním, resp. zhotovenom z rúbaného dreva), ***zrub*** (doslova ‚čo je zrúbané; stavba z osekaných brvien ap.', k významu porov. *súsek*, ↗ *sekať*) a i. Pozri aj ↗ *otruby*. – **rubeľ** ‚jednotka ruskej meny' (od 19. stor.) • Z rus. *rubľ* (*рубль*), od rus. *rubiť* (*рубить*) ‚rúbať, sekať' – pôvodne označenie odseknutého kusu hrivny ako starej rus. peňažnej jednotky.
rubeola lek. ‚ružienka' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *rubeola*, utvoreného v novoveku na základe lat. *rubeus* ‚červený'. Porov. i ↗ *rúž*. – **rubín** ‚purpurová priesvitná odroda korundu' (od 17. stor.) • Zo strlat. *(lapis) rubinus*, od román. **rubīnus* ‚červený', čo je odvodenina od lat. *rubeus* ‚id.'. – **rubrika** • Z lat. *(terra) rubrīca*

‚červená hlinka' (> staršie slk. *rubrika* ‚červená hlinka, červená krieda', od 17. stor.), od lat. **rubrīcus* ‚červený', čo je odvodenina od lat. *ruber* ‚id.'. Lat. *rubrīca* ďalej znamenalo aj ‚(červenou farbou napísaný) titul zákona', odtiaľ prenesene ‚zákon, nariadenie' (> staršie slk. *rubrika* ‚pravidlo určujúce spôsob vykonávania modlitieb a obradov', od 18. stor.). Z významu ‚(červený) nadpis' vznikol význam ‚čo je označené nadpisom, čo sa nachádza pod nadpisom' – z toho ‚ohraničený oddiel na úradných listinách' (v slk. od 18. stor.) aj ‚osobitná časť v časopisoch, novinách, vyhradená na určitý žáner ap.'.

rúcať ↗ *rútiť sa*

ručať (od 18. stor.) • Psl. **ručati* (**rou-k-j-*); súvisí s ↗ *ryčať*, obidvoje od rovnakého koreňa ako ↗ *revať*.

rúči ‚obratný, šikovný, súci, ako sa patrí' (od 18. stor.) • Akiste od ↗ *ruka* – k významu porov. angl. *hand* ‚ruka': *handy* ‚(o človeku) šikovný, obratný', ako aj ↗ *zručný*.

ručiť ↗ *ruka*

ruda (od *13. stor.) • Psl. **ruda*, pôvodne asi skrátenie spojenia **ruda zemja* ‚červená zem' (t. j. takto sfarbená pôda s obsahom železa), od psl. **rudъ* (**roudh-*) ‚červený' (porov. čes. *rudý* ‚id.' a i.), ktoré súvisí so stind. *rudhiráḥ*, gr. *erythros* (*ἐρυθρός*), lat. *ruber* ‚červený', *rūfus* ‚červenastý, ryšavý', nem. *rot*, angl. *red* ‚červený', lit. *raũdas* ‚červenohnedý' a i. – všetko od ide. **reudh-* ‚červený'. Menej pravdepodobný sa zdá názor, že ide o starý kultúrny termín cudzieho pôvodu; ako jeho možné východisko sa uvádza sumer. *urud(u)* ‚meď'. Pozri aj ↗ *hrdza*, ↗ *meď*, ↗ *rumený*, ↗ *rus*, ↗ *rýdzi*, ↗ *rysavý*.

rudimentárny kniž. ‚základný', biol. ‚nedokonale vyvinutý, zakrpatený' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *rudīmentum* ‚prvý pokus, začiatok, príprava', od lat. *rudis* ‚surový, nespracovaný, hrubý, neforemný'.

rúhať sa *niekomu* ‚hrubo urážať', staršie i *rúhať* (od 17. stor.) • Psl. **rǫgati (sę);* odvodenina od psl. **rǫgъ* (porov. stsl. *rǫgъ* (РѪГЪ) ‚posmech, potupa'), ktoré sa odvodzuje od ide. **u̯reng-* ‚krútiť' (porov. lat. *ringī* ‚otvárať ústa a ukazovať zuby', nem. *ver-renken* ‚vykrútiť, vykĺbiť', lit. *rangýti* ‚krútiť, skrúcať', csl. *ręgnǫti* (РѦГНѪТИ) ‚roztvárať sa' a i.) – z významového hľadiska asi ‚krútiť' > ‚vykrúcať tvár' > ‚otvárať ústa' > ‚haniť, urážať, vysmievať sa ap.' (k podobnému významu porov. aj *otvárať si ústa na niekoho*). Pozri aj ↗ *rehotať sa*.

ruch (od 19. stor.) • Psl. **ruchъ* (**rous-o-*). Porovnávalo sa so stind. *róšati* ‚vzbudzuje neľúbosť, popudzuje', *rušṭah* ‚rozčúlený', švéd. *rusa* ‚hnať sa, náhliť sa', lit. *ruošùs* ‚čulý, usilovný' a i. – všetko od ide. **reu-s-*, čo je rozšírenie ide. **er-* : **or-* ‚dávať sa do pohybu'. Podľa iného výkladu súvisí s psl. **rušiti* (↗ *rušiť*), čo by predpokladalo východiskový význam ‚pohyb pri kopaní, rytí, rušení ap.'. Z odvodenín: dial. *ruch-ať (sa)* ‚hýbať (sa)' (asi už psl. **ruchati*), k tomu ***rušať (sa)*** kniž., expr. ‚hýbať sa, pohýnať sa', ***rušný, rušeň*** (k významu porov. i ↗ *lokomotíva*) a i. Pozri aj ↗ *rúcho*, ↗ *rýchly*.

rúcho kniž. ‚(slávnostné, obradné) oblečenie', staršie i ‚šatka' (od 17. stor.) • Psl. **rucho*. Môže byť odvodené od psl. **rušiti* (↗ *rušiť*) vo význame typu ‚trhať', t. j. **rucho* by pôvodne znamenalo ‚odtrhnutý kus látky'; iný výklad, usúvzťažňujúci psl. **rucho* s **ruchъ* (↗ *ruch*), tu vychádza z významu ‚hnuteľný majetok' (porov. odvodené strus. *ruch-lo* (РȣХЛО) ‚id.'). Z odvodenín: ***rúško*** ‚kniž. závoj; lek. sterilná tkanina na ochranu pred infekciou, prachom ap.' (staršie i ‚šaty, rúcho, odev').

ruina ‚zrúcanina, rozvalina' (od 17. stor.) • Z lat. *ruīna* ‚zrútenie, zvalenie sa; zrúcanina, trosky', od lat. *ruere* ‚valiť sa; váľať, strhávať'. Z odvodenín: ***ruinovať*** ‚privádzať na mizinu, ničiť'.

ruja ‚párenie vysokej zveri' (od *19. stor.) • Psl. **rjuja* (**reu̯-jā*), od rovnakého koreňa ako ↗ *revať* – doslova ‚revanie, rev'; k pomenovaniu párenia podľa sprievodných zvukov porov. i ↗ *húkať sa* ‚(o prasnici) mať čas párenia' ap.

ruka (od 15. stor.) • Psl. **rǫka* (**ronk-*). Pravdepodobne odvodenina od slovesa zachovaného v lit. *riñkti*, *renkù* ‚brať, zbierať' (odtiaľ i lit. *rankà* ‚ruka'), t. j. ruka ako ‚čo slúži na zbieranie, čím sa zbiera' – k významu porov. i gr. *ageirō* (*ἀγείρω*) ‚zbieram': *agostos* (*ἀγοστός*) ‚dlaň, hrsť'. Iný výklad, usúvzťažňujúci psl. **rǫka* s kelt. **vranca* (> neskoré lat. *branca* ‚laba', ↗ *brandža*), vychádza z pôvodného významu ‚niečo skrútené, ohnuté' a odvodzuje obidva výrazy od ide. **u̯renk-*, čo je odvodenina od ide. **u̯er-k-* ‚krútiť, pliesť' (pozri aj ↗ *vrkoč*). Z odvodenín: ***rukáv, rukavica; poruke*** (v spojení *mať*, *byť p.*, pozri aj ↗ *naporúdzi*); ***náručie, područie; ručiť*** (pôvodne ‚garantovať podaním ruky'), ***zaručiť sa,*** od toho ***záruka; doručiť*** (t. j. ‚dodať do rúk'); ***poručiť***, pôvodne asi ‚dať pokyn rukou', z toho ‚prikázať' (*p-l im, aby ho nasledovali;* sem i ***poručík***

ako nižšia vojenská hodnosť) i ,odkázať, zveriť' (*p. majetok* aj *p. dieťa do opatery*, k tomu ***poručník*** práv. ,tútor'), odtiaľ ***odporučiť*** ,odkázať niekoho na niečo'. ***(Od)porúčať sa*** zastaráv. ,(roz)lúčiť sa (pozdravom)' vzniklo asi prekladom nem. *sich (jemandem) empfehlen*, k nem. *empfehlen* (dnes ,odporúčať', staršie ,zverovať'), t. j. azda ,(pri odchode) odporúčať niekomu svoje služby, resp. zverovať sa niekomu do priazne' > ,lúčiť sa' a i. ***Doporučený** list* je podľa čes. (od čes. *doporučiti* ,odporučiť'), ide o preklad fr. *lettre recommandée;* ďalej pozri ↗ *rekomando.* Pozri aj ↗ *obruč*, ↗ *rúči*, ↗ *rukoväť*, ↗ *spakruky*, ↗ *zručný.*

rukovať hovor. ,nastupovať do vojenskej služby' (od 20. stor.) • Z nem. *rücken* (bavor.-rak. nem. *rucken*) ,posúvať, presúvať' (súvisí s nem. *Ruck* ,trhnutie, postrčenie, náraz'); súčasný slk. význam vznikol na základe nem. spojení typu *ins Feld, ins Manöver rücken* ,(o vojakoch) odchádzať do poľa (resp. na front), na cvičenie'.

rukoväť (od 17. stor.) • Stará zloženina na základe psl. **ręka* (↗ *ruka*) a **ętь* ,vzatie; čo slúži na vzatie, uchopenie', od psl. **(j)ęti* ,vziať' (↗ *jať*). Vysvetľuje sa ako pôvodné **rǫk-o-ętь* (s druhotným *v*, ktoré malo zabrániť stretnutiu dvoch samohlások), ale aj ako **rǫkou̯-ętь* – prvý člen **rǫkou̯* (> neskoršie psl. **rǫku*) môže byť tvarom lok. du. od psl. **rǫka* (t. j. **rǫku* = ,na, v [dvoch] rukách'; odtiaľ i stčes. *rukú*, doteraz zachované v čes. *na rukou* ,na rukách', *v rukou* ,v rukách').

ruksak hovor. ,plecniak' (od 20. stor.) • Z jnem. *Rucksack*, čo je zloženina z *Ruck* (spis. nem. *Rücken*) ,chrbát' (pozri aj ↗ *curgať*) a *Sack* ,vrece, vak', ż lat. *saccus* (ďalej pozri ↗ *sáčik*).

rula geol. ,metamorfózou vzniknutá hornina zložená z kremeňa, živca a sľudy' (od 19. stor.) • Z nem. dial. *grull* (spis. nem. *Geröll*) ,čo sa kotúľa v kusoch; okrúhle kamene pokrývajúce dná vodných tokov a úbočia strmých skál', od nem. *rollen* ,kotúľať sa, točiť sa, (o lavíne) rútiť sa' (↗ *rolovať*).

ruleta ,druh hazardnej hry' (od 19. stor.) • Z fr. *roulette*, doslova ,koliesko' – zdrobnenina od stfr. *ruele*, *roele* (dnešné fr. *rouelle*), ktorého východiskom je lat. *rotella*, zdrobnenina od lat. *rota* ,koleso'. Hra je pomenovaná podľa otáčajúcej sa kruhovej platne s číselnými poľami. ***Ruská r.*** je prekladom angl. *Russian roulette*, podľa rovnomennej poviedky amer. spisovateľa G. A. Surdeza z r. 1937 (tam zmienené v súvislosti s praktikami rus. dôstojníkov dislokovaných r. 1917 v Rumunsku).

rum ,druh liehového nápoja' (od 19. stor.) • Z angl. *rum* – slovo vzniklo pravdepodobne na karibskom ostrove Barbados skrátením staršieho *rumbustion* ,rum', ktoré asi súvisí s angl. *rumbustious* ,hlučný, rozkričaný, divý, búrlivý' (pomenovanie alkoholického nápoja podľa jeho povzbudzujúceho účinku?).

rumádzgať ↗ *rumázgať*

ruman ,bot. Anthemis' (od *17. stor.) • Azda z lat. *Rōmānus* ,rímsky', od lat. *Rōma* ,Rím' – porov. i bot. lat. *Chamomilla rōmāna*, doslova ,rímska kamilka', ako iný názov tejto byliny. Z odvodenín: ***rumanček*** ,bot. Matricaria'. Porov. i ↗ *román.*

rumázgať, rumádzgať expr. ,(hlasno) nariekať, plakať' (od 19. stor.) • Asi expresívne obmeny **rumáckať*, utvoreného na základe staršieho *rum-ác-ať* ,plakať; hlasno jesť, hrýzť, chrúmať' (od 18. stor.), azda zvukomalebného pôvodu.

rumba ,rytmický spoločenský tanec stredného tempa' (od 20. stor.) • Z kubánskeho špan. *rumba.*

rumelka ,ohnivočervené minerálne farbivo al. farba' (od 20. stor.) • Podľa čes. *rumělka*, čo je prevzatie z jsl. jazykov – porov. srb., chorv. *rumeljka* ,rumelka', utvorené na základe psl. **ruměnъ;* ďalej pozri ↗ *rumený.* – **rumený** (od 17. stor.) • Psl. **ruměnъ*, čo je odvodenina od psl. **rumy*, gen. **rumene* (**roudh-men-*) ,niečo červené', od ide. **reudh-* ,červený'; ďalej pozri ↗ *ruda.*

rumovisko ↗ *rumy*

rumpál ,ručný navijak' (od 17. stor.) • Azda nem. pôvodu, avšak málo jasné. Mohlo vzniknúť z pôvodného **rulpám*, prevzatého z nem. dial. *rulpām* (spis. *Rollbaum*) ,okrúhly kus dreva točiaci sa okolo vlastnej osi' ako zloženiny nem. *Rolle* ,koliesko, klbko, cievka, kotúč' (prevzatie z fr. *rôle*, ďalej pozri ↗ *rola*) a *Baum* ,žrď, tyč; vratidlo, hriadeľ' (germ.); vylúčiť nemožno (za predpokladu disimilácie *m-m-* > *m-l-*) ani východisko v podobe nem. *Rundbaum* (dial. i *rumbaum*, *rumbām* ap.) ,hriadeľ banského navijaka', od nem. *rund* ,okrúhly' (prevzatie z fr. *rond*, ďalej pozri ↗ *rondo*).

rumy ,zrúcaniny, rozvaliny' (od 18. stor.) • Od staršieho *rum* ,materiál (napr. tehly, kameň) zo zrúcaných domov' (od 17. stor.), nejasného pôvodu – azda prevzatie zo strhnem. *rūm*, *rūn*, *roum* ,odpadky, odpad, smeti'. Z odvodenín: ***rumovisko.***

rúno ‚ovčia vlna s kožou' (od 17. stor.) • Psl. **runo* (**rou-*), odvodenina od ide. **reu-* ‚vytrhávať, trhať' (ďalej pozri ↗ *ryť*) – z významového hľadiska ‚čo sa trhá, strháva' > ‚vlna strhávaná ovciam; (strhnutá) vlna s kožou'.

rup, rups cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***rupnúť***.

ruptúra kniž. ‚trhlina, zlom', staršie ‚prietrž' (od 17. stor.) • Z lat. *ruptūra*, od lat. *rumpere, ruptum* ‚zlomiť, rozlomiť; prasknúť, puknúť'.

rúra ‚duté teleso valcovitého tvaru' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *rōre* (nem. *Röhre*) ‚rúra, trubica'; súvisí aj s nem. *Rohr* ‚trstina'.

rus ‚zool. Blatella' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Mohlo vzniknúť na základe etnického názvu *Rus* (k motivácii pomenovania pozri ↗ *šváb*); podľa iného výkladu je odvodené od rovnakého koreňa ako staršie *rusý* ‚červenkastý, ryšavý' (od 16. stor.), ktorého východiskom je psl. **rusъ* (**rud-sъ*), od ide. **reudh-* ‚červený' (ďalej pozri ↗ *ruda*) – pomenovanie môže súvisieť so sfarbením hmyzu.

rusalka ‚ženská rozprávková vodná bytosť' (od 19. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie z vsl. jazykov (rus. *rusálka (русалка)* a i.), kde sa pôvodne vzťahovalo asi na duše žien a detí, ktoré zomreli neprirodzenou smrťou; ide o odvodeninu od staršieho rus. *rusalii* mn. (*русалии*) ‚jarný pohanský sviatok na pamiatku zosnulých'. Východiskom výrazu je názov neskororímskeho sviatku (lat. *Rosālia* mn.) na počesť mŕtvych, spojeného so zdobením hrobov ružami a s obradnými tancami a hrami; k Slovanom prenikol asi z oblasti Balkánu. Výraz *Rosālia* mn. vznikol na základe lat. *rosa* (↗ *ruža;* iným názvom sviatku bolo lat. *diēs rosae*, doslova ‚deň ruže'); v slk. je zachovaný ako *Rusadlá* ‚Turíce; hry a slávnosti konané počas Turíc' (od 17. stor.) – došlo tu k prenosu názvu na kresťanský sviatok.

rustikálny kniž. ‚dedinský, sedliacky' (od 19. stor.) • Od lat. *rūsticus* ‚vidiecky, sedliacky, dedinský', čo je odvodenina od lat. *rūs* ‚pole; gazdovstvo; vidiek'.

rušať (sa), rušeň ↗ *ruch*

rušiť (od 15. stor.) • Psl. **rušiti*. Pôvodne asi iteratívum od slovesa typu **rusti*, **rušǫ* (**rus-j-*), súvisiaceho so stsev. *rúst* ‚zrútený múr', nór. *rusk* ‚odpad', lit. *raũsti*, lot. *ràust* ‚ryť, hrabať sa' a i. – všetko od ide. **reus-*, čo je rozšírenie ide. **reu-* ‚kopať, ryť; rozrývať, rozhrabávať; vytrhávať, trhať' (ďalej pozri ↗ *ryť*); z významového hľadiska ‚kopať, ryť atď.' > ‚(kopaním ap.) poškodzovať, ničiť' (porov. i staršie *r. chrám Boží* ‚búrať' ap.) > ‚mariť existenciu, robiť neplatným' (*r. sľub* a i.). Odvodeniny od *rušiť* zrejme splývajú s odvodeninami od ↗ *ruch* ‚pohyb' (porov. staršie *r. sa* ‚rúcať sa, ničiť sa, kaziť sa' i ‚rýchlo sa hýbať, ponáhľať sa' a i.) – ***vyrušiť*** pripúšťa pôvodný význam ‚vytrhnúť (z pokoja)', ale aj ‚znepokojiť pohybom' ap.; podobne ***rozrušiť niekoho*** (k možnej motivácii pohybom porov. *duševné pohnutie*), ***porucha*** (‚porušenie', resp. ‚chyba vzniknutá v dôsledku [nežiaduceho] pohybu'?) ap. Pozri aj ↗ *rúcho*, ↗ *rýchly*.

rúško ↗ *rúcho*

rušný ↗ *ruch*

ruť sa ↗ *ruvať sa*

ruta ‚aromatická rastlina' (od 17. stor.) • Z lat. *rūta;* pravdepodobne súvisí s gr. *rhȳtē* (*ῥυτή*), nejasného pôvodu – môže ísť o prevzatie zo substrátových jazykov.

rutina [-t-] ‚remeselná šikovnosť nadobudnutá dlhým cvikom' (od 19. stor.) • Z fr. *routine*, čo je odvodenina od fr. *route* ‚cesta' (často opakovaný úkon ap. bol prirovnaný k mnohokrát prechádzanej ceste), ktorého východiskom je lat. *(via) rupta*, doslova ‚prerazená cesta', od lat. *rumpere, ruptum* ‚zlomiť, rozlomiť, pretrhnúť; preraziť' – k významu porov. lat. *viam rumpere* ‚raziť si cestu'. Pozri aj ↗ *maršruta*.

rútiť sa ‚hnať sa vpred; valiť sa (aj z výšky); boriť sa', staršie i *rútiť*, *rutiť* ‚hodiť, vrhnúť' (od 18. stor.) • Psl. **rutiti (sę)* (resp. **rjutiti (sę)*, k mäkkosti porov. čes. *z-řítiti se* ‚zrútiť sa', poľ. *rzucić* ‚vrhnúť' ap.) – odvodenina od koreňa **rut-/*rjut-*, ktorý je pravdepodobne rozšírením ide. **reu-* ‚kopať, ryť a i.'; ďalej pozri ↗ *ryť*. Z odvodenín: ***rúcať*** ‚boriť' (**rut-j-ati*). – **ruvať sa, ruť sa** expr. ‚prudko sa biť', staršie i *ruvať* ‚biť, mlátiť niekoho', *rvať* ‚trhať, ničiť' (od 18. stor.) • Pôvodne asi *rvať (sa)*, *rujem (sa)*, z psl. **rъvati* (**rŭų-*), **rujǫ* (**roų-*), od ide. **reu-* ‚kopať, ryť a i.' (↗ *ryť*); novšie tvary neurčitku s *ru-* mohli vzniknúť na základe tvarov prít. času **rujǫ* ‚rujem', **ruješi* ‚ruješ' ap. Pozri aj ↗ *šarvanec*, ↗ *šarvátka*, ↗ *zurvalec*.

rúž ‚tyčinka na farbenie perí' (od 20. stor.) • Z fr. *rouge*, pôvodne ‚červený' (z lat. *rubeus* ‚id.', porov. i ↗ *rubeola*), odtiaľ i ‚červeň; červené farbivo' > ‚tyčinka na farbenie'.

ruža ‚bot. Rosa' (od *16. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom strhnem. *rōse* (dnešné nem. *Rose*) – z lat. *rosa*, čo je prevzatie gr. pôvodu, ktorého východiskom bola asi nejaká

odvodenina od gr. *rhodon* (*ῥόδον*) ‚ruža', pravdepodobne prevzatého z irán. jazykov (**u̯rda-;* z toho aj perz. *gul* ‚ruža'). Z odvodenín: ***ružový,*** doslova ‚majúci farbu ruže' (k pomenovaniu porov. ↗ *oranžový* ap.); ***ruženec,*** od staršieho *ružený* ‚ružový' – ide o preklad cirk. lat. *rosārium* (↗ *rozárium*), súhrn za sebou nasledujúcich modlitieb vytvára „ružový" veniec, t. j. veniec duchovných ruží, a i. Pozri aj ↗ *rozeta,* ↗ *rusalka.*

ryba (od *13. stor.) • Psl. **ryba* (**rūb-*); málo jasné slovo, obyčajne sa porovnáva so strhnem. *rūpe* (nem. *Raupe*) ‚húsenica'. Iné výklady usúvzťažňujú psl. **ryba* s psl. **ryti* (↗ *ryť,* t. j. išlo by o pôvodné označenie druhov, ktoré sa zarývajú, zavrtávajú do bahna), resp. s psl. **arębъ* (↗ *jarabý,* t. j. **ryba* azda ako pôvodné označenie pestrých lososovitých rýb?); uvažovalo sa – pri rekonštrukcii **ryba* < **rūb-* < **ūr-b-* (s prešmyknutím) – aj o možnej súvislosti so stind. *vāri* ‚voda, dážď', lat. *ūrīna* ‚moč', lit. *jūra* ‚more' (t. j. ryba ako ‚vodný živočích'; porov. ↗ *vydra*). ***Veľryba*** mohlo vzniknúť ako čiastočný preklad nem. *Walfisch* (zloženina nem. *Wal* ‚veľryba' a *Fisch* ‚ryba'); *Wal-* sa asi ľudovoetymologicky zblížilo s ↗ *veľký* na základe predstavy o „veľkej rybe", hoci tu ide o cicavca. Z ďalších odvodenín: ***rybina*** tech. ‚výčnelok a výrez lichobežníkovitého prierezu zapadajúce do seba a používané na pevné spojenie' (podľa tvaru takýchto spojov, niekedy pripomínajúcich rybu).

ryčať (od 17. stor.) • Odvodenina od **rykať* (porov. aj jeho ďalšie odvodeniny ***ryk*** ‚ryčanie', ***ob-rýk-nuť (sa)*** expr. ‚okríknuť, osopiť sa'), ktorého východiskom je psl. **rykati* (porov. už stsl. *rykati* (**РЫКАТИ**) ‚revať' a i.) < **rū-k-,* od zvukomalebného koreňa **reu-, *rēu-, *rū-;* ďalej pozri ↗ *revať.*

rydlo ↗ *ryť*

rýdzi (od *17. stor.) • Psl. **rydjь* (**rūd-*) – odvodenina od ide. **reudh-* ‚červený'; ďalej pozri ↗ *ruda.* K pôvodnému významu farby porov. aj odvodené ***rýdzik*** ‚huba pomarančovej farby (bot. Lactarius'); význam ‚čistý' (prenesene aj ‚nefalšovaný, skutočný, pravý ap.') vznikol v spojení *r-e zlato,* pôvodne ‚červené zlato' (porov. nem. *rotes Gold* ‚id.') – prášok z čistého, pravého zlata má červenú farbu.

ryha ‚vyrytá čiara, tenký žliabok' (od 20. stor.) • Zo strhnem. *rīhe* (nem. *Reihe*) ‚rad, čiara', ktoré súvisí so strhnem. *rīhen* (nem. *reihen*) ‚zoraďovať; usporadúvať do línie, radu'.

rýchly (od 17. stor.) • Psl. **rychlъ* (**rūs-*). Pravdepodobne súvisí s psl. **ruchъ* (↗ *ruch*); iný výklad usúvzťažňuje psl. **rychlъ* s **rušiti* (↗ *rušiť*), čo predpokladá významový vývin typu ‚(z)ničený' > ‚rúcajúci sa' > ‚prudko sa pohybujúci'.

ryk ↗ *ryčať*

rýľ ↗ *ryť*

rým ‚zvuková zhoda v zakončení dvoch al. viacerých veršov' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *rīm* (nem. *Reim*), čo je prevzatie z fr. *rime,* azda odvodeného od slovesa *rimer* ‚stavať do radu; vytvárať rady, riadky, verše; rýmovať'.

rýpať (od 18. stor.) • Psl. **rypati* (**rūp-*); súvisí so stind. *rúpyati* ‚cíti trhavú bolesť v bruchu', lat. *rumpere* ‚lámať, rozlamovať, pretŕhať', stsev. *rjúfa, rjófa* ‚lámať, trhať', lit. *raupýti* ‚vykopávať, vyhlbovať' a i. – všetko od ide. **reup-* ‚vytrhávať, trhať, lámať', čo je rozšírenie ide. **reu-* ‚kopať, ryť' a i.'; ďalej pozri ↗ *ryť.* Z odvodenín: ***rýpadlo*** i ***rypák*** (staršie i ‚dlátko, nožíček; skalpel' < ‚čo slúži na rytie, lámanie, rezanie ap.'); ***rypnúť, vrypnúť*** a ***vryp,*** a i.

rys^{1} ‚zool. Lynx' (od *16. stor.) • Psl. **rysь.* Pôvodne zrejme **lysь;* súvisí s arm. *lusanunk'* mn., gr. *lynx* (*λύγξ*), sthnem. *luhs,* nem. *Luchs,* lit. *lūšis* ‚rys' a i. – všetko od ide. **leuk-, *leuk̂-* ‚svietiť, svetlý'; pozri aj ↗ *lúč,* ↗ *lysý.* Pomenovanie môže súvisieť so svetlým sfarbením kožušiny či s nápadne svietiacimi očami rysa, ale aj – za predpokladu významového posunu ‚svetlo (očí)' > ‚schopnosť videnia' – s jeho dobrým zrakom (porov. i slk. *ostrovid* ‚rys'); začiatočné *r-* namiesto očakávaného **l-* sa vysvetľuje tabuistickou obmenou výrazu či možným vplyvom psl. **rysъ* (ďalej pozri ↗ *rysavý*). – **rys**^{2} ‚výkres', kniž. ‚črta' (od 19. stor.) • Z nem. *Riss* ‚náčrt, nákres', od slovesa *reißen* v staršom význame ‚písať, kresliť', pôvodne ‚vyrývať (znaky)'. Z odvodenín: ***rysovať; obrys,*** asi ako prispôsobenie nem. *Ab-riss* ‚náčrt, prehľad; črta tváre', k nem. *ab-reißen* v staršom význame ‚načrtnúť (obraz)', a i.

rysavý kniž. (od 17. stor.), **ryšavý** ‚hrdzavý' (od 16. stor.) • Odvodeniny od **rysý* ‚id.' (porov. dial. *o-rys-ieť* ‚zryšavieť' a i.), ktorého východiskom je psl. **rysъ* (**rūd-s-*), odvodené od ide. **reudh-* ‚červený'; ďalej pozri ↗ *ruda.* Pozri aj ↗ *rys*^{1}.

rysovať ↗ *rys*^{2}

ryšavý ↗ *rysavý*

ryť (od *16. stor.) • Psl. **ryti* (**rū-*); súvisí so stind. *ru-* ‚rozbíjať, rozdrvovať', lat. *ruere*

‚strhávať (so sebou)', stír. *ruam* ‚lopata, rýľ', stsev. *rýja* ‚trhať vlnu (z oviec)', lit. *ráuti* ‚trhať, vytrhávať' a i. – všetko od ide. **reu-*, **reuə-* : **rū-* ‚kopať, ryť; rozrývať, rozhrabávať; vytrhávať, trhať'. Z odvodenín: ***rydlo, rýľ*** ‚nástroj na rytie', ***ryt*** ‚čo je (vy)ryté' (porov. ***drevoryt*** i ***rytina***) a i. Pozri aj ↗ *koryto*, ↗ *raž*, ↗ *rov*, ↗ *rúno*, ↗ *rušiť*, ↗ *rútiť sa*, ↗ *ruvať sa*, ↗ *ryba*, ↗ *rýpať*.

rytier ‚šľachtic za feudalizmu' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *rit(t)er*, *rīter* (dnešné nem. *Ritter*), čo je prevzatie zo strhol. *riddere* (hol. *ridder*), ktoré vzniklo – ako variant strhol. *ridere* (hol. *rijder*) ‚jazdec' (od hol. *rijden* ‚jazdiť', súvisiaceho s nem. *reiten* ‚id.', ↗ *rajtovať*) – prekladom strfr. *chevalier* ‚jazdec; rytier'; ďalej pozri ↗ *gavalier*.

rytina ↗ *ryť*

rytmus ‚pravidelné striedanie fáz deja' (od 17. stor.) • Z lat. *r(h)ythmus*, čo je prevzatie z gr. *rhythmos* (*ῥυθμός*), doslova ‚prúdenie, prúd' (ako symbol rovnomerného, pravidelného striedavého pohybu), od gr. *rheō* (*ῥέω*) ‚tečiem, prúdim'.

ryža ‚bot. Oryza' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *rīs* (nem. *Reis*), čo je prevzatie zo strlat. *risus*, *risum* – východiskom slova je lat. *orȳza*, prevzaté z gr. *orȳza* (*ὄρυζα*), pôvodom asi z irán. jazykov. Pozri aj ↗ *rizoto*, ↗ *ryžovať*.

ryžovať ‚získavať (drahé kovy ap.) premývaním piesku al. roztlčenej horniny' (od 19. stor.) • Zo staršieho nem. *reisen*, resp. už sthnem. *rīsan* ‚pohybovať sa zhora nadol ap.' (od neho je odvodené dnešné nem. *rieseln* ‚slabo tiecť, kvapkať; sypať sa, prepadávať') – v slk. sa výraz mohol druhotne zblížiť aj s nesúvisiacim ↗ *ryža* (podľa predstavy o podobnosti kovových a ryžových zrniek?).

S

s, s- (od 15. stor.) • Psl. **sъ;* pravdepodobne variant pôvodného **sъn* (koncové *-n* zostalo zachované v prípadoch typu **sъn imь* > *s ním* ap.), súvisiaceho s psl. **sǫ-* (**som-;* ďalej pozri ↗ *su-*); porov. súvzťažné výrazy typu *s-písať* (**sъ-*): *sú-pis* (**sǫ-*) ap. Pozri aj ↗ *snáď*, ↗ z^2.

sa (od 15. stor.) • Psl. **sę* akuz.; súvisí s gr. *sfeis* (*σφεῖς*) ‚oni', lat. *sē*, gót. *sik*, sthnem. *sih*, nem. *sich* ‚seba, sa' a i. – všetko od ide. **se-* ‚vedľa, oddelene, osobitne'. ***Si*** je z psl. **si* dat. Tvary ***seba*** (asi skríženie pôvodného **sebe* gen. a *sa* akuz.), ***sebe*** (**sebě* dat., lok.), ***sebou*** (**sobojǫ* inštr.) obsahujú psl. **seb-*/**sob-*, odvodené od ide. **se-* (*b-* bolo pôvodne asi koncovkou datívu, porov. lat. *sibĭ* dat. ‚sebe' < **sebhei*); k psl. **sob-* porov. ↗ *násobiť*, ↗ *osoba*, ↗ *pôsobiť*, ↗ *zásobiť*. Pozri aj ↗ *predsa*, ↗ *svoj*, ↗ *zasa*.

sabat ‚u židov siedmy, sviatočný deň v týždni pripadajúci na sobotu' (od 19. stor.) • Z lat. *sabbatum*, čo je prevzatie z gr. bibl. *sabbaton* (*σάββατον*), ktorého východiskom je hebr. *šabbāt* ‚deň odpočinku a bohoslužieb', od slovesa *šābat* ‚odpočívať'. Pozri aj ↗ *sobota*, ↗ *šábes*.

sabotovať ‚organizovane narúšať plynulosť výrobných, verejných ap. akcií' (od 20. stor.) • Z fr. *saboter*, čo je odvodenina od fr. *sabot* ‚drevák', nejasného pôvodu – vzniklo azda obmenou fr. *savate* ‚stará, resp. obnosená obuv' pod vplyvom fr. *bot* ‚zdeformovaný (o nohe)'; pôvod týchto výrazov nie je známy. Fr. *saboter* pôvodne znamenalo ‚búchať drevákmi', neskôr nadobudlo význam ‚rýchlo a nekvalitne vykon(áv)ať prácu', odtiaľ aj ‚sabotovať'. Z odvodenín: ***sabotér*** (fr. *saboteur*), ***sabotáž*** (fr. *sabotage*).

sácať ↗ *sotiť*

sáčik, sáčok subšt. ‚vrecko' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od *sak* (od 16. stor.) čo je prevzatie z lat. *saccus* ‚vrece, vak, mech' – východiskom výrazu je gr. *sakkos* (*σάκκος*), prevzaté zo semit. jazykov. Pozri aj ↗ *cakumpak*, ↗ *fusak*, ↗ *ruksak*, ↗ *sako*, ↗ *vačok*, ↗ *žoch*.

sad, sadať (si), sadiť ↗ *sedieť*

sadizmus ‚pohlavná úchylka prejavujúca sa krutosťou' (od 20. stor.) • Z fr. *sadisme*, podľa markíza de Sade (1740 – 1814), autora literárnych diel príslušného obsahu.

sadlo (od 16. stor.) • Psl. **sadlo*, od rovnakého koreňa ako *sadiť* (ďalej pozri ↗ *sedieť*); pôvodne asi ‚usadená vrstva tuku ap.'. – **sadnúť (si)** ↗ *sedieť*

sadra (od 18. stor.) • Psl. **sędra* (**sendr-*); porovnáva sa so stsev. *sindr*, sthnem. *sintar* (nem. *Sinter*) ‚výlučok z tečúcej al. kvapkajúcej vody ap.'.

sadza (od 17. stor.) • Psl. **sadja*, od rovnakého koreňa ako *sadiť* (ďalej pozri ↗ *sedieť*); pôvodne ‚čo sa usadzuje, usadenina'. – **sádzať, sadzba** ↗ *sedieť*

safaládka ‚údenina z mletého mäsa v krátkom hrubšom čreve' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od *safaláda*, čo je prevzatie z rak. nem. *Savaladi* – východiskom výrazu je tal. *cervellata* ‚saláma

z bravčového mäsa a mozgu', odvodené od tal. *cervello* ,mozog', z lat. *cerebellum*, čo je zdrobnenina od lat. *cerebrum* ,mozog'.

sága ,severská povesť al. epos' (od 20. stor.) • Z germ. jazykov (stsev. *saga*, nem. *Sage*), doslova ,rozprávanie'.

sachar..., v chem. názvosloví (*sacharid, sacharín, sacharóza* ap.) • Podľa lat. *saccharum*, čo je prevzatie z gr. *sakcharon* (σάκχαρον) ,cukor', pôvodom z ind. jazykov – porov. stind. *śárkarā* ,(hrubý) piesok; štrk; cukor' a i. Pozri aj ↗ *cukor*.

sajdkára, sidecar [sajtkar] ,motocykel s bočným vozíkom' (od 20. stor.) • Z angl. *sidecar*, čo je zloženina angl. *side* ,bok' (germ.) a *car* ,voz' (prevzatie zo stfr.; východiskom je lat. *carrus* ,voz', ↗ *kára*).

sako ,kabát z mužského obleku' (od 20. stor.) • Z tal. *sacco*, doslova ,vrece' (z lat. *saccus;* ďalej pozri ↗ *sáčik*) – názov údajne súvisí s rovným strihom odevu (t. j. bez prispôsobenia v páse).

-sakovať ↗ *siakať*

sakrálny kniž. ,posvätný, náboženský, kultový' (od 20. stor.) • Prevzaté zo záp. jazykov (nem. *sakral*, fr. *sacral* ap.), tam utvorené v novšom období na základe lat. *sacer* ,posvätný, zasvätený niekomu'. – **sakramentský** subšt. ,čertovský, potvorský, prekliaty' (od 17. stor.) • Odvodenina od staršieho *sakrament(um)* ,sviatosť' (od 16. stor.), prevzatého z cirk. lat. *sacrāmentum* ,id.' – východiskom výrazu je lat. *sacrāmentum* ,prísaha', od lat. *sacrāre* ,zasvätiť, venovať božstvu', od lat. *sacer* ,posvätný, zasvätený'. Dnešný význam slova *sakramentský* súvisí s tým, že výrazy z náboženskej sféry sa často používajú v kliatbach, resp. ako nadávky. – **sakristia** ,vedľajšia miestnosť v kostole na liturgické predmety a na prípravu celebrantov' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *sacristīa*, od lat. *sacer* ,posvätný, zasvätený'.

sakura ,okrasná čerešňa (bot. Cerasus japonica)' (od 20. stor.) • Z jap. *sakura*.

sála ,sieň' (od 18. stor.) • Z tal. *sala*, čo je prevzatie germ. pôvodu – azda z franského **sal*, pôvodne asi ,vnútro príbytku pozostávajúceho z jednej miestnosti'. Pozri aj ↗ *salón*.

saláma ,údenina z mletého mäsa v širšom čreve' (od 18. stor.) • Z tal. *salame*, ktorého východiskom je neskoré lat. *salāmen*, odvodené od lat. *sāl*, gen. *salis* ,soľ' – pôvodne išlo asi o ,mäsový výrobok konzervovaný v soli'.

salamandra ,obojživelník podobný jašterici' (od 17. stor.) • Z lat. *salamandra*, čo je prevzatie z gr. *salamandrā* (σαλαμάνδρα), pochádzajúceho azda zo substrátových jazykov.

salaš ,ohradený priestor pre ovce s kolibou pre baču a valachov' (od 16. stor.) • Slovo karpatskej pastierskej kultúry; v konečnom dôsledku asi z maď. *szállás*, od slovesa *száll* vo význame typu ,zosadnúť, usadiť sa'.

sálať (od 19. stor.) • Nie celkom jasné. Uvažovalo sa tu o reflexe psl. **salati*, usúvzťažňovaného (za predpokladu vývinu **s-* < **su̯-*) so stind. *svarati* ,svieti, žiari', gr. *heilē* (εἵλη) ,slnečná žiara, teplo', nem. *schwelen* ,tlieť; spaľovať (bez prístupu vzduchu)', lit. *svìlti* ,horieť bez plameňa' a i. – všetko od ide. **su̯el-* ,tlieť, horieť'.

saldo účt. ,rozdiel medzi príjmami a výdavkami' (od 20. stor.) • Z tal. *saldo*, od slovesa *saldare* ,vyrovnať účet, splatiť dlh', odvodeného od tal. *saldo* ,hutný, celistvý, stabilný', ktorého východiskom je asi ľud. lat. **salidus* ako kríženie lat. *solidus* ,pevný, tvrdý; celý, úplný' (↗ *solídny*) a *validus* ,silný, mohutný; mocný, pevný' (od lat. *valēre* ,byť silný, mocný'). Význam ,splatiť dlh' vznikol asi vývinom ,urobiť celistvým ap.' > ,dať do poriadku, urovnať' > ,vyrovnať (účet)' ap.

salezián ,člen katolíckej rehole zameranej na výchovu mládeže' (od *19. stor.) • Z cirk. lat. *Salēsiānus*, resp. tal. *Salesiano* (rehoľu založil v r. 1859 sv. Ján Bosco v Turíne) – podľa sv. Františka Saleského (lat. *S. Franciscus Salēsius*) ako patróna tejto rehole.

salchov hovor. ,skok pri krasokorčuľovaní' • Skrátenie spojenia *Salchowov skok;* podľa švéd. krasokorčuliara U. Salchowa, ktorý ho prvýkrát predviedol v r. 1909.

salicyl ,konzervačný prášok používaný pri zaváraní ap.' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *salix*, gen. *salicis* ,vŕba' a ↗ *-yl*.

salmiak chem. ,chlorid amónny' (od 17. stor.) • Z nem. *Salmiak*, ktoré vzniklo skrátením staršieho *Salarmaniacum, Salarmaniak* ap. – východiskom je lat. *sāl Armeniacum* ,arménska soľ', podľa nálezísk tohto minerálu v historickej Arménii.

salmonela biol. ,rod baktérií spôsobujúci črevné ochorenie' • Zo zool. lat. *Salmonella* – podľa amer. lekára D. E. Salmona, ktorého tím objavil túto baktériu v r. 1885.

salón (od 19. stor.) • Z fr. *salon*, čo je prevzatie z tal. *salone*, doslova ,veľká sála' (augmentatívum od tal. *sala;* ↗ *sála*). Fr. slovo pôvodne označovalo miestnosť na prijímanie návštev

(*prijímací s.*), odtiaľ významy ‚stretnutie, podujatie konajúce sa v salóne' (*literárny s.*) aj ‚miesto na prevádzkovanie služieb' (*kozmetický, módny s.*). Význam ‚výstava' (*autosalón, jesenný s.*) vznikol údajne v súvislosti s výstavami organizovanými v Štvoruholníkovej sále (fr. *Salon Carré*) parížskeho Louvru.

salto ‚premet vo vzduchu' (od *19. stor.) • Z tal. *salto*, doslova ‚skok', ktorého východiskom je lat. *saltus* ‚id.', odvodené od lat. *salīre, saltum* ‚poskakovať, skákať'. Pozri aj ↗ *rezultát.*

salutovať ‚pozdravovať zdvihnutím ruky k čiapke', staršie ‚(po)zdraviť (obyč. slávnostne)' (od 17. stor.) • Z lat. *salūtāre* ‚priať zdravie, pozdravovať; vítať', od lat. *salūs*, gen. *salūtis* ‚zdravie; blaho, šťastie', súvisiaceho s lat. *salvus* ‚zdravý'. – **salva** ‚hromadný výstrel (obyč. na počesť niekoho, niečoho)' (od 19. stor.) • Z román. jazykov (tal. *salva*, fr. *salve*) – v konečnom dôsledku asi prevzatie z lat. *salvē* (doslova ‚buď zdravý!', z toho ‚pozdrav; pozdravný výstrel'), čo je tvar imperatívu od lat. *salvēre* ‚byť zdravý', od lat. *salvus* ‚zdravý'.

sám (od 16. stor.) • Psl. **samъ* (**sōm-*), od ide. **sem-* ‚jeden' – porov. stind. *sa-kŕt* ‚(jeden) raz', *samáh* ‚jednaký, rovnaký', gr. *heis* (*εἷς; *sem-s*) ‚jeden', *homos* (*ὁμός*) ‚taký istý', lat. *sem-el* ‚jedenkrát', angl. *the same* ‚ten istý' a i. Z odvodenín: ***samý*** (k významu porov. staršie *ten samý* ‚[jeden a] ten istý'), ***samec*** (doslova ‚samostatne žijúce zviera'; samce niektorých zvierat dlho žijú samostatne a o mláďatá sa starajú samice), k tomu ***samica; samota; osamieť,*** staršie i *osamotieť* (odtiaľ ***osamelý*** aj ***osamotený***), a i. Pozri aj ↗ *samizdat,* ↗ *su-.*

samaritán ‚kto nezištne pomáha inému' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *Samaritānus*, doslova ‚obyvateľ oblasti Samária' – dnešný význam nadväzuje na podobenstvo o milosrdnom Samaritánovi (Lk 10, 30 – 37), ktorý sa nezištne postaral o človeka prepadnutého zbojníkmi.

samba ‚spoločenský tanec pochádzajúci z Brazílie' (od 20. stor.) • Z port. *samba*, pôvodom údajne z jazyka kimbundu v záp. Afrike (*semba* ‚pohyb brucha pri určitých tancoch'); v Brazílii sa rozšírilo z jazyka otrokov dovážaných z Afriky.

samec, samica ↗ *sám*

samit, summit ‚schôdzka ap. na najvyššej úrovni' (od 20. stor.) • Z angl. *summit*, čo je skrátenie spojení typu *summit meeting, summit conference* ‚stretnutie, konferencia na najvyššej úrovni' ap., od angl. *summit* ‚vrchol (hory); najvyšší bod, špička' – ide o prevzatie zo stfr. *sommette* (dnešné fr. *sommet*) ‚vrch, vrchol', čo je odvodenina od stfr. *som, sum* ‚vrch', ktorého východiskom je lat. *summum* ‚najvyššie miesto, vrchol', od lat. *summus* ‚(o mieste) najvyšší, najvrchnejší'; ďalej pozri ↗ *suma.*

samizdat ‚tajné rozmnožovanie a rozširovanie rukopisov zakázaných kníh ap.; takto vydaný rukopis' • Z rus. *samizdát* (*самиздат*, rozšírené najmä od 70. rokov 20. stor.), utvoreného skrátením rus. *samo-izdáteľstvo* (*самоиздательство*), t. j. doslova ‚samovydavateľstvo' (↗ *sám*) – zrejme aj s narážkou na názvy typu *Politizdat* (*Политиздат*, hlavné soviet. vydavateľstvo politickej literatúry v r. 1918 – 1991) ap. – **samoderžavie** kniž. ‚absolutistická vláda v cárskom Rusku' (od 19. stor.) • Z rus. *samoderžávije* (*самодержавие*), čo je slovo csl. pôvodu, utvorené ako preklad gr. *autokrateiā* (*αὐτοκρατεία*) ‚moc samovládcu', odvodeného od gr. *autokratēs* (*αὐτοκρατής*) ‚samovládca', od ↗ *auto-*[1] a gr. *kratos* (*κράτος*) ‚sila, moc'. V druhej časti rus. výrazu je prevzatie zo stsl. *drъžava* (ДРЪЖАВА) ‚moc, sila, vláda', zodpovedajúceho slk. *dŕžava* ‚štát, ríša, krajina'; východiskom je psl. **dьržava*, od psl. **dьržati* (↗ *držať*) s významovým vývinom typu ‚čo je (pevne) držané' > ‚(držaná) moc, vláda' > ‚ovládaná krajina ap.'. – **samodruhá** ‚tehotná' (od 16. stor.) • Vzniklo významovým zúžením staršieho *samodruhý* ‚sám a ešte jeden' (od 16. stor.; odtiaľ ‚žena s nenarodeným dieťaťom' > ‚tehotná'), od ↗ *sám* a ↗ *druhý;* k výrazom tohto typu porov. i staršie *samotretí, samoštvrtý, samopiaty... samoštyriadvadsiaty, samoštyridsiaty* ‚sám v skupine 3, 4, 5... 24, 40 ľudí'. – **samohláska** ↗ *hlas* – **samoľúby** ↗ *ľúbiť* – **samopaš** ‚nespútaná veselosť, bujarosť, pochabosť' (od 18. stor.) • Od ↗ *sám* a ↗ *pásť;* súčasný význam vznikol asi na základe ***samopašný,*** pôvodne zrejme ‚(o dobytku) pasúci sa sám, bez kontroly ap.', odtiaľ aj význam nekontrolovaného, nespútaného správania. Porov. i ↗ *roztopašný.* – **samostatný** ↗ *statný* – **samota** ↗ *sám* – **samouk** ↗ *učiť* – **samovar** ‚ruský prístroj na varenie čaju' (od 19. stor.) • Z rus. *samovár* (*самовар*), od rus. *sam* (*сам*) a *variť* (*варить*) ‚variť'; vyrábané od konca 18. stor. – **samozrejmý** ↗ *zrieť*[2]

samuraj ‚príslušník nižšej japonskej vojenskej šľachty' (od 20. stor.) • Z jap. *samurai*, čo je hláskoslovný variant jap. *saburai* ‚id.', od slovesa *saburau* ‚slúžiť'.

samý ↗ *sám*
sanácia ‚ozdravovanie, zlepšovanie, oprava' (od 20. stor.) • Z lat. *sānātiō* ‚liečenie, uzdravovanie', od lat. *sānus* ‚zdravý (telesne i duševne)', *sānāre, sānātum* ‚liečiť, uzdravovať'.– **sanatórium** ‚liečebňa, ozdravovňa' (od 19. stor.) • Zo záp. jazykov; výraz vznikol asi v Anglicku v 30. rokoch 19. stor. na základe lat. *sānāre* ‚liečiť, uzdravovať'.
sandále ‚druh ľahkej obuvi', staršie *sandálie* (od 18. stor.) • Z lat. *sandalia* mn., od lat. *sandalium*, prevzatého z gr. *sandalion* (*σανδάλιον*), čo je odvodenina od gr. *sandalon* (*σάνδαλον*) ‚ľahká obuv', pôvodom asi z irán. jazykov.
sane (od 16. stor.) • Psl. **sani*, nejasného pôvodu. Porovnávalo sa s (etymologicky málo jasným) stsl. *sanь* (САНЬ), čes. *saň* ‚drak' ap., čo by predpokladalo východiskový význam ‚čo sa plazí ap.' (porov. slk. *plaziť sa: plaz* ‚živočích' aj ‚spodná časť, plocha pluhu, hoblíka ap.'); iné výklady usúvzťažňujú psl. **sani* s lit. *šónas*, lot. *sãns* ‚bok' (pôvodne azda ‚rebro', odtiaľ ‚takto zahnutý predmet'?), resp. uvažujú o prevzatí (z turk. jazykov?). Pozri aj ↗ *sánka*.
sangvinik ‚prchký, výbušný človek (ako povahový typ)' (od *19. stor.) • Utvorené na základe lat. *sanguineus* ‚krvavý' (porov. staršie slk. *sanguinea* ‚sangvinická povaha', 18. stor.), od lat. *sanguen*, gen. *sanguinis* ‚krv'. Súčasný význam súvisí so starým učením o telesných temperamentoch (porov. i ↗ *flegmatik* a i.).
sanitný [-an-] ‚zdravotnícky' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *sānitās* ‚zdravie', od lat. *sānus* ‚zdravý (telesne i duševne)'. Z odvodenín: ***sanitka*** hovor. ‚sanitné auto', ***sanitár*** a i.
sánka (od 18. stor.) • Od ↗ *sane* – pôvodne asi ‚zaoblená predná časť saní', druhotne prenesené na aj tvarovo podobnú dolnú čeľusť; porov. odvodené čes. *sanice* s obidvoma významami.
sankcia kniž. ‚schválenie, potvrdenie', *sankcie* mn. ‚trest, pokuta' (od 19. stor.) • Z lat. *sānctiō*, gen. *sānctiōnis*, od lat. *sancīre, sānctum* ‚posvätiť, urobiť nezmeniteľným, nedotknuteľným; slávnostne ustanoviť; schváliť, potvrdiť; zakázať pod hrozbou trestu'. Z odvodenín: ***sankcionovať*** kniž., odb. ‚potvrdiť' (lat. *sānctiōnāre*).
santal ‚východoindický strom' (od *17. stor.) • Z lat. *santalum*, čo je prevzatie z gr. *santalon* (*σάνταλον*), pôvodom z ind. jazykov.
saponát ‚syntetický prací prostriedok' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *sāpō*, gen. *sāpōnis* ‚mydlo' – odtiaľ i staršie slk. *sapún* ‚id.' (od 17. stor.).
sára ‚horná časť čižiem' (od 18. stor.) • Z maď. *szár*, pôvodne ‚predkolenie', z toho ‚nohavica; horná časť čižmy' (aj ‚rukoväť'; ↗ *pipasár*).
sarabanda hud. ‚starý španielsky tanec' (od 20. stor.) • Zo špan. *zarabanda*, nejasného pôvodu; staršie domnienky o arab. pôvode slova sa dnes hodnotia ako nepravdepodobné.
saranča ‚skákavý hmyz' (od 20. stor.) • Z rus. *sarančá* (*саранча*), čo je prevzatie turk. pôvodu – východiskový výraz je odvodený od slova s významom ‚žltý' (porov. tur. *sarı* ‚id.'); hmyz je pomenovaný podľa svojho sfarbenia.
sardela ‚malá morská ryba (zool. Engraulis)' (od 18. stor.) • Z tal. *sardella*, čo je zdrobnenina od tal. *sarda* – východiskom výrazu je lat. *sarda* ‚ryba lovená na sardínskom pobreží', od lat. *Sardus* ‚pochádzajúci z ostrova Sardínia'. – **sardinka** ‚drobná morská ryba (zool. Sardina)' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *sardīna* (resp. tal. *sardina*, fr. *sardine*), od lat. *Sardus* ‚pochádzajúci zo Sardínie'.
sarkazmus ‚uštipačný, bezohľadný výsmech' (od 19. stor.) • Z lat. *sarcasmus* (používané ako termín rečníctva), čo je prevzatie z gr. *sarkasmos* (*σαρκασμός*) ‚id.' – výraz sa odvodzuje od gr. *sarkazō* (*σαρκάζω*) ‚trhám mäso (ako pes); zvieram pery od hnevu, vyjadrujem sa ostro', od gr. *sarx* (*σάρξ*), gen. *sarkos* (*σαρκός*) ‚mäso'. Z odvodenín: ***sarkastický***. – **sarkofág** ‚umelecky zhotovená rakva z kameňa al. kovu' (od 19. stor.) • Z lat. *sarcophagus*, čo je prevzatie z gr. *sarkofagos* (*σαρκοφάγος*) ‚(kamenná) rakva'. Gr. výraz (doslova ‚mäsožravý') je zložený z gr. *sarx*, gen. *sarkos* ‚mäso' a *fagein* (*φαγεῖν*) ‚jesť, požierať'; význam ‚rakva' vznikol pravdepodobne v spojení *lithos sarkofagos* (*λίθος σαρκοφάγος*), t. j. ‚mäsožravý kameň' – išlo asi o označenie vápenca využívaného pri likvidácii tiel uhynutých zvierat, ktoré sa neskôr prenieslo na iný druh, používaný na zhotovovanie náhrobkov či rakiev. – **sarkóm** lek. ‚zhubný nádor spájacieho tkaniva' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *sarcōma*, čo je prevzatie z gr. *sarkōma* (*σάρκωμα*) ‚mäsitý výrastok', od gr. *sarx*, gen. *sarkos* ‚mäso', *sarkoō* (*σαρκόω*) ‚premieňam na mäso'.
sasanka ‚bot. Anemone' (od 20. stor.) • Podľa čes. *sasanka* (od 19. stor.), čo je asi prevzatie z poľ. *sasanka* – pôvod názvu sa hľadal v jazykoch Predného východu (porov. egypt. *s-š-n* ‚lotos', hebr. *šōšan* ‚ľalia' a i.); odtiaľ – azda prostredníctvom gr. *sūson* (*σοῦσον*) ‚ľalia' – preniklo aj k Slovanom?

sať, staršie *ssať* (od 15. stor.) • Psl. **sъsati* (**sъs-* < **sūp-s-*); súvisí so stind. *sūpaḥ* ‚polievka', stangl. *sype* ‚zvlhčovanie', sthnem. *sūfan*, nem. *saufen* ‚piť (o zvieratách)', sthnem. *sūf-ilīn* ‚polievočka' a i. – všetko od ide. **seup-*, **seub-*, čo je rozšírenie ide. **seu-*, **seu̯ə-* : **sū-* ‚tekutina, niečo vlhké; vytláčať tekutinu; pršať; tiecť; sŕkať (tekutinu), sať' (porov. stind. *sunóti* ‚vytláča, lisuje', gr. *hyei* (ὕει) ‚prší', strír. *suth* ‚mlieko' a i.). Z odvodenín: ***násoska*** (**na-sъs-ъka*), od **na-ssať; **vysať***, k tomu ***vysávať***, ***vysávač*** ap. Pozri aj ↗ *cicať*, ↗ *sihlina*.

satan (od *17. stor.), **satanáš** ‚diabol' (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *satan*, *satanās*, čo je prevzatie z gr. bibl. *Satan* (Σατάν) i *Satān* (Σατᾶν), *Satanās* (Σατανᾶς) – východiskom výrazu je hebr. bibl. *śāṭān* ‚nepriateľ, odporca; diabol'. Pozri aj ↗ *diabol*.

satelit ‚družica, obežnica', publ. ‚štát v područí silnejšieho štátu' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov prevzaté z lat. *satelles*, gen. *satellitis* ‚telesný strážca; pomocník, sluha'; azda etrus. pôvodu.

satén ‚látka s lesklým hladkým povrchom' (od 19. stor.) • Z fr. *satin*, ktorého východiskom je asi arab. *zaytūnī*, t. j. ‚(látka) z mesta *Zaytūn*' – ide o starší arab. názov prístavu Čchüan-čou v juž. Číne, odkiaľ sa táto látka vyvážala aj na Blízky východ.

satira ‚ostrý výsmech; umelecké dielo kritizujúce nedostatky spoločnosti' (od 18. stor.) • Z lat. *satira (i satura)*. Východiskom výrazu je staršie lat. *satura (lanx)* ‚miska plná rôzneho ovocia' (od lat. *satur* ‚sýty, nasýtený; naplnený', pozri aj ↗ *saturovať*), prenesene ‚pestrá zmes' – súčasný význam je podľa diela *Saturae* mn. od rím. autora Lucilia (2. stor. pred Kr.), spracúvajúceho v 30 knihách rozmanité námety tak, aby vtipne a vynaliezavo osviežil čitateľa.

satisfakcia kniž. ‚zadosťučinenie' (od 17. stor.) • Z lat. *satisfactiō*, od lat. *satisfacere*, *satisfactum* ‚urobiť zadosť', zloženého z lat. *satis* ‚dosť, nadostač' a *facere* ‚robiť'.

saturovať kniž. ‚nasycovať, nasýtiť' (od 20. stor.) • Z lat. *saturāre*, od lat. *satur* ‚sýty, nasýtený', ktoré súvisí s lat. *satis* ‚dosť'. Pozri aj ↗ *satira*.

satyr mytol. ‚ľudská bytosť so zvieracími znakmi' (od 18. stor.) • Z lat. *satyrus*, čo je prevzatie z gr. *satyros* (σάτυρος), neznámeho pôvodu – azda zo substrátových jazykov?

sauna ‚druh parného kúpeľa' (od 20. stor.) • Z fín. *sauna*, pôvodne asi označenie zimného príbytku.

savana geogr. ‚plocha (sub)tropického pásma zarastená vegetáciou' (od 19. stor.) • Zo špan. *sabana* (staršie *çavána*), čo je prevzatie z indián. jazyka taino na ostrove Haiti.

saxofón ‚fúkací plechový hudobný nástroj' (od 20. stor.) • Utvorené na základe priezviska belg. konštruktéra hudobných nástrojov A. Saxa (1814 – 1894) a gr. *fōnē* (φωνή) ‚zvuk, hlas'.

sceliť sa ↗ *celý*

scéna ‚javisko v divadle; výstup' (od 18. stor.) • Z lat. *scaena*, *scēna*, čo je prevzatie z gr. *skēnē* (σκηνή), pôvodne ‚stan, prístrešok ap.', z toho ‚drevená konštrukcia pre hercov, javisko, divadelná scéna'. Z odvodenín: ***scenár*** (lat. *scaenarium*, pôvodne ‚miesto, kde sú postavené javiská'), ***scenéria*** kniž. (nem. *Szenerie*) a i. Pozri aj ↗ *inscenovať*, ↗ *mizanscéna*, ↗ *pavilón*.

scestie, scestný ↗ *cesta*

science-fiction [sajens fikšn] ‚dielo s vedecko-fantastickým námetom' (od 20. stor.) • Z angl. *science fiction*, doslova ‚vedecká fikcia', od angl. *science* ‚veda' (prevzaté prostredníctvom fr. *science* z lat. *scientia* ‚veda', od lat. *scīre* ‚vedieť') a *fiction* ‚fikcia; umelecká literatúra' (prostredníctvom fr. *fiction* prevzaté z lat.; ↗ *fikcia*). Skrátená podoba: ***sci-fi*** hovor. (angl. *sci-fi*).

scirocco [širokko] ‚horúci stredomorský vietor' (od 19. stor.) • Z tal. *scirocco*, čo je asi prevzatie z arab. dial. *šulūq* ‚južný vietor'.

sčítať ↗ *čítať*

se- ‚roz-, od-' (↗ *secesia* ap.) • Z lat. *sē-* ‚roz-, bokom'.

seansa ‚(špiritistická) schôdzka' (od 19. stor.) • Z fr. *séance*, pôvodne ‚sedenie, zasadanie', od fr. *séant* ‚zasadajúci', čo je príčastie od fr. *seoir* ‚sedieť', ktorého východiskom je lat. *sedēre* ‚id.'.

seba, sebe, sebou ↗ *sa*

secesia ‚umelecký smer z konca 19. stor.' • Podľa nem. *Sezession*, doslova ‚odštiepenie, oddelenie' (t. j. v zmysle rozchodu s dovtedajším „akademizmom" v umení), čo je prevzatie z lat. *sēcessiō* ‚odstúpenie, odlúčenie sa', od lat. *sēcēdere*, *sēcessum* ‚odísť, odstúpiť, odlúčiť sa', zloženého z lat. *sē-* (↗ *se-*) a *cēdere* ‚ísť, kráčať, stúpať'.

seč, sečka, sečný ↗ *sekať*

sedan ‚uzavretý štvordverový osobný automobil' (od 20. stor.) • Z angl. *sedan*, neznámeho pôvodu.

sedatívum farm. ‚upokojujúci liek' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *sēdātīvum*, od lek. lat. *sēdātīvus*

'upokojujúci', utvoreného na základe lat. *sēdāre, sēdātum* 'usadiť, prinútiť si sadnúť; utíšiť, upokojiť', súvisiaceho s lat. *sedēre* 'sedieť'. Porov. i ↗ *rezeda.*

sedem (od 15. stor.) • Psl. **sedmь*, odvodenina od radovej číslovky **sedmъ* (> slk. ***siedmy***, od 15. stor.), ktorej východiskom je ide. **sept(e)mos* 'siedmy' (porov. stind. *saptamáḥ*, gr. *hebdomos* (ἕβδομος), lat. *septimus*, stír. *sechtmad*, stlit. *sěkmas* 'id.' a i.), od základnej číslovky **septṃ* 'sedem', zachovanej v stind. *saptá*, gr. *hepta* (ἑπτά), lat. *septem*, stír. *secht*, sthnem. *sibun*, nem. *sieben*, angl. *seven* 'sedem' a i. Z odvodenín: ***sedmokráska*** 'bot. Bellis', doslova 'majúca sedem, t. j. veľa krás', porov. nem. *Tausendschön* 'id.' („tisíckrása") či slk. *stokráska* 'bot. Bellidiastrum' (bylina s kvetom podobným väčšej sedmokráske) ap.; ***sedmoslivkár*** iron. 'schudobnený zeman' je doslova '(zeman) majúci sedem sliviek' (s narážkou na drobné záhradky pred zemianskymi kúriami, kam sa nevmestilo viac stromov); ***sedmospáč*** expr. 'spachtoš' je preklad podľa nem. *Siebenschläfer*, utvoreného na základe spojenia typu *die sieben Schläfer* 'siedmi spáči', podľa legendy o svätcoch (lat. *septem dormientēs Ephesī* 'sedem spáčov z Efezu'), ktorí zaspali počas prenasledovania kresťanov v maloázijskom Efeze v r. 251 a prebudili sa až v r. 447.

sedieť (od *14. stor.) • Psl. **sěděti* (**sēd-*); súvisí so stind. *sī́dati* 'sadá si, sedí', arm. *n-stim* 'sedím', gr. *hezomai* (ἕζομαι) 'sadám si, sedím', lat. *sedēre* 'sedieť', stír. *saidid* 'sedí', gót. *sitan*, nem. *sitzen*, angl. *to sit*, lit. *sėdėti* 'sedieť' a i. – všetko od ide. **sed-* 'sedieť'. Z odvodenín: ***sadnúť (si)***, k tomu ***sadať (si)*** (slk. *sad-* < psl. **sęd-*, porov. i dial. *sästʼ* 'sadnúť' < **sęsti* < **sęd-ti*); ***sadiť*** (psl. **saditi* < ide. **sōd-*, kauzatívum = 'spôsobovať sedenie ap.'), od toho ***sad*** ('čo je zasadené, vysadené') i ***sádzať*** (psl. **sadjati;* s posunom 'sadiť' > 'klásť, dávať, umiestňovať niekam' [*s. chlieb do pece*, resp. *s. text* 'umiestňovať na stranu ap.'] > 'stanovovať, určovať' [***sadzba*** 'stanovený poplatok, úhrada ap.': *daňová s.* a i.]); ***zasadiť sa za/o niečo*** 'vynaložiť úsilie' (doslova 'postaviť sa za [niečo]' > 'podporovať, presadzovať, angažovať sa za niečo'); ***nasadiť***, ***osadiť (sa)***, od toho ***násada***, ***osada***, podobne ***prísada*** (od staršieho *pri-sadiť* 'pridať'), ***výsada*** ('*vy-sadenie*': v zmysle 'umiestnenie von', mimo bežného pravidla ap., alebo azda 'posadenie nahor' > 'vyvýšenie' [porov. *výsadné postavenie*]?), ***zásada*** (pôvodne asi 'základ' > '[základné] pravidlo, princíp', k *za-sadiť* v zmysle 'postaviť, umiestniť [ako základ pre niečo]'; sem i ***zásada*** chem. 'zlúčenina kovového prvku a hydroxidovej skupiny tvoriaca s kyselinou soľ', k významu porov. nem. *Base* 'id.' < lat. *basis*, ↗ *báza*); ***predsedať***, k tomu ***predseda*** (k významu porov. ↗ *prezident*), staršie i *predsedník*, odtiaľ ***predsednička***, a i. Pozri aj ↗ *beseda*, ↗ *hniezdo*, ↗ *chodiť*, ↗ *sadlo*, ↗ *sadza*, ↗ *sedliak*, ↗ *súd*, ↗ *sused*, ↗ *úsad*, ↗ *usedavý*.

sediment odb. 'usadenina' (od 20. stor.) • Z lat. *sedimentum*, od lat. *sedēre* 'sedieť; usadzovať sa'.

sedliak (od 15. stor.) • Doslova 'majiteľ *sedla*' (na rozdiel od bezzemka ap.), od zaniknutého **sedlo[1]* 'osada, usadlosť, dedina' (zachované v miestnych názvoch typu *Nová Sedlica*, *Sedlice*, *Sedliská* ap.), ktorého východiskom je psl. **sedlo* 'miesto na sedenie' > 'miesto, kde sa možno usadiť, osadiť; osada', od ide. **sed-* (↗ *sedieť*). Pozri aj ↗ *selanka*, ↗ *sídlo[1]*. – **sedlo[2]** (od 16. stor.) • Psl. **sedъlo*, pôvodne asi 'čo slúži na sedenie' (porov. i staršie slk. *sedlo* 'sedadlo', od 17. stor.), od ide. **sed-* (↗ *sedieť*).

sedmokráska, sedmoslivkár, sedmospáč ↗ *sedem*

segment odb. 'časť, jednotka, úsek niečoho' (od 20. stor.) • Z lat. *segmentum* (pôvodne **secm-*), od lat. *secāre* 'sekať, rezať'.

segregácia kniž. 'oddeľovanie' (od 20. stor.) • Z lat. *sēgregātiō*, od lat. *sēgregāre, sēgregātum* 'oddeľovať (od stáda), odlučovať', zloženého z lat. *sē-* (↗ *se-*) a *grex*, gen. *gregis* 'stádo; kŕdeľ, črieda, dav, zástup'.

seizmológia 'veda skúmajúca zemetrasenia' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *seiō* (σείω) 'trasiem, otriasam', *seismos* (σεισμός) 'zemetrasenie' a ↗ *-lógia*.

sejba ↗ *siať*

sejf 'bezpečnostná schránka, trezor', pôv. pís. *safe* (od 20. stor.) • Z angl. *safe* (staršie *save*), od angl. *to save* 'chrániť, zachrániť; uschovať', čo je prevzatie zo stfr. *salver* (fr. *sauver*) 'zachrániť', ktorého východiskom je lat. *salvāre* 'id.', od lat. *salvus* 'zdravý; neporušený, nepoškodený'. Novšie angl. písanie *safe* je podľa angl. *safe* 'bezpečný', prevzatého z fr. *sauf* 'zdravý, zachránený, celý' (z lat. *salvus* 'id.').

sekans geom. 'pomer prepony pravouhlého trojuholníka k priľahlej odvesne' (od 20. stor.) • Z lat. *(līnea) secāns*, t. j. 'pretínajúca (čiara)'

(o prepone ako o čiare „pretínajúcej" odvesnu), od lat. *secāre* ‚sekať, presekávať'.

sekať (od *15. stor.) • Psl. **sěkati* (**sěk-*); súvisí s lat. *secāre* ‚rezať, sekať', sthnem. *sega*, nem. *Säge* ‚píla', stlit. *iš-sèkti* ‚vyrezať, vysekať' a i. – všetko od ide. **sēk-* ‚rezať' (pozri aj ↗ *oškúliť*, ↗ *socha*, ↗ *šťava*, ↗ *šteť*, ↗ *štibrať*, ↗ *štípať*, ↗ *šťuka*, ↗ *šťúply*, ↗ *šúľok*). Z odvodenín: ***sečný; seč*** kniž. ‚boj (sečnými zbraňami)' (**sěčь*); ***sekera*** (obmena – s asimiláciou *e-y-* > *e-e-* – pôvodného *sekyra* < psl. **sek-yra*/**sěk-yra*); ***sečka*** ‚čo je nasekané ap.' (*s. pre dobytok*) aj ‚čo presekáva' (***kužeľosečka*** ap.); ***preseknúť***, ***useknúť***, ***vyseknúť*** ap., od toho ***priesek***, ***úsek*** (i ***úsečka***), ***výsek*** a i.; podobne ***súsek*** (‚čo je spolu [↗ *su-*] zosekané' > ‚debna na úschovu obilia, múky') a i. Pozri aj ↗ *ceknúť*, ↗ *paseka*.

sekcia ‚väčšie oddelenie, zložka inštitúcie ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *sectiō*, pôvodne ‚sekanie, rezanie, rozrezávanie', od lat. *secāre*, *sectum* ‚rezať, sekať'. Dnešný význam vznikol posunom ‚rezanie' > ‚výsledok rezania; čo je vyrezané' > ‚úsek, časť, oddelenie ap.'.

sekera ↗ *sekať*

sekírovať hovor. ‚neodôvodnene preháňať, trápiť' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *sekkieren*, čo je prevzatie z tal. *seccare* ‚vysušovať, zbavovať tekutiny; vyčerpávať, unavovať; trápiť', od tal. *secco* ‚suchý', ktorého východiskom je lat. *siccus* ‚id.'.

sekrécia lek. ‚vylučovanie hustejších tekutín žľazami' (od 20. stor.) • Z lat. *sēcrētiō*, od lat. *sēcernere*, *sēcrētum* ‚oddeľovať, odlučovať, vylučovať', zloženého z lat. *sē-* (↗ *se-*) a *cernere* ‚osievať; oddeľovať'. – **sekrét** lek. ‚výlučok' (od 20. stor.) • Z lat. *sēcrētum*, doslova ‚(to) vylúčené', od lat. *sēcernere* ‚vylučovať'. – **sekretár**[1] ‚tajomník', staršie i *sekretárius* (od 17. stor.) • Zo strlat. *secretarius*, čo je odvodenina od lat. *sēcrētum* ‚odlúčené, tajné miesto; tajomstvo', *sēcrēta* mn. ‚tajné písomnosti' – výraz vznikol na základe lat. *sēcrētus* ‚tajný', pôvodne ‚odlúčený, oddelený', čo je príčastie od lat. *sēcernere* ‚vylučovať, odlučovať'. – **sekretár**[2] ‚kus nábytku' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *secrétaire*, nem. *Sekretär*) z lat. *sēcrētārium* ‚tajné miesto, skrýša', od lat. *sēcrētus* ‚tajný' – odtiaľ ‚skrýša na uschovávanie (vzácnych) vecí' > ‚kus nábytku, sekretár'.

sekt ‚šampanské' (od 19. stor.) • Z nem. *Sekt* (pôvodne *Seck*), čo je prevzatie z fr. *(vin) sec*, doslova ‚suché víno' (od fr. *sec* ‚suchý', z lat. *siccus* ‚id.'); nem. výraz sa neskôr začal používať i vo vzťahu k šampanskému.

sekta ‚náboženská skupina odlúčená od materského cirkevného spoločenstva' (od 16. stor.) • Z lat. *secta*, pôvodne ‚cesta, spôsob konania ap.' (z toho aj ‚učenie, smer, škola; sekta'), doslova ‚(to) nasledované', od lat. *sequī* ‚nasledovať'. Význam slova (dnes ‚odlúčená, oddelená skupina ap.') zrejme ovplyvnilo aj nesúvisiace lat. *secāre*, *sectum* ‚sekať, rezať; rozdeľovať'.

sektor ‚úsek, zložka' (od 20. stor.) • Z lat. *sector*, doslova ‚kto reže', od lat. *secāre*, *sectum* ‚rezať' – súčasný význam vznikol na základe lat. *sector (circulī)* ‚(kruhový) výsek', doslova ‚čo rozrezáva kruh'.

sekulárny kniž. ‚svetský' (od 19. stor.) • Z lat. *saeculāris*, od lat. *saeculum* ‚(ľudský) vek', kresť. lat. i ‚časnosť, pozemskosť, svetskosť'.

sekunda (od 18. stor.) • Z lat. *secunda*, od lat. *secundus* ‚druhý', doslova ‚nasledujúci', od lat. *sequī* ‚nasledovať'. *S.* vo význame ‚1/60 minúty' je podľa lat. *(pars minūta) secunda*, doslova ‚druhá zmenšená časť' – išlo o časový úsek získaný druhým delením hodiny na 60 častí (výsledkom prvého delenia je ↗ *minúta*). Význam ‚druhá trieda (osemročného) gymnázia' je podľa lat. *(classis) secunda* ‚druhá (trieda)'. – **sekundárny** kniž. ‚druhotný, vedľajší' (od 19. stor.) • Z lat. *secundārius* ‚patriaci do druhého radu, druhotný', čo je odvodenina od lat. *secundus* ‚druhý'. – **sekundovať** ‚byť pomocníkom a svedkom súboja; sprevádzať druhým hlasom (pri hraní, speve)', hovor. ‚súhlasiť' (od 18. stor.) • Z lat. *secundāre*, od lat. *secundus* ‚nasledujúci' (odtiaľ ‚sprevádzajúci; priaznivý', pôvodne o vetroch ap.). – **sekvencia** odb. ‚postupnosť zložiek tvoriacich celok' (od 20. stor.) • Z lat. *sequentia* ‚následnosť, poradie', od lat. *sequēns*, gen. *sequentis* ‚nasledujúci', čo je príčastie od lat. *sequī* ‚nasledovať'.

sekvoja ‚veľký subtropický ihličnatý strom' • Názov (bot. lat. *Sequoia*) zaviedol v r. 1847 rak. botanik S. Endlicher na počesť jedného z vodcov indián. Čerokézov (Sikwayi, v angl. prepise *Sequoyah*, okolo 1760 – 1843), ktorý o. i. vytvoril slabičné písmo pre svoj rodný jazyk.

seladón pejor. ‚elegán, švihák' (od 19. stor.) • Z fr. *céladon*, podľa muž. mena *Céladon* – tak sa volala jedna z postáv v románe *Astrée* (1607 – 1627) od fr. autora H. d'Urfé, nazvaná podľa bojovníka Celadonta (lat. *Celadōn*, gen. *Celadontis*) v Ovídiových Metamorfózach

(5, 144); východiskom mena je gr. *keladōn* (*κελάδων*), doslova ‚hučiaci, hlučný'.

selanka ‚menší literárny (hudobný) útvar idylického rázu, idyla' (od 19. stor.) • Podľa poľ. *sielanka*, doslova azda ‚(idealizovaný) obraz dedinského života', od poľ. *sioło* ‚dedina' (v konečnom dôsledku od psl. **sedlo* ‚osada'; ďalej pozri ↗ *sedliak*) – výraz vytvoril poľ. renesančný básnik Sz. Szymonowic (zbierka idýl *Sielanki*, 1614).

selekcia odb. ‚výber' (od 20. stor.) • Z lat. *sēlēctiō*, od lat. *sēligere*, *sēlēctum* ‚oddeľovať, vyberať', zloženého z lat. *sē-* (↗ *se-*) a *legere* ‚zbierať, vyberať'.

selén ‚chemický prvok používaný v elektrotechnike' • Názov utvoril v r. 1818 objaviteľ prvku švéd. chemik J. J. Berzelius na základe gr. *selēnē* (*σελήνη*) ‚mesiac (na oblohe)' – pomenovanie vzniklo analogicky podľa názvu pre prvok ↗ *telúr* (od lat. *tellūs* ‚zem, pôda'), majúci podobné vlastnosti ako selén.

sem (od 15. stor.) • Psl. **sěmъ*, utvorené príponou **-mъ* (porov. i ↗ *kam* ap.) od psl. **sě* (zachované v sln. *sè* ‚sem'), čo je azda pádová forma psl. zámena **sь* m., **si* ž., **se* s. ‚tento'; ďalej pozri ↗ *dnes*.

semafor ‚návestidlo' (od 20. stor.) • Z fr. *sémaphore*, utvoreného začiatkom 19. stor. na základe gr. *sēma* (*σῆμα*) ‚znamenie, znak' a *foros* (*φορός*) ‚ktorý nesie, nesúci', od gr. *ferō* (*φέρω*) ‚nesiem'. – **sémantika** lingv. ‚veda o význame jazykových jednotiek', filoz. ‚časť semiotiky' • Názov (fr. *sémantique*) zaviedol v r. 1897 fr. jazykovedec M. Bréal na základe gr. *sēmantikos* (*σημαντικός*) ‚majúci význam', čo je odvodenina od gr. *sēma* ‚znak', *sēmainō* (*σημαίνω*) ‚označujem, znamenám'. Pozri aj ↗ *semiotika*.

semeno, poet. **semä** (od 16. stor.) • Psl. **sěmę* (**sē-men*), gen. **sěmene;* súvisí s lat. *sēmen*, sthnem. *sāmo*, nem. *Samen* ‚semeno', lit. *sėmenys* mn. ‚ľanové semená' a i. – doslova asi ‚čo sa seje', od ide. **sē(i)-* (↗ *siať*). Pôvodným tvarom nom. sg. je slk. *semä* (aj ako základ pre zdrobneninu *semiačko* < **sěmę-čьko*), novšie *semeno* vzniklo podľa nepriamych pádov.

semester ‚(na vysokej škole) polovica školského roku' (od 19. stor.) • Z lat. *sēmēstre* ‚polrok', od lat. *sēmē(n)stris* ‚šesťmesačný; polročný', utvoreného na základe lat. *sex* ‚šesť' a *mēnsis* ‚kalendárny mesiac'.

semi- ‚pol-, polo-' (*semifinále* ap.) • Z lat. *sēmi-* ‚id.'.

semiačko ↗ *semeno*

seminár, staršie *seminárium* (od 18. stor.) • Z lat. *sēminārium*, pôvodne ‚pozemok na pestovanie sadeníc', od lat. *sēmen*, gen. *sēminis* ‚semeno, priesada' (súvisí so ↗ *semeno*); odtiaľ ‚miesto na pestovanie, zošľachťovanie ap.' > ‚škola' (k významu porov. aj *lesnícka, ovocinárska škôlka* ap.) – používané vo vzťahu k celým vzdelávacím inštitúciám (*kňazské s-e*, zakladané v zmysle uznesení Tridentského koncilu v r. 1545 – 1563 pri každom biskupstve; druhotne o oddeleniach spoločenských vied na vysokých školách: *filozofický s.*), ako aj k vzdelávacím aktivitám (*pravidelné odborné s-e* ap.).

semiotika ‚veda skúmajúca znaky a znakové sústavy' (od 20. stor.) • Podľa gr. *sēmeiōtikos* (*σημειωτικός*) ‚pozorujúci znamenia' – od gr. *sēmeioō* (*σημειόω*) ‚označujem', čo je odvodenina od od gr. *sēma* (*σῆμα*), *sēmeion* (*σημεῖον*) ‚znak, znamenie'. Dnešný význam vznikol až v novoveku (J. Locke, Ch. Peirce, L. Hjelmslev). Porov. i ↗ *sémantika*.

semiš ‚mäkká nehladená (jelenia) koža' (od *16. stor.) • Podľa nem. *Sämisch(leder)* ‚semišová useň', nie celkom jasného pôvodu – azda prevzatie z fr. *chamois* ‚kamzík; kamzičia koža, semiš', ktorého východiskom je už predromán. názov kamzíka (**kamōke*). Porov. i ↗ *kamzík*.

semtex ‚plastická výbušnina českej výroby' • Vzniklo v 2. polovici 60. rokov 20. stor. na základe miestneho názvu *Semtín* (dnes súčasť Pardubíc, od 20. rokov 20. stor. sídlo továrne na výrobu výbušnín); koncové *-ex* je azda podľa ↗ *explózia*, angl. *explosive* ‚výbušnina'.

sen (od 15. stor.) • Psl. **sъnъ* (**sъp-n-* < **sŭp-no-;* porov. gr. *hypnos* (*ὕπνος*) ‚spánok' a i.), odvodenina od ide. **su̯ep-* (↗ *spať*). Pôvodný význam bol ‚spanie, spánok' (porov. *budiť sa zo sna, premáhať s.; polosen* ‚polospánok', *bezsenný: b-á noc* ‚bez spánku'), odtiaľ ‚spánok' > ‚čo vidíme, prežívame počas spánku, sen' (porov. *vidieť vo sne*, staršie i *vidieť v spaní*, 18. stor.). Z odvodenín: *sniť* kniž., *snívať; snár* a i.

senát hist. ‚štátna rada v starom Ríme', polit. ‚v niektorých štátoch jedna zo snemovní'; ‚zbor sudcov ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *senātus*, pôvodne asi ‚rada starších' – súvisí s lat. *senex* ‚starý; starec'. Z odvodenín: *senátor* (lat. *senātor*).

senáž ↗ *seno*

sendvič ‚valcovitý biely chlieb' (od 20. stor.) • Z angl. *sandwich* (doložené od r. 1762), podľa

grófa zo Sandwichu (vlastným menom J. Montagu; 1718 – 1792), ktorý raz údajne strávil pri hracom stole celých 24 hodín, jediac iba hrianky s plátkami hovädziny.

senilný ‚telesne a duševne slabý, zoslabnutý, starecký' (od 19. stor.) • Z lat. *senīlis* ‚starcov, starecký', od lat. *senex* ‚starý, vo vysokom veku'. – **senior** [-n-] ‚starší z dvoch mužov rovnakého mena; najstarší muž v istej spoločnosti ap.' (od 17. stor.) • Z lat. *senior* ‚starší', čo je tvar komparatívu od lat. *senex* ‚starý'. Pozri aj ↗ *monsignor.*

seno (od *13. stor.) • Psl. **sěno* (**k̑oino-*). Porovnáva sa s gr. *koina* (*κοινά*) ‚pastva, krmivo', lit. *šiẽnas*, lot. *siens* ‚seno'; východiskom je ide. **k̑oi-no-* ‚tráva' – azda odvodenina od ide. **k̑ei-* ‚ležať' (porov. gr. *keimai* (*κεῖμαι*) ‚ležím' a i.), t. j. seno ako ‚čo leží' > ‚ležiaca (a sušiaca sa) pokosená tráva'; porov. rus. dial. *lóga* (*лога*) ‚pokosená tráva určená na sušenie; hrable na seno ap.' < psl. **loga*, od ide. **legh-* ‚ľahnúť' (ďalej pozri ↗ *ležať*). Iný výklad tu vychádza z ide. **k̑ei-* ako označenia tmavších farebných odtieňov (↗ *sivý*), podľa sfarbenia sena v porovnaní s nepokosenou trávou. Z odvodenín: *senáž* ‚kvasením konzervovaná zvädnutá tráva' (zakončenie asi podľa ↗ *siláž*).

sentencia kniž. ‚stručná hlboká myšlienka, výrok', staršie i ‚výrok súdu, rozsudok' (od 16. stor.) • Z lat. *sententia* ‚myšlienka, názor, úsudok; vôľa, rozhodnutie', od lat. *sentīre* ‚vnímať, cítiť, pociťovať; domnievať sa, myslieť, zmýšľať'. – **sentimentálny** ‚poddávajúci sa citom; clivý, smutný' (od 19. stor.) • Podľa angl. *sentimental*, od angl. *sentiment* ‚cítenie, cit', ktorého východiskom je strlat. *sentimentum*, odvodenina od lat. *sentīre* ‚cítiť'. Angl. výraz pôvodne znamenal ‚prejavujúci city, citlivý', v 18. stor. nadobudol pejoratívnejší význam typu ‚precitlivený, podliehajúci citom'. – **senzácia** ‚(udalosť vyvolávajúca) rozruch vo verejnosti' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *sensation* a i.) prevzaté zo strlat. *sensatio* (pôvodne ‚vnem, vnímanie, ponímanie'), utvoreného na základe lat. *sentīre*, *sēnsum* ‚cítiť; uvažovať'. Súčasný význam vznikol posunom v smere ‚vnem' > ‚zmyslový dojem' > ‚čo zanecháva dojem, robí rozruch ap.'. – **senzibilný** kniž. ‚senzitívny; schopný zmyslového vnímania' (od 20. stor.) • Z lat. *sēnsibilis* ‚prístupný zmyslovému vnímaniu; schopný zmyslového vnímania, citlivý', od lat. *sentīre*, *sēnsum* ‚vnímať, cítiť'. – **senzitívny** kniž., odb. ‚veľmi citlivý, citový' (od 19. stor.) • Zo strlat. *sensitivus*, od lat. *sentīre*, *sēnsum* ‚vnímať, cítiť, pociťovať'. – **senzor** elektrotech. ‚snímač' (od 20. stor.) • Z angl. *sensor*, odvodeného od angl. *to sense* ‚cítiť, uvedomovať si', od angl. *sense* ‚zmysel, pocit niečoho', čo je prevzatie z fr. *sens* ‚zmysel, cit', resp. z lat. *sēnsus* ‚pocit, vnem, vnímanie', od lat. *sentīre*, *sēnsum* ‚vnímať, cítiť, pociťovať'. – **senzualita** kniž. ‚zmyslovosť' (od 20. stor.) • Z lat. *sēnsuālitās*, od lat. *sēnsuālis* ‚zmyslový', čo je odvodenina od lat. *sēnsus* ‚vnem, vnímanie; zmysel', od lat. *sentīre*, *sēnsum* ‚vnímať, cítiť, pociťovať'.

separovať ‚oddeľovať' (od 17. stor.) • Z lat. *sēparāre*, zloženého z lat. *sē-* (↗ *se-*) a *parāre* ‚pripravovať'.

sépia ‚morský živočích' (od 18. stor.) • Z lat. *sēpia*, čo je prevzatie z gr. *sēpiā* (*σηπία*), neznámeho pôvodu.

september ‚deviaty mesiac v roku' (od 17. stor.) • Z lat. *(mēnsis) September*, t. j. ‚siedmy mesiac' (od lat. *septem* ‚sedem'); podľa starého rím. kalendára sa rok začínal v marci. – **septima** • Ako ‚siedma trieda (osemročného) gymnázia' (od 19. stor.) podľa lat. *(classis) septima* ‚siedma (trieda)', od lat. *septem* ‚sedem', *septimus* ‚siedmy'; vo význame ‚siedmy stupeň v hudobnej stupnici' (od 20. stor.) podľa strlat. *septima vox*, doslova ‚siedmy tón'.

serafín náb. ‚anjel najvyššieho stupňa hodnosti' (od 17. stor.) • Podľa cirk. lat. *Seraphīnī* mn., čo je obmena staršieho *Seraphīm* mn., prevzatého z hebr. *śərāpîm* mn.

serenáda ‚večerná ľúbostná pieseň' (od 19. stor.) • Z fr. *sérénade*, čo je prevzatie z tal. *serenata*, od tal. *sereno* ‚jasný; spokojný, veselý', z lat. *serēnus* ‚jasný'. Dnešný význam slova (‚večerná pieseň') vznikol zrejme pod vplyvom tal. *sera* ‚večer', ktorého východiskom je lat. *(diem) sēram* akuz. ‚v neskorý denný čas', od lat. *sērus* ‚neskorý'.

séria ‚postupnosť' (od 19. stor.) • Z lat. *seriēs* ‚reťaz, rad; sled, usporiadanie', od lat. *serere* ‚stavať do radu'. – **seriál** ‚súbor článkov ap. uverejnených na pokračovanie' (od 20. stor.) • Podľa angl. *serial*, utvoreného na základe lat. *seriēs*.

seriózny ‚vážny, solídny' (od 18. stor.) • Zo strlat. *seriosus*, čo je odvodenina od lat. *sērius* ‚vážny'.

serpentína ‚cesta s mnohými zákrutami' (od 19. stor.) • Utvorené na základe lat. *serpentīnus* ‚hadí', od lat. *serpēns*, gen. *serpentis* ‚plaz, had',

čo je pôvodné príč. prít. činné od lat. *serpere* ,plaziť sa'. Pomenovanie súvisí s predstavou o „hadiacej sa", kľukatej (horskej) ceste s početnými zákrutami.

sérum biol. ,žltkastá tekutina ostávajúca po zrazení krvi', lek. ,liek na jej základe' (od 20. stor.) • Z lat. *serum*, pôvodne ,srvátka'; súčasné významy vznikli v novovekej medicíne, resp. imunológii.

serv ,uvedenie lopty do hry, podanie' (od 20. stor.) • Z angl. *serve*, od slovesa *to serve* ,slúžiť; uvádzať loptu do hry, podávať' (> slk. *servovať*), čo je prevzatie zo stfr. *servir* ,slúžiť', ktorého východiskom je lat. *servīre* ,id.', od lat. *servus* ,otrok, sluha'. – **server** inform. ,počítač riadiaci počítačovú sieť' (od 20. stor.) • Z angl. *server*, doslova asi ,obsluhujúci (počítač)', od angl. *to serve* ,slúžiť, obsluhovať'. – **servilný** pejor. ,podlízavý, otrocký' (od 20. stor.) • Z lat. *servīlis*, od lat. *servus* ,otrok'. – **servírovať** ,podávať (jedlo, nápoj)' (od 20. stor.) • Z nem. *servieren* ,nosiť jedlá na stôl', čo je prevzatie z fr. *servir* ,slúžiť, obsluhovať', ktorého východiskom je lat. *servīre* ,slúžiť'. Pozri aj ↗ *dezert*. – **servis** (od 17. stor.) • Z fr. *service*, čo je prevzatie z lat. *servitium* ,otroctvo, (otrocká) služba', od lat. *servus* ,otrok, sluha'. Pôvodný význam ,služba' je najlepšie viditeľný v spojeniach typu *pozáručný s.* ap.; význam ,náčinie na podávanie jedál a nápojov' (*kávový, porcelánový s.*) vznikol vo fr. posunom ,služba, obsluhovanie' > ,čo slúži na obsluhovanie, v čom sa servírujú jedlá'. *Servis* zastaráv. ,serv, podanie' je prevzatie z angl. *service* (< fr.), význam vznikol pod vplyvom angl. *to serve* ,slúžiť; uvádzať loptu do hry, podávať' (↗ *serv*). – **servítka, servítok** (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *servet, serveta* (od 17. stor.), prevzatého z fr. *serviette*, od fr. *servir* ,obsluhovať' – pôvodne išlo o uterák používaný pri stole. – **servus** hovor., familiárny pozdrav (od 19. stor.) • Z lat. *servus* ,otrok, sluha'; pôvodný význam pozdravu bol ,(som tvoj, váš) sluha', porov. ↗ *čao*. – **seržant** voj. ,vyšší stupeň poddôstojníka v niektorých armádach al. v polícii' (od 19. stor.) • Z fr. *sergent*, ktorého východiskom je lat. *serviēns*, gen. *servientis* ,slúžiaci', príčastie od lat. *servīre* ,slúžiť'.

sestra (od 15. stor.) • Psl. **sestra;* súvisí so stind. *svásā*, avest. *x̌ᵛaŋhar-*, toch. A *ṣar*, B *ṣer*, arm. *k'oyr* ,sestra', gr. *eor* (*ἔορ*) ,dcéra, sesternica', lat. *soror*, stír. *siur*, sthnem. *swester*, nem. *Schwester*, lit. *sesuõ* ,sestra' a i. – všetko od ide. **su̯esor-* ,sestra'; azda od ide. **su̯e-* (↗ *svoj*) ako označenie ženy patriacej k vlastnému rodu. Význam ,členka náboženského spoločenstva' (*rehoľná s.*) vznikol posunom v smere ,sestra v Kristovi ap.'; *zdravotná s.* súvisí s úlohou rehoľníčok v (pôvodne cirkevných) nemocniciach. Z odvodenín: ***sesternica*** (od *sesterná dcéra*, doslova ,sestrina dcéra' – v staršom jazyku ,neter', dnešný význam z ,dcéra otcovej/matkinej sestry'?) a i.

set šport. ,samostatná časť zápasu' (od 20. stor.) • Z angl. *set*, od slovesa *to set* vo význame typu ,uložiť, dať; dať sa, pustiť sa do niečoho'. Pozri aj ↗ *ofset*, ↗ *resetovať*. – **seter** ,dlhosrstý poľovný pes' (od 20. stor.) • Z angl. *setter*, doslova ,pes cvičený na tzv. vystavovanie zveri' – od angl. *to set* ,uložiť; postaviť, umiestniť' v špecializovanom význame ,(o poľovnom psovi) vystavovať zver' (t. j. vyznačovať polohu lovenej zveri tak, že pes zastane a ukazuje na zver ňucháčom).

sever (od 19. stor.) • Psl. **sěverъ*. Porovnáva sa (pri interpretácii **sěverъ* < **k̑ēu̯ero-*) s lat. *caurus* ,severozápadný vietor', stsev. *skúr* ,dažďová prehánka', gót. *skūra windis* ,víchrica', nem. *Schauer* ,lejak', lit. *šiáurė* ,sever', *šiaurỹs* ,severák' a i. – všetko od ide. **k̑ēu̯ero-*, **k̑ōu̯ero-* ,sever; chladný severný vietor'. Iný výklad vychádza z pôvodného **sēu̯-ero-*, usúvzťažňovaného s ide. **seu̯io-* ,ľavý' (porov. stind. *savyáḥ*, avest. *haoya-*, stsl. *šujь* (ШОУИ) ,id.' a i.) – pri orientácii podľa slnka vychádzajúceho na východe sa sever nachádza na ľavej strane; porov. i ↗ *juh*, ↗ *orientovať (sa)*. V staršej slk. sa vo význame ,severná svetová strana' používalo *polnoc* (od 17. stor.; porov. i staršie *vietor od polnoci, polnočný vietor* ,severák').

sex ,pohlavný pud', hovor. ,pohlavný život' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Sex*, fr. *sexe*, angl. *sex*) prevzaté z lat. *sexus*, gen. *sexūs* ,pohlavie', azda od lat. *secāre* ,rezať, sekať' – z významového hľadiska asi ,rozsekávať, rozdeľovať [na polovice]' > ,mužská/ženská polovica obyvateľstva ap.' > ,mužské/ženské pohlavie'. Z odvodenín: ***sexuálny, sexbomba*** subšt. (angl. *sex bomb*, nem. *Sexbombe*) a i. – **sexappeal** [seksepíl, segzepíl], **sexepíl** ,pohlavná príťažlivosť' (od 20. stor.) • Z angl. *sex appeal*, od angl. *sex* a *appeal* ,pôsobenie (na niekoho), príťažlivosť, pôvab', od angl. *to appeal* ,odvolávať sa; obracať sa (na niekoho); (priaznivo, príťažlivo) pôsobiť na niekoho', prevzatého z lat. *appellāre* (↗ *apelovať*).

sexta (od 20. stor.) • Ako ‚šiesta trieda (osemročného) gymnázia' podľa lat. *sexta (classis)* ‚šiesta trieda', od lat. *sex* ‚šesť', *sextus* ‚šiesty'; ‚šiesty stupeň v hudobnej stupnici' je podľa strlat. *sexta vox*, doslova ‚šiesty tón'. Pozri aj ↗ *siesta*, ↗ *šechtár*. – **sexteto** hud. ‚súbor šiestich hlasov al. nástrojov' (od 20. stor.) • Z tal. *sestetto*, čo je odvodenina od tal. *sesto* ‚šiesty' (z lat. *sextus*); forma s *-x-* vznikla pod vplyvom lat. *sex* ‚šesť'.

sezam ‚tropická olejnatá rastlina', staršie *sezamum* (od 18. stor.) • Z lat. *sēsamum*, čo je prevzatie z gr. *sēsamon* (*σήσαμον*), azda semit. pôvodu. Rozprávková formulka *Sezam, otvor sa!* vznikla asi omylom – pôvodne malo ísť o iný výraz (názov vrchu), ktorý sa len druhotne zblížil so slovom *sezam*.

sezóna ‚obdobie vhodné na istú činnosť ap.' (od 19. stor.) • Z fr. *saison*, ktorého východiskom je lat. *satiō*, gen. *satiōnis* ‚sejba', od lat. *serere, satum* ‚siať, rozsievať' – význam sa posunul v smere ‚sejba' > ‚obdobie vhodné na sejbu (resp. na iné činnosti)'. K spojeniu ***uhorková s.*** pozri ↗ *uhorka*.

sféra ‚okruh, oblasť (činnosti)', kniž. ‚priestor okolo zemegule', geom. ‚guľa' (od *18. stor.) • Z lat. *sphaera*, čo je prevzatie z gr. *sfaira* (*σφαῖρα*) ‚guľa'. Pozri aj ↗ *atmosféra*, ↗ *hemisféra*, ↗ *stratosféra*.

sfinga ‚socha ležiaceho leva s ľudskou hlavou', mytol. ‚netvor kladúci záhadné otázky', staršie *Sfinks* (od 18. stor.) • Z lat. *Sphinx*, gen. *Sphingis*, čo je prevzatie z gr. *Sfinx* (*Σφίγξ*), gen. *Sfingos* (*Σφιγγός*), azda substrátového pôvodu.

sgrafito [zg-] ‚umelecká výzdoba na farebnej omietke' (od 20. stor.) • Z tal. *sgraffito*, doslova ‚vyrytý' (z toho ‚čo je vyryté; vyrytá ozdoba ap.') – pôvodne príčastie od tal. *sgraffire* ‚škriabať, vyrývať', zloženého z predpony *s-* (z lat. *ex-*; ↗ *ex-*[1]) a slovesa *graffire* ‚vyrývať'; ďalej pozri ↗ *grafity*.

sherry [šeri] ‚španielske dezertné víno' (od 20. stor.) • Z angl. *sherry*. Slovo vzniklo na základe staršieho angl. *sherris* (koncové *-is* sa pociťovalo ako zakončenie mn. č., a tak vznikol tvar domnelého sg. *sherry*), čo je prevzatie zo špan. *Xeres* – ide o starší názov špan. mesta Jerez de la Frontera; angl. *sherry* sa pôvodne vzťahovalo na biele víno zhotovované v jeho okolí.

shop [šop] slang. ‚obchod, predajňa' (od 20. stor.) • Z angl. *shop* ‚budova, kde sa zhotovuje al. predáva nejaký tovar'.

schéma ‚zjednodušený náčrt' (od *18. stor.) • Z lat. *schēma*, čo je prevzatie z gr. *schēma* (*σχῆμα*), gen. *schēmatos* (*σχήματος*) ‚podoba, spôsob, postavenie, obrazec'. Z odvodenín: ***schematický***, podľa gr. *schēmatikos* (*σχηματικός*) ‚súvisiaci s podobami'.

scherzo [skerco] hud. ‚rýchle tempo; (žartovná) skladba v tomto tempe' (od 20. stor.) • Z tal. *scherzo*, pôvodne ‚žart', od slovesa *scherzare* ‚žartovať', čo je prevzatie germ. pôvodu – ako východisko sa uvádza longobardské *skerzōn*, príbuzné s nem. *scherzen* (↗ *žartovať*).

schizma ‚cirkevný rozkol' (od 17. stor.) • Z cirk. lat. *schisma*, čo je prevzatie z gr. *schisma* (*σχίσμα*), gen. *schismatos* (*σχίσματος*) ‚rozštiepenie, rozkol', od gr. *schizō* (*σχίζω*) ‚štiepim'. Z odvodenín: ***schizmatický*** (gr. *schismatikos, σχισματικός*) a i. – **schizofrénia** lek. ‚duševná choroba prejavujúca sa porušením osobnosti' • Ako lekársky termín (nem. *Schizophrenie*) utvorené na začiatku 20. stor. v Nemecku na základe gr. *schizō* ‚štiepim' a *frēn* (*φρήν*), gen. *frenos* (*φρενός*) ‚bránica, hruď (aj ako predpokladané sídlo duševnej činnosti); rozum, duša'.

schnúť ↗ *suchý*

schod, schodok ↗ *chodiť*

scholastika ‚filozofický a teologický smer v kresťanskom stredoveku' (od *18. stor.) • Podľa strlat. *(theologia, philosophia) scholastica* ‚školská teológia, filozofia' (t. j. vyučovaná na dobových školách), od lat. *scholasticus* ‚školský', čo je prevzatie z gr. *scholastikos* (*σχολαστικός*) ‚kto venuje voľný čas štúdiu; učený človek; akademický, teoretický', odvodeného od gr. *scholazō* (*σχολάζω*) ‚mám voľný čas (na niečo); zaoberám sa niečím; venujem sa štúdiu', od gr. *scholē* (*σχολή*) ‚voľný čas'; ďalej pozri ↗ *škola*.

schopný ↗ *chopiť*

schovať ↗ *chovať*

schôdza ↗ *chodiť*

schránka ↗ *chrániť*

schváliť, schválny ↗ *chvála*

schvátiť ↗ *chvátať*

-schýnať ↗ *suchý*

si, tvar zvratného zámena ↗ *sa*

-si, v neurč. zámenách ***ktosi, kdesi, čosi, akýsi*** ap. (od 16. stor.), staršie *si* ‚nech' (od 15. stor.) • Starý tvar želacieho spôsobu od ide. **es-* ‚byť' (ďalej pozri ↗ *byť*) s významom ‚nech je' (porov. dial. *čo nám po tom... len si ryba naša* ‚len nech je ryba naša') – s ďalším vývinom v smere ‚nech je, nech bude (niekto, niekde...)',

odtiaľ i použitie v neurč. zámenách. Pozri aj ↗ *asi*, ↗ *bárs*.

siahať (od *15. stor.) • Psl. **sęgati* (**seng-*); azda od ide. **seg-*, **seng-* ‚pripínať, byť pripojený, dotýkať sa' (porov. stind. *sájati* ‚pripevňuje, priväzuje', strír. *sén* ‚pasca [na chytanie vtákov]', lit. *sègti* ‚zapínať, pripínať' a i.) – k možnému významovému vývinu ‚pripínam (sa), pripájam (sa) k niečomu ap.' > ‚dotýkam sa niečoho, siaham po niečom' porov. i gr. *haptō* (ἅπτω) ‚pripevňujem, pripínam': *haptomai* (ἅπτομαι) ‚dotýkam sa'. Z odvodenín: ***siahnuť; obsiahnuť*** (‚siahnuť okolo niečoho'), ***dosiahnuť*** a i., od toho ***obsah*** (‚obsiahnutie' > ‚čo je obsiahnuté') a ***dosah***, podobne ***rozsah*** (k **roz-siahnuť*); ***siaha*** ‚dĺžková miera' (doslova ‚siahnutie' = dĺžka obsiahnutá roztiahnutými rukami), od toho ***siahovica*** ‚štiepané drevo v dĺžke siahy', a i. Pozri aj ↗ *čiahať*, ↗ *osoh*, ↗ *osuheľ*, ↗ *prísaha*.

siakať ‚čistiť si nos vyfukovaním' (od 18. stor.) • Vzniklo asi na základe ***vysiakať sa*** ‚vysmrkať sa', ktoré mohlo byť utvorené ako protiklad k ***vsiaknuť***, ***vsiakať***, ***vsakovať*** – s významovým posunom ‚vsakovať (o «vtiahnutí» vody do zeme)' > ‚vťahovať (do seba vzduch), poťahovať nosom, smrkať'? *V-siaknuť* (podobne ***na-siaknuť***, ***pre-siaknuť***) je odvodené od staršieho *siaknuť* ‚presakovať' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **sęknǫti* (**senk-*), od ide. **sek-* ‚stekať, vysychať, klesať (o vode)' (porov. stind. *á-sakraḥ* ‚nevysychajúci', gr. hom. *e-sketo* (ἔσκετο) aor. ‚utíchol, zasekol sa [o hlase]', lit. *sèkti, senkù* ‚klesať [o hladine vody]', *iš-šuñkti* ‚vytláčať tekutinu' a i.). Pozri aj ↗ *sihlina*.

-siaľ, v ***dosiaľ***, ***posiaľ***, ***doposiaľ*** • Z pôvodného **selě*/**seli*, odvodeného od zámenného koreňa **s-* (ďalej pozri ↗ *dnes*) pomocou koncovej častice **-lě*/**-li*. Porov. i ↗ *-kiaľ*, ↗ *-tiaľ*.

siať, *sejem* (od 15. stor.) • Psl. **sějati*, **sějǫ*; príbuzné s lat. *serere*, gót. *saian*, sthnem. *sāen*, nem. *säen*, angl. *to sow*, lit. *sė́ti* ‚siať' a i. – všetko od ide. **sē(i)-* ‚vrhať, nechávať padať, siať'. Z odvodenín: ***osiať***[1] (porov. aj ↗ *osiať*[2] ‚prečistiť na site'), ***osivo; vysiať***, ***vysievať***, od toho ***výsev; sejba*** a i. Pozri aj ↗ *semeno*.

síce (od 17. stor.) • Psl. **sice* (**sī-ko*); z významového hľadiska pôvodne ‚takto, tak' (z toho ďalej ‚[hoci] takto... ale' > *síce – ale* ap.) – ide o tvar zámena **sь* m., **si* ž., **se* s. ‚tento' (ďalej pozri ↗ *dnes*), zosilnený o časticu *-*ko* (porov. ↗ *ak*).

sidecar ↗ *sajdkára*

siderit miner. ‚ruda bohatá na železo, oceľok' (od 20. stor.) • Z gr. *sidērītēs (lithos)* (σιδηρίτης λίθος), doslova ‚železný kameň', od gr. *sidērītēs* (σιδηρίτης) ‚súvisiaci so železom', odvodeného od gr. *sidēros* (σίδηρος) ‚železo'.

sídlo[1] ‚priestor, v ktorom sa býva' (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *sídlo*, ktorého východiskom je staršie *siedlo* ako pravdepodobný variant pôvodného *sedlo* ‚osada, usadlosť' (tak stčes.; z psl. **sedlo*, ďalej pozri ↗ *sedliak*) – hláskový rozdiel *e/ie* môže súvisieť s potrebou odlíšiť tento výraz od čes. *sedlo* ‚časť konského postroja ap.' (psl. **sedъlo*, ↗ *sedlo*[2]). Z odvodenín: ***sídliť***, ***sídlisko*** a i. – **sídlo**[2] ‚oko na povraze a i.' ↗ *osídla*

siedmy ↗ *sedem*

-sielať ↗ *-slať*

siemens [sím-] fyz. ‚jednotka elektrickej vodivosti' • Podľa nem. vynálezcu E. W. von Siemensa (1816 – 1892).

sieň (od 15. stor.) • Psl. **sěnь*; vzniklo azda na základe psl. **sěnь* ‚tieň' (porov. už stsl. *sěnь* ž. (СѢНЬ) ‚id.' a i.) významovým posunom typu ‚tieň; tienisté miesto' > ‚prístrešok' (porov. aj ↗ *cieňa*) > ‚miestnosť, sála'. Psl. **sěnь* ‚tieň' sa odvodzuje od ide. **skāi-*, **skəi-* : **skī-* ‚tlmene sa lesknúť; odblesk, odlesk' (porov. stind. *chāyā́* ‚tieň; odblesk, odraz', toch. B *skiyo* ‚tieň', gr. *skiā* (σκιά) ‚tieň, temnota', alb. *hije* ‚tieň', gót. *skeinan*, nem. *scheinen*, angl. *to shine* ‚svietiť, žiariť, lesknúť sa', lot. *seja* ‚tieň', ↗ *sojka* a i.).

siena [si-e-] ‚červenohnedé farbivo' (od 20. stor.) • Podľa tal. mesta Siena.

siesta kniž. ‚(krátky) popoludňajší oddych' (od 19. stor.) • Zo špan. *siesta*, ktorého východiskom je lat. *(hōra) sexta* ‚šiesta hodina' (od lat. *sextus* ‚šiesty'; ↗ *sexta*) – pôvodne išlo o šiestu dennú hodinu, keď vrcholila horúčava.

sieť (od 16. stor.) • Psl. **sětь* (**soi-t-*); súvisí so stind. *sétuḥ* ‚zväzujúci, spútavajúci', sthnem. *seita* ‚povraz, struna', nem. *Saite* ‚struna', lit. *saĩtas* ‚puto, šnúra, povraz' a i. – všetko od ide. **sē(i)-* ‚viazať, povraz, remeň' (porov. stind. *syáti* ‚zväzuje', lit. *siẽti* ‚viazať' a i.). Z odvodenín: ***sieťovka*** hovor. (‚sieťová taška'), ***sietnica*** (preklad podľa strlat. *retina*, od lat. *rēte* ‚sieť') a i. Pozri aj ↗ *osídla*, ↗ *sila*, ↗ *sitina*.

sifón ‚fľaša na prípravu sódovej vody', tech. ‚ohnutá rúra zabraňujúca vystupovaniu zápachu z potrubia' (od 20. stor.) • Z lat. *sīphō*, gen. *sīphōnis* ‚rúra, hadica, násoska', čo je prevzatie

z gr. *sifōn* (σίφων) ‚id.'. *Sifón* ‚fľaša na prípravu sódovej vody' vzniklo asi skrátením spojenia *sifónová fľaša*, t. j. ‚fľaša s rúrkou na striekanie ap.'.

signál ‚ustálený znak, ktorým sa podáva istá informácia' (od 19. stor.) • Prevzatie (s možným prostredníctvom fr. *signal*) z neskorého lat. *sīgnāle*, od lat. *sīgnālis* ‚slúžiaci ako znamenie', odvodeného od lat. *sīgnum* ‚znak'. – **signatár** ‚kto podpísal zmluvu, vyhlásenie ap.' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Signatar*) z fr. *signataire* – výraz bol utvorený na základe fr. *signature* ‚podpis', od fr. *signer* ‚podpísať', z lat. *sīgnāre* (↗ *signovať*). – **signatúra** ‚značka knihy, predmetu ap. v knižnici, zbierke; podpis umelca na výtvarnom diele', staršie ‚písomný záznam, zaznačenie' (od 17. stor.) • Z lat. *sīgnātūra*, pôvodne ‚značka', od lat. *sīgnāre*, *sīgnātum* (↗ *signovať*). – **signovať** ‚označiť (značkou, podpisom)' (od 19. stor.) • Z lat. *sīgnāre* ‚značiť, označiť', od lat. *sīgnum* ‚znak, znamenie'. Pozri aj ↗ *dezignovať*, ↗ *rezignovať*, ↗ *žehnať*.

sihlina ‚zamokrený pozemok; mladý ihličnatý porast' (od 19. stor.) • Odvodenina od *sihla* ‚vlhké miesto v teréne' (od *17. stor.); ďalej málo jasné. Uvažovalo sa o prevzatí rum. pôvodu (rum. *sihlă* ‚mladý hustý les', čo je azda prevzatie zo sl. **sъch-lь* ‚niečo zoschnuté; [suché] vetvy ap.', k psl. **sъch-nǫti* ‚schnúť', ↗ *suchý*), ale aj o predslovanskom pôvode výrazu – z ilýr., resp. tráckeho substrátu karpatskej oblasti; východiskový výraz sa odvodzoval od ide. **sek-* ‚stekať, vysychať, klesať (o vode)'; ďalej pozri ↗ *siakať*. Iný výklad usúvzťažňuje *sihla* ‚vlhké miesto' (odtiaľ aj ‚porast [na vlhkom mieste]') so slk. dial. *sihliť*, *siholiť* ‚(o drobnom daždi) pršať, mrholiť' i so ↗ *sihoť*, pričom odvodzuje uvedené výrazy od koreňa *sih-* < **syh-* < psl. **syg-* (**sū-g-*), od ide. **seu-*, **seu̯ə-* : **sū-* ‚tekutina, niečo vlhké a i.' (ďalej pozri ↗ *sať*; porov. i stangl. *sol* ‚bahno, barina, kaluž', nem. *suhlen*, *sühlen* ‚váľať [sa] v bahne' a i., odvodzované od rovnakého koreňa).

sihoť (staršie i *sigoť*) ‚suchá zem medzi ramenami rieky (obyč. porastená krovím)', staršie aj ‚ostrov' (od *15. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z maď. *sziget* ‚zem v záhybe rieky; ostrov', ktoré sa odvodzuje od maď. *szeg*, *szig* ‚kút, roh' (asi súvisí s maď. *szeg* ‚klin') – význam sa vyvíjal v smere ‚kút, roh; záhyb' > ‚zem v ohybe rieky' > ‚zem uprostred rieky, ostrov'. Menej pravdepodobný sa zdá názor, že ide o slovo domáceho pôvodu (*sihoť* < **syg-otь* ‚vlhké miesto'), súvisiace so ↗ *sihlina*. Z odvodenín: ***osihotený*** ‚osamelý' (od *sihoť* ‚ostrov'; k významu porov. tal. *isolato* ‚osamelý', ďalej pozri ↗ *izolovať*).

síkať expr. ‚striekať; močiť' (od 16. stor.) • Psl. **sikati* (**sīk-*), iteratívum k psl. **sъcati* (**sĭk-*); ďalej pozri ↗ *šťať*. Pozri aj ↗ *cikať*.

sila (od 14. stor.) • Psl. **sila* (**sei-l-*, resp. **sī-l-*). Odvodzuje sa – podobne ako blízke stprus. *seilin* akuz. ‚úsilie' – od ide. **sē(i)-* ‚vystierať, naťahovať ruku (za niečím); napínanie (síl), sila' (porov. stír. *sín-* ‚vystierať, naťahovať', stsev. *seilast* ‚rozťahovať ruky; usilovať sa', lit. *neseĩnyti* ‚nedosahovať' a i.); iný výklad vychádza z ide. **sē(i)-* ‚viazať, povraz, remeň' (↗ *sieť*), čo predpokladá významový vývin v smere ‚viazať' > ‚viazaním upevňovať' > ‚pevný, silný; sila'. Z odvodenín: ***silný***, od toho ***po-siln-iť***, ***zosilniť*** ap. (avšak ***vy-sil-iť*** priamo od *sila*); ***násilie*** (asi od ***násilný*** < *na silu*); ***usilovať sa***, ***úsilie*** a i. Pozri aj ↗ *silon*. – **silica** ‚voňavá prchavá zložka živice' (od 19. stor.) • Podľa čes. *silice*, utvoreného asi na prelome 18. a 19. stor. ako ekvivalent nem. *Geist* ‚duch' (do staršej čes. prekladané aj ako *síla*, ↗ *sila*), ktorým sa v dobovej chémii označovalo akési „jadro" chemických látok (porov. ↗ *špiritus*); odvodenina *silice* vznikla na odlíšenie od čes. *síla*.

silik..., v chem. názvosloví (*silikát*, *silikón*, *silikóza* a i.) • Od lat. *silex*, gen. *silicis* ‚kremeň'.

silný ↗ *sila*

silo ‚zásobník obilia, cementu ap.' (od 20. stor.) • Zo špan. *silo*, bez jednoznačného výkladu. Odvodzuje sa od lat. *sīrus* ‚podzemná jama na uskladnenie obilia', čo je prevzatie z gr. *seiros* (σειρός), neznámeho pôvodu; iný výklad tu uvažuje o prevzatí z predromán. jazykov (porov. bask. *zilo*, *zulo* ‚diera, jama'), tam možno z kelt. **sīlon* ‚semeno, osivo'. ***Siláž*** ‚konzervovanie zelenej krmoviny v silách al. jamách' môže byť podľa nem. *Silage*, čo je skrátenie pôvodného *Ensilage*, prevzatého z fr. *ensilage* – výraz bol utvorený od fr. *silo* (< špan.) asi podľa špan. *ensilaje* ‚siláž', od špan. *ensilar* ‚uskladňovať v sile'; porov. i *senáž* (↗ *seno*).

silon, silón ‚obchodný názov textilného syntetického vlákna' • Názov vlákna (vyvinuté čes. chemikom O. Wichterlem začiatkom 40. rokov 20. stor.) pravdepodobne nadväzuje na trochu staršie ↗ *nylon*; začiatočné *si-* však nie je jasné – azda podľa čes. *síla* ‚sila'? Pozri aj ↗ *tesil*.

silueta ‚tieňový obraz, tmavý profilový portrét; podoba vnímaná len v základných črtách' (od 19. stor.) • Z fr. *silhouette*, čo je skrátenie spojenia *portrait à la Silhouette* ‚portrét na spôsob Silhouetta', pôvodne asi ‚neúplný, nedokončený portrét' – išlo o narážku na É. de Silhouetta, ktorý v r. 1759 krátko pôsobil ako fr. minister financií, nepodarilo sa mu však dovŕšiť zamýšľané reformy (odtiaľ predstava niečoho neúplného, nedokončeného ap.); navyše údajne vo svojom zámku rád maľoval portréty tohto druhu.

silúr geol. ‚útvar a obdobie prvohôr' • Podľa Silúrov (lat. *Silurēs*), starovekých obyvateľov dnešného juhových. Walesu – názov zaviedol v r. 1835 angl. geológ R. I. Murchison (pôvodne angl. *Silurian strata* ‚silúrske vrstvy', *Silurian system* ‚silúrska sústava').

silván vin. ‚odroda hrozna' (od 20. stor.) • Z nem. *Silvaner*, čo je asi skrátenie pôvodného *Transsilvaner*, t. j. ‚sedmohradské (hrozno)', od nem. *Transsilvanien* ‚Transylvánia, Sedmohradsko', prevzatého zo strlat. *Transsilvania*, doslova ‚oblasť za lesom', od lat. *trāns* ‚cez, za' a *silva* ‚les'.

simentálsky poľnohosp., v spojeniach ***s. dobytok***, ***s-e plemeno*** ‚druh hovädzieho dobytka' (od 20. stor.) • Podľa oblasti Simmental – doslova ‚údolie (nem. *Tal*) rieky Simme' – vo Švajčiarsku, známej chovom dobytka už od 16. stor.

simulovať ‚napodobňovať; predstierať (chorobu ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *simulāre* ‚napodobňovať; predstierať, pretvarovať sa', ktoré súvisí s lat. *similis* ‚podobný', *simul* ‚súčasne'. – **simultánny** ‚prebiehajúci súbežne, naraz' (od 19. stor.) • Zo strlat. *simultaneus* ‚súčasný', od lat. *simul* ‚zároveň, súčasne'.

sinekúra ‚výnosné zamestnanie, postavenie (bez väčších pracovných povinností)' (od 19. stor.) • Podľa lat. *sine cūrā* ‚bez starosti', od lat. *sine* ‚bez' a *cūra* ‚starosť, starostlivosť' (↗ *kúra*).

singel hud. ‚malá platňa (s jednou skladbou na každej strane)', šport. slang. ‚hra jedného hráča' (od 20. stor.) • Z angl. *single*, čo je prevzatie z lat. *singulus* ‚jednotlivý'. – **singulár** gram. ‚jednotné číslo', staršie *singuláris* (od 18. stor.) • Z lat. *(numerus) singulāris*, od lat. *numerus* ‚číslo' a *singulāris* ‚ojedinelý, jednotlivý, patriaci jednotlivcovi', čo je odvodenina od lat. *singulus*.

sinka, sinokvet ↗ *siný*

sínus mat. ‚goniometrická funkcia' (od 20. stor.) • Z lat. *sinus*, pôvodne ‚zakrivenie, záhyb, oblúk'.

siný (od 16. stor.) • Asi obmena (s novším *-ý* podľa *sivý*, *modrý* ap.?) pôvodného **siní* (**sinia* ž., **sinie* s.), ktorého východiskom je psl. **sinjь* (**kī-n-*), od ide. **k̑ię̄-*, **k̑ī-* ‚tmavosivý'; ďalej pozri ↗ *sivý*. Z odvodenín: ***sinka*** ‚modrina', ***sinokvet*** ‚bot. Jurinea' (podľa sfarbenia kvetov) a i.

sionizmus ‚politicko-náboženské hnutie zacielené na utvorenie židovského štátu v Palestíne' • Výraz (nem. *Zionismus*) prvýkrát použil v r. 1886 žid. spisovateľ N. Birnbaum – ide o odvodeninu od nem. *Zion* ‚Sion', označujúceho jeden z vrchov v Jeruzaleme (chrámová hora), neskôr i celý Jeruzalem a symbolicky celú náboženskú pospolitosť Izraela.

sipieť ‚syčať' (od 18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***sipotať***, od toho ***sipot***, a i.

siporex stav. ‚betón odľahčený plynotvornými prísadami' • Podľa ochrannej známky švéd. spoločnosti Scancem; s výrobou hmoty sa začalo v 30. rokoch 20. stor. vo Švédsku.

sipot, sipotať ↗ *sipieť*

síra (od 16. stor.) • Psl. **sěra* (slk. *sí-* podľa zslk. nárečí, resp. podľa čes. *síra*?); málo jasné slovo. Usúvzťažňovalo sa s psl. **sěrъ* ‚sivý' (ďalej pozri ↗ *šerý*), t. j. išlo by o pomenovanie podľa sfarbenia; podľa iného výkladu je odvodené od ide. **ser-* ‚prúdiť, prudko sa pohybovať' (↗ *struha*), čo predpokladá východiskový význam ‚(mastná, smolovitá) tekutina' – ložiská síry sa často vyskytujú spolu s ložiskami rašeliny či uhlia obsahujúceho živicu. Uvažovalo sa aj o prevzatí z cudzích jazykov (porov. kumán. *siriš* ‚smola', údajne perz. pôvodu), presný zdroj výrazu však nie je jasný.

siréna ‚signalizačný nástroj s prenikavým zvukom' (od 20. stor.) • Podľa Sirén (gr. *Seirēn* sg. (Σειρήν), lat. *Sīrēn*), morských víl z gr. mytológie, lákajúcich moreplavcov krásnym spevom na svoj ostrov, kde ich však čakala smrť. Ako označenie signalizačných zariadení sa začalo používať v 1. pol. 19. stor. vo Francúzsku (fr. *sirène*).

sirota ↗ *sirý*

sirup farm. ‚liečivý roztok sladkej chuti'; ‚koncentrovaný cukrový roztok' (od 17. stor.) • Zo strlat. *siruppus*, pôvodne ‚hustý liečivý nápoj', čo je prevzatie z arab. *šarāb* ‚nápoj; ovocná šťava' (od arab. *šariba* ‚piť') – arab. medicína využívala ako liečebné prostriedky rastlinné šťavy zahustené cukrom, v Európe sa ako „sirup" začal označovať aj koncentrovaný roztok vznikajúci pri výrobe cukru.

sirý poet. ‚osamelý, opustený' (od *15. stor.) • Psl. **sirъ;* porovnáva sa so stind. (véd.) *śayú-* ‚sirota', avest. *saē* ‚osirotený, sirota', lit. *šeirỹs* ‚vdovec' a i. Z odvodenín: ***sirota*** (psl. **sirota*); ***osirieť***, od toho ***osirelý, osirený***, podobne ***osirotený*** (od staršieho *osirotieť*) a i.

sisal ‚pevné vlákno z listov agávy' (od 20. stor.) • Podľa prístavu Sisal v Mexiku, odkiaľ sa tento produkt vyvážal v 19. stor. do zahraničia.

sitina ‚druh vysokej trávy (bot. Juncus)' (od 19. stor.) • Od staršieho *siť* (od 18. stor.; inou odvodeninou je ***sítie*** ‚sitinový porast', už od 17. stor.), ktorého východiskom je azda už psl. **sitь*, od ide. **sē(i)-* ‚viazať, povraz, remeň' (ďalej pozri ↗ *sieť*) – pomenovanie súvisí s tým, že rastlina slúžila ako materiál na viazanie či pletenie rôznych výrobkov (koše, rohože ap.).

sito (od 16. stor.) • Psl. **sito* (**sēi-to-*); súvisí s lit. *sýtas, sietas*, lot. *siêts* ‚sito' – ide o odvodeniny od ide. **sē(i)-* ‚preosievať' (↗ *osiať*[2]).

situácia odb. ‚poloha, postavenie'; ‚súhrn okolností, pomery, stav' (od 19. stor.) • Z fr. *situation* ‚poloha, umiestnenie; (spoločenské) postavenie, (majetkové) pomery; situácia', od fr. *situer* ‚umiestniť, položiť, postaviť' (> slk. ***situovať***, od 20. stor.), čo je prevzatie zo strlat. *situare* ‚umiestniť', odvodeného od lat. *situs* ‚poloha, položenie', od lat. *sinere, situm* ‚položiť, postaviť'.

sivý (od 17. stor.) • Psl. **sivъ* (**k̂ī-u̯-*); súvisí so stind. *śyā-váḥ* ‚(čierno)hnedý', *śyā-máḥ* ‚čierny, tmavý', avest. *syāva-* ‚tmavý', lit. *šývas* ‚belavý, sivý (o koni)', *šė̃mas* ‚(sivo)modrý', ↗ *siný* a i. – všetko od ide. **k̂i̯ē-*, **k̂ī-* ‚tmavosivý', čo je rozšírenie ide. **k̂ei-* ako označenia rôznych, najmä tmavších farebných odtieňov (porov. stind. *śitiḥ* ‚biely, belasý', stír. *ciar* ‚temný, čierny', stsev. *hárr* ‚sivý'; pozri aj ↗ *seno*, ↗ *šedý*, ↗ *šerý*).

sizyfovský, v spojení ***s-á práca, robota*** kniž. ‚ťažká, namáhavá, ale zbytočná' (od 20. stor.) • Podľa gr. mytologického kráľa Sizyfa (gr. *Sīsyfos* (Σίσυφος), lat. *Sīsyphus*), ktorý bol za svoje skutky potrestaný tak, že v podsvetí musel naveky váľať balvan na vysoký vrch, no pred vrcholom sa mu balvan vždy vyšmykol a zrútil sa dolu, a tak Sizyfos musel začať celú prácu odznova.

skafander ‚vzduchotesný odev (potápačov, kozmonautov ap.)' (od 20. stor.) • Z fr. *scaphandre* – názov bol utvorený v 18. stor. na základe gr. *skafē* (σκάφη) ‚ľahký čln' a *anēr* (ἀνήρ), gen. *andros* (ἀνδρός) ‚muž'.

skákať ↗ *skok*

skala (od *13. stor.) • Psl. **skala* (**skōl-*); súvisí s chet. *iškallai-* ‚rezať, trhať', gr. *skallō* (σκάλλω) ‚kopem, ryjem, sekám', stsev. *skilja* ‚štiepiť, rezať', lit. *skélti*, lot. *šķelt* ‚štiepať, rúbať', ↗ *škľabiť* a i. – všetko od ide. **skel-* ‚rezať' (pozri aj ↗ *chlap*), pravdepodobne súvisiaceho s ide. **kel-* ‚biť, ťať, sekať' (ďalej pozri ↗ *klať*) – pôvodný význam výrazu bol zrejme ‚čo je oddelené, odseknuté ap.', z toho ‚(kamenný) úlomok' > ‚skala'. Z odvodenín: ***skalný*** (aj ‚pevný, trvácny ako skala': *s. fanúšik klubu* expr. ‚vytrvalý, verný'); ***úskalie*** ‚prekážka', pôvodne ‚skalný masív v mori, nebezpečný pre plavbu'. Pozri aj ↗ *skalica.*

skalica ‚síran niektorých kovov' (od 19. stor.) • Z čes. *skalice*, čo je prevzatie z nem. *Galizen(stein)* ‚síran zinku', doslova ‚galícijský kameň', podľa nálezísk v špan. Galícii. Forma *skalice* vznikla v dôsledku druhotného zbližovania s čes. *skála* (↗ *skala*).

skalný ↗ *skala*

skalp ‚koža s vlasmi stiahnutá z hlavy porazeného nepriateľa' (od 19. stor.) • Z angl. *scalp*, pôvodne ‚horná časť hlavy, lebka'.

skalpel ‚chirurgický nôž' (od 20. stor.) • Z lat. *scalpellum, scalpellus*, čo je zdrobnenina od lat. *scalprum, scalper* ‚nôž, nožík (aj lekársky)', od lat. *scalpere* ‚škriabať, ryť, rezať'. Porov. aj ↗ *skulptúra*.

skampolo šport. ‚pleteninové tričko' (od 20. stor.) • Z tal. *scampolo* ‚zvyšok látky', nejasného pôvodu – môže ísť o odvodeninu od tal. *scampare* ‚uniknúť, zachrániť sa (pred niečím)' (pôvodný význam by bol ‚čo sa zachránilo, čo zostalo'), ale aj o prevzatie z prov. *escapol*, od slovesa *escapolar* ‚otesávať, rezať, strihať' (t. j. ‚odrezok ap.' > ‚zvyšok').

skandovať ‚rytmicky a dôrazne prednášať; prednášať časomernú poéziu' (od 19. stor.) • Z lat. *scandere*, doslova ‚stúpať', aj vo vzťahu k „stúpaniu" hlasu v slabikách zdôrazňovaných pri recitácii. Pozri aj ↗ *paradesantný*, ↗ *skenovať*, ↗ *šablóna*, ↗ *škála*, ↗ *transcendentálny*.

skanzen ‚múzeum vo voľnej prírode sústreďujúce ľudovú materiálnu kultúru, stavby ap.' • Podľa múzea Skansen v Štokholme, údajne najstaršieho svojho druhu na svete (založené už v r. 1891).

skapať ↗ *kapať*

skárať ↗ *kárať*

skartovať, škartovať admin. ‚vyraďovať spisy' (od 20. stor.) • Z tal. *scartare*, pôvodne ‚(pri

hre) odkladať karty', z toho všeobecne ,odstraňovať niečo nepotrebné ap.'; od tal. *s-* (z lat. *ex;* ↗ *ex-*[1]) a *carta* (↗ *karta*).

skaut ,príslušník medzinárodnej mládežníckej organizácie' • Z angl. *scout* ,prieskumník', čo je výraz fr. pôvodu, od stfr. *escouter* (fr. *écouter*) ,počúvať, načúvať', z lat. *auscultāre* ,id.'. Výraz sa rozšíril vďaka hnutiu *Boy Scout*, založenému v r. 1908 vo Veľkej Británii. Z odvodenín: ***skauting*** (angl. *scouting*).

skaza, skaziť ↗ *kaziť*

skeč ,krátka komická al. satirická scénka' (od 20. stor.) • Z angl. *sketch* ,náčrt', čo je prevzatie z hol. *schets*, resp. z nem. *Skizze* (↗ *skica*); v angl. výraze nastal ďalší významový vývin ,krátke, stručné zobrazenie' > ,krátka scénka'.

skejtbord ,koliesková doska', pôv. pís. *skateboard* (od 20. stor.) • Z angl. *skateboard*, čo je zloženina angl. *skate* ,(kolieskova) korčuľa' a *board* ,doska'. Skrátená forma: ***skejt*** hovor. ,id.'.

skelet odb. ,kostra' (od 19. stor.) • Z gr. *skeletos* (σκελετός) ,vysušený; vysušené telo, múmia; kostra', od gr. *skellō* (σκέλλω) ,suším, vysušujem'.

skenovať ,elektronicky snímať a ďalej spracúvať údaje', pôv. pís. *scanovať* (od 20. stor.) • Z angl. *to scan* ,snímať', pôvodne ,(kriticky) skúmať, vyhodnocovať' – v konečnom dôsledku prevzatie z lat. *scandere* (↗ *skandovať*), z významového hľadiska pravdepodobne ,prednášať časomernú poéziu' > ,pozorne sledovať rytmus verša' > ,skúmať ap.'. Z odvodenín: ***skener*** (angl. *scanner*) a i.

skepsa kniž. ,nedôvera, pochybovačnosť' (od 19. stor.) • Z gr. *skepsis* (σκέψις) ,pozorovanie, skúmanie, uvažovanie', od slovesa *skeptomai* (σκέπτομαι) ,obzerám sa, skúmam'. Súčasný význam vznikol posunom ,pozorovať, skúmať' > ,neprijímať (niečo) okamžite, hneď' > ,zaujímať opatrné stanovisko, pochybovať ap.'. Z odvodenín: ***skeptický***, podľa gr. *skeptikos* (σκεπτικός) ,premýšľajúci, hĺbavý'.

ski- ,lyžiarsky' (*skialpinizmus* ap.) • Z nór. *ski* ,lyža', pôvodne ,odseknutý kus (dreva)'.

skica, hovor. i **škica** ,prípravný náčrt', liter. ,krátka próza, črta' (od 19. stor.) • Z nem. *Schizze* ž., čo je prevzatie z tal. *schizzo* m. ,náčrt', od tal. *schizzare* ,načrtávať (rýchlo, v základných rysoch ap.)', zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *skeč.*

skif ,športová loď s párom vesiel pre jedného pretekára' (od 20. stor.) • Z angl. *skiff*, čo je prevzatie z román. jazykov (fr. *esquif* ,loďka, ľahká veslica', špan., port. *esquife*, tal. *schifo*) – východiskom román. výrazov je azda sthnem. *skif* (dnešné nem. *Schiff*) ,loď'.

skín hovor. ,príslušník hnutia skinhed' (od 20. stor.) • Z angl. *skin*, čo je skrátenie pôvodného *skinhead* (> slk. ***skinhed***, od 20. stor.) ,kto má holú lebku', doslova ,kto má hlavu pokrytú len kožou' (zloženina angl. *skin* ,koža' a *head* ,hlava').

sklad, skladať, skladba ↗ *klásť*

sklapnúť ↗ *klapať*[1]

sklár, sklenár, sklený ↗ *sklo*

sklep hovor. zastar. ,obchod', staršie i ,klenutie, klenba; pivnica' (od 16. stor.) • Od staršieho slovesa *sklepiť* ,urobiť klenbu na niečom' (od 16. stor.; odtiaľ i *sklepenie* zastar. ,klenba', od 17. stor.); z významového hľadiska ,klenba' > ,miestnosť s klenbou' (o pivnici aj obchode). *Sklepiť* je odvodené od zvukomalebného **klepiť;* ďalej pozri ↗ *klenúť sa.*

skleróza ,chorobné tvrdnutie tkaniva (obyč. ciev)' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *sclērōsis*, čo je prevzatie z gr. *sklērōsis* (σκλήρωσις) ,tvrdnutie', od gr. *sklēros* (σκληρός) ,tvrdý', *sklēroō* (σκληρόω) ,tvrdnem'. Z odvodenín: ***sklerotický*** (lek. lat. *sclērōticus*).

sklesly, sklesnúť ↗ *klesať*

sklo (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **stklo*, ktorého východiskom je neskoré psl. **stьklo* – porov. stsl. *stьklo* (СТЬКЛО), rus. *stekló (стекло)* ,sklo' a i. Ide o prevzatie germ. pôvodu (porov. gót. *stikls*, sthnem. *stehhal* ,pohár, kalich', stsev. *stikill* ,hrot rohu slúžiaceho na pitie') – slovo pôvodne označovalo pravdepodobne sklené rohy na pitie, ktorých výrobu prevzali Frankovia v oblasti Porýnia od Rimanov v období od 3. do 5. stor.; u Slovanov sa prenieslo na materiál, z ktorého boli zhotovované. Z odvodenín: ***sklár*** i ***sklenár*** (od ***sklený***) a i.

skloňovať ↗ *kloniť*

sklopiť ↗ *klopiť*

skľúčiť ↗ *kľuka*

sklz, sklznuť ↗ *klzať*

skoba ,zahnutý kovový klinec' (od 19. stor.) • Psl. **skoba* (pôvodne ,niečo zakrivené, zahnuté'); porovnáva sa so stsev. *hóp* ,malý záliv' (t. j. ,ohyb na pobreží ap.') a lit. *kābė* ,spona, hák' – všetko azda od ide. **(s)kamb-*, **(s)kemb-* ,kriviť, ohýbať' (porov. gr. *skambos* (σκαμβός) ,ohnutý, krivý', stír. *camm* ,krivý' a i.). Pozri aj ↗ *kabela.*

skok (od 16. stor.) • Psl. **skokъ;* usúvzťažňuje sa so stír. *scuichid* ‚odchádza', sthnem. *sciht* ‚útek', nem. *ge-schehen* ‚diať sa' (t. j. ‚prebiehať'), stangl. *scēon* ‚rýchlo sa pohybovať' a i. – všetko od ide. **(s)kek-* ‚skákať; živý pohyb'. Z odvodenín: ***skočiť*** (psl. **skočiti*), ***skákať*** (psl. **skakati* < **skōk-*); ***skočka*** ‚zool. Phyllotreta' (asi podľa nápadných skokov tohto chrobáka pri vyrušení); ***poskočiť***, odtiaľ ***poskok*** ‚poskočenie, krátky skok' i ‚hovor. pejor. posluhovač' (t. j. ‚kto poskakuje, skáče podľa niečích predstáv ap.'); ***uskočiť***, od toho ***úskok*** ‚zákerné, ľstivé konanie', ***úskočný*** ‚zákerný, ľstivý' (asi na základe predstavy o *u-skočení*, odskočení od priameho smeru, priamočiareho, čestného konania ap., k významu porov. ↗ *krivý* a i.) atď.

skoliť ‚úderom zraziť, zabiť' (od 19. stor.) • Morfematicky *s-koliť*, zrejme od nedoloženého **koliť* nedok. ako možného reflexu psl. **kol-i-ti*, od rovnakého koreňa ako psl. **kol-ti* (↗ *klať*); porov. rus. dial. *koliť* (*колить*) ‚klať' a i.

skon, skonať ↗ *konať*

-skop ‚pozorovací prístroj' (↗ *fonendoskop* ap.), **-skopia** ‚pozorovanie, skúmanie, vyšetrovanie' (↗ *daktyloskopia* ap.) • Od gr. *skopos* (*σκοπός*) ‚kto sa díva, pozoruje', *skopiā* (*σκοπιά*) ‚pozorovanie, hliadka ap.' – obidvoje od gr. *skeptomai* (*σκέπτομαι*) ‚obzerám sa, skúmam'.

skóre ‚pomer gólov, bodov ap. v športovom zápase' (od 20. stor.) • Z angl. *score*, čo je prevzatie zo stsev. *skor* ‚vrub, zárez (označujúci počet)'.

skorej ↗ *skorý*

skormútený ↗ *kormútiť*

skorocel ‚bot. Plantago' (od 19. stor.) • Od *skoro* ‚rýchlo' (↗ *skorý*) a *celiť* vo význame ‚zaceľovať, hojiť rany' (↗ *celý*) – pomenovanie súvisí s tým, že čerstvé listy skorocelu majú schopnosť zastaviť menšie krvácanie. – **skorý** (od 17. stor.) • Psl. **skorъ*, odvodenina od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pôvodne išlo asi o charakteristiku rýchleho pohybu (k významu porov. *rezať: rezký* ap.), odtiaľ všeobecnejšie ‚rýchly' (*s-á staroba* = ktorá prišla rýchlo; ↗ *skorocel*) a ďalej 1. ‚rýchlo' > ‚v krátkom čase, onedlho' (***skoro bude svadba***) > ‚takmer, bezmála' (*je už s-o poludnie, keď sa vracia* ‚onedlho je už poludnie' > ‚je už takmer poludnie'), resp. i 2. ‚rýchlo' > ‚s časovým predstihom, včas' (*s-á zelenina, s-é vstávanie;* porov. aj protikladné ***neskorý***). Z odvodenín: *skoro*, k tomu ***skôr, skorej*** i ***skoršie;*** podobne ***neskoro: neskôr, neskoršie.***

skrajok ↗ *krájať*

skrat, skrátiť, skratka ↗ *krátky*

skrček, skrčok expr. ‚krpáň' (od 19. stor.) • Málo jasné. Azda zdrobneniny od **skrk* < ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); k možnému významovému vývinu porov. ↗ *krpatý*. Vylúčiť nemožno ani súvislosť s ↗ *krčiť*, čo by naznačovalo vývin ‚ohnutý (nadol)' > ‚nízky' > ‚zakrpatený' ap.

skrejper ‚stroj na rýpanie a premiestňovanie zeminy', pôv. pís. *scraper* (od 20. stor.) • Z angl. *scraper*, od angl. *to scrape* ‚škrabať, škriabať'.

skriňa (od 15. stor.) • Zo sthnem. *scrīn(i)* (nem. *Schrein*) ‚schránka, skriňa', čo je prevzatie z lat. *scrīnium* ‚schránka na úschovu listov, papyrusových zvitkov ap.'.

skríning lek. ‚metóda zisťovania začiatočných štádií chorôb v istej skupine obyvateľstva', pôv. pís. *screening* (od 20. stor.) • Z angl. *screening*, od slovesa *to screen* ‚skúmať, preskúmavať', pôvodne ‚preosievať na site' – od angl. *screen* ‚sito', nejasného pôvodu.

skriptá ‚rozmnožené učebné texty (pre vysokoškolákov)' (od 20. stor.) • Z lat. *scrīpta* mn., od lat. *scrīptum*, doslova ‚(to) napísané', od lat. *scrīptus* ‚napísaný', čo je príčastie od lat. *scrībere, scrīptum* ‚písať'. Porov. aj ↗ *postskriptum.*

skrivodlivý ↗ *krivda*

skŕmiť ↗ *kŕmiť*

skrojok ↗ *krájať*

skromný (od *17. stor.) • Psl. **sъkromьnъ*, utvorené na základe psl. **sъ* (↗ *s*) a psl. **kroma* ‚kraj, okraj' (ďalej pozri ↗ *okrem*) – z významového hľadiska asi ‚majúci okraje, hranice' > ‚ohraničený, zotrvávajúci v istých medziach ap.'. Porov. i ↗ *súkromný.*

skrsnúť kniž. ‚vzniknúť, zrodiť sa' (od 19. stor.) • Podobne ako staršie *vz-krsnúť* kniž. ‚id.' (od 19. stor.), odvodenina od **krsnúť* (porov. staršie srb., chorv. *krsnuti* ‚rozvíjať sa, vyrastať' a i.), ktorého východiskom je psl. **krьsnǫti*, súvisiace s psl. **kresiti*/**krěsiti* (↗ *kriesiť*).

skrumáž šport. publ. ‚klbko hráčov bojujúcich o loptu ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *scrummage* (používané vo vzťahu k ragby), čo je obmena staršieho *scrimmage* ‚šarvátka, bitka; mlyn (v ragby), zápas o loptu (v amer. futbale)' – výraz vznikol (so zmenou koncovky *-ish* > *-age*) zo staršieho angl. *scrimish*, zodpovedajúceho dnešnému angl. *skirmish* ‚šarvátka, stretnutie malých vojenských jednotiek'; ide o prevzatie z román. jazykov (porov. stfr. *escar(a)moche*,

tal. *scaramuccia* ‚šarvátka, potýčka', nejasného pôvodu).

skrúšený ↗ *krušiť*

skrutátor ‚kto spočítava hlasy pri hlasovaní al. voľbách' (od 20. stor.) • Z lat. *scrūtātor* ‚kto hľadá (niečo skryté), skúma ap.' (z toho i ‚kto skúma, zisťuje volebné výsledky, spočítava hlasy ap.'), od lat. *scrūtārī* ‚prehľadávať, vyšetrovať, skúmať'. – **skrutínium** ‚počítanie hlasov pri voľbách' (od 20. stor.) • Z lat. *scrūtinium* ‚prehľadávanie, preskúmavanie', od lat. *scrūtārī* ‚prehľadávať, vyšetrovať, skúmať'.

skrútiť, skrutka ↗ *krútiť*

skruž ↗ *kruh*

skrz, skrze zastaráv. ‚cez; prostredníctvom, pomocou; pre (o príčine)' (od 15. stor.) • Málo jasné; vzniklo azda skrížením významovo blízkeho psl. **čersъ*, **čerzъ* (ďalej pozri ↗ *cez*) a **skvozě* (porov. stsl. *skvozě* (СКВОЗѢ), rus. *skvoz' (сквозь)* ‚cez' a i.). Psl. **skvozě* môže byť pôvodným tvarom lok. sg. od psl. **skvoga* ‚otvor, štrbina' (azda o otvore v stene slúžiacom na pozorovanie?), od ide. **(s)keu-* ‚dávať pozor na niečo; vnímať zmyslami' (ďalej pozri ↗ *čuť*) – v takom prípade treba predpokladať významový vývin v smere ‚(sledovať ap.) na otvore' > ‚cez (otvor)'.

skučať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. hláskovo blízke ↗ *kukať*^{1}, resp. ↗ *skuhrať*.

skuhrať expr. ‚stenať, zavýjať; hundrať, šomrať; žobrať; byť skúpy, žgrlošiť' (od 18. stor.) • Azda zvukomalebné; ku koreňu *skuh-* (už **skug-*?) porov. hláskovo blízke ↗ *skučať*.

skulptúra kniž. ‚sochárske dielo; sochárstvo' (od 19. stor.) • Z lat. *sculptūra*, od lat. *sculpere*, *sculptum* ‚ryť, vyrývať; vyrezávať', ktoré súvisí s lat. *scalpere* ‚škriabať, ryť, rezať'. Pozri aj ↗ *skalpel*.

skúmať (od 18. stor.) • Psl. **sku-m-ati* (**skou̯-*), resp. **sъ-ku-m-ati* (s koreňom **ku-* < **kou̯-*) – v zmysle obidvoch rekonštrukcií odvodenina od ide. **(s)keu-* ‚dávať pozor na niečo; vnímať zmyslami' (↗ *čuť*), odtiaľ i ‚sledovať, pozorovať, bádať ap.'. Z odvodenín: ***preskúmať***, ***vyskúmať***, od toho ***prieskum***, ***výskum***, a i.

skunk ‚šelma s čiernou srsťou (zool. Mephitis)' (od 20. stor.) • Z algonkinských jazykov severoamer. Indiánov (*skunk*); do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *skunk*.

skupina (od 19. stor.) • Zjednodušenie staršieho *skupenina* (od 19. stor.), azda i podľa čes. *skupenina* (novšie *skupina*), od slovesa *s-kupiti* ‚zhromaždiť' (porov. aj slk. ***zo-skupiť***, ***pre-skupiť***), to od *kupiti* ‚zhromažďovať', od čes. *kupa* ‚hromada, kopa' – východiskom výrazu je psl. **kupa* (z toho i slk. dial. *kupa* ‚kopa'), súvisiace s avest. *kaofa-* ‚hora, vrch; hrb ťavy', stír. *cúan* ‚húf', sthnem. *hovar* ‚hrb', lit. *kaũpas* ‚hromada' a i.; všetko od ide. **keu-p-*, čo je rozšírenie ide. **keu-* ‚ohýbať' (t. j. z významového hľadiska ‚niečo ohnuté, zaoblené, vyduté, vyčnievajúce nahor' > ‚vyvýšenina, hromada, kopa'), ďalej pozri ↗ *kučera*. Porov. i ↗ *gebriť*, ↗ *gebuľa*^{1}, ↗ *kýpeť*.

skúpy (od 17. stor.) • Psl. **skǫpъ* (**skomp-*). Obyčajne (pri interpretácii **skom-p-*) sa odvodzuje od koreňa **skom-* ako variantu ide. **kem-* ‚tlačiť, stláčať' (ďalej pozri ↗ *častý*); k významu porov. slk. *stískať* ‚sporiť, šetriť'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **skǫpъ* (**sko-m-p-*) s psl. **skop-iti* (> slk. *škopiť*; ↗ *škop*^{1}), čo predpokladá významový vývin v smere ‚odrezaný' > ‚rezaním skrátený; krátky' > ‚neveľký, nevýdatný' (*s-a úroda* ap.) > ‚(o človeku) nie štedrý, skúpy'.

skúsiť, skúšať, skúška, skúšobný ↗ *-kúsiť*

skúter ‚jednostopové motorové vozidlo s malými kolesami a s karosériou' (od 20. stor.) • Z angl. *scooter*, ktoré vzniklo skrátením pôvodného *motor-scooter*, doslova ‚motorová kolobežka', od angl. *scooter* ‚kolobežka' – výraz je odvodený od angl. *to scoot* ‚rýchlo sa pohybovať, letieť'.

skutok (od 15. stor.) • Od slovesa **s-kutiť* ‚urobiť' (↗ *kutiť*); doslova ‚*skutenie* = urobenie', z toho ‚čo je urobené'. Z odvodenín: ***skutočný***, s vývinom typu ‚urobený, vykonaný, zhotovený' > ‚(naozaj) jestvujúci'; ***vskutku*** ‚naozaj'; ***naskutku*** ‚ihneď' (staršie ‚na mieste'), doslova asi ‚na *skutení* = na urobení', t. j. ‚(priamo) na mieste urobenia, vykonania ap.' > ‚okamžite (po urobení), ihneď', a i.

skuvíňať expr. ‚skučať, kvíliť' (od 20. stor.) • Pravdepodobne zvukomalebného pôvodu; porov. i staršie *skuví-k-ať* ‚skučať' (18. stor.) a ↗ *kuvik*.

skvieť sa kniž. ‚ligotať sa; vynikať' (od 17. stor.) • Asi prevzatie čes. pôvodu, porov. stčes. *skvieti sě* ako zjednodušenie stčes. *stkvieti sě* ‚žiariť, jagať sa', ktoré pravdepodobne vzniklo skrížením stčes. **svtěti* (porov. stsl. *svьtěti (sę)* (СВЬТѢТИ [СѦ]) ‚svietiť, žiariť, skvieť sa'; ďalej pozri ↗ *svitať*) a stčes. *ktvísti*, *ktvieti* ‚kvitnúť'. Z odvodenín: ***skvelý*** ‚nádherný, znamenitý' (staršie i ‚jasný, lesklý'; k významu

porov. ↗ *brilantný*); ***skvostný*** (slovotvorne málo jasné), od toho ***skvost***.

-skytnúť, v slovesách ***naskytnúť sa***, ***poskytnúť***, ***vyskytnúť sa*** (od 17. stor.) • Staršie aj bezpredponové *skytnúť* kniž., od nedokonavého *skytať* kniž. ‚dávať, poskytovať'; málo jasné. Uvažovalo sa o etymologickej totožnosti so stsl. *skytati sę* (СКЫТАТИ СѦ) ‚zmietať sa; túlať sa, blúdiť' (azda s významovým vývinom ‚túlať sa' > ‚ponúkať [svoje služby]', pôvodne o potulných predavačoch, remeselníkoch ap.?); iný výklad porovnáva *-skytnúť* s rus.-csl. *podъ-skytiti* (ПОДЪСКЫТИТИ) ‚nakloniť, skloniť (hlavu)' (t. j. ‚nakloniť [niečo]' > ‚ponúkať, poskytovať'?) – vzájomný vzťah stsl. a csl. slovesa nie je jasný; azda ide o odvodeniny od ide. **skeu-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *chúliť sa*) s vývinom v smere 1. ‚ohýbať (sa)' > ‚zmietať sa; chodiť krivolako, túlať sa', resp. 2. ‚ohýbať' > ‚kriviť, nakláňať'. Z odvodenín: ***výskyt***.

skyva kniž., v spojení *s. **chleba*** ‚krajec' (od 18. stor.) • Zo sthnem. *skība* (nem. *Scheibe*) ‚kus chleba'.

slabikovať (od 18. stor.) • Redukovaná forma staršieho *sylabikovať* (od 18. stor.), prevzatého zo strlat. *syllabicare* – výraz je odvodený od lat. *sylaba* ‚slabika' (pozri aj ↗ *sylabický*), prevzatého z gr. *syllabē* (συλλαβή), doslova ‚niečo zobrané' (t. j. zložené z hlások, resp. – podľa starších predstáv – z písmen); súvisí s gr. *syllambanō* (συλλαμβάνω) ‚zbieram', zloženým zo ↗ *syn-* a gr. *lambanō* (λαμβάνω) ‚beriem, chytám'. Z odvodenín: ***slabika***. Pozri aj ↗ *šlabikár*.

slabý (od *16. stor.) • Psl. **slabъ;* porovnáva sa s lat. *labāre* ‚kývať sa, kolísať sa', sthnem. *slaf*, nem. *schlaff*, dial. *laff* ‚ochabnutý', got. *slēpan*, nem. *schlafen* ‚spať', lit. *slõpti* ‚slabnúť', lot. *slãbs* ‚slabý, unavený' a i. – všetko od ide. **(s)lēb-* ‚ochabnuto visieť'. Východiskový význam ochabnutosti ap. môže byť zachovaný v ***slabina*** ‚mäkké citlivé miesto medzi stehnom a bruchom'; v *slabý* nastal ďalší vývin typu ‚ochabnutý' > ‚nenapnutý ap.' > ‚(o svaloch) nemajúci silu; nepostačujúci, nevyhovujúci ap.' (*fyzicky s. človek*, *s-á úroda* ap.) > ‚zraniteľný' (porov. *s-á stránka* i *slabina* ‚slabé miesto, nedostatok'). Z ďalších odvodenín: ***slaboch*** i ***slabinger*** subšt. (*-ing-* podľa nem. *schwach* ‚slabý': *Schwäch-ling* ‚slaboch', *-er* podľa nem. *schwach-er* m. ‚slabý' ap.?).

slad (od *15. stor.) • Psl. **soldъ*, pôvodne asi ‚niečo sladké' (jačmenný slad obsahuje cukor); výraz vznikol substantivizáciou psl. **soldъ* (↗ *sladký*). – **sladký** (od 16. stor.) • Psl. **soldъkъ*, čo je rozšírenie staršieho **soldъ* (porov. odvodené **sold-iti* ‚robiť sladkým, sladiť' > slk. ***sladiť***; ↗ *slad*, ↗ *slasť*), príbuzného s lit. *saldùs*, lot. *sal̂ds* ‚sladký' – uvedené výrazy sa odvodzujú od ide. **sal-* (↗ *soľ*), pričom sa tu rekonštruuje významový vývin ‚soliť; osolený' > ‚ochutený, majúci (lahodnú) chuť' > ‚lahodný, sladký'.

slák (od *15. stor.) • Nie celkom jasné. Azda od psl. **sъ-lękъ* ‚ohnutý' (porov. rus. *sľákij* (слякий) ‚krivý, zohnutý' a i.), od psl. **sъ-* (↗ *s*) a **lęk-* < ide. **lenk-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *ľakať*) – slák je v takom prípade pomenovaný ako ‚niečo ohnuté'; k významu porov. nem. *biegen* ‚ohýbať': *Bogen* ‚oblúk; slák', fr. *arc* ‚oblúk': *archet* ‚oblúk (píly ap.); slák' a i. Možno azda uvažovať aj o zjednodušení pôvodného **s-vlák*, súvisiaceho s ↗ *vliecť* ‚ťahať', *vláčiť* – k významu porov. maď. *von* ‚ťahať; hrať na sláčikovom nástroji': *von-ó* ‚sláčik'.

slalom ‚lyžiarske al. vodácke preteky na trati vyznačenej bránkami' (od 20. stor.) • Z nór. *slalâm* (pôvodne o lyžiarskych pretekoch), čo je zloženina z nór. *sla* ‚naklonený, šikmý, zvažujúci sa' a *lâm* ‚dráha'.

slama (od 16. stor.) • Psl. **solma* (**k̑oləmā*); súvisí s gr. *kalamos* (κάλαμος) ‚steblo, trstina', lat. *culmus*, sthnem. *halm*, nem. *Halm* ‚steblo', lot. *sal̃ms* ‚slama' a i. – všetko od ide. **k̑oləmo-s*, **k̑oləmā* ‚steblo, trstina', ktoré sa usúvzťažňuje s ide. **k̑el-* ‚tenká žrď, šíp, pevné steblo' (porov. stind. *śaláḥ* ‚palica', gr. *kēlon* (κῆλον) ‚šíp', stír. *cáil* ‚kopija, oštep' a i.).

slang [-le-] ‚vrstva nespisovných vyjadrovacích prostriedkov používaných istými spoločenskými ap. skupinami' (od 20. stor.) • Z angl. *slang*, nejasného pôvodu – azda súvisí s fr. dial. *exlanguer* ‚tárať', od ↗ *ex-*[1] a fr. *langue* ‚jazyk' (z lat. *lingua* ‚id.').

slanina, slaný ↗ *soľ*

slasť ‚pocit šťastia, blaha' (od 19. stor.) • Asi knižné prevzatie z rus. *slasť* (сласть), csl. pôvodu – konečným východiskom rus. výrazu je stsl. *slastь* (СЛАСТЬ) ‚sladkosť; príjemnosť; rozkoš, pôžitok', z psl. **solstь* (**sold-tь*), odvodeného od psl. **soldъ* (↗ *sladký*).

-slať, *-šlem*, v slovesách ***odoslať***, ***poslať***, ***vyslať***, ***zaslať***, ***zoslať*** ap. • V staršom jazyku aj bezpredponové *slať* (od 16. stor.); z psl. **sъlati* (**sŭl-*). Odvodzuje sa od ide. **sel-* ‚vziať, uchopiť' (porov. gr. *helein* (ἑλεῖν) ‚uchopovať,

brať', gót. *saljan* ,obetovať', stangl. *sellan* ,dávať, odovzdávať a i.', angl. *to sell* ,predávať' a i.), čo predpokladá ďalší významový vývin ,spôsobiť, aby niekto niečo vzal, prijal, dostal' > ,poslať mu niečo'. Iný výklad, vychádzajúci z pôvodného významu ,uviesť (niekoho) do pohybu' > ,vyslať, poslať (ho niekam)', usúvzťažňuje psl. **sъlati* s gr. *hallomai* (*ἅλλομαι*) ,skáčem, náhlim sa, ženiem sa', lat. *salīre* ,skákať, poskakovať, tancovať', lit. *sálti* ,tiecť' a i. – všetko od ide. **sel-* ,skákať, rýchlo sa pohybovať'. Z odvodenín: ***poslať***, k tomu ***posol*** (**po-sъlъ*); ***-sielať*** (***odosielať***, ***zasielať***, od toho ***zásielka***, ap.) je z pôvodného **-sýlať* (**sylati* < **sūl-;* porov. už stsl. *po-sylati* (ПОСЪІЛАТИ) ,posielať, vysielať, zosielať') a i.

slatina ,močaristá plocha, rašelinisko' (od *13. stor.) • Psl. **solt-ina;* odvodenina od psl. **soltь* (porov. rus. dial. *sólot' (солоть)* ,močiar' a i.), odvodzovaného od psl. **solь* (↗ *soľ*) – pôvodným významom bolo ,niečo slané', odtiaľ jednak 1. ,slaná pôda' (tak už stsl. *slatina*, СЛАТИНА) > ,močaristá pôda, rašelinisko', jednak 2. ,slaná, minerálna voda' (porov. i slk. dial. *slatina* ,kyselka').

sláva (od *15. stor.) • Psl. **slava*, od slovesa **slaviti* (> slk. ***sláviť***, od 16. stor.), čo je staré kauzatívum – s významom ,spôsobovať, aby niekto bol slávny' – od psl. **sluti*, **slovǫ* ,byť slávny ap.' (porov. napr. čes. *slouti* ,nazývať sa; byť známy, slávny, mať dobrú povesť, chýr' a i.), čo je odvodenina od ide. **k̑leu̯-* ,počuť; o ktorom možno veľa počuť, slávny'; ďalej pozri ↗ *sluch*. Z odvodenín: ***slávny***, od toho ***slávnosť; osláviť***, od toho ***oslavný***, ***oslava***, ap. Pozri aj ↗ *pravoslávny*, ↗ *Slovák*.

slavianofil zastaráv. ,milovník Slovanov a všetkého slovanského, slovanofil' (od 20. stor.) • Podľa rus. *slavianofil* (*славянофил;* od začiatku 19. stor.), utvoreného na základe rus. *slavianin* (*славянин*), mn. č. *slaviáne* (*славяне*) ,Slovan' (z psl. **slověninъ*, mn. č. **slověne;* ďalej pozri ↗ *Slovák;* písanie so začiatočným *sla-* je podľa rus. *sláva (слава)* ,sláva') a *-fil* (*-фил*) ,milovník' (↗ *-filia*).

slávik ,zool. Luscinia' (od *16. stor.) • Psl. **solvikъ;* odvodzuje sa od psl. **solvъ* (porov. staršie rus. *solovyj* (СОЛОВЫЙ) ,žlto-ryšavý [o konskej srsti]; svetlý so žltkastým odtieňom', ako aj ukr. *solov-íty (соловіти)* ,stávať sa nevýrazným, temnieť [o očiach, pohľade]' a i.) ako označenia farby súvisiaceho so stsev. *sǫlr* ,špinavý', sthnem. *salo* ,mútny, špinavosivý', angl. *sallow* ,žltkastý, bledý' a i. – východiskom je ide. **sal-u̯o-* ,majúci špinavé sfarbenie', od ide. **sal-* ,špinavosivý' (porov. stind. *sāra-*, *sāla-* ,sivý', stír. *sal* ,špina, nečistota' a i.).

slavistika ↗ *Slovák*, *Slovan*

sláviť, slávnosť, slávny ↗ *sláva*

slečna (od 17. stor.) • Z čes. *slečna*, čo je zjednodušenie pôvodného *šlechtična* ,šľachtičná' (↗ *šľachta;* k hláskovému zjednodušovaniu titulov či oslovení porov. i čes. *vašnosti* < *vaše milosti/jasnosti*, špan. *usted* ,vy' < *vuestra merced* ,vaša milosť', ↗ *išpán* ap.) – pôvodne išlo o oslovenie nevydatých šľachtických dcér, neskôr sa zaužívalo aj vo vzťahu k dievčatám z meštianskych rodín a napokon nadobudlo všeobecný význam ,mladé dievča'.

sled (od 18. stor.) • Psl. **slědъ;* súvisí so stind. *srédhati* ,schádza z cesty, blúdi', gr. *olisthēros* (*ὀλισθηρός*) ,klzký, hladký', strhnem. *slīten*, nem. *schlittern* ,kĺzať sa', lit. *slidùs*, lot. *slīds* ,hladký, klzký', *sliẽde* ,stopa, koľaj (po voze)' a i. – všetko od ide. **(s)leidh-* ,klzký, kĺzať sa'; pôvodným významom psl. **slědъ* bolo zrejme ,stopa po ťahaní saní, voza ap.'. Z odvodenín: ***sliediť*** (psl. **slěditi*) i ***sledovať*** (psl. **slědovati*), pôvodne ,ísť po stopách ap.' (pozri aj ↗ *posledný*); ***nasledovať*** (od *[ísť niekomu] *na slede* ,na stope', t. j. v jeho stopách, za ním), od toho ***následok***, podobne ***dôsledok***, ***výsledok***, a i.

sleď ,zool. Clupea' (od 17. stor.) • Z germ. jazykov sev. Európy, porov. stsev. *síld*, švéd. *sill* ,id.' a i.

sledovať ↗ *sled*

slepý (od 16. stor.) • Psl. **slěpъ*, málo jasný výraz. Azda pôvodné **sloip-*, od ide. **sleip-* ako variantu ide. **leip-* ,potierať tukom, lepiť (sa)' (↗ *lepiť*[1]), t. j. slepý = ,majúci zalepené (zahlienené, zahnisané, choré) oči'; porov. i lat. *lippus* ,karpavý', odvodzované od rovnakého koreňa. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **slěpъ* (interpretované ako **slēp-*) s lit. *slẽpti* ,ukrývať'; t. j. z významového hľadiska ,ukryť, zakryť, zahaliť' > ,zahaliť temnotou, oslepiť ap.'. Pozri aj ↗ *oslniť*, ↗ *sliepka*.

slez[1] anat. ,vlastný žľazový žalúdok prežúvavcov' (od 17. stor.) • Azda súvisí so ↗ *sliz* (v takom prípade pôvodné označenie žalúdka používaného na „slizovatenie", zrážanie mlieka, porov. ↗ *kľag* ap.); iný výklad uvažuje o súvislosti so ↗ *slezina* (s predpokladaným prenosom pomenovania na iný telesný orgán). – **slez**[2] ,bot. Malva' (od 17. stor.) • Psl. **slězъ* (**sloig̑-*).

Usúvzťažňuje sa s psl. **slizъ* (↗ *sliz*), keďže ide o rastlinu obsahujúcu látky takejto konzistencie, vylučované pri príprave odvaru; podľa iného výkladu je odvodené od ide. **(s)lī-* ,modrastý' (ďalej pozri ↗ *slivka*), t. j. ide o pomenovanie súvisiace s modrým až fialovým sfarbením kvetov pri niektorých druhoch.

slezina (od 17. stor.) • Odvodenina od psl. **selz-* (odtiaľ i stčes. *slez-en, slez-ena, slez-eno* ,slezina' a i.), porovnávaného so stind. *plīhā́*, avest. *spər^əzan-*, arm. *p'aycaln*, gr. *splēn* (σπλήν), lat. *liēn* ,id.' – ide o starý názov sleziny (ide. **sp(h)elĝh(en, -ā)*, **splenĝh-*, **splēĝh-*), zrejme hláskovo obmieňaný z tabuistických príčin. Pozri aj ↗ *slez*[1], ↗ *splín*.

sliediť ↗ *sled*

slieň ,ílovitá usadená hornina obsahujúca uhličitan vápenatý' (od 19. stor.) • Vzniklo asi neadekvátnym poslovenčením čes. *slín*, ktorého východiskom je zrejme už psl. **slinъ* (porov. i poľ. dial. *ślin*), odvodzované od ide. **(s)lei-* ,hlienovitý, sliznatý a i.' (ďalej pozri ↗ *slina*) – pomenovanie môže súvisieť s mazľavou konzistenciou slieňa. Pozri aj ↗ *slinok*.

sliepka (od *15. stor.) • Od ↗ *slepý* – sliepky za tmy nevidia, keďže nemajú na sietnici tzv. rodopsín, svetlocitlivé červené farbivo umožňujúce vidieť aj za šera. Porov. i slk. dial. *kurí slep* ,choroba zraku, vlčia tma', doslova ,kuria slepota'.

slimák ,zool. Helix' (od 17. stor.) • Psl. **slimakъ*, odvodenina od psl. **slimъ* ,sliz' (porov. čes. dial. *slim-atý* ,slizký' a i.), ktoré súvisí so stsev. *slím*, strhnem. *slīm*, nem. *Schleim* ,hlien' a i. – všetko od ide. **(s)lei-m-*, čo je rozšírenie ide. **(s)lei-* ,hlienovitý, sliznatý a i.'; ďalej pozri ↗ *slina*. Slimák je pomenovaný podľa slizu pokrývajúceho telo niektorých druhov, resp. podľa slizovej stopy, ktorú za sebou zanecháva.

slina (od 17. stor.) • Psl. **slina*, od ide. **(s)lei-* ,hlienovitý, sliznatý; vlhký (a klzký), klzať sa a i.' (porov. gr. hom. *alinō* (ἀλίνω) ,natieram [olejom]', lat. *linere* ,mastiť, natierať', stír. *lenaid* ,lepí sa na niečo, zostáva na niečom', lit. *laistýti* ,mazať hlinou, pokrývať vápnom', ↗ *slieň*, ↗ *slimák*, ↗ *sliz*, ↗ *slza* a i.). Z odvodenín: ***slin-iť*** i ***slin-t-ať*** expr. (k tomu ***slintačka*** ako názov ochorenia sprevádzaného slinením); ***prieslinka*** (od slovesa typu **pre-sliniť*; pôvodne údajne ,ovocie [sušené], ktoré si priadka berie do úst, aby sa jej tvorili sliny potrebné pri pradení', z toho ,hovor. niečo na zahryznutie, zájedka') a i.

slinok ,pálená hmota, z ktorej sa robí cement' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *slinek*, čo je zdrobnenina od čes. *slín;* ďalej pozri ↗ *slieň*.

slintačka, slintať ↗ *slina*

slipy obch. ,krátke priliehavé pánske spodky' (od 20. stor.) • Z angl. *slip* (pôvodne o dámskom spodnom odeve), od slovesa *to slip* ,klzať sa; (o odeve) ľahko, rýchlo sa obliekať'.

slivka (od 16. stor.) • Zdrobnenina od ***sliva*** (dnes ,odroda slivky'; porov. aj odvodené ***slivový***, od toho ***slivovica***), ktorého východiskom je psl. **sliva*, odvodzované od ide. **(s)lī-* ,modrastý' (porov. lat. *līvēre* ,byť bledý, belasý, tmavý', *līvidus* ,bledý, siný, modravý a i.', stír. *lí* ,farba, krása', sthnem. *slēha*, nem. *Schlehe* ,trnka [plod]' a i., pozri aj ↗ *slez*[2]) – slivka je pomenovaná podľa sfarbenia svojich plodov. Z odvodenín: ***sedmoslivkár*** (↗ *sedem*).

sliz (od *15. stor.) • Psl. **slizъ;* od ide. **sleiĝ-* ako variantu ide. **(s)leig-* ,hlienovitý, sliznatý; klzať sa, šmýkať sa; robiť hladkým' (porov. gr. *ligdēn* (λίγδην) ,dotýkajúc sa povrchu', stír. *sligid* ,natiera', stsev. *slíkr* ,sliz na rybej pokožke', sthnem. *slīhhan*, nem. *schleichen* ,liezť, vliecť sa' [pôvodne asi ,klzať sa, vkĺzavať niekam'], staršie čes. *slzký* ,klzký' a i.), čo je asi rozšírenie ide. **(s)lei-* ,hlienovitý, sliznatý a i.'; ďalej pozri ↗ *slina*. Od rovnakého koreňa je odvodené aj ***slizký***. Pozri aj ↗ *slez*[1, 2], ↗ *slíže*, ↗ *slza*.

slíže hovor. ,rezance' (od 16. stor.) • Nejasné – azda od rovnakého koreňa ako ↗ *sliz*, t. j. pôvodne označenie jedla ochucovaného niečím mastným ap.?

slnko (od 17. stor.) • Obmena (s produktívnejšou príponou *-ko*) pôvodnejšieho ***slnce*** (od 15. stor.; dnes poetický výraz, porov. i ***slncový*** *kôň* v rozprávkach), ktorého východiskom je psl. **sъlnьce*, odvodenina od koreňa **sъln-* (porov. ***vý-sln-ie; slniť sa*** ,opaľovať sa', staršie *slniť* ,vydávať slnečné svetlo', 17. stor.; ***slnovrat***, ↗ *vrátiť*) < **sūln-* – súvisí so stind. *sū́ryaḥ* ,slnko, boh slnka', avest. *hvar^ə*, gr. *hēlios* (ἥλιος) ,slnko', alb. *yll* (dial. *hyll*) ,hviezda', lat. *sōl*, strwales. *haul*, gót. *saúil*, *sunnō*, nem. *Sonne*, angl. *sun*, lit. *sáulė*, lot. *saũle* ,slnko' a i. Z ďalších odvodenín: ***slnečný***, od toho ***slnečnica*** ,bot. Helianthus' (podľa otáčania kvetov za slnkom, resp. podľa ich podobnosti so slnkom) a i. Pozri aj ↗ *oslniť*.

sloboda (od 15. stor.) • Pôvodne asi *svoboda* (tak v iných sl. jazykoch: čes. *svoboda*, rus. *svobóda (свобода)* a i.), vznik formy *sloboda*

možno vysvetliť disimiláciou perných spoluhlások *v-b-* > *l-b-*. Východiskom výrazu je psl. **svoboda*, nejasného pôvodu – môže byť odvodené (k prípone porov. ↗ *jahoda* ap.) od koreňa **svob-* (porov. csl. *svob-ьstvo* (**СВОБЬСТВО**) ‚osoba', resp. aj lot. *at-svab-inât* ‚oslobodiť'), od ide. **seu̯e-*, **su̯e-* (↗ *svoj*), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚patriaci k svojim, k vlastnému rodu' > ‚slobodný'; iný výklad tu vychádza z ide. **su̯o-pot-* (s predpokladaným variantným **-bod-*) ‚kto je svojím pánom', od ide. **seu̯e-*, **su̯e-* (↗ *svoj*) a **pot-* ‚pán' (ďalej pozri ↗ *hospodár*). K ***slobodomurár*** pozri ↗ *múr*.

slogan ‚vtipné heslo (v reklame ap.)' (od 20. stor.) • Z angl. *slogan*, čo je prevzatie z gael. *sluagh-ghairm* ‚bojový pokrik', od gael. *sluagh* ‚nepriateľ' a *gairm* ‚krik'.

sloh (od 19. stor.) • Prevzaté v období národného obrodenia – s možným prostredníctvom čes. *sloh* – z rus. *slog* (*слог*), ktorého východiskom je psl. **sъlogъ*, od slovesa **sъ-ložiti* ‚zložiť' (↗ *-ložiť*) – výraz doslova znamená ‚čo je zložené, poskladané' (k významu porov. ↗ *kompozícia*), odtiaľ ‚spôsob zloženia, zhotovenia' > ‚spôsob využívania charakteristických (umeleckých, jazykových) prostriedkov' (*gotický, hudobný s.; konverzačný s.* ap.).

sloha ‚strofa' (od 20. stor.) • Obmena staršieho *sloka* (od 19. stor.), prevzatého z čes. *sloka* – východiskom výrazu je stind. *ślókaḥ* ‚dvojveršie', pôvodne ‚zaznievanie, zvuk' (slovo do čes. zaviedol J. Jungmann, ktorého brat sa zaoberal sanskritom), odvodené od ide. **k̂leu̯-* ‚počuť'; ďalej pozri ↗ *sluch*.

sloj ‚vrstva (úžitkového) nerastu' (od 20. stor.) • Psl. **sъlojь*, odvodenina od slovesa **sъ-liti* ‚zliať', zloženého zo **sъ* (↗ *s*) a **liti* (↗ *liať*). Význam sa pravdepodobne vyvíjal v smere ‚zliatie; čo je zliate' > ‚barina, kaluž' (porov. sln. *slȍj* ‚id.') > ‚priehlbenina, jama (vyplnená vodou)' (porov. i čes. *sluj* kniž. ‚jaskyňa') > ‚(banská) jama, nálezisko; vrstva nerastu, sloj'.

slon ‚zool. Elephas' (od 17. stor.) • Azda staré prevzatie – porov. už stsl. *slonovъ* (**СЛОНОВЪ**) i *slonovьnъ* (**СЛОНОВЬНЪ**) ‚slonovinový, zo slonovej kosti' – z turk. jazykov (porov. turk. *arslan*, *aslan* ‚lev' a i.; odtiaľ i maď. *oroszlán* ‚id.'); významový rozdiel ‚lev' ~ ‚slon' sa vysvetľuje možnou zámenou názvov exotických zvierat – porov. i neskoré psl. **velьbǫdъ* ‚ťava' (z toho i čes. *velbloud*, s novším *bl* podľa čes. *blouditi* ‚blúdiť'), prevzaté z gót. *ulbandus* ‚ťava', čo je prevzatie z gr. *elefās* (*ἐλέφας*), gen. *elefantos* (*ἐλέφαντος*) ‚slon'. U Slovanov sa prevzatý názov zvieraťa mohol druhotne zblížiť s domácim slovesom **sloniti* ‚nakláňať a i.' (↗ *cloniť*) – verilo sa, že slon si nemôže ľahnúť na zem, a preto spí postojačky, opierajúc sa o strom. Z odvodenín: ***sloní*** i ***slonový*** (*s-á kosť;* od toho ***slonovina***).

slopať expr. ‚piť' (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa zvukov sprevádzajúcich hltavé pitie ap.

Slovák, Slovan • Etnický názov ***Slovák*** je v slk. prostredí písomne doložený od 15. stor. (*Nicolaus Czech et Slowak, stipendiarii supremi* – Bardejov 1444; porov. však *Slawaczka* v súdnych aktoch pražského konzistória, už 1375). Forma *Slovák* vznikla obmenou pôvodného **Sloven(in)* (porov. staršie čes. *Slověnín*, už v lat.-čes. Prešporskom slovníku z konca 14. stor.: *„czech* Bohemus, Rutenus *rusyenyn*, Ungarus *Uher*, *slovyenyn* Sclavus, *moravecz* Moravus"); k novšej prípone *-ák* v etnických, resp. obyvateľských menách porov. *Poliak* (poľ. *Polak*, etymologicky **Poľan[in]*), stčes. *Pražěnín* > už stčes. *Pražák* ‚Pražan' ap. Pôvodné **Sloven-* zostalo zachované v ***Sloven-ka***, ***sloven-ský*** (už *kdyby se swa ranila mezy sebu a ti by oba przyssla od slowenskeho przyrozeni, awssak by neumiela slowensky*, Žilinská kniha 1473); odtiaľ i zemepisný názov ***Sloven-sko*** (najskôr doložený v čes.; porov. už žiadosť broumovského panstva hajtmanovi kraja v Uherskom Hradišti, aby pre časté hraničné spory *místa a chotary od Slovenska jsouci, přehlédnuté byly*, 1675) a názov jazyka ***sloven-čina*** (už *tye reči potom* [Georgius Jozef] *na slowenčinu obrátil* ‚preložil do slovenčiny', Veľký Čepčín 1734). **Sloven(in), slovenský* sú priamym pokračovaním psl. **slověninъ* ‚Slovan' (porov. už stsl. **СЛОВѢНИНЪ**), mn. č. **slověne* (stsl. **СЛОВѢНЕ**) a jeho odvodeniny **slověnьskъ* ‚slovanský' (už stsl. **СЛОВѢНЬСКЪ**); tento etnický názov, doložený už u ranostredovekých historikov 6. stor. (*Sclaueni* mn., Jordanes; *Sklavēnoi* mn. (*Σκλαβηνοί*), Prokopios), nemá jednoznačný etymologický výklad. Keďže psl. **slověninъ* obsahuje príponu **-ěn-inъ*, **-jan-inъ*, tvoriacu aj obyvateľské mená (porov. slk. *Bystrič-an*, *Nitr-an* a i.), usúvzťažňovalo sa s názvami riek typu poľ. *Sława*, *Sławica*, rus. *Sluja* (*Слуя*), lit. *Šlavė̃* (porov. od neho odvodený názov obce *Šlavė̃nai*) ap. – pôvodný význam mohol byť ‚obyvateľ územia

pri rieke S.', resp. ,obyvateľ krajiny bohatej na vodné toky' ap. Iný výklad považuje psl. **slověninъ* za činiteľské meno od koreňa zachovaného v psl. **sluti*, 1. os. sg. prít. času **slovǫ* (porov. stsl. *sluti* (СΛОѴТИ), *slovǫ* (СΛОВѪ) ,nazývať sa', čes. *slouti* ,nazývať sa; mať meno, povesť', *pro-slu-lý* ,vychýrený, preslávený', sem i staršie slk. *slov-ut-ný* ,id.' a i.), ako aj v ↗ *slovo*, ↗ *sláva* – pôvodným významom mohlo byť ,kto hovorí (naším, zrozumiteľným jazykom)'; porov. i **němьcь* (slk. *Nemec*), vysvetľované aj ako ,nemý človek; kto hovorí nezrozumiteľne, iným jazykom' a odvodzované od psl. **němъ* (↗ *nemý*). – Psl. **slověninъ* sa stalo východiskom aj pre názvy iných sl. etník, porov. sln. *Slovénec* ,Slovinec' (k tomu *Slovénka* ž., *slovénski jêzik* ,slovinčina'; slk. *slovin-* má *i* podľa jsl. nárečového reflexu za psl. **ě*), srb., chorv. dial. *Slovinac* ,Chorvát (v rôznych regiónoch)', kašubské *Słowińcë* mn. ,tzv. pomorskí Slovinci' (**slověn-ьci*, resp. **slov-in-ьci*), strus. *slověne* (СΛОВѢНЕ) ,novgorodskí Slovania' ap. – Slk. ***Slovan, slovanský*** (staršie i ,slovenský', porov. *sstwartemu ymie Faltyn, po slowansku Valent* ,štvrtý má meno *Faltyn*...', Spiš 1575; vo význame ,vzťahujúci sa na Slovanov' od 18. stor.) má *a* asi podľa čes. (stčes. *slověnský*, novšie *slovanský*); ***starosloviensky*** *jazyk*, ***staroslovienčina*** je podľa čes. *staroslověnský jazyk, staroslověnština* ,jazyk najstaršieho slovanského písomníctva (vytvorený na základe južnoslovanských nárečí v oblasti Solúna)' (zavedené koncom 19. stor.), od toho i novšie ***Slovien*** (*veľkomoravskí S-i* ap.). ***Slavistika*** ,veda o jazyku, dejinách a kultúre slovanských národov' je odvodené od lat. *Slavī* mn. ,Slovania'. Pozri aj ↗ *slavianofil*.

slovce ↗ *slovo*

slovenčina, Slovenka, Slovensko, slovenský ↗ *Slovák*

sloveso (od 19. stor.) • Podľa čes. *sloveso*, zavedeného v období národného obrodenia (J. Dobrovský) na základe rus. *slovésnyj* (*словесный*) ,slovný', csl. pôvodu; porov. stsl. *slovesьnъ* (СΛОВЕСЬНЪ) ,slovný a i.', odvodené od stsl. *slovo* (СΛОВО), gen. *slovese* (СΛОВЕСЕ) ,slovo', z psl. **slovo* (↗ *slovo*). Podľa rus. je aj ***slovesnosť*** ,umelá al. ľudová literárna tvorba'.

Slovien ↗ *Slovák, Slovan*

slovo (od 16. stor.) • Psl. **slovo* (**slov-os*), gen. **slovese* (pozri aj ↗ *sloveso*); súvisí so stind. *śrávaḥ* ,sláva, chválenie, uctievanie', avest. *sravah-* ,slovo, sláva, učenie', gr. *kleos* (*κλέος*), dial. *kleu̯os* (*κλέϝος*) ,slovo, hlas, povesť, sláva' a i. – všetko od ide. **k̂leu̯-* ,počuť' (ďalej pozri ↗ *sluch*), s významovým vývinom ,čo možno počuť' > ,hlas, reč, slovo'. Z odvodenín: ***slovko*** i ***slovce*** (porov. i ***cito-slovce***); ***slovný, slovník, doslovný*** (od *do [posledného] slova*), ***príslovie*** (asi podľa rus. *pri-slóvje, присловье*), podobne ***úslovie, súslovie; príslovka*** (podľa lat. *adverbium*, od lat. *ad* ,k, pri' a *verbum* ,slovo; sloveso'); ***osloviť, vysloviť*** (k tomu ***výslovný, výslovnosť***) ap. Pozri aj ↗ *Slovák*.

slow-fox [sloufoks] ,spoločenský tanec pomalšieho tempa' (od 20. stor.) • Z angl. *slowfox*, čo je skrátenie angl. *slow foxtrot* ,pomalý foxtrot'; ďalej pozri ↗ *foxtrot*.

sľúbiť (od 15. stor.) • Odvodenina od ↗ *ľúbiť*, avšak s nie celkom jasným významom – pôvodne azda **s-milovať*', t. j. jednorazovo prejaviť ľúbosť, lásku, priazeň ap. svojím záväzkom niečo urobiť? Z odvodenín: ***sľub;*** podobne ***prisľúbiť: prísľub*** ap.

slučka (od 18. stor.) • Etymologicky asi **sъ-lǫč-ьka*, od psl. **sъ-* (↗ *s*) a koreňa **lǫk-/*lǫč-*, od ide. **lenk-* ,ohýbať' (ďalej pozri ↗ *ľakať*) – pôvodne asi ,niečo ohýbané, ohnuté, skrútené, spletené ap.' (porov. *upliesť s-u*).

sľuda ,štiepny materiál v podobe tenkých lístočkov' (od 18. stor.) • Z rus. *sľudá* (*слюда*), nejasného pôvodu.

sluha (od 15. stor.) • Psl. **sluga* (**slou̯gā-*); súvisí so stír. *slúag, slóg* ,oddiel, vojsko', lit. *slaugà* ,starosť o chorých' a i. – všetko od ide. **slou̯go-*, **slou̯gā-* ,pomoc, služba'. Z odvodenín: ***slúžiť*** (od toho ***služba, služobný, služobník***), ***zaslúžiť (si, sa), vyslúžiť*** ap., od toho ***zásluha, výsluha*** práv. i ***výslužka; úslužný*** (od staršieho *u-slúžiť* ,preukázať službu, poslúžiť; odvďačiť, odslúžiť') a i.

sluch (od 17. stor.) • Azda od staršieho *slúchať* ,počúvať' (od 17. stor.; porov. od neho odvodené ***slúchadlo, poslúchať, výsluch*** [od staršieho *vy-slúchať* ,vypočúvať'] ap.), ktorého východiskom je psl. **sluchati* (**k̂lou̯-s-*), od ide. **k̂leu̯-s-*, čo je rozšírenie ide. **k̂leu̯-*, **k̂leu̯ə-* : **k̂lū-* ,počuť; o ktorom možno veľa počuť, slávny' (porov. stind. *śṛṇóti* ,počúva, dozvedá sa, dáva pozor', ↗ *sloha*, avest. *surunaoiti* ,počúva, vníma', arm. *lsem* ,počúvam', gr. *klye* (*κλύε*) ,počúvaj', alb. *quhem*, staršie *kluhem* ,volám sa' [t. j. asi ,počuť o mne pod menom' ap.], lat. *cluēre* ,volať sa; byť chválený', gót. *hliuma* ,sluch', lit. *klausýti* ,počúvať', ↗ *sláva*, ↗ *slovo* a i.). Podľa iného výkladu je slk. *sluch*

reflexom psl. *sluchъ ‚počúvanie; schopnosť počúvať ap.‘ ako odvodeniny od slovesa *sluti (*k̂lou̯-; porov. stsl. sluti (СЛОУТИ) ‚nazývať sa‘, čes. slouti ‚byť známy, slávny, mať dobrú povesť, chýr‘ a i.), ktoré je odvodené od rovnakého ide. koreňa; k prípone *-chъ porov. psl. *směchъ (↗ *smiať sa*) a i. **Sluchy** ‚spánky‘ vzniklo pravdepodobne vývinom ‚sluch, sluchový zmysel‘ > ‚sluchový orgán, uši‘ (porov. *zrak: zraky* kniž. ‚zrakový orgán, oči‘) > ‚oblasť v blízkosti uší‘. Pozri aj ↗ *hluchý*, ↗ *slušný*, ↗ *slýchať*.

sluka ‚zool. Scolopax‘ (od *16. stor.) • Psl. *slǫka; príbuzné s lit. *slánka*, lot. *slùoka* ‚id.‘ – odvodzuje sa od ide. *slenk- ‚viť, krútiť; vinúť sa, liezť‘ (porov. bretón. *lenkr* ‚klzavý, plynulý‘, sthnem. *slingen* ‚kývať sa, viť, pliesť‘, nem. *sich schlingen* ‚ovíjať sa‘, lit. *sliñkti* ‚posúvať sa, plaziť sa‘ a i.); pomenovanie sa vysvetľuje tým, že tento vták lieta nízko a pri chôdzi po zemi sa nakláňa.

slušný ‚vyhovujúci pravidlám, vyhovujúci veľkosťou, kvalitou, poriadny‘, staršie aj ‚aký má byť, vhodný, náležitý, správny‘ (od 15. stor.) • Doslova ‚ako sa patrí, patričný‘, od ***slušať sa***, staršie i *slušiť sa* ‚patriť sa‘ (od 16. stor.), to od nezvratného *slušať* ‚patriť, prináležať‘ (od 15. stor.). Východiskom je psl. *slušati (porov. stsl. *slušati* (СЛОУШАТИ) ‚počúvať, načúvať; poslúchať a i.‘ ap.), súvisiace so *sluchati ‚počúvať‘ (ďalej pozri ↗ *sluch*) – význam sa vyvíjal v smere ‚počúvať niekoho‘ > ‚poslúchať (nadriadeného ap.)‘ > ‚prináležať, patriť (k) niekomu‘ (porov. staršie *slušní potomkovia* ‚vlastní‘, 16. stor.; ***prislúchať***, ***príslušný;*** k významu porov. i ↗ *patriť*), z toho ďalej ‚patriť sa, byť náležitý, primeraný‘ (*šaty jej slušia*) > ‚vyhovovať požiadavkám‘ (*s-á strava, s. plat, s-é správanie*, odtiaľ *s. človek*).

služba, slúžiť, služobník, služobný ↗ *sluha*

slýchať kniž. ‚počuť‘ (od 15. stor.) • Psl. *slychati, iteratívum od psl. *sluchati (slk. *slúchať;* ďalej pozri ↗ *sluch*). Z odvodenín: ***neslýchaný***, t. j. ‚nepočutý, o akom sme ešte nepočuli‘, porov. *nevídaný;* ***slych***, v spojení *[ani chýru/ vidu,] ani s-u* ‚ani stopy‘, t. j. ‚ani počutia = počuteľného zvuku, hlasu ap.‘, porov. i staršie *slych* ‚sluch‘, t. j. ‚počutie, schopnosť počúvať‘; staršie *slyšať* ‚počúvať‘ (psl. *slyšati < *slych-j-; odtiaľ ***vyslyšať*** arch. ‚vyhovieť (prosbe), vypočuť‘, a i.

slza (od 16. stor.) • Psl. *slьza (*sli̯ĝ-); odvodzuje sa od ide. *(s)lei-(g/ĝ-) ‚hlienovitý, sliznatý; vlhký (a klzký), kĺzať sa a i.‘ (pozri ↗ *sliz* a ďalej ↗ *slina;* k významu porov. i dluž. dial. *slina* ‚slza‘) – slza je pomenovaná ako ‚čo sa kĺže, čo steká‘, resp. ako ‚niečo vlhké‘. Z odvodenín: ***slzný*** (anat. *s-á žľaza*) i ***slzavý*** ‚plný sĺz‘ (sem i *s-é údolie* kniž. náb. ‚Zem ako miesto bolesti a utrpenia‘, podľa lat. *lacrimārum vallis* ‚údolie sĺz‘; rozšírené vďaka textu mariánskeho hymnu Zdravas, Kráľovná, lat. *Salvē, Rēgīna*).

smalt ‚ochranná al. dekoračná sklovitá vrstva‘ (od 20. stor.) • Z tal. *smalto*, čo je prevzatie germ. pôvodu; východiskový výraz súvisí s nem. *Schmelz* ‚smalt‘. Pozri aj ↗ *email*[1].

smaragd ‚sýtozelený drahokam‘ (od 16. stor.) • Z lat. *smaragdus*, čo je prevzatie z gr. *smaragdos* (σμάραγδος) – výraz pochádza asi zo semit. jazykov, porov. akkad. *barraqtu*, hebr. *bāreqet, bārqat* (azda od koreňa *b-r-q* ‚lesknúť sa, ligotať sa‘).

smažiť (od 17. stor.) • Psl. *smažiti (*smag-); nie celkom jasné. Porovnávalo sa s gr. *smýchō* (σμύχω) ‚pálim‘, strír. *múch* ‚dym‘, angl. *to smoke* ‚dymiť‘, lit. *smáugti* ‚dusiť‘ a i., odvodzovanými od ide. *(s)meukh-, *(s)meug-, *(s)meugh- ‚dymiť, dym‘; problémom takéhoto výkladu je koreňové *a v psl. *smažiti – azda podľa významovo blízkeho psl. *pražiti (↗ *pražiť*)? Z odvodenín: ***zasmažiť***, od toho ***zásmažka***, a i. Pozri aj ↗ *smudiť*.

smäd (od 17. stor.) • Azda už psl. *smędъ, súvisiace s psl. *smǫditi ‚páliť‘ (↗ *smudiť*) – pomenovanie odráža predstavu o smäde ako o pocite pálenia či horenia v hrdle, porov. dial. *kde horí, tam treba zaliať* ‚keď smädí, treba piť‘, ako aj *hasiť s.*, ↗ *prahnúť* ap.

smeč šport. ‚prudké zrazenie lopty na stranu súpera‘ (od 20. stor.) • Z pôvodného *smeš, čo je prevzatie z angl. *smash*, od slovesa *to smash* ‚udrieť; prudko hodiť; (vo volejbale ap.) uskutočniť prudký útočný úder‘, azda zvukomalebného pôvodu.

smejko, smejo ↗ *smiať sa*

smelý (od *16. stor.) • Azda už psl. *sъmělъ, pôvodne príčastie od psl. *sъměti (↗ *smieť*) s významovým vývinom ‚ktorý *smel* = ktorý sa opovážil, odvážil‘ > ‚odvážny, smelý‘.

smer, smerodajný, smerovať ↗ *mieriť*

smeť ↗ *miesť*

smiať sa, *smejem sa* (od 16. stor.) • Psl. *smьjati sę, *směję sę; príbuzné so stind. *smáyate* ‚usmieva sa‘, toch. A, B *smi-* ‚usmievať sa‘, gr. *meidaō* (μειδάω) ‚usmievam sa‘, stlat.

co-smis (lat. *cōmis*) ‚vľúdny, veselý', angl. *to smile* ‚usmievať sa', lot. *smiêt* ‚smiať sa' a i. – všetko od ide. **(s)mei-* ‚usmievať sa'. Z odvodenín: ***smej(k)o*** expr. ‚často sa smejúci človek'; ***smiech*** (psl. **směchъ* < **smoi-so-*, od ide. **smei-*), podobne ***výsmech, posmech*** (od staršieho *po-smiať sa* ‚vysmiať sa', k tomu aj ***posmievať sa***); ***smiešny; usmiať sa***, k tomu ***usmievať sa*** (odtiaľ ***úsmev***), ap.

smida, smidka ‚tenký krajec chleba' (od 17. stor.) • Pôvodne asi **snida* ako prevzatie zo strhnem. *snite* (nem. *Schnitte*) ‚krajec', ktoré súvisí s nem. *schneiden* ‚rezať, krájať'; vznik novšieho *sm-* nie je jasný.

smiech, smiešny ↗ *smiať sa*

smieť ‚môcť (mať dovolené)' (od 16. stor.) • Psl. **sъ-měti*. Odvodzuje sa od ide. **mē-*, **mō-*, **mə-* ‚mať pevnú vôľu, intenzívne sa o niečo usilovať' (porov. gr. *maimaō* (*μαιμάω*) ‚horím túžbou po niečom', lat. *mōs* ‚vôľa, obyčaj, mrav', gót. *mōþs* ‚odvaha, hnev', sthnem. *muot*, nem. *Mut* ‚odvaha' a i.) – z významového hľadiska ‚usilovať sa (o niečo)' > ‚odvažovať sa, opovažovať sa (niečo urobiť)' (pozri aj ↗ *smelý*) > ‚dovoľovať si' > ‚mať dovolené, smieť'. Iný výklad predpokladá pre **sъměti* pôvodný význam ‚odvažovať sa' a vidí tu odvodeninu od ide. **mē-* ‚merať' (ďalej pozri ↗ *miera*) – k významu porov. nem. *Maß* ‚miera': *sich an-maßen* ‚dovoľovať si, osobovať si', resp. aj slk. *vážiť* ‚merať hmotnosť': *od-vážiť sa* ‚osmeliť sa', *o-po-vážiť sa* ‚trúfnuť si' ap.

smilstvo kniž. ‚pohlavná neviazanosť' (od 15. stor.) • Od ***smilný***, ktoré sa porovnávalo s lit. *smilùs* ‚zvedavý, túžiaci po niečom, žiadostivý'; ďalej málo jasné.

smog ‚zmes hmly a exhalátov' (od 20. stor.) • Z angl. *smog* – slovo vzniklo skrížením angl. *smoke* ‚dym' a *fog* ‚hmla'. – **smoking** ‚(čierny) mužský spoločenský oblek s vestou a lesklými chlopňami na saku' (od 19. stor.) • Z angl. *smoking (jacket)*, doslova ‚sako (*jacket*) na fajčenie' (údajne obliekané do miestnosti, kde páni smeli po obede fajčiť; takéto sako malo zachytávať dym z cigár či fajok a chrániť odev pred padajúcim popolom), od angl. *to smoke* ‚fajčiť', *smoke* ‚dym'.

smokliť (sa) expr. ‚plakať; bez prestania pršať' (od 18. stor.) • Málo jasné – azda od rovnakého koreňa ako ↗ *mokrý*?

smola (od *14. stor.) • Psl. **smola*, odvodenina od ide. **smel-* ‚pomaly horieť (dymiac); tlieť' (porov. stír. *smál* ‚žeravé uhlie', angl. *smoulder* ‚tlejúci oheň', lit. *smil̃kti* ‚vydávať zo seba paru al. dym', *smelà* ‚smola, živica; asfalt, decht' a i.). Výraz pôvodne označoval látku získavanú spaľovaním dreva (*obuvnícka s.* ap.), druhotne sa preniesol na prírodné živice s podobnou konzistenciou (*s. na strome*). Význam ‚nešťastie' (odtiaľ i ***smoliar*** hovor.) vznikol na základe spojenia ***mať s-u*** (hovor. i *mať* ↗ *pech*), ktoré asi súvisí so starým spôsobom lovu vtákov na prúty či konáre potreté smolou – t. j. ‚byť ulovený, chytiť sa na smolu' > ‚nemať šťastie, mať smolu'; k významu porov. i nem. *Pech-vogel* ‚smoliar', doslova ‚smolný vták'.

smotana (od 16. stor.) • Nie celkom jasná obmena (resp. variant?) pôvodného *smetana* (tak dial.), z psl. **sъmetana*. Výraz sa odvodzuje od slovesa **sъ-metati* ‚zmetať' (↗ *miesť*), t. j. smotana je pomenovaná ako ‚čo sa zmetá, zhadzuje (nadol), sníma, odoberá z povrchu mlieka ap.' (porov. i *smeť*, ↗ *miesť*); podľa iného výkladu psl. **sъmetana* vzniklo z pôvodného **sъmętana* (strata nosovosti **ę* > **e* mohla nastať v blízkosti nosových spoluhlások *m, n*), súvisiaceho s psl. **mǫtiti* (↗ *mútiť*) – k možnému pôvodnému významu ‚čo sa múti' porov. *mútiť s-u na maslo*. ***Smotánka*** expr. ‚vyššie kruhy spoločnosti' vzniklo na základe predstavy o smotane ako vrchnej a najtučnejšej (t. j. „najlepšej") časti mlieka; porov. i *lízať s-ku* ‚prisvojovať si to najlepšie'.

smrad, smradiť ↗ *smrdieť*

smrčok ‚jarná jedlá huba (bot. Morchella)' (od 17. stor.) • Zrejme zdrobnenina od **smrč* (porov. ukr. dial. *smorč* (*сморч*) ‚id.' a i.); asi od rovnakého koreňa ako ↗ *smrkať* – pomenovanie sa vysvetľuje sliznatým povrchom huby, porov. i nem. dial. *Roß-nosn* ‚smrčok', doslova ‚sopľavý nos'.

smrdieť (od *15. stor.) • Psl. **smьrděti;* zodpovedá lit. *smirdėti*, lot. *smir̃dêt* ‚páchnuť' a i. – východiskom je už ide. **smerd-* ‚zapáchať, smrdieť'. Z odvodenín: ***smrad*** (psl. **smordъ*), ***smradiť; obsmŕdať*** expr. ‚obšmietať sa', pôvodne azda ‚chodiť dookola (↗ *ob-*) a všetko oňuchávať'. Pozri aj ↗ *šmrdkať*.

smrek ‚bot. Picea' (od *15. stor.) • Psl. **smerkъ*, málo jasného pôvodu; porovnávalo sa s arm. *mayr* ‚céder, borovica'. Pozri aj ↗ *svrčina*.

smrkať (od 17. stor.) • Psl. **smъrkati;* porovnáva sa s *perz. morg*, lit. *smùrgas* ‚sopeľ', *smùrkštinti* ‚zašpiniť' a i. Pozri aj ↗ *smrčok*.

smršť ‚prudký vzdušný vír' (od 19. stor.) • Z čes. *smršť*, tam prevzaté v období národného

obrodenia z rus. *smerč* (*смерч*), pôvodne ‚oblak, mračno', odtiaľ ‚vzdušný vír vyrastajúci z oblaku, tornádo (vzdušné i vodné)'. Rus. *smerč* pravdepodobne súvisí s rus. *smerkáťsia* (*смеркаться*) ‚stmievať sa, zmrákať sa' a ďalej s ↗ *mrkať*[1] ‚stmievať sa', ↗ *mrak*.

smrť (od 15. stor.) • Psl. **sъmъrtь;* starý zložený výraz. Prvá časť (**sъ-* < **su-*) sa vysvetľuje ako reflex ide. **su-*, **sū-* ‚dobrý' (porov. stind. *su-drúḥ* ‚dobré drevo', *su-bhágaḥ* ‚šťastný' [t. j. ‚majúci dobrý podiel'], gr. *hygiēs* (*ὑγιής*) ‚zdravý, svieži' < **su-gᵘiiēs* ‚dobre žijúci' a i.; porov. aj ↗ *nezbedný*, ↗ *správny*, ↗ *šťastie*, ↗ *švárny*, ↗ *zbožie*, ↗ *zdravý*, ↗ *zručný*). Druhá časť (**-mъrtь*) súvisí so stind. *mr̥tyúḥ*, avest. *mərəti-*, lat. *mors*, gen. *mortis*, lit. *mirtìs* ‚smrť' a i.; východiskom je tu ide. **mr̥-ti-* ‚smrť', od ide. **mer-* (↗ *mrieť*). – Psl. **sъmъrtь* malo asi význam ‚dobrá smrť', t. j. pôvodne označovalo prirodzené, nenásilné úmrtie.

smudiť region. expr. ‚čadiť, dymiť, čmudiť' (od *17. stor.) • Psl. **smǫditi* ‚páliť, spaľovať ap.'; k zachovaniu pôvodného významu porov. ***prismudnúť*** ‚prihorieť, pripáliť sa'. Vzniklo asi z pôvodného **svǫditi* (variant psl. **vǫditi*, ďalej pozri ↗ *údiť*); zmena **sv-* > **sm-* mohla nastať pod vplyvom významovo blízkeho **smažiti* (↗ *smažiť*). Pozri aj ↗ *čmudiť*, ↗ *smäd*.

smútiť (od *16. stor.) • Staršie *smútiť sa* (dnes nezvratné *smútiť* azda podľa *trúchliť*, *žialiť*?); súvisí s ↗ *mútiť* (**mǫtiti*) – z hľadiska pôvodu totožné s dnešným *zmútiť* < *s-mútiť* (↗ *z*[2]), k významovému vývinu porov. zodpovedajúce stsl. *sъ-mǫtiti* (СЪМѪТИТИ) ‚uviesť do pohybu, otriasť, rozbúriť; uviesť do zmätku, vydesiť', *sъ-mǫtiti sę* (СЪМѪТИТИ СѦ) ‚zľaknúť sa, vydesiť sa; byť psychicky pohnutý, zarmútiť sa'. Z odvodenín: ***smutný***, ***smútok*** a i.

smyk odb. ‚náradie na urovnávanie pôdy', staršie i ‚zariadenie na zvážanie sena z horských lúk' (od 18. stor.) • Od staršieho *smýkať* ‚vláčiť, ťahať' (ďalej pozri ↗ *šmýkať*) – pôvodne asi ‚čo sa vlečie (po pôde)', resp. ‚čo slúži na vlečenie, na dopravovanie vlečením, zvážaním'.

snáď (od 16. stor.) • Pravdepodobne z čes. *snad* (stčes. i *snaď*), čo je asi zloženina ↗ *s* a ↗ *nad*. Prvotným významom mohlo byť ‚nad niečím, na povrchu niečoho' (porov. srb.-csl. *skrižali ne snadь pišemyja* (СКРИЖАЛИ НЕ СНАДЬ ПИШЕМЫЯ) ‚tabule nepopísané na povrchu') – odtiaľ azda ‚nachádzajúci sa na povrchu' > ‚ľahko dosiahnuteľný ap.' (porov. stčes. *nejmám na snad* ‚nemám poruke', odvodené čes. *snad-ný* ‚ľahký' a i.) s ďalším vývinom v smere možnosti, pravdepodobnosti atď.

snaha (od *14. stor.) • Psl. **snaga* (porov. už stsl. *snaga* (СНАГА) ‚úsilie'), nejasného pôvodu. Porovnávalo sa o. i. s lit. *nogė́tis* ‚chcieť sa (niekomu), mať chuť (niečo urobiť)' – v takom prípade azda ‚mať vôľu, zámer' > ‚usilovať sa; úsilie'? Z odvodenín: ***snažiť sa;*** dial. *na-snažiť sa* ‚pousilovať sa', k tomu ***vynasnažiť sa; snaživý*** a i. Pozri aj ↗ *náhly*.

snár ↗ *sen*

sňať ↗ *jať*

snažiť sa, snaživý ↗ *snaha*

sneh (od *15. stor.) • Psl. **sněgъ* (**snoigᵘho-*); súvisí s avest. *snaēža-* ‚snežiť', gr. *neifei* (*νείφει*) ‚sneží', lat. *ninguere* ‚snežiť', gót. *snaiws*, nem. *Schnee*, angl. *snow* ‚sneh', lit. *snaĩgala* ‚snehová vločka' a i. – všetko od ide. **sneigᵘh-* ‚snežiť'. Z odvodenín: ***snežienka*** ‚bot. Galanthus' (rastlina kvitne na jar ako jedna z prvých, neraz aj v snehu) a i.

snem ↗ *jať*

sneť ‚cudzopasná huba (bot. Ustilago); rozpad tkaniva, gangréna' (od 17. stor.) • Psl. **sňětь*, azda súvisí s ↗ *nietiť* – časti tela postihnuté gangrénou aj rastliny pokryté takouto hubou vyzerajú ako spálené; k významu porov. nem. *brennen* ‚horieť; páliť': *Brand* ‚oheň; vypaľovanie; gangréna; sneť na rastlinách' (z toho slk. dial. *brant*, *bront*, *pront* ‚gangréna; čierna sneť na zemiakoch; peronospóra').

snežienka ↗ *sneh*

snímať, snímka ↗ *jať*

sniť, snívať ↗ *sen*

snob ‚kto sa povrchne zaujíma o všetko módne al. spoločensky významné' (od *19. stor.) • Z angl. *snob*, neznámeho pôvodu. V angl. nárečiach má význam ‚príštipkár'; v prostredí cambridgeských študentov sa zaužívalo ako označenie človeka nižšieho pôvodu (preto sa niekedy špekulatívne vysvetľuje aj ako údajné skrátenie lat. *sine nōbilitāte* ‚bez urodzenosti'), ktorý skrýva svoje postavenie a napodobňuje vyššie spoločenské vrstvy. Rozšírilo sa aj vďaka dielu W. M. Thackeraya *The Books of Snobs* (Kniha snobov, 1848).

snop (od 16. stor.) • Psl. **snopъ;* porovnáva sa so sthnem. *snuoba* ‚stužka, páska' – obidvoje azda od ide. **snēp-*, **snōp-*, **snəp-* ‚spliesť do povrazu; zväzok, snop'.

snoriť expr. ‚sliediť, stopovať' (od 19. stor.) • Nejasné – azda k ↗ *nora*, t. j. pôvodne ‚stopovať zvieratá až do ich nôr'?

snoubording šport. ‚spúšťanie sa na snehu po krátkej širokej lyži', pôv. pís. *snowboarding* (od 20. stor.) • Z angl. *snowboarding*, od slovesa *to snowboard*, doslova ‚jazdiť na snežnej doske', od angl. *snow* ‚sneh' a *board* ‚doska'.

snovať, snuť (od 17. stor.) • *Snovať* je reflexom psl. **snovati; snuť* bolo utvorené podľa tvarov prítomného času (**snują* > slk. *snujem* atď.). Súvisí so stind. *snāva*, avest. *snāvarə* ‚šľacha', toch. B *șñor* ‚šľacha', arm. *neard-k'* mn. ‚šľacha, vlákno', gr. *neuron* (*νεῦρον*) ‚tetiva, šľacha', alb. *nus* ‚niť, povraz', lat. *nervus* ‚sval, šľacha; tetiva luku; struna', stsev. *snúa* ‚krútiť, viť', lot. *snaujis* ‚slučka' a i. – všetko od ide. **snēu-* : **snū-*, **sněu-* ‚krútiť; spletať nite, viazať'. Z odvodenín: ***osnovať***, odtiaľ ***osnova***, pôvodne ‚sústava nití idúcich po dĺžke', podľa toho i *notová o.*; ďalej aj ‚osnova ako základ pre tkanie' > ‚základ (všeobecne), plán ap.' (*učebné o-y* ap.), a i.

snúbiť sa kniž. ‚spájať sa' (od 19. stor.) • Utvorené na základe staršieho *snúbiť* ‚prisľúbiť za manželku/manžela' (od *17. stor.), ktorého východiskom je psl. **snubiti* (**snoubh-*), súvisiace s gr. *nymfē* (*νύμφη*) ‚nevesta, mladá žena', *nymfios* (*νυμφίος*) ‚ženích', lat. *nūbere* ‚vydať sa (za niekoho)', *cō-nūbium* ‚manželstvo' a i. – všetko od ide. **sneubh-* ‚vydať sa, oženiť sa'. Z odvodenín: ***snúbenica, snúbenec*** (od príčastia *snúbený*); ***zasnúbiť (sa)***, od toho ***zásnuby***, a i.

sob ‚zool. Rangifer' (od 19. stor.) • Pravdepodobne podľa čes. *sob*, neznámeho pôvodu.

sobáš ‚uzavretie manželstva' (od 16. stor.) • Málo jasné. Odvodzovalo sa (za predpokladu nepravidelného hláskového vývinu) z pôvodného **sopáš*, od slovesa **s-opásať* ‚(pásom) spojiť, zviazať' (od ↗ *pás*), k významu porov. *manželský zväzok* ap. V zmysle iného výkladu patrí k maď. *szoba* ‚izba' (v konečnom dôsledku asi prevzatie z román. **stufa*, ďalej pozri ↗ *izba*), čo predpokladá vývin typu maď. *szoba* ‚izba' > maď. **szobás* ‚majúci izbu, príbytok (pre vlastnú rodinu ap.); ženatý' (k významu porov. i maď. *ház* ‚dom': *ház-as* ‚ženatý', špan. *casa* ‚dom': *casarse* ‚ženiť sa, vydávať sa' ap.) > slk. **sobáš¹* ‚ženatý' > ***sobášiť*** ‚robiť niekoho **sobášom¹*, ženatým, ženiť; uvádzať do manželského stavu' > *sobáš²* ‚sobášenie, uzavretie manželstva'. Z odvodenín: ***rozsobášiť*** zastaráv. ‚rozviesť', od toho ***rozsobáš***.

soboľ ‚kunovitá sibírska šelma (zool. Martes)' (od 17. stor.) • Z rus. *sóboľ* (*соболь*), ktorého východiskom je azda už psl. **sobolь*, málo jasný výraz – obyčajne sa porovnáva so stind. *šabálaḥ* ‚rôznofarebný, pestrý' (nejasného pôvodu), išlo by teda o pomenovanie podľa sfarbenia kožušiny.

sobota (od *13. stor.) • Staré prevzatie z lat. *sabbata* mn., od lat. *sabbatum;* ďalej pozri ↗ *sabat.*

socializmus ‚označenie teórií o spoločenskom poriadku založenom na sociálnej spravodlivosti, rovnosti všetkých ľudí ap.; pokusy o ich realizáciu' (od 19. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *socialisme* ap.), tam utvorené na základe lat. *sociālis* (↗ *sociálny*); v súčasnom význame sa údajne začalo používať od 30. rokov 19. stor. v súvislosti s učením angl. utopického socialistu R. Owena (1771 – 1858). – **sociálny** ‚spoločenský' (od 20. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom záp. jazykov (fr. *social*, nem. *sozial* a i.) – z lat. *sociālis*, od lat. *socius* ‚spoločný, účastný; druh, spoločník, účastník'. – **sociológia** ‚náuka o zákonitostiach vývinu a fungovania spoločnosti' • Názov (fr. *sociologie*) utvoril v r. 1839 fr. filozof A. Comte na základe fr. *social*, resp. lat. *sociālis* a ↗ *-lógia.*

sóda chem. ‚uhličitan sódny' (od 20. stor.) • Z tal. *soda*, čo je prevzatie z arab. *suwwād* – slovo pôvodne označovalo rastliny z rodu slanobyľ (bot. Salsola), ktorých popol má vysoký obsah uhličitanu sódneho. – **sodík** ‚striebristý chemický prvok' • Podľa angl. *sodium* – názov utvoril v r. 1807 angl. chemik H. Davy na základe angl. *soda* (< strlat. < tal. *soda*).

sodoma ‚miesto nemravnosti', aj v spojení ***s. a gomora***, pôvodne ***(hotová) S. a Gomora*** ‚miesto nerestí' • Podľa miest Sodoma a Gomora, potrestaných zničením za nemravný život ich obyvateľov (porov. Gn 18, 16 – 19, 29); porov. i staršie *sodomský hriech, s-é hrešenie* ‚neprirodzený pohlavný styk' (od 16. stor.).

sofista ‚starogrécky filozof pôsobiaci ako učiteľ filozofie a rečníctva', staršie ‚kto vyvodzuje klamné dôkazy al. závery' (od 18. stor.) • Z gr. *sofistēs* (*σοφιστής*) ‚učiteľ rečníctva; rečník; nepravý filozof, podvodník', od *sofos* (*σοφός*) ‚múdry', *sofizō* (*σοφίζω*) ‚robím múdrym, poučujem'. Z odvodenín: ***sofistika*** ‚úmyselné používanie klamných úsudkov a dôkazov', podľa gr. *sofistikos* (*σοφιστικός*) ‚klamný', od gr. *sofistēs*. Porov. aj ↗ *filozofia.*

softbal ‚športová hra vzniknutá z bejzbalu' (od 20. stor.) • Z angl. *softball*, od angl. *soft* ‚mäkký, jemný' a *ball* ‚lopta'. – **softvér** inform.

‚programové vybavenie počítača', pôv. pís. *software* • Z angl. *software*, zloženého z angl. *soft* ‚mäkký, jemný' a *ware* ‚výrobky, tovar' – názov vznikol v 60. rokoch 20. stor. na základe angl. *hardware* (↗ *hardvér*); programové vybavenie sa chápalo ako „jemné" v protiklade k „ťažkému" technickému vybaveniu.

socha ‚umelecké zobrazenie', staršie i ‚podporný stĺp v tvare vidlice, podpera, tyč' (od 17. stor.) • Psl. **socha*. Porovnáva sa (za predpokladu pôvodného **k̂ăkhā-*) so stind. *śākhā* ‚vetva', gót. *hōha* ‚pluh', lit. *šakà* ‚konár, vetva' a i. – všetko od ide. **k̂ăk-* ‚konár, vetva, kôl'; iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **sek-* (↗ *sekať*), t. j. ‚čo je odseknuté, rozseknuté' > ‚konár, kôl, tyč ap.'. Z pôvodného významu typu ‚konár' či ‚kôl' (porov. aj odvodené ***soch-or*** ‚pevná žrď na odsúvanie väčších predmetov', k prípone *-or* porov. *pisk-or*, ↗ *tchor* ap.) vzniklo i ‚podporný stĺp'; keďže takéto stĺpy sa zdobili vyrezávanými ornamentmi, *socha* nadobudlo aj význam ‚umelecké zobrazenie' (zhotovené z dreva, neskôr aj z iných materiálov). Pozri aj ↗ *posošiť sa*, ↗ *rázsocha*.

sója ‚bot. Glycine' (od 20. stor.) • Z jap. *šóju* ‚sójová omáčka', čo je prevzatie z čín. *ťiang-jou* ‚id.'); do európskych jazykov preniklo prostredníctvom hol. *soja*.

sojka ‚zool. Garrulus' (od *16. stor.) • Psl. **sojьka*, zdrobnenina od **soja* (porov. staršie poľ. *soja*, rus. *sója (соя)* ‚sojka' a i.), odvodzovaného od ide. **sk̂āi-* ‚tlmene sa lesknúť; odblesk, odlesk' (ďalej pozri ↗ *sieň*) – ide tu asi o pomenovanie podľa pestrého sfarbenia.

sok ‚protivník, súper, rival' (od 17. stor.) • Psl. **sokъ*, staré činiteľské meno od ide. **sek^u̯-* ‚sledovať, ísť po stope; hovoriť' (ďalej pozri ↗ *osočovať*) – pôvodne zrejme ‚kto niekoho sleduje, pátra po niekom ap.' (porov. srb., chorv. *sok* ‚kto odhalil zločinca' a i.), resp. ‚kto proti niekomu hovorí, vypovedá (na súde) ap.' (porov. strus. *sokъ* (**СОКЪ**) ‚žalobca' a i.).

sokel odb. ‚spodná časť stavby, podstavec' (od 20. stor.) • Z nem. *Sockel*, čo je prevzatie z fr. *socle*, ktoré je prevzatím z tal. *zoccolo* ‚druh nízkej obuvi, drevák; podložka, podstavec' – východiskom výrazu je lat. *socculus*, zdrobnenina od lat. *soccus* ‚ľahká grécka črievica', prevzatého z gr. **sokchos*, ktoré je hláskovým variantom gr. *synchis* (*συγχίς*), *sykchas* (*συκχάς*) ‚druh obuvi', orientálneho pôvodu.

sokol ‚zool. Falco' (od *15. stor.) • Psl. **sokolъ*; málo jasné slovo. Porovnávalo sa so stind. *śakunáḥ* ‚(veľký) vták'; iný výklad tu uvažuje o súvislosti s rus. dial. *sok-ot-áť* (*сокотать*) ‚vydávať charakteristické zvuky (o sliepke, strake, bocianovi)' a i.; môže však byť odvodené aj od koreňa **sok-*, od ide. **sek^u̯-* ‚sledovať, ísť po stope a i.' (ďalej pozri ↗ *osočovať*) – pomenovanie by mohlo súvisieť so starou tradíciou využívania sokolov pri poľovačkách.

soľ (od *15. stor.) • Psl. **solь* (**sal-*); súvisí so stind. *saliláḥ* ‚slaný', toch. B *salyiye*, arm. *al*, gr. *hals* (*ἅλς*), lat. *sāl*, stír. *salann*, sthnem. *salz*, nem. *Salz*, angl. *salt*, lot. *sā̀ls* ‚soľ' a i. – všetko od ide. **sal-* ‚soľ'. Z odvodenín: ***soľný*** (psl. **sol-ьnъ*) i ***slaný*** (psl. **sol-nъ*); od toho ***slanina*** – pôvodne o potravinách konzervovaných nasolením, prenesené aj na pokrm pripravovaný údením a na tukovú vrstvu ošípaných, spracúvanú uvedeným spôsobom. Pozri aj ↗ *rôsol*, ↗ *sladký*, ↗ *slatina*.

solárium ‚miestnosť na ožarovanie ultrafialovým žiarením' (od 20. stor.) • Z moderných záp. jazykov, kde vzniklo na základe lat. *sōlārium* ‚časť domu vystavená slnečnému žiareniu', od lat. *sōl* ‚slnko'. Pozri aj ↗ *žalár*. – **solárny** odb., kniž. ‚slnečný' (od 20. stor.) • Z lat. *sōlāris*, od lat. *sōl* ‚slnko'.

soldateska pejor. ‚žoldnierske vojsko' (od 17. stor.) • Z tal. *soldatesca*, pôvodne ‚súbor príslušníkov vojska, resp. bojovej skupiny', od tal. *soldatesco* ‚súvisiaci s vojakmi', čo je odvodenina od tal. *soldato* ‚žoldnier, vojak', doslova ‚najatý za žold' – ide o príčastie od tal. *soldare* ‚najať za žold', od tal. *soldo* ‚peniaz; žold'; ďalej pozri ↗ *žold*.

solidárny ‚prejavujúci podporu, súdržnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *solidaire* – výraz bol odvodený od fr. *solide* (↗ *solídny*). – **solídny** ‚seriózny, slušný; spoľahlivý' (od 19. stor.) • Z fr. *solide*, čo je prevzatie z lat. *solidus* ‚hustý, pevný, masívny'; odtiaľ prenesene ‚pevný' > ‚spoľahlivý ap.' (i vo vzťahu k morálnej sfére). Pozri aj ↗ *konsolidovať*, ↗ *saldo*, ↗ *žold*.

solmizácia hud. ‚označenie tónov stupnice slabikami *do*, *re*, *mi*, *fa*, *sol*, *la*, *si*, *do*' (od 20. stor.) • Z tal. *solmisazione*, podľa názvu tónov *sol* (5. tón) a *mi* (3. tón). Označenie tónov stupnice uvedenými slabikami zaviedol tal. mních Guido z Arezza (okolo 991 – 1050); príslušnými slabikami sa údajne začínali slová stredovekého lat. hymnu na počesť sv. Jána Krstiteľa.

soľný ↗ *soľ*

sólo ‚skladba pre jedného speváka, hudobníka ap.' (od 18. stor.) • Z tal. *solo*, od tal. *solo* ‚sám,

samotný; jediný', z lat. *sōlus* ,id.'. Pozri aj ↗ *dezolátny*.

sololit ,druh lisovanej drevovláknitej dosky' (od 20. stor.) • Podľa názvu továrne Solo v čes. meste Sušice; koncové *-lit* je asi podľa názvov typu ↗ *bakelit* ap.

solux ,prístroj vyžarujúci infračervené lúče používaný v lekárstve' (od 20. stor.) • Podľa obchodnej značky SoLux amer. spoločnosti Tailored Lighting, Inc.

solventný kniž. ,schopný plniť finančné záväzky' (od 20. stor.) • Z lat. *solvēns*, gen. *solventis* ,platiaci', čo je príčastie od lat. *solvere* ,rozväzovať, uvoľňovať; uvoľňovať (sa) z (dlhovej) povinnosti; platiť (dlhy)'. Pozri aj ↗ *absolvovať*, ↗ *aerosól*, ↗ *rezolúcia*.

som ↗ *byť*

somár ,zool. Asinus', staršie aj *samár* (od *15. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *szamár*) z tal. *somaro*, ktorého východiskom je lat. **saumārium* ako variant neskorého lat. *sagmārium*, od lat. *sagma* ,sedlo; náklad pripevňovaný na sedlo', gr. pôvodu – porov. gr. *sagma* (*σάγμα*) ,sedlo slúžiace na nosenie nákladu', od gr. *sattō* (*σάττω*) ,napĺňam, balím; nakladám'.

somatológia ,veda o ľudskom tele' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku, od gr. *sōma* (*σῶμα*), gen. *sōmatos* (*σώματος*) ,telo' a ↗ *-lógia*.

sombrero ,klobúk so širokou strechou nosený v Latinskej Amerike' (od 20. stor.) • Zo špan. *sombrero*, od špan. *sombra* ,tieň', ktorého východiskom je lat. *umbra* ,id.'; začiatočné *s-* sa vysvetľuje vplyvom protikladného špan. *sol* ,slnko', z lat. *sōl* ,id.'.

sonáta hud. ,skladba pre jeden al. viac nástrojov' (od 19. stor.) • Z tal. *sonata*, od slovesa *sonare* ,znieť; hrať na hudobnom nástroji', ktorého východiskom je lat. *sonāre* ,id.'. Z odvodenín: ***sonatína*** hud. ,sonáta menšieho rozsahu' (tal. *sonatina*, zdrobnenina od *sonata*).

sonda ,zariadenie na prebádanie ťažko prístupných miest' (od 18. stor.) • Z fr. *sonde*, pôvodne ,námornícky hĺbkomer (spúšťaný z lode na zisťovanie hĺbky vody)', odtiaľ prenesene ,(zariadenie na) zisťovanie niečoho' (*psychologická s.* ap.); nejasného pôvodu.

sonet ,znelka' (od 19. stor.) • Z tal. *sonetto*, čo je prevzatie (cez provensalčinu) zo stfr. *sonet* ,pieseň' – ide o zdrobneninu od stfr. *son* ,zvuk, tón' (z lat. *sonus*), druhotne i ,hudba sprevádzajúca verše'. Domácim ekvivalentom výrazu je *znelka* (↗ *znieť*).

song ,náladová pieseň sprevádzaná džezovými nástrojmi' (od 20. stor.) • Z angl. *song*, doslova ,pieseň'; súvisí s angl. *to sing* ,spievať'. Pozri aj ↗ *popsong*.

sonografia lek. ,metóda zobrazovania orgánov ľudského tela na základe odrazu ultrazvukových vĺn' (od 20. stor.) • Od lat. *sonus* ,zvuk, tón' a gr. *grafō* (*γράφω*) ,píšem, zapisujem, zaznamenávam'. – **sonórny** ,zvučný' (od 19. stor.) • Z lat. *sonōrus*, od lat. *sonus* ,zvuk, tón'.

sopeľ (od 17. stor.) • Psl. **sopъlь*. Porovnávalo sa s avest. *vi-sāpa-* ,majúci jedovaté šťavy', arm. *ham* (**sap-mo-*) ,šťava, chuť', lat. *sapa* ,druh mladého vína', strdnem. *sabben* ,nechať sliny vytekať z úst', stsev. *safi* ,šťava stromu' a i. (t. j. sopeľ azda ako ,vlhký výlučok ap.'?); iný výklad tu vidí odvodeninu od koreňa **sop-* ,(ťažko) dýchať' (ďalej pozri ↗ *soptiť*) s pôvodným významom ,čo je vydychované, vyfukované', resp. ,čo sprevádza ťažké dýchanie'. ***Sopľavý*** pejor. ,neskúsený' súvisí s predstavou o malých deťoch, ktoré si ešte nevedia samy utrieť nos, odtiaľ ,malý' > ,mladý' (porov. aj ***sopliak*** pejor. ,nedospelý chlapec') > ,nemajúci skúsenosti'; k významu porov. *usmrkaný* pejor. ,id.'.

sopka ,vulkán' (od 19. stor.) • Podľa čes. *sopka*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *sópka* (*сопка*) ,id.'. Rus. výraz, majúci aj význam ,samostatne stojaci neveľký vrch', môže byť odvodený od rus. *sop* (*соп*) ,násyp' (**sъpъ;* súvisí so **sypati*, ↗ *sypať*), ale – vzhľadom na význam ,vulkán' – aj od koreňa **sop-*; ďalej pozri ↗ *soptiť*.

sopľavý, sopliak ↗ *sopeľ*

soprán ,vysoký ženský al. detský hlas' (od 19. stor.) • Z tal. *soprano*, ktorého východiskom je ľud. lat. **sup(e)rānus* ,hore, vysoko sa nachádzajúci, vysoký', od lat. *super* ,hore, navrchu' (↗ *super*). Pozri aj ↗ *mezzosoprán*, ↗ *suverénny*.

soptiť (od 18. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *sop-t-iť* (k prípone porov. *dých-ať: dych-t-iť* ap.); odvodené od psl. **sop-*, čo je asi koreň zvukomalebného pôvodu s pôvodným významom ,dýchať (ťažko, namáhavo) ap.'. Význam *soptiť* sa zrejme vyvíjal v smere 1. ,(ťažko) dýchať' > ,(prudko) vydychovať, vyfukovať' > ,dymiť, chrliť' (*s. lávu*), resp. i 2. ,(ťažko) dýchať od hnevu, rozčúlenia' > expr. ,zlostiť sa, zúriť' (*s. hnevom* ap.). Pozri aj ↗ *osopiť sa*, ↗ *sopeľ*, ↗ *sopka*, ↗ *sosna*, ↗ *sup*.

sorta ‚druh, typ' (od 17. stor.) • Z tal. *sorta*, ktorého východiskom je ľud. lat. **sorta*, z lat. *sors*, gen. *sortis* ‚žreb; žrebom pridelený podiel, časť', ktoré v prostredí obchodníkov nadobudlo aj význam ‚časť, druh tovaru'. Porov. i ↗ *rezort*. – **sortiment** ‚výber druhovo blízkeho tovaru' (od 20. stor.) • Zo staršieho tal. *sortimento*, od slovesa *sortire* ‚žrebovať', z lat. *sortīrī* ‚žrebovať; (žrebom) určovať, prideľovať'; význam slova ovplyvnilo tal. *sorta*. – **sortírovať** hovor. ‚triediť' (od *18. stor.) • Z nem. *sortieren*, doslova ‚vytvárať sorty, triediť podľa druhov', od nem. *Sorte* ‚druh, sorta', prevzatého z tal. *sorta*.

SOS [es-o-es], medzinárodný signál nebezpečenstva • Používané od r. 1908, vytvorené pre akustickú výraznosť príslušných znakov Morseovej abecedy (*S* – tri krátke tóny, *O* – tri dlhé tóny); neskôr sa ľudovoetymologicky vysvetľovalo ako údajná skratka pre angl. *save our ship* ‚zachráňte našu loď', resp. *save our souls* ‚zachráňte naše duše'.

sós, zós subšt. ‚omáčka' (od 18. stor.) • Z nem. *Soße*, čo je prevzatie z fr. *sauce* – východiskom výrazu je ľud. lat. *salsa* ‚niečo solené', od lat. *salsus* ‚solený, slaný', od slovesa *sallere*, *salsum* ‚soliť', odvodeného od lat. *sāl* ‚soľ'.

sosna ‚druh borovice' (od 17. stor.) • Psl. **sosna*, málo jasné slovo. Odvodzovalo sa od ide. **k̂as-*, **k̂as-no-* ‚sivý' (porov. lat. *cānus* ‚sivý' [**kas-no-s*], sthnem. *hasan* ‚sivasto sa lesknúci', nem. *Hase* ‚zajac' a i.); v takom prípade by išlo o pomenovanie stromu podľa jeho sfarbenia. Možno tu uvažovať aj o zjednodušení pôvodného **sok-sna*, od ide. **s(u̯)ekᵘo-* ‚rastlinná šťava; živica' (porov. gr. *opos* (*ὀπός*) ‚rastlinná šťava, stromová živica', lit. *sakaĩ* mn. ‚rastlinná, ovocná šťava', porov. i ↗ *šošovica*, ↗ *šťava* a i.), t. j. ‚strom bohatý na šťavu, živicu'. Iný výklad vychádza z pôvodného významu ‚dutý strom' (pôvodne azda termín brtníctva, keďže v dutinách stromov sa nachádzajú včelie úle) a rekonštruuje psl. **sop-sna*, odvodené od psl. **sopěti* ‚fúkať ap.', od zvukomalebného koreňa **sop-* (ďalej pozri ↗ *soptiť*), s vývinom ‚fúkať, duť' > ‚dutý'.

sotiť (od 17. stor.) • Psl. **sotiti;* porovnávalo sa s toch. B *śats-* ‚odbiť, odraziť' a lot. *sist*, *situ* ‚biť, udierať'. Z odvodenín: **sácať** (**sat-j-ati*). Pozri aj ↗ *sotva*.

sotva, staršie i *sotvy* (od 16. stor.) • Málo jasné. Azda súvisí so stčes. *sotný* ‚neľahký' (t. j. z významového hľadiska ‚neľahko, ťažko' > ‚horko-ťažko, sotva'), čo je etymologicky málo jasný výraz; porovnávalo sa so stsl. *sětьnъ* (СѢТЬНЪ) ‚smutný', poľ. dial. *sietny* ‚biedny, zúbožený chorobou' a ďalej so stír. *saeth* ‚ťažkosti, utrpenie'. Iný výklad usúvzťažňuje *sotva* a *sotný* so ↗ *sotiť* – t. j. s významovým vývinom ‚biť, udierať (sa)' > ‚bolestný, namáhavý, neľahký atď.' > ‚neľahko, ťažko; sotva'?

sova ‚zool. Strix' (od *16. stor.) • Psl. **sova* (**k̂au̯ā*), doslova zrejme ‚kričiaci vták'; od ide. zvukomalebného koreňa **k̂ă̄u-* ‚kričať, vrešťať a i.' (porov. stind. *śúkaḥ* ‚papagáj', arm. *sag* ‚hus', lit. *šaũkti* ‚kričať, hlasno volať' a i.), čo je variant ide. **kă̄u-*, **kĕ̄u-*, **kū-* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *kavka*.

soviet hist. ‚orgán štátnej moci a správy v býv. Sovietskom zväze' (od 20. stor.) • Z rus. *sovét* (*совет*), pôvodne ‚rada' – ide o prevzatie csl. pôvodu, ktorého východiskom je stsl. *sъvětъ* (СЪВѢТЪ) ‚rada, pokyn; porada; rada, snem, zhromaždenie a i.', od psl. **sъ* (↗ *s*) a **větiti* ‚hovoriť' (↗ *vetiť*); novší význam súvisí s pôsobením rád ako orgánov revolučnej moci (*sovietska moc*) v Rusku.

sovok hovor. ‚spodný obal na perine al. vankúši' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **sov*, utvoreného od staršieho neurčitku **sovať* (porov. rus. *sovát' (совать)* ‚pchať, strkať' a i.), ktorého východiskom je už psl. **sov-a-ti* (**sou̯-a-*), od rovnakého koreňa ako ↗ *sunúť* – názov asi súvisí s tým, že spodný obal sa vsúval do vrchného obalu.

spáč ↗ *spať*

spad, spád, spadať, spadnúť ↗ *padať*

spachtoš ↗ *spať*

spájať, spájka, spájkovať ↗ *pojiť*[2]

spakruky ‚opakom, chrbtom ruky' (od 17. stor.) • Utvorené na základe ↗ *ruka* a **pak* ‚obrátene, nazad ap.', ktoré vzniklo na základe príslovky **opak* (ďalej pozri ↗ *opak*), kde sa začiatočné *o-* pociťovalo ako predpona.

spanilý kniž. ‚veľmi pekný a jemný', staršie aj ‚mravný, mravne šľachetný; výborný; milý; užitočný, prospešný' (od 16. stor.) • Z čes. *spanilý*, ktorého východiskom je stčes. *zpanilý*, od slovesa *vz-pániti*, *z-pániti* ‚zvelebiť; znásobiť, urobiť mohutným', odvodeného od čes. *pán* (↗ *pán*) – z významového hľadiska pôvodne azda ‚ten, ktorého urobili pánom, zvelebili' (a ktorý má atribúty [panskej] dôstojnosti, šľachetnosti ap.).

spánok (od 18. stor.) • Od ↗ *spať;* azda novšie pomenovanie spánku namiesto staršieho ↗ *sen*,

ktoré nadobudlo druhotný význam ‚čo vidíme v spánku'. *Spánky* ‚sluchy' (od 19. stor.) môžu byť prekladom podľa nem. *Schläfe* ‚slucha' (u nás azda pociťované ako tvar mn. č. od nem. *Schlaf* ‚spánok'?), ktoré sa odvodzuje od nem. *schlaff* ‚uvoľnený, nenapätý, ochabnutý', údajne podľa tenkých kostí v tejto oblasti lebky.

spara, spariť ↗ *para*

spartakiáda hist. ‚masové telovýchovné vystúpenie (v r. 1955 – 1985)' • Pôvodne názov telovýchovných slávností uskutočňovaných od r. 1921 v Prahe, podľa gladiátora Spartaka (lat. *Spartacus*), vodcu veľkého povstania rím. otrokov v r. 73 – 71 pred Kr.; koncové *-iáda* je zrejme podľa ↗ *olympiáda*.

sparťanský ‚tvrdý, prísny' (od 19. stor.) • Podľa Sparťanov, obyvateľov starovekého gr. mestského štátu Sparta (gr. *Spartē, Σπάρτη*) na Peloponézskom polostrove, kde sa chlapci od detstva podrobovali prísnej výchove s cieľom vychovať z nich bojovníkov.

spasiť (od *14. stor.) • Pôvodne zrejme **spasť*, resp. **spásť* ako sloveso zodpovedajúce stsl. **sъ-pasti* (СЪПАСТИ) ‚ochrániť, uchrániť, zachovať; zachrániť; uzdraviť' a i. – ide tu asi o odvodeninu od psl. **pasti* (↗ *pásť*) vo význame typu ‚chovať, strážiť, chrániť ap.'. Novšie zakončenie *-iť* (podľa *zachrániť* ap.?) môže súvisieť aj s potrebou formálne vyjadriť významový rozdiel, porov. *spásť lúku* ‚pasením zbaviť trávy ap.' – *spasiť hriešnika*. Z odvodenín: ***spasiteľ, spása*** a i.

spať (od 17. stor.) • Psl. **sъpati* (**sŭp-*); súvisí so stind. *svápiti* ‚spí', avest. *h̯ᵛap-* ‚spať', lat. *sōpīre* ‚uspávať', stsev. *sofa* ‚spať' a i. – všetko od ide. **su̯ep-*, **sup-* ‚spať'. Z odvodenín: ***spáč*** (k ***sedmospáč*** pozri ↗ *sedem*) aj ***spachtoš*** expr.; ***uspať*** (od toho ***uspávať, uspávanka***) i ***usnúť*** (psl. **usъ(p)nǫti*), k tomu ***usínať***, ap.; ***pospiačky*** (od prechodníka *spiac*); ***ospalý*** (dial. aj *ospatý*), od slovesa typu **o-spať (sa)* (porov. stčes. *o-spati* ‚ochabnúť'), porov. i **roz-ospať (sa)* > ***rozospatý***, a i. Pozri aj ↗ *sen*, ↗ *spánok*.

späť (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **vspäť* (porov. rus. *vspiať (вспять)* ‚späť, nazad' a i.) < **vzpäť* (porov. stčes. *vzpět*), z psl. **vъz-pętь* (porov. i stsl. *vъspętь* (ВЪСПѦТЬ) ‚späť'), od psl. **vъz-* (↗ *vz-*) a rovnakého koreňa ako psl. **ob-pętь*; ďalej pozri ↗ *opäť*. Z odvodenín: ***naspäť; spätkovať*** expr. ‚cúvať'; ***spiatky*** (staršie i *spiat-ok* ‚id.'), od toho ***spiatočný, po-spiatky***, a i.

spech ↗ *spieť*

spektabilita ‚titul dekana vysokej školy' (od 20. stor.) • Z lat. *spectābilitās*, doslova ‚ctihodnosť ap.', od lat. *spectābilis* ‚viditeľný; pozoruhodný, obdivuhodný; úctyhodný, vážený', odvodeného od lat. *spectāre* ‚dívať sa, pozerať sa na niečo', čo je intenzívum od lat. *specere, spectum* ‚dívať sa'. – **spektrum** fyz. ‚usporiadanie zloženého žiarenia podľa vlnových dĺžok' (od 19. stor.) • Z lat. *spectrum* (pôvodne ‚duševný obraz, predstava'), od slovesa *specere* ‚dívať sa'; ako termín v oblasti optiky zavedené angl. fyzikom I. Newtonom v r. 1671.

speleológia ‚jaskyniarstvo' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe lat. *spēlaeum, spēlēum* ‚jaskyňa', prevzatého z gr. *spēlaion* (*σπήλαιον*) ‚id.', a ↗ *-lógia*.

sperma biol. ‚produkt mužských al. samčích pohlavných orgánov' (od *17. stor.) • Z lek. lat. *sperma*, čo je prevzatie z gr. *sperma* (*σπέρμα*) ‚semeno' (pôvodne o semenách rastlín), od gr. *speirō* (*σπείρω*) ‚trúsim, rozsievam'. – **spermia** biol. ‚mužská al. ženská pohlavná bunka' (od 20. stor.) • Podľa novovekého lat. *spermium*, mn. *spermia*, prevzatého z gr. *spermeion* (*σπερμεῖον*) ‚semeno', odvodeného od gr. *sperma*.

spešnina ↗ *spieť*

spev, spevák ↗ *spievať*

spiatky, spiatočný ↗ *späť*

spica ‚lúčovitá spojnica hlavy kolesa s ráfom' (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **stpica* (porov. staršie čes. *stpice* ‚id.'). Východiskom výrazu môže byť psl. **stъpica* (**stŭp-*), porovnávané s gr. *stypos* (*στύπος*) ‚palica, stonka, držadlo', lot. *stups, stupe* ‚rúčka na metle' a i. (všetko od ide. **(s)teu-p-* ‚udierať, pichať; palica'), resp. – v zmysle iného výkladu – psl. **stьpica* (**stĭp-*), usúvzťažňované s lat. *stipula* ‚steblo, slama', strhnem. *stīf*, nem. *steif* ‚stuhnutý', *Stift* ‚kolík', lot. *stipt* ‚tuhnúť, pevnieť' a i. (od ide. **stēip-*, **stīp-* ‚žrď, tyč, kolík; nehybný'). Pozri aj ↗ *špica²*.

spieť kniž. ‚postupovať, smerovať' (od *15. stor.) • Psl. **spěti* (**spē-*); porovnáva sa s chet. *išpai-* ‚kŕmiť sa do sýtosti', stind. *sphā́yate* ‚tučnie, priberá', lat. *spatium* ‚priestor' (t. j. ‚sféra rozšírenia'?), *spēs* ‚nádej', stangl. *spōwan* ‚dariť sa, prospievať', sthnem. *spuon* ‚dariť sa', nem. *sich sputen* ‚ponáhľať sa', lit. *spė́ti* ‚mať dosť času, byť dostatočne rýchly, schopný', lot. *spēt* ‚môcť, dokázať' a i. – všetko od ide. **sp(h)ē(i)-* ‚dariť sa, prospievať, zväčšovať sa (i tučnieť), postupovať vpred, byť úspešný'. Z odvodenín: *spech* zastar., správne *zhon* (už psl. **spě-chъ*),

od toho staršie *spešiť sa* ‚ponáhľať sa' (psl. **spěšiti*), ***spešný*** ‚rýchly, náhlivý' (odtiaľ ***spešnina*** odb. ‚zásielka určená na rýchlu prepravu po železnici'); ***prospieť, uspieť***, k tomu ***prospech, úspech; dospieť*** (*d. k cieľu, k názoru* aj *d.* ‚dosiahnuť zrelosť, plnoletosť', porov. ***vyspieť***); ***prispieť*** (od toho ***prispievať*** a ***príspevok***) a i. Pozri aj ↗ *sporý*.

spievať (od 15. stor.) • Odvodenina od **s-pieť* ‚zaspievať' (porov. stčes. *spěti, spieti*, rus. *spéť (спеть)* ‚id.' a i.), utvoreného na základe *pieť* nedok. ‚spievať' – porov. staršie slk. *pieť* ‚o kohútoch: kikiríkať' (od 17. stor.), ↗ *pieseň* i **pievať* (k tomu ***pevec*** kniž., poet. ‚básnik; spevák'). Východiskom *pieť* je psl. **pěti* (**poi-*), málo jasného pôvodu – azda od zvukomalebného koreňa **pĭ-*; pozri aj ↗ *pískať*. Z odvodenín: ***spevák*** i ***spev;*** podobne ***nápev, popevok*** (od **na-pievať, *po-pievať* ‚pospevovať si' a i.

spiež ‚medená zliatina na výrobu zvoncov ap.', staršie *spieža* (od 17. stor.) • Prevzatie nem. pôvodu; východiskom bol výraz zodpovedajúci spis. nem. *Speise* ‚potraviny' (ďalej pozri ↗ *špajza*) – význam ‚zliatina' vznikol v zloženine *Glocken-speise* ‚zliatina na odlievanie zvonov', doslova asi ‚potrava pre zvony', k nem. *Glocke* ‚zvon'.

spíker ‚hlásateľ', pôv. pís. *speaker* (od 20. stor.) • Z angl. *speaker*, doslova ‚kto hovorí', od angl. *to speak* ‚hovoriť; prednášať prejav'.

spinet ‚hudobný nástroj, z ktorého sa vyvinul klavír' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Spinett* s.) z tal. *spinetta* ž. – podľa dobových svedectiev údajne od mena benát. hudobníka G. Spinetta (16. stor.).

spirituál ‚ľudová duchovná pieseň amerických černochov' (od 20. stor.) • Z angl. *(Negro) spiritual* ‚(černošská) duchovná pieseň' (výraz z amer. angl.), od angl. *spiritual* ‚duchovný, nábožný; duchovná pieseň', prevzatého z lat. *spīrituālis* ‚duchovný'; ďalej pozri ↗ *špirituál.*

spis, spísať, spisba, spisovať, spisovateľ ↗ *písať*

spláchnuť, splašky ↗ *plákať*

splatiť, splátka ↗ *platiť*

splav, splaviť ↗ *plávať*

spleť, spliesť ↗ *pliesť*

splín ‚melanchólia spojená s nudou', pôv. pís. *spleen* (od 19. stor.) • Z angl. *spleen*, pôvodne ‚slezina' – výraz je prevzatý z lat. *splēn*, čo je prevzatie z gr. *splēn* (σπλήν) ‚slezina' (príbuzné so ↗ *slezina*); tento orgán bol podľa starších predstáv sídlom príslušných pocitov či nálad – porov. aj odvodené neskoré lat. *splēnēticus* ‚chorý na slezinu; zádumčivý'.

spln, splna ↗ *plný*

splodina, splodiť ↗ *plod*

spočinúť, spočívať ↗ *-počinúť*

spoj, spojenie, spojiť, spojka ↗ *pojiť*[2]

spojler odb. ‚usmerňovač prúdenia vzduchu okolo automobilu ap.', pôv. pís. *spoiler* (od 20. stor.) • Z angl. *spoiler*, doslova ‚rušič (t. j. vztlaku)' – od slovesa *to spoil* ‚kaziť, ničiť, rušiť', čo je prevzatie zo stfr. *espoillier*, ktorého východiskom je lat. *spoliāre* ‚vyzliecť, zvliecť niekoho z niečoho; olúpiť', od lat. *spolium* ‚stiahnutá zvieracia koža; zbroj zvlečená z mŕtveho nepriateľa'.

spokojný ↗ *pokoj*

spoľahnúť sa ↗ *ľahnúť*

spolčiť sa ↗ *spolu*

spoliehať sa ↗ *ľahnúť*

spolu (od 15. stor.) • Etymologicky **zpolu* < **z polu* ‚z polovice' (↗ *pol*) – z významového hľadiska ‚(o dvoch osobách) robiť niečo napoly, každý jednu polovicu' > ‚robiť niečo spolu, spoločne'. Z odvodenín: ***spolok***, od toho ***spoločný*** (aj ***spolkový***), ***spolčiť sa*** a i.; ***pospolu*** hovor., od toho ***pospolitý*** i ***napospol; spoluhláska*** (↗ *hlas*) a i.

spomenúť, spomienka, spomínať ↗ *-pomenúť*

spona ↗ *pnúť*

spondej [-d-] ‚metrická stopa z dvoch dlhých slabík' (od 20. stor.) • Z gr. *spondeios (pūs)* (σπονδεῖος πούς), doslova ‚(stopa) súvisiaca s obetovaním', od gr. *spondē* (σπονδή) ‚obeť (spojená s odliatím vína)', od slovesa *spendō* (σπένδω) ‚prinášam obeť (s odliatím vína)' – výraz pôvodne označoval stopu používanú v pomalých spevoch sprevádzajúcich obetné slávnosti.

spontánny ‚samovoľný' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *spontāneus* ‚dobrovoľný, sám od seba', od lat. *spōns*, gen. *spontis* ‚vôľa'.

sponzor ‚podporovateľ (obyč. finančnými prostriedkami)' (od 20. stor.) • Z lat. *spōnsor*, pôvodne ‚ručiteľ', od lat. *spondēre, spōnsum* ‚slávnostne sľúbiť; zaviazať sa, zaručiť sa'. Súčasný význam (podľa angl. *sponsor* < lat.) vznikol posunom ‚ručiteľ' > ‚kto ručí za úspech podujatia jeho finančným zabezpečením'. Pozri aj ↗ *respondent.*

spor ↗ *prieť*[1]

sporadický kniž. ‚zriedkavý, ojedinelý' (od 19. stor.) • Z fr. *sporadique*, čo je prevzatie

z gr. *sporadikos* (*σποραδικός*) ‚roztrúsený, žijúci tu a tam', odvodeného od gr. *sporas* (*σποράς*), gen. *sporados* (*σποράδος*) ‚rozptýlený', od gr. *speirō* (*σπείρω*) ‚rozsievam, rozptyľujem'.

sporák (od 19. stor.) • Vzniklo asi čiastočným prekladom nem. *Spar-herd*, doslova ‚úsporný kozub' (t. j. majúci nižšiu spotrebu kuriva, ↗ *sporiť*); odtiaľ (ako prevzatia) i slk. dial. *šparhert, šporhert, šporhelt* a i. ‚id.'. – **sporiť** ‚zhromažďovať a odkladať peniaze; šetriť', staršie ‚zveľaďovať; pestovať'; staršie i *sporiť sa* ‚rozmnožovať sa' (od 16. stor.) • Od ↗ *sporý* vo význame ‚výdatný, hojný'; pôvodne ‚robiť (sa) hojným, bohatým ap.' (porov. aj staršie *sporiť hospodárstvo*, 18. stor.). Dnešné významy vznikli vývinom ‚zveľaďovať, rozhojňovať peniaze' > ‚odkladať (prebytočné) peniaze' (*s. na niečo*) > ‚zbytočne nemíňať' (*s. s vodou* ap.). Z odvodenín: ***usporiť***, od toho ***úspora, úsporný*** a i. Pozri aj ↗ *šporiť*. – **sporý** ‚výdatný, obsažný, hojný', kniž. ‚nevýdatný, slabý, chabý, skúpy' (od 17. stor.) • Psl. **sporъ;* porovnáva sa (pri rekonštrukcii **sphə-ro-* ‚výdatný') so stind. *sphiráḥ* ‚tučný', lat. *pro-sperus* ‚vydarený, šťastný, priaznivý', stsev. *sparr*, sthnem. *spar* ‚skromný' a i. – všetko od ide. **sphə-* ako variantu ide. **sp(h)ē(i)-* ‚dariť sa, prospievať a i.'; ďalej pozri ↗ *spieť*. Pôvodným významom bolo ‚výdatný, obsažný, hojný ap.' (porov. *drobný, ale s. dážď; s-é jedlo; s. chlap* ‚zdatný' ap.); vznik protikladného významu ‚nevýdatný, skromný, slabý, chabý, skúpy' (*s-é svetlo* kniž., *s-á tráva* ‚riedka' ap.) sa vysvetľuje tým, že výdatná vec môže byť v porovnaní s nevýdatnou menej objemná, menšia ap.

spot publ. ‚krátka televízna snímka' (od 20. stor.) • Z angl. *spot*, pôvodne ‚malý kúsok, škvrna ap.'. Súčasný význam vznikol vývinom ‚neveľký kúsok, priestor' > ‚(vo vysielaní) krátky interval na odvysielanie oznamu al. reklamy' > ‚krátky oznam, reklama, snímka ap.'.

spoveď, spovedať ↗ *povedať*

spôsob, spôsobiť, spôsobný ↗ *pôsobiť*

spraš ‚ľahká usadená hornina pôvodne naviate vetrom' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *spraš*, pôvodne ‚ľahká, kyprá zem', od staršieho čes. *s-prašný* ‚prašný'; ďalej pozri ↗ *prach*.

spratať (sa), spratný ↗ *pratať*

sprava, správa[1] ‚informácia', **správa**[2] ‚riadenie', **správať sa, spraviť, spravovať** ↗ *-praviť*

správny (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Mohlo vzniknúť na základe spojenia *s právom* (↗ *právo*); iný výklad tu vychádza z pôvodného **sъ-pravьnъ* ‚majúci dobré právo' – k **sъ-* ‚dobrý' pozri ↗ *smrť*.

spravodlivý ↗ *pravda*

sprej ‚rozprašovač', pôv. pís. *spray* (od 20. stor.) • Z angl. *spray*, od slovesa *to spray* ‚rozprašovať, rozptyľovať'.

spreneveriť ↗ *viera*

sprevádzať ↗ *viesť*

sprcha, sprchnuť ↗ *pršať*

spriahnuť (sa) ↗ *priahať*

spriaznený, spriazniť sa ↗ *priazeň*

sprievod ↗ *viesť*

sprikriť ↗ *prikry*

sprostý ↗ *prostý*

spŕška ↗ *pršať*

sprvoti ↗ *prvý*

spupný kniž. ‚veľmi pyšný, nadutý, povýšený, arogantný', staršie *zpupný* (od 18. stor.) • Z čes. *zpupný* (stčes. i *vzpupný*) – málo jasný výraz, azda od rovnakého koreňa ako ↗ *pupeň;* v takom prípade z významového hľadiska ‚nafukujúci sa' > ‚nadutý, povýšený ap.'.

spurný ‚vzdorovitý, priečny' (od 16. stor.) • Asi podľa staršieho čes. *spurný, zpurný* (dnes *vzpurný;* stčes. i *purný*), odvodeného od stčes. *púra* (i *zpúra, vzpúra*) ‚spupnosť, arogancia; odbojnosť', ktoré súvisí so stčes. *púřiti sě* ‚stávať sa pyšným, byť pyšným' (azda od psl. **pu-r-* < ide. **pū-* ‚fúkať, nafukovať', ďalej pozri ↗ *puchnúť*) – novší význam ‚odbojnosť, vzdorovitosť, spurnosť' mohol vzniknúť aj pod vplyvom nepríbuzného stčes. *vzpor* ‚spor, odpor' (↗ *prieť*[1]). Pozri aj ↗ *urputný*.

spústa subšt. ‚hŕba, kopa, hromada' (od 19. stor.) • Podľa čes. *spousta*, od čes. *spustiti* ‚spustiť' – doslova ‚čo sa spustilo' (↗ *pustý*); význam ‚hromada' súvisí zrejme s predstavou o mase kamenia spustenej zo svahu ap. – **spúšť**[1, 2] ↗ *pustý*

spútať ↗ *puto*

sputnik ‚sovietska umelá družica Zeme' (od 20. stor.) • Z rus. *spútnik* (*спутник*), doslova ‚spolucestujúci (o človeku)', od rus. *puť* (*путь*) ‚cesta' (↗ *púť*) – druhotne aj ‚obežnica planéty' (napr. o Mesiaci vo vzťahu k Zemi), z toho ‚umelá družica Zeme'.

sranda subšt. ‚huncútstvo, pestvo' (od 20. stor.) • Z čes. *sranda* – pôvodne vulgárna odvodenina od čes. *sráti* (↗ *srať*), zakončenie je azda podľa ↗ *švanda*. – **srať**, *seriem* hrub. (od *16. stor.) • Psl. **sьrati*, **serǫ*. Odvodzuje sa od ide. **sk̑er-* ‚vypúšťať výkaly; hnoj, lajno' (porov. chet. *šakkar* ‚lajno, výkaly', avest. *saⁱrya-*

‚hnoj', gr. *skōr* (σκῶρ) ‚lajno, výkal', lat. *mūscerdae* (**mūs-skerd-*) mn. ‚myšací trus', stsev. *skarn* ‚hnoj, trus', lit. *šarvaĩ* mn. ‚výlučky pri menštruácii', lot. *sãrņi* mn. ‚odpadky, výlučky pri menštruácii, výkaly' a i.; pozri aj ↗ *škaredý*); iný výklad vychádza z ide. **ser-* ‚prúdiť' (ďalej pozri ↗ *struha*) – k významu porov. stind. *sárati* ‚tečie, prúdi': *ati-sāraḥ* ‚hnačka'. Z odvodenín: ***nasrať*** (i *n. sa* hrub. ‚nahnevať sa', s presunom do sféry emócií); ***zasran*** hrub. ‚sopliak; bojazlivec' (t. j. kto je *zasraný*, resp. kto sa *za-siera* ‚znečisťuje výkalmi' – ako malé dieťa, resp. od strachu), podobne ***sraľo*** hrub. ‚zbabelec, slaboch' a i.

srdce (od 14. stor.) • Psl. **sьrdьce* (**k̑r̥d-*), odvodenina od koreňa **sьrd-* (> slk. *srd-;* porov. aj ***o-srd-ie, milo-srd-ný*** [↗ *milý*], ↗ *srd-iť*), súvisiaceho s chet. *kard-*, arm. *sirt*, gr. *kardiā* (καρδία), *kēr* (κῆρ), lat. *cor*, gen. *cordis*, stír. *cride*, gót. *hairtō*, nem. *Herz*, angl. *heart*, lit. *širdìs*, lot. *sir̃ds* ‚srdce' a i. – všetko od ide. **k̑erd-*, **k̑ērd-*, **k̑r̥d-*, **k̑red-* ‚srdce'. Z odvodenín: ***srdečný*** (*s. pozdrav* ap.) i ***srdcový*** (*s-é choroby*). Pozri aj ↗ *stred*. – **srdiť** expr. ‚hnevať, zlostiť' (od 19. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *srdce* – vnútorné orgány sa pokladali aj za sídla rôznych citov; k významu porov. alb. *zemër* ‚srdce': *zemër-ohem* ‚srdím sa, hnevám sa', ↗ *frenetický*, ↗ *splín* ap. Z odvodenín: ***srd***, od toho ***srdnatý***, a i.

srieň ‚inovať, osuheľ' (od 18. stor.), dial. i *srien* • Psl. **sernjь*, **sernъ;* súvisí s arm. *sařn* ‚ľad', stsev. *hjarn* ‚zamrznutý sneh', lit. *šer̃kšnas*, lot. *sḕrsna* ‚inovať' a i. – všetko azda od ide. **k̑er-* ako označenia temných a sivých farebných odtieňov (porov. alb. *i thjermë* ‚sivý', strus. *serenyj* (СЄРЄНЪІИ) ‚biely [o konskej srsti]', lit. *šir̃vas*, *šìrmas* ‚sivý, modrosivý' a i.). Pozri aj ↗ *srna*, ↗ *straka*, ↗ *strakatý*.

sŕkať, srkať (od 18. stor.) • Zvukomalebné, doslova ‚vydávať zvuk *sr*'.

srna ‚zool. Capreolus' (od 15. stor.) • Psl. **sьrna*. Porovnáva sa so stprus. *sirwis* ‚srna', pričom sa tu obyčajne predpokladajú odvodeniny od ide. **k̑er-*, **k̑erə-* ‚najvyššia časť tela (hlava, roh), rohaté zviera'; ďalej pozri ↗ *krava*. Iné výklady uvažujú o pôvodnom pomenovaní zvieraťa podľa jeho sfarbenia a odvodzujú psl. **sьrna* od ide. **k̑er-* ‚(o sfarbení) tmavý, sivý' (↗ *srieň*), resp. aj od ide. **ser-* ‚červený, červenkastý' (↗ *chrt*). Z odvodenín: ***srnec***.

srsť (od 15. stor.) • Psl. **sьrstь* (**k̑r̥s-ti-*); porovnáva sa so stír. *carrach* ‚chrastavý, prašivý', stsev. *herstr* ‚divý, zlý, trpký', sthnem. *hursti* akuz. pl. ‚chocholy', nem. *Haar*, angl. *hair* ‚vlas, chlp', lit. *šerỹs*, lot. *sars* ‚štetina' a i. – všetko od ide. **k̑er(s)-* ‚štetiny, tuhé chlpy; tvrdnúť, byť drsný a drapľavý'. – **sršať** ‚(o iskrách) prudko vyletúvať', expr. ‚prudko sa prejavovať (citovo)'; ***na-sršiť sa*** expr. ‚nazlostiť sa' (od 18. stor.) • Azda už psl. **sьršati*, **sьršiti;* odvodeniny od koreňa **sьrch-* (porov. i čes. dial. *srchký* ‚drsný' a i.) < ide. **k̑r̥s-*, od ide. **k̑er(s)-* ‚štetiny, tuhé chlpy a i.'. Prvotný význam je najlepšie viditeľný v odvodenom *nasršiť sa*, vzťahujúcom sa pôvodne na zvieratá, ktoré pri podráždení ježia srsť; z toho ‚naježiť srsť (na znak hnevu, zúrivosti ap.)' > ‚prejavovať hnev', prenesene ‚vysielať iskry ap.'.

sršeň ‚zool. Vespa' (od *16. stor.) • Psl. **sьršenь* (**k̑r̥s-en-*); súvisí s lat. *crābrō* (**krās-rō*), sthnem. *hornuz*, *hurniz*, nem. *Hornisse*, lit. *širšuõ* ‚sršeň' a i.

srvátka ‚tekutina zostávajúca po zrazení mlieka' (od 19. stor.) • Nepravidelná obmena pôvodného *sirovátka* (tak dial.) < **syrovátka* – výraz je odvodený od prídavného mena **syrovatъ* ‚súvisiaci so syrom, podobný syru ap.', od psl. **syrъ* (↗ *syr*).

sťa poet. ‚ako, sťaby' (od 18. stor.) • Pôvodne *chťa* (tak i dial.), čo je starý tvar prechodníka od **chtieť* ‚chcieť' (z psl. **chъtěti;* ↗ *chcieť*), zachovaný aj v dial. *chťa-nechťa* ‚chtiac-nechtiac'; k zmene *chť-* > *sť-* porov. dial. *sťeť* ‚chcieť'. Východiskový význam sa zachoval v prípadoch typu *sťa-kde* ‚hocikde', *sťa-kedy* ‚hocikedy' (k významovému vývinu porov. ↗ *hoci*); význam ‚ako' vznikol azda posunom *sťakto* ‚hocikto' > ‚ako kto'.

stabilný ‚stály, pevný, ustálený' (od 20. stor.) • Z lat. *stabilis* ‚pevne stojaci, pevný', od lat. *stāre* ‚stáť'. Pozri aj ↗ *etablovať*.

staccato [-aká-] hud. ‚krátko, trhane' (od 20. stor.) • Z tal. *staccato*, od slovesa *staccare* ‚oddeľovať, odtŕhať'.

stacionárny odb. ‚zotrvávajúci na mieste, nepohyblivý' (od 20. stor.) • Z lat. *statiōnārius*, od lat. *stāre*, *statum* ‚stáť', *statiō*, gen. *statiōnis* ‚státie, postavenie'.

stačiť (od 17. stor.) • Pôvodne **statčiť* (porov. stčes. *statčiti* i poľ. *starczyć* ‚stačiť', s disimiláciou *t-t-* > *t-r-*), k zachovaniu pôvodného *t* porov. ***do-statoč-ný*** ‚dostačujúci', ***dostatok*** (pozri aj ↗ *dosť*) ap.; odvodenina od ↗ *statok*.

stádo (od 16. stor.) • Psl. **stado;* porovnáva sa so stsev. *stōð* ‚stádo kobýl', sthnem. *stuot*

‚voľne sa pasúce stádo koní', nem. *Stute* ‚kobyla' a i. – ide o výrazy odvodzované od ide. **stā-* (↗ *stáť*), t. j. z významového hľadiska azda ‚státie' > ‚(miesto, kde stojí, kde sa zdržuje) stádo'?

stafylokok biol. ‚mikroorganizmus vyvolávajúci hnisavé infekcie' • Názov (lat. *staphylococcus*) zaviedol v r. 1881 škót. chirurg a bakteriológ A. Ogston na základe gr. *stafylē* (*σταφυλή*) ‚hrozno' a *kokkos* (*κόκκος*) ‚zrnko' – podľa strapcovitých zoskupení, aké vytvárajú tieto mikroorganizmy.

stagnovať ‚viaznuť' (od 19. stor.) • Z lat. *stāgnāre*, doslova ‚tvoriť stojatú vodu' (odtiaľ aj ‚neprúdiť' ap.), od lat. *stāgnum* ‚stojatá voda'.

stajňa (od 17. stor.) • Odvodenina – s novšou príponou podľa *diel-ňa* ap. – od staršieho *staj* ž., *staja* (od 15. stor.), ktorého východiskom je psl. **staja*, súvisiace s psl. **stati*, **stojati;* ďalej pozri ↗ *stáť*. Pôvodným významom výrazu bolo asi ‚státie', odtiaľ ‚miesto, kde stojí (kde sa nachádza, kde je umiestnený) dobytok'.

stalagmit geol. ‚kvapeľ rastúci zdola nahor' (od 19. stor.) • Výraz (lat. *stalagmites*) bol utvorený v 16. stor. na základe gr. *stalagmos* (*σταλαγμός*) ‚kvapkanie', od gr. *stalassō* (*σταλάσσω*) ‚kvapkám, odkvapkávam'. – **stalaktit** ‚kvapeľ rastúci zhora nadol' (od 19. stor.) • Z novovekého lat. *stalactites* – výraz bol utvorený na základe gr. *stalaktos* (*σταλακτός*) ‚kvapkajúci' ako označenie útvaru predstavujúceho protiklad k stalagmitu.

stály (od 16. stor.) • Pôvodne zrejme príčastie od ↗ *stať*[1] (porov. staršie *stále veci* ‚ktoré sa stali', 18. stor.) – z významového hľadiska asi ‚ktorý (za)stal' > ‚stojaci, nehybný, nemenný, trvalý ap.'; porov. i ***neustály*** kniž. ‚stály' (t. j. ‚ktorý neustal, neprestal [trvať]' ap.). Z odvodenín: ***stálica*** (hviezda, o ktorej sa predpokladalo, že nemení miesto) a i.

stan (od 17. stor.) • Psl. **stanъ* (**stā-n-ŭ-*), súvisí so stind. *sthānam*, avest. *stāna-* ‚státie, miesto' (z irán. jazykov je aj *-stan* v názvoch krajín typu *Afganistan* ap.), gr. *a-stēnos* (*ἄστηνος*) ‚nešťastný, biedny' (t. j. ‚bez [dobrého] stavu') a i. – všetko od ide. **stā-n-* ‚státie ap.' (od ide. **stā-*, ↗ *stáť*), z toho ďalej ‚čo stojí, čo je postavené ap.'. Z odvodenín: ***stánok, stanica; stanovať; stanoviť*** (staršie *s. sa* ‚zastať, zastaviť sa'; ďalej i ‚spôsobiť, aby niečo zastalo, [pevne] stálo, bolo pevným' > ‚určiť [ako nemenné ap.]'), od toho ***stanovy*** (o určených zásadách, pravidlách ap.); ***stanovište*** (‚miesto státia') i ***stanovisko*** (o mieste státia ako východisku pre názor, postoj ap.); ***ustanoviť***, od toho ***ustanovizeň***, a i.

staniol ‚cínová al. hliníková fólia používaná obyč. na balenie' (od 20. stor.) • Z nem. *Stanniol*, utvoreného na základe lat. *stagnum*, *stannum* ‚zmes olova a striebra; cín'.

stánok, stanovisko, stanovište, stanoviť, stanovy ↗ *stan*

starať sa (od 16. stor.) • Psl. **starati (sę)* (**stōr-*); usúvzťažňuje sa s lat. *strēnuus* ‚silný, mohutný; rázny; horlivý, pracovitý', wales. *trin* ‚boj, vojna', lot. *starīgs* ‚usilovný', ↗ *strmý* a i. – všetko od ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.'; v psl. výraze nastal asi vývin ‚stuhnutý' > ‚pevný, mohutný, silný ap.' > ‚usilujúci sa, starajúci sa'. Z odvodenín: ***starieť sa, starosť***[1] (k *starosť*[2] ‚staroba' pozri ↗ *starý*). Pozri aj ↗ *oštara*.

starec, starejší, starena ↗ *starý*

starieť sa ↗ *starať sa*

starigáň, starík, staroba ↗ *starý*

staroslovienčina, starosloviensky ↗ *Slovák*

starosť[1] ↗ *starať sa* – **starosť**[2] ↗ *starý*

starý (od *13. stor.) • Psl. **starъ* (**stōr-*); súvisí so stind. *sthiráḥ* ‚pevný, nepohyblivý', stsev. *stórr*, stangl. *stōr* ‚silný, mocný, veľký', lit. *stóras* ‚hrubý' a i. – všetko od ide. **stā-* (↗ *stáť*). Vznik významu ‚starý' sa vysvetľuje vývinom ‚(pevne) postavený, stojaci' > 1. ‚pevný, mohutný, silný' > ‚starý' (v protiklade k slabšiemu mladému), resp. 2. ‚pevný' > ‚(už dostatočne) dozrelý, starý'. Z odvodenín: ***starec*** i ***starík*** zdrob. expr. (odtiaľ asi aj **starik-áň* > ***starigáň*** pejor.); ***starena*** (staršie i *starica*); ***staroba*** aj ***starosť***[2] (*na s. nemal kde bývať* ap.; k *starosť*[1] pozri ↗ *starať sa*); ***starosta*** ‚najvyšší predstaviteľ obce ap.' i ***staršina*** hist. ‚náčelník (rodového, kmeňového) spoločenstva' (takéto funkcie zastávali starší, skúsenejší príslušníci komunity); ***starejší*** ‚človek poverený vedením svadobnej hostiny, starosvat' (doslova ‚starší', pôvodne tvar komparatívu, k prípone porov. *čist-ejší*, *siln-ejší* ap.); ***ostarieť***, od toho ***ostarok; obstar(ož)ný*** expr. (zrejme od **ob-starieť* ‚ostarieť'), ***starožitný*** (↗ *žiť*); ***staroslovienský, staroslovienčina*** (↗ *Slovák*) a i.

stať[1], *stanem* (od *15. stor.) • Psl. **sta-ti*, **sta-nǫ;* od ide. **stā-* (↗ *stáť*). Z odvodenín: ***stať sa, stať si;*** s predponami ***dostať*** (asi ‚stojac, dosiahnuť do niečoho, na niečoho' > ‚získať'); ***ostať, zostať*** (pôvodne asi ‚zotrvať v státí ap.', k tomu ***ostatný*** ‚ktorý vytrval [ako zvyšok

z celku]; posledný', ***zostatok*** ap.); ***prestať*** (k tomu ***prestávať, prestávka***), ***pristať*** (*p. na návrh; klobúk jej p-ne*) aj novšie ***pristáť***, *-stanem* (*loď p-ne* ap.; k tomu ***pristávať***, odtiaľ ***prístav***), ***ustať*** (pôvodne asi ‚prestať' [*dážď u-l*], z toho ‚prestať niečo robiť od únavy' > ‚byť unavený; unaviť sa', k tomu ***ustatý***), ***vstať*** (**vz-stať*, od ↗ *vz-* ‚nahor'; sem asi aj ***ranostaj*** hovor. ‚kto rád zavčasu [ráno] vstáva', s činiteľským menom *-staj* < **sta-jь*), ***zastať*** (k tomu ***zastávať, zastávka***) a i. Pozri aj ↗ *stály*, ↗ *statný*. – **stať²** ‚článok' (od 19. stor.) • Prevzaté v období národného obrodenia z rus. *staťjá* (*статья*), pôvodne ‚časť, odsek (dokumentu ap.)'. Rus. výraz súvisí s rus. *stať* (*стать*) ‚stať (si, sa) a i.', *stojáť* (*стоять*) ‚stáť', zodpovedajúcimi ↗ *stať¹*, ↗ *stáť* – z významového hľadiska asi ‚čo (niekde) stojí' > ‚položka, časť, odsek (dokumentu) ap.'.

stáť, *stojím* (od 15. stor.) • Psl. **stojati, *stoją;* súvisí so stind. *ti-ṣṭhati*, avest. *hi-štaiti* ‚stojí', gr. *hi-stēmi* (*ἵστημι*) ‚staviam', lat. *stāre* ‚stáť', stír. *sissidir* ‚stojí', sthnem. *stēn, stān*, nem. *stehen* ‚stáť', lit. *stóti*, lot. *stât* ‚vstať' a i. – všetko od ide. **stā-* : **stə-* ‚stáť, stavať'. Význam ‚mať cenu' vznikol z pôvodného ‚stáť (t. j. byť) v cene *za* niečo' (porov. staršie *za čo stojí tá zem?*, doteraz *(ne)stojí za fajku dymu*); odtiaľ dnešné bezpredložkové ‚stáť niečo (istú sumu)'. Z odvodenín: ***stoj*** (‚státie'), ***stojan, stojisko, stojka*** a i.; ***postáť***, *postojím*, od toho ***postoj;*** podobne ***obstáť*** (k tomu ***obstojný***), ***dostáť*** kniž. ‚splniť' (*d. slovu, povinnostiam* = doslova asi ‚stáť do [splnenia úlohy ap.]'; odtiaľ i ‚[dobre] stáť do [niečoho]' > ‚hodiť sa do niečoho, k niečomu' > ‚byť hodný, ***dôstojný*** niečoho', k tomu ***dôstojník*** ‚nositeľ vojenskej hodnosti'), ***nástojiť*** (namiesto **na-stáť*, s neurčitkom na *-iť* asi podľa *nástojím* atď., k významu porov. *ležať: na-liehať*), ***neprístojný*** ‚spoločensky nenáležitý' (od staršieho *prístojný* ‚primeraný' < ‚[dobre] stojaci pri [niečom]'), ***zástoj*** kniž. ‚postavenie; úloha, poslanie' (asi k *zastávať funkciu* ap.). ***Ľahostajný*** pôvodne znamenalo asi ‚ľahko stojaci' (*-staj-ný* môže ukazovať na pôvodné variantné **stajati* ‚stáť'), z toho ‚(stojaci) bez problémov ap.; bezstarostný' > ‚neprejavujúci starosť, nevšímavý' (*ľ. človek, postoj*) > ‚nehodný povšimnutia' (*všetko mu je ľ-é*); podobne ***jednostajný***, t. j. ‚stojaci v jednom, v jednote ap.' (z toho staršie ‚zhodný; jednomyseľný; celistvý', dnes ‚[stojaci] v jednom ťahu ap.' > ‚nepretržitý, neprestajný'), k tomu ***jednostaj*** ‚ustavične' a i. Pozri aj ↗ *prostý*, ↗ *prst*, ↗ *stádo*, ↗ *stajňa*, ↗ *stan*, ↗ *starý*, ↗ *stať¹·²*, ↗ *statný*, ↗ *statok*, ↗ *staviť*, ↗ *stonka*, ↗ *stôl*.

sťať ↗ *ťať*

statický ‚nehybný, nemenný, pokojový' (od 20. stor.) • Prevzaté (prostredníctvom záp. jazykov) z gr. *statikos* (*στατικός*), pôvodne ‚stavajúci, zastavujúci, uvádzajúci do pokoja', čo je odvodenina od gr. *statos* (*στατός*) ‚postavený, stojaci', od gr. *histēmi* (*ἵστημι*) ‚staviam'.

statív ‚stojan na upevnenie prístrojov' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Stativ*, fr. *statif* a i.) prevzaté z lat. *statīvus* ‚(pokojne) stojaci', od lat. *stāre, statum* ‚stáť'.

statkár ↗ *statok*

statný (od 19. stor.) • Odvodenina od **stať* (porov. rus. *stať (стать)* ‚telesná stavba' a i.), ktorého východiskom je už psl. **sta-tь*, od psl. **sta-ti* (↗ *stať¹*) – z významového hľadiska ‚niečo (pevne) stojace, pevné, silné a i.', odtiaľ aj odvodené *stat-ný* ‚dobre urastený, mocný'. K predpokladanému **stať* porov. i ***po-stať*** kniž. ‚základ, východisko' (dial. ‚jedna z častí, na ktoré bolo pole pri práci rozdelené medzi robotníkov'); rovnaký koreň má i ***pod-stat-a*** ‚základ' (t. j. ‚čo stojí pod niečím'), porov. aj staršie *podstať* ‚postať' (*vlastenecká p.* ap.). V ***samostatný*** bolo *statný* využité ako adjektívna odvodenina od ↗ *stáť;* porov. slovotvorne alternatívne *svoj-stojný*.

statok (od 15. stor.) • Psl. **statъkъ*, odvodenina od ide. **stā-* (↗ *stáť*) – doslova ‚čo stojí', z toho ‚úžitkové domáce zvieratá' (k významu porov. ↗ *stádo*) i ‚majetok' (*materiálne s-y;* staršie aj *krámsky s.* ‚kupovaný/predávaný tovar' ap., dnes zúžené na ‚väčší pozemkový majetok', od toho ***statkár***). Z odvodenín: ***statočný***, asi s vývinom ‚(pevne) stojaci' > ‚(morálne) pevný' > ‚počestný, svedomitý a i.'. Pozri aj ↗ *stačiť*.

stator tech. ‚nepohyblivá časť motora ap.' (od 20. stor.) • Podľa lat. *stator*, čo je činiteľské meno od lat. *stāre* ‚stáť'; porov. i lat. *Stator* ‚zastavovateľ (ustupujúcich vojakov ap.)' ako atribút boha Jupitera. V novoveku bolo využité azda aj ako protiklad k ↗ *rotor*.

status kniž. ‚stav, situácia' (od 18. stor.) • Z lat. *status* (doslova ‚státie'), od lat. *stāre, statum* ‚stáť'. Pozri aj ↗ *štát*, ↗ *štatus*, ↗ *štatista*. – **status quo** [kvó] ‚doterajší, súčasný stav' (od 20. stor.) • Z lat. *status quō*, doslova asi ‚stav, v ktorom (resp. za ktorého)'; od ↗ *status* a lat. *quō*, čo je tvar abl. sg. od lat. *quī* ‚ktorý'.

staviť (od 15. stor.) • Psl. **staviti;* súvisí s gót. *stōjan* ‚súdiť' (t. j. asi ‚postaviť pred súd' ap.), nem. *stauen* ‚zastaviť, zahatať', stangl. *stōwian* ‚zadržať', angl. *to stow* ‚uložiť, umiestniť', lit. *stovéti* ‚stáť' a i. – všetko od ide. **st(h)āu-*, čo je rozšírenie ide. **stā-* (↗ *stáť*). Pôvodným významom slk. *staviť* bolo ‚spôsobiť, aby niečo stálo' – porov. staršie *s. chorobu* ‚zastaviť' a i.; dnes iba ***staviť sa*** hovor. ‚zastaviť sa (niekde)', resp. *s. 100 eur* ap., doslova ‚postaviť, t. j. dať do hry' (k tomu *staviť sa o niečo,* ***stávka***), resp. aj ***stavikrv*** ‚bot. Polygonum' (jeho vňať zastavuje krvácanie). Bezpredponovou odvodeninou je ***stav***, doslova ‚postavenie, státie' (*priaznivý s. vecí, spoločenský s.* ap.), odtiaľ ‚čo je postavené, čo stojí' (s rôznymi konkrétnymi významami, porov. *stav* text. slang. ‚tkáčsky stroj', staršie *s.* ‚budova; hrádza, hať' aj ‚uzol na steble; kĺb', od toho ***stavec***) a i. Početné predponové odvodeniny: ***dostaviť sa*** (doslova ‚prísť niekam stáť', t. j. s cieľom byť tam prítomný; odtiaľ i ‚dopraviť [sa niekam]', porov. ***dostavník***); ***nastaviť***, od toho ***nástavec*** odb. ‚násadec'; ***nadstaviť: nadstavec; obstaviť: obstávka*** práv. ‚úradné zastavenie, zadržanie platu al. mzdy'; ***odstaviť: odstávka; postaviť: postava; podstaviť: podstavec; prestaviť; pristaviť: prístavok;*** staršie *ustaviť* ‚postaviť, vybudovať; ustanoviť, určiť a i.', od toho ***ústav, ústava*** (k významu porov. ↗ *inštitút,* ↗ *konštitúcia*), sem aj ***ustavičný*** (azda ‚ustanovený' > ‚[stále] existujúci, neprestajný ap.'?); ***vystaviť: výstava; zastaviť: zástava*** (pôvodne o symbole na žrdi, ktorá sa vo vojenských táboroch *stavala,* zapichávala do zeme); ***zostaviť*** (staršie *sostaviť*), k tomu ***sústava*** (↗ *su-*) i ***zostava*** ap. Imperfektívum: ***stavať***, *staviam* (psl. **stavjati*), od toho ***stavba*** (‚stavanie' > ‚výsledok stavania, čo je postavené'); analogicky ***dostavba, prestavba*** ap.

stáž ‚dlhší študijný pobyt' (od 20. stor.) • Z fr. *stage*, čo je prevzatie zo strlat. *stagium* ‚sídlo, príbytok' (z toho ‚čas strávený v istom príbytku, na istom mieste ap.') – výraz je latinizovanou formou stfr. *estage* ‚príbytok', od stfr. *ester* ‚stáť, nachádzať sa niekde', ktorého východiskom je lat. *stāre* ‚stáť'.

sťažeň (od 18. stor.) • Etymologicky **stež-eň* (ku koreňu porov. stsl. *stež-erь* (стєжєрь) ‚stĺp' a i.), od ide. **(s)teg-* ‚tyč, kôl a i.' (ďalej pozri ↗ *stoh*); novšie *sťaž-* môže byť podľa ↗ *ťahať* (porov. *vytiahnuť plachtu na s.* ap.).

sťažnosť, sťažovať sa ↗ *ťažiť*

stearín ‚látka podobná vosku (na výrobu sviečok, mydla ap.)' • Utvorené začiatkom 19. stor. na základe gr. *stear* (στέαρ) ‚tuk, loj'.

steblo (od 17. stor.) • Psl. **stьblo* (**stīb-*); súvisí so stind. *stibhiḥ* ‚chumáč, súkvetie', gr. *stibas* (στιβάς) ‚lôžko zo sena al. zo slamy', lit. *stíebas* ‚palica, kôl, pilier', lot. *stiba* ‚prút, palica' a i.; všetko od ide. **stĕib(h)-*, **stĭb(h)-* ‚tyč, palica; tuhý, pevný' – výraz pôvodne označoval asi tvrdšiu, pevnejšiu časť rastliny. Hláskový vývin **stьblo* > *steblo* (s nepravidelnou zmenou **ь* > *e*) nastal zrejme s cieľom vyhnúť sa ťažšie vysloviteľnej hláskovej skupine **stblo;* pravidelným reflexom psl. **stьblo* je ↗ *zblo*. Pozri aj ↗ *cíb,* ↗ *stvol.*

steeplechase ↗ *stíplčejs*

steh (od 19. stor.) • Psl. **stegъ;* súvisí s gr. *stachys* (στάχυς) ‚klas', švéd. *stagg* ‚pichľavá tráva', stsev. *stinga* ‚pichať, strkať', angl. *to sting* ‚pichať, bodať', sthnem. *stanga*, nem. *Stange* ‚tyč, žrď', lot. *stagars* ‚druh ryby s osťami' a i. – všetko od ide. **stegh-*, **stengh-* ‚pichať, bodať; tyč, steblo, niečo ostré, pevné'. Význam slova sa vyvíjal v smere ‚pichať' > ‚prepichovať (a tým spájať)' > ‚spájať stehmi, stehovať'.

stehlík ‚zool. Carduelis' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **stehel* (zachované azda v priezviskách *Stehel, Sťahel, Stahel* ap.?), ktorého východiskom je zrejme už psl. ***stьg-ъlъ***, odvodzované od koreňa zvukomalebného pôvodu (ide o spevavca) – porov. i staršie čes. *stěh-ot-ati* ‚štebotať (o vtákoch)'.

stehno (od 17. stor.) • Psl. **stegno;* málo jasný výraz. Odvodzuje sa od ide. **(s)teg-* ‚tyč, kôl a i.' (ďalej pozri ↗ *stoh*) – pôvodne azda označenie dlhej stehennej kosti? Iný výklad usúvzťažňuje psl. **stegno* s arm. *t'ekn* ‚chrbát, plece', stír. *toíb, tóeb* ‚bok' a i., predpokladajúc tu východisko v podobe ide. **(s)teigᵘ̯-* ‚plece, rameno, stehno'; na jeho pozadí však nie je jasná forma **stegno* (s **e*) namiesto očakávaného **stěgno* (< **stoigᵘ̯-no-*), resp. **stьgno* (**stĭgᵘ̯-no-*).

stelivo ↗ *stlať*

stena (od 15. stor.) • Psl. **stěna* (**stoin-*); usúvzťažňuje sa s gr. *stīā* (στία), *stīon* (στῖον) ‚kamienok', gót. *stains*, nem. *Stein*, angl. *stone* ‚kameň' a i. – všetko azda od ide. **stāi-*, **stī̆-*, **sti̯-ā-* ‚zhusťovať (sa), zrážať (sa) ap.' (porov. stind. *styā́yate* ‚zráža sa, tuhne', lit. *stýroti* ‚byť vyschnutý, stuhnutý' ap.); pre psl. **stěna* treba v takom prípade predpokladať významový

vývin typu ‚niečo stuhnuté, zrazené ap.‘ > ‚niečo stvrdnuté, tvrdé, pevné; kameň‘ > ‚(kamenný) múr, stena‘. Pozri aj ↗ *telo*, ↗ *tískať*.

stenať (od *17. stor.) • Psl. **stenati;* súvisí so stind. *stánati* ‚duní, hrmí‘, gr. *stenō* (στένω) ‚(nahlas) vzdychám, nariekam‘, lat. *tonāre* ‚hrmieť, dunieť, burácať‘, nem. *stöhnen* ‚stenať, vzdychať‘, *Donner* ‚hrom‘, lit. *stenėti* ‚vzdychať, stenať‘ a i. – všetko azda od ide. **(s)ten-* ako zvukomalebného koreňa označujúceho rôzne hlasné zvuky. Z odvodenín: ***ston*** (psl. **stonъ*), ***stonať***.

stenografia ‚rýchlopis‘ (od 19. stor.) • Názov (angl. *stenography*) zaviedol angl. vynálezca stenografie J. Willis (dielo *The Art of Stenography*, 1602) – ide o zloženinu na základe gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem‘ a *stenos* (στενός) ‚úzky, tesný‘ (azda podľa predstavy o „zúžení“, t. j. akomsi zredukovaní plnohodnotného písomného záznamu?); podľa toho aj čes. *těsnopis* ‚stenografia‘. – **stenotypia** ‚písanie na stroji; tlač rýchlopisného písma‘ (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *stenografia* – druhá časť slova je odvodená od gr. *typos* (τύπος) ‚úder; (vyrazený) znak, písmeno‘ (↗ *typ*).

step[1] ž. [sť-] ‚rozsiahla rovina zarastená trávou a nízkymi rastlinami‘ (od 18. stor.) • Z rus. *step'* (*степь*), resp. ukr. *step* (*степ*); málo jasné slovo. Interpretovalo sa ako **sъ-tepь*, súvisiace s rus. *toptáť* (*топтать*) ‚šliapať‘ (**tъp-ъt-ati;* zvukomalebného pôvodu, porov. i ↗ *deptať*), t. j. pôvodne asi ‚zošliapaná plocha‘ > ‚prázdna (nezalesnená) rovina ap.‘; uvažovalo sa (pri rekonštrukcii **stьpь*) aj o súvislosti s lit. *stiẽpti* ‚rozťahovať sa, rozprestierať sa‘, t. j. step ako ‚rozprestierajúca sa plocha, rovina‘. Novší výklad upozorňuje na rus. dial. *step'* s významami ‚chrbát zvieraťa (psa, býka, kravy)‘ aj ‚plochá nezalesnená vyvýšenina tvoriaca rozvodie‘, pričom pre východiskové **stьpь* predpokladá významový vývin ‚chrbát zvieraťa‘ > ‚horský chrbát, horská vyvýšenina‘ > ‚(vyššie položená) nezalesnená rovina‘ > ‚step‘. – **step**[2] m. [st-] ‚tanec, pri ktorom sa rytmus vyklopkáva špičkami a pätami obuvi‘ (od 20. stor.) • Z angl. *step*, doslova ‚krok; vykročenie, vykračovanie‘.

stereofónia ‚dvojkanálový systém záznamu a reprodukcie zvuku‘ (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *stereos* (στερεός) ‚tvrdý, pevný; (o telesách) priestorový‘ a *fōnē* (φωνή) ‚hlas, zvuk‘. Z odvodenín: ***stereofonický***, skrátene *stereo* (zo *s-ý prístroj* ap.). – **stereotyp** ‚zaužívaný, ustálený spôsob konania, reagovania ap.‘ • Výraz (angl. *stereotype*) zaviedol v r. 1922 amer. novinár W. Lippman; ide o prenesené použitie angl. *stereotype* ‚druh tlačovej platne používanej pri tlači z výšky‘ (odtiaľ ‚[takto tlačený] obraz‘ > ‚zaužívaný obraz, predstava, spôsob ap.‘), prevzatého z fr. *stéréotype*, ktoré vzniklo na základe gr. *stereos* a *typos* (τύπος) ‚úder; (vyrazený) obraz‘ (↗ *typ*).

sterilný odb. ‚neúrodný, neplodný; zbavený choroboplodných zárodkov‘ (od 19. stor.) • Z lat. *sterilis* ‚jalový, neplodný, neúrodný‘ – význam ‚zbavený zárodkov‘ vznikol v modernej medicíne.

stesk poet. ‚clivosť, smútok‘ (od 19. stor.) • Zrejme z čes. *s-tesk* (**sъ-tъsk-*), od rovnakého koreňa ako čes. *tesk-ný* ‚smutný, clivý‘; ďalej pozri ↗ *clivý*.

stetoskop [st-] lek. ‚prístroj na počúvanie pľúcnych a srdcových šelestov‘ (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *stēthos* (στῆθος) ‚hruď‘ a ↗ *-skop*.

stevard ‚zamestnanec obsluhujúci na lodi al. v lietadle‘, pôv. pís. *steward* (od 20. stor.) • Z angl. *steward*, pôvodne ‚správca domácnosti‘. Výraz (stangl. *stiġweard*, *stīweard*) je zložený zo stangl. *stiġ* nie celkom jasného významu (azda ‚dom‘ alebo ‚časť domu‘, porov. i dnešné angl. *sty(e)* ‚koterec, chliev‘) a *weard* (dnešné angl. *ward*) ‚stráž, dozor‘; pozri aj ↗ *lord*.

stierať, stierka ↗ *trieť*

stigma kniž. ‚znak, znamenie‘, *stigmy* náb. ‚reprodukcia Kristových rán na tele niektorých mystických osôb‘ (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *stigma*, gen. *stigmatis*, čo je prevzatie z gr. *stigma* (στίγμα), gen. *stigmatos* (στίγματος) ‚bodanie; (vbodnuté) znamenie‘, od gr. *stizō* (στίζω) ‚pichám, bodám‘. Z odvodenín: ***stigmatizovať*** kniž. ‚poznačiť, poznačovať, poznamen(áv)ať‘.

stihnúť (od *15. stor.) • Psl. **stignǫti* (**steig-*); súvisí so stind. *stighnoti* ‚kráča, stúpa‘, gr. *steichō* (στείχω) ‚kráčam, idem‘, alb. *shteg* ‚cestička, chodník‘, stír. *tíag* ‚ísť‘, gót. *steigan*, sthnem. *stīgan*, nem. *steigen* ‚stúpať‘, lit. *steĩgtis* ‚ponáhľať sa‘, čes. *stezka* (**stьz-ьka* < **stīg-*) ‚cestička, chodník‘ a i. – všetko od ide. **steigh-* ‚kráčať, stúpať‘. Súčasné slk. významy vznikli vývinom ‚kráčať niekam‘ > ‚dosiahnuť cieľ‘ (***dostihnúť*** *utekajúcich kamarátov*, odvodené ***dostihy*** ap.), z toho ‚dosiahnuť cieľ v určenom čase‘ (*s. prísť* ap.), resp. i ‚zachytiť (pôvodne v cieli)‘ (***postihnúť***, ***pristihnúť***, ***vystihnúť***, ***zastihnúť***), z toho ‚snažiť sa nájsť, hľadať‘

(*trestne* ***stíhať*** ap.). K ***stihomam*** pozri ↗ *má-miť.*

stimul kniž. ‚podnet, popud' (od 20. stor.) • Z lat. *stimulus* ‚zahrotený kolík; bodec, osteň; podnet'.

stínať ↗ *ťať*

stíplčejs, steeplechase šport. ‚náročné prekážkové dostihy, preteky' (od 20. stor.) • Z angl. *steeplechase*, čo je zloženina angl. *steeple* ‚(kostolná) veža' (germ.) a *chase* ‚lov, poľovačka' (prevzatie zo stfr. *chasse*, od fr. *chasser* ‚loviť', ktorého východiskom je ľud. lat. **captiāre*, od lat. *capere, captum* ‚chytať') – preteky, konané v prírode, boli pomenované podľa svojho cieľa, t. j. kostolnej veže v dedine.

stisk, stískať, stisnúť ↗ *tískať*

stlať, *steliem* (od *15. stor.) • Psl. **stьlati*, **steljǫ;* porovnáva sa s arm. *aṙa-stał* ‚strop, strecha', lat. *lātus* (**stlātus*?) ‚široký', lot. *tilât* ‚rozprestierať (sušiaci sa ľan, konope)' a i. – všetko od ide. **stel-*, **stelə-* ‚rozťahovať (do plochy), rozprestierať'. Z odvodenín: ***stelivo; posteľ*** (azda už psl. **postelь*, od psl. **postьlati* ‚postlať'; pôvodne o mieste na spanie, prenesené aj na príslušný kus nábytku), ***podstielka, prístelka*** a i. Pozri aj ↗ *stôl.*

stĺp (od 17. stor.) • Psl. **stьlpъ;* súvisí so stsev. *stolpi*, strdnem. *stolpe* ‚brvno, kôl, stĺp', lit. *stulpas*, lot. *stùlps, stùlbs* ‚pilier', rus. *stolb* (*столб*) ‚stĺp' (už psl. **stьlbъ*) a i. – všetko od ide. **stelp-*, **stelb-* ‚kôl, stĺp', odvodzovaného od ide. **stel-* ‚stavať, umiestňovať; stojaci, nepohyblivý; kmeň, kôl, stĺp a i.' (porov. gr. *stellō* (*στέλλω*) ‚ukladám, usporadúvam', nem. *stellen* ‚stavať' a i.).

sto (od 15. stor.) • Psl. **sъto;* porovnáva sa so stind. *śatám*, avest. *satəm*, gr. *he-katon* (*ἑκατόν*), lat. *centum*, stír. *cét*, gót. *hund*, lit. *šim̃tas*, lot. *sìmts* ‚sto' a i. – všetko od ide. **k̑m̥tóm* ‚id.'. Z odvodenín: ***stotina*** (od staršieho *stotý* ‚stý'), ***stokráska*** (↗ *sedem*) a i.

stodola (od 16. stor.) • Zo sthnem. *stadal* (nem. *Stadel*), čo je odvodenina od ide. **stā-* (↗ *stáť*) – doslova ‚miesto, kde je niečo postavené, uložené' ap.

stoh ‚veľká kopa naukladanej slamy ap.' (od 17. stor.) • Psl. **stogъ;* porovnáva sa so stsev. *-staki* ‚palica', *stakkr* ‚kopa sena', sthnem. *steh-ho* ‚kyjak, kôl, palica, kolík', strdnem. *stak* ‚šikmá hrádza z kolov a raždia', lot. *stēga, stēgs* ‚dlhá tyč, dlhá palica, oštep' a i. – všetko od ide. **(s)teg-* ‚tyč, kôl, palica, kyjak, brvno'. Význam ‚kopa' vznikol asi vývinom ‚kôl (okolo ktorého sa ukladala slama ap.)' > ‚kopa slamy ap. uložená okolo dreveného kola'. Pozri aj ↗ *sťažeň*, ↗ *stehno*, ↗ *stožiar.*

stoicizmus ‚filozofický smer v antike' (od 19. stor.) • Podľa pomenovania jeho stúpencov – ***stoici*** (od 18. stor.; z gr. *Stōikoi* mn., *Στωικοί*, lat. *Stōicī* mn.); stoická škola je nazvaná podľa maľovanej stĺpovej chodby zvanej *stoā poikilē* (gr. *στοὰ ποικίλη*, doslova ‚pestrá *stoa* = stĺpová sieň') v Aténach, kde títo filozofi mávali prednášky. Stoicizmus hlásal o. i. potrebu životnej vyrovnanosti, podľa toho aj ***stoický pokoj*** a *stoik* kniž. ‚vyrovnaný, pokojný človek'.

stoj, stojan, stojisko, stojka ↗ *stáť*

stoknúť ‚navliecť' (od 18. stor.) • Z pôvodného **sъ-tьk-nǫti*, od rovnakého koreňa ako ↗ *tkať*, ↗ *týkať sa;* z významového hľadiska ‚biť' > ‚prebíjať, prerážať, prepichovať' > ‚prevliekať, navliekať'. Z odvodenín: ***nastoknúť***, nedok. ***nastokýnať***, ***nastokávať***, staršie aj *nastýkať;* porov. i staršie *stýkať* ‚napichovať, navliekať' (**sъ-tyk-ati*), od toho ***(po)prestýkať*** (*p. mäso slaninou* ap.) a i.

stokráska ↗ *sedem*

stolár, stolček, stolec ↗ *stôl* – **stolica** (od 15. stor.) • Od ↗ *stôl;* pôvodne označenie stolčeka či podstavca slúžiaceho na sedenie, odtiaľ ‚sedadlo' (*vyrezávaná s.*) aj ‚tvarovo podobné technické zariadenie' (*hobľovacia s.* ap.). Význam ‚(vysoká úradná) inštancia, úrad atď.' (*Svätá s.* ‚najvyššia správa katolíckej cirkvi', staršie *súdy prvej, druhej s-e* práv. ‚s menšou al. väčšou právomocou' ap.) súvisí s predstavou miesta, na ktorom sedí predstaviteľ moci (porov. i dnešné *získať kreslo v parlamente* ap.); ‚administratívnosprávna jednotka v Uhorsku' (*Trenčianska s.* atď.) akiste vzniklo z pôvodného ‚územie pod správou určitej *stolice*, úradu ap.'. Význam ‚vylučovanie (ľudských) výkalov; (ľudské) výkaly' (*riedka s.* ap.) vznikol v kontextoch typu *ísť na s-u*, kde sa pod *stolicou* rozumelo zariadenie umožňujúce vykonávať telesnú potrebu posediačky. ***Stolička*** ‚široký zadný zub cicavcov' údajne odráža jeho tvarovú podobnosť s 3- či 4-nohou stoličkou; ‚štvorka' (v školskom slangu) je podľa 4 nôh stoličky, resp. podľa podobnosti písanej číslice *4* s prevrátenou stoličkou. – **stolík, stolovať** ↗ *stôl*

stomatológia ‚lekársky odbor zaoberajúci sa chorobami zubov a ústnej dutiny' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *stoma* (*στόμα*), gen. *stomatos* (*στόματος*) ‚ústa' a ↗ *-lógia.*

ston, stonať ↗ *stenať*

stonka ‚nadzemná časť rastliny nesúca kvet', staršie *stonok* ‚kmeň, peň; kostrnka (na pere)' (od 18. stor.) • Odvodeniny od **ston*, nie celkom jasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako reflex psl. **ston-ъ*, usúvzťažňovaného so stind. *sthāṇúḥ* ‚peň, kmeň, kôl' (obidvoje azda od ide. **stā-*, ↗ *stáť*); iný výklad tu vychádza z pôvodného **sъ-ton-ъ*, od psl. **sъ-tęti* ‚sťať' (k **-ton-* porov. i ↗ *nátoň*), t. j. ‚čo je sťaté, odseknuté' > ‚peň, kmeň' a i.

stop ‚stoj!' (od 20. stor.) • Z angl. *stop*, od slovesa *to stop* ‚zastaviť', prevzatého z ľud. lat. **stuppāre* ‚vypchávať kúdeľou' (ďalej pozri ↗ *štopať*) – v slove nastal významový posun ‚vypch(áv)ať (kúdeľou)' > ‚utesniť, upevniť ap.' > ‚zastaviť (pohyb)'. Z odvodenín: ***stopovať***[2] (nesúvisí so *stopovať*[1] ‚sledovať', ↗ *stopa*), od toho ***stop*** hovor. ‚autostop' (*cestovať s-om*) a i.; ***nonstop*** hovor. ‚bez prerušenia' (angl. *non-stop*, ↗ *non*).

stopa (od 18. stor.) • Psl. **stopa;* súvisí so sthnem. *stapf*, nem. *Stapfe* ‚šľapaj, stopa', sthnem. *stuofa*, nem. *Stufe* ‚stupeň, schod', stangl. *stepe, stæpe*, angl. *step* ‚krok' a i. – všetko od ide. **steb(h)-*, **step-* ‚šliapať, stúpať'. Pôvodným významom bolo ‚odtlačok po chodidle' (*hlboké s-y v snehu*), z toho ‚dĺžková miera' (u nás napr. *viedenská s.* = 0,316 m); v inom smere ‚odtlačok' > ‚pozostatok (po niečom), zvyšok, znak' (*s-y farby, vojny* ap., sem aj *zvuková s.* odb.). Význam ‚rytmická jednotka verša' (*jambická s.* ap.) vznikol prekladom lat. *pēs* ‚noha, stopa; dĺžková miera; veršová miera, rytmické (stopové) usporiadanie verša'. Z odvodenín: ***stopovať***[1] ‚sledovať (podľa stôp)' (nesúvisí so *stopovať*[2], ↗ *stop*) a i. Pozri aj ↗ *stopka*, ↗ *stúpiť*.

stopka (od 17. stor.) • Málo jasné. Azda od ide. **steb(h)-*, **step-* ‚šliapať, stúpať' (ďalej pozri ↗ *stopa*) – v takom prípade s vývinom ‚stúpiť (niekam)' ~ ‚postaviť (sa)' ~ ‚stĺp, pilier, kmeň stromu ap.'?

stóra ‚zaťahovacia záclona' (od 20. stor.) • Z tal. dial. *stora* (staršie tal. *storia*, dnešné *stuoia*), pôvodne ‚rohožka' – východiskom slova je lat. *storea, storia* ‚id.', asi gr. pôvodu, porov. gr. *storennȳmi* (στορέννυμι) ‚prestieram, rozprestieram'.

stornovať odb. ‚zrušiť (objednávku, zmluvu, chybné zúčtovanie ap.)' (od 20. stor.) • Z tal. *stornare* ‚otočiť na druhú stranu; presunúť položku z jedného účtu na druhý; zrušiť (transakciu ap.)' – výraz bol odvodený pomocou predpony *s-* (z lat. *ex;* ↗ *ex-*[1]) od tal. *tornare* ‚obracať (sa), vracať (sa)', ktorého východiskom je lat. *tornāre* ‚točiť'; ďalej pozri ↗ *túra*. Z odvodenín: ***storno*** (tal. *storno*).

stotina ↗ *sto*

stožiar (od 19. stor.) • Azda už psl. **stožarъ;* odvodenina od psl. **stogъ* (↗ *stoh*) v pôvodnom význame ‚kôl ap.'.

stôl (od 15. stor.) • Psl. **stolъ*. Usúvzťažňuje sa s gót. *stōls* ‚stolička, trón', sthnem. *stuol*, nem. *Stuhl* ‚stolička', lot. *stāli* mn. ‚tkáčsky stav' a i. – všetko od ide. **stā-* (↗ *stáť*), t. j. pôvodne asi ‚čo stojí; stojaci predmet ap.'. Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **stel-* (↗ *stlať*), t. j. ‚niečo ustlané' > ‚miesto, kde sa stolovalo' (pôvodne sediac na zemi, kam sa ukladali aj jedlá; názov sa mohol preniesť i na nábytok novšie používaný pri stolovaní). Z odvodenín: ***stolček, stolík; stolec*** kniž. ‚panovnícke kreslo, trón' i ↗ *stolica;* ***stolár*** (pôvodne ‚kto vyrába stoly', s rozšírením významu); ***stolovať; nastoliť*** (*n. kráľa* ‚posadiť na stolec, trón'; *n.* kniž. ‚predostrieť, predložiť' [*n. problém* ap.] pôvodne znamenalo ‚položiť na stôl', porov. staršie *n. mäso*); ***vrchstôl*** (↗ *vrch*) a i. Pozri aj ↗ *prestol*.

stôs ↗ *štôs*

strácať ↗ *tratiť*

strádať kniž. ‚biediť, živoriť; trpieť, znášať' (od 17. stor.) • Psl. **stradati;* porovnáva sa s gr. *stereos* (στερεός) ‚tuhý, tvrdý, pevný', *strēnēs* (στρηνής) ‚tvrdý, drsný', lat. *strēnuus* ‚silný, mohutný', nem. *starr* ‚meravý, stuhnutý', lit. *stérti* ‚stuhnúť, stvrdnúť', ↗ *strmý* a i. – všetko od ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.'. Z odvodenín: ***postrádať*** subšt. ‚nemať niekoho, niečo' (od 19. stor.), podľa čes. *postrádati* (pôvodne ‚zakúšať útrapy', z toho ‚nepríjemne pociťovať nedostatok, chýbanie niekoho/niečoho'). Pozri aj ↗ *strasť*.

strach (od 16. stor.) • Psl. **strachъ;* obyčajne sa odvodzuje (pri rekonštrukcii **strachъ* < **strōg-so-*) od ide. **(s)ter-g-*, **(s)tre-g-* (porov. gót. *ga-staúrknan* ‚vysychať', strhnem. *strac* ‚natiahnutý, napätý, pevný', nem. *stark* ‚pevný, silný', lit. *strėgti* ‚zmrazovať' a i.), čo je rozšírenie ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.' (pozri aj ↗ *strmý*) – k súvislosti významov ‚tuhý' ~ ‚strach' porov. i *stuhnúť, zmeravieť od s-u, krv mu stuhla v žilách* ap. Z odvodenín: ***strachovať sa*** i ***stráchať sa*** expr. (k tomu aj ***ustráchaný***, od **u-stráchať sa*); ***strašiť***, od toho ***strašidlo; strachopud*** expr.

‚bojazlivec', doslova ‚kto je *pudený*, hnaný strachom (na útek ap.)', k ↗ *pudiť* (porov. aj dial. *strachopud* ‚strašiak [v záhrade ap.]' = kto vzbudzuje strach a odháňa preč), a i.

straka ‚zool. Pica' (od *14. stor.) • Pôvodne *sraka* (s ďalším vývinom *sr-* > *str-*); z psl. **sorka*. Porovnáva sa so stind. *śārih* ‚druh vtáka', arm. *sarik* ‚škorec, drozd', lit. *šárka*, stprus. *sarke* ‚straka' a i. – všetko od ide. **k̑er-*, čo je variant zvukomalebného koreňa **ker-*, **kor-*, **kr-*, označujúceho i hlasy zvierat a zvieratá, ktoré ich vydávajú (odtiaľ asi aj gr. *korax* (*κόραξ*), lat. *corvus* ‚krkavec, havran' a i.). Iný výklad odvodzuje psl. **sorka* od ide. **ker-*, **k̑er-* ako označenia temných a sivých farebných odtieňov (ďalej pozri ↗ *srieň*); pomenovanie straky by súviselo s jej sfarbením. Pozri aj ↗ *strakatý*.

strakatý, strakavý (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o odvodeniny od ↗ *straka*, t. j. pôvodne ‚sfarbený ako straka' (čierno-bielo) > ‚rôznofarebný, pestrý'; iný výklad tu však vidí odvodeniny od nedoloženého **s(t)raký* < psl. **sorkъ*, odvodeného od ide. farebného označenia **ker-*, **k̑er-* (ďalej pozri ↗ *srieň*).

stráň ‚úbočie, svah' (od *14. stor.) • Psl. **storn-ь*, odvodné od rovnakého koreňa ako psl. **storn-a* (↗ *strana*); pôvodný význam typu ‚čo sa rozprestiera' sa tu zúžil na označenie bočnej plochy vrchu. – **strana** (od 15. stor.) • Psl. **storna*, od psl. **sterti* (↗ *strieť sa*) – pôvodný význam bol asi ‚čo sa rozprestiera (do šírky)', odtiaľ 1. ‚plocha (predmetu)' (*predná s. domu, s. listu, v knihe* ap.) i 2. ‚plocha, priestor, oblasť (niekde ležiaca)' (*svetové s-y, ľavá/pravá s. niečoho*, ***všestranný*** [↗ *vše-*] a i.), resp. aj 3. ‚priestor vľavo/vpravo od niečoho, bočná časť niečoho' (*dom stojí s-ou* ‚bokom', ***strániť sa*** ‚bočiť, vyhýbať sa', ***ústranie*** ‚miesto ležiace bokom, v odlúčení ap.', ↗ *stráň*) a i. ***Politická s.*** nadväzuje asi na spojenia typu *byť na s-e niekoho* ‚podporovať', *držať niekomu s-u* ‚prejavovať súhlas' (t. j. súhlasiť s istým názorom, programom, resp. s príslušnou organizáciou, porov. i ***nestranný*** ‚nikomu nenadŕžajúci'); ***stránka*** ‚občan vo vzťahu k inštitúcii' je asi z pôvodného ‚občan ako strana sporu, účastník konania ap. (riešeného inštitúciou)'.

strap ‚útržok' (od *17. stor.) • Psl. **strapъ* (**strōp-*); súvisí azda s psl. **trepati* (↗ *trepať*) – z významového hľadiska ‚niečo roztrepané, rozbité (na kusy)' > ‚niečo roztrhané; útržok ap.'. Z odvodenín: ***strapkať*** ‚trhať na malé kúsky' (t. j. na *strapy*); ***strapec***, pôvodne asi ‚roztrhaný okraj, koniec' (*šál so s-ami* ap.), odtiaľ ‚niečo spletené, zmotané, chumáč' (*s. srsti*), prenesené na súkvetie a plody niektorých krovitých rastlín či stromov (*s. hlohu, ríbezlí, hrozna*); ***strapatý***, najskôr azda ‚majúci vytŕčajúce či schlpené vlasy', z toho ‚neučesaný', a i. Pozri aj ↗ *driapať*.

strasť kniž. ‚trápenie, súženie, bolesť' (od 17. stor.) • Psl. **strastь* (**strad-tь*), odvodenina od psl. **strad-ati* (↗ *strádať*). Z odvodenín: ***sústrasť***, asi podľa čes. *sou-strast*, utvoreného v období národného obrodenia prekladom rovnoznačného nem. *Mitleid* (nem. *mit* ‚s, spolu', *Leid* ‚utrpenie').

strašidlo, strašiť ↗ *strach*

strata ↗ *tratiť*

stratégia ‚základný spôsob vedenia vojny' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom záp. jazykov: nem. *Strategie* ap.) z gr. *stratēgiā* (*στρατηγία*) ‚hodnosť, úrad veliteľa; jeho vojenské umenie', od gr. *stratēgos* (*στρατηγός*) ‚veliteľ, vodca' (> slk. ***stratég***), čo je zloženina na základe gr. *stratos* (*στρατός*) ‚vojsko' a *agō* (*ἄγω*) ‚vediem'.

stratifikovať kniž. ‚rozvrstvovať' (od 20. stor.) • Od lat. *strātum* ‚prestretá pokrývka, koberec; vrstva' (od lat. *sternere, strātum* ‚prestierať') a ↗ *-fikovať*. – **stratosféra** astron., meteor. ‚pásmo atmosféry asi od 10 do 80 km nad Zemou' (od 20. stor.) • Od lat. *strātus* ‚rozprestretý', čo je príčastie od lat. *sternere, strātum* ‚prestierať'; zakončenie je podľa ↗ *atmosféra*.

stratiť ↗ *tratiť*

strava, stráviť, stravovať sa ↗ *tráviť*

stráž (od *14. stor.) • Psl. **storžь*; pôvodne asi názov deja (‚striehnutie') od psl. **sterg-ti* (ďalej pozri ↗ *striehnuť*), z toho ‚striehnuca hliadka, stráž'. Z odvodenín: ***strážiť, strážny, strážca*** a i.

strčiť ↗ *strkať*

strebať (od 16. stor.) • Novšia forma (s vývinom *sr-* > *str-*) pôvodného *srebať* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je psl. **serbati*, súvisiace s chet. *šarap-* ‚piť malými dúškami', arm. *arb-* aor. ‚pil som', gr. *rhofeō* (*ῥοφέω*) ‚chlípem, hltám', alb. *gjerb* ‚sŕkam', lat. *sorbēre*, strhnem. *sürpfeln* ‚chlípať, sŕkať', lit. *srė̃bti* ‚sŕkať', *siur̃bti* ‚cicať' a i. – všetko od ide. **srebh-*, **sr̥bh-*, **serbh-* ‚sŕkať, chlípať', asi zvukomalebného pôvodu.

strečing ‚kondičná gymnastika bez náčinia' (od 20. stor.) • Z angl. *stretching*, doslova asi

‚naťahovanie (t. j. svalstva)', od angl. *to stretch* ‚naťahovať, rozťahovať'.

strečok ‚bodavý hmyz kladúci vajíčka pod kožu niektorých cicavcov (zool. Oestrus)' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od **strek*, ktorého východiskom je psl. **strъkъ*, súvisiace s psl. **strěkati* ‚bodať ap.' (porov. stsl. *strěkati* (СТРѢКАТИ) ‚pichať, bodať' a i., azda rovnakého pôvodu ako ↗ *striekať*) – pôvodne ‚bodajúci, bodavý (hmyz)'. Z odvodenín: ***strečkovať*** ‚(o rožnom statku) splašene utekať pred strečkom, hmyzom' > expr. ‚splašene pobehávať; vyvádzať, blázniť sa'.

stred (od *16. stor.) • Vzniklo na základe ↗ *streda;* novšie *stred* m. môže byť podľa predložkových spojení typu *zastať stred izby* – hláskové zjednodušenie pôvodného *[v] strede*, resp. vyrovnanie s jednoslabičnými predložkami *nad, pod* ap.? Z odvodenín: ***(na-, u-)prostred*** (↗ *pro-*[1]), ***(pro)stredný, prostriedok; sústrediť sa, ústredie, výstredný*** (preklad podľa ↗ *excentrický*) a i. Pozri aj ↗ *striedmy*. – **streda** (od 15. stor.) • Novšia obmena (s vývinom *sr-* > *str-*) pôvodného *sreda*, ktorého východiskom je psl. **serda* (ide. **k̑erd-*), od rovnakého koreňa ako ↗ *srdce;* srdce sa považovalo za stred tela (i širšie, porov. *krajina v srdci Európy*). *Streda* pôvodne znamenalo ‚stred' (porov. i zdrobnené *striedka* ‚časť chleba medzi kôrkami', o strednej časti); dnešný význam ‚tretí deň v týždni' vznikol z pôvodného ‚prostredný deň' pod vplyvom strlat. *media hebdomas/septimana* ‚stred týždňa', resp. aj sthnem. *mitta-wecha* (nem. *Mittwoch*) ‚id.' – v starej židovsko-kresťanskej tradícii sa týždeň začínal nedeľou (k pôvodnému dňu odpočinku porov. ↗ *sobota*), t. j. prostredným dňom 7-dňového týždňa bola streda, dnes je ním štvrtok.

streh ↗ *striehnuť*

strecha (od 16. stor.) • Psl. **strěcha;* málo jasný výraz. Môže ísť o reflex pôvodného **stroig-s-ā* ako odvodeniny od slovesa zachovaného v lit. *strìgti, strìegti* ‚pokrývať strechu slamou'; iné výklady tu uvažujú o odvodenine od ide. **ster-* (↗ *strieť sa;* k významu porov. slk. *za-strieť* ‚zakryť' či sln. *na-stréti* ‚prikrývať'). Z odvodenín: ***zastrešiť*** ‚zakryť, pokryť strechou'; podobne asi aj **pri-strešiť*, od toho ***prístrešie, prístrešok.***

strek ↗ *striekať*

strela (od *15. stor.) • Psl. **strěla;* súvisí so stangl. *strǣl*, sthnem. *strāla* ‚šíp', nem. *Strahl* ‚lúč', lit. *strėlẽ* ‚šíp, strela'. Z odvodenín: ***streliť*** (psl. **strěliti*), ***strieľať*** (psl. **strěljati*), k tomu ***streľba*** i ***strieľňa; strelný, strelnica; strelka*** (doslova ‚malá strela', dnes o tvarovo podobnej *strelke* kompasu); ***prestreliť, vystreliť***, od toho ***priestrel, výstrel*** ap.; ***ostrieľaný*** expr. ‚skúsený', doslova asi ‚na ktorého strieľali (v boji)', t. j. majúci príslušné (nebezpečné) skúsenosti, a i.

streptokok biol. ‚mikroorganizmus vyvolávajúci niektoré infekcie' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *streptos* (στρεπτός) ‚točený, pletený, ohybný', od gr. *strefō* (στρέφω) ‚obraciam, otáčam, krútim', a *kokkos* (κόκκος) ‚zrnko'; pomenovanie súvisí s retiazkovitým usporiadaním streptokokov. – **streptomycín** ‚druh účinného antibiotika' (od 20. stor.) • Od gr. *streptos* ‚točený' a *mykēs* (μύκης) ‚huba'; antibiotikum bolo izolované z hubovej kultúry.

stres ‚nadmerná psychická záťaž organizmu' (od 20. stor.) • Z angl. *stress*, pôvodne ‚tlak, napätie'; prenesené aj na psychickú sféru. Z odvodenín: ***stresovať.***

stretnúť (od 16. stor.) • Novšia obmena (s vývinom *sr-* > *str-*) pôvodného *sretnúť* (tak ešte dial.), ktorého východiskom je azda už psl. **sъ-rět-nǫti;* od koreňa **rět-*, nejasného pôvodu. Porovnávalo sa (pri interpretácii **rět-* < ide. **u̯rēt-*) s lit. *su-rẽsti* ‚dostihnúť, chytiť' a ďalej s arm. *gerem* ‚beriem do zajatia', gr. *heuriskō* (εὑρίσκω) ‚nachádzam', stír. *-fúar* ‚našiel som' a i. – všetko azda od ide. **u̯er-* ‚nachádzať, brať', t. j. z významového hľadiska ‚nájsť (sa)' > ‚stretnúť (sa)'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **rět-* s ide. **ret(h)-* ‚utekať, kotúľať sa' (porov. stind. *ráthah* ‚voz', lat. *rota* ‚koleso', stír. *reithid* ‚uteká', sthnem. *rad*, nem. *Rad* ‚koleso', lit. *rãtas* ‚koleso, kruh', *rìsti, ritù* ‚krútiť sa, valiť sa' a i.), čo predpokladá vývin typu ‚nabehnúť na niečo' > ‚stretnúť sa s niečím'. Z odvodenín: ***stret*** subšt. ‚konflikt' (*s. záujmov* ap.); *ísť, vyjsť v ústrety* (staršie i *v ústret;* od toho ***ústretový***), od **u-stretnúť* (porov. stčes. *u-střětnúti* ‚stretnúť niekoho; prísť v ústrety'), a i.

striebro (od 15. stor.) • Novšia obmena (s vývinom *sr-* > *str-*) pôvodného *sriebro*, ktorého východiskom je psl. **sьrebro.* Porovnáva sa s germ. **silubra-* ‚striebro' (gót. *silubr*, nem. *Silber*, angl. *silver* ‚id.' a i.) a balt. **sirabra-* (lit. *sidãbras*, lot. *sidrabs* ‚id.' a i.) – ide zrejme o kultúrny termín, ktorého východisko sa hľadá v jazykoch starého Blízkeho východu (porov. akkad. *ṣarpu-* ‚striebro'), resp. v indoirán. **śub(h)ri-apa-* ‚svetlá voda' (možné prevzatie v oblasti na sever od Kaukazu).

striedať (od *18. stor.) • Zrejme podľa čes. *střídati*, od čes. *střída* vo význame typu ‚skupina, rad niečoho ap.', ktorého východiskom je psl. **čerda* (↗ *črieda;* k čes. *stř-* porov. čes. *střemcha* ‚čremcha', *střep* ‚črep', *střevo* ‚črevo' < psl. **čermъcha*, **čerpъ*, **červo* ap.), s významovým posunom ‚črieda, stádo' > ‚skupina'. Čes. *střídati* vzniklo asi na základe spojenia *po střídě* ‚po skupine, po rade' – odtiaľ význam obmieňajúcich sa skupín, pracovných zmien (čes. *střídati stráže* ap.), neskôr aj jednotlivcov (*vystřídati někoho* ‚vystriedať, nahradiť' ap.), z toho i *střídati se* ‚navzájom po sebe nasledovať, navzájom sa vymieňať, striedať sa'. Pozri aj ↗ *trieda*[1].

striedka ↗ *streda*

striedmy ‚umiernený, zdržanlivý' (od 17. stor.) • Vzniklo asi na základe príslovky ***striedmo*** (*žiť s.* ap.), odvodenej od ↗ *stred* (k prípone porov. *koň-mo* ap.) – z významového hľadiska doslova ‚stredom, prostriedkom', t. j. bez upadania do krajností, extrémov (porov. i *zlatá stredná cesta* ap.).

striehnuť, *striehnem* (od 16. stor.) • Odvodenina od staršieho *striezť*, *strežiem* kniž. (od 19. stor.), kde *striezť* vzniklo obmenou pôvodného *striec* (porov. i stčes. *střieci*, čes. *střici* ‚strážiť'), ktorého východiskom je psl. **sterg-ti*, bez jednoznačného výkladu. Obyčajne sa porovnáva s gr. *stergō* (στέργω) ‚cítim, milujem' (už ide. **sterg-* ‚dávať na niečo pozor, starať sa'?), resp. – podľa iného výkladu – s lit. *sérgėti* ‚striehnuť, strážiť' (novšie **st-* v psl. **stergti* azda podľa ide. **(s)teg-* ‚kryť', porov. gr. *stegō* (στέγω) ‚kryjem, ukrývam', lat. *tegere* ‚kryť, pokrývať' a i.?). Z odvodenín: ***streh*** (*byť v s-u* ‚v striehnutí'), ***postrehnúť*** (k tomu ***postrieżka*** i ***postreh***); ***vystriehnuť*** (**vy-sterg-*), k tomu ***výstraha*** (**vy-storg-;* s posunom ‚dávať pozor na niekoho' > ‚spôsobiť, aby sa niekto mal na pozore') aj ***vystríhať*** nedok. (etymologicky **vy-striehať*); podobne ***nástraha*** (k **na-striehnuť*, asi ‚vyčkať na niekoho [s cieľom prepadnúť ho ap.]'), k tomu ***nastražiť*** (*n. pascu* ap.); ***ostražitý*** (staršie aj *ostražný*, od výrazu zachovaného v čes. *o-straha* ‚stráženie, stráž', k staršiemu čes. *ostříhati* ‚chrániť, strážiť') a i. Pozri aj ↗ *stráž*.

striekať (od 17. stor.) • Psl. **strěkati*. Odvodzuje sa od rovnakého koreňa ako psl. **stъrkati* (↗ *strkať*) – v takom prípade z významového hľadiska azda ‚udierať (niečím tvrdým)' > ‚biť' > ‚vyvierať, vyrážať ap.'; k významu porov. rus. *biť strujój (бить струёй)* ‚vyrážať prúdom', *fontán bjot (фонтан бьёт)* ‚fontána strieka' ap. Iný výklad tu uvažuje o výraze zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***strek*** (‚[vy]streknutie': *s. krvi, mlieka,* ***vodostrek*** ‚vodomet'; *strek* ‚víno so sódou al. minerálnou vodou' je asi podľa predstavy o „streknutí" vody do vína); podobne ***postriekať***, ***obstriekať***, od toho ***postrek***, ***obstrek*** (*o. kĺbu* ap.) a i. Pozri aj ↗ *strečok*.

strieľať, **strieľňa** ↗ *strela*

strieť sa kniž. ‚rozprestierať sa, rozkladať sa', staršie i *strieť* ‚vystierať a i.' (od *16. stor.) • Psl. **sterti (sę);* súvisí so stind. *stṛṇā́ti* ‚rozširuje, rozsýpa', avest. *fra-stərənāiti* ‚rozsýpa niekam', gr. *stornȳmi* (στόρνυμι) ‚prestieram, rozprestieram', alb. *shtrij* ‚naťahujem, rozťahujem', lat. *sternere* ‚prestierať', stír. *sernaid* ‚rozkladá, rozprestiera', lit. *strajà* ‚maštaľ (podstlaná slamou)' a i. – všetko od ide. **ster-*, **sterə-* : **strē-* ‚rozkladať, rozprestierať'. Z odvodenín: ***prestrieť*** (obmena pôvodného **pro-strieť*, porov. stsl. *pro-strěti*, ПРОСТРѢТИ), k tomu ***priestor*** (**prostor* < psl. **pro-storъ*), ***prestierať*** (psl. **-stirati*); ***zastrieť***, k tomu ***zástera***, a i. Pozri aj ↗ *strana*, ↗ *strecha*, ↗ *stroj*.

striezlivý ↗ *triezvy*

striezť ↗ *striehnuť*

striga (od *16. stor.) • Východiskom výrazu je lat. *striga* ‚výr; čarodejnica' (prevzaté buď priamo z lat., alebo z jeho rum. reflexu počas tzv. valašskej kolonizácie v Karpatoch), ktoré vzniklo na základe lat. *strix*, gen. *strigis* ‚sova', prevzatého z gr. *strix* (στρίξ), *strinx* (στρίγξ) ‚id.' – vznik novšieho významu ‚čarodejnica' súvisí s predstavou, že čarodejnice sa zjavujú v podobe sov a iných nočných vtákov. Z odvodenín: ***strigôň*** (román. pôvodu? porov. tal. *streg-one*, od tal. *strega* ‚bosorka, čarodejnica' < lat. *striga*).

strihať, *strihám* (od 17. stor.) • Azda už psl. **strig-a-ti*, utvorené na základe psl. **strig-ti* (stčes. *stříci* ‚strihať' a i.); súvisí s lat. *stringere* ‚škrabať, ľahko sa dotýkať; trhať, odrezávať', sthnem. *strīhhan*, nem. *streichen* ‚hladiť; natierať; prečiarkovať a i.', stprus. *strigli* ‚bodliak' a i. – všetko od ide. **streig-*, čo je rozšírenie ide. **ster-* ‚pruh, pás, lúč, prameň vlasov'. Z odvodenín: ***strih*** i ***striž*** ž. ‚množstvo nastrihanej ovčej vlny; text. chemické vlákno nastrihané na spriadanie'; ***vystrihnúť***, od toho ***výstrih*** aj ***výstrižok;*** podobne ***ústrižok*** (od staršieho *u-strihnúť* ‚odstrihnúť'), a i. Pozri aj ↗ *stŕž*.

striktný ‚presný, jednoznačný; prísny' (od 20. stor.) • Z lat. *strictus* ‚zovretý; napätý, tesný; presný, prísny', čo je príčastie od lat. *stringere, strictum* ‚škrabať; trhať, strhávať; sťahovať, uťahovať'. Pozri aj ↗ *reštrikcia*, ↗ *štricák*.

striptér ‚kto sa v zábavnom podniku postupne vyzlieka' (od 20. stor.) • Z angl. *stripper*, od angl. *to strip* ‚stiahnuť, skladať; vyzliekať sa; predvádzať striptíz'. Slk. *striptér* (namiesto očakávaného **stripér*) má *-t-* podľa *striptíz*, prevzatého z angl. *striptease*, čo je zloženina angl. *to strip* ‚vyzliekať sa' a *to tease* ‚dráždiť'.

strítbal šport. ‚pouličný basketbal hraný na jeden kôš', pôv. pís. *streetball* (od 20. stor.) • Z angl. *streetball* – výraz vznikol skrížením angl. *basketball* (↗ *basketbal*) a *street* ‚ulica'; k jeho pôvodu pozri ↗ *trieda*[2].

striž ↗ *strihať*

strkať (od 17. stor.) • Psl. **stьrkati;* azda odvodenina od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý; tvrdý, pevný predmet, najmä kmeň stromu, byľ rastliny a i.' (ďalej pozri ↗ *strmý*) – t. j. pôvodne ‚pichať tvrdým ap. predmetom'? Z odvodenín: ***strčiť***, k tomu ***postrčiť*** (i ***postrkovať***, ***postrkávať***), ***odstrčiť***, staršie zrejme aj **ustrčiť* ‚id.' (od toho ***ústrk*** ‚odstrkovanie, krivda, príkorie'), a i. Pozri aj ↗ *baštrngovať*, ↗ *striekať*, ↗ *trčať*, ↗ *trkať*.

strmeň (od 17. stor.) • Psl. **strьmenь*, variant psl. **stremenь* (z toho staršie slk. *stremeň* ‚id.'); bez jednoznačného výkladu. Vysvetľovalo sa ako pôvodné **streb-men-/*strьb-men-*, od ide. **strebh-* ‚krútiť, pliesť' (porov. gr. *strefō* (*στρέφω*) ‚krútim, otáčam' ap.); východiskovým významom mohlo byť ‚niečo spletené' – pôvodne o strmeňoch zhotovovaných z kožených pásov ap., neskôr prenesené aj na kovové výrobky. Iný výklad tu predpokladá pôvodné **strem-enь*, **strьm-enь*, od rovnakého koreňa ako ↗ *strom;* t. j. z významového hľadiska ‚kus dreva (slúžiaci na vystupovanie nahor, ako rebrík ap.)' > ‚pomôcka pri vysadaní na koňa, strmeň' – porov. rus. dial. *strom* (*стром*) ‚rebrík' a rum. *scară* ‚rebrík; strmeň'.

strmý (od *16. stor.) • Psl. **strьmъ;* porovnáva sa s gr. *steremnios* (*στερέμνιος*) ‚tvrdý, pevný', nem. *stramm* ‚vypätý, vzpriamený; pevný' – všetko azda od ide. **(s)ter-m-* ako rozšírenia ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ‚byť nehybný, stuhnutý; tvrdý, pevný predmet, najmä kmeň stromu, byľ rastliny a i.' – v psl. **strьmъ* nastal významový posun ‚tvrdý, pevný' > ‚neohnutý, vzpriamený' > ‚smerujúci (priamo) nahor' > ‚strmý'. Z odvodenín: ***strmhlav*** ‚doslova ‚hlavou strmo (nadol)'. Pozri aj ↗ *čnieť*, ↗ *starať sa*, ↗ *strádať*, ↗ *strach*, ↗ *strom*, ↗ *strkať*, ↗ *strohý*, ↗ *struk*, ↗ *trímať*, ↗ *tŕň*, ↗ *trpieť*, ↗ *trs*, ↗ *trsť*, ↗ *trtáč*, ↗ *tryzna*, ↗ *vystrábiť sa*.

strnádka ‚zool. Emberiza' (od 18. stor.) • Odvodenina od *strnad* ‚id.' (od 17. stor.); akiste starý výraz, avšak málo jasného pôvodu. Predpokladalo sa tu východiskové psl. **stьrnadъ*, ktoré sa usúvzťažňovalo s psl. **stьrnь* (ďalej pozri ↗ *strnisko*); uvažovalo sa aj o zvukomalebnom pôvode slova. Novší výklad vychádza z pôvodného **s(t)rьnadъ* (s druhotným *t*) < ide. **k̑rīmn-ōd-*, ktorého prvá časť zodpovedá gr. *krimnon* (*κρίμνον*) ‚hrubá múka' a v druhej časti je variant ide. **ed-* (↗ *jesť;* porov. aj ↗ *ovad*) – pomenovanie (‚kto jedáva múku') sa vysvetľuje tým, že strnádky sa živia (aj) obilnými zrnami; porov. rus. *ovsiánka* (*овсянка*), *prosiánka* (*просянка*) ako označenia rôznych druhov strnádok, podľa názvov príslušných obilnín.

strnisko ‚pole po skosení', staršie (i *strnište*) aj ‚steblo' (od 16. stor.) • Psl. **stьrnisko*, **stьrnišče;* odvodeniny od psl. **stьrnь* (porov. rus. *sterň* ž. (*стерня*) ‚strnisko' a i.), odvodzovaného od rovnakého koreňa ako psl. **tьrnъ* (↗ *tŕň*) – z významového hľadiska asi ‚tŕň, steblo' > ‚miesto, kde sú steblá, steblové rastliny' > pole (po skosení)'. Pozri aj ↗ *strnádka*.

strnulý, strnúť ↗ *trnúť*

strofa ‚sloha' (od 19. stor.) • Z lat. *stropha*, *strofa*, čo je prevzatie z gr. *strofē* (*στροφή*), doslova ‚obrat', od gr. *strefō* (*στρέφω*) ‚otáčam, obraciam'.

strohý (od 20. stor.) • Z rus. *strógij (строгий)* ‚prísny', nie celkom jasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z poľ. *srogi* ‚nemilosrdný, krutý' ako reflexu psl. **sorgъ* (porov. aj strus. *sragij* (**СРАГИИ**) ‚strašný, hrozný' < csl.; domácim reflexom psl. **sorg-* môže byť rus. dial. *soróga (сорога)* ‚neústupný, zaťatý človek'), ktoré sa porovnávalo so stind. *sūrkšati* ‚stará sa o niečo', stír. *serg* ‚choroba', gót. *saúrga* ‚starosť, zármutok', nem. *Sorge* ‚starosť', angl. *sorrow* ‚smútok, zármutok', lit. *sir̃gti* ‚byť chorý' a i. – všetko od ide. **su̯ergh-* ‚starať sa (o niekoho/niečo); byť chorý'. V zmysle iného výkladu je rus. *strógij* domáci výraz, z psl. **strogъ*, usúvzťažňovaného so sthnem. *starc*, nem. *stark* ‚silný, pevný, mocný', sthnem. *strac*, nem. *strack* ‚pevný, tvrdý', lit. *strėgti* ‚zmeravieť, stuhnúť na ľad' a i. (všetko od ide. **(s)ter-g-*, **(s)tre-g-* ‚byť nehybný, stuhnutý

ap.'; pozri aj ↗ *strmý*); reflexom psl. **strogъ* môže byť aj poľ. *srogi*, ak vzniklo zjednodušením očakávaného *strogi* (tak poľ. dial.).

stroj (od 16. stor.) • Psl. **strojь;* azda súvisí s lat. *struere* ,klásť na seba; zostavovať, zriaďovať; chystať a i.' – išlo by o rôzne odvodeniny od ide. **ster-* ,rozkladať, rozprestierať' (↗ *strieť sa*). Pôvodným významom mohlo byť ,usporiadanie, poriadok ap.' (porov. i staršie *stroj* ,zloženie [tela]', doteraz *strojný* ,urastený, driečny': *s. mládenec*), odtiaľ asi ,usporiadaný súbor, sústava vecí' (staršie *kňazský s.* ,oblečenie', *vozový s.* ,súčasti voza') > ,stroj ako mechanický systém vykonávajúci prácu'. Z odvodenín: ***strojiť***, pôvodne asi ,usporadúvať, zoraďovať ap.', z toho i ,pripravovať, chystať' (*s. svadbu, úklady*) > ,pripravovať (na spoločenské podujatie ap.), obliekať' (*s. podľa najnovšej módy*), k tomu ***vystrojiť*** ,pripraviť, zorganizovať ap.' (*v. hostinu*, staršie i *v. šibalstvo* ap., odtiaľ ***vystrájať*** ,vyvádzať; vyčíňať'); podobne ***zastrájať sa*** ,chystať sa (na niečo)' (*z. sa viac nepiť*) > ,vyhrážať sa (niečím chystaným)' (*z-l sa, že to tak nenechá*). Od *vystrojiť* je odvodené aj ***výstroj;*** analogicky ***nástroj, postroj, prístroj, ústroj*** (od ***nastrojiť, pristrojiť***, resp. od staršieho *po-strojiť, u-strojiť* ,pripraviť, urobiť' ap.).

strom (od 16. stor.) • Psl. **stromъ*. Málo jasný výraz; pravdepodobne súvisí so sln. dial. *strêmelj* ,suchý a holý kmeň' (**strem-ьljь*) – azda od ide. **(s)ter-m-* ako rozšírenia ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ,byť nehybný, stuhnutý; tvrdý, pevný predmet, najmä kmeň stromu, byľ rastliny a i.'. Pozri aj ↗ *strmeň*, ↗ *strmý*.

stroncium ,reaktívny prvok zo skupiny alkalických zemín' • Názov (angl. *strontium*) zaviedol v r. 1808 angl. chemik H. Davy podľa náleziska tohto prvku (dedina Strontian v Škótsku).

strop odb. ,povala, plafón; najvyššia hranica niečoho' (od 18. stor.) • Psl. **stropъ* (**srop-*); porovnáva sa so stsev. *hróf* ,prístrešok (na lodi)', stangl. *hrōf*, angl. *roof* ,strecha' a i. –všetko od ide. **k̂răpo-* ,strecha'.

stroskotať ↗ *troska*[1]

stručný (od 19. stor.) • Odvodenina od ↗ *struk* (porov. staršie *s-á krma* ,strukovinové krmivo', 18. stor.) – pôvodne ,majúci (početné) struky', z toho ,bohatý (na struky), výdatný (ako potrava) ap.' > o rečovom prejave ,(obsahovo, informačne) výdatný aj napriek krátkosti'.

struha ,jarok' (od *17. stor.) • Psl. **struga* (**strou̯-g-*), od ide. **sreu-* ,tiecť' (porov. stind. *srávati* ,prúdi, tečie', gr. *rheō* (ῥέω) ,tečiem', sthnem. *stroum*, nem. *Strom*, angl. *stream* ,tok, prúd' a i.), čo je rozšírenie ide. **ser-* ,prúdiť, rýchlo a prudko sa pohybovať' (porov. stind. *sárati* ,tečie, prúdi' a i.). Pozri aj ↗ *ostrov*, ↗ *síra*, ↗ *srať*.

strúhať, *strúham*, staršie *strúžem* (od *13. stor.) • Vzniklo na základe psl. **strъgati*, **stružǫ* – pôvodne asi slk. **strhať* (porov. miestny názov *Dolné, Horné Strháre*), *strúžem;* na základe *strúžem, strúžeš* a i. vznikol novší neurčitok *strúhať*, podľa neho novšie tvary prít. času *strúham, strúhaš* atď. Psl. **strъgati* (**strŭg-*), **stružǫ* (**strou̯g-j-*) sa porovnáva so stsev. *strjúka*, stangl. *stroccian* ,hladiť', lot. *strūgains* ,pruhovaný' a i. – všetko od ide. **streu-g-* ,prechádzať po niečom trecím pohybom'. Z odvodenín: ***struhák, strúhadlo***, staršie i *struh* ,id.' (od toho ***strúžik*** ,[menšie] strúhadlo'); ***stružlikať***, k tomu ***(o)stružliny; postrúhať***, k tomu ***postruheň, postruhník, postružník*** ,bochník zo zvyškov chlebového cesta' (t. j. *postrúhaných*, povyškrabovaných z koryta); ***sústruh*** (zrejme od **s-strúhať* ,zostrúhať', ↗ *su-*) a i.

struk (od 17. stor.) • Psl. **strǫkъ* (**stru-n-k-*); azda od ide. **strĕu-k-* (porov. lot. *strūkuls* ,ľadový cencúľ' a i.), čo je rozšírenie ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* : **(s)trē-* ,byť nehybný, stuhnutý a i.'; ďalej pozri ↗ *strmý*. Pozri aj ↗ *stručný*.

struma lek. ,zväčšená štítna žľaza, hrvoľ' (od 20. stor.) • Z lat. *strūma* ,opuchlina lymfatických uzlín'.

struna (od 17. stor.) • Psl. **struna;* porovnáva sa so strhnem. *stren(e)*, nem. *Strähne* ,prameň vlasov' – azda od ide. **ster-* ,pruh, pás, prameň vlasov, lúč'?

strunga ,ohradené miesto v košiari, kde sa doja ovce' (od *17. stor.) • Výraz balkánskej pastierskej kultúry; východiskom je rum. *strungă*, nejasného pôvodu.

strúžik, stružlikať, stružliny ↗ *strúhať*

strýc ,otcov brat' (od 15. stor.) • Pôvodne asi **stryjec*, gen. **stryjca* (odtiaľ *strýca*, k tomu novší nom. sg. *strýc*) < **stryjьcь*, gen. **stryjьca;* odvodenina od **stryj* (porov. poľ. *stryj* a i.), ktorého východiskom je psl. **stryjь* (ďalšími odvodeninami sú ***strýko*** < **stryj-ko*, resp. aj ***stryná*** < **stryjná*, od **stryj-ný* ,súvisiaci so *stryjom*'). Psl. **stryjь* sa obyčajne usúvzťažňuje (pri interpretácii **stryjь* < **pətruu̯i̯o)-*) so stind. *pitṛvyàḥ*, gr. *patrōs* (πάτρως), lat. *patruus* ,otcov brat', nem. *Vetter* ,bratanec' a i. – všetko odvodeniny od ide. **pətḗ(r)-* ,otec'

(porov. stind. *pitā́*, gr. *patēr* (πατήρ), lat. *pater*, nem. *Vater*, angl. *father* ‚otec' a i.; pozri aj ↗ *pastorok*[1]). K pôvodnému pomenovaniu matkinho brata pozri ↗ *ujec*. Pozri aj ↗ *štricák*.

strychnín ‚prudko jedovatý rastlinný alkaloid' (od 20. stor.) • Výraz (fr. *strychnine*) bol utvorený na základe lat. *strychnum* (názov istého rodu z čeľade ľuľkovitých), čo je prevzatie z gr. *strychnon* (στρύχνον), označujúceho rôzne rastliny.

strýko, stryná ↗ *strýc*

strž ‚strmý výmoľ, roklina' (od 19. stor.) • Za predpokladu východiskového psl. **strъžь* (**strĭg-*) je asi odvodené od rovnakého koreňa ako ↗ *strihať* – z významového hľadiska ‚strihať, rezať' > ‚odrezok, pás' > ‚prameň, vodný tok' (k podobnému vývinu pozri ↗ *prameň*) > ‚stred rieky' (porov. rus. dial. *strež* (стрежь) ‚stred rieky a jej najhlbšie miesto', pozri aj ↗ *strženˇ*) > ‚hlbočina' > ‚priehlbenina, roklina'. Podľa iného výkladu súvisí s ↗ *trhať* – porov. i čes. *průtrž* ‚roklina' < *pro-trhnouti* ‚pretrhnúť'; sem azda aj názov obce *Prietrž* pri Senici.

strženˇ ‚prostriedok (vredu, rastlinnej osi ap.); (zo zeme trčiaci) koreň, kmeň' (od 17. stor.) • Zrejme už psl. **strъžьnь* ako odvodenina od psl. **strъžь* (↗ *strž*), avšak s významovým vývinom ‚stred (rieky)' > ‚stred, prostriedok' (*s. vredu*) > ‚stred, jadro rastlinnej osi' (*s. stromu*) > ‚koreň, kmeň'. Pozri aj ↗ *dreň*.

stud kniž. ‚hanba; hanblivosť' (od 16. stor.) • Psl. **studъ;* od rovnakého koreňa ako psl. **studenъ* (↗ *studený*). Z významového hľadiska pôvodne zrejme ‚chlad; pocit chladu', odtiaľ ‚pocit zahanbenia' > ‚hanba; hanblivosť'; k asociácii chladu a negatívnych emócií porov. aj *mrazí ma* (od ľaku ap.). Pozri aj ↗ *cudný*, ↗ *ostýchať sa*. – **studený** (od *16. stor.) • Psl. **studenъ* (**stoud-*); nie celkom jasná odvodenina (pôvodne azda príčastie, t. j. studený = ‚ochladený, vychladnutý ap.'?) od ide. **steud-* ‚chladnúť' (porov. toch. B *ścono* ‚nepriateľstvo, nenávisť' [k prenosu do sféry emócií porov. ↗ *stud*], iškašimské *stiw-* ‚chladnúť' a i.). – **studňa** (od 15. stor.) • Asi už psl. **studьnja*, od psl. **studъ* ‚chlad'; pôvodne ‚chladné, studené miesto', odtiaľ ‚miesto (prameň) so studenou vodou'. Z odvodenín: ***studienka*** i ***studnica*** kniž. ‚zdroj, prameň', od toho ***studnička*** ‚studienka'.

stuha (od 17. stor.) • Psl. **sъ-tǫg-a;* od psl. **sъ-tęg-nǫti* ‚stiahnuť' (↗ *s*, ↗ *ťahať*) – z významového hľadiska ‚čo slúži na stiahnutie, zatiahnutie, zošnurovanie ap.' > ‚pás látky, stuha'. Z odvodenín: ***stužka*** (zdrobnené ***stužtička*** < **stužčička*), od toho ***stužková*** hovor. ako skrátenie *s-á slávnosť*, podľa odovzdávania stužiek budúcim maturantom.

stuchlina ↗ *tuchnúť*

stúpiť, stupiť (od 16. stor.) • Psl. **stǫpiti* (**stomp-*); odvodzované od ide. **stemp-* ako variantu ide. **step-* ‚šliapať, stúpať' (ďalej pozri ↗ *stopa;* porov. i ↗ *tupý*). Z odvodenín: ***stupaj, stupeň*** (‚schod' > ‚zložka celku, dielec' > ‚štádium, fáza' ap.); ***stúpať***, s posunom ‚kráčať (nahor, do výšky)' > ‚dvíhať sa, vzrastať ap.' (*s. do kopca, horúčka s-a*); predponové slovesá typu ***nastúpiť, postúpiť, pristúpiť, zastúpiť*** (t. j. ‚stať si [niekam] za, namiesto niekoho') a i., od toho ***nástup, postup*** (‚sled, poradie krokov' > ‚spôsob konania'), ***prístup, zástup*** ap.

stupídny kniž. ‚obmedzený, hlúpy' (od 20. stor.) • Z lat. *stupidus* ‚zarazený; hlúpy, sprostý', od lat. *stupēre* ‚byť zarazený, ohromený; žasnúť'.

stužka, stužková, stužtička ↗ *stuha*

stvárať ↗ *tvoriť*[1]

stvol bot. ‚bezlistá byľ nesúca kvet' (od 19. stor.) • Ako súčasť botanického názvoslovia asi podľa čes. *stvol*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *stvol* (ствол) – výraz sa interpretuje ako **stъvolъ*, čo je asi hláskový variant pôvodného **stьb-olъ* (azda už psl.?), od rovnakého koreňa ako psl. **stьb-lo* (↗ *steblo*).

stvora, stvoriť ↗ *tvoriť*[1]

styk, stýkať sa ↗ *týkať sa*

su-, sú- ‚spolu' • Psl. **sǫ-* (**som-*); súvisí so stind. *sám*, avest. *han-*, *ham-*, gr. *ha-* (ἁ-; **sm̥-*) ‚spolu, s' a i. – všetko od ide. **sem-* ‚jeden'; ďalej pozri ↗ *sám*. Pozri aj ↗ *s*.

sub- ‚pod, dole, nižšie/nižší ako, menší ako' (*subdodávateľ, subštandardný* ap.) • Z lat. *sub* ‚pod'. Pozri aj ↗ *zupák*.

subalterný kniž. ‚(spoločensky, pracovne) podriadený', staršie *subalternus* ‚podriadený človek' (od 18. stor.) • Zo strlat. *subalternus* ‚podriadený', od ↗ *sub-* a lat. *alternus* ‚jeden za druhým, striedavý'; ďalej pozri ↗ *alternatíva*.

súbeh ↗ *behať*

subjekt kniž. ‚bytosť, jedinec, činiteľ', lingv. ‚podmet; pôvodca deja', staršie ‚prvok' (od 18. stor.) • Z lat. *subiectum*, doslova ‚(to) podhodené, podložené, podriadené' (t. j. nejakému logickému predikátu ap.), od lat. *subicere*, *subiectum* ‚hodiť, postaviť, podložiť (niečo pod niečo); podrobiť a i.', čo je zloženina ↗ *sub-* a lat.

iacere ‚hádzať, vrhať, metať' (podľa toho aj slk. *pod-met* gram.). Pozri aj ↗ *sujet.*

sublimovať fyz., chem. ‚prechádzať z tuhého skupenstva do plynného al. naopak' (od 17. stor.) • Z lat. *sublīmāre* ‚dvíhať do výšky' (odtiaľ aj ‚vyparovať sa'), od lat. *sublīmis* ‚vo výške, do výšky sa vznášajúci', utvoreného na základe ↗ *sub-* a koreňa zachovaného v lat. *līmus* ‚šikmý, priečny', *līmen* ‚prah'.

súboj ↗ *boj*

súbor ↗ *brať*

subordinácia ‚(pracovná) podriadenosť' (od 19. stor.) • Zo strlat. *subordinatio*, od strlat. *subordinare* ‚podriaďovať' (> staršie slk. *subordinovať* ‚id.', 17. stor.), zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *ōrdināre* ‚usporadúvať'; ďalej pozri ↗ *ordinovať.*

subreta ‚operetná al. kabaretná speváčka' (od 20. stor.) • Z fr. *soubrette* ‚slúžka al. spoločníčka (v komédii)' (staršie ‚mladá komorná; pôvabná a milá pomocnica v domácnosti'), čo je prevzatie z provensalčiny (*soubret* ‚afektovaný, strojený', od prov. *so(u)bra(r)* ‚prevyšovať, presahovať', z lat. *superāre* ‚byť vyšším', od lat. *super* ‚hore'; ↗ *super*).

subsidiarita práv., politol. ‚zásada, podľa ktorej nadriadená zložka spoločnosti vykonáva len úlohy, ktoré nemôže vykonávať podriadená zložka' (od 20. stor.) • Utvorené (s predstavou o „záložnom" charaktere nadriadenej zložky) na základe lat. *subsidiārius* ‚záložný, v zálohe; pomocný', od lat. *subsidium* ‚záloha; pomoc, posila, podpora', odvodeného od lat. *subsidēre* ‚zostávať niekde' (doslova asi ‚zostávať usadený'), od ↗ *sub-* a lat. *sedēre* ‚sedieť; o vojakoch: nečinne ležať' – odtiaľ i význam „nečinnej" zálohy ap.

subskribovať ‚predplatiť si (knihy ap.)', staršie ‚podpísať' (od 18. stor.) • Z lat. *subscrībere*, *subscrīptum* ‚dole napísať, podpísať', od ↗ *sub-* a lat. *scrībere* ‚písať' – dnešný význam ‚predplatiť si' vznikol posunom v smere ‚podpísať žiadosť o odber, resp. zmluvu o dodávaní ap.'. Z odvodenín: ***subskripcia*** (písané s *p* podľa lat. *subscrīptiō*).

substancia ‚podstata; základ (vecí, javov)', staršie i ‚hmotný základ, majetok' (od 17. stor.) • Z lat. *substantia* ‚podstata, obsah, súcnosť' (strlat. i ‚materiál, majetok'), od lat. *substāns*, gen. *substantis*, čo je príč. prít. od lat. *substāre* ‚pevne stáť; byť prítomný, existovať (v istom stave)', zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *stāre* ‚stáť'. – **substantívum** ‚podstatné meno' (od 17. stor.) • Z lat. *(nōmen) substantīvum*, od lat. *substantīvus* ‚súvisiaci s podstatou, podstatný', od lat. *substantia.*

substituovať odb., kniž. ‚nahradiť' (od 19. stor.) • Z lat. *substituere* ‚postaviť pod, za niečo', čo je zloženina ↗ *sub-* a lat. *statuere* ‚postaviť, ustanoviť', od lat. *stāre, statum* ‚stáť'.

substrát odb. ‚základ, podklad' (od 20. stor.) • Z lat. *substrātum*, doslova ‚(to) podložené', od lat. *substernere, substrātum* ‚podstielať, podkladať', zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *sternere* ‚prestierať, rozprestierať, rozkladať'.

subsumovať kniž. ‚zahrnúť' (od 17. stor.) • Zo strlat. *subsumere*, doslova asi ‚vziať, pojať, obsiahnuť pod niečo' – ide o zloženinu ↗ *sub-* a lat. *sūmere* ‚brať, vziať'; ďalej pozri ↗ *konzumovať.*

subtílny kniž. ‚jemný' (od 16. stor.) • Z lat. *subtīlis* (**subtēli-*) ‚tenký, jemný', doslova ‚jemne utkaný' – od ↗ *sub-* a lat. *tēla* (**teks-lā*) ‚tkanina', od lat. *texere, textum* ‚tkať, priesť'.

subvencia ‚finančná podpora (obyč. z verejných prostriedkov)' (od 19. stor.) • Z lat. *subventiō* ‚pomoc, výpomoc', od lat. *subvenīre, subventum* ‚podísť, prísť na pomoc', zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *venīre* ‚prichádzať, prísť'. Porov. i ↗ *suvenír.*

súci (od 17. stor.) • Staré príčastie (psl. **sy*, gen. **sǫtja* < ide. **sont-*) od ide. **es-* (ďalej pozri ↗ *byť*) s pôvodným významom ‚jestvujúci, existujúci' (porov. aj odvodené ***súcno*** kniž. ‚bytie; objektívna realita'), z toho asi ‚(skutočne) jestvujúci' > ‚skutočne vhodný, vyhovujúci, spôsobilý' (*drevo s-e na spracovanie, dievča s-e na vydaj*) > ‚(pracovne) spôsobilý, šikovný' (*s. odborník, s-a výhovorka*), resp. ‚driečny, pekný; urastený' (*s. mládenec*). Pozri aj ↗ *jestvovať.*

súčet ↗ *čítať*

súčin ↗ *činiť*

sud (od 15. stor.) • Psl. **sǫdъ^1*, zložené zo **sǫ-* (↗ *su-*) a koreňa zachovaného v psl. **děti* (< ide. **dhē-* ‚klásť a i.', ↗ *diať*) – z významového hľadiska asi ‚čo je (spolu) zložené' > ‚nádoba (zložená, pozostávajúca z viacerých častí)'. Pozri aj ↗ *osudie.* – **súd** (od 15. stor.) • Psl. **sǫdъ^2*. Obyčajne sa vysvetľuje ako zloženina zodpovedajúca psl. **sǫdъ^1* (↗ *sud*), avšak s významovým vývinom ‚čo je zložené, spojené' > ‚spojenie myšlienok, názorov' > ‚posudzovanie, súdenie ap.', resp. ‚spoločné hovorenie' (k významu porov. psl. **děti* > čes. *díti* ‚povedať; hovoriť') > ‚spoločné radenie sa,

vyslovovanie názoru ap.'. Iný výklad, vychádzajúci z rekonštrukcie psl. **sǫdъ²* < ide. **k̂ondo-*, usúvzťažňuje psl. výraz s lat. *cēnsēre* ,počítať, odhadovať (majetok)' a ír. *kond* ,názor, súd' – všetko od ide. **k̂end-* ,usudzovať'? Uvažovalo sa (pri rekonštrukcii **sǫdъ²* < **so-n-d-*) aj o odvodenine od ide. **sed-* (↗ *sedieť*) s pôvodným významom ,(súdne) zasadnutie'. Z odvodenín: ***súdiť, sudca; sudba*** kniž. ,osud, údel' (doslova ,súdenie', k významu pozri ↗ *osud*), ***sudička; rozsúdiť***, od toho ***rozsudok;*** podobne ***prísudok*** (od ***prisúdiť, prisudzovať***, k významu pozri ↗ *predikovať*), ***úsudok*** (od ***usúdiť***) a i.

súdobý ↗ *doba*

súdruh ↗ *druh¹*

súdržný ↗ *držať*

sufix lingv. ,prípona' (od 20. stor.) • Z lat. *suffīxum*, doslova ,(to) pripevnené', od lat. *suffigere, suffīxum* ,pribiť, pripevniť', zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *figere* ,upevňovať, pripevňovať, pribíjať'.

sufražetka ,členka militantného hnutia žien za rovnoprávnosť', expr. ,bojovná, energická žena' (od 20. stor.) • Z angl. *suffragette*, pôvodne ,bojovníčka za volebné právo', od angl. *suffrage* ,volebné právo', čo je prevzatie z lat. *suffrāgium* ,hlasovanie, hlas; hlasovacie právo' – ide o odvodeninu od lat. *suffrāgārī* ,dávať hlas, hlasovať', utvoreného na základe ↗ *sub-* a lat. *fragor* ,lámanie, praskot, hrmot; potlesk; krik' (aj ako prejav súhlasiaceho davu), ktoré súvisí s lat. *frangere* ,lámať'.

sugerovať ,nahovárať, vnukať' (od 19. stor.) • Z lat. *suggerere, suggestum* ,klásť pod niečo, podkladať; podávať potrebnú pomoc, radu ap.', od ↗ *sub-* a lat. *gerere* ,niesť'. Z odvodenín: ***sugescia*** (lat. *suggestiō*).

súhlas ↗ *hlas*

súhrn ↗ *hrnúť*

suchopár ,pôda neplodná pre prílišné sucho; slnečná páľava' (od *18. stor.) • Stará zloženina (azda už psl. **suchoparъ*) ↗ *suchý* a ↗ *para, pariť* – vzniklo azda na základe spojení typu *dosucha pariť* (s posunom ,pariť' > ,vystavovať účinku tepla, páliť', porov. i *s-para* ,dusivá horúčava' ap.). Odvodené ***suchopárny*** pôvodne znamenalo ,vysušujúci' (*s. vietor*), resp. ,vysušený' (*s-a lúka*); odtiaľ ,suchý' > ,neomastený, neochutený ap.' > ,nezáživný, fádny, nezaujímavý' (*s. opis, človek*). – **suchý** (od *13. stor.) • Psl. **suchъ* (**saus-o-*); súvisí so stind. *śúšyati* ,vysychá', gr. *hauos* (αὖος) ,suchý', alb. *thaj* ,suším', stangl. *sēar* ,suchý', sthnem. *ir-sorēn* ,vyschnúť', nem. *sohr* ,vysušený', lit. *saũsas*, lot. *sàuss* ,suchý, vyprahnutý' a i.' – všetko od ide. **saus-*, **sus-* ,suchý, vysušený'. Z odvodenín: ***súš¹*** m. včel. ,prázdny («suchý») plást' i ***súš²*** ž. ,suchá zem'; ***suchota***, k tomu ***sucho-t(in)y*** ,tuberkulóza pľúc' (porov. staršie *suchá nemoc* ,id.', asi podľa suchého kašľa v začiatočnom štádiu ochorenia); ***sušiť; sušeň*** ,zasušený výlučok z nosa' (druhotne ***šušeň***, s asimiláciou *s-š-* > *š-š-*); ***osušiť, posušiť*** (od toho ***osúch, posúch***, pôvodne zrejme o pečive vysušovanom nad pecou; ***osuška*** ,uterák na osúšanie'); ***schnúť*** (psl. **sъch-nǫti* < **sūs-*, pozri aj ↗ *sihlina*), k tomu ***-sychať*** (***uschnúť, vyschnúť – usychať, vysychať*** ap.) < **-sych-ati* < **sūs-*, novšie ***-schýnať*** (***vyschýnať*** ap.) a i. Pozri aj ↗ *šuška*.

suita ,sprievod' (od 20. stor.) • Z fr. *suite*, ktorého východiskom je ľud. lat. **sequita*, od ľud. lat. **sequitus*, čo je príčastie od lat. *sequī* ,nasledovať; sprevádzať'.

sujet [süže, süžet, sužet] ,námet (literárneho) diela, jeho dejová kostra' (od 19. stor.) • Z fr. *sujet*, čo je prevzatie z lat. *subiectum;* ďalej pozri ↗ *subjekt*.

suka (od 17. stor.) • Psl. **suka;* nejasný výraz. Porovnávalo sa so stind. *śvā́*, arm. *šun*, gr. *kyōn* (κύων), lat. *canis*, nem. *Hund*, lit. *šuõ* ,pes' a i. – všetko od ide. **k̂uon-*, **k̂un-* ,pes'. Iný výklad tu vidí odvodeninu od ide. **seu-* ,rodiť' (ďalej pozri ↗ *syn*), čo predpokladá pôvodný význam ,(rodiaca) samica'; k významu porov. čes. *fena* ,suka', prevzaté z fr. dial. *fenne* < lat. *fēmina* ,samica'. Môže ísť aj o odvodeninu od nejakého vábiaceho citoslovca; porov. dluž. *tšu tšu* ako volanie na psy, od toho i dluž. *tšutš(k)o* det. ,pes'.

súkať ,skrúcaním tvoriť, pliesť' (od *16. stor.) • Psl. **sukati* (**souk-*); súvisí s lit. *sùkti* ,otáčať, obracať; mútiť (maslo)', *sukrùs* ,pohyblivý' a i. – všetko od ide. **seuk-* ,ohýbať, krútiť'. Pozri aj ↗ *súkno*.

sukcesia kniž. ,následnosť, postupnosť', práv. ,zákonom upravený nástup do práv predchodcu' (od 16. stor.) • Z lat. *successiō*, od lat. *succēdere, successum* ,podstupovať pod niečo; blížiť sa niekam; ísť za niekým; nastupovať na niečie miesto', zloženého zo ↗ *sub-* a lat. *cēdere* ,ísť, kráčať'.

sukňa ,časť ženského oblečenia od pása dolu', staršie i ,starý odev pre mužov i ženy od krku až po kolená; kňazská reverenda, sutana al.

mníšske rúcho' (od 16. stor.) • Psl. *suknja, od *sukno (↗ súkno); doslova ,odev zo súkna'. – **súkno** (od *15. stor.) • Psl. *sukno, od psl. *sukati (↗ súkať); pôvodne zrejme označenie látky zhotovenej splietaním, súkaním.

súkromný (od *17. stor.) • Rozšírenie staršieho *súkromý* (porov. i ***súkrom-ie***), čo je zloženina ↗ *su-* a psl. **kroma* ,kraj, okraj' (ďalej pozri ↗ *okrem*) – z významového hľadiska asi ,majúci okraje, hranice' > ,ohraničený, vymedzený, vydelený (do určitého priestoru ap.)'. Porov. aj ↗ *skromný*.

súlad ↗ *lad*

sulf..., v chem. názvosloví (*sulfát*, *sulfid* a i.) • Podľa lat. *sulpur*, *sulphur* ,síra'.

súlož, súložiť ↗ *lôžko*

sultán ,panovník v islamských krajinách' (od 18. stor.) • Z arab. *sulṭān* ,moc; vláda; (absolútny) vládca, sultán'.

suma ,množstvo peňazí vyjadrené číselne', kniž. ,súhrn' (od 15. stor.) • Z lat. *summa* ,celkový počet, množstvo', doslova ,najvyššie číslo' (podľa staršieho spôsobu sčítavania – zdola nahor –, keď sa výsledná hodnota stĺpca čísel písala hore), od lat. *summus* ,najvyšší, najvrchnejší', pôvodne **sup-mos*, od rovnakého koreňa ako lat. *super* ,hore' (↗ *super*). Pozri aj ↗ *samit*, ↗ *summa summarum*.

sumec ,zool. Silurus' (od 15. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *som*, *sum* ,id.' (takisto od 15. stor.), ktorého etymologickým východiskom je už psl. **somъ*, málo jasného pôvodu – porovnáva sa s lit. *šãmas*, lot. *sams* ,sumec', resp. i s gr. *kamasēnes* mn. (καμασῆνες) ,akýsi druh ryby'.

súmerný ↗ *miera*

summa summarum [suma sumárum] kniž. ,úhrnne, celkovo' (od 20. stor.) • Z lat. *summa summārum*, doslova ,súhrn súhrnov', od lat. *summa* ,celkový počet, množstvo' (↗ *suma*).

summit ↗ *samit*

súmrak ↗ *mrak*

sunúť (od *17. stor.) • Psl. **su-nǫ-ti* (**sou̯-*). Porovnáva sa s lit. *šáuti*, lot. *šaũt* ,strkať, strieľať' a i. (azda od ide. **skẽu-* ,vrhať, strieľať, narážať'); podľa iného výkladu súvisí s chet. *šuwai-* ,narážať, udierať' (od ide. **seu-* : **su-* ,ohýbať, otáčať, uvádzať do pohybu'). Z odvodenín: ***posunúť***, ***zasunúť*** ap., k tomu ***posúvať***, ***zasúvať*** (**su-va-ti*), od nich ***posuv***, ***posuvný***, ***zásuvka*** ap.; v inom smere ***posunúť***, ***presunúť*** > ***posun(ok)***, ***presun*** ap. Pozri aj ↗ *sovok*, ↗ *šúľok*.

sup ,zool. Gyps' (od 17. stor.) • Psl. **sǫpъ*, nejasného pôvodu – azda (pri interpretácii **sǫpъ* < **sonp-*) od zvukomalebného koreňa **sop-* (ďalej pozri ↗ *soptiť*), t. j. pomenovanie podľa vydávaného kriku?

super hovor. ,výborný, vynikajúci' (od 20. stor.), **super-** ,nadradený, najvyšší, väčší/vyšší ako, naj- ap.' (*supermoderný* ap.) • Z lat. *super* ,hore, navrchu; nad'. Pozri aj ↗ *soprán*, ↗ *subreta*, ↗ *suma*.

súper ↗ *prieť*[1]

superlatív lingv. ,tretí stupeň prídavných mien a prísloviek', staršie *superlatívus* (od 18. stor.) • Z lat. *(gradus) superlātīvus*, od lat. *superlātīvus*, odvodeného od lat. *superlātus* ,prenesený; zveličený', čo je príčastie od lat. *superferre*, *superlātum* ,niesť ponad, cez niečo; vynášať na vyšší stupeň', zloženého zo ↗ *super-* a lat. *ferre*, *lātum* ,niesť, nosiť'.

superman publ., obyč. pejor. ,nadčlovek' (od 20. stor.) • Z angl. *superman* – výraz (zložený zo ↗ *super-* a angl. *man* ,človek') vznikol ako preklad nem. *Über-mensch* ,nadčlovek'; ďalej pozri ↗ *človek*.

supermarket ,veľkopredajňa' (od 20. stor.) • Z angl. *supermarket*, čo je zloženina ↗ *super-* a angl. *market* ,trh; trhovisko'; ďalej pozri ↗ *marketing*.

súpis ↗ *písať*

supletívny ↗ *suplovať*

suplikácia hist. ,vyberanie príspevkov na školy a fary, ktoré vykonávali študenti cez prázdniny', staršie i ,pokorná žiadosť' (od 16. stor.) • Z lat. *supplicātiō*, od lat. *supplicāre*, *supplicātum* ,pokorne prosiť' (z toho aj ,prosiť o príspevok'), čo je odvodenina od lat. *supplex*, gen. *supplicis* ,pokorne prosiaci'.

suplovať ,zastupovať (v práci iného pracovníka, obyč. učiteľa)', kniž. ,nahrádzať' (od 20. stor.) • Z lat. *supplēre*, *supplētum* ,opäť, znovu napĺňať; dopĺňať', od ↗ *sub-* a lat. *plēre* ,plniť, napĺňať'; súčasné významy vznikli posunom ,dopĺňať (chýbajúcich pracovníkov ap.)' > ,zastupovať, nahrádzať'. Z odvodenín: ***supletívny*** odb. ,dopĺňajúci', napr. *s-e tvary* lingv. ,tvorené od iného kmeňa al. základu' (*človek* – mn. č. *ľudia* ap.).

súprava ↗ *-praviť*

súra ↗ *súriť*

súradnica, súradný ↗ *rad*[1]

surfovať hovor. ,pestovať windsurfing' (od 20. stor.) • Z angl. *to surf*, od angl. *surf* ,príboj, vlnobitie'. Pozri aj ↗ *windsurfing*.

súriť (od 18. stor.) • Z maď. *szúr* ‚pichať, bodať'; s ďalším významovým vývinom ‚bodať' > ‚pobádať' (koňa do cvalu ap.) > ‚poháňať, náhliť, súriť' ap. Z odvodenín: ***súrny***, ***súra*** expr. ‚zhon' a i.

surma ‚poľnica', kniž. zastaráv. ‚zhon, zmätok, trma-vrma', staršie i *surna* (od 17. stor.) • V konečnom dôsledku z perz. *sūrnā*, *surnāy*, doslova ‚sviatočná flauta'; zloženina perz. *sūr* ‚sviatok' a *nāy* ‚flauta'. Rozšírilo sa zrejme počas tureckých výbojov (porov. i tur. *zurna* ‚id.'); význam ‚zhon, zmätok' súvisí s náhlením po vydaní bojového signálu.

súrny ↗ *súriť*

súrodenec ↗ *rodiť*

surový (od *16. stor.) • Psl. **surovъ* (**sou̯r-*); súvisí so stsev. *saurr* ‚špina; vlhká hlina' – východiskom obidvoch výrazov je ide. **sou-ro-*, čo je variant ide. **sū-ro-* ‚kyslý, slaný, horký'; ďalej pozri ↗ *syr*.

surrealizmus [süre-, sure-] ‚umelecký smer vychádzajúci z javov podvedomia, predstáv, snov ap.' • Názov (fr. *surréalisme*) utvoril v r. 1918 fr. básnik G. Apollinaire na základe fr. *sur* ‚nad' (z lat. *super*) a *réalisme* ‚realizmus'; ďalej pozri ↗ *reálny*.

sused (od 15. stor.) • Psl. **sǫ-sědъ*, doslova ‚kto (niekde s niekým) *spolu sedí*, je usadený, žije ap.'; ďalej pozri ↗ *su-*, ↗ *sedieť*.

súsek ↗ *sekať*

súslovie ↗ *slovo*

suspendovať kniž. ‚dočasne pozbaviť úradu, funkcie ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *suspendere*, *suspēnsum* ‚zavesiť; nechať visieť; ponechať (človeka) v neistote', od ↗ *sub-* a lat. *pendere* ‚vešať'. – **suspenzia** chem. ‚zmes jemne rozptýlených nerozpustných tuhých čiastočiek v kvapaline' (od 20. stor.) • Od lat. *suspendere*, *suspēnsum* ‚nechať visieť ap.' – zrejme podľa predstavy o „visiacich" či „vznášajúcich sa" rozptýlených čiastočkách.

sústava ↗ *staviť*

sústo subšt. ‚hlt, kúsok (jedla)' (od 19. stor.) • Čes. pôvodu (staršie čes. *sústo*, dnes *sousto*) – výraz vznikol na základe spojení typu čes. *není ani s ústa chleba* ‚nieto chleba ani za ↗ *ústa*', t. j. ani toľko, čo by sa vošlo do úst.

sústrasť ↗ *strasť*

sústrediť sa ↗ *stred*

sústruh ↗ *strúhať*

súš[1, 2], **sušeň, sušiť** ↗ *suchý*

sutana ‚reverenda' (od 19. stor.) • Z fr. *soutane*, pôvodne ‚dlhé ženské oblečenie' – prevzatie z tal. *sottana*, od tal. *sottano* ‚nachádzajúci sa dole, naspodu, spodný', ktorého východiskom je ľud. lat. **subtānus*, odvodené od lat. *subtus* ‚dole, odspodu'.

súťaž ↗ *ťahať*

suterén ‚podlažie budovy pod al. čiastočne nad úrovňou terénu' (od 20. stor.) • Z fr. *(étage) souterrain* ‚podzemné podlažie', od fr. *souterrain* ‚podzemný', utvoreného podľa lat. *subterrāneus* ‚id.', od ↗ *sub-* a lat. *terra* ‚zem'; porov. i ↗ *terén*.

sutina geol. ‚zosuvné zvetrané úlomky hornín na svahu' (od 19. stor.) • Ako odborný termín asi podľa čes. *sutina* (staršie *ssutina*) ‚sypké trosky, rozvaliny', od čes. *suť* (staršie *ssuť*) ‚horninová drvina pokrývajúca horské al. údolné svahy', od slovesa *se-souti (se)* ‚zosypať (sa)' (zvetrané horniny sú sypké). Čes. slovesu zodpovedá zaniknuté slk. **suť (sa)* (porov. staršie odvodeniny *zo-sutina* ‚rozvalina, rumovisko, zborenina' či *roz-sutý* ‚rozpukaný, rozorvaný', odtiaľ i názov vrchu *Rozsutec*) – východiskom slk. **suť (sa)* i čes. *souti (se)* je psl. **suti* (**sup-ti*), súvisiace s lat. *dis-supāre* ‚rozsýpať, rozhadzovať, rozptyľovať', lit. *sùpti* ‚hojdať, kolísať' a i. – všetko od ide. **su̯ep-*, **sup-* ‚hádzať, vrhať, sypať'. Pozri aj ↗ *sypať*.

suvenír ‚spomienkový predmet' (od 20. stor.) • Z fr. *souvenir* ‚spomienka', od slovesa *se souvenir* ‚spomínať si', ktorého východiskom je lat. *subvenīre* ‚prísť na pomoc; objaviť sa' (ďalej pozri ↗ *subvencia*) – význam sa posunul v smere ‚prísť na um, objaviť sa v duchu, ako spomienka ap.'.

suverénny ‚zvrchovaný; absolútny' (od 19. stor.) • Z fr. *souverain* (pôvodne ‚najvyšší'), ktorého východiskom je ľud. lat. **superānus*, od lat. *super* ‚hore, nad'. Pozri aj ↗ *soprán*.

súvetie ↗ *veta*

súvis, súvisieť, súvislý ↗ *visieť*

súžiť, sužovať ‚trápiť' (od 17. stor.) • Staršia forma slovies *zúžiť*, *zužovať* ‚(u)robiť úzkym' (k predpone porov. ↗ *z*[2]), zachovaná zrejme vzhľadom na znejasnenie významovej súvislosti. Význam ‚trápiť niekoho' mohol vzniknúť v spojeniach typu *zaháňať*, *dostávať niekoho do úzkych* ‚do nepríjemnej, trápnej situácie'; k prenosu na označenie negatívnych emócií porov. *úzky: úzkosť* ‚pocit skľúčenosti, neistoty (z niečoho neznámeho)', *tesný: tieseň* ‚ťažkosti; skľúčenosť' a i.

svadba (od 16. stor.) • Etymologicky *svatba* (tak písané v staršom jazyku), z psl. **svatьba*

(porov. stsl. *svatьba* (СВАТЬБА) ‚sobáš, svadba' a i.), ktoré sa obyčajne odvodzuje od slovesa typu **svatiti sę*, resp. **svatati sę* vo význame ‚stávať sa príbuznými' (porov. dial. *svatať* ‚nahovárať do manželstva, zasnubovať' a i.), od psl. **svatъ* ‚príbuzný' (↗ *svat*) – v zmysle tohto výkladu sa pod „svadbou" pôvodne rozumel proces pytačiek, svadobných príprav ap. Iný výklad tu vychádza z pôvodného významu ‚(svadobná) hostina' a usúvzťažňuje **svatьba* s psl. **sytiti sę* ‚sýtiť sa' (od psl. **sytъ*, ↗ *sýty*); k rozdielu **-y-: *-va-* porov. ↗ *kyslý:* ↗ *kvasiť* a i. Z odvodenín: ***svadobný*** (už s druhotným *d* namiesto **svat-ob-ný;* porov. *plat-ba: plat-ob-ný*, ako aj čes. *svat-eb-ní* ‚svadobný' ap.), ***svadobčan*** ap.

svah ↗ *váha*

svák, hovor. **sváko** ‚tetin manžel', staršie aj ‚sestrin manžel, švagor' (od 15. stor.) • Psl. **svojakъ* (k hláskovému vývinu porov. psl. **stojati* > slk. *stáť* ap.), od psl. **svojь* (↗ *svoj*) – pôvodným významom bolo asi ‚svoj, vlastný; príbuzný'.

sval, staršie i *zval* (od 17. stor.) • Od ↗ *valiť;* odvodenina od staršieho **s-valiť*, resp. *z-valiť* vo význame ‚zhodiť, zhrnúť spolu, do kopy ap.' – pôvodným významom bolo zrejme ‚hromada, kopa, hrča (niečoho)' (porov. i staršie *sval, zval* ‚hrča, hľuza'); výraz bol použitý aj vo vzťahu k zväzku mäsových vláken v tele (od 17. stor.).

svár kniž. ‚spor, hádka' (od 16. stor.) • Psl. **svarъ;* porovnáva sa (pri rekonštrukcii psl. **svar-* < ide. **su̯ōr-*) s lat. *sermō* ‚reč, hovor', stangl. *and-swaru*, angl. *answer* ‚odpoveď', *to swear* ‚prisahať', nem. *Schwur* ‚prísaha' a i. – všetko od ide. **su̯er-* ‚hovoriť'; k predpokladanému vývinu ‚hovoriť' > ‚sporiť sa, ***váriť' sa'*** porov. ↗ *hádať sa.* Odvodené ***nesvár*** kniž. ‚roztržka, spor; nesvornosť' má nadbytočné ↗ *ne-*[1] azda podľa významovo blízkeho *nesvornosť* (↗ *svorný*).

svat ‚tesť a svokor medzi sebou a vo vzťahu jedného z nich k manželke druhého', staršie aj ‚starší svadobný hosť; starejší; pytač' (od 17. stor.) • Psl. **svatъ;* obyčajne sa odvodzuje od ide. **seu̯e-*, **su̯e-* (↗ *svoj*) – pôvodne azda ‚svoj, vlastný', odtiaľ ‚patriaci k svojmu, vlastnému rodu, príbuzný' (s možným ďalším vývinom v smere ‚spríbuznený sobášom', resp. ‚podieľajúci sa na príprave svadby'). Iný výklad vychádza z pôvodného významu ‚účastník (svadobnej) hostiny' a zbližuje psl. **svatъ* s psl. **sytiti sę* ‚sýtiť sa'; ďalej pozri ↗ *svadba.*

svätý (od 15. stor.) • Psl. **svętъ;* obyčajne sa porovnáva s avest. *spənta-* a lit. *šveñtas* ‚svätý' – východiskom môže byť už ide. **k̑u̯en-to-* ‚svätý', odvodené od ide. **k̑u̯en-* ‚sláviť, oslavovať; svätý, svätiť' (porov. lot. *svinêt* ‚oslavovať', resp. aj gót. *hunsl* ‚obeť'). Pôvodným významom psl. **svętъ* bolo asi ‚oslavovaný, slávny' > ‚silný, mocný' (porov. i muž. meno ***Svätopluk*** [psl. **Svętopъlkъ*], doslova *‚svätoplukÿ'*, t. j. asi ‚majúci *sväté* = slávne, silné, mocné pluky, vojsko'); súčasný význam vznikol pod vplyvom kresťanstva (‚silný, mocný' > ‚obdarený nadprirodzenou mocou'). Z odvodenín: ***svätyňa; svätec*** i ***svätuškár*** pejor. (asi od staršieho *svätúch, svätúšek* ‚id.'); ***svätiť***, od toho ***posvätiť***, ***vysvätiť*** dok. a ***posviacať***, ***vysviacať*** nedok. (**-svęt-j-ati*), od nich ***posviacka, vysviacka; posvätný*** (pôvodne ‚posvätený', porov. i staršie *posvätná voda* ‚posvätená', 17. stor.); ***svätosť*** (preklad cirk. lat. *sānctitās*, od lat. *sānctus* ‚svätý') a ***sviatosť*** (preklad cirk. lat. *sacrāmentum*, ďalej pozri ↗ *sakramentský*) sú odlíšené rozdielom v kvantite *ä/ia* (porov. *päť – piati* ap.); ***sviatok*** (pôvodne *‚svätý* deň, keď sa niečo *svätilo* = slávilo, oslavovalo', porov. *sláviť sviatok*) a i.

svedok (od 15. stor.) • Psl. **sъvědokъ;* od slovesa **sъvěděti* ‚spolu vedieť', zloženého z psl. **sъ* (↗ *s*) a **věděti* (↗ *vedieť*) – pôvodným významom slova bolo asi ‚kto (spolu s niekým) o niečom vie', odtiaľ ‚kto bol svedkom niečoho'. Z odvodenín: ***svedčiť*** ‚vypovedať ako svedok', z toho ‚potvrdzovať niečo (ako svedok)' (***dosvedčiť', prisvedčiť', usvedčiť'***) > ‚priviesť (svojím svedectvom ap.) k inému názoru' (***presvedčiť***). Z významu ‚svedčiť v niečí prospech' vzniklo všeobecnejšie ‚byť v niečí prospech, prospievať niekomu' > ‚byť (pre niekoho) vhodný, primeraný ap.' (porov. *šaty jej s-ia* ‚pristanú', *urobiť niečo, ako [sa] s-í* ‚ako je vhodné, ako sa patrí'; v tomto význame aj ***svedčať': všetko mu s-lo ako uliate***). – **svedomie** ‚vedomie vlastnej zodpovednosti za činy z hľadiska mravných zásad', staršie i ‚vedomosť o niečom; svedecká výpoveď, svedectvo' a i. (od 15. stor.) • Od staršieho *svedomý* ‚majúci vedomie o niečom' (od 15. stor.), čo je staré príčastie (k prípone porov. *ved-omý, nevid-omý* ap.) od slovesa **sъ-věděti* – porov. už stsl. *sъvěděti* (СЪВѢДѢТИ) ‚vedieť, poznať; uvedomovať si, byť si vedomý ap.'. Z odvodenín: ***svedomitý.***

sverepý kniž. ‚ukrutný, surový, prudký' (od *14. stor.) • Psl. **sverěpъ;* azda zloženina

koreňa zachovaného v ↗ *svoj* a **rēp-* ‚chytať; zachytávať sa' (↗ *repík*) – v takom prípade pôvodne ‚sám sa zachytávajúci (t. j. v pôde)' (na rozdiel od siatych kultúrnych rastlín; porov. aj staršie *sverepec, sverepa, sverepica* ‚stoklas obilný' – obávaná burina!), odtiaľ ‚divo rastúci' > ‚divý, ukrutný, surový ap.'.

svet (od *15. stor.) • Psl. **světъ* (**k̂u̯oit-o-*), odvodenina od ide. **k̂u̯ei-t-* ‚žiariť; svetlý, biely'; ďalej pozri ↗ *svietiť*. Pôvodný význam výrazu bol ‚svetlo, jas' (porov. staršie *slnečný svet* ap.), odtiaľ ‚svetlý, viditeľný priestor ap.' > ‚svet (živých)' (na rozdiel od temného sveta mŕtvych; porov. *uzrieť svetlo s-a = prísť na tento s.* ‚narodiť sa' vs. *odísť na onen/druhý s.* ‚zomrieť' a i.). Z odvodenín: ***svetový*** i ***svetský; polosvet*** (preklad podľa fr. *demi-monde*) a i.

sveter ‚vrchná (pletená al. háčkovaná) súčasť oblečenia s rukávmi' (od 20. stor.) • Z angl. *sweater*, doslova ‚čo slúži na potenie'; od angl. *to sweat* ‚potiť sa'. Výraz pôvodne označoval oblečenie nosené pri cvičeniach zameraných na vypotenie organizmu a zníženie hmotnosti, neskôr sa preniesol na športové oblečenie chrániace pred prechladnutím – odtiaľ i súčasný význam.

svetlý (od *15. stor.) • Psl. **svět-ьlъ*, odvodenina od psl. **světъ* ‚jas'; ďalej pozri ↗ *svet*, ↗ *svietiť*. Z odvodenín: ***svetlo*** (spodstatnený tvar prídavného mena, doslova ‚[to] jasné, svetlé'); ***svetlica*** ‚raketa na osvetľovanie ap.' i ***svetlík*** ‚otvor (v múre ap.) na osvetľovanie; šachta (na vetranie a i.)'; *svetliť* (dial. ‚zjasňovať bielizeň modridlom, *svetličkou*', staršie *svetliť sa* ‚stávať sa jasným'), od toho ***osvetliť, vysvetliť*** (‚vyjasniť') a i.

svetový, svetský ↗ *svet*

sviatok, sviatosť ↗ *svätý*

svíb ‚drieň', staršie i *svíba* (od 17. stor.) • Psl. **svidy*, gen. **svidъve;* odvodzuje sa od ide. **su̯eid-* ‚lesknúť sa, jagať sa' (porov. lat. *sīdus* ‚hviezda, súhvezdie', lit. *svidùs* ‚lesklý, žiarivý', *svidė́ti* ‚lesknúť sa' a i.), pomenovanie sa vysvetľuje jasnou červenou farbou plodov svíbu. Pravidelným reflexom psl. **svidy*, gen. **svidъve* bolo **svidva* (porov. staršie *svidv-ina* ‚svíbový porast', 18. stor.); odtiaľ – už s nepravidelným hláskovým vývinom – i **svidba* (porov. poľ. *świdba* ‚svíb'), s následným zjednodušením *svíba, svíb*. Iným vývinom **svidy*, gen. **svidъve* vzniklo staršie *svída* ‚svíb' (od 17. stor.), od ktorého sa odvodzuje i názov mesta *Svidník* (doložený už r. 1355).

svietiť (od *15. stor.) • Psl. **světiti* (**k̂u̯oit-*); súvisí so stind. *śvetáḥ*, avest. *spaēta-* ‚biely, svetlý', lit. *šviẽsti* ‚svietiť, žiariť' a i. – všetko od ide. **k̂u̯ei-t-* ‚žiariť; svetlý, biely'. Z odvodenín: ***svieca*** (psl. **svět-ja*); ***osvietiť*** ‚osvetliť' (od toho ***osvit*** fot. ‚expozícia', koreňové *i* asi podľa čes. *osvítiti, osvit*), prenesene ‚poučiť, vzdelať', odtiaľ ***osveta*** ‚činnosť zacielená na povznesenie vzdelanosti, kultúry' aj ***osvietenstvo*** (preklad podľa fr. *illuminisme*, od fr. *illuminer* ‚osvietiť', prevzatého z lat. *illūmināre* ‚id.', od ↗ *in-*[2] a lat. *lūmen* ‚svetlo': pomenovanie malo zdôrazniť protiklad nových filozofických učení a „temného" stredoveku). Pozri aj ↗ *kvitnúť*, ↗ *svitať*, ↗ *svet*, ↗ *svetlý*.

svieži (od 17. stor.) • Psl. **svěžь*, málo jasný výraz. Pri rekonštrukcii **svěžь* < **su̯oig-i̯o-* tu možno uvažovať o odvodenine od ide. **su̯eig-* ‚ohýbať, krútiť, kývať (sa) ap.' (ďalej pozri ↗ *švihať*) – t. j. z významového hľadiska azda ‚ohýbajúci sa, ohybný' > ‚nezoschnutý, nezvädnutý (o rastlinách)' (*s-a haluzina* ap.) > ‚čerstvý, svieži'?

sviňa ‚zool. Sus' (od 15. stor.) • Psl. **svinьja*, odvodenina od psl. **svinъ* (porov. stsl. *svinъ* (СВИНЪ), rus. *svinój* (*свиной*) ‚bravčový' ap.), príbuzného s lat. *suīnus* ‚prasací', stsev. *svín*, gót. *swein*, nem. *Schwein*, angl. *swine* ‚sviňa' a i. – všetko od ide. **sūs* ‚sviňa (domáca)' (porov. avest. *hū-*, gr. *hȳs* (ὗς), alb. *thi*, lat. *sūs*, gen. *suis*, sthnem. *sū*, nem. *Sau* ‚sviňa' ap.), odvodzovaného aj od ide. **sū-* ‚rodiť'; ďalej pozri ↗ *syn*. Z odvodenín: ***sviniar*** hrub. ‚nadávka' (staršie ‚pastier svíň', novšie použitie asi podľa negatívnych významov odvodeného ***svinský, svinstvo***).

svišť ‚zool. Marmota' (od 19. stor.) • Údajne prevzaté z poľ. *świszcz*, od poľ. *świszczeć* ‚svišťať' (zodpovedá slk. ↗ *svišťať*) – svišť je pomenovaný podľa charakteristického pískania či hvizdu, porov. i staršie *svisták* ‚svišť' (18. stor.). – **svišťať** (od 19. stor.) • Psl. **sviščati* (**svist-j-*), odvodenina od psl. **svi -sta-ti*, čo je asi intenzívum od koreňa **svi-*, zrejme zvukomalebného pôvodu – porov. aj ↗ *švitoriť*, resp. i ↗ *hvízdať*.

svitať (od *16. stor.) • Psl. **svitati* (**k̂uīt-*), iteratívum od psl. **svьtěti* (**k̂u̯ĭt-*) ‚svietiť ap.' (porov. stsl. *svьtěti (sę)* (СВЬТѢТИ [СѦ]) ‚svietiť, žiariť, skvieť sa', pozri aj ↗ *skvieť sa*), od ide. **k̂u̯ei-t-* (↗ *svietiť*). Z odvodenín: ***svitnúť, svit; presvitať***, k tomu ***priesvitný; úsvit*** (zrejme od **u-svitnúť* ‚svitnúť') a i.

svižký, svižný ‚šibký, vrtký, rezký' (od 19. stor.) • Odvodeniny od východiskového **sviží* (psl. **svižь*), od ide. **sueig-* ‚ohýbať, krútiť, kývať (sa) ap.' (ďalej pozri ↗ *švihať*) – z významového hľadiska zrejme ‚krútiaci sa, ohýbajúci sa' > ‚ohybný'; porov. i *vrtieť sa: vrtký* ‚obratný, rezký' ap.

svoj (od 15. stor.) • Psl. **svojь* (**suo-io-*); súvisí so stind. *sváḥ*, avest. *hᵛa-, hva-, hava-* ‚vlastný', gr. *heos* (ἑός) ‚jeho, jej vlastný', alb. *vetë* ‚sám', lat. *suus* ‚svoj', gót. *swēs* ‚vlastný', lit. *sãvas*, lot. *savs* ‚svoj' a i. – všetko od ide. **seue-*, **sue-*, čo je rozšírenie ide. **se-*; ďalej pozri ↗ *sa*. Z odvodenín: ***svojeť*** kniž. ‚vlasť' (staršie i ‚svoji, príbuzní, najmilší'); ***svojský***, ***svojrázny*** (↗ *ráz*) a i. Pozri aj ↗ *sestra*, ↗ *sloboda*, ↗ *svák*, ↗ *svat*, ↗ *sverepý*, ↗ *svokor*.

svokor (od 16. stor.) • Variant (s asimiláciou *e-o-* > *o-o-*?) staršieho *svekor*, ktorého východiskom je psl. **svekrъ*, súvisiace so stind. *śváśuraḥ*, avest. *xᵛasura-* ‚svokor', arm. *skesur* ‚svokra', gr. *hekyros* (ἑκυρός), alb. *vjehërr*, lat. *socer* ‚svokor', strwales. *chwegr* ‚svokra', gót. *swaíhra*, sthnem. *swehur*, staršie nem. *Schwäher* (pozri aj ↗ *švagor*), lit. *šẽšuras* ‚svokor' a i. Východiskom je ide. **suek̂uro-*, pravdepodobne zloženina, ktorej prvú časť tvorí azda ide. **sue-* (↗ *svoj*) a druhá časť nie je jasná – uvažovalo sa tu o ide. **k̂ūro-* ‚pán' (porov. stind. *śū́raḥ* ‚hrdina, bojovník', gr. *kýrios* (κύριος) ‚pán' a i.), resp. o ide. **k̂er-*, **k̂erə-* ‚hlava' (ďalej pozri ↗ *krava;* v obidvoch prípadoch azda označenie pána, resp. hlavy „svojej" veľkorodiny?) či o ide. **kreu(ə)-*/**krū-* (↗ *krv;* pôvodne označenie pokrvného príbuzného?). Odvodené ***svokra*** (staršie i *svekra*) nahradilo útvar typu **svekrva* ako predpokladaný reflex psl. **svekry*, gen. **svekrъve*.

svoreň (od 16. stor.), **svorka** (od 18. stor.), **svorný** (od 16. stor.) • Od koreňa *svor-* < **sъ-vor-*, súvisiaceho s psl. **verti* vo význame typu ‚zväzovať, spájať' (↗ *-vrieť*²); z významového hľadiska 1. ‚spojený, zjednotený, jednotný ap.' = *svorný*, podobne 2. ‚čo slúži na spájanie' = *svoreň, svorka* (*spojiť spisy s-ou* ap.), resp. 3. ‚čo je spojené, zoskupené; skupina' = *svorka* (*vlkov* ap.). Pozri aj ↗ *svár*.

svrbieť (od 17. stor.) • Psl. **svьrběti;* porovnáva sa s wales. *chwerfu* ‚otáčanie, vírenie', stsev. *sverfa* ‚obrusovať, opiľovať', got. *af-swaírban* ‚stierať', lot. *svā̃rpsts* ‚vrták' a i. – všetko od ide. **suerbh-* ‚otáčať, otáčajúc utierať, stierať'. Z odvodenín: ***svrab*** (psl. **svorbъ* ‚svrbenie').

svrček ‚zool. Gryllus' (od 18. stor.) • Od slovesa ↗ *svrkať*, podľa vydávaného zvuku. Porov. aj ↗ *cvrček*.

svrčina hovor. ‚smrek; smrekový porast' (od 16. stor.) • Odvodenina od **svrk* ‚smrek' (porov. poľ. *świerk* ‚id.'), čo je asi hláskoslovný variant dial. *smrk* ‚smrek', ktorého východiskom je už psl. **smьrkъ*, súvisiace s psl. **smerkъ* (↗ *smrek*).

svrkať ‚cvrkať' (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *svr*'. Pozri aj ↗ *svrček*, ↗ *cvrkať*.

swing ‚druh džezovej hudby; tanec na túto hudbu' (od 20. stor.) • Z angl. *swing*, od slovesa *to swing* ‚kývať sa, pohybovať sa'.

syčať ↗ *sykať*

syenit ‚hlbinná hornina podobná žule' (od 20. stor.) • Podľa antického mesta Syéné (gr. *Syēnē*, Συήνη), čo je dnešný Asuán v juhových. Egypte.

syfilis lek. ‚pohlavná nákazlivá choroba' (od 20. stor.) • Výraz (lat. *syphilis*) prvýkrát použil tal. lekár G. Fracastoro v básnickom pojednaní o tejto chorobe s lat. názvom *Syphilis sive Morbus Gallicus* (Syfilis, čiže Francúzska choroba; 1530) – príznaky ochorenia sa opisujú na pastierovi menom *Syphilus*, ktoré nemá jednoznačný výklad. Mohlo byť azda zvolené podľa Sipyla, jedného zo synov kráľovnej Nioby, zmieneného v Ovídiových Metamorfózach (6, 231); uvažovalo sa tu aj o zloženine na základe lat. *sūs*, gr. *hȳs* (ὗς) ‚sviňa' a gr. *filos* (φίλος) ‚priateľ', doslova ‚priateľ svíň' – ako označenie ich pastiera.

-sychať ↗ *suchý*

sychravý ‚(o počasí) vlhký a chladný' (od *18. stor.) • Málo jasný výraz; azda nepravidelná obmena (z expresívnych príčin?) pôvodného **syravý*, odvodeného od **syrý* vo význame typu ‚vlhký' (porov. napr. rus. *syrój* (*сырой*) ‚id.' a i.), ktorého východiskom je už psl. **syrъ* < ide. **sū-ro-* ‚kyslý, slaný, horký'; ďalej pozri ↗ *syr*, ↗ *surový*.

sykať (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *sy*'; k slovotvorbe porov. *hú-k-ať*, *kví-k-ať* ap. Z odvodenín: ***syknúť***, ***syčať;*** ***sykotať***, od toho ***sykot***, a i. Pozri aj ↗ *sýkorka*.

sýkorka ‚zool. Parus' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *sýkora* (od 17. stor.); zvukomalebného pôvodu – podľa charakteristického vábenia *syk! syk! syk!*, resp. podľa obranného sykotu (↗ *sykať*).

sykot, sykotať ↗ *sýkať*

sylabický odb. ‚slabičný' (od 20. stor.) • Z lat. *syllabicus*, čo je prevzatie z gr. *syllabikos* (*συλλαβικός*) ‚id.', od gr. *syllabē* (*συλλαβή*) ‚slabika'; ďalej pozri ↗ *slabikovať*.

symbióza biol. ‚navzájom prospešné spolužitie viacerých druhov organizmov' (od 20. stor.) • Z gr. *symbiōsis* (*συμβίωσις*) ‚spolužitie', od gr. *symbioō* (*συμβιόω*) ‚žijem s niekým', utvoreného na základe ↗ *syn-* a gr. *bios* (*βίος*) ‚život'.

symbol ‚znak', staršie *symbolum* ‚obrazné vyjadrenie vierovyznania' (od 17. stor.) • Z lat. *symbolus*, čo je prevzatie z gr. *symbolon* (*σύμβολον*) ‚poznávacie znamenie', od gr. *symballō* (*συμβάλλω*) ‚prihadzujem; prikladám k sebe', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *ballō* (*βάλλω*) ‚vrhám, hádžem'. Vznik významu ‚poznávacie znamenie' súvisí s tým, že na takýto účel sa používali aj predmety prikladané k sebe – napr. časti toho istého prsteňa ap.

symetria ‚súmernosť' (od 19. stor.) • Z lat. *symmetria*, čo je prevzatie z gr. *symmetriā* (*συμμετρία*) ‚správny pomer, súmernosť', od gr. *symmetros* (*σύμμετρος*) ‚súmerný', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *metron* (*μέτρον*) ‚miera' (pozri aj ↗ *metrum*).

symfónia ‚cyklická orchestrálna skladba' (od 18. stor.) • Z lat. *symphōnia*, pôvodne ‚zvukový súlad, harmónia; skupina hudobníkov', čo je prevzatie z gr. *symfōniā* (*συμφωνία*) ‚id.', od gr. *symfōnos* (*σύμφωνος*) ‚spolu znejúci, súzvučný', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *fōnē* (*φωνή*) ‚zvuk, hlas'. Súčasný význam výrazu je podľa tal. *sinfonia*.

sympatia ‚kladný citový vzťah, náklonnosť' (od 18. stor.) • Z lat. *sympathīa*, čo je prevzatie z gr. *sympatheia* (*συμπάθεια*) ‚spolucítenie', od gr. *sympathēs* (*συμπαθής*) ‚spolucítiaci, súcitný', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *pathos* (*πάθος*) ‚cit'; ďalej pozri ↗ *pátos*.

sympózium ‚(medzinárodné) stretnutie odborníkov, výtvarných umelcov ap.' (od 20. stor.) • Z lat. *symposium*, pôvodne ‚hostina', čo je prevzatie z gr. *symposion* (*συμπόσιον*) ‚pitka, hostina', od gr. *sympotēs* (*συμπότης*) ‚spoločník (pri pitke)', súvisiaceho s gr. *sympīnō* (*συμπίνω*) ‚spolu popíjam; som účastníkom pitky, hostiny', od ↗ *syn-* a gr. *pīnō* (*πίνω*) ‚pijem'. Moderný význam vznikol v nadväznosti na názov filozofického dialógu *Symposion* od gr. filozofa Platóna.

symptóm kniž. ‚príznak' (od 19. stor.) • Z lek. lat. *symptōma*, čo je prevzatie z gr. *symptōma* (*σύμπτωμα*), gen. *symptōmatos* (*συμπτώματος*) ‚čo sa stáva, udalosť, príhoda; príznak choroby', od gr. *sympīptō* (*συμπίπτω*) ‚padám (spolu s niečím); padám na niekoho, postihujem niekoho; odohrávam sa', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *pīptō* (*πίπτω*) ‚padám'. Z odvodenín: ***symptomatický*** (gr. *symptōmatikos*, *συμπτωματικός*).

syn (od 15. stor.) • Psl. **synъ* (**sūnŭ-*); súvisí so stind. *sūnúḥ*, avest. *hunuš*, gót. *sunus*, sthnem. *sun(u)*, nem. *Sohn*, angl. *son*, lit. *sūnùs* ‚syn' a i. – východiskom je už ide. **sūnús* ‚syn', azda od ide. **seu-*, **sŭ-* ‚rodiť' (porov. napr. stind. *sū́te* ‚rodí, plodí', *sutaḥ* ‚syn', ↗ *suka*, ↗ *sviňa* a i.). Z odvodenín: staršie *synok* (odtiaľ oslovenie ***synku***); ***synak*** expr. (od toho ***synáčik***), ***synátor*** hovor. expr. (s príponou lat. pôvodu) a i.

syn- ‚s-, spolu-' (↗ *synagóga* a i.). • Z gr. *syn-* (*συν-*), od gr. (*σύν*) ‚zároveň, spolu; s'.

synáčik ↗ *syn*

synagóga ‚židovská modlitebňa' (od 17. stor.) • Z lat. *synagōga*, čo je prevzatie z gr. *synagōgē* (*συναγωγή*), pôvodne ‚zhromažďovanie' (odtiaľ ‚miesto, kde sa zhromažďujú veriaci' > ‚modlitebňa'), od gr. *synagō* (*συνάγω*) ‚spolu privádzam, zhromažďujem', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *agō* (*ἄγω*) ‚vediem'.

synak, synátor ↗ *syn*

syndikát ‚forma monopolu so spoločným odbytovým al. nákupným orgánom; názov niektorých odborových organizácií' (od 19. stor.) • Z fr. *syndicat*, pôvodne ‚združenie na obranu spoločných (neskôr profesionálnych) záujmov'. Fr. výraz je odvodený od fr. *syndic* ‚osoba zastupujúca záujmy spoločenstva, ku ktorému patrí', čo je prevzatie z lat. *syndicus* ‚poverený zástupca' (> slk. *syndikus*, *syndik* ‚úradník starajúci sa o agendu mestského úradu [v stredoveku], neskôr aj iných inštitúcií', od 18. stor.) – východiskom výrazu je gr. *syndikos* (*σύνδικος*) ‚právny poradca' (doslova asi ‚majúci spoločné právo'), zloženina na základe ↗ *syn-* a gr. *dikē* (*δίκη*) ‚spôsob, zvyk; právo'.

syndróm lek. ‚súbor charakteristických príznakov ochorenia' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *syndroma*, čo je prevzatie z gr. *syndromē* (*συνδρομή*), doslova ‚zbehnutie sa, nahromadenie', od gr. *syntrechō* (*συντρέχω*), aor. *synedramon* (*συνέδραμον*) ‚bežím (spolu s), zbieham sa', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *trechō* (*τρέχω*), aor. *edramon* (*ἔδραμον*) ‚bežím'.

synekdocha liter., lingv. ‚prenášanie významu na základe zámeny časti celkom, rodu druhom

(a naopak)' (od 19. stor.) • Z lat. *synecdochē*, čo je prevzatie z gr. *synekdochē* (*συνεκδοχή*), doslova asi ‚rozumenie nejakej veci pod inou', od gr. *synekdechomai* (*συνεκδέχομαι*) ‚v mysli si dávam do súvislosti slovo al. slovné spojenie', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *ekdechomai* (*ἐκδέχομαι*) ‚odoberám; beriem, prijímam (v určitom význame); rozumiem', od gr. *ek* (*ἐκ*) ‚vy-' a *dechomai* (*δέχομαι*) ‚beriem (si), prijímam'.

synergia odb. ‚súčinnosť' (od 20. stor.) • Z gr. *synergiā* (*συνεργία*), od gr. *synergos* (*συνεργός*) ‚pomocník pri práci; spolupracovník', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *ergon* (*ἔργον*) ‚práca, dielo'.

synchrónia odb. ‚paralelnosť v čase; prístup k skúmaniu javov z hľadiska ich súčasného stavu' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *synchronos* (*σύγχρονος*) ‚súčasný', od ↗ *syn-* a gr. *chronos* (*χρόνος*) ‚čas'.

synkopa hud. ‚rytmický útvar vznikajúci presunutím prízvuku z ťažkej doby na ľahkú' (od 20. stor.) • Z lat. *syncopa*, čo je prevzatie z gr. *synkopē* (*συγκοπή*), doslova asi ‚zrazenie (t. j. prízvuku)', od gr. *synkoptō* (*συγκόπτω*) ‚zrážam, rozbíjam', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *koptō* (*κόπτω*) ‚bijem'.

synkretizmus kniž., odb. ‚zlučovanie, miešanie rôznorodých prvkov' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Synkretismus* ap.) prevzaté z gr. *synkrētismos* (*συγκρητισμός*) ‚spojenie (krétskych obcí)', od slovesa *synkrētizō* (*συγκρητίζω*) ‚spájam dve strany proti spoločnému nepriateľovi', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *krētizō* (*κρητίζω*) ‚správam sa, hovorím ako Kréťan' – význam slova súvisí s tradíciou, podľa ktorej sa obyvatelia Kréty (gr. *Krētē*, *Κρήτη*) vedeli aj napriek vzájomným rozbrojom zjednotiť voči nebezpečenstvu vojny.

synku ↗ *syn*

synoda ‚zhromaždenie cirkevných hodnostárov, cirkevný snem' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *synodus* ž., čo je prevzatie z gr. *synodos* (*σύνοδος*) ‚zídenie sa, zhromaždenie', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *hodos* (*ὁδός*) ‚cesta'.

synonymum lingv. ‚jazykový prostriedok s rovnakým významom, ako má iný prostriedok' (od 19. stor.) • Z lat. *synōnymum*, čo je prevzatie z gr. *synōnymon* (*συνώνυμον*), od gr. *synōnymos* (*συνώνυμος*) ‚majúci rovnaké meno', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *onoma* (*ὄνομα*), dial. *onyma* (*ὄνυμα*) ‚meno'.

synoptický odb. ‚prehľadný, názorný ap.' (od 20. stor.) • Z gr. *synoptikos* (*συνοπτικός*) ‚vidiaci naraz všetko', od gr. *synopsis* (*σύνοψις*) ‚celkový pohľad', doslova asi ‚obsiahnutie jedným pohľadom', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *opsis* (*ὄψις*) ‚videnie; pohľad'. Porov. aj ↗ *optika*.

syntagma lingv. ‚spojenie syntaktických jednotiek' (od 20. stor.) • Z gr. *syntagma* (*σύνταγμα*), gen. *syntagmatos* (*συντάγματος*) ‚zoradenie, usporiadanie', od gr. *syntassō* (*συντάσσω*) ‚zoraďujem', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *tassō* (*τάσσω*) ‚staviam do radu'. Z odvodenín: ***syntagmatický*** (gr. *syntagmatikos*, *συνταγματικός*). – **syntax** lingv. ‚skladba' (od *18. stor.) • Z lat. *syntaxis*, čo je prevzatie z gr. *syntaxis* (*σύνταξις*), od gr. *syntassō* ‚zoraďujem, usporadúvam, skladám'. Z odvodenín: ***syntaktický***, podľa gr. *syntaktikos* (*συντακτικός*) ‚skladajúci'.

syntéza ‚zjednotenie (do celku), zovšeobecnené zhrnutie' (od 19. stor.) • Z lat. *synthesis*, čo je prevzatie z gr. *synthesis* (*σύνθεσις*), od gr. *syntithēmi* (*συντίθημι*) ‚skladám (do celku)', zloženého zo ↗ *syn-* a gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem'. Z odvodenín: ***syntetický*** (gr. *synthetikos*, *συνθετικός*), k tomu ***syntetizovať*** a i.

sypať (od 16. stor.) • Psl. **sypati* (**sūp-*), iteratívum od psl. **sup-ti* (**suti*); ďalej pozri ↗ *sutina*. Z odvodenín: ***sypký; sýpka*** („sypanie' > ‚miesto, kam sa niečo sype [na uskladnenie]'); ***nasypať***, od toho ***násyp***, ap.; ***osýpky*** (od staršieho *o-sypať sa* ‚dostať vyrážky', k významu porov. *dieťa sa celé vysypalo*) a i. Pozri aj ↗ *sopka*.

syr (od 16. stor.) • Psl. **syrъ* (**sūr-*); súvisí so stsev. *sūrr* ‚kyslý, trpký', sthnem. *sūr*, nem. *sauer* ‚kyslý', lit. *sūras* ‚slaný', *sūris* ‚syr' a i. – východiskom je ide. **sū-ro-* ‚kyslý, slaný, horký'. Pozri aj ↗ *srvátka*, ↗ *surový*, ↗ *sychravý*.

syrinx ‚starý hudobný nástroj zložený z viacerých píšťal rôznej dĺžky' (od 20. stor.) • Z gr. *sȳrinx* (*σῦριγξ*), substrátového pôvodu.

syseľ ‚zool. Citellus' (od *16. stor.) • Azda odvodenina od slovesa zachovaného v csl. *sysati* (СЫСАТИ) ‚syčať, sipieť', zvukomalebného pôvodu; k pomenovaniu drobných hlodavcov podľa vydávaných zvukov porov. ↗ *chrček*, ↗ *svišť* a i.

systém ‚sústava', staršie *systéma* (od 18. stor.) • Z lat. *systēma*, čo je prevzatie z gr. *systēma* (*σύστημα*), gen. *systēmatos* (*συστήματος*) ‚útvar (zložený z viacerých častí)', od gr. *synistēmi* (*συνίστημι*) ‚spájam, skladám, utváram' – ide o zloženinu ↗ *syn-* a gr. *histēmi* (*ἵστημι*) ‚staviam, kladiem'. Z odvodenín: ***systematický***

(gr. *systēmatikos* (συστηματικός) ‚súvisiaci s usporiadaným celkom'), ***systematizovať*** a i.

sýty (od 17. stor.) • Psl. **sytъ* (**sūt-*); pôvodne asi príčastie od slovesa zachovaného v chet. *šunna-* ‚plniť', *šu-* ‚plný' – k predpokladanému významovému vývinu ‚naplnený' > ‚sýty' porov. i slk. *som už plný* ‚som už nasýtený, sýty'. Pozri aj ↗ *dosť*, ↗ *svadba*.

Š

šábes hovor. ‚sobota ako sviatočný deň židov' (od 18. stor.) • Z jazyka jidiš; východiskom príslušného výrazu je hebr. *šabbāṯ* ‚deň odpočinku', ďalej pozri ↗ *sabat*.

šabľa (od 16. stor.) • Málo jasné – azda starý kultúrny termín z vých. jazykov (altajské jazyky?); porov. rus. *sábľa* (*сабля*) ‚id.', doložené už v 11. stor.

šablóna ‚forma ap. na zhotovovanie rovnakých predmetov' (od 19. stor.) • Z nem. *Schablone*, čo je prevzatie zo strdnem. *schampelūn*, ktorého východiskom je fr. *échantillon* ‚vzorka, ukážka'. Slovo sa odvodzuje (s nepravidelným hláskovým vývinom) od neskorého lat. **scandiculum*, od lat. *scandere* ‚stúpať, vystupovať' (↗ *skandovať*) – odtiaľ i význam ‚stupnica; stupnica (vlastnosti), miera' > ‚správna miera, vzor, šablóna'.

šacovať hovor. ‚odhadom určovať cenu, hodnotu' (od 16. stor.) • Zo staršieho nem. *schatzen* (dnes *schätzen*) ‚zbierať poklady; oceňovať', od nem. *Schatz* ‚poklad'.

šafár ‚správca (na veľkostatku)' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *schaffære* (dnešné nem. *Schaffner* ‚sprievodca', staršie i ‚správca'), od nem. *schaffen* ‚tvoriť; robiť, pracovať; opatrovať, starať sa o niečo; nariaďovať, rozkazovať'. Z odvodenín: *šafáriť* (pôvodne ‚byť šafárom', odtiaľ ‚hovor. gazdovať', aj s pejoratívnym významom ‚zle, svojvoľne hospodáriť'). Pozri aj ↗ *kšeft*, ↗ *rozšafný*.

šafeľ ‚väčšia okrúhla drevená nádoba s dvoma držadlami' (od 16. stor.) • Z jnem. *Schaffel*, čo je zdrobnenina od nem. *Schaff* ‚nádoba na tekutiny'; ďalej pozri ↗ *škop*².

šafran ‚bot. Crocus' (od 16. stor.) • Zo strlat. *safranum*, arab. pôvodu.

šagrén ‚jemne spracovaná koža s hrboľatým povrchom' (od 20. stor.) • Z fr. *chagrin* (staršie *sagrin*), vysvetľovaného ako prevzatie z tur. *sağrı* ‚zadná časť zvieracieho tela; koža z nej'.

šach¹ hist. ‚titul panovníka v Perzii (Iráne)' (od 20. stor.) • Z perz. *šāh* ‚kráľ'. Pozri aj ↗ *mat*. – **šach**² ‚hra s bielymi a čiernymi figúrkami' (od 17. stor.) • Hra (pochádzajúca pôvodne z Indie, do Európy sa dostala z Perzie prostredníctvom Arabov) je pomenovaná podľa zvolania *šach!* – ide o oslovenie, ktoré sprevádza ťah ohrozujúci figúru kráľa (↗ *šach*¹). Pozri aj ↗ *bodyček*, ↗ *šašo*, ↗ *šek*.

šachor ‚bot. Cyperus' (od *18. stor.) • Azda prevzatie zo sthnem. *sahar*, *sahor* ‚šašina, trstina'. Pozri aj ↗ *šašina*.

šachta ‚zvislá vyhĺbená jama, otvor ap.'. (od 17. stor.) • Z nem. *Schacht*, pôvodne ‚tyč, palica (na meranie)', v jazyku baníkov i ‚tyčami vyznačená plocha', odtiaľ asi ‚do hĺbky vedúca banská chodba, šachta'.

šajn¹ ‚starý rakúsko-uhorský papierový peniaz' (od 19. stor.) • Z nem. *Schein*, čo je skrátenie nem. *Geldschein* ‚bankovka', doslova ‚peňažná poukážka' – výraz je zložený z nem. *Geld* ‚peniaze' a *Schein* ‚listina, poukážka', od nem. *scheinen* ‚svietiť, žiariť, lesknúť sa', z toho ‚ukazovať (sa)' > ‚čo niečo (pre)ukazuje, potvrdzuje; dokument, listina, poukážka'. – **šajn**² hovor., v spojeniach ***mať o niečom š.*** ‚vedieť o niečom celkom málo', ***nemať o niečom (ani) š(-u)*** ‚nevedieť vôbec nič' (od 20. stor.) • Z nem. *Schein* vo význame typu ‚zdanie' (porov. *nemať ani zdania o niečom*), od nem. *scheinen* ‚svietiť, žiariť, lesknúť sa; mariť sa, zdať sa'.

šakal ‚zool. Canis aureus' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Schakal* a i.) prevzaté z tur. *çakal*, čo je prevzatie z perz. *šaġāl* – východiskom výrazu je stind. *śṛgālāḥ* ‚šakal', neznámeho pôvodu.

šál¹ ‚prikrývka krku ap.' (od 19. stor.) • Z perz. *šāl*; odvodzuje sa od názvu mesta Šaliát v Indii. – **šál**² kuch. ‚časť hovädzieho stehna' (od 20. stor.) • Z nem. *Schale*, pôvodne asi ‚obal, pokrytie ap.'. Pozri aj ↗ *šalovať*.

šalabachter hovor. expr. ‚stará, obyč. poškodená kniha, písanka ap.' (od 19. stor.) • Zo staršieho rak. nem. *Scharwachter* ‚hrubá kniha v obale z bravčovej kože', pôvodne ‚staromódne oblečený muž' – východiskom výrazu je strhnem. *scharwahter* ‚príslušník patroly', od strhnem. *scharwahte* ‚patrola'; ďalej pozri ↗ *šarvátka*. Začiatočné *šala-* v slk. výraze je asi podľa maď. *salabaker* ‚stará nehodnotná kniha', rovnakého pôvodu.

Šalamún ‚múdry, vynachádzavý človek' (od *18. stor.) • Podľa izraelského kráľa Šalamúna

(asi 970 – 931 pred Kr.), presláveného svojou múdrosťou (porov. 1 Kr 5, 9 – 14 a i.).

šalanda ‚veľká izba al. barak pre sezónnych robotníkov' (od 19. stor.) • Fr. pôvodu; porov. fr. *chaland* ‚nákladná loď', prevzaté zo strgr. *chelandion* (*χελάνδιον*) ‚id.'.

šalát, staršie i *šaláta* (od 17. stor.) • Z tal. *salata* (doslova ‚nasolenie'), od tal. *salare* ‚soliť, naložiť do soli, do slaného nálevu', odvodeného od tal. *sale* ‚soľ', z lat. *sāl*, gen. *salis* ‚id.'. Výraz pôvodne označoval takto pripravené jedlo (‚čo je naložené do slaného nálevu'), neskôr sa preniesol na zeleninu používanú pri jeho príprave.

šaľba ↗ *šialiť*

šaľblar expr. ‚klamár, podvodník' (od 16. stor.) • Od *šaľba* ‚klamstvo, podvod' (↗ *šialiť*); nemožno však vylúčiť, že výraz vznikol ľudovoetymologickým prispôsobením strhnem. *schalbære* (dnešné nem. *schallbar*) ‚zvučný, hlasný, ktorého počuť; o ktorom sa hovorí, známy; majúci zlú povesť, nečestný' (porov. i nem. *schallbar machen* ‚uviesť do zlej povesti'), od nem. *schallen* ‚zvučať, znieť'.

šalieť (sa) ↗ *šialiť*

šálka (od 18. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *šála, šál* ‚id.' (od 17. stor.), prevzatého z nem. *Schale* ‚čaša, šálka'.

šalotka ‚druh drobnej cibule' (od 20. stor.) • Z nem. *Schalotte*, čo je prevzatie z fr. *échalot(t)e* – výraz vznikol obmenou stfr. *échalogne*, ktorého východiskom je lat. *(cēpa) Ascalōnia*, doslova ‚aškelonská cibuľa', od lat. *Ascalōnius* ‚aškelonský', podľa Aškelonu (lat. *Ascalon*), mesta v dnešnom Izraeli.

šalovať stav. slang. ‚debniť' (od 20. stor.) • Z nem. *schalen*, čo je odvodenina od nem. *Schale* ‚šupa, škrupina; drevené obloženie steny'; rovnakého pôvodu ako ↗ *šál²*.

šalvia ‚lúčivá liečna bylina' (od 16. stor.) • Z lat. *salvia*, ktoré súvisí s lat. *salvus* ‚zdravý'.

šaman ‚kňaz a čarodejník (v šamanizme, náboženstve založenom na kulte duchov)' (od 20. stor.) • Z mandžusko-tunguzského *šamān, samān* ‚čarodejník, zaklínač duchov', čo je asi odvodenina od slovesa *šā-, sā-* ‚vedieť'; do európskych jazykov preniklo prostredníctvom rus. *šamán* (*шаман*).

šamlík hovor. ‚nízky stolček, podložka' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od *šameľ* (tak dial.), prevzatého z rak. nem. *Schamel*, čo je variant nem. *Schemel* ‚podnožka, nízka stolička' – ide o prevzatie z lat. *scamillus*, čo je zdrobnenina od lat. *scamnum* ‚lavica, podnožka, stolica'.

šamot ‚materiál vyrábaný zo žiaruvzdorných hlín' (od 20. stor.) • Z nem. *Schamott(e)*, nejasného pôvodu.

šampanské ‚druh vína' (od 18. stor.) • Z fr. *champagne*, čo je skrátenie fr. *vin de Champagne* ‚víno zo Champagne', podľa príslušnej oblasti vo Francúzsku. ***Šampus*** subšt. ‚id.' je podľa nem. *Schampus*, čo je pôvodom hovorová obmena (s lat. príponou *-us*) nem. *Champagner (Wein)* ‚šampanské (víno)'.

šampiňón ‚pečiarka' (od 19. stor.) • Z fr. *champignon* ‚hríb', ktorého východiskom je stfr. *champignuel* (doslova asi ‚čo rastie na rovine'), odvodené od lat. *campānia* ‚rovná zem', od lat. *campus* ‚(šíre) pole, rovina'.

šampión ‚víťaz v športovej disciplíne, majster' (od 20. stor.) • Z fr. *champion*, čo je prevzatie z germ. **kamp-jo-* ‚bojovník v súboji', od germ. **kamp-* ‚miesto súboja' (porov. nem. *Kampf* ‚boj' ap.), pravdepodobne prevzatého z lat. *campus* ‚(šíre) pole'.

šampón ‚penivý prostriedok na umývanie' (od 20. stor.) • Z nem. *Shampoo(n)*, čo je prevzatie z angl. *shampoo*, ind. pôvodu – ako východisko sa uvádza hind. *čāmpo*, tvar imperatívu od slovesa *čāmpnā* ‚tlačiť, stláčať'. Angl. *shampoo* prešlo významovým vývinom ‚tlačiť, masírovať' > ‚masáž pokožky na hlave spojená s umývaním vlasov > ‚prostriedok na ich umývanie'.

šampus ↗ *šampanské*

šamster subšt. ‚nápadník, milenec' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Gschamsterer* ‚milenec, priateľ, miláčik', od rak. nem. *g'schamster (Diener)*, zodpovedajúceho nem. *gehorsamster Diener* ‚najposlušnejší služobník' – od nem. *gehorsam* ‚poslušný' a *Diener* ‚sluha, služobník; svedomitý človek; priateľ, milenec'.

šanca hovor. ‚príležitosť na úspech' (od 18. stor.) • Z fr. *chance*, ktorého východiskom je ľud. lat. **cadentia*, doslova ‚padnutie', od lat. *cadere* ‚padať' – pôvodne išlo o priaznivý výsledok pri hre v kocky. Slk. *šanca* (s *-c-*) je zrejme podľa nem. *Schanze*, rovnakého pôvodu (prevzatie z fr.).

šanec ↗ *šianec*

šanovať hovor. ‚dávať na niečo pozor, chrániť; šetriť' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *schœnen* (nem. *schonen*), od nem. *schön* ‚pekný' – v slove nastal významový vývin ‚robiť pekným, zdobiť' > ‚starať sa o niečo, opatrovať, šetriť ap.'. Pozri aj ↗ *šianať*.

šansón [-zó- i -só-] ‚kabaretná al. náladová pieseň' (od *19. stor.) • Z fr. *chanson*, doslova

‚pieseň, spev', ktorého východiskom je lat. *cantiō*, gen. *cantiōnis* ‚id.'; ďalej pozri ↗ *kancionál*. Z odvodenín: ***šansonier, šansoniér*** (fr. *chansonnier*) a i.

šantiť ‚vystrájať samopašné kúsky', staršie aj *šantovať* (od 18. stor.) • Pravdepodobne utvorené na základe maď. *sánta* ‚krívajúci, krivý' (odtiaľ i dial. *šantavý* ‚krívajúci, čaptavý', od 17. stor.), odvodeného od maď. *sántál* ‚krívať', prevzatého zo sl. jazykov (porov. staršie slk. *šatovať* ‚rýchlo niekam ísť', rus. *šatáťsia (шататься)* ‚kývať sa; tackať sa; ponevierať sa' a i. < psl. **šęt-*, nejasného pôvodu). Pre *šantiť, šantovať* možno predpokladať významový vývin typu ‚čaptavý, krívajúci' > ‚krivý' > ‚*krivo* niečo robiaci' (porov. *šanto-ročník* ‚falošník, podvodník a i.' u A. Bernoláka, t. j. ‚kto *šantavo* [krivo] *rečie* [hovorí]'; k významu porov. *krivé obvinenie* ap.) – ďalej asi ‚robiť podvody, nečestné veci ap.' > ‚vystrájať samopašné kúsky', so zmiernením negatívneho významu (porov. i ↗ *galgan* ap.). Z odvodenín: ***šanta*** hovor. ‚samopašný kúsok' a i.

šantung ‚hodvábna al. vlnená látka z nití nerovnakej hrúbky' (od 20. stor.) • Doslova ‚látka zo Šan-tungu', podľa provincie vo vých. Číne, kde sa vyrábala.

šapito ‚strešná plachta v cirkuse' (od 20. stor.) • Z fr. *chapiteau* ‚hlavica stĺpa; cirkusová strešná plachta', ktorého východiskom je neskoré lat. *capitellum*, zdrobnenina od lat. *caput*, gen. *capitis* ‚hlava' (ako termín architektúry s ďalším vývinom ‚hlava' > ‚vrchná časť stavby ap.').

šarapatiť hovor. expr. ‚robiť niečo zlé, škodlivé; vystrájať nezbedy, šantiť' (od 19. stor.) • Asi odvodenina od **šarapata* ‚hluk', vysvetľovaného ako zloženina **šara* (zvukomalebného pôvodu, porov. čes. dial. *šarašet* ‚robiť hluk' a i.) a **pata* (zdvojujúci výraz, porov. *-máry* v *čáry-máry* ap.) – v takom prípade z významového hľadiska asi ‚robiť hluk' > ‚robiť niečo zlé ap.' > ‚vystrájať (nezbedy)' (so zmiernením negatívneho významu, porov. i ↗ *šantiť* a i.). Z odvodenín: ***šarapata*** hovor. expr. ‚neplecha; škoda' (môže však ísť aj o významové prehodnotenie spomenutého **šarapata* ‚hluk').

šarha ‚kto odstraňuje túlavé a choré psy', staršie i *šerha* (od *16. stor.) • Zo strhnem. *scherge* (dnešné nem. *Scherge*) ‚sluha na súde, posol, súdny zamestnanec, katov pomocník', pôvodne ‚kapitán, veliteľ oddielu', čo je odvodenina od sthnem. *scar(a)* (dnešné nem. *Schar*) ‚skupina, oddiel'; pozri aj ↗ *šarvátka*.

šarina ‚druh vysokej vodnej trávy (bot. Bolboschoenus)' (od 16. stor.) • Utvorené na základe maď. *sár* ‚blato, močiar', pôvodom z turk. jazykov (porov. čuvaš. *šor* ‚bahno, močiar, bažina' a i.; od turk. **sāz-* ‚bahno, močiar'); pôvodne teda ‚tráva rastúca na močaristých plochách'. – **šarkan** ‚drak' (od *16. stor.) • Z maď. *sárkány*, čo je prevzatie z turk. **šaraqan* (porov. kypč. *sazayan* ‚šarkan'), odvodeného od turk. **sāz-* ‚bahno, močiar' – pôvodným významom bolo asi ‚(vodný) had, drak'.

šarlach ‚detská infekčná choroba' (od 19. stor.) • Z nem. *Scharlach*, čo je skrátenie pôvodného nem. *Scharlachfieber*, doslova ‚šarlátová horúčka' – výraz vznikol prekladom strlat. *febris scarlatina* ‚id.' (t. j. ‚horúčka sprevádzaná vyrážkami červenej, šarlátovej farby') ako zloženina nem. *Fieber* ‚horúčka' (prevzatie z lat. *febris* ‚horúčka, zimnica, triaška') a *Scharlach* ‚šarlát', ktoré vzniklo skrížením pôvodného *Scharlat* (↗ *šarlát*) so strhnem. *lachen* (nem. *Laken*) ‚plachta, prestieradlo' (germ.). – **šarlát** ‚drahocenná tkanina obyč. purpurovočervenej farby', staršie i ‚červené farbivo' (od 17. stor.) • Z nem. *Scharlat*, čo je prevzatie zo strlat. *scarlatum* ‚cenná (červená) látka' (porov. aj staršie slk. *škarlát* ‚id.', od 17. stor.), ktorého východiskom je perz. *saqirlāt*.

šarlatán ‚v minulosti neodborný lekár a mastičkár', pejor. ‚klamár, podvodník' (od 19. stor.) • Z nem. *Scharlatan*, prevzatého fr. prostredníctvom z tal. *ciarlatano* – výraz vznikol skrížením tal. *cerretano* ‚mastičkár; trhový vyvolávač' (doslova ‚obyvateľ mesta Cerreto di Spoleto', podľa ich povesti) a *ciarlare* ‚tárať' (zvukomalebného pôvodu).

šarm ‚osobná príťažlivosť, pôvab, čaro' (od 20. stor.) • Z fr. *charme*, pôvodne ‚čaro', ktorého východiskom je lat. *carmen* (**can-men*) ‚spev, pieseň; čarodejné slová, zariekanie, čary, zaklínadlo', od lat. *canere* ‚spievať; prorokovať, veštiť'. – **šarmantný** (od 19. stor.) • Z fr. *charmant*, doslova ‚očarujúci', čo je príčastie od slovesa *charmer* ‚očariť, okúzliť' (staršie aj ‚zaklínať'), odvodeného od fr. *charme* ‚čaro'.

šarvanec expr. ‚chlapec' (od 17. stor.) • Málo jasné. Azda zdrobnenina od *ša-rvan*, zloženého z expresívnej predpony *ša-* a koreňa *rvan-*, t. j. pôvodne ‚odo-rvaný, odtrhnutý (od šibenice)' (↗ *ruvať sa;* k významu porov. ↗ *galgan* ap.); v slove mohlo nastať zmiernenie pôvodného významu (porov. *zbojník* ‚kto zbíja; expr. lapaj, beťár', ↗ *šibal* a i.). Vzhľadom na formálnu

blízkosť nemožno vylúčiť ani prevzatie z nem. *Scharwenzel* (pôvodne ‚srdcový dolník'), čo je asi prevzatie z čes. *červenec* ‚id.' (od ↗ *červený*), zblížené s nem. *Wenzel* ‚dolník' (skrátenie nem. *Wenzeslaus* ‚Václav' ako mena frekventovaného v čes. prostredí, podľa sv. Václava ako národného svätca).

šarvátka ‚potýčka, bitka; roztržka' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *scharwahte* ‚hliadka zložená z viacerých osôb, patrola', čo je zloženina zo strhnem. *schar* (nem. *Schar*) ‚skupina, oddiel' a *wahte* (nem. *Wacht*) ‚hliadka'; súčasný význam slk. výrazu vznikol azda i pod vplyvom staršieho *rvať sa* ‚zápasiť, biť sa' (↗ *ruvať sa*). Pozri aj ↗ *šalabachter*, ↗ *šarha*.

šarža hovor. ‚(vojenská) hodnosť' (od 19. stor.) • Z fr. *charge*, doslova ‚poverenie', od fr. *charger* ‚naložiť niečo na niekoho, poveriť niekoho niečím' (ďalej pozri ↗ *chargé d'affaires*) – odtiaľ ‚poverenie funkciou, úradom, hodnosťou ap.' > ‚zverená funkcia, hodnosť'.

šasi ‚podvozok vozidla; kostra, rám, podstavec elektrického prístroja', pôv. pís. *chassis* (od 20. stor.) • Z fr. *châssis*, čo je odvodenina od fr. *châsse* ‚schránka, skrinka; rám', ktorého východiskom je lat. *capsa* (↗ *kapsa*).

šašina ‚bot. Schoenus' (od 18. stor.) • Málo jasné. Odvodzovalo sa od maď. *sás* ‚ostrica', ktoré je však nejasného pôvodu; novší výklad tu predpokladá súvislosť so ↗ *šachor*.

šašlík ‚kaukazské jedlo z baraniny opečenej na ražni' (od 20. stor.) • Z rus. *šašlýk* (*шашлык*), pôvodom z turk. jazykov (z krymskej tatárčiny?) – východiskom je odvodenina od výrazu s významom ‚ražeň', porov. tur. *şiş* ‚id.'.

šašo ‚(v stredoveku) osoba zabávajúca svojich pánov (panovníka, šľachtu), pajác' (od 16. stor.) • Odvodzuje sa od ↗ *šach²* – podľa dobového čierno-bieleho, šachovnicového odevu pajácov.

šat kniž. ‚rúcho', staršie (aj *šata*) i ‚tkanina, látka' (od *16. stor.) • Psl. **šatъ*, **šata*. Vysvetľovalo sa ako staré prevzatie z germ. jazykov (psl. **šat-* < **chēt-* < germ. **hēta-*, porov. strhnem. *hâȥ*, nem. *Häß* ‚odev' a i.); v zmysle iného výkladu ide o domáce slovo, príbuzné so stind. *chādáyati* ‚pokrýva, zahaľuje', avest. *sāδayantī-* ‚kus odevu' a s uvedenými germ. výrazmi (všetko od ide. **sk̑ed-* ‚pokrývať', resp. – v prípade psl. výrazov – od variantného ide. **sk̑et-*?). Z odvodenín: ***šaty; šatka*** (zdrobnenina od *šata*), ***šatiť***, ***šatňa*** a i.

šči ‚ruská kapustová polievka' (od 20. stor.) • Z rus. *šči* (*щи*), nejasného pôvodu.

šedý (od 17. stor.) • Psl. **šědъ* (**chěd-*); azda odvodenina (pri rekonštrukcii **chě-d-* < **k̑oi-d-*) od ide. **k̑ei-* ako označenia rôznych farebných odtieňov; ďalej pozri ↗ *sivý*. Z odvodenín: ***šediny***, ***šedivý*** a i.

šéf ‚zodpovedný vedúci pracovník' (od 19. stor.) • Z fr. *chef*, ktorého východiskom je ľud. lat. **capum*, vzniknuté na základe lat. *caput* ‚hlava; hlavná osoba, vodca'.

šechtár ‚hrotok' (od 16. stor.) • Zo sthnem. *sehtāri* (dnešné nem. *Sechter*), čo je prevzatie z lat. *sextārius*, odvodeného od lat. *sex* ‚šesť', *sextus* ‚šiesty' (porov. i ↗ *sexta*) – *sextārius* bol šestinou (t. j. šiestou časťou) rím. objemovej miery *congius* (asi 3,28 litra); odtiaľ i význam ‚nádoba (príslušného objemu)'.

šejk ‚náčelník arabského kmeňa' (od 20. stor.) • Z arab. *šaiẖ* ‚starý (a vážený) muž; staršina; náčelník kmeňa', od arab. *šāẖa* ‚starnúť'.

šek ‚peňažná poukážka' (od 20. stor.) • Z fr. *chèque*, čo je prevzatie z angl. *check* (prevzatie zo stfr. *eschec* ‚šach'; ↗ *šach²*). Angl. výraz prešiel významovým posunom ‚šach' > ‚držanie v šachu, pod kontrolou ap.' > ‚kontrola; (kontrolný) doklad' > ‚(peňažná) poukážka'.

šelak ‚živica organického pôvodu používaná pri výrobe náterových látok' (od 19. stor.) • Z nem. *Schellack*, čo je prevzatie z hol. *schellak*, doslova ‚lak z rybacích šupín', zloženina z hol. *schel* ‚šupina' a *lak* ‚lak', asi z tal. *lacca;* ďalej pozri ↗ *lak*.

šelestiť ‚slabo šuchotať' (od 18. stor.) • Staré sloveso, od koreňa (azda už psl. **šel-*) zvukomalebného pôvodu.

šelma ‚dravé zviera; pejor. zlý, surový človek; expr. figliar, šibal' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *schelm(e)* ‚mor; zdochlina; zloduch' (dnešné nem. *Schelm* ‚lotor; šibal'), čo je odvodenina od sthnem. *skalmo*, strhnem. *schalm(e)* ‚mor, nákaza'.

šemoniť zried. expr. ‚nezrozumiteľne hovoriť, šomrať, hundrať' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o expresívnu obmenu pôvodného ↗ *šemotiť;* iný výklad tu uvažuje o paralelných odvodeninách *šem-on-iť*, *šem-ot-iť*, ako aj *šem-et-iť* (↗ *ošemetný*) od psl. **šem-* < **su̯em-* ‚pohybovať sa' (porov. stír. *to-senn-* ‚prenasledovať', stsev. *svim(m)a*, nem. *schwimmen*, angl. *to swim* ‚plávať' a i.) s významovým vývinom typu ‚pohybovať (sa)' > ‚motať' (aj o rečovom prejave). – **šemotiť** expr. ‚nezrozumiteľne hovoriť, šomrať, hundrať' (staršie aj *šamotiť* ‚id.'), staršie i *šemotiť sa* ‚tmoliť sa,

motať sa' (od 17. stor.) • Vysvetľovalo sa ako odvodenina (k expresívnej predpone *še-* porov. i ↗ *šepleta*) od koreňa zachovaného v ↗ *motať*, pričom dnešný význam mohol vzniknúť posunom ,(v reči) motať, pliesť' > ,hovoriť nezrozumiteľne'; k výkladu vychádzajúcemu z koreňa **šem-* pozri ↗ *šemoniť*.

šenk hovor. zastaráv. ,hostinec, krčma; výčapný pult' (od *16. stor.) • Z nem. *Schenke* ,krčma, výčap, hostinec', od nem. *schenken* ,naliať, čapovať' (> slk. ***šenkovať*** hovor. zastaráv. ,id.', od 16. stor.), pôvodne ,nakloniť do šikmej polohy' – t. j. ,nakloniť nádobu tak, aby sa z nej dalo naliať'.

šepkať ↗ *šeptať*

šepleta expr. ,bezcenná vec, haraburda', staršie ,nevážny človek, vetroplach' (od 18. stor.) • Azda zloženina expresívnej predpony *še-* (porov. aj ↗ *šemotiť*) a koreňa *plet-* (↗ *pliesť*) – k významu porov. *pletka* ,niečo bezvýznamné, maličkosť, daromnica'.

šeptať (od 17. stor.) • Azda už psl. **šьpъtati*, od koreňa **šьp-*, zvukomalebného pôvodu (porov. hluž. *šep šep* ako citoslovce znázorňujúce zvuk šepkania a i.). Od rovnakého koreňa: ***šepotať*** (od toho ***šepot***), ***šepkať***.

šerbeľ niž. hovor. ,nočník' (od 18. stor.), staršie *šerblica* ,širšia alchymistická miska' (od 17. stor.) • Z nem. *Scherbel*, čo je odvodenina od nem. *Scherbe* ,črep, črepina; nádoba na kvety, črepník'; súvisí s ↗ *črep*.

šeredný hovor. expr. ,veľmi škaredý, mrzký' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *šeredný* (stčes. i *šeradný*, *šeřadný*, *šěřědný*), ktoré môže súvisieť so ↗ *škaredý* (čes. *škaredý*, stčes. i *skařědý*, *škaradý*, *škeredý*) – uvažovalo sa tu o nepravidelnej hláskovej obmene odvodeniny typu čes. **škařěd-ný* > **škeřadný* (prešmyknutie *a-ě-* > *e-a-*), odtiaľ zjednodušené stčes. *šeřadný*, *šeradný* ap.

šerif (od 19. stor.) • Z angl. *sheriff*, ktorého východiskom je stangl. *scírgerēfa*, zložené zo stangl. *scír* ,starostlivosť; úradná povinnosť' (odtiaľ i dnešné angl. *shire* ,grófstvo', pôvodne ,územie pod niečou správou ap.') a *(ġe)rēfa* (angl. *reeve*) ,správca, námestník, zástupca kráľovskej koruny' – v starom Anglicku (pred dobytím Normanmi) išlo o zástupcu kráľovskej moci v grófstve, z toho neskôr ,okresný sudca'; v USA použité na označenie vysokého úradníka bezpečnostnej služby v istej oblasti (podľa toho slk. *čierny š.* ,príslušník súkromnej bezpečnostnej služby').

šermovať ,zápasenie sečnými al. bodnými zbraňami' (od *15. stor.) • Zo strhnem. *schërmen* ,bojovať' (nem. *schirmen* ,chrániť, brániť'); nejasného pôvodu. Z odvodenín: ***šerm***, ***šermiar***.

šero ↗ *šerý*

šerpa[1] ,široká stuha nosená okolo pása al. pliec ako vyznamenanie ap.' (od 19. stor.) • Z nem. *Schärpe*, čo je prevzatie z fr. *écharpe* ,pruh látky' – azda ide o prevzatie z franského **skirp(j)a*, utvoreného na základe lat. *scirpus* ,škripina (resp. iné vlhkomilné rastliny používané na pletenie výrobkov z prútia ap.)'. – **šerpa**[2] ,horolezecký nosič' (od 20. stor.) • Z angl. *sherpa*, čo je prevzatie z tibet. *šarpa* – ide o názov tibet. kmeňa žijúceho na juž. svahoch Himalájí, ktorého príslušníci pracovali aj ako horskí sprievodcovia alebo nosiči.

šerý (od 17. stor.) • Psl. **šěrъ* (**chěr-*); azda odvodenina (pri rekonštrukcii **chěr-* < ide. **k̂oi-r-*) od ide. **k̂ei-* ako označenia rôznych farebných odtieňov; ďalej pozri ↗ *sivý*. Z odvodenín: ***šero*** ,prítmie'. Pozri aj ↗ *príšera*, ↗ *síra*.

šesť (od *15. stor.) • Psl. **šes-tь*; odvodenina (podobne ako psl. **šes-tъ* > slk. ***šiesty***) od psl. **šes-*, súvisiaceho so stind. *ṣáṭ*, avest. *ḫšvaš*, gr. *hex* (ἕξ), dial. *u̯ex* (ϝέξ), lat. *sex*, alb. *gjashtë*, stír. *sé*, gót. *saihs*, nem. *sechs*, angl. *six*, lit. *šešì* m. ,šesť' a i. Z odvodenín: ***šestonedelie*** (↗ *nedeľa*).

šešuľa bot. ,pukavý plod s viacerými semenami' (od *17. stor.) • Pôvodne **češuľa*, z psl. **češulja*, odvodeného od psl. **česati* (↗ *česať*) – pôvodný význam bol ,čo sa češe, oddeľuje, odtrháva ap.'.

šetriť (od 16. stor.) • Východisko sa obyčajne uvádza ako psl. **šetriti*, nie celkom jasného pôvodu. Porovnávalo sa (za predpokladu psl. **šet-r-* < **ščet-r-* < **sket-r-*) s lit. *skatýtis* ,obzerať sa, dávať pozor', lot. *skatît* ,dívať sa, pozorne si prezerať'; pri interpretácii psl. **šetr-* < **chetr-* < ide. **seku̯-tr-* sa odvodzuje od ide. **seku̯-* ,sledovať; vnímať a i.', ďalej pozri ↗ *osočovať*. Iný výklad vychádza z psl. **šětriti* < **chět-r-* < **skoit-* (porov. lit. *skaitýti* ,počítať, čítať' a i.), od ide. **ku̯ei-t-* ,dávať pozor na niečo'; ďalej pozri ↗ *čítať*. Všetky výklady naznačujú pôvodný význam zrakového vnímania (porov. staršie *š. na hriechy naše* ,dívať sa'; 16. stor.), viditeľný i v ***prešetrovať***, ***vyšetrovať*** (t. j. ,zrakom skúmať', porov. aj ↗ *pátrať*); súvzťažný význam ,dávať pozor na niečo' (t. j. dívať sa na niečo) sa stal východiskom pre ,brať ohľad na niečo, dodržiavať ap.' (porov. staršie

š. zákon, česť; 17. stor.) > ‚starať sa o niečo' (***ošetrovať***) > ‚chrániť, ochraňovať' (***šetrne*** *zaobchádzať,* ***ušetriť*** *niekoho od námahy* ap.) > ‚nemíňať; sporiť' (*š. peniaze*).

šev ↗ *šiť*

ševeliť (od 19. stor.) • Psl. **šev-el-iti;* málo jasné, azda zvukomalebného pôvodu (porov. slk. *ševeliť* ‚slabo šumieť, šušťať' [*tráva š-í*] i ‚štebotať' [*š. ako vtáča*]) – v takom prípade druhotne prenesené na pohyb sprevádzaný slabým zvukom (*vietor š-í lístím, š. perami* ap.).

šialiť hovor. ‚klamať; mámiť' (od 16. stor.) • Pôvodne azda označenie duševnej nepríčetnosti ap.; porov. i ***šialiť sa*** ‚blázniť sa', ***šialený*** ap., ***šalieť (sa)*** hovor. ‚byť duševne chorý', expr. ‚správať sa tak'); význam ‚klamať' (***šaľba*** kniž. ‚klamstvo', pozri aj ↗ *šaľbiar*) vznikol azda posunom ‚byť bláznivý' > ‚nehovoriť pravdu'; význam ‚mámiť' (***šaľba*** ‚chvíľkové omámenie zmysle', ***ošiaľ*** < **o-šialiť [sa]*) môže byť podľa ‚byť duševne nepríčetný' = ‚byť niečím omámený' (porov. dial. *šialené huby* ‚jedovaté', t. j. majúce aj halucinogénne účinky ap.), resp. v dôsledku asociácie ‚klamať' ~ ‚mámiť' (*mámiť niekoho sľubmi*). Ide o výrazy pravdepodobne súvisiace (pri interpretácii koreňa *šal-* < psl. **šal-* < **chēl-*) s rus. *na-cháľ-nyj* (*нахальный*) ‚bezočivý' (psl. **chal-* < **chōl-*), sln. *o-hól* ‚veľmi pyšný' (psl. **chol-*) a i.; etymologické súvislosti predpokladaného psl. koreňa **chel-* – s variantmi **chēl-*, **chol-*, **chōl-* – však nie sú jasné.

šianať hovor. ‚šanovať, šetriť', staršie ‚ctiť si, vážiť si' (od 16. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *šanovať.*

šianec, šanec ‚hradba s priekopou, násyp, val' (od 17. stor.) • Z nem. *Schanze* ‚opevnenie, hradba, násyp, val' (staršie ‚otiepka raždia, haluziny'), neznámeho pôvodu – pôvodne išlo asi o označenie opevnení stavaných z dreva.

šiator ‚skladacie prístrešie z nepremokavej tkaniny' (od 16. stor.) • Z maď. *sátor,* čo je prevzatie z turk. jazykov (porov. kumán. *čatïr* ‚stan' a i.) – ide azda o výraz irán. pôvodu, porov. perz. *čādir* ap.

šibať (od *15. stor.) • Psl. **šibati;* obyčajne sa porovnáva so stind. *kšipáti* ‚hádže, vrhá', *kšipráḥ* ‚rýchly' – všetko od ide. **kseip-*, **kseib-* ‚vrhať, metať (sa), byť v prudkom kmitavom pohybe'. Z odvodenín: ***šibnúť***, k tomu ***šibnutý*** hovor. expr. ‚duševne chorý, nenormálny' (t. j. asi ‚udretý [do hlavy]'); ***šibký*** expr. ‚obratný, svižný' (na základe významu rýchleho pohybu); ***šibal*** ‚figliar' (staršie i ‚zlodej, lotor ap.'; pôvodne azda činiteľské meno, t. j. ‚kto šibe', k významu ‚figliar' porov. i dial. *o-šibať* ‚oklamať'), ***prešibaný*** (doslova asi ‚vyšibaný, potrestaný šibaním za podvod ap.', odtiaľ ‚podvodný' > ‚ľstivý ap.', porov. ↗ *prefíkaný*), ***šibenica*** (od staršieho *šibeň* ž., asi ‚miesto, kde sa trestalo šibaním' > ‚miesto trestov obesením') a i. Pozri aj ↗ *ošívať sa,* ↗ *šibrinkovať,* ↗ *šinúť sa.*

šibovať hovor. ‚posúvať' (od 20. stor.) • Z nem. *schieben* ‚id.'. Pozri aj ↗ *šuplík,* ↗ *šupovať.*

šibrinkovať hovor. expr. ‚robiť krátke pohyby niečím (v blízkosti niečoho)' (od 18. stor.) • Málo jasné. Azda odvodenina od výrazu zachovaného v čes. *šibřinky* ‚žarty', ktorý sa vysvetľoval ako prevzatie z nem. *Schabernack* ‚škodoradostný žart, posmešný kúsok' (pôvodne ‚veľký zimný klobúk', slovo neznámeho pôvodu); iné výklady tu uvažujú o expresívnej odvodenine od ↗ *šibať,* resp. o zvukomalebnom pôvode výrazu.

šic cit. (od 18. stor.) • Zvukomalebné.

šička, šidlo ↗ *šiť*

šiel (som) ↗ *ísť*

šiesty ↗ *šesť*

šifón ‚druh bavlneného plátna (na bielizeň)' (od *19. stor.) • Z fr. *chiffon,* čo je odvodenina od fr. *chiffe* ‚stará látka; látka nižšej kvality' – východiskom výrazu je staršie fr. *chipe,* prevzaté z angl. *chip* ‚kúsok' (odtiaľ asi ‚kus použitej látky' > ‚stará látka' ap.); ďalej pozri ↗ *čip*[2].

šifra ‚značka slúžiaca na utajenie správ; skrátený podpis' (od 19. stor.) • Z fr. *chiffre,* čo je prevzatie (prostredníctvom strlat. *cifra* ‚nula; číslica') z arab. *ṣifr;* ďalej pozri ↗ *cifra*[1]. Význam ‚značka na utajenie správ' sa vyvinul z pôvodného ‚tajné písmo'; vznik tohto významu sa vysvetľuje tým, že nule – najdôležitejšej inovácii arab. číselného systému – sa v stredoveku pripisovala magická moc.

šichta hovor. ‚pracovná zmena' (od 16. stor.) • Z nem. *Schicht,* čo je asi variant pôvodného *Schift* (porov. angl. *shift* ‚id.'), odvodzovaného od ide. **sēk-* (↗ *sekať*) – v takom prípade s významovým vývinom ‚niečo odrezané, odseknuté' > ‚(odseknutá) časť, úsek' > ‚časť pracovného procesu ap.' > ‚pracovná zmena'.

šija (od *16. stor.) • Psl. **šija;* azda súvisí s psl. **šiti* (↗ *šiť*) – k významu (t. j. ‚šitie' > ‚zošitie, spojenie [šitím]' > ‚miesto spojenia lebky s trupom') porov. ↗ *väzy.* Z odvodenín: ***tvrdošijný*** (k významu porov. ↗ *zanovitý*). – **šijací, šíjať** ↗ *šiť*

šik hovor. ‚ladný, vkusný; ladne, vkusne' (od 19. stor.) • Z fr. *chic* ‚vkus, elegancia; vkusný, elegantný', čo je prevzatie z nem. *Schick* vo význame ‚správny spôsob; šikovnosť, zručnosť ap.', odvodeného od nem. *schicken* vo význame ‚uvádzať do poriadku ap.' (↗ *šikovať*). – **šík** ‚usporiadaný rad (vojakov, cvičencov)' (od 18. stor.) • Z nem. *Schick* ‚usporiadanie', od slovesa *schicken* vo význame ‚pripravovať, uvádzať do poriadku, usporadúvať" (↗ *šikovať*; k významu porov. i staršie *vojsko sa šikuje do boja* ‚zoraďuje sa' ap.).

šikanovať hovor. ‚prenasledovať, preháňať" (od 20. stor.) • Z fr. *chicaner*, pôvodne asi ‚vyhľadávať zámienky na hádku pre maličkosti' – výraz vznikol azda obmenou fr. *ricaner* ‚škeriť sa, uštipačne sa smiať", ktorého východiskom je stfr. *rec(h)aner* ‚vrieskať, kričať".

šikmý (od 19. stor.) • Vzniklo na základe príslovky ***šikmo*** (od 19. stor.), utvorenej príponou *-mo* (porov. *lež-mo* a i.) od koreňa *šik-*, prevzatého zo strhnem. *schiec* ‚šikmý; šikmo'.

šikovať hovor. ‚viesť; dopravovať, posielať; sprostredkúvať, dohadzovať", staršie i ‚zoraďovať, usporadúvať" (od 16. stor.) • Z nem. *schicken*, pôvodne ‚pripravovať, uvádzať do poriadku, usporadúvať ap.' (súvisí s nem. *ge-schehen* ‚diať sa', pôvodne asi ‚bežať; prebiehať") – odtiaľ aj ‚dávať do poriadku, pripravovať" > ‚pripravovať niekoho (na niečo)' > ‚vysielať (niekoho niekam s nejakou úlohou ap.)' > ‚dopravovať, viesť". Pozri aj ↗ *šik*, ↗ *šík*. – **šikovný** hovor. (od 17. stor.) • Od ***šikovať sa*** hovor. ‚byť primeraný, vhodný' (od 17. stor.), čo je prevzatie z nem. *sich schicken* ‚id.' (odtiaľ i ***šiknúť sa*** dok.), od nem. *schicken* ‚uvádzať do poriadku ap.' (↗ *šikovať*) – z významového hľadiska zrejme ‚uvádzať do poriadku' > ‚zoradiť sa (do útvaru ap.)' > ‚zaradiť sa (niekam)' > ‚prispôsobiť sa okoliu' > ‚byť prispôsobený, primeraný, vhodný'.

šiling ‚menová jednotka v rôznych krajinách' (od 17. stor.) • Z germ. jazykov (nem. *Schilling*, angl. *shilling*, švéd. *skilling* ap.); všetko z germ. **skillinga-* – ide azda o výraz odvodený od germ. **skeldu-* ‚štít' (porov. angl. *shield*, nem. *Schild* ‚id.', ↗ *šilt*); k významu porov. aj stfr. *escut*, fr. *écu* ‚štít (s erbom); minca (s erbovým štítom)', port., špan. *escudo* ‚štít; peniaz', ktorých východiskom je lat. *scūtum* ‚štít'.

šilt hovor. ‚štítok' (od 17. stor.) • Z nem. *Schild* ‚štít'. Z odvodenín: ***šiltovka*** hovor. ‚čiapka so štítkom, šiltom'. Pozri aj ↗ *šiling*.

šimeľ hovor. ‚kôň bielej srsti' (od 18. stor.) • Z nem. *Schimmel* ‚pleseň; kôň majúci (bielu) farbu plesne', nejasného pôvodu. ***Úradný š.*** je prekladom nem. *Amtsschimmel*, zloženého z nem. *Amt* ‚úrad' (kelt. pôvodu) a *Schimmel* ‚šimeľ" (ako symbol byrokracie najskôr v Rakúsku) – východiskom bolo asi staršie spojenie *den Amtsschimmel reiten* ‚využívať vo svoj prospech štátne inštitúcie' (doslova ‚jazdiť [*reiten*] na úradnom šimli'), známe zo Švajčiarska, údajne podľa tamojších úradníkov jazdiacich aj na (služobných) koňoch; určitú úlohu tu mohla zohrať i predstava o „pohybe v kruhu" (nem. *herum-reiten* ‚jazdiť dookola') pri zdĺhavom a neproduktívnom vybavovaní úradných záležitostí.

šimpanz ‚zool. Pan troglodytes' (od 20. stor.) • Z domorodých jazykov rovníkovej Afriky; do Európy preniklo fr. prostredníctvom (najskôr *quimpezé*, 1738; dnešné fr. *chimpanzé*).

šimrať expr. ‚šteklit" (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *šimrati*, čo je pravdepodobne obmena čes. *čmýrati* (odtiaľ i čes. *šmýrati*, *čmírati*, *čimrati*); pôvodne ‚hýbať sa, liezť" (porov. staršie čes. *čmírá se něco z brány* ‚lezie') – prenesené na hmatový vnem, ktorý sprevádza pohyb hmyzu lezúceho po ľudskom tele ap., odtiaľ ‚šteklit". Pôvod čes. *čmýrati* nie je jasný; možno tu azda uvažovať aj o nepravidelnej obmene pôvodného **hmýrati* (porov. aj staršie čes. *kmýrati* = *čmýrati*), od rovnakého koreňa ako ↗ *hmýriť sa*.

šína hovor. zastaráv. ‚koľajnica', staršie ‚pás železa' (od 16. stor.) • Z nem. *Schiene*, čo je odvodenina od ide. **sěk-* (↗ *sekať*) – pôvodne ‚niečo odseknuté, odrezané ap.', z toho ‚podlhovastý kus dreva, pás kovu' > ‚koľajnica'. Pozri aj ↗ *činovať*.

šindeľ [-d-] ‚úzka drevená doštička na pokrývanie striech' (od 16. stor.) • Z nem. *Schindel*, čo je prevzatie z lat. *scindula*, predstavujúceho variant lat. *scandula* ‚šindeľ".

šinter hovor. expr. ‚figliar, huncút, beťár', zastaráv. ‚šarha' (od 20. stor.) • Z nem. *Schinder*, čo je činiteľské meno od nem. *schinden* ‚odrať, stiahnuť kožu' – pôvodný význam bol ‚kto sťahuje zvieratá z kože', odtiaľ ‚šarha', prenesene aj ‚zdierač, trýzniteľ ap.'; zmiernením (porov. ↗ *huncút* ap.) vznikol i význam typu ‚figliar'.

šinúť sa expr. ‚plynulo (pomaly) sa pohybovať" (od 18. stor.) • Od dial. *šinúť* ‚udierať" (aj *o-šinúť* ‚ovaliť", *po-šinúť* ‚raniť mŕtvicou, poraziť" a i.), ktorého východiskom je azda už psl. **ši(b)nǫti*, odvodené od psl. **šibati* (↗ *šibať*);

k významovému posunu ‚udierať' > ‚pohybovať sa' porov. *šibať* expr. ‚bežať, uháňať' (*vlak š-e dolinou*), *šibnúť do hory* ‚zbehnúť, skočiť' ap. Pozri aj ↗ *ošívať sa*.

šíp (od *14. stor.) • Psl. **šipъ*. Porovnáva sa (pri rekonštrukcii **šip-* < ide. **k̂eip-*) so stind. *sépah* ‚chvost; penis', alb. *thep* ‚ostrý vrchol skaly', lat. *cippus* ‚zaostrený, zahrotený kôl' a i. – všetko od ide. **k̂eipo-*, **k̂oipo-* ‚kôl, ostré drevo al. kameň'; podľa iného výkladu (**šip-* < **skeip-*) súvisí so ↗ *štípať*. V zmysle obidvoch výkladov bolo pôvodným významom asi ‚niečo ostré' – odtiaľ ‚strela' (*š. z luku*), ‚tŕň' (porov. ***šípová ruža*** ‚bot. Rosa canina', ***šípka*** ‚jej plod') i *šípka* ‚značka v podobe hrotu'. Pozri aj ↗ *čipka*, ↗ *ošípaná*, ↗ *šípiť*.

šípiť expr. ‚tušiť, predvídať' (od 19. stor.) • Asi odvodenina od ↗ *šíp* (porov. ↗ *strela: streliť*, lat. *sagitta* ‚strela, šíp': *sagittāre* ‚strieľať šípy' ap.) – z významového hľadiska azda ‚strieľať (šípy)' (porov. už stčes. *šípiti* ‚id.') > ‚mieriť (do cieľa; niekam)' > ‚mať na mysli' (*viem, kam mierite* ‚na čo myslíte') > ‚predpokladať' > ‚tušiť, predvídať'?

šípka ↗ *šíp*

šiplať sa expr. ‚piplať sa, babrať sa' (od 19. stor.) • Málo jasné; azda obmena ↗ *piplať sa*?

šíry[1] ‚široký' (od *14. stor.) • Psl. **širъ*. Porovnáva sa (za predpokladu **šir-*< **chir-* < **kseir-*/**ksīr-* < **skeir-*/**skīr-*) s gót. *skeirs* ‚jasný, svetlý, zreteľný', nem. *schier* ‚čistý, číry', angl. *sheer* ‚číry, bez prímesí' a s psl. **čirъ*, od ide. **sk̂āi-*, **sk̂əi-*, **sk̂ī-* ‚matne sa lesknúť' (ďalej pozri ↗ *číry*); význam sa posunul asi v smere ‚lesknúci sa; jasný, čistý' > ‚(o krajine) bez porastu' > ‚priestranný; široký'. Z odvodenín: ***šíriť***, ***širák*** hovor. ‚klobúk' (pôvodne o klobúku so širokým okrajom), ***široký*** (psl. **šir-ok-ъ*, k prípone porov. ↗ *hlboký* ap.) a i. – **šíry**[2] hovor. ‚postroj na kone' (od 17. stor.) • Nem. pôvodu – vzniklo buď 1. zjednodušením dial. *kšíry*, prevzatého z nem. *Geschirr* ‚náradie, riad a i.; konský postroj, záprah' (k zmene *kš-* > *š-* porov. dial. *šeft* ‚kšeft' ap.), alebo 2. na základe nem. *schirren* ‚zapriahať (koňa)' (> slk. ***šírovať*** hovor. ‚dávať postroj'), odvodeného od nem. *Geschirr* vo význame ‚konský záprah'.

šišak staršie ‚druh vojenskej (kovovej) prikrývky hlavy' (od *15. stor.) • Z maď. *sisak*, neznámeho pôvodu.

šišatý hovor. ‚majúci pretiahnutý, elipsovitý tvar' (od 20. stor.) • Doslova azda ‚majúci tvar borovicovej šišky', od **šiša*; ďalej pozri ↗ *šiška*.

šiši hovor. pejor. ‚sprostý, hlúpy' (od 20. stor.) • Málo jasné – azda podľa fr. *faire du chichi*, *faire des chichis* ‚robiť okolky, ceremónie' (odtiaľ u nás ‚správať sa trápne, hlúpo ap.'?), zrejme expresívneho pôvodu.

šiška ‚semenný plod ihličnatých stromov; pampúch', staršie aj ‚vriedik, bradavica' (od *16. stor.) • Azda už psl. **šišьka* ako zdrobnenina od **šiša*, ktoré môže súvisieť s psl. **šiti* (↗ *šiť*), resp. s jeho odvodeninou **ši-chъ* ‚šitie' (k prípone porov. ↗ *smiať sa: smiech*, ↗ *spieť: pro-spech* ap.) – v takom prípade z významového hľadiska ‚šitie' > ‚prišitie; čo je prišité na povrch' > ‚gombík ap.' > ‚(gombíku podobný) okrúhly predmet', resp. ‚výrastok (z povrchu tela), plod (stromov) a i.'. Pozri aj ↗ *šišatý*, ↗ *šuška*.

šiť (od *15. stor.) • Psl. **šiti*; súvisí s chet. *šumanza-* ‚povraz', stind. *sīvyati* ‚šije, prišíva', lat. *suere* ‚šiť, zošívať', gót. *siujan*, sthnem. *siuwen*, lit. *siũti*, lot. *šūt* ‚šiť' a i. – všetko od ide. **si̯ū-* ‚šiť'. Z odvodenín: ***šijať***, k tomu ***šijací*** (*š. stroj* ap.); ***šidlo*** (psl. **šidlo* ‚čo slúži na šitie' – išlo o nástroj na zhotovovanie dierok v zošívanej koži, cez ktoré sa prevliekala niť; prenesené i na tvarovo podobný hmyz); ***šička*** (k **šič* m. ‚kto šije'); ***vyšiť: vyšívať***, od toho ***výšivka*** ap. (iného pôvodu je ↗ *ošívať sa*); ***zošit*** (‚čo je *zo-šité*') a i. ***Šev*** je z psl. **šьv-ъ*, ktoré vzniklo vývinom ide. **si̯ū-o-* > **si̯u̯-o-* > psl. **šъv-ъ* > **šьv-ъ;* rovnaký koreň má aj ***švík*** (psl. **šьv-ikъ*), ***švec***, gen. *ševca* (zastar. ‚obuvník'; psl. **šьv-ьcь*, gen. **šьv-ьca* ‚kto šije', aj o výrobcovi obuvi šitej z kože), ***podošva*** (k *pod-šiť;* pôvodne o „podšívanej" spodnej časti obuvi, prenesené na chodidlo), ***pošva*** (najskôr označenie prešívaných puzdier ap., anatomický význam je podľa lat. *vāgīna* ‚pošva na meč; anat. svalová trubica rodidiel') a i. Pozri aj ↗ *ošítka*, ↗ *šija*, ↗ *šiška*.

škála ‚stupnica, rozpätie' (od 19. stor.) • Z tal. *scala*, pôvodne ‚schodište' – východiskom výrazu je lat. *scālae* mn. ‚rebrík, schody', od lat. *scandere* ‚stúpať, vystupovať' (↗ *skandovať*); z významového hľadiska ďalej ‚schody, stupne' > ‚stupnica'. Pozri aj ↗ *eskalátor*.

škamra hovor. ‚karpina' (od 19. stor.) • Málo jasný výraz. Azda vzniklo na základe *škamravý* ‚karpavý' (od 18. stor.), ktoré môže byť odvodené od ↗ *škamrať*[2] vo význame ‚mihotať' – t. j. v takom prípade *škamravý* = pôvodne ‚mihotajúci očami, žmurkajúci (pre hnis, karpiny v očiach); karpavý'?

škamrať[1] expr. ‚hundrať, reptať, šomrať; modlikať, drankať‘, staršie i *škemrať* (od 18. stor.) • Vysvetľované ako výraz zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *šomrať*. – **škamrať**[2], **škamriť** expr. ‚zle, slabo horieť, mihotať‘ (od 20. stor.) • Nejasné. Pozri aj ↗ *škamra*.

škandál ‚verejné pohoršenie‘ (od 19. stor.) • Z cirk. lat. *scandalum*, čo je prevzatie z gr. *skandalon* (*σκάνδαλον*) ‚pohoršenie‘. Pozri aj ↗ *randál*.

škapuliar cirk. ‚časť mníšskeho rúcha zo širokého pása látky s otvorom na pretiahnutie cez hlavu‘; ‚súkenný amulet so zašitou modlitbou‘ (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *scapulāre*, od lat. *scapulae* mn. ‚lopatky, plece, chrbát‘.

škára (od 18. stor.) • Pôvodne **skára*, z psl. **skara* (**skōr-*), od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať‘ (↗ *krájať*) – pôvodný význam bol ‚zárez‘, odtiaľ ‚(vyrezaná) medzera, štrbina, škára‘. Pozri aj ↗ *škeriť*.

škaredý (od 17. stor.) • Novšia forma pôvodného **skaredý*, z psl. **skar-ědъ*, od koreňa **skar-* (porov. i staršie *škaro-hľadný* ‚majúci škaredý pohľad‘, 18. stor.) < **skōr-*. Súvisí azda s ide. **sk̑er-* ‚vypúšťať výkaly; hnoj, lajno‘ (ďalej pozri ↗ *srať*; pre psl. **skar-ědъ* treba predpokladať variantný koreň **sker-*), t. j. z významového hľadiska ‚znečistený ap.‘ > ‚odporný, škaredý‘. Podľa iného výkladu patrí k ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať‘ (↗ *krájať*) s významovým vývinom typu ‚rezať‘ > ‚odrezávať‘ > ‚niečo odrezané (ako odpad ap.)‘ > ‚niečo nečisté, škaredé ap‘. Pozri aj ↗ *šeredný*.

škarnicľa hovor. zastaráv. ‚papierové vrecko‘ (od 17. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Scharnützel*, *Scarnützel*, čo je zdrobnenina (s príponou *-el*) utvorená na základe staršieho tal. *scarnuzzo* – slovo vzniklo azda skrížením tal. *cartoccio*, *scartoccio* ‚papierový obal, kornút‘ (↗ *kartáč*[1]) a strlat. *carta cornuta* ‚papier v tvare kornúta, papierový kornút‘, od ↗ *karta* a lat. *cornūtus* ‚rohatý‘ (↗ *kornút*).

škartovať ↗ *skartovať*

škatuľa (od *16. stor.) • Zo strlat. *scatula* ‚skrinka‘, nejasného pôvodu – vysvetľuje sa aj ako variant (vzniknutý prešmyknutím) strlat. *castulum*, utvoreného na základe germ. výrazu zodpovedajúceho nem. *Kasten* ‚skriňa, debna, škatuľa ap.‘ (↗ *kasňa*).

škeriť expr., obyč. v spojení *š.* ***zuby*** ‚ceriť‘, **škeriť sa** ‚smiať sa, ceriť sa‘ (od *17. stor.) • Etymologicky zrejme **škariť (sa)*, s nárečovou hláskovou zmenou *ka* > *kä* > *ke* (porov. dial. *kämeň*, *kemeň* ‚kameň‘ ap.) – od rovnakého koreňa ako ↗ *škára;* z významového hľadiska ‚niečo rozrezané‘ > ‚niečo otvorené‘ > ‚otvorené, škľabiace sa ústa; škeriť (sa)‘ (k významu porov. i ↗ *ceriť*). Z odvodenín: ***vyškeriť sa***, ***vyškierať sa*** ap.; staršie i *uškeriť sa*, k tomu ***uškrnúť sa*** (odtiaľ ***úškrn(ok)***), ***uškŕňať sa***.

škica ↗ *skica*

škľabiť expr. ‚kriviť, vyškierať‘ (od 18. stor.) • Etymologicky **sklabiť* (porov. stsl. *sklabiti sę* (СКЛАБИТИ СѦ) ‚usmievať sa‘ a i.), z psl. **skolbiti;* súvisí so stsev. *skelpa* ‚grimasa‘ a i. – všetko od ide. **skel-b-*, čo je rozšírenie ide. **skel-* ‚rezať‘ (ďalej pozri ↗ *skala*); k významovému vývinu porov. ↗ *ceriť*. Zodvodenín: ***rozškľabiť*** (*r. ústa*, *tvár*); staršie *u-škľabiť sa* expr., od toho ***úškľabok***. Pozri aj ↗ *škľabka*.

škľabka ‚lastúrnik žijúci v plytčinách oceána (zool. Mya)‘ (od 20. stor.) • Asi obmena (podľa ↗ *škľabiť*) staršieho *škebľa* ‚mušľa, lastúra; zool. korýtko rybničné (Anodonta cygnea)‘, z čes. *škeble* ‚mušľa; druh lastúrnika‘, nem. pôvodu – východiskový výraz (nem. dial. *Schelbe*) súvisí so strdnem. *schulpe*, *scholpe*, angl. *shell* ‚id.‘ a i., všetko od ide. **skel-* ‚rezať‘ (ďalej pozri ↗ *skala*) s vývinom ‚niečo rozrezané; otvor, štrbina‘ > ‚mušľa (s takouto štrbinou)‘ ap.

šklbať (od 15. stor.) • Novšia forma za *škubať* < *skubať* ‚mykať, trhať, šklbať‘ (obidvoje dial.), z psl. **skubati*. Môže byť odvodené od ide. **(s)keup-*, **skeub(h)-* ‚chumáč (vlasov), strapec ap.‘ (ďalej pozri ↗ *čuprina*), čo by predpokladalo významový vývin ‚trhať, vytrhávať vlasy ap.‘ > ‚šklbať (všeobecne)‘; podľa iného výkladu súvisí s gót. *af-skiuban* ‚odsúvať, odvrhovať‘, sthnem. *skioban*, nem. *schieben* ‚posúvať; strkať‘, lit. *skubėti* ‚náhliť sa‘ a i. (všetko od ide. **skeub-*, **skeubh-* ‚strieľať, vrhať, posúvať‘), išlo by o zrejme pomenovanie podľa sprievodného prudkého pohybu. Pozri aj ↗ *chýbať*, ↗ *škutina*.

škoda (od 15. stor.) • Zo sthnem. *scado* ‚zlo, nešťastie, škoda‘ (dnešné nem. *Schaden* ‚škoda‘). Z odvodenín: ***škodiť***, od toho ***škodca; zaškodiť*** ‚uškodiť‘ (od toho staršie *záškodný* ‚škodlivý‘, ***záškodník***) a i.

škola (od 16. stor.) • Zo strlat. *scola*, čo je novšia obmena lat. *schola* – výraz je prevzatý z gr. *scholē* (*σχολή*) ‚odpočinok, voľný čas‘ (doslova azda ‚zdržiavanie sa [od niečoho]‘; odvodzuje sa od gr. *echō* (*ἔχω*), aor. *e-schon* (*ἔσχον*) ‚držím, mám‘); odtiaľ už v gr. ‚činnosti realizované vo voľnom čase (najmä vzdelanecká

diskusia, dišputa, čítanie); skupina žiakov, ktorým sa niečo prednáša, (filozofická ap.) škola'. Z odvodenín: ***školský***, staršie i *školný* (odtiaľ ***školné*** ,poplatok za vyučovanie', ***školník***); ***školiť***, staršie *školovať* (odtiaľ ***školovaný*** zastaráv. ,vzdelaný, študovaný'); ***školomet*** pejor. ,kto sa mechanicky pridŕža známych predlôh, (školských) príručiek ap.', asi podľa čes. *školomet* (k ↗ *miesť;* pôvodne ,kto zametá školu; školník', z toho ,pedant' > ,punktičkársky, skostnatelý, netvorivý učiteľ ap.'). Pozri aj ↗ *scholastika.*

škop[1] ,vykastrovaný baran' (od *16. stor.) • Pôvodne *skop*, z psl. **skopъ*, pravdepodobne od slovesa **skopiti* (> slk. ***škopiť*** ,kastrovať', od *17. stor.), od ide. **(s)kēp-* ,rezať, štiepať ostrým nástrojom'; ďalej pozri ↗ *štiepať.* Z odvodenín: ***škopec.*** Pozri aj ↗ *poskonný.*– **škop**[2] ,šaflík' (od *17. stor.) • Zo sthnem. *sca(p)f* ,otvorená nádoba na tekutiny' (dnešné nem. *Schaff;* pozri aj ↗ *šafeľ*). Z odvodenín: ***škopík*** i ***škopok.***

škorec ,zool. Sturnus', staršie i *škvorec* (od *16. stor.) • Psl. **skvorьcь;* zvukomalebného pôvodu – k hláskovo blízkemu koreňu porov. i staršie *škvrlikať*, dial. *škovrlikať* ,(o vtákoch) spievať' a i. Pozri aj ↗ *škovránok.*

škorica (od 17. stor.) • Pôvodne **skorica*, od staršieho *skora* ,kôra' (18. stor.; škorica sa získava zo sušenej kôry škoricovníka), ktorého východiskom je psl. **skora*, doslova ,čo je odrezané, skrojené', od ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať*). Pozri aj ↗ *koža*, ↗ *kôra*, ↗ *škrupina.*

škorpión ,zool. Euscorpius, Buthus', staršie aj *škorpio* (od 17. stor.) • Z lat. *scorpiō*, gen. *scorpiōnis*, čo je prevzatie z gr. *skorpiōn* (*σκορπίων*), ktoré je variantom gr. *skorpios* (*σκορπίος*) ,škorpión', pravdepodobne prevzatého zo substrátových jazykov.

škót hovor. pejor. ,lakomec, skupáň, žgrloš' (od 20. stor.) • Od etnického názvu Škótov, ktorých nepriaznivé klimatické a geografické podmienky v Škótsku naučili sporovlivému a jednoduchému spôsobu života, na základe čoho vznikol stereotyp Škóta ako lakomca – najskôr v susednom Anglicku (porov. angl. *scotch* ,prehnane sporovlivý, lakomý'), odkiaľ prenikol i ďalej do Európy.

škovránok ,zool. Alauda' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od *škovran* (od 18. stor.), ktorého východisko sa zväčša rekonštruuje ako psl. **skovornъ* (k začiatočnému *s-* porov. napr. bulh. *skóvran* (*сковран*) ,drozd' a i.). Ide o výraz s nejasnou slovotvornou štruktúrou; interpretoval sa ako pôvodné **sko-vorn-*, zložené zo **sko-* (predpona, azda ako variant ↗ *ko-*[1]?) a koreňa **vorn-*, zachovaného vo ↗ *vrana*[1] – porov. i rus. *žá-voron-ok* (*жаворонок*) ,škovránok', ↗ *havran* a i. Iné výklady vychádzajú z koreňa **skvor-* (ďalej pozri ↗ *škorec*), pričom sa predpokladá zjednodušenie pôvodnej zloženiny **skvor-o-vorn-ъ*, resp. východisko v podobe odvodeniny **skvor-nъ* > **skovor-nъ* (s nejasným druhotným *o*). Uvažovalo sa aj o pôvodnom **škovr-anъ*, od koreňa zachovaného v dial. *škovr-l-ikať* ,(o vtákoch) spievať'.

škrabať, škriabať (od 17. stor.) • Psl. **skrabati* (**skrōb-*), pôvodne asi iteratívum od slovesa typu **skrobiti*, súvisiaceho s psl. **skre(b)ti* ,škrabať ap.' (porov. rus. *skrestí (скрести)*, *skrebú (скребу)* ,škrabať, škriabať' a i., pozri aj ↗ *škrieť*). Psl. **skre(b)ti* (**skrebh-*) súvisí so stír. *cerb* ,režúci, ostrý', stangl. *scéorpan* ,škriabať, hlodať', nem. *sich schürfen* ,poškriabať sa', lit. *skrebė́ti* ,šuchotať', lot. *skrabt* ,vydlabávať, škrabať' a i. – všetko od ide. **(s)kerb(h)-*, **(s)kerb(h)-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať*). Z odvodenín: ***škrabotať***, od toho ***škrabot; poškrabok***, t. j. ,čo sa poškriabe, povyškrabuje ako zvyšok' (*p-y cesta*), prenesene i ,posledné, s časovým odstupom narodené dieťa', a i. Pozri aj ↗ *škrob*, ↗ *škrtať*, ↗ *štrbavý*, ↗ *žgrliť.*

škraňa expr. ,dolná čeľusť so svalstvom', staršie ,čeľusť (dolná i horná)' (od 17. stor.) • Obmena staršieho *škraň* ž. (od 17. stor.), z psl. **skornь*. Porovnáva sa (pri interpretácii **(s)kuor-n-*) so stír. *cern* ,nádoba (určitého objemu)', stsev. *hverna* ,hrniec', gót. *hairnei* ,lebka' a i. – všetko od ide. **kuer-* ,niečo podobné mise' (porov. aj stind. *carúḥ* ,kotol, hrniec', stír. *coire*, sthnem. *(h)wer* ,kotol' a i.); v takom prípade s významovým vývinom ,nádoba (podobná mise)' > ,lebka' (porov. ↗ *črep:* rus. *čérep (череп)* ,lebka' ap.) > ,časť lebky, čeľusť'. Podľa iného výkladu súvisí s psl. **černъ* ,čeľusť'; ďalej pozri ↗ *črenový.*

škrata expr. ,špata, ohava' (od 19. stor.) • Málo jasné. Azda súvisí s dial. *za-škriatať (sa)* expr. ,veľmi (sa) zašpiniť', ktoré sa porovnávalo s lit. *skrèsti*, *skrentù* ,pokrývať sa špinou; prischýnať (o blate na obuvi ap.)'; bez etymologického výkladu. Nemožno vylúčiť ani súvislosť so ↗ *škriatok* vo význame ,nočná mora' – t. j. azda s ďalším vývinom ,mora' > ,príšera, obluda (aj ako nadávka škaredému človeku)'?

škrčať ↗ *škŕkať*
škrečať ↗ *škriekať*
škrečok ‚chrček' (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu (ku koreňu porov. i ↗ *škriekať*, *škrečať*); porov. i *chrček*, od zvukomalebného ↗ *chrčať*.
škrek, škrekot, škrekotať ↗ *škriekať*
škriatok ‚malý rozprávkový tvor', staršie ‚nočná mora' (od 18. stor.) • Zdrobnenina od **škrat*, čo je prevzatie zo sthnem. *scrato* (nem. *Schrat*) ‚lesný duch'. Pozri aj ↗ *škrata*.
škridla (od 17. stor.) • Psl. **skridla*. Morfematicky zrejme **skrid-la*, od psl. **skrid-lъ* ‚rozseknutý, rozštiepený ap.', od ide. **(s)kreid-* (porov. stír. *sceirt-* ‚oškrabávať', gót. *dis-skreitan* ‚roztrhnúť', nem. *schritzen* ‚trhať, prerezávať' a i.), čo je rozšírenie ide. **(s)krei-* ‚krájať, rezať', od ide. **(s)ker-* ‚id.' (↗ *krájať*) – z významového hľadiska asi ‚niečo rozseknuté, odseknuté atď.' > ‚doska; tablička (slúžiaca ako strechová krytina)'. Pozri aj ↗ *bridlica*.
škriekať (od *16. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***škrek, škrečať, škrekotať*** (od toho *škrekot*) a i. Pozri aj ↗ *škrečok*.
škriepiť sa (od 16. stor.) • Nejasné. Porovnávalo sa so starším čes. *škorpiti se* ‚hádať sa, vadiť sa'; podľa príslušného výkladu mali obidve slovesá vzniknúť nepravidelnými (expresívnymi?) obmenami pôvodného **sko-pyriti (sę)* (porov. rus. dial. *skopýr-z-ovatyj (скопырзоватый)* ‚hašterivý, škriepny' a i.), odvodzovaného od slovesa zachovaného v rus. *pýriť (пырить)* ‚ježiť (srsť ap.)'. Tento výklad však nevysvetľuje slk. dial. *kriepiť sa* ‚škriepiť sa', *kriepka* ‚škriepka' – patrí azda k psl. **krěpъ* ‚silný, pevný ap.' (ďalej pozri ↗ *krepčiť*), resp. treba v obidvoch prípadoch vychádzať zo **(s)kriepiť sa* ‚(po)biť sa'? Z odvodenín: ***škriepka, škriepny*** a i.
škrieť expr. ‚mrzieť, trápiť' (od 19. stor.) • Azda priamy reflex psl. **skre(b)ti* ‚rezať, škrabať ap.' (ďalej pozri ↗ *škrabať*); na základe neurčitku **skreti* > *škrieť* vznikli aj nové tvary prít. času *škriem, škrieš* atď. (pôvodne **skrebem* ‚škrabem', **skrebeš* ‚škrabeš'... < psl. **skrebǫ*, **skrebeši*...). Predpokladaný pôvodný význam typu ‚rezať, škrabať' môže byť zachovaný v ***oškrieť*** (*o. si lakeť* ap.; od 18. stor.), k ďalšiemu posunu v smere ‚(duševne) trápiť' porov. *gniavi ho samota, hryzie ho svedomie, omína ho zvedavosť* ap. – Nemožno odmietnuť ani domnienku, že ide o zjednodušenie pôvodného **škvrieť* (porov. stčes. *skvřieti [sě], škvřieti [sě]* ‚rozpúšťať sa, škvariť sa; piecť sa'), ktorého východiskom je psl. **skverti* (ďalej pozri ↗ *škvariť*); v takom prípade s vývinom ‚roztápať (sa), škvariť (sa), piecť (sa)' (porov. slk. dial. *za-škrieť* ‚vypiecť') > ‚páliť' (porov. dial. *rana, záha ho pečie*) > ‚trápiť' (*pália ho výčitky* ap.).
škrípať, škripieť (od 17. stor.) • Psl. **skripati*, **skripěti*. Obyčajne sa vysvetľujú ako slová zvukomalebného pôvodu; podľa iného výkladu sú odvodené od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*), t. j. ‚rezať' > ‚vydávať ostrý, nepríjemný zvuk' > ‚škrípať'. Z odvodenín: ***škripotať***, od toho ***škripot; priškripnúť*** ‚privrznúť' (podľa sprievodného zvuku?). Pozri aj ↗ *škripec*.
škripec hovor. ‚kladka', staršie ‚stredoveký mučiaci nástroj' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *škrip* (od 18. stor.), ktorého východiskom je azda už psl. **skripъ*. Obyčajne sa odvodzuje od slovies **skripati*, **skripěti* (↗ *škrípať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚škrípanie, škripot', z toho ‚čo škrípe' > ‚takýto mechanizmus, nástroj ap.'. Iný výklad vychádza z psl. **(s)kripati* ‚krútiť, pliesť ap.' (usúvzťažňované so stsev. *hreifa* ‚kývať' a lit. *kreĩpti* ‚obracať') – **skripъ* mohlo byť pôvodne tkáčskym termínom (t. j. ‚čo slúži na krútenie, namotávanie, navíjanie ap.'), ***priškripnúť*** ‚privrznúť' mohlo znamenať ‚zovrieť krútivým pohybom'. Psl. **skripъ* môže byť napokon odvodené aj od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať' (↗ *krájať*); v takom prípade s možným významovým vývinom ‚rezať' > ‚niečo vyrezané, vyhĺbené; žliabok ap.' > ‚nástroj so žliabkom, kladka'.
škripot, škripotať ↗ *škrípať*
škŕkať (od *17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Odvodenina: ***škrčať***.
škrob (od 17. stor.) • Psl. **skrobъ*; súvisí s psl. **skrebti* ‚škrabať ap.' (↗ *škrabať*). Významový vývin možno azda rekonštruovať ako ‚škrabať, škriabať' > ‚čo je rozškriabané, rozodreté ap.' > ‚prášok, múka ap.' > ‚škrobová múčka, škrob' (odtiaľ ***škrobiť*** ‚stužovať škrobom'). V zmysle iného výkladu treba uvažovať o vývine ‚škrabať ap.' > ‚čo sa zoškrabuje' > ‚kôra' > ‚stávať sa tvrdým, tuhým (ako kôra)' > ‚robiť tuhým, stužovať'; v takom prípade bolo starším slovesо typu **škrobiť* ‚robiť tuhým', odtiaľ *škrob* ako ‚čo slúži na stužovanie'. *Škrob* hovor. expr. ‚lakomec' vzniklo asi na základe ***škrobený*** ‚vystužený škrobom; hovor. odmeraný, zdržanlivý' (*š-e sa správať*), odtiaľ zrejme aj predstava

o neochote pomôcť, poskytnúť potrebné peniaze ap.

škrtať (od 20. stor.) • Málo jasný výraz. Môže tu ísť o reflex psl. **skъrtati*, od ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať*) – v takom prípade asi s vývinom ,rezať' > 1. ,robiť zárezy' > ,robiť čiary, prečiarkovať' (*š. slová*), resp. 2. ,robiť rezký, prudký pohyb' (*š. zápalkou*). Podľa iného výkladu súvisí so ↗ *škrabať* (t. j. *škrtať* < **skrtať* < **skrb-t-ať* ako intenzívum s variantným koreňom **skrb-* < psl. **skrъb-*); uvažovalo sa aj o zvukomalebnom pôvode výrazu (označenie zvuku pri rýchlom pohybe, druhotne prenesené na samotný pohyb). Z odvodenín: *škrt;* k ***nadškrtnúť*** expr. ,naznačiť (v reči)' pozri ↗ *štrkať*. Pozri aj ↗ *škrtiť*.

škrtiť (od 18. stor.) • Psl. **skъrtiti*. Môže ísť o odvodeninu od ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať' (↗ *krájať;* porov. i ↗ *škrtať*) – v takom prípade s významovým vývinom ,rezať' > ,zarezávať sa do kože (o povraze ap.)' > ,zvierať, škrtiť', resp. aj ,rezať' > ,spôsobovať bolesť, mučiť (hrdúsením)' > ,škrtiť'. Inou možnosťou je odvodzovanie od ide. **(s)ker-* ,krútiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *kruh*), t. j. *škrtiť* = ,zvierať vykrúcaním slučky'. Z odvodenín: ***zaškrtiť***, od toho ***záškrt*** ,diftéria', a i.

škrupina (od 17. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *škorupina* (od 18. stor.), odvodeného od dial. *škorupa* < *skorupa* ,škrupina' – východiskom je psl. **skor-upa*, odvodené od psl. **skora* ,čo je odrezané, skrojené; kôra, škrupina'; ďalej pozri ↗ *škorica*.

škrupuľa ,prepiata úzkostlivosť, rozpaky, zábrany', staršie i *škrupul* (od 18. stor.) • Z lat. *scrūpulus*, pôvodne ,ostrý kamienok' (zdrobnenina od lat. *scrūpus* ,zahrotený, ostrý kameň'); už v lat. prenesené aj do duševnej sféry (kamienok ako niečo pichajúce, bolestivé, znepokojujúce ap.) – odtiaľ ,nepokoj, starosť' > ,obava, úzkostlivosť a i.'. Pozri aj ↗ *gram*.

škúliť (od *17. stor.) •. Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena (novšie *u* podľa ↗ *žmúriť* ap.?) pôvodného **škiliť*, ktoré by zodpovedalo sln. *škiliti*, srb., chorv. *škiljiti* ,škúliť' – tieto výrazy sa obyčajne považujú za prevzatia zo sthnem. *skilihen* (dnešné nem. *schielen*) ,id.', odvodeného od sthnem. *skelah* (nem. *scheel*) ,škuľavý', pôvodne ,krivý, šikmý' (mladším prevzatím rovnakého výrazu – zo strhnem. *schilhen* – je čes. *šilhati* ,škúliť'). Podľa iného výkladu ide o domáce slová, ktorých etymologické východiská (slk. *škúliť* < psl. **skuliti*, jsl. *škil(j)iti* < psl. **skyliti*) súvisia s psl. **kuliti* ,krívať ap.' (odtiaľ i slk. dial. *kuľ-h-ať* ,krívať', *kuľ-av-ec* ,človek s chromou nohou' a i.), od ide. **keu-/*skeu-* ,ohýbať' (ďalej pozri ↗ *chúliť sa*) – z významového hľadiska ,ohýbať' > ,ohnutý, krivý, krívajúci ap.', resp. ,uhýbajúci pohľadom, dívajúci sa bokom' > ,škúliaci'. Pozri aj ↗ *oškúliť*.

škumpa ,bot. Cotinus' (od 20. stor.) • Z čes. *škumpa* (staršie *škumpina*), zavedeného v období národného obrodenia (J. S. Presl) podľa nejakej inoslovanskej predlohy (porov. staršie poľ. *skompia* ap.) – názov údajne vznikol na základe arab. *summāq* (odtiaľ i fr. *sumac*, nem. *Sumach* ,id.' a i.).

škuner ,druh rýchlej plachetnice' (od 20. stor.) • Z angl. *schooner*, nejasného pôvodu – slovo vzniklo asi začiatkom 18. stor. v Novom Anglicku, možné východisko sa hľadá v angl. dial. *to scon* ,hádzať kamene, aby skákali po povrchu vody; skákať po povrchu vody'.

škutina ,tvrdá srsť zvierat' (od 18. stor.) • Odvodené (prípona *-ina* podľa *štetina*?) od **škuť* (porov. čes. dial. *škuť* ,srsť'), čo je asi obmena pôvodného **skuť* < **skub-tь*, od rovnakého koreňa ako psl. **skub-ati* (↗ *šklbať*) – z významového hľadiska ,čo sa šklbe, čo je vyšklbané' > ,(tvrdá) srsť'.

škvariť (od *14. stor.) • Psl. **skvariti* (**skvōr-*); doslova ,spôsobovať, aby sa niečo roztápalo ap.', odtiaľ ,rozpúšťať vysokým teplom' (*š. masť*) > ,pražiť' (*š. mäso*) – odvodenina od psl. **skver-ti*, **skvьr-ǫ* ,roztápať ap.' (pozri aj ↗ *škrieť*), asi zvukomalebného pôvodu (porov. hláskovo blízke ↗ *škvŕkať*); v takom prípade ,vydávať zvuk (pri tepelnom spracovaní, roztápaní ap.)' > ,rozpúšťať (sa), škvariť (sa)'. Z odvodenín: ***škvara*** ,spečený kus popola', ***škvarka, oškvarok*** (od ***oškvariť***) a i. Pozri aj ↗ *škvrna*.

škvŕkať (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***škvrčať***. Pozri aj ↗ *škvariť*.

škvrna (od 18. stor.) • Psl. **skvьrna;* azda odvodenina od psl. **skverti*, **skvьrǫ* (ďalej pozri ↗ *škvariť*) vo význame ,roztápať (tuk)' – odtiaľ ,roztopený tuk' > ,niečo mastné, zamastené' > ,niečo znečistené, škvrna' ap. Z odvodenín: ***poškvrniť***, od toho ***poškvrna***, a i. Pozri aj ↗ *kváriť*, ↗ *škvŕňa*.

škvŕňa hovor. expr. ,dieťa' (od 20. stor.) • Etymologicky azda **skŕňa*, od slovesa typu **s-krnieť* (porov. *krnieť* zried. ,krpatieť'), čo je odvodenina od **krný* ,krpatý', ktorého východiskom je už psl. **kъrnъ*, od ide. **(s)ker-* ,krájať, rezať'

(↗ *krájať*) – z významového hľadiska ‚rezať' > ‚rezaním skrátený, malý ap.' (porov. i ↗ *krátky*). Pôvodným významom **skrňa* bolo asi ‚niečo zakrpatené', odtiaľ ‚niečo (ešte) nedorastené' (porov. čes. *škvrně* ‚malé dieťa' i ‚malé prasiatko'); novšie *škvŕ-* môže byť aj podľa ↗ *škvrna* – predstava o malom dieťati, ktoré sa ešte *poškvrňuje*, ap.?

šlabikár ‚učebnica čítania pre prvákov' (od 17. stor.) • Pôvodne *slabikár*, od *slabika* (↗ *slabikovať*): v šlabikári ako učebnici čítania sa najskôr uvádzajú jednoduché kombinácie písmen – slabiky –, až neskôr celé slová.

šláger ‚módny hit' (od 20. stor.) • Z nem. *Schlager*, od nem. *schlagen* ‚biť, udierať' (pozri aj ↗ *šľahať*) – pôvodný význam bol asi ‚čo sa prebíja, čo preráža (ako úspešné)'. K významu porov. ↗ *hit*.

šľahať (od *17. stor.) • Zo strhnem. *slahen* (nem. *schlagen*) ‚biť'. Z odvodenín: ***šľahačka*** (zo spojenia *šľahacia smotana* ‚určená na šľahanie'), ***šľahúň*** ‚plazivý výhonok' (asi s výwinom ‚biť' > ‚bitím hnať, vyháňať' > ‚púšťať výhonky') a i. Pozri aj ↗ *šláger*, ↗ *šľachta*, ↗ *šľak*[1].

šľacha (od 19. stor.) • Azda podľa čes. *šlacha*, nejasného pôvodu; domácim slk. názvom bolo *(suchá) žila*. K pomenovaniu ***Achillova š.*** pozri ↗ *Achilles*.

šľachta ‚vládnuca vrstva za feudalizmu', staršie i ‚sorta (o zvieratách, zelenine)' (od *16. stor.) • Zo strhnem. *slaht(e)* ‚pokolenie, druh, pôvod', čo je odvodenina od sthnem. *slahan*, strhnem. *slahen* (nem. *schlagen*) ‚biť, udierať' (pozri aj ↗ *šľahať*) – z významového hľadiska azda ‚udierať (kopytom ap.); zanechávať stopu' > ‚ísť po stope, nasledovať' > ‚súbor za sebou nasledujúcich potomkov, pokolení' > ‚rod, druh ap.'. Dnešný význam vznikol zúžením v smere ‚rod' > ‚dobrý rod' – porov. ***šľachetný*** ‚urodzený, vznešený', ***šľachtiť***, ***ušľachtilý*** ap. Z ďalších odvodenín: ***šľachtic*** (k prípone porov. *pan-ic*, ↗ *pán*), k tomu ***šľachtičná*** (pozri aj ↗ *slečna*), a i.

šľak[1] hovor. zastaráv. ‚stopa' (od 16. stor.) • Z nem. *Schlag*, od nem. *schlagen* ‚biť, udierať' (pozri aj ↗ *šľahať*) – z významového hľadiska ‚biť, udierať' > ‚úder (kopytom); stopa (po takomto údere)'. – **šľak**[2] hovor. expr. ‚porážka, mŕtvica' (od 17. stor.) • Z nem. *Schlag*, doslova ‚úder', od nem. *schlagen* ‚biť, udierať'; vo význame ‚mŕtvica' ide o preklad lek. lat. *apoplēxia*, prevzatého z gr. *apoplēxiā* (ἀποπληξία) ‚id.', od gr. *apoplēssō* (ἀποπλήσσω) ‚zrážam; zmrzačujem úderom (na tele al. na mysli)', od ↗ *apo-* a gr. *plēssō* (πλήσσω) ‚bijem, udieram'. Kliatba ***nech ťa trafí š.*** je podľa nem. *der Schlag soll dich treffen*. – **šľak**[3] hovor. expr. ‚čert, parom, diabol', v spojeniach typu ***š. ho vie, bolí ako š.*** ap. (od 19. stor.) • Akiste od ↗ *šľak*[2]; porov. významovo blízke kliatby typu *nech ho trafí š.* a *nech ho vezme čert*.

šlamastika hovor. expr. ‚nepríjemná situácia' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Schlamastik*, utvoreného na základe nem. *Schlamassel*, čo je prevzatie z jidiš *šlamassel* ‚nešťastie, smola' – výraz sa odvodzuje od jidiš *massel* ‚(nečakané) šťastie' (z hebr. *mazzāl* ‚hviezda zverokruhu'), pričom začiatočné *schla-* môže byť z jidiš *šlau-* ‚ne-' (z hebr. *šelo'-* ‚ktorý ne-'), resp. podľa nem. *schlimm* ‚zlý'.

šľapa, šľapaj, šľapka ↗ *šliapať*

šlendrián hovor. pejor. ‚neporiadny človek, lajdák' (od 19. stor.) • Z nem. *Schlendrian* – výraz sa vysvetľuje ako zloženina nem. *schlendern* ‚túlať sa, ponevierať sa' a muž. mena *Jan*, čo je variant nem. *Johann* ‚Ján'.

šlep hovor. ‚vlečný čln', zastar., expr. ‚vlečka' (od 18. stor.) • Z nem. *Schleppe* ‚vlečka', od nem. *schleppen* ‚vliecť'. Význam ‚vlečný čln' je podľa nem. *Schlepp-boot*, *Schlepp-kahn* ‚id.', čo sú zloženiny nem. *schleppen* a *Boot*, *Kahn* ‚čln'.

šliam hovor. ‚hlien, pena', staršie i *šlajm*, *šlám* (od 17. stor.) • Z nem. *Schleim* ‚id.'.

šliapať ‚stúpať', hovor. ‚ísť, kráčať' (od 17. stor.) • Azda súvisí s dial. *šlepiť* ‚vylepiť, udrieť'; pravdepodobne zvukomalebné (porov. i hláskovo blízke ↗ *-lepiť*[2]), pôvodne o zvuku sprevádzajúcom údery chodidiel o zem. Z odvodenín: ***šľapa***, ***šľapaj*** ‚chodidlo', ***šľapka*** ‚ľahká letná obuv' (vo význame ‚subšt. prostitútka' podľa *šliapať chodník*, o výkone prostitúcie); ***našliapnuť***, od toho ***nášľap***, a i.

šlichta text. ‚glejovitý roztok na zošľachťovanie priadze' (od *17. stor.) • Z nem. *Schlichte*, od nem. *schlichten* ‚hladiť; (o koži) obrusovať; (o priadzi, tkanine) napúšťať škrobovým mazom na stuženie', čo je odvodenina od nem. *schlecht* v starom význame ‚hladký' (z toho neskôr ‚jednoduchý' > ‚neplnohodnotný, menejcenný ap.' > dnešné ‚zlý').

šlohnúť subšt. ‚ukradnúť' (od 20. stor.) • Z čes. *šlohnouti*, nejasného pôvodu. Môže súvisieť s čes. *šlehnouti* (dial. i *šlohnout*) ‚šľahnúť, udrieť' – k významu porov. čes. *rána* ‚rana; úder', ktoré má v argote aj význam ‚krádež' (*udělat*

ránu ‚uskutočniť krádež', *mít ránu v pácu* ‚pripravovať vlámanie', azda podľa predstavy o udretí obete pri prepadnutí, resp. o údere sekery do dverí pri vlámaní ap.). Iné výklady tu predpokladajú pôvodné **s-lohnouti*, údajne od róm. *lohe* ‚ukradnutý tovar', resp. od nem. argot. *Lohu* ‚zlodej v čiernom trikote'.

šlukovať hovor. ‚pri fajčení vdychovať dym do pľúc' (od 20. stor.) • Z nem. *schlucken* ‚prehltať'. Z odvodenín: *šluk*.

šlus hovor. expr. ‚koniec, dosť' (od 20. stor.) • Z nem. *Schluss* ‚koniec'; súvisí s nem. *schließen* ‚zavrieť, uzavrieť; zakončiť, ukončiť'.

šmah ‚prudký pohyb, švihnutie; stopa po ňom' (od *19. stor.) • Pravdepodobne totožné s dial. *šmah, šmách* ‚pás, pruh, šmuha' (pôvodne asi ‚stopa po švihnutí' < ‚švihnutie, šibnutie'), od slovesa typu **šmáchať*, predstavujúceho expresívnu obmenu dial. *máchať* ‚mávať, kývať niečím; šibať (chvostom)' (k začiatočnému *š-* pozri aj ↗ *šmatlať*, ↗ *šmátrať*), z psl. **machati* ‚mávať ap.'; ďalej pozri ↗ *rozmach*.

šmajchlovať sa hovor. expr. ‚líškať sa, zaliečať sa' (od 19. stor.) • Z nem. *schmeicheln*, pôvodne ‚hladiť, hladkať'.

šmakovať hovor. ‚chutiť' (od 17. stor.) • Zo staršieho nem. *schmacken* (dnešné *schmecken*) ‚id.', čo je odvodenina od výrazu zachovaného v dnešnom nem. *Ge-schmack* ‚chuť'.

šmariť expr. ‚hodiť, vrhnúť' (od 16. stor.) • Azda utvorené na základe nem. *Schmarre* ‚úder; (podlhovastá) rana; jazva' (nejasného pôvodu) – v tom prípade zrejme s významovým vývinom ‚udierať, biť' (porov. čes. dial. *šmarnúť* ‚udrieť bičom', *vyšmárať* ‚vybiť [prútom]' ap.) > ‚vrhnúť sa (s úderom)' > ‚hodiť, šmariť'.

šmatlať expr. ‚krívať, čaptať; šuchtať sa, motať sa, tmoliť sa' (od *17. stor.) • Málo jasné; azda expresívna obmena (s predponou *š-*) zatiaľ neurčeného výrazu. Východisko sa hľadalo v pôvodnom **matati* (**mōt-*) ako iteratíve k psl. **motati* (↗ *motať*), čo predpokladá významový vývin ‚opakovane sa motať' > ‚ťažkopádne, čaptavo, šuchtavo ap. sa pohybovať'. Iný výklad tu vychádza z ↗ *mátať;* významy ‚krívať, čaptať' i ‚šuchtať sa, motať sa, tmoliť sa' mohli vzniknúť posunom ‚(o mátajúcom prízraku ap.) pohybovať sa v temnote' > ‚pohybovať sa neisto, ťažkopádne ap.'; pozri aj ↗ *šmátrať*.

šmátrať expr. ‚hmataním hľadať (najmä potme)' (od 18. stor.) • Vysvetľovalo sa ako expresívna obmena **matati* (↗ *mátať*) v predpokladanom pôvodnom význame typu ‚kývať, robiť pohyby rukou ap.', z toho ‚hmatať rukou, šmátrať'. Iný výklad vychádza z pôvodného **smátrať* ako iteratíva k nedoloženému **smotriť* ‚dívať sa' (porov. stsl. *sъmotriti* (СЪМОТРИТИ) ‚dívať sa, pozorovať, všímať si a i.' ap.), ktorého východiskom je psl. **sъ-mot-r-iti*, súvisiace s lit. *mat-ýti* ‚vidieť', *mat-r-ùs* ‚dobre vidiaci' ap. – v takom prípade z významového hľadiska ‚vnímať zrakom, dívať sa' > ‚hľadať (potme), šmátrať', porov. i ↗ *hľadať*.

šmelina hovor. pejor. ‚nedovolený obchod s nedostatkovým al. nezákonne získaným tovarom' (od 20. stor.) • Z čes. *šmelina* (pôvodne v súvislosti s obdobím nacistickej okupácie čes. krajín) – ide o výraz utvorený na základe nem. argot. *schmellen* ‚klamať', *Schmeller* ‚skúpy človek; nečestný človek, ktorý sa pokúša podviesť iných'.

šmik ↗ *šmýkať*

šminka hovor. ‚líčidlo' (od 19. stor.) • Z nem. *Schminke*, pôvodne ‚kaša; masť (na rany ap.)'.

šmirgeľ ‚prírodné brúsivo z kryštálov kremeňa ap.; brúsny papier' (od 20. stor.) • Z nem. *Schmirgel* (staršie *smergel, smirgel*), čo je prevzatie z tal. *smeriglio* – východiskom výrazu je strgr. **smyridion*, utvorené na základe gr. *smyris* (σμύρις), gen. *smyridos* (σμύριδος) ‚prášok používaný na obrusovanie'.

šmrdkať expr. ‚slabo švihať, kývať' (od 20. stor.) • Pôvodne azda **smrdkať*, od ↗ *mrdať* (k významu porov. *mrdať chvostom* i *šmrdkať chvostom*). Novšie *šm-* môže byť aj na odlíšenie od ↗ *smrdieť* (porov. *po-smrdkávať* expr.).

šmrnc hovor. expr. ‚švih' (od 20. stor.) • Zrejme podľa čes. *šmrnc* – pôvodne citoslovce vyjadrujúce plesknutie, švihnutie (*najednou šmrnc, dostal* [pes od líšky chvostom] *po nose*).

šmuha ‚podlhovastý fľak, škvrna', staršie aj *smuha* (od 19. stor.) • Psl. **smuga;* málo jasný výraz. Porovnávalo sa s rus. *smúglyj* (смуглый) ‚počerný' (pôvodne ‚ohorený') a ďalej s gr. *smýchō* (σμύχω) ‚pálim, obraciam na popol', stangl. *smēocan*, angl. *to smoke* ‚dymiť', lit. *smáugti* ‚dusiť' a i. – všetko od ide. **(s)meukh-*, **(s)meug-*, **(s)meugh-* ‚dymiť, dym'; v takom prípade *šmuha* pôvodne znamenalo ‚škvrna od dymu ap.'. Iný výklad vychádza z pôvodného významu ‚niečo vzniknuté vlečením' (odtiaľ aj ‚niečo podlhovasté, čiara, pás ap.') a porovnáva psl. **smuga* so stsev. *smjúga* ‚plaziť sa, liezť (do niečoho)', nem. *schmiegen* ‚pritúliť, privinúť', lot. *smaugs* ‚štíhly' a i. – všetko od ide. **(s)meug(h)-*, čo je azda variant ide. **meuk-*

‚byť klzký, sliznatý; kĺzať sa'; ďalej pozri ↗ *-mknúť*.

šmýkať (od 18. stor.) • Obmena staršieho *smýkať* ‚vláčiť, ťahať' (porov. i ↗ *smyk*, ↗ *priesmyk*), ktorého východiskom je psl. **smykati* (**smūk-*), od ide. **smeuk-* ako variantu ide. **meuk-* ‚byť klzký, sliznatý; kĺzať sa'; ďalej pozri ↗ *-mknúť*, ↗ *mykať*. Z odvodenín: ***šmyk*** ‚šmyknutie, šmýkanie' (*dostať š.* ap.), z toho ‚čo slúži na šmýkanie' (*drevený š.* ‚jarok na spúšťanie dreva'); ako citoslovce naznačujúce prudký pohyb, rez ap. (*vytiahne nožík a š.!*) písané aj ***šmik*** (s neetymologickým *i*), a i. Pozri aj ↗ *ošmeknúť*.

šnaps hovor. zastaráv., expr. ‚pálenka' (od 19. stor.) • Z nem. *Schnaps*, doslova ‚hlt (pálenky)', od nem. *schnappen* ‚chňapnúť po niečom' (aj vo vzťahu k potrave), zvukomalebného pôvodu.

šnek tech. slang. ‚závitovka' (od 20. stor.) • Z nem. *Schnecke*, doslova ‚slimák'.

šnicľa subšt. ‚rezeň' (od 20. stor.) • Z nem. *Schnitzel* ‚odrezok; plátok mäsa určený na vyprážanie' – ide o zdrobneninu od nem. *Schnitz* (pôvodne ‚odrezok'), od nem. *schnitzen* ‚rezať, vyrezávať', čo je intenzívum od slovesa *schneiden* ‚rezať'. Porov. i *rezeň* (↗ *rezať*).

šnupať ‚nosom vdychovať (obyč. o tabaku)' (od 19. stor.) • Z nem. *schnupfen* ‚id.'.

šnúra ‚špagát, motúz' (od 16. stor.) • Z nem. *Schnur* ‚id.'.

šodó ‚penový nápoj z vína, vajec a cukru' (od 20. stor.) • Z fr. *chaudeau*, pôvodne ‚teplé jedlo'; odvodenina od fr. *chaud* ‚teplý', z lat. *calidus* ‚id.'.

šofér ‚vodič motorového vozidla' (od 20. stor.) • Z fr. *chauffeur*, doslova ‚kurič', od fr. *chauffer* ‚kúriť', ktorého východiskom je lat. *calefacere*, zložené z lat. *calēre* ‚byť horúci' a *facere* ‚robiť'. Výraz pôvodne označoval vodiča lokomotívy, ktorý zároveň prikladal palivo; neskôr sa preniesol na vodiča automobilu ap.

šok ‚silný fyzický al. duševný otras' (od 20. stor.) • Z fr. *choc*, od slovesa *choquer* ‚naraziť, vraziť do niečoho' (nejasného pôvodu, azda z germ. jazykov) s posunom ‚náraz' > ‚otras, šok'.

šomrať expr. ‚hundrať, frflať' (od 17. stor.) • Vysvetľované ako výraz zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *škamrať*[1].

šopa ‚kôlňa', staršie i *šop* (od 16. stor.) • Z nem. dial. *Schoppen* (spis. *Schuppen*), pôvodne azda ‚ochranný prístrešok pokrytý slamou'.

šor hovor. ‚rad, zástup' (od 20. stor.) • Z maď. *sor*, nejasného pôvodu – azda súvisí s maď. *szer* ‚usporiadanie, poradie, rad; náradie ap.'.

šortky ‚krátke nohavice určené na šport ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *shorts* mn., od angl. *short* ‚krátky'.

šos hovor. ‚roh fraku, kabáta na rozstrihnutom mieste' (od 20. stor.) • Z nem. *Schoß*, od nem. *schießen* v staršom význame ‚vystupovať, vytŕčať'.

šošovica ‚bot. Lens' (od 16. stor.) • Asi obmena pôvodného **sočevica* (porov. stčes. *sočěvicě*, *sočovicě*, poľ. *soczewica* ap.) < **sočivica*, od výrazu zachovaného v csl. *sočivo* (СОЧИВО), srb., chorv. *sȍčīvo* ‚šošovica', strus. *sočivo* (СОЧИВО, označenie rôznych strukovín a ich plodov) a i. Východiskom je psl. **sočivo*, pôvodne asi ‚riedke jedlo' (porov. bulh. *sóčivo* (*сочиво*) ‚riedke, tekuté jedlo; polievka' a i.), druhotne ‚plodina využívaná na jeho prípravu' – ide o odvodeninu od psl. **sokъ* ‚šťava a i.' (odtiaľ i staršie slk. *sok* ‚tekutina vylisovaná z ovocných plodov al. iných rastlinných častí', od 17. stor.), od ide. **s(u̯)ekᵘ̯o-* ‚rastlinná šťava; živica'; ďalej pozri ↗ *sosna*. Z odvodenín: ***šošovka*** (so zmenou prípony; pomenovanie súvisí s tvarom očnej šošovky, porov. lat. *lēns* ‚šošovica; lek. očná šošovka').

šot ‚krátka filmová al. televízna snímka' (od 20. stor.) • Z angl. *shot*, pôvodne ‚výstrel', od slovesa *to shoot* ‚strieľať' – súčasný význam vznikol posunom ‚výstrel' > ‚rýchlo urobený fotografický záber, momentka' > ‚fotografia; krátky filmový záznam'.

šou ‚prehliadka, predstavenie', pôv. pís. *show* (od 20. stor.) • Z angl. *show*, od angl. *to show* ‚ukazovať, predvádzať'.

šovinizmus ‚krajný nacionalizmus sprevádzaný nenávisťou k iným národom' (od 19. stor.) • Z fr. *chauvinisme*, od fr. *chauvin* ‚človek nekriticky milujúci svoju vlasť a odmietajúci všetko cudzie' – slovo vzniklo podľa N. Chauvina, vojaka v službách tzv. prvého cisárstva (1804 – 1814), hrdinu istého vaudevillu fr. dramatikov bratov Cogniardovcov (1831).

špacírovať (sa) hovor. zastaráv. ‚prechádzať sa; chodiť, ísť' (od 18. stor.) • Z nem. *spazieren*, čo je prevzatie z tal. *spaziare* (pôvodne ‚pohybovať sa v priestore'), odvodeného od tal. *spazio* ‚priestor', z lat. *spatium* ‚(voľný) priestor'.

špaček ↗ *špak*

špagát[1] ‚tenší povraz' (od 18. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Spagat*[1], čo je prevzatie z tal. *spaghetto* – ide o zdrobneninu od tal. *spago* ‚povraz (z dvoch al. viacerých vláken)', ktorého východiskom je neskoré lat. *spacus* ‚povraz'. Pozri aj

↗ *špagety*. – **špagát**² hovor. ‚sed s maximálnym roznožením, rozštep' (od 20. stor.) • Z nem. *Spagat*², čo je prevzatie z tal. *spaccata*, od tal. *spaccare* ‚štiepať, rozštiepiť', germ. pôvodu.

špagety ‚tenká dlhá cestovina' (od 20. stor.) • Z tal. *spaghetti* mn., od tal. *spaghetto*, doslova ‚povrázok' (ďalej pozri ↗ *špagát*¹) – cestoviny sú pomenované podľa svojho tvaru.

špachtľa hovor. ‚stierka' (od 20. stor.) • Z nem. *Spachtel*, ktoré vzniklo obmenou staršieho *spatel*, *spattel* (dnešné nem. *Spatel* ‚stierka'). Nem. výraz je prevzatý z tal. *spatola* ‚lopatka', ktorého východiskom je lat. *spatula* – ide o zdrobneninu od lat. *spatha* ‚široký dvojsečný meč', prevzatého z gr. *spathē* (σπάθη). Pozri aj ↗ *špaleta*.

špajľa, špajdľa ‚tenká palička používaná pri príprave niektorých jedál ap.' (od *19. stor.) • Z nem. *Speil*, *Speidel* ‚drievko (najmä na uzatváranie jaterníc)'; obidva výrazy asi súvisia s nem. *spitz* ‚ostrý' (↗ *špic*¹).

špajza ‚miestnosť na uskladňovanie potravín' (od 20. stor.) • Podľa nem. *Speise-kammer*, doslova ‚komora (*Kammer*) na potraviny', od nem. *Speise* ‚potraviny; jedlo' – výraz je prevzatý zo strlat. *spesa* (staršie *spensa*), ktorého východiskom je lat. *(pecūnia) expēnsa*, doslova ‚vynaložené peniaze, výdavok' (od lat. *pecūnia* ‚peniaze' a *expendere*, *expēnsum* ‚odvážiť, vyvážiť; vydať peniaze', zloženého z ↗ *ex-*¹ a lat. *pendere* ‚vážiť'); odtiaľ v prostredí stredovekých kláštorov aj význam ‚(za tieto peniaze zakúpené) potravinové zásoby, potraviny'. Pozri aj ↗ *spiež*.

špak subšt. ‚ohorok cigarety' (od 20. stor.) • Azda utvorené na základe formy ***špaček***, ***špačok*** (pociťovanej ako zdrobnenina), ktorá mohla vzniknúť nepravidelnou obmenou staršieho *zbačok*, utvoreného na základe *bago* ‚žuvací tabak' (prostredníctvom maď. *bagó* prevzaté zo stal. *bago*, *bagu* ‚id.') – pôvodný význam slk. *zbačok* by bol ‚čo je *z-badžené* = premenené na *bago*' (ohorky sa v minulosti nevyhadzovali, ale spracúvali na žuvací tabak).

špaleta hovor. ‚obločnica' (od 20. stor.) • Z tal. *spalletta*, čo je zdrobnenina od tal. *spalla* ‚oporná stena' (pôvodne ‚plece'), ktorého východiskom je asi lat. *spatula* ‚lopatka'; ďalej pozri ↗ *špachtľa*. – **špalier** ‚dva rady ľudí lemujúcich priechod ap.' (od 20. stor.) • Z nem. *Spalier*, čo je prevzatie z tal. *spalliera*, pôvodne ‚operadlo na kresle', od tal. *spalla* ‚plece'. Význam sa posunul v smere ‚operadlo' > ‚peľasť, bočná doska na posteli' > ‚zábradlie ap.' > ‚rad ľudí, špalier' (pôvodne asi o strážach zabraňujúcich prístupu ap.).

špalta typ. slang. ‚stĺpcový obťah' (od 20. stor.) • Z nem. *Spalte* ‚stĺpec (sadzby)', od nem. *spalten* ‚štiepať, kálať' – stĺpec vzniká „rozštiepením" tlačovej strany po dĺžke.

španiel ‚poľovný pes používaný ako sliedič' (od 20. stor.) • Z angl. *spaniel* (doslova ‚španielsky pes'), prevzatého – fr. prostredníctvom – zo špan. *español* ‚španielsky', ktorého východiskom je ľud. lat. **Hispaniolus*, od lat. *Hispānia* ‚Hispánia' (pôvodne názov provincie na Pyrenejskom polostrove). ***Kokeršpaniel*** je z angl. *cocker spaniel* (doslova ‚španiel loviaci sluky'), od angl. *cock* ‚kohút; sluka', *to cock* ‚poľovať na sluky', zvukomalebného pôvodu.

špárať (sa) ‚zahroteným predmetom vnikať do škár, otvorov ap.' (od 18. stor.) • Pôvodne asi **čpárať*, z psl. **čьp-ar-ati* ‚ryť niečím ostrým', ktoré súvisí s psl. **čep-ati*, **čep-iti* ‚biť, udierať a i.'; ďalej pozri ↗ *čepeľ*. Z odvodenín: ***šparchať (sa, si)***.

špargľa ‚bot. Asparagus', staršie i *špargeľ* (od 17. stor.) • Z nem. *Spargel* m./ž., čo je prevzatie z tal. *asparago*, ktorého východiskom je lat. *asparagus* (↗ *asparágus*).

šparchať (sa, si) ↗ *špárať*

špás hovor. ‚žart' (od 18. stor.) • Z nem. *Spaß*, čo je prevzatie z tal. *spasso* ‚zábava', od slovesa *spassare* ‚baviť, zabávať'– východiskom tal. výrazu je ľud. lat. **expassāre*, utvorené na základe lat. *expandere*, *expassum* ‚rozťahovať, roztvárať' (↗ *expandovať*); vznik významu ‚zábava' sa vysvetľuje možným ďalším vývinom typu ‚roztvoriť, otvoriť (si srdce)' > ‚uvoľniť sa, zabaviť sa' ap. Z odvodenín: ***špásovať*** hovor. ‚žartovať' a i.

špatný ‚škaredý, mrzký' (od *16. stor.) • Nejasné. Uvažovalo sa nem. pôvode, pričom východisko výrazu sa hľadalo: 1. v strhnem. *spat* ž. (nem. *Spat* m.) ‚opuchlina na konskej nohe' (k možnému významovému vývinu ‚ochorenie' > ‚škaredý ap.' porov. *prašivý* ‚postihnutý prašinou; pejor. zlý, naničhodný'), resp. 2. v nem. *spächt-ig* ‚drobný, malý' (prevzaté azda z neprehlasovanej formy **spacht-ig*, odtiaľ slk. **špacht-ný* > *špatný*?). Iný výklad tu uvažuje o domácom výraze, usúvzťažňovanom s lit. *pèsti* (**pet-ti*), *petaũ* ‚vyčerpať sa, ochabnúť'.

špécia hovor. ‚korenina' (od 19. stor.) • Z lat. *speciēs* ‚druh (oproti rodu); druh korenia, korenina', pôvodne ‚výzor; vzhľad, podoba'; od

lat. *specere* ‚dívať sa, pozerať sa na niečo'. – **špeciálny** ‚týkajúci sa určitého úseku; vybraný, osobitný' (od 18. stor.) • Z lat. *speciālis* ‚zvláštny, osobitný', pôvodne ‚týkajúci sa (určitého) druhu', od lat. *speciēs* ‚druh'. – **špecifický** ‚príznačný pre niečo al. niekoho' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *specificus*, od lat. *specificāre* ‚odlíšiť', zloženého z lat. *speciēs* ‚druh' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

špedícia ‚organizovanie prepravy tovaru; zasielateľstvo' (od 19. stor.) • Z tal. *spedizione*, ktorého východiskom je lat. *expedītiō*, gen. *expedītiōnis;* ďalej pozri ↗ *expedícia*. Z odvodenín: ***špeditér*** (nem. *Spediteur*).

špehovať ‚sledovať niekoho s cieľom zistiť niečo o ňom, sliediť' (od 17. stor.) • Z nem. *spähen*, pôvodne ‚dívať sa', od ide. **(s)peƙ-* (↗ *páčiť[1]*). Odvodenina: ***špeh*** ‚vyzvedač'. Pozri aj ↗ *špión*.

špekáčik ‚krátka údená klobása s kúskami slaniny' (od 20. stor.) • Odvodenina od dial. *špek* ‚slanina' (od 18. stor.), čo je prevzatie z nem. *Speck* ‚id.'. Pozri aj ↗ *špikovať*.

špekulovať hovor. ‚rozmýšľať, uvažovať' (od *17. stor.) • Z lat. *speculārī* ‚obzerať sa; pátrať, skúmať; bádať, uvažovať', čo je odvodenina od lat. *specere* ‚dívať sa'.

špenát ‚bot. Spinacia' (od *17. stor.) • Z nem. dial. *Spenat* (nem. *Spinat*), čo je prevzatie zo špan. *espinaca*, arab. pôvodu (*isbānaḫ*, dial. aj *isfināğ, ispināğ*).

špendlík ‚spínadlo v podobe ihly s hlavičkou' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od **špendel* (porov. i ***špendl-iť*** ap.), prevzatého zo staršieho nem. *Spendel*, bez jednoznačnej etymológie – môže ísť o prevzatie z lat. *spīnula* (zdrobnenina od lat. *spīna* ‚tŕň'), podľa iného výkladu z čes. *spínadlo* ‚spínadlo' (↗ *pnúť*).

šperhák hovor. ‚pakľúč' (od 20. stor.) • Z nem. *Sperrhaken*, čo je zloženina nem. *sperren* ‚uzavrieť, zatvoriť, zamknúť' a *Haken* (↗ *hák*).

šperk ‚klenot' (od *16. stor.) • Asi nem. pôvodu; východisko sa hľadá vo forme blízkej strhnem. *sparke* ‚iskra' (súvisí s angl. *spark* ‚id.'). Pôvodne išlo asi o ‚iskriacu, lesknúcu sa ozdobu ap.' – k významu porov. aj angl. *spark* ‚drobný diamant, drahokam'.

špic[1], špica[1] ‚hrot' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *spitze* (nem. *Spitze*), od nem. *spitz* ‚ostrý, končitý'. Zdrobnenina (od *špica[1]*): ***špička***. Pozri aj ↗ *špajľa*. – **špic[2]** ‚plemeno strážnych psov' (od 20. stor.) • Z nem. *Spitz*, od nem. *spitz* ‚ostrý, končitý' – plemeno je pomenované podľa svojich ostrých uší. Pozri aj ↗ *špiceľ*.

špica[1] ‚hrot' • ↗ *špic[1]* – **špica[2]** ‚tenká súčiastka kolesa spájajúca hlavu s ráfom' (od 15. stor.) • Druhotná forma pôvodného ↗ *spica*.

špiceľ hovor. pejor. ‚špeh, donášač' (od *19. stor.) • Z nem. *Spitzel*. Výraz vznikol v Rakúsku na základe nem. argot. *Spitz* ‚policajný agent', čo je asi prenesené použitie nem. *Spitz* ‚plemeno strážnych psov' (↗ *špic[2]*). Z odvodenín: ***špicľovať***.

špička ↗ *špic[1]*

špieť ‚páliť, svrbieť' (od 19. stor.) • Pôvodne asi **štpieť* < **ščьp-ěti* (odtiaľ i stčes. *ščpieti* ‚štipľavo zapáchať'), od rovnakého koreňa ako ↗ *štípať* (**ščip-ati*) – z významového hľadiska ‚štípať' > ‚spôsobovať pálčivý pocit' > ‚páliť, svrbieť'. Pozri aj ↗ *čpieť*.

špik ‚tukové tkanivo v dutých kostiach; kostná dreň' (od 17. stor.) • Zrejme od ↗ *špikovať* s významovým vývinom ‚výsledok špikovania; vložená slanina' > ‚tuk, dreň (v kostiach)'. – **špikovať** ‚preťahovať kúskami slaniny ap.' (od 17. stor.) • Z nem. *spicken*, od nem. *Speck* ‚slanina'; pozri aj ↗ *špekáčik*.

špina (od 17. stor.) • Nejasné. Vysvetľovalo sa ako starý domáci výraz, súvisiaci s ↗ *pena*, resp. – v zmysle iného výkladu – s gr. *pinos* (*πίνος*) ‚špina (na šatách, vo vlasoch ap.)'. Možno tu však uvažovať aj o prevzatí z nem. *Spinne* ‚pavúk' – východiskom sa mohlo stať nem. *Spinnen-fleck* ‚miesto znečistené pavúkmi'; u nás azda prispôsobené v podobe *špinavý fľak*? Z odvodenín: ***špiniť***, odtiaľ i ***špintať*** hovor. expr. (*š. na kamaráta* ap.), a i.

špión ‚vyzvedač, špeh' (od 18. stor.) • Prostredníctvom nem. *Spion* prevzaté z román. jazykov – východiskom je tal. *spione*, odvodené od tal. *spia* ‚vyzvedač', čo je prevzatie z germ. jazykov; východiskový výraz súvisí s nem. *spähen* ‚vyzvedať ap.' (↗ *špehovať*).

špirála ‚závitnica' (od 19. stor.) • Zo strlat. *(linea) spiralis*, doslova ‚závitová čiara', od strlat. *spiralis* ‚závitový', odvodeného od lat. *spīra* ‚závit', čo je prevzatie z gr. *speira* (*σπεῖρα*) ‚id.'.

špiritizmus ‚duchárstvo' (od 19. stor.) • Zo záp. jazykov (angl. *spiritism*, nem. *Spiritismus* a i.) – výraz vznikol v polovici 19. stor. na základe lat. *spīritus* ‚duch' (↗ *špiritus*). – **špiritizovať** hovor. pejor. ‚mudrovať' (od 20. stor.) • Zrejme od lat. *spīritus* ‚duch' (↗ *špiritus*), avšak významovo málo jasné – pôvodne azda ‚uvažovať v duchu, mlčky ap.'? – **špirituál** cirk. ‚kňaz, ktorý má na starosti duchovné vedenie seminaristov' (od 19. stor.) • Podľa cirk. lat. *(pater)*

spīrituālis, doslova ‚duchovný otec', od lat. *spīrituālis* ‚súvisiaci s duchom, duchovný' (cirk. lat. ‚súvisiaci s duchovným životom'), od lat. *spīritus* ‚duch' (↗ *špiritus*). Pozri aj ↗ *spirituál*. – **špiritus** hovor. ‚lieh' (od 17. stor.) • Z lat. *spīritus* ‚duch' (od lat. *spīrāre* ‚dýchať') – u alchymistov výraz označoval aj čisté tekutiny získavané destiláciou (t. j. predstavujúce akéhosi „ducha" príslušnej látky), odtiaľ i význam ‚(čistý) lieh'. Pozri aj ↗ *esprit*.

špitál hovor. ‚nemocnica' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *spitāl* (dnešné nem. *Spital*), čo je skrátenie pôvodného *hospitāl* (nem. *Hospital*), prevzatého zo strlat. *hospitale*, od lat. *hospitālis* ‚týkajúci sa hosťa, hosťovský', odvodeného od lat. *hospes*, gen. *hospitis* ‚hosť'. Výraz pôvodne označoval príbytok pre hosťa, odtiaľ aj ‚útulok pre pútnikov, chudobných a chorých' > ‚nemocnica'. Z odvodenín (od strlat. *hospitale*): ***hospitalizovať*** ‚umiestniť chorého v nemocnici'. Pozri aj ↗ *hospic*, ↗ *hotel*.

špľachnúť, špľachot, špľachotať, špľachtať, šplech, šplechnúť, šplechot, šplechotať, šplechtať ↗ *špliechať*

šplhať (sa) (od 19. stor.) • Nie celkom jasné – pôvodne azda **s-plhať*, od koreňa *plh-* < psl. **pьlg-* (od ide. **pelg-*), ktorý môže byť variantom psl. **pьlz-* (od ide. **pelĝ-*), zachovaného v ↗ *plznuť*; t. j. z významového hľadiska ‚kĺzavo, plazivo sa pohybovať' > ‚liezť (nahor), šplhať (sa)'.

špliechať (od *17. stor.) • Málo jasné; uvažovalo sa tu o východiskovom **š-plach-ať* (so *š*- expresívneho pôvodu?), od rovnakého koreňa ako ↗ *plácháť*. Z odvodenín: ***šplechnúť*** (od toho ***šplech*** subšt. ‚žart; táranina, hlúposť', k významu porov. ↗ *frk*) i ***špľachnúť; šplechotať***, ***šplechtať*** i ***špľachotať***, ***špľachtať*** (od toho ***špľechot***, ***špľachot***) a i.

špongia ‚huba' (od 17. stor.) • Z lat. *spongia*, čo je prevzatie z gr. *spongiā* (*σπογγιά*) ‚huba', odvodeného od gr. *spongos* (*σπόγγος*) ‚id.'.

šponovať hovor. ‚napínať' (od 20. stor.) • Z nem. *spannen*, čo je odvodenina od ide. **(s)pen-* ‚ťahať, naťahovať' (↗ *pnúť*). Z odvodenín: ***šponovky*** ‚dlhé napnuté nohavice'.

šporiť, šporovať hovor. ‚sporiť, šetriť' (od 18. stor.) • Novší variant k ↗ *sporiť*; začiatočné *šp-* môže byť pod vplyvom nem. *sparen* ‚id.'.

šport (od 19. stor.) • Z angl. *sport*, pôvodne ‚príjemné strávenie času; zábava, oddych'. Forma *sport* vznikla skrátením staršieho *disport*, prevzatého zo stfr. *desport* (doslova ‚odnesenie', v zmysle odvrátenia pozornosti od povinností, starostí ap.), od slovesa *desporter* ‚odniesť', zloženého z fr. *des-* (↗ *dez-*) a *porter* ‚niesť', z lat. *portāre* ‚id.'.

šprajcovať sa subšt. ‚protiviť sa, priečiť sa, odporovať' (od 20. stor.) • Z nem. *sich spreizen* (pôvodne ‚vystatovať sa, vypínať sa'), od nem. *spreizen* ‚rozťahovať, rozostierať', ktoré súvisí s nem. *sprießen* ‚pučať, klíčiť, vyháňať (o rastlinách)', z toho ‚rozrastať sa' > ‚rozširovať sa, rozťahovať sa'.

šprihať expr. ‚zlostne hovoriť, nadávať, očierňovať, hanobiť' (od 19. stor.), dial. (i *špirhať*) aj ‚šľahať, švihať' • Nejasné – azda zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku sprevádzajúceho údery?

šprint ‚veľmi rýchly a obyč. krátky beh ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *sprint*, od slovesa *to sprint* ‚bežať', asi prevzatého zo škand. jazykov.

šprota ‚morská ryba podobná sleďovi (zool. Sprattus)' (od 20. stor.) • Z nem. *Sprotte*, nejasného pôvodu – azda súvisí s nem. *sprießen* ‚vyháňať, vyrážať, pučať, klíčiť'; keďže výraz označuje drobný druh rýb, pôvodným významom mohlo byť azda ‚prírastok, mladá, drobná ryba'.

šprtať sa štud. slang. ‚bifľovať sa' (od 20. stor.) • Podľa čes. *šprtati* ‚id.' (u nás ako zvratné sloveso asi podľa *učiť sa*), staršie i ‚strkať; hrabať; krívať na jednu nohu; pomaly ísť'. Zodpovedá slk. dial. *šprtať* ‚posúvať, postrkovať; krívať na jednu nohu', poľ. dial. *szpyrtać* ‚behať (o deťoch)' a i. – porovnávalo sa s lit. *spìrti* ‚kopať nohou'; všetko azda od ide. **sp(h)er-*, **sp(h)erə-* ‚mykať (sa), kopať nohou, trepať sa, hádzať sa' (↗ *prieť*[1]). Vznik významu ‚bifľovať sa' nie je jasný – azda ‚kopať, hrabať (sa v niečom)' > ‚usilovne sa niečím zaoberať' > ‚usilovne, no mechanicky sa učiť'?

špúliť ‚zaokrúhľovať a vysúvať pery dopredu' (od 19. stor.) • Vzhľadom na staršie použitie aj vo vzťahu k očiam (***vyšpúliť*** *oči* ‚vytreštiť, vyvaliť' < **vy-s-púliť*) asi súvisí s *púliť* ‚uprene hľadieť, vyplieštať oči', dial. *búliť* ‚id.'. Východiskom je už psl. **buliti*, odvodenina od psl. **bula*, **bulja* ‚niečo okrúhle' (ďalej pozri ↗ *buľva*) – slk. *púliť* môže byť reflexom psl. **puliti* ako hláskového variantu k **buliti*, podľa iného výkladu však vzniklo skrížením *búliť* a ↗ *pučiť* (k významu porov. *vy-pučiť oči* expr. ‚vyvaliť').

špunt hovor. ‚zátka', expr. ‚malé dieťa, malý človek'; staršie i ‚diera, otvor' (od 17. stor.) •

Z nem. *Spund*, čo je prevzatie z tal. *spunto*, od tal. *spuntare* ‚zbaviť hrotu' – výraz bol utvorený na základe tal. *s-* (z lat. *ex-*, ↗ *ex-¹*) a *punta* ‚hrot, špička, vrchol', z lat. *pūncta*, od lat. *pungere*, *pūnctum* ‚bodnúť, pichnúť'; z významového hľadiska asi ‚zbaviť hrotu' > ‚odlomiť vrchol zahroteného predmetu (a tak na ňom vytvoriť otvor)' > ‚takto vytvorený otvor', druhotne prenesené na zátku, ktorá ho zakrýva.

špurt ‚zvýšenie rýchlosti na konci istého úseku (cyklistických) pretekov)' (od 20. stor.) • Z angl. *spurt*, od slovesa *to spurt* ‚náhle vyraziť', ktoré je variantom slovesa *to spirt* ‚striekať, vystreknúť', nejasného pôvodu.

šrafy ‚čiary pokrývajúce al. vyznačujúce nejakú plochu' (od 20. stor.) • Od ***šrafovať***, prevzatého z nem. *schraffieren*, ktorého východiskom je tal. *sgraffiare* ‚škriabať (ostrými predmetmi)', zložené z tal. *graffiare* ‚id.' a predpony *s-* (z lat. *ex-*, ↗ *ex-¹*). Pozri aj ↗ *grafity*.

šrám hovor. ‚rana al. jazva v podobe pásu, ryhy' (od 17. stor.) • Z nem. *Schramme*. Pozri aj ↗ *šramotať*.

šramotať, šramotiť ‚spôsobovať slabý hrmot' (od 19. stor.) • Pravdepodobne zvukomalebného pôvodu; význam ‚poškodiť' (*poš-ená povesť* ap.) vznikol asi v dôsledku zblíženia s nesúvisiacim ↗ *šrám*.

šrapnel ‚delová strela, ktorá sa roztrhne pred dopadom' (od 19. stor.) • Z angl. *shrapnel*, čo je skrátenie spojenia *Shrapnel's shot* ‚Shrapnelova strela' – podľa brit. generála H. Shrapnela, ktorý ju prvý raz použil v r. 1804.

šrauba, šraub hovor. ‚skrutka' (od 17. stor.) • Z nem. *Schraube* (strhnem. *schrūbe*), vysvetľovaného ako prevzatie zo stfr. *escrou* (fr. *écrou*) ‚matica, matka', ktorého východiskom je lat. *scrōfa* ‚(prasná) sviňa' – význam slova sa posunul v smere ‚sviňa-matka' > ‚matka, matica na skrutke'. Z odvodenín: ***šraubovať***, ***šraubovák*** a i.

šrot (od *16. stor.) • Zo strhnem. *schrōt* (dnešné nem. *Schrot*), pôvodne ‚odrezaný kus, odrezok' – z toho ‚nahrubo zomleté obilie ap.' (*obilný, kukuričný š.*) aj ‚odseknuté čiastočky kovu' > ‚(kovový) odpad' (*železný š., dať staré písomnosti do š-u*). Z odvodenín: ***šrotovať*** ‚mlieť, drviť na šrot' (pejor. ‚pažravo jesť').

štáb (od 17. stor.) • Z nem. *Stab*, pôvodne ‚palica, tyč, berla'. V nadväznosti na význam ‚berla ako symbol (veliteľskej) moci' slovo v 17. stor. prešlo posunom ‚nositelia vojenskej moci' > ‚vysokí dôstojníci vo vojsku' (*generálny, hlavný š.* ap.), odtiaľ prenesene ‚skupina zodpovedných pracovníkov' (*organizačný š.* ap.). Pozri aj ↗ *štiap*.

štabarc hovor. expr. ‚hrmot, buchot, lomoz, krik', staršie i *štarc* (od 18. stor.) • Málo jasné; uvažovalo sa o zvukomalebnom pôvode.

štadión ‚veľké športové ihrisko s hľadiskom' (od 20. stor.) • Z gr. *stadion* (στάδιον) ‚dĺžková miera (asi 185 m); pretekárska dráha (príslušnej dĺžky)'. – **štádium** ‚obdobie vývinu, etapa' (od 19. stor.) • Z lat. *stadium*, čo je prevzatie z gr. *stadion* – význam sa posunul v smere ‚pretekárska dráha' > ‚úsek, ktorý treba prekonať' > ‚úsek, fáza, etapa vývinu'.

štafáž ‚vedľajšie osoby dotvárajúce dej ap.' (od 19. stor.) • Z nem. *Staffage*, čo je odvodenina od nem. *staffieren* ‚vybaviť, vystrojiť (niečím)' (> slk. ***vy-štafírovať*** hovor. expr. ‚vystrojiť, vyparádiť, vyobliekať'), prevzatého zo stfr. *estoffer* (fr. *étoffer*) ‚vybaviť všetkým potrebným', pôvodne asi ‚vyplniť, vypchať' – ide o prevzatie z germ. jazykov, východiskový výraz zodpovedá sthnem. *stophōn*, nem. *stopfen* ‚vypchávať'; ďalej pozri ↗ *štopkať*.

štafeta ‚preteky družstiev, pri ktorých členovia postupne absolvujú vymedzený úsek', staršie ‚rýchly posol' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Stafette*) z tal. *staffetta*, pôvodne ‚posol na koni', čo je odvodenina od tal. *staffa* ‚strmeň' (prevzatie germ. pôvodu) – pôvodným významom bolo asi ‚posol pripravený kedykoľvek vystúpiť na strmeň (t. j. vysadnúť na koňa a odcestovať)', z toho ďalej ‚poslovia na koni' > ‚postupnosť na seba nadväzujúcich poslov, bežcov ap.' (v športe *š. na 4 × 100 metrov* ap.) > ‚predmet, ktorý si odovzdávajú poslovia či bežci' (*odovzdať, prevziať š-u* ap.).

štajerák hovor. ‚druh ťažného koňa' (od 20. stor.) • Zo spojenia *štajerský kôň*, podľa oblasti Štajersko (dnes spolková krajina v Rakúsku; nem. *Steiermark*).

štamgast subšt. ‚pravidelný hosť (v reštaurácii ap.)' (od 20. stor.) • Z nem. *Stammgast*, doslova asi ‚hosť patriaci k pravidelnej zostave' – zloženina nem. *Stamm* ‚kmeň' (prenesene i ‚skupina osôb tvoriaca pevnú zostavu') a *Gast* ‚hosť'.

štamperlík, štamprlík hovor. ‚kalíštek' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od **štamp(e)rl*, prevzatého z bavor.-rak. nem. *Stamperl*, čo je zdrobnenina od nem. *Stamper* ‚pohár bez stopky (na pálenku)' – azda súvisí s nem. *stampfen* ‚dupať; tĺcť, pučiť, ubíjať' (pozri aj ↗ *štempel*),

Stampfe ‚nádoba na tlčenie ap.', išlo by teda o ‚pohár vyzerajúci ako takáto nádoba' (t. j. kalíštek bez stopky).

štandard ‚bežná (dobrá) úroveň' (od 20. stor.) • Z angl. *standard*, pôvodne ‚štandarda' (prevzatie zo stfr.; ↗ *štandarda*). Významový posun ‚štandarda, zástava' > ‚norma, bežná úroveň' nastal už v angl., pravdepodobne vývinom typu ‚zástava' > ‚za čím sa kráča, čo je nasledované ako norma ap.' (pôvodne asi o kráľovskej zástave v bojoch). – **štandarda** ‚(čestná) vystužená zástava' (od 19. stor.) • Z nem. *Standarte*, čo je prevzatie zo stfr. *estandart* (fr. *étendard*), ktoré sa vysvetľuje ako odvodenina od lat. *extendere* ‚rozťahovať' (ďalej pozri ↗ *extenzívny*); podľa iného výkladu je prevzaté z franského **stand-hard* ‚pevne stojaci' (súvisí s nem. *Stand* ‚stav', angl. *to stand* ‚stáť'; nem. *hart*, angl. *hard* ‚tvrdý, pevný').

štangľa hovor. ‚žrď, tyč', staršie *štanga* (od 16. stor.) • Z nem. *Stange* ‚žrď, tyč', resp. zo zdrobneného nem. *Stang(e)l*.

štart ‚začiatok pretekov ap.; prechod z pokojovej polohy do pohybu' (od 20. stor.) • Z angl. *start*, od slovesa *to start* (> slk. ***štartovať***), súvisiaceho s nem. *stürzen* ‚rútiť sa'.

šťastie (od 16. stor.) • Psl. **sъčęstьje;* pravdepodobne odvodenina od psl. **sъ-čęst-ъ* (očakávanou slk. formou by bolo **šťastý;* porov. od neho odvodené psl. **sъ-čęst-ьnъ* > slk. ***šťastný***) – ide o výraz zložený z psl. **sъ* ‚dobrý' (ďalej pozri ↗ *smrť*) a **čęstь* (↗ *časť*); pôvodným významom psl. **sъčęst(ьn)ъ* bolo ‚majúci dobrú časť, dobrý podiel', z toho asi ‚majúci dobrý údel, osud; šťastný ap.', porov. i ↗ *zbožie*. Z ďalších odvodenín: ***šťastena*** kniž. ‚(náhodné) šťastie', od *Šťastena* ‚Fortúna, rímska bohyňa slepej náhody' (podľa čes. *Štěstěna*, utvoreného v období národného obrodenia ako domáci ekvivalent jej lat. mena, ↗ *fortúna;* k prípone *-ěna* pozri ↗ *ozvena*), a i.

štát ‚základná mocenská organizácia spoločnosti na istom území' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Staat*) z lat. *status* ‚stav, položenie, pomery, okolnosti' (strlat. i ‚poriadok, ústava'); ďalej pozri ↗ *status*. Súčasný význam výrazu vznikol v záp. jazykoch v súvislosti s vývinom novovekých štátov (od 17. stor.). Z odvodenín: ***štátny***, od toho ***štátnik*** i ***štátnica*** (t. j. ‚štátna, štátom uznávaná skúška ap.'); ***štátovka*** ‚papierový peniaz vydaný štátom' a i. Pozri aj ↗ *deetatizovať*, ↗ *štatistika*.

šťať hrub. ‚močiť' (od 17. stor.) • Pôvodne *ščať* < *sčať*, čo je obmena *scať* (tak dial.); novšie *č* je podľa tvarov prít. času (*sčím* > *ščím* > *štím* ap.). Východiskom slova je psl. **sьcati* (**sīk-*), **sьčǫ* (**sīk-i̯-*) – porov. csl. *sьcati* (СЬЦАТИ), *sьčǫ* (СЬЧѪ) ‚močiť' a i. –, súvisiace so stind. *siñčáti* ‚leje', gr. *ikmas* (ἰκμάς) ‚vlhkosť, vlaha', sthnem. *sīhan*, nem. *seihen* ‚preciedzať' a i.; všetko od ide. **seik^{u}-* ‚vylievať, preciedzať, tiecť, kvapkať'. Z odvodenín: ***šťance*** hrub. ‚moč' a i. Pozri aj ↗ *sikať*, ↗ *šťava*.

štatárium ‚stanné právo' (od 19. stor.) • Z uhorského lat. *(ius) statarium* (od lat. *iūs* s. ‚právo'); doslova asi ‚právo mimoriadnych súdov', podľa strlat. *iudicium statarium* ako označenia vojenského súdu (lat. *iūdicium* s. ‚súd') vynášajúceho rozsudky po krátkom súdnom konaní – prídavné meno *statarius* m., *statarium* s. je tu akiste odvodené od lat. *statim* ‚hneď na mieste, ihneď, zaraz, odrazu', od lat. *stāre* ‚stáť'.

štatista ‚komparzista' (od 19. stor.) • Z nem. *Statist* – výraz vznikol v 18. stor. na základe lat. *status* ‚postavenie, stav' (↗ *status*) ako označenie herca, ktorý účinkuje len ako súčasť komparzu ap. („stojace" osoby na rozdiel od aktívne vystupujúcich hercov); odtiaľ aj ‚pasívny účastník niečoho' (*bol pri spore len obyčajným š-om*).

štatistika ‚odbor zaoberajúci sa kvantitatívnou charakteristikou rozličných javov' (od 19. stor.) • Výraz (nem. *Statistik*) utvoril v r. 1749 nem. historik a právnik G. Achenwall na základe tal. *statista* ‚štátnik' (od tal. *stato* ‚štát', z lat. *status;* ↗ *štát*) – pod štatistikou sa rozumel súhrn poznatkov o štáte, ktoré má ovládať štátnik; odtiaľ dnešný význam kvantitatívnej charakteristiky.

štátnica, štátnik, štátny, štátovka ↗ *štát*

štatus zastar. ‚stav niečoho v určitom období' (od 20. stor.) • Z lat. *status* ‚stav, položenie, pomery, okolnosti'; ďalej pozri ↗ *status*.

štatút ‚organizačný poriadok, stanovy; právny stav upravený príslušnými predpismi', staršie i *štatútum* (od 16. stor.) • Z lat. *statūtum*, doslova ‚(to) ustanovené', od lat. *statuere*, *statūtum* ‚postaviť; ustanoviť, určiť, nariadiť', súvisiaceho s lat. *stāre*, *statum* ‚stáť'. Z odvodenín: ***štatutárny*** (*š. zástupca* ap.), t. j. ‚ustanovený podľa štatútu', a i.

šťava (od 18. stor.) • Starý výraz, avšak bez jednoznačnej etymológie. Môže ísť o pôvodné **ščava* < **sčava* < psl. **sьč-ava* (ide. **sīk-*), od ide. **seik^{u}-* ‚vylievať, preciedzať, tiecť, kvapkať' (ďalej pozri ↗ *šťať*); iný výklad vychádza

z psl. **sъč-ava*, súvisiaceho s psl. **sok-ъ* ‚šťava a i.' (od ide. **s(u̯)ekᵘ̯o-* ‚rastlinná šťava; živica', ↗ *sosna*). Rekonštruuje sa aj psl. **ščav-a* (**skēu̯-*), od ide. **skēu-* ‚rezať, krájať, oddeľovať, škrabať a i.', čo je rozšírenie ide. **sēk-* ‚rezať a i.' (↗ *sekať*) – pôvodným významom mohlo byť ‚tekutina s režúcou (t. j. ostrou, kyslou) chuťou'. Z odvodenín: ***vyšťaviť sa*** hovor. expr. ‚unaviť sa, vyčerpať sa' (podľa predstavy o strate životodarných „štiav" a síl, ktoré dodávajú; porov. i *šťava života, ľudská š.* ‚krv' ap.). Pozri aj ↗ *štiav*.

šťaveľ ↗ *štiav*

štebeľ [-ť-] ‚priečka' (od 18. stor.) • Psl. **ščeblь* (**skeb-l-*); súvisí s lat. *scabere* ‚škriabať', gót. *skaban*, nem. *schaben* ‚strúhať', angl. *to shave* ‚holiť (sa)', lit. *skabėti* ‚rezať, sekať', lot. *skabrs* ‚ostrý' a i. – všetko od ide. **(s)kēb(h)-*, **skob(h)-*, **skăb(h)-* ‚rezať ostrým nástrojom, štiepať' (pozri aj ↗ *chabý*); z významového hľadiska ‚niečo odrezané' > ‚kus dreva slúžiaci ako priečka v rebríku'.

štebotať, staršie i *štebetať* (od 17. stor.) • Azda už psl. **ščebetati*, **ščebotati;* zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***štebot.***

štedrý (od 15. stor.) • Psl. **ščedrъ* (**sked-r-*); súvisí s gr. *skedannȳmi* (σκεδάννυμι) ‚rozptyľujem, trúsim', lat. *scandula, scindula* ‚šindeľ' (t. j. odseknutý kus dreva ap.), lit. *skedérla* ‚trieska', *kedė́ti* ‚trhať sa, praskať' a i. – všetko od ide. **(s)k(h)ed-*, **(s)k(h)e-n-d-* ‚štiepiť, trúsiť'. Významový vývin psl. **ščedrъ* sa rekonštruuje ako ‚štiepiť' > ‚oddeľovať' > ‚dávať (zo svojho majetku ap.)' > ‚dávať veľa a rád, byť štedrý'. ***Š. večer*** (od 16. stor.; podľa toho aj ***Š. deň***, 24. december) je asi pomenovaný podľa *štedrej*, bohatej slávnostnej večere. ***Uštedriť*** ‚(štedro) dať' (*príroda nám u-la hojnosť plodov*, druhotne ***u.*** *zaucho* expr.) predpokladá pôvodné **štedriť* ‚byť štedrý, štedro dávať, obdarúvať ap.'. Pozri aj ↗ *paskuda*.

štekať (od 17. stor.) • Azda už psl. **ščekati;* zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***štekotať*** expr., od toho ***štekot***, a i.

štekliť (od *16. stor.) • Staršie i *štegliť;* dial. i *šteglať, čeglať, čiklať, čiglať, čikliť, čigliť* ap. – možno tu zrejme uvažovať o východiskom **(s)čьk-ъl-/*(s)čik-ъl-*, azda expresívneho pôvodu.

štekot, štekotať ↗ *štekať*

štelovať [-t-] subšt. ‚nastavovať; pripravovať, chystať' (od 19. stor.) • Z nem. *stellen*, pôvodne ‚stavať'. Pozri aj ↗ *štôlňa*.

štempeľ [-t-] hovor. zastar., expr. ‚pečiatka' (od *18. stor.) • Z nem. *Stempel;* súvisí s nem. *stampfen* ‚tĺcť, ubíjať'. Pozri aj ↗ *štamperlík*.

šteňa (od 17. stor.) • Psl. **ščenę* (**sken-*), od ide. **sken-*, čo je variant ide. **ken-* ‚novo sa objavovať, vznikať, začínať; rodiť sa (o zvieracích mláďatách a deťoch)'; ďalej pozri ↗ *-čať*.

štep[1] [-ť-] ‚štepenec; rastlinný výhonok' (od 17. stor.) • Od ↗ *štiepať, štiepiť* – pôvodne asi ‚čo je odštiepené, odrezané ap.' > ‚odrezaný konárik prenášaný na podpník'; možný je aj vývin ‚naštiepiť' > ‚naštiepené, narezané miesto, kam sa vkladá prenášaný konárik ap.' (porov. ↗ *rúbať: v-rúbeľ* ‚výhonok vkladaný do podpníka'). Z odvodenín: ***štepiť*** (staršie i *štepovať*[1]), pôvodne o rastlinách, druhotne o liekoch podávaných očkovaním (od 18. stor.), napokon aj vo vzťahu k duševnej sfére (***vštepovať*** *deťom úctu k starším, udalosť sa mu vštepila do pamäti* ap.). – **štep**[2] [-t-] krajč. ‚rad stehov' (od 20. stor.) • Od ***štepovať***[2] ‚prešívať radom stehov' (od 18. stor.), z nem. *steppen* ‚prešívať' – pôvodne asi ‚pichať', možno zvukomalebného pôvodu.

šterling [-t-], v spojení ***libra š-ov*** ‚peňažná jednotka vo Veľkej Británii' (od 19. stor.) • Z angl. *sterling* – východiskom výrazu je azda stangl. **steorling* ‚minca s hviezdou', od stangl. *steorra* (angl. *star*) ‚hviezda'; podľa zobrazenia drobnej hviezdy na niektorých normanských minciach.

šteť, staršie ‚nástroj na česanie ľanu, konopí, hachľa; tvrdá srsť ošípaných' (od *16. stor.) • Psl. **ščetь* (**sket-*). Porovnávalo sa s lit. *(s)keterà* ‚chrbát', *sketẽlis* ‚chrbát (zvieraťa); srsť na chrbte, na krku'; v takom prípade by išlo o odvodeninu od slovesa zachovaného v lit. *kẽstis* ‚rozširovať sa, rozprestierať sa' – odtiaľ ‚(široká) plocha ap.' > ‚chrbát' > ‚srsť na ňom'. Iný výklad odvodzuje psl. **ščetь* (**sk-e-t-*) od ide. **sēk-* ‚rezať' (↗ *sekať*), čo predpokladá významový vývin 1. ‚rezať' > ‚niečo režúce, ostré' > ‚(ostrá) srsť', resp. 2. ‚sekať' > ‚niečo odseknuté, osekané ap.' > ‚kôl' (porov. aj novšie ***štet*** stav. ‚podkladová vrstva vozovky z väčších kameňov a drviny': význam typu ‚podklad' môže odrážať starý spôsob spevňovania pôdy v močaristých oblastiach ap., keď sa do zeme vbíjali koly tvoriace podklad pre stavbu). Slk. *šteť* ‚hachľa' mohlo vzniknúť z pôvodného ‚nástroj s kolíkmi (železnými hrotmi)', ale aj na základe ‚česák zhotovený z tuhých štetín na chrbte ošípanej'; ***štetina*** (psl. **ščet-ina*) vzniklo ako pomenovanie jedného chlpu zo srsti. ***Štetec,***

štetka pôvodne označovali nástroje zhotovené zo zvieracích štetín (maliarske štetce, kefy, česáky ap.). *Štetka* ,bot. Dipsacus' je pomenovaná podľa výzoru svojich súkvetí, resp. podľa ich tradičného využívania na česanie súkna; *š.* hrub. ,prostitútka' zrejme nadväzuje na význam typu ,kefa' (porov. *kefovať* ,čistiť kefou; vulg. súložiť'). Pozri aj ↗ *čečina.*

štiap ,dlhá palica (na obíjanie orechov ap.)' (od *15. stor.) • Psl. **ščapъ* (**skēp-*), od rovnakého koreňa ako psl. **ščepati* (↗ *štiepať*) – z významového hľadiska ,čo je odštiepené, *o-štiepané* (orezané, osekané) ap.' > ,palica'. Nie je vylúčené, že s týmto výrazom splynulo aj novšie prevzatie z nem. *Stab* vo význame ,palica, tyč' (↗ *štáb*). Porov. i ↗ *ráňava.*

štiav ,bot. Rumex', staršie (i *šťav*) aj ,bot. Acetosa, Oxalis' (od *17. stor.) • Súvisí so ↗ *šťava;* pôvodný význam bol asi ,rastlina s listami kyslej chuti', k pomenovaniu porov. *kyslička* ,bot. Oxalis' ap. Z odvodenín: ***štiavec*** ,bot. Rumex', ***šťaveľ*** (podľa rus. *ščavél'*, *щавель*).

štibrať expr. ,po kúsku odlamovať, drobiť, štipkať' (od 18. stor.) • Etymologicky pravdepodobne **ščib-r-ati;* od koreňa **ščib-* (**skeib-/ *skīb-*), súvisiaceho so stsev. *skipta* ,rozdeľovať', *skip* ,loď' (pôvodne o plavidle vyrezanom z kmeňa stromu), gót. *skip*, nem. *Schiff*, angl. *ship* ,id.', lit. *skìbti* ,párať, trhať', lot. *šķibît* ,rezať, vyrezávať' a i. – všetko od ide. **skĕi-b-* ,rezať, oddeľovať', čo je rozšírenie ide. **sĕk-* ,rezať' (↗ *sekať*).

štica ,kečka' (od 17. stor.) • Pôvodne **kčica*, dnešná forma vznikla asi vývinom **kčica* > **kščica* > **kštica* (porov. čes. *kštice* ,id.') > *štica.* Východiskom je už psl. **kъč-ica*, majúce rovnaký koreň ako psl. **kъč-ьka;* ďalej pozri ↗ *kečka.*

štiepať (od 16. stor.) • Psl. **ščepati* (**skep-*); súvisí s gr. *skeparnos* (*σκέπαρνος*) ,sekera', lat. *scōpa* ,prút, konár' (t. j. ,niečo odrezané'), lot. *šķēps* ,kopija, oštep', ↗ *kopať* a i. – všetko od ide. **(s)kĕp-*, **(s)kŏp-* ,rezať, štiepať ostrým nástrojom'. Z odvodenín: ***štiepiť*** (psl. **ščepiti*); ***štiep*** i ***štiepa*** ,podlhovastý kus dreva vzniknutý štiepaním' (porov. i ↗ *štep¹*), k tomu ***štiepka*** ,kúsok pokrájaného a usušeného ovocia'; od slovesa typu *o-štiepať* je odvodené ***oštep*** (pôvodne asi osekaný konár slúžiaci ako zbraň) aj ***oštiepok*** (azda ,orezaný syr' – údajne podľa toho, že bačovia vyrezávali na hrudách syra rôzne ozdoby, napr. vtáky, srdiečka ap.). Pozri aj ↗ *škop¹*, ↗ *štiap.*

štíhly (od 18. stor.) • Málo jasné. Porovnávalo sa (za predpokladu východiskového **ščiglъ*) s poľ. *szczególny* ,zvláštny' (z psl. **ščьglъ*, resp. – podľa iného výkladu – **scēglъ*); v takom prípade však nie je jasný vývin významu (azda ,zvláštny, jedinečný ap.' > ,osamelý' > ,chudý, štíhly'?). Podľa iného výkladu by išlo o prevzatie z čes. *štíhlý*, vysvetľovaného aj ako skríženie čes. *štíplý* (↗ *šťúply*) a významovo blízkeho *vytáhlý* ,nápadne vyrastený, štíhly, vysoký', doslova ,vytiahnutý'.

štich [-t-] hovor. ,bodnutie, pichnutie; steh' (od 17. stor.) • Z nem. *Stich*, od nem. *stechen* ,bodať, pichať'. ***Nechať niekoho v š-u*** ,opustiť v zlej situácii' je podľa nem. *jemanden im Stich lassen*, kde má nem. *Stich* starší význam ,boj' (t. j. ,bodanie, útočenie zbraňou', azda v nadväznosti na rytierske turnaje) – pôvodný význam bol ,ponechať niekoho (samého) v boji, vydaného napospas nepriateľovi ap.'.

štikať (od *17. stor.) • Asi zvukomalebného pôvodu, porov. i hláskovo blízke ↗ *šťukať.* Z odvodenín: ***štikútať*** ,čkať'.

štimovať [-t-] hovor. ,ladiť; byť v poriadku, súhlasiť', staršie *štemovať* ,ladiť (hudobný nástroj)' (od 18. stor.) • Z nem. *stimmen*, ktorého východiskom je sthnem. *(gi)stimnen*, odvodené od sthnem. *gi-stimmi* ,harmonický' (doslova asi ,majúci rovnaký hlas'), od sthnem. *stimna*, *stimma* (nem. *Stimme*) ,hlas' – odtiaľ ,harmonizovať' > ,ladiť' (o hudobnom nástroji) i ,byť v harmónii, súlade, súhlasiť'.

štípať (od 17. stor.) • Psl. **ščipati* (**skeip-/ *skīp-*); porovnáva sa s gr. *skīpōn* (*σκίπων*), lat. *scīpiō* ,palica, berla', sthnem. *skiverro* ,drevená trieska, kamenný úlomok', nem. *Schiefer* ,bridlica' a i. – všetko azda od ide. **skĕi-p-* ,rezať, oddeľovať', čo je rozšírenie ide. **sĕk-* ,rezať' (↗ *sekať*). Pôvodný význam oddeľovania (rezaním) sa mohol zachovať v ***odštipnúť*** (*o. si kúsok chleba* ,odlomiť' ap.); na základe významu ,rezať' vzniklo i ,spôsobovať bolesť' = 1. ,pichať; hrýzť; páliť ap.' (*hmyz, had štípe; dym š-e v očiach, oči š-u* a i.) a 2. ,spôsobovať bolesť stlačením kože prstami' (*š. na líci*), k tomu ***štipka*** ,množstvo zachytené medzi zovretými prstami', ***štipec*** a i. Prenosom do duševnej sféry vzniklo ***uštipačný*** ,posmievačný' (t. j. asi *,u-štipujúci*, spôsobujúci bolesť posmechom', porov. ***štipľavá poznámka*** ap.). Pozri aj ↗ *čpieť*, ↗ *šíp*, ↗ *špieť.*

štipendium ,podpora na štúdium' (od 18. stor.) • Z lat. *stīpendium* ,plat, žold, mzda' – výraz

vznikol zjednodušením pôvodného **stip(i)--pendium*, utvoreného na základe lat. *stips*, gen. *stipis* ‚malý peniaz, malý dar, almužna, príspevok' a *pendere* ‚vážiť (na váhach); odvažovať (kov na platenie); platiť'.

štipka, štipľavý ↗ *štípať*

štít (od 15. stor.) • Psl. **ščitъ* (**skeit-*); súvisí s lat. *scūtum*, stír. *sciath* ‚štít', sthnem. *scīt* ‚kus dreva, poleno', nem. *Scheit* ‚poleno', lit. *skiẽtas* ‚priečna doska na technických zariadeniach ap.', stprus. *scaytan* ‚štít' a i. – všetko od ide. **skĕi-t-*, čo je rozšírenie ide. **skĕi-* ‚rezať, odrezávať, oddeľovať' (porov. i ↗ *cep*). Pôvodný význam bol asi ‚čo je odrezané ap.', z toho ‚odrezaný kus dreva' > ‚(ochranný) štít' (*rytiersky, zváračský š.*); prenesené i na tabule (*firemný š.*) a vyvýšeniny podobného tvaru (*horský š.*), resp. na predné, čelné plochy (*š. postele*) ap. Z odvodenín: ***štítiť sa*** ‚cítiť (prirodzený) odpor' (pôvodne zrejme ‚chrániť sa štítom pred niečím'); staršie *za-štítiť (sa)* kniž. ‚ochrániť (sa)', od toho ***záštita*** kniž. ‚ochrana, podpora'; ***štítna žľaza***, podľa jej umiestnenia pri štítnej chrupke (lek. lat. *cartilāgō thyroidea*), pripomínajúcej tvarom štít (gr. *thyreos*, θυρεός), a i.

štočok typ. ‚kovová platňa s negatívom obrazu používaná na tlač' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *štok*, podľa nem. *Druck-stock*, resp. *Bild--stock*, zložených z nem. *Druck* ‚tlač', *Bild* ‚obraz' a *Stock* ‚kmeň, peň, klát', označujúceho aj rôzne nástroje zhotovované z dreva (porov. aj nem. *Präge-stock* ‚razidlo', ↗ *cólštok* ap.). – **štok** subšt. ‚poschodie' (od 20. stor.) • Z nem. *Stock*, pôvodne ‚kmeň, peň, klát' (> staršie slk. *štok* ‚drevený klát, peň, klada, brvno', od 16. stor.), neskôr prenesené i na drevené stavebné konštrukcie na domoch (v protiklade k murovaným základom) – odtiaľ i ‚poschodie'.

štóla ‚pás nosený na pleciach (ako súčasť ženského, resp. liturgického oblečenia)' (od 17. stor.) • Z lat. *stola*, čo je prevzatie z gr. *stolē* (στολή) ‚odev', doslova ‚vybavenie, výstroj', od gr. *stellō* (στέλλω) ‚staviam (do radu) usporadúvam; pripravujem, vybavujem (niečím)'.

štopeľ, štupeľ hovor. ‚zátka' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Stoppel* m., ktoré súvisí s nem. *stopfen* ‚pchať, vypchávať, upchávať' – vysvetľuje sa ako prevzatie zo strlat. *stuppare* ‚vypchávať kúdeľou', od lat. *stuppa* ‚kúdeľ', čo je prevzatie z gr. *styppē* (στύππη) ‚drsné vlákna ľanu al. konopí, kúdeľ'. Pozri aj ↗ *stop*. – **štopkať** ‚mriežkovať' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od *štopať* (azda i na odlíšenie od *štopať* vo význame ‚kŕmiť hydinu vtláčaním potravy do hrdla', od 18. stor.), z nem. *stopfen* ‚pchať, vypchávať, upchávať ap.' i ‚vypĺňať dieru v tkanine, štopkať'. Pozri aj ↗ *štafáž*.

štorcovať sa subšt. ‚odporovať, vzpierať sa' (od 20. stor.) • Asi nem. pôvodu, porov. sthnem. *sturzen* ‚rúcať', nem. *stürzen* ‚rútiť sa', *sich stürzen* ‚vrhať sa' – odtiaľ ďalej ‚vrhať sa, rútiť sa (do útoku ap.)' > ‚klásť odpor'?

štôlňa ‚vodorovná banská chodba' (od 17. stor.) • Z nem. *Stollen*, pôvodne ‚stĺp, kôl, podpera' (pravdepodobne súvisí s nem. *stellen*, ↗ *štelovať*) – súčasný význam vznikol posunom ‚chodba vystužená podperami' > ‚banská chodba'.

štôs, štós hovor. ‚niečo naukladané do výšky' (od 17. stor.), novšie aj **stôs** (od 19. stor.) • Z nem. *Stoß* ‚id.'.

štráf hovor. ‚pás, pruh' (od 18. stor.) • Z nem. *Streif* ‚id.'.

štrachať sa hovor. expr. ‚vliecť sa, trepať sa, terigať sa' (od 20. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **štrajchať sa*, z nem. *streichen* ‚hladiť; natierať; túlať sa, ponevierať sa' (ďalej pozri ↗ *štrajchnúť*); k významu porov. i slk. *brúsiť* hovor. expr. ‚túlať sa'. – **štrajchnúť** subšt. ‚škrabnúť', staršie *štrajchovať* ‚hladiť, vyhladzovať' (od 18. stor.) • Z nem. *streichen* ‚hladiť; natierať; prečiarkovať a i.'.

štrajk ‚organizované dočasné zastavenie práce s cieľom dosiahnuť hospodárske al. politické požiadavky' (od 20. stor.) • Prevzaté – s možným prostredníctvom nem. *Streik* [št-] – z angl. *strike*, od slovesa *to strike* ‚udierať'. Súčasný význam vznikol na základe angl. spojenia *to strike work* ‚zastaviť prácu' (doložené od r. 1803).

štramák hovor. ‚fešák, švihák' (od 20. stor.) • Utvorené na základe nem. *stramm* ‚vzpriamený; pevný, statný', vo vzťahu k mužom vnímaného asi ako ‚dobre vyzerajúci'.

štranok, štránok hovor. ‚povraz', staršie i *štrank* (od 16. stor.) • Z nem. *Strang* ‚id.'.

štrapácia hovor. ‚sústavná fyzická námaha' (od 18. stor.) • Z nem. *Strapaze* ž., čo je prevzatie z tal. *strapazzo* m. ‚veľká námaha', od tal. *strapazzare* ‚nešetrne zaobchádzať, príliš namáhať', nejasného pôvodu – niekedy sa odvodzuje od tal. dial. *stropaza* ‚šľahať bičom'.

štras ‚brúsené olovnaté sklo používané na výrobu bižutérie' (od 20. stor.) • Podľa fr. klenotníka G. F. Strasa (1700 – 1773), ktorý vynašiel tento materiál; začiatočné *št-* môže byť podľa nem. *Strass* (< fr.).

štrbavý (od 17. stor.) • Od staršieho *štrba* ‚diera' (od *16. stor.; porov. miestny názov *Štrba*, ako aj odvodeniny ***štrb-ák, štrbáň*** pejor., ***štrbina, štrbiť***), ktorého východiskom je psl. **ščьrba* (**sk^erb-*), súvisiace s lit. *skiřbti* ‚stávať sa kyslým' (t. j. chuťovo ostrým), lot. *šķir̃ba* ‚štrbina, medzera' – všetko od ide. **(s)kerb(h)-* ‚rezať' (ďalej pozri ↗ *škrabať*); pôvodným významom psl. **ščьrba* bolo zrejme ‚niečo vyrezané', odtiaľ ‚otvor, diera, štrbina'.

štréber pejor. ‚šplhúň, karierista' (od 19. stor.) • Z nem. *Streber*, doslova ‚snaživec', od nem. *streben* ‚snažiť sa, usilovať sa o niečo', pôvodne ‚vyčnievať, týčiť sa'.

štreka hovor. ‚trať' (od 20. stor.) • Z nem. *Strecke* ‚vzdialenosť; úsek cesty; trať, dráha', od nem. *strecken* ‚naťahovať', ktoré asi súvisí s nem. *strack* ‚priamy, rovný'.

štricák subšt. ‚uličník' (od 20. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Strizzi* ‚povaľač, vagabund', nejasného pôvodu. Odvodzovalo sa od tal. *strizzare* ‚vytláčať, žmýkať' (z ľud. lat. **strictiāre*, od lat. *strictus* ‚zovretý; stlačený'; ↗ *striktný*), ale aj od čes. *strýc*.

štrikovať hovor. ‚pliesť' (od *18. stor.) • Z nem. *stricken*, od nem. *Strick* (dnes ‚povraz') v staršom význame ‚slučka, oko'.

štrkať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *štrngať*. Z odvodenín: ***štrk*** ‚drobné úlomky niektorých hornín' (pôvodne asi riečny kamenitý nános, ktorý „štrkoce" pod nohami), ***štrkáč*** ‚bot. Rhinanthus' (podľa hrkotu zrelej tobolky) i ‚zool. Crotalus' (podľa zvuku rohovinových prstencov na konci hadieho chvosta); ***štrkotať***, od toho ***štrkot; štrknúť***, aj ‚expr. povedať, ceknúť' (*deťom o tom nesmieš ani š.*), k tomu ***na(d)-štrknúť*** expr. ‚naznačiť (v reči)', s prešmyknutím spoluhlások ***nadškrtnúť***, a i.

štrngať (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *štrkať*. Z odvodenín: ***štrngotať***, od toho ***štrngot***, a i. Pozri aj ↗ *baštrngovať*.

štrúdľa hovor. ‚závin' (od 17. stor.) • Z nem. *Strudel*, pôvodne ‚vodný vír, krútňava', čo je odvodenina od slovesa doloženého v sthnem. *stredan* ‚vrieť, víriť' – významový posun ‚krútňava' > ‚závin' súvisí s podobou múčnika.

štruktúra ‚spôsob zloženia, (vnútorné) usporiadanie ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *strūctūra* ‚stavba, spôsob stavby', od lat. *struere, strūctum* ‚navrstvovať, klásť na seba; zostavovať, stavať'.

štúdium (od 17. stor.) • Z lat. *studium*, pôvodne ‚náklonnosť k niečomu, záujem o niečo'; odvodenina od lat. *studēre* (↗ *študovať*). Rovnaký koreň majú aj ***štúdia*** ‚odborný, vedecký článok, práca' (podľa nem. *Studie* ž., utvoreného na základe nem. *Studien* mn. ‚bádania, výskumy ap.', od nem. *Studium* ‚študovanie, odborné skúmanie niečoho', z lat. *studium*) a ***štúdio*** ‚miestnosť na prípravu rozhlasového al. televízneho programu ap.' (z tal. *studio*, ktoré sa vyvinulo z lat. *studium* s významovým posunom ‚štúdium' > ‚miesto, kde sa študuje, báda, tvorí' > ‚miesto, kde sa konajú umelecké aktivity' > ‚[kinematografické, televízne ap.] štúdio'). Pozri aj ↗ *etuda*. — **študovať** (od 17. stor.) • Z lat. *studēre*, pôvodne ‚zaoberať sa, zamestnávať sa niečím, venovať sa niečomu'; k ďalšiemu významovému vývinu porov. lat. *studēre litterīs* ‚venovať sa vedám, náukám'. Z odvodenín: ***študent*** (lat. *studēns*, gen. *studentis*, doslova ‚študujúci').

štuchať expr. ‚päsťou, lakťom ap. vrážať; pichať, bodať' (od 18. stor.) • Azda zvukomalebného pôvodu (porov. i hláskovo blízke dial. *stukať* ‚stenať' a ↗ *šťukať*); v takom prípade pôvodné označenie pohybu sprevádzaného nárazom či úderom. Pozri aj ↗ *štúrať*.

štuka stav. ‚zmes vápna (sadry) a jemného piesku na vrchné omietky' (od *17. stor.) • Z tal. *stucco*, doslova ‚omietka', čo je prevzatie z longobardského *stuhhi* ‚kôra' – odtiaľ ďalej ‚kôra' > ‚vrchná vrstva; vrchná omietka' > ‚materiál na jej zhotovenie'. Z odvodenín: ***štukatúra*** stav. ‚plastická ozdoba z malty al. sadry' (tal. *stuccatura*, pôvodne ‚ozdobovanie štukou').

šťuka ‚zool. Esox' (od 16. stor.) • Psl. **ščuka*. Zväčša sa odvodzuje od psl. **ščukati* ‚chytať, lapať, chniapať', usúvzťažňovaného (pri rekonštrukcii **ščuk-* < **skeu-k-*) s ide. **skēu-* ‚rezať, krájať, oddeľovať, škrabať a i.', od ide. **sēk-* ‚rezať' (↗ *sekať*) – pomenovanie zrejme súvisí s tým, že ide o dravú rybu s ostrými zubami; porov. i názvy typu poľ. *szczupak* ‚šťuka' ap., odvodzované od paralelného psl. **ščupati* (**skeu-p-*; ďalej pozri ↗ *šťúply*).

šťukať ‚cvakať', staršie ‚čkať' (od 18. stor.) • Asi zvukomalebné, porov. i hláskovo blízke ↗ *štikať*. Z odvodenín: ***šťukot*** (od **šťuk-ot-ať*). Porov. i ↗ *štuchať*, ↗ *štúrať*.

štukatúra ↗ *štuka*

šťukot ↗ *šťukať*

štulpňa šport. ‚návlek' (od 20. stor.) • Z nem. *Stulpe* (mn. č. *Stulpen*) ‚manžeta (na rukáve, nohavici, čižme)'.

štupeľ ↗ *štopeľ*

šťúply ‚malý a tenký, drobný' (od 17. stor.) • Azda už psl. **ščup-lъ*, od psl. **ščupati* (porov. rus. *ščúpať (щупать)* ‚ohmatávať', poľ. dial. *szczupnąć* ‚trhnúť, šklbnúť' a i.; sem azda aj slk. dial. *šťupať* ‚šliapať; pichať'), ktoré sa odvodzuje (pri rekonštrukcii **ščup-* < **skeu-p-*) od ide. **skēu-* ‚rezať, krájať, oddeľovať, škrabať a i.', čo je rozšírenie ide. **sēk-* ‚rezať' (↗ *sekať*) – v takom prípade z významového hľadiska ‚odrezaný, odseknutý' > ‚oddelený od niečoho (väčšieho)' > ‚drobný ap.'. Pozri aj ↗ *štíhly*, ↗ *šťuka*.

šťúr ‚škorpión' (od 18. stor.) • Psl. **ščurъ*. Málo jasné – azda od výrazu zachovaného v srb., chorv. *štûr* ‚nevyvinutý, zakrpatený; (o človeku) chudý', dluž. *ščurny* ‚slabý (o človeku)' a i. – t. j. pôvodne ‚suché, drobné ap. zviera'? Z odvodenín: ***šťúrik*** ‚zool. Chelifer'.

štúrať expr. ‚pichať, strkať; hrabať sa v niečom' (od 18. stor.) • Málo jasný výraz; azda súvisí so ↗ *štuchať*, ↗ *šťukať*.

šturmovať hovor. ‚(pri pracovných úlohách) náhlivo, s vypätím síl doháňať zameškané' (od 20. stor.) • Vzniklo na základe *šturmovať* zastar. ‚útočiť' (od 17. stor.), od *šturm* zastar. ‚útok' (od 16. stor.), prevzatého z nem. *Sturm* ‚silný vietor, búrka; vírivý, prudký pohyb; boj, vojenský útok a i.'. Dnešný význam ‚doháňať zameškané' je pravdepodobne podľa rus. *šturmováť* (*штурмовать*) ‚útočiť; usilovne sa pokúšať niečo dosiahnuť ap.', od rus. *šturm* (*штурм*) ‚útok' (z nem.); porov. aj ***šturmovčina*** hovor. ‚horúčkovité plnenie úloh ap. v poslednej chvíli', podľa rus. *šturmovščina* (*штурмовщина*) ‚id.'.

štvať, *štvem* (od 18. stor.) • Pôvodne *štvať*, **šťujem* (novšie *štvem* podľa neurčitku), z psl. **ščьvati*, **ščują* (**skъu̯-/*skeu̯-j-*), ktoré sa porovnáva so stind. *códati* ‚poháňa, povzbudzuje', alb. *hedh* ‚hádžem, vrhám', sthnem. *skiozan*, nem. *schießen* ‚strieľať', lit. *skaudrùs* ‚obratný, rýchly' a i. – všetko od ide. **(s)keu-(d-)* ‚vrhať, strieľať, prenasledovať'. Z pôvodného významu ‚prenasledovať' (*š. zver*) sa vyvinulo aj ‚huckať, podpichovať proti niekomu ap.' (*š. proti susedom*, ***štvanica***, ***štvanec***, *vojnový* ***štváč***); v inom smere ‚prenasledovať (naháňaním)' > ‚hnať (sa)' (porov. ***štvať sa*** hovor. expr. ‚hnať sa, náhliť sa'); výsledkom ďalšieho vývinu ‚nahnať, poštvať zver na niekoho' > ‚rozdráždiť' je *štvať (sa)* hovor. expr. ‚hnevať (sa), zlostiť (sa)', ***rozoštvať*** ‚vzbudiť hnev, nenávisť'. Pozri aj ↗ *štverať sa*, ↗ *švanda*.

štverať sa expr. ‚driapať sa, škriabať sa' (od 19. stor.) • Azda odvodenina od dial. *štver-o* ‚štvoro' (ďalej pozri ↗ *štyri*); t. j. pôvodne ‚liezť po štyroch', odtiaľ ‚liezť (s námahou ap.)' > ‚driapať sa, škriabať sa'. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad pôvodného *štv-er-ať sa* (od ↗ *štvať*), s vývinom typu ‚hnať sa niekam' > ‚usilovať sa dostať sa niekam (nahor)' > ‚driapať sa a i.'.

štvoraký, štvorec, štvoro, štvorylka, štvrť, štvrtina, štvrtok, štvrtý ↗ *štyri*

štýl ‚spôsob vyjadrovania ap.; sloh' (od 17. stor.) • Z lat. *stilus* (druhotne *stylus*) ‚ostrý kôl; rydlo (na písanie na voskových tabuľkách)', odtiaľ ‚písanie; spôsob písania, štýl' (k tomu ***štylistika*** ako jazykovedná disciplína); prenesené aj na rôzne oblasti umenia ap. (*barokový š.*), resp. na spôsoby vyjadrovania, konania atď. (*životný, bežecký š.* ap.). Novšia forma lat. výrazu (*stylus*, s *y*) vznikla pod vplyvom etymologicky nesúviaceho gr. *stȳlos* (*στῦλος*) ‚stĺp, pilier, opora'. Pozri aj ↗ *cyklostyl*.

štyri (od 15. stor.) • Psl. **četyre* m., **četyri* ž., s. (slk. *štyri* vzniklo redukciou psl. **čet-* > **čьt-* > slk. **čt-* > *št-*) < ide. **kʷetūr-*; príbuzné so stind. *catvā́raḥ* m., arm. *çork'*, gr. at. *tettares* m., ž. (*τέτταρες*) ‚štyri', *tetra-* (*τετρα-*) ‚štvor-', alb. *katër*, lat. *quattuor*, stír. *ceth(a)ir* m., gót. *fidwōr*, nem. *vier*, angl. *four*, lit. *keturì* m. ‚štyri' a i. Z odvodenín: ***štvoro*** (psl. **četvor-o* < **kʷetu̯or-*, dial. i *štvero* [pozri aj ↗ *štverať sa*] < psl. **četver-o* < **kʷetu̯er-*, s iným vokalizmom koreňa; koncové *-oro* sa pociťovalo ako prípona, odtiaľ novšie *päť-or-o*, *šesť-or-o* atď.), k tomu ***štvoraký*** (analogicky aj *päť-or-aký*, *mnoh-or-aký* ap.), ***štvorec***, ***štvorylka*** ‚spoločenský tanec pre 4 páry' (zakončenie azda podľa fr. *quadrille* ‚skupina bojovníkov; jedna zo 4 skupín v tanci; príslušný tanec', prevzatého zo špan. *cuadrilla*, pôvodne ‚rozdelenie armády na 4 časti pri delení koristi', od špan. *cuadro* ‚štvorhran', z lat. *quadrum*, ↗ *kváder*); ***štvrtý*** (psl. **četvьr-tъ* < ide. **kʷetu̯r̥-to-*), od toho ***štvrtina*** ‚štvrtá časť' i ***štvrť*** (vo význame ‚časť mesta' podľa nem. *Viertel* ‚štvrtina; časť mesta', v nadväznosti na architektonické riešenie rím. miest), ***štvrtok*** ‚štvrtý deň v týždni' a i.

šuba ‚(dlhší) voľný (kožušinový) kabát bez rukávov' (od 15. stor.) • Starý migračný termín, ktorého konečným východiskom je asi arab. *ǧubba* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'; pozri aj ↗ *jupka*, ↗ *župan²* – rozdiely vo forme súvisia akiste s tým, že výraz sa šíril rôznymi

cestami a zrejme aj v rôznych historických obdobiach.

šudiť hovor. pejor. ‚klamať, podvádzať' (od 17. stor.) • Psl. **šuditi*. Porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **šud-* < **seud-*) s arm. *sut* ‚lož' a gr. *pseudomai* (ψεύδομαι) ‚klamem'; iný výklad usúvzťažňuje psl. **šuditi* (**šud-* < **chjud-* < **kseud-* < ide. **skeud-*) s psl. **kuditi* ‚haniť a i.', ďalej pozri ↗ *čudo*. Z odvodenín: ***šudiar, šudier*** hovor. pejor. ‚klamár, luhár, podvodník'.

šuhaj ‚mládenec' (od 18. stor.) • Z maď. *suhanc* ‚šarvanec, chlapčisko, chalan'; zakončenie *-aj* je asi podľa slk. *lapaj, pobehaj* a i. Pôvod maď. výrazu nie je celkom jasný – vzniklo azda skrátením maď. *suhancár* ‚Švajčiar, švajčiarsky' (prevzatie z nem. *Schweizer*, dial. i *Schweinzer* ‚id.', od nem. *Schweiz* ‚Švajčiarsko'), neskôr ‚mladý chlapec'. Významový posun sa vysvetľuje tým, že Švajčiari v minulosti často slúžili v zahraničí ako strážcovia (pápežská *švajčiarska garda;* porov. i staršie slk. *švajčiar* ‚vrátnik; hospodársky zamestnanec na veľkostatku'), pričom na tieto miesta sa vyberali najmä mladí muži.

šúchať, šuchať (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***šuchoriť, šuchotať*** (od toho ***šuchot***), ***šuchtať sa*** a i. Porov. aj ↗ *šuchrať*, ↗ *šuškať* ap.

šujtáš ‚úzka farebná ozdobná stužka' (od 18. stor.) • Z maď. *sujtás*, pôvodne ‚úder' (odtiaľ aj ‚úderom vzniknutý pruh, pás' > ‚úzky pruh, stužka'), od maď. *sújt* ‚udierať (palicou, bičom)', ktoré asi súvisí s maď. *suhog* ‚šušťať, svišťať', zvukomalebného pôvodu.

šúľať (od 19. stor.) • Pravdepodobne súvisí so ↗ *šúľok*, resp. s dial. *šúľ* – z významového hľadiska pôvodne asi ‚tvarovať do *šúľa*', resp. azda aj ‚udierať *šúľom*' > postrkovať, uvádzať do pohybu' > ‚valiť ap.' > ‚skrúcať do valcovitého tvaru'. Môže ísť aj o samostatnú odvodeninu od ide. **skeu-* ‚ohýbať' (ďalej pozri ↗ *chúliť sa*), odtiaľ ‚skrúcať (do valcovitého tvaru)' > ‚gúľať, kotúľať, váľať'. Z odvodenín: ***šúľance*** (*š. s makom*), podľa šúľania cesta do valčekov; ***šúľať sa*** expr. ‚veľmi sa smiať' (*skoro sa ušúľal* ap.), doslova ‚kotúľať sa, váľať sa' (t. j. od smiechu) a i.

šúľok (od *16. stor.) • Zdrobnenina od dial. *šúľ*, ktorého východiskom je už psl. **šuljь*, nejasného pôvodu. Porovnávalo sa s gr. *xylon* (ξύλον) ‚drevo, klada', lit. *šùlas* ‚osekaný peň a i.', stprus. *sulis* ‚stĺp, nosník' – všetko azda od ide. **ks-eu-l-* (od ide. **kes-* ‚škriabať ap.', ďalej pozri ↗ *česať*); pôvodne ‚(oškriabaný, opracovaný) kus dreva' > ‚predmet takéhoto tvaru'. Z podobného východiskového významu vychádza aj predpoklad odvodeniny (**šul-* < **kseu-l-* < **skeu-l-*) od ide. **skēu-* ‚rezať, krájať, oddeľovať, škrabať a i.', čo je rozšírenie ide. **sĕk-* ‚rezať' (↗ *sekať*). Výraz sa odvodzoval aj od ide. **skeu-* ‚ohýbať' (↗ *chúliť sa*), čo by naznačovalo pôvodný význam typu ‚niečo ohnuté, zaokrúhlené ap.'. Môže napokon ísť aj o odvodeninu od ide. **s̑kēu-* ‚vrhať, strieľať, narážať' (↗ *sunúť*) – v takom prípade ‚čo slúži na narážanie, udieranie ap.' > ‚kus dreva'. Pozri aj ↗ *šúľať*, ↗ *šuška*.

šum (od *18. stor.) • Psl. **šumъ* (**šu-m-*); odvodenina od koreňa **šu-*, zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***šumieť; šumný*** ‚pekný, driečny', pôvodne ‚šumiaci; robiaci šum, hluk' (v kontextoch typu *š-á oslava* = hlučná, čiže aj dostatočne veľká a parádna), resp. ‚robiaci okolo seba šum' > ‚vzbudzujúci rozruch svojou krásou' ap.? Pozri aj ↗ *ošumelý*.

šunka (od *17. stor.) • Zo staršieho jnem. *Schunke*, čo je variantná forma k strhnem. *schinke* (odtiaľ dnešné nem. *Schinken*); súvisí s nem. *Schenkel* ‚stehno'.

šup, šups cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***šupnúť*** hovor. expr. ‚udrieť; strčiť, vopchať (sa) niekam a i.', od toho ***šupa²*** hovor. expr. ‚úder, výbuch', a i.

šupa¹ ‚ochranný obal semien al. rastlinných plodov' (od *17. stor.) • Z nem. *Schuppe*, súvisiaceho s nem. *schaben* ‚škrabať' (pôvodne ako pomenovanie zoškrabávaných rybích šupín). Z odvodenín: ***šupina*** (*rybie š-y*, podľa toho aj *š-y vo vlasoch*), ***šupka; šúpať*** ‚zbavovať povrchovej vrstvy' a i. Pozri aj ↗ *ošumelý*, ↗ *šupák*, ↗ *šúpolie*. – **šupa²** ↗ *šup*

šupák hovor. pejor. ‚trhan, tulák' (od 20. stor.) • Nie celkom jasné – buď patrí k *šúpať* (↗ *šupa¹*; t. j. ‚zbavovať šupy, kôry, kože ap.' > ‚odierať', k významu porov. *odraté šaty* ‚ošúchané'), alebo k ↗ *šupovať* (podľa staršej praxe posielania tulákov do obce ich pôvodu).

šúpať ↗ *šupa¹*

šupieť hovor. expr. ‚mať znepokojujúci pocit strachu' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné, azda zvukomalebného pôvodu – k významu porov. čes. *šupěti* ‚rýchlo, so svišťaním letieť, pohybovať sa, šumieť, šušťať', dial. i ‚mrznúť'; odtiaľ asi prenesené na aj pocit strachu (porov. *prebehol mu mráz po chrbte* ap.).

šupina, šupka ↗ *šupa¹*

šúplata ‚tenká vrstva niečoho, plátok; mačina' (od 18. stor.) • Málo jasné – morfematicky azda *šú-plata*, zloženina expresívnej predpony **šu-* (porov. ↗ *šúveriť*) a rovnakého koreňa ako ↗ *plát;* k významu ‚mačina' porov. i nem. *Rasen-platte*, doslova ‚trávniková platňa'.

šuplík hovor. ‚zásuvka', staršie aj *šuflík* (od 18. stor.) • Azda obmena (pomocou domácej prípony *-ík*) staršieho *šuplád* ‚id.', prevzatého z nem. *Schublade* (doslova ‚zasúvacia truhlica'), od nem. *Lade* ‚truhlica' a *Schub* ‚posúvanie', súvisiaceho s nem. *schieben* ‚posúvať, zasúvať' (↗ *šibovať*).

šupnúť ↗ *šup*

šúpolie ‚listy z kukuričného klasu' (od 20. stor.) • Morfematicky azda *šúp-ol-ie;* ďalej nie celkom jasné. Môže ísť o odvodeninu od dial. *šúp, šúpa* ‚snop (slamy)' (od *16. stor.), prevzatého zo strhnem. *schoup* (nem. *Schaub*) ‚snop'; pomenovanie by súviselo s využívaním slamy aj šúpolia ako prírodných pletív. Vylúčiť azda nemožno ani odvodzovanie od *šupa*[1] – podľa chápania listov z kukuričného klasu ako akejsi „šupky"?

šupovať zastar. ‚odvádzať (v policajnom sprievode)', expr. ‚rýchlo odvádzať, hnať' (od 20. stor.) • Pôvodne ‚odvádzať, hnať v policajnom sprievode' (*š. do väzenia*), od **šup* (porov. ***šupom*** zastar. ‚s policajným sprievodom', expr. ‚rýchlo, chytro'), čo je prevzatie z nem. *Schub* ‚posun, postrk', ktoré súvisí s nem. *schieben* ‚posúvať, tisnúť; strkať' (↗ *šibovať*). Pozri aj ↗ *šupák.*

šups ↗ *šup*

šús subšt. ‚rýchly, priamy zjazd po strmom svahu' (od 20. stor.) • Z nem. *Schuss* ‚prudký pohyb, vyrazenie, výbeh' (podľa toho i nem. *Abfahrt im Schuss* ‚zjazd šúsom'), ktoré súvisí s nem. *schießen* ‚strieľať; vyrážať, rútiť sa'.

šústať expr. (od *17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu (porov. *píla š-a* ‚svišti'), prenesené aj na pohyby sprevádzané zvukom – o úderoch (staršie *š.* ‚biť, udierať niekoho'), vrhaní niečoho (*š. kamene*), o padajúcej, valiacej sa vode (*dážď š-a*) ap. Z odvodenín: ***úšust*** ‚zosúvajúce sa kamenie; strmý svah ním pokrytý' (od slovesa typu **u-šústať [sa]* ‚navaliť [sa]' ap.).

šuster hovor. zastar. ‚obuvník' (od *16. stor.) • Z nem. *Schuster*, čo je zjednodušenie strhnem. *schuoh-sūter*, doslova ‚kto šije topánky'. Výraz je zložený zo strhnem. *schuo(ch)* ‚topánka' (sthnem. *scuo(h)*, dnešné nem. *Schuh* ‚id.'; germ.) a sthnem. *sūtāri, sūter*, strhnem. *sū(s)ter* ‚obuvník', čo je prevzatie z lat. *sūtor* ‚obuvník, švec', od lat. *suere, sūtum* ‚šiť, zošívať' – topánky sa šili z kože; porov. aj *švec* (↗ *šiť*). Z odvodenín: ***prešustrovať*** hovor. expr. ‚premárniť, premrhať', podľa nem. *ver-schustern* ‚id.' (aj ‚pokaziť; sfušovať ap.', k negatívnym predstavám o menej kvalitných obuvníkoch porov. i *prištipkár*).

šušeň ↗ *suchý*

šuška ‚semenný plod ihličnatých stromov' (od 17. stor.) • Asi obmena pôvodného ↗ *šiška;* novšie *u* nie je jasné – azda podľa ↗ *suchý* (využívanie suchých šišiek na kúrenie), resp. i podľa ↗ *šúľok* (porov. staršie *svrčinové šúľky* ‚šišky', 18. stor.).?

šuškať (od 17. stor.), **šušlať** (od 18. stor.), **šušotať** (od 19. stor.), **šušťať** (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *šúchať* ap.

šuta ↗ *šutý*

šuter subšt. ‚kameň; štrk' (od 20. stor.) • Z nem. *Schotter* ‚štrk', čo je variant nem. *Schutt* ‚rozdrobené kamenie; rozvaliny, trosky, odpad', od nem. *schütten* ‚sypať' – pôvodný význam bol ‚čo sa sype ap.', aj o zosypávaných zvyškoch muriva ap., odtiaľ prenesené na príslušný materiál, t. j. na kamenie či štrk. Výraz sa rozšíril v 19. stor. vďaka rozvoju výstavby ciest.

šutý ‚bezrohý' (od 18. stor.) • Výraz známy v jazykoch karpatsko-balkánskej oblasti (okrem sl. jazykov porov. i rum. *șut*, alb. *shyt* ‚id.' ap.), nejasného pôvodu. Z odvodenín: ***šuta*** ‚bezrohá ovca, koza ap.'.

šúveriť ‚skrúcať, krčiť, kriviť' (od 20. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena (novšie *š* vzhľadom na možnú expresivitu slova?) pôvodného *s-úveriť*, od staršieho *úveriť* ‚kriviť, ohýbať, krútiť', odvodeného od **uverý* ‚krivý' (porov. čes. dial. *uvěrý* ‚skrivený' ap.), ktorého východiskom je psl. **ǫ-věr-ъ*, zložené z predpony **ǫ-* (↗ *u-*[2]) a koreňa **věr-* < **u̯oi-r-*, súvisiaceho s psl. **viti* (↗ *viť*) – z významového hľadiska ‚vitý' > ‚ohýbaný, ohnutý, skrivený ap.' Iný výklad tu uvažuje o pôvodnom **šu-veriti* (azda už psl.?), zloženom z expresívnej predpony **šu-* (porov. i ↗ *šúplata*) a koreňa **ver-* < ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať'; ďalej pozri ↗ *vrtieť.*

šváb ‚zool. Blatta' (od 18. stor.) • Od etnického názvu *Šváb* ‚príslušník jedného z hornonemeckých kmeňov; pejor. Nemec vôbec' (s možným vplyvom nem. *Schwabe* ‚Šváb', dial. i ‚šváb'); k významu porov. rus. *prusák* (*прусак*) ‚šváb' (doslova ‚Prus'), poľ. *prusak, francuz* ‚id.',

↗ *rus* a i. Ide o pôvodné označenia iných (obyč. zemepisne blízkych) národov, ktorým sa takto – ironicky – pripisuje „zodpovednosť" za nepríjemný hmyz (údajná nečistotnosť príslušníkov iného národa ap.); rýchlo sa pohybujúce šváby môžu takisto pripomínať nájazd útočiaceho cudzieho vojska – napr. z Ruska sú známe ľudové povesti o nepriateľskej armáde, ktorá sa premenila na šváby.

švabach ‚lomené gotické písmo' (od 19. stor.) • Zo spojenia *švabašské písmo* (od 19. stor.) – podľa nem. *Schwabacher Schrift* ‚id.', od názvu obce Schwabach pri Norimbergu.

švacnúť hovor. expr. ‚udrieť, švihnúť; hodiť, vrhnúť' (od 18. stor.) • Azda zvukomalebné.

švagor ‚manželov al. manželkin brat, sestrin manžel' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *swāger* (nem. *Schwager*), doslova ‚svokrov syn' – ide o odvodeninu od výrazu zachovaného v nem. *Schwäher* ‚svokor' (germ. **swehra(n)-;* súvisí s psl. **svekrъ*, ďalej pozri ↗ *svokor*). Z odvodenín: ***švagriná.***

švanda subšt. ‚zabavenie, huncútstvo' (od 20. stor.) • Z čes. *švanda*, nejasného pôvodu. Môže ísť o zjednodušenie pôvodného **štvanda*, vysvetľovaného ako expresívna obmena čes. *štvanice* ‚durenie, hon; huckanie' (od čes. *štváti* ‚duriť, hnať, štvať; huckať', zodpovedajúceho ↗ *štvať*) – pôvodne mohlo ísť o označenie zápasov divých zvierat nahuckaných proti sebe (v minulosti obľúbené v šľachtických kruhoch), odtiaľ všeobecne ‚zábava ap.'. Iný výklad tu uvažuje o obmene nem. *Schwank* ‚fraškovitý kúsok, drsný žartovný výčin', pôvodne asi ‚švih, úder'; súvisí s nem. *schwingen* ‚kývať (sa)'. Pozri aj ↗ *sranda.*

švandra pejor. ‚pobehlica' (od 19. stor.) • Nem. pôvodu; patrí k staršiemu nem. *Schwender* ‚márnotratník', od nem. *schwenden* ‚ničiť; márniť (o majetku ap.)', porov. i dnešné nem. *ver--schwenden* ‚premárniť' – pôvodne ‚spôsobiť, aby niečo zmizlo ap.', kauzatívum k nem. *(ver)schwinden* ‚(z)miznúť'; porov. ↗ *švindeľ.*

švárny ‚pekný, driečny' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako obmena pôvodného **svárny* < **s-tvárny* ‚majúci (dobrý, pekný) tvar'; k *s-* < **sъ* ‚dobrý' pozri ↗ *smrť.* Podľa iného výkladu je reflexom psl. **svarьnъ*, od psl. **svara* (> staršie slk. *švára* ‚čistota, poriadok', 18. stor.), porovnávaného so sthnem. *swāri*, nem. *schwer* ‚ťažký', lit. *sverti* ‚vážiť', *svarùs* ‚ťažký, závažný, dôležitý' a i. (všetko od ide. **(s)u̯er-* ‚viazať, zoradovať, vešať [aj pri vážení]; ťažký') – pre psl. **svara*, **svarьnъ* možno predpokladať významový vývin ‚ťažký' > ‚majúci (potrebnú, správnu, riadnu) váhu' > ‚poriadny, čistý, pekný ap.'. Z odvodenín: ***nešvár*** (od staršieho *ne-švárny* ‚nečistý, neporiadny').

švec ↗ *šiť*

švehla ‚drobný hmyz (zool. Lepisma)' (od 19. stor.) • Nejasné. Azda obmena (s nejasným novším *h* – podľa ↗ *šveholiť*?) staršieho *švela* ‚husia, slepačia, ovčia voš' (od 18. stor.) – to z pôvodného **vš-ela*, od ↗ *voš*, gen. *vši*? Pozri aj ↗ *švola.*

šveholiť ‚štebotať, švitoriť' (od 17. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *švehla.*

švihať (od 18. stor.) • Pôvodne **svihať*, z psl. **svigati* (**su̯eig-*), súvisiaceho s toch. B *waike* ‚lož' (t. j. prekrúcanie pravdy, krivá výpoveď a i.), sthnem. *swīhhōn* ‚túlať sa; podvádzať', lit. *svaĩgti* ‚strácať vedomie' a i. – všetko od ide. **su̯eig-*, čo je rozšírenie ide. **su̯ē(i)-* ‚ohýbať, krútiť, kývať (sa) ap.' (pozri aj ↗ *chvieť sa*). Z odvodenín: ***švihák*** hovor. ‚fičúr, elegán' (pôvodne ‚čím sa švihá, prút', odtiaľ i ‚muž štíhly, ohybný ap. ako prút' > ‚elegán'), ***švihadlo*** a i. Pozri aj ↗ *svieži*, ↗ *svižký.*

švík ↗ *šiť*

švindeľ hovor. ‚podvod, klamstvo' (od 19. stor.) • Z nem. *Schwindel*, od slovesa *schwindeln*, pôvodne ‚mať závrat, strácať vedomie', z toho ‚byť zmätený; miasť niekoho' > ‚podvádzať, klamať' (> slk. ***švindľovať***, od 19. stor.). Nem. *schwindeln* je odvodené od nem. *schwinden* ‚miznúť, ubúdať, strácať sa ap.'; porov. aj ↗ *švandra.*

švitoriť ‚štebotať, šveholiť' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; k hláskovo blízkemu koreňu porov. ↗ *svišťať.*

švola ‚druh cudzopasiaceho hmyzu (zool. Menopon)' (od 20. stor.) • Nejasný výraz – pôvodne azda **vš-ola*, od ↗ *voš*, gen. *vši*? Porov. aj ↗ *švehla.*

švung hovor. ‚tempo, rýchlosť' (od 20. stor.) • Z nem. *Schwung*, doslova ‚švih'; súvisí s nem. *schwingen* ‚kývať (sa), knísať (sa)'.

T, Ť

ta ‚tam (o smere)' (od *15. stor.) • Psl. **ta* (**tō*); odvodenina od ide. zámenného koreňa **to*, ďalej pozri ↗ *ten.* Z odvodenín: ***tade*** (k častici **de* porov. ↗ *kde* ap.), ***tadiaľ*** (zakončenie asi

podľa ↗ *-kiaľ* ap.); *tam* (skrátenie pôvodného **tamo* < psl. **ta-mo*, k slovotvorbe porov. ↗ *kam*) a i.

ťa ↗ *ty*

tabak ,bot. Nicotiana' (od 17. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie indián. jazykov karibskej oblasti (taino: *tabaco* ako označenie trubice na vdychovanie omamného prášku); do Európy preniklo prostredníctvom špan. *tabaco*. Iný výklad upozorňuje, že špan. *tabaco* je doložené už začiatkom 15. stor. (t. j. ešte pred objavením Ameriky), a vysvetľuje ho ako prevzatie z arab. *ṭabbāq*, *ṭubbāq* – špan. výraz, označujúci rôzne liečivé rastliny, mohol byť v Amerike prenesený aj na tabakovú rastlinu, ktorá nebola v Európe známa. ***Tabatierka*** je z fr. *tabatière*, čo je novšia odvodenina od fr. *tabac* ,tabak', foneticky [taba].

tabela ,prehľadná tabuľka' (od 18. stor.) • Z lat. *tabella*, čo je zdrobnenina od lat. *tabula* (↗ *tabuľa*). Z odvodenín: ***tabelátor*** ,kto zostavuje tabely; stroj snímajúci údaje z dierných štítkov' a i. – **tabla** ,predmet v tvare dosky' (od 15. stor.) • Zo strlat. *tabla*, ktorého východiskom je lat. *tabula* (↗ *tabuľa*). Z odvodenín: ***tablica*** (*obločné t-e*), ***tablička*** (*t. čokolády* ap.). – **tabletka**, odb. **tableta** ,liečivý prípravok zlisovaný do plochého tvaru' (od 20. stor.) • Z fr. *tablette*, čo je zdrobnenina od fr. *table* ,tabuľa', ktorého východiskom je lat. *tabula* (↗ *tabuľa*) – pôvodne išlo o označenie lieku v tvare tabuľky. – **tablo** ,súbor fotografií viacerých osôb (na spoločnom podklade)' (od 19. stor.) • Z fr. *tableau* ,obraz, zobrazenie', odvodeného od fr. *table* ,doska; pomaľovaná doska, obraz', z lat. *tabula* (↗ *tabuľa*).

tábor (od 16. stor.) • Z maď. *tábor*, čo je asi prevzatie z turk. **tabur* (porov. osmanské tur. *tabyur* ,pás, ohrada z kolov', *tapkur* ,pás, ohrada z kolov; rad, línia; vozová hradba', čagat. *dapqur*, *tapqur* ,vojenský oddiel, vojsko' a i.). Starší výklad odvodzoval maď. *tábor* od názvu čes. mesta Tábor (založené husitmi v r. 1420, pomenované podľa biblického vrchu Tábor – porov. Sdc 4, 6), maď. výraz je však písomne doložený už v r. 1383.

tabu ,niečo zakázané, nedotknuteľné' (od 20. stor.) • Z tongského *tabu*, ktoré zodpovedá polynézskemu *'tapu* ,čo je označené (ako vyhradené pre majiteľa)', z toho i ,zasvätené, posvätné, nedotknuteľné predmety' (používané pri náboženských úkonoch). Do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *taboo*.

tabuľa (od 17. stor.) • Z lat. *tabula* ,doska (aj na maľovanie, písanie ap.)'. Pozri aj ↗ *tabela*, ↗ *tobolka*. – **tabula rasa** [ráza] psych. ,predpokladaný stav vedomia po narodení, bez dojmov a predstáv' (od 20. stor.) • Doslova ,čistá doska'; od lat. *tabula* (↗ *tabuľa*) a *rāsus*, čo je príč. min. trpné od lat. *rādere*, *rāsum* ,škriabať; (škriabaním) vyčistiť, vyhladiť'. – **tabulátor** ,súčiastka kancelárskych strojov umožňujúca písanie do stĺpca' (od 20. stor.) • Z angl. *tabulator*, od slovesa *to tabulate* ,zostavovať do tabuliek, stĺpcov', utvoreného na základe lat. *tabula* (↗ *tabuľa*).

taburet, taburetka ,nízka stolička bez operadla', staršie i *tabulet* (od 17. stor.) • Z fr. *tabouret*, čo je odvodenina od fr. *tabour*, predstavujúceho staršiu formu fr. *tambour* ,bubon' (↗ *tambur*) – taburet je pomenovaný podľa svojho tvaru. Fr. *tabour* je prevzaté z orientálnych jazykov – ako východisko sa uvádza perz. *tabīr* ,bubon' alebo arab. *ṭabl*, mn. *ṭubūl* ,id.'; forma *tambour* (s druhotným *-m-*) vznikla asi pod vplyvom arab. *ṭunbūr* (↗ *tambura*).

tácka ,podnos' (od 18. stor.), **tácňa** (od 19. stor.) • Odvodeniny od staršieho *táca* (od 18. stor.), prevzatého z nem. dial. (bavor.) *Tätze* ,plytký tanierik, podnos pod šálku ap.', ktorého východiskom je tal. *tazza* ,miska (na pitie); šálka', prevzaté z arab. *ṭāsa* ,id.'.

tackať sa ,neisto, kolísavo kráčať' (od 18. stor.) • Obmena (expresívna zdrobnenina?) pôvodného **tákať sa*, od **tákať²* ,točiť, krútiť ap.', súvisiaceho s ↗ *točiť* (ku vzťahu *točiť*: **tákať [sa]* porov. *močiť*: staršie čes. *mákati* ,id.'; ďalej pozri ↗ *táčky*) – k významu porov. i *potočiť sa* ,stratiť rovnováhu, zatackať sa'. Pozri aj ↗ *potácať sa*.

tácňa ↗ *tácka*

táčky ,fúrik' (od 16. stor.) • Odvodenina od slovesa **tákať²* (porov. sln. *tákati* ,valiť', chorv. dial. *tâkati se* ,kotúľať sa, valiť sa' a i.; pozri aj ↗ *tackať sa*), ktorého východiskom je azda už psl. **takati* (**tōk-*), iteratívum k psl. **točiti* (↗ *točiť*) – z významového hľadiska ,čo sa (opakovane) točí' > ,koleso' (porov. napr. srb., chorv. *tòčak* ,id.' < **točьkъ*) > ,fúrik'; k významu porov. dial. *koliečko* ,jednokolesový fúrik', k *táčky* pomn. porov. dial. *koliečka* pomn. ,fúrik'. S ↗ *tákať¹* etymologicky nesúvisí.

tade, tadiaľ ↗ *ta*

taft ,lesklá tkanina' (od 20. stor.) • Z nem. *Taft*, čo je prevzatie z tal. *taffettà* (odtiaľ aj staršie slk. *tafeta*, *tafata*, *tafat;* od 16. stor.) – ide

o prevzatie z perz. *tāftah* ‚tkanina', od perz. *tāftan* ‚tkať'.

tágo ‚biliardová palica' (od 19. stor.) • Zo špan. *taco (de billar);* málo jasné – azda expresívny výraz zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku (vnímaného ako *tak!*) sprevádzajúceho údery drevenej palice.

ťahať (od 16. stor.) • Psl. **tęgati* (**teng-*); súvisí s avest. *ϑang-* ‚ťahať', lat. *tēmō* ‚oje' (**tengh--smō*?; pôvodne asi ‚žrď na ťahanie voza'), nem. *Deichsel* ‚oje' (germ. **þenh-slō*) a i. –všetko od ide. **tengh-* ‚ťahať, naťahovať, napínať'. Z odvodenín: ***tiahnuť*** (**tęgnǫti*), k tomu ***potiahnuť, vytiahnuť, vztiahnuť*** (↗ *vz-* ‚smerom nahor') ap., odtiaľ ***poťah, výťah, vzťah*** atď.; ***súťaž***, doslova azda ‚spoločné (↗ *su-*) tiahnutie', o viacerých konkurentoch tiahnucich, smerujúcich do toho istého cieľa, a i. Pozri aj ↗ *otázka*, ↗ *sťažeň*, ↗ *stuha*, ↗ *ťažiť*, ↗ *tuhý*, ↗ *túžiť*.

tachometer ‚prístroj na meranie rýchlosti al. počtu obrátok' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *tachos* (τάχος) ‚rýchlosť' a *metron* (μέτρον) ‚miera' (pozri aj ↗ *metrum*).

tajbrejk ‚(v tenise) skrátená hra pri nerozhodnom výsledku setu', pôv. pís. *tiebreak* (od 20. stor.) • Z angl. *tie-break*, doslova asi ‚prelomenie nerozhodného stavu', od angl. *break* ‚rozbitie, zlomenie, prelomenie' (od slovesa *to break* ‚lámať, rozbíjať', ↗ *brejk*) a *tie* ‚zviazanosť, zjednotenosť ap.; rovnaký výsledok dosiahnutý dvoma al. viacerými súťažiacimi', od slovesa *to tie* ‚viazať, zväzovať (sa); dosiahnuť rovnaký výsledok (s niekým), rovnaký počet bodov, hrať nerozhodne ap.'.

tajfún ‚orkán vo východoázijskej oblasti' (od 20. stor.) • Čín. pôvodu (južné čín. *tai fung*, zodpovedajúce severnému *ta-feng*, od čín. *ta* ‚veľký' a *feng* ‚vietor') – do Európy preniklo prostredníctvom angl. *typhoon;* písanie angl. výrazu bolo ovplyvnené gr. *tyfōn* (τυφῶν) ‚vzdušný vír, víchrica'.

tajga ‚hustý sibírsky les' (od 20. stor.) • Z rus. *tajgá* (*тайга*), čo je prevzatie z altajského *taiya* ‚skalnaté hory'.

tajiť (od 15. stor.) • Psl. **tajiti;* príbuzné s chet. *taya-* ‚kradnúť', stind. *tāyúḥ*, *stāyúḥ* ‚zlodej', *stāyát* ‚skryto, tajne', avest. *tāyuš* ‚zlodej', gr. *tēysios* (τηΰσιος) ‚klamný, márny' a i. – všetko od ide. **(s)tāi-* ‚tajne niečoho pozbavovať, ukrývať, kradnúť'. Z odvodenín: ***tajný; potajmo***, od **taj-ьmo* (k prípone porov. *krad-mo* ap.) – odtiaľ i ***potajme, potajomky, tajomný*** (od toho ***tajomník***, o význame pozri ↗ *sekretár*[1]), ***tajomstvo*** a i. Pozri aj ↗ *inotaj*, ↗ *tanúť*.

tak ↗ *taký*

tákať[1] ‚vydávať zvuky podobné slabike *ták*' (od 20. stor.) • Zvukomalebné. – ***tákať**[2]* ↗ *táčky*

takmer ‚skoro, bezmála' (od 17. stor.) • Zo spojenia typu **(v) takej miere* (↗ *taký*, ↗ *miera*); porov. i ↗ *temer*.

takt (od 18. stor.) • Z lat. *tāctus*, doslova ‚dotýkanie, dotyk', od lat. *tangere, tāctum* ‚dotýkať sa' (↗ *tangovať*). Z významu ‚dotyk' vzniklo ‚úder (udávajúci rytmus)', odtiaľ i ‚pravidelne sa opakujúca rytmická jednotka' (*trojštvrťový t.* ap.) > ‚rytmus' (*pohybovať sa do t-u*). Význam ‚ohľaduplnosť' (*spoločenský t., pristupovať k ľuďom s t-om*) je podľa fr. *tact*, kde vznikol posunom ‚(jemný) dotyk' > ‚jemnosť' > ‚ohľaduplnosť' ap.

taktika ‚premyslený postup v konaní; voj. náuka o vedení boja' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *tactique*, nem. *Taktik*) z gr. *taktikē (technē)* (τακτικὴ τέχνη), doslova ‚umenie zoraďovania (vojenských jednotiek)', od gr. *taktikos* (τακτικός) ‚súvisiaci so zoraďovaním vojska', odvodeného od gr. *tassō* (τάσσω) ‚staviam, zoraďujem'.

taký (od 16. stor.) • Psl. **takъ* (**tōk-*); odvodenina (podobne ako lit. *tóks* ‚taký') od ide. zámenného koreňa **to-* (↗ *ten*). Z odvodenín: ***tak*** (skrátenie staršieho *tako*, čo je asi pôvodný tvar stred. rodu). Pozri aj ↗ *aký*, ↗ *takmer*.

taľafatka expr. ‚bezobsažné reči; bezvýznamná vec' (od 17. stor.) • Nejasné. Pozri aj ↗ *facka*.

talár ‚ceremoniálne rúcho sudcov, vysokoškolských hodnostárov ap.' (od 19. stor.) • Z lat. *(vestis) tālāris* ‚(odev) siahajúci po členky', od lat. *tālus* ‚členok'. Pozri aj ↗ *talón*.

talent ‚nadanie', staršie i ‚váhová jednotka' (od 17. stor.) • Z lat. *talentum*, čo je prevzatie z gr. *talanton* (τάλαντον) ‚váha; váhová jednotka'. Dnešný význam nadväzuje na biblické podobenstvo o zverených talentoch, t. j. o peniazoch s hodnotou zodpovedajúcou váhe použitého kovu (Mt 25, 14 – 30) – „talenty" sa vysvetľovali aj obrazne, ako Bohom zverené schopnosti či nadanie.

Tália, v spojeniach ***chrám, stánok T-e*** kniž. ‚divadlo', ***služobníci T-e*** kniž. ‚herci' (od 19. stor.) • Podľa Tálie (gr. *Thaleia*, Θάλεια; lat. *Thalēa*, *Thalīa*), gr. múzy komédie.

talian pejor. ‚človek, s ktorým sa nemožno dohovoriť' (od 20. stor.) • Z etnického názvu *Talian*, čo je prevzatie zo stal. *taliàno* (spis. tal.

Italiano), od tal. *Italia* ,Taliansko' – názvy príslušníkov iných národov často prechádzajú významovým vývinom ,človek, ktorý nerozumie nášmu jazyku, s ktorým sa nemožno dohovoriť' > ,nechápavec, hlupák' ap. Porov. aj ↗ *hotentot*, ↗ *trpák*.

taliga ,dvojkolesový vozík' (od 17. stor.) • Z maď. *taliga*, čo je asi prevzatie z vsl. jazykov (porov. strus. *telěga* (ТЄЛѢГА), ukr. *telíha (меліга)* a i.) – ako možné východisko výrazu sa uvádza mongol. *telege(n)* ,povoz, voz', od mongol. *tele* ,voziť'.

tálium ,kovový chemický prvok' • Názov prvku (angl. *thallium*) utvoril v r. 1861 jeho objaviteľ, brit. chemik W. Crookes, na základe gr. *thallos* (*θαλλός*) ,zelená vetva, výhonok', od gr. *thallō* (*θάλλω*) ,kvitnem' – prvok je údajne pomenovaný podľa svetlozelenej čiary vo svojom spektre.

talizman ,amulet' (od 19. stor.) • Z tal. *talismano*, čo je prevzatie z perz. *ṭilismāt* mn., od perz. *ṭilism* (arab. *ṭilasm*) ,magický predmet' – východiskom výrazu je gr. *telesmos* (*τελεσμός*) ,obrad zasvätenia', odvodenina od gr. *teleō* (*τελέω*) ,dokončujem, vykonávam; konám náboženský obrad', od gr. *telos* (*τέλος*) ,koniec'.

talón ,zvyšok kariet po rozdaní', peňaž. ,poukážka na vydanie nového kupónového hárka k cenným papierom' (od 20. stor.) • Z fr. *talon*, pôvodne ,päta' (z ľud. lat. *tālō*, gen. *tālōnis*, od lat. *tālus* ,členok'), s ďalším významovým vývinom ,koniec (tela); zvyšok' > ,zvyšok lístka; kontrolný ústrižok, poukážka ap.'. Pozri aj ↗ *talár*.

tam ↗ *ta*

tamariška ,bot. Tamarix', staršie i *tamarišk* (od 17. stor.) • Z lat. *tamariscus*, čo je obmena staršieho *tamarīx*, nejasného pôvodu – azda inojazyčné prevzatie?

tambur odb. ,valec na navíjanie papiera; súčasť mykacieho stroja' (od 19. stor.) • Z fr. *tambour*, doslova ,bubon' (odtiaľ aj ,technické zariadenie bubnového, valcového tvaru' ap.), čo je obmena staršieho fr. *tabour;* ďalej pozri ↗ *taburet*. Pozri aj ↗ *tamburína*.

tambura, tamburica ,balkánsky strunový hudobný nástroj podobný mandolíne', staršie *tambora* (od 18. stor.) • Z balkánskych jazykov (porov. bulh. *tamburá (тамбура)*, srb., chorv. *tàmbura* ap.) – východiskom výrazu je tur. *tambura*, čo je prevzatie z arab. *ṭunbūr*, mn. *ṭanābīr* ,id.'. Pozri aj ↗ *taburet*.

tamburína ,bubník s hrkálkami používaný pri niektorých tancoch' (od 19. stor.) • Z román. jazykov (fr. *tambourin*, tal. *tamburino*), z hľadiska pôvodu zdrobnenina od fr. *tambour*, tal. *tamburo* ,bubon'; ďalej pozri ↗ *tambur*.

tampón ,chumáč gázy al. vaty používaný na zastavenie krvácania ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *tampon*, čo je novší variant pôvodného *tapon* ,zátka', z germ. jazykov.

tamtam ,bicí hudobný nástroj podobný gongu' (od 20. stor.) • Výraz zvukomalebného pôvodu, asi z malajčiny (*tammittam*).

tancovať ↗ *tanec*

tandem (od 20. stor.) • Z angl. *tandem*, čo je prevzatie z lat. *tandem* ,konečne, tak predsa'. Lat. výrazu zodpovedá v tomto význame angl. *at length*, znamenajúce doslova ,po dĺžke' (v protiklade k angl. *side by side* ,vedľa seba'). Význam ,po dĺžke' sa slovnou hračkou preniesol i na lat. *tandem*, ktorým sa v Anglicku začal označovať záprah s dvoma za sebou (t. j. „po dĺžke") zapriahnutými koňmi – odtiaľ slk. *tandem* ,usporiadanie dvoch strojov za sebou' (*t-ový traktor*) i ,bicykel pre dvoch jazdcov', z toho všeobecne ,dvojica' (*trénerský t.* ap.).

tanec (od 16. stor.) • Zo strhnem. *tanz* (nem. *Tanz*), čo je prevzatie zo stfr. *danse* ,tanec', od fr. *danser* ,tancovať', nejasného pôvodu – azda z pôvodného **dē-antiāre*, doslova ,pohybovať sa vpred', od lat. *dē-* (↗ *de-*) a *ante* ,pred'. Z odvodenín: ***tancovať*** (staršie i *tančiť*).

tangens mat. ,goniometrická funkcia' (od 19. stor.), **tangenta** geom. ,dotyčnica' (od 20. stor.) • Podľa lat. *(līnea) tangēns*, doslova ,dotýkajúca sa (čiara)' – lat. *tangēns*, gen. *tangentis* ,dotýkajúci sa' je príčastie od lat. *tangere* ,dotýkať sa' (↗ *tangovať*).

tango ,spoločenský tanec v pomalom tempe' (od 20. stor.) • Zo špan. *tango* (najskôr vo význame ,argentínsky tanec'), asi zvukomalebného pôvodu – označenie bubna udávajúceho tanečný rytmus?

tangovať hovor., v spojení ***to ma net-uje*** ,to sa ma netýka' (od 20. stor.) • Z lat. *tangere* ,dotýkať sa, týkať sa'. Pozri aj ↗ *atakovať*, ↗ *integrálny*, ↗ *kontakt*, ↗ *kontingent*, ↗ *takt*, ↗ *tangens*, ↗ *taxa*.

tanier (od 16. stor.) • Z maď. *tányér*, čo je prevzatie z tal. *tagliere* ,drevená podložka (na krájanie mäsa ap.)' (staršie i ,tanier'), od tal. *tagliare* ,rezať, sekať' – východiskom slova je neskoré lat. *tāliāre*, pôvodne asi ,orezávať výhonky ap.', od lat. *tālea* ,prútik, výhonok'.

tanín [-n-] chem. ,trieslovina' (od 20. stor.) • Ako vedecký termín utvorené na základe fr. *tan*

‚dubová kôra (využívaná aj na zhotovovanie triesloviny)', ktorého východiskom je asi gal. *tanno-* ‚dub'.

tanistra [-n-] ‚kožená al. plátenná kapsa na dlhšom remienku' (od 16. stor.) • Zo staršieho maď. *tanyisztra* (novšie *tarisznya*), čo je prevzatie zo strgr. **tanistron*, ktoré vzniklo zrejme obmenou staršieho *tagistron* (*τάγιστρον*) ‚vrece s krmivom pre kone', od strgr. *tagizō* (*ταγίζω*) ‚kŕmim koňa', odvodeného od gr. *tagē* (*ταγή*) ‚nariadenie, rozkaz', od gr. *tassō* (*τάσσω*) ‚zoraďujem; nariaďujem, prikazujem' – novšie *n* namiesto pôvodného *g* môže byť aj podľa ↗ *kanistra*.

tank ‚nádrž na kvapaliny; bojové vozidlo' (od 20. stor.) • Z angl. *tank* (pôvodne ‚nádrž'), čo je prevzatie z ind. jazykov – porov. hind. *tānkh* ‚nádoba' a i. Význam ‚bojové vozidlo' vznikol počas 1. svetovej vojny (koncom r. 1915) vo Veľkej Británii – aby sa utajila výroba bojových vozidiel, robotníci zhotovujúci ich súčiastky boli informovaní, že ide o súčiastky potrebné na montáž „benzínových nádrží" (angl. *tanks*); pod nimi sa však v skutočnosti mysleli bojové vozidlá, odtiaľ dnešný význam. Z odvodenín: ***tanker*** ‚cisternová loď' (angl. *tanker*, od angl. *tank* ‚nádrž, cisterna'), ***tankovať*** ‚čerpať pohonné látky do *tanku*, nádrže motora'.

tantal ‚tvrdý vzácny kov' • Názov (švéd. *tantal*, lat. *Tantalum*) zaviedol v r. 1802 švéd. chemik A. G. Ekeberg podľa gr. mytologického kráľa Tantala (gr. *Tantalos*, *Τάνταλος*), ktorý smel stolovať s bohmi, avšak nezachovával mlčanlivosť o takýchto stretnutiach a prezrádzal ľuďom božské tajomstvá; za trest stál v podsvetí vo vode, a nemohol sa z nej napiť, preto trpel veľkým smädom (podľa toho ***Tantalove muky*** ‚veľké utrpenie, obyč. od túžby po niečom nedosiahnuteľnom'). Pomenovanie kovu súvisí s tým, že keď je ponorený v kyseline, nenasycuje sa ňou.

tantiéma [-nti-é-] ‚podiel autora na výnose z umeleckého diela; podiel členov správnych rád podnikov na zisku' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Tantieme* ž.) z fr. *tantième* m., od fr. *tant* ‚toľko, tak veľmi', ktorého východiskom je lat. *tantum*, od lat. *tantus* ‚taký veľký, toľký'.

tanúť kniž., v spojení ***tanie mu to na mysli*** ‚premýšľa o tom (stále)' (od 19. stor.) • Podľa čes. *tanouti na mysli* ‚byť predmetom premýšľania', ktorého východiskom je už stčes. *tanúti na mysl* ‚prichádzať na myseľ'. Stčes. *tanúti*, čes. *tanouti* – pôvodne asi ‚tajne sa prikrádať, vkrádať' – sa odvodzuje od rovnakého koreňa ako ↗ *tajiť*.

ťap, ťap-ťap cit. (od *18. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***ťapkať***, ***ťapnúť***, od toho ***ťapa*** hovor. expr. ‚laba' (t. j. ‚čo ťapká, vydáva zvuk pri chôdzi'), pejor. ‚nemotorná, ťarbavá žena' (pôvodne azda ‚ťapkavo, hlučne, ťažkopádne ap. chodiaca'; pozri aj ↗ *ťapša*) a i. Pozri aj ↗ *naďabiť*, ↗ *tápať*.

tápať ‚neisto sa pohybovať' (od 17. stor.) • Azda od zvukomalebného koreňa *tap-* (porov. hláskovo blízke ↗ *ťap*), avšak s nie celkom jasným významovým vývinom – buď podľa zvukov sprevádzajúcich ťažkopádnu, neistú chôdzu, alebo aj na základe predstavy o „oťapkávaní", ohmatávaní priestoru pri zníženej viditeľnosti. Nemožno tu vylúčiť ani vplyv nem. *tappen* ‚šmátrať po niečom; neisto ísť' (porov. nem. *im Dunkeln tappen* ‚tápať v tme'), takisto zvukomalebného pôvodu.

tapeta ‚ozdobný papier (al. iný materiál) na pokrývanie stien ap.', staršie ‚ozdobná vzorkovaná tkanina' (od 18. stor.) • Z lat. *tapēte*, *tapētum* ‚koberec, prikrývka', čo je prevzatie z gr. *tapēs* (*τάπης*), gen. *tapētos* (*τάπητος*) ‚id.', pôvodom azda z irán. jazykov. Pozri aj ↗ *tapiséria*, ↗ *tepich*.

tapír ‚tropický bylinožravec príbuzný koňovi (zool. Tapirus)' (od 18. stor.) • Z indián. jazykov Latinskej Ameriky (tupijské *tapira*).

tapiséria ‚ozdobný nástenný pokrovec' (od 20. stor.) • Z fr. *tapisserie*, čo je odvodenina od fr. *tapis* ‚koberec (i nástenný)' – ide o prevzatie z gr. *tapētion* (*ταπήτιον*), čo je zdrobnenina od gr. *tapēs* (*τάπης*); ďalej pozri ↗ *tapeta*.

ťapkať, ťapnúť ↗ *ťap*

ťapša hovor. ‚plech na pečenie' (od 18. stor.) • Z maď. *tepsi*, čo je prevzatie z jazykov juhových. Európy; ako konečné východisko výrazu sa uvádza perz. *tabšī* ‚kovový podnos s okrajom zahnutým nahor'. Ako nadávka (*ť. nemotorná!*) sa používa pravdepodobne v dôsledku zblíženia s etymologicky nesúvisiacim *ťapa*; ďalej pozri ↗ *ťap*.

tárač, táradlo, táraj ↗ *tárať*

tarantela ‚taliansky ľudový tanec' (od 20. stor.) • Z tal. *tarantella*, podľa mesta Taranto v Apúlii. – **tarantula** ‚jedovatý pavúk žijúci v južnej Európe' (od 18. stor.) • Zo zool. lat. *Lycosa tarantula* – názov vznikol na základe tal. *tarantola*, podľa mesta Taranto, v okolí ktorého sa tento druh pavúka vyskytuje.

tarasiť ‚zahrádzať, robiť nepriechodným' (od 19. stor.) • Doslova ‚stavať *tarasy*' – odvodenina od staršieho slk. *taras* ‚násyp, val zo zeminy' (od 17. stor.; porov. i *tarasovať* ‚hradiť, opevňovať', 18. stor.), prevzatého zo staršieho nem. *Tarraß* ‚násyp z hliny', pôvodom z román. jazykov; k východiskovému výrazu pozri ↗ *terasa*.– **tarasnica** voj. ‚stredoveké delo; ručná protitanková zbraň', staršie *taraska* ‚delo, mažiar' (od 17. stor.) • Doslova ‚delo na borenie *tarasov*', od staršieho *taras* ‚násyp, val zo zeminy'.

tárať expr. ‚nepremyslene, nerozvážne hovoriť' (od 18. stor.) • Psl. **tarati* (**tōr-*); iteratívum od psl. **toriti*, súvisiaceho s chet. *tar-* ‚hovoriť', lit. *tar̃ti* ‚povedať, hovoriť' – všetko od ide. **ter-* ‚hovoriť'. Z odvodenín: ***tárač, táraj*** i ***táradlo*** a i. Pozri aj ↗ *tárať sa*.

tárať sa expr. ‚túlať sa' (od 18. stor.) • Málo jasné. Vzhľadom na hláskovú zhodu tu možno uvažovať o etymologickej totožnosti s ↗ *tárať* (význam ‚túlať sa' azda na základe predstavy o hovorení „z cesty" ap.? porov. ↗ *blúzniť*); nedá sa vylúčiť ani súvislosť s ↗ *trieť* – k možnému významovému vývinu v smere ‚trieť' > ‚pohybovať sa' porov. *šuchtať sa* (↗ *šúchať*), ↗ *štrachať sa* ap.

ťarbať sa expr. ‚teperiť sa' (od 18. stor.) • Azda od maď. *terped* ‚(o človeku) rozťahovať sa; byť nečinný, leňošiť'. Z odvodenín: ***ťarbavý*** expr. ‚neobratný; nešikovný' a i. Pozri aj ↗ *terigať*.

tarhoňa ‚cestovina v podobe drobných guľkovitých útvarov' (od 18. stor.) • Z maď. *tarhonya*, čo je prevzatie z tur. *tarhana* ‚polievka (i sušené guľôčky) z múky a kyslého mlieka' – ako východiskom výrazu sa uvádza perz. *tarḫāna* ‚druh syra'.

ťarcha ‚veľká hmotnosť; bremeno' (od 16. stor.) • Z maď. *terhe* (akuz. *terhét*) ‚náklad, bremeno', čo je asi prevzatie zo strhnem. *trahte* (nem. *Tracht*), od nem. *tragen* ‚niesť'. – **ťarchavý,** v spojení *ť-á žena* ‚tehotná' (od 17. stor.) • Od ↗ *ťarcha* v staršom význame ‚(o žene) tehotenstvo; (o zvieratách) brezivosť' (od 18. stor.); k významu porov. ↗ *tehotný*.

tarifa ‚sadzba poplatkov' (od 18. stor.) • Z tal. *tariffa*, čo je prevzatie z arab. *taʿrīfa* ‚oznámenie, informácia (o cenách, poplatkoch ap.)', od arab. *ʿarafa* ‚oboznámiť (sa)'.

tarkavý dial. ‚strakatý' (od 17. stor.) • Z maď. *tarka* ‚pestrý' (pôvodne o konskej srsti), čo je staré prevzatie z turk. jazykov – porov. čuvaš. *tur* ‚(o koni) hnedý', kazaš. *taryïl* ‚(o dobytku) červený s čiernymi škvrnami', *tarlan* ‚(o koni) biely s červenými, žltými al. čiernymi škvrnami' a i.

tarok ‚typ hracích kariet' (od 18. stor.) • Z tal. *tarocco*, neznámeho pôvodu.

tartan ‚umelá látka na pokrývanie plochy športovísk' • Z angl. *Tartan* (zavedené v r. 1964 v USA ako ochranná známka), azda podľa angl. *tartan* ‚druh vlnenej látky nosenej najmä v Škótsku', nejasného pôvodu – môže ísť o prevzatie z fr. *tiretaine* ‚hrubé súkno' (azda odvodenina od stfr. *tiret* ‚druh vzácnej látky', v konečnom dôsledku podľa fenického mesta Tyros, známeho výrobou hodvábu); v zmysle iného výkladu súvisí s angl. *tartar, tartarin* (názov látky dovážanej z Orientu, asi podľa etnického názvu Tatárov).

tasať expr. ‚biť, šľahať, šibať' (od 19. stor.) • Vzniklo azda na základe staršieho **tasiť* ‚ťať, sekať ap.' (porov. stčes. *pro-tasiti* ‚preraziť [štít] úderom zbrane; prebodnúť [niekoho mečom ap.]', *přě-tasiti* ‚preseknúť [napr. hrdlo nožom], preťať' a i.), ktorého východiskom je už psl. **tasiti* (**tōs-*) ako iteratívum od psl. **tesati* (↗ *tesať*). Pozri aj ↗ *tasiť*.

tasiť ‚vyťahovať (sečnú zbraň) rýchlym pohybom' (od 19. stor.) • Málo jasné. Usúvzťažňovalo sa s ↗ *tasať* ‚biť ap.' a ďalej s ↗ *tesať* – *tasiť (zbraň)* môže byť odvodené od **tasъ* ‚sek, úder ap.' (aj o rýchlom pohybe zbraňou); mohlo však vzniknúť aj na základe ***vy-tasiť*** ‚vytiahnuť', ak bolo utvorené ako protiklad k ***v-tasiť*** kniž. ‚vbiť; vraziť (nôž, dýku do srdca ap.)'. V zmysle iného výkladu *tasiť (zbraň)* pôvodne znamenalo ‚vyťahovať' a súvisí s rus. *taskáť* (*таскать*) ‚ťahať, vyťahovať; vláčiť'; pôvod rus. výrazu však nie je jasný.

taška (od 17. stor.) • Zo sthnem. *tasca* (nem. *Tasche*), slovo nejasného pôvodu – azda súvisí s tal. *tasca* ‚vrecko, taška', avšak smer prevzatia nie je jasný; podľa iného výkladu ide o germ. odvodeninu od ide. **dhē-* ‚klásť' (↗ *dieť*).

ťať, *tnem* (od 17. stor.) • Psl. **tęti*, **tьnǫ;* súvisí s gr. *temnō* (*τέμνω*) ‚režem', *tomē* (*τομή*) ‚rezanie, rez', lit. *tìnti* ‚biť; vyklepávať kosu' a i. – všetko od ide. **tem-* ‚rezať'. Z odvodenín: ***odťať, sťať*** ap., k tomu ***odtínať, stínať*** (psl. *-*tinati*) a i. Pozri aj ↗ *nátoň*, ↗ *stonka*, ↗ *temeno*.

tata, tato hypok. ‚otec' (od *16. stor.) • Pôvodne slovo detskej reči, utvorené zdvojením slabiky *ta* (porov. ↗ *baba*[1] a i.).

tatér ↗ *tetovať*

tato ↗ *tata*

tátoš ‚rozprávkový, bujný kôň' (od *16. stor.) • Z maď. *táltos* (dial. i *tátos*); pôvodne asi ‚čarodejný, zázračný'.

tautológia log. ‚logicky chybná definícia (definujúce obsahuje príznak definovaného)', liter. ‚štylistická figúra hromadiaca slová rovnakého významu' (od 20. stor.) • Z lat. *tautologia*, čo je prevzatie z gr. *tāutologiā* (ταὐτολογία), doslova ‚hovorenie toho istého', od gr. *tāutologos* (ταὐτολόγος) ‚opakujúci už povedané; hovoriaci to isté' – ide o zloženinu na základe gr. *tāuton* (ταὐτόν) ‚to isté' a *legō* (λέγω) ‚hovorím'.

ťava ‚zool. Camelus' (od 17. stor.) • Z maď. *teve*, čo je prevzatie z turk. jazykov; porov. ujgur. *töbä*, *töwä*, kumán. *tövä*, tur. *deve* a i. < **täβä*.

taviť (od 17. stor.) • Vzniklo azda na základe ***roz-taviť***, dodatočne utvoreného k **roztávať* ‚rozpúšťať sa', od **roz-táť* ‚rozpustiť sa' ako odvodenine od **táť* (porov. čes. *táti*, rus. *tájať (таять)* ‚topiť sa, rozpúšťať sa' a i.). Východiskom výrazu je psl. **tajati*, usúvzťažňované s oset. *tajyn* ‚topiť (sa), rozpúšťať, taviť', arm. *t'anam* ‚zvlhčujem', gr. *tēkō* (τήκω) ‚rozpúšťam', lat. *tābēscere* ‚roztápať sa, rozpúšťať sa' a i. – všetko od ide. **tā-*, **tə-* ‚roztápať sa, rozkladať sa'. Pozri aj ↗ *tískať*.

taxa ‚úradne určený poplatok' (od 17. stor.) • Zo strlat. *taxa*, od lat. *taxāre* ‚ohmatávať; odhadovať, oceňovať' (> staršie slk. *taxovať*, od 16. stor.), strlat. i ‚ukladať daň', čo je frekventatívum k lat. *tangere* ‚dotýkať sa' (↗ *tangovať*). – **taxi** (od 20. stor.) • Z fr. *taxi*, čo je skrátenie pôvodného fr. *taximètre*, ktoré vzniklo obmenou staršieho *taxamètre*, prevzatého z nem. *Taxameter* ‚ukazovateľ taxy za jazdu, ceny' (> slk. ***taxameter***, od 20. stor.) – výraz je utvorený na základe strlat. *taxa* (↗ *taxa*) a gr. *metron* (μέτρον), lat. *metrum* ‚miera' (↗ *metrum*). Z odvodenín: ***taxík***, od toho ***taxikár***.

ťažiť (od *16. stor.) • Psl. **tęžiti;* odvodenina od psl. **tęgъ* (**teng-*) ‚ťažký' (pozri aj ↗ *tehotný*), príbuzného so stsev. *þungr*, švéd. *tung* ‚ťažký', lit. *tingùs* ‚ťažkopádny, lenivý' a i. – všetko od ide. **tengh-* ‚ťahať, naťahovať, napínať'; ďalej pozri ↗ *ťahať*. Význam ‚zaťažovať hmotnosťou' vznikol asi z pôvodného ‚(o predmete s istou hmotnosťou) ťahať nadol'; *ť.* ‚dobývať rudu a i.; využívať pre seba' (*ť. zo situácie* ap.) môže nadväzovať na význam typu ‚ťažko pracovať' (porov. i *naťahovať sa s niečim* expr. ‚namáhať sa, ťažko pracovať', *uťahaný* hovor. expr. ‚vyčerpaný' ap.). Z odvodenín: ***ťažký*** (psl. **tęžьkъ*), ***tiaž; zaťažiť***, k tomu ***zaťažovať***, ***záťaž;*** podobne ***obťažovať; priťažiť***, ***priťaž; ťažkať si*** hovor., ***sťažovať sa***, ***sťažnosť*** (azda od **sťažný*, porov. staršie čes. *stížný* ‚vyjadrujúci sťažnosť') a i.

teáter zastar. ‚divadlo' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Theater*) z lat. *theātrum* ‚id.' (> staršie slk. *teatrum*, od 17. stor.) – východiskom výrazu je gr. *theātron* (θέατρον) ‚stavba určená na predstavenia; divadlo', od gr. *theaomai* (θεάομαι) ‚dívam sa'. ***Teatrálny*** (z lat. *theātrālis* ‚súvisiaci s divadlom') prešlo posunom ‚divadelný' > ‚(v divadle) hraný; predstieraný, strojený' (*t. výstup* ap.). Pozri aj ↗ *amfiteáter*.

teba, tebe, tebou ↗ *ty*

teda (od 15. stor.) • Zjednodušenie staršieho *tehda* (od 15. stor.) < **tъgъda*, zloženého zo zámenného základu **tъ-* (pozri ↗ *ten*), **g*-ovej častice a častice **da* – porov. podobne utvorené **tъgъdy* > staršie slk. *te(h)dy* (ďalej pozri ↗ *vtedy*); k variantnosti častíc **da* a **dy* porov. i ↗ *nikdy:* dial. *nikda*, ↗ *onehdy* ap. Pôvodným významom bolo ‚v tom čase, vtedy', odtiaľ aj význam dôsledku (‚ak A, vtedy aj B' > ‚A, teda aj B' ap.).

tedeum cirk. ‚ďakovný chválospev; slávnostná ďakovná omša' (od 20. stor.) • Podľa lat. *Tē Deum laudāmus* ‚Teba, Bože, chválime', čo sú úvodné slová stredovekej hymnickej piesne (vznikla v 4. stor.). K pomenovaniu podľa začiatočných slov porov. i ↗ *rekviem*, ↗ *roráty*.

teenager [tinejdžer, tinedžer] ‚mladý človek medzi 10. a 20. rokom' (od 20. stor.) • Z angl. *teenager* – výraz vznikol na základe angl. *-teen* (zakončenie základných čísloviek od *thirteen* ‚13' po *nineteen* ‚19') a *age* ‚vek'; ďalej pozri ↗ *new age*.

teflon, teflón ‚syntetická látka s veľkou odolnosťou proti chemickým a tepelným vplyvom' • Z angl. *teflon* (ako ochranná známka v USA od r. 1945), utvorené na základe angl. *polytetrafluoroethylene* ‚polytetrafluóretylén'.

téglik hut. ‚žiaruvzdorná nádoba na tavenie menšieho množstva kovov'; ‚nádobka na farmaceutické ap. výrobky' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *tégeľ* ‚nádoba na tavenie' (od 17. stor.), čo je prevzatie zo strhnem. *tegel* (dnešné nem. *Tiegel*) ‚panvica' – východiskom výrazu je román. **tegula*, z lat. *tēgula* ‚panvica', čo je prevzatie z gr. *tēganon* (τήγανον) ‚panvica na vyprážanie'. Pozri aj ↗ *kahan*.

tehla (od 14. stor.) • Z lat. *tēgula* ‚škridlica', od lat. *tegere* ‚kryť, pokrývať'.

tehotný, v spojení *t-á žena* (od 15. stor.) • Etymologicky *ťahotný* (dnešné *te-* podľa čes. *těhotný*?), od **ťahota* ‚ťarcha, ťažoba', ktorého východiskom je psl. **tęg-ota*, odvodené od psl. **tęgъ* ‚ťažký' (ďalej pozri ↗ *ťažiť*) – k významu porov. *obťažkaný* expr. ‚tehotný', ↗ *gravidný*, ↗ *ťarchavý* a i.

technika ‚súhrn výrobných a pracovných prostriedkov, postupov, odborov ap.' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Technik* a i.) prevzaté z gr. *technikos* (τεχνικός) ‚súvisiaci s remeslom, umením', od gr. *technē* (τέχνη) ‚remeslo, umenie, náuka'. – **technológia** ‚náuka o výrobnom postupe; výrobný postup' (od 19. stor.) • Z gr. *technologiā* (τεχνολογία), pôvodne ‚systematický výklad, pojednanie', od gr. *technologos* (τεχνολόγος) ‚kto hovorí, pojednáva (o rečníckom umení a jeho pravidlách)', čo je zloženina gr. *technē* a *legō* (λέγω) ‚hovorím'; súčasný význam slova odráža novovekú chápanie pojmu *technika.*

teín ‚alkaloid vyskytujúci sa v čaji' (od 20. stor.) • Utvorené v modernej chémii na základe novovekého lat. *thea* ‚čaj' – východiskom výrazu je južné čín. *te, tiä,* zodpovedajúce severnému čín. *ča;* ďalej pozri ↗ *čaj.*

teizmus filoz. ‚názor uznávajúci existenciu jediného transcendentného osobného Boha' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (angl. *theism*, fr. *théisme*), tam utvorené v novoveku na základe gr. *theos* (θεός) ‚boh'.

-téka ‚schránka; zbierka' (↗ *bibliotéka*, ↗ *diskotéka* ap.), staršie *téka* ‚polica, skrinka (na knihy)' (od 17. stor.) • Z lat. *thēca* ‚puzdro, schránka, skrinka, truhlica', čo je prevzatie z gr. *thēkē* (θήκη), doslova ‚čo slúži na ukladanie', od ide. **dhē-* ‚klásť' (↗ *dieť*).

tektonika geol. ‚veda o stavbe zemskej kôry', archit. ‚veda o umeleckom vyjadrení stavebných konštrukcií', est. ‚veda o stavbe a štruktúre umeleckého diela vôbec' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *tectonicus* ‚súvisiaci so stavbami, výstavbou ap.', čo je prevzatie z gr. *tektonikos* (τεκτονικός), od gr. *tektōn* (τέκτων) ‚tesár, remeselník; staviteľ; zhotoviteľ'. Pozri aj ↗ *architekt.*

tekutina, tekutý ↗ *tiecť*

tekvica ‚bot. Cucurbita' (od 17. stor.) • Zdrobnenina od dial. *tekva* < **tykva*, ktorého východiskom je psl. **tyky*, gen. **tykъve*, nejasného pôvodu. Predpokladalo sa tu staré prevzatie z rovnakého zdroja, odkiaľ azda pochádza aj gr. *sikyā* (σικύα) ‚tekvica', resp. – v zmysle iného výkladu – gr. *sȳkon* (σῦκον), dial. *tȳkon* (τῦκον) ‚figa'. Iné výklady uvažujú o domácom pôvode slova, ktoré odvodzujú od ide. **tēu-* ‚zväčšovať objem ap.' (ďalej pozri ↗ *tuk*), resp. usúvzťažňujú ho s ↗ *tyč* – podľa využívania takýchto opôr pri pestovaní niektorých druhov tekvíc.

teľa, gen. *teľaťa* (od 15. stor.) • Psl. **telę*, gen. **telęte;* odvodzuje sa (podobne ako lit. *tẽlias*, lot. *teļš* ‚teľa') od ide. **tel-*, **telə-*, **tlē(i)-*, **tlā-* ‚dvíhať, vážiť; niesť; znášať, trpieť' (porov. stind. *tulā* ‚váhy', gr. *tlēnai* (τλῆναι) ‚znášať námahu', lat. *tollere* ‚dvíhať nahor', gót. *þulan*, nem. *dulden* ‚znášať, trpieť' a i.) – z významového hľadiska asi ‚čo je donosené, vynosené' > ‚(donosený) plod'. Z odvodenín: *teľací* (psl. **telęt-jь*) a i.

tele- ‚ďaleko' (*telefax, telefoto, telekomunikácie, teleobjektív* ap.), novšie i ‚televízia' (↗ *telerekording*) • Z gr. *tēle* (τῆλε) ‚ďaleko'.

telefón • Zloženina na základe ↗ *tele-* a gr. *fōnē* (φωνή) ‚hlas, zvuk'. Prvýkrát použité v r. 1809 vo Francúzsku ako označenie prístroja slúžiaceho na prenos zvuku; dnešný význam je podľa angl. *telephone*, použitého vo vzťahu k zariadeniu skonštruovanému A. G. Bellom (patentované v r. 1876 v USA).

telegraf • Názov (fr. *télégraphe*) bol utvorený v r. 1792 vo Francúzsku na základe ↗ *tele-* a gr. *grafō* (γράφω) ‚píšem' – výrazom sa pôvodne označoval prístroj vysielajúci signály, ktoré sa vytvárali pomocou pohyblivých ramien. – **telegram** (od 19. stor.) • Utvorené na základe ↗ *tele-* a gr. *gramma* (γράμμα) ‚niečo napísané', od gr. *grafō* ‚píšem'; azda ako korelát výrazu ↗ *telegraf.*

telepatia ‚schopnosť vnímať priestorovo nedostupné javy' • Výraz (angl. *telepathy*) utvorili v r. 1882 brit. bádatelia E. Gurney a F. W. H. Myers na základe ↗ *tele-* a gr. *pathos* (πάθος) ‚pocit a i.'; ďalej pozri ↗ *pátos.*

telerekording oznam. tech. ‚záznam televízneho obrazu na filmový pás' (od 20. stor.) • Z angl. *telerecording*, čo je skrátenie spojenia *television recording*, od angl. *television* (↗ *televízia*) a *to record* ‚zaznamenávať'; ďalej pozri ↗ *rekordér.*

teleskop fyz. ‚hvezdársky ďalekohľad' (od 19. stor.) • Názov (lat. *telescopium*, tal. *telescopio*) vznikol začiatkom 17. stor., rozšíril sa údajne vďaka tal. astronómovi G. Galileimu;

východiskom výrazu je gr. *tēleskopos* (τηλεσκόπος) ‚ďaleko vidiaci', ďalej pozri ↗ *tele-* a ↗ *-skop*.

telesný, teleso ↗ *telo*

televízia • Podľa angl. *television* (od r. 1907; starší názov *televista* – už r. 1904 – sa neujal), od ↗ *tele-* a angl. *vision* ‚videnie; viditeľný obraz', prevzatého z lat. *vīsiō* ‚videnie' (↗ *vízia*).

telex ‚spojenie cez ďalekopisnú ústredňu s priamym stykom účastníkov' • Názov (angl. *telex*) vznikol v r. 1932 v Londýne na základe angl. *teleprinter exchange*, doslova ‚ďalekopisová výmena', od angl. *teleprinter* ‚ďalekopis' (t. j. ‚tlačiaci na diaľku', od ↗ *tele-* a angl. *to print* ‚tlačiť', od angl. *print* ‚odtlačok; tlač', prevzatého zo stfr. *priente, preinte* ‚odtlačok pečate', od lat. *premere* ‚tlačiť') a *exchange* ‚výmena' (prevzatie zo stfr. *eschange* [fr. *échange*], od neskorého lat. **ex-cambiāre* ‚vymieňať', zloženého z ↗ *ex-*[1] a *cambiāre* ‚vymieňať niečo za niečo', asi kelt. pôvodu).

telo (od 15. stor.) • Psl. **tělo*, gen. **tělese* (porov. odvodené ***teles-ný;*** na základe nepriamych pádov vzniklo novšie ***teles-o***); etymologicky nejasné. Porovnávalo sa s lot. *tęls* ‚obraz, postava, socha', *tēluôt* ‚opisovať; stvárňovať' (môže však ísť o prevzatie sl. pôvodu) i s gr. *telos* (τέλος) ‚koniec, cieľ, účel' (t. j. azda ‚zhmotnenie, «stelesnenie» úsilia; zhotovená vec ap.'?). Iné výklady tu uvažovali o odvodenine od 1. ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa' (ďalej pozri ↗ *tuk*, porov. i čes. *týti* ‚tučnieť' < psl. **ty-ti* < **tū-* – t. j. **tělo* ako možné pôvodné označenie telesnej hmoty, mäsa, tuku, porov. i ***telnatý*** ‚zavalitý, tučný'), resp. od 2. ide. **stāi-* ‚zhusťovať (sa), zrážať (sa) ap.' (ďalej pozri ↗ *stena* – t. j. **tělo* azda ako ‚niečo pevné ap.'?).

telúr [t-] ‚nekovový chemický prvok' • Názov (nem. *Tellurium*) utvoril v r. 1798 nem. chemik M. H. Klaproth na základe lat. *tellūs*, gen. *tellūris* ‚zem', asi ako protiklad k názvu prvku ↗ *urán*, ktorý Klaproth objavil niekoľko rokov predtým. Pozri aj ↗ *selén*.

téma ‚námet; základná myšlienka umeleckého diela' (od 19. stor.) • Z lat. *thema*, gen. *thematis*, čo je prevzatie z gr. *thema* (θέμα), gen. *thematos* (θέματος), doslova ‚niečo stanovené, položené', z toho i ‚námet predložený na diskusiu ap.' – súvisí s gr. *tithēmi* (τίθημι) ‚kladiem, staviam, stanovujem'. Z odvodenín: ***tematický*** (gr. *thematikos*, θεματικός), ***tematika*** a i.

temeno, kniž., zastar. aj **temä** (od 17. stor.) • Psl. **temę*, gen. **temene* (**temen-*); málo jasný výraz. Usúvzťažňuje sa s psl. **tęti* (↗ *ťať*) – t. j. z významového hľadiska azda ‚ťať' > ‚roztínať, rozdeľovať' > ‚miesto na vrchole hlavy, kde sa rozdeľujú vlasy'; porov. i nem. *Scheitel* ‚pútec; temeno; vrchol', súvisiace s nem. *scheiden* ‚deliť, oddeľovať'.

temer ‚skoro, bezmála' (od 17. stor.) • Z pôvodného spojenia **(v) tej miere* (↗ *ten*, ↗ *miera*) – porov. i stčes. *tějměř, těžměř* ‚id.', doslova ‚v tej(že) miere'. Porov. i ↗ *takmer*.

temnica, temný ↗ *tma*

tempera ‚krycia, po zaschnutí trvanlivá vodová farba; maliarska technika využívajúca takúto farbu' (od 20. stor.) • Z tal. *tempera*, pôvodne ‚obraz maľovaný farbami rozpúšťanými vo vode', od tal. *temperare* ‚miešať (farby)', ktorého východiskom je lat. *temperāre* ‚miešať' (↗ *temperovať*). – **temperament** ‚povaha, letora', hovor. ‚živá povaha' (od 18. stor.) • Z lat. *temperāmentum* ‚zmes', od lat. *temperāre* ‚miešať' (↗ *temperovať*) – význam ‚povaha' vznikol asi na základe predstavy o rôznych zmesiach telesných tekutín, podľa tradičného učenia určujúcich ľudskú povahu (↗ *flegmatik* a i.), neskôr sa zúžil na označenie živej povahy (porov. ***temperamentný:*** *t. rečník* ap.) Pozri aj ↗ *letora*. – **temperatúra** ‚teplota' (od 19. stor.) • Z lat. *temperātūra* ‚zmes', od lat. *temperāre* ‚miešať' (↗ *temperovať*); význam ‚teplota' vznikol asi posunom ‚zmes' > ‚stupeň tepla dosiahnutý miešaním studenej a teplej vody (v istom pomere ap.)'. – **temperovať** ‚zahrievať na istú teplotu', staršie ‚upravovať' (od 17. stor.) • Z lat. *temperāre* ‚zachovávať správnu mieru, rozpätie; uvádzať do správneho pomeru, upravovať, miešať', čo je odvodenina od lat. *tempus*, gen. *temporis* ‚čas', pôvodne asi ‚časové rozpätie'; pozri aj ↗ *tempo*.

tempo ‚stupeň rýchlosti' (od 18. stor.) • Z tal. *tempo* ‚čas, časový úsek', ktorého východiskom je lat. *tempus* ‚čas'. Súčasný význam vznikol posunom ‚časový úsek, za aký sa niečo vykonáva' > ‚rýchlosť, s akou sa to vykonáva'. Pozri aj ↗ *tempera*.

temravý ↗ *tma*

ten (dial. i *ton*), **tá, to** (od 15. stor.) • Z pôvodného **tъ-nъ* (rozšírenie staršieho **tъ* m.), **ta-ja* (rozšírenie **ta* ž.), **to* s.; od ide. zámenného koreňa **to* – porov. stind. *tá-* ‚on, tento', avest. *tat̰* ‚to', gr. *to* (τό) ‚to' (aj určitý člen), lat. *is-te* ‚tento (tvoj)', nem. *der* ‚ten' (aj určitý člen), lit. *tàs* ‚ten' a i.). Pozri aj ↗ *čo*, ↗ *het*, ↗ *porisko*, ↗ *potomok*, ↗ *ta*, ↗ *taký*, ↗ *teda*,

↗ *temer*, ↗ *tentovať sa*, ↗ *teraz*, ↗ *tiež*, ↗ *tobôž*, ↗ *toľko*, ↗ *toť*, ↗ *totožný*, ↗ *trpák*, ↗ *tu*, ↗ *týždeň*, ↗ *vtedy*.

tendencia ‚smer vývinu; sklon' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Tendenz*) z fr. *tendance*, od fr. *tendre* ‚napínať, naťahovať; smerovať k niečomu', ktorého východiskom je lat. *tendere* ‚napínať, naťahovať; smerovať niekam'. – **tender** práv. ‚verejné ponukové výberové konanie' (od 20. stor.) • Z angl. *tender*, od slovesa *to tender* ‚ponúkať', prevzatého z fr. *tendre* ‚napínať, naťahovať; naťahovať (ruku), podávať'.

tenis ‚druh športovej hry' (od 20. stor.) • Z angl. *(lawn) tennis* ‚tenis (hraný na trávniku)'. Angl. *tennis* je prevzatie zo stfr. *tenez*, doslova ‚držte, chytajte!' – ide o tvar imperatívu od fr. *tenir* ‚držať' (z lat. *tenēre* ‚id.'); pôvodne išlo o zvolanie na začiatku hry. Samotná hra je fr. pôvodu, vo Francúzsku sa však označovala ako *jeu de paume*, t. j. ‚hra dlaňou' – loptička sa odrážala holými dlaňami, neskôr sa hralo s rukavicami a predchodcom dnešnej rakety.

tenký (od 16. stor.) • Psl. **tьnъkъ;* odvodenina od psl. **tьnъ* (očakávanou slk. formou by bolo **tený*, porov. *ten-ší*, *tenučký* ap.), príbuzného so stind. *tanúḥ* ‚tenký, malý, slabý', gr. *tany-trichos* (*τανύτριχος*) ‚dlhovlasý' ap., lat. *tenuis*, sthnem. *dunni*, nem. *dünn* ‚tenký' a i. – všetko od ide. **ten-* ‚ťahať, naťahovať, napínať'; z významového hľadiska asi ‚natiahnutý (do dĺžky)' > ‚tenký'. Pozri aj ↗ *tetiva*, ↗ *vňať*.

tenor ‚vysoký mužský hlas' (od 18. stor.) • Z tal. *tenore* (pôvodne asi ‚hlas udržujúci základnú melódiu'), ktorého východiskom je lat. *tenor*, gen. *tenōris* ‚(súvislý) prúd; priebeh, trvanie', od lat. *tenēre* ‚držať, udržiavať'.

tenší ↗ *tenký*

tentovať sa niž. hovor., sloveso s neurč. významom (od 20. stor.) • Od ukazovacieho zámena *tento* (↗ *ten*); k zámennému základu porov. aj ↗ *ondiať*.

tenučký ↗ *tenký*

tenúť kniž. zastar. ‚byť unášaný prúdom vody, plávať' (od 18. stor.) • Psl. **tenǫti* (**tep-nǫ-ti*); od rovnakého koreňa ako ↗ *topiť*[1] ‚ponárať pod hladinu vody'.

tenzia odb. ‚napätie, tlak' (od 20. stor.) • Z lat. *tēnsiō* ‚napätie', od lat. *tendere*, *tentum* (novšie *tēnsum*) ‚naťahovať, napínať'. Pozri aj ↗ *hypertenzia*, ↗ *hypotenzia*.

teo- ‚boh, boží' (*teológia* ap.) • Z gr. *theo-* (*θεο-*), od gr. *theos* (*θεός*) ‚boh'.

teodolit geod. ‚zameriavací prístroj na meranie vodorovných i zvislých uhlov' (od 20. stor.) • Z angl. *theodolit* (staršie *Theodelitus*) – azda utvorené na základe gr. *theaomai* (*θεάομαι*) ‚dívam sa, pozerám sa, pozorujem' a *dēlos* (*δῆλος*) ‚zrejmý, zreteľný, jasný'.

teoréma odb. ‚všeobecne platná poučka' (od 20. stor.) • Z lat. *theōrēma*, čo je prevzatie z gr. *theōrēma* (*θεώρημα*) ‚niečo pozorované; uvažovanie; pravidlo, ku ktorému sa dospelo pri uvažovaní', odvodeného od gr. *theōreō* (*θεωρέω*) ‚som divák, pozorovateľ; pozorujem, skúmam', od gr. *theōros* (*θεωρός*) ‚divák'. – **teória** ‚zovšeobecnený, vnútorne usporiadaný súbor overených poznatkov' (od 18. stor.) • Z lat. *theōria*, čo je prevzatie z gr. *theōriā* (*θεωρία*) ‚dívanie sa, pozeranie; uvažovanie; pozorovanie, skúmanie', od gr. *theōros* ‚divák'. Z odvodenín: ***teoretický***, podľa gr. *theōrētikos* (*θεωρητικός*), pôvodne ‚schopný vnímať; uvažujúci', od gr. *theōreō* ‚pozorujem, skúmam', a i.

tepať, *tepem* (od *16. stor.) • Pôvodne **teť*, *tepem* (porov. stsl. *teti* (**ТЕТИ**), *tepǫ* (**ТЕПѪ**) ‚bičovať, šľahať' a i.); novší neurčitok *tepať* vznikol na základe tvarov prít. času (*tepem*, *tepeš*...). Východiskom je psl. **teti* (**tep-ti*), **tepǫ*, od koreňa **tep-*, azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***tep*** ‚pulz', ***tepna*** ‚artéria' (podľa čes. *tepna*, doslova ‚pulzujúca, bijúca žila'), ***otep*** ‚väčší zväzok slamy, raždia ap.' (od *o-tepať*, pôvodne zrejme o zväzku *otepanej*, vymlátenej slamy) a i. Pozri aj ↗ *teperiť*, ↗ *topiť*[1], ↗ *topor*.

teperiť expr. ‚vliecť, trepať, terigať', staršie ‚strkať' (od 18. stor.) • Málo jasné; možno tu azda uvažovať o pôvodnom *tep-er-iť*, od zvukomalebného koreňa *tep-* (↗ *tepať*) – k významovému posunu ‚biť, udierať (vydávajúc zvuk)' > ‚niesť, vliecť' porov. *trepať* expr. (*t. niečo nazad*); k významu ‚pchať, strkať' porov. *vtrepať niečo dnu* ap. Pozri aj ↗ *repetiť*[2].

tepich subšt. ‚koberec' (od 16. stor.) • Z nem. *Teppich*, čo je prevzatie zo strlat. *tapetia*, od lat. *tapēte*, *tapētum* ‚koberec, prikrývka'; ďalej pozri ↗ *tapeta*.

teplý (od *14. stor.) • Psl. **tep-lъ;* pôvodne príčastie od koreňa zachovaného v chet. *tapašša-* ‚horúčka', stind. *tápati* ‚zohrieva', lat. *tepēre* ‚byť teplý, vlažný', stír. *te*, *tee* ‚horúci, teplý' a i. – všetko od ide. **tep-* ‚byť teplý' (pozri aj ↗ *topiť*[2]). Z odvodenín: ***teplo*** i ***teplota; tepláky*** (pôvodne o športových nohaviciach z teplej látky); ***teplý*** niž. hovor. ‚homosexuálny' vzniklo

špecifickým prenosom do sexuálnej sféry (porov. i *prihorený* slang. ‚id.'), azda aj pod vplyvom nem. *warmer Bruder* ‚homosexuál', doslova ‚teplý brat'.

tepna ↗ *tepať*

tepovať [t-] ‚čistiť saponátom' (od 20. stor.) • Podľa značky saponátu *Tep* od slk. výrobcu Tatrachema.

tér hovor. ‚decht' (od 20. stor.) • Z nem. *Teer*, čo je odvodenina od starého nem. výrazu pre drevo, strom atď., z germ. **trewa-* (súvisí s ↗ *drevo*).

terajší ↗ *teraz*

terakota ker. ‚jemná tehlovočervená keramikárska hlina' (od 19. stor.) • Z tal. *terracotta*, doslova ‚vysušovaná hlina', od tal. *terra* ‚zem, hlina' (z lat. *terra*) a *cotto* ‚vysušovaný', z lat. *coctus*, čo je príčastie od lat. *coquere, coctum* ‚variť, piecť; (teplom) sušiť, vysušovať'.

terapia ‚náuka o liečbe chorôb; spôsob liečby' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *therapīa*, čo je prevzatie z gr. *therapeiā* (θεραπεῖα) ‚služba, obsluhovanie; opatera, starostlivosť; liečba', od gr. *therapeuō* (θεραπεύω) ‚slúžim; obsluhujem; starám sa (o niekoho), liečim', od gr. *theraps* (θέραψ), gen. *therapos* (θέραπος) ‚pomocník, sluha'. Z odvodenín: ***terapeut***, podľa gr. *therapeutēs* (θεραπευτής) ‚sluha; ošetrovateľ', od gr. *therapeuō* ‚slúžim a i.'; od toho ***terapeutický***.

terárium ‚priestor na chov obojživelníkov a plazov' (od 20. stor.) • Utvorené analogicky podľa ↗ *akvárium* na základe lat. *terra* ‚zem'.

terasa ‚stupeň terénu; upravená plochá strecha' (od 19. stor.) • Z fr. *terrasse*, pôvodne ‚upravená plošina (zo zeminy)', čo je odvodenina od fr. *terre* ‚zem, zemina', z lat. *terra* ‚zem'. Pozri aj ↗ *tarasiť*.

teraz [t-] (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **ten raz;* porov. stpoľ. *tenraz* ‚teraz' i slk. *tento-raz*. Z odvodenín: ***terajší*** (< **terašší* < **teras-ší* < **teraz-ší*, porov. *krajší* < **kras-ší* ap.).

terc hovor. ‚melódia o terciu vyššia al. nižšia ako základná', kart. ‚zoskupenie troch kariet' (od 19. stor.) • Z nem. *Terz*, čo je prevzatie z lat. *tertia* (↗ *tercia*). – **terceto** [-c-] hud. ‚skladba pre tri nástroje al. hlasy' (od 19. stor.) • Z tal. *terzetto*, od tal. *terzo* ‚tretí', ktorého východiskom je lat. *tertius* ‚id.'. – **tercia** • Z lat. *tertia*, od lat. *tertius* ‚tretí'. Význam ‚tretí stupeň hudobnej stupnice' (od 19. stor.) je podľa strlat. *tertia;* vo význame ‚tretia trieda gymnázia' (od 19. stor.) podľa lat. *tertia classis* (lat. *classis* ‚trieda'). – **terciárny** ‚tretí v poradí (*t. sektor, t-a sféra* ap.)' (od *18. stor.) • Z lat. *tertiārius*, pôvodne ‚tvoriaci jednu tretinu', od lat. *tertia (pars)* ‚tretia časť, tretina'.

terč ‚predmet slúžiaci ako cieľ pri streľbe' (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *terč*, ktorého východiskom je stčes. *tarčě, terčě* (s asimiláciou *a-ě-* > *e-ě-*), prevzaté zo strhnem. *tartsche* (nem. *Tartsche;* odtiaľ i staršie slk. *tarča, tarč*, od 17. stor.) – východiskom nem. výrazu je stfr. *targe*, prevzaté z germ. jazykov.

terén ‚prirodzený tvar zemského povrchu' (od 19. stor.) • Z fr. *terrain*, ktorého východiskom je ľud. lat. **terrānum* ako novšia forma lat. *terrēnum* ‚pôda, pozemok' (> staršie slk. *terénum* ‚územie', 18. stor.), od lat. *terrēnus* ‚zo zeme, hliny; zemský, hlinitý', od lat. *terra* ‚zem, hlina'. Porov. i ↗ *suterén*. – **teriér** ‚poľovný pes využívaný na durenie zveri' (od 20. stor.) • Z fr. *terrier*, čo je skrátenie spojenia *chien terrier*, doslova ‚zemný pes' (t. j. ‚duriaci zver zo skrýš v zemi') – fr. *terrier* ‚súvisiaci so zemou; zvieracia skrýša v zemi' je odvodené od fr. *terre* ‚zem', z lat. *terra* ‚id.'. Pozri aj ↗ *foxteriér*.

terigať [ť-] expr. ‚vliecť, teperiť, trepať' (od 19. stor.) • Nie celkom jasné – vysvetľovalo sa ako obmena rovnoznačného dial. *redigať* expr. (zodpovedá spis. ↗ *redikať sa*) s prešmyknutím [reď-] > [ťer-]; možno tu však azda uvažovať aj o skrížení *redigať* a ↗ *ťarbať sa* .

teritórium kniž. ‚územie' (od 19. stor.) • Z lat. *territōrium* ‚územie, pôda, pozemky', od lat. *terra* ‚zem, pôda'.

terkelica [t-] ‚liehový nápoj z hroznových výliskov' (od 19. stor.) • Doslova ‚nápoj z *terkeľov*', od dial. *terkeľ* ‚hroznové výlisky' (od 18. stor.), prevzatého z maď. *törköly*, nejasného pôvodu – uvažuje sa tu o prevzatí z nem. *Torkel* ‚vínny list' (z román. **torcula* ‚id.', od lat. *torquēre* ‚točiť, krútiť'), ale aj o domácej odvodenine od maď. *tör* ‚rozbíjať, roztĺkať'.

termálny odb. ‚teplý (o prameni, kúpeľoch ap.)' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *thermal* a i.); utvorené na základe lat. *thermae* mn. ‚teplé kúpele', čo je prevzatie z gr. *thermai* mn. (θέρμαι) ‚teplé pramene', od gr. *thermos* (θερμός) ‚teplý, horúci'. – **termika** ‚fyzikálny odbor skúmajúci teplo a tepelné javy' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *thermos* ‚teplý'.

termín (od 16. stor.) • Z lat. *terminus*, pôvodne ‚medzník; medza, hranica', odtiaľ ‚vymedzený,

určený čas' (*stanoviť t.*) i ‚vymedzený pojem, výraz' (*odborný t.*, ***terminológia***). Pozri aj ↗ *determinovať*. – **terminál** (od 20. stor.) • Podľa angl. *terminal* ‚koncový', čo je prevzatie z lat. *termināls* ‚hraničný, koncový', od lat. *terminus*. Význam ‚koncové zariadenie pri diaľkovom prenose dát' je podľa angl. *terminal (device)* (angl. *device* ‚zariadenie'); *t.* dopr. ‚prekladisko kontajnerov; objekty na vybavovanie cestujúcich, tovaru' je podľa angl. *terminal depot* ‚koncová železničná stanica' ap.

termit ‚druh žravého hmyzu' (od 20. stor.) • Z lat. *termes* (staršie *tarmes*), gen. *termitis* (*tarmitis*) ‚červotoč'; súvisí s lat. *terere* ‚trieť, otierať; škriabať ap'.

termo- ‚teplo-, tepelný' (*termodynamika, termonukleárny* ap.) • Z gr. *thermo-* (θερμο-), od gr. *thermos* (θερμός) ‚teplý, horúci'. – **termofor** ‚zahrievacia fľaša' • Podľa pôvodne obchodnej značky *Thermophore* amer. výrobcu Battle Creek Equipment (po 2. svetovej vojne) – akiste od ↗ *termo-* a gr. *foros* (φορός) ‚ktorý nesie, nesúci', od gr. *ferō* (φέρω) ‚nesiem'. – **termoska** ‚tepelne izolovaná fľaša udržiavajúca obsah v pôvodnej teplote' • Podľa obchodnej značky *Thermos* (od r. 1907) rovnomenného amer. (pôvodne nem.) výrobcu; od gr. *thermos* ‚teplý, horúci'. – **termostat** ‚zariadenie na udržiavanie rovnakej teploty' (od 20. stor.) • Utvorené na základe ↗ *termo-* a gr. *statos* (στατός) ‚stojaci'.

terno hovor. ‚výhra, šťastie' (od 19. stor.) • Vzniklo na základe staršieho *terno* ‚uhádnutie troch čísel v lotérii' (od 18. stor.), prevzatého z tal. *terno* ‚(v lotérii) súčasné vyžrebovanie troch čísel'; k dnešnému významu slk. výrazu porov. i tal. *vincere un terno al lotto* ‚vyhrať terno v lotérii; pren. mať nečakané šťastie'. Tal. *terno* vzniklo z lat. *ternum* ‚trojica', od lat. *ternī* m., *ternae* ž., *terna* s. ‚po troch, po tri'.

teror ‚najostrejšia forma boja proti (politickým) odporcom' (od 19. stor.) • Z lat. *terror*, doslova ‚strach, hrôza', od lat. *terrēre* ‚strašiť, zastrašovať'. Súčasné použitie výrazu nadväzuje na fr. *terrorisme* (> slk. ***terorizmus***, od 19. stor.), ktorým sa označoval spôsob vládnutia počas Fr. revolúcie (najmä v období r. 1793 – 1794, označovanom vo fr. ako *La Terreur*, od fr. *terreur* ‚hrôza; hrôzovláda', prevzatého z lat. *terror*) – z toho ďalej ‚hrôzovláda' > ‚jej prejavy; masové popravy odporcov, útoky ap.'.

terpentín ‚živica ihličnatých stromov používaná ako riedidlo' (od 17. stor.) • Zo strlat. *terpentinus*, ktorého východiskom je lat. *(rēsīna) terebinthina* ‚terpentínová živica' (> staršie slk. *terebintina*, od 17. stor.), od lat. *terebinthinus* ‚terpentínový', od lat. *terebinthus*, čo je prevzatie z gr. *terebinthos* (τερέβινθος) ‚terpentínový strom', neznámeho pôvodu.

tesať, *tešem* (od *11. stor.) • Psl. **tesati*, **tešǫ*; príbuzné so stind. *tákšati* ‚teše, zhotovuje', avest. *tašō* ‚vytvoril si', gr. *tektōn* (τέκτων) ‚tesár', lat. *texere* ‚tesať, stavať, budovať', stír. *tál* ‚(tesárska) sekera', sthnem. *dehsa(la)*, nem. *Dechsel* ‚druh tesárskej sekery', lit. *tašýti* ‚otesávať' a i. Z odvodenín: ***tesár*** a i. Pozri aj ↗ *tasať*, ↗ *tasiť*, ↗ *tešla*, ↗ *útes*.

tesil ‚druh syntetického vlákna; tkanina z neho' (od 20. stor.) • Podľa obchodnej značky (*Tesil*) čes. výrobcu Textilana Liberec; vzniklo údajne na základe slov ↗ *textil* a ↗ *silon*.

tesný (od *15. stor.) • Zjednodušenie staršieho *teskný* (od *16. stor.), z psl. **těsknъ* (**toisk-n-*), súvisiaceho s **tiskati* (**teisk-*; ↗ *tískať*) – z významového hľadiska zrejme ‚tískať; stisnutý' > ‚tesný'. Z odvodenín: ***tieseň, tiesniť, tiesňava*** ‚úžľabina' (t. j. ‚úzke, tesné miesto') ap.

test ‚skúška na zistenie schopností ap.', staršie ‚plochá hlinená nádoba na prepaľovanie kovu' (od 16. stor.) • Z lat. *testum*, pôvodne ‚hlinená nádoba'. Súčasný význam je podľa angl. *test* (prevzatie zo stfr. *test* [fr. *têt*], z lat. *testū*, *testum* ‚hlinená pokrývka; hlinená nádoba') – východiskom pre jeho vznik sa stali spojenia typu angl. *to put to the test* ap., doslova ‚vložiť do (skúšobnej) nádoby' (pôvodne o skúšaní pravosti drahých kovov), z toho ‚preverovať kvalitu' > ‚zisťovať vlastnosti, schopnosti ap.'. Z odvodenín: ***testovať***.

tesť ‚manželkin otec' (od 15. stor.) • Psl. **tьstь*. Porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **tьstь* < **tĭk-tĭ-*) s gr. *tiktō* (τίκτω) < **ti-tk-ō* ‚rodím, plodím', *tek-non* (τέκνον) ‚dieťa' – v takom prípade od ide. **tek̑-* ‚plodiť, rodiť'; t. j. z významového hľadiska ‚rodič' > ‚manželkin otec'? Iný výklad vychádza z pôvodného **tьt-tь*, od koreňa **tьt-* ako variantu koreňa zachovaného v psl. **tet-a* (↗ *teta*), pôvodom z detskej reči. Z odvodenín: ***testiná***.

testament ‚závet' (od 16. stor.) • Z lat. *testāmentum*, od lat. *testārī* ‚svedčiť, dokazovať; ubezpečovať, tvrdiť, vyhlasovať; vyhlasovať svoju poslednú vôľu', čo je odvodenina od lat. *testis* ‚svedok' – pôvodne asi **terstis*, zloženina koreňov zachovaných v lat. *trēs* ‚traja' a *stāre* ‚stáť', doslova ‚kto (niekde) stojí ako tretí', t. j.

ako svedok pri dvoch účastníkoch dohody ap. Pozri aj ↗ *atestácia*, ↗ *protestovať*.

testiná ↗ *tesť*

testovať ↗ *test*

tešiť (od 17. stor.) • Psl. **těšiti* (**těch-* < **tois-*); súvisí s psl. **tichъ* (**teis-*; ↗ *tichý*) – pôvodne asi ‚tíšiť, utišovať, upokojovať ap.'. Z odvodenín: ***potešiť***, ***utešiť***, od toho ***potecha***, ***útecha***, ap.

tešla [ť-], **tešlica** [ť-] ‚tesárska sekera' (od 17. stor.) • Pôvodne *tesla*, z psl. **tes-la* (názov nástroja od psl. **tesati*, ↗ *tesať*); novšie *-š-* je asi podľa tvarov typu *tešem*, *tešeš* a i.

teta ‚otcova al. matkina sestra' (od *15. stor.) • Psl. **teta;* slovo detskej reči utvorené (čiastočným) zdvojením slabiky, porov. ↗ *baba*[1] ap. Pozri aj ↗ *tesť*.

tetanus lek. ‚infekčná choroba prejavujúca sa stuhnutím šije' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *tetanus*, čo je prevzatie z gr. *tetanos* (*τέτανος*) ‚stiahnutie, kŕč', ktoré súvisí s gr. *teinō* (*τείνω*) ‚ťahám, sťahujem'.

tetiva, staršie *tetivo* (od 17. stor.) • Psl. **tętiva* (**temp-t-*); odvodzuje sa od ide. **temp-* ‚ťahať, naťahovať, napínať' (porov. perz. *tāftan* ‚krútiť, pliesť, priasť', lat. *tempus* ‚čas' [t. j. asi ‚rozťahovať /sa/' > ‚rozpínať /sa/; časové rozpätie'], *templum* ‚oddelený priestor [t. j. čo sa rozťahuje, rozprestiera]; posvätné miesto, chrám a i.', stsev. *þǫmb* ‚veľké tučné brucho' [t. j. ‚niečo roztiahnuté'], lit. *tem̃pti* ‚naťahovať, napínať', *temptyvà* ‚tetiva' a i.) < **ten-p-*, čo je rozšírenie ide. **ten-* ‚ťahať, naťahovať, napínať'; ďalej pozri ↗ *tenký*.

tetovať ‚farbivom vpichávať do kože obrazce ap.' (od 19. stor.) • Z polynézskeho *tatau* ‚značka, obrázok, ozdoba kože', resp. *ta tatau* ‚robiť takéto ozdoby' (*ta* = ‚biť, vbíjať ap.'). Do európskych jazykov preniklo angl. prostredníctvom (*tattow*, už J. Cook v r. 1769; dnes *tattoo*); začiatočné *te-* v slk. *tetovať* je podľa angl. výslovnosti, resp. podľa nem. *tätowieren* (< angl.). Z odvodenín: ***tetovač***, novšie i ***tatér*** (angl. *tattooer*), a i.

tetra- ‚štyri, štvor-' (*tetrachlór* ap.) • Z gr. *tetra-* (*τετρα-*); súvisí s gr. *tettares* (*τέτταρες*) ‚štyri'.

tetrov ‚zool. Lyrurus' (od 17. stor.) • Novšia forma pôvodného *tetrev* (od 18. stor.), ktorého východiskom je psl. **tetervъ*, porovnávané so stind. *tittiráḥ* ‚jarabica', perz. *tadarv* ‚bažant', arm. *tatrak* ‚hrdlička', gr. *tetrax* (*τέτραξ*) ‚perlička', stsev. *þiðurr* ‚hlucháň', lit. *tẽtervinas* ‚tetrov, hlucháň' a i. – všetko azda od ide. **tet(e)r-*, čo je asi koreň zvukomalebného pôvodu.

texasky ‚džínsy' (od 20. stor.) • Podľa angl. *Texas jeans*, doslova ‚džínsy z Texasu'; podľa amer. štátu Texas.

text ‚jazykový prejav (obyč. napísaný al. tlačený)' (od 16. stor.) • Z lat. *textus* ‚pletenie, pletivo, tkanina; spleť, súvislosť; slovné znenie, obsah', od lat. *texere*, *textum* ‚tkať, pliesť'. Porov. aj ↗ *kontext*. – **textil** ‚výrobok z vláken; tkaniny' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov prevzaté z lat. *textile* ‚tkanina, tkané rúcho', od lat. *texere*, *textum* ‚tkať', textilis ‚tkaný'. Pozri aj ↗ *tesil*. – **textúra** odb. ‚vnútorné usporiadanie' (od 20. stor.) • Z lat. *textūra*, od lat. *texere*, *textum* ‚tkať' – doslova ‚tkanie', z toho ‚spôsob utkania, vyhotovenia ap.'.

téza ‚základná myšlienka, poučka, z ktorej sa vychádza' (od 19. stor.) • Z lat. *thesis*, čo je prevzatie z gr. *thesis* (*θέσις*) ‚postavenie, položenie; predložené tvrdenie, filozofická téza ap.', súvisiaceho s gr. *tithēmi* (*τίθημι*) ‚kladiem, staviam'.

tezaurus ‚vyčerpávajúci slovník nejakého jazyka, odboru ap.', staršie ‚poklad' (od 19. stor.) • Z lat. *thēsaurus* ‚poklad, pokladnica', čo je prevzatie z gr. *thēsauros* (*θησαυρός*), nejasného pôvodu. Význam ‚vyčerpávajúci slovník' súvisí s predstavou o čo najúplnejšom zachytení slovného „pokladu" jazyka; porov. i nem. *Wort-schatz* ‚slovná zásoba', doslova ‚slovný poklad'. Pozri aj ↗ *trezor*.

tchor ‚zool. Putorius' (od 17. stor.) • Etymologicky **dch-or*, z psl. **dъch-or-jь*, čo je odvodenina od psl. **dъch-nǫti* (↗ *dochnúť*, ku koreňu *dch-* porov. i *na-dchnúť sa*), súvisiaceho s ↗ *dýchať* – doslova ‚kto *vydychuje* = vydáva zápach', odtiaľ ‚páchnuce zviera, tchor'.

ti ↗ *ty*

tiahnuť ↗ *ťahať*

-tiaľ, v ***dotiaľ***, ***odtiaľ***, ***potiaľ***, ***zatiaľ*** (od *17. stor.) • Z pôvodného **toli*, resp. **tolě* (porov. už stsl. *otъ-toli* (**ОТЪТОЛИ**), *otъ-tolě* (**ОТЪТОЛѢ**) ‚odvtedy; odtiaľ' ap.), zloženého z častíc **to* a **li*/**lě;* novšie *-a-* sa vysvetľuje vplyvom foriem typu *kadiaľ* (↗ *kade*), *potadiaľ* ap. Pozri aj ↗ *-kiaľ*, ↗ *-siaľ*, ↗ *toľko*.

tiara [ti-a-] ‚trojitá koruna (v minulosti slávnostná pápežská pokrývka hlavy)' (od 18. stor.) • Z cirk. lat. *tiāra*, ktorého východiskom je lat. *tiāra*, prevzaté z gr. *tiarā* (*τιάρα*) – pôvod gr. výrazu, pôvodne označujúceho perz. pokrývku hlavy, nie je známy.

tiaž ↗ *ťažiť*

tidlikať (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *tidli*'.

tiecť, *tečiem* (od *13. stor.) • Psl. **tekti*, **tekǫ;* príbuzné s chet. *watku-* ‚skákať', stind. *tákti* ‚náhli sa', avest. *tačaṯ* ‚nech uteká', alb. *ndjek* ‚nasledujem' (t. j. ‚bežím za niekým'), stír. *teichid* ‚uteká', gót. *þius* ‚sluha' (pôvodne ‚bežec, posol', resp. ‚kto obieha [okolo niekoho]'?), nem. *dienen* ‚slúžiť', lit. *tekė́ti*, lot. *tecêt* ‚bežať; tiecť' a i. – všetko od ide. **tekᵘ-* ‚bežať, tiecť'. Z odvodenín: ***tekutý*** (**tek-ǫt-*, pôvodne ‚tečúci', k prípone porov. *vis-ut-ý* ap.), od toho ***tekutina; tok*** ‚tečenie, prúd' (psl. **tokъ*), podobne ***odtiecť: odtok, potiecť: potok*** (už psl. **potokъ*) ap., sem aj ***roztok*** ‚roztečenie, rozpustenie látky v kvapaline' i ***ráztoka*** ‚horský svah, po ktorom stekajú vody', ***zátoka*** (od *roztiecť [sa], zatiecť*) a i. Na základe ***utiecť*** ‚ubehnúť' (preč, ↗ *u¹*)' vzniklo ***utekať*** (**-těkati;* od toho ***útek***) i ***útok¹*** (t. j. ‚utekanie', k vývinu ‚utekať, bežať' > ‚napadnúť' porov. i staršie ***nábeh*** ‚napadnutie, vpád, útok' ap.), od toho ***útočiť;*** posunom v smere ‚utiecť (niekam, za nejakým cieľom)' vzniklo staršie *utiecť sa* ‚obrátiť sa na niekoho, uchýliť sa k niekomu', odtiaľ ***utiekať sa*** kniž. ‚hľadať pomoc, uchyľovať sa niekam' (k tomu ***útočisko, útočište***). Význam ‚bežať' je zachovaný aj v ***pretekať sa*** ‚predbiehať sa', odtiaľ ***preteky*** (staršie i ***pretek***). Pozri aj ↗ *točiť*.

tieň (od 18. stor.) • Psl. **těnь* – azda z pôvodného **tēm-n-*, od ide. **tem(ə)-* ‚temný'; ďalej pozri ↗ *tma*. Z odvodenín: ***tieniť, tieňava*** expr. a i. Pozri aj ↗ *tôňa*.

tieseň, tiesňava, tiesniť ↗ *tesný*

tiež [ť-] (od 15. stor.) • Obmena (s druhotným *ť-*) pôvodného *tiež* [t-] < *též* (obidvoje dial.) < **téže* < **toje že* ‚tože, to isté', od zámena **tý* m. (**tъ-jь*) ‚ten', *tá* ž. (**ta-ja*), **té* s. (**to-je*), ktoré vzniklo rozšírením pôvodného **tъ* m., **ta* ž., **to* s.; ďalej pozri ↗ *ten*, ↗ *že*. Pozri aj ↗ *totožný*, ↗ *týždeň*.

tiger ‚zool. Panthera tigris', staršie i *tigris* (od 17. stor.) • Prevzatie (s možným prostredníctvom nem. *Tiger*) z lat. *tigris*, čo je prevzatie z gr. *tigris* (τίγρις), pôvodom asi z irán. jazykov.

tichý (od 16. stor.) • Psl. **tichъ* (**teis-*). Porovnáva sa s lit. *tiẽsti* ‚vyrovnávať; klásť (most), prestierať (stôl) a i.', *tiesùs* ‚spravodlivý' (pôvodne asi ‚rovný, priamy') a i. – k možnému významovému posunu ‚rovný' > ‚tichý' porov. lat. *plānus* ‚rovný, plochý' > tal. *piano* ‚id.; tichý'. Iný výklad vychádza z pôvodného **teis-* < **teigᵘh-so-*, od ide. **(s)teigᵘh-* ‚vytrvávať, pokojne zotrvávať' (porov. stind. *ti-tikšate* ‚znáša niečo', gót. *stiwiti* ‚trpezlivosť' a i.). Z odvodenín: ***ticho, tíšiť, zátišie*** (zrejme k ***zatíchnuť;*** k významu porov. nem. *Still-leben*, staršie *Stilles Leben* ‚zátišie', doslova ‚tichý život', ako označenie – údajne podľa hol. vzoru – „života", scény bez pohybu) a i. Pozri aj ↗ *tešiť*.

tik¹ [t-], v ***tik-tak*** ‚napodobnenie chodu hodín' (od 19. stor.) • Zvukomalebné; pozri aj ↗ *tikať*. – **tik²** [t-] ‚nervová porucha sprevádzaná potrhávaním svalstva' (od 20. stor.) • Z fr. *tic*, pôvodne ‚mykanie údmi, svalmi' – asi výraz zvukomalebného pôvodu (označenie prudkého pohybu ap.).

tík ‚tropický strom so vzácnym drevom (bot. Tectona)', pôv. pís. *teak* (od 20. stor.) • Z angl. *teak*, čo je prevzatie z port. *teca* – výraz pochádza z drávid. jazykov, porov. malajálam. *tēkka*, tamil. *tēkku*, telugské *tēku* ap.

tikať [t-], o hodinách (od *18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i ↗ *tik¹, ²*.

tiket ‚stávkový lístok' (od 20. stor.) • Z angl. *ticket* – východiskom slova je staršie fr. *etiquet*, resp. fr. *étiquette;* ďalej pozri ↗ *etiketa*.

tilda ‚znak tvaru vlnovky (~), aj ako diakritické znamienko (napr. v špan. *ñ*, port. *ã* atď.)' (od 20. stor.) • Zo špan. *tilda* ‚vlnovka', *tilde* ‚čiarka (nad samohláskou ako znak prízvuku)', čo je obmena pôvodného **tidlo*, z lat. *titulus* (↗ *titul*).

tím ‚skupina ľudí so spoločnou úlohou', pôv. pís. *team* (od 20. stor.) • Z angl. *team*, pôvodne ‚rodenie detí' – odtiaľ i ‚vrh mláďat' > ‚skupina ťažných zvierat; spolu zapriahnuté ťažné zvieratá', prenesené aj na skupinu spoločne „tiahnucich" osôb.

timbre [tembr] odb. ‚zafarbenie (hlasu, tónu, hlásky)' (od 19. stor.) • Z fr. *timbre* (**timbne*), čo je prevzatie z gr. *tympanon* (τύμπανον) ‚bubon' (ďalej pozri ↗ *tympan*) – význam sa posunul v smere ‚tympan, bubon' > ‚zvuk ním vydávaný' > ‚zafarbenie (zvuku)'.

tinktúra farm. ‚liehový, vínny al. vodný výluh z drog' (od 17. stor.) • Z lat. *tīnctūra*, pôvodne ‚zmáčanie, namáčanie', od lat. *tinguere*, *tīnctum* ‚zmáčať, namáčať (do niečoho), zavlažovať'.

tip [t-] ‚odhad, predpoklad výsledku; dobrá rada, odporúčanie' (od 20. stor.) • Z angl. *tip*, od slovesa *to tip* ‚zľahka sa dotknúť' – význam ‚dobrá rada (o získaní niečoho výhodného ap.)' vznikol asi na základe spojenia *to tip the wink*

‚zľahka, nebadane, nepozorovane kývnuť'. Z odvodenín: *tipovať*.

tip-top hovor. ‚vynikajúci, skvelý' (od 20. stor.) • Z angl. *tip-top* – v druhej časti výrazu je angl. *top* ‚vrchol, špička' (↗ *top-*); začiatočné *tip-* je asi totožné s angl. *tip* ‚špička, hrot; vrchol', môže tu však ísť aj o zdvojenie koncového *top* s obmenou koreňovej samohlásky. Význam slova sa posunul v smere ‚vrcholný' > ‚špičkový; vynikajúci'.

tiráda ‚dlhá, málo obsažná pochvalná reč' (od 19. stor.) • Z fr. *tirade*, od fr. *tirer* ‚ťahať, naťahovať', nejasného pôvodu. Pozri aj ↗ *tiráž*.

tirák hovor. ‚kamión i vodič medzinárodnej automobilovej dopravy' • Podľa skratky *TIR* za fr. *Transports Internationaux Routiers* ‚medzinárodná cestná doprava' (na základe dohody podpísanej v r. 1949 v Ženeve).

tiráž ‚vydavateľské údaje v knihe al. časopise' (od 20. stor.) • Z fr. *tirage* ‚tlač (knihy); počet vytlačených exemplárov, náklad knihy; údaje o náklade', od fr. *tirer* ‚ťahať; rozťahovať do plochy; tlačiť', nejasného pôvodu. Pozri aj ↗ *tiráda*.

tis [ť-] ‚bot. Taxus' (od *13. stor.) • Psl. **tisъ*, málo jasný výraz – obyčajne sa porovnáva s lat. *taxus* ‚tis' a gr. *toxon* (*τόξον*) ‚luk' (pôvodne o nástroji zhotovenom z tisového dreva?).

tisíc (od *15. stor.) • Asi staré prevzatie z čes. *tisíc*, ktorého východiskom je stčes. **tyśúc* (s novšou zmenou **ty-* > *ti-* [ťi-] pod vplyvom mäkkých spoluhlások *ś*, *c*?), vysvetľované ako skríženie pôvodného **tysúc* (z psl. **tysǫtjь*; porov. i stčes. *tisúcník* ‚veliteľ 1 000 vojakov') a **tyśäc* (**tysętjь*); očakávanou domácou formou slk. výrazu by bolo **tysúc*, resp. **tysiac*. Psl. **tysǫtj-/*tysętj-* súvisí s výrazmi pre ‚tisíc' v germ. (gót. *þūsundi*, nem. *Tausend*, angl. *thousand* a i.) a balt. jazykoch (lit. *tū̃kstantis* ap.); ich etymológia nie je jasná – ide azda o pôvodné zloženiny s významom typu ‚veľká stovka ap.'.

tískať (od 17. stor.) • Psl. **tiskati* (**teisk-*); málo jasný výraz. Usúvzťažňoval sa s ide. **tā-*, **tə-* ‚roztápať sa, rozkladať sa' (↗ *taviť*), t. j. z významového hľadiska azda ‚spôsobovať, aby sa niečo roztápalo, aby niečo tieklo' > ‚cediť, vytláčať' > ‚tlačiť'; podľa iného výkladu súvisí s ide. **stāi-*, **stī-* ‚zhusťovať (sa), zrážať (sa) ap.' (↗ *stena*). Z odvodenín: ***tisnúť*** (zjednodušenie staršieho *tisk-núť*); ***stískať***, k tomu staršie *stisknúť* (dnes ***stisnúť***), odtiaľ ***stisk*** (*s. ruky* ap.), a i. Pozri aj ↗ *cesto*, ↗ *tesný*.

tíšiť ↗ *tichý*

titan kniž. ‚génius, velikán', staršie ‚obor' (od 18. stor.) • Podľa božského pokolenia Titanov v gr. mytológii (gr. *Tītānes* mn., *Τιτᾶνες*); súčasný význam slova vznikol posunom ‚velikán (ducha)' > ‚génius'. – **titán** ‚kovový chemický prvok' • Názov zaviedol v r. 1795 jeho objaviteľ, nem. chemik M. H. Klaproth, podľa mytologických Titanov.

titrovať chem. ‚kvantitatívne určovať látku', text. ‚určovať stupeň jemnosti vláken' (od 20. stor.) • Z fr. *titrer* ‚určovať stupeň (rýdzosti, čistoty ap.)', od fr. *titre*, čo je prevzatie z lat. *titulus* (↗ *titul*). Význam fr. *titre* sa vyvíjal v smere ‚titul' > ‚titulok, nadpis' > ‚nápis charakterizujúci vlastnosti niečoho, potvrdzujúci kvalitu ap.' > ‚rýdzosť, čistota' (pôvodne vo vzťahu k množstvu zlata a striebra v minciach). – **titul** (od 17. stor.) • Z lat. *titulus* ‚nápis (na niečom); čestný nápis, nadpis, titul'. Pozri aj ↗ *P. T.*, ↗ *tilda*.

tizianový [t-cián-] ‚hnedý dočervena' (*t. odtieň* ap.; od 20. stor.) • Podľa tal. renesančného maliara Tiziana (tal. *Tiziano Vecellio*, okolo 1480 – 1576).

tkať (od 16. stor.) • Psl. **tъkati* (**tŭk-*); príbuzné s gr. *tykos* (*τύκος*) ‚kladivo, bojová sekera', stír. *toll* ‚prebitý, prederavený', lot. *tukstêt* ‚tĺcť, biť' – všetko od ide. **(s)teu̯-k-* ‚udierať, biť'; význam ‚tkať' vznikol vývinom typu ‚biť' > ‚pribíjať, vbíjať, strkať ap.' (porov. i staršie *tkať* ‚pchať', *za-tkať* ‚zapchať', od toho ***zátka***) > ‚pripevňovať nite útku k nitiam osnovy, tkať'. Z odvodenín: ***tkáč; tkaný***, od toho ***tkanina*** i ***tkanivo***, a i. Pozri aj ↗ *týkať sa*, ↗ *útok*[2]. – **tklivý** kniž. zastaráv. ‚clivý, dojemný, smutný' (od 19. stor.) • Z čes. *tklivý*, doslova ‚dotknuteľný' (súvisí s ↗ *týkať sa*, ↗ *tkať*), t. j. ‚koho sa možno (ľahko) dotknúť, koho možno ľahko dojať; citlivý' (o človeku), odtiaľ i ‚dojímavo pôsobiaci, dojemný' (čes. *t-á píseň* ap.). – **tkvieť** kniž. ‚mať pôvod, spočívať, byť; zostávať, pretrvávať' (od 19. stor.) • Z čes. *tkvíti* (staršie i *tkvěti*), prevzatého z poľ. *tkwić* (staršie i *tkwieć*), čo je nie celkom jasná odvodenina od koreňa **tъk-* ‚udierať' – z významového hľadiska asi ‚udierať (do niečoho)' > ‚vbíjať (niečo do niečoho)' > ‚byť niekde pevne vbitý, trvanlivo umiestnený, spočívajúci'. Z odvodenín: ***utkvieť***, od toho ***utkvelý, utkvený*** kniž. (*u-á predstava* ap.).

tlačiť (od 16. stor.) • Psl. **tolčiti*; súvisí so slovesom **telkti* (ďalej pozri ↗ *tĺcť*) – ide asi

o pôvodné iteratívum od **telkti* (t. j. ‚opakovane tĺcť‘ > ‚tlčením vbíjať, vtláčať‘ > ‚tlačiť‘); podľa iného výkladu je **tolčiti* odvodené od psl. **tolkъ* ‚tlčenie, vbíjanie, vtláčanie‘ (> slk. ***tlak***, od 19. stor.) a to od **telkti*. Z odvodenín: *tlač* ž.; ***utlačiť***, ***utláčať***, od toho ***útlak;*** podobne ***natlačiť: nátlak***, ***otlačiť: otlak***, ***vytlačiť: výtlak*** ap.

tlama ‚papuľa‘ (od 17. stor.) • Azda odvodenina od **tlamať* ako variantu zvukomalebného ↗ *tliapať* (dial. i *tlápať*); k možnému pôvodnému významu slovesa **tlamať* porov. čes. dial. *tlámat* ‚jesť, prežúvať‘.

tlapa ‚laba, dlaba‘ (od 19. stor.) • Pravdepodobne zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku krokov udierajúcich o zem; porov. hláskovo blízke *dlapa* (↗ *dlaba*), resp. i ↗ *laba*.

tľapkať (od *17. stor.) • Zdrobnenina od ↗ *tliapať* v pôvodnom význame typu ‚udierať‘. Z odvodenín: ***tľapka*** ‚ploský predmet‘ (doslova asi ‚čo je *utľapkané*, sploštené údermi ap.‘).

tĺcť, *tlčiem* (od 16. stor.) • Utvorené na základe tvarov prít. času od psl. **telkti* (porov. stsl. *tlěšti* (ТЛѢЩИ) ‚tĺcť, biť; klepať, búchať; rozbíjať, drviť‘ a i.), **tьlkǫ*, **tьlčeši* atď., usúvzťažňovaného s wales. *talch* ‚úlomky‘ a lit. *tel̃kti* ‚zvolávať (k spoločnej práci, vojsko)‘, *su-si-tel̃kti* ‚zhromaždiť sa‘ (t. j. asi ‚zbiť sa dohromady‘) a i. – všetko azda od ide. **telek-* ‚udierať, biť, rozbíjať‘. Z odvodenín: ***tlkotať***, od toho ***tlkot; tĺk*** ‚nástroj na roztĺkanie, mliaždenie‘, ***tlčhuba*** (↗ ***huba***[2]) a i. Pozri aj ↗ *tlačiť*.

tliapať expr. ‚tárať‘ (od 18. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; pôvodne asi označenie pohybu sprevádzaného zvukom, údermi ap. (porov. odvodené ↗ *tľapkať*) – k ďalšiemu vývinu ‚biť, udierať‘ > ‚tárať‘ porov. *trepať/trieskať hlúposti* ap. Pozri aj ↗ *tlama*.

tlieskať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu; porov. i hláskovo blízke ↗ *tľosknúť* či ↗ *plieskať*. Z odvodenín: ***potlesk*** (od staršieho *po-tlieskať* ‚chvíľu tlieskať, ***zatlieskať***‘).

tlieť ‚slabo, bez plameňa horieť; rozkladať sa, práchnivieť‘ (od 17. stor.) • Psl. **tьlěti* (**tīl-*); porovnáva sa so stír. *tuilid* ‚spí‘, lit. *tìlti* ‚tíchnuť, mĺknuť‘ a i. – všetko od ide. **tel-* ‚byť tichý‘; odtiaľ asi aj ‚horieť tichým, slabým plameňom‘ > ‚pomaly sa rozkladať‘, k významu porov. ↗ *tuchnúť*. Pozri aj ↗ *tlmiť*, ↗ *tlo*, ↗ *útly*.

tĺk, tlkot, tlkotať ↗ *tĺcť*

tlmiť ‚zmierovať intenzitu, výraznosť‘ (od 19. stor.) • Azda už psl. **tъlmiti*, nie celkom jasné. Môže ísť o odvodeninu od psl. **tъlmъ* (porov. poľ. *tłum* ‚zástup, dav‘, t. j. asi ‚tlačiaca sa masa ap.‘) < **tъlp-mъ*, majúceho rovnaký koreň ako psl. **tъlpa* (ďalej pozri ↗ *tlupa*) – v takom prípade z významového hľadiska ‚tlačiť‘ > ‚potláčať (prejavy ap.)‘ > ‚zmierňovať intenzitu, tlmiť‘. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **tъl-m-iti* so stsl. *u-toliti* (ОУТОЛИТИ) ‚potlačiť, skrotiť, upokojiť‘, rus. *tolíť* (*толить*) ‚upokojovať, utišovať (túžbu, potrebu)‘ ap. – všetko od ide. **tel-* ‚byť tichý‘ (↗ *tlieť*). Z odvodenín: ***tlmič; utlmiť***, od toho ***útlm***, a i.

tlmočiť ‚prekladať (ústny) prejav do iného jazyka‘ (od 18. stor.) • Nejasná obmena staršieho *tlmačiť* (od 17. stor.), od *tlmač* ‚tlmočník‘ (od *11. stor.; zachované napr. v miestnom názve *Tlmače*), ktorého východiskom je zrejme už psl. **tъlmačь* – ide o staré prevzatie z turk. jazykov, porov. kirgiz. *tilmeč* (*тилмеч*), tatár. *tylmač* (*тылмач*), tur. *dilmaç* ‚id.‘ ap. Z odvodenín: ***tlmočník*** a i.

tlo, v spojení ***(zhorieť, spáliť) do tla*** ‚celkom, úplne‘ (od 19. stor.) • Môže ísť o reflex psl. **tьlo* (**tīl-*) ‚zem, plocha ap.‘ (t. j. *zhorieť, spáliť do tla* = ‚zničiť až po zem‘, porov. *zrovnať so zemou*), porovnávaného so stind. *talam* ‚plocha, rovina‘, gr. *tēliā* (τηλία) ‚hracia doska‘, lat. *tellūs* ‚zem, pôda; podlaha‘, stír. *talam* ‚zem‘, stsev. *þilja* ‚podlahová doska‘, sthnem. *dil(o)* ‚stena, podlaha z dosiek‘, nem. *Diele* ‚(podlahová) doska‘, stpr. *talus* ‚podlaha v izbe‘, lit. *pã-talas* ‚posteľ‘ a i. – všetko od ide. **tel-*, **telə-*, **telu-* ‚plochý; plochá doska, dlážka‘; k významu porov. i slk. dial. *tlo* ‚povala, strop‘ (t. j. pôvodne buď ‚konštrukcia z dosiek‘, alebo ‚podlaha vyššieho poschodia‘). Iný výklad považuje psl. **tьlo* za odvodeninu od psl. **tьlěti* (↗ *tlieť*) s pôvodným významom ‚horenie‘, odtiaľ i ‚čo je výsledkom horenia, popol‘ – v takom prípade *zhorieť, spáliť do tla* = ‚na popol‘ (porov. i *ľahnúť popolom*).

tľosknúť expr. ‚vydať zvuk odtrhnutím jazyka od podnebia‘ (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydať zvuk *tľosk*‘; porov. aj hláskovo blízke ↗ *tlieskať*.

tlstý (od *13. stor.) • Psl. **tъlstъ;* pôvodne azda **tъlz-tъ* ako príčastie (**tŭlĝ-to-*) od slovesa zachovaného v lit. *tul̃žti* ‚zväčšovať objem (od vlhkosti)‘ a odvodzovaného od ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa‘; ďalej pozri ↗ *tuk*. Pozri aj ↗ *hustý*.

tlupa expr., obyč. pejor. ‚húf, kŕdeľ; banda‘ (od 19. stor.) • Psl. **tъlpa* (jeho očakávaným slk. reflexom by bolo **tlpa*, forma *tlupa* môže byť

podľa čes. *tlupa*). Porovnávalo sa s lit. *tiȋpti* ‚vmestiť sa niekam', čo by naznačovalo pôvodný význam ‚skupina niekde umiestnených ľudí ap.'; pozri aj ↗ *tlmiť*. Podľa iného výkladu súvisí s gr. *tolypē* (τολύπη) ‚klbko vlny' a lot. *tuȋpîtiês* ‚hromadiť sa' – všetko od ide. **tēu-(l-p-)* ‚zväčšovať objem' (ďalej pozri ↗ *tuk*), v takom prípade s významovým vývinom ‚niečo opuchnuté, okrúhle' > ‚hrča' > ‚kŕdeľ, húf'; porov. *hrča oviec, zhrčiť sa*, ako aj slk. dial. *kuľa* ‚guľa; hŕba, kŕdeľ (detí, oviec ap.)' a i.

tma (od *16. stor.) • Psl. **tьma;* príbuzné so stind. *támaḥ* ‚tma, temnota', lat. *tenebrae* mn., stír. *temel* ‚temnota', nem. *dämmern*, lit. *témti* ‚stmievať sa', lot. *tima* ‚tma' a i. – všetko od ide. **tem(ə)-* ‚temný'. Z odvodenín: ***temný*** (psl. **tьm-ьnъ*), od toho ***temnica*** zastar. ‚žalár, väzenie' (pôvodne ‚temná miestnosť; pivnica', porov. protikladné staršie *svetlica, svetnica* ‚svetlá obývacia miestnosť'); ***tmavý*** i ***temravý*** (**tьm-ьr-avъ*) a i. Pozri aj ↗ *potmehúd*, ↗ *tieň*.

tmel odb. ‚git' (od 19. stor.) • Zrejme podľa čes. *tmel*, odvodzovaného od slovesa *tmeliti* ‚spájať (tmelom)', ktoré mohlo vzniknúť na základe čes. *u-tmeliti* ako synkopovanej formy pôvodného čes. *u-temeliti* ‚upevniť'. Východiskové **temeliti* pochádza asi z jsl. jazykov, porov. srb., chorv. *tèmelj* ‚základ' ap. ako prevzatie z gr. *themelion* (θεμέλιον) ‚základ (stavby)', súvisiaceho s gr. *tithēmi* (τίθημι) ‚kladiem' – v takom prípade mohlo *tmel* ‚git' vzniknúť vývinom ‚klásť základy; stavať na pevný základ' > ‚upevňovať' > ‚pevne spájať' > ‚látka využívaná ako spojivo, git, tmel'.

tmoliť sa expr. ‚chodiť bez cieľa, motať sa' (od 18. stor.) • Málo jasné; uvažovalo sa o expresívnej obmene pôvodného *mot-ol-iť sa* (dial. ‚ponevierať sa'), od *motať* (pozri aj ↗ *motolica*) – azda aj pod vplyvom nem. *sich tummeln* ‚preháňať sa, pobehovať'?

toaleta (od 19. stor.) • Z fr. *toilette*, čo je zdrobnenina od fr. *toile* ‚plátno', ktorého východiskom je lat. *tēla* (**tex-lā*) ‚tkanina, látka', od lat. *texere* ‚pliesť, tkať'. Fr. *toilette* sa najskôr vzťahovalo na kus látky, do ktorého sa balili odevy, odtiaľ význam ‚súbor vecí potrebných na vyobliekanie sa, úpravu ap.'; neskôr začalo označovať aj kozmetické úkony, obliekanie ap. (*ranná t., toaletné mydlo* a i.) a kusy odevu (*dámy vo večerných t-ách*); na základe fr. *cabinet de toilette* ‚miestnosť na toaletu' (t. j. na úpravu odevu, osobnú hygienu atď.) vznikol aj význam ‚WC' (*ísť na t-u* ap.).

toast [tou-] subšt. ‚hrianka' (od 20. stor.) • Z angl. *toast*, od slovesa *to toast*, prevzatého zo stfr. *toster* ‚opekať na ražni', ktorého východiskom je ľud. lat. *tostāre*, od lat. *torrēre, tostum* ‚pražiť, páliť, piecť'.

tobogan ‚kĺzačka' (od 20. stor.) • Z jazykov kanadských Indiánov (mi'kmaq: *tobâkun*, abenaki: *udãbãgan*), do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *toboggan*.

tobolka zastaráv. ‚náprsná taška; peňaženka', bot. ‚suchý plod s viacerými semenami', farm. ‚obal na expedíciu niektorých liekov', staršie i ‚meštek na peniaze; tabatierka' (od *16. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *tobola* ‚taška, kapsa' (od 17. stor.) – odtiaľ aj ‚obal, puzdro ap. (na tabak, lieky)', resp. i ‚meštek (s peniazmi)' > ‚suchý plod (obsahujúci semená)'; málo jasný výraz. Uvažovalo sa o jeho prevzatí z vých. jazykov (porov. tatár. *tubal* ‚košík z kôry' ap.); iný výklad hľadá východisko slova v lat. *tabula* (↗ *tabuľa*) – výraz mohol pôvodne označovať drevené tabuľky či doštičky, v ktorých sa uchovávali, resp. prenášali dokumenty; odtiaľ ‚náprsná taška; peňaženka' (k významu porov. čes. *prkno* ‚doska': *prkenice* ‚náprsná taška na papierové peniaze') > ‚kapsa; meštek'.

tobôž ‚tým skôr, tým viac', staršie i *tobož* (od 18. stor.) • Asi z pôvodného **tobože*, čo je spojenie častice *to* (od ide. zámenného koreňa **to-*, ďalej pozri ↗ *ten*) a citoslovca *bože* (od ↗ *boh*), použitého azda na vyjadrenie dôrazu. Z hláskoslovných príčin je menej pravdepodobné odvodzovanie z **to brže* ‚(o) to rýchlejšie' (> ‚o to skôr, tým skôr'), od psl. **bъrzъ* ‚rýchly'; porov. i ↗ *nebárs*.

toccata [-oká-] hud. ‚druh skladby pre klávesové nástroje' (od 20. stor.) • Z tal. *toccata*, od tal. *toccare* ‚dotknúť sa; dotykom rozozvučať hudobný nástroj (najmä strunový al. klávesový)' – asi zvukomalebné, podľa zvuku sprevádzajúceho ľahký úder či dotyk. Porov. i ↗ *tuš*[1].

točiť (od *16. stor.) • Psl. **točiti;* kauzatívum k psl. **tekti* (↗ *tiecť*) s pôvodným významom ‚spôsobovať, aby niečo *tieklo*, rýchlo sa pohybovalo ap.'. Z odvodenín: ***otočiť***, k tomu ***otáčať*** (psl. **-tačati*), ***otáčka*** ap.; ***točka*** ‚kohútik (na sude ap.)', ***točňa*** odb. ‚otáčacie zariadenie' (zastar. ‚zemský pól') a i. Pozri aj ↗ *červ* (tam o ***červo-toč, črvo-toč***), ↗ *potácať sa*, ↗ *roztoč*, ↗ *tackať sa*, ↗ *táčky*, ↗ *tokár*.

tóga ‚dlhý splývavý mužský odev v starom Ríme' (od 18. stor.) • Z lat. *toga*, od lat. *tegere* ‚pokrývať, prikrývať'.

tok ↗ *tiecť*

tokajský, v *t-é (víno)* (od 17. stor.) • Podľa názvu obce *Tokaj* v Maďarsku, známej svojím vinárstvom.

tokár ‚sústružník (obrábajúci najmä drevený materiál)' (od *16. stor.) • Zrejme odvodenina od *tok*, utvoreného na základe ↗ *točiť* – východiskové *tok* mohlo znamenať ‚čo sa *točí*, opracúva točením' (t. j. *tokár* ako ‚kto zhotovuje takéto výrobky'), ale aj ‚čo sa *točí*, otáča; stroj na opracúvanie predmetov točením' (t. j. *tokár* = ‚kto pracuje na takomto stroji').

tokať (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku pripomínajúceho slabiku *tok*.

tolerovať ‚znášať; pripúšťať' (od 17. stor.) • Z lat. *tolerāre* ‚niesť, znášať, trpieť'; súvisí s lat. *tulī* perf. ‚(z)niesol som'. Z odvodenín: *tolerantný* (lat. *tolerāns*, gen. *tolerantis* ‚znášajúci ap.') a i.

toliar ‚stará strieborná minca', staršie i *taliar* (od 17. stor.) • Z nem. *Taler*, čo je skrátená forma nem. *Joachimsthaler*, doslova ‚jáchymovský (peniaz)' – podľa čes. mesta Jáchymov (nem. *Sankt Joachimsthal*, doslova ‚Údolie sv. Joachima'), kde sa táto minca razila od r. 1519. Pozri aj ↗ *dolár*.

toľko (od 16. stor.) • Staršie i *toliko* (od 16. stor.), porov. odvodené ***tolič-izný, tolik-ánsky*** expr. *Toľko* mohlo vzniknúť hláskovou redukciou *toliko;* môže však ísť aj o staré varianty, ktorých východiskom je už psl. **toliko* (> slk. *toliko*) i **tolьko* (> slk. *toľko*), obyčajne vysvetľované ako spojenie psl. **toli*/**tolь* ‚tak veľmi' a zosilňujúcej častice **ko*. Psl. **toli*/**tolь* (porov. stsl. *toli* (ТОЛИ) ‚a tiež, ako aj', *tolь* (ТОЛЬ) ‚tak veľmi', slk. dial. *toľ-me* ‚tak veľmi, do takej miery' a i.) vzniklo asi spojením častice **to* (od ide. zámenného koreňa **to-*, ďalej pozri ↗ *ten*) a *l*-ovej častice. Z odvodenín: ***toľký.*** Pozri aj ↗ *koľko*, ↗ *-tiaľ*.

toluén chem. ‚uhľovodík používaný najmä ako rozpúšťadlo a ako východisko pri výrobe organických zlúčenín' (od 20. stor.) • Ako chemický termín utvorené v 19. stor. na základe staršieho *toluol*, nazvaného podľa toluánskeho balzamu (staršie slk. *tolánsky balzam*, od 18. stor.), z ktorého bola táto látka izolovaná. Toluánsky balzam – voňavá živica balzamovníka peruánskeho (bot. Myroxylum balsamum) – je pomenovaný podľa mesta Tolú v Kolumbii.

tomahavk ‚indiánska bojová sekera' (od 19. stor.) • Z indiánskych jazykov Sev. Ameriky (ako pravdepodobné východisko sa uvádza algonkinské *tomahak*); do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *tomahawk*.

Tomáš, v spojení ***neveriaci T. (t.)*** ‚kto o všetkom pochybuje' (od 19. stor.) • Podľa Kristovho apoštola, ktorý nechcel uveriť v jeho vzkriesenie (Jn 20, 24 – 29).

tombola ‚zábavná lotéria s vecnými výhrami' (od 20. stor.) • Z tal. *tombola*, od slovesa *tombolare* ‚padať (dolu hlavou)' (k významu porov. *v lotérii padla výhra* ap.), čo je odvodenina od slovesa *tombare* ‚padať', azda od zvukomalebného koreňa *tumb-* ako označenia rýchleho, prudkého pádu ap.

tomografia lek. ‚hĺbkové snímkovanie vnútorných orgánov' (od 20. stor.) • Ako lekársky termín utvorené na základe gr. *tomos* (τόμος) ‚rez, odrezok', od gr. *temnō* (τέμνω) ‚režem'; a *grafō* (γράφω) ‚píšem, zaznamenávam'.

tón ‚zvuk istej výšky; odtieň (hlasu, farby)' (od 19. stor.) • Z lat. *tonus* ‚tón, zvuk', čo je prevzatie z gr. *tonos* ‚napínanie; napnutie, pozdvihnutie hlasu, zvuk'; ďalej pozri ↗ *tonus*. Pozri aj ↗ *barytón*, ↗ *bontón*, ↗ *intonácia*, ↗ *monotónny*, ↗ *toner*, ↗ *tuner*.

tona ‚jednotka hmotnosti (1 000 kg)' (od 19. stor.) • Nadväzuje na staršie slk. *tuna* ‚drevená nádoba, kaďa, šafeľ; obsahová miera (asi 68 l)' (od 16. stor.). Východiskom výrazu je strlat. *tonna, tunna* ‚sud, kaďa', pochádzajúce asi z kelt. jazykov (porov. strír. *tonn* ‚koža'); v takom prípade z významového hľadiska asi ‚kožený mech, vak ap.' > ‚(drevená) nádoba'. Význam slk. *tuna, tona* sa vyvíjal v smere ‚nádoba (s určitým objemom)' > ‚obsahová miera (zodpovedajúca danému objemu)', resp. ‚hmotnosť (príslušného objemu uskladnenej látky); jednotka hmotnosti'. Pozri aj ↗ *tunel*.

toner ‚farbivo používané v atramentových ap. tlačiarňach' (od 20. stor.) • Z angl. *toner*, od slovesa *to tone* ‚tónovať; dávať tón (aj farebný)', od angl. *tone* ‚tón' (prevzatie z lat.; ↗ *tón*).

tonik ‚nealkoholický vzpružujúci nápoj s obsahom chinínu' (od 20. stor.) • Z angl. *tonic (drink)* ‚posilňujúci nápoj', od angl. *tonic* ‚posilňujúci', v konečnom dôsledku z gr. *tonikos* (τονικός) ‚súvisiaci s napätím' (odtiaľ i ‚dodávajúci svalové napätie' > ‚posilňujúci'), od gr. *tonos* (τόνος) ‚napätie' (↗ *tonus*). – **tonikum** ‚povzbudzujúci prostriedok' (od 20. stor.) • Z lat. *tonicum*, od lat. *tonicus*, čo je prevzatie z gr. *tonikos* ‚súvisiaci s napätím'. – **tonus** lek. ‚trvalý stupeň napätia živého tkaniva' (od

20. stor.) • Z lek. lat. *tonus*, čo je prevzatie z gr. *tonos* (*τόνος*) ‚napínanie, napätie', od gr. *teinō* (*τείνω*) ‚naťahujem, napínam'. Pozri aj ↗ *hypertónia*, ↗ *tón*.

tonúť kniž. ‚byť obkolesený, topiť sa v niečom', staršie i ‚topiť sa (vo vode)' (od 17. stor.) • Psl. **tonǫti* (**top-nǫ-ti*); od rovnakého koreňa ako psl. **top-iti* ‚ponárať pod hladinu vody' (↗ *topiť¹*).

tonzúra ‚vyholené miesto na temene hlavy (v minulosti u katolíckych duchovných)' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *tōnsūra*, od lat. *tondēre*, *tōnsum* ‚strihať, holiť'.

top- ‚špičkový, vrcholový' (*topmanažér*, *topmodelka* ap.) (od 20. stor.) • Z angl. *top* ‚vrchol, špička; vrcholový, špičkový'. Pozri aj ↗ *tip-top*.

topánka (od 18. stor.) • Z maď. *topánka* ‚obuv; čižma na šnurovanie', čo je zdrobnenina od maď. *topán* ‚id.', odvodzovaného od slovesa *top* ‚stúpať', zvukomalebného pôvodu (podľa zvuku krokov).

topárka ‚nástroj na mútenie masla v dbanke' (od 17. stor.) • Azda od ↗ *topor* vo význame ‚drevená rúčka'; zakončenie *-ár-ka* môže byť podľa názvov nástrojov na *-ár* (dial. *ced-ár-ik* ‚sitko na cedenie' ap.).

topás ‚drahokam bledožltej farby' (od 17. stor.) • Z lat. *topăzus*, čo je prevzatie z gr. *topazos* (*τόπαζος*) – v antike sa odvodzovalo od názvu akéhosi ostrova v Červenom mori.

topiť¹ ‚ponárať pod hladinu vody' (od 17. stor.) • Psl. **topiti*, bez jednoznačného výkladu. Porovnávalo sa s arm. *t'at'avem* ‚ponáram' (azda už ide. **tap-* ‚ponárať'?); podľa iného výkladu je totožné s psl. **topiti* ‚teplom rozpúšťať' (↗ *topiť²*) a pôvodne znamenalo ‚ponárať do niečoho roztopeného' (k významu porov. rus. *top' (топь)* ‚močaristé miesto', pôvodne azda ‚miesto, kde sa rozpustil ľad'). Inou výkladovou možnosťou je usúvzťažňovanie s ↗ *tepať*, čo predpokladá významový vývin ‚udierať, biť' > ‚vbíjať, vtláčať; zatláčať pod hladinu ap.'. Z odvodenín: ***utopiť; zatopiť, potopiť***, od toho ***zátopa, potopa*** (i ***predpotopný:*** *p-é názory* pejor. ‚zastarané', t. j. z čias pred biblickou potopou) ap.; ***potápať*** (**-tapati* < **tōp-*), k tomu ***potápač*** i ***potápka*** ‚zool. Podiceps' (vták schopný dlho vydržať pod vodou), a i. Pozri aj ↗ *tenúť*, ↗ *tonúť*. – **topiť²** ‚teplom rozpúšťať' (od 17. stor.) • Psl. **topiti;* kauzatívum od slovesa typu **tep-ti* ‚byť teplý', od ide. **tep-* ‚id.' (ďalej pozri ↗ *teplý*) – pôvodný význam bol zrejme ‚ohrievať' (porov. i slk. dial. *topiť* ‚kúriť, vykurovať'), odtiaľ ‚teplom rozpúšťať, roztápať'. Z odvodenín: ***roztopiť***, k tomu ***roztápať***, a i.

topo- ‚miesto, miestny' (*topografia* ap.) • Z gr. *topo-* (*τοπο-*), od gr. *topos* (*τόπος*) ‚miesto'. Pozri aj ↗ *utópia*.

topoľ ‚bot. Populus' (od *13. stor.) • Psl. **topolь*, nie celkom jasného pôvodu. Forma **topolь* mohla vzniknúť disimiláciou **p-p-* > **t-p-* zo staršieho **popolь* ako prevzatia z neskorého lat. *papulus* (odtiaľ i nem. *Pappel* ‚topoľ'), čo je novšia obmena lat. *pōpulus* ‚topoľ'; v zmysle iného výkladu je predpokladané psl. **popolь* domáci výraz, príbuzný s uvedeným lat. *pōpulus* (**pōpolo-*), no ďalšie etymologické súvislosti obidvoch slov nie sú jasné.

topor ‚tesárska sekera' (od *13. stor.) • Psl. **toporъ;* pravdepodobne od rovnakého koreňa ako psl. **te(p)ti* (ďalej pozri ↗ *tepať*) – pôvodne zrejme ‚čím sa udiera, bije, rúbe, seká'. Z odvodenín: ***toporisko*** ‚dlhšia drevená rúčka pracovného náčinia' (pôvodne ‚rúčka tesárskej sekery'; k slovotvorbe porov. *kosa: kos-isko* ‚rúčka kosy' ap.). Pozri aj ↗ *porisko*, ↗ *topárka*, ↗ *toporný*.

toporný kniž. ‚meravý, ťarbavý' (od 20. stor.) • Z čes. *toporný* ‚nepružný, neohybný, ťažkopádny', pôvodne asi ‚stuhnutý, tuhý'; od slovesa *topořiti se* ‚tuhnúť (obyč. so zväčšením objemu)', nejasného pôvodu. Vysvetľovalo sa ako obmena (s oddelením *s-*, pociťovaného ako predpona) pôvodného **stop-or-iti*, ktoré by súviselo s lit. *stap-ìnti* ‚robiť tvrdým, tuhým'; iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ↗ *topor* s pôvodným významom ‚stávať sa tvrdým ako (drevené) porisko' (porov. staršie čes. *z-topořeti* ‚zmeravieť, zdrevenieť').

torba ‚kapsa' (od *16. stor.) • Z tur. *torba* ‚vrece, vak', perz. pôvodu.

toreador ‚zápasník s býkmi' (od 20. stor.) • Zo špan. *toreador*, od slovesa *torear* ‚zápasiť s býkmi', odvodeného od špan. *toro* ‚býk', ktorého východiskom je lat. *taurus* ‚id.'.

tórium ‚rádioaktívny chemický prvok' • Názov (lat. *Thorium*) zaviedol v r. 1828 švéd. chemik J. J. Berzelius, objaviteľ tohto prvku, na základe mena severského boha hromu a blesku Thora.

tornádo ‚orkán (obyč. na juhovýchode Severnej Ameriky)' (od 20. stor.) • Z angl. *tornado* (staršie *ternado*), čo je prevzatie zo špan. *tronada* ‚búrka; hrmenie, burácanie', od špan. *tronar* ‚hrmieť, dunieť', ktorého východiskom je lat. *tonāre* ‚hrmieť, rachotiť, burácať'; začiatočné

tr- v špan. *tronar* je podľa špan. *tronido* ‚zahrmenie, rachot‘, z lat. *tonitrus* ‚hrom, hrmenie‘, od *tonāre*. Forma *tornado* vznikla pod vplyvom špan. *tornar* ‚obracať, vracať (sa)‘, z lat. *tornāre;* ďalej pozri ↗ *túra*.

torpédo ‚vojenská strela s vlastným pohonom (pohybujúca sa pod vodou)‘ (od 19. stor.) • Z angl. *torpedo*, čo je prevzatie zo špan. *torpedo* ‚druh ryby zneškodňujúcej svoju korisť elektrickými údermi‘ (z lat. *torpēdō*, od lat. *torpēre* ‚byť stŕpnutý, nehybný‘); názov sa preniesol i na výbušné zariadenia, resp. strely používané pri útokoch na nepriateľské lode. Z odvodenín: ***torpédovať***, ***torpédoborec*** (↗ *boriť*) a i.

torr fyz. ‚staršia jednotka tlaku‘ (od 20. stor.) • Podľa tal. prírodovedca E. Torricelliho (1608 – 1647).

torta ‚druh jemného pečiva‘ (od 17. stor.) • Z tal. *torta*, ktorého východiskom je lat. *tōrta*, usúvzťažňované s lat. *torquēre*, *tortum* ‚točiť, krútiť, ohýbať ap.‘ – pôvodne išlo asi o ‚chlieb okrúhleho tvaru‘. – **tortúra** ‚mučenie (s cieľom vynútiť priznanie)‘ (od 17. stor.) • Z lat. *tortūra* ‚mučenie, týranie‘, od lat. *torquēre*, *tortum* ‚točiť, krútiť; vykrúcať; vykrúcaním spôsobovať bolesť; mučiť, týrať‘. – **torzia** odb. ‚krútenie, otočenie‘ (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *torsion*, nem. *Torsion* ap.), tam utvorené na základe lat. *torquēre*, perf. *torsī* ‚točiť, krútiť‘.

torzo ‚nedokončené dielo‘ (od 20. stor.) • Z tal. *torso*, pôvodne ‚zvyšok niektorých druhov ovocia po odstránení dužiny‘, neskôr ‚časť ľudského tela od krku po pás‘ i ‚socha s chýbajúcimi časťami tela‘ – východiskom výrazu je ľud. lat. *tursus* ako novšia forma lat. *thyrsus* ‚stonka rastliny‘, čo je prevzatie z gr. *thyrsos* (*θύρσος*) ‚palica ovinutá viničom a brečtanom (symbol boha Dionýza)‘, ktoré azda pochádza z jazykov Malej Ázie (porov. hieroglyfické luvijské *tuwarsa-* ‚vinič‘). Pozri aj ↗ *trs*.

toť hovor. ‚tu hľa; nedávno; tu, neďaleko‘ (od 18. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *to-ť* – spojenie ukazovacieho zámena *to* (↗ *ten*) a zdôrazňovacej častice *-ť* (porov. čes. *nebo-ť* ‚lebo‘, *vždy-ť* ‚veď, však‘ ap.), od rovnakého koreňa.

totalita (od 19. stor.) • Pôvodne ‚celistvosť, jednotnosť‘ (*t. života*), zo strlat. *totalitas*, od strlat. *totalis* ‚celistvý ap.‘ (> slk. ***totálny***, od 20. stor.), čo je odvodenina od lat. *tōtus* ‚celý‘. Význam ‚násilná jednota uplatňovaná v autoritatívnych režimoch‘ (***komunistická*** *t.* ap.) je podľa staršieho ***totalitárny*** (novšie ***totalitný***), ktorého východiskom je tal. *totalitario* (od tal. *totalità* ‚celok, súhrn‘ < strlat.), prvýkrát údajne použité v 20. rokoch 20. stor. v súvislosti s tal. fašizmom (*sistema totalitario*, o systéme usilujúcom sa o kontrolu celej spoločnosti ap.).

totem ‚symbol uctievaný v náboženstvách prírodných národov‘ (od 20. stor.) • Z angl. *totem*, prevzatého z niektorého algonkinského dialektu severoamer. Indiánov – pôvodne asi ‚znak‘, odtiaľ ‚znak rodu al. kmeňa‘ (porov. algonkinské *kit-otem* ‚tvoj rod‘, *ot-oteman* ‚jeho rod‘).

totiž (od 15. stor.) • Z čes. *totiž*, ktorého východiskom je stčes. *točúš* (s ďalším vývinom *točúš* > *točíš* > už stčes. *totiž*), z pôvodného *to čúš* < stčes. *to čuješ* ‚to počuješ‘ (porov. i stčes. *čúšto* ‚totiž‘ < *čuješ to*), od stčes. *čúti* nedok. ‚počuť‘ (zodpovedá ↗ *čuť*) – k významovému posunu porov. i stčes. *tovieš* ‚totiž‘ (< ‚to vieš‘).

totožný ‚identický‘ (od 19. stor.) • Podľa čes. *totožný*, utvoreného v období národného obrodenia – buď 1. podľa rus. *tot že* (*mom же*) ‚tenže, ten istý‘ (od rus. *tot (mom)* ‚ten‘ < **tъ-tъ*, čo je zdvojené zámeno **tъ* m., ↗ *ten*); alebo 2. na základe čes. *totéž* ‚to isté‘ (zloženina *to* a *též* < **toje že;* ďalej pozri ↗ *tiež*).

tovar (od *12. stor.) • Staré prevzatie z turk. jazykov; porov. stturk. *tawar*, *tavar* ‚hospodárske zvieratá; majetok; tovar‘ a i. Z odvodenín: ***továreň***, k tomu ***továrnik*** a i. – **tovariš** ‚v minulosti pomocník majstra‘, zastar. ‚priateľ, druh, spoločník‘ (od 16. stor.) • Zrejme z turk. jazykov, tam utvorené ako zloženina východiskového výrazu pre ↗ *tovar* a turk. *eš*, *iš* ‚druh, spoločník‘. Z odvodenín: staršie *tovarišiť* ‚pracovať ako tovariš‘, od toho ***tovarich*** ‚v minulosti nádennícka práca na veľkostatku; denná mzda za ňu‘.

toxický odb. ‚otravný, jedovatý‘ (od 20. stor.) • Z lat. *toxicus*, od lat. *toxicum* ‚jed‘, čo je prevzatie z gr. *toxikon (farmakon)* (*τοξικὸν φάρμακον*) ‚jed (na potieranie vystreľovaných šípov)‘, od gr. *toxikos* (*τοξικός*) ‚súvisiaci s lukom, lukostreľbou‘, od gr. *toxon* (*τόξον*) ‚luk‘.

tôňa ‚tieň‘ (od 17. stor.) • Málo jasné – azda stará odvodenina (psl. **ton-ja* < **tom-n-*) od koreňa zachovaného v ↗ *tieň* (**tēm-n-*)?

trable subšt. ‚ťažkosti, problémy‘ (od 20. stor.) • Z angl. *trouble*, čo je prevzatie zo stfr. *truble*, *turble* (fr. *trouble*) ‚nepokoj, zmätok‘, od stfr. *tourbler*, *troubler* ‚znepokojovať‘ – východiskom stfr. slovesa je ľud. lat. *turbulāre*, od lat. **turbulus* ‚uvedený do neporiadku; rozbúrený, nepokojný‘, čo je odvodenina od lat. *turbāre*

'uvádzať do neporiadku, do zmätku; znepokojovať' (↗ *turbovať*).

tradícia 'súhrn zvykov, názorov ap. prechádzajúcich z pokolenia na pokolenie; ústne podanie' (od 18. stor.) • Z lat. *trāditiō*, doslova 'odovzdávanie' (odtiaľ aj 'čo je odovzdávané'), od lat. *trādere*, *trāditum* 'odovzdávať' (> slk. ***tradovať*** 'id.': *t. zvyky z pokolenia na pokolenie* ap.), zloženého z ↗ *trans-* a lat. *dare* 'dať, dávať'.

trafika 'predajňa tabakových výrobkov' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Trafik* ž., prevzatého (prostredníctvom fr. *trafic* m.) z tal. *traffico* m. 'obchodovanie; obchod', od tal. *trafficare* 'obchodovať', nejasného pôvodu; zúžený význam rak. slova vznikol asi v zloženine *Tabak-trafik* 'obchod(ík) s tabakom'. Význam 'výnosný úrad, výnosná funkcia ap.' (expr. *dostať t-u*) údajne nadväzuje na staršiu prax v Rakúsku (od čias Jozefa II., 1780 – 1790), podľa ktorej sa povolenia prevádzkovať trafiky prednostne udeľovali vojnovým veteránom – na ocenenie ich zásluh aj ako nový zdroj obživy. Z odvodenín: ***trafikant*** (nem. *Trafikant*, resp. tal. *trafficante* 'obchodujúci').

trafiť 'zasiahnuť cieľ; nájsť (cestu) a i.' (od *18. stor.) • Z nem. *treffen;* koreňové *a* v slk. *trafiť* odráža azda nem. nárečovú výslovnosť, mohlo sa však zovšeobecniť aj podľa tvarov min. času typu *ich traf* 'zasiahol som, trafil som'. Z odvodenín: ***triafať; trefný*** 'výstižný, priliehavý' (podľa nem. *treffend* 'id.', doslova 'zasahujúci cieľ').

trafostanica ↗ *transformovať*

tragač 'jednokolesový ručný vozík bez bočníc', staršie i *trakač* (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Obyčajne sa vysvetľuje ako slovo nem. pôvodu – azda ide o obmenu slk. dial. *tragár* 'tragač', ktoré môže byť totožné so starším *tragár* 'nosič', prevzatým zo sthnem. *tragāri*, od nem. *tragen* 'niesť'; pôvodným významom slova mohlo byť 'zariadenie na prenos, prevoz niečoho'. Novší výklad predpokladá odvodeninu od **trak* (porov. stčes. *trak* 'tragač'), ktoré považuje za reflex psl. **torkъ*, od ide. **terk-* 'krútiť' (ďalej pozri ↗ *trak*), s významovým vývinom 'krútiť' > 'čo sa krúti, otáča' > 'koleso' > 'jednokolesový vozík'; aj takáto interpretácia však pripúšťa možnosť druhotného zblíženia s nem. *tragen* 'niesť'.

tragédia (od 17. stor.) • Z lat. *tragoedia*, čo je prevzatie z gr. *tragōdiā* (τραγῳδία), odvodeného od gr. *tragōdos* (τραγῳδός) 'spevák a tanečník v tragickom zbore', zloženého z gr. *ōdē* (ᾠδή) 'spev' (↗ *óda*) a prvej časti, ktorá sa obyčajne stotožňuje s gr. *tragos* (τράγος) 'cap' – výraz sa mohol pôvodne vzťahovať na účastníkov slávností na počesť boha Dionýza, ktorí sa preobliekali za capy (ďalší vývin pojmu súvisí s vývinom gr. drámy); podľa istej antickej zmienky mal cap byť odmenou pre víťaza v najstaršom súboji dramatikov. V teórii literatúry *tragédia* označuje základný dramatický žáner, ktorý zobrazuje nezmieriteľný konflikt; keďže takéto diela sa často končia smrťou hrdinu, slovo nadobudlo aj význam 'nešťastie, pohroma ap.' (*rodinná t.*). Z odvodenín: ***tragický*** (gr. *tragikos*, τραγικός) a i.

trachea anat. 'priedušnica', bot. '(u rastlín) cieva roznášajúca vodu a živiny' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *trāchīa* (strlat. *trachea*), čo je prevzatie z gr. *trācheia (artēriā)* (τραχεῖα ἀρτηρία), doslova asi 'hrubá artéria' (podľa starších predstáv rozvádzajúca po tele vzduch, na rozdiel od jemnejších žíl rozvádzajúcich krv), od gr. *trāchys* (τραχύς) 'nerovný, drsný, hrubý'. – **trachóm** lek. 'vírusový zápal očných spojoviek al. rohovky' (od 19. stor.) • Z lek. lat. *trāchōma*, čo je prevzatie z gr. *trāchōma* (τράχωμα), doslova asi 'zdrsnenie', od gr. *trāchys* 'drsný' – ochorenie je pomenované podľa príslušných zmien na spojovke, resp. na vnútornej strane očných viečok.

traja ↗ *tri*

trajekt tech. 'plavidlo na prepravu vlakových súprav a motorových vozidiel' (od 20. stor.) • Z lat. *trāiectus* 'preprava, prevoz', od lat. *trāicere*, *trāiectum* 'prehodiť niečo cez niečo; prepraviť, previezť', zloženého z ↗ *trans-* a lat. *iacere* 'vrhať, hádzať'.

trajler 'prívesné vozidlo na prepravu ťažkých nákladov' (od 20. stor.) • Z angl. *trailer*, od slovesa *to trail* 'ťahať za sebou, vliecť', asi prevzatého z lat. **trāgulāre* 'ťahať', od lat. *trāgula* 'vlečná sieť', čo je odvodenina od ľud. lat. **tragere*, utvoreného na základe lat. *trahere*, *tractum* 'ťahať, vliecť'.

trak hovor. 'popruh' (od *16. stor.) • Psl. **torkъ;* súvisí so stind. *tarkúḥ* 'vreteno', toch. B *tärk* 'krútiť', alb. *tjerr* 'pradiem', lat. *torquēre* 'krútiť', ír. *trochal*, *trothal* 'prak', stprus. *tarkue* 'remeň (na konskom postroji)' a i. – všetko od ide. **terk-*, **trek-* 'krútiť'; pre psl. **torkъ* možno predpokladať významový vývin 'čo je krútené, skrúcané, spletané' > '(pletený) pás'. Pozri aj ↗ *tragač*.

trakcia odb. ‚spôsob ťahania dopravných prostriedkov bez vlastného pohonu' (od 20. stor.) • Z lat. *tractiō*, doslova ‚ťahanie', od lat. *trahere, tractum* ‚ťahať, vliecť, nosiť'. – **trakt** ‚krídlo väčšej budovy', anat. ‚ústrojenstvo', staršie i ‚časť chotára' (od 18. stor.) • Z lat. *tractus*, pôvodne ‚ťah, ťahanie' (od lat. *trahere, tractum* ‚ťahať') – z toho 1. ‚(natiahnutý) rad, reťaz, usporiadanie' (slk. *trakt* ‚ústrojenstvo, sústava orgánov': *tráviaci t.*), resp. 2. ‚ťahanie línie' > ‚vymedzovanie hraničnej čiary' > ‚(vymedzený) priestor, rozsah ap.' (*trakt* ‚časť chotára; krídlo budovy'). – **traktát** ‚(stredoveký) vedecký spis' (od 17. stor.) • Z lat. *tractātus* ‚spracovanie látky, výklad', od lat. *tractāre* ‚ťahať; brať do rúk; mať v rukách, zaobchádzať s niečím, pracovať na niečom', čo je intenzívum, resp. frekventatívum od lat. *trahere, tractum* ‚ťahať, vliecť'. – **traktor** ‚ťažné motorové vozidlo' (od 20. stor.) • Podľa angl. *tractor*, doslova ‚ťahač'; utvorené na základe lat. *trahere, tractum* ‚ťahať, vliecť'. – **traktovať** kniž. ‚podávať, vysvetľovať', hovor. ‚hostiť, častovať' (od 17. stor.) • Z lat. *tractāre* vo význame ‚zaobchádzať nejako s niečím/niekým'. Pozri aj ↗ *pertraktovať*.

trala, tralala, tralalom cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

trám ‚hrada' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *trām* (dnešné jnem. *Tramen*, rak. nem. *Tram*) ‚brvno, klada'.

trambulína ↗ *trampolína*

tramín ‚odroda viniča a hrozna' (od 20. stor.) • Doslova ‚tramínska odroda', podľa názvu obce v Juž. Tirolsku (tal. *Termeno*, nem. *Tramin*) známej jej pestovaním.

tramp ‚milovník táborového života vo voľnej prírode' (od 20. stor.) • Z angl. *tramp* ‚osoba na výlete', od slovesa *to tramp* ‚dupať; ísť (ťažkým krokom); chodiť z miesta na miesto, túlať sa'. Z odvodenín: ***trampovať*** hovor., k tomu *tramping* ‚trampovanie' (angl. *tramping*).

trampolína, trambulína ‚perovaná plochá konštrukcia najmä na akrobatické cvičenie' (od 20. stor.) • Z tal. *trampolino*, čo je zdrobnenina od tal. *trampolo* ‚chodúle' – ide azda o staré prevzatie z germ. jazykov, východiskový výraz môže súvisieť s nem. *trampeln* ‚dupať nohami'.

trampoty ↗ *trápiť*

trampovať ↗ *tramp*

tramtária, trantária expr., v spojeniach typu ***pochádzať odkiaľsi z t-ie*** ‚zďaleka', ***bývať kdesi v t-ii*** ‚na vzdialenom, odľahlom mieste', ***choď (voľakde) do t-ie!*** ‚choď preč, neotravuj!' (od 19. stor.) • Azda nepravidelná obmena pôvodného **Tartária*, zo strlat. *Tartaria* ‚krajina Tatárov' – odtiaľ ‚ďaleká krajina, vzdialené miesto ap.'? Formy s *-rt-* (strlat. *Tartaricus* ‚tatársky' ap.) mohli vzniknúť v dôsledku zblíženia s gr. *Tartaros* (Τάρταρος), lat. *Tartarus* (podľa gr. mytológie miesto najťažších trestov v podsvetí), zrejme aj na základe predstavy o Tatároch ako „pekelných jazdcoch", ktorí v 13. – 14. stor. podnikali vojenské výpravy do Európy.

trans- ‚cez; za, pre-' (*transkontinentálny, transoceánsky, transsexuálny* ap.) • Z lat. *trāns-*, od lat. *trāns* ‚cez'.

transakcia ‚ekonomická (najmä finančná) operácia' (od 17. stor.) • Z lat. *trānsactiō*, doslova azda ‚vykonanie (dohodnutej operácie ap.)', od lat. *trānsigere, trānsāctum* ‚vykonať, vybaviť; dohodnúť sa s niekým a i.', čo je zloženina ↗ *trans-* a lat. *agere* ‚hnať, poháňať, viesť; konať, robiť'.

transcendentálny filoz. ‚vzťahujúci sa na všetko, čo jestvuje', **transcendentný** kniž. ‚nadprirodzený, nadzmyslový' (od 19. stor.) • Od lat. *trānscendēns*, gen. *trānscendentis* ‚prestupujúci, prekračujúci' (súčasné významy súvisia s predstavou o prekračovaní hraníc zmyslovej skúsenosti ap.), čo je príčastie od lat. *trānscendere* ‚prestupovať, prekračovať', od ↗ *trans-* a lat. *scandere* ‚stúpať' (↗ *skandovať*).

transferovať odb. ‚previesť, premiestniť' (od 17. stor.) • Z lat. *trānsferre*, pôvodne ‚preniesť', od ↗ *trans-* a lat. *ferre* ‚niesť'. Z odvodenín: ***transfer*** odb., publ. ‚presun, prevod' (pozri aj ↗ *tranzistor*). Pozri aj ↗ *retranslácia*.

transformovať odb. ‚pretvárať, premieňať' (od 20. stor.) • Z lat. *trānsformāre*, od ↗ *trans-* a lat. *formāre* ‚dávať tvar, podobu', od lat. *forma* (↗ *forma*). Z odvodenín: ***trafostanica*** hovor. (skrátenie z ***transformačná stanica***) a i.

transfúzia ‚prevedenie krvi' (od 20. stor.) • Z lat. *trānsfūsiō*, doslova ‚prelievanie', od lat. *trānsfundere, trānsfūsum* ‚prelievať', zloženého z ↗ *trans-* a lat. *fundere* ‚liať'.

transkribovať ‚prepisovať (do inej abecedy ap.)' (od 20. stor.) • Z lat. *trāns(s)crībere, trāns(s)crīptum* ‚odpisovať, prepisovať', od ↗ *trans-* a lat. *scrībere* ‚písať'. Z odvodenín: ***transkripcia*** odb. ‚prepis' (písané s *p* podľa lat. *trāns(s)crīptiō*). – **transliterovať** lingv. ‚prepisovať písmená jednej abecednej sústavy písmenami inej sústavy' (od 20. stor.) • Utvorené

v novoveku na základe lat. *trāns(s)crībere* a *lītera, littera* ‚písmeno' (↗ *litera*).

transmisia tech. ‚prevod' (od 17. stor.) • Z lat. *trānsmissiō*, od lat. *trānsmittere, trānsmissum* ‚posielať cez niečo, prepravovať, prenášať', zloženého z ↗ *trans-* a lat. *mittere* ‚posielať'.

transparentný ‚priezračný' (od *19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *transparent* ap.) prevzaté zo strlat. *transparens* ‚priehľadný', od ↗ *trans-* a lat. *pārēns* ‚viditeľný' (príčastie od lat. *pārēre* ‚zjavovať sa, ukazovať sa, byť viditeľný'). Z odvodenín: ***transparent*** ‚pás s heslom upravený na nesenie v sprievode' (pôvodne o nápisoch na priesvitných látkach, ktoré boli osvetľované zozadu).

transplantovať ‚chirurgicky prenášať tkanivo al. orgán' (od 20. stor.) • Z lat. *trānsplantāre*, pôvodne ‚presádzať', od ↗ *trans-* a lat. *plantāre* ‚sadiť, vysádzať', súvisiaceho s lat. *planta* ‚sadenica' (↗ *planta*).

transponovať kniž. ‚prenášať z jednej oblasti do druhej' (od 20. stor.) • Z lat. *trānspōnere, trānspositum* ‚prekladať', od ↗ *trans-* a lat. *pōnere* ‚klásť'. Z odvodenín: *transpozícia* (lat. *trānspositiō*).

transportovať ‚dopravovať, prevážať (obyč. s určeným sprievodom ap.)' (od *18. stor.) • Z lat. *trānsportāre*, doslova ‚prenášať'; zložené z ↗ *trans-* a lat. *portāre* ‚niesť'. Z odvodenín: *transport* a i.

transpozícia ↗ *transponovať*

transvestizmus lek. ‚sexuálna úchylka prejavujúca sa záľubou obliekať sa ap. ako druhé pohlavie' (od 20. stor.) • Utvorené (s latinizáciou prvej časti) na základe tal. *travestire* ‚preobliekať', *travestirsi* ‚preobliekať sa', zloženého z tal. *tra-* ‚cez' (z lat. ↗ *trans-*) a tal. *vestire* ‚obliekať' (z lat. *vestīre* ‚id.', od lat. *vestis* ‚odev', ↗ *vesta*). Z odvodenín: ***transvestita*** (nie *-*ista*), podľa tal. *travestito*, doslova ‚preoblečený'.

trantária ↗ *tramtária*

tranz ‚hypnotický al. extatický stav' (od 20. stor.) • Z angl. *trance* – ide o prevzatie zo stfr. *transe* ‚agónia' (pôvodne ‚prechod', odtiaľ i ‚prechodný stav medzi životom a smrťou' ap.), od slovesa *transir*, prevzatého z lat. *trānsīre* ‚prechádzať, prejsť' (ďalej pozri ↗ *tranzit*); súčasný význam vznikol v angl. v súvislosti s rozvojom okultizmu v 19. stor.

tranzistor elektrotech. ‚polovodičový zosilňujúci prvok nahrádzajúci elektrónky' (od 20. stor.) • Z angl. *transistor* – výraz vznikol skrížením angl. *transfer* (ďalej pozri ↗ *transferovať*) a *resistor* ‚odporová súčiastka elektrického obvodu', od slovesa *to resist* ‚odolávať, klásť odpor', prevzatého (prostredníctvom fr. *résister*) z lat. *resistere* ‚opäť sa postaviť; postaviť sa na odpor'; ďalej pozri ↗ *rezistencia*. Pozri aj ↗ *tyristor*.

tranzit ‚preprava cez územie iného štátu', staršie ‚priechod' (od 17. stor.) • Z lat. *trānsitus* ‚prechádzanie, prechod', od lat. *trānsīre, trānsitum* ‚prechádzať, prejsť', zloženého z ↗ *trans-* a lat. *īre* ‚ísť'. Pozri aj ↗ *tranz*.

trap hovor. ‚klus koňa' (od 19. stor.) • Z nem. *Trab*, od nem. *traben* ‚klusať'.

trápiť (od 16. stor.) • Psl. **torpiti;* kauzatívum k psl. **tьrpěti* (↗ *trpieť*), t. j. ‚spôsobovať, že niekto trpí'. Z odvodenín: ***trápny***, pôvodne ‚spôsobujúci trápenie' (staršie *t-e umieranie*), z toho ‚spôsobujúci nepríjemnosť, rozpaky' (*t-e ticho* ap.); ***utrápiť***, od toho ***útrapy;*** analogicky *trápiť:* ***trapy*** arch. m. ‚trápenie, súženie; rozpaky' (v spojeniach *v trapiech* ‚v rozpakoch', *byť, nachodiť sa v t-iech* ‚trpieť'; zachované so staršou koncovkou *-iech* namiesto dnes očakávaného **v trap-och*); ***trampoty*** hovor. ‚trápenie' ako obmena (s druhotným *-m-*) pôvodného **trápoty*, a i.

trara, trarará cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

trasa ‚vytýčený smer; dráha, cesta' (od 20. stor.) • Z fr. *trace*, od slovesa *tracer* ‚vyznačovať smer' (> slk. ***trasovať*** odb. ‚vytyčovať trasu'), ktorého východiskom je ľud. lat. **tractiāre* ‚ťahať, naťahovať', utvorené na základe lat. *trahere, tractum* ‚ťahať, vliecť'.

traskavý ‚ľahko explodujúci, výbušný' (od 20. stor.) • Zrejme podľa čes. *třaskavý* (i *třeskavý*) ‚id.', odvodeného od čes. *třaskati* (i *trřáskati, třeskati*) ‚vydávať ostrý, suchý praskavý zvuk (najmä o výstreloch)', ktoré zodpovedá ↗ *trieskať;* druhotné *a* v čes. *třaskati* je asi podľa čes. *práskati* (↗ *praskať*).

trasorítka ↗ *riť*

trasovať ↗ *trasa*

trasovisko ↗ *triasť*

trast, trust [tra-] ekon. ‚združovanie podnikov toho istého odboru; jedna z foriem monopolného hospodárstva' (od 20. stor.) • Z angl. *trust*, podľa spojenia *trust company*, označujúceho spoločnosť vykonávajúcu správu zvereného majetku; od angl. *trust* ‚dôvera, viera'.

trať ‚dráha (s koľajnicami)', zried. i ‚skupina pozemkov s nejakou spoločnou vlastnosťou' (od 20. stor.) • Zo strhnem. *trat(e)* (doložené vo významoch ‚stúpanie, kráčanie; stopa; časť poľa,

kadiaľ sa ženie dobytok na pašu; pastvisko'), ktoré súvisí s nem. *treten* ,stúpať, kráčať, šliapať' – dnešné významy slk. *trať* vznikli zrejme z pôvodného ,vychodená, vyšliapaná cesta', resp. ,pozemky určené na pasenie'. Pozri aj ↗ *tretry*.

tra-ta-ta cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné.

tratiť (od *15. stor.) • Psl. **tratiti* (**trōt-*); porovnáva sa s lit. *trúotas* ,osla na brúsenie' – azda od ide. **ter-* (↗ *trieť*); z významového hľadiska ,trieť, otierať, obrusovať' > ,trením, brúsením oddeľovať' > ,tratiť'. Z odvodenín: ***stratiť***, k tomu ***strácať*** (**-trat-j-ati*), ***strata; potratiť***, ***potrat*** ,predčasné stratenie plodu'; ***utratiť***, ***útrata; trativod*** odb. ,krytý odvodňovací kanál' (pôvodne zrejme o mieste, kde sa povrchový *vodný* tok *tratí*, stráca v zemi, t. j. aj o začiatku krytého kanála) a i.

trauma lek. ,telesné al. duševné zranenie' (od 20. stor.) • Z gr. *trauma* (*τραῦμα*), gen. *traumatos* (*τραύματος*) ,rana'; súvisí s gr. *ti-trō-skō* (*τιτρώσκω*) ,zraňujem, poškodzujem'. Z odvodenín: ***traumatický*** (gr. *traumatikos*, *τραυματικός*), ***traumatológia*** (↗ *-lógia*) a i.

tráva (od 15. stor.) • Psl. **trava;* súvisí s psl. **traviti* (↗ *tráviť*) – pôvodne asi ,čo sa spotrebúva, konzumuje'; k významu porov. rus. dial. *travá* (*трава*) ,čo sa dá jesť'. Z odvodenín: ***trávny***, od toho ***trávnik*** i ***trávnica*** (aj ,ľudová pieseň tematicky súvisiaca s prácou pri kosení lúk'), a i.

travertín ,odroda vápenca' (od 20. stor.) • Z tal. *travertino* (staršie *tibertino*, *trivertino*, *trevertino*), ktorého východiskom je lat. *(lapis) Tīburtīnus* ,tiburský kameň' – podľa mesta *Tībur* (dnešné tal. Tivoli) na východ od Ríma, v okolí ktorého sa nachádzal tento druh vápenca.

traverza ,oceľový nosník' (od 19. stor.) • Z fr. *traverse*, ktorého východiskom je ľud. lat. *traversa* (**trānsversa*), od lat. *trānsversus* ,priečny, krížny, šikmý', doslova asi ,(priečne ap.) otočený' – od lat. *trānsvertere*, *trānsversum* ,obracať (na druhú stranu), otáčať (dozadu, dookola)', zloženého z ↗ *trans-* a lat. *vertere* ,obracať, otáčať'.

tráviť (od *15. stor.) • Psl. **trav-iti* (**trōu̯-*), kauzatívum od psl. **tru-ti* (**trou̯-*), **trov-ǫ* ,spotrebovať ap.', ktorého očakávaným reflexom v slk. by bolo ***truť***, ***trovem*** (porov. dial. *o-truť sa* ,otráviť sa'); na základe tvarov prít. času vzniklo ***troviť*** hovor. ,tráviť (potravu); míňať', od toho ***trova*** ,výdavok' (*súdne t-y* ap.). Psl. **truti*, **trovǫ* súvisí s gr. *tryō* (*τρύω*) ,opotrebúvam, vyčerpávam', lit. *trunė́ti* ,práchnivieť, tlieť' (t. j. ,rozpadať sa na drobné kúsky ap.') a i. – všetko od ide. **teru-* : **treu-*, od ide. **ter-* (↗ *trieť*). Z pôvodného významu typu ,trieť, rozotierať, rozdrobovať' vznikol aj význam spracúvania potravy (*žalúdok mu netráví*); sem i staršie *po-tráviť* ,spotrebovať' (pôvodne asi o jedle, druhotne aj o peniazoch ap.), odtiaľ ***potrava***, ***potravina;*** podobne ***stráviť: strava*** (od toho ***stravovať sa***). Na základe predstavy o konzumovaní jedovatej potravy (porov. i ↗ *jed*) vzniklo ,usmrtiť jedom' (***otráviť*** *niekoho*, od toho ***otrava;*** *t. hlodavce*, od toho ***travič*** ap.); odtiaľ ,znechutiť, znepríjemniť ap.' (*otráviť niekomu život*). Význam ,prežívať (niečo)' (*t. dovolenku*) vznikol asi vývinom ,spotrebúvať' > ,míňať', porov. *t. čas*. Pozri aj ↗ *tráva*, ↗ *trýzeň*.

trávnica, trávnik, trávny ↗ *tráva*

trblietať sa ,prerušovane žiariť; ligotať sa' (od 19. stor.) • Nie celkom jasná, azda expresívna odvodenina od ↗ *trepať* (porov. i čes. *třpytiti se* ,ligotať sa, blyšťať sa' s predpokladaným rovnakým východiskom) – k významu porov. *svit plameňa sa trepotal* ,mihotal', *jasná hviezda sa trepoce* ,bliká, jagá sa' ap.

trčať (od 17. stor.) • Psl. **tьrčati* (**tьr-k-*); odvodenina od ide. **(s)ter-* ,byť nehybný, stuhnutý a i.' (ďalej pozri ↗ *strkať*) – z významového hľadiska asi 1. ,byť stuhnutý, tvrdý, pevný' > ,pevne stáť, vyčnievať, trčať', resp. 2. ,udierať niečím tvrdým, strkať' > ,vystrkovať' > ,byť vystrčený, trčať'. Z odvodenín: ***natrčiť***, ***otrčiť***, ***vytrčiť*** a i.

trdlo hovor. pejor. ,nadávka', staršie i ,palica, ktorou sa niečo tlčie, tĺk' (od 18. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *tr-dlo* (**tьr-dlo*), názov nástroja od ↗ *trieť* – t. j. z významového hľadiska ,čím sa niečo trie, roztiera, drví (napr. v mažiari)' > ,čím sa niečo roztĺka, tlčie ap.'; k použitiu vo funkcii nadávky porov. *drúk*, *tĺk* a i. Z odvodenín: ***trdelník*** dial. ,druh koláča' (cesto sa ovinie okolo palice-*trdla* a tak sa pečie). Pozri aj ↗ *trlo*.

treba (od *15. stor.) • Psl. **terba;* obyčajne sa usúvzťažňuje so stind. *tŕpyati* ,uspokojuje sa, sýti sa', gr. *terpō* (*τέρπω*) ,sýtim, nasycujem', sthnem. *durfan*, nem. *be-dürfen* ,potrebovať', lit. *tar̃pti* ,rozrastať sa, rozvíjať sa', stprus. *en-terpo* ,je užitočný' a i. – všetko azda od ide. **terp-*, **terb(h)-* ,sýtiť sa, požívať (jedlo ap.)' (z toho ďalej aj ,uspokojovať potreby ap.'). Slk. *treba* bolo pôvodne podstatným menom

s významom typu ‚potreba, nutnosť' (porov. už stsl. *trěba* (**ТРѢБА**) ‚id.'); vetnou príslovkou sa stalo v kontextoch typu *(je) t. niečo urobiť*, pôvodne ‚existuje nutnosť niečo urobiť'. Vznik odvodenín ***potreba, potrebný, potrebovať*** nie je celkom jasný – dá sa vychádzať z pôvodného spojenia typu **po trebe* ‚podľa nutnosti, podľa potreby' (odtiaľ *potrebný* i *potreba* s ďalšou odvodeninou *potrebovať* ‚mať potrebu'); možná je aj postupnosť **treba* ‚nutnosť ap.' > **trebovať* (porov. stsl. *trěbovati* (**ТРѢБОВАТИ**) ‚potrebovať; byť v núdzi, byť chudobný; užívať, využívať; žiadať a i.') > *po-trebovať* > *potreba* > *potrebný*. – **trebárs** hovor. ‚hoci (aj)' (od 18. stor.) • Obmena staršieho *trebas* ‚id.' (od 16. stor.); novšie zakončenie *-rs* je asi podľa rovnoznačného ↗ *bár, bárs*. *Treba-s* vzniklo spojením ↗ *treba* a koncovej častice *-s* (porov. *bár-s*). Význam ‚hoci (aj)' mohol azda vzniknúť v prípadoch ako **daj mi niečo, treba(s) grajciar* (‚daj mi niečo, potrebujem grajciar' > ‚... niečo, hoci aj grajciar'); iný výklad tu vychádza z kontextov typu **sadnite si, treba(s) sem*, kde mohlo dôjsť k oslabeniu významu nutnosti (‚treba, aby ste si sadli sem' > ‚mali by ste si sadnúť [hoci aj, trebárs] sem').

tref ‚(žolíková) karta so znakom trojlístka' (od 19. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **trefl*, z fr. *trèfle* ‚ďatelina; trojlístok ďateliny; karta s trojlístkom' – ide prevzatie z gr. *trifyllon* (*τρίφυλλον*) ‚ďatelina', od gr. *trifyllos* (*τρίφυλλος*) ‚majúci tri listy', zloženého z ↗ *tri-* a gr. *fyllon* (*φύλλον*) ‚list, lístok'.

trefný ↗ *trafiť*

tréma ‚napätie pred vystúpením na verejnosti ap.' (od 19. stor.) • Z rak. nem. *Trema*, čo je variant nem. *Tremor* ‚chvenie', prevzatého z lat. *tremor*, od lat. *tremere* ‚triasť sa, chvieť sa; umierať od strachu'. – **tremolo** ‚chvejúci sa zvuk pri speve al. pri hre' (od *19. stor.) • Z tal. *tremolo*, ktorého východiskom je lat. *tremulus* ‚trasúci sa, chvejúci sa, trasľavý', od lat. *tremere* ‚triasť sa, chvieť sa'.

trenažér ‚zariadenie na výcvik vodičov, pilotov ap.' (od 20. stor.) • Akiste od ↗ *trénovať* (t. j. ‚trénovacie zariadenie') – asi podľa rus. *trenažór* (*тренажёр*), od rus. *trenáž* (*тренаж*) ‚tréning, cvičenie'.

trend ‚celkový smer vývinu' (od 20. stor.) • Z angl. *trend*, od slovesa to *trend* ‚skláňať sa, nakláňať sa, smerovať (niekam)'.

trenírky (od 20. stor.) • Doslova ‚nohavice používané pri trénovaní', od staršieho *trenírovať* ‚trénovať', prevzatého z nem. *trainieren*, čo je prevzatie z angl. *to train* (↗ *trénovať;* podľa neho i novšie ***trenky*** hovor.). – **trénovať** (od 19. stor.) • Z angl. *to train*, prevzatého z fr. *traîner* ‚ťahať', ktorého východiskom je ľud. lat. **tragīnāre*, odvodené od **tragere*, ktoré vzniklo na základe lat. *trahere, tractum* ‚ťahať, vliecť') – angl. výraz prešiel významovým vývinom ‚ťahať' > ‚cvičiť' (najskôr asi o dostihových koňoch, potom v širšom použití). Z odvodenín: ***tréner*** (angl. *trainer*), ***tréning*** (angl. *training*). Porov. i ↗ *trenažér*, ↗ *vlak*.

trepanácia lek. ‚otvorenie telovej dutiny preniknutím cez kosť' (od *19. stor.) • Z fr. *trépanation*, od fr. *trépaner* ‚otvoriť lebku nástrojom zvaným *trépan*' – ide o prevzatie zo strlat. *trepanum* ‚chirurgický nástroj', ktorého východiskom je gr. *trýpanon* (*τρύπανον*), pôvodne ‚nástroj na vŕtanie'.

trepať (od *16. stor.) • Psl. **trepati;* porovnáva sa so stind. *tṛpráḥ* ‚nestály', gr. *trapeō* (*τραπέω*) ‚tlačím, lisujem', lat. *trepidāre* ‚trepotať sa', lit. *trepsėti* ‚dupať' a i. – všetko od ide. **trep-* ‚dupať, stúpať'. Z odvodenín: ***trepotať***, od toho ***trepot; zatrepať***, od toho ***zátrepka***, a i. Pozri aj ↗ *strap*, ↗ *trblietať sa*, ↗ *trestať*.

treska ‚zool. Gadus' (od 20. stor.) • Z rus. *treská* (*треска*). Výraz je asi etymologicky totožný s rus. *treská* (*треска*) ‚žrď, tyč, palica' (zodpovedá slk. *trieska;* ↗ *trieskať*) – pomenovanie sa vysvetľuje tým, že ulovená ryba sa rozdeľuje na niekoľko častí, ktoré sa sušia na konštrukciách z drevených tyčí (porov. i nem. *Stock-fisch* ‚treska', od nem. *Stock* ‚palica' a *Fisch* ‚ryba'). Podľa iného výkladu je rus. *treská* ‚zool. Gadus' príbuzné s nem. *Dorsch* ‚id.' – v takom prípade obidvoje od ide. **ters-* ‚schnúť, vysychať' (ďalej pozri ↗ *triezvy*); názov ryby má súvisieť so spôsobom jej spracovania.

tresknúť, tresnúť ↗ *trieskať*

trestať (od *16. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o východiskové **trep-sta-ti* ako intenzívum od **trepati* (↗ *trepať*); k významu porov. *vy-trepať* expr. ‚zbiť, vybiť niekoho'. Iný výklad uvažuje o pôvodnom **tresktať* (**trěsk-ъt-ati*), od ↗ *trieskať;* porov. *vy-trieskať* hovor. expr. ‚zbiť niekoho'. V zmysle obidvoch výkladov sa *trestať* pôvodne vzťahovalo na fyzické tresty (bitka ap.). Z odvodenín: ***trest, trestný*** a i.

trešťať ↗ *trieskať*

tretí ↗ *tri*

tretry ‚špeciálna športová obuv (s klincami na podošvách)' (od 20. stor.) • Z nem. *Treter* mn.

'(staré, zodraté) topánky', od nem. *treten* 'stúpať, kráčať'. Pozri aj ↗ *trať*.

trezalka dial. 'ľubovník' (od 20. stor.) • Z čes. *třezalka*, nejasného pôvodu – azda novší variant pôvodného *dřezalka*, od stčes. *dřezalý* 'ktorý sa triasol (od strachu)'; údajne podľa využitia rastliny v ľudovej mágii (ochrana proti zlým čarám a démonom spôsobujúcim vydesenie), porov. i jej čes. názvy *zděšenec, zděsník*, od čes. *děsiti* 'desiť'.

trezor 'špeciálne upravený priestor na uchovávanie cenností ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *trésor*, ktorého východiskom je lat. *thēsaurus* 'pokladnica, poklad'; ďalej pozri ↗ *tezaurus*.

trh (od *15. stor.) • Psl. **tъrgъ*. Málo jasný výraz; porovnáva sa s lit. *tur̃gus*, lot. *tìrgus* 'trh' (môže však ísť aj o prevzatia sl. pôvodu), resp. s výrazmi zo starovekej jadranskej oblasti – porov. ilýr. *tergitio* 'obchodník', venetský miestny názov *Tergeste* (*Τεργέστε*) 'Terst' (tal. *Trieste*), resp. aj alb. *treg* 'trh, trhovisko' (ak nejde o prevzatie od Slovanov). Uvažovalo sa aj o prevzatí z orientálnych jazykov; k predpokladaným východiskám porov. akkad. *tamgaru* 'kupec', resp. mongol. *torga, torgu* 'hodváb'. Iný výklad vidí v psl. **tъrgъ* domácu odvodeninu od slovesa **toržiti* 'hľadať' (zachované v srb., chorv. *tr̀žiti* 'id.') – v takom prípade by „trh" pôvodne znamenal 'hľadanie (kupca pre ponúkaný tovar, resp. potrebného tovaru)'; k významu porov. i maď. *keres* 'hľadať': *keres-ked-ik* 'obchodovať s niečím'. Z odvodenín: staršie *trhovať* 'konať trh; ponúkať na trhu', od toho ***trhovec, trhovisko; tŕžiť*** 'obchodovať na trhu; získavať predajom peniaze', odtiaľ ***tržba*** i ***utŕžiť***, pôvodne o financiách (*u. peniaze za ovocie*), druhotne aj 'dostať (niečo nepríjemné ap.)' (*u. bitku, hanbu, posmech*); k ***blší t.*** pozri ↗ *blcha*.

trhať (od *15. stor.) • Psl. **tъrgati;* porovnáva sa s arm. *t'urc* 'čeľusť', gr. *trōgō* (*τρώγω*) 'hryziem, požieram', lat. *tergēre* 'stierať, zotierať' a i. – v konečnom dôsledku azda od ide. **ter-* (↗ *trieť*). Z odvodenín: ***tržný*** (*t-á rana*), k tomu i ***nátržník*** 'bot. Potentilla' (údajne podľa využitia pri liečbe tržných poranení); ***trhnúť*** (**tъrg-nǫ-ti*); ***trhan*** pejor. 'otrhaný človek; bedár', ***trhanec*** 'múčnik upravený trhaním', ***trhák*** (*filmový t.* hovor. – podľa *strhujúce dielo*, resp. od *trhať rekordy* [predajnosti ap.]?), ***trhlina*** (asi podľa čes. *trhlina*, od čes. *trhlý* 'roztrhnutý, prasknutý'); ***pretrhnúť, roztrhnúť***, k tomu ***prietrž, roztržka;*** podobne ***útržok***, od ***utrhnúť*** zried. 'odtrhnúť'; ***výtržnosť, výtržník*** (k staršiemu *výtržný človek*, azda s vývinom 'vytrhávajúci z existujúceho [pokojného] stavu' > 'rušiaci verejný poriadok'?) a i. Pozri aj ↗ *strž*, ↗ *vytrženie*.

trhovec, trhovisko ↗ *trh*

tri (od 15. stor.) • Z psl. **tri* ž., s., ktorého východiskom je ide. **trī* (stind. *trī́* s., alb. *tri* ž. 'tri', lat. *trī-* v *trī-gintā* '30', lit. *trý-lika* '13' a i.). Pôvodný psl. tvar muž. rodu **trьje* (z ide. **tréies-*; porov. stind. *tráyaḥ* m., arm. *erek'*, gr. *treis* (*τρεῖς*) m., ž., alb. *tre* m., lat. *trēs* m., ž., sthnem. *drī*, nem. *drei* '3' a i.) sa zachoval v slk. dial. *tré* 'traja'; novšie ***traja*** m. živ. má zakončenie podľa *dvaja* (↗ *dva*). Forma ***troje*** (*t. detí* ap.) je pôvodným tvarom stred. rodu od staršieho *trojí* m. (= ***troj-aký***, porov. i ďalšie odvodeniny: ***trojica, trojmo, trojnásobný*** a i.), z psl. **trojь* (**troi̯-o-*, porov. stind. *trayáḥ* 'trojaký, trojitý' ap.); ***tretí*** je reflexom psl. **tre-t-ьjь* (porov. lit. *trẽčias* 'id.' ap.). Pozri aj ↗ *trpaslík*.

tri- 'troj-' (↗ *triangel*, ↗ *trigonometria* ap.) • Z gr. *tri-* (*τρι-*), resp. lat. *tri-*.

triáda kniž. 'trojica', filoz. 'trojstupňovitosť vývinu' (od 20. stor.) • Z lat. *trias*, gen. *triadis*, čo je prevzatie z gr. *trias* (*τριάς*), gen. *triados* (*τριάδος*) 'trojica', od gr. *treis* m., ž. (*τρεῖς*), *tria* s. (*τρία*) 'tri'. Pozri aj ↗ *trias*.

triafať ↗ *trafiť*

trial šport. 'motocyklová súťaž v neschodnom teréne, pri ktorej sa jazdec nesmie dotknúť nohou zeme' (od 20. stor.) • Z angl. *trial*, doslova asi 'súťaž majúca za cieľ preskúšať schopnosti dopravných vozidiel a ich jazdcov', od angl. *trial* 'skúmanie, skúška ap.' – ide o prevzatie zo stfr. *trial, triel*, od stfr. *trier* 'oddeľovať (zo zmesi ap.)' (t. j. aj skúmať jej jednotlivé súčasti ap.), ktorého východiskom je neskoré lat. *tritāre* 'roztierať, drviť', utvorené na základe lat. *terere, tritum* 'trieť, otierať; (o obilí) mlátiť'.

triangel geod. 'konštrukcia z troch tyčí označujúca výškový bod', hud. 'trojuholníkový bicí hudobný nástroj z kovu', kniž. '(myslený) trojuholník' (od 19. stor.) • Z nem. *Triangel*, čo je prevzatie z lat. *triangulum* 'trojuholník', od lat. *triangulus* 'majúci tri uhly', zloženého z ↗ *tri-* a lat. *angulus* 'uhol'. – **triangulácia** geod. 'určovanie pevných bodov na zemskom povrchu pomocou siete trojuholníkov' (od 19. stor.) • Od lat. *triangulum* 'trojuholník'.

trianonský, v spojení ***t. mier*** 'ustanovený zmluvou z r. 1920' (tzv. *T-á zmluva*) • Podľa zámku

Veľký Trianon (fr. *Grand Trianon*) vo fr. Versailles, kde bola 4. júna 1920 podpísaná zmluva potvrdzujúca rozpad Rakúsko-Uhorska a určujúca hranice nástupníckych štátov.

trias geol. ‚najstarší útvar druhohôr' • Ako geologický termín zavedené v 30. rokoch 19. stor. na základe lat. *trias* ‚trojica' (↗ *triáda*); v rámci druhohôr ide o najstarší z troch útvarov.

triasť (od *17. stor.) • Psl. **tręsti* (**trems-*); súvisí s gr. *tremō* (*τρέμω*) ‚trasiem sa, chvejem sa (od strachu)', alb. *tremb* ‚straším, ľakám', lat. *tremere*, lit. *trìmti* ‚triasť sa, chvieť sa' a i. – všetko od ide. **trem-*, **trems-* ‚dupať; triasť sa'. Z odvodenín: ***triaška*** (azda zdrobnenina od **triaša* < **tręs-ja* ‚trasenie'?); ***otriasť***, ***pretriasť***, od toho ***otras*** (i ***otrasný*** ‚duševne otriasajúci'), ***pretras*** (*prísť, dostať sa na p.* hovor., s posunom ‚prezerať [s trasením]' > ‚skúmať, rozoberať niečo' > ‚hovoriť o tom') ap.; ***vytriasačka*** hovor. expr. ‚nepríjemnosť' (asi o procedúrach majúcich za cieľ „vytriasť" z ich objektu potrebné predmety, informácie ap., porov. *v-y s políciou*); ***trasovisko*** ‚močaristá, bahnitá pôda' (pohybujúca sa pod nohami a trasúca sa), ***trasorítka*** (↗ *riť*) a i. Pozri aj ↗ *trúsiť*.

triatlon ‚preteky zložené z vytrvalostného plávania, jazdy na bicykli a vytrvalostného behu' • Utvorené v 70. rokoch 20. stor. obmenou (↗ *tri-*) staršieho ↗ *biatlon*.

tribún hist. ‚vysoký hodnostár v starom Ríme', staršie ‚člen volenej mestskej obce' (od 17. stor.) • Z lat. *tribūnus*, od lat. *tribus* ‚jedna z (pôvodne troch) častí obyvateľstva starého Ríma; okres (podľa neskoršieho územného rozdelenia Ríma)'; *tribūnus* pôvodne znamenalo ‚veliteľ vojenských jednotiek, ktoré poskytovala *tribus*', neskôr začalo označovať aj vyšších mestských úradníkov. – **tribúna** ‚vyvýšené miesto pre rečníka ap.; stupňovité hľadisko na športoviskách; časopis ap. umožňujúci publicitu názorov' (od 19. stor.) • Z tal. *tribuna*, ktorého východiskom je lat. *tribūnal* (↗ *tribunál*). – **tribunál** ‚súdna rada, súd; senát' (od 17. stor.) • Z lat. *tribūnal*, *tribūnāle* ‚vyvýšené miesto pre tribúnov, resp. iných vysokých úradníkov; sudcovské kreslo, súd', od lat. *tribūnus*.

tričko ↗ *triko*

trieda[1] ‚skupina s istými spoločnými znakmi' (od 19. stor.) • Podľa čes. *třída*[1], ktorého východiskom je staršie *střída* ‚skupina ap.' (ďalej pozri ↗ *striedať*); odtiaľ *školská t.* ako skupina detí s rovnakým rokom narodenia, *spoločenská t.*, *t. tovaru*, *platová t.* ap. Z odvodenín: ***triediť*** ‚rozdeľovať do tried, do skupín ap.'. – **trieda**[2] ‚široká ulica' (od 19. stor.) • Z čes. *třída*[2] (stčes. *třieda* ‚[veľká] ulica'), ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z tal. *strada;* tal. výraz sa akiste formálne zblížil s domácim čes. *střída*, *třída* ‚skupina'. Východiskom tal. *strada* (pozri aj ↗ *autostráda*) je lat. *(via) strāta* ‚dláždená cesta' (odtiaľ i nem. *Straße*, angl. *street* ‚ulica' a i.), od lat. *sternere*, *strātum* ‚prestierať, rozkladať; klásť dlažbu, dláždiť'.

triéder opt. ‚dvojitý ďalekohľad' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe ↗ *tri-* a gr. *hedrā* (*ἕδρα*) ‚miesto na sedenie; základňa; geom. plocha priestorového telesa'; pomenovanie – súvisiace azda s tým, že tento ďalekohľad využíva systém trojbokých optických hranolov – sa mohlo rozšíriť aj vďaka obchodnému názvu *Trieder* pre model uvedený na trh koncom 90. rokov 19. stor. (výrobca C. P. Goerz, Berlín).

triediť ↗ *trieda*[1]

trieliť expr. ‚bežať, utekať' (od 19. stor.) • Nejasné; azda odvodenina od ↗ *trieť* – k významu rýchleho pohybu porov. i *mazať* ‚natierať, zotierať; hovor. expr. ‚utekať, ponáhľať sa'.

trienále ‚podujatie opakujúce sa každý tretí rok' (od 20. stor.) • Z tal. *triennale*, ktorého východiskom je lat. *triennālis* ‚súvisiaci s trojročným obdobím', od lat. *triennium* ‚obdobie 3 rokov', zloženého z ↗ *tri-* a lat. *annus* ‚rok'.

trieskať expr. ‚búchať; trepať' (od *17. stor.) • Psl. **trěskati* (**trēsk-*); porovnáva sa so sthnem. *dreskan*, nem. *dreschen* ‚mlátiť (obilie)', lit. *treškė́ti* ‚pukať, praskať' a i. Ide asi o výrazy zvukomalebného pôvodu; menej pravdepodobné sa zdá odvodzovanie od ide. **ter-* (↗ *trieť*), predpokladajúce pôvodný význam typu ‚rozotierať, drviť, rozbíjať (s hlukom)'. Z odvodenín: ***tres(k)núť; trieska*** (psl. **trěska*, pôvodne asi ‚niečo rozbité, rozštiepené ap.'); ***trieštiť*** (psl. **trěščiti*), k tomu ***roztrieštiť*** ap. i variantné staršie *treštiť* hovor. expr. ‚udrieť, buchnúť, trepnúť' (*t. fľašu o zem;* s rozdielom v kvantite *ie/e*), porov. ***vytreštiť** oči* (k predstave o takomto pohľade ako o údere porov. *vypleštiť oči*) i ***trešťať*** expr. ‚praskať', a i. Pozri aj ↗ *drisnúť*, ↗ *traskavý*, ↗ *treska*, ↗ *trestať*, ↗ *trocha*, ↗ *troska*[1].

trieslo[1] garb. ‚výťažok z kôry používaný pri spracúvaní kože' (od 18. stor.) • Psl. **čerslo* (začiatočné *tr-* v *trieslo* je asi podľa čes. *tříslo*, rovnakého pôvodu), od ide. **(s)ker-t-* ‚krájať, rezať' (ďalej pozri ↗ *čerieslo*); významový

výin slova sa rekonštruuje ako ,krájať, rezať' > ,čo sa oddeľuje krájaním, rezaním; kôra' > ,výťažok z kôry'. – **trieslo²**, správne *slabina* (od 17. stor.) • Rovnakého pôvodu ako ↗ *trieslo¹*; význam ,slabina' vznikol asi vývinom ,kôra' > ,pás stromovej kôry (používaný ako opasok)' > ,časť tela v oblasti opaska, pásu'.

trieštiť ↗ *trieskať*

trieť, *triem* (od 17. stor.) • Psl. **terti, *tьrǫ;* príbuzné s gr. *teirō* (τείρω) ,triem', alb. *tjerr* ,pradiem', lat. *terere* ,trieť, otierať', sthnem. *drāen*, nem. *drehen* ,krútiť; súkať; točiť, sústružiť', lit. *tìrti* ,skúšať, skúmať' (pôvodne asi ,rozotierať medzi prstami'), lot. *trīt* ,trieť' a i. – všetko od ide. **ter-, *terə-* ,trieť (aj za otáčania); (trením) prevrtávať'. Z odvodenín: ***natrieť, vytrieť*** ap., od toho ***náter, výter; utrieť***, k tomu ***utierať*** (odtiaľ ***uterák, utierka***), podobne ***stierať*** (a ***stierka*** ,[nástroj na] stieranie'), ***dotierať*** ,domŕzať' (pôvodne azda o nepríjemnom obtieraní sa ap.); ***votrieť sa niekam***, k tomu ***votrelec*** (od **votrelý* ,votretý'), a i. Pozri aj ↗ *potrimiskár*, ↗ *tárať sa*, ↗ *tratiť*, ↗ *tráviť*, ↗ *trdlo*, ↗ *trhať*, ↗ *trieliť*, ↗ *trieskať*, ↗ *trocha*, ↗ *trúdnik*, ↗ *trudný*, ↗ *trúchliť*, ↗ *trup*, ↗ *trýzeň*, ↗ *týrať*.

triezvy (od *16. stor.) • Psl. **terzvъ;* obyčajne sa odvodzuje od ide. **ters-* ,schnúť, vysychať; žízniť, smäd' (porov. stind. *tŕ̥šyati* ,cíti smäd, prahne po niečom', gr. *tersomai* (τέρσομαι) ,schnem, vysychám', lat. *torrēre* ,sušiť (ohňom)', nem. *dorren* ,vyprahnúť, vyschnúť', *Durst* ,smäd', ↗ *treska* a i.). V slove nastal významový posun ,suchý, vysušený' > ,vyprahnutý; majúci smäd' > ,ktorý nepil (alkohol)'; porov. aj angl. *dry* ,suchý; triezvy'. Z odvodenín: ***striezlivý*** zastar. ,triezvy'.

trigonometria ,odbor geometrie riešiaci úlohy týkajúce sa trojuholníkov pomocou goniometrických funkcií' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku (lat. *trigonometria*) na základe ↗ *-metria* a gr. *trigōnon* (τρίγωνον) ,trojuholník', od gr. *trigōnos* (τρίγωνος) ,majúci tri uhly', zloženého z ↗ *tri-* a gr. *gōniā* (γωνία) ,uhol'.

trichotómia ↗ *dichotómia*

trik ,šikovný postup založený často na klamstve' (od 20. stor.) • Z angl. *trick*, čo je prevzatie z fr. dial. (pikard.) *trique* ,úskok, lesť' (spis. fr. *triche*), od pikard. *trikier* (fr. *tricher*) ,podvádzať pri hre', ktorého východiskom je ľud. lat. **trīccāre* ako novšia forma lat. *trīcārī* ,robiť niekomu ťažkosti'. Pozri aj ↗ *hetrik*.

triko ,priliehavé oblečenie artistov ap. z pružnej pletenej tkaniny' (od 19. stor.) • Z fr. *tricot* (ďalej pozri ↗ *trikot*); forma *triko* odráža živú výslovnosť fr. výrazu. Zdrobnenina: ***tričko***.

trikolóra ,trojfarebná stužka (zástava) v národných farbách' (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Trikolore* ž.) z fr. *tricolore* m., pôvodne v spojení *drapeau tricolore* ,trojfarebná zástava' (o fr. zástave). Fr. *tricolore* ,trojfarebný' je prevzatie z lat. *tricolor*, zloženého z ↗ *tri-* a lat. *color* ,farba'.

trikot ,pružná pletená tkanina obyč. z bavlny; priliehavé oblečenie z nej' (od 20. stor.) • Z fr. *tricot*, od fr. *tricoter* ,pliesť (na ihliciach)', od fr. *tricot* ,palica; ihlica na pletenie', odvodeného od fr. *trique* ,palica, kyjak' – východiskom výrazu je stfr. *estrique*, od slovesa *estriquer*, prevzatého z germ. (porov. angl. *to strike* ,udierať' ap.). Z odvodenín: ***trikotáž*** text. ,pletený trikotový tovar' (fr. *tricotage* ,pletenie; jeho výsledok'). Pozri aj ↗ *triko*.

triler ,napínavé slovesné dielo al. film', staršie *thriller* (od 20. stor.) • Z angl. *thriller*, od slovesa *to thrill* ,prevŕtať; preniknúť (cez niečo, niekoho); vzrušiť, roztriasť'.

trilógia ,umelecké dielo zložené z troch samostatných častí so spoločným námetom' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Trilogie*, fr. *trilogie* ap.) prevzaté z gr. *trilogiā* (τριλογία), utvoreného na základe ↗ *tri-* a gr. *logos* (λόγος) ,slovo; reč, rozprávanie, povesť a i.' – pôvodne o troch dialógoch, resp. o troch tragédiách toho istého autora, hraných za sebou v ten istý deň.

trilok ,rýchle opakovanie dvoch susedných tónov splývajúcich do trasľavého zvuku' (od 20. stor.) • Asi od slovesa ***trilkovať***, čo je zdrobnenina od staršieho *trilovať*, prevzatého z tal. *trillare* ,id.', utvoreného na základe tal. *trillo* ,trilok' – ide o hudobný termín zvukomalebného pôvodu, porov. už lat. *trit* ako napodobenie myšacieho piskotu.

trímať zastar., expr. ,držať' (od 19. stor.) • Psl. **trimati;* pôvodne asi iteratívum k psl. **(s)trьměti* (odtiaľ azda čes. *třměti* kniž. ,čnieť' i slk. *strmieť (sa)* kniž. ,vypínať sa', pozri aj ↗ *čnieť*), od ide. **(s)ter-m-* ,byť nehybný, stuhnutý; tvrdý, pevný predmet a i.' (ďalej pozri ↗ *strmý*) – z významového hľadiska asi ,spôsobovať, aby niečo pevne stálo' > ,(pevne) držať'.

tringelt subšt. ,obslužné, prepitné' (od 19. stor.) • Z nem. *Trinkgeld*, od nem. *trinken* ,piť' (pozri aj ↗ *trúnok*) a *Geld* ,peniaze'.

trio ‚trojica (aj o súbore troch hlasov al. hudobných nástrojov)' (od 20. stor.) • Z tal. *trio*, od tal. *tre* ‚traja, tri' (z lat. *trēs* m., ž. ‚id.'); koncové *-o* je podľa ↗ *duo*.

trióda elektrotech. ‚elektrónka s 3 elektródami' (od 20. stor.) • Asi obmena (pomocou ↗ *tri-*) názvu ↗ *dióda*.

tripartitný ‚trojstranný' (od 20. stor.) • Z lat. *tripartītus* ‚rozdelený na tri diely, trojitý, trojnásobný', čo je zloženina na základe ↗ *tri-* a lat. *partīre, partītum* ‚deliť, rozdeľovať', od lat. *pars*, gen. *partis* ‚časť, diel'.

triptych ‚(výtvarné) dielo zložené z troch častí' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *triptyque* ap.) prevzaté z gr. *triptychos* (*τρίπτυχος*) ‚pozostávajúci z troch vrstiev; trojitý', od ↗ *tri-* a gr. *ptychē* (*πτυχή*) ‚záhyb, vrstva', súvisiaceho s gr. *ptyssō* (*πτύσσω*) ‚skladám (do vrstiev ap.)'.

tristný kniž. ‚smutný, neradostný' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *triste*) z lat. *trīstis* ‚smutný, zarmútený, žalostný'.

triumf ‚veľký úspech, víťazstvo' (od 17. stor.) • Z lat. *triumphus*, podľa trojnásobného volania *iō triumpe* na počesť vojvodcu vracajúceho sa do Ríma z úspešnej vojenskej výpravy – môže ísť o prevzatie (etrus. prostredníctvom?) z gr. *thriambos* (*θρίαμβος*), označujúceho hymnické piesne na počesť boha Dionýza. Pozri aj ↗ *ovácie*, ↗ *tromf*.

triumvirát ‚v starom Ríme zbor troch mužov spravujúcich štát' (od 19. stor.) • Z lat. *triumvirātus*, od lat. *triumvirī* mn. ‚trojčlenný zbor mužov' – slovo vzniklo na základe spojenia *trium virōrum* gen. pl. ‚troch mužov', od lat. *trēs virī* ‚traja muži', od lat. *vir* ‚muž'.

triviálny ‚obyčajný, všedný, banálny, otrepaný' (od 18. stor.) • Z lat. *triviālis*, od lat. *trivium* ‚rázcestie, križovatka', doslova ‚miesto, kde sa stretávajú tri cesty' – výraz je odvodený od lat. *trivius* ‚trojcestný', zloženého z ↗ *tri-* a lat. *via* ‚cesta'. Pôvodným významom lat. *triviālis* bolo ‚nachádzajúci sa na (frekventovanej) križovatke, rázcestí', z toho ‚na verejnosti známy; všeobecne známy'; porov. i strlat. *artes triviales* ‚základné, nižšie vedomosti' (t. j. čítanie, písanie, počítanie).

trkať expr. ‚vrážať; drgať' (od 17. stor.) • Psl. **tъrkati*. Môže ísť o slovo zvukomalebného pôvodu, označujúce nárazy podľa sprievodného zvuku; porov. hláskovo blízke ↗ *drgať* či ↗ *trkotať*. V zmysle iného výkladu je odvodené od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.', z čoho vyplýva pôvodný význam typu ‚udierať, vrážať niečím tuhým, tvrdým'; porov. paralelné psl. **stъrkati* (↗ *strkať*).

trkotať expr. ‚veľa a rýchlo hovoriť' (od 19. stor.) • Odvodenina od ↗ *trkať*, vysvetľovaného aj ako zvukomalebný výraz; porov. i ↗ *drkotať*.

trkvas expr. ‚sprosták, hlupák' (od 19. stor.) • Málo jasné. Uvažovalo sa o prevzatí z nem. *Dreck-fass* ‚sud s výkalmi' (v nárečovej výslovnosti aj [tr-]; od nem. *Dreck* ‚špina, smeti; vulg. výkal' a *Fass* ‚sud'); k predpokladanému významovému posunu porov. i slk. *hajzel* hovor. pejor. ‚ničomník (obyč. nadávka)'.

trlica ‚nástroj na ručné trepanie ľanu al. konopí' (od *16. stor.) • Odvodenina od ↗ *trlo;* doslova asi ‚nástroj s *trlom*'. – **trlo** ‚pohyblivá súčasť trlice podobná nožu' (od 18. stor.) • Etymologicky totožné s ↗ *trdlo* (**tьrdlo*), doslova ‚čo slúži na trenie'; k nárečovému vývinu psl. **dl* > *l* porov. ↗ *bralo* ap.

trmácať sa expr. ‚konať namáhavú cestu, nepohodlne cestovať' (od 19. stor.) • Expresívna odvodenina od ***trmať*** expr. ‚mykať' (od 18. stor.), ktoré je azda hláskovým variantom ↗ *drmať;* porov. i paralelizmus *trmácať sa:* dial. *drmáckať sa* ‚id.'. Pozri aj ↗ *trma-vrma*.

trma-vrma expr. ‚zmätok spôsobený neusporiadaným pohybom, zhon' (od 19. stor.) • Zložený výraz, nie celkom jasného pôvodu. Prvá časť (*trma*) patrí azda k *trmať* ‚mykať' (ďalej pozri ↗ *trmácať sa*), t. j. z významového hľadiska ‚mykanie' > ‚neusporiadaný, zmätočný pohyb ap.'? Druhá časť (*vrma*) môže byť tzv. rýmovým slovom k *trma*, porov. *-mary* v *čary-mary* (↗ *čariť*) ap. Pozri aj ↗ *frmol*.

tŕň (od *13. stor.) • Pôvodne *tŕn* (koncové *-ň* je asi podľa kolektíva *tŕnie*, dial. i *tŕňa*), z psl. **tьrnъ*, ktoré súvisí so stind. *tṛṇam* ‚tráva, bylina, steblo', gr. *ternax* (*τέρναξ*) ‚stvol kaktusu', gót. *þaúrnus*, nem. *Dorn*, angl. *thorn* ‚tŕň' a i. – všetko od ide. **(s)ter-n-* ‚ostrá byľ rastliny', odvodzovaného od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý, tvrdý, pevný ap.'; pozri aj ↗ *strmý*. Z odvodenín: ***trnka*** ‚bot. Prunus spinosa' (doslova asi ‚tŕnistá slivka') ap. Pozri aj ↗ *strnisko*.

trnúť, vhodnejšie *tŕpnuť* (od 17. stor.) • Psl. **tьrnǫti*, čo je hláskové zjednodušenie psl. **tьrpnǫti* (> slk. *tŕpnuť*), ďalej pozri ↗ *trpieť*. Z odvodenín: ***strnúť***, k tomu ***strnulý*** (vhodnejšie *stŕpnuť*, resp. *stŕpnutý*, *meravý*) aj ***ustrnúť*** kniž.

trofej ‚víťazná korisť' (od 19. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (nem. *Trophäe* ž., fr.

trophée ž.) prevzaté z lat. *tropaeum* s. (novšie *trophaeum*), ktorého východiskom je gr. *to tropaion* (*τὸ τροπαῖον*), pôvodne ‚pamätník víťazstva', od gr. *tropaios* (*τροπαῖος*) ‚súvisiaci s porážkou (nepriateľa)', odvodeného od gr. *tropē* (*τροπή*) ‚obrat; obrátenie nepriateľa na útek', od gr. *trepō* (*τρέπω*) ‚obraciam' – na mieste, kde sa nepriateľ obrátil na útek, sa v starom Grécku staval pamätník (pôvodne z ukoristených nepriateľských zbraní) bohu Diovi s atribútom *Tropaios* (Τροπαῖος) ‚Obracač' (t. j. obracajúci nepriateľa na útek). Z významu ‚vystavené ukoristené zbrane' vzniklo aj ‚víťazná korisť'. Pozri aj ↗ *tróp*.

trocha (od 16. stor.) • Psl. **trocha*. Môže byť odvodené od slovesa **trechati*, vysvetľovaného ako variant zvukomalebného psl. **trěskati* (↗ *trieskať*), čo predpokladá pôvodný význam ‚rozbíjanie ap.'; odtiaľ ‚čo vzniká rozbíjaním' > ‚úlomok, drobný kúsok' > ‚malé množstvo'. Iný výklad tu rekonštruuje psl. **tr-ocha*, odvodené od psl. **ter-ti* (↗ *trieť*) – t. j. ‚čo vzniká trením, rozotieraním, drvením ap.' (porov. aj staršie slk. *vínové trochy* ‚hroznové výlisky', 18. stor.) > ‚drobný kúsok atď.'. Z odvodenín: ***trochu***, pôvodne akuzatív miery (t. j. *koľko? – [za] trochu* ap.); ***trochár*** expr. ‚človek vlastniaci len *trochu*, málo, chudák' a i. Pozri aj ↗ *zapatrošiť*.

trochej ‚metrická stopa' (od 19. stor.) • Z lat. *trochaeus*, čo je prevzatie z gr. *trochaios (pūs)* (*τροχαῖος πούς*), doslova asi ‚bežiaca, t. j. rýchla stopa' – od gr. *trochaios* (*τροχαῖος*) ‚bežiaci', súvisiaceho s gr. *trechō* (*τρέχω*) ‚utekám, bežím'.

trochu ↗ *trocha*

trojaký, troje, trojica, trojmo, trojnásobný ↗ *tri*

trolej ‚vodič privádzajúci prúd vozidlám s elektrickou trakciou' (od 20. stor.) • Z angl. *trolley*, od slovesa *to troll* ‚chodiť sem a tam', nejasného pôvodu. – **trolejbus** (od 20. stor.) • Z angl. *trolley bus*, doslova ‚autobus (*bus*) s trolejmi'; ďalej pozri ↗ *autobus*.

trombón ‚pozauna' (od 17. stor.) • Z tal. *trombone*, odvodeného od tal. *tromba* ‚trúba', čo je prevzatie zo sthnem. *trumba*, azda zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *trúba*.

trombóza ‚choroba spôsobená vytváraním krvných zrazenín v cievach al. v srdci' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *thrombōsis*, čo je prevzatie z gr. *thrombōsis* (*θρόμβωσις*), od gr. *thromboomai* (*θρομβόομαι*) ‚zrážam sa (o krvi), vytváram zrazeniny', čo je odvodenina od gr. *thrombos* (*θρόμβος*) ‚hrudka zrazenej tekutiny (aj krvi)' (> lek. lat. *thrombus* > slk. ***trombus***, od 20. stor.).

tromf ‚karta prebíjajúca ostatné karty' (od 18. stor.) • Z nem. *Trumpf* (dial. i [-o-]), čo je prevzatie z lat. *triumphus* (↗ *triumf*) – v slove nastal významový posun ‚triumf, víťazstvo' > ‚(pri kartovej hre) víťaziaca, prebíjajúca farba al. karta'.

trón ‚slávnostné kreslo panovníka' (od 18. stor.) • Z lat. *thronus*, čo je prevzatie z gr. *thronos* (*θρόνος*) ‚sedadlo; čestné miesto na sedenie ap.'. Pozri aj ↗ *detronizovať*.

trop hovor., v spojeniach ***byť t.*** ‚hotový, vyradený, zničený', ***hop alebo t.*** ‚je možné víťazstvo al. porážka' (od 20. stor.) • Asi podľa maď. *tropa* ‚porazený', pôvodne ‚majúci viac ako 21' – slovo sa najskôr vzťahovalo na kartovú hru, kde prehráva hráč, ktorého karty majú po sčítaní vyššiu hodnotu ako 21. Maď. *tropa* je prevzatie z tal. *troppo* ‚veľmi, príliš', prevzatého zo stfr. *trop* (fr. *trop*) ‚príliš veľa', pôvodom z germ. jazykov.

tróp liter. ‚nepriame obrazné pomenovanie' (od 19. stor.) • Z lat. *tropus*, čo je prevzatie z gr. *tropos* (*τρόπος*), doslova ‚(rečnícky) obrat', od gr. *trepō* (*τρέπω*) ‚obraciam'. Pozri aj ↗ *trofej*, ↗ *trubadúr*. – **trópy** ‚zemské pásmo od rovníka po obratníky' (od 20. stor.) • Asi podľa nem. *Tropen* mn., čo je prevzatie z gr. *tropē* (*τροπή*), mn. *tropai* (*τροπαί*) ‚obrat', od gr. *trepō* ‚obraciam'; súčasný význam vznikol pod vplyvom gr. *tropikos* (*τροπικός*), lat. *tropicus* (> slk. ***tropický***, od 18. stor.) ‚súvisiaci s obratom; súvisiaci so slnovratom' – trópy sú klimatickým pásmom ležiacim medzi obratníkmi ako rovnobežkami, na ktorých je v čase slnovratu Slnko v zenite.

troska[1] ‚zvyšok, zvyšky niečoho zničeného' (od *17. stor.) • Psl. **troska*[1]; od rovnakého koreňa ako ↗ *trieskať*, pôvodne asi ‚čo vzniklo rozbíjaním, úlomok ap.'. Z odvodenín: staršie *trosk-ot-ať* ‚rozbíjať niečo, robiť trosky z niečoho' (od 17. stor.), od toho ***stroskotať***. – **troska**[2] ‚odpad pri tavení rúd' (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Môže byť totožné s ↗ *troska*[1] (t. j. ‚zvyšok niečoho rozbitého ap.' > ‚[hutnícky] odpad'); podľa iného výkladu je reflexom nesúvisiaceho psl. **troska*[2] ako fonetického variantu psl. **drozga* (ďalej pozri ↗ *droždie*), čo predpokladá vývin ‚(nečistá) usadenina v tekutine' > ‚nečistoty vznikajúce pri tavení rúd'.

trova, troviť ↗ *tráviť*

trpák pejor. ‚hlupák' (od 19. stor.) • Pôvodne prezývka nositeľov nárečí, kde sa namiesto staršieho *teprv* ‚teraz; až, iba teraz; iba' (od 15. stor.; nie celkom jasná zloženina koreňov zachovaných v ↗ *ten* a ↗ *prvý*) hovorí *trpov, trpó;* k prezývkam podľa charakteristických nárečových osobitostí porov. i *Kobekári* (od dial. *kobe* ‚keby'), *Sotáci* (od dial. *so* ‚čo') ap. Význam slova sa vyvíjal v smere ‚človek hovoriaci svojím nárečím' > ‚hovoriaci inak' (t. j. z hľadiska ostatných aj čudne, smiešne, hlúpo ap.) > ‚hlupák'; k vnímaniu jazykovej odlišnosti porov. i ↗ *hotentot*, ↗ *talian.*

trpaslík ‚rozprávková bytosť malej postavy' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *trpaslík* (stčes. *třpaslík, třpaslek, trpaslek*), nie celkom jasného pôvodu. Môže ísť o pôvodné **trь-pęst-l-ikъ*, t. j. ‚trojpästný, vysoký tri päste', od psl. **trь-* (ide. **tri-*) ako variantu psl. **tri* (↗ *tri*) a **pęstь* (↗ *päsť*). Iný výklad uvažuje o východiskovom **trь-pęd-tl-ikъ* ‚trojpiaďový, vysoký tri piade', od psl. **pędь* (↗ *piaď*); k významu porov. aj *piadimužík*, resp. *na piaď chlap, na lakeť brada* u P. Dobšinského.

trpezlivý (od *16. stor.) • Nie celkom jasná odvodenina od ↗ *trpieť*. Môže ísť o obmenu pôvodného **trpežlivý* (novšie azda *z* podľa *bojazlivý* ap.?), od **trp-ež* ‚trpenie, znášanie (niečoho); trpezlivosť' (porov. sln. *trpež* ‚trápenie' a i.); k názvom deja s touto príponou porov. ↗ *čierťaž, krád-ež* ap. Inou výkladovou možnosťou je predpoklad východiskového **trpezeň* ‚trpenie ap.' (**tьrp-ě-znь*); k slovotvorbe porov. ↗ *bázeň* (**boj-a-znь*): *bojazlivý*. – **trpieť** (od 15. stor.) • Psl. **tьrpěti;* súvisí s lat. *torpēre* ‚tŕpnuť, byť stŕpnutý, nehybný', nem. *derb* ‚drsný (o látke); hrubý, surový (o človeku)', lit. *tiȓpti*, lot. *tìrpt* ‚tuhnúť, strácať citlivosť' a i. – všetko od ide. **(s)terp-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.'; pozri aj ↗ *strmý*. Pôvodný význam nehybnosti je dobre zachovaný v **tŕpnuť** (**tьrpnǫti;* pozri aj ↗ *trnúť*); význam ‚trpieť' vznikol asi vývinom ‚byť stuhnutý, nehybný' > ‚nepohnute, bez reakcie znášať vonkajšie podnety' (*t. urážky* ap.) > ‚prežívať niečo vnútorne' > ‚(duševne) trpieť'. Z ďalších odvodenín: **trpký** (psl. **tьrpъkъ*), od toho **tŕpka** (podľa chuti plodov); **utrpieť**, k tomu **utrpenie, útrpný**, a i. Pozri aj ↗ *trápiť.*

trs odb. ‚súbor nadzemných osí niektorých rastlín' (od 20. stor.) • Azda podľa čes. *trs*, nejasného pôvodu. Uvažovalo sa o prevzatí – azda prostredníctvom nejakej strlat. formy? – z lat. *thyrsus* ‚stonka rastliny' (ďalej pozri ↗ *torzo*); iný výklad tu uvažuje o domácej odvodenine od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.' (pozri aj ↗ *strmý*).

trsť ‚vysoká vodná tráva (bot. Phragmites)' (od *15. stor.) • Psl. **trъstь* (**trŭs-t-*); porovnáva sa s lit. *tr(i)ùšis* ‚trstina' a i. – všetko azda od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.' (pozri aj ↗ *strmý*), t. j. pôvodne ‚rastlina s tvrdým steblom'. Z odvodenín: **tŕstie, trstina, trstenica** (od *trstená palica* ‚z trsti'). Pozri aj ↗ *tryska.*

trtáč ‚kostrč zvierat, najmä hydiny' (od 18. stor.) • Podobne ako staršie *trtol* ‚id.' (od *15. stor.), odvodenina od koreňa *trt-*, porovnávaného (pri rekonštrukcii **tьrt-*) so stsev. *stertr*, sthnem. *sterz*, nem. *Sterz* ‚chvost' a i. – v takom prípade asi od ide. **(s)ter-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.' (pozri aj ↗ *strmý*), pôvodne zrejme o pevnom chvostovitom výrastku, odtiaľ i ‚zakončenie chrbtice, trtáč'.

trúba ‚hudobný nástroj; rúra' (od 16. stor.) • Azda už psl. **trǫba;* staré prevzatie zo sthnem. *trumba*, asi zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: staršie *trúbeľa*, od toho **trúbeľka** ‚vec sformovaná do podoby rúrky'; **trúbiť** (staršie i *trúbovať*), od toho aj **trubiroh** pejor. ‚hlupák' (staršie ‚trubač' < ‚kto trúbi na rohu'; vznik negatívneho významu nie je jasný), a i. Pozri aj ↗ *drumbľa*, ↗ *trombón.*

trubadúr ‚stredoveký skladateľ a spevák rytierskych piesní' (od 19. stor.) • Z fr. *troubadour*, čo je prevzatie z prov. *trobador* ‚básnik, hudobný skladateľ', od slovesa *trobar*, ktorého východiskom je ľud. lat. **tropāre* ‚skladať melódie', od lat. *tropus* ‚rečnícka figúra' (↗ *tróp*).

trúbeľka, trubiroh, trúbiť ↗ *trúba*

truc hovor. ‚vzdor' (od *17. stor.) • Zo strhnem. *trutz* (dnešné nem. *Trotz*) ‚id.'. Z odvodenín: **trucovať, trucovitý.**

trúd[1] ‚včelí samček', staršie i *trút* (od 17. stor.) • Psl. **trǫtъ* (s variantom **trǫdъ*[1]) < **tron-t/d-*; súvisí s lit. *trãnas*, lot. *tran(i)s* ‚trúd' a i. – východiskom je azda ide. **trēn-* ako variant ide. **dhrēn-* ‚mrmlať, bzučať, dunieť ap.' (porov. stind. *dhrāṇati* ‚znie', gr. *thrēnos* (*θρῆνος*) ‚kvílenie, nárek, žalospev', *thrōnax* (*θρώναξ*) ‚trúd', nem. *dröhnen* ‚dunieť, hučať' a i.), čo je asi koreň zvukomalebného pôvodu. K *trúd*[2] ‚práchno' (psl. **trǫdъ*[2]) pozri ↗ *trúdnik.*

trudiť sa ↗ *trudný*

trúdnik ‚parazitná huba (bot. Fomes)' (od 20. stor.) • Od staršieho *trúd*[2] ‚ľahko zápalná

hmota na rozkladanie ohňa, práchno' (od 17. stor.); podľa ľahko a dlho tlejúcej dužiny tejto huby, používanej pri rozkladaní ohňa. Východiskom slk. *trúd*[2] ,práchno' je psl. **trǫdъ*[2] (**trond-*) ,id.', súvisiace s wales. *trwyddew* ,vrták, nebožiec', lit. *trenděti* ,tlieť, práchnivieť, byť rozožieraný červami ap.', *trañdys* mn. ,práchnivé drevo' a i. – všetko od ide. **terd-*, **tred-* ,prevŕtavať', čo je rozšírenie ide. **ter-* (↗ *trieť*). K psl. **trǫdъ*[1] ,včelí samček' pozri ↗ *trúd*[1].

trudný kniž. ,smutný, chmúrny; ťažký, namáhavý' (od 17. stor.) • Od staršieho *trud* ,smútok, zármutok; práca, úsilie, námaha' (od 17. stor.), ktorého východiskom je psl. **trudъ* (**troud-*), súvisiace s alb. *tredh* ,kastrujem', lat. *trūdere* ,tlačiť, valiť, postrkovať', wales. *cy-thrudd* ,utrpenie, ťažkosti', gót. *us-þriutan* ,byť namáhavým, ťažkým', nem. *ver-drießen* ,mrzieť, namrzieť', angl. *threat* ,vyhrážka, hrozba', lit. *triũsas* ,namáhavá práca' a i. – všetko od ide. **treud-* ,udierať, tlačiť, drviť', čo je asi rozšírenie ide. **ter-* (↗ *trieť*) – k ďalšiemu významovému vývinu porov. *z-drviť* ,skľúčiť, utrápiť', ↗ *muka* ap. Z odvodenín: ***trudiť sa*** kniž. ,trápiť sa, súžiť sa' a i.

trúfať ,mať nádej, dúfať; tušiť', **trúfať si** ,byť príliš odvážny, opovažovať sa' (od 19. stor.) • Zo strhnem. *trūwen* (nem. *trauen*), doslova ,veriť si'; súvisí s nem. *treu* ,verný'.

truhla ,kus nábytku v podobe debny; rakva' (od 16. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *Truhel*, čo je zdrobnenina od nem. *Truhe* ,truhla; rakva'.

trúchliť ,smútiť, žialiť' (od 16. stor.) • Od staršieho *trúchly* ,smutný' (od 16. stor.; porov. ***trúchlohra*** zastar. ,tragédia'), dial. i ,práchnivý'. Východiskom slova je psl. **truch-lъ* (**trous-l-*), súvisiace s lit. *traũšti* ,rozbíjať, rozdrobovať', *traušùs* ,krehký', lot. *tràusls* ,hnilý, krehký' – všetko asi od ide. **treus-* ako rozšírenia ide. **ter-* (↗ *trieť*). Význam výrazu sa pravdepodobne vyvíjal v dvoch smeroch: 1. ,trieť, roztierať, rozdrobovať' > ,rozkladať (na drobné kúsky)' > ,rozkladať sa, rozpadať sa, tlieť, hniť, práchnivieť', ale aj 2. ,trieť, rozdrobovať' >,drviť', s ďalším prenosom do psychickej sféry – porov. *drviť* expr. ,trápiť' (t. j. *trúchly* ,smutný' = pôvodne azda ,utrápený'), ↗ *muka*, *skrúšený* (↗ *krušiť*) ap.

truľo hovor. pejor. ,hlupák, sprosták' (od 18. stor.) • Z nem. *Troll* ,hrubý, hlúpy človek'.

trúnok zastar., expr. ,liehový nápoj' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *trunc* (nem. *Trunk*) ,nápoj', ktoré súvisí s nem. *trinken* ,piť'. Pozri aj ↗ *potrundžiť sa*, ↗ *tringelt*.

trup ,časť tela medzi hlavou a končatinami', staršie i ,mŕtvola; základná časť niečoho, kmeň' (od 18. stor.) • Psl. **trupъ* (**troup-*); súvisí s lit. *trùpti* ,rozpadať sa', *traupùs* ,krehký', lot. *trupêt* ,rozkladať sa, hniť', stprus. *trupis* ,kmeň' a i. – všetko od ide. **treup-*, čo je rozšírenie ide. **ter-* (↗ *trieť*). Pôvodným významom bolo asi ,čo sa rozotiera, rozdrobuje, rozkladá', odtiaľ,rozkladajúce sa telo, mŕtvola' i ,(rozkladajúci sa) kmeň stromu'; súčasný význam slk. *trup* vznikol azda posunom ,kmeň (základná časť)' > ,časť tela, z ktorej «vyrastajú» končatiny aj hlava'.

trúsiť (od 17. stor.) • Psl. **trǫsiti*, pôvodne asi iteratívum od psl. **tręsti* (↗ *triasť*); z významového hľadiska ,(opakovane) triasť' > ,roztriasať' > ,(trasením) rozhadzovať, rozsýpať'. Z odvodenín: *trus* ,výkaly zvierat' (t. j. ,čo sa vyhadzuje, vyvrhuje ap.', k významu porov. aj staršie *vy-metať* ,vyhadzovať, odstraňovať prudkým vrhom': *výmet(ok)* ,výkal' a i.); ***vytrúsiť***, od toho ***výtrus*** bot. ,drobný rozmnožovací útvar nekvitnúcich rastlín'; ***otrusinka*** ,odmrvený drobný kúsok niečoho' (od **o-trúsiť*) a i.

trust ↗ *trast*

trvať (od *17. stor.) • Obyčajne sa vysvetľuje ako reflex psl. **trъvati*, porovnávaného s chet. *tarh-* ,víťaziť, prekonávať', stind. *tárati* ,prekračuje, prepravuje sa cez niečo', *tūrvati* ,prekonáva, premáha, víťazí', avest. *taᵘrvayeᵉti* ,prekonáva' a i. – všetko od ide. **ter-*, **terə-*, **trā-*, **teru-* ,dostať sa na druhú stranu, preniknúť cez niečo; prekonávať'; možný východiskový význam sa rekonštruuje ako ,prekonávať určitý časový úsek' (porov. i ***pretrvať*** *veky*). Iný výklad tu uvažuje o pôvodnom **tvьrati* (s variantom **trъvati* [> slk. *trvať*] ako výsledkom prešmyknutia **tvьr-* > **trъv-*), od ide. **tuer-* ,chytiť, uchopiť a i.' (ďalej pozri ↗ *tvoriť*[1]) – t. j. z významového hľadiska ,chytiť, uchopiť' > ,mať uchopené, držať' > ,trvať'; porov. ***vytrvať*** ,vydržať', odtiaľ ***vytrvalý***, t. j. ,ktorý vydržal'. Z odvodenín: ***trváci***, od toho ***trvácny; trvalý, trvalka*** (o rastlinách so stálou, *trvalou* podzemnou časťou); ***trvanie, trvanlivý*** a i.

trysk kniž. ,prudký cval, galop' (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *trysk*, nejasného pôvodu – azda zvukomalebné? Pozri aj ↗ *tryskať*.

tryska tech. slang. ,dýza' (od 20. stor.) • Z čes. *tryska* (i *trýska*), pôvodne ,trubica na fajke';

východiskom výrazu je východomoravské dial. *tréstka, tréska, trýska*, pôvodne zdrobnenina od ↗ *trsť* (moravské dial. *trsť*, stčes. *trest* ž., gen. *třsti, třti*).

tryskať bás. ‚vyrážať do výšky, vystrekovať; prýštiť' (od *19. stor.) • Asi podľa čes. *tryskati*, ktorého východiskom je azda už psl. **tryskati*, zrejme zvukomalebného pôvodu (porov. hláskovo blízke psl. **pryskati*, ďalej pozri ↗ *prýštiť;* ↗ *trysk*); iný výklad tu uvažuje o možnom expresívnom fonetickom variante psl. **dristati* (↗ *dristať*) i **driskati* ‚vylučovať stolicu ap.'. Z odvodenín: ***vytrysknúť*** kniž.

trýzeň ‚(duševná) bolesť, utrpenie' (od 18. stor.) • Azda už psl. **try-znь*, odvodenina od slovesa zachovaného v csl. *try-ti* (**ТРЫТИ**) ‚trieť, stierať', od koreňa *try-* < **trū-*, odvodzovaného od ide. **ter-* (↗ *trieť;* k inému variantu uvedeného koreňa pozri ↗ *trávíť*). Významový vývin slova možno rekonštruovať ako ‚trieť' > ‚roztierať, rozdrobovať, drviť ap.' > ‚drvenie; trápenie (drvením)'; porov. i ↗ ***muka***. Z odvodenín: ***trýzniť*** ‚trápiť, mučiť'. Pozri aj ↗ *tryzna*.

tryzna ‚smútočná slávnosť na počesť mŕtveho' (od 19. stor.) • Nejasné slovo. Ako možné východisko sa uvádza psl. **try-zna*, súvisiace s psl. **tryznь* (↗ *trýzeň*); z pôvodného významu ‚trápenie, utrpenie, duševná bolesť' mohlo azda vzniknúť aj ‚slávnosť, kde sa prejavuje bolesť, žiaľ nad smrťou' (porov. i slk. dial. *trýzeň* ‚reč nad hrobom'). Podľa iného výkladu tento výraz súvisí so stsev. *striðr* ‚tvrdý, silný, ťažký', *stríð* ‚boj, vojna', sthnem. *strīt*, nem. *Streit* ‚boj, zápas; spor' a lot. *strīds* ‚spor, hádka' (všetko od ide. **(s)ter-*, **(s)terə-* ‚byť nehybný, stuhnutý a i.'; pozri aj ↗ *strmý*) – pôvodne mohlo ísť o označenie slávnostných bojových hier na počesť zosnulého. Uvažuje sa aj o východiskovom **triz-na* (porov. stsl. *trizna* (**ТРИЗНА**) ‚odmena' a i.), odvodzovanom od psl. **trizь* ‚trojročný' (porov. stsl. *trizь* (**ТРИЗЬ**) ‚id.' a i.) – pôvodným významom mohlo v takom prípade byť ‚predkresťanská slávnosť s rituálnym obetovaním trojročných zvierat'.

trýzniť ↗ *trýzeň*

tržba, tŕžiť ↗ *trh*

tržný ↗ *trhať*

tse-tse ‚tropická mucha prenášajúca nákazu spavej choroby (zool. Glossina palpalis)' (od 20. stor.) • Z bantuských jazykov subsaharskej Afriky.

tu (od 16. stor.) • Psl. **tu* (**tou*); príslovková odvodenina – pôvodne azda tvar lok. sg. – od ide. zámenného koreňa **to;* ďalej pozri ↗ *ten*. Formy rozšírené o častice: ***tuhľa, tuto***, hovor. ***tuná*** (od toho ***tunajší***) a i.

tuba[1] ‚obal rúrkovitého tvaru' (od 20. stor.) • Z nem. *Tube* ž., čo je prevzatie z angl. *tube;* východiskom angl. výrazu je fr. *tube* m., prevzaté z lat. *tubus* ‚rúra, trubica' (↗ *tubus*). – **tuba**[2] ‚plechový hudobný nástroj' (od 20. stor.) • Z lat. *tuba* ‚trúba, trúbka, poľnica'.

tuberkulóza ‚suchoty' (od 19. stor.) • Z lek. lat. *tūberculōsis*, od lat. *tūberculum*, čo je zdrobnenina od lat. *tūber* ‚hrboľ, hrča' – ochorenie je pomenované podľa hrčkovitého bujnenia buniek. Z odvodenín: ***tuberkulotický*** (lek. lat. *tūberculōticus*).

tubus odb. ‚trubica (ako súčasť optických prístrojov)' (od 20. stor.) • Z lat. *tubus* ‚rúra, trubica' (pozri aj ↗ *tuba*[1]), čo je odvodenina od lat. *tuba* ‚trúba, trúbka, poľnica' (↗ *tuba*[2]).

tucet ‚12 kusov toho istého druhu' (od 17. stor.) • Zo staršieho nem. *Tutzet* (dnešné nem. *Dutzend*), čo je prevzatie zo stfr. *dozaine* (fr. *douzaine*), od fr. *douze* ‚dvanásť', z lat. *duodecim*, ľud. lat. **dodeci* ‚id.'. ***Tuctový*** expr. ‚obyčajný, všedný' súvisí s predajom lacnejšieho tovaru vo väčších množstvách, na tucty.

tučný ↗ *tuk*

tuf geol. ‚hornina vzniknutá sopečnou činnosťou' (od 17. stor.) • Z tal. *tufo*, ktorého východiskom je lat. *tōfus, tūfus*, nejasného pôvodu.

tuha miner. ‚grafit' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *tuha*, ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z nem. dial. (bavor.) *Duch-stein, Tug-stein*, zodpovedajúceho spis. nem. *Duckstein* ‚tuf'.

túha ↗ *túžiť*

tuhľa ↗ *tu*

tuhý (od 16. stor.) • Psl. **tǫgъ* (**tong-*), od rovnakého koreňa ako ↗ *ťahať* (**teng-*); význam vznikol posunom v smere ‚(pevne) natiahnutý' > ‚napätý' > ‚tuhý'. Z odvodenín: ***tužina*** expr. i ***túžava*** expr. ‚niečo veľmi tuhé, silné (obyč. liehový nápoj)', k tomu asi aj ***potúžiť sa*** expr. ‚vypiť si' (alebo pôvodne ‚posilniť sa [alkoholom]', od *tuhý* ‚silný': *t. chlap* ap.?). Pozri aj ↗ *túžiť*.

tuchnúť ‚kaziť sa vlhkosťou, plesnieť', staršie aj ‚hasnúť (o ohni)' (od 18. stor.) • Psl. **tuchnǫti* (**tous-*), resp. **tǫchnǫti* (s druhotnou nazalizáciou koreňa); odvodzuje sa od ide. **taus-* ‚tichý, mlčiaci, spokojný' (porov. chet. *dušk-* ‚tešiť sa', stind. *túšyati* ‚upokojuje sa, je spokojný', stír. *tó, túae* ‚hluchý', strwales. *taw* ‚ticho', lit. *tausýtis* ‚utišovať sa [o vetre]' a i.) –

z významového hľadiska asi 1. ‚utišovať sa' > ‚(o ohni) hasnúť', resp. i 2. ‚horieť tichým plameňom' > ‚↗ tlieť, rozkladať sa' > ‚plesnieť ap.'. Z odvodenín: ***potuchlina, stuchlina, zatuchlina*** (od staršieho *potuchlý* ‚potuchnutý' atď.). Pozri aj ↗ *tušiť*, ↗ *tutlať*.

tuja ‚cudzokrajná ihličnatá drevina' (od 20. stor.) • Podľa jej botanického názvu *Thuja*, utvoreného na základe lat. *thya*, *thyon*, čo je prevzatie z gr. *thyā* (*θύα*) ‚africký strom s voňavým drevom', *thyon* (*θύον*) ‚strom, ktorého drevo sa spaľovalo ako kadidlo'.

tuk (od 17. stor.) • Psl. **tukъ* (**tou-k-*); odvodenina od ide. **tēu-*, **təu-*, **teuə-*, **tuō-*, **tū-* ‚napučiavať, vzdúvať sa' (porov. lat. *tuccētum* ‚druh mäsového výrobku', stangl. *þēh*, angl. *thigh* ‚stehno', lit. *taukaĩ* mn. ‚tuk', *tùkti* ‚tučnieť', ↗ *tekvica*, ↗ *telo*, ↗ *tlstý*, ↗ *tlupa*, ↗ *tur*, ↗ *tvaroh*, ↗ *tylo*, ↗ *zotaviť sa* a i.). Z odvodenín: ***tučný*** (t. j. ‚majúci tuk'), od toho ***tučniak***, a i.

ťukať expr. ‚klepkať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydávať zvuk *ťuk*'. Pozri aj ↗ *ďugať*.

tuľajka ‚objímka na pozdĺžny predmet (napr. na porisko)' (od 20. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *tuľaj* m., ž. (od 18. stor.), čo je – podobne ako staršie *tulec* – odvodenina (k prípone porov. ↗ *koľaj* ap.) od *tul* ‚puzdro na šípy; nádoba na náboje' (od 18. stor.). Východiskom slova je psl. **tulъ*, porovnávané so stind. *tūṇaḥ* (**tūl-n-?*) ‚puzdro na šípy', *tūṇavaḥ* ‚flauta' a i. – všetko azda od ide. **tu̯ō[u]-* : **tu̯əu-* : **tū-l-* ‚trubica'. Pozri aj ↗ *túlať sa*, ↗ *túliť*.

tularémia veter., lek. ‚nákazlivá choroba hlodavcov prenášaná aj na človeka' • Výraz (lek. lat. *Tularemia*) vznikol v USA na základe názvu baktérie Francisella tularensis, spôsobujúcej túto chorobu (baktéria je pomenovaná podľa mesta Tulare v Kalifornii, kde bola objavená v r. 1911); zakončenie je podľa gr. *haima* (*αἷμα*) ‚krv'.

túlať sa (od 17. stor.) • Nejasné. Usúvzťažňovalo sa s psl. **tulъ* ‚puzdro na šípy ap.' (ďalej pozri ↗ *tuľajka*), čo by predpokladalo významový vývin v smere ‚skryť (do puzdra)' > ‚skrývať sa' > ‚meniť skrýšu, túlať sa'; z hláskových príčin sa menej pravdepodobné zdá odvodzovanie od psl. **lutati (sę)* ‚túlať sa' (porov. bulh. *lútam se (лутам се)* ‚túlam sa, blúdim' a i.), v ktorom malo nastať prešmyknutie *l-t-* > *t-l-*.

tuleň ‚zool. Phoca' (od 19. stor.) • Z čes. *tuleň*, tam prevzaté v období národného obrodenia z rus. *ťuléň* (*тюлень*), ktoré sa obyčajne vysvetľuje ako výraz utvorený na základe lap. *tul'l'a* ‚druh tuleňa'.

tulipán ‚bot. Tulipa' (od 17. stor.) • Z tal. *tulipano*, čo je obmena tur. výrazu pre ‚turban' (staršie tur. *tulband* ap.; ↗ *turban*); použitie vo vzťahu ku kvetu sa vysvetľuje tvarovou podobnosťou.

túliť ‚nežne pritískať, privíňať' (od *17. stor.) • Psl. **tuliti*, málo jasný výraz; obyčajne sa usúvzťažňuje s psl. **tulъ* (ďalej pozri ↗ *tuľajka*), pričom sa predpokladá významový vývin typu ‚vkladať do puzdra ap.' > ‚dávať do skrýše, úkrytu, útulku' > ‚utiekať sa niekam' > ‚vinúť sa, *túliť sa* k niečomu'. Z odvodenín: ***pritúliť (sa)***, k tomu ***prítulný; útulný, útulok, útulňa*** (od staršieho *u-túliť sa* ‚uchýliť sa, utiahnuť sa') a i.

ťulpas hovor. pejor. ‚hlupák' (od 19. stor.) • Málo jasné. Uvažovalo sa o prevzatí nem. pôvodu; ako možné východiská sa uvádzali nem. *Tolpatsch* (dnes ‚nešikovný, ťažkopádny človek'), resp. nem. *Tölpel* ‚obmedzený, nešikovný, hlúpy človek'. Nem. *Tolpatsch* je prevzatie z maď. *talpas* ‚majúci (veľké) chodidlá', od maď. *talp* ‚chodidlo; podošva' – výraz spočiatku označoval uhorských pešiakov, ktorí nosili namiesto topánok iba široké podrážky upevnené povrazom, od 18. stor. sa preniesol na príslušníkov rak. vojska nehovoriacich dobre po nemecky; odtiaľ ‚hlupák'. Nem. *Tölpel* súvisí so starším nem. *Tölp* ‚klát; hrubý človek'; význam slova ovplyvnilo aj strhnem. *dörper*, *dörpel* ‚nezdvorilý človek' (doslova ‚roľník, dedinčan'; preklad podľa fr. *vilain*).

tumor odb. ‚nádor' (od 20. stor.) • Z lat. *tumor* ‚nadutie; opuchnutosť; opuchlina, nádor', od lat. *tumēre* ‚nafukovať sa; byť nafúknutý, (o tele) byť opuchnutý'.

tuná, tunajší ↗ *tu*

tundra ‚stepná oblasť v arktickom pásme' (od 20. stor.) • Z rus. *túndra* (*тундра*), čo je prevzatie z ugrofín. jazykov; porov. fín. *tunturi*, lap. *tundur* ‚bezlesitý vrch'.

tunel ‚stavba pod povrchom (zeme) umožňujúca pokračovanie komunikácie' (od 19. stor.) • Z angl. *tunnel*, čo je prevzatie zo stfr. *tonel* (fr. *tonneau*) ‚sud', odvodeného od fr. *tonne*, rovnakého pôvodu ako ↗ *tona*. Na základe významu ‚sud' sa v angl. vyvinul aj význam ‚sieť na chytanie jarabíc al. vodného vtáctva, majúca rúrovitý priechod a široký otvor' (porov. angl. *tunnel net* ‚id.'), odtiaľ neskôr významy ‚rúra,

trubica' i ‚podzemný priechod'. ***Tunelovať*** pejor. ‚vykonávať podvodné finančné operácie' (po r. 1989: *t. podnik, banku* ap.) súvisí akiste s predstavou tajného tunela, cez ktorý sa vynáša von bohatstvo, ap.

tuner oznam. tech. ‚ladiaca časť rozhlasového al. televízneho prijímača' (od 20. stor.) • Z angl. *tuner*, od slovesa *to tune* ‚ladiť' – východiskom slovesa je angl. *tune* ako variant angl. *tone* ‚tón', prevzatého z lat. *tonus* (↗ *tón*).

tuniak ‚morská ryba príbuzná makrele (zool. Thynnus)' (od 20. stor.) • Odvodenina od **tun* (porov. i staršie *tun-čík* ‚tuniak', 18. stor.), prevzatého – azda prostredníctvom staršieho nem. *Thun* (dnešné nem. *Thunfisch*) – z lat. *thynnus, thunnus*, čo je prevzatie z gr. *thynnos* (*θύννος*); ide o výraz z jazykov stredomorskej oblasti, porov. arab. *tinnīn* ‚mytologický drak; morský had' ap.

tunika ‚oblečenie starých Rimanov siahajúce nad kolená' (od 18. stor.) • Z lat. *tunica*, čo je prevzatie semit. pôvodu – porov. aram. *kittūnā*, hebr. *kuttōnet* ‚odev nosený na holom tele' ap.

tupírovať ‚šuchoriť vlasy od končekov ku koreňom' (od 20. stor.) • Z nem. *toupieren* – výraz vznikol na základe nem. *Toupet*, prevzatého z fr. *toupet* ‚chumáč vlasov na vrchole lebky', čo je zdrobnenina od stfr. *top*, z germ. jazykov.

tupý (od *16. stor.) • Psl. **tǫpъ* (**tomp-*); odvodzuje sa – za predpokladu východiskového variantného koreňa **(s)temp-* – od ide. **stemp-* vo význame typu ‚stúpať, dupať (po niečom)' (pozri aj ↗ *stúpiť*), t. j. *tupý* = pôvodne ‚udupaný, utlačený, ubitý ap.', z toho ‚zbavený ostrosti, výraznosti ap.' (*t. nôž, zvuk*). Z odvodenín: ***tupiť*** ‚urážlivo sa vyjadrovať, hanobiť, znevažovať', pôvodne azda ‚utláčať niekoho' (k možnému východiskovému významu ‚stúpať' porov. *pošliapať česť* ap.), k tomu ***potupiť***, odtiaľ ***potupa; otupiť, otupieť*** (aj s prenosom do duševnej sféry: *citovo o-ieť* ‚stať sa apatickým ap.'), k tomu ***otupný*** ‚jednotvárny, nudný', a i.

tur ‚vyhynutý predok rožného statku (zool. Bos)' (od *13. stor.) • Psl. **turъ;* súvisí s gr. *tauros* (*ταῦρος*), alb. dial. *taroç*, lat. *taurus* ‚býk, vôl', stír. *tarb* ‚býk', lit. *taũras* ‚tur, zubor' a i. Východiskový výraz sa odvodzuje od ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa' (ďalej pozri ↗ *tuk;* porov. aj stind. *túmraḥ* ‚silný, veľký, hrubý', odvodené od rovnakého koreňa), nápadná je však aj jeho formálna a významová blízkosť so semit. **ṭauru* ‚býk' (porov. aram. *tōra* a i.) – ide tu azda o staré prevzatie zo semit. jazykov, súvisiace so starobylým orientálnym kultom býka? Pozri aj ↗ *Turíce.*

túra ‚dlhá turistická cesta pešo' (od 19. stor.) • Prevzaté (zrejme prostredníctvom nem. *Tour* ž.) z fr. *tour* m., pôvodne ‚otočenie; okružná cesta' – výraz je odvodený od fr. *tourner* ‚krútiť, točiť', ktorého východiskom je lat. *tornāre*, pôvodne ‚obrábať na točovke; strúhať, stružlikať, točiť', od lat. *tornus* ‚točovka, sústruh', prevzatého z gr. *tornos* (*τόρνος*) ‚id.'. Pozri aj ↗ *kontúra*, ↗ *stornovať*, ↗ *tornádo*, ↗ *turista*, ↗ *turnaj*, ↗ *túrovať*.

turban ‚orientálna pokrývka hlavy zo zvinutého kusa látky' (od 18. stor.) • Zo staršieho tur. *tulband* (dnešné tur. *tülbent*), perz. pôvodu (*delband, dolband*); slk. forma s *-rb-* je asi podľa tal. *turbante.* Pozri aj ↗ *tulipán.*

turbína ‚rotačný lopatkový motor' (od 19. stor.) • Z fr. *turbine* – slovo bolo utvorené na základe lat. *turbō*, gen. *turbinis* ‚vír, krútňava', odvodeného od lat. *turba* ‚zmätok, neporiadok, hrmot'. – **turbovať** hovor. expr. ‚namáhať, napínať', staršie i ‚znepokojovať', **turbovať sa** ‚trápiť sa' (od *16. stor.) • Z lat. *turbāre* ‚uvádzať do neporiadku, do zmätku; znepokojovať, strašiť; hnevať', od lat. *turba* ‚zmätok, neporiadok'. Pozri aj ↗ *masturbovať*, ↗ *trable.* – **turbulencia** odb. ‚neusporiadané, vírivé prúdenie' (od 20. stor.) • Z lat. *turbulentia*, čo je odvodenina od lat. *turbulentus* ‚neusporiadaný, zmätený; rozbúrený, búrlivý, nepokojný' (> slk. ***turbulentný***), od lat. *turba* ‚zmätok'.

Turíce ‚svätodušné sviatky' (od 16. stor.) • Od ↗ *tur* – pôvodne išlo asi o názov predkresťanského sviatku súvisiaceho s oslavou príchodu jari, resp. leta (porov. i čes. *letnice* ‚Turíce'); podľa tura ako zvieraťa predstavujúceho prírodné sily.

turista ‚kto cestuje s rekreačným ap. cieľom' (od 19. stor.) • Z angl. *tourist*, od angl. *tour* ‚okruh; okružná cesta s návštevou rôznych miest', čo je prevzatie z fr. *tour* (↗ *túra*).

turnaj ‚druh športovej súťaže', pôvodne ‚stredoveká rytierska bojová hra' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *turnei*, čo je prevzatie zo stfr. *tornoi* (fr. *tournoi*), od stfr. *tornoi(i)er* (fr. *tournoyer*) ‚otáčať sa; bojovať', odvodeného od stfr. *torner* (fr. *tourner*) ‚obrábať na sústruhu, točovke; točiť', z lat. *tornāre;* ďalej pozri ↗ *túra.* – **turné** ‚cesta s organizovaným verejným vystupovaním' (od 20. stor.) • Z fr. *tournée*, od fr. *tourner* ‚točiť; otáčať (sa); robiť okruh, pohybovať sa podľa vopred stanovenej trasy' (↗ *túra*).

– **turniket** ‚otáčavý mechanizmus umožňujúci vstupovať iba po jednom' (od 19. stor.) • Z fr. *tourniquet*, od fr. *tourner* ‚točiť; krútiť (sa), otáčať (sa)' (↗ *túra*). – **turnus** ‚pravidelne sa opakujúci úsek istej akcie' (od 20. stor.) • Z nem. *Turnus*, čo je prevzatie zo strlat. **turnus* ‚poradie, striedanie', ktorého východiskom je lat. *tornus* (↗ *túra*).

túrovať hovor. ‚preťažovať, namáhať (o motore)' (od 20. stor.) • Akiste podľa spojení typu *nechať motor bežať na plné obrátky* („túry") ap.; od nem. *Tour*, resp. fr. *tour* ‚otočenie; otáčka, obrátka' (↗ *túra*).

tuš[1] ‚stála farba' (od 18. stor.) • Z fr. *touche[1]*, od slovesa *toucher* ‚dotknúť sa, dotýkať sa' (z ľud. lat. **toccāre*, porov. i ↗ *toccata*), odtiaľ aj význam ‚dotýkať sa zafarbeným štetcom a takto nanášať farbu'. Pozri aj ↗ *retušovať*, ↗ *zatušovať*. – **tuš[2]** ‚krátky zvučný hudobný prejav' (od 18. stor.) • Z fr. *touche[2]*, od fr. *toucher* ‚dotýkať sa' s vývinom v smere ‚dotýkať sa strún, klávesov hudobného nástroja' > ‚hrať (na hudobnom nástroji)'.

tušiť ‚mať predtuchu; pociťovať', staršie ‚dávať niekomu nádej' (od 16. stor.) • Psl. **tušiti*, kauzatívum k psl. **tuchnǫti* (↗ *tuchnúť*) v pôvodnom význame ‚utišovať sa ap.'. Význam ‚tušiť' vznikol asi posunom v smere ‚utišovať, upokojovať (niekoho)' > ‚poskytovať útechu, úľavu, nádej' (porov. staršie slk. *tušiť* ‚id.') > ‚mať nádej, nádejať sa' > ‚dúfať, očakávať, predpokladať, tušiť'. Z odvodenín: ***tuším*** čast. (pôvodne vetná vsuvka: *ty, tuším, prichádzaš* ‚ty, predpokladám, prichádzaš' > *ty tuším prichádzaš* ap.); ***potucha*** (od staršieho *po-tušiť* ‚istý čas tušiť; trochu sa domnievať') ap.

tušovať ↗ *zatušovať*

tutlať expr. ‚usilovať sa zakryť' (od 18. stor.) • Pôvodne azda **tucht-l-ať* ako expresívna odvodenina od nedoloženého **tuchtať* ‚upokojovať ap.' (porov. sln. *túhtati* ‚hasiť [oheň], dusiť [hnev], skrývať, tajiť') < **tuch-ъt-ati*, od rovnakého koreňa ako ↗ *tuchnúť*. Z odvodenín: ***ututlať***. Pozri aj ↗ *potuteľný*.

ťuťmák hovor. pejor. ‚nešikovný, pomalý, nie dosť bystrý človek' (od 18. stor.) • Patrí k staršiemu *ťuťmať* ‚babrať', *ťuťmavý* ‚babrácky, nešikovný, ťarbavý', od expresívneho koreňa *ťuť-*.

tuto ↗ *tu*

tútor expr. ‚ochranca, zástanca', zastaráv. ‚poručník' (od 16. stor.) • Z lat. *tūtor*, od lat. *tuērī* ‚dívať sa, pozerať sa; dozerať na niečo, strážiť, chrániť; chovať, živiť'.

túz ‚eso' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *tūs* (dnešné nem. *Daus*), čo je prevzatie zo stfr. *daus*, ktorého východiskom je lat. *duōs* akuz., od lat. *duo* m. ‚dva'; pozri aj ↗ *duo*. Pôvodný význam slova bol ‚dvojka (na hracej kocke)', vznik súčasného významu nie je jasný.

túžava, tužina ↗ *tuhý*

túžiť (od *17. stor.) • Psl. **tǫžiti;* odvodenina od psl. **tǫga* (z toho slk. ***túha*** poet. ‚túžba'), od ide. **tengh-* ‚ťahať, naťahovať, napínať' (ďalej pozri ↗ *ťahať;* porov. i ↗ *tuhý*) – z významového hľadiska asi 1. ‚naťahovať, napínať' > ‚naťahovanie sa (za niečím)' > ‚túžba (po niečom)', resp. azda aj 2. ‚ťahať nadol' > ‚↗ *ťažiť* (v duševnej sfére)' > ‚ťaživý pocit, starosť (o niečo) ap.' > ‚túžba (po niečom)'. Z odvodenín: ***túžba***, od toho ***túžobný***, ap.

tvar ‚forma' (od *17. stor.) • Pôvodne **tvarъ*, asi od slovesa **tvarati* (zachované v odvodeninách typu *pre-tvárať* ap.), čo je iteratívum k psl. **tvoriti* (↗ *tvoriť[1]*) – tvar je spôsob, ako je niečo urobené, vytvorené ap. Pozri aj ↗ *šváurny*. – **tvár** (od 16. stor.) • Psl. **tvarъ*, od slovesa **tvarati* – význam sa posunul v smere ‚spôsob, ako je niečo vytvorené, urobené' > ‚forma, podoba; tvár' (porov. i lat. *facere* ‚robiť': *faciēs* ‚tvár'). – **tvaroh** (od 16. stor.) • Psl. **tvarogъ*. Azda od rovnakého koreňa ako psl. **tvoriti*, **tvarati* – k prípone porov. ↗ *piroh;* k významu porov. dial. *tvoriť syr*, resp. fr. *fromage* ‚syr' < lat. *(cāseus) formāticus* ‚(syr) tvarovaný do formy'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **tvarogъ* s avest. *tūiri-* ‚srvátka' a gr. *tȳros* (τυρός) ‚syr' – v takom prípade by bolo odvodené od ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa'; ďalej pozri ↗ *tuk*. Pozri aj ↗ *kvargľa*.

tvíd ‚hrubšia látka obyč. z dvojfarebných vláken' (od 20. stor.) • Z angl. *tweed*, čo je pôvodom škót. výraz (*tweel*) zodpovedajúci angl. *twill* ‚keper' (staršie *twilly*, prevzatie z lat. *bilīx*, gen. *bilīcis* ‚majúci dvojité vlákno', od ↗ *bi-* a lat. *līcium* ‚niť'). Forma *tweed* vznikla asi v dôsledku zblíženia s názvom rieky Tweed, ktorá preteká cez oblasť výroby tvídu v Škótsku.

tvoj (od 15. stor.) • Psl. **tvojь* (**tu̯o-i̯o-*); súvisí so stind. *tváḥ*, avest. *ϑwa-*, gr. *sos* (σός), dial. *teos* (τεός), alb. *y-t*, lat. *tuus*, lit. *tãvas* ‚tvoj' a i. – všetko od ide. **teu̯o-s*, **tu̯o-s*, odvodeného od ide. **tū̆* (↗ *ty*).

tvoriť[1] (od *14. stor.) • Psl. **tvoriti;* iteratívum od slovesa zachovaného v lit. *tvérti* ‚chytať, upevňovať, formovať', lot. *tvert* ‚uchopiť, držať' – všetko od ide. **tu̯er-* : **tur-*, **tu̯erə-* ‚chytiť,

uchopiť; zasadiť (do rámu ap.), oplotiť'. Z odvodenín: **tvor** (k tomu i **netvor**); **stvoriť**, **vytvoriť**[1], od toho **stvárať**, **vytvárať** (psl. **-tvarati*, iteratívum k **tvoriti*) i **stvora**, **výtvor** ap.; **potvora** (asi k staršiemu *po-tvoriť* ,[neprávom] obviniť, očierniť', *potvorný* ,škaredý, ohavný, obludný') a i. Pozri aj ↗ *otvoriť*, ↗ *pitvor*, ↗ *trvať*, ↗ *tvar*, ↗ *tvrdý*. – **-tvoriť**[2], v **otvoriť**, **zatvoriť**, **pritvoriť** ,privrieť', **vytvoriť**[2] zastar. ,vylúčiť' ↗ *otvoriť*

tvrdý (od *16. stor.) • Psl. **tvьrdъ;* súvisí s lit. *tvìrtas*, lot. *tvìrts* ,mocný, pevný' – všetko od ide. **tu̯er-* ,chytiť, uchopiť a i.'; ďalej pozri ↗ *tvoriť*[1]. Z odvodenín: **tvrdiť**, pôvodne ,robiť tvrdým' (*t-ená oceľ* ap.), význam ,hovoriť ako isté' (*t. pravý opak*) vznikol asi v **potvrdiť** ,urobiť *tvrdým*, pevným, spoľahlivým, platným' (*p. list pečaťou*), odtiaľ i ,dosvedčiť, dosvedčovať platnosť, pravdivosť' > ,hovoriť ako isté'; **tŕdza** ,núdza' (**tvьrd-ja*) aj – kvantitou odlíšené – **tvrdza** kniž. ,pevnosť' (staršie *tvrz*, *tvrdz;* azda podľa čes. *tvrz* ž., stčes. i *tvrzě* ,id.'); **tvrdošijný**, **tvrdohlavý** (k významu pozri ↗ *zanovitý*) a i.

twist ,spoločenský tanec v rýchlom tempe' (od 20. stor.) • Z angl. *twist*, od slovesa *to twist* ,otáčať sa, krútiť sa' – tanec je pomenovaný podľa sprievodných otáčavých pohybov.

ty (od 16. stor.) • Psl. **ty* (**tū*); súvisí s chet. *zik*, stind. *tvám*, avest. *tvə̄m*, *tūm*, arm. *du*, gr. hom. *tȳ-nē* (τύνη), gr. at. *sy* (σύ), alb. *ti*, lat. *tū*, stír. *tú*, gót. *þu*, nem. *du*, angl. *thou*, lit. *tù* ,ty' a i. – všetko z ide. **tū* ,ty'. Tvary **teba** (asi skríženie pôvodného **tebe* gen. a *ťa* akuz.), **tebe** (**tebě* dat., lok.), **tebou** (**tobojǫ* inštr.) obsahujú psl. **teb-/*tob-*; porov. analogické **seb-/*sob-*, ďalej pozri ↗ *sa*. Krátke tvary **ti**, **ťa** sú reflexmi psl. **ti* (**tei*), **tę* (**tēm*). Z odvodenín: **tykať**. Pozri aj ↗ *tvoj*.

tyč ,žrď' (od 17. stor.) • Psl. **tyčь;* od psl. **tykati* (↗ *týkať sa*) vo význame ,biť, udierať' – *tyč* je ,to, čím sa bije, udiera'. Z odvodenín: **tyčka** i **tyčinka**. Pozri aj ↗ *tekvica*. – **týčiť sa** kniž. ,vypínať sa, čnieť' (od 19. stor.) • Utvorené na základe staršieho *týčiť* ,vypínať, dvíhať do výšky' (porov. i **vytýčiť**, **vztýčiť [sa]**, od toho **vztyk**), ktorého východiskom je azda už psl. **tyčiti*, súvisiace s psl. **tykati* vo význame ,biť, udierať ap.' – z významového hľadiska asi ,niečo niekam vbiť' > ,pevne umiestniť, aby vyčnievalo do výšky'.

týfus ,infekčné ochorenie s horúčkami' (od 19. stor.) • Z lek. lat. *tȳphus (abdōminālis)* ,(brušný) týfus', čo je prevzatie z gr. *tȳfos* (τῦφος), označujúceho rôzne druhy horúčok; ochorenie je pomenované podľa sprievodných príznakov. Pozri aj ↗ *izba*.

tykať ↗ *ty*

týkať sa (od *16. stor.) • Od psl. **tykati* (**tūk-*), čo je iteratívum od psl. **tъkati* (**tŭk-;* ďalej pozri ↗ *tkať*) v pôvodnom význame ,biť, udierať (o niečo)'. Z odvodenín: **dotýkať sa** (od toho **dotyk**, **dotyčný**), k tomu **do-tk-núť sa** (psl. **tъk-nǫ-ti*); podobne staršie *potýkať sa* ,bojovať, zápasiť; mať spor' (t. j. ,biť sa'; od toho **potýčka**) a **potknúť sa** (pôvodne asi ,udrieť, naraziť do niečoho pri chôdzi ap.'); **zatýkať**, **zatknúť** (azda ,vbiť, vraziť' > ,strčiť [do väzenia]'?); **stýkať sa** (od toho **styk;** pozri aj ↗ *stoknúť*), **vytknúť** (,udrieť' > ,nárazom vykĺbiť, vyvrtnúť ap.') a i. Pozri aj ↗ *tyč*, ↗ *týčiť sa*, ↗ *všetečný*.

tyl ,jemná drobno sieťovaná tkanina' (od 20. stor.) • Z fr. *tulle*, podľa mesta Tulle (v departemente Corrèze) v juhozáp. Francúzsku.

tylo (od 16. stor.) • Psl. **tylo* (**tū-l-*); príbuzné so stind. *tū̆lam* ,chumáč bavlny', gr. *tylē* (τύλη) ,hrča, opuchlina', alb. *tul* ,kus mäsa bez kostí', nem. dial. *Doll-fuß* ,napuchnutá, krivá noha' a i. – všetko od ide. **teu-l-*, čo je rozšírenie ide. **tēu-* ,napučiavať, vzdúvať sa'; ďalej pozri ↗ *tuk*. Pôvodným významom slk. *tylo* mohlo byť ,napuchnutá, vystupujúca ap. časť tela', odtiaľ ,zadná časť krku' (*mať ohorené t.*) aj ,zadná časť hlavy' (*vlasy začesané do t-a*); neskôr prenesené na plochú stranu nástroja oproti ostriu (*t. sekery*) aj na územie za vojenským frontom (*obsadiť t. nepriateľa*).

tymian, temian [t-] ,aromatické stredomorské korenie; živica používaná ako kadidlo pri náboženských úkonoch' (od 18. stor.) • Z lat. *thȳmiāma*, čo je prevzatie z gr. *thȳmiāma* (θυμίαμα) ,kadidlo', od gr. *thȳmiaō* (θυμιάω) ,pálim kadidlo, okiadzam'; koncové *-an* je asi podľa nem. *Thymian* (< strhnem. *thymiama*).

tympan ,bicí hudobný nástroj v podobe polguľovitého kotla', staršie *tympanum* ,ušný bubienok' (od 18. stor.) • Z lat. *tympanum*, čo je prevzatie z gr. *tympanon* (τύμπανον) ,bubon'. Pozri aj ↗ *timbre*.

týmus anat. ,žľaza v hrudi mláďat, brzlík' (od 20. stor.) • Z lat. *thymus*, čo je prevzatie z gr. *thymos* (θύμος) ,bradavicovitý výrastok; týmusová žľaza'.

typ ,jednotlivá osoba al. vec ako predstaviteľ celej skupiny; druh' (od 17. stor.) • Z lat. *typus*, čo je prevzatie z gr. *typos* (τύπος) ,úder;

(vyrazený) obraz; zobrazenie; vzor, typ', súvisiaceho s gr. *typtō* (τύπτω) ,bijem, udieram'. Z odvodenín: ***typológia*** ,náuka o typoch' (↗ *-lógia*) a i. – **typografia** ,kníhtlačiarstvo' (od 18. stor.) • Z lat. *typographia* (od 16. stor.), utvoreného na základe gr. *typos* ,úder; (vyrazený) obraz' a *grafō* (γράφω) ,píšem'.

tyran ,despota, utláčateľ' (od 17. stor.) • Z lat. *tyrannus*, čo je prevzatie z gr. *tyrannos* (τύραννος) ,samovládca', azda substrátového pôvodu. Súčasný slk. význam mohol vzniknúť aj pod vplyvom etymologicky nesúvisiaceho ↗ *týrať*.

týrať ,mučiť, trýzniť' (od 18. stor.) • Málo jasný výraz. Môže ísť o pôvodné **tírať*, z psl. **tirati* ako iteratíva od psl. **terti*, **tьrǫ* (↗ *trieť*) – v takom prípade treba azda vychádzať z pôvodného významu rýchleho pohybu (porov. aj ↗ *trieliť*) a predpokladať vývin ,hnať, naháňať' > ,prenasledovať, mučiť, týrať'. Menej pravdepodobná sa zdá súvislosť (za predpokladu pôvodného **tyrati* < **tūr-*) s rus. *turiť* (*турить*) ,súriť, hnať' a i. (psl. **turiti*), ktorého pôvod nie je jasný. Pozri aj ↗ *tyran*.

tyristor elektrotech. ,riadený polovodičový usmerňovač' • Názov (angl. *thyristor*) bol utvorený v 50. rokoch 20. stor. na základe gr. *thyrā* (θύρα) ,brána', zakončenie je podľa ↗ *tranzistor*.

tyrkys ,polodrahokam modrozelenej farby' (od 17. stor.) • Z nem. *Türkis*, čo je prevzatie z fr. *turquoise*, doslova ,turecký kameň' – ide o polodrahokam, ktorý sa do Európy dostal údajne z Turecka (fr. *Turquie*).

týždeň (od 16. stor.) • Z pôvodného **týže deň* ,tenže (t. j. ten istý) deň' (**týže* ,tenže' od **tý* ,ten' < **tъ-jь*, odtiaľ i srb., chorv. *tâj* ,ten' a i.; porov. ↗ *tiež*, ↗ *deň*); porov. i čes. *tý-den* (bez častice ↗ *že*). Išlo o ten istý deň (pondelok, utorok...) v sedemdňovom cykle, odtiaľ – zrejme aj v kontextoch typu *stretneme sa (v) *týže deň* (t. j. o týždeň) – dnešný význam. Pojem sedemdňového týždňa sa k Slovanom dostal s prijatím kresťanstva; vzhľadom na dôležitosť nedele v kresťanskej tradícii sa týždňový cyklus počítal i podľa nedieľ – porov. rus. *nedéľa* (*неделя*) ,týždeň' a i., ako aj slk. *šestonedelie* ,obdobie 6 týždňov po pôrode'. K ***Veľký t.*** pozri ↗ *veľký*.

U, Ú

u, u-[1] (od 15. stor.) • Psl. **u*, z ide. **au-* ,nadol, preč od niečoho' (porov. stind. *áva* ,nadol, preč, od', lat. *au-ferre* ,odniesť preč', lot. *au-manis* ,nezmyselný' a i.). K zachovaniu pôvodných významov porov. napr. *u-padnúť*, *u-sadiť sa* (,nadol'), *u-jsť* (**u-isť*), *u-niknúť* (,preč od'); dnešný význam blízkosti (*bývať u rodičov* ap.) vznikol azda posunom ,preč (od niečoho)' > ,smerom k (niečomu)'. Pozri aj ↗ *k*. – **u-**[2], menná predpona • Z psl. **ǫ-* < ide. **on-* (v postavení pred spoluhláskou, ďalej pozri ↗ *onuca*), ktorého redukovanou formou je aj psl. **vъn* (↗ *v*) – k súvislosti predpôn *v-* (**vъ(n)-*) a *u-*[2] (**ǫ-*) porov. súvzťažné výrazy typu *v-sadiť*: ↗ *úsad*, *vo-tkať*: ↗ *útok*[2], *vo-viezť*: ↗ *úvoz* ap. Porov. i ↗ *šuveriť*, *účasť* (↗ *časť*), *údolie* (↗ *dol*), ↗ *udica*, ↗ *upír*, ↗ *útly* a i.

úbeľ ↗ *biely*

ubiedený ↗ *bieda*

ubikácia ,miestnosť, budova na hromadné ubytovanie' (od 20. stor.) • Zo staršieho rak. nem. *Ubikation*, pôvodne ,vojenské ubytovanie, kasáreň' – výraz vznikol na základe tal. *ubicare* ,umiestniť, ubytovať', utvoreného na základe lat. *ubī* ,kde'.

ublížiť (od 16. stor.) • Odvodenina od dial. *blížiť* ,ubližovať', rovnakého pôvodu ako *blížiť (sa)* a ↗ *blízky*. Vznik významu ,ubližovať ap.' nie je celkom jasný – mohol tu nastať vývin ,blížiť sa (príliš tesne k niekomu ap.)' > ,zle s niekým zaobchádzať, ubližovať' (porov. nem. *jemandem zu nahe treten* ,ublížiť niekomu', doslova ,pristúpiť k niekomu príliš blízko'); môže však ísť aj o paralelnú odvodeninu od koreňa **bliz-* (ide. **bhlīg-*) ,biť' s významovým vývinom ,biť ap.' > ,ubližovať'.

úboč, úbočie ↗ *bok*

úbohý (od 16. stor.) • Psl. **ubogъ;* zloženina psl. **u* ,preč' (↗ *u*) a **bogъ*[2] ,podiel ap.' (ďalej pozri ↗ *bohatý*) – pôvodne asi ,pozbavený podielu, nemajúci podiel na niečom', odtiaľ ,biedny'. Z odvodenín: ***úbožiak***, ***zúbožiť*** a i.

úbor ,šaty, oblečenie' (od 19. stor.) • Asi podľa rus. *ubór* (*убор*) ,šaty; rúcho', resp. poľ. *ubiór* ,oblečenie', ktoré sú odvodené od slovies zodpovedajúcich slk. *u-brať* ,odobrať (preč)' (↗ *u*, ↗ *brať*) – význam rus. a poľ. výrazu sa vyvíjal v smere ,odobrať, poodoberať preč' > ,podkladať, upratať' > ,dať do poriadku' > ,vystrojiť, vyobliekať' > ,oblečenie'.

úbožiak ↗ *úbohý*

ubudnúť ↗ *budem*

úbytok ↗ *byť*

ubytovať ↗ *byt*

úcta, uctiť ↗ *česť*

účasť ↗ *časť*
učebňa, učebnica, učebný ↗ *učiť*
účel (od 19. stor.) • Podľa čes. *účel*, súvisiaceho s ↗ *čelo*[1]. Môže byť odvodené od slovesa **u-čeliti*, to od čes. *čeliti* ‚byť obrátený čelom k niečomu; smerovať, ísť k niečomu'; iný výklad vychádza zo spojenia *v čele* ‚na čele' (t. j. na poprednom mieste – o tom, čo je vpredu, vo výhľade ap., kam práca smeruje, čo je jej cieľom, účelom ap.).
učeň, učenec, učený ↗ *učiť*
účes, učesať ↗ *česať*
účet ↗ *čítať*
učilište ↗ *učiť*
učiniť, účinok ↗ *činiť*
učiť (od *16. stor.) • Psl. **učiti* (**ouk-*); súvisí so stind. *úćyati* ‚je zvyknutý', arm. *usanim* ‚učím sa', stír. *to-ucc-* ‚rozumieť', gót. *bi-ūhts* ‚zvyknutý', lit. *jùnkti*, lot. *jûkt* ‚zvykať si' a i. – všetko od ide. **euk-* ‚zvykať si, navykať si (a vďaka tomu spoznávať)'. Z odvodenín: ***učiteľ; učeň, učenec*** (od ***učený***); ***učilište, učivo; naučiť, poučiť*** ap., od toho ***náuka*** (podobne ***mravo-uka, viero-uka*** ap.,), ***poučka*** ap.; ***nedo-uk, samo-uk*** a i. ***Učebný*** (od toho ***učebnica***), ***učebňa*** i staršie *učbár* ‚učiteľ, profesor' sú od staršieho *učba* ‚učenie', porov. ***vý-učba*** (staršie i *výuka*). Pozri aj ↗ *-vykať*.
úd ‚pohyblivá časť tela', staršie i ‚člen nejakej organizácie' (od 15. stor.) • Psl. **udъ;* málo jasný výraz. Vysvetľuje sa ako možný reflex ide. **au-dh-o-*, zloženého z ide. **au-* ‚preč' (↗ *u*) a **dhē-* ‚klásť' (↗ *dieť*) – t. j. z významového hľadiska azda ‚čo možno odložiť preč, oddeliť' > ‚súčasť, článok, člen nejakého celku' (tela aj organizácie; k významu porov. i rus. *člen (член)* ‚člen; úd' ap.). Iný výklad tu uvažuje o odvodenine od ide. **ēudh-* v predpokladanom pôvodnom význame ‚čo pučí, napúcha, zväčšuje objem' (ďalej pozri ↗ *vemeno*); porov. i ↗ *telo* ako možnú odvodeninu od ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa'.
údaj ↗ *dať*
udalosť ↗ *diať sa*
udatný (od *16. stor.) • Od staršieho *u-dať sa* ‚podariť sa, vydariť sa', *udatý* ‚vydarený'. Z významového hľadiska zrejme ‚vydarený' > ‚vyhovujúci, vhodný' (porov. staršie *panna u-á na manželstvo*, 18. stor.), ako aj ‚(o tele) ktorý náležite vyrástol, urastený' (*kozy u-ejšie, ale dengľavejšie ako ovce*, 18. stor.) – odtiaľ asi aj ‚vhodný na boj; (telesne) schopný bojovať' > ‚smelý, odvážny, hrdinský' (*u. bojovník*). Podobne je utvorené ***zdatný*** (pôvodne o fyzickej spôsobilosti, zdraví ap. [*telesne z. človek*], odtiaľ všeobecne ‚schopný': *odborná z-osť* a i.), od slovesa typu **z-dať sa* ‚vydariť sa' (k predpone porov. staršie *z-dariť sa* ‚id.'); takisto ***výdatný*** – ďalej pozri ↗ *dať*.
údel, udeliť ↗ *diel*
údenár, údenina, údený ↗ *údiť*
úder ↗ *drieť* – **úderník** ‚(za socializmu) robotník podávajúci mimoriadny pracovný výkon' (od 20. stor.) • Podľa rus. *udárnik* (*ударник*), od rus. *udárnyj* (*ударный*) ‚súvisiaci s úderom; prinášajúci rozhodujúci úder (o vojenskom útoku ap.)', ktoré v medzivojnovom Sovietskom zväze nadobudlo aj význam ‚popredný z hľadiska plnenia plánov, noriem, ovládania techniky a výrobnej disciplíny'. Rus. *udárnyj* súvisí s rus. *udár* (*удар*) ‚úder', z psl. **u-dar-ъ* (**dōr-*), od rovnakého koreňa ako ↗ *drieť*.
údes ↗ *desiť*
udica (od 17. stor.) • Psl. **ǫdica;* odvodené od psl. **ǫda* (porov. rus. *udá (уда)* ‚udica' ap.), obyčajne vysvetľovaného ako **ǫ-d-a*, čo je zloženina psl. **ǫ-* ‚v' (↗ *u-*[2]) a koreňa **-d-*, od ide. **dhē-* ‚klásť' (↗ *dieť*) – pôvodný význam bol ‚čo je v niečom vložené', odtiaľ ‚háčik vložený do návnady' > ‚udica (s háčikom) na chytanie rýb'.
údiť (od 17. stor.) • Etymologicky asi **vúdiť* (k zániku začiatočného *v-* porov. ↗ *uzol*), ktorého východiskom je psl. **vǫditi* ako kauzatívum k psl. **vędnǫti* (↗ *vädnúť*) – pôvodným významom bolo ‚spôsobovať, aby niečo vädlo, vysychalo ap.', z toho ‚vysušovať (pôsobením tepla, nad ohňom)' > ‚spracúvať, konzervovať dymom, údiť'. Z odvodenín: ***údený***, od toho ***údenár*** aj ***údenina***, a i. Pozri aj ↗ *smudiť*.
údiv, udiviť (sa) ↗ *diviť sa*
údolie ↗ *dol*
udrieť ↗ *drieť*
udržať, údržba, udržiavať ↗ *držať*
úfať (sa) kniž. ‚dúfať' (od *15. stor.) • Pôvodne **úpvať*, z psl. **u-pъvati*, od psl. **pъvati* (porov. stsl. *pъvati* (ПЪВАТИ) ‚dúfať; dôverovať, spoliehať sa' a i.; pozri aj ↗ *pevný*), nejasného pôvodu – azda iteratívum od slovesa **pъ-ti*, od ktorého môže byť odvodené aj stčes. *nepet* (**ne-pъ-tь*) v spojení *z nepti* ‚znenazdania, neočakávane, náhle'. Z odvodenín: ***dúfať*** (z **do-úfať*), ***zúfať; úfnosť*** zastaráv. ‚nádej' (od **úfny* ‚dúfajúci') a i.
ufo hovor., **UFO** ‚lietajúci tanier' (od 20. stor.) • Z angl. *UFO*, podľa angl. *Unidentified Flying Object* ‚neidentifikovaný letiaci predmet'.

ufúľať ↗ *fúľať*
uhádnuť ↗ *hádať*
uhasiť, uhášať ↗ *hasiť*
úhlavný ↗ *hlava*
úhľadný ↗ *hľadieť*
uhlie, uhlík ↗ *uhoľ*
uhol (od 16. stor.) • Psl. **ǫgъlъ* (**ang-ŭl-*); súvisí s gr. *angylos* (*ἀγκύλος*) ‚krivý, ohnutý', lat. *angulus* ‚uhol', nem. *Enkel*, angl. *ankle* ‚členok' a i. – všetko od ide. **ang-* ‚ohýbať'; z významového hľadiska ‚niečo ohnuté, zahnuté' > ‚ohyb, záhyb, uhol'.
uhoľ (od *16. stor.) • Psl. **ǫglь* (**ang-l-*); porovnáva sa so stind. *áṅgāraḥ*, perz. *angišt* ‚uhlie', stír. *aingel* ‚svetlo, oheň', lit. *anglìs* ‚uhoľ, uhlie' a i. – všetko od ide. **ang-* ‚uhlie'. Z odvodenín: ***uhlie*** (staré kolektívum), ***uhlík*** a i.
úhona, v spojení ***bez ú-y*** ‚bez (morálnej) ujmy; bez poškodenia', staršie aj *úhon* (od 17. stor.) • Od *uhnať si* expr. ‚zadovážiť si, nadobudnúť' (*u. si chorobu, hanbu* ap.); ďalej pozri ↗ ***hnať***, ↗ ***hon***. Z odvodenín: ***bezúhonný***.
uhor ‚vriedok na tvári; zárodok pásomnice v bravčovom mäse' (od 17. stor.) • Psl. **ǫgrъ;* obyčajne sa porovnáva so sthnem. *angar* ‚larva, červík', nem. *Enger-ling* ‚larva chrústa' a i. – všetko od ide. **angᵘ(h)i-* ‚had, červ'; ďalej pozri ↗ *užovka*.
úhor¹ ‚zool. Anguilla' (od 17. stor.) • Psl. **ǫgorь* (**angᵘ(h)or-*), od rovnakého koreňa ako psl. **ǫžь* ‚had' (ide. **angᵘ(h)i-;* ďalej pozri ↗ *užovka*). Pôvodný význam bol asi ‚niečo podobné hadu', odtiaľ ‚ryba s telom podobným hadiemu' – k pomenovaniu porov. aj stír. *esc-ong* ‚úhor' (doslova asi ‚vodný had'), tur. *yılan balığı* ‚id.' (‚hadia ryba') ap. – **úhor²** ‚neobrábaná zem' (od 16. stor.) • Azda už psl. **ugorъ*, od psl. **ugorěti* (staršie slk. *uhorieť* ‚zhorieť', ↗ *horieť*) – pôvodne zrejme o pozemku s vypáleným porastom, ktorý sa zatiaľ neobrába, nevyužíva na poľnohospodárske účely. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad východiskového psl. **ǫgorъ*, usúvzťažňovaného so stsev. *eng* ‚lúka', sthnem. *angar*, nem. *Anger* ‚pažiť, lúka, pastvina' ap.
uhorka ‚bot. Cucumis' (od 16. stor.) • Zo strgr. *angurion* (*ἀγγούριον*), čo je zdrobnenina od strgr. *anguros* (*ἄγγουρος*) ‚uhorka', ktoré vzniklo obmenou strgr. *aguros* (*ἄγουρος*) ‚nezrelý, zelený (o plodoch)' – východiskom výrazu je gr. *aōros* (*ἄωρος*) ‚predčasný, nezrelý', doslova ‚ne-časový', zložené z ↗ *a-* a gr. *hōrā* (*ὥρα*) ‚ročné obdobie; (správny) čas'. Pôvod spojenia ***u-ková sezóna*** publ. ‚obdobie bez vážnejších udalostí' nie je celkom jasný – uvažuje sa o pôvodnom význame ‚čas, keď dozrievajú uhorky' (t. j. letné obdobie bez intenzívneho diania ap.); v zmysle iného výkladu ide o čiastočný preklad nem. *Sauregurkenzeit*, doslova ‚čas (*Zeit*) kyslých uhoriek (*saure Gurken*)', vysvetľovaného aj ako ľudovoetymologická obmena staršieho spojenia *Zores- und Jokres-Zeit* ‚čas starostí a drahoty' (z berlínskej nem., utvorené na základe dvoch slov z jazyka jidiš), ktoré pôvodne používali obchodníci vo vzťahu k obdobiu poznamenanému oslabením obchodných aktivít.
uhorský (od *15. stor.) • Od etnického názvu *Uhri* mn. (od *16. stor.), ktorého východiskom je neskoré psl. **ǫg(ъ)ri* mn. (porov. už stsl. *ǫgri* (ѪГРИ) ‚Uhri') < **ong(u)r-*, prevzaté z turk. dial. *on Ogur* ‚desať Ogurov' (označenie kmeňového zväzu), od kmeňového názvu *Oguz*, resp. *Ogur* (v turk. dialektoch čuvaš. typu so zmenou *-z* > *-r*). Sl. **ǫg(ъ)ri* sa stalo východiskom aj pre príslušné etnonymá v záp. jazykoch, porov. strlat. *Ungrus*, *Hungrus* ap. (novšie *h-* v dôsledku zblíženia s nesúvisiacim názvom Hunov, strlat. *Hunni* mn.) – odtiaľ aj nem. *Ungarn*, fr. *Hongrie*, angl. *Hungary* ‚Uhorsko; Maďarsko' a i. Spojenie ***raz za u. rok*** ‚zriedkavo' azda nadväzuje na obdobie protitureckých vojen, keď sa vojakom (pôvodne najímaným asi na určitý čas) služba údajne často predlžovala aj o mnoho rokov; odtiaľ „uhorský rok" ako symbol dlhého obdobia ap.
úhrada, uhradiť ↗ *hradiť²*
uhranúť ‚uškodiť pohľadom; urieknuť' (od *18. stor.) • Azda odvodenina od nezachovaného **hraniť* ‚hovoriť' (v takom prípade pôvodne ‚urieknuť', prenesené aj na ublíženie zlým pohľadom ap.), ktoré by zodpovedalo dluž. *groniś* ‚hovoriť', poľ. dial. *grońic* ‚varovať' (t. j. hovoriť o nebezpečenstve ap.) a i. Východiskom je psl. **gorniti* ‚hovoriť', od psl. **gorno* ‚hovorenie zvýšeným hlasom; slávnostná reč, pieseň ap.' (porov. dluž. *grono* ‚hovor, rozhovor', stčes. *hrano* ‚obradný spev za mŕtvym', čes. *hrany*, *hrana* pomn. i *hrana* ž. ‚umieračik' a i.), ktoré sa vysvetľuje ako odvodenina od ide. **gᵘer(ə)-* ‚pozdvihovať hlas; oslavovať, chváliť'; ďalej pozri ↗ *žertva*.
úhrn ↗ *hrnúť*
úhyn, uhynúť ↗ *hynúť*
ucho (od 15. stor.) • Psl. **ucho* (**us-*); súvisí s avest. *uš-*, arm. *unkn*, gr. *ūs* (*οὖς*), alb. *vesh*, lat. *auris*, stír. *au*, sthnem. *ōra*, nem. *Ohr*, lit.

ausìs ‚ucho' a i. – všetko od ide. **ōus-* : **əus-* : **us-* ‚ucho'. Tvary ***uši***, arch. ***ušú*** sú pozostatkami pôvodného duálu (‚dve uši'); novšie ***uchá*** (na hrnci ap.) vzniklo analogicky podľa *mesto: mestá* ap. Z odvodenín: ***ušný, náušnica, zaucho*** (podľa spojenia *[dostať, dať] za ucho*, k významu porov. *dostať poza uši*) a i. Pozri aj ↗ *obuch*, ↗ *poduška*, ↗ *všímať (si)*. – **ucholak** ‚zool. Forticula' (od 17. stor.) • Obmena (podľa výrazov s príponou *-ak, -ák:* ↗ *chrobák* ap.) pôvodného *ucholaz* (tak dial.), od ↗ *ucho* a dial. *laziť* (ďalej pozri ↗ *loziť*). Pomenovanie súvisí s tým, že tento hmyz vraj lezie spiacim ľuďom do ucha.

uchopiť ↗ *chopiť*

uchvátiť, úchvatný ↗ *chvátať*

uchýliť sa, úchylka, úchylný ↗ *chýliť*

úchytkom ↗ *chytiť*

ujať sa ↗ *jať*

ujec ‚matkin brat' (od *18. stor.) • Odvodenina od **uj* (inými odvodeninami sú ***uj-ko, ujo***), z psl. **ujь* (**au̯-i̯o-*), pôvodne asi ‚patriaci k tarému otcovi z matkinej strany', čo je odvodenina od ide. **au̯o-* ‚starý otec z matkinej strany' (porov. chet. *huhha-*, arm. *haw*, lat. *avus*, stsev. *afi* ‚starý otec', lit. *avýnas*, stprus. *awis* ‚ujec' a i.). K pôvodnému pomenovaniu otcovho brata pozri ↗ *strýc*. Z odvodenín: ***ujček, ujčiná***.

újesť ↗ *jesť*

ujko ↗ *ujec*

ujma ‚škoda, poškodenie' (od 16. stor.) • Psl. **ujьma*, odvodenina od slovesa **uję̌ti*, **ujьmǫ* ‚odobrať, odňať', zloženého z psl. **u-* ‚preč' (↗ *u*) a **ję̌ti* (↗ *jať*) – *ujma* je doslova ‚čo je *u-jaté*, vzaté preč, odobraté', odtiaľ i význam ‚poškodenie'.

ujo ↗ *ujec*

ujúkať (od 19. stor.) • Zvukomalebné, od pokriku *ujú!*

ukájať ↗ *kojiť*

úkaz, ukázať ↗ *kázať*

úklady ↗ *klásť*

ukojiť ↗ *kojiť*

úkol ‚pracovná úloha odmeňovaná podľa množstva vykonanej práce' (od 17. stor.) • Zrejme od slovesa **u-klať* vo význame ‚u-seknúť' (↗ *u*, ↗ *klať*), t. j. pôvodne ‚*u-klatá*, odseknutá časť, úsek' – odtiaľ ‚časť určená pre jednotlivca' > ‚príslušná pracovná úloha'.

úkon, ukonaný ↗ *konať*

ukoňovať sa ↗ *kôň*

úkor, v spojení ***na ú.*** ‚na škodu, na ujmu, na účet' (od 19. stor.) • Od slovesa **u-koriť* vo význame typu ‚ponížiť' (porov. už stsl. *ukoriti* (ОУКОРИТИ) ‚potupiť, pohaniť, ponížiť a i.', *ukorъ* (ОУКОРЪ) ‚potupa, pohanenie' a i.); ďalej pozri ↗ *koriť sa*. Pôvodným významom spojenia *na ú.* bolo zrejme ‚na (niečie) poníženie, na (niečiu) potupu', odtiaľ i dnešný význam škody, neprospechu ap.

úkosom ↗ *kosý*

ukradomky ↗ *kradnúť*

ukrkať ↗ *kŕkať*

ukrutný ↗ *krutý*

úľ (od 17. stor.) • Psl. **uljь;* súvisí s gr. *aulos* (αὐλός) ‚trubica, píšťala', *aulōn* (αὐλών) ‚údolie, úžľabina', lat. *alvus* ‚(brušná) dutina; úľ', lit. *aulỹs* ‚úľ' a i. – všetko od ide. **au̯-lo-* ‚trubica, podlhovastá vyhĺbenina' (pozri aj ↗ *ulica*, ↗ *ulita*). Význam ‚úľ' vznikol posunom v smere ‚vyhĺbenina' > ‚dutina v strome, kde žijú včely' > ‚drevená konštrukcia na chov včiel'.

úľak ↗ *ľakať*

úľava, uľaviť ↗ *-ľaviť* – **uliať sa** hovor. expr. ‚vyhnúť sa práci, povinnostiam' (od 20. stor.) • Dodatočne utvorené k ***ulievať sa*** nedok., ktoré vzniklo na základe ***ulievak***, prevzatého z čes. *ulejvák*, čo je obmena staršieho *úlevák*, od čes. *úleva* ‚úľava', od slovesa *uleviti* ‚uľaviť' (ďalej pozri ↗ *-ľaviť*) – v Rakúsku (pred r. 1918) sa pod „úľavou" rozumela možnosť nenavštevovať vyučovanie, ktorú mali žiaci v období poľnohospodárskych prác. S ↗ *liať* etymologicky nesúvisí.

ulica (od 16. stor.) • Psl. **ul-ica* (ku koreňu **ul-* porov. rus. *pere-úl-ok (переулок)* ‚[bočná] ulička' ap.); súvisí s arm. *uli* ‚cesta' – obidvoje od ide. **au̯-lo-* ‚trubica, podlhovastá vyhĺbenina'; ďalej pozri ↗ *úľ*. Pôvodne išlo zrejme o označenie priechodu vyhĺbeného, vysekaného ap. v teréne; k významu porov. i ↗ *cesta*, ↗ *koľaj*.

ulievak, ulievať sa ↗ *uliať sa*

úlisný ‚neúprimne milý, podlízavý' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *úlisný*, od slovesa *u-lísati*, odvodeného od čes. *lísati (se)* ‚láskať, lichotiť' (porov. už stčes. *ulísati* ‚obmäkčiť niekoho') – ide asi o odvodeninu od čes. *lis* ‚líška' (ďalej pozri ↗ *líška*); menej pravdepodobný sa zdá predpoklad, že čes. *lísati (se)* je expresívnym variantom čes. *lízati* (↗ *lízať*).

ulita ‚vápenná schránka niektorých mäkkýšov' (od 20. stor.) • Z čes. *ulita* – výraz bol zavedený v období národného obrodenia podľa rus. *ulítka* (*улитка*) ‚slimák', odvodzovaného od adjektíva

ulitъ, doslova ‚majúci (svoju) dutinu', od koreňa **ul-* < ide. **au̯-lo-* ‚trubica, podlhovastá vyhĺbenina'; ďalej pozri ↗ *úľ*.

úloha ↗ *-ložiť*

úlovok, uloviť ↗ *lov*

uložiť ↗ *-ložiť*

ultimátum ‚(posledná) výzva sprevádzaná hrozbou' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku (pôvodne v jazyku diplomatov) na základe lat. *ultimus* ‚posledný', čo je z hľadiska pôvodu tvar superlatívu od lat. *ulter* ‚nachádzajúci sa na druhej strane' (odtiaľ i ‚vzdialený' ap.); zakončenie *-átum* je asi podľa lat. *imperātum* ‚rozkaz, nariadenie', od lat. *imperāre, imperātum* ‚rozkazovať, nariaďovať'.

ultra-, o veľkej miere vlastnosti (*ultraľahký, ultramoderný* ap.) • Z lat. *ultrā* ‚na onej, druhej strane; za niečím' (↗ *ultramarín;* porov. aj *ultrazvuk* ‚zvuk za, nad hranicou počuteľnosti'), ktoré súvisí s lat. *ollus* ‚onen', *ōlim* ‚kedysi, za oných čias'. Význam veľkej miery vlastnosti vznikol v prípadoch typu lat. *ultrā modum* ‚nadmieru' (t. j. ‚za mieru; viac, ako je miera' > ‚veľa').

ultramarín ‚sýta belasá farba' (od 20. stor.) • Zo strlat. *(azurum) ultramarinum*, doslova azda ‚zámorský lazúrový kameň'; od strlat. *ultramarinus* ‚zámorský', zloženého z ↗ *ultra-* a lat. *marīnus* ‚morský' (od lat. *mare* ‚more') – pôvodne išlo o označenie lazúrového kameňa dovážaného z Ázie, prášok z ktorého sa používal na získavanie modrej farby.

úľuba ↗ *ľúbiť*

um (od *15. stor.) • Psl. **umъ* (**au̯-mo-*); súvisí s lit. *aumuõ* ‚rozum' a i. – všetko od ide. **au̯-, *au̯ēi-* ‚vnímať zmyslami'; pozri aj ↗ *javiť*. Z odvodenín: staršie *umieť* (psl. **uměti;* pozri aj ↗ *umelý*, ↗ *umenie*), ***rozumieť*** (už psl. **orz-uměti*), od toho ***rozum***, a i.

umakart ‚papier tvrdený syntetickou živicou' • Podľa čes. ochrannej známky *Umacart* (registrovaná v r. 1943); utvorenej na základe slov ↗ *umelý* a ↗ *kartón*.

umárať (sa) ↗ *moriť*[1]

umelý (od 17. stor.) • Od staršieho slovesa *umieť* ‚vedieť (ako niečo urobiť)', odvodeného od ↗ *um*. *Umelý* pôvodne znamenalo ‚ktorý niečo vie, má nejakú schopnosť ap.', porov. odvodené ***umelec*** (pôvodne ‚šikovný, múdry človek') aj protikladné ***neumelý*** ‚necvičený, neškolený, neobratný'. Význam ‚vzniknutý zásahom človeka' (*u-á hmota* ap.) je asi podľa nem. *künstlich*, od nem. *Kunst* ‚vedenie, schopnosť (tvoriť); čo je vytvorené (človekom, t. j. nie prírodou)'; ďalej pozri ↗ *kumšt*. Pozri aj ↗ *umakart*. – **umenie** (od 16. stor.) • Od staršieho *umieť* ‚vedieť (ako niečo urobiť)' – doslova ‚vedenie, schopnosť, zručnosť' (porov. *u. získať si ľudí, kuchárske u.* ap.), význam ‚schopnosť tvoriť umelecké diela; súhrn umeleckých diel' mohol byť ovplyvnený nem. *Kunst*.

úmera ↗ *mieriť*

umiestniť ↗ *miesto*

umoriť, úmorný ↗ *moriť*[1]

umrlec, úmrtie ↗ *mrieť*

úmysel ↗ *myseľ*

umyť, umývadlo, umývať ↗ *myť*

unaviť (od *17. stor.) • Odvodenina (podobne ako staršie *z-naviť* ‚id.') od **naviť* (porov. staršie dial. *naviť sa* ‚unavovať sa'), ktorého východiskom je psl. **naviti* ako kauzatívum k psl. **nyti* (porov. stsl. *u-nyti* (ОУНЫТИ) ‚upadnúť do malomyseľnosti, skľúčenosti, klesnúť na duchu', stčes. *nýti* ‚trápiť sa, umárať sa', čes. *nýti* kniž. ‚bolestne túžiť' ap.). Psl. **nyti* (**nū-*) súvisí so stír. *noíne* ‚hlad', wales. *neued* ‚núdza', gót. *naus* ‚mŕtvola', lit. *nõvyti* ‚ničiť, trápiť, zabíjať', lot. *nâve* ‚smrť', stčes. *náv* ‚svet mŕtvych, záhrobie, podsvetie', ↗ *nútiť* a i. – všetko od ide. **nāu-* : **nəu-* : **nū-* ‚smrť, mŕtvola; trápiť až do vyčerpania; zrútiť sa od vyčerpania'. Z odvodenín: ***únava, únavný***. Pozri aj ↗ *unúvať*, ↗ *zanovitý*, ↗ *zunovať*.

unca ‚anglická váhová jednotka (28,35 g)' (od 17. stor.) • Z lat. *uncia*, od lat. *ūnus* ‚jeden' – pôvodný význam bol ‚jednotka (hmotnosti)'.

unfér hovor. ‚neslušný, nečestný; surový, neprípustný (v športe)', pôv. pís. *unfair* (od 20. stor.) • Z angl. *unfair*, zloženého z angl. *fair* (↗ *fér*) a *un-*, z germ. **un-* (ide. **n̥-*) ‚ne-'.

únia ‚spojenie organizácií, politických strán al. štátov' (od 19. stor.) • Z lat. *ūniō* ‚zjednotenie, spojenie', od lat. *ūnus* ‚jeden', *ūnīre* ‚spájať do jedného, zjednocovať'.

uniesť ↗ *niesť*

unifikovať ‚zjednocovať' (od 20. stor.) • Z lat. *ūnificāre*, čo je zloženina lat. *ūnus* ‚jeden' a *-ficāre* (↗ *-fikovať*). – **uniforma** ‚rovnošata' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Uniform* ž.) z fr. *uniforme* m., od fr. *uniforme* ‚majúci jednu, rovnakú formu, jednotný', čo je prevzatie z lat. *ūniformis* (> slk. ***uniformný*** ‚prísne, stroho jednotný, rovnaký'), od lat. *ūnus* ‚jeden' a *forma* ‚podoba'. – **unikát** ‚jediný exemplár' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *ūnicus* ‚jediný, jedinečný' (ďalej

pozri ↗ *unikum*) analogicky podľa ↗ *duplikát.* – **unikum** ‚unikátny jav' (od 20. stor.) • Z lat. *ūnicum* ‚(to) jedinečné', od lat. *ūnus* ‚jeden', *ūnicus* ‚jediný, jedinečný'. – **unisono** [-izó-] hud. ‚jednohlasne', hovor. ‚zhodne; jednomyseľne' (od 20. stor.) • Z tal. *unisono,* ktorého východiskom je neskoré lat. *ūnisonus* ‚jednohlasný', od lat. *ūnus* ‚jeden' a *sonus* ‚hlas, zvuk'. – **unitárny** ‚jednotný' (od *18. stor.) • Podľa záp. jazykov (nem. *unitarisch,* fr. *unitaire*), tam utvorené na základe lat. *ūnitās* ‚jednosť, jednota, jeden celok', od lat. *ūnus* ‚jeden'. – **univerzálny** ‚všeobecný' (od 18. stor.) • Z lat. *ūniversālis,* od lat. *ūniversus* ‚všetok, celý, úplný; všeobecný, celkový, spoločný' (↗ *univerzum*). – **univerzita**, staršie *univerzitas* (od 18. stor.) • Z lat. *ūniversitās,* pôvodne ‚všeobecnosť, súhrn; celok', od lat. *ūniversus* (↗ *univerzum*). Súčasný význam vznikol na základe strlat. *universitas magistrorum et scolarium* ‚spoločenstvo vyučujúcich a študujúcich' (prvýkrát doložené údajne r. 1215 v Paríži). – **univerzum** kniž. ‚celý svet' (od 20. stor.) • Z lat. *ūniversum* ‚celok, svet, vesmír', od lat. *ūniversus* ‚všetok, celý, úplný; všeobecný, celkový, spoločný', pôvodne ‚obrátený k jednému bodu' – výraz je zložený z lat. *ūnus* ‚jeden' a *versus* ‚obrátený', od lat. *vertere, versum* ‚obracať, otáčať'.

únos ↗ *niesť*

unúvať (od 17. stor.) • Pôvodne asi opakovacie sloveso k staršiemu *unovať* nedok. ‚obťažovať a i.' (ďalej pozri ↗ *zunovať*); k prípone porov. *kupovať: kupúvať, nocovať: nocúvať* ap. Menej pravdepodobný sa zdá predpoklad skrátenia pôvodného **unavuvať* ‚unavovať' (↗ *unaviť*); k forme porov. dial. *kupuvať* ap., s novším *u* podľa *kupujem, kupuješ* atď. Z odvodenín: ***unuvácia*** hovor. zastar. (s lat. príponou).

unudený ↗ *nuda*

upadať, úpadok ↗ *padať*

úpal, upáliť ↗ *páliť*

úpek ↗ *piecť*

úpenlivý ↗ *úpieť*

upchať, upchávať, upchávka ↗ *pchať*

upiecť ↗ *piecť*

úpieť kniž. ‚žalostne plakať, nariekať; trpieť' (od 17. stor.) • Etymologicky **vpieť* (novšie *ú-* azda podľa **zavpieť* [zau̯pi̯eť] > [za-úpi̯eť] ap.?), z psl. **vъpěti* (**ŭp-*), ktorého východiskom je azda už ide. **u̯ap-*, **ŭp-* ‚volať, kričať', pravdepodobne zvukomalebného pôvodu (pozri aj ↗ *výskať*). Z odvodenín: ***úpenlivý*** (t. j. ‚sprevádzaný *úpením,* nárekom': *ú-á prosba* ap.).

upír (od 19. stor.) • Málo jasné; formálna rôznorodosť zodpovedajúcich výrazov v iných sl. jazykoch neumožňuje spoľahlivo rekonštruovať jediné etymologické východisko. Slk. *upír* môže byť reflexom predpokladaného psl. **ǫ-pirь*, utvoreného na základe psl. **ǫ-* (považovaného za variant psl. **vъnъ*, ↗ *von*) a ide. **per-* ‚lietať' (ďalej pozri ↗ *pero*) – v takom prípade slovo pôvodne znamenalo ‚kto vylieta, vychádza (von z hrobu)'. Na rekonštrukcii **ǫ-pirь* je založený aj iný výklad, ktorý však odvodzuje tento výraz od psl. **ǫ-* ‚v' (↗ *u-²*) a ide. **per-* ‚biť, udierať' (↗ *prať¹*) – z významového hľadiska azda ‚kto sa vbíja (dovnútra)' > ‚kto vniká do tela obete, aby z neho pil krv'. Podľa inej interpretácie je slk. *upír* reflexom pôvodného **upýr* (k *y* porov. aj rus. *upýr'* (*упырь*) ‚upír'), z psl. **ǫ-pyrь;* išlo by o útvar na základe predpokladaného psl. **ǫ-* ‚ne-' a ide. **pūr* ‚oheň' (ďalej pozri ↗ *pýriť sa*) s pôvodným významom ‚neodovzdaný ohňu' (o mŕtvom: nepochovaný štandardným spôsobom, t. j. spálením – pred zavedením kostrového pochovávania). Uvažovalo sa aj o prevzatí slova z turk. jazykov, porov. tatár. *ubyr* ‚čarodejnica, zlý duch', doslova ‚kto cicia (krv)', od turk. **ōp-* ‚sať, hltať'.

upískaný hovor. expr. ‚ušpinený' (od 18. stor.) • Od maď. *piszok* ‚nečistota', ktoré sa odvodzuje od koreňa zvukomalebného pôvodu (pôvodne azda o úderoch sprevádzaných zvukmi ap.) s významovým vývinom typu ‚drgať, štuchať ap.' > ‚rýpať, špárať, hrabať' > ‚zašpiniť (sa)'. S ↗ *pískať* ani ↗ *piesok* nesúvisí.

uplakaný ↗ *plakať*

úplatok ↗ *platiť*

úplet, upliesť ↗ *pliesť*

úplný ↗ *plný*

upokojiť ↗ *pokoj*

upomenúť ↗ *-pomenúť*

úpon ↗ *pnúť*

úporný ↗ *prieť¹*

upraviť ↗ *-praviť*

upratať ↗ *pratať*

upriamiť ↗ *priamy*

uprieť ↗ *prieť¹*

úprimný (od 15. stor.) • Asi podľa čes. *upřímný*, ktorého východiskom je stčes. *upřiemný*, odvodené od stčes. *upřiemý* ‚rovný, priamy; úprimný' – ide o výraz odvodený od stčes. *přiemý* ‚priamy, priamo vedúci; správny, pravdivý,

spravodlivý, úprimný' (čes. *přímý;* k výkladu pozri ↗ *priamy*).

uprosiť ↗ *prosiť*

uprostred ↗ *stred*

úrad ↗ *riad*

uragán ‚orkán' (od 20. stor.) • Z fr. *ouragan*, čo je prevzatie zo špan. *huracán;* ďalej pozri ↗ *hurikán*.

urán ‚rádioaktívny chemický prvok' • Názov (nem. *Uran*) zaviedol v r. 1789 objaviteľ tohto prvku, nem. chemik M. H. Klaproth, podľa planéty Urán, ktorú nedlho predtým (v r. 1781) objavil angl. astronóm W. Herschel. Planéta bola pomenovaná podľa gr. boha Urána (gr. *Ūranos* (Οὐρανός), lat. *Ūranus*), ktorý je personifikáciou neba (gr. *ūranos*, *οὐρανός*). Pozri aj ↗ *telúr*.

úraz, uraziť, urážať, urážka ↗ *raziť*

urbanizmus ‚odbor zaoberajúci sa výstavbou miest podľa technických a estetických požiadaviek' (od 20. stor.) • Prevzaté zo záp. jazykov (nem. *Urbanismus*, fr. *urbanisme*, angl. *urbanism*), tam utvorené na základe lat. *urbānus* ‚súvisiaci s mestom, mestský', od lat. *urbs*, gen. *urbis* ‚mesto'.

určiť (od *15. stor.) • Asi podľa čes. *určiti*, utvoreného na základe čes. *určený* (stčes. aj *uřečený*, *uřčený*), od stčes. *u-řéci* ‚vyriecť, vyhlásiť', k čes. *říci* (stčes. *řéci*) ‚riecť', *řku* ‚rečiem' (↗ *riecť*). *Určený* je doslova ‚rečou, slovne stanovený ap.', ***určitý*** vzniklo asi jeho obmenou podľa *náležitý*, *dôležitý* a i.

urémia lek. ‚vnútorná otrava organizmu pri zlyhaní činnosti obličiek' (od 20. stor.) • Z lek. lat. *ūraemia*, od gr. *ūron* (*οὖρον*) ‚moč' a *haima* (*αἷμα*) ‚krv'.Porov. aj ↗ *urológia*.

urgentný kniž. ‚súrny, neodkladný' (od 20. stor.) • Z lat. *urgēns*, gen. *urgentis* ‚tlačiaci, naliehajúci', čo je príčastie od lat. *urgēre* ‚tlačiť; dorážať do niekoho; ponáhľať sa s niečím' (> slk. ***urgovať*** ‚(opätovne) žiadať; súriť', od 18. stor.).

urieknuť ↗ *riecť*

urna ‚schránka (s popolom mŕtveho, na hlasovacie lístky ap.' (od 18. stor.) • Z lat. *urna* ‚nádoba (na tekutiny, popol, žrebovanie)'.

úročenie, úročiť ↗ *úrok*

úroda, urodiť (sa), urodzený ↗ *rodiť*

úrok (od 16. stor.) • Odvodenina (azda už psl. **urokъ*) od staršieho *u-riecť* (psl. **urekti;* ↗ *u*, ↗ *riecť*) vo význame typu ‚pririeknuť; dohovoriť sa, dosiahnuť dohodu ap.' – pôvodne asi ‚dohovorený, dohodnutý poplatok za požičanie peňazí'. Z odvodenín: ***úročiť***, ***úročenie*** a i.

urológia ‚odbor medicíny zaoberajúci sa ochoreniami močových ústrojov' (od 20. stor.) • Utvorené v novoveku na základe gr. *ūron* (*οὖρον*) ‚moč' a ↗ *-lógia*. Porov. aj ↗ *urémia*.

úroveň ↗ *rovný*

urputný expr. ‚prejavujúci sa veľkou intenzitou, tuhý; húževnatý, zaťatý' (od 17. stor.) • Málo jasné; usúvzťažňovalo sa (za predpokladu nepravidelných hláskových zmien) so ↗ *spurný*, resp. so stčes. *úrupný* ‚strmý (o skale), tvrdý, krutý, urputný, zarytý, vzdorný'.

uršulínka ‚členka rehoľného spoločenstva založeného v 16. stor.' (od 20. stor.) • Z cirk. lat. *Ursulīna*, od lat. *Ursulīnus* ‚súvisiaci s Uršuľou' (podľa sv. Uršule, patrónky spoločenstva), od lat. *Ursula* ‚Uršuľa'.

úsad ‚bolesti v krížoch' (od 17. stor.) • Psl. **ǫ-sadъ*, k psl. **vъ-saditi* ‚vsadiť' (k predpone **ǫ-* porov. ↗ *u-*[2]; k *sadiť* pozri ↗ *sedieť*) – doslova ‚čo sa *v-sadzuje* (dovnútra)', o chorobe, bolestiach ap. zasahujúcich vnútro tela.

úsečka ↗ *sekať*

usedavý ‚žalostný (o plači)' (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *usedavý (pláč)* ‚pri ktorom *srdce usedá*', od čes. *usedati* ‚sadať si; usadzovať sa, ukladať sa; slabnúť, prestávať ap.' (čes. *srdce usedá* ‚prestáva biť'); ďalej pozri ↗ *sedieť*.

úsek, useknúť ↗ *sekať*

useň ‚vyrobená surová koža' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *useň* (staršie i *usna*, *usně* ž., *usní* s.), ktorého východiskom je forma súvisiaca so stsl. *usmъ* m. (**ОУСМЪ**) ‚koža', csl. aj *usma* ž. (**ОУСМА**), *usmije* (**ОУСМИѤ**), *usnije* s. (**ОУСНИѤ**) ‚id.' – ide tu o odvodeniny (psl. **us-ma*, **us-mn-ьje*?) od koreňa **us-*, usúvzťažňovaného s ide. **eus-* ‚horieť, páliť' (porov. stind. *óšati* ‚horí', *ušṇáḥ* ‚horúci', gr. *heuō* (*εὕω*) ‚opaľujem', alb. *ethe* ‚horúčka', lat. *ūrere*, *ustum* ‚páliť, vysušovať', stsev. *usli* ‚žeravý popol', lit. *usnìs* ‚pichliač [rastlina]' a i.); pomenovanie môže súvisieť s využívaním žieravinových látok (lúhovanie ap.) pri spracovaní kože.

uschnúť ↗ *suchý*

úschova, uschovať ↗ *chovať*

úsilie, usilovať sa ↗ *sila*

usínať ↗ *spať*

úskalie ↗ *skala*

uskočiť, úskočný, úskok ↗ *skok*

úslovie ↗ *slovo*

úslužný ↗ *sluha*

úsmev, usmiať sa, usmievať sa ↗ *smiať sa*

usnúť, uspať, uspávanka, uspávať ↗ *spať*

úspech, uspieť ↗ *spieť*

uspokojiť ↗ *pokoj*

úspora, usporiť, úsporný ↗ *sporiť*

ústa (od 15. stor.) • Psl. **usta;* súvisí so stind. *ā́ḥ* ‚ústa', *óṣṭhaḥ* ‚pera', avest. *āh-* ‚ústa', *aošta-* ‚pera', lat. *ōs* ‚ústa', *ōstium* ‚ústie rieky', stsev. *óss*, lit. *úosts* ‚ústie rieky' a i. – všetko od ide. **ōu̯s-* : **əu̯s-* ‚ústa, ústie, okraj'. Z odvodenín: ***ústie*** (psl. **ustьje*, doslova azda ‚čo pripomína ústa', porov. *ú. rúry* ap.), od toho ***ústiť***, a i. Pozri aj ↗ *čeľusť*, ↗ *podustva*, ↗ *sústo*, ↗ *uzda*.

ustanoviť, ustanovizeň ↗ *stan*

ustať, ustatý ↗ *stať*^{1}

ústav, ústava, ustavičný ↗ *staviť*

ústie, ústiť ↗ *ústa*

ustráchaný ↗ *strach*

ústranie ↗ *strana*

ústredie ↗ *stred*

ústretový, ústrety ↗ *stretnúť*

ustrica ‚morský mäkkýš (zool. Ostrea)' (od 20. stor.) • Z rus. *ústrica* (*устрица*), čo je obmena staršieho rus. *ustersy* mn. (*устерсы*). Ruština prevzala tento výraz z hol. *oester*, mn. *oesters*, čo je prevzatie zo stfr. *oistre* (fr. *huître*) ‚ustrica', ktorého východiskom je lat. *ostrea* ž. ako variant lat. *ostreum* s., prevzatého z gr. *ostreion* (*ὄστρειον*), *ostreon* (*ὄστρεον*) ‚ustrica' – výraz súvisí s gr. *osteon* (*ὀστέον*) ‚kosť', ustrice sú pomenované podľa tvrdej kôry.

ústrižok ↗ *strihať*

ústrk ↗ *strkať*

ustrnúť ↗ *trnúť*

ústroj ↗ *stroj*

usúdiť, úsudok ↗ *súd*

usvedčiť ↗ *svedok*

úsvit ↗ *svitať*

usychať ↗ *suchý*

ušetriť ↗ *šetriť*

uši ↗ *ucho*

úškľabok ↗ *škľabiť*

úškrn, uškŕňať sa, úškrnok, uškrnúť sa ↗ *škeriť*

ušľachtilý ↗ *šľachta*

ušný ↗ *ucho*

uštedriť ↗ *štedrý*

uštipačný ↗ *štípať*

úšust ↗ *šústať*

-uť, v slovesách ***obuť***, ***prezuť***, ***vyzuť*** (od *16. stor.) • Psl. **u-ti* (**ou-*); súvisí s avest. *aoϑra-* ‚obuv', arm. *aganim* ‚obliekam si, obúvam si', lat. *ind-uere* ‚obliekať, odievať', *ex-uere* ‚zvliekať', lit. *aũti*, lot. *àut* ‚obúvať' a i. – všetko od ide. **eu-* ‚obliekať'. Z odvodenín: *ob-uť* (psl. **obuti*), k tomu ***obúvať*** (psl. **obuvati*) a ***obuv*** (psl. **obuvь*), ***obuvník*** a i.; *prezuť*, *vyzuť* (od staršieho *z-uť* ‚vyzuť', ↗ *z*^{1}), od toho ***prezúvať*** (a ***prezuvka***), ***vyzúvať*** a i. Pozri aj ↗ *onuca*.

útecha ↗ *tešiť*

útek, utekať ↗ *tiecť*

uterák ↗ *trieť*

útes (od 19. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom čes. *útes*) z rus. *uťós* (*утёс*), od rus. *u-tesáť* (*утесать*) ‚opracovať tesaním' (↗ *tesať*) – pôvodným významom bolo asi ‚otesaná, hladká skalná stena'.

utešiť ↗ *tešiť*

utiecť, utiekať sa ↗ *tiecť*

utierať ↗ *trieť*

utiereň ‚vianočná polnočná omša', staršie *utierňa* (od 18. stor.) • Prevzatie csl. pôvodu; porov. už stsl. *utrьnja* (**ОУТРЬНꙖ**) ‚ranná bohoslužba', odvodené od stsl. *utrьnjь* (**ОУТРЬНЬ**) ‚ranný', od stsl. *utro* (**ОУТРО**) ‚ráno' (z psl. **utro*, ďalej pozri ↗ *jutro*). Pôvodný význam slova je ešte viditeľný v liturgickej praxi gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi, kde *utiereň* označuje oficiálnu rannú modlitbu (podľa byzantského obradu); použitie vo vzťahu k vianočnej polnočnej omši (u rím. katolíkov) akiste súvisí s tým, že utiereň – pôvodne slávená ráno 25. decembra – sa niekedy slávi už neskoro večer 24. decembra, spolu s veľkým povečerím.

utierka ↗ *trieť*

utilitárny kniž. ‚užitočný, prospešný' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom fr. *utilitaire*) z angl. *utilitarian*, od angl. *utility* ‚užitočnosť, prospech' – výraz je prevzatý z fr. *utilité*, čo je prevzatie z lat. *ūtilitās* ‚užitočnosť, osožnosť, výhodnosť', od lat. *ūtī* ‚používať', *ūtilis* ‚užitočný'. Porov. aj ↗ *úzus*.

utkvelý, utkvený, utkvieť ↗ *tkvieť*

utláčať, utlačiť, útlak ↗ *tlačiť*

útlm, utlmiť ↗ *tlmiť*

útly (od 18. stor.) • Psl. **ǫtьlъ;* azda zloženina psl. **ǫ-* ‚v' (ďalej pozri ↗ *u-*^{2}) a **tьlěti* (↗ *tlieť*) – v takom prípade pôvodne asi ‚vnútri zotletý, spráchnivený' (k významu porov. hluž. *wutły* ‚dutý [o strome]' a i.), odtiaľ ‚(vnútorne) rozložený' > ‚nepevný, slabý, drobný' (*ú-a postava*) > ‚mladý' (*zomrieť v ú-om veku*). Z odvodenín: ***útlocitný*** kniž. ‚jemnocitný'.

útočisko, útočište, útočiť, útok^{1} ‚napadnutie' ↗ *tiecť* – **útok**^{2} text. ‚sústava priečnych nití v tkanine' (od 17. stor.) • Psl. **ǫ-tъkъ*, k psl. **vъ-tъkati* ‚votkať' (↗ *tkať;* k predpone **ǫ-* pozri ↗ *u-*^{2}) – t. j. ‚čo sa votkáva, čo je votkané'.

utópia ‚fantastická, neuskutočniteľná predstava' (od 17. stor.) • Podľa názvu lat. spisu *Utopia* (1516) od angl. filozofa Th. Mora (angl. *More*, lat. *Morus*), ktorý v ňom opísal fiktívny štát s ideálnym spoločenským zriadením. Jeho názov *Utopia* bol utvorený na základe gr. *ū* (*οὐ*) ‚nie, ne-' a *topos* (*τόπος*) ‚miesto' (pozri aj ↗ *topo-*) – pôvodným významom bolo asi ‚nikde sa nenachádzajúca krajina', z toho neskôr ‚neuskutočnená, resp. neuskutočniteľná predstava ap.'.
utopiť ↗ *topiť*[1]
utorok (od 16. stor.) • Doslova ‚druhý deň v týždni' ako odvodenina od nezachovaného **utorý* ‚druhý', z psl. **ǫtorъ* (ide. **an-toro-*), ktoré súvisí so stind. *ántaraḥ*, sthnem. *ander*, nem. *anderer*, stangl. *ōþer*, angl. *other* ‚iný', lit. *añt(a)ras* ‚iný, druhý', čes. *úterý* ‚utorok' (psl. **ǫterъ* < **an-tero-*) a i. – ide o odvodeniny (asi s pôvodným významom ‚druhý z dvoch') od ide. častice **an-* ‚tam, na druhej strane'.
utrápiť, útrapy ↗ *trápiť*
útrata, utratiť ↗ *tratiť*
utrhnúť ↗ *trhať*
utrieť ↗ *trieť*
útroby pomn., staršie aj *útroba* (od 19. stor.) • Psl. **ǫtroba*, doslova ‚vnútornosť' – odvodenina od psl. **ǫtrъ* ‚vnútri'; ďalej pozri ↗ *vnútri.*
utrpenie, utrpieť, útrpný ↗ *trpieť*
utŕžiť ↗ *trh*
útržok ↗ *trhať*
útulňa, útulný, útulok ↗ *túliť*
ututlať ↗ *tutlať*
úvaha, uvážiť, uvažovať ↗ *váha*
úväzok ↗ *viazať*
uvelebiť sa ↗ *velebiť*
úver ↗ *viera*
uviazať ↗ *viazať*
uviesť ↗ *viesť*
uvítať ↗ *vítať*
úvod ↗ *viesť*
úvoz (od 18. stor.) • Psl. **ǫvozъ;* utvorené (k predpone **ǫ-* pozri ↗ *u-*[2]) od slovesa **vъ-vezti* (slk. *vo-viezť* ‚vezením dopraviť dovnútra niečoho', ↗ *viezť*) – pôvodne asi ‚do (vnútra) čoho sa niečo vezie', odtiaľ ‚(poľná) cesta pod úrovňou okolitého terénu' ap.
úvrat, úvrať ↗ *vrátiť*
úzadie ↗ *zad*
uzda (od 15. stor.) • Psl. **uzda* – pôvodne asi **us(t)-d-a*, zloženina na základe ide. **ōu̯s(t)-* (↗ *ústa*) a **dhē-* ‚klásť' (↗ *dieť*) s významom ‚čo sa vkladá do úst'.
uzdraviť ↗ *zdravý*
územie ↗ *zem*
uzimený ↗ *zima*
úzky (od 15. stor.) • Psl. **ǫzъkъ*, odvodené od psl. **ǫz-ъ* ‚úzky' (**an̑gh-u-*), ktoré súvisí so stind. *aṁhúḥ* (v zloženinách typu *aṁhu-bhédī* ‚majúci úzku štrbinu' ap.), arm. *anjuk* ‚úzky', gr. *anchō* (*ἄγχω*) ‚hrdúsim, škrtím', lat. *angi-portus* ‚úzka cesta', sthnem. *engi*, nem. *eng*, lit. *añkštas* ‚úzky, tesný' a i. – všetko od ide. **an̑gh-* ‚úzky, zužovať, sťahovať, zväzovať'. Z odvodenín: ***užší***, od pôvodného **uže* s. ‚užšie' (psl. **ǫže* < **ǫz-je*), odtiaľ aj ***úžina, úžiť*** ap.; ***úzkoprsý*** (↗ *prsia*) a i. Pozri aj ↗ *súžiť*, ↗ *viazať.*
uzol (od 17. stor.) • Etymologicky **vuzol* (porov. poľ. *węzeł*, bulh. *văzel* (*възел*) ‚uzol' a i.; k zániku začiatočného *v-* porov. ↗ *údiť*), z psl. **vǫzlъ*, od psl. **vęzati* (↗ *viazať*) – k motivácii pomenovania porov. *viazať u.*, *zviazať do uzla* ap.
uzurpovať kniž. ‚násilne osvojovať, uchvacovať' (od 17. stor.) • Z lat. *ūsurpāre* ‚neprávom, násilím zaberať', pôvodne ‚brať do užívania' – výraz je zložený z lat. *ūsus* ‚užívanie, používanie' (↗ *úzus*) a *rapere* ‚prudko niečo brať, chytať'. – **úzus** kniž. ‚zvyk, obyčaj' (od 17. stor.) • Z lat. *ūsus* ‚používanie', od lat. *ūtī*, *ūsus sum* ‚používať'. Porov. aj ↗ *utilitárny*, ↗ *úžera.*
už (od 16. stor.) • Skrátenie staršieho **uže* (porov. rus. *užé* (*уже*) ‚už' ap.), z psl. **uže*, čo je novšia forma (so zánikom začiatočného **j-*) pôvodného **juže* (porov. napr. stčes. *juže, juž* > čes. *již* ‚už'). Výraz je zložený z častice ↗ *že* a psl. **ju* (porov. stsl. *ju* (**Ю**) ‚už'), ktorého východiskom je ide. **iou̯-* ‚už' (porov. lit. *jaũ*, lot. *jàu* ‚id.'), odvodzované od ide. zámenného kmeňa **e-*, **ei-*, **i-* – inou odvodeninou je napr. lat. *i-am* ‚už'.
úžas, užasnúť ↗ *žasnúť*
úžera ‚požičiavanie peňazí za vysoké úroky' (od 15. stor.) • Z lat. *ūsūra* ‚používanie (aj požičaných peňazí); výnos z požičaných peňazí, úroky', od lat. *ūtī*, *ūsus sum* ‚používať' (porov. aj ↗ *úzus*). Súčasný význam je podľa strlat. *usura (mordens)* ‚(vysoké) úroky', doslova ‚hryzúce úroky' (*mordēns* je príčastie od lat. *mordēre* ‚hrýzť; trápiť, zožierať'); forma *úžera* (s *e*) mohla vzniknúť v dôsledku zblíženia s etymologicky nesúvisiacim ↗ *žrať*, *žeriem* (porov. aj staršie *užierať* ‚trápiť úžerou', 18. stor.). Z odvodenín: staršie *úžerný* (*ú. obchod* ap.), k tomu ***úžerník***, a i.

úžina ↗ *úzky*
užiť ↗ *žiť*
úžiť ↗ *úzky*
užitočný, úžitok, užívať ↗ *žiť*
úžľabina ↗ *žľab*
užovka ‚zool. Natrix' (od 19. stor.) • Odvodenina od **už* (porov. rus. *už (уж)* ‚užovka' a i.), ktorého východiskom je psl. **ǫžь* (**angi̯-*), súvisiace s lat. *anguis* ‚had', stír. *esc-ong* ‚úhor' (doslova asi ‚vodný had'), sthnem. *unch*, *unko* ‚had', lit. *angìs* ‚had, vretenica' a i. – všetko od ide. **angu̯(h)i-* ‚had, červ'. Pozri aj ↗ *uhor*, ↗ *úhor*^{1}.
užší ↗ *úzky*

V

v (od 16. stor.) • Psl. **vъ*, vzniknuté skrátením psl. **vъn* (pôvodné koncové *-n* zostalo zachované v prípadoch typu psl. **vъn jemь* > **vъnjemь* > slk. *v ňom* ap., pozri aj ↗ *vnútri*), čo je redukovaná forma ide. **on-* ‚v, vnútri'; ďalej pozri ↗ *onuca*, ↗ *u-*^{2}.
vábiť (od *16. stor.) • Psl. **vabiti;* súvisí s gót. *wōpjan* ‚volať, kričať', sthnem. *wuofan* ‚oplakávať, smútiť (za niekým), nariekať', angl. *to weep* ‚plakať' a i. – všetko od ide. **u̯āb-* ‚volať, kričať, nariekať'. Slk. *vábiť* prešlo posunom ‚volať' > ‚privolávať, lákať, vábiť'. Z odvodenín: ***vábec*** i ***vábnička*** poľov.; ***pôvab*** (od staršieho *po-vábiť* ‚prilákať, privábiť').
vačica ↗ *vak*
vačka tech. ‚oválna časť mechanizmu umožňujúca zmeniť otáčavý pohyb na kývavý al. posuvný vratný' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *vačka*, málo jasného pôvodu – nie je jasné, či súvisí s čes. *vaček*, *vačka* ‚mladý plod slivky znetvorený parazitickou hubou' (s prenosom na tvarovo podobnú časť technického mechanizmu?), ktoré sa vysvetľuje ako možné prevzatie z nem. dial. *Tschwatsch* ‚slivka', zodpovedajúceho spis. nem. *Zwetsche* ‚id.', prevzatému prostredníctvom román. jazykov (stal. *davascena* ap.) z lat. *prūna Damascēna* mn. ‚slivky z Damasku'.
váčik ↗ *vak*
vačok ‚vrecko' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *wātsac* ‚vrece na šaty (používané pri cestovaní)', čo je zloženina strhnem. *wāt* ‚šatstvo' (nem. arch. *Wat;* germ.) a *sac* (nem. *Sack*) ‚vrece', prevzatého z lat. *saccus;* ďalej pozri ↗ *sáčik*. Pozri aj ↗ *vak*.
váčok ↗ *vak*

vada^{1} ‚chyba' ↗ *vadiť* – **vada**^{2} ‚hádka' ↗ *vadiť sa*
vademékum ‚knižný sprievodca, (vrecková) príručka', pôv. pís. *vademecum* (od 20. stor.) • Z lat. *vāde mēcum*, doslova ‚kráčaj so mnou', od lat. *vādere* ‚kráčať' a *mēcum* ‚so mnou'. Súčasný význam ‚príručka' súvisí s častým používaním tohto spojenia v úvodoch rozličných traktátov ap.
vadiť, vhodnejšie *prekážať* (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Môže byť etymologicky totožné s ↗ *vadiť sa;* k predpokladanému významovému vývinu porov. stčes. *vaditi* (niekoho s niekým) ‚vnášať nesvár; popudzovať, dráždiť; škodiť, prekážať' (od toho stčes. *vada* ‚chyba, úhona; prekážka; škoda, pohroma, záhuba'). Inou výkladovou možnosťou je odvodzovanie od ide. **u̯edh-* ‚biť, udierať' (porov. stind. *vadh-* ‚biť, zabíjať', gr. *ōtheō* (ὠθέω) ‚vrážam, strkám', lit. *vedegà* ‚druh sekery', ↗ *ovad* a i.); takýto východiskový význam môže byť zachovaný v ***zavadiť o niečo*** (pôvodne azda ‚vraziť do niečoho, udrieť sa o niečo ap.'), odtiaľ aj ***zavadzať*** (**-vad-j-ati*) ‚byť v ceste, prekážať'. Z odvodenín: ***vada***^{1} ‚chyba, kaz, nedostatok, porucha', ***vadný, závadný*** ‚chybný, nevyhovujúci ap.' (z hľadiska jazykovej kultúry nesprávne výrazy), ***bezvadný*** subšt. ‚krásny, skvelý, výborný' (doslova ‚bezchybný') a i.
vadiť sa ‚hádať sa' (od *15. stor.) • Psl. **vaditi (sę);* porovnáva sa so stind. *vádati* ‚hovorí', gr. *audē* (αὐδή) ‚zvuk, hlas, reč', lit. *vadìnti* ‚nazývať' a i. – všetko od ide. **au̯-*, **au̯ed-* ‚hovoriť'. Význam sa mohol vyvíjať v smere ‚hovoriť (niečo zlé o niekom)' (porov. stsl. *vaditi* (**ВАДИТИ**) ‚žalovať na niekoho, obviňovať, ohovárať' ap.) > ‚navzájom sa obviňovať, škriepiť sa, vadiť sa'. Z odvodenín: ***vada***^{2} hovor. ‚hádka', ***zvada*** (azda od **s-vadiť sa* ‚spolu sa [po]hádať ap.'). Pozri aj ↗ *vadiť*, ↗ *vášeň*.
vadný ↗ *vadiť*
vagabund hovor. pejor. ‚tulák; ničomník' (od 19. stor.) • Z neskorého lat. *vagābundus* ‚túlavý, nestály', od lat. *vagus* ‚túlavý, potulujúci sa' (pozri aj ↗ *vágny*), *vagārī* ‚túlať sa, potulovať sa, byť nestály'. Porov. aj ↗ *fagan*.
vagína anat. ‚pošva' (od 20. stor.) • Z lat. *vāgīna* ‚obal klasu; pošva na meč' (prenesene aj anatomický termín). Pozri aj ↗ *vanilka*.
vágny kniž. ‚nepresný, nejasný' (od 20. stor.) • Z fr. *vague*, čo je prevzatie z lat. *vagus* ‚túlavý, potulujúci sa; nestály, neistý, neurčitý'. Pozri aj ↗ *vagabund*.

vagón ‚železničný vozeň' (od 20. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Waggon*) z angl. *wagon* ‚voz; železničný vozeň', čo je prevzatie z hol. *wagen* ‚voz'.

váha (od 17. stor.) • Do 13. stor. (pred zmenou *g* > *h*) **vága*. Obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie zo sthnem. *wāga* (dnešné nem. *Waage*), ktoré pravdepodobne súvisí s nem. *wiegen* ‚kolísať, kývať' (a ďalej s ↗ *viezť*) – pomenovanie súvisí s pohybom misiek váhy. ***Vážny*** znamená doslova ‚majúci (veľkú, potrebnú ap.) váhu', odtiaľ ‚dôležitý (pre vykonanie niečoho), významný' (*v-a príčina* ap.) > ‚hodnotný, seriózny' (*v-e vedecké dielo*) > ‚vzbudzujúci rešpekt' (*najv-ejší zástupcovia obce*) > ‚majúci dôstojný, prísny ráz' (*tváriť sa v-e*). ***Vážiť*** pôvodne znamenalo asi ‚merať hmotnosť na váhe' (*v. tovar*), z toho ‚mať (určitú) hmotnosť' (*kufor v-i 15 kg*); odtiaľ ***doviažiť*** (k tomu ***dôvažok***), ***zavážiť*** (k tomu ***závažie, závažný***), k ***zadovážiť*** pozri ↗ *viezť; vahadlo* ‚dvojramenná páka váh' predpokladá asi východiskové sloveso **vahať* (porov. *váhať*, pozri nižšie). Od *váha* ‚čo pripomína váhu (o súčasti čerpadla ap.)' je odvodené staršie *vážiť vodu* ‚čerpať, naberať'. Posunom v smere ‚merať hmotnosť' > ‚určovať (hmotnosť), hodnotiť, oceňovať ap.' (porov. i ↗ *bilancia*) vzniklo ***vážiť si*** ‚vysoko hodnotiť, ceniť si, ctiť si'; odtiaľ aj ***uvážiť***, ***zvážiť*** *dôvody* ap. (t. j. ‚zhodnotiť'), ***považiť*** (*považte, koľko to dá roboty* ap.) i ***považovať*** *niečo za niečo* (t. j. ‚vážiť si, hodnotiť niečo ako'), ***odvážiť sa*** (po zvážení, vyhodnotení situácie, od toho ***odvaha***). Ďalším vývinom ‚hodnotiť (v mysli)' > ‚premýšľať' vzniklo ***uvažovať*** *o niečom* (odtiaľ ***úvaha***), podobne ***rozvážiť(si)*** ‚rozmyslieť si' a ***rozvaha.*** Iný smer významového vývinu súvisí s pohybom váhy – jej kolísanie (pred ustálením) sa odrazilo vo ***váhať*** ‚prejavovať nerozhodnosť'; naklonením jednej časti váh nadol je motivované ***zvažovať sa*** (*slnko sa z-uje k obzoru* ap., podľa staršieho pravopisu *svažovať sa*, od toho ***svah*** ‚naklonená časť terénu') a zrejme i ***povaha*** (pôvodne azda o charakteristickom sklone, náklonnosti človeka k istým veciam – od slovesa typu **považovať sa k niečomu* ‚nakláňať sa, skláňať sa ap.'?). Pozri aj ↗ *vážka.*

vajatať kniž. ‚blížiť sa k pôrodu, rodiť; váhať, kolísať' (od 19. stor.) • Maď. pôvodu; porov. maď. *vajúdik* ‚trpieť, trápiť sa; mať pôrodné bolesti', odvodzované od citoslovca *vaj*, označujúceho bolestný krik. Význam ‚váhať, kolísať' vznikol asi posunom ‚trápiť sa (s niečím)' > ‚nemôcť dospieť k výsledku, rozhodnutiu; váhať'.

vajce (od *15. stor.) • Odvodenina od pôvodného **vaje* (inou odvodeninou je staršie *vajko* expr.), z psl. **aje*, súvisiaceho s avest. *aēm*, arm. *ju*, gr. *ōon* (*ᾠόν*), lat. *ōvum*, stwales. *ui*, sthnem. *ei*, nem. *Ei* ‚vajce' a i. – všetko od ide. **ō(u̯)i̯-o-* ‚vajce'.

vajda ‚vodca skupiny kočovných Cigánov' (od *17. stor.) • Z maď. *vajda*, čo je prevzatie zo sl. **vojevoda* (↗ *vojvoda;* v maď. asi zo strus.); význam ‚vodca voja, vojenskej jednotky ap.' sa zovšeobecnil v smere ‚vodca skupiny'.

vak ‚vrecovitý obal' (od 17. stor.) • Utvorené na základe ↗ *vačok* – koncové *-ok* sa pociťovalo ako zdrobňujúca koncovka, v dôsledku čoho vzniklo aj „nezdrobnené" *vak* (od toho novšie zdrobneniny ***váčik, váčok***). Z odvodenín: ***vačica*** ‚zool. Didelphis' (podľa vývoja mláďat vo vaku).

vakcína lek. ‚očkovacia látka' (od 20. stor.) • Podľa lek. lat. *variola vaccīna* ‚kravské kiahne', od lek. lat. *variola* ‚kiahne' (odvodenina od lat. *varus* ‚vyrážka na tvári') a lat. *vaccīnus* ‚kravský, súvisiaci s hovädzím dobytkom' (od lat. *vacca* ‚krava'). Slovo, pôvodne označujúce chorobu, sa prenieslo aj na vírus, ktorý ju spôsobuje, a na očkovaciu látku z neho získanú.

vakovať hovor. ‚omietať' (od 18. stor.) • Asi z maď. *vakol*, vysvetľovaného ako prevzatie z nem. dial. (v Sedmohradsku) *wacken* ‚omietať stenu (hlinou)', ktorého východiskom môže byť staršie *waicken* ‚mäknúť; zmäkčovať namáčaním', súvisiace s nem. *weich* ‚mäkký'.

vákuum fyz. ‚vzduchoprázdny priestor' (od 20. stor.) • Z lat. *vacuum*, doslova ‚(to) prázdne', od lat. *vacuus* ‚prázdny', odvodeného od lat. *vacāre*, *vacātum* ‚byť prázdny, neobsadený, voľný (od niečoho)'. Pozri aj ↗ *evakuovať,* ↗ *prázdny.*

val ‚(umelý) násyp' (od 17. stor.) • Z lat. *vallus* ‚kôl; kôl na opevňovanie násypu; ohrada z kolov, ohradený násyp'. Pozri aj ↗ *interval.*

valach ‚pastier oviec' (od *16. stor.) • Z významového hľadiska pôvodne ‚Valach, príslušník románskeho etnika na Balkáne' (porov. *Valašsko* ako názov historického územia v Rumunsku); ide o formálny variant (začiatočné *Vala-* < *Vla-* pod maď. vplyvom?) etnického názvu *Vlach*, zachovaného v odvodenine ↗ *vlašský.* Počas pastierskych migrácií v Karpatoch, ktoré od 15. stor. zasiahli aj slk. a moravské územie, slovo *Valach* nadobudlo význam ‚(valašský) pastier oviec'; neskôr – keď už na pastiersky

spôsob života prechádzalo aj domáce obyvateľstvo osídľovaných oblastí – významový prvok ‚valašský' zanikol. Na vých. Morave sa *valach* ‚pastier oviec' stalo označením príslušníkov zvláštnej etnografickej skupiny (*moravskí Valasi*), odtiaľ i názov regiónu *Moravské Valašsko*. Z odvodenín: ***valaš(s)ký***, ***valaška*** ‚sekera s dlhým poriskom' a i.

valal dial. ‚dedina' (od 16. stor.) • Z maď. *valál*, ktoré súvisí s maď. *van* ‚byť; existovať, jestvovať' – pôvodný význam bol asi ‚čo jestvuje; skutočnosť, bytie ap.', z toho v maď. aj ‚majetok, vlastníctvo' a ‚osada, obec, dedina'.

váľanda ↗ *valiť*

valaský, valaška, valašský ↗ *valach*

váľať ↗ *valiť*

valčík ‚spoločenský tanec v trojštvrťovom takte' (od 19. stor.) • Asi podľa poľ. *walczyk*, čo je zdrobnenina od poľ. *walc*, prevzatého z nem. *Walzer*, od nem. *walzen* ‚otáčať sa' – názov údajne súvisí s otáčavými pohybmi pri tanci, pri ktorom sa nerobia výrazné kroky ani skoky. Pozri aj ↗ *waltz*.

valec, staršie i *válec* (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z nem. *Walze* ‚valec, cylindrické teleso', od nem. *walzen* ‚otáčať sa; váľať, gúľať, kotúľať' (k pomenovaniu porov. ↗ *cylinder*); môže však ísť aj o odvodeninu (azda i pod vplyvom nem. *Walze*) od domáceho **val*, resp. **váľ*, odvodeného od ↗ *valiť*, resp. *váľať*. Pozri aj ↗ *váľok*.

valencia odb. (od 20. stor.) • Z lat. *valentia* ‚moc, sila', od lat. *valēns*, gen. *valentis* ‚silný, zdravý, zdatný; mohutný, mocný, schopný', čo je príč. prít. od lat. *valēre* ‚byť silný, mocný, schopný'. V chémii a jazykovede sa valencia chápe ako ‚schopnosť viazať určité prvky, resp. určitý počet prvkov'. Pozri aj ↗ *valuta*.

valeriána ‚bot. Valeriana officinalis' (od 17. stor.) • Z lat. *Valeriāna* – obyčajne sa odvodzuje od názvu rím. provincie *Valeria* v Panónii.

valcha ‚stroj na tepelné a tlakové spracovanie vlnených tkanín' (od 17. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *walχ(e)* (spis. nem. *Walke*), od slovesa *walken* ‚otáčať sem a tam' (s ďalším významovým zúžením na spracovanie látok valchovaním). Pozri aj ↗ *váľok*.

valiť (od *16. stor.) • Psl. **valiti* (**u̯ōl-*); súvisí so stind. *valati* ‚otáča sa, obracia sa', arm. *gelum* ‚krútim, otáčam', gr. *eilyō* (*εἰλύω*) ‚obaľujem', alb. *vjell* ‚vraciam potravu', lat. *volvere* ‚otáčať, valiť', nem. *walzen* ‚otáčať sa sem a tam', ↗ *vlna*[1] a i. – všetko od ide. **u̯el-*, **u̯elə-*, **u̯lē-* ‚otáčať, obracať, valiť'. Z odvodenín: ***váľať*** (psl. **valjati*, iteratívum k **valiti*), od toho ***váľanda*** (podľa čes. *vále-nda*, pôvodne expresívna odvodenina [‚lôžko na vyvaľovanie sa ap.'] od čes. *váleti se* ‚váľať sa'); ***valiť sa*** (o vode, lavíne ap., podľa predstavy o prudkom otáčavom, valivom pohybe); ***valný***, pôvodne ‚valiaci sa' (*v. Dunaj* poet.), odtiaľ ďalej ‚mohutne sa valiaci' > ‚mohutný' > ‚veľký, hojný, početný' (tak v staršom jazyku, porov. i *v-é zhromaždenie* ‚konané za prítomnosti všetkých členov ap.'); ***navaliť***, ***privaliť***, ***zavaliť*** ap., od toho ***nával***, ***prívai***, ***zával***, podobne ***podval*** ‚hranol na pripevnenie koľajníc' (staršie i *podvala* ‚opracované brvno slúžiace ako podklad, resp. ako základný trám', od staršieho *podvaliť* ‚váľaním podložiť'); ***prevaliť***, ***zvaliť*** (‚otočením, obrátením spôsobiť zmenu polohy'), ***ovaliť*** expr. ‚udrieť (silno, ťažkým predmetom)' (podľa predstavy o prudkom pohybe pri otočení ap.?); ***hnojival*** (↗ *hnoj*), ***popolvár*** (↗ *popol*) a i. Pozri aj ↗ *baliť*, ↗ *krbáľať*, ↗ *oblý*, ↗ *oval*, ↗ *povala*, ↗ *sval*, ↗ *valec*, ↗ *váľok*, ↗ *vlať*.

váľok (od 17. stor.) • Nie celkom jasné. Azda zdrobnenina od **váľ* (odvodeného od ↗ *valiť*, pozri aj ↗ *valec*) vo význame ‚čo slúži na váľanie (cesta, chleba ap.)', resp. odvodenina od *vaľkať* ako zdrobneniny od *váľať* – možná však je aj slovotvorná postupnosť *váľok* > *vaľkať* ‚spracúvať váľkom'. Nemožno tu zrejme vylúčiť ani vplyv nem. *walken* ‚otáčať sem a tam; rozťahovať cesto do dĺžky (pri miesení)'. Pozri aj ↗ *valcha*.

valorizovať kniž. ‚zvyšovať hodnotu al. cenu' (od 20. stor.) • Zo záp. jazykov (fr. *valoriser*, nem. *valorisieren* a i.), tam utvorené na základe lat. *valor* ‚hodnota', od lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý; mať moc; (o peniazoch) platiť, mať hodnotu'.

válov ‚žľab na kŕmenie ošípaných, dobytka ap.' (od 17. stor.) • Maď. pôvodu (spis. *vályú*, dial. i *valló*), pôvodom z turk. jazykov (**valuq*, **valoq*).

valuta ekon. ‚mena' (od 20. stor.) • Z tal. *valuta* ‚cena, hodnota; peňažná sústava', od slovesa *valere* ‚mať silu, hodnotu', z lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý; mať moc; (o peniazoch) platiť, mať hodnotu'.

vám, vami ↗ *vy*

vaňa (od 17. stor.) • Z nem. *Wanne*, čo je staré prevzatie z lat. *vannus* ‚riečica, vejačka, opálka' – nem. výraz sa preniesol i na tvarovo podobné nádoby slúžiace na kúpanie. Pozri aj ↗ *vandeľ*.

vanádium, vanád ‚kovový chemický prvok' • Názov (lat. *Vanadium*) utvoril švéd. chemik N. G. Sefström, ktorý v r. 1830 objavil tento prvok, podľa stsev. *Vanadis*, čo je prívlastok severskej bohyne plodnosti a krásy Freye – kov bol asi pomenovaný podľa nádherného sfarbenia niektorých svojich zlúčenín.

vandal pejor. ‚bezohľadný ničiteľ' (od 20. stor.) • Podľa germ. kmeňa Vandalov, ktorí v r. 455 dobyli Rím a následne ho vyplienili. V období osvietenstva sa Vandali hodnotili ako jeden z národov, ktoré spôsobili zánik antickej civilizácie; fr. mysliteľ Voltaire použil po r. 1730 fr. *vandale* vo všeobecnom význame ‚barbar' (porov. ***vandalizmus***), z fr. sa takéto použitie rozšírilo aj do iných európskych jazykov.

vandeľ [-d-] ‚väčšia nádoba v podobe hlbokej misy' (od 17. stor.) • Z bavor.-rak. nem. *wandl*, *wandəl*, čo je zdrobnenina od nem. *Wanne* (↗ *vaňa*).

vandrovať expr. ‚putovať', staršie ‚(o tovarišoch) cestovať s cieľom získať odborné skúsenosti' (od *16. stor.) • Z nem. *wandern*, pôvodne ‚otáčať sa, obracať sa', odtiaľ ‚pohybovať sa z miesta na miesto, putovať'. Z odvodenín: ***vandrovka*** i ***vander*** hovor. (*ísť na vandry*) a i.

vanilka ‚bot. Vanilla', staršie *vanília* (od 18. stor.) • Prostredníctvom nem. *Vanille*, fr. *vanille* prevzaté zo špan. *vainilla*, čo je zdrobnenina od špan. *vaina* ‚pošva, puzdro, obal klasu', ktorého východiskom je lat. *vāgīna* (↗ *vagína*) – rastlina je pomenovaná podľa tvaru plodov.

vankúš (od 16. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom maď. *vánkos*) z nemčiny; porov. už sthnem. *wangkussīn*, strhnem. *wangeküsse(n)* poduška'. Východiskový nem. výraz je zložený zo sthnem. *wanga* (dnešné nem. *Wange*) ‚líce' (nejasného pôvodu) a *kussī(n)* (nem. *Kissen*) ‚vankúš' – ide o prevzatie zo stfr. *coissin* (dnešné fr. *coussin*) ‚podložka, vankúš', ktorého východiskom je neskoré lat. *coxīnus*, od lat. *coxa* ‚bedro'; pôvodne išlo o označenie podložiek na sedenie.

vanúť kniž. ‚viať' (od 18. stor.) • Asi podľa čes. *vanouti*, ktorého východiskom je stčes. *vanúti* ako novšia obmena stčes. *věnúti* (**vě-nǫ-ti*), od rovnakého koreňa ako psl. **vě-ja-ti* (↗ *viať*); zmena *vě-* > *va-* sa vysvetľuje vplyvom rovnoznačného (st)čes. *váti* ‚viať' (**vějati*). Z odvodenín: ***zavanúť***, od toho ***závan;*** podobne ***prievan*** (od *pre-vanúť* bás. ‚previať, prefúkať') aj staršie bezpredponové *van* bás. ‚ľahké vanutie', odtiaľ zdrobnené ***vánok.***

vápno (od 16. stor.) • Psl. **vapьno*, odvodenina od psl. **vapъ* (porov. napr. strus. *vapъ* (ВАПЪ) ‚farbivo; vápno'). Pôvod psl. **vapъ* nie je celkom jasný – azda súvisí so stsl. *vapa* (ВАПА) ‚stojatá voda' a i. (psl. **vapa;* usúvzťažňuje sa 1. so stind. *ắpaḥ* mn. ‚voda' < ide. **ăp-* ‚voda, rieka', resp. 2. so stind. *vāpī́* ‚veľké jazero, vodná nádrž', lit. *ùpė* ‚rieka' < ide. **u̯ep-*, **u̯ŏp-*, **up-* ‚voda'?); menej pravdepodobné sa zdajú staršie úvahy o prevzatí **vapъ* z gr. *bafē* (*βαφή*) ‚ponorenie, kalenie, farbenie' (v strgr. výslovnosti *β* = [v]; spoluhláska *f*, pôvodne chýbajúca v sl. hláskovom systéme, mala byť nahradená domácim *p*), ktoré súvisí s gr. *baptō* (*βάπτω*) ‚ponáram; ponorením kalím, farbím'. Z odvodenín: ***vápenec*** (surovina na prípravu vápna) a i. Pozri aj ↗ *opuka*.

var, vára, varecha ↗ *variť*

vari ‚azda, hádam' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Vysvetľovalo sa ako prevzatie z rum. *oare*, staršie *váre* ‚asi; či' (odtiaľ možno aj ukr. dial. *váre (варе)* ‚či, vari, azda'), ktorého východiskom je ľud. lat. **volet* ‚(on, ona, ono) chce' (novšia forma za lat. *vult*), od ľud. lat. **volēre* (lat. *velle*) ‚chcieť'; z významového hľadiska asi ‚(ak on) chce, zamýšľa ap.' > ‚podľa jeho zámeru' > ‚možno, azda'. Podľa iného výkladu súvisí s ↗ *varovať*, resp. s jeho východiskom **vara* – z významu upozornenia sa mal vyvinúť aj význam neistoty (‚azda') ap.

variabilný kniž. ‚premenlivý, menlivý' (od 20. stor.) • Z lat. *variābilis* ‚id.', od lat. *variāre* (↗ *variovať*). – **variant** ‚odchylná podoba, obmena' (od 20. stor.) • Z fr. *variante* ž., od fr. *variant* ‚variantný' – ide o príč. prít. činné od fr. *varier* ‚byť rôzny', čo je prevzatie z lat. *variāre* (↗ *variovať*). – **varieté** ‚divadlo, kde sa predvádzajú krátke tanečno-spevácke výstupy' (od 20. stor.) • Z fr. *variétés* mn., doslova ‚rozmanitosti', od fr. *variété* ‚rozmanitosť', prevzatého z lat. *varietās*, od lat. *varius* ‚pestrý, rozmanitý, rozličný'. Výraz označoval aj súbor článkov na rôzne témy, predstavenia zložené z rôznych čísel ap.; dnešný význam je podľa fr. *théâtre des Variétés* (názov divadla otvoreného v r. 1807 v Paríži). – **variovať** ‚obmieňať (sa)' (od 20. stor.) • Z lat. *variāre* ‚robiť pestrým, rozmanitým; meniť, premieňať', od lat. *varius* ‚pestrý, rozličný, rozmanitý'. – **varírovať** ‚meniť, obmieňať' (od 20. stor.) • Z nem. *variieren*, čo je prevzatie z lat. *variāre*.

variť (od *16. stor.) • Psl. **variti* (**vōr-*); pôvodne azda kauzatívum od psl. **vьrěti* (↗ *vrieť*[1]),

t. j. ‚spôsobovať, aby niečo vrelo'. Z odvodenín: ***var*** ‚varenie' i ***vára*** hovor. ‚varené jedlo' (t. j. ‚varenie; jeho výsledok'); od toho ***várka*** ‚varenie' (*v. celulózy*) aj ‚určité množstvo niečoho (naraz vyrobené varením)': *prvá v. piva*, zovšeobecnene i *vyprať jednu v-u bielizne* ap.; ***varecha*** (azda už psl. **var-echa*, zrejme ‚čo slúži na varenie'; k významu porov. nem. *Koch-löffel* ‚varecha', doslova ‚lyžica [*Löffel*] na varenie [*Kochen*]'); ***obariť*** (z **ob-variť*), od toho ***obar*** ‚zakáľačková polievka' (porov. aj ‚spoločne vystaviť spájané súčasti pôsobeniu tepla' ap.), odtiaľ ***zvar;*** podobne ***odvariť, vyvariť***, od toho ***odvar, vývar*** a i. Pozri aj ↗ *samovar*.

varovať (od 16. stor.) • Nie celkom jasné. Môže ísť o výraz nem. pôvodu; ako konečné etymologické východisko sa predpokladá sthnem. *wara* ‚pozornosť' (zachované v nem. *wahr-nehmen* ‚vnímať, pozorovať') – *varovať* môže byť domácou odvodeninou od **vara* ako prevzatia z uvedeného sthnem. *wara* (porov. i poľ. *wara!* ‚pozor!'); podľa iného výkladu je *varovať* prevzaté zo sthnem. *(pi)warōn* (dnešné nem. *be-wahren*) ‚ochrániť, zachovať', čo je odvodenina od sthnem. *wara* ‚pozornosť'. Uvažuje sa aj o domácom pôvode výrazu, ktorý sa považuje za odvodeninu od psl. **vara*, príbuzného s uvedeným sthnem. *wara*, ako aj s toch. A, B *wär-sk-* ‚voňať' (t. j. ‚vnímať [čuchom]'), gr. *ef-oros* (*ἔφορος*) ‚dozorca, strážca', lat. *verērī* ‚brať ohľad, dbať', lot. *vērt* ‚dívať sa, pozorovať' a i. – všetko od ide. **u̯er-* ‚pozorovať, dávať pozor'. Pôvodným významom slk. *varovať* bolo ‚dávať pozor' (odtiaľ ***varuj, varúj*** ako výstraha pri práci v lese, v lome ap. = ‚dávaj pozor!'), z toho ‚strážiť, chrániť, opatrovať' (*v. dieťa*, porov. i ***v. sa*** ‚chrániť sa') a ‚spôsobiť, aby sa niekto mal na pozore, vystríhať' (*v. niekoho*). Pozri aj ↗ *vari*.

varta hovor. ‚stráž' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *warte* (nem. *Warte*), od slovesa *warten* ‚dívať sa, vyzerať niekoho; čakať'. Z odvodenín: ***vartovať*** hovor. ‚strážiť'.

varuj, varúj ↗ *varovať*

vás ↗ *vy* – **váš** (od 16. stor.) • Psl. **vašь* (**u̯ōs-i̯o-*), odvodenina od ide. **u̯ōs-* ako koreňového variantu osobného zámena pre 2. os. mn. č. (↗ *vy*), zachovaného aj v psl. **vasъ* (> slk. *vás*, pôvodne tvar genitívu, druhotne tvar akuzatívu). Porov. aj *oni* – *ich* (genitív i privlastňovacie zámeno), ↗ *náš*.

vášeň (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *vášeň*, ktoré vzniklo obmenou stčes. *vášně* < **vasn-ja*, čo je rozšírenie psl. **vasnь*. Interpretovalo sa ako pôvodné **vas-nь* (**u̯ōk̂-*), súvisiace so stind. *vášṭi* ‚chce, želá si, túži', avest. *vasna-* ‚vôľa, želanie', gr. *hekōn* (*ἑκών*) ‚dobrovoľný' a i. – všetko od ide. **u̯ek̂-* ‚chcieť, želať (si)'; z významového hľadiska pôvodne ‚želanie, túžba', odtiaľ ‚náklonnosť, prudký cit ap.'. Menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o východiskovom **vad-snь*, od psl. **vaditi* (↗ *vadiť sa*), čo predpokladá pôvodný význam typu ‚zvada' (porov. poľ. *waśń* ‚nezhoda, hádka, svár' ap.), odtiaľ ‚citový afekt' > ‚prudký cit, náklonnosť ap.'.

vata ‚jemné vlákna zlisované do vrstiev, používané najmä v zdravotníctve' (od 20. stor.) • Z nem. *Watte*, ktorého východiskom je v konečnom dôsledku strlat. *wadda*, etymologicky málo jasný výraz – usúvzťažňuje sa s arab. *baṭṭānīya* ‚(prešívaná, vatovaná) prikrývka', resp. s arab. *waḍaʿa* ‚klásť' (azda i vo vzťahu k „podkladaniu", podšívaniu odevu?). Z odvodenín: ***vatelín*** ‚vatová výplň zimného šatstva' (nem. *Watteline*).

vatra ‚veľký oheň rozložený v prírode' (od 18. stor.) • Výraz súvisiaci s horským pastierstvom v Karpatoch – v konečnom dôsledku asi z rum. *vatră*, vysvetľovaného ako slovo zachované z ide. jazykov starého Balkánu (porov. aj alb. *vatër*, s určitým členom *vatra* ‚ohnisko'); východiskový výraz sa usúvzťažňuje s avest. *ātar-* ‚oheň'.

vavrín ‚bot. Laurus' (od 19. stor.) • Podľa čes. *vavřín*, prevzatého v období národného obrodenia z poľ. *wawrzyn*, čo je prevzatie z neskorého lat. *laurīnus*, odvodeného od lat. *laurus* ‚vavrín'; v slove nastala hlásková asimilácia *l-v-* > *v-v-* (v poľ. grafike *w-w-*). Starší domáci názov rastliny je *bobkový list* (údajne podľa tvarovej podobnosti plodov). Pozri aj ↗ *laureát*.

váza ‚ozdobná nádoba na kvety' (od 18. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Vase* ž.) z fr. *vase* m., čo je prevzatie z lat. *vās*, gen. *vāsis* ‚nádoba, váza'. Pozri aj ↗ *kardiovaskulárny*.

vazal hist. ‚šľachtic užívajúci lénne právo' (od 18. stor.) • Zo strlat. *vas(s)allus*, čo je odvodenina od strlat. *vassus* ‚neslobodný sluha; slobodný sluha, poddaný', pôvodom z kelt. jazykov (porov. wales. *gwas* ‚chlapec, mladík').

vazelína ‚látka z minerálnych olejov na mastenie ap.' • Názov (angl. *Vaseline*) utvoril v r. 1872 jej objaviteľ, amer. chemik R. A. Chesebrough,

na základe nem. *Wasser* ‚voda' a gr. *elaion* (*ἔλαιον*) ‚(olivový) olej' – vazelína spája v sebe vlastnosti týchto látok.

vážiť (si) ↗ *váha* – **vážka** ‚zool. Libellula' (od 20. stor.) • Podľa čes. *vážka*, prevzatého v období národného obrodenia z poľ. *ważka*, od poľ. *waga* ‚váha' (rovnakého pôvodu ako ↗ *váha*) – slovo vzniklo prekladom lat. rodového názvu *Libellula*, odvodeného od lat. *lībella* (↗ *libela*), čo je zdrobnenina od lat. *lībra* ‚váha'; hmyz je pomenovaný podľa svojej schopnosti udržiavať počas letu vodorovnú polohu. – **vážny** ↗ *váha*

väčší (od *18. stor.) • Etymologicky **väc-ší*, čo je rozšírenie pôvodného komparatívu **väcí* (porov. stčes. *věcí* ‚väčší') < **vęt-jь-jь* o príponu *-ší* (porov. *dlhý: dlh-ší* ap.). K etymológii pozri ↗ *viac*.

vädnúť (od 17. stor.) • Psl. **vędnǫti* (**u̯endh-*); príbuzné so sthnem. *swintan* ‚slabnúť, vädnúť, strácať vedomie', nem. *schwinden* ‚zanikať', stangl. *swindan* ‚slabnúť, chradnúť' a i. – všetko od ide. **(s)u̯endh-* ‚miznúť, ubúdať, strácať sa'. Pozri aj ↗ *nevädza*, ↗ *údiť*.

väz ↗ *väzy*

väzba[1] ↗ *viazať* – **väzba**[2] ↗ *väzeň*

väzeň (od 17. stor.) • Zrejme utvorené (k slovotvorbe porov. *uč-eň* < *uč-iť* ap.) na základe staršieho *väz-iť* ‚držať v zajatí' (od 16. stor.), od ktorého je odvodené ***väzenie*** a ***väzba***[2] ‚väznenie' (k *väzba*[1] pozri ↗ *viazať*); novšími odvodeninami od *väzeň* sú ***väzn-iť*** (od toho ***väznenie***), ***väznica***. Zmienené *väziť* ‚držať v zajatí' (**vęz-i-ti*) je utvorené od rovnakého koreňa ako ↗ *viazať* a ↗ *väzieť* – pôvodným významom bolo akiste ‚viazať, zväzovať', odtiaľ ‚znehybňovať' > ‚obmedzovať pohyb, držať v zajatí, väzniť ap.'.

väzieť kniž. ‚byť pevne zachytený; zdržiavať sa ap.' (od 16. stor.) • Azda už psl. **vęz-ě-ti*, od rovnakého koreňa ako **vęz-a-ti* (↗ *viazať*) – z významového hľadiska ‚byť zviazaný' > ‚byť pevne zachytený, znehybnený' (*kosť v-í v hrdle*) > ‚zdržiavať sa, nachádzať sa niekde' (*kde toľko v-í?; príčina v-í v tom, že...*). Z odvodenín: ***viaznuť*** ‚ostávať väzieť' (**vęz-nǫ-ti*), ***väzký*** ‚lepkavý, mazľavý' (pôvodne asi o pôde, blate ap., v ktorých sa viazne).

väznenie, väznica, väzniť ↗ *väzeň*

väzy ‚šija; tylo' (od 18. stor.) • Pôvodne tvar mn. č. od ***väz***, súvisiaceho s ↗ *viazať;* doslova ‚viazanie, spojenie', z toho ‚čo spája' (porov. i *väz* anat. ‚tuhé spojivové tkanivo medzi svalmi, kosťami ap.'), aj o mieste spojenia lebky s trupom (porov. ↗ *šija*). ***Zlom (si) väz*** expr. mohlo azda vzniknúť ako žartovné či ironické želanie, resp. ako prianie motivované poverami (keby sa niekomu želal priamo úspech, želanie by sa vraj nemuselo splniť ap.); môže tu ísť aj o čiastočný preklad nem. *Hals- und Beinbruch!* ‚veľa šťastia', doslova ‚(želám ti/vám) zlomenie (*Bruch*) krku (*Hals*) a nohy (*Bein*)', ktoré pochádza z jazyka jidiš (*hazlōche un broche* ‚šťastie a požehnanie'), v nem. však bolo ľudovoetymologicky prispôsobené ako ‚zlomenie krku a nohy'.

vcelku ↗ *celý*

včela ‚zool. Apis' (od *16. stor.) • Foneticky [fčela], z pôvodného *pčela* (tak dial.) < **bčela*. Východiskom výrazu je psl. **bъčela* (**bhĭ-k-el-*), porovnávané s lat. *fūcus* (**bhoi-k-*) ‚trúd', ír. *bech*, sthnem. *bīna*, *bini*, nem. *Biene*, lit. *bìtė* ‚včela' a i. – všetko od ide. **bhei-* ‚včela'.

včera (od 17. stor.) • Psl. **vъčera;* pôvodne pádová forma (genitív?) od psl. **večerъ* (↗ *večer*). Význam vznikol posunom v smere ‚(za) večera' (t. j. vo vzťahu k predchádzajúcemu dňu) > ‚v predchádzajúci deň'; porov. i protikladné ↗ *zajtra*.

vďačný, vďačiť, vďaka ↗ *ďakovať*

vdova (od 15. stor.) • Psl. **vъdova;* súvisí so stind. *vidhávā*, avest. *viδava*, lat. *vidua*, stír. *fedb*, gót. *widuwō*, nem. *Witwe*, angl. *widow*, stprus. *widdewū* ‚vdova' a i. Z odvodenín: ***vdovec, ovdovieť*** a i.

vec (od 15. stor.) • Psl. **vektь* (**u̯ektĭ-*); súvisí s gót. *waihts* ‚vec', stangl. *nā-wiht*, angl. *naught* ‚nič, nula', sthnem. *wiht* ‚vec, bytosť', nem. *Wicht* ‚škriatok; darebák' a i. – východiskom je už ide. **u̯ek-ti-* ‚vec' (pôvodne **u̯eku̯-ti-?*), azda od ide. **u̯eku̯-* ‚hovoriť' (porov. stind. *vi-vakti* ‚hovorí', gr. *epos* (*ἔπος*) ‚slovo, reč', lat. *vōx* ‚hlas' a i.) – k predpokladanému významovému vývinu ‚hovoriť (o niečom)' > ‚predmet, vec (o ktorých sa hovorí)' porov. napr. slk. *reč* ~ poľ. *rzecz* ‚vec' (porov. i slk. *to je iná reč*, pôvodne azda ‚to je iná vec').

večer (od 16. stor.) • Psl. **večerъ* (**u̯ek-er-*); príbuzné s lit. *vãkaras* ‚večer' (asi z **vekaras* < **vekeras*) – ďalej azda súvisí s lit. *ū̃kas* ‚hmla, oblak', *ū̃kti* ‚mračiť sa, pokrývať sa oblakmi'; v takom prípade pôvodné označenie časti dňa, počas ktorej sa zmráka, stmieva. Z odvodenín: ***večera***, pôvodne **večeŕa* (odtiaľ mäkké skloňovanie: *do večer-e, po večer-i* atď.; porov.

i čes. *večeře*), z psl. **večer-ja*, doslova ,večerné jedlo'; od toho ***večerať***, ***večeradlo*** cirk. ,miestnosť, kde Kristus posledný raz večeral s učeníkmi' (staršie všeobecne ,miestnosť, kde sa večeriava'). Pozri aj ↗ *včera*.

večitý, večný ↗ *vek*

veď (od 16. stor.) • Z pôvodného **vědě* ,viem' (ďalej pozri ↗ *vedieť*); význam slova sa posunul v smere *viem, je to tak* > *veď je to tak* ap. – **vedieť**, *viem* (od 15. stor.) • Psl. **věděti*, **vě(d)mъ;* utvorené na základe psl. **vědě* (**u̯oid-*) ,viem', príbuzného so stind. *véda* ,vie', arm. *gitem* ,viem', gr. *oida* perf. (*οἶδα*) ,viem', lat. *vīdī* perf. ,videl som', gót. *wait*, nem. *weiß* ,viem', stprus. *waist* ,vedieť' a i. Psl. **vědě* ,viem' je z hľadiska pôvodu tvarom perfekta od ide. **u̯(e)id-* (↗ *vidieť*), v ktorom nastal významový vývin ,videl som' > ,mám poznatky (získané zrakom), viem'. Z odvodenín: ***veda*** (pôvodne ,vedenie, poznanie, vedomosť ap.'); ***vedec*** (i ***vedátor*** hovor. expr., s lat. príponou) aj bezpríponové ***vše-ved; vedma*** (**vědьma*, rusizmus?); ***vedomý*** (doslova ,vediaci', k prípone porov. *nevid-om-ý*, ↗ *lakomý* a i.), od toho ***vedomie, vedomosť; nevedno*** (od **vedný* ,ktorý sa vie, pozná; poznaný, známy ap.', pozri aj ↗ *nevdojak*); ***zvedieť*** (odtiaľ ***dozvedieť sa, vyzvedieť [sa]***), staršie i *zvedať* nedok. ,zisťovať a i.' (odtiaľ ***zved*** kniž. ,špeh', ***zvedavý, vyzvedať [sa]*** a ***výzvedy***); staršie *vesť* ,správa, novina' (psl. **věstь* < **věd-tь*), od toho ***vestník*** admin., ***zlovestný*** (↗ *zlý*); podobne ***zvesť*** ,správa', odtiaľ ***zvestovať*** (k tomu ***vierozvest*** i ***vierozvestca*** kniž.), ***nezvestný*** a i. Pozri aj ↗ *návesť*, ↗ *nevesta*, ↗ *nie-*, ↗ *povedať*, ↗ *rozviedka*, ↗ *svedok*, ↗ *svedomie*, ↗ *veštec*.

vedľa, staršie *vedle* (od 15. stor.), dial. i *vodľa* • Z pôvodného spojenia **vъ dьlě* ,v dĺžke (niečoho)' (t. j. ,pozdĺž'), k psl. **dьlja* ,dĺžka'; ďalej pozri ↗ *podľa* – tam aj o vzniku novšej formy *vedľa*, s koncovým *-a*.

vedma ↗ *vedieť*

vedno ,spoločne' (od 16. stor.) • Zjednodušenie pôvodného *v jedno* ,do jedného, jednotne ap.' (↗ *jeden*).

vedomie, vedomosť, vedomý ↗ *vedieť*

vedro (od 17. stor.) • Psl. **vědro* (**vēd-r-*), od rovnakého koreňa ako psl. **voda* (↗ *voda*) – pôvodne ,nádoba na vodu', porov. i gr. *hydōr* (*ὕδωρ*) ,voda': *hydriā* (*ὑδρία*) ,vedro'.

vegetovať odb. ,o rastlinách: rásť', hovor. expr. ,živoriť' (od 19. stor.) • Z lat. *vegetāre* ,oživovať, posilňovať, nechávať rásť' (odvodenina od lat. *vegēre* ,dodávať silu, oživovať', *vegetus* ,živý, čerstvý, svieži') – vznik významu ,živoriť' súvisí s predstavou, že rastliny nemajú veľké nároky na životné podmienky. Z odvodenín: ***vegetácia*** ,rastlinstvo, porast' (prostredníctvom záp. jazykov – nem. *Vegetation*, fr. *végétation* – prevzaté zo strlat. *vegetatio* ,rast [rastliny]'), ***vegetarián*** ,človek živiaci sa (zväčša) rastlinnou potravou' (angl. *vegetarian*, utvorené na základe angl. *vegetation* ,rastlinná vegetácia', prevzatého cez fr. zo strlat. *vegetatio*).

vehementný ,prudký, rázny' (od 20. stor.) • Z lat. *vehemēns*, gen. *vehementis* ,prudký, rýchly, náhly', doslova asi ,(o voze) rýchlo idúci', od lat. *vehere* ,viezť'. – **vehikel** pejor. ,vozidlo (staré ap.)' (od 20. stor.) • Z nem. *Vehikel*, čo je prevzatie z lat. *vehiculum* ,voz, vozidlo', od lat. *vehere* ,viezť'.

vecheť (17. stor.) • Pôvodne **vechoť* (novšie *e* pod vplyvom koncového *ť*); z psl. **věchъtь*, čo je odvodenina od psl. **věcha* ,zväzok slamy ap.' (↗ *viecha*). Význam sa posunul v smere ,zväzok slamy (slúžiaci na podpaľovanie, čistenie ap.)' > ,handra na čistenie, umývanie riadu'.

vejár (od 19. stor.) • Vzniklo asi obmenou čes. *vějíř*, čo je prevzatie z rus. *véjer* (*веер*) – východiskom slova je nem. *Fächer* ,vejár', výraz sa však druhotne zblížil s rus. *véjať* (*веять*) ,viať', z psl. **vějati* (↗ *viať*); k vecnej súvislosti porov. *ovievať sa v-om* ap. Nem. *Fächer* (staršie *focher*, *fechel*) pôvodne označovalo mechy používané pri rozkladaní ohňa v peci (výraz je odvodený od nem. *fachen* ,rozdúchavať, vznecovať oheň', prevzatého zo strlat. *focare*, od lat. *focus* ,ohnisko; oheň', ↗ *fókus*), v 17. stor. sa prenieslo na skladacie vejáre, rozšírené podľa dobovej fr. módy.

vek (od 15. stor.) • Psl. **věkъ* (**u̯oik-o-*); súvisí s lat. *vincere* ,víťaziť, premáhať', stír. *fichid* ,bojuje', gót. *weihan*, sthnem. *wīgan* ,bojovať', lit. *veĩkti* ,konať, pohybovať sa' a i. – všetko od ide. **u̯eik-* ,prejavovať silu, moc'. Pôvodným významom psl. **věkъ* bolo asi ,(životná) sila, energia ap.', odtiaľ ,obdobie životnej sily' > ,život; jeho etapy' (porov. *ľudský v.*, *predškolský v.* ap.) a všeobecne ,etapa, obdobie; dlhý časový úsek' (*zlatý v.*, *pretrvať v-y* ap.). Z odvodenín: ***naveky***, ***večný*** i ***večitý*** zastaráv., a i. Pozri aj ↗ *človek*.

veko ,príklop nádoby ap.' (od *17. stor.) • Psl. **věko* (**u̯ēk-*); súvisí s lit. *vókas*, lot. *vâks* ,id.; viečko'. Zdrobnenina: ***viečko*** (aj o kožnom kryte na oku).

vekslovať hovor. pejor. ‚nezákonne obchodovať s valutami ap.', staršie ‚meniť' (od 17. stor.) • Z nem. *wechseln*, od nem. *Wechsel* ‚zmena; výmena peňazí'. Z odvodenín: ***veksláks***.

vektor mat., fyz. ‚veličina udaná veľkosťou a smerom' (od 20. stor.) • Z lat. *vector* ‚kto vozí, povozník, nosič; jazdec, cestujúci', od lat. *vehere* ‚viezť'; súčasný význam vznikol až v novovekej astronómii a matematike.

veľa (od 18. stor.) • Z hľadiska pôvodu asi tvar gen. sg. od psl. **velь* (↗ *veľký*); mohlo vzniknúť v spojeniach typu *nemám veľa času*, doslova ‚nemám veľkého času' (s tzv. záporovým genitívom), od **veľ čas* ‚veľký čas', s krátkym tvarom prídavného mena. Z odvodenín: ***veľavravný*** (↗ *vravieť*) a i. – **veľdielo** ↗ *veľký*

velebiť kniž. ‚oslavovať' (od 16. stor.) • Obyčajne sa odvodzuje od psl. **velь* (↗ *veľký*). Mohlo vzniknúť na základe ***veleba*** ‚vznešenosť, majestátnosť ap.' (v. *Tatier*) < **veľ-oba* ‚veľkosť', od **velь* ‚veľký' (k slovotvorbe porov. *zlý: zl-oba*, odtiaľ i čes. *zlob-iti* ‚hnevať, zlostiť' ap.); na základe *veleba*, *velebiť* mohlo byť utvorené aj ***velebný***. Možno tu však vychádzať i z nedoloženého **veľba* (porov. stčes. *velba* ‚veľkosť, majestát'; azda od slovesa typu **vel-iti* ‚robiť veľkým', k prípone porov. *voliť: voľ-ba* ap.), s odvodeninou **veľbiť* (porov. poľ. *wielbić* ‚oslavovať, chváliť' a i.), ktorá mohla byť upravená na *velebiť* podľa ďalšej odvodeniny *velebný* (utvorené podobne ako *voľba: volebný* ap.). K významovému vývinu ‚veľký; robiť veľkým' > ‚oslavovať' porov. i lat. *magnificāre* ‚velebiť, oslavovať' (k lat. *magnus* ‚veľký' a *facere* ‚robiť'). ***Uvelebiť sa*** expr. ‚pohodlne sa usadiť' (staršie aj *u. niekoho* ‚pohodlne usadiť') súvisí zrejme s predstavou o zaujatí vznešenej, dôstojnej, pohodlnej polohy ap.

velezrada, veličina, veličizný, velikánsky ↗ *veľký*

veliť (od 17. stor.) • Novšia obmena (*-iť* podľa tvarov prít. času, odtiaľ i min. čas *velil som*) staršieho *velieť*, *velím*, *velel som* (od 16. stor.). Východiskom výrazu je psl. **velěti*, **veljǫ*, príbuzné so stind. *vṛṇāti* ‚vyberá si, uprednostňuje, má rád', gr. *leiō* (λείω) ‚chcem', lat. *velle* ‚chcieť, priať si', gót. *wiljan*, sthnem. *wellen*, nem. *wollen* ‚chcieť', angl. *I will* ‚chcem, budem', lit. *pa-vélti* ‚dovoliť' a i. – všetko od ide. **u̯el-*, **u̯lei-*, **u̯lē(i)-* ‚chcieť, vyberať (si)'. Význam výrazu sa vyvíjal v smere ‚chcieť' > ‚žiadať, vyžadovať (aby sa niečo urobilo)' > ‚prikazovať' (*konať, ako v-í česť* ap.), odtiaľ i ‚vydávať (vojenské) rozkazy, riadiť z vojenského hľadiska' (v. *jednotke*, ***veliteľ***). Z odvodenín: ***povel*** (od **po-veli(e)ť* ‚prikázať') a i. Pozri aj ↗ *víla*, ↗ *volať*, ↗ *voliť*, ↗ *vôľa*.

veľký (od 15. stor.) • Vzniklo zrejme redukciou staršieho *veliký* (porov. jeho odvodeniny ***velik-ánsky***, ***velič-izný*** expr., ***z-velič-iť***, dial. *velic-e* ‚veľmi' ap.), z psl. **velikъ*, čo je odvodenina od psl. **velь* (porov. stčes. *velí* ‚veľký' a i.) – pozostatkom po ňom sú aj zloženiny typu ***veľ-dielo***, ***veľ-majster*** namiesto **veľko-dielo* ap.; k ***veľ-ryba*** pozri ↗ *ryba* (inak je utvorené ***vele-zrada***, podľa čes.); pozri aj ↗ *veľa*, ↗ *velebiť*, ↗ *vôl*, ↗ *zveľadiť*. Psl. **velь* sa usúvzťažňuje so stind. *várgaḥ* ‚skupina', gr. *halis* (ἅλις) ‚dosť', *eilō* (εἴλω) ‚zvieram, tlačím', lat. *vulgus* ‚dav, ľud' a i. (všetko od ide. **u̯el-* ‚tlačiť, stláčať'), čo naznačuje významový vývin v smere ‚(na)tlačený' > ‚zložený z viacerých častí' (porov. ↗ *mnohý*) > ‚veľký'. Iný výklad odvodzuje psl. **velь* od rovnakého koreňa ako ↗ *vládať*, t. j. ‚mať moc, byť mocný' > ‚byť veľký'. ***V-á noc*** je asi novšia náhrada za **Veľký deň* (porov. bulh. *Velikden [Великден]* ‚Veľká noc' a i.), čo je preklad za gr. *megalē hēmerā* (μεγάλη ἡμέρα) – novší názov vznikol podľa nočnej bohoslužby zo soboty na Veľkonočnú nedeľu; podľa toho zrejme i ***V. piatok***, ***týždeň*** (pred Veľkonočnou nedeľou). ***Veľkolepý*** je podľa rus. *velikolépnyj* (*великолепный*), od rus. *velíkij* (*великий*) ‚veľký' a staršieho *lépyj* (*лепый*) ‚pekný' (z psl. **lěpъ*; ďalej pozri ↗ *lepší*); rus. pôvodu (*veličiná*, *величина*) je asi aj ***veličina***, porov. domáce ***veľkosť***. – **veľmi** (od 15. stor.) • Psl. **velьmi*, pôvodne tvar inštr. pl. od psl. **velь*, t. j. doslova ‚veľkými' – význam ‚hodne' vznikol asi v kontextoch typu *potešiť sa veľmi* = ‚veľkými (vecami)'. – **veľmož** (od 19. stor.) • Pôvodne asi **veľmoža*, z psl. **velьmoža*, čo je zloženina **velь* a **moža* ako činiteľského mena k psl. **mogti* (↗ *môcť*) – doslova ‚kto veľa môže, kto má veľkú moc' ap.'; k významu porov. ***veľkomožný***.

velocipéd zastar. ‚bicykel' (od 19. stor.) • Z fr. *vélocipède*, utvoreného na základe lat. *vēlōx* ‚rýchly', *vēlōcitās* ‚rýchlosť' a *pēs*, gen. *pedis* ‚noha'. – **velodróm** ‚klopená cyklistická dráha' (od 20. stor.) • Z fr. *vélodrome*, čo je zloženina fr. *vélo* ‚bicykel' (skrátenie za fr. *vélocipède*) a *-drome*, podľa fr. *hippodrome* ‚dostihová dráha', prevzatého lat. prostredníctvom z gr.; ďalej pozri ↗ *hipodróm*.

veľryba ↗ *ryba*

veltlín ‚odroda viniča a hrozna' (od 20. stor.) • Podľa názvu údolia rieky Adda v sev. Taliansku (tal. *Valtellina*, nem. *Veltlin*).

velúr ‚látka podobná zamatu' (od 20. stor.) • Z fr. *velours*, ktorého východiskom je stfr. *velos* ‚látka s krátkymi vlasmi', prevzaté z prov. *velos*, ktorého východiskom je lat. *villōsus* ‚chlpatý', od lat. *villus* ‚chlp, vlas'.

vemeno, kniž., zastar. **vemä** (od 17. stor.) • Pôvodne *vymeno* (tak ešte dial.), **vymä* (porov. dial. *vimä*); forma *vemeno* (podľa nej i *vemä*) vznikla asimiláciou *y-e-* > *e-e-*, azda aj pod vplyvom slov ↗ *bremeno*, ↗ *semeno* ap. Forma *vymeno* vznikla na základe nepriamych pádov psl. **vymę*, gen. **vymene*. Výraz (psl. **vymę* < **ūdh-men*) súvisí so stind. *ū́dhar-*, gr. *ūthar* (*οὖθαρ*), lat. *ūber*, strhnem. *ūter*, nem. *Euter*, stangl. *ūder*, angl. *udder* ‚vemeno', lit. *ūdróti* ‚(o samici) stať sa kotnou' a i. – všetko od ide. **ēudh-*, **ōudh-*, **ūdh-* ‚vemeno', pôvodne azda ‚čo pučí, napúcha, zväčšuje objem' (možná odvodenina od slovesa zachovaného v rus. dial. *údiť (ýдumь)* ‚o zrne: nalievať sa, dozrievať'). Pozri aj ↗ *úd*.

venčiť¹ ↗ *veniec* – **venčiť²**, v nesprávnom *v. psa* ‚vyvádzať psa' (od 20. stor.) • Podľa čes. *venčiti*, pôvodne ‚byť, prechádzať sa vonku' (druhotne aj o vychádzkach so psom ap.), od čes. *venku* ‚vonku', odvodeného od čes. *ven*, zodpovedajúceho slk. ↗ *von*.

venerický lek., v spojení *v-é choroby* ‚pohlavné' (od 20. stor.) • Utvorené na základe lat. *morbus venerius* (prvýkrát údajne v 16. stor. ako označenie syfilisu), od lat. *morbus* ‚choroba' a *venerius* ‚súvisiaci s (telesnou) láskou', od lat. *venus*, gen. *veneris* ‚pôvab, krása; (zmyselná) láska, vášeň' (jej personifikáciou bola rím. bohyňa Venuša, lat. *Venus*).

veniec (od 16. stor.) • Psl. **věn-ьcь*, zdrobnenina od psl. **věnъ* (inou zdrobneninou je **věn-ъkъ* > slk. ***vienok*** poet., od 17. stor.) < **u̯oi-no-*, od ide. **u̯ei-*, **u̯eiə-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (↗ *viť*) – pôvodný význam výrazu bol ‚čo je uvité, upletené', porov. *viť v.* Z odvodenín: ***venčiť¹*** ‚zdobiť vencom' (iného pôvodu je ↗ *venčiť²* ‚vyvádzať psa').

veno (od 16. stor.) • Psl. **věno* (**u̯ēno-*). Porovnávalo sa so stind. *vasnán* ‚kúpna cena, hodnota', gr. *ōnos* (*ὦνος*; **u̯os-no-*) ‚cena zaplatená za niečo; nákup', lat. *vēnus* ‚predaj' (odtiaľ i lat. *vēnum dare* ‚dávať na predaj' > *vendere* ‚predávať'), od ide. **u̯es-no-* ‚kúpna cena' – pôvodne malo ísť o protihodnotu prinášanú ženíchom nevestinej rodine (tak ešte strus. *věno*, ВѢНО), po zmene svadobných zvyklostí sa výraz preniesol na majetok prinášaný do manželstva nevestou; takýto výklad psl. **věno* sprevádzajú fonetické ťažkosti. Inou možnosťou je usúvzťažňovanie psl. výrazu s gr. *hedna* mn. (*ἕδνα*) ‚svadobné dary, výbava' (z ide. **u̯ed-no-*, od ide. **u̯edh-*, **u̯ed-* ‚viesť; [o mužovi] privádzať si manželku', ↗ *viesť*), resp. aj so stangl. *wituma*, sthnem. *widamo*, nem. *Wittum* ‚veno', nem. *widmen* ‚venovať' a i. – v takom prípade azda všetko od ide. **u̯ed-mno-*, od rovnakého koreňa. Z odvodenín: ***venovať***, pôvodne ‚dať ako veno', z toho všeobecne ‚darovať' (k významovému posunu porov. i *dať*, ***dostať do vienka*** ‚ako dar').

ventilovať ‚vetrať, prevetrávať' (od 20. stor.) • Z lat. *ventilāre*, od lat. *ventus* ‚vietor'. Na základe významu ‚vetrať' (odtiaľ i ***ventilátor***) vzniklo ‚umožniť prúdenie (vzduchu)' (podľa toho ***ventil*** ‚súčiastka regulujúca pretekanie plynov, kvapalín v potrubí'), odtiaľ ďalej ‚uvoľniť napätie ap.' (hovor. *v. hnev*) i ‚rozprúdiť diskusiu o niečom obchádzanom' (hovor. *v. sporné otázky*).

ver', verabože ↗ *veru*

veraje ž. pomn. ‚zárubňa' (od 17. stor.) • Staršie aj sg. *veraj*, *verej* ž./m., *vereja* ž. – všetko od psl. **ver-ěja*/**ver-ějь*, čo je odvodenina od koreňa zachovaného v *za-vrieť* ‚zatvoriť' ap. (ďalej pozri ↗ *-vrieť²*) – pôvodným významom mohlo byť ‚čím sa zatvára (dom ap.); dvere', odtiaľ i ‚rám, v ktorom sú vsadené dvere'; iný výklad uvažuje o vývine ‚prestrkávať, strkať' > ‚čo sa strká (do zeme); kôl' > ‚koly, na ktorých sú upevnené dvere'. Pozri aj ↗ *verejný*.

veranda ‚prístavok domu plniaci funkciu chodby ap.' (od 20. stor.) • Z angl. *veranda(h)*, prevzatého z ind. jazykov; porov. hind. *varandā*, bengál. *bārandā* ‚krytý prístavok, terasa'. Ind. výrazy pochádzajú asi z port. *varanda* ‚terasa domu', čo je etymologicky málo jasný výraz – azda od lat. *vāra* ‚priečny trám; vidlicovité brvno', t. j. veranda ako ‚priestor ohradený trámami' ap.?

verbálny kniž. ‚vyjadrený slovami', lingv. ‚slovesný' (od 20. stor.) • Z lat. *verbālis* ‚slovný; slovesný', od lat. *verbum* ‚slovo; sloveso'. Porov. aj ↗ *adverbium*, ↗ *verva*.

verbovať ‚získavať na vojenskú službu' (od 17. stor.) • Z nem. *werben*, pôvodne ‚otáčať (sa), obracať (sa)', z toho význam ‚byť niečím

zamestnaný, snažiť sa niečo dosiahnuť, získať' > ,získavať, verbovať vojakov'. – **verbunk** ,starý mužský ľudový tanec', staršie i *verbung* (od 19. stor.) • Asi skrátenie pôvodného **ver-bungový tanec*, podľa nem. *Werbungs-tanz*, zloženého z nem. *Werbung* ,verbovanie' (od nem. *werben*) a *Tanz* (↗ *tanec*) – pôvodne išlo o tanec tancovaný pri vojenských odvodoch.

vercajg, vercajk subšt. ,náčinie, náradie' (od 18. stor.) • Z nem. *Werkzeug*, čo je zloženina nem. *Werk* ,práca; výsledok práce, dielo, stroj' a *Zeug* ,nástroj, prostriedok'. Porov. ↗ *verkeľ*.

verdikt kniž. ,rozhodnutie, rozsudok' (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (angl. *verdict*, nem. *Verdikt*) prevzaté zo strlat. *verdictum*, čo je variant pôvodného *verumdictum*, *veredictum* – k lat. *vērus* ,pravý, skutočný', *vērē* ,pravdivo, právom' (porov. i ↗ *verifikovať*) a *dictum* ,(to) povedané', od lat. *dīcere* ,povedať, vysloviť'.

verejný (od 17. stor.) • Odvodenina od staršieho *verej*, *vereja* ,rám dverí, zárubňa' (ďalej pozri ↗ *veraje*), t. j. ,súvisiaci s verajami'. Súčasný význam súvisí so staršou praxou, keď sa rôzne listy, vyhlášky ap. určené na známosť širšiemu publiku pribíjali na dvere domov; porov. aj ↗ *poster*.

veriaci ↗ *viera*

verifikovať odb. ,overovať pravdivosť' (od 17. stor.) • Zo strlat. *verificare*, doslova ,(u)robiť pravdivým', od lat. *vērus* ,pravý, skutočný', *vērum* ,pravda' (porov. i ↗ *verdikt*) a *-ficāre* (↗ *-fikovať*).

veriť (sa), veriteľ, verný ↗ *viera*

verkeľ hovor. ,hracia skrinka', pejor. ,akýkoľvek starý stroj ap.' (od 20. stor.) • Z rak. nem. *Werkel*, doslova ,strojček', čo je zdrobnenina od nem. *Werk* ,práca; výsledok práce, dielo; stroj' (porov. i ↗ *vercajg*). Z odvodenín: ***verklík***, od toho ***verklíkovať*** pejor. ,opakovať' (t. j. strojovo, mechanicky, netvorivo ap.).

vermút ,dezertné víno s prísadou aromatických byliniek a korenín' (od 18. stor.) • Z nem. *Wermut*, čo je skrátenie staršieho nem. *Wermut -wein*, doslova ,palinové víno', od nem. *Wermut* v pôvodnom význame ,palina'. Ide o málo jasné slovo, odvodzované od výrazu s významom ,horký', podľa charakteristických chuťových vlastností paliny.

vernisáž ,slávnostné otvorenie výstavy umeleckých diel' (od 20. stor.) • Z fr. *vernissage*, pôvodne ,potretie lakom', od fr. *vernis* ,lak, náter, politúra', čo je prevzatie zo strlat. *veronice;* ďalej pozri ↗ *fermež*. Súčasný význam fr. slova vznikol asi pod vplyvom angl. *varnishing day*, doslova ,deň lakovania' (od angl. *to varnish* ,natrieť lakom, fermežou', od angl. *varnish* ,lak' < fr.) – išlo o deň pred otvorením výstavy, keď vystavujúci maliari mali možnosť lakovať už zavesené obrazy; odtiaľ vo fr. ,súkromné otvorenie maliarskej výstavy pred jej oficiálnym otvorením', neskôr i ,slávnostné otvorenie'.

veronika ,liečivá bylina' (od 17. stor.) • Z bot. lat. *Veronica* – azda na počesť bl. Veroniky z Binasca (1445 – 1497), tal. mystičky.

versta ,stará ruská dĺžková miera (o niečo viac ako 1 km)' (od 20. stor.) • Z rus. *verstá* (*верста*), ktorého východiskom je psl. **vьrsta* (**vьrt-ta*), od rovnakého koreňa ako psl. **vьrtěti* (↗ *vrtieť*) – pôvodný význam bol ,otočenie, obrat (pluhu)', odtiaľ ,vzdialenosť medzi dvoma obratmi pluhu pri oraní' > ,dĺžková miera'. Pozri aj ↗ *vrstva*.

verš (od 17. stor.) • Z lat. *versus*, doslova ,rad' (z toho ,riadok v básni'), od lat. *vertere*, *versum* ,obracať' – význam slova sa vyvíjal asi v smere ,obracať' > ,obracanie zeme pri oraní pluhom; takto vzniknutá brázda' > ,línia, rad'. Pozri aj ↗ *verzála*.

vertikálny ,zvislý' (od 20. stor.) • Z lat. *verticālis*, čo je odvodenina od lat. *vertex*, gen. *verticis* ,pól; vrchol, vrch; hlava' (súvisí s lat. *vertere* ,krútiť, otáčať'). Význam ,zvislý' údajne vznikol na základe predstavy o smere spojnice medzi vrcholom oblohy a Zemou.

veru, poet. **ver'** ,naozaj, skutočne' (od 17. stor.) • Súvisí s ↗ *viera*, *veriť*. Vzhľadom na dial. *vera* ,veru' (porov. i spis. ***vera-bože*** expr. ,id.') sa uvažovalo o pádových formách substantíva *viera* (porov. i *namojveru* expr. ,skutočne, naozaj' < **na moju vieru [prisahám, že je to tak*, ap.]). Pravdepodobnejší sa však zdá názor, že ide o starý slovesný tvar (*veru* < **věru* < psl. **věrjǫ* ,verím'), ktorý poklesol na časticu v kontextoch typu *to je, verím, pravda* > *to je veru pravda* ap. – k časticiam podobného pôvodu porov. ↗ *reku* ap.

verva ,nadšenie, zápal, elán' (od 19. stor.) • Z fr. *verve*, ktorého východiskom je asi neskoré lat. *verva* ž., vzniknuté z lat. *verba* mn., od lat. *verbum* ,slovo' (porov. i ↗ *verbálny*). Vznik významu typu ,nadšenie' sa vysvetľuje posunom ,Božie slová, Božia zvesť' > ,inšpirácia, nadšenie ap.'.

verzála, verzálka ,veľké písmeno abecedy (v titulkoch a na začiatku sadzby)' (od 20. stor.) • Zrejme podľa lat. *(littera) versālis*, doslova

‚veršové písmeno‘, od lat. *versus* (↗ *verš*) – išlo by o pôvodné označenie veľkých písmen na začiatku jednotlivých veršov.

verzia ‚znenie, obmena‘ (od 20. stor.) • Zo strlat. *versio*, utvoreného na základe lat. *vertere, versum* ‚obrátiť; preložiť do iného jazyka‘. Slovo pôvodne znamenalo ‚preklad (do iného jazyka)‘, neskôr sa význam zovšeobecnil v smere ‚inojazyčná verzia‘ > ‚jedna z podôb, obmena ap.‘. – **verzus** kniž. ‚kontra‘, pôv. pís. *versus* (od 20. stor.) • Z lat. *versus* ‚smerom (k, do)‘; súvisí s lat. *vertere, versum* ‚obrátiť, obracať‘.

ves, v miestnych názvoch (***Horná V.*** ap.) (od *14. stor.) • Psl. **vьsь* (**u̯ik̑-*); súvisí so stind. *vít, viś-* ‚(rodinná) usadlosť, rod‘, avest. *vīs-* ‚dom, dvor, dedinská osada‘, gr. *oikos* (οἶκος) ‚dom‘, alb. *vis* ‚územie, oblasť‘, lat. *vīcus* ‚skupina domov, osada‘, gót. *weihs* ‚dedina‘, lit. *viẽš-patis* ‚pán, vládca‘ (pôvodne asi ‚pán domu‘) a i. – všetko od ide. **u̯eik̑-*, **u̯ik̑-*, **u̯oik̑o-* ‚dom, osada‘. Z odvodenín: ***vieska.***

veselý (od *15. stor.) • Psl. **veselъ*, príbuzné s lot. *vęsęls* ‚zdravý‘ – ide azda o odvodeninu od ide. **u̯ĕsu-* ‚dobrý‘ (porov. stind. *vásuḥ* ‚id.‘, stír. *fó* ‚dobrota‘ a i.). Z odvodenín: ***veselie***, pôvodne ‚veselosť‘, z toho ‚svadba s hostinou‘; ***veselica*** a i.

-vesiť, v predponových slovesách (*zvesiť* ap.) (od *15. stor.) • Psl. **věsiti;* kauzatívum k psl. **viseti* (↗ *visieť*), doslova ‚spôsobovať, aby niečo viselo‘. Z odvodenín: ***vešať*** (**věs-j-ati*); ***obesiť*** (z *ob-vesiť*); ***privesiť*** zried., ***vyvesiť***, ***zavesiť***, od toho ***príves(ok)***, ***výveska***, ***záves;*** ***odvesna*** geom. ‚jedna zo strán trojuholníka zvierajúcich pravý uhol‘ (podľa čes. *odvěsna;* odvesny akoby „viseli“ od vrcholu pravého uhla) a i. Pozri aj ↗ *povesno.*

veslo (od 17. stor.) • Psl. **veslo* (**vez-slo*), doslova ‚čo slúži na vezenie‘ – názov nástroja od psl. **vezti* (↗ *viezť*). Z odvodenín: ***veslovať*** a i.

vesmír ‚kozmos‘ (od 19. stor.) • Podľa čes. *vesmír*, ktoré bolo utvorené asi pod vplyvom stsl. *vьsь mirъ* (**ВЬСЬ МИРЪ**) ‚(všetok) svet‘ (podľa toho aj staršie skloňovanie typu čes. *vesmír: všehomíra/-u, všemumíru* ap.). Stsl. *vьsь* ‚všetok‘ súvisí s psl. **vьchъ* ‚id.‘ (ďalej pozri ↗ *všetok*); *mirъ* ‚svet‘ je etymologicky totožné s psl. **mirъ* (↗ *mier*) – význam sa vyvíjal asi v smere ‚mier, pokoj‘ > ‚spoločenstvo, obec ľudí žijúcich v mieri‘ > ‚svet‘.

vesna kniž., poet. ‚jar‘ (od 19. stor.) • Asi podľa rus. *vesná* (*весна*), ktorého východiskom je psl. **vesna*, súvisiace so stind. *vasantáḥ*, arm. *garun*, gr. *ear* (ἔαρ), lat. *vēr*, lit. *vãsara* ‚leto‘ a i. – všetko od ide. **u̯es-r̥-*, gen. **u̯es-n-es* ‚jar‘. K možným domácim reflexom slova porov. ↗ *prvosienka.*

vesta ‚časť mužského odevu‘ (od 18. stor.) • Z román. jazykov (fr. *veste*, tal. *veste*); východiskom je lat. *vestis* ‚odev‘. Porov. aj ↗ *investovať*, ↗ *reverenda*, ↗ *transvestizmus.*

vestibul ‚vstupná hala niektorých verejných budov‘ (od 20. stor.) • Z lat. *vestibulum* ‚vchod do domu, predsieň‘.

vestník ↗ *vedieť*

vešať ↗ *-vesiť*

veštec (od *16. stor.) • Pravdepodobne odvodenina od nezachovaného **vešti* (porov. csl. *věštь* (**ВѢЩЬ**) ‚skúsený‘, rus. *véščij* (*вещий*) ‚prorocký‘, stčes. *věščí, věští* ‚obdarený vešteckým umením‘ a i.), ktorého východiskom je psl. **věščь* (**věd-t-j-*) ‚ten, ktorý vie‘, od rovnakého koreňa ako psl. **věděti* (↗ *vedieť*). Z ďalších odvodenín (od **vešti*): ***veštica***, ***veštiť***, ***veštba*** a i.

veta ‚základná komunikatívna jednotka jazyka tvoriaca významový a formálny celok‘ (od 19. stor.) • Od ↗ *vetiť;* nahradilo staršie *sada* ‚id.‘ (u Ľ. Štúra), zrejme utvorené podľa nem. *Satz* (súvisí s nem. *setzen* ‚sadiť‘, staršie i ‚rozprávať‘). Z odvodenín: ***súvetie*** (↗ *su-*) a i.

veterán ‚(vojenský) vyslúžilec‘ (od 18. stor.) • Z lat. *veterānus* ‚starý; ktorý zostarol vo vojenskej službe‘, od lat. *vetus*, gen. *veteris* ‚starý‘. – **veterinár** ‚zverolekár‘ (od *18. stor.) • Z lat. *veterīnārius* ‚súvisiaci s liečením domácich zvierat; zverolekár‘, od lat. *veterīnus* ‚(o zvierati) ťažný‘, pôvodne asi ‚(o koni) dostatočne starý, silný ap.‘ – výraz je odvodený od lat. *vetus*, gen. *veteris* ‚starý‘.

veterník ↗ *vietor*

vetchý (od 16. stor.) • Psl. **vetъchъ* (**u̯et-ŭs-*); súvisí s chet. *witt-*, stind. *vatsaráḥ*, gr. *etos* (ἔτος), alb. *vit* ‚rok‘, lat. *vetus* ‚starý‘, gót. *wiþ-rus* ‚jahňa‘ (t. j. ‚ročné mláďa, zviera‘), sthnem. *widar*, nem. *Widder* ‚baran‘, lit. *vẽtušas* ‚dávny, starý‘ a i. – všetko od ide. **u̯et-* ‚rok‘; odtiaľ aj ‚majúci mnoho rokov‘ > ‚starý, vetchý‘.

vetiť kniž. zastar. ‚hovoriť, vravieť‘ (od *18. stor.) • Psl. **větiti* (**u̯oit-*); porovnáva sa s avest. *vaēϑ-* ‚súdne zisťovať (vinu)‘, lit. *vaitėnti* ‚hovoriť o niečom, posudzovať‘, stprus. *waitiāt* ‚hovoriť, rečniť‘. Z odvodenín: ***odvetiť*** ‚odpovedať‘ (od toho ***odveta***, pôvodne ‚odpoveď‘, odtiaľ ‚odpoveď na niečo zlé ap.; odplata, pomsta‘), ***dôvetok*** ‚dodatočná poznámka‘ (od

*do-větiti ‚dopovedať'), **prívet** ‚úvodný pozdrav, prejav' (podľa rus. *privét (привет);* od *pri-větiti (sę)* ‚prihovoriť sa', porov. i *prívetivý* – pôvodne azda ‚prihovárajúci sa, [ľahko] nadväzujúci kontakt, vľúdny'?), *závet* ‚posledná vôľa, testament' (od *za-větiti ‚zanechať [na základe ústneho vyjadrenia]', k významu porov. *od-kázať*) a i. Pozri aj ↗ *obecať*, ↗ *obeť*, ↗ *soviet*, ↗ *veta*.

veto ‚vyjadrenie nesúhlasu, ktorým možno prekaziť uskutočnenie nejakého rozhodnutia' (od 19. stor.) • Z lat. *vetō* ‚zakazujem' (od lat. *vetāre* ‚zakazovať' > slk. ***vetovať***) – týmto slovom mohli tribúni ľudu v Ríme zakročiť proti rozhodnutiu ktoréhokoľvek úradu či úradníka (okrem diktátora), keď sa zdalo, že je poškodený záujem plebejov.

vetva, staršie i *vetev* (od 17. stor.) • Psl. *větvь (*u̯oi-t-); súvisí so stind. *vetasáḥ* ‚druh trstiny', gr. *oisos* (*οἶσος*) ‚druh rozkonáreného kríka', lat. *vītis* ‚vinič', stprus. *witwan* ‚vŕba' a i. – všetko od ide. *u̯ei-, *u̯eiə- ‚krútiť, točiť, ohýbať' (↗ *viť*); išlo asi o pomenovanie ohybných konárikov, ktoré sa využívali na pletenie košov ap., resp. o výrastky popínavých, vinúcich sa rastlín. Z odvodenín: ***odvetvie*** ‚odbor (činnosti, hospodárstva ap.)'.

veverica ‚zool. Sciurus' (od 17. stor.) • Psl. *věverica (*u̯ē-u̯er-); súvisí s perz. *varvarah* ‚veverica', lat. *vīverra* ‚tchor', wales. *gwiwer*, stangl. *āc-weorna*, *āc-wern*, nem. *Eichhorn* ‚veverica', lit. *voverẽ*, *vėverìs* ‚veverica' a i. – všetko od koreňa *u̯er- (časť uvedených výrazov – psl., perz., lat., wales., lit. – bola utvorená jeho [čiastočným] zdvojením), nie celkom jasného pôvodu. Usúvzťažňoval sa s ide. *u̯er- ‚krútiť, točiť, ohýbať' (↗ *vrtieť;* ide azda o názvy motivované ohnutým chvostom časti príslušných zvierat, resp. ich vrtkosťou, pohyblivosťou?); novšie sa vychádza aj z ide. *u̯er- ‚bežať, rýchlo sa pohybovať' (porov. napr. stsl. *variti* (**ВАРИТИ**) ‚ísť napred, predbehnúť niekoho a i.', rus. *pro-vórnyj (проворный)* ‚rýchly, náhlivý', lit. *varýti* ‚hnať' a i.).

vezír ‚vysoký úradník v niektorých islamských krajinách' (od 17. stor.) • Z tur. *vezir*, čo je prevzatie z arab. *wazīr* ‚id.'.

veža (od 16. stor.) • Psl. *veža (*vez-ja), od psl. *vezti (↗ *viezť*); pôvodne ‚vezenie', druhotne ‚čo sa vozí, vezie' (aj o prevážanom prístrešku ap.) – k možnému významovému vývinu porov. strus. *veža* (**ВЄЖА**) ‚ľahká obytná stavba (krytý koč, stan, šiator); kočovnícky tábor, osada; pevnostná stavba, veža'. Z odvodenín: ***vežiť sa*** kniž. ‚týčiť sa', ***vežiak*** hovor. ‚výšková budova' a i.

vhod, vhodný ↗ *hody*

vhupnúť ↗ *hup*

viac, viacej (od 15. stor.) • Z pôvodného *viace (porov. stčes. *viece*, čes. *více;* novšie koncové *-ej* ako v *menej*, *ďalej* a i.), ktorého východiskom je psl. *vęt-je s. ‚(to) väčšie; viac', čo je tvar komparatívu od koreňa *vęt- (*u̯ent-), usúvzťažňovaného so stind. *vanóti* ‚túži po niečom, usiluje sa o niečo, má rád', lat. *venus* ‚pôvab, krása' (odtiaľ i personifikované *Venus* ‚Venuša, bohyňa krásy'), sthnem. *wunsc(h)*, nem. *Wunsch* ‚želanie' a i., ako aj so stsl. *uniti* (**ОУНИТИ**) ‚chcieť' – všetko azda od ide. *u̯en-, *u̯enə- ‚usilovať sa o niečo; želať si, mať rád, byť uspokojený; získavať (prácou), namáhať sa; dosahovať'; významový vývin psl. *vętje ‚viac' však nie je dostatočne jasný. Pozri aj ↗ *väčší*.

viadukt ‚dopravná stavba vedúca ponad údolie ap.' • Z angl. *viaduct*, tam utvorené r. 1816 obmenou (podľa lat. *via* ‚cesta') staršieho angl. *aqueduct* ‚vodovod', prevzatého zo strlat. *aqueductus*. Východiskom strlat. výrazu je lat. *aquae ductus*, od lat. *aqua* ‚voda' a *ductus* ‚vedenie', od lat. *dūcere*, *ductum* ‚viesť'.

Vianoce (od 15. stor.) • Staré, už predveľkomoravské prevzatie (neskoré psl. *vęnocę) nem. pôvodu, porov. strhnem. *wīnnahten*, dnešné nem. *Weihnachten* ‚Vianoce' – východiskový výraz je zložený zo sthnem. *wīh* ‚svätý, zasvätený' (porov. dnešné nem. *weih-en* ‚svätiť, zasväcovať') a sthnem. *naht* (nem. *Nacht*) ‚noc'; vznikol zrejme na základe spojenia doloženého v 12. stor. v podobe *ze den wīhen nahten* ‚vo sväté noci' (sviatok sa asi oslavoval niekoľko dní) – odtiaľ slk. *Vianoce* pomn.

viať, *vejem* (od 16. stor.) • Psl. *vějati, *vějǫ; súvisí so stind. *vā́ti* ‚veje, fúka', gr. *aēmi* (*ἄημι*) ‚fúkam, vaniem', gót. *waian*, sthnem. *wā(h)en*, nem. *wehen* ‚fúkať, viať' a i. – všetko od ide. *au̯(e)-, *au̯ē(i)-, *u̯ē- ‚viať, fúkať, dýchnuť'. Z odvodenín: ***naviať***, ***zaviať***, od toho ***návej***, ***závej;*** staršie *poviať*, k tomu ***povievať;*** podobne ***vyvievať*** (od ***vyviať*** ‚viatím odstrániť, prečistiť'), odtiaľ ***výveva*** ‚prístroj na vyčerpávanie plynných látok v uzavretom priestore', a i. Pozri aj ↗ *vanúť*, ↗ *vejár*, ↗ *vietor*, ↗ *vôňa*, ↗ *zviechať sa*.

viazať, *viažem* (od 15. stor.) • Psl. *vęzati, *vęžǫ – obyčajne sa odvodzuje od ide. *anĝh- ‚úzky, zužovať, sťahovať, zväzovať'; ďalej pozri

↗ *úzky*. Z odvodenín: ***väzba***[1] ‚viazanie' (k *väzba*[2] pozri ↗ *väzeň*); ***obviazať, uviazať, zaviazať, zviazať***, od toho ***obväz, úväzok, záväzok*** (s presunom do abstraktnej sféry: ‚čo viaže' > ‚povinnosť' ap., k tomu i ***záväzný***), ***zväz(ok)*** a i. Pozri aj ↗ *húžva*, ↗ *motúz*, ↗ *pavúz*, ↗ *reťaz*, ↗ *uzol*, ↗ *väzeň*, ↗ *väzieť*, ↗ *väzy*.

viaznuť ↗ *väzieť*

vibrovať ‚chvieť sa' (od 20. stor.) • Z lat. *vibrāre* ‚uvádzať do pohybu, otriasať, chvieť'. Porov. aj ↗ *environmentálny*.

vibramka hovor. ‚športová obuv s ryhovanou gumovou podrážkou' • Podľa spojení typu *obuv s vibramovou podrážkou*, t. j. s podrážkou *Vibram* (ochranná známka od r. 1937; podľa tal. výrobcu *Vi*taleho *Bram*aniho).

vice- ‚zastupujúci' (*vicekonzul*, *viceprezident* ap.), ‚nachádzajúci sa na druhom mieste' (*vicemajster*, *vicemiss* ap.) (od 15. stor.) • Z lat. *vice* ‚namiesto (koho)', pôvodne tvar abl. sg. od lat. *vicis* ‚striedanie, zmena; náhrada'. Pozri aj ↗ *vikár*.

vicinálny zastaráv. ‚miestny, lokálny' (od 19. stor.) • Z lat. *vīcīnālis*, doslova ‚susedský', od lat. *vīcīnus* ‚sused', odvodeného od lat. *vīcus* ‚osada, mestečko; (v meste) ulica, časť mesta, štvrť'.

vid ↗ *vidieť*

video- ‚súvisiaci s obrazovým záznamom' (*videokamera*, *videonahrávka* ap.) • Podľa angl. *video-* (doložené od r. 1937), vytvoreného na základe lat. *vidēre* ‚vidieť', *videō* ‚vidím'.

vidiek ‚oblasť mimo (veľkého, hlavného) mesta', staršie i ‚kraj, krajina, župa, stolica' (od 15. stor.) • Z maď. *vidék*, nejasného pôvodu – predpokladá sa aj prevzatie zo sl. **vy-degъ* vo význame ‚zem (získaná vypaľovaním)', od koreňa **deg-* ‚horieť'; ďalej pozri ↗ *decht*.

vidieť (od 15. stor.) • Psl. **viděti* (**u̯eid-*); súvisí so stind. *vindáti* ‚nachádza, objavuje', arm. *e-git* aor. ‚našiel', gr. *eidomai* (*εἴδομαι*) ‚javím sa, zdám sa', lat. *vidēre* ‚vidieť', lit. *iš-výsti* ‚pozrieť sa' a i. – všetko od ide. **u̯(e)id-* ‚zbadať, uvidieť, vidieť'. Z odvodenín: ***vid***, v spojení *ani v-u, ani slychu* hovor., doslova ‚videnie' (*slovesný v.* vzniklo – podľa rus. *vid (вид)*? – posunom ‚čo je viditeľné' > ‚[viditeľný] tvar, forma ap.', porov. *aspektológia* odb. ‚náuka o slovesnom vide', od ↗ *aspekt*); ***vidina; vidno***, od staršieho *vidný* ‚viditeľný; plný svetla ap.' (porov. ***oči-vidný***); ***nevidomý***, od staršieho *vid-omý* ‚vidiaci' (aj ‚viditeľný', odtiaľ i ***navidomoči*** < **na vidomo očí* ‚na to, čo je viditeľné očiam'); ***nenávidieť*** (staršie ‚nerád vidieť, nemať rád'), od **na-viděti*, doslova asi ‚dívať sa *na* niekoho/niečo (so zaľúbením, s potešením ap.)', k tomu ***nenávisť*** (*-visť* < **-vid-tь*); podobne ***závidieť*** (t. j. asi ‚dívať sa, obzerať sa *za* niekým ap.'), ***závisť*** a i. Pozri aj ↗ *navštíviť*, ↗ *vedieť*.

vidly (od 16. stor.) • Tvar mn. č. od **vidla* ž. (porov. odvodené ***vidl-ica, vidlička***); **vidla* je asi pôvodné kolektívum, resp. tvar mn. č. (podľa počtu rohov na vidlách = dva a viac) od psl. **vidlo* ‚čo slúži na vitie', odvodeného od psl. **viti* (↗ *viť*). **Vidlo* asi pôvodne označovalo nástroj na navíjanie priadze, neskôr sa prenieslo aj na iné nástroje podobného tvaru; zariadenie na navíjanie priadze bolo potom spresňujúco nazvané ↗ *motovidlo* (k *motať*).

vidovať ‚po prezretí podpisom overovať' (od 20. stor.) • Podľa formulky „*vidi* + podpis" – *vidi* je lat. *vīdī* ‚videl som', čo je tvar perfekta od lat. *vidēre* ‚vidieť'.

vidno ↗ *vidieť*

viečko ↗ *veko*

viecha (od 16. stor.) • Psl. **věcha* (**u̯ois-ā*); súvisí s lat. *virga* ‚prút', sthnem. *wisc*, nem. *Wisch* ‚vecheť slamy' a i. – všetko od ide. **u̯eis-* ‚krútiť (aj o ohybných prútoch ap.)', čo je rozšírenie ide. **u̯ei-* ‚krútiť a i.' (↗ *viť*). Slovo pôvodne označovalo asi zväzok slamy (porov. *slamené v-y na kúrenie* ap., ↗ *vecheť*), ktorý sa od stredoveku používal aj ako vývesný znak na súkromných vinohradníckych domoch (symbol, že tam čapujú víno z vlastnej úrody); podľa toho aj *viecha* ‚vináreň s predajom vína z vlastnej úrody (označená zväzkom slamy, čečiny, viniča nad vchodom)', porov. *ísť pod v-u* ‚do takejto vinárne', *sedieť pod v-ou*. Porov. aj ↗ *víchor*.

vienko ↗ *veno*

vienok ↗ *veniec*

viera (od 15. stor.) • Psl. **věra;* súvisí so stsev. *Vár* ‚bohyňa prísahy', *várar* mn. ‚sľub', stangl. *wǣr* ‚spojenectvo; zmluva; sľub; vernosť', sthnem. *wāra* ‚zmluva, vernosť, ochrana', strdnem. *wāre* ‚zmluva, mier' – všetko z ide. **u̯ērā*, od ide. **u̯er-*, **u̯erə-* ‚(preukazovať) láskavosť', **u̯ēro-* ‚dôveryhodný, pravdivý' (porov. gr. *epi-ēranos* (*ἐπιήρανος*) ‚príjemný, vítaný', lat. *vērus* ‚pravdivý, pravý', stír. *fír*, sthnem. *wār*, nem. *wahr* ‚pravdivý' a i.). Z odvodenín: ***veriť, verný; (ne)veriaci*** i ***neverec; veriť sa*** ‚zaprisahávať sa', t. j. asi ‚prisahať na svoju vieru', porov. ***namojveru*** expr. ‚skutočne, naozaj' < **na moju vieru [prisahám, že je to*

tak] i ↗ *veru;* s podobným významom asi aj ***neverný, spreneveriť*** (,porušiť prísahu, vernosť' > ,defraudovať'?); ***veriteľ*** (doslova ,kto verí [niekomu]', t. j. považuje ho za dôveryhodného na poskytnutie pôžičky), ***úver*** (od staršieho *u-veriť niekomu tovar* ,zveriť, poskytnúť tovar na pôžičku'); ***zdôveriť sa*** predpokladá staršie **do-věriti (sę)* ,dať, odovzdať (sa) do niečej *viery*, spoľahlivosti ap.' (odtiaľ i ***dôvera, dôverovať***), k významu spoľahlivosti porov. aj ***zveriť (sa), poveriť*** (niekoho niečím); ***overiť, preveriť*** (s významom zisťovania pravdivosti, dôveryhodnosti ap.); ***povera,*** azda od staršieho *po-veriť* ,uveriť (niečomu)'; ***vierouka*** (↗ *učiť*), ***vierozvest*** i ***vierozvestca*** kniž. (↗ *vedieť*), a i.

vieska ↗ *ves*

viesť, *vediem* (od 15. stor.) • Psl. **vesti* (**ved-ti*), **vedǫ;* súvisí so stind. *vadhū́ḥ* ,nevesta', avest. *vaδū-* ,žena, pani', stír. *feidid* ,vedie', lit. *vèsti, vedù* ,viesť; ženiť sa' a i. – všetko od **u̯edh-*, **u̯ed-* ,viesť; (o mužovi) privádzať si manželku'. Z odvodenín: ***vodiť*** (psl. **voditi,* iteratívum k **vesti*); ***vodca, vodič*** i ***lodi-vod*** ap. (pozri aj ↗ *vojvoda*); ***vôdzka*** ,remienok, za ktorý sa vodia zvieratá' (od **vôdza* < psl. **vod-ja* ,[čo slúži na] vodenie'); ***naviesť, priviesť, uviesť, zviesť*** ap., k tomu ***návod, prívod, úvod, zvod*** (**-vodъ*) atď.; podobne ***dôvod*** (staršie i ,dôkaz, argument', zrejme od staršieho *do-viesť* ,priviesť [k súdu]'), ***obvod*** (od *ob-viesť* ,viesť okolo niečoho'), ***pôvod*** (asi ,začiatok [vedenia]', od *po-viesť* ,začať viesť'), ***sprievod*** (od **s-pre-viesť*, **s-pre-vodiť* ,spoločne [od]viesť cez niečo', porov. i ***sprevádzať*** < **-vad-j-ati*), ***závod*** (k staršiemu *zaviesť obchod, dielňu* ,dosiahnuť, že niečo dobre prosperuje', porov. *zavedená firma* obch.) a i. ***Podviesť*** ,oklamať' (k tomu ***podvod***) súvisí asi s predstavou o (nečestnom) *pod-vedení* popod nejakú prekážku ap.; podobne staršie *za-viesť* ,oklamať' (pôvodne o zavedení na nesprávne miesto?), odtiaľ ***zavádzať*** ,klamať' (*z. verejnosť*); ***vyviesť*** ,vyparatiť' (*v. hlúposť*), ***vyvádzať*** ,vystrájať' nadväzujú na východiskové ,priviesť (von, na svet)' > ,vytvoriť, urobiť ap.' (porov. staršie *vyviesť osoh* ap.). ***Prevádzka*** ,činnosť' (*uviesť do p-y* ap.) je od staršieho *previesť, prevádzať* ,vykon(áv)ať, realizovať', podľa nem. *durch-führen* ,previesť niekoho cez nejaké miesto; doviesť niekoho, niečo do cieľa; dokončiť niečo, vykonať', zloženého z nem. *durch* ,cez' a *führen* ,viesť' (resp. podľa čes. *pro-vésti*). Pozri aj ↗ *nevesta,* ↗ *veno.*

vietor (od 16. stor.) • Psl. **větrъ* (**u̯ē-tr-*); súvisí s lit. *vėtra* ,búrka, zlé počasie', stprus. *wetro* ,vietor' a i. – všetko od ide. **u̯ē-* (↗ *viať*). Z odvodenín: ***veterník*** ,figúrka na ukazovanie smeru vetra' (prenesené i na ďalšie predmety v tvare otáčajúcej sa ružice – hračka, zákusok); ***návetrie, závetrie*** (o miestach nachádzajúcich sa „na vetre", resp. „za vetrom"); ***povetrie*** (pozri aj ↗ *vzduch*) a i.

viezť, *veziem* (od 15. stor.) • Psl. **vesti* (**vez-ti*), **vezǫ;* súvisí so stind. *váhati* ,vedie, vezie, ťahá', avest. *vaz-* ,jazdiť', gr. *ochos* (*ὄχος*) ,voz', lat. *vehere* ,viezť, voziť; ťahať, niesť', stír. *fén* ,druh voza', sthnem. *wegan*, nem. *be-wegen* ,hýbať, pohybovať', *wiegen* ,kolísať, kývať', lit. *vèžti* ,viezť' a i. – všetko od ide. **u̯eĝh-* ,pohybovať, ťahať, viezť ap.'. Z odvodenín: ***voziť*** (psl. **voz-i-ti*, iteratívum k psl. **vez-ti*), od toho ***vozidlo*** ap.; ***voz*** (psl. **vozъ*), od neho ***vozeň, vozovka*** (od staršieho *vozová cesta* ,po ktorej chodia vozy'); ***previezť***, k tomu ***prevoz*** ,prevezenie, prevážanie' i ***prievoz*** ,miesto, prostriedok na prevoz' (odlíšené kvantitou *e/ie*); podobne ***vyviezť, doviezť*** ap., k tomu ***vývoz, dovoz*** i ***vyvážať, dovážať*** (**-važati* < **vōz-j-*), odtiaľ azda aj ***zadovážiť***, ak je z pôvodného ,zaobstarať dovezením', a nie ,navážiť, dovážiť (do potrebného množstva ap.)', od ↗ *váha;* ***povoz*** (k staršiemu *po-viezť* ,odviezť') a i. Pozri aj ↗ *úvoz,* ↗ *veslo,* ↗ *veža.*

vigília cirk. ,deň (večer) pred veľkým sviatkom' (od 16. stor.) • Z lat. *vigilia*, pôvodne ,(nočné) bdenie' (z toho cirk. lat. aj ,nočná náboženská slávnosť; deň pred významnejším sviatkom'), od lat. *vigil* ,bdejúci, nespiaci', od lat. *vigēre* ,byť plný života, byť svieži'. Porov. i ↗ *figeľ.*

vigvam ,obydlie Indiánov v Severnej Amerike' (od 20. stor.) • Z indián. jazykov Sev. Ameriky (odžibwejské *wigwaum, wigiwam*, doslova ,ich dom'), do Európy preniklo prostredníctvom angl. *wigwam.*

víchor (od 16. stor.) • Psl. **vichъrъ*, resp. **vichorъ;* azda odvodenina od slovesa zachovaného v sln. *víhati* ,ohýbať, vykrúcať (nahor); mávať niečím; (o búrke) burácať', ukr. *vycháty* (*виxaти*) ,kývať, mávať' a i. Jeho východiskom môže byť psl. **vich-a-ti*, od ide. **u̯eis-* ,krútiť a i.' ako rozšírenia ide. **u̯ei-* (↗ *viť*), pozri aj ↗ *viecha;* podľa iného výkladu tu ide o pôvodné **vi-cha-ti* ako intenzívum od psl. **viti* (↗ *viť*) – k vývinu ,krútiť ap.' > ,víchor' (v zmysle obidvoch výkladov) porov. aj slk. dial. *krútňava* ,metelica, fujavica' ap.

vika ‚ľadník (bot. Vicia)', staršie i *vikva* (od 17. stor.) • Nem. pôvodu, azda už zo sthnem. *wicka* (dnešné nem. *Wicke*), čo je staré prevzatie z lat. *vicia* ‚id.', od lat. *viēre* ‚viť, pliesť' – pomenovanie súvisí s tým, že ide o popínavú, vinúcu sa rastlinu.

vikár ‚zástupca cirkevného hodnostára', staršie i *vikárius* (od 16. stor.) • Z cirk. lat. *vicārius*, od lat. *vicārius* ‚zaujímajúci miesto', od lat. *vicis* ‚striedanie, zmena; náhrada'. Pozri aj ↗ *vice-*.

víkend ‚koniec týždňa (sobota a nedeľa)' (od 20. stor.) • Z angl. *weekend*, doslova ‚koniec týždňa', od angl. *week* ‚týždeň' a *end* ‚koniec'.

vikier ‚výstupok na streche s okienkom' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *vikýř* (staršie i *vikéř*), čo je novšia forma za stčes. *vikuš* (novšie zakončenie *-ýř* je zrejme podľa čes. *arkýř*, ↗ *arkier*) – výraz je prevzatý zo strhnem. *wīc-hūs* ‚bojový domček (na hradbách ap.)', od sthnem. *wīg*, *wīc* ‚boj, vojna' a *hūs* (dnešné nem. *Haus*) ‚dom'.

vila ‚väčší rodinný dom so záhradou' (od 20. stor.) • Z tal. *villa*, ktorého východiskom je lat. *vīlla* ‚(vidiecky) majetok, gazdovstvo, majer, vila'. Pozri aj ↗ *extravilán*, ↗ *intravilán*.

víla (od 19. stor.) • Psl. **vila*, málo jasný výraz. Odvodzovalo sa od psl. **vilъ* ‚silný, prudký a i.' (porov. stčes. *vilý* ‚nemúdry, pochabý', ako aj odvodené čes. *vil-n-ý* ‚zmyselný, smilný' a i.), od ide. **u̯ei-* ‚byť mocný ap.' (ďalej pozri ↗ *voj*); k predpokladanému pôvodnému významu ‚prudký, nespútaný, divoký ap.' porov. *divá žienka* (o mytologickej bytosti). Iný výklad usúvzťažňuje psl. **vila* s psl. **viti* (↗ *viť*) – v takom prípade by mohlo ísť o 1. personifikovaný obraz búrky, víchrice ap. (k pomenovaniu pozri ↗ *víchor*), resp. o 2. označenie zlej bytosti, škodiacej človeku; k vývinu ‚krútiť, viť ap.' > ‚zlý' porov. ide. **lenk-* ‚ohýbať' (↗ *ľakať*) > stsl. *lǫka* (ЛѪКА) ‚lesť, úklady', odtiaľ *lǫkavъ* (ЛѪКАВЪ) ‚zlý, ničomný, ľstivý, úskočný', *lǫkavyi* (ЛѪКАВЪИ) ‚diabol', ↗ *krivda* a i. Uvažovalo sa aj o možnej odvodenine od ide. **u̯el-* ‚chcieť, vyberať (si)' (↗ *veliť*) s pôvodným významom ‚vábiaci prízrak ap.' – porov. i lit. *vilióti* ‚vábiť, klamať', lot. *vil̂t* ‚klamať, mámiť' a i., odvodzované od rovnakého koreňa.

vina (od 15. stor.) • Psl. **vina* (**u̯ei-n-*); súvisí s lit. *vainà* ‚chyba, nedostatok, hana', lot. *vaĩna* ‚previnenie, vina' a i. – všetko od ide. **u̯ei-* ‚vrhnúť sa, zaútočiť (na niečo) ap.'; ďalej pozri ↗ *voj*. Z významového hľadiska asi ‚útočenie' > ‚prenasledovanie (páchateľa zlého činu ap.)' > ‚(trestné) stíhanie' > ‚trest, pokuta' (porov. staršie *dať dva peniaze v-y* ‚ako pokutu', *vyplatiť v-u* ap.) > ‚priestupok ap. (ako príčina trestu)' (*dopustiť sa v-y*, ***previniť sa***) > ‚príčina (niečoho záporného), zodpovednosť za to' (*to je tvoja v.*, porov. aj ***obviniť*** ‚pririeknuť vinu, zodpovednosť', ***zaviniť*** ‚zapríčiniť': *z. nehodu*). Z ďalších odvodenín: ***povinný***, azda od spojenia **po vine* ‚po treste, podľa trestu ap.', t. j. pôvodne ‚určený podľa trestu, za trest' > ‚ktorý sa musí vykonať ap.' (*p-á účasť*), odtiaľ ‚(o človeku) majúci ***povinnosť***, záväzok niečo vykonať' (*p. zúčastniť sa*).

vinár ↗ *víno*

vincúr hovor. ‚vinohradnícky al. vinársky robotník' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *wīnzer*, *wīnzürl* (dnešné nem. *Winzer*), čo je prevzatie z lat. *vīnitor*, gen. *vīnitōris* ‚id.', od lat. *vīnum* ‚víno'.

– **vineta** [-ň-] ‚etiketa (na fľaši)' (od 20. stor.) • Z fr. *vignette*, pôvodne ‚ozdoba, ornament v podobe strapcov či listov viniča' – výraz je zdrobneninou od fr. *vigne* ‚vinič', ktorého východiskom je lat. *vīnea* ‚id.', odvodené od lat. *vīnum* ‚víno'.

vinica, vinič ↗ *víno*

vinidur ‚tvrdený polyvinylchlorid' (od 20. stor.) • Utvorené (ako ochranná známka spoločnosti BASF) na základe *vinyl* a lat. *dūrus* ‚tvrdý'.

vinkulovať peňaž. ‚obmedzovať disponovanie peniazmi' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *vinculāre*, doslova ‚zväzovať' (k významu porov. *viazaný vklad* ap.), od lat. *vincīre* ‚viazať', *vinculum* ‚povraz na viazanie'.

víno ‚nápoj z hrozna ap.', staršie i ‚vinič (bot. Vitis); jeho plody, hrozno' (od *13. stor.) • Psl. **vino;* staré prevzatie z lat. *vīnum* ‚víno' (s možným germ. prostredníctvom, porov. i ↗ *vinohrad*), keďže pestovanie viniča sa v Európe šírilo zásluhou Rimanov. Lat. *vīnum* je príbuzné s chet. *wiyana-*, arm. *gini*, gr. *oinos* (*οἶνος*), alb. *verë*, dial. *venë* ‚víno'; východiskom uvedených výrazov je ide. **u̯eino-*/ **u̯oino-* – vysvetľovalo sa ako starý kultúrny termín, ktorý mali Indoeurópania prevziať od starých národov Predného východu (porov. semit. **wajn-*, resp. kartvel. **ywino-*); podľa iného výkladu tu však ide o domáci ide. výraz, utvorený na základe názvu viniča ako odvodeniny od ide. **u̯ei-*, **u̯eiə-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (↗ *viť*), doslova ‚vinúca sa, popínavá rastlina'. Z odvodenín: ***vínny*** i ***vínový; vinica*** (od *víno* v staršom význame ‚vinič'), ***vinič*** (azda spätne utvorené od

staršieho *viničný koreň*, o rastline pestovanej vo vinici), ***vinár*** a i. – **vinohrad** (od 16. stor.) • Neskoré psl. **vinogordъ*, prevzaté z germ. jazykov (porov. gót. *weina-gards*, sthnem. *wīngart(o)*, nem. *Weingarten* ‚vinohrad' ap.) – východiskový germ. výraz je zložený z germ. **wina-* ‚víno' (prevzatie z lat. *vīnum*) a **garda-* ‚ohradený priestor' (príbuzné s psl. **gordъ;* ďalej pozri ↗ *hrad*[1]).

vinš hovor. ‚blahoželanie' (od 18. stor.) • Nem. pôvodu – asi od ***vinšovať*** hovor. ‚(blaho)želať' (od 16. stor.), čo je prevzatie z nem. *wünschen*, odvodeného od nem. *Wunsch* ‚želanie'; mohlo však vzniknúť aj na základe tvaru *vinše* mn. < nem. *Wünsche* mn. ‚želania'.

vinúť ↗ *viť*

viola ‚sláčikový hudobný nástroj' (od 18. stor.) • Z tal. *viola*, čo je prevzatie z prov. *viola*, asi zvukomalebného pôvodu. – **violončelo** ‚čelo (hudobný nástroj)' (od 20. stor.) • Z tal. *violoncello*, čo je zdrobnenina od tal. *violone* ‚basa', odvodeného od tal. *viola*. Pozri aj ↗ *čelo*[2].

vír (od 17. stor.) • Psl. **virъ* (**vīr-*). Obyčajne sa usúvzťažňuje s psl. **vьrěti* (**vĭr-;* ↗ *vrieť*[1]); pôvodne ‚vrenie' > ‚nepokojný pohyb, ruch ap.' (porov. ***rozvíriť*** ‚rozbúriť': *r. hladinu, verejnú mienku* a i.). Podľa iného výkladu tu ide o pôvodné **vi-rъ*, odvodené od psl. **vi-ti* (↗ *viť*); k možnému významovému vývinu ‚viť, krútiť ap.' > ‚vír' porov. *krútňava* ‚vír'.

virgať expr. ‚prudko vyskakovať' (od 19. stor.) • Asi zo staršieho poľ. *wirzgać* (dnes *wierzgać;* **vьrgati*), zodpovedajúceho slk. *vrhať* ‚prudko hádzať' (↗ *vrhať*) – súčasný význam vznikol na základe pôvodného ‚(o zvieratách) vyhadzovať, kopať zadnými nohami' (už v poľ.).

virguľa ‚prútik používaný pri hľadaní vody al. nerastov v zemi' (od 17. stor.) • Z lat. *virgula* ‚prútik', čo je zdrobnenina od lat. *virga* ‚prút, vetva, konár'.

virológia ↗ *vírus*

virtuálny (od 20. stor.) • Prostredníctvom záp. jazykov (fr. *virtuel*, angl. *virtual* ap.) prevzaté zo strlat. *virtualis*, od lat. *virtūs* ‚cnosť, ušľachtilosť' (doslova ‚mužnosť'), od lat. *vir* ‚muž'. Význam sa vyvíjal v smere ‚cnostný' > ‚majúci potrebné vlastnosti, schopný konať, účinkovať; potenciálny' > ‚neexistujúci fyzicky, ale len z hľadiska výsledného efektu' (v informatike najskôr *v-a pamäť*, neskôr aj *v-a realita* ‚simulovaná pomocou počítačovej techniky'). – **virtuóz** ‚umelec majstrovsky ovládajúci techniku hry na hudobnom nástroji' (od 20. stor.) • Z tal. *virtuoso* ‚cnostný; statočný a silný; vynikajúci (vo vede, umení)', od tal. *virtù* ‚cnosť; sila', ktorého východiskom je lat. *virtūs* ‚cnosť'.

vírus ‚najjednoduchší mikroorganizmus vyvolávajúci choroby' (od 20. stor.) • Z lat. *vīrus* ‚(rastlinná) šťava, sliz; jed; nákaza'. Z odvodenín: ***virológia*** (↗ *-lógia*).

virvar hovor. expr. ‚zmätok, hurhaj' (od 20. stor.) • Z nem. *Wirrwarr*, utvoreného na základe nem. *(ver)wirren* ‚zamotať, popliesť, zmiasť' zdvojením koreňa a obmenou koreňovej samohlásky (porov. i ↗ *cikcak*, ↗ *mišmaš* ap.).

viržinka ‚jemná cigara' (od 20. stor.) • Doslova ‚cigara z *viržinského* tabaku' (angl. *Virginia tobacco*); podľa amer. štátu Virgínia, známeho pestovaním a spracovaním tabaku.

visáž ↗ *vizáž*

visieť (od 17. stor.) • Psl. **viseti* (**vīp-s-*); súvisí so stind. *vépate* ‚trasie sa, je rozrušený', sthnem. *weibōn* ‚kývať sa, byť nestabilný', lit. *at-vìpti* ‚padať nadol, ovísať' a i. – všetko od ide. **u̯eip-* ‚krútiť, točiť; krútivo, kmitavo sa pohybovať'; z významového hľadiska asi ‚kývať sa, kmitať (o visiacich predmetoch)' > ‚visieť'. Z odvodenín: ***visutý*** (**vis-ǫt-*, doslova ‚visiaci'; k prípone porov. ↗ *mohutný* ap.); ***súvisieť***, ***závisieť***, k tomu ***súvislý*** (i ***súvis***), ***závislý;*** podobne ***previsnúť: previs***, staršie *z-visnúť* (nadol), od toho ***zvislý*** aj ***zvis*** tel. ‚poloha, pri ktorej telo visí na natiahnutých rukách', a i. Pozri aj ↗ *-vesiť*.

viskóza ‚chemická látka používaná pri výrobe textilných syntetických vláken, celofánu ap.' • Utvorené v 1. pol. 20. stor. na základe lat. *viscōsus* ‚lepkavý', od lat. *viscum* ‚imelo; lep z imela'. – **viskozita** fyz. ‚odpor, ktorý tekutina kladie pohybu svojich častíc' (od 20. stor.) • Od lat. *viscōsus* ‚lepkavý', zrejme na základe predstavy o akejsi „zlepenosti", resp. súdržnosti častíc tekutiny.

visutý ↗ *visieť*

višňa ‚bot. Cerasus vulgaris' (od *13. stor.) • Psl. **višьnja;* súvisí so sthnem. *wīhs-ila* (nem. *Weichsel*) ‚id.' – ide azda o výrazy odvodené od koreňa (ide. **u̯īks-*) zachovaného v gr. *ixos* (*ἰξός*), lat. *viscum* ‚imelo'; pomenovanie sa vysvetľuje tým, že živica z imela aj višne sa využívala pri výrobe lepidla slúžiaceho na lov vtákov. Pozri aj ↗ *čerešňa*.

viť (od 17. stor.) • Psl. **viti* (**u̯ei-*); súvisí so stind. *vāyati* ‚tká', alb. *vig* ‚nosidlá (zo zviazaných dosák)', lat. *viēre* ‚pliesť', stír. *féith* ‚šľacha, vlákno, žila', lit. *výti* ‚viť' a i. – všetko od

ide. *u̯ei-, *u̯eiə- ‚krútiť, točiť, ohýbať'. Z odvodenín: ***vinúť*** (psl. *vi-nǫ-ti), od toho ***zavinúť*** (s odvodeninami ***závin, zavináč***) ap.; ***zviť***, od toho ***zvitok***, pôvodne ‚čo je *zvité, zvinuté*', podobne ***zaviť: závit(ok);*** staršou odvodeninou je ***závoj*** (psl. *zavojь, doslova ‚zavitie' > ‚čo slúži na zavitie, zakrytie, zahalenie'), podobne ***rozvi(nú)ť: rozvoj, vyvinúť: vývoj*** (i ***vývin;*** k významu porov. ↗ *evolúcia*), ↗ *povojník*, ↗ *obojok* a i. Pozri aj ↗ *dvíhať*, ↗ *motovidlo*, ↗ *šúveriť*, ↗ *veniec*, ↗ *vetva*, ↗ *vidly*, ↗ *viecha*, ↗ *víchor*, *víla*, ↗ *víno*, ↗ *vír*, ↗ *víťaz*.

vitaj ↗ *vítať*

vitálny ‚životný; živý, plný energie' (od 20. stor.) • Z lat. *vītālis* ‚životný, súvisiaci so životom', od lat. *vīta* ‚život'. Pozri aj ↗ *revitalizovať*. – **vitamín** ‚organická látka v potravinách nevyhnutná pre život človeka' • Názov (angl. *vitamin*) utvoril v r. 1912 amer. biochemik poľ. pôvodu C. Funk na základe lat. *vīta* ‚život' a angl. *amine* ‚amín, dusíkatá látka' (utvorené na základe ↗ *amoniak*).

vítať (od 17. stor.) • Psl. *vitati; málo jasný výraz. Azda odvodenina od psl. *vita, porovnávaného s lit. *vietà*, lot. *vìeta* ‚miesto, priestor' – všetko od ide. *u̯ei- ‚zaútočiť (na niečo) a i.' (ďalej pozri ↗ *voj*); z významového hľadiska ‚útočiť (na niečo)' > ‚smerovať niekam' > ‚(cieľové) miesto'? Pôvodným významom mohlo byť ‚nachádzať sa na nejakom mieste' (porov. stsl. *vitati* (**ВИТАТИ**) ‚bývať, usadiť sa', *obitati* (**ОБИТАТИ**) ‚usídliť sa, usadiť sa, ubytovať sa; bývať, zotrvávať niekde' < *ob-vitati), resp. ‚prísť (na nejaké miesto)' (v takomto význame stsl. *vitati*, ako aj slk. ***zavítať*** kniž. ‚prísť') > ‚zdraviť (prichádzajúceho)' (porov. ***privítať***, ***uvítať***, staršie i *vítať sa* ‚vzájomne sa pozdravovať', od toho ***zvítať sa***). ***Vitaj*** je pôvodný tvar rozkazovacieho spôsobu, t. j. asi ‚buď pozdravený'; nemožno tu však azda vylúčiť ani zachovanie významu ‚prísť' – *vitaj* by potom bolo pôvodným pozvaním: ‚príď (k nám)'.

víťaz (od *13. stor.) • Psl. *vitędzь, málo jasný výraz. Uvažovalo sa o domácej odvodenine (so zriedkavou príponou *-ędzь) od substantíva *vitь, bez jednoznačného výkladu – ak by *vitь (usúvzťažňované s psl. *viti, ↗ *viť*) označovalo uvitý predmet (veniec zo stočeného lyka, palicu so zavesenými rozkazmi ap.) používaný pri zvolávaní vojska, potom by *vitędzь bolo pôvodným označením takto povolaného vojaka; pri odvodzovaní psl. *vitь od koreňa zachovaného vo ↗ *voj* sa pre *vitь predpokladá význam typu ‚korisť' a *vitędzь sa považuje za označenie bojovníka (vyššieho rangu) s právom rozdeľovať vojnovú korisť, resp. deliť sa o ňu ap. Nemožno vylúčiť ani názor, že psl. *vitędzь (< *vitęgъ) je prevzaté z germ. *wīking- (porov. stsev. *víkingr* ‚morský lupič, pirát' a i.) – išlo pôvodne azda o označenie príslušníkov panovníckych družín u Polabských Slovanov (utváraných podľa severského vzoru), ktoré neskôr preniklo aj k ďalším sl. národom? Z odvodenín: ***víťaziť;*** sem akiste i ***viťúz*** iron. ‚hrdina' (s nepravidelnou expresívnou obmenou).

vitráž ‚(chrámový) oblok z rôznofarebných skiel spojených olovom', hovor. ‚záclonka pripevnená na obločný rám' (od 20. stor.) • Z fr. *vitrage*, od slovesa *vitrer* ‚zaskliť, zasklievať' (od fr. *vitre* ‚obločné sklo', čo je prevzatie z lat. *vitrum* ‚sklo'), s ďalším vývinom ‚zasklievať' > ‚vytvárať okná', resp. aj ‚zdobiť okná (záclonami ap.)'. – **vitrína** ‚zasklená skriňa na vystavovanie predmetov' (od 20. stor.) • Z fr. *vitrine*, od fr. *vitre* ‚sklo'.

viťúz ↗ *víťaz*

vivace [-áče] hud. ‚v živom tempe' (od 20. stor.) • Z tal. *vivace* ‚živý, plný života, dynamický ap.', ktorého východiskom je lat. *vīvāx*, gen. *vīvācis* ‚čerstvý, svieži', odvodené od lat. *vīvus* ‚živý'.

vizáž ‚vzhľad, výzor; tvár', pôv. pís. *visáž* (od 20. stor.) • Z fr. *visage*, čo je odvodenina od stfr. *vis* ‚tvár' (zachované napr. vo fr. *vis-à-vis* ‚tvárou v tvár; naproti'), ktorého východiskom je lat. *vīsus* ‚videnie, pohľad; vzhľad, podoba', od lat. *vidēre, vīsum* ‚vidieť' (súvisí s ↗ *vidieť*). – **vízia** kniž. ‚videnie, vidina' (od 20. stor.) • Z lat. *vīsiō*, gen. *vīsiōnis* ‚videnie; úkaz; predstava', od lat. *vidēre, vīsum* ‚vidieť'. Z odvodenín: ***vizionár.*** Pozri aj ↗ *televízia*. – **vizita** ‚pravidelná návšteva skupiny lekárov v izbách pacientov', staršie ‚návšteva' (od 17. stor.) • Asi podľa fr. *visite*, od slovesa *visiter* ‚navštíviť, navštevovať', prevzatého z lat. *vīsitāre* ‚často vídať, navštevovať', čo je intenzívum od lat. *vidēre, vīsum* ‚vidieť'. Z odvodenín: ***vizitka*** ‚navštívenka' (skrátenie spojenia *vizitná kartička* ‚návštevná', podľa fr. *carte de visite* ‚id.'). – **vizuálny** kniž. ‚týkajúci sa zrakového vnímania' (od 20. stor.) • Z neskorého lat. *vīsuālis*, od lat. *vīsus* ‚videnie, zrak', od lat. *vidēre, vīsum* ‚vidieť'. – **vízum** ‚povolenie oprávňujúce vstúpiť na cudzie štátne územie' (od 20. stor.) • Z lat. *vīsum*, doslova ‚(to) videné' (od lat. *vīsus* ‚videný', čo je príčastie od lat. *vidēre, vīsum*

‚vidieť') – vo vzťahu k úradným dokumentom ‚videné (zodpovedným úradníkom) = overené'; odtiaľ ‚overenie, schválenie, povolenie' > ‚povolenie na vstup do krajiny, vízum'.

vjazd ↗ *jazda*

vklinit' (sa) ↗ *klin*

vkus (od 19. stor.) • Prevzaté (asi prostredníctvom čes. *vkus*) z rus. *vkus* (*вкус*), pôvodne ‚chuť', od slovesa *v-kusiť* (*вкусить*) ‚okúsiť', zodpovedajúceho ↗ *-kúsiť*. V rus. výraze nastal ďalší vývin ‚chuť' > ‚schopnosť rozlišovať chuť' > ‚schopnosť uprednostňovať estetickú kvalitu ap.' pod vplyvom fr. *goût*, ktoré sa vyvinulo z lat. *gustus* ‚chuť'; porov. aj ↗ *gusto*.

vláčiť, vláčny, vlačuhy ↗ *vliecť*

vládať (od 16. stor.), **vládnuť** (od 15. stor.) • Pôvodnejšie je asi *vládať*, doslova ‚mať silu, moc' (porov. *v. niečo urobiť*, staršie i *vládať* ‚panovať' = ‚mať moc nad niečím'); *vládnuť* mohlo vzniknúť na základe odvodeného ***ovládnuť*** ‚opanovať' (podobne ***zavládnuť*** ‚začať panovať', avšak ***zvládnuť*** je skôr od staršieho *z-vládať* dok. ‚premôcť': *z. smrť* ap.). *Vládať* (**vold-a-ti*), *vládzem* (**vold-j-ǫ*) vzniklo azda na základe pôvodného **vlásť*, **vládem* (porov. stsl. *vlasti* (**ВЛАСТИ**), *vladǫ* (**ВЛАДѪ**) ‚vládnuť, panovať' ap.), z psl. **volsti* (**vold-ti*), **vold-ǫ*, príbuzného s gót. *waldan*, nem. *walten*, lit. *valdýti*, lot. *vàldît* ‚vládnuť, spravovať' a i. – všetko od ide. **u̯al-d(h)-*, čo je rozšírenie ide. **u̯al-* ‚byť silný' (porov. lat. *valēre* ‚byť silný, zdravý, schopný', stír. *fallnaithir* ‚vládne' a i.). Z odvodenín: ***vláda*** ako ‚fyzická sila, moc' (*telo leží bez v-y*, od toho ***bezvládny, nevládny***) aj ‚úradná moc, spravovanie štátu ap.' (*za v-y Mateja Korvína*) > ‚orgán takejto moci' (*v. Slovenskej republiky*); ***vladár, vládca*** i ***vladyka*** hist. a i. Pozri aj ↗ *veľký*, ↗ *vlasť*.

vlaha (od 16. stor.) • Psl. **volga* (**u̯olg-*); súvisí so strír. *folc* ‚silný dážď', strwales. *golchi* ‚čistiť, umývať', sthnem. *welh*, *welc* ‚vlhký, mierny, mdlý', nem. *welk* ‚zvädnutý, odkvitnutý', lit. *vìlgti* ‚vlhnúť' a i. – všetko od ide. **u̯elk-*, **u̯elg-* ‚vlhký, mokrý'. Z odvodenín: staršie *vlažiť* ‚robiť vlhkým' (porov. ***zavlažiť***, od toho ***závlaha***, ap.); ***vlažný***, pôvodne asi ‚(príjemne) vlhký a teplý' (*v. vetrík, večer*), z toho ‚mierne teplý' (*v. čaj*) > ‚mierny, zdržanlivý, nevýbojný ap.' (*národnostne v-é obyvateľstvo*); ***vlahý*** ‚vlažný' a i. Pozri aj ↗ *vlhký*.

vlajka ↗ *vlať*

vlak (od 17. stor.) • Psl. **volkъ*, doslova ‚vlečenie'; odvodenina od psl. **velkti* (↗ *vliecť*). Pôvodný význam je zachovaný v staršom *vlak* ‚pomalá chôdza' (t. j. ‚vlečenie sa': *v-om ísť* ‚ísť pomaly' u A. Bernoláka); vývinom ‚vlečenie' > ‚čo je vlečené, ťahané' vznikli aj staršie významy ‚poľnohospodárska brána; veľká rybárska sieť; primitívne sánky'. Súčasný význam ‚súprava vozňov ťahaných lokomotívou' (od 19. stor.) je podľa nem. *Zug* (súvisí s nem. *ziehen* ‚ťahať'), ktoré vzniklo skrátením nem. *Wagen-zug* ‚ťahanie (*Zug*) vozňov (*Wagen*); určitý počet za sebou idúcich vozňov; skupina vozňov patriacich k sebe (aj o železničnej súprave)', zrejme i pod vplyvom angl. *train* ‚vlak', od slovesa *to train* ‚ťahať, vliecť' (↗ *trénovať*). Podobne je utvorené aj ***povlak*** (od *po-vliecť*), ↗ *oblak*.

vlákno (od 18. stor.) • Psl. **volk(ъ)no*. Môže ísť o odvodeninu od ide. **u̯elk-* ‚ťahať' (↗ *vliecť*); pomenovanie by súviselo s priebežným „ťahaním" pradenej nite ap. Podľa iného výkladu je východiskom psl. výrazu ide. **u̯ol-ko-* ‚vlákno' (porov. stind. *valkáḥ* ‚lyko', stangl. *wlōh* ‚strapec, ozdoba' a i.), odvodené od ide. **u̯el-k-*, čo je rozšírenie ide. **u̯el-* ‚vlas, chlp, srsť, vlna'; ďalej pozri ↗ *vlna*[2].

vlani ‚v minulom roku' (od *17. stor.) • Z pôvodného *lani* (odtiaľ ***lanský*** ‚minuloročný'), novšie *v-* je zrejme podľa spojenia *v minulom roku*. Slk. *lani* (dial. i *loni;* od 15. stor.) je reflexom psl. **olni* ‚v onom (t. j. minulom) roku', ktorého východiskom je ide. **olnei*, od ide. **ol-no-s* ‚onen' (porov. stlat. *ollus* ‚id.'), odvodeného od ide. **al-*, **ol-* ‚okrem toho, navyše' (porov. gr. *allos* (*ἄλλος*), lat. *alius* ‚druhý, iný', ↗ *ultra-* a i.).

vlas (od 15. stor.) • Psl. **volsъ* (**u̯ol-k̂o-*); súvisí so stind. *válśaḥ* ‚výhonok, vetvička', avest. *varᵊsa-*, perz. *gurs* ‚vlas', gr. *lachnē* (*λάχνη*) ‚vlna, kučeravé vlasy' a i. – všetko od ide. **u̯el-k̂-*, čo je rozšírenie ide. **u̯el-* ‚vlas, chlp, srsť, vlna'; ďalej pozri ↗ *vlna*[2]. Z odvodenín: ***vlások*** (odtiaľ ***vlásočnica*** odb. asi ako preklad ↗ *kapilára*) i ***vlasec*** ‚pevné (umelé) vlákno ako súčasť udice' a i.

vlasť (od *15. stor.) • Psl. **volstь* (**vold-tь*), od rovnakého koreňa ako ↗ *vládať* (**vold-*). Pôvodným významom bolo asi ‚vládnutie' (porov. stsl. *vlastь* (**ВЛАСТЬ**) ‚moc, právo, vláda' a i.), odtiaľ ‚čo sa nachádza pod niečou vládou ap.' (porov. stčes. *vlast* ‚krajina, oblasť' a i., pozri aj ↗ *oblasť*); dnešný význam vznikol na základe spojení typu stčes. *vlast přirozená* ‚rodná krajina'. Z odvodenín: ***vlastný*** (od *vlasť*

vo význame ‚vládnutie, moc ap.‘, t. j. ‚súvisiaci s niečou mocou‘ > ‚niekým ovládaný, niekomu patriaci‘), odtiaľ ***vlastnosť*** (staršie i ‚vlastníctvo, majetok‘), ***vlastniť; prívlastok*** a i. Pozri aj ↗ *zvlášť*.

vlašský, v názvoch ***v. šalát, v-é orechy*** (od 16. stor.) • Od staršieho *Vlach* ‚Talian‘ (odtiaľ i staršie *Vlachy* ‚Taliansko‘), z psl. **Volchъ*, označujúceho príslušníka román. etník; konečným východiskom výrazu je názov stredoeurópskeho kelt. kmeňa Volkov (lat. *Volcae* mn.). Pozri aj ↗ *valach*.

vlať, vhodnejšie *viať* (od 19. stor.) • Podľa čes. *vláti* (staršie *vláti se*), prevzatého v období národného obrodenia z rus. *vlájaťsia* (*влаяться*) ‚kolísať sa, hojdať sa, hýbať sa‘ (**vьl-ajati sę*), súvisiaceho s ↗ *valiť*, ↗ *vlna¹*. Čes. *vláti (se)* pôvodne znamenalo ‚vlniť sa‘ (o mori, obilí, vlasoch ap.); význam výrazu sa neskôr zúžil na ‚voľne poletovať, vznášať sa vo vetre‘ (aj o zástave) – odtiaľ ***vlajka*** ‚zástava pripevnená na žrď tak, že sa dá vyťahovať a sťahovať‘ (*štátna v.* ap.), k pomenovaniu podľa pohybu vo vzduchu porov. aj ↗ *prápor*.

vlažný ↗ *vlaha*

vĺčik, vĺčok ↗ *vlk*

vlečka, vlek ↗ *vliecť*

vlepiť ↗ *-lepiť²*

vlha ‚zool. Oriolus‘ (od 16. stor.) • Psl. **vьlga* – obyčajne sa porovnáva s lit. *volungė̃*, lot. *vãluôdze* a s druhou časťou strhnem. *wite-wal*, nem. *Wiede-wal(ch)* ‚id.‘; ďalej nejasné.

vlhký (od 17. stor.) • Psl. **vьlgъ-kъ;* odvodené od ide. **u̯elg-* ‚vlhký, mokrý‘, ďalej pozri ↗ *vlaha*. Z odvodenín: ***vlhnúť*** (psl. **vьlgnǫti*).

vliecť, *vlečiem* (od 17. stor.) • Psl. **velkti*, **velkǫ;* súvisí s avest. *varək-* ‚ťahať, vliecť‘, gr. *alox* (*ἄλοξ*) ‚brázda‘ (t. j. ‚čo vzniká ťahaním pluhu‘), lit. *vil̃kti, velkù* ‚vliecť‘ a i. – všetko od ide. **u̯elk-* ‚ťahať‘. Z odvodenín: ***vlek*** i ***vlečka; navliecť,*** od toho ***návlek;*** podobne ***obliecť*** < **ob-vliecť* (k vývinu ‚ťahať‘ > ‚odievať‘ porov. *natiahnuť si nohavice* ap.; od toho ***oblek, obliečka*** a i.), ***vyzliecť*** (**vy-z-vliecť*) a i.; ***vláčiť*** (psl. **volčiti*, iteratívum od psl. **velkti*), od toho ***vláčny*** (‚ťahavý‘ [*v-e cesto* ap.] > ‚ohybný, poddajný‘), ***vlačuhy*** (azda už psl. **volč-ug-*) ‚saniam podobný (ťahaný) prostriedok na zvážanie dreva ap.‘ i ***zvláčiť, zvláčať,*** k tomu ***zvlače*** ‚vlačuhy‘; iné iteratívum (**volkati*) je zastúpené v *roz-vliecť:* ***rozvlákať*** (pozri aj ↗ *flákať sa*) a i. Pozri aj ↗ *oblak*, ↗ *pavlač*, ↗ *slák*, ↗ *vlak*, ↗ *vlákno*.

vlk ‚zool. Canis lupus‘ (od 15. stor.) • Psl. **vьlkъ;* súvisí so stind. *vṛ́kaḥ*, toch. B *walkwe*, gr. *lykos* (*λύκος*), alb. *ujk* (staršie *ulk*), lat. *lupus*, gót. *wulfs*, nem. *Wolf*, angl. *wolf*, lit. *vil̃kas*, lot. *vìlks* ‚vlk‘ a i. – všetko od ide. **u̯l̥kᵘ̯o-* ‚vlk‘. Z odvodenín: ***vĺčik*** i ***vĺčok; zvlčiť*** expr. ‚urobiť divým, zverským, hrubým‘, k tomu ***zvlčilý*** expr. ‚zvlčený‘ a i. – **vlkolak** ‚mytologická bytosť‘ (od 18. stor.) • Pôvodom strslk. forma (k rozdielu *-dl-* : *-l-* porov. ↗ *bralo* ap.) za *vlkodlak*, z psl. **vьlkodolkъ* – výraz je zložený z psl. **vьlkъ* a etymologicky málo jasného **dolka*, zachovaného napr. v bulh. *dláka* (*длака*) ‚srsť, kožušina‘, sln. *dláka* ‚chlpy (zvieraťa); srsť‘ ap.; pôvodným významom slova by bolo ‚*vlkodlaký*‘, t. j. ‚majúci vlčiu *dlaku* = srsť, kožušinu ap.‘. Pozri aj ↗ *kudliť*.

vlna¹ ‚vodný útvar‘ (od 17. stor.) • Psl. **vьlna¹;* súvisí so stind. *ūrmíḥ*, avest. *varᵊmiš*, alb. *valë*, sthnem. *wella*, nem. *Welle*, lit. *vilnìs*, lot. *vil̃nis*, *vilna* ‚vlna (vodná)‘ a i. – všetko od ide. **u̯el-* (↗ *valiť*); k významu porov. *vlny sa valia, príval vĺn* ap. Z odvodenín: ***vlniť, vlnenie*** (aj ako termín fyziky); ***vlnový,*** k tomu ***vlnovka,*** a i. – **vlna²** ‚srsť niektorých zvierat‘ (od 15. stor.) • Psl. **vьlna²;* súvisí s chet. *hulana-*, stind. *ū́rṇā*, avest. *varᵊnā-*, gr. *lēnos* (*λῆνος*), lat. *lāna*, wales. *gwlân*, gót. *wulla*, nem. *Wolle*, angl. *wool*, lit. *vilnos* mn., lot. *vil̃na* ‚vlna, srsť‘ a i. – všetko od ide. **u̯el-*, **u̯elə-* ‚vlas, chlp, srsť, vlna‘ (pozri aj ↗ *vlas*, ↗ *vlákno*). Málo pravdepodobný sa zdá predpoklad etymologickej totožnosti s **vьlna¹*, v ktorom mal nastať vývin ‚niečo zvlnené‘ > ‚srsť‘. Z odvodenín: ***vlnený,*** k tomu ***vlniak,*** a i. Pozri aj ↗ *bavlna*.

vločka (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *vločka*, ktoré nadväzuje na stčes. *flok* ‚chumáč vlny‘, prevzaté z nem. *Flocke* ‚id.‘ (porov. i staršie slk. *flok* ‚vyčesok z vlny‘, od 17. stor.). Nem. *Flocke* je asi prevzatie z lat. *floccus* ‚chumáč vlny‘; podľa iného výkladu ide o domáci výraz, súvisiaci s nem. *fliegen* ‚lietať, poletovať‘.

vloha ↗ *-ložiť*

vľúdny ↗ *ľud*

vlys archit. ‚ozdoba budov v podobe vodorovného pása‘ (od 20. stor.) • Vysvetľuje sa ako prevzatie z nem. *Fries* ‚ozdobný pás (na stĺpoch, stenách)‘ (odtiaľ i dial. *fríz, fríza* ‚drevený rám z užšej dosky‘), čo je prevzatie z fr. *frise* – východiskom fr. výrazu je stal. *friso, freso* (spis. tal. *fregio*), z lat. *(opus) Phrygium*, doslova ‚frýgické dielo‘, podľa Frýgie, oblasti v Malej Ázii. Neočakávané *-l-* môže byť azda podľa

nepríbuzného nem. *Fliese* ,štvoruholníková kamenná platňa'.

vmestiť sa ↗ *miesto*

vnada kniž. ,čo púta pozornosť' (od *17. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska **v-na-d-a* ako odvodenina od koreňa **d-* < ide. **dhē-* ,klásť' (↗ *diať*) – pôvodne azda ,čo je uložené (na, v niečom)' (porov. i staršie *vnadiť* vo význame ,obnovovať zodratú časť nástroja': o kladení novej časti?), z toho ,čo je viditeľné, čo púta pozornosť, láka ap.'. Z ďalších odvodenín: ***vnadidlo; navnadiť***, od toho ***návnada.***

vňať (od 17. stor.) • Zrejme obmena – s nejasným *v-* (predpona?) a druhotným *ň* (expresívneho charakteru?) – dial. *nať* (od 18. stor.), z psl. **natь*. Výraz vznikol asi skrátením psl. **natina* (porov. rus. dial. *natína (натина)* ako označenie vňate rôznych rastlín), ktoré sa pociťovalo ako **nat-ina*, s príponou *-ina* – ide tu však skôr o pôvodné **na-tin-a*, od psl. **na-tę-ti* ,natiahnuť' (**-ten-*), **na-tin-ati* ,naťahovať', od ide. **ten-* ,ťahať, naťahovať, napínať' (ďalej pozri ↗ *tenký*); vňať je pomenovaná ako ,čo sa ťahá, naťahuje, vyrastá ap.', porov. i rus. dial. *tíná* (*тина*) ,vňať' od bezpredponového **tinati* ,naťahovať (sa)'. Menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o prvotnosti koreňa **nat-*, usúvzťažňovaného (pri rekonštrukcii psl. **nat-* < **nōt-*) s lit. *notrẽ* ,žihľava', resp. (za predpokladu **nat-* < **nōk-t-*) s lit. *nókti* ,dozrievať'.

vnem ↗ *jať*

vnikať ↗ *-nikať*

vnímať ↗ *jať*

vnuk (od 15. stor.) • Psl. **vъnukъ*. Málo jasný výraz; obyčajne sa odvodzuje od ide. **an-* ako označenia predka (porov. chet. *anna-* ,matka', *hanna-* ,stará matka', arm. *han* ,stará matka', gr. *annis* (*ἀννίς*) ,matkina al. otcova matka', lat. *anus* ,stará žena', sthnem. *ano*, nem. *Ahn* ,predok', lit. *anýta* ,manželova matka' a i.), pôvodom z detskej reči. Pôvodný význam psl. **vъnukъ* sa rekonštruuje ako ,malý predok, malý ded', vznik významu ,vnuk' (porov. aj sthnem. *ano* ,predok', zdrobnene *eniklīn* ,malý predok' > strhnem. *eninkel* > nem. *Enkel* ,vnuk' a i.) však nie je celkom jasný. Keďže ded stál na čele patriarchálnej veľkorodiny, po jeho smrti zaujímal jeho miesto niektorý z mladších potomkov (vnuk?), azda označovaný ako „malý ded"; podľa iného výkladu má takýto posun súvisieť so starobylou vierou, že duša zosnulého starého otca sa prevteľuje do vnuka, ktorý sa stáva akýmsi „malým dedom". Uvažovalo sa tu aj o prenose označenia príbuzenského vzťahu, keď sa vnuk obracia na starého otca slovom s významom ,dedo' a starý otec oslovuje vnuka rovnakým, avšak zdrobneným výrazom.

vnukať, vnuknúť ↗ *núkať*

vnútri (od 16. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *vn-útri* < **vъn ǫtri*, od psl. **vъn* (ďalej pozri ↗ *v*) a **ǫtrь* ,vnútri' (porov. stsl. *ǫtrь* (ѪТРЬ) ,vnútri, dovnútra' a i.; ↗ *útroby*), ktorého východiskom je azda ide. **on-tr̥*, resp. **on-trĭ-*, súvisiace s ide. **en-tero-* ,vnútorný', od ide. **en-* ,v'; ďalej pozri ↗ *jaternica*. Z odvodenín: ***vnútro; vnútrajšok*** (od **vnútrajší* ,vnútorný', k prípone porov. protikladné *vonkajší*) a i.

voči ↗ *oko*

voda (od 14. stor.) • Psl. **voda;* súvisí s chet. *watar*, stind. *udán*, toch. A *wär*, B *war* ,voda', arm. *get* ,rieka', gr. *hydōr* (*ὕδωρ*), alb. *ujë* ,voda', lat. *unda* ,vlna (vodná)', gót. *watō*, nem. *Wasser*, angl. *water*, lit. *vanduõ*, lot. *ûdens* ,voda' a i. – všetko od ide. **au̯ed-*, **au̯d-*, **ŭd-* ,id.'. Z odvodenín: ***vodný*** i ***vodový; vodík*** (z čes. *vodík*, utvoreného v období národného obrodenia podľa lat. *hydrogenium* ,id.', od gr. *hydōr* ,voda' a lat. *gignere, genitum* ,rodiť' – pomenovanie v zmysle ,rodiaci vodu' súvisí s tým, že voda je zlúčeninou vodíka a kyslíka); ***povodeň; povodie***, k tomu ***rozvodie*** ,hranica medzi povodiami'; ***vodostrek*** (↗ *striekať*), ***trativod*** (↗ *tratiť*) a i. Pozri aj ↗ *vedro*, ↗ *vodka*, ↗ *vydra*.

vodca, vodič ↗ *viesť*

vodík ↗ *voda*

vodiť ↗ *viesť*

vodka ,alkoholický nápoj z riedeného čistého liehu' (od 20. stor.) • Z rus. *vódka* (*водка*), čo je zdrobnenina od rus. *vodá* (*вода*) ,voda'. Výraz pôvodne označoval liečivú rastlinnú tinktúru, súčasný význam vznikol asi pod vplyvom poľ. *wódka* (doslova ,vodička'), ktoré je prekladom lat. *aqua vītae* ,alkohol', doslova ,voda života' – k významu porov. i fr. *eau de vie* ,pálenka', ↗ *whisky*.

vodný, vodový ↗ *voda*

vohľady ↗ *hľadieť*

voj ,časť vojenského oddielu', staršie ,boj, bojovanie' (od 18. stor.) • Psl. **vojь* (**u̯oi-*), odvodenina od predpokladaného psl. **vi-ti* (porov. odvodené stsl. *po-vi-nǫ-ti* (**ПОВИНѪТИ**) ,podrobiť, podriadiť niekoho'), súvisiaceho so stind. *véti* ,obracia zrak (na niečo/niekoho), prenasleduje', gr. *hiemai* (*ἵεμαι*) ,ženiem sa vpred', lit. *výti* ,hnať, prenasledovať' – všetko od ide.

*u̯ei-, *u̯eiə-, *u̯ī- ‚vrhnúť sa, zaútočiť (na niečo); byť mocný' (pozri aj ↗ *obilie*, ↗ *víla*, ↗ *vina*, ↗ *vítať*, ↗ *víťaz*). Pôvodný význam psl. **vojь* možno rekonštruovať ako ‚kto prenasleduje, prenasledovateľ' (porov. aj odvodené stsl. *voj-inъ* (ВОИНЪ) ‚vojak; nepriateľ' ap.), resp. ako ‚prenasledovanie' (porov. staršie slk. *voj* ‚bojovanie, boj'); druhotne prenesené na prenasledujúci bojový oddiel ap. – **vojak** (od 17. stor.) • Odvodenina od ↗ *voj*, doslova asi ‚jeden z *voja*' (o účastníkovi akcie, resp. o príslušníkovi oddielu). – **vojna** (od 15. stor.) • Psl. **vojьna*, azda spodstatnený tvar žen. rodu (o výprave ap.) od prídavného mena **vojьnъ* ‚súvisiaci s *vojom*, s prenasledovaním ap.'. – **vojsko** (od 16. stor.) • Pôvodne azda spodstatnený tvar stred. rodu od **vojský* ‚súvisiaci s *vojom*' (porov. stčes. *vojský* ‚vojenský' a i.). – **vojvoda** ‚príslušník vysokej šľachty' (od 15. stor.) • Pôvodne **vojevoda*, z psl. **vojevoda* (odtiaľ i čes. *vévoda*), od psl. **vojь* (↗ *voj*) a **vesti*, **vedǫ* (↗ *viesť*), doslova ‚kto vedie voj'; súčasný význam odráža dobové spoločenské postavenie vojenských hodnostárov. Z odvodenín: *vojvodca* (podľa *vod-ca*) a i. Pozri aj ↗ *vajda*.

vokál lingv. ‚samohláska' (od 18. stor.) • Z lat. *(littera) vōcālis*, od lat. *vōcālis* ‚zvučný, hlasný' (> slk. ***vokálny*** ‚vzťahujúci sa na prednes spevom': *v-a skladba*), od lat. *vōx*, gen. *vōcis* ‚hlas, zvuk'.

vokáň ‚diakritické znamienko pri písmene *ô*' (od 19. stor.) • Od slovesa **vo-k-ať*, t. j. ‚čítať písmeno *ô* ako *vo* (resp. *u̯o*)'.

vokatív gram. ‚5. pád' (od 20. stor.) • Z lat. *(cāsus) vocātīvus*, doslova ‚volací (pád)', od lat. *vocāre*, *vocātum* ‚volať', súvisiaceho s lat. *vōx*, gen. *vōcis* ‚hlas, zvuk' – ide o pád používaný v oslovení, ktorým na niekoho „voláme", obraciame sa na neho (*pane!* ap.).

voľa-, v neurč. zámenách a príslovkách (***voľačo***, ***voľajaký***, ***voľakde***, ***voľakto*** ap.) (od 16. stor.) • Bez jednoznačného výkladu. Odvodzovalo sa od psl. **voliti* ‚želať si, chcieť' (↗ *voliť*; k významu porov. ↗ *hoci* v neurč. zámenách typu *hoci-kto* ap.); podľa iného výkladu je prevzaté z maď. *vala-* (vo výrazoch typu maď. *vala-ki* ‚niekto' ap.), súvisiaceho s maď. *van* ‚existuje, je'.

volán ‚naberaný al. skladaný ozdobný pásik látky' (od 19. stor.) • Z fr. *volant* [volã], doslova ‚čo lieta, poletuje (v prúde vzduchu)', pôvodne príčastie od fr. *voler* ‚lietať', ktorého východiskom je lat. *volāre* ‚lietať, poletovať'. – **volant** ‚kormidlo na niektorých motorových vozidlách' (od 20. stor.) • Z fr. *volant;* výslovnosť [-nt] je podľa písomnej podoby slova. Slovo prešlo významovým vývinom ‚čo lieta' > ‚predmet pohybujúci sa vo vzduchu (napr. krídlo veterného mlyna)'; odtiaľ ‚predmet pohybujúci sa kruhovým pohybom' > ‚volant dopravného prostriedku'.

volať (od 15. stor.) • Psl. **volati*. Porovnávalo sa s lot. *valuôda* ‚jazyk, reč'; podľa iného výkladu je odvodené od ide. **u̯el-* ‚chcieť, vyberať (si)' (↗ *veliť*), čo predpokladá významový vývin ‚chcieť' > ‚(nahlas) prejavovať želanie ap.' > ‚volať'. Z odvodenín: ***povolať***, od toho ***povolanie***, pôvodne o Božom povolaní do istého spoločenstva, služby, stavu ap. (porov. už 1 Kor 9; podľa toho *p. za kňaza*, *duchovné p.*), odtiaľ ‚poslanie, vykonávaná činnosť, profesia', a i. Pozri aj ↗ *volavka*, ↗ *vôl*.

volavka ‚zool. Ardea' (od 17. stor.) • Asi podľa čes. *volavka*, doslova ‚vták s hrvoľom' (pokojne stojaca volavka má krk prehnutý dopredu tak, že pripomína hrvoľ), od čes. *vole* ‚hrvoľ', ktorého východiskom je psl. **volje*, porovnávané s nem. *schwellen* ‚puchnúť, napúchať'). Prípady typu *polícia nasadila na páchateľa v-u* (t. j. niekoho „privolávajúceho" návnadu ap.) svedčia o druhotnom zblížení s etymologicky nesúvisiacim ↗ *volať*. Pozri aj ↗ *hrvoľ*, ↗ *vôl*.

voľba ↗ *voliť*

volej šport. ‚zásah, odrazenie lopty počas letu' (od 20. stor.) • Z angl. *volley*, pôvodne ‚salva, vypálenie zbraní' (prevzatie z fr. *volée*, doslova ‚let', od fr. *voler* ‚letieť', z lat. *volāre* ‚id.'); prenesene ‚let vystrelenej loptičky pred jej dopadom na zem' (najskôr v tenise), resp. pri loptovej hre ‚odrážanie lopty tak, aby sa nedotkla zeme' – odtiaľ názov hry ***volejbal*** (angl. *volley-ball*, k angl. *ball* ‚lopta'), podľa neho i *nohejbal* (↗ *noha*).

volfrám ‚kovový chemický prvok' • Názov (nem. *Wolfram*) zaviedli špan. chemici de Elhuyarovci, ktorý tento kov, objavený v Krušných horách v 16. stor., izolovali v r. 1783. Výraz (zložený z nem. *Wolf* ‚vlk' a strhnem. *rām* ‚nečistota, sadza') znamená doslova ‚vlčia sadza' – kov má čiernu farbu; prívlastok ‚vlčia' sa vysvetľuje v zmysle ‚požierajúca ap.', keďže prítomnosť volfrámu v taviacich peciach údajne spôsobuje straty cínu.

volič ↗ *voliť*

voliéra ‚veľká klietka na chov vtákov' (od 20. stor.) • Z fr. *volière*, doslova asi ‚klietka, kde vtáky môžu lietať' (t. j. dostatočne veľká), od fr. *voler* ‚lietať', z lat. *volāre* ‚letieť, lietať, poletovať'.

voliť (od 15. stor.) • Psl. **voliti*. Pôvodne asi iteratívum od psl. **veléti* (ďalej pozri ↗ *veliť*), t. j. z významového hľadiska ‚chcieť, vyberať (z viacerých možností)' > ‚voliť'; podľa iného výkladu odvodenina od psl. **volja* (↗ *vôľa*) – majúceho rovnaký koreň –, t. j. ‚prejavovať vôľu' > ‚voliť'. Z odvodenín: ***voľba, volič*** a i. Pozri aj ↗ *voľa-*.

voľkať (si) ↗ *vôľa*

volkmen ‚malý prenosný magnetofón so slúchadlami', pôv. pís. *walkman* • Z angl. *walkman* (od r. 1979; pôvodne išlo o názov produktu spoločnosti Sony uvedeného v Japonsku) – utvorené na základe angl. *to walk* ‚ísť, chodiť peši' a *man* ‚človek'.

voľný ↗ *vôľa*

volt fyz. ‚jednotka elektrického napätia' • Podľa tal. prírodovedca A. Voltu (1745 – 1827).

voluntarizmus kniž. ‚svojvoľné konanie, rozhodovanie ap.' (od 20. stor.) • Výraz, pôvodne používaný vo vzťahu k filozofickému smeru pokladajúcemu vôľu za základný princíp bytia, je utvorený na základe lat. *voluntās* ‚vôľa', *voluntārius* ‚majúci vôľu, dobrovoľný', od lat. *volēns*, gen. *volentis* ‚chcejúc, z vlastnej vôle; ochotný', čo je z hľadiska pôvodu príčastie od lat. *velle* ‚chcieť'.

von, dial. i *ven* (od 15. stor.) • Psl. **vъnъ*. Pôvodne azda **v-ъnъ* < **ŭd-no-*, odvodenina od ide. **ŭd-* ‚nahor; von z' (ďalej pozri ↗ *vy-*); z fonetických príčin je menej pravdepodobné usúvzťažňovanie psl. **vъnъ* so stprus. *wins* ‚vzduch', *winna* ‚von' (t. j. ‚na vzduch'?), resp. so stind. *vánam* ‚les' (t. j. ‚von' = ‚do lesa'). Z odvodenín: ***vonku,*** hovor. ***vonka, vonká*** (rozšírené o *k*-ovú časticu, porov. i *sem-ká* hovor. ‚sem' ap.), na základe toho aj ***vonok*** zried. ‚vonkajšia stránka' (porov. i ***na-vonok, z-vonka, z--vonku), vonkajší*** ap. Pozri aj ↗ *preč*, ↗ *upír*, ↗ *venčiť*[2].

voňať, voňavka, voňavý ↗ *vôňa*

vonka, vonká, vonkajší, vonku, vonok ↗ *von*

vonný ↗ *vôňa*

vorkoholik ‚prácou posadnutý človek' • Z angl. *workaholic* (doložené od konca 60. rokov 20. stor.) – výraz vznikol skrížením angl. *work* ‚práca' a *alcoholic* ‚alkoholický; alkoholik' (↗ *alkohol;* s asociáciou chorobnej závislosti).

vorvaň ‚zool. Kogia' (od 20. stor.) • Podľa čes. *vorvaň*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *vórvaň* (*ворвань*) – výraz je prevzatý zo stšvéd., dán. *narhval*, švéd. *narval;* začiatočné *v-* vzniklo asimiláciou *n-v-* > *v-v-*.

vosk (od 16. stor.) • Psl. **voskъ;* súvisí so sthnem. *wahs*, nem. *Wachs*, angl. *wax*, lit. *vãškas*, lot. *vasks* ‚vosk' a i. – všetko od ide. **u̯okso-* ‚vosk', pôvodne azda **u̯og-so-* ako odvodenina od ide. **u̯eg-* ‚tkať, viazať; tkanivo, pradivo' (porov. stind. *vāgurā́* ‚pasca, osídla', stír. *figid* ‚tká' a i.). Slovo asi pôvodne označovalo pravidelne vytvarovaný včelí plást (k významu porov. nem. *Wabe* ‚plást' [doslova ‚čo je utkané, tkanivo'], súvisiace s nem. *weben* ‚tkať'); druhotne sa prenieslo na vosk, z ktorého je zhotovený. Z odvodenín: ***voština*** ‚včelí plást (bez medu)' (**vošč-ina*).

vospust zastaráv., v spojeniach ***žiť v. sveta*** ‚neporiadne', ***rozprávať, tárať v. sveta*** ‚bez rozmyslenia' (od 19. stor.) • Doslova ‚robiť niečo do sveta' (dávajúc tak svetu najavo svoju nerozvážnosť, neporiadnosť ap.), od staršieho *vo spust sveta* ‚do celého sveta' (18. stor.), kde sa pod „spustom sveta" myslel mechanizmus či konštrukcia sveta (lat. *machina mundī*) – porov. i staršie slk. *spust* ‚zariadenie na zadržiavanie a regulovanie prietoku al. odtoku vody, stavidlo' (od 16. stor.), od *s-pustiť;* ďalej pozri ↗ *pustý*.

voš ‚zool. Pediculus', dial. i *veš* (od 17. stor.) • Psl. **vъšь* (**u̯ŭch-ĭ-* < **us-*). Môže ísť o reflex ide. **lū̆s-* ‚voš' (porov. wales. *llau*, sthnem. *lūs*, nem. *Laus*, angl. *louse* ‚id.' a i.), čo predpokladá nepravidelné hláskové zmeny výrazu – azda z tabuistických príčin? Podľa iného výkladu je odvodené od ide. **u̯es-* ‚jesť (výdatne ap.)' (porov. chet. *weši-* ‚pastvisko pre dobytok', avest. *vāstra-* ‚paša, pastvisko', lat. *vēscī* ‚živiť sa; jesť, požívať', stír. *feis(s)* ‚jedlo', gót. *fra--wisan* ‚spotrebovať' a i.) – pôvodným významom mohlo byť ‚požierajúci hmyz ap.'; rôzne druhy vošiek sú škodcami kultúrnych rastlín. Z odvodenín: ***všivavý*** (od staršieho *vš-ivý* ‚id.'). Pozri aj ↗ *švehla*, ↗ *švola*.

voština ↗ *vosk*

votívny kniž. ‚venovaný, darovaný' (od 19. stor.) • Z lat. *vōtīvus* ‚slávnostne sľúbený; zasvätený bohom', od lat. *vovēre*, *vōtum* ‚sľubovať', *vōtum* ‚(to) sľúbené; zasľúbená vec, zasľúbená obeta, sľub'.

votrelec, votrieť sa ↗ *trieť*

voz, vozeň, vozidlo, voziť, vozovka ↗ *viezť*

vôbec ↗ *obec*
vôdzka ↗ *viesť*
vôkol ↗ *kolo*
vôl (od 15. stor.) • Psl. **volъ;* málo jasný výraz. Usúvzťažňoval sa s psl. **velь* (↗ *veľký*); t. j. išlo by azda o pôvodné pomenovanie „veľkého" statku – k významu porov. i nem. *Schmal-vieh* ‚menšie domáce zvieratá, najmä ovce a kozy, na rozdiel od väčších zvierat využívaných na ťahanie a dopravu' (zloženina nem. *schmal* ‚úzky, tenký; drobný, malý' a *Vieh* ‚dobytok, úžitkové domáce zvieratá'). Predpokladala sa aj súvislosť s psl. **volati* (↗ *volať*) – psl. **volъ* by pôvodne znamenalo ‚volajúce, kričiace, bučiace zviera'; k pomenovaniu porov. ↗ *býk*. Podľa iných výkladov psl. **volъ* vzniklo ako označenie vykastrovaného býka – keďže vykastrované zvieratá bývajú tučnejšie ako normálne jedince, **volъ* sa usúvzťažňovalo s čes. *vole* ‚hrvoľ" a s nem. *schwellen* ‚puchnúť, napúchať" (ďalej pozri ↗ *volavka*); pravdepodobnejšia sa však zdá domnienka, že **volъ* súvisí s rus. dial. *valiť* (*валить*), *vaľáť* (*валять*) ‚kastrovať".
vôľa (od 15. stor.) • Psl. **volja;* súvisí so stind. *váraḥ* ‚želanie', sthnem. *wala*, nem. *Wahl* ‚voľba', lit. *valià*, lot. *vaļa* ‚vôľa, sloboda' a i. – všetko od ide. **u̯el-* ‚chcieť, vyberať (si)'; ďalej pozri ↗ *veliť*. Z odvodenín: ***kvôli***, zo spojenia *k vôli*, t. j. ‚k niečej vôli, podľa niečej vôle' (staršie *urobiť rodičom k.*), odtiaľ význam prospechu, účelu (*obetovať sa k. deťom*) aj príčiny (hovor. *k. nemu neskončila školu* ap.); ***voľný***, od toho ***(po)zvoľna; povoľný***, od *po (niečej) v-i*, k tomu ***povoliť;*** rozdielom v kvantite *o/ô* sú odlíšené ***nevôľa*** ‚nechuť" a ***nevoľa*** ‚nechuť; kniž. nesloboda, otroctvo' (odtiaľ ***nevoľník***), staršie i ‚trápenie, nešťastie' (porov. doteraz ***nevoľnosť***, ***je mi nevoľno***); ***voľkať*** expr. ‚robiť po vôli, rozmaznávať", ***voľkať si*** ‚hovieť si', ***dovoliť*** (asi na základe spojení typu *dopriať do v-e* ap.), k tomu ***dovolenka*** (o neprítomnosti na pracovisku povolenej zamestnávateľom) a i. Pozri aj ↗ *voliť*.
vôňa ‚príjemná aróma', staršie i ‚zápach' (od *16. stor.) • Psl. **vonja;* obyčajne sa vysvetľuje ako obmena (s novším **v-* podľa psl. **vějati* [↗ *viať*], k významovej súvislosti porov. *zo záhrad zaviala v. kvetov* ap.) pôvodného **on-ja*, súvisiaceho so stind. *ániti* ‚dýcha', gr. *anemos* (*ἄνεμος*) ‚vietor', lat. *animus* ‚duch', *anima* ‚dych; duša', stír. *anál* ‚dych', gót. *uz-anan* ‚vydýchnuť" – všetko od ide. **an(ə)-* ‚dýchať, fúkať" (pozri aj ↗ *ňuchať*). Vôňa je to, čo je vydychované (kvetmi ap.), resp. čo vdychuje človek – odtiaľ význam príjemného i nepríjemného zápachu. Z odvodenín: ***voňať; voňavý*** (i ***vonný*** poet.), od toho ***voňavka***, a i. Pozri aj ↗ *pivónia*.
vpád, vpadnúť ↗ *padať*
vpich, vpichnúť ↗ *pichať*
vplyv, vplývať ↗ *-plývať*
vpratať ↗ *pratať*
vrabec ‚zool. Passer' (od 17. stor.) • Psl. **vorbьcь*, zdrobnenina od psl. **vorbъ* (zachované v dial. *vráb* ‚id.') – porovnáva sa s gr. *rhobillos* (*ῥόβιλλος*) ‚druh vtáka', lit. *žvìrblis*, lot. *zvirbulis* ‚vrabec' (začiatočné *ž-*, *z-* azda podľa iných významovo blízkych výrazov?); ďalej nejasné.
vracať ↗ *vrátiť*
vrah (od 16. stor.) • Psl. **vorgъ;* porovnáva sa s gót. *ga-wargjan* ‚vylúčiť zo spoločenstva, odsúdiť", stsev. *vargr* ‚vlk; človek mimo zákona', stangl. *wearg* ‚lotor, zločinec', sthnem. *warg* ‚kto pácha zlo, nepriateľ", lit. *vargas* ‚bieda, núdza, námaha', lot. *vàrgs* ‚bieda', stprus. *wargs* ‚zlo' – t. j. pôvodne ‚kto trápi, mučí, pácha zlo'? Z odvodenín: **vražiť* (pôvodne asi ‚správať sa ako vrah, t. j. nepriateľsky ap.'), odtiaľ ↗ *nevraživý* i ***vražda*** (**vorž-ьda;* k prípone porov. ↗ *krivda*, ↗ *pravda* – doslova azda ‚*vraženie* = nepriateľské, zlé konanie', porov. stsl. *vražьda* (**ВРѦЖЬДѦ**) ‚nepriateľstvo, nenávisť" ap.), od toho ***vraždiť***, a i.
vraj ‚údajne' (od 19. stor.) • Z pôvodného *vraví* ‚hovorí' (↗ *vravieť*). Význam ‚údajne' vznikol v kontextoch typu *on sa, vraví, nepamätá* > *on sa vraj nepamätá;* porov. i čes. *(on) praví* (od čes. *praviti* ‚riecť; vravieť, hovoriť") > redukované stčes. *praj* > *prej* > *prý* ‚údajne, vraj'. K časticiam zo slovesných tvarov porov. aj ↗ *reku* a i.
vrak ‚stroskotaná loď" (od 20. stor.) • Z nem. *Wrack* ‚id.', ktoré súvisí s nem. *rächen* ‚sledovať, prenasledovať". Pozri aj ↗ *brak*.
vrana[1] ‚zool. Corvus corone' (od *15. stor.) • Psl. **vorna*[1] – asi odvodenina od psl. **vornъ* (↗ *vraný*), vták je pomenovaný podľa svojho sfarbenia. Pozri aj ↗ *havran*, ↗ *škovránok*. – **vrana**[2] ‚otvor ap.' ↗ *rana*
vraný, v spojení ***v. kôň*** ‚čierny' (od 18. stor.) • Psl. **vornъ* (**u̯or-n-*), od ide. **u̯er-* ‚horieť, páliť" (ďalej pozri ↗ *vrieť*[1]) – t. j. ‚zhorený, spálený; zuhoľnatený' > ‚majúci takúto farbu, čierny'. Z odvodenín: ***vraník***. Pozri aj ↗ *vrana*[1].

vrása geol. ‚zvlnenie geologickej vrstvy' (od 20. stor.) • Podľa čes. *vrása*, utvoreného asi na základe čes. *vrásnitý* ‚vráskavý', pôvodne azda **vrásk-nitý* (porov. i čes. *s-vrask-nouti [se]* ‚zvraštiť [sa]'), od ↗ *vráska*. Z odvodenín: ***(z)vrásniť (sa)***, od toho ***vrásnenie***. – **vráska** (od 17. stor.) • Psl. **vorska*. Porovnáva sa so stind. *vṛ́ščáti* ‚odsekáva, štiepa', *pra-vraskaḥ* ‚rez' a i. – v takom prípade od ide. **u̯resk-* (< **u̯rek-sk-*), čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚roztrhávať, rozrývať, vyrývať' (ďalej pozri ↗ *rana*); pôvodným významom mohlo byť ‚zárez', odtiaľ ‚ryha (v koži)' > ‚vráska'. Podľa iného výkladu je psl. **vorska* odvodené od slovesa **vorskati* (porov. stčes. *vráskati sě* ‚zvrašťovať sa'), vysvetľovaného ako **vorp-ska-ti*, čo je intenzívum od koreňa **vorp-* (porov. stčes. *vráp*, *vrapa* ‚vráska, záhyb', *vrapiti*, *vrápiti* ‚vraštiť tvár; riasiť rúcho' a i.), od ide. **u̯er-p-* ‚krútiť, točiť, motať, viť' (porov. stind. *várpaḥ* ‚lesť, úskok', gr. *rhepō* (*ῥέπω*) ‚skláňam sa', lit. *verpti* ‚priasť' a i.), čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať'; ďalej pozri ↗ *vrtieť*. Z odvodenín: ***vraštiť*** (**vorščiti*).

-vrat ↗ *vrátiť*

vráta (od 16. stor.) • Psl. **vorta* mn.; súvisí s lit. *vartai* mn., lot. *vàrti* mn. ‚brána' – doslova ‚čo slúži na zatváranie'; všetko od **u̯er-* ‚zväzovať, zoraďovať ap.' (z toho i ‚spájať prestrkávanou niťou' > ‚prestrkávať závoru' > ‚zatvárať', ďalej pozri ↗ *-vriet*[2]). Z odvodenín: ***vrátnik*** (t. j. ‚kto stráži *vráta*, bránu, vchod do domu'), k tomu ***vrátnica*** a i.

vrátiť (od 15. stor.) • Psl. **vortiti;* kauzatívum od ide. **u̯er-t-* ‚krútiť, točiť, obracať' (↗ *vrtieť*) – doslova ‚spôsobiť, aby sa niečo otočilo, obrátilo'; súčasné významy slk. *vrátiť* (‚poslať späť; dať na pôvodné miesto; uviesť do pôvodného stavu; opätovať': *v. zásielku*, *v. knihu do knižnice*, *v. chorému zdravie*, *v. návštevu...*) vznikli na základe predstavy o otočení do pôvodného smeru, stavu ap. Z odvodenín: ***vratký*** (‚otáčajúci sa, krútiaci sa' > ‚nestabilný, nestály; neistý'); ***vracať*** (**vort-j-ati*); ***-vrat*** v ***slnovrat*** (t. j. ‚otočenie slnka', akýsi „bod obratu", keď sa deň začína skracovať, resp. predlžovať), pozri aj ↗ *kolovrat;* podobne ***navrátiť***, ***obrátiť*** (**ob-vrátiť*), ***prevrátiť***, ***zvrátiť*** ap., od toho ***návrat***, ***obrat***, ***prevrat***, ***zvrat;*** ***rozvrátiť***, pôvodne asi ‚oddeliť (otočením od seba), rozdeliť (na dve časti)', z toho ‚rozbiť' (porov. *r. prilbicu na dve*, 18. stor.) > ‚rozrušiť, rozložiť', odtiaľ ***rozvrat*** (*mravný r.* a i.); ***úvrať*** ‚miesto, kde sa obracia pluh pri oraní, kraj honu (poľa)' i ***úvrat*** tech. ‚krajný bod posuvného pohybu' (zrejme od **u-vrátiť* ‚obrátiť'); ***závrat*** (doslova ‚zatočenie [hlavy]', k významu porov. *všetko sa s ním krúti* ‚má závrat'); ***zvrátený*** (zrejme od *z-vrátiť* ‚prevrátiť', k významu porov. ↗ *perverzný*) a i.

vrátnica, vrátnik ↗ *vráta*

vravieť ‚hovoriť' (od 16. stor.) • Od ***vrava*** ‚(roz)hovor viacerých ľudí, sprevádzaný šumom hlasov hovoriacich', čo je asi odvodenina od ↗ *vrieť*[1] vo význame typu ‚byť rušný' (porov. *v izbách vrie vrava ani v úli*, Kukučín; *krčma vrela hovorom*, Urbánek). Iné výklady hľadajú možné východisko výrazu v ide. **u̯er-* ‚(slávnostne) hovoriť' (ďalej pozri ↗ *porota*), resp. v ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (↗ *vrtieť*), čo predpokladá významový vývin typu ‚krútiť' > ‚krútňava, vír' > ‚neusporiadané vírenie, chaos ap.' (k významu porov. čes. *vřava* ‚silný, zmätený hluk, krik, lomoz; zmätok, chaos'). Z odvodenín: ***vravný*** (*v-á žena*), od toho i ***pravdovravný***, ***veľavravný*** ap.; ***-vravec*** v ***bruchovravec;*** ***povrávať***, k tomu ***povrávka*** ‚úslovie', a i. Pozri aj ↗ *vraj*.

vražda, vraždiť ↗ *vrah*

vŕba ‚bot. Salix' (od *16. stor.) • Psl. **vьrba;* súvisí s gr. *rhamnos* (*ῥάμνος*) ‚druh tŕnistého kríka', lat. *verber* ‚prút, bič', lit. *vir̃bas* ‚prút' a i. – všetko od ide. **u̯er-b-*, čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *vrtieť*); vŕba je pomenovaná podľa tenkých a ohybných konárov. Z odvodenín: ***vŕbie*** i ***vrbina*** a i.

vrčať (od 17. stor.) • Psl. **vьrčati;* od koreňa **vьrk-* (porov. aj odvodené ***od-vrk-núť***), asi zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *vrndžať*.

vrece (od 16. stor.) • Psl. **vertje* (**u̯er-t-*); odvodenina od ide. **u̯er-* ‚zväzovať, zoraďovať, vešať' (ďalej pozri ↗ *-vriet*[2]), od ktorého sa odvodzuje aj gr. *aortēr* (*ἀορτήρ*) ‚remeň, popruh na zavesovanie', alb. *var* ‚vešiam', lit. *vìrtinė* ‚zväzok' a i. Pôvodným významom bolo asi ‚čo je zviazané, zväzok' (z toho ‚balík vytvorený zviazaním niečoho do šatky, plachty ap.' > ‚obal na prenos či uschovávanie materiálu' > ‚vrece'); iný výklad tu uvažuje o významovom východisku ‚čo je zavesené; visiaci predmet' – odtiaľ aj označenie batohu, mecha, vreca preveseného cez plece, resp. zaveseného na konci palice (porov. i ↗ *batoh*). Z odvodenín: ***vrecko***, od toho ***vreckový***, ***vreckovka*** (zo spojenia typu *vrecková šatka*), ***vreckár*** hovor. ‚vreckový zlodej' a i.

vred (od 17. stor.) • Psl. **verdъ;* bez jednoznačného výkladu. Môže súvisieť s perz. *balū* (irán. **vard-*), sthnem. *warza*, nem. *Warze*, stangl. *weart(e)* ‚bradavica' a i. – všetko od ide. **u̯er-d-*, čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚vyvýšené miesto (v teréne al. na koži)'; pozri aj ↗ *vrch*. Iný výklad považuje psl. **verdъ* za odvodeninu od ide. **u̯erdh-* ‚rásť' (ďalej pozri ↗ *rodiť*); pôvodným významom mohlo byť ‚výrastok (na koži)'. Ďalšou možnosťou je odvodzovanie od ide. **u̯er-d-* ako rozšírenia ide. **u̯er-* ‚roztrhávať, rozrývať, vyrývať' (↗ *rana*); k významovému vývinu v smere ‚niečo roztrhnuté ap.' > ‚opuchlina, vred' porov. ↗ *nádor*.

vrelý ↗ *vrieť*[1]

vres ‚bot. Calluna' (od 17. stor.) • Psl. **versъ* (**u̯erk̂-*); porovnáva sa s gr. *ereikē* (*ἐρείκη*), stír. *fróich*, lit. *vìržys*, lot. *vìrsis* ‚vres' a i.

vresk, vreskotať ↗ *vrieskať* – **vrešťať** (od 17. stor.) • Psl. **verščati;* azda z pôvodného **u̯erk-skē-ti*, od rovnakého koreňa ako psl. **verskati* (↗ *vrieskať*).

vreteno (od 17. stor.) • Psl. **verteno;* súvisí so stind. *vartanam* ‚otáčanie' – obidvoje od ide. **u̯ert-eno-*, odvodeného od ide. **u̯er-t-* ‚krútiť, točiť, obracať' (↗ *vrtieť*). Pôvodný význam bol asi ‚otáčanie, točenie', odtiaľ ‚čo sa otáča' > ‚na čo sa navíja, nakrúca niť ap.'. Z odvodenín: ***vretenica*** ‚zool. Vipera' (podľa tvaru tela).

vrhať (od 18. stor.), **vrhnúť** (od 16. stor.) • Utvorené na základe pôvodných tvarov prít. času **vrhu, *vržeš...* < psl. **vьrg-ǫ, *vьrž-eši* atď. Koreň **vьrg-* (i variantné **verg-*, porov. psl. **verg-ti* > stsl. *vrěšti* (**ВРѢЩИ**) ‚hodiť, vrhnúť' a i.) sa odvodzuje od ide. **u̯er-g-* ‚krútiť, točiť' (porov. stind. *vr̥nákti* ‚otáča, obracia', lat. *vergere* ‚obracať [sa]', lot. *sa-vergt* ‚skrúcať sa, šúveriť sa', ↗ *náruživý* a i.), čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *vrtieť*); význam ‚vrhnúť' vznikol asi vývinom v smere ‚krútiť, točiť' > ‚roztočiť a prudko vyhodiť', resp. ‚natočiť (pružinu vojenského vrhacieho zariadenia ap.) a vrhnúť strelu' (porov. i stangl. *þrāwan* ‚krútiť, otáčať' > angl. *to throw* ‚hádzať, metať'). Inou možnosťou je usúvzťažňovanie psl. **verg-/*vьrg-* s gót. *waírpan*, sthnem. *werfan*, nem. *werfen* ‚hádzať, vrhať' a i., pokiaľ sa považujú za reflexy ide. **u̯ergu̯-* ‚vrhať'. Z odvodenín: ***vrh; prevrhnúť*** ‚prevrátiť' (zachovanie pôvodného významu ‚krútiť, točiť'?); ***navrhnúť*** (‚predhodiť myšlienku ap.'), ***podvrhnúť***, ***rozvrhnúť*** (‚rozhodením rozdeliť'), od toho ***návrh, podvrh, rozvrh; vyvrhnúť***, k tomu ***vývržok*** ‚vyvrhnuté nestrávené zvyšky potravy niektorých vtákov' i ***vyvrheľ*** pejor. ‚človek vyradený, vyvrhnutý zo spoločnosti'; ***zvrhnúť*** ‚zhodiť', avšak ***zvrhnúť sa*** ‚zmeniť sa na horšie; skaziť sa (morálne) ap.' (asi podľa predstavy o prudkom páde nadol, [mravnom] úpadku atď.), k tomu ***zvrhlý***, a i. Pozri aj ↗ *prívrženec*, ↗ *virgať*.

vrch (od 16. stor.) • Psl. **vьrchъ* (**vĭrs-*); súvisí so stind. *váršma* ‚vrchol, vyvýšenina', gr. *herma* (*ἕρμα*) ‚podmorský útes', lat. *verrūca* ‚bradavica', stír. *ferr* ‚lepší' (pôvodne asi ‚vyšší'), lit. *viršùs* ‚vrch' a i. – všetko od ide. **u̯er-* ‚vyvýšené miesto (v teréne al. na koži)'; pozri aj ↗ *vred*. Z odvodenín: ***vrchol*** (azda už psl. **vьrch-olъ*); ***vrchný***, odtiaľ ***vrchnák; zvrchník*** (od staršieho *z-vrchný* ‚vrchný', od ***z-vrchu***); ***povrch, povrchný*** (od spojenia *po vrchu*); ***vrchstôl***, v spojeniach *sadnúť si za v., sedieť za v-om* (staršie *sedieť za vrchstola*, azda z pôvodného predložkového použitia **vrch stola* ‚[hore ap.] na/pri stole' ap.?), podobne **vrch hlavy* ‚na hlave', z toho ***vrchhlava*** hovor. ‚temeno' (*čiapka na v-e*). ***Vŕšiť*** doslova znamená ‚vytvárať vrch' (t. j. ‚znášať do kopovitého útvaru ap.': *v. násyp*); ***dovŕšiť***, ***zavŕšiť*** nadobudlo všeobecnejší význam ‚dokončiť'; ***vŕšiť sa*** ‚byť zlý, mstiť sa ap.' (*v. sa na nevinných*) nie je významovo jasné – azda podľa predstavy o hromadení, „kopení" hnevu v človeku (a jeho následnom výbuchu)?

vrieskať (od *17. stor.) • Psl. **verskati*. Porovnáva sa s lit. *verkti*, lot. *verkšķêt* ‚plakať', čo vedie k rekonštrukcii **verskati* < **verkskati* < **u̯erk-ska-ti* (k paralelnému **u̯erk-skē-ti* pozri ↗ *vrešťať*), azda od koreňa zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***vresk;*** staršie *vresk-ot--ať*, od toho ***vreskot***, a i.

vrieť[1] ‚byť vo vare' (od 17. stor.) • Psl. **vьrěti;* súvisí s chet. *war-* ‚horieť, páliť', arm. *vaṙem* ‚zapaľujem', alb. *vorbë* ‚hrniec', lit. *vìrti*, lot. *vir̂t* ‚vrieť' a i. – všetko od ide. **u̯er-* ‚horieť, páliť'. Z odvodenín: ***vrelý*** (staré príčastie, t. j. ‚ktorý vrel' = zovrelý, vriaci; pôvodne *v-á voda*, prenesene *v. cit* ‚horúci'), ***vrúcny*** (od staršieho *vrúci* ‚vriaci': *vrúca voda*, druhotne *v-na modlitba* ap.); ***navrieť*** ‚napuchnúť' (t. j. ‚zväčšiť objem [pri varení]'), ***vyvrieť***, ***vyvierať*** (pôvodne asi o prameňoch, ktorých voda klokoce, ako keby vrela), ***zanevrieť*** (asi ‚začať *ne-vrieť*' = začať nebyť vrúcnym, už neprechovávať vrelé city voči niekomu) a i. Pozri aj ↗ *nevrlý*, ↗ *variť*, ↗ *vír*, ↗ *vraný*, ↗ *vravieť*. – **-vrieť**[2],

v slovesách ***privrieť***, ***zavrieť***, ***zovrieť*** ‚stisnúť' ap. (od *17. stor.) • Psl. **verti*, **vьrǫ;* súvisí so stind. *apa-vr̥ṇóti* ‚otvára', *api-vr̥ṇóti* ‚zatvára', lat. *aperīre* (**ap-u̯er-*) ‚otvárať', *operīre* (**op--u̯er-*) ‚prikrývať, zatvárať', nem. *wehren* ‚brániť' (t. j. ‚uzatvárať pred niečím'), lit. *vérti* ‚navliekať niť, spájať do radu, zväzovať, otvárať', *at-vérti* ‚otvoriť' a i. – všetko od ide. **u̯er-* ‚zväzovať, zoraďovať ap.' (z toho aj ‚spájať prestrkávanou niťou' > ‚prestrkávať závoru' > ‚zatvárať'; pri ***zovrieť*** ďalej ‚uzatvoriť [do niečoho]' > ‚obopnúť niečím, obkľúčiť, stisnúť'). Z odvodenín: ***závora***, novšie ***záver*** (‚čo zatvára': *z. pušky*, prenesene *z. básne*, *logický z.* ap.); ***z-vierať*** ap. (**-věrati*), od toho ***zverák***, a i. Pozri aj ↗ *íver*, ↗ *otvoriť*, ↗ *ponevierať sa*, ↗ *svoreň*, ↗ *veraje*, ↗ *vráta*, ↗ *vrece*, ↗ *vrz*.

vrkoč (od *16. stor.) • Psl. **vьrk-očь;* odvodenina od ide. **u̯er-k-* ‚krútiť, pliesť' (porov. stír. *ferc* ‚hrb, hrboľ' [t. j. ‚niečo skrútené, ohnuté'], wales. *cy-warch* ‚konope, povraz', ↗ *ruka*), čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (ďalej pozri ↗ *vrtieť*) – pôvodným významom výrazu bolo ‚pletenec' (porov. dial. *v. cibule, cesnaku*), odtiaľ i ‚pletenec vlasov'.

vrndžať expr. ‚bzučať' (od 19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Porov. i ↗ *frndžať*, ↗ *vrčať*.

vrstevnica ↗ *vrstva*

vrstovník ‚rovesník' (od 17. stor.) • Doslova ‚človek (rovnakej) *vrstvy*'. Môže ísť o použitie ↗ *vrstva* vo vzťahu k obdobiu ľudského života (k významu porov. *generačná v.*, *veková kategória* a i.); podľa iného výkladu tu však ide o pôvodné psl. **vьrstь* ‚rast, vzrast, vek ap.', zodpovedajúce stind. *vŕ̥ddhi* ‚rast' (obidvoje z **vr̥dh-ti-*, od ide. **u̯erdh-*, **u̯redh-* ‚rásť a i.', ďalej pozri ↗ *rodiť*), ktoré sa len druhotne zblížilo s psl. **vьrstva* (↗ *vrstva*).

vrstva (od 16. stor.) • Psl. **vьrstva* (**vьrt-tva*), od rovnakého koreňa ako psl. **vьrtěti* (↗ *vrtieť*) – pôvodne ‚otočenie, obrat', z toho ‚(pri oraní) obrat pluhu' > ‚brázda vyoraná medzi dvoma obratmi pluhu' (odtiaľ i ‚dĺžka brázdy' a ‚dĺžková miera'; ↗ *versta*) > ‚brázda ako pás, rad zoranej zeme' > ‚rad, vrstva'. Z odvodenín: ***vrstvový*** i ***vrstevný***, k tomu ***vrstevnica*** odb. ‚čiara spájajúca body rovnakej nadmorskej výšky' (podľa predstavy o výškových vrstvách). Pozri aj ↗ *vrstovník*.

vŕšiť ↗ *vrch*

vŕtať (od 16. stor.) • Psl. **vьrtati;* intenzívum k psl. **vьrtěti* (↗ *vrtieť*) – z významového hľadiska ‚(intenzívne) vrtieť, otáčať' > ‚otáčavým pohybom hĺbiť otvor'. Z odvodenín: ***vrt*** (*hlbinný v.* ap.); ***vyvŕtať***, k tomu ***vývrt*** i ***vývrtka***, a i. – **vrtieť** (od *17. stor.) • Psl. **vьrtěti;* súvisí so stind. *vártate* ‚otáča sa', avest. *varət-*, lat. *vertere* ‚obracať, otáčať', gót. *wairþan*, nem. *werden* ‚stať sa (niečím)' (t. j. ‚obrátiť sa na niečo'), lit. *ver̃sti* ‚prevracať, obracať', lot. *vḕrst* ‚otáčať, obracať' a i. – všetko od ide. **u̯er-t-* ‚krútiť, točiť, obracať', čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚krútiť, točiť, ohýbať' (pozri aj ↗ *šúveriť*, ↗ *veverica*, ↗ *vráska*, ↗ *vravieť*, ↗ *vŕba*, ↗ *vrhať*, ↗ *vrkoč*). Z odvodenín: ***vrtuľa*** (o točiacom, otáčajúcom sa zariadení), ***vrtký*** (‚otáčajúci sa' > ‚obratný, [pohybovo] šikovný ap.'), ***vrtkavý*** (od staršieho *vrt-k-ať* ako expresívnej odvodeniny od *vrtieť*), ***vyvrtnúť*** (o kĺboch ap., doslova ‚vykrútiť'), ***zvrtnúť (sa)***, k tomu ***zvŕtať (sa)***, a i. Pozri aj ↗ *obrtlík*, ↗ *reťaz*, ↗ *versta*, ↗ *vrátiť*, ↗ *vreteno*, ↗ *vrstva*. – **vrtoch** • Asi expresívna odvodenina od ↗ *vrtieť;* pôvodne ‚kto sa vrtí, točí' > ‚kto je nestály, rozmarný' (18. stor.). Staršie *vrtoch* ‚rozmarný človek' sa mohlo stať východiskom pre vznik odvodeniny *vrtošiť* ‚byť výstredný, samopašný a i.', od ktorej sú odvodené ***vrtošivý*** i ***vrtoch*** (staršie aj *vrtocha*) ‚rozmar'.

vrub, vrúbeľ ↗ *rúbať*

vrúcny ↗ *vrieť*[1]

vryp, vrypnúť ↗ *rýpať*

vrz, v spojení ***jedným v-om*** ‚naraz, odrazu' (od 19. stor.) • Doslova azda ‚vrznutie, zaškrípanie', od *vrznúť*[2] ‚zaškrípať' (↗ *vŕzgať*) – *jedným v-om* by pôvodne znamenalo ‚na jedno zavŕzganie, zaškrípanie (dverí)'; porov. *vchádzať jedným v-om do izby* (Kukučín), akiste o vchádzaní cez dvere. Môže tu však ísť aj o odvodeninu od **vrznúť*[1] ‚otvoriť' (zachované v ***privrznúť*** ‚privrieť': *p. si prst;* expr. ‚zatvoriť': *p. nesprat-níka;* ***zavrznúť***), t. j. *jedným v-om* = ‚na jedno otvorenie dverí'; takéto **vrznúť* (**vьrz-nǫti*, porov. sln. *vŕzniti* ‚otvoriť', ako aj rus. *otvérznuť (отверзнуть)* ‚id.', *raz-vérznuť (разверзнуть)* ‚roztvoriť' a i.) je odvodené od koreňa **verz-* ‚otvárať' (**u̯er-ĝ-*), čo je rozšírenie ide. **u̯er-* ‚otvárať, zatvárať'; ďalej pozri ↗ *-vrieť*[2]. Slovotvorné hniezda *vrznúť*[1, 2] sa nepochybne navzájom ovplyvňovali, keďže otváranie a zatváranie dverí býva sprevádzané rôznymi škrípavými zvukmi; porov. i *priškripnúť* ‚privrieť' (*p. si prst* ap.).

vŕzgať (od *17. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***vržďať*** (**vrzg-j-*); ***vrzgnúť***, odtiaľ hláskovým zjednodušením ***vrznúť***[2] (k **vrznúť*[1]

pozri ↗ *vrz*), k tomu staršie *vrzať,* od neho ***vrzúkať*** hovor. expr. a i.

vsakovať, vsiakať, vsiaknuť ↗ *siakať*

vskutku ↗ *skutok*

vstať ↗ *stať*[1]

všade (od 17. stor.) • Od zámena **veš* (ďalej pozri ↗ *všetok*); utvorené podobne ako ↗ *kade, tade.* – **však** (od 15. stor.) • Od rovnakého koreňa ako **veš* (↗ *všetok*), utvorené podobne ako ↗ *tak.* Pôvodný význam bol asi ‚všetkým, každým spôsobom', z toho ‚v každom prípade, rozhodne, určite ap.' (porov. *však sa nehneváš?*, pôvodne asi ‚určite sa nehneváš?'; *však on si poradí* ‚on si určite poradí' ap.), ako aj odporovací význam (*nechcel ísť, oni ho však prinútili* = všetkými spôsobmi ho prinútili). – **všakovaký** (od 17. stor.) • Od staršieho *všakový, všaký* ‚všelijaký, rozličný', utvorených od rovnakého koreňa ako **veš* (↗ *všetok*); k slovotvorbe porov. ↗ *taký*, čes. *takový* ‚taký'. – **vše** hovor. ‚chvíľami, občas', staršie i ‚vždy, stále' (od 17. stor.) • Tvar stred. rodu (‚všetko') od zámena **veš* (↗ *všetok*); z významového hľadiska asi ‚všetko' > ‚všeobecne, napospol, vôbec' > ‚vždy, stále' (k významu porov. i čes. dial. *všecko* ‚stále'), odtiaľ zoslabené ‚(ešte) stále' > ‚niekedy ešte áno, (ešte) občas'. Z odvodenín: ***zavše***. – **vše-** (od 15. stor.) • Od rovnakého koreňa ako **veš* (↗ *všetok*). Z odvodenín: ***všemohúci, všestranný, všeobecný*** (‚týkajúci sa všetkej, celej obce' > ‚celkový ap.'), ***všedný*** (k ↗ *deň,* doslova ‚týkajúci sa všetkých dní, každého dňa' > ‚bežný, obyčajný'), ***vše-ved*** (↗ *vedieť*) a i. – **všeli-**, v neurč. zámenách (***všeličo*** ap.) (od 15. stor.) • Vzniklo asi na základe staršieho *všeliký* ‚každý; rozličný, rozmanitý' (od 16. stor.), od rovnakého koreňa ako **veš* (↗ *všetok*); k slovotvorbe porov. staršie slk. *koliký* ‚koľký' (↗ *koľko*). Podľa *všeliký* mohlo byť utvorené rovnoznačné ***všeli-jaký*** (od 16. stor.), analogicky aj ***všelikto, všelikde*** ap. – **všetečný** [-t-] ‚priveľmi (i nemiestne) zvedavý' (od 16. stor.) • Asi podľa čes. *všetečný,* doslova ‚všetkého sa dotýkajúci' – od čes. *vše* ‚všetko' a *tečný* ‚dotýkajúci sa' (porov. staršie čes. *tečná čára* ‚dotyčnica, tangenta') < **tъč-ьnъ,* od rovnakého koreňa ako čes. *do-tk-nouti se* ‚dotknúť sa' (**tъk-*; ďalej pozri ↗ *týkať sa*). – **všetok** (od 16. stor.) • Nie celkom jasná odvodenina od **veš* m., **vša* ž., **vše* s. ‚všetok' (porov. stčes. *veš* m., *všě* ž., *vše* s., a i., staršie slk. *Všech-svätých* ‚[sviatok] Všetkých svätých', ↗ *vždy* ap.), utvoreného – azda na základe tvaru **vši* m. ‚všetci' < **vьšì* < **vьch-i*? – od psl. **vьchъ* (**vĭs-*) ‚všetok', ktoré súvisí so stind. *víśvaḥ*, avest. *vīspa-* ‚každý, všetok', lit. *vìsas* ‚všetok' a i.; ide azda o odvodeniny od ide. **u̯ĭ-* ‚od seba' (s ďalším vývinom ‚od seba' > ‚na všetky strany' > ‚všade, všetok ap.'). V prípade slk. *všetok* sa uvažovalo o zjednodušení výrazu zodpovedajúceho stsl. *vьsjačьskъ* (**ВЬСѦЧЬСКЪ**) ‚všetok', čo je odvodenina od stsl. *vьsjakъ* (**ВЬСѦКЪ**) ‚každý, všetok' – východiskom mohol byť tvar typu **všiačsci* mn. ‚všetci'; odtiaľ azda **všěcci* > *všetci*, k čomu bol dodatočne utvorený tvar *všetok* sg. Podľa iného výkladu tu môže ísť aj o rozšírenie psl. **vьchъ* o staré častice **tъ* a **kъ*. Pozri aj ↗ *vesmír.*

všímať si (od 18. stor.) • Z pôvodného **v uši jímať* ‚do uší (pri)jímať, brať' (↗ *ucho,* ↗ *jať*) – pôvodne sa zrejme vzťahovalo na sluchové vnemy, význam sa neskôr zovšeobecnil. Z odvodenín: ***všimné*** žart. ‚(menší) úplatok' (s cieľom dosiahnuť priaznivejšie „povšimnutie si" darcu osobou, ktorá rozhoduje o osude jeho záležitosti ap.).

všivavý ↗ *voš*

vštepovať ↗ *štep*[1]

vták (od 15. stor.) • Foneticky [fták], písané s neetymologickým *v* asi podľa prípadov typu *v tom* [ftom] ap. Forma *fták* vznikla z pôvodného *pták* (tak ešte dial., porov. i čes. *pták* a i.), ktorého východiskom je psl. **pъt-akъ*, odvodené od koreňa **pъt-* (inou odvodeninou je napr. rus. *ptica (птица)* ‚vták' < **pъt-ica*) < **pŭt-* – súvisí so stind. *putráḥ* ‚syn, dieťa', avest. *puϑrō* ‚syn', lat. *putus* ‚chlapec', *putillus* ‚veľmi mladý', lit. *pùtė* ‚sliepočka' a i.; všetko od ide. **pōu̯-*, **pəu̯-*, **pŭ̄-* ‚malý; mláďa'. Z odvodenín: ***vtákopysk*** ‚zool. Ornithorhynchus' (cicavec majúci ploský zobák, „vtáčí pysk") a i. Pozri aj ↗ *netopier.*

vtasiť ↗ *tasiť*

vtedy (od 17. stor.) • Zo staršieho *tedy* (od 15. stor.); novšie *v-* je asi podľa časových určení typu *v minulom roku* ap. Slk. *tedy* vzniklo zjednodušením staršieho *tehdy* (od 15. stor.), ktorého východiskom je azda už psl. **tъgъdy*, zložené zo zámenného základu **tъ-* (pozri ↗ *ten*), **g*-ovej častice a častice **dy;* porov. aj ↗ *kedy,* ↗ *onehdy.* Pozri aj ↗ *teda.*

vtip (od 17. stor.) • Zrejme od staršieho *vtípiť sa* ‚domyslieť sa' (od 16. stor.; porov. aj odvodené ***do-vtípiť sa***, od toho ***dôvtip***), ktoré môže súvisieť s rus. dial. *típať (типать)* ‚zľahka

udrieť', sln. *típati* ,dotýkať sa' (slovesá zvukomalebného pôvodu?) – ide tu zrejme o predstavu akéhosi „úderu" sprevádzajúceho náhle pochopenie niečoho (porov. i slk. *trknúť* expr. ,vraziť, drgnúť': *trklo ho, že niečo nie je v poriadku* ,uvedomil si, pochopil, dovtípil sa ap.'). Z ďalších odvodenín: ***vtipný; ostrovtipný*** (t. j. ,majúci *ostrý* = bystrý, prenikavý ap. [dô]-vtip'), odtiaľ ***ostrovtip;*** staršie *vtíp-ok* zdrob. expr., od toho ***vtipkovať***, ***vtipkár***, a i.

vulgárny ,hrubý, neslušný' (od 20. stor.) • Z lat. *vulgāris* ,ľudový, prostonárodný', od lat. *vulgus* ,pospolitý ľud'. Súčasný význam vznikol posunom ,prostonárodný' > ,nekultivovaný, hrubý'.

vulkán ,sopka' (od 19. stor.) • Podľa rím. boha ohňa (lat. *Vulcānus*), za ktorého sídlo sa v antike pokladali Liparské ostrovy na sever od Sicílie, známe sopečnou činnosťou (sopka Stromboli). – **vulkanizovať** ,pretvárať kaučuk na technickú gumu' (od 20. stor.) • Z angl. *to vulcanize*, doslova ,vystavovať ohňu', od staršieho angl. *vulcan* ,oheň', podľa rím. boha ohňa.

vy (od 15. stor.) • Psl. **vy* (**ṷū*-). Vzniklo azda obmenou pôvodného **i̯ū*- (porov. avest. *yūš*, gót. *jūs*, lit. *jūs* ,vy' a i., všetko od ide. **i̯u*- nom. ,vy') – novšie začiatočné **ṷ*- (> **v*-) mohlo byť prenesené z nepriamych pádov **vasъ*, **vamъ*, **vami* (> slk. ***vás, vám, vami***), utvorených na základe ide. **ṷōs*-, od ide. **ṷĕs*-, **ṷŏs*- ako koreňového variantu zámena pre 2. os. mn. č. (porov. stind. *vaḥ* akuz., dat., gen., lat. *vōs*, stprus. *wans* akuz. ,vy' a i.). Z odvodenín: ***vykať***. Pozri aj ↗ *váš*.

vy- (od *13. stor.) • Psl. **vy* (**ṷūd*-); súvisí so stind. *ud*- ,nahor, von', gót. *ūt* ,vonku, von', sthnem. *ūz*, nem. *aus* ,z', stangl. *ūt*, angl. *out* ,von' a i. – všetko od ide. **ŭd*- ,nahor' (porov. *vy-liezť na strom*), druhotne aj ,von z' (*vy-liezť z diery* ap.). Porov. i ↗ *von*, ↗ *vz-*.

výbava, vybaviť ↗ *baviť*
výbeh, vybehnúť ↗ *behať*
výber ↗ *brať*
vybiť ↗ *biť*
vybľakovať ↗ *bliakať*
výboj, výbojný ↗ *biť*
výbor, výborný ↗ *brať*
výbuch, vybuchnúť, výbušný ↗ *búchať*
vycivený ↗ *civieť*
výčap ↗ *čap*[1]
vyčasiť sa ↗ *čas*
výčin, vyčíňať ↗ *činiť*
vyčkať ↗ *čakať*
vydaj, výdaj, výdatný ↗ *dať*

vydra ,zool. Lutra' (od *13. stor.) • Psl. **vydra* (**ūd-rā*); súvisí so stind. *udrāḥ*, avest. *udrō* ,vodné zviera', gr. *hydrā* (ὕδρα) ,vodný had, hydra (mýtická obluda)', lat. *lutra*, sthnem. *ottar*, nem. *Otter*, lit. *ū́dra* ,vydra' a i. – doslova ,zviera žijúce vo vode'; od rovnakého koreňa ako ↗ *voda*.

vydrapiť ↗ *driapať*
vydriduch ↗ *duch*
výdrž, vydržať ↗ *držať*
výherca ↗ *hra*

vyhňa ,kováčske ohnisko', staršie i *vyheň* ž. (od *15. stor.) • Psl. **vygnь* (**ūgn*-); azda súvisí s lit. *ugnìs*, lot. *uguns* ,oheň' a ďalej aj s psl. **ognь* (↗ *oheň*).

výhoda ↗ *-hodnúť*
výhon, výhonok ↗ *hon*
vyhovieť, vyhovovať ↗ *hovieť*
vyhovoriť sa, výhovorka ↗ *hovoriť*
výhra ↗ *hra*
výhrada, vyhradiť ↗ *hradiť*[1]
vyhraniť ↗ *hranica*
vyhrať ↗ *hra*
vyhrážať sa, vyhrážka ↗ *hrôza*
vyhrotiť ↗ *hrot*[1]
vyhýbať (sa), výhybka ↗ *hýbať*
vyhynúť ↗ *hynúť*
východ ↗ *chodiť*
výchova, vychovať ↗ *chovať*
vychrtlý ↗ *chrt*
vychytený, vychytiť ↗ *chytiť*
vyjadriť (sa) ↗ *jadro*
výjazd ↗ *jazda*
vyjsť ↗ *ísť*
výkal ↗ *kal*
vykať ↗ *vy*

-vykať, v slovesách ***navykať***, ***odvykať***, ***privykať***, ***zvykať*** (od *15. stor.) • Psl. **vykati* (**ūk*-), od rovnakého koreňa ako psl. **učiti* (↗ *učiť*); k významu porov. *odvykať dieťa od zlozvyku* ,odúčať' ap. Z odvodenín: ***-vyknúť*** (***navyknúť*** ap., psl. **vyknǫti*); ***obvyklý*** kniž. ,bežný' (staršie i ,zvyknutý v nejakom prostredí'; od **ob-vyknúť* ,zvyknúť': odtiaľ aj ***obyčaj*** [už psl. **ob-vyčajь*], ***obyčajný***), ***návyk***, ***zvyk*** a i. Pozri aj ↗ *cvik*[1].

výkaz, vykázať ↗ *kázať*
výklenok ↗ *klenúť sa*
výklepový ↗ *klepať*
vyklopiť ↗ *klopiť*
vykoľajiť ↗ *koľaj*
-vyknúť ↗ *-vykať*
výkon, vykonať ↗ *konať*

výkop, vykopať, vykopávať, vykopávka ↗ *kopať*
vykorisťovať ↗ *korisť*
vykračovať ↗ *krok*
vykrámiť ↗ *krám*
výkres, vykresliť ↗ *kresliť*
vykričaný, výkrik, vykríknuť ↗ *kričať*
výkrm, vykŕmiť ↗ *kŕmiť*
vykročiť ↗ *krok*
vykrútiť ↗ *krútiť*
vykúkať ↗ *kukať*[2]
výkup, vykúpiť ↗ *kúpiť*
výkvet, vykvitnúť ↗ *kvitnúť*
výkyv, vykývať ↗ *kývať*
vylepiť ↗ *-lepiť*[2]
výlet ↗ *letieť*
výlisok, vylisovať ↗ *lis*
vylúčiť, výlučok ↗ *lúčiť sa*
vylúdiť ↗ *lúdiť*
vymaniť (sa) ↗ *-maniť*
výmena, vymeniť ↗ *meniť*
výmer, vymerať ↗ *mieriť*
vymknúť ↗ *-mknúť*
vymlieť, výmoľ ↗ *mlieť*
vymrštiť ↗ *mŕštiť*
výmysel, vymyslieť ↗ *myseľ*
vynadať ↗ *dať*
vynález ↗ *liezť*
vynasnažiť sa ↗ *snaha*
vyňať ↗ *jať*
vyniesť, výnos ↗ *niesť*
vynikať, vyniknúť ↗ *-nikať*
vynoviť ↗ *nový*
vyobcovať ↗ *obec*
vyobšívať ↗ *ošívať sa*
vypáčiť ↗ *páčiť*[2]
vypáliť, výpalné, výpalník ↗ *páliť*
výpar ↗ *para*
vyparatiť expr. ‚vykonať, vyviesť' (od 19. stor.) • Staršie i bezpredponové *paratiť* zried. ‚robiť neplechu, vyvádzať' (19. stor.); nejasné.
vypariť ↗ *para*
vypäť ↗ *pnúť*
výpek, vypiecť ↗ *piecť*
výpis, vypísať ↗ *písať*
výplach, vypláchnuť, vypláknuť ↗ *plákať*
výplata, vyplatiť ↗ *platiť*
vyplaziť ↗ *plaziť sa*
výplň, vyplniť, výplnok ↗ *plný*
výplod ↗ *plod*
vyplývať ↗ *-plývať*
výpoveď, vypovedať ↗ *povedať*
výprask ↗ *praskať*
vypratať ↗ *pratať*
výprava, vyprávať, vypraviť, výpravný ↗ *-praviť*
vypršať ↗ *pršať*
vypšikať expr. ‚vyhnať, vyštvať' (od 19. stor.) • Doslova ‚vyhnať volaním *pši!*', od citoslovca používaného vo vzťahu k zvieratám.
vypučiť, vypuklý ↗ *pučiť*
výr ‚zool. Bubo' (od 18. stor.) • Psl. **vyrъ* (**v-yrъ* < **ūr-*); azda od zvukomalebného koreňa zachovaného aj v lat. *urcāre* ‚(o rysoch) vydávať charakteristický zvuk', lit. *ur̃kti* ‚vrčať' a i.
vyrásť, výrastok ↗ *rásť*
vyraziť ↗ *raziť*
vyriecť, vyrieknuť ↗ *riecť*
výroba, vyrobiť, výrobok ↗ *robiť*
výročie, výročný ↗ *rok*[1]
výrok ↗ *riecť*
výron, vyroniť ↗ *roniť*
vyrubiť ↗ *rúbať*
vyrušiť ↗ *rušiť*
výsada ↗ *sedieť*
vysať, vysávač, vysávať ↗ *sať*
výsek, vyseknúť ↗ *sekať*
výsev ↗ *siať*
vyschnúť, vyschýnať ↗ *suchý*
vysiakať sa ↗ *siakať*
vysiať, vysievať ↗ *siať*
vysiliť ↗ *sila*
výskať (od 17. stor.) • Psl. **vyskati*. Interpretovalo sa ako pôvodné **(u̯)ūp-sk-*, od zvukomalebného koreňa **ūp-* (ďalej pozri ↗ *úpieť*); iný výklad vychádza z pôvodného **(u̯)ū-sk-*, od zvukomalebného koreňa zachovaného vo ↗ *vyť*. Z odvodenín: staršie *výsk-ot-ať* expr., od toho ***výskot.***
výskum, vyskúmať ↗ *skúmať*
výskyt, vyskytnúť sa ↗ *-skytnúť*
vyslať ↗ *-slať*
výsledok ↗ *sled*
výslnie ↗ *slnko*
vysloviť, výslovnosť, výslovný ↗ *slovo*
výsluha, vyslúžiť, výslužka ↗ *sluha*
výsluch ↗ *sluch*
vyslyšať ↗ *slýchať*
výsmech ↗ *smiať sa*
vysoký (od 16. stor.) • Psl. **vys-okъ;* odvodenina (k prípone **-okъ* porov. ↗ *hlboký*, ↗ *široký* a i.) od koreňa **vys-* (**ūps-*), súvisiaceho s gr. *hypsi* (ὕψι) ‚vo výške, hore', stír. *ós* ‚nad', *úasal* ‚vysoký, vyvýšený' a i. – všetko od ide. **ups-*, čo je odvodenina od ide. **upo*, **up* ‚dolu k niečomu; zdola nahor, hore'; ďalej pozri ↗ *po.*

Koreň *vys- je zachovaný vo **výs-osť;** pôvodne bol aj v slovách **výšina** (*výs-ina, porov. stsl. *vysina* (ВЪІСИНА) ,id.') a v staršom *výšiť sa* kniž. ,dvíhať sa (o cenách); vypínať sa' (porov. **prevýš-iť**, **zvýšiť**, od toho **nazvyš**, **zvyšok** ap.) < *výs-iť (sa)* (porov. stčes. *výsiti* ,povznášať; vyvyšovať a i.'), novšie *š* je tu podľa *vyše* < *vys-je* s. (starý tvar komparatívu, aj s významovým vývinom ,vyššie' > ,viac', porov. *vyše miery* ap.). Od *vyše* sú odvodené **vyšší**, **vyšný**, **výška** (i **výš** meteor.: *tlaková v.*), **nanajvýš** (*na naj-vyše, doslova ,na najviac') a i.

vyspieť ↗ *spieť*

výstava, vystaviť ↗ *staviť*

vystihnúť ↗ *stihnúť*

vystrábiť sa hovor. ,vyliečiť sa' (od 18. stor.) • Od staršieho *strábiť sa* ,liečiť sa, uzdravovať sa' (od 17. stor.), pôvodne asi ,pevnieť, silnieť'. Východiskom výrazu je zrejme psl. **storbiti* ,robiť tuhým, pevným ap.', porovnávané s gr. *sterfos* (στέρφος) ,tvrdá koža na chrbte zvieraťa', stír. *srebann* ,koža', nem. *sterben* ,zomierať' (t. j. ,tuhnúť') a i. – všetko od ide. **sterbh-*, **strebh-*, čo je rozšírenie ide. **(s)ter-* ,byť nehybný, stuhnutý ap.'; pozri aj ↗ *strmý*.

výstraha ↗ *striehnuť*

vystrájať ↗ *stroj*

výstredný ↗ *stred*

výstrel, vystreliť ↗ *strela*

vystriehnuť ↗ *striehnuť*

výstrih ↗ *strihať*

vystríhať ↗ *striehnuť*

vystrihnúť, výstrižok ↗ *strihať*

výstroj, vystrojiť ↗ *stroj*

vysvätiť ↗ *svätý*

vysvetliť ↗ *svetlý*

vysviacať, vysviacka ↗ *svätý*

vysychať ↗ *suchý*

výš, vyše ↗ *vysoký*

vyšedši ↗ *ísť*

vyšetrovať ↗ *šetriť*

výšina ↗ *vysoký*

vyšiť, vyšívať, výšivka ↗ *šiť*

výška ↗ *vysoký*

vyškeriť sa, vyškierať sa ↗ *škeriť*

vyšný, vyšší ↗ *vysoký*

vyštafírovať ↗ *štafáž*

vyšťaviť sa ↗ *šťava*

vyť (od 15. stor.) • Psl. **vy-ti* (*(u̯)ū-*); stará odvodenina od zvukomalebného koreňa, ktorý môže byť zachovaný aj vo ↗ *výskať*. Pozri aj ↗ *vyžla*.

výťah ↗ *ťahať*

vytasiť ↗ *tasiť*

výter ↗ *trieť*

vytiahnuť ↗ *ťahať*

vytknúť ↗ *týkať sa*

vytlačiť, výtlak ↗ *tlačiť*

vytrčiť ↗ *trčať*

vytreštiť ↗ *trieskať*

vytriasačka ↗ *triasť*

vytrieť ↗ *trieť*

výtrus, vytrúsiť ↗ *trúsiť*

vytrvalý, vytrvať ↗ *trvať*

vytrysknúť ↗ *tryskať*

vytrženie (od 19. stor.) • Akiste k ↗ *trhať*, ale významový vývin nie je celkom jasný – azda podľa predstavy o náhlom „vytrhnutí" mysle či psychiky z jej bežného rámca? Nemožno vylúčiť ani vývin v smere ,trhať' > ,roztrhnúť (sa)' > ,mentálne (sa) narušiť', porov. čes. *trhlý* ,roztrhnutý, prasknutý; expr. šibnutý, bláznivý' (čes. *trhlý na mysli*) i staršie slk. *trženie mysle* ,bláznovstvo, pomätenosť, šialenstvo' (18. stor.) – v takom prípade s následným posunom ,bláznovstvo ap.' > ,neštandardný psychický stav; extáza, nadšenie'. – **výtržník, výtržnosť** ↗ *trhať*

vytvárať, výtvor, vytvoriť[1] ,zhotoviť' ↗ *tvoriť*[1] • **vytvoriť**[2] ,vylúčiť' ↗ *otvoriť*

vytýčiť ↗ *týčiť sa*

výučba ↗ *učiť*

využiť ↗ *žiť*

vyvádzať ↗ *viesť*

vývar, vyvariť ↗ *variť*

vyvážať ↗ *viezť*

vyvesiť, výveska ↗ *-vesiť*

výveva ↗ *viať*

vyvierať ↗ *vrieť*[1]

vyviesť ↗ *viesť*

vyviezť ↗ *viezť*

vývin, vyvinúť, vývoj ↗ *viť*

vývoz ↗ *viezť*

vyvrheľ, vyvrhnúť ↗ *vrhať*

vyvrieť ↗ *vrieť*[1]

vývrt, vyvŕtať, vývrtka ↗ *vŕtať*

vyvrtnúť ↗ *vrtieť*

vývržok ↗ *vrhať*

vyza ,zool. Huso' (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; azda staré prevzatie zo sthnem. *hūso* (nem. *Hausen*) ,vyza'.

výzbroj, vyzbrojiť ↗ *zbroj*

výzdoba, vyzdobiť ↗ *zdobiť*

vyzliecť ↗ *vliecť*

vyzdravieť ↗ *zdravý*

význam, vyznamenať ↗ *znamenie*

výzor ↗ *zrieť*[2]
vyzretý ↗ *zrieť*[1]
vyzrieť ↗ *zrieť*[2]
vyzuť, vyzúvať ↗ *-uť*
výzva, vyzvať ↗ *zvať*
vyzvedať (sa), vyzvedieť (sa), výzvedy ↗ *vedieť*
vyžiť sa ↗ *žiť*
výživa ↗ *živiť*
vyžívať sa ↗ *žiť*
vyživiť ↗ *živiť*
vyžla ‚poľovný pes s krátkou srsťou', staršie aj *vyžel* (od 17. stor.) • Málo jasný výraz. Uvažovalo sa o prevzatí nem. pôvodu; k možnému východisku porov. strhnem. *wīsel* ‚vodca' (odtiaľ dnešné nem. *Weisel* ‚včelia kráľovná', doslova ‚vodkyňa [včiel]'), odvodené od strhnem. *wīse*, sthnem. *wīso* ‚kto vedie', od sthnem. *wīsen* (nem. *weisen*) ‚ukazovať (smer ap.)' – pôvodným významom mohlo byť ‚pes, ktorý vedie (stádo ap.)'. V zmysle iného výkladu ide o domáci výraz, odvodený (**vyž-ьl-* < **vyg-ьl-*) od **vy-ga* ‚kto vyje', od psl. **vyti* (↗ *vyť*) – pôvodným významom by bolo ‚vyjúci, zavýjajúci pes'. Maď. *vizsla*, označujúce stavače (podľa toho i *maďarská v.*), je prevzaté zo sl. jazykov.
vz- (od 15. stor.) • Psl. **vъz;* súvisí s lit. *už* ‚za, na druhej strane', lot. *uz* ‚k, na, pri' – východiskom je pravdepodobne ide. **ŭd-s-*, od ide. **ŭd-* ‚nahor; von z'; ďalej pozri ↗ *vy-*.
vzácny (od 16. stor.) • Etymologicky **vъz-ęt-j--ьnъ*, od psl. **vъz* (↗ *vz-*) a **ęti* ‚brať' (↗ *jať*) – pôvodne asi ‚(nahor) braný' > ‚vyberaný', odtiaľ i ‚zriedkavý, drahocenný ap.'.
vzad, vzadu ↗ *zad*
vzájomný (od 19. stor.) • Asi podľa čes. *vzájemný*, odvodeného (azda i pod vplyvom poľ. *wzajemny*?) od staršieho *vzájem* ‚rovnakou mierou, rovnakým spôsobom (o odplate za niečo nepríjemné)' (od toho aj čes. *na-vzájem* ‚jeden druhému/ druhého', slk. ***navzájom***, porov. aj poľ. *nawzajem* ‚id.'). Čes. *v-zájem* ‚rovnakou mierou' je odvodené od stčes. *zájem* ‚pôžička' (**za-jьmъ*, k psl. **za-jęti* ‚za-vziať', ↗ *jať*) – význam výrazu sa vyvíjal v smere ‚(robiť niečo) *v* pôžičku, t. j. ako pôžičku, na jej spôsob' > ‚(odplácať) ako pri vracaní pôžičky, t. j. rovnakou mierou' ap.
vzápätí, vzápäť ↗ *päta*
vzblknuť ↗ *blkotať*
vzbudiť, vzbudzovať ↗ *budiť*
vzbura, vzbúriť sa ↗ *búriť*
vzdelanie (od 17. stor.) • Podľa čes. *vzdělání*, od čes. *vzdělati*, zloženého z ↗ *vz-* a čes. *dělati* ‚robiť' (z psl. **dělati*, ďalej pozri **dielňa*) – východiskom tu bolo staršie čes. *vzdělati* vo význame ‚obrobiť' (napr. *v. pole, zahradu*), z toho ‚zošľachtiť' (aj o ľudskej osobnosti); k významovému vývinu porov. i ↗ *kultivovať*, ↗ *kultúra*.
vzdialiť sa ↗ *ďaleký*
vzdor (od 19. stor.) • Zrejme od ↗ *vz-* (vo význame ‚proti niečomu') a ↗ *drať* – pôvodne asi o *draní*, bitke, úderoch niekam smerujúcich (porov. ***vzdorovať*** *nepriateľovi*), odtiaľ oslabený význam ‚(tichý) odpor'.
vzduch (od 19. stor.) • Podľa čes. *vzduch*, prevzatého v období národného obrodenia z rus. *vózduch* (*воздух*), čo je prevzatie zo stsl. *vъzduchъ* (**ВЪЗДОVХЪ**) ‚id.', od **vъz-* (↗ *vz-*) a **duchati* (↗ *dúchať*). Domácim pomenovaním vzduchu je *povetrie* (od 17. stor.); porov. *vyhodiť, vyletieť do p-a*, staršie *lapať, chytať p.* ‚ťažko, namáhavo dýchať' a i. Z odvodenín: ***ovzdušie*** ‚atmosféra' (t. j. vzduchový obal okolo [↗ *o*] Zeme) a i.
vzdych, vzdychnúť ↗ *dýchať*
vzhľad, vzhľadný ↗ *hľadieť*
vzchopiť sa ↗ *chopiť*
vziať ↗ *jať*
vzlínať odb. ‚(o kvapaline) stúpať, presakovať nahor' (od 20. stor.) • Podľa čes. *vzlínati*, utvoreného (pomocou ↗ *vz-* ‚nahor') od rovnakého koreňa ako čes. *pro-línati* ‚prenikať, prestupovať cez niečo'; ďalej pozri ↗ *prelínať sa*.
vzlykať (od 19. stor.) • Zloženina ↗ *vz-* a **lykať* (porov. dial. *lygať* ‚hltať, prehĺtať; expr. hltavo jesť al. piť bez miery' – s expresívnou zmenou *k* > *g*), ktorého východiskom je psl. **lykati* (**lūk-*) ako iteratívum k psl. **lъkati* (**lŭk-*); ďalej pozri ↗ *lkať*. Z odvodenín: ***vzlyk***.
vzňať sa kniž. ‚začať horieť' (od 19. stor.) • Pôvodne asi **vz-zňať sa* (k predpone *vz-* porov. *vz-blknuť, vz-planúť*); odvodenina od staršieho *zňať sa* ‚zapáliť sa, vzblknuť' (18. stor.). ktorého východiskom je psl. **znьjati*, nie celkom jasného pôvodu – azda od ide. **ĝhnei-* ako variantu ide. **ghnei-* ‚rozhlodávať, roztierať, škriabať' (ďalej pozri ↗ *hniť*), čo predpokladá významový vývin ‚roztierať (sa) na kúsky' > ‚rozpadať sa, rozkladať sa, práchnivieť' > ‚tlieť, horieť'; porov. i rus. dial. *zneť* (*знеть*), *znéjať* (*знеять*) ‚slabo horieť, tlieť', odvodzované od rovnakého koreňa. Pozri aj ↗ *znoj*.
vznešený ↗ *niesť*

vznietiť ↗ *nietiť*
vznikať ↗ *-nikať*
vzopäť sa ↗ *pnúť*
vzoprieť sa ↗ *prieť¹*
vzor (od 18. stor.) • Asi podľa poľ. *wzór*, vysvetľovaného ako **vъ-zorъ* (od slovesa typu **v-zrieť* ,pozrieť *v niečo*, do niečoho'; ↗ *zrieť²*), resp. ako **vъz-zorъ* (k **vz-zrieť*, porov. staršie slk. *vzo-zrieť* kniž. ,pozrieť sa nahor [↗ *vz-*], vzhliadnuť'). Význam slova sa mohol vyvíjať v smere 1. ,pozerať sa (do niečoho, resp. nahor na niečo)' > ,pozorovať' > ,odpozorovať, využiť ako predlohu, vzor', resp. 2. ,pozerať sa nahor (t. j. na niečo vyššie postavené)' > ,(z podriadenej pozície) zohľadňovať niečo existujúce vyššie, určené či predložené zhora ap.' – odtiaľ významy 3. ,predloha, príklad (na nasledovanie)' (*vziať si niekoho za v.*, ***vzorný*** ,príkladný, dokonalý, bezchybný') aj 4. ,predloha, model (na napodobňovanie)' (*odkresľovať podľa v-u*); z toho 5. ,napodobňovaný, opakujúci sa (ozdobný) motív, obrazec' (*ornamentálny v.*, ***vzorka*** *na látke*), resp. aj 6. ,model ako výrobný typ' (*nové v-y topánok*) či 7. ,model ako schéma, vyjadrenie vzťahov' (*chemický, matematický* ***vzorec***).
vzpruha, vzpružiť ↗ *pružný*
vzťah, vztiahnuť ↗ *ťahať*
vztýčiť (sa), vztyk ↗ *týčiť sa*
vždy (od 15. stor.) • Pôvodne **vš-dy;* od koreňa zachovaného vo ↗ *všetok*, k druhej časti porov. ↗ *kedy* ap.

W

waltz [vals] ,anglický valčík' (od 20. stor.) • Z angl. *waltz*, čo je prevzatie z nem. *Walzer* ,valčík'; ďalej pozri ↗ *valčík*.
watt fyz. ,jednotka výkonu' • Podľa škót. konštruktéra J. Watta (1736 – 1819), vynálezcu parného stroja.
WC [vé-cé] ,(splachovací) záchod' (od 20. stor.) • Z angl. *W.C.*, čo je skratka za angl. *water-closet*, zložené z angl. *water* ,voda' (súvisí s ↗ *voda*) a *closet* ,skriňa; záchodová misa' (prevzatie zo stfr. *closet*, čo je zdrobnenina od stfr. *clos* ,uzavreté miesto', z lat. *clausum*, od lat. *claudere*, *clausum* ,zatvoriť, uzavrieť').
web ,svetová počítačová sieť' (od 20. stor.) • Z angl. *web* ,sieť' (súvisí s nem. *weben* ,tkať'). Súčasný význam vznikol na základe angl. *World Wide Web* ,celosvetová sieť'.
weber fyz. ,jednotka magnetického indukčného toku' • Podľa nem. fyzika W. E. Webera (1804 – 1891), spolukonštruktéra prvého elektromagnetického telegrafu.
western ,dobrodružný film al. dielo z amerického západu' (od 20. stor.) • Z angl. *western*, čo je skrátenie spojenia *western novel*, doslova ,západný román' (t. j. ,zobrazujúci život na americkom západe v 19. stor.'); prenesené aj na filmové diela. Angl. *western* ,západný' je odvodené od angl. *west* ,západ'.
whisky [vis-] ,liehový nápoj z obilných zŕn' (od 20. stor.) • Z angl. *whisky*, čo je skrátenie staršieho *whiskybae* – východiskom tejto formy je angl. *whisquybeath*, obmena staršieho angl. *usquebaugh*, čo je prevzatie z ír. *uisce beatha*, škót. *uisge beatha*, doslova ,voda života'.
windsurfing ,jachting na surfovacej doske s plachtou' (od 20. stor.) • Z angl. *windsurfing*, od slovesa *to windsurf* ,jazdiť na surfovacej doske'. Sloveso vzniklo na základe angl. *Windsurfer* (pôvodne ochranná známka pre surfovaciu dosku v USA) – názov je zložený z angl. *wind* ,vietor' a *surfer* ,kto surfuje', od slovesa *to surf* (↗ *surfovať*).
worcesterský [vorce- i vorče-], v spojení ***w-á omáčka*** (od 20. stor.) • Podľa angl. *Worcester sauce* (i *Worcestershire sauce*), od názvu angl. mesta Worcester, ktoré je centrom grófstva Worcestershire.
workshop [-šop] slang. ,seminár; tvorivá dielňa' (od 20. stor.) • Z angl. *workshop*, pôvodne ,dielňa' (t. j. ,budova, resp. miestnosť určená na prácu'), čo je zloženina angl. *work* ,práca' a *shop* ,dom al. budova (kde sa vyrába, resp. aj predáva tovar)'.

X

xantipa pejor. ,neznášanlivá, hašterivá žena' (od 20. stor.) • Podľa manželky gr. filozofa Sokrata (asi 469 – 399 pred Kr.), ktorej sa pripisovala takáto povaha. Gr. *Xanthippē* (Ξανθίππη) je tvar žen. rodu od *Xanthippos* (Ξάνθιππος), doslova asi ,majúci plavé kone', čo je zloženina gr. *xanthos* (ξανθός) ,plavý' a *hippos* (ἵππος) ,kôň'.
xenofóbia ,strach z neznámeho, cudzieho; nenávisť k cudzincom' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *xenos* (ξένος) ,cudzí' a ↗ *fóbia*. – **xenón** ,inertný plyn' • Názov (angl. *xenon*) utvoril v r. 1898 angl. chemik W. Ramsay

na základe gr. *xenon* (ξένον) ‚(to) cudzie' (išlo o dovtedy neznámy chemický prvok), od gr. *xenos* ‚cudzí'.

xerografia ‚druh reprodukčnej techniky' • Pomenovanie vzniklo v 20. stor. na základe gr. *xēros* (ξηρός) ‚suchý' a *grafō* (γράφω) ‚píšem'. – **xerox** ‚xerografický prístroj' • Utvorené na základe angl. *xerography* (↗ *xerografia*); názov zaviedla na začiatku 50. rokov 20. stor. amer. spoločnosť The Haloid Company (Rochester, New York).

xylofón ‚bicí hudobný nástroj skladajúci sa zo sústavy ladených doštičiek' (od 20. stor.) • Od gr. *xylon* (ξύλον) ‚drevo' a *fōnē* (φωνή) ‚zvuk, hlas' – nástroj je pomenovaný podľa toho, že tón sa vyludzuje úderom drevených paličiek. – **xylolit** ‚ohňovzdorná látka používaná v stavebníctve ako kryt dlážky ap.' (od 20. stor.) • Utvorené na základe gr. *xylon* ‚drevo' a *lithos* (λίθος) ‚kameň' – xylolit sa pripravuje z maltoviny a výplne obsahujúcej drevené piliny.

Y

yard [ja-] ‚anglická dĺžková miera (0,914 m)' (od 20. stor.) • Z angl. *yard*, pôvodne ‚žrď, palica' – odtiaľ ‚palica používaná na meranie (dlhá 3 stopy)' > ‚zodpovedajúca dĺžková miera'.

yeti [jet-] ‚snežný človek' (od 20. stor.) • Z tibet. *yeh-teh* ‚zviera podobné človeku', do európskych jazykov preniklo prostredníctvom angl. *yeti*.

-yl, v chem. názvosloví (*acetyl, akryl, vinyl* ap.) • Z gr. *hylē* (ὕλη) ‚drevo; látka, materiál'.

yperit ‚jedovatá chemická bojová látka' • Podľa belg. mesta Ypres, kde bola táto látka prvý raz použitá v r. 1917.

ypsilon ‚názov písmena *y*' (od 20. stor.) • Z gr. *y psīlon* (ὖ ψιλόν), doslova azda ‚čisté *u* (*y*)' (na odlíšenie od dvojhlások s touto hláskou), od gr. *psīlos* (ψιλός) ‚nepokrytý, holý; čistý, jednoduchý'.

yterbium ‚kovový chemický prvok', **ytrium** ‚nekovový chemický prvok' • Podľa švéd. obce Ytterby, v blízkosti ktorej sa vyskytujú zlúčeniny s obsahom uvedených prvkov, izolovaných až v 18. – 19. stor.

yzop ‚liečivá rastlina (bot. Hyssopus)' (od 16. stor.) • Prevzaté (s možným prostredníctvom nem. *Ysop*) z lat. *hyssōpus*, *hyssōpum*, čo je prevzatie z gr. *hyssōpos* (ὕσσωπος) – výraz pochádza zo semit. jazykov, porov. hebr. *'ēzôb* ‚id.'.

Z

z[1], **z-**[1] (od 16. stor.) • Psl. **jьz;* súvisí s gr. *ex* (ἐξ), lat. *ex* ‚z', gal. *ex-*, *exs-*, stír. *ess-* (predpony s významom odluky), lit. *iš*, dial. *iž* ‚z, od', lot. *iz*, stprus. *is*, *assa(e)* ‚z' a i. – všetko od ide. **eĝhs* ‚z'. – **z**[2], **z-**[2] • Novšie písanie (od pravopisnej reformy v r. 1953) za pôvodné ↗ *s*, *s-* (porov. staršie *soskočiť so stromu, soznámiť, so sedem* ‚zo sedem, asi sedem' ap.), odrážajúce výslovnosť.

za, za- (od 15. stor.) • Psl. **za;* súvisí s arm. *z-* (s abl.) ‚so zreteľom na', lit. *až(ù)*, lot. *àiz* ‚za' a i. – všetko od ide. **ĝhō* ‚za, po, pre'. Pozri aj ↗ *azda*, ↗ *zad*, ↗ *zasa*.

zábal, zabaliť ↗ *baliť*

zábava, zabaviť ↗ *baviť*

zabezpečiť ↗ *bezpečný*

zabočiť ↗ *bok*

zaboriť sa ↗ *boriť*

zábradlie ↗ *bradlá*

zábrana, zabrániť ↗ *brániť*[1]

zabŕdať expr. ‚zapárať, zadierať' (od *19. stor.) • Od *zabŕdnuť* (pôvodne ‚dostať sa, upadnúť [do niečoho]': *z. do lumpáctva* ap.), čo je odvodenina od staršieho *bŕdnuť* ‚brodiť sa, predierať sa (niečím); zapadať (do niečoho)' (*b. snehom, b. do dlhov*), súvisiaceho s dial. *bŕsť*, *brdiem* ‚brodiť sa (niečím)' – východiskom výrazu je psl. **brьsti* (**brьd-ti*), **brьd-ǫ*, od koreňa **brьd-* ako variantu koreňa **bred-*; ďalej pozri ↗ *brod*. Význam sa vyvíjal asi v smere ‚brodiť sa (niečím)' > ‚zapadať; zapadnúť, dostať sa (do niečoho)' > ‚(za)pliesť sa (do niečoho chúlostivého)' (*z. do politiky* ap.) > ‚(chúlostivo ap.) zadierať'.

zabudnúť, staršie i *zabyť* (od 15. stor.) • Pôvodne asi *za-byť*, **za-budem* (porov. stsl. *zabyti* (ЗАБЫТИ) ‚zabudnúť', *zabǫdǫ* (ЗАБѪДѪ) ‚zabudnem' a i.), podľa toho novšie *zabudnúť*, *zabudnem;* ku koreňu pozri ↗ *budem*. Pôvodným významom bolo asi ‚byť *za* (niečím)', t. j. ‚byť nedostupný, nedosiahnuteľný, stratený'; odtiaľ ‚stratiť (z mysle)' > ‚zabudnúť' – porov. ngr. *xechnō* (ξεχνώ) ‚zabúdam' < strgr. *xechanō* (ξεχάνω) ‚celkom strácam', od strgr. *chanō* (χάνω) ‚strácam' ap. Pozri aj ↗ *nezábudka*.

zaceliť sa ↗ *celý*

záclona, zacloniť ↗ *cloniť*

zač ↗ *čo*

začať, začiatok ↗ *-čať*

záčin ↗ *činiť*

začínať ↗ *-čať*
začrieť ↗ *-črieť*
začuť ↗ *čuť*
zad, v príslovkách ***nazad, vzad(u), dozadu, zozadu*** ap., staršie i *zad* ,chrbát' (od *16. stor.) • Psl. **zadъ* ,čo je za niečím, zadná časť', odvodenina od psl. **za* (↗ *za*); k slovotvorbe porov. psl. **nadъ* (↗ *nad*) ap. Z odvodenín: ***zadný, zadok, pozadie, úzadie*** ap.
zadarmo ↗ *darmo*
záder ↗ *drieť*
zadný, zadok ↗ *zad*
zadrapiť sa ↗ *driapať*
zádrh, zadrhnúť (sa) ↗ *drhnúť*
zadrieť ↗ *drieť*
zadubený ↗ *dub*
záduch, zadusiť ↗ *dusiť*
zádušný ↗ *duša*
zafír ,modrá odroda korundu' (od 17. stor.) • Z lat. *sapphīrus*, čo je prevzatie z gr. *sapfeiros* (*σάπφειρος*) – výraz pochádza asi zo semit. jazykov, porov. hebr. *sappīr* ,id.'.
zafúľať ↗ *fúľať*
záha ,pálenie v pažeráku' (od 18. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **zháha* (porov. staršie čes. *zháha* ,id.' a i.), z psl. **jьzgaga* – ide o výraz zložený z psl. **jьz-* (↗ *z*[1]) a koreňa **gag-* (**gōg-*), ktorý je variantom koreňa **geg-* ,páliť'; ďalej pozri ↗ *žíhať*.
záhada ↗ *hádať*
zahájiť[1, 2] ↗ *hájiť*
zaháľať ,tráviť čas v nečinnosti, povaľovať sa' (od 16. stor.) • Azda od **za-haliť (si)* ,istý čas *haliť*ˣ', od nezachovaného **haliť*, ktorého východiskom môže byť psl. **galiti* ,vydávať (radostné) výkriky, nahlas sa smiať; kričať, vrieskať' (porov. čes. dial. *haliti se* ,hlasno sa smiať', rus. dial. *gáliť (галить)* ,smiať sa, vysmievať sa; nahnevane kričať a i.' ap.); s ↗ *haliť* ,zahaľovať, zakrývať' nesúvisí. Psl. **galiti* (**gōl-*) môže byť odvodené od rovnakého koreňa ako psl. **gol-sъ* (↗ *hlas*), **gol-gol-iti* (↗ *hlaholiť*); iný výklad tu vychádza z ide. **ghel-* ,volať, kričať' (porov. gr. *chelīdōn* (*χελιδών*) ,lastovička', sthnem. *gellen* ,znieť, kričať', *galan* ,spievať', *naht(a)-gala*, nem. *Nachtigall* ,slávik' [doslova ,nočný spevavec'] a i.). V slove zrejme nastal významový vývin ,smiať sa ap.' > ,veseliť sa, zabávať sa' > ,nepracovať, zaháľať'; porov. i rus. dial. *gáliť* vo význame ,leňošiť, zaháľať, povaľovať sa'. Z odvodenín: ***zaháľka*** (staršie i *zaháľa*), od toho ***zaháľčivý***, ap. Pozri aj ↗ *haraburda*.
zahaliť ↗ *haliť*
záhaľka ↗ *zaháľať*
zahatať ↗ *hať*
záhon ↗ *hon*
zahradiť, záhrada ↗ *hradiť*[1]
záhrenie ,miesto pod šatami na prsiach', staršie i *zádhrenie* (od *18. stor.), dial. i *záhreň, zádrenie* • Málo jasné – azda ide o nepravidelné obmeny slova *záňadrie* (odtiaľ s prešmyknutím **zádranie* > *zádrenie*?), od ↗ *ňadrá;* formy s *hr-* mohli vzniknúť aj pod vplyvom *hrabnúť* expr. ,prudko siahnuť' (porov. *h. do záňadria* ap.; ↗ *hrabať*).
zahriaknuť ↗ *hriakať*
záhrobie ↗ *hrob*
záhryz, zahryznúť ↗ *hrýzť*
záhuba, zahubiť ↗ *hubiť*
záhyb, zahýbať ↗ *hýbať*
zahynúť ↗ *hynúť*
zachlopiť ↗ *-chlopiť*
záchod ↗ *chodiť*
zachovať sa ↗ *chovať*
záchrana, zachrániť ↗ *chrániť*
zachrípnuť ↗ *chripieť*
záchvat, zachvátiť ↗ *chvátať*
zachytiť, záchytka, záchytný ↗ *chytiť*
zajac ,zool. Lepus' (od 16. stor.) • Psl. **zajęcь* (**ĝhōi-n̥-ko-*) – azda odvodené od ide. **ĝhei-*, **ĝhēi-* ,uvádzať do pohybu, živo (sa) pohybovať; vrhať (strelu); (vrhnutá) strela' (porov. stind. *hinóti* ,poháňa, ženie', *háyaḥ* ,kôň', avest. *zaēni-* ,horlivý', *zaēna-* ,zbraň', arm. *ji* ,kôň', longobardské *gaida* ,kopija' a i.); pôvodným významom mohlo byť ,rýchlo sa pohybujúce zviera'.
zajakať sa (od *17. stor.) • Odvodenina od **jakať (sa)*, z psl. **ękati* (o rôznych zvukoch), ktoré sa porovnáva s gr. *onkaomai* (*ὀγκάομαι*) ,híkam (o somárovi)', lat. *uncāre* ,ručať (o medveďovi)', lit. *uñkšti, uñgzti* ,skučať ako pes' a i.) – východiskom je už ide. **enk-*, **eng-*, zrejme koreň zvukomalebného pôvodu. Rovnaký koreň má i ***jakot*** ,jačanie; hukot' (od **jak-ot-ať*). Pozri aj ↗ *jačať*, ↗ *jagať sa*, ↗ *jachtať*.
zajať ↗ *jať*
zajedať, zájedka, zajesť ↗ *jesť*
zajtra (od *16. stor.) • Zo spojenia **za jutra*, doslova ,za rána' (↗ *jutro*), odtiaľ ,za rána, v ráno (nasledujúceho dňa)' > ,na druhý deň'. K významu porov. dial. *najutro* ,zajtra', čes. *zítra* ,id.' (stčes. *z-jutra, z-jitra*, doslova ,zrána'), ako aj ↗ *včera*.
zákal, zakaliť ↗ *kal*

zákaz, zákázať^{1,2}, zákazka, zákazník ↗ *kázať*
zákerný ↗ *ker*
zakiaľ ↗ *-kiaľ*
základ, zakladať ↗ *klásť*
zaklapnúť ↗ *klapať^{1}*
zaklínať ↗ *kliať*
zakliniť (sa) ↗ *klin*
zaklopiť, záklopka ↗ *klopiť*
zákmit, zakmitať ↗ *kmitať*
zákon (od 15. stor.) • Psl. **zakonъ;* od psl. **začęti* (**za-ken-ti;* zachované v slk. *začať*, k etymológii pozri ↗ *-čať*) – doslova ‚začatie', odtiaľ ‚začiatok; čo stojí na začiatku' > ‚čo tvorí základ; základné pravidlo, zásada, norma ap.'; k významu porov. i ↗ *princíp*. Z odvodenín: ***zákonný*** i ***zákonitý***, a i.
zákop, zakopať (sa) ↗ *kopať*
zakrádať sa ↗ *kradnúť*
zakríknutý ↗ *kričať*
zakročiť, zákrok ↗ *krok*
zákrpok ↗ *krpatý*
zákruta, zakrútiť ↗ *krútiť*
zákulisie ↗ *kulisa*
zakúsiť ↗ *-kúsiť*
zákusok (od 19. stor.) • Z čes. *zákusek*, od čes. *zakousnouti* ‚zahryznúť; expr. s chuťou zjesť niečo drobné, obyč. po nejakom hlavnom jedle', od čes. *kousati* ‚hrýzť', ktorého východiskom je psl. **kǫsati;* ďalej pozri ↗ *kus*.
zakvačiť ↗ *kvaka^{1}*
zákvas, zakvasiť ↗ *kvas*
záľaha, zaľahnúť ↗ *ľahnúť (si)*
zálesák ↗ *les*
záletník, záletný, zálety ↗ *zaliečať sa*
záležať, záležitosť ↗ *ležať*
zaliečať sa (od 17. stor.) • Pôvodne zrejme **zaliecať sa* (porov. i staršie *zálecník* ‚uchádzač o dievča, pytač'); novšie *č* vzniklo azda napodobnením hláskového striedania typu *sácať*, *sáčem*, resp. možno aj v dôsledku zblíženia s ↗ *liek*, *liečiť* (podľa využívania „zázračných liekov" na získanie niečej priazne ap.?). **Zaliecať sa* (porov. i poľ. *zalecać* ‚pochvalne sa o niekom vyjadrovať; odporúčať niekoho' a i.) predpokladá východiskové **za-lět-j-ati (sę)*, resp. **za-lět-sa-ti (sę)*, ku ktorému asi existovalo aj paralelné **za-lět-ati (sę)* (odtiaľ nezachované slk. **zalietať sa* ako východisko pre odvodeniny ***zálety***, ***záletný***, ***záletník***). Obidve slovesá sú odvodené od psl. **lětь* ‚dovolenie ap.' (porov. stsl. *lětь jestъ* (**ЛѢТЬ ЮСТЪ**) ‚je dovolené, smie sa', ako aj odvodené stčes. *letný* ‚dôverný, priateľský, milý, milostivý', *letenstvo* ‚dôvernosť, priateľstvo' a i.), čo je odvodenina od ide. **lē(i)-* ‚nechávať a i.' (ďalej pozri ↗ *leniť sa*) – pôvodným významom bolo asi ‚ísť *za lětь*', t. j. ísť za dovolením, po dovolenie, po súhlas ap. (napr. s návrhom na sobáš, porov. *zálety* vo význame ‚vohľady' i staršie *záletník* ‚uchádzač o dievča'); odtiaľ význam ‚usilovať sa získať priazeň (aj lichotením ap.)' (z. *sa nadriadenému*). *Záletník* pejor. ‚sukničkár, frajerkár' mohlo nadobudnúť takýto význam azda aj v dôsledku zblíženia s nesúvisiacim ↗ *letieť* (predstava o nestálosti, „prelietavosti" takéhoto záujemcu o ženy ap.).
záliv ↗ *liať*
záloha, založiť, záložka ↗ *-ložiť*
zálusk ↗ *lúskať*
zamat ‚látka s krátkymi hustými vlasmi' (od *16. stor.) • Zo strhnem. *samīt*, *samāt* (nem. *Sammet*, *Samt*), ktoré bolo prevzaté prostredníctvom strlat. *exametum* zo strgr. *examiton* (*ἐξάμιτον*), od gr. *hexamitos* (*ἑξάμιτος*) ‚tkaný zo šiestich nití', čo je zloženina gr. *hex* (*ἕξ*) ‚šesť' a *mitos* (*μίτος*) ‚vlákno, niť' – pôvodne išlo o ťažkú hodvábnu látku vyrábanú v Byzancii. Pozri aj ↗ *aksamietnica*.
zámeno ↗ *meno*
zámer ↗ *mieriť*
zamestnať ↗ *miesto*
zametať ↗ *miesť*
zámienka ↗ *mieniť*
zamieriť ↗ *mieriť*
zamiesť, zamietať ↗ *miesť*
zámik krajč. ‚preštepovaný úzky záhyb na látke' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od staršieho *zám*, prevzatého z nem. *Saum* ‚obruba, lem tkaniny', od ide. **si̯ū-* (↗ *šiť*).
zámka, zámok^{1} ‚mechanizmus na zamykanie kľúčom' (od 16. stor.) • Psl. **zamъka*, **zamъkъ*, od psl. **za-mъknǫti* (> slk. *zamknúť*); k etymológii pozri ↗ *-mknúť*. Z odvodenín: ***zámočník*** ap. – **zámok^{2}** ‚šľachtické sídlo (za feudalizmu)' (od 15. stor.) • Etymologicky totožné so ↗ *zámok^{1}*. Pôvodný význam bol ‚čo zamyká, zámka'; súčasný význam vznikol pod vplyvom nem. *Schloss* ‚zámka, závora' (od nem. *schließen* ‚zatvárať'), ktoré je od 13. stor. doložené aj vo význame ‚opevnenie' (t. j. ‚čo uzatvára tok rieky, údolie, cestu ap.'), odtiaľ ‚(opevnený) hrad, šľachtické sídlo a i.'.
zamordovať ↗ *mordovať*
zamosúrený ↗ *mosúriť sa*
záňadrie ↗ *ňadrá*
zaneprázdniť ↗ *prázdny*

zanevrieť ↗ *vrieť¹*
zanietiť ↗ *nietiť*
zanikať ↗ *-nikať*
zanovitý (od *18. stor.) • Staršie i *zanovit, zanovec* ‚tvrdohlavý človek', *zanoviť sa* ‚zatvrdiť sa'; málo jasné. Uvažovalo sa o odvodenine od ide. **nāu-* ‚smrť, mŕtvola; trápiť a i.' (ďalej pozri ↗ *unaviť*), azda s významovým vývinom typu ‚smrť; zomierať' > ‚(o mŕtvole) tuhnúť' > ‚stuhnutý, nehybný' > ‚nepoddajný, neústupný, tvrdohlavý' – k možnému východiskovému významu tuhosti, nehybnosti, nemennej pevnosti ap. porov. i *tvrdošijný*, doslova ‚majúci tvrdú (tuhú, neohybnú) šiju', *tvrdohlavý* ap.
zaonačiť ↗ *onaký*
zápač kniž. ‚miesto ležiace v tieni' (od 17. stor.) • Asi zo *za-opač* (tak dial.), od ↗ *opak;* pôvodne zrejme o mieste obrátenom, odvrátenom od slnka.
západ, zapadať ↗ *padať*
zápach, zapáchať ↗ *páchnuť*
zápal, zapáliť, zápalka ↗ *páliť*
zapárať expr. ‚nedať pokoj, zabŕdať' (od 18. stor.) • Patrí k dokonavému *zaprieť (sa) do niekoho* ‚zastarať sa, napadnúť (rečami)' (od 18. stor.); nie celkom jasné. Možno tu azda uvažovať o odvodenine (*za-prieť* < **-per-ti*?) od ide. **per-* ‚biť, udierať' (ďalej pozri ↗ *prať¹*, k forme porov. i ↗ *párať*); k významu porov. *zadrieť, zadierať* (do niekoho). Inou možnosťou je odvodzovanie od ↗ *prieť¹*, v takom prípade s vývinom typu ‚kopať (do niekoho) ap.' > ‚nedať niekomu pokoj, zapárať'.
zápasiť (od *17. stor.) • Vzniklo na základe spojenia typu *chytať sa za* ↗ *pasy* ap. – pôvodne išlo o súboj pri hrách a zábavách s cieľom zvaliť protivníka na zem, pri ktorom sa súperi držali navzájom v páse; porov. i ↗ *pasovať sa*, ↗ *zápoliť*. Z odvodenín: ***zápas, zápasník*** ap.
zapatrošiť, zapotrošiť hovor. expr. ‚zašantročiť, založiť' (od *18. stor.) • Málo jasné. Slovotvorne azda *za-pa-trošiť, za-po-trošiť*, od slovesa **trošiť* (porov. stsl. *trošiti* (ТРОШИТИ) ‚premárňovať, premrhávať, utrácať' a i.), odvodeného od psl. **trocha* ‚malý kúsok ap.' (↗ *trocha*) – t. j. z významového hľadiska asi ‚pomíňať (po kúskoch)' > ‚prísť o niečo' > ‚zašantročiť'. Iný výklad vychádza z pôvodného *za-patr-oš-iť* (odtiaľ s nepravidelnou obmenou *potr-*), od ↗ *patriť* vo význame ‚vnímať zrakom, dívať sa' – pôvodným významom mohlo byť ‚stratiť z očí, z dohľadu'.
zapäť ↗ *pnúť*
zápecník ↗ *piecť*
zápcha, zapchať ↗ *pchať*
záplata, zaplátať ↗ *plátať*
záplava, zaplaviť ↗ *plávať*
zápletka, zapliesť ↗ *pliesť*
zapojiť ↗ *pojiť²*
zápoliť kniž. ‚bojovať, zápasiť' (od 19. stor.) • Vzniklo asi na základe spojenia typu *(chytiť sa) za poly* ‚za pás', zodpovedajúceho *(chytiť) cez poly* ‚okolo drieku', *(zlomiť sa) v poly* ‚v páse', *(pochytať sa) o poly* ‚okolo pása' ap. – akiste od ↗ *pol* (v zmysle ‚polovica tela' > ‚driek, pás'); k významu pozri ↗ *zápasiť*. Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, podľa ktorej tu nejde o „polovicu" (tela), ale o výraz príbuzný s gr. *palē* (πάλη) ‚zápas', *palaiō* (παλαίω) ‚zápasím'.
zápor ↗ *prieť¹*
zapotrošiť ↗ *zapatrošiť*
záprah ↗ *priahať*
zapratať ↗ *pratať*
zapraviť ↗ *-praviť*
zapražiť, zápražka ↗ *pražiť*
záprdok ‚pokazené vajce' (od 17. stor.) • Dnes pociťované ako odvodenina od ↗ *prdieť* (vzhľadom na zápach pokazených vajec); ide tu však o obmenu staršieho *záprtok*, ktorého východiskom je už psl. **za-pъrtъkъ*. Odvodzovalo sa od psl. **pъrtiti* (porov. rus. *pórtiť (портить)* ‚kaziť' a i.), ktoré azda súvisí s ↗ *párať;* podľa iného výkladu ide o odvodeninu od ide. **per-* ‚rodiť; mláďa' (porov. stind. *pṛthukaḥ* ‚dieťa, mláďa', gr. *poris* (πόρις) ‚teliatko', lat. *parere* ‚rodiť, plodiť', wales. *erthyl* ‚potratený plod', sthnem. *far(ro)*, nem. *Farre* ‚býček', lit. *perëti* ‚sedieť na vajciach' a i.; sem i stčes. *zpratek* ‚nedonosený plod, najmä zvierací', čes. *spratek* ‚koža z takéhoto plodu [najmä z teľaťa či jahňaťa]; pejor. nadávka malému dieťaťu, resp. človeku drobnej postavy'). Pozri aj ↗ *paprčiť*.
zapriahať ↗ *priahať*
zaprieť (sa) ↗ *prieť¹*
zaránky ↗ *ráno*
zariadiť ↗ *riad*
záriečie ↗ *rieka*
zariekať ↗ *riecť*
zarmútiť, zármutok ↗ *rmútiť*
zarobiť, zárobok ↗ *robiť*
zároveň ↗ *rovný*
zárubňa ↗ *rúbať*
zaručiť sa, záruka ↗ *ruka*
záružlie ‚bot. Caltha', staršie *záružie* (od 17. stor.) • Vzniklo asi nepravidelnými hláskovými

obmenami názvu zachovaného v stčes. *žaružie* ‚iskerník (bot. Ranunculus)' (záružlie patrí do čeľade iskerníkovitých) a usúvzťažňovaného so ↗ *žrať* – podľa toho, že niektoré druhy iskerníkov dráždia, „rozožierajú" pokožku.

zasa, zase, zas ‚znova' (od 15. stor.), dial. aj *zasä* • Z pôvodného **za sę* ‚za seba' (↗ *za*, ↗ *sa*); z významového hľadiska ‚za seba, dozadu' > ‚naspäť, späť' > ‚opakovane, znova'.

zásada, zasadiť (sa) ↗ *sedieť*

zase ↗ *zasa*

zasielať, zásielka, zaslať ↗ *-slať*

zásluha, zaslúžiť (si, sa) ↗ *sluha*

zasmažiť, zásmažka ↗ *smažiť*

zasnúbiť (sa), zásnuby ↗ *snúbiť sa*

zásobiť (od 18. stor.) • Vzniklo na základe spojení typu **za sobь* ‚za seba' alebo **za sobǫ* ‚za sebou', od zámenného koreňa **sob-* (ďalej pozri ↗ *sa*) – pôvodným významom bolo zrejme ‚dávať, stavať za seba', resp. ‚mať za sebou' (o bojovníkoch [v zálohe], rezervách, materiálnych prostriedkoch ap.). Z odvodenín: ***zásoba, zásobovať*** a i.

zasran ↗ *srať*

zastať ↗ *stať*[1]

zástava ↗ *staviť*

zastávať ↗ *stať*[1]

zastaviť ↗ *staviť*

zastávka ↗ *stať*[1]

zástera ↗ *strieť sa*

zastihnúť ↗ *stihnúť*

zástoj ↗ *stáť*

zastrájať sa ↗ *stroj*

zastrešiť ↗ *strecha*

zastrieť ↗ *strieť sa*

zástup, zastúpiť ↗ *stúpiť*

zasunúť, zasúvať, zásuvka ↗ *sunúť*

zašantročiť hovor. expr. ‚premárniť; zapatrošiť' (od 18. stor.) • Od *šantročiť* ‚mrhať, márniť' (od 18. stor.); málo jasné. Môže ísť o obmenu **šátročiť*, od *šátrok* ‚korýtko používané pri ryžovaní zlata', z nem. *Scheid-trog* (od nem. *scheiden* ‚deliť, oddeľovať", *Trog* ‚koryto, dieža') – výraz sa mal pôvodne vzťahovať na nelegálny predaj najkvalitnejšieho zlata získaného ryžovaním. Iný výklad vychádza z nem. *Schand-trog*, t. j. doslova ‚dieža (*Trog*) hanby (*Schande*)' (o drevenej nádobe, v ktorej boli za trest ponáraní do vody nečestní predavači) – odtiaľ i predstava o nečestnom, nehospodárnom ap. správaní takéhoto obchodníka? V *-tročiť* sa hľadalo aj nem. *Trug* ‚klam, klamanie', v takom prípade však nie je jasný začiatok slova.

zaškodiť, záškodník ↗ *škoda*

záškrt, zaškrtiť ↗ *škrtiť*

zášť kniž. ‚nenávisť, nevraživosť', staršie *záštie* (od 15. stor.) • Zo stčes. *záštie* (novšie *zášť*) ‚vzájomné nepriateľstvo feudálov, prejavujúce sa vojnovými a koristníckymi akciami obidvoch súperov', pôvodne asi **zašstvie* < **za-šьd-tvьje*, súvisiace so **za-chod-iti* ‚zachádzať (do nepriateľstva s niekým)'. Ku koreňu **šьd-* porov. i čes. *příští* ‚nadchádzajúci, budúci' (od stčes. *příštie* ‚príchod' < **prišstvie* < **pri-šьd-tvьje*), ako aj slk. *(on) šiel* < **šьd-lъ*; ďalej pozri ↗ *ísť*.

záštita, zaštítiť sa ↗ *štít*

zať ‚dcérin manžel' (od 15. stor.) • Psl. **zętь*; porovnáva sa so stind. *jñātiḥ* ‚pokrvný príbuzný', gr. *gnōtos* (*γνωτός*) ‚príbuzný (brat, sestra)', lit. *žentas* ‚zať' a i. Môže ísť o výraz odvodený od ide. **ĝen-*, **ĝenə-* ‚plodiť' (porov. stind. *jánati* ‚plodí, rodí', gr. *gi-gnomai (γίγνομαι)* ‚rodím sa, vznikám', lat. *gi-gnere* ‚plodiť, rodiť' a i.) – pôvodným významom psl. **zętь* mohlo byť ‚kto plodí (nové pokolenie)'. Iný výklad tu vychádza z ide. **ĝen-* ‚poznať' (ďalej pozri ↗ *znať*), t. j. pôvodne ‚známy človek', odtiaľ ‚príbuzný ap.'.

záťaž, zaťažiť, zaťažovať ↗ *ťažiť*

zatiaľ ↗ *-tiaľ*

zatiecť ↗ *tiecť*

zatíchnuť, zátišie ↗ *tichý*

zátka ↗ *tkať*

zatknúť ↗ *týkať sa*

zatlieskať ↗ *tlieskať*

zátoka ↗ *tiecť*

zátopa, zatopiť ↗ *topiť*[1]

zatrepať, zátrepka ↗ *topiť*[1]

zatuchlina ↗ *tuchnúť*

zatušovať hovor. expr. ‚zakryť, zahladiť' (od 18. stor.) • Asi podľa nem. *ver-tuschen* ‚id.', čo je odvodenina od staršieho nem. *tuschen* ‚ticho sa správať, skrývať sa', nejasného pôvodu. Menej pravdepodobné sa zdá usúvzťažňovanie s ↗ *tuš*[1], t. j. ‚zatrieť tušom' > ‚zakryť ap.'. K *zatušovať* bolo asi dodatočne utvorené ***tušovať*** nedok. ‚zakrývať, zastierať' (od 20. stor.).

zatvoriť ↗ *otvoriť*

zatýkať ↗ *týkať sa*

zaucho ↗ *ucho*

zaumieniť si ↗ *mieniť*

zaužívať sa ↗ *žiť*

zavadiť, závadný, zavadzať ↗ *vadiť*

zavádzať ↗ *viesť*

zával, zavaliť ↗ *valiť*

závan, zavanúť ↗ *vanúť*
závažie, zavážiť, závažný ↗ *váha*
záväzný, záväzok ↗ *viazať*
závej ↗ *viať*
záver ↗ *-vrieť²*
záves, zavesiť ↗ *-vesiť*
závet ↗ *vetiť*
závetrie ↗ *vietor*
zaviať ↗ *viať*
zaviazať ↗ *viazať*
závidieť ↗ *vidieť*
závin, zavináč ↗ *viť*
zaviniť ↗ *vina*
zavinúť, zaviť ↗ *viť*
závisieť, závislý ↗ *visieť*
závisť ↗ *vidieť*
závit ↗ *viť*
zavítať ↗ *vítať*
závitok ↗ *viť*
zavládnuť ↗ *vládať*
závlaha, zavlažiť ↗ *vlaha*
závod ↗ *viesť*
závoj ↗ *viť*
závora ↗ *-vrieť²*
závrat ↗ *vrátiť*
zavrieť ↗ *-vrieť²*
zavŕšiť ↗ *vrch*
zavrznúť ↗ *vrz*
zazlievať ↗ *zlý*
záznam, zaznamenať ↗ *znamenie*
zázrak (od 17. stor.) • Od **za-zračiť sa* ‚zjaviť sa ap.', od slovesa *zračiť sa* ‚javiť sa' (ďalej pozri ↗ *zrak*) – výraz sa zrejme pôvodne vzťahoval na zrakom pozorovateľný mimoriadny jav, úkaz (chápaný ako nadprirodzený); k pomenovaniu porov. ↗ *čudo*. Porov. i ↗ *prízrak*.
zázvor ‚ďumbier' (od 16. stor.) • Zo staršieho tal. *zenzavero* (dnešné tal. *zenzero*), ktorého východiskom je lat. *zingiberi*, prevzaté z gr. *zingiberi* (ζιγγίβερι), tam z ind. jazykov (porov. pálíjske *siṅgivera-*) – ide o výraz drávid. pôvodu. Pozri aj ↗ *ďumbier*.
zažať ‚rozsvietiť' (od 17. stor.) • Utvorené na základe staršieho *zažnúť* (k forme porov. staršie *počnúť* ‚počať', *začnúť* ‚začať' ap.), čo je hláskové zjednodušenie pôvodného *za-žhnúť* (**za-žьg-nǫti;* od 16. stor.), doslova ‚zapáliť'; súvisí so ↗ *žíhať*. K *zažhnúť* dok. bolo utvorené aj ***zažíhať*** nedok., od toho ***zážih*** tech. ‚zapálenie výbušnej zmesi motora'; na základe ***zažnúť*** dok. vzniklo novšie ***zažínať***. Iného pôvodu je ↗ *žať¹* ‚kosiť', ↗ **žať²* ‚tlačiť'.
zažehnať ↗ *žehnať*

zážih, zažíhať, zažínať ↗ *zažať*
zažiť, zážitok, zažitý, zažívací, zažívať, záživný ↗ *žiť*
zbabelý ↗ *baba¹*
zbaviť ↗ *baviť*
zbedačiť ↗ *bieda*
zbeh, zbehlý, zbehnúť ↗ *behať*
zber ↗ *brať*
zbíjať, zbiť ↗ *biť*
zbíknuť ↗ *blkotať*
zblo, v spojení ***ani z-a*** ‚ani trocha, nič', staršie *zblo* ‚veľmi malé množstvo' (od 17. stor.) • Fonetický variant ↗ *steblo* (psl. **stьblo*); forma *zblo* vznikla pravidelným vývinom **stьblo* > **stblo* > **zdblo* > *zblo* (s očakávaným zánikom jerovej samohlásky **ь* a následným zjednodušením vzniknutej zložitejšej spoluhláskovej skupiny). Z významového hľadiska *ani z-a* = ‚ani steblo', na základe predstavy o steble trávy ako o niečom veľmi skromnom, málo hodnotnom ap.
zbohatlík ↗ *bohatý*
zbohom ↗ *boh*
zdvojiť ↗ *dva*
zboj, zbojník ↗ *biť*
zbor ↗ *brať*
zbožie ‚obilie', staršie i ‚veci vo vlastníctve, majetok; tovar' (od 15. stor.) • Psl. **sъbožьje;* odvodenina od psl. **sъ-bogъ* ‚majúci dobrý podiel', čo je zloženina psl. **sъ-* ‚dobrý' (ďalej pozri ↗ *smrť*) a **bogъ²* ‚podiel' (↗ *bohatý*). Pôvodným významom bolo asi ‚vlastnenie dobrého podielu', výraz sa preniesol i na príslušné materiálne statky; k dnešnému významu porov. ↗ *obilie*. Porov. i ↗ *šťastie*.
zbožný ‚pobožný' ↗ *boh*
zbraň (od 17. stor.) • Pôvodne asi **braň* (porov. stčes. *braň*, poľ. *broń* ‚zbraň' a i.); z psl. **bor-nь* ‚bitka, boj, zápas' (ďalej pozri ↗ *brániť¹*), odtiaľ i ‚bojový prostriedok, zbraň'. Novšie *z-* v slk. *zbraň* môže byť podľa staršieho *z-brániť* ‚zabrániť niečomu', resp. podľa ↗ *zbroj*.
zbroj ž. ‚brnenie', kniž. ‚bojová výzbroj', staršie (i *zbroj* m., *zbroja* ž.) aj ‚zbraň' (od 15. stor.) • Pravdepodobne súvisí s ↗ *brojiť* (v predpokladanom význame ‚konať') – azda odvodenina od pôvodného **s-brojiť* ‚vykonať, urobiť', t. j. ‚čo je vykonané, urobené ap.' > ‚výsledok práce' > ‚zbraň ap.'? (K podobnému významovému vývinu porov. ↗ *delo*.) Z odvodenín: ***zbrojiť*** ‚vybavovať zbraňami; vyrábať zbrane', ***vyzbrojiť***, od toho ***výzbroj; zbrojnoš*** môže byť etymologicky *zbroj-noš* ‚kto *nosí* zbroj', ale aj

zbrojn-oš, od *zbrojný* (porov. staršie *z-ý vojak* ap.).

zbytočný ↗ *byť*

zdanie, zdanlivý ↗ *zdať sa*

zdar ‚úspech' (od 16. stor.) • Odvodenina od staršieho *z-dariť* ‚dobre vykonať; napomôcť k úspechu' (odtiaľ i banícky pozdrav *zdar Boh!*, doslova asi ‚pomôž Boh!'), *z-dariť sa* ‚podariť sa, uspieť' – od staršieho *dariť;* ďalej pozri ↗ *dar*. Z odvodenín: ***zdarný;*** pozdrav ***nazdar*** (podľa čes. *nazdar*, pôvodne údajne vo výzve vyberača príspevkov: *Na zdar Národního divadla!* – s odpoveďou darcu: *Na zdar!* – pri zbierkach na vybudovanie čes. národného divadla, ktoré sa začali r. 1851 v Prahe; v r. 1861 zavedené ako pozdrav v telovýchovnom spolku Sokol).

zdarma ↗ *darmo*

zdarný ↗ *zdar*

zdať sa (od 15. stor.) • Azda už psl. **jьzdati (sę)*, zložené z psl. **jьz-* (↗ *z*[1]) a **dati* (↗ *dať*) – k významovému vývinu ‚d(áv)ať von z' > ‚javiť sa ap.' porov. *vy-dávať sa za inú osobu* (t. j. ‚javiť sa ako iná osoba'), *vydávať lož za pravdu* ap. Z odvodenín: ***zdanie, zdanlivý; nazdať sa*** ‚(po)myslieť si', k tomu ***nenazdajky*** ‚neočakávane, zrazu', doslova ‚nenazdajúc sa, ani si nepomysliac' (k prípone porov. *plačúc-ky, ukradom-ky* ap.; porov. i ***z-nenazdania***), a i.

zdatný ↗ *udatný*

zdesiť (sa) ↗ *desiť*

zdobiť (od *16. stor.) • Z pôvodného **sъ-dobiti*, od psl. **doba* ‚niečo vhodné' (↗ *doba*); doslova ‚vybavovať niečím vhodným ap.', odtiaľ ‚okrášľovať, zdobiť'. Z odvodenín: ***zdoba*** bás. ‚ozdoba' i protikladné ***nezdoba*** (staršie ‚nečistota, špina', dnes ‚nezbeda, pestvo' – k významu porov. ↗ *nedobizeň*); ***ozdobiť, vyzdobiť***, od toho ***ozdoba, výzdoba***, a i.

zdochliak, zdochlina ↗ *dochnúť*

zdolať ↗ *dolieť*

zdôveriť sa ↗ *viera*

zdráhať sa (od 17. stor.) • Asi zjednodušenie pôvodného **vz-dráhať sa* (porov. staršie čes. *vzdráhati se* ‚brániť sa, nechcieť'), od slovesa **dráhať sa*, ktorého východiskom je už psl. **dragati (sę)*, súvisiace s ↗ *drhnúť*. Zdá sa, že sa pociťovalo ako odvodenina od ↗ *drahý* – podľa toho zrejme aj *robiť drahoty* ‚okolkovať, zdráhať sa'.

zdrap ↗ *driapať*

zdrapiť ↗ *driapať*

zdravý (od 15. stor.) • Psl. **sъdorvъ;* zloženina psl. **sъ-* ‚dobrý' (ďalej pozri ↗ *smrť*) a koreňa **dorv-*, súvisiaceho s psl. **derv-o* (↗ *drevo*). Pôvodný význam bol ‚(o strome) majúci dobré drevo' (t. j. na rozdiel od stromu búťľavého, s práchnivým drevom ap.); k významu porov. *dobré jadro* ‚zdravá podstata'. Z odvodenín: ***zdravie*** (psl. **sъdorv-ьje*), staršie i *zdravota* ‚id.' (porov. *dobrý: dobr-ota* ap.; odtiaľ ***zdravotný, zdravotník*** a i.); ***zdraviť***, pôvodne asi ‚robiť zdravým' (porov. ***uzdraviť, ozdraviť*** ap.), odtiaľ ‚želať zdravie' (k tomu ***zdravica*** ‚pozdravný prejav' i ***pozdraviť***, od toho ***pozdrav***); ***ozdravieť, vyzdravieť*** ap.; ***Zdravas*** ‚katolícka modlitba', podľa začiatočných slov *Zdravas, Mária* (porov. i Lk 1, 28) < *zdravá si*, a i.

zdroj ‚prameň' (od 18. stor.) • Z poľ. *zdrój* (pôvodne **zrój*, k vývinu *zr-* > *zdr-* porov. poľ. *zdrada* ‚zrada', ↗ *puzdro* ap.), ktorého východiskom je psl. **jьz-rojь* ‚čo vyteká', zložené z **jьz-* (↗ *z*[1]) a **roj-* (**roi̯-*), čo je variant koreňa zachovaného v ↗ *rinúť sa*.

zdvih, zdvihnúť ↗ *dvíhať*

zdvorilý ↗ *dvoriť*

zebra ‚zool. Equus zebra' (od 18. stor.) • Z port. *zebra*, ktorého východiskom je asi ľud. lat. **eciferus* ako novšia forma lat. *equiferus* ‚druh divého koňa' (zloženina lat. *equus* ‚kôň' a *ferus* ‚divý') – výraz pôvodne označoval divého osla žijúceho na Pyrenejskom polostrove, neskôr sa preniesol aj na afr. nepárnokopytníka. Význam ‚priechod pre chodcov na vozovke' je asi podľa angl. *zebra (crossing)*, doslova ‚zebrovitý priechod', na základe striedania bielych a tmavých pruhov.

zebu ‚ázijský zdomácnený tur s hrbom (zool. Bos indicus)' (od 20. stor.) • Z fr. *zébu*, prevzatého v 18. stor. z ind. jazykov, resp. z tibet. *zeu, zeba* ‚hrb ťavy, tura'.

zelený (od *15. stor.) • Psl. **zelenъ;* pôvodne asi príčastie od nezachovaného slovesa **zel-ti*, zodpovedajúceho lit. *žélti*, lot. *zel̃t* ‚zelenieť' – všetko od ide. **ĝhel-* ‚lesknúť sa; o farbách: žltý, zelený, sivý al. modrý' (porov. stind. *hárih̥* ‚bledý, žltastý, zelenastý', gr. *chlōros* (χλωρός) ‚zelený', lat. *holus*, staršie *helus* ‚zelenina', lit. *žel̃vas* ‚zelenastý' a i.). Z odvodenín: ***zelenina*** (k významu porov. i staršie *zelené* s. ‚id.': *nasadiť z-ého* ap.), ***zeleň*** a i. Pozri aj ↗ ***holub***, ↗ *zelina*, ↗ *zlatý*, ↗ *žlč*, ↗ *žltý*.

zeler ‚bot. Apium' (od 18. stor.) • Z tal. dial. *sellero* (spis. *sedano*) ‚zeler', ktorého etymologickým východiskom je lat. *selīnum*, prevzaté

z gr. *selīnon* (*σέλινον*). Začiatočné *z-* v slk. *zeler* je asi podľa maď. *zeller*, resp. podľa spis. nem. *Sellerie;* slk. dial. *celer* je z rak. nem. *Zeller* (skrátená forma pôvodného *Zellerie*). Pozri aj ↗ *petržlen*.

zelina (od 16. stor.) • Odvodenina od dial. *zeľ* ‚rastlina', z psl. **zelь*, od ide. **ĝhel-* ako označenia rôznych farieb; ďalej pozri ↗ *zelený*. Iná odvodenina (psl. **zelьje*) je zachovaná v dial. *zelie* ‚kapusta', staršie i ‚bylina, rastlina' (od 17. stor.). Pozri aj ↗ *burina*.

zem (od 15. stor.) • Psl. **zemь;* súvisí s chet. *tekan-*, stind. *kṣā́ḥ*, avest. *zam-*, toch. A *tkaṃ*, B *keṃ*, gr. *chthōn* (*χθών*) ‚zem', *chamai* (*χαμαί*) ‚na zemi', alb. *dhé* ‚pôda, zem', lat. *humus* ‚prsť, pôda', stír. *dú* ‚miesto', lit. *žẽmė*, lot. *zeme* ‚zem' a i. – všetko od ide. **dheĝh-om-* a i. ‚zem'. Z odvodenín: ***zeman*** hist. ‚príslušník nižšej šľachty' (od *zem* ‚pozemok; pozemkové dedičstvo', porov. i ***bezzemok***); ***pozemok, prízemie***, od spojení *po zemi, pri zemi;* podobne ***pozemský*** (k tomu ***pozemšťan***), ***územie*** a i. Pozri aj ↗ *zmija*. – **zemiak** (od 17. stor.) • Skrátenie spojenia *zemské jablko*, čo je asi preklad podľa nem. *Erd-apfel* (od nem. *Erde* ‚zem', *Apfel* ‚jablko'; z nem. *Erdäpfel* mn. je prevzaté slk. dial. *ertepla* ‚zemiak'). Nem. výraz (doložený od 11. stor.) vznikol prekladom lat. *mālum terrae* (od lat. *mālum* ‚jablko', *terra* ‚zem'), označujúceho rôzne plodiny rastúce na zemi (tekvice, melóny, uhorky atď.); po privezení zemiakov z Ameriky do Európy sa preniesol aj na túto plodinu. Porov. i ↗ *pomfritky*. – **zemľanka** ‚podzemný úkryt, príbytok' (od 20. stor.) • Z rus. *zemľánka* (*землянка*) ‚obydlie vyhĺbené v zemi'; vzniklo na základe spojenia typu *zemľanój dom* (*земляной дом*) ‚zemný dom', od rus. *zemľanój* (*земляной*) ‚zhotovený zo zeme', odvodeného od rus. *zemľá* (*земля*) ‚zem; pôda' (zodpovedá i stčes., čes. *země*), ktorého východiskom je psl. **zem-ja*, majúce rovnaký koreň ako psl. **zem-ь* (slk. *zem*).

zenit astron. ‚myslený bod na oblohe kolmo nad pozorovateľom' (od 17. stor.) • Z tal. *zenit*. Východiskom výrazu je arab. *samt (ar-ra's)*, doslova ‚smer (hlavy)' (t. j. smer od temena nahor) – arab. *samt* (hovor. i *semt*) by sa podľa stredovekého prepisu z arab. písma do latinky malo písať ako **zemt*, forma *zenit* vznikla v dôsledku chybného čítania (*-ni-* namiesto *-m-*). Pozri aj ↗ *nadir*.

zgebnúť, zgegnúť hrub. ‚zomrieť' (od 19. stor.) • Pôvodne *zgebnúť* (z toho asimiláciou *g-b-* > *g-g*-novšie *zgegnúť*), odvodené od **gebnúť*, ktorého východiskom je psl. **gъbnǫti* (ďalej pozri ↗ *hnúť;* súvisí aj s ↗ *hynúť*); nepravidelný hláskový vývoj slova (neuskutočnenie očakávanej zmeny psl. **g* > slk. *h*) možno azda vysvetliť jeho expresívnym charakterom.

zháčiť sa ‚zaraziť sa' (od 18. stor.) • Nie celkom jasné. Vzhľadom na staršie *zháčiť* ‚zaraziť, zastaviť niekoho', ako i *zháknuť sa* ‚zaraziť sa', *zháknuť* ‚pristaviť niekoho', *zhákovať* ‚odstaviť niekoho od niečoho' ap. tu azda možno vidieť odvodeninu od ↗ *hák* – t. j. z významového hľadiska ‚upevniť, znehybniť (hákom)' > ‚zastaviť, zaraziť (sa)'?

zháňať, zhánka ↗ *honiť*

zhluk, zhluknúť sa ↗ *hluk*

zhoda, zhodnúť sa ↗ *-hodnúť*

zhon ↗ *hon*

zhostiť sa ↗ *hosť*

zhovädilý, zhovädiť ↗ *hovädo*

zhovárať sa ↗ *hovoriť*

zhovievavý ↗ *hovieť*

zhovorčivý ↗ *hovoriť*

zhrčiť sa, zhŕknuť sa ↗ *hrča*

zhrnúť ↗ *hrnúť*

zhromaždiť ↗ *hromada*

zhrýzať (sa) ↗ *hrýzť*

zhubný ↗ *hubiť*

zhurta ↗ *hurt*

zhyb ↗ *hýbať*

zhýralý ↗ *hýriť*

ziabnuť (od *17. stor.) • Azda už psl. **zębnǫti;* súvisí s alb. *dhemb* ‚bolieť', lit. *žem̃bti* ‚rozrezávať' a i. – všetko od ide. **ĝembh-*, **ĝṃbh-* ‚hrýzť, rozhrýzať' (ďalej pozri ↗ *zub*); v slove nastal významový posun ‚hrýzť' > ‚spôsobovať bolesť' > ‚cítiť bolesť, chlad; mrznúť, ziabnuť'. Z odvodenín: staršie *o-ziabnuť* ‚skrehnúť od mrazu ap.', k tomu ***oziabať*** (len v 3. os.: *ruky ma o-u*, resp. neos.: *o-a ma na nohy* ap.).

ziapať expr. ‚hlasno kričať, vrieskať' (od 19. stor.) • Pôvodom asi nárečová forma typu gemer. *biada* ‚bieda', *viara* ‚viera' ap., ktorá by v spis. jazyku predpokladala znenie **ziepať* – východiskom slova je psl. **zěpati* (**ĝhoi-p-*), porovnávané s lat. *hippitāre* ‚otvárať ústa, zívať', nem. dial. *geifen* ‚zívať; civieť (s otvorenými ústami)', angl. *to gibe* ‚posmievať sa' a i.; všetko od ide. **ĝhei-p-*, čo je rozšírenie ide. **ĝhē-*, **ĝhēi-* ‚zívať, otvárať sa' (↗ *zívať*).

zima (od *16. stor.) • Psl. **zima;* súvisí s chet. *gimmant-* ‚zima', stind. *himáḥ* ‚chlad, mráz', *héman* ‚v zime', avest. *zyam-* ‚zima', arm. *jiwn*

‚sneh', gr. *cheima* (χεῖμα), alb. *dimër*, lat. *hiems*, stír. *gam, gem* ‚zima', stsev. *gói* ‚mesiac od polovice februára do polovice marca', lit. *žiemà*, lot. *ziema* ‚zima' a i. – všetko od ide. **ĝhei-* : **ĝhi-* ‚zima, sneh'. Z odvodenín: ***zimnica*** (od staršieho *zimné trasenie*, k významu porov. dial. *zimný* ‚studený'); ***zimomravý*** (staršie i *zimomrivý;* od toho ***zimomriavky***), akiste od ↗ *mrieť (zimou);* ***ozimina*** ‚obilie zasiate v jeseni', od staršieho *ozim(n)ý* ‚jesenný; siaty na jeseň' (takéto odrody rastú na poli aj **o zime* ‚cez zimu'; odtiaľ i staršie *ozim* ‚jeseň'), ***zimovať*** i ***zozimiť sa***, podobne staršie *u-zimiť sa* ‚premrznúť, preziabnuť' (od toho ***uzimený***), a i.

zinok ‚modrobiely kovový chemický prvok' (od 19. stor.) • Z nem. *Zink* (podľa neho aj lat. *Zincum*), málo jasného pôvodu – usúvzťažňuje sa s nem. *Zinke(n)* ‚hrot, zub' (údajne podľa formy, v akej sa zinok ukladá v taviacich peciach); uvažuje sa aj o zvukomalebnom pôvode slova (porov. hláskovo blízke angl. *to tinkle* ‚jasne cinknúť, zazvoniť' i nepríbuzné slk. citoslovcia *cink, cing* ap.), azda podľa jasného tónu sprevádzajúceho úder na výrobky z tohto kovu.

zips ‚uzáver zo zúbkov a bežca' (od 20. stor.) • Z angl. *zip, zipp*, zvukomalebného pôvodu, podľa zvuku rýchlo sa pohybujúceho bežca.

získať (od 15. stor.) • Psl. **jьz-iskati*, zloženina psl. **jьz* (↗ *z*[1]) a **iskati* ‚hľadať' (↗ *iskať*) – z významového hľadiska asi ‚povyhľadávať' > ‚nadobudnúť, získať (hľadaním)'. Z odvodenín: ***zisk; ziskový*** i ***zištný*** (podľa staršieho časovania *iskam, *išteš...*) a i.

zívať (od 17. stor.) • Zrejme iteratívum (**zi-va-ti*) k slovesu zachovanému v stsl. *zi-nǫ-ti* (ЗИНѪТИ) ‚otvoriť ústa, zívnuť'; môže ísť aj o nárečový reflex **zievať* < **zě-va-ti* (ďalej pozri ↗ *rozďaviť*). Koreň **zi-/*zě-* súvisí s lat. *hiāre* ‚otvárať sa; otvárať ústa', sthnem. *gīēn* ‚zívať', lit. *at-si-žióti* ‚otvárať ústa', *žiótis* ‚roztvárať sa' a i. – všetko od ide. **ĝhē-, *ĝhēi-* ‚zívať, otvárať sa', azda zvukomalebného pôvodu. Pozri aj ↗ *ziapať*.

zízať expr. ‚ukradomky niekam pozerať; nechápavo ap. hľadieť' (od 18. stor.) • Nem. pôvodu, od nem. *Sechs* ‚šestka (aj na hracej kocke)' (sthnem., strhnem. *sehs*, nem. *sechs* ‚šesť') – prenos na oblasť zrakového vnímania nie je jasný; azda podľa možného nerovnobežného usporiadania 6 bodov (2 rady × 3 body) na príslušnej stene kocky? Porov. i poľ. *zez, zyz* ‚šestka; škúlenie' (rovnakého pôvodu), odtiaľ *zez-owač* ‚trpieť škúlením; pozerať sa tak, že oči nesmerujú na jednu stranu; pozerať sa kútikom oka' ap.

zjazd ↗ *jazda*

zladiť ↗ *lad*

zlátanina, zlátať ↗ *látať*

zlatý (od *13. stor.) • Psl. **zoltъ;* príbuzné so stind. *híraṇyam*, avest. *zaranya-*, gót. *gulþ*, nem. *Gold*, angl. *gold*, lot. *zęlts* ‚zlato' a i. – všetko od ide. **ĝhel-* ako označenia rôznych farieb; ďalej pozri ↗ *zelený*. Z odvodenín: ***zlato*** (psl. **zolto*, pôvodne tvar stred. rodu od **zoltъ*), ***zlatka*** (zo spojenia *zlatá minca*); staršie i *zlatný* ‚zlatý', k tomu ***zlatník; pozlátiť***, od toho ***pozlátka***, a i. Pozri aj ↗ *zlotý*.

zľaviť, zľava ↗ *-ľaviť*

zliznúť ↗ *lízať*

zlo, zloba, zločin ↗ *zlý* – **zlodej** ‚kto kradne', staršie i ‚zločinec' (od 15. stor.) • Psl. **zъlodějь*, utvorené na základe spojenia **zъlo dějati* ‚robiť, konať zlo' (↗ *zlý*, ↗ *diať sa*) – pôvodný význam ‚kto robí zle, zločinec' sa zúžil na ‚kto kradne'. – **zloduch, zlosť, zlostiť, zlostný, zlosyn** ↗ *zlý*

zlom, zlomiť, zlomok ↗ *lomiť*

zlotý ‚poľská menová jednotka' (od 17. stor.) • Z poľ. *złoty*, doslova ‚zlatý (peniaz)', odtiaľ i ‚menová jednotka'; z psl. **zoltъ* (↗ *zlatý*).

zlúčiť ↗ *lúčiť sa*

zlý (od 15. stor.) • Psl. **zъlъ* (**ĝhŭl-o-*); príbuzné so stind. *hvárate* ‚odkláňa sa (od priameho smeru)', avest. *zūrō.jata-* ‚nie podľa práva, zradne usmrtený', perz. *zūr* ‚nepravý; lož', gr. *fēloō* (φηλόω) ‚podvádzam', lat. *fallere* ‚klamať, podvádzať', lit. *at-žūlus* ‚drsný, nezdvorilý, nemilosrdný' a i. – všetko od ide. **ĝhu̯el-* ‚kriviť sa; odkláňať sa od správneho smeru (aj v duševnej a morálnej oblasti)'; k východiskovému príznaku nerovnosti, krivosti porov. ↗ *hriech*, ↗ *krivda* ap. Z odvodenín: ***zlo, zloba***, staršie i *zlota* ‚id.' (porov. *ani podobrotky – ani po-zlot-ky*); ***zlosť***, od toho ***zlostiť, zlostný*** a i.; ***zazlievať*** (k staršiemu *za-zliť* ‚pohať ako zlé ap.'); zložené ***zločin*** (zrejme od **zločiniť* < *zlo* ↗ *činiť* ‚robiť zlo'), ***zloduch, zlosyn, zlovestný*** (pôvodne asi ‚majúci, prinášajúci ap. *zlú vesť*', ↗ *vedieť*), ↗ *zlodej* a i. Pozri aj ↗ *horší*.

zlyhať (od 17. stor.) • Od ↗ *z*[2] a *lyhať* (foneticky [lihať]) ‚klamať', čo je obmena staršieho *lhať* (z psl. **lъgati;* k etymológii pozri ↗ *luhať*) s cieľom odstrániť ťažko vysloviteľné začiatočné *lh-* – porov. i slk. dial. *lihota* ‚lehota' z pôvodného **lhota* < **lъgota* (↗ *lehota*). Pôvodný význam bol ‚sklamať' (*z. ako človek*),

odtiaľ i ‚nesplniť očakávania' > ‚nefungovať podľa predstáv, prestať fungovať' (*zbraň z-la, srdce z-lo* ap.).
zmätok ↗ *miasť*
zmena, zmeniť, zmenka ↗ *meniť*
zmes ↗ *miesiť*
zmiasť ↗ *miasť*
zmieriť (sa) ↗ *mier*
zmiesiť ↗ *miesiť*
zmiesť ↗ *miesť*
zmija ‚vretenica' (od 18. stor.) • Psl. **zmьja;* stará odvodenina od ide. výrazu zachovaného v psl. **zemь* (↗ *zem*) – doslova asi ‚čo je, žije na/v zemi ap.', pôvodne tabuistické označenie pre nebezpečné plazy (na rozdiel od domových hadov)?
zmluva (od 16. stor.) • Od staršieho *zmluviť sa* ‚dohovoriť sa, dohodnúť sa', utvoreného na základe ↗ *z²* a staršieho *mluviť* ‚hovoriť'; ďalej pozri ↗ *nemluvňa.*
zmrzlina ↗ *mrznúť*
zmrákať sa ↗ *mrak*
zmysel, zmýšľať ↗ *myseľ*
znak¹ (od 17. stor.) • Psl. **znakъ;* od psl. **znati* (↗ *znať*) – doslova asi ‚čo je (po)znané' > ‚poznávacie znamenie ap.'. Z odvodenín: ***značiť, značka; naznačiť***, od toho ***náznak***, podobne ***príznak*** a i. – **znak²** šport. ‚spôsob plávania, pri ktorom je plavec obrátený chrbtom k vode', v príslovkách ***horeznak (-značky), naznak*** ‚hore bruchom, na chrbát', ***doluznačky*** ‚prednou časťou tela dolu' (od *17. stor.) • Ide tu o ↗ *znak¹*, avšak v zúženom význame ‚mužský/ženský znak' – *(ležať) horeznak* znamená ‚majúc hore *znak*', t. j. genitálie (pri ležaní na chrbte); podľa toho *(ľahnúť si) naznak* = na chrbát, *plávať znak* = plávať na chrbte. – **znamenie** (od 15. stor.) • Odvodenina od staršieho *znamä, znameno* ‚znak, označenie' (porov. i zdrobnené ***znamienko***), ktorého východiskom je psl. **znamę* (*-*men*), gen. **znamene*, majúce rovnaký koreň ako psl. **znati* (↗ *znať*). Ďalšími odvodeninami od *znamä, znameno* sú ***znamen-itý*** (pôvodne asi ‚majúci [dobrý] znak, vyznačujúci sa niečím dobrým') a ***znamen-ať*** ‚značiť'; odtiaľ ***poznamenať, zaznamenať*** s odvodeninami ***poznámka, záznam;*** podobne ***vyznamenať*** (dnes ‚odmeniť' = vyznačiť ako prijímateľa pocty ap.; staršie i ‚vyznačiť, vyjadriť niečo', odtiaľ ***význam***), ***zoznam*** (asi od **zo-znamenať* ‚[spolu] zaznamenať, spísať, urobiť súpis') a i. – **známy** (od 15. stor.) • Z pôvodného **znajemý* (porov. poľ. *znajomy* ‚id.'), doslova ‚*znaný*, poznaný', príčastie od ↗ *znať*. Z odvodenín: staršie *znám-iť* ‚oznamovať, objasňovať' (t. j. ‚robiť známym'), od toho ***známka*** (‚čo robí niečo známym, svedčí o niečom, označuje ap.') aj ***o-známiť*** (odtiaľ ***oznam***), ***zoznámiť*** a i. –
znať zastaráv. ‚poznať; vedieť' (od 15. stor.) • Psl. **znati* (**ĝnō-*); súvisí so stind. *jānāti* ‚pozná, vie, rozumie', avest. *zan-* ‚poznať', arm. *caneay* aor. ‚spoznal som', toch. A *knān-* ‚vedieť, poznať', B *nān-* ‚ukazovať; objavovať sa' (t. j. ‚robiť/stávať sa známym'), gr. *gi-gnō-skō* (*γιγνώσκω*) ‚poznávam', alb. *njoh* ‚poznám', lat. *nōscere* ‚poznávať', stír. *gnáth* ‚známy', gót. *kunnan* ‚poznať, vedieť', nem. *kennen* ‚poznať', *können* ‚vedieť, ovládať; môcť', angl. *can* ‚môcť; vedieť, dokázať', lit. *žinóti*, lot. *zināt* ‚vedieť' a i. – všetko od ide. **ĝen-*, **ĝenə-*, **ĝnē-*, **ĝnō-* ‚spoznávať, poznať'. Z odvodenín: ***znalý***, doslova ‚ktorý (po)znal' (od toho ***znalec, znalosť***); ***poznať***, k tomu ***poznatok***, a i. Pozri aj ↗ *zať*.
znelka, znelý ↗ *znieť*
znenazdania ↗ *zdať sa*
znepokojiť ↗ *pokoj*
zneužiť ↗ *žiť*
znezrady ‚neočakávane' (od 19. stor.) • Akiste súvisí s *nezradný* zastar. ‚uskutočnený nevdojak, nečakane' (od 19. stor.) a so starším *nezradne* ‚neočakávane' (18. stor.); ďalej málo jasné. Vzniklo azda obmenou (novšie *z-* podľa *z-nenazdania*?) pôvodného **nezrady* (porov. aj dial. *nezradky*, zakončené podľa *nenazdaj-ky*?) < **nie z rady*, ktoré pripúšťa dva pokusy o výklad. Pôvodným významom mohlo byť ‚(konať) nie z/podľa danej *rady*' (↗ *rada*), t. j. neočakávane sa zachovať inak, než by vyplývalo z poradeného, odporúčaného postupu ap.; môže tu však byť zachované aj staršie *rada* ž. (morfologický variant ↗ *rad¹* m. ‚usporiadanie a i.'), čo by naznačovalo významové východisko typu ‚(prísť ap.) nie z *radu*', t. j. mimo určeného, očakávaného poradia ap.
znieť (od 15. stor.) • Zjednodušenie pôvodného **zvnieť* (porov. stčes. *zvnieti* ‚znieť, zvučať'), ktorého východiskom je psl. **zvьněti* (porov. stsl. *zvьněti* (ЗВЬНѢТИ) ‚znieť, zvučať' a i.), od ide. **ĝhuen-* ‚znieť' (porov. arm. *jayn*, alb. *zë*, dial. *zân* ‚hlas' a i.). Z odvodenín: ***znelý, znelka*** (preklad podľa ↗ *sonet*). Pozri aj ↗ *zunieť*, ↗ *zvon*, ↗ *zvuk*.
znížiť ↗ *nízky*
znoj kniž. ‚pot' (od 17. stor.) • Psl. **znojь*, od psl. **znъjati* ‚horieť ap.' (ďalej pozri ↗ *vzňať*

sa); k významovému vývinu ‚horieť, páliť ap.' > ‚pot' pozri ↗ *pot.*

znova, znovu ↗ *nový*

zo[1, 2] ↗ *z*[1, 2]

zobať (od 17. stor.) • Psl. **zobati;* porovnáva sa s avest. *zafar-* ‚ústa, papuľa', strír. *gop* ‚zobák', nem. *Kiefer* ‚čeľusť', lit. *žẽbti* ‚pomaly jesť, prežúvať' a i. – všetko od ide. **ĝep(h)-*, **ĝebh-* ‚čeľusť, ústa; jesť, žrať'. Z odvodenín: ***zob*** (*vtáčí z.* ap., doslova ‚zobanie; čo sa zobe'), ***zobák*** a i. Pozri aj ↗ *ďobať*, ↗ *kozub*, ↗ *zubadlo*, ↗ *žiabre.*

zoči-voči ↗ *oko*

zohaviť ↗ *ohava*

zohyzdiť ↗ *hyzdiť*

zomieľať ↗ *mlieť*

zomknúť ↗ *-mknúť*

zomlieť ↗ *mlieť*

zóna ‚pásmo, oblasť' (od 19. stor.) • Z lat. *zōna*, čo je prevzatie z gr. *zōnē* (*ζώνη*) – pôvodne ‚opasok', odtiaľ i ‚pás (územia)' > ‚oblasť'.

zoo hovor. (od 20. stor.) • Skrátenie za *zoologická záhrada* (ďalej pozri ↗ *zoo-*), zrejme aj podľa angl. *zoo* – pôvodne išlo o skrátený názov pre *London Zoological Gardens* (záhrady Londýnskej zoologickej spoločnosti), otvorené pre verejnosť od r. 1847. – **zoo-** ‚živočích, živočíšny' (*zoológia, zootechnika* ap.) • Z gr. *zōo-* (*ζῳο-*), od gr. *zōos* (*ζῳός*) ‚živý', *zōon* (*ζῷον*) ‚živá bytosť, živočích'.

zopár ↗ *pár*

zora, obyč. *zore* mn. (od 17. stor.) • Pôvodne **zoŕa* (s mäkkým *ŕ*, preto tvar *zore* mn. podľa mäkkého skloňovania), z psl. **zorja,* od ide. **ĝher-*, **ĝherə-* ‚žiariť, svietiť, ligotať sa' (ďalej pozri ↗ *zrieť*[2]) – doslova ‚žiarenie, svietenie', odtiaľ ‚jasné osvetlenie horizontu (pred východom, resp. po západe slnka)'. Z odvodenín: ***Zornička***[1] ‚planéta Venuša na rannej oblohe' (od staršieho *zorná hviezda*, t. j. viditeľná za *zory*, zrána ap.).

zoradiť ↗ *rad*[1]

zornica ↗ *zrieť*[2]

Zornička[1] ‚planéta Venuša' ↗ *zora* – **zornička**[2] ‚zrenica' ↗ *zrieť*[2]

zorný ↗ *zrieť*[2]

zós ↗ *sós*

zosilniť ↗ *sila*

zoskupiť ↗ *skupina*

zoslať ↗ *-slať*

zostať, zostatok ↗ *stať*[1]

zostava, zostaviť ↗ *staviť*

zošit ↗ *šiť*

zotaviť sa (od 17. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *z-otaviť sa*, od *otaviť sa* (porov. nižšie), ktorého východiskom je už psl. **ob-tav-iti (sę)* (**tōu̯-*), pôvodne asi kauzatívum k psl. **obtyti* (porov. čes. *otýti* ‚stučnieť', od toho *otylý* ‚obézny', a i.). Psl. **ob-tyti* je odvodené od psl. **ty-ti* ‚tučnieť' (porov. čes. *týti*, poľ. *tyć* ‚id.' a i.) < **tū-*, od ide. **tēu-* ‚napučiavať, vzdúvať sa'; ďalej pozri ↗ *tuk.* Významový vývin uvedených výrazov možno rekonštruovať ako ‚napučať, stučnieť' (**obtyti*) > ‚spôsobiť, aby niečo napučalo, aby niekto stučnel' > ‚dodať (telesnú) hmotnosť, silu, urobiť silným' (**obtaviti*) > ‚stať sa silným' (porov. i staršie *otaviť sa* ‚rozzelenať sa [o tráve ap.]', 18. stor.) > ‚obnoviť si sily, *z-otaviť sa*'. Pozri aj ↗ *otava.*

zovrieť ↗ *-vrieť*[2]

zozadu ↗ *zad*

zozimiť sa ↗ *zima*

zoznam ↗ *znamenie*

zoznámiť ↗ *známy*

zožierať sa ↗ *žrať*

zračiť sa ↗ *zrak*

zrada, zradca, zradiť, zrádnik ↗ *rada*

zrajtovať ↗ *rajtovať*

zrak (od 17. stor.) • Psl. **zorkъ (*ĝhor-k-)* – od ide. **ĝher-*, **ĝherə-* ‚žiariť, svietiť, ligotať sa'; ďalej pozri ↗ *zrieť*[2]. K súvislosti významov ‚žiariť, svietiť' ~ ‚zrak' porov. *svetlo očí*, ako aj dial. *temný* ‚slepý' ap. Z odvodenín: ***krátkozraký, ďalekozraký*** (t. j. ‚majúci krátky, ďaleký *zrak* = videnie'), ***bystrozraký*** (↗ *bystrý*); ***zračiť sa*** ‚odzrkadľovať sa, javiť sa' a i. Pozri aj ↗ *prízrak*, ↗ *zázrak.*

zraziť sa ↗ *raziť*

zrazu ↗ *raz*

zrebe ‚podradné ľanové, konopné vlákno' (od 16. stor.) • Hláskové zjednodušenie staršieho *zhrebe*, čo je pôvodný tvar mn. č. od **zhreb* ž., z psl. **jьzgrebь*, od psl. **jьz-gre(b)ti* ‚vyhrabať', zloženého z psl. **jьz* (↗ *z*[1]) a **gre(b)ti* (↗ *hriebsť*). Pôvodný význam bol ‚čo je vyhrabané, vyškriabané ap.'; z toho ‚čo je vyčesané' > ‚vlákna (nižšej kvality) zachytené pri prvom česaní ľanu či konopí' – odtiaľ i význam podradnosti ap.

zrejmý ↗ *zrieť*[2]

zrelý ↗ *zrieť*[1]

zrenica, zreteľ, zreteľný ↗ *zrieť*[2]

zriadiť ↗ *riad*

zriecť sa ↗ *riecť*

zriedka, zriedkavý ↗ *riedky*

zriekať sa, zrieknuť sa ↗ *riecť*

zrieť[1], *zrejem* ‚dozrievať' (od 17. stor.) • Psl. **zьrěti*[1], **zьrějǫ;* príbuzné so stind. *járati, jīryati, jūryati* ‚robí starým; starne, upadá', perz. *zār*, arm. *cer*, gr. *gerōn* (γέρων) ‚starec', *gēraskō* (γηράσκω) ‚starnem, dozrievam', stsev. *karl* ‚muž (najmä starý)' a i. – všetko od ide. **ĝer-*, **ĝerə-*, **ĝrē-* ‚práchnivieť, starnúť, dozrievať', pôvodne azda ‚roztierať (sa)'; pozri aj ↗ *zrno*. Z odvodenín: ***zrelý*** i ***vy-zretý*** ap. – **zrieť**[2], *zriem* poet. ‚vidieť; hľadieť' (od 18. stor.) • Psl. **zьrěti*[2], **zьrjǫ;* príbuzné so stír. *grían* ‚slnko', stsev. *grár*, nem. *grau*, angl. *grey* ‚sivý', lit. *žėrėti* ‚ligotať sa', *žėrúoti* ‚žiariť (o rozpálenom predmete), jagať sa' a i. – všetko od ide. **ĝher-*, **ĝherə-* ‚žiariť, svietiť, ligotať sa'. Z odvodenín: ***zrejmý*** (pôvodne **zrejemý* ‚videný; viditeľný', trpné príčastie) i ***samozrejmý***, podľa spojení typu *niečo je samo zrejmé* ‚zrejmé samo osebe (t. j. nevyžadujúce ďalšie vysvetľovanie ap.)' > ‚jasné, prirodzené'; ***zreteľný*** ‚zrejmý', ***prozreteľný*** kniž. ‚prezieravý' (t. j. ‚dívajúci sa dopredu', ↗ *pro-*[1]) i ***zreteľ; zrenica; zorný*** (*z. uhol* ap.), od toho aj ***zornica, zornička***[2] zastaráv. ‚zrenica' (k *Zornička*[1] pozri ↗ *zora*); ***dozrieť*** ‚dohliadnuť', k tomu ***dozerať, dozor***, podobne ***nazrieť: názor*** (doslova ‚nazeranie', k významu porov. *náhľad: vyjadriť svoj n.* ap.), ***názorný*** (porov. staršie *náhľadný* ‚id.'), ***pozrieť: pozor*** (staršie ‚pohľad očí', dnes ‚pozeranie' > ‚dozeranie [na niečo]'), od toho ***pozorovať*** a i.; ***vyzrieť: výzor*** (‚vyzeranie'); ***obzrieť sa*** (staršie i *obozrieť sa, obozierať sa* s posunom ‚hľadieť [dookola]' > ‚dávať pozor, dbať na niečo', k tomu ***obozretný*** ‚opatrný', asi podľa čes. *obezřetný* < **obezřetlný*) a i. Pozri aj ↗ *bezprizorný*, ↗ *obzor*, ↗ *ozrutný*, ↗ *vzor*, ↗ *zrak*, ↗ *zrkadlo*.

zrichtovať ↗ *richtovať*

zrkadlo (od 17. stor.) • Psl. **zьrkadlo;* odvodenina od psl. **zьrkati* ‚pozerať sa ap.' (porov. rus. dial. *zérkať* (зеркать) ‚pozerať sa rýchlo a prenikavo, pohybujúc očami'), to od psl. **zьrěti* (↗ *zrieť*[2]) – doslova ‚čo slúži na pozeranie sa, obzeranie sa'; k významu porov. dial. *ohľadidlo* ‚zrkadlo'.

zrno (od 16. stor.) • Psl. **zьrno;* príbuzné s lat. *grānum*, stír. *grán*, gót. *kaúrn*, nem. *Korn*, angl. *corn* ‚zrno', lit. *žìrniai* mn. ‚hrach' a i. – všetko od ide. **ĝer-*, **ĝerə-*, **ĝrē-* ‚práchnivieť, starnúť, dozrievať' (ďalej pozri ↗ *zrieť*[1]), pôvodne azda ‚roztierať (sa)'; východiskovým významom psl. **zьrno* mohlo byť v takom prípade ‚niečo rozotreté, rozdrvené ap.'.

zročný ↗ *rok*[1]

zrod, zrodiť ↗ *rodiť*

zroniť ↗ *roniť*

zrub ↗ *rúbať*

zručný (od 19. stor.) • Pôvodne asi **s-ručný* (**sъ-rǫčьnъ*), od psl. **sъ-* ‚dobrý' (ďalej pozri ↗ *smrť*) a **rǫka* (↗ *ruka*) – doslova ‚majúci dobré ruky', odtiaľ i ‚dobre (obratne, šikovne) vykonávajúci prácu ap.'.

zub (od 15. stor.) • Psl. **zǫbъ* (**ĝombho-*); súvisí so stind. *jámbhaḥ*, toch. A *kam*, B *keme* ‚zub', gr. *gomfos* (γόμφος) ‚kolík (spájajúci ap.); zub', alb. *dhëmb* ‚zub', nem. *Kamm*, angl. *comb* ‚hrebeň' (t. j. ‚predmet so zubmi'), lit. *žam̃bas* ‚ostrá hrana, roh', lot. *zùobs* ‚zub' a i. – všetko od ide. **ĝembh-*, **ĝm̥bh-* ‚hrýzť, rozhrýzať'. Z odvodenín: ***zubiť sa*** expr. ‚smiať sa' (t. j. ‚ukazovať zuby'), ***zubáč*** ‚zool. Sander' (podľa veľkých zubov) a i. Pozri aj ↗ *ziabnuť*, ↗ *zubadlo*.

zubadlo ‚časť konského postroja vkladaná koňovi do pysku' (od 16. stor.) • Obmena staršieho *zobadlo*, od **zobati* ‚nasadiť uzdu' (nesúvisí so ↗ *zobať* ‚ďobať ap.'), odvodeného od koreňa **zob-*, od ide. **ĝebh-* ‚vetva, konár, kus dreva' (porov. stsev. *kafi* ‚okrúhly odrezok', *kefli* ‚kus dreva, klát', nem. *Kabel* ‚kúsok dreva používaný pri žrebovaní', lit. *žãbas* ‚vetva, konár; raždie; uzda', *žabóti* ‚nasadzovať uzdu' a i.) – výraz pôvodne označoval asi drevené zubadlo; dnešná forma so *zu-* vznikla akiste v dôsledku zblíženia so ↗ *zub* (porov. i *dať koňovi zubadlo za zuby*, staršie *zázubec* ‚zubadlo' ap.).

zubiť sa ↗ *zub*

zubor ‚zool. Bison' (od *12. stor.) • Psl. **zǫbrъ*, etymologicky málo jasný výraz – usúvzťažňuje sa s lit. *stum̃bras*, lot. *sum̃brs* ‚id.'.

zúbožiť ↗ *úbohý*

zúfať ↗ *úfať (sa)*

zunieť ‚jasne znieť, zvučať' (od 19. stor.) • Obmena pôvodného **zvnieť* (↗ *znieť*), azda aj pod vplyvom ↗ *dunieť*, patriaceho do blízkeho významového okruhu.

zunovať (od 18. stor.) • Od staršieho *unovať, unujem* ‚obťažovať; nezaujímať' (od 17. stor.), nie celkom jasného pôvodu. Predpokladalo sa tu nepravidelné hláskové zjednodušenie *u-nav--ovať* ako opakovacieho slovesa od ↗ *unaviť;* možno azda uvažovať aj o tom, že *unovať* (**u--nou̯-a-ti*), *unujem* (**u-nou̯-jǫ*) je odvodené od rovnakého koreňa ako *unaviť* (**nōu̯-*), avšak v inom variante? Vylúčený tu nie je ani vplyv maď. *un* ‚nabažiť sa; nudiť, mrzieť'; k prípone

-ovať v slovesách maď. pôvodu porov. ↗ banovať, ↗ bantovať, ↗ mulatovať a i. Pozri aj ↗ unúvať.

zupák voj. slang. ‚ďalej slúžiaci poddôstojník', staršie i zupáš, zupa (od 19. stor.) • Asi podľa spojení typu (ostať ďalej) slúžiť „za zupu" (Kukučín, Tajovský), t. j. ‚za (vojenskú) polievku'; zupa je v takom prípade prevzatie z nem. Suppe ‚polievka'. Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, že uvedené slová vznikli na základe nejakého vojenského výrazu začínajúceho sa na ↗ sub- (v nem. výslovnosti [zup-]), porov. nem. Subaltern-Offizier ‚nižší dôstojník' ap.

zurčať (od *19. stor.) • Zvukomalebného pôvodu. Od rovnakého koreňa: **zurk-ot-ať**, odtiaľ **zurkot**.

zúriť (od *16. stor.) • Málo jasné. Uvažovalo sa tu o obmene pôvodného žúriť (doložené vo význame ‚nadávať, kliať", porov. i staršie slk. žúrivý ‚zúrivý' ap., od 16. stor.), ktoré sa vysvetľovalo ako zjednodušenie *v-žúriť (sa) < *vz-juriť (sa), od slovesa *juriť, zodpovedajúceho poľ. jurzyć ‚rozčuľovať, dráždiť", srb., chorv. júriti ‚utekať, hnať sa; naháňať niekoho' a i. (všetko od psl. *juriti – málo jasný výraz, porovnávalo sa s psl. *jarъ, ↗ jarý); novšie z- v slk. zúriť malo byť podľa čes. zuřiti, údajne zo *žuřiti (s disimiláciou ž-ř- > z-ř-). Na pozadí naznačeného výkladu však možno azda uvažovať aj o domácom expresívnom hláskovom vývine *roz-juriť (sa) > **rozzúriť (sa)**, k tomu novšie bezpredponové zúriť. Nie je jasné, či staršie žúriť môže byť usúvzťažnené s bulh. dial. žúria (журя) ‚pečiem' a i. – k významu porov. napáliť expr. ‚nahnevať", horieť hnevom, dial. dopiecť expr. ‚veľmi nahnevať" a i.

zurkot, zurkotať ↗ zurčať

zurvalec expr. ‚bitkár; samopašník' (od 19. stor.) • Zdrobnenina od staršieho zurval ‚id.' (od 18. stor.); azda od *z-urvalý ‚odtrhnutý dolu (t. j. zo šibenice)' (k pomenovaniu porov. ↗ galgan, ↗ odroň ap.), s ďalším zmiernením pôvodného negatívneho významu (porov. ↗ huncút a i.); od staršieho u-rvať sa ‚odtrhnúť sa' – ďalej pozri ↗ ruvať sa.

zužitkovať ↗ žiť

zvada ↗ vadiť sa

zvaliť ↗ valiť

zván zastaráv. ‚veľký kus soli, kameňa ap.' (od 16. stor.) • Málo jasné. Z formálneho hľadiska (zván < psl. *zvanъ < *zvōn-?) môže byť azda usúvzťažnené s poľ. dzwono (staršie zwono) ‚kus ryby vzniknutý jej rozrezaním kolmo na chrbticu; kruh, prstenec; časť dreveného obvodu kolesa na voze', rus. zvenó (звено) ‚ohnivko reťaze', po-zvonók (позвонок) ‚stavec' a i., čo sú však etymologicky nedostatočne jasné výrazy. Vychádzajúc z pôvodného významu typu ‚niečo okrúhle' (odtiaľ aj ‚okrúhla hruda, kus soli ap., zván'), dalo by sa tu azda uvažovať o rôznych odvodeninách – 1. zván < psl. *zvanъ < *ĝu̯-ōn-, 2. *zveno < *ĝu̯-en-, 3. *zvono < *ĝu̯-on- – od ide. *ĝeu- ako možného variantu koreňa *ĝēu-(l-) ‚ohýbať, kriviť, robiť vypuklým' (ďalej pozri ↗ guľa)?

zvar, zvariť ↗ variť

zvať, zvem (staršie zoviem) kniž. ‚pozývať, volať; pomenúvať" (od 15. stor.) • Psl. *zъvati, *zovǫ; súvisí so stind. hávate ‚volá (na niekoho), vzýva', avest. zavaiti ‚preklína', arm. jawnem ‚obetujem, venujem', gr. kauchaomai (καυχάομαι) ‚hovorím nahlas; vychvaľujem sa', stír. guth ‚hlas', lit. žavėti, lot. zavêt ‚čarovať" a i. – všetko od ide. *ĝhau-, *ĝhau̯ə- ‚volať (na niekoho)'. Z odvodenín: **nazvať**, k tomu **názov** (*na-zъvъ) i **nazývať** (*-zyvati); podobne **vyzvať: výzva, ozvať sa: ozva** ‚zvuk spôsobený činnosťou srdcového svalu' (pozri aj ↗ ozvena), **prezvať** ‚pomenovať", k tomu **priezvisko** (pôvodne ‚prezývka') i **prezývať**, od toho **prezývka; odozva** subšt. ‚ohlas; odpoveď" (podľa čes. odezva ‚id.' od čes. *ode-zvati se ‚ozvať, ohlásiť sa na niečo') a i.

zvážiť, zvažovať sa ↗ váha

zväz, zväzok ↗ viazať

zved, zvedavý, zvedieť ↗ vedieť

zveľadiť (od *18. stor.) • Od staršieho veľadiť nedok. ‚rozmnožovať, zväčšovať ap.' – možno tu azda uvažovať o odvodenine (doslova ‚robiť veľkým') od *veľ-aď ‚veľkosť; niečo veľké', utvorenej na základe psl. *velь (↗ veľký); k prípone porov. mokr-aď ap. Novšia odvodenina: **zveľaďovať** nedok.

zveličiť ↗ veľký

zver m. (od *15. stor.) • Psl. *zvěrь; príbuzné s gr. thēr (θήρ) ‚zviera, dravec', lat. ferus ‚divý', lit. žvėris, lot. zvȩrs ‚zver' a i. – všetko od ide. *ĝhu̯ēr- ‚divé zviera'. Z odvodenín: **zver** ž. (novšie kolektívum: divá z. ap.); **zviera**, gen. zvieraťa (psl. *zvěrę, gen. *zvěręte, pôvodne označenie mladého zvieraťa), k tomu **zvierací** (*zvěręt-jь); **zvieratník** (staršie zverokruh) ‚cyklus 12 súhvezdí vyznačujúcich dráhu Slnka medzi stálicami' je podľa lat. zōdiacus, prevzatého z gr. zōdiakos (kyklos) (ζῳδιακός κύκλος) ‚zvierací kruh', od gr. zōdion (ζῴδιον), čo je

zdrobnenina od gr. *zōon* (ζῷον) ‚živočích, zviera; súhvezdie zvieratníka'.

zverák ↗ *-vrieť²*

zveriť (sa) ↗ *viera*

zverokruh ↗ *zver*

zvesiť ↗ *-vesiť*

zvesť, zvestovať ↗ *vedieť*

zviazať ↗ *viazať*

zviechať sa ‚ťažko vst(áv)ať; dost(áv)ať sa z choroby, nepríjemnosti, nešťastia ap.' (od 20. stor.) • Pôvodne zrejme dokonavá odvodenina (‚ťažko sa zdvihnúť, vstať') od staršieho *viechať sa* expr. ‚ťažkopádne, váhavo vstávať, dvíhať sa', doslova asi ‚dvíhať sa prudkými pohybmi (t. j. nie plavne)', od dial. *viechať* ‚prudko pohybovať, kývať' – ide pravdepodobne o intenzívum (**vě-cha-ti*) od koreňa zachovaného v psl. **vě-ja-ti* (↗ *viať*); z významového hľadiska ‚(o vetre) silne viať' > ‚prudko (niečím) pohybovať, zmietať, kývať ap.'. Z odvodenín: ***pozviechať sa, zviechavať sa.***

zviera, zvierací ↗ *zver*

zvierať ↗ *-vrieť²*

zvieratník ↗ *zver*

zviesť ↗ *viesť*

zvis, zvislý ↗ *visieť*

zviť ↗ *viť*

zvítať sa ↗ *vítať*

zvitok ↗ *viť*

zvláčať, zvlače, zvláčiť ↗ *vliecť*

zvládnuť ↗ *vládať*

zvlášť, staršie i *zvlášte* (od 15. stor.) • Z čes. *zvláště* (novšie *zvlášť*), ktoré vzniklo na základe stčes. *zvláščě* < *z vláščě*, doslova asi ‚z ojedinela' (z toho ‚oddelene, osobitne ap.'), od stčes. *vlášč(i)* ‚vlastný; ojedinelý, jedinečný' (**volst-j-;* od rovnakého koreňa ako ↗ *vlasť*). Z odvodenín: ***zvlášt-ny, ob-zvlášť*** a i.

zvlčilý, zvlčiť ↗ *vlk*

zvod ↗ *viesť*

zvoľna ↗ *vôľa*

zvon (od 16. stor.) • Psl. **zvonъ* (**ĝhuon-o-*); odvodenina od ide. **ĝhuen-* (↗ *znieť*), doslova asi ‚čo znie, čo vydáva zvuk'. Z odvodenín: ***zvoniť;*** zdrobnené ***zvonec*** (i ***zvonček***), staršie i *zvon-ok* (porov. ***zvonkohra***, k tomu novšie ***zvonohra***) a i.

zvonka ↗ *von*

zvonkohra ↗ *zvon*

zvonku ↗ *von*

zvonohra ↗ *zvon*

zvrásniť (sa) ↗ *vrása*

zvrat, zvrátený, zvrátiť ↗ *vrátiť*

zvrhlý, zvrhnúť (sa) ↗ *vrhať*

zvrchník, zvrchu ↗ *vrch*

zvŕtať (sa), zvrtnúť (sa) ↗ *vrtieť*

zvuk (od 17. stor.) • Psl. **zvǫkъ* (**ĝhuonk-*); odvodenina od ide. **ĝhuenk-*, čo je rozšírenie ide. **ĝhuen-* (↗ *znieť*). Z odvodenín: ***zvučať, zvučný; dozvuk*** ‚doznievanie; dôsledok', podobne ***prízvuk*** a i.

zvyk, zvykať ↗ *-vykať*

zvýšiť, zvyšok ↗ *vysoký*

zželieť sa ↗ *želieť*

Ž

žaba ‚zool. Salientia' (od *13. stor.) • Psl. **žaba* (**gēb-*); súvisí s nem. *Quappe* ‚žubrienka obojživelníkov', švéd. dial. *(s)kvabb* ‚niečo tučné', stprus. *gabawo* ‚ropucha' a i. – všetko od ide. **gᵘēb(h)-* ‚sliznatý, trasľavý (o huspeninovitej hmote ap.); ropucha, žaba'. Z odvodenín: ***žaburina*** (pôvodne azda o mieste, kde žaby kladú ikry); ***žabomyšia vojna*** kniž. ‚smiešne malicherný spor' ako preklad názvu gr. komického eposu *Batrachomyomachiā* (Βατραχομυομαχία), parodujúceho Iliadu. Pozri aj ↗ *žubrienka.*

žabó ‚naberaná ozdoba šiat ap. umiestnená pod krkom', staršie *žabot* (od 20. stor.) • Z fr. *jabot*, pôvodne ‚hrvoľ'; asi odvodenina od predlat. **gaba* ‚hrdlo, krk'.

žaburina ↗ *žaba*

žajdlík ‚stará objemová miera', zastar. ‚nádoba na pitie' (od *16. stor.) • Zdrobnenina od *žajdel* (od 16. stor.), prevzatého z nem. *Seidel*, ktorého východiskom je lat. *situla* ‚vedro'. Význam slova sa posunul v smere ‚nádoba (istého objemu)' > ‚objemová miera'.

žakárový, v spojeniach ***ž. stroj, ž-é krosná*** ‚druh mechanických krosien', ***ž-á tkanina*** ‚na nich vyrobená', staršie *jacquardový* (od 20. stor.) • Podľa fr. tkáča a vynálezcu J. M. Jacquarda, ktorý vynašiel uvedené zariadenie v r. 1801.

žaket ‚mužský spoločenský oblek' (od 20. stor.) • Z fr. *jaquette*, čo je zdrobnenina od fr. *jaque, jacque* ‚druh kabátca': výraz – označujúci časť oblečenia pripomínajúcu roľnícky odev – vznikol asi na základe muž. mena *Jacques* (< lat. *Iacobus* ‚Jakub'), ktoré sa v šľachtických kruhoch používalo aj ako označenie roľníka.

žalár ‚väzenie' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *solāri* (nem. *Söller* ‚altán, balkón, pavlač; povala'), čo je prevzatie z lat. *sōlārium* (↗ *solárium*) –

pôvodný význam bol ‚slnečné miesto; miesto, kam svieti slnko'; väzenské cely bývali v minulosti aj pod strechou.

žalm ‚starozákonná skladba vyjadrujúca chválu, vďaku, prosbu Bohu' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *(p)salm(o)* (nem. *Psalm*), čo je prevzatie z cirk. lat. *psalmus* – východiskom slova je gr. *psalmos* (ψαλμός) ‚pieseň (v sprievode harfy)', od gr. *psallō* (ψάλλω) ‚udieram prstami na strunu hudobného nástroja'. Pozri aj ↗ *žaltár.*

žaloba, žalosť, žalostiť, žalostný, žalovať (sa) ↗ *žiaľ*

žaltár ‚zbierka žalmov' (od 17. stor.) • Zo sthnem. *saltāri*, čo je variant sthnem. *(p)salteri* (dnešné nem. *Psalter*), prevzatého z cirk. lat. *psaltērium* – východiskom výrazu je gr. *psaltērion* (ψαλτήριον) ‚strunový hudobný nástroj, harfa; zbierka žalmov (prednášaných aj v sprievode hudby)', od gr. *psallō* (ψάλλω) ‚udieram prstami na strunu hudobného nástroja'. Pozri aj ↗ *žalm.*

žaluď (od 17. stor.) • Psl. **želǫdь;* súvisí s arm. *kaɫin* ‚žaluď', *kaɫni* ‚dub', gr. *balanos* (βάλανος), lat. *glāns*, gen. *glandis*, lit. *gìlė* ‚žaluď' a i. – všetko od ide. **gᵘel-* ‚dub; plod duba, žaluď'. Pozri aj ↗ *žalúdok.*

žalúdok (od 17. stor.) • Psl. **želǫdъkъ;* málo jasný výraz. Obyčajne sa porovnáva s gr. *cholades* mn. (χολάδες) ‚vnútornosti' (obidvoje azda od ide. **ghel-ond-*, **ghol-n̥d-* ‚žalúdok, vnútornosti', čo je rozšírenie nejasného koreňa); odvodzovalo sa aj od ide. **gel-* (↗ *hltať*), čo by predpokladalo významový vývin v smere ‚hltať' > ‚hltan' > ‚ďalšie časti tráviacej sústavy (pažerák, žalúdok)'. Napriek významovej blízkosti zrejme nesúvisí (z fonetických príčin) s lit. *skilándis* ‚údený bravčový žalúdok naplnený mäsom'; hlásková blízkosť s psl. **želǫdь* (↗ *žaluď*) je asi len náhodná, napriek úvahám o údajnej tvarovej podobnosti žaluďa a žalúdka ako vnútorného orgánu.

žalúzia ‚sťahovací uzáver z úzkych dielcov ap.' (od 18. stor.) • Z fr. *jalousie*, čo je prevzatie z tal. *gelosia* ‚žiarlivosť; okenná žalúzia'. Tal. výraz je odvodený od tal. *geloso* (staršie *zeloso*) ‚žiarlivý', ktorého východiskom je cirk. lat. *zēlōsus*, odvodené od cirk. lat. *zēlus* ‚horlivosť, horlivé nasledovanie, nadšenie, žiarlivosť, hnev', čo je prevzatie z gr. *zēlos* (ζῆλος) ‚zanietenie, zápal; žiarlivosť'. Vznik významu ‚žalúzia' (v tal. už od 15. stor.) sa vysvetľuje „žiarlivým" používaním žalúzií v domoch, kde žili ženy, ktoré vďaka takémuto zariadeniu nebolo zvonka vidno.

žandár ‚príslušník jednotiek vnútornej bezpečnosti' (od 19. stor.) • Z fr. *gendarme* – výraz vznikol zo staršieho spojenia *gens d'armes* ‚ozbrojení ľudia', od fr. *gens* ‚ľudia' (pôvodne tvar mn. č. od fr. *gent* < lat. *gēns*, gen. *gentis* ‚rod, rodina a i.') a fr. *arme* ‚zbraň' (z lat. *arma* mn. ‚zbrane'). Zakončenie *-ár* je azda podľa činiteľských mien typu *tes-ár*, *pek-ár* ap., možný je tu však i vplyv rak. nem. *Schandâr* a maď. *zsandár.*

žáner ‚umelecký druh' (od 20. stor.) • Z fr. *genre* ‚druh, typ', čo je prevzatie z lat. *genus*, gen. *generis* ‚rod; druh'.

žardiniéra ‚široká nádoba na pestovanie kvetov' (od 20. stor.) • Z fr. *jardinière*, od fr. *jardin* ‚záhrada', ktorého východiskom je gal.-román. **(hortus) gardinus*, doslova ‚oplotená, ohradená (záhrada)' – *gardinus* je odvodenina od franského **gart* alebo **gardo* ‚ohrada'; pozri aj ↗ *vinohrad.*

žargón ‚silno príznakový nespisovný spôsob reči istej spoločenskej vrstvy' (od 20. stor.) • Z fr. *jargon* (staršie *gargon*), pôvodne ‚cudzí, nezrozumiteľný jazyk' – vysvetľuje sa ako odvodenina od zvukomalebného koreňa *garg-*, zachovaného napr. vo fr. *gargouiller* ‚(o vode) čľapkať, zurčať; škvŕkať v zažívacích orgánoch'.

žarnov (od *14. stor.) • Psl. **žьrny* (**gᵘr̥-n-*), gen. **žьrnъve;* súvisí so stind. *grā́vā* ‚kameň používaný na vytláčanie božského omamného nápoja *sómaḥ*', arm. *erkan* ‚ručný mlynček', stír. *brao*, *bró* ‚mlynský kameň; ručný mlynček', gót. *asilu-qairnus* ‚mlyn otáčaný oslom', lit. *gìrnos* mn. ‚kamenný žarnov' a i. – všetko od ide. **gᵘer-*, **gᵘerə-* ‚ťažký' (porov. stind. *gurúḥ*, gr. *barys* (βαρύς), lat. *gravis* ‚id.' a i.).

žartovať ‚vtipkovať, špásovať', staršie i *žertovať* (od *16. stor.) • Zo strhnem. *sërten* ‚zvádzať; klamať a i.' (k významu porov. i stčes. *bohaté a mocné žertujete* ‚klamete bohatých a mocných'). Význam ‚žartovať' vznikol pravdepodobne pod vplyvom nepríbuzného nem. *Scherz* ‚žart', od nem. *scherzen* (dnes ‚žartovať, vtipkovať') v staršom význame ‚radostne poskakovať, zabávať sa'. Z odvodenín: *žart.* Pozri aj ↗ *scherzo.*

žasnúť ‚veľmi sa čudovať', staršie *žasnúť sa* (od 18. stor.) • Starý výraz (porov. už stsl. *u-žasnǫti sę* (ОУЖАСНѪТИ СѦ) ‚užasnúť, začudovať sa; zľaknúť sa, zdesiť sa'), zrejme už psl. **žasnǫti (sę).* Môže ísť o odvodeninu (pri

rekonštrukcii *žas- < *g^uēs-) od ide. *g^ues- ‚hasnúť' (ďalej pozri ↗ *hasiť*) – pomenovanie azda súvisí s predstavou o strate, „vyhasnutí" vedomia pri intenzívnom duševnom zážitku, úľaku atď. (porov. *zatmilo sa mu pred očami* ap.). Z významového hľadiska vyhovuje aj usúvzťažňovanie **žasnǫti (sę)* s gót. *us-gaisjan* ‚vyľakať', *us-geisnan* ‚vyľakať sa', ktoré však sprevádzajú nejasnosti fonetického charakteru. Z odvodenín: ***užasnúť***, od toho ***úžas***, a i. Pozri aj ↗ *desiť*.

žať[1], *žnem* ‚kosiť (obilniny)' (od 15. stor.) • Psl. **žęti*, **žьnǫ;* od ide. *g^uhen-(ə)- ‚biť' (ďalej pozri ↗ *hnať*) – význam sa posunul v smere ‚biť' > ‚sekať, žať trávu, obilie'. Z odvodenín: ***dožať***, nedok. ***dožínať*** (*-*žin-ati*), od toho ***dožinky;*** podobne ***obžinky*** zastar. ‚id.' (od staršieho *ob-žať*, *ob-žínať*); ***žnec***, gen. *ženca* (psl. **žьn-ьcь*, gen. **žьn-ьca*), ***žatva*** a i. Pozri aj ↗ *žihadlo*. – ***žať**[2], **žmem* ‚tlačiť' ↗ *žmoliť* – **-žať**[3] ↗ *zažať*

žblnk cit. (od 19. stor.) • Zvukomalebné. Z odvodenín: ***žblnk-ot-ať***, od toho ***žblnkot***.

žbrnda pejor. ‚brečka' (od 20. stor.) • Asi podľa čes. *žbrunda* expr. ‚zlá káva al. vôbec iné tekuté jedlo, brečka', *žbrynda* expr. ‚zlý nápoj, brečka', ktoré môže patriť (cez medzistupeň v podobe čes. *z-bryndati* ‚pokaziť nalievaním inej tekutiny', doslova ‚*z-brečkovať*'?) k čes. *brynda* ‚zlý nápoj, brečka', málo jasného pôvodu – vzniklo azda (k prípone porov. ↗ *sranda*) na základe nem. *Brühe* ‚vývar; pejor. riedka káva, čaj ap., špinavá voda, brečka', od nem. *brühen* ‚zaliať vriacou vodou'.

že (od 15. stor.) • Pôvodne zosilňujúca koncová častica (porov. *kto-že*, *kam-že*, *veď-že* ap.), ktorej východiskom je psl. *-*že*, reflex ide. častice *-*ghe* (porov. stind. *ha* [napr. *kám ha* ‚kohože' ap.], wales. *â*, *ag* ‚s' [**ad-ghe*], stlit. *-ge* ‚-že' a i.); pozri aj ↗ *ho*. Ako spojka (v prípadoch typu *viem, že...*) vzniklo asi redukciou pôvodného **je že*, čo je rozšírenie psl. **je* ‚to' ako tvaru stred. rodu ukazovacieho zámena **jь* m., **ja* ž., **je* s. (ďalej pozri ↗ *on*) – význam sa posunul v smere *viem to, on príde* > *viem, že on príde* ap.; k vývinu ukazovacieho zámena na spojku porov. i nem. *das* ‚to': *dass* ‚že' a i. Pozri aj ↗ *až*, ↗ *čiže*, ↗ *každý*, ↗ *kiež*, ↗ *lež*, ↗ *než*, ↗ *nuž*, ↗ *tiež*, ↗ *totožný*, ↗ *týždeň*, ↗ *už*, ↗ *žiaden*.

žehliť (od 20. stor.) • Podľa čes. *žehliti*, čo je asi prevzatie z hluž. *žehlić (so)* ‚byť rozžeravený', ktorého východiskom je staršie *žahlić*, z psl. **žagliti* ‚páliť ap.', ktoré súvisí s psl. **žegti;* ďalej pozri ↗ *žíhať*.

žehnať náb. ‚udeľovať priazeň, požehnávať' (od 16. stor.) • Zo strhnem. *segenen* (dnešné nem. *segnen*), čo je prevzatie z lat. *sīgnāre* ‚značiť; dávať znamenie (kríža)'; ďalej pozri ↗ *signovať*. Z odvodenín: ***rozžehnať sa*** zastar. al. expr. ‚rozlúčiť sa', ***zažehnať*** kniž. ‚odvrátiť (niečo zlé)' (podľa žehnania či požehnávania sprevádzajúceho príslušné situácie) a i.

želať (od 19. stor.) • Prevzatie z rus. *želáť* (*желать*), ktorého východiskom je psl. **želati* (**gel-*). Porovnáva sa s gr. *ethelō* (*ἐθέλω*) ‚želám si, chcem', stsev. *gilja* ‚lákať, vábiť, zvádzať' a i. – všetko azda od ide. *g^uhel- ‚chcieť'. Podľa iného výkladu je odvodené od ide. *g^uel- ‚bodať; (bodavá) bolesť' (ďalej pozri ↗ *želieť*) – t. j. z významového hľadiska buď 1. ‚bolieť (duševne)' > ‚trápiť, sužovať (sa túžbou po niečom)' > ‚túžiť po niečom, chcieť, želať (si)', alebo i 2. ‚bodať' > ‚pobádať, podnecovať, znepokojovať' > ‚znepokojovať sa (pre niečo), túžiť (po niečom)'.

želatína [-t-] ‚glejovitá látka z kostí a koží' (od 20. stor.) • Z fr. *gélatine*, čo je prevzatie z tal. *gelatina*, od tal. *gelato* ‚(to) zmrznuté, stuhnuté', ktorého východiskom je lat. *gelātum* ‚id.', od lat. *gelū* ‚mráz, ľad, inovať', *gelāre*, *gelātum* ‚zmraziť'. Pozri aj ↗ *gél*. – **želé** ‚(ovocný) rôsol' (od 20. stor.) • Z fr. *gelée* (pôvodne ‚srieň, inovať'), ktorého východiskom je neskoré lat. *gelāta*, od lat. *gelāre*, *gelātum* ‚zmraziť'.

železo (od *15. stor.) • Psl. **želězo*. Obyčajne sa porovnáva s gr. *chalkos* (*χαλκός*) ‚ruda, bronz, meď', lit. *geležìs*, lot. *dzèlzs* ‚železo' – ďalej málo jasné; všetko azda od ide. **ghel(ē)ĝh-* ako označenia rôznych kovov? Zaujímavý je novší výklad odvodzujúci psl. **želězo* od ide. **ghelĝh-* (↗ *žľaza*) – pomenovanie má súvisieť so starým spôsobom získavania železa z limonitu, ktorého „hrudkovitá" štruktúra pripomína žľazy; k významu porov. i nem. *Druse* ‚zvetraná ruda': *Drüse* ‚žľaza'. Z odvodenín: ***železnica*** (zo spojenia *železná dráha*) a i.

želiar ‚príslušník dedinskej chudoby, bíreš' (od 16. stor.) • Z maď. *zsellér*, čo je prevzatie zo strhnem. *seldener*, *selder* ‚obyvateľ domu; nájomca; nádenník', od strhnem. *selde* ‚dom, príbytok; roľnícky dom spolu s pozemkom'.

želieť kniž. ‚smútiť, žialiť; ľutovať' (od 16. stor.) • Psl. **želěti* (**gel-*); súvisí s gr. *belonē* (*βελόνη*) ‚hrot; ihla', sthnem. *quelan* ‚trpieť, cítiť bolesť', nem. *Qual* ‚mučenie', lit. *gélti* ‚bodať',

pichať' a i. – všetko od ide. *$g^{u̯}$*el-* ,bodať; (bodavá) bolesť, trápenie'; pôvodným významom **želěti* bolo zrejme ,cítiť (bodavú) bolesť', odtiaľ ,cítiť duševnú bolesť, smútok, ľútosť a i.'. Z odvodenín: ***oželieť, zželieť sa*** kniž. Pozri aj ↗ *hlad*, ↗ *želať*, ↗ *žiaľ*, ↗ *žlna*.

žemľa ,druh bieleho pečiva' (od *11. stor.) • Zo sthnem. *semel(e), simel(e)* (nem. *Semmel*), čo je prevzatie z lat. *simila* ,jemná pšeničná múka; pečivo z nej' – výraz pochádza z jazykov Blízkeho východu, porov. sýr. *s^{ə}mīdā*, akkad. *samīdu* ,jemná múka' a i.

žena (od 15. stor.) • Psl. **žena* (**gen-*); príbuzné so stind. *gnā́* ,bohyňa', avest. *g^{ə}nā*, *ynā*, toch. A *śäṃ*, B *śana*, arm. *kin*, gr. *gynē* (*γυνή*), alb. *grua*, stír. *bé*, *ben*, gót. *qinō* ,žena', *qens* ,manželka', angl. *queen* ,kráľovná', stprus. *genno* ,žena' a i. – všetko od ide. *$g^{u̯}$*ĕnā* ,žena'. Z odvodenín: ***ženatý, ženáč*** hovor.; ***ženiť***, od toho ***ženba*** i ***ženích*** (doslova ,kto sa žení', staré činiteľské meno), a i. Pozri aj ↗ *manžel*.

ženijný [-en-] ,určený na technické zabezpečenie bojovej činnosti vojsk' (od 20. stor.) • Utvorené na základe fr. *génie* ,výkopové a opevňovacie práce, údržba komunikácií ap.' (prenesene aj ,vojenské jednotky poverené týmito úlohami'), čo je skrátenie spojenia *génie militaire*, doslova ,vojenský spôsob opevňovania' – východiskom je fr. *génie*, pôvodne ,duch, génius' (prevzatie z lat.; ↗ *génius*), odtiaľ asi aj ,duch (v akom sa niečo koná, robí)' > ,spôsob'; vo vzťahu k opevňovaniu použité pod vplyvom fr. *ingénieur* (↗ *inžinier*). Z odvodenín: ***ženista***.

ženiť ↗ *žena*

ženšen ,bot. Panax ginseng' (od 20. stor.) • Z čín. *žen-šen*, čo je zloženina čín. *žen* ,človek' a *šen* ,koreň' – koreň rastliny pripomína svojím tvarom ľudskú postavu.

žeravý (od 18. stor.) • Psl. **žeravъ* (**ger-*), odvodenina od ide. *$g^{u̯}$*her-* ,horúci, teplý'; ďalej pozri ↗ *horieť*.

žeriav ,zool. Grus' (od 15. stor.) • Psl. **žeravь* (**ger-*); súvisí s gr. *geranos* (*γέρανος*), lat. *grūs*, strwales. *garan*, nem. *Kranich*, angl. *crane*, lit. *gérvė* ,žeriav' a i. – všetko od ide. **ger-* ,ozývať sa chrapľavým hlasom', azda zvukomalebného pôvodu. Význam ,stroj na dvíhanie a prenášanie bremien' je podľa angl. *crane;* prenos ,žeriav' > ,stroj' súvisí s tým, že zariadenie pripomína vtáka s dlhým zobákom.

žertva kniž. ,obeť' (od 19. stor.) • Z rus. *žértva* (*жертва*), čo je prevzatie csl. pôvodu – východiskom výrazu je stsl. *žrъtva* (**ЖРЪТВА**) ,obeť', odvodené od stsl. *žrъti* (**ЖРЪТИ**) i *žrěti* (**ЖРѢТИ**) ,obetovať' (t. j. prinášať obeť na znak vďaky božstvu ap.), ktoré sa usúvzťažňuje so stind. *gṛṇā́ti* ,volá, vzýva, vzdáva chválu', lat. *grātus* ,vďačný', lit. *gìrti* ,chváliť, oslavovať' a i.; všetko od ide. *$g^{u̯}$*er(ə)-* ,pozdvihovať hlas; oslavovať, chváliť'. Pozri aj ↗ *uhranúť*, ↗ *žrec*.

žerucha ,bot. Lepidium' (od 17. stor.) • Odvodzuje sa od ↗ *žrať* vo význame ,rozožierať' ap.; rastlina je pomenovaná podľa pálivého účinku svojich semien.

žervé ,druh syra vyrábaného z tvarohu' (od 20. stor.) • Podľa Ch. Gervaisa (1830 – 1892), fr. výrobcu syrov.

žetón ,predmet tvaru mince používaný v hracích automatoch ap.' (od 20. stor.) • Z fr. *jeton*, od fr. *jeter* ,hodiť, hádzať', ktorého východiskom je ľud. lat. *iectāre* ako novšia forma lat. *iactāre* ,(opakovane) hádzať', čo je intenzívum od lat. *iacere, iactum* ,hodiť'.

žezlo ,krátka ozdobná palica ako odznak panovníckej moci', staršie i ,tyčka, kôl' (od 18. stor.) • Psl. **žьzlъ;* porovnáva sa so stsev. *geisl*, *gísli* ,palica', nem. *Geißel* ,bič, korbáč' a i., ktoré sa odvodzujú od ide. **ĝhaiso-* ,palica, tyč, oštep' (porov. gal.-lat. *gaesum* ,ťažká železná vrhacia kopija', stír. *gae* ,oštep, kopija' atď.).

žgrliť expr. ,prepiato sporiť; byť skúpy' (od 19. stor.) • Vzniklo azda expresívnou obmenou dial. *skrbiť*, *skrbliť* ,nadmerne šetriť', akiste súvisiaceho so stsl. *skrъběti* (**СКРЪБѢТИ**) ,trápiť sa, sužovať sa a i.', ktorého východiskom je psl. **skrъběti*, od ide. **(s)kerb(h)-* ,rezať' (pozri aj ↗ *škrabať*). Význam sa vyvíjal asi v smere ,rezať' > ,spôsobovať bolesť, trápenie, starosti ap.' > ,starať sa o materiálne veci, sporiť ap.'. Z odvodenín: ***žgrloš, žgrlošiť*** a i.

žiabre pomn. ,dýchacie orgány vodných živočíchov', staršie i *žiabra* sg. (od 17. stor.) • Psl. **žabra;* málo jasný výraz. Usúvzťažňuje sa s ide. **ĝebh-* ,čeľusť, ústa; jesť, žrať' (ďalej pozri ↗ *zobať*), čo však prináša fonetické ťažkosti – očakávanou odvodeninou od príslušného koreňa je napr. rus. dial. *zébri* mn. (*зебри*) ,čeľuste (u človeka); žiabre'; v prípade psl. **žabra* (**gēbh-r-?*) by zrejme bolo potrebné vychádzať z variantného ide. **gebh-*.

žiadať (od 15. stor.) • Psl. **žędati* (**ge-n-d-*); súvisí s avest. *jaiδyemi* ,prosím', gr. *pothos* (*πόθος*) ,túžba', *thessasthai* aor. (*θέσσασθαι*) ,(úpenlivo) prosiť, žiadať', stír. *guidid* ,prosí', lit. *gedėti* ,smútiť za niečím' a i. – všetko od

ide. *g^{u}hedh- ‚prosiť, žiadať, požadovať'. Z odvodenín: **žiadosť, žiadostivý** a i. Pozri aj ↗ *žiaden*, ↗ *žízeň*.

žiaden, žiadny (od 15. stor.) • Psl. *žędьnъ. Môže ísť o odvodeninu od psl. *žędati (↗ *žiadať*) s pôvodným významom ‚žiadaný, žiaduci' (porov. staršie čes. *žádný* ‚id.'); dnešný význam mohol azda vzniknúť v kontextoch typu *nie je tu žiaden človek* ‚nie je tu žiadaný človek', odtiaľ ‚nie je tu nijaký (potrebný, vhodný ap.) človek'. Podľa iného výkladu vzniklo na základe staršieho *nižiadny* ‚nijaký' (od 17. stor.), neskôr pociťovaného ako spojenie *ni* + *žiadny* ‚ani nijaký'; pre *nižiadny* sa rekonštruuje východisko *ni-že-jeden (↗ *ni-*, ↗ *že*) – k predpokladanému pôvodnému významu ‚ani(že) jeden' porov. i lat. *nūllus* ‚žiaden' < *ne-oino-lo- ‚ani jeden', nem. *kein* ‚žiaden' < sthnem. *nih-ein* ‚ani jeden' (porov. gót. *nih* ‚a nie') ap.

žiadosť, žiadostivý ↗ *žiadať*

žiak (od 16. stor.) • Prevzaté (stal. prostredníctvom) z ľud. lat. *diacus*, čo je prevzatie zo strgr. *diakos* (διάκος), ktorého východiskom je gr. *diakōn* (διάκων) ako novšia forma utvorená na základe gr. *diākonos* (διάκονος); ďalej pozri ↗ *diakon*. Významový posun ‚čakateľ na kňazské vysvätenie' > ‚žiak' súvisí s tým, že výraz sa pôvodne vzťahoval na študentov cirkevných škôl.

žiaľ (od 15. stor.) • Psl. *žalь (*gēl-); odvodenina od ide. *g^{u}el- ‚bodať; (bodavá) bolesť' (ďalej pozri ↗ *želieť*); význam ‚smútok, žiaľ' vznikol prenosom do sféry psychiky (‚duševná bolesť' ap.). Z odvodenín: **žialiť** i **žalovať (sa)** (‚cítiť bolesť, smútok, krivdu' > ‚sťažovať sa [na ich príčinu, pôvodcu ap.]'), **žaloba** (‚bolesť, žiaľ' > ‚sťažnosť'), podobne **obžalovať: obžaloba; žalosť** kniž. ‚žiaľ, bôľ, smútok', od toho **žalostiť** kniž. ‚žialiť', **žalostný**, a i.

žiar (od *14. stor.), **žiara** (od 18. stor.) • Psl. *žarъ, *žara (*gēr-); od rovnakého koreňa ako psl. *gorěti (↗ *horieť*). Pôvodným významom bolo zrejme ‚horenie' (porov. i *žiarový hrob* archeol., s telesnými pozostatkami pochovanými *žiarom* = spálením), odtiaľ ‚teplo a svetlo sálané horiacim, žeravým predmetom ap.'; k súvislosti uvedených výrazov porov. i staršie *po-horieť* ‚podľahnúť ohňu, zhorieť': **po-žiar.** Z odvodenín: **žiarovka** (zo spojenia *žiarová lampa*, pôvodne asi o plynových svietidlách); **žiariť**, od toho **žiarivka, žiarliť** (k slovotvorbe porov. ↗ *horliť;* k prenosu na oblasť citov porov. *horieť láskou, nenávisťou* ap.) a i.

žičiť (od 17. stor.) • Utvorené (oddelením predpony) na základe *požičiť* ‚umožniť užívanie, požívanie niečoho' (ďalej pozri ↗ *požičať*), kde nastal ďalší významový vývin ‚umožniť užívanie' > ‚dopriať niekomu niečo' – odtiaľ aj samostatné *žičiť* ‚byť priaznivo naklonený, priať, želať'. Z odvodenín: **dožičiť, žičlivý** a i.

žihadlo (od 17. stor.) • Nie celkom jasné; vzniklo azda skrížením pôvodného *žiadlo (porov. poľ. *żądło*, rus. *žálo (жало)*, sln. *žêlo* ‚žihadlo' a i. < psl. *žędlo ‚čo slúži na bitie, udieranie, bodanie ap.', od psl. *žęti, ↗ *žať*[1]) a slovesa ↗ *žíhať* – podľa pálčivých pocitov, aké sprevádzajú bodnutie žihadlom.

žíhať ‚spracúvať zahrievaním na vysokú teplotu' (od *17. stor.) • Psl. *žigati, iteratívum od psl. *žegti ‚páliť' (porov. stsl. *žešti* (ЖЕЩИ), rus. *žeč (жечь)* ‚id.' a i.), od ide. *dheg^{u}h- ‚horieť' (ďalej pozri ↗ *decht*) – v koreni nastal fonetický vývin ide. *dheg^{u}h- > psl. *deg- > *geg- (nepravidelná asimilácia *d-g- > *g-g-) > *žeg-. Pozri aj ↗ *záha*, ↗ *zažať*, ↗ *žehliť*, ↗ *žihadlo*, ↗ *žiža*. – **žihľava** ‚bot. Urtica' (od 17. stor.) • Od rovnakého koreňa ako ↗ *žíhať;* rastlina je pomenovaná podľa svojich pálivých vlastností, porov. i *pŕhľava* (↗ *pŕhliť*).

žila (od 17. stor.) • Psl. *žila (*gi-l-). Usúvzťažňuje sa s arm. *jil*, *jił* ‚šľacha', lat. *fīlum* ‚niť', wales. *gïau* ‚šľachy, nervy', lit. *gijà* ‚niť v tkáčskej osnove', *gýsla* ‚žila (aj na liste), šľacha', lot. *dzija* ‚niť, vlákno' a i. – všetko od ide. *g^{u}heiə-, *g^{u}hī- ‚žila, šľacha, pás'. Podľa iného výkladu patrí (spolu s uvedeným lit. *gijà*, lot. *dzija*) k stind. *jyā*, avest. *jyā-*, gr. *bios* (βιός) ‚tetiva luku' – všetko od ide. *g^{u}i̯i̯ā, *g^{u}i̯i̯ós ‚šľacha; tetiva luku'. Pozri aj ↗ *žinka*.

žiletka ‚ostrý kovový plát do holiaceho prístroja' • Podľa výrobcu, spoločnosti Gillette Company (od r. 1901), ktorú založil amer. podnikateľ K. C. Gillette (1855 – 1932).

žinčica ‚prevarená srvátka z ovčieho mlieka' (od 16. stor.) • Obmena pôvodného *žintica* (tak dial.); slovo karpatskej pastierskej kultúry, prevzaté počas tzv. valašskej kolonizácie (s možným ukr. prostredníctvom) z rum. *jintiță* [žinticə] – východiskom rum. výrazu je jsl. *žętica (odvodenina od psl. *žęti ‚stláčať', ďalej pozri ↗ *žmoliť*), pôvodne označenie tekutiny vytláčanej z mäkkého ovčieho syra.

žinenka tel. ‚podložka na tlmenie doskoku, na cvičenie na zemi ap.' (od 20. stor.) • Podľa čes. *žíněnka*, utvoreného na základe spojení typu *žíněná matrace* ap., od čes. *žíněný* ‚zhotovený

z konských vlasov ap.', od čes. *žíně* ,vlas z konského al. hovädzieho chvosta; vlas, chlp z konskej hrivy'; k etymológii pozri ↗ *žinka*. – **žinka** ,tenší povraz, šnúra' (od 16. stor.) • Zdrobnenina od **žina*, resp. **žiňa* (porov. už zmienené čes. *žíně*), ktorých východiskom je psl. **ži-n-(j)a*, odvodené od rovnakého koreňa ako psl. **ži-l-a* (↗ *žila*).

žirafa ,zool. Giraffa' (od 20. stor.) • Prostredníctvom nem. *Giraffe* a tal. *giraffa* prevzaté z arab. *zarāfa*, *zurāfa* ,id.'.

žírny (od 18. stor.) • Odvodenina od staršieho *žír* ,potrava' (od 17. stor.) – pôvodne asi ,súvisiaci s potravou ap.'; odtiaľ ,poskytujúci potravu' > ,(o pastvinách ap.) úrodný' (*ž-e pole, ž-a pôda*) i ,výživný, kvalitný' (*ž-a tráva, úroda*); porov. aj odvodené ***žíriť*** ,byť na úžitok (zdravotne ap.)'. Východiskom slk. *žír* je psl. **žirъ*, odvodzované od psl. **žiti* (↗ *žiť*) s významovým vývinom ,čo je potrebné pre žitie' > ,potrava' (porov. i *poživeň* kniž. ,potrava', ↗ *žito* ap.); iný výklad usúvzťažňuje psl. **žirъ* s psl. **žьrati* (↗ *žrať*) a predpokladá tu pôvodný význam ,prehĺtanie, žranie, jedenie', z toho ,čo sa jedáva' > ,potrava'.

žíro fin. ,druh bezhotovostného platobného styku' (od 20. stor.) • Z tal. *giro* ,kruh; (kruhový) obeh, pohyb' (aj o pohybe finančných prostriedkov a i.), ktorého východiskom je lat. *gȳrus*, prevzaté z gr. *gȳros* (*γῦρος*) ,kruh'.

žiť (od 15. stor.) • Psl. **žiti* (**gi-*); súvisí s gr. hom. *beomai* (*βέομαι*) ,budem žiť', arm. *keam* ,žijem', toch. A *śo-*, B *śāy-*, *śāw-* žiť', lit. *gýti* ,ožívať, uzdravovať sa' a i. – od ide. **g^{u}ei-*, **g^{u}eiə-* ,žiť'. Význam výrazu sa vyvíjal v smere 1. ,žiť' > ,prežívať (niečo), získavať skúsenosti ap.' (porov. ***zažiť***, od toho ***zažitý***, ***zážitok*** ap.), ale aj 2. ,umožňovať žitie, život' > ,poskytovať potravu, živobytie' (↗ *živiť*) > ,prijímať (potravu)' (***požiť*** *alkohol* kniž., k tomu ***požívať***, ***požívatina***, ***poživeň*** kniž.) > ,tráviť potravu' (staršie *zažiť dobrý obed* ,stráviť', k tomu ***zažívať***, ***zažívací*** [*z-ie ťažkosti* ap.], ***záživný*** ,stráviteľný; hovor. stráviteľný, pútavý' [*z-é jedlo, z-á kniha*]); podobne 3. ,prijímať (potravu ap.)' (staršie ***užiť*** *jedlo, u. šálku kávy*, dnes *u. liek*) > ,spotrebúvať, upotrebúvať (v niečí prospech ap.)' (porov. staršie *užiť peniaze*, dodnes ***užívať*** *byt* ap.; odtiaľ ***úžitok*** ,prospech' [aj ***užitočný***, ***zužitkovať*** ap.], ako aj odvodené ***použiť***, ***využiť***, ***zaužívať sa***, ***zneužiť*** a i.) > ,zažívať radosť z niečoho, tešiť sa niečomu' (*užiť si slnka, užívať ovocie svojej práce, požívať úctu* ap.) > ,zlomyseľne, neviazane sa tešiť' (***vyžívať sa*** *na cudzom nešťastí* ap.). Z ďalších odvodenín: ***pôžitok*** i ***požitky*** mn. ,peňažné al. naturálne dávky ako súčasť nárokového príjmu pracovníka' (*funkčné p. poslancov*, pozri aj ↗ *požičať*), odlíšené rozdielom v kvantite *po-/pô-*; ***prežitok*** ,čo je *pre-žité*, prekonané životom'; ***vyžiť sa***, pôvodne ,skončiť život, dožiť' (*staré kultúry sa v-li*), z toho ,stratiť životaschopnosť, opotrebovať sa (neviazaným životom)' (*v-tý človek* ap.); ***starožitný***, od staršieho *staro-žitý* (i *staro-žilý*), pôvodne asi o žijúcich starých ľuďoch (t. j. predkoch), odtiaľ ,pochádzajúci z dávnej minulosti', a i. Pozri aj ↗ *hájiť*, ↗ *hojiť*, ↗ *pažiť*, ↗ *žírny*, ↗ *živec*, ↗ *živica*, ↗ *živio* atď. – **žito** ,pšenica; raž' (od 15. stor.) • Psl. **žito*, od rovnakého koreňa ako **žiti* (↗ *žiť*), doslova ,čo je potrebné na žitie, čo slúži ako poživeň, potrava', druhotne zúžené na obilie. K frazeologizmu ***hodiť flintu do ž-a*** pozri ↗ *flinta*.

živáň hovor. expr. ,živé dieťa', zastaráv. ,zbojník' (od 19. stor.) • Z maď. *zsivány* ,zlodej, zbojník', čo je asi prevzatie z tur. *civan* ,mladý muž', ktorého východiskom je perz. *ǧavān* ,mladý'. Význam ,živé dieťa' mohol vzniknúť zmiernením pôvodného ,zbojník' (porov. *zbojník* expr. ,lapaj, beťár': *malý z.*, o malom dieťati ap.), akiste i pod vplyvom etymologicky nesúvisiaceho ↗ *živý* – *živáň* sa môže pociťovať aj ako odvodený výraz typu *hluchý: hluch-áň* ap. Z odvodenín: ***živánsky*** (napr. *ž-a pečienka*).

živec ,zložitý kremičitan, ktorý je ako nerast najčastejšou zložkou hornín' (od 19. stor.) • Podľa čes. *živec*, zavedeného v období národného obrodenia (J. S. Presl) – názov súvisí asi s tým, že takéto horninotvorné minerály uvoľňujú pri svojom rozpade do pôdy živiny; ďalej pozri ↗ *živý*. – **živel** (od 17. stor.) • Azda už psl. **živelъ* (resp. **živьlъ*), od koreňa **živ-* (↗ *živý*) – pôvodne asi ,čo žije, živá bytosť ap.', druhotne prenesené na (živú) prírodu a jej sily (*prírodné ž-y*); odtiaľ ďalej ,(vyhovujúce) prostredie' (*voda je jeho ž.*), ,súčasť, zložka (prírody, spoločnosti)' (*prenikanie slovenského ž-u do miest*) i ,čo pôsobí, činiteľ' (*kriminálne ž-y*) ap.

živica (od 17. stor.) • Psl. **živica*; bez jednoznačného výkladu. Porovnávalo sa s arm. *kiw* ,živica' a stír. *bí* ,smola' – v takom prípade azda všetko od ide. **g^{u}īu̯-* ,smola'; k významu porov. *smola na strome* ,živica'. Iný výklad usúvzťažňuje psl. **živ-ica* s psl. **žьv-ati* (ďalej pozri ↗ *žuť*); pôvodne by išlo o označenie aromatických prírodných živíc využívaných na

žuvanie. Odvodzuje sa aj od rovnakého koreňa ako ↗ *žiť*, ↗ *živý* – pomenovanie by súviselo s využívaním prírodných živíc na liečenie, hojenie rán; k súvislosti významov ‚žiť' ~ ‚liečiť' porov. ↗ *hojiť*.

živio ‚(pri prípitku) nech žije!' (od 19. stor.) • Z chorv. *živio*, pôvodne v spojení *da je živio* ‚aby žil', od chorv. *živjeti* ‚žiť'; porov. i staršie slk. *živieť* ‚id.' (↗ *živoriť*). – **živiť** (od 16. stor.) • Psl. **živiti*, doslova ‚umožňovať žitie' (z toho ‚poskytovať potrebnú potravu, živobytie ap'.); odvodenina od rozšíreného koreňa **živ-*, zachovaného v starých tvaroch prít. času slovesa **žiti* (↗ *žiť*; porov. stsl. *živǫ* (ЖИВѪ), rus. *живу́* (живу) ‚žijem' ap., ↗ *živoriť*), v ↗ *živý* a i. Z odvodenín: ***živný*** (*ž-á pôda* ap.), od toho ***živnosť*** (staršie ‚potrava; životné potreby, živobytie', odtiaľ ‚činnosť, z ktorej plynie živobytie'), ***živnostník; vyživiť*** aj ***obživiť*** kniž. ‚nachovať, nakŕmiť', od toho ***výživa, obživa***, a i. – **živočích** (od 16. stor.) • Staršie i *životčích*, *životčík* – akiste od ↗ *život* vo význame typu ‚živý tvor, zviera'; porov. stsl. *životъ* (ЖИВОТЪ) ‚id.'. – **živoriť** (od 19. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska *živ-or-iť*; pôvodne asi expresívna odvodenina (‚žiť biedne, v núdzi ap.'; k prípone porov. *krák-or-iť* ap.) od staršieho *živieť* ‚žiť' (18. stor.), ktoré vzniklo na základe tvarov prít. času typu stsl. *živ-ǫ* (ЖИВѪ) ‚žijem' (ďalej pozri ↗ *živiť*), utvorených od rozšíreného koreňa **živ-* (ide. **g^{u}ī-u̯-*, ďalej pozri ↗ *živý*). – **život** (od 15. stor.) • Psl. **životъ* (**g^{u}ī̆u̯o-to-*); súvisí so stind. *jīvitám*, gr. *biotē* (βιοτή) ‚život, spôsob života', lat. *vīta* (**g^{u}īu̯o-tā*) ‚život', lit. *gyvatà* ‚život, živobytie; roľnícky statok' a i. – všetko od ide. **g^{u}ī̆u̯o-to-s*, **g^{u}ī̆u̯o-tā* ‚život', odvodeného od ide. **g^{u}ei-* (↗ *žiť*). Z odvodenín: ***živôtik*** ‚vrchná časť ženského oblečenia', pôvodne ‚odev zakrývajúci *život*' (v staršom význame ‚brucho' < ‚kde vzniká život ap.', porov. i staršie *život ženský* ‚maternica', 18. stor.). – **živý** (od 16. stor.) • Psl. **živъ* (**g^{u}īu̯o-*); príbuzné so stind. *jīváh*, stperz. *jīva-* ‚živý', gr. *bios* (βίος) ‚život', lat. *vīvus* ‚živý', wales. *biw* ‚rožný statok' (pôvodne asi ‚živý majetok'), lit. *gývas*, lot. *dzīvs* ‚živý' a i. – všetko od ide. **g^{u}i̯ōu-*, **g^{u}ī̆u̯-*, čo je rozšírenie ide. **g^{u}ei-* (↗ *žiť*). Z odvodenín: ***živina***. Pozri aj ↗ *jakživ*, ↗ *živáň*, ↗ *živec*, ↗ *živica* a i.

žízeň arch. ‚túžba, žiadostivosť' (od 17. stor.) • Z čes. *žízeň* (stčes. *žiezeň*), čo je odvodenina od stčes. *žiezě*, ktorého východiskom je psl. **žędja*, doslova ‚žiadanie, túžba', od psl. **žędati* (↗ *žiadať*). Domácim reflexom psl. **žędja* je staršie slk. *žiadza* ‚chuť na niečo, túžba, žiadostivosť'.

žiža det. ‚svetlo, svetielko, ohník' (od 20. stor.) • Akiste súvisí s takými výrazmi detskej reči, ako sú poľ. dial. *żyża* ‚oheň', rus. dial. *жи́жа* (жижа) ‚plameň sviečky, lampy ap.; niečo horúce, páliace; svetlo (hviezd, mesiaca ap.)' a i., ale aj s bulh. dial. *жи́жка* (жижка) ‚iskra', srb., chorv. *žȉža* ‚lampička; fyz. ohnisko' a i., ktoré už nepatria medzi detské výrazy – východiskom uvedených slov je azda už psl. **žiža* < **žig-ja*, od psl. **žigati* (↗ *žíhať*); pôvodný význam možno rekonštruovať ako ‚horenie, pálenie ap.', z toho ‚čo horí, vydáva teplo a svetlo'. Výraz sa mohol zachovať v detskej reči pre svoju akustickú „zaujímavosť" (porov. i slk. *žiži*, *žiž* ako citoslovcia upozorňujúce na niečo, na čom sa možno popáliť ap.); menej pravdepodobný sa zdá predpoklad jeho expresívneho, resp. zvukomalebného pôvodu (porov. i ↗ *žižiavka*).

žižiavka ‚druh malého kôrovca (zool. Oniscus)' (od 20. stor.) • Asi od zvukomalebného slovesa typu **žižať* (porov. hluž. *žiž-ol-ić* ‚šelestiť, šuchotať' a i.); porov. aj ↗ ***hemžiť sa*** či ↗ ***hmyz*** ako výrazy zvukomalebného pôvodu. So ↗ *žiža* pravdepodobne nesúvisí.

žľab (od 16. stor.) • Novšia obmena pôvodného *žľeb* (tak dial.; k vývinu *ľe* > *ľa* porov. dial. *bľadí* ‚bledý' ap.), ktorého východiskom je psl. **želbъ* (**gelb-*), súvisiace s gr. *glafō* (γλάφω) ‚vyškrabávam, vyhlbujem', gal.-román. *gulbia* ‚dláto', stír. *gulban* ‚osteň, zobák' a i. – všetko od ide. **gelebh-* ‚škrabať, škrabaním vyhlbovať'; pôvodným významom psl. **želbъ* bolo zrejme ‚niečo vyškrabané, vydlabané ap.'. Z odvodenín: ***úžľabina*** (k prenosu názvov nádob na terénne objekty porov. *koryto rieky*, *kotlina* a i.). Pozri aj ↗ *hlboký*.

žľaza (od 18. stor.) • Nárečová forma za pôvodné **žleza* (k rozdielu porov. ↗ *žľab* a i.), z psl. **želza*, ktoré je príbuzné s arm. *gełj-k'* mn., lit. dial. *gẽležuones* mn. ‚žľazy' a i. – východiskom je ide. **ghelĝh-* ‚žľaza'. K názvu ***štítna ž.*** pozri ↗ *štít;* pozri aj ↗ *hľuza*, ↗ *železo*.

žlč (od 17. stor.) • Psl. **žьlčь* (**ghl̥-k-*); súvisí s avest. *zāra-*, gr. *cholē* (χολή), lat. *fel*, sthnem. *galla*, nem. *Galle* ‚žlč' a i. – všetko od ide. **ĝhel-/*ghel-* ako označenia rôznych farieb (porov. ↗ *zelený*, ↗ *žltý*), pomenovanie súvisí so žltozeleným sfarbením žlče. Z odvodenín: ***žlčník; žlčovitý*** expr. ‚zlostný', podľa predstavy

o fyziologických javoch sprevádzajúcich hnev (*vzkypela v ňom žlč* ap.), resp. asociáciou ‚žlč' > ‚niečo horké' > ‚rozhorčiť sa, rozhnevať sa'.

žlna ‚zool. Picus' (od 17. stor.) • Psl. **žьlna* (**gīln-*); súvisí s lit. *gilná*, lot. *dzīlna* ‚ďateľ'. Môže ísť o odvodeniny od koreňa zachovaného v psl. **žьltъ* (↗ *žltý*), t. j. išlo by o pomenovanie vtákov podľa ich sfarbenia. Iný výklad tu vychádza z ide. **gᵘ̯el-* ‚pichať, bodať a i.' (ďalej pozri ↗ *želieť*), pomenovanie by súviselo s charakteristickým klopkaním ďatľov a blízkych druhov do kôry stromov pri hľadaní potravy.

žltý (od 17. stor.) • Psl. **žьltъ* (**gīlt-*); súvisí s lit. *geltas*, lot. *dzęlts* ‚žltý' (**gelt-*) – všetko od ide. **ghel-*, čo je asi variant ide. **ĝhel-* ‚lesknúť sa; o farbách: žltý, zelený, sivý al. modrý'; ďalej pozri ↗ *zelený*. Z odvodenín: ***žltačka*** (od **žlt-ať sa* ‚javiť sa žltým'? porov. *červen-ať sa*) a i. Pozri aj ↗ *žlč*, ↗ *žlna*.

žmoliť expr. ‚mädliť, stískať' (od 20. stor.) • Zo slovotvorného hľadiska **žm-ol-iť;* odvodenina (k prípone *-ol-* porov. ↗ *komoliť* ap.) od nezachovaného slovesa **žať²*, **žmem* ‚tlačiť, stláčať ap.' (porov. rus. *žať (жать), žmu (жму)* ‚stískať, tisnúť; tlačiť' a i.), ktorého východiskom je psl. **žęti*, **žьmǫ*, príbuzné s arm. *čmlem* ‚stláčam', gr. *gemō* (γέμω) ‚som naplnený, natlačený', nór. *kumle* ‚miesiť, stláčať; hruda', lit. *gùmulas* ‚hruda, guľa' a i. – všetko od ide. **gem-* ‚chytať (obidvoma rukami), stláčať; tlačiť dovnútra (náklad ap.)'. Pozri aj ↗ *homoľa*, ↗ *hustý*, ↗ *žinčica*, ↗ *žmúriť*, ↗ *žmýkať;* iného pôvodu je ↗ *žať¹*, ↗ *-žať³*.

žmúriť ‚privierať oči' (od *17. stor.) • Pôvodne asi **mžúriť* (porov. čes. dial. *mžúřiť* ‚id.') – východiskom výrazu je psl. **mьž-ur-iti*, odvodené od psl. **mьž-iti;* ďalej pozri ↗ *okamžik*. Zmena *mž-* > *žm-* nastala asi pod vplyvom slovesa **žęti*, **žьmǫ* vo význame ‚tlačiť ap.' (↗ *žmoliť*); žmúrenie sa chápalo ako stlačenie, pritlačenie očných viečok. Pozri aj ↗ *škúliť*.

žmýkať (od 18. stor.) • Etymologicky **žьm-y-k--ati*, odvodenina od psl. **žęti*, **žьmǫ* ‚tlačiť' (↗ *žmoliť*).

žnec ↗ *žať¹*

žobrák, dial. i *žebrák* (od 17. stor.) • Málo jasné. Vysvetľovalo sa ako odvodenina od slova typu **žeber*, prevzatého zo staršieho nem. *Sef(f)er* (o zmrzačených žobrákoch, tulákoch ap.); iný výklad vychádza zo slovesa *žebrať* (novšie slk. ***žobrať***, odtiaľ i ***žobr-on-iť*** expr.), chápaného ako expresívna obmena slovesa zachovaného v stčes. *škebrati* ‚drankať, prosíkať; reptať, hundrať', azda zvukomalebného pôvodu. Z odvodenín: ***žobrač; žobračenka*** pejor., pôvodne o poukážkach na stravu, odev ap. pre žobrákov za prvej ČSR (od r. 1927), neskôr najmä o potravinových poukážkach pre nezamestnaných, a i.

žoch ‚veľké široké vrece' (od 18. stor.) • Zo strhnem. *sac* (dnešné nem. *Sack*), čo je prevzatie z lat. *saccus* ‚vrece, vak, mech'; ďalej pozri ↗ *sáčik*.

žold ‚plat najatého vojaka' (od 17. stor.) • Zo strhnem. *solt* (nem. *Sold*), čo je prevzatie z fr. *solde* ‚mzda', ktorého východiskom je tal. *soldo*, z lat. *(nummus) solidus* ‚zlatá minca' (peniaz z rýdzeho, čistého zlata, preto označený ako *solidus*, t. j. ‚pevný, skutočný, pravý'; ↗ *solídny*). Pozri aj ↗ *soldateska*. – **žoldnier** ‚platený najatý vojak' (od 15. stor.) • Zo strhnem. *soldenære, soldner* (nem. *Söldner*), od strhnem. *sold*.

žolík ‚karta s obrazom šaša majúca hodnotu ktorejkoľvek inej karty; kartová hra' (od 20. stor.) • Podľa angl. *Jolly Joker*, doslova asi ‚veselý figliar' (nápis na karte so zobrazením muža). Angl. *jolly* ‚veselý' je prevzatie zo stfr. *jolif*, *joli* (dnešné fr. *joli* ‚pekný, dobrý'; asi prevzatie z germ. jazykov); *joker* ‚figliar' je odvodené od slovesa *to joke* ‚žartovať', od angl. *joke* ‚žart', prevzatého z lat. *iocus* ‚id.'.

žonglér ‚artista, ktorý zručne vyhadzuje a chytá predmety' (od 20. stor.) • Z fr. *jongleur* (pôvodne ‚potulný hudobník, spevák'), ktorého východiskom je lat. *iocŭlātor*, doslova ‚kto žartuje, robí žarty', od lat. *iocŭlārī* ‚žartovať' (> stfr. *jogler* ‚žartovať; zabávať sa; robiť žonglérske kúsky', z toho novšie fr. *jongler* ‚robiť žonglérske kúsky' > slk. ***žonglovať***, od 20. stor.), od lat. *ioculus* ‚žartík', čo je zdrobnenina od lat. *iocus* ‚žart'. Forma *jongleur* (s druhotným *-n-*) vznikla asi zblížením so stfr. *jangleor*, *janglëur* ‚zhovorčivý, vystatovačný', od stfr. *jangler* ‚tárať, žartovať, vystatovať sa', ktoré vzniklo skrížením stfr. *jogler* a franského **jangalon* ‚tárať'.

žoržet ‚druh jemnej tkaniny' (od *18. stor.) • Zrejme podľa fr. žen. mena *Georgette*, odvodeného od muž. mena *George*, zodpovedajúceho slk. *Juraj;* ďalej nejasné.

žoviálny ‚dobrosrdečný; blahosklonný' (od *19. stor.) • Z fr. *jovial*, čo je prevzatie z tal. *gioviale*, ktorého východiskom je neskoré lat. *Ioviālis* ‚súvisiaci s bohom Jupiterom', od lat.

Iūpiter, gen. *Iovis* ‚Jupiter' – význam ‚majúci veselú myseľ, dobré srdce ap.' vznikol podľa astrologického učenia, ktoré osobám narodeným v znamení Jupitera prisudzovalo veselú povahu.

žralok (od 19. stor.) • Podľa čes. *žralok*, ktoré vzniklo obmenou (novšie *žra-* podľa čes. *žráti* ‚žrať') staršieho *žarlok*, prevzatého v období národného obrodenia z poľ. *żarłok* ‚kto jedáva nadmieru, kto sa objedá' – ide o odvodeninu od poľ. *żarły*, čo je príč. min. činné od poľ. *żreć* ‚žrať', zodpovedajúceho slk. *(pre-)žrieť;* ďalej pozri ↗ *žrať*. – **žrať**, *žeriem* (od 17. stor.) • Psl. **žьrati*, **žerǫ;* súvisí so stind. *giráti* ‚prehĺta, požíva', avest. *jaraiti* ‚hlce', arm. *ker* ‚jedlo', gr. *borā* (*βορά*) ‚potrava (pre mäsožravé zvieratá)', alb. *i n-grënë* ‚zjedený', lat. *vorāre* ‚žrať', lit. *gérti*, lot. *dzert* ‚piť' a i. – všetko od ide. **gᵘer-*, **gᵘerə-* ‚hltať, prehĺtať'. Pôvodný význam ‚hltať', zachovaný v ***prežrieť*** ‚prehltnúť' (**per-žerti*), sa vzťahoval na jedlá aj nápoje (porov. ***ožrať sa*** ‚opiť sa', k tomu ***ožran*** ‚kto sa opíja, kto pije'); neskôr sa zúžil v smere ‚prijímať (tuhú) potravu, jesť', z toho i ‚spracúvať prijímanú potravu' > ‚hrýzť' (hovor. *vši ho žerú*) > ‚rozkladať, rozožierať' (hovor. *hrdza žerie plech*), resp. ‚trápiť' (*žerie ho svedomie, **zožierať sa*** ap.). Z odvodenín: ***žráč***, staršie *žrút* ‚id.' (**žьr-ǫt-ъ;* porov. ***ľudožrút, lykožrút***); ***žrádlo*** hovor. ‚krmivo, žranica', expr. al. hrub. ‚jedlo, strava'; ***žravý*** i ***pažravý*** (↗ *pa-*); ***pažerák*** (asi k *po--žierať*, ↗ *pa-;* k významu porov. *hltať: hltan*) a i. Pozri aj ↗ *hrdlo*, ↗ *hriva*, ↗ *hrotok*, ↗ *hrtan*, ↗ *úžera*, ↗ *záružlie*, ↗ *žerucha*, ↗ *žírny*, ↗ *žriedlo*.

žrď (od 16. stor.) • Psl. **žьrdь*, odvodenina od ide. **gherdh-* ‚obkolesiť plotom, ohradiť' (ďalej pozri ↗ *hrad¹*) – doslova asi ‚čo slúži na ohradzovanie' > ‚tyč, žrď (ako súčasť ohrady, plota ap.)'.

žreb (od *17. stor.) • Psl. **žerbъ* (**gerb-*); súvisí s gr. *grafō* (*γράφω*) ‚vyrezávam, vyrývam (znaky), píšem', nem. *kerben* ‚vrúbkovať, robiť zárezy', angl. *to carve* ‚vyrezávať', stprus. *gīrbin* ‚číslo' (t. j. ‚vyrezaná značka, zárez používaný pri počítaní ap.') a i. – všetko od ide. **gerbh-*, **grebh-* ‚rezať, zarezávať, vyrývať'. Výraz sa pôvodne vzťahoval asi na kúsky dreva či palice, do ktorých boli vyryté alebo vyrezané osobné značky jednotlivcov, o ktorých osude (poverenie nejakou úlohou ap.) sa rozhodovalo náhodným vytiahnutím takto označeného predmetu (porov. *rozhodnúť ž-om*); ďalej sa preniesol na podobne označené papierové lístky, ako aj na poukážku, na základe ktorej možno v lotérii náhodne získať nejakú výhru (*kúpiť si ž.* ap.). Z odvodenín: ***žrebovať***, pôvodne ‚rozhodovať žrebom', odtiaľ ‚takto určovať víťaza ap.'. Pozri aj ↗ *hrab*.

žrebec (od 17. stor.) • Zdrobnenina (azda už psl. **žerbьcь*) od nezachovaného **žreb* (porov. aj odvodené ***žreb-iť sa***), ktorého východiskom je psl. **žerbъ* (**gerb-*), súvisiace s gr. *brefos* (*βρέφος*) ‚zárodok; mláďa' a i. – všetko od ide. **gᵘrebh-* ‚zárodok, dieťa, mláďa'. Inou zdrobneninou od psl. **žerbъ* bolo psl. **žerb-ę*, gen. **žerbęte*, z toho slk. ***žriebä***, gen. *žriebäťa*.

žrebovať ↗ *žreb*

žrec ‚obetujúci a veštiaci pohanský kňaz (najmä vo vzťahu k starým Slovanom)' (od 19. stor.) • Z rus. *žrec* (*жрец*), čo je prevzatie csl. pôvodu – východiskom slova je stsl. *žьrьcь* (**ЖЬРЬЦЬ**) ‚kňaz' (pôvodne ‚kto prináša obeť bohom'), od stsl. *žrъti* (**ЖРЪТИ**) i *žrěti* (**ЖРѢТИ**) ‚obetovať'; ďalej pozri ↗ *žertva*.

žriebä ↗ *žrebec*

žriedlo ‚prameň', staršie i ‚klenutý vchod (napr. do pivnice, do jaskyne)' (od 17. stor.) • Psl. **žerdlo*, od psl. **žerti* ‚hltať, prehĺtať' (porov. slk. *[pre-]žrieť*, ďalej pozri ↗ *žrať*) – doslova ‚čo slúži na prehĺtanie; pažerák', s ďalším vývinom v smere ‚otvor' > ‚otvor v zemi, odkiaľ vyviera voda; prameň' (aj ‚otvor ako vchod do niečoho'). Porov. i ↗ *hrdlo*.

žubrienka ‚larva obojživelníkov (najmä žiab)', staršie ‚zápal jazyka al. ústnej sliznice, žaba' (od 17. stor.) • Azda nepravidelná obmena pôvodného *žaburienka* (dial. ‚nadávka malému, drobnému dievčaťu'), odvodeného od ↗ *žaba;* k prípone *-ur-* porov. i *žab-ur-ina*.

žufaňa hovor. ‚naberačka', staršie i *žuf*, *žufan* (od 17. stor.) • Z nem. dial. *Schufen*.

žuchnúť expr. ‚padnúť, buchnúť' (od 20. stor.) • Zvukomalebného pôvodu, doslova ‚vydať zvuk *žuch!*'.

žula ‚granit' (od 19. stor.) • Zo sthnem. *sol(a)* (nem. *Sohle*), čo je prevzatie z lat. *sola* mn., od lat. *solum* ‚spodok, pôda, dno, základ'. Nem. výraz označoval aj dno banskej štôlne, odtiaľ význam ‚nepreniknuteľná spodná vrstva pod ťaženými surovinami' > ‚žula'.

žumpa ‚jama na výkaly a tekutý odpad', staršie i ‚bahnisko' (od 17. stor.) • Z nem. *Sumpf;* súvisí s angl. *swamp* ‚močiar, bahnisko'.

župa ‚územná administratívna jednotka' (od 19. stor.) • Zrejme už psl. **župa;* málo jasný

výraz. Vysvetľovalo sa ako spätná odvodenina od *županъ (↗ *župan*[1]), považovaného za prevzatie; pôvodným významom malo byť ‚územie pod správou príslušného hodnostára'. Iné výklady považujú psl. **župa* za domáci výraz (od koreňa **žup-* < **geup-*), ktorého etymologické súvislosti nie sú jasné. Vzhľadom na význam stsl. *župište* (ЖОУПИЩЄ) ‚hrob, hrobka', poľ. *żupa* ‚soľná baňa' a i. – pokiaľ sa považujú za odvodeniny od rovnakého koreňa – sa psl. **župa* usúvzťažňuje so stind. *guptáḥ* ‚strážený, chránený', gr. *gȳpē* (γυπή) ‚dutina v zemi, supie hniezdo' a i., nie je však jasný vznik významu ‚administratívna jednotka ap.'. Po významovej stránke viac vyhovuje predpoklad súvislosti s arm. *gawaṙ* ‚oblasť, provincia', gót. *gawi* ‚krajina', sthnem. *gewi, gouwi* ‚kraj, oblasť', nem. *Gau* ‚id.; župa', resp. aj stangl. *ġéap* ‚otvorený, široký, priestranný'. Pozri aj ↗ *pán.*

župan[1] ‚správca župy' (od 19. stor.) • Zrejme už psl. **županъ;* výraz málo jasného pôvodu. Uvažovalo sa o starom prevzatí z turk. jazykov (avarčina, resp. protobulharčina?), ku ktorému sa asi dodatočne utvorilo aj psl. **župa* (↗ *župa*); iné výklady vysvetľujú psl. **županъ* ako domáci výraz, t. j. ako odvodeninu (slovotvorne nie celkom jasnú) od **župa.* Pozri aj ↗ *išpán.* – **župan**[2] ‚(dlhý) pohodlný domáci plášť' (od 19. stor.) • Z tal. *giuppone,* čo je odvodenina od tal. *giuppa,* prevzatého (s možným prostredníctvom fr. *jupe*) z arab. *ǧubba* ‚vrchný odev s dlhými rukávmi'; ďalej pozri ↗ *šuba.*

žúr hovor. ‚stretnutie známych v súkromí s pohostením a zábavou' (od 19. stor.) • Z fr. *jour* ‚deň', ktorého východiskom je neskoré lat. *diurnum* ‚id.', odvodenina od lat. *diēs* ‚deň', *diurnus* ‚denný'. Význam ‚stretnutie, žúr' vznikol asi na základe spojení typu fr. *jour fixe,* doslova ‚určený deň' (t. j. určený na spoločenské stretnutia ap.), resp. *les grands/petits jours,* doslova ‚veľké/malé dni' (t. j. dni, keď sa konajú veľké recepcie, resp. prijatia len pre úzky okruh priateľov). – **žurnál** ‚(ilustrovaný) časopis; filmový týždenník' (od 20. stor.) • Z fr. *journal,* ktorého východiskom je lat. *diurnālis* ‚denný', od lat. *diurnum.* Fr. výraz sa pôvodne vzťahoval na denné záznamy, odtiaľ ‚pravidelné záznamy' > ‚(pravidelné) spravodajstvo' ap. Z odvodenín: ***žurnalistika.***

žuť, žuvať, staršie *žvať* (od 17. stor.) • Pôvodne asi s časovaním *žvať, žujem* ap. (porov. i stsl. *žьvati* (ЖЬВАТИ), *žujǫ* (ЖОУѬ) ‚žuť, prežúvať, hrýzť' a i.); podľa *žu-jem, žu-ješ...* vznikli novšie tvary neurčitku *žu-ť, žu-va-ť.* Východiskové psl. **žьvati,* **žujǫ* súvisí s toch. A, B *śu-* ‚jesť', perz. *ǧāvīdan,* nem. *kauen,* angl. *to chew* ‚žuť', lit. *žiáunos* mn. ‚čeľuste' a i. – všetko od ide. **g(i̯)eu-,* **ĝ(i̯)eu-* ‚žuť'. Z odvodenín: ***žuvací*** (od toho *žuvacia guma,* skrátene ***žuvačka***), ***žviakať*** expr. (dial. i *žviachať;* z pôvodného **žьv-ęk-ati,* resp. **žьv-ęch-ati*) a i. Pozri aj ↗ *živica.*

žúžoľ, v prirovnaní ***čierny ako (ani) ž.*** ‚veľmi čierny' (od 19. stor.) • Doslova ‚(čierny ako) uhoľ'; od dial. *žúžoľ, žúžeľ* ‚uhoľ', ktorého východiskom je už psl. **žuželjь,* odvodené od psl. **žugъ* (> dial. *žuh* ‚uhoľ'). Psl. **žugъ* je azda reflexom ide. **geu-go-* ‚žeravé uhlie', majúceho rovnaký koreň ako ide. **g(e)u-lo-* ‚id.' (porov. stír. *gúal* ‚uhlie', stsev. *kol* ‚drevené uhlie', sthnem. *kol(o),* nem. *Kohle,* angl. *coal* ‚uhlie' a i.). Menej pravdepodobná sa zdá domnienka, že *žúžoľ* je odvodené od zvukomalebného slovesa typu rus. *žužžáť* (*жужжать*) ‚bzučať; svišťať a i.' – slovo malo pôvodne označovať praskajúce a syčiace čiastočky, aké vznikajú pri tavení kovov, a druhotne sa preniesť aj na čierne uhlíky.

žviakať ↗ *žuť*

Stručný etymologický slovník slovenčiny

ĽUBOR KRÁLIK

Príprava tlačových podkladov
ĽUBOR KRÁLIK

Grafický návrh obálky
EVA KOVAČEVIČOVÁ-FUDALA

Zodpovedný redaktor
EMIL BORČIN

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v roku 2015 ako svoju 4177. publikáciu. 704 strán.

ISBN 978-80-224-1493-7

Stručný etymologický slovník slovenčiny prináša informácie o pôvode viac ako 10-tisíc výrazov zo súčasného spisovného slovenského jazyka (slová zachované ešte z praslovanského obdobia, výrazy vzniknuté počas vývinu slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka, slová prevzaté v rôznych historických obdobiach z rôznych cudzích jazykov). Slovník odstraňuje existujúcu medzeru v slovakistickej literatúre a môže poslúžiť ako východisko pre ďalší etymologický výskum slovnej zásoby slovenského jazyka v širších slovanských aj európskych súvislostiach. Ako dielo populárno-vedeckého charakteru je zároveň určený pre čitateľov z radov širšej kultúrnej verejnosti a pre všetkých záujemcov o slovenský jazyk.


ISBN 978-80-224-1493-7
9 788022 414937